102469

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA

RAZRED ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE
CLASSIS I: HISTORIA ET SOCIOLOGIA

INŠTITUT ZA ARHEOLOGIJO — INSTITUTUM ARCHAEOLOGICUM

ARHEOLOŠKI VESTNIK

ACTA ARCHAEOLOGICA

XXIV

1973

LJUBLJANA

1975

Univerzitetna knjižnica

Ta in prejšnji letnik Arheološkega vestnika je tehnično uredil Staško Jesse, čigar ime je na 4. strani izpadlo.

ARHEOLOŠKI VESTNIK
ACTA ARCHAEOLOGICA
XXIV, 1973

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA

RAZRED ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE
CLASSIS I: HISTORIA ET SOCIOLOGIA

INŠTITUT ZA ARHEOLOGIJO — INSTITUTUM ARCHAEOLOGICUM

ARHEOLOŠKI VESTNIK

ACTA ARCHAEOLOGICA

XXIV

1973

LJUBLJANA

1975

102469
+

Arheološki vestnik — Glasilo Inštituta za arheologijo

Izdala — Slovenska akademija znanosti in umetnosti

Natisk odobril — Razred za zgodovinske in družbene vede Slovenske akademije znanosti in umetnosti, na sejah dne 9. oktobra 1972 in 13. decembra 1973 ter Predsedstvo Slovenske akademije znanosti in umetnosti na sejah, dne 28. decembra 1972 in 26. februarja 1974

Odgovorna urednika — France Stelè in Bogo Grafenauer

Uredil — Jaroslav Šašel s sodelovanjem Franca Lebna in Staneta Gabrovca

Prevajalci povzetkov — v nemščino Adela Žgur
v italijanščino Viktor Bravar
v francoščino Viktor Jesenik
v angleščino Jill Košak
v slovenščino Franc Leben, Biba Teržan

Lektor — Zvonka Leder-Mancini

Narodna in univerzitetna knjižnica LJUBLJANA
PO 1737/1976

Tiskano s subvencijo Raziskovalne skupnosti SR Slovenije

Za vsebino odgovarjajo avtorji člankov

Redakcija: Slovenska akademija znanosti in umetnosti
Inštitut za arheologijo

Poštni predal 323
61001 Ljubljana, Jugoslavija

VSEBINA — CONTENTS

KOLOKVIJ O NEOLITIKU IN ENEOLITIKU V SLOVENIJI IN V SOSEDNJIH POKRAJINAH

SYMPOSIUM ON THE NEOLITHIC AND CHALCOLITHIC AGES IN SLOVENIA AND NEIGHBORHOOD

Leben, Franc: Neolitik in eneolitik Slovenije ter sosednjih pokrajin	11	Neolithikum und Äneolithikum in Slowenien und in den angrenzenden Gebieten
Pahič, Stanko: Najstarejše selišče najdbe v severovzhodni Sloveniji	12	Die ältesten Siedlungsfunde in Nordostslowenien
Benac, Alojz: O odnosima Bosne i Slovenije u neolitskom dobu	31	Über die Beziehungen zwischen Bosnien und Slowenien im Neolithikum
Ruttkay, Elisabeth: Über einige Fragen der Laibach-Vučedol-Kultur in Niederösterreich und im Burgenland	38	O nekaterih vprašanjih ljubljansko-vučedolske kulturne grupe v Nižji Avstriji in na Gradiščanskem
Batović, Šime: Odnos jadranskog primorja prema području jugoistočnih Alpa u neolitu i eneolitu	62	Die Beziehungen des adriatischen Küstenlandes zum Gebiet der südöstlichen Alpen im Neolithikum und Äneolithikum
Modrijan, Walter: Die kulturelle und chronologische Einordnung des Neo- und Äneolithikums in Kärnten	128	Kulturna in časovna uvrstitev neolitika in eneolitika na Koroškem
Modrijan, Walter: Die kulturelle und chronologische Einordnung des Neo- und Äneolithikums in der Steiermark	137	Kulturna in kronološka opredelitev neolitika in eneolitika na Štajerskem
Leben, Franc: Opredelitev neolitske in eneolitske keramike iz jamskih najdišč jugovzhodnega alpskega prostora	145	Die Zeitstellung der neo- und äneolithischen Keramik aus den Karsthöhlen des Südostalpenraumes
Cannarella, Dante: Il neo-eneolitico del Carso Triestino	161	Neolitik in eneolitik Tržaškega Krasa
Korošec, Paola: Eneolitik Slovenije	167	L'énéolithique en Slovénie
Drobnè, Katica: Favna koliščarskih naselbin na Ljubljanskem barju	217	Fauna der Pfahlbautensiedlungen auf dem Moor von Ljubljana
Rakovec, Ivan: Razvoj kvartarne sesalske favne v Sloveniji	225	Über quartäre Säugetierfaunen Sloweniens (NW Jugoslawien)

Korošec, Borut: Application de methodes d'analyse statistique au problème de la chronologie du site de Starčevo 271 Uporaba statističnih metod pri problemu kronologije za najdišče Starčevo in novi izsledki glede stratigrafije jame 5 A

HALŠTATSKO OBDOBJE V SLOVENIJI — THE EARLY IRON AGE IN SLOVENIA

Sporočilo 305 Communication

Gabrovec, Stane: Uvodna beseda 307 Introductory

Knez, Tone: Figurale Situlen aus Novo mesto 309 Figuralne situle iz Novega mesta

Hundt, Hans-Jürgen: Die Restaurierung der Funde aus den hallstattzeitlichen Fürstengräbern von Novo mesto 327 Restavriranje najdb iz halštatskih knežjih grobov v Novem mestu

Gabrovec, Stane: Začetek halštatskega obdobja v Sloveniji 338 Der Beginn der Hallstattzeit in Slowenien

Puš, Ivan: Pomen ljubljanskega prostora v starejši železni dobi 386 The significance of the Ljubljana Region in the Early Iron Age

Svoljšak, Drago: Prazgodovinsko grobišče v Tolminu 397 Necropoli preistorica di Tolmino

Teržan, Biba - Trampuž, Neva: Prispevek h kronologiji svetolucijske skupine 416 Contributo alla cronologia del gruppo preistorico di Santa Lucia

Guštin, Mitja: Kronologija notranjske skupine 461 Cronologia del gruppo preistorico della Notranjska (Carniola Interna)

Urleb, Mehtilda: Halštatska nekropola na Križni gori pri Ložu 507 Die hallstattzeitliche Nekropole auf der Križna gora bei Lož

Pahič, Stanko: Najdišča starejše železne dobe v Podravju 521 Fundstätten der frühen Eisenzeit im slowenischen Drauland

Dular, Janez: Bela Krajina v starohalštatskem obdobju 544 Bela Krajina in der frühen Hallstattzeit

Vejvoda, Vera - Mirnik, Ivan: Halštatski kneževski grobovi iz Kaptola kod Slavonske Požege 592 Early Iron Age warrior graves from Kaptol near Slavonska Požega

Tasić, Nikola: Relativno hronološki odnosi južnopanonskog i slovenačkog halštata 611 The relative chronologies of the Southern Pannonian and Slovene Hallstatt Cultures

Frey, Otto-Herman: Bemerkungen zur hallstättischen Bewaffnung im Südostalpenraum 621 Pripombe k halštatski oborožitvi v jugovzhodnem alpskem prostoru

Spindler, Konrad: Die Ausgrabungen am Magdalenenberg bei Villingen im Schwarzwald 637 Magdalenenberg pri Villingenu (Schwarzwald): Izkopavanja v letu 1972

Teržan, Biba: Valična vas 660 Valična vas

Stare, Vida: Kultne palice iz Šmarjete 730 Kultstäbe aus Šmarjeta

Stare, Vida: Gomile pod Koriti na Dolenjskem 744 Hügelgräber bei Korita in Unterkrain

Spitzer, Gerhart: Ein hallstattzeitlicher Tumulus von Dragatuš 780 Halštatska gomila iz Dragatuša

Guštin, Mitja - Knific, Timotej: Halštatske in antične najdbe iz Javora 831 Funde aus Hallstatt- und Römerzeit in Javor

Kos, Peter: Koritnica ob Bači 848 Koritnica an der Bača

Petru, Peter: Zahodnoilirska družba po upodobitvah na vaški in magdalenskogorski situli 874 Società illirica occidentale come appare effigiata sulle situle di Vače e Magdalenska gora

VARIA

Mikl-Curk, Iva: Zapažanja o temni rimski kuhinjski lončeni posodi v Sloveniji 883 Observations of Roman dark clay cooking pottery in Slovenia

Šašel, Jaroslav: Via Gemina 901 Via Gemina

Kurent, Tine - Muhič, Lojze: Pertica nova 903 Pertica nova

Mirković, Miroslava: Legija IV Flavia i vojni logor u Viminacijumu 906 Legio IV Flavia in Viminacium

KNJIŽNA POROČILA — BOOK REVIEWS

Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie, III 6—9 in IV 1—2 (Viktor Korošec) 909

I. Bognár-Kutzián, *The Early Copper Age Tiszapolgár Culture in the Carpathian Bassin,* 1972 (Irena Sivec-Rajterič) 915

L. Pauli, *Studien zur Golasecca-Kultur,* 1971 (Biba Teržan) 916

J. Alexander, *Yugoslavia before the Roman conquest,* 1972 (Matej Župančič) 919

E. B. Thomas, *Helme, Schilde, Dolche,* 1971 (Božidar Slapšak) 922

A. Salamon - I. Erdély, *Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe,* 1971 (Irena Sivec-Rajterič) 925

G. P. Fehring, *Unterregenbach,* 1972 (Irena Sivec-Rajterič) 927

Table — Plates 929—972

NEOLITIK IN ENEOLITIK SLOVENIJE TER SOSEDNJIH POKRAJIN

NEOLITHIKUM UND ÄNEOLITHIKUM SLOWENIENS UND DER ANGRENZENDEN GEBIETE

MARIBOR

8.—10. OKTOBER 1970

VSEBINA — CONTENTS

Leben, Franc: Neolitik in eneolitik Slovenije ter sosednjih pokrajin	11	Symposium on the Neolithic and Chalcolithic Ages in Slovenia and neighborhood
Pahič, Stanko: Najstarejše seliščne najdbe v severovzhodni Sloveniji	12	Die ältesten Siedlungsfunde in Nordostslowenien
Benac, Alojz: O odnosima Bosne i Slovenije u neolitskom dobu	31	Über die Beziehungen zwischen Bosnien und Slowenien im Neolithikum
Ruttkay, Elisabeth: Über einige Fragen der Laibach-Vučedol-Kultur in Niederösterreich und im Burgenland	38	O nekaterih vprašanjih ljubljansko-vučedolske kulturne grupe v Nižji Avstriji in na Gradiščanskem
Batović, Šime: Odnos jadranskog primorja prema području jugoistočnih Alpa u neolitu i eneolitu	62	Die Beziehungen des adriatischen Küstenlandes zum Gebiet der südöstlichen Alpen im Neolithikum und Äneolithikum
Modrijan, Walter: Die Kulturelle und chronologische Einordnung des Neo- und Äneolithikums in Kärnten	128	Kulturna in časovna uvrstitev neolitika in eneolitika na Koroškem
Modrijan, Walter: Die kulturelle und chronologische Einordnung des Neo- und Äneolithikums in der Steiermark	137	Kulturna in kronološka opredelitev neolitika in eneolitika na Štajerskem
Leben, Franc: Opredelitev neolitske in eneolitske keramike iz jamskih najdišč jugovzhodnega alpskega prostora	145	Die Zeitstellung der neo- und äneolithischen Keramik aus den Karsthöhlen des Südostalpenraumes
Cannarella, Dante: Il neo-eneolitico del Carso Triestino	161	Neolitik in eneolitik Tržaškega Krasa
Korošec, Paola: Eneolitik Slovenije	167	L'énéolithique en Slovénie
Drobnè, Katica: Favna koliščarskih naselbin na Ljubljanskem barju	217	Fauna der Pfahlbautensiedlungen auf dem Moor von Ljubljana
Rakovec, Ivan: Razvoj kvartarne sesalske favne v Sloveniji	225	Über quartäre Säugetierfaunen Sloweniens (NW Jugoslawien)
Korošec, Borut: Application de methodes d'analyse statistique au problème de la chronologie du site de Starčevo	271	Uporaba statističnih metod pri problemu kronologije za najdišče Starčevo in novi izsledki glede stratigrafije jame 5 A

NEOLITIK IN ENEOLITIK SLOVENIJE TER SOSEDNJIH POKRAJIN

V seriji strokovnih sestankov in simpozijev je organiziralo Slovensko arheološko društvo svoj sedmi mednarodni kolokvij, ki obsega neolitsko in eneolitsko problematiko slovenskega ozemlja in sosednjih pokrajin. Znanstvena predavanja so bila posvečena kulturni zapuščini jugovzhodnega alpskega prostora in njenim kulturnim stikom z jadranskim območjem, s celinsko Jugoslavijo, s Panonsko kotlino in s področji onstran Alp. V neolitskem obdobju se odražajo v materialni kulturi tega ozemlja jadranske in italske kulturne prvine, medtem ko je eneolitski čas izoblikoval na tem prostoru samoniklo in svojstveno kulturno celoto, ki se je do nastopa bronaste dobe razširila tudi v pokrajine zunaj Slovenije in jugovzhodnih Alp. Naš namen in želja sta, da kolokvij razjasni in določneje utemelji mnogotera dosedanja poimenovanja predvsem eneolitskih kulturnih variant in opredeli njih časovno mesto, saj predstavljajo na tem predalpskem svetu domala enotno kulturno žarišče na prehodu med mlajšo kameno in bronasto dobo.

Pomoč pri organizaciji kolokvija o neolitiku in eneolitiku Slovenije ter sosednjih pokrajin so poleg ustanov, ki so udeležene s svojimi predavatelji, nudila še Pokrajinski muzej v Mariboru in Izobraževalna skupnost SR Slovenije. Zahvaljujemo se vodstvu Inštituta za arheologijo SAZU, da nam je za objavo materiala dalo na razpolago strani svojega glasila.

Potek kolokvija. Otvoritev 8. oktobra 1970 v salonu Rotovž v Mariboru. Predavanja so v dneh 8. in 9. oktobra potekala v naslednjem redu: T. Bregant, P. Korošec, F. Leben, S. Pahič, A. Benac, Š. Batović, A. Šercelj), K. Drobne, W. Modrijan, E. Ruttkay, D. Cannarella. Ekskurzija dne 10. oktobra je obiskala naslednja najdišča: Cerkvenjak, Ptuj, Ormož in Varaždin.*

Profesor Ivan Rakovec se kolokvija ni mogel udeležiti; bil pa je tako ljubezniv, da je favnistični pregled vendarle lahko pripravil za kolokvijska akta, in ga na tem mestu z zadovoljstvom objavljamo.

Hkrati priključujemo prispevek B. Korošca, ker se vsebinsko delno sklada s tematiko kolokvija.

F. Leben

---

* Orientacijsko predavanje prof. A. Šerclja »Sedimentacijska in vegetacijska zgodovina na Ljubljanskem Barju« je parafraziralo izsledke njegovih že objavljenih del, predvsem studijo »Razvoj kvartarne vegetacije«, ki je bila objavljena v Arheološkem vestniku 18, 1967, 307—311, na kar opozarjamo. Naslednji predvideni in že najavljeni predavatelji so bili v zadnjem trenutku zadržani in so opravičili odsotnost: S. Dimitrijević (Zagreb), B. Bačič (Pula), A. Ohrenberger (Eisenstadt), V. Nemejcová-Pavúková (Nitra), J. Makkay (Székesfehérvár).

NAJSTAREJŠE SELIŠČNE NAJDBE V SEVEROVZHODNI SLOVENIJI

STANKO PAHIČ

Pokrajinski muzej, Maribor

Poznavanje najstarejše naselitve slovenskega Podravja in Pomurja oz. severovzhodne Slovenije v celoti je do nedavnega temeljilo le na sklepanjih po gostoti najdišč in obliki brušenega kamnitega orodja. To je seveda nekdanje opisovalce zavajalo k posplošenim ocenam, ki zaradi kronološke neizrazitosti teh predmetov niso dale pravilne podobe o času in trajanju prvih naselbin v tej pokrajini. Čeprav je bilo na sosednjih območjih že poprej odkritih nekaj najdišč s keramiko (npr. Gleichenberg, Škocjan — Kanzianberg, Vinomer), pa so šele lastne najdbe omogočile prvi pobližnji vpogled v obdobje prve naselitve v teh krajih (karta 1).

Kot večino arheoloških odkritij je tudi najdišča te najbolj zgodnje dobe pomagalo ugotoviti naključje. Tako je leta 1937 učitelj V. Lorber pri svoji domačiji v Andrencih v Slovenskih goricah prvi nabral nekaj črepinj in kamnitih predmetov in jih pozneje oddal ptujskemu muzeju. Skupno s piscem sta nato v letih 1954 in 1956 pričela na tem najdišču s poskusnimi kopanji, ki pa se pozneje niso več nadaljevala. S tako zbranimi najdbami je prišlo na območju Slovenskih goric na dan prvo najstarejše naselbinsko gradivo, vendar do sedaj še ni bilo podrobneje proučeno.[1]

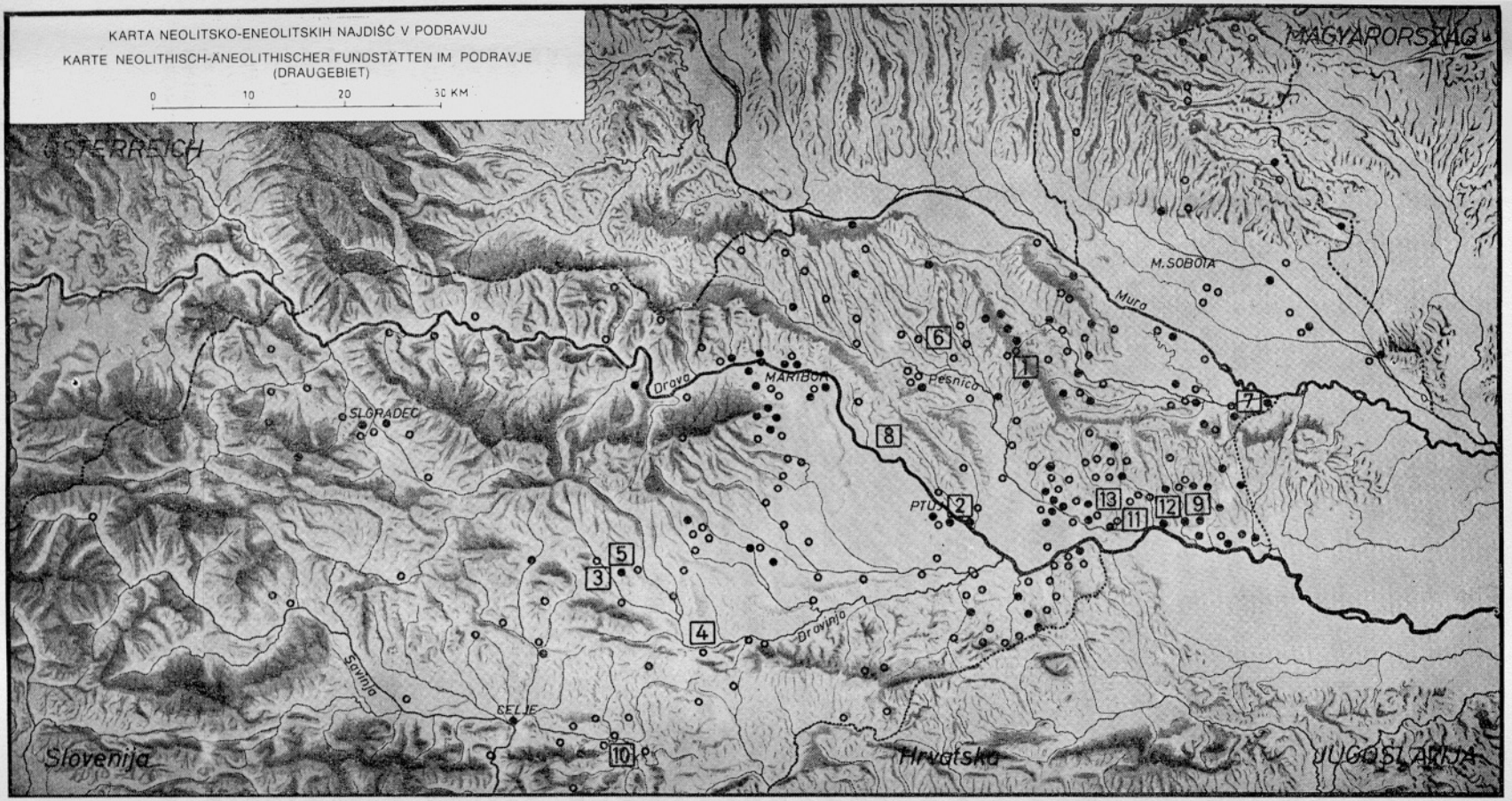
V prvih povojnih letih 1946—1947 so pri izkopavanjih na Ptujskem gradu med prazgodovinskimi najdbami našli tudi predmete iz tega obdobja, ki jih je J. Korošec leta 1965 v celoti izločil od drugega gradiva in podrobneje opredelil.[2] S tem je bila svetu predstavljena prva obsežnejša skupina najdb iz območja Podravja, ki se po svojem obsegu uvršča k najdbam iz Andrencev in tistim iz Dravinjske doline. Tam so namreč leta 1954 pri gradnji neke stanovanjske hiše ob Dravinji v Zrečah našli nekaj predmetov iz istega časa,[3] v jeseni istega leta pa je pisec v Zbelovem pri Poljčanah izvršil nekaj poskusnih kopov na območju še ne v celoti preiskanega selišča.[4] Leto pozneje so bile v

[1] Dosedanje omembe: S. Pahič in V. Lorber, *Arh. vestnik* 5 (1954) 335 ss, sl. 17—18, T. 2—3 in S. Pahič, K predslovenski naselitvi Slovenskih goric in Pomurja, *Svet med Muro in Dravo* (Maribor 1968) 167.

[2] J. Korošec, *Poročilo o razisk. neol. in eneol. v Sloveniji* 2 (1965) 5 ss (odslej *Poročilo*).

[3] S. Pahič, *Arh. vestnik* 6 (1955) 258 ss.

[4] Doslej le časopisna obvestila: S. Pahič, *Večer* (19. 1. 1955) 5 ter *Slov. poročevalec* (13. 11. 1955) 5.

○ = posamič najdeni kamniti predmeti — Einzelfunde von Steingeräten

● = dva ali več kamnitih predmetov na istem najdišču, v istem kraju ali okolišu — Funde von zwei oder mehreren Steingeräten an derselben Fundstätte, im selben Ort oder in der Umgebung

[1] = po zaporedju odkritij naštete seliščne točke — nach Reihenfolge der Entdeckungen aufgezählte Siedlungsstätten: 1 — Andrenci, 2 — Ptujski grad, 3 — Zreče, 4 — Zbelovo, 5 — Brezje, 6 — Sp. Porčič, 7 — Šafarsko, 8 — Vumpah, 9 — Pavlovski vrh, 10 — Rifnik, 11 — Mihovci, 12 — Hardek, 13 — Strjanci

Brezju nad Zrečami pri odkopavanju antičnih in zgodnjesrednjeveških grobov odkrite v skalna tla vklesane jame z istodobnimi najdbami,[5] leta 1956 pa so predmeti iz tega obdobja prišli na dan tudi pri odkopavanju srednjebronastodobne gomile nedaleč stran.[6]

Poleg teh najdišč je bilo do leta 1962, ko so odkritja te vrste prenehala, ugotovljenih še nekaj drugih seliščnih točk iz istega časa. Pri topografskih ogledih Slovenskih goric je pisec zbral nekaj črepinj in drugih predmetov, in sicer leta 1957 v Sp. Porčiču, leta 1960 v Šafarskem ob Muri in naslednje leto v Vumpahu ob Dravi.[7] S poskusnimi sondami je leta 1959 na Pavlovskem vrhu pri Ormožu pridobila nekaj najdb B. Perc, leta 1970 pa so jih pomnožila še nadaljevanja sondiranj, ki sta jih izvedli T. Bregant in M. Tomanič.[8] Leta 1961 je A. Bolta pri izkopavanju železnodobne naselbine na Rifniku naletel tudi na take črepinje kot sled najstarejše naselitve na tej višinski točki in o njih kmalu nato poročal v Arheološkem vestniku.[9] Ob priložnostnih kopanjih v Mihovcih in na Hardeku pri Ormožu je Pokrajinski muzej v Ptuju (PM Ptuj) leta 1962 uspel zbrati nekaj seliščnih predmetov, medtem ko so poskusna kopanja leta 1963 v Strjancih zastala že pri ugotovitvi kulturne plasti.[10]

S temi večinoma povsem priložnostnimi odkritji seveda sledovi najstarejše naselitve v severovzhodni Sloveniji še niso povsem izčrpani. Tipično zajemalko tega obdobja so v fragmentu že davno poprej našli tudi na železnodobnem gradišču Pošteli pri Mariboru, vendar med drugimi keramičnimi ostalinami, kolikor so shranjene v Pokrajinskem muzeju v Mariboru (PM Maribor), ni drugih očitnejših najdb iz tega časa.[11] Verjetno sega tudi naselitev Brinjeve gore že v to zgodnje obdobje ali vsaj v čas neposredno za njim, kar se bo nedvomno pokazalo pri obdelavi tamošnjih najdb.[12] Prav tako je mogoče, da tudi najdišče te ali one kamnite sekire oziroma drugega orodja označuje seliščno postojanko iz tega časa, le da te stvari še niso preiskane.[13] Nekatere oblike teh izdelkov bi vsekakor ustrezale pojavom tistega časa, zanj pa govori tudi izredna gostota najdb, po katerih je ta pokrajina v Sloveniji na prvem mestu (karta 1).[14] Do temeljitejše vednosti o tem obdobju bi bilo mogoče priti seveda samo z ob-

[5] S. Pahič, *Arh. vestnik* 7 (1956) 227 ss.

[6] To gradivo doslej še ni bilo posebej objavljeno. Dosedanje omembe: S. P(ahič), *Varstvo spomenikov* 7 (1960) 277 ter *Arh. vestnik* 13—14 (1962-63) 350, sl 2, pril. 1—2.

[7] S. P(ahič), *Varstvo spomenikov* 7 (1960) 288, 294 (Sp. Porčič). *Varstvo spomenikov* 8 (1962) 190 (Šafarsko) in 225 (Vumpah); prim. tudi S. Pahič, op. 1, 167 ss!

[8] S. Pahič, *Ptujski zbornik* 2 (1963) 191, 202 in op. 1, 169 M. Tomanič-Jevremov, *Ormoški zbornik* (1973) 16 ss.

[9] A. B(olta), *Varstvo spomenikov* 8 (1962) 224 in *Arh. vestnik* 13—14 (1962-63) 287 ss.

[10] S. P(ahič), *Varstvo spomenikov* 9 (1965) 132 ss in op. 1, 168 ss. O sondiranju v Strjancih: Topografski dnevnik Pokrajinskega muzeja v Mariboru za 1963, 46: »Na opuščeni njivi parc. št. 15, k. o. Strjanci ugotovili 25 cm pod rušo ca. 20 centimetrov debelo črno kulturno plast, ležečo na sivi ilnati podlagi, kjer razen treh neizrazitih neolitskih črepinjic ni bilo najdb.«

[11] Neobjavljeno; v PM Maribor, inv. A. 5001.

[12] Na to opozarjajo nekateri fragmenti keramike z južnega roba naselbine ter morebiti tudi kamniti izdelki. Kot najstarejša najdba doslej so omenjeni le fragmenti »licenske« keramike. (S. Pahič, *Časopis za zgod. in narod.* NV 4 [1968] 45, op. 38.)

[13] Navedbe o tem zbrane pri S. Pahič, op. 1, 170.

[14] Prim. tudi S. Pahič, op. 1, 164 ss, karta 2 ter tabla »Glavni tipi kamnitega orodja v Slovenskih goricah in Pomurju.«

sežnejšim ali dolgoročnejšim raziskovanjem, vendar je zbiranje neolitskega in eneolitskega gradiva na tem območju — kot tudi večinoma drugod — šele na začetni stopnji, pri kateri prevladuje naključje.

Povsem v skladu s takim stanjem stvari je tudi poznavanje naselitvenih tokov ter časa in obsega naselitve v tem obdobju. Tako je npr. leta 1925 W. Schmid v svojem arheološkem pregledu o nekdanji južni Štajerski na podlagi najdb kamnitega orodja menil, da je bilo najmočneje naseljeno Dravsko polje z okolnim gričevjem, kjer naj bi bili »neolitiki naselili predvsem rodovitna ilovnata pobočja Slovenskih goric in Haloz, ki jih zaradi redkih gozdov in prostranih brezgozdnih površin ni bilo treba krčiti«.[15] Skoraj dvajset let pozneje pa je na podlagi istih virov skušal biti še določnejši: »Kot poljedelci in živinorejci so prebivalci s trakasto keramiko poselili posebno področje Ormoža, Središča in Ptuja.«[16] Drugih konkretnejših arheoloških mnenj o tem obdobju za to pokrajino ni bilo ali pa so se od drugih strani opirala na iste vire.[17]

Pri poročilu o prvih najdbah v Andrencih je pisec menil, da sega to najdišče »nazaj do mlajšega neolitskega obdobja«, podobno pa je v »pozni neolitski čas« oziroma v »zadnja obdobja mlajšega neolitika« pozneje prisodil tudi najdbe iz Zreč in Brezja ter priložnostne najdbe iz Slovenskih goric.[18] Takšna opredelitev, izzvana tudi zaradi odsotnosti kovinskih predmetov je temeljila predvsem na oceni, ki jo je za istodobne najdbe v Ajdovski jami podal J. Korošec.[19] Ta je pozneje tudi najdišča iz Dravinjske doline v celoti, najdbe iz Andrencev pa pogojno uvrstil v isto kulturno skupino »s konca neolitika«, ki »delno prehaja tudi še v prehodni čas«.[20] Drugače je te najdbe, in sicer v okviru širšega pregleda izključno v eneolitik uvrstil leta 1961 S. Dimitrijević, ki se je s Koroščem razhajal tudi v poimenovanju celotne skupine najdb.[21] Drugi pisci so se ob priložnostnih omembah ali posameznih poročilih opirali na enega ali drugega avtorja, oziroma so skušali najti kompromisno rešitev.[22]

Od doslej odkritih najdišč, katerih gradivo je tu orisano, ni bilo nobeno raziskano v celoti. Nasprotno, dosedanja kopanja imajo večinoma pomen informativnih sond, ki naj bi s svojimi podatki šele omogočila pričeti z načrtnejšim delom. To velja v prvi vrsti za Andrence, kjer sta bila pri poskusnih kopih v letih 1954—1956 dva seliščna objekta le načeta. Najdišče leži v osrčju Slovenskih goric, približno enako oddaljeno od večjih dolin ob Pesnici in Ščavnici,

[15] W. Schmid, Südsteiermark im Altertum v Hausmann, *Südsteiermark* (1925) 2.

[16] W. Schmid, *Zeitschr. d. hist. Ver. f. Steiermark* 36 (1943) 133.

[17] Npr.: H. Pirchegger, *Geschichte der Steiermark* 1 (1920) 2 ss. F. Baš, *Maribor. Večernik Jutra* (1. 6. 1929) 3. B. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda* 1 (1954) 36.

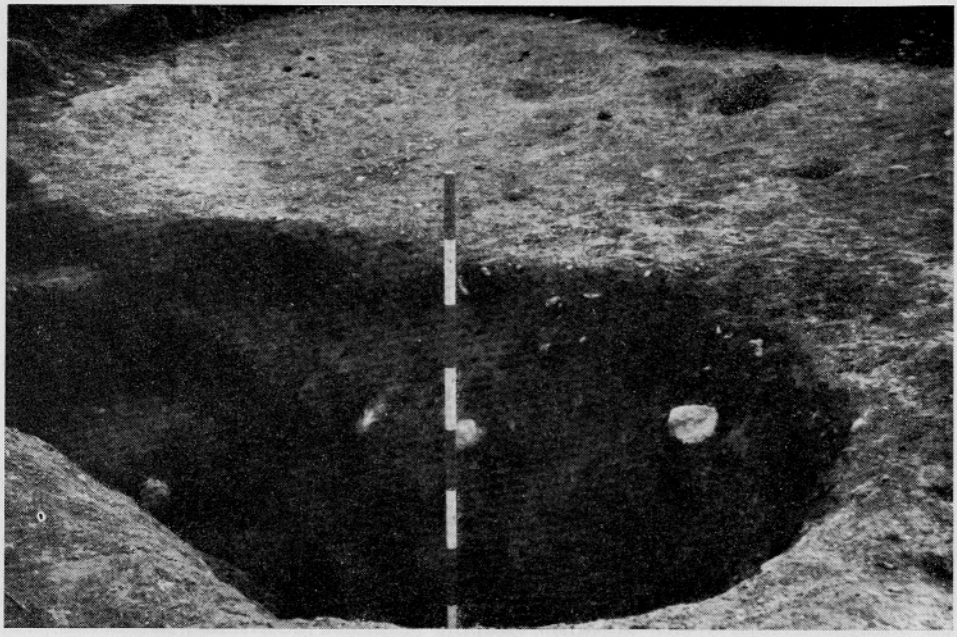
[18] S. Pahič, op. 1, 338; op. 3, 262; op. 5, 235 ter op. 7.

[19] J. Korošec, *Razprave 1. raz. SAZU* 3 (1954) 45 ss.

[20] J. Korošec, *Arh. vestnik* 7 (1956) 12 ss. *Acta arch. hung.* 9 (1958) 83 ss. Isti, *Drulovka*, Zbornik fil. fak. 3/4 (Ljubljana 1960) 48 ss (odslej *Drulovka*). Isti, *Križevci*, Zbornik fil. fak. 4/1 (Ljubljana 1962) 28 ss. *Poročilo* (1964) 36 ss in 2 (1965) 13 ss. Najdišče v Andrencih je bilo omenjeno le v prvem primeru.

[21] S. Dimitrijević, *Opuscula arch.* 5 (1961) 22 ss in *Argo* 3 (1964) 1 ss.

[22] Npr.: S. Pahič, op. 5, 235 ss (obrobna skupina lengyelske oz. slavonsko-sremske [= babsko oz. sopotsko-lengyelske] kulturne skupine); op. 1, 165 in op. 12, 16 (škocjansko-lasinjska kultura). T. Bregant, *Ornamentika na neolitski keramiki v Jugoslaviji* (1968) 134 ss in F. Leben, *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur* (Bratislava 1973) 187 ss (Lasinja-Kultur).

Sl. 1. Shrambena jama v bivališču B v Zbelovem
Abb. 1. Vorratsgrube in Wohnraum B in Zbelovo

na kopastem, 335 m visokem vrhu enega izmed grebenov južno od Cerkvenjaka. Obe točki ležita na južnem obrobju vrha nad precej strmim pobočjem, tesno skupaj in do 1,6 m vgloblјeni pod današnjo površino. Stavbne prvine — jame za grede, ognjišča, sledovi sten itd. — tu niso bile odkrite, a tudi velikost obeh bivališč je ostala neznana. V 40—80 cm debeli kulturni plasti je bilo na majhnem prostoru zbranih precej črepinj, toda le malo kamnitih izdelkov in skoraj nič kosti. Po legi v pokrajini se to najdišče ujema s tistim v 15 km oddaljenem Sp. Porčiču, to pa kaže da so bili prvim naseljencem v Slovenskih goricah priljubljeni predvsem vrhi. Povsem drugače je bilo npr. v antiki, medtem ko je podobna naselitev tod še dandanes.

V podobni legi, a nekoliko nižje je bilo troje seliščnih objektov načetih tudi nad Zbelovim. Prvi je bil le okroglasta kotanja s pr. 2,5 m, drugi, obsežnejši, je poleg bivalnih tal imel pod isto streho tudi 1,7 m globoko shrambeno jamo ((sl. 1), tretji, s kotanjastimi tli pa ni bil preiskan v celoti. Tudi tu gre za bivališča, večinoma okrog 30 cm vgloblјena v nekdanja tla. Ognjišč in izrazitih sledov sten tudi tu nismo našli, nekaj jam pa je bilo bržkone v zvezi z gredami nosilne konstrukcije. Poleg številnih črepinj in skromnejšega kamnitega inventarja ni bilo nobenih kosti pač pa precej za ugotavljanje sestave lesenih sten značilnih kosov ilnatega premaza. Najdišče nad Zbelovim nakazuje smer naseljevanja vzdolž Dravinje proti njenemu povirju, ki so jo potrdile tudi najdbe pri Zrečah.

Tam je bilo na 530 m visokem prevalu med Dravinjsko in Oplotniško dolino, tik pod grebenom pozneje do pozne antike naseljene Brinjeve gore in na mestu poznejših grobišč ugotovljenih dvoje seliščnih točk. Na eni so bile raziskane štiri okroglaste jame neznanega pomena, v katerih je bilo poleg črepinj precej kosov ilnatega premaza, le 200 m vzhodno od njih je bil pod gomilo iz srednje bronaste dobe odkrit bivalni prostor velikosti pribl. 12 × 14 m in morebiti pravokotne oblike, vsaj 35 cm vglobljen v nekdanja tla. Tu so sicer nekatere lege ilnatega premaza dale slutiti nekdanje stene, ni pa bilo ognjišča in tudi jame za grede so negotove. Tla tega bivališča so bila sicer kotanjasta, vendar dokaj izravnana, stene vkopa poševne, od kamnov je imel bržkone le eden sredi stavbe prvotno lego. Črepinj je bilo v kulturni plasti le zmerno število, med njimi tudi prevezenjen lonec večjega obsega. Da to ni bil edini bivalni prostor na tem območju, je dokazovala tudi množina istodobnih črepinj iz zasipnih plasti gomile, ki so bile nakopane v neposredni bližini. Šele bodočnost bo morebiti pokazala, ali gre tu za najvišje bivališče nad dolino, ali pa le za prehodno točko proti višjim pohorskim pobočjem.

Tudi druga najdišča z za sedaj le priložnostnimi najdbami imajo zanimive in različne lege. Selišče v Šafarskem leži na robu terase nad nekdanjim tokom Mure, nosi značilno ledinsko ime »Gradišče« in ima na zahodni strani vidne sledove domnevnih nasipov. Dosedanje najdbe so bile pobrane le po vrhu njiv; ker so zelo skromne, so bile kulturne plasti morebiti že močno uničene od oranja in kopanj strelskih jarkov. Podobno lego na 20 m visoki vršajski terasi ima najdišče redkih črepinj v Vumpahu ob Dravi, najdišče ob ježi terase na južnem vznožju Pavlovskega vrha ter najdbe na ravnici pobočja v Strjancih. Najdbe iz Hardeka so prišle na dan na ploskem hrbtu terasastega pobočja nad vasjo, in sicer prav tako v zasipu železnodobne gomile, kakršnih je bilo tam nekoč več. Že povsem na ravnini ob Dravi pa so našli nekaj predmetov ob železniški progi pri Mihovcih. To naštevanje najdišč po legah na terenu bi lahko nadaljevali še s tistimi točkami, kjer kaže kamnito orodje ali pa izročilo o drugih najdbah na istodobno naselitev, vendar bi zanesljivost teh podatkov bilo treba šele preveriti.

Kamniti predmeti z najdišč, shranjeni v mariborskem muzeju, sodijo med običajni inventar tega obdobja. Kladivasta sekira iz Zbelovega T. 1: Z 62 kaže še obliko prodnika, iz katerega je bila izdelana, kopača od tam T. 1: Z 61 pa je doslej edina te vrste na teh najdiščih. Za Zbelovo in Brezje so značilna majhna dleta rombične oblike (npr. T. 1: B 5509), za Andrence pa ozke sekirice kopitastih oblik (T. 1: A 5771). Dvoje večjih ploščatih sekir iz Brezja je le grobo obdelanih (T. 1: B 5502). Drobno orodje iz sileksov se pojavlja povsod (npr. T. 1: B 5511, A 5773), peščeni brusniki so redki.

Keramično gradivo z drugih slovenskih najdišč (Ajdovska jama, Drulovka, Ptujski grad) je doslej tipološko razčlenil že J. Korošec, v širšem teritorialnem obsegu pa ga je razvrstil S. Dimitrijević. Na podlagi te poslednje sheme ga obravnavamo tudi tu, ne le zaradi preglednosti, temveč tudi zato, da izstopijo razlike, ki jih nudijo najdbe iz Podravja. Ta opredelitev pa je le deloma zanesljiva, ker razpolagamo v večini le s takimi fragmenti posod, po katerih ni vselej mogoče natanko določiti tipa in oblike posode. To velja zlasti za številne gornje dele tistih posod, ki jih po večini prištevamo k skodelam, a bi nekatere med njimi mogle pripadati h globljim posodam raznih vrst.

Tudi med najdbami v Podravju prevladujejo bikonične skodele. Zastopani so vsi štirje Dimitrijevićevi tipi, in sicer v podobnem količinskem sorazmerju. Najpogostejše so oblike s konveksno profiliranim vratom (T. 2: C) v več različicah, ki pa manjkajo v Andrencih.[23] K temu tipu pripisujemo tudi posode z jamičastim okrasom v Brezju, ki so tod dokaj številne.[24] Skromnejše po številu so skodele z izrazito bikoničnim profilom (T. 2: B).[25] Še redkeje se pojavljajo skodele z večinoma ravnim pokončnim oziroma prstanastim vratom (T. 2: A) in tiste s konkavno profiliranim vratom (T. 3: A), obakrat tudi v Andrencih.[26] K bikoničnim skodelam sodijo še različice z odebeljenim ter kratkim pokončnim ali navzven obrnjenim robom (T. 3: B), ki deloma izhajajo iz poprejšnjih oblik.[27]

Skodele z zaobljenim profilom, kolikor gre res za ta tip posod (T. 3: C), so v Podravju redke, medtem ko trebušastih skodel na obravnavanih najdiščih praktično ni.[28] Pogostejše so posode na votli nogi, od katerih imamo le v Andrencih dvoje tolikanj ohranjenih, da je podan profil skodele oziroma noge (T. 3: E). Večinoma so od takih posod ohranjena le dna, ki pa vsaj v nekaj primerih opozarjajo na zvončasto obliko noge, ki je sicer ena izmed glavnih oblik takih posod.[29] Neznatno je število oblik, ki bi jih lahko pripisali kupam, in še to le najpreprostejši različici (T. 3: D).[30]

O vrčih s trakastimi ročaji lahko sodimo večinoma le po fragmentih trebušnega dela ali takih z ročaji do roba. Zdi se, da sta v Podravju ohranjeni obe različici — z oglato oblikovanim trebuhom in z ostrim prehodom (T. 4: A).[31] V smislu Koroščevih opredelitev bi sodili sem še nekateri tipi z manjšimi ali ne do roba segajočimi ročaji (T. 4: A, spodnja vrsta).[32]

Druga največja skupina posod so lonci različnih velikosti in oblik. Večinoma so od njih ohranjeni le neopredeljivi deli sten ali pa gornji deli z robom, ki o obliki celotne posode ne povedo mnogo. Največji del očitno tudi tu pripada k oblikam trebušastih loncev (T. 4: B) kot tipičnim predstavnikom tega obdobja.[33] Glede na velikost teh posod kot tudi po različicah ustij je take fragmente v smislu Koroščevih opredelitev deloma mogoče prisojati tudi k drugim tipom — terinam, vazam in amforam podobnim oblikam, vendar po danem gradivu o nobeni izmed njih ne dobimo zadovoljive predstave.[34] K loncem (ali terinam) sodijo tudi tisti fragmenti gornjih delov z upognjenim, večinoma konveksno oblikovanim vratom in strmo steno (T. 5: A), kakršni se po-

[23] S. Dimitrijević, op. 21, 39, tip c — C/6 in še dve različici.

[24] T. 2: C — B 5608, B 5526, B 5645, B 5632.

[25] S. Dimitrijević, op. 21, 39. tip b, navaja en sam primer, prav tako J. Korošec s Ptujskega gradu (*Poročilo* 2 [1965] T. 19: 8). Fragmenti iz Zbelovega in Brezja so po obliki in fakturi skoraj istovetni.

[26] S. Dimitrijević, op. 21, 39, tip a — C/5, značilna za Drulovko, a tudi za najdišča v Podravju; tip d — C/3 v treh različicah. Druga od njih — z navzven potegnjenim robom — je tu uvrščena tudi v peti tip (T. 3: B), ker vrat ni vselej konkaven.

[27] Če vzamemo za osnovo bolj ali manj poudarjen oz. celo odebeljen rob takih bikoničnih skodel, potem lahko pri tem tipu ločimo tri različice, prikazane na T. 3: B.

[28] S. Dimitrijević, op. 21, 39 jih sam presoja do neke mere kot prehodno obliko; morebiti bi bilo tudi primere T. 3: C mogoče razvrstiti drugače. Trebušastih skodel med našim gradivom ni.

[29] S. Dimitrijević, op. 21, 41 ss.

[30] S. Dimitrijević, op. 21, 40, oblika a.

[31] S. Dimitrijević, op. 21, 42.

[32] J. Korošec, *Drulovka*, 21: druga oblika.

[33] S. Dimitrijević, op. 21, 42 — C/17.

[34] J. Korošec, *Drulovka*, 19 ss. Ptujski grad — *Poročilo* 2 (1965) 9 ss.

javljajo že pri skodelah.[35] Podobnega tipa so lonci bikoničnega profila s konkavno oblikovano gornjo polovico (T. 5: B) in različnih velikosti kot značilnost najdišč v severovzhodni Sloveniji.[36] Pojavljajo se tudi trebušasti lonci grobe izdelave, kakršni imajo redno trakaste ročaje, bodisi na ramenu oziroma trebuhu, bodisi ob robu (T. 5: C).[37] Za naše območje pa niso značilni sicer predvsem na Drulovki ugotovljeni tipi loncev s prstanastim vratom in bikoničnim, različno visoko postavljenim trebuhom, ki jih je Korošec večinoma opredelil kot terine.[38]

Med drugimi vrstami keramike se pojavljajo v Podravju le nekateri posamični primeri. To velja za stekleničasto posodico iz Brezja ter dvoje fragmentov morebiti podobnih posodic iz Zbelovega (T. 6: Z 1467, Z 1468), h katerim sodi morebiti še tista iz Brezja (T. 6: B 5676).[39] Peharju je podobna posodica iz Zbelovega (T. 6: Z 1459).[40] Če dva fragmenta dulcev (T. 6: Z 1472, Z 5668) morebiti prav tako sodita k vedricam, kakor jih je prikazal Dimitrijević, po ohranjenih kosih ni mogoče presoditi.[41] To bi veljalo tudi za čaše oziroma za tiste fragmente, ki jih moramo za sedaj pripisovati k nedoločenim oblikam. Na vseh najdiščih so bile najdene tudi tipične zajemalke (T. 6: Z 1450), enkrat, v Zbelovem, zanesljivo tudi žlica (T. 6: Z 1572). Pač pa ni bilo nobenih primerov figuralne plastike.

Ročaje so imeli večinoma le vrči in lonci. V glavnem so trakasti in različnih velikosti. Edino v Andrencih se pojavljata tudi trikotno oblikovani vodoravni ročaj, rahlo navzgor zavihan (T. 6: A 5846),[42] in kljunast nastavek (T. 6: A 2943) kot glasnika starejšega obdobja.[43]

Ornamentika na posodah s teh najdišč se v glavnem ujema z doslej objavljenimi najdbami od drugod, tako po tehniki izdelave kot po motiviki. Največ okrašenih fragmentov je nudilo Brezje, precej redkejši in motivno skromnejši so okrašeni primeri v Zbelovem, najmanj tega pa je bilo ugotovljeno v Andrencih. Te razlike so opazne tudi drugače: v Brezju so med vrezanim okrasjem zelo bogati žigosani oziroma vbodeni vzorci, v Zbelovem teh ni, prav tako pa ne v Andrencih, kjer prevladujejo plastični motivi — bradavice.

[35] Pri Korošču (*Drulovka*, 19): bikonične terine brez vratu, ki pa so deloma verjetno tudi skodele. Na Ptujskem gradu sodi sem še najprej T. 14; 1 (z ročajem). J. Korošec, *Poročilo* 2 (1965) 9.

[36] S. Dimitrijević, op. 21 ne pozna istovetnih oblik, prav tako ne J. Korošec (na Ptujskem gradu morebiti le T. 14: 2).

[37] Kot prej. Po robustni izvedbi bi bili še najprej podobni »loncem običajne eneolitske oblike« pri Dimitrijeviću, op. 21, 43.

[38] S. Dimitrijević, op. 21, 42 s. J. Korošec, *Drulovka*, 19.

[39] S. Pahič, op. 5, 229, T. 1: 2. J. Korošec, *Arh. vestnik* 9-10 (1958-59) 9 (za »štiri ušesca na ustju ter na največji periferiji« ni na predmetu iz Brezja stvarnih dokazov: na ustju sta bili kvečjemu dve, na obodu najbrž nobeno). Zreškim predmetom je podoben tisti iz Drulovke (J. Korošec, *Drulovka*, T. 30: 4).

[40] S. Dimitrijević, op. 21, 40 našteva le hrvatske primere; iz Slovenije ni znanih drugih najdb.

[41] S. Dimitrijević, op. 21, 40 — C/9, s pripombo, da gre pravzaprav za globlje bikonične skodele oz. terine, to poudarja tudi J. Korošec, *Drulovka*, 22.

[42] Kot navzgor zavihan in navpik prevrtan trikotni držaj se pojavlja npr. v Zengővárkony (J. Dombay, Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengővárkony, *Arch. Hung.* 37 [1960], T. 9 — 25), a tudi na območju Münchshöfer kulturne skupine (M. Hell, *Arch. Austriaca* 14 [1954] 29, sl. 10: 7 — »als ‚Buttenhenkel' eine Leitform der Lengyelkultur«), za območje sopotsko-lengyelske kulture prim. S. Dimitrijević, *Sopotsko-lengyelska kultura* (1968) 38.

[43] Kot »vedro s kljunastim izljevom« znano v sopotsko-lengyelski kulturi (S. Dimitrijević, op. 42, 43, 50).

Vrezano okrasje je podano v večini pri Dimitrijeviću naštetih tehnikah, z izjemo »duboreza«.[44] Največkrat gre za ostro vrezovanje, za različna žlebljenja (npr. T. 7: B 5603) in za različne vbode in žige (npr. T. 7: B 5624, B 5644, B 5648, B 5658). Plastično okrasje sestavljajo različne bradavice: od navadnih in jezičastih na skodelah (T. 2: B, C), nosatih (T. 2: B 5526) do gumbastih, ki so najpogostejše v Andrencih (T. 3: A 5776; 7: A 5834, A 5940, A 5941), drugod pa redke (T. 7: B 5664).[45] Med izjeme sodi peterokraka bradavica iz Brezja (T. 3: B 5570),[46] a tudi rogljičast držaj iz Andrencev (T. 6: A 5944).[47] Na obeh najdiščih se posamič pojavlja tudi nazobčano rebro (T. 7: B 5665).[48]

Vrezano in žlebljeno okrasje je sestavljeno v glavnem iz ravnih črt, in sicer pretežno v širokih pasovih (npr. T. 7: Z 1476, Z 1485, Z 1581, B 5574, B 5603).[49] V vodoravnih pasovih so nanizani tudi žigi oziroma vbodi. Enkrat samkrat se pojavlja v Brezju motiv visečih girland (T. 7: B 5609).[50] Zaradi slabe ohranjenosti črepinj ni mogoče vselej ugotavljati barvanja posod, zlasti ne na keramiki slabega sestava v Andrencih, vendar je po nekaj primerih očitno, da so bile nekatere posode barvane rdeče, a tudi črno.[51] Kot izjema — iz starejšega časa ? — je bil na keramiki iz Pavlovskega vrha ugotovljen tudi barbotinu podoben način okrasitve.[52]

Opisane keramične najdbe dopolnjujejo še kosi ilnatega ometa, zlasti v Brezju in Zbelovem, ki s svojimi odtisi opozarjajo na različne lesene konstrukcije.[53] Izdelkov iz kosti oziroma sploh kostnih ostalin presenetljivo ni bilo na nobenem najdišču, prav tako kot tudi ne najmanjšega koščka kovine.[54]

Dvoplastna stratigrafija najdb je bila ugotovljena le v Andrencih, vendar gradivo ne kaže očitnejših tipoloških razlik in tako ne zadostuje za morebitno kronološko razčlenjevanje. Ker na drugih najdiščih takih možnosti prav tako ni, bi lahko v tem smislu kaj povedale le razlike med najdišči. V Dravinjski dolini se taka razlika pojavlja med Zbelovim in Brezjem, a še to le v ornamentiki, ki v Brezju izstopa z bogatejšo motiviko in pogostostjo žigosanih vzorcev,

---

[44] S. Dimitrijević, op. 21, 47, tehnike 1 a — h.

[45] S. Dimitrijević, op. 21, 48, tehnika 2 a.

[46] S. Dimitrijević, op. 21, 50 omenja zvezdast motiv (vglobljeno vrezan na dnu skodele) le enkrat.

[47] Prim. podobna trikotni in zoomorfni držaj iz Drulovke: J. Korošec, *Drulovka*, 29.

[48] S. Dimitrijević, op. 21 ga ne omenja; pri J. Korošču, *Drulovka*, 30. Morebiti temeljijo v tem obdobju tudi nazobčana in narezana rebra v več trakih z gradišča Strmec v Strjancih; (R. A. Maier, *Jahresber. d. bayer. Bodendenkmalpflege* 5 [1964] 91) — neobjavljeno v PM Ptuj. Tudi na kolišču na »Partih« pri Igu (P. Korošec, *Poročilo* [1, 1964] 49 T. 3 — 8).

[49] S. Dimitrijević, op. 21, 50, okrasni motivi A 1—2.

[50] S. Dimitrijević, op. 21, 51, okrasni motiv B 1 a; tam navedeni primeri iz Kiringrada so našemu najbližji, a preprostejši; faktura črepinje iz Brezja je drugemu gradivu tuja.

[51] S. Dimitrijević, op. 21, 48, tehnika 3 b — c; rdečega barvanja za hrvatska najdišča ne omenja. Na naših najdiščih ni sledov belega barvanja (J. Korošec, *Poročilo* 2 [1965], 13).

[52] V PM Ptuj, prim. op. 8. Prim. podobne fragmente s kolišča na »Partih« pri Igu (P. Korošec, op. 48, T. 10 — 11; fragmenti neznanih posod so označeni kot »poseben problem« z domnevo, da »spadajo mogoče celo v neko starejšo perio-do«). Podobni pojavi (Schlickbewurf, Schlickrauhung) nastopajo tudi v skupinah Aichbühl in Münchshöfen (R. A. Maier, op. 48, 56).

[53] S. Pahič, op. 5, 236 s, T. 2.

[54] Dvoje bakrenih izdelkov je znanih od drugod: ploščata sekirica iz okoliša Donačke gore (v PM Maribor, inv. št. A 1351, neobjavljeno) in majhno bodalo iz Jakobskega dola, ki pa je že mlajše (S. Pahič, op. 1, 175).

medtem ko so oblike posod v glavnem enake in deloma celo istovetne.[55] Sodeč po verjetni poti širjenja naselitve proti Pohorju in glede na nekaj redkih mlajših prvin med najdbami v okolišu Zreč, je seveda možno, da je bilo Brezje naseljeno nekoliko pozneje. Hkrati kaže primerjava z najdbami na Ptujskem gradu, da na tem območju ni takih razlik, ki bi jih mogli že sedaj kronološko razčleniti, pa čeprav bi npr. žlebljene in žigosane okrasne motive presojali kot mlajši element.[56]

Očitnejše razlike tako v oblikah okrasitve kot tipih posod so med Andrenci in drugimi najdišči v Podravju. Nekatere med njimi, npr. faktura keramike, so le lokalno pogojene, druge, npr. gumbaste vzbokline, pa izgube svojo izrazitost, če k primerjavi pritegnemo še druga slovenska najdišča.[57] Del svojskosti andrenških najdb, predvsem borne ornamentike, tiči morebiti tudi v izolirani legi tega najdišča, kronološko pa opozarja prej na starejši kot mlajši čas oziroma začetek.[58]

Kljub tem razlikam sodijo opisana najdišča vključno s Ptujskim gradom očitno v enotno obdobje in se skupno z drugimi najdišči na Slovenskem uvrščajo v isto kulturno skupino na jugovzhodnem predalpskem prostoru. Regionalne posebnosti, ki jih v tem okviru kažejo, niso take vrste, da bi jih opredeljevale kot varianto, čeprav so bili kulturni vplivi na tem območju nekoliko drugačni kot v drugih predelih Slovenije. Enotna je v glavnem zato tudi časovna opredelitev v eneolitsko obdobje, pri tem pa moramo upoštevati, da starejši elementi doslej še niso bili v tem smislu podrobneje ovrednoteni.[59] Prav tako je v Podravju doslej le Ptujski grad pokazal najdbe, ki govore za trajanje naselitve v poznejši čas, čeprav očitno ne v smislu neposredne kontinuitete.[60] Najdišča ob Dravinji in v Slovenskih goricah so tako za sedaj brez dovolj izrazitih najdb, ki bi jih omogočale enakopravno vzporejati tudi z mlajšo fazo naselitve na Drulovki ali s slavonsko stopnjo naselbine na Ptujskem gradu.

Die ältesten Siedlungsfunde in Nordostslowenien

Die Erforschung der ältesten Siedlungsfunde im slowenischen Drau- und Murgebiet begann erst in der Nachkriegszeit, war jedoch bisher nur auf Gelegenheitsentdeckungen sowie auf Versuchsgrabungen beschränkt (Karte 1). Die ersten Funde stammen aus dem Zentrum der Slovenske gorice (Windische Bücheln), aus Andrenci,[1] die erste bedeutendere Fundgruppe aber wurde in den Jahren 1946—1947 auf dem Ptujski grad entdeckt.[2] Dann folgten in den Jahren 1954—1956 die Entdeckungen im Dravinjatal (Zbelovo, Zreče, Brezje)[3–6] sowie einige Gelegenheitsfunde von Rifnik[9] und

[55] Prim. npr. T, 2 B; velja tudi za fakturo.

[56] S. Dimitrijević, op. 21, 81 s jih uvršča med »okrasje badenskega porekla«.

[57] Npr. Ptujski grad (J. Korošec, *Poročilo* 2 [1965] 12 ss) ter kolišče ob Resnikovem prekopu. J. Korošec, *Poročilo* (1) [1964] 33).

[58] Prim. op. 42, 43 in (za Pavlovski vrh) 52!

[59] V tem smislu ne izključujemo neolitika, bodisi da gre pri tem samo za »očitno staro neolitsko tradicijo« (T. Bregant), bodisi deloma morebiti za starejšo naselitev.

[60] J. Korošec, *Poročilo* 2 (1965) 45.

in einigen Orten zwischen Drau und Mur.[7–10] Davon wurden bisher nur einige Gegenstände aus Andrenci, Zreče und Brezje (*Arh. vestnik* 5, 1954; 6, 1955; 7, 1956) wie auch die Funde vom Ptujski grad (*Poročilo* 2, 1965) veröffentlicht, der Großteil der anderen Funde wird jedoch erst später in einem Katalog erscheinen.

Kulturell und zeitlich fallen die bisherigen Funde größtenteils in die Zeit vom Ende des Neolithikums weiter bzw. in die äneolithische Periode. Über die Auswertung und zeitliche Einordnung einiger dieser sowie anderer slowenischer Fundorte haben bisher J. Korošec[20] und S. Dimitrijević[21] zwei verschiedene Darstellungen gebracht, denen sich dann die übrigen Autoren verschiedentlich anzupassen versuchten.[22]

Die hier vorgelegten Gegenstände stammen aus nur teilweise erforschten Siedlungsstellen. Auf dem 335 m hohen Hügel bei Andrenci wurden in den Jahren 1954—1956 durch Probegrabungen zwei Wohnräume unbekannter Form angeschnitten. Drei ähnliche Stellen wurden im Jahre 1954 auf dem 320 m hohen Bergrücken oberhalb Zbelovo entdeckt, von denen eine nebst der Wohnfläche auch eine deutlich geformte Vorratsgrube aufwies (Abb. 1). Auf dem 530 m hohen Sattel in Brezje oberhalb Zreče wurden in den Jahren 1955—1956 zwei Siedlungplätze untersucht: vier runde, in den Kalksteinboden gehauene Gruben unbekannter Bestimmung sowie ein Wohnraum unterhalb eines in der Nähe befindlichen, aus der mittleren Bronzezeit stammenden Grabhügels. Sehr karge Siedlungsreste kamen an verschiedenen Stellen in den Slovenske gorice zutage: auf dem Hügel in Sp. Porčič, auf einem niederen Abhang bei Hardek, auf den Terassenrändern in Vumpah, Pavlovski vrh (Strjanci) und Šafarsko sowie auf der Drauebene in Mihovci. Die betreffenden Funde werden in den Museen von Maribor und Ptuj aufbewahrt.

Neben seltenen Gegenständen aus Stein (polierten Geräten, Reib- und Wetzsteinen usw.), die vorwiegend atypische Formen aufweisen (T. 1), bilden Keramikreste den Kern dieser Funde. Ganze oder wiederherstellungsfähige Gefäße kommen kaum vor, den Großteil bilden zumeist sehr bescheidene Fragmente. Soviel man aus ihnen mit Sicherheit schließen kann, läßt sich der Großteil in das bisher gründlichste Schema von Dimitrijević mit der Bemerkung einreihen, daß einige von ihm angeführte Typen hier fehlen, daß es aber hier andere Formen gibt, die er nicht erwähnt.

Die häufigste Gefäßart sind auch hier die bikonischen Schüsseln, und zwar besonders die Variante mit dem konvex profilierten Hals (T. 2: C), wogegen die übrigen Typen der Schüsseln, Schalen und Becher seltener vorkommen (T. 2—3) oder überhaupt nicht vertreten sind.[23–28] Zahlreicher vertreten sind Reste von Hohlfüßen unbekannter Gefäße bzw. Schüsseln, zum Teil in konkav gebogener Linie oder auch andersartig geformt (T. 3: E). Neben den Schüsseln überwiegen Töpfe, und zwar nicht nur bikonische Typen (T. 5: B), sondern auch rundliche Henkelgefäße (T. 5: C) sowie solche mit konkav geformten Unterteil und eingezogenem Hals (T. 5: A) wie auch andere unbestimmbare Formen (T. 4: B). Krüge sind seltener vorhanden, doch sind sie feiner ausgeführt (T. 4: A). Flaschen- und Miniaturgefäße wurden nur vereinzelt gefunden (T. 6). Zahlreiche Schöpflöffel nach Lengyeler Art vervollständigen das Material, das jedoch keine Kultgegenstände bzw. Plastik aufweist.[29–41]

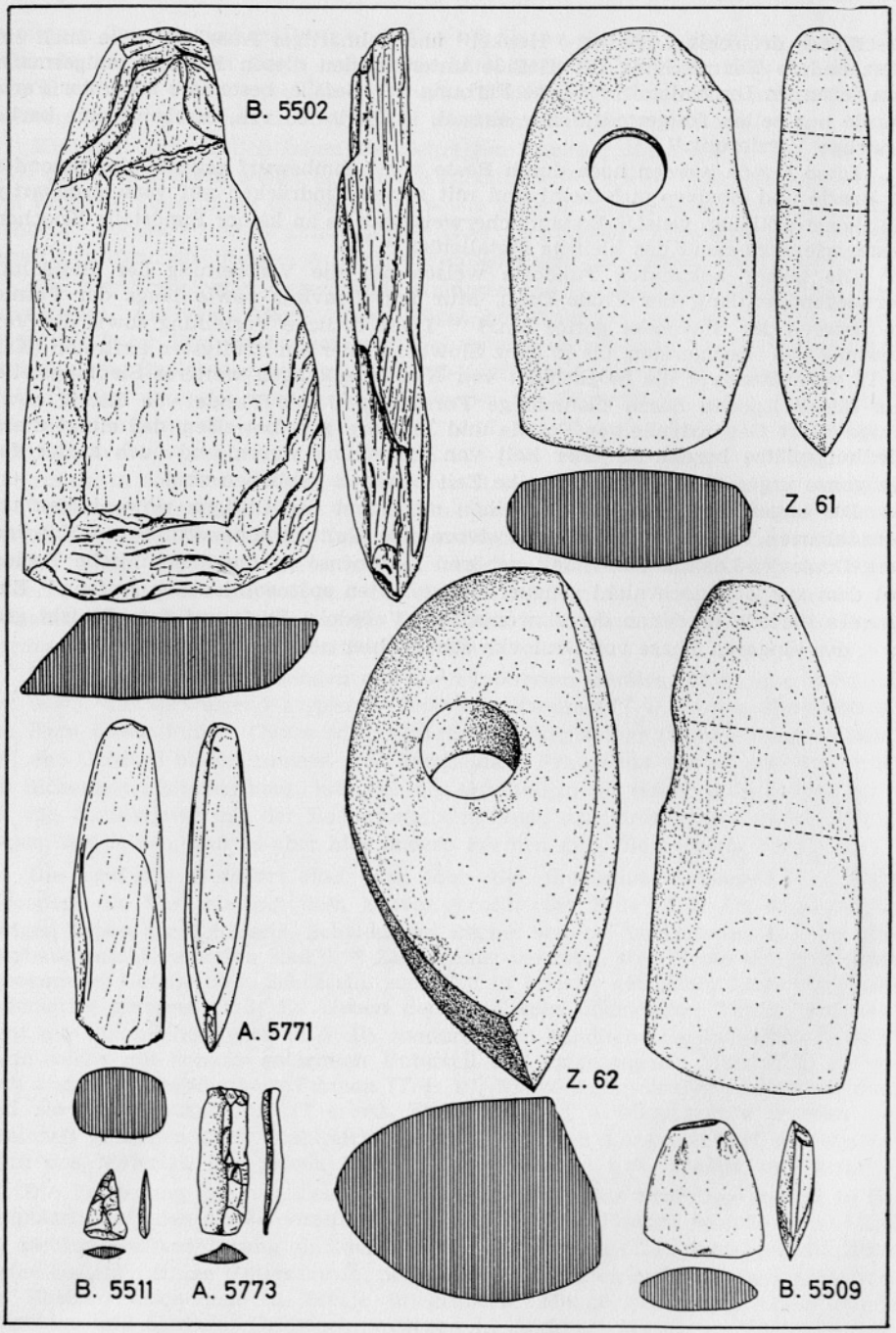
Die Verzierung der aus diesen Fundorten stammenden Scherben stimmt in der Hauptsache mit den bisher veröffentlicten anderortigen Funden sowohl hinsichtlich der technischen Ausführung als auch der Motivik überein (T. 7). Zwischen den Fundorten bestehen einige Unterschiede: neben den eingeritzten und eingetieften Motiven aus Zbelovo erscheinen in Brezje in größerer Menge auch eingetiefte, runde, dreieckige und ähnliche Grübchen, wogegen in Andrenci plastische Motive — verschieden geformte Warzen — fast ausschließlich vorherrschen. Dies sowie das

Erscheinen dreieckiger (Bütten-) Henkel[42] und kahnartiger Ausgüsse[43] wie auch eine ganz andere Tonmischung der Gefäße unterscheiden diesen Fundort einigermaßen von jenen im Dravinjatal.[44–56] Eine Färbung der Gefäße, besonders mit roter Farbe, wurde nur selten festgestellt;[51] nur einmal, in Pavlovski vrh, erscheint eine barbotinartige Verzierung.[52]

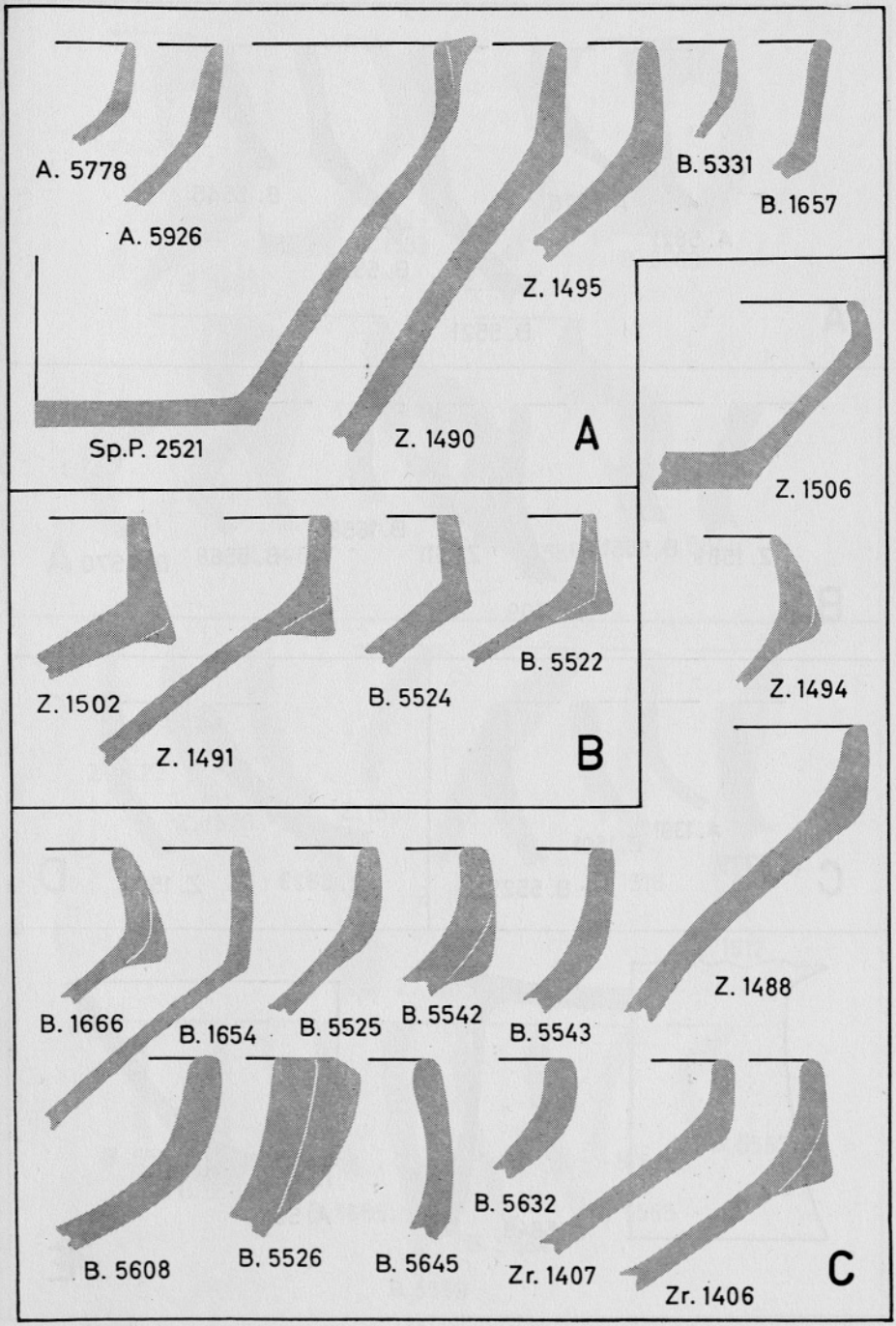
Diese Funde werden noch durch Reste von Lehmbewurf ergänzt, der besonders in Brezje und Zbelovo aufscheint und mit seinen Eindrücken auf verschiedenartige Holzkonstruktionen weist.[53] Erstaunlicherweise gab es an keiner Fundstelle Knochenreste, wie auch nicht das kleinste Metallstück.[54]

Die bisher bekannten Fundorte weisen auf die Verbreitung der Besiedlung vorwiegend entlang der Flüße Drau, Mur und Dravinja sowie längs der Pesnica im Inneren der Slovenske gorice hin.[55–58] Diese örtliche Verteilung sowie die Verbreitung von Steingeräten, die in ganz Slowenien hier am häufigsten auftreten (Karte 1), verweisen auf die Möglichkeit von Neuentdeckungen weiterer Siedlungstellen aus dieser Epoche durch planmäßige Forschungen. Die Funde von Rifnik sowie einige ältere Gegenstände von Poštela und Brinjeva gora beweisen, daß einige dieser Siedlungsplätze bereits in jener Zeit von Bedeutung waren und auch später fast die ganze urgeschichtliche und antike Zeit besiedelt geblieben sind.

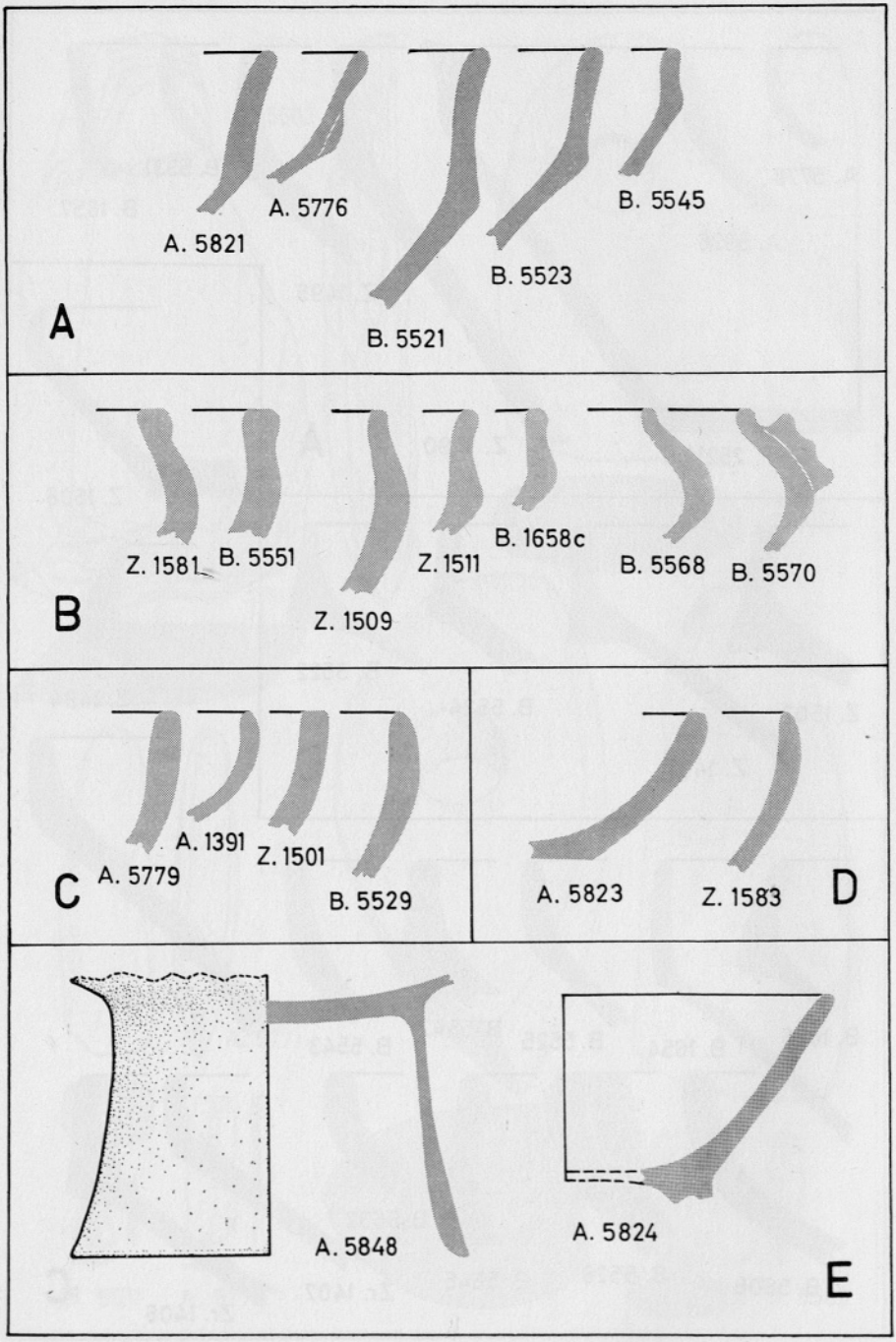
Die angeführten Fundstätten reihen sich samt den übrigen slowenischen und benachbarten Fundorten in eine südostvoralpine Kulturgruppe vom Typus Kanzianberg-Drulovka-Lasinja ein. Somit gehören sie ebenso in die äneolithische Periode mit dem zur Zeit noch nicht genauer festgestellten spätneolithischen Anfang.[59] Eine jüngere Periode im Sinne der slawonischen (Vučedol-) Stufe auf dem Ptujski grad bzw. der jüngeren Phase von Drulovka scheint hier nicht vertreten zu sein.[60]

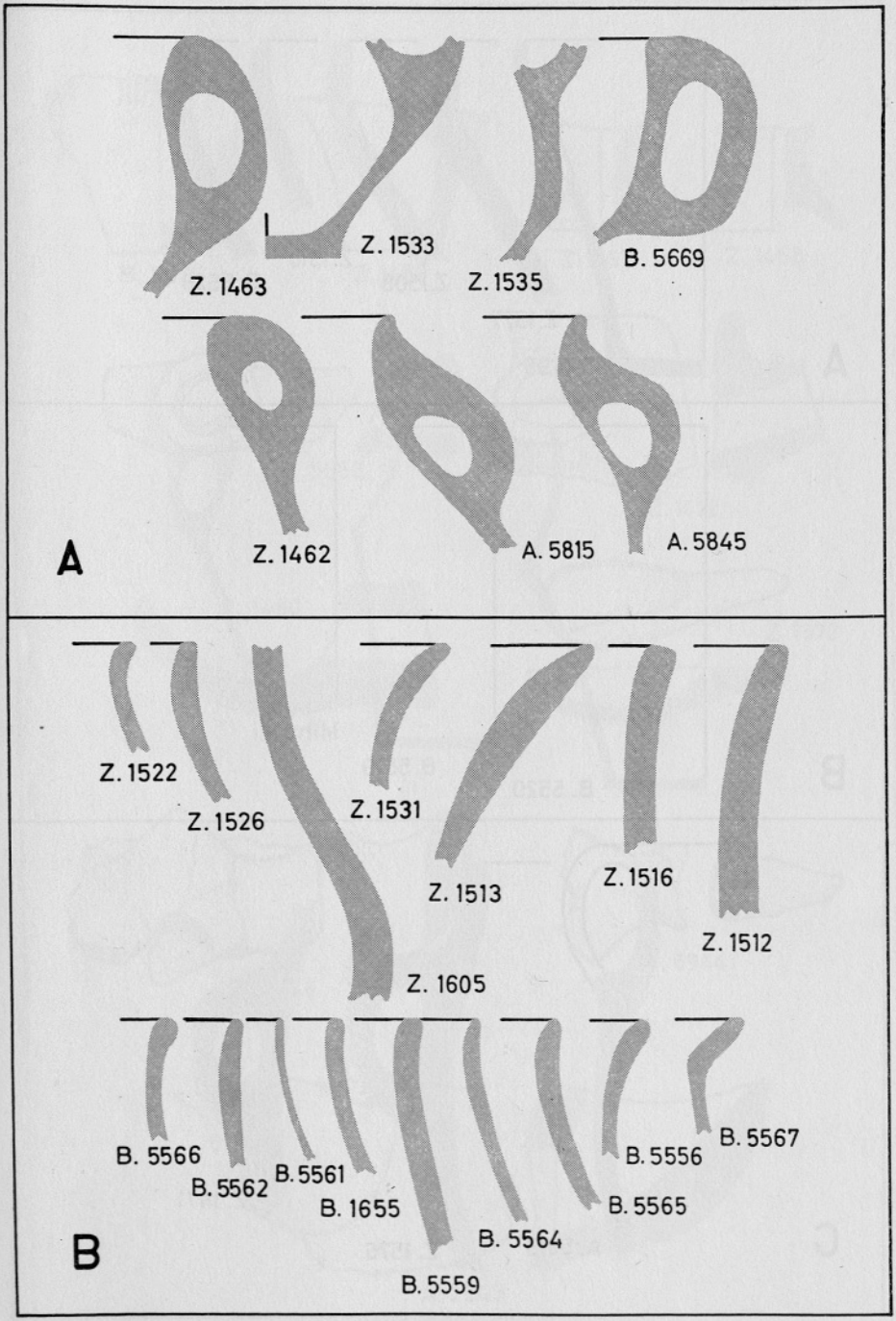
A. = Andrenci, B. = Brezje, Z. = Zbelovo. M. 1/2

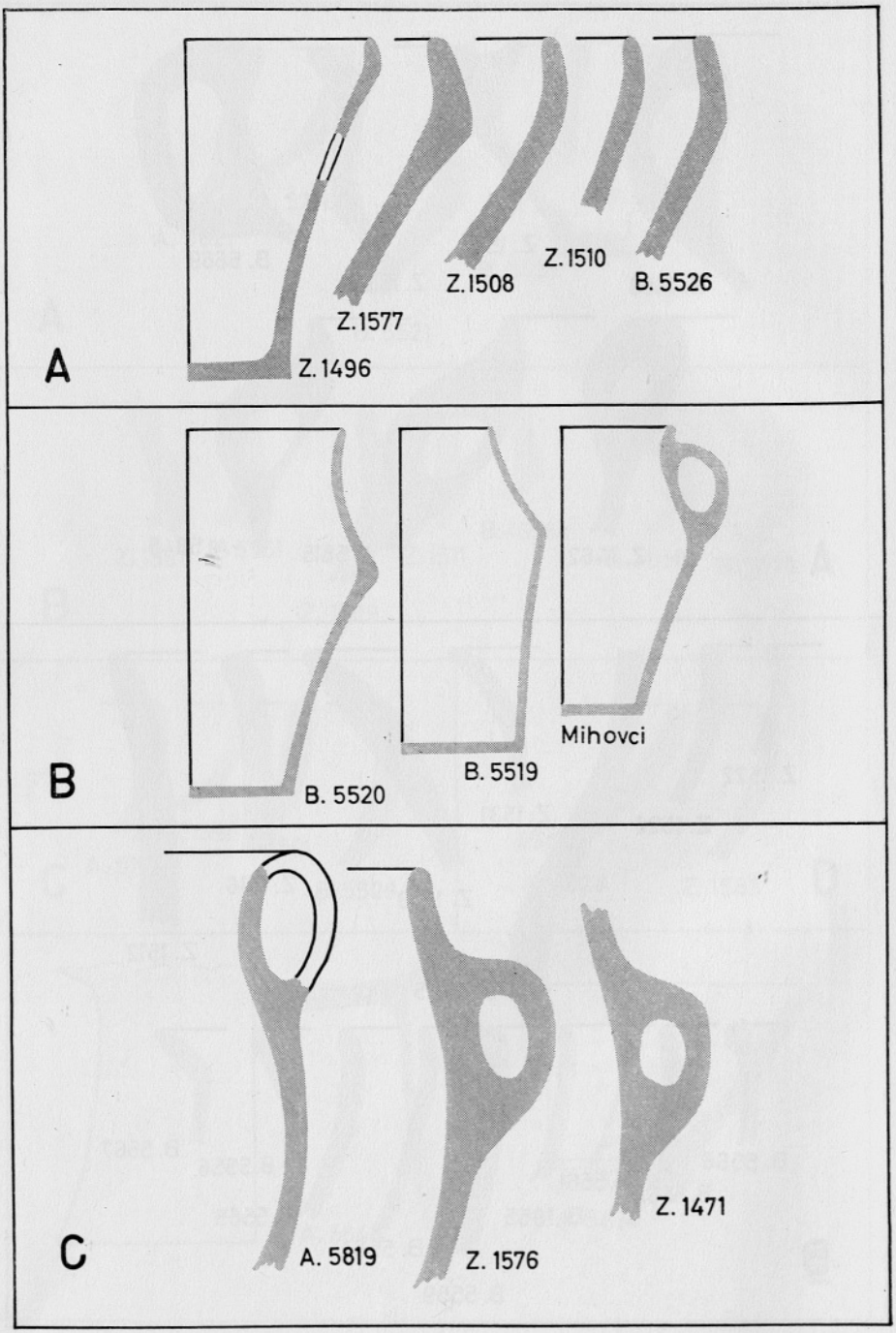
Sp. P. = Sp. Porčič, Zr. = Zreče. M. 1/2

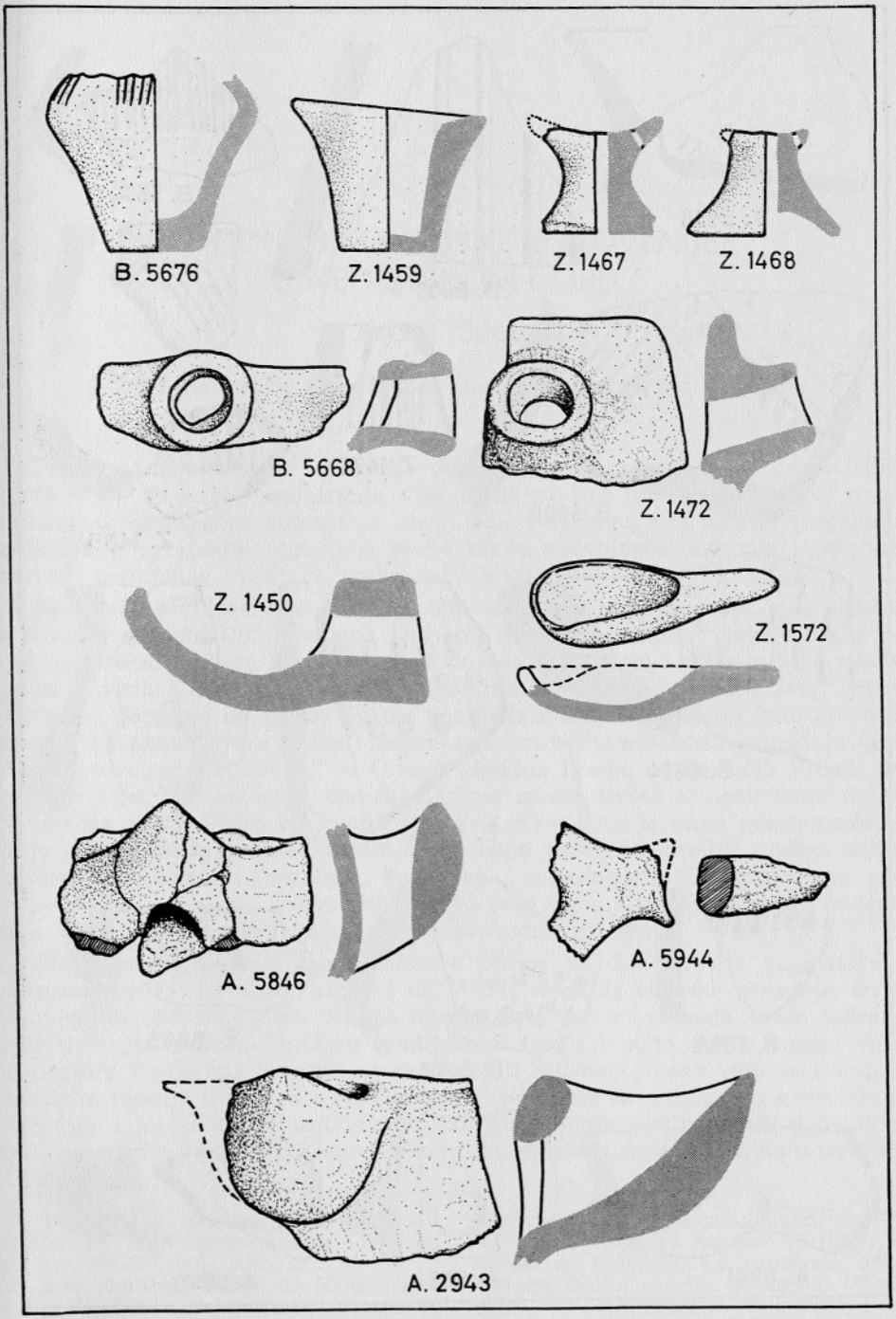
A. = Andrenci. B. = Brezje, Z. = Zbelovo. M. 1/2

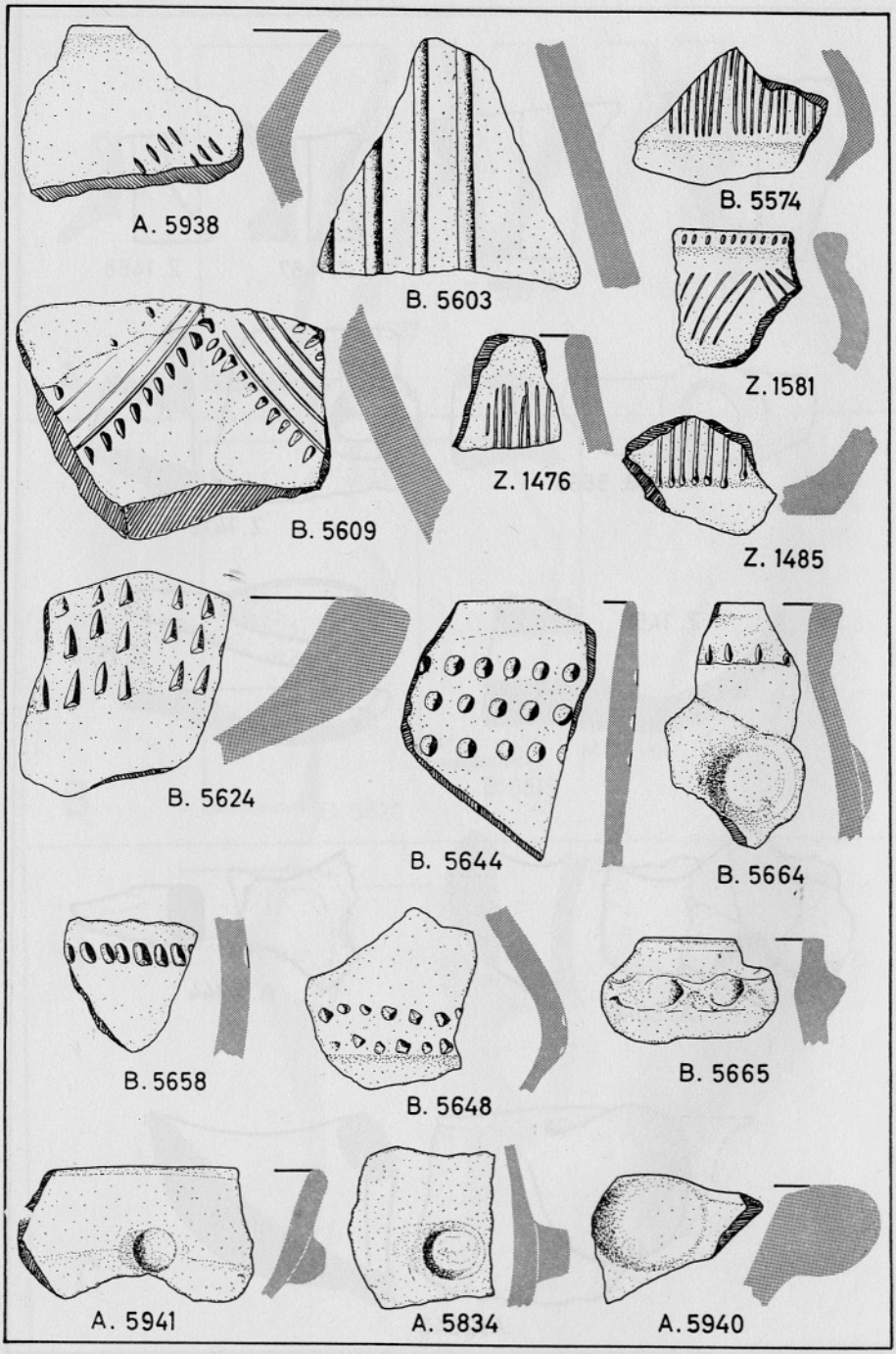
A : A. = Andrenci, **B** : B. = Brezje, Z. = Zbelovo. M. 1/2

A B. = Brezje (M. 1/2), Z. = Zbelovo (1496 = M. 1/4, 1508, 1510, 1577 = M. 1/2);
B B. = Brezje (5519 = M. 1/8, 5520 = M. 1/4), Mihovci (M. 1/4); **C** A. = Andrenci, Z. = Zbelovo (M. 1/2)

A. = Andrenci, B. = Brezje, Z. = Zbelovo. M. 1/2

A. = Andrenci, B. = Brezje, Z. = Zbelovo. M. 1/2

O ODNOSIMA BOSNE I SLOVENIJE U NEOLITSKOM DOBU

ALOJZ BENAC

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo

Treba odmah reći da ove dvije oblasti nemaju neposrednih geografskih dodira i da će naše razmatranje više težiti za tim da pokaže razlike nego bliskosti u neolitskom dobu. Ovo zbog toga što Bosna i Slovenija pripadaju različitim geografskim regionima pa je takva podvojenost uslovila i poseban razvitak neolitskog svijeta u svakoj od tih oblasti.

Neolitska civilizacija u Bosni je bila razvijena u njenom istočnom dijelu, koji možemo ograničiti rijekama Drinom, Savom i Bosnom. Najsnažniji procvat neolitskih kultura konstatovan je dosada u gornjem i donjem toku rijeke Bosne, a zatim u sjeverozapadnim dijelovima ove oblasti (izmedju Save, Drine i Spreče). Zapadno od rijeke Bosne, neolitska naselja su dosada konstatovana samo u dolinama rijeke Usore i Lašve, a to su pritoke Bosne i pripadaju njenom neposrednom porječju.[1] — Čitava zapadna Bosna, od porječja Vrbasa do porječja Une, ne pokazuje zasada nikakve znake života u neolitskom dobu. Čini se da je taj rejon bio potpuno nenastanjen i da je tamo pravo naseljavanje počelo tek u postneolitskom dobu, kada su ovamo prodrli nosioci novih kultura i civilizacija (lasinjske, badenske i vučedolske). Više puta sam već naglasio da je neolitski čovjek izbjegavao ovaj rejon zbog nedostatka kremene rude, koja je tako potrebna za njegov svakodnevni život.

U Sloveniji se očito mora računati barem na dva izrazita geografska i kulturna rejona: na alpski rejon i na kraški rejon uz istarsko primorje. Ovaj drugi rejon nas sada neće mnogo interesovati, jer on pripada širem jadranskom i zapadnomediteranskom neolitskom krugu i očito nema mnogo veze sa alpskim krajevima, kao sto ne može imati niti neposredne veze sa Bosnom. Neolitska naselja u kraškom rejonu su već više puta obradjivana u arheološkoj literaturi i mi se ovdje uzdržavamo od ponavljanja već poznatih podataka.[2] Kada je riječ o odnosima Bosne i Slovenije, onda nas zapravo jedino interesuje

---

[1] A. Benac, Studien zur Stein- und Kupferzeit im nordwestlichen Balkan, 42. *Ber. RGK* (1961) Abb. 3.

[2] J. Korošec, Neolit na Krasu in v Slovenskem primorju, *Zgod. časopis* 14 (1960) 5 ss. F. Leben, Stratigrafija in časovna uvrstitev jamskih najdb na Tržaškem Krasu, *Arh. vestnik* 18 (1967) 43 ss. M. A. Radmilli, La preistoria della Venezia Giulia e della Dalmazia, *L'Universo*, Riv. di Geografia 38, 6 (1958) i dr.

alpsko područje, jer je o tim odnosima već bilo govora. U tim okvirima će se i kretati naše izlaganje.

Već ranije sam bio naveo da se područje Jugoslavije dijeli na nekoliko velikih neolitskih zona. To su: jadranska, alpska, panonska, centralnobalkanska i južna zona.[3] Ovdje su, naravno, izdvojene samo velike zone, sa posebnim karakteristikama, a u daljoj podjeli se može navesti više varijanata za pojedine zone (vezanih za odredjene neolitske faze) kao i neke prelazne zone. Alpska zona je vezana za Sloveniju i Medjumurje i ona predstavlja sigurno jedno sasvim posebno neolitsko područje u okviru naše zemlje. Ta posebnost se očituje i u hronološkim i u kulturnim mjerilima. S druge strane, Bosna spada u tipična prelazna područja, gdje se prepliću kulturni elementi sa Jadrana, iz Panonije i iz centralnobalkanskog područja. Kulturna miješanja iz ovih velikih zona su i uslovila veoma složenu fizionomiju neolitskih kulturnih grupa u pojedinim neolitskim fazama.

Želio sam da podvučem na prvom mjestu ove činjenice, kako bi se vidjelo da Slovenija i Bosna pripadaju različitim neolitskim zonama i da se ne mogu nikako jedinstveno posmatrati.

A sada nešto o svakoj od ovih oblasti.

Prema dosada izvedenim istraživanjima, u Bosni su otkrivene slijedeće neolitske kulture:

a) starčevačka kultura u sjeveroistočnoj i centralnoj Bosni — Tuzla.[4] Gornja Tuzla[5] i Obre kod Kaknja;[6]

b) vinčanska kultura u sjeveroistočnoj Bosni — Gornja Tuzla,[7] Varoš i Matić[8] i dr. i u donjem toku rijeke Bosne — Vinogradine, Kalošević[9] i dr.;

c) sremsko-slavonska kultura u dolini rijeke Save — Klakar,[10], Donja Mahala[11] i dr.;

d) kakanjska kultura u gornjem toku rijeke Bosne — Obre,[12] Kakanj[13] i Arnautovići;[14]

e) butmirska kultura u gornjem porječju rijeke Bosne — Obre,[15] Okolište,[16] Butmir,[17] Nebo[18] i dr.

Starijem neolitu pripadaju starčevačka kultura i početak kakanjske kulture (Obre I/1), u srednji neolit ulaze kakanjska, starija vinčanska i početak

[3] Referat na I balkanološkom kongresu u Sofiji (Les groupes néolithiques en Yougoslavie).

[4] J. Puš, Neolitsko naselje u Tuzli, *Clanci i građa za kult. istor. istoč. Bosne* 1 (1957).

[5] B. Čović, Rezultati sondiranja na preistoriskom naselju u Gornjoj Tuzli, *Glasnik Zem. muz.* NS 15-16 (1960-61).

[6] Iskopavanja 1968. godine. Publikacija je u pripremi.

[7] B. Čović, l. c.

[8] A. Benac, Neolitski telovi u sjeveroistočnoj Bosni i neki problemi bosanskog neolita, *Glasnik Zem. muz.* NS 15-16 (1960-61).

[9] A. Benac, Prilozi za proučavanje neolita u sjevernoj Bosni, *Glasnik Zem. muz.* NS 19 (1964).

[10] Ć. Truhelka, Prethodno izvješće o neolitskom naselju u Donjem Klakaru, *Glasnik Zem. muz.* 18 (1906).

[11] J. Petrović, Izvještaj o neolitskom naselju u Donjoj Mahali, *Glasnik Zem. muz.* 37 (1925).

[12] Vidi nap. 6.

[13] A. Benac, Osnovna obilježja neolitske kulture u Kaknju, *Glasnik Zem. muz.* 11 (1956).

[14] A. Benac, 42. *Ber. RGK* (1961).

[15] A. Benac, Die Entwicklungsphasen der Butmir-Kultur, *Studijné zvesti* 17 (1969).

[16] Iskopavanja 1966. godine. Materijal još nije publikovan.

[17] Radimsky, Hoernes, *Butmir* 1 (1895). Fiala, Hoernes, *Butmir* 2 (1898).

[18] A. Benac, *Preistorisko naselje Nebo i problem butmirske kulture* (1952).

butmirske kulture (Obre II/1), a mladji neolit pretstavljaju mladja vinčanska, butmirska i sremsko-slavonska (ili sopotsko-lengyelska po terminologiji S. Dimitrijevića) kultura. Prema tome, ova oblast je bila neprestano nastanjena od pozne faze starijeg neolita do kraja tog praistorijskog doba. Treba napomenuti da svaka od ovih kulturnih grupa prestavlja samostalan facies, pa čak i onda kada pripada nekom većem neolitskom kompleksu. Starčevačka kultura u Obrima je pomiješana sa elementima jadranske impresso kulture, vinčanska kultura u sjeveroistočnoj i sjevernoj Bosni čini posebnu varijantu ove velike grupe, dok su kakanjska i butmirska kultura rezultat različitih uticaja na autohtonu bazu i pretstavljaju poseban izraz ove oblasti.

Na samom kraju neolitskog doba u Bosni su se pojavile nove kulturne i »etničke« grupe, koje su označile kraj jedne epohe i vjerovatno dokrajčile samostalan razvitak dotadanjeg neolitskog stanovništva. To su u prvom redu lasinjska i kostolačka grupa, pretstavnici novog vala u eneolitskom dobu.

Lasinjska grupa je vezana za sjevernu Bosnu i ona se tamo vjerovatno širila od zapada prema istoku. U relativno čistom obliku se prvi put javila u Visokom Brdu kot Lupljanice, zapadno od doline rijeke Bosne.[19] Poslije toga je pronadjena u Zemunici, zapadno od Banja Luke[20] i to je zasada najzapadnija tačka ove kulture u sjevernoj Bosni. Izvjesni elementi lasinjske kulture su zapaženi u najmladjem stratumu neolitskog naselja u Gornjoj Tuzli,[21] ali oni nisu tako izraziti i sigurni kao u prva dva slučaja. Nekoliko sličnih primjeraka se pojavilo i u najmladjim slojevima butmirske kulture u Obrima II.[22]

Osnovnu karakteristiku keramike lasinjske kulture u Bosni čine vrčevi sa dvije drške i sa dosta oštrom profilacijom, te neke zaobljene vaze koje se približavaju poluloptastim oblicima. Neke posude su snabdjevene karakterističkim kljunastim ispupčenjima (gore okrenutim), dok se ornamentika sastoji uglavnom od linija i uboda. Najčešće su kombinacije od nekoliko paralelnih urezanih linija, koje su sa spoljne strane oivičene bockanim linijama.

Prodor nosilaca kostolačke kulture je išao dolinom rijeke Bosne i njena neka grupa je uništila stanovništvo butmirske kulture u Obrima. To se odlično vidjelo po ukopanim jamama u mladjim slojevima butmirske kulture. Materijal u tim jamama je kulturno čist i nema miješanja sa domaćom tradicijom.

Nije bez interesa za našu temu spomenuti da postoje i mišljenja da je butmirska kultura vršila snažnu kulturnu, pa i »etničku« ekspanziju prema sjeveru i da je znatno utjecala na formiranje kulturne fizionomije lengyelske kulture u Panoniji i nekih drugih kulturnih grupa.[23] Nedavna iskopavanja u Obrima su pokazala da se može raditi samo o obrnutom slučaju i da su pri formiranju butmirske kulture učestvovali i neki elementi iz Panonije. U trećoj fazi butmirske kulture je došlo do nagle degeneracije. U toj fazi se osjeća izuzetno jak kulturni utjecaj iz Lisičića i iz područja vinčanske kulture u sjevernoj Bosni. Prema tome, u mladjoj fazi butmirske kulture ne može biti govora o nekoj ekspanziji prema sjeveru. Njeni nosioci nisu za tako nešto bili uopće sposobni. Oni su, naprotiv, bili podvrgnuti pritisku sa sjevera. Ovaj podatak će nam trebati kod posmatranja mogućih odnosa Bosne i Slovenije u tom periodu neolita.

[19] Vidi nap. 9.
[20] Materijal još nije publikovan.
[21] B. Čović, 1. c., T. 15.
[22] Još nije objavljeno.
[23] M. Grbić, Butmirska ekspanzija. *Glasnik Zem. muz.* 11 (1956). J. Korošec, Lengyelska kulturna skupina v Bosni, Sremu in Slavoniji, *Arh. vestnik* 8 (1957).

Situacija u Sloveniji je sasvim drugačija, što će — uostalom — najbolje doći do izražaja na samom kolokviju. Slovenačko alpsko područje je svakako zasebna provincija u starijim praistorijskim periodima, a to je sigurno uslovljeno specifičnim geografskim uslovima. Danas je gotovo sigurno da je ova oblast mogla biti nastanjena od neolitskog stanovništva tek na samom kraju neolitskog doba. Pošto tu nema ni starijeg ni srednjeg neolita, otpada svaka paralela u tim periodima. Ostaje za razmatranje samo kasno neolitsko doba.

Svojim istraživanjima na Ptujskom gradu,[24] Ajdovskoj jami[25] i Drulovki kod Kranja[26] J. Korošec je dao jedan čvršći obris novoj kulturnoj grupi u Sloveniji. On je ovu grupu nazvao »alpski facies lengyelske kulture«,[27] jer je smatrao da se ona razvila u ovom prostoru na bazi lengyelske kulture. Ovome treba dodati slične nalaze iz okoline Zreč,[28] Škofje Loke[29] i iz Lubniške jame,[30] koji su upotpunili već dobivenu sliku o ovoj grupi.

Keramika iz navedenih nalazišta je uglavnom jednostavna i nalazi se na prijelazu iz grube u fino radjenu keramičku robu. Preovladjuju zdjele, šalice i bikonične posude sa nižim ili višim vratom, dok se ornamentika pretežno sastoji od udubljenih i urezanih linija i od bockanih motiva.

Uočavajući odredjene stilske i druge sličnosti izmedju keramike pomenutih nalazišta u Sloveniji i keramike koja pripada lasinjskoj grupi na njenom matičnom području, S. Dimitrijević je i slovenačka nalazišta pripisao široj zoni lasinjske kulture.[31] Na taj način su nalazišta u Sloveniji dobila, zapravo, ono mjesto koje imaju i nalazišta lasinjske kulture u sjevernoj Bosni — mjesto perifernog zračenja ove grupe. Čini mi se da je takvo rješenje u sadašnjem momentu i najvjerovatnije.

U izvještaju o iskopavanju u Resnikovem prekopu kod Iga J. Korošec je posvetio mnogo pažnje paralelama sa Drulovkom i Ajdovskom jamom, ali se osvrće i na paralele sa butmirskom kulturom u Bosni.[32] To je zapravo prvi pokušaj da se neolit Bosne dovede neposredno u vezu sa slovenačkim područjem. Po ocjeni Korošca, naselje u Resnikovem prekopu je za jednu nijansu mladje od Drulovke i Ajdovske jame i na keramičkoj robi ima izvjesne svoje karakteristike. Prethodna dva nalazišta J. Korošec datira u konac neolita i prvi period postneolitskog vremena, pa bi onda naselje u Resnikovem prekopu pripadalo prelaznom, odnosno početnom eneolitskom dobu.[33]

Kada je riječ o paralelama sa butmirskom kulturom, Korošec se oslanja na nekoliko keramičkih formi. To su pirimorfne amfore (ili amfore butmirskog

[24] J. Korošec, *Predzgodovinska naselbina na Ptujskem gradu* (1951).

[25] J. Korošec, Kulturne ostaline v Ajdovski jami pri Nemški vasi, *Razprave 1. raz. SAZU* 3 (1953).

[26] J. Korošec, *Drulovka*, Zbornik fil. fak. 3/4 (Ljubljana 1960); vidi i *Arh. vestnik* 7 (1956).

[27] J. Korošec, *Poročilo o razisk. neol. in eneol. v Sloveniji* (1964). Isti, Eine neue Kulturgruppe des späten Neolithikums, *Acta arch. hung.* 9 (1958).

[28] S. Pahič, Prazgodovinska seliščna najdba v Zrečah, *Arh. vestnik* 6 (1955). Isti, Neolitske jame v Brezju pri Zrečah, *Arh. vestnik* 7 (1956).

[29] F. Leben, Nova arheološka odkritja v okolici Škofje Loke, *Loški razgledi* 6 (1959).

[30] F. Leben, Materialna kultura in izsledki arheoloških izkopavanj v Kevdercu in Lubniški jami, *Acta carsologica* 3 (1963).

[31] S. Dimitrijević, Problem neolita i eneolita u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, *Opuscula arch.* 5 (1961) 22 ss.

[32] J. Korošec, Kulturne ostaline na kolišču ob Resnikovem prekopu odkrite v letu 1962, *Poročilo o razisk. neol. in eneol. v Sloveniji* 2 (1935) 35—42.

[33] Ibidem 41.

tipa) i neki oblici tzv. terina. Na osnovu tih usporedbi on i dolazi do zaključka da »ne more biti nikakega dvoma da je butmirska kulturna skupina v precejšnji meri vplivala preko Hrvatske tudi na Slovenijo«.[34] U tom pogledu došla je kod njega do izražaja ista tendencija koja je zapažena kod njegove obrade nekih nalaza iz okolice Križevaca u Hrvatskoj.[35]

Iz ove postavke bi izlazilo da se tzv. »alpski facies lengyelske kulture« u Sloveniji razvio i pod uticajem butmirske kulture. Već sam naprijed napomenuo da je danas razvoj butmirske kulture podijeljen na tri faze. Ono što smo dosada poznavali kao butmirsku kulturu, pripada zapravo srednjoj fazi te kulture; to je njena razvijena faza. Poslije toga dolazi još i mladja faza butmirske kulture, u kojoj je vrijedno spomenuti nekoliko detalja:

a) u ovoj fazi je potpuno nestala spiralna dekoracija, ali se još uvijek zadržala jedna gruba i dekomponovana trakasta ornamentika ranijeg butmirskog stila,

b) u ornamentalnom pogledu se osjeća izvanredno jak uticaj iz Lisičića, a to znači uticaj jednog jadransko-mediteranskog stila,

c) u crnoglačanoj keramici se sada osjeća i uticaj kasne vinčanske kulture (čisti vinčanski oblici i tehnika),

d) od »klasičnih« butmirskih oblika zadržali su se naročito loptasti oblici i dvije vrste kanopa.[36]

Moram odmah reći da se na keramici u slovenačkim nalazištima ne mogu zapaziti ovakvi elementi i da je teško govoriti o bilo kakvoj srodnosti izmedju butmirske kulture i »alpskog faciesa lengyelske kulture«. A svaka komparacija bi se odnosila samo na treću fazu butmirske kulture. Što se tiče navedenih keramičkih paralela, koje je izveo J. Korošec, nužno je napomenuti da bi se one odnosile više na grubu keramiku iz treće faze butmirske kulture. Takvi oblici su, medjutim, šira svojina grube keramike i ne mogu se uzimati u obzir kod preciznijih razmatranja genetskih komponenata.

Već sam napomenuo da je u trećoj fazi došlo do pune degeneracije butmirske kulture. To je, u suštini njena dezintegracija, a u takvoj fazi nema ni govora o ekspanziji ili o uticaju na druge oblasti. Snažniji uticaj pri formiranju neke neolitske kulture su mogle izvesti samo one grupe koje su se nalazile u svom punom naponu. Butmirska kulturna grupa u svojoj mladjoj fazi nije za to nikako bila sposobna.

Na osnovu ovih podataka se može izvući zaključak da u neolitskom dobu nije bilo, niti je moglo biti, kulturnih veza izmedju Bosne i Slovenije. O nekim vezama bi se moglo govoriti tek u postneolitskom vremenu i pretpostavljam da bi dolazile u obzir samo posredne veze.

Krajem neolitskog doba u Panoniji i susjednim oblastima dolazi do velikih previranja. U to vrijeme spada nekako i ekspanzija nosilaca lasinjske kulture (pod pritiskom novih grupa sa istoka i sjevera ili — što je manje vjerovatno — kao rezultat unutarnjeg razvoja) i oni odlaze i u brdovite krajeve Bosne i Slovenije. Pošto je sjeverna Bosna krajnja periferija ove kulturne grupe, prirodno je da se tu radi o jednoj skromnijoj varijanti lasinjske kulture. Pretpostavljam da se o takvoj nekakvoj varijanti radi i u Sloveniji. Koliko se dosada moglo

[34] Ibidem.

[35] J. Korošec, *Nekaj neolitskih in eneolitskih problemov v okolici Križevcev na Hrvatskem*, Zbornik fil. fak. 4/1 (Ljubljana 1962) 34.

[36] Publikacija je u pripremi.

zapaziti, u Bosni nije došlo ni do kakvog miješanja sa starosjedilačkim stanovništvom, nego su to bile čiste enklave lasinjskog stanovništva. Kako se je ovaj proces odvijao u Sloveniji, nije lako reći. Da li je taj prodor značio potpuno novo naseljavanje ili je tamo već bilo nešto ranijeg stanovništva, ostaje da se definitivno rasvijetli novim istraživanjima.

Prema tome, Bosna i Slovenija su bile zahvaćene istim valom prodora nosilaca lasinjske kulture iz matičnog područja (Slavonije i zapadne Hrvatske). U tome se jedino i sastoji odredjena istorijska povezanost ove dvije oblasti u postneolitskom dobu.

I još samo dvije stvari.

Prvo. Stariji odsjek lasinjske kulture je S. Dimitrijević stavio paralelno sa razvijenom bodrogkörösturskom i sa krajem rane, odnosno sa dijelom razvijene badenske kulture. Mladja lasinjska kultura bi tako bila paralelna sa dijelom razvijene i sa kasnom badenskom, odnosno sa vučedolskom kulturom.[37] Dosta je vjerovatno da je prodor nosilaca lasinjske kulture uslijedio ranije u pravcu Slovenije i da se on može staviti u fazu Lasinja A. Odatle su možda i nastale neke razlike izmedju bosanske i slovenačke varijante ove kulture (prodor u Bosnu je vjerovatno uslijedio u fazi Lasinja B).

I drugo. Ukoliko je lasinjska kultura imala za podlogu i elemente lengyelske kulture,[38] sasvim je prirodno što je J. Korošec vidio u Sloveniji jedan facies lengyelske kulture. Mislim da je to normalan razvojni proces i da se u Sloveniji radi samo o genetskim elementima lengyelske kulture. Ti elementi su se u Bosni dosta izgubili, ako se radi o lasinjskoj B fazi u ovoj oblasti. Odatle dolaze, po svoj prilici, i sve stilske razlike na keramici.

Über die Beziehungen zwischen Bosnien und Slowenien im Neolithikum

Da Slowenien und Bosnien unterschiedlichen geographischen Regionen angehören, ist auch die Entwicklung beider Gebiete im Neolithikum unterschiedlich.

Die neolithische Zivilisation war im östlichen Teil Bosniens, im Raum zwischen der Drina, Sava und Bosna entwickelt. Ihren Höhepunkt erreichte sie im Ober- und Unterlauf des Flusses Bosna.[1] Das ganze westliche Bosnien vom Flußgebiet des Vrbas bis zum Flußgebiet der Una weist in dieser Periode keinerlei Lebenszeichen auf. In diesem Gebiet scheint die erste Ansiedlung erst in äneolithischer Zeit begonnen zu haben, als die Träger neuer Kulturen (Lasinja-, Baden-, Vučedol-Kultur) hier eindrangen. In dieser Region herrscht Mangel an Feuerstein, und das war sicher die Ursache dafür, daß sie im Neolithikum unbesiedelt war.

In Slowenien gibt es zwei neolithische Regionen: die Karstregion mit dem Istrischen Küstenland und die alpine.[2] Im Zusammenhang mit Bosnien interessiert uns vor allem die letztgenannte.

Jugoslawien zerfällt in mehrere neolithische Zonen: die adriatische, alpine, pannonische, zentralbalkanische und die südliche Zone.[3] In den Alpenbereich gehören

[37] S. Dimitrijević, *Sopotsko-lengyelska kultura*, Monographiae arch. 1 (1968) 88-89.

[38] S. Dimitrijević, vidi nap. 31.

Slowenien und Medjumurje, Bosnien ist dagegen ein typisches Übergangsgebiet, wo sich Kulturelemente aus der Adriaregion, aus Pannonien und dem Mittelbalkan durchflechten. Slowenien und Bosnien können nicht einheitlich behandelt werden.

In Bosnien hat man bisher folgende Kulturen entdeckt: die Starčevo-Kultur (Tuzla, Gornja Tuzla und Obre bei Kakanj),[4–6] die Vinča-Kultur (Gornja Tuzla, Varoš, Matić, Vinogradine und Kalošević),[7–9] die Srem-Slawonische Kultur (Klakar, Donja Mahala),[10,11] die Kakanj-Kultur (Obre, Kakanj, Arnautovići)[12–14] und die Butmir-Kultur (Obre, Okolište, Butmir, Nebo).[15–18] Jede dieser Kulturen stellt eine selbständige Fazies dar, obwohl sie zu größeren neolithischen Komplexen gehören. So ist z. B. die Starčevo-Kultur in Obre mit Elementen der adriatischen Impresso-Kultur vermischt, die Kakanj- und die Butmir-Kultur sind aber das Resultat unterschiedlicher Einflüsse auf die autochthone Basis.

Am Ende des Neolithikums traten in Bosnien neue Kulturen und »ethnische« Gruppen in Erscheinung, die der vormaligen selbständigen Entwicklung der neolithischen Einwohnerschaft ein Ende machten. Das waren vor allem die Lasinja- und die Kostolac-Kultur.

Die Lasinja-Kultur war in Nordbosnien verbreitet; bekannt ist sie in Visoko Brdo bei Lupljanica[19] und in Zemunica bei Banja Luka.[20] Einzelne Elemente finden sich noch im jüngsten Stratum in Gornja Tuzla[21] und in den jüngsten Schichten der Butmir-Kultur in Obre II.[22]

Der Durchbruch der Kostolac-Kultur ging talwärts am Fluß Bosna vor sich. Eine Gruppe ihrer Träger vernichtete die Einwohner der Butmir-Kultur in Obre, was aus den eingegrabenen Gruben dieser Kultur ersichtlich ist.

Nach Ansicht einiger Forscher hatte die Butmir-Kultur einen kulturellen und sogar »ethnischen« Einfluß auf die Formierung der Lengyel-Kultur.[23] Die Ausgrabungen in Obre haben jedoch erwiesen, daß dies unmöglich ist und daß es sich um eine umgekehrte Einflußrichtung handelt. In der dritten Phase kam es nämlich in der Butmir-Kultur zu einer raschen Degenerierung und in solchem Zustand kann von Expansion keine Rede sein, im Gegenteil, man verfiel unterschiedlichen Einflüssen, unter anderem solchen aus dem Norden.

In Slowenien ist die Situation völlig anders; es wurde erst am Ausgang des Neolithikums besiedelt und seine Fundorte (die alpine Fazies der Lengyel-Kultur)[24–30] werden nach S. Dimitrijević der Lasinja-Kultur[31] zugeschrieben, wobei dies die periphere Gruppe dieser Kultur ist, ebenso wie die Fundorte in Nordbosnien. Die Ansicht von J. Korošec, daß die Butmir-Kultur bei der Formierung der alpinen Fazies der Lengyel-Kultur mitgewirkt hätte,[32,33] ist nicht annehmbar, weil sich dies erst in der dritten Phase der Butmir-Kultur vollzogen hätte, als jedoch diese schon gänzlich degeneriert war. Über einige Verbindungen zwischen Bosnien und Slowenien könnte man erst in postneolithischer Zeit reden, und außerdem kämen nur mittelbare Verbindungen in Betracht.[34–36]

Aus dem Raum der Lasinja-Kultur (Slawonien und Westkroatien) erfolgte die Ansiedlung in Nordbosnien, wo dies eine bescheidene Variante der Lasinja-Kultur ist, die mit der altansässigen Einwohnerschaft keinerlei genetische Verbindungen hat. Das Gleiche gilt auch für Slowenien, nur kann hier einweilen nicht festgestellt werden, ob dieser Durchbruch die erste Besiedlung dieses Raumes bedeutete, oder ob es sich lediglich um eine neue Welle handlt.[37–38] Nur diese Besiedlung Sloweniens und Bosniens durch die Träger der Lasinja-Kultur bildet das Bindeglied zwischen diesen beiden Gebieten in postneolithischer Zeit.

ÜBER EINIGE FRAGEN DER LAIBACH-VUČEDOL-KULTUR IN NIEDERÖSTERREICH UND IM BURGENLAND

ELISABETH RUTTKAY

Naturhistorisches Museum, Wien

Herbert Mitscha-Märheim
zum 75. Geburtstag

Die letzte Darstellung der (Ljubljana) Laibach-Vučedol-Kultur in Österreich wurde vor 30 Jahren geschrieben. Damals konnte K. Willvonseder an Hand von typisch verzierten Fragmenten die Anwesenheit, bzw. die Wirkung der Kultur zeigen.[1] Dieses Bild wurde von R. Pittioni in seiner zusammenfassenden Arbeit über die Urgeschichte des österreichischen Raumes durch einige Fundstellen erweitert.[2] Beide Autoren sind darin einig, daß die Laibach-Vučedol-Kultur in Österreich keinen selbständigen Zeithorizont darstelle, sondern lediglich als fremdes Element in der Zeit der späten Badener-Kultur spürbar werde. In den letzten Jahren wurden viele wesentliche Forschungsergebnisse über die Zeit nach der Lengyel-Kultur und vor der Bronzezeit im Donauraum publiziert, so daß es erforderlich scheint, die Lage der Laibach-Vučedol-Kultur in Österreich neu durchzudenken. In der neuen Literatur wurde die Forschungsgeschichte der Laibach-Vučedol-Kultur ausführlich dargestellt, so sehen wir davon ab, sie hier zu wiederholen.[3]

Als B. Novotný seine Arbeit über die Slawonische Kultur schrieb, konnte er an Hand der Vorarbeiten von K. Willvonseder und R. Pittioni 18 Fundstellen seiner Slawonischen Kultur in Österreich zusammenstellen. Davon liegen 15 Fundstellen in Niederösterreich und im Burgenland.[4]

---

[1] K. Willvonseder, Funde des Kreises Vučedol-Laibach aus Niederdonau und Ungarn, *Wiener Prähist. Zeitschr.* 26 (1939) 135 ff. Derselbe, Funde des Kreises Vučedol-Laibach in Österreich, *Serta Hoffilleriana* (1940) 11 ff. Wir benützen hier die Benennung »Laibach-Vučedol-Kultur«, da sie in Österreich seit langem so eingebürgert ist, und verstehen darunter die Slawonische Kultur, wie sie P. Korošec (Die Einteilung der Slawonischen Kultur, ihr Ursprung und relative Chronologie, *Rad JAZU* 8 [1959] 19 ff.) beschrieben hat.

[2] R. Pittioni, *Urgeschichte des österreichischen Raumes* (Wien 1954) 234 ff.

[3] J. Vladár, Zur Problematik der Košihy-Čaka-Gruppe in der Slowakei, *Slovenska arch.* 14 (1966) 245 ff.

St. Dimitrijević, Die Ljubljana-Kultur. Problem des Substrats, der Genese und der regionalen Typologie, *Arch. Iugoslavica* 8 (1967) 1 ff.

N. Tasić, *Badenski i vučedolski kulturni kompleks u Jugoslaviji*, Dissertationes 4 (1967) 51 ff.

N. Kalicz, *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn*, Arch. Hung NS 45 (1968) 62 ff.

[4] B. Novotný, Slawonische Kultur in der Tschechoslowakei, *Slovenska arch.* 3 (1955) 56 ff.

Der wichtigste Typus der Laibach-Vučedol-Kultur ist die verzierte Fußschale. Angeregt durch die typologischen Untersuchungen von E. Neustupný versuchten wir, die Typen für Niederösterreich und das Burgenland zusammenzustellen.[5] E. Neustupný ordnete die Schüsseln hauptsächlich aufgrund ihrer Verzierung ein. Wir richteten demgegenüber unser Hauptaugenmerk mehr auf die Form. Wir konnten 5 Typen ausarbeiten, die aber mit den Typen von E. Neustupný nicht identisch sind. Aufgrund der bisher vollständigsten Fundortliste von B. Novotný konnten wir 7 Fundorte von ihm übernehmen, wo in Österreich spätneolithische Fußschalen gefunden wurden. Diese sind: Aspern, Au am Leithagebirge, Baden-Raucheneck, Deutschkreutz, Jois, Mödling-Hirschkogel und Melk. Wir können jetzt 8 Fundstellen — zwei Fundstellen mit bronzezeitlichen verzierten Schalen inbegriffen — ergänzend dazu anführen, wo verzierte Fußgefäße oder Fragmente von solchen bekannt sind, die mit den Exemplaren der Laibach-Vučedol-Kultur verwandt sind (Karte 1).

NIEDERÖSTERREICH

1. Aspern

F. J. Kastner erwähnte 4 Fundstellen aus dem Gemeindegebiet von Aspern, die Tonware der Laibach-Vučedol-Kultur ergaben.[6] Fußschalenbruchstücke kamen aus drei Stellen zutage. Hier interessieren uns nur zwei von diesen, da bei der dritten Stelle (Parzelle Nr. 639/1) die Fundverhältnisse de Laibach-Vučedol-Fragmente nicht näher beschrieben wurden.

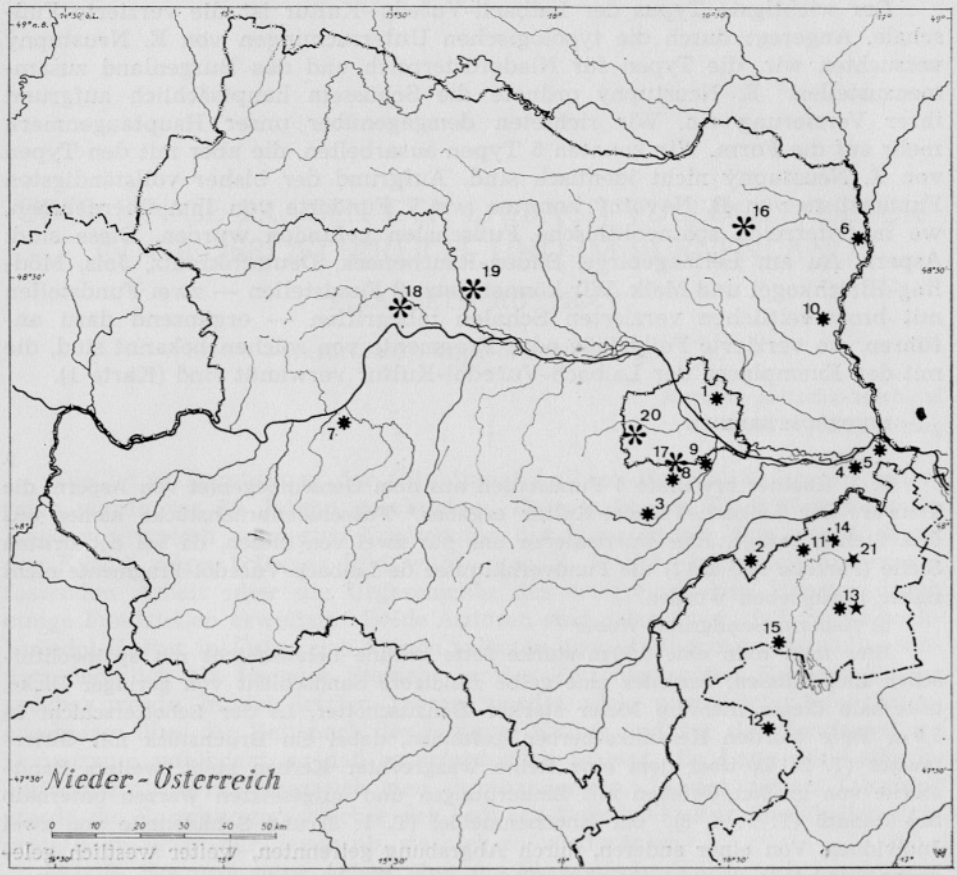
a) Aspern, Sandgrube Weber

Hier fand man eine 0,50 m starke fette braune Lehmschicht mit spätneolithischen Einschlüssen, darunter eine gelbe fundleere Sandschicht von geringer Dicke, unterhalb dieser mehrere Meter starker Donauschotter. In der Schotterschicht in 1,0 m Tiefe wurden Keramikscherben gefunden, dabei ein Bruchstück mit Gittermuster (T. 2: 4), über dem eine Reihe waagrechter Kerben steht, weiters Randstücke von großen Gefäßen mit Einkerbungen und aufgesetzten Warzen unterhalb des Randes (T. 1: 4, 5),[7] ein Knochenmeißel (T. 1: 2) und Schädelteile von zwei Individuen. Von einer anderen, durch Abgrabung getrennten, weiter westlich gelegenen Fundstelle stammt ein abgerollter breiter Bandhenkel mit aufgesetzten Warzen, ebenfalls aus dem Donauschotter (T. 1: 6). Aus der oberen Schicht (Lehm) traten verzierte Schalenfragmente zutage (z. B. T. 2: 1). In nächster Nähe der verzierten Bruchstücke wurden Fragmente mit grobem Besenstrich (T. 1: 3), etwas weiter östlich Randstücke aus braunem, mit zahlreichen kleinen Quarzkörnern versehenem Ton und gekerbtem Rand (T. 2: 6), etwas weiter westwärts Scherben mit grober Kannelierung (verschollen), ein Randstück aus graubraunem, mit weißem Quarzsand gemagertem Ton mit verdicktem und unten gekerbtem Rand gefunden (T. 2: 3, 5, 7). Unter den Streufunden von Aspern-Weber befindet sich unter anderem noch ein Randstück mit randständigem englichtigem Bandhenkel (T. 2: 2). F. J. Kastner datierte die untere Schicht älter, als die obere. Er sagt zwar, »... die

[5] E. Neustupný, Zum jüngeren Äneolithikum im Karpatenbecken, *Slovenska arch.* 14 (1966) 94 ff.

[6] J. F. Kastner, Funde der Vučedol (Laibacher)-kultur und Glockenbecherkultur von Aspern (Wien, 22. Bez.) *Viener Prähist. Zeitschr.* 26 (1939) 117 ff.

[7] Ein ähnliches Stück wurde neulich veröffentlicht: A. Medunová, Die urgeschichtliche Besiedlung des Hügels »Fraumühle« bei Přítluky, *Sborník für J. Poulik* (Brno 1970) 26, Taf. IV/8. Es wurde in die Jevišovice-Kultur datiert.

Karte 1. Fundstellen von verzierten Fußschalen. Niederösterreich: 1 Aspern, 2 Au am Leithagebirge, 3 Baden-Raucheneck, 4 Deutsch-Altenburg, 5 Hainburg-Teichtal, 6 Hohenau an der March, 7 Melk, 8 Mödling-Hirschkogel, 9 Schwechat, 10 Waidendorf bei Stillfried. Burgenland: 11 Breitenbrunn, 11 Deutschkreutz, 13 Illmitz, 14 Jois, 15 Mörbisch.

Spätneolithische Siedlungen in Niederösterreich: 16 Eibestahl, 17 Perchtolsdorf-Hochberg, 18 Senfenbergeramt-Schanzriedl, 19 Zöbing-Kogelberg, 20 Wien-Gemeindeberg. Grabfund der Somogyvár-Gruppe im Burgenland: 21 Neusiedl am See

Karta 1. Najdišča ornamentiranih skodel z nogo na Nižjeavstrijskem in Gradiščanskem (1—15)

Poznoneolitska selišča na Nižjeavstrijskem (16—20)

Neusiedl am See, grob Somogyvár-skupine (21)

Tonware (der Schotterschicht) hat manches mit jenen Scherben gemeinsam, die in der darüberliegenden unversehrten Kulturschicht gefunden wurden,«[8] doch ordnete er die untere Schicht der Badener- und die obere der Laibach-Vučedol-Kultur zu. Wir halten die beiden obenbeschriebenen Schichten von Aspern-Weber für gleichzeitig und für jünger als die Baden-Ossarn-Gruppe. Die untere Schicht bildete sich, wie F. J. Kastner beschrieb, durch das Donauhochwasser, das die Wohnstätten und Gräber an diesem Platz zerstört hatte. Das Wasser trug die Fragmente verschiedener Siedlungs- und Begräbnisstätten zusammen, wobei die jüngsten Bruchstücke nach der Zeit der Baden-Ossarn-Gruppe zu datieren sind. In den beiden Schichten sind Fragmente der vorangehenden Phase vorhanden.

b) Aspern, Gärtnerei Binder

Die Situation bei dieser Fundstelle, die sich 400 m östlich von der Fundstelle Aspern-Weber befand, ist wie folgt: aus einer Kulturschicht traten gemischt Fragmente der Baden-Ossarn-Gruppe und der Laibach-Vučedol-Kultur, darunter die verzierten Schalenfragmente, zutage. Im Bereich dieser Kulturschicht wurde eine Grube ausgegraben, die ausschließlich typische Fragmente der Baden-Ossarn-Gruppe enthielt. Demnach scheint die Annahme berechtigt, daß es in Aspern bei den oben beschriebenen Fundstellen am Siedlungsort der Baden-Ossarn-Gruppe später eine Gruppe mit verzierten (Fuß)schalen gegeben hat. Die vorgefundenen Fragmente aus der jüngeren Siedlung zeigen Beziehungen zu der Jevišovice-Kultur (T. 1: 5) und der Košihy-Čaka-Gruppe (T. 2: 2, 3, 5, 7). Die verzierten Schüsselfragmente gehören unserem Typ 2 an.

2. Au am Leithagebirge

Bei Ausgrabungen eines Latènefriedhofes wurde ein Fußfragment einer Kreuzfußschüssel als Streufund gefunden.[9]

3. Baden-Raucheneck

Die Stelle befand sich auf einer Hochfläche von 359 m Höhe nordwestlich von Baden, am linken Ufer der Schwechat. Von hier sind spätneolithische Siedlungsfunde und Siedlungsfunde der Hallstatt-Kultur aus einer Grabung von G. Calliano bekannt.[10] Unter den spätneolithischen Funden überwiegen die Fragmente der Baden-Ossarn-Gruppe, wie hochhalsige Gefäße mit waagrechten Kannelüren am Halsansatz und Fragmente eines großen Gefäßes mit einer Kombination von Kannelüren- und Dellenreihen als Verzierung. Es sind aber auch Henkelschalenstücke mit englichtigen, unterrandständigen und randständigen Bandhenkeln vorhanden, die nicht mehr der Baden-Ossarn-Gruppe angehören. Das Schüsselfragment ist ein Randstück einer konischen Schüssel, deren Rand rechtwinkelig zur Wand abgeschnitten ist; die Wand ist 13 mm dick. Die Verzierung besteht am Rande aus zwei konzentrischen Kannelür-Kreisen, darunter befindet sich ein tief eingeschnittenes Linienmuster, wovon ein Motiv mit drei ineinandergestellten Dreiecken erhalten ist. Die Linienverzierung ist in die Gefäßoberfläche sehr tief eingeschnitten (T. 3: 3).

Der Zusammenhang zwischen den anscheinend jüngeren Funden als die Baden-Ossarn-Gruppe und dem Schalenbruchstück ist unklar. Für eine Gleichzeitigkeit

[8] Anm. 6. S. 119.

[9] Anm. 1. K. Willvonseder, *Wiener Prähist. Zeitschr.* 26 (1939) 135 ff, Abb. 1.

[10] G. Calliano, *Prähistorische Funde in der Umgebung von Baden* (Wien und Leipzig 1894), Die Hildegarden-Ruhe nächst dem Schlosse Weilburg bei Baden, S. 63 ff., Fig. 50. G. Kyrle, Vorgeschichtliche Denkmale des Politischen Bezirkes Baden in der *Österreichischen Kunsttopographie*, Bd. 18 (1924) S. XVII ff.

mit der Baden-Ossarn-Gruppe und das verzierte Fragment spräche die Verwendung der Kannelüre bei der Verzierung der Schale.

4. Deutsch-Altenburg

In der Prähistorischen Abteilung des Naturhistorischen Museums zu Wien sind zwei Oberflächenfunde aus der Sammlung Wadler: ein Bruchstück einer innenverzierten Schale (T. 6: 12) und ein Randfragment mit verdicktem und im Querschnitt dreieckigem Rand, der unten gekerbt ist (T. 6: 13). Die Fragmente lassen sich in die Košihy-Čaka-Gruppe einordnen.[11]

5. Hainburg-Teichtal

Die Fundstelle ist ein bekanntes Gräberfeld der Wieselburger-Kultur.[12] Im Grab 95[13] fand man ein SW-NO orientiertes Hockerskelett in einer Tiefe von 1,30 m. Im Brustkorb wurde ein rechteckiges verziertes Goldblech (T. 7: 3) und im Grab, die Stelle nicht beschrieben, eine verzierte Schüssel auf Ringfuß gefunden (T. 7: 2; 8: 6).[14]

6. Hohenau an der March

Östlich der Ortschaft Hohenau liegt eine kleine Anhöhe, Föhrenhügel genannt. In der 50er Jahren fand man dort in 0,60 m Tiefe das Hockerskelett eines Kindes. Die Beigaben waren eine konische Miniaturschüssel auf 3 Zapfenfüßchen (T. 3: 2; 8: 5), ein Henkelgefäß (T. 3: 1) und Fußwurzelknochen eines Kalbes. Das Henkelgefäß ist aus braunem feinem Ton, hat einen verwischtkugeligen Gefäßkörper sowie einen kurzen Hals mit trichterförmig erweitertem Rand. Der Hals ist geglättet, der untere Gefäßkörper mit Wirrfurchen versehen, oberhalb dieser befindet sich eine Reihe von scheibenförmigen Vertiefungen. Gegenüber dem tiefangesetzten Henkel in der Mitte des Halses zeigt sich eine kurze Reihe ähnlicher Vertiefungen. Unterhalb dieser und gegenüber dem Henkel befindet sich eine längliche Warze. Das Grab wurde in einen jüngeren Abschnitt der Slawonischen Kultur datiert.[15] Auf dem Föhrenhügel bei Hohenau wurden unlängst auch Siedlungsreste ausgegraben, die der Lengyel-Kultur, der Baden-Ossarn-Gruppe und der Košihy-Čaka-Gruppe gehören.[16]

7. Melk

Die bekannte spätneolithische Siedlung befand sich auf einem Felskopf von 25 m Höhe. Das urgeschichtliche Material hat man unterhalb, im herabgerutschten Erdreich am Abhang des Hügels ausgegraben, alles sekundär gelagert.[17] Von hier stammt das bekannte Bruchstück einer Kreuzfußschüssel mit Schnurverzierung. Der Schalenteil ist konisch, der Rand gerade und rechtwinkelig zur Wand abgeschnitten. Der vierfach gelappte Fuß ist voll gebildet (T. 7: 4; 8: 1). Unter der Begleitkeramik befinden sich Fragmente von kleinen Henkelschalen mit randständigen Bandhen-

[11] Unpubliziert, Inv. Nr. 20.910, 70.911.

[12] Ed. Beninger, F. Mühlhofer und E. Geyer, Das frühbronzezeitliche Reihengräberfeld bei Hainburg-Teichtal, *Mitt. d. Anthr. Ges. Wien* 60 (1930) 65 ff. Bis Grab 16 veröffentlicht.

[13] Unveröffentlicht, Funde in der Prähistorischen Abteilung des Naturhistorischen Museums zu Wien.

[14] Inv. Nr. 54.332 und 54.331.

[15] H. Mitscha-Märheim, Die Grabung 1953/54 am »Föhrenhügel« in Hohenau a. d. March, *Unsere Heimat* 29 (1958) 50 ff., Abb. 1-2.

[16] H. Friesinger, Die ur- und frühgeschichtliche Besiedlung des Föhrenhügels in Hohenau an der March, *Jahrb. f. Landesk. v. Niederösterr.* 38 (Festschrift für H. Mitscha-Märheim [1970] 20 ff.)

[17] O. Menghin, Eine spätneolithische Station bei Melk (Niederösterreich), *Mitt. d. Anthr. Ges. Wien* (1913) 94 ff.

keln, kurzem Hals und eingeritzten hängenden Dreicken auf der Schulter, und Randstücke von großen Gefäßen mit aufgesetzten spitzen aufrechtstehenden Buckeln am Halsumbruch. Breite Bandhenkel, kannelierte Fragmente, subkutane Bohrung, Fragmente von zweigeteilten Schüsseln und ähnliches sind unter den Keramikfragmenten nicht anzutreffen. Die oben beschriebenen Bruchstücke machen einen jüngeren Eindruck als die Baden-Ossarn-Gruppe und zeigen Verwandtschaft mit der Jevišovice-Kultur Mährens.

8. Mödling-Hirschkogel

Der Hirschkogel neben Mödling ist der nördlichste, 289 m hohe Ausläufer einer Bergkette am Westrand der Stadt. Im Jahre 1927 hat H. Michna im Auftrag des Mödlinger Museums ca 1000 m² »umgegraben«. Alle Funde wurden in sekundärer Lagerung angetroffen.[18] Es wird von mehr als 700 Fundstücken berichtet, davon 212 Stück Keramik. Die Mehrzahl der Funde ist nach dem zweiten Weltkrieg verschollen. Unter all diesen Keramikfragmenten befanden sich nur 2—3 Bruchstucke der Badener-Kultur. Für uns sind folgende Funde wichtig: Fragmente einer innen und außen verzierten Schüssel (T. 4: 1, 4), ein Henkelschalenfragment mit ansa lunata (T. 4: 5), bauchige Schüsselfragmente mit Einritz- und Furchenstichverzierung in Form von hängenden Dreiecken auf der Schulter (T. 4: 7, 8) und ein Henkelschalenfragment mit Wirrfurchen am unteren Gefäßteil (T. 4: 6). Ganz besonders wichtig sind die hier gemachten Kupferfunde: ein Messer und zwei Meißel (T. 4: 2, 3). Einer davon ist ein Hohlmeißel mit trapezförmigem Griffansatz, ähnlich wie wir einen aus Brünn-Líšen, aus dem Depotfund der oberen Schicht, kennen.[19]

9. Schwechat

An einer Stelle außerhalb des Stadtgebietes, wo heute die Ölraffinerie steht, wurde i. J. 1958/59 eine Rettungsgrabung der Urgeschichtlichen Arbeitsgemeinschaft durchgeführt. Es wurden Siedlungsreste aus verschiedenen Zeiten angetroffen. In Grube 6 fand man neben Fragmenten der Linearkeramik und der frühen mittleren Bronzezeit Bruchstücke einer innenverzierten Schüssel mit verdicktem Rand (T. 6: 1, 2; 8: 3), Henkelschalenfragmente mit randständigem Henkel und verdickte, im Querschnitt dreieckige (teilweise unten gekerbte) Randstücke von großen Gefäßen (T. 6: 3, 4), ein Stück mit aufgesetzten verkehrt U-förmigen Leisten auf der Schulter (T. 6: 2). Die verzierten Schalenbruchstücke und die Begleitkeramik gehören der Košihy-Čaka-Gruppe an.[20]

I. J. 1879 sind aus dem Stadtgebiet von Schwechat ähnliche Funde zutagegekommen. Sie wurden zwar gleich veröffentlicht, doch konnte man sie damals nicht genau beschreiben und datieren.[21] Es handelt sich hier um eine Kollektion von Bruchstücken, die wie die Funde aus den Jahren 1958/59 der Košihy-Čaka-Guppe zuzuordnen sind (T. 5: 4, 5, 7; 6: 6—11; 8: 4). Darunter befinden sich Bruchstücke der Baden-Ossarn-Gruppe (T. 6: 6).

[18] H. Michna, Eine prähistorische Ansiedlung auf dem Hirschkogel bei Mödling, *Wiener Prähist. Zeitschr.* 16 (1929) 13 ff.

[19] A. Medunová-Benešová, Die äneolithische Höhensiedlung Staré Zámky in Brno-Líšen, *Památky arch.* 55 (1964) 91 ff., Abb. 44/2.

[20] E. Ruttkay, Neolithische und bronzezeitliche Siedlungsreste in Schwechat, NÖ., *Arch. Austriaca* 50 (1971) 21 ff., Taf. A-E.

[21] E. Kittl, Über Spuren einer prähistorischen Ansiedlung bei Schwechat, *Mitt. d. Anthr. Ges. Wien* 9 (1880) 406 ff., Fig. 2 und 4. Funde in der Prähistorischen Abteilung des Naturhistorischen Museums zu Wien, Inv. Nr. 2764-3810, 3822, 3839-3841.

10. Waidendorf bei Stillfried

Eine verzierte Schüssel, »Steckdose«, kam mit der Sammlung M. Much in die Sammlung des Urgeschichtlichen Instituts der Universität Wien (T. 8: 7). Sie wurde als Einzelfund in der »Gachstätten« bei Waidendorf an der March gefunden. Diese Fundstelle ist eigentlich ein Abhang des Buhuberges, woher unter anderem viele Funde der Aunjetitz-Kultur stammen. O. Menghin stellte die Schüssel aufgrund einer ähnlichen Schüssel aus Böhmen in die Aunjetitz-Kultur.[22] Neulich wurde sie in das Inventar des Typus Věteřov aufgenommen.[23]

BURGENLAND

11. Breitenbrunn

Wandfragment einer innnen- und außenverzierten Schüssel. Streufund.[24]

12. Deutschkreutz

Zwei größere Fragmente von unserem Typ 2. Das eine ist ein Einzelfund (T. 7: 1; 8: 2).[25] Bei dem anderen wurden in der Nähe der Fundstelle einige Bruchstücke verschiedener Gefäße aufgelesen, darunter ein breiter Bandhenkel mit Strichverzierung.[26]

13. Illmitz

Im Jahre 1963 wurde beim Rigolen aus einer Tiefe von 0,60 m eine kleine konische Schale auf vier Zapfenfüßchen an die Oberfläche gefördert. Die Innenfläche ist mit einem stahlenförmig angeordneten Strichbündel verziert.[27] Gleichzeitig mit der Schüssel wurden in das Burgenländische Landesmuseum Keramikfragmente eingeliefert. Unter den Keramikbruchstücken befinden sich ein Bodenstück mit Fingerstrichrauhung an der noch vorhandenen Wand, ein Wandstück mit einem länglichen waagrechten Grifflappen und ein Bandhenkelfragment.

14. Jois

Am Teufelsjoch wurde im Jahre 1930 ein Grabhügel mit einem Massengrab von 15 Hockerbestattungen von A. Seracsin ausgegraben. Diese Bestattungen gehören dem Typus Loretto-Leithaprodersdorf an.[28] In der Füllerde des Grabes, unweit der Grabsohle wurde ein Randstück einer verzierten Schale gefunden. Das Haupt-

---

[22] O. Menghin, Die Herkunft der bulgarischen Steckdosen, in: *A. Götze Festschrift* für 60. Geburstag: Studien zur vorgeschichtlichen Archäologie (Leipzig 1923) 77 ff., Abb 8. Dazu noch: W. Dumitrescu, Betrachtungen über die »Steckdosen« der bulgarische Boian-Kultur, *Wiener Prähist. Zeitschr.* 23 (1936) 142 ff.

[23] T. Tihelka, Der Mährische Věteřov (Wieterschauer) Typus, *Památky arch.* 51 (1960) 129 ff. Über die Schüsseln S. 131. Gleichzeitige Parallelstücke sind vom Nitriansky-Hrádok, Zámeček aus der Slowakei bekannt: A. Točík, Opevnena osada z doby bronzovej vo Veselom, *Arch. Slovaca-Fontes* 5 (Bratislava 1964) obr. 19.

[24] A. J. Ohrenberger, Streufunde der Vučedol-Laibach (Slawonische) Kultur aus Breitenbrunn und Mörbisch, Bezirk Eisenstadt, *Burgenl. Heimatbl.* 23 (1961) 1 ff.

[25] R. Pittioni, Die Kreuzfußschüssel von Deutsch-Kreutz, B. H. Oberpullendorf, Burgenland, *Burgenl. Heimatbl.* 9 (1947) 49 ff.

[26] A. J. Ohrenberger, Eine zweite Kreuzfußschüssel aus Deutschkreutz, B. H. Oberpullendorf, Bgld., *Burgenl. Heimatbl.* 16 (1954) 97 ff.

[27] Unpubliziert, Burgenländisches Heimatmuseum Inv. Nr. 25.292 cf. *Fundber. aus Österreich* 9, 1968 (1969) 114.

[28] A. Ohrenberger, Zwei Gräber aus der Spätphase der Glockenbecher-Kultur in Deutschkreutz, B. H. Oberpullendorf, Bgld., ein Beitrag zum Problem des Typus Ragelsdorf-Oggau-Sarród, *Arch. Austriaca* 19/20 (1956) 98 ff.

motiv der eingeritzten Verzierung, die noch Reste einer weißen Inkrustierung trägt, besteht aus einem Kreis mit eingeschobenem quergestricheltem Achsenkreuz. Der abgeflachte Rand ist mit einer Reihe von flachen Grübchen versehen.[29]

15. Mörbisch

Das Burgenländische Landesmuseum besitzt das Fragment einer Schale mit vollem Kreuzfuß, welches im Weingarten von A. Sommer gefunden wurde. An der Innenfläche des Schalenteils ist eine Linienverzierung mit konzentrischen Kreisen erhalten. Zwischen den Kreisen sind Strichbündel im Schachbrettmuster angebracht.[30]

DIE SCHÜSSELTYPEN UND IHRE DATIERUNG

Die in Niederösterreich und im Burgenland bekannten, vorhin aufgezählten verzierten Schüsseln, die mit den Exemplaren der Laibach-Vučedol-Kultur in Zusammenhang gebracht werden dürfen, lassen sich in folgende fünf Typen einteilen:

1. Breitkonische Schüssel auf massivem vollem Kreuzfuß (T. 8: 1). Rand gerade abgeschnitten. Das Ornament kann in Kannelüren, mit Schnurabdrücken oder tiefen Einschnitten ausgeführt sein. Die Fragmente von Baden-Raucheneck und Melk gehören hieher. Die Begleitkeramik dieses Typs bietet keine sichere Hilfe zur zeitlichen Einordnung. Aufgrund der Verwendung der Kannelüre auf der Schüssel von Baden-Raucheneck kann man die zeitliche Nähe der Baden-Ossarn-Gruppe annehmen. Da aber ähnliche Fragmente aus den klassischen Siedlungen der Baden-Ossarn-Gruppe bisher nicht bekannt sind, wird möglicherweise dieser Typus erst nach der Baden-Ossarn-Gruppe anzusetzen sein.

2. Konische Schüssel auf massivem, vollem Kreuzfuß (T. 8: 2). Der Rand ist abgeflacht, innen gekantet und trägt Ornamente. Unterhalb des Randes befindet sich manchmal ein kleiner waagerechter Tunnelhenkel (T. 4: 4). Auf der Innenseite besteht die Verzierung aus einer Kombination von Linien, schraffierten Drei- und Vierecken, Punktreihen, Kreis-, Kreuz- und Treppenmustern, welche die ganze Innenfläche bedecken. Auf der Außenseite sind dieselben Ornamenteinheiten aber in gelockerter Anordnung angebracht. Die Verzierung ist mit Furchenstich, Kerbschnitt und durch einfache Einritzung ausgeführt. Die verschiedenen Techniken können gemischt auftreten. Bei einigen Fragmenten wurden Reste einer weißen Inkrustierung beobachtet. Die Gefäßwand ist ziemlich dick. Zu Typus 2 gehören die Bruchstücke von Aspern, Au am Leithagebirge, Breitenbrunn, Deutschkreutz, Jois, Mörbisch, Mödling-Hirschkogel. In Niederösterreich, mit dem südlichsten Punkt Mödling-Hirschkogel, tritt dieser Typ mit Funden auf, die zeitlich nach der Baden-Ossarn-Gruppe anzusetzen sind. Am besten wäre diese Zeit mit der Schicht Jevišovice B zu vergleichen. Wichtig sind für diese Einordnung die Henkelgefäße mit ansa lunata, und die Kupferfunde von Mödling-Hirschkogel.

3. Kalottenförmige Schüssel auf Hohlfuß (T. 8: 3, 4). Der Rand ist nach innen verdickt und abgerundet, in der Regel trägt er kein Ornament. Die Innenseite ist flächenfüllend mit schraffierten Drei- und Vierecken und Linien

[29] K. Willvondseder, *Serta Hoffilleriana* (1940) Taf. II/8.

[30] Anm. 24.

verziert. Die Verzierung ist meist nicht sehr sorgfältig eingeritzt. Einige Fragmente tragen Inkrustierungsspuren von einer weißen Masse. Der Ton ist hartgebrannt, die Gefäßwand ist dünner als bei den Typen 1 und 2. Bruchstücke dieses Typs sind aus Deutsch-Altenburg und Schwechat bekannt. Dieser Typ ist identisch mit dem Typus Čaka von E. Neustupný.[31] Die Begleitkeramik der Fragmente unterstützt diese Einordnung.

4. Miniaturschale mit konischem Schalenteil und 3—4 Zapfenfüßchen (T. 8: 5). Der Rand ist gerade abgeschnitten, die Verzierung strahlenförmig angeordnet. Die Ausführung der Ornamente ist recht nachlässig. Nur zwei Fundorte bekannt: Hohenau und Illmitz. Die Miniaturfußschale kann aufgrund des Begleitgefäßes im Grab von Hohenau mit dem Typus 2 zeitlich gleichgesetzt werden. Die Henkelschale des Grabes von Hohenau (T. 3: 1) besitzt einige Merkmale, die auch auf den Henkelschalenfragmenten von Mödling-Hirschkogel vorkommen. Wir denken hier an die Henkelstellung (T. 3: 4), an die Wirrfurchen (T. 4: 6), an die Grübchenreihe am Halsumbruch und an die Warze gegenüber dem Henkel (T. 3: 4). Eine weitere Verwandte dieser Henkelschale wurde der Ig-I-Gruppe zugeordnet.[32] Die Miniaturschüssel setzt sich mit leichten Veränderungen in die Bronzezeit fort; sie kommt in der Aunjetitz-Kultur, z. B. in Großmugl vor.[33]

5. a) Zylindrische Schale mit leicht konvexer Wand auf niedrigem rundem Hohlfuß (T. 8: 6). Der Rand ist abgeflacht und mit einem eingeritzten Zickzackband verziert, die Innenseite unverziert, die Außenseite ganzflächig mit eingeritztem netzartigem Linienmuster versehen. Unterhalb des Randes sitzt ein senkrechter Ösenhenkel. Der Ton ist hartgebrannt, die Oberfläche geglättet. Fundort: Hainburg-Teichtal (T. 7: 2; 8: 6).

b) Eine Variante des Typs repräsentiert die bekannte »Steckdose« aus Waidendorf bei Stillfried (T. 8: 7).[34] Die »Steckdose« ist eine zylindrische Schale mit leicht konvexer Wand auf rundem Hohlfuß. Der Rand ist gerade abgeschnitten, leicht eingezogen. Außenfläche rauh, Innenfläche geglättet, Die Verzierung besteht aus drei waagerechten Zickzackbändern, die nicht nur auf der Schale, sondern auch auf dem Fußteil angebracht sind. Dieser Typ ist eine jüngere Abart des Typs Sotin von E. Neustupný.[35] Die Schüssel aus Hainburg-Teichtal stammt aus einem Gräberfeld der Wieselburger-Kultur, somit gehört sie der entwickelteren Frühbronzezeit an. Die Schüsselform wird in Mähren dem Věteřov-Typus zugeordnet, ist also bis in die frühe mittlere Bronzezeit verfolgbar.[36] Wir betrachten es hier nicht als unsere Aufgabe, uns mit dieser Schüsselform zu beschäftigen. Dies wäre ein Problem der Entstehung der Wieselburger-Kultur. Beziehungen zwischen der Wieselburger-Kultur und der Laibach-Vučedol-Kultur[37] und im besonderen der Ig-II-Gruppe wurden schon früher erkannt.[38] Sie sind unter anderem durch die Anwesenheit eines Doppel-

[31] Anm. 5.

[32] P. Korošec, *Rad JAZU* 8 (1959) Taf. I/11.

[33] F. Scheibenreiter, Die Aunjetitzkultur in Niederösterreich, Ungedruckte Dissertation der Univ. Wien 1953, Taf. 59/6.

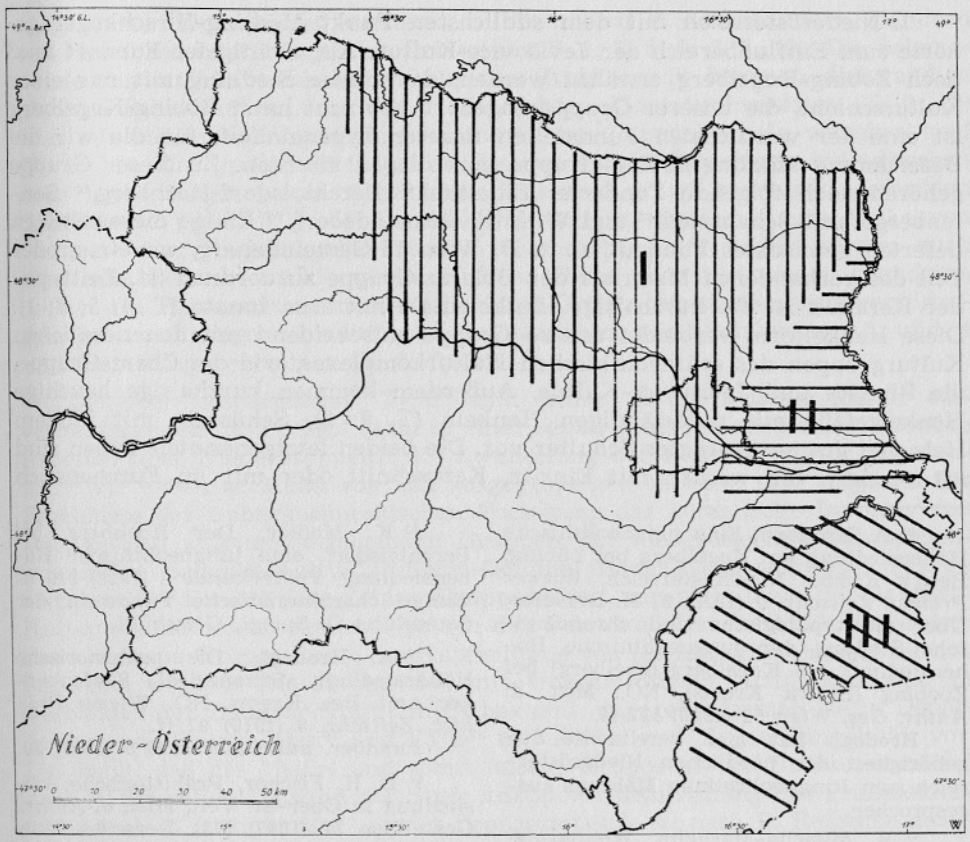
[34] Anm. 2, Abb. 207, und Anm. 22.

[35] Anm. 5.

[36] Anm. 23.

[37] K. Willvonseder, *Wiener Prähist. Zeitschr.* 26 (1939) 135 ff.

[38] P. Korošec, *Rad JAZU* 8 (1959) 19 ff. und neulich P. Korošec, J. Korošec, *Fundgut der Pfhalbausiedlungen bei Ig am Laibacher Moor,* Arh. katalogi Slovenije 3 (1969) 43.

Karte 2. Verbreitung der Spätneolithischen Gruppen in Niederösterreich und im Burgenland. I — Mödling-Zöbing-Gruppe, II — Košihy-Čaka-Gruppe, III — Somogyvár-Gruppe?

Karta 2. Razprostranjenost poznoneolitskih kulturnih skupin po Nižjeavstrijskem in Gradiščanskem

henkelgefäßes der Wieselburger Art in der Ig-II-Gruppe offenkundig.[39] Die hier angedeutete Problematik bedarf nach ausführlicherer Untersuchungen als es hier in dieser Studie möglich ist. Wir wollen uns jetzt hauptsächlich mit den spätkeramikzeitlichen Erscheinungen beschäftigen.

Schüsseltyp 1 scheint der älteste zu sein. Wir können uns aber aufgrund des vorhandenen Materials bei der Datierung nicht genau festlegen. Die Schüsseltypen 2, 3 und 4 sind eine Zeitlang gleichzeitig. Diese Periode ist nach der Baden-Ossarn-Gruppe anzusetzen. Die Begleitkeramik der Schüsseltypen unterscheidet sich voneinander. Auf die Karte projiziert, zeigen die Fundstellen mit identischer Begleitkeramik zusammenhängende Verbreitungsgebiete an (Karte 2).

[39] P. Korošec, *Rad JAZU* 8 (1959) Taf. III/1.

I. Niederösterreich mit dem südlichsten Punkt Mödling-Hirschkogel gehörte zum Einflußbereich der Jevišovice-Kultur. Als wichtigster Fundort muß noch Zöbing-Kogelberg erwähnt werden, da er eine Siedlung mit nur einer Kulturschicht, die unserer Gruppe angehört, erbracht hat.[40] Zöbing-Kogelberg ist eine der westlichsten Fundstellen unserer Typeneinheit, für die wir die Bezeichnung Mödling-Zöbing-Gruppe vorschlagen möchten. Zu dieser Gruppe gehören noch folgende Fundorte: Eibesthal,[41] Perchtolsdorf-Hochberg,[42] Senfenbergeramt-Schanzriedl[43] und Wien 13-Gemeindeberg.[44] Einige dieser Stellen lieferten gemischtes Fundgut, so z. B. Wien 13-Gemeindeberg, wo ein großer Teil des vorhandenen Materials der Boleráz-Gruppe zuzuordnen ist. Leittypus der Keramik ist die kurzhalsige Henkelschale mit ansa lunata (T. 4: 5; 9: 1). Diese Henkelform verbindet unsere Gruppe entscheidend mit den nördlichen Kulturgruppen des spätneolithischen Kulturkomplexes, wie die Cham-Gruppe, die Řivnáč- und Jevišovice-Kultur. Außerdem kommen kurzhalsige bauchige Henkelgefäße mit randständigen Henkeln (T. 9: 2), Schüsseln mit kurzem Hals und gut ausgeprägter Schulter vor. Die beiden letztgenannten Typen sind oft verziert. Sie werden mit Einritz, Kerbschnitt oder mit im Furchenstich

[40] A. Hrodegh, Eine jungneolithische Höhensiedlung am Kogelberg bei Zöbing, Bezirk Krems, Niederösterreich, *Wiener Prähist. Zeitschr.* 9 (1922) 27 ff. Derselbe, Über die typologische und chronologische Stellung der jungneolithische Höhensiedlung am Kogelberg (Freiberg) bei Zöobing (Bezirk Krems), NÖ,. *Mitt. d. Anthr. Ges. Wien* 52 (1922) 137 ff.

Hrodegh hat hier bereits die Zugehörigkeit der nördlichen Niederösterreich zum Jungneolithikum Mährens ausgesprochen.

[41] H. Mitscha-Märheim, Wohngrube nächst Eibesthal, Niederösterreich, *Wiener Prähist. Zeitschr.* 9 (1922) 64 ff.

Die Funde von Eibesthal fanden wir im Museum Mistelbach nicht vor. Da der Fundort, von dem furchenstichverzierte Keramikfragmente bekannt waren, von O. Seewald (Die jungneolithische Siedlung in Retz, Niederösterreich, *Praehistorica* 7 [1940]) als Fundort der Retzer Gruppe — der anderen Gruppe mit Furchenstichkeramik des keramikzeitlichen Niederösterreichs — nicht erwähnt wurde, ordneten wir ihn unserer Mödling-Zöbing-Gruppe zu. Wie wir später erfuhren, sind die Funde von Eibesthal während des zweiten Weltkrieges verschollen. Prof. Mitscha-Märheim übergab uns seine Zeichnungen der verzierten Fragmente der Grube von Eibesthal, wofür wir ihm an dieser Stelle herzlichst danken. Der Grubeninhalt von Eibesthal gehört nicht der hier behandelten Zeit an, er ist älter.

[42] K. Moßler, Der Hochberg bei Perchtolsdorf, eine jungneolithische Höhensiedlung, *Völkerkunde* 2 (1926) 249 ff. Einige charakteristische Funde in der Sammlung O. Spiegl, Giesshübl.

[43] A. Hrodegh, Die prähistorische Höhensiedlung »Schanzriedl« Senfenberger Amt, Bez. Krems. NÖ., *Wiener Prähist. Zeitschr.* 6 (1919) 97 ff.
Fundber. aus Österreich 5 (1959) 30.

[44] L. H. Fischer, Prähistorische Ansiedlung in Ober-St. Veit, *Mitt. d. Anthr. Ges. Wien* 27 (1897) [73]. Derselbe, Eine neolithische Ansiedlung in Wien (Ober-St. Veit), Ibidem 28 (1928) 10 ff. J. F. Kastner, Die jungneolithische Station auf dem Gemeindeberge in Wien XIII. und ihre Kulturbeziehungen, *Wiener Prähist. Zeitschr.* 7/8 (1920) 56 ff. Derselbe, Die urgeschichtliche Besiedlung des Südostabhanges des Wiener Waldes im Wiener Gemeindegebiet, Ibidem 10 (1923) 78 ff. O. Menghin, V. Wanschura, Urgeschichte Wiens, *Urgesch. Volksbücher* 2 (1924) 17 u. 44. A. Neumann, Ausgrabungen und Funde im Wiener Stadtgebiet 1948/49, *Veröffentl. d. Hist. Mus. d. Stadt Wien* 1 (1951) 7 ff. Derselbe, Ausgrabungen und Funde im Wiener Stadtgebiet 1949/50, Ibidem 2 (1953) 11. E. Ruttkay, Über die Badener-Kultur in Niederösterreich und im Burgenland, *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener-Kultur* (Bratislava 1973) 443.

Die Aufzählung der Fundorte ist keineswegs vollständig; wir wollten hier nur einige Beispiele anführen.

ausgeführten Ornamenten versehen, in Form von Zickzackbändern, Bändern aus Einstichen oder hängenden Dreiecken (T. 4: 7, 8; 9: 2, 3, 10). Die Schnurverzierung ist hier auch bekant. In der Grobkeramik kommen dickwandige niedrige Schüsseln vor, die mit 4 senkrechten Fingertupfenleisten (T. 9: 12) oder mit dicken halbkreisförmigen senkrechten Lappenhenkeln versehen sind (T. 9: 11). Die großen Gefäße der Hauskeramik haben einen zylindrischen oder leicht eingezogenen geglätteten Hals und einen bauchigen gerauhten Gefäßkörper (T. 9: 6, 7, 8). Am Halsumbruch ist manchmal eine Reihe von Stempel- oder Fingernageleindrücken angebracht. Statt dessen gibt es auch plastische Leisten mit Fingereindrücken. Diese verschiedenartig gebildeten Reihen am Halsumbruch können auch mit Griffknubben oder scheibenförmigen, warzenförmigen Tonauflagen unterbrochen sein. Schüsseltyp 2 und 4 sind hier zutagegekommen (T. 8: 2, 5).[44a]

Die oben beschriebenen Typen sind früher in die Badener-Kultur einverleibt worden. R. Pittioni hatte in einer seiner jüngeren zusammenfassenden Arbeiten über Niederösterreich die Zweiteilung der Badener-Kultur angedeutet.[45] Wir haben an Hand von neu ausgegrabenem Material und aufgrund der Ergebnisse der tschechoslowakischen Forschung das keramische Inventar von zwei zeitlich aufeinanderfolgenden Gruppen der niederösterreichisch-burgenländischen Badener-Kultur (Boleráz-Gruppe, Baden-Ossarn-Gruppe) zusammengestellt.[46] Die Mödling-Zöbing-Gruppe gehört nun nicht mehr der Badener-Kultur an: sie besitzt eigene Typen in der Fein- und Hauskeramik. Außerdem kann die neue Gruppe durch die Kupferfunde von Mödling-Hirschkogel zeitlich bestimmt werden. Die Hohlmeißel mit trapezförmigem Griffansatz sind in Verbänden der Badener-Kultur nicht bekannt, dagegen kommen sie in Depotfunden, wie Brünn-Líšen[47] und Fajsz[48] mit Äxten vom Typus Bányabükk vor. Das heißt, daß die Meißel und somit unsere Gruppe in der Bronzezeitstufe 1 nach A. Mozsolics,[49] also in der Stufe knapp vor dem Anfang des Frühmetallikums nach R. Pittioni und vor der Bronzezeitstufe A_1 nach P. Reinecke anzusetzen ist. Die Badener-Kultur wird in der Forschung einstimmig für älter als dieser Horizont gehalten. Das Ende der Mödling-Zöbing-Gruppe ist theoretisch mit dem Erscheinen der Glockenbecherkultur gleichzusetzten.

[44a] Nach dem Abschluß des Manuskriptes erschien der wichtige Katalog über die Schicht B der Höhensiedlung Jevišovice (Jaispitz), Starý Zámek (A. Medunová-Benešová, Jevišovice — Starý Zámek. Schicht B — Katalog der Funde, *Fontes Arch. Moraviae* 6 [Brno 1972]). Solange das einschlägige Material in Österreich systematisch nicht aufgearbeitet ist, illustriert das Inventar der Jevišovice B Schicht als pars pro toto am besten die materielle Kultur der Mödling-Zöbing-Gruppe. Daß Südmähren mit dem anschließenden Niederösterreich in der Zeit der Jevišovice B Schicht eng zusammenhängt, hat bereits E. Pleslová-Štikova erkannt (Neue äneolithische Höhensiedlungen in West- und Südböhmen, *Arch. rozhledy* 21 [1969] 93 f. Dieselbe, Die äneolithische Grundlage der frühbronzezeitlichen Kulturen in Mitteleuropa, *Prace i materiały* 12 [Łódź 1971] 7 ff. Über die Jevišovice B Horizont auf S. 31.).

[45] R. Pittioni, *Vom Faustkeil zum Eisenschwert* (Horn 1964) 34.

[46] Anm. 20.

E. Ruttkay, Kultury neolityczne w Austrii, *Z otchłanyi wieków* 35 (1969) 280 ff. (polnisch).

[47] Anm. 19, Abb. 44.

[48] J. Hampel, A. M. N. múzeumi régiségosztály gyarapodása az 1903-ik évben, *Arch. Ért.* NF 23 (1903) 427.

[49] A. Mozsolics, *Bronzefunde des Karpatenbeckens* (Budapest 1967) 14 ff.

II. Im Osten Niederösterreichs erscheint mit den Fundstellen Schwechat und Deutsch-Altenburg die Košihy-Čaka-Gruppe.[50] Aspern und Hohenau weisen gemischtes Fundgut der Mödling-Zöbing-Gruppe und der Košihy-Čaka-Gruppe auf. Für die Košihy-Čaka-Gruppe in Niederösterreich sind besonders die Randstücke großer Gefäße charakteristisch, die mit einem verdickten und nach außen gelegten, im Querschnitt dreieckigen und oft unten gekerbten Rand versehen sind (T. 2: 3, 5, 7; 5: 2, 4; 6: 4, 5, 10, 13). Große Gefäße können halbmondförmige, verkehrt V-förmige plastische Leisten auf der Schulter tragen (T. 5: 2, 7). An Feinkeramik kommen kurzhalsige, bauchige Henkelgefäße mit randständigen Henkeln (T. 2: 2; 6: 7, 8), die S-Profil-Schüssel mit verdicktem Rand (T. 5: 3), die kleine konische Schale mit verdicktem, nach innen gelegtem Rand vor (T. 5: 3; 6: 9). Die Feinkeramik dieser Gruppe ist in der Regel unverziert. Der Schüsseltypus 3 kam hier vor (T. 8: 3, 4).

III. Die Situation im Burgenland ist eigenartig: von hier kennen wir die meisten Schalenbruchstücke des Typs 2, aber abgesehen von einigen wenig aussagekräftigen Fragmenten aus Illmitz und Deutschkreutz sind alle Schalenbruchstücke Einzelfunde.[51] Siedlungskundlich zeigt das Burgenland ein von Niederösterreich abweichendes Bild: die Höhensiedlungen fehlen. I. Bóna konnte die Südost-Beziehungen des Burgenlandes in der uns interessierenden Zeit aufgrund der bekannten Gräber aus Illmitz und Neusiedl am See zeigen.[52] Ob seine Somogyvár-Gruppe das ganze Land besiedelt hatte, ist heute noch nicht zu entscheiden, umso weniger, da in Ungarn selbst die Frage des Verhältnisses zwischen der Somogyvár-Gruppe und der Zók-Kultur nicht eindeutig geklärt ist.[53]

ZUSAMMENFASSUNG

Wir haben in dieser Arbeit die Fundstellen in Niederösterreich und im Burgenland mit verzierten Fußgefäßen der Laibach-Vučedol-Art zusammengestellt. Bei der Untersuchung der Begleitkeramik konnten wir zwei spätkeramikzeitliche Gruppen unterscheiden. Eine dritte Gruppe ist für das Burgenland zwar anzunehmen, aber durch Begleitfunde noch nicht ausreichend belegt. Die Verbindungen zwischen unserem Untersuchungsgebiet und der Laibach-Vučedol-Kultur sind offenkundig und gewiß noch intensiver und vielfältiger, als daß sie durch einen bloßen Import des untersuchten Typs erklärt werden könnten. Im Gegensatz zu den früheren Ergebnissen der österreichischen Forschung möchten wir die Meinung vertreten, daß die stärksten Einflüsse der Laibach-Vučedol-Kultur sich nicht im Spätabschnitt der Badener-Kultur auswirken, sondern jünger zu datieren sind.

[50] J. Vladár, Zu einigen Fragen über die Anfänge der Bronzezeit in der Südwestslowakei, *Slovenska arch.* 12 (1964) 387 ff. Derselbe, Erste Keramikfunde der Glockenbecherkultur in der Slowakei, Ibidem 17 (1969) 116 ff. und derselbe, Ibidem 14 (1966) 245 ff.

[51] Anm. 26.

[52] I. Bóna, The Peoples of Southern Origin of the Early Bronze Age in Hungary I-II, *István Király Múzeum Közleményei* 4/5 (1965) 17 ff.

[53] G. Bandi, Die Beziehungen der südungarländischen frühen Bronzezeit zum Gebiet der Untere Donau, *Móra Ferenc Múzeum Közleményei* 1966-67 (1967) 71 ff.

O nekaterih vprašanjih ljubljansko-vučedolske kulturne grupe v Nižji Avstriji in na Gradiščanskem

Zadnjo predstavo o najdbah ljubljansko-vučedolske kulturne grupe (»slavonska kultura« po P. Korošec) v Avstriji smo dobili pred tridesetimi leti. Takrat je K. Willvonseder na podlagi tipično ornamentiranih keramičnih fragmentov hotel dokazati prisotnost, oziroma pomen te kulturne grupe v Avstriji. Sliko njenega poznavanja je z nekaj novimi najdišči dopolnil R. Pittioni v svoji obsežni monografiji (*Urgeschichte des österreichischen Raumes*). Oba avtorja sta si edina v tem, da ljubljansko-vučedolska kulturna grupa v Avstriji ne predstavlja samostojnega časovnega horizonta, ampak jo je zaslediti zgolj kot tuj element v času trajanja pozne badenske kulture.

V zadnjih desetih letih je izšlo dosti bistvenih raziskovalnih izsledkov za kulturno obdobje med koncem lengyelske kulture in fazo pred nastopom bronaste dobe v Podonavju, ki terjajo tudi novo opredelitev ljubljansko-vučedolske kulturne grupe v Avstriji. To je danes tem laže, ker že poznamo glavne tipe zgodnje (Boleráz) in klasične (Baden-Ossarn) faze badenske kulture.

Najvažnejši element ljubljansko-vučedolske kulturne grupe je ornamentirana skodela z nogo. Take ornamentirane posode na nogi z najdišč v Nižji Avstriji in na Gradiščanskem, ki so v tipološki zvezi s slavonskimi primerki vučedolske kulture (slavonske kulture), lahko razdelimo v štiri tipe.

1. Konične skodele z masivno (križno) nogo. Sploščeno ustje z ostrim notranjim robom je ornamentirano. Pod zgornjim robom posode je včasih manjši votel ročaj. Zunanja in notranja površina sta tudi ornamentirani. Na notranji strani sestavlja ornament kombinacija črt, šrafiranih trikotnih, štirikotnih, krožnih, križnih in stopničastih motivov, ki pokriva vso notranjo ploskev posode. Na zunanji strani so enaki ornamentalni motivi ohlapneje izraženi. Okraševanje je izdelano s širokim brazdastim vrezom (»Furchenstich«), z dolblenjem (»Kerbschnitt«), ali z enostavnim vrezovanjem; različne tehnike okraševanja lahko nastopijo skupno. Ostenje posod iz temno žgane gline je razmeroma debelo (primer: Mödling-Hirschkogel, Deutschkreutz).

2. Kalotaste skodele z votlo nogo (?). Zgornji rob je navznoter zaokroženo odebeljen in neornamentiran. Notranja stran posode je ploskovno okrašena z linijami in šrafiranimi trikotniki ter četverokotniki, vendar ornamenti niso skrbno vrezani. Trdo žgana glina je rumene ali rjave barve; ostenje posod je tanjše kot pri prvem tipu (primer: Schwechat).

3. Miniaturne skodele s koničnim dnom in 3—4 petniki na nogi. Na ravno odrezanem zgornjem robu je ornament žarčasto razporejen. Izdelava ornamenta in posode je zanikrna. Ta tip poznamo le iz dveh najdišč: Hohenau in Illmitz.

4. Valjaste skodele z nizko in okroglo votlo nogo (»Ringfuß«). Zgornji rob je sploščen in ornamentiran z vrezanim trakastim cikcak motivom. Notranjost posode je neornamentirana, zunanja stran pa izraža črtno in mrežasto vrezan ploskovni ornament. Pod zgornjim robom tiči navpično ušesce. Temnorjava glina je trdo žgana s polirano površino.

Tipi 1, 2 in 4 imajo v ornamentu sledove bele inkrustacije.

Med drugo keramiko, ki spremlja prvi tip, se dajo ugotoviti vidne zveze s keramiko Jevišovice B sloja. Na žalost je ohranjenih le malo celih posod; najvažnejši so pač fragmenti z ročaji v obliki »ansa lunata«.

Drugi tip s spremljajočo keramiko je še najbolj istoveten z materialom, ki se na Slovaškem javlja v Košihy-Čaka kulturni grupi. Slična keramika z najdišč Domony in Kiskánya pa pripada Makó grupi, tipu vučedolske keramike v severovzhodni Madžarski.

Tretjega tipa ni moč jasno opredeliti; morebiti je istočasen s prvim tipom.

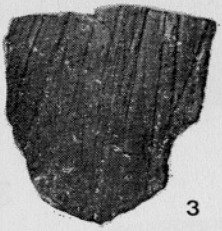
Četrti tip smemo najzgodneje datirati že v A-2 stopnjo starejše bronaste dobe (po Reineckeju).

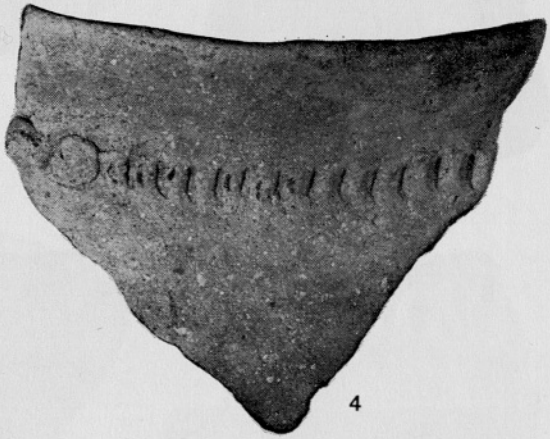
Zdi se, da je področje današnje Nižje Avstrije in severne Gradiščanske po obdobju klasične faze badenske kulture (Baden-Ossarn) tvorilo z južno Slovaško ponovno kulturno celoto, tako kot že za časa trajanja Boleráz-Ohrozim faze. To obdobje naj bi bilo po moravski kronologiji istočasno z Jevišovice B stopnjo. V nižji Avstriji naj bi Mödling-Hirschkogel predstavljalo najbolj izrazito najdišče tega kulturnega horizonta. V tem času so prodrle na ozemlje današnje Avstrije tudi prve ornamentirane skodele starejše slavonske kulture — Ig I faze kulture Ljubljanskega barja. Na vzhodnem obmejku ozemlja razprostranjenosti Jevišovice B — Mödling-Zöbing kulturne grupe pa se z nekaterimi najdišči pojavi Košihy-Čaka kulturna grupa.

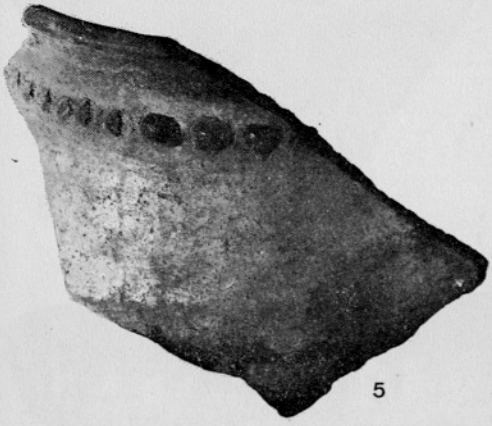
Dostikrat potrebujejo omenjene zveze med slavonsko in wieselburško kulturo in s tem hkrati z našim četrtim tipom še nadaljnjih znanstvenih izsledkov, a jih na tem mestu ni moč obravnavati.

1

2

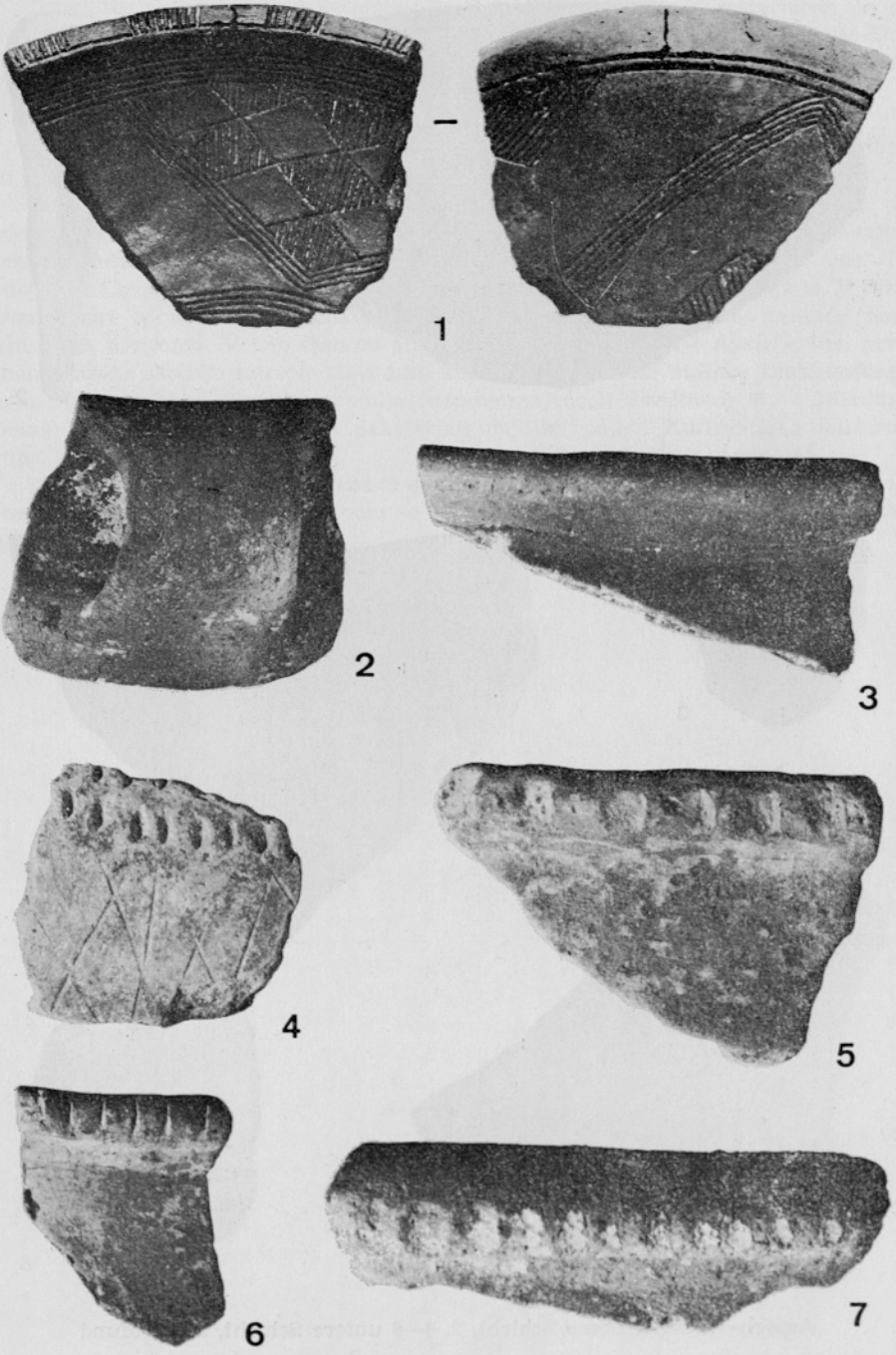

3

4

5

6

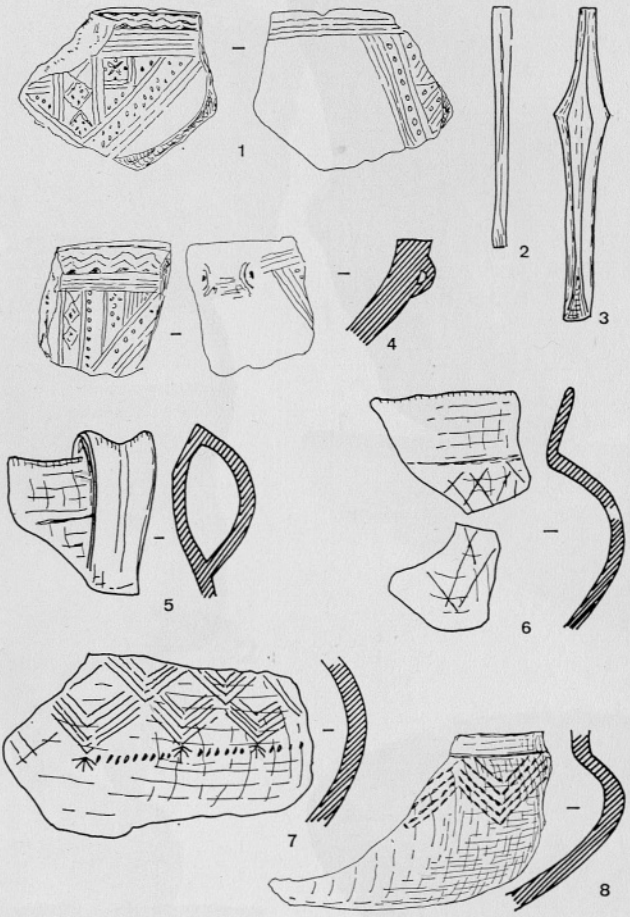
Aspern-Weber. 1 obere Schicht, 2, 4—6 untere Schicht, 3 Streufund
Aspern-Weber. 1 zgornji sloj, 2, 4—6 spodnji sloj, 3 slučajna najdba

Aspern-Weber. 1, 3, 5—7 obere Schicht, 2 Streufund, 4 untere Schicht
Aspern-Weber. 1, 3, 5—7 zgornji sloj, 2 slučajna najdba, 4 spodnji sloj

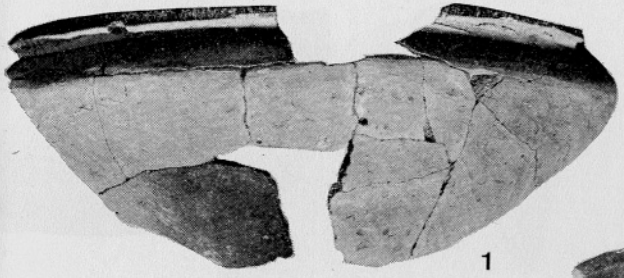

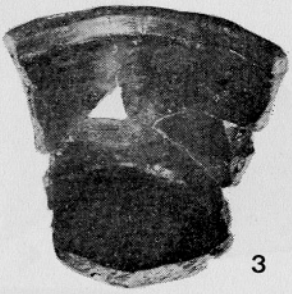
1—2 Hohenau an der March, 3 Baden-Raucheneck, 4 Mödling-Hirschkogel

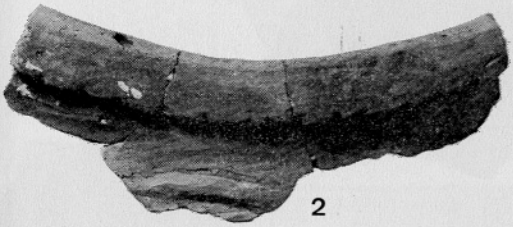

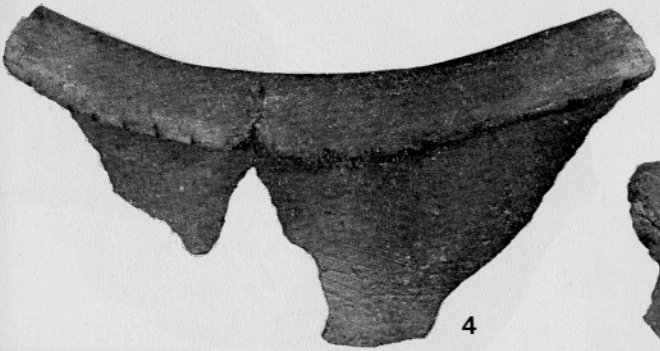
Mödling-Zöbing-Grupe. Mödling-Hirschkogel. (1 nach K. Willvonseder, 2, 3, 6 nach H. Michna)

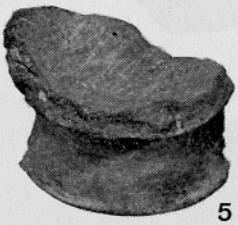
Mödling-Zöbing skupina. Mödling-Hirschkogel (1 po K. Willvonsederju, 2, 3, 6 po H. Michni)

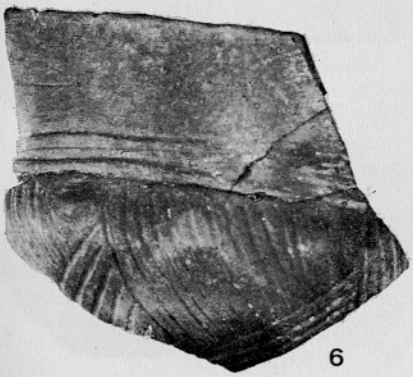

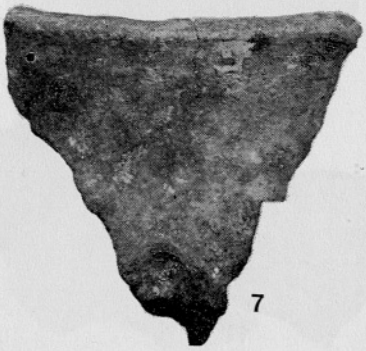

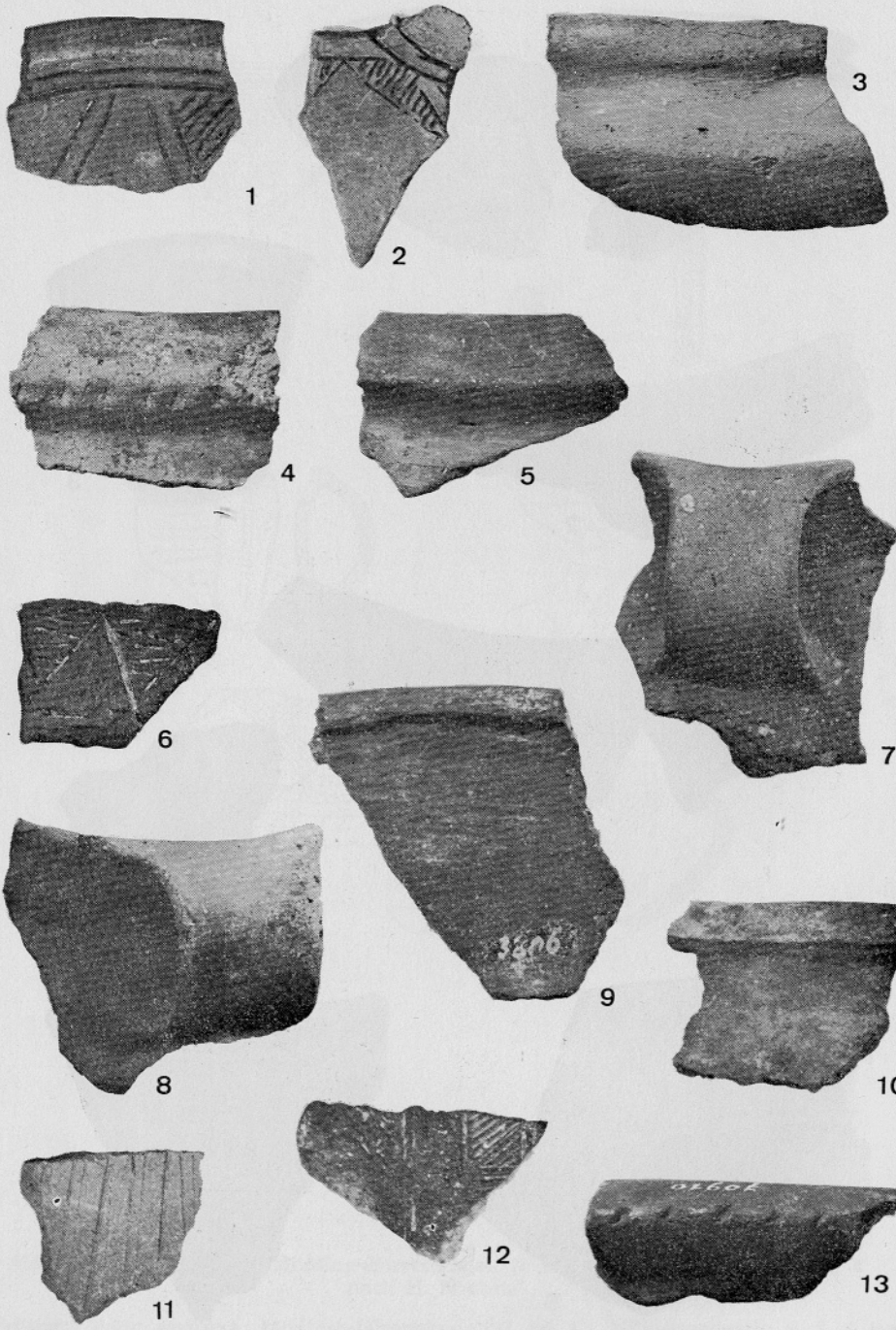

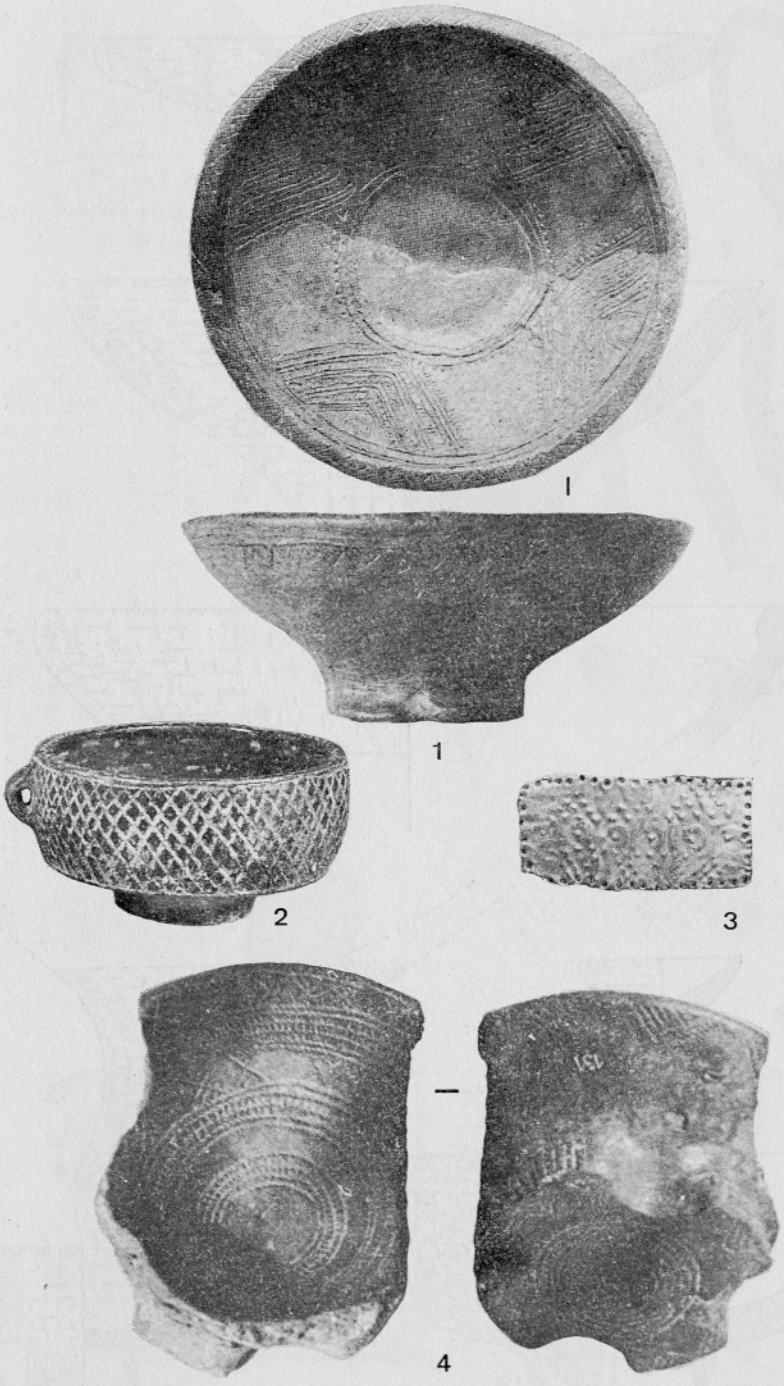

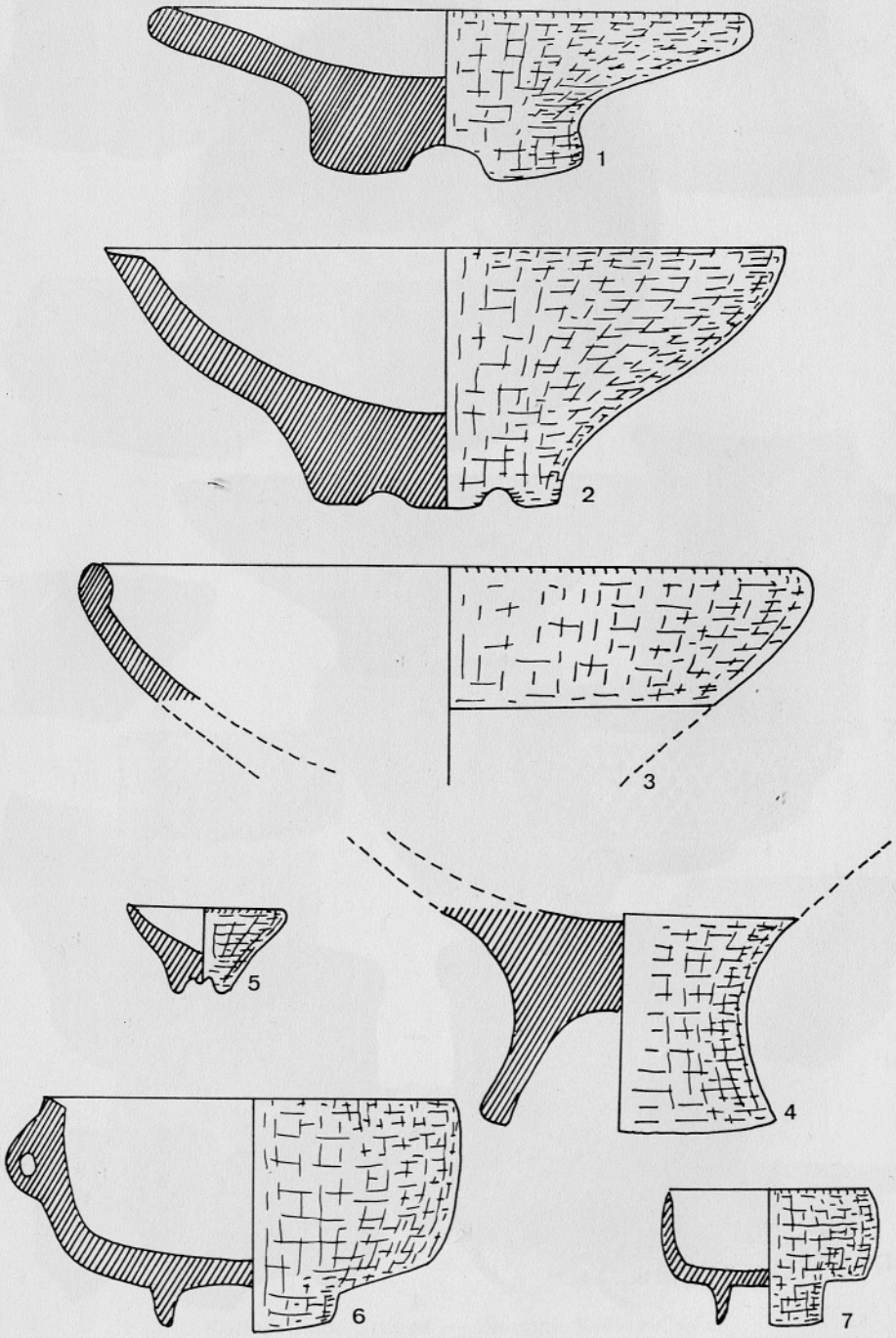
Košihy-Čaka-Gruppe — Skupina Košihy-Čaka
Schwechat. 1—3 Schwechat 1958/59, 4—7 Schwechat 1879

Košihy-Čaka-Gruppe — Skupina Košihy-Čaka
Schwechat. 1—5 Schwechat 1958/59, 6—11 Schwechat 1879. 12—13 Deutsch-Altenburg

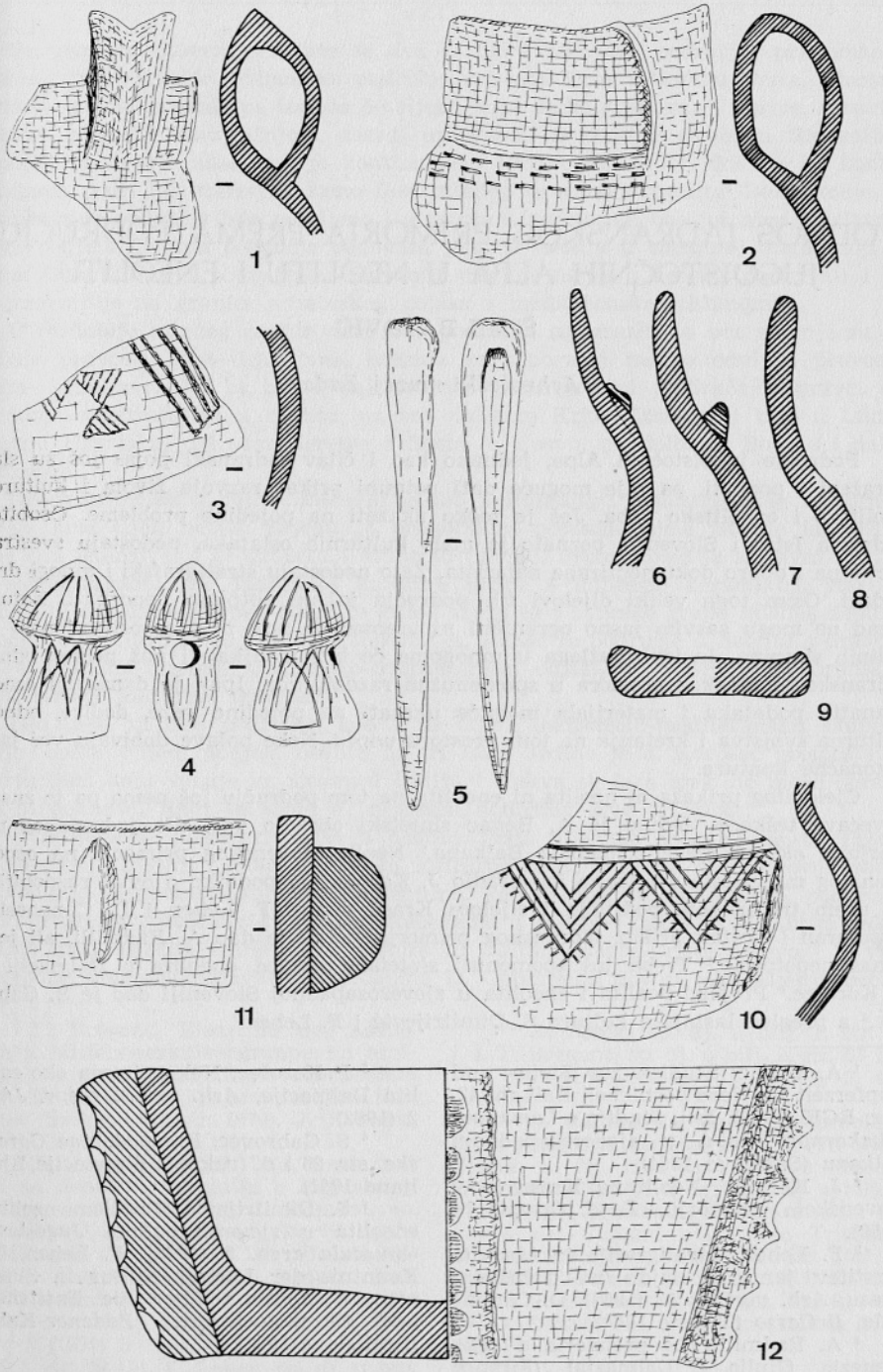

1 Deutschkreutz, 2—3 Hainburg Teichtal, Grab 95, 4, Melk

Die Schüsseltypen. 1 Typ 1, 2 Typ 2, 3—4 Typ 3, 5 Typ 4, 67 Typ 5

Razni tipi skled

Mödling-Zöbing-Gruppe. Zöbing-Kogelberg. 1—3, 6—11 Keramik, 5 Knochenpfriemen, 4 Verzierte Grünsteinaxt

Mödling-Zöbing — skupina. Zöbing-Kogelberg. 1—3, 6—11 keramika, 5 koščeno šilo, 4 sekira iz serpentina (okrašena)

ODNOS JADRANSKOG PRIMORJA PREMA PODRUČJU JUGOISTOČNIH ALPA U NEOLITU I ENEOLITU

ŠIME BATOVIĆ

Arheološki muzej, Zadar

Područje jugoistočnih Alpa, jednako kao i čitav jadranski pojas još su slabo istraženi i poznati, pa nije moguće dati potpuni prikaz razvoja života i kulture u neolitsko i eneolitsko doba. Još je teško ukazati na pojedine probleme. Osobito s područja Istre i Slovenije poznato je malo kulturnih ostataka, nedostaju svestrano istražena i dobro dokumentirana nalazišta. Zato nedostaju stratigrafski i mnogi drugi podaci. Osim toga veliki dijelovi tih područja još su potpuno nepoznati. Zato se zasad ne mogu sasvim jasno ograničiti ni vremenske faze ni rasprostranjenost pojedinih skupina. Iz istih razloga u mnogome će biti manjkav i naš prikaz odnosa jadranskog i alpskog prostora u spomenutim razdobljima. Ipak je danas na osnovu poznatih podataka i materijala moguće ukazati na pojedine veze, dodire, odnose, kulturna svojstva i kretanja na tom prostoru uopće. Neke pojave dobivaju već jasne i konačne konture.

Cjelovitog prikaza ni neolita ni eneolita na tom području još nema pa to znatno povećava teškoće. Jedino je A. Benac sintetski obradio veći dio jadranskog primorja u okviru sjeverozapadnog Balkana.[1] Neolit Slovenskog primorja na osnovu poznatog materijala svestrano je obradio J. Korošec,[2] a podatke o ovim razdobljima na užem tršćanskom području i cijelom Krasu donosi F. Leben i D. Cannarella.[3] Popularan i kratak prikaz jadranskog primorja ranije je dao A. Radmilli, ali je to danas nepotpuno.[4] Treba još spomenuti sintetski pregled eneolita u Dalmaciji od P. Korošec.[5] Pregled neolita i eneolita u sjeverozapadnoj Sloveniji dao je S. Gabrovec,[6] a pregled lasinjske kulture S. Dimitrijević i F. Leben.[7]

---

[1] A. Benac, Studien zur Stein- und Kupferzeit im Nordwestlichen Balkan, 42. *Ber. RGK* (1962). Isti, *Studije o kamenom i bakarnom dobu u sjeverozapadnom Balkanu* (Sarajevo 1964).

[2] J. Korošec, Neolit na Krasu in v Slovenskem primorju, *Zgod. časopis* 14 (1960).

[3] F. Leben, Stratigrafija in časovna uvrstitev jamskih najdb na Tržaškem Krasu, *Arh. vestnik* 18 (1967). D. Cannarella, *Il Carso* (Trieste 1968).

[4] A. Radmilli, *La preistoria d'Italia* [Venezia Giulia e Dalmazia] (Firenze 1963).

[5] P. Korošec, Neka pitanja oko eneolita Dalmacije, *Arh. rad. i raspr. JAZU* 2 (1962).

[6] S. Gabrovec, *Prazgodovina Gorenjske*, str. 20 i d. (rukopis dizertacije, Ljubljana 1961).

[7] S. Dimitrijević, Problem neolita i eneolita u sjeverozapadnoj Jugoslaviji, *Opuscula arch.* 5 (1961). F. Leben, Zur Kenntnis der Lasinja-Kultur in Slowenien, *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener-Kultur* (Bratislava 1973).

Na prostoru Slovenije nalaze se dva različita neolitska područja: primorsko i kontinentalno područje. Primorsko područje zahvaća Kras i okolinu Trsta, odnosno primorski pojas od obale pa izgleda do rijeka Soče, Reke (Timava) i Vipave, a kontinentalno područje unutrašnjost, zasad, uglavnom, srednju i sjevernu Sloveniju.[8] Primorsko područje naseljeno je kontinuirano kroz cijeli neolit, dok je na kontinentalnom području otkrivena samo faza mlađeg ili s kraja neolita. Bez sumnje je kontinentalno područje bilo naseljeno i u ranijim fazama, ali one još nisu otkrivene. Takva podjela na dva područja odgovara podjeli neolita u zapadnoj Jugoslaviji u cjelini. Oba kulturna područja u Sloveniji morala su se u neolitu dodirivati i to najvjerovatnije na granici primorskog pojasa s mediteranskom klimom.

U razdoblju mlađeg neolita veze oba područja su izrazite, a bez sumnje su se odvijale pravcem Trst—Ljubljana, premda se saobraćaj mogao odvijati pravcem Rijeka—Ljubljana. To bi bili i najsjeverniji transversalni saobraćajni pravci od Jadrana u unutrašnjost u neolitu, uz one dolinom Krke, Zrmanje i Une u Liki i sjevernu Hrvatsku, dolinom Neretve i Bosne u Bosnu, pa dolinom Bojane i dalje do Kosova.

Neolit primorskog pojasa sastavni je dio jadranskog i mediteranskog kulturnog razvoja kroz cijeli neolit. Zajedno s primorskim pojasom cijele istočne jadranske obale čini jedinstvenu geografsku i kulturnu cjelinu. Prema tome je sastavni i krajnji sjeverozapadni dio jadranske kulturne grupe s impresso keramikom starijeg neolita (ili smilčićke grupe), danilske grupe srednjeg i hvarske grupe mlađeg neolita. Pojedini autori to su već dosad ustanovili.[9] A. Benac to područje u neolitu s pravom naziva skupnim imenom Jadransko-mediteranska oblast, a T. Bregant Jadransko-mediteranska kulturna skupina.[10]

Isto tako za ovo područje, kao i za cijelu Jadransko-mediteransku skupinu našeg neolita vrijedi podjela neolita na tri faze. Jedino je J. Korošec pretpostavio četvrtu fazu koju vezuje uz sjevernu Italiju.[11] Takva se faza ipak ne može opravdati ni dokazati. Radi se samo o izvjesnim dodirima kroz tri faze.

U talijanskoj literaturi neolit u okolini Trsta dijeli se općenito na tri faze i naziva stariji, srednji i mlađi. Međutim, kulturno se ne definira, već se govori samo o pojedinim njegovim sastavnim elementima, kao danilskim, balkanskim, podunavskim, ili prema pojedinim kulturnim skupinama u Italiji.[12] Čak se konstantira jedna lokalna manifestacija starčevačke kulture ili kulture Körös-Cris-Starčevo.[13] U vezi s navodno jakim podunavskim utjecajima D. Cannarella govori o doseljenju podu-

[8] T. Bregant, Elemente der adriatischen Mittelmeerkulturgruppe im alpinen Lengyelkulturfazies, *Symposium über die aktuellen Fragen der Bandkeramik* (Székesfehérvár 1970). J. Korošec, sp. dj. Usp. radove u bilj. 7.

[9] T. Bregant, sp. dj. Ista, *Ornamentika na neolitski keramiki v Jugoslaviji* (Ljubljana 1968) 65 i d. J. Korošec, sp. dj., str. 8 i d. Š. Batović, *Stariji neolit u Dalmaciji* (Zadar 1966) 106 i d. Isti, Neolitsko nalazište Smilčić *Radovi Inst. JAZU u Zadru* 10 (1963). Isti, Odnos danilske i hvarske kulturne skupine, *Diadora* 5 (1970) 5 i d. A. Benac, sp. dj. u bilj. 1, str. 28 i d. F. Leben, sp. dj. u bilj. 3, str. 75—76.

[10] A. Benac, sp. dj. u bilj. 1, str. 28 i d. T. Bregant, sp. dj. u bilj. 9, str. 65 i d.

[11] J. Korošec, sp. dj. u bilj. 2, str. 9—10.

[12] D. Cannarella, Aspetti e problemi della preistoria carsica, *Atti d. VII. Riun. Scient. d. Ist. Ital. di Preist. e Protost.* (Firenze 1963) 26 i d. Isti, sp. dj. u bilj. 3. F. Legnani, F. Stradi, Gli scavi nella caverna dei Ciclami nel Carso Triestino, *Atti d. VII. Riun. Scient. d. Ist. Ital. di Preist. e Protost.* (Firenze 1963) 34 i d.

[13] F. Legnani, F. Stradi, sp. dj., str. 36. D. Cannarella, *Il Carso* (Trieste 1968) 138.

navskih zemljoradnika na području Krasa.[14] To je neopravdano i neodređeno, jer su na području Trsta u potpunosti zastupljene spomenute kulturne grupe iz Dalmacije i ostalog primorja, koje se pojedinim elementima ili utjecajima vezuju sa susjednim područjima.

J. Korošec je postavio pitanje i pretpostavio mogućnost postojanja bezkeramičkog neolita u Slovenskom primorju.[15] Na osnovu niza nalazišta na primorskom pojasu istočnog Jadrana danas možemo reći da bezkeramički neolit nije ovdje postojao, niti se može ustanoviti.

Stratigrafski slijed neolita na području Krasa poznat je dosad u pećinama: Pečina na Leskovcu (La Grotta Azzurra di Samatorza), Orehova pejca (La Grotta dei Ciclami), Grotta Gialla i Grotta della Tartaruga.[16] Veoma je važno da je u tim pećinama ustanovljen kontinuirani slijed od mezolita do željeznog doba, pa se može pratiti postanak i razvoj neolita i eneolita, slično kao u Veloj špilji na otoku Lošinju, u Crvenoj stijeni u Crnoj Gori ili donekle u pećini Gudnja na poluotoku Pelješcu.[17] Međutim, materijal svih neolitskih faza našao se i u pećinama Pečina pod Muzarji (ili Gabrovica, Caverna dell' orso di Gabrovizza) i Pejca v Lašci (ili Vlaška jama, Caverna del Pettirosso), samo nedostaju pouzdaniji stratigrafski podaci.[18]

Stariji neolit otkriven je na području Krasa samo u pećinskim nalazištima (Pečina na Leskovcu, Orehova pejca, Grotta Gialla, Grotta della Tartaruga, Pečina pod Muzarji i Pejca v Lašci, a izgleda i Pečina pod Stenom, tal. Grotta delle Gallerie).[19] Naselja starijeg neolita na otvorenom prostoru poznata su dosad jedino u južnoj Istri (kod Pule i kod Medulina), a to su i najsjevernija dosad poznata takva nalazišta.[20]

[14] D. Cannarella, *Il Carso* (Trieste 1968) 163—164.

[15] J. Korošec, sp. dj. u bilj. 2, str. 28.

[16] D. Cannarella, *Il Carso* (Trieste 1968) 152 i d. D. Cannarella, G. Cremonesi, Gli scavi nella Grotta Azzurra di Samatorza nel Carso Triestino, *Riv. di scien. preistor.* 22/2 (1967). F. Legnani, F. Stradi, sp. dj.

[17] Š. Batović, *Stariji neolit u Dalmaciji* (Zadar 1966) 96 i d. A. Benac, Crvena Stijena — 1955, *Glasnik Zem. muz.* 12 (1957). Isti, Crvena Stijena — 1956, ibidem 13 (1958). V Mirosavljević, Vela spilja, prethistorijsko nalazište na otoku Lošinju, *Arh. rad. i raspr. JAZU* 6 (1968) 27 i d.

[18] F. Leben, sp. dj. u bilj. 3, str. 56 i d.

[19] Isto, str. 48 i d. J. Korošec, sp. dj. u bilj. 2, str. 5 i d. Š. Batović, sp. rad u bilj. 17, str. 106. Impresso keramiku iz Pečine pod Steno spominje B. Lonza, *Piccolla guida della preistoria italiana* (1962) 5, a D. Cannarella kaže da takva keramika u toj pećini nedostaja (*Il Carso* [Trieste 1968] 151).

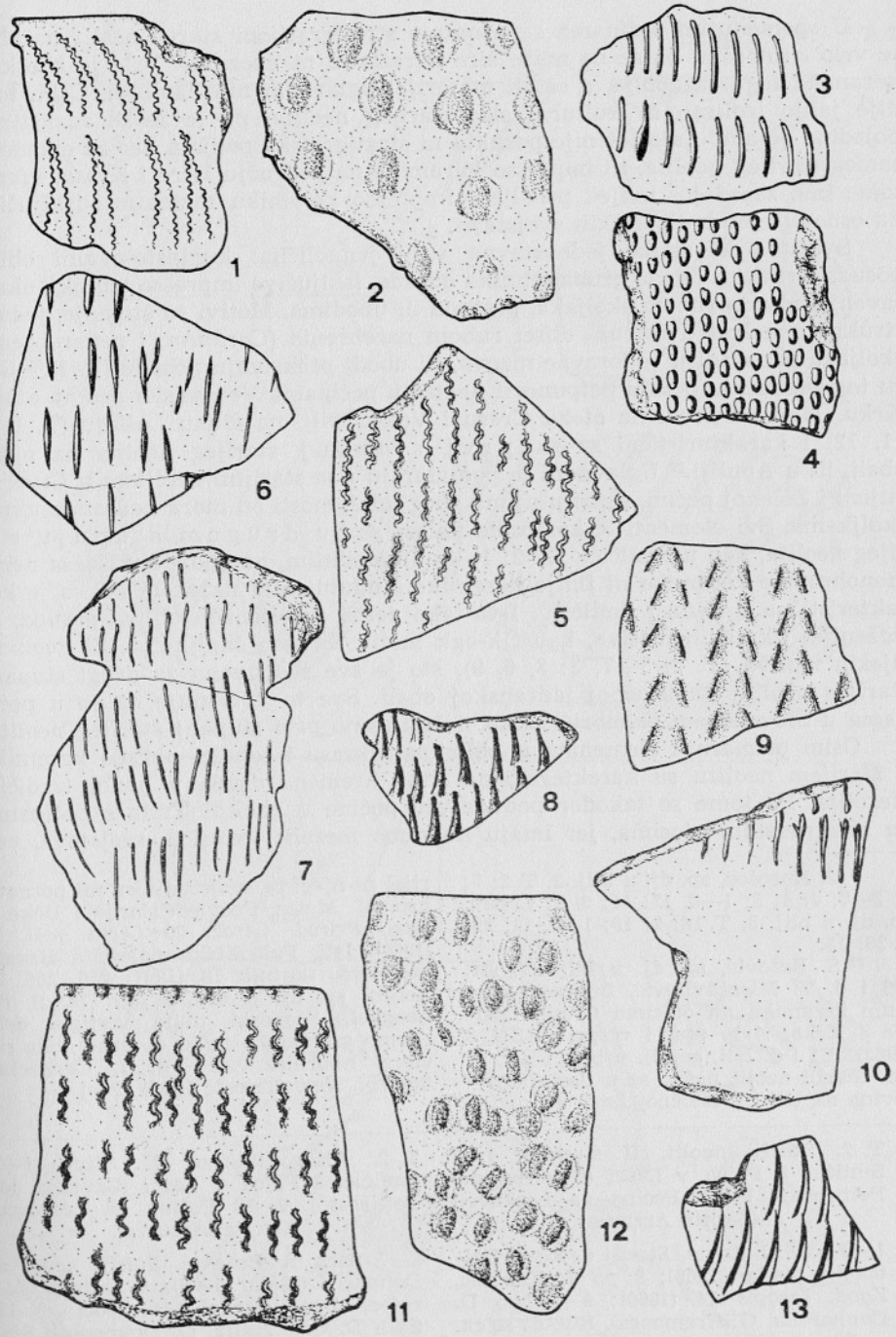
[20] Materijal nije objavljen. Nalazi se u Arheološkom muzeju Istre u Puli. Podatke mi je ljubazno pružio kolega B. Bačić; usp. B. Bačić, Medulin, Ižula, Istra, *Arh. pregled* 11 (1969) 23—24.

T. 1. Stariji neolit, I stupanj: 1—7, 10, 13 Pejca v Lašci (Caverna del Pettirosso), 8 Vorganska peć, 9 Pečina na Leskovcu (Grotta Azzurra), 11 Jamina Sredi, 12 Vela špilja na otoku Lošinju.

1—7 po F. Leben, *Arh. vestnik* 18 (1967); 8, 11, 12 po V. Mirosavljević, *Arh. rad. i raspr. JAZU* 2 (1962); 9, 10, 13 po J. Korošec, *Zgod. časopis* 14 (1960)

T. 1. Altneolithikum, I. Stufe: 1—7, 10, 13 Pejca v Lašci (Caverna del Pettirosso), 8 Vorganska peć, 9 Pečina na Leskovcu (Grotta Azzurra) 11 Jamina Sredi, 12 Vela špilja auf der Insel Lošinj.

1—7 nach F. Leben, *Arh. vestnik* 18 (1967); 8, 11, 12 nach V. Mirosavljević, *Arh. rad. i raspr. JAZU* 2 (1962); 9, 10, 13 nach J. Korošec, *Zgod. časopis* 14 (1960)

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13

U spomenutim pećinama s poznatom stratigrafijom stariji neolit nažalost je vrlo siromašan pa se ne može šire istraživati ni upoznati. Vrlo je rijetka i keramika toga razdoblja, a ostali materijal uglavnom nije izoliran. Osim toga nije jasno izoliran ni kulturni sloj starijeg neolita, pa je teško razmatrati pojedine pojave. Zato još nije poznata ni stratigrafska podjela kao ni evolucija samog starijeg neolita, ili impresso keramike na području Istre i Krasa. Prema tome smo zasad još uvijek prisiljeni impresso keramiku razmatrati isključivo na osnovu njenih tipoloških svojstava.

Svojstva keramike jednostavna su i jednolična: kuglasto-ovalni oblici posuda s ravnim dnom, gruba tehnika obrade, isključivo impresso tehnika ukrašavanja posuda rubom školjaka, prstima ili ubodima. Motivi su štipanje, jednostruki i ponekad dvostruki otisci rubom narebrenih *(Cardium)* i nenarebrenih školjaka poredani u vodoravne nizove, ili ubodi prekrivaju posudu (T. 1).[21] Sve su to elementi koji se u potpunosti nalaze u pećinama Vorganska peć na otoku Krku, Jami na Sredi na otoku Cresu i Veloj Špilji na otoku Lošinju (T. 1: 8, 11, 12) i karakteristični su za p r v i s t u p a n j starijeg neolita na našoj obali, ili u Apuliji.[22] Uglavnom se podudaraju i sa starijim neolitom u Crvenoj stijeni i Zelenoj pećini, samo u njima zbog udaljenosti od mora nedostaje ukras školjkama. Svi elementi te keramike nalaze se i u d r u g o m s t u p n j u starijeg neolita, kao u Smilčiću (T. 2: 1—3; 3). Međutim, na području Krasa nema monohromne keramike ni finije keramike s udubljenim ukrasom kakva je karakteristična u Ninu i Smilčiću. Isto tako nema razvijenijih oblika posuda, ni složenijih ukrasnih motiva, kao cik-cak motiv izveden školjkama, ili geometrijskih motiva (T. 2: 3—7; 3: 3, 6, 9), što je sve svojstveno za drugi stupanj starijeg neolita na istočnoj jadranskoj obali. Sve to potvrđuje da se u pećinama u Slovenskom primorju zasad nalazi samo prvi stupanj starijeg neolita.

Osim primarnih elemenata u oblicima, ukrasu i tehnici obrade keramike u starijem neolitu su karakteristična sitna kremena oruđa u punoj tradiciji mezolita. Po tome se također podudaraju pećine u okolini Trsta s pećinama na Kvarnerskim otocima, jer imaju ne samo mezolit jednakih svojstava, već

[21] J. Korošec, sp. dj. u bilj. 2, T. 2: 5; 3: 2—7; 4: 4; 5: 1—8, 13; 11: 6. F. Leben, sp. dj. u bilj. 3, T. 16: 9; 19: 1—8, 11, 12; T. 20: 13.

[22] Š. Batović, sp. dj. u bilj. 17, str. 106 i d. V. Mirosavljević, Impresso-cardium keramika na otocima Cresa, Lošinja i Krka, *Arh. rad. i raspr. JAZU* 2 (1962) T. 1 i d. Isti, sp. dj. u bilj. 17, T. 17 i d. Stariji neolit našao se u pećini Oporovina na Učki u istočnoj Istri, ali materijal ni njegova svojstva nisu mi poznati; usp. M. Malez, Pećine Ćićarije i Učke u Istri, *Prirod. istraž.* 29 [*Acta geol.* 2] (1960). Isti, Paleolitska nalazišta Hrvatske, *Arh. vestnik* 18 (1967) 256, 266. F. Leben, sp. dj. u bilj. 3, str. 76. B. de Lengyel, Scoperta delle vestigia dell'uomo preistorico nelle caverne della riviera liburnica, *Atti d. I. Congresso Speleol. Naz.* (Trieste 1933) 220 i d.

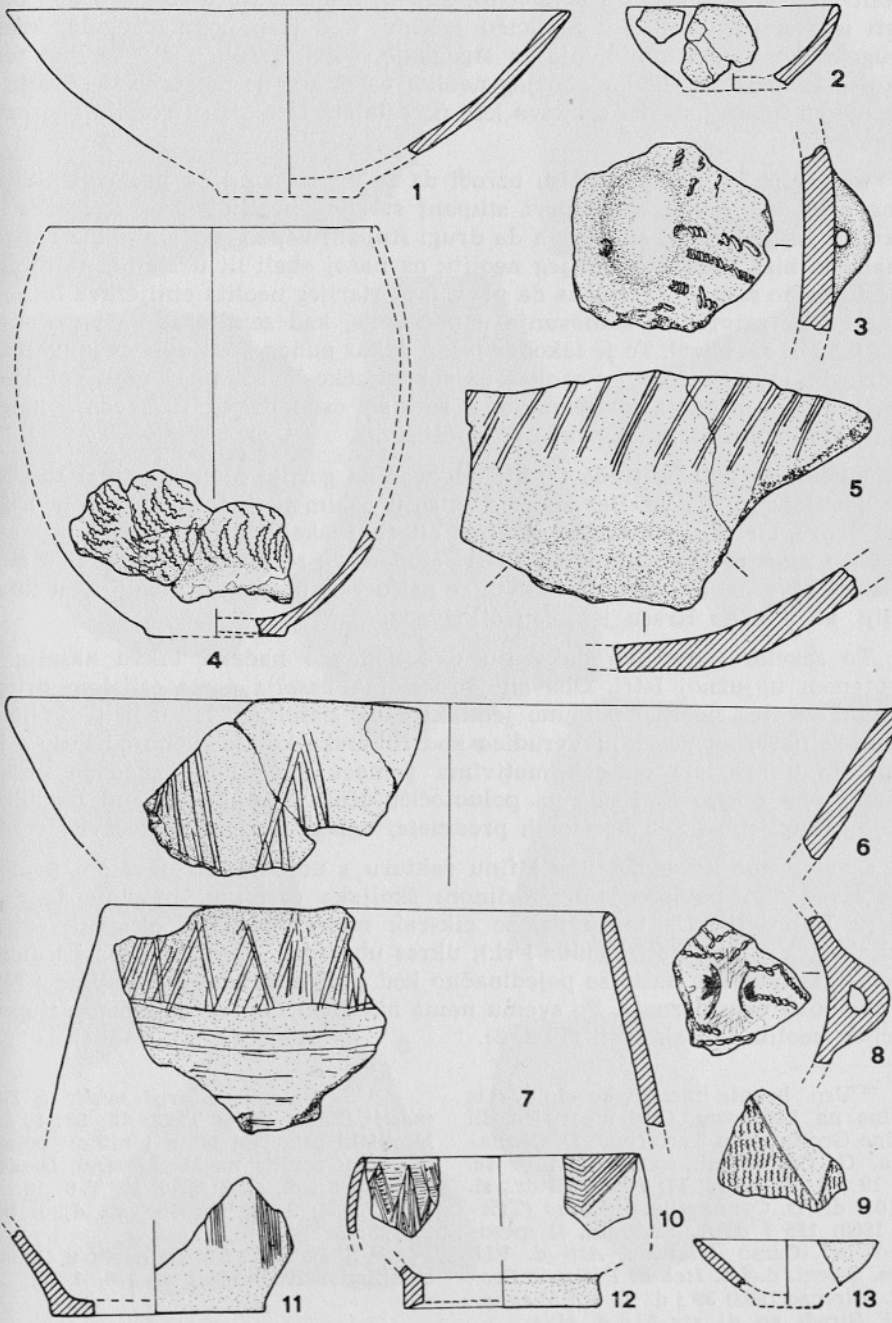
T. 2. Stariji neolit, II stupanj: 1—7 Smilčić, 8 Pejca v Lašci (Caverna del Pettirosso), 9—13 Pečina na Leskovcu (Grotta Azzurra)

1—7 po Š. Batović, *Stariji neolit u Dalmaciji* (Zadar 1966); 8 po J. Korošec, *Zgod. časopis* 14 (1960); 9—13 po D. Cannarella, G. Cremonesi, *Riv. di scien. preistor.* 22/2 (1967)

T. 2. Altneolithikum, II. Stufe: 1—7 Smilčić, 8 Pejca v Lašci (Caverna del Pettirosso), 9—13 Pečina na Leskovcu (Grotta Azzurra).

1—7 nach Š. Batović, *Stariji neolit u Dalmaciji* (Zadar 1966); 8 nach J. Korošec, *Zgod. časopis* 14 (1960); 9—13 nach D. Cannarella, G. Cremonesi, *Riv. di scien. preistor.* 22/2 (1967)

Š. BATOVIĆ T. 2

se bitna svojstva kremenih predmeta jednako prenose iz mezolita u stariji neolit.[23] Sasvim je slično i u Crvenoj stijeni, a podudaraju se i kremeni predmeti iz starijeg neolita u Smilčiću i Ninu, kao trapezasta strugala, kružna strugala, konkavna udubljenja za struganje, šiljci, svrdla i sl.[24] Prema tome, iako se kamene izrađevine starijeg neolita na Krasu ne mogu još izolirati, bez sumnje su imale jednaka svojstva kao na ostalom primorju i razvile se izravno iz mezolita.

Postavlja se pitanje koji su uzroci da se u pećinama na području Slovenskog primorja javlja samo prvi stupanj starijeg neolita? Nije li možda bio razvijen isključivo taj stupanj, a da drugi stupanj uopće ovdje nije bio raširen? Analizom niza nalazišta starijeg neolita na našoj obali ili u Italiji, na drugom mjestu došao sam do zaključka da prvu fazu starijeg neolita obilježava lovačko-sakupljačka privreda i stanovanje u pećinama, kad zemljoradnja i stočarstvo nisu još bili razvijeni. To je također jasan dokaz punog kontinuiteta iz mezolita. U drugom stupnju starijeg neolita uz sakupljačko-lovačku privredu počinje se razvijati zemljoradnja i stočarstvo, a zato se, osim daljeg nastavanja pećina, stanovalo u naseljima na plodnom zemljištu.[25]

Mislim da u tome treba tražiti odgovor na gornje pitanje u vezi sa starijim neolitom na Krasu. Bez sumnje će se u nekim pećinama na tom području naći i drugi stupanj starijeg neolita, ali će svakako prvi stupanj biti opća pojava i mnogo više zastupljen. Drugi stupanj će se pretežno nalaziti u naseljima na otvorenom prostoru, kakvih se našlo veći broj u Dalmaciji ili u južnoj Italiji, ali ona na Krasu još nisu otkrivena.

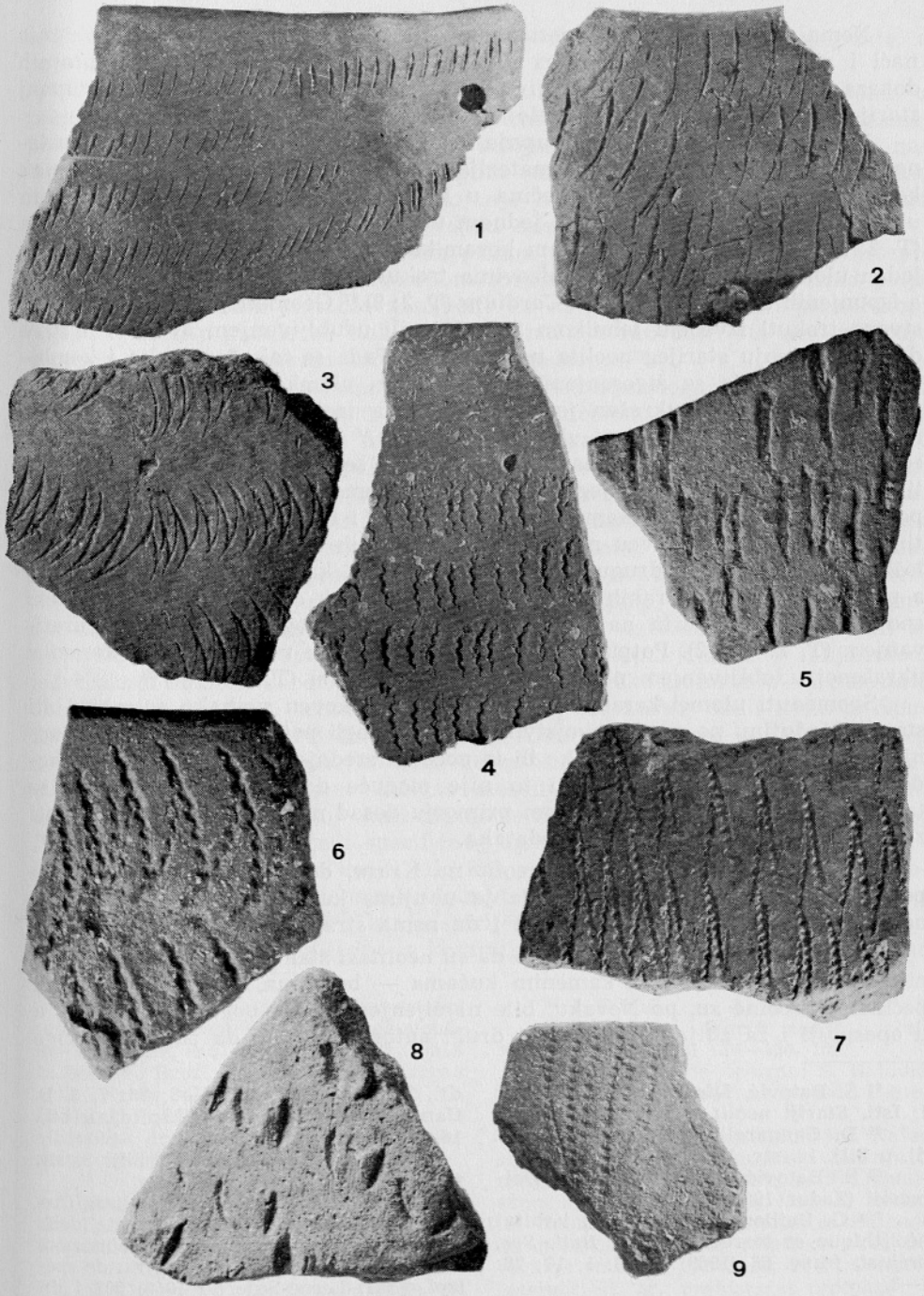
To sasvim uvjerljivo dokazuju dva nedavno nađena takva naselja na otvorenom u južnoj Istri. Oba su jednoslojna naselja s materijalom drugog stupnja starijeg neolita, potpuno jednaki kao i naselja u Ninu ili u Smilčiću. Jedno se našlo na položaju Verudica kod Ribarske kolibe južno od Pule s keramikom ukrašenom cik-cak motivima pomoću školjaka. Drugo je naselje sondiranjem otkrio B. Bačić na poluotočiću Ižula Medulinska kod Medulina. Tu je sakupljeno dosta kremenih predmeta, uglavnom jezgre, noževi i odbici.

Osim grube keramike ima i finu fakturu s udubljenim ukrasom pomoću crta izvedenim povlačenjem poleđinom školjaka cardium, potpuno jednaku kao u Dalmaciji. Uz to se nalaze cik-cak motivi izvedeni otiscima rubom školjaka (*Cardium, Pectunculus* i sl.), ukras ubodima i dr. Identična keramika sa cik-cak motivom našla se pojedinačno kod pećina Šandalja i gradine Vrčin, ali okolnosti nisu poznate. Po svemu nema nikakvih razlika od drugog stupnja starijeg neolita u Dalmaciji (T. 2, 3).

[23] Usp. bogate mezolitske slojeve iz Pečine na Leskovcu, Orehova pejca, ili pećine Grotta della Tartaruga; D. Cannarella, G. Cremonesi, sp. dj. u bilj. 16, str. 19 i d., sl. 6: 14, 17; 7: 8, 28 i dr., sl. 8: 10 i dr. D. Cannarella, *Il Carso* (Trieste 1968) 125 i d. A. Radmilli, Il mesolitico del Carso triestino, *Atti d. VII. Riun. Scient. d. Ist. Ital. di Preist. e Protost.* (Firenze 1963) 39 i d., sl. 1. F. Legnani, F. Stradi, sp. dj. str. 32 i d., sl. 4.

[24] Š. Batović, *Stariji neolit u Dalmaciji* (Zadar 1966) T. 22: 12; 23: 8. Isti, Neolitski ostaci iz Nina i njihov položaj u okviru neolita na Mediteranu, *Diadora* 3 (1965) 5 i d., sl. 3: 5, 6, 10, T. 6: 18. 1966) T. 34: 3. J. Korošec, sp. dj. u bilj. 2, T. 8: 5.

[25] Š. Batović, *Stariji neolit u Dalmaciji* (Zadar 1966) 143 i d., 148—149.

Starijи neolit, II stupanj: Smilčić
Altneolithikum, II. Stufe: Smilčić

Nema sumnje da će se identična naselja na otvorenom iz drugog stupnja naći i sjevernije, u ostaloj Istri i na Krasu, jer nema nikakvih suprotnih dokaza, odnosno možemo uvjerljivo danas pretpostaviti da je drugi stupanj starijeg neolita bio raširen u cijeloj Istri.

Međutim, tragovi drugog stupnja starijeg neolita mogu se, izgleda, ustanoviti među dosad sakupljenim materijalom na području Krasa. Jedan ulomak keramike s ušicom iz pećine Pečina u Lašci ukrašen je nizovima povezanih uboda potpuno jednakih kao na jednom ulomku iz Smilčića i jednom iz Nina (T. 2: 3, 8).[26] U sloju s neolitskom keramikom u Pečini na Leskovcu našao se jedan ulomak posude ukrašen nizovima trokuta ograničenih urezanom crtom, a ispunjenih otiscima školjkom *Cardium* (T. 2: 9).[27] Geometrijski motivi, prvenstveno trokuti izvedeni tehnikom žigosanja ili udubljivanjem svojstveni su u drugom stupnju starijeg neolita u Dalmaciji. Tada se također javlja i kombinacija urezivanja sa žigosanjem kao na ovom ulomku. Tako je npr. jedan ulomak iz Smilčića ukrašen jednako nizovima trokuta ograničenih urezivanjem, samo su oni ispunjeni ubodima (T. 3: 9).[28] Identični motivi česti su na zapadnom Mediteranu, kao na Korzici.[28a] Zato se ova dva ulomka mogu datirati u drugi stupanj starijeg neolita i uglavnom pretpostaviti da je taj stupanj zasad poznat u pećinama: Pečina v Vlašci i Pečina na Leskovcu. Međutim, u Pečini na Leskovcu nalazi se i više drugih elemenata koji bi se tipološki mogli datirati u drugu fazu starijeg neolita, kao pojedini oblici posuda, a posebno motivi šrafiranih trokuta, snopovi cik-cak crta ili okomito položeni snopovi uporednih crta na ovalnim posudama ravnog dna izvedenih urezivanjem (T. 2: 9—12). Potpuno isti elementi nalaze se u Smilčiću na keramici ukrašenoj udubljivanjem poleđinom školjke *Cardium* (T. 2: 5—7).[29]

Spomenuti ulomci keramike iz Pečine na Leskovcu svakako ne mogu biti stariji. Međutim, po svojim svojstvima oni bi mogli potjecati i iz trećeg stupnja u razvoju impresso keramike ili iz početka srednjeg neolita, kada se također javlja slična keramika, ali to nije moguće dokazati, pogotovo što se takav stupanj u Istri i Slovenskom primorju dosad ne može sigurnije izolirati zbog nedostatka stratigrafskih podataka.

J. Korošec je, razmatrajući neolit na Krasu, doveo u sumnju upotrebu pećina za nastavanje i ustvrdio da je u njima kulturni materijal pretežno naplavljen iz naselja na otvorenom i da nema stratigrafsku vrijednost.[30]

G. Novak je, međutim, zaključio da su neolitski stanovnici Dalmacije općenito stanovali u okruglim kamenim kućama — bunjama, a samo ponekad u pećinama. Pećine su, po Novaku, bile namijenjene kultu bogova i predaka, a u opasnosti i za zbijeg.[31] I pojedini drugi autori smatraju da su neke pećine

[26] Š. Batović, *Diadora* 3 (1965) T. 15: 1. Isti, *Stariji neolit u Dalmaciji* (Zadar

[27] D. Cannarella, G. Cremonesi, sp. dj. u bilj. 16, str. 18, sl. 5: 1.

[28] Š. Batović, *Stariji neolit u Dalmaciji* (Zadar 1966) T. 49: 1.

[28a] G. Bailloud, Fouille d'un habitat néolithique et torréen à Basi, *Bull. Soc. préhist. franç.* 66 (1969) sl. 16: 1; 17; 22: 1—3.

[29] Š. Batović, ibidem, T. 40: 1, 3, 5 i dr., T. 41: 2, 4, 8; 72: 6—8; 76: 7, 8. D. Cannarella, G. Cremonesi, sp. dj. u bilj. 16, sl. 4: 5, 10, 18, 19, 20.

[30] J. Korošec, sp. dj. u bilj. 2, str. 6 i d.

[31] G. Novak, *Hvar kroz stoljeća* (Zagreb 1960) 19, 25. Isti, Le grotte della costa adriatica jugoslava come abitazioni umane, *Actes du Congrès intern. de spéleol.* (Bari-Lecce-Salerno 1958) 203 i dr. Usp. i F. Leben, sp. dj. u bilj. 3, str. 75.

u Francuskoj, Španjolskoj ili Italiji služile u kultne svrhe, za pokapanje, a povremeno za stanovanje.[32]

Kod nas ipak nema uvjerljivih dokaza za te tvrdnje. Nasuprot tome u pećinama se redovno nalaze bogati kulturni ostaci, ognjišta, ostaci prehrane, pokapanja i života uopće, s vremenom uslojeni i nataloženi, pa o njihovoj namjeni kao nastambi, osobito u pojedinim razdobljima u kameno doba, nema nikakve sumnje, bez obzira na postojanje naselja na otvorenom. Osim toga pećinska naselja nisu uopće topografski vezana s naseljima na otvorenom. U neolitsko doba, posebno na našem primorju pećinska su naselja na krševitom području, a naselja na otvorenom smještena su u dolinama, usred polja uz izvore vode. Zato se može zaključiti da su pećine na našem primorskom pojasu u neolitu služile za stalno ili povremeno stanovanje, što ne isključuje u njima održavanje obreda kao i u naseljima uopće.[33]

Stariji neolit u Slovenskom primorju i Istri nije moguće izravno povezati s nijednim drugim područjem osim s našom obalom. J. Korošec negira jače veze s impresso keramikom u Liguriji zbog praznine između sjeverozapadne Italije i naše obale,[34] ali ipak pretpostavlja obostrani utjecaj.[35] Na drugom mjestu upozorio sam na izvjesne sličnosti kulture naše obale, posebno u drugom stupnju starijeg neolita i Ligurije, ali sam zaključio da se one ne mogu opravdati međusobnim vezama, već najvjerojatnije zbog identičnog mehanizma razvoja i sličnih proizvodnih sredstava u periodu impresso keramike.[36]

Veze naše obale s južnom Italijom veoma su jake, osobito u prvom stupnju starijeg neolita kad je kultura oba područja uglavnom identična, ali se ne može dokazati izravna veza Istre i Krasa s Apulijom ni s talijanskom jadranskom obalom uopće, već jedino posredno preko Dalmacije i izduž naše obale, jer se impresso keramika na talijanskoj jadranskoj obali širila iz Apulije na sjever uz obalu i došla najdalje do Ankone, ali tek na početku srednjeg neolita. Zato se od Ankone do Soče ne nalazi stariji neolit s impresso keramikom. Vjerovatno se tamo zadržao mezolit sve do srednjeg neolita. Osim toga drugi stupanj na našoj obali znatno se razlikuje od istog stupnja u južnoj Italiji, zbog specijalizacije i specifičnog razvoja privrede.[36a]

Isto tako nije moguće uočiti bilo kakve veze toga područja s unutrašnjošću. Nedavno su otkriveni primjerci impresso keramike uvezeni iz Dalmacije, i to iz drugog stupnja ili s kraja starijeg neolita, u Obrima kod Kaknja u srednjoj Bosni u sloju zajedno s keramikom starčevačke kulture.[37] Po tome

[32] M. Escalon de Fonton, Les grottes sepulcrales du Castellas de Chateauneuf-les-Martigues, *Riv. di studi liguri* 2 (1951). L. Bernabò Brea, *Gli scavi nella caverna delle Arene Candide* 2 (1956) 172. G. Bailloud, P. Mieg de Boofzheim, *Les civilisations de la France dans leur contexte européen* (1955) 66.

[33] O tome usp. moj rad: Pokapanje pokojnika u Smilčiću i kult mrtvih u neolitu Dalmacije, *Arh. rad. i raspr. JAZU* 4-5 (1967) 280.

[34] J. Korošec, Neka pitanja oko neolita u Dalmaciji, *Diadora* 2 (1962) 18. Isti, sp. dj. u bilj. 2, str. 29.

[35] J. Korošec, sp. dj. u bilj. 2, str. 23.

[36] Š. Batović, *Stariji neolit u Dalmaciji* (Zadar 1966) 134—136, 105.

[36a] Usp. o tome opširno: Š. Batović, ibidem 125 i d., gdje se navodi i literatura.

[37] Materijal nije objelodanjen. Našao se iskapanjem u Obrima kod Kaknja u srednjoj Bosni 1968. Čuva se u Zemaljskom muzeju u Sarajevu. Usp. A. Benac, Le Néolithique ancien dans les Balkans du nord-ouest et ses relations avec les régions voisines, *Actes du VIIIe Congrès internat. d. sc. préhist. et protohist.* 1 (Beograd 1971) 97 i d.

se može jasno zaključiti da se stariji neolit s jadranskog primorja u kasnijem razdoblju dolinom Neretve i Bosne proširio sve do srednje Bosne, gdje se susreo sa starčevačkom kulturom koja se širila s istoka. Time se konačno uglavnom razjašnjava teritorijalni i kronološki odnos jadranske impresso keramike i starčevačke kulture. Starčevačka kultura nije doprla do alpskog područja. U unutrašnjoj Sloveniji, vjerovatno je bila rasprostranjena linearna keramika, ali ona nije još otkrivena.[38] Ipak, analogno vezama Dalmacija-Bosna, možemo pretpostaviti i veze starijeg neolita iz Slovenskog primorja s najranijom neolitskom kulturom u unutrašnjoj Sloveniji. Zasad svakako nema nikakvih tragova utjecajima starijeg neolita (?) iz unutrašnjosti na primorski pojas.

Na osnovu svega može se zaključiti da stariji neolit u Istri i na Krasu ima isto porijeklo kao i u Dalmaciji i na cijeloj našoj obali i da je čitavo to područje naseljavalo stanovništvo koje je pripadalo istoj etničkoj skupini, kako je to već J. Korošec s pravom zaključio. U skladu s tim on je mišljenja da su ovo područje naselili nosioci starijeg neolita iz Dalmacije, odnosno šireći se uzduž naše obale.[39] Obzirom na izravan i neprekidnut kontinuitet života iz mezolita na ovom području, po svemu se čini da nije bilo etničkih seoba, već je isto stanovništvo nastavilo život u mezolitu i samo poprimilo impresso keramiku kao novu tekovinu širenja kulture iz Dalmacije na sjever, odnosno da je domaće mezolitsko stanovništvo postepenim samostalnim razvojem započelo proizvoditi keramiku. Prema tome stariji neolit na našoj obali, kako smo prije na to ukazali, razvijao se samostalno i nastao kontinuiranim razvojem kulture iz mezolita na domaćem tlu.[40]

Treći stupanj u razvoju impresso keramike, ili prvi stupanj srednjeg neolita na Krasu nije moguće izolirati ni identificirati. Tada se uz evoluirane elemente starijeg neolita još zadržala impresso keramika, a razvili se već i osnovni elementi srednjeg neolita, kakav se našao u južnoj Italiji, a donekle i u Dalmaciji.[41] Pojedini elementi, kao ravna dna ili niske prstenaste noge posuda, ovalne posude, konične zdjele, poluloptaste zdjele, tehnika ure-

[38] Usp. S. Dimitrijević, Problem neolita i eneolita u sjeverozapadnoj Jugoslaviji, *Opuscula arch.* 5 (1961) 17.

[39] J. Korošec, sp. dj. u bilj. 2, str. 28—29.

[40] Opširnije o tome usp.: Š. Batović, *Stariji neolit u Dalmaciji* (Zadar 1966) 150—152.

[41] Usp. Š. Batović, isto 157 i d.

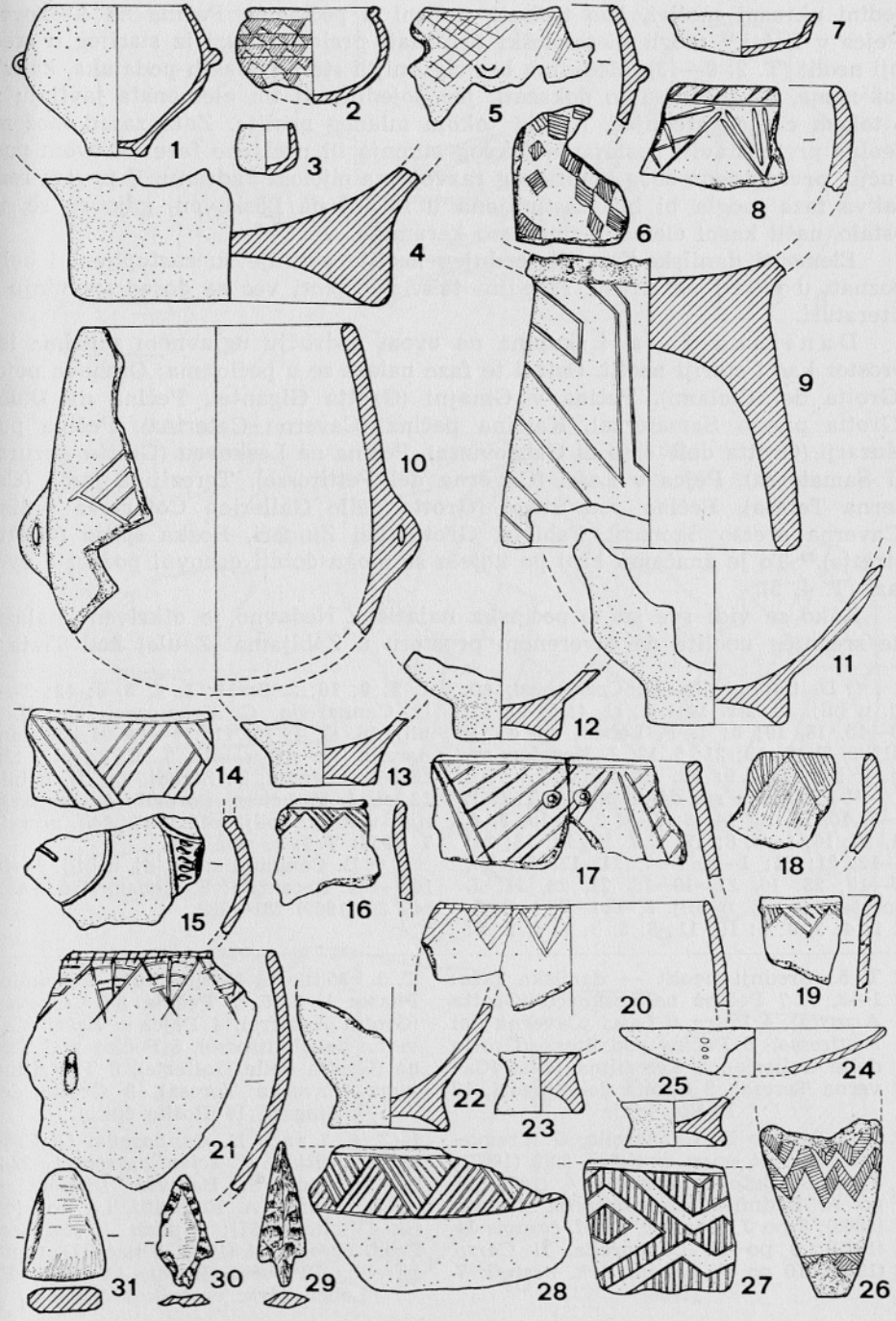
T. 4. Srednji neolit — danilska faza: 1, 2, 3, 5, 7 Orehova pejca (Grotta dei Ciclami), 4 Pečina v Gmajni (Grotta Gigante), 6 Pečina na Doleh (Grotta presso Samatorza), 8 Katrina pečina (Caverna Caterina), 9—12 Pečina na Leskovcu (Grotta Azzurra), 13, 14 Pečina pod Muzarji (Grotta dell'Orso), 15—26, 30, 31 Pejca v Lašci (Caverna del Pettirosso), 27—29 Terezijina jama (Caverna Teresa).

1—26, 29—31 po F. Leben, *Arh. vestnik* 18 (1967); 27, 28 po J. Korošec, *Zgod. časopis* 14 (1960)

T. 4. Mittleres Neolithikum — Danilo-Phase: 1, 2, 3, 5, 7 Orehova pejca (Grotta dei Ciclami), 4 Pečina v Gmajni (Grotta Gigante), 6 Pečina na Doleh (Grotta presso Samatorza), 8 Katrina pečina (Caverna Caterina), 9—12 Pečina na Leskovcu (Grotta Azzurra), 13, 14 Pečina pod Muzarji (Grotta dell' Orso), 15—26, 30, 31 Pejca v Lašci (Caverna del Pettirosso), 27—29 Terezijina jama (Caverna Teresa).

1—26, 29—31 nach F. Leben, *Arh. vestnik* 18 (1967); 27, 28 nach J. Korošec, *Zgod. časopis* 14 (1960)

Š. BATOVIĆ T. 4

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31

zivanja ili udubljivanja ukrasa, kombinacija žigosanja i urezivanja, zatim pojedini ukrasni motivi, kao trokuti, nađeni u pećinama Pečina na Leskovcu, Pejca v Lašci,[42] mogli bi tipološki pripadati prelaznoj fazi iz starijeg u srednji neolit (T. 2: 9—13). Međutim, bez sigurnijih stratigrafskih podataka, kakvih još nema, ne može se to dokazati, jer pojedini od tih elemenata javljaju se i tokom cijelog srednjeg, a neki tokom mlađeg neolita. Zato zasad možemo realno pretpostaviti postojanje takvog stupnja ili prelazne faze na ovom području, prvenstveno zbog identičnog razvoja na cijelom Jadranu. U prvom redu takva faza mogla bi biti zastupljena u Pečini na Leskovcu, gdje su se, uz ostalo, našli kasni elementi impresso keramike.

Elementi danilske faze ili srednjeg neolita obilnije su zastupljeni i bolje poznati u Istri i na Krasu. Pojedini takvi elementi već se dosad spominju u literaturi.

Danilska faza i skupina na ovom području uglavnom zauzima isti prostor kao i stariji neolit. Ostaci te faze nalaze se u pećinama: Orehova pejca (Grotta dei Ciclami), Pečina v Gmajni (Grotta Gigante), Pečina na Doleh (Grotta presso Samatorza), Katrina pečina (Caverna Caterina), Pečina pod Muzarji (Grotta dell' orso di Gabrovizza), Pečina na Leskovcu (Grotta Azzurra di Samatorza), Pejca v Lašci (Caverna del Pettirosso), Terezijina jama (Caverna Teresa), Pečina pod Steno (Grotta delle Gallerie), Čotarjeva pečina (Caverna presso Sgonico), Fabiola, Grotta dei Zingari, Roška špilja (Grotta Stretta).[43] To je značajan broj po kojem se mogu dobiti osnovni podaci o ovoj fazi (T. 4, 5).

Kako se vidi sve su to pećinska nalazišta. Nedavno je otkriveno nalazište srednjeg neolita na otvorenom prostoru u Žabljama (Zaule) kod Trsta,[44]

[42] D. Cannarella, G. Cremonesi, sp. dj. u bilj. 16, str. 14 i d., sl. 4: 5, 10, 11, 13—15, 18, 19; 5: 1. F. Leben, sp. dj. u bilj. 3, T. 19: 13; 21: 5, 12. J. Korošec, sp. dj. u bilj. 2, T. 9: 10; 10: 3.

[43] F. Leben, sp. dj. u bilj. 3, T. 7: 1, 4—7, 10, 11, 13, 14; 8: 6; 9: 2, 6; 10: 2, 4, 21, 22; 16: 1—3, 8; 17: 1, 3, 10; 19: 13; 20: 1—12, 21; 21: 1—3, 5—7, 11, 12; 22: 14, 17—19; 23: 10, 11, 13, 18, 21, 23, 24. J. Korošec, sp. dj. u bilj. 2, T. 1; 2: 1, 3, 6; 3: 1; 4: 3, 6; 5: 10, 11; 6: 3, 5; 7: 1, 2; 8: 1, 2; 9; 10: 2, 3; 11: 1, 4, 5, 8; 12: 2—4. D. Cannarella, G. Cremonesi, sp. dj. u bilj. 16, sl. 4: 10, 11, 14—18, 21. D. Cannarella, sp. dj. u bilj. 3, sl. na str. 136, 161. F. Legnani, F. Stradi, sp. dj. u bilj. 12, sl. 4. F. Leben, Poročilo o izkopavanjih v Roški špilji leta 1955. *Arh. vestnik* 7 (1956) T. 7: 1, str. 248.

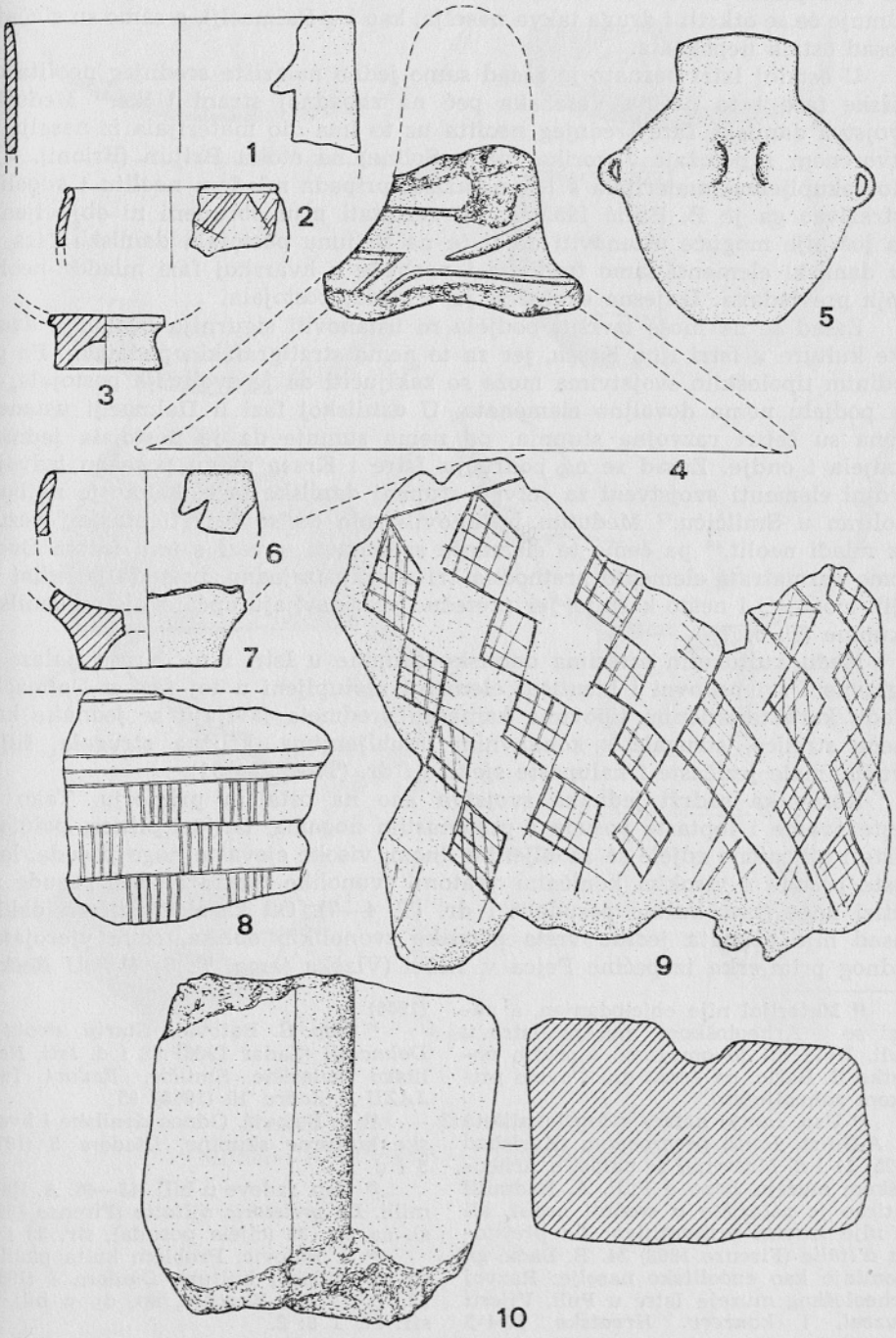
[44] D. Cannarella, sp. dj. u bilj. 3, str. 162—163. Recenzija: F. Leben, *Arh. vestnik* 20 (1969) 281—282.

T. 5. Srednji neolit — danilska faza: 1—3, 6, 7 Pečina na Leskovcu (Grotta Azzurra), 4 Pejca v Lašci (Caverna del Pettirosso), 5 Pečina pod Steno (Grotta delle Gallerie), 8 Terezijina jama (Caverna Teresa), 9 Grotta dei Zingari, 10 Roška špilja

1—3, 6, 7 po D. Cannarella, G. Cremonesi, *Riv. di scien. preistor.* 22/2 (1967); 4 po Š. Batović, *Diadora* 4 (1968); 5 po A. Radmilli, *La preistoria d'Italia* (1963); 8 po J. Korošec, *Zgod. časopis* 14 (1960); 9 po D. Cannarella, *Il Carso* (1968); 10 po F. Leben, *Arh. vestnik* 7 (1956)

T. 5. Mittleres Neolithikum — Danilo-Phase: 1—3, 6, 7 Pečina na Leskovcu (Grotta Azzurra), 4 Pejca v Lašci (Caverna del Pettirosso), 5 Pečina pod Steno (Grotta delle Gallerie), 8 Terezijina jama (Caverna Teresa), 9 Grotta dei Zingari, 10 Roška špilja.

1—3, 6, 7 nach D. Cannarella, G. Cremonesi, *Riv. di scien. preistor.* 22/2 (1967); nach Š. Batović, *Diadora* 4 (1968); 5 nach A. Radmilli, *La preistoria d'Italia* (1967); 8 nach J. Korošec, *Zgod. časopis* 14 (1960) 9 nach D. Cannarella, *Il Carso* (1968); 10 nach F. Leben, *Arh. vestnik* 7 (1956)

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10

što je i jedino neolitsko naselje na otvorenom u Slovenskom primorju. Bez sumnje će se otkriti i druga takva naselja, kao i u Dalmaciji, a samo su slučajno dosad ostala nepoznata.

U ostaloj Istri poznato je zasad samo jedno nalazište srednjeg neolita danilske faze i to pećina Vešanska peć na zapadnoj strani Učke.[45] Međutim, svojstva danilske faze srednjeg neolita uz to ima dio materijala iz naselja na otvorenom s položaja Javorika (prije Soline) na otoku Brijun (Brioni). Veći dio sakupljenog materijala s tog nalazišta pripada mlađem neolitu i eneolitu. Istraživao ga je B. Bačić 1952 g., ali rezultati nisu obrađeni ni objavljeni,[46] pa još nije moguće ustanoviti da li je na Brijunu postojala danilska faza, ili su danilski elementi samo tradicija i nasljeđe u hvarskoj fazi mlađeg neolita koja prevladava. Izvjesna evolucija je, izgleda, postojala.

Zasad se ne može izvršiti podjela ni ustanoviti sigurnija evolucija danilske kulture u Istri i na Krasu, jer za to nema stratigrafskih podataka. Po pojedinim tipološkim svojstvima može se zaključiti da je evolucija postojala, ali za podjelu nema dovoljno elemenata. U danilskoj fazi u Dalmaciji ustanovljena su četiri razvojna stupnja, pa nema sumnje da je postojala jednaka podjela i ondje. Zasad se na području Istre i Krasa mogu posebno izdvojiti brojni elementi svojstveni za četvrti stupanj danilske faze, kakav je najbolje izoliran u Smilčiću.[47] Međutim, ustanovili smo da se četvrti stupanj vezuje uz mlađi neolit,[48] pa ćemo te elemente spomenuti u vezi s tom fazom Ovdje ćemo razmatrati elemente prethodna tri stupnja zajedno, premda pojedini od njih mogu ići i nešto kasnije, jer pretežno predstavljaju opća svojstva danilske skupine (T. 6, 7).

Među kulturnim ostacima danilske skupine u Istri i na Krasu nalaze se uglavnom svi osnovni i identični elementi zastupljeni u toj fazi u Dalmaciji. Među karakterističnim tipovima kamenih predmeta javljaju se jednake kremene strelice, strugala s konkavnim udubljenjima, kružna strugala, šiljci, svrdla, male jezičaste i kalupaste sjekire i dr. (T. 4: 29—31).

Keramika sadrži jednaka svojstva kao na ostalom primorju. Tako su česte ovalne i loptaste posude s prstenastim nogama, tanjuri-plitice, poluloptaste i bikonične zdjele sa zaobljenim dnom, visoke cjevaste noge posuda, loptaste posude s visokim koničnim vratom, zvonolike terine i čaše, posude na četiri noge (tzv. kultne posude)[49] i dr. (T. 4—7). Od karakterističnih oblika zasad nije poznata jedino vrsta plastike zvonolikih oblika, osim vjerojatno jednog primjerka iz pećine Pejca v Lašci (Vlaška jama, T. 5: 4).[50] U Roškoj

[45] Materijal nije objelodanjen, a nalazi se u Arheološkom muzeju Istre u Puli. Uvid mi je omogućio i pružio podatke B. Bačić, na čemu mu i ovom prilikom zahvaljujem.

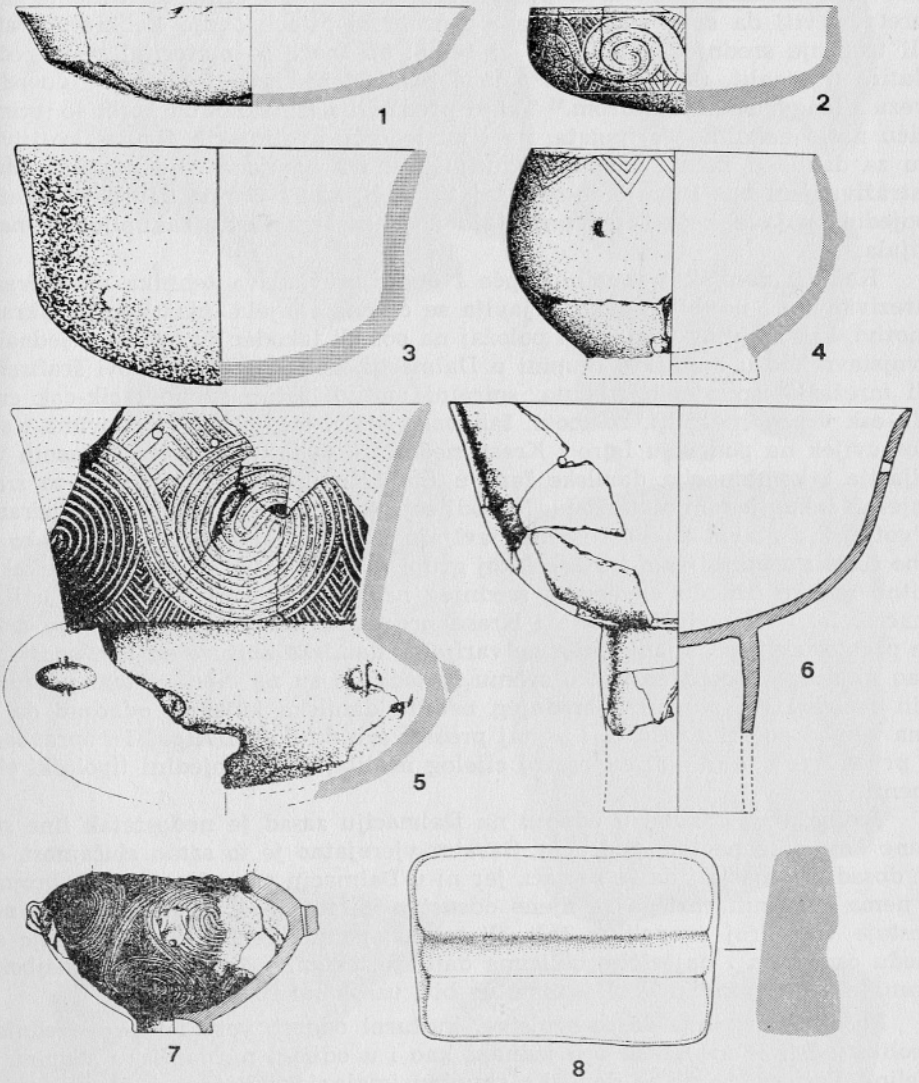
[46] Usp. ranije nalaze s tog lokaliteta u: A.Gnirs, *Istria praeromana* (Karlsbad 1925) 11 i d. Materijal se nalazi u Arheološkom muzeju Istre u Puli. A. Radmilli datirao je nalazište u srednji neolit, ali to nije sasvim prihvatljivo: *La preistoria d'Italia* (Firenze 1963) 34. B. Bačić ga spominje kao eneolitsko naselje: Razvoj Arheološkog muzeja Istre u Puli, *Vijesti muzeal. i konzerv. Hrvatske* 17/4-5 (1968) 9.

[47] Usp. Š. Batović, *Stariji neolit u Dalmaciji* (Zadar 1966) 32 i d. *Isti*, Neolitsko nalazište Smilčić. *Radovi Inst. JAZU u Zadru* 10 (1963) 95.

[48] Š. Batović, Odnos danilske i hvarske kulturne skupine, *Diadora* 5 (1970) 5 i d.

[49] Usp. radove u bilj. 43—46. A. Radmilli, *La preistoria d'Italia* (Firenze 1963) sl. na str. 32 (cijela posuda), str. 33 i d.

[50] Š. Batović, Problem kulta phallosa u danilskoj kulturi, *Diadora* 4 (1968) 13, T. 7: 1. J. Korošec, sp. dj. u bilj. 2, str. 17, T. 8: 2.

Srednji neolit — danilska faza: Smilčić
Mittleres Neolithikum — Danilo-Phase: Smilčić

špilji našla se keramična pločica s uzdužnim kanalom po sredini,[51] identična kao više takvih predmeta u Danilu i Smilčiću,[52] po čemu se donekle može pretpostaviti da se u pećini nalaze i neolitski ostaci, ovdje konkretno ostaci ili tradicije srednjeg neolita (T. 5: 10; 6: 8). Inače se materijal iz te pećine datira u eneolit, ili svakako u postneolitsko doba, iako je Korošec dovodi u vezu s lengyelskom kulturom.[53] Takvi predmeti s kanalom, od kojih se u Smilčiću našlo nekoliko varijanata, pa i na leđima životinjskih figura, svojstveni su za danilsku fazu i grupu. Međutim, njihova namjena nije poznata. Širim istraživanjem bez sumnje će se i taj tip naći, kao i brojne druge varijante i pojedine pojave koje zasad nedostaju zbog male količine sakupljenog materijala.

Kako u danilskoj skupini uopće i ovdje prevladava tehnika ukrašavanja urezivanjem i udubljivanjem, a javlja se crvena i bijela inkrustacija. Ukrasni motivi, kao i njihov raspored i položaj na posudi također su pretežno jednakih svojstava kao u danilskoj skupini u Dalmaciji. Tako su česti nizovi šrafiranih ili mrežasto ispunjenih trokuta, spiralni motivi, zatim snopovi cik-cak crta, cik-cak vrpce, meandri, rombovi, šahovska polja, meandri s rombovima i sl.[54] Još uvijek na području Istre i Krasa nedostaje veliko bogatstvo ukrasnih varijacija i kombinacija danilske faze u Smilčiću ili u Danilu, ali je to srazmjerno sakupljenom materijalu. Navodi se i pojava ručica u obliku stiliziranih životinjskih glava, kakve se često javljaju u danilskoj fazi (T. 6: 7), iako su one česte i u butmirskoj i lengyelskoj grupi.[55] Zasad se ne mogu uočiti nikakve bitne razlike između elemenata srednjeg neolita na ovom području i u Dalmaciji. Iako na području Istre i Krasa nedostaju još brojne pojave, ne može se pretpostaviti postojanje posebne varijante danilske kulture na tom području, kao ni druge specifičnosti. Po svemu izgleda da su na cijelom tom području bili rašireni svi stupnjevi srednjeg neolita danilske kulture, odnosno da se ona već od početka raširila i na taj prostor sve do Soče i Alpa. To opravdava u prvom redu kontinuirani razvoj cijelog neolita, kao i pojedini tipološki elementi.

Jedina veća razlika u odnosu na Dalmaciju zasad je nedostatak fine slikane keramike na tom području. Sasvim vjerojatno je to samo slučajnost, da se dosad nije našla i da će se naći, jer ni u Dalmaciji ona nije naročito brojna, a nema posebnih razloga za njeno odsustvo na tom području. Osim toga nedostaje veći broj zvonolikih čaša ili terina, pa poluloptastih zdjela koje su među osnovnim i najčešćim oblicima danilske skupine. Zasad su one najbolje poznate na Brijunu u Istri. I tome će biti uzrok manjkava građa.

Po svemu izgleda da će svojstva, kulturni odnosi, veze i razvoj srednjeg neolita u Istri i na Krasu biti jednaki kao i u odnosu na danilsku skupinu u cjelini. Poznato je da je danilska skupina imala jake veze s južnom i sred-

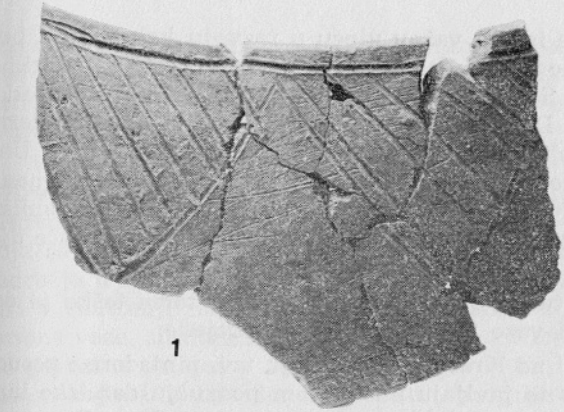
[51] F. Leben, *Arh. vestnik* 7 (1956) 248, T. 7: 1. Leben smatra da je taj predmet služio kao uteg, što se ne može dokazati.

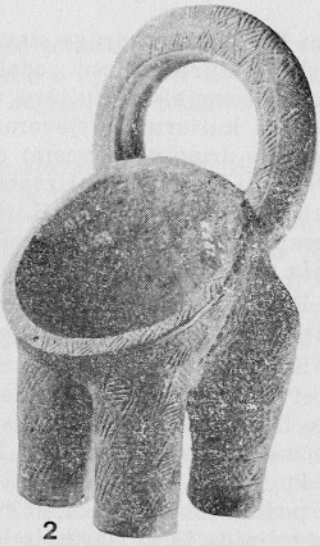
[52] Š. Batović, *Radovi Inst. JAZU u Zadru* 10 (1963) T. 9: 2. J. Korošec, *Neolitska naseobina u Danilu Bitinju* (Zagreb 1958-59) T. 27: 6, 7; 79: 4, 5.

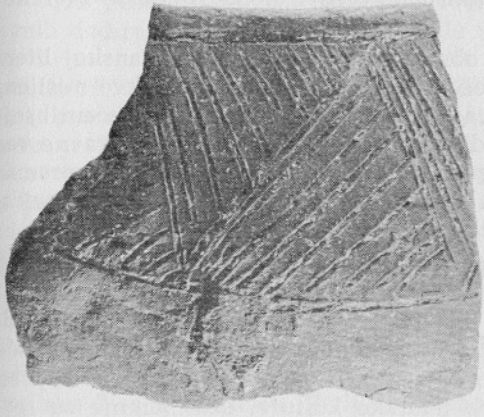
[53] F. Leben, sp. dj. u bilj. 51, str. 248. J. Korošec, sp. dj. u bilj. 2, str. 10—11.

[54] Usp. radove u bilj. 43—46. Uzeli smo u razmatranje kronološki i tipološki samo jasne elemente. Atipičnog materijala svakako ima mnogo više, ali bez stratigrafskih podataka ne može se koristiti.

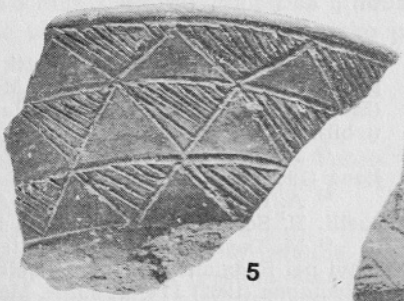
[55] J. Korošec, sp. dj. u bilj. 2, str. 16, T. 4: 3; 7: 1.

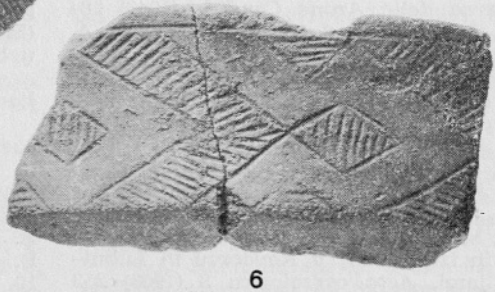

1

2

3

4

5

6

Srednji neolit — danilska faza: Smilčić
Mittleres Neolithikum — Danilo-Phase: Smilčić

njom Italijom, a s druge strane igrala važnu ulogu u razvoju kakanjske i butmirske kulture u Bosni, odakle su se danilski elementi i utjecaji proširili u sopotsko-lengyelsku kulturu u Srijemu i Slavoniji a dalje na sjeverozapad u lasinjsku kulturu. Iz sjeverne Dalmacije preko Like proširila se u sjevernu Hrvatsku drugim pravcem: dolinom Zrmanje i Krke, a dalje dolinom Une, Korane do Kupe, ili od Hrvatskog primorja, dolinom Kupe, ili dolinom Zrmanje i Krke, Likom, pa prema Karlovcu uzduž željezničke pruge. Južnije su danilski utjecaji došli do Kosova. Prema tome danilska kultura dosta je šire i jače djelovala na pozadinu od starijeg neolita na Jadranu.

Poseban udio danilske kulture sa sjevernog Jadrana u tome teško je odrediti kao i direktne utjecaje i veze toga područja na susjede.

Specifičan problem u Istri i na Krasu predstavljaju tzv. pintadere i posude sa četvrtastim obodom koje se ne javljaju na ostalom području danilske kulture. Isto tako su specifičnost toga područja veze i elementi Sasso-Fiorano i Chiozza kultura iz sjeverne Italije.

Pintadere i posude s četvrtastim obodom smatraju se u talijanskoj literaturi podunavskim utjecajem.[56] J. Korošec je s pravom odbacio takvo mišljenje i ustvrdio da je to sjeveroitalski utjecaj, gdje se one nalaze u najvećem broju, osobito posude s četvrtastim obodom, dok ih u podunavlju nema.[57] Izravne veze i utjecaji iz sjeverne Italije (Emilia) predstavlja i nekoliko ulomaka keramike tipične za kulturu Sasso-Fiorano,[58] ali se zato tršćanski Kras ne može smatrati dijelom te kulture, kako je to zaključio A. Radmilli.[59]

Međutim, Istra i Kras nisu samo primali utjecaje iz sjeverne Italije. Mnogi elementi u kulturi Sasso-Fiorano (kao motivi girlandi ili lučnih linija čestih u toj kulturi),[60] Chiozza ili Pescale (kao kanelaste ručice, motivi spirale, girlande, motiv riblje kosti, vrpce ispunjene ubodima, poluloptaste zdjele i dr.)[61] općenito su rašireni na našem primorskom pojasu pa i u Istri i na Krasu, te predstavljaju sastavni dio i tipične pojave hvarske kulture. Bez sumnje su se u Sasso-Fiorano i Chiozza kulturi (T. 12: 7—10) razvili pod utjecajem hvarske kulture, i to vjerovatno s ovog područja. Zato, a i zbog opće fizionomije, Radmillijeva datacija tih kultura u srednji neolit ne može se prihvatiti, već se moraju datirati u mlađi neolit i u eneolit, kad neki datiraju samo kulturu

[56] L. Bernabò Brea, *Gli scavi nella caverna delle Arene Candide* (1946) 284 i d. Isti, ibidem 2 (1956) 200 i d. G. A. Mansuelli, R. Scarani, *L'Emilia prima dei Romani* (Milano 1961) 60. A. Radmilli, sp. dj. u bilj. 49, str. 33. D. Cannarella, sp. dj. u bilj. 3, str. 150 i d.

[57] J. Korošec, sp. dj. u bilj. 2, str. 24 i d.

[58] Isti, ibidem 27, T. 13: 2, 3. F. Leben, sp. dj. u bilj. 3, str. 49, 76, T. 1: 7, 9. Isti, Materialna kultura in izsledki arheoloških izkopavanj v Kevdercu in Lubniški jami, *Acta carsologica* 3 (1963) 213 i d., T. 2: 3. R. Battaglia, Preistoria del Veneto e della Venezia Giulia, *Bull. Paletnol. Ital.* vol. fuori serie 67-68 (1958-59) 350 i d., sl. 133. A. Radmilli, sp. dj. u bilj. 49, str. 33—44. B. Benedetti, *Civiltà preistoriche e protostoriche del Modenese* (Modena 1965) T. 6. D. Cannarella, sp. dj. u bilj. 3.

[59] *Piccola guida della preistoria italiana* (1962) T. 15.

[60] A. Radmilli, ibidem T. 15. A. Mansuelli, R. Scarani, sp. dj. u bilj. 56, T. 4.

[61] M. Degani, L'ultimo trentennio di scavi nel Reggiano, *Preistoria dell' Emilia e Romagna* (1962) 114, T. 39. A. Mansuelli, R. Scarani, sp. dj. u bilj. 56, sl. 5, T. 6. B. Benedetti, sp. dj. u bilj. 58, T. 7, 8, 10, 12. A. Radmilli, sp. dj. u bilj. 60, T. 15. A. Radmilli, *La preistoria d'Italia* (Firenze 1963) sl. na str. 159. F. Leben, sp. dj. u bilj. 3, str. 76.

Pescale.[62] Kako se upravo u tim kulturama nalaze pintadere, kao i u kulturi »del vaso a bocca quadrata«, koja je jako miješana s njima, ni ti elementi u Istri i Krasu ne mogu se datirati u srednji, već najranije u mlađi neolit, pogotovo što su se pintadere našle i na Brijunu.[63]

Veze ovog područja s pozadinom, osobito sa sjeveroistočnom Slovenijom i Hrvatskom nisu jasne jer nije poznat srednji neolit. Vjerojatno je tu bila raširena varijanta sopotsko-lengyelske kulture, kakva je poznata u Slavoniji,[64] koja je prethodila alpskoj facies mlađeg neolita, jer nije moguće da je to područje u srednjem neolitu bilo nenaseljeno. Već u sopotsko-lengyelskoj kulturi u Slavoniji nalaze se pojedine sličnosti s danilskom kulturom, kao piriformne vaze, cilindrične noge, zoomorfne ručice, predmeti od spondylusa i sl.[65] što govori o vezama s Dalmacijom, vjerojatno posredno preko bosanskih kultura u kojima se također nalaze isti i brojniji drugi elementi.

Veze primorskog područja sa slovenskim prostorom morale su zbog izravnih dodira biti intenzivnije. Donekle na to upućuje i stanje u mlađem neolitu ili na prijelazu iz neolita u eneolit na tom prostoru u kojem se opažaju izrazite sličnosti, mnogo bliže nego u Slavoniji. Elementi danilske kulture su očiti, kao cilindrične noge, poluloptaste i bikonične zdjele, kruškolike vaze ili ručice u obliku životinjskih glava (T. 13 i d.).[66] Nije međutim jasno da li su ti elementi u Sloveniji prenijeti u toku srednjeg neolita i zadržali se kasnije, ili su prešli izravno iz hvarske faze kao danilska tradicija. J. Korošec je ranije sve te elemente povezao sa sopotsko-lengyelskom i butmirskom kulturom i negirao bilo kakve izravne veze s Jadranom, a u novijim radovima ih nalazi u danilskoj kulturi.[67] Neki opći elementi su mogli doći tim putem, ali ne svi. Među nalazima u Pečini pod Steno A. Radmilli spominje nekoliko ulomaka (T. 8: 11, 15) vezanih uz bükk kulturu Mađarske.[68] Takvi elementi ipak nisu jednaki bükk kulturi. Oni se međutim, identični, često nalaze u IV stupnju danilske faze u Smilčiću (T. 10: 4), odnosno karakteristični su za mlađi neolit u sjevernoj Dalmaciji pa njihovo podrijetlo svakako tu treba tražiti. S bükk kulturom nemaju veze, već su se razvili na domaćem tlu.

U literaturi prevladava mišljenje da se danilska kultura nije razvila iz impresso keramike, već da su se njeni nosioci naselili na ova područja. J. Korošec je to primijenio i na Slovensko primorje pa tvrdi da su se obje kulture

[62] B. Benedetti, sp. dj. u bilj. 58, str. 15.

[63] A. Gnirs, sp. dj. u bilj. 46, sl. 10.

[64] S. Dimitrijević, *Sopotsko-lenđelska kultura,* Monographiae arch. 1 (1968) 12.

[65] Isto, str. 10 i d., sl. 4 i dr.

[66] J. Korošec, Kulturne ostaline na kolišču ob Resnikovem prekopu odkrite v letu 1962, *Poročilo o razisk. neol. in eneol. v Sloveniji* (1964) 31 i d., T. 5: 4; 6: 4; 7: 1; 11: 1; 14: 1, 5; 15: 1, 4; 18: 3, 4. Isti, Neo- in eneolitski elementi na Ptujskem gradu, *Poročilo o razisk. neol. in eneol. v Sloveniji* 2 (1965) 7 i d., T. 1: 2, 3; 2: 1, 2; 11: 3; 14: 3; 19: 3—6, 10—12 i d. Isti, Neolitična naselbina v Drulovki pri Kranju, *Arh. vestnik* 7 (1956) 7, 9, T. 3: 1; 9: 1; 8: 6. Isti, *Drulovka,* Zbornik fil. fak. 3/4 (Ljubljana 1960) 16 i d., T. 12: 6; 15: 2; 32: 7; 33: 4, 5, 8, 9; 34: 3, 5, 7. S. Pahič, Neolitske jame v Brezju pri Zrečah, *Arh. vestnik* 7 (1956) T. 1: 6—8.

[67] J. Korošec, *Nekaj neolitskih in eneolitskih problemov v okolici Križevcev na Hrvatskem,* Zbornik fil. fak. 4/1 (Ljubljana 1962) 30 i d. Isti, *Arh. vestnik* 7 (1956) 13 i d.; usp. bilj. 89.

[68] A. Radmilli, sp. dj. u bilj. 61, str. 34. Vjerojatno misli na ulomke koje donosi F. Leben, sp. dj. u bilj. 3, str. 49, T. 1: 14, 15. R. Battaglia, sp. dj. u bilj. 58, sl. 141.

mogle samo vremenski dodirivati na početku razvoja danilske. Ipak on pretpostavlja da su neke arhaične forme danilske kulture mogle preći iz impresso keramike, ali da su im nosioci etnički različiti.[69] Činjenica je da se svojstva danilske kulture ne mogu razjasniti migracijom, niti se može odrediti područje s kojeg bi se ona mogla doseliti. Osim toga ona nije na početku potpuno formirana, već se razvila evolucijom. Poteškoću predstavlja nepoznavanje prelazne faze iz starijeg u srednji neolit, koja je bolje poznata u južnoj Italiji, a donekle i kod nas u pećini Gudnja i Škarin-Samograd, ali materijal nije objavljen. Iz toga se vidi da se osnovne pojave srednjeg prenose iz starijeg neolita. Osim toga obje faze i skupine zauzimale su isto područje, a po sačuvanim antropološkim ostacima vidi se da su njihovi nosioci imali jednake rasne i fizičke osobine. Zato sam na drugom mjestu zaključio da je stariji prerastao u srednji neolit postepenim i neposrednim razvojem. Odnosno da je danilska skupina nastala postepenim razvojem na domaćem tlu, na osnovama starijeg neolita obogaćena novim tekovinama u dodiru sa susjednim kulturama na Balkanu i u Italiji. Zato njenu migraciju ni podrijetlo iz vani nije moguće dokazati.[70]

H v a r s k a f a z a ili elementi mlađeg neolita također se dosad spominju na ovom području. Elementi hvarske skupine u Slovenskom primorju našli su se u pećinama: Pečina pod Steno (Grotta delle Gallerie), Žirka pečina (Grotta presso Aurisina), Orehova pejca (Grotta dei Ciclami), Pečina na Doleh (Grotta presso Samatorza), Pečina pod Muzarji (Grotta del Orso), Pečina na Leskovcu (Grotta Azzurra), Pejca v Lašci (Caverna del Pettirosso), Terezijina jama (Caverna Teresa), Škocijanska jama, pećina Fabiola (T. 8, 9).[71]

[69] J. Korošec, sp. dj. u bilj. 2, str. 28—30 i dr.

[70] Usp. opširnije o tome u: Š. Batović, *Stariji neolit u Dalmaciji* (Zadar 1966) 157 i d. Isti, sp. dj. u bilj. 33.

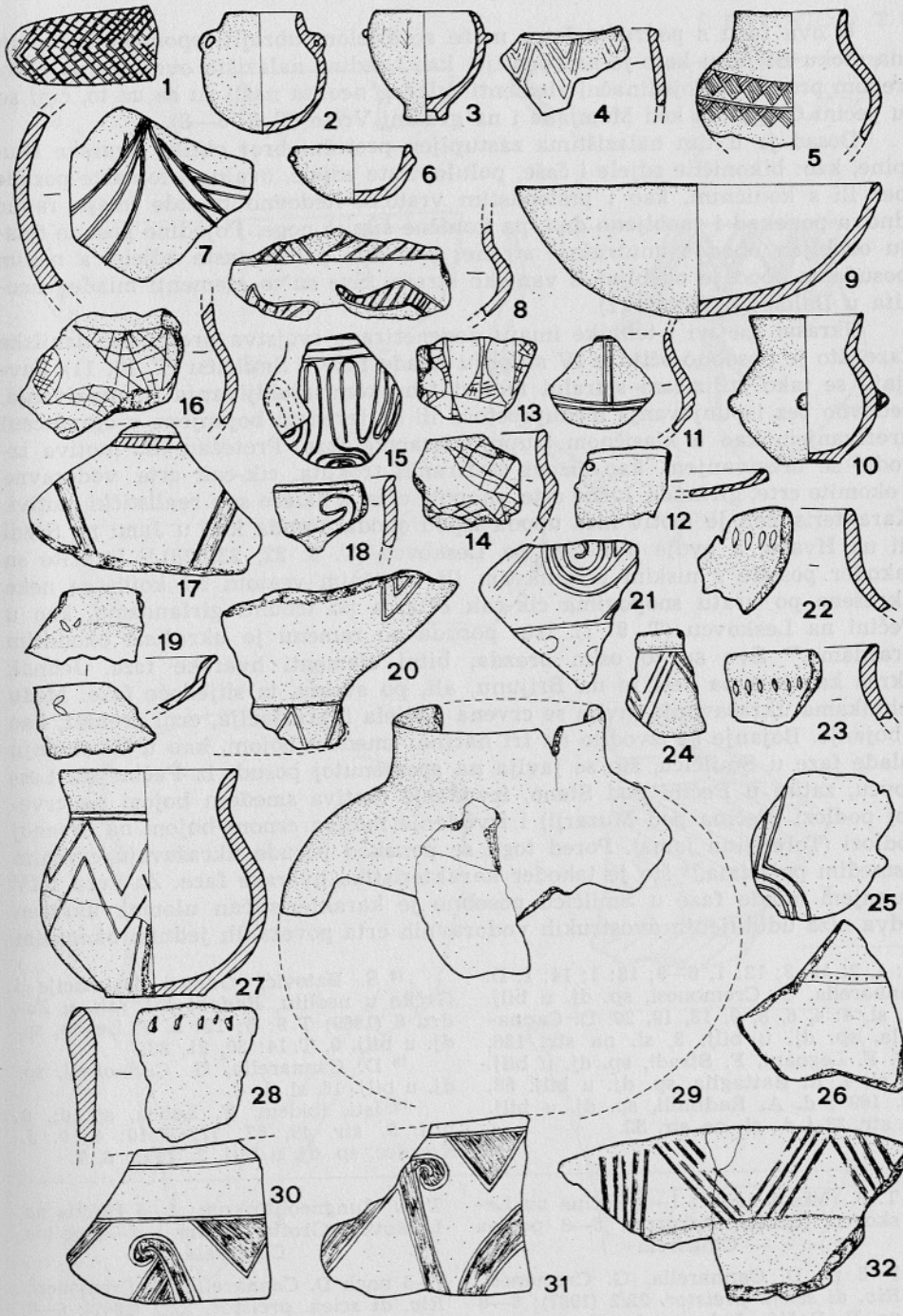
[71] F. Leben, sp. dj. u bilj. 3, T. 1: 4, 8, 10, 11, 14, 15; 3: 8, 9; 6: 3; 7: 10, 12; 9: 5; 10: 4, 8, 9, 11, 26; 14: 20, 21, 23; 20: 14. 17, 18; 21: 9, 10; 23: 20, 19, 2. J. Korošec, sp. dj. u bilj. 2, T. 6: 2, 6; 8: 3;

T. 8. Mlađi neolit — hvarska faza: 1, 7 Brijun, 2—6 Orehova pejca (Grotta dei Ciclami), 8, 11, 13, 15, 16 Pečina pod Steno (Grotta delle Gallerie), 9 Pečina na Doleh (Grotta presso Samatorza), 10, 17, 30, 31 Pečina pod Muzarji (Grotta dell'Orso), 13, 14, 18, 19 Pejca v Lašci (Caverna del Pettirosso), 20, 21, 24 Terezijina jama (Caverna Teresa), 22, 23 Pečina na Leskovcu (Grotta Azzurra), 25 Markova špilja na Hvaru, 26, 28 Grapčeva špilja na Hvaru, 27 Žirka pečina (Grotta presso Aurisina), 29 Škocijanska jama, 32 Smilčić.

1, 7 po A. Gnirs, *Istria praeromana* (1925); 2—6, 8—24, 27 po F. Leben, *Arh. vestnik* 18 (1967); 25, 26, 28 po G. Novak, *Arh. rad. i raspr. JAZU* 1 (1959); Isti, *Prethistorijski Hvar* (1955); 29—31 po J. Korošec, *Zgod. časopis* 14 (1960); 32 po Š. Batović, *Radovi Fil. fak. u Zadru* 6 (1969)

T. 8. Jungneolithikum — Hvar-Phase: 1, 7 Brijun, 2—6 Orehova pejca (Grotta dei Ciclami), 8, 11, 13, 15, 16 Pečina pod Steno (Grotta delle Gallerie), 9 Pečina na Doleh (Grotta presso Samatorza), 10, 17, 30, 31 Pečina pod Muzarji (Grotta dell'Orso), 12, 14, 18, 19 Pejca v Lašci (Caverna del Pettirosso), 20, 21, 24 Terezijina jama (Caverna Teresa), 22, 23 Pečina na Leskovcu (Grotta Azzurra), 25 Markova špilja auf der Insel Hvar, 26, 28 Grapčeva špilja auf der Insel Hvar, 27 Žirka pečina (Grotta presso Aurisina), 29 Škocjanska jama, 32 Smilčić.

1, 7 nach A. Gnirs, *Istria praeromana* (1925); 2—6, 8—24, 27 nach F. Leben, *Arh. vestnik 18* (1967); 25 26, 28 nach G. Novak, *Arh. rad. i raspr. JAZU* 1 (1959); Isti, *Prethistorijski Hvar* (1955); 29—31 nach J. Korošec, *Zgod. časopis* 14 (1960); 32 nach Š. Batović, *Radovi Fil. fak. u Zadru* 6 (1969)

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32

U ovu fazu s područja Istre može se dijelom ubrojiti spomenuto naselje na otoku Brijunu koje je najbogatije, kao i jedino nalazište ove faze na otvorenom prostoru. Pojedinačni elementi mlađeg neolita našli su se uz to, čini se, u pećini Cingarela kod Momjana i na gradini Vrčin (T. 9: 6—8).

Dosad je u tim nalazištima zastupljen pretežni broj oblika hvarske skupine, kao: bikonične zdjele i čaše, poluloptaste zdjele, ovalne i loptaste posude bez ili s koničnim, kao i prstenastim vratom. Redovno posude imaju ravno dno, a ponekad i zaobljeno dno, pa konične šuplje noge. Pojedine posude imaju odebljan obod s unutrašnje strane, pretežno poluloptaste zdjele, a nekim posudama obod je odebljan s vanjske strane. Sve su to elementi mlađeg neolita u Dalmaciji (T. 8—12).

Ukrasni motivi i tehnike imaju degenerirana svojstva prethodne danilske faze, što je posebno očito u IV stupnju mlađe faze u Smilčiću (T. 10, 11). Javljaju se tako stilizirani spiralni motivi tehnikom udubljivanja ili urezivanja, redovno bez ispunjavanja međuprostora ili su izvedeni bojanjem, a ograničeni urezivanjem kao u klasičnom stupnju hvarske faze. Pretežan dio motiva izvodio se urezivanjem, kao nizovi šrafiranih trokuta, cik-cak crte, vodoravne i okomite crte, girlande, lučne crte, snopovi crta, a nalaze se i realistički motivi. Karakterističan je motiv niza uboda ispod oboda posuda kao u Jami na Sredi ili na Hvaru, a ovdje u Pečini na Leskovcu (T. 8: 22, 23, 28).[72] Izrazite su također posude s niskim prstenastim ili koničnim vratom od kojih su neke ukrašene po vratu snopovima cik-cak crta, a po trbuhu girlandama, kao u Pečini na Leskovcu (T. 9: 1). Ista posuda po ramenu je ukrašena okomitim brazdama.[73] Sve su to osim brazda, bitni elementi hvarske faze. Jednak ukras kanelurama čest je na Brijunu, ali, po svemu, iz slijedeće faze. Među tehnikama ukrašavanja javlja se crvena i bijela inkrustacija, crni premaz, kao i bojanje. Bojanje se izvodilo na tri načina: smeđom bojom, kao u IV stupnju mlađe faze u Smilčiću, što se javlja na spomenutoj posudi iz Pečine na Leskovcu, zatim u Pečini pod Steno, izvođenje motiva smeđom bojom na crvenoj podlozi (Pečina pod Muzarji) i izvođenje motiva crnom bojom na crvenoj podlozi (Terezijina jama). Pored toga se ponekad posude ukrašavaju crvenim i smeđim pojasima,[74] što je također karakteristika hvarske faze. Za vezu s IV stupnjem mlađe faze u Smilčiću posebno je karakterističan ulomak ukrašen s dva niza udubljenih dvostrukih vodoravnih crta povezanih jednim okomitim

10: 1, 2; 11: 3; 12: 1, 6—9; 13: 1; 14: 1. D. Cannarella, G. Cremonesi, sp. dj. u bilj. 16, sl. 4: 4, 6, 8, 9, 13, 19, 20. D. Cannarella, sp. dj. u bilj. 3, sl. na str. 136, 151. F. Legnani, F. Stradi, sp. dj. u bilj. 12, sl. 4. R. Battaglia, sp. dj. u bilj. 58, str. 169 i d. A. Radmilli, sp. dj. u bilj. 68, str. 33 i d., sl. na str. 32.

[72] Š. Batović, Odnosi Dalmacije i Grčke u neolitu, *Radovi Fil. fak. u Zadru* 6 (1969) T. 9: 5; 12: 2. F. Leben, sp. dj. u bilj. 3, T. 14: 20, 21, 23.

[73] D. Cannarella, G. Cremonesi, sp. dj. u bilj. 16, sl. 4: 4.

[74] Isti, ibidem. F. Leben, sp. dj. u bilj. 3, str. 49, 57, 71, T. 10: 8, 9. J. Korošec, sp. dj. u bilj. 2, T. 12: 6, 7.

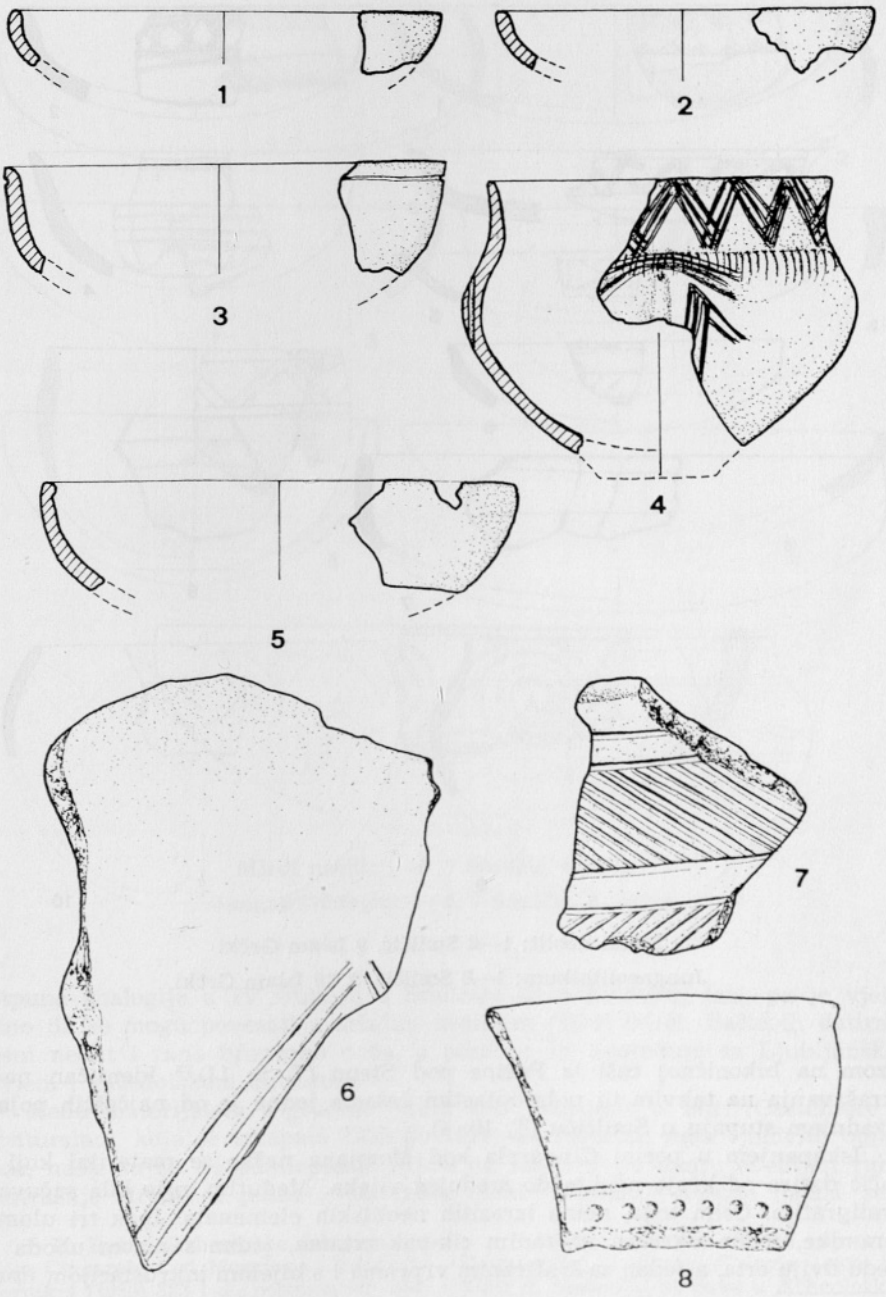
T. 9. Mlađi neolit: 1—5 Pečina na Leskovcu (Grotta Azzurra), 6—8 pećina Cingarela

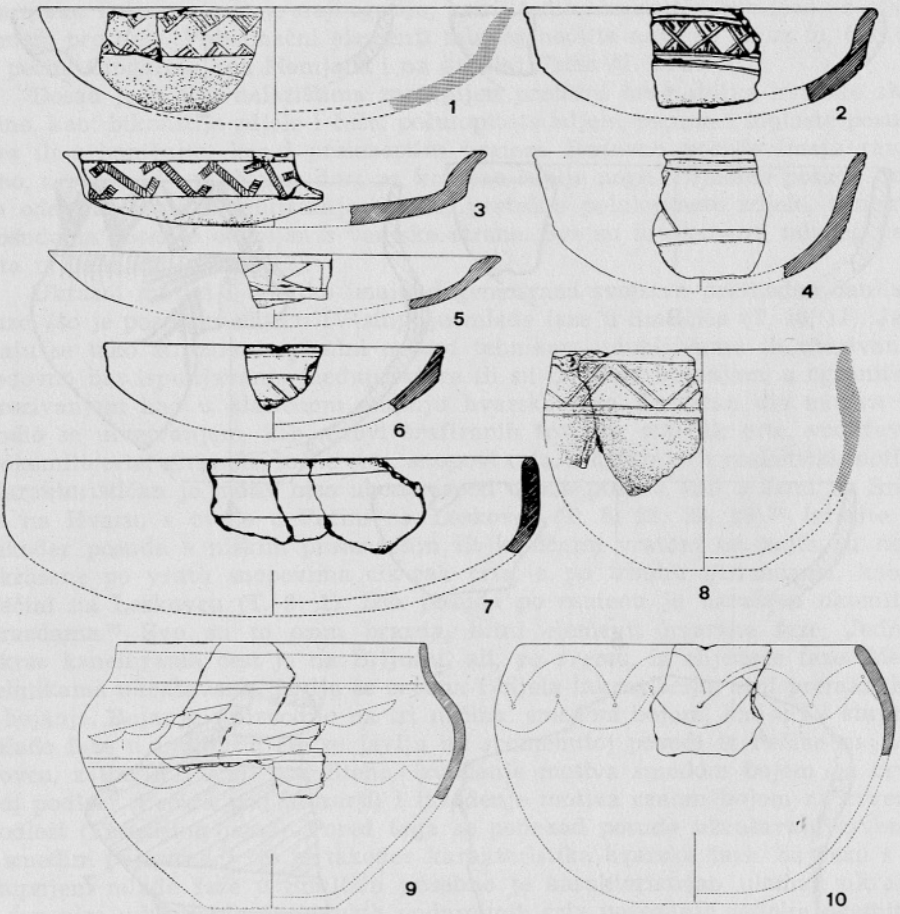
1—5 po D. Cannarella, G. Cremonesi, *Riv. di scien. preistor.* 22/2 (1967); 6—8 po B. Bačić, *Jadran. zbornik* 1 (1956)

T. 9. Jungneolithikum: 1—5 Pečina na Leskovcu (Grotta Azzurra), 6—8 pećina Cingarela.

1—5 nach D. Cannarella, G. Cremonesi, *Riv. di scien. preistor.* 22/2 (1967); 6—8 nach B. Bačić, *Jadran. zbornik* 1 (1956)

Š. BATOVIĆ T. 9

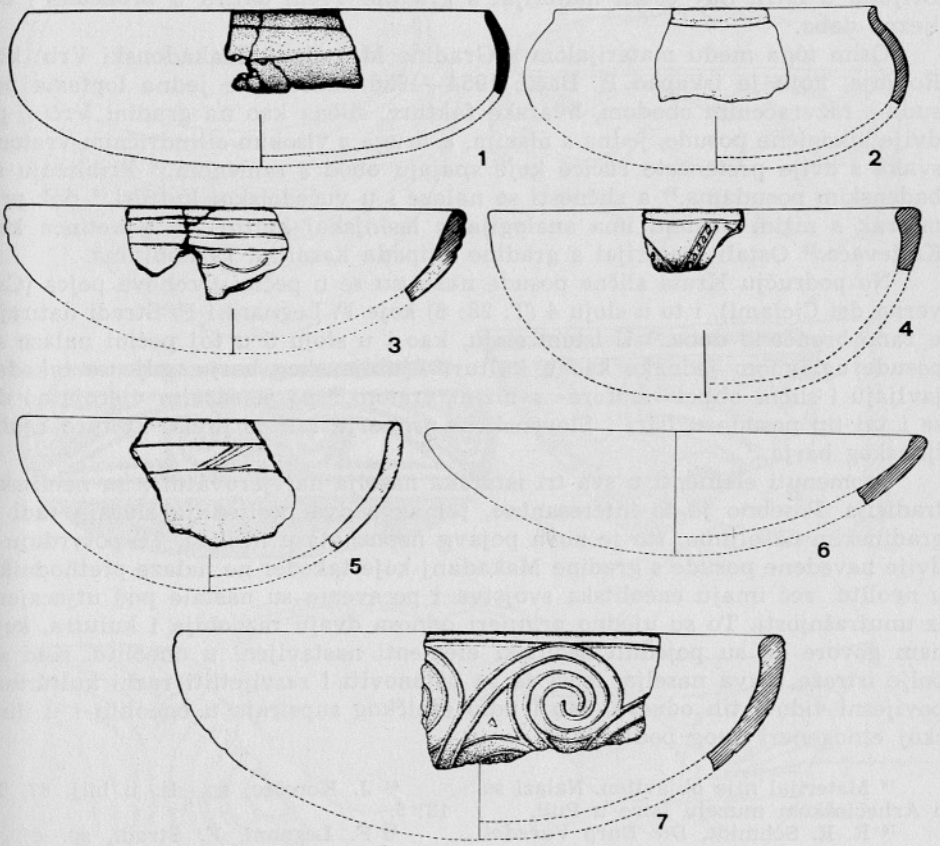
Mlađi neolit: 1—8 Smilčić, 9 Islam Grčki
Jungneolithikum: 1—8 Smilčić, 9, 10 Islam Grčki

nizom na bikoničnoj čaši iz Pečine pod Steno (T. 8: 11).[75] Identičan način ukrašavanja na takvim ili poluloptastim čašama jedna je od najčešćih pojava u zadnjem stupnju u Smilčiću (T. 10: 4).

Iskapanjem u pećini Cingarela kod Momjana našao se materijal koji B. Bačić datira od kraja neolita do srednjeg vijeka. Međutim, nije bila sačuvana stratigrafija. Osim toga, nema izrazitih neolitskih elemenata. Ipak tri ulomka keramike, jedan ukrašen urezanim cik-cak crtama, jedan s nizom uboda između dviju crta, a jedan sa šrafiranim vrpcama i s bijelom inkrustacijom imaju

[75] F. Leben, sp. dj. u bilj. 3, T. 1: 15. Usp. i bilj. 68.

Š. BATOVIĆ T. 11

Mlađi neolit: 1—5, 7 Smilčić, 6 Bribir
Jungneolithikum: 1—5, 7 Smilčić, 6 Bribir

potpune analogije u IV stupnju u Smilčiću ili u hvarskoj fazi, pa je vjerojatno da se mogu povezati s mlađim neolitom (T. 9: 6—8). Bačić ih datira u kasni neolit i rano brončano doba, a posebno ih uspoređuje sa Ljubljanskim barjem i vučedolskom kulturom.[76]

Među materijalom s gradine Vrčin kod Vodnjana u Istri (Castelliere di Montursino), koja se iskapala 1925 do 1929, ali rezultati nisu cjelovito objavljeni, našle su se tri poluloptaste zdjele od kojih dvije imaju odebljan rub s unutrašnje strane, a jedna i razvraćen obod.[77] Jednake posude nalaze se u

[76] B. Bačić, Arheološko iskopavanje spilje Cingarele kod Momjana, *Jadranski zbornik* 1 (1956) 323 i d., posebno str. 334, 338, T. 6: 1—3.

[77] Opće podatke o Vrčinu usp. u: D. Cannarella, *Il Carso* (Trieste 1968) 176, 179 i d. Materijal se čuva u Arheološkom muzeju Istre u Puli.

mlađem neolitu u sjevernoj Dalmaciji (T. 11: 4, 7; 10: 5), kao i u naselju na Brijunu u Istri. Sav ostali materijal s gradine Vrčin datira u brončano i željezno doba.

Osim toga među materijalom s Gradine Makadanj (Makadonski Vrh) kod Rovinja, koju je iskapao B. Bačić 1954—1956, izdvaja se jedna loptasta posuda s razvraćenim obodom, hvarske fakture, slična kao na gradini Vrčin, pa dvije bikonične posude, jedna s niskim, a druga s visokim cilindričnim vratom, svaka s dvije prstenaste ručice koje spajaju obod s ramenom.[78] Približuju se badenskim posudama,[79] a sličnosti se nalaze i u vučedolskoj kulturi,[80] dok primjerak s nižim vratom ima analogija u lasinjskoj kulturi iz Beketinca kod Križevaca.[81] Ostali materijal s gradine pripada kasnijim razdobljima.

Na području Krasa slične posude našle su se u pećini Orehova pejca (Caverna dei Ciclami), i to u sloju 4 (T. 28: 6) koje F. Legnani i F. Stradi datiraju u rano brončano doba.[82] U istom sloju, kao i u sloju 5 u toj pećini nalaze se posude uglavnom jednake kao u kulturi Ljubljanskog barja, gdje se također javljaju i slični oblici »amfora« s nižim vratom,[83] pa je sasvim vjerojatno da se i taj tip posuda u Istri i Slovenskom primorju raširio preko kulture Ljubljanskog barja.

Spomenuti elementi u sva tri istarska naselja najvjerovatnije su neolitska tradicija. Posebno je to interesantno, jer se u dva posljednja slučaja radi o gradinskim naseljima, što je nova pojava nepoznata u neolitu. To potvrđuju i dvije navedene posude s gradine Makadanj koje također ne nalaze prethodnike u neolitu, već imaju eneolitska svojstva i po svemu su nastale pod utjecajem iz unutrašnjosti. To su ujedno primjeri odnosa dvaju razdoblja i kultura, koji nam govore da su pojedini neolitski elementi nastavljeni u eneolitu. Kad se bolje istraže takva naselja, moći će se ustanoviti i rasvijetliti razni kulturno-povijesni vidovi tih odnosa, kao i udio etničkog supstrata u eneolitu i u ilirskoj etnogenezi ovog područja.

[78] Materijal nije objavljen. Nalazi se u Arheološkom muzeju Istre u Puli.

[79] R. R. Schmidt, *Die Burg Vučedol* (Zagreb 1945) sl. 35: 5; 38: 1—5, T. 25: 5—11.

[80] Isti, ibidem, sl. 49: 3, 4. S. Dimitrijević, Prilog daljem upoznavanju vučedolske kulture, *Opuscula arch.* 1 (1956) T. 5: 31, 32; 14: 98, I.

[81] J. Korošec, sp. dj. u bilj. 67, T. 13: 5.

[82] F. Legnani, F. Stradi, sp. dj. u bilj. 12, str. 36, 38, sl. 3. F. Leben, sp. dj. u bilj. 3, T. 5: 17.

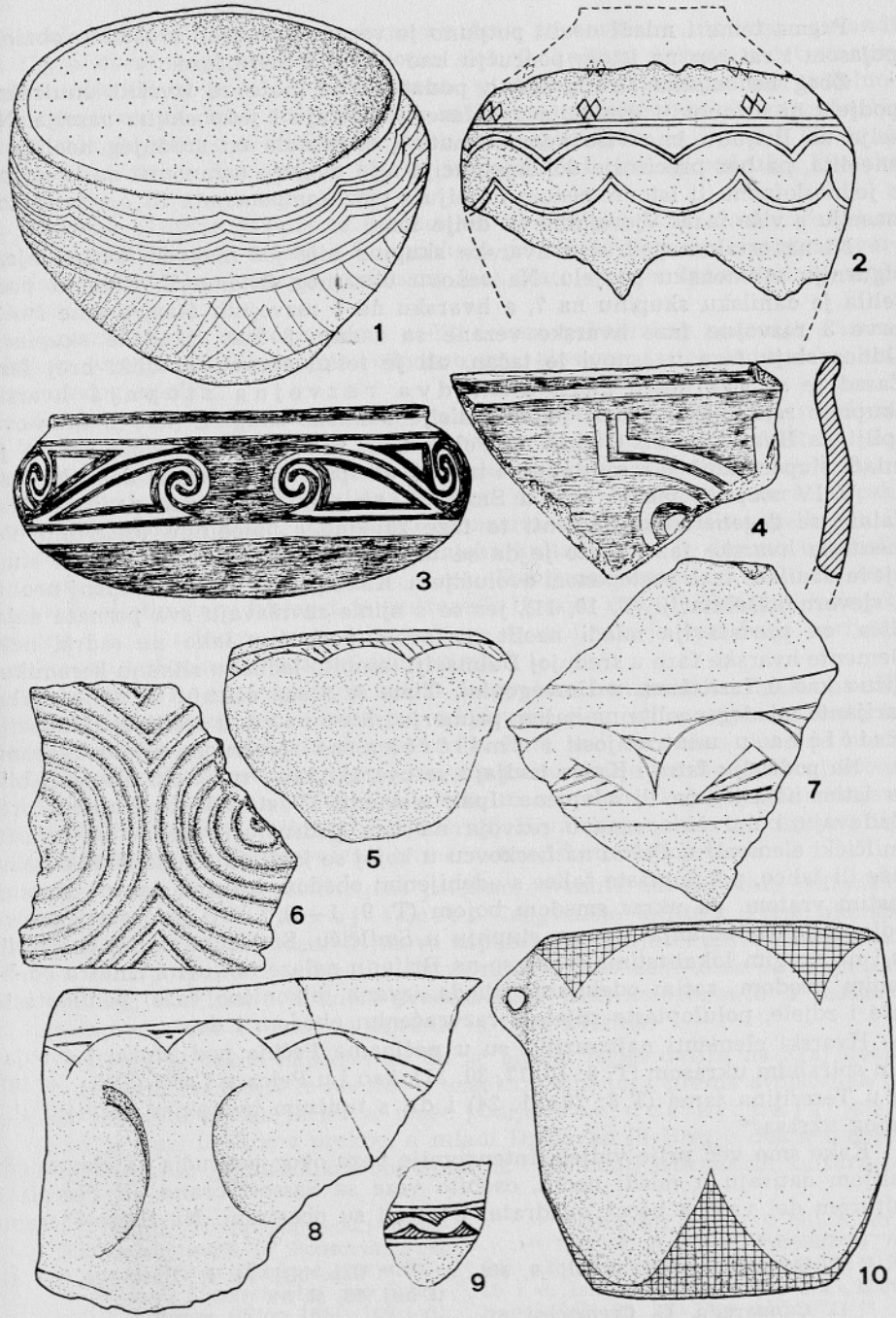
[83] P., J. Korošec, *Najdbe s koliščarskih naselbin pri Igu na Ljubljanskem barju*, Arh. katalogi Slovenije 3 (1969) T. 14: 1; 113: 2 i. dr.

T. 12. Mlađi neolit — hvarska faza: 1, 3, 4 Grapčeva špilja, 2, 5 Lisičići, 6 Pečina pod Steno (Grotta delle Gallerie), 7—10 Pescale.

1, 3, 4 po G. Novak, *Prethistorijski Hvar* (1955); 2, po A. Benac, *Glasnik Zem. muz.* 10 (1955); 5 Isti, *Neolitsko naselje u Lisičićima kot Konjica* (1958); 6 po D. Cannarella, *Il Carso* (1968); 7—10 po A. Radmilli, *La preistoria d'Italia* (1963); B. Benedetti, *Civiltà preistoriche e protostoriche del Modenese* (1965)

T. 12. Jungneolithikum — Hvar-Phase: 1, 3, 4 Grapčeva špilja, 2, 5 Lisičići, 6 Pečina pod Steno (Grotta delle Gallerie), 7, 10 Pescale.

1, 3, 4 nach G. Novak, *Prethistorijski Hvar* (1955); 2 nach A. Benac, *Glasnik Zem. muz.* 10 (1955); 5 Derselbe, *Neolitsko naselje u Lisičićima kod Konjica* (1958); 6 nach D. Cannarella, *Il Carso* (1968); 7—10 nach A. Radmilli, *La preistoria d'Italia* (1962); B .Benedetti, *Civiltà preistoriche e protostoriche del Modenese* (1965)

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10

Prema tome i mlađi neolit potpuno je vezan uz Jadran s ostalim obalnim pojasom i raširen na istom području kao i ranije dvije faze.

Zbog nedostatka stratigrafskih podataka ne može se izvršiti unutrašnja podjela ni ustanoviti evolucija ove faze. Nedostaju i jednoslojna naselja. Naselje na Brijunu ima više komponenata i elemenata od srednjeg neolita do eneolita, pa bez preciznije dokumentacije nije moguće ustanoviti da li se radi o jednoslojnom ili istovremenom naselju s više komponenata ili o višeslojnom naselju s više faza. Vjerojatne su dvije faze.

Ni na ostalom području hvarske skupine nije još moguće izvršiti njenu sigurniju vremensku podjelu. Na osnovu ukrasnog sistema T. Bregant podijelila je danilsku skupinu na 7, a hvarsku na 6 razvojnih faza, s time što su prve 3 razvojne faze hvarske vezane sa zadnje 3 faze danilske skupine.[84] Odnos obiju faza u osnovi je tačan, ali je teško opravdati toliki broj faza. Zasad se sa sigurnošću mogu uočiti d v a r a z v o j n a s t u p n j a hvarske skupine: raniji, koji sadrži jake tradicije danilske skupine (kao u Markovoj špilji na Hvaru, pećini Gudnji na Pelješcu ili u Obrima u srednoj Bosni), pa mlađi stupanj koji je samostalniji i izrazit, ali ipak na osnovama danilske faze.

U IV stupnju mlađe faze u Smilčiću, uz ranije elemente danilske faze, nalaze se degenerirani elementi te faze zajedno s pojedinim osnovnim elementima hvarske faze. Očito je da se taj stupanj razvio iz prethodnih stupnjeva danilske faze postepenom evolucijom. Kako je to i završni stupanj neolita u sjevernoj Dalmaciji (T. 10, 11), jer se s njime završavaju sva poznata nalazišta, on predstavlja mlađi neolit na ovom području, iako ne sadrži neke elemente hvarske faze u srednjoj Dalmaciji (osobito jednaku slikanu keramiku), slično kao u Lisičićima u Hercegovini. Time se zasad očituju tri teritorijalne varijante mlađeg neolita na našem primorju: h v a r s k a u srednjoj Dalmaciji, l i s i č i ć k a u unutrašnjosti i s m i l č i ć k a na sjevernom dijelu Jadrana.

Na području Istre i Krasa javljaju se hvarski kao i smilčićki elementi bilo na istim nalazištima ili odvojeno. Ipak elementi IV stupnja iz Smilčića prevladavaju i oni čine osnovu razvoja na tom području. Posebno su izraziti smilčićki elementi u Pečini na Leskovcu u kojoj se javljaju identične bikonične čaše ili šalice, poluloptaste šalice s odebljenim obodom iznutra, posude s prstenastim vratom, pa ukras smeđom bojom (T. 9: 1—5),[85] koji je česta i gotovo jedina tehnika bojanja u ovom stupnju u Smilčiću. Smilčićki elementi izraziti su i na drugim lokalitetima. Tako se na Brijunu nalaze tanjuri s iznutra odebljanim obodom, zatim odebljanje oboda izvana, bikonične čaše, poluloptaste čaše i zdjele, poluloptaste zdjele s razvraćenim obodom i dr.

Hvarski elementi najizrazitiji su u pećinama Pečina pod Muzarji s bojanim spiralnim ukrasom (T. 8: 10, 17, 30, 31), kao i u Pejca v Lašci (T. 8: 14, 18), pa u Terezijina jama (T. 8: 20, 21, 24) i dr. s tipičnim hvarskim načinom slikanog ukrasa.[86]

Kako smo već prije vidjeli, intenzivnije veze ovog područja sa sjevernom Italijom datiraju u mlađi neolit, osobito veze sa Sasso-Fiorano, ili Pescale i kulturom del vaso a bocca quadrata. Utjecaji su obostrani. Na Sasso-Fiorano

[84] T. Bregant, sp. dj. u bilj. 9, str. 72 i d., 145 i d.

[85] D. Cannarella, G. Cremonesi, sp. dj. u bilj. 16, str. 16, sl. 4: 4, 6, 8, 9, 13.

[86] Usp. bilj. 74. R. Battaglia, sp. dj. u bilj. 58, sl. 54.

i Pescale kulture djelovala je hvarska faza prvenstveno motivom girlandi (T. 12), a obratno primila biljni motiv, dok je kultura posuda s četvrtastim obodom utjecala na import takvih posuda i pintadera, a odavle primila spiralno-meandarski ukras. Ipak su ti utjecaji iz Italije ograničeni samo na područje Krasa, dok ih južnije u Istri nema, osim jedne pintadere na Brijunu (T. 8: 1). Po tome se Istra i Kras jedino bitnije izdvajaju od ostalog područja hvarske skupine.

Hvarska skupina razvila se evolucijom iz danilske faze, a to vrijedi i za elemente iste skupine u Istri i Slovenskom primorju. Osnovna svojstva hvarske faze nalaze se u ranijoj, danilskoj fazi. Zato se njen postanak ne može dokazati seobom.

U ovoj fazi tek možemo jasno uočiti i veze primorskog područja s unutrašnjom, kopnenom Slovenijom, odnosno tzv. alpskom facies lengyelske kulture mlađeg neolita.

Koliko je zasad poznato, nakon paleolita, unatrašnja Slovenija naseljena je tek na kraju neolita, slično kao i zapadna Hrvatska i južna Austrija. Zapravo na cijelom prostoru sjeverne Hrvatske, srednje i istočne Slovenije, kao i južne Austrije nalazi se tada slična kultura koju je J. Korošec nazvao Alpska facies lengyelske kulture, R. Pittioni je naziva tip Pölshals-Strappelkogel, ili Kanzianberg tip, a S. Dimitrijević lasinjska kultura koju je datirao u eneolit. S. Pahič je predložio kompromisan naziv škocijansko-lasinjska kultura, čime obuhvaća djelimičnu dvojnost te kulture.[87] Upravo zato T. Bregant lasinjsku kulturu i alpsku facies lengyelske kulture formulirala je kao dvije varijante s jednakim i dijelom posebnim svojstvima.[88]

Iako lasinjska kultura sadrži lengyelsku komponentu, ipak ona nije varijanta lengyelske, jer se sastoji i od drugih elemenata, u prvom redu lokalnih, kao i jake jadranske komponente. Zato je i opravdan poseban naziv. Postoje ipak znatni problemi, jer lasinjska kultura nije još tipološki ni kronološki potpuno definirana. Tako se među materijalom, kojeg je Dimitrijević obuhvatio lasinjskom kulturom u sjevernoj Hrvatskoj, nalazi tri osnovna tipa koji će najvjerojatnije odgovarati trima vremenskim stupnjevima.

Upravo se nedavno T. Bregant posebno osvrnula na elemente jadranskih kulturnih grupa u alpskoj facies lengyelske kulture. Prije nje spomenuo je te veze J. Korošec.[89] Njihova zapažanja i zaključci sasvim su ispravni i mogu se u potpunosti prihvatiti. Osnovni je njihov zaključak da su jadranske kulture, danilska i hvarska predstavljale jaku komponentu u postanku. alpske facies, a one su izravno utjecale iz Istre i Krasa.

Kod toga je važno napomenuti da se alpska facies datira na kraj neolita ili na prelazno razdoblje iz neolita u eneolit. Osim toga prema svojstvima pojedinih nalazišta alpska facies se može podijeliti na dva stupnja: stariji predstavlja npr. Resnikov prekop, a mlađi Drulovka ili Brezje, dok se u nekim, kao na Ptujskom gradu nalaze oba stupnja.[90] Elementi jadranskih kultura jači

[87] S. Pahič, K predslovenski naselitvi Slovenskih goric in Pomurja, *Svet med Muro in Dravo* (Maribor 1968) 164—165. R. Pittioni, *Urgeschichte des österreichischen Raumes* (Wien 1954) 169 i d., 208 i d., karta 4, 5.

[88] T. Bregant, sp. dj. u bilj. 8, str. 6.

[89] Isto. J. Korošec, *Poročilo o raziskovanju neol. in eneol. v Sloveniji* 2 (1965) 15 i d. Isti, *Zbornik fil. fak.* 4/1 (Ljubljana 1962) 36, 38. Usp. bilj. 67.

[90] T. Bregant, sp. dj. u bilj. 8, str. 6.

su i brojniji u starijem stupnju, dok su u mlađem rjeđi i miješaju se s kasnijim elementima. Jaki utjecaj s Jadrana očituje se pretežno u oblicima dok je ukras uglavnom različit. Pretežno se javljaju elementi hvarske kulture, kao i poneki elementi ili tradicije danilske kulture, preko hvarske faze odnosno smilčićka varijanta. To su u starijem stupnju: poluloptaste tipično hvarske zdjele s prstenastim vratom ili bez vrata, cjevaste noge posuda, bikonične zdjele bez ili s odebljanim obodom, zvonaste i poluloptaste čaše, bikonične posude s razvraćenim obodom, ručice u obliku stiliziranih životinjskih glava, kruškolike posude, bikonične šalice, odebljanje oboda posuda izvana, poluloptaste duboke zdjele, konične šuplje noge (T. 13—17).[91] Uz to treba ubrojiti i crni premaz posuda.[92] Među ukrasom slični su motivi uporednih cik-cak crta i snopova cik-cak crta, ali su redovno u različitim kombinacijama. Na Partima kod Iga našao se motiv girlande tipičan za hvarsku fazu (T. 17: 5).[93] Svi ti elementi u alpskoj facies imaju potpune analogije i tipični su u IV stupnju mlađe faze u Smilčiću i bez sumnje su elementi toga stupnja preko Istre prenijeti u sjevernu Sloveniju. To su u alpskoj facies osnovni oblici posuda.

Tim putem su, preko Krasa, stigli sve do srednje Slovenije pintadere i biljni motivi iz sjeverne Italije, kakvi su se našli u pećini Kevderc, jednako kao u Pećini pod Steno i dr.[94]

U susjednoj i pretežno istovremenoj lasinskoj kulturi u sjeverozapadnoj Hrvatskoj također se očituje jaka jadranska komponenta.[95] Ona se isto tako dijeli tipološki na dva stupnja. Također se u lasinskoj javljaju pretežno degenerirani i evoluirani danilski elementi iz mlađeg neolita. Međutim, u lasinjskoj kulturi jadranski su utjecaji vrlo jaki i u oblicima, kao i u ukrašavanju posuda. Tako su među oblicima jadranski elementi: poluloptaste zdjele s razvraćenim ili prstenastim vratom, kao i bez vrata, bikonične zdjele i šalice s ravnim dnom, bikonične zdjele s visokom cjevastom nogom (T. 20, 21).[96] S. Dimitrijević za neke od tih oblika traži podrijetlo u sopotsko-lengyelskoj, za neke u ba-

[91] J. Korošec, *Poročilo o razisk. neol. in eneol. v Sloveniji* (1964) T. 5: 4; 6: 4; 7: 1; 8: 1, 4, 7; 11: 1; 14: 1, 5; 15: 1, 2, 4; 17: 1, 3, 7; 18: 3, 4. Isti, ibidem 2 (1965) T. 1: 2, 3; 2; 11: 3; 19: 3, 6, 10, 11; 27: 1 i d. Isti, *Zbornik fil. fak.* 3/4 (Ljubljana 1960) T. 12: 6; 13: 7, 9; 14: 1, 3, 4, 5; 15: 1, 2, 5; 17: 8; 32: 6, 7, 10; 33: 1, 4—9; 34: 1, 3—5, 7, 10. Isti, *Zbornik fil. fak.* 4/1 (Ljubljana 1962) T. 8, 9. P. Korošec, Poročilo o površinskih najdbah novega kolišča na »Partih« pri Igu, *Poročilo o razisk. neol. in eneol. v Sloveniji* (1964) T. 1: 7; 2: 2, 6. S. Pahič, *Arh. vestnik* 7 (1965) T. 1: 6—8. T. Bregant, sp. dj. u bilj. 8. F. Leben, *Acta carsologica* 3 (1963) T. 4: 3; 5: 1; 9: 4; 13: 8—10.

[92] F. Leben, sp. dj. u bilj. 7, str. 4.

[93] P. Korošec, sp. dj. u bilj. 91, T. 1: 5.

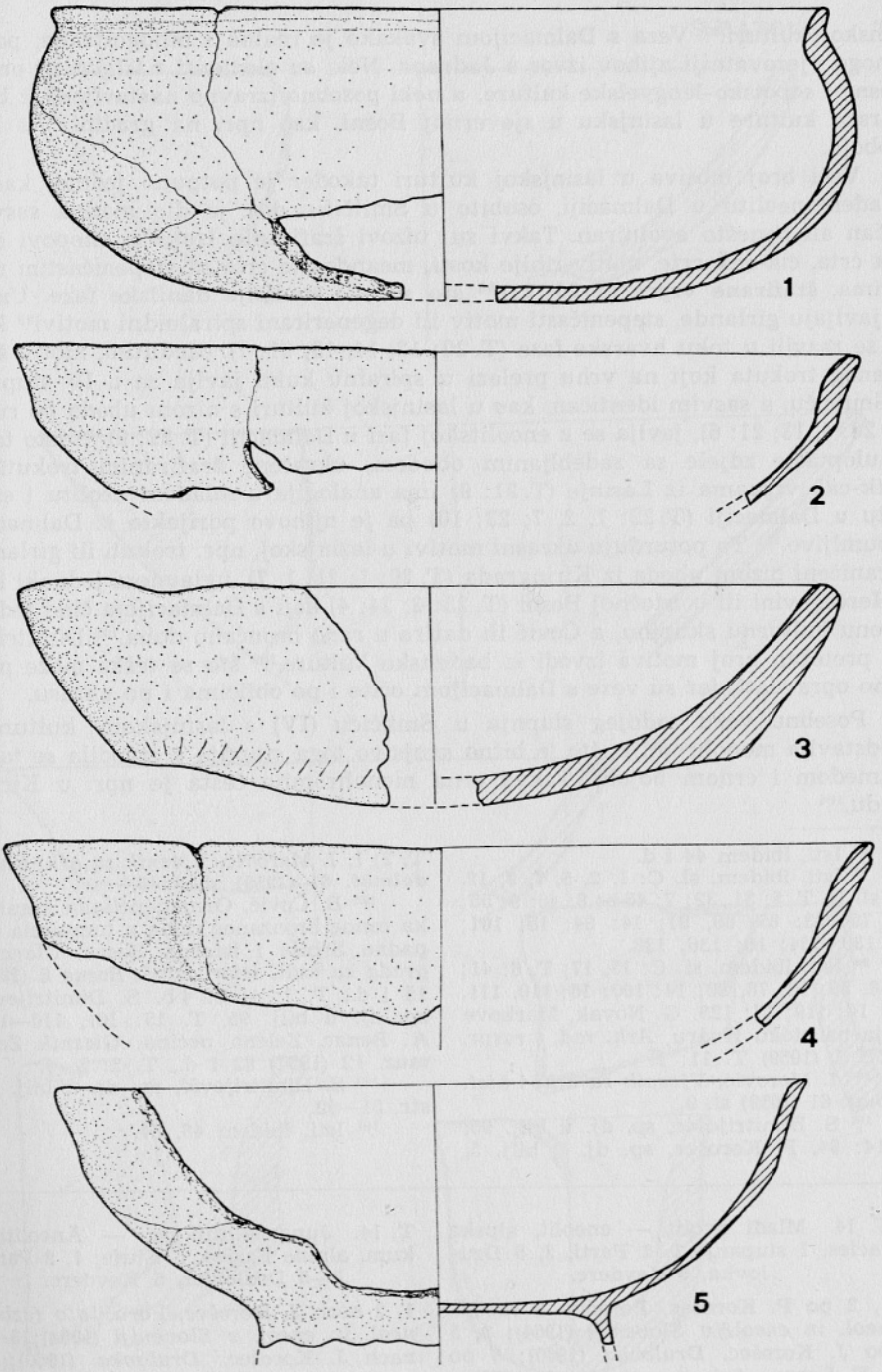
[94] F. Leben, sp. dj. u bilj. 91, str. 228, 231—232, T. 2: 2—4; 14:1. Usp. bilj. 58.

[95] J. Korošec, *Poročilo o razisk. neol. in eneol. v Sloveniji* 2 (1965) 15 i d. T. Bregant, sp. dj. u bilj. 8. S. Dimitrijević, *Opuscula arch.* 5 (1961) 46, 54. Dimitrijević obje skupine izjednačuje i naziva istim imenom »lasinjska kultura«. Usp. Š. Batović (recenzija): J. Korošec, Danilo in danilska kultura (1964), *Argo* 4—6 (1965—67) 11—12.

[96] S. Dimitrijević, sp. dj. u bilj. 95, str. 22 i d., sl. C: 1—5, 7, 10, 12, 13, T. 5: 30—32; 6: 39; 7: 45 a; 15: 101—107; 17: 123; 18: 136, 138.

T. 13. Mlađi neolit — eneolit, alpska facies, I stupanj: Resnikov prekop.
Po J. Korošec, *Poročilo o razisk. neol. in eneol.* v Sloveniji (1964)

T. 13. Jungneolithikum — Äneolithikum, alpine Fazies, I. Stufe: Resnikov prekop.
Nach J. Korošec, *Poročilo o razisk. neol. in eneol. v Sloveniji* (1964)

1
2
3
4
5

denskoj kulturi.[97] Veza s Dalmacijom svakako je realna i mnogostrana, pa je mnogo vjerovatniji njihov izvor s Jadrana. Neki su elementi naslijeđeni preko Bosne i sopotsko-lengyelske kulture, a neki posebno izravno nastavljeni iz butmirske kulture u lasinjsku u sjevernoj Bosni, kao npr. na gradini Vis kod Doboja.

Veći broj motiva u lasinjskoj kulturi također je potpuno jednak kao u mlađem neolitu u Dalmaciji, osobito u Smilčiću, dok je dio motiva sasvim sličan ali ponešto evoluiran. Takvi su: nizovi šrafiranih trokuta, snopovi cik-cak crta, cik-cak crte, motiv riblje kosti, meandraste crte sa stepeničastim motivima, šrafirane vrpce (T. 20, 21),[98] što su sve tradicije danilske faze. Uz to se javljaju girlande, stepeničasti motiv ili degenerirani spiraloidni motivi[99] koji su se razvili u toku hvarske faze (T. 20: 12, 14, 15; 21: 7). Međutim, motiv šrafiranog trokuta koji na vrhu prelazi u spiralnu kuku javlja se u IV stupnju u Smilčiću, a sasvim identičan, kao u lasinjskoj kulturi s nizom uboda po rubu (T. 20: 4, 13; 21: 6), javlja se u eneolitskoj fazi u Dalmaciji (T. 22: 9).[100] Isto tako poluloptaste zdjele sa zadebljanim obodom, ukrašene šrafiranim trokutima i cik-cak vrpcama iz Lasinje (T. 21: 9) ima analogije u mlađem neolitu i eneolitu u Dalmaciji (T. 22: 1, 2, 7; 23: 10) pa je njihovo porijeklo iz Dalmacije nesumljivo.[101] To potvrđuju ukrasni motivi u lasinjskoj, npr. trokuti ili girlande ograničeni nizom uboda iz Kiringrada (T. 20: 1; 21: 1, 7), uglavnom jednaki kao u Hercegovini ili u istočnoj Bosni (T. 23: 8; 24: 4) koji s Dalmacijom čine jedinstvenu kulturnu skupinu, a Čović ih datira u rano brončano doba.[102] Dimitrijević pretežan broj motiva izvodi iz badenske kulture,[103] što se teško može potpuno opravdati, jer su veze s Dalmacijom očite i po oblicima i po ukrasu.

Posebnu vezu zadnjeg stupnja u Smilčiću (IV) s lasinjskom kulturom predstavlja monohromija, što je bitno svojstvo toga stupnja a izvodila se tamnosmeđom i crnom bojom. Takva crna monohromija česta je npr. u Kiringradu.[104]

[97] Isti, ibidem 44 i d.

[98] Isti, ibidem, sl. C: 1, 2, 5, 7, 9, 12, 14; sl. D, T. 5: 31. 32; 7: 45 b; 8: 46; 9: 55; 12: 79; 13: 85, 89, 91; 14: 94; 15: 101; 17: 130, 134; 18: 136, 138.

[99] Isti, ibidem, sl. C: 15, 17; T. 6: 41; 9: 58, 59; 12: 78, 80; 14: 100; 15: 110, 111, 113; 16: 119; 17: 125. G. Novak, Markova spilja na otoku Hvaru, *Arh. rad. i raspr. JAZU* 1 (1959) T. 11: 1.

[100] I. Marović, *Vjesnik za arh. i hist. dalmat.* 61 (1959) sl. 9.

[101] S. Dimitrijević, sp. dj. u bilj. 95, T. 14: 94. P. Korošec, sp. dj. u bilj. 5, T. 2: 1. I. Marović, *Vjesnik za arh. i hist. dalmat.* 61 (1959) sl. 2: 5.

[102] B. Čović, Ornamentisana keramika ranog bronzanog doba u tumulima zapadne Srbije i istočne Bosne, *Članci i građa za kult. istor. istoč. Bosne* 8 (1970) 15 i d., T. 1: 1; 2: 4 b. S. Dimitrijević, sp. dj. u bilj. 95, T. 15: 101, 110—113. A. Benac, Zelena pećina, *Glasnik Zem. muz.* 12 (1957) 82 i d., T. 2: 2—4.

[103] S. Dimitrijević, sp. dj. u bilj. 95, str. 51—52.

[104] Isti, ibidem 48, 54.

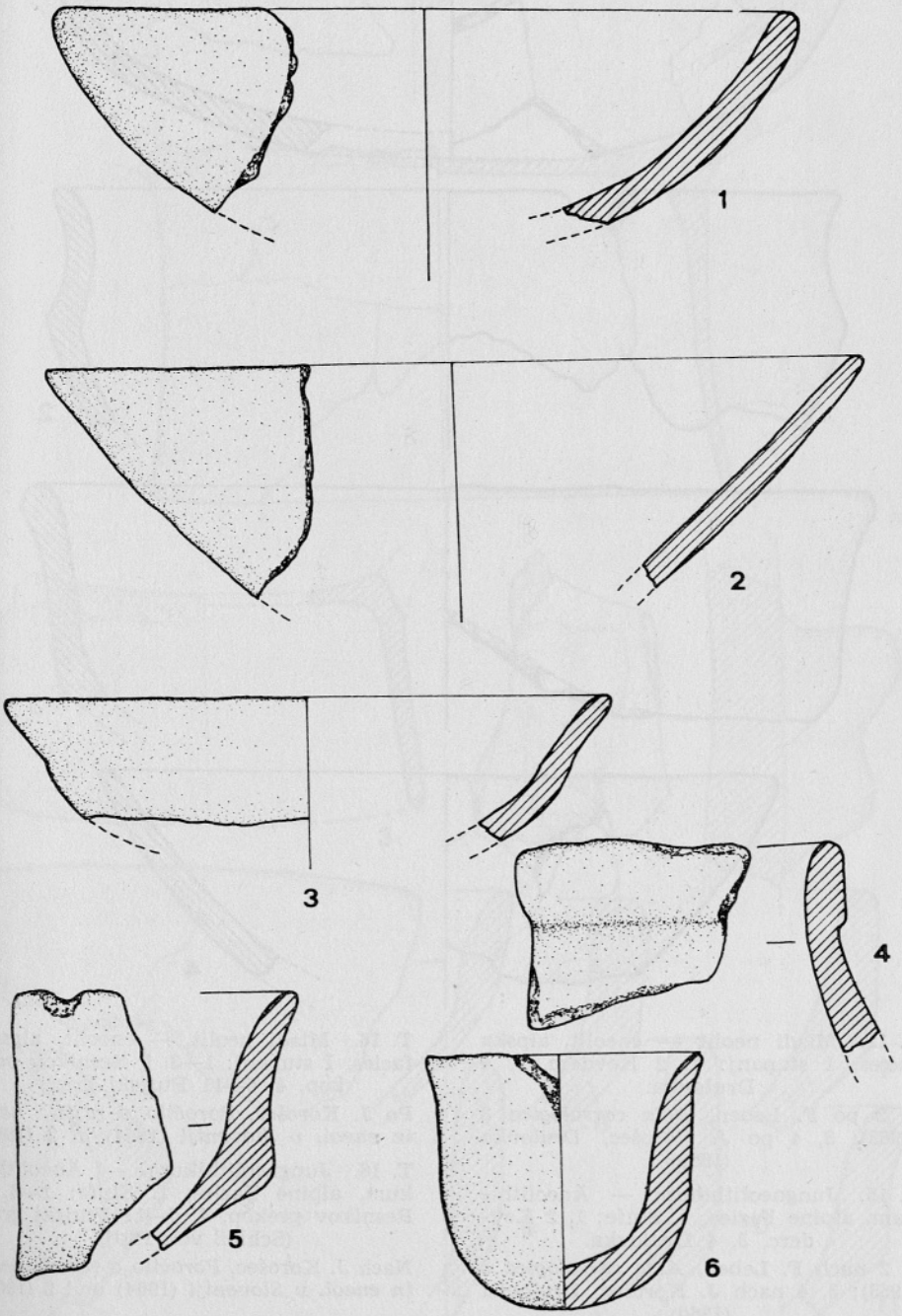
T. 14. Mlađi neolit — eneolit, alpska facies, I stupanj: 1, 2 Parti, 3, 5 Drulovka, 6 Kevderc.

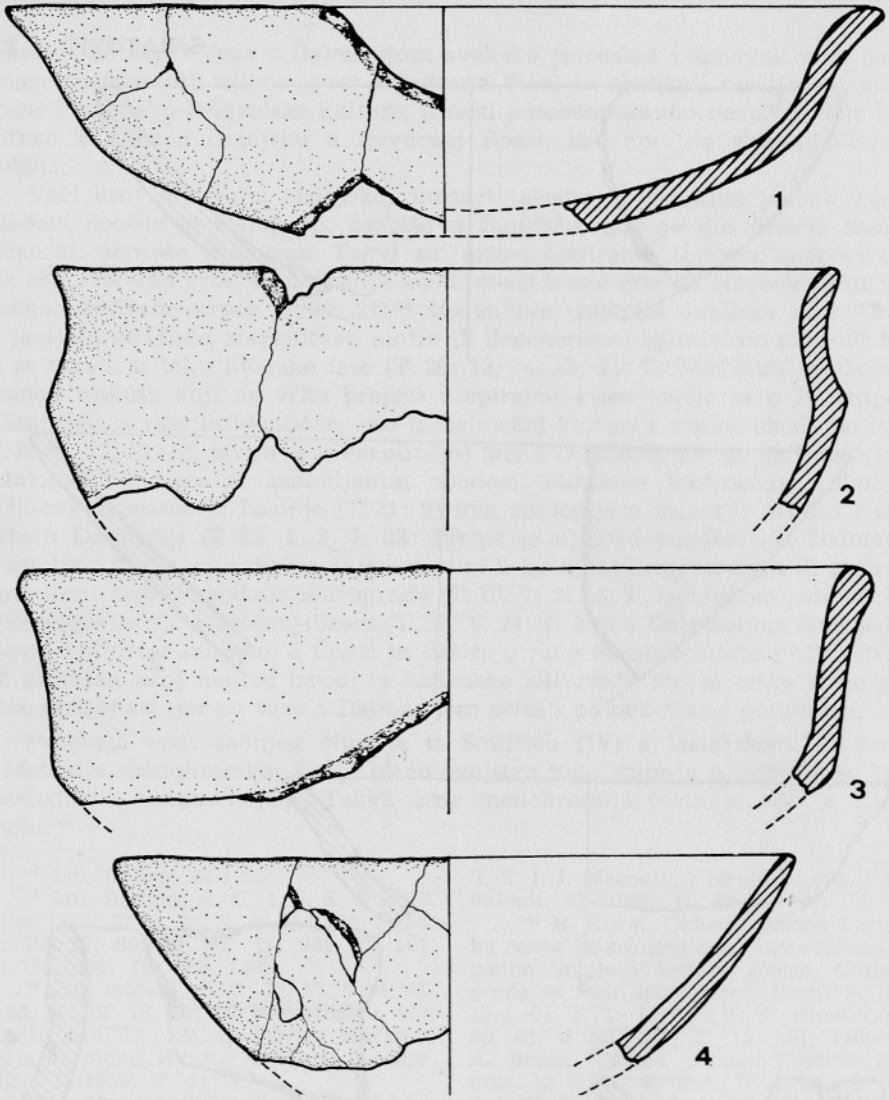
1, 2 po P. Korošec, *Poročilo o razisk. neol. in eneol. v Sloveniji* (1964); 3, 5 po J. Korošec, *Drulovka* (1960); 6 po F. Leben, *Acta carsologica* 3 (1963)

T. 14. Jungneolithikum — Äneolithikum, alpine Fazies, I. Stufe: 1, 2 Parti, 3—5 Drulovka, 6 Kevderc.

1, 2 nach J. Korošec, *Poročilo o razisk. neol. in eneol. v Sloveniji* (1964); 3—5 nach J. Korošec, *Drulovka* (1960); 6 nach F. Leben, *Acta carsologica* 3 (1963)

Š. BATOVIĆ T. 14

T. 15. Mlađi neolit — eneolit, alpska facies, I stupanj: 1, 2 Kevderc, 3, 4 Drulovka.

1, 2 po F. Leben, *Acta carsologica* 3 (1963); 3, 4 po J. Korošec, *Drulovka* (1960)

T. 15. Jungneolithikum — Äneolithikum, alpine Fazies, I. Stufe: 1, 2 Kevderc, 3, 4 Drulovka.

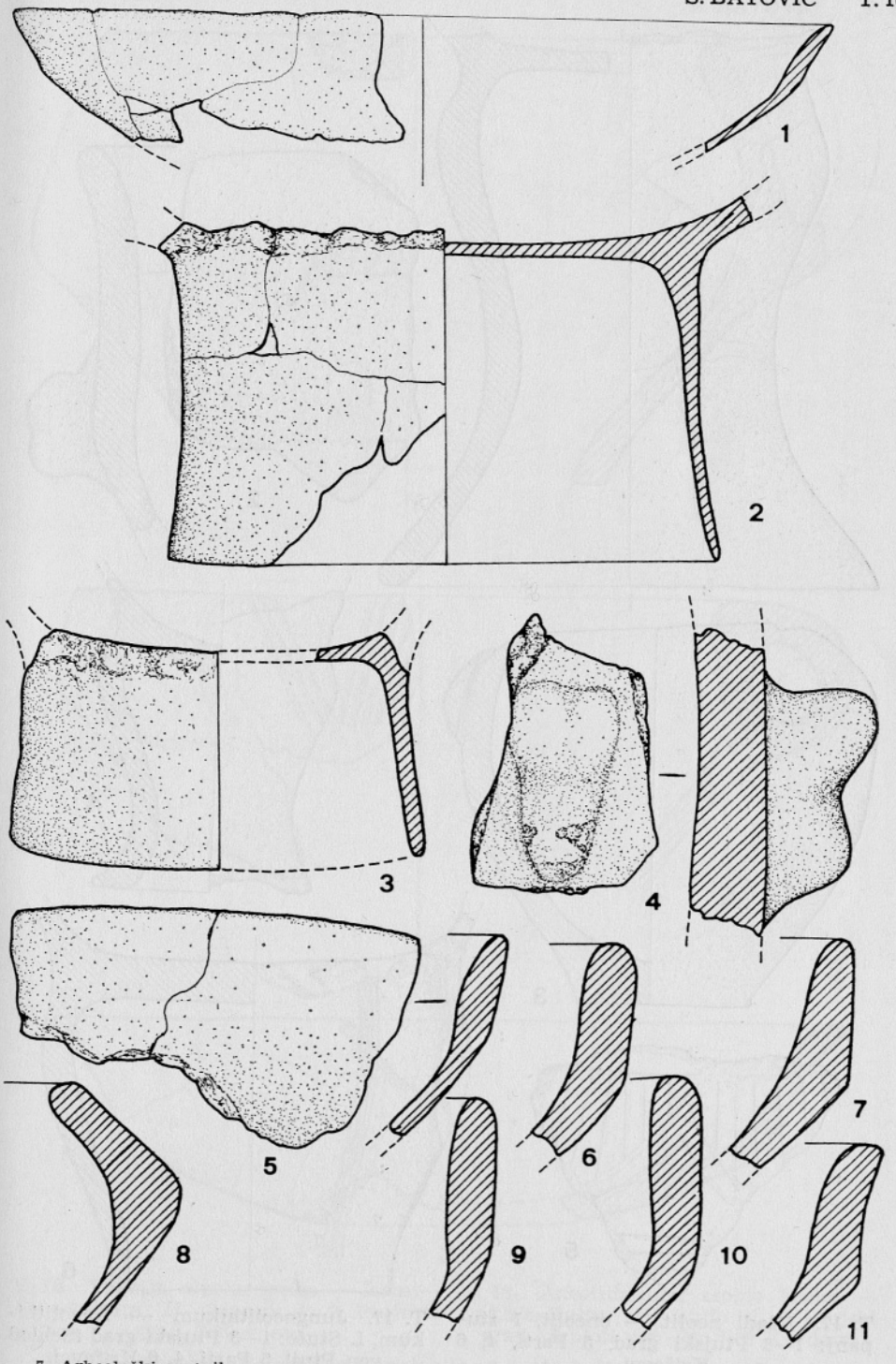
1, 2 nach F. Leben, *Acta carsologica* 3 (1963); 3, 4 nach J. Korošec, *Drulovka* (1960)

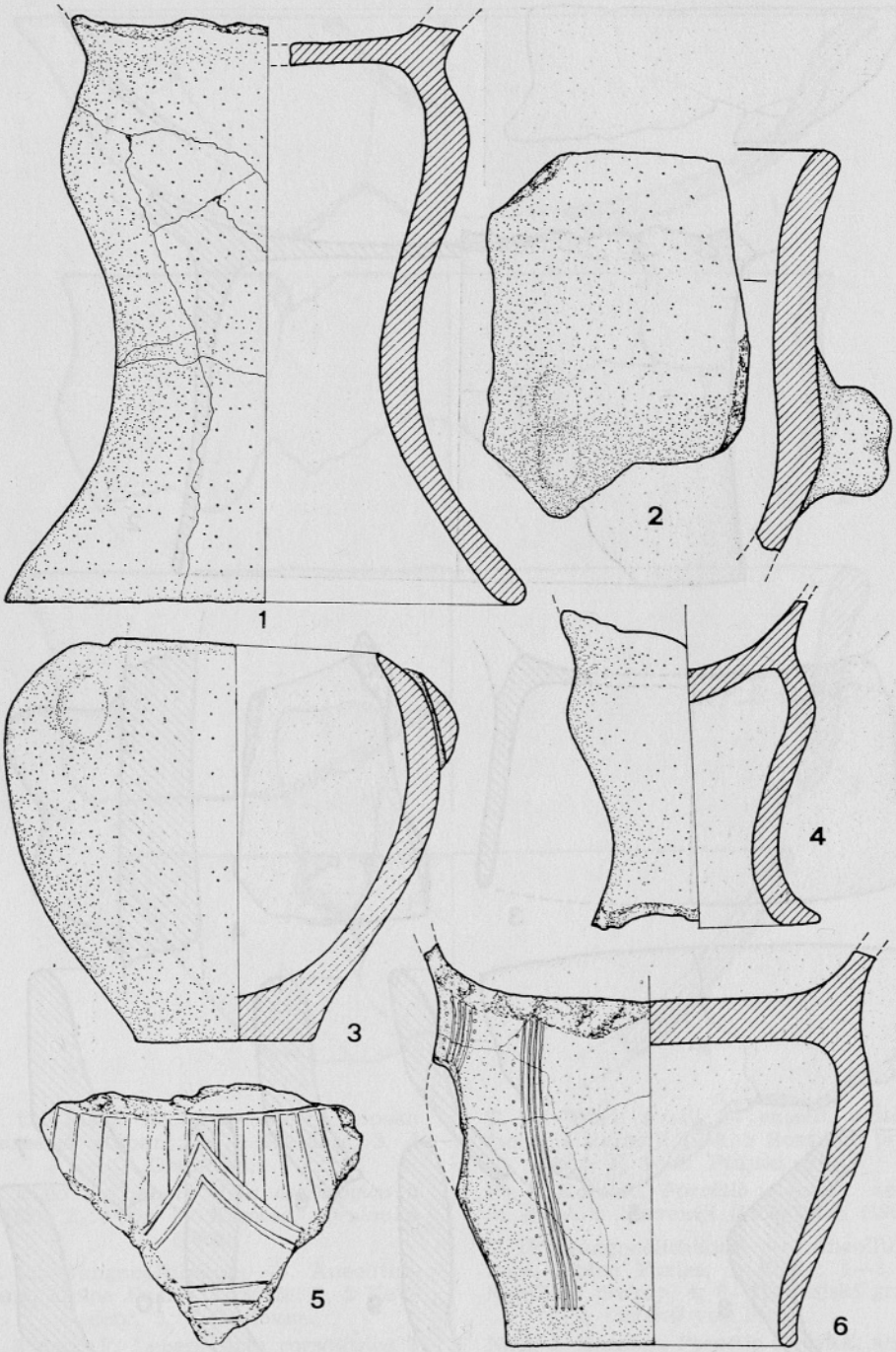
T. 16. Mlađi neolit — eneolit, alpska facies, I stupanj: 1—3, 5 Resnikov prekop, 4, 6—11 Ptujski grad.

Po J. Korošec, *Poročilo o razisk. neol. in eneol. v Sloveniji* (1964) in 2 (1965)

T. 16. Jungneolithikum — Äneolithikum, alpine Fazies, I. Stufe: 1—3, 5 Resnikov prekop, 4, 6—11 Ptujski grad (Schloß von Ptuj).

Nach J. Korošec, *Poročilo o razisk. neol. in eneol. v Sloveniji* (1964) und 2 (1965)

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11

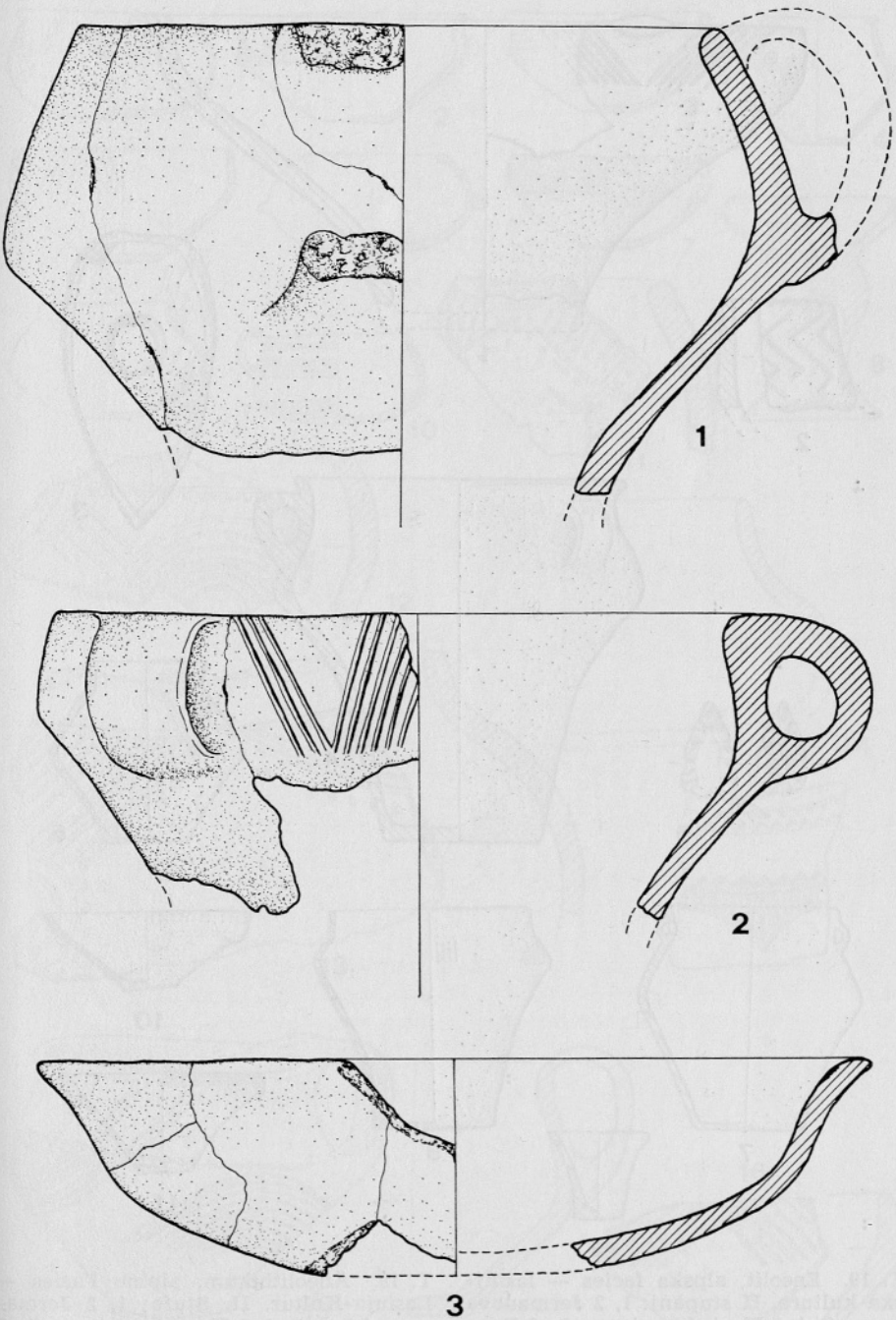

T. 17. Mlađi neolit — eneolit, I stupanj: 1—3 Ptujski grad, 5 Parti, 4, 6 Križevci.

1—3, 5 po J. Korošec, *Poročilo o razisk.* (1965); 4, 6 po J. Korošec; *Zbornik fil. neol. in eneol. v Sloveniji* (1964) i **2** *fak.* 4/1 (Ljubljana 1962)

T. 17. Jungneolithikum — Äneolithikum, I. Stufe: 1—3 Ptujski grad (Schloß von Ptuj), 5 Parti, 4, 6 Križevci.

1—3, 5 nach J. Korošec, *Poročilo o razisk. neol. in eneol. v Sloveniji* (1964) und 2 (1965); 4, 6 nach J. Korošec, *Zbornik fil. fak.* 4/1 (Ljubljana 1962)

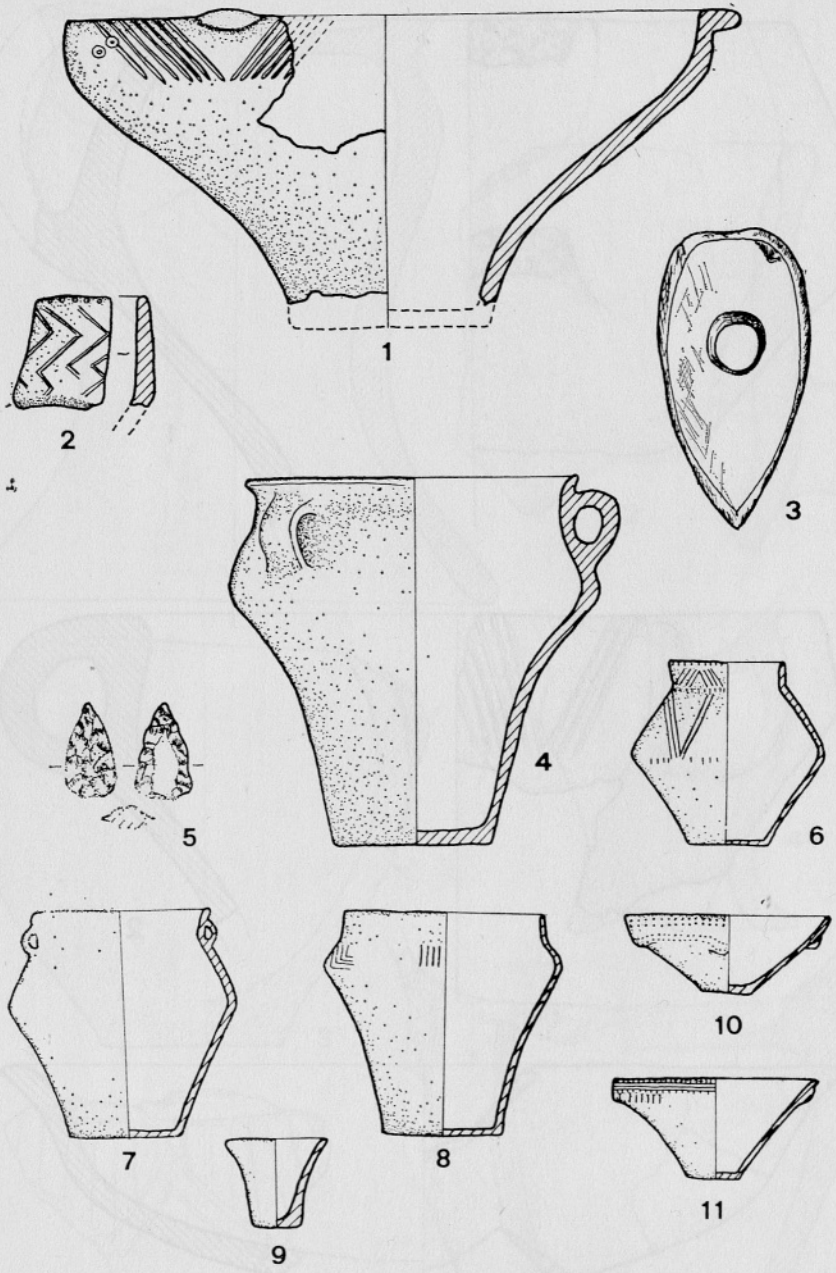

T. 18. Eneolit, alpska facies — lasinjska kultura, II stupanj: 1, 2 Ptujski grad, 3 Kevderc.

1, 2 po J. Korošec, *Poročilo o razisk. neol. in eneol. v Sloveniji* 2 (1965); 3 po F. Leben, *Acta carsologica* 3 (1963)

T. 18. Äneolithikum, alpine Fazies — Lasinja-Kultur, II. Stufe: 1, 2 Ptujski grad (Schloß von Ptuj), 3 Kevderc.

1, 2 nach J. Korošec, *Poročilo o razisk. neol. in eneol. v Sloveniji* 2 (1965); 3 nach F. Leben, *Acta carsologica* 3 (1963)

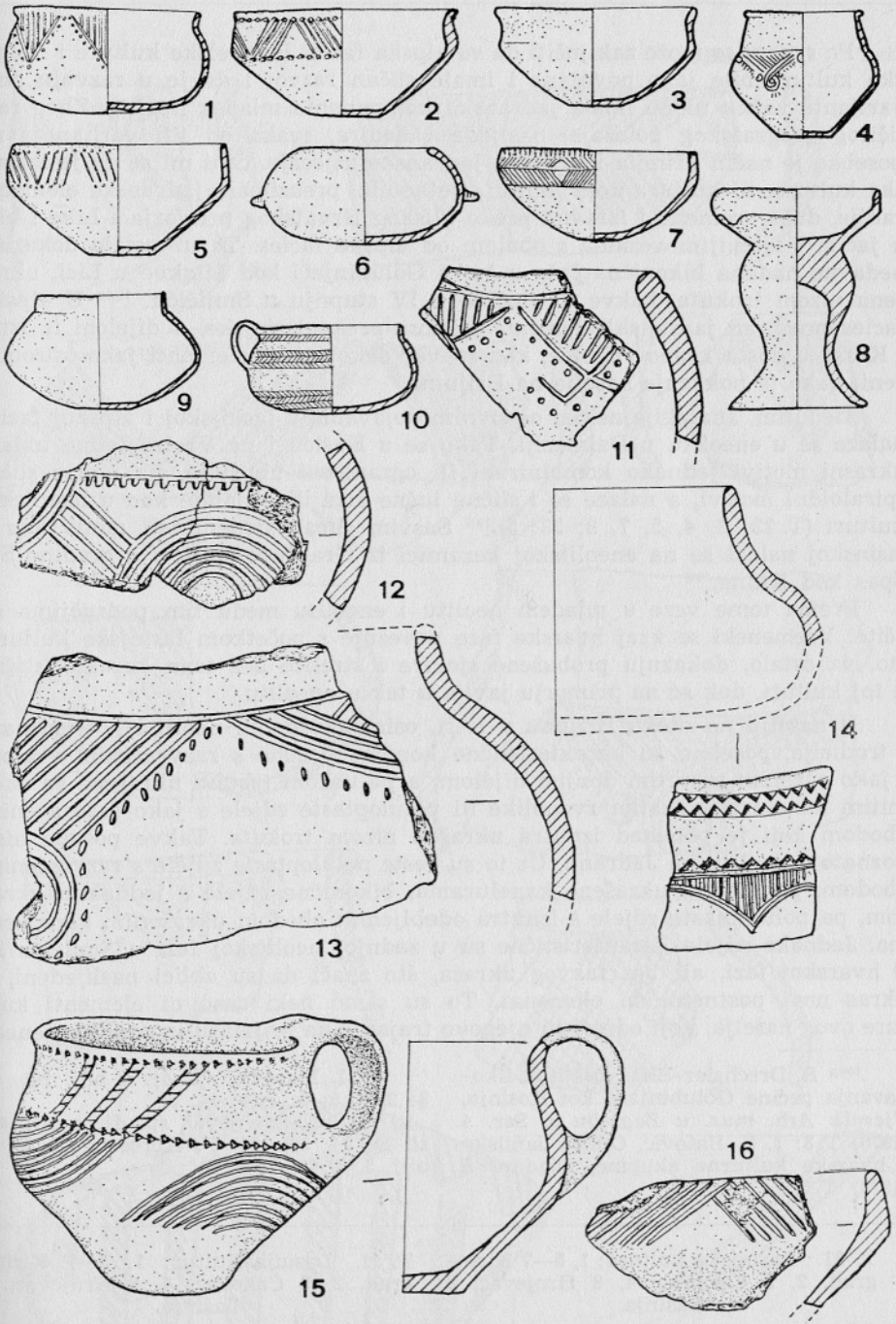

T. 19. Eneolit, alpska facies — lasinjska kultura, II stupanj: 1, 2 Jermanova jama, 3, 4, 5 Kartuševa jama, 6—8 Drulovka, 9 Hrsina, 10 Kutina, 11 Beketinec.

1—5 po F. Leben, *Naše jame* 11 (1969); 6—11 po S. Dimitrijević, *Opuscula arch.* 5 (1961)

T. 19. Äneolithikum, alpine Fazies — Lasinja-Kultur, II. Stufe: 1, 2 Jermanova jama, 3, 4, 5 Kartuševa jama, 6—8 Drulovka, 9 Hrsina, 10 Kutina, 11 Beketinec.

1—5 nach F. Leben, *Naše jame* 11 (1969); 6—11 nach S. Dimitrijević, *Opuscula arch.* 5 (1961)

T. 20. Lasinjska kultura: 1, 4, 6 Kiringrad, 2, 7 Čakovac, 3 Hrsina, 5 Drulovka, 8 Jakšić, 9, 10, 14 Hrnjevac, 11—13, 15, 16 Lasinja.

Po S. Dimitrijević, *Opuscula* arch. 5 (1961)

T. 20. Lasinja-Kultur: 1, 4, 6 Kiringrad, 2, 7 Čakovac, 3 Hrsina, 5 Drulovka, 8 Jakšić, 9, 10, 14 Hrnjevac, 11—13, 15, 16 Lasinja.

Nach S. Dimitrijević, *Opuscula arch.* 5 (1961)

Po svemu se može zaključiti da su alpska facies lengyelske kulture i lasinjska kultura bile jako povezane i imale sličan razvoj i da je u razvoju obje varijante važnu ulogu imala jadranska komponenta mlađeg neolita. Zbog različitog geografskog položaja, nasljeđa i dodira, svaka od tih varijanata na poseban je način primila i koristila jadranske utjecaje. Čini mi se da je lasinjska kultura, ili kultura koja je njoj prethodila, preuzimala jadranske elemente ranije, duže vremena i izravno preko bliskog Hrvatskog primorja i Like i bila u jačim i trajnijim vezama s obalom od alpske facies. To uz ostalo dokazuje nedavno nađena bikonična čaša u špilji Golubinjači kod Mlakve u Lici, ukrašena nizom trokuta, kakve su tipične u IV stupnju u Smilčiću. [104a] U alpsku facies prešli su jadranski elementi dijelom preko lasinjske, a dijelom iz Istre i Krasa u dosta kasno vrijeme, kad su već dekorativni elementi jako osiromašeni, kako to pokazuje naselje na Brijunu.

Međutim, analogije nekim osnovnim pojavama u lasinjskoj i alpskoj facies nalaze se u eneolitu u Dalmaciji. Tako se u Kašiću i na Vrelu Cetine nalaze ukrasni motivi jednako kombinirani ili ograničeni ubodima, pa i vrlo slični spiraloidni motivi, a nalaze se i slične lučne crte ili girlande kao u lasinjskoj kulturi (T. 22: 2, 4, 5, 7, 9; 23: 5).[105] Sasvim sličan stepeničasti motiv kao u lasinskoj nalazi se na eneolitskoj keramici iz Grapčeve spilje i s gradine Sv. Spas kod Knina.[106]

Prema tome veze u mlađem neolitu i eneolitu među tim područjima su očite. Vremenski se kraj hvarske faze povezuje s početkom lasinjske kulture, što, uz ostalo, dokazuju probušene sjekire i strelice bez trna karakteristične u toj kulturi, dok se na primorju javljaju tek u eneolitu.

U naselju na otoku Brijunu u Istri, osim navedenih neolitskih elemenata i tradicija, posebno su karakteristične konične posude s razvraćenim vratom i jako suženim ugnutim donjim dijelom, a po uskom trbuhu ukrašene su okomitim kanelurama, zatim zvonolike ili poluloptaste zdjele s jako razvraćenim obodom koji je ponekad iznutra ukrašen nizom trokuta. Takve posude nisu poznate u neolitu na Jadranu. Uz to su česte poluloptaste zdjele s razvraćenim obodom, po trbuhu ukrašene kanelurama, bikonične zdjele s jednakim ukrasom, pa poluloptaste zdjele s iznutra odebljenim obodom ukrašenim kanelurama. Jednake zdjele karakteristične su u zadnjoj neolitskoj fazi u Smilčiću ili u hvarskoj fazi, ali bez takvog ukrasa, što znači da su oblici naslijeđeni, a ukras novi postneolitski elemenat. To su samo neki osnovni elementi kulture ovog naselja, koji određuju njegovo trajanje na prijelazu iz neolita u eneo-

[104a] R. Drechsler-Bižić, Zaštitna iskopavanja pećine Golubinjače kot Kosinja, *Vjesnik Arh. muz. u Zagrebu 3.* Ser. 4 (1970) T. 3: 1. Š. Batović, Odnos danilske i hvarske kulturne skupine, *Diadora* 5 (1970) T. 5.

[105] I. Marović, sp. dj. u bilj. 101, sl. 3: 2, 3, 5; 9: 1, 4; 41: 2.

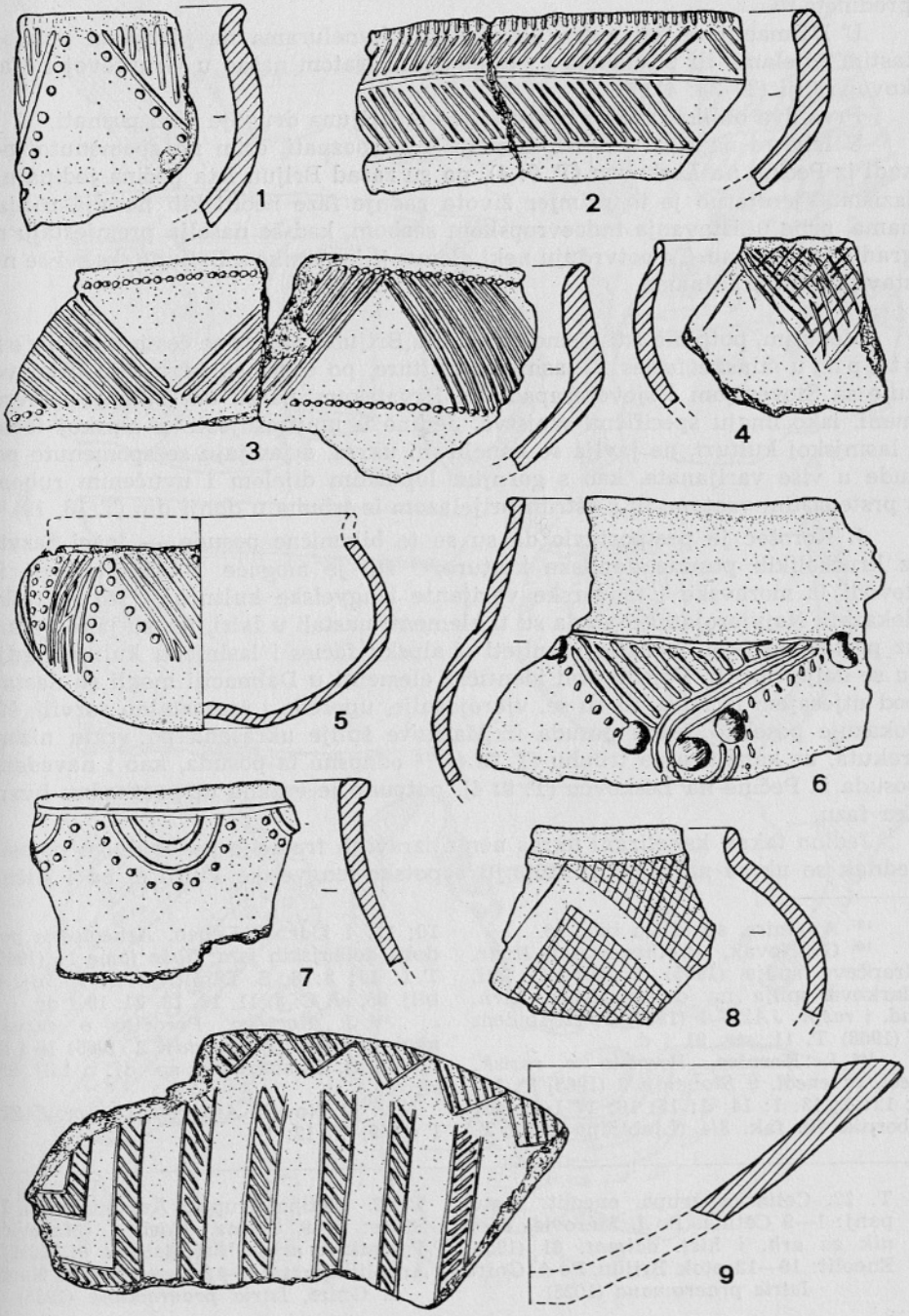
[106] S. Dimitrijević, sp. dj. u bilj. 95, sl. D: 54, 56, 130. P. Korošec, sp. dj. u bilj. 5, T, 1: 1; 3: 5.

T. 21. Lasinjska kultura: 1, 5—7 Kiringrad, 2, 3 Čakovac, 4, 8 Hrnjevac, 9 Lasinja.

Po S. Dimitrijević, *Opuscula arch.* 5 (1961)

T. 21. Lasinja-Kultur: 1, 5—7 Kiringrad, 2, 3 Čakovac, 4, 8 Hrnjevac, 9 Lasinja.

Nach S. Dimitrijević, *Opuscula arch.* 5 (1961)

1
2
3
4
5
6
7
8
9

lit, ili na početak eneolita, što potvrđuju strelice bez trna, kao i nalazi bakarnih predmeta.[107]

U Dalmaciji se isti način ukrašavanja kanelurama na jednakim poluloptastim zdjelama ili posudama s prstenastim vratom našao u Grapčevoj i Markovoj spilji (T. 23: 4).[108]

Prva dva oblika, kao ni takav ukras iz Brijuna drugdje nisu poznati.

U Istri ni na Krasu takvi elementi nisu poznati, osim na spomenutoj posudi iz Pečine na Leskovcu (T. 9: 4), pa su zasad Brijun i ta pećina jedina nalazišta. Vjerojatno je to primjer života zadnje faze neolitskih naselja u nizinama, prije uništavanja indoevropskom seobom, kad se naselja premještaju na gradine i uzvisine. To potvrđuju neki elementi keramike s Brijuna, kakvi se nastavljaju na gradinama.

Međutim, potpuno isti elementi kao na Brijunu nalaze se često u drugom stupnju alpske facies ili lasinjske kulture, po čemu se Istra vrlo usko vezuje sa Slovenijom i sjeverozapadnom Hrvatskom, pa su bez sumnje istovremeni, iako imaju specifična svojstva. Jedino u unutrašnjosti, u alpskoj facies i lasinjskoj kulturi, ne javlja se kanelirani ukras, a javljaju se spomenute posude u više varijanata, kao s gornjim loptastim dijelom i uvučenim rubom, s prstenastim vratom, ili s oštrim prijelazom iz trbuha u donji dio (T. 18, 19).[109]

J. Korošec je pretpostavio da su se te bikonične posude — lonci razvili iz kruškolikih posuda danilske kulture,[110] što je moguće. S. Dimitrijević ih dovodi iz moravske i mađarske varijante lengyelske kulture,[111] što je teško dokazati. Najvjerojatnije je, da su ti elementi nastali u Istri, jer su jako vezani uz prethodne faze, i odatle prenijeti u alpsku facies i lasinjsku kulturu, gdje su se dalje razvili. Pojedinačni identični elementi u Dalmaciji mogli su nastati pod utjecajem iz Istre, ili su se, vjerojatnije, uporedo i samostalno razvili, što dokazuje posebno jedna posuda iz Markove špilje ukrašena po vratu nizom trokuta, uz kanelure po trbuhu (T. 23:4),[112] odnosno ta posuda, kao i navedena posuda iz Pečine na Leskovcu (T. 9: 4), potpuno je vezana uz prethodnu hvarsku fazu.

Jedino takav kanelirani ukras nema izravnih tradicija na obalnom pojasu. Jednak se ukras nalazi u II stupnju sopotsko-lengyelske kulture, pa i slične

[107] A. Gnirs, sp. dj. u bilj. 46.

[108] G. Novak, *Prethistorijski Hvar*, Grapčeva spilja (1955) T. 201: 2. Isti, Markova spilja na otoku Hvaru, *Arh. rad. i raspr. JAZU* 1 (1959) T. 12. Ibidem 6 (1968) T. 11, str. 91 i d.

[109] J. Korošec, *Poročilo o razisk. neol. in eneol. v Sloveniji* 2 (1965) T. 10: 1; 12: 1; 13: 1; 14: 1; 15; 16; 17 i d. Isti, Zbornik fil. fak. 3/4 (Ljubljana 1960) T. 10; 11: 1 i dr. F. Leben, Arheološka podoba dolenjskih jam, *Naše jame* 11 (1969) T. 1: 19; 3: 8. S. Dimitrijević, sp. dj. u bilj. 95, sl. C: 8, 11, 16, 18, 21, 19 i dr.

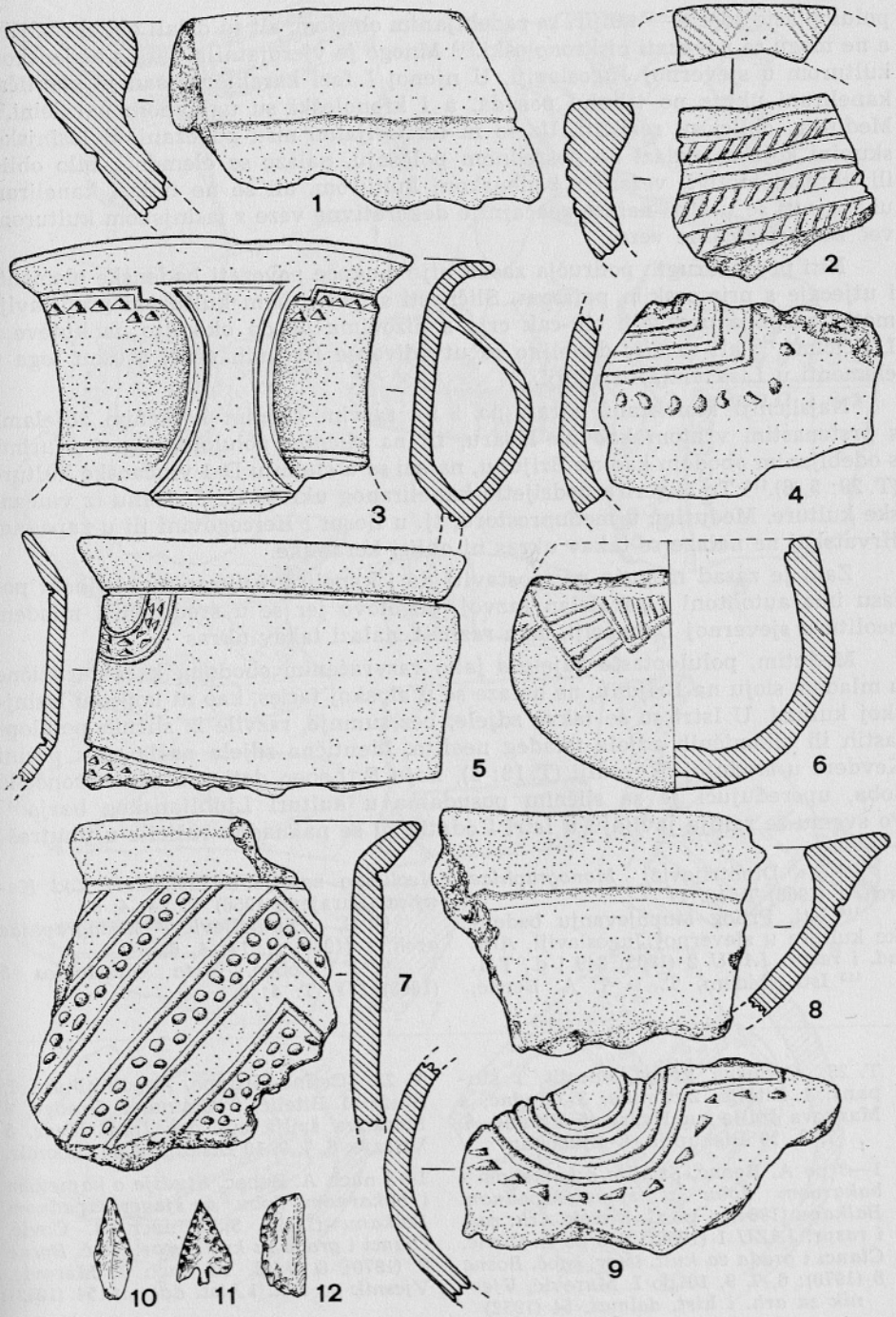
[110] J. Korošec, *Poročilo o razisk. neol. in eneol. v Sloveniji* 2 (1965) 16 i d.

[111] S. Dimitrijević, sp. dj. u bilj. 95, str. 45.

[112] G. Novak, *Arh. rad. i raspr. JAZU* 1 (1959) T. 12: 1.

T. 22. Cetinska grupa, eneolit, I stupanj: 1—9 Cetina. Po I. Marović, *Vjesnik za arh. i hist. dalmat.* 61 (1959). Eneolit: 10—12 otok Brijun. Po A. Gnirs, *Istria praeromana* (1025)

T. 22. Cetina Gruppe, Äneolithikum, I. Stufe: 1—9 Cetina. Nach I. Marović, *Vjesnik za arh. i hist. dalmat.* 61 (1959). Äneolithikum: 10—12 Insel Brijun. Nach A. Gnirs, *Istria praeromana* (1925)

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12

poluloptaste zdjele — tanjiri sa zadebljanim obodom, ali su ostali oblici različiti, a ne mogu se povezati ni kronološki.[113] Mnogo je vjerojatnija veza s badenskom kulturom u sjevernoj Jugoslaviji. U njenoj I fazi karakterističan je identičan kanelirani ukras po trbuhu posuda, a i kronološki su uglavnom paralelni.[114] Međutim, oblici su različiti. Uz to ni teritorijalno nisu povezani. U lasinjskoj skupini koja se nalazi na posrednom položaju, nalaze se elementi, bilo oblici ili ukrasni motivi, vezani s badenskom kulturom, ali se ne nalazi kanelirani ukras, niti se u Istri nalaze značajnije dekorativne veze s lasinjskom kulturom, već samo formalne veze.

Niti preko drugih područja zasad nije moguće povezati badenske elemente i utjecaje s primorskim pojasom. Sličnosti s badenskom kulturom predstavlja motiv snopova urezanih cik-cak crta s nizovima uboda okomito na kuteve u Lisičićima,[115] ali to nije dovoljno za utvrđivanje izravnih veza, a osim toga ti elementi u Lisičićima su raniji.

Najsličniji kanelirani ukras, pa i na sasvim sličnim koničnim zdjelama s prstenastim vratom kao na Hvaru, ili na sličnim poluloptastim tanjurima s odebljanim obodom kao na Brijunu, nalazi se u stupnju D-1 vinčanske kulture (T. 29: 5, 6).[116] To sugerira podrijetlo kaneliranog ukrasa na Jadranu iz vinčanske kulture. Međutim, u međuprostoru, tj. u Bosni i Hercegovini ili u zapadnoj Hrvatskoj ne nalaze se takav ukras ni oblici keramike.

Zato je zasad moguće pretpostaviti da i kanelirani ukras na obalnom pojasu ima autohtoni i paralelan razvoj, pogotovo jer se u srednjem i mlađem neolitu u sjevernoj Dalmaciji, iako različit, nalazi takav ukras.

Međutim, poluloptaste zdjele s jako razvraćenim obodom, karakteristične u mlađem sloju na Brijunu, ne nalaze se u alpskoj facies, kao ni uopće u lasinjskoj kulturi. U Istri su se takve zdjele, bez sumnje, razvile iz sličnih poluloptastih ili bikoničnih zdjela mlađeg neolita. Identična zdjela našla se u pećini Kevderc u srednjoj Sloveniji (T. 18: 3), koju F. Leben datira u rano brončano doba, uspoređujući je sa sličnim posudama u kulturi Ljubljanskog barja.[117] Po svemu se ranije javljaju u Istri i odatle su se naknadno raširile u unutraš-

[113] S. Dimitrijević, *Monographiae arch.* 1 (1968) T. 10, 11.

[114] Isti, Prilog stupnjevanju badenske kulture u sjevernoj Jugoslaviji, *Arh. rad. i raspr. JAZU* 2 (1962) 249 i d., T. 1.

[115] Isti, ibidem, T. 1: 7. A. Benac, *Neolitsko naselje u Lisičićima kod Konjica* (Sarajevo 1958) T. 24: 4, 5.

[116] S. Dimitrijević, *Monographiae arch.* 1 (1968) sl. 14: 4, 6.

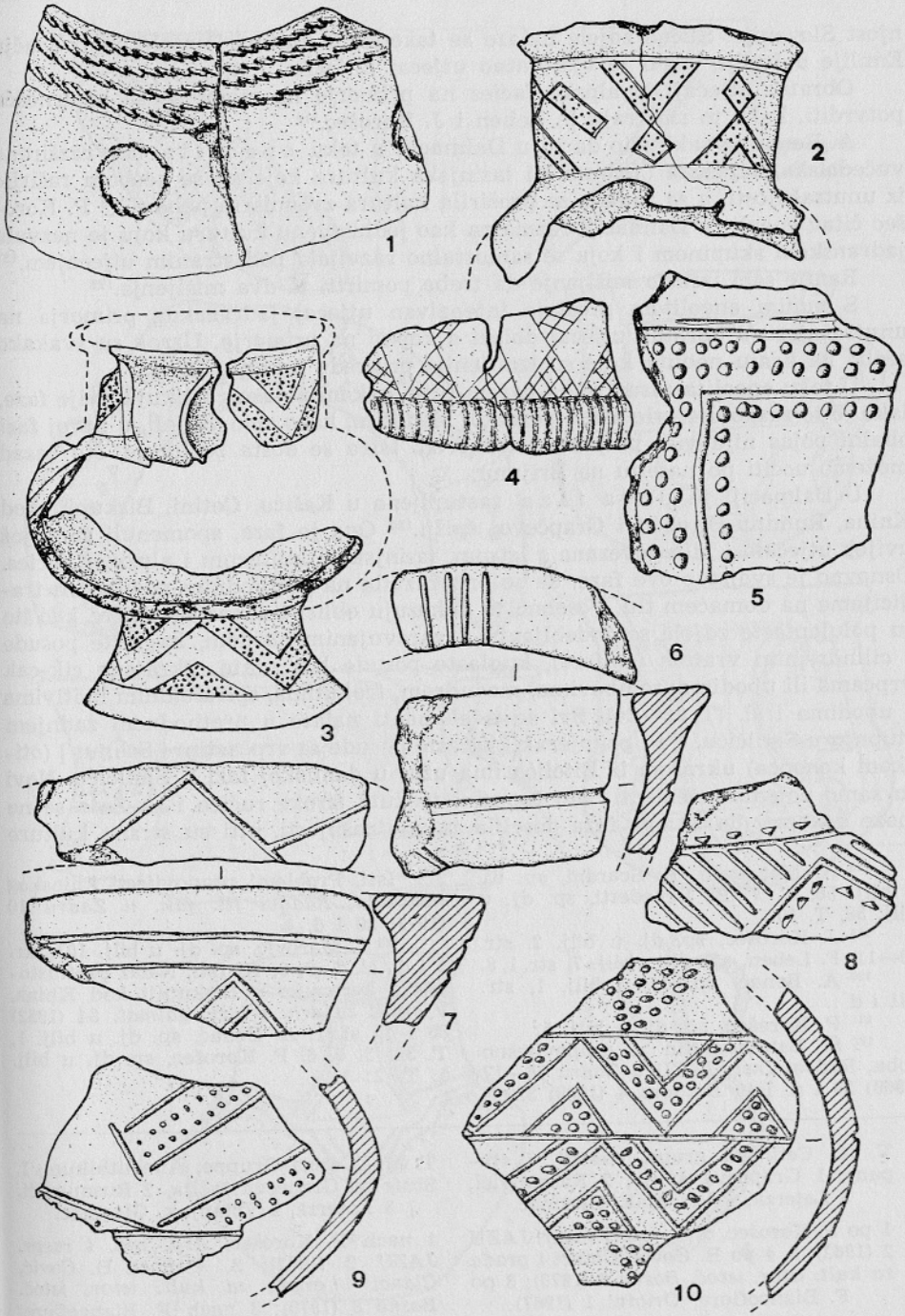
[117] F. Leben, *Acta carsologica* 3 (1963) 231, T. 4: 3.

T. 23. Cetinska grupa, eneolit, I stupanj: 1 Bitelić, 2 Cetina, 3 Gradac, 4 Markova špilja na Hvaru, 5 Vrlazje, 6, 7, 9, 10 Biskupija, 8 Ljubomir.

1—3 po A. Benac, *Studije o kamenom i bakarnom dobu u sjeverozapadnom Balkanu* (1964); 4 po G. Novak, *Arh. rad. i raspr. JAZU* 1 (1959); 5, 8 po B. Čović, *Članci i građa za kult. istor. istoč. Bosne* 8 (1970); 6, 7, 9, 10 po I. Marović, *Vjesnik za arh. i hist. dalmat.* 54 (1952)

T. 23. Cetina-Gruppe, Äneolithikum, I. Stufe: 1 Bitelić, 2 Cetina, 3 Gradec, 4 Markova špilja auf der Insel Hvar, 5 Vrlazje, 6, 7, 9, 10 Biskupija, 8 Ljubomir.

1—3 nach A. Benac, *Studije o kamenom i bakarnom dobu u sjeverozapadnom Balkanu* (1959); 5, 8 nach B. Čović, *Članci i građa za kult. istor. istoč. Bosne* 8 (1970; 6, 7, 9, 10 nach I. Marović, *Vjesnik za arh. i hist. dalmat.* 54 (1952)

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10

njost Slovenije. Slične zdjele nalaze se također u kulturi Pescale na području Emilije u Italiji,[118] što je vjerojatno utjecaj iz Istre.

Obratni utjecaji iz alpske facies na primorje ne mogu se sa sigurnošću potvrditi, kako to smatraju F. Leben i J. Korošec.[119]

A. Benac je zaključio da su u Dalmaciji u toku eneolita bile razširene vučedolska, vrpčasta (‚Schnur') i lasinjska kultura koje su se seobom raširile iz unutrašnjosti, a sa zapada se proširila kultura zvonolikih pehara.[120] P. Korošec čitav eneolit u Dalmaciji razmatra kao jedinstvenu kulturu koju je nazvala jadranskom skupinom i koja se samostalno razvijala pod stranim utjecajem.[121]

Ranije sam izrazio mišljenje da treba pomiriti ta dva mišljenja.[122]

S punim eneolitom prestaje intenzivan utjecaj jadranskog primorja na unutrašnjost, a obratno utjecaj dolazi s kopna na primorje. Uzrok su svakako seobe na kraju neolita koje su izmijenile privredu i kulturu.

U toku eneolita zasad se na našem primorskom pojasu razlikuju dvije faze, iako je to razdoblje vrlo slabo poznato. Međutim, kako smo vidjeli, u prvoj fazi obalni pojas nije više potpuno jedinstven. Istra se dosta razlikuje, što zasad možemo uočiti po naselju na Brijunu.

U Dalmaciji je prva faza zastupljena u Kašiću, Cetini, Biskupiji kod Knina, Ruminu-Biteliću i Grapčevoj špilji.[123] Ova je faza, spomenuli smo, još uvijek utjecala i bila povezana s Istrom, lasinjskom kulturom i alpskom facies. Osnovno je svojstvo ove faze, da se ona razvila na prethodnim neolitskim tradicijama na domaćem tlu. Posebno to dokazuju oblici i ukras keramike, kao što su poluloptaste zdjele sa zadebljanim i zaravnjenim obodom, kuglaste posude s cilindričnim vratom (amfore), kuglaste posude bez vrata, ukrašene cik-cak vrpcama ili ubodima, rombovima, meandrom, trokutima, spiraloidnim motivima s ubodima i sl. (T. 22—24). Svi se ti elementi nalaze u prethodnom zadnjem stupnju u Smilčiću. Pa i primjerak kuglaste posude sa vrpčastim [‚Schnur'] (otiskom konopca) ukrasom iz Bitelića ima uzor u danilskoj fazi u Smilčiću. Novi su samo pojedini elementi, kao žigosani trokuti, široke ručice i sl. Zato se ne može dokazati da se ova faza doselila iz unutrašnjosti, niti su strane kulture

[118] A. Mansuelli, R. Scarani, sp. dj. u bilj. 56, T. 7. B. Benedetti, sp. dj. u bilj. 58, T. 10.

[119] J. Korošec, sp. dj. u bilj. 2, str. 10—11. F. Leben, sp. dj. u bilj. 7, str. 1, 8.

[120] A. Benac, sp. dj. u bilj. 1, str. 131 i d.

[121] P. Korošec, sp. dj. u bilj. 5.

[122] Š. Batović, Nin u prapovijesno doba, *Radovi Inst. JAZU u Zadru* 16—17 (1969) 24 i d. Isti, *Diadora* 4 (1968) 320—321. Isti, Problemi prapovijesti kninskog područja, *Radovi fil. fak. u Zadru* 10 (1972) 20 i d.

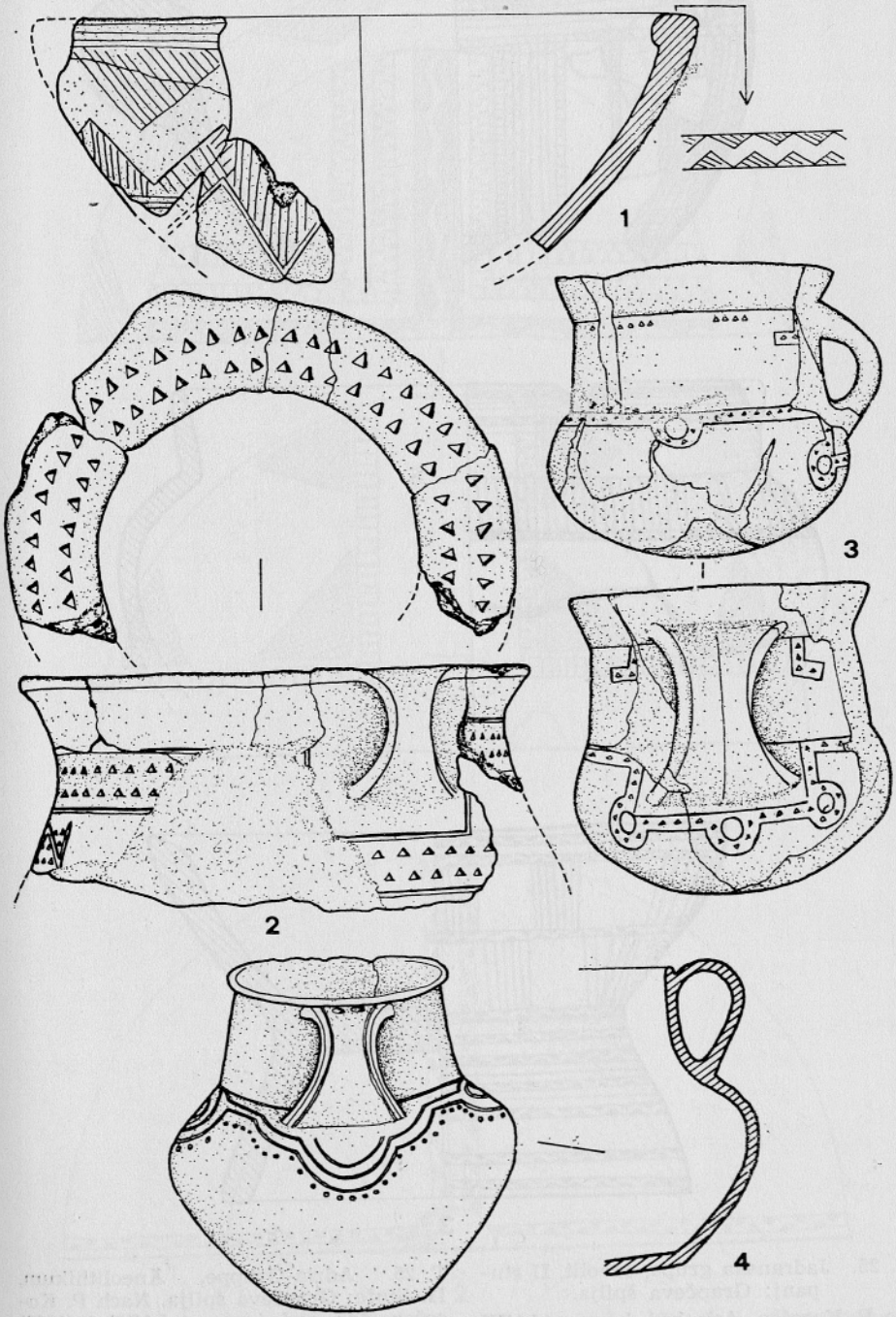
[123] I. Marović, sp. dj. u bilj. 101, str. 5 i d., sl. 2—5, 9, 41. Isti, Nalaz prethistorijske keramike u Biskupiji kod Knina, *Vjesnik za arh. i hist. dalmat.* 54 (1952) 85 i d., sl. 1. A. Benac, sp. dj. u bilj. 1, T. 32: 3, 5, 6. P. Korošec, sp. dj. u bilj. 5, T. 2: 1.

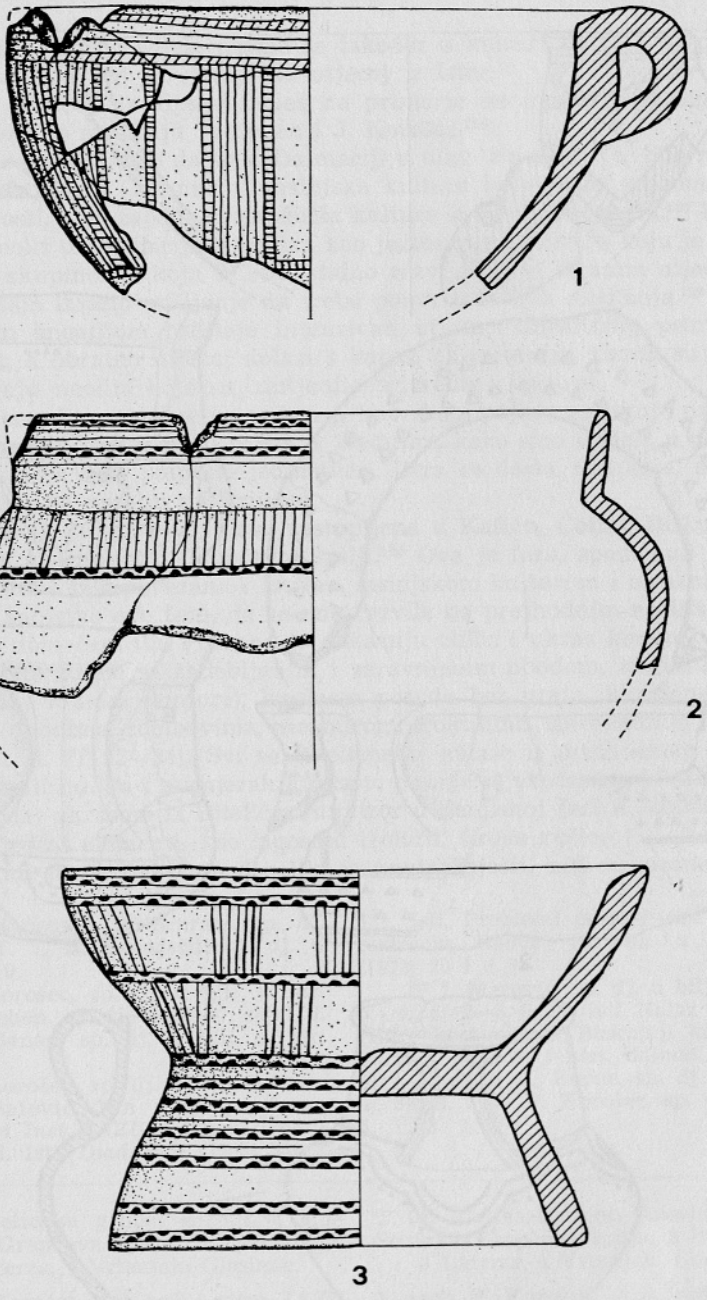
T. 24. Cetinska grupa, eneolit, I stupanj: 1 Grapčeva špilja, 2 Rusanovići, 3 Laterza, 4 Vrtanjak, Glasinac.

1 po P. Korošec, *Arh. rad. i raspr. JAZU* 2 (1962); 2, 4 po B. Čović, *Članci i građa za kult. istor. istoč. Bosne* 8 (1970); 3 po F. Biancofiore, *Origini* 1 (1967)

T. 24. Cetina-Gruppe, Äneolithikum, I. Stufe: 1 Grapčeva špilja, 2 Rusanovići, 3 Laterza, 4 Vrtanjak, Glasinac.

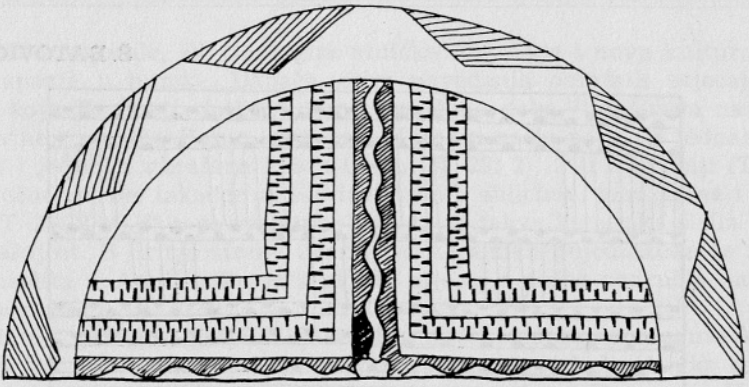
1 nach P. Korošec, *Arh. rad. i raspr. JAZU* 2 (1962); 2, 4 nach B. Čović, *Članci i građa za kult. istor. istoč. Bosne* 8 (1970); 3 nach F. Biancofiore, *Origini* 1 (1967)

1
2
3
4

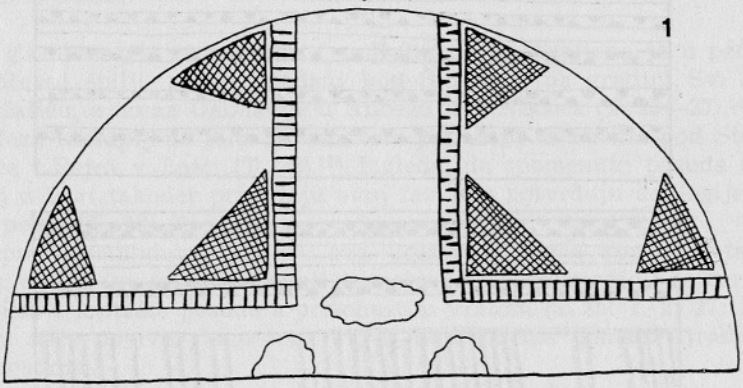

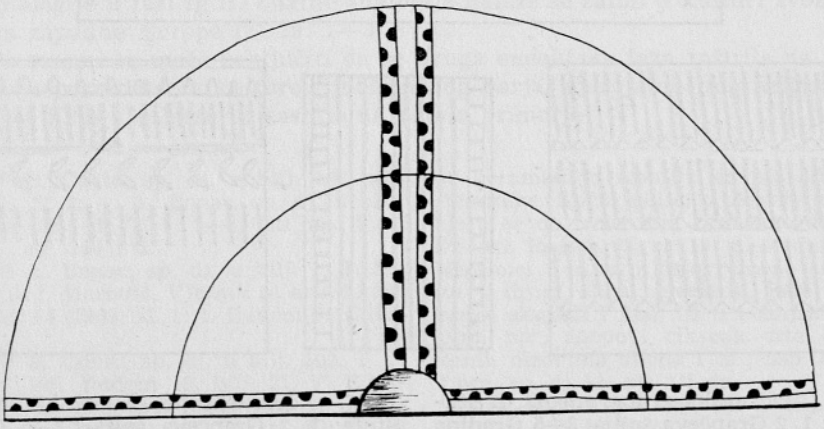
T. 25. Jadranska grupa, eneolit, II stupanj: Grapčeva špilja.
Po P. Korošec, *Arh. rad. i raspr. JAZU* 2 (1962)

T. 25. Adria-Gruppe, Äneolithikum, II. Stufe: Grapčeva špilja. Nach P. Korošec, *Arh. rad. i raspr. JAZU* 2 (1962)

1

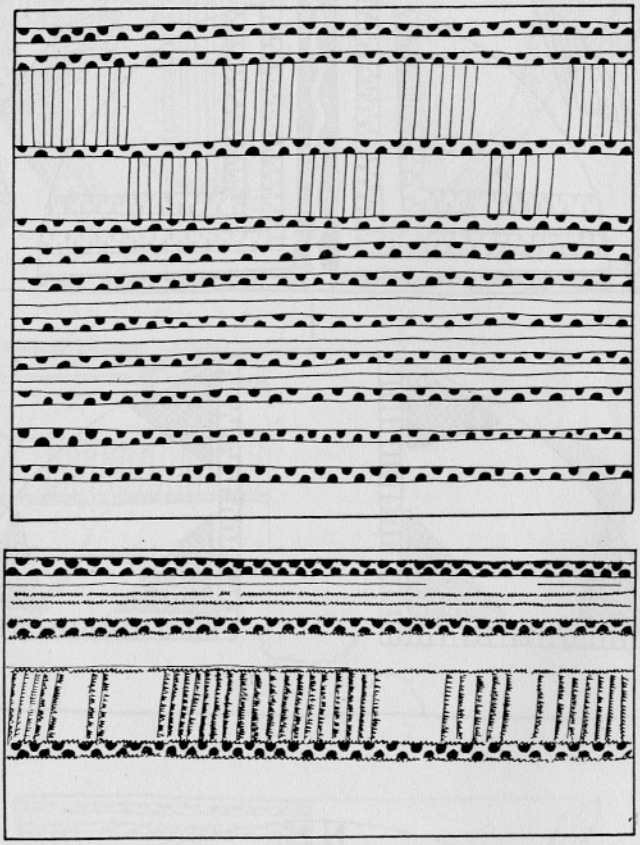

2

T. 26. Jadranska grupa, eneolit, II stupanj: 1 Rubež, 2 Grapčeva špilja.
Po P. Korošec, *Arh. rad i raspr. JAZU* 2 (1962)

T. 26. Adria-Gruppe; Äneolithikum II. Stufe: 1 Rubež, 2 Grapčeva špilja.
Nach P. Korošec, *Arh. rad. i raspr. JAZU* 2 (1962)

T. 27. Jadranska grupa, eneolit, II stupanj: 1, 2 Grapčeva špilja, 3—5 Gradina Sv. Spas

Po P. Korošec, *Arh. rad. i raspr. JAZU* 2 (1962)

T. 27. Adria-Gruppe, Äneolithikum, II. Stufe: 1, 2 Grapčeva špilja, 3—5 Gradina (Ringwall) Sv. Spas.

Nach P. Korošec, *Arh. rad. i raspr. JAZU* 2 (1962)

na nju bitno utjecale, što ne negira etničke migracije i nove kulturne pojave, kao pokapanje u humke. Dapače, osim navedenih obratnih utjecaja, ista je kultura, koju B. Čović datira u rano brončano doba,[124] raširena na području Hercegovine i srednje Bosne, gdje se u Kotorcu našla potpuno jednaka amfora (T. 23: 3) i jednako ukrašena kao u Cetini (T. 23: 2) ili u Biskupiji (T. 23: 9),[125] kao i istočne Bosne, također sa sasvim sličnim oblicima, tehnikama i motivima ukrasa (T. 24: 2, 4),[126] a po svemu se čini da se takva keramika širila s Jadrana u unutrašnjost. S druge strane, identična keramika pojedinačno se nalazi pri kraju eneolita u Apuliji, što je svakako utjecaj s našeg područja na suprotnu obalu Jadrana (T. 24: 3).[127]

Međutim, još nije potpuno jasan kronološki odnos spomenute kanelirane keramike kao ni cijele brijunske skupine prema ovoj kulturi iako se tipološki vezuju preko lasinjske kulture. Kao da je ova skupina u Dalmaciji, Hercegovini i Bosni nešto mlađa.

Druga eneolitska faza u Dalmaciji zastupljena je u pećini Gudnja, Grapčevoj špilji, pećini Tradanj kod Šibenika, na gradini Sv. Spas kod Knina i Kašiću, a izvan Dalmacije u Rubežu kod Nikšića (T. 25—27).[128]

Ista faza zastupljena je u Slovenskom primorju u: Pečina pod Steno, Orehova pejca i Pejca v Lašci (T. 28).[129] Izgleda, da spomenute posude s gradine Makadanj u Istri također pripadaju ovoj fazi, što potvrđuju analogije u pećini Orehova pejca (T. 28: 6).

Nasuprot prethodnim fazama, ova uglavnom nema kontinuiteta na primorju. Od oblika izvjestan kontinuitet imaju poluloptaste zdjele sa zaravnjenim obodom, kao i loptaste posude s prstenastim vratom (T. 25: 1, 2; 27: 1). Međutim, to su opće pojave. Osim toga ukras uopće nema domaćih tradicija osim u pojedinostima.

Najpotpunije analogije za ovu fazu na našem Jadranu nalaze se u kulturi Ig ili Ljubljanskog barja (T. 31). Interesantno je zapaziti da se područje Krasa podudara s fazom Ig I, dok su elementi Ig II rijetki, a područje Dalmacije ima analogije u fazi Ig II. Znatne analogije nalaze se zatim u kulturi zvonolikih pehara zapadne Evrope (T. 29: 1—3).

Po svemu se može zaključiti da se druga eneolitska faza raširila na našem primorju posredstvom kulture Ljubljanskog barja, vjerojatno migracijom, najprije na Kras i u Istru, a kasnije na ostalo primorje.

---

[124] B. Čović, sp. dj. u bilj. 102, str. 15 i d., T. 2: 4. A. Benac, sp. dj. u bilj. 102, str. 82 i d., T. 2: 2—4. Isti, sp. dj. u bilj. 1, str. 140 i d.

[125] A. Benac, sp. dj. u bilj. 1, T. 32: 3; 35: 3. I. Marović, *Vjesnik za arh. i hist. dalmat.* 54 (1952) sl. 1: 1. Ibidem 61 (1959) sl. 41.

[126] B. Čović, sp. dj. u bilj. 102, T. 1.

[127] Isti, ibidem 19, bilj. 21. F. Biancofiore, La necropoli eneolitica di Laterza, *Origini* 1 (1967) 222, 227, sl. 32; 37: 3; 51: 3, 20. R. Peroni, *Archeologia della Puglia preistorica* (1967) 78 i d. Identični su oblici, tehnika i motivi ukrasa. Ta se keramika u Apuliji izdvaja od ostale keramike. Slični oblici u Apuliji nastavljaju se do u srednje brončano doba: R. Peroni, ibidem 95, sl. 19: 5. Međutim, na keramici u Apuliji istovremeno se nalaze i drugi slični elementi kao u ovoj našoj skupini i fazi, ili u lasinjskoj skupini, npr. snopovi cik-cak crta ograničenih nizovima uboda i dr.; usp. Biancofiore, sp. dj. sl. 45: 3 i dr.

[128] P. Korošec, sp. dj. u bilj. 5, str. 213 i d., T. 1, 3—7.

[129] F. Leben, sp. dj. u bilj. 3, T. 1: 16; 5: 12, 22; 6: 1; 20: 15; 21: 17, 18. F. Legnani, F. Stradi, sp. dj. u bilj. 12, sl. 3.

Područje krasa s vučedolskom kulturom, a osobito s Ljubljanskim barjem vezuju jednake poluloptaste zdjele s nogom u obliku rozete ili šapa (kupe na nozi), (T. 31: 2; 28: 3, 4) sasvim slično ukrašene geometrijskim križnim motivom, česte u fazi Ig I.[130] U Dalmaciji nema takvih oblika. Našla se samo jedna s 4 male nožice u Rubežu (T. 26: 1), bez sumnje vezana s prethodnom varijantom. Pune analogije, samo u fazi Ig II (T. 31: 3, 6), ima loptasta posuda ukrašena okomitim snopovima zupčastih ureza i nizova uboda iz Pejce v Lašci (T. 28: 2).[131] Međutim, vrlo sličan motiv nalazi se u Grapčevoj špilji i na gradini Sv. Spas, a i u kulturi zvonolikih pehara (T. 25, 28, 29: 1, 2). U Orehovoj pejci našla se probušena pravokutna koštana pločica (T. 28: 5) kakve su česte u prve tri faze kulture zvonolikih pehara u zapadnoj Evropi.[132]

U fazi Ig I nalaze se kuglaste posude sa cjevastim ili koničnim vratom (amfore), ukrašene nizovima šrafiranih trokuta po ramenu (T. 31: 4), jednake kao jedna posuda bez stratigrafskih podataka iz pećine Fabiola kod Trsta (T. 28: 1),[133] koju smo ubrojili u hvarsku fazu na osnovu istih pojava u Dalmaciji (T. 6: 5). Takve posude mogle su trajati do eneolita, jer se tradicija izrade istih oblika u Dalmaciji nastavlja od danilske faze do eneolita. Zbog identičnosti najvjerojatnije su vezane s Ljubljanskim barjem, a zbog duge tradicije moguće je da su se takve posude u ljubljanskoj kulturi razvile pod utjecajem primorja.

Svi oblici i pretežan dio motiva i tehnika ukrašavanja ove faze iz Dalmacije imaju također pune analogije u Ljubljanskom barju. Tako se nalaze jednake poluloptaste zdjele ili čaše sa zaobljenim dnom ili s koničnom šupljom nogom, kao i kuglaste posude s prstenastim vratom (T. 25, 27, 31).[134] Neke su i potpuno jednako ukrašene, kao da su importirane u Dalmaciju. Tako se u fazi Ig II nalaze sasvim slični motivi metopa pomoću nasuprotnih uboda, kao u Grapčevoj špilji, ili kombinacija nizova takvih uboda s crtama izvedenih otiskom konopca, ili metope od takvih otisaka, kao na gradini Sv. Spas. Nalazi se i slična kombinacija trokuta kao u Rubežu (T. 25—27, 31).[135]

[130] Usp. bilj. 129. P., J. Korošec, *Arh. katalogi Slovenije* 3 (1969) T. 37: 2, 4; 38: 1, 3; 39 i dr.

[131] F. Leben, sp. dj. u bilj. 3, T. 20: 15. P., J. Korošec, sp. dj. u bilj. 130, T. 36: 1, 2, 5 i dr.

[132] F. Leben, sp. dj. u bilj. 3, T. 6: 13. F. Legnani, F. Stradi, sp. dj. u bilj. 12, sl. 4. J. Guilaine, *La civilisation du vase campaniforme* (1967) T. 27 b.

[133] D. Cannarella, *Il Carso* (Trieste 1968) sl. na str. 136. P., J. Korošec, sp. dj. u bilj. 130, T. 14: 1; 113: 2.

[134] P., J. Korošec, sp. dj. u bilj. 130, T. 34: 1, 3; 35: 4; 36: 1, 2, 5; 43: 1, 3; 44: 4; 45: 1—3; 48: 3, 4; 145.

[135] Isti, ibidem, T. 33: 3, 5, 6, 8; 34: 1, 3, 7; 115: 1; 131: 2.

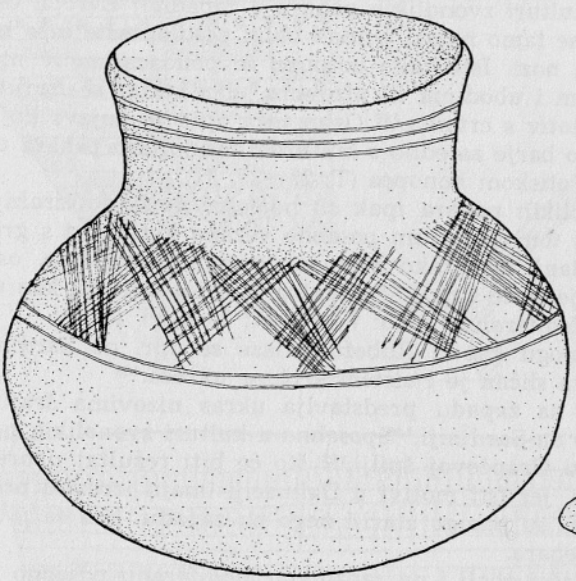
T. 28. Jadranska grupa, eneolit, II stupanj: 1 Grotta Fabiola, 2 Pejca v Lašci (Caverna del Pettirosso), 3—10 Orehova pejca (Caverna dei Ciclami), 11 Pečina na Doleh (Grotta presso Samatorza).

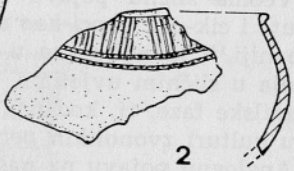
1 po D. Cannarella, *Il Carso* (1968); 2, 11 po F. Leben, *Arh. vestnik* 18 (1967); 3—10 po F. Legnani, F. Stradi, *Atti d. VII. Riun. Scient. d. Ist. Ital. di Preist. e Protost. (1963)*

T. 28. Adria-Gruppe, Äneolithikum, II. Stufe: 1 Grotta Fabiola, 2 Pejca v Lašci (Caverna del Pettirosso), 3—10 Orehova pejca (Caverna dei Ciclami), 11 Pečina na Doleh (Grotta presso Samatorza).

1 nach D. Cannarella, *Il Carso* (1968); 2, 11 nach F. Leben, *Arh. vestnik* 18 (1967); 3—10 nach F. Legnani, F. Stradi, *Atti d. VII. Riun. Scient. d. Ist. Ital. di Preist. e Protost.* (1963)

Š. BATOVIĆ T. 28

1

2

3

5

4

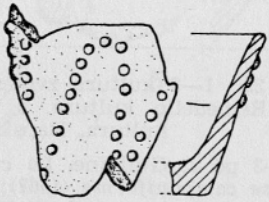

6

7

8

9

10

11

Međutim, pojedini elementi ove faze i s primorja i s Ljubljanskog barja imaju izrazite sličnosti u kulturi zvonolikih pehara u zapadnoj Evropi, osobito u njenoj trećoj fazi. Tako se tamo nalazi jednak oblik poluloptaste čaše bez ili na koničnoj ili prstenastoj nozi. Isto tako potpuno se poudara motiv metopa od nizova otisaka konopcem i ubodima ili nizovima uboda koji se izmjenjuju s crtama, ili stepeničasti motiv s crtama.[136] Osim toga opća je pojava koja vezuje primorje i Ljubljansko barje zajedno s kulturom zvonolikih pehara tehnika ukrašavanja ubodima i otiskom konopca (T. 25—29, 31).

Utjecaji kulture zvonolikih pehara ipak su najčešće došli do izražaja na obalnom pojasu. Tako je s tom kulturom posebno vezana keramika s gradine Sv. Spas i iz pećine Tradanj. Isto tako kremeni predmeti ove faze, osobito strelice i strugala, imaju cjelovite i najbliže analogije u toj kulturi, kao uopće u eneolitu na zapadnom Mediteranu (T. 28: 7—10; 27: 3—5).[137]

Slične posude s više nogu kao u Rubežu nalaze se npr. na Sardiniji.[138] U kulturi zvonolikih pehara sličan je i sistem križnog ukrasa.[139]

Veoma sličnu pojavu na zapadu predstavlja ukras nizovima šrafiranih trokuta i cik-cak vrpci kao na Sardiniji,[140] posebno u kulturi zvonolikih pehara u Španiji,[141] jednako kao u Grapčevoj špilji,[142] što će biti rezultat uporednog razvoja u sličnim uvjetima, jer isti motivi u Dalmaciji imaju izravnu predaju iz danilske faze, tj. kod nas su mnogo stariji nego na zapadu, kad se javljaju tek u kulturi zvonolikih pehara.

Analognu pojavu na našoj obali i na zapadnom Mediteranu posebno predstavlja ukrašavanje keramike pomoću bradavičastih izbočenja, kakvo je kod nas poznato u Kašiću u sjevernoj Dalmaciji, pa na koničnoj posudi u Pečini na Doleh (Grotta presso Samatorza) kod Trsta (T. 28: 11).[143] Takav oblik i ukras nalazi se u kulturi Remedello u sjevernoj Italiji,[144] zatim u zadnjem ili trećem stupnju Ripoli kulture u srednjoj Italiji,[145] kao i u eneolitu u Apuliji,[146] a veo-

[136] J. Guilaine, sp. dj. u bilj. 132, T. 3: 10, 12; 37: 2; 50: 3; 6. H. N. Savory, *Spain and Portugal, The Prehistory of the Iberian Penninsula* (London 1968) T. 38.

[137] A. del Castillo, El neoeneolítico u: R. M. Pidal, *Historia de España* 1 (Madrid 1954) seg. ed., sl. 444 i d.

[138] *Piccola guida della preistoria italiana* (1962) T. 24: 45. A. Radmilli, *Preistoria d'Italia* (Firenze 1963) sl. na str. 17.

[139] A. del Castillo, sp. dj. u bilj. 137, sl. 498 i dr.

[140] *Piccola guida della preistoria italiana* (1962) T. 24: 50.

[141] A. del Castillo, sp. dj. u bilj. 137, sl. 494, 506.

[142] P. Korošec, sp. dj. u bilj. 5, T. 2: 1.

[143] F. Leben, sp. dj. u bilj. 3, T. 9: 1.

[144] *Piccola guida della preistoria italiana* (1962) T. 24: 26, 27.

[145] G. Cremonesi, Il villagio di Ripoli alla luce dei recenti scavi, *Riv. di scien. preistor.* 20/1 (1965) sl. 13: 5, 10, 12.

[146] A. Radmilli, *La preistoria d'Italia* (Firenze 1963) sl. na str. 291.

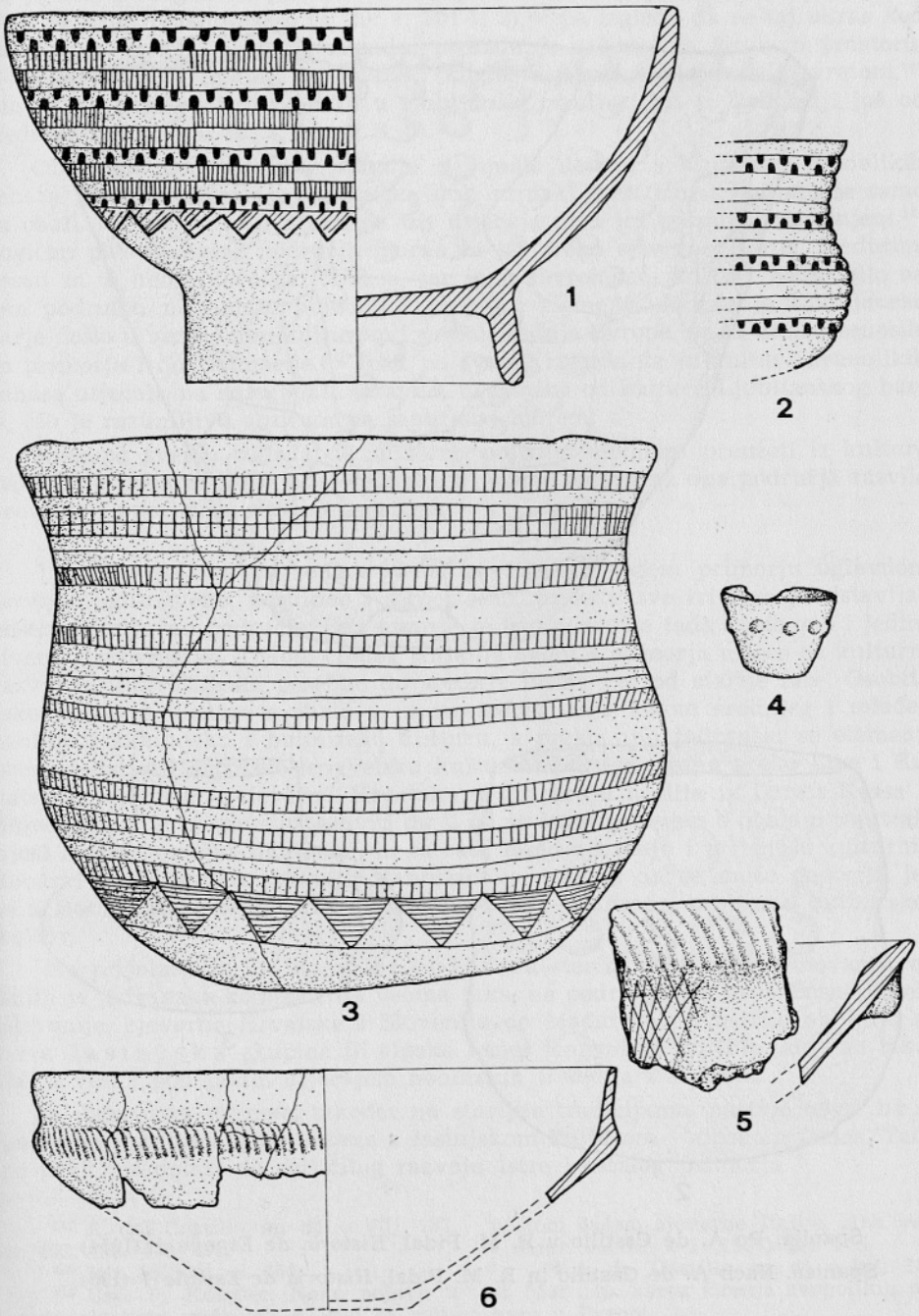
T. 29. 1—3 kultura zvonolikih pehara, 4 Remedello kultura, 5, 6 vinčanska kultura, Bapska.

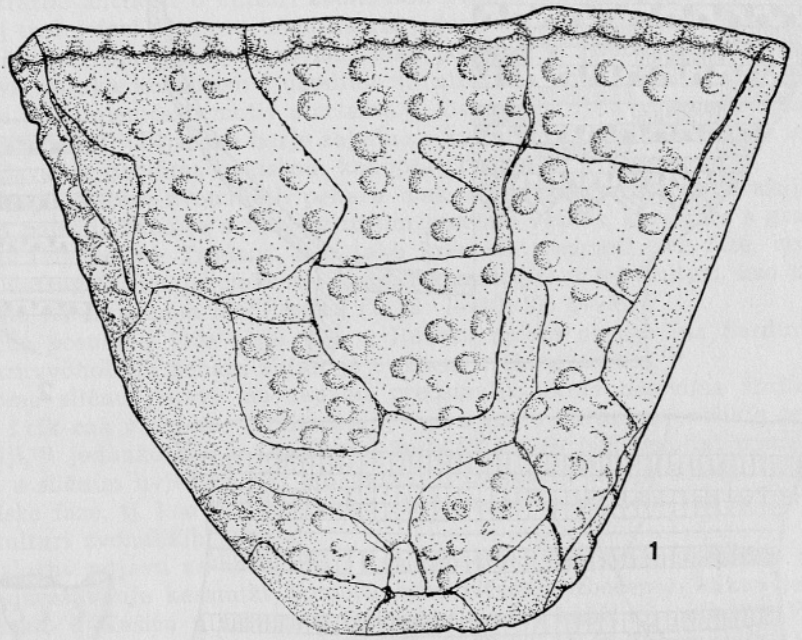
1—3 po J. Guilaine, *La civilisation du vase campaniforme* (1967); 4 po *Piccola guida della preistoria italiana* (1962); 5, 6 po S. Dimitrijević, *Sopotsko-lenđelska kultura*, Monographiae arch. 1 (1968)

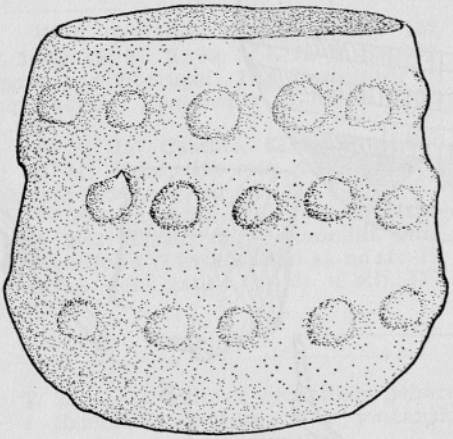
T. 29. 1—3 Glockenbecher-Kultur, 4 Remedello-Kultur, 5, 6 Vinča-Kultur, Bap-Kultur.

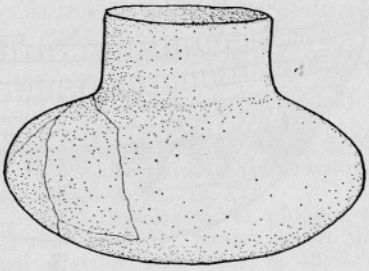
1—3 nach J. Guilaine, *La civilisation du vase campaniforme* (1967); 4 nach *Piccola guida della preistoria italiana* (1962); 5, 6 nach S. Dimitrijević, *Sopot-Lengyel-Kultur*, Monographiae arch. 1 (1968)

Š. BATOVIĆ T. 29

Španija. Po A. de Castillo u R. M. Pidal, *Historia de España* 1 (1954)
Spanien. Nach A. de Castillo in R. M. Pidal, *Historia de España* 1 (1954)

ma je čest u megalitskoj kulturi starijeg eneolita, koji prethodi kulturi zvonolikih pehara u Španjolskoj (T. 29: 4; 30: 1, 2),[147] pa izgleda da se taj ukras kod nas razvio kasnije nego na zapadu, premda je raširen na širokom prostoru. U isto vrijeme u Španiji se nalaze i kuglaste posude sa cjevastim vratom,[148] kao u Slovenskom primorju ili u ljubljanskoj kulturi, ili u Dalmaciji još od srednjeg neolita (T. 30: 3; 28: 1; 6: 5).

Oba naša područja bez sumnje su imala doticaj s kulturom zvonolikih pehara. Neki su elementi zajednički, dok su neki specifični i javljaju se samo na obali. Putevi i način primanja tih utjecaja nisu još potpuno razjašnjeni.[149] Logičan put do našeg područja morao bi ići preko sjeverne Italije. Međutim, dosad za to nema dovoljno dokaza, jer se u suvremenoj kulturi Remedello na tom području ne nalaze pojedini spomenuti elementi. Možda je Ljubljansko barje došlo u vezu s tom kulturom i preko srednje Evrope, pa ih dalje prenosilo na primorje i do Dalmacije.[150] Ipak po svemu izgleda da je kultura zvonolikih pehara utjecala na našu obalu izravno, nezavisno od kulture Ljubljanskog barja, što je razumljivo obzirom na saobraćaj morem.

Ipak po svemu izgleda da su samo pojedini elementi preuzeti iz kulture zvonolikih pehara. Neke su se jednake ili slične pojave na oba područja razvile neovisno i uporedo u sličnim uvjetima.

Iz svega se vidi da se neolit na čitavom našem primorju uglavnom razvijao jedinstveno, postupno i samostalno, pa kroz sve tri faze predstavljao posebno kulturno područje. Bez sumnje je isto područje tada nastavalo i jedinstveno stanovništvo. Tokom cijelog trajanja neolit s primorja utječe na kulturni razvoj u unutrašnjosti, posebno do srednje Bosne već od starije faze. Osobito jako kretanje kulture s obale u unutrašnjost traje tokom srednjeg i mlađeg neolita u kakanjsku i butmirsku kulturu, a preko njih jadranski se elementi prenose dalje u sopotsko-lengyelsku kulturu. S druge strane preko Like i Hrvatskog primorja u sjevernu Hrvatsku, a pri kraju neolita iz Istre i Krasa u Sloveniju. Nije moguće ustanoviti da li su se istim pravcem s obale u unutrašnjost kretale etničke migracije, ili se radi samo o širenju i prijenosu kulturnih dobara. O izvjesnom kretanju stanovništva, izgleda da se može govoriti, jer se u Bosni nalaze brojni importirani predmeti s Jadrana, osobito u butmirskoj kulturi.

Na prijelazu iz neolita u eneolit na starim neolitskim osnovama, od kojih je jadranska komponenta veoma jaka, na području sjeverne Bosne, dijela Slavonije, sjeverne Hrvatske i Slovenije do Mađarske i Austrije oblikuju se nova lasinjska skupina ili alpska facies lengyelske kulture, koje su također u vezi i pod jakim utjecajem neolitskih tradicija s Jadrana.

U Istri u to vrijeme, također na starijim tradicijama, nastaje nova brijunska skupina, jako vezana s lasinjskom kulturom i alpskom facies. Tada po prvi put dolazi do različitog razvoja Istre i ostalog primorja.

---

[147] A. del Castillo, sp. dj. u bilj. 137, sl. 452, 453, 470, 471.

[148] Isti, ibidem, sl. 454.

[149] Usp. P. Korošec, Neke pojave u istočnoalpskom području u vezi sa zvonastom čašom sjeverne Italije, *Arh. rad. i raspr. JAZU* 4-5 (1967) 299 i d.

[150] A. del Castillo, sp. dj. u bilj. 137, sl. 553: usp. kartu širenja zvonolikih pehara u Evropi.

U Dalmaciji, Hercegovini i sve do istočne Bosne formira se posebna kulturna skupina, koja bi se mogla nazvati c e t i n s k a. Dijelom se dodirivala s lasinjskom i brijunskom, ali izgleda da je trajala nešto duže od njih. U toj skupini očituju se novi strani etnički i kulturni elementi doseljeni s istoka, najvjerojatnije indoevropske skupine, koji se očituju u prvom redu u naseljavanju gradina i pokapanju pod humke, a rušenju neolitskih naselja, ali su još veoma jaki autohtoni primorski elementi osobito u keramici. To su i prvi jači prodori s istoka i iz unutrašnjosti na primorje.

Ne može se ustanoviti da je vučedolska kultura izravno djelovala na naše primorje, jer se ona zaustavila u sjevernoj Bosni. Njeni elementi širili su se prema sjeverozapadu, pa posredno preko ljubljanske varijante, razvijene na osnovama lasinjske skupine ili alpske facies, najprije na sjeverni Jadran, a zatim obalom do Dalmacije, a s druge strane u sjevernu Italiju. Možda su vučedolski elementi dolazili do Jadrana i iz srednje Bosne, ali to nije sasvim jasno. U širenju vučedolske, odnosno ljubljanske kulture učestvovali su, čini se, njeni etnički nosioci, bar do sjevernog Jadrana i Italije, ali su i oni asimilirali autohtone elemente. Ljubljanska je kultura došla u dodir i poprimila brojne elemente kulture zvonolikih pehara, koji su na primorju došli posebno i izravno do izražaja, pa m l a đ i e n e o l i t na primorju ima izvjesna posebna svojstva, čime je donekle opravdan i poseban naziv 'Jadranska kultura', kako ga je nazvala P. Korošec. Svakako ova jadranska faza sadrži najbrojnije strane pojave. Samo nije jasno, da li to označava jake strane utjecaje, ili i izmjenu stanovništva. U cjelini tokom neolita očito je kretanje kulture s obale u unutrašnjost, a u eneolitu obrnuto, što su uvjetovali novi društveni i privredni odnosi, kao i nova proizvodna sredstva upotrebom metala.

Navedeni eneolitski elementi na ovom području predstavljaju po svemu osnovu za ilirsku etnogenezu i kulturu.

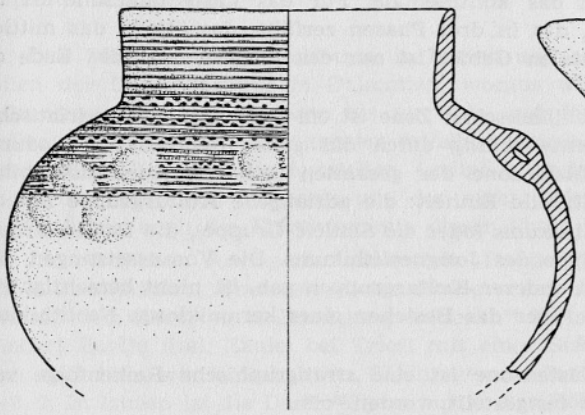
Die Beziehungen des adriatischen Küstenlandes zum Gebiet der südöstlichen Alpen im Neolithikum und Äneolithikum

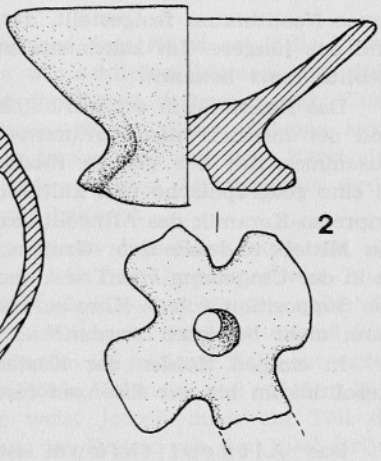
Der Autor behandelt Probleme und Kulturelemente im Neolithikum und Äneolithikum hauptsächlich im Gebiet des heutigen Sloweniens und nordwestlichen Kroatiens, oder von der Triester Bucht und Istrien hin bis nach Österreich, Ungarn und Kroatien im Zusammenhang mit den Beziehungen und der Entwicklung an der ostadriatischen Küste. Dabei weist er auf die mangelhafte Erforschung sowie die Unzulänglichkeit des Materials und der Dokumentation hin.[1—7]

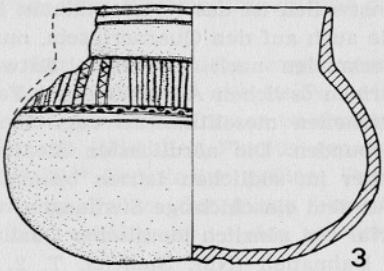
T. 31. Ljubljanska kultura, Ljubljansko barje. Po P., Korošec, *Najdbe s koliščarskih naselbin pri Igu na Ljubljanskem barju*, Arh. katalogi Slovenije 3 (1969)

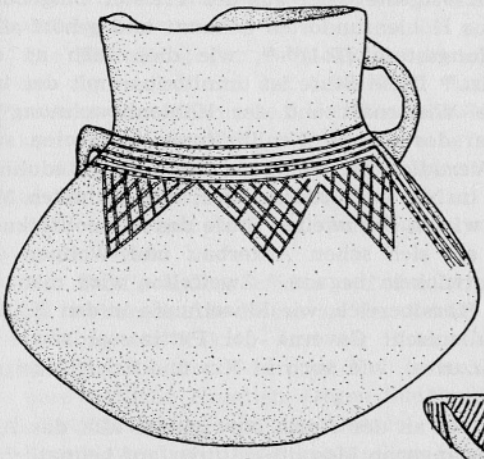
T. 31. Ljubljana-Kultur, Ljubljansko barje (Moor von Ljubljana). Nach P. Korošec, *Najdbe s koliščarskih naselbin pri Igu na Ljubljanskem barju*, Arh. katalogi Slovenije 3 (1969)

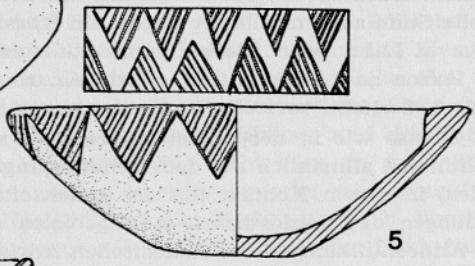
Š. BATOVIĆ T. 31

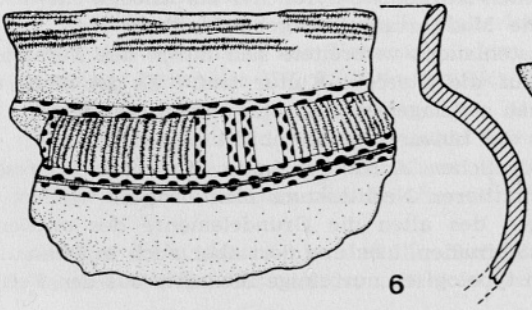

1

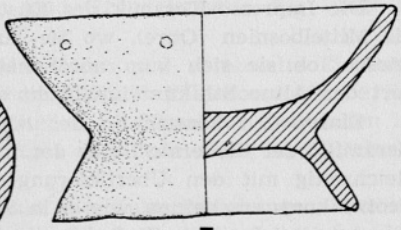

2

3

4

5

6

7

Tatsache ist, daß sich im angeführten Raum zwei neolithische Bereiche befinden: das küstenländische und das kontinentale. Für das küstenländische ist das ganze Neolithikum festgestellt, das in drei Phasen zerfällt: das ältere, das mittlere und das jüngere. Im kontinentalen Gebiet ist nur das jüngere oder das Ende des Neolithikums bekannt.

Das Neolithikum der küstenländischen Zone ist ein Bestandteil der adriatischen und der mediterranen Kulturentwicklung durch das ganze Neolithikum hindurch. Zusammen mit der ganzen Küstenzone der gesamten östlichen Adriaküste bildet es eine geographische und kulturelle Einheit: die adriatische Kulturgruppe mit der Impresso-Keramik des Altneolithikums (oder die Smilčić-Gruppe), die Danilo-Gruppe des Mittel- und die Hvar-Gruppe des Jungneolithikums. Die Voraussetzungen, daß es in der Umgebung von Triest anderer Kulturgruppen gab, ist nicht berechtigt.[12—14] Die Supposition von J. Korošec über das Bestehen eines keramiklosen Neolithikums kann nicht bewiesen werden.[15]

In einigen Höhlen der Küstenzone ist eine stratigraphische Reihenfolge vom Mesolithikum bis zur Eisenzeit festgestellt worden.[16—18]

Das Altneolithikum ist wenig bekannt. Es teilt sich in zwei Stufen. Einstweilen ist das Altneolithikum im Karstgebiet oder aus der Triester Umgebung, wie auch auf den Quarnerinseln, nur aus Höhlenfundorten bekannt und gehört allen Merkmalen nach zur ersten Entwicklungsstufe (T. 1)[19, 21], wie dies auch an der übrigen östlichen Adriaküste der Fall ist.[22] Diese Stufe ist unmittelbar mit der traditionellen mesolithischen Jagd-Sammel-Wirtschaft und der Höhlenbewohnung[23, 24] verbunden. Die nördlichsten Siedlungen des älteren Neolithikums im Freien sind bisher im südlichen Istrien bekannt (Verudica bei Pula und Ižula bei Medulin).[20] Dies sind einschichtige Siedlungen, wie in Nin in Norddalmatien, und enthalten Material von gänzlich identischer Qualität wie in der zweiten Stufe des Altneolithikums in Dalmatien (Nin, Smilčić), T. 2, 3, als sich schon Ackerbau und Wohnen auf offenem fruchtbarem Grundstück zu entwickeln begann.[25] Zweifellos wird man die zweite Stufe auch nördlicher finden, im Karstbereich, wie Einzelfunde in den Höhlen Pejca v Lašci oder Vlaška jama (italienisch: Caverna del Pettirosso) sowie in der Pečina na Leskovcu (ital. Grotta Azzurra), wie auch in Nin und Smilčić zeigen. T. 2: 3, 5—12.[26—29]

Ebenso wie in der ganzen Küstenzone an der Adria entwickelte sich das Altneolithikum allmählich aus den vorhergegangenen Mesolithkulturen auf heimatlichen Boden, in engem Kontakt mit der gleichzeitigen Phase in Süditalien. Direkte Verbindungen des nordöstlichen Adriagebietes mit Italien bestanden nicht, weil sich das Altneolithikum an der italienischen Adriaküste nördlicher bis Ancona entwickelt hat, Ligurien ist aber ans westliche Mediterrangebiet gebunden.[34—36a, 39, 40]

Die Impresso-Keramik des Küstenlandes verbreitete sich durch das Neretvatal bis Mittelbosnien (Obre), wo sie auf die Starčevo-Kultur traf.[37] Es ist nicht erwiesen, ob sie sich vom nördlichen Adriagebiet nach Slowenien verbreitete, da dort das Altneolithikum (vielleicht die Linearkeramik)[38] nicht belegt ist.

Einstweilen können an der nördlichen Adria die dritte Stufe der Impresso-Keramik oder die erste Stufe des mittleren Neolithikums nicht isoliert werden, da gleichzeitig mit den Überlieferungen des alten die Grundelemente des mittleren Neolithikums erscheinen, wie es in Süditalien, hier und dort aber auch in Dalmatien bekannt ist.[41] In diese Stufe können typologisch nur einige Elemente aus den Pečina

na Leskovcu und Pejca v Lašci (T. 2: 9—13) eingeordnet werden, doch sind sie stratigraphisch nicht isoliert.[42]

Das Mittelneolithikum in Istrien und auf dem Karst zeigt die Eigenheiten der Danilo-Gruppe in Dalmatien, woraus wir schließen können, daß diese Kulturgruppe nach Nordwesten bis zur Soča und den Alpen verbreitet war. Einstweilen kann man an der ganzen östlichen Adriaküste in dieser Gruppe keine wesentlichen Unterschiede feststellen. Lediglich in Istrien und auf dem Karst sind wegen des spärlichen Materials und der nicht differenzierten Stratigraphie weder die Evolution noch die Einzelelemente dieser Phase bekannt.

Im nördlichen Adriagebiet nimmt die Danilo-Phase denselben Raum ein wie das Altneolithikum. Überreste dieser Phase wurden in der Umgebung von Triest und auf dem Karst an 14 Fundorten entdeckt.[43] T. 4, 5. Alle sind Höhlen, außer der Fundort Žavlje (ital. Zaule) bei Triest mit einer Siedlung im Freien.[44] Gewiß wird man auch hier, wie in Dalmatien, Siedlungen im Freien in größerer Zahl entdecken. T. 6, 7. In Istrien ist die Danilo-Phase nur in der Höhle Vešanska peć auf dem Berg Učka bekannt,[45] Eigenheiten der Danilo-Kultur weist jedoch auch ein Teil des Materials aus der noch nicht bearbeiteten Siedlung im Freien von der Insel Brijun (Brioni) auf, während der Großteil des Materials aus dem Jungneolithikum und dem Äneolithikum stammt.[46]

Die Einteilung der Danilo-Phase kann für Istrien noch nicht vorgenommen werden. In Istrien und auf dem Karst finden sich größtenteils alle in Dalmatien vertretenen Grundelemente.[49] Von den charakteristischen Keramikformen ist einstweilen nur die glockenförmige Plastikgattung unbekannt (fälschlich Phallus genannt), außer eines Exemplars aus der Vlaška jama (T. 5: 4).[50] Der einzige größere Unterschied im Vergleich mit Dalmatien ist zur Zeit das Fehlen der feinen bemalten Keramik in Istrien und auf dem Karst, was wohl zufällig ist — des spärlichen Materials wegen.

Die Danilo-Kultur wirkte auf das Hinterland viel ausgedehnter und stärker als die vorhergehende Phase an der Adria. Sie spielte eine wichtige Rolle bei der Entwicklung der Kakanj- und der Butmir-Kultur in Bosnien, vereinzelte Elemente wirkten auf die Sopot-Lengyel-Kultur in Slawonien ein, über die Lika aber auf das nordwestliche Kroatien. Gegen Süden übte die Danilo-Kultur ihre Wirkung bis nach Ostjugoslawien hin aus (Kosovo). Die Verbindungen Istriens und des Karstes mit dem slowenischen und kroatischen Hinterland sind nicht klar, da das mittlere Neolithikum nicht bekannt ist, doch sie müssen intensiv gewesen sein, worauf die starken Danilo-Traditionen im Spät-Neolithikum hinweisen, die auch über die Einflüsse der Hvar-Kultur her kommen konnten.[66, 67] Die Elemente der Bükk-Kultur in der Pečina pod Steno (Grotta delle Gallerie), T. 8.: 11, 15, welche A. Radmilli anführt,[68] stammen nicht aus Ungarn, sondern sind Grundelemente des Jungneolithikums aus Dalmatien (IV. Stufe in Smilčić), T. 10: 4.

Die Pintaderen, Gefäße mit viereckigem Mundsaum und vereinzelte Elemente der Sasso-Fiorano- und der Chiozza- oder Pescale-Kultur[56—63] sind spezifische Erscheinungen in Istrien und auf dem Karst und stellen Einflüsse aus Norditalien im Laufe des Jungneolithikums und des Äneolithikums dar, doch nicht im Mittelneolithikum.

All dies weist darauf hin, daß die Merkmale, die Kulturbeziehungen, Verbindungen und die Entwicklung des mittleren Neolithikums in Istrien und auf dem

Karst gleich sein werden, wie auch in der Beziehung zur ganzen Danilo-Gruppe. Ebenso gilt dies auch für die Entstehung und Entwicklung dieser Gruppe, die höchstwahrscheinlich durch eine allmähliche autochtone Entwicklung auf den Grundlagen des Altneolithikums entstanden ist, bereichert durch neue Errungenschaften aus dem Kontakt mit den benachbarten Kulturen auf dem Balkan und in Italien (im südlichen und mittleren). Der Beweis für einen Migrations- oder einen fremden Ursprung der Danilo-Kultur kann nicht erbracht werden.[69, 70]

Das Jungneolithikum hat in Gänze die Merkmale der Hvar-Phase an der ganzen östlichen Adriaküste. Im Karstgebiet befinden sich die Überreste dieser Phase in 10 Höhlen-Fundorten (T. 8, 9).[71, 72, 74, 75] In Istrien zeigt die Merkmale der Hvar-Phase ein Teil des Materials von der Insel Brioni, dies ist aber auch die einzige Siedlung im Freien. Einzelemente mit Merkmalen des Jungneolithikums wurden in der Höhle Cingarela bei Momjan (T. 9: 6—8),[76] im Ringwall Vrčin (ital. Castelliere di Montursino)[77] und Makadanj in Istrien entdeckt, wo es äneolithische und spätere Überreste gibt, doch ohne stratigraphische Angaben.[78—83] Diese Ringwälle stellen eine direkte Verbindung des Neolithikums mit späteren Perioden dar.

Alle Elemente aus Istrien und dem Karst sind charakteristisch und analog wie in der Hvar-Phase Dalmatiens (T. 8—12). Eine Ausnahme bildet nur die Kannelürenverzierung auf den Gefäßen aus der Höhle Pečina na Leskovcu (Grotta Azzurra; T. 9: 4),[78] wie sie häufig auf Brioni vorkommt und für das Äneolithikum charakteristisch ist.

Das Jungneolithikum ist im selben Gebiet verbreitet wie auch die früheren Phasen. Einstweilen fehlen einschichtige Siedlungen der Hvar-Phase, die stratigraphischen Angaben aber sind nicht verläßlich und so ist die Evolution dieser Phase nicht klar. Nach dem Stilsystem der Keramikornamente hat T. Bregant die Danilo-Gruppe in sieben, die Hvar-Gruppe aber in sechs Phasen eingeteilt,[84] doch kann das stratigraphisch noch nicht bestätigt werden. Mit Gewißheit können zwei Entwicklungsstufen der Hvar-Gruppe erkannt werden: die frühe mit starker Tradition der Danilo-Gruppe (Markova špilja auf Hvar, die Höhle Gudnja auf Pelješac, Obre in Mittelbosnien), und die jüngere, selbständigere und ausgeprägte Stufe, die aber dennoch auf den Grundlagen der Danilo-Phase beruht.

Einstweilen können aber doch drei Territorialvarianten des jüngeren Neolithikums an der östlichen Adriaküste beobachtet werden: die Hvar-Variante in Mitteldalmatien, die Lisičići-Variante im Inneren und die Smilčić-Variante (IV Stufe) im Nordteil des Adriagebiets.

In Istrien und auf dem Karst erscheinen Hvar- und Smilčić-Elemente. Es überwiegen die für die IV. Stufe in Smilčić eigentümlichen Elemente (T. 9, 10), besonders in der Pečina na Leskovcu (T. 9: 1—5),[85] doch sind sie häufig auch auf Brioni Die Hvar-Elemente sind am ausgeprägtesten in den Höhlen: Pečina pod Muzarji, Pejca v Lašci und in der Terezijina jama (T. 8: 10, 14, 17, 18, 20, 21, 24, 30, 31).[86]

Wie wir gesehen haben, datieren die intensiveren Verbindungen Istriens und vor allem des Karsts mit Norditalien ins jüngere Neolithikum. Die Verbindungen sind gegenseitig: aus Italien verbreiteten sich vorzugsweise Einflüsse aus den Kulturen Sasso-Fiorano oder Pescale und der ‚Cultura del vaso a bocca quadrata', auf diese Kulturen in Italien aber wirkte die Hvar-Phase in erster Linie mit ihren Spiral-, Mäander- und Girlandenmotiven (T. 12).

Die Hvar-Gruppe entwickelte sich durch Evolution aus der Danilo-Phase, denn ihre Grundmerkmale finden sich in der Danilo-Phase. Darum kann die Entstehung der Hvar-Phase nicht durch Migration bewiesen werden.

In dieser Phase kommt es erstmals zu Verbindungen zwischen dem küstenländischen und dem kontinentalen Teil Sloweniens, oder mit der sog. alpinen Fazies der Lengyel-Kultur des Jungneolithikums nach J. Korošec, bzw. der äneolithischen Lasinja-Kultur nach S. Dimitrijević im Gebiet vom nordwestlichen Kroatien bis Österreich und Ungarn u. ä.[87–88] Doch ist diese Kultur keineswegs eine Variante der Lengyel-Kultur, da sie lokale Eigenheiten und eine starke Adriakomponente enthält, andererseits aber auch nicht einheitlich ist. Außerdem ist die Lasinja-Gruppe weder chronologisch noch typologisch definiert, und enthält schon bloß im Rahmen Nordkroatiens drei Grundtypen von Material, was wohl den unterschiedlichen Zeitstufen entsprechen dürfte.

J. Korošec, besonders aber T. Bregant haben darauf hingewiesen, daß die Danilo- und die Hvar-Kultur eine starke Komponente beim Entstehen der alpinen Fazies darstellten,[89] die ans Ende des Neolithikums und an den Übergang ins Äneolithikum datiert wird. Sie zerfällt in zwei Stufen.[90] Die Elemente der Adriakulturen, überwiegend die Gefäßformen, sind viel stärker in der älteren Stufe (T. 13—17). Neben einigen Danilo- sind dies größtenteils Hvar-Elemente der Smilčić-Variante.[91–93] In der Lasinja-Kultur im nordwestlichen Kroatien unterscheidet man ebenso zwei Stufen und die adriatischen Einwirkungen sind sehr stark, doch sowohl in den Formen als auch in der Keramikverzierung (T. 20, 21). Dies sind aber überwiegend evolvierte Danilo-Elemente des jüngeren Neolithikums,[95, 96, 98, 99, 104] wogegen die Einflüsse anderer Kulturen schwächer sind.[97, 103] Einige Ornamentelemente binden sich ans Äneolithikum in Dalmatien[100–103, 105, 106] (T. 20: 1, 4, 13; 21: 1, 6, 7, 9; 22: 1, 2, 4, 5, 7, 9; 23: 5, 8; 24: 4).

Man kann den Schluß ziehen, daß die alpine Fazies und die Lasinja-Kultur eng verbunden waren und eine ähnliche Entwicklung erlebten, wobei die Adriakomponente des Jungneolithikums eine wichtige Rolle spielte. Wegen des unterschiedlichen Raums, der unterschiedlichen Folge und Verbindungen nahm jede Variante auf ihre eigene Weise die adriatischen Einflüsse auf: die Lasinja anscheinend früher, länger, reichlicher und direkt über die Lika und das Kroatische Küstenland, die alpine Fazies aber später und kürzere Zeit über Istrien, teilweise aber über die Lasinja-Kultur. Die Verbindungen des Küstengebiets mit der Lasinja-Kultur und der alpinen Fazies der Lengyel-Kultur sind jedenfalls im Jungneolithikum und im Äneolithikum außerordentlich stark. Zeitlich verbindet sich das Ende der Hvar-Phase mit dem Beginn der Lasinja-Kultur.

In der Siedlung auf Brioni in Istrien sind charakteristisch die konischen Gefäße mit Kannelüren auf dem Bauch, an der Adria im Neolithikum unbekannt, ferner halbkugelförmige und bikonische Schüsseln mit gleicher Verzierung oder mit Kannelüren am verdickten Mundsaum. Solche Formen sind im Neolithikum in Dalmatien bekannt, doch ohne derartige Verzierung. Gleiche Elemente befinden sich nur in der Grapčeva und in der Markova špilja in Dalmatien und in der Pečina na Leskovcu auf dem Karst, doch sind sie ans Neolithikum lediglich durch ihre Formen gebunden (T. 23: 4; 9: 4).[85, 108] Deshalb muß die Siedlung auf Brioni an den Übergang aus dem Neolithikum ins Äneolithikum oder an den Beginn des Äneolithikum datiert

werden, was auch vereinzelte identische Elemente aus Brioni beweisen, gefunden in späteren Ringwall-Siedlungen (Castellieri) in Istrien.

Gleiche Elemente wie auf Brioni sind zahlreich in der alpinen Fazies oder in der Lasinja-Kultur, nur ohne Kannelüren (T. 18, 19), was Istrien eng mit Slowenien und dem nordwestlichen Kroatien verbindet.[109] Höchstwahrscheinlich entwickelten sich diese Elemente in Istrien und Dalmatien auf den Grundlagen der Hvar-Phase und wurden dann von dort in die alpine Fazies und die Lasinja-Kultur sowie die Pescale Kultur in Italien übertragen.[110–112, 117, 118] Lediglich an der Küste hat die Überlieferung nicht die gleiche kannelierte Verzierung. Gleiche Ornamentik und gleiche Schüsseln findet man in der II. Stufe der Sopot-Lengyel-Kultur, doch sind die übrigen Formen verschieden und verbinden sich überdies auch chronologisch nicht.[113] In der synchronen I. Phase der Baden-Kultur erscheint eine identische Ornamentik,[114] doch sind die Formen verschieden und territorial nicht verbunden, da es in der Lasinja-Kultur keine Kannelüren gibt, mit Istrien ist sie aber nur durch die Gefäßformen verbunden. Die ähnlichsten Ornamente und Gefäßformen kommen in der D-1-Stufe der Vinča-Kultur vor (T. 29: 5, 6),[116] dagegen finden sich solche Elemente nicht im Zwischenraum der beiden Kulturen, in Westkroatien, Bosnien und der Herzegowina.

A. Benac hat daraus den Schluß gezogen, daß in Dalmatien im Laufe des Äneolithikums die Vučedol-, die Schnur- und die Lasinja-Kultur verbreitet waren, deren Verbreitung durch Migration aus dem Inneren erfolgt worden war, aus dem Westen habe sich aber die Glockenbecher-Kultur verbreitet.[120] P. Korošec hat das Äneolithikum in Dalmatien Adria-Gruppe benannt, die sich selbständig unter fremdem Einfluß entwickelt hat.[121]

Mit dem vollständigen Äneolithikum hört die intensive Einwirkung des adriatischen Küstenlandes aufs Innere auf, umgekehrt kommt es aber zur Einwirkung des Inneren aufs Küstenland, verursacht durch die Migrationen.

In der Küstenzone werden einstweilen im Äneolithikum zwei Phasen unterschieden, doch außerdem unterscheidet sich, wie wir gesehen haben, in der I. Phase Istrien (die Brioni-Gruppe) vom südlichen Küstenland.

Die erste Phase in Dalmatien (Kašić, Cetina, Biskupija, Rumin-Bitelić, Grapčeva špilja) oder die Cetina-Gruppe (T. 22, 24) war mit Istrien, der Lasinja-Kultur und der alpinen Fazies verbunden und übte auf diese Regionen ihren Einfluß aus. Sie hatte sich auf der Basis der einheimischen neolithischen Traditionen entwickelt, vor allem die Keramik, was keineswegs die ethnische Migration und Einzelerscheinungen, wie auch die Grabbestattung, negiert. Dieselbe Kultur ist auch in der Herzegowina und in Bosnien vertreten,[124–126] vereinzelt aber auch in Apulien,[127] wohin sie sich allem Anschein nach aus Dalmatien verbreitet hatte.

Die zweite Phase ist im ganzen Küstenland vertreten (Höhle Gudnja, Grapčeva špilja, Tradanj, Kašić, Ringwall Sv. Spas, Rubež, Pečina pod Steno, Orehova pejca, Pejca v Lašci, Ringwall Makadanj [T. 25—28]).[128, 129] Diese Phase hat im Küstenland größtenteils keine Kontinuität, außer vereinzelten Erscheinungen. Die vollständigsten Analogien befinden sich in der Ljubljana-Kultur (oder der Kultur des Ljubljansko Barje [Laibacher Moor], T. 31),[130–135] zahlreich sind jedoch auch die Analogien in der Glockenbecher-Kultur Westeuropas (T. 29).[132, 136–148] Das Karstgebiet stimmt mit beiden Phasen der Ljubljana-Kultur überein, wogegen in Dalmatien nur die Elemente der Phase II (Ig-II) anzutreffen sind. Deshalb kann man schließen, daß sich die zweite Äneolithphase im Küstenland wahrscheinlich durch die Migra-

tionsvermittlung der Kultur des Ljubljansko Barje (Laibacher Moor) verbreitet hat, zunächst auf den Karst und nach Istrien, später aber ins übrige Küstenland. Die einzelnen Elemente dieser Phase sowohl aus dem Küstenland als auch aus dem Ljubljansko Barje haben ausgeprägte Ähnlichkeiten, insbesondere in der III. Phase der Glockenbecher-Kultur.[136] Die Einflüsse der Glockenbecher sind stärker in der Küstenzone,[137—147] einige Analogien sind übrigens auch spezifisch fürs Küstenland, wie z. B. die Verzierung mit warzenförmigen Buckeln (T. 28: 11; 29: 4; 30: 1, 2), oder die geometrischen Motive. So scheinen sich einige Elemente parallel ohne unmittelbare Einwirkungen entwickelt zu haben.[140—147] Demnach scheint die Glockenbecher-Kultur unser Küstenland auch unabhängig von der Ljubljana-Kultur beeinflußt zu haben, wahrscheinlich über Italien.

Das Neolithikum hat sich im ganzen östlichen Küstenland größtenteils selbständig, einheitlich und stufenweise entwickelt, und so hat es durch alle drei Phasen ein besonderes Kulturgebiet dargestellt, das auf die Entwicklung im Inneren, bis Mittelbosnien hin, vom Altneolithikum weiter, besonders aber im Laufe des mittleren und jüngeren Neolithikums bis hin zur Vinča- und Sopot-Lengyel-Kultur eingewirkt hat, und schließlich auch auf Nordkroatien und Slowenien. Die Lasinja-Gruppe oder die alpine Fazies der Lengyel-Kultur stehen unter starken Einfluß der neolithischen Traditionen aus der Adriaregion. In Istrien entsteht am Übergang aus dem Neolithikum ins Äneolithikum auf der Basis der alten Traditionen die neue Brioni-Gruppe, eng mit der Lasinja-Kultur und der alpinen Fazies verbunden. Damals kommt es zum erstenmal zu einer unterschiedlichen Entwicklung Istriens und des übrigen Küstenlandes. In Dalmatien, in der Herzegowina und in Bosnien formiert sich die besondere Cetina-Kultur, die sich mit der Brioni- und der Lasinja-Kultur berührte. In dieser Gruppe erscheinen erstmals neue fremde ethnische und kulturelle, aus dem Osten, höchstwahrscheinlich aus der indoeuropäischen Gruppe, eingewanderte Elemente. Sie zeigen sich vor allem in der Besiedlung von Ringwällen, der Bestattung in Hügelgräbern, doch sind die autochthonen Elemente noch immer sehr stark. Es ist nicht festzustellen, daß die Vučedol-Kultur unmittelbar aufs Küstenland eingewirkt hat, schon über die Ljubljana-Variante, zuerst aufs nördliche Adriagebiet und dann die Küste entlang auf Dalmatien. Die Ljubljana-Kultur hat eine Reihe von Elementen der Glockenbecher-Kultur aufgenommen, die besonders im Küstenland zum Ausdruck gekommen sind, und so ist fürs jüngere Äneolithikum die Bezeichnung »Adriatische Kultur« bis zu einem gewissen Grad berechtigt. Die äneolithischen Elemente stellen in diesem Gebiet die Grundlage für die Entwicklung der illyrischen Ethnogenese und Kultur dar.

DIE KULTURELLE UND CHRONOLOGISCHE EINORDNUNG DES NEO- UND ÄNEOLITHIKUMS IN KÄRNTEN

WALTER MODRIJAN

Landesmuseum Joanneum, Graz

Wir haben bekanntlich Grund zur Annahme, daß sich in Mittelmeer-Asien die älteste Bauernkultur aus den späteiszeitlichen und früh-nacheiszeitlichen Übergangskulturen entwickelt hat. Und da man trotz der Priorität des Nahen Ostens und mancher Abhängigkeit von dort mit der Auffassung sympathisiert, daß Kulturlandschaften wesentlich durch selbständige Veränderungen innerhalb ihrer Bereiche mitgeprägt werden, ist jeder Nachweis mesolithischer Spuren erwünscht. Allerdings wären gut vorbereitete Ausgrabungen eine Vorbedingung, weil Zufallsaufschlüsse meist wenig attraktiv sind.

Wenn man nun an die frühe Bauernkultur und damit an das Neolithikum in Kärnten denkt, sollte man sich der Vollständigkeit wegen doch an einen zwar nicht gerade spektakulären und heute fast vergessenen Zufallsfund bei Millstatt erinnern, weil er interessante Ausblicke eröffnet, obwohl er durch seine im Sinne unserer fachlichen Ansprüche nicht kontrollierte Bergung einen Schönheitsfehler aufweist (*Archaeologia Austriaca* 4 [1949] 74: F. Brandtner, Das Niedermoor von Sappl, Kärnten):

> Bei der Entwässerung und Kultivierung des 800 m hoch am Fuße der Millstätter Alpen gelegenen Niedermoors von Sappl fand man in 1,3 m Tiefe knapp unter der Basis des Torfes einen 11 cm langen Feuersteinabschlag aus ortsfremdem Gestein — petrographische Kenner schließen nicht aus, daß es der in den Karawanken und Julischen Alpen vorkommende Feuerstein ist — der zwar typologisch nicht charakteristisch, aber das Produkt gekonnter Schlagtechnik ist. Ein zugehöriger Siedlungsplatz konnte nicht festgestellt werden und es scheint, daß der Zufallsfund auch nur zufällig einst hierhergekommen ist. Daß die Fundlage knapp unter der Basis des Torfes, die ja nicht kontrolliert werden konnte, sondern nur nach den Angaben des Finders angenommen werden muß, stimmen kann, geht aus der Untersuchung des Fundstückes hervor, das keine Spuren durch Huminsäuren zeigt, was beim längeren Liegen im Torf unvermeidlich wäre. Wenn man nun die pollenanalytischen Aufschlüsse, die man gewonnen hat, in die Betrachtungen miteinschließt, ist der Fund von grundsätzlicher Bedeutung für die Datierung.

Unter der Voraussetzung, daß die Fundangaben stimmen, müßte er an die Grenze zwischen Mesolithikum und Neolithikum gesetzt werden, und zwar in eine ausgeprägte Wärmeperiode der Nacheiszeit um 4500 v. Ch. Es ist bekannt, daß bisher in Kärnten dafür keine Anhaltspunkte gegeben sind und dadurch selbstverständlich auch mit diesem Fundergebnis kein endgültiger Hinweis auf die frühe Geschichte der bäuerlichen Besiedlung Kärntens. Der Ackerbau müßte in nicht mehr als 1 Kilometer Entfernung vom Fundort Sappl angenommen werden, weil wegen des beschränkten Flugvermögens der Getreidepollen diese nicht in so großen Prozentsätzen auftreten könnten, wie es hier der Fall war. Für eine menschliche Ansiedlung in der Nähe würden auch Pflanzen, wie die kleine Brennessel sprechen. Darnach wäre zumindest um 3000 v. Chr. schon mit planmäßigen Ackerbau in Kärnten zu rechnen und der Fund wäre für die gesamte Urgeschichtsforschung in Mitteleuropa von Bedeutung.

Doch wir müssen in unserem heutigen Referat sozusagen zur »Wirklichkeit« zurück, die besagt, daß Kärnten mit dem übrigen südlichen und südostlichen Österreich das Schicksal teilt, daß das Neolithikum und das Äneolithikum zu jenen urgeschichtlichen Forschungsbereichen gehören, in denen bisher das meiste dem Zufall überlassen wurde, der bekanntlich ein recht unsicherer Regiseur ist. Und da seit dem 1954 erschienenem Buche von Richard Pittioni über die *Urgeschichte des österreichischen Raumes* nicht wesentlich Neues aufgedeckt oder geschrieben wurde, wollen wir uns im allgemeinen — um keine Verwirrung zu stiften — an den dort abgesteckten Rahmen halten.

Selbstverständlich haben dabei auch Herleitungsfragen keine Rolle zu spielen, umso weniger, als die donauländische Welt, deren spätere Phasen für das Vordringen neolithischen Kulturgutes nach Kärnten entscheidend zu sein scheinen, eine verhältnismäßig klare Einheit zeigt, sodaß sie ihrem gesamten Inhalt nach nicht einfach aus einem anderen Kulturgebiet übernommen worden sein kann und somit auch nicht der Ausdruck bäuerlicher Wirtschaftsführung aus einem außereuropäischen Zentrum sein könnte. Unser meist aus Zufallsaufschlüssen stammendes Material hat einen Quellenwert, der lediglich für die Fundstatistik oder bestenfalls für die allgemeine Siedlungskunde ausreicht. Wir wissen, daß wir in Anbetracht der Bedeutung des Neolithikums für die Urgeschichtsforschung und der Bemühungen unserer Nachbarn darum sehr im Rückstand sind, dürfen aber diesen bedauerlichen Zustand nicht verschweigen!

Da es gemäß dem bisherigen Forschungsstand weder in der Steiermark, noch in Kärnten linearkeramische Funde gibt und die ihrerseits vom Südosten abhängige bemaltkeramische oder Theiß-Kultur in der »mährisch-niederösterreichischen-burgenländischen Gruppe« als Ausgangsbasis für die Beurteilung des steirisch-kärntnerischen Neolithikums genommen wird, wollen wir mit dem 776 m hohen Kanzianberg südlich von Villach am Fuße der Karawanken nahe der Ortschaft Mallestig beginnen, obgleich er in der Mitte Kärntens und nicht an der Ostgrenze liegt, weil die Unsicherheit in der Beurteilung des südösterreichischen Neolithikums zur Herausstellung des »Typus Kanzianberg« geführt hat. Vor allem auch deshalb, weil von dort das umfangreichste Fundgut stammt, daß H. Dolenz unter dem Titel »Jungsteinzeitliche Funde vom Kanzianberg bei Villach in Kärnten« in der *Wiener Prä-*

historischen Zeitschrift 25 (1938) unter Hinweis auf die verhältnismäßig umfangreiche Literatur vorgelegt hat.

Der Berg fällt — von wo immer man sich ihm nähert — schon von weitem auf, er ist eine natürliche, in Notzeiten besonders erwünschte Felsenfestung, zu der nur wenige Stellen Zutritt gewähren, falls man sich nicht durch Klettern ungewöhnlichen Zutritt verschafft. Es gibt dort oben Funde aus allen Perioden bis in die Neuzeit, beginnend mit dem Neolithikum. Man hat diesem, durch Sage und Aberglauben noch zusätzlich geheimnisvollem Berg seit der Mitte des vorigen Jahrhunderts eine Aufmerksamkeit geschenkt, die der Forschung wenig brachte. Jahrzehntelang hat ein »zünftiger« Schatzgräber ohne fremde Hilfe vergeblich nach Schätzen gegraben und von ihm stammen auch die ersten jungsteinzeitlichen Funde, die wir kennen. Wie Dolenz, der im Jahre 1936 da oben sondierte und feststellen konnte, daß zwar keine jungsteinzeitlichen Gräber, aber auch keine zusammenhängenden Siedlungsplätze vorliegen, herausfand, erstrecken sich die neolithischen Siedlungsplätze von der Westkuppe des Berges abwärts gegen Westen auf viele kleine Terrassen zerstreut bis an den Rand des Westabsturzes. »Oberflächenveränderungen, die durch Bergstürze und Erdbeben verursacht wurden, haben das ursprünglich geschlossene Siedlungsgebiet des Westhanges in ein zerklüftetes, von großen Felsbrocken durchsetztes Trümmerfeld verwandelt, so daß in diesem Gebiet Grabungen schon allein durch die körperlichen Anforderungen, die an den Ausgräber gestellt werden, sehr erschwert sind.«

Die Suchgräben des Jahres 1936 stießen meist schon in 40 cm Tiefe auf den Felsboden. Wo sie von 40 cm bis 1 m Tiefe erreichen konnten, fanden sich auch fundreiche Feuerstellen. Spitzen, Klingen, Pfeilspitzen, Stichel, Schaber aus Hornstein, weiters außer Glättern und Klopfsteinen auch Grünsteinbeile, und zwar stumpf-, schmal- und spitznackige Flachbeile und Lochäxte, fanden sich neben einfachen Knochengeräten und zahlreichen Tonerzeugnissen, wie Gefäßscherben, Spulen, Wirtel, Löffel und Stempel.

Als Besonderheiten aus diesem umfangreichen Fundgut werden im Tonwarenbestand die Löffel mit Stielhülle und die Tonstempel empfunden, sowie innerhalb des Steingeräteinventars die Silexgeräte. Sie fügen sich neben manchem anderen — wie einem schuhleistenkeilartigen Glättstein oder einigen spitznackigen Beilen — gut in den Rahmen der bemaltkeramischen Kulturformung und vertreten somit das donauländische Element. Das übrige weist jedoch in die neolithische Spätzeit und kann als Produkt verschiedener Einflüsse gewertet werden. Relativchronologisch müßte man also alles dem späten Neolithikum zuweisen. Die Möglichkeit, daß die donauländischen Elemente noch aus der Zeit vor dem aus verschiedenen Einflüssen erreichten Mischungsergebnis stammen, ist natürlich nicht von der Hand zu weisen, bei der Art des gewonnenen Materials aber nicht zu entscheiden. Ob Kärnten schon vor der Besiedlungsschicht von der Art Kanzianberg bäuerlich besiedelt war, ist auch nicht mit Gewißheit zu sagen, wie wir schon beim Fund von Sappl eingangs vermerkt haben.

Wie immer man das Problem sehen will, eines ist sicher: Der »Typus Kanzianberg« ist eine Notlösung, die gewiß verständlich ist, wenn man bedenkt, wie wenig das kärntnerische Neolith-Material — und auch das steirische — hergibt. Wie die Dinge liegen, ist es völlig unbestimmt, wann diese vor-

läufige Fassung fallengelassen wird oder ein festeres Fundament erhält. Es ist zu fürchten, daß man wieder nur auf einen Zufall warten muß!

Die in der Keramik zum Ausdruck kommende Mischung aus donauländischen und solchen Elementen, die von manchen als »nordisch« bezeichnet werden, ist für das kärntnerisch-steirische Gebiet typisch — die Schalen mit dem geknickten Profil, die häufige Einstichverzierung u. s. w. — und wird auch an anderen Orten im östlichen und südlichen Kärnten angetroffen.

Es ist klar, daß es wie überall auch in Kärnten zahlreiche Fundorte gibt, die nur das Fundmaterial gebracht haben, daß am haltbarsten und daher auch am häufigsten ist, nämlich die Steinbeile. Zu den Funden vom Kanzianberg sind u. a. solche von Ossiach zu erwähnen. Es ist nicht der Zweck dieses kurzen Referates sie alle aufzuzählen, aber doch darauf hinzuweisen, daß solche Funde nicht nur wie die Besiedlungsspuren auf die östlichen und südlichen Landesteile beschränkt sind, sondern alle wichtigen Kärntner Täler zumindest als vom Neolithmenschen begangene deklarieren. Daß solche Funde manchmal auch auf Almen — der Fund von Gertrusk auf der Saualpe zum Beispiel liegt in 1800 m Höhe — und Übergängen von einem Tal zum anderen gemacht wurden, läßt den Hinweis auf Almwirtschaft der Weidebauern in dieser vom Klima begünstigten Zeit wahrscheinlich erscheinen.

Wenn auch nicht genügend erforscht, so auf Grund der bereits vorhandenen Funde doch genügend durchleuchtet; ist der Bereich um Villach, ein für Kärnten zu allen Zeiten außerordentlich wichtiger Siedlungsboden. Wie H. Dolenz unter »Altstraßen und Altsiedlungen im Stadtgebiet von Villach« in der *Carinthia I* 148 (1958) ausführt, ist das Zentrum des urgeschichtlichen Siedlungsgebietes des Villacher Beckens im Raume Federaun-Warmbad Villach zu sehen, während der heutige Stadtkern fundlos ist. Eine kleine jungsteinzeitliche Siedlung ist auf der Höhe des Federauner Sattels festgestellt worden, ohne daß man Einzelheiten und nähere Datierung kennt, dazu Streufunde auf dem Oberfederauner Felde. Die Besiedlungsspuren auf dem Teltschnigkogel, einer 695 m hohen Felskuppe als östlichster Ausläufer des Dobratsch, die wie ein Sporn in die Landschaft stößt und eine große Fernsicht bietet, mit Höhlen durchsetzt ist und durch Steilabbrüche geschützt zu allen Zeiten Schutz bieten konnte, diese Besiedlungsspuren beginnen gleichfalls am Ausgang der Jungsteinzeit. Die Steinbeile vom Teltschnigkogel und Möltschach und die endjungsteinzeitlichen Siedlungsfunde vom Federauner Sattel bilden so den Anfang des Siedlungskontinuums Warmbad Villach-Judendorf.

Nach den »Versuchsgrabungen in Kärnten«, die F. X. Kohla im 156 Jg. der *Carinthia I* im Jahre 1966 kurz publiziert hat, könnte auch der 2,5 km westlich von Feldkirchen gelegene, 790 m hohe Krahkogel eine spätneolithische Siedlung getragen haben. Schon die Lage aller bisher genannten Siedlungen spricht für spätes Neolithikum und einige werden noch dazu kommen. Daher wollen wir uns jetzt zur Abwechslung wieder ins Tal begeben.

Es geht um die einzige Stelle in Kärnten, wo man von einem Pfahlbau sprechen kann, nämlich um den Keutschacher See. In die Polemik, was Pfahlbauten nun wirklich sind, brauchen wir uns nicht einzuschalten, denn bei dieser schon seit über 100 Jahren bekannten, recht unregelmäßigen Anlage sind einige Pfähle einst tatsächlich im Wasser und andere auf festem Boden gestanden. G. Moßler hat unter »Neues zum vorgeschichtlichen Pfahlbau im

Keutschacher See« in der *Carinthia I* 144 (1954) darüber ausführlich berichtet, auch auf Grund von Untersuchungen, die sie als Leiterin eines Teams nach dem Kriege durchgeführt hat. Darnach hatte der »Pfahlbau« einen Umfang von 760 m², war also klein. Wenn man annimmt, daß eine Hütte etwa eine Fläche von 5 × 10 m benötigt, hätte man bei Einrechnung des sonstigen Bewegungsraumes 13—14 Hütten, Speicher oder Ställe unterbringen können. Da der vom Westwinde verursachte Wellenschlag bewirkt hatte, daß sämtliche Funde allochthon, also nur mehr an sekundärer Lagerstätte angetroffen werden konnten, läßt sich über die Gestalt der Siedlung nichts sagen. Das verwendete Holz ist wie bei den Pfahlbauten am Mondsee als in Mitteleuropa beheimatet festgestellt worden. Die palynologische, pollenanalytische Untersuchung konnte für die Datierung die Zeit von 2.500—2.000 v. Chr. erarbeiten. Es war eine länger dauernde Siedlung, worauf Reibplatten, Hüttenlehm, Holzkohle, Knochen, Stampfböden und die Keramik schließen lassen. Diese, anscheinend manchmal auch mit Trichterhals ausgestatteten verzierten und unverzierte Töpfe und Schüsseln mit Schulterknick entsprechen den typischen Tonwarenfunden Kärntens aus der späten Jungsteinzeit, wie wir sie schon kennengelernt haben: Einstiche, grobe Kerbenverzierung und Dreieck-Kerben, Fingernagelleisten; Strichverzierung, Henkel und Plastik (Knubben und Lappen) sind selten.

Der Fund eines Tonlöffels in Reifnitz am Wörthersee — allerdings auf einer Anhöhe — gilt manchen als Hinweis dafür, daß man auch am Wörthersee nach Resten der gleichen Kultur suchen sollte. Bis jetzt gab es Anhaltspunkte lediglich dort, wo der See verlandete, nämlich im Osten im Bereich der Sattnitz, also des Abflußes des Sees zur Glan. Doch die beiden Einbäume, die vor dem Kriege dort geborgen wurden, ließen sich auf Grund der fehlenden Befunde nicht ohneweiters für das Neolithikum reklamieren, sodaß sie keinen Beweis, sondern nur einen entsprechenden Forschungsanreiz boten. Im Klagenfurter Gebiet ist auch noch der Maria Saalerberg im nördlichen Teil der Landeshauptstadt durch einen Fund eines Tonlöffels mit der kurzen massiven Stielhülle für das späte Neolithikum siedlungsverdächtig. Darüber hat L. Franz in den *MAG* 61 (1931) im Aufsatz über »Die vorgeschichtlichen Altertümer Kärntens« im Zusammenhang mit Ausgrabungen auf dem Kulm bei Ettendorf insoferne zurückhaltend referiert, als gewisse Schlußfolgerungen dadurch vorläufige sind, weil man nicht genau sagen kann, was alles als zusammengehöriger Fund zu betrachten ist. Es könnte sich bei den Neolithfunden auch um Retardiertes aus der Bronzezeit handeln. Die Ausgrabungen bei Ettendorf wurden gemeinsam mit Dr. Richard Strelli, dem damaligen Abt des Stiftes St. Paul im Lavanttal unternommen, der darüber in den Sitzungsberichten zu den *MAG* 60 (1930) berichtet:

Der Kulm in der Nähe der Lavant ist ein Hügel mit steilen Hängen und einem Plateau von etwa 120 × 85 m. Vor dem Jahre 1929, als auf dem Plateau kreuz und quer Suchgräben gezogen worden waren, ist dort nie etwas gefunden worden. Nur die Lage hatte die Ausgräber zu Sondierungen veranlaßt. Auch diese lieferten großteils nicht einmal Streuscherben, doch an 4 Stellen in der östlichen Hügelhälfte in 20 m Tiefe Herdstellen. Das heißt, es waren Feuerstellen ohne Herdunterlage und rundherum lag Keramik, Stein- und Knochengeräte. Die Keramik, die der Verzierung nach mit der bisher aus Kärnten geschilderten spätneolithischen konform geht — auch zahlreiche

Bruchstücke der bekannten Tonlöffel waren darunter — bietet aber auch Aspekte, die als bronzezeitlich anzusprechen sind. Und da hier die Vergesellschaftung von typisch neolithischen Tonlöffeln mit dem übrigen schon deshalb klar zu erkennen ist, weil diese Feuerstellen in Anbetracht des Fehlens jeglicher Hüttenspuren doch nur eine kurzdauernde Besiedlung dokumentieren, fordert dies zur Vorsicht bei der Beurteilung des Fundmaterials heraus. Die für den Nachweis neolithischer Besiedlungs Kärntens etwas arg strapazierten Tonlöffel dürften hier weit in die Bronzezeit hinein erzeugt worden sein. Von den Steinbeilen müssen wir ja das gleiche für die Alpengebiete auch feststellen.

Die Funde vom Kulm bei Ettendorf im weiteren Bereich der Einmündung des Lavanttales in das Drautal entsprechen solchen lavantaufwärts vom Strappelkogel, unweit Forst bei Wolfsberg. Obwohl dort keine kontrollierten Grabungen durchgeführt wurden, auch keine Sondagen, sind die Fundbestände doch solche, daß sie auf eine dauernde Besiedlung schließen lassen und daher wohl noch ohne Zweifel in das Spätneolithikum hinunterreichen. Auch das Steinbeil-Material von hier ist differenzierter. Wir haben wieder eine Höhensiedlung vor uns, die auch in späterer Zeit wiederbesiedelt wurde. Die Keramik ist durch ein reichhaltiges Scherbenmaterial vertreten. Es gibt neben den unvermeidlichen Tonlöffeln mit der kurzen und dicken röhrenförmigen Tülle für einen Holzgriff verschieden verzierte Scherben und eine reizende neolithische Tonlampe schöner Form.

Der Einfluß der in verschiedenen Etappen und mit nicht immer gleicher Kraft von jenseits der Nordgrenze der mitteleuropäischen Lößverbreitungszone auf die donauländische Welt im fortgeschrittenen Neolithikum ausgeübt wurde und das kulturelle Bild in den Alpenländern veränderte und bereicherte, wird — nicht ohne Widerspruch — als »nordisch« bezeichnet. Er stammt bekanntlich gleichfalls von Bauernkulturen, die aber aus verschiedenen Gründen, zu denen auch eine andere Bodenbeschaffenheit zu zählen ist, unruhiger erscheinen, als die donauländischen, und daher zunehmende Unsicherheit hereinbrachten, gegen die man sich immer mehr in Höhensiedlungen auch kleineren Ausmaßes schützte. Daß die Megalithkultur früher auf das Donauland eingewirkt hat, als die Einzelgrabkultur, wird aus der Fundlage erschlossen, und der »Typus Pölshals-Strappelkogel« will in Ermangelung eventuell klärender Grabungsprofile dem zufälligen Fundbestand bei uns Grundlage und Ordnung geben. Zu diesem Typus zählen, wie der Name schon sagt, Teile des Fundkomplexes vom Strappelkogel, weiters Ettendorf und der Maria Saalerberg und natürlich auch Teile des reichhaltigen Fundbestandes vom Kanzianberg. Und schießlich die heute noch nicht genannten Steinkögelen bei Völkermarkt, zu deren Beurteilung auch die in der *Archaeologia Austriaca* 1 (1948) erschienene Arbeit von H. Müller-Karpe betragen will, die lautet: »Ein Scherbenfund der Laibacher-Moor-Kultur von den Steinkögeln bei Völkermarkt, Kärnten.« Der vielzitierte Fund eines Tonlöffels, wie es ihn in Ljubljana (Laibach) oder Vučedol nicht gibt, wurde auch hier gemacht, dazu gibt es aber hier auch einen charakteristischen Kreuzfuß einer Schale durch eingeschnittene Linien und Einstiche verziert. Der spätneolithisch-frühbronzezeitliche Kreis von Vučedol und Ljubljana ist ja in Österreich, also im nördlichen Grenzbezirk seiner Ausdehnung bisher hauptsächlich in Niederösterreich gut bekannt. Vom Gebiet unmittelbar nördlich der Karawanken wurde in dieser Richtung wenig bekannt, was wohl

in der Fund-Unsicherheit hinsichtlich der kärntnerischen Jungsteinzeit überhaupt begründet seit dürfte. Im Fundbestand vom Kanzianberg, Strappelkogel oder von Keutschach gibt es ja bestenfalls Anklänge. Auch der Kreuzfuß von den Steinkögelen weicht in Form und Verzierung von Vučedol und Ljubljana ab. Man wird bei solchen Funden auch nicht an einem Kontakteinfluß — Handel oder gar ethnische Beeinflußung — aus einem Zentrum denken, sondern lediglich an eine gemeinsame kulturelle Grundfärbung.

Leicht ist der Fundbestand nicht-donauländischer Herkunft in Kärnten nicht zu fassen, denn die Mannigfaltigkeit einerseits korrespondiert schlecht mit dem Umstand, daß das Vorhandene den Anforderungen unserer Zeit nicht gewachsen ist.

Singulär ist der Fund eines Einzelgrabes in St. Salvator bei Friesach geblieben, über den R. Pittioni in der *Carinthia I* 128 (1938) unter dem Titel »Ein bemerkenswerter spätneolithischer Fund aus St. Salvator bei Friesach« referierte. Neben den Skelettresten eines mindestens 40-jährigen Mannes fand sich eine Henkeltasse aus schwarzem Ton mit trichterförmigen Hals und schwach ausladendem Mundsaum. Der Bauchteil ist rundlich-bombenförmig, die Standfläche ausgeprägt. Die Halsfläche trägt annähernd parallel geführte Schnurabdrücke. Die Höhe des Gefäßes ist 10,2 cm. Man kann nur hoffen, daß dieser schöne schnurkeramische Fund in Kärnten nicht noch länger ein Einzelstück bleibt.

Über ein Äneolithikum besonders zu sprechen erübrigt sich in Anbetracht der Fundlage. Ein Kupferflachbeil aus Gurnitz bei Klagenfurt etwa oder Knauf-Lochbeile aus Kupfer aus Steindorf am Ossiachersee sind als eindeutige Nachbildungen von Steinvorlagen für das Äneolithikum Kärntens typisch. Siedlungskundlich lehren uns die Kärntner Funde, daß die Anlage kleiner Siedlungen auf Kuppen beliebt war. Zu den bereits genannten könnte man zum Abschluß noch Pemberg (zwischen Wietersdorf und Klein St. Paul) im Görtschitztal nennen, den Ottilienkogel bei Glantschach und den Odwinskogel bei St. Veit a. d. Glan.

Abschließend kann nur noch einmal betont werden, daß eine intensivere Forschung im neolithischen Bereich eigentlich erst einsetzen muß, damit befriedigendere Ergebnisse erzielt werden können.

Kulturna in časovna uvrstitev neolitika in eneolitika na Koroškem

Po kratkem uvodu — kjer avtor omenja, da so se v sredozemskih pokrajinah Male Azije razvile prve kulture primitivnega poljedelstva iz poznih ledenodobnih in poledenodobnih kultur — nas spomni na najstarejšo neolitsko, domala že pozabljeno najdbo s koroškega ozemlja. Pri kultiviranju barjanskih močvirnih tal pri Sapplu pod Millstattskimi Alpami so trčili na 11 cm dolg odbitek iz kresilnika (F. Brandtner, *Arch. Austriaca* 4 [1949] 72). Če upoštevamo stratigrafsko lego najdbe, palinološke analize plasti in obliko ter tehniko izdelave rezila, potem sodi najdba v prehodni čas med mezolitikom in neolitikom (4.500 pred n. št.). Od tega časa dalje

je torej na Koroškem pač treba računati z začetki načrtnejšega poljedelstva, a najdba sama bi morala zbuditi več zanimanja pri raziskovanju srednjeevropske prazgodovine, posebej pa k problematiki predkeramičnega neolitika.

Avtor se v referatu dalje izrazi, da Koroška skupaj z drugim južnim in jugovzhodnim avstrijskim ozemljem deli isto usodo, kjer neolitik in eneolitik nista bila nikoli načrtneje raziskovana, saj so bile skoraj vse najdbe slučajna odkritja. V domala enotni vsebini materialnih ostalin se opazijo elementi poznih neolitskih faz podonavskih kultur in elementi nordijskega izvora, ki se pomešani z domačimi elementi kažejo vendarle kot nekak lokalni »štajersko-koroški« pozni neolitik.

Največ materiala so odkrili na 776 m visokem Škocjanu pri Maloščah južno od Beljaka, ki ga poznamo kot škocjanski tip (»Typus Kanzianberg«) oziroma ga H. Dolenz opredeljuje notranjealpskemu neolitiku (*Wiener Präh. Zeitschrift* 25 [1938] 59). Posebno glinaste zajemalke z votlim držajem, pečatniki (pintadere), ploščate kamnitne sekire in kladiva, drugo kamnitno orodje (konice rezila, puščice, vbodala) in posode z ostro profilacijo bi lahko izražali pozne elemente kulturnega kompleksa podonavske slikane keramike, ki so se zlili s koroškim poznoneolitskim inventarjem.

Kamnitne sekire, podobne škocjanskim, so našli še v Osojah in visoko na Svinji planini pri pastirskih stanovih v Gertrusku. Tudi v bližnji beljaški okolici so odkrili znake pozne neolitske poselitve; manjše selišče je dokazano na Vetruvskem sedlu (Federauner Sattel) posamične najdbe pri Medgorjah (Oberfederaun), na Teltschnigkoglu (695 m) v pobočju Dobrača nad Beljaškimi Toplicami, v Möltschachu pa še v jamah v vzhodnih obronkih Dobrača (H. Dolenz, *Carinthia I* 148 [1958] 235). Poznoneolitska naselbina na vzpetini je stala tudi na 790 m visokem Krahkoglu, ki se dviga 2 km zahodno od Trga (Feldkirchen).

Edine koroške koliščarske najdbe izhajajo iz Hodiškega jezera (Keutschacher See). Značilen zanje je keramičen inventar, ki v oblikah in ornamentiranju posod izraza tipičen koroški poznoneolitski stil (G. Mossler, *Carinthia I* 145 [1954] 76; *Festschrift für R. Egger,* 3 [1945] 76). Istemu kulturnemu izrazu pripadajo fragmenti prevrtanih sekir in glinaste zajemalke iz Ribnice ob Vrbskem jezeru; keramične najdbe istega stila skupaj z zajemalko so našli v stanovanjski jami na Gosposvetski gori in na Kulmu pri Etni vesi. Ostanke trajnejše naselbine so odkrili še višje v Labotski dolini; ornamentirana keramika, zajemalke, kamnitne sekire in glinasta svetilka so najdbe iz Strappelkogla nedaleč od Forsta pri Volšperku.

Določene najdbe iz Strappelkogla se tipološko družijo z najdbami iz Pölshalsa pri Judenburgu na Štajerskem (R. Pittioni, *Schild von Steier* 2 [1953] 9) in so neki poseben poznoneolitski tip Pölshals-Strappelkogel z »nordijskim (megalitskim)« vplivom in kamor sodijo še nekatere najdbe s koroških najdišč. Opredeliti raznolike najdbe, ki na Koroškem nimajo podonavskega izvora, je na splošno težko že zaradi današnjega stanja raziskovanj, ki ne odgovarja modernim zahtevam in ko od leta 1954 izišle knjige R. Pittionija *(Urgeschichte des österreichischen Raumes)* iz tega prazgodovinskega obdobja nimamo novih podatkov.

Da imamo na Koroškem opraviti v resnici z nekim mešanim kulturnim izrazom, nam dokazuje še dvoje najdišč. V Steinköglu pri Velikovcu nastopata skupaj del vučedoloidne posode s križno nogo in zajemalka z votlim držajem (H. Müller-Karpe, *Arch. Austriaca* 1 [1948] 98; F. Kohla, *Carinthia I* 140 [1950] 82). S severa pa sega do tod kultura posamičnih pokopov (»Einzelgrabkultur«), ki se kaže v doslej edini najdbi iz St. Salvatorja pri Brežah (R. Pittioni, *Carinthia I* 128 [1938] 110); v moškem skeletnem grobu je bila trebušasta lijakasta posoda z vrvičastim ornamentom.

Glede eneolitika na Koroškem smo vezani samo na skromno gradivo. Sem sodijo že omenjene najdbe iz Steinkögla, dalje ploščata bakrena sekira iz Podkrnosa (Gurnitz) pri Celovcu in prevrtana bakrena sekira z gumbastim temenom iz Steindorfa ob Osojskem jezeru. Obe tipični eneolitski sekiri sta nedvomno posnetka kamnitnih vzorov. Da so bila manjša eneolitska selišča tudi na vzpetinah, dokazujejo še Pemberg (med Weitersdorfom in Klein St. Paulom), Ottilienkogel pri Klančah in Oldwingskogel pri Št. Vidu ob Glini.

DIE KULTURELLE UND CHRONOLOGISCHE EINORDNUNG DES NEO- UND ÄNEOLITHIKUMS IN DER STEIERMARK

WALTER MODRIJAN

Landesmuseum Joanneum, Graz

Wie für Kärnten kann man auch für die Steiermark nur sagen, daß das Neolithikum und die Ältere Bronzezeit Geschichtsperioden sind, die von der einschlägigen Forschung stiefmütterlich behandelt wurden und werden. Mit den Gründen hierfür wollen wir uns natürlich in diesem der Übersicht gewidmeten Vortrag nicht aufhalten, lediglich die Tatsache soll erwähnt werden, damit die Dürftigkeit der bisherigen Ergebnisse etwas erklärt wird.

Spätestens im 3. Jahrtausend v. Chr. ist jedenfalls auch das heute steirische Territorium jenem Kulturkreis zuzuzählen, in dem sich das frühe Dorfleben entwickelte, mit bäuerlicher Vorratswirtschaft und spezialisierter Geräte-, Tongefäß- und Gewebeherstellung, weiters mit Tierzucht, die sich auf Rind, Schwein, Schaf und Ziege und dem Hund als Helfer stützte.

Auch in Bezug auf die steirischen Funde ist die Forschung weit davon entfernt, am Anfang dieser durch Seßhaftigkeit, Domestikation, Tongefäßerzeugung und Steinschliff charakterisierten bäuerlichen Gesittung der Jüngeren Steinzeit etwa ein Übergangsstadium von der aneignenden zur produzierenden Wirtschaft zu erkennen, sondern es erscheinen auch hier die frühesten Stadien wie in anderen Teilen Mitteleuropas als etwas relativ Fertiges.

Wenn wir die materielle Kultur des jungsteinzeitlichen Mitteleuropas und damit auch der Steiermark näher betrachten, erkennen wir, daß der Westen und Norden unseres Erdteils und ebenso die Steppengebiete an der unteren und mittleren Donau eine besondere Rolle spielten. Aus dem 3. Jahrtausend v. Chr. — und ein höheres Alter können wir für die bisher bekannten neolithischen Funde Steiermarks nicht in Anspruch nehmen — gibt es vorzugsweise nur Steingeräte als haltbarste Zeugen der Tätigkeit der frühen Bauern. Polierte Lochbeile aus Serpentin, der in der Steiermark an verschiedenen Orten gewonnen werden kann, beherrschen den steirischen Fundbestand jener Zeit und setzen uns trotz Fehlens ausreichender Siedlungsfunde in den Stand, wenigstens einiges über das steirische Neolithikum auszusagen.

Auch wenn man in Betracht ziehen muß, daß die Fundverteilung eine zufällige sein kann, dürfte man nicht fehlgehen, das hügelige Gebiet zwischen Raab und Mur für die Besiedlung in dieser Zeit als besonders anziehend zu

betrachten. Aus den Lößgebieten etwa Niederösterreichs und vom Osten entlang der Flußläufe der Mur, Raab und Feistritz kommen allmählich Siedler auch in steirische Gebiete, die der Feld- und Viehwirtschaft den nötigen Anreiz boten. Die zeitlich frühesten Stücke, die gefunden wurden, weist ein Bereich auf, der durch das Viereck mit den Eckpunkten Graz, Feldbach, Radkersburg und Leibnitz umschrieben ist.

Der Kulturbereich, der nun am Ostrand der Alpen festzustellen ist, gehört zur großen Gruppe der Theiß-(Lengyel)-Kultur. Dazu sind auch die bereits im vorigen Jahrhundert gemachten Funde aus Herd-, Vorrats- oder Abfallgruben von Gleichenberg, die Tongefäßreste, Tonlöffel, Tongewichte, Tierknochen u. s. w. enthielten und, wenn es nicht Wohngruben waren, doch mit Wohnstätten des 3. vorchristlichen Jahrtausends in Beziehung zu bringen sind (*Festschrift des Naturwissenschaftlichen Vereins für Steiermark anläßlich der 48. Versammlung Deutscher Naturforscher und Ärzte* [Graz 1875]).

Mit Vorbehalt kann man auch von schwachen Siedlungsspuren im Murtal bei Peggau und im unteren Mürztal im Bereich Pogusch-Ofenbergerhöhle-Kindberg-Kapfenberg-Rettenwandhöhlen sprechen.

Mag es in dieser Welt nur wenig für uns erkennbare soziale Unterschiede gegeben haben, so ändert sich dies gegen das Ende des 3. Jahrtausends v. Chr. Viehzucht und Jagd finden durch zunehmend trockene Sommer günstigere Bedingungen vor — die Waldgrenze schiebt sich um etwa 200 m höher hinauf —, der Ackerbau wird dadurch allerdings weniger ertragreich. Gleichzeitig und sicher auch teilweise bedingt durch derlei Veränderungen gerät nördlich der mitteleuropäischen Lößverbreitungszone, die (sogenannte Nordische) Welt in Bewegung, wodurch für einige Jahrhunderte die vorangegangene, ruhigere donauländische Phase von einer Periode immer wieder erneuerter Veränderungen abgelöst wird. Es sind einmal jene Weidebauern und Hirten, die wir nach ihrem Gefäßverzierungsstil als Schnurkeramiker bezeichnen, und dann die Träger der nordischen Megalithkultur, die schon frühzeitig wohlhabende Bauerngeschlechter zu kennen scheint. Das Leben wird nunmehr zusehends bewegter und Grabungen außerhalb der Steiermark haben gezeigt, daß in diesem Stadium der Jungsteinzeit auch Dörfer in der Ebene — meist wohl vergebens — mit Wall und Graben versehen werden.

Der Schutz in Höhensiedlungen wird ungleich größer gewesen sein und man konnte von dort aus auch wirkungsvoller in Geschehnisse eingreifen, die oft damit zusammenhängen mochten, daß ein neuer, metallischer Werkstoff, das Kupfer, eine Rolle zu spielen begann.

Für steirische Kupfergewinnungsstätten der Frühen oder Mittleren Bronzezeit konnten bisher keinerlei Hinweise gewonnen werden. Allerdings hat trotz der Bedeutung, die die einschlägige österreichische Forschung im Zusammenhang mit dem salzburgisch-tirolischen Teil der Grauwackenzone erringen konnte, und trotz der Bedeutung der heutigen Steiermark für die Montanindustrie, die Erforschung ihrer ur- und frühgeschichtlichen grundlegenden Anfänge bisher nur zögernd eingesetzt (s. W. Modrijan, Die Erforschung des vor- und frühgeschichtlichen Berg- und Hüttenwesens und die Steiermark in *Katalog zur Ausstellung »Der Bergmann — der Hüttenmann«* [Graz 1968]).

Aus einem Frühstadium der Übergangsperiode, in der im Rahmen einer Siedlungseinheit verschiedene Einflüße erkennbar werden, die durch Wan-

derungen, Berührungen oder auch Handelsbeziehungen möglich wurden, stammen Reste einer Ansiedlung, die sich einst im Schutze des Waltrafelsens bei Jamm in der Südoststeiermark entwickelte. Zwischen Bad Gleichenberg und Kapfenstein liegt am Fuße des Waltrafelsens die durch den Absturz einer rund 30 m hohen Basaltwand entstandene, nach Osten offene Versturzhöhle. Gegen die Annahme, daß sich der Versturz während des letzten Glazials ereignet hat, spricht die Feststellung, daß dieser Versturz erst nach der Bildung der spätneolithischen Siedlungsschichte erfolgt sein kann, wie der Augenschein verrät. Eine eingehende Untersuchung der Fundstelle stößt daher auf Schwierigkeiten. Von dem bisher vorliegenden Material sind die Steingeräte für die chronologische Auswertung nicht geeignet. Die keramischen Reste, wie eine Henkelschale mit Furchenstich und weißer Inkrustation, Bruchstücke von ähnlichen Formen und Verzierungen mit Betonung der Standfläche als Dekorationsträger, Gefäßstücke mit Fingertupfenleisten unterhalb des Mundsaumes u. s. w. lassen — wenn auch hierzu noch manches zu klären ist — Elemente der Trichterbecher-Kultur und solche, die sich aus der Zugehörigkeit des Fundortes zu der Niederösterreich beheimateten Badener Kultur ergeben, erkennen (R. Pittioni, Beiträge zum späten Keramikum Steiermarks, *Schild von Steier* 2 [1953]).

An den Beginn des 2. Jahrtausends v. Chr. ist auch die Siedlung vom Pölshals bei Judenburg zu setzen. Von dort kennen wir schon einen Hüttengrundriß. Die Lage der Siedlung am Südfuß der Niederen Tauern weist darauf hin, daß sich nunmehr, gefördert durch günstige klimatische Bedingungen, der besiedelte Raum ausweitet, was übrigens auch der Fund eines steinernen Furchenziehers im Gebirge, in Turrach zeigt. Die Pölshals-Keramik (unter anderen ein Randstück eines schalenartigen Gefäßes mit Verzierung durch Reihen von dreieckigen kerbschnittartigen Eintiefungen unter dem Mundsaum und unterhalb des Schulterknicks, Topf-Randstücke mit Fingernageleindrücken, Wandstück mit englichtigem Bandhenkel, Wandstück mit tiefen parallelen gekurvten Linien) und besonders der Fund eines Kupfer-Flachbeils — nach seiner elementmäßigen Kennzeichnung stammt dieses Flachbeil aus alpinem Kupfer — lassen keinen Zweifel an der spätneolithischen Stellung zu. Man spricht hier von einer etwa auf Kärnten und die Steiermark beschränkten Eigenentwicklung im Rahmen der Badener Grupe — deren Metallgegenstände nach den Analysen aber aus Ost-Kupfer sind, was eigentlich nicht überrascht — bei der in technischer Hinsicht und in der Verwendung der Verzierungselemente das »Nordische« den Vorrang genießt (siehe R. Pittioni, *Urgeschichte des österreichischen Raumes* [Wien 1954]; seither ist keine zusammenfassende Darstellung dieses Bereiches mehr versucht worden). Zeitlich ist durch die Gleichsetzung mit der Mondseekultur, deren Einfluß im Fundbestand auch zu erkennen ist, jener Abschnitt erreicht, der etwa das erste Drittel des 2. Jahrtausends v. Chr. ausfüllt, in dem die späte Jungsteinzeit sich allmählich mit dem Kupfer vertraut macht und schließlich die Bronze dominiert.

Eine sehr wichtige Dorfsiedlung aus dieser Übergangszeit mit verschiedenen Einflüssen innerhalb einer Siedlungseinheit ist die Höhensiedlung auf dem Buchkogel bei Wildon. Man kennt bisher aus Österreich keine zweite in so deutlicher Haufendorfanordnung. Walter Schmid hat in den Jahren 1924—1926 auf dem Steinmeiß, einer Hügelkuppe mit Steilabfall am Westende des lang-

gestreckten Buchkogels, diese Siedlung freigelegt (bezüglich des Fundberichtes wird auf die Bibliographie W. Schmids in *Schild von Steier* 2 [1953] 163 verwiesen). Bis heute konnte aber eine Materialpublikation noch nicht vorgelegt werden, sodaß eine eingehende Besprechung nicht möglich ist. R. Pittioni (*Urgeschichte des österreichischen Raumes* [Wien 1954] 187) sagt nach Durchsicht des Fundmaterials, daß diese Durchsicht ermöglichte, »das Ineinandergreifen von spätdonauländischer Schicht in der durch die Waltrahöhle erschlossenen Form genauer festzustellen. Das genannte Substrat ist im keramischen Bestand durch zahlreiche Löffel mit Stielloch, durch Bruchstücke von Pilzgefäßen und konischen Schalen und mit eingezogenem Mundsaum vertreten, während sich das frühnordische Superstrat durch stark abgewandelte Trichterrandschüsseln mit Punktreihenmuster, Gefäße mit breitem Bandhenkel und stabförmigen Henkel zu erkennen gibt. Ein Bandhenkel trägt gleich einem Gefäß aus Neusiedl am See eine tiefeingestochene Dreiecksverzierung, die auch sonst an Gefäßresten verhältnismäßig häufig anzutreffen ist. Die weiße Inkrustation ist in Spuren erhalten ... Demgemäß muß damit gerechnet werden, daß die weitere Forschung im gesamten süddanubischen Bereich diese frühnordische Schicht und den durch sie hervorgerufenen Modifikationsprozeß wird nachweisen können.«

Daß manche von diesen hier nur durch Bruchstücke festgestellten Gefäßen nicht nur praktischen Zwecken dienten, sondern als zusätzliche Träger künstlerischer Gestaltung auftraten und — da die Verzierung nicht nur Schmückungsabsicht zu sein braucht, sondern mit dem Wunsch, den Objekten einen besonderen Wert zu verleihen, ein religiöser Sinn zu fassen sein kann — »Kultgefäße« sein mochten, ist zwar auf Grund des Vergleichsmaterials aus aller Welt auch anzunehmen, doch wegen der geringen Quantität und Qualität hier nicht weiter zu untersuchen.

Mit dem Hinweis auf solche Möglichkeiten kommt man jedoch einem Tonerzeugnis vom Buchkogel näher, das besonderes Interesse verdient, weil es ein für diese Zeit charakteristisches Beispiel aus den Südostalpen ist: ein rechteckiger, teils bestoßener, schmutzig-ziegelfarbener Tonblock, der eine Figur in faltiger Bekleidung darstellen soll; von einem Gürtel im Mittelteil gehen nach oben links nahe der Mitte eine Reihe mit eingetieften Punkten und nach unten rechts von der Mitte bis zum Rand drei solcher Reihen ab; es ist ein weibliches Idol ohne Kopf (W. Modrijan, Die Anfänge der Kunst im Südostalpenraum in heutiger Sicht, in *Kunst als Lebensgestaltung im Zeitalter der Technokratie,* Kärntner Hochschulwochen 1970). Die Rückseite zeigt stark bestoßen die gleiche Anordnung seitenverkehrt. Die Seiten weisen gleichfalls Striche (Falten) und Streifen mit Eintiefungen auf. Die Unterseite ist glatt abgestrichen, die Oberseite zeigt einige der an der Figur üblichen Punkt-Eintiefungen von unregelmäßiger Anordnung. Ein ähnliches, mit der Welt der Idole im 3./2. Jahrtausend (Kykladen, Rumänien, Frankreich, Spanien u. s. w.) verwandtes Stück befindet sich im Museum in Ptuj (Pettau).

Die dörfliche Buchkogel-Siedlung, aus der das Idol stammt, gibt als die einzige, wie schon erwähnt, bisher in Österreich erforschte spät-jungsteinzeitliche auch Gelegenheit, auf einen anderen Bereich im sozialen Leben besonders hinzuweisen, der auch künstlerisch wichtig ist, nämlich auf den Hausbau, der

im Neolithikum schon eine beträchtliche Variationsbreite zeigt, die auch ästhetische Gesichtspunkte mitprägen.

Der sich West-Ost erstreckende Höhenzug des Buchkogels bei Wildon beherscht das Leibnitzer Feld im Norden und das Grazer im Süden. Seine Steinmeiß genannte westlichste Kuppe, an deren Westfuß einst auch eine Hauptstraße vorbeiführte, trug in der späten Stein- und beginnenden Metallzeit in der ersten Hälfte des zweiten Jahrtausends v. Chr. eine Siedlung, die für einen größeren Siedlungsbereich ein Zentrum gewesen sein dürfte. Die Lage auf einem nach drei Seiten steil abfallenden Hügel mit guter Fernsicht war gut gewählt, und die Anlage der auf der Kuppe sich eng zusammendrängenden Haufensiedlung bedurfte großer Erfahrung. Die zwölf freigelegten Hausgrundrisse zeigen, daß die Blockhäuser, die bis zu drei Räume aufwiesen, auf fester Steingrundlage standen, ja, für einige Wohnbauten wurden auch künstliche Terrassen geschaffen. Herdplätze, Aschengruben und Schlafstätten ließen sich lokalisieren, und außer Steinwerkzeugen, Tongefäßresten und Bronzegußspuren, gab die Aufdeckung eines urnenfelderzeitlichen Altmaterialdepots (H. Müller-Karpe, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen, *Römisch-Germanische Forschungen* 22 [1959]) einen möglichen Hinweis, daß die Gunst dieser Siedlungslage auch noch späterhin geschätzt wurde.

In den letzten Jahren sind ähnliche Höhensiedlungen in Glojach in der Südoststeiermark und auf dem — indessen im Zuge des Autobahnbaues teilweise abgetragenen — Raababerg an der Grazer Stadtgrenze festgestellt worden.

Im Stadtgebiet von Graz selbst sind es wieder ausschließlich die haltbarsten Zeugen aus dem Neolithikum, die Steinbeile, die den (Zufalls-)Fundbestand ausmachen (»Frühes Graz«, *Schild von Steier — Kleine Schriften* 7 [1968]). Die Fundstreuung reicht von Weinzödl im Norden bis Thondorf im Süden und vom Fuße des Plabutsch im Westen bis zur Redtenbachklamm im Osten. Wenn man alle Anhaltspunkte berücksichtigt, könnte man Siedlungsspuren im Bereich des Kalvarienberges und — mit mehr Berechtigung — im südlichen Schloßbergbereich oder am Fuße dieses Berges (Sackstraße) vermuten.

Diese verhältnismäßig dichte Besiedlung, die ja zahlreiche weitere Fundstellen erwarten läßt, ist also bisher im gleichen südoststeirischen Gebiet festgestellt worden, in dem sie sich schon am Beginn des steirischen Neolithikums zeigte. An den erwähnten Orten sind allerdings nähere Untersuchungen nur mehr in Glojach möglich.

Weitere neolithische und vor allem spätneolithische Funde stammen aus der als Paläolithfundstelle bekannten Drachenhöhle bei Mixnitz. Es sind — und man kann hierzu auch die nähere Umgebung einschließen — teils Streufunde. Beim Höhleneingang ist aber eine richtige spätneolithische Siedlungsschichte festgestellt worden (*Speläologische Monographien* VII und VIII [Wien 1931] 797—803) mit Steinplatten, Tongefäßresten, Tierknochen und Holzkohle (Rotföhre, Schwarzföhre, Esche und Linde).

Ob die früher genannten Höhensiedlungen befestigt, also mit einer Wallanlage versehen waren, kann auf Grund der bisherigen Feststellungen weder bejaht, noch mit Sicherheit ausgeschlossen werden.

Wenn über das bereits Ausgeführte hinaus auch noch der übrige steirische einschlägige Fundbestand mit einigen Beispielen genannt werden soll, so sind es meist Fundorte, wo Steingeräte dominieren (W. Modrijan, Jungsteinzeitliche Funde aus Steiermark, *Neue Chronik*, Beilage zu Nr. 121 der Südost-Tagespost, Nr. 15 vom 29. 5. 1953), im steirischen Oberland etwa Liezen, St. Georgen bei Murau, Weißkirchen bei Judenburg (W. Modrijan, Das Aichfeld, *Judenburger Museumsschriften* 3 [1962]), Seiz (Gai) und Leoben und Umgebung (W. Modrijan, Vor- und frühgeschichtliche Funde aus dem Bezirk Leoben, *Schild von Steier* 6 [1956] 5 ff.). Aus der übrigen Steiermark wären unter anderen zu nennen: Rechberg-Semriach, Rothleiten, Kumberg, das Gebiet um Weiz (*Weiz — Geschichte und Landschaft in Einzeldarstellungen* 1² [1965], Die Vor- und Frühgeschichte), Geistthal, Mellach-Fernitz, Trahütten, das Gebiet um Ligist (Hallersdorf, Gundersdorf), das Gebiet um Leibnitz (*Festschrift 1000 Jahre Leibnitz 970—1970*), Rannersdorf, Straden (*Blätter für Heimatkunde* 28/3 [Graz 1954] 84), Hartberg-Ring, Vorau.

Der Einfluß westischer Kulturelemente war verhältnismäßig gering. Funde aus dem Schneiderloch bei Gratwein (Taf. 62 bei W. Modrijan, Aus der Ur-und Frühgeschichte der Steiermark, im Sammelwerk *Die Steiermark/Land-Leute-Leistung* [Graz 1971²]) kann man zu einer Spätphase der »Glockenbecherkultur« zählen, wie sie für Niederösterreich und das Burgenland typisch ist.

Ein dreieckiger kleiner Kupferdolch und kleine gebogene knebelartige Knochenplättchen (Anhänger) sind die bezeichnendsten Fundstücke neben verzierten Keramikresten.

Kupfer erscheint aber auch in Form von kaltgeschmiedeten Schmuckstücken in einem wieder stärker dem donauländischen Element zuneigendem Fundkomplex, den leider wenig sorgfältige Grabungen in Lödersdorf ans Tageslicht gebracht haben, wobei wahrscheinlich Gräber angeschnitten wurden. Armringartige Banddrahtwindungen, Kupfer- und Knochenröllchen als Teile von Schmuckketten u. s. w., deuten auf Einfluß aus Ungarn, wie er auch an anderen Stellen Ostmitteleuropas faßbar ist und in unserem Falle mit der südlich der Donau festgestellten Wieselburger Gruppe Österreichs zusammenhängt.

Diese naturgemäß sprunghafte Schilderung dürfte doch gezeigt haben, daß sich auch in der Steiermark auf Grund einer zähen und ausdauernden Kolonisationstätigkeit des donauländischen Kulturbereichs durch Hinzutreten anderer, dynamischerer Elemente eine Ausweitung der Besiedlung ergab, die sich auch darin auswirkt, daß man da und dort höher ins Gebirge hinaufging.

Kulturna in kronološka opredelitev neolitika in eneolitika na Štajerskem

Kot za Koroško lahko tudi za Štajersko trdimo, da sta mlajša kamena in starejša bronasta doba tisti prazgodovinski obdobji, ki ju je ustrezna znanost tako v preteklosti kot v sedanjosti mačehovsko obravnavala.

Če natančneje obravnavamo neolitsko materialno kulturo srednje Evrope in s tem tudi ozemlje avstrijske Štajerske, spoznamo, da so pri njenem oblikovanju igrali važno vlogo zahodni in severni deli naše zemlje, prav tako pa tudi stepska področja ob srednji in spodnji Donavi. Tretje tisočletje pr. n. št. — bistveno višje starosti ne moremo pripisati do sedaj znanim neolitskim najdbam na Štajerskem — karakterizira pretežno kamnito orodje velike družine tiško-(lengyelske)-podonavske kulture. Kljub pomanjkanju zadovoljivih naselbinskih najdb je gričevnata pokrajina med Rabo in Muro prav gotovo privlačila prve poljedelce. Ilovnata tla so bila dovolj ugodna za poljedelstvo in živinorejo. Tudi če iz previdnosti pripisujemo razmestitev najdišč le naključju, nas privedejo najbolj zgodnje najdbe v četverokotno področje med Gradcem, Feldbachom, Radgono in Lipnico. Tudi Gleichenberg, kjer so bile v odpadnih jamah odkrite najstarejše in nesporne naselbinske najdbe iz te dobe (črepinje glinastih posod, glinaste zajemalke in uteži, živalske kosti), leži v tem območju. Z zadržkom pa skromne poselitvene točke slutimo morda lahko še ob Muri pri Peggau in v spodnjem toku Mürza na območju Pogusch-Ofenbergerhöhle-Kindberg-Kapfenberg-Rettenwandhöhlen.

Klimatske, poselitvene, socialne in kulturne spremembe, ki jih na koncu tretjega in na začetku drugega tisočletja pr. n. š. ugotavljamo v srednji Evropi, so pustile tudi na Štajerskem svoje sledove, čeprav tod ne naletimo prepogosto na nov element, to je baker, ki se je tedaj vedno bolj uveljavljal. V zgodnji in srednji bronasti dobi za pridobivanje bakra na Štajerskem nimamo tehtnih dokazov; zadevna raziskovanja se morajo zaenkrat povezati le na prazgodovinsko rudarstvo na Salzburškem in po tirolskem alpskem svetu.

Iz zgodnje razvojne stopnje prehodnega obdobja, kjer v okviru enega samega najdišča spoznamo različne kulturne vplive, je abri Waltrahöhle (pri kraju Jamm med Gleichenbergom in Kapfensteinom). V izkopanem materialu imamo premalo tipoloških oblik kamnitnih orodij za kronološko vrednotenje. Pač pa keramični ostanki (predvsem skodele z ročaji, okrašene z belo inkrustiranim brazdastim vrezom, odlomki podobnih posod in okraševanja, vendar s poudarkom dekoracije na stojni ploskvi) dopuščajo interpretacijsko povezavo — potrebna pa so še dodatna potrdila — tako s tipološkimi elementi s področja nordijske kulture lijakastih čaš kot tudi s tistimi, ki so bolj domači v badenski kulturi na področju Nižje Avstrije.

Na začetek 2. tisočletja pr. n. š. moramo uvrstiti tudi seliščne izkopanine iz Pölshalsa pri Judenburgu. Naselbina, ki je stala že v goratem predelu Štajerske, pozna v tej dobi tloris pravokotne hiše — brunarice. Lega najdišča priča skupaj z drugimi višinskimi najdišči (npr. Turrach, najdba kamnitega brazdalnika) na postopno naseljevanje goratih predelov iz milejših klimatskih razmer ob vznožju Nizkih Tur. Ploščata bakrena sekira in oblike ter ornamentika keramike nosijo brez dvoma pozni mlajšekamenodobni kulturni izraz. S skupnimi najdbami na Koroškem tipa Pölshals-Strappelkogel lahko govorimo o nekem lastnem razvoju badenske kulture v južni Avstriji, ki je istočasna s koliščarsko Mondsee-kulturo.

Zelo pomembno eneolitsko najdišče, z različnimi kulturnimi vplivi v okviru enotne in istočasne naselbine, je na vzpetini Buchkogel pri Wildonu odkril W. Schmid.

Izčrpne publikacije o materialni zapuščini najdišča s triprostorskimi hišnimi tlorisi še nimamo, vendar se je R. Pittioni izrazil, da te izkopanine omogočajo sedaj natančneje interpretirati vdor poznih podonavskih elementov med doslej komaj razjasnjene oblike, ki se odražajo v bližnji Waltrahöhle. Podonavski elementi se odražajo v keramičnem inventarju (zajemalke z votlim držajem, gobaste posode, konične skodele z uvihanim ustjem), kot močna nordijska komponenta pa so opazne skodele z lijakastim ustjem in vrstnim punktiranim ornamentom, dalje posode s široko trakastim ali paličastim ročajem. Ob misli, da bi marsikatera ornamentirana črepinja mogla biti tudi del kultne posode, je posebej zanimiv pravokotno izoblikovan glinast izdelek, ki predstavlja za ta čas pomembno najdbo na področju jugovzhodnih Alp: to je brezglavi ženski idol s stiliziranim nagubanim oblačilom in s pasom.

V zadnjih letih so odkrili ostanke eneolitskih selišč na vzpetinah v Glojachu na jugovzhodnem Štajerskem in pri gradnji avtoceste na Raaba-Bergu na periferiji Gradca. Tudi iz samega mestnega jedra so znane posamične slučajne najdbe kamnitnih sekir, največ pa s področja Gradu. Gostejša poznoneolitska in eneolitska poselitev se torej krije s prostorom jugovzhodne Štajerske, kjer so bili dokazani tudi že najstarejši zametki štajerskega neolitika.

Druge neolitske in predvsem eneolitske najdbe izhajajo iz znane paleolitske postaje jame Drachenhöhle pri Mixnitzu; pri jamskem vhodu so odkrili poznoeneolitsko plast s kamnitnimi ploščami, živalskimi kostmi in ostanki glinastih posod ter lesnega oglja. Vplive zahodnih kulturnih elementov, ki se odražajo v najdbah iz Schneiderlocha pri Gratweinu (razen ornamentirane keramike še majhno bakreno triogelno bodalo) smemo pripisati neki pozni fazi kulture zvončastih čaš, a so tipični še za najdišča v Nižji Avstriji in na Gradiščanskem. Hladno kovani bakreni okraski iz grobišča v Lödersdorfu izpričujejo podonavske elemente iz Madžarske, hkrati pa so slični izdelkom v Avstriji južno od Donave razprostranjene Wieselburger-grupe.

Vmes med že omenjena neolitska in eneolitska najdišča je W. Modrijan vnesel poseben odstavek s približno dvajsetimi dokumentiranimi najdišči iz avstrijske Štajerske, kjer so odkrili posamične najdbe obeh epoh, zlasti kamnitnega orodja.

OPREDELITEV NEOLITSKE IN ENEOLITSKE KERAMIKE IZ JAMSKIH NAJDIŠČ JUGOVZHODNEGA ALPSKEGA PROSTORA

FRANCE LEBEN

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana

Na področju jugovzhodnih Alp se odpira domala že 170 arheoloških jamskih najdišč, ki so odkrila svetu zanimive najdbe vseh prazgodovinskih obdobij in antičnega časa. Na podlagi vseh dosedanjih izsledkov in rezultatov izkopavanj, znanstvene obdelave ter dokumentacije arheološkega gradiva od sredine prejšnjega stoletja do današnjih dni si lahko kljub pomanjkljivim podatkom izoblikujemo začasno sliko o razprostranjenosti in o kulturni ter časovni pripadnosti jamskih izkopanin. Materialna kultura jamskih najdišč jugovzhodnega alpskega prostora nam izpričuje takšne značilnosti, da jo smemo razdeliti v dve geografski in kulturni območji: v jadransko-primorsko cono z najdišči v Tržaški pokrajini, Beneški Sloveniji, Slovenskem Primorju in Istri s kvarnerskim zaledjem ter v kontinentalno cono z najdišči drugod po Sloveniji (Notranjska, Gorenjska, Štajerska, Dolenjska z Belo krajino), severozahodni Hrvatski, avstrijski Nižji Štajerski in Koroški. Obe coni pripadata namreč velikemu prehodnemu ozemlju, kjer so se že v prazgodovini stikale kulture s severne Italije, z jadranskega bazena, s Podonavja in s področij onstran Alp.*

Med prazgodovinskimi izkopaninami iz naših jam zapazimo določene tipološke značilnosti keramičnega inventarja, da ga smemo opredeliti bodisi v neolitsko, bodisi v eneolitsko obdobje.

Keramiko neolitskega časa odkrivajo samo jame v jadransko-primorski coni.

Najdbe starejšega neolitika nam hrani pet jamskih najdišč na Tržaškem krasu in morda ena v Istri. Najznačilnejše so najdbe iz jame Caverna del Pettirosso (Pejca v Lašci) pri Nabrežini (J. Korošec, 1960, 16; Leben, 1967, 65). Impresso keramiko predstavljajo štirje kosi posod, ki imajo zunanjo površino okrašeno z gostim vbodenim ali redkejšim ščipanim ornamentom; pet kosov cardium keramike pa krase navpične ali poševne vrste vbodov, narejenih z robovi školjk iz rodov *Cardium sp.* oziroma *Pectunculus sp.* Posamezne kose

* I am much obliged to the American Phylosophical Society in Philadelphia for the grant that has enabled me to controll the prehistoric documentation in the foreign museums and archives, so that I could complete this paper with the latest results of the prehistoric researches in this part of Europe.

impresso ali cardium keramike so našli še v drugih jamah Tržaškega krasa; tako v Grotta delle Gallerie (Pečina pod Steno) v dolini Glinščice, v Grotta della Tartaruga pri Briščikih, v Caverna dell' Orso (Pečina pod Muzarji) pri Gabrovcu in v Grotta Azzurra (Pečina na Leskovcu) pri Samatorci (Radmilli, 1962, 5; Cannarella, 1968, 156; Cannarella-Cremonesi, 1967, 297, fig. 4).

V Oporovina pećini, ki se odpira v strmem bregu Lovranske drage pri Medveji, je sprva že B. Lengyel (1933, 220) izkopal ostanke najstarejšega neolitskega lončarstva, ornamentiranega s primitivnimi vbodi in vrezi; za njim pa so pri povojnih paleontoloških sondiranjih odkrili baje ponovno črepinje impresso keramike (Malez, 1960, 213).

Vse naše najdbe impresso in cardium keramike smemo pripisati dalmatinskemu tipu, kjer se ta na najdiščih vzhodne jadranske obale predstavlja kot starejša faza cirkum-mediteranskega kulturnega kompleksa impresso-cardium keramike (Batović, 1966, 25 ss, 148; Batović, 1969, 6). Proti severu se je njena pot prek najdišč na kvarnerskih otokih (Mirosavljević, 1962, 131; Mirosavljević, 1968, 46) ustavila v jamskih najdiščih na Tržaškem krasu. Ozemlje, čez katero je impresso-cardium keramika prodrla tja do predalpskega sveta, je bila vsekakor Istra. Dokaz za to so najnovejše površinske najdbe iz južne Istre; v okolici Pulja so namreč pri »Ribarski kolibi«, na Šandalji in na Vrčinu izkopali že posamezne črepinje take neolitske keramike.[1]

Keramiko srednjega neolita poznamo iz osmih jam na Tržaškem krasu. Predstavlja jo lokalni izraz neslikane danilske keramike (oblike posod in vrezana ornamentika), a jo smemo na tem kraškem področju opredeliti kot njeno posebno severno varianto ali bolje kot »tržaški tip« danilske keramike. Sebi najbolj lastno inačico poznamo iz jame Caverna del Pettirosso (Pejca v Lašci). Tipološko spadajo semkaj vsekakor noge štirinožnih kultnih vaz — rhytonov, ki so ornamentirane z vrezanimi trikotnimi, conalnimi in cikcak motivi (J. Korošec, 1960, 15; Leben, 1967, 67; Barfield, 1972, 201). Iz jame izhaja še četrta odebeljena klinasta noga z delom dna večje kultne vaze, a jo pod najdiščem Grotta del Muschio omenja tudi že A. Benac (1956, 177).[2] Noga je po vsej višini okrašena s štirimi šrafiranimi cikcak trakovi, spodaj pa jih zaključi omejen pas šrafiranih trikotnikov. Istemu kulturnemu izvoru lahko med jamskim materialom prisodimo dele posod, ki izstopajo z značilno vrezano spiraloidno in trikotno ornamentiko, pa še spodnje dele kup na nizki votli nogi, tako značilnih za drugo in tretjo razvojno fazo danilske kulture (Battaglia, 1926, 96; J. Korošec, 1958, 121; J. Korošec, 1960, 16 ss; J. Korošec, 1964, 45). Vse te keramične najdbe naj bi predstavljale bistvene elemente tržaškega tipa danilske kulturne grupe.

Keramične elemente istega tipa opazimo tudi med najdbami iz jame Grotta delle Gallerie (Pečina pod Steno). To so črepinje z vrezanim motivom šrafiranih trikotnikov; posoda na nizki votli nogi, ki nosi vrezane poševne in vzporedne

[1] Keramiko s teh treh najdišč, ki jo hrani Arheološki muzej Istre v Puli, mi je pokazal B. Bačić; gre predvsem za črepinje večjih posod s cikcak cardium ornamentom in sodijo tako v drugo razvojno stopnjo dalmatinske cardium keramike.

[2] Na najdbo, ki jo hranijo v zbirki Soprintendenza alle Antichità delle Venezie v Padovi, me je opozoril dr. H. Hauptmann in mi izročil tudi njeno slikovno dokumentacijo. Grotta del Muschio je po italijanskem katastru Julijske krajine istovetna s Caverna del Pettirosso.

linije; in polkroglasta skodela s spiraloidnim motivom, ki se z ostenja razširi tudi na dno posode (Cannarella, 1959, 133; Leben, 1967, 49). Zadnji dve keramični obliki in njih ornamentalna motiva sta v neolitiku tega področja nov pojav, dasi je tehnika okraševanja domala identična danilskemu ornamentiranju. Keramiko tržaškega tipa danilske kulturne skupine pa so hranile še Grotta dei Ciclami (Orehova pejca), Grotta Gigante (Pečina v Gmajni), Caverna dell' Orso (Pečina pod Muzarji), Grotta Azzurra (Pečina na Leskovcu), Caverna Caterina (Katrina pečina) in Caverna Teresiana (Terezijina jama); to so predvsem deli kup na nizkih votlih nogah in črepinje z vrezano ornamentiko šrafiranih geometrijskih in rastlinskih likov (Leben, 1967, 52, 54, 56, 60, 63, 70, kjer je tudi vsa potrebna citirana literatura; Legnani, 1968, 28).[2a]

Mlajši in pozni neolitik nam dokumentirajo najdbe iz osmih jamskih najdišč na Tržaškem, iz dveh v Slovenski Benečiji in iz ene v Istri. V materialni zapuščini se opazita dve razvojni komponenti: a) z juga se je tod ustavil prodor hvarske kulture in se v predstavi in ornamentiranju posodja kaže na tem predelu kot »kraški tip« hvarskega kulturnega kompleksa (Novak, 1955; Novak, 1959, 11; Batović, 1969, 24); b) z zahodnih področij pa se opazijo tipološki vplivi severnoitalijanskega poznega neolitika. Ti so vidni zlasti v predstavi posod s kvadratnim ustjem — cultura dei vasi a bocca quadrata, ki je semkaj prodrla s svojih centrov v Tridentinski Benečiji (Zorzi, 1956, 139; Radmilli, 1963, 64); dokazani pa so tudi primerki keramike Lagozza kulture, ki sodi v širši kulturni kompleks poznega neolitika Padske nižine — neolitico superiore padano (Guerreschi, 1967; Bertolone, 1962, 16).

Keramiko kraškega tipa hvarske kulture zasledimo ponovno v jami Grotta delle Gallerie; to so predvsem črepinje s trikotnimi in krivočrtnimi mrežastimi motivi in fragmentirana posoda s slikanim ornamentom navpičnih rjavih snopov (Cannarella, 1959, 134; Leben, 1967, 49). V jami Grotta dei Ciclami (Orehova pejca) so odkrili posamezne kose posod s kvadratnim ustjem; v jami Grotta degli Zingari pri Malem Repnu pa so baje izkopali tudi črepinje neolitske jadranske keramike, saj jo predstavlja del kupe, ki je po vsej površini ornamentirana z vrezanimi, mrežasto šrafiranimi trapeci in trikotniki (Leben, 1967, 53; Cannarella, 1968, 129, 161).

Slikano keramiko hvarskega tipa zapazimo še v dveh tržaških jamah: Grotta dell'Orso (Pečina pod Muzarji) pri Gabrovcu je razen delov posod s kvadratnim ustjem hranila tudi dve črepinji, ki predstavljata motiv trikotnikov in spiralnih trakov temno rjave barve na rumeni podlagi; iz jame Caverna Teresiana (Terezijina jama), ki se je odpirala v parku Devinskega gradu, pa se da med drugim neolitskim inventarjem zaslediti tudi keramika z rumenimi in rjavimi pasovi na sivem ozadju in nejasne črne ornamente na rdeči podlagi (Leben, 1967, 57, 71). Kraški tip hvarske keramike sta hranili še Caverna del Pettirosso (Pejca v Lašci) pri Nabrežini in Grotta della Tartaruga pri Briščikih: prva je hranila črepinje s spiraloidnimi motivi in so nekdaj bili morda celo obarvani (Leben, 1967, 67); druga pa še neobjavljene prazgodo-

[2a] Nove najdbe tržaškega tipa danilske keramike so zadnji čas odkrili še v drugih jamah okrog Trsta: v jami Grotta dell'Edera pri Nabrežini (Marzolini, 1970, 19), v jami Grotta del Mitreo nad izviri Timava (Stacul, 1972, 5) in v enem izmed vhodov v jamo Grotta Gigante pri Briščikih (Andreolotti, Stradi, 1971, 109).

vinske najdbe, med njimi je tudi vrezana neolitska keramika hvarskega izvora (Cannarella, 1968, 159).

S Tržaškega krasa so končno zanimive še najdbe iz jame Grotta presso Aurisina (Žirka pečina). Med prazgodovinskimi keramičnimi najdbami lahko odberemo dve posodi, ki kažeta posebno tipološko inačico pozne neolitske keramike na Krasu: čašo z vrezanimi cikcak črtami in del kroglaste posode brez dna z gostim poševnim ornamentom vzporednih žlebov; oba primerka imata v ornamentih ostanke rdeče barve (Leben, 1967, 62; Moser, 1910, 378, Fig. 17).[3] Za drugo posodo smo podobno tehniko žlebljenega in rdeče barvanega ornamenta zasledili zadnji čas med neolitskim inventarjem iz Markove spilje na Hvaru (Novak, 1968, T. 15: 3).[4] Za prvo pa najdemo določeno podobnost okraševanja tudi na posodju iz jame Caverna di Bocca Lorenza pri Vicenzi(Battaglia, 1960, 245, fig. 78), ki so ondod spremna keramična vrsta poznega neolitika Padske nižine.

S slabo raziskanega kraškega področja Slovenske Benečije poznamo samo štiri jamska arheološka najdišča, od katerih sta dve hranili skromno neolitsko bero. Iz jame Grotta di Paciuh (Jama), ki se odpira v hribovju med Debenjem in Počivkom, poznamo le večjo glajeno kroglasto posodo z zoženim ustjem, nepoudarjenim sferičnim dnom in plastično dekoracijo (Desio, 1920, 28, fig. 4); tipološko se približuje oblikam, ki se javljajo na področju razprostranjenosti poznoneolitske kulturne skupine v Padski nižini. Keramične najdbe iz istega kulturnega centra srečamo baje tudi v jami Ciòndar des Paganis (Feruglio, 1916, 3), ki se odpira nad Fojdo v Furlaniji.

Med keramičnim prazgodovinskim inventarjem jame Cingarele pri Momjanu v severni Istri opazimo tudi nekaj neolitskih elementov: fragment posode z vrezanim trikotnim ornamentom, odlomke rdečih in črnih posod z grebeno površino in črepinjo s črno slikanim motivom na rdeče glajeni podlagi (Bačić, 1956, T. 6: 1; 4: 1, 2; 2: 4). Vse te tri značilnosti poznega neolitskega lončarstva lahko v Istri oziroma na področju jadransko-primorske kulturne cone nastopijo istočasno. Trikotno vrezan ornament in nejasen (mrežast?) črno slikan motiv na rdeči podlagi sta tod verjetna predstavnika kraškega tipa hvarske kulturne skupine. Grebena keramika iz Cingarele pa je skoraj identična z metličasto ornamentirano keramiko z Brionov (Gnirs, 1925, 19). Ta naj bi v Istri in ob severnojadranski obali predstavljala nek svoj lokalen poznoneolitski izraz in bi jo ustrezalo poimenovati kot »brionska keramika«.

V kontinentalni coni do danes ne poznamo nobenega jamskega najdišča z neolitskimi ostalinami. Iz jugovzhodne Slovenije je namreč nekaj spornega

[3] K. Moser piše o njiju: ... mit der bemalten Keramik in Verbindung bringen, die sich in dieser Höhle vorfindet, so an einem Bruchstück einer schönen Schale mit Rippen, deren Furchen mit roter Farbe ausgefüllt sind. Ein zweites Stück mit bemalter Keramik ist ein bauchiges Töpfchen von 9 cm Höhe und fast ebensolchem Durchmesser in der Bauchung. Unter dem nach auswärts gebogenem Rande läuft ringsum ein schmales Band von drei erhabenen Streifen, während am Bauchumfange drei nachlässig eingeritzte Zickzacklinien parallel verlaufen. Am Halse, an der Bauchung, über dem niedrigen Boden und in den eingeritzten Furchen des Ornamentes, sowie stelleweise am Innenrande des Töpfchens sieht man noch den roten Farbstoff aufgetragen...

[4] Avtor trdi, da so fragmenti št. 338, 340 in 350 med inventarjem hvarske kulture nov element in da zahtevajo posebno tipološko študijo.

gradiva (npr. Kartuševa ali Ajdovska jama pri Nemški vasi), ki ga je J. Korošec (1953, 45) datiral v končni neolitik. Po vseh današnjih tipoloških in kronoloških izsledkih pa najdbe pripadajo že starejšemu eneolitskemu obdobju.

Eneolitsko keramiko poznamo iz kraških jam obeh kulturno-geografskih področij.

1. Jadransko-primorska cona nam odkriva najmanj 20 najdišč: tako v Tržaški pokrajini in Slovenski Benečiji, v Slovenskem Primorju in v Istri. Na tem prostoru se z ene strani križajo venetski, z druge strani pa istočasni jugovzhodnoalpski elementi. Tod se torej z domorodnimi kulturnimi prvinami združijo tipološke značilnosti poznoeneolitske Remedello kulture (Bertolone, 1962, 25; Radmilli, 1963, 79), inkrustirana keramika mlajše faze lasinjske kulture in keramika »slovenskega tipa« (horizont Ig I Ljubljanskega barja) pozne vučedolske kulture (Dimitrijević, 1966, 25; Dimitrijević, 1967, 4). Vso to kulturno zmes, ki ji dajejo močnejši pečat vučedoloidni elementi, smemo na tem prostoru opredeliti kot keramiko »jadranskega tipa« vučedolskega kulturnega kompleksa. V kronološkem sistemu sodi ta tip v C stopnjo vučedolske kulture, ko se je že cepila njena enotna fiziognomija.

Na Tržaškem krasu je jama Grotta delle Gallerie (Pečina pod Steno) tudi najdišče eneolitske keramike, ki sodi v mešano skupino jadranskega tipa vučedolske kulture. To so predvsem črepinje z belo inkrustiranimi rastlinskimi motivi (Leben, 1963 a, 178; Leben, 1967, 49). Med kamnitnimi in koščenimi najdbami eneolitskega sloja v jami Caverna delle Tre Querce (Pečina pri dubih) severno od Fernetičev je bilo tudi nekaj keramike; med njo z vbodi ornamentirane črepinje in baje posoda s petasto nogo (Leben, 1957, 51; Tarabochia-Dini, 1968, tav. 4—6).

Značilnejšo eneolitsko keramiko je hranila jama Grotta dei Ciclami (Orehova pejca) v peti kulturni plasti svojih prazgodovinskih sedimentov (Leben, 1967, 53). Zadnji raziskovalci trdijo, da med črepinjami izstopajo tudi take, ki so podobne keramiki ljubljanskega barja (Legnani-Stradi, 1963, 36). To naj bi bile kroglaste posode z narezanimi rebri pod ustjem in kroglaste posode z valjastim vratom, a jih krase tudi vrezani motivi šrafiranih trikotnikov in rombov. Iz iste plasti je kupa z nizko polno nogo, oblikovano iz sedmih šap v obliki rozete. Posoda je na obeh straneh okrašena z belo inkrustiranimi geometričnimi motivi v tehniki brazdastega in globokega vreza, ki sta lastna vučedolskemu kulturnemu krogu. Oblikovno pa se posoda nekoliko loči od klasičnih vučedolskih skodel na nogi in ji smemo zaradi tega prisoditi tipološko enotnost s keramiko jadranskega tipa vučedolske kulture. Časovno nekoliko mlajša je morda kupa na križni nogi, najdena v višji kulturni plasti (Legnani, 1968, tav. 6/15): notranja stran ima ornament šrafiranih lomljenih trakov, zunanja stran pa le pod ustjem cikcak vreze in štiri rozete nad šapami; tudi ravno oblikovan zgornji rob ima ohlapen ornament sekajočih se cikcak vrezov.

Končni eneolitik ali že A-1 stopnjo starejše bronaste dobe, smemo videti v fragmentiranih kupah na križni nogi iz jame Caverna del Pettirosso (Pejca v Lašci), ki sta eni izmed tipičnih oblik keramike Ljubljanskega barja oziroma povučedolske kulture nasploh (Leben, 1967, 67; Legnani, 1968, tav. 5/11 in 6/16). Naša primerka sta ornamentirana z brazdastim vrezom šrafiranih trakov in trikotnikov zapolnjenih z belo maso. Za eno naših kup, ki ima odebeljeno

in močno izvihano ustje, trdi P. Korošec (1956, 371), da je domače delo pod vplivom vučedolske kulture. Tipološko in kronološko se torej te posode naslanjajo na slovenski tip vučedolske keramike na Ljubljanskem barju (horizont Ig I), a so se v Primorju izoblikovale v lastno varianto kot keramika jadranskega tipa vučedolskega kulturnega kompleksa.

Omembe vredna najdišča vučedoloidne keramike jadranskega tipa na Tržaškem so baje še Grotta degli Zingari, Grotta della Tartaruga, Grotta dell'Edera, Grotta del Mitreo in Grotta dell'Orso (Cannarella, 1968, 129, 161; Jurca-Legnani, 1953, 12; Marzolini, 1970, 22; Stacul, 1972, 6).

Na Primorskem krasu je K. Moser leta 1908 izkopal v Podganji jami pri Coljavi nekaj prazgodovinskih najdb. Med keramičnimi fragmenti je opazna inkrustirana črepinja s kombiniranim žlebljenim in vbodenim ornamentom (Moser, 1910, Abb. 22: inkrustiertes »fransenbändliches« Ornament in Riefel-Stichtechnik angefertigt). Motiv in način ornamentiranja sta skoraj identična z okraševanjem naselbinske keramike v Kiringradu in Lasinji, ki pripadata skupini starejših eneolitskih najdišč lasinjske kulture ob Kolpi (Dimitrijević, 1961, 30 in sl. 102, 104, 105, 109 itd.).

V udorni Veliki dolini podzemeljskega sistema Škocjanskih jam se odpirata ena nad drugo zanimivi arheološki jamski postaji. Spodnja Tominčeva jama je po razsežnosti izkopavanj in vsebini izkopanin največje jamsko najdišče na kraškem svetu jugovzhodnih Alp (Müller, 1890, 239; Battaglia, 1942, 28; Leben, 1959, 233), le da še do danes ni objavljenih večina najdb, ki so deponirane po raznih italijanskih arheoloških zbirkah. V najnižji kulturni plasti so med ostalinami starejše bronaste dobe odkrili tudi eneolitske najdbe. Med znanim keramičnim inventarjem lahko oddvojimo bikoničen vrč s presegajočim ročajem, ki je zelo podoben vrčem lasinjske kulture (Müller, 1890, 234, Fig. 13), in del kroglaste amfore s cilindričnim vratom, a ima vzornike predvsem v posodju alpskih mostiščarskih kultur (Battaglia, 1960, 396, fig. 152). Da je v plasti tičala lahko res eneolitska keramika nam dokazujeta bakreni najdbi: ploščata sekira in triogelno bodalo. Oba predmeta sta tod ali najseverozahódnejša podonavska predstavnika, ali pa vzornika prav takih izdelkov severnoitalijanske Remedello kulture.

V Roški špilji, ki se odpira nad Tominčevo jamo, je med bronastodobno keramiko plasti D opazil J. Korošec (1960, 11) vpliv z nekaterih najdišč, ki sodijo v kulturni kompleks alpskega izraza lengyelske kulture v Sloveniji. Za tako opredelitev pride po njegovem v poštev določena vrezana ornamentika, oblika posod (Leben, 1956, tab. 1: 1, 3) in nekaj kamnitnega orodja. Dokler ne bo odkritih očitnejših eneolitskih potez, smemo pač samo domnevati tako sorodnost, ker je do danes znani material zgolj mlajšega izvora.

V Istri je jama Cingarela hranila tudi belo inkrustirano keramiko (Bačić, 1956, 338 in tab. 6: 2, 3); javljata se kombinacija vodoravnih vrezanih črt in okroglih vbodov ter conalni okras poševno šrafiranih pasov. Tak način okraševanja pa še posode z visokim vratom in nizkim spodnjim delom so pogost pojav poznih faz vučedolske kulturne grupe oziroma sodijo v tej coni k jadranskemu tipu vučedolske keramike. Morda je podobna keramika bila najdena še v Zabavnici pećini in Nugljanski peći, ker je v literaturi pač govora celo o črepinjah vrvičaste keramike (Malez, 1960, 190, 192).

2. Iz kontinentalne cone poznamo več kot deset eneolitskih jamskih najdišč. Najdbe starejšega eneolitika smemo določiti kot kompleks lasinjske kulture, kamor štejemo tudi vsa naselbinska najdišča v Sloveniji, ki hranijo ostaline alpskega izraza lengyelske kulture. Kot materialna zapuščina mlajšega eneolitika pa so značilne določene najdbe iz jame Kevderc na Lubniku, ki vnašajo v kulturni inventar lasinjske kulture poleg novih oblik tudi čisto nov način in tehniko ornamentiranja; spričo tega se ta mlajši stil izraža kot »lubniški tip« lasinjske kulture. V končni eneolitik lahko iz naših jam opredelimo še prisotnost pozne vučedolske keramike — njene C stopnje, ki jo v Sloveniji zastopa kultura Ljubljanskega barja I kot slovenski tip vučedolske kulturne grupe. Posebno varianto eneolitske keramike tipa Retz pa zasledimo v jami Waltra-Höhle na Nižjem Štajerskem kot najseverovzhodnejšem jamskem najdišču kontinentalne cone.

Na Notranjskem zapazimo keramiko poznega eneolitskega obdobja morda v dveh jamah. Iz Jame pod pod Jamskim gradom v Predjami sta med bronastodobno keramiko znana dva primerka starejšega izvora (J. Korošec, 1956, tab. 8: 1, 2; P. Korošec, 1956, tab. 5: 1. 2). Tehnika ornamentiranja črtnega in trikotnega motiva z brazdastim vrezom spominja na keramiko C-stopnje (slovenski tip) vučedolske kulture. Dasi imata fragmenta očitno povezavo s keramiko Ljubljanskega barja, vzbudita v načinu okraševanja le več sorodnosti s primerki iz Caverne del Pettirosso in Grotta dei Ciclami na Tržaškem, ki sodijo v jadranski tip pozne vučedolske keramike. Iz Postojnske jame omenja doslej edini vir neznanega avtorja,[5] da so v Imenskem rovu našli tri človeške skelete s pridatki inkrustirane keramike. Črepinje so okrašene z vdolbenimi vodoravnimi in navpičnimi črtami, to je z ornamentom, ki je značilen za pozni eneolitik ali starejšo bronasto dobo.

Na Gorenjskem sta jama Kevderc na Lubniku in Lubniška jama odkrili najdbe, ki dajejo poseben poudarek materialni zapuščini eneolitskega časa (Leben, 1963, 213). Tipološki način razvrstitve keramičnih najdb iz Kevderca pokaže značilne elemente, ki so bistveni za časovno in kulturno opredelitev najdišča.

A. Za večino posod in inkrustirano okraševanje vrezanih ornamentov lahko poiščemo tipološke analogije v keramiki starejše faze lasinjske kulture. To so predvsem posode manjših velikosti in raznih oblik: največ kupe in skodele ter polkroglasti vrči z ročaji. Motivika in tehnika ornamentiranja na lasinjski keramiki iz Kevderca sta z nekaj izjemami preprosti: skupine vrezanih linij ali žlebičev, vbodi in vdolbine v kombinaciji s trikotno motiviko. Lasinjska posebnost ornamentiranja so tudi zaokroženi vrezani trakovi na posodi kroglaste oblike (Leben, 1963, tab. 18: 1). Popolnoma enak ornament se javlja na kosu naselbinske keramike iz Pölshalsa pri Judenburgu (Pittioni, 1953, 18, Abb. 2: 8). Tako ornamentiko ima R. Pittioni za jugovzhodni alpski element poznega neolitika, vendar s primesjo Mondsee dekoracije; hkrati pripisuje krožno koncentrično motiviko štajersko-koroški inačici oziroma skupnemu tipu Pölshals-Strappelkogel keramike. Ta pa na Koroškem v bistvu ni nič drugega kot razvita faza keramike lasinjske kulture.

[5] Prazgodovinski človek v Postojnski jami, *Slovenec* (1926). Izrezek iz časopisa brez oznake točnega datuma hranijo v arhivu Inštituta za raziskovanje krasa SAZU v Postojni.

B. Drugi elementi — samosvoj način ornamentiranja in pojav novih oblik posodja —, ki so botrovali porajanju keramike iz Kevderca, so lokalna mlajša varianta lasinjske keramike — tipa Lubnik. Zanjo moremo najti tipološke analogije zaenkrat le izven alpskega prostora; to je v keramiki z brazdastim vrezom iz jugozahodne Slovaške (Točik, 1961, 321; Točik, 1964, 8). Tak mlajši element se kaže v ploskovnem inkrustiranju ornamentov, ki predstavljajo trikotne like in usločene trakaste motive. Najznačilnejši predstavnik je polkroglast vrč s trakastim ročajem, okrašen z belo inkrustiranim dvojnim trikotnim motivom (Leben, 1963, tab. 1: 1; 19: 3). Dokaz za tak ploskovni način inkrustiranja nam nudijo še posamezni primerki zapolnjenih trikotnikov (Leben, 1963, tab. 1: 2; 2: 5). V isti tip smemo uvrstiti široko šrafirane trikotne motive in vejičast ornament (Leben, 1963, tab. 2: 2—4). Domala enako obliko vrčev z ročaji in enako ornamentiko »lubniškega tipa« zasledimo v inventarju mešane kulturne grupe z brazdastim vrezom na Slovaškem. Našim primerkom so zelo podobni vrč iz Bajča in inkrustirani trikotniki na posodi iz Dvorych nad Žitovou (Točik, 1961, 333, obr. 9: 2; 340, obr. 16: 2) kot zaključne najdbe skupaj z lengyeloidno keramiko. Obe inačici se v jugozahodni Slovaški javljata v tipu Boleraz keramike oziroma v klasični fazi kanelirane keramike iz srednjega eneolitika (Němejcová-Pavúková, 1964, 224).

Še druga posebnost lubniškega tipa ornamentiranja so široki in vzporedno usločeni belo inkrustirani pasovi; podlaga v njih je izdolbena, da bi se masa na ornamentu bolje prijela (Leben, 1963, tab. 2: 1; 19: 4). Nova oblika posode iz Kevderca in v kulturnem kompleksu lasinjske kulture sploh pa je inkrustirana čaša z okroglim dnom (Leben, 1963, tab. 3: 1; 19: 2).

Razloček tega B tipa eneolitske lubniške keramike je spoznal tudi S. Dimitrijević (1967, 6). Določil jo je kot mlajši horizont Retz-Gajary kulture kot Kevderc-Hrnjevac tip, v katerem se javljajo tri kulturne komponente: Lasinja (kot substrat), Vučedol B-2 stopnja in Retz-Gajary.

C. Najmlajši najdbi iz Kevderca, ki sodita v vučedolsko keramiko, sta zaenkrat le zgornja dela dveh skodel z ornamentom poševnih, vzporedno vrezanih linij, kombiniranih z okroglimi in trikotnimi vbodi (Leben, 1963, tab. 1: 4; 3: 2). Podobna ornamentika je pogostna v povučedolski keramiki Ljubljanskega barja II (alpski tip ljubljanske kulture), izraža jo keramika tipa Višnjica, kar so v bistvu najdbe iz Velike pećine na Ravni gori v Hrvatskem Zagorju (Dimitrijević, 1966, 36; Dimitrijević, 1967, 7), kot zmes lasinjske, ljubljanske in poznovučedolske kulture.

Če za keramiko iz Kevderca upoštevamo vse tipološke in kulturne razvojne elemente, jo moremo uvrstiti skoraj v ves časovni razpon eneolitske dobe. Keramika tipa A pripada zgodnji fazi lasinjske kulture oziroma starejšemu eneolitiku. Keramiko srednjega eneolitika zastopa tip B oziroma »lubniški tip« lasinjske kulture. Na konec eneolitika in začetek bronaste dobe pa smemo postaviti vučedoloidno keramiko tipa C.

Sosednja Lubniška jama je hranila z nekaj izjemami bolj preprosto eneolitsko keramiko klasične lasinjske kulture, istočasne z A tipom iz Kevderca (Leben, 1963, 243). Zanimivo je, da razen enega drobca nismo našli nobenega inkrustiranega primerka keramike, ki je za Kevderc posebnost in vodilna značilnost keramičnih najdb.

Drugo geografsko področje v Sloveniji, kjer so razprostranjene eneolitske najdbe v kontinentalni coni, je Dolenjska.

Najznačilnejše najdišče je Kartuševa ali Ajdovska jama pri Nemški vasi. Prazgodovinske jamske najdbe je objavil J. Korošec (1953, 45) in jih večinoma opredelil poznoneolitski kulturni skupini alpske facies lengyelske kulture v Sloveniji (J. Korošec, 1958 a, 83). Če v celoti pregledamo raznovrstno keramično gradivo (oblike posod, zajemalke, vrezano in vdolbeno ornamentiko) vidimo, da najdbe datirajo v starejše eneolitsko obdobje, saj predstavljajo tudi zelo dobro izbiro inventarja klasične faze lasinjskega kulturnega kompleksa (Dimitrijević, 1961, 22; Leben, 1969, 28). Zadnja kontrolna izkopavanja so baje prinesla vrsto novih in zanimivih rezultatov v predstavi eneolitske keramike alpske podobe, zlasti kar se tiče njenih kulturnih odnosov med ozemljem jugovzhodnih Alp in Podonavja (Uršič, 1967, 81).

Enako zanimivo najdišče je Jermanova ali Ajdovska jama pri Krškem; njene ostaline sta skupaj objavili P. Korošec in M. Uršič (1965, 55). Časovno sta jih postavili v eneolitik, kulturno pa v mlajšo fazo alpskega izraza lengyelske kulture v Sloveniji. Obenem sta jih postavili v isti tipološki kompleks, kot so najdbe iz Resnikovega kanala, ki po J. Korošču (1964 a, 25) datirajo v končno fazo Ig I horizonta na Ljubljanskem barju. V celoti gledano pa so tudi najdbe iz Jermanove jame tipični izbor zgodnjega eneolitskega inventarja lasinjske kulture, a le nekaj tipoloških posebnosti kaže elemente njene mlajše faze (Leben, 1969, 27). Tudi P. Korošec opozarja, da ima gradivo dvojne kulturne, časovne in tipološke razločke (Korošec, Uršič, 1965, 69). Taki mlajši elementi naj bi bili najprej vrči z nepoudarjenim dnom in presegajočimi ročaji, za katere moramo iskati analogije v krogih badenske kulture (Leben, 1969, tab. 3: 21—23). Drug element, ki tudi ne sodi v ožji izbor keramičnega inventarja, so ornamenti šrafiranih trikotnikov, izvedeni z brazdastim vrezom. Brazdast vrez nam pove, da moramo te fragmente postaviti v mlajši eneolitski čas, saj je to tipičen način okraševanja keramike v pozni fazi lengyelske kulture — tipa Boleraz (Lengyel IV) v jugozahodni Slovaški in kjer ta tip živi istočasno s klasično kanelirano keramiko (Točik, 1961, 342; Němejcová-Pavúková, 1964, 163).

Jamska najdišča na Dolenjskem so nam podarila še nekaj drobnih najdb eneolitske keramike. Iz Levakove jame pri Podbočju poznamo črepinjo z inkrustiranim trikotnim motivom, izdelanim v tehniki brazdastega vreza (Leben, 1969, 28). V Ajdovski jami pod Klevevško graščino so izkopali del ostenja posode, okrašene z navpičnimi in poševnimi snopi vzporednih žlebičev, ki jih ob straneh omejujejo okrogli vbodi (Leben, 1969, 29); ornamentika spominja na zgodnjo lasinjsko keramiko z najdišč ob Kolpi. Slučajno najdbo iz Krške jame smemo prav tako postaviti v lasinjsko kulturo (Leben, 1969, 30); gre za del večjega lonca s konkavnim spodnjim delom in z ornamentom skupin navpičnih žlebičev na ramenu. Tipološko je lonec popolnoma enak posodam iz Kartuševe jame, kjer so ti vodilna oblika za kulturno postavitev v alpsko facies lengyelske kulture v Sloveniji.

S skrajnega področja severozahodne Hrvatske, ki meji na slovensko ozemlje, poznamo štiri jame z najdbami eneolitske keramike. V jami Vrlovki pri Ozlju je skupina jamarjev slučajno našla nekaj prazgodovinske keramike. Med njo izstopa popolnoma ohranjena bikonična posodica (steklenička), okrašena s kombiniranim, belo inkrustiranim, vrezanim in vbodenim conalnim trikotnim

motivom. Tipološko jo S. Dimitrijević (1961, 33 in 43, sl. D) uvršča kompleksu lasinjske kulture v zahodni Hrvatski.

Še neobjavljene prazgodovinske najdbe iz holocenskih plasti jame Vetternice, ki se odpira v jugozahodnem pobočju Medvednice, izhajajo s svojimi najstarejšimi elementi iz poznega eneolitskega časa (Malez, 1957, 289; Božičević, 1960, 19). To naj bi bili predvsem pridatki iz grobnice, kjer je bilo pokopanih več oseb. Ker pa najdbe (tudi popolnoma ohranjena posoda z ročajem in še drugi keramični fragmenti) niso nikjer dokumentirane, ne moremo določiti njih stvarnega časovnega in kulturnega mesta.

Zanimive so izkopanine iz najnižjih holocenskih plasti v Veliki pećini na Ravni gori, ki jih je M. Malez (1960 a, 294; 1967, 272; 1967 a, 14, 53) prisodil neolitski in bronasti dobi. V tej najnižji prazgodovinski plasti, polni kamnitnih orodij in koščenih izdelkov, so tičale tudi obilne keramične najdbe. To so deli grobih in boljših posod, okrašenih z brazdastim, vrezanim in vdolbenim ornamentom. Hkrati pa se javlja tudi že litzenska keramika; to je način okraševanja površine z odtisnjenjem sukane niti ali lažnega vrvičastega ornamenta. To keramiko iz Velike pećine, ki je mešanica poznih eneolitskih in zgodnjih bronastodobnih elementov, je S. Dimitrijević (1966, 36; 1967, 7) opredelil kot mlajši horizont Retz-Gajary kulture in jo poimenoval kot njen Višnjica tip. Po njegovem se v tem tipu keramike, ki v severozahodni Hrvatski nastopa tudi že kot A-1 stopnja starejše bronaste dobe, javljajo elementi lasinjske, ljubljanske in pozne vučedolske kulture. Kronološko in kulturno naj bi ji v Sloveniji ustrezala povučedolska kultura Ljubljanskega barja II oziroma slovenski tip pozne vučedolske kulture; v slavonsko-sremskem prostoru pa se vzporeja s starejšo B stopnjo vinkovačke kulture (Dimitrijević, 1966, 28).

Iz jame Vindije vsaj deloma poznamo eneolitske in bronastodobne najdbe, ki jih je objavil S. Vuković (1953, 18; 1954, 25; 1957, 32). Kot najstarejše smemo šteti kose ornamentirane keramike, ki so jo izkopali v sprednjem delu jame in pred vhodom vanjo. Izraz in način okraševanja jo uvršča v starejši tip keramike lasinjske kulture. To so del manjše posode z belo inkrustiranimi vbodi, zgornji del manjše posode z ročajem in inkrustiranim ornamentom poševno se križajočih vrezanih črt, večji fragment z vodoravno in spiraloidno vrezanimi črtami ter kombinacijo vbodov in končno še črepinja s šrafiranimi spiraloidnimi trakovi (Vuković, 1957, tab. 3: 2, 3; 4: 4, 5).

Iz Vindije so pomembne še keramične najdbe iz grobnice na koncu jame, ki izpričujejo različno časovno in kulturno pripadnost. Prvič so to tipični vrči litzenske keramike, značilni za A-2 stopnjo starejše bronaste dobe (Vuković, 1957, 32); in drugič so to črepinje, ki izstopajo iz kulturnega okvira lasinjske in litzenske keramike. Okrašene so s cikcak črtami žigosanih trikotnih vrezov in s črtami globljih vbodov (Vuković, 1957, tab. 3: 4, 5; 4: 3). Časovno jih smemo staviti v prehodno obdobje eneolitika v starejšo bronasto dobo in jih pripisati tipu Višnjica keramike, ki se na tem prostoru v zadostni meri javlja že v bližnji Veliki pećini.

Edine eneolitske najdbe iz avstrijske Nižje Štajerske nam je do danes odkrila previsna jama Waltrahöhle bei Jamm med Bad Gleichenbergom in Kapfensteinom. V zgornji humozni plasti je W. Schmid leta 1935 izkopal prazgodovinsko keramiko, kamnitno kladivo in ploščato sekiro (Pittioni, 1953, 12). Za datacijo najdb so pomembne predvsem plitke skodele s širokim trakastim

ročajem in deli drugih polkroglastih posod, ornamentiranih z brazdastim vrezom šrafiranih in inkrustiranih trikotnih motivov (Pittioni, 1953, Abb. 3, Fig. 1, 3—6). Trikotni motiv brazdastega vreza in oblike posod je R. Pittioni prisodil nordijskemu (megalitskemu) vplivu, a jih pravilno istovetil s keramičnimi najdbami tipa Retz in Neusiedl (Pittioni, 1947, 225; Pittioni, 1953, 21; Seewald, 1940, 1). Pittioni obenem trdi, da so najdbe starejše kot badenska kultura in badenizirana štajersko-koroška kulturna skupina Pölshals-Strappelkogel, kajti nordijski vpliv Waltra in Retz tipa je po njegovem mnenju živel v predalpskem svetu že takrat, ko se je badenska kultura tod šele porajala.

Našo keramiko je S. Dimitrijević (1967, 6) uvrstil v regionalni tip starejšega horizonta Retz-Gajary kulture, v katero spadajo že podobne keramične najdbe iz Avstrije, Slovenije, severozahodne Hrvatske, Slovaške in Moravske, a so se lokalno razvijale s sebi lastnimi kulturnimi inačicami brez nordijskega vpliva (mlajša Lasinja, Vučedol B, ‚Furchenstichkeramik', tip Gajary in tip Jevišovice B).

Tudi na avstrijskem Koroškem so jamske najdbe redke. Na vzhodnih obronkih Dobrača se pod južno steno Tscheltschnig-Kogla odpira več jam; najzanimivejša je Heidenloch ali Tauerloch. V spodnji kulturni plasti srednjega dela jame je F. Mühlhofer izkopal ostaline iz kamene dobe: ostanke dveh ognjišč s koščeno konico in kamnitnim orodjem je prisodil neandertalcu (Mühlhofer, 1925, 129). Datacijo najdb je kmalu ovrgel W. Görlich (1929, 115; 1932, 151), ko je na istem mestu kopal globlje in trčil na najdbe končnega neolitika. V bistvu pa so to črepinje starejše eneolitske keramike tipa Kanzianberg (Dolenz, 1938, 59); koščene in kamnitne izdelke ter kostne najdbe dveh oseb pa sta izkopala že F. Mühlhofer in W. Teppner (1913, T. 3, 4).

Viri omenjajo, da so še v drugih jamah nad Beljaškimi Toplicami (Lanzenloch, Friedahöhle) našli skromne prazgodovinske, med njimi baje tudi eneolitske najdbe (Teppner, 1912, 2; Dolenz, 1958, 240); tako tudi v jami Rauberloch, ki se odpira na vzhodnem pobočju osamelca Gračanice nad Ziljo (Dolenz, 1958, 252, 267).

S tem prispevkom sem želel prikazati časovno mesto in opozoriti na dosedanje najdbe neolitske in eneolitske keramike iz kraških jam na področju jugovzhodnih Alp. Dasi je večina gradiva že objavljena, se moramo znova lotiti časovnih in kulturnih popravkov izkopanin. Nova odkritja, bodisi v jamah ali na prostem, spreminjajo interpretacijo najdb, saj vnašajo v arheološko kronologijo nova poimenovanja lokalnih ali regionalnih kultur, kulturnih grup, skupin, tipov, inačic, variant in faz tudi na jugovzhodnem alpskem prostoru, čeprav so marsikdaj povsem istega kulturnega izvora.

Die Zeitstellung der neo- und äneolithischen Keramik aus den Karsthöhlen des Südostalpenraumes

Sowohl die im Neolithikum und Äneolithikum besiedelten Höhlen des südöstlichen Alpenvorlandes als auch deren materielle Kultur (im Triestiner Gebiet, in Slowenien, Istrien, Nordwestkroatien, Mittelsteiermark und Kärnten) sind zwei geographisch-kulturellen Bereichen einzuordnen: der adriatisch-küstenländischen Zone und der kontinentalen Zone. Beide zusammen gehören jedoch in ein Übergangsgebiet, wo sich auch in dieser Zeit Kulturgüter aus Norditalien, aus dem adriatischen Bassin, aus dem Donaugebiet und aus den Gegenden jenseits des Alpen stets berührt haben.

Neolithische Funde kennen wir bisher nur aus den Höhlen der adriatisch-küstenländischen Zone.

Das Fundgut des älteren Neolithikums wurde in fünf Höhlen des Triestiner Karstgebietes bloßgelegt. Es handelt sich um Scherben der Impresso- und Cardiumkeramik dalmatinischer Art, die den Charakter ältester Phasen des circum-mediterranen Horizontes der Impresso-Cardium Keramik tragen.

Die Reste des mittleren Neolithikums wurden in acht Höhlen des Triestiner Karstes gefunden. Dieselben manifestieren sich mit einer Gattung der späteren, nicht bemalten Keramik, der Danilo-Smilčići Kultur (gewisse Gefäßformen und eingeschnittene Ornamentik), welche im Bereiche der nordadriatischen Küste als deren Triestiner Typus bezeichnet werden darf.

Das Bestehen des Jung- bzw. Spätneolithikums beweisen Funde aus acht Höhlen, wieder im Triestiner Karstgebiet, ferner aus zwei Höhlen im slowenischen Venetien, und aus einer Istriens. In ihrer materiellen Kultur sind zwei Entwicklungskomponenten zu bemerken: a) vom Süden her Wellen der Hvar-Kultur, welche hier durch Darstellung und Verzierung der Gefäße als Karsttypus der Hvar-Kultur erscheinen; b) vom Westen aber sind typologische Einflüsse des norditalischen Spätneolithikums bemerkbar, besonders die s. g. im Bereiche des Tridentiner Venetiens konzertrierte »cultura dei vasi a bocca quadrata«; darüber hinaus aber auch Elemente der Lagozza-Kultur, eine Absonderung des in der Po-Ebene verbreiteten Spätneolithikums (neolitico superiore padano). In der istrischen Höhle Cingarela kommt die Kammstrich-Keramik vor, eine fast mit der Besenstrich-Keramik der Insel Brioni identische Gattung, welche eine eigene istrische spätneolithische Gruppe darstellen dürfte.

Äneolithische Höhlenfunde sind aus beiden Zonen bekannt.

1. Die adriatisch-küstenländische mit mindestens 20 Fundorten. Auf diesem Gebiet berühren sich italische mit südostalpinen Elementen. Es sind Eingenheiten der Remedello-Kultur, der späteren Phase der Lasinja-Kultur (inkrustierte Keramik), und — am stärksten — der späten Vučedol Phase (Keramik slowenischen Typus des Ig I — Horizontes im Laibacher Moorkultur Kreise) bemerkbar. Weil die Vučedol-artige Keramik stark hervortritt, kann diese Gruppe global als adriatischer Typus der Vučedol-Kultur bezeichnet werden. Chronologisch ist er dem C-Stratum der Vučedol-Kultur zuzuschreiben, als sich deren kompakte Einheit zu spalten began.

2. Die kontinentale Zone hat 15 äneolithisch besiedelte Höhlen mit einem altäneolithischen Fundgut der Lasinja Kultur oder alpinen Fazies der Lengyel-Kultur aufzuweisen. Jungäneolithische Elemente treten besonders in der Höhle Kevderc am Lubnik-Berg auf (flach inkrustierte Tiefstichornamente, neue Gefäßformen), welche

im Kulturrepertoire der Lasinja-Kultur ein Novum darstellen, und gewöhnlich als deren Lubnik-Phase bezeichnet werden können. Dem Endäneolithikum in der Höhlenbesiedlung ist die C-Stufe der Spätvučedol-Keramik zuzuschreiben, welche sich klassisch in der »Ljubljansko barje Kultur I« äußert.

Im Südostalpenbereiche folgen auf das äneolithische Stratum sowohl die Keramik des Alpen- und Adriatypus der Ljubljana-Kultur als auch die östlichen Elemente der Višnjica-Kultur, welche zusammen die früheste Erscheinung der ältesten Bronzezeit in diesen voralpinen Regionen darstellen.

Literatura

Andreolotti S., F. Stradi (1971), I rinvenuti prestorici nella caverna superiore della Grotta Gigante (Carso triestino). *Atti e Mem. Comm. Grotte E. Boegan* 11, 109—127, Trieste.

Bačić B. (1956), Arheološko iskopavanje spilje Cingarele kod Momjana. *Jadranski zbornik* 1, 323—364, Rijeka-Pula.

Barfield L. H., (1972), The First Neolithic Culture of North- Eastern Italy. *Fundamenta* 3, Reihe A, 182—216, Köln.

Barfield L. H., Broglio A. (1966), Materiali per lo studio del Neolitico del territorio vicentino. *Bulletino di Paletnologia Italiana,* N. s. 17, Vol. 75, 51—95, Roma.

Batović Š. (1966), Stariji neolit u Dalmaciji. *Dissertationes* 2, Zadar.

— (1969), Odnosi Dalmacije i Grčke u neolitu. *Radovi Fil. fakulteta u Zadru* 6, 5—35, Zadar.

Battaglia R. (1926), Paleontologia e Paletnologia delle grotte del Carso; v: Bertarelli L. V., Boegan E., *Duemila Grotte,* 75—100, Milano.

— (1942), Indagini sull'età dei resti umani rinvenuti nelle caverne e nel castelliere di San Canziano del Timavo. *Atti del Museo Civico di Storia Naturale di Trieste* 15, 1—51, Trieste.

— (1960), La Preistoria del Veneto e della Venezia Giulia. *Bulletino di Paletnologia Italiana,* Vol. fuori serie 67—68, 1958-59, Roma.

Benac A. (1956), Osnovna obilježja neolitske kulture u Kaknju. *Glasnik Zem. muzeja u Sarajevu,* n. s. 11, 167—182, Sarajevo.

— (1964), *Studije o kamenom i bakarnom dobu u sjeverozapadnom Balkanu.* Sarajevo.

Bertolone M. (1962), *Preistoria e Protostoria della Valle Padana.* Milano.

Božičević S. (1960), Pećina Veternica nekada, sada i u budučnosti. *Speleolog* 7-8 (1959-60) 7—24, Zagreb.

Bregant T. (1969), Nekaj novih elementov alpskega faciesa lengyelske kulture pri Bevkah na Ljubljanskem barju. *Arheološki vestnik* 20, 149—154, Ljubljana.

— (1970), Elemente der adriatischen Mittelmeerkulturgruppe im alpinen Lengyelkulturfazies. *Simposium über die aktuellen Fragen der Bandkeramik,* Székesfehérvar 1970.

Cannarella D. (1959), Descrizione delle ceramiche preistoriche rinvenute nella Grotta delle Gallerie in Val Rosandra, Scavi 1954-55. *La Porta Orientale* 29, 124—135, Trieste.

— (1968), *Il Carso,* Invito alla connoscenza della sua preistoria, della sua storia, delle sue bellezze. Trieste.

Cannarella D., G. Cremonesi (1967), Gli scavi nella Grotta Azzurra di Samatorza nel Carso Triestino. *Rivista di Scienze Preistoriche* 22, 281—330, Firenze.

Desio A. (1920), La Grotta di Paciuh (Stazione neolitica nelle Prealpi Giulie). *Mondo sotterraneo* 15-16 (1919-20) 25—30, Udine.

Dimitrijević S. (1961), Problem neolita i eneolita u sjeverozapadnoj Jugoslaviji. *Opuscula archaeologica* 5, 5—85, Zagreb.

— (1966), *Rezultati arheoloških iskopavanja na području Vinkovačkog muzeja od 1957. do 1965. godine.* Vinkovci.

— (1967), Die Ljubljana-Kultur. Problem des Substrats, der Genese und der

regionalen Typologie. *Archaeologia Iugoslavica* 8, 1—25 Beograd.

Dolenz H. (1938), Jungsteinzeitliche Funde vom Kanzianberg bei Villach in Kärnten. *Wiener Präh. Zeitschrift* 25, 59—76, Wien.

— (1958), Altstrassen und Altsiedlungen im Stadtgebiete von Villach. *Carinthia I* 148, 235—271, Klagenfurt.

Feruglio E. (1916), Il »Chiondar des Paganis«, stazione neolitica presso Faedis (Prealpi Giulie). *Mondo sotterraneo* 12, N. 1—3, Udine.

Gnirs A. (1925), *Istria praeromana.* Beiträge zur Geschichte der frühesten und vorrömischen Kulturen an den Küsten der nordlichen Adria. Karlsbad.

Görlich W. (1929), Neue Grabungen im Heidenloch bei Warmbad Villach. *Wiener Präh. Zeitschrift* 16, 114—115, Wien.

— (1932), Vorgeschichtliche Grabung im Heidenloch bei Warmbad-Villach. *Carinthia I* 122, 151—152, Klagenfurt.

Guerreschi G. (1967), *La Lagozza di Besnate e il neolitico superiore padano.* Como.

Jesse S. (1954), Poročilo o sondiranju v okolici Iga pri Ljubljani. *Arheološki vestnik* 5, 95—111, Ljubljana.

— (1955), Novo odkriti kolišči na Ljubljanskem barju. *Arheološki vestnik* 6, 264—268, Ljubljana.

Jurca M., F. Legnani (1953), La Grotta dell'Orso di Gabrovizza N. 7 V. G. nel Carso triestino. Stazione preistorica. Relazione degli scavi eseguiti negli anni 1950-51. *Alpi Giulie* 52, 12—21, Trieste.

Korošec J. (1953), Kulturne ostaline v Ajdovski jami pri Nemški vasi. *Razprave SAZU* 3. razr. 1, 45—87, Ljubljana.

— (1956), Arheološke ostaline v Predjami. *Razprave SAZU* 4. razr. 1, 1—64, Ljubljana.

— (1958), *Neolitska naseobina u Danilu Bitnju.* Zagreb.

— (1958 a), Eine neue Kulturgruppe des späten Neolithikums in Nordwestjugoslawien. *Acta Archaeologica Acad. Scient. Hungaricae* 9, 83—93, Budapest.

— (1960), Neolit na Krasu in v Slovenskem Primorju. *Zgodovinski časopis* 14, 5—34, Ljubljana.

— (1964), *Danilo in danilska kultura.* Ljubljana.

— (1964 a), Kulturne ostaline na kolišču ob Resnikovem prekopu odkrite v letu 1962. *Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji* 1, 25—46, Ljubljana.

Korošec P. (1956), Nekaj novih podatkov o slavonski kulturi na področju naše jadranske obale. *Arheološki vestnik* 7, 369—383, Ljubljana.

— (1964), Poročilo o površinskih najdbah novega kolišča »na Partih« pri Igu. *Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji* 1, 47—56, Ljubljana.

— (1965), Prazgodovinska gomila v Pavlovski vasi pri Tržišču na Dolenjskem. *Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji* 2, 73—75, Ljubljana.

Korošec P., J. Korošec (1969), *Najdbe s koliščarskih naselbin pri Igu na Ljubljanskem barju.* Arheološki katalogi Slovenije 3, Ljubljana.

Korošec P., M. Uršič (1965), Neolitske in eneolitske ostaline iz okolice Krškega. *Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji* 2, 55—71, Ljubljana.

Leben F. (1956), Poročilo o izkopavanjih v Roški špilji leta 1955. *Arheološki vestnik* 7, 242—251, Ljubljana.

— (1957), Nove arheološke najdbe v jamah na Notranjskem. *Arheološki vestnik* 8, 302—316, Ljubljana.

— (1959), Dosedanje arheološke najdbe v jamah okoli Divače. *Acta carsologica* 2, 231—249, Ljubljana.

— (1963), Materialna kultura in izsledki arheoloških izkopavanj v Kevdercu in Lubniški jami. *Acta carsologica* 3, 213—274, Ljubljana.

— (1963 a), Jama Kevderc v odnosu do drugih arheoloških jamskih najdišč. *Treći jugoslav. speleološki kongres,* 175 do 180, Sarajevo.

— (1967), Stratigrafija in časovna uvrstitev jamskih najdb na Tržaškem krasu. *Arheološki vestnik* 18, 43—109, Ljubljana.

— (1969), Arheološka podoba dolenjskih jam. *Naše jame* 11, 25—40, Ljubljana.

— (1970), Značilnosti in pomen nekaterih arheoloških jamskih najdišč na področju jugovzhodnih Alp. *Adriatica praehistorica et antiqua,* Miscelanea Gregorio Novak dicata (Zbornik radova posvećen G. Novaku), Zagreb, 409—437.

— (1970 a), Arheološko vrednotenje jamskih najdb na slovenskem krasu. *Naše jame* 12, 63—72, Ljubljana.

— (1973), Zur Kenntnis der Lasinja-Kultur in Slowenien. *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener-Kultur,* Bratislava 1973, 187—197.

Legnani F. (1968), *Piccola Guida della Preistoria di Trieste e del suo territorio.* Trieste.

Legnani F., F. Stradi (1963), Gli scavi nella caverna dei Ciclami nel Carso Triestino. *Atti della VII. Riunione Scient. dell'Istituto Ital. di Preistoria e Protostoria,* 31—38, Firenze.

Lengyel B. (1933), Scoperta delle vestigia dell'uomo preistorico nelle caverne della riviera liburnica. *Atti del I. Congr. Speleologico Nazionale,* 220—223, Trieste.

Lonza B. (1963), Guida alla Preistoria di Trieste. *Pagine Istriane* 9, Ser. 4, 4—19, Trieste.

Malez M. (1957), Paleontološko istraživanje pećine Veternice u 1955. god. *Ljetopis JAZU* 62, 280—294, Zagreb.

— (1960), Pećine Ćićarije i Učke u Istri. *Acta geologica* 2, 163—164, Zagreb.

— (1960 a), Rad na speleološkom istraživanju u Hrvatskoj. *Ljetopis JAZU* 64, 289—307, Zagreb.

— (1967), Paleolitska nalazišta Hrvatske. *Arheološki vestnik* 18, 255—290, Ljubljana.

— (1967 a), Paleolit Velike pećine na Ravnoj gori u sjeverozapadnoj Hrvatski. *Arheološki radovi i rasprave* 4-5, 7—68, Zagreb.

Marzolini G. (1970), La Grotta dell'Edera. *Annali del Gruppo Grotte dell'Assoc. XXX. Ottobre* 4, 19—35, Trieste.

Mirosavljević V. (1962), Impressocardium keramika na otocima Cresa, Lošinja i Krka. *Arheološki radovi i rasprave* 2, 131—174, Zagreb.

— (1968), Vela spilja prethistorijsko nalazište na otoku Lošinju. *Arheološki radovi i rasprave* 6, 27—60, Zagreb.

— (1969), Srodni elementi i veze u materijalnoj kulturi izmedju Slavonije i Jadrana. *Simpozij neolit i eneolit u Slavoniji,* 129—140, Vukovar.

Modrijan W. (1972), Die steirischen Höhlen als Wohnstätten des Menschen. *Schild von Steier, Kleine Schriften* 12, 61—86, Graz.

Moser K. (1899), *Der Karst und seine Höhlen.* Triest.

— (1910), Alte und neue prähistorische Karsthöhlenfunde von Nabresina. *Globus* 47, Nr. 24, 373—378, Braunschweig.

Mossler G. (1954), Neues zum vorgeschichtlichen Pfahlbau im Keutschacher See. *Festschrift für R. Egger,* III, 76—109, Klagenfurt.

Mühlhofer F. (1925), Vorgeschichtliche Untersuchungen bei Warmbad Villach. *Wiener Präh. Zeitschrift* 12, 116—131, Wien.

Müller F. (1890), Die Grottenwelt von St. Canzian. *Zeitschrift des Deutschen und Oesterreich. Alpenvereins* 21, 193—251, Wien.

Němejcová-Pavúková V. (1964), Sidlisko bolerazskeho typu v Nitrianskom Hrádku. *Slovenska Archeologia* 12, 163—268, Bratislava.

Novak G. (1955), *Prethistorijski Hvar — Grapčeva spilja.* Zagreb.

— (1959), Problems and Chronology of the Finds in the Cave of Grabak. *Archaeologia Iugoslavica* 3, 11—39, Beograd.

— (1968), Markova spilja na otoku Hvaru, IV. *Arheološki radovi i rasprave* 6, 61—179, Zagreb.

Pahič S. (1968), K predslovenski naselitvi Slovenskih Goric in Pomurja. Zbornik *Svet med Muro in Dravo,* 158—255, Maribor.

Pittioni R. (1947), Spätneolithische Grabfunde aus Neusiedl am See, Burgenland. *Mitt. der Anthrop. Gesellschaft in Wien* 73—77, 225—234, Wien.

— (1953), Beiträge zum späten Keramikum Steiermarks. *Schild von Steier 2,* 9—23, Graz.

Radmilli A. M. (1962), *Piccola Guida della Preistoria Italiana.* Firenze.

— (1963), *La preistoria d'Italia alla luce delle ultime scoperte.* Firenze.

Seewald O. (1940), Die jungneolithische Siedlung in Retz (Niederdonau). *Praehistorica* 7, 1—15, Leipzig.

Stacul G. (1972), Scavo nella Grotta del Mitreo presso San Giovanni al Timavo. *Atti dei Civ. Musei di Storia ed Arte di Trieste* 7 (1971/72) 5—30, Trieste.

Tarabochia G., A. Dini (1968), *Studi e ricerche di paleontologia umana alla Grotta delle Tre Querce.* Trieste (ediz. Gruppo Speleol. »San Giusto«).

Teppner W. (1912), Die Höhlen bei Warmbad Villach. *Mitt. für Höhlenkunde* 5, H. 1, 1—3, Graz.

— (1913), Ausgrabungen im Heidenloch bei Warmbad Villach. *Mitt. für Höhlenkunde* 6, H. 2, 1—8, Graz.

Točik A. (1961), Keramika zdobená brazdenym vpichom na juhozapadnom Slovensku. *Památky archeologické* 52, 321—344, Praha.

— (1964), Záchranný výskum v Bajči-Vlkanove v rokoch 1959-1960. *Študijné zvesti* 12, 5—151, Nitra.

Uršič M. (1967), Ajdovska jama pri Nemški vasi. *Varstvo spomenikov* 12, 81, Ljubljana.

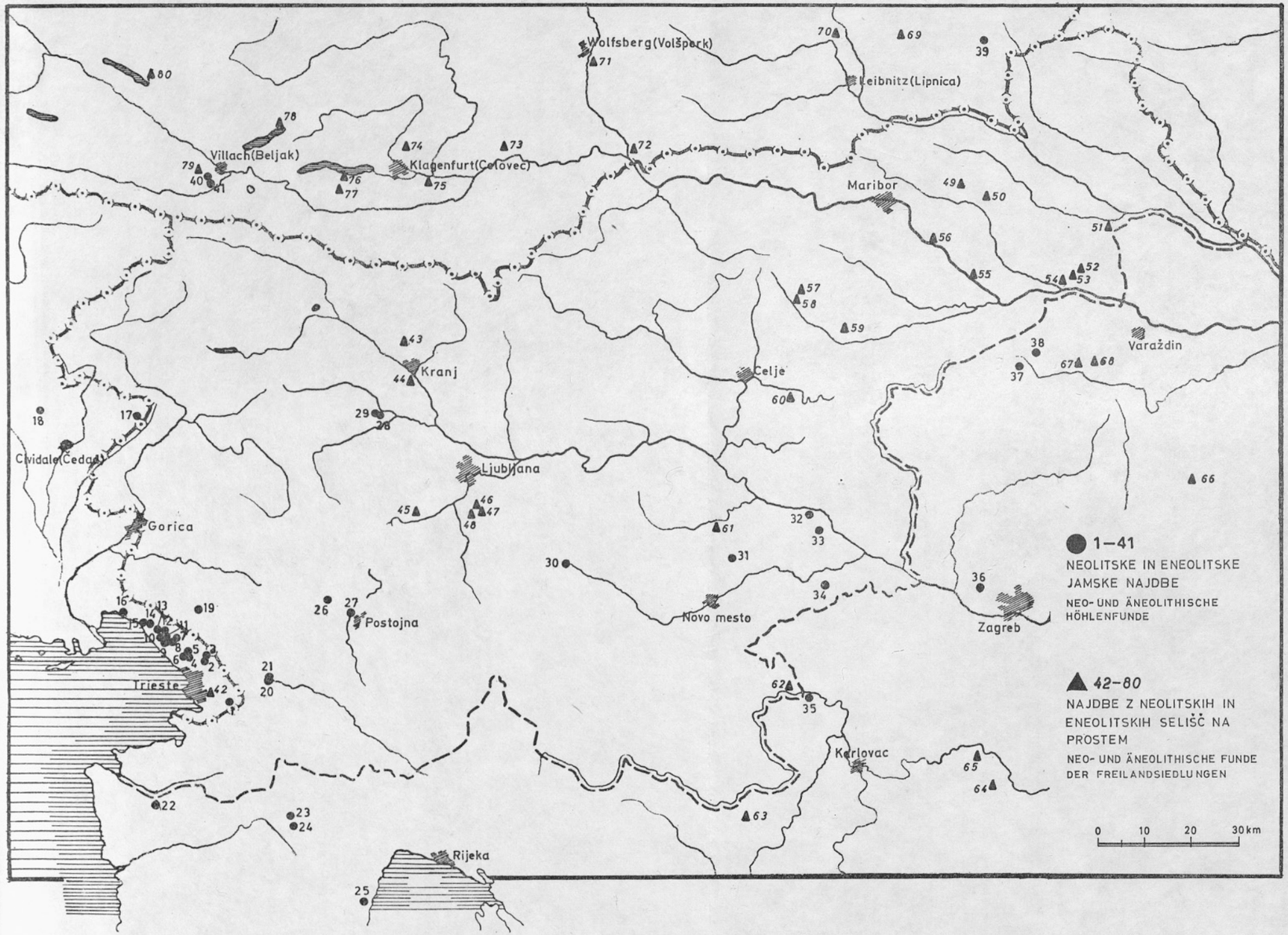
Vuković S. (1935), Istraživanje prethistorijskog nalazišta u špilji Vindiji kod Voče. *Spomenica Varaždinskog muzeja 1925—1935*, 73—80, Varaždin.

— (1953), Pećina Vindija kao prethistorijska stanica. *Speleolog* 1, 15—23, Zagreb.

— (1954), Istraživanje pretpećinskog terena Vindije. *Speleolog* 2, 23—28, Zagreb.

— (1957), Vrpčasta keramika spilje Vindije. *Arheološki vestnik* 8, 32—47. Ljubljana.

Zorzi F. (1956), I vasi a bocca quadrata dei livelli superiori del deposito quaternario di Quinzano Veronese. *In Memoria di Fernando Malavolti*, 139—145, Modena.

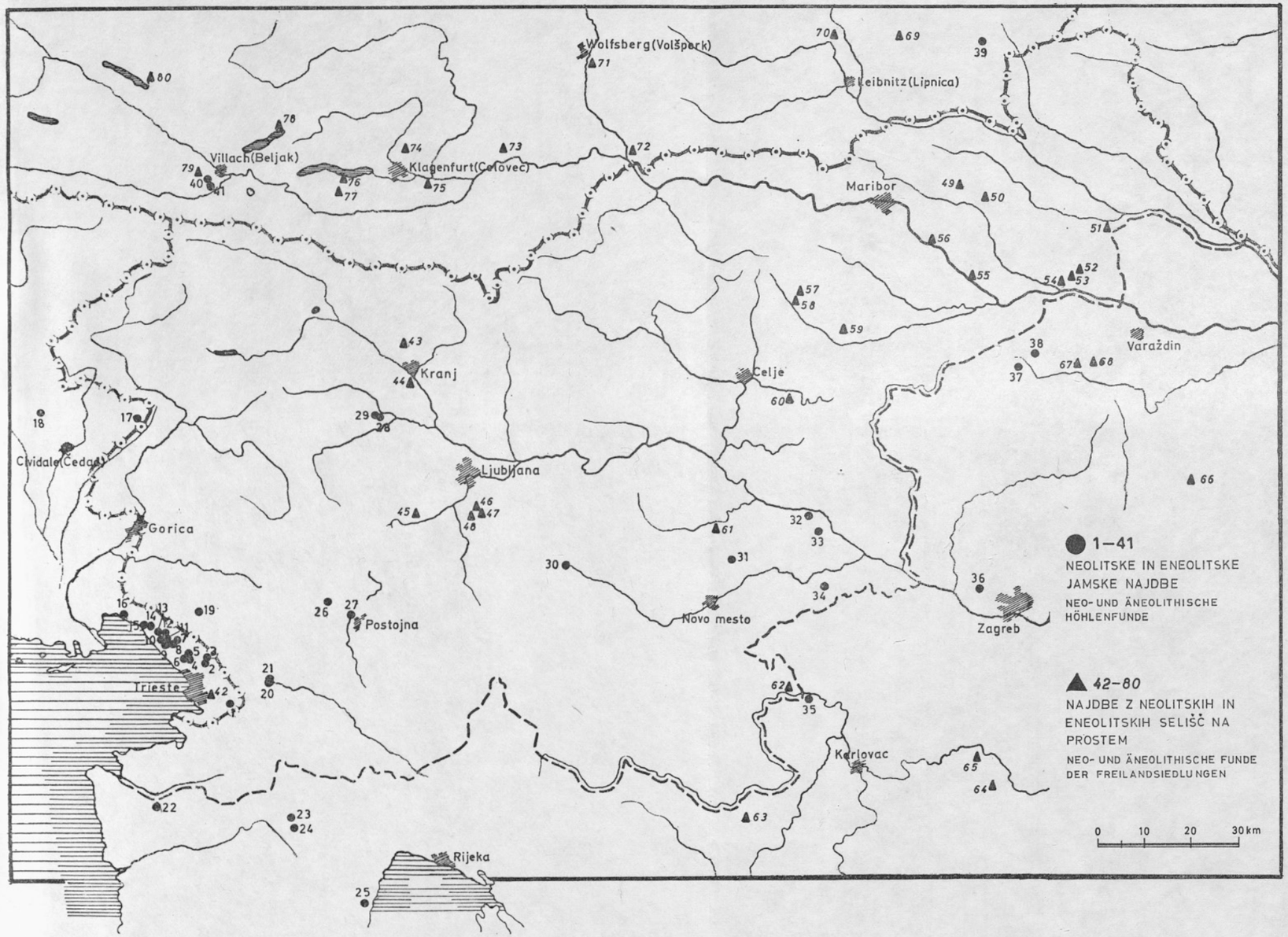
SPISEK NAJDIŠČ — FUNDORTVERZEICHNIS

Jame — Höhlen

1 Grotta delle Gallerie (Pečina pod Steno)
2 Caverna delle Tre Querce (Pečina pri dubih)
3 Grotta dei Ciclami (Orehova pejca)
4 Grotta Gigante (Pečina v Gmajni)
5 Grotta degli Zingari
6 Grotta della Tartaruga
7 Caverna presso Sgonico (Čotarjeva pečina)
8 Caverna dell'Orso (Pečina pod Muzarji
9 Grotta presso Samatorza (Pečina na Doleh)
10 Grotta presso Aurisina (Žirka pečina)
11 Grotta Azzurra (Pečina na Leskovcu)
12 Caverna Caterina (Katrina pečina)
13 Grotta Gialla di Prapotto
14 Caverna del Pettirosso (Pejca v Lašci)
15 Caverna Pocala (Pečina pod Kalom)
16 Caverna Teresiana (Terezijina pečina)
17 Grotta di Paciuh (Jama)
18 Ciondàr des Paganis
19 Podganja jama
20 Tominčeva jama
21 Roška špilja
22 Cingarela
23 Nugljanska peć
24 Zabavnica pećina
25 Oporovina pećina
26 Jama pod Jamskim gradom
27 Postojnska jama
28 Kevderc na Lubniku
29 Lubniška jama
30 Krška jama
31 Ajdovska jama pod Klevevžem
32 Jermanova jama (Ajdovska jama pri Krškem)
33 Kartuševa jama (Ajdovska jama pri Nemški vasi)
34 Levakova jama
35 Vrlovka
36 Veternica
37 Velika pećina
38 Vindija
39 Waltrahöhle bei Jamm
40 Heidenloch, Tauerloch (Ajdovska jama)
41 Rauberloch

Selišča na prostem — Freilandsiedlungen

42 Zaule (Žavle)
43 Golnik — Malijevo gradišče
44 Drulovka
45 Gradišče pri Bevkah
46 kolišče »na Partih«
47 Veliko mostišče
48 kolišče ob Resnikovem prekopu
49 Spodnji Porčič
50 Andrenci
51 Šafarsko
52 Pavlovski vrh
53 Hardek
54 Mihovci
55 Ptujski grad
56 Vumpah
57 Brinjeva gora — Brezje
58 Zreče
59 Zbelovo
60 Rifnik
61 Pavla vas
62 Vinomer
63 Hrsina
64 Kiringrad
65 Lasinja
66 Beketinec
67 Draguševac — Cerje Novo
68 Krč — Cerje Tužno
69 Glojach
70 Buchkogel bei Wildon
71 Strappelkogel bei Wolfsberg
72 Ettendorf (Etna ves)
73 Steinkögeln bei Völkermarkt (Velikovec)
74 Maria-Saaler Berg (Gosposvetska gora)
75 Gurnitz (Podkrnos)
76 Reifnitz am Wörthersee (Ribnica)
77 Keutschacher See (Hodiško jezero)
78 Steindorf am Ossiachersee (Osojsko jezero)
79 Kanzianberg (Škocjanska gora)
80 Niedermoor von Sappl

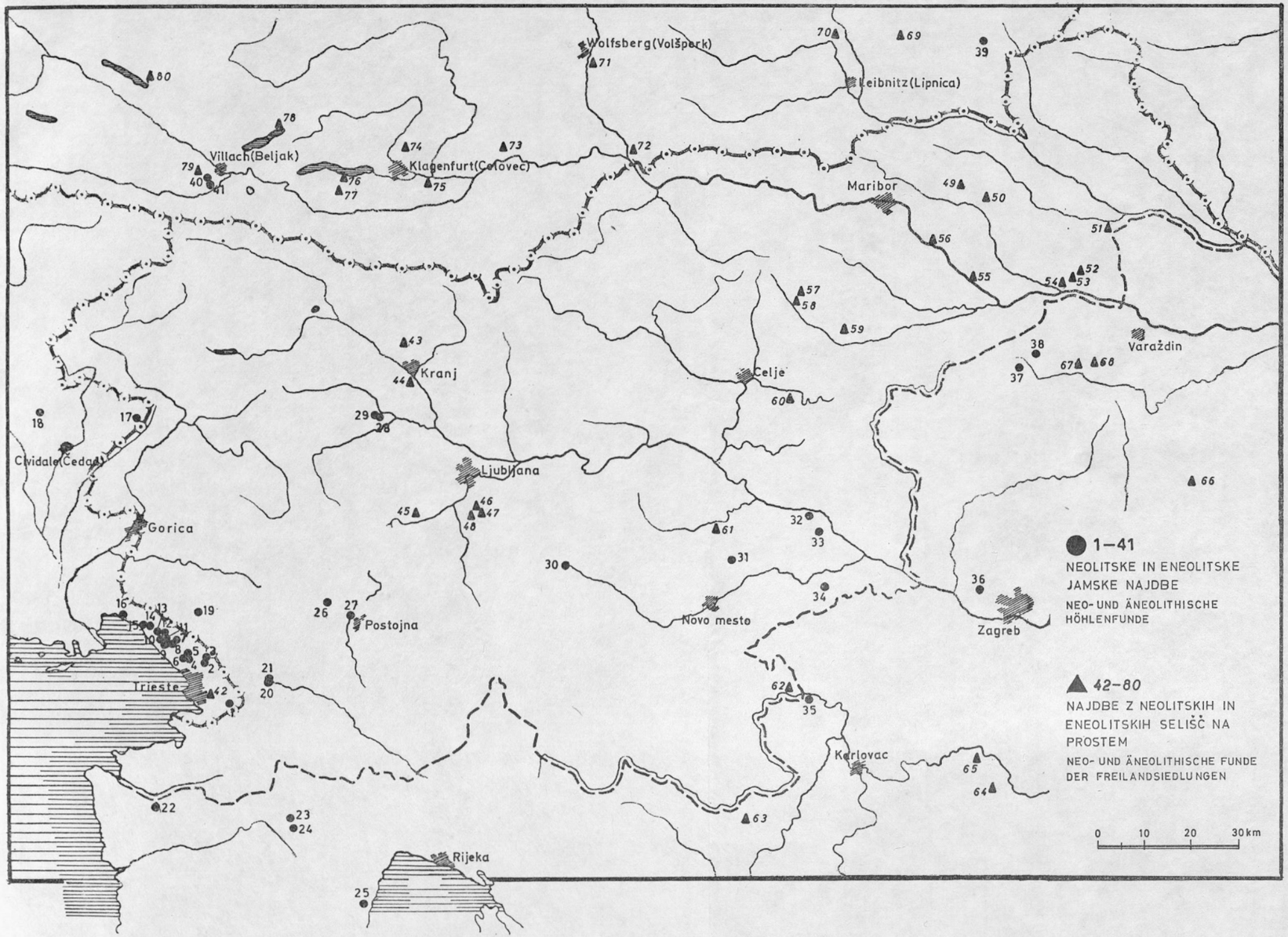
SPISEK NAJDIŠČ — FUNDORTVERZEICHNIS

Jame — Höhlen

1 Grotta delle Gallerie (Pečina pod Steno)
2 Caverna delle Tre Querce (Pečina pri dubih)
3 Grotta dei Ciclami (Orehova pejca)
4 Grotta Gigante (Pečina v Gmajni)
5 Grotta degli Zingari
6 Grotta della Tartaruga
7 Caverna presso Sgonico (Čotarjeva pečina)
8 Caverna dell'Orso (Pečina pod Muzarji
9 Grotta presso Samatorza (Pečina na Doleh)
10 Grotta presso Aurisina (Žirka pečina)
11 Grotta Azzurra (Pečina na Leskovcu)
12 Caverna Caterina (Katrina pečina)
13 Grotta Gialla di Prapotto
14 Caverna del Pettirosso (Pejca v Lašci)
15 Caverna Pocala (Pečina pod Kalom)
16 Caverna Teresiana (Terezijina pečina)
17 Grotta di Paciuh (Jama)
18 Ciondàr des Paganis
19 Podganja jama
20 Tominčeva jama
21 Roška špilja
22 Cingarela
23 Nugljanska peć
24 Zabavnica pećina
25 Oporovina pećina
26 Jama pod Jamskim gradom
27 Postojnska jama
28 Kevderc na Lubniku
29 Lubniška jama
30 Krška jama
31 Ajdovska jama pod Klevevžem
32 Jermanova jama (Ajdovska jama pri Krškem)
33 Kartuševa jama (Ajdovska jama pri Nemški vasi)
34 Levakova jama
35 Vrlovka
36 Veternica
37 Velika pećina
38 Vindija
39 Waltrahöhle bei Jamm
40 Heidenloch, Tauerloch (Ajdovska jama)
41 Rauberloch

Selišča na prostem — Freilandsiedlungen

42 Zaule (Žavle)
43 Golnik — Malijevo gradišče
44 Drulovka
45 Gradišče pri Bevkah
46 kolišče »na Partih«
47 Veliko mostišče
48 kolišče ob Resnikovem prekopu
49 Spodnji Porčič
50 Andrenci
51 Safarsko
52 Pavlovski vrh
53 Hardek
54 Mihovci
55 Ptujski grad
56 Vumpah
57 Brinjeva gora — Brezje
58 Zreče
59 Zbelovo
60 Rifnik
61 Pavla vas
62 Vinomer
63 Hrsina
64 Kiringrad
65 Lasinja
66 Beketinec
67 Draguševac — Cerje Novo
68 Krč — Cerje Tužno
69 Glojach
70 Buchkogel bei Wildon
71 Strappelkogel bei Wolfsberg
72 Ettendorf (Etna ves)
73 Steinkögeln bei Völkermarkt (Velikovec)
74 Maria-Saaler Berg (Gosposvetska gora)
75 Gurnitz (Podkrnos)
76 Reifnitz am Wörthersee (Ribnica)
77 Keutschacher See (Hodiško jezero)
78 Steindorf am Ossiachersee (Osojsko jezero)
79 Kanzianberg (Škocjanska gora)
80 Niedermoor von Sappl

SPISEK NAJDIŠČ — FUNDORTVERZEICHNIS

Jame — Höhlen

1 Grotta delle Gallerie (Pečina pod Steno)
2 Caverna delle Tre Querce (Pečina pri dubih)
3 Grotta dei Ciclami (Orehova pejca)
4 Grotta Gigante (Pečina v Gmajni)
5 Grotta degli Zingari
6 Grotta della Tartaruga
7 Caverna presso Sgonico (Čotarjeva pečina)
8 Caverna dell'Orso (Pečina pod Muzarji
9 Grotta presso Samatorza (Pečina na Doleh)
10 Grotta presso Aurisina (Žirka pečina)
11 Grotta Azzurra (Pečina na Leskovcu)
12 Caverna Caterina (Katrina pečina)
13 Grotta Gialla di Prapotto
14 Caverna del Pettirosso (Pejca v Lašci)
15 Caverna Pocala (Pečina pod Kalom)
16 Caverna Teresiana (Terezijina pečina)
17 Grotta di Paciuh (Jama)
18 Ciondàr des Paganis
19 Podganja jama
20 Tominčeva jama
21 Roška špilja
22 Cingarela
23 Nugljanska peć
24 Zabavnica pećina
25 Oporovina pećina
26 Jama pod Jamskim gradom
27 Postojnska jama
28 Kevderc na Lubniku
29 Lubniška jama
30 Krška jama
31 Ajdovska jama pod Klevevžem
32 Jermanova jama (Ajdovska jama pri Krškem)
33 Kartuševa jama (Ajdovska jama pri Nemški vasi)
34 Levakova jama
35 Vrlovka
36 Veternica
37 Velika pećina
38 Vindija
39 Waltrahöhle bei Jamm
40 Heidenloch, Tauerloch (Ajdovska jama)
41 Rauberloch

Selišča na prostem — Freilandsiedlungen

42 Zaule (Žavle)
43 Golnik — Malijevo gradišče
44 Drulovka
45 Gradišče pri Bevkah
46 kolišče »na Partih«
47 Veliko mostišče
48 kolišče ob Resnikovem prekopu
49 Spodnji Porčič
50 Andrenci
51 Šafarsko
52 Pavlovski vrh
53 Hardek
54 Mihovci
55 Ptujski grad
56 Vumpah
57 Brinjeva gora — Brezje
58 Zreče
59 Zbelovo
60 Rifnik
61 Pavla vas
62 Vinomer
63 Hrsina
64 Kiringrad
65 Lasinja
66 Beketinec
67 Draguševac — Cerje Novo
68 Krč — Cerje Tužno
69 Glojach
70 Buchkogel bei Wildon
71 Strappelkogel bei Wolfsberg
72 Ettendorf (Etna ves)
73 Steinkögeln bei Völkermarkt (Velikovec)
74 Maria-Saaler Berg (Gosposvetska gora)
75 Gurnitz (Podkrnos)
76 Reifnitz am Wörthersee (Ribnica)
77 Keutschacher See (Hodiško jezero)
78 Steindorf am Ossiachersee (Osojsko jezero)
79 Kanzianberg (Škocjanska gora)
80 Niedermoor von Sappl

IL NEO-ENEOLITICO DEL CARSO TRIESTINO

DANTE CANNARELLA

Soprintendenza ai Monumenti, Sezione delle Antichità, Trieste

L'altipiano del Carso Triestino è un territorio geograficamente molto limitato però ricco di cavità naturali tra le quali oltre una cinquantina hanno un deposito archeologico accertato. Dal primo scavo, eseguito alla grotta dell'Orso dal Marchesetti nel 1884 — che ha fatto conoscere la preistoria carsica — sono ormai passati quasi novanta anni. In questo lunghissimo periodo di tempo si sono scavate moltissime grotte che hanno reso copioso materiale paletnologico, oppure siamo costretti a dire che il neo-eneolitico del nostro territorio è ancora mal conosciuto, ovvero di esso abbiamo delle idee piuttosto imprecise.

Il fatto che la ricchezza dei depositi archeologici delle nostre grotte venisse conosciuta per tempo, non ci è stato di grande vantaggio. Infatti a qualche singolo scavatore serio si affiancarono molti altri che non avevano alcuna capacità e che con i loro scavi devastarono numerosi depositi. Si tenga poi presente che allora la ricerca veniva effettuata mediante uno scavo e la raccolta di tutti i reperti che venivano poi messi insieme senza tener alcun conto della diversità degli strati intaccati. I pezzi così raccolti, molto spesso senza che fossero utilizzati ai fini di uno studio e della successiva pubblizacione, finivano in qualche raccolta privata, o più spesso andavano dispersi o venduti. Fanno eccezione i materiali scavati dal Marchesetti che finirono tutti al Museo di Storia Naturale di Trieste del quale questo studioso era direttore. Ma successivamente anche questi materiali, spesso privi di indicazioni precise, finirono al Museo di Storia ed Arte, dove si trovano a tutto oggi, ancora in attesa di un loro riordino. Dei lavori del Moser non abbiamo invece la possibilità di esaminare i materiali reperiti perchè essi finirono a Vienna o chissà dove.

Per concludere oggi non possiamo avere che una vaga idea dei lavori di scavo fatti da questi primi studiosi, e di essi possiamo vedere ben pochi materiali. Purtroppo dobbiamo lamentare il fatto che i primi studiosi ebbero la fortuna di imbattersi proprio nelle grotte che presentavano i depositi più ricchi ed importanti del Carso Triestino. Dove poi gli scavatori occasionali non hanno portato la loro opera devastatrice ci hanno pensato i soldati durante la prima guerra mondiale, quando numerose grotte vennero profondamente alterate per essere transformate in ricoveri per la truppa, o in depositi di munizioni. Infine anche le cave, particolarmente attive sul Carso, hanno sventrato alcune grotte di interesse archeologico.

I primi lavori scientifici di un qualche interesse li dobbiamo al Battaglia, che però a giudicare dai materiali da lui pubblicati, — scavò poche grotte e con non molta fortuna. Seguì poi un periodo di completo abbandono, per cui tra il 1930 e il 1950 non si ha notizia di alcuna ricerca di scavo vera e propria, anche se queste continuano sempre ad opera degli abusivi.

Un nuovo interesse per la speleologia e la ricerca scientifica in genere, promuove la costituzione in seno alla società alpinistiche triestine di gruppi di ricerca paletnologica, ai quali dobbiamo gli scavi fatti in quest'ultimo ventennio. Purtroppo anche qui dobbiamo lamentare la scarsità delle notizie pubblicate e del numero dei materiali che per una ragione o l'altra sono andati dispersi.

Con ciò abbiamo descritto alcune delle difficoltà che si incontra qualora si voglia prendere in esame il neo-eneolitico carsico, sulla base degli scavi già fatti. A queste difficoltà dobbiamo però aggiungerne quelle di carattere naturale e che possono riassumersi in una sola: la particolarità dell'ambiente carsico.

Il terreno carsico attuale è costituito dalla classica »terra rossa«, che copre a malapena le sottostanti bancate di roccia e che nulla può nascondere e rende quindi problematico ottenere qualche risultato anche modesto con ricerche di superficie, se non limitatamente per quello che riguarda l'età dei metalli. Molte zone del nostro altipiano, specie dopo il taglio dei boschi avvenuto nel medievo, sono state dilavate e denudate; in poche altre, come nelle grandi doline, la »terra rossa«, si è invece andata accumulando in depositi dello spessore di molti metri. Comunque gli ultimi grandi lavori di scavo condotti dalla Soprintendenza di Trieste sui nostri castellieri, e portati fino alla roccia di base, non hanno mai restituito manufatti o frammenti di ceramiche che potessero far pensare ad un insediamento più antico o antecedente a quello dell'età del ferro cui i nostri castellieri appartengono.

L'unica stazione neolitica di superficie è quella scoperta nel 1961 nella vallata di Zaule, in un deposito alluvionale, di cui non è mai stato reso noto le caratteristiche del deposito, nè sono stati illustrati i materiali rinvenuti.

La mancanza di un villaggio neolitico sul Carso triestino pone già un problema cioè sa la nostra zona era idonea a soddisfare le esigenze economiche di una comunità agricola primitiva. D'altro canto il villaggio avrebbe potuto in una zona che è stata successivamente dilavata per cui ogni traccia è andata esistere in una zona che è stata successivamente dilavata per cui ogni traccia è andata dispersa; oppure si potrebbe pensare che l'ipotetico villaggio fasse situato in qualche vasta dolina e quindi il successivo accumulo di terreno dilavato dai pendii circostanti abbia sepolto ogni traccia sotto metri e metri di »terra rossa«. Ma queste sono soltanto ipotesi che ci sembrano anche poco probabili.

Per questo l'indagine archeologica deve rivolgersi esclusivamente alle grotte che però presentano altri problemi. Le ricerche di questi ultimi tempi, condotte con criteri più seri, anche se spesso ancora lontani da quella che è la ricerca organizzata scientificamente, hanno messo in evidenza che alla formazione di un deposito in grotta concorrono tante cause, aucune delle quali sono difficili da determinarsi. Ad esempio ad un livello archeologico in una grotta corrisponde uno sterile in un'altra situata magari nei pressi. Funzionando la maggior parte delle nostre grotte da inghiottitoi, molto spesso porzioni rispettabili dei depositi

archeologici sono state demolite senza che questa lacuna sia oggi determinabile in modo chiaro. In una grotta abbiamo trovato che sotto ad un livello contenente ceramiche e manufatti dell'età del ferro, c'era un deposito würmiano con industria musteriana. In un'altra grotta, tra il livello dell'età del ferro e il deposito würmiano c'erano 8 metri di strati.

La diversità dei depositi si riflette naturalmente anche sulla sequenza tipologica dei materiali carsici. Manca cioè da noi la stazione vera e propria, appartenente ad un determinato periodo e ad una cultura sola, abbiamo invece il deposito che presenta un po' di tutto, dal romano al mesolitico, il tutto spesso mischiato o alterato. Bisogna poi aggiungere che su una ventina di grotte scavate in questi ultimi anni, anche con grande impiego di mezzi, soltanto due o tre hanno restituito un soddisfacente numero di materiali. Negli altri casi ci si è dovuti accontentare di pochi frammenti per lo più atipici. Quindi si può affermare che quasi ogni caverna carsica contiene resti archeologici, ma poche sono quelle che presentano un deposito vero e proprio e tra esse ancora meno sono quelle che potrebbero essere state impiegate come abitazione umana durante il periodo neo-eneolitico. In altre parole è forse più giusto dire che durante questi periodi le grotte carsiche sono state frequentate piuttosto che abitate.

Il neo-eneolitico è stato accertato sul Carso in parecchie grotte, però tra quelle scavate di recente, soltanto poche hanno restituito materiali appartenenti a questi periodi.

Uno dei depositi più ricchi è certamente quello della Grotta delle Gallerie che però è stato scavato e riscavato a più riprese, quasi sempre da scavatori abusivi. Anche il Battaglia, che scavò per tempo in questa grotta, ci dà purtroppo una descrizione dei materiali non corredata da una distinzione stratigrafica. Comunque in un recente lavoro si è potuto constatare che il deposito archeologico, dopo un livello con ceramica 'Besenstrich' e di Baden molto ricco, presentava due sottostanti livelli, entrambi neolitici: il primo conteneva ceramica molto rozza, a superfici ruvide con frammenti appartenenti a vasi a bocca quadrata e quadrilobata, piccole olle inicise e una pintadera; il secondo conteneva invece frammenti di vaso a calice, con piede cavo, alcuni con le superfici lucide, incisi o graffiti, con motivi geometrici, ciosè linee e triangoli.

Invece alla Grotta della Tartaruga abbiamo un unico livello del neolitico, con ceramiche appartenenti a olle, ciotole e vasi a calice con piede cavo. Si è soltanto notato che mentre nella parte superiore del livello prevalgono le ceramiche a superfici ruvide, in quella inferiore c'è maggior numero di ceramiche a superfici liscie e luccide. Anche in questa grotta il deposito eneolitico è caratterizzato da pochi frammenti di ceramica 'Besenstrich' e di tazze incise tipo Vučedol.

I grandi lavori alla Grotta Azzurra, non hanno purtroppo restituito molte ceramiche per cui non abbiamo la possibilità di nessuna valutazione tipologica. Pochi frammenti 'Besenstrich' e tipo Vučedol dovrebbero segnalare l'eneolitico. Il neolitico è invece rappresentato da frammenti di ceramica incisa, dipinta a dai fondi cavi; sulla superficie del livello mesolitico c'era invece un solo frammento di ceramica impressa.

Maggior ricchezza di materiali presenta la Grotta dei Ciclami di cui però manca ancora la pubblicazione definitiva. Anche in questa cavità il deposito

neolitico era formato da due livelli con vasi a calice e piede cavo, a un livello superiore con vasi a bocca quadrata. L'eneolitico era sempre rappresentato da ceramiche 'Besenstrich' e tazze incise ed incrostate tipo Vučedol.

A queste che sono le caratteristiche essenziali del periodo neo-eneolitico sul Carso Triestino, si possono aggiungere ben pochi altri elementi. Negli strati inferiori dei depositi si sono trovati singoli frammenti di ceramiche incise e graffite, tipo Matera, o impresse e qualche raro esempio di ceramica cardiale. Unitamente ai fondi cavi si sono trovati rari frammenti di ceramica dipinta sempre però di tipo danubiano. Altre ceramiche, specie nell'ornato inciso, si avvicinano alla ceramica rozza di Danilo. Infine, in tutti i livelli, a questi frammenti tipici si accompagna una categoria di ceramiche molto rozze, ornate a cordoni oppure con impressioni digitali o a unghiate, appartenenti di solito a recipienti piccoli, prive di anse oppure munite di semplici anse ad anello o a nastro, oppure a bugna.

Recentemente si è parlato di un neolitico carsico, come di una cultura autonoma, divisa in due fasi, però non abbiamo in realtà alcun elemento preciso che ci autorizzi a parlare di una fase autonoma del neolitico carsico, come un complesso caratteristiche proprie. Eventualmente soltanto nuovi scavi, speriamo piu fortunati di quelli finora fatti, ed uno studio accurato dei materiali, potranno avvalorare questa tesi.

A pochi elementi balcanici fanno riscontro più numerosi quelli danubiani che però sono sempre diluiti ed inpoveriti tra la massa delle ceramiche atipiche. Del resto alcune delle ceramiche più tipiche, come ad esempio le coppe di Vučedol, sembrano essere frutto d'importazione piuttosto che un prodotto locale.

Si ha quindi l'impressione che il territorio triestino rappresenti una zona marginale della grande area di diffusione delle culture agricole danubiane, e comunque sia stato interessato da correnti giunte ad una fase impoverita e di attardamento. E' però anche possibile sostenere che le condizioni non troppo favorevoli del nostro altipiano non abbiano indotto i gruppi di agricoltori danubiani a stanziarsi con qualche insediamento duraturo perchè in questo caso avremmo trovato nelle nostre grotte tracce più copiose di quel periodo. Eventualmente queste correnti si sono limitate ad attraversare il Carso nella loro marcia verso occidente, limitandosi a qualche breve sosta nelle sue grotte.

Neolitik in eneolitik Tržaškega krasa

Planota Tržaškega krasa, ki je geografsko močno omejeno ozemlje, odkriva veliko naravnih podzemeljskih jam, med njimi je domala že 50 znanih arheoloških jamskih postaj. Večji del teh jamskih najdišč so odkrili in izkopavali že konec prejšnjega in na začetku sedanjega stoletja (Karl Moser, Carlo Marchesetti), a na žalost več ali manj z nestrokovnimi posegi tako, da o materialni zapuščini nimamo zadostnega niti znanstvenega niti dokumentacijskega gradiva.

V zadnjem času je bilo v ondotnih jamah nekaj zanimivih arheoloških raziskovanj, ki so odkrila več kamnitne industrije srednjega paleolitika in mezolitika kot pa kulturnih ostalin neolitskega in eneolitskega obdobja. Prav pomanjkanje keramičnih in drugih neo- eneolitskih najdb nam da misliti, ali niso bile kraške jame v teh časih le občasno naseljene, ne pa stalna človeška bivališča.

Ostaline edinega neolitskega najdišča na prostem so odkrili leta 1961 v aluvialni dolini pri Žavljah nedaleč od Trsta, a do danes še nimamo objavljene nobene dokumentacije o stratigrafiji in materialni kulturi najdišča.

Najznačilnejše jamsko najdišče na Tržaškem je brez dvoma Pečina pod Steno (Grotta delle Gallerie) v dolini Glinščice. Najnovejša odkritja so pokazala v jami zanimivo stratigrafsko sliko. Eneolitska plast je vsebovala metličasto ornamentirano ('Besenstrich') in badensko keramiko. Za plast mlajšega neolitika so značilne groba keramika, posode s štirioglatim in štiriloputastim ustjem (vasi a bocca quadrata e quadrilobata), majhni vrči, okrašeni z vrezi in pintadere. Nižji neolitski sloj je hranil črno glajene tulipanaste posode na nizki votli nogi; nekatere od njih imajo vrezane črtne ornamente. Najnižja plast neolitskih sedimentov je vsebovala nekaj črepinj impresso keramike.

V jami Grotta della Tartaruga pri Briščikih zastopajo neolitsko keramiko samo kelihaste kupe na votli nogi, vendar s to razliko, da se v vrhnjem delu sloja javljajo grobe, v spodnjem pa le finejše črno glajene posode. Za eneolitsko lončevino so značilni fragmenti metličasto grebenih posod in vučedoloidna keramika.

Množična izkopavanja v Pečini na Leskovcu (Grotta Azzurra) pri Samatorci so odkrila keramiko, ki je ni lahko opredeliti. Redki kosi metličasto okrašenih in vučedoloidnih posod naj bi pripadali eneolitiku. Za neolitski čas so značilni fragmenti vrezane in slikane keramike in deli posod na votlih nogah; na površju mezolitskega sloja pa je tičala ena sama črepinja impresso keramike.

Obilo materiala so izkopali še v Orehovi pejci (Grotta dei Ciclami) pri Fernetičih. Spodnja dva sloja predstavljata dve fazi posod na votli nogi, vrhnji neolitski sloj pa je hranil posode s kvadratnim ustjem. Tudi v tej jami zastopajo eneolitik črepinje metličasto grebene keramike in fragmenti inkrustiranih kup vučedolskega tipa.

To naj bi bile najbolj tipične značilnosti neolitskega in eneolitskega gradiva iz jamskih najdišč na Tržaškem krasu, dasi ga spremlja še nekaj drugih tipoloških elementov. Starejšemu neolitiku iz najnižjih plasti naj bi pripadale posamezne črepinje vrezane oziroma impresso-cardium keramike in keramika tipa Matera, medtem ko so vrhnji neolitski sloji hranili še ornamentirane primerke, ki so podobni danilski keramiki.

Zadnje čase je na Tržaškem govora o neki samostojni kulturi kraškega neolitika ('il neolitico carsico') razdeljeni v dve razvojni fazi. Vendar pa zaenkrat še nimamo dovolj izkopanih dokazov o obstoju avtohtonega kraškega kulturnega kompleksa. Tudi kar se tiče eneolitskih inkrustiranih skodel vučedolskega tipa, smemo domnevati, da so to le importirani primerki, ne pa domači lončarski izdelki.

Bibliografia

Battaglia R., Caverne neolitiche del Carso, *Le Grotte d'Italia* 1 (1927) 1—16.
— Le caverne ossifere pleistoceniche della Venezia Giulia. N. 7 la Grotta dell'Orso di Gabrovizza, *Alpi Giulie* 22 (1920) 30—39.
— La Grotta delle Gallerie in Val Rosandra, *Alpi Giulie* 22 (1920) 11—15.
Battaglia R., M. Cossiansich, Su di alcuni scavi preistorici eseguiti nel territorio di Trieste nell'anno 1913, *Bull. di Paletnol. Ital.* 41 (1915) 19—39.
Benussi B., Rilievi preliminari su una cavità di interesso paletnologico nel Carso Triestino, *Atti d. VIII. e IX. Riun. Scient. dell'Istituto Ital. di Preist. e Protostoria* (Firenze 1964) 9—12.
Cannarella D., Descrizione delle ceramiche preistoriche rinvenute nella Grotta delle Gallerie in Val Rosandra, *La Porta Orientale* 29 (1959) 124—135.
— *Il Carso e la sua Preistoria* (Trieste 1959).
— La Grotta Azzurra di Samatorza. Nota descrittiva delle ceramiche preistoriche e considerazioni sul nostro neolitico, *Archeogr. Triestino* 73 (1962) 23—58.
— *Il Carso*. Invito alla conoscenza sua preistoria, della sua storia, delle sue bellezze (Trieste 1968).
Cannarella D., G. Cremonesi, Gli scavi nella Grotta Azzurra di Samatorza nel Carso Triestino, *Riv. di scien. preistor.* 22 (1967) 281—330.
Leben F., Stratigrafija in časovna uvrstitev jamskih najdb na Tržaškem Krasu, *Arh. vestnik* 18 (1967) 43—109.
Legnani F. *Piccola guida della preistoria di Trieste* (Trieste 1968).
Lonza B., Guida alla preistoria di Trieste, *Pagine Istriane*, Ser. 4, n. 9 (1963) 4—19.
Marchesetti C., La Caverna di Gabrovizza presso Trieste, *Boll. d. Soc. Adriat. di Scien. Natur.* 13 (1891) 1—42.
— Recenti esplorazioni di antichità nell'Istria, *Bull. di Paletnol. Ital.* 9 (1883) 125—127.
Moser K., *Der Karst und seine Höhlen* (Triest 1899).

ENEOLITIK SLOVENIJE

PAOLA KOROŠEC

Ljubljana

Kljub številnim razpravam, poročilom, monografijam, katalogom in podobnim publikacijam, ki obdelujejo prazgodovinsko gradivo posameznih najdišč, do danes ni še podana celotna sintetična slika kulturnega razvoja za obdobje, ki zajema čas od konca neolitika do začetka bronaste dobe v Sloveniji. V zadnjem času se vse bolj pojavljajo obdelave tega obdobja za sosednja področja, pri tem se večkrat jemljejo v obdelavo tudi najdbe iz vzhodnoalpskih pokrajin, včasih zaradi posameznih sorodnih pojavov ali pa zaradi nekaterih drugih vzrokov. Pri takšni obravnavi se to območje jemlje v ozir kot periferni odmev kulturnih dogajanj močnih neolitskih in eneolitskih kultur, ki zajemajo prostor med srednjim Podonavjem in jadransko obalo. Čeprav v določeni meri taka interpretacija ustreza nekaterim pojavom, da bi dobili čim bolj realno podobo kulturnih dogajanj tega obdobja v naših krajih, bomo pri obravnavi jemali za izhodiščno točko gradivo z najdišč, odkritih na ozemlju Slovenije. Glede na nekatere referate ter glede na dosedanjo arheološko raziskanost se bomo omejili v glavnem na območje srednje in severne Slovenije. Naše izvajanje bo oprto izključno na gradivo raziskanih in obdelanih najdišč, in to predvsem najdišč z večjim številom kulturnih plasti.

Ajdovska jama pri Nemški vasi

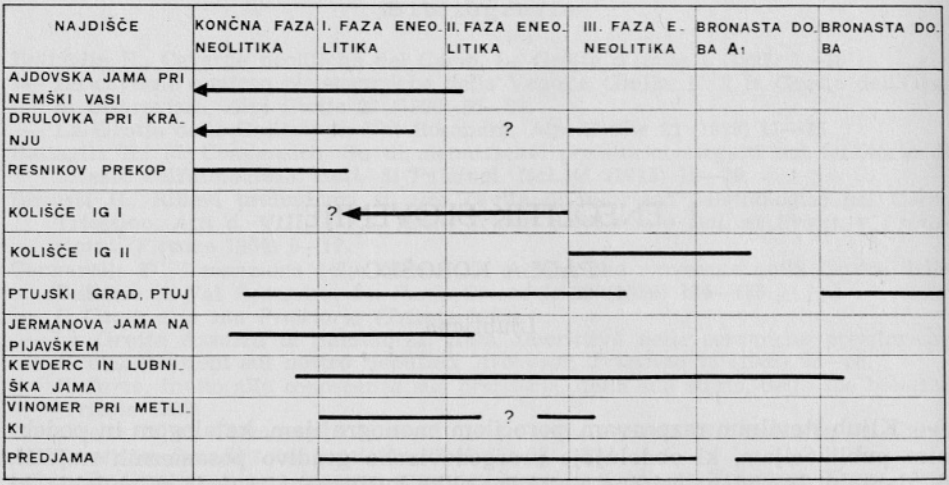
V tej jami sta bili dve kampanji raziskav.[1] Gradivo, ki so ga odkrili pri prvih izkopavanjih, je monografsko objavljeno; tudi so izčrpno obdelani vsi problemi v zvezi s temi najdbami.[2] Druge raziskave so ne glede na to, da so imele za namen preveriti tudi z arheološkimi prijemi do tedaj razpoložljive podatke o najdbah, prinesle vrsto novih momentov, ki rešujejo nekatera postavljena vprašanja v splošnem v zvezi z jamskimi najdišči.[3] Ker bo gradivo v kratkem pripravljeno za tisk, se bomo omejili v tej razpravi zgolj na sumaren pregled najbolj pomembnih elementov, odkritih v tej jami.

---

[1] Prva izkopavanja so imela namen raziskovati paleolitsko obdobje, druga so napravili arheologi in raziskali samo holocenske plasti.

[2] S. Brodar, Ajdovska jama, *Razprave 1. raz. SAZU* 3 (1953) 7 ss. J. Korošec, Kulturne ostaline v Ajdovski jami pri Nemški vasi, ibidem 45 ss.

[3] P. Korošec, Kult mrtvih v Ajdovski jami pri Nemški vasi, *Adriatica, praehist. et antiqua* (Zagreb 1970) 123 ss.

Kronološka tabela obravnavanih najdišč
Le tableau chronologique des sites traîtés

Pred opisom gradiva je nujno, da omenimo, da je najdišče označeno prvotno kot grobišče in po tem pa kot prebivališče.[4]

Poleg nekaj predmetov že znanega gradiva (ploščate sekire, kladivaste sekire in nakit)[5] ima posebno mesto keramika. Prednost teh najdb je, da je najdeno veliko število skoraj celih ali deloma celih posod. Ti primeri so poleg nekaj novih tipov prinesli še vrsto drugih elementov, ki so bili do sedaj popolnoma neznani ali samo domnevani. Tako med keramičnim gradivom lahko ločimo tele tipe posod:

a) Ovalno podolgovate amfore z usločenim vratom ter narahlo navzven upognjenim ustjem. Prehod v rame je rahel in prehaja v zaokrožen trebuh, medtem ko je spodnji del koničen z razmeroma majhnim dnom.

b) Konične kupe na visoki konični ali cilindrični votli nogi.

c) Lonci z ostrim robom, koničnim sorazmerno visokim spodnjim delom, kroglasto izbočenim ramenom, dokaj usločenim vratom ter rahlo navzven upognjenim ustjem. Posode imajo trakasto ali manjše bolj tunelasto ušesce. Podobni tipi imajo lahko dva ročaja, ali verjetno celo štiri majhna ušesca. Trakasti ročaji nekoliko presegajo ustje.[6]

č) Koničaste skodele z nizkim cilindričnim zgornjim delom posode. Taki primeri imajo lahko na enem koncu majhen dulec. Pri tem tipu je ročaj lahko nadomeščen z navadno plastično vzboklino na največji periferiji.[7]

d) Zajemalke s tulcem za nasajanje ročaja.[8]

e) Bikonične stekleničke brez posebej modeliranega ustja.

f) Številni primeri grobe keramike, ki se ne ločijo od do sedaj omenjenih tipov.

---

[4] J. Korošec, o. c. 64 ss.
[5] Ibidem T. 16: 1—3; 17: 1—5; 18: 1—3.
[6] Ibidem T. 2: 1—2; 3: 1; 4: 2; 5: 1 itd.
[7] Ibidem T. 1: 4—7; 11: 7—9 itd.
[8] Ibidem T. 14, 15.

Vsi zgoraj omenjeni tipi pripadajo klasičnim elementom našega faciesa lengyelske skupine. Na podlagi posameznih fragmentov je J. Korošec to gradivo tudi kronološko opredelil in je glede na nekatere elemente izrazil mnenje, da bi lahko bili dve fazi.[9] Zadnje raziskave so to domnevo ne samo potrdile za gradivo z desnega vhoda, temveč tudi za gradivo z levega. Tu se je lahko izločila celo še ena mlajša plast. To plastenje je namreč izpričano s stratigrafskimi momenti. Na neprekopanem delu levega vhoda,[10] če ne upoštevamo zgoraj nametane zemlje, ki je ostala tu od prvih raziskav, je bila nedotaknjena vertikalna in v določeni meri tudi horizontalna stratigrafija. Po plasteh z ožgano zemljo in po najdbah v njej je bilo mogoče razločiti tri horizonte. V najnižjem je najdena pretežno barvana in slikana keramika. Tu najdene posode so večinoma razmeroma velikih dimenzij. Na to sledijo plasti s keramiko bolj temnih barv, v glavnem sivo črnih nians in manjših proporcij. Kolikor je barvanih primerov, so skoraj miniaturni. V najmlajšem horizontu so najdeni elementi, ki so mlajši, med drugimi tudi slavonski. Kar je najbolj zanimivo od kamenega orodja in orožja, so to ploščate trapezoidne sekire. Tako bi kot elemente najmlajšega horizonta prišteli tele primere:

a) Majhne skodelice s trakastim, širokim ročajem, ki veže rame in največjo periferijo. Čeprav ta nima vedno oster klek, ima vendar relativno konično obliko spodnjega dela posode, ki se proti dnu zelo zožuje in spominja na starejše pojave.[11]

b) Fragmenti, okrašeni z grobim in širokim brazdastim vrezom, posode s kroglasto oblikovanim trebuhom in z ravnim dnom. Že na drugem mestu smo omenili, da se ta tip vreza lahko jemlje kot mlajša razvojna stopnja žlebljene tehnike. Na to spominjajo tudi motivi v obliki šrafiranih trikotnikov, ki še niso dokončno razvit dekorativen element.[12]

Na tem mestu moramo omeniti, da se pri formah vse bolj pojavljajo kroglasti in polkroglasti tipi. Poleg podanih primerov že pri prvi obdelavi lahko še prištejemo:

c) Kroglaste majhne vrčke ali skodelice s trakastim ročajem, ki veže ustje z ramenom posode.[13]

č) Jajčasto obliko loncev z dvema sorazmerno majhnima ušescema na ramenu. Ornament sestoji iz neomejenih trakov, narejenih iz poševnih dokaj globokih vrezov, ornament, ki za zdaj predstavlja novost in nima direktne osnove v keramiki starejše faze. S tem motivom je verjetno bila prekrita vsa posoda od ustja do dna.

Čeprav so našteti primeri glede na elemente iz starejših horizontov dokaj maloštevilni, vendar govore o pojavu novih elementov, čeprav le s posameznimi primeri mlajše razvojne stopnje. V primerjavi z mlajšimi kulturnimi skupinami kažejo na še nedokončno razvite oblike.

Vsi omenjeni elementi upravičeno govore, kar je bilo že večkrat podčrtano, o več razvojnih stopnjah alpskega faciesa lengyelske skupine, čeprav se zaradi iste osnove posamezni tipi dosti ne ločijo drug od drugega. In končno tudi za izdvajanje nove faze, ki je s svojo osnovo povezana s starejšimi pojavi, z novimi elementi pa nakazuje začetek nove skupine.

---

[9] Ibidem 64.

[10] Ves levi prostor med Brodarjevim izkopom in steno levega vhoda. Glej S. Brodar, *Razprave 1. raz. SAZU* 3 (1963) priloga 1.

[11] J. Korošec, *Razprave 1. raz. SAZU* 3 (1953) T. 9: 3, 4; 10: 1; 11: 4; 12: 4.

[12] Ibidem T. 6: 1—3.

[13] Ibidem T. 6: 4; 11: 1; 12: 1; 13: 1.

Drulovka pri Kranju

Izkopavanja na tem najdišču so pokazala, da zemljišče pripada naselbinskem kompleksu, ki je zajemal razmeroma zelo velik prostor. Po vrsti tal ni ohranjen noben naselbinski element, razen dokajšnje količine hišnega ometa, ki kaže da so stavbni objekti tu že bili.[14] Gradivo pa je najdeno nakopičeno v majhnih jamah.[15]

Materialna kultura, ki so jo odkrili v tej naselbini, v glavnem pripada vzhodnoalpski lengyelski skupini. Po obsegu, ki ga najdišče zajema, dalje po oblikah posameznih tipov posod ter na podlagi današnjega poznavanja te skupine lahko ločimo dve fazi. Starejša naj bi zajemala v glavnem rdeče barvano keramiko z boljšo fakturo in enakomerno žgano. K njej spadajo kupe na nogi, kupe polkroglaste, jajčastoovalne ali s cilindričnim zgornjim delom, stekleničke in določeno število skodelic in terin. Dna so usločena ali ravna.[16]

Mlajši fazi bi prišteli črno barvano keramiko in sivo pečene primere z umazano belo prevleko.

Med gradivom so posamezni primeri prišteti slavonskemu kulturnemu krogu. Pri bolj natančni opredelitvi je dognano, da ti elementi nosijo vse odlike t. i. skupine Ig II.[18] Razen teh je še določeno število primerov, ki kažejo na sicer določeno zvezo z iškimi kolišči,[19] vendar v takšni meri, da jih lahko pripišemo vseeno kateri tu zastopani skupini. Taki elementi se ločijo bodisi po obliki ali z ornamentom. Tu niso zastopani v velikem številu. Mednje sodi na prvem mestu nekaj fragmentov zgornjega dela konične kupe, ki je verjetno imela votlo koničasto nogo.[20] Rob ustja je vodoravno odrezan, kot ga imajo večinoma analogne oblike skupine Ig I. Ornamentacija teh primerov je v obliki visečih trikotnikov, izdelanih z navadnim vrezom. Čeprav motivi niso izpolnjeni z vrezi, kažejo na genetično povezavo s starejšo kulturno skupino našega območja, od koder tudi izhaja sama oblika posode. Za tako povezovanje govori še fragment, ki pripada prehodu gornjega dela posode v nogo. Ta je bila cilindrična, toda votla in sorazmerno široka.[21] Ta oblika kupe na nogi se da nedvomno povezati z lengyelskimi primeri, medtem ko se ornamentika veže s fazo, ko je celo nekdanje žlebljenje zamenjano z vrezi.

Popolnoma tuj element med gradivom je fragment vrča.[22] Za sedaj je to edini primer te forme posod na tem najdišču.[23] Čeprav je fragment relativno majhen in je nemogoče cele posode popolnoma rekonstruirati, lahko sklepamo, da je ročaj vezal največjo periferijo, ki je bila dokaj ostro profilirana in po vsej verjetnosti rob ustja, katerega je lahko presegal. Ornament je bil na ramenu posode v obliki skupin vertikalnih vrezov.[24]

Po tej analizi lahko rečemo, da so nekatere stare oblike prevzele posamezne nove elemente, kot je primer s kupami na nogi, medtem pa drugi, ki so popolnoma tuji, prevzemajo nekatere značilnosti starejših kulturnih skupin (primer z vrčem).

Popolnoma ločeno od teh se javljajo elementi skupine Ig II. Ti primeri kažejo za razliko od dosedaj obravnavanih izrazite elemente v formah in v ornamentiki. Zato jih ni težko klasificirati.

[14] J. Korošec, *Drulovka*, Zbornik Fil. fak. 3/4 (Ljubljana 1960) 8; dalje J. Korošec, *Drulovka* (1960).
[15] Ibidem 6.
[16] Ibidem 31 ss.
[17] Ibidem 37 ss in 35 ss.
[18] Ibidem T. 31: 4, 6 in 8.
[19] Ibidem 50.
[20] Ibidem T. 31: 2 in 5.
[21] Ibidem 39.
[22] Ibidem T. 25: 5.
[23] Drugi vrči, ki se omenjajo na tem najdišču, so posode, ki imajo verjetno en ročaj in pripadajo lengyelski skupini. (Ibidem 21, T. 25: 6; 19: 9; 25: 1; 26: 1.).
[24] Ibidem 40.

V kronološkem oziru je v inventarju tega najdišča prva skupina fragmentov povezana s koncem življenja lengyelske skupine te naselbine. Elementi skupine Ig II so povezani z naselitvijo drugih nosilcev. Pri tej domnevi je vseeno ostalo odprto vprašanje, ali je ta naselitev neposredna v prostornem in kronološkem oziru.

Jami na Lubniku pri Škofji Loki

Med sistematsko raziskanimi jamami pritegujeta posebno pozornost Lubniška jama in Kevderc na Lubniku. Odkrito gradivo ni do sedaj obširno obdelano. V poročilu so najdbe obeh jam glede na to, da so ležale samo v enem sloju dokaj raztresene po prekopanih tleh, pripisane »v širšem smislu slavonskemu kulturnemu krogu, kamor spada tudi kultura Ljubljanskega barja« in to faza Ig II. V kronološkem oziru jih postavljajo v bronasto dobo.[26] Med drugim se tem jamam pripisuje kultni pomen.

Med odkritim gradivom je najbolj številna keramika, v manjši meri pa koščeni ali roženi ter neznatni primerki kremenih in drugih kamenih predmetov. Po rekonstrukciji in analizi posameznih oblik se razodeva, da gradivo ni enotno, temveč da ga lahko razdelimo v glavnem v tri kulturne horizonte, ki v določeni meri ustrezajo trem kronološkim periodam. Najstarejši horizont bi predstavljali:

a) Fragmenti bikoničnih posod, katerih spodnji del se usločeno zožuje[27] (T. 2: 1, 3-6)[28] in se končujejo z ravnim dnom.[29] Zgornji del je cilindričen ali nekoliko usločen, z izvlečenim bolj ali manj navznotraj potegnjenim ustjem. Ti fragmenti pripadajo neornamentirani keramiki z dvojno ali enojno plastično bradavico kot edinim okrasom. Pri nekaterih primerih tega tipa posod je zgornji del tudi lahko navzven potegnjen (T. 2: 2).

b) Fragmenti bikoničnih skodel z rahlo usločenim vratom in ostrim klekom na največji periferiji.[30] Za razliko od zgornjih so ornamentirane s poševnimi ali vertikalnimi skupinami žlebljenih vrezov in z vbodi topega orodja.

c) Konične skodele, ki so do sedaj najdene samo neornamentirane.[31]

č) Lonci jajčasto ovalne oblike z manjšim ročajem, ki veže z odtisi prstov narebreno ustje. Ravno tako v ta tip prištejemo del posode z zvrnjenim in navzven zlepljenim ustjem, okrašenim z vtisi prstov.[32]

Poleg naštetih primerov so fragmenti, ki ne dovolijo rekonstrukcije celo v risbi ne. Toda sodeč po posameznih elementih, kot so nekateri plastični nalepki na ustju ali na vratu, bi sodili verjetno v to skupino.[33] Če poiščemo primerjalno gradivo za bikonične posode z usločeno zoženim spodnjim delom, se najdejo med keramiko lengyelske skupine na Ptujskem gradu,[34] v Drulovki[35] in na nekaterih drugih najdiščih v Sloveniji. Od te skupine se ne ločijo tudi skodele, ki so vodilna oblika zlasti

[25] Ibidem 49 ss.

[26] F. Leben, Materialna kultura in izsledki arheoloških izkopavanj v Kevdercu in Lubniški jami, *Acta carsologica* 3 (196)) 231 ss.

[27] Ibidem T. 6: 2—4; 13: 1, 8, 9, 10.

[28] Med slikovnim gradivom primašamo tiste primere, ki lahko rabijo za boljšo orientacijo o naših sklepih v zvezi z najdbami tega najdišča.

[29] Ibidem T. 8: 7.

[30] Ibidem T. 8: 1, 4, 5.

[31] Ibidem T. 4: 1.

[32] Ibidem T. 7: 1; 10: 1, 2, 5.

[33] Ibidem T. 11: 4, 6; 12: 1—3 itd.

[34] J. Korošec, Neo- in eneolitski elementi na Ptujskem gradu, *Poročilo o razisk. neol. in eneol. v Sloveniji* 2 (1965) primerjaj T. 12: 1; 15: 1, 3; 16—19 itd. Dalje J. Korošec, *Poročilo* 2 (1965).

[35] J. Korošec, *Drulovka* (1960) T. 12: 3, 5; 13: 1, 8; 14: 5; 15: 5.

na kolišču Resnikovega prekopa,[36] dalje na Ptujskem gradu[37] idr. Sodeč po komparacijah so lahko imele manjše trakasto ušesce. Čeprav se ta oblika obdrži tudi v mlajših kulturnih skupinah,[38] se lubniški primer brez dvoma veže s svojim ornamentom z lengyelsko skupino.

Ravno tako naj se zvrnjena ustja ne vežejo samo s to kulturno skupino; vemo, da lahko njene prve pojave iščemo prav v tem krogu,[39] kjer se javljajo v svoji začetni fazi, okrašeni z ornamentom te skupine.[40]

Mogoče je ena od najzanimivejših najdb v tem krogu fragment pintadere.[41] V splošnem so mnenja, da se ti predmeti pojavljajo v naših krajih zelo redko, zlasti pa na vzhodnoalpskem ozemlju[42] in kolikor so bili znani, so jih prištevali italskim vplivom.[43] Čeprav naš primer za danes nima direktnih analogij, je po svoji podolgovati obliki ter navzlic rustikalni izdelavi zelo blizu primeroma s Kanzianberga,[44] ki sta kulturno povezana s t. i. Pölshals-Strappelkogel tipom.[45] Prišteta sta podonavski komponenti te skupine.[46] Potemtakem bi lahko sklepali, da spada tudi lubniški primer v isto fazo, zlasti glede na dejstvo, da je mlajše kulturne skupine vzhodnoalpskega ozemlja v obliki pečatnika ne poznajo.

Od kamnitega orožja lahko izločimo strelico, ki ima v tehniki izdelave kremenega orodja pristne analogije med gradivom s kolišč Resnikovega prekopa,[47] po obliki pa v primerih z Drulovke.[48]

Ko govorimo o obstoju lengyelske skupine na tem najdišču, bi pričakovali še keramično žlico s tulcem za nasajanje ročaja in veliko kladivasto sekiro. Čeprav sta oba elementa značilna za te kulturne skupine, ju na tem najdišču ni. Zanimivo je podčrtati, da je za razliko od žlice kladivasta sekira tudi na Drulovki[49] in na Ptujskem gradu[50] najdena samo v en primeru. Ali lahko tak pojav prištejemo le naključju, ostane za danes odprto vprašanje.

Od drugih zanimivih pojavov je vredno omeniti, da se na posodah ne pojavljajo karakteristične ploščate gumbaste aplikacije. Namesto teh so v rabi konične vzbokline na ramenu ali na največji periferiji posode. Od vzboklin vzbuja največjo pozornost podolgovat tip z vdolbino na sredi, ki je nedvomno rustikalna upodobitev nekdaj naturalistične podobe živalske glave.[51] Ta pojav je vezan s prodorom in vplivom kul-

---

[36] J. Korošec, Kulturne ostaline na kolišču ob Resnikovem prekopu, odkrite v letu 1962, *Poročilo o razisk. neol. in eneol. v Sloveniji* (1964). T. 6: 1; 13: 1, 8; 14: 5; 15: 5. Dalje J. Korošec, *Poročilo* (1964).

[37] J. Korošec, *Poročilo* 2 (1965) T. 21: 1.

[38] P. Korošec, J. Korošec, *Najdbe s koliščarskih naselbin pri Igu na Ljubljanskem barju*, Arh. katalogi Slovenije 3 (1969) T. 59: 10; 60: 1, 2; 61: 3—8 itd. Dalje P., J. Korošec, *Katalog Iga* (1969).

[39] J. Korošec, *Drulovka* (1960) T. 15: 1, 2; 17: 8; 21: 3.

[40] Kot taki primeri so nam lahko pojavi z Drulovke (Ibidem T. 12: 2; 8 in 31: 9).

[41] F. Leben, *Acta carsologica* 3 (1963) T. 14: 1 in 20: 16.

[42] Fragment pintadere je najden na Drulovki (J. Korošec, *Drulovka* [1960] 28, T. 11 :4; 40: 9).

[43] Izčrpno literaturo o tem vprašanju glej J. Korošec, ibidem, opom. 130.

[44] R. Pittioni, *Urgeschichte des österreichischen Raumes* (Wien 1954) sl. 116. Dalje R. Pittioni, *Urgeschichte* (1954).

[45] Glej o kulturnem problemu najdb tega najdišča J. Korošec, *Drulovka* (1960) 44.

[46] R. Pittioni, *Urgeschichte* (1954) 172.

[47] J. Korošec, *Poročilo* 2 (1965) T. 5: 1; 6: 6.

[48] J. Korošec, *Drulovka* (1960) T. 5: 4.

[49] Ibidem 15, T. 8: 4.

[50] J. Korošec, *Predzgodovinska naselbina na Ptujskem gradu*, Dela 1. raz. SAZU 6 (1951) 161, sl. 107. Dalje J. Korošec, *Ptujski grad* (1951).

[51] J. Korošec, *Poročilo* 2 (1965) 8.

turnih skupin jugovzhodnega in vzhodnega območja.[52] Na področju Slovenije so danes znani zelo redki primeri, toda vedno samo v krogu alpskega faciesa lengyelske skupine.[53] Ne glede na te in podobne pojave je nedvomno, da omenjene najdbe kažejo s kronološkega gledišča na razmeroma kasno fazo te kulturne skupine. Za takšno sklepanje govori predvsem pomanjkanje značilne ornamentike ter nekaterih tipov posod, ki se na drugih najdiščih te skupine javljajo celo v večjem številu.

Končno govori za mlajšo datacijo tega dela gradiva še jajčasto ovalen lonec, ki ima paralele med najdbami s kolišč na Partih[54] — gradivo, ki je kronološko postavljeno v mlajšo skupino od lengyelskih pojavov tega področja.[55]

Ravno tako spada sem fragment manjše konične kupe, verjetno na nogi, ki vsaj časovno nedvomno sodi v to skupino, čeprav v njen konec. Ta fragment je z zunanje strani okrašen s šrafiranimi visečimi trikotniki v tehniki vreza.[56] Primerjava z belo inkrustirano keramiko mlajše kulturne faze tega najdišča kaže v izvedbi motivike in tehnike določen arhaizem, podobno kot analogni pojavi z Drulovke.[57] Drug tak mlajši element v zvezi s tem tipom posod je tudi nizka, votla skoraj koničasta noga,[58] katere široki premer se tudi veže s starejšo tradicijo.

Po vseh teh elementih lahko domnevamo, da se ta del gradiva na tem najdišču ne da izključiti iz skupine alpskega faciesa lengyelske kulture,[59] čeprav je to v tem delu Slovenije bolj lokalna varianta. V primeri z drugimi do sedaj znanimi najdišči je najbolj verjetna najmlajša faza.

Druga perioda na tem najdišču je skupina keramike, ki nosi popolnoma druge značilnosti v oblikah in v ornamentiki. Med elementi te skupine prevladujejo v splošnem bolj kroglaste oblike, in to:

a) Vrči[60] z rahlo usločenim vratom, ki se v posameznih primerih končujejo z neznatno izvlečenim ustjem. Prehod v rame je vedno rahel. Samo v enem primeru tega tipa posod je klek na najvišji periferiji nekoliko naglašen. Ta ima ravno bolj sploščeno dno,[61] medtem ko so imeli drugi po vsej verjetnosti usločeno (T. 1: 4 in sl. v tekstu). Značilnost vseh vrčev je trakast ročaj, ki nekoliko presega ustje.

b) Kroglasto bikonične amfore z zoženim ustjem in nizkim cilindričnim vratom (T. 1: 1).[62]

c) Amfore zelo podobne vrčem z nizkim usločenim vratom ter na rahlo navzven upognjenim ustjem[63] ali bolj kroglaste s subkutanim ušesom na ramenu.[64]

č) Polkroglaste skodele z vodoravno kaneluro pod ustjem.[65]

---

[52] Ibidem. J. Korošec, *Drulovka* (1960) 29.

[53] J. Korošec, *Poročilo* 2 (1965) T. 1: 3.

[54] P. Korošec, Poročilo o površinskih najdbah novega kolišča na »Partih« pri Igu, *Poročilo o razisk. neol. in eneol. v Sloveniji* (1964), T. 4: 1—6; 6: 1—3; 7: 1. Dalje P. Korošec, *Poročilo* (1964).

[55] Ibidem 52.

[56] F. Leben, *Acta carsologica* 3 (1963) 234, T. 3: 5.

[57] P. Korošec, Kupa na nozi u slavonskoj kulturi, *Zbornik Mat. srp.* 28 (1960) 9.

[58] F. Leben, *Acta carsologica* 3 (1963) T. 3: 4.

[59] Ibidem 231.

[60] Ibidem T. 1: 1; 6: 7—10; 13: 12. Istemu tipu vrča so pripadali tudi fragmenti T: 4; 2: 2, 6, ki pripadajo eni posodi.

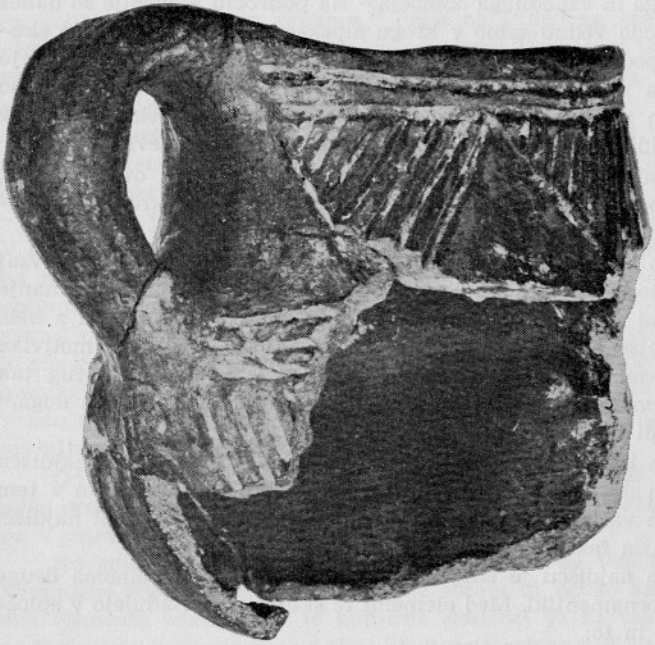
[61] Vrč na T. 6: 10 ima dokaj sploščeno ohranjeno dno, to v risbi ni izrisano.

[62] Ibidem T. 2: 4; 19: 6. V muzeju v Škofji Loki je še več fragmentov takih posod, ki so odlične fakture in zglajene do visokega sija (npr. inv. št. 2766, 2761 itd.).

[63] Ibidem T. 7: 7.

[64] Ibidem T. 7: 2.

[65] Ibidem T. 7: 3; 8: 3.

Fragment vrča iz jame Kevderc na Lubniku pri Škofji Loki

Tesson d'un cruche de la grotte Kevderc sur Lubnik près de Škofja Loka

d) Skodele z nekoliko poudarjenim klekom, izvlečenim ustjem in subkutanim horizontalno perforiranim ušesecm.[66]

So tudi fragmenti z vertikalno perforiranim ušesecm, za nje se ne more dognati oblika posode. Pripadali so lahko skodelam ali terinam, toda ni izključeno tudi amforam.[67] Ravno tako prisojamo fragmente s trakastim ročajem skodelam ali vrčem.[68] Od teh form se loči koničasta kupa, ki je imela verjetno nogo.[69]

Večina najdenih primerov je okrašena. Ornamentacija je na vsej površini posode od roba do dna (T. 1: 3).[70] Nekatere posode z ročajem imajo okrašen tudi sam ročaj,[71] pri drugih je pod njim poseben motiv (T. 1: 2).[72]

Pri ornamentaciji ločimo dva osnovna motiva, tj. trikotnike in trake, čeprav ni izključeno, da so bili v rabi tudi rombi[73] in krogi ali kak drug kriv trak.[74] Trikotniki lahko visijo v več pasovih[75] ali so nasprotno stoječi tako, da je vmesni prostor formiran v cikcakast trak (T. 1: 3). Cikcakast trak je lahko izveden tudi na široko.[76] Motiv samo iz ozkega traka se svedrasto suče okoli posode.[77]

---

[66] Ibidem T. 9: 5, le da je treba v smeri ustja profil bolj izvleči navzven. Fragment na zgornjem robu ne končuje.

[67] Ibidem T. 9: 9 fragment treba obrniti za 90°.

[68] Ibidem T. 2: 3.

[69] Ibidem T. 2: 5. Ravno tako inv. št. 3237, 2796.

[70] Na fragmentu (Ibidem T. 2: 6, inv. št. 3196) je na spodnjem robu viden rob trikotnika, ki je segel do dna.

[71] Ibidem T. 2: 3.

[72] Ibidem T. 1: 3.

[73] Ibidem T. 3: 3; 9: 1.

[74] Ibidem T. 2: 2, 1; 9: 1, 3.

[75] Ibidem T. 1: 1 a.

[76] Ibidem T. 3: 1.

[77] Ibidem T. 2: 1.

Tehnika, ki se uporablja pri ornamentaciji, je navaden vrez,[78] dopolnjen z majhnimi žigosanimi trikotniki (T. 1: 2), ali z vbodi, ki so lahko navpični ali bolj poševno zabodeni v steno posode, tako da pri nekaterih primerih dajejo le na videz vtis majhnih listov.[79] Čez ves ornament je prevlečena debela plast bele inkrustacije. Da bi se masa lažje prijela na površino posode, je motiv narezljan oziroma izpolnjen s kratkimi neorganiziranimi vrezi.[80] Čeprav tako tehniko nekateri povezujejo s tehniko dolbenja (Kerbschnitt) zaradi istega efekta, se v osnovi od nje popolnoma razlikuje. Z načinom izvedbe spominja na ornamentiranje nekaterih starejših balkanskih kulturnih skupin, predvsem na ornamentiranje keramike jadranskega kroga.[81]

Število keramičnih tipov loči to skupino posod v kulturno celoto, ki se po koncepciji keramičnih form in posebni ornamentiki ne more dajati v isti krog kot prej obdelano gradivo s tega najdišča. Čeprav jo ločimo kot posebno, neodvisno skupino in se v njenem krogu kažejo nekateri na videz novi pojavi, so njeni elementi genetično vezani s starejšimi pojavi vzhodnoalpskega področja. V ornamentalnem oziru je tak element motiv trikotnika, cikcakast trak,[82] verjetno tudi krožni trak, ki je lahko neka degenerizacija spirale, čeprav se na podlagi danih fragmentov ne more rekonstruirati. Razporeditev teh motivov kaže na najbližje zveze s starejšimi kulturami z območja Podonavja.

V splošni problematiki nastanka te keramike moramo podčrtati, da kažejo vse oblike na konzervativnost, ki se navezuje razvojno tipološko na primere starejših kulturnih skupin tega področja, ki so bile v teh skupinah označene kot najmlajše forme.[83] Utemeljeno je, da spada med take tip kroglaste bikonične amfore, katere izvor se v alpskem faciesu lengyelske razvija iz piriformne oblike jadranskega tipa.[84] Na žalost lubniški primer nima spodnjega dela, toda nedvomno je bil bolj konične oblike. Tudi vrč in amfore lahko izvajamo iz mlajšega tipa amfor naše lengyelske skupine. Pri vrču moramo podčrtati, da se trakasto ušesce zelo pogosto, kot smo že videli, javlja v alpskem faciesu. Zaradi določenega števila celih posod, najdenih z drugimi raziskavanji Ajdovske jame lahko trdimo, da se poleg posod s tem tipom ušesca v parih javlja zelo pogosto le ena, ne glede na to, ali je na diametralni strani kakšen drug detajl. Med drugimi tipi posod moramo omeniti kupe na nogi. V uporabi so manjše velikosti navadnih koničastih oblik.

Glede kronološkega problema te skupine na tej lokaliteti na podlagi naštetih elementov, navzlic majhnemu številu najdb, lahko trdimo, da kažejo tri razvojne faze ali stopnje. Prva, ki predstavlja, čeprav samo z enim primerom, prehodno fazo med lengyelsko in novo nastalo skupino. Druga predstavlja popoln razvoj vodečih elementov, ki kažejo začetke faze Ig I Ljubljanskega barja. Zadnjo fazo zajemajo posode z bolj ostrim klekom ter kroglaste oblike. Te forme odlikujejo subkutana ušesca. Po teh momentih bi lahko sklepali, da gradivo, najdeno v jamah na Lubniku, pripada daljšemu časovnemu razdobju, ki zajema čas med lengyelsko skupino do konca faze Ig II na Ljubljanskem barju.

---

[78] Zanimivo, da se tu ne pojavlja brazdasti vrez

[79] Ibidem T. 1: 4; 2: 2; 3: 2; 2: 4.

[80] Ibidem T. 1: 4; 2: 1, 2, 5; 3: 1; 19: 2, 4, 7, 8.

[81] J. Korošec, Bribir u prahistoriji, *Starohrv. prosvjeta* 3. ser. 10 (1968) T. 3: 1. Na tej posodi so vsa polja med spiralo bila prekrita z debelo plastjo rdeče inkrustacije. Žal je ta pod vplivom zraka odpadla.

[82] J. Korošec, *Poročilo* 2 (1965) 44.

[83] Med te nedvomno poleg kupe na nogi pridejo v poštev na prvem mestu vrči.

[84] Ibidem.

Na začetku obravnave tega gradiva smo omenili, da se deli na tri periode. Poleg zgoraj obdelanih dveh skupin ne glede na njihove posamezne razvojne stopnje, so med gradivom tudi izraziti bronastodobni elementi, ki označujejo tretjo tu zastopano periodo. Ker pa gradivo iz tega časa ne spada v to razpravo, ga ne bomo na tem mestu omenjali.

Jermanova ali Ajdovska jama na Pijavškem — okolica Krškega

Gradivo Jermanove jame na Pijavškem, ki ga hrani Posavski muzej v Brežicah, je pri obdelavi pokazalo, da ni enotno v kulturnem oziru. Najstarejši del pripada alpskemu faciesu lengyelske skupine s temile oblikami:[85]

a) Skodela s cilindričnim zgornjim in usločeno zoženim spodnjim delom. Na ustju ima jezičaste horizontalne vzbokline. Dno je bilo verjetno ravno.[86] Nekateri manjši primeri imajo trakasto ušesce, ki sega od ustja do največje periferije.[87] Drugi imajo ustje rahlo nazaj potegnjeno in na vratu po par gumbastih plitkih aplikacij.[88]

b) Bikoničen lonec istega tipa samo z usločenim vratom in z eno ali dvemi trakastimi ušesci, ki sta vezali rame z vratom ali ustjem.[89]

c) Kupe na visokih votlih cilindričnih nogah.[90]

č) Zajemalke z dulcem za nasajanje ročaja.[91]

d) Kladivaste sekire in nekaj kremenih odbitkov in fragmetov nožev.[92]

e) Koščene jagode in dve apnenčasti aplikaciji.[93]

f) Večja glinasta utež prstanaste oblike.[94]

Takim oblikam posod pripadajo brez dvoma tudi drugi keramični fragmenti. Nekateri primeri so povsem prevlečeni z rdečo ali črno barvo. Ornamentika odkritih posod je iz skupin poševnih, vertikalnih ali neorganiziranih črt, narejenih v žlebljeni tehniki, večinoma razvrščenih na ramenu; toda so tudi na vratu. Samo v enem primeru je podan ornament v obliki šrafiranih trikotnikov. To ornamentiko dopolnjujejo poševni plitki vbodi.[95]

Od te skupine se ločijo:

a) Trije manjši vrčki z ročajem, ki presega ustje ter s sfernim dnom.[96]

b) Konične terine z rahlo usločenim vratom in neznatno izvlečenim ustjem in ravnim dnom. Ornamentirane so s šrafiranimi trikotniki, narejenimi v grobem brazdastem vrezu.[97]

c) Ovalno jajčasti večji lonci z gladkim zgornjim delom. Spodnji je ornamentiran v tehniki barbotina. Rob ustja je zavihan in okrašen z odtisi prstov.[98]

Glede na oblike keramike, ki jih je dalo kolišče na Resnikovem prekopu, se domneva, da so ti elementi mlajši.[99]

Kolišča pri Igu

Kolišča pri Igu, kot je do danes dognano, imajo naselbinski značaj. Čeprav je na različne načine ugotovljeno, da ni odkrito na tem najdišču v horizontalni strati-

[85] P. Korošec, M. Uršič, Neolitske in eneolitske ostaline iz okolice Krškega, *Poročilo* 2 (1965) 55 ss.
[86] Ibidem T. 8; 7: 4.
[87] Ibidem T. 5: 1.
[88] Ibidem T. 6: 1.
[89] Ibidem T. 6: 3.
[90] Ibidem T. 9: 1.
[91] Ibidem T. 5: 5, 6.
[92] Ibidem T. 2: 3; 9: 2; 7: 2, 5.
[93] Ibidem T. 7: 3; 3: 7, 8.
[94] Ibidem T. 5: 4.
[95] Ibidem T. 6: 3.
[96] Ibidem T. 3: 1—3.
[97] Ibidem T. 7: 1, 2; 5: 2.
[98] Ibidem T. 4: 1.
[99] Ibidem 70.

grafiji samo eno kolišče, se kljub temu gradivo obravnava v celoti, deljeno na dve kulturni skupini. Navzlic dejstvu, da so odkrite najdbe večkrat v znanstveni literaturi obravnavane in da je nedavno del njihovega gradiva, ki ga hrani Narodni muzej v Ljubljani, kataloško obdelan, so še vedno možnosti za nadaljnji študij. Glede na to, da je to najdišče izredno pomembno za kulturno obravnavo postneolitskega časa, bomo kratko ponovili vse njegove značilnosti in jih celo dopolnili z nekaterimi primeri, ki so v Prirodoslovnemu muzeju na Dunaju (T. 3—6).[99a]

Najstarejši del gradiva, ki je zaradi lažjega spoznavanja zaznamovan kot skupina Ig I, predstavlja vzhodnoalpsko varianto kulture imenovane slavonski kulturni krog. Od te skupine je procentualno v kronološko razvojnem oziru najštevilnejše zastopana njena zrela faza. Vendar je poleg tega določeno število keramike, ki kaže bolj ali manj izrazito starejšo stopnjo razvoja. Razen že omenjenih steklenic,[100] kup na nogi, skodelic z močno navznotraj upognjenim ustjem, plastične vzbokline na največji periferiji in podobno, danes ko dobro poznamo kulturni krog, od katerega so prevzeti ti elementi, lahko k tem primerom prištejemo še majhne vrčke,[101] skodelice z ostro profilacijo na največji periferiji, bikonične ropotuljice [102] in konične posodice[103] z dulcem ali s štirimi jezički na ustju. Tudi ornamentalni elementi, čeprav že metopno oblikovani, kažejo na teh posodah določeno nerazvitost v motivu.[104] S temi pojavi je nedvomno, da je tudi med tem gradivom v razvojnem procesu te skupine nek starejši kulturni segment. Ali so poleg teh med gradivom bili še posamezni nespremenjeni elementi starejših kultur tega območja po gradivu, s katerim do sedaj razpolagamo, se ne da soditi. Glede na fragment z usločeno zoženim spodnjim delom ter na barvanje posameznih atipičnih form in podobno bi lahko domnevali, da so bili zastopani tudi takšni primeri.[105]

Ta kulturna skupina je kronološko postavljena paralelno s tipom Retz v Avstriji in baden-pécelsko skupino Panonije, vzhodnega dela Slavonije in Srema.[106] Že ta dolgi časovni razpon trajanja naselbine na tem delu Ljubljanskega barja govori v prid domnevi, da je razlikovati večje število razvojnih faz njene materialne kulture. Potemtakem bi lahko gradivo v skupini Ig I že na podlagi teh elementov razdelili v dve fazi:

a) v starejšo, kjer so se, kot smo že omenili, ohranili posamezni arhaični pojavi, ki kažejo na začetno razvojno stopnjo te skupine in

b) v mlajšo, tj. zrelo fazo, v kateri so se forme kakor tudi ornamentika polno razvili.

Je pa še določeno število keramike, katero bi lahko pripisali tretji, dekadentni razvojni fazi, toda zaradi majhnega števila takih pojavov je težko dokončno sklepati, ker je možno, da so takšni pojavi le naključni.

Na podlagi teh elementov lahko sklepamo, seveda z neko rezervo, da s pojavom skupine Ig II preneha prva skupina na tem kolišču. K odnosom med tema skupinama se bomo kasneje povrnili pri obravnavanju splošnega problema o kronologiji.

[99a] Gradivo mi je dal na razpolago tedanji doc. dr. K. Kromer, za to se mu najlepše zahvaljujem.

[100] P., J. Korošec, *Katalog Iga* (1969) T. 3: 6.

[101] Ibidem T. 29: 4, 5, 8.

[102] Ibidem T. 3: 4.

[103] Ibidem T. 48: 8; 68: 3—6, 12, 14 itd.

[104] Ibidem T. 25: 6; 32: 1, 2.

[105] Ni izključeno, da so nekateri primeri med gradivom, ki je deponirano v Gradcu in na Dunaju. Najnovejša sondiranja so pokazala, da so pri prvih raziskavah bili pobrani večinoma samo ornamentirani primeri in v glavnem bolj ali manj cele posode.

[106] Ibidem 23.

Druga kulturna skupina, ki je zastopana na teh koliščih, je za boljšo ločitev od prejšnje zaznamovana kot skupina Ig II. Ta skupina pripada nekemu kulturnemu krogu, ki še ni dovolj raziskan in glede na druge pojave se na Ljubljanskem barju pojavlja v lokalni varianti.[107]

Keramični inventar te skupine se odlikuje s kroglastimi amforami in vrči, ki se v zgornjem delu končujejo s cilindričnim ali lijakastim vratom, spodaj pa s sferno sploščenim dnom in omfalosom na sredi. Isto dno imajo tudi polkroglaste kupe in terine, medtem ko se skodele končujejo s cilindričnim, nekoliko usločenim zgornjim delom. Odlika te skupine so trakasti ročaji ter subkutana horizontalno perforirana ušesca. Ornamentika je speljana z drobnimi vbodi in žigosanjem z obvito žico na ostrem predmetu v obliki noža ali podobno.[108]

Gradivo te skupine se javlja na iških koliščih z že razvitimi formami in kaže s svojim inventarjem, če izločimo varianto licenske keramike, samo eno razvojno fazo, ki je po vsem sodeč trajala na našem kolišču le malo časa.

Gradivo te skupine kaže v oblikovnem in ornamentalnem oziru bolj ali manj tesno povezavo s sorodno jadransko skupino,[109] s skupino Kiszapostag, dalje z wieselburško-gata in tipom Oggau-Loretto. V isti meri določene veze so tudi s skupinami italskega območja.[110] Pri analizi posameznih elementov poleg že omenjene litzenske keramike[111] se pojavljajo v njenem krogu elementi zvončaste čaše maritimnega tipa.[112]

Predjama

Jama v Predjami spada med tista najdišča, ki so bila takoj po prvi svetovni vojni raziskana po metodah amaterjev pod strokovnim vodstvom.[113] Najsi je bil pri teh raziskavah uporabljen navidez strokovni sistem, so vendar ostali marsikateri momenti nejasni in v mnogih primerih nezanesljivi.[114] Iz teh vzrokov je tudi gradivo obdelano po sistemu tipologije, kar je navsezadnje bilo edino mogoče. Obravnavali so ga kot celoto, čeprav so bili zapaženi utemeljeni starejši in mlajši tipološki in časovni razločki.[115]

Najstarejša plast te jame je pripisana eneolitski dobi s tem, da imajo nekateri elementi izrazit neolitski značaj. Zaradi inačice lengyelske skupine na vzhodnoalp-

---

[107] Čeprav so bili posamezni poskusi določati ime in kulturni razvoj te skupine, vendar glede na njeno širjenje ter na nekatere druge momente so taki nazivi neustrezni. (S. Dimitrijević, Die Ljubljana Kultur, Problem des Substrats, der Genese und der regionalen Typologie, *Arch. Iugoslavica 8* [1967] 13 ss).

[108] P., J. Korošec, *Katalog Iga* (1969) 35 ss, T. 34—36: 1—6, 8—10; 37: 1; 40: 3; 42: 2; 38: 2—5, 7, 9; 49: 2, 6, 12; 33; 54: 1—8, 10—13; 55: 1—10 itd.

[109] P. Korošec, Neka pitanja oko eneolita Dalmacije, *Arh. rad. i raspr. JAZU* 2 (1962) 213 ss.

[110] P. Korošec, Kulturna opredelitev materialne kulture na koliščih pri Igu, *Arh. vestnik* 9-10 (1958-59) 94 ss. Dalje P. Korošec, *Arh. vestnik* 9-10 (1958-59).

[111] P. Korošec, Keramika z licensko ornamentiko (Litzenkeramik) na Ljubljanskem barju, *Arh. vestnik* 8 (1957) 9 ss.

[112] P. Korošec, Neke pojave u istočnoalpskom području u vezi sa zvonastom čašom sjeverne Italije, *Arh. rad. i raspr. JAZU* 4-5 (1967) 299 ss.

[113] J. Korošec, *Arheološke ostaline v Predjami*, Razprave 1. raz. SAZU 4/1 (1956) 4. Dalje J. Korošec, *Predjama* (1956).

[114] Ibidem 7.

[115] Ibidem 17. Danes je pri ponovnem pregledu gradiva in glede na dobro poznavanje alpskega faciesa lengyelske skupine možno marsikatere elemente izločiti, ki naj bi pripadali tej skupini, čeprav neki posebni lokalni inačici.

skem območju se lahko opravijo nekatere kulturne korekture in bolj precizne kronološke opredelitve najstarejših tu zastopanih kulturnih elementov.

Med kremenim gradivom zbujajo posebno pozornost majhne puščice z zajedo, ki so najdene v najnižjih plasteh.[116] Nekatere od njih se odlikujejo z neznatnim številom retuš (T. 7: 6, 7), oziroma dajo videz navadnega odcepka, ki je le ob robovih nekoliko retuširan. Tako tehniko kažejo tudi posamezni primeri s trnom (T. 7: 8).[117] Analogne izdelave in oblike so med tovrstnimi najdbami s kolišča ob Resnikovem prekopu[118] in z Lubnika,[119] kar izpričuje, da časovno pripadajo v fazo naše lengyelske skupine. Verjetno, da lahko tej fazi pripišemo tudi nekaj kremenih nožev in strgal, ki na vzhodnoalpskem ozemlju ne bi mogli spadati v bronasto obdobje.

Od kamenih izdelkov spadajo nedvomno v isti čas kladivaste sekire štirioglatega preseka, s širokim čelom.[120] Tudi ti elementi z nekaterimi izjemami, ki so v višje plasti prišli sekundarno, izhajajo v glavnem iz najnižjih nivojev.

Najsi je pri keramičnem gradivu glede same tehnike izdelave, težko napraviti precizno kronološko opredelitev in izločiti najstarejše elemente, ker se faktura ne samo razlikuje od fakture, ki jo poznamo na drugih najdiščih omenjene skupine, temveč ker se obdrži skoraj vso prazgodovinsko obdobje.[121] Čeprav je v tipološkem oziru določen konzervativizem, je nedvomno, da posamezni fragmenti pripadajo posodam, katerim se pripisuje kot spremstveno gradivo kladivasta sekira. Med take sodijo fragmenti nekaterih koničastih skodel s cilindričnim ali z nekoliko usločenim vratom,[122] bikonične z rahlo usločenim ustjem.[123] Nekateri primeri imajo na največji periferiji karakteristične jezičaste aplikacije (T. 7: 1).[124]

Vsi omenjeni primeri so neornamentirani in s tem zelo blizu gradivu najstarejše kulturne faze lubniških jam ter podobnih z najdišča na Ptujskem gradu. Zanimivo, da med gradivom ni karakteristične zajemalke z dulcem za nasajanje ročaja podobno kakor v lubniških jamah. Od drugih najdb tega kulturnega horizonta lahko omenimo tudi določno število biserov, predvsem biserov iz kamna, kosti ali iz fosilne školjčne lupine cilindrično ploščate oblike[125] kot jih pozna Ajdovska jama pri Nemški vasi in Jermanova jama na Pijavškem.[126]

Od te skupine se ločijo na prvem mestu majhne puščice z zajedo, visoke trikotaste puščice s trnom (T. 7: 6—8). Oba tipa se odlikujeta s celopovršinskimi obojestranskimi retušami.[127] S tipološkega gledišča je danes dognano, da se taki pojavi vežejo za kulturni krog zahodnega Mediterana, že glede na forme ter analogne tehnike izdelave.[128] Od kamenih predmetov spremlja te kladivasta sekira z zoženim čelom, ki predstavlja nekoliko starejšo razvojno stopnjo od iških pojavov.

V ta kulturni segment spadata upravičeno dva večja fragmenta vrča (T. 7: 4)[129] in lonca.[130] Pri teh primerih ne smemo pozabiti na formo vrča, ki je bolj kroglasto

[116] Ibidem 27, T. 41: 1—5; 20: 1, 3—5.
[117] Ibidem T. 20: 2; 41: 10.
[118] J. Korošec, *Poročilo* (1964) T. 5: 1; 6: 6.
[119] F. Leben, *Acta carsologica* 3 (1963) T. 14: 3; 20: 15.
[120] J. Korošec, *Predjama* (1956) 30, T. 21: 2; 41: 4.
[121] Ibidem 18.
[122] Ibidem T. 35: 13; 40: 14, 15, 18, 19, str. 20.
[123] Ibidem T. 35: 7.
[124] Ibidem T. 10: 6.
[125] Ibidem T. 31: 2.
[126] J. Korošec, *Razprave 1. raz. SAZU* 3 (1953) 78, T. 18: 1, 3. P. Korošec, M. Uršič, *Poročilo* 2 (1965) T. 7: 3.
[127] J. Korošec, *Poročilo* (1964) T. 20: 6—8; 41: 7—9.
[128] P. Korošec, *Arh. rad. i raspr. JAZU* 4—5 (1967) 306 ss in 311 ss.
[129] J. Korošec, *Poročilo* (1964) T. 8: 1.
[130] Ibidem T. 8: 2.

bikonična z rahlim prehodom ramena v skoraj koničast vrat. Na posodi je ornamentiran trakast ročaj, ki veže rame in ustje, katerega rob nekoliko presega. Ornamentika je v obliki visečih šrafiranih trikotnikov na največji periferiji, medtem ko so na vratu skupine vertikalnih črt. Če analiziramo sam način ornamentiranja, bomo zapazili, da je delno v navadnem, delno pa v drobnem brazdastem vrezu; dopolnjen je z navadnimi vbodi. Čeprav se taka ornamentika navezuje na ornamentiko skupine Ig I v širšem smislu, vendar neomejeni motivi, kot jih najdemo na fragmentu lonca, kažejo še nepopolno formiran motiv. Sama forma posode ter tip ornamenta na vrču kažeta veliko analognost s podobnimi posodami iz lubniških jam.

Tudi za drugi fragment s podobno ornamentiko lahko enako sklepamo.[131] Fragment pripada posodi, ki je imela, sodeč po ornamentu en ali pa dva ročaja. Tudi pri tem primeru govori profilacija posode[132] za mlajšo obliko, enako kot zgornji primer. S podobno ornamentiko je najdenih še nekaj fragmentov (T. 7: 3, 5), ki se jim ne more dognati oblika posode razen enega, ki se lahko pripiše polkroglasti posodi z neznatno izvlečenim ustjem (T. 7: 2). Med drugimi keramičnimi predmeti so vretena ploščate oblike, od teh so neka ornamentirana z brazdastim vrezom na zgornji ploskvi.

Isti kulturni fazi tega najdišča, toda nekoliko mlajši stopnji pripadajo terine bolj kroglaste oblike z nizkim vratom, rahlo izbočenim ustjem, z ostrim klekom na največji periferiji in s subkutano vertikalno ali horizontalno perforiranimi ušesci.[133] Tudi ta tip posode ima pristne analogije med keramičnimi oblikami, odkritimi v lubniških jamah.[134]

Verjetno, da tej kulturni fazi predjamske jame pripada še določeno število drugih fragmentov, toda ker še ne poznamo pravega kulturnega razvoja južnih področij in delno tudi kraškega območja v periodi med neolitikom in bronasto dobo, je težko izpeljati precizno klasifikacijo.

Neglede na te in neke druge pomanjkljivosti, ki jih kaže našteto gradivo iz te jame, tudi to, kar je podano, zadostuje, da se nakažejo določeni vplivi in približne kulturne komponente, ki do sedaj niso bile znane. Potemtakem lahko sklepamo, da tudi na tem področju ob koncu neolitika lahko naletimo na alpski facies lengyelske skupine. Ali pripada tudi to področje njenemu ožjemu kulturnemu krogu, ali pa neki njeni varianti, se bomo tega vprašanja dotaknili v kasnejšem obravnavanju.

Ptujski grad, Ptuj

Med bogatim prazgodovinskim gradivom tega najdišča pripada neko število tudi kasni neolitski periodi, tj. času trajanja alpskega faciesa lengyelske in času slavonske skupine.[135] Ker je od teh dveh skupin za starejšo že opravljena bolj podrobna opredelitev, bo naša pozornost posvečena elementom mlajših kulturnih pojavov tega časa.

Kot je že poudarjeno, je zaradi večkratne nivelacije zahodnega grajskega platoja in zaradi neprekinjene naselitve težko zaslediti stratigrafske momente, ki bi nakazovali relativno kronološko razmerje med posameznimi najdbami raznih obdobij na tem najdišču.[136] Glede na ta moment je gradivo izločeno po sistemu tipologije oblik ali ornamentov, čeprav je verjetno še določeno število, ki ga je za danes iz raznih vzrokov nemogoče klasificirati.

---

[131] Verjetno tej posodi pripada fragment na T. 7: 6.

[132] Ibidem T. 33: 1.

[133] Ibidem T. 10: 5; 33: 8; 34: 8—10.

[134] F. Leben, *Acta carsologica* 3 (1963) T. 9: 5, 9 in dr., ki niso ilustrirani.

[135] J. Korošec, *Poročila* 2 (1965) 5.

[136] Ibidem 6.

Pri tej obdelavi je vzeta v poštev izključno le keramika, čeprav je gotovo za to periodo, da bi lahko našli tudi določene elemente med koščenim, roženim in kamnitim gradivom, zlasti med sekirami s prevrtano luknjo za ročaj.[137]

Arhitektonski elementi, čeprav je izpričano, da je na tem hribu bila naselbina, niso bili najdeni. Večji del keramičnih fragmentov je bil najden sicer v bližini ognjišč (št. II, III, VII—IX, XII, XVIII, XXII), toda lahko trdimo, da najbolj verjetno nobeno od njih ne pripada tej fazi. Pri raziskavah se je le dognalo, da je bil del najdb v določeni meri nakopičen na vzhodnem delu planote.

Med odkritim gradivom te skupine je najštevilnejša kupa na nogi, njen spodnji ali njen gornji del. Po nogah sodeč, je vrsta variant, od votlih koničnih, bolj nizkih, cilindričnih, ob straneh nekoliko stisnjenih v obliki križa, do polno delanih okroglih in v obliki križa. Zgornji del je bil koničen in v enem primeru z bolj polkroglastim dnom. Rob zgornje posode je lahko vodoraven, poševno navzven odrezan, bolj ali manj navznotraj odebeljen. Večina fragmentov je bila ornamentirana znotraj ustja in bolj redko z zunanje strani (T. 8; 11: 1, 2, 4—6; 14: 1—4; 15: 1, 4, 5, 7).

V drugi keramični skupini so posode, ki po svoji obliki sodijo k amforam. Zanje je značilen cilindričen vrat, različno usločen z navzven upognjenim ustjem. Spodnji del je bil bolj kroglaste oblike. Najdeni primeri so večinoma ornamentirani po vratu in ramenu posode (T. 11: 1; 12).

Zelo podobne amforam so terine, le da imajo širše ustje in po večini tudi širok trakast ročaj, ki je vezal rame in verjetno rob ustja (T. 10: 9; 11: 4, 9, 10; 15: 3). V kolikor so te posode bile ornamentirane, sodimo po najdenih fragmentih, da so bile okrašene na ramenu in včasih tudi po ročaju.

Poleg terin se javljajo tudi skodele, ki so se razlikovale le po tem, da so bile nekoliko manjše (T. 11: 3, 4, 6; 13: 3).

Samo v enem primeru je najden vrč s cilindričnim vratom, ki se ostro loči od ramena in se zgoraj končuje z nekoliko navzven zavihanim ustjem. Spodnji del posode je bikoničen z ravnim dnom. Rame in ustje veže trakast ročaj, ki je nekoliko višji od zgornjega roba posode (T. 15: 2).

Verjetno tej kulturni skupini pripadajo zajemalke s polno delanim ročajem (T. 10: 10; 15: 6). Ornamentika je izpeljana v tehniki navadnega, brazdastega vreza, ki je zelo redko še v kombinaciji s plitkimi poševnimi vbodi, tako da delajo vtis nazobčanih črt. Motivika je zelo preprosta in v glavnem iz paralelnih črt, dopolnjenih s trikotniki, ki so delno ali popolnoma šrafirani. Vsi ornamenti so bili izpolnjeni z belo inkrustacijo.

Po naštetih elementih je nedvomno, da spada opisana keramika v širšem pomenu besede v krog slavonske kulturne skupine oziroma kroga, v ožjem pa v njeno vzhodnoalpsko varianto. To nam predvsem nalaga delno ornamentika in v splošnem omenjene oblike posod, med katerimi, kot smo omenili, prevladuje kupa na nogi. Čeprav razpolagamo z relativno majhnim številom okrašenih fragmentov, ornamentika v primerjavi s skupino Ig I, po tehniki in motiviki, razen pri nekaterih primerih ne kaže iste dovršenosti in v določeni meri odstopa. Motivi, ki se razlikujejo, kažejo določeno konzervativnost, najsi so glede na starejše predloge že prevzeli bolj popolno razvojno stopnjo. V konceptu so obdržali obliko lomljenega traku, ki ga lengyelska skupina alpskega faciesa izvaja z neomejenimi skupinami poševnih vrezov in podobno. Na naših primerih prevladujejo različno šrafirani trikotniki v vezanem nizu, narejenem

[137] J. Korošec, *Ptujski grad* (1951) sl. v tekstu 103, 105 in 108.

v navadnem vrezu, ki je lahko včasih še obogaten z vbodi. Čeprav tehniko brazdastega vreza lahko jemljemo na našem najdišču kot njegovo mlajšo obliko, ostane koncept ornamentike isti. Tudi njena razvrstitev na posodah v dobršni meri spominja na starejše predloge.

Iste oblike lahko spremljamo tudi med oblikovnimi elementi posod. Razen nekaterih mlajših form, kot so vrč, kupe z odebeljenim in navznotraj potegnjenim ustjem (T. 10: 1, 2, 4, 6, 8; 14: 1), nanje se bomo lahko kasneje še vrnili, večji del kaže oblike, ki imajo svoj izvor v starejši keramiki vzhodnoalpskega področja. Med take sodijo poleg kup na nogi tudi amfore in skodele. Medtem ko se pri zadnjih dveh oblikah izgublja ostra profilacija največje periferije in se ročaj poveča, obstaja med nogami kup določena razlika. Poleg tipa cilindrične noge, ki po svoji konstrukciji in ornamentiki sodi med prehodne variante,[138] in polnih nog v obliki križa, ki imajo najbližje analogije v podobnih posodah skupine Ig I, zlasti priteguje pozornost noga neke kupe, najdene na ognjišču št. XVII. Njena oblika križa je dosežena s široko vertikalno vdolbino, podobno kot jih imajo nekatere noge kup iz kroga pécelske skupine.[139]

Roška špilja, Škocjan

To jamo omenjajo kot do sedaj najzahodnejše sistematsko raziskano najdišče na ozemlju Slovenije, kjer so dognani elementi, ki kažejo določeno povezavo z alpsko inačico lengyelske skupine. J. Korošec je opozoril, da so med gradivom, ki so ga izkopali v prvi kampaniji 1958. l.,[140] primeri, ki kažejo na določeno sorodnost v ornamentiki in deloma v obliki posameznih posod. Tem fragmentom keramike prišteva še del kremenega in kamenega gradiva, ki je izrazito mlajši, vendar še vedno neolitski.[141]

Med temi elementi zbuja posebno pozornost strelica z zajedo in z obojestranskimi retušami po vsej površini.[142] Oblike teh strelic so zelo tesno povezane z analognimi primeri iz kroga alpskega faciesa lengyelske skupine. Vendar je razlika v tem. da roški primer kaže s svojimi retušami bolj razvito stopnjo, ki jo lahko privedemo v zvezo z vplivom kultur apeninskega polotoka čez severovzhodno področje Italije. Tako kažejo bolj razvito formo z enakimi retušami tudi nekateri tu odkriti noži.[143]

Čeprav do sedaj ne najdemo med objavljenim gradivom klasične oblike omenjene kulturne skupine, je nedvomno da posamezne pojave lahko vežemo z njenim vplivom. Če ta obstaja, potem je z drugimi najdišči verjetno do stika prišlo v mlajši stopnji.

Vinomer pri Metliki

Sondiranja na eni terasi na »Pristavi« so pokazala, da je na tem mestu bila nekdaj prazgodovinska naselbina.[144] Čeprav so bile od stanovanjskih poslopij ohranjene samo jame, tlak, kosi sten in luknje kolov, prepričljivo govore o nadzemnih

[138] P. Korošec, *Zbornik Mat. srp.* 28 (1960) 7.

[139] J. Banner, *Die Péceler Kultur*, Arch. Hung. NS 35 (1956) 114, T. 89: 39.

[140] F. Leben, Poročilo o izkopavanjih v Roški špilji leta 1955, *Arh. vestnik* 7 (1956) 242, opom. 1. Dalje F. Leben, *Arh. vestnik* 7 (1956).

[141] J. Korošec, *Drulovka* (1960) 42, glej opom. 15 a. J. Korošec, Neolit na Krasu in v Slovenskem Primorju, *Zgod. časopis* 14 (1960) 10 ss in opom. 51, 52.

[142] F. Leben, *Arh. vestnik* 7 (1956) T. 7: 4.

[143] Ibidem T. 7: 7, kot to opozarja že J. Korošec, *Zgod. časopis* 14 (1960) opom. 54.

[144] R. Ložar, Neolitske stanovanjske jame v Vinomeru, *Glasnik muz. druš. za Slovenijo* 27 (1941) 127.

stavbah.[145] Medtem ko je tlak bil iz nabite zemlje, so bile stene narejene iz protja in vej, obmetanih z ilovico. Po prostoru, ki ga obsegajo fragmenti tal in sten, se domneva, da je bilo poslopje veliko 2,5 × 4,0 m. Večji del fragmentov keramike in druge najdbe so bile izkopane pri oranju in rigolanju. Ležali so po vsej površini izkopane zemlje. Od jam, ki so jih zasledili pri arheoloških delih, je samo jama »d« vsebovala poleg ogljenine še nekaj fragmentov keramike in kremenega orodja v zemlji.[146]

Pri obdelavi tu najdene keramike je prišteta deloma alpskem faciesu lengyelske skupine in deloma za to področje mlajši stopnji skupine Ig I slavonskega kulturnega kroga.[147]

Med lengyelske elemente s tega najdišča spadajo posode z dulcem, verjetno skodele s širokim trakastim ušescem, ki je lahko pod samim robom ali pa na največji periferiji na posodah z ostrim klekom in zoženim spodnjim delom. Od posod z usločeno zoženim spodnjim delom omenjamo čaše. Za posode je značilno, da imajo zelo pogosto okrašeno ustje s poševnimi vrezi. Tak okras je tudi na skodelah z usločenim vratom in rahlo lijakasto razširjenim ustjem ter zoženim spodnjim delom. Na največji periferiji je plastično rebro z odtisi prstov.[148]

Čeprav nekateri elementi te keramike kažejo povezavo z našo skupino, barvane keramike, žlic s tulci za ročaj, kladivastih sekir[149] ter nekaterhi drugih oblik, ki so v splošnem vodilne za našo skupino, jih med vinomerškim gradivom ni.[150] Tak pojav bi lahko glede na nekatere mlajše oblikovne variante tolmačili kot mlajšo stopnjo te skupine v času, ko so arhaični elementi že v določeni meri izginili. Toda pri tem ne smemo pozabiti, da moramo računati tudi v določeni meri z vplivom jugovzhodnih pokrajin, katerih skupina že kaže v tej fazi v svojem inventarju drugačno komponento, kot istočasna faza vzhodnoalpskega območja.[151] Ali je ta pojav lahko le naključje, morajo pokazati nove raziskave.

Kot drugo kulturo, ki je tu zastopana, smo omenili alpsko varianto slavonske skupine. Tudi ta navzlic nekaterim zelo izrazitim elementom tega kroga odstopa od klasičnih oblik posod in ornamentov.[152] Tako kaže pri iskanju analogij najbližje zveze s pojavi te vrste z najdišč južnih področij, kamor sodijo predvsem kraške jame.[153] Če jih primerjamo s klasičnimi formami, so kronološko mlajši pojavi in na naselbini v Vinomeru so verjetno nadaljevanje neke starejše stopnje. Čeprav med gradivom te stopnje nimamo elementov kupe na nogi, je le ta prisotna s fragmenti keramike, ornamentirane s šrafiranimi trikotniki v dveh vrstah, tako da je medprostor izpolnjen s cikcakastimi trakovi.[154] Tako ornamentirana keramika je najmlajši pojav onih najdišč, kjer je zastopana mlajša faza lengyelske skupine.[155] Po tem bi lahko sklepali,

[145] Ibidem 128.

[146] Ibidem 128.

[147] P. Korošec, Zeitliche und kulturelle Einteilung einiger Funde aus Vinomer, *Munera Archaeologica Iosepho Kostrzewski ded.* (Poznań 1963) 129 ss. Dalje P. Korošec, *Munera Arch. I. Kostrzewski* (1963).

[148] Ibidem T. 3: 6; 2: 7; 3: 1, 4, 5; 2: 10; gradivo, ki ima pristne analogije v nekaterih severnojadranskih najdiščih.

[149] Ibidem 136.

[150] Kot so vsi tipi loncev ali drugih posod z usločeno zoženim dnom, dalje kupe z visokimi koničnimi ali cilindričnimi nogami in podobno.

[151] S. Dimitrijević, Problem neolita i eneolita u sjeverozapadnoj Jugoslaviji, *Opuscula arch.* 5 (1961) sl. C: 1, 12, 15, 17; E itd.

[152] P. Korošec, *Munera Arch. I. Kostrzewski* (1963) 129 ss.

[153] F. Leben, Stratigrafija in časovna uvrstitev jamskih najdb na Tržaškem Krasu, *Arh. vestnik* 18 (1967) T. 1 ss.

[154] P. Korošec, *Munera I. Kotrzewski* (1963) T. 2: 3, 5.

[155] P. Korošec, M. Uršič, *Poročila* 2 (1965) 68 ss.

da je bila po elementih, s katerimi danes razpolagamo, naselbina na »Pristavi« v Vinomeru naseljena od konca lengyelske skupine do mlajše faze slavonske kulturne skupine, ki sega že v bronasto periodo.[156]

Iz zgoraj izpeljane kulturne klasifikacije gradiva naših najdišč z večslojnim kulturnim sedimentom ter po ustaljeni kronologiji sosednih pokrajin je nedvomno, da sta se za časa eneolitika širili na območju Slovenije slavonska ter kultura, kateri pripada skupina Ig II. Po kronološkem vrednotenju naše lengyelske skupine je ravnotako ugotovljeno, da njen konec sega tudi v okvir te periode.

Ne glede na kronološke in razvojne stopnje je vzhodnoalpski facies lengyelske skupine do sedaj najbolj sistematsko raziskan med vsem skupinami, ki se javljajo v tej periodi. Poleg obravnavanih in sploh še neobjavljenih najdišč[157] je še znan na kolišču ob Resnikovem prekopu in z vrsto posameznih najdb, kot so kladivaste sekire, zajemalke z dulcem za nasanje ročaja in dr.[158] Čeprav so te zadnje le slučajne najdbe, so velikega pomena, ker označujejo območje, na katerem se ta skupina širi. Tako lahko danes z gotovostjo trdimo, da zajema Štajersko, Gorenjsko in Dolenjsko. Na zahodu sega delno tudi na območje Krasa.

V kulturnem oziru ni odkrita za danes v tem delu Slovenije starejša skupina. Glede na to praznino se postavlja vprašanje, ali predstavlja njen pojav na tem območju novo skupino, ki so jo prinesli neki novi nosilci, ali pa skupino nastalo s procesom zlivanja dela starejših do sedaj še neznanih elementov in dela nekaterih novih, ki naj bi prišli iz drugega kulturnega kroga. Z nepoznavanjem starejše kulturne skupine je ravno tako možna hipoteza, da je nastala z notranjim razvojnim procesom nam še neznanega kulturnega izraza, ki naj bi bil na teh področjih pred njo ali katere razvoj je izvršen drugod in so se njeni nosilci v končni fazi doselili.

Glede na elemente, ki predstavljajo to skupino, je razvidno, da vsi ne izhajajo iz istega izvora. Že J. Korošec je pri svojih številnih obravnavah te materialne kulture ločil določeno število in ga je po izvoru povezal z jadranskim kulturnim krogom.[159] Na podlagi teh je podčrtal, da je ta skupina elementov zelo pomembna komponenta naše kulturne skupine.[160] Prav tako je dognal, da iz njega ne izhajajo, ne glede na vrsto variant, koničaste skoraj kot krožnik plitke kupe na cilindrični ali konični votli nogi.[161] V tej sredini ne najdemo genetične povezave za bikonično podolgovate amfore, kakršne so bile odkrite v Ajdovski jami. Oba pojava sta elementa, ki ne-

[156] Danes, ko poznamo ta razvojni proces, lahko bolje dopolnimo nekdanje domneve (P. Korošec, *Munera I. Kostrzewski* [1963] 137).

[157] Zreče, Brezje pri Zrečah, Zbelovo pri Ločah, Brinjeva gora (gradivo je v Pokrajinskem muzeju v Mariboru); glej tudi J. Korošec, *Drulovka* (1960) 41 ter opom. 8—11.

[158] P. Korošec, Prazgodovinska gomila v Pavlovi vasi pri Tržiču na Dolenjskem, *Poročilo* 2 (1965) 74 ss, T. 2: 3 a, b. T. Bregant, Nekaj novih elementov alpskega faciesa lengyelske kulture pri Bevkah na Ljubljanskem barju, *Arh. vestnik* 20 (1969) 149 ss. Nekaj gradiva te kulturne skupine hrani tudi Gorenjski muzej v Kranju, Pokrajinski muzej v Ptuju in dr.

[159] J. Korošec, *Poročilo* 2 (1965) 15 ss, kjer pravi »Čeprav sem nekdaj menil, da je kot baza služila butmirska amfora butmirske skupine [67], je potrebno zaradi novo nastalih momentov popraviti v toliko, da tukaj po vsej priliki ne bo kot baza butmirska kulturna skupina, temveč jadranski kulturni krog, kjer je danes v danilski kulturni skupini podobno kakor v hvarski ta oblika prav tako ena od vodilnih, in se je morala prav zaradi tega tudi razviti na tem področju.« Verjetno je A. Benac glede na njegov referat na tem simpoziumu sprevidel to trditev in mnenje.

[160] Ibidem 15.

[161] Ibidem 15.

dvomno sodita v srednjepodonavski kulturni krog, na katerega se, kot smo nakazali, veže tudi pintadera.[162] To so v bistvu elementi, ki panonsko varianto lengyelske skupine veže za krog t. i. trakaste keramike. Ta ji daje tudi kulturni pomen. Glede na to, da prav ti elementi istočasno povezujejo našo skupino s panonsko, je nedvomno, da je kot panonski dala tudi naši osnovo za njen nastanek. Potemtakem lahko trdimo, da je nastala naša skupina na podlagi elementov dveh kulturnih krogov: južni — mediteranski, ki je prva omenjena komponenta, in srednjeevropski, čigar elementi predstavljajo drugo komponento s krajnega severozahoda.

Širjenje mediteranskega, v ožjem pomenu jadranskega kroga na južnem delu Slovenije in delu jadranskega Primorja je ugotovil že J. Korošec z obdelavo gradiva, ki mu je bilo na razpolago iz kraških jam. Pri tem kulturnem krogu je dognal obstoj skupine z impresso keramiko, danilsko in hvarsko skupino.[163] Do kam je ta krog segal proti severu, za danes še ni znano. Med gradivom s kolišč ob Resnikovem prekopu so nekateri pojavi, ki dajo ne samo slutiti vpliv tega kroga temveč kažejo na njegovo prisotnost. Čeprav se tu pojavlja samo z neznatnim številom elementov, je pomembno, da najdišče, kjer so odkriti predstavlja v kulturnem oziru zaprto celoto že popolnoma formirane lengyelske skupine.[164] Navzlic temu, da ne poznamo najdb jadranskega kroga globlje od obmorskega pasu, nam omenjeni pojavi z Ljubljanskega barja pričajo, da se je asimilacijski proces med južnim in severnim kulturnim krogom lahko izvršil v relativno zgodnjem času. Posamezni elementi, kot so visoke votle zvonaste noge posameznih skodel[164a] in nekateri drugi elementi, dajo slutiti, da je do formiranja naše kulturne skupine lahko prišlo še za časa danilske kulture, čeprav v njeni mlajši fazi, ki nakazuje začetek hvarske kot njeno mlajšo razvojno obliko.[165] Ravno tako je nedvomno, da so kontakti med obema krogoma trajali še naprej, ker je istočasnost hvarske in naše lengyelske z odkritimi elementi na kolišču ob Resnikovem prekopu prepričljiva. Po odkritih elementih v Ajdovski jami za sedaj samo sklepamo, da je do močnejših stikov prišlo v II. fazi lengyelske skupine. Seveda so to samo trenutni sklepi, ki jih bodo potrdile ali zavrgle nove raziskave.

Ne glede na vse te domneve je najbolj verjetno, da je v mlajši fazi prišlo do širjenja kroga lengyelske skupine proti jugu. Poleg omenjenih elementov iz Predjame in vplivov, ki se kažejo na gradivu s kolišč v Blatni Brezovici in Roški špilji, je še vrsta najdišč, ki med najdbami vezanih v oblikovnem oziru s tipom, ki je pred skupino Polade, hrani tudi posamezne elemente, tipične za našo lengyelsko skupino, čeprav v neki lokalni varianti. Take najdbe segajo celo do okolice Ravene, med njimi zavzema posebno mesto gradivo iz Grotta della Tanaccia pri Brisighelle.[166]

---

[162] Glej opom. 43 in 44.

[163] J. Korošec, *Zgod. časopis* 14 (1960) 8 ss in 12 ss.

[164] J. Korošec, *Poročilo* 2 (1965) 15, opom. 62.

[164a] Noge takih posod, kot je primer s Ptujskega gradu (J. Korošec, *Ptujski grad* [1951] 45) so karakteristične za danilsko skupino (J. Korošec, *Danilo in danilska kultura* [Ljubljana 1964] T. 51: 1) in ne za hvarsko.

[165] J. Korošec, *Starohrv. prosvjeta* 3. ser. 10 (1968) 214.

[166] Gradivo je v antropološkem inštitutu v Padovi, dalje v muzeju v Bologni. Tu je tudi med drugim gradivom nekaj fragmentov z neko vrsto grobega brazdastega vreza. Poleg elementov neke starejše faze Polada kulture so tudi posamezni, ki spominjajo na slavonsko. V muzeju v Trstu je gradivo iz Orehove pejce, med katerim so fragmenti, ki imajo pristne analogije v posameznih primerih z Drulovke ali pa s kolišča ob Resnikovem prekopu. Tudi Jamina Sredi na Cresu je dala nekaj fragmentov, ki se lahko povežejo z lengyelsko skupino, nekateri pa z nekim mlajšim kulturnim odrazom. Ta je nedvomno predhodnik t. i. civiltà appenninica.

Vsi ti pojavi nam dovoljujejo, da lahko pričakujemo neki podoben kulturni odraz v spremstvu neke druge kulturne skupine, ki je bila v tej fazi vodeča na ozemlju Primorja.

Zanimivo je, da se enak razvoj lengyelske skupine v mlajši fazi opaža poleg že znanega gradiva s področja avstrijskega dela Koroške in Štajerske[167] tudi na Gradiščanskem,[168] na območju zahodno od Blatnega jezera,[169] v spodnji Avstriji[169 a] v jugozahodnih predelih Slovaške. Tu se po mlajši fazi kroga slikane keramike[170] ali po mlajši fazi lengyelskega kulturnega kompleksa[171] pojavljajo najdišča s keramičnim inventarjem, med katerim ni več slikane keramike. Vse oblike te skupine so izdelane bolj grobo in niso barvane. Taka najdišča so dognana v glavnem na višinskih legah. Novotný jih veže na najmlajšo stopnjo zgoraj omenjenega kroga oziroma najmlajšo fazo lengyelske skupine.[172] Že po vsem tem je opazno, da se ti severni pojavi kronološko ujemajo z dognanimi izsledki s stratigrafijo Ajdovske jame. Razlika je le v tem, da po dosedanjih odkritih najdiščih na našem ozemlju, ni videti, da se ta faza omejuje samo na višinske lege. Glede na to, da se z neznatnimi razlikami ta mlajša faza manifestira z enakimi elementi, ki so bili vodilni za starejšo fazo, je treba spremembe v fakturi in v prilivu nekaterih novih elementov povezati z ekonomskimi spremembami, nastalimi ne samo na našem območju, temveč v splošnem na zelo širokem teritoriju na koncu neolitske in začetku eneolitske periode.

Proti koncu te kulturne skupine so v njeni zadnji stopnji na številnih najdiščih najdeni posamezni elementi, ki so v tem krogu bolj ali manj odstopajoč pojav. Takšni so do sedaj zaznamovani z novimi formami, kot so skodele in vrči z enim ročajem, z novo tehniko ornamentiranja — brazdasti ali navadni vrez z vbodi — z novimi motivi v obliki visečih trikotnikov, cikcakasto trako in podobno. Najdeni so na najdiščih, ki so bila še vedno v rabi do konca trajanja lengyelske skupine oziroma takih, ki so bila naseljena v njeni mlajši stopnji. Med najdišča te vrste lahko štejemo Drulovko, Ptujski grad, Ajdovsko ter Jermanovo jamo in posebno jami na Lubniku ter v Predjami. Zanimivo je, da se ti elementi ne pojavljajo povsod v enotnih oblikah, naj gre za obliko posod ali ornamentiko, kot tudi ne za tehniko, s katero so okrašene. Glede na to, da se pojavljajo elementi mlajše stopnje lengyelske skupine opravičuje domnevo ne samo o njihovi kronološki istočasnosti, temveč da so kljub vsem razlikam povezani tudi v kulturnem oziru, zlasti ker se njihova neenotnost lahko tolmači s spontanim nastankom pod vplivom določenih faktorjev znotraj meja same kulturne

[167] Tako naj omenimo poleg Wolfsberga ter kolišč v Hodiškem jezeru (Keutschacher See), da je zelo interesantno gradivo najdeno na Gosposvetski gori (Maria Saaler-Berg). Tu se pojavljajo poleg nekaterih lengyelskih elementov mlajše faze, ki imajo analogije v primerih z Drulovke in drugih naših najdišč (H. Müller-Karpe, *Arch. Austr.* 1 [1948] 98 ss. *Carinthia* I 125 [1935] 120 ss, sl. 1—6. *Carinthia* I 126 [1936] 87 ss, sl. 1, 3, 18, 19, 22, 25—27 itd.).

[168] Gradivo je odkril Benninger in je danes deponirano v prazgodovinskem oddelku Prirodoslovnega muzeja na Dunaju. Na to me je opozorila gospa kustos E. Ruttkay, za kar ji prisrčna hvala.

[169] Vrsta najdišč te kulturne skupine je najdena tudi na območju zahodne Madžarske. Delno so objavljena. Vendar članka N. Kalisca nisem imela na razpolago.

[169 a] E. Ruttkay, Das jungsteinzeitliche Hornsteinwerk mit Bestattung von der Antonshöhe bei Mauer/Wien, *Mitt. d. Anthr. Ges. Wien* 100 (1970) 70 ss.

[170] B. Novotný, *Slovensko v mladšej dobe kamennej* (Bratislava 1958) 25 ss. Dalje B. Novotný, *Slovensko* (1958).

[171] J. Lichardus, Die Bükker Kultur in der Slowakei und ihre Stellung in Karpatenbecken, *Studijné zvesti* 9 (1962) 54 in kronološka tabela na str. 55.

[172] B. Novotný, *Slovensko* (1958) 30.

skupine. Končno moramo pri tem tudi upoštevati, da je ta zadnja kulturna stopnja, kot smo opazili pri obravnavi posameznih najdišč, trajala zelo različno. S tem v določeni meri dobimo razlage o pojavu enega tipa posod z različnimi variantami, tj. elementi, ki kažejo mlajšo razvojno formo, kot so npr. vrč, ali posamezni tipi skodel, različna izvedba brazdastega vreza in podobno.[173]

Analogne pojave imamo tudi s področja avstrijske Koroške in Štajerske, kjer se na elemente mlajše stopnje lengyelske kulture navezujejo tudi taki, ki jih lahko jemljemo kot starejše pojave vzhodnoalpske slavonske variante.[174] V severnem delu Avstrije je t. i. tip Retz.[175] V jugozahodni Slovaški se poleg omenjenih najdišč javljajo še nekatera druga, kjer so v zaprtih kulturnih celotah odkrili z najmlajšo stopnjo lengyelske oziroma t. i. Lengyel — Tisza — Polgár stopnje tudi elemente t. i. keramike brazdastega vreza.[176]

V kronološkem oziru taki pojavi zajemajo čas med lengyelsko in badensko skupino. Kakšno sliko v tem oziru kaže v bistvu ozemlje Hrvatske, je danes težko povedati, čeprav lahko domnevamo, da so nekatera najdišča imela enak razvoj kakor v Sloveniji.[176 a] Posebno pa najdišča, ki s posameznimi elementi kažejo pristne analogije z našimi najdbami. Na te je svoj čas opozoril že J. Korošec v zvezi z alpskim faciesom lengyelske skupine.[177] Od šestnajstih najdišč, ki pridejo v poštev za to vprašanje, so le tri sistematsko raziskana. Dve pripadata najdbam lengyelskega značaja (Ozalj in Hrsina), tretje je poleg licenske keramike dalo samo en fragment neke bolj kroglaste posode, okrašene z brazdastim vrezom (Vindija).[179] Vse te in druge najdbe so hrvaški arheologi zajeli z imenom »lasinjska kultura«. Ne spuščamo se globlje v upravičenost prišteti naše lokalitete tej skupini, puščamo ob strani tukajšnje najdbe lengyelske skupine; nedvomno je, da kažejo oblike in ornamentika posameznih terin, skodelic in vrčev, kot so primeri iz Hrnjevca, Jakšića, Lasinje in dr. na drug izvor ter verjetno tudi na različen razvoj, odvisen od različnega vpliva.[180]

Ne glede na vse do sedaj omenjene bolj ali manj podobne pojave na drugih področjih, ki nam samo potrjujejo, da nedvomno moramo računati z novimi elementi v sklopu naše najmlajše stopnje lengyelske skupine kot z začetki novega kulturnega horizonta, ki je v svojem zrelem razvojnem procesu slavonska kulturna skupina.

Že pri prikazu gradiva smo omenili, da so v mejah skupine Ig I tudi nekateri elementi, ki naj bi govorili o neki starejši razvojni fazi med gradivom s kolišča pri Igu. Taki prehodni oziroma začetni fazi smo preliminarno pripisali tudi slučajne najdbe s kolišč pri »Partih«. Ker o teh najdbah nimamo drugih podatkov, bo prišlo gradi-

[173] J. Korošec, *Drulovka* (1960) T. 21: 2; 29: 1, 5. P. Korošec, M. Uršič, *Poročilo* 2 (1965) T. 1: 1; 5: 2; 7: 1, 2 itd.

[174] P. Korošec, *Zbornik Mat. srp.* 28 (1960) 8 ss, sl. 1 in literatura pod opom. 167 v tekstu.

[175] R. Pittioni, *Urgeschichte* (1954) sl. 117—121, ki jih v zaprtih kulturnih celotah spremljajo razne oblike iztekajoče se »Trichterbecher« skupine (ibidem 181 ss).

[176] A. Točik, Keramika zdobená brázdeným vpichom na juhozápadnom Slovensku, *Památky arch.* 52 (1961) 321 ss.

[176 a] Ko omenjamo hrvatsko območje, pri tem ne mislimo na njen skrajni vzhodni del, tj. na vzhodni del Slavonije.

[177] J. Korošec, *Poročilo* 2 (1965) opomba 50.

[178] S. Dimitrijević, *Opuscula arch.* 5 (1961) 24 ss.

[179] St. Vuković, Vrpčasta keramika spilje Vindije, *Arh. vestnik* 8 (1957) 36. Posode so najdene v prostoru, ki ga avtor imenuje »grobnica«. Elemente, ki naj bi pripadali lengyelski dobi so odkrili zunaj tega prostora (ibidem 37 ss).

[180] S. Dimitrijević, *Opuscula arch.* 5 (1961) 22 ss, sl. 30—45 c, 77—97, posebno pa ornament sl. 100, 110, 111, 113, 119, 125 idr.

vo v poštev, ko bo ta del kolišča raziskan.[181] Iz teh vzrokov je gotovo, da še ni odkrito najdišče, ki naj bi pripadalo prehodni fazi oziroma tisti, ki bi povezovala stopnjo od omenjenih posameznih pojavov v spremstvu lengyelskih elementov do zrele faze vzhodnoalpske variante slavonske skupine. Končno, da je taka faza na slovenskem ozemlju obstajala, pričajo najdbe s kolišč pri Igu, izločeni elementi s Ptujskega gradu in omenjeni primeri tudi iz Vinomera. Čeprav bi se na zemljevidu lahko vpisala še številna najdišča takih elementov,[182] moramo podčrtati, da velik del pripada naključnim, posameznim najdbam brez stratigrafskih podatkov. Iz teh vzrokov so mnogi sklepi v zvezi s skupino te določene prehodne faze na našem ozemlju prineseni na podlagi gradiva z območja Hrvatske in Srema na eni strani, na drugi pa z zahodne Bosne.[183] Če ne jemljemo v poštev bosanskih najdišč,[184] temveč samo najdišča z ozemlja severno od Save, je stratigrafsko dognano, da se slavonska pojavlja po badenpécelski skupini.[185] Takšne kulturne zvrstitve ne moremo pričakovati v Sloveniji kot tudi ne za južnoavstrijske pokrajine, čeprav prištevajo avstrijski arheologi najmlajšo fazo lengyelske skupine tega območja z uvrstitvijo v nordijski krog zgodnje badenski fazi.[186] Glede na to, da je danes natančno zaznamovan krog širjenja badenske skupine proti zahodu oziroma severo- in jugozahodu, je težko verjeti na njen posredni vpliv na naše ozemlje. Ker manjka ta kulturna skupina tudi v zahodnem delu Slavonije, se postavlja vprašanje, kakšen je bil kulturni razvoj na tem ozemlju v času razprostiranja baden-pécelske skupine v vzhodni Slavoniji in Sremu, t. j. v času med najmlajšo fazo lengyelske skupine in pojavom vučedolske faze slavonske kulturne skupine.[187] Ne glede na veliko previranje v sosednih pokrajinah se je tu brez dvoma na podlagi iztekajoče se lengyelske (ne glede, kateri varianti je pripadala) nemoteno začela razvijati prva faza slavonske kulturne skupine.[188]

Ne glede na omenjena dogajanja, ki so se odigrala na vzhodnem področju, ubira po prvi fazi eneolitskega obdobja kulturni razvoj v Sloveniji enako pot, le s to razliko, da je na našem ozemlju imela odločujočo vlogo konfiguracija tal in s to v zvezi ekonomika in kulturni razvoj. Njihov vpliv smo lahko zapazili že v lengyelski skupini, ki se najbolj kaže v neenotnosti materialne kulture ter v neenako dolgem tra-

---

[181] P. Korošec, Poročilo o površinskih najdbah novega kolišča na »Partih« pri Igu, *Poročilo* (1964) 47 ss.

[182] P. Korošec, Nekaj novih podatkov o slavonski kulturi na področju naše jadranske obale, *Arh. vestnik* 7 (1956) 375 ss. F. Leben, *Arh. vestnik* 18 (1967) T. 5: 22; 6: 1; 21: 17, 18 itd.

[183] P. Korošec, ibidem.

[184] Relativna kronologija severozahodnega dela Bosne, ki bi prišla v poštev za Slovenijo, še ni dognana. Čeprav je nedvomno, da na tem območju je za to periodo kulturni segment z elementi neke inačice lengyelske skupine (dognane v Hrustovači pećini, na gradini Alihodže), slavonske ter skupine, ki se s svojimi elementi povezuje z našo skupino Ig II. Glede na neke pojave s področja Dalmacije ostane odprto vprašanje odnosa te skupine z vertikalnimi subkutanimi ušesci in do posod okrašenih z vertikalnimi cikcakastimi vrezi, tip ki se pojavlja na gradini Alihodže.

[185] S. Dimitrijević, *Opuscula arch.* 5 (1961) kronološka tabela na str. 65.

[186] R. Pittioni, *Urgeschichte* (1954) 179 ss.

[187] Fazo pred pojavom vučedolske Dimitrijević označuje kot vučedolsko I, samo vučedolsko pa kot vučedolsko II, ker se drži poimenovanja kulturne skupine kot vučedolska kultura (*Opuscula arch.* 5 [1961] 59 ss).

[188] To se popolnoma ujema s kronološko karto, ki jo podaja Dimitrijević (*Opuscula arch.* 1, 1956, 37), toda glede na neke pojave je lahko mogoče, da je sicer isti razvoj začel tudi v vzhodni Slavoniji, v Sremu in delu Panonije severno od Drave, le s to razliko, da je ta proces bil prekinjen z nasilnim vdorom nosilcev baden-pécelske skupine s severa, mogoče pa kostolačke z juga.

janju posameznih faz na določenih najdiščih, posebno pa v njenih zadnjih fazah. Čeprav je nedvomno, da so se oni bolj pokazali v času njene oslabelosti, vendar so ravno tako vlogo imeli tudi za slavonske kulturne skupine.

Če primerjamo vse do sedaj znane variante slavonske kulture na našem ozemlju, jih lahko po vodilnih elementih klasificiramo v dve skupini. Ena, ki se širi v manj dostopnih območjih in ki je ubrala svojo lastno pot razvoja. Druga, za razliko od prve, se pojavlja v bogatih predelih in bližja lažjim komunikacijam. Ta skupina kaže v primerjavi z gradivom hrvatskih najdišč številne stične točke.[189] Glede na te momente ter na splošni razvoj materialne kulture v Sloveniji se vriva domneva, da bogastvo, ki ga kažejo barjanske postojanke, lahko povežemo z vplivom ali temu podobno z območja zahodnih delov Hrvatske. S to domnevo ne mislimo popolnoma zanikati tudi pri tem gradivu določene komponente lokalnega kulturnega razvoja. Ta komponenta se kaže najbolj izrazito v tehniki ornamentiranja z brazdastim vrezom.

Prva skupina, ki je izpričano nastala na vzhodnoalpskih tleh, je bolj revna v ornamentiki. Samo kupa na nogi uporablja dokaj enako motiviko, čeprav bolj sproščeno in večkrat izpeljano v navadnem delno v brazdastem vrezu. Tudi v oblikovnem oziru ostala keramika ne kaže one pestrosti, ki jo srečamo pri posodah na barju. V tej skupini se čuti med keramičnimi elementi zlasti na najdiščih, kjer je videti, da je starejša kultura trajala dalj časa, zelo močan konzervativizem v spremstvu elementov bolj razvite narave.

Ti dve skupini bi navidezno ustrezali dvema razvojnima stopnjama, ki se ne ujemata vedno s kronološkimi fazami na vseh lokalitetah istočasno. Tako se npr. delitev gradiva na starejšo in mlajšo zrelo fazo, ki se loči med elementi skupine Ig I, ne da zaslediti na bolj odročnih najdiščih, ker je po vsem sodeč razvojni proces šel bolj počasneje. Zato tudi ta skupina najdb daje videz t. i. kulture mešanega stila, česar za barjansko ne moremo trditi.[190] Najdbe, ki so omejene le na kupo na nogi, v spremstvu elementov drugih kulturnih skupin, lahko domnevamo za tretjo razvojno fazo vzhodnoalpske variante slavonske skupine. Takšni primeri so iz Orehove pejce,[191] Pejce v Lašči[192] idr.[193]

V splošni kronološki lestvici je naša varianta paralelna z vučedolsko I. in mogoče deloma z II. na ozemlju zahodne Slavonije in s starejšo fazo severozahodno bosansko slavonske skupine. Na drugem delu tega področja na vzhodu je istočasna z badenpécelsko skupino. V prid postavljanju te skupine v ta čas deloma govore posamezne mlajše forme, ki se lahko genetično povežejo s kostolaško skupino. Po kronologiji je ta skupina paralelna z badensko in deloma verjetno z vučedolsko varianto oziroma z vučedolsko II. fazo.[193 a]

Naslednja kulturna skupina, ki se pojavlja na naših najdiščih, je tista, ki predstavlja drugo gradivo s kolišč pri Igu. Poleg tega je v lokalni varianti dognana poleg

[189] Primerjaj *Opuscula arch.* 5 (1961) T. 19: 151—153; *Opuscula arch.* 1 (1956) sl. 74, 77, 79—81, 83, 84, 86—88, 90—93. S. Dimitrijević, Prilog stupnjevanju badenske kulture u sjevernoj Jugoslaviji, *Arh. rad. razpr. JAZU* 2 (1962) 255, 254.

[190] Tak pr. je Mondsee tip in podobno (R. Pittioni, *Urgeschichte* [1954] sl. 142—144).

[191] F. Leben, *Arh. vestnik* 18 (1967) T. 5: 22; 6: 1.

[192] Ibidem T. 21: 17, 18.

[193] V Antropološkem inštitutu v Padovi je še določeno število kup na nogi iz drugih jam. Ravno tako v omenjeni Grotta della Tanaccia se pojavljajo kupe, od katerih posamezne spominjajo na tip s križno nogo.

[193 a] A. Benac, O odnosima vučedolske i kostolačke grupe, *Neolit i eneolit u Slavoniji* (Vukovar 1969) 119 ss.

na že omenjenih najdišč v jami Kevderc na Lubniku, v jami v Predjami ter z nekaj fragmenti na naselbini na Drulovki,[194] v Pejci v Lašči[195] ter v Škocjanskih jamah.[196]

Ta skupina se glede na vodilne oblike alpske variante slavonske skupine popolnoma loči. S svojimi elementi se pojavlja za razliko od prejšnje že kot formirana kulturna skupina ter je glede na analogije in bogastvo ornamentike tesno povezana z analognimi pojavi jadranskega in dalmatinskega Primorja ter s posameznimi primeri v drugih predelih Hrvatske in severozahodne Bosne.[197] V svojem materialnem inventarju ne kaže nobenih oblikovno in ornamentalno prisvojenih elementov slavonske variante vzhodnoalpskega ozemlja[198] in po vsem sodeč popolnoma zamenja prejšnjo kulturno skupino. Posamezni vučedolski elementi, ki se pojavljajo na določenih posodah govore za to, da so morali nastati v bližini ozemlja, kjer je že bila vučedolska skupina.[199] To je lahko bilo samo neko območje ali neka pokrajina v neposredni bližini zahodne Slavonije.[200]

Nekateri arheologi menijo, da je ta skupina istočasna z varianto z jadranskega območja in jo prištevajo h kulturi zvonastih čaš. Na drugem mestu smo se obširneje že dotaknili tega vprašanja, zato želimo omeniti samo nekaj momentov. Po najdbah v severni Italiji je ugotovljeno, da se ta skupina ne javlja ali se javlja zelo redko v čistih zaprtih kulturnih celotah vedno v spremstvu drugih skupin.[201] Ravno tako v naši skupini elementi kulture zvonaste čaše nimajo vodilne vloge in je njihovo število v primerjavi z drugimi neznatno. Zato opravičeno domnevamo, da taki pojavi predstavljajo le vdor elementov zvončastih čaš v krog naše skupine Ig II, nikakor pa vdora cele kulturne skupine. Pri tem moramo upoštevati, da so značilnosti naše skupine popolnoma drugačne kot omenjene kulture. Med drugim imajo vodilno vlogo subkutana ušesca, ki jih ni v krogu kulture zvončastih čaš. Glede na določene najdbe v Bribirskih Mostinah pri Kninu[202] in nekaterih drugih dalmatinskih najdišč je ugotovljeno,[202 a] da se subkutana ušesca čeprav vertikalno perforirana pojavljajo v najmlajši fazi jadranskega kulturnega kroga.[203]

Taka ušesca so zapažena tudi v zahodni Bosni.[204] Poleg tega ima z jadranskim kulturnim krogom naša skupina najbolj primerne elemente, iz katerih bi se lahko razvile kroglaste in polkroglaste forme, za katere pa bo pri iskanju njihovega izvora treba upoštevati cilindrične vratove, omfalose in podobno.

---

[194] J. Korošec, *Drulovka* (1960) T. 31: 4, 6.

[195] F. Leben, *Arh. vestnik* 18 (1967) T. 20: 15, 16. Za fragment na sl. 15 glej opom. 66.

[196] M. Much, *Kunsthistorisches Atlas* (1889) T. 53: 12—14. J. Korošec, *Zgod. časopis* 14 (1960) T. 14: 1.

[197] P. Korošec, *Arh. rad. i razpr. JAZU* 2 (1962) 215 ss.

[198] Razen nekaj primerov, kjer se pojavlja ornamentika v brazdastem vrezu in odtisu.

[199] P., J. Korošec, *Katalog Iga* (1969) T. 33: 2—4, 6—8.

[200] Ta vpliv ni šel od juga, ker se ne glede na odstopajoče forme posameznih posod dalmatinska skupina loči od iških tudi po ornamentiki. Ta kaže v tem oziru več povezav z italsko appenninsko kulturo posebno okraševanje z žigosanimi trikotniki.

[201] To so elementi Remedello ali najstarejše faze Polada skupine.

[202] Na tem najdišču so do sedaj najdeni samo elementi jadranskega kulturnega kroga, med katerimi so najmlajši njegova zadnja razvojna faza. Gradivo v tisku.

[202 a] Poleg omenjenih primerov iz Markove špilje v Dalmaciji so taka ušesca odkrili tudi v Grapčevi špilji (JAZU, Studijski kab. za prethist. arheol., št. XXXVIII/2).

[203] P. Korošec, *Arh. rad. i razpr. JAZU* 2 (1962) 216, opom. 24.

[204] Zemaljski muzej u Sarajevu, inv. br. 34576, 34465 — Alihodže.

Enako, kot so se ločila v času slavonske skupine bolj odmaknjena najdišča od kulturnih pojavov te skupine z barja, tako tudi sedaj kažejo določeno odstopanje pri elementih, ki se po analognih pojavih vežejo na skupino Ig II. Poleg okroglih posod s subkutanimi ušesci na ramenu se pojavljajo tudi terine z ostrim klekom na največji periferiji ter subkutanim ušescem na njem. Za razliko od iških imajo bolj močno izvlečeno ustje. Ta tip posode zelo spominja na podobne italske primere iz appenninske in Polada kulture.[205] Najbolj zanimivo je, da je vse do sedaj znana keramika teh najdišč neornamentirana.

Poleg nekaterih najdb s kolišč pri Preserju[206] in nekatera iz Žirke pečine[207] je videti, da se ta skupina v teh južnih predelih samo z določenimi oblikami obdrži in razvija v nekoliko mlajšem obdobju.

Glede na to, da slavonska kulturna skupina ne pozna kremenega orodja in orožja smo pripisali te elemente skupini Ig II. Po množičnih najdbah te vrste jugozahodno od Slovenije ter po njihovi dataciji v tem kulturnem krogu je nedvomno, da moramo računati z določeno povezavo z zahodom.[207a]

Konec te kulturne skupine označujejo elementi vezani na licensko keramiko, ki nedvomno kažejo največ povezave s primeri te keramike s severovzhodnega dela Slovenije ter bližnjega področja[208] in nekoliko manj s posameznimi najdbami iz južne Bosne.[209]

Glede na vse te momente je ta kulturna skupina postavljena paralelno z II. fazo vučedolske variante v Sremu in vzhodno Slavonijo, ter paralelno z zvončasto čašo severne Italije, ki se javlja v krogu skupine Remedello z elementi Polada skupine. Z licensko keramiko naznanja prvo fazo bronastega obdobja.[210]

O drugih kulturnih manifestacijah v tej periodi se da manj govoriti. V zvezi z naselbinami lahko rečemo, da so določena mesta bila v rabi skoraj vso periodo nepretrgano. So vse na od narave dobro zavarovanih mestih bodisi v nižinah ali na višinah. V splošnem so prilagojene konfiguraciji tal. Nedvomno je, da so bile v rabi nadzemne hiše, narejene iz ometanega vejevja, čeprav ni izključeno, da so jih izdelovali tudi v obliki suhega zida.[211]

Najdbe iz Ajdovske jame nam dajo zanesljiv vpogled v duhovno življenje tega časa. Tu je dognano, da je za trajanja lengyelske skupine in v njeni prehodni fazi k slavonski skupini bil v rabi skeletni način pokopavanja. Verovanje v posmrtno življenje se kaže v bogatih pridatkih v obliki keramičnih posod, žlic in hrane.[212]

Vsa zgoraj obravnavana najdišča ter drugo uporabljeno gradivo nam dopušča marsikatere sklepe, ki za to območje še niso bili podani v celoti. Slovensko ozemlje je tudi sedaj kot v neolitiku imelo zelo pomembno vlogo za tolmačenje marsikaterih pojavov v predelih severno in južno od tod. Čeprav za danes še ne vemo, do kam se je širila v neolitiku kulturna skupina jadranskega kulturnega kroga in njegovi vplivi in do kam so ob istem času proti jugu prodirali

[205] F. Leben, *Arh. vestnik* 18 (1967) T. 1: 1, 4, 25; 5: 19; 9: 4. J. Korošec, *Zgod. časopis* 14 (1960) 33.

[206] Gradivo ni obdelano.

[207] F. Leben, *Arh. vestnik* 18 (1967) T. 3: 10.

[207a] P. Korošec, *Arh. vestnik* 9-10 (1958-59) 99 ss.

[208] St. Vuković, *Arh. vestnik* 8 (1957) 37 ss.

[209] B. Čović, Uvod u stratigrafiju i hronologiju praistorijskih gradina u Bosni, *Glasnik Zem. muz.* 20 (1965) 27 ss, T. 6: 13, 21; 8: 1, 2, 6.

[210] P., J. Korošec, *Katalog Iga* (1969) 22 ss.

[211] *Carinthia I* 126 (1936) 91.

[212] V Ajdovski jami je najdeno zelo veliko pooglenele pšenice.

elementi in vplivi kulturne skupine srednjepodonavskega kroga, je po gradivu dognano, da je proces združevanja teh dveh krogov, ki se začenja nedvomno že za časa zadnjih faz mlajšega neolitika v neolitiku končan s pojavom mlajše faze alpskega faciesa lengyelske skupine. Glede na najdbe te skupine je danes videti, da zajema ves prostor na jugu, ki najbolj verjetno ni bil direktno zaseden z nosilci kultur jadranskega kroga. Ta proti koncu svojega obstoja odstopa mesto novi kulturni skupini, ki ji je nekdaj dal osnovne elemente za njen nastanek. Proces te preobrazbe v novo kulturno skupino je po vsej verjetnosti bil počasen in ni potekal na vsem območju enako oziroma v severnih predelih je potek asimilacije bil hitrejši kot na jugu. S tem tudi lahko razlagamo, da se na južnih najdiščih ne pojavlja kulturna skupina severnega območja kot zaključena celota.[213] Nedvomno, da moramo tu računati z močnejšim vplivom južnega kulturnega razvoja, pri tem so pa prevladovali v večini avtohtoni elementi. Čeprav je danes gotovo, da je nastale kulturne spremembe v tem času nujno pripisati naglemu ekonomskemu razvoju v samih mejah te kulturne skupine, vendar prevzemanje posameznih elementov bodisi iz enega ali drugega kroga zahteva domnevo o določenih premikih, ki po vsem sodeč niso bili veliki. Po elementih, ki so najdeni na južnih najdiščih, je za danes bolj verjetno, da je bil močnejši prodor s severa kot južni proti severu.[214] Ali lahko barjansko skupino Ig I povežemo z migracijo z vzhoda, tj. z območja Slavonije z že razvitimi elementi slavonske skupine, ali jo tolmačimo kot kulturni razvoj z enako ekonomiko, družbenim razvojem in podobno in samo z določenim vplivom z vzhoda, ostane še vedno odprto vprašanje. Vendar pojavi posameznih slavonskih elementov na najdiščih severovzhodne Italije potrjujejo domneve o prodoru severnih elementov bolj južno od Ljubljanskega barja.

Takšno tolmačenje kulturnih sprememb tega časa na vzhodnoalpskem ozemlju skupine Ig II lahko povežemo s prihodom novih ljudstev. Ta migracija je morala biti nasilen vdor, ki je prekinil življenje slavonske skupine na našem ozemlju. Če ta premik povežemo z vzhodom ali jugovzhodom, se v istem času v zahodni oblasti, t. j. z apeninskega območja pojavljajo manjše skupine rodov, od katerih se le nekatere prebijejo do srednjeslovenskega ozemlja, ne glede na to, ali je ta prodor neposredno z italskega ozemlja ali posredovan z dogajanji, ki so nastala v južnih predelih.

Na to in na nekatera druga vprašanja bo dala odgovor obdelava celotnega gradiva in raziskava nadaljnjih najdišč primorskega območja, seveda tudi otokov severnega Jadrana ter krajnega dela severovzhodne Italije.

V tem primeru bi se za obdobje eneolitika v Sloveniji lahko podala tale kronološka lestvica:

I. starejša faza: iztekajoča se lengyelska skupina in najstarejši pojav slavonske skupine;
II. srednja faza: elementi že formirane slavonske skupine in
III. mlajša faza: elementi t. i. skupine Ig II.

---

[213] J. Koročec, *Zgod. časopis* 14 (1960) 10.

[214] Čeprav je J. Korošec (ibidem 33 ss) domneval, da je hvarska skupina bila tako močna, da ni dovoljevala »slabši« lengyelski skupini močnejšega širjenja proti jugu, vendar ne izključuje možnosti, da se bo z novimi najdbami slika nekoliko spremenila (ibidem 12).

PREGLED GRADIVA
(T. 1—15)

V oklepajih so inv. številke tehle muzejev:

T. 1 in T. 2: Loški muzej v Škofji Loki. Opis gradiva ni podan, ker se nahaja v Poročilu o izkopavanjih, F. Leben, *Acta carsologica* 3 (1963).

T. 3—6: Naravoslovni muzej, Dunaj. Vse gradivo je podaril K. Dežman razen fragmenta na T. 6: 1, katerega je podaril Hochstetter.

T. 7: Inštitut za raziskovanje krasa SAZU, Postojna. Inventarne številke niso vnesene pri opisu, ker je inventarna knjiga napisana 1951. leta zgubljena.

T. 8—15: Pokrajinski muzej, Ptuj. Pri reviziji tega gradiva so na mnogih fragmentih večinoma napačne inventarne številke ali stare izbrisane.

T. 1. Kevderc na Lubniku pri Škofji Loki.

1. Inv. št. 3198
2. Inv. št. 3204
3. Inv. št. 3194, 3195, 3196
4. Inv. št. 3198

T. 2. Kevderc na Lubniku pri Škofji Loki.

1. Inv. št. 3152
2. Inv. št. 3153
3. Inv. št. 3217
4. Inv. št. 3219
5. Inv. št. 3220
6. Inv. št. 3218
7. Inv. št. 3221

T. 3. Ig.

1. Fragment večjega vrča ali amfore temno rjavo sive barve izdelan iz prečiščene zemlje, pomešane s peskom. Trakast ročaj je odlomljen. Ornament v brazdastem vrezu z velikimi podolgovatimi vbodi. Viš. 12,8 cm (inv. št. 16325)
2. Fragment kroglastega dna s šestimi valjkastimi nožicami sivo rjavo pečene posode izdelane iz prečiščene zemlje, pomešane s peskom in sljudo. Viš. 3 cm (inv. št. 360)

T. 4. Ig.

1. Fragment sivo črno pečenega vrčka iz prečiščene zemlje, pomešane s peskom in sljudo. Ornament je brazdast vrez. Viš. 6,7 cm (inv. št. 1843)
2. Fragment manjše skodele črno sivo pečene, narejen iz prečiščene zemlje, pomešane z drobci kremena in peska. Prehod vrata v rame je profiliran in okrašen s plastičnimi vzboklinami. Viš. 7,05 cm (brez inv. št.)
3. Temno sivo črno pečena majhna konična posoda s fragmentiranim dulcem. Izdelana je iz zemlje, pomešane z drobci kremena. Viš. 5,5 cm (inv. št. 348)
4. Skoro črno pečen fragment ramena s subkutanim ušescem manjše amfore izdelan iz presejane zemlje, pomešane z drobci kremena. Ornament je odtis narejen z obvito nitko in z vbodi. Viš. 7,5 cm (inv. št. 2036)
5. Podobno kot zgoraj. Viš. 4,7 cm (inv. št. 12.851)
6. Sivo črna manjša skodelica z ostrim klekom ter trakastim ušescem, ki veže ustje z največjo periferijo. Izdelana je iz presejane zemlje, pomešane z drobci kremena. Viš. 4,5 cm (inv. št. 347)
7. Sivo črno pečena kroglasta amforica z lijakasto razširjenim vratom in omfalom na dnu. Izdelana je iz čiste zemlje, pomešane z drobci kremena. Viš. 7,4 cm (inv. št. 345)
8. Sivo črno počena majhna koničasta nesimetrična posoda s štirimi majhnimi jezički na ustju. Izdelana je relativno grobo iz zemlje, pomešane s peskom in sljudo. Viš. 3, šir. 7—8,5 cm (inv. št. 2024)

T. 5. Ig.

1. Fragment dna neke večje temno sivo pečene posode izdelane iz zemlje, pomešane z drobci kremena. Poudarjeno dno je ornamentirano z vrezanim ornamentom. Viš. 3,1 cm (inv. št. 364)
2. Temno sivo pečen fragment konične posode z majhnim dnom. Izdelan je iz dobro prečiščene zemlje z drobci kremena in peska. Viš. 4,8 cm (inv. št. 12843)
3. a–c. Fragment črno sivo pečene konične kupe z vodoravno odrezanim ustjem. Izdelana je bila iz prečiščene zemlje, pomešane s peskom in sljudo. Na obodu je ohranjen perforiran vodoravno izvlečen jeziček. Posoda je bila ornamentirana z zunanje in notranje strani ter na ustju z brazdastim vrezom. Viš. 3,95 cm (inv. št 2041)

T. 6. Ig.

1. Fragment črno do temno rjavo pečene posode z navzven lijakasto vpognjenim ustjem. Izdelan je iz zemlje, pomešane s peskom in drobci kremena. Ornamentiran je z metličastimi potezami. Viš. 8,8 cm (inv. št. 3934)

2. Fragment sivo črno pečene večje posode s trakastim vzdolžno narebrenim ročajem, ki veže rame s cilindričnim vratom. Izdelan je iz čiste zemlje z drobci kremena in peska. Viš. 13,8 cm (inv. št. 2029)

T. 7. Predjama.

1. Fragment zgornjega dela sivo rjavo pečenega lonca z ločno zoženim spodnjim delom. Zgornji del je cilindričen in na prehodu ima jezičasto vzboklino (J. Korošec, *Predjama* [1956] T. 10: 6; 36: 13)

2. Fragment sivo rjave pečene kroglaste skodele z blago navzven upognjenim ustjem, izdelane iz zemlje, pomešane z drobci kremena. Posoda je ornamentirana z dvojno vrsto majhnih vbodov. Viš. 5,9 cm

3. Fragment ustja posode z bolj cilindričnim zgornjim delom. Izdelan je iz zemlje, pomešane s peskom in sljudo ter rjavo sivo pečen. Na fragmentu je ornament s trikotastimi vbodi v dveh vrstah in z brazdastim vrezom. Viš. 3,8 cm

4. Vrček, rekonstruiran iz več fragmentov, sivo črno pečen iz zemlje, pomešane z drobci kremena in peska. Posoda je bila ornamentirana po vratu, ramenu, po največji periferiji ter po ročaju, ki veže ustje z ramenom. Ornament je narejen z grobim brazdastim vrezom ter z vbodi. Rek. viš. 11,8 (J. Korošec, *Predjama* [1956] T. 8: 2)

5. Fragment neke sivo črno pečene posode. Na fragmentu so šrafirani trikotniki. Viš. 4,9 cm

6. Majhna puščica z zajedo, izdelana iz kremena z neznatnim številom retuš. Viš. 1,7 cm (J. Korošec, *Predjama* [1956] T. 20: 5; 41: 1)

7. Majhna puščica z zajedo, izdelana iz kremena z obojestranskimi retušami in z vzdolžnim grebenom. Viš. 2,65 cm (J. Korošec, *Predjama* [1956] T. 41: 5)

8. Visoka trikotasta puščica s trnom, izdelana iz kremena z obojestranskimi retušami po celi površini. Viš. 4,65 cm (J. Korošec, *Predjama* [1956] T. 41: 5)

T. 8. Ptujski grad, Ptuj.

1 a-b. J. Korošec, *Ptujski grad* (1951) 211, sl. 43, T. sl. 316 (inv. št. 2612)

2 a-c. Ibidem 205, sl. 44, T. sl. 215 (inv. št. 2573)

3. Miniaturna konična kupa s polno izdelano nogo s kroglasto vdolbino na zgornjem dnu posode. Viš. 2,45 cm (inv. št. 2582)

T. 9. Ptujski grad, Ptuj

1. Ibidem 202, sl. 42, T. sl. 176

2. Ibidem 193, sl. 40, T. sl. 58 (inv. št. 2499)

T. 10. Ptujski grad, Ptuj

1. Fragment zgornjega dela konične kupe z močno navznotraj odebeljeno in vodoravno odrezanim ustjem. Viš. 6,3 cm (inv. št. 1511)

2. Fragment zgornjega dela sivo žgane polkroglaste ali konične kupe s horizontalno razširjenim ustjem. Viš. 3,2 cm (inv. št. 1710)

3. Fragment zgornjega dela rdeče sivo žgane polkrožne skodele z ravno odrezanim ustjem, ki je ornamentirano z navadnimi vrezi. Viš. 4,6 cm (inv. št. 3252)

4. Fragment sivo žgane konične skodele z odebeljenim vodoravno odrezanim ustjem. Izdelana je iz zemlje, pomešane z drobci kremena. Na fragmentu ostanki črne prevleke. Viš. 5,3 cm, glob. 1—1,5 m (inv. št. 2924)

5. Ibidem 210, T. sl. 290

6. Fragment sivo žgane skodele z odebeljenim ustjem in z nekoliko usločenim spodnjim delom, izdelan iz zemlje, pomešane z drobci kremena in peska. Viš. 3,35 cm (inv. št. 3174)

7. Ibidem 214, T. sl. 350

8. Fragment zgornjega dela konične skodele z odebeljenim poševno odrezanim ustjem. Izdelana je iz zemlje, pomešane z drobci kremena in peska. Stene so zelo debele. Viš. 3,2 cm; ognjišče VII (inv. št. 1511 a)

9. Fragment širokega trakastega ročaja sivo črno žgane posode. Viš. 4,1 cm; ognjišče XII (inv. št. 1078)

10. Ibidem 219, T. sl. 433

T. 11. Ptujski grad, Ptuj

1. Ibidem 198, T. sl. 119

2. Fragment polkroglaste sivo žgane skodele z zaobljenim ustjem. Izdelan je iz zemlje, močno pomešane s peskom. Viš. 5,3 cm; glob. 0,20 m (inv. št. 2865)

3. Ibidem 229, T. sl. 592

4. Ibidem 229, T. sl. 594

5. Ibidem 214, T. sl. 351

6. Spodnji del rdečkasto žgane miniaturne posodice z nekoliko usločenim dnom. Viš. 1,7 cm; jama A (inv. št. 64)

7. Fragment z delom trakastega ročaja sivo žgane bikonične posode (vrča). Pod ročajem je skupina vrezov. Viš. 6,4 cm; ognjišče XII (inv. št. 899)

8. Sivo rdeče žgan fragment posode z dvema vertikalnima vrezoma. Viš. 3,8 cm; »Z« (inv. št. 1385)

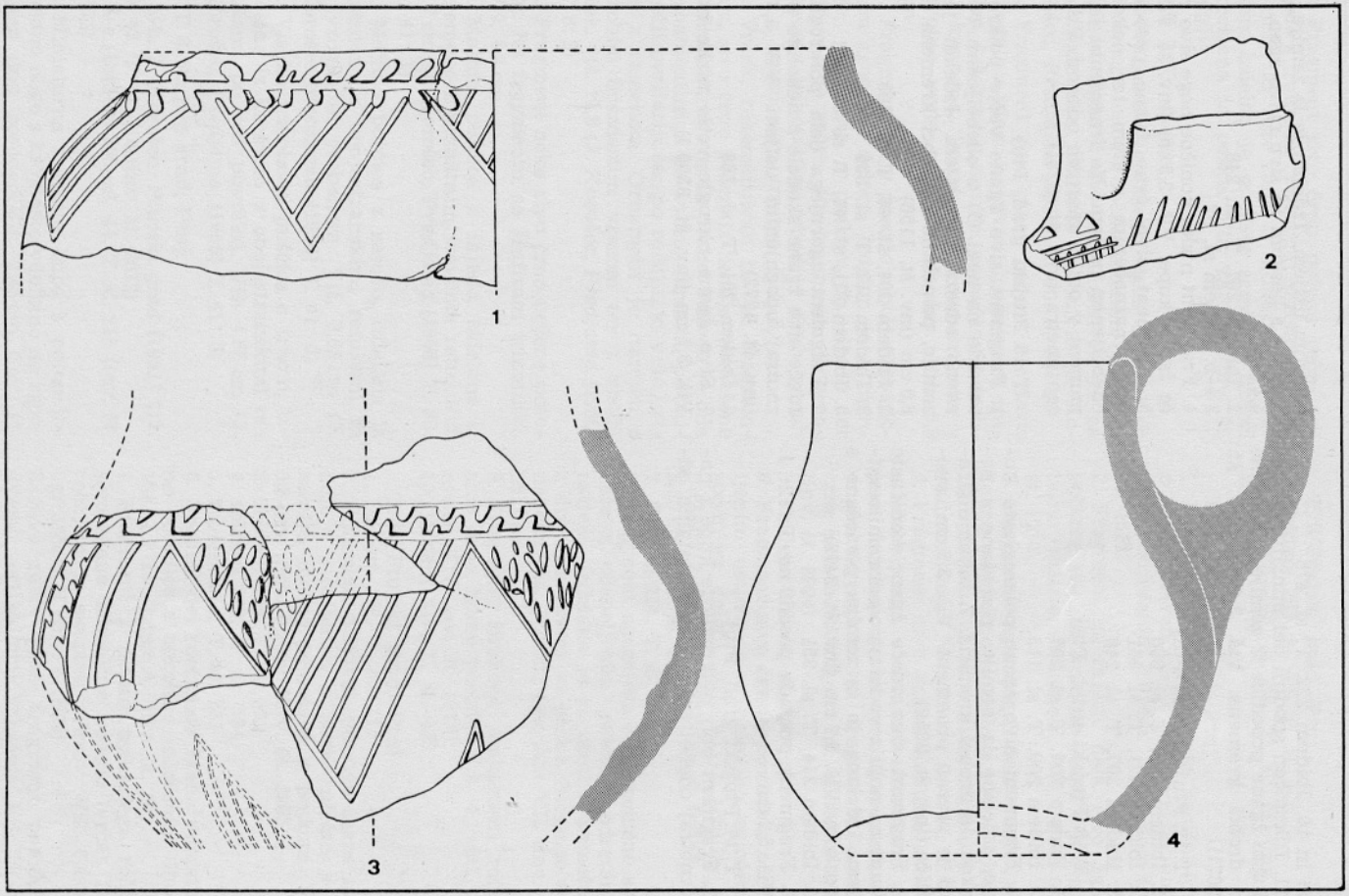
9. in 10. Ibidem 222, T. sl. 476
11. Bikoničen spodnji del miniaturne sivkasto žgane posodice iz zemlje, pomešane z drobci kremena. Viš. 3,4 cm (inv. št. 2671)

T. 12. Ptujski grad, Ptuj
1. Ibidem 209, T. sl. 280
2. Ibidem 221, T. sl. 461
3. Ibidem 207, T. sl. 246

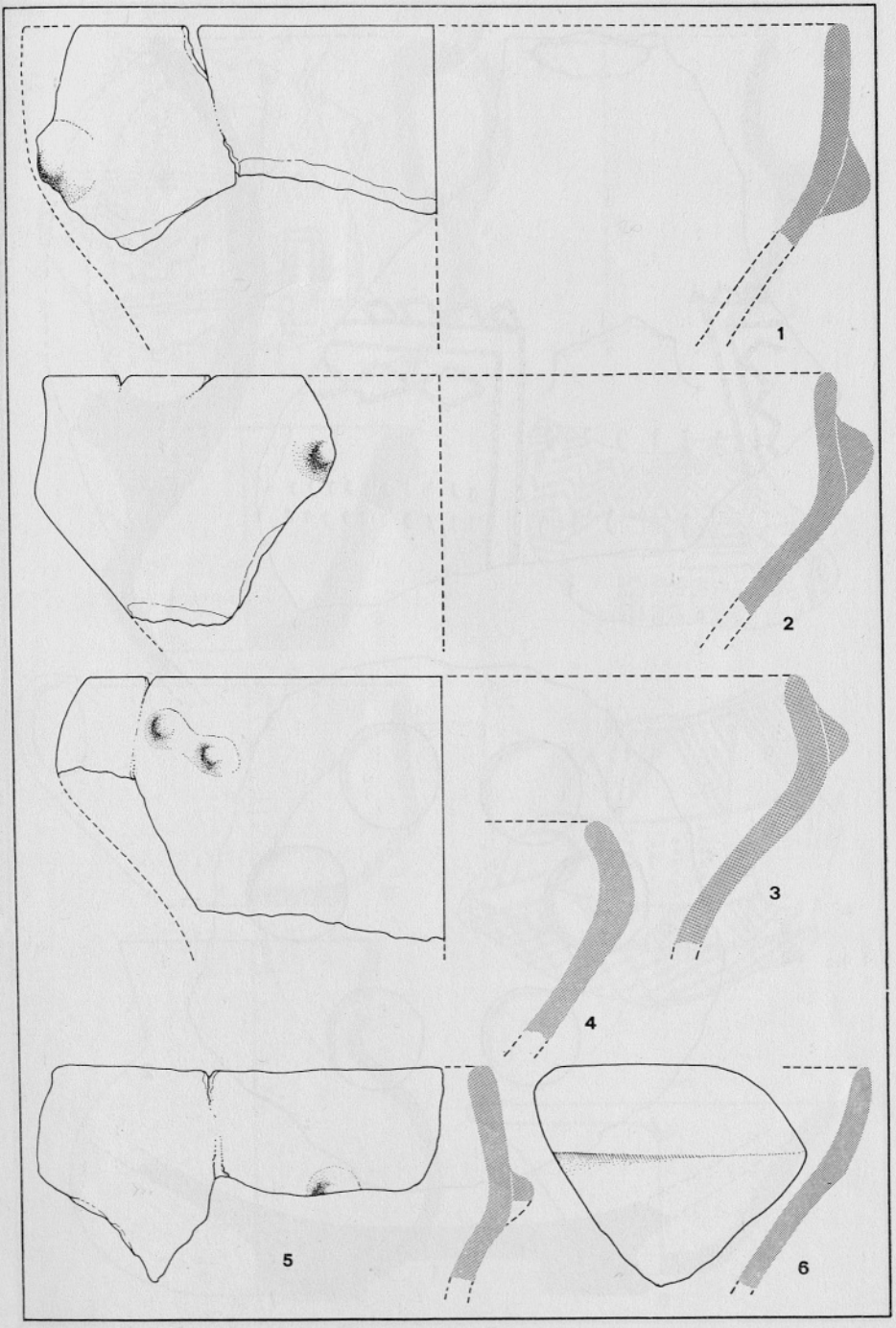
T. 13. Ptujski grad, Ptuj
1. Ibidem 204, T. sl. 202
2. Ibidem 200, T. sl. 145
3. Fragment sivo žgane polkroglaste kupe, izdelane iz zemlje, pomešane s peskom in drobci kremena. Z zunanje strani je vrezan ornament. Viš. 3,5 cm; svetišče (inv. št. 2852)
4. Fragment sivo rdeče žgane koničaste kupe na nogi z vodoravno odrezanim ustjem. Izdelana je iz zemlje, pomešane s peskom. Viš. 5,7 cm (inv. št. 3479)
5. Ibidem 214, T. sl. 351
6. Fragment pripada posodi na T. 12: 1. Viš. 5,2 cm

T. 14. Ptujski grad, Ptuj
1. Fragment bolj polkroglaste kupe z navznotraj odebeljenim in horizontalno odrezanim ustjem. Izdelan je iz zemlje, pomešane s peskom in sivo rjavo žgan. Viš. 4,4 cm
2. Ibidem 207, T. sl. 248
3 a-b. Ibidem sl. 52
4. Fragment nizke konične noge sivo rdeče žgane kupe. Viš. 2,5 cm (inv. št. 973)
5. Fragment sivo črno žgane posode z blago naznačenim vratom ter nekoliko odebeljenim ustjem. Na fragmentu je ornament v obliki manjših odtisov. Viš. 5,1 centimetra (inv. št. 3261)

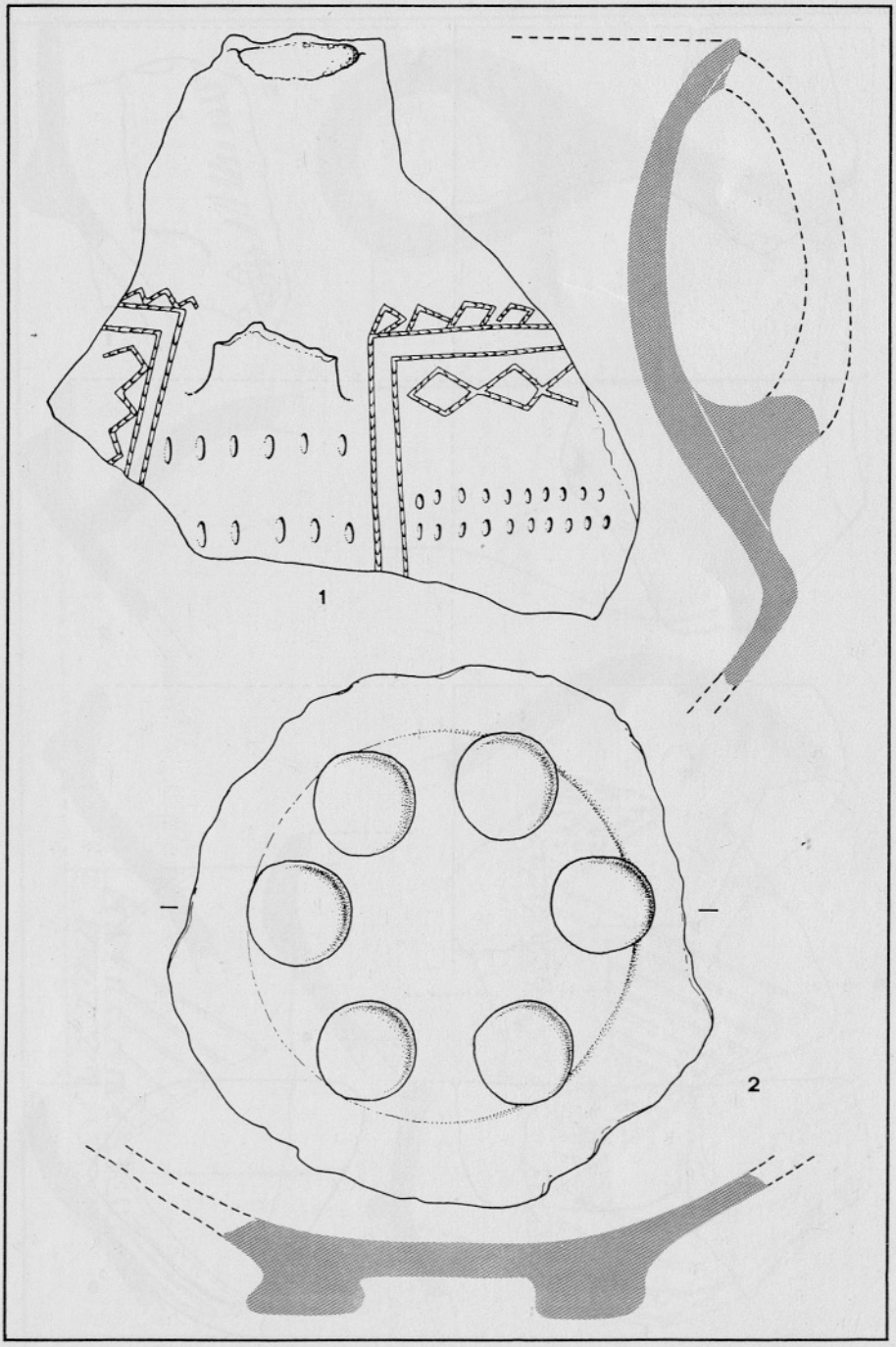
T. 15. Ptujski grad, Ptuj
1. Fragment sivo žgane večje polkrožne skodele na nogi (?) z odebeljenim vodoravno odrezanim ustjem. Izdelan je iz zemlje, pomešane z drobci kremena. Viš. 6,5 cm (inv. št. 1156)
2. Ibidem 204, sl. 46, T. sl. 205
3. Ibidem 213, T. sl. 335
4. Ibidem 211, sl. 41, T. sl. 309
5. Fragment zgornjega dela polkroglaste rdeče sivo žgane skodele z nekoliko navznotraj upognjenim ustjem. Viš. 5,3 cm (inv. št. 1272)
6. Ibidem 201, T. sl. 168
7. Sivo žgane okrogle votle nizke noge. Viš. 3.7 cm (inv. št. 3300 ?)

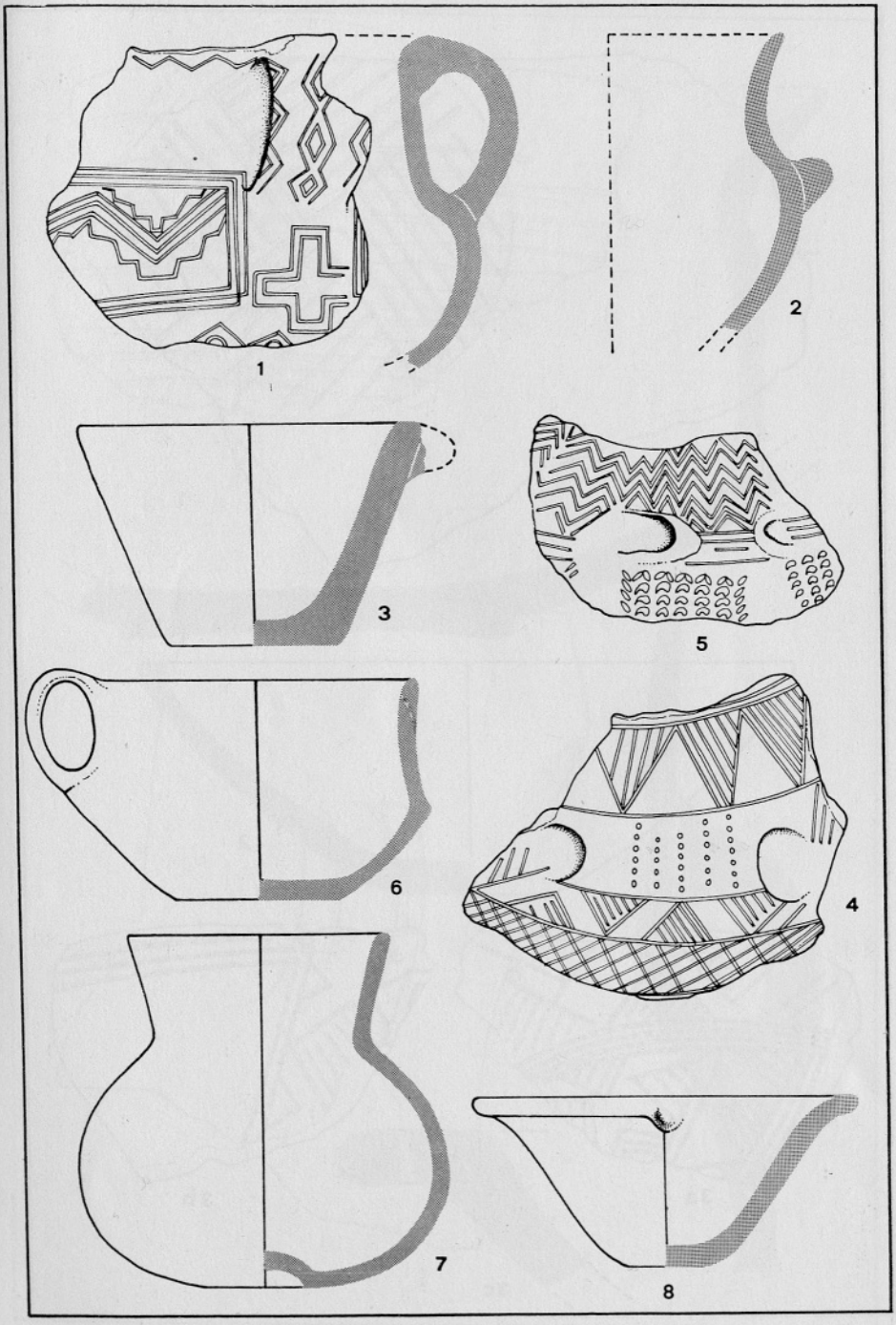
Kevderc na Lubniku, Škofja Loka

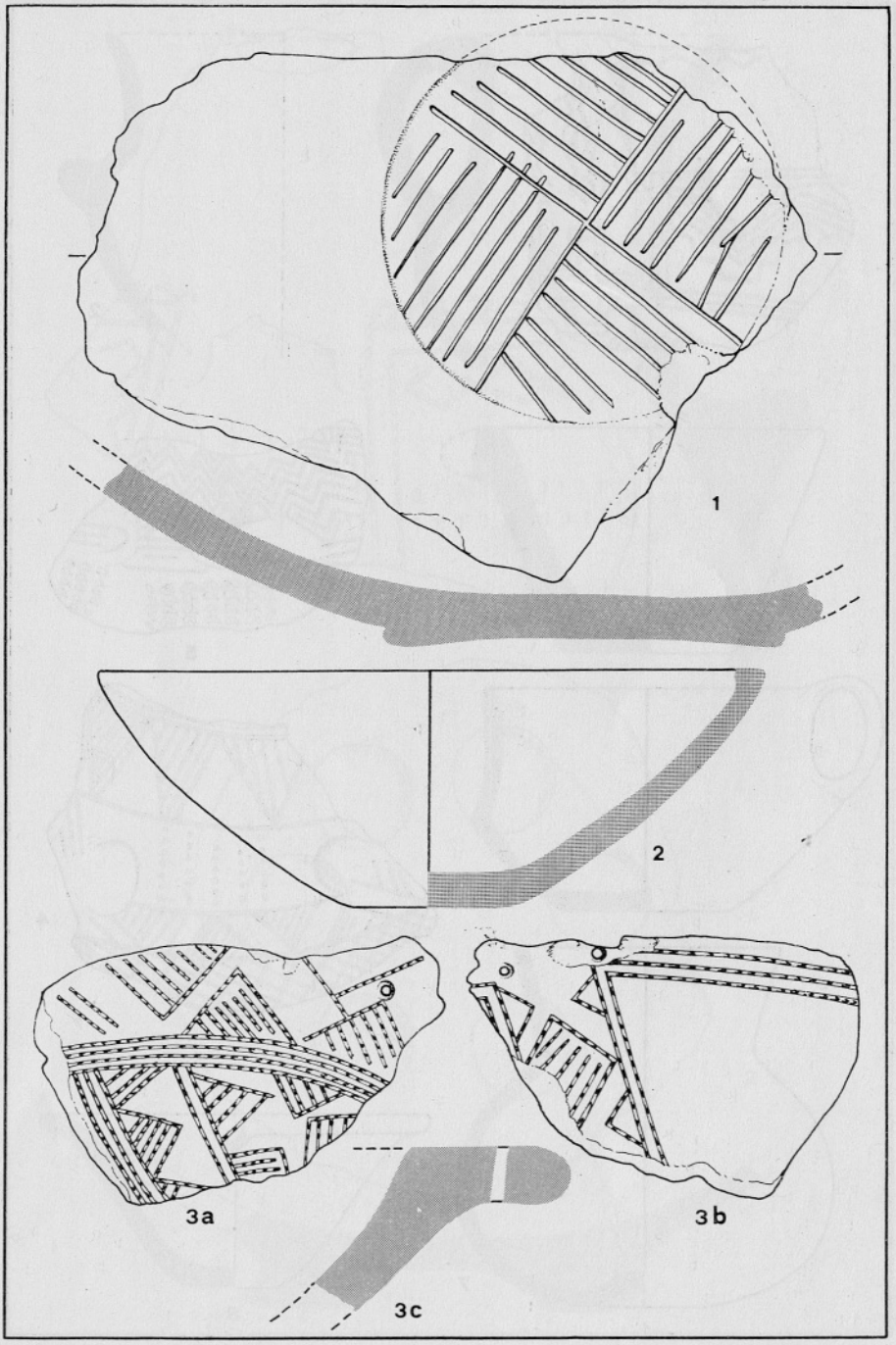
Kevderc na Lubniku, Škofja Loka

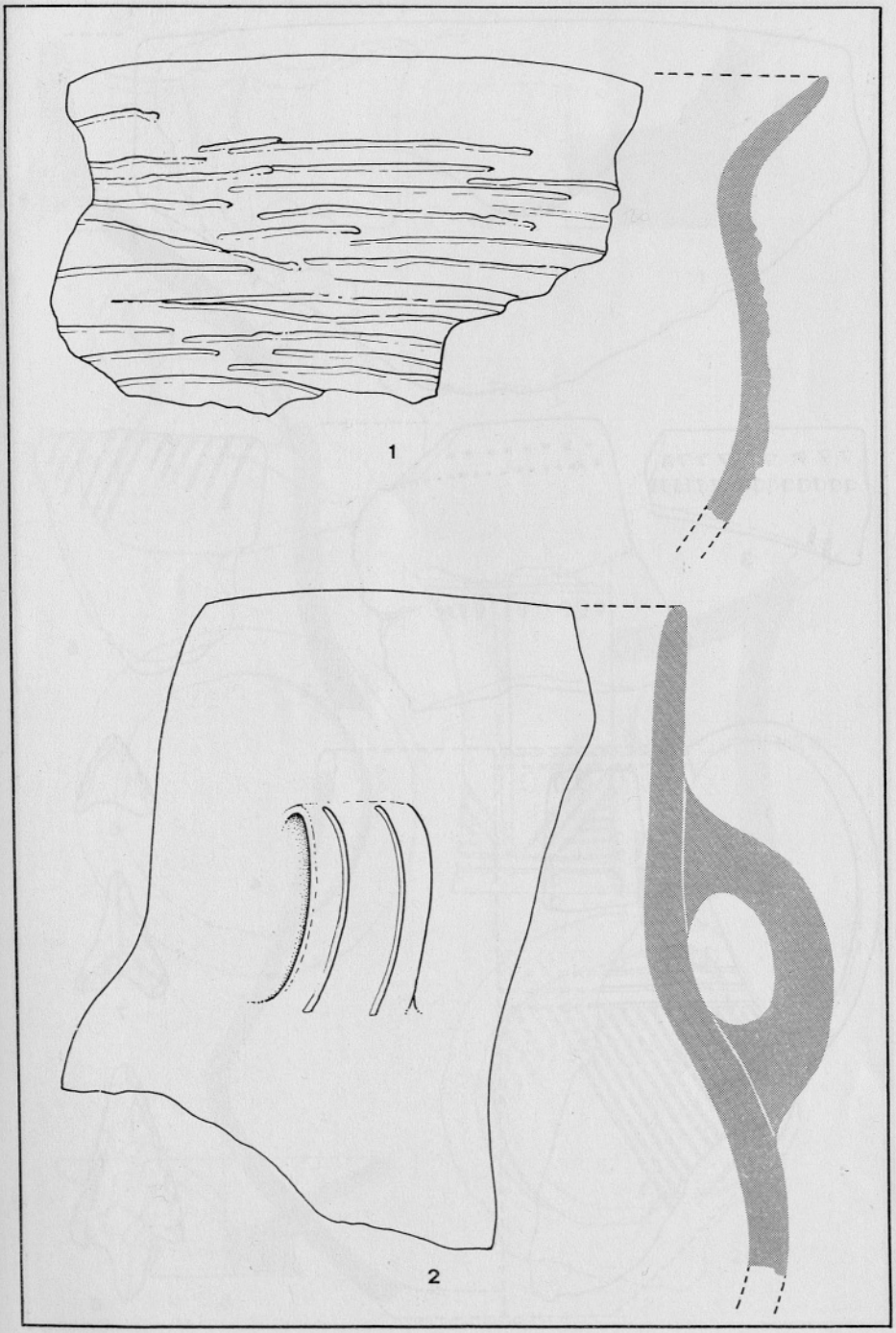
Ig

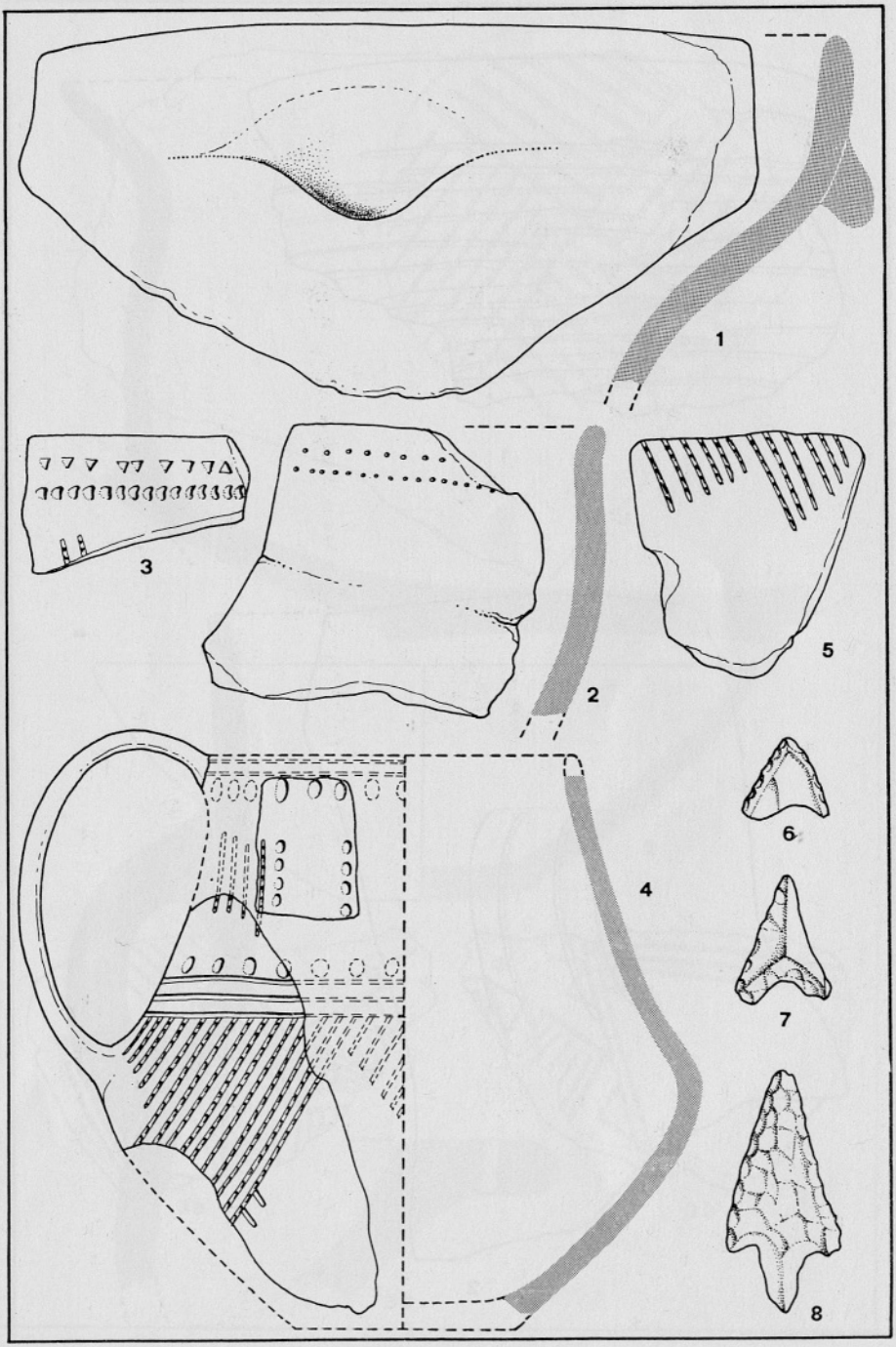
Ig

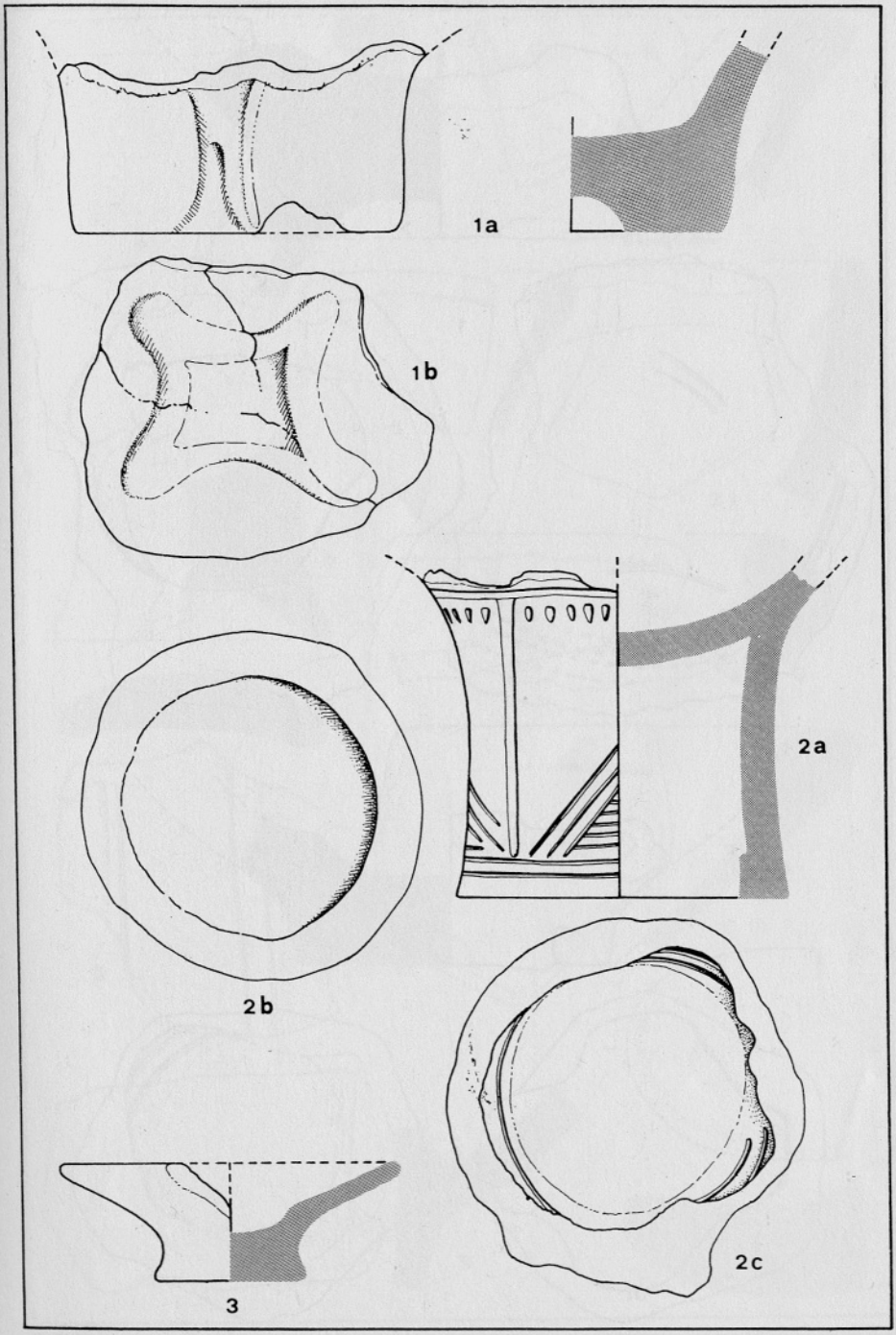
Ig

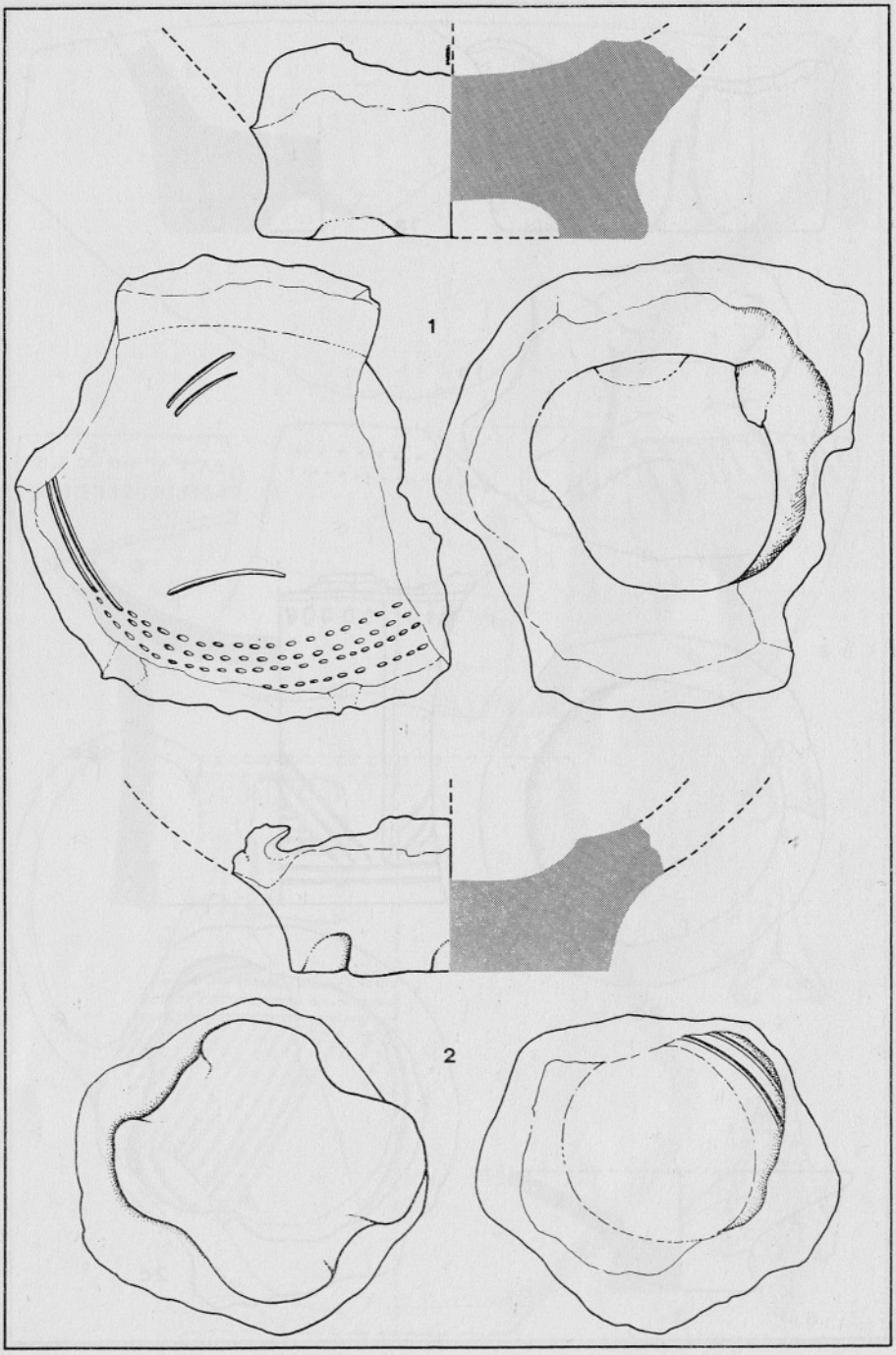
Ig

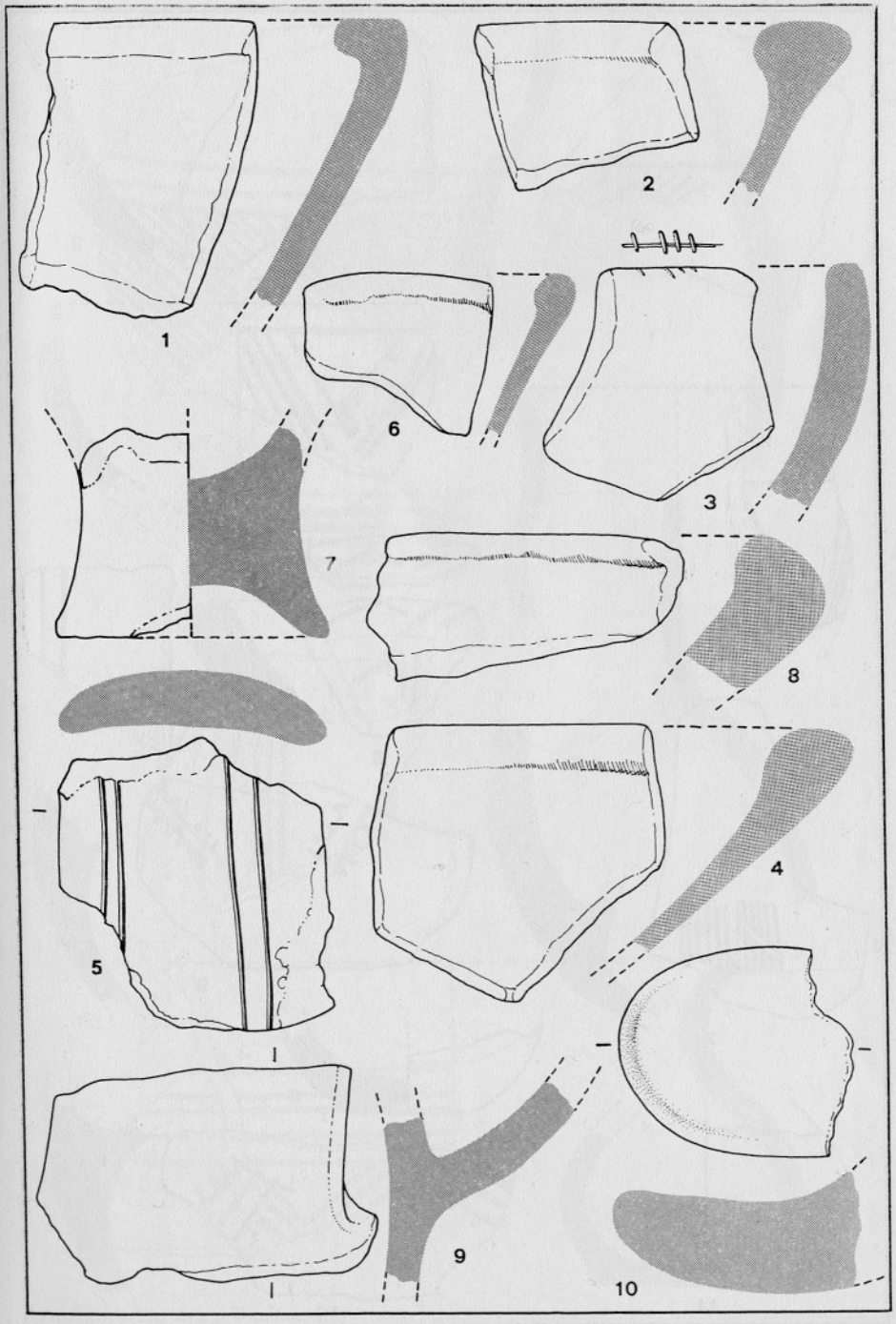
Predjama

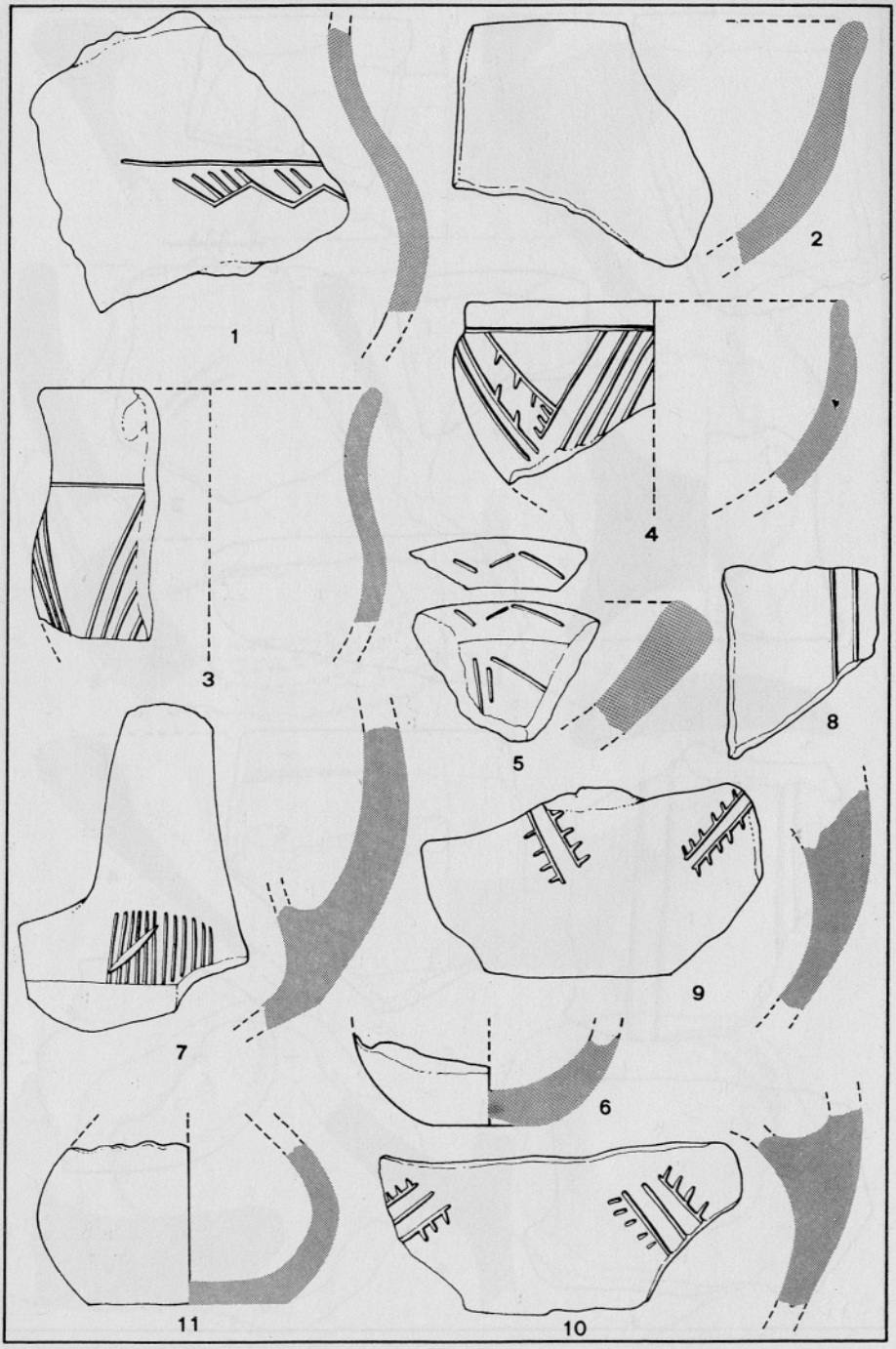
Ptujski grad, Ptuj

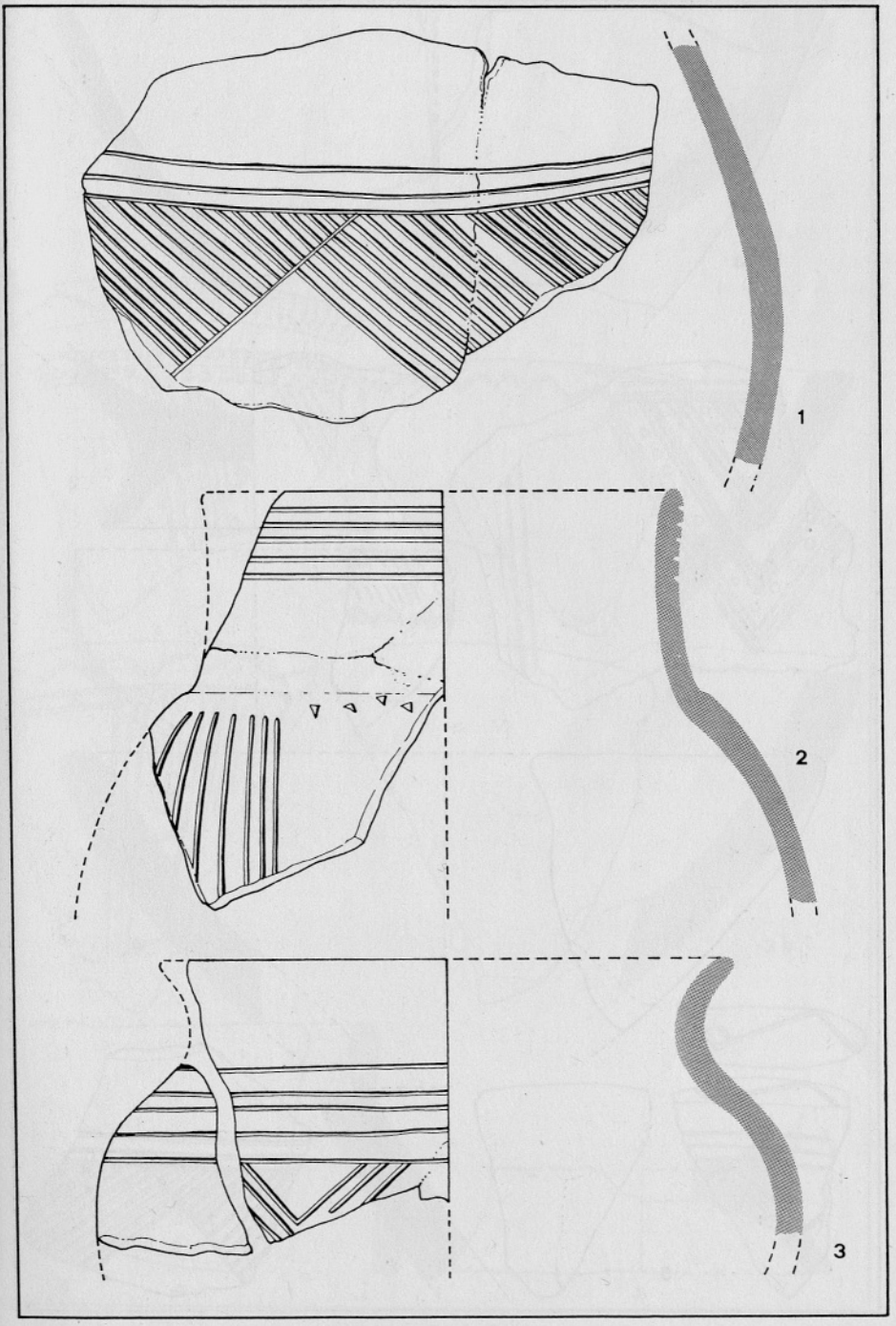
Ptujski grad, Ptuj

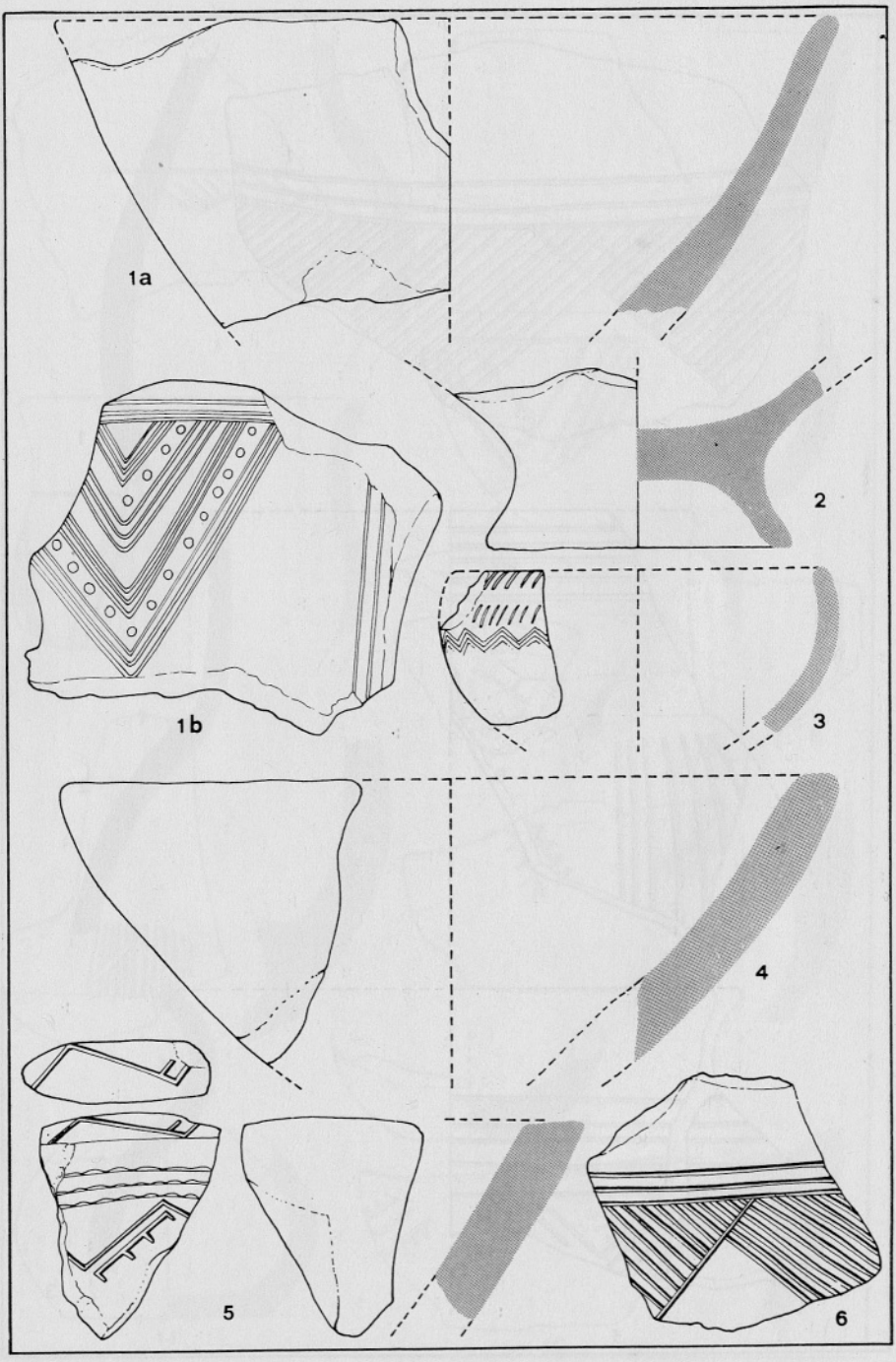
Ptujski grad, Ptuj

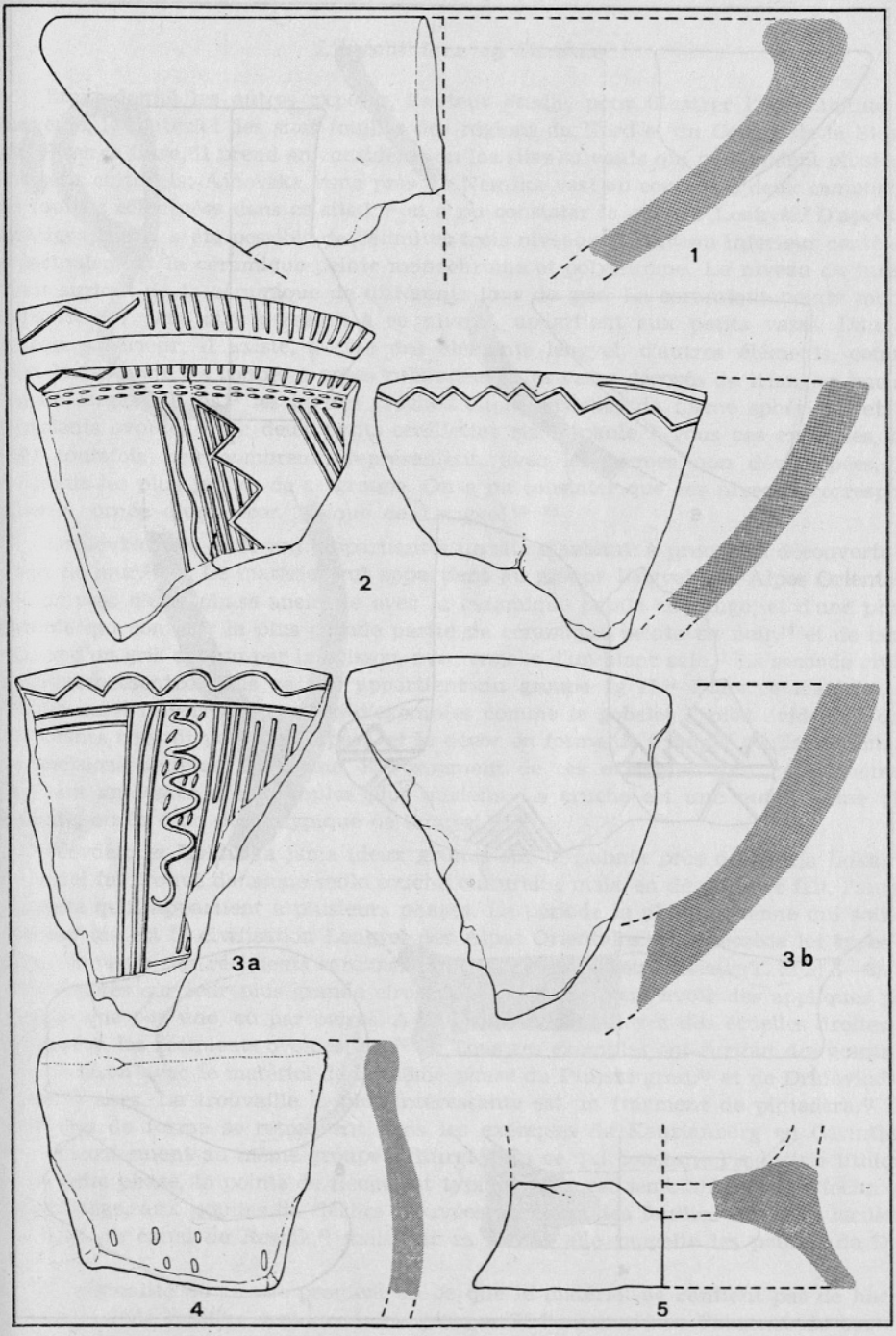
Ptujski grad, Ptuj

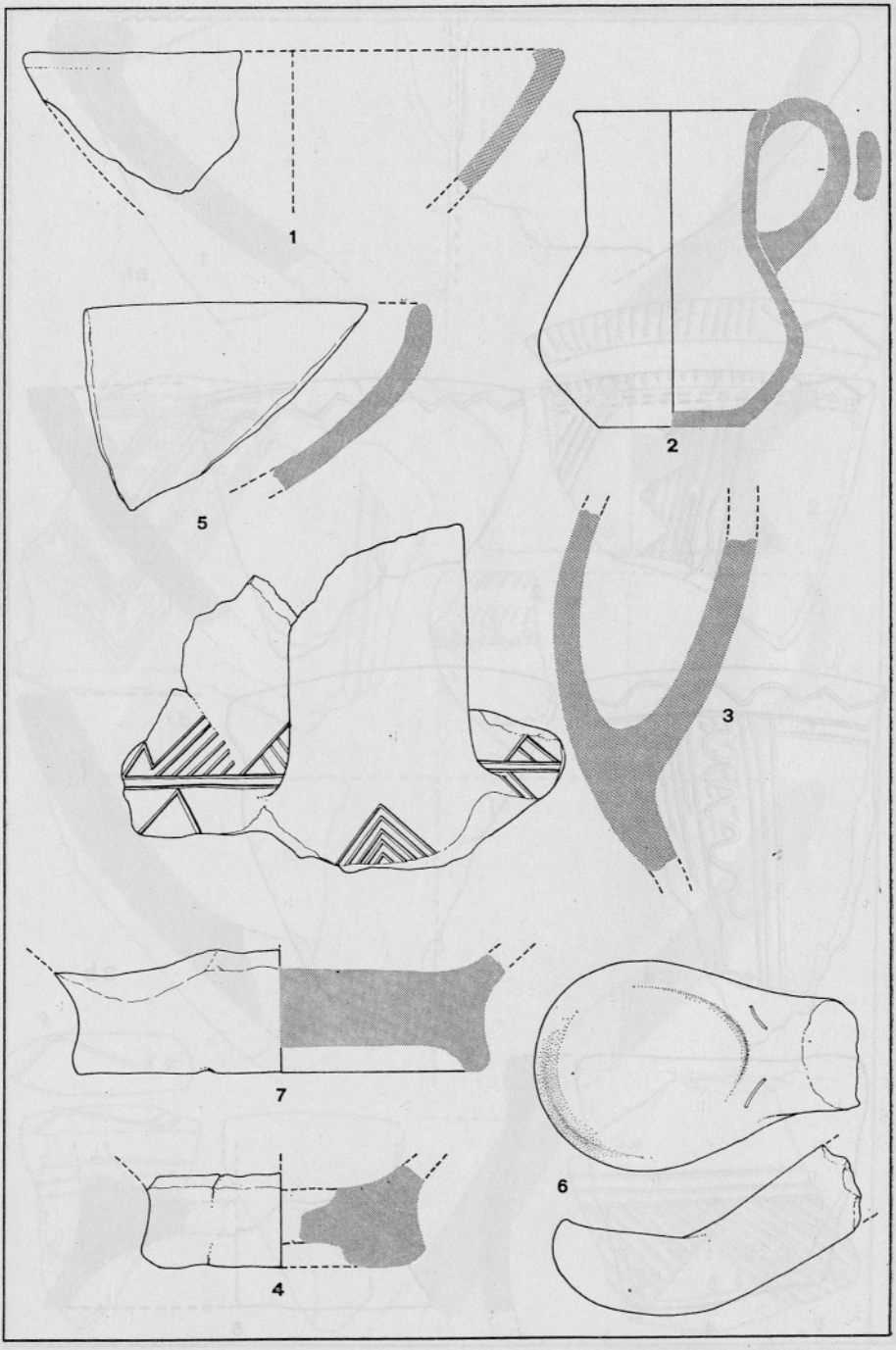
Ptujski grad, Ptuj

Ptujski grad, Ptuj

Ptujski grad, Ptuj

Ptujski grad, Ptuj

L'énéolithique en Slovénie

Etant donné les autres exposés, l'auteur étudie, pour illustrer l'énéolithique en Slovénie, le matériel des sites fouillés des régions du Nord et du Centre de la Slovénie. Pour ce faire, il prend en considération les sites suivants qui contenaient plusieurs horizons culturels: Ajdovska jama près de Nemška vas: au cours des deux campagnes de fouilles effectuées dans ce site,[1–2] on a pu constater la culture Lengyel.[9] D'après la stratigraphie, il a été possible de délimiter trois niveaux: le niveau inférieur contenait principalement la céramique peinte monochrome et polychrome. Le niveau du milieu avait surtout de la céramique de différents tons de gris. La céramique peinte monochrome, qui peut être présente à ce niveau, appartient aux petits vases. Dans le niveau supérieur, il existe, à côté des éléments lengyel, d'autres éléments, comme c'est le cas pour les coupes à anses rubannées,[11] les vases décorés de triangles hachurés en larges sillons,[12] les petites cruches ou les écuelles de forme sphérique et les récipients ovoïdes avec deux petits oreillettes sur l'épaule.[13] Tous ces exemples, qui sont toutefois peu nombreux, représentent, avec les formes non développées, les éléments les plus jeunes de ce groupe. On a pu constater que ces niveaux correspon- récente, ornée d'un décor typique de Lengyel.[21–24]

Drulovka près de Kranj: appartient à un site d'habitat: à preuve la découverte de crépi de mur.[14–15] Le matériel qui appartient au groupe lengyel des Alpes Orientales se compose d'une phase ancienne avec la céramique peinte en rouge, et d'une phase récente qui contient la plus grande partie de céramique peinte en noir,[16] et de céramique d'un gris obtenu par la cuisson, avec engobe d'un blanc sale.[17] La seconde civilisation représentée dans ce site appartient au groupe Ig II.[18] Dans ce matériel, en trouve aussi un certain nombre d'exemples comme le gobelet à pied évidé,[19–21] dont les formes ne sont pas développées, et le décor en forme de triangle pendant, hachuré en incisions simples. La forme et l'ornement de ces exemples sont génétiquement liés aux analogies des exemples plus anciens. La cruche est une autre forme plus récente, ornée d'un décor typique de lengyel.[22–24]

Kevderc et Lubniška jama (deux grottes sur le Lubnik près de Škofja Loka): le matériel fut trouvé dans une seule couche culturelle, mais, en dépit de ce fait, l'auteur constate qu'il appartient à plusieurs phases. La période la plus anicienne qui soit ici représentée est la civilisation Lengyel des Alpes Orientales. Elle possède les types de vases suivants: les récipients carennés dont les fonds se rétrécissent (T. 2: 1, 3—6). Ils sont décorés sur leur plus grande circonférence, ils peuvent avoir des appliques plastiques une par une, ou par paires. A côté de ces pots, il y a des écuelles droites ou carennées, les récipients ovoïdes, etc.[23–30] Tous ces exemples ont surtout des points de comparaison avec le matériel de la même phase du Ptujski grad,[34] et de Drulovka[35] et d'autres sites. La trouvaille la plus intéressante est un fragment de pintadera.[41] Des analogies de forme se retrouvent dans les exemples de Kanzianberg en Carinthie[44] qui appartiennent au même groupe culturel.[45] En ce qui concerne l'industrie lithique, dans cette phase, la pointe de flèche est typique. Elle est semblable, par sa technique de débitage, aux pointes de flèches trouvées au cours des fouilles des cités lacustres du bord du canal de Resnik,[47] mais par sa forme. elle rappelle les pointes de Drulovka.[48]

L'originalité de ce site provient de ce que le matériel ne contient pas de hache-marteau et de cuillère typique de ce groupe. Si l'on considère l'absence de ces éléments, il est indiscutable que ce matériel de Lubnik appartient à une phase récente

de ce groupe. La datation plus récente est confirmée par: les récipients ovoïdes qui montrent des analogies avec des exemples trouvés dans les cités lacustres, près de Parte,[54] une coupe droite probablement sur pied évidé et évasé, ornée de triangles pendants et hachurés en incisions simples,[56] comme nous en avons vu à Drulovka,[57] et un fragment de pied presque droit[58] et dont le diamètre prouve qu'il est d'une tradition plus ancienne. L'auteur pense que ces éléments ne doivent pas être exclus du groupe de la civilisation lengyel des Alpes Orientales,[59] mais qu'ils doivent être considérés comme des éléments représentant une phase de développement plus jeune.

La deuxième période est représentée par les éléments ayant des caractéristiques tout à fait différentes du point de vue de leur forme et de leur décor. Ici domine la forme sphérique, dont les types principaux sont: les cruches à col cylindrique légérement incurvé, à fond aplati ou concave et les anses rubannés (T. 1: 4, fig. au texte),[60–61] les amphores sphériques carennées à col rétréci et dont les lèvres sont légérement évasées,[63–65] ou seulement en partie carennées, avec une petite, anse sous-cutanée sur l'épaule,[66] les écuelles semi-sphériques carennées, à bord étiré, ornées sur toute leur surface de triangles et de rubans (T. 1, 2, 3), mais il n'est pas exclu que le décor compte aussi les rhombes,[73] cercles, ou d'autres décors ourvilignes.[74] Les triangles pendants sont placés sur plusieurs registres[75] ou sont couchés et l'espace entre eux forme une ligne en zig-zag.[76] Cette dernière peut également être réalisée par une ligne large décorée. La technique utilisée est l'incision simple remplie par des impressions (verticales ou en biais) de petits triangles. Ce décor est couvert d'une épaisse couche blanche incrustée. Pour que cette incrustation se maintienne dans les creux, toute la surface du motif est entaillée,[78] c'est-à-dire remplie par des incisions courtes non organisées, comme c'est le cas dans certains groupes culturels du cercle adriatique[81] Plusieurs éléments de ce groupe de céramique sont, soit par le décor, soit par la forme, liés génétiquement à des manifestations plus anciennes de la région des Alpes Orientales. En ce qui concerne le problème chronologique de cette civilisation, l'auteur met à part les éléments qui appartiennent à la phase intermédiaire entre la culture lengyel et le groupe Ig I. L'auteur sépare aussi les éléments liés au groupe Ig I du Ljubljansko barje (Le Marais de Ljubljana) et ceux liés au groupe Ig II. L'auteur n'étudie pas la troisième période, car elle date l'âge du bronze.

Jermanova ou Ajdovska jama na Pijavškem. Parmi le matériel de cette grotte, l'auteur reconnaît deux groupes de céramique. L'un qui appartient par ses formes classiques à la civilisation lengyel des Alpes Orientales,[85–95] et l'autre qui présente les traits plus récents. Parmi ces derniers on trouve: de petites cruches à fond sphérique et à anses qui surmontent le bord,[96] les terrines droites à bord étiré, décorées de triangles hachurés en larges sillons,[97] et des récipients ovoïdes, dont la partie inférieure est décorée dans la technique de barbotine.[98] D'après la détermination chronologique du Resnikov prekop (canal de Resnik),[99] l'auteur considère ces exemples comme des manifestations plus récentes.

Kolišča pri Igu (cités lacustres près de Ig, T. 3—6). Bien que ce matériel ait souvent été traité dans la littérature et décrit, l'auteur reprend le matériel de la civilisation slavonienne qui est identifié comme groupe Ig I. Il distingue des éléments autres que ceux déjà mentionnés, qui sont liés à une base plus ancienne.[100] Ces éléments représentent dans ce groupe la phase la plus ancienne. Celle-ci contient de petites cruches,[101] des écuelles à profil carenné,[102] des crécelles carennées,[103] des vases dreits à goulot ou à quatre renflements plastiques sur le bord. Les éléments décoratifs, quand ils existent, ne présentent pas un degré élevé de développement.[104]

La civilitation slavonienno de la région des Alpes Orientales est liée chronologiquement, d'un côte au type Retz en Autriche, et, de l'autre, à la civilisation de Baden-Péceler de Pannonie.[106] La longue durée chronologique permet de différencier le matériel de ce groupe culturel en deux phases: l'ancienne, qui est une phase d'évolution, et la phase mûre, tandis que l'auteur attribue les éléments des régions plus septentrionnales à la troisième phase décadente.

A la seconde civilisation, qui ne possède pas encore de nom, l'auteur attribue, pour la différencier de la civilisation mentionnée plus haut, le nom du groupe Ig II. Elle se distingue de la précédente et elle apparaît dans ce site avec des formes développées. Culturellement, cette civilisation est liée à sa variante adriatique,[109] au groupe Kiszapostag, Wieselbourg et avec le type Oggau-Loretto. Elle est également liée. dans une certaine mesure, à la céramique »litzen«, et au cercle culturel de l'Italie du Nord auquel appartient aussi le vase campaniforme de type maritime.[110–112]

Predjama. Parmi les éléments les plus anciens de ce site, l'auteur distingue ceux qui sont liés à la civilisation lengyel des Alpes Orientales. Parmi ces éléments, il-y-a certains fragments de vase à carrenne, et dont le fond est rétréci, certaines pointes de flèche en silex (T. 7: 8), avec des retouches semblables à celles des éclats ordinaires[117] et des haches-marteaux.[120] La céramique en son entier n'est pas décorée (T. 7: 1). [122–124] Elle ne connaît pas, comme c'est le cas pour le matériel de Lubnik, la cuillère, caractéristique pour ce groupe culturel, mais on retrouve des perles plates en pierre ou en os.[125–126]

Le deuxième groupe est représenté par les pots et oruches (T. 7: 4) qui ont des anses rubannées décorées d'ornements encore non développés, consistant en incisions simples et larges sillons.[129] Ces ornements sont complétés par un simple poinçonnage. La forme du motif est liée à la phase initiale du groupe culturel Ig I. Certaines terrines à oreilles sous-cutanées appartiennent à cette période.[133] La pointe de fléche fait partie de l'outillage lithique.

Ptujski grad. Au cours de la dernière étude de ce nombreux matériel, les éléments de la civilisation Lengyel des Alpes Orientales furent considérés à part.[137] Parmi le matériel restant et appartenant aux civilisations plus anciennes, se trouve celui de la civilisation slavonienne. Parmi les types les plus représentés on compte le gebelet à pied dont la forme peut être cylindrique ou en forme de croix (T. 8: 3; 11: 1, 2, 4-6; 14: 1-4; 15: 1, 4, 5, 7), l'amphore plus arrondie à col cylindrique légèrement concave et à bord étiré (T. 11: 1; 12), les terrines semblables (T. 10: 11; 11: 9, 10; 15: 3), mais ayant le bord plus élargi, les écuelles un peu plus petites (T. 11: 3, 4, 6; 13: 3), la cruche représentée une seule fois (T. 15: 2), et les cuillères à manche plein (T. 10: 10; 15: 6). Le décor est très simple, principalement composé de triangles hachurés d'incisions simples ou de larges sillons et complété de poinçonnages. Il était rempli d'incrustations blanches.

L'auteur place ce groupe, au niveau global, dans la civilisation slavonienne, et plus précisément, dans sa variante des Alpes Orientales. Ce point de vue se justifie par la présence du gobelet à pied et des caractères de l'ornementation. Cependant, d'aprè certains éléments, l'auteur distingue une phase ancienne et une phase récente. Tandis que la première est liée à la phase récente de Lengyel, la dernière est liée à la seconde phase du groupe Ig I du Ljubljansko barje. Ces éléments évoquent avec clarté non seulement la liaison étroite des manifestations énéolithiques avec le substrat plus ancien mentionné, mais aussi une période chronologique plus longue dans ce site.

Roška špilja. Bien que l'on suppose qu'il existe, dans le matériel de ce site, certaines formes et éléments décoratifs qui montrent la liaison avec le groupe ancien de cette région, l'existence de la culture énéolithique évoque seulement les pointes de fléche à base concave.[140–143]

Vinomer près de Metlika. Dans certaines fosses d'habitat, découvertes à «Pristava»,[144] on a trouvé, avec les fragments de crépi de mur,[145] de la céramique des civilisations Lengyel et slavonienne. Les éléments de la première civilisation, les cuillères et les haches-marteaux, sont absents. En se basant sur ce fait et sur certains éléments, le matériel, qui est culturellement sous l'influence des régions Sud-Est,[151] est chronologiquement placé dans la phase récente de cette civilisation.

De même, la civilisation slavonienne est rangée, avec ses éléments, dans la phase récente qui entre déjà dans l'époque du bronze.[156]

Après l'analyse des matériels de certains sites, l'auteur conclut qu'à l'époque énéolithique deux civilisations s'étendaient, à savoir la civilisation slavonienne, et celle qui appartient au groupe Ig II, tandis qu'au début de l'époque énéolithique existe la dernière phase de développement de la civilisation lengyel des Alpes Orientales.

De toutes ces civilisation, c'est la civilisation Lengyel qui est, en Slovénie, la mieux explorée et la plus connue par de nombreux sites. Etant donné que nous ne savons pas quelle était la civilisation qui s'était implantée avant la civilisation lengyel dans cette région, la question se pose de savoir si elle représente une manifestation culturelle du développement interne d'une plus ancienne civilisation qui se serait étendue également dans la région de Slovénie, ou seulement dans la région voisine, et qui aurait ainsi pénétrée comme une civilisation achevée dans la région ou on la trouve, ou bien si elle est le fruit de l'interpénétration de deux cercles culturels qui ont dû fusionner dans cette région.

D'après l'analyse faite par J. Korošec de ce groupe culturel, il ressort qu'une de ses composantes principales est formée par les éléments du cercle culturel adriatique.[159] Avec les fouilles de l'Ajdovska jama, une seconde composante est constatée, qui possède des éléments provenant du cercle des civilisations danubiennes[160] D'après ces manifestations, il est certain que la civilisation Lengyel des Alpes Orientales s'est formée à partir d'éléments des cercles culturels méditerranéens et de l'Europe Centrale.[162]

Les trouvailles archéologiques ont montré que le cercle méditerranéen s'est étendu aux régions littorales; cependant, jusqu'ici, les frontières nord n'ont pas été déterminées. D'après certains éléments du matériel des cités lacustres, le long du canal de Resnik, on peut juger que ce cercle culturel a pénétré profondément à l'intérieur du continent.[163] Etant donné que les éléments du cercle culturel septentrionnal sont conservés tels quels par les éléments de la culture lengyel, on peut conclure que les contacts mutuels ont pu s'effectuer avant la phase de la civilitation de Hvar, et de la civilisation représentée dans les cités lacustres près du canal de Resnik.[164]

Ces considérations mises à part, il est certain que l'expansion la plus forte de la civilisation Lengyel vers le Sud s'effectue au moment de sa phase la plus récente. Cependant, l'auteur laisse les parenthèses ouvertes en ce qui concerne la question de savoir quels peuvent être les rapports qui existent avec les manifestations analogues des environs de Ravenne et de la côte adriatique.[166]

D'après le matériel de la Carinthie et de la Styrie autrichiennes,[167] du Burgenland,[168] du Comté de Vesprem en Pannonie[169] et des régions au Sud-Ouest de la Slo-

vaquie, on peut juger qu'il y avait là un développement analogue dans le cercle de la civilisation Lengyel.[172]

L'auteur incline à voir dans les nouveaux éléments qui apparaissent à la fin de cette civilisation le reflet du développement culturel interne. La diversité des formes et des décors évoque des créations spontanées et, à cette période, de développement inégal. Il est à remarquer que des manifestations semblables, qui peuvent être notées aussi dans les régions mentionnées plus haut en dehors de la Slovénie et qui apparaissent en Autriche du Nord-Est, comme type Retz[175] en Slovaquie du Sud-Ouest, sont englobées dans le groupe de la céramique à incisions en larges sillons.[176] La situation en Croatie est beaucoup plus obscure, car il n'y a pas suffisamment de sites explorés systématiques. Cependant, les archéologues croates aimeraient voir dans les éléments de la dernière phase de développement de la civilisation Lengyel une autre civilisation, à laquelle ils donnent le nom de culture Lasinja.[177]

Toutes les manifestations mentionnées mises à part, l'auteur pense qu'en se basant sur les éléments sûrs les plus récents du milieu Lengyel et d'autres éléments plus anciens de la civilisation slavonienne, on peut s'attendre à trouver également des sites ou régions où le processus de développement serait plus explicite que dans les civilisations mentionnées, plus probant avec des éléments plus nombreux.

D'après l'auteur, un tel endroit pourrait être l'actuelle Slavonie et le Srem, dont le développement culturel daterait de l'époque avant l'invasion de la culture Baden-Péceler dans les régions orientales. Mais les trouvailles prouvent qu'un développement analogue s'est effectué également dans la région de Slovénie. Par l'analyse des caractéristiques de certaines trouvailles de la civilisation slavonienne, il est possible de différencier deux matériels. Un groupe, lié aux régions riches et révélant plus de contacts avec des trouvailles de régions orientales,[189] l'autre, trouvé dans les régions moins accessibles, avec la tendance à un développement local. Tandis que le matériel du premier groupe est plus riche dans ses formes et dans le décor,[190] le second est plus pauvre, et, par moments, plus grossier. Dans la comparaison, ce dernier a un aspect plus récent, ce qui ne concorde pas avec les phases chronologiques de ce groupe culturel, mais il ne s'agit là que du développement culturel plus lent des régions difficiles à atteindre.

Dans l'échelle chronologique globale, la civilisation slavonienne en Slovénie est parallèle à la civilisation Vučedol I et peut-être en partie à la deuxiéme phase de la même en Slavonie occidentale et à la phase plus ancienne de la variante bosniaque-slavonienne. Dans les autres parties de cette région, elle est contemporaine des civilisations Baden-Péceler et Kostolac.

La civilisation suivante montre également le même développement double et possède une variante locale représentée par les trouvailles de Kevderc et Predjama[194] qui se distinguent des autres trouvailles des cités lacustres près de Ig. Les découvertes faites jusqu'ici ne révèlent aucune forme intermédiaire qui aurait évoqué un certain processus de développement et d'assimilation de la civilisation slavonienne. D'après certains éléments, l'auteur considère que cette civillisation s'est formée dans une région proche du cercle de la civilisation slavonienne.[200] Au cours de l'évolution de cette civilisation apparaissent, dans les régions du Sud-Est, quelques éléments de la culture des vases campaniformes.[201] Elle prend fin avec l'apparition de la céramique litzen.[208–209]

En se basant sur tous les éléments accessibles, cette culture est représentée à l'époque de la deuxième phase de Vučedol, mais elle est plus récente que la variante

adriatique. Bien que la question de l'origine de cette civilisation reste ouverte, l' auteur se limite à mentionner certains éléments, par exemple les formes sphériques et les oreillettes sous-cutanées qui révèlent la possibilité d'une certaine liaison, et elles apparaissent dans le cercle de la phase la plus récente du groupe culturel adriatique dans la région de Dalmatie. D'après l'outillage lithique, il est certain que, parallèlement au groupe culturel adriatique, le cercle culturel occidental avait également une certaine importance. D'après le matériel trouvé dans certains sites, il est prouvé que plusieurs colonies purent utilisées sans interruption pendant toute la période énéolithique. Ces colonies étaient situées dans des endroits naturellement protégés, que ce soit dans les zones basses ou dans les zones élevées. Les maisons étaient surélevées et faites de branches couvertes de boue, et probablement aussi en matériau dur.

La vie spirituelle était étroitement liée au culte des morts. Dans les tombes on trouve, à côté du squelette, un mobilier très riche.

D'après les trouvailles archéologiques, il est certain que la civilisation Lengyel en Slovénie s'est formée avant la fin du néolithique avec la fusion des éléments de deux cercles culturels et qui prend fin à l'époque énéolithique. Les porteurs de cette civilisation s'installèrent au début de la période dans la Slovénie Septentrionale et Centrale, et au Sud, probablement dans les endroits qui n'étaient pas occupés directement par des porteurs des civilisations adriatiques contemporaines. La transformation graduelle en civilisation slavonienne est conditionnée par l'évolution économique à l'intérieur de la civilisation même qui a duré le plus longtemps, et peut-être par des transplantations de certaines tribus venant d'autres régions ayant la même civilisation. A la différence des manifestations de ces civilisations, le groupe Ig II représente l'invasion par la force des porteurs de ce dernier groupe qui ont brusquement interrompu la vie de la civilisation slavonienne.

FAVNA KOLIŠČARSKIH NASELBIN NA LJUBLJANSKEM BARJU

KATICA DROBNE

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana

Izkopavanja kolišč na Ljubljanskem barju so se začela že skoraj pred sto leti. Posebno intenzivno so kulturne plasti odkrivali po drugi svetovni vojni. Toda živalske ostanke so posredovala le redka kolišča. Največ jih je odkopal K. Dežman v letih 1875 in 1877 na ižanskem okolišu. Bolj skromno število kostnih ostankov je zbral v Notranjih goricah W. Schmid v letih 1907 in 1908 (Rakovec, 1955). Manjše število kosti je prišlo na dan leta 1962 pri odkopavanju Resnikovega prekopa pod vodstvom J. Korošca (Bregant, 1964). Sicer številni živalski ostanki, zbrani ob prvih izkopavanjih, so danes že močno zdesetkani. Mnogo lepo ohranjenih kosti so si tisti čas pridobile tuje ustanove širom po Evropi. Zato še ni v celoti obdelan ves dosedaj izkopani kostni material z Ljubljanskega barja. V posameznih študijah so raziskovalci obdelali najbolj zanimive ostanke divjih in domačih živali. M. Wilckens (1877) je podrobneje preučil predstavnike domačih govedi in S. Ulmansky (1913) ostanke divjih in domačih prašičev. Nadalje je A. Riedel (1948) opisal barske kosti shranjene v Geološkem in antropološkem inštitutu v Padovi. J. Rant (1961) pa predstavnike pasje rase. I. Rakovec je posvetil posebni študiji bizonovim (1953) ter bobrovim ostankom (1958). Pregled nad favno kolišč pa je podal v prvi knjigi *Zgodovina Ljubljane* (1955). V letu 1961 so bili obdelani bovidni ostanki in leta 1963 ves kostni material z ižanskega kolišča, deponiran v Prirodoslovnem muzeju na Dunaju (Drobne, 1961, 1963). Leto kasneje je izšel pregled kostnega materiala, zbranega v kolišču Resnikov prekop (Drobne, 1964).

Pri pregledu favne upoštevam kostni material iz zgoraj omenjenih treh kolišč na Igu, v Notranjih goricah in v Resnikovem prekopu. In sicer obravnavam najprej divje, nato pa domače živali. Osteološke raziskave za obe živalski skupini se v pretežni meri nanašajo na kosti z ižanskega kolišča. Ob tem naj omenim, da so kosti, shranjene v ljubljanskih muzejih, običajno brez letnice, dunajske pa z letnico 1877. Iz tega sklepam, da so bile prve nabrane ob izkopavanju v letu 1875, dunajski material pa izvira iz 2. izkopavanja. V tabelarnem pregledu živalskih vrst sem predstavila skupno število kostnih ostankov iz obeh izkopavanj na Ljubljanskem barju. Iz materiala, ki mi je bil na voljo za raziskave, sem uporabila podatke za Resnikov prekop. Iz literature pa sem

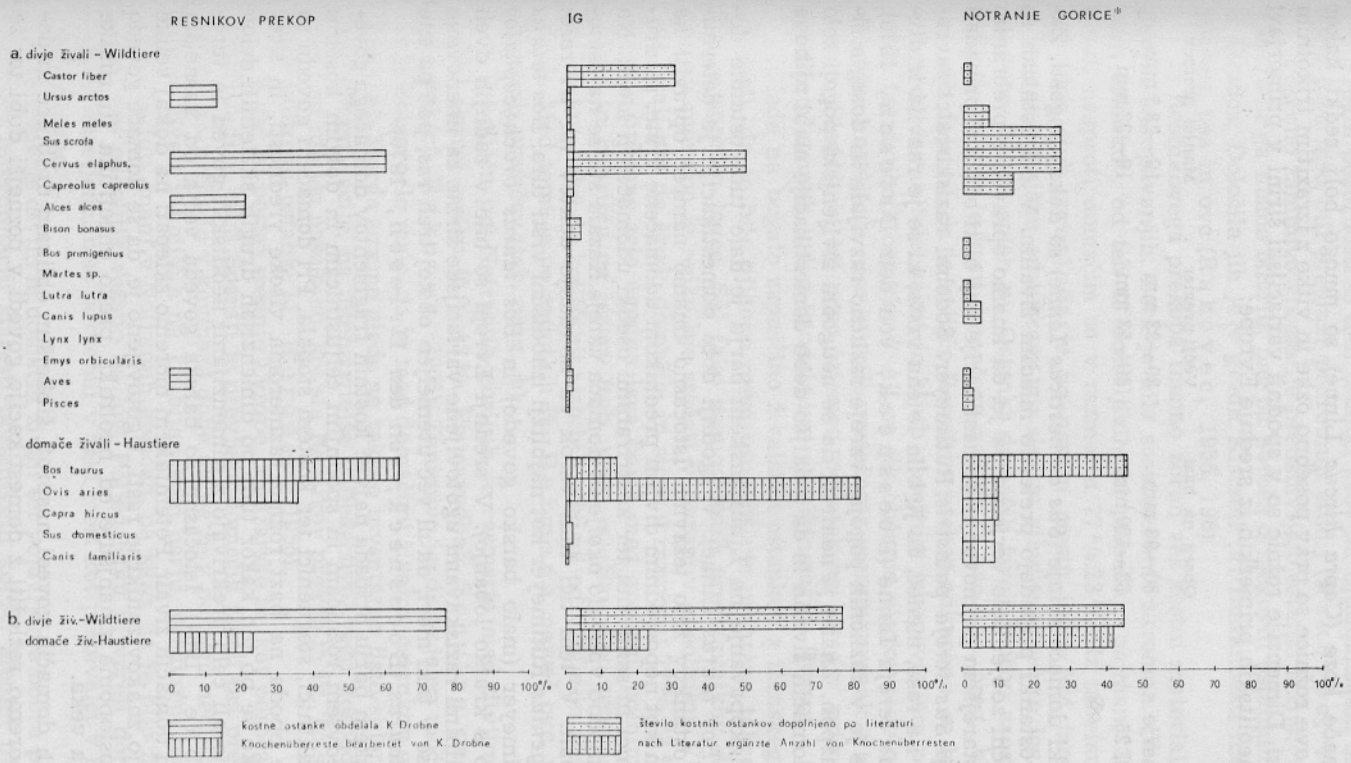
povzela podatke za kolišče v Notranjih goricah (Rakovec, 1955, 61) in za del živalskih ostankov z Iga.

Kot najštevilnejši glodalec v ižanskem kolišču nastopa bober (*Castor fiber* Linné). Za njegovo množičnost v tem kolišču se moramo zahvaliti ugodnim naravnim razmeram, to je dokaj plitvi in rahlo tekoči vodi v jezeru in dobro razvitemu gozdu na njegovem obrobju. Med zelo pogosto uplenjeno žival sodi jelen (*Cervus elaphus* Linné). V barski okolici je bil silno razširjen. Skoraj za tretjino je po velikosti presegal svoje sedanje vrstnike. Tako pogost je bil v srednji Evropi v neolitiku, odtod tudi naziv za to obdobje »jelenova doba«. Na južni strani Alp je Ljubljansko barje eno redkih holocenskih nahajališč bizona (*Bison bonasus* Bojanus) in tura (*Bos primigenius* Bojanus). Zlasti bizonove črede so bile številne in so našle ob barju ugodno zatočišče. Med vodilne lovne živali moremo glede na pogostnost njenih ostankov prišteti tudi divjo svinjo (*Sus scrofa* Linné). V barjanski okolici je dosegla izredne dimenzije, mnogo večje kakor v istodobnem nahajališču Ripač v Bosni (Woldřich, 1897). Srna (*Capreolus capreolus* Linné) je bila barskemu človeku pomemben plen, v primeru z jelenom pa vendar ne tako pogost. Med živalskimi kostmi je v vseh koliščih zastopan tudi rjavi medved (*Ursus arctos* Linné), značilen za lovno žival goratih predelov Madžarske in Švice (Bökönyi, 1959; Hescheler, Kuhn, 1949). S številnimi ostanki je bil na Ljubljanskem barju dokazan los (*Alces alces* Linné), medtem ko je iz drugih istodobnih nahajališč Evrope že izginil. Bil je med največjimi cervidi tistega časa. Med redkimi ostanki najdemo tudi jazbečeve (*Meles meles* Linné), čigar dimenzije so znatno manjše od pleistocenskih prednikov. Prav tako so redki tudi ostanki kune (*Martes* sp.), vidre (*Lutra lutra* Linné), volka (*Canis lupus* Linné) in risa (*Lynx lynx* Linné) (Rakovec, 1955, 64). Številni kostni ostanki pripadajo ribam — krapom, somom, ščukam. Odkriti so bili ostanki želve sklednice. Med pticami je K. Dežman ugotovil severnega slapnika, kormorana, pelikana, štorklo, divjo gos, močvirsko raco, žlabrovko, nemega laboda in žerjava, omenja pa tudi orla (cf. Rakovec, 1955, 62). Iz Resnikovega prekopa je znana tudi mlakarica, velika divja raca. Za te redke najdbe ni znano natančno število ostankov, zato so v tabelarnem pregledu prikazana zgolj simbolično (tab. preg., a).

Med domačimi živalmi je po navedbah K. Dežmana na Igu pripadal ovcam največji del odkopanih kosti. Po obliki rožnic jih moremo pripisati vrsti s sabljastimi rogovi. Na čelni strani so rogovi zaokroženi, na notranjem delu so ravni.

	Obseg na bazi	Večji premer	Manjši premer
Ljubljansko barje	86 mm	29 mm	19,7 mm
Boessneck, 1970, 242	80—130 mm	29—96,5 mm	18—30 (38) mm

Glede na dimenzije rožnic se naši primerki skladajo z najnižjimi vrednostmi takrat živeče vrste, znane širom po Evropi kot *Ovis aries* Linné. Ali gre morda za raso *palustris*, to je posebno majhno barsko ovco, ali za ovco z močnejšimi rogovi »bakreno ovco« ali morda za brezrogo bronasto ovco, je zaenkrat težko reči. Pripadnost kakršnikoli rasi je negotova. Po mnenju J. Boessneckа (1970, 261) in nekaterih starejših avtorjev je v različnih rasah izražen spolni dimorfizem.

Pregled subfosilnih živalskih vrst iz Ljubljanskega barja.
a) Število kostnih ostankov divjih in domačih živali v procentih
b) procentualno razmerje med divjimi in domačimi živalmi
* manjkajoči procenti se nanašajo zelo verjetno na neugotovljive kostne ostanke

Übersicht subfossiler Tierarten aus dem Moor von Ljubljana
a) Zahl der Knochenfunde von der Wildtieren und von der Haustieren in Prozenten ausgedrückt
b) Zahlenverhältnis zwischen den Überresten von Wildtieren bzw. Haustieren in Prozenten ausgedrückt
* Die fehlenden Prozente beziehen sich höchstwahrscheinlich auf unbestimmbare Tierreste

Ostanki domače koze (*Capra hircus* Linné) so mnogo bolj redki kakor ostanki ovc. Njihove rožnice so prav posebno ozke in vitke z izrazitim trikotnim premerom na bazi. Dimenzije rožnic so v spodnji variacijski širini v primerjavi z rožnicami pri neolitskih primerkih iz srednje Evrope:

	Obseg na bazi	Večji premer	Manjši premer
Ljubljansko barje	80—93 mm	30—33 mm	19—23,5 mm
Nobis, 1962, 25	82—120 mm	30—53 mm	19—32 mm

Kostni ostanki domače svinje (*Sus domesticus* Linné) so dokaj pogosti. Zanimivo je, da ti ostanki pripadajo pretežno mladim živalim. V čeljustnicah so ohranjeni še mlečni zobje. Zelo verjetno pa je, da imamo opraviti s prebranim materialom. Po starejšem pojmovanju domestikacije naj bi ti ostanki pripadali mali barski svinji *Sus scrofa palustris* Rütimeyer. Sodobni raziskovalci zavračajo tako delitev na rase, meneč, da je bila le ena vrsta, ki se je razvila iz divjega prednika *Sus scrofa* Linné (Boessneck, von den Driesch, 1970). Domača svinja se je v različnih pogojih vzreje različno razvijala in dosegla širok variacijski razpon. Znano je namreč, da se neugodni življenjski pogoji zelo hitro kažejo na domačih živalih in da z daljšo dobo domestikacije slabi njihova konstitucija.

Prav vsako izkopavanje na Ljubljanskem barju je dalo tudi ostanke domačega goveda (*Bos taurus* Linné). V zgodnji dobi domestikacije je determinacija bovidnih ostankov zelo težavna. Istočasno imamo namreč opraviti na eni strani s turom kot neposrednim divjim prednikom udomačene vrste, po drugi strani pa s samci in samicami ter kastriranimi osebki udomačenih živali. Na njihov razvoj je močno vplivalo okolje in domača vzreja.Kazala sta se na osteoloških spremembah. V tem tiči tudi vzrok za nekdanjo delitev na tri rase: *Bos taurus primigenius* Rütimeyer kot najbližji izhodiščni vrsti tura, *Bos taurus brachyceros* Rütimeyer (malo barsko govedo) in *Bos taurus brachycephalos* Wilckens (govedo s kratko lobanjo). V srednji Evropi so bile v zadnjih dveh desetletjih s številnimi raziskavami ugotovljene variacijske širine za imenovane rase. Prekrivajo se v taki meri, da ni več utemeljen obstoj treh ras, pač pa ene same, to je *Bos taurus* (Boessneck, von den Driesch, 1970).

Na Ljubljanskem barju pripada največ kostnih fragmentov domačega goveda lobanjam, predvsem rožnicam in spodnjim čeljustnicam in dolgim kostem: nadlahtnici, podlahtnici, stegnenici ter kostem stopala. Pri domačem govedu so pokazale meritve oboda na bazi rožnic razmeroma visoke vrednosti, in sicer 176—222 mm. Tako se po teh kakor tudi po dimenzijah drugih skeletnih delov močno približujejo ali celo prekrivajo z dimenzijami neolitskih goved in turovih samic (Drobne, 1964). Istočasno so barska goveda večja od kasnejših predstavnikov teh domačih živali. Potemtakem moremo sklepati na dokaj velike živali, ki ne kažejo znakov zanikrne rasti. Ugotovljeno je, da se domače govedo po dimenzijah postopoma zmanjšuje od neolitika preko eneolitika in rimske dobe do srednjega veka.

Pojav krepkih domačih govedi nasproti šibkejšim oblikam drobnice in domače svinje si moremo razložiti z domestikacijo govedi v poznejši dobi ter že nekaj časa trajajočo vzrejo pri drobnici in svinjah.

Vredni pozornosti so tudi ostanki psov na Ljubljanskem barju, ki pa v zadnjem času niso bili predmet podrobnih študij (Rakovec, 1955, 66).

Posebno zanimivo vprašanje predstavljajo ostanki konja. V nam dostopnem materialu ga nismo odkrili, pač pa poroča o njegovih ostankih M. Mottlova iz Gradca. Določila jih je v gradu Kisczell pri Budimpešti med ostanki jelena, prašiča, psa in ovc (Rakovec, 1955, 196).

Iz Resnikovega prekopa imamo zbran ves kostni material, odkrit pri dosedanjih odkopavanjih. Bera je bila sorazmeroma skromna. Obsega le 109 živalskih ostankov, od teh 49 določljivih, ki pripadajo najmanj 38 osebkom. Divje živali nasproti domačim so v razmerju 77 %:23 %. Iz tabelarnega pregleda je razvidno (tab. preg.), da je na prvem mestu jelen kot izrazito lovna žival. Z mnogo manjšim odstotkom mu sledita rjavi medved in los. Zanimivo je, da ostankov bobra sploh ni. Ostanki domačih živali močno zaostajajo za divjimi. Odkrite so bile le kosti domačega goveda in ovc (tab. preg., b).

Ob dejstvu, da je kolišče Resnikov prekop odkopano, se lahko vprašamo ob pregledu favne tole: zakaj je kljub obsežnim izkopavanjem prišlo na dan tako malo favnističnih ostankov? Ali so jih občasne visoke vode odplavile ali pa se takratni naseljenci niso hranili pretežno z mesom, ampak s hrano rastlinskega izvora. Slednji bi bil prav izjemen podatek ne samo v primerjavi z ižanskim koliščem, ampak tudi z istodobnimi naselbinami po Evropi.

Glede na bogato zapuščino živalskih ostankov z ižanskega kolišča moremo sklepati, da je bilo njihovo meso osnovni vir prehrane takratnemu koliščarju Bil je spreten lovec. Saj tako raznovrstnih predstavnikov divjih živali v eni postaji moremo le redko kje srečati v Evropi v eneolitiku. Visok odstotek divjih živali gre na škodo domačih, in sicer v razmerju 77 %:23 %. Takemu stanju botruje bržkone zelo ugodna lega barja med gozdovi, polnimi divjačine, zlasti jelena in bobrišču na jezeru (tab. preg., a). Sama od sebe je nudila dober in stalen lov, tako da koliščarji niso bili odvisni od vzreje in števila glav domačih živali. Med temi je po podatkih K. Dežmana največ ovc, manj pa govedi in domačih prašičev (tab. preg., b).

V kolišču pri Notranjih goricah je razmerje med divjimi in domačimi živalmi skoraj enako 45 %:42 %. Po navedbah Schulza pa je domačih živali celo več (cf. Rakovec, 1955). Zanimivo je, da je jelen močno stopil v ozadje, da je bobra zelo malo, da je med domačimi živalmi ostankov goveda največ (tab. preg., a). Morda smemo glede na takšno inventarno listo sklepati na napredovanje domestikacije, na intenzivnejše poljedelstvo, večji gospodarski napredek in torej na mlajšo naselbino, kot sta Resnikov prekop in Ig. To so namreč pokazali tudi kulturni ostanki (J. Korošec, 1955).

V večini postaj srednje Evrope, Madžarske in, kot poroča J. Boessneck (1967) tudi v južni Španiji je prevlada domačih živali pri prehranjevanju zabeležena na prehodu v kovinske dobe ali pa že v poznem neolitiku. Visok odstotek divjih živali v koliščih na Ljubljanskem barju, predvsem na Resnikovem prekopu in Igu, manj v Notranjih goricah, pa kaže, da je bilo življenje pri nas še skozi ves eneolitik vezano na lov. Poljedelstvu in vzreji domačih živali se takratni naseljenci niso posvečali v taki meri kot prebivalci v istodobnih naselbinah Evrope.

Razmerje divjih in domačih živali ter pojavljanje bobra pa lahko uporabimo tudi pri interpretaciji starosti posameznih koliščih. Menim namreč, da je bil v

začetni naselitveni fazi nekdanji prebivalec bolj vezan na lov divjih živali kakor pa na vzrejo domačih. Šele kasneje se z razvijajočim gospodarstvom množi število domačih živali. To pa bi pomenilo, da je kolišče Resnikov prekop najstarejše glede na 23 % domačih živali in kolišče Notranje gorice najmlajše glede na 42 % domačih živali. Obe kolišči skupaj z ižanskim pa pripadata eneolitiku.

Fauna der Pfahlbautensiedlungen auf dem Moor von Ljubljana

Auf dem Moor von Ljubljana wird schon im letzten Jahrhundert gegraben, besonders intensiv nach dem zweiten Weltkrieg. Nur wenige Pfahlbausiedlungen ergaben auch Tierüberreste. Am zahlreichsten sind sie bei Ig in den Jahren 1875—1877 unter der Leitung K. Dežman ausgegraben. Viel spärlicher sind sie bei Notranje gorice Ausgrabungen in den Jahren 1907—1908 unter der Leitung von W. Schmid und im Resnik-Kanal Ausgrabung im Jahre 1962 unter der Leitung J. Korošec entdeckt worden. Der größte Teil der Tierüberreste ist in Ljubljana geblieben, doch haben auch verschiedene ausländische Institutionen eine beträchliche Zahl von gut erhaltenem Material in ihrem Besitz. Die gesamte bisher entdeckte Säugetierfauna konnte noch nicht vollständig bearbeitet worden. In einzelnen Abhandlungen wurden die Vertreter des Hausrindes näher bearbeitet (Wilckens, 1877), die Überreste von Wild- und Hausschweinen (Ulmansky, 1913), die Pfahlbautierknochen, die im Geologischen und antropologischen Institut in Padua aufbewahrt werden (Riedel, 1948), die Vertreter der Hunderasse (Rant, 1961). I. Rakovec befasst sich in besonderen Studie mit den Überreste von Wisenten (1953) und Bibern (1958). Er gab im Jahre 1955 eine Übersicht aller subfossilen Knochenreste auf dem Moor von Ljubljana. In den Jahre 1961 bis 1963 wurden alle Bovidenreste aus dem Naturgeschichtlichen Museum in Ljubljana und die im Naturhistorischen Museum in Wien deponierte Hinterlassenschaft unserer Pfahlbauten bearbeitet (Drobne, 1961, 1963). Das in Resnik-Kanal gesammelte Knochenmaterial wurde im Jahre 1964 veröffentlich (Drobne).

Bei der Übersicht berücksichtigt die Verfasserin alles Knochenmaterial aus den oben erwähnten Pfahlbauten (Ig, Notranje gorice und Resnik-Kanal; Tabelle) und zwar die Wildtiere und Haustiere.

Das seichte und langsamfliessende Wasser bildete günstige Entwicklungsmöglichkeiten für den Biber (*Castor fiber* Linné). Zu den am häufigsten erlegten Tieren gehört der Hirsch (*Cervus elaphus* Linné). Der Größe nach übertraf es seine jetzigen Artgenossen um ein Drittel. Südlich der Alpen ist das Moor von Ljubljana einer der seltenen Holozän-Fundorte des Wisents (*Bison bonasus* Bojanus) und Auerochsen (*Bos primigenius* Bojanus). Das Wildschwein (*Sus scrofa* Linné) hat in der Umgebung von Moor ausserordentliche Größen erreicht. Auch das Reh (*Capreolus caprelous* Linné) ist im Knochenmaterial häufig anwesend. Selten sind die Überreste des Braunbären (*Ursus arctos* Linné) und Daches (*Meles meles* Linné). Mit mehr Überresten ist der Elch belegt (*Alces alces* Linné), während er aus anderen gleichaltrigen Fundorten in Europa schon verschwunden ist. In der Tabellenübersicht sind noch andere

Tierarten erwähnt, die ebenfalls in den Pfahlbauten auf dem Moor von Ljubljana gefunden wurden.

Laut K. Dežman waren im Pfahlbau bei Ig von den Haustieren die Schafe (*Ovis aries* Linné) mit der größten Zahl von Knochenüberresten vertreten. Den Dimensionen nach entsprechen sie den niedrigsten Werten der säbelhörnigen Arten, die aus den gleichaltrigen Fundorten von Europa bekannt sind. Die Zuordnung irgenwelcher Rasse ist unsicher. Nach J. Boessneck (1970) und einigen älteren Autoren kommt bei den verschiedenen Rassen nur der Geschlechtsdimorphismus zum Ausdruck. Die Überreste der Hausziege (*Capra hircus* Linné) sind selten. Ihre Hornzapfen sind besonders eng und schlank. Die Knochenüberreste des Hausschweins sind ziemlich häufig (*Sus domesticus* Linné). Sie gehören vor allem schlecht ausgewachsenen Jungtieren der Art *Sus scrofa palustris* Rütimeyer an. Die Einteilung auf Rassen wird heute mit der Begründung zurückgewiesen, daß die Hausrassen unter verschiedenen Zuchtbedingungen sehr verschiedene Entwicklungen durchmachen und dass ungünstige Lebensbedingungen bei Haustieren sehr schnell Folgen hinterlassen (Boessneck, von den Driesch, 1970). Mit längerer Domestizierungszeit wird ihre Konstitutionen schwächer. Dem Hausrind (*Bos taurus* Linné) gehört eine große Zahl von Schädelfragmenten an, vor allem Hornzapfen und Unterkiefer, aber auch viele andere Knochen. Ihre Dimensionen sind einerseits mit den neolithischen Rindern verglichen worden, andererseits mit dem Auerochsen. Daraus kann man folgern dass unser Torfrind sich den Dimensionen des neolithischen Rindes und der Auerochsenkühe sehr annähert oder dass die Dimensionen beider sogar identisch sind. Das Auftreten von stärkeren Hausrindern einerseits und von schwächeren Kleintieren und Hausschweinen andererseits weist auf eine später erfolgte Domestizierung von Rindern und auf eine schon einige Zeit andauernde Haltung von Kleintieren und Schweinen hin. Über Hauspferdüberreste berichtet vom Moor von Ljubljana nur M. Mottl. Sie hat es in der Sammlung im Schlosse Kisczell bei Budapest bestimmt (cf. Rakovec, 1955, 196).

Im Resnik-Kanal nimmt unter den Wildtieren der Hirsch die erste Stelle ein. Der Biber fehlt gänzlich. Das Zahlenverhältniss von Wild- und Haustieren fällt mit 77 % gegen 23 % stark zugunsten von ersteren aus (Tabelle).

In der Pfahlbausiedlung von Ig sind die Tierüberreste außerordentlich zahlreich. Von den Wildtieren kommen Hirsch, Biber und Wisent am häufigsten vor, unter den Haustieren Schafe und Rinder. Das Zahlenverhältnis beträgt 77 % gegen 23 % (Tabelle).

Im Pfahlbau Notranje gorice ist das zahlenmäßige Verhältnis zwischen Wild- und Haustieren fast ausgeglichen und zwar 45 % gegen 42 %. Der Hirsch hat die erste Stelle unter den Wildtieren eingebüßt, die Biber ist wenig vertreten. Unter den Haustieren befindet sich das Rind an erster Stelle.

Das Zahlenverhältnis von Wildtieren und Haustieren und das Auftreten des Bibers können für eine Interpretation der wirtschaftlichen Lage der Siedler hinzugezogen werden, so wie auch für die Altersbestimmung von einzelnen Pfahlbauten. Die Verfasserin ist der Meinung, daß der Mensch anfangs stärker auf die Jagd und somit auf die Wildtiere angewiesen gewesen ist als auf die Zucht von Haustieren. Erst später stieg mit der wirtschaftlichen Entwicklung die Anzahl der Haustiere an. Von den Bibern wäre zu schließen, daß sie in der Entstehungszeit des Sees sich schnell vermehrt haben, daß aber dann mit dem Zurückweichen des Wassers ihre Zahl zurückging, sie dürften aber auch von den Siedlern ausgerettet werden sein.

Wenn also alle Feststellungen berücksichtigt werden, würde das bedeuten, daß der Pfahlbau im Resnik-Kanal mit 23 % von Haustieren am ältersten ist und der Pfahlbau Notranje gorice mit 42 % Haustieren am jüngsten. Beide Pfahlbauten, zusammen mit dem von Ig, sind dem Äneolithikum zuzuweisen.

Literatura

Boessneck, J., 1967, Vor- und frühgeschichtliche Tierknochenfunde aus zwei Siedlungshügeln in der Provinz Granada (Südspanien). Säugetierkundliche Mitt. *15*, 97—109, München.

Boessneck, J., A. von den Driesch, 1970, Neubearbeitung der Tierknochenfunde aus Heidelberg-Neunheim. Säugetierkundliche Mitt. *18*, 255—273, München.

Bökönyi, S., 1959, Die frühalluviale Wirbeltierfauna Ungarns. Acta arch. acad. scient. Hungaricae *11*, 30—102, Budapest.

Bregant, T., 1964, Poročilo o raziskovanju kolišča in gradbenih ostalin ob Resnikovem prekopu pri Igu. Poročilo o razisk. neol. in eneol. v Sloveniji *(1)*, 7—23, pril. 4, Ljubljana.

Drobne-(Vrhovec), K., 1961, Bovidni ostanki iz mostiščarske dobe na Ljubljanskem barju. 105 str., 7 tab. Rokopis v knjižnici geološkega odseka fakultete za naravoslovje in tehnologijo v Ljubljani.

Drobne, K., 1963, Subfosilni živalski ostanki iz mostiščarske dobe na Ljubljanskem barju. 105 str., 7 tab. Rokopis v knjižnici inštituta za geologijo fakultete za naravoslovje in tehnologijo v Ljubljani.

— 1964, Živalske kosti iz Resnikovega prekopa. Poročilo o razisk. neol. in eneol. v Sloveniji *(1)*, 61—64, Ljubljana.

Hescheler, K., E. Kuhn, 1949, Die Tierwelt der prähistorischen Siedlungen der Schweiz. In: Tschumi, O., Urgeschichte der Schweiz *1*, Frauenfeld.

Kuhn-Schnyder, E., 1968, Die Geschichte der Tierwelt des Pleistozäns und Alt-Holozäns. V: Ur und frühgeschichtliche Archäologie der Schweiz, 43—68, Conzett & Huber, Zürich.

Müller, R., 1967, Die Tierknochenfunde aus den spätrömischen Siedlungsschichten von Lauriacum. II. Wild- und Haustierknochen ohne die Rinder. 143 S., 6 Taf., 4 Diagr., Inaugural-Dissertation, Tierärtz. Fak. der Universität, München.

Nobis, G., 1962, Die Tierreste prähistorischer Siedlungen aus dem Satrupholmer Moor (Schleswig-Holstein). Zschr. Tierz. Züchtungsbiol. *77*, Berlin.

Rakovec, I., 1953, Bizon iz mostiščarske dobe na Ljubljanskem barju. Arh. vestnik *3*, 157—187, tab. 1—2, Ljubljana.

— 1955, Zgodovina Ljubljane. Prvi del: Geologija in arheologija. Geološka zgodovina ljubljanskih tal. 267 str., DZS, Ljubljana.

— 1958, Bobri iz mostiščarske dobe na Ljubljanskem barju in iz drugih holocenskih najdišč v Sloveniji. Razprave 4. raz. SAZU *4*, 211—267, tab. 1—4, Ljubljana.

Rant, J., 1961, Psi v dobi mostiščarjev. Lovec *44*, 165—170, Ljubljana.

Riedel, A., 1948, Resti di animali olocenici delle torbiere di Brunndorf (Lubiana). Atti Ist. Veneto Sci., Lett. Arti Part. II, *106*, 189—195, Venezia.

Ulmansky, S., 1913, Untersuchungen über das Wild- und Hausschwein des Pfahlbaues im Laibacher Moor und über einige von diesen Schweinen abstammende rezente Rassen. Mitt. landwirtsch. Lehrkanzel. Hochsch. Bodenkultur, Wien *2*.

Wilckens, M., 1877, Ueber die Schädelknochen des Rindes aus dem Pfahlbau des Laibacher Moores. Mitt. Anthropol. Ges. *7*, Wien.

Woldřich, J. N., 1897, Wirbeltierfauna des Phalbautes von Ripač bei Bihać. Wiss. Mitt. aus Bosnien u. Herzegovina *5*, 1—39, Taf. 43—47, Wien.

RAZVOJ KVARTARNE SESALSKE FAVNE V SLOVENIJI

IVAN RAKOVEC

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana

UVOD

Preteklo je že štirideset let, odkar sistematično raziskujemo pleistocensko sesalsko favno na ozemlju Slovenije, predvsem v zvezi z odkrivanjem novih paleolitskih postaj. Kljub temu so ostali še precejšnji deli tega področja bolj ali manj neraziskani, tako zgornja Soška dolina, velik del Gorenjske, vzhodna Štajerska s Pomurjem in Bela krajina. Vendar si lahko že zdaj ustvarimo o njej takšno sliko, da jo moremo primerjati s favnami sosednjih pokrajin in ji določiti mesto, ki ji pripada v sklopu evropskih favn.

V pregledu sesalske favne, ki ga podajam tu v kronološkem redu, so navedene vse pomembnejše najdbe, odkrite na slovenskih tleh, druge so razvidne iz priloženih tabel. Omenim naj še, da sem pri tem izvedel revizijo favne in upošteval najnovejše izsledke glede stratigrafske in geografske razširjenosti posameznih vrst.

Holocenska favna, ki je bila odkrita pri arheoloških izkopavanjih, je v primeri s pleistocensko izredno pičla. Arheologi naletijo namreč pri izkopavanjih v holocenskih plasteh le malokdaj na živalske kosti, ki so tako ohranjene, da jih je možno pripisati neki vrsti. Upoštevati moramo tudi, da jim favnistični ostanki za datiranje najdb ali horizontov v zgodovinskih dobah niso več tako potrebni in jim zato nekdaj niso posvečali posebne pozornosti.

V najstarejšem terciarju so bile sesalske favne v Evropi podobne severnoameriškim. Ko se je Evropa v srednjeeocenski dobi ločila od Severne Amerike, so postajale razlike med favnami obeh kontinentov čedalje večje. V zgornjem eocenu se je evropski kontinent spojil z azijskim. Sesalske favne so se v Evropi odslej krepile in oživljale predvsem z novimi rodovi in vrstami, ki so prihajali iz Azije v več selitvenih valih. Tak vdorni val sesalcev se je pokazal v Evropi v začetku miocenske dobe, to je pred približno 25 milijoni let. Takrat so se prikazali pri nas prvi trobčarji (mastodonti) in primitivni predniki medvedov, jelenov in divjih svinj. Ob začetku pliocenske dobe, pred nekako 10 milijoni let, se je pokazal na evropskih tleh nov val sesalcev. Med njimi so bili posebno številni divji konji rodu *Hipparion*. Ob prehodu iz terciarne dobe v kvartarno, torej v začetku pleistocena, kar je bilo pred nekoliko več kakor poldrugim milijonom let, ko je pri nas veliko sesalskih rodov in vrst izumrlo, so prišle iz Azije nove skupine sesalcev, najprej govedo *(Leptobos elatus)*, nekoliko pozneje

divji konji *(Plesippus stenonis)* in nato sloni *(Archidiskodon meridionalis)*. Madžarski paleontologi so ugotovili še štiri nadaljnje selitvene valove, ki so v pleistocenu zajeli Evropo. Zadnji od teh je bil že na prehodu pleistocena v holocen.

Zaradi večkratnega nastopanja glacialov v pleistocenski dobi so se sesalske favne v srednji Evropi takrat veliko bolj menjavale kakor v prejšnjih geoloških dobah, hkrati pa tudi diferencirale. Prvi pogoji za diferenciacijo sesalcev v tem smislu, da so se pričele nekatere vrste prilagajati hladnejšemu podnebju, medtem ko je velika večina ostala navezana na toplejše kraje, so bili sicer dani že takrat, ko so se izoblikovali klimatski pasovi na severni in južni polobli. Vendar to prilagajanje tedaj še ni doseglo take stopnje, da bi že mogli govoriti o kakih izrazitejših mrzlodobnih sesalcih. Šele takrat, ko so nastopili glaciali v pleistocenski dobi, so se začeli ti razločki naglo stopnjevati, dokler niso dosegli višk a v mlajšem pleistocenu, ko se je ozračje z nastopom razsežnejših poledenitev izredno močno ohladilo.

V pleistocenski dobi ločimo zato več skupin sesalske favne. Prvo predstavljajo toplodobni sesalci, drugo mrzlodobni, med katerimi so nekateri značilni za subarktično, drugi za arktično podnebje, predvsem v mlajšem pleistocenu razločujemo razen tega še gozdno in stepno favno.

Toplodobne so bile v prvi vrsti vse sesalske vrste, ki so preživele pliocensko dobo. Ti pliocenski relikti so bili za temperaturne spremembe tako občutljivi, da niso mogli več prenašati hladnejšega podnebja v günški glacialni dobi in so zato že v njenem začetnem delu izumrli. Toplodobni so bili tudi tisti potomci pliocenskih vrst, ki so se na evropskih tleh pokazale šele v pleistocenski dobi in tu vzdržale samo toliko časa, dokler jih ni hladnejše podnebje pregnalo v toplejše kraje ali dokler niso izumrli. Nekateri od teh so se v naslednjih toplejših interglacialnih dobah vračali v srednjo Evropo. Z viškom riške glacialne dobe je iz srednje Evrope izginila večina takih sesalcev, medtem ko so se v južni ohranili nekateri še v zadnjo, würmsko glacialno dobo.

Za večje temperaturne spremembe manj občutljive sesalce spoznamo v glavnem po tem, da se njihovi ostanki pokažejo tudi v plasteh, ki só bile odložene v času posameznih glacialnih dob. Zato je pri presoji takih živalskih vrst potrebno upoštevati poleg drugih okoliščin še geografsko širino in seveda nadmorsko višino njihovih najdišč. Taki sesalci nastopajo v severnem delu srednje Evrope, to je severno od Alp, večinoma samo v plasteh interglacialnih in interstadialnih dob, medtem ko jih najdemo v južnem delu tudi v plasteh stadialnih dob.

Nekateri prvotno toplodobni sesalci so postajali mrzlodobni s prilagajanjem na hladnejše klimatske razmere, in sicer v različnih oddelkih pleistocenske dobe. Sčasoma so bili v tem oziru že tako specializirani, da niso bili več zmožni prilagoditve na toplejše podnebje. Nova domovina takih sesalcev je postala predvsem pokrajina, ki je mejila neposredno na poledenelo ozemlje. V glacialnih dobah, ko so ledeniki zavzeli večji obseg, so se mrzlodobni sesalci razširili tudi po srednji Evropi.

PLEISTOCENSKE NAJDBE SESALCEV

Med doslej znane pliocenske relikte iz starega kvartarja (v smislu nove Woldstedtove stratigrafske razčlenitve iz leta 1969) spadata vrsti *Mastodon arvernensis* in *M. borsoni* iz krovnine velenjskega premogovnika, ki ju imamo upravičeno za eno najpomembnejših najdb v vsem kvartarnem obdobju na Slovenskem. Ostanki teh mastodontov so ležali v peščeni glini na pobočju griča, na katerem je svoj čas stala cerkev v Škalah. V bližini najdišča je bil verjetno nekdanji jezerski breg glede na to, da je v tem delu kotline plast lignita samo sedem metrov debela, medtem ko doseže v sredini okrog 100 m debeline. Ostanki izvirajo iz treh horizontov. V najvišjem sta ležala desni in levi M_2 in deli postkranialnega skeleta, med temi epistrofej, fragment skapule, fragment distalne epifize desne ulne, intermedium, trapezium, trapezoid, magnum, unciforme, desni Mc III, desni Mc IV, distalni del natančneje nedoločljivega metapodija in členek prsta. Vsi ti ostanki pripadajo vrsti *Mastodon arvernensis*. Isti vrsti je treba prišteti še ostanke drugega individua, ki so ležali v najnižjem horizontu, in sicer v več delov razkosani okel, desni in levi M^2, desni in levi M^3 in nekaj fragmentov kosti.

Čeprav mastodont iz najvišjega horizonta še ni dosegel tiste starostne dobe, v kateri stopijo v celoti tudi zadnji molarji v funkcijo, ga je že napadla bolezen, artritis, ki ga je čedalje bolj ovirala pri hoji. Prizadeti so bili vsi sklepi, kjer se stikajo intermedium, magnum, unciforme, Mc III in Mc IV v stopalu desne noge. Ta bolezen seveda še ni mogla biti vzrok mastodontovega pogina, pač pa ga je močno ovirala, ko se je skušal rešiti iz močvirskega blata na obrežju jezera, kamor je bil zašel, in je tako podlegel.

V srednjem horizontu je bilo glavno najdišče, kjer je bilo izkopanih največ ostankov. Vsi pripadajo enemu samemu individuu vrste *Mastodon borsoni*. Med ostanki je najpomembnejša lobanja, ker je vsebovala poleg vseh zgornjih stalnih zob še po en mlečni zob na vsaki strani čeljusti, ki so med doslej znanimi najdbami zelo redki. Med ostanki postkranialnega skeleta so zastopana vretenca, rebra, fragment skapule, levi humerus, leva ulna, desni in levi radius, desni intermedium, desni cuneiforme, desni pisiforme, levi trapezoid, desni magnum, desni unciforme, Mc II, Mc III in Mc IV, vsi trije z desne in leve strani, trije fragmenti leve medenice, levi femur, leva patela, desna in leva tibia, desna in leva fibula, desni in levi calcaneus, desni in levi astragalus, desni in levi naviculare, desni in levi entocuneiforme, levi mesocuneiforme, levi ectocuneiforme, desni in levi cuboideum, desni in levi Mt II, desni in levi Mt III, levi Mt IV, desni in levi Mt V, več prstnih členkov in odpadlih epifiz, ki jim ni mogoče zanesljivo določiti pozicije.

Poleg mlečnih zob in v alveolah še skritih zadnjih molarjev kažejo na mladiča tudi z večine kosti odpadle epifize. Če so bile na kaki kosti epifize že zraščene z diafizo, so bile to pretežno proksimalne. Distalna serija tarzalij vsebuje v primeri z enako serijo karpalij zelo majhne skeletne elemente. Tudi metatarzalija so toliko manjša od metakarpalij, da bi jih marsikdo prisodil kakemu drugemu, manjšemu individuu. Proti taki domnevi pa govori to, da ni med izkopanim kostnim materialom iz srednjega horizonta, ki pripada izključno vrsti *M. borsoni*, noben skeletni element dvakrat zastopan in da se posamezni skeletni deli s sosednjimi, kolikor so ohranjeni, v sklepih popolnoma ujemajo.

Glavno težo telesa sta torej nosili sprednji ekstremiteti, kar je povsem razumljivo zaradi dolgih masivnih okel.

Pri *M. arvernensis* na M^3 ugotovljena močna nagnjenost prečnih grebenov navspred, nagnjenost konic posameznih vzboklin v medialno smer in da ima zadnji zgornji molar šest grebenov, močno razvit talon in cementno oblogo na dnu prečnih dolin, kažejo na končni stadij razvoja. Enak razvojni stadij dokazujejo pri *M. borsoni* izredno majhne stranske vzbokline na praetritni strani prečnih grebenov, cementna obloga v prečnih dolinah, močno razvite zaporne letve, ožina prečnih grebenov in izrazit mediani sulcus na molarjih desne in leve čeljusti. Obe vrsti mastodonov sem uvrstil glede na progresivni razvoj v najstarejši pleistocen, in sicer v spodnji villafranchij glede na to, da je *M. borsoni* prav v tem oddelku dosegel višek razvoja in da je izumrl že na koncu oddelka.

Azzaroli (1970) je predlagal na sestanku komisije za stratigrafijo mediteranskega neogena v Bologni, da se spodnji villafranchij uvrsti v zgornji pliocen glede na sesalsko favno tipičnega nahajališča Villafranca d'Asti v severni Italiji, ki je po njegovih ugotovitvah starejša od kalabrija. *Mastodon borsoni* naj bi potemtakem izumrl na koncu pliocena. *Nikiforova* (1970) je na istem sestanku predlagala drugačno stratigrafsko razčlenitev oziroma mejo med neogenom in kvartarjem, in sicer prav tako na podlagi sesalske favne. Po kimmeriju, ki ga ima za najmlajši pliocen, naj bi sledil eopleistocen ali villafranchij, ki ga deli v tri komplekse. Najstarejši ali moldavski kompleks vsebuje favno s *Plesippus stenonis, Mastodon arvernensis, M. borsoni* in drugimi vrstami. V srednjem ali kaprijskem kompleksu nastopa med sesalsko favno še *M. arvernensis,* toda *M. borsoni* ni več zastopan. V zgornjem ali tamanskem kompleksu je živel še *Plesippus stenonis,* mastodontov ni več, pač pa se pokaže *Archidiskodon meridionalis.*

Po *Azzarolijevi* interpretaciji bi morali torej najdbi iz Velenja uvrstiti v zgornji pliocen, po mnenju *Nikiforove* pa v najstarejši pleistocen. V našem primeru je glede pripadnosti velenjskih najdb pliocenu ali pleistocenu odločilnega pomena palinološka ugotovitev, da je ohladitveni sunek že minil, preden so bile odložene plasti z mastodontovimi ostanki, in da je nad temi nastopila ponovna ohladitvena doba (Šercelj, 1968). Omenim naj še, da se *Archidiskodon meridionalis,* ki ga omenja Azzaroli v zgornjem pliocenu, v resnici pokaže šele v najstarejšem pleistocenu (Thenius, 1969), in sicer po Kurténu (1963, 1968) ne prej kot v njegovem srednjem delu. Tako torej lahko trdimo, da pripada ves del krovnine s pobočja Škal, kjer so bili odkriti ostanki mastodontov, nedvomno pleistocenski dobi.

Iz starega kvartarja izvira tudi fragment leve spodnje čeljustnice s P_2, P_3, P_4 in M_1 vrste *Praealces* aff. *gallicus,* ki so jo našli v jezerski glini viške opekarne v Ljubljani. Poleg nje je ležal precej slabše ohranjeni kos, verjetno desne spodnje čeljustnice, z odlomljenimi kronami zob. Na M_1 leve čeljustnice je dobro vidna guba, kakršno so imeli pripadniki rodu *Palaeomeryx.* To primitivno znamenje je značilno za geološko najstarejše lose, ali bolje rečeno, njihove neposredne prednike, ki pripadajo danes rodu *Praealces.* Zaradi dolgih, vodoravno potekajočih rogovil so ga poprej imenovali *Libralces.* Po Azzaroliju (1970) je vrsta *Praealces gallicus* značilna za mlajši del zgornjega villafranchija. Glede na široko razpetino velikega rogovja, ki v skrajnih primerih

presega celo štiri metre, jo imajo raziskovalci za losa, ki je živel v savani podobni pokrajini.

Iz srednjega kvartarja, ki obsega günško in mindelsko glacialno dobo in günško-mindelsko ter mindelsko-riško interglacialno dobo, poznamo za zdaj primitivnega medveda vrste *Ursus thibetanus mediterraneus,* ugotovljenega na podlagi enega samega molarja, M_2, iz breče v razpokah krednih apnencev pri Vrhovljah blizu italijanske meje (Thenius, 1958, 1969). Iz svoje prvotne domovine Azije se je v günški glacialni dobi razširil po vzhodni Evropi, v günško-mindelski interglacialni dobi po srednji in v riški glacialni dobi po zahodnem delu Evrope. Njegovi potomci, črni medvedi, žive danes na prostoru od vzhodnih obal Azije do Afganistana. Druga najdba iz tega obdobja je leva ulna iz glinenih plasti v opekarni pri Zalogu nedaleč od Novega mesta, ki pripada po določitvi Theniusa rodu *Dicerorhinus.* Plasti pod limonitiziranim horizontom, iz katerih izvira ulna, pripadajo po palinoloških ugotovitvah Šerclja (1961) günško-mindelski interglacialni dobi, v prav spodnjem delu pa günški glacialni dobi. Če se pri tem opremo na najnovejša dognanja Kurténa (1968) glede stratigrafske razširjenosti sesalskih vrst v Evropi za časa pleistocena, moremo najdbo pripisati le vrsti *Dicerorhinus etruscus.*

Iz günško-mindelske interglacialne dobe izvirajo ostanki povodnega konja, odkriti v sredi preteklega stoletja v prodnatih plasteh Postojnske jame. To so fragmenti dveh spodnjih čeljustnic in femurja, ki so danes shranjeni v Prirodoslovnem muzeju v Ljubljani. Razen tega imajo tam še štiri molarje povodnega konja brez navedbe najdišča. Za svoječasno določitev vrste *Hippopotamus pentlandi* je bil odločilen zadnji spodnji molar zaradi svojih značilnosti. Ker ni verjetno, da bi ta pritlikava vrsta, ki je živela na Siciliji, Malti in Kreti, bila razširjena tudi v naših krajih, imam za domačo najdbo samo prej omenjene kostne fragmente, ki pripadajo takrat na kontinentu živeči vrsti *H. antiquus.* Glede na dimenzije jih moremo pripisati mlademu povodnemu konju. Te živali so bile izrazito toplodobne, kakršne so še danes, saj so tudi pozimi navezane na nezamrznjene vode. Povodni konj se je prikazal na evropskih tleh na koncu villafranchija. Medtem ko se je držal na Apeninskem polotoku skozi ves pleistocen, se je razširil po srednji Evropi predvsem v günško-mindelski interglacialni dobi. Takrat je segal proti severu do Moravskega, do srednje Nemčije in srednje Anglije. V začetku mindelske glacialne dobe je izginil iz srednje Evrope. V günško-mindelski interglacialni dobi so bila na našem krasu precejšnja jezera, ki so omogočala življenje povodnim konjem. Ko so se ob koncu te dobe, če ne že poprej, osušila jezera, so te živali poginile. Tako so poznejše vode med drugim tudi ostanke povodnih konj, ki so živeli nekdaj v Pivškem jezeru, odplavile v Postojnsko jamo.

Z nastopom riške glacialne dobe se pričenja mlajši kvartar, ki obsega ves preostali del pleistocena in holocen. V riški glacialni dobi so se začeli v Evropi med takratno favno bolj in bolj uveljavljati mrzlodobni sesalci. Pri nas so se takrat pokazali prvi mamuti. V dravski dolini pri Janževem vrhu nedaleč od Vuhreda odkrita spodnja čeljust z levim M_2 predstavlja prehodno razvojno stopnjo med vrstama *Mammonteus trogontherii* in *Mammonteus primigenius.* Po številnih znakih, predvsem po frekvenci lamel in njih celotnem številu, se najdba močno približuje vrsti *M. primigenius.* Zato sem jo na karti 4 zaznamoval kot *M. primigenius.* Iz še nekoliko mlajšega dela riške glacialne

dobe je okostje mamuta *M. primigenius,* ki so ga pred leti našli v jezerski glini opekarne pri Bobovku nedaleč od Kranja. Tudi ta kaže na svojih zobeh še primitivno stopnjo razvoja.

Mamuti vrste *M. trogontherii,* iz katerih se je razvila vrsta *M. primigenius,* so se začeli v mindelski glacialni dobi, ko je zavzela poledenitev v Evropi zelo velik obseg, prilagajati na hladno podnebje in postali stepne živali. Mamuti vrste *M. primigenius* pa so bili že tako prilagojeni, da jih štejemo med prave mrzlodobne sesalce. V hudih zimah so prepotovali večkrat velike daljave, da so se mogli prehraniti. Tako jih je zanesla pot marsikje daleč proti jugu. Proti koncu pleistocena so dosegli celo srednjo Italijo. Po K u r t é n o v i karti razširjenosti mamutov (1968, Fig. 57) naj bi segali še v južno Italijo. Vendar ta karta, ki jo je bil K u r t é n uporabil v svojem delu, v tem oziru ni bila natanko prerisana po T r o f i m o v i originalni sliki (1955), na kateri segajo mamuti le do srede Apeninskega polotoka.

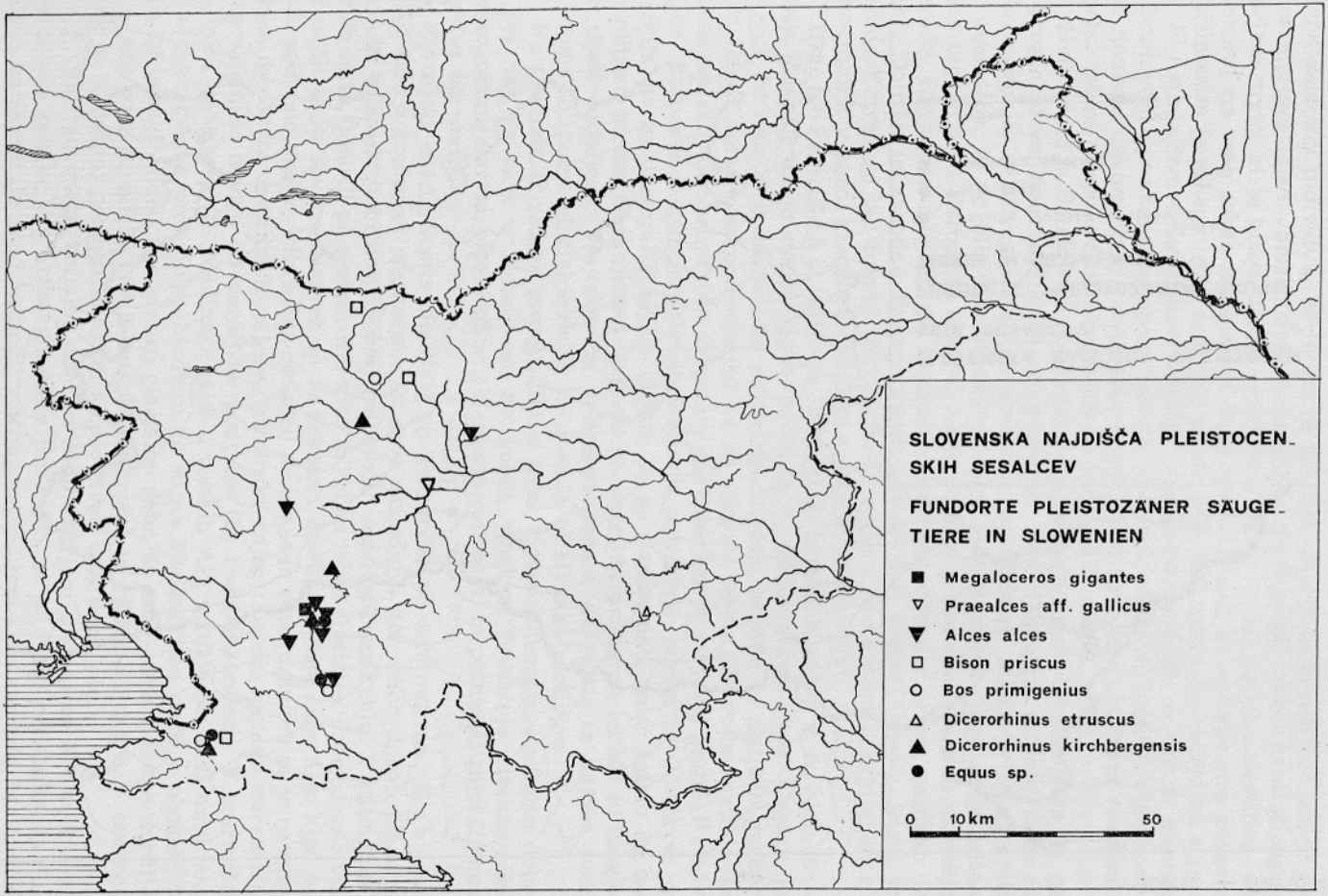
Prvi jamski medvedi *(Ursus spelaeus)* se pokažejo v Sloveniji šele v riški glacialni dobi, medtem ko izvirajo najstarejše znane najdbe te vrste iz mindelsko-riške interglacialne dobe (K u r t é n, 1957). Njihove ostanke iz riške dobe poznamo iz Betalovega spodmola pri Postojni. Na neki spodnji čeljustnici iz tega najdišča vidimo še primitivne znake, ki spominjajo na njihovega neposrednega prednika, na *Ursus deningeri.* Ker manjkajo na njej značilni zobje, jo moremo pripisati le vrsti *U.* cf. *deningeri.*

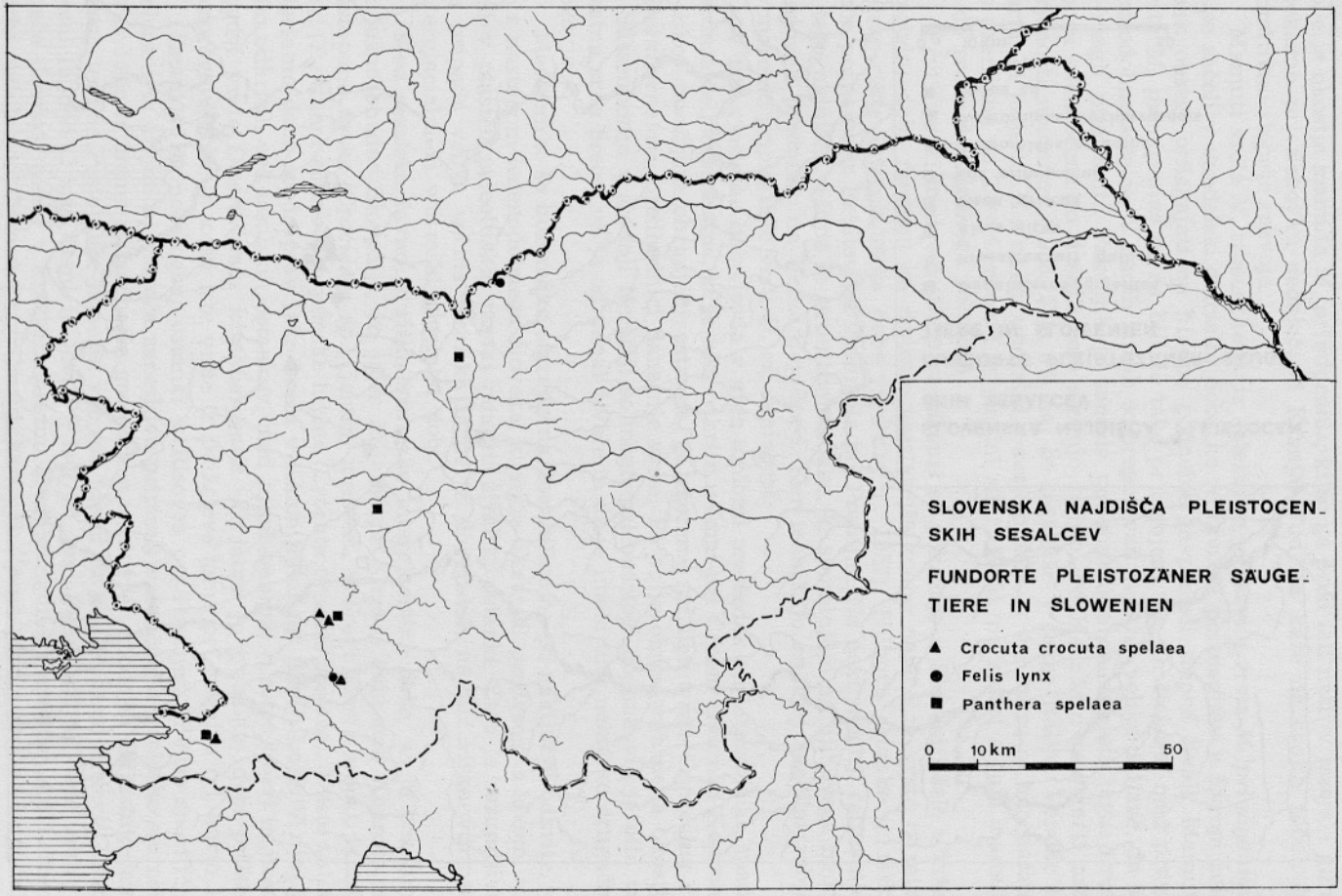
V isto glacialno dobo, toda v njen toplotni presledek ali interstadial, spada spodnja čeljustnica srne, ki je bila odkrita v Jami pri Črnem kalu nad Koprom. Kolikor dovoljuje ohranjeni ostanek, ga moremo prišteti vrsti *Capreolus* cf. *süssenbornensis,* predhodnici današnje vrste. Po bolje ohranjenih delih okostja iz Süssenborna v srednji Nemčiji so mogli paleontologi dognati, da je bila takratna srna precej večja od danes živeče in da je imela tudi nekoliko drugačno rogovje.

Medtem ko so bile redke starejše najdbe večinoma po naključju odkrite, so se z nastopom ledenodobnega človeka, ki se je ukvarjal predvsem z lovom, začeli v plasteh paleolitskih postaj množiti živalski ostanki. Zato je razumljivo, da pripada velika večina sesalske favne iz slovenskih najdišč riško-würmski interglacialni in würmski glacialni dobi.

Med sesalsko favno iz riško-würmske interglacialne dobe, ki jo poznamo iz južnozahodne Slovenije, in sicer iz Jame pri Črnem kalu nad Koprom, so zastopane rovke (*Crocidura* sp.), jamski medvedi, volkovi *(Canis lupus),* jamski levi *(Panthera spelaea)* in jamske hijene *(Crocuta crocuta spelaea).* V isto interglacialno dobo spada prav tako breča v Kamnitniku pri Škofji Loki. V njej je bilo odkritih več sesalskih ostankov, med njimi bobrovi *(Castor fiber)* in nosorogovi vrste *Dicerorhinus kirchbergensis.* Verjetno je treba tej dobi prišteti nosorogove zobe in kosti iste vrste iz Dolarjeve jame pri Logatcu (gl. karto 1).

Znani so še nosorogovi ostanki iz Risovca pri Postojni, ki niso specifično določeni in ki jim ni mogoče zanesljivo pripisati natančnejše geološke starosti. Prav tako ni znana natančnejša geološka starost dveh spodnjih čeljustnic jamskega leva iz Postojnske jame in več zob (desni in levi I^3, desni in levi C sup., desni in levi C inf., desni in levi P^3, levi P^4, levi P_3 in levi M_1) iste vrste iz rdeče ilovnate plasti v kraškem breznu srednjetriadnega apnenca pri Lesnem brdu nedaleč od Drenovega griča (gl. karto 2). Zobje zadnje najdbe pripadajo

SLOVENSKA NAJDIŠČA PLEISTOCENSKIH SESALCEV
FUNDORTE PLEISTOZÄNER SÄUGETIERE IN SLOWENIEN
Megaloceros gigantes
Praealces aff. gallicus
Alces alces
Bison priscus
Bos primigenius
Dicerorhinus etruscus
Dicerorhinus kirchbergensis
Equus sp.
0
10 km
50

SLOVENSKA NAJDIŠČA PLEISTOCENSKIH SESALCEV
FUNDORTE PLEISTOZÄNER SÄUGETIERE IN SLOWENIEN
▲ Crocuta crocuta spelaea
● Felis lynx
■ Panthera spelaea
0 10 km 50

enemu samemu individuu, ki je bil že odrasel, po obrabljenosti zob sodeč pa še razmeroma mlad. Jamski levi predstavljajo po mnenju večine paleontologov posebno vrsto, ki je bližja današnjemu levu kakor tigru. Zato je zanimivo, da so skoraj na vseh zobeh iz Lesnega brda opazni znaki, ki ne ustrezajo povsem značilnostim jamskega leva, nekaj je pa na njih tudi takih, ki kažejo na tigra.

V najmlajšem delu riško-würmske interglacialne dobe so bili v plasteh v Betalovem spodmolu zastopani jamski medvedi, volkovi, lisice *(Vulpes vulpes)*, jamske hijene, divje svinje *(Sus scrofa)*, navadni jeleni *(Cervus elaphus)*, orjaški jeleni *(Megaloceros giganteus)* in losi *(Alces alces)*.

Med favno iz Betalovega spodmola je posebno zanimiv orjaški jelen, ki ga iz drugih slovenskih najdišč še ne poznamo. Med njegovimi ostanki sicer ni delov rogovja, vendar ga moremo predvsem po tipičnem atlasu pripisati vrsti *M. giganteus*, ki je bila od mindelsko-riške interglacialne dobe dalje edina vrsta tega rodu v Evropi in severni Aziji. Orjaški jeleni spadajo med največje cervide. Razpetina mogočnega, lopatasto razvitega rogovja je pri najdbah iz Irske, Danske in zahodne Evrope presegla celo štiri metre. Orjaški jeleni iz srednje Evrope so bili precej manjši. Živeli so le v brezgozdni pokrajini in so zato izumrli v pozni glacialni dobi, ko so začeli prevladovati gozdovi.

Bachofen-Echt (1937) je na podlagi živalskih najdb v skitskih grobiščih sklepal, da je orjaški jelen živel še v zgodovinskem času. Čeprav je Prell že leta 1950 dognal, da pripadajo živalski ostanki iz skitskih grobov vrsti *Dama dama mesopotamiae* in ne orjaškemu jelenu, še vedno vztraja ta ali oni raziskovalec pri prvotni domnevi pač zato, ker je verjetno prezrl Prellovo razpravo o tem problemu. Rogovje orjaškega jelena iz Očeslavec v Prlekiji, ki ga omenja Pahič (1969), je po naplavinah sodeč ležalo že na drugotnem mestu. Ohranjenost rogovja pa kaže, da primarno ležišče ni moglo biti dosti oddaljeno. Vsekakor ni nobenega dvoma, da spada ta najdba vsaj še v tisti del pozne glacialne dobe, ko gozd še ni bil tako razširjen.

Na prehodu iz zadnje interglacialne dobe v prvo würmsko stadialno dobo se pri nas, in sicer v Betalovem spodmolu, prvikrat prikažejo predstavniki visokogorskega sveta, alpski svizci *(Marmota marmota)* in planinski zajci *(Lepus timidus varronis)*.

Nordijski zajci *(Lepus timidus)* so se razvili po ugotovitvah Kobyja (1960) šele v srednjem pleistocenu in se v naslednjih glacialnih dobah, to je v riški in würmski dobi bolj in bolj prilagodili mrzlemu podnebju. V glacialnih dobah so se razširili po srednji Evropi. Ob koncu riške glacialne dobe se niso vsi umaknili proti severu, marveč so se nekateri zatekli v višje lege Alp, kjer so našli podobno okolje, kakršnega so imeli na visokem severu. Iz teh se je razvila alpska podvrsta nordijskih zajcev, planinski zajec *(Lepus timidus varronis)*, ki je nekoliko manjši od nordijske podvrste *(L. timidus timidus)*. V würmski glacialni dobi so prišli planinski zajci z visokih Alp v nižine, a tudi nordijski so se takrat širili proti jugu. Medtem ko so na Madžarskem našli v plasteh iz najhladnejšega oddelka würmske glacialne dobe do zdaj samo ostanke nordijske podvrste, so bili v naših krajih razširjeni le planinski zajci. V severni Švici pa so takrat poleg planinskih zajcev živeli tudi nordijski.

V prvi würmski stadialni dobi so bili razširjeni na našem Krasu, kakor dokazujejo najdbe iz Parske golobine pri Pivki in iz Jame pri Črnem kalu, jamski medvedi (ki med ostanki močno prevladujejo) in volkovi. Iz Parske

golobine poznamo iz iste dobe razen tega še alpske svizce, rise *(Felis lynx)*, planinske zajce in navadne jelene, iz Črnega kala pa voluharja *Clethrionomys glareolus*, jamske leve in ture *(Bos primigenius)*.

Prvi würmski stadialni dobi pripadajo nadalje spodnje plasti v Matjaževih kamrah ob Poljanski Sori med Rovtami in Žirmi, ki vsebujejo poleg kosti volka in navadnega jelena predvsem ostanke jamskega medveda.

Vsekakor nas preseneča, da med favno iz Potočke zijalke (1700 m), ki je bila odkrita v tamkajšnjem najnižjem horizontu in ki pripada prav tako prvi würmski stadialni dobi, še niso zastopani planinski zajci in alpski svizci. Iz tega horizonta poznamo do zdaj rovke (*Sorex minutus, S. araneus, S. alpinus, Crocidura* sp.), krta *(Talpa europaea)*, netopirje *(Myotis myotis, Vespertilio serotinus?)*, podleska *(Muscardinus avellanarius)*, polha *(Glis glis)*, voluharje (*Microtus arvalis, M. nivalis, Arvicola* aff. *scherman, Pitymys subterraneus?*), jamskega medveda, podlasico *(Mustela nivalis)* in risa.

Znatno bogatejša je favna te jame iz prve würmske interstadialne dobe. Plasti te dobe deli S. B r o d a r (1963) v šest horizontov. V najnižjem, I. horizontu je ležalo več vrst rovk (*Sorex minutus, S. araneus, S. alpinus, Crocidura* sp.), nadalje krt, netopir *(Myotis myotis)*, podlesk, polh, več vrst voluharjev *(Microtus arvalis, M. agrestis, M. nivalis, Arvicola* aff. *scherman, Pitymys subterraneus?)* in jamski medved. V II. horizontu so bili odkriti ostanki alpskega svizca, jamskega medveda, kune (*Mustela* sp.), volka, navadnega jelena, gamsa *(Rupicapra rupicapra)* in natančneje nedoločljivega bovida. Iz III. horizonta poznamo alpskega svizca, jamskega medveda, volka, lisico, poljskega zajca in moškatno govedo *(Ovibos moschatus)*. V IV. horizontu so bili odkriti ostanki alpskega svizca, snežne miši *(Microtus nivalis)*, jamskega medveda in volka. Iz V. horizonta izvirajo kosti in zobje alpskega svizca, snežne miši, jamskega medveda in natančneje nedoločljive kune. V VI. horizontu pa so bili ugotovljeni ostanki alpskega svizca, jamskega medveda in volka.

Najštevilnejši med vsemi vrstami iz Potočke zijalke je jamski medved, ki je zastopan z 99 odstotki. Gams in moškatno govedo sta znana pri nas samo iz Potočke zijalke.

Med navedeno favno nas moškatno govedo najbolj preseneča, ker predstavlja Potočka zijalka do zdaj edino najdišče te vrste v Jugoslaviji in hkrati edino v južnem delu Alp. Razen tega leži najviše od vseh do zdaj znanih nahajališč. Pripomniti je še treba, da so ostanki (devet izoliranih zob iz zgornje čeljusti) te izrazito mrzlodobne vrste ležali na kupu, in to v plasti prvega würmskega interstadiala (!). Glede na vse to ni dvoma, da jih je takratni človek prinesel ali dobil iz severneje ležečih krajev (verjetno z Moravskega kot najbližjega znanega nahajališča) in da moškatnega goveda potemtakem ne smemo šteti med pleistocensko favno Slovenije.

Tudi favna iz Mokriške jame (1500 m) v Savinjskih Alpah pripada v glavnem prvi würmski interstadialni dobi. Poleg neštetih kosti jamskega medveda, ki se pokaže tu že v prvi stadialni dobi, so bili odkriti v jami ali takoj pred njenim vhodom še skromni ostanki volka, jamskega leva in kozoroga *(Capra ibex)*.

Med favno iz Mokriške jame zasluži jamski medved posebno pozornost zaradi izredno velike množine kosti in zob. Med njegovimi ostanki so ohranjeni vsi skeletni deli. Kosti in zobje dokazujejo, da so bile med medvedi zastopane

vse starostne stopnje. Najmanjši ohranjeni humerus je pripadal neonatu, mlečni zobje pa kažejo na mladiče, ki niso bili starejši od 8 do 9 mesecev. Da pa so bili med medvedi tudi zelo stari individui, ki so se zavlekli v jamo in tam poginili, dokazujejo številni docela izrabljeni zobje. Na marsikaterem molarju je bila načeta že korenina sama in se je na žvekalni ploskvi pokazal kanal pulpe. Velika večina medvedov je dosegla srednjo velikost. Med samci so bili zastopani tudi zelo veliki in močni medvedi. Toda med odraslimi je bilo nekaj zelo majhnih samic, ki so jih svoj čas imeli za pritlikave oblike. Danes vemo, da je pri jamskih medvedih spolni dimorfizem tako velik, da so pritlikavi tipi nekaj povsem normalnega.

S 738 kanini, ki so za zanesljivo določitev spola najbolj uporabni, se je dalo ugotoviti 441 samcev in 297 samic, kar ustreza razmerju 1,5 : 1. Za primerjavo naj navedem tu le jamo Drachenhöhle na Zgornjem Štajerskem, kjer je bilo razmerje med samci in samicami v spodnjih jamskih plasteh približno 1 : 1, v srednjih 2 : 1, medtem ko v zgornjih 3 : 1. Močno prevladanje samcev nad samicami, kakršno se je pokazalo v zgornjih plasteh, ima Ehrenberg za znamenje degeneracije (1931).

Z velikim številom ostankov se je dala dognati precejšnja variabilnost, ki je posebno značilna za jamskega medveda. Ta je vidna predvsem na zobeh. Največjo variabilnost je opaziti pri M^2 in M_3, medtem ko pri kaninih in incizivih najmanjšo. Če upoštevamo pri tem še druge skeletne elemente in razen tega njih drugačne posebnosti, moremo reči, da je jamski medved iz Mokriške jame dosegel dokajšnjo stopnjo specializacije.

Med ostanki jamskih medvedov iz Mokriške jame so abnormitete razmeroma redke, pač pa so patološki primeri številnejši. Poleg ankiloze in spondiloze na vretencih so predvsem številne poškodbe na sprednjih ekstremitetah. Luksacije na radiusih so povzročile periostitis ossificans. Na nekaterih ulnah so zaradi tega nastale večje deformacije. V nekih primerih se je dala ugotoviti psevdartroza kot posledica frakture, spremembe na nekaterih metapodijih pa kažejo na artritis. Skoraj ni dvoma, da so poškodbe na spodnjih čeljustnicah in na sprednjih ekstremitetah, ki jih je največ, pretrpeli starejši medvedi v boju z mlajšimi, močnejšimi samci. Kar se tiče drugih bolezenskih primerov (arthritis deformans, spondylosis deformans in še nekaterih), jih štejemo med starostne pojave. Zato o kaki degeneraciji jamskega medveda iz Mokriške jame še ne moremo govoriti.

V Potočki zijalki je bilo odkritih še več ostankov jamskega medveda kakor v Mokriški jami. Po cenitvi S. Brodarja, ki je vodil vsa tamkajšnja izkopavanja, so pripadali nad 1000 individuom. Ves ta bogati material je bil žal pri bombardiranju Celja, kjer je bil shranjen v tamkajšnjem gimnazijskem poslopju, med zadnjo vojno docela uničen razen nekaj kosti, ki jih hrani geološko-paleontološki inštitut na univerzi v Ljubljani. Glede na to, da pripada favna iz Potočke zijalke v glavnem prav tako prvi würmski interstadialni dobi kakor favna iz Mokriške jame, in glede na to, da sta paleolitski postaji oddaljeni samo 17 km zračne črte, morejo ugotovitve na ostankih jamskega medveda iz Mokriške jame veljati bolj ali manj tudi za jamskega medveda iz Potočke zijalke.

Prvi würmski interstadialni dobi pripada nadalje favna, ki je bila odkrita v Betalovem spodmolu. Med njo je zastopan alpski svizec, voluhar (*Arvicola*

sp.), jamski medved, hermelin, lisica, planinski zajec, divja svinja, navadni jelen, orjaški jelen, los in natančneje nedoločljiv bovid.

Med istodobno favno iz Parske golobine so ugotovljeni alpski svizec, jamski medved, planinski zajec in nedoločljiv bovid.

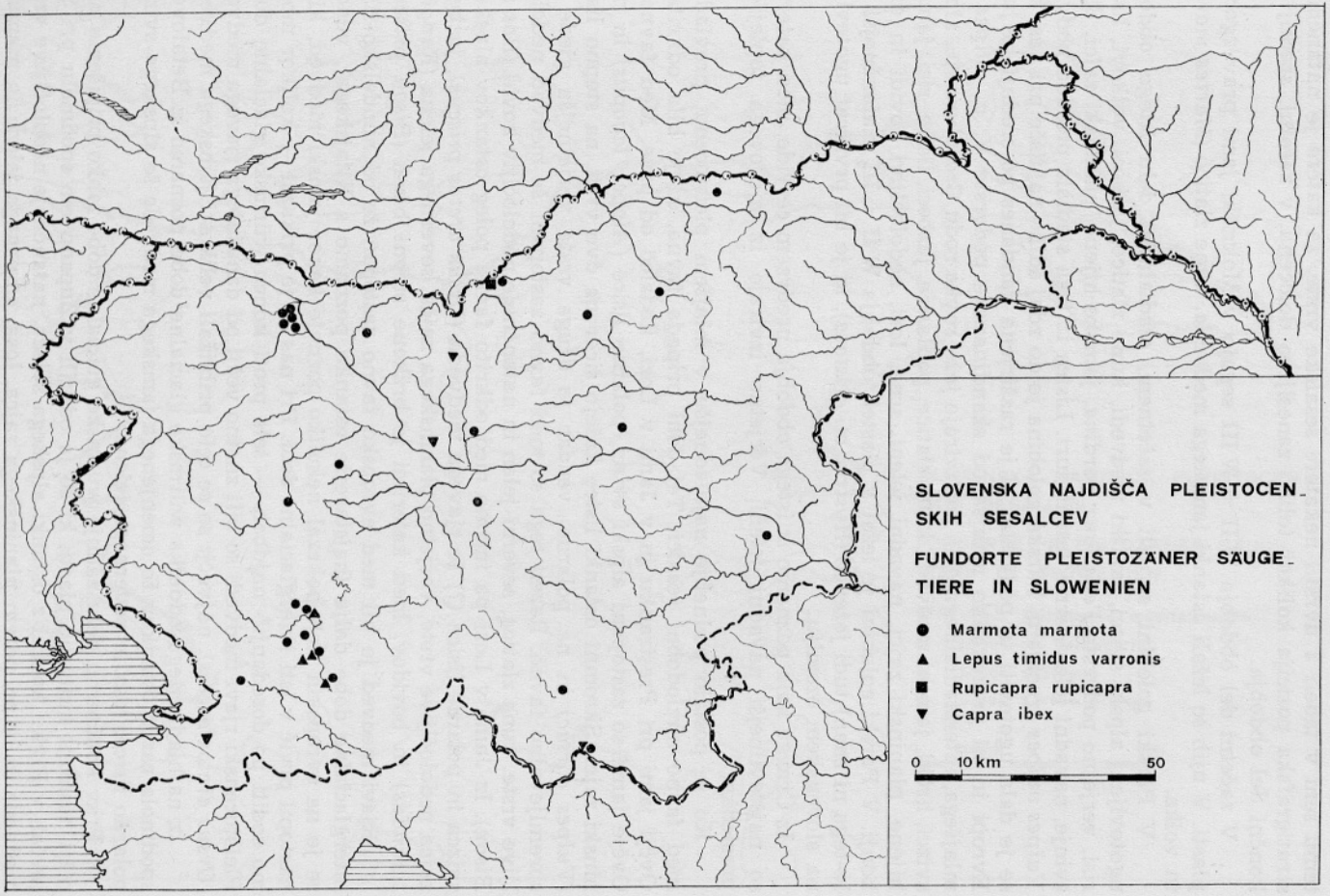
Iz Jame pri Črnem kalu poznamo iz prve würmske interstadialne dobe ostanke jamskega medveda, jamske hijene, navadnega jelena, srne, stepnega bizona *(Bison priscus)*, tura, kozoroga, nosorogove vrste *Dicerorhinus kirchbergensis* in divjega konja. Navedena vrsta nosoroga je živela v srednji Evropi samo do konca zadnje interglacialne dobe, medtem ko v južni še v würmski dobi. Ostanki nosoroga iz Jame pri Črnem kalu dokazujejo potemtakem, da je bilo takrat v okolici jame še precej toplo podnebje. Iz više ležeče plasti je ugotovljena vrsta sesalcev *(Microtus* cf. *arvalis, Vulpes vulpes, Cervus elaphus, Capreolus capreolus)*, ki naj bi spadali v mlajšo würmsko dobo, deloma v pozno glacialno dobo.

Kozoroge poznamo razen iz Mokriške jame in Jame pri Črnem kalu še iz jame nad Rašico pri Črnučah in iz Jame treh bratov pri Brodu ob Kolpi (gl. karto 3), a jim natančnejše geološke starosti ne moremo določiti. Glede na to, da so bili kozorogi prvotno rupikoli bovidi (cf. C o u t u r i e r, 1958) je razumljivo, da najdemo njihove ostanke tudi v nižinskih paleolitskih postajah. V visokogorska področja naj bi se po C o u t u r i e r u naselili šele v najmlajši dobi, toda najdba iz Mokriške jame dokazuje, da so prišli kozorogi v take kraje vsaj že v prvi würmski interstadialni dobi.

Med pleistocenskimi bizonovimi ostanki ni bilo pri nas do nedavnega še nikjer najti delov rožnic, ki edine omogočajo zanesljivo specifično determinacijo. Kljub temu sem prištel vse bizonove najdbe stepni vrsti *Bison priscus*, ker je bila takrat po vsej srednji in južni Evropi zelo razširjena, medtem ko je bila druga, gozdna vrsta s krajšimi rogovi, *Bison schoetensacki*, redka in je znana do zdaj le iz maloštevilnih najdišč severnega dela srednje Evrope. Odkritje bizonove desne rožnice s precejšnjim frontalnim delom lobanje v glineni plasti ob Lešanščici na parceli Črnica, približno 1 km južnozahodno od Leš, sredi junija 1973 je bilo zaradi tega zelo dobrodošlo. S to najdbo je dokazan obstoj stepne bizonove vrste na Slovenskem. Velikost rožnice (njen obseg na bazi 365 mm, vertikalni premer na bazi 107 mm, horizontalni premer na bazi 112 mm, ravna dolžina rožnice od baze do konice 359 mm, dolžina ob zunanji oz. spodnji krivini 623 mm, dolžina ob notranji ali zgornji krivini 480 mm) kaže na močnega samca. Medialna sutura ob desni frontalni kosti, ki še ni trdno spajala desni in levi frontale, pa dokazuje, da bizon ni bil še popolnoma odrasel.

Na karti 1 sem kot najdišča stepne bizonove vrste označil le tista, katerih ostanke je bilo možno vsaj generično determinirati.

Druge würmske stadialne in druge würmske interstadialne dobe, ki sta v nekaterih naših najdiščih skoraj gotovo tudi zastopani, favnistično in sedimentološko ni bilo mogoče povsod zanesljivo določiti. Zato tudi zadnja (tretja) würmska stadialna doba, ki je bila do zdaj domnevana v nekaterih paleolitskih postajah, ni vselej povsem dokazana. Zaradi tega se mi zdi najprimerneje, da združimo drugo in tretjo stadialno dobo z vmesno interstadialno v eno stratigrafsko enoto (W II + W III). Kjer so s tako stratigrafsko označbo omenjene najdbe sesalskih vrst, je seveda mišljen samo del navedenega razdobja. Kljub

SLOVENSKA NAJDIŠČA PLEISTOCENSKIH SESALCEV
FUNDORTE PLEISTOZÄNER SÄUGETIERE IN SLOWENIEN
Marmota marmota
Lepus timidus varronis
Rupicapra rupicapra
Capra ibex
0
10 km
50

temu sem v tabeli 3 uvrstil nekatere sesalske vrste, za katere je natančnejša stratigrafska pozicija kolikor toliko zanesljivo določena, v začetni, srednji ali končni del obdobja.

V začetni del obdobja W II + W III segajo v Mokriški jami prav zgornje plasti. V njih so ležali ostanki jamskega medveda, kune zlatice *(Martes martes)* in volka.

V Parski golobini so bili v začetnem, stadialnem delu istega obdobja ugotovljeni alpski svizci, jamski medvedi, kune zlatice, jazbeci, volkovi, lisice, risi, verjetno podvrste *Felis lynx pardina,* jamske hijene, planinski zajci, divje svinje, navadni jeleni, srne, losi in turi. Lisica iz tega stadiala pripada podvrsti *Vulpes vulpes crucigera.* Parska golobina je do zdaj edino najdišče pri nas, kjer se je dala ugotoviti ta podvrsta, ki je razširjena dandanes po srednji in južni Evropi in ki je nekoliko manjša od skandinavske podvrste *V. v. vulpes.* Iz mlajšega, interstadialnega dela pa izvirajo ježi, rovke rodu *Crocidura* sp., alpski svizci, hrčki, jamski medvedi, kune zlatice, podlasice, jazbeci, lisice, risi, jamske hijene, planinski zajci, navadni jeleni, srne, losi, nedoločljivi bovidi in divji konji. V Parski golobini je ležal v plasteh obdobja W II + III (natančnejši del le-tega ni znan) tudi ježevec (*Hystrix* cf. *cristata*), ki je bil prvikrat ugotovljen na slovenskem ozemlju.

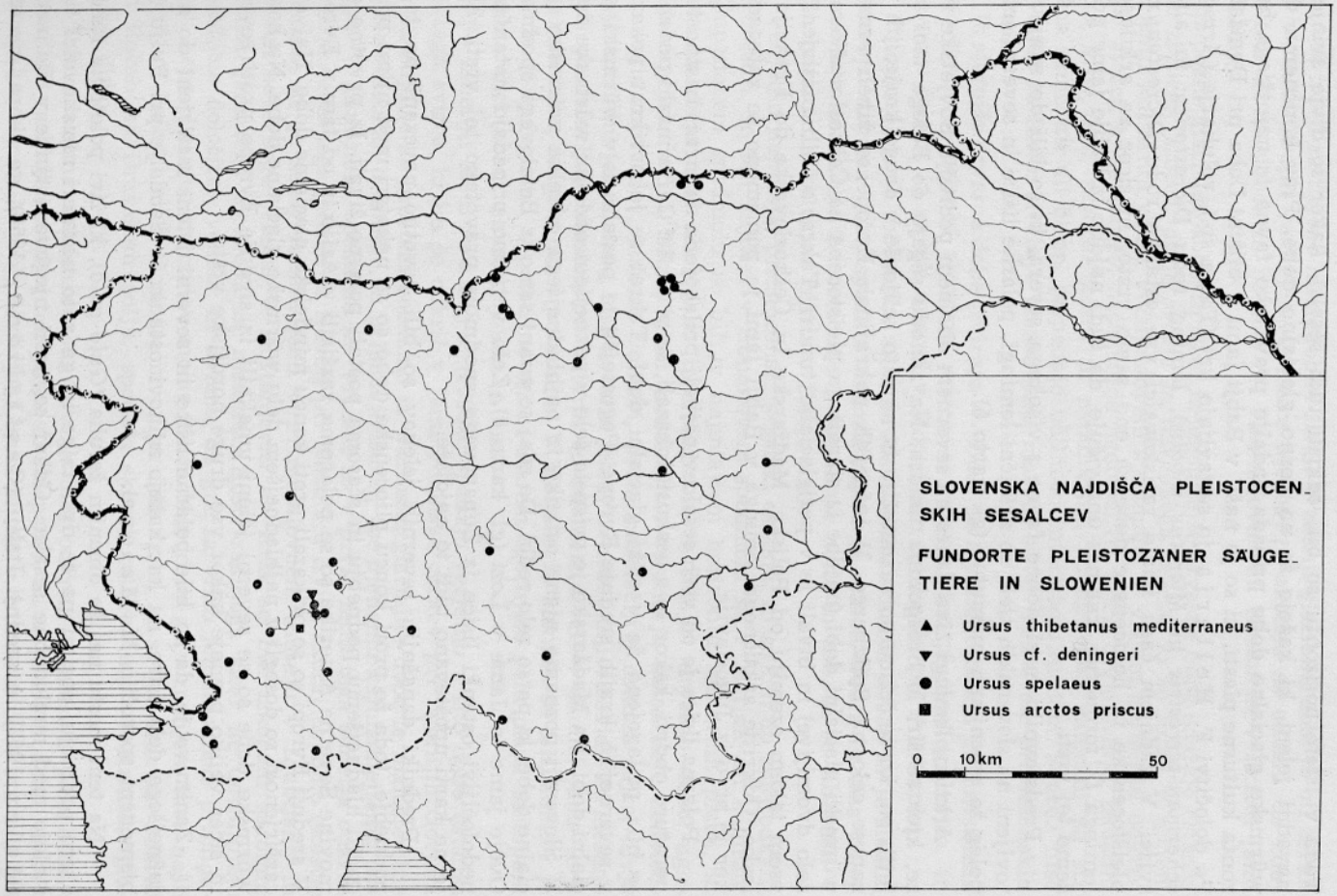
Iz Črnega kala poznamo iz istega obdobja predvsem cervide, med katerimi so najštevilnejši navadni jeleni. Verjetno izvirajo iz njegovega toplejšega presledka.

Ko je postalo podnebje najhladnejše v mlajšem pleistocenu, prevladajo med favno mrzlodobni sesalci. Tej dobi pripada favna, ki je bila odkrita v Ovčji jami pri Prestranku in v Jami v Lozi, nedaleč od prve. Med favno iz Ovčje jame so zastopani alpski svizci, polarne lisice *(Alopex lagopus)* in planinski zajci. Skromni ostanki lisice kažejo sicer na dve vrsti, na stepno lisico *(Vulpes corsac)* in na polarno, vendar je druga vrsta verjetnejša glede na spremljevalno favno. Razen tega so med favno zastopani še medved nedoločljive vrste, kuna zlatica, severni jelen in natančneje nedoločljiv bovid (*Bos* seu *Bison*). Iz Jame v Lozi pa imamo med odkrito favno poleg ostankov alpskega svizca in polarne lisice (?) še rjavega medveda *(Ursus arctos priscus),* jazbeca, zajca nedoločljive vrste, verjetno planinskega zajca, severnega jelena *(Rangifer tarandus)* in bovidov, med katerimi je bržkone stepni bizon *(Bison priscus).*

Rjavi medved je bil med evropsko favno zastopan že od mindelsko-riške interglacialne dobe dalje (najstarejše ostanke poznamo s Kitajskega), vendar se je na evropskih tleh pokazal nekoliko pozneje kakor jamski medved, ki je nastopil prvič v isti interglacialni dobi. Pri nas se je prikazal — kolikor moremo soditi po dosedanjih najdbah — šele proti koncu würmske glacialne dobe. Pleistocenski rjavi medvedi so bili znatno večji od današnjega rjavega medveda *(Ursus arctos arctos),* največji so se celo približali velikosti jamskega medveda.

Iz najhladnejšega oddelka würmske glacialne dobe poznamo iz Betalovega spodmola razen ostankov že omenjenega jamskega medveda še alpskega svizca, polarno lisico, losa in severnega jelena.

Prav končnemu delu zadnje würmske glacialne dobe lahko pripišemo najnižji horizont kulturne plasti, ki so jo odkrili v Županovem spodmolu pri Sajevčah v Pivški kotlini z ostanki alpskega svizca, natančneje nedoločljive vrste medveda in lisice, potem planinskega zajca, losa, severnega jelena in mamuta.

SLOVENSKA NAJDIŠČA PLEISTOCENSKIH SESALCEV
FUNDORTE PLEISTOZÄNER SÄUGETIERE IN SLOWENIEN
Ursus thibetanus mediterraneus
Ursus cf. deningeri
Ursus spelaeus
Ursus arctos priscus
0
10 km
50

Toda v istem horizontu so bili odkriti tudi sesalci, kakor so divje svinje in navadni jeleni, ki kažejo že na pozno glacialno dobo. Prav končnemu delu würmske glacialne dobe pripada nadalje prav tako favna iz najnižjega horizonta kulturne plasti, ki so jo našli v Babji jami v bližini Doba pri Domžalah. Po določitvi F. Hellerja jo sestavljajo krt (*Talpa* sp.), voluharja (*Arvicola scherman-terrestris* in *Microtus nivalis*), leming rodu *Dicrostonyx* in alpski svizci. V zadnjem času imajo raziskovalci vse ostanke rodu *Dicrostonyx* iz pleistocenske in holocenske dobe za eno samo vrsto, in sicer za arktičnega leminga *D. torquatus*, kar nas upravičuje, da tudi najdbo iz Babje jame pripišemo tej vrsti.

Predstavniki mrzlodobne favne z visokega severa, ki so bili do zdaj ugotovljeni na slovenskih tleh, so arktični lemingi, polarne lisice in severni jeleni poleg že omenjenih mamutov (gl. karto 5).

Arktični lemingi žive danes na severnem obalnem področju Sovjetske zveze, kjer se širi le brezgozdna tundra. Na zahodu segajo do Belega morja, v letih pa, ko se čezmerno razmnožijo in se zato selijo še v druge kraje, jih pot zanese celo na Spitzberge. V južnejših pokrajinah Evrope so živeli samo v würmski glacialni dobi (najdbe iz starejšega pleistocena na Češkoslovaškem so zelo dvomljive) in bivali le v periglacialni tundri. Takrat so bili razširjeni na vsem takem ozemlju od Poljske, Madžarske in Češkoslovaške do Francije in Irske. Odkritje arktičnega leminga v Babji jami je pomembno še zategadelj, ker je prvo iz Jugoslavije.

Polarna lisica je od vseh sesalcev najbolj prilagojena na mraz. Lastno temperaturo obdrži, kakor so s poskusi dokazali, še pri -80^0 C. Na mrzlo podnebje je bila prilagojena že v riški glacialni dobi. Takrat se je prvikrat pokazala v severnejših krajih srednje Evrope. Pogostejša je postala tu v würmski glacialni dobi. Na Madžarsko je prispela šele v poznejšem oddelku würmske dobe. V Sloveniji poznamo njene ostanke iz najhladnejšega oddelka würmske glacialne dobe, ki pa so zelo redki. Do zdaj so znani samo iz Betalovega spodmola, Ovčje jame in Jame v Lozi (gl. karto 5). Zelo verjetno pripadajo natančneje nedoločljivi ostanki lisice iz Županovega spodmola prav tako tej vrsti. Zato je na karti upoštevano tudi to najdišče.

Predniki današnjih severnih jelenov so bili prvotno navezani na toplo podnebje, toda že proti koncu pliocenske dobe so se nekateri med njimi prilagodili hladnejšemu podnebju in sčasoma postali polarne živali. Iz prvotne domovine Severne Amerike so se polagoma razširili v Azijo in od tam v Evropo. V srednji Evropi so se prikazali proti koncu mindelske glacialne dobe. Največjo razširjenost so dosegli v najhladnejšem delu würmske glacialne dobe. Na koncu würmske dobe so se severni jeleni umaknili iz srednje Evrope proti severu, in sicer veliko pozneje kakor vse druge nordijske vrste.

Zanimivo je, da so bile polarne lisice in severni jeleni razširjeni do najjužnejšega dela Istre, na kar kažejo njihovi ostanki iz Šandalje pri Pulju (po pismenem sporočilu M. Maleza).

Na tem mestu naj še omenim žeruha *(Gulo gulo)*, ki živi poleti na tundrskem področju, pozimi pa se drži tajge in ga zato nekateri raziskovalci tudi štejejo med mrzlodobne sesalce. Odkar so našli njegove ostanke v Dalmaciji (Malez, 1962) in srednji Italiji (Castiglione, 1958), ga skoraj ne mo-

remo več imeti za tipično mrzlodobno žival. V zadnji glacialni dobi je bil žeruh tudi v naših krajih razširjen. Ostanke njegovega okostja so odkrili do zdaj v nekem 82 m globokem breznu pri Kostanjevici na Krasu in v Križni jami pri Ložu.

Iz pozne glacialne dobe, in sicer iz najstarejše dryasne dobe izvirajo ostanki kune zlatice, jazbeca, divje svinje in navadnega jelena, ki so ležali v nižjem horizontu kulturnih plasti v Županovem spodmolu. V višjem horizontu odkriti alpski svizci, kune zlatice, natančneje nedoločljivi zajci, divje svinje, navadni jeleni, srne, losi, severni jeleni in nedoločljivi bovidi, med katerimi pa sta možna samo tur ali bizon, pripadajo böllinški interstadialni dobi. Seveda niso vse vrste te favne živele v istem času, marveč so se menjavale pri sezonskih selitvah.

Iz starejše dryasne dobe izvirajo — sodeč po sedimentoloških in floristični ugotovitvah — ostanki alpskega svizca, zajca, verjetno planinskega zajca, in severnega jelena, ki so bili odkriti v Zakajenem spodmolu pri Prestranku.

V toplo obdobje (böllinška ali allerödska interstadialna doba), ki je sledilo najstarejši dryasni dobi, spadajo ostanki alpskega svizca, bobra in losa poleg natančneje nedoločljivih cervidnih in bovidnih kosti in zob, ki so jih našli v višjih horizontih kulturne plasti v Babji jami.

Verjetno najmlajši pleistocenski sesalski ostanki, ki so bili do zdaj odkriti v Sloveniji, so bili najdeni v Županovem spodmolu in v Matjaževih kamrah. V Županovem spodmolu so bili v najmlajšem horizontu kulturnih plasti, ki spada na mejo med allerödsko interstadialno in mlajšo dryasno dobo, ugotovljeni alpski svizci, bobri, hrčki, nedoločljivi voluharji, natančneje nedoločljive vrste medvedov, jazbeci, volkovi, lisice, nedoločljivi ostanki zajca, divje svinje, navadni jeleni, srne, losi, severni jeleni in nedoločljivi bovidi. To mešano favno predstavljajo sesalci, od katerih so nekateri živeli v okolici jame le v zimskem času, drugi samo v poletnem. V Matjaževih kamrah so bili, kolikor je bilo do zdaj dognano, v približno enako starem zgornjem delu plasti zastopani alpski svizci, bobri, navadni jeleni in losi.

Po mnenju M. B r o d a r j a (1966 a) spadajo verjetno v isto dobo ostanki alpskega svizca, ki jih je odkril v jami Poljšiška cerkev pri Zgornjih Gorjah.

Iz najdišč na prostem poznamo iz würmske glacialne dobe le maloštevilne najdbe sesalskih ostankov, ki pripadajo skoraj vse njenemu najhladnejšemu oddelku. V glini neke opekarne na Vrhniki so v prvih letih tega stoletja odkrili rogovje severnega jelena. Iz Nevelj pri Kamniku izvira skoraj popolno okostje mamuta, ki je sedaj razstavljeno v Prirodoslovnem muzeju v Ljubljani, in ostanek severnega jelena. V Kostanjevici ob Krki so bili izkopani skromni ostanki jamskega medveda in mamuta. Kosti zadnjega sicer ne dovoljujejo specifične določitve, vendar ni dvoma, da gre za vrsto *Mammonteus primigenius*. Lepo ohranjen mamutov molar (desni M_3), ki so ga v zadnjem času našli v potoku Lešnici blizu Ormoža, in molar iste vrste, ki so ga nedavno odkrili pri Račah na Dravskem polju, spadata skoraj gotovo tudi v würmsko glacialno dobo.

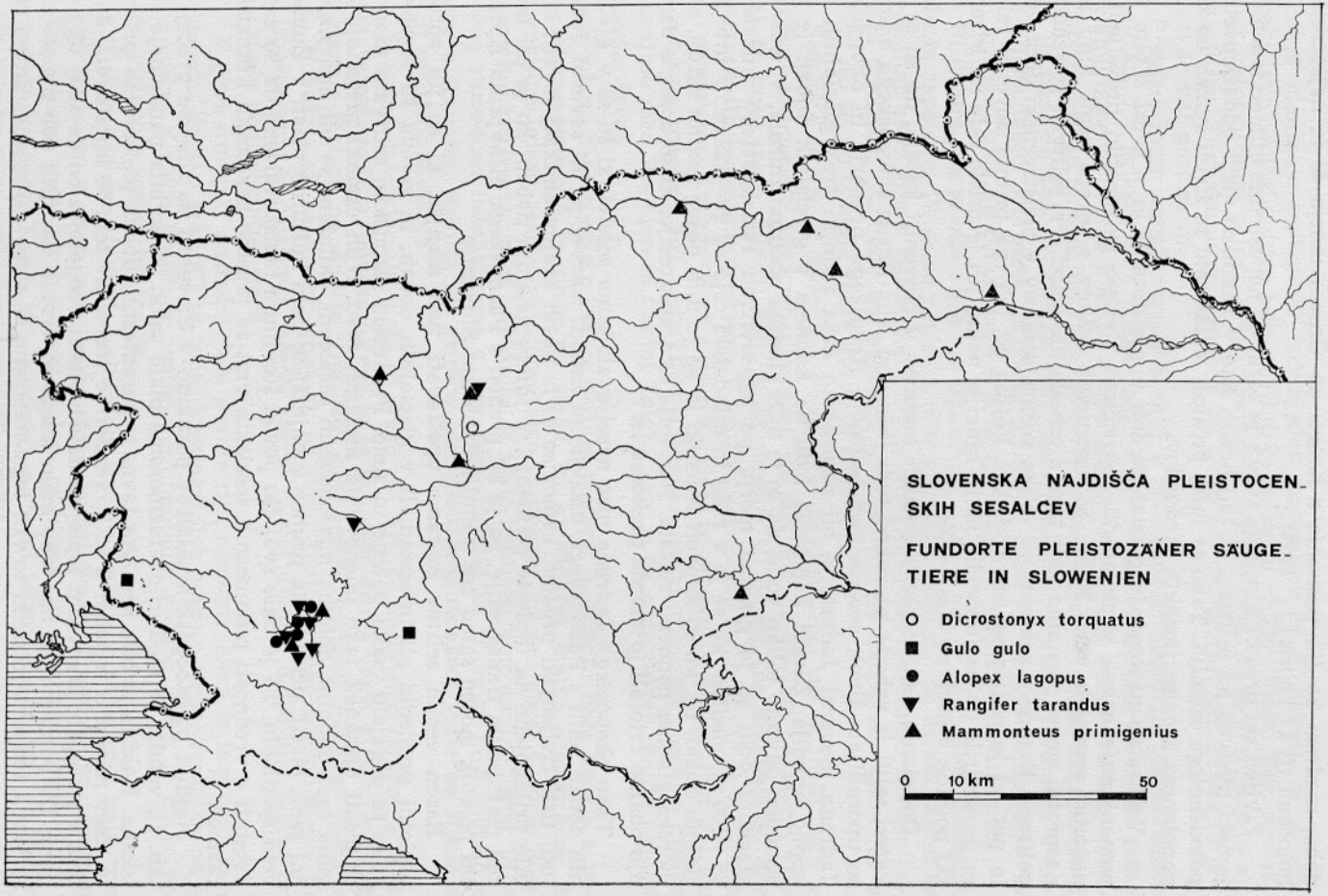
Velika večina sesalskih ostankov je bila odkrita v plasteh paleolitskih postaj. Po razbitih kosteh v teh postajah sklepamo, da se je ledenodobni človek ukvarjal z lovom. Najbolj razširjeni lovni živali v würmski dobi sta bili pri

nas, kolikor moremo sklepati po dosedanjih najdbah, alpski svizec in še v večji meri jamski medved. Seveda pračlovek ni zanemarjal drugih živali, če jim je le mogel priti do živega.

V Sloveniji poznamo do zdaj 25 najdišč svizcev (gl. karto 3). Ta so: Potočka zijalka, Mornova zijalka pri Šoštanju, Špehovka pri Zgornjem Doliču, Jama pod Herkovimi pečmi na Kozjaku, Ajdovska jama pri Nemški vasi nedaleč od Krškega, Ciganske jame pri Željnah, Jama treh bratov pri Brodu ob Kolpi, Javorje pri Ljubljani, Babja jama pri Dobu nedaleč od Domžal, Trbovlje, Laznikarjeva zijalka nad Golnikom, Dolgo brdo pri Gorjah, Zgornje Gorje, Poljšiška cerkev pri Zgornjih Gorjah, Podhom pri Bledu, Zagorice na Bledu, Matjaževe kamre ob Poljanski Sori med Rovtami in Žirmi, Črni vrh nad Polhovim gradcem, Betalov spodmol pri Postojni, Parska golobina pri Pivki, Županov spodmol pri Sajevčah v Pivški kotlini, Roška špilja v Škocjanskih jamah, pri Prestranku pa Jama v Lozi, Ovčja jama in Zakajeni spodmol. V nekaterih najdiščih od teh so se ohranili celo rovi in brlogi svizcev, tako v okolici Bleda na treh krajih, potem v Laznikarjevi zijalki, pri Javorju, pri Trbovljah, v Jami pod Herkovimi pečmi in v Ajdovski jami. V nekaterih brlogih so ležala skoraj celotna njihova okostja. Alpski svizci so se šele v mlajši würmski glacialni dobi tako razmnožili, da so prevladali nad vsemi vrstami takratne sesalske favne in se obdržali do konca pleistocenske dobe, če ne še nekoliko dalj. Kljub številnim najdiščem pa poznamo razmeroma malo njihovih kosti. To je razumljivo, če pomislimo, da so imeli svizci pri prehrani takratnega človeka v primeri z jamskim medvedom le podrejeno vlogo.

Jamski medved je znan do zdaj že iz 43 najdišč na Slovenskem (gl. karto 4 in tab. 1), ki deloma sovpadajo z onimi alpskega svizca. Med najdišči so zastopane večinoma jame, in sicer Jama pod Herkovimi pečmi na Kozjaku, Pečnikova luknja nad Radljami, pri Zgornjem Doliču Koprivška luknja, Jama pod vrhom Tisnika, Špehovka in Pilenca, nadalje Mornova zijalka pri Šoštanju, Potočka zijalka, Trbiška zijalka pri Lučah, Erjavčeva jama nad Lučami, Mokriška jama v Savinjskih Alpah, Planovska zijalka pri Nazarjih, Bezgečeva jama v Veliki Pirešici, Steska jama nad Žalcem, Glija jama pri Planini nedaleč od Šentjurja pri Celju, Njivice pri Radečah, Ajdovska jama pri Nemški vasi nedaleč od Krškega, Kostanjevica ob Krki, Srednji kevderc pri Predolah, Ajdovska hiša na Plešivici pri Šentjurju na Dolenjskem, Dolga jama pri Koblarjih na Kočevskem, Polična jama pri Žurgah ob Čabranki, Jama treh bratov pri Brodu ob Kolpi, Račička pečina pri Podgradu, Črni kal nad Koprom, Ločka jama pri Podpeči nedaleč od Črnega kala, Sveta jama pri Socerbu, Roška špilja v Škocjanskih jamah, Gorenja jama pri Povirju nedaleč od Divače, Luknja v Skali pri Razdrtem, Parska golobina pri Pivki, Jama na Furlanovem hribu pod Nanosom, Predjamska jama, Betalov spodmol in Otoška jama pri Postojni, Postojnska jama, Najdena jama pri Planini, Skednena jama na severnem robu Planinskega polja, Križna jama pri Ložu, Bele vode pri Dolenji Trebuši, Matjaževe kamre ob Poljanski Sori med Rovtami in Žirmi, Laznikarjeva zijalka nad Golnikom in Gorjuše na Pokljuki.

Kakor kažejo dosedanje najdbe iz naših najdišč, je bil jamski medved v prvi würmski stadialni dobi in prvi würmski interstadialni dobi najbolj pogosten in najbolj razširjen. Zadnji ostanki jamskega medveda segajo pri nas (v Betalovem spodmolu) le še v začetni del najhladnejšega oddelka würmske

SLOVENSKA NAJDIŠČA PLEISTOCENSKIH SESALCEV
FUNDORTE PLEISTOZÄNER SÄUGETIERE IN SLOWENIEN
Dicrostonyx torquatus
Gulo gulo
Alopex lagopus
Rangifer tarandus
Mammonteus primigenius
0 10 km 50

dobe, medtem ko jih poznamo s Krima ob Črnem morju še iz najstarejšega holocena (Bačinskij, 1962).

Življenjski prostor alpskega svizca je segal do neposredne bližine ledenikov, jamski medved pa je našel dovolj hrane šele v nekoliko večji oddaljenosti od poledenelega ozemlja. Tako se torej prostor, v katerem so živeli svizci, ne krije popolnoma z onim jamskih medvedov.

Večkratno nastopanje glacialnih dob v pleistocenu in v zvezi s tem tudi pomanjkanje hrane v nekaterih pokrajinah Evrope je sprožilo preseljevanje neštetih sesalskih vrst. Razen že omenjenih selitev s severa proti jugu in v nasprotni smeri poznamo tudi take z vzhoda na zahod. Pri selitvah iz vzhodnih pokrajin Evrope v zahodne je velika večina sesalcev v pleistocenski dobi ubrala pot, ki je vodila severno od Alp. Veliko od teh (na primer severni jeleni) se je razširilo do najjužnejših mej Francije, nekaj jih je prišlo celo na Pirenejski polotok v severno Katalonijo.

Dosedanje najdbe pleistocenskih sesalcev v Sloveniji kažejo, da so se nekateri selili iz vzhoda na zahod tudi južno od Alp. Razen slovenskega ozemlja so uporabljale živali seveda tudi področja Hrvaškega primorja in okopnelega Jadrana. Severni Jadran je bil namreč za časa zadnjih treh glacialnih dob kopno ozemlje. Zaradi kopičenja ledu na kopnem v glacialnih dobah je bilo oceanom odvzeto toliko vode, da se je njih gladina občutno znižala. V würmski glacialni dobi se je gladina morja po ugotovitvah raziskovalcev znižala za 75—100 m, medtem ko se je v riški in mindelski celo za 90—120 m. V interglacialnih dobah pa, ko so kopneli ledeniki in se je njih obseg znatno skrčil, se je morska gladina ponovno zvišala. Nastopile so transgresije, ki so dosegle današnjo obalno črto ali jo morda prekoračile.

Tako okopnelega Jadrana niso naseljevali samo sesalci, ki so se v glacialnih dobah selili s Panonskega nižavja na zahod, marveč je bil severni Jadran tudi tisti življenjski prostor, kamor so se iz naših krajev umikale živali, ki so bile prilagojene na toplejše podnebje. V interglacialnih dobah, ko je bil dosežen maksimum transgresije, pa je bil prehod s Panonskega nižavja na Apeninski polotok možen samo čez ozemlje današnje Slovenije.

Razen večjih selitev moramo upoštevati tudi manjše, ki so jih sprožili toplotni presledki ali interstadiali v glacialnih dobah, in seveda še sezonske, ki so se dogajale vsako poletje in zimo. Predvsem sezonskim selitvam moremo pripisati nastanek tako imenovanih mešanih favn. Njih ostanki pripadajo deloma toplodobnim, deloma mrzlodobnim sesalcem. Odloženi so bili marsikje v eni sami plasti, pri nas na primer v najnižjem delu kulturne plasti v Županovem spodmolu. To je dalo svoj čas povod številnim raziskovalcem, da so začeli dvomiti o vrednosti posameznih sesalskih vrst za presojo nekdanjih klimatskih razmer.

Najdišč pleistocenskih sesalcev poznamo v Sloveniji do zdaj že precej (gl. tab. 1), vendar je med njimi razmeroma malo takih, ki so bila natančneje raziskana. Kakšna je bila sesalska favna v posameznih dobah pleistocena pri nas, je sicer razvidno iz tabel 2 in 3, vendar je treba pri tem še upoštevati, da je bila v starejših, predvsem toplejših dobah znatno bogatejša od do zdaj ugotovljene. Da poznamo pri nas tako malo sesalskih vrst iz starejših dob pleistocena, so vzrok redke najdbe, ki so vrh tega večinoma še slabo ohranjene. Razen tega

marsikje manjkajo zastopniki žužkojedov, netopirjev in glodalcev, ki so bili v vsaki favni skoraj gotovo zelo številni, če ne sploh najštevilnejši. Taki drobni, komaj vidni ostanki se pri še tako skrbnem izkopavanju lahko spregledajo ali porazgubijo. Tem skupinam sesalcev bo treba pri prihodnjih raziskovanjih posvetiti še več pozornosti.

Pregled razširjenosti sesalskih vrst v posameznih oddelkih pleistocenske dobe (tab. 3 v prilogi) nam pokaže naslednje. Od villafranchija do vštete riške glacialne dobe so najdbe v naših krajih precej redke. Šele v zadnji interglacialni dobi se pričnó množiti tako, da dosežejo višek v prvi würmski interstadialni dobi, in sicer ne samo po številu vrst, marveč tudi po številu individuov. V naslednjih oddelkih würmske in pozne glacialne dobe pričenjajo najdbe bolj in bolj upadati, toda na koncu zadnje je opaziti zopet naraščanje števila vrst.

Ni dvoma, da je bila za favno optimalna doba v riško-würmskem interglacialnem razdobju. Ta pa se v našem pregledu ne pokaže morda zaradi takrat še premajhne naseljenosti paleolitskih lovcev ali, kar se zdi verjetneje, zavoljo puščanja živalskih ostankov na prostem, kjer so hitreje razpadali, kakor bi v jamah, ali so jih odnesle razne zveri in ujede.

Sesalska favna je, sodeč po dosedanjih najdbah (gl. tab. 2 in 3), šele v mlajšem pleistocenu tako mnogovrstna, da moremo na podlagi nekaterih vrst vsaj do neke mere določiti življenjski prostor ali biotop, na katerega so bile navezane ali mu dajale prednost. S tako problematiko se je ukvarjal v zadnjih letih predvsem Kuhn-Schnyder (1968) in se zato v naslednjem opiram na njegove izsledke. Pri ugotavljanju biotopa imam v mislih posebno kraško pokrajino med Postojno in Črnim kalom, kjer je do zdaj največ znanih najdišč sesalske favne.

Kuhn-Schnyder loči naslednje biotope: 1. tundro brez drevja z gosto talno vegetacijo in vlažnimi tlemi, ki so večkrat trajno zamrznjena, 2. subarktični iglasti gozd z vključno tajgo, 3. zmerni listnati gozd, 4. toplo kontinentalno stepo s travniki in pašniki, 5. toplo kontinentalno gozdno stepo, to je močno razredčen listnati gozd z vmesnimi pašniki in travniki in 6. puhlično stepo s travniki, pašniki ali grmičevjem. Nekatere sesalske vrste so živele v dveh različnih biotopih.

V zadnji interglacialni dobi so živeli pri nas, če odštejemo jamskega medveda, jamskega leva, jamsko hijeno in še nekatere druge vrste, ki kot ubikvisti za presojo biotopa ne pridejo v poštev, kirchberški nosorogi, navadni jeleni in losi. Ti kažejo ali na zmerni gozd ali na toplo kontinentalno gozdno stepo. Če pa upoštevamo še orjaškega jelena, skoraj ni več dvoma, da je bila takrat pri nas topla kontinentalna stepa.

V prvi würmski stadialni dobi govore risi, navadni jeleni in turi prav tako za zmerni listnati gozd ali za toplo kontinentalno gozdno stepo. Verjetno pa je bila takrat v naših krajih še vedno kontinentalna gozdna stepa, le da je postalo podnebje precej hladnejše.

V prvi würmski interstadialni dobi imamo, kakor že omenjeno, najraznovrstnejšo favno v vsem pleistocenu. Med takrat živečimi vrstami so zastopani hrčki, ježevci, divji konji, orjaški jeleni in bizoni, ki so mogli živeti samo v stepnih pokrajinah. Kune, risi, nosorogi, navadni jeleni, losi in turi pa kažejo, da je bila ta stepa topla kontinentalna gozdna.

Tabela — Tabelle 1

NAJDIŠČA PLEISTOCENSKIH SESALCEV NA SLOVENSKEM
FUNDORTE PLEISTOZÄNER SÄUGETIERE IN SLOWENIEN

Najdišča — Fundorte	Vrste sesalcev — Säugetierarten
Ajdovska hiša na Plešivici pri Šentjurju na Dolenjskem	*Ursus spelaeus* MP
Ajdovska jama pri Nemški vasi nedaleč od Krškega	*Marmota marmota, Ursus spelaeus, Cervus elaphus* W
Babja jama pri Dobu nedaleč od Domžal	*Marmota marmota, Castor fiber, Alces alces, Bos* seu *Bison* PG *Talpa* sp., *Microtus nivalis, Arvicola scherman-terrestris, Dicrostonyx torquatus, Marmota marmota* W II + W III
Bele vode pri Spodnji Trebuši	*Ursus spelaeus* MP
Beričevo pri Ljubljani	*Mammonteus primigenius* W
Betalov spodmol pri Postojni	*Cricetus cricetus, Capreolus capreolus* PG *Marmota marmota, Ursus spelaeus, Alopex lagopus, Alces alces, Rangifer tarandus* W II + W III *Arvicola* sp., *Marmota marmota, Ursus spelaeus, Mustela erminea, Vulpes vulpes, Lepus timidus varronis, Sus scrofa, Cervus elaphus, Megaloceros giganteus, Alces alces, Bos* seu *Bison* W I/II *Marmota marmota, Lepus timidus varronis* W I *Ursus spelaeus, Canis lupus, Vulpes vulpes, Crocuta crocuta spelaea, Sus scrofa, Cervus elaphus, Megaloceros giganteus, Alces alces, Dicerorhinus kirchbergensis* R/W *Ursus* cf. *deningeri, Ursus spelaeus* R

Bezgečeva jama v Veliki Pirešici	*Ursus spelaeus* MP
Bobovek pri Kranju	*Mammonteus primigenius* R
Ciganske jame pri Željnah	*Marmota marmota, Rangifer tarandus* W II + W III
Češnjevek pri Velesovem	*Bison priscus* MP
Črni kal nad Koprom	*Microtus* cf. *arvalis, Vulpes vulpes, Cervus elaphus, Capreolus capreolus* PG *Cervus elaphus, Capreolus capreolus* W II + W III *Ursus spelaeus, Crocuta crocuta spelaea, Cervus elaphus, Capreolus capreolus, Bison priscus, Bos primigenius, Capra ibex, Dicerorhinus kirchbergensis, Equus* sp. W I/II *Clethrionomys glareolus, Vulpes vulpes, Panthera spelaea, Bos primigenius* W I *Crocidura* sp., *Ursus spelaeus, Canis lupus, Panthera spelaea, Crocuta crocuta spelaea* R/W *Microtus* sp., *Ursus spelaeus, Capreolus* cf. *süssenbornensis* R
Črnica ca. 1 km južnozahodno od Leš	*Bison priscus* MP
Črni vrh nad Polhovim gradcem	*Marmota marmota* W
Dolarjeva jama pri Logatcu	*Dicerorhinus kirchbergensis* R/W ?
Dolga jama pri Koblarjih na Kočevskem	*Ursus spelaeus* MP
Dolgo brdo pri Gorjah	*Marmota marmota* W ali PG
Erjavčeva jama nad Lučami	*Ursus spelaeus* MP
Glija jama pri Planini nedaleč od Šentjurja pri Celju	*Ursus spelaeus* MP

Najdišča — Fundorte	Vrste sesalcev — Säugetierarten
Gorenja jama pri Povirju nedaleč od Divače	*Ursus spelaeus* MP
Gorjuše na Pokljuki	*Ursus spelaeus* MP
Jama nad Rašico pri Črnučah	*Capra ibex* W?
Jama na Furlanovem hribu pod Nanosom	*Ursus spelaeus* MP
Jama pod Herkovimi pečmi na Kozjaku	*Marmota marmota, Ursus spelaeus* W I/II
Jama pod vrhom Tisnika pri Zgornjem Doliču	*Ursus spelaeus* MP
Jama treh bratov pri Brodu ob Kolpi	*Marmota marmota, Ursus spelaeus, Capra ibex* W
Jama v Lozi pri Orehku	*Marmota marmota, Ursus arctos priscus, Meles meles, Alopex lagopus?, Lepus timidus varronis?, Rangifer tarandus, Bison priscus?* W II + W III
Janžev vrh pri Vuhredu ob Dravi	*Mammonteus primigenius* R
Javorje pri Ljubljani	*Marmota marmota* W
Kamnitnik pri Škofji Loki	*Castor fiber, Dicerorhinus kirchbergensis* R/W
Koprivška luknja pri Zgornjem Doliču	*Ursus spelaeus* W I/II
Kostanjevica na Krasu	*Gulo gulo* W II + W III

Kostanjevica ob Krki	*Ursus spelaeus, Mammonteus primigenius* W II + W III
Križna jama pri Ložu	*Ursus spelaeus, Martes* aff. *foina, Canis lupus* MP *Gulo gulo* W II + W III
Laznikarjeva zijalka nad Golnikom	*Marmota marmota, Ursus spelaeus* W
Lesno brdo pri Drenovem griču	*Panthera spelaea* N
Lešnica v bližini Ormoža	*Mammonteus primigenius* W
Limbuš pri Mariboru	*Mammonteus primigenius* W
Ljubljana-Vič	*Praealces* aff. *gallicus* V
Ločka jama pri Podpeči nedaleč od Črnega kala	*Ursus spelaeus* MP
Luknja v Skali pri Razdrtem	*Ursus spelaeus* MP
Matjaževe kamre ob Poljanski Sori med Rovtami in Žirmi	*Marmota marmota, Castor fiber, Cervus elaphus, Alces alces* AI/MD *Ursus spelaeus, Canis lupus, Cervus elaphus* W I
Mokriška jama v Savinjskih Alpah	*Ursus spelaeus, Martes martes, Canis lupus* W II + W III *Ursus spelaeus, Canis lupus, Panthera spelaea, Capra ibex* W I/II *Ursus spelaeus* W I
Mornova zijalka pri Šoštanju	*Marmota marmota, Ursus spelaeus* W I
Najdena jama pri Planini	*Ursus spelaeus* MP

Najdišča — Fundorte	Vrste sesalcev — Säugetierarten
Nevlje pri Kamniku	*Rangifer tarandus, Mammonteus primigenius* W II + W III
Njivice pri Radečah	*Ursus spelaeus* W I
Očeslavci v Prlekiji	*Megaloceros giganteus* MP
Otoška jama pri Postojni	*Microtus nivalis, Ursus spelaeus* W I/II
Ovčja jama pri Prestranku	*Marmota marmota, Ursus* sp., *Martes martes, Alopex lagopus, Lepus timidus varronis, Rangifer tarandus, Bos* seu *Bison* W II + W III
Parska golobina pri Pivki	*Arvicola terrestris, Putorius putorius, Capra* sp. MP *Erinaceus europaeus, Crocidura* sp., *Marmota marmota, Cricetus cricetus, Hystrix* cf. *cristata, Ursus spelaeus, Martes martes, Mustela nivalis, Meles meles, Canis lupus, Vulpes vulpes crucigera, Felis lynx pardina, Crocuta crocuta spelaea, Lepus timidus varronis, Sus scrofa, Cervus elaphus, Capreolus capreolus, Alces alces, Bos primigenius, Equus* sp. W II + W III *Marmota marmota, Ursus spelaeus, Lepus timidus varronis, Bos* seu *Bison* W I/II *Marmota marmota, Ursus spelaeus, Canis lupus, Felis lynx, Lepus timidus varronis, Cervus elaphus* W I
Pečnikova luknja nad Radljami	*Ursus spelaeus* MP
Pilenca pri Zgornjem Doliču	*Ursus spelaeus* MP
Planovska zijalka pri Nazarjih	*Ursus spelaeus* MP

Podhom pri Bledu	*Marmota marmota* PG ?
Polica pri Naklem	*Bos primigenius* MP
Polična jama pri Žurgah ob Čabranki	*Ursus spelaeus* W
Poljšiška cerkev pri Zgornjih Gorjah	*Marmota marmota* AI/MD
Postojnska jama	*Ursus spelaeus, Mammonteus primigenius* ? W II + W III *Ursus spelaeus, Megalocerus giganteus?, Bos* seu *Bison* W I/II Rodentia, *Ursus spelaeus, Canis lupus, Equus* sp. W I *Panthera spelaea, Crocuta crocuta spelaea* MP *Hippopotamus antiquus* G/M
Potočka zijalka	*Sorex minutus, S. araneus, S. alpinus, Crocidura* sp., *Talpa europaea, Myotis myotis, Marmota marmota, Muscardinus avellanarius, Glis glis, Microtus arvalis, M. agrestis, M. nivalis, Arvicola* aff. *scherman, Pitymys subterraneus* ?, *Ursus spelaeus, Mustela* sp., *Canis lupus, Vulpes vulpes, Lepus europaeus, Cervus elaphus, Rupicapra rupicapra* W I/II *Sorex minutus, S. araneus, S. alpinus, Crocidura* sp., *Talpa europaea, Myotis myotis, Vespertilio serotinus* ?, *Muscardinus avellanarius, Glis glis, Microtus arvalis, M. nivalis, Arvicola* aff. *scherman, Pitymys subterraneus* ?, *Ursus spelaeus, Mustela nivalis, Felis lynx* W I
Predjamska jama	*Ursus spelaeus* MP
Rače na Dravskem polju	*Mammonteus primigenius* W
Račička pečina pri Podgradu	*Ursus spelaeus* MP

Najdišča — Fundorte	Vrste sesalcev — Säugetierarten
Risovec pri Postojni	*Castor fiber, Cervus* sp., *Alces alces, Dicerorhinus* sp. M/R?
Roška špilja v Škocjanskih jamah	*Marmota marmota,* Microtinae, *Ursus spelaeus, Bos* seu *bison* W II + W III ali PG
Skednena jama ob severnem robu Planinskega polja	*Ursus spelaeus* MP
Srednji kevderc pri Predolah	*Ursus spelaeus* MP
Steska jama nad Žalcem	*Ursus spelaeus* MP
Sveta jama pri Socerbu	*Ursus spelaeus* MP
Špehovka pri Zgornjem Doliču	*Marmota marmota, Ursus spelaeus* W I/II
Trbiška zijalka pri Lučah	*Ursus spelaeus* MP
Trbovlje	*Marmota marmota* W
Velenje	*Mastodon arvernensis, M. borsoni* V
Vrhnika	*Rangifer tarandus* W
Vrhovlje pri Repentaboru	*Ursus thibetanus mediterraneus* SP
Zagorice na Bledu	*Marmota marmota* PG ?

Zakajeni spodmol pri Prestranku	*Marmota marmota, Lepus timidus varronis* ?, *Rangifer tarandus* SD
Zalog pri Novem mestu	*Dicerorhinus etruscus* G/M
Zgornje Gorje	*Marmota marmota* PG ?
Županov spodmol pri Sajevčah v Pivški kotlini	*Marmota marmota, Castor fiber, Cricetus cricetus,* Microtinae, *Ursus* sp., *Meles meles, Canis lupus, Vulpes vulpes, Lepus* sp., *Sus scrofa, Cervus elaphus, Capreolus capreolus, Alces alces, Rangifer tarandus, Bos* seu *Bison* AI/MD *Marmota marmota, Martes martes, Lepus* sp., *Sus scrofa, Cervus elaphus, Capreolus capreolus, Alces alces, Rangifer tarandus, Bos* seu *Bison* BI *Martes martes, Meles meles, Sus scrofa, Cervus elaphus* ND *Marmota marmota, Ursus* sp., *Alopex lagopus* ?, *Lepus timidus varronis, Alces alces, Rangifer tarandus, Mammonteus primigenius* W II + W III

V= villafranchij, G/M = günško-mindelska interglacialna doba, M/R = mindelsko-riška interglacialna doba, SP = starejša pleistocenska doba, R = riška glacialna doba, MP = mlajša pleistocenska doba, R/W = riško-würmska interglacialna doba W = würmska doba, W I = prva würmska stadialna doba, W I/II = prva würmska interstadialna doba, W II + W III = razdobje od druge do tretje würmske stadialne dobe z vmesno interstadialno, PG = pozna glacialna doba, ND = najstarejša dryasna doba, BI = böllinška interstadialna doba, SD = starejša dryasna doba, AI = allerödska interstadialna doba, MD = mlajša dryasna doba, N = nedoločljiva natančnejša geološka doba

V = Villafranchium, G/M = Günz/Mindel-Interglazialzeit, M/R = Mindel/Riss-Interglazialzeit, SP = Altpleistozän, R = Riss-Glazialzeit, MP = Jungpleistozän, R/W = Riss/Würm-Interglazialzeit, W = Würmeiszeit, W I = erste Würm-Stadialzeit, W I/II = erste Würm-Interstadialzeit, W II + W III = Zeitabschnitt von der zweiten bis zur dritten Würm-Stadialzeit mit der Zwischeninterstadialzeit, PG = Spätglazialzeit, ND = älteste Dryaszeit, BI = Bölling-Interstadialzeit, SD = ältere Dryaszeit, AI = Alleröd-Interstadialzeit, MD = jüngere Dryaszeit, N = genaueres geologisches Zeitalter unbestimmbar

Tabela — Tabelle 2

PO GEOLOŠKIH DOBAH RAZVRŠČENE PLEISTOCENSKE FAVNE SLOVENIJE
GLIEDERUNG PLEISTOZÄNER SÄUGETIERFAUNEN SLOWENIENS, STRATIGRAPHISCH GEORDNET

Razčlenitev kvartarja Gliederung des Quartärs				Vrste sesalcev Säugetierarten	Najdišča Fundorte
	Holocen Holozän	Postglacialna doba Postglazialzeit			
		Pozna glacialna doba — Spätglazialzeit	mlajša dryasna doba jüngere Dryaszeit alleröd ska interstadialna doba Alleröd-Interstadialzeit	*Marmota marmota, Castor fiber, Cricetus cricetus,* Microtinae, *Ursus,* sp., *Meles meles, Canis lupus, Vulpes vulpes, Lepus* sp., *Sus scrofa, Cervus elaphus, Capreolus capreolus, Alces alces, Rangifer tarandus, Bos* seu *Bison*	Matjaževe kamre Poljšiška cerkev Županov spodmol
			starejša dryasna doba ältere Dryaszeit	*Marmota marmota, Lepus timidus varronis, Rangifer tarandus*	Zakajeni spodmol
			böllinška interstadialna doba Bölling-Interstadialzeit	*Marmota marmota, Martes martes, Lepus* sp., *Sus scrofa, Cervus elaphus, Capreolus capreolus, Alces alces, Rangifer tarandus, Bos seu Bison*	Županov spodmol
			najstarejša dryasna doba älteste Dryaszeit	*Sus scrofa, Cervus elaphus*	Županov spodmol

Mlajši kvartar — Jungquartär	Pleistocen — Pleistozän	würmska stadialna doba II + III Würm-Stadialzeit II + III	*Erinaceus europaeus, Crocidura* sp., *Talpa europaea, Marmota marmota, Cricetus cricetus, Microtus nivalis, Arvicola schermanterrestris, Dicrostonyx torquatus, Hystrix* cf. *cristata, Ursus spelaeus. Ursus arctos priscus, Martes martes, Gulo gulo, Mustela nivalis, Meles meles, Canis lupus, Vulpes vulpes crucigera, Alopex lagopus, Felis lynx, Crocuta crocuta spelaea, Lepus timidus varronis, Sus scrofa, Cervus elaphus, Capreolus capreolus, Alces alces, Rangifer tarandus, Bos primigenius, Equus* sp., *Mammonteus primigenius*	Babja jama Betalov spodmol Jama v Lozi Križna jama Mokriška jama Nevlje Parska golobina Postojnska jama Županov spodmol
		würmska interstadialna doba I/II Würm- Interstadialzeit I/II	*Sorex minutus, S. araneus, S. alpinus, Crocidura sp., Talpa europaea, Myotis myotis, Marmota marmota, Muscardinus avellanarius, Glis, glis, Microtus arvalis, M. agrestis, M. nivalis, Arvicola* aff. *scherman, Pitymys subterraneus ?, Ursus spelaeus, Mustela erminea, Canis lupus, Vulpes vulpes crucigera, Panthera spelaea, Crocuta crocuta spelaea, Lepus timidus varronis, L. europaeus, Sus scrofa, Cervus elaphus, Megaloceros giganteus, Capreolus capreolus, Alces alces, Rupicapra rupicapra, Bison priscus, Bos primigenius, Capra ibex, Dicerorhinus kirchbergensis, Equus* sp.	Betalov spodmol Črni kal Mokriška jama Parska golobina Postojnska jama Potočka zijalka
		würmska stadialna doba I Würm-Stadialzeit I	*Sorex minutus, S. araneus, S. alpinus, Crocidura* sp., *Talpa europaea, Myotis myotis, Vespertilio serotinus ?, Marmota marmota, Muscardinus avellanarius, Glis glis, Clethrionomys glareolus, Microtus arvalis, M. nivalis, Arvicola* aff. *scherman, Pitymys subterraneus ?, Ursus spelaeus, Mustela nivalis, Canis lupus, Vulpes vulpes, Panthera spelaea, Felis lynx, Lepus timidus varronis, Cervus elaphus, Bos primigenius, Equus* sp.	Betalov spodmol Črni kal Matjaževe kamre Mokriška jama Parska golobina Postojnska jama Potočka zijalka

Razčlenitev kvartarja Gliederung des Quartärs			Vrste sesalcev Säugetierarten	Najdišča Fundorte
Pleistocen — Pleistozän	Mlajši kvartar Jungquartär	riško-würmska interglacialna doba Riss-Würm-Interglazialzeit	*Crocidura* sp., *Castor fiber, Ursus spelaeus, Canis lupus, Vulpes vulpes, Panthera spelaea, Crocuta crocuta spelaea, Sus scrofa, Cervus elaphus, Megaloceros giganteus, Alces alces, Dicerorhinus kirchbergensis*	Betalov spodmol Črni kal Kamnitnik
		riška glacialna doba Riss-Glazialzeit	*Microtus* sp., *Ursus* cf. *deningeri, U. spelaeus, Capreolus* cf. *süssenbornensis, Mammonteus primigenius*	Betalov spodmol Bobovek Črni kal Janžev vrh
	Srednji kvartar Mittelquartär	mindelsko-riška interglacialna doba Mindel-Riss-Interglazialzeit mindelska glacialna doba Mindel-Glazialzeit günško-mindelska interglacialna doba Günz-Mindel-Interglazialzeit günška glacialna doba Günz-Glazialzeit	*Ursus thibetanus mediterraneus, Hippopotamus antiquus, Dicerorhinus etruscus*	Postojnska jama Vrhovlje Zalog
	Stari kvartar Altquartär	villafranchij Villafranchium	*Praealces* aff. *gallicus, Mastodon arvernensis, M. borsoni*	Ljubljana-Vič Velenje

Pripominjam, da pri posameznih geoloških dobah zgoraj navedena sesalska favna ni v celoti zastopana v vsakem od omenjenih najdišč

Die bei den einzelnen geologischen Zeitabschnitten angeführte Säugetierfauna ist nicht in jedem der erwähnten Fundorte in Gesamtheit vertreten

Za obdobje W II + W III so za presojo biotopa uporabne samo vrste iz njegovega najhladnejšega dela, in sicer predvsem arktični lemingi, polarne lisice, žeruhi, severni jeleni in mamuti. Vse navedene vrste so bile navezane na tundro. Žeruhi in severni jeleni so živeli razen tega tudi v subarktičnem gozdu, medtem ko polarne lisice in mamuti v puhlični stepi, toda arktični lemingi so bili in so še danes razširjeni samo v tundri. Takemu okolju so se lahko prilagodili alpski svizci in planinski zajci. Jamski medvedi so se že v začetku najhladnejšega dela obdobja W II + W III umaknili iz naših krajev. Rjavi medvedi, nekatere kune in losi iz zadnje würmske stadialne dobe, ki žive dandanes tudi v subarktičnem gozdu in tajgi, skoraj gotovo niso bili razširjeni pri nas v istem času z arktičnimi lemingi. Tundra je mogla potemtakem obstajati na našem kraškem ozemlju vsaj v tistem delu zadnje würmske stadialne dobe, ko so bile dosežene ekstremno nizke temperature. Poleg lemingov so živeli takrat pri nas tudi mamuti in polarne lisice. Prehod v tundro je mogel predstavljati le subarktični iglasti gozd, ki ji je tudi nasledil. Temu ne nasprotujejo najdbe ostankov rjavih medvedov, nekaterih kun in losov. Koliko časa je obstajal tak gozd in kdaj se je v obdobju W II + W III razvil iz predhodne tople kontinentalne gozdne stepe, ne vemo zaradi pomanjkljivih podatkov iz tistega časa.

Iz pozne glacialne dobe imamo že bolj mešano favno. Prevladujejo alpski svizci, planinski zajci, navadni jeleni, losi pa tudi severni jeleni, ki kažejo na subarktični gozd. Druge vrste so prihajale v naše kraje samo v toplejših obdobjih. Bobri in hrčki so se pokazali pri nas šele proti koncu pozne glacialne dobe, ko se je podnebje že precej otoplilo.

HOLOCENSKE NAJDBE SESALCEV

Iz začetnega dela naslednje, to je holocenske dobe, ki se je začela pred približno 10.000 leti, imamo iz naših krajev skromne podatke o takratni sesalski favni.

Iz mezolitika so znani do zdaj samo ostanki jazbeca, risa, divje svinje in navadnega jelena, ki so jih odkrili Pod Črmukljo pri Šembijah nedaleč od Ilirske Bistrice.

V neolitski naselbini Drulovka pri Kranju je bilo med preperelimi živalskimi ostanki možno ugotoviti samo fragmente jelenovega rogovja.

Tudi iz eneolitskih plasti na Ljubljanskem barju, ki segajo že v starejšo bronasto dobo, poznamo sprva maloštevilne živalske ostanke. V Resnikovem prekopu izkopane kosti pripadajo rjavemu medvedu, navadnemu jelenu, losu, govedu in ovci. Prav čudno je, da ni bilo med divjimi živalmi takrat niti enega bobra.

Med površinskimi najdbami kolišča na »Partih« pri Igu, ki leži nekaj kilometrov severno od Resnikovega prekopa na levem bregu Ižice, so bili odkriti zobje in kosti jelena, goveda, ovce in svinje.

Bogatejša favna se nam je ohranila šele s kolišč ob Ižanski cesti iz nekoliko mlajše bronaste dobe, kar je pripisati predvsem dokončni ojezeritvi barske kotline. Na barju je takrat živelo v jezeru in v bližnjih rekah izredno veliko bobrov. D e ž m a n je prisojal ohranjene bobrove kosti vsaj 140 individuom. Večina bobrov z Ljubljanskega barja pripada glede na razvoj in obrabljenost

zobovja popolnoma odraslim živalim, kakih 15 % prav mladim in le okrog 5 % starim. Subfosilni bobri z Ljubljanskega barja so bili precej večji od danes živečih.

Pri bobrih z Ljubljanskega barja (iz zbirke Narodnega muzeja v Ljubljani) sem ugotovil celo sledove bolezni, ki so bile za to vrsto živali do zdaj neznane. Na neki levi skapuli je arthritis deformans tako izmaličil sklepno ploskev in vrat skapule, da se je na mestu prvotne sklepne ploskve sčasoma razvila nova konveksno oblikovana ploskev. Močno zglajena nova površina, in to znatno bolj, kakor so normalno razvite glenoidalne sklepne jamice pri zdravih bobrih, je nastala zaradi močnega trenja med deformiranimi sklepi skapule in humerusa. Ta bober je bil, kolikor je mogoče sklepati po razvitosti in velikosti kosti, že popolnoma odrasel, skorajda star. Kljub tako nastalim oviram in bolečemu stanju se je vendarle še gibal in tudi močno obolelo ekstremiteto uporabljal pri hoji. Nadaljnji primer artritisa je bil ugotovljen na proksimalnem sklepu leve tibije morda istega bobra. Tudi na tem primerku se je izoblikovala nova sklepna jamica zaradi močnega drgnjenja med femurjem in tibijo pri gibanju. Na neki desni ulni so dobro vidni sledovi periostitisa, ki je nastal bržkone v zvezi z osteomielitisom. Pri nekaterih obolelih kosteh moremo opaziti vzporedne prečne brazde, ki so verjetno posledica ugriza neke zveri.

Po gozdovih, ki so obkrožali jezero, so bili razširjeni v glavnem jeleni, ki so bili med takratnimi sesalci najštevilnejši. Samo po čeljustnih delih je Dežman sklepal na 500 individuov. Jeleni iz mostiščarske dobe so bili približno za eno tretjino večji od današnjih. Ohranjeni deli lopatasto razvitega rogovja dokazujejo, da so bili takrat med sesalsko favno zastopani tudi losi. Srne so bile razmeroma redke spričo številnih sovražnikov, ki so nanje prežali. Med temi so bili predvsem volkovi in risi. Med drugimi zvermi so živeli takrat v okolici Ljubljanskega barja še rjavi medvedi, kune zlatice, jazbeci in vidre. Med divjačino so bili zastopani tudi divje svinje, bizoni vrste *Bison bonasus* in turi. Številne izkopanine kažejo, da takratni človek ni lovil samo divjačine, marveč je gojil še govedo, svinje, ovce, koze in pse. Ovca je bila med domačimi živalmi najštevilnejša. Dežman jim je pripisal nad 400 čeljustnih delov. Volna je bila človeku izredno dobrodošla in ovčjereja mu ni stavljala posebnih zahtev. Zato je tudi razumljivo, da spada ovca poleg psa med prve udomačene živali.

Iz kolišča pri Blatni Brezovici poznamo samo fragmente rogovja jelena in srne.

V kolišču pri Notranjih goricah izkopane živalske kosti kažejo po Schulzu naslednje razmerje med posameznimi vrstami: jelen 22 do 27 %, divja svinja 22 do 27 %, srna 13 do 14 %, volk 6 %, jazbec 6 %, tur 2 %, vidra 2 %, bober 2 %, domače govedo 41 do 46 %, domača svinja 6 do 9 %, koza in ovca 20 % in pes 9 %. Ostankov konj tudi tu še niso našli, čeprav so bili v srednji Evropi domesticirani že v neolitiku. Kolišče pri Notranjih goricah je po ugotovitvah Drobnetove (1975) zaradi prevladovanja domačih živali mlajše od najdišča ob Ižanski cesti. Zanimivo je nadalje, da je število bobrov tu močno upadlo v primeri z ostanki ob Ižanski cesti. Kakor so pokazala izkopavanja ob Ižanski cesti, so bili bobri takrat poleg jelena glavna lovna žival. Zato je po mojem mnenju verjetno, da so bili bobri iz mlajše dobe že skoraj iztrebljeni, dopuščati pa je treba tudi možnost, da so se zaradi upadanja jezera življenjski pogoji za bobre takrat znatno poslabšali.

Drobnetova je obdelala subfosilne živalske ostanke z Ljubljanskega barja, ki jih hrani državni prirodoslovni muzej na Dunaju, bovidne kosti iz Narodnega muzeja v Ljubljani in živalske ostanke iz Resnikovega prekopa (1961, 1963, 1964). Po visokem odstotku jelena, v kakršnem nastopa v vsem neolitiku švicarskih mostiščarskih najdišč, po primitivnih oblikah domačega goveda in po manjkajočih ostankih konja kaže favna z Ljubljanskega barja po njenem mnenju prej na neolitik kakor na bronasto dobo. To bi govorilo za pozno neolitsko oz. eneolitsko starost kolišča pri Resnikovem prekopu, kjer je za zdaj znana najstarejša kulturna plast na Ljubljanskem barju. Glede na velik odstotek divjih živali v koliščih ob Ižanski cesti pa ugotavlja, da se je človek pri nas še skozi ves eneolitik in v začetnem delu bronaste dobe ukvarjal v glavnem z lovom. V gozdovih na obrobju jezera je bilo takrat toliko vsakovrstne divjačine, da ni imel dosti zanimanja za gojitev domačih živali in zato njih vzreji ni posvečal take pozornosti, kakor so drugod v istodobnih naselbinah Evrope. To potrjuje tudi njena ugotovitev na podlagi nadrobne primerjave ostankov domačih živali s kostmi divjih, da začetek domestikacije ni mogel segati daleč nazaj. Nadalje omenja še, da daje prevladovanje ovc in koz med domačimi živalmi barskim naselbinam alpski značaj, kakršen je značilen za Švico.

Kljub temu, da segajo začetki domestikacije ovce približno 11.000 let, goveda pa 9000 let nazaj, so se poskusi udomačenja ponavljali še veliko pozneje na različnih krajih in v različnih dobah popolnoma neodvisno od domestikacijskih centrov in tam doseženih uspehov.

Glede na to, da so na kosteh z Ljubljanskega barja bili ugotovljeni šele začetki domestikacije, nastane vprašanje, ali je bilo Barje samostojen domestikacijski center za govedo in ovco. Kakor je znano, se je domače govedo razvilo iz tura. Tega je bilo v gozdovih ob Ljubljanskem barju veliko in je bil tudi lovna žival takratnega človeka. Zato je po mojem mnenju možno, da so ga mostiščarji sami udomačili. Kar se tiče ovce, je stvar povsem drugačna. Dognano je, da se je razvila iz podvrste *Ovis ammon musimon*, ki se je do danes ohranila kot divja žival le še na Korziki in Sardiniji. Takega življenjskega prostora, v kakršnem lahko uspeva imenovana divja ovca, v okolici Ljubljanskega barja ni bilo. Zato je skoraj gotovo, da so udomačeno ovco vpeljali mostiščarji iz drugih krajev.

Iz starejše bronaste dobe poznamo kuno, divjo mačko, zajca in divjo svinjo, ki so jih našli v plasteh Roške špilje v Škocjanskih jamah. V jami Veliki zjot južnozahodno od Vinice in nedaleč od Kolpe odkriti fragmenti jelenovega rogovja pripadajo mlajšemu delu bronaste dobe. Iz iste dobe izvira ostanek jelena, ki so ga našli v Zijalki v Dovji Griči na Veliki planini. Ognjišča prazgodovinske naselbine na Ptujskem gradu so vsebovala veliko živalskih ostankov, med katerimi so prevladovale goveje in svinjske kosti, razen tega sta bila zastopana še jelen in koza. Iz Brlovke nad Orehkom nedaleč od Postojne izhajajo ostanki konja, ki pripadajo končnemu delu bronaste dobe. Omenim naj, da je to prva najdba udomačenega konja na Slovenskem.

Starejši hallstatski dobi pripadajo kosti (predvsem astragali, centrotarzalija in kalkaneusi) goveda, jelena, svinje in ovce ali koze, ki so jih izkopali na dvorišču Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. Z nekropole na Pristavi na Bledu izvirajo živalski ostanki, med katerimi je največ goveda,

nato ovc in koz ter konja, redkejše pripadajo svinjam in psom. Tudi tu so med tarzalijami najbolj pogostni astragali. Iz hallstatske dobe izvira nadalje ostanek bobra, ki so ga odkrili v plasteh v Mornovi zijalki, in konja, ki so ga dobili v gomili na Libni nad Vidmom ob Savi.

V rimsko dobo spadajo kosti in zobje bobra, volka, jelena, srne, konja, domače svinje, goveda in ovce, ki so jih našli pri izkopavanju Emone na Mirju in ob Aškerčevi cesti. V Jelenci jami jugovzhodno od Vavte vasi pri Straži odkriti ostanki psa, goveda in ovce pripadajo prav tako tej dobi.

V dobo preseljevanja narodov je treba uvrstiti ostanke svinje, srne, ovce in verjetno kozoroga, ki so bili izkopani v gradišču nad Pivko pri Naklem.

Končno naj še omenim kot zanimivo najdbo skoraj popolno okostje losa in delne ostanke dveh drugih losov iz jame pri »Glažuti« nedaleč od Loškega potoka, ki jim ne moremo pripisati natančnejše geološke starosti.

SKLEP

Primerjava naše do zdaj znane pleistocenske favne z istodobnimi v sosednjih pokrajinah in v drugih delih srednje Evrope nam pove, da je bilo med našo favno zastopanih precej manj vrst kakor drugod. Predvsem manjkajo pri nas, če izvzamemo redke najdbe hrčka in ježevca, tipični stepni elementi, in sicer tudi taki, ki nastopajo v bližnjih sosednjih najdiščih, na primer v Veternici pri Zagrebu in v jami Repolust severno od Gradca. Prav tako manjkajo nekatere mrzlodobne oz. arktične vrste, kakor na primer rjavodlakavi nosorog *Ceolodonta antiquitatis*, ki so ga na Koroškem odkrili že na več krajih. Pogrešamo še nekatere vrste zveri, ki so zastopane med favno sosednjih pokrajin. Naši favni iz mlajšega pleistocena je še najbolj sorodna do zdaj ugotovljena favna iz Grebinja na Koroškem.

Ob koncu pleistocenske dobe je v srednji Evropi izumrlo več vrst sesalcev, med njimi jamski medved, rjavi medved podvrste *Ursus arctos priscus*, jamski lev, jamska hijena, orjaški jelen, stepni bizon in mamut. Lemingi, polarne lisice, žeruhi in severni jeleni so se umaknili v severno Evropo. Severni jeleni naj bi po Theniusu (1960) živeli na Koroškem še v mezolitiku. Alpski svizci, planinski zajci, gamsi in kozorogi pa so se povzpeli v višje gorske krajé, kamor jih ni pregnalo toliko toplejše podnebje kolikor bolj in bolj razširjajoči se gozdovi v nižinskih delih, zaradi česar jim je primanjkovalo take hrane, kakršne so bili vajeni v hladnejših dobah.

Kratek pregled kvartarne sesalske favne nam pokaže, da je živelo v preteklosti pri nas veliko več sesalskih vrst kakor v današnji dobi. Tako osiromašenje so ugotovili raziskovalci tudi v drugih pokrajinah Evrope.

Zanima nas še vprašanje, kdaj so nekatere holocenske vrste izumrle v naših krajih. Kraj Turjak je dobil ime od tura, čigar glavo so imeli stari Turjačani v svojem grbu. Iz tega lahko sklepamo, da so se turi zadržali tu vsaj do prihoda Slovanov. Pavel Diakon poroča, da so bizoni živeli v pragozdovih med Vipavsko in zgornjo savsko dolino še takrat, ko se je leta 568 selil langobardski kralj Alboin s svojo vojsko in prebivalstvom iz naših krajev v Italijo. Turi in bizoni so izumrli pri nas bržkone še v srednjem veku, sicer bi se jih Žiga Herberstein prav gotovo spomnil v svojih »Moskovskih zapiskih«. Tudi losi

so se ohranili na naših tleh še v srednji vek. Bobri so se v Sloveniji obdržali še v novi vek. Kakor omenja napis na neki oljnati sliki v Herbersteinovem gradu v Ptuju, so leta 1634 pri Vurbergu kakih 10 km severno od Ptuja ulovili zadnjega bobra. Od izumrlih sesalcev so se v naših krajih najdalj ohranili risi, in sicer v drugo polovico prejšnjega stoletja. Pozneje so se kdaj pa kdaj še prikazali posamič na našem ozemlju, kamor so zašli verjetno iz sosednjih pokrajin.

Ob sklepu si štejem v prijetno dolžnost, da se najlepše zahvalim dr. Mitji Brodarju, znanstvenemu svetniku pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti in dr. Francetu Lebnu, znanstvenemu sodelavcu prav tam, nadalje dr. Mirku Malezu, znanstvenemu svetniku pri Jugoslovanski akademiji znanosti in umetnosti v Zagrebu, in dr. Francetu Osoletu, profesorju na fakulteti za naravoslovje in tehnologijo univerze v Ljubljani, ki so mi dali na voljo deloma še neobjavljene podatke, dobljene pri izkopavanju nekaterih jam.

Iskreno zahvalo sem dolžan prav tako ing. Francu Cimermanu, višjemu kustosu v Prirodoslovnem muzeju v Ljubljani, dr. Katici Drobne, znanstveni sodelavki pri Inštitutu za paleontologijo SAZU, in arheologu Andreju Valiču, višjemu kustosu v Gorenjskem muzeju v Kranju, za razne podatke in pomoč pri delu.

Über quartäre Säugetierfaunen Sloweniens (NW Jugoslawien)

Im folgenden werden stratigraphisch geordnet alle quartären Säugetierarten angeführt, die meist in den letzten 40 Jahren vor allem in Verbindung mit Entdeckungen neuerer paläolithischer Stationen und anderen archäologischen Ausgrabungen in Slowenien aufgefunden wurden.

Aus dem Altquartär oder Villafranchium (im Sinne der Woldstedt'schen stratigraphischen Gliederung aus dem Jahre 1969) stammen *Mastodon arvernensis* und *M. borsoni*, die im Hangenden des Kohlenbergwerkes bei Velenje entdeckt wurden. Wegen der zahlreichen Reste, die in 3 Horizonten lagen, kann man sie als einen der bedeutendsten Funde aus dem Quartär Sloweniens betrachten. Im höchsten Horizont befanden sich ein rechter und ein linker M_2 und Teile des postkranialen Skelettes, darunter ein Epistropheus, ein Scapulafragment, ein Fragment der rechten Ulna, ein rechtes Intermedium, ein rechtes Trapezium, ein rechtes Trapezoid, ein rechtes Magnum, ein rechtes Unciforme, ein rechter Mc III und ein rechter Mc IV von *M. arvernensis*. Derselben Art ist ein in mehrere Teile zerfallener Stoßzahn, der rechte und der linke M^2, der rechte und der linke M^3 und einige Knochenfragmente des zweiten Individuums zuzuzählen. Diese Reste lagen im untersten Horizont. Es ist interessant, daß auf den Gelenkflächen, an welchen sich Intermedium, Magnum, Unciforme, Mc III und Mc IV im Fuße des rechten Beines berühren, Spuren von Arthritis festgestellt werden konnten.

Die meisten Reste wurden im mittleren Horizont ausgegraben; sie gehören einem und demselben Individuum von *M. borsoni* an. Im Schädel war neben allen Oberkie-

ferzähnen noch je ein Milchzahn von der rechten und linken Seite erhalten. Unter den Resten des postkranialen Skelettes war folgendes vertreten: mehrere Rippen und Wirbel, ein rechtes Intermedium, ein Scapulafragment, ein linker Humerus, eine linke Ulna, ein rechter und ein linker Radius, ein rechtes Cuneiforme, ein rechtes Pisiforme, ein linkes Trapezoid, ein rechtes Magnum, ein rechtes Unciforme, dann Mc II, Mc III und Mc IV, alle drei von der rechten und der linken Seite, drei Beckenfragmente, ein linkes Femur, eine linke Patella, eine rechte und eine linke Tibia, eine rechte und eine linke Fibula, ein rechter und ein linker Calcaneus, ein rechter und ein linker Astragalus, eine rechte und eine linke Navicula, ein rechtes und ein linkes Entocuneiforme, ein linkes Mesocuneiforme, ein linkes Ectocuneiforme, ein rechtes und ein linkes Cuboideum, ein rechtes und ein linkes Mt II, ein rechtes und ein linkes Mt III, ein linkes Mt IV, ein rechtes und ein linkes Mt V und mehrere Fingerglieder. Die Tarsalien und Metatarsalien sind im Vergleich mit den Carpalien und Metacarpalien sehr klein. Das Hauptgewicht des Körpers haben wegen der langen und massiven Stoßzähne die vorderen Extremitäten getragen.

Beide Mastodonarten habe ich wegen der progressiven Entwicklung der Molare ins ältere Pleistozän, und zwar in das untere Villafranchium eingereiht. Nach Azzaroli wäre das untere Villafranchium dem oberem Pliozän zuzuzählen, und zwar wegen der Säugetierfauna des typischen Fundortes Villafranca d'Asti, der seinen Feststellungen nach älter ist als Calabrium. *M. borsoni* soll demgemäß am Ende des Pliozäns ausgestorben sein. Betreffs der Zugehörigkeit der Funde aus Velenje zum Pleistozän ist in unserem Fall eine palynologische Feststellung von entscheidender Bedeutung. Sie hat nämlich ergeben, daß der Kältevorstoß schon beendet war, bevor die Schichten mit Mastodonarten abgelagert wurden und daß nach der Ablagerung der letzten Schichten eine neue Kältephase auftrat (Šercelj, 1968).

Aus dem Villafranchium stammt auch ein Fragment des linken Unterkiefers von *Praealces* aff. *gallicus* aus einer Ziegelhütte am südwestlichen Rande der Stadt Ljubljana.

Aus dem Mittelquartär (die Günz- und Mindel-Eiszeit und Günz/Mindel- und Mindel/Riss-Interglazialzeit umfassend) ist *Ursus thibetanus mediterraneus* aus einer Brekzie der Kreidekalke bei Vrhovlje nächst der italienischen Grenze bekannt. Das zweite Fundstück aus diesem Zeitabschnitt ist eine linke Ulna aus einer Ziegelhütte bei Zalog in der Nähe von Novo mesto, die nach der Bestimmung von Thenius einem *Dicerorhinus* angehört. Die Schichten unterhalb des limonitisierten Horizonts, aus welchen die Ulna stammt, gehören nach den palynologischen Feststellungen Šercelj's (1961) der Günz/Mindel-Interglazialzeit, im untersten Teil der Günz-Eiszeit an. Bei Berücksichtigung der stratigraphischen Verbreitung der einzelnen Arten von *Dicerorhinus* dürfen wir die Ulna aus Zalog einem *D. etruscus* zuschreiben.

Aus der Mindel/Riss-Interglazialzeit rühren die Reste eines Flußpferdes her, die Mitte des vorigen Jahrhunderts in den Schotterschichten der Höhle von Postojna entdeckt wurden. Es sind dies Fragmente von zwei Unterkiefern und eines Femurs, die jetzt im Naturhistorischen Museum in Ljubljana aufbewahrt sind. Außerdem sind hier noch 4 Molare eines Flußpferdes ohne Angabe des Fundortes vorhanden. Für die Bestimmung von *Hippopotamus pentlandi*, die ich für diese Reste duchgeführt habe, war der charakteristische M_3 maßgebend. Da unwahrscheinlich ist, daß diese Zwergform auch in Slowenien verbreitet gewesen wäre, dürfen als aus Slowenien stammende Funde nur die oben erwähnten Knochenfragmente angenommen werden, die der damals auf dem europäischen Kontinent lebenden Art *H. antiquus* angehören.

Zu Beginn des Jungquartärs (den übrigen Teil des Pleistozäns und das Holozän umfassend) erschienen in Slowenien die ersten Mammute. Der im Drautal bei Janžev vrh unweit von Vuhred entdeckte Unterkiefer mit dem linken M_2 stellt eine Übergangsstufe zwischen dem *Mammonteus trogontherii* und dem *M. primigenius* dar. Nach mehreren Merkmalen nähert sich dieser Fund stark dem *M. primigenius*, weswegen ich ihn auch auf der Karte 5 als solchen bezeichnet habe. Aus einem etwas jüngeren Teil der Riss-Eiszeit stammt das Skelett von *M. primigenius* aus Seetonen einer Ziegelhütte bei Bobovek in der Nähe von Kranj. Auch seine Molare weisen auf eine noch primitive Entwicklungsstufe hin.

Die ersten Höhlenbären erschienen in Slowenien gleichfalls während der Riss-Eiszeit. Auf einem Unterkiefer aus der Halbhöhle Betalov spodmol bei Postojna sind noch die primitiven Merkmale zu sehen, die an *Ursus deningeri* erinnern. Wegen der fehlenden Zähne kann man den Rest als *U.* cf. *deningeri* bezeichnen. Zur selben Eiszeit, und zwar zu ihrer Interstadialzeit, gehört *Capreolus* cf. *süssenbornensis* aus der Höhle bei Črni kal in Nordistrien.

Der Großteil der Säugetierfunde aus Slowenien gehört der Riss/Würm-Interglazialzeit und der Würm-Eiszeit an. Mit dem Auftreten des Eiszeitmenschen, der sich hauptsächlich mit der Jagd beschäftigte, häufen sich in den Schichten der paläolithischen Stationen die Tierreste in immer stärkerem Maße, während die seltenen älteren Reste meist zufällig entdeckt wurden. Da aus den beigelegten Tabellen die gesamte bis jetzt festgestellte pleistozäne Fauna systematisch, stratigraphisch und mit Anführung der Fundorte dargestellt und ersichtlich ist, führe ich im folgenden vorwiegend nur summarische Daten an.

Die Fauna der Riss/Würm-Interglazialzeit umfaßt folgende Arten: *Crocidura* sp., *Castor fiber, Ursus spelaeus, Canis lupus, Vulpes vulpes, Panthera spelaea, Crocuta crocuta spelaea, Sus scrofa, Cervus elaphus, Megaloceros giganteus, Alces alces* und *Dicerorhinus kirchbergensis*. Am Übergang von der letzten Interglazialzeit zur ersten Würm-Stadialzeit erscheinen in Slowenien zum erstenmal *Marmota marmota* und *Lepus timidus varronis*.

In der ersten Würm-Stadialzeit waren am Karst im südwestlichen Slowenien *Marmota marmota, Clethrionomys glareolus, Ursus spelaeus, Canis lupus, Vulpes vulpes, Panthera spelaea, Felis lynx, Lepus timidus varronis, Cervus elaphus* und *Bos primigenius* vertreten.

Jedenfalls ist es überraschend, daß in der Fauna der Höhle Potočka zijalka (1700 m) aus der ersten Würm-Stadialzeit Alpenmurmeltiere und Alpenhasen noch nicht vertreten sind. Aus diesem, in dieser Höhle niedrigsten Horizont kennen wir folgende Arten: *Sorex minutus, S. araneus, S. alpinus, Crocidura* sp., *Talpa europaea, Myotis myotis, Vespertilio serotinus*?, *Muscardinus avellanarius, Glis glis, Microtus arvalis, M. nivalis, Arvicola* aff. *scherman, Pitymys subterraneus*?, *Ursus spelaeus, Mustela nivalis* und *Felis lynx*.

Reichhaltiger ist die Fauna aus dieser Höhle aus der ersten Würm-Interstadialzeit, deren Schichten S. Brodar in 6 Horizonte teilt. Im Horizont I kommt außer den Tierarten aus dem niedrigsten zur Stadialzeit gehörendem Horizont noch *Microtus agrestis* vor. Im Horizont II wurden *Marmota marmota, Ursus spelaeus, Mustela* sp., *Canis lupus, Cervus elaphus, Rupicapra rupicapra* und *Bos* seu *Bison* entdeckt. Im Horizont III lagen Reste von *Marmota marmota, Ursus spelaeus, Canis lupus, Vulpes vulpes, Lepus europaeus* und *Ovibos moschatus*. Im Horizont IV waren *Marmota marmota, Microtus nivalis, Ursus spelaeus* und *Canis lupus* vertreten. Aus dem

Horizont V stammen *Marmota marmota, Microtus nivalis, Ursus spelaeus, Mustela* sp. und *Canis lupus*. Im Horizont VI wurden nur noch *Marmota marmota, Ursus spelaeus* und *Canis lupus* entdeckt.

Es ist verblüffend, daß unter den angeführten Arten auch der Moschusochs vertreten ist. Wenn wir bedenken, daß alle 9 isolierten Backenzähne aus dem Oberkiefer auf einem Haufen lagen, und zwar in der Schicht aus der ersten Würm-Interstadialzeit (!), kann kein Zweifel bestehen, daß der damalige Mensch sie aus einem nördlichen Gebiet mitgebracht oder von dort bekommen hat, so daß der Moschusochs nicht zur pleistozänen Säugetierfauna Sloweniens gehört.

Auch die Fauna aus der Höhle Mokriška jama (1500 m) aus den Savinja- (Sanntaler-) Alpen gehört im grossen und ganzen der ersten Würm-Interstadialzeit an. Neben zahlreichen Resten des Höhlenbären, der hier schon in der ersten Stadialzeit erscheint, lagen in der Höhle noch spärliche Reste von Wolf, Höhlenlöwe und Steinbock. In den oberen Schichten, die schon zum Anfangsteil der zweiten Würm-Stadialzeit gehören sollten, lagen neben Resten von Höhlenbär und Wolf noch solche von Goldmarder.

Nach Couturier (1958) wurden Steinböcke, die ursprünglich rupicole Boviden waren, erst in jüngster Zeit in die Hochgebirgsregionen verdrängt. Steinbockreste aus der Höhle Mokriška jama beweisen jedoch, daß Steinböcke schon in der ersten Würm-Interstadialzeit in diesen Regionen heimisch waren.

Auf wärmeres Klima zeigt die gleichzeitige Fauna aus der Höhle Parska golobina (ca. 550 m), was wegen ihrer niedrigen Seehöhe und südlichen geographischen Lage verständlich ist. In ihr waren folgende Arten vertreten: *Erinaceus europaeus, Crocidura* sp., *Marmota marmota, Cricetus cricetus, Arvicola terrestris, Hystrix* cf. *cristata, Ursus spelaeus, Martes martes, Mustela nivalis, Putorius putorius, Meles meles, Canis lupus, Vulpes vulpes crucigera, Felis lynx, Crocuta crocuta spelaea, Lepus timidus varronis, Sus scrofa, Cervus elaphus, Capreolus capreolus, Alces alces* und *Bos primigenius*. Neben dem Höhlenbären waren die Cerviden am zahlreichsten.

Ebenfalls aus der ersten Würm-Interstadialzeit stammt die Fauna aus der Höhle bei Črni kal in Nordistrien, und zwar mit folgenden Arten: *Ursus spelaeus, Crocuta crocuta spelaea, Cervus elaphus, Capreolus capreolus, Bison priscus, Bos primigenius, Capra ibex, Dicerorhinus kirchbergensis* und *Equus* sp. Unter diesen Arten ist *Dicerorhinus kirchbergensis* hervorzuheben, weil er auf ein ziemlich warmes Klima in diesem Zeitabschnitt schließen läßt.

Sichere Reste des Steppenwisents sind bis jetzt aus Slowenien noch aus der Ziegelhütte Češnjevek bei Velesovo und aus dem Fundort dicht am Bache Lešanščica bekannt, ca. 1 km südwestlich von Leše. Aus der letzteren Fundstelle stammt ein gut erhaltener rechter Hornzapfen mit beträchtlichem Teil dse Stirnbeines. Seine Maße (der Umfang an der Basis 365 mm, vertikaler Durchmesser der Hornzapfenbasis 107 mm, horizontaler Durchmesser der Hornzapfenbasis 112 mm, gerade Länge des Hornzapfens 359 mm, die Länge längs der inneren bzw. oberen Krümmung 480 mm, die Länge längs der äußeren bzw. unteren Krümmung 623 mm) deuten auf ein kräftiges Männchen hin, das nach der noch unverwachsenen Knochennaht zu schließen noch nicht ganz erwachsen war.

Die zweite Würm-Stadialzeit und die darauf folgende Interstadialzeit, deren Schichten in einigen slowenischen Fundorten allem Anschein nach auch vertreten sind, können faunistisch und sedimentologisch nicht mit Sicherheit bestimmt werden. Deshalb ist auch die dritte Würm-Stadialzeit, die bis jetzt in einigen paläolithischen

Stationen vermutet wurde, nicht immer ganz erwiesen. Infolgedessen scheint mir das richtigste zu sein, daß wir die zweite und die dritte Stadialzeit mit der Zwischeninterstadialzeit in eine stratigraphische Einheit vereinigen (W II + W III). Wo Funde von Säugetierarten mit einer solchen stratigraphischen Bezeichnung versehen sind, ist selbstverständlich nur ein Teil des genannten Zeitabschnittes gemeint.

Trotzdem habe ich in der Tabelle 3 einige Säugetierarten, deren genauere stratigraphische Position einigermaßen sicher festgestellt ist, in den älteren, mittleren oder jüngeren Teil des Zeitabschnittes W II + W III eingereiht.

Aus dem kältesten Zeitabschnitt der Würm-Glazialzeit stammen *Marmota marmota, Ursus spelaeus* (nur im Anfangsteil), *Martes martes, Meles meles, Alopex lagopus, Lepus timidus varronis, Alces alces, Rangifer tarandus* und *Bos* seu *Bison.* Wahrscheinlich in demselben Zeitabschnitt war in Slowenien auch *Gulo gulo* verbreitet. In den Schichten aus der Endphase der kältesten Stadialzeit wurden *Talpa* sp., *Marmota marmota, Microtus nivalis, Arvicola scherman-terrestris, Dicrostonyx torquatus* (nach Bestimmung F. Heler's), *Ursus arctos priscus, Alopex lagopus* ?, *Lepus timidus varronis, Alces alces, Rangifer tarandus* und *Mammonteus primigenius* festgestellt. Der arktische Lemming ist der erste Fund dieser Art in Jugoslawien.

Aus der Spätglazialzeit, und zwar aus der ältesten Dryaszeit, stammen *Sus scrofa* und *Cervus elaphus.* Aus der Bölling-Interstadialzeit kennen wir Alpenmurmeltiere, Edelmarder, unbestimmbare Hasen, ferner Wildschweine, Rothirsche, Rehe, Elche, Rentiere und unbestimmbare Boviden. Die gemischte Fauna ist durch Wechsel bei den Saisonumzügen entstanden.

Aus der älteren Dryaszeit stammen nach sedimentologischen und floristischen Feststellungen *Marmota marmota, Lepus timidus varronis* ? und *Rangifer tarandus.*

In das warme Klima (Bölling- oder Alleröd-Interstadialzeit), das nach der ältesten Dryaszeit folgte, gehören Reste von Alpenmurmeltier, Biber und Elch neben unbestimmbaren Resten von Cerviden und Boviden.

Zu den jüngsten pleistozänen Säugetierfunden, die bis jetzt in Slowenien gemacht wurden, gehören wahrscheinlich Reste aus dem Übergang von der Alleröd-Interstadialzeit zur jüngeren Dryaszeit. Die damalige Fauna besteht aus Resten von Alpenmurmeltieren, Bibern, Hamstern, Bären (unbestimmbar), Dachsen, Wölfen, Füchsen, Hasen (unbestimmbar), Wildschweinen, Rothirschen, Rehen, Elchen, Rentieren und unbestimmbaren Boviden. Einige dieser Tiere lebten in der Nähe der Höhle während des Winters, die anderen nur im Sommer.

In der letzten Interglazialzeit und in der ersten Würm-Interstadialzeit dominierte in niedrig liegenden Gegenden die Waldfauna, während der Stadialzeiten die subarktische Fauna, diese sogar in den Niederungen. Erst im Jungwürm, vor allem in der kältesten Stadialzeit, erschienen in Slowenien auch arktische Tiere.

Der Höhlenbär war häufig und am stärksten in der ersten Würm-Stadialzeit und in der Interstadialzeit verbreitet. Seine letzten Reste reichen in Slowenien nur noch in den Anfangsteil der kältesten Würm-Stadialzeit.

Für die Fauna war zweifelsohne die Riss/Würm-Interglazialzeit optimal, was jedoch in unseren Fundorten nicht zum Ausdruck kommt (s. Tab. 3). Schuld daran ist die zu spärliche Besiedlung der paläolithischen Landschaft in derselben Interglazialzeit. Noch wahrscheinlicher ist es, daß der damalige Mensch die Tierreste im Freien liegen ließ, wo sie schneller zerfielen bzw. von Raubtieren und Greifvögeln weggeschleppt wurden.

Aus dem Anfangsteil des Holozäns, aus dem Mesolithikum, sind bis jetzt nur Reste von Dachs, Luchs, Wildschwein und Rothirsch bekannt, die in der Nähe von Ilirska Bistrica entdeckt wurden.

Aus dem Äneolithikum und der älteren Bronzezeit stammen der Braunbär, der Rothirsch, der Elch, das Rind und Schafe, die am Resnik Kanal auf dem Moor von Ljubljana entdeckt wurden. Es ist interessant, daß unter diesen Tieren noch kein Biber festzustellen war. Erst die Ausgrabungen der Pfahlbautensiedlung bei Ig am Moor, die einer etwas jüngeren Bronzezeit angehört, brachten so viel Tierreste zu Tag, daß wir dadurch zu einer genaueren Vorstellung von der damaligen Säugetierfauna gelangen konnten. Hier wurden Biber, Braunbären, Edelmarder, Dachse, Fischotter, Wölfe, Luchse, Wildschweine, Rothirsche, Rehe, Wisente und Auerochsen gefunden. Am zahlreichsten waren Rothirsche und Biber. Der damalige Mensch züchtete noch Rinder, Schweine, Schafe, Ziegen und Hunde. Ein noch jüngerer Fundort am Moor befindet sich bei Notranje gorice, wo die Haustiere die Wildtiere an Zahl übertreffen. Unter den Wildtieren gab es Biber, Dachse, Fischotter, Wölfe, Wildschweine, Rothirsche, Rehe und Auerochsen, während unter den Haustieren Rinder, Schweine, Ziegen, Schafe und Hunde vertreten waren.

Der älteren Bronzezeit gehören Reste von Marder, Fuchs, Wildkatze, Feldhasen und Wildschwein an, die in der Roška špilja, einer zum System der Höhlen von Škocjan (St. Kanzian) gehörigen Höhle ausgegraben wurden, der jüngeren Bronzezeit dagegen Reste von Pferd aus der Höhle Brlovka bei Orehek unweit von Postojna. Außerdem enthielten die Schichten der vorgeschichtlichen Siedlung in Ptuj zahlreiche Tierreste von Hausrind und Schwein, seltener waren Knochen von Rothirsch und Ziege.

Aus der Hallstattzeit stammen ein Rest von einem Biber, der in der Höhle Mornova zijalka entdeckt wurde, außerdem Reste von Mardern, Füchsen, Wildkatzen, Feldhasen, Wildschweinen, Rothirschen, Wisenten, Auerochsen und von Rindern, Schweinen, Schafen, Ziegen und Hunden, die in verschiedenen Fundorten Sloweniens ausgegraben wurden.

Bei den Ausgrabungen der römischen Stadt Emona wurden Reste von Biber, Wolf, Rothirsch, Reh, Pferd, Schwein, Schaf und Rind gefunden.

Paulus Diaconus berichtet, daß Wisente in den Wäldern des westlichen Sloweniens noch im Jahre 568 verbreitet waren, als der Langobardenkönig Alboin mit Kriegern und Volk nach Italien zog. Aus einigen slowenischen Ortsnamen, die nach Auerochsen benannt wurden, kann man schließen, daß diese Tierart noch im Mittelalter hier verbreitet war. Die Biber konnten sich in Slowenien bis in die Neuzeit halten. Das letzte Exemplar dieser Art wurde im Jahre 1634 bei Vurberg ungefähr 10 km nördlich von Ptuj erbeutet. Von den jetzt ausgestorbenen Säugetieren erhielten sich in Slowenien am längsten die Luchse, von denen der letzte in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts abgeschossen wurde.

Literatura

Adam, K. D., 1958. *Dicerorhinus kirchbergensis* Jäger aus einer Karsthöhle bei Črni kal (Istrien, Jugoslawien). Razprave 4. razr. SAZU *4*, 437—440, Ljubljana.

Anelli, F., 1941. Un importante reperto di *Gulo gulo* L. nella Grotta di Castagnavizza. Le Grotte d'Italia *4*, 1—28 Trieste.

— 1947. Su un reperto di *Castor fiber* L. delle Grotte di Postumia. Boll. Soc. Adr. Sci. Nat. Trieste *43*, 65—80, Milano.

Azzaroli, A., 1970. Villafranchian correlations based on large mammals. Giornale Geol., Ser. 2ª, *35* (1967) 111—131, Bologna.

Bachofen-Echt, A., 1937. Bildliche Darstellung des Riesenhirsches aus vorgeschichtlicher und geschichtlicher Zeit. Z. Säugetierkde *12*, 81—88, Berlin.

Bačinskij, C. A., 1962. Fossil Holocene bear *(Ursus spelaeus crimaeus* subsp. nov.) from the red Cave of the Crimea. Dopovidi Akad. Nauk SSR *6*, 796—799, Kiiv.

Battaglia, R., 1929. La »*Hyaena crocuta spelaea*« delle Grotte di Postumia. Le Grotte d'Italia *3*, 49—75. Milano.

Brodar, M., 1965. Poročilo o paleolitskih poskusnih izkopavanjih. Arh. vestnik *15—16*, 167—174, Ljubljana.

— 1966 a. Pod Črmukljo nad Ilirsko Bistrico. Varstvo spomenikov *10*, 189—190, Ljubljana.

— 1966 b. Povšiška (tudi Poglejska) cerkev. Varstvo spomenikov *10*, 190. Ljubljana.

— 1969. Nove paleolitske najdbe v Postojnski jami (Neue paläolithische Funde in der Höhle Postojnska jama). Arh. vestnik *20*, 141—144, Ljubljana.

Brodar, S., 1935, Nova paleolitska postaja v Njivicah pri Radečah. Glasnik Muz. dr. Slov. *16*, 1—33, Ljubljana.

— 1938. Das Paläolithikum in Jugoslawien. Quartär *1*, 140,—172, Berlin.

— 1939. O stratigrafiji Potočke zijalke (Sur la stratigraphie de la grotte de Potočka zijalka). Glasnik Muz. dr. Slov. *20*, 66—95, Ljubljana.

— 1951. Otoška jama, paleolitska postaja (The Otoška cave — a paleolithic station). Razprave 4. razr. SAZU *1*, 203—242, Ljubljana.

— 1951. Paleolitski sledovi v Postojnski jami. Razprave 4. razr. SAZU *1*, 243—284, Ljubljana.

— 1955. Kostanjevica ob Krki, paleolitska postaja na planem (Kostanjevica sur Krka, station paléolithique en plein air). Razprave 4. razr. SAZU *3*, 431—462, Ljubljana.

— 1953. Ajdovska jama pri Nemški vasi. Razprave 1. razr. SAZU *3*, 5—44, Ljubljana.

— 1958. Črni kal, nova paleolitska postaja v Slovenskem Primorju. Razprave 4. razr. SAZU *4*, 269—364, Ljubljana.

— 1962. Najdbe kostnih ostankov ledenodobnega človeka na slovenskih tleh (Die Knochenfunde des Eiszeitmenschen auf dem slowenischen Boden). Arh. vestnik *11—12*, 5—14, Ljubljana.

— 1963. Stratigrafska obdelava Potočke zijalke na Olševi. Rokopis v knjižnici katedre za kvartarologijo univerze v Ljubljani, 1—191.

— 1966. Pleistocenski sedimenti in paleolitska najdišča v Postojnski jami (Pleistozäne Sedimente und paläolithische Fundstellen in der Postojnska jama). Acta carsologica *4*, 55—138, Ljubljana.

— 1970. Paleolitske najdbe v jami Risovec pri Postojni. (Paläolithische Funde in der Höhle Risovec bei Postojna). Acta carsologica *5*, 271—300, Ljubljana.

Castiglioni, O. C., 1958. Reperto pleistocenico di Ghiottone da Piana di Fornero in Valstrona. Atti Soc. Ital. Sci. Nat., *97*, 41—50, Milano.

Couturier, M.A.J., 1958. Parallèle anatomique physiologique et écologique entre le pied du Bouquetin des Alpes *(Capra aegagrus ibex ibex)* et celui du chamois *(Rupicapra rupicapra)* en rapport avec l'adaptation à la montagne de ces deux espèces. Mammalia *22*, *76—89*, Paris.

Drobne-Vrhovec, K., 1961. Bovidni ostanki iz mostiščarske dobe na Ljubljanskem barju. Ljubljana. Rokopis v knjižnici geološkega odseka fakultete za naravoslovje in tehnologijo v Ljubljani.

Drobne, K., 1963. Subfosilni živalski ostanki iz mostiščarske dobe na Ljubljanskem barju. I. in II. del. 1—105. Rokopis v knjižnici inštituta za geologijo fakultete za naravoslovje in tehnologijo v Ljubljani.

— 1964. Živalske kosti iz Resnikovega prekopa (Tierreste von Resnik-Kanal). Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji (1), 61—64, Ljubljana.

— 1975. Favna koliščarskih naselbin na Ljubljanskem barju. Arh. vestnik *24*, 217—224, Ljubljana.

Ehrenberg, K., 1931. Über die ontogenetische Entwicklung des Höhlenbären. In: O. Abel — G. Kyrle. Die Drachenhöhle bei Mixnitz. Speläol. Monogr. *7—9*, 624—710, Wien.

Fejfar, O., 1964. The Lower Villafranchian Vertebrates from Hajnačka near Filakovo in Southern Slovakia. Rozpravy ústřed. ústav. geol. *30*, 1—115, Praha.

Gabrovec, S., 1960. Prazgodovinski Bled (The prehistory of Bled). Dela 1. razr. SAZU *12*, 1—91, Ljubljana.

Hilber, V., 1906. Ein Renngeweih aus Ober-Laibach in Krain. Mitt. Anthropol. Ges. Wien *36*, 163—166.

Hochstetter, F. v., 1881. Die Kreuzberghöhle bei Laas in Krain und der Höhlenbär. Denkschr. Akad. Wiss., Math.-nat. Cl. 43, Wien.

Jánossy, D., 1961. Die Entwicklung der Kleinsäugerfauna Europas im Pleistozän (Insectivora, Rodentia, Lagomorpha). Z. Säugetierkde *26*, 1—11, Hamburg u. Berlin.

Kahlke, H.-D., 1955. Großsäugetiere im Eiszeitalter. 1—88, Leipzig-Jena.

Knez, T., S. Škaler, 1968. Halštatska gomila na Libni. (Der Hallstatt-Grabhügel auf der Libna). Arh. vestnik *19*, 239—263, Ljubljana.

Koby, F. E., 1960. Contribution à la connaissance des lièvres fossiles, principalement de ceux de la dernière glaciation. Verh. naturf. Ges. Basel *71*, 149—173.

Korošec, J., 1951. Predzgodovinska naselbina na Ptujskem gradu (A prehistoric settlement on the Castle Hill of Ptuj). Dela 1. razr. SAZU *6*, 1—272, Ljubljana.

— 1960. Drulovka. 1—59, Ljubljana.

Kos, F., 1923. Evropski los, *Alces alces* L. iz jame »pri Glažuti« (L'élan européen, *Alces alces* L. de la caverne »près la Glažuta«). Glasnik Muz. dr. Slov. B, *2-3*, 25—33, Ljubljana.

— 1939. Neveljski paleolitik (Le paléolithique de Nevlje). Glasnik Muz. dr. Slov. *20*, 25—65, Ljubljana.

Kowalski, K., 1971. The Biostratigraphy and paleoecology of Late Cenozoik Mammals of Europe and Asia. In: Turekian, K. K., The Late Cenozoic Glacial Ages. 465—477, New Haven.

Kratochvíl, J. and others, 1968. Recent distribution of the lynx in Europe. Přírod. práce ústav. Českoslov. akad. věd. Brno *2*, 1—74.

Kuhn-Schnyder, E., 1968. Die Geschichte der Tierwelt des Pleistozäns und Alt-Holozäns. In: Ur- und Frühgeschichtliche Archäologie der Schweiz, Zürich.

Kurtén, B., 1957. The bears and hyenas of the Interglacials. Quaternaria *4*, 1—13, Roma.

— 1963. Villafranchian faunal evolution. Commentationes Biologicae *26*, 1—18, Helsinki — Helsingfors.

— 1968. Pleistocene mammals of Europe. In: The World Naturalist, 1—317, London.

Leben, F., 1971. Kulturna pripadnost jamskih najdb na področju jugovzhodnih Alp v prazgodovinskem obdobju. (disertacija v rokopisu, 1—255). Škofja Loka.

Malez, M., 1962. *Gulo gulo* L. aus dem oberen Pleistozän Dalmatiens. Bull. sci., Conseil Acad. Yougoslavie *7*, 57—58, Zagreb.

— 1963. Kvartarna fauna pećine Veternice u Medvednici (Die quartäre Fauna in der Höhle Veternica [Medvednica-Kroatien]). Paleontologia jugoslavica *5*, 1—193, Zagreb.

— 1967. Paleolitska nalazišta Hrvatske (Paläolithische Fundstellen in Kroatien). Arh. vestnik *18*, 255—290, Ljubljana.

Mottl, M., 1951. Die Repolust-Höhle bei Peggau in Steiermark und ihre eiszeitlichen Bewohner. Archaeologia austriaca *8*, 1—78, Wien.

Nikiforova, K. V., 1970. The volume and subdivision of Pliocene. Giornale Geol. (2) *35*, 171—180, Bologna.

Osole, F., 1961. Parska golobina, paleolitska postaja v Pivški kotlini (Parska golobina, station paléolithique dans le bassin de Pivka). Razprave 4. razr. SAZU *6*, 437—506, Ljubljana.

— 1967. Zakajeni spodmol, jamska paleolitska postaja (Zakajeni spodmol, eine Höhlenpaläolithstation). Arh. vestnik *18*, 25—42, Ljubljana.

— 1969 a. Babja jama pri Gorjušah nad Dobom, Varstvo spomenikov *12*, 80, Ljubljana.

— 1969 b. Načrtni odkop paleolitske postaje Županov spodmol pri Sajevčah. III. faza in končno poročilo, 1—62, Ljubljana. Rokopis v inštitutu za geologijo univerze v Ljubljani.

— 1971. Babja jama, zatočišče ledenodobnih lovcev. 1—50, Ljubljana. Rokopis v knjižnici katedre za kvartarologijo fakultete za naravoslovje in tehnologijo v Ljubljani.

— 1973. Kompleksna raziskava paleolitskega najdišča Matjaževe kamre pri Rovtah. 1—47, Ljubljana. Rokopis v inštitutu za geologijo univerze v Ljubljani.

Pahič, S., 1969. Prazgodovinska najdba iz Očeslavec (Urgeschichtlicher Fund aus Očeslavci). Arh. vestnik *20*, 155—175, Ljubljana.

Peters, K., 1856. Bericht über die geologische Aufnahme in Kärnten, Krain und dem Görzer Gebiete im Jahre 1855. Jahrb. Geol. R. A. Wien 7, 629—691.

Prell, H., 1950. Der Riesenhirsch als angeblich historische Wildart. Neue Ergebnisse Probl. Zool. (Klatt-Festschrift) 778—793. Leipzig.

Puš, I., 1971. Žarnogrobiščna nekropola na dvorišču SAZU v Ljubljani (Nekropole der Urnenfelderkultur im Hof der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und Künste in Ljubljana). Razprave 1. razr. SAZU 7, 1—108, Ljubljana.

Rakovec, I., 1935 a. *Coelodonta mercki* Jäg. iz Dolarjeve jame pri Logatcu (*Coelodonta mercki* Jäg aus der Höhle »Dolarjeva jama« bei Logatec). Prirodosl. razprave *2*, 5—41, Ljubljana.

— 1935 b. Diluvialni svizci iz južnovzhodnih Alp (Über diluviale Murmeltiere aus den Südostalpen). Prirodosl. razprave *2*, 245—292, Ljubljana.

— 1938. Ein Moschusochs aus der Höhle Potočka zijalka (Ostkarawanken). Prirodosl. razprave *3*, 253—262, Ljubljana.

— 1940 a. Diluvialni kozorogi Slovenije in Dalmacije. Razprave mat. — prirodosl. razr. AZU *1*, 55—76, Ljubljana.

— 1940 b. Über die diluvialen Steinböcke aus Slowenien und Dalmatien. Prirodosl. razprave *4*, 105—112, Ljubljana.

— 1942. Nosorog s Kamnitnika pri Škofji Loki (Sui resti del rinoceronte della collina Kamnitnik presso Škofja Loka). Razprave mat.-prirodosl. razr. AZU *2*, 241—262, Ljubljana.

— 1949. Nove najdbe diluvialnih svizcev v Sloveniji (New finds of Pleistocene marmots in Slovenia [NW Yugoslavia]). Razprave prirodosl.-mat. razr. SAZU *4*, 205—228, Ljubljana.

— 1951. Jamski lev (*Felis spelaea* Goldf.) iz Postojnske jame (On *Felis spelaea* Goldf. from the Postojna Cavern). Razprave 4. razr. SAZU *1*, 127—172, Ljubljana.

— 1953. Bizon iz mostiščarske dobe na Ljubljanskem barju (On Bison of the Lacustrine Age from the Ljubljansko barje in Slovenia [NW Yugoslavia]). Arh. vestnik *3*, 257—287, Ljubljana.

— 1954 a. *Libralces* aff. *gallicus* Azzaroli z viškega Brda pri Ljubljani. (*Libralces* aff. *gallicus* Azzaroli from the Vič terrace near Ljubljana). Razprave 4. razr. SAZU *2*, 277—295, Ljubljana.

— 1954 b. Povodni konj iz Pivške kotline (Hippopotamus from the Postojna Basin). Razprave 4. razr. SAZU *2*. 297—317, Ljubljana.

— 1954 c. O fosilnih slonih iz Slovenije (On Elephant's remains in Slovenia). Razprave 4. razr. SAZU *2*, 215—275, Ljubljana.

— 1955 a. Geološka zgodovina ljubljanskih tal (Geologische Geschichte des Territoriums von Ljubljana). Zgodovina Ljubljane 1, 11—207, Ljubljana.

— 1955 b. O pleistocenskih bovidih na Slovenskem (The Pleistocene Bovidae in Slovenia). Razprave 4. razr. SAZU *3*, 303—328, Ljubljana.

— 1956. O ostankih evropskega losa v Jugoslaviji (The remnants of the Elk [*Alces alces* L.] in Yugoslavia). Geol. Anali Balkan. poluostrva *24*, 1—14, Beograd.

— 1957. O mrzlodobnih sesalcih pleistocena in njih pomenu. Proteus *20*, 98—106, Ljubljana.

— 1958 a. Bobri iz mostiščarske dobe na Ljubljanskem barju in iz drugih holocenskih najdišč v Sloveniji (The beavers of the Lacustrine Age from the Ljubljana Moor and from other Holocene find spots in Slovenia). Razprave 4. razr. SAZU 4, 209—267, Ljubljana.

— 1958 b. Pleistocenski sesalci iz jame pri Črnem Kalu (The Pleistocene Mammalia from the Cave Črni Kal in Northern Istria). Razprave 4. razr. SAZU 4, 365—433, Ljubljana.

— 1959 a. O toplodobnih sesalcih iz pleistocena. Proteus *21*, 201—209, Ljubljana.

— 1959 b. Kvartarna sesalska favna iz Betalovega spodmola pri Postojni (The

Quarternary mammalian fauna from the cave Betalov spodmol near Postojna). Razprave 4. razr. SAZU *5*, 287—348, Ljubljana.

— 1960. O migracijah pleistocenskih sesalcev južno od Alp (Über die Wanderungen der pleistozänen Säugetiere im Gebiete südlich der Alpen). Geogr. vestnik *32*, 191—200, Ljubljana.

— 1961 a. Mladopleistocenska favna iz Parske golobine v Pivški kotlini (The Upper Pleistocene fauna from the cave Parska golobina in the Pivka Basin). Razprave 4. razr. SAZU *6*, 271—349, Ljubljana.

— 1961 b. O novih svizčevih ostankih iz Slovenije. (The new marmot remains from Slovenia). Razprave 4. razr. SAZU *6*, 351—366, Ljubljana.

— 1963. Poznowürmska favna iz Jame v Lozi in iz Ovčje jame (The Late Würmian fauna from the caves Jama v Lozi and Ovčja jama). Arh. vestnik *13—14*, 241—272, Ljubljana.

— 1964. Jugoslawiens Alpenmurmeltiere und Steinböcke. Jahrb. Ver. Schutz. Alpenpflanzen u. Tiere *29*, 124—132, München.

— 1967. Jamski medved iz Mokriške jame v Savinjskih Alpah (The cave bear from the Mokrica Cave in the Savinja Alps [Slovenia, Yugoslavia]). Razprave 4. razr. SAZU *10*, 121—203, Ljubljana.

— 1968 a. O mastodontih iz Šaleške doline (The mastodonts from the Šalek Valley). Razprave 4. razr. SAZU *11*, 299—350, Ljubljana.

— 1968 b. Über das älteste Pleistozän Jugoslawiens. Anz. math.-naturw. Kl. Österr. Akad. Wiss. *8*, 169—176, Wien.

— 1969. Su nuovi resti di *Panthera (Leo) spelaea* Goldf. rinvenuti in Slovenia (Jugoslavija). Scritti sul Quaternario in onore di Angelo Pasa, Mus. Civ. Stor. Nat., 53—65, Verona.

Reibenschuh, A. F., 1885. Chemische Untersuchung neuer Mineralquellen Steiermarks. Mitt. Naturwiss. Ver. Steiermark *21*, 158—191, Graz.

Soergel, W., 1940. Die Massenvorkommen des Höhlenbären. 1—112, Jena.

— 1943. Der Klimacharakter der als nordisch geltenden Säugetiere des Eiseitalters. Sitz. Ber. Heidelberg. Akad. Wiss., Math.-nat. Kl. (Jg. 1941) *4*, 1—36.

Šercelj, A., 1961. Staropleistocenska vegetacija v Zalogu pri Novem mestu (The Lower Pleistocene Vegetation from Zalog near Novo mesto). Razprave 4. razr. SAZU *6*, 417—434, Ljubljana.

— 1968. Pelodna stratigrafija velenjske krovnine. Plasti z ostanki mastodontov (Pollenstratigraphie des Hangenden von Velenje. Schichten mit Funden von Mastodonten). Razprave 4. razr. SAZU *11*, 377—397, Ljubljana.

Thenius, E., 1958. Über einen Kleinbären aus dem Pleistozän von Slowenien. Razprave 4. razr. SAZU *4*, 633—646, Ljubljana.

— 1960. Die pleistozänen und holozänen Wirbeltierreste der Griffener Höhle, Kärnten. Carinthia II, *70* (150) 25—62, Klagenfurt.

— 1962. Die Großsäugetiere des Pleistozäns von Mitteleuropa. Z. Säugetierkde *27*, 65—83, Hamburg u. Berlin.

— 1969. Phylogenie der Mammalia. Stammesgeschichte der Säugetiere (einschliesslich der Hominiden). Hdb. Zool. 8, 2, 1—722, Berlin.

Tobien, H., 1970. Biostratigraphy of the mammalian faunas at the Pliocene — Pleistocene boundary in Middle and Western Europe. Palaeogeography, Palaeoclimatol., Palaeoecol. *8*, 77—93, Amsterdam.

Toepfer, V., 1963. Tierwelt des Eiszeitalters. 1—198, Leipzig.

Trofimov, B. A., 1955. K voprosu o proishoždenii i razvitii favn mlekopitajuščih četvertičnogo perioda umerennoj i severnoj zon. Tr. Komis. izuč. četvertič. perioda AN SSSR *12*, Moskva.

Valič, A., 1968. Gradišče nad Pivko pri Naklem (Une enceinte au-dessus de Pivka près de Naklo). Arh. vestnik *19*, 485—499, Ljubljana.

Woldstedt, P., 1969. Quartär. Hdb. stratigr. Geol. 2. Bd., 1—263, Stuttgart.

Zeuner, F, E., 1967. Geschichte der Haustiere (Wissenschaftliche Bearbeitung durch J. Boessneck und Th. Haltenorth). 1—448, München.

APPLICATION DE METHODES D'ANALYSE STATISTIQUE AU PROBLÈME DE LA CHRONOLOGIE DU SITE DE STARČEVO*

DONNÉES NOUVELLES SUR LA STRATIGRAPHIE DE LA FOSSE 5 A

BORUT KOROŠEC

Strasbourg

Les travaux concernant la culture de Starčevo[1] et plus précisément l'étude de Draga Garašanin[2] appuient la chronologie des fosses sur l'unique critère de la présence ou de l'absence de céramique peinte. C'est ainsi que les fonds de cabanes fouillées à Starčevo sont traditionnellement regroupées[3] en:

Groupe I: caractérisé par l'absence de céramique peinte,

Groupe II: caractérisé par la présence de céramique peinte en blanc sur fond rouge et en sombre sur fond rouge,

Groupe III: caractérisé par la présence de céramique peinte uniquement en sombre sur fond rouge,

regroupement qui peut ainsi être schématisé:

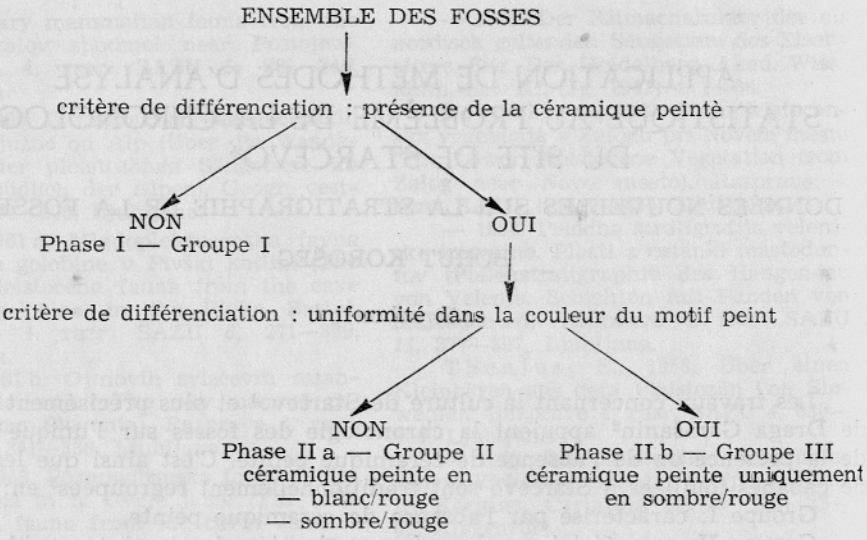
* Le but des pages suivantes est de proposer une approche objective, par le biais de l'analyse statistique, d'un matériel archéologique donné, le matériel céramique du site de Starčevo en l'occurence, afin de mettre à l'épreuve des observations et des théories traditionnelles dignes d'intérêt, mais dont on perçoit parfois la charge de subjectivité. L'application à un objet nouveau, ou peu s'en faut, de méthodes qui ont fait leurs preuves dans d'autres domaines scientifiques implique de nombreuses contraintes. Il a fallu, dans le cadre nécessairement restreint de cette communication, plus particulièrement isoler l'objet de l'étude de son contexte afin de mener la recherche à son terme.

Avant d'aborder notre sujet en détail, qu'il nous soit permis de remercier ici les membres du Musée National de Belgrade où nous travaillé à plusieurs reprises dans de bonnes conditions. Notre reconnaissance va en particulier au Dr. Kolarić, Directeur du Musée National de Belgrade et à Mme Dr. Ljubinković, Vice-Directrice, sans oublier l'obligeance de Mme Dr. B. Stalio, Chef du Département Préhistorique et du R. Galović, ainsi que Mme Dr. D. Garašanin. Au cours de notre séjour, nous avons rencontré M. Le Professeur R. W. Ehrich et Madame, membres de la mission américaine à Starčevo, qui ont suivi nos travaux pas à pas, en particulier nos efforts de reconstitutions. Nous leur adressons nos remerciements, tant pour leur obligeance que pour les informations inédites que M. le Professeur Ehrich a bien voulu nous transmettre à propos des fouilles de 1932 et le matériel réuni à cette occasion.

[1] B. Čović, Rezultati sondiranja na preistoriskom naselju u Gornjoj Tuzli, *Glasnik Zem. muz.* 15-16 (1960-61) 108—112. R. Galović, Neue Funde der Starčevo Kultur in Mittel-Serbien und Makedonien, 43—44. *Ber. RGK* (1962-63) 9, 26—28. M. Garašanin, Genetische und chronologische Probleme des frühkeramischen Neolithikums auf dem mittleren Balkan, *Actes du VIIIè Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques* 1 (Beograd 1971) 77 ss.

[2] D. Arandjelović-Garašanin, *Starčevačka kultura* (Ljubljana 1954).

[3] Ibidem 136.

Ce schéma soulève une première question: l'absence de la céramique peinte ou d'un de ses types constitue-t-elle un critère valable de différenciation des phases d'une culture? La sélection de ce critère s'appuyant sur l'apparente stratigraphie du fond de cabane 5 A, une seconde question peut être formulée: la stratigraphie d'un seul fond de cabane peut-elle fournir une base suffisante pour l'élaboration de la chronologie d'une culture? Plus fondamentalement, dans quelle mesure cette stratigraphie est-elle scientifiquement acceptable?

Ces deux problèmes sont étroitement liés, car si les fosses ne se distinguent apparemment entre elles qu'en fonction de la présence de la céramique peinte et de l'existence d'un ou de deux de ses types, il n'en est pas moins vrai que le fond de cabane 5 A semble lui-même posséder une stratigraphie. La récapitulation suivante met en relief le lien existant entre ces deux données principales:

Critère retenu	Correspondance	Couches distinguées dans la fosse 5 A	Correspondance	Phase
Absence de céramique peinte	——→	Couche la plus basse	——→	Phase la plus ancienne ou Phase I
Présence de la céramique peinte en blanc et sombre sur fond rouge	——→	Couche située sous le sol I, mais au-dessus de la couche précédente	——→	Seconde phase ou Phase II a
Présence de la céramique peinte uniquement en sombre sur fond rouge	——→	Couche au-dessus du sol I	——→	Phase la plus récente ou Phase II b

A supposer que cette correspondance apparemment logique et admissible soit réellement justifiée, dans quelle mesure peut-elle être mise en évidence lorsqu'on étudie les autres fosses? En d'autres termes, peut-on mettre à l'épreuve le critère de différenciation des phases, et cependant considérer la chronologie comme toujours valable? Notre projet est de recourir, pour cette mise à l'épreuve, aux méthodes statistiques, en nous appuyant sur les données fournies par D. Garašanin.

La démarche se fera en deux temps:

1. le critère de différenciation étant l'absence de céramique peinte ou de l'un de ses types dans telle ou telle fosse, la question est de savoir si chacune de ces dernières est censée en contenir. Autrement dit, quelle est la probabilité d'occurence de la céramique peinte dans les diverses fosses?

2. la chronologie du fond de cabane 5 A fournissant celle de la culture de Starčevo, quels moyens possédons-nous de vérifier la première ou de l'infirmer?

Pour répondre à la première de ces questions, il nous faut reprendre le comptage que nous fournit D. Garašanin. Le Tableau 1, établi à partir de ses indications, mais considérablement condensé, reproduit ce document. Les différentes rubriques, comme par exemple la barbotine et la barbotine organisée y sont regroupées en une seule. La céramique peinte qui est décrite pièce par pièce par l'auteur est ici regroupée sous deux rubriques, celles des deux couleurs de l'ornement. Nous n'avons retenu que les totaux de tessons des rubriques fond et pied, bords et anses. Par ailleurs, le premier total, appelé ici «total indiqué» est tiré de l'étude précitée. Le second total ou «total calculé» révèle le nombre de tessons de céramique grossière ou fine incluant les bords, fonds, pieds et anses.

Il faut d'abord remarquer le manque d'unité d'un tel comptage. L'auteur ne fait figurer un fragment que sous une seule rubrique alors qu'il est censé paraître plusieurs fois, comme ce peut être le cas d'un tesson révélant un profil entier de vase à anse et qui devrait alors être décompté sous les rubriques: bord, anse, fond et décor. Ce fait apparaît évident lorsqu'on compare les totaux indiqués par D. Garašanin («total indiqué») à ceux obtenus par regroupement de toutes les rubriques «décor» («total calculé»). Souvent, la différence entre ces deux totaux (le total indiqué est dans ce cas généralement plus élevé) est égale ou très proche du nombre de tessons des rubriques bord, fond, pied et anse, ainsi que le montrent les Tableaux 2 et 3, ce qui signifie que dans ces décomptes les formes caractéristiques sont censées a-priori n'avoir pas de décor, ce qui n'est pas le cas.

Tableau 1

Fosse N°	3	4	5 A c. inf.	5 A c. s/sol I	5 A entre 2 sols	5 A c. sup.	6	7	8	10
CERAMIQUE GROSSIERE										
Total indiqué		497	134	552	302	202	5824	1932	262	449
Couleur	189									
Bord	28	136	5	62	24	26	560	153	27	52
Fonds + pieds	20	40	15	46	15	29	392	188	27	48
Anse tunnelée	2	22	2			3	141	4	3	
Total calculé	50	198	22	108	39	58	1093	345	57	100
Barbotine et barb. organisée	110	168	69	380	137	134	3371	962	101	266
Applications diverses	13	36	6	34	11	3	90	96	13	29
Bande plastique		52	1	14		6	134	53	26	37
Empreintes tranche roseau				1			2		7 } 10	
Empr. ongles, digitales	4	21	5	5	11		157	16		
Incisions	6		5	10	4	3	86	58		17
Sans décor	6	25	26		90		891	402	48	
CERAMIQUE FINE										
Total indiqué		453	46	236			2094	498	88	39
Bord		72	4	36	12	31	226	128	9	21
Fonds + pieds		24	5	34	14	6	122	62	13	15
Anse										
Total calculé		96	9	70	26	37	348	190	22	36
Différentes Couleurs	19	225	44	177	88	104	2095	296	66	39
CERAMIQUE PEINTE										
Sombre/rouge		7		3			65	18		
Sombre/rouge		5		8	8	6	65	4		10
Total		12		11	8	6	130	22		10

Comptage fourni par D. Garašanin — Certaines rubriques sont condensées

Tableau 2

Fosse N°	3	4	5 A c. inf.	5 A c. s/sol I.	5 A c. entre 2 sols	5 A c. sup.	6	7	8	10
Total des tessons indiqué par D. Garašanin	189	497	134	552	302	202	5824	1932	262	449
Somme des tessons possédant divers types de décor et non-décorés	139	302	112	444	253	146	4731	1587	205	349
Différence	50	195	22	108	49	56	1093	345	57	100
Tessons décomptés sous les rubriques anse, bord, fond	50	198	22	108	39	58	1093	345	57	100

Céramique Grossière. Totaux effectués d'après le Tableau 1. La différence entre les totaux des tessons indiqués par D. Garašanin et la somme des tessons de la rubrique «décor» est égale ou très proche des sommes de tessons figurant sous la rubrique «anse, bord, fond»

Tableau 3

Fosse N°	3	4	5 A c. inf.	5 A s/sol I.	5 A entre 2 sols	5 A c. sup.	6	7	8	10
Total des tessons indiqué par D. Garašanin		453	46	236			2095	498	88	39
Somme des tessons de diverses couleurs	19	225	44	177	88	104	2095	296	66	39
Différence		288	2	59			0	202	22	0
Tessons décomptés sous les rubriques anse, fond, bord		288	9	70	33	41	358	190	22	36

Céramique fine. Totaux effectués d'après le Tableau 1. La différence entre les totaux indiqués par D. Garašanin et la somme des tessons de la rubrique «décor» est soit égale ou très proche de la somme des tessons figurant sous la rubrique «anse, fond, bord», soit égale à zéro

Certains totaux ne sont pas, par ailleurs, fournis par D. Garašanin, ce qui nous pose un problème immédiat dans la perspective d'un traitement statistique. Deux solutions peuvent alors être envisagées. La première consisterait à prendre en considération uniquement les nombres indiqués sous les rubriques «decor» (pour la céramique grossière) et «couleur» (pour la céramique fine). Ce qui nous donne le Tableau 4:

Tableau 4

Fosse N⁰	3	4	5 A c. inf.	5 A s/sol I.	5 A entre 2 sols	5 A c. sup.	6	7	8	10
Céram. gross. déc.	139	302	112	444	253	146	4731	1587	205	349
Céram. fine coul.	19	225	44	177	88	104	2095	296	66	39
Céram. peinte		12		11	8	6	130	22		10
Total	158	539	156	632	349	256	6956	1905	271	398

Totaux calculés des tessons pour les trois catégories de céramique en ne tenant compte que des rubriques «décor» et «couleur»

La seconde solution conduirait à cumuler les différentes rubriques de céramique, y compris celles des tessons caractéristiques (bord, fond, anse, etc.), donnant ainsi le Tableau 5:

Tableau 5

Fosse N⁰	3	4	5 A c. inf.	5 A c. s/sol. I.	5 A entre 2 sols	5 A c. sup.	6	7	8	10
Céramique grossière	189	497	134	552	302	202	5824	1932	262	449
Céramique fine	19+	453	46	236	121+	145+	2095	498	88	39
Céramique peinte		12		11	8	6	130	22		10
Total	208	962	180	799	431	353	8049	2452	350	498

Totaux de tessons trouvés dans les fosses à Starčevo. Les nombres marqués d'un + sont calculés et ne sont pas mentionnés par D. Garašanin

Dans le cas du Tableau 4, la plupart des totaux sont calculés, nous interdisant ainsi de respecter l'idée première selon laquelle nous prévoyions de nous appuyer sur le comptage de D. Garašanin. Par contre, le Tableau 5 ne possède que trois totaux calculés d'après son propre comptage. C'est pourquoi il nous servira de base à la vérification statistique que nous abordons à présent.

I. L'ABSENCE DE LA CÉRAMIQUE PEINTE OU D'UN DE SES TYPES CONSTITUE-T-ELLE UN CRITÈRE VALABLE DE LA DIFFÉRENCIATION DES PHASES DE CETTE CULTURE?

Le critère «absence-présence» de céramique peinte pourrait être assimilé à ce que les statisticiens appellent une variable qualitative qui, dans le cas qui nous intéresse, introduit une étude sans prendre en considération le facteur quantitatif. Il est pourtant légitime de tenter l'analyse d'un matériel donné compte tenu des fréquences relatives de tel ou tel élément (ici, la céramique peinte), de la taille de la population observée, etc.

Dans un premier temps, nous cherchons à savoir s'il existe une quelconque relation entre l'effectif du matériel dans chaque fosse et le nombre de tessons peints qui y sont répartis. Le Tableau 6 et le Graphique 1 (en annexe) permettent de comparer ces deux données:

Tableau 6

Fosse N°	Total de la céramique peinte	Total des tessons	Phase
5 A/couche inférieure		180	I
3		208	
8		350	
5 A/couche entre les deux sols	8	431	II-b
10	10	498	
5 A/couche sous le sol I	11	799	II-a
4	12	962	
7	22	2452	
6	130	8049	
Total des tessons	193	13929	

Fréquence observée de la céramique peinte par fosse comparée au total des tessons trouvés dans chacune d'elles

On remarque que le nombre de fragments peints est d'autant plus élevé que celui des tessons trouvés dans chaque fosse est plus grand. Il existe donc un rapport relatif entre eux (Tableau 6 et Graphique 1).

Inversement, les fosses qui ne possèdent pas de céramique peinte sont caractérisées par les plus faibles effectifs. C'est le cas pour toutes les fosses et pour la couche inférieure du fond de cabane 5 A qui appartiennent, selon D. Garašanin, à la phase I (Tableau 6 et Graphique 1).

Enfin, le cas de la fosse 10 et de la couche située entre les deux sols du fond de cabane 5 A est remarquable dans la mesure où, appartenant à la phase II b, le nombre total des tessons qu'elles contiennent est inférieur à celui des fosses de la phase II a (Tableau 6 et Graphique 1).

Il semble dès à présent que la distribution de la céramique peinte dans les fosses est fonction du nombre total des tessons. Sa probabilité d'occurence dans les fosses possédant peu de céramique est très faible, sinon nulle, le critère «absence-présence» n'étant plus entièrement justifié.

Nous sommes ainsi naturellement amenés à émettre l'hypothèse d'une répartition homogène de la céramique peinte dans les fosses. Il devient alors possible de proposer par une simple règle de trois une première estimation du nombre de fragments peints que les fosses caractérisées par leur absence devraient posséder pour confirmer cette hypothèse:

$$n_i = \frac{\Sigma n}{\Sigma N} \times N_i$$

où n = some de tous les tessons peints
N = some de tous les tessons trouvés dans les fosses à céramique peintre
N_i = total des tessons d'une fosse sans céramique peinte
n_i = nombre possible de fragments peints dans une fosse sans céramique peinte

Le Tableau 7 réunit les calculs effectués pour l'ensemble des fosses caractérisées par l'absence de céramique peinte. Les nombres de la seconde colonne montrent que chaque locus sans céramique peinte devrait présenter des tessons peint, bien qu'en nombre très faible: de 2 à 5 tessons seulement.

Tableau 7

Fosse N⁰	Nombre théorique de fragments de céramique peinte	Total des tessons
5 A/Couche inférieure	2,(63)	180
3	3,(08)	208
8	5,(12)	350

Fréquence théorique de la céramique peinte obtenue par règle de trois

Les résultats ainsi obtenus ne tiennent pas compte, en réalité, de la répartition assez inégale de la céramique peinte entre les fosses qui apparaît clairement à la lecture du Tableau 8:

Tableau 8

Fosse N⁰	5 A	3	8	5 A	10	5 A	4	7	6
	c. inf.			couche entre 2 sols		couche sous sol I			
Total des tessons peints				8	10	11	12	22	130
Pourcentage				1,86	2,01	1,38	1,25	0,90	1,62
Total des fragments	180	208	350	431	498	799	962	2452	8049

Fréquence observée de la céramique peinte et son pourcentage dans les différentes fosses

Les fosses contiennent en moyene 1,463 % de céramique peinte $\left(\overline{X} = \frac{193\,.}{13\,191}\right)$, les proportions réelles de céramique peinte variant entre 0,90 % (fosse 7) et 2,01 % (fosse 10). Par conséquent, en attribuant à chacune des trois fosses ces deux proportions extrêmes, on devrait obtenir l'ordre de grandeur possible de la céramique peinte dans les fosses de la phase I:

$$\frac{0{,}90\ \%\,.\,X}{100} \leq y \leq \frac{2{,}01\ \%\,.\,X}{100}$$

où X = total de tessons d'une fosse de la phase I
y = nombre théorique de fragments de céramique peinte pour l'un de ces trois fonds.

Tableau 9

Fosse N°	Nombre théorique de c. p. limite 0,90 %	Nombre théorique de c. p. en moyenne (y)	Nombre théorique de c. p. limite 2,01 %	Total des tessons
5 A couche inférieure	1,(62) tess.	2,(63) tess.	3,(62) tess.	180
3	1,(87) tess.	3,(08) tess.	4,(48) tess.	208
8	3,(15) tess.	5,(12) tess.	7,(04) tess.	350

Répartition probable ou théorique de la céramique peinte dans les fosses de la phase I

La limite inférieure (0,90 %) permet d'attribuer au minimum un tesson peint aux fosses 3 et 5 A (couche inférieure) et trois tessons peints à la fosse 8. On peut obtenir des résultats semblables en cherchant le total théorique de tessons susceptible de contenir un fragment peint, et ceci dans les mêmes limites que celles que nous avons considérées jusqu'à présent. En gardant la limite inférieure seulement, on obtient:

$$X = \frac{13\,191}{13\,191 \times 0{,}90} \times 100 = \frac{100}{0{,}90} = 111{,}11$$

Le résultat signifie qu'il faut au moins 111,(11) tessons pour avoir quelques chances de trouver parmi eux un fragment peint.

A partir des calculs précédents, il est possible de formuler deux remarques:

1. La fosse 3 et la couche inférieure de la fosse 5 A auraient dû posséder au minimum un tesson peint pour être attribuées à l'une des sous-phases II. Mais le fait qu'elles en soient dépourvues peut être dû au hasard. L'absence d'un fragment de céramique peinte ne peut justifier la séparation de ces fosses de celles de la phase II.

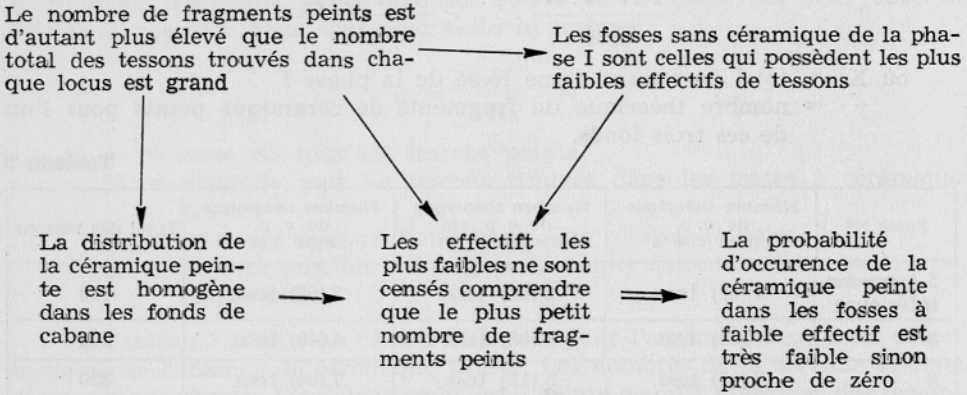
2. La fosse 8 devrait avoir au minimum trois tessons peints — ce qui représente, somme toute, peu de chose — pour être conforme à l'hypothèse posée plus haut d'une répartition homogène de la céramique peinte dans chaque fond de cabane. Avant de l'attribuer à une quelconque phase en s'appuyant sur ce seul critère, remarquons que:

a) du point de vue typologique, aucune différence entre les phases ni entre les fosses n'a été signalée par D. Garašanin;

b) il n'y a pas, dans la culture de Starčevo, de locus semblable au fond de cabane 8, c'est-à-dire qui possède les mêmes types de céramique et qui, en même temps, soit caractérisée par l'absence de céramique peinte.

C'est pourquoi il nous semble que ce fond de cabane peut également faire partie du groupe des fosses à céramique peinte.

Les différentes étapes de notre développement sont reprises, en guise de conclusion pour cette partie, sous forme de schéma:

L'ensemble des analyses qui précèdent permettent de remettre en question avec plus de netteté le choix d'un critère pour la distinction d'une phase plus ancienne qui ne connaîtrait pas encore la céramique peinte. Mais toutes ces estimations ne s'appuyent que sur l'hypothèse d'une présence dans chaque fosse d'un nombre de tessons peints proportionnel à l'effectif total de cette dernière. Peut-on maintenir cette attitude? Par ailleurs, l'application de la règle de trois conduit à attribuer aux trois fosses de la phase I un nombre de tessons peints qu'elles n'ont pas en réalité. Dans quelle mesure est-il possible d'affirmer que cette absence est dûe au hasard?

Ces questions conduisent à une reprise des analyses précédentes qui pourrait être considérée comme redondante et donc superflue dans la mesure où nous aurions pu emporter la conviction du lecteur. Nous avons néanmoins songé qu'il était utile de l'effectuer, parce que notre projet est essentiellement de tenter de définir un certain mode d'approche mathématique et d'appliquer des méthodes statistiques à un ensemble d'informations archéologiques. C'est dans la perspective d'un approfondissement de cette attitude que nous abordons les paragraphes qui suivent.

II. VERIFICATION DE L'HYPOTHÈSE D'UNE RÉPARTITION HOMOGÈNE DE LA CÉRAMIQUE PEINTE DANS LES DIFFÉRENTES FOSSES

Notre hypothèse se formule de la façon suivante:

$$\frac{n_1}{N_1} = \frac{n_2}{N_2} = \ldots = \frac{n_i}{N_i} = \frac{\Sigma n}{\Sigma N}$$

où n_i = nomreb de fragments peints dans une fosse
N_i = effectif de céramique dans cette fosse

La fréquence d'occurence de céramique peinte permet-elle de déterminer une quelconque différence entre les fosses à céramique peinte?

Pour comparer une répartition, les statisticiens emploient généralement la méthode de Chi-deux (χ^2). Le principe de ce test consiste en une comparaison d'une répartition observée — dans notre cas la répartition de la céramique peinte — à répartition théorique ainsi formulée:

$$n_i = \frac{\Sigma n}{\Sigma N} \times N_i$$

n_i étant le nombre théorique de fragments peints dans une fosse.

Le test de Chi-deux équivaut en fait à une comparaison de la différence entre l'écart des deux répartitions qui s'exprime par la formule ci-dessous en un seuil de crédibilité.

$$\chi^2 = \frac{(O_1 - C_1)^2}{C_1} + \frac{(O_2 - C_2)^2}{C_2} + \ldots + \frac{(O_i - C_i)^2}{C_i}$$

$$\text{soit } \chi^2 = \Sigma \frac{(O_i - C_i)^2}{C_i}$$

où $C_i = \frac{\Sigma n}{\Sigma N} \times N_i = n_i$ (nombre théorique de fragments peints)

et où O_i est le nombre réel de fragments peints.

Tableau 10

Fosse N°	4	5 A s/sol. I	5 A entre 2 s.	6	7	10	Total
o_i = nbre réel c. p.	12	11	8	130	22	10	193
n_i = nbre théo. c. p.	(14,083)	(11,697)	(6,606)	(117,829)	(35,895)	(7,290)	
cér. non peinte	950	788	423	7919	2430	488	12998
nbre théo. c. non p.	(947,917)	(787,303)	(424,694)	(7931,171)	(2416,105)	(490,710)	
Total des tessons	962	799	431	8049	2452	498	13191

Répartition observée et théorique de la céramique peinte et non peinte dans les fosses de la phase II

La comparaison des deux répartitions par l'application de la formule donne

$$\chi^2 = 8{,}637$$

c'est-à-dire un degréde similitude nettement inférieur au seuil de crédibilité qui est en général de 5 %. Compte tenu de notre degré de liberté i = 1

(= nombre de fosses moins 1 = 5), ce seuil représente la limite au-delà de laquelle on ne peut plus parler d'homogénéité. Dans le cas qui nous occupe, les tables de Chi-deux[4] donnent, si nous consentons le risque d'erreur de 5 %, une limite égale à

$$\varepsilon = 11{,}07$$

C'est-à-dire un indice supérieur au nôtre ($\chi^2 = 8{,}637$). En conclusion, la répartition de la céramique peinte dans les fosses est homogène, et il n'y a que 5 % de chances, c'est-à-dire la marge statistiquement admise, pour qu'il n'en soit pas ainsi.

Des résultats analogues peuvent être obtenus par le calcul d'un indice de laison entre les deux variables que nous possédons, à savoir le nombre de fragments peints trouvés et le nombre total de tessons pour chaque fosse.

Rappelons que si deux variables X et Y, comparables, ont une certaine tendance à covarier, on doit présumer qu'elles sont, dans une certaine mesure, liées l'une à l'autre. Si au contraire elles évoluent l'une par rapport à l'autre de façon arbitraire, elles sont relativement indépendantes. On évalue le degré de liaison de deux variables, c'est-à-dire leur «proximité linéaire» ou le «parallèlisme relatif» des profils à l'aide d'un indice mis au point par Galton et Pearson et appelé «indice de corrélation linéaire»:

$$r = \frac{\Sigma xy - \dfrac{\Sigma x \,.\, \Sigma y}{n}}{\sqrt{\left(\Sigma x^2 - \dfrac{(\Sigma x)^2}{n}\right) \cdot \left(\Sigma y^2 - \dfrac{(\Sigma y)^2}{n}\right)}}$$

où x = nombre de tessons pour chaque fosse
y = nombre de fragments peints
n = nombre de fosses
r = coefficient de corrélation ou test de liaison entre x et y

rest alors égal à 0,99 c'est-à-dire qu'il s'agit d'un très fort coefficient de corrélation statistiquement significatif, même au Seuil de 1 %. L'homogénéité de la répartition de la céramique peinte dans les fosses se trouve par conséquent à nouveau confirmée.

III. LE PROBLÈME DE L'ABSENCE DE CÉRAMIQUE PEINTE DANS LES FOSSES DE LA PHASE I

Pour que les fosses sans céramique peinte puissent être inclues dan l'hypothèse déjà vérifiée, il faut que nous ayons, en étendant la recherche d'un indice de liaison à toutes les fosses et à toutes les couches du fond de cabane 5 A, une corrélation qui ne soit pas significativement différente de la précédente.

[4] D. Schwartz, *Statistique à l'usage des médecins et des biologistes*, Editions médicales (Paris) 266.

Dans ce cas également, r = 0,989 et ne diffère donc pas de manière significative du premier indice de liaison. Incidemment, relevons que D. Garašanin n'a pas retenu les couches supérieures du fond 5 A qui appartiennent à ses yeux à une période plus récente. Néanmoins lorsque nous cherchons l'indice de corrélation de nos deux variables en tenant compte de ces couches, c'est-à-dire de 10 «fosses» et non plus des 9 qu'elle considère, nous trouvons r = 0,99, confirmant, s'il entétait besoin, la similitude de répartition de la céramique peinte dans toutes les fosses du site.

Le Graphique 2 permet de lire cette corrélation. Remarquons qu'il est ici inutile de superposer ou de représenter trois graphiques, étant donné l'identité des indices, l'identité des pentes des droites de corrélation, et celle de l'ordonnée à l'origine (Tableau 11, 9ème et 10ème colonnes). Les trois graphiques, représentés sur un même schéma, se confondent.

A partir des calculs de corrélation, il est possible de pousser plus avant l'étude statistique de la différenciation des fosses. La droite de corrélation du Graphique 2 (en annexe) par exemple fournit un autre moyen de détermination de la répartition d'un matériel donné.

Tableau 11

Fosses	Total Global de tessons	Total c. p.	1er. ind.	2ème ind.	3ème ind.	Nbre de fosses (n)	Coef. de corrél. (r)	Pente (b)	Ordonnée à l'origine (a)
6	8049	130	↑	↑	↑	6 (A)	0,989	0,0161	— 3,418
7	2452	22				9 (B)	0,990	0,0162	— 3,663
4	962	12	(A)			10 (C)	0,990	0,0161	— 3,132
5 A/3/sol I	799	11							
10	498	10		(B)	(C)				
5 A/entre 2 sols	431	8	↓						
8	350								
3	208								
5 A/c. inf.	180			↓					
5 A/c. sup	353	6			↓				

Représentation des variables conduisant à l'établissement de trois indices de corrélation. Le calcul de la pente et de l'ordonnée à l'origine permet l'établissement du Graphique 2

IV. DEUXIÈME MÉTHODE: LA DROITE DE CORRÉLATION

On appelle «droite de corrélation» la «droite qui rend minimum la somme des carrés des écarts des points de cette droite, comptés parallèlement à l'ordonnée».[5] Elle représente donc la moyenne à deux dimensions d'une répartition donnée. Nous savons qu'une moyenne n'est autre qu'une quantité théorique ou

[5] Ibidem 208.

calculée. Par conséquent, le calcul de la droite de corrélation nous donne la répartition théorique ou idéale (dans le cas qui nous occupe, celui de la céramique peinte) pour un quelconque effectif. Cette répartition est fournie par la formule:

$$y' = bx + a$$

où y' = nombre théorique de fragments peints pour une fosse
b = pente fournie par le calcul de corrélation (Tableau 11)
a = ordonnée à l'origine fournie par le calcul de corrélation (Tableau 11)
x = nombre de tessons trouvés dans la fosse.

Le test de liaison ayant abouti à des résultats hautement significatifs, la répartition théorique à présent recherchée (Tableau 12 — 4ème colonne) ne devrait pas être significativement différente de la répartition observée (Tableau 12 — 3ème colonne), ce qui est effectivement le cas:

Tableau 12

Fosse N°	Nbre de tessos	Nbre observé de fragments peints	Nbre théorique de fragments peints
6	8 049	130	129,931
7	2 452	22	36,059
4	962	12	11,921
5 A sous le sol I	799	11	9,281
10	498	10	4,405
5 A entre deux sols	431	8	3,319
8	350	0	2,007
3	208	0	— 0,293
5 A couche inférieure	180	0	— 0,747

Répartition observée et théorique de la céramique peinte dans toutes les fosses du site

Ce procédé a également permis d'attribuer un nombre théorique de tessons peints aux fosses et à la couche du fond de cabane 5 A appartenant à la plus ancienne phase. Il est intéressant de remarquer que la fosse 3 et la couche inférieure du locus 5 A se voient attribuer un nombre négatif de fragments peints (Tableau 12), c'est-à-dire que les effectifs ne sont pas suffisamment élevés pour qu'il y ait de la céramique peinte. Ceci revient une fois de plus à affirmer que le critère de l'absence de céramique peinte dans certaines fosses et couches ne peut être pris tel quel. Il peut au maximum être utile à partir d'un certain effectif de céramique lui-même théorique et qui est représenté sur la Graphique 2 par la section de la droite de corrélation avec l'abscisse. Il peut être calculé par l'interpolation de la formule précédente, c'est-à-dire:

$$y' = bx + a$$

Dans le cas présent, c'ést le facteur x qui nous intéresse, y' étant connu, puisque la section de la droite de corrélation avec l'abscisse lui attribue la valeur O (y' = O). Ainsi, la formule nouvelle est:

$$x = \frac{a}{b} = -\frac{-3{,}663}{0{,}0162} = 226{,}(11)$$

Ce nombre théorique représente ici la limite inférieure à partir de laquelle la présence de la céramique peinte devient probable sans pour cela modifier les caractéristiques de la correlation précédete, c'est-à-dire la distribution observée de ce type de fragments.

Deux des trois fosses et couches de la phase I possèdent effectivement des nombres de tessons inférieurs à cette limite et sont donc conformes à l'hypothèse d'homogénéité de la répartition de la céramique peinte. En conclusion, l'absence de céramique peinte dans ces fosses est dûe au hasard, et celles-ci n'ont en fait pas besoin d'en contenir pour appartenir à l'une des sous-phases de la phase II.

Ceci pourtant ne s'applique pas à la fosse 8. Le calcul de corrélation lui attribue un nombre théorique de fragments peints égal à 2 (Tableau 12 — 4 ème colonne). Est-il possible de justifier par d'autres méthodes leur absence?

V. TROISIÈME MÉTHODE: L'INTERVALLE DE CONFIANCE

La méthode qui consiste à remplacer les totaux réels par les totaux calculés de céramique peinte est validée lorsqu'on calcule l'intervalle de confiance de chaque total de céramique peinte. Lorsqu'on veut connaître, dans une population, le pourcentage »p« de sujets qui présentent un certain caractère, on peut l'obtenir à partir d'un échantillon représentatif de cette population. Le résultat «p_o» (pourcentage observé) nous donne ainsi les renseignements recherchés sur l'ensemble de la population, mais avec une marge d'erreur connue, appelée intervalle de confiance.

Dans notre cas, nous connaissons le pourcentage »p«, qui peut être représenté par la moyenne en pourcentage de céramique peinte ou par le pourcentage de céramique peinte calculée à partir de la droite de corrélation. Nous avons aussi le pourcentage «p_o» ou pourcentage réel de céramique peinte.

$$\text{Intervalle de confiance} = p_o \pm \varepsilon \sqrt{\frac{p_o\, q_o}{n}}$$

$$\text{où } p_o = \frac{\text{total de céramique peinte}}{\text{total global}}$$

$q_o = 1 - p_o$
n = total global
ε = écart réduit (= 1,96)

Ce qui nous intéresse, c'est de savoir si »p« est ou non statistiquement différent de »P_0«, c'est-à-dire s'il se trouve entre les deux limites de l'intervalle de confiance:

$$| p - p_0 | < \varepsilon \sqrt{\frac{p_0 q_0}{n}}$$

où »p« est soit la moyenne en pourcentage de la céramique peinte, soit le nombre de fragments peints calculés en pourcentage.

En ce qui concerne l'écart réduit, nous avons utilisé celui qui correspond au risque d'erreur de 5 % et donné dans les tables de l'écart réduit.[6] Nous obtenons le Tableau 13 et le Graphique 3 (en annexe).

Tableau 13

Fosse	3	4	5 A couche inf.	5 A s/sol. I	5 A entre 2 s.	6	7	8	10
Nbre de tess.	208	962	180	799	431	8,049	2,452	350	498
Nbre obs. c. p.		12		11	8	130	22		10
CP ($\overline{X}$)	2,868	13,266	2,482	11,018	5,833	110,996	33,827	4,827	6,867
IC		6,744		6,456	5,144	22,135	9,146		6,135
CP — IC		5,256		4,544	2,856	107,865	12,854		3,865
CP + IC		18,744		17,456	13,144	152,135	31,146		16,135

$\overline{X}$ CP % = 1,379
CP = 192

Nombre de tessons = 13 921

Répartition de la céramique (effectif total) et de la céramique peinte par fosse. Calcul de l'intervalle de confiance

Le Tableau 13 et le Graphique 3 révèlent que pratiquement tous les intervalles de confiance des nombres réels de fragments peints englobent les nombres théoriques de fragments peints ainsi que les moyennes de céramique peinte en pourcentage ($\overline{X}$ = CP %). La fosse 7 constitue la seule exception. Mais nous avons précisé que l'intervalle de confiance est calculé avec une marge de 5 % d'erreur, ce qui permet de considérer ce fond de cabane de la même façon que les autres. De toutes manières, elle ne se distingue pas du reste, comme le test de similitude (x^2) l'a prouvé.

VI. QUATRIÈME MÉTHODE: L'ÉCART-TYPE RÉSIDUEL

Nous disposons d'un moyen supplémentaire de tester l'hypothèse selon laquelle il n'y a pas de différence entre les fosses si l'on analyse le rapport céramique peinte/nombre de tessons. Ce test est basé sur l'ordonnée à l'origine et l'écart-type résiduel (ou écart-type autour de la droite de corrélation). Si deux ou trois écarts-types résiduels sont inférieurs à l'ordonnée à l'origine

[6] Ibidem 263.

en valeur absolue, l'hypothèse est à rejeter. Dans le cas contraire, elle est à retenir, c'est-à-dire que les fosses ne se distinguent pas.

Pour le calcul des écarts-types, nous possédons les résultats partiels de nos calculs de corrélation:

$$\text{Ecart-type résiduel} = \sigma_r = \sqrt{\frac{(1 - r^2)\,\sigma y^2}{n - 2}}$$

où $r = 0{,}989$

et où la variance

$$\sigma y^2 = \frac{\Sigma y^2 - \frac{(\Sigma y)^2}{n}}{n - 1}$$

où $y =$ total de la céramique peinte
$n =$ nombre de fosses

Nous obtenons alors les résultats ci-dessous qui confirment l'hypothèse:

Ordonnée à l'origine	σr	Multiple de σr
3,663	2,205	1
	4,410	2
	6,615	3

Deux écarts-types résiduels sont déjà plus grands que l'ordonnée à l'origine. Ils donnent également l'intervalle de confiance du nombre de fragments peints de part et d'autre de la droite de corrélation (Graphique 4 en annere), c'est-à-dire la possibilité pour chaque fosse de contenir le minimum de céramique peinte. Les trois fosses qui n'en possèdent pas sont toutes situées dans les limites de possibilité, mais cette possibilité est négative.

Nous remarquions précédemment que, selon la droite de corrélation, il fallait au moins 226, (11) tessons pour que le critère de l'absence de céramique peinte puisse être justifié. Mais en fait chaque facteur quantitatif, comparé à l'ensemble des facteurs semblables (dans notre cas, le nombre de fragments peints par fosse) doit être expliqué en fonction de l'intervalle de confiance. Ceci revient à dire que nous pouvons déterminer avec un certain pourcentage de précision les limites possibles des nombres de céramique peinte. Mais nous ne pouvons pas établir un intervalle de confiance pour un effectif faible ou inférieur à 5. En outre, l'intervalle de confiance que nous avons calculé plus haut ne tenait pas compte de l'ensemble des fosses, mais de chaque fosse à part.

Par contre, si nous utilisons l'écart-type résiduel comme intervalle de confiance (ce qu'il est en réalité), nous utilisons effectivement l'ensemble des

neuf fosses. Les résultats ainsi obtenus et reproduits ci-dessous nous montrent que le critère de l'absence de céramique peinte, pour être acceptable, ne peut être utilisé qu'à partir des totaux globaux suivants:

Multiple de l'écart-type résiduel	Céramique peinte	Total Global possible
σr	0	362,22
$2 \sigma r$	0	497,72
$3 \sigma r$	0	634,44

Quelque soit le multiple de l'écart-type résiduel, même la fosse 8 n'a pas besoin de posséder un tesson peint puisque son total global (350) est inférieur au total global le plus bas (déjà pour σr) calculé à l'aide de la formule

$$y = b x + a$$

Nous avons donc, successivement, eu recours à quatre méthodes statistiques pour vérifier la validité de notre hypothèse selon laquelle les fosses ne peuvent être distinguées les unes des autres à partir de l'absence de céramique peinte. Ces méthodes, ces calculs statistiques se complètent l'un l'autre, et peuvent constituer autant de vérifications logiques d'un résultat pressenti dès le début avec une simple règle de trois.

En conclusion, il n'y a pas, à Starčevo, parmi les fosses caractérisées par l'absence de fragments peints, une seule qui devrait en posséder. Un nouvel examen de la céramique déposée au Musée National de Belgrade nous a permis d'ajouter quelques éléments à cette étude statistique. Parmi le matériel inventorié par la mission américaine, nous avons pu reconnaître un tesson peint appartenant à la fosse 3 et portant le numéro 298 de l'inventaire qui mentione le lieu de provenance: «pit 3 — trench B» (Pl. 1: 3). Cette notation inhabituelle a probablement empêché D. Garašanin de l'attribuer à la fosse 3, l'ensemble des tessons étant simplement marqués «pit 3». Néanmoins, le professeur Ehrich l'attribue sans équivoque possible à la fosse 3. De même il affirme qu'une erreur s'est introduite dans l'inventaire du matériel non peint. Toutes les pièces considérées comme provenant de la fosse 8 ont été en réalité trouvées dans la fosse 9, la première ne contenant qu'un seul vase. Le fragment peint cité par D. Garašanin et qui appartient selon elle à la fosse 9 revient en fait à la fosse 8, ce qui confirme notre position. Dans l'hypothèse d'une répartition homogène de la céramique peinte sur tout le site de Starčevo, cette fosse ne fait pas exception. Il nous faut cependant préciser qu'il est très possible que ces tessons soient extérieurs aux fosses, tombés par hasard d'une des couches supérieures et extérieures. Il n'y a qu'un tesson par fosse, et nous ne savons que peu de choses sur la précision avec laquelle les fouilles ont été effectuées. Cette incertitude ne rend pas superflus nos calculs statistiques qui ôtent de toute manière une quelconque signification chnonologique à l'éventuelle absence de tout tesson peint.

VII. LE PROBLÈME DE LA PHASE II b

De nombreux auteurs comme D. Garašanin, caractérisent la phase II b par la céramique peinte uniquement en sombre sur rouge. Il serait par conséquent tentant, mais évidemment trop rapide, de s'en tenir à la méthode de D. Garašanin et de lui attribuer les fosses 3 et 9 auxquelles appartiennent les tessons peints dont nous venons de parler. Dans quelle mesure cette donnée nouvelle remet-elle pourtant en question le critère de distinction des sous-phases a et b? Rappelons que les nombres de tessons des fosses de l'époque la plus récente à Starčevo (II b) sont remarquables parce qu'ils sont les plus bas de la phase II. N'est-il pas, cette fois encore, possible de poser l'hypothèse d'une distribution normale et régulière de la céramique peinte en blanc sur fond rouge et en sombre sur rouge dans toutes les fosses de cette période? Le test de similitude auquel nous avons déjà eu recours permettre d'effectuer la comparaison entre le contenu des fonds de cabane (Tableau 14) à partir de la formule:

$$\chi^2 = \Sigma \frac{(O_i - C_i)^2}{C_i}$$

Cependant, dans le cas présent, nous comparerons chacune des fosses et couches du fond de cabane 5 A de la phase II successivement à l'ensemble des autres appartenant à la même période.

Tableau 14

	Céram. p. blanc/rouge	Céram. p. sombre/rouge	Total fragments p.
5 A couche inférieure	0	0	0
3	0	1	1
9	0	1	1
5 A couche entre 2 sols	0	8	8
10	0	10	10
5 A couche sous sol I	3	8	11
4	7	5	12
7	18	4	22
6	65	65	130
Total	93	102	195

Répartition observée de la céramique peinte en blanc sur fond rouge et en sombre sur fond rouge

Le test de similitude ou Chi-deux ne peut être utilisé que dans le cas où chaque nombre théorique est supérieur à 5 ou, pour plus de certitude, à 10. Dans le cas de certaines fosses, le nombre théorique de fragments peints n'atteint pas cette limite inférieure: (Tableau 15)

Tableau 15

Fosse N°	Type de cér.	Nbre de t. p.	7	4	6	5 A s/sol I	5 A entre 2 sols	10
7	Blanc	18	XXXX	16,176	12,013	14,00	13,2	12,375
	Sombre	4	XXXX	5,824	9,987	8,00	8,8	9,625
4	Blanc	7	8,824	XXXX	6,085	5,217	4,2	3,818
	Sombre	5	3,176	XXXX	5,915	6,783	7,8	8,182
6	Blanc	65	70,987	65,915	XXXX	62,695	61,232	60,357
	Sombre	65	59,013	64,085	XXXX	67,305	68,768	69,643
5 A couche sous sol I	Blanc	3	7,00	4,783	5,305	XXXX	1,737	1,571
	Sombre	8	4,00	6,217	5,695	XXXX	9,263	9,429
5 A couche entre 2 sol	Blanc	0	4,8	2,8	3,768	1,263	XXXX	0
	Sombre	8	3,2	5,2	4,232	6,737	XXXX	8,00
10	Blanc	0	5,626	3,182	4,643	1,429	0	XXXX
	Sombre	10	4,375	6,818	5,357	8,571	10	XXXX

Répartition théorique de la céramique peinte en fonction de la couleur du décor, et du nombre calculé du nombre théorique de fragments peints de chacune des fosses et couche par rapport à l'ensemble des autres

Pour surmonter cette difficulté, il faut utiliser le test de Chi-deux corrigé.[7] Cette correction dûe à Yate consiste en une diminution de la valeur absolue de chaque écart (O − C) de 1/2. La nouvelle formule est donc:

$$x_c^2 = \Sigma \frac{\left(| O_i - C_i | - \frac{1}{2} \right)^2}{C_i}$$

Par exemple, si nous cherchons à savoir si la fosse 7 et la couche sous sol I du fond de cabane 5 A se distinguent par la distribution de deux types de céramique peinte, on obtient les nombres théoriques du Tableau 15 en calculant:

$$C_1 = \frac{\text{n (par ligne)}}{N} \text{ x n (par colonne)}$$

ce qui donne: $C_1 = \frac{21 \cdot 11}{33} = 7{,}00$

$$C_2 = \frac{21 \cdot 22}{33} = 14{,}00$$

$$C_3 = \frac{12 \cdot 11}{33} = 4{,}00$$

$$C_4 = \frac{12 \cdot 22}{33} = 8{,}00$$

Le nombre théorique C_3 étant 4 seulement, il faut effectuer une correction:

$$x_c^2 = \Sigma \frac{\left(|O_i - C_i| - \frac{1}{2}\right)^2}{C_i} = \frac{\left(3 - 7 - \frac{1}{2}\right)^2}{7} + \frac{\left(8 - 4 - \frac{1}{2}\right)^2}{4} +$$

$$+ \frac{\left(8 - 4 - \frac{1}{2}\right)^2}{8} = 4 \times (4 - 0{,}5)^2 \left(\frac{1}{7} + \frac{1}{14} + \frac{1}{4} + \frac{1}{8}\right) = 7{,}219$$

Le résultat, quoique obtenu par la formule corrigée de χ^2 est significatif au seuil de 5 %, pour un degré de liberté de 3,841, c'est-à-dire que les deux types de céramique peinte dans ces deux fosses ne sont pas réparties de manière homogène.

Les comparaisons de chacune des fosses avec toutes les autres (Tableaux 15 et 16) permettent de souligner:

1. La fosse 7 semble avoir une distribution des deux types de céramique peinte qui lui est propre. En effet, elle ne présente aucune similitude avec les autres fonds, à l'exception du fond 4.

2. Les trois autres fosses de la phase II a ne montrent aucune différence entre elles en ce qui concerne la distribution des deux types de céramique peinte.

3. Les fosses 10 et 5 A-couche entre les deux sols — peuvent être séparées des autres fosses, à l'exception de la couche sous le sol I, car le test de similitude se trouve être ici hautement significatif. Par contre, la couche sous le sol du fond de cabane 5 A ne présente aucune différence ni avec les fosses 6 et 4, ni avec les fonds de cabanes 10 et 5 A (couche entre les deux sols).

Ces remarques conduisent à conclure que les répartitions de céramique peinte en fonction de la couleur du décor sont assez inégales. Toutefois, un fait important se dessine à partir de la dernière donnée. S'il est possible d'admettre que l'absence de la céramique peinte en blanc sur fond rouge peut constituer éventuellement un critère acceptable, il faut néanmoins s'attendre, compte tenu des résultats précédents, à une certaine probabilité d'erreur. Cette idée peut être aisément illustrée. La comparaison entre les fosses appartenant à la phase II b (10 et couche entre les deux sols du fond de cabane 5 A) et à l'une de la phase II a (couche sous le sol I du fond de cabane 5 A) révèle une répartition homogène des deux types de céramique peinte, ce qui revient à dire qu'il n'est pas entièrement légitime de les différencier sur le plan chronologique.

[7] Ibidem 93 ss.

Enfin, la classification de la céramique peinte en deux groupes est parfois assez arbitraire. Il est souvent difficile de déterminer la façon dont certains tessons ont été peints. D. Garašanin a elle-même déjà rectifié l'attribution au groupe «noir sur fond rouge»[8] d'un vase reconstitué (N° 475 dans l'inventaire américain). Elle a reconnu qu'il était peint en réalité en blanc sur fond rouge.[9] Ce n'est pas le seul cas où la confusion est possible.[10] Nous avons tenté, lors de notre séjour à Belgrade, une classification de ce genre, et il nous est non seulement arrivé d'attribuer certains tessons à une technique différente de celle reconnue par D. Garašanin, mais de recoller deux tessons qui, selon elle, appartenaient à deux techniques différentes: il s'agit des tessons qui portent les numéros 471 et 480 dans l'inventaire américain.

Tableau 16

Fosses	7	4	6	5 A s/sol I	5 A entre deux sols	10
7	XXX	2,202	6,455+	7,219	13,132+	18,701
4	2,202	XXX	0,306	2,254	4,844	6,079
6	6,455	0,306	XXX	2,099	5,687+	7,420+
5 A/s sol I	7,219+	2,254	2,099	XXX	2,673+	3,285
5 A/entre 2 sols	13,132+	4,844+	5,687+	2,673	XXX	0
10	18,701	6,079+	7,420+	3,285	0	XXX

Représentation des indices de similitude obtenus par les tests de Chi-deux. Les chiffres moyens marqués d'un + donnent les indices obtenus par le Chi-deux corrigé

Tableau 17

Fosses	7	4	6	5 A s/sol I	5 A ent. 2 sols	10
7	XXX	NS				
4	NS	XXX	NS	NS		
6		NS	XXX	NS		
5 A sous sol I		NS	NS	XXX	NS	NS
5 A entre deux sols				NS	XXX	NS
10				NS	NS	XXX

Représentation des résultats qui infirment l'hypothèse d'une distribution homogène des deux types de céramique peinte équivalant à une reprise du Tableau 16. Les résultats non significatifs d'une différence entre les fosses sont remplacés par NS

[8] *Bull. of Amer. School of Prehist. Research* 9 (1933).

[9] D. Garašanin, op. cit. 80.

[10] La peinture blanche peut, dans certains cas, s'altére localment à la cuisson et donner l'impression d'une peinture noire.

Nous sommes ainsi amenés à éprouver la fragilité de la chronologie proposée par D. Garašanin et généralement admise. Ni le critère de l'absence de céramique peinte dans une fosse, ni celui de l'absence de céramique peinte en blanc sur fond rouge n'ont résisté à une analyse statistique et une étude systématique du matériel déposé au Musée National de Belgrade. C'est cette manipulation du matériel qui va servir de base à la remise en question de la stratigraphie du fond de cabane 5 A.

VIII. LES RECONSTITUTIONS: DONNÉES NOUVELLES SUR LA STRATIGRAPHIE DE LA FOSSE 5 A

D. Garašanin a paru donner la confirmation stratigraphique de la distinction entre diverses phases en vertu d'une concordance entre celle-ci et les couches observées. Cette fosse mérite donc une attention particulière. C'est d'ailleurs la seule où les fouilleurs aient reconnu deux sols superposés et celle qui contient le puits à eau (Well 1 selon les indications américaines) qui possède un matériel typique de la culture de Starčevo. Nous avons, pour notre étude du matériel céramique, utilisé les mêmes sources que l'auteur cité et il nous a paru utile d'en présenter quelques extraits concernant le fond de cabane 5 A (Tableaux 18—19 et 20).

Tableau 18

1 — accumulation above and upon floor II, marking the latest occupation	0 m 40
2 — the body of floor II, artificially prepared of loess	0 m 15
3 — accumulation above and upon floor I, marking an earlier occupation	0 m 25
4 — body of floor I, artificially prepared of loess	0 m 20
5 — fill of pit under floor I	0 m 64
6 — bottom of pit, indicating the oldest artificial deposition, resting upon a thin layer of	
7 — virgin loess, and in spots	3 m 30
8 — well	à partir du pit level

Stratigraphie du fond de cabane 5 A reproduite d'après le Bulletin of American School of Prehistoric Research, op. cit. p. 39—40

Tableau 19

N° du sachet	Description de la couche	Phale selon D. Garašanin
391—406	Upper level	
480—482	Upper level	
550		
571	Burnt level	
510—513	Burnt level South End	
489—491	Burnt level North End	
474—479	Burnt level North End	
505—509	Burnt level but lying directly upon upper floor	
500—501	Material from between upper and lower floor lying directly on lower floor	II b
546—547	Bottom level below lower floor	II a
514—516	Lower level East edge	
548—549	South edge	
494—495	From the path to the well	
492—493	From subpit in deeper level on East side	I
407—410	Well + 1	

Récapitulation du matériel des sacs et des indications concernant le lieu de la trouvaille effectuée d'après les informations dispersées de l'inventaire américain

Tableau 20

N° d'inventaire américain	Description de la couche	Phase selon D. Garašanin
405—422	Upper level	
618—623	Burnt level	
624—625	Burnt level South End	
626—628	Burnt level North End	
629—628	Burnt level but lying directly upon upper floor	tardif
631—636	Between upper and lower floor, lying directly on lower floor	II b
637—642	Bottom level below lower floor	II a
423—428	Well + 1	

Extrait de l'inventaire de céramique peinte et les numéros d'inventaire correspondant aux différentes couches du fond de cabane 5 A

Les reconstitutions: L'étude du matériel déposé au Musée National de Belgrade a permis une manipulation de l'ensemble des tessons inventoriés provenant de la fosse 5 A, leur attribution stratigraphique étant mise à part. Nous avons obtenu des résultats remarquables, mais une attention particulière doit être accordée aux reconstitutions, certaines méritant d'être examinées en détail, et reproduites sous la forme du Tableau 21.

Tableau 21

N° de l'inventaire du Musée de Belgrade	N° du sac	Description de la couche	Phase selon D. Garašanin	Reconstitution N°
6387 a et b	410	Well ± 1	?	
6388	410	Well ± 1		
6389	410	Well ± 1		
6506	492	From subpit in deeper level on east side	I	N° 1
6507	515	Lower level east edge	?	
6505	513	Burnt level south edge	tardif	
6417	500	Material from between upper and lower floor, lying directly on lower floor	II b	N° 2
6502	398	Upper floor	tardif	
6543	407	Well ± 1	?	N° 3
6407	510	Burnt level South End	II b	
6467	495	From the path to the well	?	
6487	501	Material from between upper and lower floor, lying directly on lower floor	II b	N° 4

N° de l'inventaire du Musée de Belgrade	Inventaire américain	Description de la couche	Phase selon D. Garašanin	Reconstitution N°
6815	642	Bottom level below lower floor	II a	N° 5
6813	625	Burnt level South End	tardif	

Liste des reconstitutions intéressantes de tessons appartenant au fond de cabane 5 A et description des couches de provenance. La Planche ci-incluse reproduit le profil de la reconstitution N° 1 (Pl. 2), la reconstitution N° 5 (Pl. 1: 2) et la reconstitution N° 2 (Pl. 1: 4).

Toutes les reconstitutions sont composées de tessons provenant de couches différentes. La reconstitution N° 1 (Pl. 1: 1; 2; Tableau 21) équivaut à elle seule à une remise en question de la stratigraphie de la fosse 5 A qui, rappelons-le, sert de base à la chronologie du site dans son ensemble. Si nous écartons pour le moment les tessons provenant du puits à eau, nous remarquons que, parmi les trois tessons restants, le n° 6506 vient de la couche la plus basse. C'est aussi le cas du tesson n° 6507. Mais celui qui porte le numéro d'inventaire 6505 vient d' une des couches que D. Garašanin n'a pas même retenues car elle ne fait plus partie, à ses yeux, de la culture de Starčevo proprement dite. Rapprochons ces couches du Tableau 18, et nous remarquons alors que l'écart

de profondeur entre les deux niveaux (couche la plus basse et couche la plus élevée) est de 1 m 24 au minimum, puisque nous ne savons pas avec précision à quelle profondeur de la couche supérieure et inférieure furent trouvés les tessons.

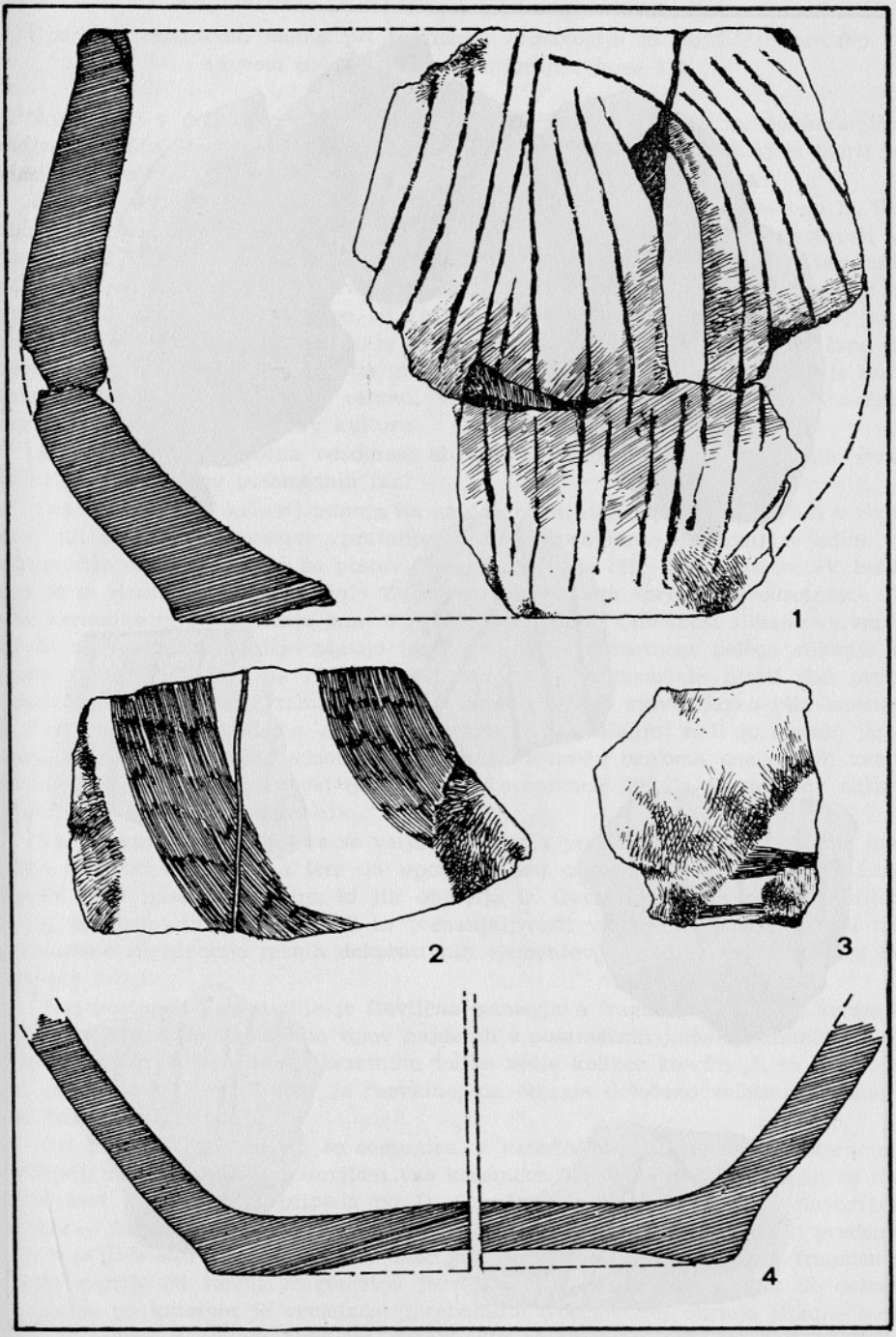
L'ensemble de ces reconstitutions, la reconstitution N° 1 en particulier, nous met devant un fait nouveau: nous ne pouvons plus nous appuyer sur la stratigraphie de la fosse 5 A. Remarquons enfin que si nous ne retenons de l'ensemble des fonds de cabane que celles qui sont stratigraphiquement sûres (4, 6, 7, 10 et, après les analyses qui précèdent cette partie, 3 et 9), nous n'avons plus, à Starčevo, de fosses qui soient caractérisées par l'absence de céramique peinte.

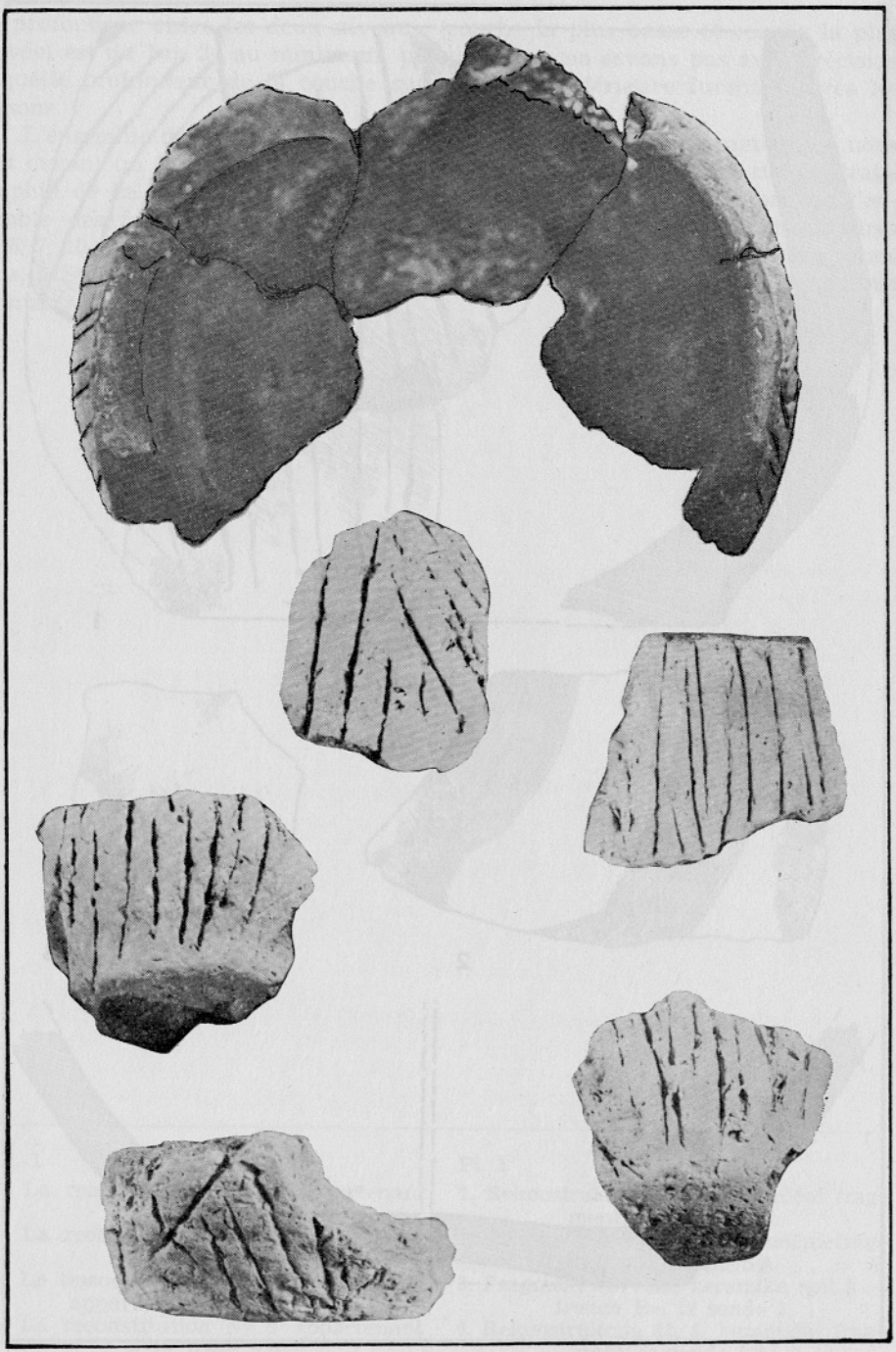
Pl. 1

1. La reconstitution N° 1 appartenant à la fosse 5 A
2. La reconstitution N° 5 appartenant à la fosse 5 A
3. Le tesson peint «pit 3 — trench B» appartenant à la fosse 3
4. La reconstitution N° 2 appartenant à la fosse 5 A

Pl. 1

1. Rekonstrukcija št. 1, keramični fragmenti iz sonde 5 A
2. Rekonstrukcija št. 5, keramični fragmenti iz sonde 5 A
3. Fragment barvane keramike «pit 3 — trench B», iz sonde 3
4. Rekonstrukcija št. 2, keramični fragmenti iz sonde 5 A

1
2
3
4

Les tessons et la reconstitution N° 1 (voir Pl. 1) appartenant à la fosse 5 A
Keramični fragmenti in njihova rekonstrukcija (št. 1, glej Pl. 1) iz sonde 5 A

Uporaba statističnih metod pri problemu kronologije za najdišče Starčevo in novi izsledki glede stratigrafije jame 5 A

Avtor želi v članku proučiti s pomočjo različnih statističnih metod keramično gradivo najdišča Starčevo z namenom, da preizkusi veljavnost zapažanj in teorij pri katerih se večkrat zapaža subjektivnost.

Omenja, da znanstveniki, ki proučujejo starčevačko kulturo — posebno D. Garašanin — uporabljajo za relativno datacijo različnih najdišč kriterij prisotnosti ali odsotnosti slikane keramike. Ta kriterij bazira na zapažanjih, ki jih je D. Garašanin ugotovila med keramičnim gradivom najdišča Starčevo. Tako so raziskane jame na tem najdišču zvrščene v tri grupe, od katerih prva ne pozna slikane keramike; jame druge grupe vsebujejo belo slikanje na rdeči osnovi in temno-rjavo ali črno na rdeči osnovi, medtem ko se v tretjo grupo prištevajo jame, katerih slikanje je samo temno-rjavo ali črno na rdeči osnovi. Vsaka teh treh grup predstavlja določeno fazo v kronologiji starčevačke kulture.

Ali predstavlja popolna odsotnost slikane keramike ali ene od njenih zvrsti res kriterij za ločitev posameznih faz?

Dejstvo, da se ta kriterij oslanja na navidezno stratigrafijo zemunice 5 A v Starčevu, sili avtorja, da postavi vprašanje: »Ali je opravičeno oslanjati se edino na stratigrafijo ene same jame za postavljanje kronologije cele kulture?« in: »V koliki meri je ta stratigrafija dokazana?« Zveza med kriterijem »prisotnost-odsotnost« slikane keramike in stratigrafijo jame 5 je navidez logična. Odsotnost slikane keramike naj bi se vezala z najnižjo plastjo omenjene jame. Prisotnost belega slikanja in temno rjavega slikanja na rdeči osnovi pa naj bi odgovarjala plasti pod prvim podom, medtem ko bi keramika slikana samo s temno rjavo barvo bila značilna za plast med obema podoma. Avtor postavlja tudi vprašanje: »Ali jo morajo jame, okarakterizirane s splošno odsotnostjo slikane keramike oziroma ene njenih zvrsti, res imeti? Kolika je verjetnost (probabilité d'occurence) števila fragmentov slikane keramike v posameznih jamah?«

Vsa ta vprašanja silijo, da se veljava kriterija preveri. Avtor v ta namen uporablja statistične metode, s tem da uporablja kot osnovo seštevek različnih keramičnih tipov posameznih jam, ki jih objavlja D. Garašanin v svojem delu. Glede na to, da obstajajo opazne vrzeli in pomanjkljivosti v njenem podajanju kot tudi neizenačene regrupacije raznih dekorativnih elementov, je moral avtor priložiti dopolnjeno tabelo.

Prvi postopek tega študija je številčna primerjava fragmentov slikane keramike in fragmentov vseh keramičnih tipov najdenih v posameznih jamah. Zanimivo je, da je število fragmentov slikane keramike toliko večje kolikor številnejši so fragmenti vse keramike v jami. S tem je razvidno, da obstaja določeno relativno razmerje med tema faktorjema.

Isti postopek pokaže, da so zemunice, v katerih ni najdena slikana keramika, karakterizirane z najnižjim številom vse keramike. To velja za vse jame in za najnižjo plast jame 5 A, ki pripada po D. Garašanin v najstarejšo fazo starčevačke kulture — fazo I. Primer jam 10 in 5 A — plast med obema podoma — ki predstavljata fazo II b starčevačke kulture, kaže, da je celotno število najdenih fragmentov znatno manjše od števila fragmentov jam faze II a. S tem pride avtor do delnega zaključka, po katerem je verjetnost (probabilité d'occurence) obstoja slikane keramike v jamah z nizkim številom keramičnih fragmentov zelo majhna ali pa je

sploh ni. S tem je prisiljen postaviti domnevo o homogeni razdelitvi keramike v posameznih jamah. Glede na to, je z navadnim trojnim pravilom (règle de trois) možno izračunati teoretično razmerje (fréquence théorique) slikane keramike. Ta, zadnji postopek potrjuje, da bi slikana keramika morala biti prisotna tudi v zemunicah faze I, čeprav z neznatnim številom.

Tako dobljena teoretična razmerja so izračunana s povprečnim razmerjem (moyenne) slikane keramike, najdene v vseh jamah, ki so jo vsebovale.

Vendar to razmerje ni identično v vsaki posamezni jami. Zato avtor izračuna minimalni in maksimalni odstotek slikane keramike posameznih jam, in ti dve meji dodeli vsaki jami faze I (jame 5 A — najnižja plast, 3 in 8). Tako je izračunal najnižje in najvišje število fragmentov slikane keramike, katero bi te zemunice morale imeti. Jami 3 in 5 A (najnižja plast) bi torej morali imeti najmanj po en fragment slikane keramike in jama 8 tri. Na podlagi teh rezultatov sklepa, da je možno pripisati odsotnost enega samega slikanega fragmenta v jamah 3 in 5 A (najnižja plast) le naključju. Medtem je jama 8, v kateri bi morali najti najmanj tri slikane fragmente, edina te vrste v starčevački kulturi. To pomeni, da ne obstaja podobna zemunica, ki naj bi vsebovala enake tipe posod kot jame ostalih dveh faz in naj bi istočasno bila okarakterizirana s popolno odsotnostjo slikane keramike. Glede na tipologijo D. Garašanin ne dela razliko med fazami in tudi ne med posameznimi jamami.

Čeprav so tako izražena zapažanja že sedaj zadovoljiva, da bi se lahko postavilo vprašanje o vrednosti kriterija, po katerem je mogoče izločiti določeno fazo, ki ne pozna slikane keramike, preverja avtor domnevo o enotni razdelitvi (distribution homogène) slikane keramike v različnih jamah še s pomočjo drugih metod. Prva metoda, ki jo uporabi je t. i. »Chi-deux« metoda (X^2); bazira na primerjavi med zapaženo razdelitvijo (répartition observée) — v tem primeru je to razdelitev slikane keramike v posameznih jamah — in teoretično razdelitvijo (répartition théorique), oziroma s pomočjo trojnega pravila (règle de trois) izračunano razdelitvijo. Dobljeni rezultat, ki je znatno nižji kot dopustni pogrešek 5 % (risque d'erreur), potrjujejo domnevo o enakomerni razdelitvi slikane keramike v vseh jamah.

Podobni rezultati so doseženi z metodo t. i. indeks zveze (indice de liaison) med številom fragmentov slikane keramike in številom fragmentov vse keramike, najdenih v posameznih jamah. Tudi v tem primeru je koeficient soodnosnosti (coefficient de corrélation) statistično zelo pomemben. Dopustni pogrešek je v tem primeru celo manjši kot 1 %. S tem je ponovno potrjena enakomerna razdelitev slikane keramike v jamah Starčeva.

Ta potrditev je tem bolj pomembna, ker se dobljeni rezultat ne spremeni, če vzamemo v obzir ali samo jame in posamezne plasti jame 5 A, ki so vsebovale slikano keramiko, ali vse jame in plasti jame 5 A, ki pripadajo starčevački kulturi, ali če dodamo še plast jame 5 A, ki je bila označena kot poznejša.

Metoda »indeksa zveze« (indice de liaison) omogoča tudi novi postopek, po katerem je možno izračunati teoretično razdelitev fragmentov slikane keramike v vsaki zemunici in v vseh slojih jame 5 A. Tako dobljena razdelitev, ki je znatno preciznejša, je predstavljena na premici soodnosnosti (droit de corrélation). Avtor predvsem podčrta dejstvo, da tako dobljena teoretična razdelitev dodaja najnižji plasti jame 5 A in jami 3 neko negativno število fragmentov, to se pravi, da število vseh fragmentov keramike v katerikoli izmed teh jam ni dovolj pomembno, da bi le-ti morali vključevati tudi slikano keramiko. Tako avtor sklepa, da se more od-

sotnost keramike v jamah in plasteh I. faze pripisati naključju, in celo, da tem jamam ni niti treba vsebovati te vrste keramike, a da se njih ne sme okarakterizirati za različne od drugih, ki jo vsebujejo, četudi bi je sploh ne imele. Vendar jama 8 tudi tu odstopa od ostalih, ker bi morala vsebovati po tej operaciji vsaj dva slikana fragmenta.

Je vprašanje, ali se lahko dokaže še z drugimi statističnimi metodami njihova odsotnost. Avtor uporabi v ta namen metodo t. i. »intervala zaupanja« (intervalle de confiance), po kateri je možno izračunati maksimalno in minimalno teoretično število možnih slikanih fragmentov v posameznih jamah in slojih. Dobljeni rezultati potrdijo, da so skoraj vsa teoretična števila fragmentov, tudi število jame 8, izračuna po slednji metodi, zajeta v te intervale in to z dopustnim pogreškom (risque d'erreur).

Tudi metoda »écart-type résiduel« potrjuje pravilnost zadnjih zaključkov, se pravi, da je v jamah in plasteh jame 5 A slikana keramika homogeno razdeljena.

Vse te statistične metode dopolnjujejo druga drugo in izražajo logične zaključke, ki so bili nasluteni že z navadnim trojnim pravilom (règle de trois). Glede na ta dejstva je možno izraziti zaključni sklep, da med jamami brez slikane keramike v Starčevu ne obstaja niti ena, kjer bi jo morali pričakovati, čeprav se ne razlikuje od drugih, ki jo imajo.

Med keramičnim gradivom iz Starčeva, ki ga hrani Narodni muzej v Beogradu, ter s pomočjo inventarja slikane keramike je avtor zasledil en slikan fragment iz jame 3 z inv. št. 298 in z oznako mesta »Pit 3« — trenche »B« (Pl. 1: 3), ki ga tudi R. W. Ehrich pripisuje sami jami. Po njegovem mnenju pripada jami 9 tudi ves material, ki je vpisan v ameriškem inventarju neslikane keramike pod jamo 8, in ki naj bi vsebovala samo eno posodo. Slikani fragment, ki ga D. Garašanin navaja kot material iz jme 9, se mora v bistvu prišteti k številu fragmentov, ki so do sedaj predstavljali jamo 8. Z ozirom na to, da je ornament dveh fragmentov slikane keramike, ki po vsej verjetnosti pripadata jamama 3 in 9, v temno-rjavi ali črni barvi na rdeči podlagi, bi morali po klasifikaciji D. Garašanin jami 3 in 9 pripadati fazi II in to podfazi b. Glede na to dejstvo postavi avtor novo vprašanje: o točnosti kriterija, po katerem je faza II razdeljena v podfazi II a in II b. Ali ni možno tudi tokrat postaviti domnevo o enakomerni razdelitvi belo slikane in temno-rjavo ali črno slikane keramike na rdeči podlagi v posameznih jamah? Test o enakomerni razdelitvi (Chi-deux) in test o enakomerni razdelitvi s popravkom (Chi-deux corrigé) za jame z nizkim številom slikane keramike, dovoljuje izpeljavo medsebojne primerjave števila slikane keramike in števila vseh fragmentov keramike.

Dobljeni rezultati dokažejo, da belo slikana in temno-rjavo ali črno slikana keramika na rdeči podlagi ni enakomerno razdeljena, če upoštevamo vse jame istočasno. Vendar je značilno, da enakomerna razdelitev obstaja med določenimi jamami. Tako se jama 7 ne more primerjati samo z jamo 4. Zemunici 4 in 6 in sloj pod najnižjim podom zemunice 5 A, imajo vse enakomerno razdelitev. Isto tako zemunica 10 in sloj med obemi podi zemunice 5 A. Vendar ima zadnja grupa hkrati tudi enakomerno razdelitev s slojem pod najnižjim podom jame 5 A, ki je značilna za primerjavo z jamama 4 in 6.

Ta dejstva vodijo do sklepa, da je slikana keramika dokaj neenakomerno razdeljena, če se upošteva barva ornamenta. Zadnji rezultati predstavljajo pomembno dejstvo. Kriterij — odsotnost ene zvrsti slikane keramike — po katerem se loči podfaza II a od podfaze II b, ne more biti popolnoma sprejemljiv.

Večkrat je težko opredeliti barvo ornamenta. Tako je avtor uspel sestaviti v Narodnem muzeju v Beogradu dva fragmenta, ki po D. Garašanin pripadata, prvi med belo in drugi med temno-rjavo slikano keramiko.

Vsa ta dejstva so prisilila avtorja, da preveri z različnimi statističnimi metodami kronologijo, ki jo je postavila D. Garašanin in ki je bila splošno sprejeta. Niti kriterij popolne odsotnosti slikane keramike, niti ta o odsotnosti ene njenih zvrsti nista mogla biti popolnoma potrjena. Tudi sistematska obdelava gradiva„ ki ga hrani omenjeni muzej, zavrača splošno sprejete sklepe. Prav ta obdelava omogoča avtorju, da ponovno zastavi vprašanje o navidez obstajajoči stratigrafiji jame 5 A, ki predstavlja osnovo za kronološko razdelitev jam celega najdišča. Med inventariziranim materialom je avtorju uspelo rekonstruirati več posod, pet njih zahteva podrobnejši opis. Že samo prva rekonstrukcija pokaže, da stratigrafija jame 5 A ni veljavna. Sestavljena je iz sedmih fragmentov, od katerih so štirje najdeni v studencu, dva sta iz najnižje plasti, medtem ko je zadnji najden v plasti, ki po D. Garašanin ni pomembna, ker ne pripada direktno starčevački kulturi (Pl. 1: 1, 2). Avtor podčrta, da debelina sedimenta med obema nivojema, v katerih so trije fragmenti najdeni, znaša 1,24 m.

Avtor meni, da prinašajo omenjene rekonstrukcije, predvsem prva, novo dejstvo, po katerem se ne moremo več upravičeno opirati na stratigrafijo zemunice 5 A.

Če se upoštevajo zemunice, ki imajo zanesljivo stratigrafijo (4, 7, 6 in 10) ter dve jami, ki vsebujeta verjetno tudi slikano keramiko (3 in 9) v Starčevu ni jam, za katere bi bila značilna odsotnost slikane keramike.

HALŠTATSKO OBDOBJE V SLOVENIJI

HALLSTATTZEIT IN SLOWENIEN

NOVO MESTO

28.—30. SEPTEMBER 1972

VSEBINA — CONTENTS

Sporočilo	305	Communication
Gabrovec, Stane: Uvodna beseda	307	Introductory
Knez, Tone: Figurale Situlen aus Novo mesto	309	Figuralne situle iz Novega mesta
Hundt, Hans-Jürgen: Die Restaurierung der Funde aus den hallstattzeitlichen Fürstengräbern von Novo mesto	327	Restavriranje najdb iz halštatskih knežjih grobov v Novem mestu
Gabrovec, Stane: Začetek halštatskega obdobja v Sloveniji	338	Der Beginn der Hallstattzeit in Slowenien
Puš, Ivan: Pomen ljubljanskega prostora v starejši železni dobi	386	The significance of the Ljubljana Region in the Early Iron Age
Svoljšak, Drago: Prazgodovinsko grobišče v Tolminu	397	Necropoli preistorica di Tolmino
Teržan, Biba - Trampuž, Neva: Prispevek h kronologiji svetolucijske skupine	416	Contributo alla cronologia del gruppo preistorico di Santa Lucia
Guštin, Mitja: Kronologija notranjske skupine	461	Cronologia del gruppo preistorico della Notranjska (Carniola Interna)
Urleb, Mehtilda: Halštatska nekropola na Križni gori pri Ložu	507	Die hallstattzeitliche Nekropole auf der Križna gora bei Lož
Pahič, Stanko: Najdišča starejše železne dobe v Podravju	521	Fundstätten der frühen Eisenzeit im slowenischen Drauland
Dular, Janez: Bela Krajina v starohalštatskem obdobju	544	Bela Krajina in der frühen Hallstattzeit
Vejvoda, Vera - Mirnik, Ivan: Halštatski kneževski grobovi iz Kaptola kod Slavonske Požege	592	Early Iron Age warrior graves from Kaptol near Slavonska Požega
Tasić, Nikola: Relativno hronološki odnosi južnopanonskog i slovenačkog halštata	611	The relative chronologies of the Southern Pannonian and Slovene Hallstatt Cultures
Frey, Otto-Herman: Bemerkungen zur hallstättischen Bewaffnung im Südostalpenraum	621	Pripombe k halštatski oborožitvi v jugovzhodnem alpskem prostoru
Spindler, Konrad: Die Ausgrabungen am Magdalenenberg bei Villingen im Schwarzwald	637	Magdalenenberg pri Villingenu (Schwarzwald): Izkopavanja v letu 1972
Teržan, Biba: Valična vas	660	Valična vas
Stare, Vida: Kultne palice iz Šmarjete	730	Kultstäbe aus Šmarjeta
Stare, Vida: Gomile pod Koriti na Dolenjskem	744	Hügelgräber bei Korita in Unterkrain
Spitzer, Gerhart: Ein hallstattzeitlicher Tumulus von Dragatuš	780	Halštatska gomila iz Dragatuša
Guštin, Mitja - Knific, Timotej: Halštatske in antične najdbe iz Javora	831	Funde aus Hallstatt- und Römerzeit in Javor
Kos, Peter: Koritnica ob Bači	848	Koritnica an der Bača
Petru, Peter: Zahodnoilirska družba po upodobitvah na vaški in magdalenskogorski situli	874	Società illirica occidentale come appare effigiata sulle situle di Vače e Magdalenska gora

SPOROČILO

Med tiskanjem kolokvijskega gradiva o halštatu na Slovenskem v tem letniku je umrl dr. France Stare (1924—1974).

Kolokvija v Novem mestu se je še sam udeležil. Ker je halštatu posvetil velik del svojega življenja in študija, malone ne bo bralca teh strani, ki ga ne bi poznal, in od sedanje slovenske generacije tudi nikogar, ki ob tem branju ne bi posvetil nekaj trenutkov spominu nanj.

Usodnost igra v človekovem življenju veliko vlogo. Čeprav z veseljem ugotavljamo, da je Stare s svojim življenjskim naporom mnogo doprinesel k napredku arheologije na svojem področju raziskovanj, in se veselimo dejstva, da je ustanova, ki izdaja to glasilo, že predala v tisk njegovo razpravo: *Etruščani in jugovzhodni predalpski prostor*, v založbi Posavskega muzeja v Brežicah bo izšlo njegovo delo o nekropoli v Dobovi, moramo pa hkrati obžalovati, da mu usoda ni dovolila uresničiti načrtov o študiju jantarja, o prazgodovinski umetnosti v Vzhodnih Alpah in ne napisati monografije o Libni.

Inštitut za arheologijo in uredništvo se skupaj z udeleženci kolokvija poklanjata njegovemu spominu.

UVODNA BESEDA

Po uspelih kolokvijih, ki so obravnavali paleolitsko (*Arh. vestnik* 18 [1967] 225—307), neolitsko oz. eneolitsko (v tem letniku *Arh. vestnika*) in latensko obdobje (*Arh. vestnik* 17 [1966] 145—426), čas rimske nadvlade (*Arh. vestnik* 19 [1968]) in prva stoletja slovenske naselitve (*Arh. vestnik* 21-22 [1970-71] 5—225), je halštatski kolokvij v Novem mestu, ki ga na tem mestu objavljamo, sistematično nadaljeval delo, s katerim želi Slovensko arheološko društvo pregledati stanje v svoji stroki.

Kolokvij je želel na eni strani dopolniti podobo halštatskega obdobja v Sloveniji, kot je bila začrtana ob priliki VI. kongresa Arheološkega društva Jugoslavije v Ljubljani (*Arh. vestnik* 15-16 [1964-65] 21—64), na drugi pa dati polno možnost, da se soočimo z aktualnimi problemi halštatske arheologije. Temu je bil prilagojen tudi program. V prvem delu smo dobili pregled posameznih slovenskih pokrajin v halštatskem obdobju in s tem načrtno dopolnilo že omenjenega orisa, ki je bil zgrajen pretežno na gradivu Dolenjske. Predloženi so bili rezultati novih izkopavanj (Ljubljana-SAZU, Tolmin, Križna gora), ki so z novim gradivom ne samo izpolnili naše znanje, ampak tudi odprli nove probleme. Razumljivo je, da je v tem delu pripadlo posebno mesto Novemu mestu, našemu gostitelju, ki je lahko pokazalo nove spomenike situlske umetnosti, umetnosti, v kateri po pravici vidimo ustvarjalni vrh v prostoru in času. Poročila o knežjih grobovih iz Kaptola pri Slavonski Požegi na robu vzhodnoalpskega območja in iz Villingna v zahodnem halštatskem krogu so omogočila koristne primerjave jugovzhodnega alpskega prostora z istočasnimi halštatskimi kulturnimi krogi. V debato je bila predložena tudi na novo orisana halštatska provinca v južnopanonskem prostoru (Bosutska skupina).

Halštatske kulture so rasle na robu mediteranskega sveta, ki je v tem času že zgodovinski, oziroma vstopa v zgodovino. Tako je razumljivo, da pomeni halštatska kultura tudi soočenje zgodovinske in prazgodovinske strukture, zgodovinskega in prazgodovinskega duha, kar je dalo v halštatski kulturi zanimivo sintezo, ki jo najboljše lahko opazujemo v umetnosti in različnih družbenih strukturah, ne najmanj tudi v vojaški oborožitvi. Tudi tem vprašanjem, kjer prazgodovinska arheologija še posebej presega svojo zgolj tehnično govorico in se vključuje v zgodovino svojega časa, so bila posvečena tehtna predavanja.

Za sestavni del kolokvija moramo šteti tudi objave novega gradiva, ki sicer niso prišla v sam program kolokvija, v publikaciji pa naj dopolnijo in pomnožijo gradivo, za katerega vsi vemo, kako fragmentarno je še vedno publicirano.

Tako naj bo novomeški kolokvij na eni strani obračun stanja strokovne problematike, hkrati pa tudi čim bogatejši prikaz novega gradiva, ki bo v pomoč pri novih iskanjih.

Posebni uspeh halštatskega kolokvija v Novem mestu je, da je na eni strani združil najmlajši rod raziskovalcev, katerih teme so bile še sad dela v seminarju Arheološkega oddelka Filozofske fakultete v Ljubljani, na drugi pa tudi priznane inozemske strokovnjake, ki sodijo v sam vrh raziskovalcev halštatske kulture.

Halštatski simpozij v Novem mestu je pod okriljem Slovenskega arheološkega društva tehnično pripravil T. Knez, strokovno skupaj s podpisanim. Finančno ga je omogočila Raziskovalna skupnost Slovenije in Skupščina občine v Novem mestu.

Stane Gabrovec

FIGURALE SITULEN AUS NOVO MESTO

TONE KNEZ

Dolenjski muzej, Novo mesto

T. 1—14, S.: 931—944

Die systematische Ausgrabung der hallstattzeitlichen Grabhügel-Nekropole in Novo mesto[1] in den Jahren 1967—1970 erbrachte mehrere überraschende Funde unter denen die mit Figuren verzierten Situlen gewiß die schönsten und attraktivsten sind. Auf der Nekropole im Stadtteil Kandija wurden insgesamt fünf Situlen mit Figurenschmuck gefunden und mit dieser Situlenzahl ist nun Novo mesto mit Magdalenska gora die reichste Fundstelle für Bronzeeimer mit Figurenschmuck im ganzen Ostalpenraum.[2] Diese attraktiven toreutischen Kunstwerke wurden anlässlich der aufschlussreichen internationalen Situlenausstellung[3] in den Jahren 1961—1962 (Padova — Ljubljana — Wien) eingehend untersucht, wobei einige ältere Thesen korrigiert und etliche Probleme über die Herkunft, Chronologie und Typologie dieses Kunstschaffens gelöst wurden. Seit den grundlegenden Studien über die Situlenkunst von F. Starè,[4] Lucke,[5] Frey[6] und Kastelic,[7] besteht über die autochthone Herkunft der südostalpinen (Unterkrainer) Situlen kein Zweifel mehr.

Alle Situlen aus Novo mesto wurden in ausgesprochen reichen Gräbern, in Gräbern hallstattzeitlicher Aristokraten gefunden. Aufgrund der Fundumstände in Novo mesto und von anderen Fundstellen[8] her ist bekannt, daß das jeweilige Situlenservice aus dem Bronzeeimer und einer dazugehörenden

---

[1] *Novo mesto in der Vorgeschichte* (Ausstellungskatalog, Novo mesto [1971]). T. Knez, *Novo mesto v davnini* (1972) 65 ff.

[2] T. Knez, *Kronika* 20 (1972) 65 ff (nur slowenisch).

[3] Vgl. Ausstellungskataloge: *Situlenkunst zwischen Po und Donau* (Wien 1962). *Mostra dell'arte delle Situle dal Po al Danubio* (Padova 1961). *Umetnost alpskih Ilirov in Venetov* (Ljubljana 1962).

[4] F. Starè, *Zbornik fil. fak.* 2 (Ljubljana 1955) 103 ff. F. Starè, *Arh. vestnik* 3 (1952) 173 ff.

[5] Lucke-Frey, *Die Situla in Providence* (Rhode Island), Röm.-germ. Forsch. 26 (1962).

[6] O.-H. Frey, *Die Entstehung der Situlenkunst*, Rom.-germ. Forsch. 31 (1969). O.-H. Frey, *Krieger und Salzherren* (RGZM Mainz Ausstellungskataloge 4 [1970]) 82 ff.

[7] J. Kastelic, *Situla z Vač* (1956). J. Kastelic, *Situlenkunst* (1964).

[8] Stična: Ložar, *Glasnik muz. druš. za Slovenijo* 18 (1937) 7 ff. — Este, Situla Benvenuti: Lucke-Frey, a. a. O. 63. — Kuffern: Lucke-Frey, a. a. O. 82. — Klein-Klein: W. Schmid, *Prähist. Zeitschr.* 24 (1933) 260, Abb. 37 und 273, Abb. 47 a-b. Völlig identische keramische Schöpftasse wie im Fürstengrab IV/3 in Novo mesto aus der Situla 2 wurde in Beremend gefunden. Cfr.: E. Jerem, *Acta arch. hung.* 25 (1973) 83, Abb. 8: 21, Taf. 19: 3.

Henkeltasse bestand, mit der das Getränk aus der Situla geschöpft und den Gästen gereicht wurde. Solche Trinkgeschirre sind auch durch Szenen des Getränkereichens auf den figürlich verzierten Situlen bekannt wie: Vače,[9] Magdalenska gora,[10] Kuffern,[11] Welzelach,[12] Providence[13] und Sanzeno.[14] Ein derartiges Trinkservice, bestehend aus der Situla und einer schön geformten und verzierten schwarz geglätteten Schöpftasse, wurde in Novo mesto in drei Fällen aufgefunden.

Wir nehmen an, daß in den Situlen bei bestimmten Festen bzw. Riten den Gästen höchst wahrscheinlich auf Alkoholbasis zubereitete Getränke serviert wurden[15] wobei es sich um importierten gewürzten Wein aus dem adriatisch-mediterranem Gebiet gehandelt haben mag, wie z. B. entsprechende Untersuchungen an der Bronzeflasche aus Dürrnberg bei Hallein[16] bewiesen haben, oder vielleicht um hausgemachte Alkoholgetränke, die aus fermentierten Getreidesorten oder Früchten gegoren worden. Die Situlen mit Figurenschmuck müssen wir als praktisch verwendbare kunstgewerbliche Produkte mit Tendenz zu künstlerischer Gestaltung betrachten, ihrem Zweck nach aber sind es repräsentative Trinkgefäße, gewissermaßen Statussymbole der hallstattzeitlichen Adelsschicht im südostalpinen Raum.

VERZEICHNIS DER SITULEN

Zur Zeit des Berichts sind erst drei figürlich verzierte Situlen restauriert, während zwei weitere noch nicht so weit restauriert sind, um der Öffentlichkeit vorgestellt zu werden.[17]

Das Fürstengrab im Tumulus IV, Grab 3. Das Grab befand sich auf dem Innenrand des Gräberkreises im südlichen Teil des Grabhügels, die Grabrichtung war fast genau Ost—West, der Kopf nach Osten. Der Tote ist in einem Holzsarg aus Eichenholz beigesetzt worden. Dieses männliche Rei-

[9] F. Starè, *Vače*, Arh. katalogi Slovenije 1 (1955), Beilage. Lucke-Frey, a. a. O., Tafel 73.

[10] Lucke-Frey, a. a. O., Tafel 68.

[11] O.-H. Frey, *Die Situla von Kuffarn*, Veröff. a. d. Naturhist. Mus. Wien, N. F. 4 (1962) 5, Abb. 3. Lucke-Frey, a. a. O., Taf. 75.

[12] Lucke-Frey, a. a. O., Taf. 76.

[13] Lucke-Frey, a. a. O., Taf. 5.

[14] Lucke-Frey, a. a. O., Taf. 67.

[15] G. Kossack, *Varia arch.* (Wilhelm Unverzagt zu seinem 70. Geburtstag dargebracht), Schriften d. Sektion f. Vor- u. Frühgesch. 16 (1964) 96 ff. W. Kimmig, 43-44. *Ber. RGK* (1962—1963) 103.

[16] E. Penninger, *Der Dürrnberg bei Hallein* I, Münchner Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 16 (1972) 124 ff.

[17] Situla 1 und 2 aus dem Fürstengrab (Tumulus IV, Grab 3) wurden in den Werkstätten des Röm.-Germ. Zentralmuseums in Mainz, die dritte Situla (Tumulus II, Grab 6) im Narodni muzej in Ljubljana restauriert. Durch das starke Einwirken des oxydreichen Lehmbodens waren die Situlen schwer beschädigt und in äußerst schlecht erhaltenem Zustand weil sie teilweise völlig zersetzt waren. Für die sehr anspruchsvolle und erfolgreiche Restaurierung und Konservierung der Funde sei an dieser Stelle beiden Museen und Frau Ing. N. Sedlar in Ljubljana und Herrn L. Lehóczky in Mainz herzlich gedankt! Weitere zwei Situlen werden auch in den Werkstätten des RGZM in Mainz restauriert. Über die Restauriereungsmethoden der Situlen aus Novo mesto siehe den Beitrag von H.-J. Hundt in diesem Band.

tergrab ist das reichste Grab auf der gesamten Nekropole in Kandija. Im Grab wurden folgende Funde gemacht:

zwei figurengeschmückte Situlen mit je einer keramischen Schöpftasse am Boden,
eine zweihenkelige, gerippte Bronzeziste mit einer Holztasse am Boden,
ein Bronzehelm vom Negauer Typ,
drei eiserne Lanzenspitzen,
ein eisernes Tüllenbeil,
ein kleines eisernes Messer,
ein eiserner Gürtelhaken,
ein bronzener Gürtelhaken mit drei Ringen,
zwei Gürtelbeschläge aus Bronze,
eine eiserne Pferdetrense vom Typ Szentes-Vekerzug,
drei keramische Gefäße,
drei bronzene Certosa-Fibeln,
acht hohle Armringe aus Bronze,
eine massive Ringperle aus Bronze,
eine lange Halskette aus Perlen von Bernstein und buntem Glas,
eine Halskette aus Glasperlen mit eisernen Ösen.

DIE ERSTE FIGURALE SITULA

(Abb. 1 a, b und T. 1, 2)

Die Situla ist von glatter konischer Form, ihr Mantel ist aus zwei Bronzeblechstücken verfertigt und mit zweimal je acht Nieten zusammengenietet. Zwischen den einzelnen Nieten ist jeweils mit sieben kleinen getriebenen Punkten das Andreaskreuzmotiv bzw. das Zeichen × abgebildet. Der Situlenboden ist an den Mantel von außen angefalzt und angehämmert. Am unteren Teil des Mantels ist die Situla an einer Stelle schon in prähistorischer Zeit beschädigt und dürchlöchert und danach mit zwei Nieten und einem Stück Blech geflickt worden. Der Schulterteil der Situla ist konisch abgerundet und kurz. Der obere Situlenrand ist um eine dünne Holzrute (!) nach außen geschlagen bzw. gebördelt. Der glattrunde Situlenhenkel endet auf beiden Seiten mit stilisierten Entenköpfchen. Der Henkel ist in zwei schlingenförmige rechteckige Attaschen eingelassen, beide Attaschen sind auf den Situlenmantel mit je vier Nieten befestigt. Die Situla ist mit drei ornamentalen Streifen verziert: den mittleren 5 cm hohen figuralen Fries umrahmen oben und unten ein 2,5 cm hoher Streifen mit dem Motiv des sog. »Fischblasenmusters«. Einzelne Streifen sind untereinander mit einer plastischen Doppelrippe getrennt. Auf dem mittleren, figuralen Streifen sind acht nach links schreitende langgehörnte Tiere abgebildet, die Gazellen, bzw. Antilopen ähnlich sind (T. 3). Jedes Tier hält im gehobenen Maul eine stilisierte Ranke mit einem Punkt-Buckel am Ende. Alle Tiere sind schematisch dargestellt, die Köpfe und die Hufe sind stilisiert, vor allem aber die langgestreckten, disproportionierten Tierkörper. Die Hörner sind bei allen Tieren lang und wellenförmig leicht nach hinten gekrümmt. Die Körperkonturen der Tiere sind von außen mit Hilfe feiner

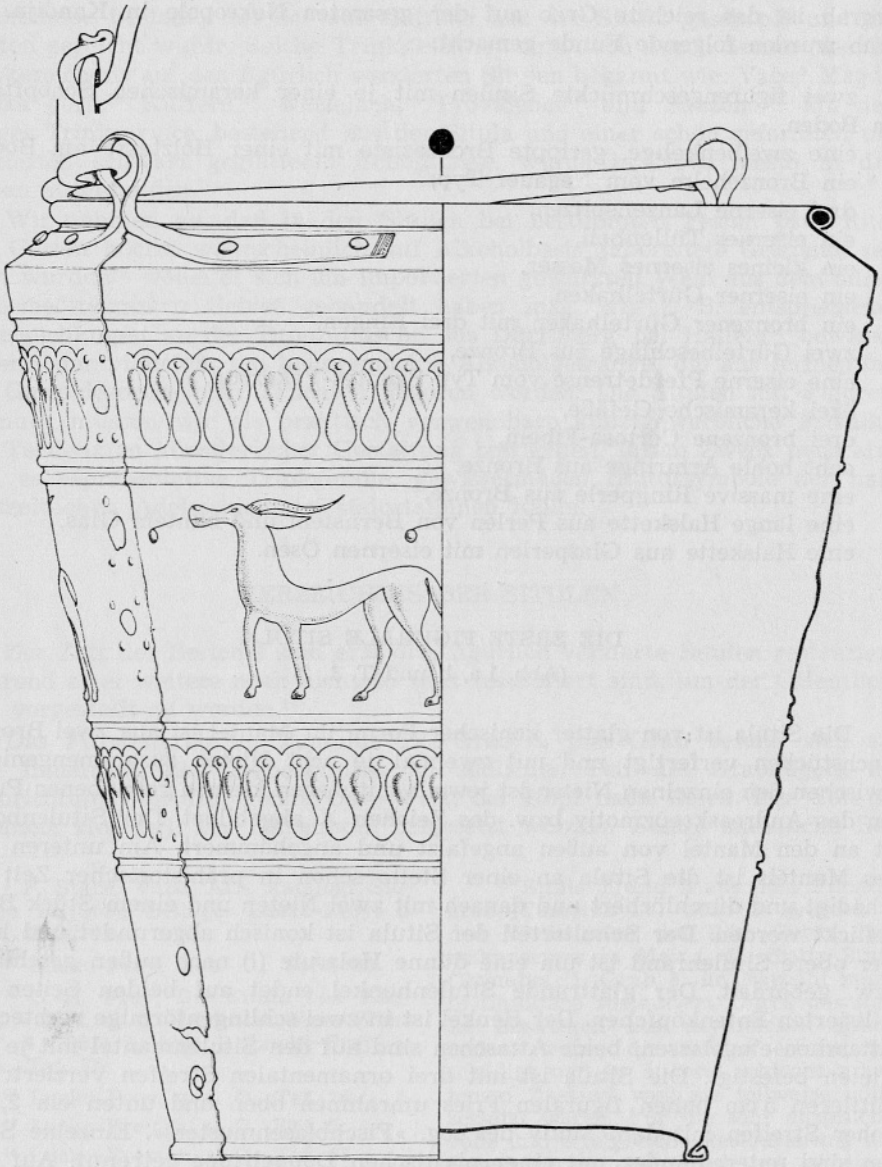

Abb. 1 a. Novo mesto. Fürstengrab IV/3, Situla 1
Sl. 1 a. Novo mesto. Situla 1 iz knežjega groba IV/3

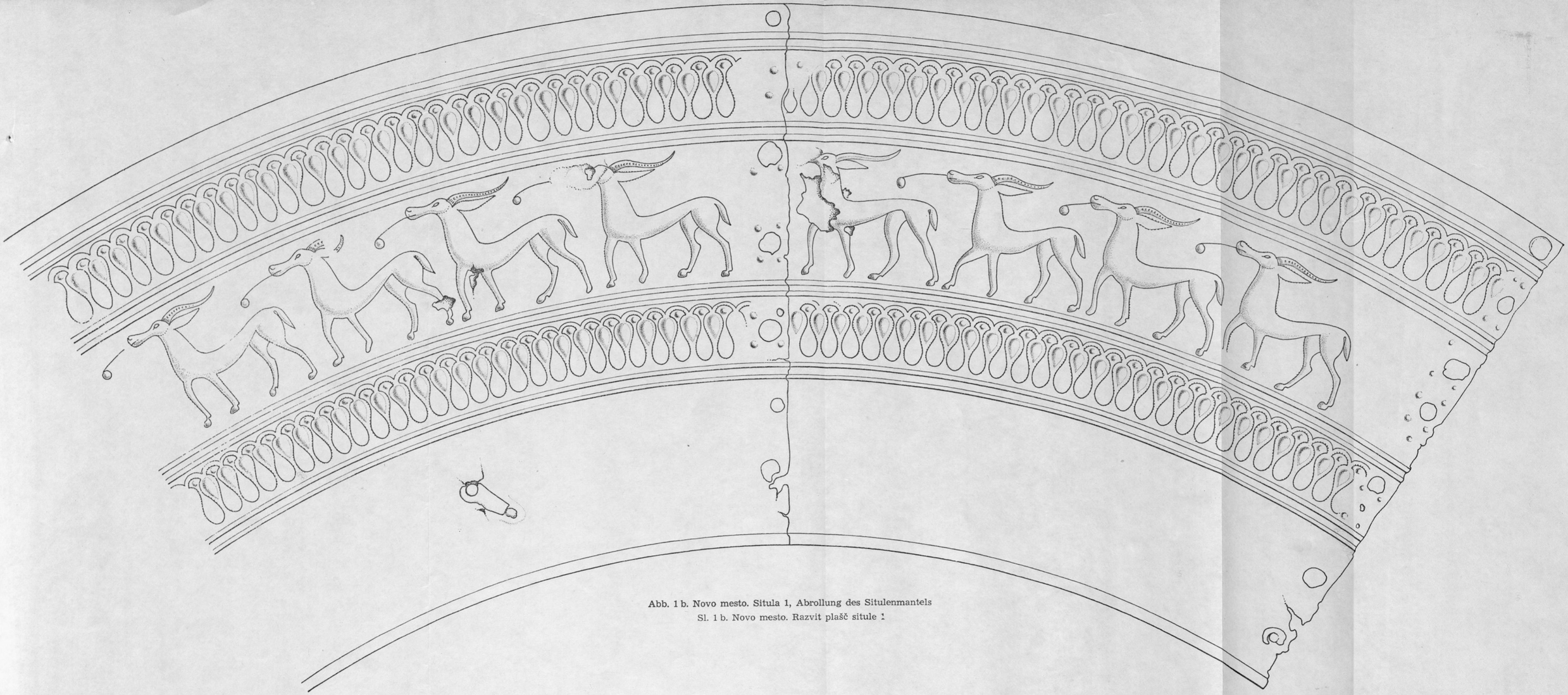

Abb. 1 b. Novo mesto. Situla 1, Abrollung des Situlenmantels
Sl. 1 b. Novo mesto. Razvit plašč situle 1

Gravuren umrandet, und auch die Hörner einzelner Tiere sind mit feinen Stichen quergraviert. Die Stellung der Körper und der Füße ist bei allen Tieren gleich. Auch das »Fischblasenmuster« in der ornamentalen Bordüre des Figuren-Frieses ist außen mit einer feinen Gravure umzeichnet (T. 3). Die Höhe der Situla beträgt mit Henkel 31 cm, ohne Henkel 21 cm, der Bodendurchmesser 12 cm, der Durchmesser an der Schulter 19 cm; das Fassungsvermögen 3,81 l.[18]

Auf dem Boden der Situla wurde eine schwarze keramische Schöpftasse mit hochgezogenem Henkel gefunden (T. 4). Das Gefäß ist aus feiner Tonerde gemacht, und auf der Oberfläche fein geglättet. Auf dem Bauch ist die Henkeltasse mit einem Band dreifacher, eingeritzter Zickzacklinie verziert. Die Höhe der Tasse beträgt mit Henkel 9,7 cm, die Breite 11,5 cm; das Fassungsvermögen 3,25 dl.

DIE ZWEITE FIGURALE SITULA

(Abb. 2 a, b und T. 5, 6)

Die Situla ist von konkav-konischer Form mit kurzer und scharf geknickter Schulter. Der Situlenmantel ist aus einem Stück Bronzeblech geschnitten und mit neun Nieten zusammengehalten. Zwischen den Nieten ist mit Hilfe fünf getriebener Punkte das Motiv des Andreaskreuzes dargestellt. Der Situlenboden ist von außen angehämmert und angefalzt. Der obere Situlenrand ist um einen Bleiring nach außen geschlagen. Der glatte Situlenhenkel endet auf beiden Seiten in stilisierten Entenköpfchen. Der Henkel ist in zwei schlingenförmige rechteckige Attaschen eingezogen. Beide Attaschen sind mit feiner Gravure umrandet und mit je vier Nieten auf der Situlenschulter befestigt. Die Situla ist mit drei Streifen verziert: in der Mitte der Figuren-Fries mit einer Prozessionsszene, die oben und unten von einem Streifen bis zum Äußersten stilisierter Blüten- bzw. einem Palmettenderivat umrandet wird (T. 7). Auf dem mittleren, bis zu 5,5 cm hohen Figuren- Fries ist eine feierliche Prozession nach rechts schreitender bewaffneter Reiter, Fußgänger und gezäumter Pferde dargestellt. Beide Streifen mit stilisiertem Blütenmuster sind je 2,5 cm hoch. Die Streifen sind untereinander durch eine plastische Doppelrippe getrennt. Beschreibung des Figuren-Frieses:

Die Spitze des feierlichen Umzuges bilden drei Reiter (T. 8) mit rundovalen Schildern in der Rechten, auf den Köpfen tragen sie flache barettähnliche Mützen. Die Reiterfiguren sind sehr schematisch und ohne Armandeutung dargestellt. Den Reitern folgt ein unberittenes Pferd (T. 9), diesem folgen zwei Fußgänger, der hintere von beiden führt ein Pferd am Zügel. Es folgt wieder ein unberittenes Pferd, danach wieder zwei Fußgänger, von denen der hintere ein Saumpferd, beladen mit vier Säcken bzw. Weinschläuchen am Zügel führt (T. 10). Die szenische Anordnung der Prozession ist folgende: drei Reiter — ungesatteltes Pferd — zwei Fußgänger — zwei Pferde — zwei Fußgänger — ein Lastpferd. Bei allen unberittenen Pferden ist deutlich das Zaumzeug abgebildet, deshalb müssen wir diese Tiere als Reitpferde an-

[18] Das Fassungsvermögen der Situlen und Schöpftassen wurde mit Hilfe von Hirsesamen gemessen.

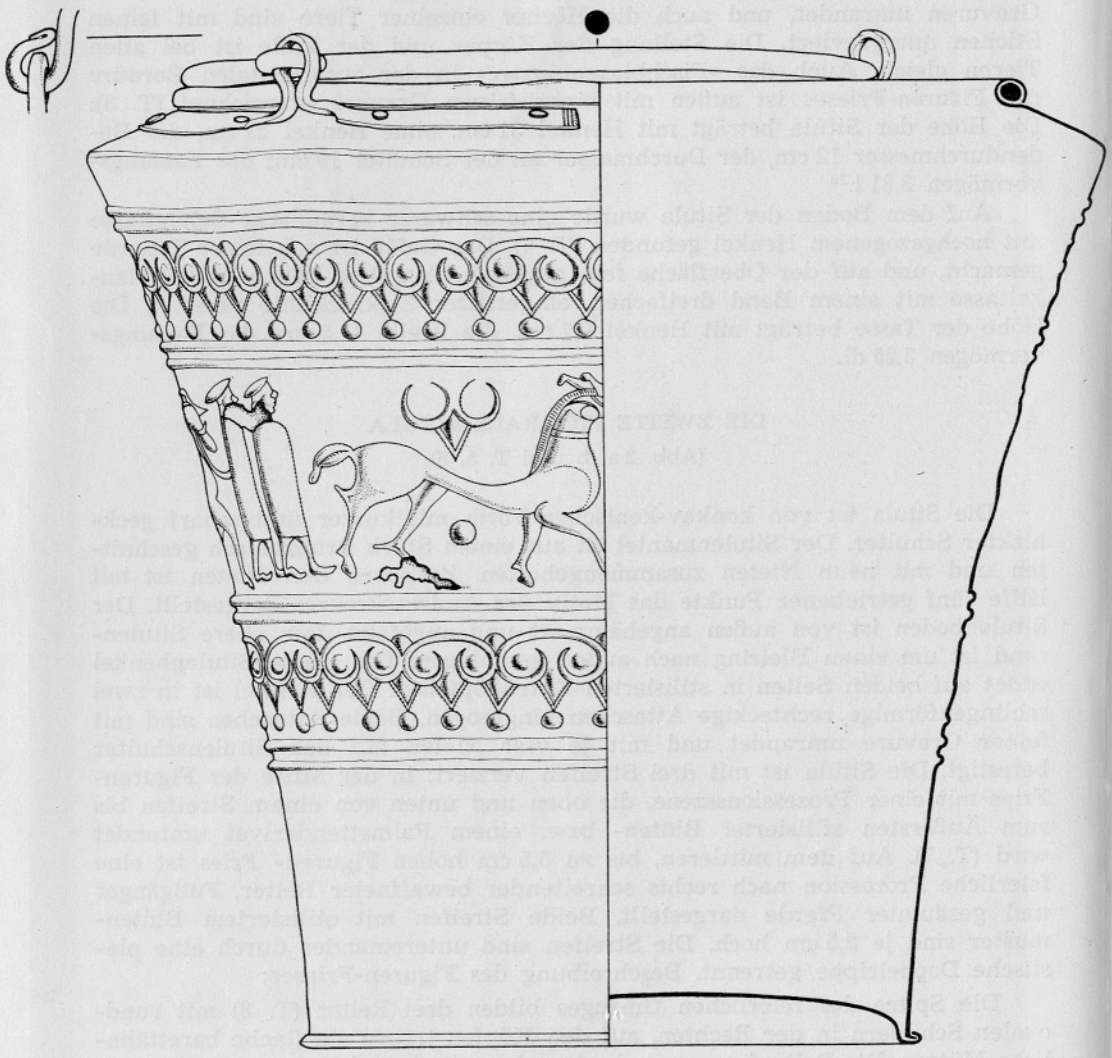

Abb. 2 a. Novo mesto. Fürstengrab IV/3, Situla 2
Sl. 2 a. Novo mesto. Situla 2 iz knežjega groba IV/3

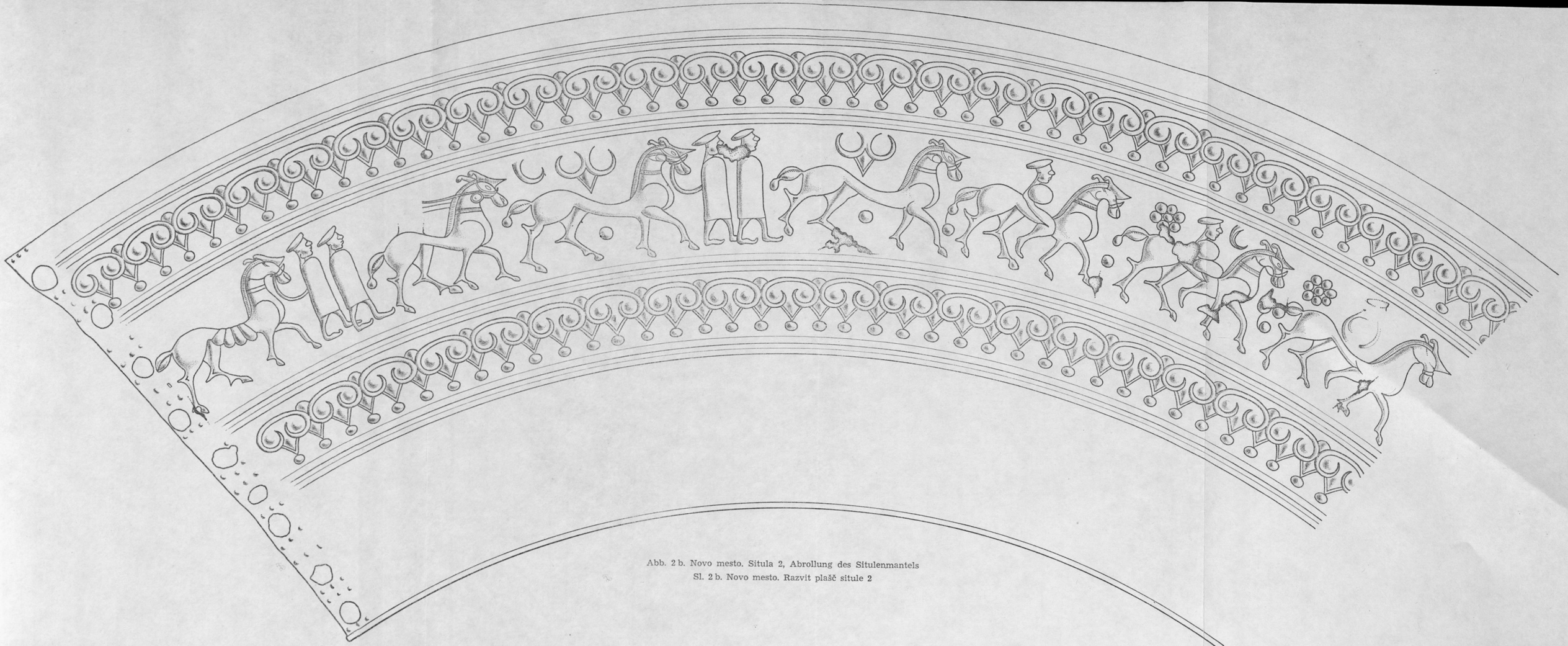

Abb. 2 b. Novo mesto. Situla 2, Abrollung des Situlenmantels
Sl. 2 b. Novo mesto. Razvit plašč situle 2

sprechen. Die Szenen auf dieser Situla können wir als Ankunft oder Huldigung einer Gesandtschaft deuten, die Geschenke überbringt: drei Reitpferde und eine Ladung Wein, der in den Schläuchen auf dem Saumpferd am Schluß der Prozession gebracht wird. Alle Fußgänger sind gleich gekleidet: auf den Köpfen tragen sie alle gleiche breite niedrige Mützen wie die Reiter, ihre lange, mantelartige Kleidung reicht bis unter die Knie. Auf den Füßen tragen sie vorne hochgekrümmte Schnabelschuhe, die stark an Opanken erinnern. Auch bei den Fußgängern haben wir keine Armandeutung. Die Pferde sind gleich stilisiert dargestellt: alle haben den gleichen Schritt, und alle, sowohl die berittenen als auch die unberittenen haben am Kopf und Hals das Zaumzeug angedeutet: die Riemen, die Trense und die Knebel. Der Mähnenschopf an der Stirn ist bei allen Pferden spitz zulaufend geformt, die kurzgeschorene Mähne auf dem Pferdekamm ist mit feinen Stichen angedeutet, der Schweif ist bei allen geflochten und in einen Knoten gebunden. Die Ohren sind bei allen Pferden zurückgelegt und haben eine irreale hornartige Form. Die Körper der einzelnen Pferde sind stark disproportioniert dargestellt: während Hals, Brustpartie und das Hinterteil kräftig und voluminös sind, ist der Rücken bzw. die Rumpfpartie sehr schlank und langgezogen, die Beine sind äußerst schlank und hoch. Die Hufe sind stilisiert dargestellt, stark betont aber sind die Fesseln und die Sprunggelenke. Dem zweiten, dritten und dem vierten Pferd hängt aus dem Maul eine zarte Ranke mit einem kleinen Buckel am Ende. Hinter dem Rücken des ersten und des zweiten Reiters sind je eine sechs- bzw. siebenblättrige Punktrosette dargestellt. Oberhalb der Kruppen zweier unberittener Pferde hängen je eine Blütenknospe (Knospe im Zwickel), unterhalb der Pferdebäuche aber je ein getriebener Punkt-Buckel. Die Konturen aller Figuren sind an der Außenseite mit Hilfe eines feinen, sehr schmalen Meißels eingraviert. Die Höhe der Situla beträgt mit Henkel 30 cm, ohne Henkel 21 cm, der Bodendurchmesser 13,5 cm, der Durchmesser an der Schulter 22 cm; das Fassungsvermögen 4,31 l.

Auf dem Situlenboden wurde eine schwarze keramische Schöpftasse gefunden mit einem überstehendem Henkel, den zwei gehörnte Tierköpfe schmücken (T. 11: 1, 2). Das Gefäß ist von sehr guter Qualität, auf der ganzen Oberfläche schwarz geglättet und graphitiert. Auf der Bauchpartie ist die Tasse mit warzenartigen Buckeln abwechselnd mit vierfachen feinen Kannelüren ornamentiert. Die Höhe der Schöpftasse mit Henkel beträgt 11,5 cm, die Breite 13 cm; das Fassungsvermögen beträgt 4,28 dl.

DIE DRITTE FIGURALE SITULA AUS DEM MÄNNERGRAB 6, TUMULUS II

(Abb. 3 a, b, und T. 12, 13)

Das Grab war auf dem Nordwestteil des Grabhügels angelegt in Richtung Nordost—Südwest, mit dem Kopf nach Südwesten eingebettet. Auf dem Boden der Grabgrube konnten Spuren eines Holzsarges festgestellt werden. Das Grabinventar bestand aus:

eine figurale Situla,
eine fragmentarisch erhaltene rote Fußwase,

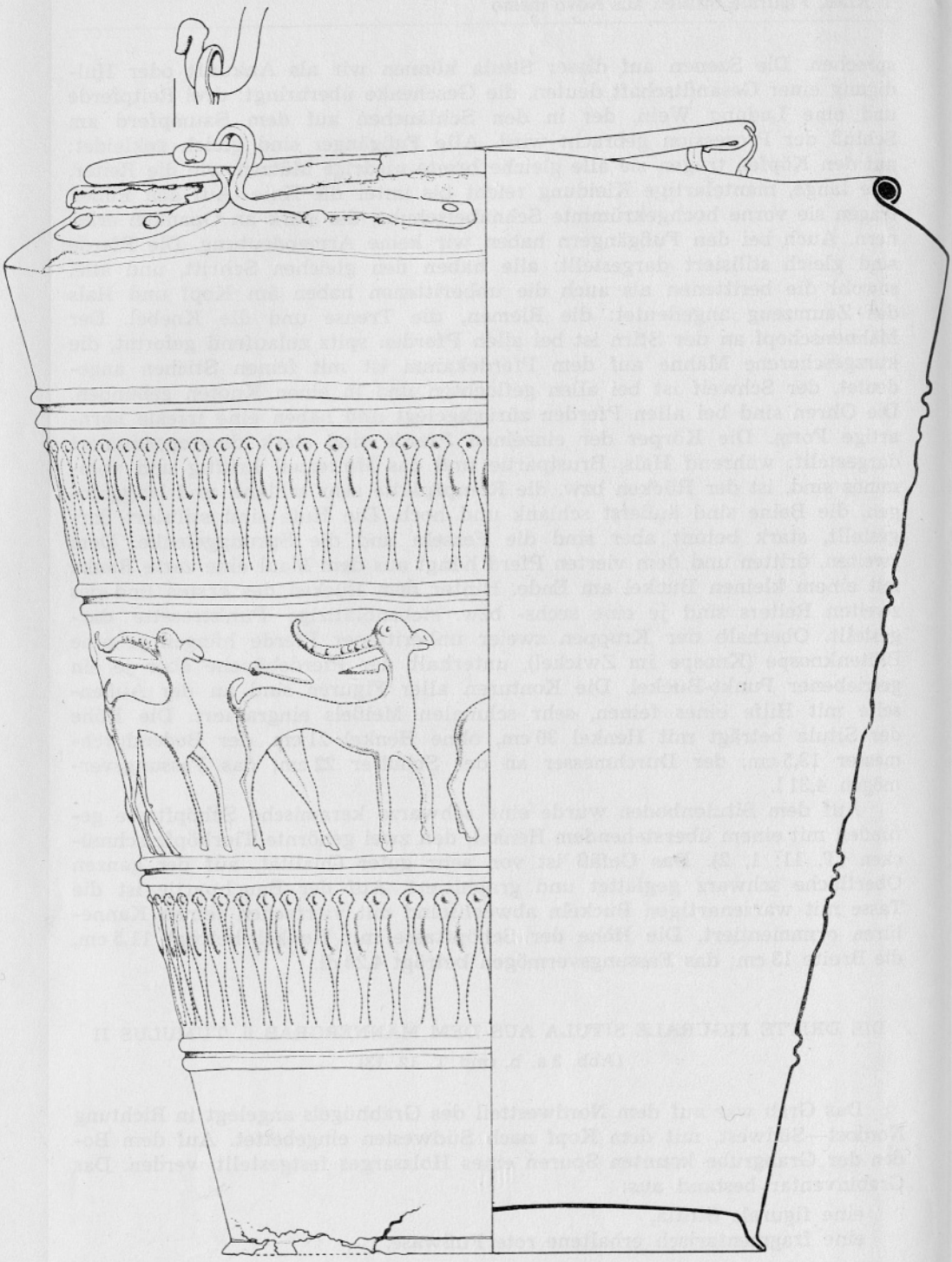

Abb. 3 a. Novo mesto. Situla (3) aus dem Grab II/6
Sl. 3 a. Novo mesto. Situla (3) iz groba II/6

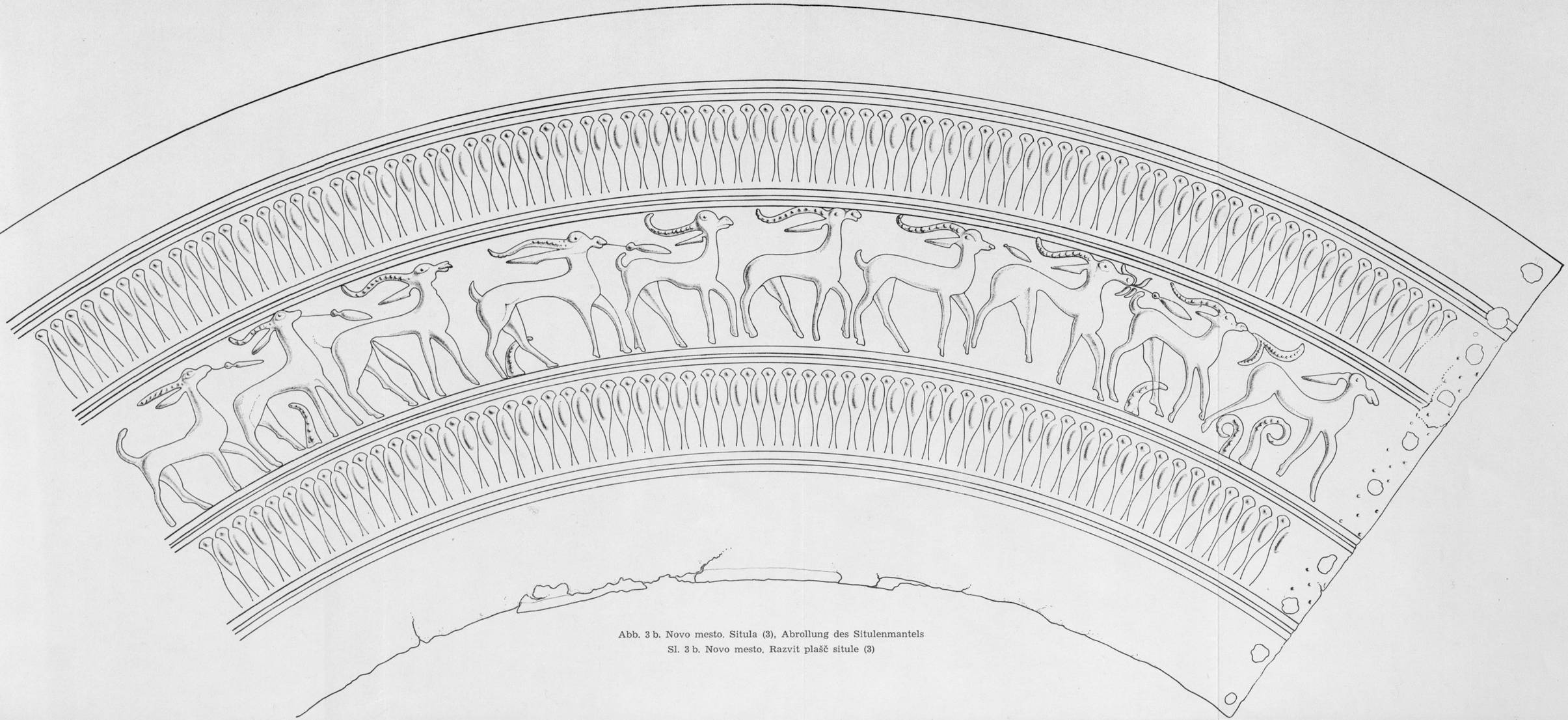

Abb. 3 b. Novo mesto. Situla (3), Abrollung des Situlenmantels
Sl. 3 b. Novo mesto. Razvit plašč situle (3)

ein eisernes Tüllenbeil,
ein kleines eisernes Messer,
Teile eines Bronzebeschlages,
Fragmente eines schwarzen keramischen Gefässes.

Die Situla ist von glatter konischer Form, mit kurzem Schulterumbruch. Der Situlenmantel ist aus einem Stück Bronzeblech geschnitten und mit neun Nieten zusammengehalten. Zwischen den Nieten ist das Motiv des Andreaskreuzes mit Hilfe von fünf getriebenen Punkten geschlagen. Der Situlenboden ist nur in spärlichen Fragmenten erhalten, doch konnte festgestellt werden, daß er an den Mantel von außen angehämmert und angefalzt war. Der obere Situlenrand ist um einen Bleikern geschlagen. Der Situlenhenkel endet auf beiden Seiten in stilisierte Entenköpfchen, an die Situlenschulter ist er mit zwei schlingenförmigen rechteckigen Attaschen, die mit feiner Gravur umrandet sind, befestigt. Jede Attasche ist an die Situlenwand mit je vier Nieten befestigt. Die Situla ist mit drei Streifen verziert: mit einem Figuren-Fries in der Mitte, der oben und unten von einem dekorativen Streifen mit Motiven des »Fischblasenmusters« begrenzt wird. Die einzelnen Streifen werden von einer Doppelrippe getrennt. Auf dem mittleren 6,5 cm hohen Figuren-Fries sind zehn nach rechts schreitende gehörnte Tiere — »Gazellen« abgebildet (T. 14). Die Tiere schreiten mit erhobenen Köpfen, während der Schrittgang der einzelnen Tiere verschieden ist. Alle Tiere haben lange, wellenartig geschwungene Hörner, die alle mit sehr feinen getriebenen Pünktchen ornamentiert sind. Fünf Tieren hängen aus dem Maul zarte Ranken mit stilisierten, langgezogenen Pflanzenblättern am Ende. Oberhalb der Kruppe des ersten Tieres ist ein hängendes stilisiertes Pflanzenmotiv dargestellt, während unter den Bäuchen des ersten, zweiten, siebten und neunten Tieres ähnliche vegetabile Muster als Füllmotive abgebildet sind. Der Schwanz ist nicht bei allen Tieren angedeutet. Die Konturen der Tierkörper sind an der Außenseite mit feiner Gravur umrandet, ebenso das Motiv der »Fischblase«. Der obere und untere Fischblasenmuster-Streifen ist jeweils 4,5 cm hoch (Abb. 3 a, b,). Die Höhe der Situla beträgt mit Henkel 38 cm, ohne Henkel 25 cm, der Bodendurchmesser 13 cm, der Durchmesser an der Schulter 25,2 cm; das Fassungsvermögen 6,60 l.

TYPOLOGIE

Die drei bis jetzt restaurierten Situlen aus Novo mesto haben auch drei Neuartigkeiten in den Formenschatz der Situlenkunst eingebracht: die bisher unbekannte dekorative Einfassung durch äusserst stark stilisierte Blütenform, das Tragpferd und die Schnabelschuhe oder Opanken als Schuhform.[19] Alle diese Elemente finden sich aus der Situla 2 aus dem Fürstengrab (Tumulus IV, Grab 3). Vor uns stehen Werke der Situlenkunst aus der ausklingenden Hallstattzeit in Slowenien, als diese Kunstart schon ihrem Ende zuging. Zoomorphe und noch mehr anthropomorphe Figuren auf den Situlen aus dieser Zeit sind sehr stark stilisiert, alle Details sind weggelassen, wohl aber

[19] Zu den Schnabelschuhen vgl. F. Schwappach, *Pamatky arch.* 58 (1967) 320 ff.

sind die dekorativen Elemente sorgfältig dargestellt und bewußt hervorgehoben. Während die menschlichen Figuren betont vereinfacht und steif dargestellt sind, sind die Abbildungen der Pferde und der gehörnten Tiere weit mehr dynamisch und sorgfältig ins Detail ausgearbeitet. In diesem Zeitabschnitt liegt die ikonographische Betonung nicht mehr auf naturgetreuen erzählenden und oft dramatischen Szenen, sondern vielmehr auf der Form und im Dekor. Die realistische Szenerie transformiert sich allmählich in weitgehend stilisierte Figurenstreifen ohne größere künstlerische und historische Aussagekraft. Die figürliche Schilderung ist auf einen einzigen Fries reduziert, dem mehr eine statische, rein dekorative Funktion zukommt. Der Situlenstil in seiner späten Phase ist nicht mehr naturgetreu erzählend, sondern wird immer dekorativer, sein Stilwandel in Richtung Stilisation ist deutlich erkennbar. Bei der Definierung einzelner Stilstufen des Situleninventars aus Slowenien hat F. Starè[20] die chronologisch jüngsten Situlen in die Unterstufe seiner zweiten Stilstufe eingeordnet, ihren Stil aber als »ornamentalen Realismus« bezeichnet.

In die jüngste Situlengruppe aus Unterkrain, zu welcher Starè die Situla aus Valična vas, Magdalenska gora (Cambridge, Mecklenburg Collection) und Vače (Oxford, Ashmolean Museum) zählt,[21] gehören auch alle drei oben beschriebene Situlen aus Novo mesto. Zu dieser Situlengruppe aus Slowenien, möchten wir zur Analogie noch drei Vergleichsstücke des verwandten Stiles und aus dem gleichen Zeitraum, doch aus verschiedenen geographischen Gegenden heranziehen: aus Norditalien die Situla Arnoaldi,[22] aus Tirol die Ziste aus San Maurizio — Moritzing[23] und aus Niederösterreich die Situla aus Kuffern.[24] Auf diese Weise haben wir eine Gruppe von neun Denkmälern der ausklingenden Situlenkunst mit sehr verwandten und sogar identischen Merkmalen bekommen (siehe Tabelle). In diese Gruppe könnten wir auch die Fragmente der figuralen Ziste aus Montebelluno[25] einbeziehen.

Die Form- und Stilcharakteristiken der Situlen aus Novo mesto und der oben angeführten Vergleichsstücke können wir in technische und formstilistische Merkmale einteilen. Zu den technischen Kennzeichen der jüngsten figuralen Situlen zählen wir:

das mit feinen Pünktchen getriebene Motiv des Andreaskreuzes zwischen den einzelnen Nieten, ein Motiv das allen Stücken, außer der Ziste aus Moritzing gemein ist,

die Tendenz zur konkav-konischen Form des Situlenmantels,

der Boden ist bei allen Situlen dieser Zeitstufe von außen angehämmert und angefalzt,

die Attaschenform und die Schulterpartie ist bei allen Situlen gleichgeformt.

Formstilistische Merkmale sind:

nur ein figuraler Fries, meistens mit Szenen schreitender »Gazellen« oder Hirsche,

[20] F. Starè, *Zbornik fil. fak.* 2 (Ljubljana 1955) 178.

[21] F. Starè, a. a. O., 131, 178.

[22] Lucke-Frey, a. a. O., 59.

[23] Lucke-Frey, a. a. O., 68.

[24] Lucke-Frey, a. a. O., 80.

[25] O.-H. Frey, Eine figürlich verzierte Ziste in Treviso, *Germania* 44 (1966) 66 ff.

Die Merkmale der späten Situlen

Form — Motiv / Fundort	Nieten mit Andreaskreuz	Konkav-konische Form	Figuren nach rechts gewendet	Gazellen und Hirsche	Fischblasenmuster	Geknoteter Pferdeschweif	Ranken aus dem Maul	Punkte und Rosetten	Vegetabile Füllungen
NOVO MESTO Situla 1 (IV/3)	●			●	●		●		
NOVO MESTO Situla 2 (IV/3)	●	●	●			●	●	●	
NOVO MESTO Situla 3 (II/6)	●		●	●	●		●		●
VALIČNA VAS	●	●	●	●	●		●	●	●
MAGDALENSKA GORA (Cambridge, Mass.)	●		●	●	●		●		●
VAČE (Oxford)	●	●	●	●			●	●	●
ARNOALDI	●	●			●			●	
KUFFERN	●	●	●			●		●	
MORITZING			●	●		●	●	●	

nach rechts gewendete Figuren,
»Fischblasenmuster« als dekorative Einfassung der Figurenfriese,
gebundener Pferdeschweif,
aus den Tiermäulern hängende Pflanzenranken.

Als Füllung sind unter den Bäuchen einzelner Tiere vegetabile Ornamente dargestellt, während zwischen den einzelnen Tieren Punktbuckel oder Punktrosetten als Füllmuster auftreten.

Bei der typologischen Beurteilung der späthallstattzeitlichen (im Sinne der chronologischen Gliederung für Slowenien nach Gabrovec) Situlen dürfen wir nicht den Anteil bzw. den Einfluss der Formelemente aus dem keltischen Kunstbereich auf die Situlenmotive außer Acht lassen. Wie groß der Einfluß dieses Kunstempfindens war, ist heute noch schwer abzusehen, weil der

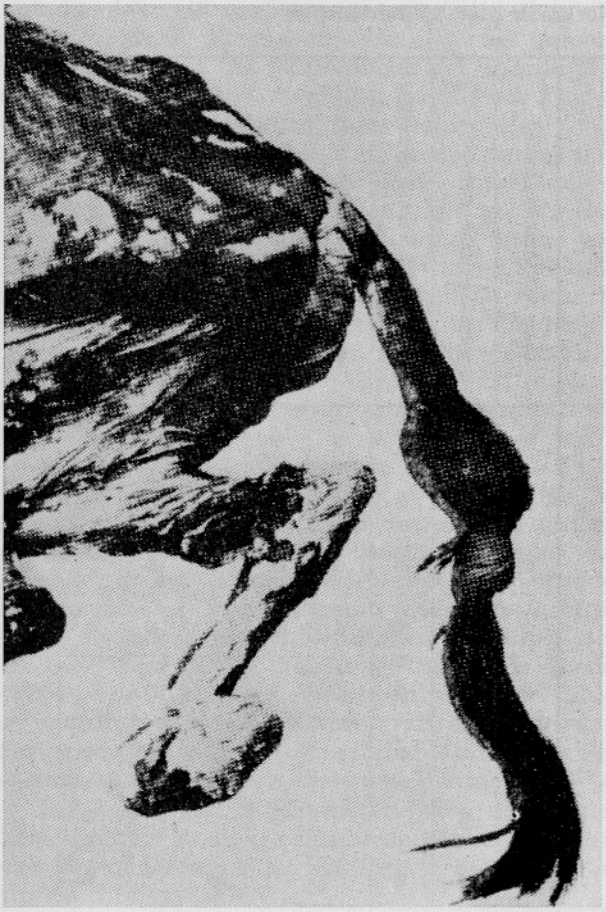

Abb 4. Pazyryk. Bestattetes Pferd mit geknotetem Schweif (nach Rudenko)

Sl. 4. Pazyryk. Pokopan konj z zavezanim repom (po Rudenku)

Großteil des hallstattzeitlichen Fundgutes aus den Nekropolen in Slowenien noch nicht publiziert ist. Zweifellos aber bestanden solche Einflüsse. Den keltischen Stileninfluß auf den Situlen können wir im Motiv des »Fischblasenmusters«, in der konkav-konischen Eimerform, vor allem aber in der immer stärkeren Stilisierung der Menschen- und Tierfiguren wahrnehmen, so daß die Figuren allmählich ornamental empfunden werden. Die Mode, das Roßhaar der Pferdeschwänze zu flechten und mit einem Knoten abzubinden, muß wohl dem Einfluß östlicher Reitervölker zugeschrieben werden (Abb. 4).[26] Der Einfluß skythischer Pferdeschirrung bzw. Pferdezäumung ist in Reitergräbern der jüngeren Hallstattzeitt in Unterkrain öfters belegt,[27] und neuer-

[26] S. I. Rudenko, *Frozen Tombs of Siberia. The Pazyryk Burials of Iron Age Horsemen* (1970) Pl. 72. S. I. Rudenko, *Der zweite Kurgan von Pazyryk* (1951) 16.

[27] Verbreitungskarte der Pferdetrensen vom Typ Szentes — Vekerzug bei: E. G.-Jerem, *Acta arch. hung.* 20 (1968) 190.

dings mit dem Fund der Trense vom Typ Szentes-Vekerzug aus dem Fürstengrab (Tumulus IV, Grab 3) in Novo mesto neu bewiesen.[28]

Für die ältere, »klassische« Phase der ostalpinen Situlenkunst ist der expressive Realismus mit starken Elementen des Naturalismus kennzeichnend, während in der jüngsten Phase der Situlenkunst die Betonung auf dekorativer Stilisierung liegt. Die Situlen aus Novo mesto sind gute Beispiele für diese Stilepoche. Die Situla hat zu dieser Zeit ihre einstige rituelle Bedeutung, die nur noch eine ferne Reminiszenz geblieben ist, verloren. In den Situlen aus Novo mesto ist im Vergleich zu den klassischen Werken der Situlenkunst (z. B.: Vače, Magdalenska gora) eine weitgehende Degeneration des Situlenstils klar ersichtlich. Mit dem Einbruch der Kelten in den Raum von Slowenien wurde das Schaffen der Werke der Situlenkunst jäh unterbrochen. Dieses historische Ereignis bedeutet zugleich das Ende der überaus reichen Hallstattkultur in Slowenien. Die üppige Phantastik fast totaler Abstraktion des keltischen Kunstausdruckes und seines Formenschatzes, der aus konsequenter Stilisierung der zoomorphen und anthropomorphen Figuralik entstanden ist, löste den konservativen, archaischen Realismus der Situlenkunst ab. Die Situlenkunst, die in Slowenien ihre Blütezeit in der jüngeren Hallstattzeit erreichte, blieb ein singuläres Kunstphänomen, das mit dem Ableben der Hallstatkultur auch sein Ende fand. Nebenbei sei die überraschende Tatsache erwähnt, daß wir östlich von Novo mesto keine Werke der Situlenkunst mehr kennen. Über den Grund dieser Tatsache können wir vorläufig nur rätseln.

DIE PROVENIENZ DER SITULEN AUS NOVO MESTO

Der erste, der bei uns aufgrund typologischer Untersuchungen und stilkritischer Analyse und technologischer Untersuchungen die Bodenständigkeit unserer Situlen nachgewiesen hat, war F. Starè.[29] In seiner Studie über die prähistorischen Metallgefässe aus Slowenien, hat er zwei Werkstätten der figuralen Situlen in Slowenien supponiert: auf Magdalenska gora und in Vače.[30] Die ältere These von ihrem Import in den slowenisch-alpinen Raum wurde widerlegt. Die Probleme ihrer Herkunft und Produktionszentren sind soweit geklärt, daß man heute schon imstande ist, die Situlen aus dem Ostalpengebiet, speziell aus Unterkrain, einzelnen Werkstätten zuzuschreiben. In diesem Sinne soll auch unser Versuch einer stilkritischen Gliederung der Situlen aus Novo mesto und ihrer Provenienz verstanden werden.

Es besteht kein Zweifel, daß auf Magdalenska gora eine Werkstatt der Objekte, die wir unter dem Begriff Situlenkunst verstehen, bestanden hat, denn Magdalenska gora ist der vollständigste Fundort dieser toreutischen Produkte in Unterkrain mit dem kompletten Repertoire der Objekte, vom verzierten Helm über die Situlen und Gürtelbleche bis zu den Ohrringen.[31] Die Werkstatt in Vače[32] scheint uns wegen der relativ kleinen Zahl toreuti-

[28] Vgl. H.-J. Hundt, *Arh. vestnik* 24 (1973), T. 10.

[29] F. Starè, *Zbornik fil. fak.* 2 (Ljubljana 1955) 189 f.

[30] F. Starè, a. a. O., 190.

[31] Vgl. Lucke-Frey, a. a. O., 71 ff.

[32] Lucke-Frey, a. a. O., 78 f.

scher Kunstwerke etwas problematisch, was aber natürlich die Bedeutung und die Geltung des Fundortes Vače in keinem Fall vermindert.

Aufgrund der Form- und Stilanalyse, chronologischer Einheitlichkeit und überraschend hoher Zahl von fünf figuralen Situlen auf einer relativ kleinen Nekropole, sind wir zu der Überzeugung gekommen, daß die in Novo mesto-Kandija ausgegrabenen Situlen sehr wahrscheinlich in ein und derselben Werkstatt, möglicherweise in Novo mesto, erzeugt wurden. Die Merkmale dieser späthallstattzeitlichen toreutischen Werkstatt, die wir mit gewisser Reserve in Novo mesto lokalisieren könnten, sind:

1. der geschlossene Bilderstreifen schreitender gehörnter Tiere (Gazellen oder Hirsche) als zentraler figuraler Situlenfries,

2. die dekorative Einfassung der figuralen Streifen in Form des »Fischblasenmusters«,

3. aus den Tiermäulern hängende vegetabile Ranken,

4. vegetabile Füllmuster unter den Bäuchen einzelner Tiere.

Das sind die Kennzeichen dieser spätesten Situlen, die wir vielleicht als »Typ Novo mesto« bezeichnen dürften. Zweifellos stammt die Situla 3 aus Novo mesto (Tumulus II, Grab 6) aus derselben Werkstatt bzw. von demselben Meister wie die Situla aus Valična vas (Narodni muzej, Ljubljana, Inv. Nr. 11790), beide weisen verblüffende Ähnlichkeiten auf. Derselben Werkstatt können wir mit großer Wahrscheinlichkeit auch die Situla aus Magdalenska gora (Cambridge, Mass. Mecklenburg Collection) und die Situla aus Vače (Ashmolean Museum, Oxford) zuweisen.

Bei dieser Gelegenheit möchten wir die engste Verwandschaft zwischen dem Material aus der Nekropole in Novo mesto-Kandija und den gleichzeitigen späthallstattzeitlichen Funden aus Valična vas[33] betonen, denn das Fundgut aus beiden Fundstellen ist typologisch und chronologisch einheitlich und paßt in den Horizont der Negauer Helme im Rahmen der Hallstattzeit in Slowenien (nach Gabrovec).[34] Diese engste Verwandschaft bekunden außer den figuralen Situlen mit schreitenden Hirschen auch der Negauer Helm und Certosafibeln in verschiedenen späten Varianten. Neben diesen Ähnlichkeiten im Grabinventar, kennen wir sowohl in Novo mesto als auch in Valična vas noch einen identischen historischen rituellen Brauch: auf beiden Fundplätzen folgen den späthallstatzeitlichen Grabhügeln mit Körperbestattungen in unmittelbarer Nähe die Flachbrandgräberfelder aus der Mittellatènezeit.

Es besteht kein Zweifel, daß die Situlen aus Novo mesto in die Schlußphase der Hallstattzeit in Slowenien, in den Horizont der Negauer Helme und der Periode der Latène-Einflüsse (nach Gabrovec), nach der mitteleuropäischen Chronologie aber in die Phase Latène A — Latène B eingereiht werden müssen.[35] Für diese Zeitstellung spricht schon die technische Herstellungsweise und die neue Gedankenwelt der reduzierten Figurenfriese auf den Situlen, der Negauer Helm der entwickelten alpinen Variante, und entsprechende späte Formen der Certosafibeln. Eine feinere chronologische Gliederung ist zur Zeit unseres Berichtes noch nicht möglich, weil das ganze Grabinventar

[33] Vgl. B. Teržan, *Arh. vestnik* 24 (1973) 660 ss.

[34] S. Gabrovec, *Germania* 44 (1966) 37.

[35] S. Gabrovec, a. a. O., 25.

mit den Situlen noch nicht restauriert ist, obwohl klar ist, daß die Funde in den Rahmen des 4. Jahrhunderts vor u. Z. zu setzen sind. Vom typologischen Standpunkt aus, ist die Situla Nr. 2 mit dem Prozessionszug aus dem Fürstengrab (Tumulus IV, Grab 3) älter als die Situla Nr. 1 aus demselben Grab. Es muß noch betont werden, daß das Grabinventar in dieser späten Hallstatt-Phase in Novo mesto nicht einheitlich, sondern ziemlich heterogen ist, denn wir finden im Inventar sowohl Formelemente aus dem Ostalpen- als auch aus dem Este-Kreis. Diese Verschiedenartigkeit kann vor allem bei einigen keramischen Formen beobachtet werden.

Die geographische Lage des Südostalpenraumes mit vorwiegend hügeligem Gelände, seine klimatischen, geologischen und nicht zuletzt die geomorphologischen Verhältnisse waren maßgebende Umstände bei der Gestaltung der hallstattzeitlichen Zivilisation und Kultur auf den subalpinen Höhen im heutigen Land Slowenien. Hier haben sich auf den Grundlagen der reichen Urnenfeldertradition eine hochentwickelte Technologie der Metallverarbeitung und zugleich ein Kunsthandwerk entwickelt, das in den Werken der Situlenkunst gipfelt. Die Hallstattkultur Sloweniens ist in ihren Grundzügen ausgesprochen alpin gebunden.

Es darf nicht außer Acht gelassen werden, daß die Bewohner Unterkrains zur Hallstattzeit, nennen wir sie Illyrer,[36] vom 8. Jahrhundert vor u. Z. an diesen Raum intensiv kolonisierten und ihm den Charakter einer Kulturlandschaft verliehen haben. Die äußeren, weit sichtbaren Merkmale dieser eisenzeitlichen Zivilisation sind die strategisch wohldurchdacht angelegten Ringwälle (Burgwälle) als Siedlungstyp der Illyrer und die Grabmonumentalität ihrer Träger, repräsentiert durch die Sippen- bzw. Familiengrabhügel mit Körperbestattungen. Die Illyrer haben auch einige Wirtschaftszweige gefördert (z. B.: Bergbau, Rinder-, Schaf- und Pferdezucht), die jahrhundertelang nicht wesentlich verändert wurden.

Die Situlenkunst ist ein integraler Bestandteil der europäischen prähistorischen Kultur und ein wichtiger Beitrag der eisenzeitlichen Einwohner unseres Raumes zur Zivilisation des kontinentalen Teiles Europas an der Schwelle der protohistorischen Zeit, am Rande antiker Hochkulturen. Die Situlenkunst mit ihren figürlichen Schilderungen ist ein spezifischer Ausdruck des südostalpinen Raumes, mit welchem seine Schöpfer die autochthone Lebensweise ihrer Aristokratie, die Träger aber ihren Reichtum und ihre Kauf- und Wirtschaftskraft sichtbar demonstriert haben.

Die Darstellungen auf den Situlen sind außerdem, daß sie in den Bereich des Kunstschaffens eingereiht werden müssen, auch wertvolle kulturgeschichtliche Quellen für die Auffassung und Deutung der Hallstattzeit und ihrer Nobilität. Die Bildszenen auf den Situlen ersetzen uns gewissermaßen die schriftlichen Quellen der Hallstattzeit. Sie führen uns die »höfische« Lebensart der illyrischen Nobiles im Kreise Gleichgesinnter und Gleichgestellter vor, deshalb dürfen wir die Situlenkunst mit einigem Recht als »Hofkunst« der Hallstattzeit im Südostalpenraum bezeichnen.

[36] Über die ethnische Deutung der Bevölkerung zur Hallstattzeit in Slowenien vgl. S. Gabrovec, *Symposium sur la délimitation territoriale et chronologique des Illyriens à l'epoque préhistorique,* (Sarajevo 1964) 230 ff.

Figuralne situle iz Novega mesta

Pri raziskovanju halštatskega gomilnega grobišča v Novem mestu v letih 1967—1970 je bilo odkritih pet figuralno okrašenih situl. S tem številom je sedaj Novo mesto skupaj z Magdalensko goro najbogatejše najdišče figuralnih vedric v celotnem vzhodnoalpskem prostoru. Vse novomeške situle so bile najdene v izrazito bogatih grobovih. Na podlagi najdiščnih okoliščin v Novem mestu in z drugih najdišč je znano, da situlski servis tvorita vedrica in ročajasta skodelica, s katero so zajemali pijačo iz situle. Tak situlski servis je potrjen tudi z upodobitvijo podajanja pijače v prizorih gostij na več situlah (Vače, Magdalenska gora, Kuffern, Welzelach, Providence, Sanzeno). Domnevamo, da so v situlah ob določenih praznikih ali obredih servirali pijačo, ki je bila najbrž pripravljena na alkoholni bazi. Figuralne situle so praktično uporabni umetnoobrtni izdelki, pri katerih je čutiti željo po umetniški izpovedi, po svojem namenu pa so reprezentativne pivske posode.

Zaenkrat so restavrirane šele 3 situle, medtem ko ostali dve še nista restavrirani. Dve situli sta bili najdeni v bogatem knežjem grobu (gomila IV, grob 3):

Situla 1 (sl. 1 a, b in T. 1—3) je gladkokonične oblike, plašč je izdelan iz dveh kosov bronaste pločevine in dvakrat spojen s sedmimi zakovicami. Med zakovicami je motiv Andrejevega križa. V spodnjem delu plašča je bila situla na enem mestu že v prazgodovinskem času poškodovana in predrta ter nato zakrpana z dvema zakovicama. Situla je okrašena s tremi ornamentalnimi pasovi: srednji, 5 cm visoki figuralni pas obrobljata zgoraj in spodaj po 2,5 cm visoka pasova z motivom »ribjega mehurja«. Na srednjem, figuralnem frizu, je upodobljenih osem v levo stran stopajočih rogatih živali, ki so še najbolj podobne gazelam. Vsaka od njih drži v dvignjenem gobcu stilizirano vejico z bunčico na koncu. Vse živali so upodobljene shematično, kar se najbolj kaže v oblikovanju glav, parkljev in v nesorazmernih, razpotegnjenih trupih. Konture teles so izdelane s pomočjo fine gravure in tudi rogovi posameznih živali so izredno drobno prečno gravirani. Višina situle z ročajem je 31 cm, brez ročaja 21 cm; premer dna je 12 cm in premer situle na ramenu je 19 cm. — Na dnu situle je bila najdena črna keramična skodelica — zajemalka s presegajočim ročajem (T. 4). Posoda je izdelana iz fine gline in po vsej površini zglajena do sijaja. Na največjem obodu je okrašena s pasom trojnih plitvih kanelur v cikcak črti. Višina posode z ročajem je 9,7 cm, širina posode je 11,5 cm.

Situla 2 (sl. 2 a, b in T. 5—10) je konkavno-konične oblike s kratkim in ostro koničnim ramenom. Plašč situle je izdelan iz enega kosa pločevine in zakovičen z devetimi zakovicami. Med vsemi zakovicami je izdelan motiv Andrejevega križa. Situla je okrašena s tremi pasovi: na sredi je figuralni friz s prizorom sprevoda, ki ga zgoraj in spodaj obrobljа pas močno stiliziranega cvetnega motiva. Na srednjem, do 5,5 cm visokem figuralnem frizu je upodobljen svečani sprevod v desno stran stopajočih oboroženih konjenikov, pešcev in konj. Oba pasova stiliziranih cvetov sta visoka po 2,5 cm. Opis figuralnega friza: na čelu sprevoda so trije konjeniki, oboroženi z rahlo ovalnimi ščiti v desnici, na glavah nosijo nizke, baretkam podobne čepice. Figure konjenikov so izdelane zelo shematično in brez nakazanih rok. Trem jezdecem sledi neosedlan konj. Temu sledita dva pešca, zadnji od njiju vodi konja na povodcu. Sledi spet neosedlan konj in zopet dva pešca, od katerih zadnji vodi na povodcu konja, otovorjenega s štirimi vrečami ali mehovi. Prizor lahko tolmačimo kot prihod nekega odposlanstva, ki prinaša darila: jezdne konje in najbrž vino v mehovih, ki jih nosi tovorni konj na zaključku sprevoda.

Figure vseh štirih pešcev so enako oblečene: na glavi nosijo enaka široka nizka pokrivala kot jezdeci, ogrnjeni so v dolga, pod kolena segajoča, plaščem podobna oblačila. Obuti so v spredaj navzgor zakrivljena obuvala, ki močno spominjajo na opanke. Vsi konji so enako stilizirano upodobljeni in vsi imajo z drobnimi gravurami nakazano jezdno opremo na glavah in vratovih. Rep je pri vseh spleten v kito in zavezan v stiliziran vozel (sl. 4). Višina situle z ročajem je 30 cm, brez ročaja pa 21 cm, premer dna je 13,5 cm, premer na ramenu pa 22 cm. — Na dnu situle je bila najdena črna keramična zajemalka z visokim ročajem, ki je okrašen z dvema rogatima živalskima glavicama (T. 11). Posoda je zelo kvalitetno izdelana in po vsej površini zglajena do sijaja in grafitirana. Na največjem obodu je zajemalka okrašena krog in krog z bradavičastimi izboklinami, vmes pa s četvernimi drobnimi kanelurami. Višina posode z ročajem je 11,5 cm, širina pa 13 cm.

Situla 3 — gomila II, grob 6 (sl. 3 a, b in T. 12—14). Situla je gladkokonične oblike s kratkim ramenom. Plašč situle je izdelan iz enega kosa pločevine in spojen z devetimi zakovicami, med katerimi je upodobljen motiv Andrejevega križa. Situla je okrašena z enim figuralnim frizom v sredini, ki ga zgoraj in spodaj obroblja ornamentalni pas z motivom »ribjega mehurja«. Na srednjem, 6,5 cm visokem figuralnem frizu je upodobljenih deset, v desno stran stopajočih rogatih živali — »gazel«. Živali stopajo z dvignjeno glavo, medtem ko je položaj nog pri posameznih živalih različen. Vse živali imajo dolge, valovito ukrivljene rogove, ki so okrašeni s finimi iztolčenimi pikicami. Peterim živalim visijo iz gobca tanke rastlinske vejice s stiliziranim, podolgovatim listom na koncu. Pod trebuhi nekaterih živali so upodobljeni vegetabilni motivi kot polnila. Zgornji in spodnji pas ribjega mehurja je širok vsakokrat 4,5 cm. Višina situle z ročajem je 38 cm, brez ročaja 25 cm, premer dna je 13 cm, na ramenu pa 25,2 cm.

Zaenkrat šele tri restavrirane situle od petih so prinesle v oblikovni zaklad situlske umetnosti tudi tri novosti: doslej neznano okrasno borduro v obliki močno stiliziranega cveta, podobo tovornega konja in opanke kot obliko obuvala. Pred seboj imamo primerke situlske umetnosti iztekajočega se halštatskega časa, ko je ta način umetniškega izražanja že v zamiranju. Živalske in še bolj človeške figure na situlah v tem času so močno stilizirane, izpuščeni so vsi detajli, skrbno pa je izdelan in poudarjen okrasni element. Medtem ko so človeške figure naglašeno poenostavljene in toge, pa so upodobitve konj in rogatih živali dosti bolj dinamične in v podrobnostih skrbneje izdelane. V tem obdobju ikonografski poudarek ni več na zgodbi, temveč na formi in okrasu. Zgodba je reducirana na en sam figuralni friz, ki dobiva vse bolj okrasno funkcijo. Situlski stil v svojem poznem obdobju ni več pripoveden, ampak vse bolj dekorativen. Značilnosti poznih situl so naštete na tabeli na strani 319.

Pri tipološkem opredeljevanju poznohalštatskih situl ne smemo prezreti deleža oziroma vpliva, ki ga je imelo keltsko likovno izročilo na situlske oblike in motive pri nas. Keltski vpliv na situlah moremo videti v motivu »ribjega mehurja«, v konkavno-konični obliki vedric ter v vse večji stilizaciji človeških in živalskih figur. V mlajši fazi situlske umetnosti je poudarek na dekorativni stilizaciji. V novomeških situlah je opazna očitna degeneracija situlskega stila v primerjavi s starejšimi klasičnimi deli (Vače, Magdalenska gora). Z vdorom Keltov pa je sploh bilo pretrgano ustvarjanje situlskih spomenikov.

Na podlagi oblikovne in stilne analize, kronološke enotnosti in presenetljivo visokega števila petih situl na razmeroma majhni nekropoli, menimo, da so

situle, izkopane na grobišču v Kandiji, bile izdelane v isti delavnici, ki bi jo morda lahko locirali v Novo mesto. Značilnosti te poznohalštatske torevtične delavnice so: 1. sklenjeni pas stopajočih rogatih živali (»gazel« in jelenov) kot osrednji figuralni friz; 2. dekorativna bordura »ribjega mehurja«; 3. iz živalskih gobcev viseče rastlinske vejice; 4. vegetabilna polnila pod trebuhi živali. Izdelek iste delavnice je zanesljivo tudi situla iz Valične vasi (Narodni muzej, Ljubljana, inv. št. 11790), najbrž pa tudi situla z Magdalenske gore (Cambridge, Mecklenburg Collection) in situla iz Vač (Oxford, Ashmolean Museum). To so značilnosti teh poznih situl, ki bi jih morda lahko imenovali »novomeški tip«. Novomeške situle sodijo tipološko in kronološko v zaključno fazo halštatskega obdobja v Sloveniji (Ha D 3), ki jo je Gabrovec označil kot horizont negovske čelade in obdobje keltskih vplivov, po srednjeevropski kronologiji pa v fazo Laten A — B. S tipološkega stališča pa je situla 2 s prizorom sprevoda iz knežjega groba (gomila IV, grob 3) starejša od situle 1 iz istega groba.

DIE RESTAURIERUNG DER FUNDE AUS DEN HALLSTATTZEITLICHEN FÜRSTENGRÄBERN VON NOVO MESTO

HANS-JÜRGEN HUNDT

Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz

T. 1—16, S.: 945—960

In den Jahren 1967 und 68 mußten in Novo Mesto einige Grabhügel der Errichtung neuer Gebäudekomplexe weichen. Die von T. Knez durchgeführten Grabungen erwiesen sehr bald, daß es hier sehr bedeutende Fürstengräber der Hallstattzeit zu untersuchen und zu bergen galt. Zwar besitzen die slowenischen Museen reiche Funde aus Fürstengräbern dieser Zeit, doch wurden die meisten von ihnen zu einer Zeit ausgegraben, als die Grabungstechnik noch nicht ihren heutigen Stand erreicht hatte. Hier schien sich nun die Gelegenheit zu einer vom Ansatz bis zur wissenschaftlichen Auswertung idealen Grabung zu bieten. Leider wurden die hohen Erwartungen des erfahrenen Ausgräbers insofern enttäuscht, als alle Fundstücke aus den Grabhügeln einen sehr weit fortgeschrittenen Grad der Zerstörung aufwiesen. Der mit vielen Kalksteinen durchsetzte Lehmboden der Fundstelle war der Erhaltung der Metalle sehr abträglich. Auch die Keramik bot ihrer Konservierung viele Widerstände. Sie war fast ausnahmslos bei nur geringer Temperatur gebrannt und war daher unter dem Druck der in die Grabräume einsickernden und einbrechenden steinvermischten Lehmmassen total zerbrochen, deformiert und zum Teil in Auflösung begriffen.

In seinem Bemühen, die zahlreichen Funde möglichst bald für eine Publikation aufzubereiten, wandte sich der Ausgräber neben den inländischen Werkstätten auch an das Römisch-Germanische Zentralmuseum in Mainz, das in Anbetracht der Bedeutung der Funde und in willkommener Fortführung einer langjährigen bewährten Zusammenarbeit mit der jugoslawischen Archäologie gerne seine Hilfe zusagte. So kamen denn zahlreiche Fundkomplexe aus den Hügeln von Novo mesto in die Mainzer Werkstätten. Es muß hier betont werden, daß nur die äußerst sachgemäße Sicherung aller Objekte durch feste Umhüllung mit Gipsbinden, unter Belassung in der umgebenden Erde, die Konservierung und Restaurierung möglich machten.

Trotzdem Bergung und Transportsicherung der in Frage stehenden Funde ausgezeichnet gelungen ist, möchte ich in meinem technisch-restauratorischen Bericht eine Anregung für Ausgräber von Bodenfunden einfügen. Der Aus-

gräber weiß bei seinen grabungstechnischen Maßnahmen so gut wie nie, was er in den nächsten zehn Zentimetern seiner Abdeckung antreffen wird. Das bedeutet, daß jedes Fundstück während der Grabung an irgendeiner Stelle seiner Oberfläche »angetroffen« das heißt angefahren werden muß, um überhaupt erkannt zu werden. An dieser Stelle liegt nun das Fundstück frei zutage. Daß der Ausgräber in keinem Falle auf der Grabungsstelle eine weitere Freilegung durchführen darf, ist zu bekannt, um hier besonders betont zu werden. Der Ausgräber muß aber vor der Umhüllung des im anliegenden Erdreich belassenen Fundstückes durch Gipsbinden, die freigelegte Stelle gegen Druck und Gipsverschmutzung sichern. Er tut dies durch Abdeckung der »Wunde« mit dem gleichen Boden, den er gerade zur Hand hat. Da dieser Boden feucht ist, verbindet er sich meist mit demjenigen des Fundblockes völlig nahtlos. Der Restaurator, der den Vorgang der Bergung nicht miterlebt hat, vermag bei der Freilegung im Labor nicht zu erkennen, wo die Grenze zwischen dem »in situ« — Befund und der sekundär aufgebrachten schützenden Lehmbedeckung liegt. Da er natürlich pflichtgemäß genau die angetroffene Situation dokumentiert, so dokumentiert er in diesem Fall unterscheidunglos Berührtes und Unberührtes, schlimmstenfalls sogar Bewegtes und Unbewegtes. Das kann bei der späteren Ausdeutung des Befundes zu folgenschweren Irrtümern führen. Mein Vorschlag wäre, daß man in solchen Fällen die ganze Oberfläche der angefahrenen Partie des Fundes eindeutig kenntlich macht. Am besten geschieht dies durch die heute zum Schutz von Lebensmitteln entwickelten dünnen, außerordentlich anschmiegsamen Kunststoffolien. Sind solche nicht verfügbar, sollte man die angefahrene Fundoberfläche mit einem klar erkennbaren, vom Fundboden deutlich unterscheidbaren Material überstreuen. Um ein Beispiel zu nennen, könnte man bei dichtem Lehmboden eine dünne Schicht feinen hellen Sandes aufbringen. Man kann aber auch die Trennschicht durch Bestäubung mit Talkum oder Kreidestaub markieren. Zeigt man diese Maßnahme durch eine kurze Notiz auf dem Gipsblock an, kann selbst ein Restaurator in einem tausend Kilometer entfernten Labor jederzeit die wichtige Grenzlinie auffinden. Die Bedeutung solcher Maßnahme wird das letzte meinen Restaurierungsbeispiele besonders klar erkennen lassen.

Im Folgenden will ich nun die Konservierung und Restaurierung von Fundstücken aus den Grabhügeln von Novo mesto in einigen besonders sprechenden Beispielen schildern. Besonderes Verdienst erwarb sich bei der Restaurierung metallischer Stücke der Restaurator L. Lehóczky, und von sehr zerstörter Keramik der Restaurator H. Ebert. Die bei den meisten Fundstücken erforderlichen Röntgenaufnahmen fertigte die Laborantin Joh. Biskup an.

Hügel 4 Grab 3

Die Rippenciste

Die Rippenciste war, wie alle Gefässe der Grabhügel von Novo Mesto bei Auffindung, nach Erkennen der Form so gehoben worden, daß man den umgebenden Lehm in einer Stärke von etwa 4 cm am Objekt belassen hatte. Das Fundstück wurde mit diesem schützenden Mantel als Block aus dem umgebenden Boden herausgeschnitten und mit Gipsbinden für den Transport

gesichert. Diese Gipsumhüllung gab der Ciste genügenden Halt, daß sie trotz Schrumpfung des austrocknenden Lehms, in unversehrtem Zustand die Werkstätten des RGZM erreichte. Nach vorsichtiger Entfernung der Gipsbinden wurde der schützende Lehmmantel abgenommen (T. 1: 1). Wie im Bilde erkennbar, war das Blech des Gefäßkörpers fast durchweg durchoxydiert, sodaß schon bei der Freilegung kleine Partien des Bleches als Pulver herabfielen. Damit erwies sich eine gleichzeitige Konservierung des Blechkörpers von innen und außen als aussichtslos. Man sicherte daher, nach Entfernung des anliegenden Lehms die Außenseite durch Aufkleben von Mullbinden mit einem acetonlöslichen Kleber (Mecosan). Nach dieser Sicherung wurde die Lehmfüllung des Innenraumes nach leichter Wassernetzung Schicht für Schicht entfernt. Hierbei trafen wir nahe dem Boden auf einen bogenförmigen Hohlraum, der den Verdacht nahelegte, daß hier ein kleines Gefäß aus organischem Material bei seiner Auflösung einen Hohlraum in der Lehmfüllung hinterlassen haben könnte. Mit Injektionsspritzen spritzten wir Silikonkautschuk in die erkannten Hohlräume ein und konnten so mehrere Stücke des Profils einer kleinen Holzschale sichern. Von ihrem Holz waren nur winzige deformierte Faserreste erhalten, die eine botanische Bestimmung der Holzart nicht mehr erlaubten. Nach Abnahme dieser Gummiformungen wurde der Abdruck der vergangenen Holzschale freigelegt (T. 2: 1), Die Außenhaut des Holzgefäßes war deutlich zu erkennen, und an einer Stelle des Randes fand sich ein 1,5 cm breites, durch und durch oxydiertes Bronzeblechband, das mit kleinen Nägeln von außen auf die Holzschale aufgenagelt war (T. 2: 1—3). Wahrscheinlich hat man mit diesem verzierten Blechstreifen einen Trockenriß der Holzschale nach vorheriger Verkittung verschlossen. Da die Nägel des Blechstreifens die Wandstärke der Holzschale dokumentierten, im Übrigen aber durch Oxydation sehr brüchig waren, wurde der Streifen durch einen Plastilinmantel abgedeckt und danach der Innenraum der Schale (T. 2: 1) mit Silikonkautschuk ausgegossen. Durch Kombination der Ausgüsse des anfänglich angetroffenen Wandungshohlraumes mit dem Ausguß des nach Freilegung erkennbaren gesamten Schalenvolumens konnten Profil und Maße der Holzschale ermittelt werden. Das verzierte Blechband wurde konserviert (T. 2: 3), die ganze Schale aber in ihren Originalmaßen in Holz nachgedrechselt. Danach wurde an diese Rekonstruktion eine Kopie des verzierten Blechstreifens angenagelt (T. 2: 2). Nach Durchführung aller zur Dokumentation und Rekonstruktion der Holzschale erforderlichen Maßnahmen wurde die Lehmfüllung der Ciste ganz ausgeräumt und die Blechoberfläche der Innenseite gereinigt und durch Tränkung mit Araldit konserviert. Nach dieser Festigungsmaßnahme wurde die sichernde Beklebung der Außenseite in kleinen Partien gelöst, das Bronzeblech gereinigt nud durch Tränken mit Araldit gesichert. Die durch pulverige Oxydation zerstörten Partien wurden in Araldit-getränkter Seide ergänzt und durch Verschleifen in die Originaloberfläche eingeglichen. Nach völliger Fertigstellung der Außenhaut der Ciste wurde in gleicher Weise mit der Innenseite verfahren, sodaß die ganze Konservierungsarbeit ständig der Forderung gerecht wurde, daß immer eine Seite — sei es nun die Außen- oder die Innenseite — durch schützende Beklebung gegen plötzlichen Einbruch oder Zerfall geschützt sein mußte. Die durch Korrosion stark angegriffenen Henkel und Henkelösen wurden gereinigt und mit Araldit getränkt, die klei-

nen Ausbrüche ihrer Oberfläche mit Araldit verschlossen. T. 1: 2 zeigt das Endergebnis der Konservierung. Nach Abschluß der Konservierung und Ergänzung wurde die Ciste innen und außen mit einem nicht glänzenden synthetischen Schutzlack überzogen. Natürlich wurden zuvor die ergänzten Stellen unauffällig in Ölfarbe auf den Gesamtfarbton der Ciste eingestuft.

Die Situla 2 aus Hügel 4 Grab 3

Sie war am Grabungsplatz in gleicher Weise für den Transport gesichert worden wie die zuvor besprochene Rippenciste (T. 1). Nach Abnahme der Gipsbinden und Entfernung des schützenden Lehmmantels bot sich dem Restaurator zunächst ein Bild nahezu endgültiger Zerstörung. Auf der Lehmfüllung der Situla hafteten uur noch an einigen Stellen bescheidene Reste der Blechwandung, die sich durch Oxydation in hellgrünen Staub aufgelöst hatte (T. 3: 1). Der Rand der Situla war um einen Bleidraht gebördelt, der sich in eine schüttere graue Oxydmasse zersetzt hatte. Unter ständiger photographischer Dokumentation wurden die noch im Zusammenhang erhaltenen Blechreste von der Lehmfüllung abgenommen und einzeln für sich konserviert. Sie wurden auf der Rückseite unter Verwendung eines Epoxydharzes mit Seide beklebt, und auf der Außenseite vorsichtig manuell gereinigt und konserviert. Nach Abnahme aller Originalteile der Situlenwandung wurde die Lehmfüllung durch Pinselarbeit von Oxyd- und Lehmstaub befreit. Es erwies sich, daß sich die eingesickerte Lehmfüllung so gut an die Innenseite des Ornamentreliefs angelegt hatte, daß der füllende Lehmkern die Abdrücke des Ornamentfrieses gut erkennbar bewahrt hatte (T. 3: 2). Dieser Lehmkern wurde daher nach der Reinigung getränkt, um die Abdrücke der Reliefs dauerhaft zu bewahren. Das Bild läßt zugleich erkennen, daß der Unterteil der Situla durch den Bodendruck von oben zerbrochen, ineinandergestaucht und völlig zerstört ist. Vom Boden waren nur noch Fragmente erhalten, doch war der Durchmesser noch gut meßbar.

Aus den Lichtbildern der erhaltenen Blechfragmente und denen der Lehmabdrücke wurde nun in vergrößertem Maßstab der ganze Zierfries zusammengestellt (T. 4: 1) und aus diesem Photostreifen wurden die figürlichen Darstellungen herausgezeichnet, wobei von einer zeichnerischen Ergänzung der nicht voll erkennbaren Stellen abgesehen wurde. Nach einer genauen Maßberechnung wurde nach dieser Zeichnung, unter Eintragung der Umrißlinien der erhaltenen Fragmente, eine Abrollung des ganzen Situlenkörpers in natürlicher Größe gezeichnet (T. 5). Bei einer Beschränkung auf die erhaltenen Teile konnte an eine Rekonstruktion der Situla nicht gedacht werden. Es wurde daher zunächst ein Tragkörper für die weitere Arbeit entwickelt. Die alte maßgerechte Gestalt der Situla konnte nicht durch Abformung des Lehmkerns gewonnen werden, da dieser, wie T. 3 zeigt, gestaucht und seitlich verschoben war. Es wurden daher alle Maße aus der gewissenhaften Abrollung T. 5 entnommen und hiernach der Tragkörper für die Rekonstruktion mit Hilfe einer Schablone aus Gips gedreht (T. 6: 1). Hierbei wurden sowohl die Zone der figuralen Prozession wie auch die beiden Ornamentbänder um 0,5 cm vertieft ausgeführt und in diese Felder als Arbeitshilfe maßstäblich alle Ornament- und Figurenmotive eingezeichnet. Ein Rest dieser Zeichnung ist in der Mitte von

T. 6: 1 noch sichtbar. Nach dieser Vorbereitung wurden mit Hilfe von Silikonkautschukformen sowohl von den Original-Blechfragmenten wie von den Reliefresten auf dem Lehmkern die einzelnen Motive in kurzen Stücken in schwarzem Wachs abgegossen. Diese Wachsabgüsse wurden vorsichtig mit erwärmtem Modellierstahl nachmodelliert, jedoch nur soweit völlige Klarheit über die Form der Motive bestand. Die Wachsplatten wurden erwärmt, der Biegung der Situlenwandung angepaßt und in die vertieften Bahnen des Gipskörpers eingesetzt, sodaß ihre Oberfläche nun mit den horizontalen Rillenbändern und dem unverzierten, in Gips ausgeführten Unterteil eine geschlossene Oberfläche ergab. Von diesem Körper wurde eine Silikonkautschukform mit Gipsschalen hergestellt, und aus dieser Form in Kunstharz (Araldit) und Seide ein Situlenkörper in Blechstärke ausgeformt (T. 6: 2). Das verwendete Kunstharz wurde bereits in seiner Farbe dem dunkelgrünen Farbton der Situla angepaßt, um ein Kolorieren mit möglichst geringem Farbauftrag zu ermöglichen. Jetzt wurden die erhaltenen Originalbleche auf die entsprechenden Stellen des Abgusses aufgelegt, umrissen, und ihr jeweiliger Platz ausgesägt. In diese Öffnungen wurden die Originalteile eingesetzt und mit Araldit mit der umgebenden Oberfläche der Situla verbunden. Danach wurde der für sich restaurierte und ergänzte Boden und der Rand mit dem Henkel an den Situlenkörper angearbeitet. Die fast durchweg zerfallene Umbördelung des Randes wurde in Kunstharz rekonstruiert. Es wurde hierbei jedoch, wie T. 7 erkennen läßt, ein Stück der Bleifüllung des Randes zu Dokumentationszwecken freigelassen. Die ergänzten Teile der Situla wurden durch Kolorieren mit Ölfarben nur annähernd dem Gesamtfarbton der Situla angeglichen, sodaß sie einerseits den geschlossenen Eindruck des Ganzen nicht gefährden, andererseits aber dem Fachmann jederzeit erlauben, Kopie und Original unterscheiden zu können.

Bei der Restaurierung der Situla 1 des Grabes 3 aus Hügel 4 wurde in völlig gleicher Weise verfahren. Zur Technik dieses Gefäßes ist lediglich anzumerken, daß sein Rand nicht um einen Bleidraht sondern um eine dünne Holzrute gebördelt ist, die sich durch die konservierende Wirkung der Kupfersalze erhalten hat.

Zwei Situlen aus Hügel 3 Grab 33

Im Grab 33 des Hügels 3 wurden vom Ausgräber zwei nebeneinanderstehende figural verzierte Situlen angetroffen, die wie die Situlen aus dem Hügel 4 mit gleicher Sachkunde und Sorgfalt in situ mit Gipsbinden zum Transport bandagiert wurden (T. 8: 1). Leider zeigte sich bei Entfernen der Gipsbinden, daß beide Blechgefäße durch den Erddruck ziehharmonicaartig zusammengestaucht waren, wobei ihre durch Oxydation geschwächte Blechwandung in unzählige kleine und kleinste Fragmente verfaltet und zerbrochen war (T. 8: 2). Im Falle dieser beiden Situlen erwies sich eindeutig die Grenze moderner Restaurierungskunst. Der Versuch einer Voll-Rekonstruktion hätte zwangsläufig die Grenzen wissenschaftlicher Wahrhaftigkeit überschreiten müssen. So entschlossen wir uns zu einer optimalen Konservierung des schlimmen Befundes, unter Verzicht auf jeden Rekonstruktionsversuch. Von oben her wurde zunächst der Rand gesichert, der bei beiden Situlen in noch erkenn-

barer Form vorhanden war. Bei beiden Exemplaren war das Blech des Randes um einen Bleidraht gebördelt (T. 9: 1). Bereits unmittelbar unter dem Rande fand sich nur noch eine brüchige verfaltete Masse von durch und durch oxydierten Blechfragmenten, die, soweit sie noch Zusammenhang zeigten, als Komplexe getränkt und gesichert wurden (T. 9: 2). Sowohl diese Komplexe wie auch zusammenhanglose Einzelfragmente wurden durch Kunstharz gesichert und gereinigt. Die Konturlinien der figuralen Darstellungen wurden aufgesucht und mit weißer Tusche nachgezeichnet. Für die wissenschaftliche Bearbeitung wird die noch meßbare Randpartie die Ermittlung der Gefäßgröße erlauben, da ja die figuralen Situlen immer eine ganz bestimmte Proportion besitzen. Herauszeichnen einzelner Motivteile wird unter Berücksichtigung stilistischer Merkmale wenigstens einige Hinweise auf die Art der figuralen Darstellungen erlauben. Mehr ist in diesem Falle extremer Zerstörung nicht zu erreichen.

Zu den Situlen aus Hügel 3 und 4 ist noch anzumerken, daß sich in ihnen Schöpfgefäße aus schwarzem, poliertem Ton fanden. Diese Schöpfer haben leider in nicht geringem Maße zur Zerstörung der Situlen beigetragen. Als der Bodendruck von oben auf die Situlen einzuwirken begann, widerstand diese Keramik zunächst diesem Druck besser als die ausgelaugte Blechwandung. Das führte zu besonders starken Verspannungen und Faltungen des Bleches, während schließlich auch die Tonschöpfer nachgaben. Sie zerbrachen jedoch lediglich in eine Anzahl Scherben, die zwar in ihrer Lage etwas verrutschten, der Restaurierung aber keine ernsten Schwierigkeiten bereiteten.

Kehren wir zu Grab 3 des Hügels 4 zurück. Einer der in Gipsbinden wohlversorgten Lehmblöcke sollte eiserne Objekte enthalten. Eine Röntgenaufnahme zeigte, daß es sich um eine eiserne Trense handeln müsse. Nach Abnahme der Gipsbinden erbrachte sorgfältiges Freipräparieren stark mit Eisenoxyden getränkte Lehmpartien, die offenbar kein metallisches Eisen mehr enthielten. Ohne die Hilfe der Röntgenaufnahmen wäre die Erkennung und damit die Rettung der Eisentrense nicht möglich gewesen (T. 10: 1). Wir tränkten die rostdurchsetzten Lehmpartien mit Araldit und trennten, unter ständiger Beobachtung der Röntgennegative, die Rostmasse vom anhaftenden eisenoxydgetränkten Lehm. Das Resultat zeigt T. 10: 2. Bei der Trense fanden sich drei gewölbte Eisenknöpfe mit je zwei parallelen Ösen auf der Unterseite. Da diese Knöpfe heute nur noch aus kunstharzgetränktem Rost bestehen, ließ sich leider die interessante Frage nicht klären, ob diese Ösen durch Feuerschweissung oder durch Hartlötung mit den Knopfkalotten verbunden worden sind.

Im gleichen Grabe 3 des Hügels 4 bandagierte der Ausgräber einen Lehmkomplex, der Rostspuren und Anzeichen vergangenen Knochens anzeigte. Zwei Eisenringe waren leicht im Röntgenbild zu lokalisieren. Sie wurden herauspräpariert, mit Kunstharz getränkt und durch Abschleifen der Verkrustungen restauriert. Schwieriger gestaltete sich die Konservierung der Knochenreste (T. 11). Der Restaurator traf bei vorsichtiger Entfernung der reinen Lehmartikel alsbald auf Pferdezähne, an denen Spuren der Kieferknochen zu haften schienen. Der Komplex wurde zunächst von einer Seite her bearbeitet, wobei der Lehm millimeterweise mit Wasser genetzt und mit feinen Holzspachteln und Pinseln entfernt wurde. Dem Voranschreiten der Arbeit folgend,

wurden die freigelegten Knochenpartien jeweils sofort gehärtet und getränkt. Nach Freipräparieren und Tränken der einen Seite wurde diese mit einer Schicht Silikonkautschuk überzogen und mit einer stützenden Gipskappe versehen. Nach Umdrehen des Objektes wurde nun die andere Seite in gleicher Weise behandelt. Es ergaben sich auf diese Weise die Reste eines Pferdeschädels. Auf T. 11: 1 blickt man in Längsrichtung in das Pferdemaul, wobei oben die Zähne des Oberkiefers mit den Resten des Gaumens zu erkennen sind, während die unten sichtbare engere Zahnstellung einen Querschnitt durch den Unterkiefer erkennen läßt. T. 11: 2 gibt eine Seitenansicht, in der Die Zähne des Ober- und Unterkiefers im Aufbiß, verbunden mit Resten der Kieferknochen zu sehen sind. Der bescheidene Befund verrät, daß nicht einzelne Pferdezähne dem Grab beigegeben wurden, sondern daß, offenbar im Zusammenhang mit dem Trensenkomplex, zumindest ein ganzer Pferdekopf mit ins Grab gegeben worden sein muß. Die außerordentlich schwierige und zeitraubende Arbeit scheint schon deshalb lohnend, weil sie ein nachprüfbares und dauerhaftes Präparat schuf, das geeignet ist, die Beobachtungen des Ausgräbers in unwiderlegbarer Form zu stützen.

Gurtbeschläge aus Hügel 4 Grab 3

Natürlich war die gespannte Aufmerksamkeit des Restaurators ständig auf die Möglichkeit gerichtet, ob nicht die einzelnen gipsgesicherten Objektblöcke einmal Reste von Textilien enthalten könnten. Im Falle der bronzenen Gurtbeschläge des Grabes 3 wurde die Wachsamkeit belohnt (T. 12: 1). Ich spreche hier von »Gurt«, weil die Beschläge auf einer dicken, offenbar textilartigen Masse gesessen haben. Sie waren auf der Unterseite derselben gegen Bleche oder kleine Ringscheiben vernietet. Man kann die Stärke dieses tragenden Gurtes sowohl an den rechteckig gebogenen Schlaufenbügeln wie an der kleeblattförmigen Beschlagplatte mit Bügel und Knopf gut erkennen (T. 12: 1). Zwischen dem kleeblattförmigen Beschlag und dem Gegenblech der Unterseite hatten die Kupferoxyde genügend organische Reste konserviert, um eine Auswertung zu erlauben. Es war keine völlige Klarheit zu gewinnen, ob es sich nur um eine oder vielleicht sogar zwei Schichten in Textilstruktur handelte. Der Gurt muß in Webtechnik, und zwar in Leinenbindung aus einem Garn aus pflanzlichen Fasern, also wohl Leinengarn bestanden haben. Dieses 1,2 mm starke Garn wurde in Z-Drehung gesponnen und zu einem Gurt gewebt. Um die Struktur dieses groben Gewebes anschaulich zu machen, wurde eine Probe in modernem Material rekonstruiert (T. 12: 2). Daß es sich hier um einen sehr festen und starken Gurt gehandelt haben muß, läßt auch die Durchlaßhöhe der rechteckigen Bügel und der Abstand des Knopfes von der Grundfläche des Beschlagbleches erkennen (T. 12: 1). Nach dem Befund möchte man an ein Zubehör des Pferdegeschirrs denken, und bei der sehr dichten und starken Qualität des Gewebes denkt man unwillkürlich an Gurtbänder, wie sie in ganz ähnlicher Qualität heute noch an Pferdehalftern Verwendung finden.

Leider erwies sich der Lehmboden der Grabhügel von Novo mesto als außerordentlich textilfeindlich. So ist es verständlich, daß bei der Restaurierung der reichen Funde nur ein einziges weiteres Zeugnis für die Mitgabe von Textilien gewonnen werden konnte.

Aus dem Grab 3 des Hügels 4 war eine Certosafibel mit dem umgebenden Boden im Fundzustand eingeliefert worden. Nach Restaurierung der Fibel wurde der umgebende Lehm, wie bei allen Fundkomplexen von Novo mesto, sorgfältig ausgeschlämmt. Hierbei fanden sich winzige weißliche Reste, die zunächst makroskopisch den Eindruck von Leichenbrandfragmenten machten (T. 12: 3). Eine mikroskopische Untersuchung ergab, daß die kleinen Bruchstücke jeweils auf der einen Seite eine glatte Oberfläche besaßen, während sie auf der anderen Seite die Abdrücke eines Gewebes bewahrt hatten. Die sehr scharfen Abdrücke erlaubten die Feststellung, daß hier einst ein schiefgezogenes, schleierartiges Gewebe in Leinenbindung vorhanden war, das in beiden Fadenrichtungen aus Garn in Z-Drehung bestand. Die Garnstärke darf mit 1,15 mm als sehr fein gelten. Die Dichte des Gewebes betrug 14 Fäden in der einen, 16 in der anderen Fadenrichtung, bezogen auf einen Zentimeter. Das Gewebe war leicht unregelmäßig. Der schleierartige Charakter wird klar, wenn man die geringe Stärke des Garns zur relativ geringen Webdichte in Beziehung setzt. Hier bietet sich unausweichlich nur eine Deutung des interessanten Befundes an. Die Certosafibel, bei der die winzigen weißen Abdruckreste gefunden wurden, war bei der Grablegung in ein sehr feines, schleierartiges Tuch eingesteckt auf das, vielleicht während der Beisetzungsfeierlichkeit, einige Wachstropfen gefallen sind. Diese Wachstropfen waren beim Auftreffen auf das Gewebe bereits soweit abgekühlt, daß sie das Tuch nicht durchtränkten, sondern sich ihm nur aufprägten, wie wir Heutigen oft bei Kerzentropfen auf Tischtüchern erleben können. Das Wachs setzte sich dann im Laufe der Zeit chemisch in eine weiße Masse um. So verblieben bei der Certosafibel, nach restlosem Vergehen des feinen Tuches, nur die zerbrochenen Reste der Wachstropfen, die in ihren Abdrücken Art und Charakter des Tuches bis heute bewahrten.

Die Keramik der Gräber von Novo mesto war fast durchweg sehr schlecht erhalten. Der Ton ist meist mittelgrob gemagert und die lockere, häufig rotbraune Masse zeigt wenig Zusammenhalt. Die Oberfläche ist meist schwarz geschmaucht, zuweilen auch poliert, ist aber an vielen Stellen abgebröckelt, sodaß das Innere des Scherbens zutage tritt. Viele dieser Gefäße konnten überhaupt nur restauriert werden, weil sie vom Ausgräber sorgfältig als gipsgesicherte Lehmblöcke eingeliefert wurden.

Als ein Beispiel wird hier ein zweihenkliges Gefäß aus Grab 22 des Hügels 4 vorgeführt (T. 13). Nach Entfernen der Gipsbinden wurde der umgebende Lehm in kleinen Partien leicht angefeuchtet, und die Scherben mit feinen Holzspachteln freigelegt. An Waschen war nicht zu denken. Das Bild T. 13: 1 läßt erkennen, daß die Scherben durch Erddruck deformiert und in eine Vielzahl winziger Fragmente zerschründet waren. Die einzelnen Splitterkomplexe wurden mit acetonlöslichem Kleber und Mullbinde überklebt, seitlich unterfahren und vom Lehm abgehoben. Diese Einzelkomplexe wurden nun, Millimeter für Millimeter, in trockenem Zustand mit Holzspänen gereinigt. Nach der Säuberung wurden sie mit in Aceton gelöstem Mowilith 50 der Farbwerke Hoechst getränkt. Erst nach der Härtung konnten die durch Druck entstandenen Verbiegungen und Verschiebungen korrigiert werden. Nach dem Zusammensetzen ergaben sich große Fehlstellen, an denen sich die Scherben

völlig aufgelöst hatten. Sie wurden in Gips erganzt (T. 13: 2), dessen Oberfläche auf den Gesamtfarbton des Gefässes koloriert wurde (T. 13: 3).

Ein großer Teil der Grabgefäße zeichnet sich durch geringe technische Qualität aus. Die Tonmasse zeigt schlechte Bindung und zu schwachen Brand. Zu dieser schlechten Technik kontrastiert der Formenreichtum und die Mannigfalt der Gestaltung. Anblicks dieses Kontrastes kommen dem Betrachter Zweifel, ob diese Gefäße aus dem Bestand der täglich gebrauchten Keramik für die Grabbeigabe ausgewählt wurden, oder ob sie lediglich als Grabbeigaben produziert worden sind. Diese Vermutung bezieht sich jedoch lediglich auf die schlechte Keramik. Neben ihr gibt es auch hart gebrannte, hoch polierte Stücke, die auch den Anforderungen täglichen Gebrauchs standgehalten hätten. Zu dieser harten Ware zählen zum Beispiel die weiter oben erwähnten schwarzpolierten Tonschöpfer aus den Bronzesitulen.

Zu den eisernen Gegenständen unter den Grabbeigaben, vor allem den Lanzenspitzen und Tüllenbeilen, darf ganz allgemein gesagt werden, daß sie durchweg so stark oxydiert waren, daß metallurgische Strukturuntersuchungen nicht mehr möglich waren. Das Ziel der Konservierung mußte sich hier darauf beschränken, durch Entsalzen und durch Tränkung mit Epoxydharzen den weiteren Verfall zu verhindern, um dann, unter ständiger Kontrolle nach den zuvor hergestellten Röntgennegativen, die ursprüngliche Form der Objekte durch Abschleifen aller Deformierungen wieder herzustellen.

Abschließend soll noch ein Fund aus Grab 20 des Hügels 1 vorgeführt werden, dessen Konservierung gerade vor Fertigstellung dieses Berichtes abgeschlossen werden konnte. Auch er wurde als Lehmblock in Gipsbindensicherung eingeliefert. Eine erste Röntgenaufnahme erbrachte infolge der starken Strahlenabsorption durch die im Verhältnis zum metallischen Inhalt große Lehmmasse kein verwendbares Ergebnis. Nach Abhebung der Lehmbedeckung zeigten sich zahlreiche kleine Bronzeknöpfe und Ringe, die darauf schließen ließen, daß es sich hier um einen vergangenen Gürtel mit Bronzebeschlägen handeln müsse (T. 14). Die zahlreichen Bronzebesatzteile wurden freipräpariert und unter Nummerierung aller Einzelteile in einen maßstäblichen Plan eingetragen. Auf T. 15 ist eine Umzeichnung dieses Situationsplanes aller Einzelteile wiedergegeben. Das graue Band soll den Verlauf des vergangenen Gürtels andeuten, von dessen Leder sich keine Reste erhalten haben. Lediglich die Kurve des Gürtels im Unterteil des Bildes ist auf T. 14 als Dunkelfärbung des Lehms schwach erkennbar. Es fanden sich verschiedene Typen bronzener Riemenbesätze. Das eine Ende des Gürtels wird von einer verrundet dreieckigen Platte gebildet, an deren Spitze ein Knopfniet eine geschlossene Schlaufe aus Bronzeband hält. Auf der Gürtelseite der Platte sitzen 2 Gruppen konzentrischer Kreisrippen in deren Mitte gelochte Kugelkopfnieten flache Bronzeringe halten. Zwischen den beiden Ringen lag ohne Zusammenhang ein flacher geschlossener Ring. Diesem Endbeschlag folgen drei runde, konzentrisch geriefte Blechscheiben, die die gleichen gelochten Mittelknöpfe mit eingehängten Ringen zeigen wie die Gürtelendplatte. Es folgen zwei Reihen strichverzierter halbkugeliger Bronzenieten. In der Biegung des Gürtels saßen fünf ähnliche, aber größere Knöpfe mit Mittelwarze, die teils

konzentrische, teils radial von der Mittelwarze ausgehende Strichverzierung tragen. In weiterem Abstand folgen zwei ganz ähnliche Nietköpfe und darauf eine dichte Reihung von neun großen Kalottenknöpfen mit kleiner Mittelwarze. Sie waren, wie alle zuvor genannten Besatzknöpfe, an der Unterseite des Gürtels mit kleinen Gegenplatten vernietet. Bei diesen neun Knöpfen hält der zentrale Nietstift eine bandförmige Bronzeschlaufe, in die jeweils ein geschlossener Bronzering eingehängt ist. Inmitten der neun Knöpfe fand sich eine kleine geschlossene Bronzedrahtöse. Zwischen dieser Schlaufenknopfreihe und dem Gürtelanfang liegt eine Reihe von vier kleinen, radial verzierten Kalottenkopfnieten. Es ist schwer zu entscheiden, ob sie zum Gürtelanfang, oder zum letztgenannten Teil des Gürtels gehören, ich glaube aber, daß das Letztere der Fall ist. Seitlich der soeben beschriebenen Schlaufenknöpfe fand sich ein einschneidiges Eisenmesser, das an seinem, der Oberkante von T. 15 zugewandten Ende eine Niete besitzt. Vor dem unteren Ende dieses Messers lag ein Eisenfragment mit einer Niete, die den Rest einer Eisendrahtöse hielt. Um diese Niete, wie auch um die zuvor genannte Niete und entlang der Schneide haben sich im Rost die Reste eines völlig zersetzten organischen Materials erhalten. Von der Oberkante des Bildes her muß der Ausgräber auf den Gürtel gestoßen sein, worauf u. a. die Zerstörung der Schlaufenringe an dieser Stelle deutet. Besonders klar geht dies aber aus der Lage der beiden genannten Eisenteile hervor. Sie lagen, wie T. 14 erkennen läßt, etwas höher als die Bronzeteile, und sie wurden daher zuerst berührt. Es erwies sich, daß der unterhalb der Messerspitze gefundene Teil mit angenieteter Öse auf die Niete nahe dem Bildrand paßt. Damit ergibt der Befund ein eisernes Rasiermesser, das in einer Klappscheide aus organischem Material saß. Messer und Scheide waren am Oberende durch eine Niete mit einer drahtförmigen Tragöse vereinigt, von der heute nur noch die Hälfte erhalten ist. Beim Anschürfen des Messers wurde der Oberteil der Schlaufe abgehoben, umgeklappt und vor die Messerspitze transportiert, wo er dann vom Restaurator angetroffen wurde.

Nach genauer Dokumentation des Befundes wurden alle Fundstücke restauriert. Das Messer wurde mit seiner Öse vereinigt, mit Araldit getränkt und nach dem Röntgennegativ in seine alte Form zurückgeschliffen. Die Bronzeteile mit ihren fragilen, konzentrisch gerieften Blechscheiben, Schlaufen und Gegennietplättchen waren z. T. stark zerbrochen, einzelne Bruchstücke waren völlig vergangen. Alle diese Einzelteile wurden mit Araldit getränkt und voll zu ihrer alten Form ergänzt.

Um eine bessere Vorstellung von der ursprünglichen Gestalt des vergangenen Gürtels zu geben, wurden auf T. 16 alle Einzelteile nach ihrer Lage in der Situationszeichnung. T. 15 auf einem Graustreifen ausgelegt und fotografiert. Hierbei wurde der Gürtel in zwei getrennten Teilstreifen, unter Auslassung der unverzierten Biegung abgebildet. Die unter Berücksichtigung der Fortlassung der unverzierten Strecke zusammengehörenden Enden wurden durch Sterne markiert um einen Vergleich mit der Situationsskizze T. 15 zu erleichtern.

Ich nehme an, daß das Klapprasiermesser mit seiner Drahtöse durch einen Lederriemen oder eine Schnur mit der kleinen Bronzedrahtöse des Gürtels verbunden war, daß es also ursprünglich am Gürtel hing. Die ringgeschmückte und mit einer geschlossenen Blechschlaufe versehene Dreieck-

platte stellt fraglos das eine Ende des Gürtels dar. Diesem sollte am anderen Ende ein Gürtelhaken entsprechen, doch wurde ein solcher nicht gefunden. Die Frage, wie der Gürtel einst geschlossen wurde, muß leider, trotz des sonst so klaren Befundes, offen bleiben.

Der kurze Bericht über die Konservierung und Restaurierung der Grabfunde von Novo mesto soll nicht nur Rechenschaft ablegen über die zur Rettung dieser bedeutenden Zeugnisse aufgewandten Maßnahmen und Arbeiten, er hat seine Aufgabe nur erfüllt, wenn er die enge Beziehung deutlich machen konnte, die zwischen fachgerechter Fundbergung und optimaler, wissenschaftlicher Restaurierung und Funduswertung besteht. Weil im hier gegebenen Falle diese Beziehung gewährleistet war, konnte über die geschilderten erfreulichen Ergebnisse berichtet werden.

Restavriranje najdb iz halštatskih knežjih grobov v Novem mestu

V poročilu je obravnavana konservacija in restavracija najdb, izkopanih v letih 1967—68 v halštatskodobnih gomilah v Novem mestu, ki so jo opravili v delavnicah Römisch-Germanisches Zentralmuseum-a v Mainzu. Na posameznih primerih je prikazan potek dela in je podana obravnava predmetov iz različnih substanc, kot so bron, železo, glina, tkanina in kosti.

U uvodu pa so podani napotki izkopavalcu, kako pripraviti predmete za delo v laboratoriju, kajti razveseljivi uspehi rešitve in konservacije predmeta so lahko le kot posledica sodelovanja med pravilno strokovno zaščito na terenu in optimalno, znanstveno restavracijo v laboratorijih.

ZAČETEK HALŠTATSKEGA OBDOBJA V SLOVENIJI

STANE GABROVEC

Narodni muzej, Ljubljana

Halštatska kultura v Sloveniji je bistveno soustvarjala pojem celotne halštatske kulture in je danes njegov integralni del. V jugovzhodnem alpskem in predalpskem prostoru — to je danes v pretežni meri raziskovalni prostor slovenske arheologije — je namreč središče važne halštatske province, ki je po prostoru dobila tudi svoje ime. Predvsem z njenimi problemi se bo bavil naš simpozij v Novem mestu in zato je prav, da na začetku kratko označimo glavne postaje njenega razvoja, ne da bi s tem hoteli ponavljati ali dopolnjevati zgodovino raziskovanj.

Leta 1900 je sam P. Reinecke na slovenskem gradivu, na grobu iz Podzemlja,[1] želel utemeljiti začetek halštatskega obdobja. Označil ga je s širokim tipnim horizontom, ki je obsegal časovno heterogene elemente od polnoročajnih mečev s čašastim zaključkom ročaja do mečev antenskega in mörigenskega tipa. Tu mu arheološka veda ni mogla slediti. Njegova stopnja Ha A se ni uveljavila kot začetek halštatskega obdobja, ampak kot starejši del kulture žarnih grobišč, potem ko so njeno vsebino v tridesetih letih temeljito preoblikovali. Za novo, moderno definicijo kulture žarnih grobišč ima posebne zasluge Merhart in njegova šola. Z njim se je kultura žarnih grobišč uveljavila kot posebno obdobje, nasproti kateremu je bilo potrebno halštatsko obdobje na novo omejiti. Za srednjeevropski prostor je to storil F. Holste.[2] V nenadnem pojavu konjske opreme konec 8. stol. v Panoniji, v tako imenovani trako-kimerijski konjski opremi, je videl konec žarnogrobiščnega in začetek halštatskega obdobja. Pojav trako-kimerijske konjske opreme je seveda zgodovinsko pogojen. Tako je začetek halštatskega obdobja (Ha C) »za celotno Podonavje veljavna, historično pogojena meja«. S to mejo sovpada v Srednji Evropi običajno tudi uveljavitev železa, tako na tem prostoru običajno tudi enačimo začetek halštatskega obdobja in začetek železne dobe.

Nova definicija začetka halštatskega obdobja je bila splošno sprejeta, z njo sovpada tudi začetek samega najdišča Hallstatt, ki je dalo kulturi ime. Z njo sta bila v srednji Evropi razmejena tudi halštatsko in žarnogrobiščno obdobje kot časovna pojma. Merhartovi učenci so velikopotezno na novo označili tako čas kulture žarnih grobišč (H. Müller-Karpe)[3] kot halštatsko obdobje

[1] *MAG* 30 (1900) 44 ss.

[2] *WPZ* 27 (1940) 7 ss., posebej str. 30.

[3] *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen* (Röm-Germ. Forsch. 22, 1959). V nadaljnjem citiram *Chronologie*.

(G. Kossack).[4] Tako je Reineckerjeva kronološka shema dobila novo, sodobno opredelitev. Tako Müller-Karpejevo kot Kossackovo delo pa je bilo tudi dragocena spodbuda za nadaljnje delo, ki je na eni strani poglabljalo in preciziralo kronološka gledanja, na drugi pa tudi kulturno-historična vprašanja.

S tem smo pri drugem važnem vprašanju. Halštatsko obdobje ni samo časovni, ampak tudi kulturnoslovni pojem. Oba pojma sta ozko povezana, saj v arheologiji prav kulturne spremembe označujejo tudi čas. Zato govorimo o »halštatu« ali »slovenskem halštatu« in mislimo pri tem tako na halštatsko obdobje kot na halštatsko kulturo. Slednjo pa je potrebno omejiti ne samo časovno, ampak tudi geografsko. Ta razmejitev je lahko še težja kot časovna. Ne poznamo namreč nedvomnih znakov, po katerih bi morali neko kulturo še uvrstiti v halštatsko, oz. jo že izločiti. Tudi kulturno vsebinski pojem halštatskega obdobja je nastajal in je vezan na zgodovino raziskovanj. Najprej na samo najdišče Hallstatt in njemu sorodne pojave, pozneje se je zaradi močne vloge nemške arheološke šole bogatil predvsem z vsebino zahodnoalpskega in južnonemškega prostora. Geografsko so prostor halštatske kulture različno opisovali in omejevali, v glavnem na alpski prostor Srednje Evrope. Tako že Hoernes,[5] ki je halštatsko kulturo že tudi razdelil, in sicer na 1. jugovzhodno skupino, ki obsega danes slovenski prostor, 2. na srednjo skupino (vzhodnoalpski prostor Zgornje- in Nižjeavstrijskega, Zahodna Madžarska), 3. severovzhodno skupino, ki obsega pokrajine Oberpfalz, severno Češko in Moravsko, Šlezijo, Poljsko in 4. zahodnoalpsko skupino z jugozahodno Nemčijo, severno Švico in vzhodno Francijo. Z jugovzhodno skupino je ozko povezal v širšo jugovzhodno-alpsko oziroma jadransko zono še estensko provinco in vzhodnoitalsko s Picenom in Apulijo na zahodni jadranski obali, na vzhodni pa balkanske province od jugovzhodne Bosne do hrvaške obale. S tem je že Hoernes odlično združil prostor, ki je dejansko najbolj živo in usodno med seboj povezan. Merhartova[6] in Kossackova[7] razdelitev sta si podobni, vendar formulirani bolj s srednjeevropskega vidika. Kossack je omejil halštatski prostor s Saôno na zahodu in donavsko vertikalo na vzhodu, na severu pa z evropskim Sredogorjem, prostor južno od Alp ni več podredil halštatskemu prostoru v ožjem smislu. W. Angeli[8] mu je z dobrimi argumenti prištel še severno Italijo. Vendar je danes splošno v veljavi Kossackova definicija halštatske kulture v vzhodno in zahodno skupino. Središče vzhodne je jugovzhodni halštatski krog s središčem v današnji Sloveniji. Vključitev slovenske halštatske kulture v splošni pojem halštatske kulture je torej na eni strani pogojena po zgodovini raziskav, utemeljena pa je tudi v naši geografski legi. Taka vključitev pa seveda ničesar ne pove o nastanku slovenske halštatske kulture niti o virih, iz katerih je črpala svojo vsebino. Za to so odločilni drugi prostori.

Vzroke za različnost vzhodnega in zahodnega halštatskega kroga so videli že zgodaj v različnih poteh, s katerimi sta bila oba kroga povezana z mediteransko kulturo in v različni sprejemljivosti do nje. Zahodni krog jo je spre-

[4] *Südbayern während der Hallstattzeit* (Röm-Germ. Forsch. 24, 1959). V nadaljnjem citiram *Südbayern*.

[5] Die Hallstattperiode, *Archiv f. Anthrop.* N. F. 3 (1905) 278 s.

[6] *Hallstatt und Italien* (1969) 1 ss.

[7] G. Kossack, *Südbayern*, 1 ss.

[8] *Krieger und Salzherren* (1970) 38. Cfr. celotni članek (14 ss), ki daje odličen pregled zgodovine raziskav halštatske kulture.

jemal preko Masalije in zahodne italske obale, vzhodni preko Jadrana, pri čemer sta važni dve poti, ena preko morja (Picenum — severnohrvaška in istrska obala — jugovzhodne Alpe), druga suhozemska iz estenskega prostora mimo »caput Adriae«.

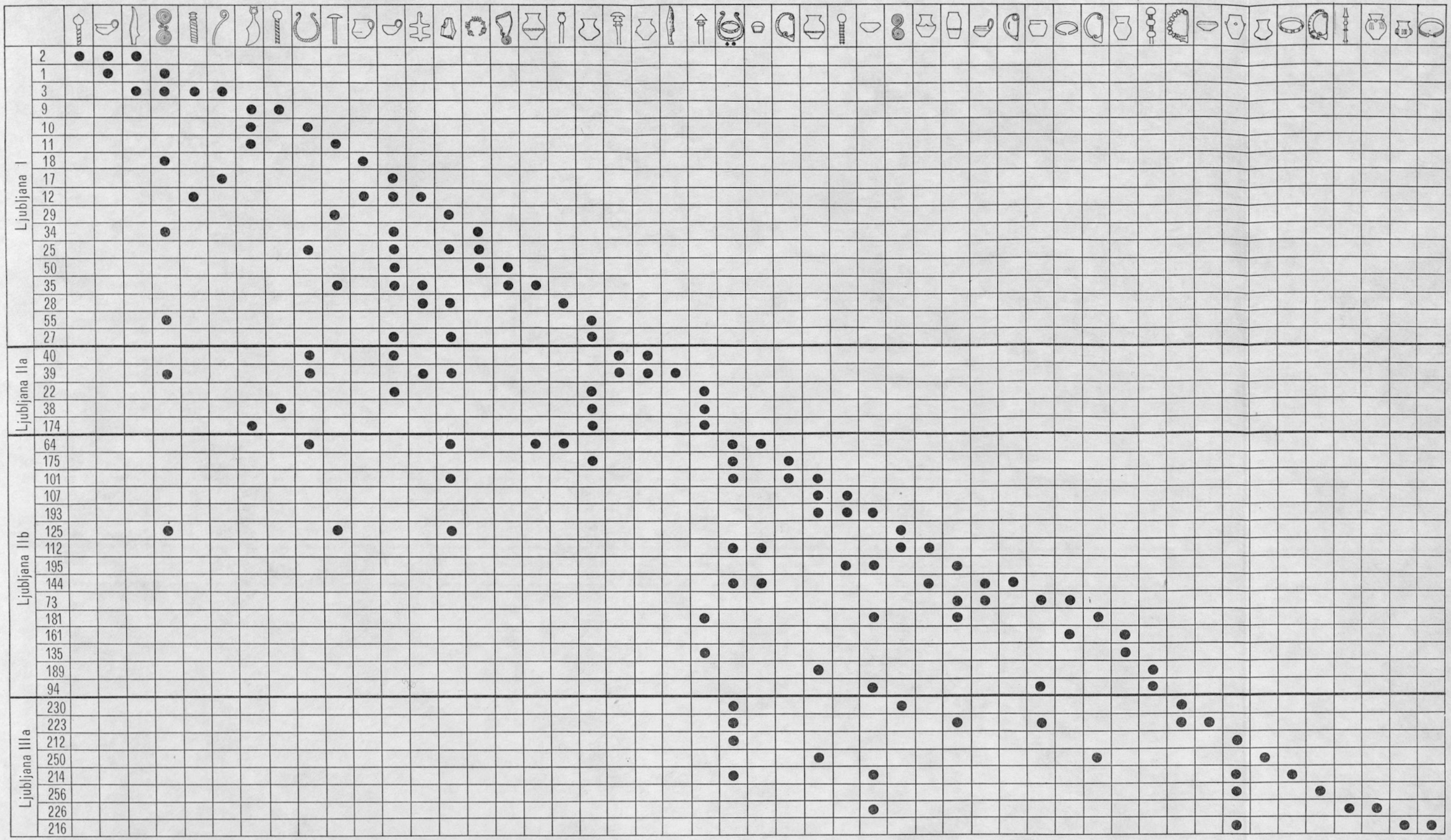
Drug veliki koncept, s katerim je želel razložiti oba halštatska kroga, njegove skupne in različne poteze, je postavil Merhart.[9] Po njem je skupni vir, iz katerega je črpala tako zahodnohalštatska kot vzhodnohalštatska kultura na eni strani in na drugi tudi Italija, kultura žarnih grobišč s svojim izhodiščem »nekje med Karpati in severnim Balkanom«. Tudi v tem primeru je Slovenija prehodno, posredniško ozemlje, tudi v tem primeru se mora zahvaliti za svojo pomembno vlogo sosedstvu, ki pa je to pot na vzhodu. Le da je v tem primeru slovenska halštatska kultura bolj dedič in nadaljevalec kulturnega razvoja kot goli sprejemnik. Tudi iz tega vidika smo upravičeni, da ponovno zastavimo vprašanje začetka halštatske kulture v Sloveniji, njenih časovnih in kulturno vsebinskih problemov.

V zgodovini raziskav slovenskega halštatskega obdobja vse do Merharta kulture žarnih grobišč niso ločevali od halštatske kulture. To je bilo razumljivo ne samo zaradi šibkega poznanja žarnih grobišč samih, ampak tudi zaradi skoraj popolnega nepoznanja bronastodobne naselitve, zaradi katerega žarnih grobišč nismo mogli navezovati nanjo, kot jih običajno v Srednji Evropi, pač pa mnogo naravneje na zelo bogata halštatska grobišča. To še posebej v zahodni in osrednji Sloveniji, kjer se žarna grobišča strnjeno nadaljujejo v halštatsko obdobje brez vsake premaknitve v prostoru. S podravskimi grobišči je sicer drugače, to se pravi, da ne poznajo kontinuitete v halštatsko obdobje, vendar so bila prav tako vključena v halštatsko stopnjo, tako pri Hoernesu leta 1905[10] kot pri Schmidu 1925 in 1933.[11] Hoernes je z njimi začel svojo srednjo halštatsko skupino, v katero je vključil nekropole tipa Ruše, Hadersdorf, Stillfried; W. Schmid svojo najstarejšo noriško stopnjo Hallstatt I. Vključitev podravskih in pozneje tudi posavskih žarnih grobišč v kulturo žarnih grobišč, in sicer kot posebno dobovsko-ruško skupino, ni bila težavna, saj so tipična in dobro omejena, z začetkom halštatskega obdobja tudi prenehajo. Drugače pa je v zahodni in osrednji Sloveniji. Mokronog (Slepšek, Ostrožnik), Novo mesto, Vače se strnjeno nadaljujejo v halštatskem obdobju, prav tako po vsem videzu Škocjan (nekropola Brežec), Šmihel, Križna gora, prav tako se je začetek svetolucijske skupine s Tolminom prestavil v starejši čas. Pri tem opažamo predvsem v drugi polovici osmega stoletja, torej še pred začetkom halštatske kulture v srednjeevropskem smislu, močno povečanje poselitve, ki je že popolnoma povezana s halštatskim razvojem. Zato je že Hoernes razdelil starohalštatsko stopnjo svoje jugovzhodne halštatske

[9] *Hallstatt und Italien* (1969) 5 s. Razprava je bila napisana 1937-38 kot uvod v halštatski zvezek *Handbuch der Urgeschichte Deutschlands*. Med pisanjem je Merhart spoznal, da ne more napisati sinteze halštatske kulture in razložiti njenega nastanka, ne da se prej sooči s problemi kulture žarnih grobišč. Tako so po tem letu začele nastajati njegove znamenite študije o kulturi žarnih grobišč, do same sinteze halštatske kulture pa ni več prišel, oz. jo je prepustil svojim učencem.

[10] *Archiv f. Anthrop.* N. F. 3 (1905) 278.

[11] *Ber. RGK* 15, 1923/24 (1926) 190 ss. *PZ* 24 (1933) 273 ss.

Kombinacija pridatkov v posameznih grobovih
Kombinationen von Beigaben in Grabinventaren

skupine v dve podstopnji.[12] V prvo (fazo a) je postavil Škocjan in najstarejše žgane grobove v Vzhodnih Alpah, v drugo (fazo b) najstarejše grobove iz Šmihela in Mosta na Soči (sv. Lucije). Prvo fazo je postavil okvirno v čas 1000—800, drugo v 800—550. Leta 1915 je vključil v starejšo halštatsko stopnjo ne samo starejše Vače ampak tudi Mokronog.[13] Razmeroma lahko je izločiti starejše žgane grobove tipa Mokronog in jih uvrstiti v žarnogrobiščno obdobje, teže pa žgane pod gomilami tipa Podzemelj, Beljak, Klein-Klein, Gleinstätten ter njim sorodno gradivo. Müller-Karpe je videl v omenjenih knežjih pokopih z meči grobove zgodovinskih osebnosti, ki so si v nemirnih časih na koncu kulture žarnih grobišč, nemirih, o katerih govori tudi istočasni depojski horizont, pridobile politično moč in veljavo in bile začetnik kulturnega in gospodarskega vzpona, osebnosti, ki so bile, govorjeno v arheološki govorici, začetniki halštatskega obdobja in kulture.[14] Kljub temu je Müller-Karpe v svojem velikem kronološkem delu[15] označil njihov čas s Ha B 3, torej kot konec kulture žarnih grobišč, ne pa kot začetek halštatskega obdobja, kar seveda tudi drži, kolikor nam je omenjena oznaka le časovna formula. F. Starè je omenjeni začetek označil s svojo stopnjo Vače I[16] in ga torej vključil v bodoči razvoj. G. Kossack, ki je prevzel Staretovo formulacijo, je stopnjo Vače I razdelil v žarno grobiščno fazo I a in v že halštatsko (v srednjeevropskem smislu) I b.[17] Sam sem definiral začetek halštatskega obdobja s stopnjo Podzemlja 1 (pač na podlagi reprezentativnega groba z antenskim mečem) in ga izenačil s Ha B 3 v časovnem smislu in s Ha C 1 v kulturnohistoričnem smislu. S tem sta mi bili stopnji Ha B 3 in Ha C 1 kronološko istopomembni, vendar sta dobili različno kulturno historično vsebino. Formulacija je nastala v reakciji na Müller-Karpejevo kronološko delo. Taka formulacija ima svoje šibkosti v dejstvu, da preoblaga s kulturno historično vsebino oznake, ki so danes postale skoraj že zgolj časovni klišeji.

Nove formulacije začetka halštatske kulture v Sloveniji na ta način anticipirajo njen začetek v Sloveniji glede na srednjeevropsko halštatsko kulturo. To anticipiranje pa velja seveda le v razmerju do srednjeevropske halštatske kulture, ne pa več do jadranske zone, za katero smo že rekli, da predstavlja za jugovzhodno halštatsko kulturo posebno živ in aktualni kontaktni prostor. Zahodnobalkanske in jadranske province začno svoj organski razvoj že v devetem stoletju; to velja tako za vzhodno (liburnijska, japodska, istrska provinca) kot za zahodno (Picenum, Bologna, Este) jadransko področje. Gledano s tega vidika je naša anticipacija tudi retardacija. Tako stanje pa s svoje strani vabi, da še enkrat začnemo problematiko začetka novega obdobja, ki ga v naši strokovni tradiciji vežemo na halštatsko kulturo. Pri tem nam že dosedanja analiza tudi narekuje, da domač ritem razvoja ne vežemo na tuje formulacije kot so Ha C in D, ampak na domača najdišča, ki lahko dobro predstavijo razvoj. Med temi je sedaj posebne važnosti Ljubljana,[18] ker nam

[12] O. c., 278 s.

[13] *WPZ* 1 (1914) 39 ss in 2 (1915) 113 ss.

[14] *Beiträge zur älteren europäischen Kulturgeschichte* (Festschrift f. Rudolf Egger) 1 (1952) 104 ss (= *Carinthia* I 143 [1953] 171 ss.).

[15] *Chronologie*, 216 s.

[16] *Prazgodovinske Vače* (1954) 118 ss. S poznejšimi dopolnitvami tako *AV* 8 (1957) 234. *AV* 13-14 (1962-63) 383 ss.

[17] *Südbayern*, 41 ss.

[18] F. Starè, *Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani* (1954). Odslej citiram

daje dobre možnosti, da lahko na enem najdišču razberemo prehod iz kulture žarnih grobišč v polno halštatsko obdobje, možnosti, ki nam jih dobovsko-ruška skupina ne daje. Preko Ljubljane sedaj tudi znatno boljše razumemo najstarejši del Mokronoga (Ostrožnik, Slepšek), v katerem je skrita dolenjska kultura žarnih grobišč, pa je zaradi neohranjenih grobnih celot nismo mogli jasno opredeliti. Položaj v osrednji Sloveniji se je z Ljubljano razjasnil. Težji je položaj v zahodni Sloveniji, ker škocjanske nekropole še vedno niso moderno objavljene niti prav dostopne, vendar prinašajo tudi tu novo odkrite nekropole v Tolminu in na Križni gori ter novo predloženo gradivo iz Šmihela več razumevanja.[19]

Kronološka analiza Ljubljane, ki jo lahko dobro podpremo s horizontalno-stratigrafsko analizo, nam daje naslednjo podobo. V jugovzhodnem delu grobišča ob dvoriščni stavbi, v kateri je sedaj tudi Inštitut za arheologijo, imamo najstarejši del nekropole (Ljubljana I), ki se širi proti zahodu in severozahodu. Precejšnji presledek med jugovzhodnim in zahodnim delom je nastal zaradi gradenj v srednjem veku, ki so uničile dragocen del nekropole, delno pa še ni bil izkopan. Prav tako je današnja dvoriščna stavba uničila del starejše nekropole. Kljub današnjemu presledku pa ne more biti dvoma, da gre za enotno, strnjeno nekropolo.

Ljubljana I obsega približno grobove, ki jih je objavil F. Starè in vsebujejo žarnogrobiščno gradivo Ha B stopnje. Kot tipične predstavnike naj navedem grobove, ki sem jih prikazal v razpredelnici 1. Moške grobove označujejo igle s čebulasto, kroglasto, čašasto (veliko in malo), kijasto, spiralno uvito, žebljičasto glavico. Igle imajo pogosto pošev nažlebljen vrat, žebljičaste redno pravokoten presek igle. Povezane so z bronastimi britvami in noži, dvojno-križnimi pasnimi sponami, bronastimi obročki z navito žico, fragmentom srpa, večidel z ročajno keramiko, ki v naslednji stopnji ne bo več nastopala. Ženski tipni horizont označujejo velike fibule očalarke z osmico in harfaste fibule. Z njima se družijo bronaste tordirane ovratnice, včasih tudi gladke in iz cevasto uvite pločevine, bronaste zapestnice segmentnega, včasih tudi še trikotnega preseka, posebno pogost je le v Ljubljani poznan obročast okras s koščenimi jagodami.

V Ljubljani I sta skriti dve fazi — lahko bi jih imenovali Ljubljana I a in I b — starejšo predstavlja uničeni del grobišča na vzhodu in grobovi, ki leže neposredno ob tem delu: grobova 2 in 3 (moška grobova) in 1 (ženski grob), ne da bi s tem želeli delitev podrobno izvesti. V tem starejšem delu je močna povezava z Dobovo.[20] Igla, nož, britev opravičujejo vzporeditev s

Starè, *Ljubljana.* I. Puš, *Žarnogrobiščna nekropola na dvorišču SAZU v Ljubljani* (Razprave 7/1, 1971). Odslej: Puš, *Ljubljana.* Cfr. tudi Pušev referat na novomeškem simpoziju, kjer poroča o izkopavanjih v letu 1971. Ta še neobjavljena izkopavanja v svoji analizi ne upoštevam. V svojem članku gradivo iz obeh knjig ne citiram več posebej v vsakem primeru. Iz navedbe grobov, iz razpredelnic, pa ga vsakdo lahko najde ali v Staretovi objavi (grobovi 1—64) ali v Puševi (grobovi 71—259). Prav tako je podloga mojih horizontalno-stratigrafskih analiz Pušev načrt (pril. 7).

[19] Cfr. referate D. Svoljška, U. Urlebove in M. Guština na halštatskem simpoziju v Novem mestu, objavljene v tem zvezku *AV.* Cfr. še: M. Urleb, *Križna gora pri Ložu.* Arh. kat. in monograf 11 (1974). D. Svoljšak, Tolmin. *Epoque préh. et protohist. en Yougoslavie* (1971) 233 ss. *Inv. Arch.* Y 18 (1974).

[20] Cfr. Starè, *Ljubljana,* tab. 4, 6; 5, 5; 6, 3. 5. 9; 7, 2. 3. 8; 9, 6. in isti. Ilirsko grobišče pri Dobovi, *Razprave* III

Ha B 1 stopnjo v smislu Müller-Karpeja.[21] Večina drugih grobov je že mlajša, vzporeditev z ruško skupino (harfaste fibule, ovratnice iz cevaste pločevine) nakazujejo Ha B 2 čas.

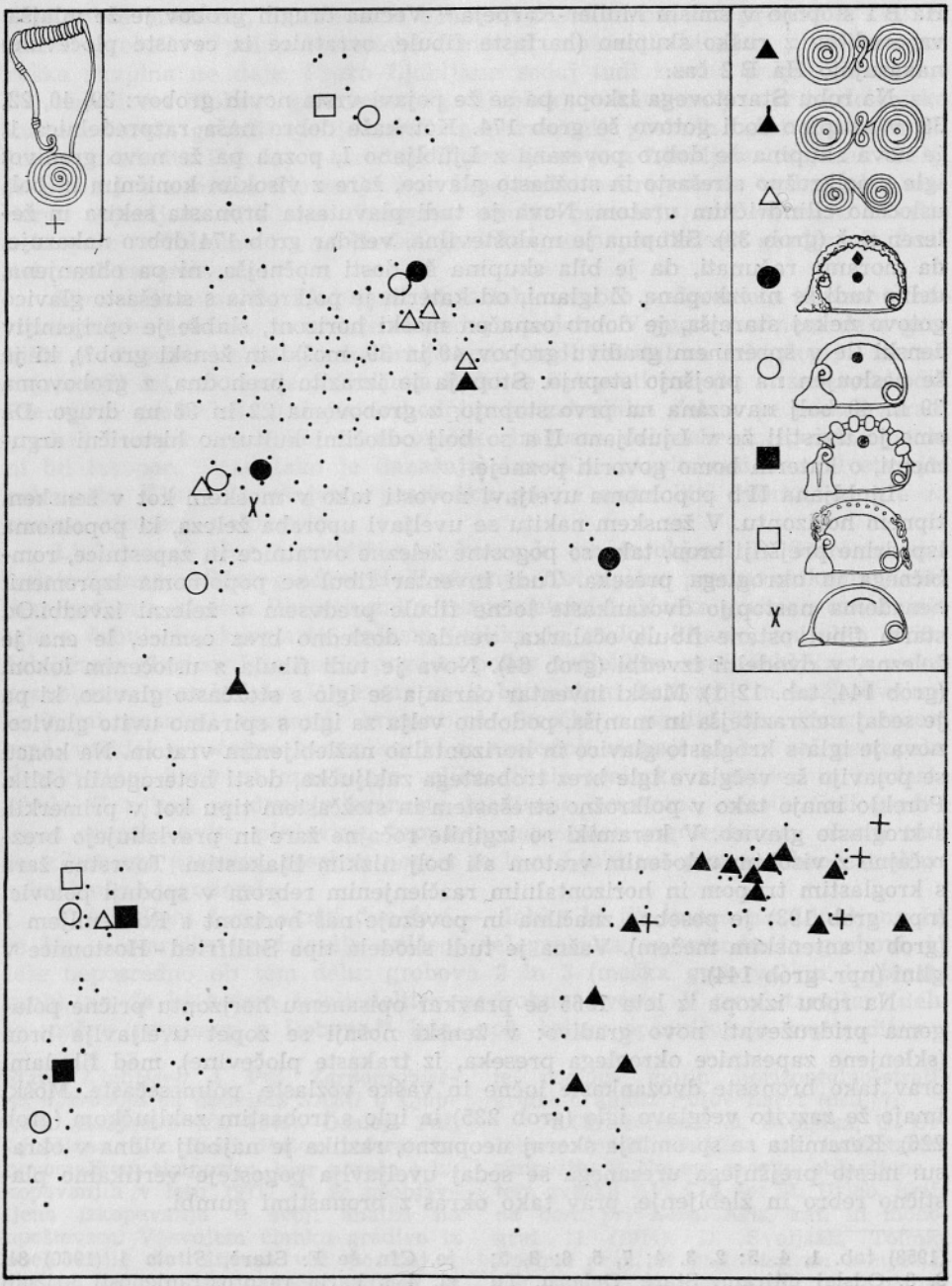
Na robu Staretovega izkopa pa se že pojavi vrsta novih grobov: 39, 40, 22, 38, v skupino sodi gotovo še grob 174. Kot kaže dobro naša razpredelnica 1, je nova skupina še dobro povezana z Ljubljano I, pozna pa že novo gradivo: igle s polkrožno strešasto in stožčasto glavico, žare z visokim koničnim in bolj usločeno cilindričnim vratom. Nova je tudi plavutasta bronasta sekira in železen nož (grob 39). Skupina je maloštevilna, vendar grob 174 dobro nakazuje, da moramo računati, da je bila skupina še dosti močnejša, ni pa ohranjena, delno tudi še ni izkopana. Z iglami, od katerih je polkrožna s strešasto glavico gotovo nekaj starejša, je dobro označen moški horizont, slabše je oprijemljiv ženski (le v spremnem gradivu grobov 40 in 39, moški in ženski grob?), ki je še naslonjen na prejšnjo stopnjo. Stopnja je izrazito prehodna, z grobovoma 39 in 40 bolj navezana na prvo stopnjo, z grobovoma 22 in 38 na drugo. Da smo jo uvrstili že v Ljubljano II a so bolj odločilni kulturno historični argumenti, o katerih bomo govorili pozneje.

Ljubljana II b popolnoma uveljavi novosti tako v moškem kot v ženskem tipnem horizontu. V ženskem nakitu se uveljavi uporaba železa, ki popolnoma izpodrine prejšnji bron, tako so pogostne železne ovratnice in zapestnice, rombičnega in okroglega preseka. Tudi inventar fibul se popolnoma izpremeni: nenadoma nastopijo dvozankaste ločne fibule predvsem v železni izvedbi.Od starih fibul ostane fibula očalarka, vendar dosledno brez osmice, le ena je železna, v dvodelni izvedbi (grob 64). Nova je tudi fibula z usločenim lokom (grob 144, tab. 12, 1). Moški inventar ohranja še iglo s stožčasto glavico, ki pa je sedaj neizrazitejša in manjša, podobno velja za iglo s spiralno uvito glavico, nova je igla s kroglasto glavico in horizontalno nažlebljenim vratom. Na koncu se pojavijo še večglave igle brez trobastega zaključka, dosti heterogenih oblik. Poreklo imajo tako v polkrožno strešastem in stožčastem tipu kot v primerkih s kroglasto glavico. V keramiki so izginile ročajne žare in prevladujejo brezročajne z visokim usločenim vratom ali bolj nizkim lijakastim. Tovrstna žara s kroglastim trupom in horizontalnim razčlenjenim rebrom v spodnji polovici (npr. grob 193) je posebno značilna in povezuje naš horizont s Podzemljem 1 (grob z antenskim mečem). Važna je tudi skodela tipa Stillfried - Hostomice v glini (npr. grob 144).

Na robu izkopa iz leta 1965 se pravkar opisanemu horizontu prične polagoma pridruževati novo gradivo: v ženski nošnji se zopet uveljavlja bron (sklenjene zapestnice okroglega preseka, iz trakaste pločevine), med fibulami prav tako bronaste dvozankaste ločne in vaške vozlaste, polmesečaste. Moški imajo že razvito večglavo iglo (grob 235) in iglo s trobastim zaključkom (grob 226). Keramika se spreminja skoraj neopazno, razlika je najbolj vidna v okrasu: mesto prejšnjega urezanega se sedaj uveljavlja pogosteje vertikalno plastično rebro in žlebljenje, prav tako okras z bronastimi gumbi.

(1953) tab. 1, 4. 5; 2, 3. 4; 7, 5. 6; 8, 5; 9, 3. Odslej citiram: Starè, *Dobova*. Tu primerjam predvsem gradivo, kjer gre za povezave, ki so omejene le na Ljubljano in Dobovo, ne segajo pa v Podravje. Cfr. še F. Starè, *Situla* 1 (1960) 81, sl. 4 s karto razprostranjenosti križnih pasnih spon (ki jih podravske nekropole ne poznajo!) in obročkov s prepletom.

[21] *Chronologie*, 204 ss.

Sl. 1. Ljubljana, SAZU. Razprostranjenost fibul
Fibelverteilung

Naše kombinacijske skupine in njihove medsebojne povezave oz. izključevanja kaže razpredelnica 1. Posamezne skupine se dado dobro izločiti tudi po svoji horizontalno-stratigrafski legi, kar kažejo sl. 1—4. Horizontalno-stratigrafsko lego naših skupin Lj. I in II a do III a kaže sl. 5. Omenjene slike so bistveno dopolnilo in ponazorilo naših izvajanj.

Že iz dosedanjega komentarja je razvidno, da je ločitev v stopnjo I in II utemeljena. Kombinacijske skupine se med seboj skoraj popolnoma izključujejo. Stopnja II a je pri tem prehodna, III a pa uvaja že v novo, kar bo za halštatski čas posebej značilno in se bo razvijalo naprej: bronaste dvozankaste ločne fibule, vaške vozlaste, polmesečaste, večglave igle s trobastim zaključkom. Pri tem seveda ni izključeno, da nekatere tipe prav v Ljubljani prvič ugotavljamo in da bi torej bili lahko tudi že rahlo starejši (stopnja II b). Te tekoče prehode moramo imeti stalno pred očmi, vsaka razdelitev je nujno naša umetna konstrukcija. Kot kažejo naše razpredelnice, pa je razdelitev dobro utemeljena tudi v horizontalni stratigrafiji; iz nje je tudi razvidno, da nam je pri nekaterih razmejitvah tudi že pomagala odločati.

Tako razčlenjena Ljubljana ne stoji v slovenskem prostoru osamljeno. Najbližje primerjalno gradivo poznamo iz osrednje Slovenije, to je z Dolenjske in Gorenjske v posebnem tipu grobišč, za katerega sta bili že predlagani imeni: mokronoški[22] in dolenjski.[23] Glede na dobro raziskano Ljubljano bi bilo sedaj smotrnejše govoriti o ljubljanskem tipu. Poimenovanje je metodološkega značaja in povezuje žarna grobišča osrednje Slovenije v nasprotju z dobovsko-ruško skupino.

Žarnogrobiščni kompleks Dolenjske je že predložil T. Knez,[24] dopolnimo ga lahko sedaj z že dolgo poznanim, a še nikoli sistematično objavljenim Mokronogom (Ostrožnik, Slepšek, Sv. Križ oz. sedaj Beli grič). Zaradi primerjave z Ljubljano in njenega dopolnila prinašamo na tem mestu v celoti Ostrožnik (tab. 1—6) in tisti del Slepška, ki še ustreza Ljubljani I in II a-b (tab. 7—10). Ker v Mokronogu niso ohranjene grobne celote, nam sedaj ljubljansko gradivo lahko Mokronog razmeroma dobro časovno uredi.

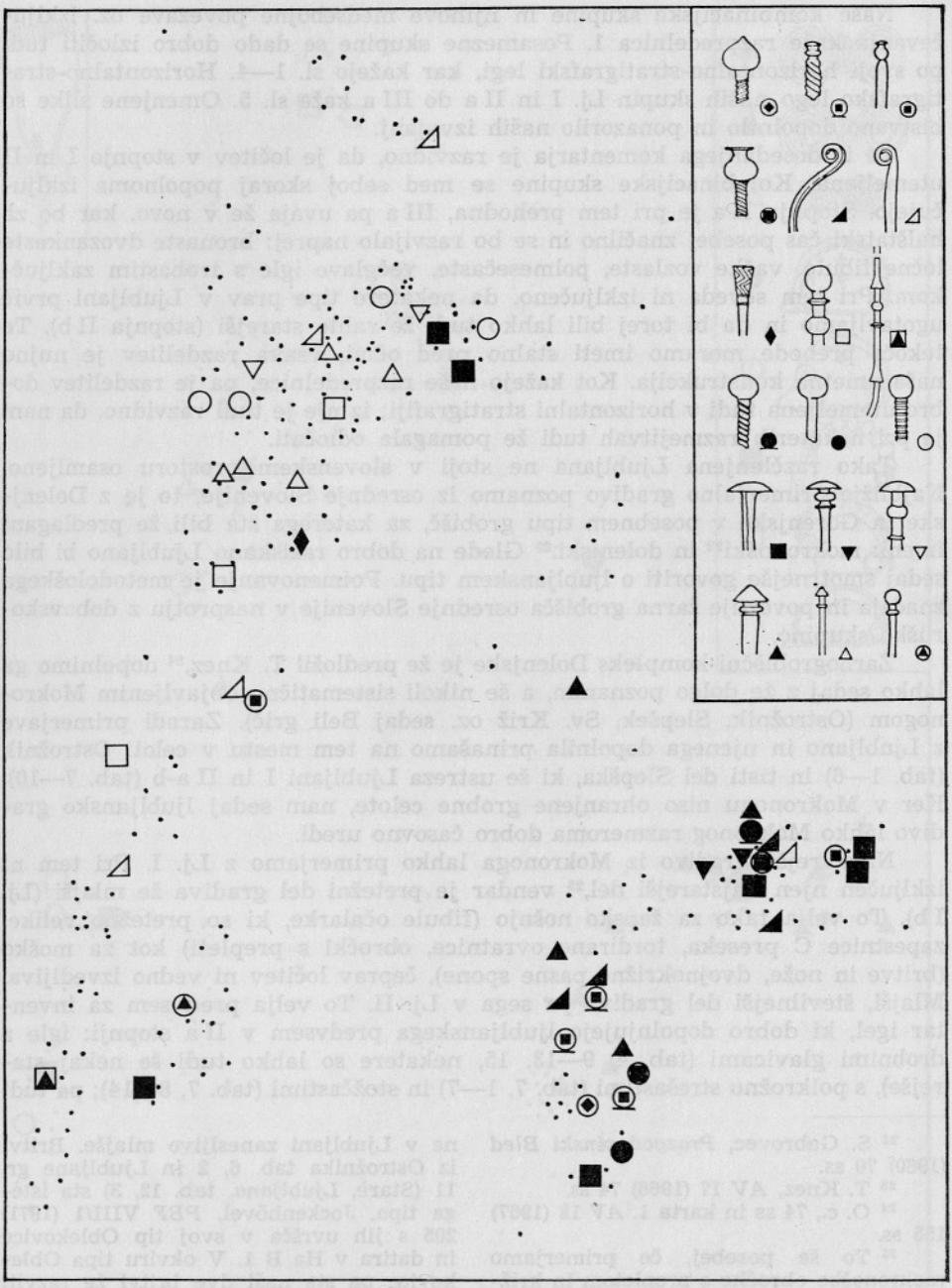
Najstarejše gradivo iz Mokronoga lahko primerjamo z Lj. I. Pri tem ni izključen njen najstarejši del,[25] vendar je pretežni del gradiva že mlajši (Lj. I b). To velja tako za žensko nošnjo (fibule očalarke, ki so pretežno velike, zapestnice C preseka, tordirane ovratnice, obročki s prepleti) kot za moško (britve in nože, dvojnokrižne pasne spone), čeprav ločitev ni vedno izvedljiva. Mlajši, številnejši del gradiva pa sega v Lj. II. To velja predvsem za inventar igel, ki dobro dopolnjujejo ljubljanskega predvsem v II a stopnji: igle z drobnimi glavicami (tab. 4, 9—13, 15, nekatere so lahko tudi še nekaj starejše), s polkrožno strešastimi (tab. 7, 1—7) in stožčastimi (tab. 7, 8—14); pa tudi

[22] S. Gabrovec, *Prazgodovinski Bled* (1960) 70 ss.

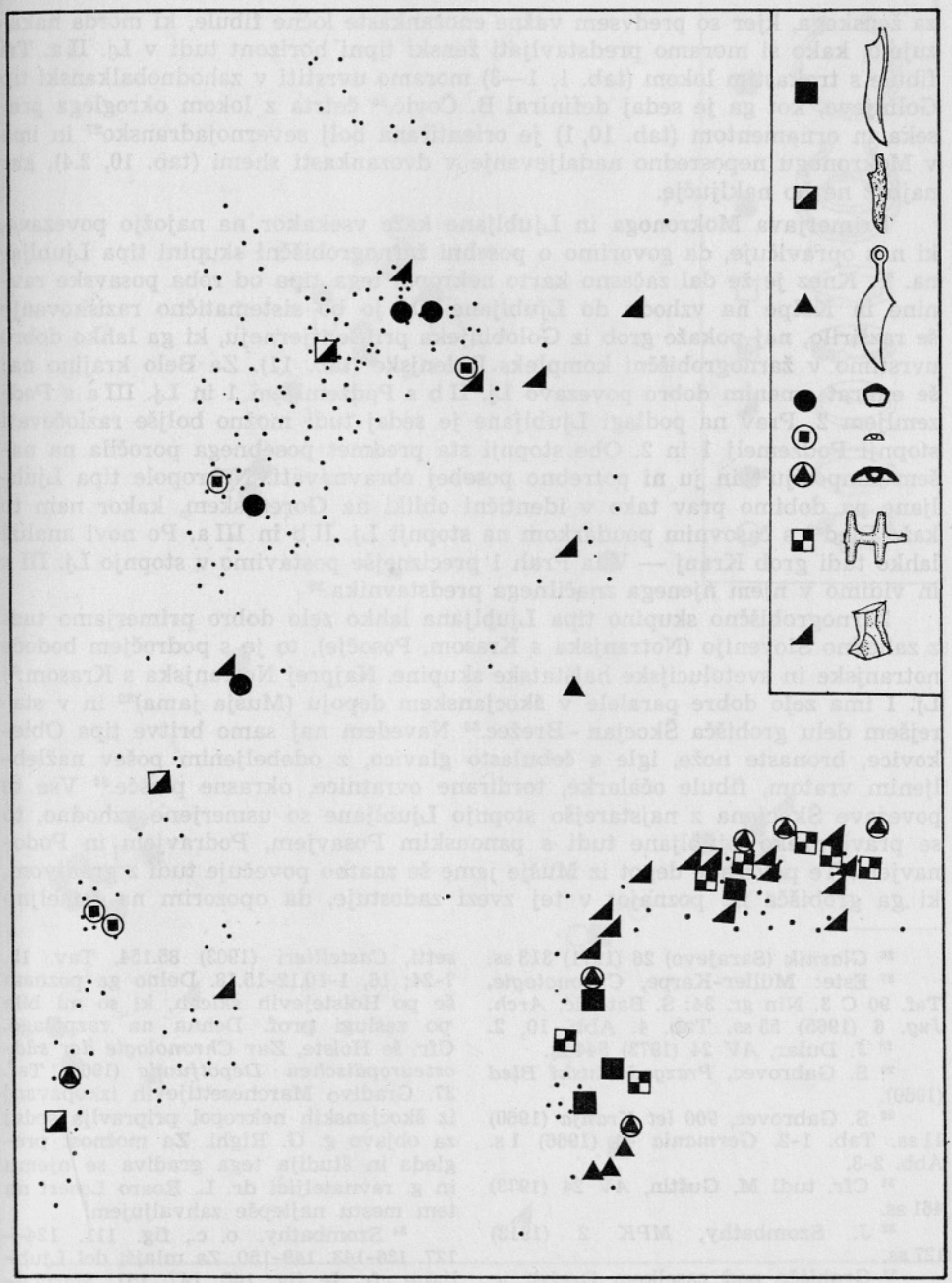
[23] T. Knez, *AV* 17 (1966) 74 ss.

[24] O. c., 74 ss in karta 1. *AV* 18 (1967) 155 ss.

[25] To še posebej, če primerjamo mokronoške obročke s prepletom in križne pasne spone z ustreznim gradivom iz groba 108 v Dobovi. F. Starè, *Situla* 1 (1960) 81 ss, vendar so križne pasne spone v Ljubljani zanesljivo mlajše. Britvi iz Ostrožnika tab. 6, 2 in Ljubljane gr. 11 (Starè, *Ljubljana*, tab. 12, 3) sta istega tipa. Jockenhövel, *PBF* VIII/1 (1971) 205 s jih uvršča v svoj tip Oblekovice in datira v Ha B 1. V okviru tipa Oblekovice pa sta naši dve britvi že razviti in bi bili lahko že tudi mlajši (Ha B 2). Star je tudi očalasti obesek iz Slepška (tab. 10, 3).

Sl. 2. Ljubljana, SAZU. Razprostranjenost igel
Nadelverteilung

Sl. 3. Ljubljana, SAZU. Razprostranjenost različnih moških pridatkov
Verteilung verschiedener Männerbeigaben

za ženskega, kjer so predvsem važne enozankaste ločne fibule, ki morda nakazujejo, kako si moramo predstavljati ženski tipni horizont tudi v Lj. II a. Tri fibule s trakastim lokom (tab. 1, 1—3) moramo uvrstiti v zahodnobalkanski tip Golinjevo, kot ga je sedaj definiral B. Čović,[26] četrta z lokom okroglega preseka in ornamentom (tab. 10, 1) je orientirana bolj severnojadransko[27] in ima v Mokronogu neposredno nadaljevanje v dvozankasti shemi (tab. 10, 2.4), kar najbrž ne bo naključje.

Primerjava Mokronoga in Ljubljane kaže vsekakor na najožjo povezavo, ki nas opravičuje, da govorimo o posebni žarnogrobiščni skupini tipa Ljubljana. T. Knez je že dal začasno karto nekropol tega tipa od roba posavske ravnine in Kolpe na vzhodu do Ljubljane. Da jo bo sistematično raziskovanje še razširilo, naj pokaže grob iz Golobinjeka pri Šentjerneju, ki ga lahko dobro uvrstimo v žarnogrobiščni kompleks Dolenjske (tab. 11). Za Belo krajino naj še enkrat omenim dobro povezavo Lj. II b s Podzemljem 1 in Lj. III a s Podzemljem 2. Prav na podlagi Ljubljane je sedaj tudi možno boljše razločevati stopnji Podzemelj 1 in 2. Obe stopnji sta predmet posebnega poročila na našem simpoziju[28] in ju ni potrebno posebej obravnavati. Nekropole tipa Ljubljane pa dobimo prav tako v identični obliki na Gorenjskem, kakor nam to kaže Bled[29] s časovnim poudarkom na stopnji Lj. II b in III a. Po novi analizi lahko tudi grob Kranj — Vila Prah 1 preciznejše postavimo v stopnjo Lj. III a in vidimo v njem njenega značilnega predstavnika.[30]

Žarnogrobiščno skupino tipa Ljubljana lahko zelo dobro primerjamo tudi z zahodno Slovenijo (Notranjska s Krasom, Posočje), to je s področjem bodoče notranjske in svetolucijske halštatske skupine. Najprej Notranjska s Krasom:[31] Lj. I ima zelo dobre paralele v škocjanskem depoju (Mušja jama)[32] in v starejšem delu grobišča Škocjan - Brežec.[33] Navedem naj samo britve tipa Oblekovice, bronaste nože, igle s čebulasto glavico, z odebeljenim pošev nažlebljenim vratom, fibule očalarke, tordirane ovratnice, okrasne plošče.[34] Vse te povezave Škocjana z najstarejšo stopnjo Ljubljane so usmerjene vzhodno, to se pravi preko Ljubljane tudi s panonskim Posavjem, Podravjem in Podonavjem. Te povezave depot iz Mušje jame še znatno povečuje tudi z gradivom, ki ga grobišča ne poznajo; v tej zvezi zadostuje, da opozorim na temeljno

[26] *Glasnik* (Sarajevo) 26 (1971) 313 ss.

[27] Este: Müller-Karpe, *Chronologie*, Taf. 90 C 3. Nin gr. 34: Š. Batović, *Arch. Jug.* 6 (1965) 55 ss. Tab. 4. Abb. 10, 2.

[28] J. Dular, *AV* 24 (1973) 544 ss.

[29] S. Gabrovec, *Prazgodovinski Bled* (1960).

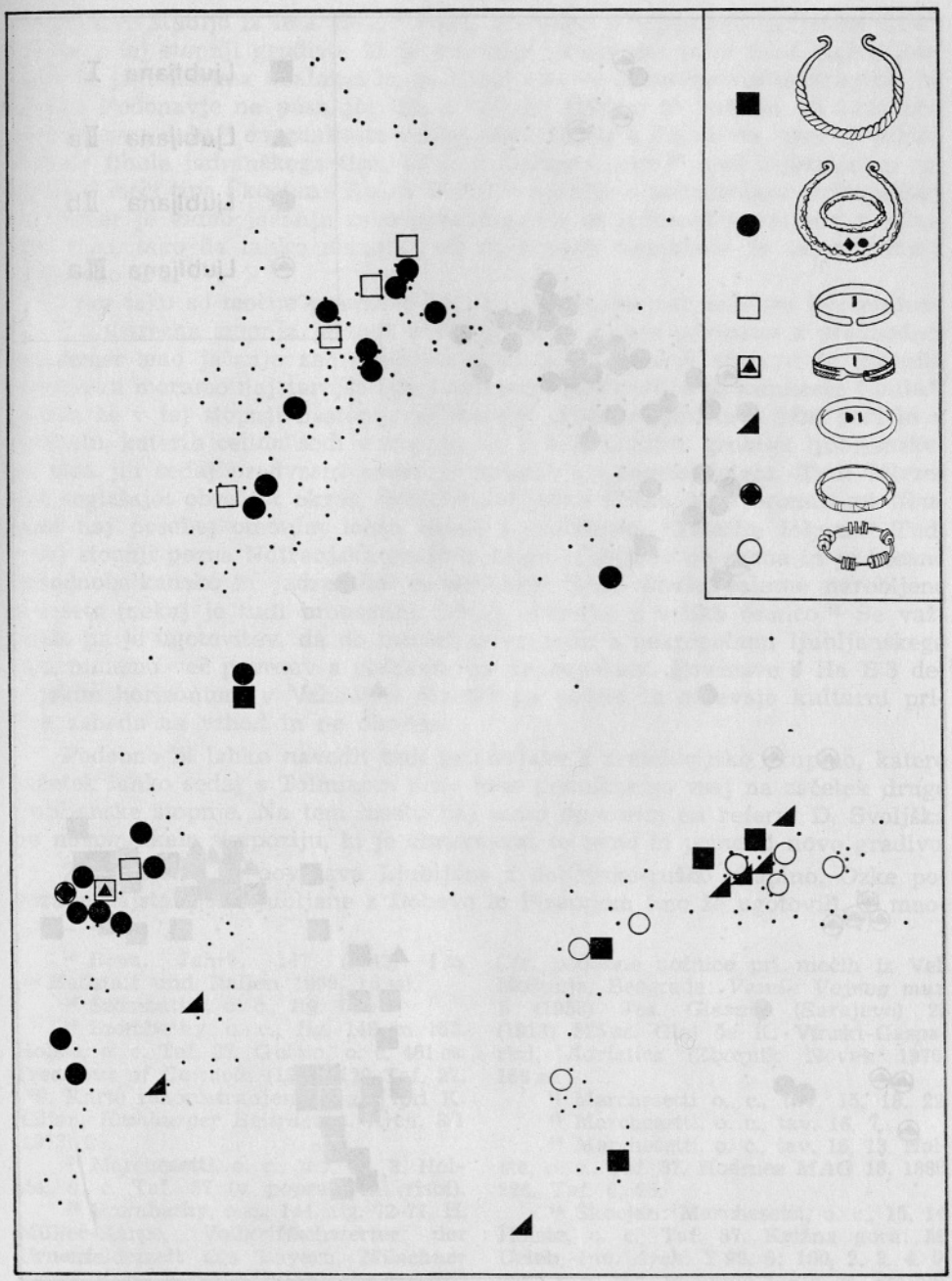
[30] S. Gabrovec, *900 let Kranja* (1960) 11 ss. Tab. 1-2. *Germania* 44 (1966) 1 s. Abb. 2-3.

[31] Cfr. tudi M. Guštin, *AV* 24 (1973) 461 ss.

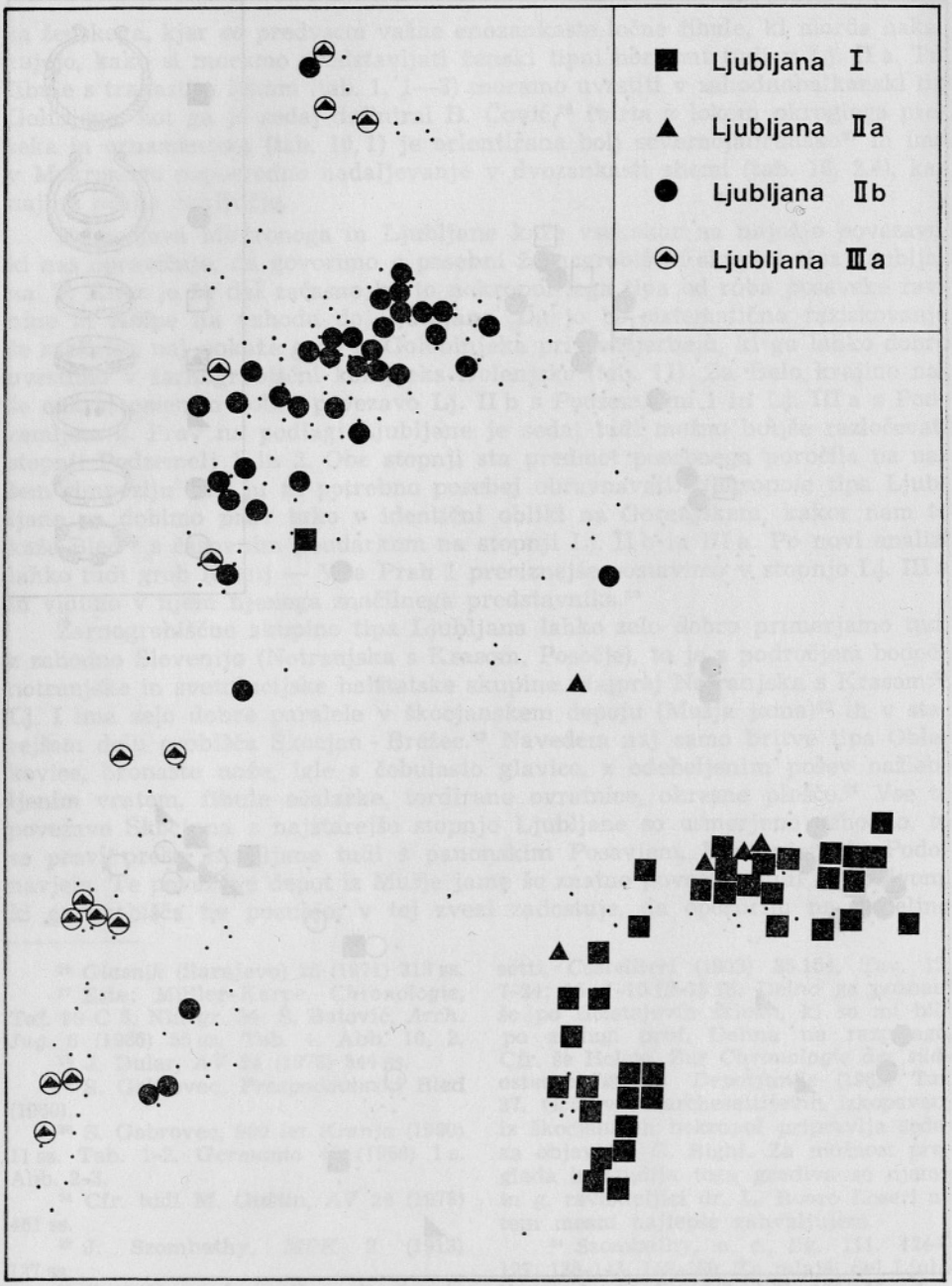
[32] J. Szombathy, *MPK* 2 (1913) 127 ss.

[33] Grobišče pod zaselkom Brežec je odkopal C. Marchesetti in je štelo vsaj 322 žganih pokopov. Sistematično ni objavljeno. Nekaj gradiva objavlja Marchesetti, *Castellieri* (1903) 85.154, Tav. 15, 7-24; 16, 1-10.12-15.18. Delno ga poznam še po Holstejevih skicah, ki so mi bile po zaslugi prof. Dehna na razpolago. Cfr. še Holste, *Zur Chronologie der südosteuropäischen Depotfunde* (1962) Taf. 37. Gradivo Marchesettijevih izkopavanj iz škocjanskih nekropol pripravlja sedaj za objavo g. G. Righi. Za možnost pregleda in študija tega gradiva se njemu in g. ravnateljici dr. L. Roaro Loseri na tem mestu najlepše zahvaljujem.

[34] Szombathy, o. c., fig. 111. 124—127. 136-143. 149-150. Za mlajši del Ljubljane cfr. še fig. 145. 147. 151. Marchesetti o. c., 15, 12. 16. 18-20. 22; 16, 1-2. 4-5, za mlajši del tudi fig. 13-14. 17. M. Guštin, o. c., sl. 1.

Sl. 4. Ljubljana, SAZU. Razprostranjenost ženskega okrasa
Verteilung der Frauenbeigaben

Sl. 5. Ljubljana, SAZU. Razprostranjenost grobov po posameznih časovnih stopnjah
Verteilung der Gräber nach Zeitstufen

Merhartovo študijo iz leta 1942.[35] Poleg teh vzhodnih povezav pa pozna Škocjan že v tej stopnji gradivo, ki je kulturno usmerjeno proti zahodnemu Balkanu in jadranskima obalama in ga Ljubljana in dobovsko-ruška skupina ter celotno Podonavje ne poznajo: igla s čašasto glavico in izrastki na kroglasto odebeljenem delu,[36] enozankaste velike ločne fibule z gumbi na loku, dvodelne kačaste fibule jadranskega tipa, ločne z diskasto nogo,[37] meč z jezičastim ročajem,[38] meči tipa Škocjan - Kulen Vakuf,[39] nožnice s polmesečasto odbojnico,[40] pri čemer je vidno jačanje zahodnobalkanskih in jadranskih vplivov v mlajšem času, tako da lahko nekatere od omenjenih elementov že vzporejamo z Ljubljano II a.

Prav tako so močne povezave Lj. II z ustreznim notranjskim horizontom. Lj. II a ustrezna stopnja je tudi v Škocjanu še močno povezana s predhodno, pri čemer smo jačanje zahodnobalkanskih in jadranskih vplivov že omenili. Imenovati moramo najstarejše igle s stožčasto glavico[41] in enozankaste fibule.[42] Morda že v tej stopnji nastopijo najstarejši grobovi tudi na Križni gori in v Šmihelu, katerih celina sodi v stopnjo Lj. II b. Z žarnimi grobišči ljubljanskega tipa jih sedaj predvsem povezuje množična uporaba železa. Tudi železni tipi soglašajo: obročast okras, dvozankaste ločne fibule. Med bronastimi fibulami naj posebej omenim ločno fibulo z usločenim listnatim lokom.[43] Tudi v tej stopnji pozna Notranjska gradivo, ki ga Ljubljana ne pozna in je vezano zahodnobalkansko in jadransko: enozankaste ločne fibule, železne narebljene manšete (nekaj je tudi bronastih), fibule očalarke z veliko osmico.[44] Še važnejša pa je ugotovitev, da ob močnih povezavah z nekropolami ljubljanskega tipa nimamo več povezav s podravskimi nekropolami. Povezave s Ha B 3 depojskim horizontom v Vzhodnih Alpah[45] pa očitno že odsevajo kulturni pritisk zahoda na vzhod in ne obratno.

Podobno bi lahko navedli tudi primerjave s svetolucijsko skupino, katere začetek lahko sedaj s Tolminom prav tako pomaknemo vsaj na začetek druge ljubljanske stopnje. Na tem mestu naj samo opozorim na referat D. Svoljška na novomeškem simpoziju, ki je obravnaval to temo in prinesel novo gradivo.

Zelo poučna je povezava Ljubljane z dobovsko-ruško skupino. Ozke povezave najstarejše Ljubljane z Dobovo in Posavjem smo že ugotovili. V mno-

[35] *Bonn. Jahrb.* 147 (1942) 1 ss (= Hallstatt und Italien 1969, 16 ss).

[36] Szombathy, o. c., fig. 146.

[37] Szombathy, o. c., fig. 148 in 152. Holste, o. c. Taf. 37. Guštin, o. c. 461 ss. *Treasures of Carniola* (1934) 129 Taf. 27, 159. Karto razprostranjenosti glej pri K. Kilian, *Hamburger Beiträge z. Arch.* 3/1 (1973) 28.

[38] Marchesetti, o. c., tav. 15, 8. Holste, o. c. Taf. 37 (v popravljeni risbi).

[39] Szombathy, o. c., 144, fig. 72-77. H. Müller-Karpe, Vollgriffschwerter der Urnenfelderzeit aus Bayern, *Münchner Beiträge z. Vor-u. Frühgesch.* 6 (1961) 68 ss.

[40] Marchesetti, o. c., 15, 7. 9. Primerjalno gradivo prinaša Merhart, o. c. 28 s. Cfr. podobne nožnice pri mečih iz Vel. Mošunja, Beograda: *Vesnik Vojnog muz.* 5 (1958) 9 ss. *Glasnik* (Sarajevo) 25 (1913) 325 ss. Glej še K. Vinski-Gasparini, *Adriatica* (Zbornik Novak 1970) 166 ss.

[41] Marchesetti o. c., tav. 15, 18. 22.

[42] Marchesetti, o. c., tav. 16, 7.

[43] Marchesetti, o. c., tav. 16, 13. Holste, o. c., Taf. 37. Hoernes *MAG* 18, 1888, 224. Taf. 6, 26.

[44] Škocjan: Marchesetti, o. c., 15, 14. Holste, o. c., Taf. 37. Križna gora: M. Urleb, *Inv. Arch.* Y 99, 6; 100, 2. 3. 4. 9; 101, 2. 6. idr. Podobno velja za Šmihel.

[45] Müller-Karpe, *Chronologie,* 132 s., 216 ss.

gih kovinskih tipih lahko povezave z Dobovo razširimo tudi na podravska najdišča, bodisi da gre za lokalne tipe dobovsko-ruške skupine bodisi za širši oblikovni zaklad kulture žarnih grobišč.[46] S podravskimi najdišči je Ljubljana povezana predvsem s kovinskih gradivom Ha B 2 stopnje[47] v smislu Müller-Karpeja, manj s Ha B 1 stopnjo (kjer je povezava vidno močnejša z Dobovo) in Ha B 3 stopnjo (kjer je povezava zopet močnejša s primorskim področjem). Lokalni keramični oblikovni zaklad podravskih nekropol v Ljubljani (niti v Dobovi) ni prisoten. Tu mislim na enoročajne in dvoročajne vrče, pa tudi na tipično ornamentiko podravskih grobišč, ki jo Müller-Karpe veže na starejšo podonavsko inkrustirano keramiko.[48] V ornamentu najdemo povezave le v psevdovrvičasti tehniki, ki pa je v Ljubljani le skromno zastopan, in v horizontalnem razčlenjenem rebru na največji površini žar, oziroma še pogostejše v spodnjem delu trupa. Ta povezava se omejuje predvsem na najmlajši del podravskih nekropol in na stopnjo Lj. II b. Povezava v žarah z visokim koničnim vratom, ki se v Ljubljani pojavijo na začetku II stopnje (npr. grob 22, 38, pa tudi že 27, 47, 55) so že bolj široke, saj je ta tip posode v žarnogrobiščnem obdobju bolj splošen. Če smo v kovinskem gradivu ugotovili velike podobnosti Lj. I b in Ha B 2 horizonta podravskih grobišč, se položaj pozneje spremeni. Kar je v Ljubljani II novo, v podravskih in posavskih grobiščih ne nastopa več. To velja za iglo s polkrožno strešasto glavico, s stožčasto, za iglo z okroglo glavico in horizontalno profilacijo pod njo, fibulo z listnatim lokom, za očalarko brez osmice in dvodelno očalarko; dvozankaste ločne fibule so različnih variant, v podravskih najdiščih popolnoma manjka železni horizont, skromni ostanki železa, ki ga tam dobimo, so brez pomena. Te razlike so tako velike, da bi najprej pomislili na kronološko razliko. To bi pomenilo, da podravske nekropole prenehajo že v Ha B 2 in Ljubljana enostavno nadaljuje podravska najdišča, ali pa da podravska najdišča še obsegajo Ha B 3 stopnjo, Ljubljana II, predvsem II b naj bi bila že polno halštatska. Na te pomisleke je potrebno odgovoriti tole: Življenje podravskih nekropol v Ha B 3 je zanesljivo dokazal že Müller-Karpe in v tej zvezi navedel poleg keramike predvsem najmlajšo varianto britev brez grbe, najmlajše igle z drobno čašasto glavico in seveda dvozankaste ločne fibule.[49] Argument dvozankastih ločnih fibul lahko sedaj še poglobimo. Njihova analiza[50] je pokazala, da dvozankaste fibule v Rušah ne predstavljajo najstarejših variant, da so Ruše sprejele že drugod izoblikovan tip fibule, ki ne more biti starejši, kot so npr. najstarejše dvozankaste fibule v Ljubljani. Na drugi strani pa povezava Ljubljane z zahodom (Bologna, Este, Jadran), kot bomo še pokazali, nedvomno dokazuje, da je stopnja Lj. II a-b še žarnogrobiščna v smislu Ha B 3 stopnje Müller-Karpeja. Če pa je temu tako in o tem skoraj težko dvomimo, potem Ljubljana II a-b znatno razširja Ha B 3 horizont, raz-

[46] Npr. obročki s prepletom (Starè, *Situla* 1 [1960]81 ss., sl. 4—9), votle zapestnice iz bronaste pločevine, igle z odebeljenim, nažlebljenim vratom, s spiralno uvito glavico, fibule očalarke, harfaste fibule, tordirane ovratnice i. p. Gradivo glej pri Müller-Karpe, *Chronologie*, 115 ss., Taf. 108 ss. S. Pahič, *Pobrežje* (Arh. kat. in monograf. 6, 1972).

[47] Omeniti moramo predvsem harfaste in očalaste fibule, votle zapestnice iz bronaste pločevine.

[48] *Chronologie*, 116 ss.

[49] *Chronologie*, 132 s., 216 s.

[50] *Godišnjak* 8 (1970) 5 ss.

širja ga predvsem z železnim tipnim horizontom, ki je v Ljubljani II b vodilen. To je tudi važna ugotovitev naše kombinacijske statistike tipov in horizontalne stratigrafije v Ljubljani. Novosti Lj. II so povezane bolj zahodno, ne več s podravskimi grobišči. Podravska grobišča sicer še žive (za Dobovo to že ni več dokazano), njihovo prebivalstvo pa ni več nosilec razvoja. Novosti nastajajo in prihajajo od drugod. To kaže že istočasni Ha B 3 depojski horizont, ki ima v svojem gradivu novosti, ki so prišle z zahoda (npr. fibule iz depoja Wildon, Treffelsdorf in Schönberg, sekire iz Wildona)[51] v Podravje, ali pa iz vzhoda (predvsem konjska oprema trakokimerijskega tipa). Pa tudi na samem prostoru ruške skupine nastajajo že sedaj višinske naselbine, tako že dolgo znani Klein-Klein s Ha B 3 knežjim horizontom, kot ga je opredelil že Müller-Karpe, in sedaj še Poštela s planimi žganimi grobovi pod njo, ki jih S. Pahič[52] pravilno uvršča še v čas trajanja žarnih grobišč tipa Ruše. Novosti so pa tudi tu povezane z ljubljansko II b stopnjo v širšem smislu.

Na koncu lahko le še omenimo kronološko pomembne primerjave Ljubljane z izvenslovenskim prostorom. Za starejšo stopnjo Lj. I zadostuje ugotovitev, da jih moramo iskati na vzhodu, v kompleksu panonske kulture žarnih grobišč stopnje Ha B. Drugače je s stopnjo Lj. II a-b. Že v okviru slovenskega prostora smo jih dobili na zahodu; prek zahodnega dela Slovenije jih lahko sedaj podaljšamo še na zahodnobalkansko in jadransko področje. Na liburnijskem področju je očitna povezava z Batovićevo stopnjo III a,[53] ki jo potrjuje predvsem igla s polkrožno strešasto glavico (Nin grob 85)[54] in stožčasto glavico (Nin grob 6, 24 in drugod),[55] fibule z listnatim lokom.[56] Ustrezni japodski horizont je za sedaj slabše poznan, je pa gotovo obstajal.[57] Z omenjenimi iglami in fibulo so dobre povezave tudi s Picenom, kjer kronološki sistem še ni izdelan.[58] Dobra je povezava z Este II stopnjo po Müller-Karpeju in Freyu (Este II zgodnje).[59] Med tem ko prinaša Frey predvsem poznejše gradivo, ki ustreza Lj. II b, tiči v Müller-Karpejevi stopnji II tudi gradivo, ki je sočasno z Lj. II a, čeprav ločitev ni vedno izvedljiva, vsaj dokler ne bo predloženo celotno gradivo.[60] Povezave so dobro razvidne v iglah s stožčasto glavico, s kroglasto in horizontalno profiliranim vratom, v večglavih iglah, v bronasti sekiri z visokimi

[51] Müller-Karpe, *Chronologie* 132. Taf. 144 A 1. 7. 17-19, B 6. 12.

[52] *ČZN* N. V. 10, 1974, 4 ss.

[53] Š. Batović, *Arch. Jug.* 6 (1965), 62 ss.

[54] Š. Batović, o. c., Abb. 13, 3.

[55] Š. Batović, o. c., Abb. 11, 5; 12, 2. 3. Müller-Karpe, *Vollgriffschwerter* (1961) Taf. 57, 8. 9.

[56] F. Lo Schiavo, Il gruppo liburnico-japodico, *Atti d. Accad. Naz. d. Lincei. Memorie. Cl. d. Sc. morali, stor. e fil.* Ser. VIII, vol. 14, fasc. 6 (1970) 441, tav. 19, 9.

[57] R. Drechsler-Bižić, *Inv. Arch.* Y 79-81. *Vjesnik* (Zagreb) 3. ser. 3 (1968) 29 ss. Tab. 1-4. F. Lo Schiavo o. c., 490 ss. Tab. A.

[58] V osmo stoletje sodi predvsem starejši del nekropole iz Novilare (sep. Molaroni). E. Brizio, La necropoli di Novilara, *Mon. antichi* 5 (1895) 93 ss. Cfr. predvsem str. 123, fig. 14, 127, fig. 16. Tav. 8, 13.

[59] Müller-Karpe, *Chronologie*, 95 ss. Taf. 90-100. O.-H. Frey, Die Entstehung der Situlenkunst, *Röm.-Germ. Forsch.* 31 (1969) 9 ss. Taf. 1-4. Frey-Fogolari, *Stud. Etr.* 33 (1965) 237 ss.

[60] Kot starejše grobove bi lahko navedli: *Chronologie*, Taf. 90 (grobova Pelà 2 in gr. 39 predstavljata še Este I stopnjo po Müller-Karpeju), 91, 93 A, 94 C, 99 B.

[61] Poleg v prejšnji opombi citirane literature cfr. še: Callegari, *Not. Sc.* (1930) 3 ss. Fig. 9, 11 (grob Capodaglio XLIV, po njej naša tab. 12, 4). Takih fibul je v Este še ca. 101.

plavutmi, v glinastih situlah in skodelah tipa Hostomice, v bronastih gumbih.[62] Če pritegnemo še Mokronog, lahko imenujemo tudi enozankasto ločno fibulo (tab. 10, 1).[63]

Povezave z Bologno lahko ugotavljamo že na koncu stopnje Lj. I. V tej zvezi je potrebno omeniti obročast okras iz drobne bronaste žice, v katero so udete drobne koščene jagode. F. Starè ga je interpretiral kot zapestnice in njegovo razlago smo tudi prevzeli, čeprav bi seveda lahko mislili tudi na ostanke ovratnic, kot jih v podobni izvedbi poznamo iz Škocjana, ali pa tudi na fragmente tako izdelanih fibul, ki jih pozna Bologna[64] že v prvi stopnji. V drugi pa se ta tehnika splošno uveljavi in razvije — ločna obloga je iz večjih koščenih ploščic, lahko so pa tudi jantarjeve, katerim se pridružijo tudi steklene jagode.[65] Prav tako je z Bologno povezano uvijanje žice okoli žice.[66] Stilistično so si sorodni (ne identični) tudi obročki s prepletom.[67] Z Bologno so povezane tudi igle s profilirano glavico,[68] ki jih je posebno veliko v Ostrožniku in jih komaj smemo vzporejati z iglami z drobno čašasto glavico Ha B 3 stopnje. Igle s profilirano glavico, kamor bi prisodili tudi iglo z groba 3 in 12 v Ljubljani[69] in njej sorodno družino, v nasprotju z iglami s čašasto glavico še niso obdelane in razmerja niso razjasnjena. Čeprav iz Mokronoga ne poznamo grobnih celot, nam primerjave med Ljubljano in Bologno nakazujejo, da so ostrožniške igle z drobno profilirano glavico (tab. 4, 9—13. 15) nekaj starejše kot igle s polkrožno strešasto glavico iz Slepška (tab. 7, 1—7), ki jih lahko primerjamo z zgodnjo Bologno II.[70] Še nekoliko poznejše so povezave z iglami s stožčasto glavico npr. Bologna grob 776,[71] ki je najboljša paralela za grob z antenskim mečem iz Podzemlja, torej s Podzemljem 1 in s tem tudi z Lj. II b. V zvezi z grobom 776 iz Bologne pa moramo opozoriti še na šest faler s tega groba — tako jih tolmačijo —, ki morajo imeti tehnične in stilne povezave s skoraj identičnimi ploščami naših skledastih čelad, katerih najstarejši primerki prav tako že segajo v ta čas,[72] čeprav žive še naprej v polnem halštatskem obdobju.

Povezave z Bologno nam tudi opravičujejo absolutno datacijo, v katero smo uokvirili našo relativno razdelitev (razpredelnica 2). Njeno problematiko na tem mestu seveda ne moremo obširno obravnavati; zadostuje, da opozorimo na zadnje študije, ki so problem obravnavale in na katere smo se naslonili.[73]

---

[62] Npr. F. Starè, *Ljubljana*, tab. 54, 2 in Müller-Karpe, *Chronologie*, Taf. 94 D 7. Ostalih primerjav ne navajam posebej, ker so dobro razvidne iz gradiva publiciranega pri Müller-Karpeju in Freyu.

[63] Müller-Karpe, *Chronologie*, Taf. 90, C 3.

[64] Za Škocjan: Marchesetti, o. c., tav. 16, 5. Bologna: Müller-Karpe, *Chronologie*, Taf. 64 H 4-6, E 2. 5; 66 C 1, D 1; 57, B 8. 9 in še pogosto.

[65] Müller-Karpe, *Chronologie*, 83, Abb. 57, 8-11.

[66] Starè, *Ljubljana*, gr. 39, tab. 36, 7 in Müller-Karpe, *Chronologie*, 83. Taf. 66 A 2. 5; 68 P 7-8; 80 A 10.

[67] Npr. Müller-Karpe, *Chronologie*, Abb. 48, 24.

[68] Müller-Karpe, Abb. 48, 15-16.

[69] Starè, *Ljubljana*, tab. 7, 4; 13, 2. Očitno so igle z močno pošev nažlebljenim vratom starejše od kosov, ki imajo vrat le horizontalno graviran (kot primerki v Ostrožniku).

[70] Cfr. Müller-Karpe, *Chronologie*, Taf. 59 J 1; 65 F 5 idr.

[71] Müller-Karpe, *Chronologie*, Taf. 65 G 10.

[72] Npr. primerki iz Škocjana: Szombathy, *MPK* 2 (1912) 150 fig. 96—99.

[73] Za Srednjo Evropo in dobovsko-ruško skupino na Müller-Karpeja *(Chronologie)*, za Sv. Lucijo na svojo skico v

Razpredelnica 2 — Tabelle 2

	Srednja Evropa	Ljubljana	Dobovsko -ruška sk.	Dolenjska	Sv. Lucija	Notranjska	Este	Bologna
1000								
	Ha B1	Ia	Ha B1			Ia		
900								
	Ha B2	Ib	Ha B2	Ljubljana Ib		Ib	I	I
800					Tolmin			
		IIa		Ljubljana IIa		a		a
750	Ha B3		Ha B3					II b
		IIb		Ljubljana IIb Podzemelj 1	Sv. Lucija Ia	II b	IIa	c
700								
	Ha C1	IIIa		Ljubljana IIIa Podzemelj 2	Ib	c	IIb	a
650								III b
	Ha C2	IIIb		Stična 1	Ic	III	IIc	c
600								

Primerjalna kronološka tabela
Vergleichende chronologische Tabelle

Nekatere razlike v absolutni dataciji citiranih avtorjev lahko mirno pustimo ob strani. Naša shematična razdelitev na stoletja ne želi toliko poudariti preciznosti danih številk kot bolj njihovo relativnost, da še nimamo meril, da bi jih precizirali na desetletja. V našem primeru je predvsem problem, kako visoko v osmo stoletje sega naša Ljubljana II. Naša postavitev je upravičena v primerjavo z Bologno v Kilianovi interpretaciji, manj pa z estensko kronologijo v Freyevi, ker nam je zgodnji del stopnje Este II v Müller-Karpejevem smislu še premalo poznan.

V zvezi z absolutno datacijo moramo le še omeniti poskus neposredne absolutne datacije z grškim importom v Ljubljani sami. Kossack je opozoril na fragment bronaste skodele iz groba 31, ki jo stavlja v zadnjo četrtino osme-

*Actes VIII*e *Congrès* (Beograd 1971) 197 s, za Notranjsko na predlog, ki ga je postavil v tej številki *AV* M. Guštin, za Este na Freya, *Die Entstehung der Situlenkunst*, Röm.-Germ. Forsch. 31 (1969) 9 ss, za Bologno na Müller-Karpeja in Kiliana, *Jb. RGZM* 17 (1970) 63 ss. in *Actes VIII*e *Congrès* (Beograd 1971) 219 ss. Za Bologno primerjaj še Frey-Gabrovec, *Actes VIII*e *Congrès* (Beograd 1971) 193 s. in Frey, o.c., 27 ss. z naslonitvijo na italijansko shemo Villanoviano I—IV. Za naš pregled smo izbrali sicer nekoliko bolj shematično, a za to preglednejšo Müller-Karpejevo shemo.

ga stoletja.[74] Žal je Kossackova trditev, »zanesljiv importirani grški kos« ostala nedokumentirana in stoji za njo le osebno Kossackovo in Milojčićevo pričevanje, ki ga v samem gradivu ne moremo preveriti. Po naši horizontalni analizi sodi grob 31 v Lj. I b, vendar že zelo na rob tako da tudi stava v Lj. II ne bi bila popolnoma izključena; seveda bi bila tudi v tem primeru absolutna številka nizka. Kolikor bomo lahko fragment dejansko potrdili kot grški import — danes tega še ne upamo trditi —, bo njegovo pričevanje dragoceno ne samo kronološko ampak tudi kulturno historično, saj bi imeli izredno zgodnji grški import tako visoko na severu. Za sedaj pa je njegovo pričevanje še preveč nezanesljivo[75] in izolirano, da bi ga smeli upoštevati.

Kronološka analiza grobišča na dvorišču SAZU v Ljubljani nam je pokazala, da pripada Ljubljani ključno mesto za razumevanje 8. stol. pr. n. e. in s tem začetka halštatskega obdobja v Sloveniji. Ljubljana je poleg Škocjana, ki pa je nezadostno poznan, edina nekropola, kjer lahko prehod iz kulture žarnih grobišč v halštatsko obdobje opazujemo na eni nekropoli in ga lahko zaradi dobrih objav horizontalno-stratigrafsko dokumentiramo. Naša analiza nam je prinesla vrsto ugotovitev že za čas kulture žarnih grobišč, ki jih lahko strnemo takole:

Ob že ugotovljeni dobovsko-ruški skupini, ki je glavna žarnogrobiščna kultura na slovenskem prostoru, smo ugotovili še ljubljanski tip žarnogrobiščne kulture v Sloveniji in zelo sorodni zahodnoslovenski tip. Prvi združuje grobišča osrednje Slovenije (Dolenjska: Mokronog, Novo mesto; Gorenjska: Bled), drugega predstavlja predvsem Škocjan (depot in nekropola) in sedaj še Tolmin. V zahodni Sloveniji se že oblikujeta obe regionalni skupini, ki bosta značilni za halštatsko obdobje: notranjska-kraška (predstavnik Škocjan) in svetolucijska (predstavnik Tolmin). Iz naše analize je bilo razvidno, da sta ljubljanski in zahodnoslovenski tip dobro povezana tako med seboj kot tudi z dobovsko-ruško skupino; v najstarejšem obdobju predvsem z Dobovo, Škocjan poleg tega še z Jadranom in Zah. Balkanom. Zaradi tega govorimo le o ljubljanskem in zahodnoslovenskem tipu, ne da bi želeli ob ustaljeni dobovsko-ruški skupini brez podrobnejših raziskav že govoriti o posebnih novih skupinah žarnogrobiščne kulture v Sloveniji.

V osmem stoletju pa se začne podoba spreminjati. Novosti nastajajo predvsem v zahodnoslovenskem in ljubljanskem tipu grobišč, medtem ko dobovsko-ruška skupina (za Dobovo smo dejali, da njeno življenje v osmem stoletju ni izpričano) dosti skromnejše sledi temu razvoju.

Katere so te novosti? Ugotovili smo jih v ženski in moški nošnji, pa tudi v sami strukturi grobnih pridatkov.

V ženski nošnji nastopi skoraj popolni prelom v nošnji »panonskih« fibul izdelanih iz uvite žice: očalark in harfastih fibul. V Ljubljani so značilne za prvo stopnjo, v drugi pa jih ni več. Mesto tega nastopijo ločne, najprej eno-

[74] *Südbayern*, 56. Starè, *Ljubljana*, tab. 84, 7-8 in Prazgod. kovinske posode iz Slovenije, *Zbornik Fil. fak.* 2 (1955) tab. 1, 8.

[75] Fragment posode je bil najden v zelo poškodovanem grobu 31. Poleg tega pa je ležal en fragment očitno iste posode v sipu nad grobom 57 (Starè, *Ljubljana*, 44). Možno bi bilo torej, da fragmenti sploh ne sodijo v inventar groba 31.

zankaste — te so v Ljubljani sicer še skromno zastopane[76] — ker pač skromno poznamo Lj. II a stopnjo — boljše pa že v Mokronogu (tab. 1, 1-3; 10, 1) in še boljše v zahodnoslovenskem prostoru — Škocjan, Križna gora, Šmihel, zdaj predvsem Tolmin.[77] Njih večje število na zahodu seveda ni naključno, saj je povezano z obema jadranskima obalama in njunim zaledjem. Isto povezavo kaže tudi fibula z listnatim lokom (cfr. tab. 12). Pozneje nastopijo dvozankaste, ki so ustvaritev slovenskega prostora[78] in zato na tem prostoru tudi najstarejše, prisotne so gotovo že v Lj. II b stopnji. Od starejšega inventarja fibul ostane le še fibula očalarka, ki pa je sedaj brez osmice. Za ozko povezavo Ljubljane in Tolmina oz. prostora svetolucijske skupine je sedaj značilno, da ta tip fibule živi naprej predvsem v svetolucijski skupini in na Gorenjskem, za katero bomo videli, da predstavlja najbolj čisto nadaljevanje žarnogrobiščne Ljubljane.

Med zapestnicami oblikujeta tako ljubljanski kot zahodnoslovenski tip zapestnice iz bronaste pločevine, vsak v svojih variantah (za ljubljanski tip glej predvsem primerke ohranjene v Mokronogu, tab. 10, 5—6. 8—19; Ljubljana grob 178), na koncu se uveljavijo predvsem železne. Prav tako tudi železne ovratnice, ki so podobno kot fibule pogosto rombičnega preseka. Železen obročast okras je že v Lj. II b splošen, preobrat popolen. Železni obročast okras živi naprej še v naslednji stopnji. Podobno kot dvozankaste ločne fibule je tudi obročast okras ustvaritev slovenskega prostora.

Moška nošnja uveljavi sedaj igle s polkrožno strešasto glavico in predvsem s stožčasto glavico. Na podlagi Ljubljane smemo upravičeno domnevati, da sega že tudi nastop igel s stožčasto glavico v prvo polovico osmega stol. (Lj. II a). Poznata jih dobro ljubljanski kot zahodnoslovenski tip, ne pa več dobovsko-rušk.a skupina. Za strukturo moških pridatkov je pomembno, da dobimo sedaj, čeprav redko, v grobovih orožje: v Ljubljani gr. 39 bronasto plavutasto sekiro, še bolj značilna je škocjanska nekropola s številnimi meči; grobovom z meči je potrebno pridružiti že tudi podzemeljski grob z antenskim mečem in šmarješki[79] s še starejšim tipom antenskega meča. Tudi ta pojav,

[76] Za sedaj je poznan le en primerek iz groba 270 (Puš, izkopavanje 1971, neobjavljeno), poleg slučajne najdbe (Starè, *Ljubljana*, tab. 71, 1). I. Pušu se najlepše zahvaljujem za vpogled še neobjavljenega gradiva pripravljenega za publikacijo.

[77] Glej op. 19 in 33. V starejšem delu Tolmina enozankasta ločna fibula povsem prevladuje. Drago Svoljšak mi je ljubeznivo dovolil pregled celotnega gradiva Tolmina, za kar se mu tudi na tem mestu najlepše zahvaljujem.

[78] Z analizo Ljubljane je sedaj že možno precizneje določiti nastanek dvozankaste ločne fibule. Glede na sedaj dobro ugotovljen horizont enozankaste ločne fibule v zahodni Sloveniji pa tudi v žarnih grobiščih ljubljanskega tipa, moramo videti prednost nastanka dvozankaste ločne fibule z lokom okroglega oz. rombičnega preseka v Sloveniji, pri čemer naj ponovno opozorim na povezavo fibule tab. 10, 1 in 10, 2—3 v Mokronogu. Prav tako se po sedanji analizi zdi verjetnejši izvor vaške vozlaste fibule v kulturi žarnih grobišč ljubljanskega tipa kot v Panoniji, čeprav je nastanek visoke pravokotne konkavno usločene noge še nejasen. Za tak tip noge glej sedaj tudi zelo star primerek fibule s tako nogo v Tolminu (grob 419, skupaj z enozankasto ločno fibulo). S. Gabrovec, *Godišnjak* 8 (1970) 32 ss.

[79] Gabrovec, *AV* 15-16 (1964-65) tab. 1. V. Starè, *Prazgodovina Šmarjete* (Arh. kat. in mon. 10, 1973) tab. 51, 1. Zbrani skupaj pri Müller-Karpe, *Vollgriffschwerter der Urnenfelderzeit aus Bayern*, Münchner Beitr. zur Vor- u. Frühgesch. (1961) 59 ss. (Tip Weltenburg in Tarquinia).

podobno kot tudi sam tip meča, povezujemo z jadranskima obalama in zaledjem. To je tako imenovani starejši knežji tip grobov vezan predvsem na kneze — bojevnike z antenskim mečem, ki ga panonske žarnogrobiščne kulture ne poznajo.[60]

Med novosti našega 8. stol. pa moramo prišteti predvsem sam pojav železa. V kronološki analizi smo ugotovili njegovo splošno uporabo že v Lj. II b, sporadično pa že stopnjo preje. Tudi železo nastopi masovno predvsem v zahodnoslovenskem in ljubljanskem tipu grobišč v nasprotju z dobovsko-ruško skupino. Rezultat kronološke analize govori jasno. S tem pa seveda dobimo tudi namig, da moramo tudi pojav železa razumeti v sklopu ostalih novosti in ga povezati z obema obalama Jadrana in prek njih z mediteranskim prostorom.

Odkod je prišlo poznanje železa v Srednjo Evropo, oz. kar nas v prvi vrsti zanima, v jugovzhodno alpsko halštatsko kulturo, ni nedvomno rešeno vprašanje. Trdno stoji, da pride železo v Evropo po padcu hetitske države, ki je za svojega obstoja skrbno varovala svoj monopol pridobivanja. V Evropi ga pozna najprej Grčija v submikenski periodi, to je v 11. stol. zelo skromno, že dokaj množično pa v protogeometrijski periodi, v 10. stol. Najprej kot dragocenost za okras, nato v normalnih razmerjih, predvsem za orožje in orodje. Kakih 200 let pozneje se podobno razširi v Italiji, to je najprej v okrasu in nato za orožje in orodje, in še čez slabih 100 let v Srednji Evropi.[81] Njegov pojav v Srednji Evropi in Italiji je Merhart stavljal v zvezo z »dorsko« oz. znanimi žarnogrobiščnimi selitvami, ki so uničili mikensko kulturo in suponiral torej drugačna pota uveljavitve železa v Evropi, kot smo jo pravkar zarisali. W. Kimmig jih je sedaj formuliral takole: »Tako moremo tudi v vprašanju izvira železa dati prav Merhartu, ko domneva za srednjeevropsko in italsko železo in, kot lahko dostavimo, tudi za grško, severnobalkanski proizvodni center, ki naj bi bil v obratu vsaj že od 11. stoletja in sicer nezavisno od maloazijskega pridobivanja.«[82] W. Kimmig prinaša tudi karto razprostranjenosti najstarejšega železa v Srednji Evropi. S slovenskega prostora najdemo na karti predvsem železne kose iz Škocjana in Ruš oz. Maribora. Ta karta je seveda nastala iz dosedanje običajne predstave, da je na slovenskem prostoru edino dobovško-ruška skupina žarnogrobiščna, vse drugo pa je že halštatsko (Ha C) v srednjeevropskem smislu in da je škocjanski depot izključni indikator poti podonavsko-severnobalkanske kulture žarnih grobišč v Italijo, ne pa že tudi vplivov, ki prihajajo iz Jadrana oz. mediteranskega prostora v alpski in srednjeevropski prostor. Naša analiza je zadostno pokazala, da imamo ob dobovsko-ruški skupini še ljubljanski in zahodnoslovenski tip, ki pozna še mnogo bolj kot dobovsko-ruška skupina železo v 8. stol., to je v Ha B 3 obdobju po Müller-Karpeju, delno pa tudi že prej. S tem tudi nekropole

[80] Za primer naj navedem le grobove 766 iz Bologne, 236 in 302 iz Este in Ancone (Colle Cardeto) — vsi grobovi z antenskim mečem — in ves ustrezni starejši knežji horizont tipa Podzemelj v jugovzhodnih Alpah. Müller-Karpe, *Chronologie*, Taf. 65 G 1—14; 91 A 1—13; 96—98. *Festschrift Egger* 1 (1952) 104 ss (= *Carinthia I* 143, 1953, 171 ss). Merhart, *Bonn. Jhb.* 147 (1942) 1, s., Abb. 1.

[81] Cfr. Müller-Karpe, *JdI* 77 (1962) 70 s. (z nadaljnjo literaturo). Za diskusijo o prvem pojavu železa v jugovzhodnih Alpah cfr. še: S. Foltiny, *AJA* 65 (1961) 283 ss in *AJA* 68 (1964) 255 ss.

[82] *Studien aus Alteuropa* 1 (1964) 243 s., Abb. 13.

v zahodni Sloveniji potrjujejo sliko, kot jo kaže škocjanski depo, le da nam je danes komaj mogoče videti v škocjanskem depotu panonsko žarnogrobiščno železo, ki ga Škocjan posreduje Italiji, ampak mnogo bolj jadransko-mediteranske povezave, v katerih mora imeti aktivno vlogo jadransko-mediteranski prostor, to že zaradi dokazanih starejših železnih najdb v Grčiji sami. Pri tem zadostuje, da opozorim na Müller-Karpejevo analizo grobišča v Kerameiku in njegovo obravnavo problema železa v omenjeni študiji.

S tem pa je že tudi dan ključ za razumevanje vseh novosti 8. stol., ki so vezane predvsem na zahodni del Slovenije in Ljubljano. V ozadju je že vpliv grškega prostora, ki v osmem stoletju ustanavlja prve kolonije; na jadranskih obalah in v notranjosti Balkana pa je prav tako že čutiti njegov vpliv, morda trgovcev, morda iskalcev rude, ki so sedaj prinesli v slovenski prostor poznanje predelovanja železne rude. V podrobnostih teh kontaktov ne moremo začrtati,[83] vsekakor pa je tako tolmačenje smotrnejše in skladnejše z arheološkimi podatki, kot da bi vezali poznanje železa na sunke srednjepodonavske in severnobalkanske kulture žarnih grobišč. S tem se delno vključujemo v nova spoznanja, ki jih že dolgo prinaša Müller-Karpe.[84] Ta nova spoznanja bi lahko strnili v misel, da lahko ali pa celo moramo vrsto gradiva, katerega izvor smo preje videli v podonavski kulturi žarnih grobišč in smo ga povezovali tudi z ljudstvi, ki so uničila mikensko kulturo, povezati z direktnim mediteranskim razvojem in da je tudi v temnih stoletjih postmikenskega obdobja obstajalo medsebojno razmerje med Grčijo in Podonavjem, kjer je mediteransko področje pogosto ohranilo aktivno vlogo, posebej pa jo zopet pridobi v osmem stoletju, to je v stoletju ustanovitve prvih grških kolonij, ko smemo tudi drugod računati s posrednimi in neposredni grškimi vplivi. S tem seveda žarnogrobiščnih selitev ni potrebno zanikati, čeprav skuša Müller-Karpe zmanjšati njihov pomen; prav je le, da jasno ločimo kulturni fenomen od etničnega. Za številna vprašanja kulture žarnih grobišč, ki bi jih bilo potrebno v tej zvezi na novo zastaviti, na tem mestu ni prostora; predvsem bi bilo potrebno na novo prečistiti probleme, ki jih je na gradivo škocjanskega depota navezal Merhart[85] in delno tudi Milojčič.[86] V tej zvezi bi bilo potrebno na novo razčistiti vprašanje Merhartovega pojma »severnobalkanski«, kjer se očitno mešata dva pojava, žarnogrobiščni panonski in balkanski, ki ju danes komaj smemo istovetiti.[87] Čeprav so razmerja med balkanskim in apeninskim polotokom pogosto zelo nejasna in je pogosto težko videti, kateremu prostoru gre prednost v nastanku kakega pojava, je za nas že važno dejstvo teh povezav, ki prek

[83] Za medsebojne povezave italskega, grškega, jadranskega in alpskega prostora primerjaj sedaj predvsem Kilianove študije: *Vjesnik Split* 68 (1966 [1973]) 75 ss. *Hamburger Beiträge z. Arch.* 3/1 (1973) 1 ss. *Germania* 51 (1973) 528 ss. *Jb. RGZM* 17 (1970) 63 ss. *Actes VIIIe Congrès Beograd* (1971) 219 ss.

[84] Müller-Karpe, *Germania* 40 (1962) 255 ss. *JdI* 77 (1962) 59 ss. *Germania* 41 (1963) 9 ss.

[85] *Bonn. Jhb.* 147 (1942) 1 ss.

[86] *Arch. Anz.* 1948/49, 11 ss. V tej študiji, ki je dobila veliko odmevnost v zgodovinskih študijah, izvaja Milojčić svojo drugo žarnogrobiščno selitev prav iz podobnosti gradiva v škocjanskem depoju in iz grškega gradiva iz časa po propadu mikenske kulture. Ta podobnost ima v mnogih primerih seveda lahko tudi obratne vzroke in drugačen pomen.

[87] V tej zvezi cfr. *Simpozijum o teritorijalnom i kronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba* (1964). K. Vinski, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj* (1973).

Jadrana segajo tudi do nas. Na te povezave je v zadnjem času opozoril tudi K. Kilian.[88]

Do sedaj smo poudarili predvsem jadranske, v širšem smislu mediteranske elemente, ki spreminjajo podobo 8. stol. na slovenskih tleh. To je seveda v nasprotju z dosedanjim pojmovanjem, po katerem je začetek halštatskega obdobja sprožil predvsem trakokimerijski sunek. Njegov oblikovni zaklad je znan na koncu kulture žarnih grobišč predvsem na panonskem prostoru,[89] poznano je tudi že njegovo nadaljevanje v halštatski kulturi.[90] Pri tem je že danes dobro vidno, da je njegovo nadaljevanje v halštatski kulturi severnega obrobja Alp bolj intenzivno kot južno od Alp, to je v jugovzhodni alpski halštatski kulturi. Na slovenskem prostoru moramo omeniti predvsem depoje,[91] v grobovih pa ga dobimo še v koroški[92] in štajerski halštatski skupini,[93] to je na alpskem obrobju, ki je z Dravo povezano s Panonijo, manj pa v najstarejši stopnji Dolenjske in zahodnoslovenskih halštatskih skupin. Za Dolenjsko je prav značilno, da nastopi trakokimerijski zaklad v svoji standardni obliki šele v stopnji Stična — Novo mesto I, to je v Ha C 2,[94] medtem ko je pred tem le redek in nastopa, ali le na obrobju (tako Šmarjeta),[95] ali pa v dokaj atipičnih kosih.[96] Drugače je zopet v Zahodni Sloveniji, kjer dobimo konjske bronaste žvale predvsem v Škocjanu,[97] sodeč po Holstejevih skicah v zelo zgodnjem časovnem kontekstu. To nam pa sedaj zastavlja drugo vprašanje: ali je škocjanska konjska oprema sploh prišla iz podonavskega prostora prek slovenskega ozemlja? V tej zvezi moramo samo navesti italsko konjsko opremo,[98] ki gotovo ni samo podonavskega, trakokimerijskega izvora, pa tudi grob XXVII iz Aten — Agora[99] z železnimi tordiranimi konjskimi žvalami, s križno sekiro, ki že zaradi datacije — grob sodi v protogeometrijski čas — ne more biti trako-

[88] K. Kilian, *Vjesnik Split* 68 (1966 [1973]) 75 ss. *Hamburger Beiträge zur Archäologie* 3/1 (1973) 1 ss.

[89] Gradivo je najboljše in pregledno podano še vedno pri Gallus-Horvath, *Un peuple cavalier préscythique en Hongrie*, Diss. Pann. II, 9 (1939).

[90] Kossack, *Jhb. RGZM* 1 (1953) 111 ss.

[91] Müller-Karpe, *Chronologie*, Taf. 143 A 13—16, 145 A 2.

[92] W. Modrijan, *Carinthia I* 147 (1957) 22, Abb. 11.

[93] Kossack, *Schild von Steier* 2 (1953) 44 ss.

[94] Gabrovec, *Situla* 1 (1960) 46 ss.

[95] Gabrovec, *AV* 13-14 (1963-64) 296 ss, tab. 1, 2—6.

[96] Npr. Podzemelj, grob z antenskim mečem: Gabrovec, *AV* 15-16 (1964-65) tab. 1, 2. Sem bi morda lahko šteli tudi gumbe iz Ljubljane, npr. Starè, *Ljubljana*, tab. 54, 2, za katere pa, kot smo že omenili, dobimo analogije bolj na zahodu, npr: Müller-Karpe, *Chronologie*, Taf. 94, 7. Seveda se dobe tudi v trakokimerijskem področju. Tako Balta Verde (Berciu, Comsa, *Materiale si cercetari arch.* 2 [1956] 325, fig. 55, 6) in Batina (*Katalog arh. zbirke* I. Frey [1964] tab. 10, 4).

[97] S. Foltiny, *AJA* 65 (1961) pl. 95, 11-12. Holste pozna v svojih skicah 4 primerke, ki se dobe v razmeroma starih grobovih: prvi fragment skupaj z ločno fibulo z gumbi na loku, kot jo poznamo iz liburnijske I stopnje po Batoviću, drugi v grobu 15 skupaj s polnoročajnim mečem (Marchesetti, *Castellieri*, tav. 15, 7), tretji in četrti skupaj z dvema bronastima nožema in tordirano bronasto ovratnico. V zadnjem primeru je potrebno opozoriti tudi na običaj, da imamo v grobu dvoje žval, kar je srednjeitalski običaj, ne podonavsko-alpski. Škocjanski grobovi so vsekakor za sedaj najstarejši grobovi s konjsko opremo pri nas.

[98] Cfr. F.-W. v. Hase, Die Trensen der Früheisenzeit in Italien, *PBF* XVI, 1 (1969).

[99] Müller-Karpe, *JdI* 77 (1962) 110, Abb. 28.

kimerijskega izvora, Lahko zaključimo: podonavski trakokimerijski element je v jugovzhodnih Alpah sicer prisoten, vendar skromneje kot severno od Alp, predvsem pa se splošno uveljavi šele pozneje, v horizontu Stična — Novo mesto I, to je v poznem sedmem stoletju. Izvor škocjanske konjske opreme, najstarejše v slovenskem prostoru, bi bilo potrebno še raziskati.

Kljub našim poudarkom, da nastopajo novosti osmega stoletja v okrilju jadransko-mediteranske skupnosti, pa ohrani Ljubljana povezave tudi z vzhodom, s panonskim prostorom. To velja ne le za gradivo trakokimetrijskega tipa, o katerem smo govorili, ampak tudi za večdelno fibulo očalarko, kot jo poznamo iz groba 64 v Ljubljani.[100] Tak tip dobimo le v vzhodnem Podonavju, ne pa na zahodu.[101] V to vrsto sodi tudi dvozankasta ločna fibula vaške sheme (železno jedro in bronast plašč),[102] ki jo dobimo prav tako v Ljubljani in v Panoniji, ne pa več v slovenskih zahodnih skupinah. Prav isto velja za železne vozlaste fibule, ki kažejo na enake povezave.[103] Oba tipa pa hkrati kažeta, kako težka je včasih odločitev, kateremu prostoru moramo dati prednost pri nastanku določene oblike. Ali je nastala dvozankasta vozlasta ločna fibula vaške sheme oz. vozlasta železna v Panoniji, ali v okrilju ljubljanskega tipa kulture žarnih grobišč, je praktično danes še nerešljivo; le zaradi boljše povezave ljubljanskih vozlastih fibul s horizontom enozankastih fibul in zaradi naše nove interpretacije nastanka železnega horizonta, se danes bolj nagibljemo k temu, da moramo videti prednost nastanka vozlastih fibul obeh omenjenih vrst v osrednji Sloveniji (ljubljanski tip kulture žarnih grobišč).

V osmem stoletju pa ugotavljamo na slovenskem prostoru poleg kulturnega premika, ki smo ga orisali, še močno povečanje naselitve. To povečanje je danes ugotovljivo predvsem v drugi polovici 8. stol. (Lj. II b) in je vezano na nov tip višinskega, utrjenega naselja, ki se sedaj pojavi vsepovsod. Najbolj jasno v dolenjskem prostoru, kjer je z raziskovanjem v Stični tudi najbolj raziskano. Rezultat je presenetljiv. Utrjeno naselje v Stični je nastalo iz enotnega koncepta v vsej velikosti v drugi polovici 8. stol. (Lj. II b), kar dobro dokazuje skodela tipa Hostomice v glini, ki jo pogosto dobimo v najstarejšem sloju.[104] Rezultate Stične smemo prenesti tudi na druga dolenjska gradišča in videti v njih dokaz intenzivnega naseljevanja, ki se začne v času, kot nam ga kaže Stična. Za druge slovenske prostore nam naselbinska raziskovanja sicer manj trdno omogočajo tako trditev, jo pa že na podlagi pričevanja nekropol pod gradišči smemo suponirati: tako na Štajerskem (skupina Klein-Klein-Martijanec) na podlagi Poštele in Burgstallkogla,[105] na Koroškem (grobišče v Bregu),[106] v zahodni Sloveniji (npr. Šmihel).[107] Prebivalstvo, ki je ta naselja

[100] Starè, *Ljubljana*, tab. 55, 2.

[101] Glej J. Alexander, *AJA* 69 (1965) 7 ss.: tipi Ic, Id in IIb s karto razprostranjenosti in seznamom najdišč, ki bi ga lahko še dopolnili. Tudi nekatere razmejitve (npr. med tipom Ic in Id) pri Alexandru niso najboljše izpeljane in kvarijo pravilno sliko.

[102] Gabrovec, *Godišnjak* 8 (1970) 5 ss. Tip 5 a in 5 b. Karta VIII.

[103] Gabrovec, o. c., Tip 2 c, karta V. Sedaj je potrebno pridati še vozlasto železno fibulo iz Poštele, S. Pahič, *ČZN* N. V. 10 (1974) 4 ss.

[104] Gabrovec-Frey-Foltiny, *AV* 20 (1969) 177 ss, sl. 3, 9 (= *Germania* 48 [1970] 12 ss, Abb. 4. 9).

[105] S. Pahič, *ČZN* N. V. 4 (1968) 9 ss. Isti, Sprehod na Poštelo, *Planine ob meji* (1973) 110 ss. Isti *ČZN* N. V. 10 (1974) 4 ss.

[106] J. Viertler, *Carinthia I* 160 (1970) 300 ss.

[107] M. Hoernes *MAG* 18 (1888) 217 ss. A. Müllner, *Argo* 1 (1892) 25 ss. Taf. 3, 1;

tako velikopotezno postavilo, je svoje mrtve skoraj redno sežigalo in pokopavalo v planih nekropolah,[108] le v redkih primerih že pod gomilami (npr. Podzemelj,[109] Klein-Klein),[110] prav tako redek je bil v tem zgodnejšem času skeletni pokop.[111]

Odkod je prišlo novo prebivalstvo, ki je tako na enkrat začelo ne samo intenzivno posedati danes slovenski prostor, ampak je, kot vidimo na primeru Stične, tudi velikopotezno zamislilo in izpeljalo tako mogočen utrdbeni sistem, ki nedvomno zahteva že znatnih organizacijskih in tehničnih sposobnosti, ni možno zanesljivo odgovoriti. Predvsem je skoraj izključen prostor, na katerega smo novosti materialne kulture tega časa predvsem navezovali: prebivalstvo na obeh straneh Jadrana, na zahodnem Balkanu je v tem času svoje mrtve predvsem pokopavalo in ne sežigalo. Misliti bi smeli na panonsko prebivalstvo, ki se je pred trakokimerijskim pritiskom umikalo v jugovzhodne Alpe skupaj z obrtniki, ki prihajajo v jugovzhodne Alpe zaradi železne rude in njenega pridobivanja in predelovanja. In končno seveda tudi na hitro pomnožitev domačega prebivalstva, ki mu je pridobivanje in predelovanje železa v tem času ustvarilo ugodne pogoje za življenje in za kulturni razcvet. Tako bi imeli opravka z različnimi etničnimi premiki in različnimi kulturnimi uveljavitvami, ugotovitev, ki ni tako redka v zgodovini in prazgodovini, in ki naj bi imeli svojo ekonomsko utemeljitev v bogastvu železne rude jugovzhodnega alpskega in predalpskega prostora, v novem spoznanju pridobivanja in predelovanja železa. Gredo ti naši zaključki predaleč? Gotovo se v mnogočem še odtegujejo kontroli naše arheološke metode, vendar so utemeljeni dovolj, da jih postavimo.

Prav tako za sedaj ne moremo razložiti vzroke za utrjena višinska naselja, ki imajo v Sloveniji komaj svojega predhodnika. Naselje v Stični je novo dejanje brez naslonitve na staro tradicijo, v nasprotju npr. z bosanskimi višinskimi naselbinami.[112] Prav tako je težko reči, koliko so višinske naselbine pospeševali klimatski pogoji, v tem času imamo namreč preobrat tople subborealne klime v vlažno atlantsko.[113]

Tudi za sporadičen nastop gomile v tem času ne moremo navesti izhodišča. Predvsem je še vprašanje, koliko so najstarejše gomile, kot jih poznamo

4, 1. W. Schmid, *Jahreshefte d. ö. Inst.* 21-22 (1922—24) 241 ss. Za druga gradišča Notranjske, A. Müllner, *MZK* NF. 6 (1880) XXI ss.

[108] Najstarejši grobovi okoli gradišč so običajno še žgani, plani. To velja tudi za Dolenjsko, čeprav problem v podrobnostih še ni raziskan.

[109] Grob z antenskim mečem je iz gomile. K. Deschmann, *Führer* (1888) 71. Cfr. tudi istočasne skromnejše grobove: F. Barth, *Die hallstattzeitlichen Grabhügel im Bereiche des Kutscher bei Podsemel* (Slowenien) (1969) 13 ss. Zdi se, da nastopijo gomile najprej na vzhodnem obrobju Dolenjske (poleg Podzemlja še Šmarjeta).

[110] W. Schmid, *PZ* 24 (1933) 222 s. Müller-Karpe, *Festschrift Egger* 1 (1952) 104 ss.

[111] V osrednji Sloveniji je v tem času še praktično nepoznan, pač ga pa dobimo na Križni gori, kjer je približno 1/3 grobov skeletnih. M. Urleb, *Križna gora pri Ložu.* (Kat in monograf. 11 (1974) 14 ss.

[112] B. Čović, *Glasnik Sarajevo* 20 (1965) 27 ss.

[113] To je domneval že W. Schmid kot vzrok za konec podravskih najdišč. *Joanneum* 2 (1940) 1 ss. *Zeitschr. hist. Ver. St.* 36 (1943) 138. Cfr. še: S. Pahič, *ČZN* NV. 4 (1968) 28. Splošno za klimatski preobrat v 8. stoletju: Smolla: *Festschrift Peter Goesler* (1954) 168 ss.

iz Podzemlja, istega tipa kot poznejši klasični tip dolenjske gomile, poznane sedaj iz Stične in Novega mesta,[114] ki nastopi po vsem videzu šele v sedmem stoletju. Za poznejši nastop te vrste gomile je lep primer grob 82 z Brezja pri Trebelnem, najstarejši grob s tega področja je še žgan in plan;[115] podobno tudi grobova 100 in 101 iz gomile v Stični,[116] ki ju je prav tako imeti za plana žgana grobova, saj sta šele v poznejšem razširjenju gomile prišla pod njo.

Kljub nekaterim razlikam, ki smo jih ugotovili v kulturni podobi osmega stoletja v Sloveniji in ki so razumljive, pa je potrebno še enkrat poudariti razmeroma močno enotnost slovenskega prostora v tem času, ki ga obvladujeta predvsem ljubljanski in zahodnoslovenski tip kulture žarnih grobišč, ob katerem tudi ruška skupina ni daleč, vendar je v zamiranju. Ta enotnost se kaže v nastajajoči novi kulturni podobi, v katero sodi predvsem tako imenovani železni horizont, v porastu naselbin, ki so dosledno utrjene in višinske, in v žganem pokopu.

Ta enotnost jugovzhodnega prostora pa se še enkrat razbije. Dolenjsko doseže kmalu po l. 700 nov preokret, ki je vezan na družinsko-rodovne gomile s skeletnim pokopom, v materialni kulturi pa pride najboljše do veljave v dvozankasti fibuli glasinaške sheme.[117] Ta novost je sedaj strogo omejena na Dolenjsko. Na jugovzhodu je njena meja današnja slovensko-hrvaška meja (Malence, Libna), na severu Ljubljana in reka Sava oz. Trojane. Klasični primer te omejitve je Ljubljana. Žarno grobišče na dvorišču SAZU živi dalje, vendar ne prevzame niti gomil, niti skeletnega pokopa. Isto velja tudi za Gorenjsko. Ljubljana in Gorenjska predstavljata čisto nadaljevanje ljubljanskega žarnogrobiščnega tipa.[118] Pojav rodovno-družinske gomile s skeletnim pokopom smemo dokaj verjetno povezati z Glasincem in njegovim kulturnim in etničnim območjem. Veliko število fibul glasinaškega tipa v Malencah in na Libni (v nasprotju z njihovo popolno odsotnostjo na japodskem prostoru)[119] nam celo nakazuje pot, po kateri so ti pojavi prišli: prek Donje doline po dolini Save. S tem novim sunkom, ki smo ga lahko tako precizno omejili na Dolenjsko, je zaključena grupacija halštatske kulture v jugovzhodnem alpskem prostoru. Skupine, na katero smo jo lahko razdelili, dolenjska, svetolucijska, notranjska, koroška in štajerska (Klein-Klein - Martijanec) žive sedaj samostojno naprej. Dolenjska doseže svoj vrh in največjo originalnost, saj nam je nekje sinonim za jugovzhodno halštatsko kulturo. Svetolucijska podlega vplivom estenske kulture, v notranjski pa so močni vplivi japodskega in istrskega prostora in njunih kultur. Kulturni koine osmega stoletja vse bolj razpada v razmeroma samostojne skupine z lastno podobo. Zaradi tega je v poznejšem razvoju, v klasičnih stoletjih halštatske kulture, med posameznimi skupinami razmeroma močna razlika.

---

[114] T. Knez, *Novo mesto v davnini* (1972) 52 ss.

[115] K. Kromer. *Brezje* (1959) 19, T. 14.

[116] Gabrovec, *AV* 20 (1969) 181, sl. 2. *Godišnjak* 8 (1970) 34.

[117] Gabrovec, *Godišnjak* 8 (1970) 32 s., karta 11. 42.

[118] Gabrovec, *900 let Kranja* (1960) 14 s. *Kamniški zbornik* 10 (1965) 109.

[119] Iz Slovenije poznam naslednje število dvozankastih ločnih fibul glasinške variante (upoštevane so slovenske, dunajske in graške zbirke): Libna — 21 kosov, Malence — 7 kosov, Šmarjeta — 4 kosi, Brezje — 1 kos, Stična — 3 kosi, Magdalenska gora — 1 kos.

Je v jedru teh razlik tudi različni etnični sestav? Samo po sebi to ne bi bilo nujno. Omenjene kulturne skupine so nedvomno pogojene že geografsko, tudi danes se na omenjenih geografskih prostorih čutijo različni kulturni vplivi in vendar jih obvladuje isti etnos. Tudi osnova, iz katere so v osmem stoletju omenjene skupine nastale, je bila, kot smo videli, dosti enotna in vezana na jugovzhodni alpski prostor. Novosti, ki so po l. 700 dosegle Dolenjsko, so bile vsekakor velike, vendar se očitno plodno in brez trenj združijo z bazo, na katero so naleteli in ki ni bila šibka, kot smo videli na primeru Stične. Če smo kljub temu dolenjski halštatski skupini želeli dati ilirsko etnično komponento,[120] je naša celotna analiza pokazala, kaj s tem mislimo: mislimo na povezavo z Glasincem, njegovim načinom pokopa, delno tudi njegovo materialno kulturo, in ta povezava se nam zdi toliko močna, predvsem v grobnem ritualu, da lahko suponiramo, da je prevladal tudi glasinaški etnični element. Kolikor je Glasinac ilirski — za tako trditev imamo seveda upravičenost — smemo pač trditi, da je prevladal ilirski element.

Drugače pa je z drugimi skupinami jugovzhodne alpske halštatske kulture. Skupno, razmeroma enotno jedro osmega stoletja, ki smo ga večkrat omenjali, se v drugih skupinah ne spremeni tako močno. Kulturni vplivi, ki pozneje naraščajo, v notranjski skupini japodski, v svetolucijski estenski, v teh dveh skupinah niso bili tako močni, da bi spremenili osnovno strukturo. Predvsem ker so v obeh skupinah mnogo bolj omejeni na materialno kulturo, ne vključujejo pa tudi grobni ritual kot na Dolenjskem. Tako po naši analizi Notranjske ne bi mogli podrediti Japodom — to mnenje poudarjamo v zavestnem nasprotju z mnogimi drugimi raziskovalci, predvsem z W. Šmidom,[121] ki je v Šmihelu, enem izmed najpomembnejših nahajališč tega prostora, celo želel videti glavno mesto Japodov, Metulum. Prav tako tudi svetolucijske ne Venetom in seveda ne ene ne druge Ilirom v tistem smislu, kot smo to mogli reči za Dolenjsko. V sedanji fazi nam ostajata enostavno anonimni.[122] To velja seveda tudi za štajerski in koroški facies, od katerih oba najmočneje nadaljujeta tradicijo panonske kulture žarnih grobišč, koroški podleže poleg tega močnim vplivom Sv. Lucije in njenega kroga. Tako ostaja tudi pot za nadaljnja raziskovanja najbolj svobodna in odprta, pot, ki jo bo arheologija sama s svojo metodo le težko uspešno prehodila.

Na koncu se sedaj lahko še enkrat povrnemo k našemu izhodiščnemu problemu, začetku halštatske kulture v Sloveniji. Iz povedanega je razvidno, da sodi njena formacija v polno osmo stoletje in da so elementi tega formiranja jadransko-mediteranski vplivi, cepljeni predvsem na žarnogrobiščno bazo zahodnoslovenskega in ljubljanskega tipa, da ima sam trakokimerijski sunek neposredno skromnejši vpliv, večjega pa ima lahko posredno, kolikor je spro-

[120] Gabrovec, *Simpozijum o terit. i hronol. razgraničenju Ilira u praist. doba* (1964) 215 ss.

[121] Pick-Schmid, *Jhb. ö. Inst.* 21-22, 1922—24, 277 ss. *BRGK* 15 (1925) 178 ss.

[122] J. Šašel, *Živa antika* 22 (1972) 135 ss. skuša v soško dolino postaviti Ambisontes. Ob njegovih izvajanjih ostaja vendarle še dvomno, koliko smemo Ambisontes suponirati v soški dolini že v halštatskem obdobju in jih vezati na svetolucijsko skupino in ne šele v latenskem obdobju in jih vezati na idrijsko skupino, čeprav poznamo danes važnejša najdišča te skupine v dolini Idrijce. — Ozka arheološka povezava med svetolucijsko in estensko skupino seveda ne izključuje tudi večje medsebojne etnične povezave.

žil še druge premike, eventualno tudi etnične v jugovzhodno alpsko področje. Na novo smo poudarili jadranski kulturni koine orientiran proti Mediteranu, po tej poti je najverjetnejše prišlo poznavanje železa, ki so ga morda posredovali iskalci rude, lahko tudi trgovci in obrtniki in ki je ustvarilo ekonomsko osnovo novega razvoja. Iz vseh teh elementov se je rodila nova samostojna železodobna, »halštatska« kultura, ki je nastala pred samim najdiščem Hallstatt in ki z njim genetično tudi nima nobene zveze. Kolikor je v Hallstattu jugovzhodnoalpskih elementov (npr. skledaste čelade), so prišli v Hallstatt iz jugovzhodnoalpskega prostora in ne obratno. V tem smislu je poimenovanje »halštatske« kulture za naš prostor nelogično: halštatska kultura v samem Hallstattu je mnogo bolj heterogena in nesamostojna, sestavljena iz drugih elementov kot naša.[123] Pojem halštatske kulture je za naš prostor pogojen in s tem vsaj delno upravičen le iz zgodovine raziskav. S tem pa je seveda tudi pojem halštatskega obdobja le konvencionalni pojem, ki z genezo, ritmom srednjeevropskega halštatskega obdobja ni povsem povezan. Tudi v tem primeru ga lahko uporabljamo le kot zgodovinsko pogojen kliše, ki pa ima to dobro lastnost, da je z novejšimi deli, predvsem nemške šole, dobro definiran in hkrati omogoča danes še najboljše širše povezave. V domači kronologiji pa ga bo moralo zamenjati poimenovanje po značilnih najdiščih: za najstarejši del je danes najsmotrnejše poimenovanje po Ljubljani. Zgodnejši začetek nove železodobne »halštatske« kulture pred eponimnim najdiščem Hallstatt je pogojen z našo bližjo in močnejšo povezavo z mediteranskim svetom, kot očitno iz istega vzroka upravičeno začenjamo italsko železno dobo že v devetem stoletju, prav tako tudi vzhodne jadranske kulture. In podobno začenjamo zaradi bližjega kontakta z maloazijskim prostorom in seveda tudi močnejše domače, mikenske, tradicije železno dobo v Grčiji v 11./10. stoletju. Pomembno je, da na vseh teh prostorih začetek železnega obdobja sovpada tudi z začetkom novega kulturnega obdobja, tudi pri nas. Z začetkom novega kulturnega obdobja začnemo zasledovati tudi rast novih etničnih skupin, ki jih nato pogosto lahko zasledujemo v zgodovinski čas. Kako težka pa so vprašanja njihovega formiranja, nam kaže tudi naš jugovzhodni alpski prostor, katerega problematiko smo želeli v našem predavanju prikazati.

DODATEK

Kot dopolnilo naše kronološke analize Ljubljane prinašamo gradivo iz časa kulture žarnih grobišč (Lj. I-II) iz Mokronoga. Pod imenom Mokronog združujemo že od Dežmana naprej nekropole pri zaselkih Slepšek, Beli grič (prej Sv. Križ) in Ostrožnik, ki jih je izkopal J. Pečnik v letih 1884—1886 in 1888, delno še 1901 in 1902; največ leta 1885. Nekropole niso bile nikoli sistematično objavljene, najboljši pregled o njih dobimo pri M. Hoernesu, *WPZ* 2 (1915) 113 ss, najboljši opis najdišča in Pečnikovih izkopavanj pri Dežmanu, *Führer* (1888) 56 ss. Iz njega posnemamo, da je največja in najvažnejša nekropola ležala na kopastem slemenu Slepška, okoli ruševin kapele sv. Lov-

[123] O.-H. Frey, *Mitt. d. öst. Arbeitsgemeinschaft f. Ur- u. Frühgesch.* 22 (1971) 110 ss.

renca. Na pet oralov velikem prostoru so bile posamezne gomile, največ pa plani grobovi. Nekropola je obstajala iz posameznih grobnih skupin, med katerimi ni bilo grobov. Na sedlu proti cerkvi sv. Križa ni bilo grobov, takoj za omenjeno cerkvijo pa so se zopet pojavili v velikem številu. Za Sv. Križem so bili tudi latenski grobovi, ki so ležali v dveh ločenih skupinah. Bolj ali manj je bila povezana z nekropolami na Slepšku in Sv. Križu tudi nekropola nad Ostrožnikom. Pokopavali so na današnjem pašniku na vrhu vzpetine imenovane Gmajna oziroma Grič, ki se vzpenja južno od vasi. Proti vasi je nekropola omejena z večjim, na zahodu z manjšim kamnolomom. Na južni strani pa se hribček, na katerem je ležala nekropola, preko majhnega sedla vzpne v višji hrib, imenovan Vrh.[124] K nekropolam domnevajo naselbino na Križnem vrhu. W. Schmid je tu izkopal »halštatsko hišo« (*Jutro* 2. 9. 1935). Na tem mestu objavljamo iz Ostrožnika celotno gradivo, iz Slepška in Sv. Križa pa le starejše gradivo, ki je pomembno za vprašanja, ki smo jih obravnavali. Vse gradivo, ki ga objavljamo, hrani Narodni muzej v Ljubljani. V Naravoslovni muzej na Dunaju je prišlo iz mokronoškega področja le malo gradiva.

Ostrožnik (tab. 1—6, 12)

Gradivo je, kolikor smemo sklepati iz redkih notic, pripadalo planim, žganim grobovom. Grobne celote niso ohranjene. Iz primerjav, ki smo jih že dali, vidimo, da sega nekropola od 9. stol. (Lj. I b, pri čemer tudi Lj. I a ni popolnoma izključena) in da doseže ravno še polno halštatsko obdobje (Lj. III, Podzemelj 2 — tab. 6. 4—11). Fragment latenske fibule tab. 6, 12 je v materialu tujek (zamešan iz Sv. Križa ?).

Gradivo je inventarizirano v Narodnem muzeju v Ljubljani pod inv. št. P 2651—2710, 10255—10290 in je tu objavljeno v celoti.

Beli grič [Sv. Križ], (tab. 6, 13—17)

Iz časa Lj. I-II hrani Narodni muzej v Ljubljani le nekaj fragmentov, ki pripadajo votli zapestnici C preseka (P 10657), iglama s stožčasto glavico (P 10693) in obsenčnim obročkom s prepletom (P 10697). Nekaj starohalštatskega gradiva, že mlajšega od tu objavljenega, hrani tudi Naturhistorisches Museum na Dunaju[125] in ga tu ne prinašamo. Večina preostalega gradiva inventariziranega pod tem imenom v Narodnem muzeju (P 1571—1582, 6889—6895 [iz mecklenburške zbirke], 10653—10698, 12300—12301) je že čisto halštatskega, latensko je inventarizirano pod najdiščno oznako Mokronog (sedaj objavljeno v AV 17 [1966] 176 ss, tab. 1—13).

Slepšek (tab. 7—10)

Daleč najmočnejši halštatski kompleks Mokronoga je inventariziran pod Slepškom, brez grobnih celot. Za starejši del gradiva smemo domnevati, da je pripadalo žganim, planim grobovom, podatkov nimamo. V naš izbor smo vklju-

[124] Opis današnjega stanja nekropole v Ostrožniku sem povzel po seminarski nalogi M. Blažona, *Mokronoška najdišča za časa kulture žarnih grobišč* (1972) 5 (tipkopis).

[125] Cfr. Hoernes, *WPZ* 2 (1915) 114, op. 1.

čili vse gradivo, ki je kronološko vzporedno z Lj. II a in b, morda v nekaterih kosih še z Lj. I (npr. tab. 10, 3.7, morda še kak kos iz tab. 9, 1—7). V gradivo smo vključili vse igle, tudi že polnohalštatske, ker je prav njihov inventar nov, zanimivo je tudi številčno razmerje žarnogrobiščnih in že halštatskih igel. Nasprotno pa ne prinašamo vseh dvozankastih ločnih fibul, čeprav bi kak primerek še lahko sodil v Lj. II b. Inventar dvozankastih ločnih fibul je namreč že zadostno poznan, brez grobnih celot ne more prinesti ničesar novega. Podobno velja tudi za keramiko, zato je izbor skromen.

Gradivo, ki ga hrani Narodni muzej v Ljubljani in je inventarizirano pod Slepškom (P 1511—1570, 1583—1644, 1656—1735, 1739—1743, 1743—1801, 1823—1920, 1926—2041, 6237—6254, 10597—10646, 13148), vsebuje celotni halštatski horizont do negovskega horizonta. Najstarejši del, ki ga prinašamo v celoti (tab. 7—10), obsega 58 kosov (inv. št. P 1528, 1544—1546, 1597, 1599—1601, 1658—1686, 1692—1695, 1698, 1709, 1794, 1831—1833, 1835, 1837—1838, 1873—1874, 1877—1878, 1882, 1891—1892, 1928—1930, 1975, 1982, 1992, 10604, 10620), to je približno eno desetino celotnega gradiva, ki ga hrani Narodni muzej v Ljubljani.

Golobinjek pri Šmarju [Šentjernej], (tab. 11)

Tu je leta 1898 izkopal I. Kušljan žarni grob, katerega grobno celoto je A. Müllner v inventarni knjigi označil (4555—4558 in einem Grabe). Objavljamo ga, ker je eden izmed redkih z ohranjeno grobno celoto na terenu, kjer jih moramo suponirati še mnogo. Ign. Kušljan ga v svojih zapiskih (I. Pirkovič, *Situla* 10 [1968] 107) napačno označuje kot »galski« grob in mu pridaja še nekaj gradiva, ki ga je to leto izkopal.

Inventar očitno žganega groba obsega (tab. 11):

1—2 dve sklenjeni zapestnici z graviranim ornamentom, P 4556 a-b.
3—4 dve votli nanožnici, P 4557 a-b.
5. obsenčni obroček s prepletom, P 4558.
6. tordirano bronasto ovratnico, P 4555.

Der Beginn der Hallstattzeit in Slowenien

Die ältere Eisenzeit in Slowenien wurde immer als ein Teil der Hallstattkultur betrachtet; sie hat deren Begriff wesentlich mitgeprägt. Die ersten Forscher haben den Grund für ihre Entstehung in den Einflüssen aus der mediterranen Welt gesehen. Durch verschiedene Art und Ausgangspunkte dieser Einflüsse wurde die Formierung der beiden Hauptgruppen, der ost- und der westalpinen mitbedingt. Der Beginn der Hallstattkultur wurde mit dem Beginn der Eisenzeit in Mitteleuropa gleichgesetzt.

Im Gegensatz zu diesen ersten Forschern hat Merhart die Urnenfelderkultur als Herd der Neubildungen hervorgehoben; die Urnenfelderwanderungen haben gleich stark den Raum der Hallstattkultur und Italien beeinflußt. Unter Merharts Einfluß ist die Urnenfelderkultur als selbständiger Zeit- und Kulturbegriff ent-

standen, dem gegenüber die Hallstattkultur aufs neue zu definieren und abzugrenzen war. Für die mitteleuropäische Hallstattkultur hat das Holste getan.[2] In den sogenannten thrako-kimmerischen Einfällen hat er eine historisch bedingte. Grenze zwischen Urnenfelderkultur und Hallstattkultur gesehen. Chronologisch haben diese Gedanken ihre Ausarbeitung am besten in den großen Werken von Müller-Karpe[3] und Kossack[4] gefunden.

Der Beginn der Hallstattkultur ist trotzdem in allen Hallstattprovinzen nicht als gleichzeitig anzunehmen. Die Geschichte dieser Problematik ist ausführlich im slowenischen Text gegeben (Anm. 5—17).

Im südostalpinen Raum zeigt sich diese Problematik in der Abgrenzung der Dobova-Ruše Gruppe als der Hauptrepräsentantin der Urnenfelderkultur Sloweniens von der echten Hallstattkultur. Es ist dabei zu betonen, daß die Dobova-Ruše Gruppe auf die Save- und Drautäler beschränkt ist, während im westlichen und in Zentralslowenien ein anderer Typ in Erscheinung tritt. In Westslowenien ist er am besten durch die Nekropolen von Škocjan und in Zentralslowenien durch jene in Ljubljana charakterisiert. Die Dobova - Ruše Gruppe erlischt mit dem Ende der Urnenfelderkultur, während die Nekropolen vom westslowenischen und dem Ljubljana-Typ in der Hallstattzeit weiterleben. Das ist jetzt am besten in der Nekropole Ljubljana-SAZU zu beobachten, wo wir zum ersten Mal an einer Nekropole den Übergang verfolgen können.

Die chronologische Analyse der Nekropole von Ljubljana-SAZU (Anm. 18; im Folgenden sind alle aus Ljubljana zitierten Gräber in der Publikation von Starè [Gräber 1—64] und Puš [Gräber 71—259] zu finden), die durch die Horizontalstratigraphie gut untermauert ist, ergibt folgendes Bild: Im südöstlichen Teil der Nekropole, wo sich heute das Gebäude des Arch. Instituts befindet, beginnt der älteste Teil der Nekropole (Ljubljana I), der sich gegen Westen und Nordwesten ausbreitet. Der mittlere Leerraum zwischen dem südöstlichen und westlichen Teil der Nekropole ist durch die Bebauung im Mittelalter entstanden, die einen wichtigen Teil der Nekropole vernichtete. Auch dem Neubau des Institutsgebäudes ist ein Teil der älteren Nekropole zum Opfer gefallen.

Ljubljana I umfaßt ungefähr die Gräber, die F. Starè[18] veröffentlichte. Sie enthalten das urnenfelderzeitliche Material der Ha B Stufe. Als typische Vertreter können die Gräber gelten, die in der Tabelle 1 angegeben sind. Die Männergräber sind durch die Nadeln charakterisiert, die dem Zwiebel- Vasen- und Nagelkopftyp angehören, nicht selten sind auch Roll- und Keulenkopfnadeln. Die Nadeln haben oft einen tordierten Hals, der Nageltyp einen Schaft in Quadratquerschnitt. Vergesellschaftet sind sie mit Rasiermessern bzw. Messern, mit Kreuzgürtelhaken, Bronzeringen mit aufgewickeltem Draht; die Henkelkeramik ist vorwiegend auf diese Stufe beschränkt. Der Horizont der Frauengräber ist durch die Brillenfibeln mit Achterschleife und die Harfenfibeln beschrieben. Mit diesen Fibeln kommen auch tordierte Halsringe, etwas seltener glatte und solche aus rund gebogenem Bronzeblech, Armringe mit dreieckigem und mit Segmentquerschnitt vor. Nicht selten kommen dünne Bronzeringe mit angehängten Knochenperlen vor.

In Ljubljana I sind zwei Zeitstufen verborgen — wir können sie mit Lj. I a und I b bezeichnen, ohne daß wir sie sogleich genauer beschreiben wollen. Die ältere Phase ist durch die vernichteten Gräber im Osten und die Gräber 2 und 3 (Männergräber) sowie das Grab 1 (Frauengrab) gekennzeichnet. Kulturell ist diese älteste Phase durch enge Verbindung mit Dobova charakterisiert. Die Nadeln, die

Messer und Rasiermesser lassen die Zuweisung in die Stufe Ha B 1 im Sinne von Müller-Karpe zu. Die übrigen Gräber sind schon jünger, die Parallelisierung mit dem chronologischen System von Müller-Karpe deutet die Ha B 2 Stufe an.

Am Rande der Ausgrabungen von F. Starè kommt eine neue Reihe von Gräbern zum Vorschein: die Gräber 39, 40, 22, 38 und in diese Gruppe is auch das Grab 174 einzureihen. Wie die Tabelle 1 zeigt, ist diese Gruppe noch eng mit der Stufe Lj I verbunden, doch weist sie schon das neue Material auf: Pilz- und Kegelkopfnadeln, Urnen mit konischem oder zylindrischem, etwas geschweiftem Hals. Neu ist auch das bronzene Lappenbeil und das eiserne Messer (Grab 39). Die Gruppe ist nicht zahlreich, doch zeigt das Grab 174, daß sie wohl gerade in der zerstörten Mitte vorherrschend gewesen sein wird. Mit den Nadeln ist gut der Männergräberhorizont gekennzeichnet, der Frauenhorizont ist dagegen kaum bekannt: das Begleitmaterial zu den Gräbern 39 und 40 (Männer- und Frauengräber ?) ist noch durchaus an die Stufe I angelehnt. Die Stufe II a ist eine Übergangsstufe, mit den Gräbern 39 und 40 mehr an die ältere und mit den Gräbern 22 und 38 an die jüngere angelehnt. Dafür, daß wir mit den erwähnten Gräbern eine neue Stufe beginnen, sind eher die kulturhistorischen Argumente entscheidend.

In Ljubljana II b setzen sich die Neubildungen völlig durch. Das gilt ebenso für den Frauen- wie für den Männerhorizont. Der Frauenschmuck ist vorwiegend aus Eisen. Die eisernen Hals- und Armringe haben einen runden oder rhombischen Querschnitt. Auch das Inventar der Fibeln wechselt: auf einmal treten die zweischleifigen Bogenfibeln auf, die ebenfalls vorwiegend aus Eisen sind. Aus dem alten Fibelinventar ist die Brillenfibel zu nennen, doch ist sie jetzt kleiner und ohne Achterschleife. Neu ist auch die Fibel mit verbogenem, weidenförmigem Bügelblatt (Gr. 144, Taf. 12). In den Männergräbern lebt die Kegelkopfnadel weiter, sie wird jedoch kleiner und weniger prägnant, neu ist die Kugelkopfnadel mit dem gerillten Hals (z. B. Puš, Taf. 11, 8). Am Ende kommen die Mehrkopfnadeln ohne Faltenwehr vor, die ziemlich heterogen sind: ihre Herkunft ist aus Pilz-, Kegel- und Kugelkopfnadeln abzuleiten. In der Keramik sind die Henkelurnen im Schwinden, die bauchförmigen mit hohem, etwas geschweiftem oder niedrigem trichterförmigem Hals herrschen vor. Eine solche mit Tupfenleiste am unteren Körperteil (z. B. Puš, Taf. 34, 3) ist besonders häufig und verbindet Lj. II b mit Podzemelj 1 (Grab mit Antennenschwert). Eine überregionale Leitform ist auch die Hostomice-Tasse in Ton (z. B. Gr. 144).

Am Rande der Ausgrabungen von Puš[18] gesellt sich zum beschriebenen Horizont neues Material hinzu: im Frauenschmuck wird wieder die Bronze vorherrschend (geschlossene Armringe, solche aus Bronzeblech, zweischleifige Bogenfibeln, Halbmondfibeln, Vačerknotenfibeln, die eine Kombination der Eisen- und Bronzetechnik darstellen). Der Horizont ist schon vollhalstättisch im mitteleuropäischen Sinn (Ha C 1); wir bezeichnen ihn als Ljubljana III a. Die späteren Ausgrabungen haben noch jüngeres Material gegeben, das für unsere Ausführungen nicht mehr in Betracht kommt.

Unsere Kombinationsgruppen zeigt die Tabelle 1. Sie sind gut auch horizontalstratigraphisch zu trennen, was aus Abb. 1—4 zu ersehen ist. Die horizontalstratigraphische Lage der Gruppen Ljubljana I, II a, II b und III a ist aus Abb. 5 ersichtlich. Das so aufgegliederte Ljubljana steht im slowenischen Raum nicht vereinzelt da. Das nächste Vergleichsmaterial kennen wir aus Zentralslowenien, d. h. aus Dolenjsko und Gorenjsko (Unter- und Oberkrain). Für Gorenjsko kann Bled an-

geführt werden,[22] wogegen den Urnenfelderkomplex von Dolenjsko T. Knez vorgelegt hat,[22-23] und wir können ihn jetzt noch durch das schon lange bekannte, doch noch nie systematisch veröffentlichte Mokronog ergänzen (Ostrožnik, Taf. 1—6, 12, Sv. Križ, jetzt Beli grič, Taf. 6, 12—17, Slepšek, Taf. 7—10). Wegen der Vergleichung mit Ljubljana bringen wir an dieser Stelle in Gänze Ostrožnik sowie jenen Teil von Sv. Križ und Slepšek, der chronologisch noch Ljubljana I und II a-b entspricht, wogegen das vollhallstättische Material nicht angeführt wird. Da in Mokronog die Grabeinheiten nicht erhalten sind, ist jetzt Ljubljana bei der zeitlichen Einordnung von Mokronog eine wirksame Hilfe.

Das älteste Mokronogmaterial kann man mit Ljubljana I vergleichen. Zwar ist dabei ihr ältester Teil nicht auszuschließen, doch dürfte der überwiegende Teil der älteren Stuße schon jünger sein (Lj. I b). Dies gilt sowohl für den Frauenschmuck (Brillenfibeln, die vorwiegend groß sind, Armringe mit C-Querschnitt, tordierte Halsringe, Ringe mit aufgewickeltem Draht) als auch für das Männergräberinventar (Rasiermesser und Messer, Kreuzgürtelhaken). Der jüngere, zahlreichere Teil des Materials reicht jedoch bereits in Lj. II hinein. Besonders trifft dies für das Nadelinventar zu, das gut das Ljubljana-Inventar ergänzt (Nadeln mit kleinem profilierten Kopf: Taf. 4, 9—13, 15, einige könnten noch etwas älter sein, Pilzkopfnadeln, Taf. 7, 1—7, und Kegelkopfnadeln, Taf. 7, 8—14) vor allem in der II a Stufe, doch gilt dies auch für den Frauenschmuck, wovon besonders die einschleifigen Bogenfibeln wichtig sind, die andeuten, wie wir uns die Typen des Frauenhorizonts auch in der Ljubljana II a Stufe vorzustellen haben. Drei Fibeln mit bandförmigem Bogen (Taf. 1, 1—3) sind in den westbalkanischen Typ Golinjevo einzuordnen, wie ihn jetzt B. Čović definiert hat,[26] die vierte mit rundem Bogenquerschnitt und Ornament (Taf. 10, 1) ist mehr nordadriatisch orientiert[27] und findet in Mokronog ihre unmittelbare Fortsetzung in einem Doppelschleifen-Schema (Taf. 10, 2, 4), was gewiß kein Zufall sein wird.

Der Vergleich von Mokronog mit Ljubljana deutet jedenfalls auf die engste Verbindung hin, was uns berechtigt, von einer besonderen Urnenfeldergruppe des Typs Ljubljana zu sprechen. Daß systematische Forschungen sie noch erweitern werden, soll das Grab aus Golobinjek bei Šentjernej zeigen (Taf. 11), das gut in den Urnenfelderkomplex von Dolenjsko eingereiht werden kann. Was die Bela krajina anbelangt, sei noch einmal die gute Verbindung von Lj. II b mit Podzemelj 1 und von Ljubljana III a mit Podzemelj 2 hervorgehoben. Eben auf Grund der Ljubljana Stufen kann man jetzt auch die Stufen Podzemelj 1 und 2 besser voneinander unterscheiden.

Die Urnenfeldergruppe des Typs Ljubljana kann ebenso recht gut mit Westslowenien verglichen werden (der Karst im Hinterland von Triest, Innerkrain, das Sočagebiet), d. h. mit dem Gebiet der künftigen Hallstattgruppe von Innerkrain und Sv. Lucija (Most na Soči). Zu Ljubljana I finden sich gute Parallelen im Depot[32] und in der Nekropole[33] aus Škocjan. Bereits am Ende dieser Stufe setzt auch Tolmin ein,[19] eine neuentdeckte Nekropole, die auch den Beginn der Sv. Lucija Gruppe schon in die Urnenfelderzeit im mitteleuropäischen Sinn stellt. Ebenso treten auch die ältesten Gräber auf der Križna gora[19] und in Šmihel, den beiden Hauptnekropolen der innerkrainischen Fazies der südöstlichen Hallstattkultur, bereits zur Zeit von Ljubljana II auf.

Die eingehenden Vergleiche von Ljubljana I-II mit den benachbarten Kulturprovinzen im Westen (Adriagebiet, Bologna, Este) und mit der Dobova - Ruše

Gruppe, die wir im slowenischen Text durchgeführt haben (Anm. 25—75), haben folgende Resultate ergeben:

Außer der schon festgestellten Dobova - Ruše Gruppe, der Hauptrepräsentantin der Urnenfelderkultur im slowenischen Raum, haben wir in Slowenien noch den Ljubljana-Typ und einen eng damit verwandten westslowenischen Typ der Urnenfelderkultur festgestellt. Der erste Typ vereint die Nekropolen von Zentralslowenien (Dolenjsko: Mokronog, Novo mesto; Gorenjsko: Bled), der zweite wird vorwiegend durch Škocjan (Depot und Nekropole) und jetzt noch durch Tolmin repräsentiert. Im westlichen Slowenien formieren sich bereits beide Regionalgruppen, die für die Hallstattzeit charakteristisch sein werden: die innerkrainisch-karstische (Vertreter: Škocjan) und die von Sv. Lucija (Vertreter: Tolmin). Aus unserer Analyse war zu ersehen, daß der Ljubljana-Typ und der westslowenische Typ sowohl miteinander als auch mit der Dobova-Ruše Gruppe gut verbunden sind; im ältesten Zeitraum vor allem mit Dobova, Škocjan außerdem noch mit dem Adriagebiet und dem westlichen Balkan.

Im achten Jahrhundert beginnt sich dann das Kulturbild zu wandeln. Neubildungen erscheinen besonders im westslowenischen und im Ljubljana-Typ der Nekropolen, wogegen die Dobova - Ruše Gruppe diese Entwicklung in viel bescheidenerem Ausmaß, viel zögernder mitmacht.

Um was für Neubildungen handelt es sich? Wir haben sie im Frauen- und Männerinventar, doch auch in der Struktur der Grabbeigaben selbst festgestellt.

Im Frauenschmuck kommt es zu fast vollständigem Umschwung in der Verwendung der »pannonischen«, aus Draht hergestellten Fibeln, d. h. Brillen- und Harfenfibeln. In Ljubljana sind sie kennzeichnend für die erste Stufe, in der zweiten erscheinen sie aber nicht mehr. An ihre Stelle treten Bogenfibeln, zunächst einschleifige — diese kommen in Ljubljana zwar noch spärlich vor, da wir die Ljubljana II a Stufe eben wenig kennen — dagegen sind sie besser vertreten schon in Mokronog (Taf. 1, 1—3, 10, 1) und noch zahlreicher im westslowenischen Raum — Škocjan, Križna gora, Šmihel und jetzt vor allem Tolmin (Anm. 77). Ihr häufigeres Vorkommen im Westen ist natürlich kein Zufall, es steht ja mit beiden Adriaküsten und ihrem Hinterland im Zusammenhang. Die gleichen Verbindungen weist auch die Fibel mit blattförmigen Bogen auf (Taf. 12). Später tauchen zweischleifige Fibeln auf, eine Schöpfung des slowenischen Raumes (Anm. 78), die deshalb in diesem Gebiet auch die ältesten sind, sicher bereits in der Ljubljana II b Stufe anwesend. Vom älteren Fibelinventar bleibt nur noch die Brillenfibel übrig, doch jetzt ohne Achterschleife. Für die enge Verbindung zwischen Ljubljana und Tolmin, bzw. dem Raum der Sv. Lucija Gruppe ist es jetzt charakteristisch, daß dieser Fibeltyp vorherrschend in der Sv. Lucija Gruppe und in Oberkrain weiterlebt, also in der Region, die in der Hallstattperiode die nächste Fortsetzung der Urnenfelderkultur von Ljubljana darstellt.

Was die Armringe anbelangt, gestalten sowohl der Raum von Ljubljana als auch Westslowenien solche aus Bronzeblech, und zwar weist jede dieser Regionen ihre eigenen Varianten auf (für den Ljubljana-Typ s. besonders die in Mokronog erhaltenen Beispiele, Taf. 10, 5—6, 8—19; Ljubljana, Grab 178), am Ende setzen sich aber namentlich die eisernen durch. Ebenso treten in dieser Zeit auch eiserne Halsringe auf, die häufig wie die Fibeln einen rhombischen Querschnitt haben. Eiserner Ringschmuck ist schon in Ljubljana II b allgemein verbreitet, der Um-

schwung vollständig. Ähnlich wie die zweischleifigen Bogenfibeln ist auch der Eisenringschmuck eine Schöpfung des slowenischen Raumes.

In der Männertracht herrschen jetzt Pilzkopf- und vor allem Kegelkopfnadeln vor. Auf Grund von Ljubljana darf mit Berechtigung angenommen werden, daß auch das Erscheinen der Kegelkopfnadeln bereits in die erste Hälfte des achten Jahrhunderts zu setzen ist (Ljubljana II a). Gut bekannt sind sie sowohl im Raum von Ljubljana als auch in Westslowenien, dagegen nicht mehr in der Dobova - Ruše Gruppe. Für die Struktur der Männerbeigaben ist bedeutsam, daß in den Gräbern jetzt auch Waffen vorkommen, wenn auch spärlich: in Ljubljana im Grab 39 ein bronzenes Lappenbeil; noch charakteristischer ist die Škocjan-Nekropole mit zahlreichen Schwertern; zu den Gräbern mit Schwert müssen noch das Grab mit Antennenschwert aus Podzemelj und jenes aus Šmarjeta mit einem noch älteren Typ des Antennenschwertes hinzugezählt werden (Anm. 79), das gewiß eine Grabbeigabe war. Ähnlich wie den Schwerttyp selbst setzen wir auch die Sitte der Waffenbeigaben mit den beiden Adriaküsten und deren Hinterland in Verbindung.

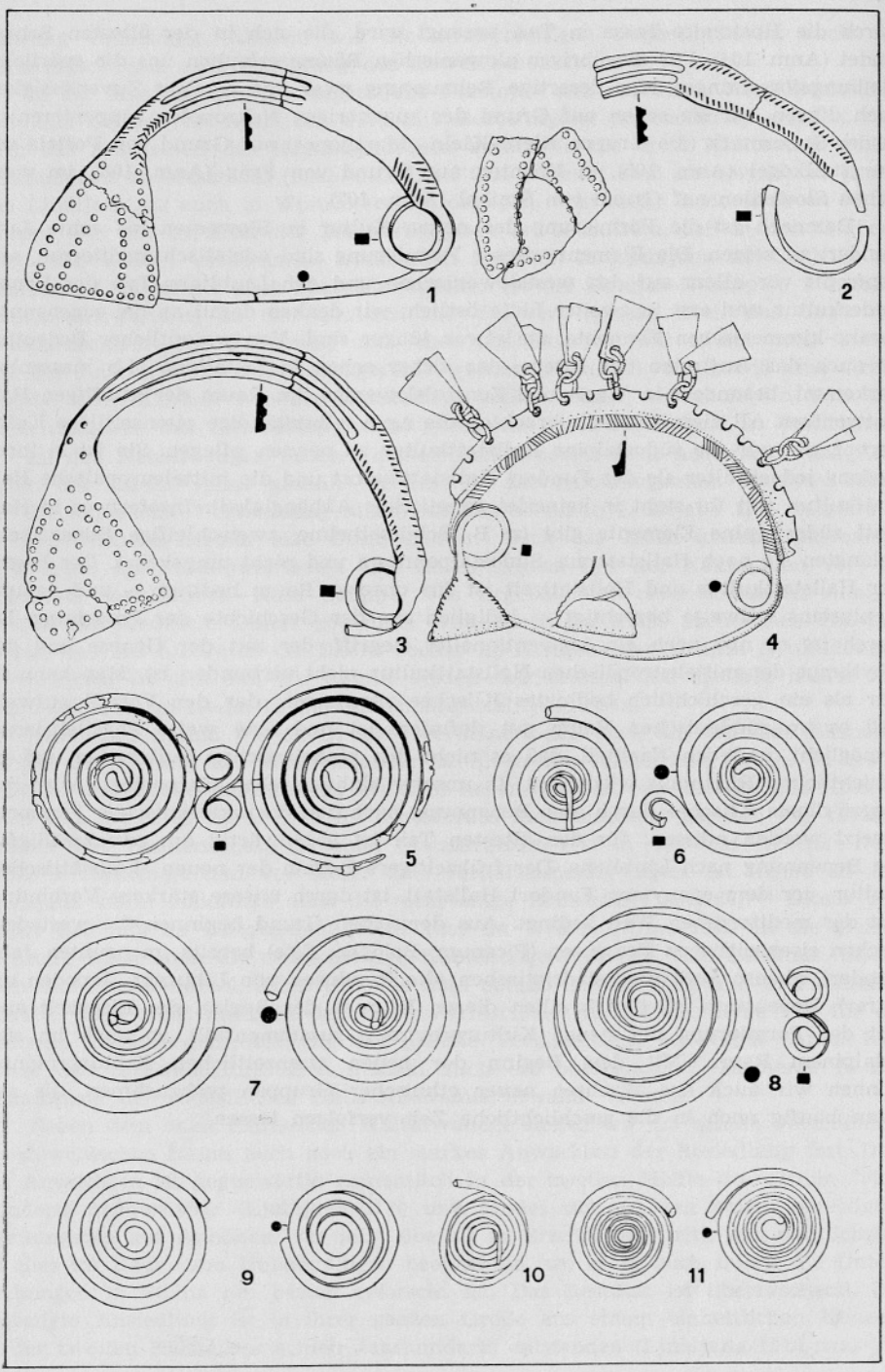
Zu den Neubildungen unseres achten Jahrhunderts muß namentlich das Auftreten des Eisens selbst gezählt werden. In der chronologischen Analyse haben wir die allgemeine Verwendung dieses Metalls schon in Ljubljana II b festgestellt, ihre sporadische bereits eine Stufe früher. Auch das Eisen kommt massenhaft vorwiegend im westslowenischen und im Ljubljana-Typ der Nekropolen vor, im Gegensatz zur Dobova - Ruše Gruppe. Das Ergebnis der chronologischen Analyse spricht sehr deutlich. Damit gewinnen wir jedoch natürlich auch einen Hinweis darauf, daß das Auftreten des Eisens ebenso im Komplex der übrigen Neubildungen zu verstehen ist und daß wir es mit beiden Adriaküsten und darüber hinaus mit dem mediterranen Raum in Zusammenhang stellen müssen.

Allerdings wollen wir damit nicht verneinen, daß auch die östlichen Elemente bei der Formierung der Hallstattkultur in Slowenien mitgewirkt haben. In erster Linie ist das thrako-kimmerische Material hervorzuheben, wie dies bereits Kossack getan hat, wenn es auch eben für Unterkrain kennzeichnend ist, daß der thrako-kimmerische Formenschatz in seiner Standardform erst in der Stufe Stična - Novo mesto I vorkommt und vor dieser Zeit verhältnismäßig selten ist (Anm. 90—99). Ljubljana kennt außerdem auch die mehrteilige Brillenfibel (Gr. 64).[100] Dieser Typ findet sich nur im Donaugebiet, nicht aber im Westen (Anm. 101). In die gleiche Richtung weist auch die zweischleifige Knotenbogenfibel des Vače-Schemas (Eisenkern und Bronzemantel, Anm. 102), die man ebenso in Ljubljana und in Pannonien antrifft, doch nicht mehr in den westslowenischen Gruppen. Dasselbe gilt für die eisernen Knotenbogenfibeln, die auf gleiche Verbindungen hinweisen (Anm. 103). Unter den östlichen Einflüssen müssen auch die basarabischen Elemente in der Ornamentik der südöstlichen Hallstattkeramik erwähnt werden.

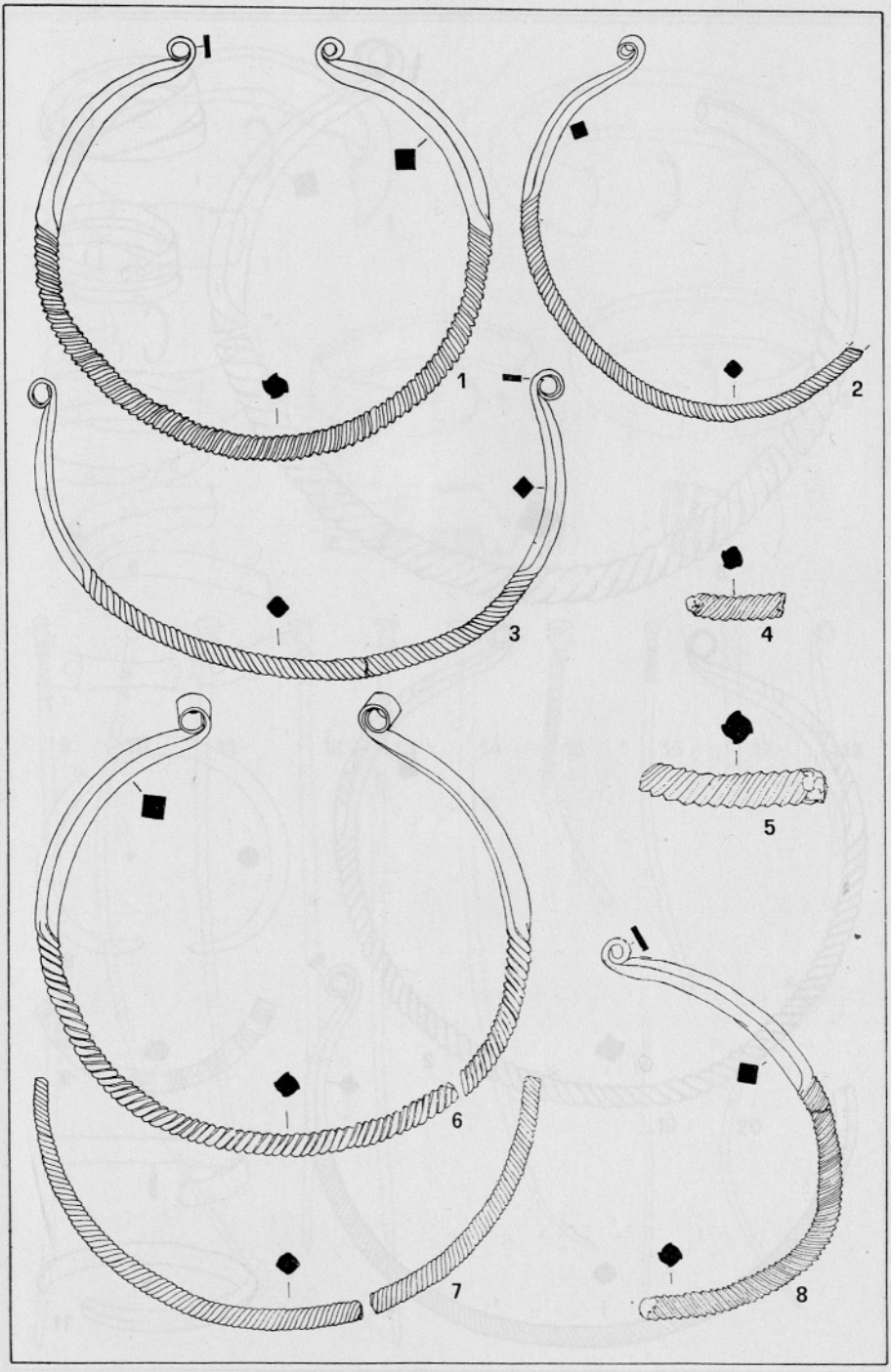
Neben dem oben umrissenen Kulturwandel stellen wir im achten Jahrhundert im slowenischen Raum auch noch ein starkes Anwachsen der Besiedlung fest. Dieses Anwachsen ist gegenwärtig namentlich in der zweiten Hälfte des achten Jahrhunderts nachweisbar (Ljubljana II b) und bindet sich an den neuen befestigten Siedlungstyp auf Anhöhen, der jetzt überall in Erscheinung tritt. Am deutlichsten ist dies im Raum von Unterkrain zu beobachten, wo es ja auch durch die Untersuchungen in Stična am besten erforscht ist. Das Resultat ist überraschend. Die befestigte Ansiedlung ist in ihrer ganzen Größe aus einem einheitlichen Konzept in der zweiten Hälfte des achten Jahrhunderts entstanden (Ljubljana II b), was gut

durch die Hostomice-Tasse in Ton bezeugt wird, die sich in der ältesten Schicht findet (Anm. 104). Für die übrigen slowenischen Räume erlauben uns die spärlichen Siedlungsforschungen eine derartige Behauptung zwar mit weniger Zuverlässigkeit, doch dürfen wir sie schon auf Grund der zugehörigen Nekropolen supponieren: so in der Steiermark (die Gruppe Klein-Klein - Martijanec) auf Grund von Poštela und Burgstallkogel (Anm. 105), in Kärnten auf Grund von Frög (Anm. 106), im westlichen Slowenien auf Grund von Šmihel (Anm. 107).

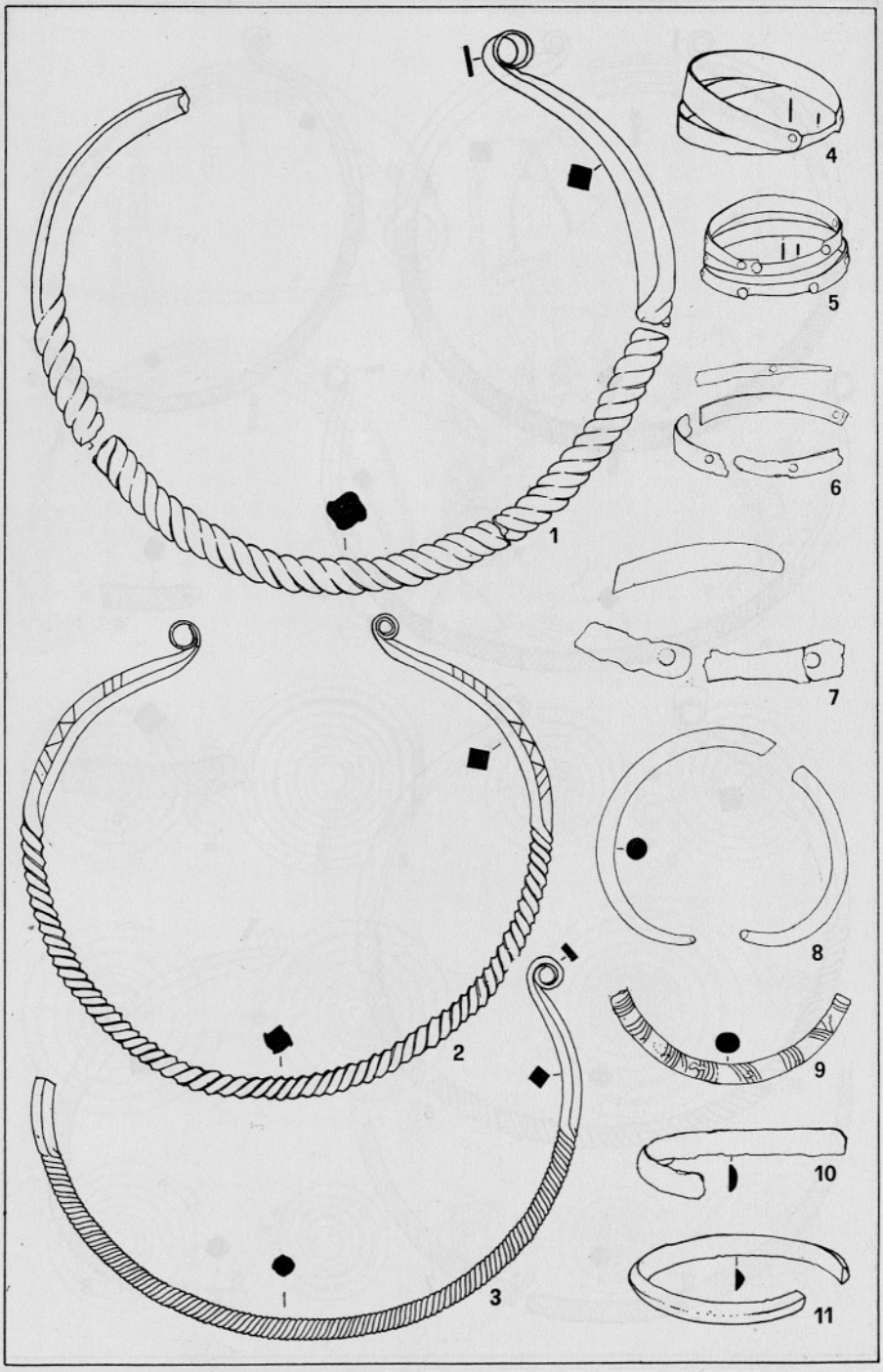
Demnach ist die Formierung der neuen Kultur in Slowenien ins achte Jahrhundert zu setzen. Die Elemente dieser Formierung sind adriatisch-mediterran, aufgepfropft vor allem auf den westslowenischen und den Ljubljana-Typ der Urnenfelderkultur und erst in zweiter Linie östlich; wir denken damit an die sogenannten thrako-kimmerischen Elemente, die etwas jünger sind. Von wesentlicher Bedeutung ist auch das Auftreten des Eisens, das sicher schon in Ljubljana II b massenhaft vorkommt, besonders in West- und Zentralslowenien, im Raum der künftigen Hallstattzentren. All diese Elemente brachten die neue selbstständige eisenzeitliche Kultur hervor, die wir die südostalpine Hallstattkultur zu nennen pflegen. Sie ist in ihrem Anfang jedoch älter als der Fundort Hallstatt selbst und die mitteleuropäische Hallstattkultur, mit ihr steht in keinerlei genetischer Abhängigkeit. Insofern es in Hallstatt südostalpine Elemente gibt (z. B. Schüsselhelme, zweischleifige Bogenfibeln), gelangten sie nach Hallstatt aus Südostalpenraum und nicht umgekehrt. Der Begriff der Hallstattkultur und Hallstattzeit ist für unseren Raum bedingt — und dadurch wenigstens teilweise berechtigt — lediglich aus der Geschichte der Forschung. Dadurch ist er nur noch ein konventioneller Begriff, der mit der Genese und dem Rhythmus der mitteleuropäischen Hallstattkultur nicht verbunden ist. Man kann ihn nur als ein geschichtlich bedingtes Klischee verwenden, das den Vorteil aufweist, daß es im süddeutschen Raum gut definiert ist und eine weite Parallelisierung ermöglicht, und den Nachteil, daß es nicht den einheimischen kulturellen und geschichtlichen Rhythmus wiedergibt. In unserer einheimischen Chronologie wird deswegen dieses Klischee durch eine Benennung nach den charakteristischen Fundorten ersetzt werden müssen: für den ältesten Teil ist gegenwärtig am zweckmäßigsten die Benennung nach Ljubljana. Der frühzeitigere Beginn der neuen »hallstättischen« Kultur, vor dem eponymen Fundort Hallstatt, ist durch unsere stärkere Verbindung mit der mediterranen Welt bedingt. Aus demselben Grund beginnen die westadriatischen eisenzeitlichen Provinzen (Picenum, Bologna, Este) bereits im neunten Jahrhundert, ebenso auch die ostadriatischen (die Provinzen von Liburner, Japoden und Istrer). Bedeutsam ist, daß in allen diesen Räumen der Beginn der Eisenzeit auch mit der Formierung der neuen Kulturprovinzen zusammenfällt, so auch im südostalpinem Raum. Mit dem Beginn der neuen eisenzeitlichen Kulturprovinzen können wir auch das Wachsen neuer ethnischer Gruppen wahrnehmen, die sich dann häufig noch in die geschlichtliche Zeit verfolgen lassen.

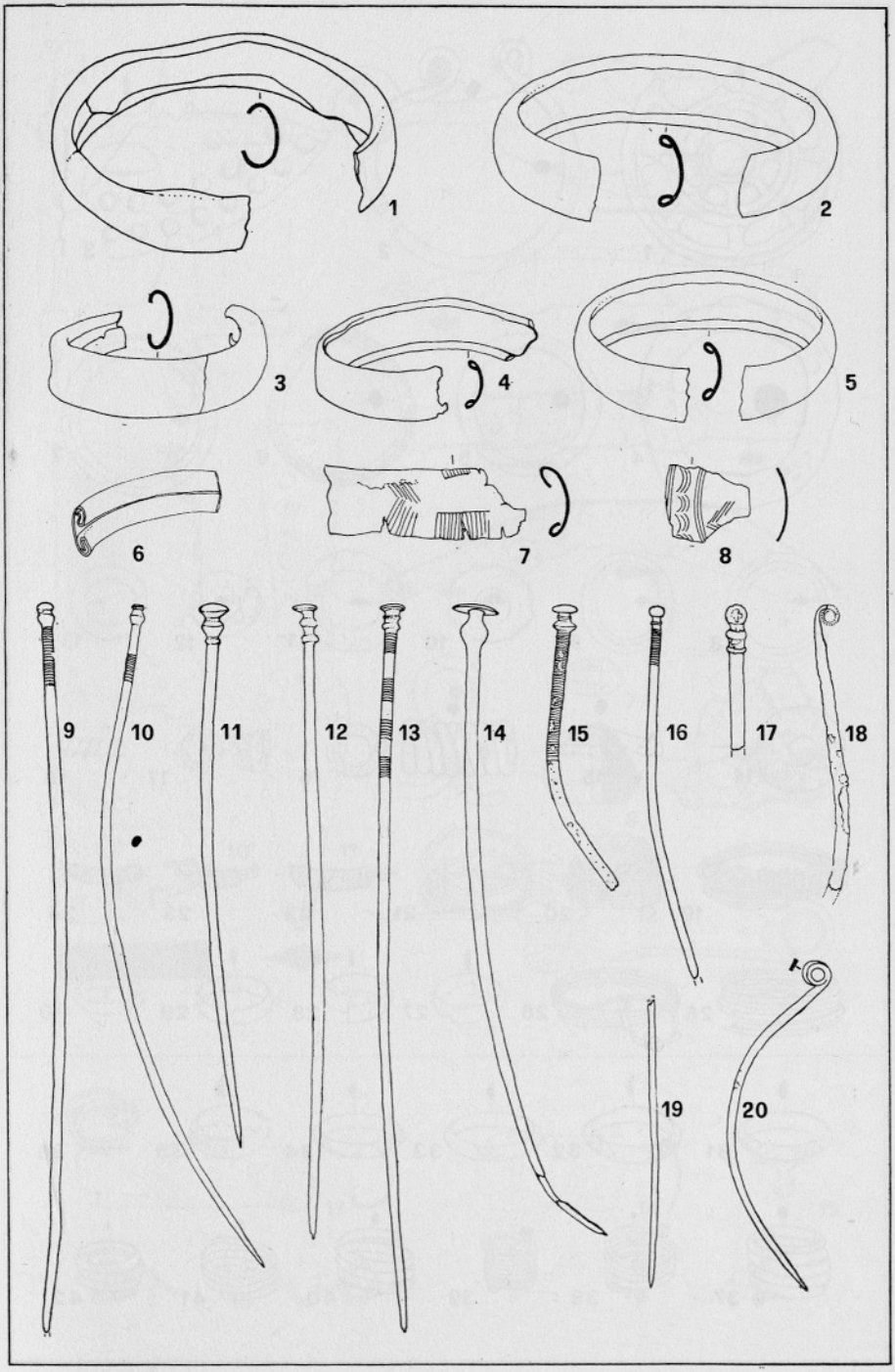
Ostrožnik pri Mokronogu M = ½

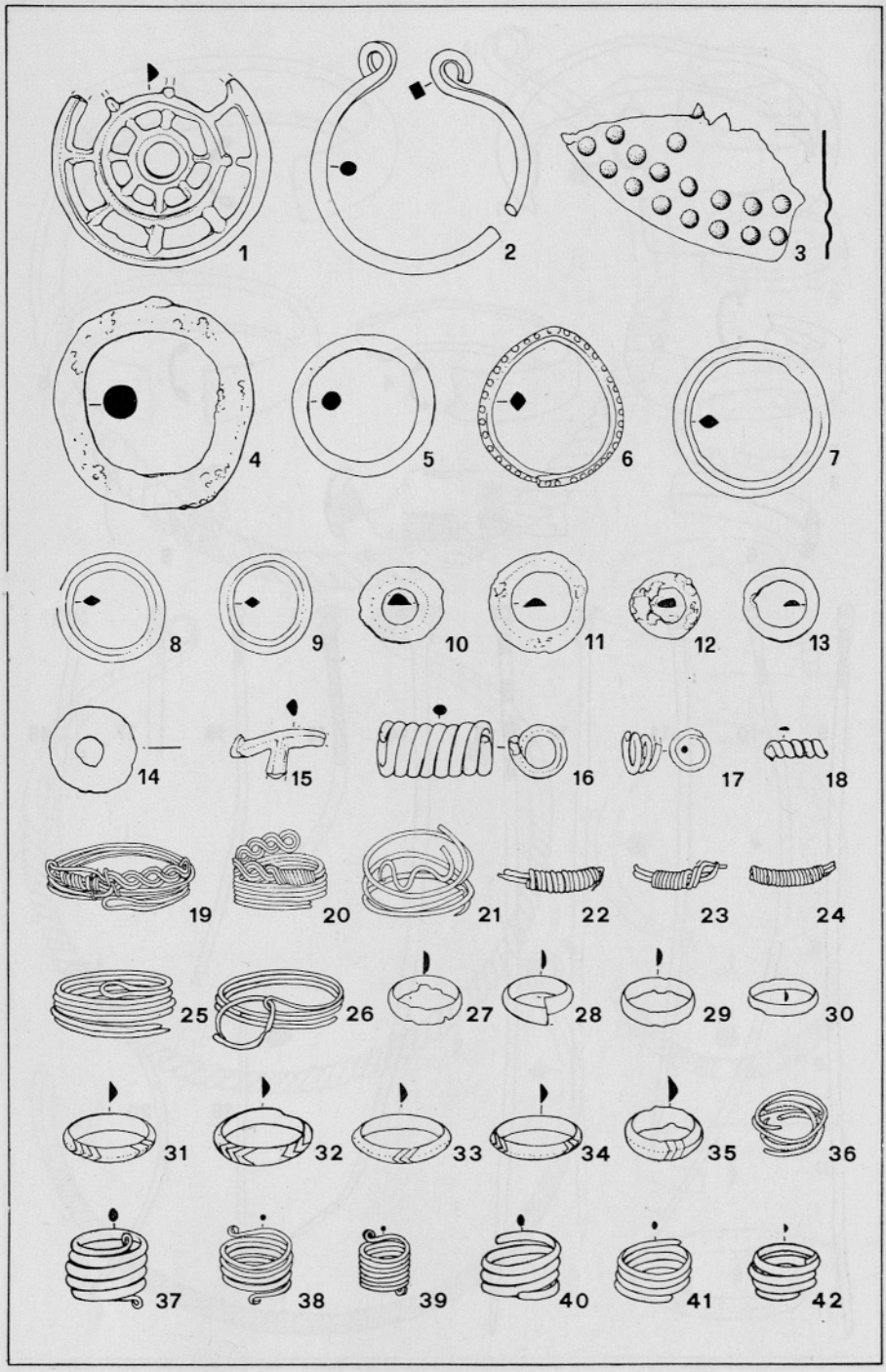
Ostrožnik pri Mokronogu M = ½

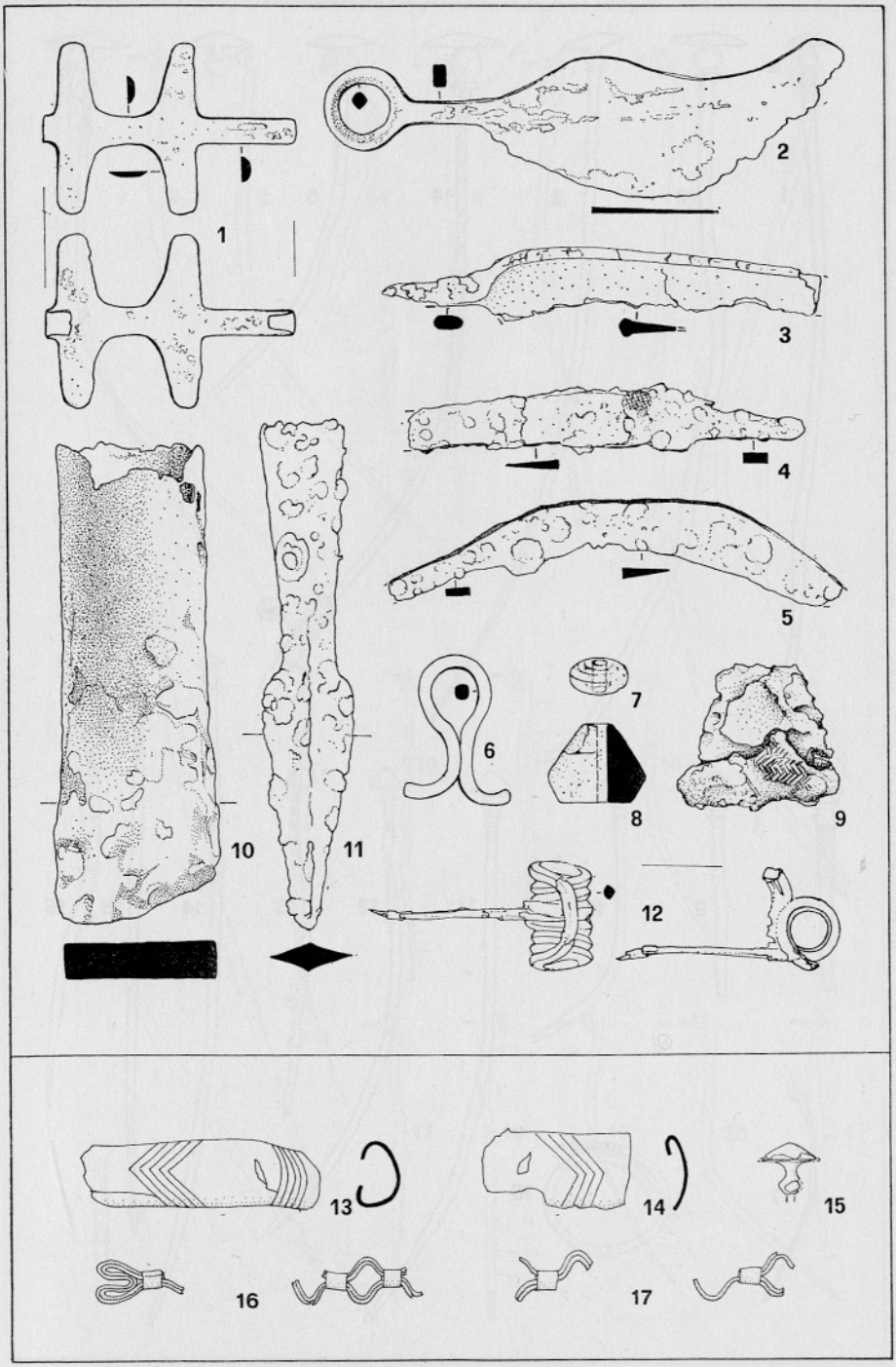
Ostrožnik pri Mokronogu M = ½

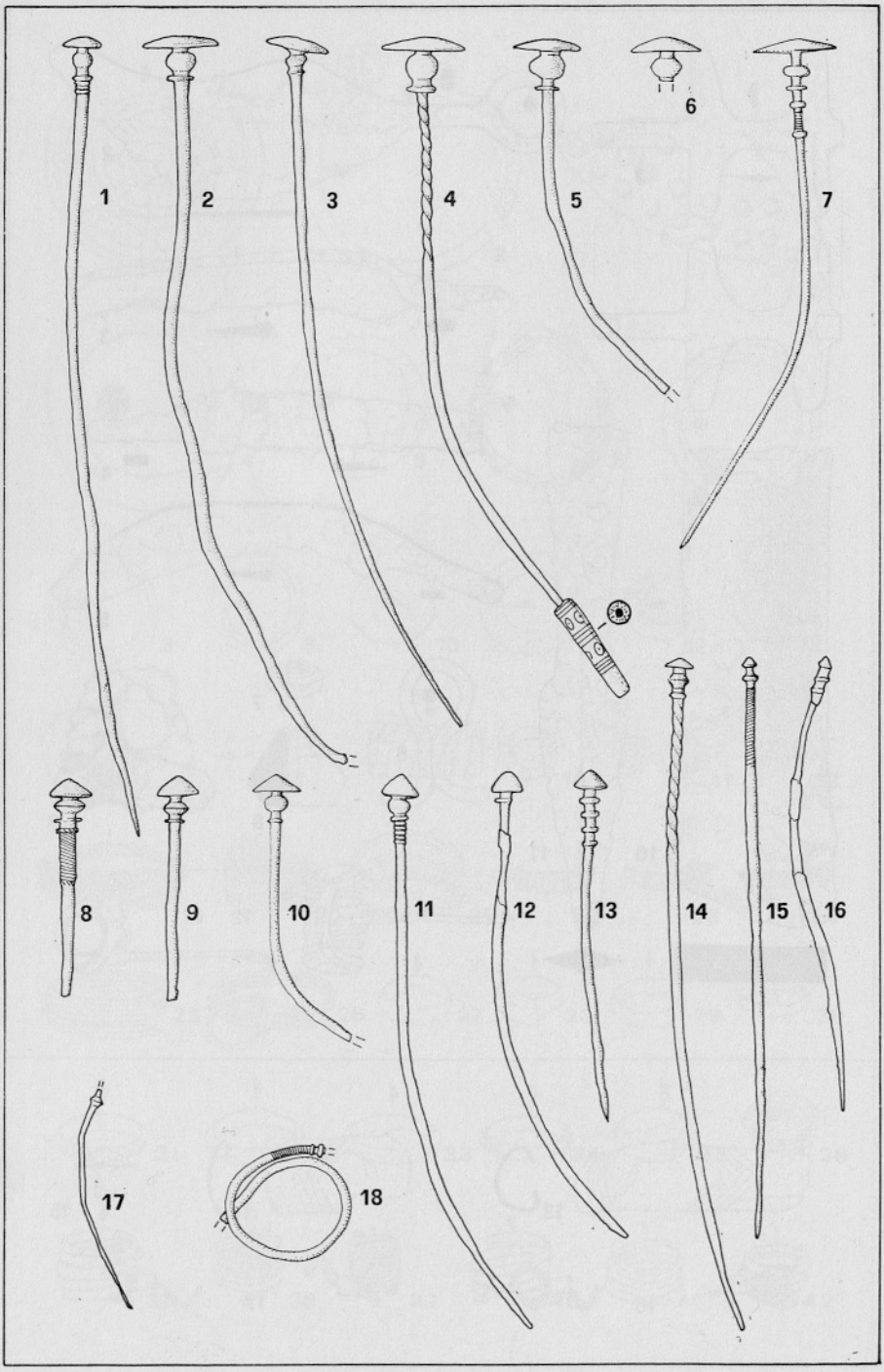
Ostrožnik pri Mokronogu M = ½

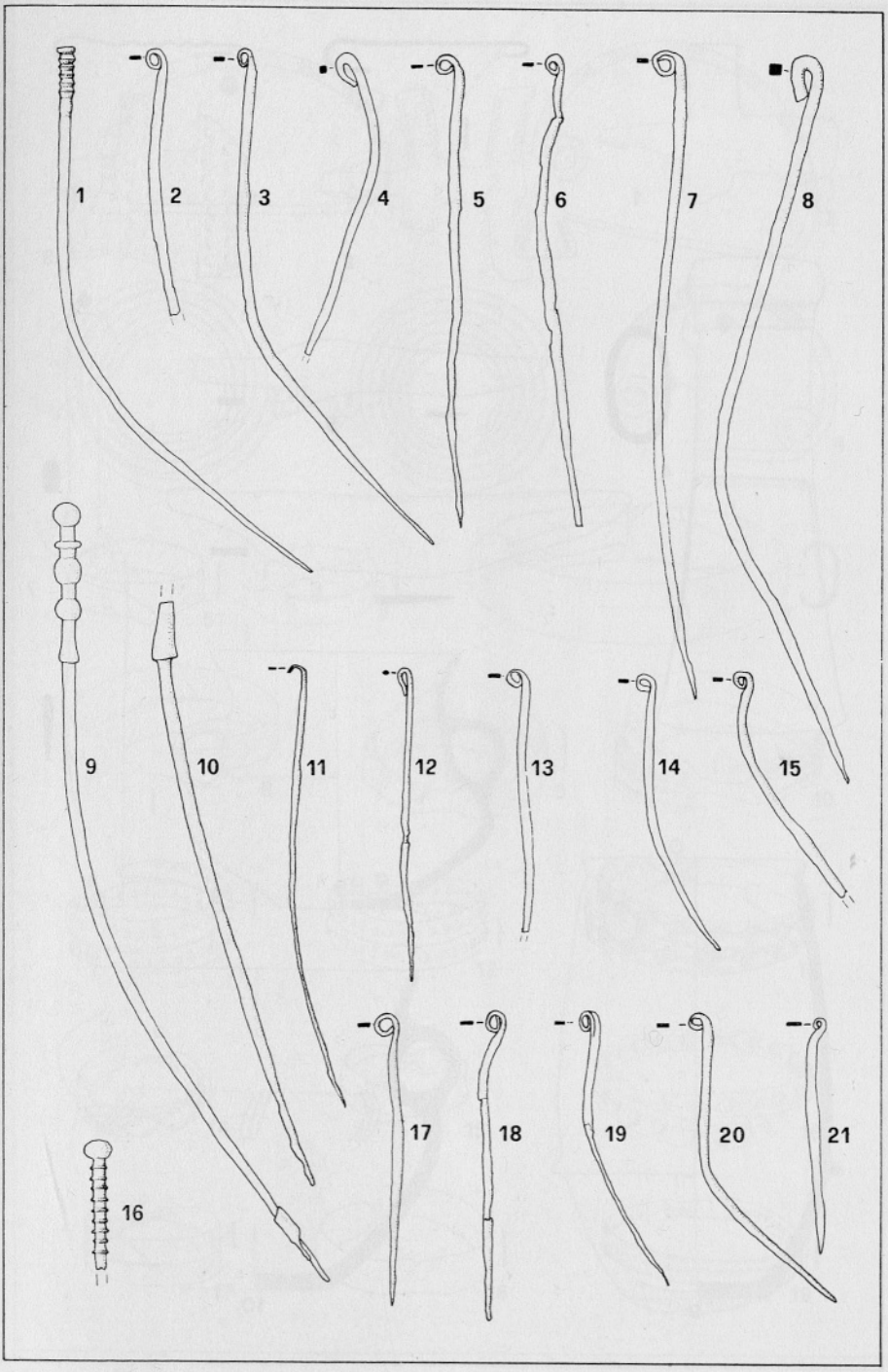
Ostrožnik pri Mokronogu M = ½

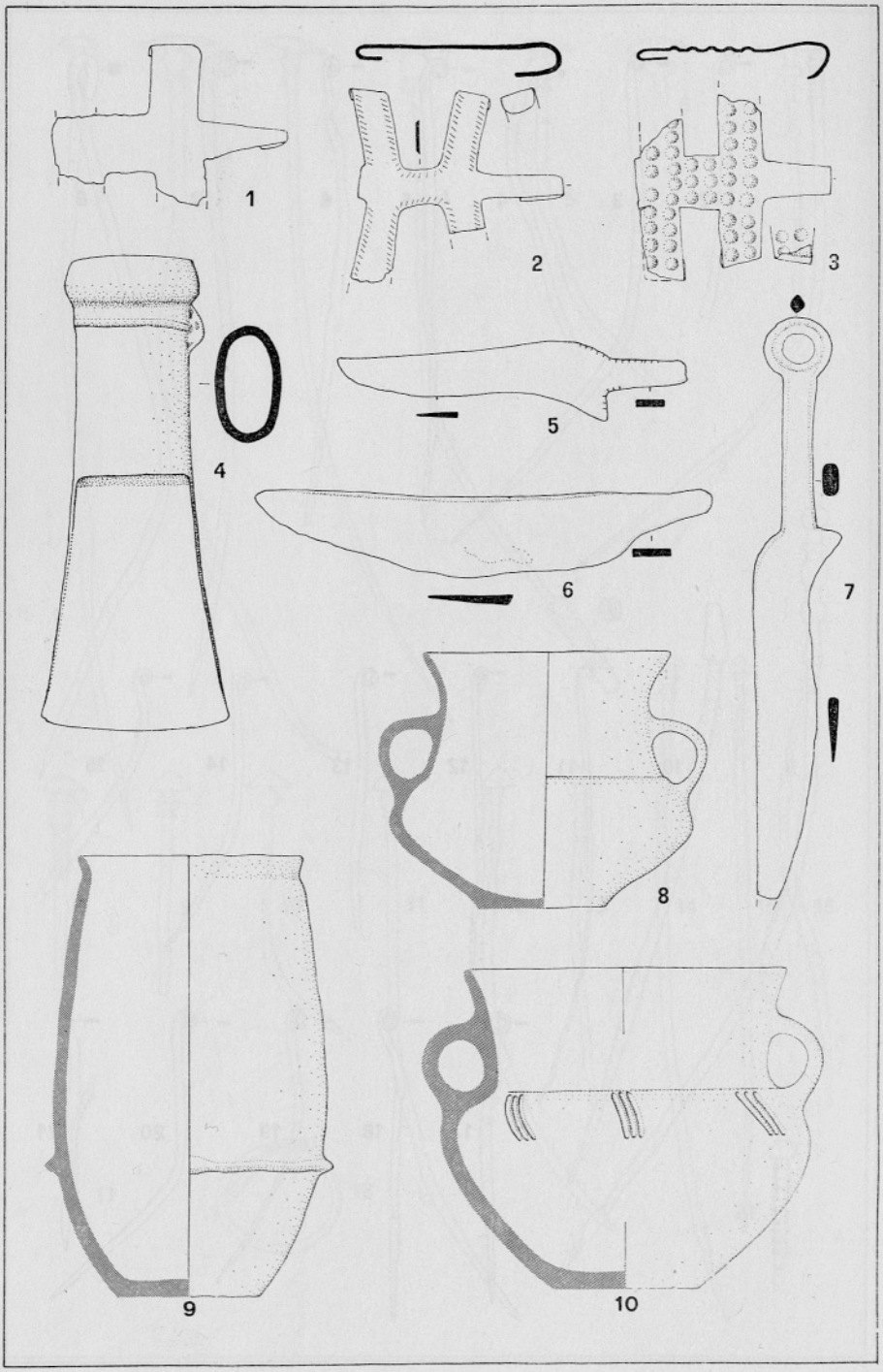
1—12 Ostrožnik pri Mokronogu, 13—17 Beli grič (Sv. Križ) pri Mokronogu. 1—3, 6, 4—5, 9—11 bron — Bronze, železo — Eisen, 7 steklo — Glaspaste, 8 keramika — Ton M = ½

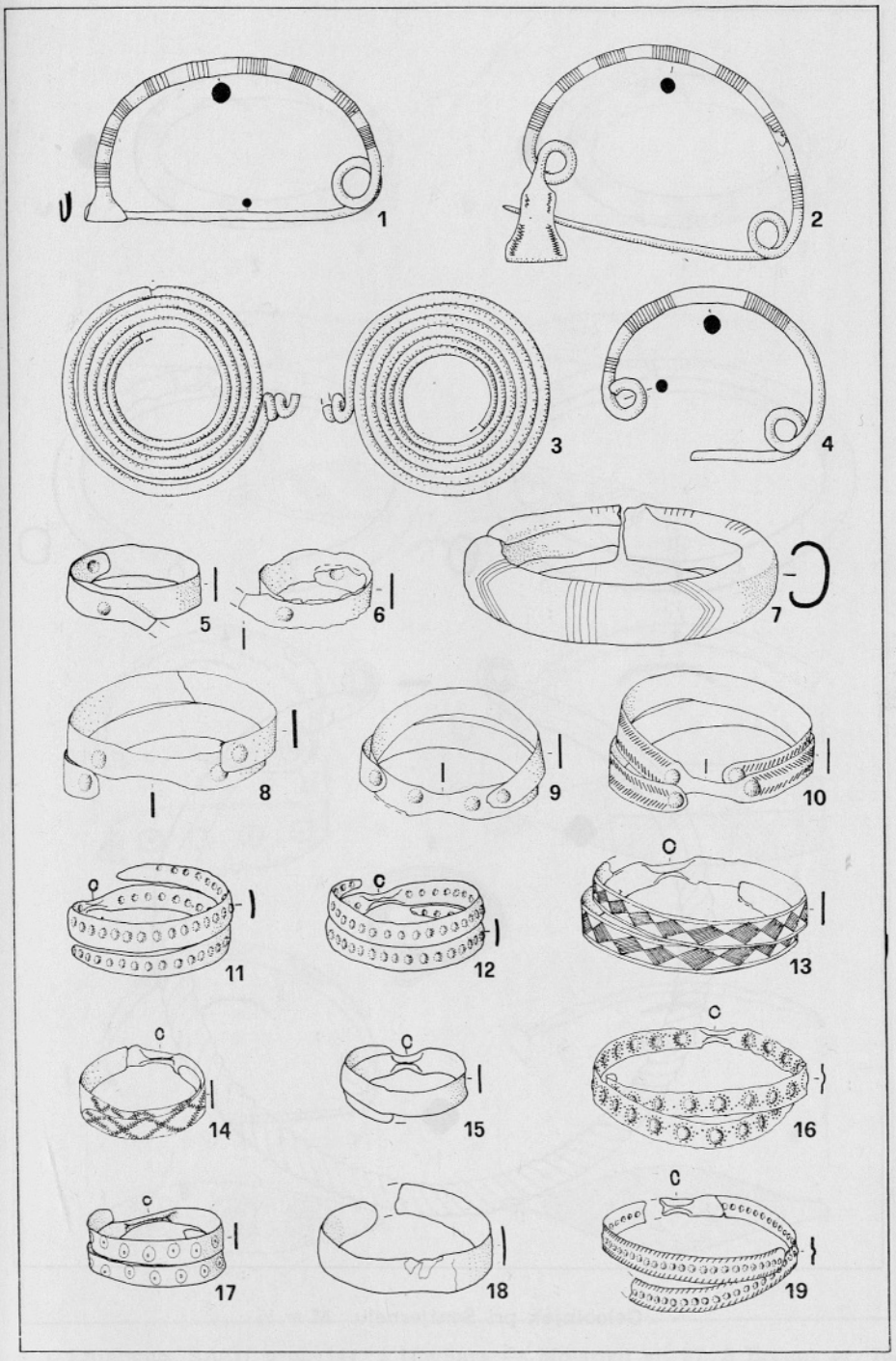
Slepšek pri Mokronogu M = ½

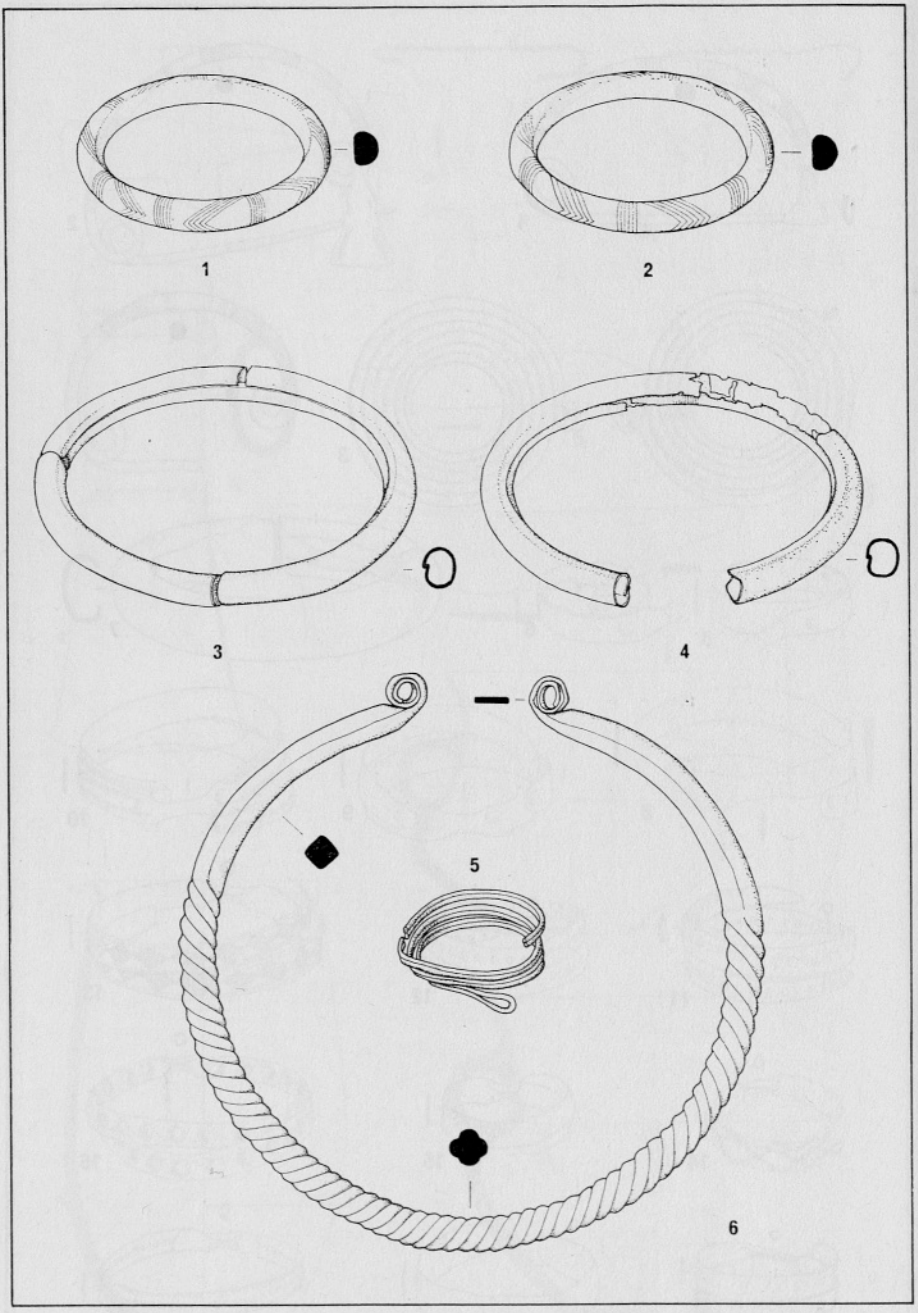
Slepšek pri Mokronogu M = ½

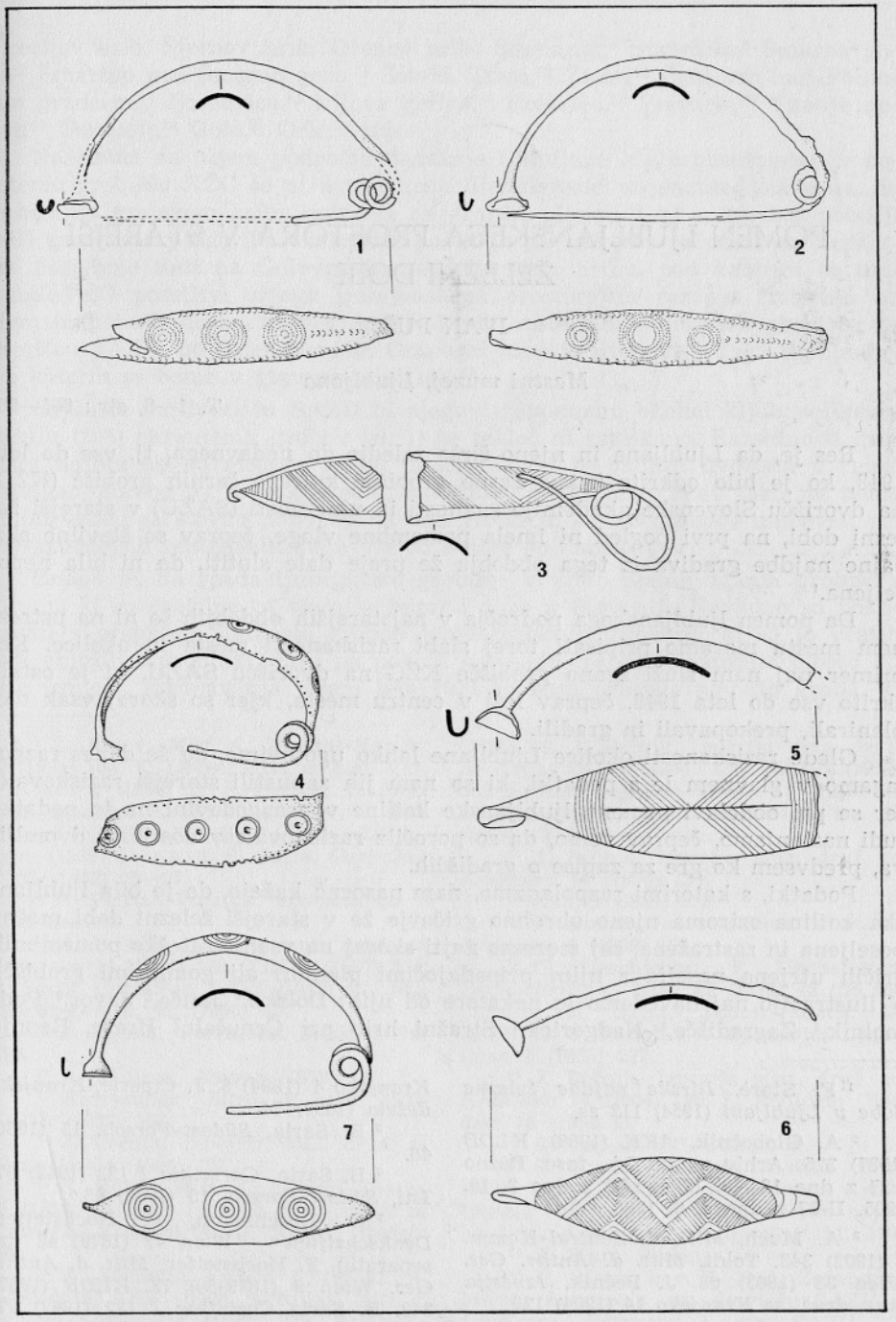
Slepšek pri Mokronogu M 1—7 = ½, 8.10 = ¼, 9 = ⅛

Slepšek pri Mokronogu M = ½

Golobinjek pri Šentjerneju M = ½

1 Ljubljana, SAZU grob 144, 2 Novilara — Molaroni gr. 57, 3 Beram gr. 76, 4 Este— Capodaglio gr. XLIV, 5 Este — S. Stefano gr. 38, 6 Wildon, 7 Severna Dalmacija M = ½

POMEN LJUBLJANSKEGA PROSTORA V STAREJŠI ŽELEZNI DOBI

IVAN PUŠ

Mestni muzej, Ljubljana

T. 1—3, str.: 961—963

Res je, da Ljubljana in njeno širše zaledje do nedavnega, tj. vse do leta 1948, ko je bilo odkrito žgano žarno grobišče kulture žarnih grobišč (KŽG) na dvorišču Slovenske akademije znanosti in umetnosti (SAZU) v starejši železni dobi, na prvi pogled ni imela pomembne vloge, čeprav so številne slučajne najdbe gradiva iz tega obdobja že preje dale slutiti, da ni bila neposeljena.[1]

Da pomen ljubljanskega področja v najstarejših obdobjih še ni na ustreznem mestu moramo pripisati torej slabi raziskanosti mesta in okolice. Kot primer naj nam služi žgano grobišče KŽG na dvorišču SAZU, ki je ostalo skrito vse do leta 1948, čeprav leži v centru mesta, kjer so skoraj vsak dan planirali, prekopavali in gradili.

Glede raziskanosti okolice Ljubljane lahko ugotovimo, da še danes razpolagamo v glavnem le s podatki, ki so nam jih zapustili starejši raziskovalci ter se pri obdelavi pomena ljubljanske kotline v prazgodovini na te podatke tudi naslanjamo, čeprav vemo, da so poročila raziskovalcev dostikrat dvomljiva, predvsem ko gre za zapise o gradiščih.

Podatki, s katerimi razpolagamo, nam nazorno kažejo, da je bila ljubljanska kotlina oziroma njeno obrobno gričevje že v starejši železni dobi močno poseljena in zastražena, saj moremo najti skoraj na vseh strateško pomembnih gričih utrjena naselja z njim pripadajočimi planimi ali gomilnimi grobišči. V ilustracijo naj navedemo le nekatere od njih: Dolsko,[1] Janče,[2] Javor,[3] Podmolnik,[4] Zagradišče,[5] Nadgorica,[6] Stražni hrib pri Črnučah,[7] Hraše, Repnje

[1] F. Starè, *Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani* (1954) 112 ss.

[2] A. Globočnik, *AKK* (1889). *KLDB* (1937) 325. Arhiv v Nm Lj., fasc. Razno I/27 z dne 18. 10. 1904, I/72 z dne 8. 10. 1905, II/37 z dne 6. 6. 1906.

[3] A. Much, *Mitt. d. Zentral-Komm.* 1 (1902) 343. Toldt, *Mitt. d. Anthr. Ges. Wien* 33 (1903) 68. J. Pečnik, *Izvestja muz. druš. za Kranjsko* 14 (1904) 129.

[4] J. Pečnik, *Izvestja muz. druš. za Kranjsko* 4 (1894) 8. J. Ciperle, *Kranjska dežela* (1899) 74.

[5] B. Saria, *Südost-Forsch.* 15 (1956) 46.

[6] B. Saria, *Carinthia I* 132 (1942) 97. Isti, *Südost-Forsch.* 15 (1956) 45.

[7] C. Deschmann, F. Hochstetter, *Denkschriften — Wien* 42 (1879) 42 (po separatu). F. Hochstetter, *Mitt. d. Anthr. Ges. Wien* 9 (1879-80) 72. *KLDB* (1937) 348. B. Saria *Carinthia I* 132 (1942) 97. Isti, *Südost-Forsch.* 15 (1956) 45.

(Brecljev hrib, Šternov hrib, Drenov hrib) Smlednik,[8] Staneżiče,[9] Šmarna gora,[10] Šmartno pod Šmarno goro,[11] Šetvid, Trata,[12] Žlebe,[13] Črni vrh nad Polhovim gradcem,[14] Brezovica,[15] Pijava gorica,[16] Preserje,[17] Prevalje,[18] Vnanje gorice,[19] Tomišelj,[20] Golo,[21] Orle,[22] itd.

Naselbina na ožjem področju današnje Ljubljane kljub obsežnemu in bogatemu grobišču KŽG še ni ugotovljena. Raziskovalci so enotnega mnenja, da je bila na grajskem hribu oziroma na grajski planoti,[23] ki s strmimi pobočji nudi zavarovano lego. Po obstoječih podatkih pa moramo računati na halštatske naselbine tudi na Golovcu in na Šišenskem hribu, pod katerim so tudi gomile.[24] O poselitvi ožjega ljubljanskega prostora in razvoja življenja na njem nam nudi doslej največ oprijemljivih materialnih dokazov grobišče na dvorišču SAZU, po Salendrovi in Gosposki ulici in grobovi s Trga revolucije, pri katerih se bomo v glavnem zadržali.[25]

Grobišče na dvorišču SAZU in njegovi neposredni okolici kljub velikemu številu (291) ohranjenih grobov (sl. 1) še zdaleč ni raziskano. Razsežnosti grobišča najbrž ne bo mogoče nikoli ugotoviti, saj je okolica dvorišča v celoti zazidana, stavbe pa so v glavnem, na žalost, podkletene. Prav tako ne bomo nikoli vedeli za število pokopov na tem grobišču, saj so grobove uničevali pri najrazličnejših zemeljskih delih vse od antike do danes.

Znano je, da spada ljubljansko grobišče v vrsto planih žganih grobišč z žarami, ki so značilne za starejšo železno dobo v Sloveniji. Navadno so pokopavali v preprosto lijakasto grobno jamo različnih dimenzij, ki so jo včasih tudi obložili s prodniki, žaro pa pokrili s posodo - skodelo, kamnito ploščo ali le z usnjem. Izkopavanja jeseni leta 1971 so nam prinesla nov tip groba, ki

[8] S. Rutar, *Mitt. d. Zentral-Komm.* 20 (1894) 184. V. Levec, *Mitt. d. hist. Ver. f. Krain* 9 (1896) 5. J. Pečnik, *Izvestja muz. druš. za Kranjsko* 4 (1894) 8. Isti, ibidem 14 (1904) 128. R. Badjura, *Sto izletov* (1930) 51, op. 2. B. Saria, *Carinthia I* 132 (1942) 95—97.

[9] P. Petru, *Varstvo spomenikov* 7 (1958-59) 342.

[10] J. Pečnik, *Izvestja muz. druš. za Kranjsko* 14 (1904) 128. *KLDB* (1937) 358. B. Saria, *Carinthia I* 132 (1942) 97. Isti, *Südost-Forsch.* 15 (1956) 45.

[11] J. Pečnik, Gorenjska, 3 (rk. v Nm Lj.).

[12] A. Müllner, *Emona* (1879) 20.

[13] Kermauner, *Jutro*, 1. sept. 1924. *KLDB* (1937) 351.

[14] J. Pečnik, *Izvestja muz. druš. za Kranjsko* 14 (1904) 127.

[15] S. Rutar, *Mitt. d. Zentral-Komm.* 25 (1899) 54. Isti, *Izvestja muz. druš. za Kranjsko* 9 (1899) 35. J. Novak, ibidem 199.

[16] A. Müllner, *Emona* (1879) 92. A. Globočnik, *AKK* (1889). S. Rutar, *Mitt. d. Zentral-Komm.* 18 (1892) 238. Andrian-Werburg, *Mitt. d. Anthr. Ges. Wien* 23 (1893) 46. J. Pečnik, *Izvestja muz. druš. za Kranjsko* 14 (1904) 135. *KLDB* (1937) 366. B. Saria, *Südost-Forsch.* 15 (1956) 46. F. Hochstetter, *Denkschriften - Wien* 42 (1879) 13 (po separatu).

[17] J. Pečnik, *Izvestja muz. druš. za Kranjsko* 14 (1904) 134.

[18] *KLDB* (1937) 355.

[19] J. Novak, *Izvestja muz. druš. za Kranjsko* 9 (1899) 199.

[20] C. Deschmann, F. Hochstetter, *Denkschriften - Wien* 42 (1879) 42 (po separatu). B. Saria, *Südost-Forsch.* 15 (1956) 46. J. Korošec, v *Zgodovini Ljubljane I* (1955) 272.

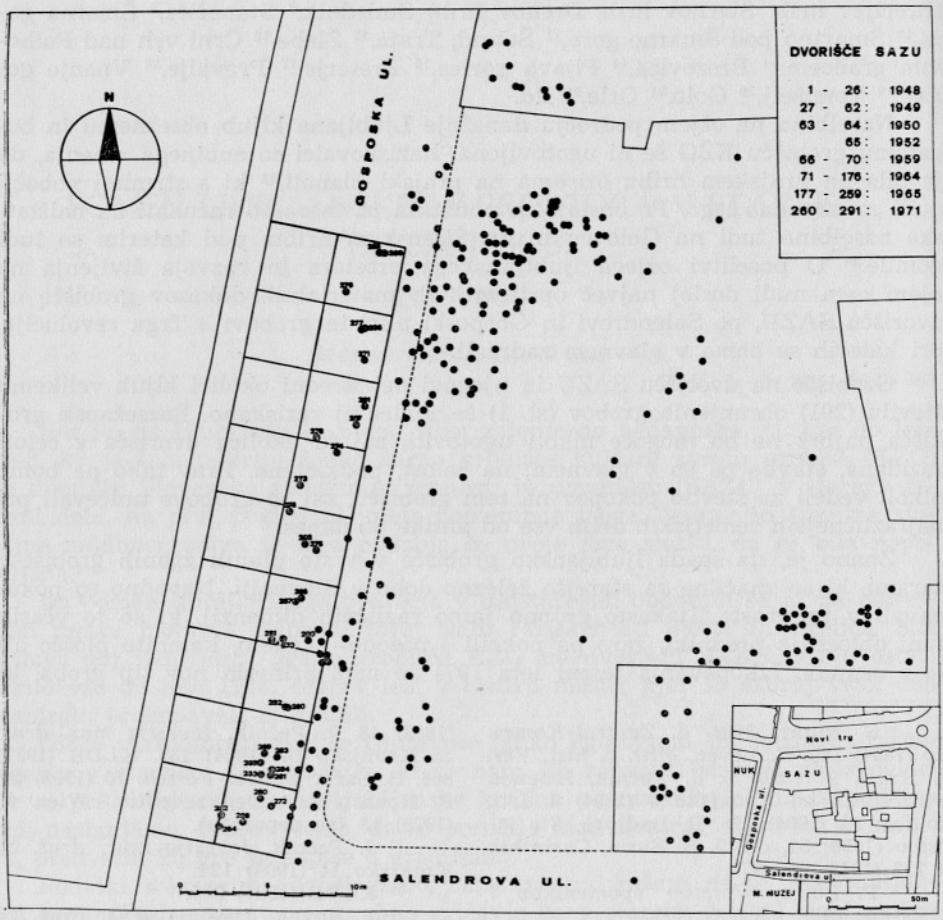
[21] J. Pečnik, *Izvestja muz. druš. za Kranjsko* 14 1(904) 135. L. Podlogar, ibidem 18 (1908)3.

[22] Po zapiskih V. Staretove.

[23] S. Rutar, *Letopis Matice slov.* (1891) 184. J. Korošec, v *Zgodovini Ljubljane* I (1955) 269. F. Starè, *Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani* (1954) 119.

[24] F. Starè, ibidem, 119.

[25] F. Starè, l. c. I. Puš, *Žarnogrobiščna nekropola na dvorišču SAZU v Ljubljani, Razprave* I. raz. SAZU 7/1 (1971).

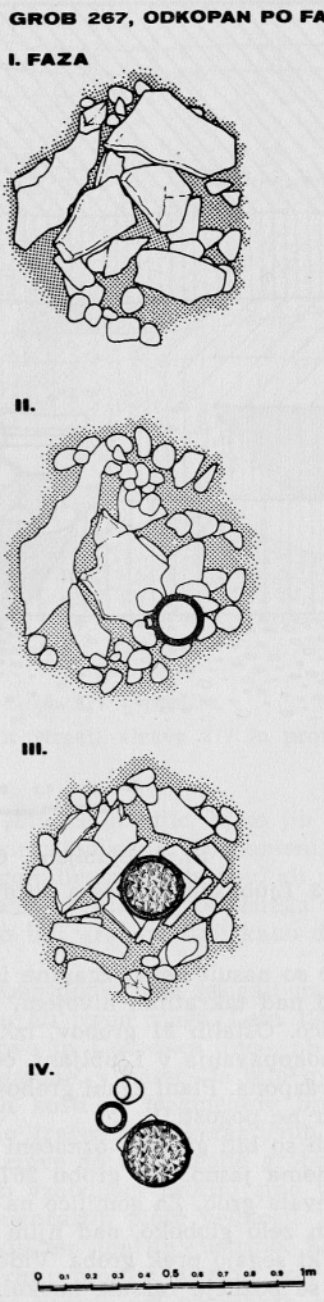

Sl. 1. Ljubljana, Gosposka ulica. Načrt grobišča. S številkami so označeni grobovi, izkopani leta 1971

Fig. 1. Ljubljana, Gosposka ulica (Noblemen's Street). Plan of Cemetery. Numbers mark the graves excavated in 1971

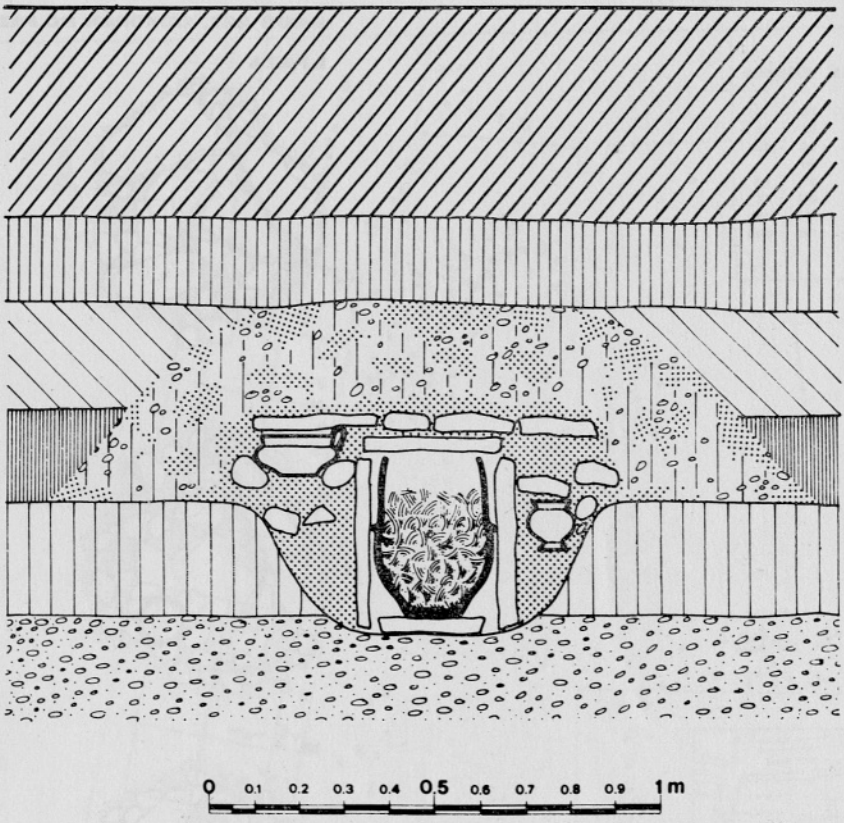
v Ljubljani doslej ni bil znan — grob 267 s kamnito konstrukcijo (sl. 2). Polkroglasta grobna jama, vkopana v rjavo osnovno plast, je imela na dnu položeno kamnito ploščo, ob kateri so bili navpično postavljeni peščenčevi skrili, zloženi tako, da je nad podlago nastal kvadraten prostor, v katerega so postavili žaro in dva lončka. Ob ustje žare je bila postavljena skodela, ki je bila posebej pokrita s ploščo (sl. 3). Žara je bila pokrita z usnjem,[26] čeznjo in čez celotno grobno jamo pa so bile naložene peščenčeve plošče v dveh plasteh, na

[26] Analizo ostankov usnja na sežganih človeških kosteh in pridatkih je izdelal dr. A. Šercelj.

Sl. 2. Ljubljana, Gosposka ulica. Grob 267 s kamnito konstrukcijo, odkopan po fazah

Fig. 2. Ljubljana, Gosposka ulica (Noblemen's Street). Grave 267 with stone construction excavated in stages

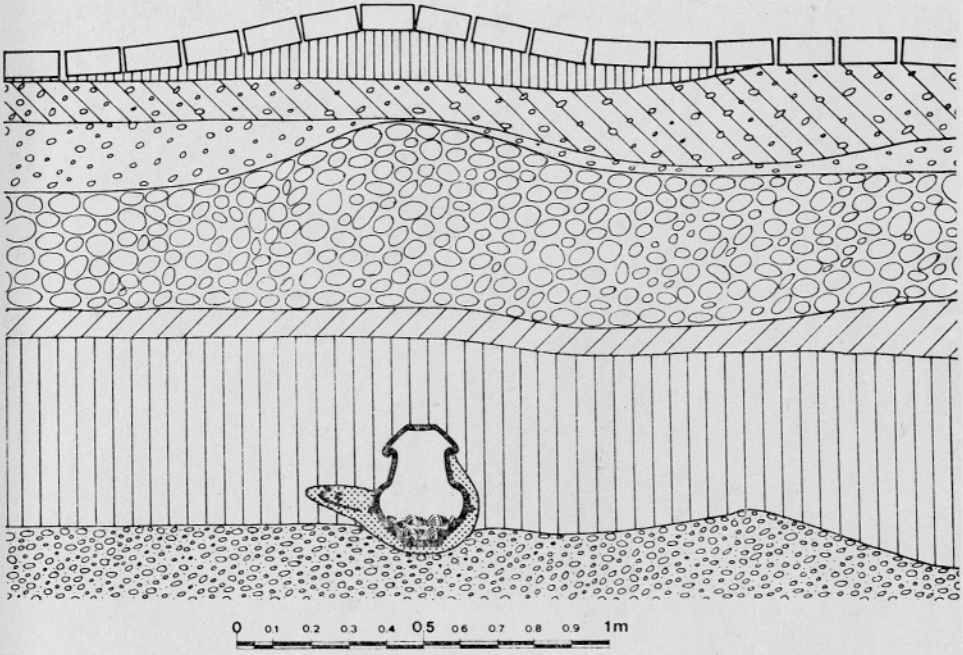
Sl. 3. Ljubljana, Gosposka ulica. Prerez groba 267

Fig. 3. Ljubljana, Gosposka ulica (Noblemen's Street). Cross-section of grave 267

katere so nasuli nekaj žganine in rjave zemlje tako, da je bil vrh groba prav gotovo nad takratnim nivojem, kar pomeni, da je bil grob označen z manjšo gomilico. Ostalih 31 grobov, izkopanih leta 1971, ne odstopa od znanega načina pokopavanja v Ljubljani, čeprav imamo opraviti s pokopi večjega časovnega razpona. Plani žgani grobovi s kamnito konstrukcijo so v Sloveniji znani, vendar ne pogosti.[27]

Ali so bili grobovi označeni z gomilico ali kakšnim drugim znakom, še ni popolnoma jasno. Pri grobu 267 smo že ugotovili manjšo gomilico, ki naj bi označevala grob. Za gomilico na grobu govori profil groba 277 (sl. 4), ki je bil vkopan zelo globoko, nad njim pa se pojavlja plast na kup zloženih večjih oblic, ki segajo prek groba. Videti je, da je bila na grob zložena gomila oblic, ki so se pozneje razsule naokoli. Prisotnost oblic na osnovni plasti po vsem

[27] S. Gabrovec, *Prazgodovinski Bled* (1960) 37, 38. F. Starè, *Prazgodovinske Vače* (1954) 24. T. Knez, Žarni grobovi v Bršljinu, *Arh. vestnik* 18 (1967) 155.

Sl. 4. Ljubljana, Gosposka ulica. Grob 277 v profilu

Fig. 4. Ljubljana, Gosposka ulica (Noblemen's Street). Grave 277 in profile

dvorišču SAZU si zato danes razlagamo kot ostanke gomilic, ki so jih mlajša prekopavanja in planiranja spravila iz prvotnega položaja. To pomeni, da so grobovi na dvorišču SAZU le bili označeni z gomilicami prodnikov, ali pa vsaj z izkopano zemljo, ki je ob zasutju groba zaradi inventarja, položenega v grob, v grobno jamo niso mogli več spraviti. Če so bili grobovi tudi kako drugače označeni, doslej nismo mogli ugotoviti.

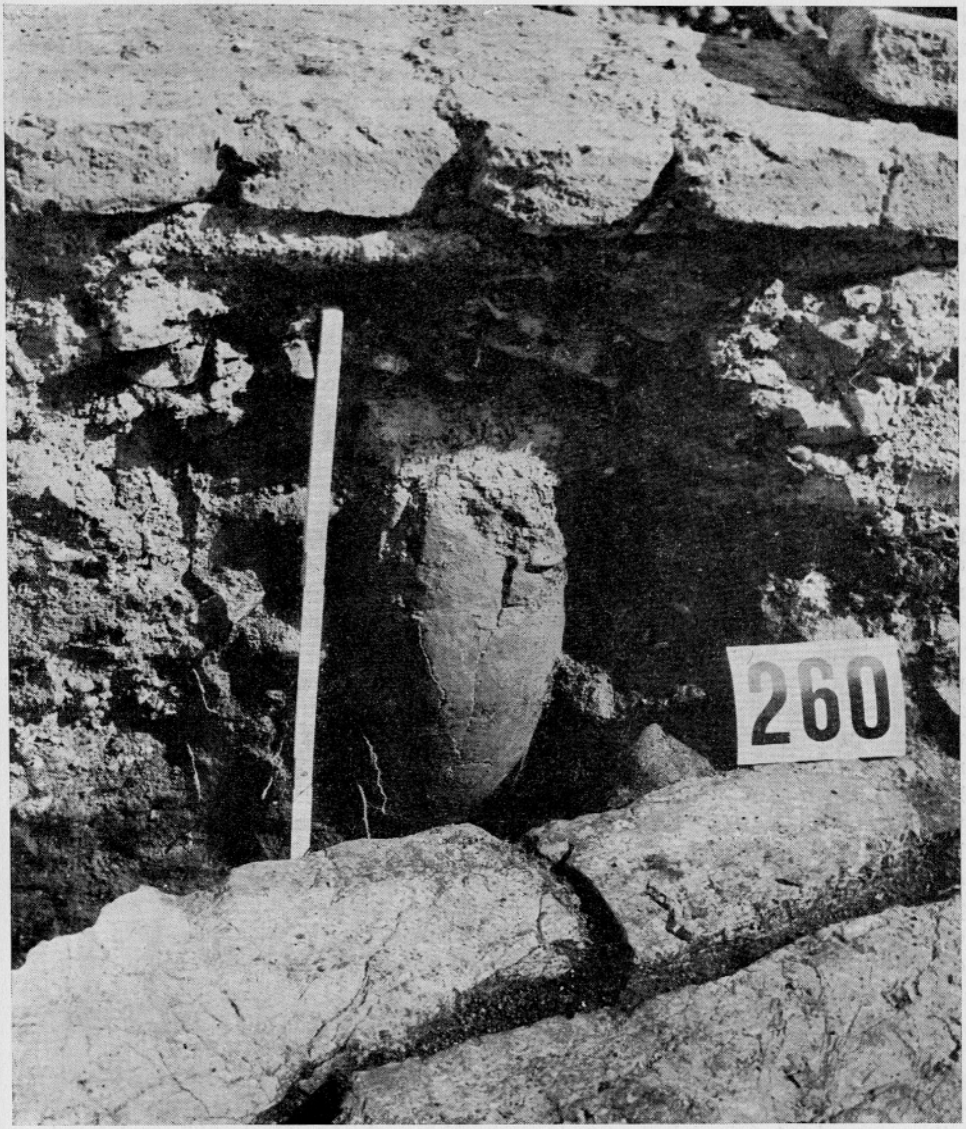
Znano je, da na ljubljanskem grobišču pokojnikov niso sežigali na mestu pokopa, ampak da je bila ustrina na grobišču ali izven njega. Leta 1971 smo na več kot 30 m² odkrili na vogalu Salendrove in Gosposke ulice, ob stavbi Mestnega muzeja, prek 50 cm debelo plast žganine, v kateri je bilo mestoma pomešanih veliko drobcev sežganih človeških kosti in fragmentov bronastih predmetov, v celotni plasti žganine pa polno fragmentov keramičnih posod, v glavnem enotne oblike — konični lonci iz rjave do črno žgane grobe, s peskom pomešane gline s porozno površino. Ob vzhodnem profilu smo v spodnjem delu plasti žganine odkrili plato iz apnenčastih plošč velikosti 1 × 1 m (sl. 5). Prav gotovo imamo opraviti s sežigališčem umrlih - ustrino. Kamnita ploščad po vsej verjetnosti predstavlja osrednji prostor ustrine, kar dajejo slutiti najdeni fragmenti keramike tj. razbite posode pri pogrebnih obredih, delci brona pa del nakita, kar se je verjetno žgalo skupaj s pokojnikom. Sam plato predstavlja verjetno prvotni starejši prostor za sežiganje, saj so v žganino

Sl. 5. Ljubljana, Gosposka ulica. Kamniti plato — centralni prostor sežigališča umrlih — ustrine

Fig. 5. Ljubljana, Gosposka ulica (Noblemen's Street). Stone plateau — central cremation area for the dead

prav ob platoju in v njegovi okolici vkopani grobovi (sl. 6), ki po svojih keramičnih formah in kovinskih pridatkih spadajo v mlajši čas. Kako in v katero smer se je ustrina z leti premikala zaradi vkopov — za antični zid, za vodovod, kanalizacijo, plin, elektriko in telefon — ni bilo možno ugotoviti. Prav zaradi tega tudi ne vemo, kakšne razsežnosti je imela ustrina. Možno je

Sl. 6. Ljubljana, Gosposka ulica. Grob 260 ob kamnitem platoju ustrine

Fig. 6. Ljubljana, Gosposka ulica (Noblemen's Street). Grave 260 beside the stone plateau of the cremation area

tudi, da so sežigališče umrlih v mlajšem obdobju premaknili na povsem novo mesto.

Osnovno stratigrafsko razporeditev grobov na dvorišču SAZU v vodoravnem smislu je izdelal že F. Starè,[28] čeprav je bilo njegovo izkopavanje omejeno na manjši prostor. Ugotovil je, da je starejši del grobišča na vzhodnem delu dvorišča bliže strugi Ljubljanice, medtem ko se mlajši del vse bolj oddaljuje proti zahodu. Izkopavanja leta 1964 in 1965 so Staretove domneve v celoti potrdila, najmlajša iz leta 1971 pa so jih s posameznimi izjemami še dopolnila. Najmlajše grobove smo namreč našli ob skrajnem jugozahodnem robu dvorišča oziroma na vogalu Salendrove in Gosposke ulice. Ker je podrobno stratigrafsko analizo grobišča podal že S. Gabrovec, se bomo pri kronološki obravnavi gradiva omejili predvsem na najnovejše najdbe, upoštevaje tudi starejše oblike posodja in okrasja, ki v Gabrovčevem referatu na tem kolokviju niso bile zajete, ker niso še obdelane in so zaradi tega v celoti težje dostopne. Okvirno bomo torej nakazali le časovni razpon in trajanje grobišča, podrobnejepa se bomo zadržali pri najnovejših in najmlajših najdbah iz Gosposke ulice, ki so neposredno vezane na dvorišče SAZU.

Kronološka opredelitev grobov, izkopanih na dvorišču SAZU, na splošno ni problematična. Najstarejši grobovi segajo kot smo slišali, v prehodno obdobje med bronasto in železno dobo, najmlajši pa celo v mlajši ali celo v najmlajši čas starejše železne dobe Ha D. Jedro doslej izkopanega gradiva pa moramo vsekakor uvrstiti v Ha B in Ha C kulturni krog.

Grobovi, izkopani leta 1971 — dokumentirali smo jih 32 — nam v malem predstavljajo celotno grobišče na dvorišču SAZU, saj postavljajo pred nas zelo širok časovni razpon. Oblikovni zaklad keramičnih in kovinskih predmetov nas popelje v Ha A ali v najzgodnejše Ha B obdobje, predstavlja pa ga, npr. grob 277 z bikonično žaro z visokim cilindričnim vratom, skodelo z uvihanim poševno nažlebljenim ustjem, ki je osamljen primer na dvorišču SAZU ter iglo s kijasto glavico z značilnim ornamentom ribjih kosti (T. 1: 1, 2). Ha B kulturni krog izpričuje tudi grob 282 (T. 1: 3), katerega žara ima visok cilindrični vrat ter nekoliko poševno ostro zravnano ustje. Tem starejšim tipom posod sledijo zanimive, vendar, če tako rečemo, standardne ljubljanske oblike pravega Ha B in začetnega Ha C kulturnega horizonta, ki s svojimi oblikami ne presenečajo, saj se povsem vključujejo v znani grobni inventar z dvorišča SAZU.

Tipične primere te skupine predstavljajo posode iz grobov 278 (T. 1: 9, 10), 275 (T. 1: 6, 7), 284 (T. 1: 8), 287 (T. 1: 4, 5), 269 (T. 2: 1), 291 (T. 2: 2), 268 (T. 2: 3), 286 (T. 2: 4) itd. Posebno in edino obliko z bližine dvorišča SAZU predstavljata žari iz groba 276 (T. 2: 5) in 289 s posebnim okrasom skupin navpičnih plastičnih reber, ki tečejo od vratu do največjega oboda. Grob 289 vsebuje tudi dvojnopetljasto ločno fibulo s široko nizko nogo, ki je okrašena s krožci s piko v sredini in dva obročka za lase s presegajočimi konci (T. 2: 7, 8). Tako posodi kot okras sodita v Ha C, to se pravi v čas, ko je, po dosedanjih ugotovitvah seveda, že mogoče čutiti upadanje pomena ožjega ljubljanskega prostora ter počasno ugašanje življenja na njem, čeprav lahko že sedaj ugotovimo, da ni nikoli popolnoma zamrlo. Prišli smo torej v čas, ko najdišča KŽG, med kate-

[28] F. Starè, *Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani* (1954) 110.

rimi ima ljubljansko prav gotovo izredno vlogo, počasi izgubljajo na svojem pomenu in kulturno-historični vlogi. Na širšem področju pa so sedaj že dani pogoji za razmah velikih starejših železnodobnih najdišč, kot so npr. Vače, Stična, Magdalenska gora, Novo mesto, Šmarjeta, Libna, Malence itd. Prazgodovinska naselbina v Ljubljani živi sicer nekoliko odmaknjena od kulturno in civilizatorično naprednih tokov, vendar trdoživo ohranja stare tradicije in običaje, kot bomo videli v nadaljevanju.

Grob 267 s kamnito grobno konstrukcijo, s starinsko obliko žare, veliko čolničasto fibulo, dvanajstimi zapestnicami, tordiranim torkvesom in steklenimi jagodami kaže staro tradicijo v izdelovanju posod (T. 3: 1), vendar vidimo v obeh pridanih lončkih že novejše forme (T. 3: 3, 4). Okras nam prinaša v celoti novo modo, ki je nezadržno prodrla med razmeroma konzervativne staroselce. Grob 267 karakterizira torej čolničasta fibula (T. 3: 5—8) z ostalimi kovinskimi pridatki in ga na osnovi tega lahko postavimo v Ha C kulturni horizont. Približno istemu času bi lahko pripisali tudi kelihasto posodo iz groba 271 (T. 3: 9), ki v ljubljanskem keramičnem zakladu predstavlja tako po formi kot po materialu in izdelavi novost, kar pomeni, da se počasi, vendar vztrajno vrivajo v staro kulturo novi elementi, kar je razumljivo, saj si ne moremo predstavljati kulturnih in trgovskih stikov omenjenih dolenjskih in zasavskih predelov s severno Italijo brez posredovanja ljubljanskega križišča. Stike staroselcev ljubljanskega prostora s severno Italijo pa še jasneje dopolnjuje nekaj grobov iz Gosposke ulice, med katerimi naj omenimo žaro iz groba 273 (T. 3: 10), predvsem pa žaro iz groba 281 (T. 3: 11—13). Tudi pri grobu 281 vzbujata pozornost lonček in skodela, ki vsekakor kažeta na stare tradicije, vendar grob karakterizirata le žara in kačasta fibula z diskom na prehodu igle v lok z enim pregibom na loku. Žara je situlaste oblike z nizko in široko nogo in predstavlja pravi estenski tip, tako da bi lahko celo govorili o direktnem importu te posode iz severne Italije. Izdelana je iz črno žgane gline, močno pomešane s finimi belimi zrnci peska, v celoti pa je bila premazana z rdečo barvo. Površina posode nosi dva z vodoravnimi gladkimi rebri omejena pasova, ki sta premazana z grafitom. Prav tako je grafitirana rama in vrat posode. Žara je bila pri nogi verjetno namerno razbita, ko so jo namenili grobu, nastala odprtina pa je bila zalita s smolo, kar je pogost primer tudi v starejšem delu grobišča SAZU.[29]

Pri dokazovanju nepretrganega življenja na ljubljanskem prostoru v vsej starejši železni dobi smo dolžni posvetiti posebno pozornost že objavljenemu grobu 132 z dvorišča SAZU, ki vsebuje poleg bikonične žare starinske oblike še dva lončka Ha D forme in fragmente najmanj treh certoških fibul.[30] Približno iste značilnosti lahko pripišemo tudi grobu 280 iz Gosposke ulice, izkopanem leta 1971, s pripombo, da je gotovo še mlajši, saj vsebuje latenoidno stekleničasto posodo z vodoravnimi kanali na vratu in ramenu (T. 3: 14) ter fragment manjše certoške fibule in dve večji jagodi iz steklene mase. Pokop je bil običajen, le brez žare. Sežgane človeške kosti so bile stresene v grobno jamo, nanje pa položena posodica in fibula. Grob 280 lahko na podlagi najdb

[29] I. Puš, *Žarnogrobiščna nekropola na dvorišču SAZU v Ljubljani*, Razprave I. raz. SAZU 7/1 (1971) 82.

[30] O. c., 98, T. 18: 1—9.

postavimo v končno Ha D obdobje. S tem pa je podana neposredna kontinuiteta življenja na ožjem ljubljanskem prostoru v mlajšo železno dobo.

Ob koncu moramo opozoriti, da je gradivo, izkopano leta 1971 v Gosposki ulici šele v obdelavi, zato tipološka in kronološka analiza celotnega gradiva še ni možna. Pri obdelavi gradiva smo upoštevali le najbolj tipične, predvsem keramične kose, medtem ko vsega kovinskega gradiva nismo mogli upoštevati. Zato so zaključki v prispevku le začasni.

The Significance of the Ljubljana Region in the Early Iron Age

Up to the year 1948, when a site belonging to the urn-field culture was discovered in the courtyard of the Slovene Academy of Arts and Sciences (SAAS) it was not thought that Ljubljana had played any important role in the Early Iron Age. Only its exceptionally favourable geographical situation and some chance finds gave cause to suspect that it might in fact have enjoyed a greater role. Ljubljana stands at the crossing of the two great routes from Italy to Pannonia and from the Alps to the Balkan.

Even today, little research has been undertaken into the wider Ljubljana region. The most research has been carried out on the urn-field cemetery in the courtyard of the SAAS and its surroundings, and this serves as a basis for the assessment of the cultural and historical role played by Ljubljana in the Early Iron Age. A large part of the material from this cemetery has already been published, so this report only mentions the newest findings from the excavations of 1971 (32 graves were excavated). As the material, exavated along Gosposka ulica (Noblemen's Street) in the year 1971, has not as yet been fully published, this report presents only some of the most typical samples of pottery and metalwork contributing to present knowledge in this field.

The oldest graves are nos. 277 T. 1: 1, 2 and 282 T. 1: 3, which fall within Ha A or the earliest period of Ha B. After these come the known forms of developed Ha B and the beginnings of Ha C with typical shapes, as represented by grave 278 T. 1: 9, 10; grave 275 T. 1: 6, 7; grave 284 T. 1: 8; grave 287 T. 1: 4, 5; grave 269 T. 2: 1; grave 291 T. 2: 2 and so on. Graves 276 T. 2: 5 and 289 T. 2: 7, 8 must be regarded as belonging to Ha C. Here belong also grave 267 T. 3: 1—8 and the chalice-like vessel from grave 271 T. 3: 9. Younger than these is grave 281 T. 3: 11—13, which belongs to the Ha D cultural circle. Grave 280 T. 3: 14, with the La Tène-like bottle-shaped vessel and smaller certosa fibula, belongs to the end of the Ha D period. This points to the direct continuation of life in the immediate area of Ljubljana into the Late Iron Age.

PRAZGODOVINSKO GROBIŠČE V TOLMINU

Prispevek k proučevanju načina pokopa in pogrebnih navad v svetolucijski kulturni skupini

DRAGO SVOLJŠAK

Goriški muzej, Nova Gorica

Kakor vsi važnejši dogodki v življenju davnega človeka, je bila tudi smrt nekaj prehodnega; pomenila mu je prehod v skrivnostno in mogočno družbo rajnih. Izraz takega dojemanja smrti so običaji, ki so spremljali človeka ob smrti in ob grobu, in so važen vir za razumevanje verovanj in za spoznavanje duhovnega sveta in kulture. Za čas, v katerega sodi tudi prazgodovinsko grobišče v Tolminu, to je starejši halštat, si moramo pomagati z »rekonstrukcijo zunanjega ogrodja teh obredov, načina pokopa, da potem lahko govorimo o njihovi vsebini in idejnem svetu, ki ga zunanja forma predstavlja«.[1] O načinu pokopa in o oblikovanju grobne jame v svetolucijski halštatski kulturni skupini imamo med gradivom in objavami v preteklosti izkopanih grobov in grobišč le malo zadovoljivo dokumentiranih elementov za ustrezno rekonstrukcijo obredov in navad, ki so spremljale pokojnika, pa čeprav je v tej kulturni skupini doslej bilo raziskanih že okoli 9000 grobov.[2]

[1] S. Gabrovec, *Prazgodovinski Bled* (1960) 44.

[2] Grobišča svetolucijske skupine poznamo iz naslednjih najdišč: Bovec, 1 grob, N. Mozetič, *Varstvo spomenikov* 7 (1960) 289.

Kobarid, 1118 grobov, obsežno nekropolo je delno raziskal v letih 1886 do 1892 C. Marchesetti in odkril 1079 grobov, nato pa še v letih 1903 in 1904 31 grobov. O izkopavanjih je kratko poročal vsako leto. Najboljši pregled z literaturo daje Duhn, Messerschmidt, *Italische Gräberkunde* 2 (1939) 109 ss. Leta 1952 do 1953 so pri zidavi mlekarne bili uničeni številni grobovi (*Slovenski poročevalec*, 15. 3. 1953. *Ljubljanski dnevnik*, 25. 2. 1953). Sondiranje leta 1955 je dalo novih 8 grobov (N. Mozetič, *Tolminski zbornik* [Tolmin 1956] 25).

Staro selo, 400 grobov, leta 1889 je C. Marchesetti na ledini »na gomilah« odkril novo grobišče svetolucijske skupine, N. Mozetič, l. c., 25. S. Rutar, *Letopis Matice slov.* (1889) 129.

Most na Soči (Sv. Lucija), okoli 7000 tu raziskanih grobov predstavlja kronološko in kulturno ogrodje po najdišču imenovane skupine. Najvažnejša publikacija gradiva je še vedno C. Marchesetti, *Boll. d. Soc. adriatica* 9 (1886) 94 ss in 15 (1893) 1—336, 30 tabel. Pregled z literaturo daje Duhn, Messerschmidt, l. c., 110 ss. Kulturno in kronološko je svetolucijsko skupino opredelil S. Gabrovec, Halštatska kultura Slovenije, *Arh. vestnik* 15-16 (1964-65) 21 ss in z O.-H. Freyem v *Actes du VIIIe Congrès inter. d. sci. préhist. et protohist.* (Beograd 1971) 197 ss.

Koritnica, 52 grobov, izkopanih na ledini »na lajišču« leta 1883. Mahnič, *Mitt. d. Zentral-Komm.* 27 (1901) 17 ss.

Šentviška gora, 19 grobov, izkopal

Poleg značilnosti v gradivu prav gotovo tudi posebnosti v načinu pokopa in v grobnem ritualu opravičujejo samostojnost svetolucijske kulturne skupine v okviru halštatske kulture jugovzhodnega alpskega prostora. Način pokopa veže svetolucijsko skupino z venetsko-estenskim krogom — žgan plani pokop je tu pravilo — in jo ostro ločuje od dolenjske kulturne skupine, ki v tem času uporablja skeletni pokop v gomili. Ti dve osrednji halštatski skupini na našem področju ločuje tudi sestav grobnih pridatkov, svetolucijski v nasprotju z dolenjsko ne pozna prilaganja orožja. Že te na zunaj vidne razlike navajajo na misel, da je tudi v samem pogrebnem obredju upravičeno pričakovati določene posebnosti, ki jih je narekoval že žgani pokop in z njim povezana miselnost.

Poleg tehtnih spoznanj C. Marchesettija,[3] ki je večji del svetolucijskih grobov raziskal, moremo za študij načina pokopa v tej kulturni skupini upoštevati, čeprav predvsem za starejši fazi, spoznanja, do katerih so pripeljala raziskovanja prazgodovinskega grobišča v Tolminu in na novo raziskani grobovi na Mostu na Soči.

Prazgodovinsko grobišče v Tolminu je bilo situirano na položnem vznožju jugovzhodnega pobočja Kozlovega roba, na katerem je, po vsej verjetnosti, bilo tudi nekropoli pripadajoče naselje.[5] Grobišče sodi v vrsto planih grobišč z žganimi pokopi, tako kot vsa doslej znana grobišča svetolucijske halštatske kulturne skupine. Dolgo je bilo 52 m, široko pa okoli 23 m. Meje grobišča niso bile z ničemer zaznamovane. Grobovi so bili vkopavani precej nagosto, tako da je na tem prostoru bilo 458 grobov. Od tega je bilo 432 povsem zanesljivih, dvanajstim je bilo moč le še omejiti njih položaj, 14 grobov pa je bilo negotovih. Pri slednjih največkrat pod kamnito ploščo ni bilo sledov vkopa grobne jame, ali pa je bil grob povsem uničen. Gostota grobov je bila navidezno povečana še z velikostjo in številom nagrobnih plošč (sl. 1, 2). Grobišče v času rasti ni poznalo strogega reda. V njegovi notranji zgradbi ni bilo opaziti hotenega oblikovanja ali posebnih zakonitosti v razvrščanju grobov v vrste ali skupine, kot jih npr. za Most na Soči (Sv. Lucija) omenja C. Marchesetti.[6] Gledano horizontalno stratigrafsko, si grobovi tudi ne slede kronološko. Med seboj so pomešani mlajši in starejši grobovi, to pa pomeni, da se grobišče ni na enem koncu pričelo in na drugem končalo.

C. Marchesetti na ledini »ajdovski britof«, *Boll. d. Soc. adriatica* 13 (1891) LII. *Arch. Triestino* 18 (1892) 285. Duhn, Messerschmidt, 1. c., 124.

Tolmin, 458 grobov je bilo izkopanih v letih 1965 do 1970 pod Kozlovim robom. Izkopavanja je opravil Goriški muzej. D. Svoljšak, Tolmin, prazgodovinsko grobišče, *Époque préhist. et protohist. en Yougoslavie* (Beograd 1971) 233 ss. *Varstvo spomenikov* 10 (1965) 195; 11 (1966) 117; 13-14 (1968-69) 184. D. Svoljšak, Prazgodovinsko grobišče v Tolminu, *Goriška srečanja* 1 (1966) 57—62.

V ta okvir sodijo tudi najdišča ob Nadiži, in sicer Št. Peter Slovenov, Planis, Darnazacco, Sv. Kvirin pri Čedadu, Redipulja v spodnjem toku Soče in pa Žlan ter Jereka v bohinjskem kotu. S. Gabrovec, Dvozankaste ločne fibule, *Godišnjak* 8 (Sarajevo 1970) 11 ss.

[3] C. Marchesetti, *Boll. d. Soc. adriatica* 15 (1893) 133—141. Ibidem 14 (1892) XIII.

[4] Poročilo o zaščitnem izkopavanju na Mostu na Soči bo objavljeno kasneje.

[5] C. Marchesetti, *I castillieri preistorici di Trieste e della regione Giulia* (Trst 1903) 90. Kozlov rob je najugodnejši prostor, kjer bi lahko bila prazgodovinska naselbina, vendar so njeni sledovi z gradnjo srednjeveškega gradu bili povsem zabrisani.

[6] C. Marchesetti, *Boll. d. Soc. adriatica* 15 (1893) 136.

Sl. 1. Tolmin, skupina grobov v kv. 26
Foto 1. Tolmin, gruppo di tombe nel quadrato 26

Vendar so se tudi tu izoblikovala določena pravila, ki so veljala v času uporabe grobišča. Najvažnejši je vsekakor žgan grob in pokop v preprosti grobni jami brez žare. En sam pokop v žari je povsem izjemen (grob 231). Pomembna pa je prav tako ugotovitev, da nikoli ni bil povsem uničen in le redko tudi poškodovan starejši grob s pokopom mlajšega. To pomeni, da so grobovi morali biti zaznamovani oziroma na zunaj vidni. Do podobnih spoznanj je prišel tudi C. Marchesetti, med raziskovanjem velike svetolucijske nekropole in predvideval, da so tudi tu najverjetneje bili grobovi označeni s koli tako kot mu je to uspelo dokazati v Kobaridu.[7] V Tolminu niso bili odkriti nikakršni sledovi podobnih nagrobnih znamenj, seveda še manj znamenja sama. Iz položaja grobov v zemlji je bilo moč sklepati, da nad grobovi niso nasipali gomil (T. 1: 1, 2). Prav zato so najverjetneje in tudi najpreprosteje

[7] C. Marchesetti, l. c., 136, sl. 8. Glej op. 4.

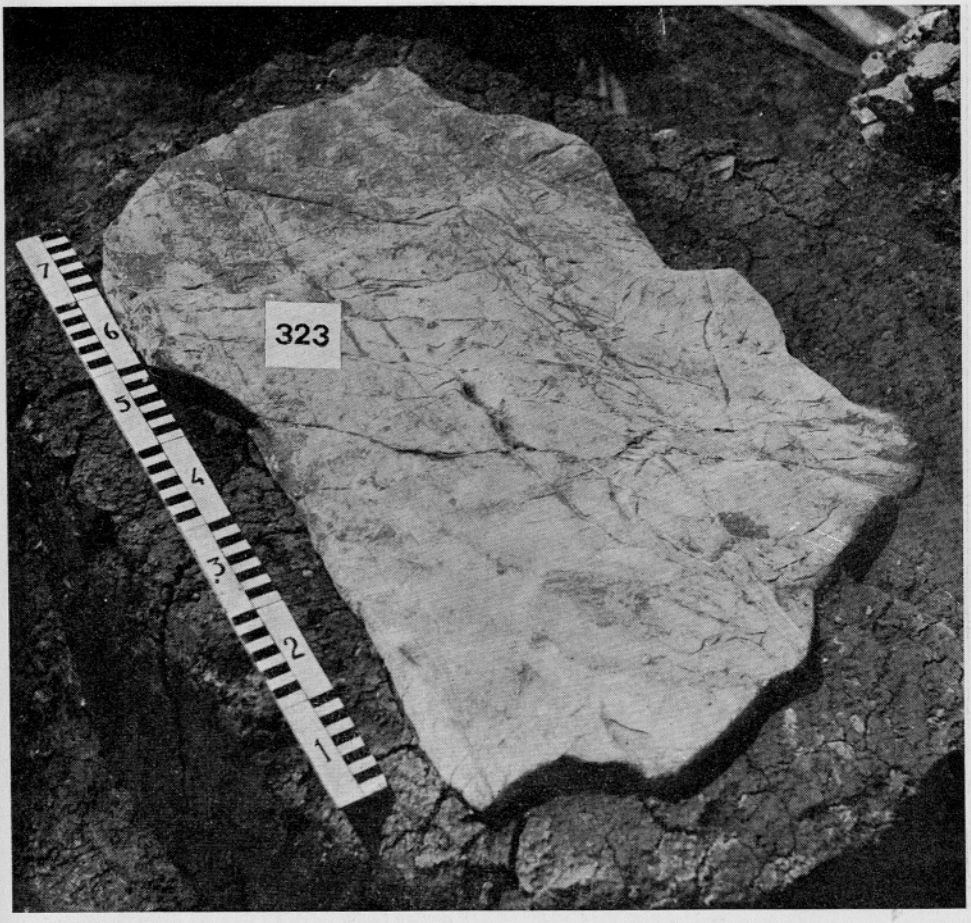

Sl. 2. Tolmin, situacija grobov v kv. 25—28
Foto 2. Tolmin, posizione delle tombe nei quadrati 25—28

označevale položaj grobov nagrobne plošče, s katerimi so bili grobovi pokriti in ki so ostale ob pokopu na površini. Do podobnih ugotovitev so privedla tudi opazovanja med izkopom novih grobov na Mostu na Soči.[8]

Grobne jame so bile skrbno vkopane v ilovnata tla (sl. 4, 5). Njihova oblika v tlorisu in v prerezu se je dala dobro opazovati, predvsem v spodnji polovici, kjer je bila v jamo nasuta žganina, manj zanesljivi in jasni pa so bili robovi vkopa v predelih, kjer se grobni zasip ni bistveno ločil od plasti, v katero so bili grobovi vkopani. V tlorisu so grobne jame bile okrogle (T. 1: 3, 5), največkrat nepravilno okrogle oblike (T. 2: 6). Po razsežnosti so se med seboj

[8] Glej opombo 4.

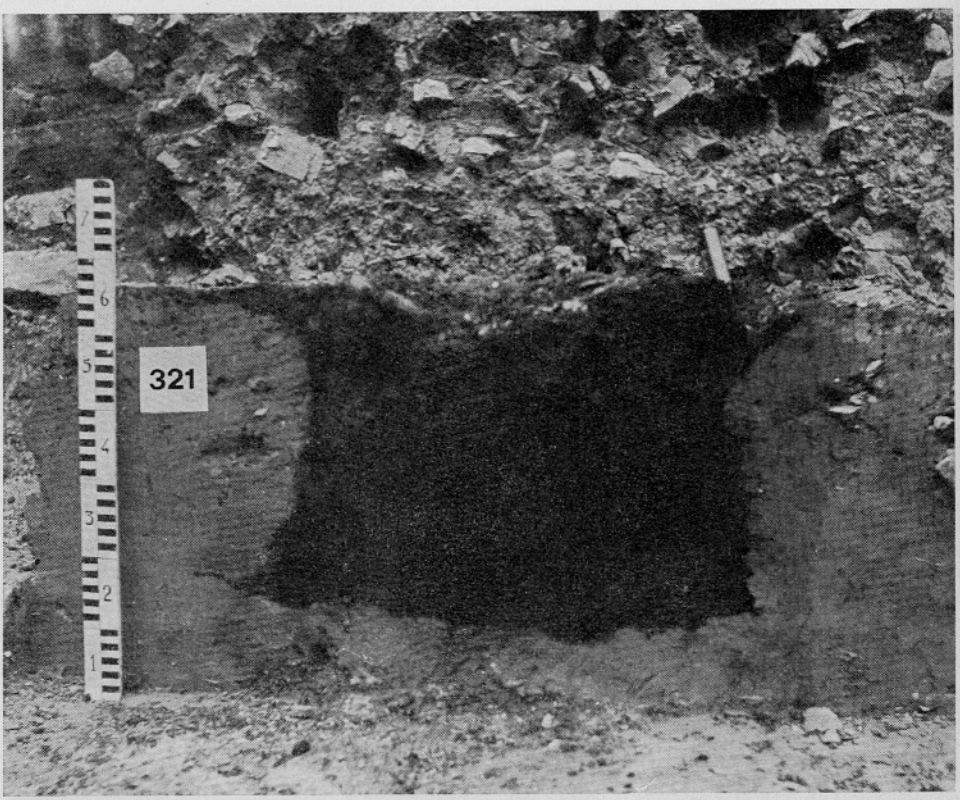

Sl. 3. Tolmin, grob 323, kamnita nagrobna plošča
Foto 3. Tolmin, tomba 323, lastra tombale di pietra

v precejšnji meri razlikovale, razpon premerov je znašal od 21 cm do 120 cm.[9] Tako kot po širini in obsegu, so se grobne jame ločile med seboj tudi po globini, in sicer je globina znašala od 8 cm do 62 cm.[10] Po obliki v prerezu moremo grobne jame razvrstiti v štiri osnove tipe, in sicer:

[9] Premeri grobnih jam so bili naslednji: od 20 do 30 cm 14 grobov (3,2 %), od 30 do 40 cm 46 grobov (10,6 %), od 40 do 50 cm 98 grobov (22,8 %), od 50 do 60 cm 103 grobovi (23,8 %), od 60 do 70 cm 72 grobov (16,7 %), od 70 do 80 cm 44 grobov (10,2 %), od 80 do 90 cm 4 grobovi (0,9 %) in nad 100 cm 2 groba (0,4 %).

[10] Globine grobnih jam so bile naslednje: do 10 cm 3 grobovi (0,7 %), od 10 do 20 cm 59 grobov (13,7 %), od 20 do 30 cm 155 grobov (35,8 %), od 30 do 40 cm 74 grobov (17,3 %), od 40 do 50 cm 27 grobov (6 2 %) in nad 50 cm 2 groba (0,4 %). V tem pregledu niso zajeti grobovi brez plošč, ker globina grobnih jam v teh primerih ni bila več prvotna.

Sl. 4. Tolmin, grob 321, prerez grobne jame
Foto 4. Tolmin, tomba 321, spaccato della fossa tombale

1. Kotanjasta ali polkrožna (T. 1: 1, 3, 5, 6)
2. Lijakasta ali stožčasta (T. 2: 1, 3, 4)
3. Cilindrična (T. 2: 8, 7)
4. Trapezasta (T. 1: 2, 4; 2: 9, 10)

Grobne jame se, seveda, znotraj posameznih tipov med seboj tudi razlikujejo, vendar so si v osnovi podobne. Nimajo obloge, le v enem grobu (grob 217) je bila grobna jama deloma tudi obložena s kamni. Sodeč po pridatkih v grobovih, velikost in oblika grobne jame nista bili vezani na morebitno socialno razlikovanje. Gotovo pa je, da je razsežnost grobne jame bila prilagojena količini z ustrine prinesene žganine in sežganih ostalin umrlega.[11]

Količina žganine je bila različna od groba do groba, odvisna od stopnje sežiga in pa od tega, koliko so poleg ostalin sežganega pokojnika nasuli v grob tudi zgorele grmade. Žganina je bila skupaj z nedogorelimi ostanki

[11] Žganina je ostalina zgorele grmade, sestavljena pretežno iz drobno zdrobljenega oglja, primešani pa so ji tudi večji drobci oglja in nedogorele kosti, ki so ostalina sežganega pokojnika. Pepela nismo ugotovili v nobenem primeru.

Sl. 5. Tolmin, grob 334, prerez grobne jame
Foto 5. Tolmin, tomba 334, spaccato della fossa tombale

umrlega preprosto nasuta v grobno jamo. Nedogorele kosti so bile razsute med žganino, niso bile torej zbrane na enem mestu. V 110 grobovih je bilo nekaj nedogorelih kosti ne preveč skrbno odbranih, vendar to ni ustaljena navada, primerljiva z obredom umivanja v ustrini zbranih kosti, ki ga poznamo npr. na Bledu.[12] Običaja zbiranja in umivanja, kot so pokazala tudi izkopavanja na Mostu na Soči, svetolucijska skupina ne pozna.

Umrlih niso sežigali na kraju pokopa, ob grobovih, saj v nobenem primeru nismo našli sledov kurjenja. Domnevati moramo, da je obstajal za to opravilo poseben prostor, t. i. ustrina, ena ali več, vendar je ta zaenkrat povsem nedokazana, čeprav verjetna. Verjetnost je toliko večja, ker svetolucijska

[12] S. Gabrovec, *Prazgodovinski Bled* (1960) 48 in op. 30 na str. 48.

skupina pozna ustrino. Našel jo je C. Marchesetti v Kobaridu[13] med kopanjem leta 1892, in sicer na terasi nekoliko nad Sočo, nedaleč od grobišča. Označevala jo je izredna količina oglja, drobci keramike in bronasti predmeti ter obilica nezgorelih živalskih kosti. Prav tako meni Marchesetti, da tudi na svetolucijski nekropoli umrlih niso sežigali ob grobovih, ampak na posebej za to namenjenih prostorih, ki so po njegovem mnenju bili tam, kjer je našel bolj ali manj razsežna območja oglja in ožgane zemlje ter drobce keramike in dele bronastih predmetov.[14] Ustrine poznamo tudi na drugih grobiščih halštatskega obdobja, na primer v Nesakciju,[15] na Bledu,[16] v Ljubljani.[17] Prav zaradi velike previdnosti in kritičnosti, potrebne pri opredeljevanju ustrine, v Tolminu nismo označili za ustrino manjšega prostora, ki je tlakovan z grobimi kamni in gosto posut z ogljem, keramiko in drobci bronastih predmetov, ampak smo to mesto opredelili bolj kot kultni prostor. Vsekakor bi odkritje mesta sežiga bilo pomembno ne le za potrditev opisanih domnev, ampak bi pomagalo razjasniti tudi marsikatero nejasnost, povezano s sežiganjem umrlih, predvsem pa bi z analizo večje količine oglja mogli popolneje ugotoviti vrste lesa, ki so ga uporabljali na ustrini. Tako je v ta namen bilo uporabljeno le oglje, ki se je bolje ohranilo med žganino v grobnih jamah.[18] Po podatkih te analize vemo, da so za sežig uporabljali les malega jesena, topola, vrbe, gabra, mokovca, rešeljike, velikega jesena, hrasta, gloga, lipe, javorja, drena, srobota, bresta, češnje in kostanja. V tem širokem izboru lesa nobena vrsta ne prevladuje. Za enkraten sežig so uporabili več vrst lesa — v grobu 389 so bili drobci oglja, ki so pripadali belemu gabru, kostanju, velikemu jesenu, malemu jesenu, lesniki in mokovcu. Sežig je bil skoraj popoln.

Prenos žganine z ustrine do groba in pa nasipanje žganine v grobno jamo so spremljali posebni obredi. Na to misel navaja pojav žganine, oglja, nedogorelih kosti in keramike v grobnem zasipu in v plasti grobnemu zasipu podobne sestave med grobovi. To namreč lahko pomeni, da žganine niso v grob nasuli takoj, ampak da so jo med opravljanjem obreda v manjši meri razsuli okoli groba in jo potem, skupaj z vsemi preostalimi nedogorelimi kostmi ter izkopano zemljo, skrbno zagrebli. Obredom ob grobu moremo pripisati tudi pojav tanke plasti čistega oglja tik pod grobnimi ploščami, na vrhu že zasute grobne jame. Precej nejasen pojav je še najbolj podoben kurjenju majhnega obrednega ognja.

Grobovi so bili pokriti s kamnitimi ploščami nepravilne oblike, na katerih v nobenem primeru ni bilo sledov obdelave (sl. 3). Plošče so bile po velikosti izredno raznolike, velike od 28 × 22 cm do 154 × 110 cm. Odkrite so bile na 323 grobovih, 109 grobov pa plošče ni imelo. Med temi moremo zatrdno reči le za tri, in sicer glede na položaj grobov in sestav zemeljskih plasti nad njimi, da so ostali brez kamnitega pokrova že v času nastanka. Za vse ostale grobove brez plošč pa vse okoliščine kažejo, da so bile z njih odstra-

[13] C. Marchesetti, *Boll. d. Soc. adriatica* 14 (1892) XIII.

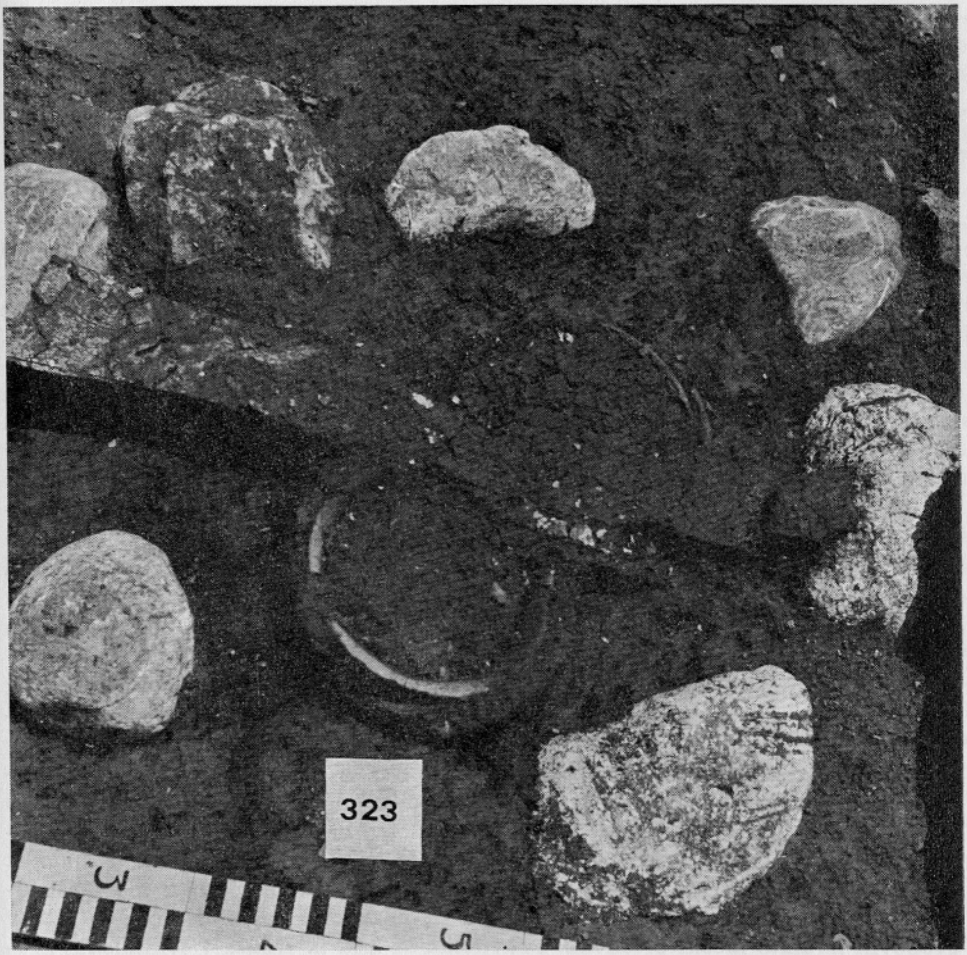
[14] C. Marchesetti, *Boll. d. Soc. adriatica* 15 (1893) 134.

[15] Duhn, Messerschmidt, l. c., 149.

[16] S. Gabrovec, *Prazgodovinski Bled* (1960) 43, navaja tudi analogije in literaturo.

[17] F. Starè, *Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani* (1954) 82.

[18] Analizo oglja je napravil dr. A. Šercelj, za kar se mu najlepše zahvaljujem.

Sl. 6. Tolmin, grob 323, kamniti venec
Foto 6. Tolmin, tomba 323, corona di pietre

njene v novejšem času. Vsi ti grobovi so namreč bili izključno tam, kjer so bili recentni posegi v grobišče najbolj očitni, tako da so tod bili hudo poškodovani.[19] Povsod tam, kjer so bili grobovi nedotaknjeni, so z izjemo že omenjenih treh, vsi imeli kamnito ploščo. Od tod torej sodba, da je bila splošna navada zavarovati in zaznamovati grobove s kamnitimi ploščami, običaj, ki ima že v sami svetolucijski skupini zadosti ustreznih primerjav.

[19] Vzhodni in jugovzhodni del grobišča je prizadela obdelava njive in drevesnice; v tem delu grobišča je bila plast nad grobovi najtanjša (do 20 cm). Na posameznih mestih so grobove poškodovale eksplozije granat v 1. svet. vojni, veliko škodo pa je grobišče utrpelo tudi s strojnim planiranjem gradbenih parcel leta 1965.

Grobovi v Tolminu, kljub svoji preprostosti, imajo še eno posebnost, ki bi jo mogli označiti kot skromen pojav grobne arhitekture. To je kamniti venec, ki je bil odkrit v 77 grobovih v grobnem zasipu tik pod ploščo (sl. 6, T. 1: 3, 5). Sestavljali so ga manjši neobdelani kamni, ki so bili položeni bodisi ob robove vkopa grobne jame, včasih pravilno, včasih brez pravega reda. Kamniti venec je navadno bil ožji od obsega nagrobne plošče, v nekaterih primerih (T. 2: 5, 6) pa je bil v istem nivoju kot plošča in je obdajal tudi njo. Venec se je pojavil v 29 ženskih grobovih (23,8 %) in v 19 moških grobovih (22,6 %), ostali grobovi z vencem so bili po spolu neopredeljivi. V 130 grobovih z lončenim pridatkom je bil venec v šestintridesetih, od tega pa je bilo 13 moških in 19 ženskih grobov. Iz tega je razvidno, da venec ni posebnost določenega tipa grobov in da se ne pojavlja le v grobovih enakega spola, saj se pojavlja enakomerno v grobovih obeh spolov in trikrat tudi v grobovih brez pridevkov, ki so opredeljeni kot otroški. Po pridevkih v grobovih z vencem sodeč, le-ta tudi ni svojstvo grobov premožnejšega ali revnejšega sloja prebivalstva. Vsekakor je vloga venca težko razložljiva. Gotov je njegov hoteni nastanek — sestavljajo ga prineseni kamni in ne kamenje, izkopano iz jame. Obredni pomen mu smemo pripisovati, morda tudi varovalnega. Analogij v sami svetolucijski skupini nimamo povsem ustreznih. Na Bledu omenja S. Gabrovec ob ploščah dveh grobov, ki ju uvršča v 6. tip pokopa, tudi nekaj kamnov, vendar pa njihovega pomena ne razlaga.[20]

Nedvomno zanimiva in za študij takratne naseljenosti pomembna je analiza grobov glede na spol in starost pokopanih. Analiza kostnih ostalin[21] je pokazala, da kostni material ni primeren za natančnejšo antropološko obdelavo; kosti so dobro žgane in majhne po velikosti in količini. Ostaja za to le še možnost opredeljevanja grobov po spolu pokopanih s pomočjo pridatkov, in sicer z že ustaljeno delitvijo, da so grobovi z iglo moški in grobovi s fibulo in drugimi značilno ženskimi pridatki ženski. Ta metoda je v Tolminu lahko polno uveljavljena, medtem ko ta delitev v svetolucijski skupini velja za njene najstarejše faze (I a—c), v fazi II a pa ni več možna, ker v tej fazi izginjajo iz uporabe večglave igle, fibula pa se pričenja pojavljati že tudi v moških grobovih.[22] Igla je bila v starejšem halštatu značilni kos moške noše in je zato v grobovih izrazito moški pridevek. Praviloma se igla in fibula v tolminskih grobovih ne pojavljata skupaj — tak pojav poznamo iz sedmih grobov (T. 3, grob 441). Kot redek moremo označiti ta pojav tudi na veliki svetolucijski nekropoli, kjer omenja Marchesetti med 2945 grobovi le 32 takih.[23] Igla ostaja tako osnovno vodilo za opredeljevanje grobov, v katerih so pokopani moški (T. 5: 1, 7, 9, 13, 15). Tolminsko grobišče namreč tudi glede pridatkov orožja v svetolucijski skupini ni izjema. Poudarjeno je že bilo, da v svetolucijski skupini

[20] S. Gabrovec, *Prazgodovinski Bled* (1960) 42.

[21] Kostno gradivo za prvih 222 grobov je določil pokojni dr. Tone Pogačnik. Analiza ostalih, v letih 1968 do 1970 izkopanih grobov še ni napravljena, vendar pa po grobi presoji sodeč ne bo bistveno vplivala na rezultate. V grobovih, katerih kostni material je bil določen, so bile v 150 primerih ugotovljene kosti človeka, 36-krat pa so bili grobovi kostno sterilni.

[22] O.-H. Frey, S. Gabrovec, Zur Chronologie der Hallstattzeit im Ostalpenraum, *Actes du VIIIe Congrès inter. d. sci. préhist. et protohist.* (Beograd 1971) 197.

[23] C. Marchesetti, *Boll. d. Soc. adriatica* 15 (1893) G-33

prilaganje orožja ni običaj. Na Mostu na Soči je C. Marchesetti v 2945 objavljenih grobovih našel 51 nožev, 7 osti, 1 meč in 9 sekir,[24] v Tolminu pa je bil odkrit le en grob, v katerem je bila najdena ost kopja (T. 5: 14), sicer pa v grobovih orožja ni. Med grobove s pokopom moškega sodijo tudi grobovi, v katerih je bila najdena britev (T. 5: 12) ali trnek (T. 5: 5). Na tak način opredeljevanja je v Tolminu v 84 grobovih pokop moškega; igle so bile v 77 grobovih, ostali pa so vsebovali za može značilni inventar.

Fibule so značilni pridatek grobov z ženskim pokopom (T. 3: 1, 9, 11, 18, 21—24; 4: 4, 10). Enak pomen imajo tudi v grobovih najdene ovratnice, zapestnice (T. 3: 25, 26; 4: 3, 6), prstani (T. 3: 4, 6, 8, 10, 12), steklene jagode (T. 3: 14, 15) in pa glinasta vretenca (T. 3: 3, 20). Na osnovi take delitve pridatkov je v Tolminu 126 grobov opredeljenih za ženske. Mednje moremo vsekakor uvrstiti tudi nekatere grobove, v katerih je bila najdena šivanka (T. 3: 2).

S takim načinom delitve grobov po spolu pokopanih je opredeljena slaba polovica vseh odkritih grobov; ženskih je 29,2 % moških pa 19,4 %. Po spolu ostaja tako neopredeljenih 222 grobov. Med temi jih je 48 (11,1 %) povsem brez pridatkov, v 97 grobovih (22,4 %) pa so bili najdeni le drobci keramike. Tej skupini po spolu težko opredeljivih grobov moramo dodati še omenjenih sedem grobov, v katerih sta bili igla in fibula skupaj. Grobove, ki so povsem brez pridatkov, moremo označiti kot otroške, torej sodi v to skupino 48 grobov. Ostale pa je opredeljevati po spolu pokopanih težko in predvsem tvegano, ker ni zanesljivih vodil za, čeprav relativno, točnost. Pri tem ne pomagata dosti niti posoda, dodana v grob ali kamniti venec, ker se pojavljata v vseh treh primerih enakomerno.

Poglavitna značilnost pokopa na tolminskem grobišču je vsekakor pokop v preprosti grobni jami brez žare; pojav žare v enem grobu je povsem izjemen. To je tudi vzrok, da je grobišče revno glede keramike. Le-ta se v grobovih pojavlja v dveh oblikah, bodisi da so to drobci razbitih posod, razsuti med žganino ali okoli grobov, ali pa je to pravi lončeni pridevek, ki ni žara, ampak ima vlogo kultne posode, položene s posebnim namenom v grob. Bila je v 130 grobovih. Te posode so bile, z redkimi izjemami (T. 2: 2; 1: 2), postavljene na vrh v grobno jamo nasute žganine (T. 1: 1, 3). Navadno je bila v grobu le ena, po dve sta bili odkriti le izjemno. Lončeni pridatek je bil v 48 ženskih grobovih (38,1 %), v 36 grobovih s pokopom moškega (42,8 %) in v 46 grobovih, ki so po spolu težje opredeljivi oziroma neopredeljivi. V teh posodah ni bilo nedogorelih človeških kosti, posamezni drobci so vanje zašli povsem po naključju. Pač pa si moremo namen lončenega pridatka razlagati s pomočjo živalskih kosti, ki so bile v treh primerih najdene v njih, in sicer kosti živali, ki niso bile v ognju na ustrini.[25] Tvegano je vsekakor na osnovi le treh primerov sklepati, da je tudi v ostalih pridanih posodah v času pokopa bila hrana manj obstojne sestave in seveda to sklepanje razširiti tako, da je pogrebni običaj vseboval splošno navado polaganja jedi v grob. Druga oblika, v kateri se pojavljajo živalske kosti, so drobci nedogorelih kosti, ki so bili pomešani skupaj z nedogorelimi človeškimi kostmi med žganino v grobni

[24] C. Marchesetti, l. c., 141.

[25] Živalske kosti iz prvih 222 grobov je določil dr. F. Osole, za kar se mu najlepše zahvaljujem. Kosti iz posode v grobu 155 pripadajo domači svinji.

jami. Tak pojav smo zasledili v 12 grobovih.[26] V obeh primerih moremo z gotovostjo govoriti o povezanosti kostnih ostalin s pogrebnimi obredi, žal pa o vsebini teh obredov, katerih sledovi so v svetolucijski skupini posebej bogati v Kobaridu,[27] ni moč povedati nič določenega.[28] Zdi se povsem naravno, povezati z obredi ob smrti in pokopu tudi številne drobce zlomljenih posod, najdene v grobovih in okoli njih, kjer je pojav te polomljene lončenine bil pogost in še posebej pester. Posamezni drobci te lončenine nosijo nesporne sledove ognja, bili so torej v ognju na ustrini istočasno z umrlim in so v grob bili prineseni skupaj z žganino, del te keramike pa je očitno bil razlomljen na grobu samem. Uporaba posodja je povezana seveda s prisotnostjo hrane v nagrobnih obredih, o njeni sestavi pa nam tolminski grobovi povedo le malo, saj razen ostalin domače svinje in gozdnega jelena pravzaprav o tem nimamo drugih pričevanj. Zanesljivo moremo reči le, da je del teh obrednih jedi bil skupaj z umrlim na ognju ustrine, vendar moremo poleg živali domnevati, da gre tudi za drugačne oblike jedi, ki pa se zaradi neobstojnosti sestavin niso ohranile in da so del teh kot popotnico v lončeni posodi (ali brez nje ?) položili v grobno jamo.

Skupaj z umrlim so bili v ognju tudi vsi v grobovih najdeni kovinski predmeti (razen igle iz groba 417) in jih zato še najlaže opredelimo po uporabnosti kot osebno last umrlega ali kot dele takratne nošnje. Sledovi ognja so izraziti, pogosto so predmeti močno deformirani, neredko pa je bil v grobu le del predmeta, manjkajoči deli pa so bili ali povsem uničeni ali izgubljeni na mestu sežiga, lahko pa tudi v času pokopavanja, za kar govore pogoste najdbe drobcev ali celih bronastih predmetov med grobovi v višini grobnih plošč. Izjema med predmeti, najdenimi v grobovih, so lončene posode in glinasta vretenca. Ti niso bili v ognju in so v grobove bili polagani namenoma. So torej edini pravi pridatki, povezani s pogrebnim obredjem, kar potrjuje tudi njihova dokaj ustaljena lega v grobni jami: skodela na vrhu v grob nasute žganine, vretence na dnu.

To so prvi rezultati analize načina pokopa na prazgodovinskem grobišču v Tolminu in hkrati že tudi skromen poizkus razlage posameznih elementov pokopa. Značilnosti grobišča se kažejo predvsem v zunanjih, snovnih potezah, kot je doslednost žganega pokopa v preprosti grobni jami brez žare, v doslednem pokrivanju grobov s kamnitimi ploščami, v uporabi lončenega pridatka v obredne namene, ali v pojavu skromne obloge grobnih jam v obliki kamnitega venca. Grobišče je, gledano v celoti, izrazito revno. Grobovi ne izražajo prevelike socialne razslojenosti tedanjih prebivalcev, pri poizkusu ugotavljanja socialne strukture pokopanih pa moramo poleg števila in kakovosti pridatkov v grobovih upoštevati dvoje pomembnih dejstev, in sicer to, da so vsi kovinski predmeti bili podvrženi hudemu uničenju v ognju na ustrini in pa to, da že sam način pokopa in oblika grobne jame nista ugodna za bogatejše prilaganje. Zgovornih dokazov nam grobišče ne daje tudi za ustvarjanje trdnejše podobe o gospodarskem položaju prvih naseljencev tolminske kotline. Uporabni predmeti so v grobovih, prav tako kot orožje, zelo skromno zastopani, nož (britev) ali trnek v moških grobovih, glinasto vretence in šivanka v

[26] Nedogorele živalske kosti iz groba 12 pripadajo domači svinji, iz groba 35 pa gozdnemu jelenu.

[27] Duhn, Messerschmidt, l. c., 109.

[28] S. Gabrovec, *Prazgodovinski Bled* (1960) 45 ss.

ženskih. Grobišče je po načinu pokopa izrazito starohalštatsko. Tega spoznanja ne izpodbija tudi v grobovih odkrito gradivo, ki prostorsko, kakor tudi materialno sodi v krog svetolucijske halštatske kulturne skupine. Je na njenem začetku in sodi v pretežni meri v njeno fazo I a in b,[29] v srednjeevropskem smislu pa je to konec Ha B 3, Ha C, v absolutnem časovnem okviru pa v čas 8.—7. stol. p. n. š.

Necropoli preistorica di Tolmin

Come avveniva la sepoltura, quali furono i riti funerari (tutte cose che concorrono a formulare delle conclusioni sui contenuti e sul mondo di idee) presso il gruppo culturale hallstattiano di Most na Soči (Sv. Lucija) ci è noto solo in parte nonostante l'esame di più di 9000 tombe compiuto fin'quì; e dire che proprio il modo di sepelire i morti, accanto alle peculiarità degli oggetti, è la loro caratteristica particolare.

Fondando sulle conclusioni a cui a suo tempo pervenne C. Marchesetti, nonchè sui risultati di ricerche più recenti condotte a Most na Soči (Sv. Lucija) e a Tolmin, dove nella omonima necropoli, che misura metri 52 per 23, comparvero alla luce ben 458 tombe, venne fatto un riesame dei riti funerari.

Nella necropoli di Tolmin ordinariamente avveniva la sepoltura di ceneri in fossa semplice senza alcun'urna, con tombe segnate esternamente (a differenza di quelle delle necropoli di Kobarid e Most na Soči, per le quali C. Marchesetti supponeva fossero contrassegnate con pioli) dalla copertura con lastra di pietra la cui dimensione assecondava quella della fossa la quale, come risulta dagli spaccati, di volta in volta aveva la forma di buca comune, imbutiforme, cilindrica, o trapezoide, senza pregiudizio alcuno per la condizione sociale del defunto adeguandosi invece per volume alla quantità di cenere raccolta sull'ustrina a combustione consumata della salma e del rogo e in seguito versata nella tomba. L'ustrina era ubicata all'esterno dell'area necropolitana, come C. Marchesetti provò per Kobarid e che fu consuetudine dell'epoca come lo dimostrano le note necropoli di Nesazio, Bled e Ljubljana. Il legname usato per le cataste era svariato per tipo e qualità e l'incinerazione era quasi sempre totale. Le lastre di pietra che coprivano le tombe non venivano lavorate e furono rinvennute su 323 sepolture, mentre per le mancanti fu provato che solo tre ne furono sprovviste già all'origine, tanto che per le altre vale la supposizione della loro asportazione o distruzione in epoche più recenti.

[29] O.-H. Frey, S. Gabrovec, l. c., 197. Na začetek I a faze sodijo igle s kroglasto glavico, razne oblike igel s tordiranim vratom (T. 3, grob 441), igle s strešasto glavico (T. 5, grob 206), bronasti nož s trnom, kar je značilnost moških grobov, v ženskih grobovih te faze so predvsem bronaste enozankaste fibule (T. 3, grob 229 in 398). Na koncu te faze pa se pojavi železo. V to fazo sodijo tudi prve polmesečne fibule (T. 3, grob 441).

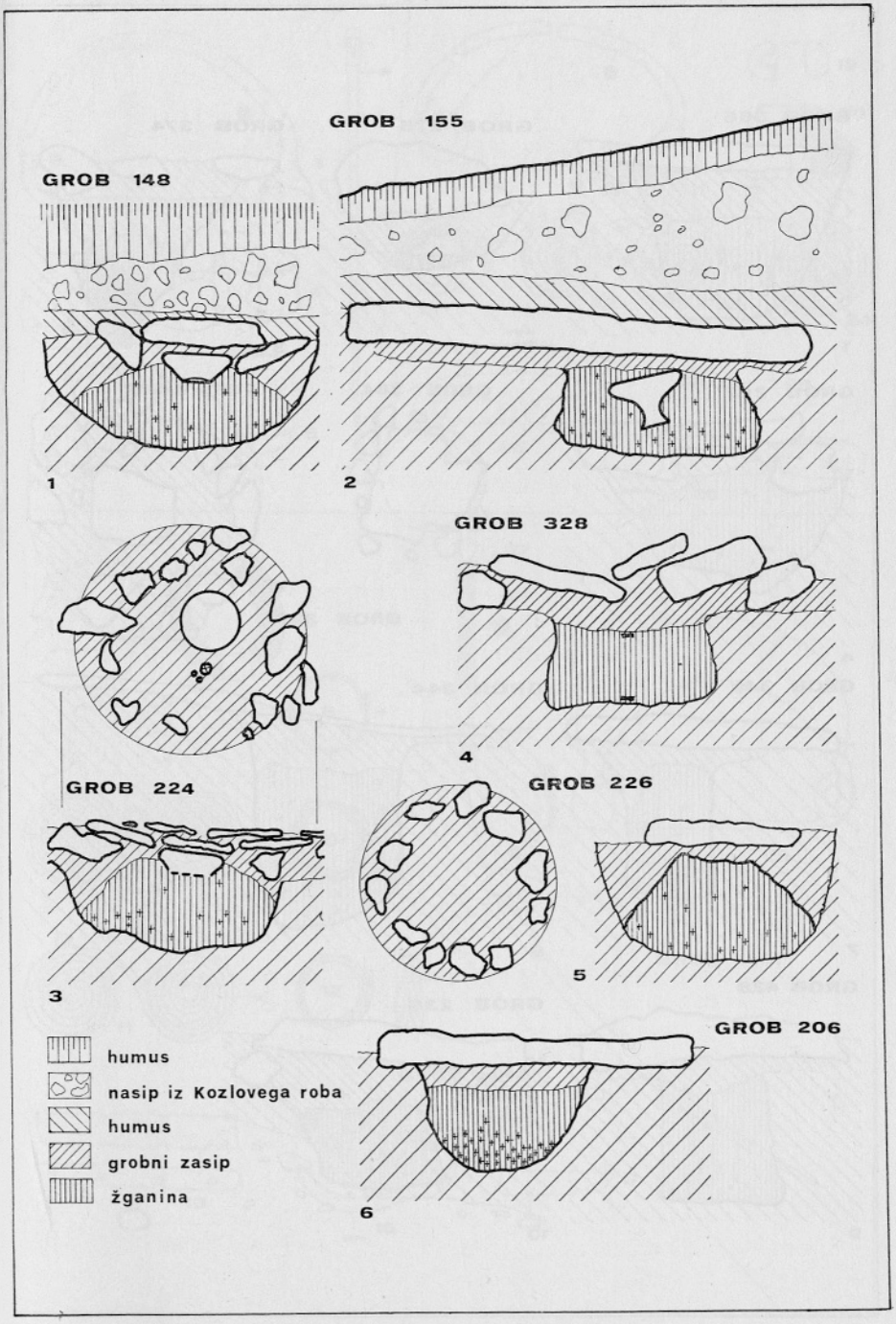
Značilnosti faze I b so v Tolminu polmesečne fibule z verižicami, male očalarke, železna ovratnica (T. 4, grob 19, T. 3, grob 398, grob 212). Značilnost moških grobov te faze so večglave igle, običajno s trombastim zaključkom, igle s svitki na vratu in polkroglasto glavico (T. 5: 25, grob 155, 226).

Ne deriva la certezza che la marcazione e il riparo delle sepòlture fatto con lastre di pietra ne fu una regola consuetudinaria che riscontra analogie sufficienti solo nel gruppo santaluciano.

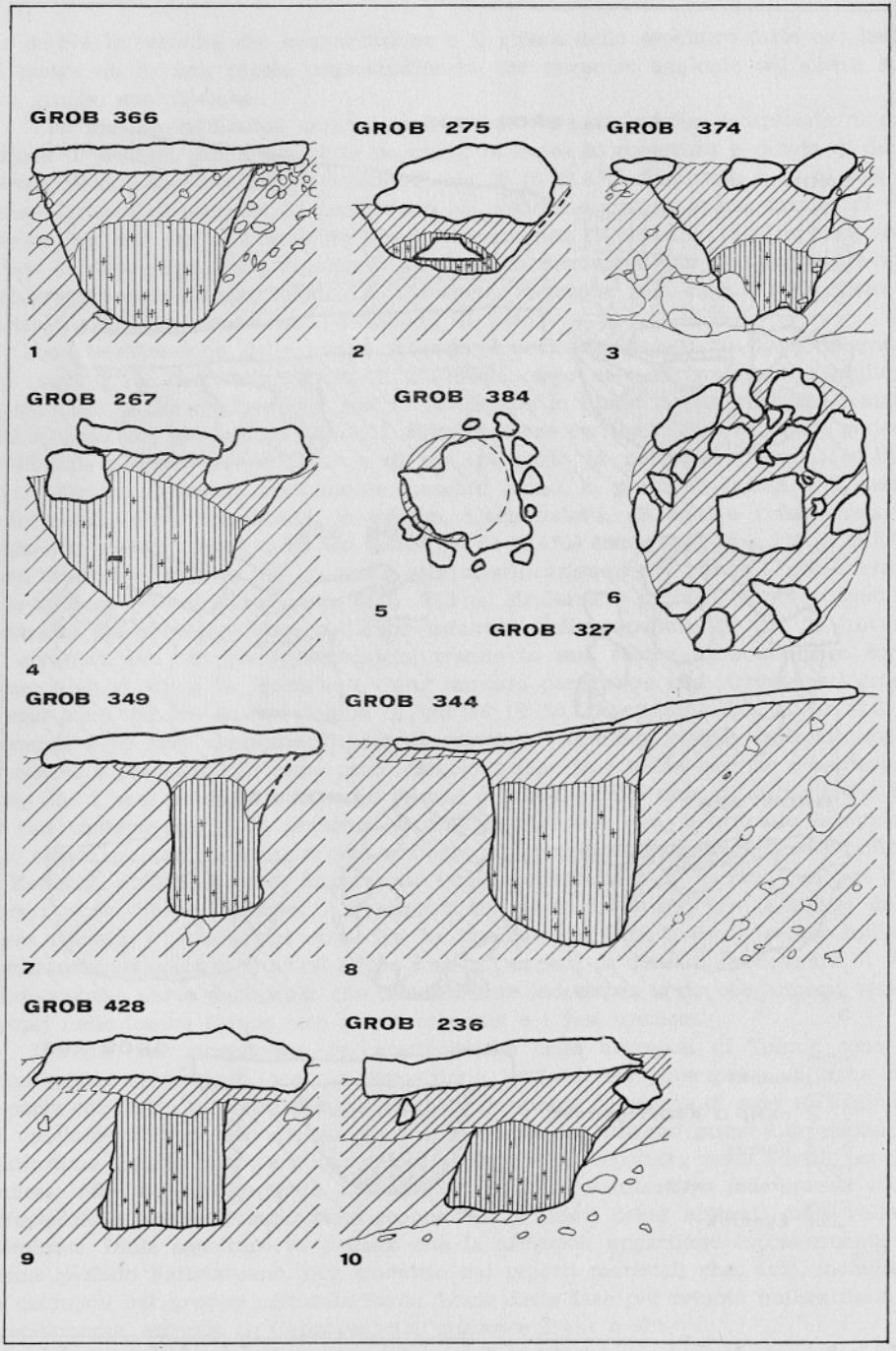
Con una semplicissima architettura tombale la fossa veniva completata di una corona di sassi su cui a sua volta poggiava la lastra di copertura e dotate di detta corona furono scoperte ben 77 tombe, di cui 29 (il 23,8 %) femminili e 19 (il 22,6 %) maschili, mentre ulteriori 36 tombe con la medesima corona erano fornite di ceramica, ciò che sta a dimostrare che la corona non fu nessuna caratteristica specifica di distinzione delle sepolture. Analogie di corrispondenza non se ne trovano nel gruppo santaluciano, mentre S. Gabrovec menziona solo singoli sassi sotto le lastre tombali rinvennuti nella necropoli di Bled.

La classificazione delle tombe secondo il sesso dei sepolti fu possibile grazie agli oggetti ivi rinvenuti giacchè il materiale osseo non offriva alcun appiglio a causa della totale combustione; così le tombe con le fibule furono rittenute femminili e quelle con gli spilloni maschili: classificazione corrispondente al primo periodo dell'intero gruppo santaluciano e di cui fa parte la necropoli Tolmin; inoltre, sono rittenuti accessori prettamente maschili l'amo, la punta di lancia e il rasoio e femminili, oltre alla fibula, le collane, i braccialetti, gli aghi e i fusi cretacei. Seguendo questri criterî, delle 458 tombe, 84 (il 19,4 %) sono maschili e 126 (il 29,2 %) sono femminili, mentre 222 sfuggono alla classificazione e di queste 7 contenevano e lo spillone e la fibula, mentre 48 (l' 11,1 %) risultavano prive di alcun accessorio, cosa che potrebbe preludere a tombe infantili. Nelle sepolture in cui fu trovata la ceramica era sempre un'accessorio, tranne in una tomba dove compare come urna; o la si trova in frammenti come annesso particolare con determinati scopi; i vasi sono deposti in 130 tombe di cui 48 (il 30,1 %), femminilli, 36 (il 42,8 %) maschili e 46 non classificabili; ma di regola la ceramica veniva collocata sopra la cenere e precisamente come pezzo singolo tranne in 8 tombe che ne possedevano duè. Che i vasi avessero uno scopo rituale è provato dalle ossa di animali che tre di essi contenevano. E la presenza di ossa animali nei vasi, o bruciate frammiste alle ceneri, richiamondosi pure alle analogie del gruppo santaluciano e in particolare a Kobarid, dimostra quale importanza veniva attribuita agli animali nei riti funerari a cui vanno collegati i frammenti di ceramiche sparsi tra le ceneri delle fosse tombali e attorno ad esse. Tra le fiamme che lambivano la salma sull'ara crematoria venivano a trovarsi anche tutti gli oggetti di metallo appartenuti al defunto nonchè parte degli abiti che abitualmente indossava, tanto che annessi veri e propri nelle tombe furono solo i vasi ceramici e i fusi cretacei.

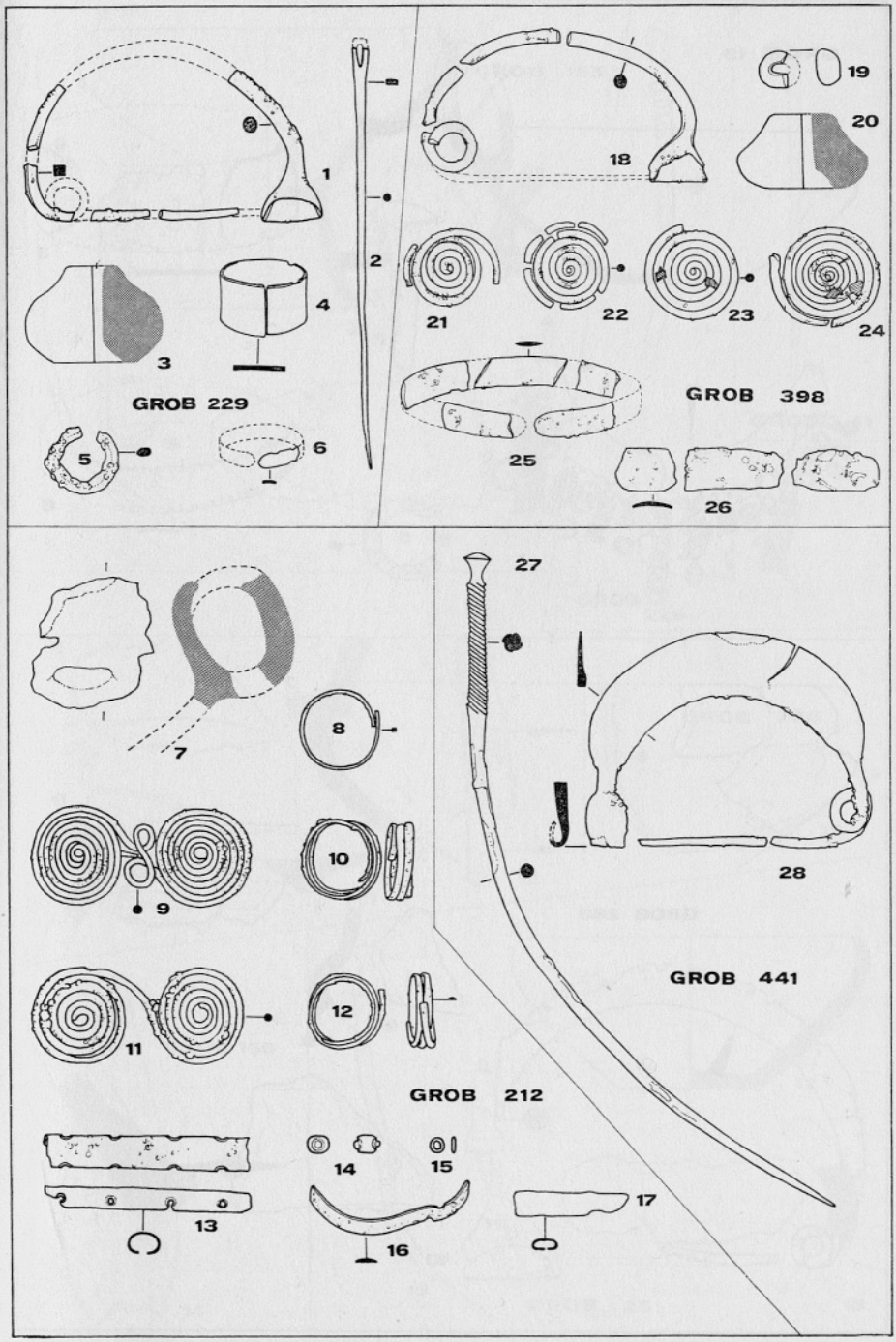
Dunque, per ricapitolare, le caratteristiche della necropoli di Tolmin sono la conseguente cremazione, indi la deposizione in fossa semplice priva di urna ma coperta con lastra di pietra che qui compare poggiante su corona di sassi e l'aggiunta di vaselame all'uopo ritualistico. Le tombe stesse non offrono possibilità alcuna di distinzione sociale, mentre gli accessori modesti e la sepoltura poco adatta per gli annessi rendono praticamente impossibile qualsiasi valutazione più precisa sulla composizione sociale e sullo stato economico di questi primi abitanti della vallata tolminese. Dalle sepolture va dedotto che la necropoli appartiene espressamente al primo periodo hallstattiano, non smentito dai reperti materiali che, anzi, includono la necropoli nel gruppo culturale Santa Lucia della fase più remota hallstattiana e, precisamente, secondo S. Gabrovec, nell'orizzonte I »a« e »b«.

Tolmin. Prerezi grobnih jam
Tolmin. Spaccati delle fosse tombali
1/20

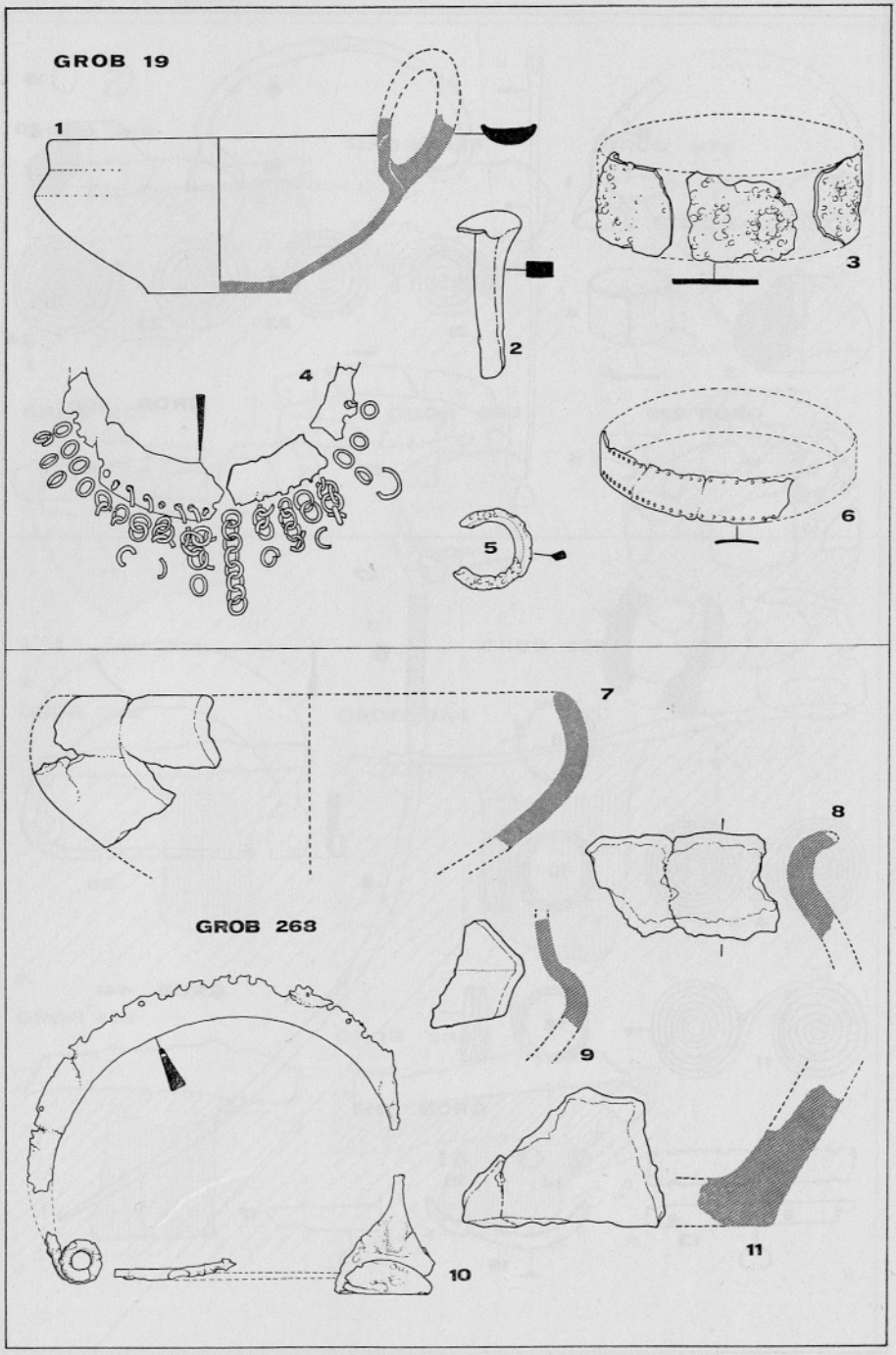

Tolmin. Prerezi grobnih jam
Tolmin. Spaccati delle fosse tombali
1/20

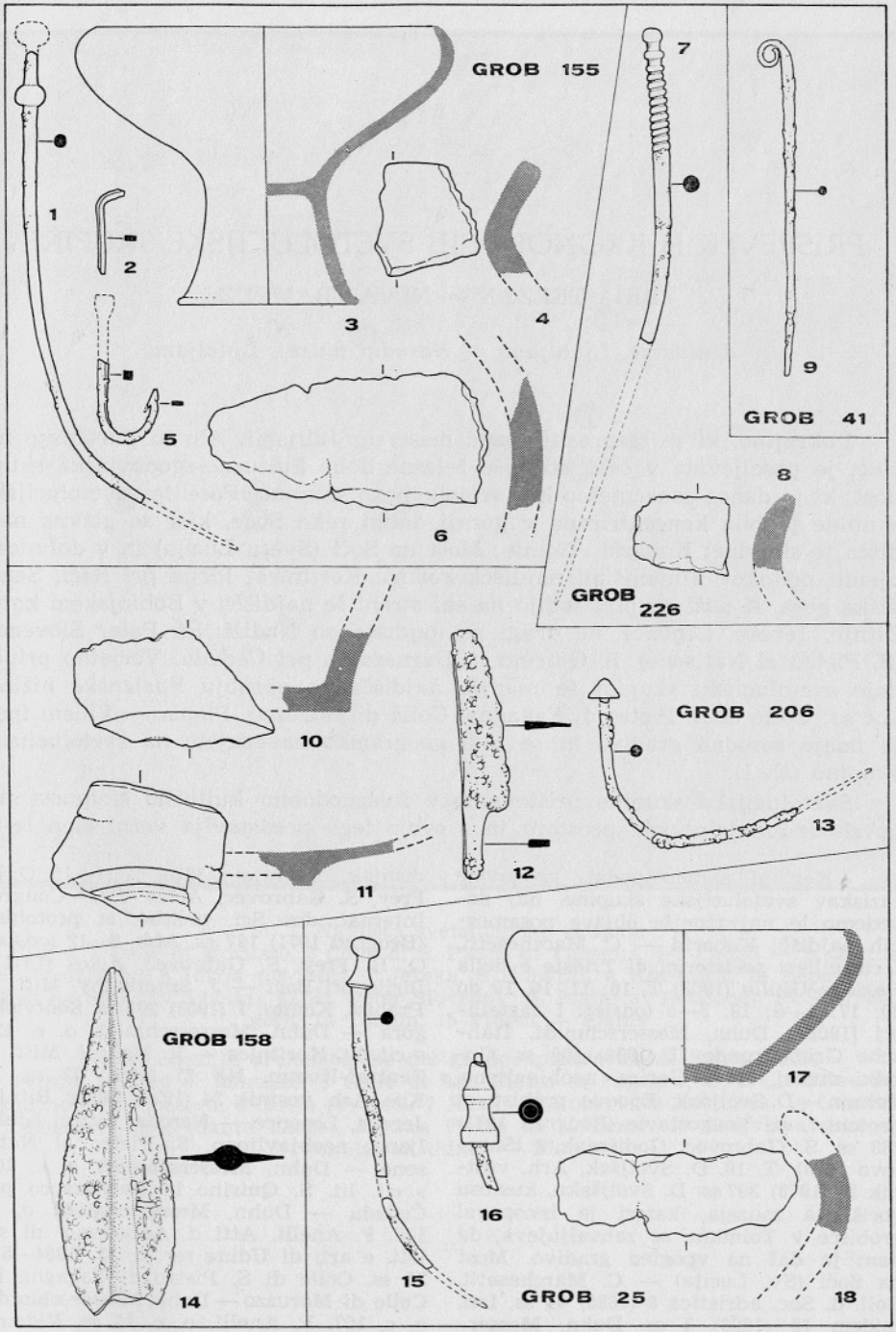

Tolmin. 1, 2, 4—6, 8—13, 16—18, 21—28 bron, 3, 7, 20 glina, 14, 15, 19 steklo
Tolmin. Tombe 229, 398, 212, 441. 1, 2, 4—6, 8—13, 16—18, 21—28 bronzo, 3, 7, 20 argilla, 14, 15, 19 vetro

1/2

Tolmin. 1, 7—9, 11 glina, 3—6 bron, 2, 10 železo
Tolmin. Tombe 19, 268. 1, 7—9, 11 argilla, 3—6 bronzo, 2, 10 ferro
1, 7 = 1/2, 3—6, 8—11 = 1/2

Tolmin. 1, 2, 5, 7, 9, 12—16 bron, 3, 4, 6, 8, 10, 11, 17, 18 glina
Tolmin. Tombe 155, 41, 206, 158, 25. 1, 2, 5, 7, 9, 12—16 bronzo, 3, 4, 6, 8, 10, 11, 17, 18 argilla
1, 2, 4—16, 18 = 1/2, 3, 17 = 1/4

PRISPEVEK H KRONOLOGIJI SVETOLUCIJSKE SKUPINE

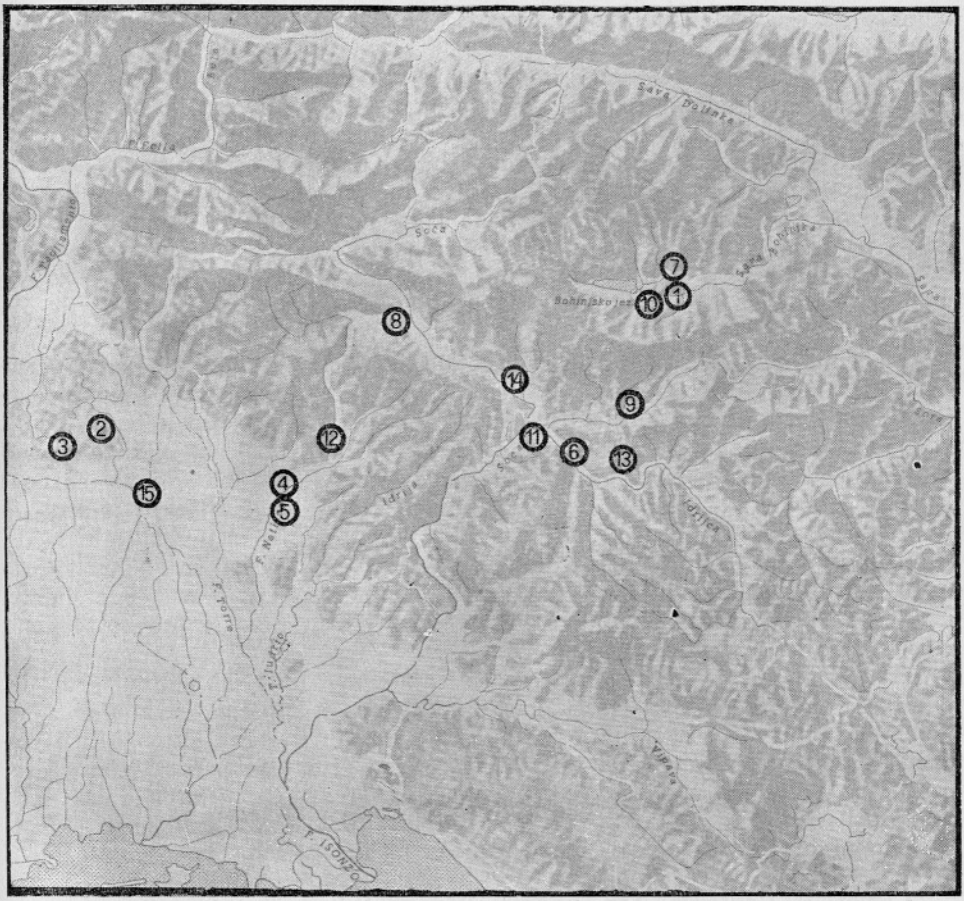
BIBA TERŽAN — NEVA TRAMPUŽ

Univerza, Ljubljana — Narodni muzej, Ljubljana

Pokrajino, ki se razprostira med masivom Julijskih Alp in Furlansko nižino, je poseljevala v času starejše železne dobe kulturno-zgodovinska skupnost, ki jo danes označujemo kot svetolucijsko skupino. Poselitev svetolucijske skupine je bila koncentrirana v gornji dolini reke Soče, kjer so glavna najdišča te skupine: Kobarid, Tolmin, Most na Soči (Sveta Lucija) in v dolinicah njenih pritokov z manjšimi najdišči, kot so: Koritnica, Idrija pri Bači, Šentviška gora. K naši skupini sodijo na eni strani še najdišča v Bohinjskem kotu: Bitnje, Jereka, Lepence, na drugi pa najdišča ob Nadiži: Št. Peter Slovenov (S. Pietro al Natisone), S. Quirino in Darnazacco pri Čedadu. Verjetno pripadajo svetolucijski skupini še manjša najdišča na obrobju Furlanske nižine, kot so: Colle di S. Pietro di Fagagna, Colle di Moruzzo, Planis — Videm ipd., ki imajo sorodno gradivo in se tudi geografsko navezujejo na svetolucijsko skupino (sl. 1).[1]

Svetolucijsko skupino prištevamo v železnodobno kulturno skupnost jugovzhodnopredalpskega prostora in s svojo lego predstavlja vezni člen le-te

[1] Ker ni namen podati zgodovine raziskav svetolucijske skupine, naj navedemo le najvažnejše objave posameznih najdišč: Kobarid — C. Marchesetti, I castellieri preistorici di Trieste e della Regione Giulia (1903) T. 16: 11, 16, 19 do 20; 17: 1—5; 18: 3—5 (odslej: I castellieri [1903]). Duhn, Messerschmidt, Italische Gräberkunde II (1939) 109 ss. Goriški muzej, Nova Gorica, neobjavljeno. Tolmin — D. Svoljšak, Epoque préhist. et protohist. en Yougoslavie (Beograd 1971) 233 ss. S. Gabrovec, Godišnjak 8 (Sarajevo 1970). T. 10. D. Svoljšak, Arh. vestnik 24 (1973) 397 ss. D. Svoljšaku, kustosu goriškega muzeja, kateri je izkopaval grobišče v Tolminu, se zahvaljujeva, da nam je dal na vpogled gradivo. Most na Soči (Sv. Lucija) — C. Marchesetti, Boll. d. Soc. adriatica 9 (1885) 94 ss. Isti, ibidem 15 (1893) 3 ss. Duhn, Messerschmidt, o. c. 110 ss. S. Gabrovec, Godišnjak 8 (Sarajevo 1970) T. 11—15. O. H. Frey, S. Gabrovec, Actes VIIIe Congrès Internat. des Sci. préhist. et protohist. (Beograd 1971) 197 ss, Abb. 8—12 (odslej: O. H. Frey, S. Gabrovec, Actes [1971]). Idrija pri Bači — J. Szombathy, Mitt. d. Prähist. Komm. 1 (1903) 291 ss. Šentviška gora — Duhn, Messerschmidt, o. c. 124 s cit. lit. Koritnica — R. Mahnič, Mitt. d. Zentral-Komm. NF 27 (1901) 77 ss. P. Kos, Arh. vestnik 24 (1973) 848 ss. Bitnje, Jereka, Lepence — Narodni muzej, Ljubljana; neobjavljeno. S. Pietro al Natisone — Duhn, Messerschmidt, o. c. 108 s cit. lit. S. Quirino in Darnazacco pri Čedadu — Duhn, Messerschmidt, o. c. 108. F. Anelli, Atti d. Accademia di sc. lett. e arti di Udine ser. 6, 13 (1954—57) 35 ss. Colle di S. Pietro di Fagagna in Colle di Moruzzo — Duhn, Messerschmidt, o. c. 107. F. Anelli, o. c. 25 ss. Videm-Planis — F. Anelli, o. c. 18 ss.

Sl. 1. Najdišča svetolucijske skupine
1 Bitnje, 2 Colle di Moruzzo, 3 Colle di S. Pietro di Fagagna, 4-5 Čedad — S. Quirino in Darnazacco, 6 Idrija pri Bači, 7 Jereka, 8 Kobarid, 9 Koritnica, 10 Lepence, 11 Most na Soči (Sv. Lucija), 12 Št. Peter Slovenov (S. Pietro al Natisone), 13 Šentviška gora, 14 Tolmin, 15 Videm — Planis

Fig. 1. Località archeologiche del gruppo preistorico di Santa Lucia
1 Bitnje, 2 Colle di Moruzzo, 3 Colle di San Pietro di Fagagna, 4—5 Cividale—San Quirino e Darnazacco, 6 Idrija pri Bači, 7 Jereka, 8 Kobarid, 9 Koritnica, 10 Lepence, 11 Most na Soči (Santa Lucia), 12 San Pietro al Natisone, 13 Šentviška gora, 14 Tolmin, 15 Udine — Planis

skupnosti z estenskim kulturnim krogom,[2] ki se razprostira zahodno od svetolucijske skupine.

Kronološka slika svetolucijske skupine vse do danes v glavnem temelji na vrednotenju gradiva iz samega Mosta na Soči (Sv. Lucije) zaradi nepoznavanja oz. malo objavljenega gradiva iz posameznih najdišč.

Po M. Hoernesu sta se S. Gabrovec in O. H. Frey prva ponovno spoprijela s kronologijo svetolucijskega gradiva in sta na podlagi sodobnih spoznanj v prazgodovinski arheologiji podala novo kronološko sliko in nakazala mesto svetolucijske skupine v jugovzhodnoalpskem prostoru. V osnovi sta obdržala Hoernesovo delitev na starejšo in mlajšo stopnjo, le da je vsaka stopnja razčlenjena na tri horizonte in utemeljena zlasti z naslonitvijo na Este.[3]

Most na Soči (Sv. Lucija) in tudi ostala najdišča skupine pa so zdaj predmet širše akcije, katere rezultat bo celotna objava gradiva.[4] Ravno pripravljanje II. zvezka kataloga Mosta (Sv. Lucije) nas je vzpodbudilo k temu, da bi že znano shemo nekoliko precizirali, čeprav bo naša kronološka slika še vedno nepopolna. Poskus ponovnega kronološkega vrednotenja nam daje možnost ločiti v grobem šest stopenj v okviru dveh širših — starejše in mlajše — kronoloških skupin, ki v osnovi ustrezajo stopnjam že znane sheme, in ki dovoljujejo še nadaljnjo finejšo delitev, katero bomo skušali le nakazati (priloga 1, sl. 5). Naše stopnje smo vključili v poimenovanje že narejene sheme, ker je pač pred dokončno objavo in poznavanjem gradiva le preveč tvegano ovreči staro in dati novo.

Ker je glavni oz. edini vir našega znanja o svetolucijski skupini grob oz. nekropola, naj omenimo, da je značilnost grobnega rituala te skupine žgan plan pokop mrtvega. Žganina z ostanki kalciniranih kosti je najpogosteje položena prosto v grobno jamo, tako da posode v grobu ne predstavljajo žare, ampak so priložene kot pridatek. Vendar pozna svetolucijska skupina tudi pokop v žari, ki pa je v manjšini. Med grobnimi pridatki v naši skupini principialno ni orožja. Ta običaj, poleg samega načina pokopa, loči svetolucijsko

[2] Prim. S. Gabrovec, Arh. vestnik 15-16 (1964-65) 21 ss. O.-H. Frey, Die Entstehung der Situlenkunst, Röm.-Germ. Forsch. 31 (1969), (odslej: Entstehung [1969]. O.-H. Frey, S. Gabrovec, Actes (1971) 193 ss. S. Gabrovec, Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba (1964) 215 ss.

[3] M. Hoernes, Archiv f. Anthr. 33 (1895) 581 ss. Cfr. op. 2.

[4] Pod pokroviteljstvom Mednarodnega Vzhodnoalpskega komiteja se pripravlja katalog Mosta na Soči (Sv. Lucije) v 4 zvezkih, od katerih bo III. zvezek vseboval gradivo Marchesettijevih izkopavanj in ga pripravljajo v Trstu F. Lo Schiavo in L. Tremel (cfr. kratka poročila L. Ruaro Loseri, F. Lo Schiavo in L. Tremel v Atti dei Civici musei di storia ed arte di Trieste 6 [1969-70] 69 ss); II. zvezek bo vseboval gradivo, ki ga je izkopal J. Szombathy in ga hranijo muzeji na Dunaju, v Trstu in Ljubljani, in ga pripravljamo v Ljubljani. Naš članek temelji izključno na 600 grobovih, označenih s Szombathyjevim štetjem od 910 do 1571 ter na ljubljanskem gradivu. Le za dopolnilo so nam služili posamezni grobovi, ki jih žal, nepopolne objavlja C. Marchesetti v Boll. d. Soc. adriatica 15 (1893) 3 ss in se na tem mestu zahvaljujemo dott. G. Bravar, dott. L. Tremel in G. Righiju, ki so nam omogočili ogled teh grobov v muzeju v Trstu. Med tekstom so ti grobovi označeni z veliko črko M, na prilogi 1 pa z zvezdico. Tako je naša kronološka skica še vedno daleč od tega, da bi bila dokončna, ampak lahko služi le začasno kot študijska smernica.

skupino na eni strani od estenskega kroga, kjer obstajajo celo določene grobne konstrukcije grobov, v katerih je žara in številni pridatki, na drugi strani pa že od gorenjskih najdišč in Ljubljane, kjer je običajen žgan plan pokop v žari z izbranimi ostanki kosti, posebej pa se loči od dolenjskega prostora s skeletnim pokopom pod gomilo. Medtem ko Notranjska s svojim biritualnim pokopom, tako žganim z žaro ali brez nje kot s skeletnim pokopom, predstavlja svojstveno skupino med svetolucijskim, dolenjskim in japodskim prostorom.[5]

Na osnovi pridatkov je vendarle možno v času starejšega halštatskega obdobja Sv. Lucije I (a—c) ločiti moške grobove od ženskih. Ženske grobove označujejo fibule in ostali nakitni predmeti ter vretenca; značilnost moških grobov, ki so skromnejši, pa so igle, ki jih najpogosteje najdemo le v kombinaciji s keramiko. Po stopnji Sv. Lucija I c zaenkrat ni možna ločitev grobov po spolu.[6] Šele v stopnji Sv. Lucija II c pride do sprememb v prilagajanju pridatkov, tako da najdemo v moških grobovih tudi orožje.

SV. LUCIJA I a

Sv. Lucija I a predstavlja začetek novega kulturno-historičnega pojava v svetolucijskem prostoru, ki je še navezan na žarnogrobiščno izročilo Ha B 2/3 stopnje. Danes je ta stopnja zastopana na grobišču v Tolminu, ki ga je v letih 1965 do 1970 izkopaval D. Svoljšak, kjer je bilo odkritih okoli 450 grobov.[7] Gradivo, ki sodi v ta čas, poznamo tudi iz posameznih grobov v Kobaridu in Mostu na Soči (Sv. Luciji).[8]

Sv. Lucijo I a označujejo bronaste ločne enozankaste fibule z nizkim lokom, enozankaste še majhne bronaste ločne fibule s trakastim usločenim lokom ter enozankaste bronaste polmesečne fibule enostavnih oblik, bronaste trakaste zapestnice in fibule očalarke z osmico. V moških grobovih so pogoste igle s stožčasto glavico, igle z uvito glavico ter igle, ki so še oblikovno vezane na Ha B 2 tipe (tordiran vrat ipd.).[9]

[5] Prim. D. Svoljšak, Arh. vestnik 24 (1973) 397 ss. C. Marchesetti, Boll. d. Soc. adriatica 15 (1893) 133 ss. Duhn, Messerschmidt, o. c., 32 ss. S. Gabrovec. Prazgodovinski Bled (1960) 37 ss. I. Puš, Žarnogrobiščna nekropola na dvorišču SAZU v Ljubljani (1971) 79 ss. Za Dolenjsko — S. Gabrovec, Arh. vestnik 15-16 (1964-65) 27 s. Za Notranjsko — M. Hoernes, Mitt. d. Anthr. Ges. Wien (1887) [2 ss]. Isti, ibidem 18 (1888) 221 ss. J. Pečnik, Izvestja muz. druš. za Kranjsko 14 (1904) 187. W. Šmid, Glasnik Muz. druš. za Slovenijo 18 (1937) 17. C. Deschman, Mitt. d. Anthr. Ges. Wien 8 (1879) 137 ss. C. Deschman, F. Hochstetter, Denkschriften 42 (1879) 4 s. M. Urleb, Inventaria arch. 11 (1969) preface S. Gabrovec. M. Urleb, Arh. vestnik 24 (1973) 507 ss. Za Japode — R. Drechsler-Bižić, Vjesnik Arh. muz. 3. ser. 2 (1961) 67 ss. B. Čović, S. Gabrovec, Époque préhist. et protohist. en Yougoslavie (Beograd 1971) 334.

[6] Pogosta kombinacija kačaste fibule z iglo, ki jo poznamo, žal, le iz Marchesettijevega opisa — Boll. d. Soc. adriatica 15 (1893) 35, 50, 81 (grobovi 791, 1097, 1796) in pa kombinacije vaze na nogi in kačaste fibule — O.-H. Frey, S. Gabrovec, Actes (1971) Abb. 9, daje slutiti, da bomo lahko morda takšne grobove imeli za moške.

[7] Cfr. op. 1.

[8] Kobarid — C. Marchesetti, I castellieri (1903) T. 16: 11. Most na Soči (Sv. Lucija) — isti, Boll. d. Soc. adriatica 15 (1893) T. 28: 7 in posamezni grobovi, ki so neobjavljeni v muzeju v Trstu.

[9] Prim. M. Guštin, Arh. vestnik 24 (1973) 468 ss. Igle, vezane na Ha B 2 tipe, Tolmin, grob 441, 69. — D. Svoljšak, Arh. vestnik 24 (1973) T. 3: 27.

S polmesečno fibulo je izoblikovala svetolucijska skupina specifično obliko, ki v naslednji stopnji v razvitejši obliki vpliva tako na vzhod kot na zahod.[10]

V čas Sv. Lucije I a sodi tudi grob M 2478 iz Mosta na Soči (Sv. Lucije) z značilnim bronastim nožem, kateremu najdemo neposredno paralelo v Bologni v tamkajšnjem horizontu II c, kjer sodi med značilne tipe tudi igla s stožčasto glavico.[11]

Kronološka stava stopnje Sv. Lucija I a nam je tako z iglo s stožčasto glavico in enozankasto ločno fibulo, ki se javljata na širšem prostoru zaledja severnega Jadrana, nakazana v sredo 8. stol.

SV. LUCIJA I b

V stopnji Sv. Lucija I b, ki zaživi zlasti na najdiščih v Mostu na Soči (Sv. Luciji) in Kobaridu, se v oblikovnem zakladu svetolucijske skupine pojavi cela vrsta novih elementov in tipov kot so: dvozankasta ločna fibula, železna ovratnica rombičnega preseka, železne zapestnice, fibula očalarka brez osmice, večglava igla, bronasto žebljičenje posod itd., ki pa s svojimi evolutivnimi oblikami in kombinacijami omogočajo delitev te stopnje v starejši (I b 1) in mlajši (I b 2) horizont.

S pojavom železa, ki daje tej stopnji odločilen pečat in se odraža predvsem v t. im. »železnem horizontu nakita«, je v svetolucijski skupini vezana tudi dvozankasta ločna fibula,[12] ki predstavlja osnovo delitve stopnje v dva horizonta, ki pa se med seboj prepletata. Starejši horizont je označen z vrsto grobov z značilnim inventarjem, ki poleg železne dvozankaste ločne fibule rombičnega preseka vsebujejo še železno ovratnico rombičnega preseka ter ostali obročast nakit in značilno keramiko (T. 1, priloga 1). V tem času pa se v svetolucijski skupini pojavi tudi majhna bronasta fibula očalarka brez osmice.[13]

V grobovih mlajšega horizonta najdemo bronaste in železne dvozankaste ločne fibule okroglega preseka (T. 2: 1, 8), ki ostanejo v rabi še v naslednjih stopnjah kot reminiscenca med mlajšimi modnimi novostmi (T. 4: 4; 6: 7, priloga 1).

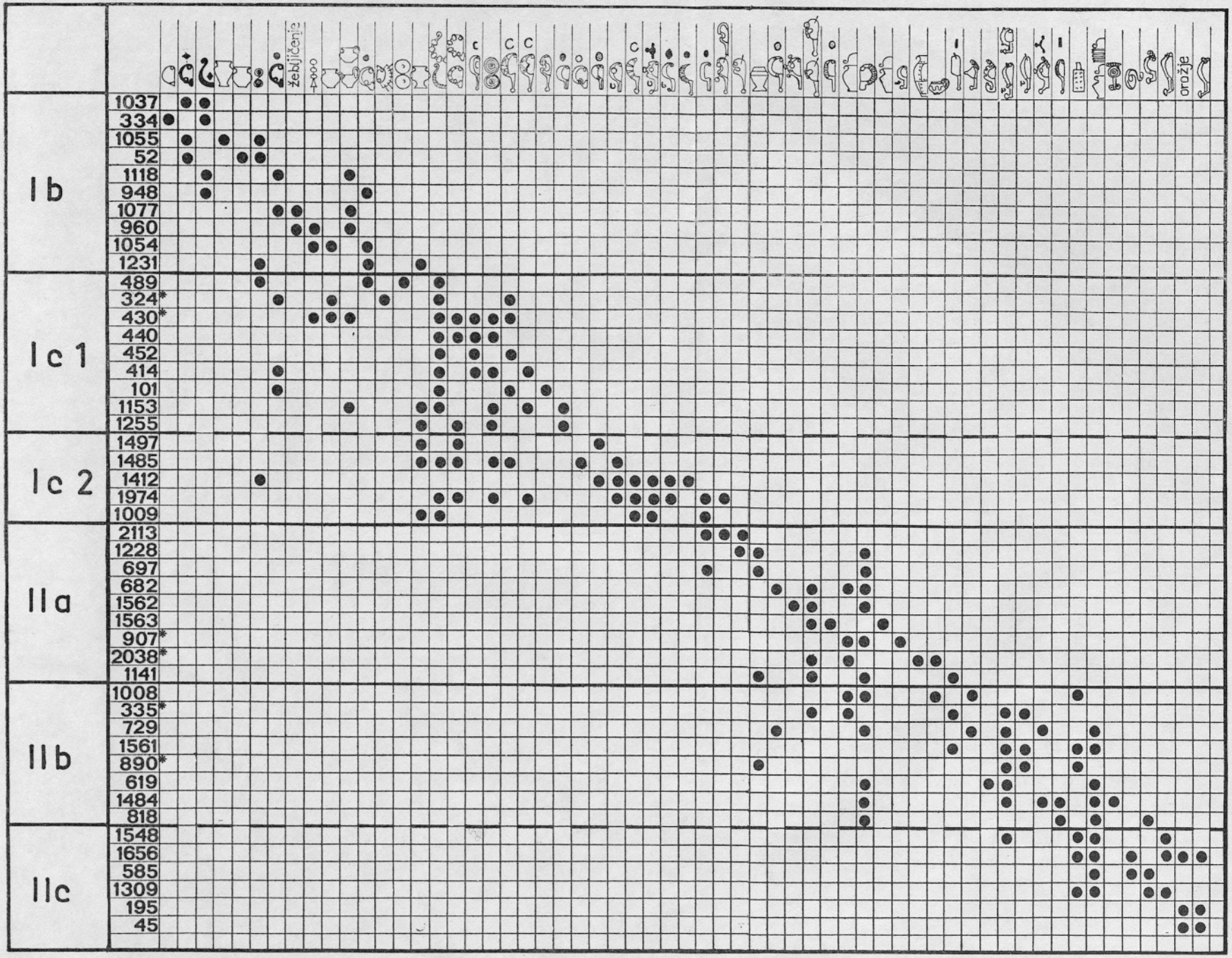
V stopnjo Sv. Lucija I b sodita še polmesečna fibula in dvoploščičasta fibula, ki sta prav specifični za našo skupino. Polmesečna fibula dobi za to stopnjo značilno dvozankasto shemo in bogate obeske. Dvoploščičasta fibula,

[10] S. Gabrovec, Godišnjak 8 (Sarajevo 1970) 5 ss. Zahodno od svetolucijske skupine so znane le enozankaste polmesečne fibule, npr. F. Anelli, o. c., T. 8: 8.

[11] K. Kilian, Jahrb. RGZM 17 (1970) 73 ss in Formentabelle.

[12] S. Gabrovec, o. c.

[13] A. Alexander, Am. Journal of Arch. 69 (1965) 7 ss — tip II ai. Dopolnilo k njegovi karti: Ljubljana — I. Puš, o. c., T. 13: 1, 3; 16: 5, 6; 45: 3, 6. Kranj — S. Gabrovec, 900 let Kranja (1960) T. 2: 9, 10. Bled — isti, Prazgodovinski Bled (1960) T. 17: 8, 9; 19: 3. Tolmin — isti, Godišnjak 8 (Sarajevo 1970) T. 10. Budišić — D. Garašanin, Katalog metala (1954) T. 18: 6, 7. Valjevo — ibid. T. 47: 3. Vučji dol — Ć. Truhelka, Glasnik Skop. nauč. druš. 5 (1929) 63, sl. 5. Visoi — V. Lahtov, Problem trebeniške kulture (1965) 48. Karaorman — I. Mikulčić, Zbornik na Štip. narod. muz. 2 (1960-61) 47 ss, T. 6: 1 b. Delfi — V. Lahtov, o. c., 48, T. 1: 1. Držanica — A. Milčev, Izsledov. v čest na akad. D. Dečev (Sofija 1958) 421, Fig. 2 a, b.

Priloga 1. Statističen prikaz kronoloških stopenj s kombinacijami tipov v Mostu na Soči (Sv. Luciji)

Allegato 1. Rassegna statistica dei periodi cronologici in combinazione tipologica a Most na Soči (Santa Lucia)

katere izvor je še nejasen, je relativno številna v svetolucijski skupini.[14] Določitev njenega kronološkega mesta je danes še razmeroma težka. Da je bila ta fibula v modi v času Sv. Lucije I b, nam dokazujejo grobovi iz Mosta na Soči (Sv. Lucije), kjer jo najdemo z železno fibulo rombičnega preseka oziroma večglavo bronasto iglo. Nekako v isti čas jo datira tudi depo iz Grossweikersdorfa.[15] V grobu M 379 iz Mosta na Soči (Sv. Lucije) jo najdemo skupaj z bronasto enozankasto fibulo, kar bi kazalo na to, da je njen pojav v svetolucijski skupini vezan morda na stopnjo I a,[16] medtem ko njeno prisotnost v grobu 489 (priloga 1) razumemo kot antikvaren kos nakita v starejšem horizontu stopnje Sv. Lucija I c.

Opisani skupini grobov ustreza v stopnji Sv. Lucija I b skupina moških grobov z iglami z uvito glavico in večglavimi iglami raznih variant, ki so lahko tudi železne. Bogat oblikovni spectrum večglavih igel v Mostu (Sv. Luciji) predstavlja dokaj lokalen pojav in ob današnjem stanju raziskav te igle ne nudijo možnosti podrobnejše kronološke delitve.[17] V grobovih mlajšega horizonta Sv. Lucija I b 2 pa se pojavijo že večglave igle s stožčastim zaključkom, ki so značilne tudi v naslednjih horizontih stopnje Sv. Lucija I c (T. 3: 4, priloga 1).[18]

Med keramičnimi oblikami, ki se javljajo tako v moških kot v ženskih grobovih, naj omenimo le nekatere značilne oblike: posoda v obliki situle, skleda na visoki nogi, vrč z ročajem (priloga 1).[19] Skodele in skodelice s pre-

[14] Dvoploščičaste fibule s konkavno upognjenima ploščicama so značilnosti svetolucijskih najdišč in jih poznamo iz Mosta na Soči (Sv. Lucije), Kobarida in S. Pietra al Natisone — C. Marchesetti, Boll. d. Soc. adriatica 15 (1893) 262, T. 21: 4. Isti, ibidem 9 (1885) T. 7: 8, 9 — ter iz Škocjana — isti, I castellieri (1903) T. 16: 15 — in Grossweikersdorfa — H. Müller-Karpe, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen, Röm.- Germ. Forsch. 22 (1959) T. 142: 4. Fibule z ravnima ploščicama, ki so lahko tudi dvodelne kot tista iz Krehinega gradca (zaradi slabe objavljenosti je za ostale fibule težko reči kaj določnejšega), poznamo iz Hallstatta, Krehinega gradca, S. Constanza in Torre Mordilla — E. F. Sacken, Grabfeld von Hallstatt (1898) T. 14: 14. Š. Ljubić, Popis arkeologičkoga odjela Nar. zem. muzeja u Zagrebu (1889) T. 14: 95. J. Sundwall, Die älteren italischen Fibeln (1943) 172. Dvoploščičaste fibule pozna tudi Glasinac, vendar se te od naštetih nekoliko razlikujejo in doživijo tudi samosvoj razvoj v mlajši čas — A. Benac, B. Čović, Glasinac 2 (1957) 28 s, 40, tipna tabela. Sorodne fibule z nakazanim srednjim delom v obliki osmice prinaša tudi J. Sundwall, o. c. 173 s z juga Italije oz. Sicilije. Dvoploščičaste fibule pa so znane tudi iz Grčije — Ch. Blinkenberg, Fibules grecques et orientales (1926) 267, Fig. 313. Prim. tudi H. Müller-Karpe, o. c. 129.

[15] H. Müller-Karpe, o. c. 127 ss.

[16] Grobovi so v muzeju v Trstu. Ker obstaja staro in novo štetje grobov iz Marchesettijevih izkopavanj, številke grobov ne ustrezajo vedno objavi v Boll. d. Soc. adriatica 15 (1893) 3 ss. Teh fibul ni v Tolminu (vsaj v do danes prepariranem in očiščenem gradivu).

[17] C. Marchesetti, Boll. d. Soc. adriatica 15 (1893) T. 22-23.

[18] S. Gabrovec, Arh. vestnik 19 (1968) 169 s, karta 1.

[19] Delitev posod, ki bi bile značilne za določen spol, danes še ni mogoča. Le hipotetična je omemba, da so situlaste posode in sklede na visoki nogi značilnejše za moške grobove, medtem ko bi trebušaste posode in vrč z ročajem (T.1: 1, 3) označili kot ženske pridatke. Skodelice s presegajočim ročajem pa so tako v enih kot v drugih grobovih. Situlaste posode, značilne za Ha C 1 najdemo na Križni gori — M. Urleb, o. c., Y 101: 3, Dragatušu — G. Spitzer, Arh. vestnik 24 (1973) T. 3: 3, Wiesu — V. Radimsky, J. Szombathy, Mitt. d. Athr. Ges. Wien 15 (1885) T. 10: 11 itd. Za vrč z ročajem cfr. G. v. Merhart, Bonner Jahrb. 147 (1942) 27 ss.

segajočim ročajem oblih oblik (T. 2: 5; 3: 5) in trebušasta posoda na nogi (T. 7: 6) so mlajše oblike, ki se pojavijo v horizontu I b 2 in so kot značilne keramične oblike pogoste še v naslednji stopnji I c. Na keramiki tega horizonta se pojavi tudi značilno okraševanje posod v obliki bronastega žebljičenja.[20]

Ker nam stopnja Sv. Lucija I b označuje pojav železnega nakita, sam začetek starejšega horizonta Sv. Lucije I b ne moremo relativno kronološko vzporejati s horizontom Podzemelj I in Ljubljane II b (sl. 5), saj stojijo na začetku le-teh igle s stožčasto glavico, ki sodijo med vodilne tipe stopnje Sv. Lucija I a, katere značilne oblike izginjajo iz mode v zadnjih desetletjih 8. stol. Tako je začetek stopnje Sv. Lucija I b nekoliko poznejši in je sočasen z enakim pojavom železnega nakita na Notranjskem in v Ljubljani, kjer je ta horizont dobro časovno fiksiran z značilnimi tipi in v Ljubljani tudi s horizontalno stratigrafijo grobišča.[21]

Paralelizacija z Este je pri današnjem stanju raziskav še nekoliko težavna. Šele z večglavo iglo s stožčastim zaključkom, bronastim žebljičenjem posod, skodelicami s presegajočim ročajem ipd., ki so značilnosti mlajšega horizonta naše stopnje, je možno dobro vzporejanje z gradivom stopnje Este II srednje. Ti elementi, ki so skupni širšemu krogu jugovzhodnoalpskega prostora, nas jasno povežejo tudi s horizontom Podzemlja II na Dolenjskem.[22]

SV. LUCIJA I c

Čolničasta fibula raznih variant v kombinaciji z bronasto vozlasto ovratnico in bronasto vozlasto ločno dvozankasto fibulo predstavlja osnovo stopnje označene s Sv. Lucija I c. Vendar se naša stopnja dá ločiti v dva horizonta: Sv. Lucija I c 1 in I c 2. Razvoj starejšega horizonta v mlajši je popolnoma tekoč, kajti vodilni tipi Sv. Lucije I c 1 živijo še naprej v horizont I c 2, katerega upravičenost pa izpričuje cela vrsta tako oblikovnih kot tipnih novosti.

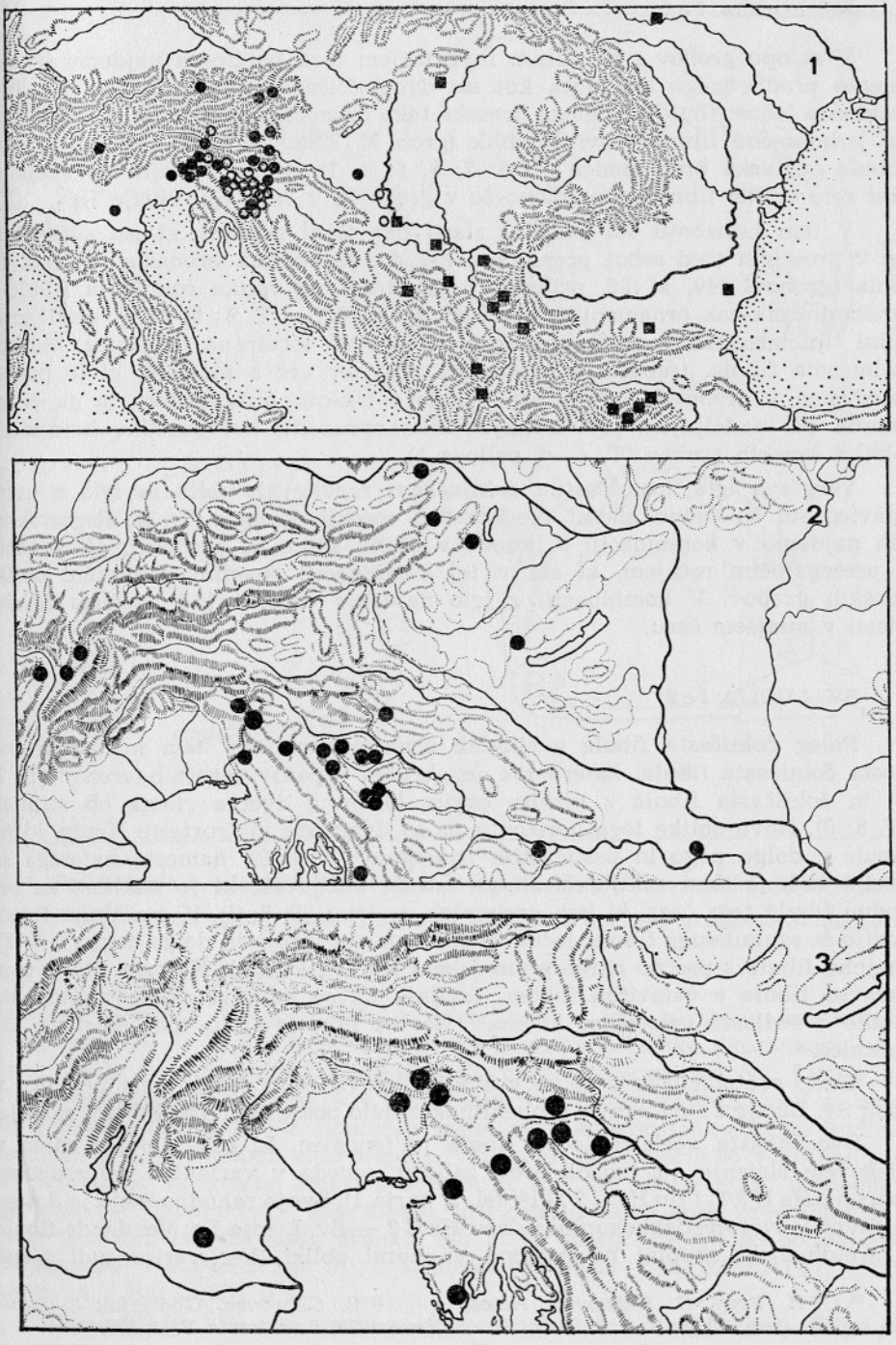
[20] S. Gabrovec, 900 let Kranja (1960) 16 ss, karta 3.

[21] S. Gabrovec, Arh. vestnik 15-16 (1964-65) 32. M. Guštin, o. c., 469 ss. S. Gabrovec, Arh. vestnik 24 (1973) 338 ss.

[22] O.-H. Frey, Entstehung (1969) T. 6: 9, 29; 5: 16, 12—14. Cfr. op. 12, 18, 20.

Sl. 2. 1 Razprostranjenost vozlastih dvozankastih fibul
■ vozlaste fibule Ha B 3/C 1 (tip 6 c in 5 b po Gabrovcu)
○ vozlaste fibule Ha C 1/C 2 (tip 5 a po Gabrovcu)
● vozlaste fibule Ha C 2/D 1 (tip 6 a in 6 b po Gabrovcu)
2 Razprostranjenost vozlastih ovratnic
3 Razprostranjenost kačastih fibul z valovitim lokom

Fig. 2. 1 Diffusione delle fibule ad arco a nodi
■ fibule della Ha B 3/C 1 (tipo 6 c e 5 b secondo Gabrovec)
○ fibule della Ha C 1/C 2 (tipo 5 a secondo Gabrovec)
● fibule della Ha C 2/D 1 (tipo 6 a e 6 b secondo Gabrovec)
2 Diffusione delli torquesi a nodi
3 Diffusione delle fibule serpeggiante con arco a serpentine

1
2
3

SV. LUCIJA I c 1

V sklopu grobov z značilnim inventarjem tega horizonta najdemo še elemente predhodnega horizonta kot so: dvoploščičasta fibula (priloga 1), dvozankaste ločne fibule okroglega preseka tako bronaste kot železne (T. 4: 4; 6: 7) in polmesečne fibule razvitih oblik (grob M 324). Že znana oblika je tudi fibula očalarka brez osmice (T. 5: 7; 6: 6; 8: 1), ki pa postaja vse večja in kot zelo veliko fibulo jo najdemo še v grobovih v času Sv. Lucije II.

V tem horizontu sta značilni zlasti dve tipni skupini, ki sta sočasni in se v grobovih med seboj prepletata. Pri eni je vodilna bronasta vozlasta fibula (grobovi 440, M 430, priloga 1), pri drugi pa velika čolničasta fibula z vrezanim cik-cak ornamentom (grobovi 1247, 452 — T. 4: 6; 6: 4), ostali značilni tipi teh grobov so še bronasta vozlasta ali tordirana ovratnica, majhna čolničasta fibula, trebušasta posoda na nogi ter vrč z ročajem, ki je pogost predvsem v grobovih s čolničasto fibulo s cik-cak ornamentom in ga bomo morda pri nadaljnjem proučevanju lahko opredelili kot značilno keramično obliko ženskih grobov (T. 4—6, priloga 1).

Večglava igla s stožčastim zaključkom razvitejših oblik in igla z uvito glavico sta še vedno glavni predstavnici moških grobov (T. 3). Pogostokrat jih najdemo v kombinaciji s posodo v obliki situle in skodelico ali skodelo s presegajočim ročajem, ki sta v tej kombinaciji značilni keramični obliki moških grobov. V kombinaciji z iglo najdemo večkrat tudi kačasto fibulo, zlasti v mlajšem času.

SV. LUCIJA I c 2

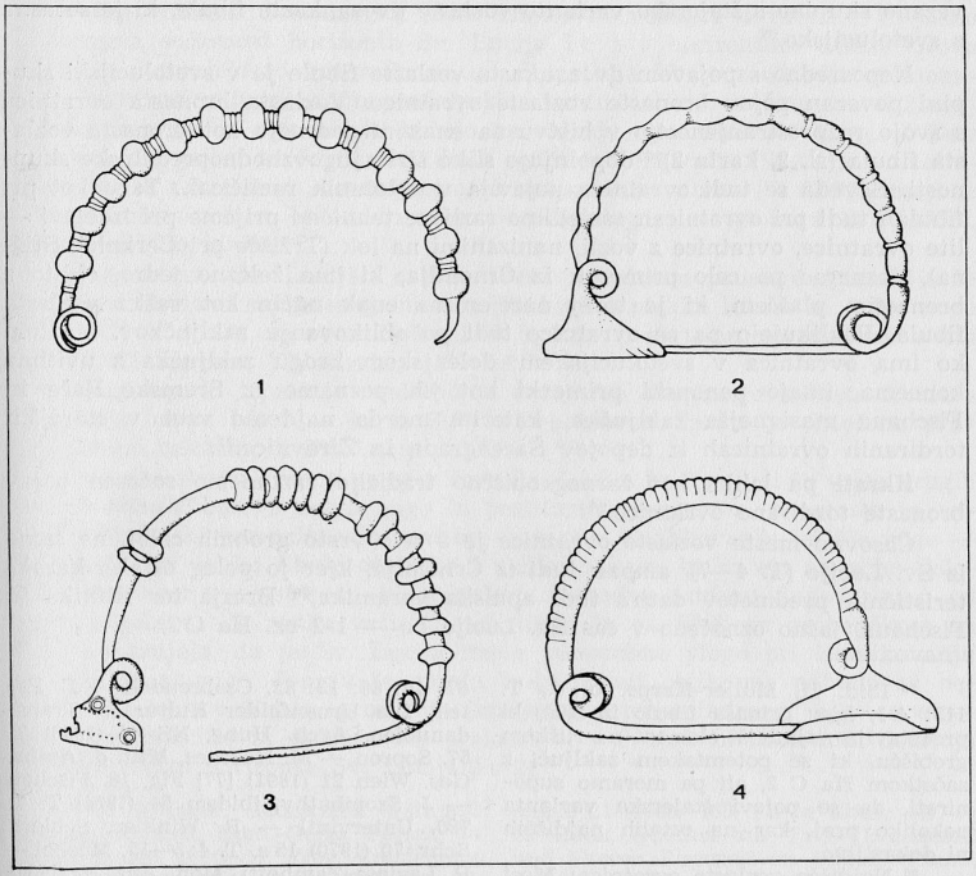
Poleg čolničaste fibule s cik-cak ornamentom je v tem horizontu pogosta čolničasta fibula, katere lok je okrašen s pasovi prečnih vrezov (T. 7: 4) in čolničasta fibula z nizkim ozkim lokom z dvema rtoma ob straneh (T. 8: 9). Nove oblike tega horizonta pa so dvortaste in trortaste fibule, ločne fibule z dolgo nogo in pestičastim izrastkom (T. 8: 8), namesto katerega se javlja tudi jezičast zaključek ali pa trirobi zaključek, ki je značilen za sorodno fibulo tega časa, ki ima grebenček na loku (T. 8: 7). K značilnim tipom sodijo še sanguissuga fibule, ločne fibule z nizkim lokom in dolgo nogo (T. 7: 2), majhne fibule s prečno narebrenim lokom itd. (Priloga 1). Kačaste fibule tega časa so fibule z valovitim lokom, javljajo pa se že prve preproste kačaste fibule s sedlasto usločenim lokom.[23] Novost predstavljajo tudi masivne zapestnice.

Mesto svetolucijske skupine v širšem jugovzhodnopredalpskem prostoru v času Sv. Lucije I c pa nam v grobem nakazujejo posamezni vodilni tipi stopnje.

Dvozankasta vozlasta ločna fibula je fenomen, ki mu lahko sledimo v njegovem širjenju od vzhoda proti zahodu, seveda v variantah, v časovnem razponu Ha B 3/C 1 do Ha C 2/D 1[24] (sl. 2, karta 1). Svojo zahodno mejo je dosegla ravno v svetolucijski skupini v času Ha C 2 — Sv. Lucija I c. Vendar ta fibula v svetolucijski skupini ne nastopa v enotni obliki, ker varira tudi njena

[23] O.-H. Frey, S. Gabrovec, Actes, 203 op. 79, Abb. 10: 4, 6, 9.

[24] S. Gabrovec, Godišnjak 8 (Sarajevo 1970) 5 ss, karte VIII, IX, V.

Sl. 3. Podvariante bronaste ločne vozlaste dvozankaste fibule v svetolucijski skupini
Fig. 3. Sottovarianti della fibula bimagliata ad arco a nodi nel gruppo di Santa Lucia

tehnična izdelava. Najpogostejše so lite fibule z lepo oblikovanimi kroglastimi vozli (sl. 3: 1). Ta izvedba predstavlja prvotno obliko dvozankaste vozlaste fibule v svetolucijski skupini in jo najdemo skozi vso Sv. Lucijo I c. Drugo podvarianto predstavljajo ravno tako lite fibule, katerih vozli so ovalno sploščeni (sl. 3: 2); te fibule se zdijo, vsaj kolikor lahko danes sodimo, nekoliko mlajše v sklopu naše stopnje. V fibulah, pri katerih so vozli nanizani na lok (sl. 3: 3), imamo tretjo podvarianto vozlaste fibule in jo najdemo v grobovih Sv. Lucije I c 2. Lite fibule, pri katerih so se vozli preoblikovali v širše narebren lok ali kako drugače (sl. 3: 4), tvorijo najmlajšo podvarianto dvozankaste vozlaste fibule in jih najdemo morda že v horizontu I c 2, predvsem pa v Sv. Luciji II a.

Svetolucijske bronaste vozlaste dvozankaste ločne fibule tvorijo ožjo po-

vezano skupino s štajersko varianto vozlaste dvozankaste fibule, ki je sočasna s svetolucijsko.[25]

Neposredno s pojavom dvozankaste vozlaste fibule je v svetolucijski skupini povezan pojav bronaste vozlaste ovratnice. Vozlasta bronasta ovratnica s svojo razprostranjenostjo v bistvu na enakem področju kot bronasta vozlasta fibula (sl. 2, karta 2)[26] dopolnjuje sliko širše jugovzhodnopredalpske skupnosti. Seveda se tudi ovratnica pojavlja v določenih različicah. Tako kot pri fibulah tudi pri ovratnicah zasledimo različne tehnične prijeme pri izdelavi — lite ovratnice, ovratnice z vozli, nanizanimi na lok (Tržišče pri Cerknici, Stična), poznamo pa celo primerek iz Črnomlja, ki ima železno jedro, oblito z bronastim plaščem, ki je torej narejen na enak način kot vaška vozlasta fibula. Razlikujejo pa se ovratnice tudi po oblikovanju zaključkov. Medtem ko ima ovratnica v svetolucijskem - dolenjskem krogu zaključka z uvitima koncema, imajo panonski primerki kot jih poznamo iz Sremske Rače in Fischaua masivnejša zaključka, katerim morda najdemo vzor v starejših tordiranih ovratnicah iz depojev Šarengrada in Žirovnice.[27]

Hkrati pa lahko kot žarnogrobiščno tradicijo razumemo sočasen pojav bronaste tordirane ovratnice.[28]

Časovno mesto vozlaste ovratnice je s celo vrsto grobnih celot, ne samo iz Sv. Lucije (T. 4—7), ampak tudi iz Črnomlja, kjer jo poleg ostalih karakterističnih predmetov datira tudi apulska keramika,[29] Brezja ter Rifnika in Fischaua, jasno označeno v čas Sv. Lucije I c — 1-2 oz. Ha C 2.

[25] Ibid. H. Müller-Karpe, o. c., T. 113: A 1, kjer prinaša fibulo iz Ruš, ki predstavlja najmlajši element na ruškem grobišču, ki se potemtakem zaključi z začetkom Ha C 2, ali pa moramo suponirati, da se pojavi štajerska varianta nekoliko prej, kar na ostalih najdiščih ni dokazljivo.

[26] Najdišča vozlaste ovratnice: Most na Soči (Sv. Lucija). Kobarid — C. Marchesetti, Boll. d. Soc. adriatica 15 (1893) 273, 276. Tržišče pri Cerknici — C. Deschmann, Mitt. d. Anthr. Ges. Wien 8 (1879) Fig. 13. Magdalenska gora — Treasures of Carniola (1934) T. 5: 22, 23. Zagorica pri Vel. Laščah — Naturhist. Museum Wien, neobjavljeno. Stična — Nm Ljubljana, neobjavljeno. Brezje — K. Kromer, Brezje (1959) T. 22: 5. Črnomelj — O.-H. Frey, Entstehung (1969) 79 Abb. 47: 1. J. Dular, Arh. vestnik 24 (1973) T. 11: 5 itd. Dragatuš — G. Spitzer, ibidem, T. 10: 2, Podzemelj — Nm Ljubljana, neobjavljeno. Prozor — Š. Ljubić, o. c., T. 17: 42. Donja dolina — Z. Marić, Glasnik Zem. muz. NS 19 (1964) T. 10: 18. B. Čović Inventaria arch. 3 (1961) Y 22: 2. Rifnik — F. Starè, Arh. vestnik 2 (1951) T. 1: 4. S. Pahič, ibidem 7 (1956) T. 2: 4; 3: 1—4; 4: 1. A. Bolta, ibidem 7 (1956) T. 1: 88; 4: 87; 10: 86; 13: 82. Csabrendek — E. Patek, Die Urnenfelder Kultur in Transdanubien, Arch. Hung. NS 44 (1968) T. 57. Sopron — M. Hoernes, Mitt. d. Anthr. Ges. Wien 21 (1891) [77] Fig. 18. Fischau — J. Szombathy, ibidem 54 (1924) T. 7: 780. Untervintl — R. Winkler, Schlern Schr. 70 (1970) 15 s, T. 4: 5—15. Mechel — P. Laviosa-Zambotti, Mon. Ant. 38 (1938) 283. Stufles — O. Menghin WPZ 1 (1914) 185 Abb. 8 b. Sremska Rača — K. & Z. Vinski, Arh. rad. raspr. JAZU 2 (1962) T. 5: 67. Sadnikarjeva zbirka — S. Gabrovec, Kamniški zbornik 10 (1965) T. 14: 12. Šmarjeta — Naturhist. Museum Wien, neobjavljeno. Loče pri Poljčanah — Nm Ljubljana, neobjavljeno. Šempeter pri Gorici — Pigorini, Boll. Paletn. Ital. 3 (1877) T. 6: 11.

[27] J. Brunšmid, Vjesnik Hrv. arh. druš. NS 4 (1900) 60, T. 2: 1. D. Garašanin, o. c., T. 20: 5.

[28] Poleg Mosta na Soči (Sv. Lucija) je znana iz Kranja — F. Starè, Arh. vestnik 5 (1954) T. 1: 5. Fibulo, ki je narejena na enak način, imamo v Jereki — Nm Ljubljana, neobjavljeno.

[29] O.-H. Frey, Entstehung (1969) 76 ss, Abb. 44.

Poleg vozlaste dvozankaste ločne fibule in vozlaste ovratnice, ki jasno nakazujeta sočasnost horizonta Sv. Lucija I c 1 s horizontom Stična - Novo mesto 1, potrjujejo to vzporednost tudi čolničaste fibule s cik-cak ornamentom, ki ravno v jugovzhodnopredalpskem svetu doživijo v času Ha C 2 svoj izreden razcvet in nas hkrati vežejo na zahod — na estenski krog. Z Este II kasno nas poleg te čolničaste fibule enači še cela vrsta fibul kot so čolničaste fibule z vrezanim ornamentom in nakazanima rtoma (T. 6: 10), majhne ločne fibule s polnim lokom in dolgo nogo (priloga 1 — grobova 1153, 1255), kačaste fibule idr.[30]

V horizontu Sv. Lucija I c 2 se zveze z italskim prostorom izražajo še jasneje s fibulami sanguissugami in s fibulami z nizkim lokom in dolgo nogo (T. 7: 12, 2; 8: 10), ki so v Bologni in v Este pogoste in opredeljene v čas Este II/III oziroma Villanoviano IV B 2.[31]

Drugi tip, ki izpričuje medsebojne zveze teh skupin, je kačasta fibula s valovitim lokom (sl. 2 — karta 3),[32] katere časovno mesto je določeno prav z grobnimi celotami iz Sv. Lucije in Este.

Poleg te skupine tipov pa se v času Sv. Lucije I c 2 pojavi še vrsta drugih kot so ločne fibule z dolgo nogo in pestičastim izrastkom, dvortaste in trirtaste fibule, ki vse prinašajo značilno novost v izoblikovanju ležišča noge — C presek, ter velike fibule očalarke z veliko osmico, ki kažejo na neko določeno skupnost s prostorom, ki se nahaja vzhodno oziroma jugovzhodno od svetolucijskega. Ne redke variante teh tipov in pa fibule z grebenčkom na loku nakazujejo, da je Sv. Lucija imela pomembno vlogo pri izoblikovanju te nakitne skupine, čeprav je morda treba iskati oblikovne pobude za nekatere od njih v širšem prostoru obrobja severnega Jadrana, kjer so omenjeni tipi značilni za določen čas preloma 7. v 6. stol. in tako tudi določajo časovno mesto horizonta Sv. Lucija I c 2.[33]

[30] G. Kossack, Südbayern während der Hallstattzeit, Röm.-Germ. Forsch. 24 (1959) T. 155 D. O.-H. Frey, Entstehung (1969) 14, Abb. 2: 11, 8, 14, T. 9: 27, 23, 19 itd.

[31] Ibidem, T. 18: 15, 7, 4. G. L. Carancini, Boll. Paletn. Ital. 78 (1969) 277 ss. M. Guštin, T. Knific, Arh. vestnik 24 (1973) karta 1.

[32] Este — O.-H. Frey, Entstehung (1964) T. 18: 3. J. Sundwall, o. c. 235. S. Pietro al Natisone — muzej Trst, neobjavljeno. Kobarid — Goriški muzej, Nova Gorica, neobjavljeno. Sv. Lucija — C. Marchesetti, Boll. d. Soc. adriatica 15 (1893) T. 29:2. Naturhist. Museum Wien, neobjavljeno. Škocjan — Isti, I castellieri (1903) T. 17: 19. Križna gora — Notranjski muzej, Postojna, neobjavljeno. Magdalenska gora — Treasures of Carniola (1934) T. 3: 31. Stična — Nm Ljubljana, neobjavljeno. Šmarjeta — V. Stare, Prazgodovina Šmarjete (1973) T. 20: 9. Vače — Naturhist. Museum Wien, neobjavljeno. Nesakcij — A. Puschi, Atti e memorie 21 (1905) 160. Za te fibule cfr. še R. Lunz, Studien zur End- Bronzezeit und älteren Eisenzeit im Südalpenraum, Origines (1974) 134, T. 183 A, ki dopolnjuje našo karto z najdiščem Andreane in Valsugana. Na naši karti ni kartirana fibula iz Ljublj. - Nm Lj., neobjavljeno.

[33] M. Guštin, T. Knific, o. c., 835 ss. Š. Batović, Arch. Iugoslavica 6 (1965) Abb. 16: 4—6; 17: 7. Isti, Inventaria Arch. 4 (1962) Y 37, 11. Cfr. tudi F. Starè, Adriatica praehistorica et antiqua (1970) 189 ss, kjer pa je stava omenjenih fibul prenizka in preohlapna. V Dumitrescu, L'età del ferro nel Piceno (1929) 127, Fig. 16: 21—24. R. Drechsler — Bižić, o. c., T. 5: 2 itd. F. E. Barth, Die hallstattzeitlichen Grabhügel im Bereiche des Kutscher bei Podsemel (1969) T. 15: 1, 4, 6 ipd. F. Starè, Arh. vestnik 13—14 (1962—63) T. 13: 17. M. Urleb, Inventaria Arch, Y 108, 2. O.-H. Frey, Entstehung (1969) T. 18: 6. O. Montelius, La Civilisation primitive en Italie I (1895) Pl. 11, 151, itd. P. G. Guzzo, Le fibule in Eturia (1972) 24 ss.

SV. LUCIJA II a

Čeprav je razvoj iz ene stopnje v drugo nepretrgan, se vendar s stopnjo II a pojavi toliko novega, da je njena ločitev od prejšnje jasna in njena označitev kot začetek mlajše kronološke skupine upravičena. Označena je s horizontom kačaste fibule raznih variant, za katerega je značilen tudi pojav svetolucijske ločne fibule. Hkrati pa je med novostmi te stopnje pomembna keramika s svojimi značilnimi oblikami vaz na nogi z rebri (T. 10: 4, 12. 13: 1, 6).

Na sam začetek te stopnje se uvršča skupina grobov, ki je označena s kačasto fibulo s pestiči (T. 9: 7. 10: 1, 7-8, priloga 1 — grob 2113), v katerih se javljajo še masivne kačaste fibule,[34] kačaste fibule z zanko, ki so v tem času večkrat železne, ter še oblike, ki se navezujejo na horizont Sv. Lucija I c 2, kot so fibule z nizkim lokom in dolgo nogo ter čolničaste fibule in večglave igle (T. 9—10).

Neposredno na to skupino se navezuje horizont grobov, kjer prevladajo kačaste fibule z zavojem (T. 13: 5) in kačaste fibule s sedlasto usločenim lokom, javljajo pa se že kačaste fibule z rogljičema, ki so pogoste zlasti v mlajšem horizontu Sv. Lucije II a (2). Poleg kačastih fibul so značilne še čolničaste fibule s petimi rti na loku,[35] sanguissuga fibule, rtaste fibule, ki so masivnejše.[36] Fibule z nizkim pravokotnim lokom dobijo v tem času tudi svojo mlajšo varianto, ki ima odebeljen lok in so pogoste na najdiščih svetolucijsko-estenskega sveta.[37]

Izredno pogosta fibula, ki jo najdemo v najrazličnejših kombinacijah, je svetolucijska ločna fibula, ki se pojavi prav v tem času, in sodi v širšo skupino tim. »goseničastih« fibul (T. 11: 3, 18 itd.). Predstavlja eno izmed mlajših variant le-teh in je lastna prav svetolucijski skupini (sl. 4 — karta 1).[38]

[34] M. Guštin, Arh. vestnik 24 (1973) karta 3.

[35] C. Marchesetti, Boll. d. Soc. adriatica 15 (1893) T. 16: 9, 11; 17: 5. Cfr. še T. 11: 19.

[36] Za sanguissuge cfr. M. Primas, Die südschweizerischen Grabfunde der älteren Eisenzeit und ihre Chronologie (1970) T. 53, kjer kartira le fibule sanguissuge iz razvitega in poznega halštatskega obdobja. Za rtaste prim. C. Marchesetti, Boll. d. Soc. adriatica 15 (1893) T. 16: 12, 13. Isti, I castellieri (1903) T. 16: 20. M. Guštin, Arh. vestnik 24 (1973), sl. 2: 37, 38. R. Dreschler - Bižić, o. c., T. 4: 2; 6: 3.

[37] Bitnje — W. Schüle, Madrid. Mitt. 2 (1961) Abb. 20: 8. Kobarid — Goriški muzej, neobjavljeno. Most na Soči (Sv. Lucija) — C. Marchesetti, Boll. d. Soc. adriatica 15 (1893) T. 15: 6. Naturhist. Museum Wien, neobjavljeno. Cavasso Nuovo — F. Anelli, o. c., T. 10: 13. Este — O.-H. Frey, Entstehung (1969) T. 26: 17, 18; Abb. 6: 6 itd. Padova — ibidem, 56 Abb. 32: 8. Ospedaletto — ibidem T. 34: 4. Šmarjeta — V. Stare, Prazgodovina Šmarjete (1973) T. 22: 17.

[38] M. Primas, o. c., 145, T. 52, kjer pa karta ni popolna. Najdišča svetolucijske ločne fibule: Most na Soči (Sv. Lucija) (T. 11: 3, 18; 12: 3, 4; 13: 2, 8 itd.). Kobarid — Goriški muzej, neobjavljeno. Bitnje, Lepence — Nm Ljubljana, neobjavljeno. Koritnica — R. Mahnič, o. c., 79, Fig. 5. P. Kos, o. c., T. 3: 7, Breg — W. Modrijan, Carinthia I, 147 (1957), Abb. 18: 7. Vače — F. Starè, Vače (1955) T. 25: 3. Madžarska (var.): L. Marton, Arch. Ert. 33 (1913) 154 T. 8: 49. Hallstatt (var.) — K. Kromer, Hallstatt (1959) T. 243: 7. Welzelach (var.) — A. Lippert, Das Gräberfeld von Welzelach (1972) T. 25: 9. Arbedo Cerinasca — M. Primas, o. c., T. 26: 16. Matrei — M. A. Fugazzola, Annali dell'Universita di Ferrara Sec. 15, vol. 2, 1 (1971) Fig. 14: 12. Rovereto — P. Laviosa, Zambotti, Mon. Ant. 38 (1938) Fig. 79. Como — podatek R. de Marinisa.

Goseničaste fibule, ki so značilnost južnoalpskega-severnoitalskega prostora, predstavljajo hkrati s toaletnim priborom enega izmed elementov, ki izpričuje medsebojne vplive teh področij.[39]

V mlajšem horizontu Sv. Lucija II a (2) so moderne kačaste fibule z rogljičema oziroma s ploščicama,[40] trakaste fibule z diskasto ploščico ter njihove variante z dvignjenim pestičastim gumbom na nogi, drobne ločne fibule s pestičastim gumbom na nogi in mlajše fibule sanguissuge z luknjicami v loku[41] (T. 12, 13).

Za ta mlajši čas pa je značilen pojav bogatejših grobov, katerih glavna značilnost so velike kovinske posode, bronaste situle in ciste ter steklene skodelice.[42] V teh grobovih so številni tudi nakitni predmeti že znanih oblik, ki se javljajo večkrat tudi v bogatejših izvedbah,[43] in pričajo, da ta skupina grobov ne predstavlja posebnega horizonta, ampak le imovitejši sloj, ki je izraziteje opazen šele v času Sv. Lucije II a (2) in mu lahko sledimo še v mlajši čas.[44]

Značilnost situl te stopnje je, poleg dna pritrjenega s pregibom na plašč, razmeroma oblo rame, ki brez vratu prehaja v ustje, katerega rob navzven ovija svinčeno žico (T. 12: 9), in se tako oblikovno uvrščajo v skupino sorodnih situl znanih od Dolenjske do Rena.[45] Poleg te variante je v tem času znana tudi situla s kratkim vratom in ustjem, katerega rob je ravno tako zavihan navzven (grobovi 1563, M 908 — priloga 1). Te situle se oblikovno in konstrukcijsko ločijo od mlajših situl, značilnih za čas Sv. Lucije II b in II c, pri katerih se kratek vrat končuje z robom ustja, ki je zavihan navznoter (T. 15: 7; 16: 11; 18: 5 itd.). Pogostokrat so te situle na nizki t. im. »estenski nogi« (T. 15: 7; 16: 11) in imajo ramena razčlenjena z iztolčenimi rebri.[46] Ta konstrukcijska posebnost, ki je tako dosledno izpeljana pri mlajših svetolucijskih situlah, je pri ostalih situlah tako jugovzhodnopredalpskega kot alpskega sveta neznana, z izjemo situle iz Vač.[47] Pač pa srečamo enako ovijanje

[39] M. Primas, o. c., 144 s, prim. še T. 18: E 5; 23: B 9; 24: A 4 itd. A. Batchvarova, Sibrium 10 (1970) Fig. 2: B 3, 13: A 6 itd.

[40] Te fibule so prav specifične za oblikovni zaklad jugovzhodnoalpskega sveta in jih drugod skoraj ne najdemo. Cfr. K. Kromer, Brezje (1959) T. 10: 1; 30: 4 itd. E. F. Barth, o. c., T. 35: 5; 41: 3. S. Gabrovec, Arh. vestnik 7 (1956) T. 6: 2. Isti, Arh. vestnik 17 (1966) T. 5: 3. Z. Marić, Glasnik Zem. muz. NS 19 (1964) T. 13: 30. Cfr. tudi G. Kossack, o. c., T. 155 B.

[41] Za sanguissuga fibule cfr. op. 36. Za drobne ločne fibule cfr. O.-H. Frey, Entstehung (1969) Abb. 6: 1.

[42] C. Marchesetti, Boll. d. Soc. adriatica 15 (1893) T. 1: 1—3; 2: 5—8 itd. Th. E. Haevernick, Jahrb. RGZM 5 (1958) 8 ss.

[43] C. Marchesetti, o. c., T. 17: 13, 10, 8.

[44] Zaradi pomanjkanja grobnih celot so v tekstu nakazani horizonti stopenj Sv. Lucije II a 1-2 in II b 1-2 v statistični tabeli (priloga 1 — prim. s sl. 5) predstavljeni le s posameznimi grobovi, tako da žal horizonti na prilogi 1 niso prikazani dovolj izrazito. Grobovi na T. 8—10, so nam bili dosegljivi in dodani šele pozneje, ko je bil tekst že zaključen.

[45] W. Kimmig, 43—44. Ber. RGK (1962-63) 31 ss. F. Starè, Zbornik Fil. fak. 2 (Ljubljana 1955) 105 ss.

[46] Prim. z »estenskimi« situlami v Este, ki se v svoji značilni obliki pojavijo že v začetku 6. stol. in jih v mlajšem času nadomestijo nove oblike situl — O.-H. Frey, Entstehung (1969) 53 Abb. 29, T. 21: 5, 6.

[47] W. Kimmig, o. c., 40 ss. F. Starè, o. c., T. 11. Mogoče sodi v to skupino tudi situla iz Nesakcija — A. Puschi, Atti e mem. d. Soc. istr. di arch. e stor. pat. 21 (1905) 108 Fig. 89. Prim. še Magdalenska gora: W. Lucke, O.-H. Frey, Die Situla in Providence, Röm.-Germ. Forsch.

ustja pri cistah, katerih glavna razprostranjenost je prav jugovzhodnopredalpski prostor, zopet z Mostom (Sv. Lucijo) kot enim izmed glavnih centrov.[48] Sama oblika mladih situl v svetolucijski skupini je arhaična in ostaja osamljena nasproti istočasnim oblikam situl, znanim na eni strani na Dolenjskem na drugi strani v estensko-bolognskem prostoru, kjer dobijo situle že elegantno konkavno vboklo latenoidno obliko.[49] Tudi situlska umetnost v svetolucijski skupini ni našla pravega odziva, saj sta znana le dva spomenika le-te, kjer sodi ornamentirani pokrov situle iz Mosta (Sv. Lucije) v krog starejših situlskih del, situla iz Kobarida pa med mlajše izdelke situlske umetnosti.[50] Danes še ni mogoče ničesar reči k razlagi tega pojava, doda se lahko le to, da je verjetno morala biti tradicija v svetolucijski skupini izredno zakoreninjena in v tem času oživljena, kar ne dokazuje le oblika situle z značilnim ornamentom tolčenih pik in bunčic v času Sv. Lucije II b in II c, temveč tudi posnemanje velikih veder tipa Kurd, ki se tudi znova pojavijo v grobovih v času druge polovice 6. stol. in še celo pozneje.[51]

Stopnja Sv. Lucija II a se, kot je bilo prikazano, s svojimi oblikami in tipi, kot so kačaste fibule, fibule sanguissuge, trakaste fibule itd., vključuje v znan oblikovni spectrum jugovzhodno predalpskega sveta in jo vzporejamo z Este III zgodnje (po Freyu) ter horizontom dvogrebenaste čelade Dolenjske (po Gabrovcu).

SV. LUCIJA II b

Stopnjo II b označujejo certoške fibule, ki predstavljajo s svojimi variantami vodilni tip tega časa, in ostalo značilno mladohalštatsko gradivo, kot so razne fibule s samostrelno peresovino, trakaste fibule tako z diskasto ploščico kot druge z mrežastim ornamentom na loku (sl. 4, karta 2),[52] rtaste fibule, pravokotne pasne spone, situle z oblim ramenom in navzven zavitim

26 (1962) T. 34: 21, kjer je situla na podobni nogi, kot so svetolucijske.

[48] B. Stjernquist, Ciste a cordoni (1967) poseb. 68 ss, 54, Abb. 8.

[49] W. Lucke, O.-H. Frey, Die Situla in Providence, Röm.-Germ. Forsch. 26 (1962) T. 51: 34; 52: 37; 15. Umetnost alpskih Ilirov in Venetov (1962) T. 23, 25. T. Knez, Prazgodovina Novega mesta (1971) T. 68. P. Saronio, Riv. arch. d. ant. prov. e dioc. di Como 150—151 (1968-69) T. 13: 5. Prim. tudi P. Jacobstahl, Early Celtic Art (1969²) T. 178. Primerjamo jih lahko le s skupino dolenjskih situl — F. Starè, Zbornik fil. fak. 2 (Ljubljana 1955) T. 7—10, ki pa so le okvirno datirane v mladohalštatsko obdobje.

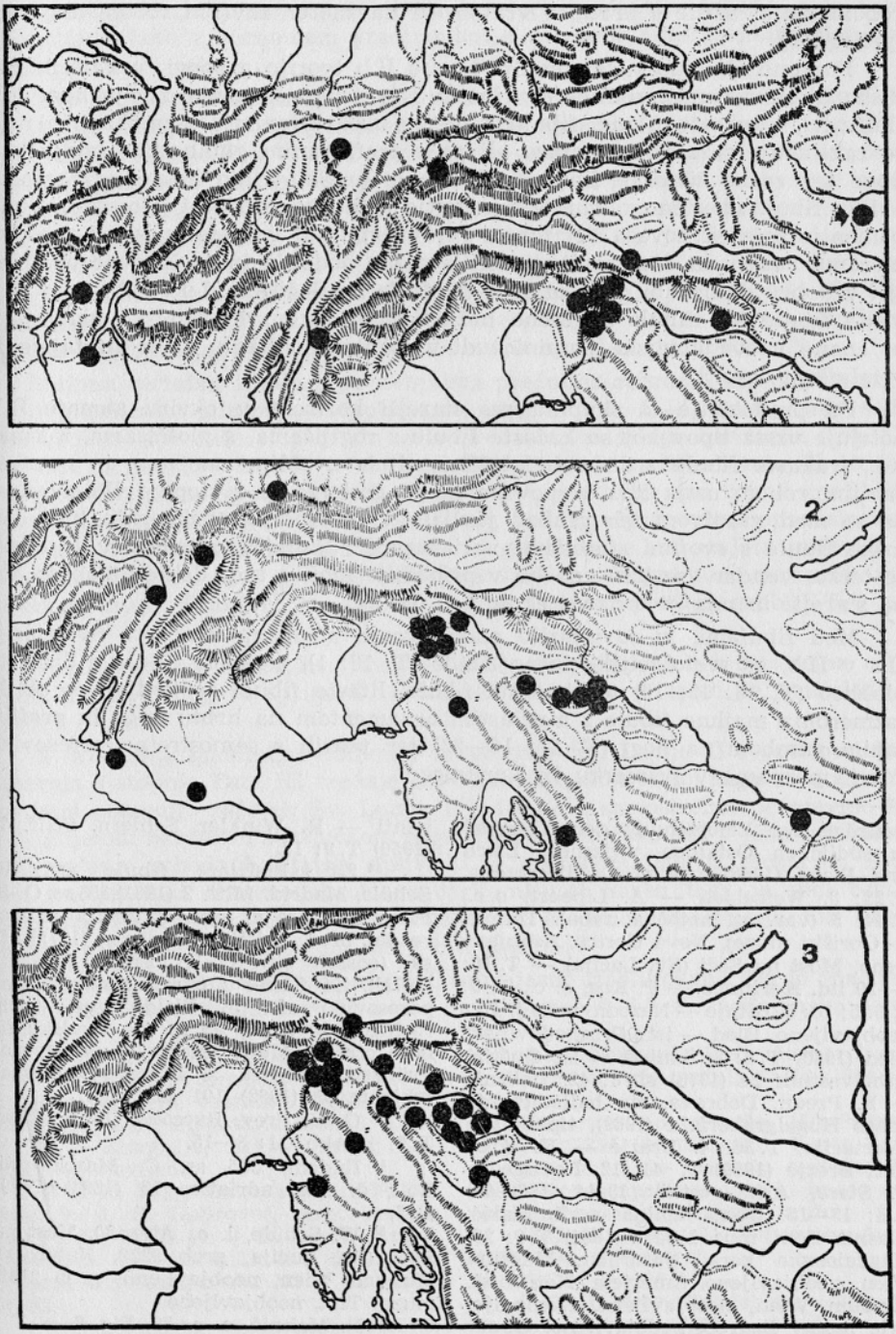
[50] O.-H. Frey, Entstehung (1969) T. 60 s. W. Lucke, O.-H. Frey, o. c., T. 33: 19. G. Righi, Atti d. Civ. mus. di stor. ed arte di Trieste 6 (1969-70) 91 ss.

[51] G. v. Merhart, Festschr. d. Röm.-Germ. Zentralmus. Mainz 2 (1952) 29 ss. Prim. še G. Kossack, o. c., T. 47: 1. K. Kromer, Hallstatt (1959) Textband, T. 12.

[52] Trakaste fibule z mrežastim ornamentom: Oppeano — M. Primas, o. c., 71, Abb. 21, A 4. Este, O.-H. Frey, Entstehung (1969) T. 30: 12. Stufles — R. Lunz,

Sl. 4. 1 Razprostranjenost svetolucijskih ločnih fibul
2 Razprostranjenost trakastih fibul z mrežastim ornamentom na loku
3 Razprostranjenost uhatih sekir

Fig. 4. 1 Diffusione delle fibule a coste tipo Santa Lucia
2 Diffusione delle fibule ad arco laminare con ornamenti a reticolo sull'arco
3 Diffusione dell'accette imbuccate

2
3

robom ustja, situle s kratkim vratom in navznoter zavitim robom ustja itd. (priloga 1).

Posebno skupino v sklopu Sv. Lucije II b tvorijo grobovi, v katerih najdemo fibule s samostrelno peresovino in dvignjenim okrasnim zaključkom noge (Fußzier), pavkaste fibule, fibule s prečno nažlebljenim lokom, katerih noga se zaključuje z živalsko glavico ali pa s profiliranim gumbastim zaključkom noge ter razne živalske fibule.[53] Te fibule predstavljajo nekje nove modne oblike fibul, združene s tehnično novostjo glede na prožnost peresovine, tako pomenijo začetek novega horizonta. Pojav teh fibul v svetolucijskem prostoru moramo vezati na čas razvitega halštatskega obdobja in je časovno oprijemljiv z dobro datiranim grobom 1008 iz Mosta na Soči (Sv. Lucije).[54] Tako pavkaste fibule kot fibule s prečno nažlebljenim lokom in živalsko glavico pa so znane v svetolucijski skupini tudi v lokalnih oblikah, ki so nastajale že v mlajšem času.[55]

Da predstavlja ta skupina res starejši horizont v okviru stopnje II b, potrjuje vrsta tipov kot so kačaste fibule z rogljičema, s ploščicama, z zanko itd., trakaste fibule z diskasto ploščico, situle z oblim ramenom in navzven zavitim robom ustja itd., ki povezujejo te grobove še s stopnjo II a. Vendar pa se med gradivom teh grobov javljajo v posameznih primerkih tudi certoške fibule s svojimi starejšimi variantami.[56] Jasnejša opredelitev je danes še težka, vendar vse kaže, da bo v prihodnje možna tudi delitev stopnje II b na starejši in mlajši horizont (1 in 2 — sl. 5).

Med fibulami, ki so izrazito nadaljevanje modnega koncepta Sv. Lucije II a v II b, so svetolucijske ločne fibule (T. 16: 1), trakaste fibule z diskasto ploščico (T. 14: 15, 16) ter kačaste fibule. Rtaste fibule se javljajo v obliki razmeroma majhne fibule z mrežastim ornamentom na hrbtu noge in profiliranim gumbom na nogi (T. 17: 16—22) ter včasih s samostrelno peresovino kot jo poznamo v primerku iz Koritnice.[57]

Beiträge zur Erforschung der Eisenzeit in südlichen Ostalpen zwischen Etsch und Piave (1968), tipkopisna disertacija, T. 23: 3. Welzelach — A. Lippert, o. c., T. 44: 5 (var. oz. netočna risba). Tolmin — Goriški muzej, Nova Gorica, neobjavljeno. Most na Soči (Sv. Lucija) — T. 16: 4—10 itd. Koritnica — P. Kos, o. c., T. 3: 8; 8: 5; 10: 5. Bitnje — Narodni muzej, Lj.; neobjavljeno. Bled — isti, Prazgodovinski Bled (1960) T. 5: 3. Šmihel — M. Guštin, Arh. vestnik 24 (1973) sl. 3: 42. Dobrnič — F. Prean, Dobrava, ein hallstattzeitliches Hügelgräberfeld (1969), tipkopisna disertacija, T. 36: 4. Brezje — K. Kromer, Brezje (1959) T. 41: 12. Rovišče — V. Stare, Arh. vestnik 13-14 (1962-63) T. 5: 13—15. Donja dolina — Z. Marić, Glasnik Zem. muz. NS 19 (1964) T. 9: 29. Magdalenska gora, Naturhist. Museum Wien, neobjavljeno. Šmarjeta. Naturhist. Museum Wien, neobjavljeno. Kompolje, Arh. muzej Zagreb, neobjavljeno. Oberwintl — R. Winkler, Schlern. Schr. 70 (1950) T. 9: 12.

[53] Za »Fußzier« fibule crf. W. Schüle, Madrid. Mitt. 2 (1961) 155 ss. O.-H. Frey, Raccolta di studi antichità in onore del. prof. Aristide Calderini (1971) 355 ss (odslej cit. O.-H. Frey, Raccolta [1971]). Za fibule z okrasno samostrelno peresovino cfr. J. Waldhauser, Arch. rozhledy 20 (1968) 43 ss. Za živalske fibule cfr. H. Müller-Karpe, Aus Bayerns Frühzeit, Schrift. z. bayer. Landesgeschichte 62 (1962) 101 ss.

[54] O.-H. Frey, Raccolta (1971) 363 ss, T. 2: 1, Abb. 11: 5—15.

[55] Ibidem, 355 ss. C. Marchesetti, Boll. d. Soc. adriatica 15 (1893) T. 29: 4, 5.

[56] W. Schüle, l. c., Abb. 20, Most na Soči (Sv. Lucija, grob 2229, Naturhist. Museum Wien, neobjavljeno; grob 2151, muzej Trst, neobjavljeno.

[57] R. Mahnič. o. c., 79, Fig. 2.

Certoška fibula nastopa v tej stopnji v treh variantah, katerih sočasnost je izpričana tako v spremnem gradivu kot z medsebojnimi kombinacijami v sklopu grobnih celot.

Prvo varianto predstavlja fibula s trakastim lokom in diskasto ploščico (T. 14: 13; Bitnje, grob 12; Lepence),[58] ki je značilna predvsem v starejših grobovih Sv. Lucije II b (1). Ta varianta je prav specifična za svetolucijsko-dolenjski prostor in posamezni primerki zunaj tega področja kažejo na krog izžarevanja le-tega.[59] Certoška fibula z iztegnjenim lokom segmentnega preseka in s prečnim rebrom na loku (T. 14: 17—21; 17: 14) je druga varianta in je s spremnim gradivom kot je trakasta fibula z mrežastim ornamentom na loku, trakasta fibula z diskasto ploščico, značilna situla itd. (T. 14: 16—17), jasno datirana v čas Sv. Lucije II b, kar je potrjeno tudi v širšem prostoru od Este do Panonije, kjer povsod označuje nakazan časovni horizont.[60]

Majhna certoška fibula s po dvojnima prečnima rebroma na loku in običajno bikoničnim gumbom s čepkom na nogi (T. 15: 1—4) ravno tako sodi med vodilne tipe naše stopnje, in sicer predvsem mlajšega horizonta (II b 2). V Mostu na Soči (Sv. Luciji) jo najdemo v grobovih z značilno situlo (T. 15: 7), s pravokotno pasno spono (priloga 1), ki tudi predstavlja eno izmed značilnih novosti Sv. Lucije II b (T. 14: 7). Ta fibula je lastna jugovzhodnopredalpskemu svetu v časovnem razponu 5. stol., ki ga najbolje nakazujeta grobova z Magdalenske gore, kjer je grob XIII/53 s fibulo z dvignjenim okrasnim zaključkom noge (Fußzier) na začetku njene modne uporabe, grob V/6-7 pa na koncu.[61]

V mlajšem horizontu Sv. Lucije II b (2) se pojavi tudi samostrelna certoška fibula (priloga 1; prim. T. 18: 2), ki pa ostane v modi še v naslednji stopnji.

Z orisanimi značilnimi oblikami se stopnja Sv. Lucija II b enakovredno vzporeja s stopnjo Este III srednje brez kakršnegakoli časovnega zaostanka,[62] saj nam pomenijo začetek Sv. Lucije II b fibule s samostrelno peresovino in z dvignjenim okrasnim zaključkom noge (Fußzier) in tako kot v Este predstavljajo sočasen zahodnohalštatski vpliv, ki je z grobom 1008 iz Mosta na Soči (Sv. Lucije) tudi časovno absolutno oprijemljiv.[63] Razen tega je tudi ostali repertoar fibul enak kot v Este,[64] tako da časovno vzporejanje teh dveh stopenj oziroma horizontov ne more biti sporno.

Spodnja časovna meja stopnje, žal, še ni jasno izoblikovana. Da jo enačimo z začetkom negovskega horizonta nas navaja grob V/6-7 z Magdalenske gore,

[58] W .Schüle, l. c., Abb. 20: 4.

[59] K. Kromer, Brezje (1959) T. 38: 7. S. Gabrovec, Arh. vestnik 7 (1956) T. 15: 2. itd. B. Čović, Inventaria arch. 3 (1961) Y 28: 3. Kompolje, Arheol. muzej Zagreb, neobjavljeno.

[60] O.-H. Frey, Entstehung (1969) 22, Abb. 9: 6. S. Gabrovec, Arh. vestnik 15-16 (1964-65) T. 14: 3. B. Čović, Inventaria arch. 3 (1961) Y 28: 4. J. Brunšmid, Vjesnik Hrv. arh. društ. NS 6 (1902) 68, sl. 22.

[61] Magdalenska gora, grob XIII/53, Naturhist. Museum Wien, neobjavljeno. S. Gabrovec, Arh. vestnik 15-16 (1964-65) T. 14: 2.

Karta, ki jo prinaša M. Primas, Jahrb. RGZM 14 (1967) 131, Karte 3, ni omejena le na to varianto certoške fibule, temveč upošteva vse, ki imajo nogo okrašeno s punciranimi krožci.

[62] O.-H. Frey, S. Gabrovec, Actes (1971) 198, 203, op. 82.

[63] Cfr. op. 54.

[64] O.-H. Frey, Entstehung (1969) 22, 20, Abb. 8: 22; 9, T. 29: 1, 2 itd.

kjer so značilne variante certoške fibule datirane v čas okoli 400 pr. n. št. Ta časovna meja je nekje utemeljena tudi nasproti Este, saj so tam latenski vplivi, ki karakterizirajo Este III kasno, verjetno zgodnejši kot pa so lahko v svetolucijskem ali dolenjskem svetu.[65]

SV. LUCIJA II c

S stopnjo Sv. Lucija II c pride v svetolucijski skupini do pomembne spremembe v ritualu prilagajanja pridatkov v grob; v moških grobovih se namreč pojavi orožje — tulasta oziroma uhata sekira in sulične osti (T. 20: 1—3). Ta običaj, ki je sicer značilnost pokopa v dolenjskem krogu, se v istem času kot v svetolucijskem področju pojavi tudi na Notranjskem,[66] vendar neposreden vzrok te spremembe ostaja še neznan. Tako tulasta kot uhata sekira sta značilni obliki orožja na celotnem jugovzhodnopredalpskem področju, katerega specifičnost v poznohalštatskem obdobju izraža prav uhata sekira (sl. 4, karta 3),[67] ki je bila izoblikovana v tem času.

V grobovih Sv. Lucije II c so še vedno pogost pridatek bronaste situle, enake kot v Sv. Luciji II b, le da so v glavnem neornamentirane (T. 18: 5; 19: 3; 20: 7) in ciste. Ravno tako značilne so tudi pravokotne pasne spone, ki so večkrat lite (T. 18: 1).

Medtem pa opazimo v repertoarju fibul določene spremembe. Starejše oblike kot so svetolucijska ločna fibula, trakasta fibula z diskasto ploščico, trakasta fibula z mrežastim ornamentom itd., izginejo (priloga 1). Tudi starejše variante certoških fibul zamenjajo mlajše. V rabi ostanejo le mlajše izvedbe pavkaste fibule, certoška fibula s samostrelno peresovino in še posamezni primerki drugih fibul (priloga 1, T. 18: 2).

Med nakitnimi predmeti, značilnimi za to stopnjo, so pomembne zlasti certoške fibule s svojimi mlajšimi variantami, za katere je značilen lepo oblikovan gumb na loku in na nogi (T. 20: 4, 8) ter samostrelne fibule z lokom, ornamentiranim s punciranimi krožci, zapestnice s konci v obliki kačjih glavic in votle ovratnice.[68]

[65] S. Gabrovec, Arh. vestnik 15-16 (1964-65) 38. Isti, Situla 8 (1965) 177 ss. O.-H. Frey, Entstehung (1969) 23. Isti, Raccolta (1971) 370 ss.

[66] M. Guštin, Arh. vestnik 24 (1973) 461 ss.

[67] Kobarid — C. Marchesetti, I castellieri (1903) T. 18: 18. Most na Soči (Sv. Lucija) T. 18: 1. Koritnica — P. Kos, o. c., T. 5: 1. Idrija pri Bači — J. Szombathy, o. c., 318, Fig. 100, 329, Fig. 141 itd. Ajdovski gradec — S. Gabrovec, Arh. vestnik 17 (1966) T. 5: 4. Breg — R. Pittioni, Urgeschichte des österreich. Raumes (1954) 627, Abb. 443. Kranj — A. Valič, Varstvo spomenikov 9 (1962-64) T. 3: 21. Vače — F. Starè, Vače (1955) T. 16: 2. Magdalenska gora — S. Gabrovec, Arh. vestnik 17 (1966) T. 24: 3. Stična — O.-H. Frey, S. Gabrovec, ibidem 20 (1969) sl. 5: 4. Mokronog — S. Gabrovec, ibidem 17 (1966) T. 8: 6. Šmarjeta, Naturhist. Museum Wien, neobjavljeno. Valična vas — B. Teržan, Arh. vestnik 24 (1973) T. 20: 6—8. Vinkov vrh — V. Stare, ibidem 15-16 (1964-65) T. 12: 1, 2. Podzemelj — F. E. Barth, o. c., T. 18: 6. Šmihel — M. Guštin, o. c., sl. 4: 8. Socerb — K. Moser, Jahrb. d. Zentral-Komm. NF 1 (1903) 122, Fig. 139, 142. Libna — Naturhist. Wien, neobjavljeno.

[68] M. Primas, Jahrb. RGZM 14 (1967) 99 ss, prim. B. Teržan, Arh. vestnik 24 (1973) 679 ss; samostrelne fibule z lokom ornamentiranim s punciranimi krožci: Most na Soči (Sv. Lucija), Naturhist. Museum Wien, neobjavljeno. Koritnica — R. Mahnič, o. c., 80, Fig. 6. Idrija pri

Za ugotavljanje relativnih kronoloških odnosov Sv. Lucije II c do sosednjih skupin nam služijo predvsem certoške fibule. Varianti fibule s prečnima rebroma na loku (T. 19: 2) in z narebrenim gumbom na loku omogočata vzporejanje z dobro datiranimi grobovi Este III kasno.[69] V isti čas sodi tudi certoška fibula z asimetrično nogo (T. 20: 4), ki nakazuje časovno povezavo Sv. Lucije II c s poznotessinskimi certoškimi fibulami tamkajšnje stopnje Tessin D.[70] Medtem pa certoška fibula s samostrelno peresovino, certoška fibula s prečno narebrenim gumbom na loku in pa orožje, kot že omenjeno, vzporejajo našo stopnjo z negovskim horizontom Dolenjske oziroma z Notranjsko VI.[71]

Časovni horizont, ki se navezuje na II c stopnjo in je označen z najmlajšimi izpeljankami halštatskega oblikovnega zaklada, kot so certoške fibule z izrastki v obliki krilc ali očesc na loku ter uhate sekire itd., v katerega pa se že infiltrirajo nove modne oblike zgodnjelatenskih fibul, kot se to kaže v Idriji ob Bači in Koritnici, je danes še težko jasneje definirati, saj je na eni strani neko nadaljevanje Sv. Lucije II c, hkrati pa že začetek novega kulturnohistoričnega pojava, ki zaživi v latenskodobni idrijski skupini.[72]

Svetolucijska skupina korenini v svojem začetku v kulturi žarnih grobišč in je s Sv. Lucijo I a značilna predstavnica oblikovnega zaklada časa Ha B 3, ki je lasten obrobju prostora ob severnem Jadranu.

Z uveljavitvijo in splošno uporabo železa se je na slovenskem prostoru formirala nova železnodobna kulturna skupnost, v katere sklop je sodila tudi svetolucijska skupina. To je čas Sv. Lucije I b, ko se v grobnem inventarju pojavi železen nakit, ki je lasten celotnemu področju, medtem ko se s polmesečnimi fibulami, dvoploščičastimi fibulami itd. izraža neka specifičnost in samostojnost svetolucijske skupine.

V ta čas ne sodi le razcvet samega Mosta na Soči (Sv. Lucije) in Kobarida, ampak se s konsolidacijo železnodobnega prebivalstva v svetolucijski skupini množijo tudi njena najdišča. Času razvitega Ha C obdobja lahko danes pripišemo najdišča ob Nadiži, ki se vrstijo nekje ob poti proti zahodu.

V času Sv. Lucije I c pride namreč do intenzivnejših zvez med prazgodovinskimi svetovi — na eni strani na italski, na drugi na dolenjski strani — ki vplivajo na večjo enotnost materialne kulture na tem področju, in svetolucijska skupina ima pomembno mesto kot mejni in hkrati vezni člen med vzhodom in zahodom, kar pričajo dvozankaste ločne fibule, vozlaste ovratnice, večglave igle s stožčastim zaključkom, ločne fibule z nizkim lokom in dolgo nogo itd., kakor tudi najdbe, ki so direktno ali indirektno vezane na širjenje najstarejših situlskih spomenikov (ornamentiran pokrov situle, situla iz

Bači — J. Szombathy, o. c., 297, Fig. 14. Kobarid — Goriški muzej, Nova Gorica; neobjavljeno. Nezn. tolminsko najdišče — D. Svoljšak, Varstvo spomenikov 12 (1967) T. 2: 10. Magdalenska gora, grob XIII/116, Naturhist. Museum Wien, neobjavljeno

[69] O.-H. Frey, Entstehung (1969) 22 ss, T. 31: 12, Abb. 10: 6.

[70] M. Primas, o. c., 109 ss. Ista, Die südschweizerischen Grabfunde der älteren Eisenzeit und ihre Chronologie (1970) 61 ss.

[71] M. Guštin, o. c., 477 ss., sl. 3: 1, 2. B. Teržan, o. c., 679 ss.

[72] Prim. J. Szombathy, o. c., 291 ss. P. Kos, o. c., 848 ss; cfr. še S. Gabrovec, Arh. vestnik 17 (1966) 187 ss. M. Guštin, o. c., 480.

Sl. 5. Primerjalna kronološka tabela svetolucijske skupine s sosednjimi kulturnimi skupnostmi

Fig. 5. Tavola cronologica di comparazione del gruppo di Santa Lucia con le comunità vicine

groba M 2820) z italsko-estenskega prostora v prazgodovinski obrobni alpski svet.[73]

V času Sv. Lucije II a se pojavijo najdišča svetolucijske skupine izven njenega matičnega področja — v Bohinjskem kotu. Ta zanimiv in nenavaden pojav, saj je Bohinjski kot geografsko bolj navezan na Gorenjsko kot pa z visokimi gorami ločeno Soško dolino, bi morda lahko razlagali tako, da je v tem času povečana kovinska obrt, ki se izraža predvsem v bogatejših grobovih tega časa, ki se od ostalih ločijo po bogatih pridatkih kot so steklene skodelice, kovinske posode, importirana keramika[74] in bogatejši inventar nakita, sprožila iskanje novih rudnih ležišč, ki je privedlo svetolucijskega prebivalca tudi v Bohinjski kot.

[73] O.-H. Frey, Entstehung (1969) 46 ss, Abb. 23. Prim. C. Marchesetti, Boll. d. Soc. adriatica 15 (1893) T. 2: 6 s situlo iz Stične — K. Kromer, S. Gabrovec, Inventaria arch. 5 (1962) Y 41(2): 2, s primerkom iz Hallstatta — W. Kimmig, o. c., 83, ter s situlami iz srednje italskega prostora — M. V. Pomes, Studi Etr. 23 (1954) 156 ss.

[74] C. Marchesetti, Boll. d. Soc. adriatica 15 (1893) T. 6: 9. O.-H. Frey, Raccolta (1971) T. 2: 1. Cfr. op. 44.

V čas najmlajšega halštatskega obdobja sodi poselitev novih krajev, kot so Koritnica in Idrija ob Bači[75] ter sprememba v grobnem kultu (orožje), kar bi lahko pričalo o nemiru ali celo nekem pritisku, ki so ga sprožila osvajanja in premiki keltskih plemen v prostor južno od Alp.[76]

S Sv. Lucijo II c, ki predstavlja zadnji zaključni horizont grobov na najdiščih kot so Most na Soči (Sv. Lucija), Kobarid, S. Quirino in Darnazacco pri Čedadu, se konča halštatskodobno življenje svetolucijske skupine. Svetolucijsko skupino je na tem prostoru zamenjala latenskodobna idrijska skupina, ki je posredni dedič le-te; spremenil se je nekoliko le poselitveni areal in znatno se je zmanjšalo število prebivalstva. Posamezne latenskodobne najdbe iz najdišč v Mostu na Soči (Sv. Luciji), Tolminu in Kobaridu, ki se javljajo vse do zgodnjeavgustejskega časa,[77] pa pričajo, da ta grobišča tudi v latenu niso popolnoma opustela.

Contributto alla cronologia del gruppo preistorico di Santa Lucia

La regione adagiata tra le Alpi Giulie e la pianura friulana all' epoca della prima età del ferro fu abitata da una comunità storico — culturale da noi oggi definita come »gruppo di Santa Lucia« (Fig. 1, ann. 1) e annoverato tra la comunita culturale facendo parte dello spazio prealpino sud-orientale che per posizione geografica in cui si trova fungeda raccordo con lo spazio della civilta atestina (ann. 2), a sua volta, estendentesi a ovest.

Il gruppo di Santa Lucia affonda le radici nella cultura dei campi di urne e con »Santa Lucia I a« é caratteristico rappresentante della ricchezza formativa dell' epoca Ha B 3 propria dello spazio a ridosso dell'Adriatico settentrionale. Questo periodo è noto oggi nella necropoli di Tolmin e nelle singole tombe di Kobarid (Caporetto) e Most na Soči (Santa Lucia) (ann. 7, 8); é caratterizzato da fibule bronzee ad arco semplice basso a una maglia, fibule minute ad arco incurvato a nastro a una maglia e fibule semilunate a una maglia, poi ancora da braccialetti a nastro e fibule ad occhiali a otto. Nelle tombe maschili vengono spesso trovati spilloni con la cappoccia a cono e spilloni a riccio, poi altre ancora legate ai tipi Ha B 2 (ann. 9). Grazie alla spillone a cappocia a cono e alla fibula ad arco semplice basso a una maglia, diffusa nello spazio intorno al Caput Adriae, la posizione cronologica del periodo Santa Lucia I a viene collocato nella meta dell VIII secolo.

Con il periodo Santa Lucia I b, caratterizzato decisamente dall' apparizone del ferro, rispecchiato particolarmente nell' »orizzonte ferreo dell' ornamento«, appare nelle forme del gruppo di Santa Lucia tutta una serie di elementi e tipi nuovi

[75] Grobišče v Koritnici smemo pripisati po danes znanem gradivu času Sv. Lucije II b in c., Idrija pri Bači pa se s svojim gradivom uvršča s svojim začetkom na konec II c. Žal nam je znana Šentviška gora le iz omemb v literaturi in je njena postavitev v ta čas le hipotetična.

[76] O.-H. Frey, o. c., 355 ss.

[77] J. Werner, Festschrift M. Hell (1961) 143 ss. C. Marchesetti, o. c., T. 20: 5; 28: 4—6. Isti, Boll. d. Soc. adriatica 9 (1885) T. 7: 3, 2. Isti, I castellieri (1903) T. 18: 10, 15, 20.

quali fibule ad arco semplice a due maglie, bronzee e di ferro (ann. 12), armille e torquesi di ferro, fibule minute ad occhiali senza otto (ann. 13), fibule semilunate a due maglie di forme evolute, fibule a disco binato (ann. 14—16), spilloni a globetti (ann. 17, 18), vasi ornati di borchiette di bronzo (ann. 20) ecc., che con le loro forme evolute e combinazioni rendono possibile la divisione del periodo in antico (I b 1) e tardo (I b 2) [allegato 1, T. 1—3].

Giacchè il periodo Santa Lucia I b indica la comparsa dell' ornamento di ferro, lo stesso inizio dell' orizzonte precedentedi Santa Lucia I b non puo venir messo a comparazione cronologica relativa con l'orizzonte di Podzemelj I e Ljubljana II b (Fig. 5) perche all' inizio di questi si trovano gli spilloni con lacappoccia a cono appartenenti ai tipi principali del periodo Santa Lucia I a, di cui le forme ceratteristiche tendono a scomparire di moda negli ultima ultimi decenni dell' VIII secolo. Cosi si da il caso che l'inizio del periodo Santa Lucia I b sia alquanto posteriore, ma anche coevo, dello stesso fenomeno di comparizione dell' ornamento di ferro nella Notranjska e a Ljubljana (ann. 21). La comparazione con Este II medio e resa possibile appena con lo spillone a globetti, con il ornamento di borchie bronzee dei vasi, con le ciotolette ad alto manico ecc., caratteristici dell' orizzonte piu recente del nostro periodo (I b 2) (ann. 22).

La fibula a navicella, nelle sue diverse varianti e in combinazione con il torquese bronzeo a nodi, e la fibula bimagliata bronzea ad arco a nodi rappresentano la base del periodo Santa Lucia I c, a sua volta divisibile in due orizzonti e precisamente l'I c 1 e l'I c 2. Il passaggio dall' orizzonte anteriore a quello posteriore si rivela del tutto scorrevole giacche i tipi principali di Santa Lucia I c 1 continuano a esistere ulteriormente anche nell' orizzonte I c 2, la cui comparizione viene giustificata da tutta una serie di novità tipiche e formali. Nell' ambito delle tombe dell'orizzonte Santa Lucia I c 1 si trovano inoltre fibule bimagliate ad arco semplice a sezoine circolare bronzee e di ferro (T. 4: 4; 6: 7) e fibule semilunate dalle forme evolute (M 324). Le novita che compaiono in questo periodo sono composte da grandi fibule a navicella cesellate a zig-zag (T. 4: 6; 6: 4), fibule a navicella ornate a intaglio e bicuspidi appena accennate (T. 6: 10), piccole fibule a navicella (T. 5: 6; 6: 3, 9), fibule bimagliate ad arco a nodi con delle sottovarianti (Fig. 3, T. 5: 5), torquesi bronzei a nodi (T. 4: 1; 5: 1, Fig. 2 — Cartina 2, ann. 26), piccole fibule ad arco rigonfio con lunga staffa ecc. (allegato 1).

Tra i reperti tombali di Santa Lucia I c 2 compaiono fibule con due e tre bottoni, fibule con arco a tutto tondo e con lunga staffa con bottone terminale supraelevato portatrici di novita peculiari nelle forma della staffa a sezione »c«, delle fibule a sanguisuga, delle fibule con arco ribassato ed allungato e con lunga staffa, piccole fibule dall' arco stiriato ecc. (T. 7, 8, allegato 1). Le fibule serpeggiante dell'orizzonte sono delle varianti con arco a serpentine (ann. 32, 23, fig. 2, cartina 3).

L'orizzonte Santa Lucia I c 1 risulta coevo dell' orizzonte Stična—Novo mesto I (secondo Gabrovec) e di Este II tardo (secondo Frey) (ann. 30). La posizione cronologica dell' orizzonte Santa Lucia I c 2, secondo i tipi citati, viene indicata nel passaggio dal secolo VII nel secolo VI ed coeva al periodo Este II/III, ossia Villanoviano IV B 2 e in parte con Stična 2 (ann. 31—33).

Santa Lucia II a e indicata con l'orizzonte della fibula serpeggiante a diverse varianti, per il quale é inoltre caratteristica la comparizione della fibula a coste

di Santa Lucia (Fig. 4 — cartina 1, T. 11: 3, 8 ecc., ann. 38). Una novita importante sono anche i calici zonati (T. 10: 4, 9; 13: 1, 6).

All' inizio di questo periodo viene oggiunto un gruppo di tombe, caratterizzate con una fibula serpeggiante con pistilli (una spece di bottoncini. T. 9: 7; 10: 1, 7—8), in cui compaiono le fibule a drago (T. 10: 3) e le forme che appartengono all' orizzonte Santa Lucia I c 2, come sono le fibule ad arco ribassato ed allungato e con lunga staffa (T. 9: 5, 6), fibule a navicella, spilloni a globetti ecc.

L'orizzonte antico di Santa Lucia II a 1 caratterizza anche le fibule biserpegginati, fibule serpeggianti semplici, fibule a navicella con cinque bottoncini sull arco, fibule a sanguisuga, fibule a bottoni e fibule ad arco ingrossatto ed allungato (T. 11, allegato 1, ann. 35—37).

Nell' orizzonte minore di Santa Lucia II a 2 sono moderne le fibule serpeggianti di variazione prealpini sud-orientale (T. 11: 7—11; 12: 1, ann. 40), fibule ad arco laminare con disco, fibule con piede rialzato a bottoncino e le fibule minori a sanguisuga e con le aperture sull' arco (T. 12, 13, allegato 1, ann. 41).

In questo orizzonte minore compaiono anche le tombe piu ricche con i secchi grandi di bronzo, situle, ciste a cordoni e ciotolette di vetro (ann. 42). In queste tombe ci sono anche molti oggetti d'ornamento delle forme gia conosciute, che attestano che questo gruppo di tombe non presenta un'orizzonte particolare, ma una classe benestante, che diviene espressiva proprio in questo tempo (Santa Lucia II a 2) e protratosi ancora nel periodo piu recente (ann. 43, 44). Le situle caratteristiche di questo orizzonte hanno la spalla relativamente rotonda, sono senza collo, e formano l'imboccatura svasante incorporante un filo di piombo (T. 12: 9, ann. 45). Si tratta di situle differenti per forma e costruzione da quelle piu recenti del periodo Santa Lucia II b e II c in cui il collo corto termina nell'orlo dell'imboccatura invasata (T. 15: 7; 16: 11; 18: 5 ecc., ann. 47, 48).

Il periodo Santa Lucia II a con le sue forme e tipi va inserito nel noto spettro formale del mondo prealpino sud-orientale ed e coevo dell' Este III antico (secondo Frey) e dell' orizzonte dell' elmo bicreste della Dolenjska (secondo Gabrovec).

Il materiale caratteristico del periodo Santa Lucia II b e rappresentato dalle fibule della Certosa con le varianti ad arco a nastro con disco (T. 14: 13, ann. 58), con quelle ad arco teso a sezione di segmento e dalla costola trasversale (T. 14: 17—21; 17: 14, ann. 60) e con quelle con una doppia costola ad ogni parte del' arco (T. 15: 1—4, ann. 61); e dal rimanente materiale caratteristico per il periodo di Hallstatt recente quali le varie fibule a doppio ardiglione, fibule ad arco laminare con disco (T. 14: 15, 16) e quelle dall' ornamento a reticolo sull' arco (T. 16: 4—10, Fig. 4, cartina 2, ann. 52), fibule a bottoni (T. 17: 16—22), ganci rettangolari di cintura (T. 14: 7), situle a spalla rotonta e imboccatura svasata, situle a collo corto e imboccatura invasata (T. 15: 7; 16: 11 ecc., allegato 1).

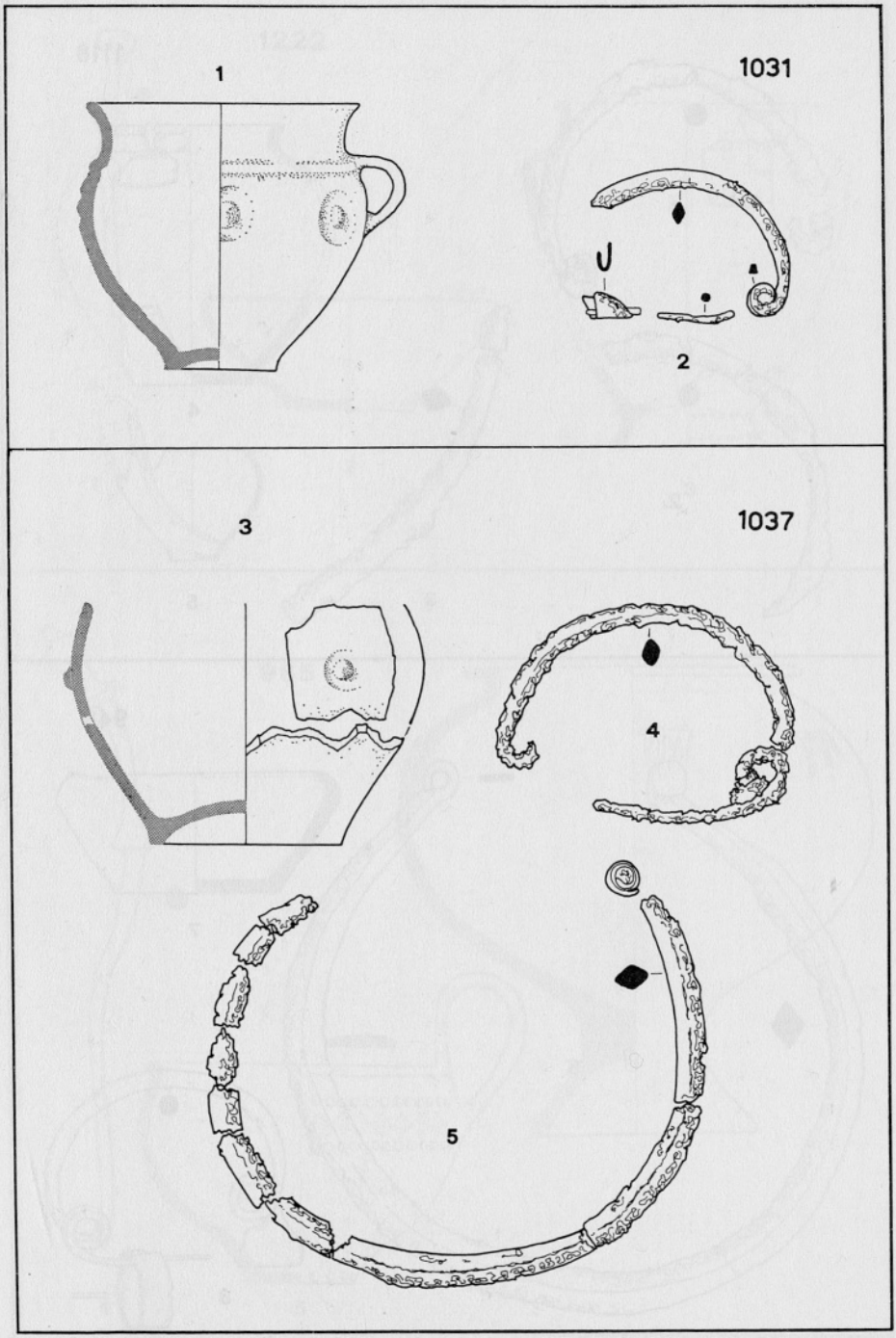
Un gruppo particolare di Santa Lucia II b e pomposto dalle tombe in cui furono trovate le fibule a doppio ardiglione e dall' ornamento terminale del piede sollevato (Fußzier), fibule da forma di timpani, fibule ad arco trasversalmente solcato il cui piede termina in testa dalla forma animale e varie altre fibule anche di forma animale (ann. 53). Pare che questo gruppo rappresenti un'orizzonte precedente nell' ambito del periodo II b (ann. 54, 56) cosa che probabilmente renderà possibile in futuro la suddivisione del periodo in due orizzonti (1 e 2). Con le descritte forme caratteristiche Santa Lucia II b viene equivalmente comparata col periodo Este III

medio senza alcun ritardo cronologico (ann. 62), giacche Santa Lucia II b inizia con fibule a doppio ardiglione dall' ornamento terminale del piede sollevato (Fußzier) che, come a Este, rappresentano l'influenza dello Hallstatt occidentale contemporanea e che, con la tomba 1008 di Most na Soči (Santa Lucia) viene assolutamente cronologicamente confermata (ann. 63). Inoltre, anche la rimanente scelta di fibule e ugualea quella d'Este (ann. 64) fugando cosi ogni eventuale contestazione di un parallelismo cronologico dei periodi. Il limite inferiore del periodo non é purtroppo ancora formulato con chiarezza. Ad equipararla all'inizio dell' orizzonte di Negova induce la tomba V/6—7 di Magdalenska gora, dove le caratteristiche varianti di fibule della Certosa vengono datate intorno al 400 a. C. Questo limite cronologico e in certo senso fondato di fronte a Este in cui l'influenza di La Tène, caratterizzante l'Este III tardo, e probabilmente anteriore che nello spazio santaluciano o della Dolenjska (ann. 65).

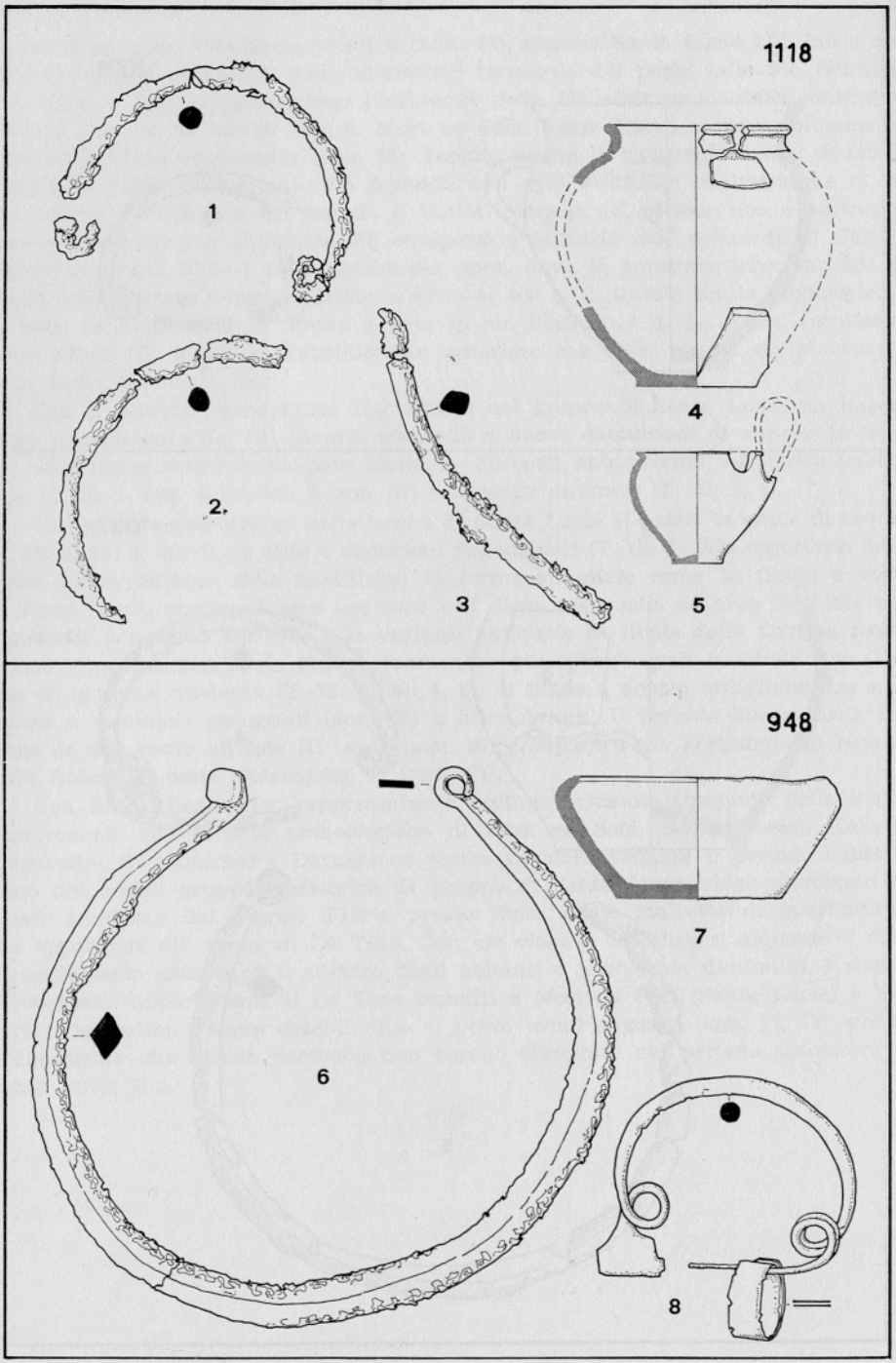
Con il periodo Santa Lucia II c appare nel gruppo di Santa Lucia un importante cambiamento dei riti funebri portando a nuove deposizioni di annessi in tomba: nelle tombe maschili compare l'arma — l'accetta imbutiforme o l'accetta imbuccata (T. 20: 1, Fig. 4, cartina 3, ann. 67) e le punte di frecce (T. 20: 2, 3).

Un anesso molto diffuso nelle tombe di Santa Lúcia II c sono le situle di bronzo (T. 18: 5; 19: 3; 20: 7), le ciste e cinturioni rettangolari (T. 18: 1). Nel repertorio delle fibule intravvediamo delle modifiche: le forme antiquate come la fibula a coste di Santa Lucia, quella ad arco laminare con disco, poi quella ad arco laminare con ornamenti a reticolo sull'arco e le varianti antiquate di fibule della Certosa scompaiono e sono sostituite da forme ornamentali piu recenti quali le fibule tipo Certosa di variante moderna (T. 19: 2; 20: 4, 8), le fibule a doppio ardiglione con arco ornato a cerchietti punzonati (ann. 68) e altre ancora. Il periodo Santa Lucia II c viene da una parte all'Este III tardo (ann. 69) e dall'altra con l'orizzonte di Negova della Dolenjska ossia Notranjska VI (ann. 71).

Con Santa Lucia II c, rappresentante l'ultimo orizzonte completo delle tombe appartenenti alle localita archeologiche di Most na Soči (Santa Lucia), Kobarid (Caporetto), San Quirino e Darnazacco presso Cividale, termina il periodo hallstattiano del nostro gruppo preistorico. Il gruppo di Santa Lucia viene scambiato su questo territorio dal gruppo d'Idria presso Bača, erede indiretto di quest'ultimo, che appartiene all' epoca di La Tène. Con cio viene a modificarsi alquanto l' area d'insediamento umano ed il numero degli abitanti e fortemente diminuito. I singoli ritrovamenti appartenenti al La Tène reperiti a Most na Soči (Santa Lucia) e Kobarid (Caporetto), Tolmin databili fino ai primi tempi augustei (ann. 77, 72), stanno a dimostrare che questo necropoli non furono disabitate nel periodo successivo al Santa Lucia II c.

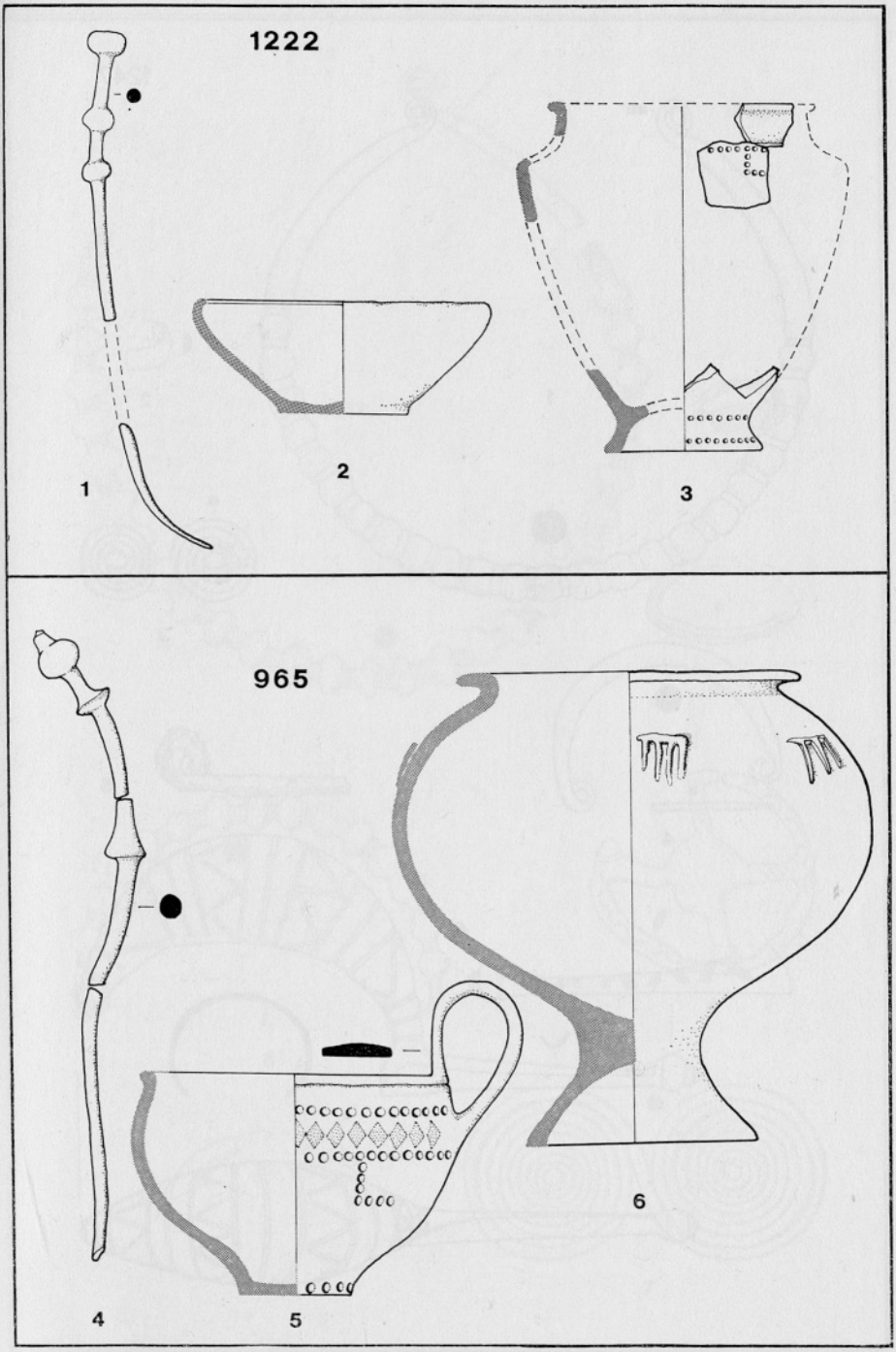

Most na Soči. 1, 3 glina, ostalo železo. 1, 3 = 1/4, ostalo 1/2
Most na Soči. 1, 3 argilla, rimanente ferro. 1, 3 = 1/4, rimanente 1/2

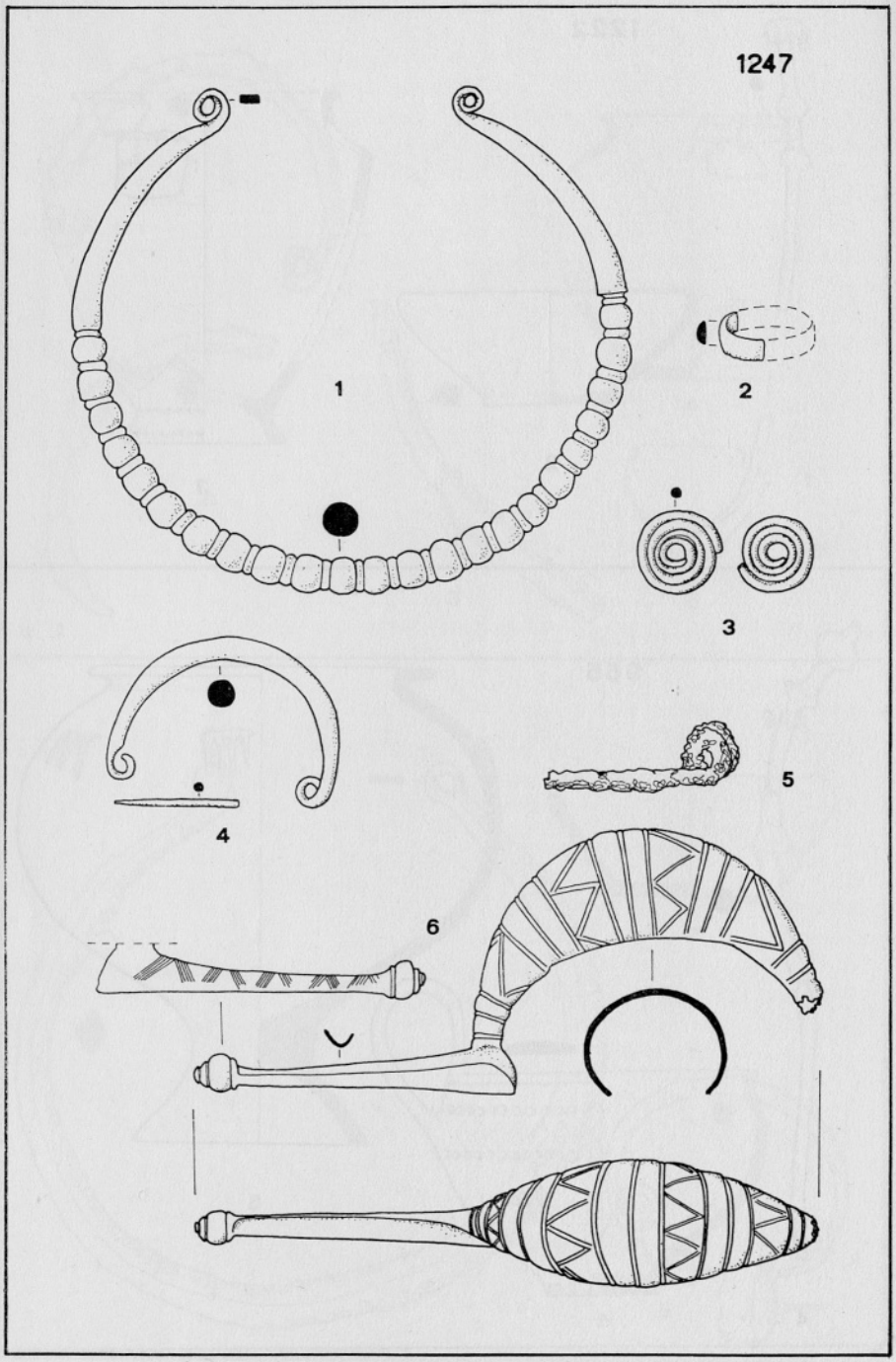

Most na Soči. 8 bron, 1—3, 6 železo, ostalo glina. 4, 5, 7 = 1/4, ostalo 1/2

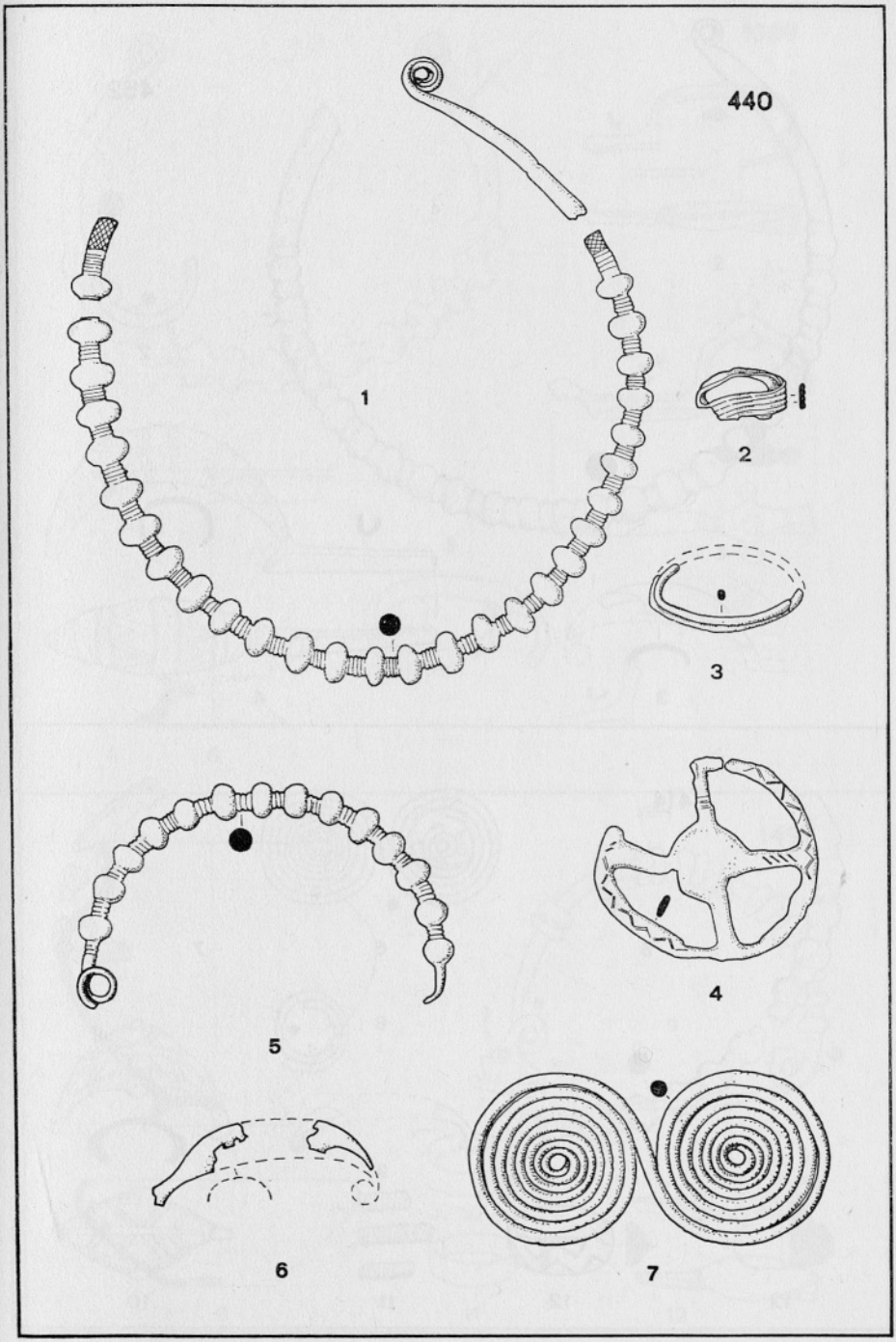
Most na Soči. 8 bronzo, 1—3, 6 ferro, rimanente argilla. 4, 5, 7 = 1/4, rimanente 1/2

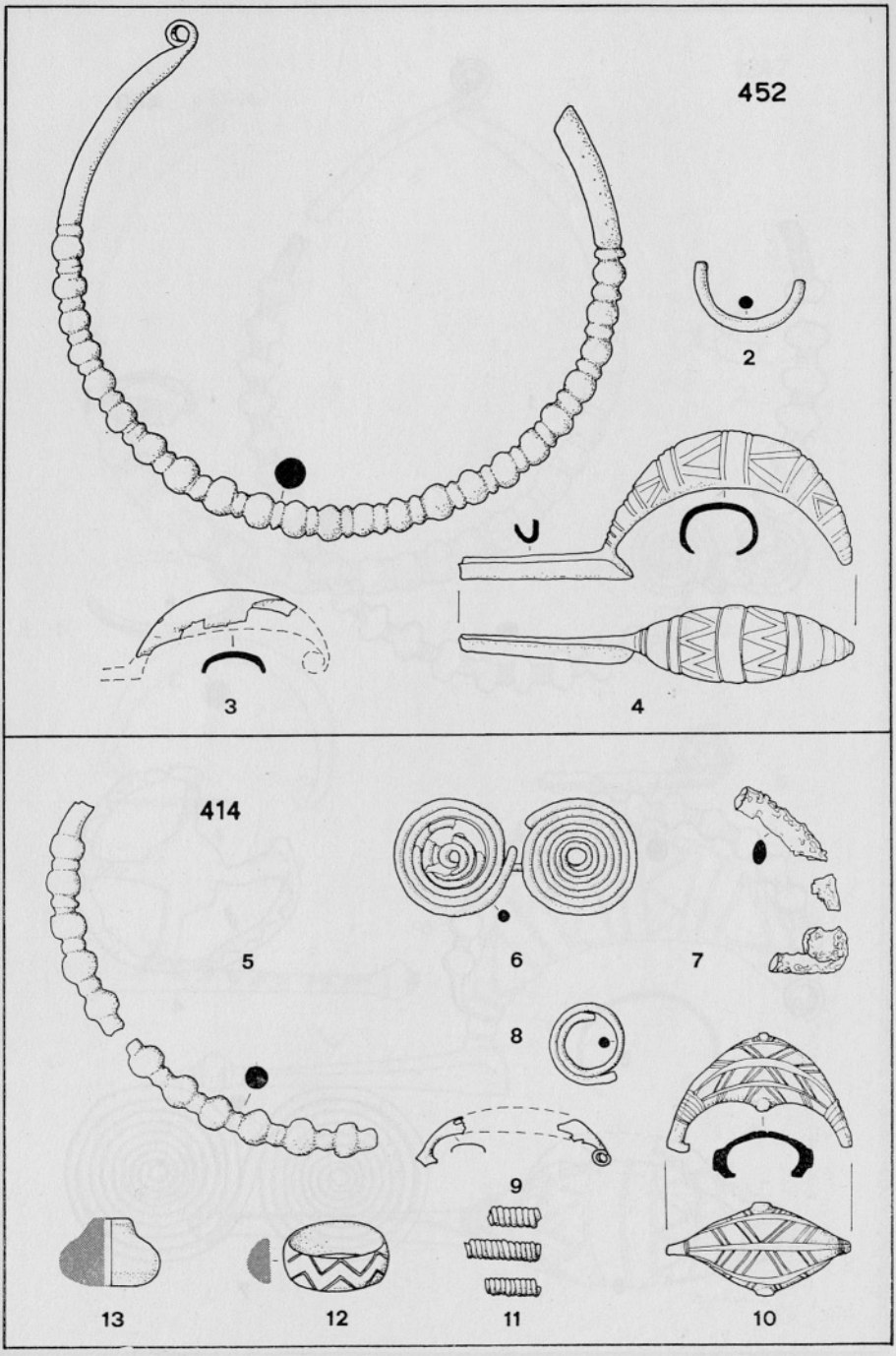
Most na Soči. 1, 4 bron, ostalo glina. 1, 4, 5 = 1/2, ostalo 1/4
Most na Soči. 1, 4 bronzo, rimanente argilla. 1, 4, 5 = 1/2, rimanente 1/4

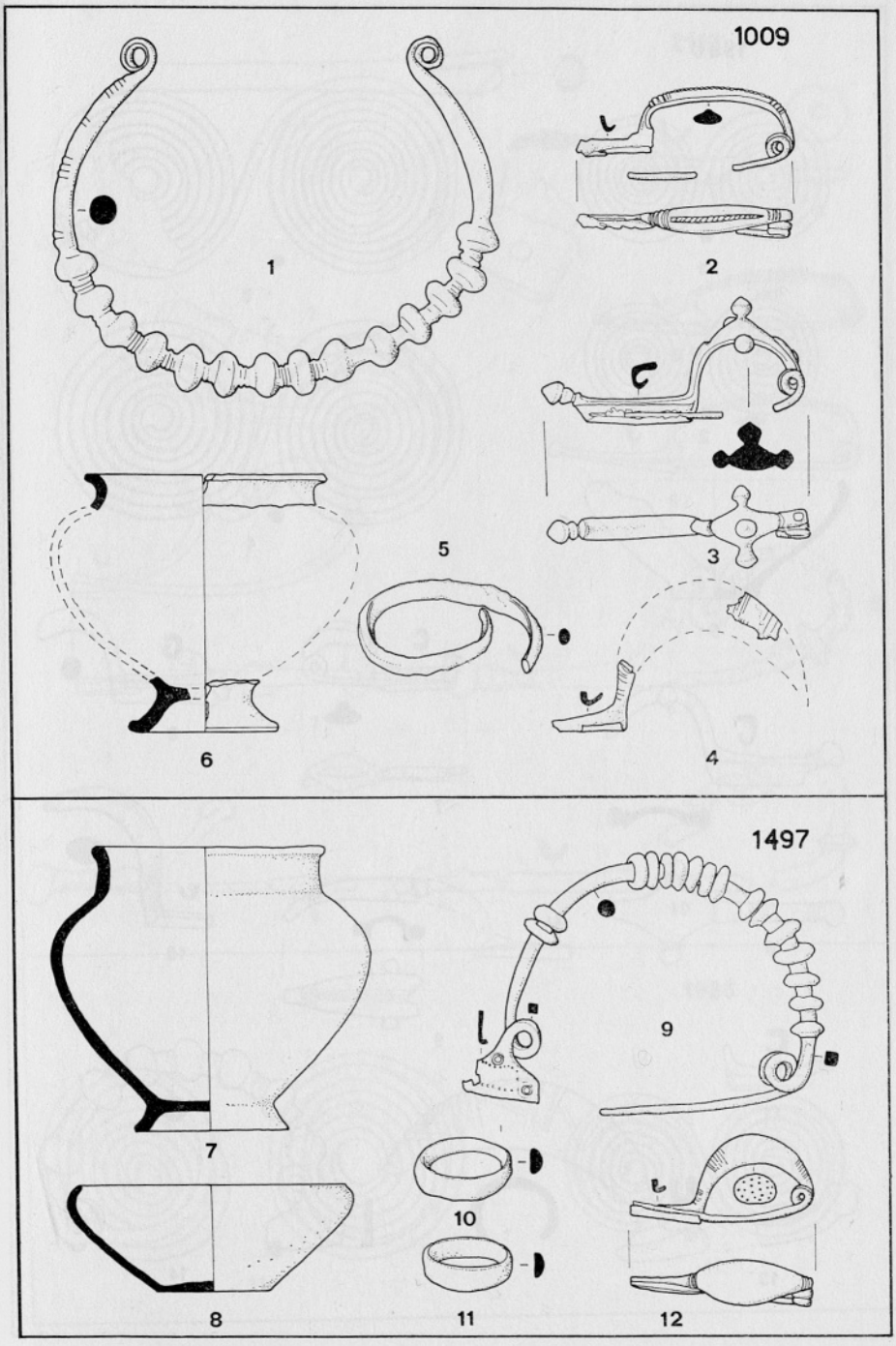
Most na Soči. 5 železo, ostalo bron. Vse 1/2
Most na Soči. 5 ferro, rimanente bronzo. Tutto 1/2

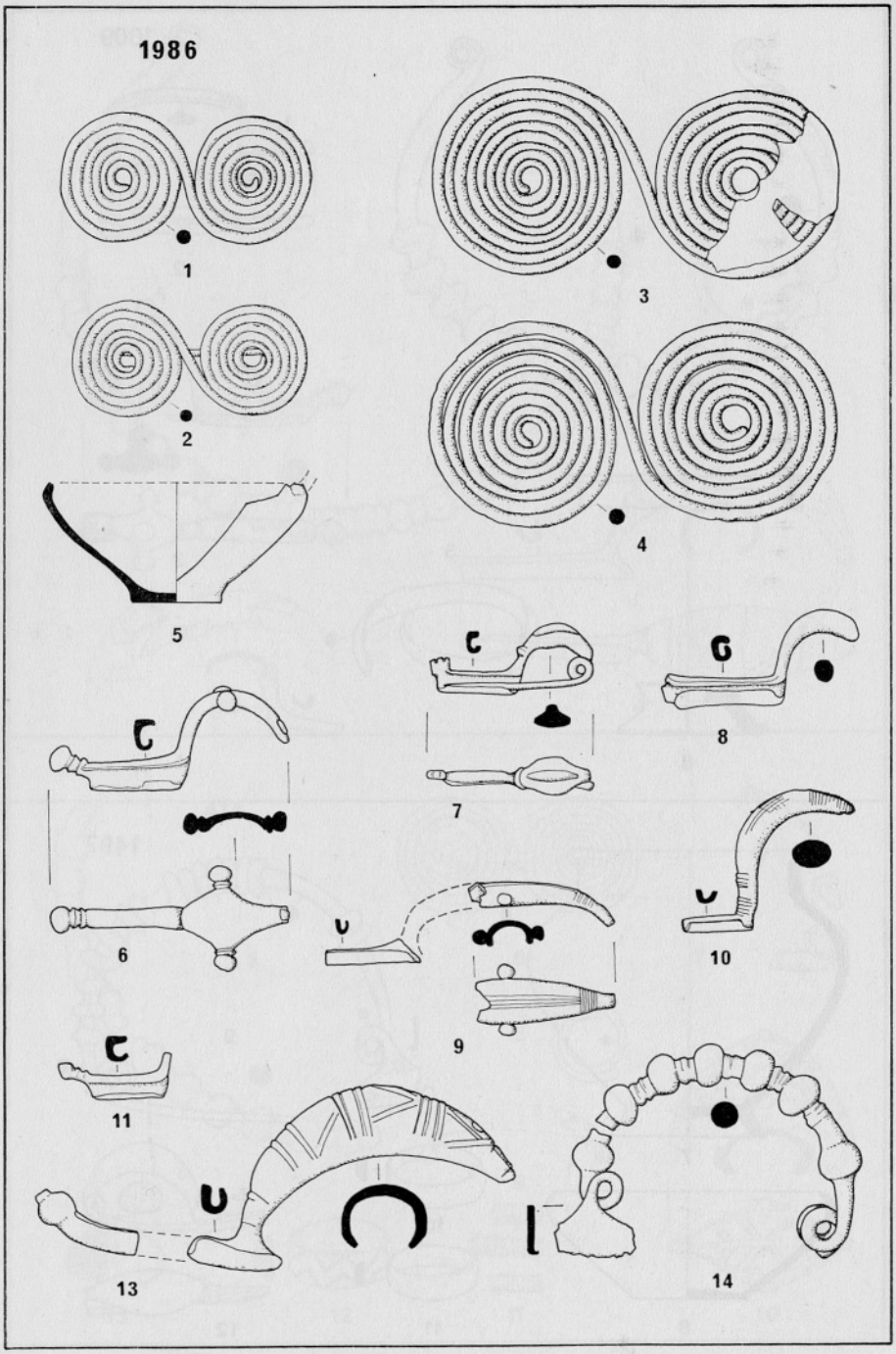
Most na Soči. Vse bron. Vse 1/2
Most na Soči. Tutto bronzo. Tutto 1/2

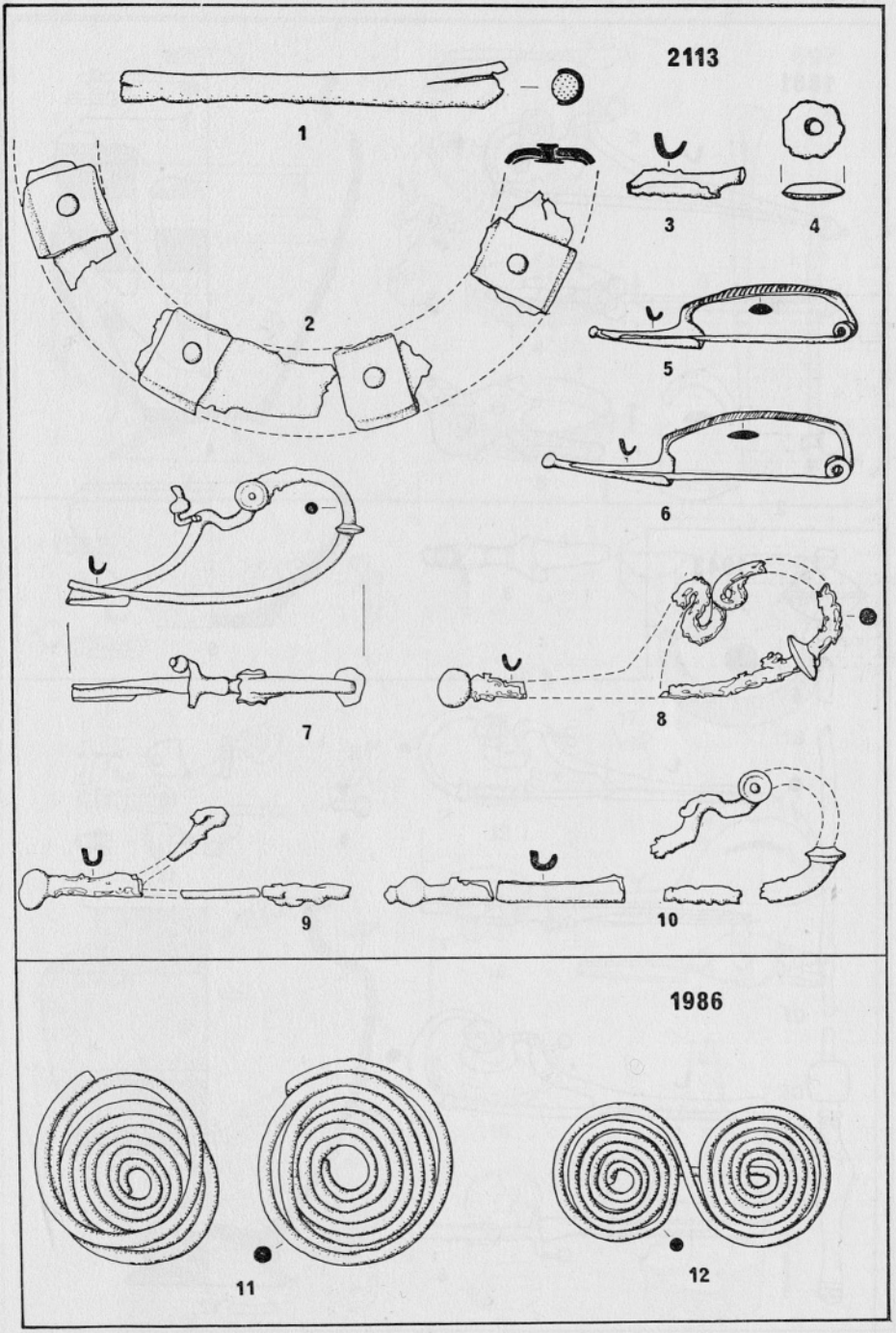
Most na Soči. 7 železo, 13 glina, ostalo bron. Vse 1/2
Most na Soči. 7 ferro, 13 argilla, rimanente bronzo. Tutto 1/2

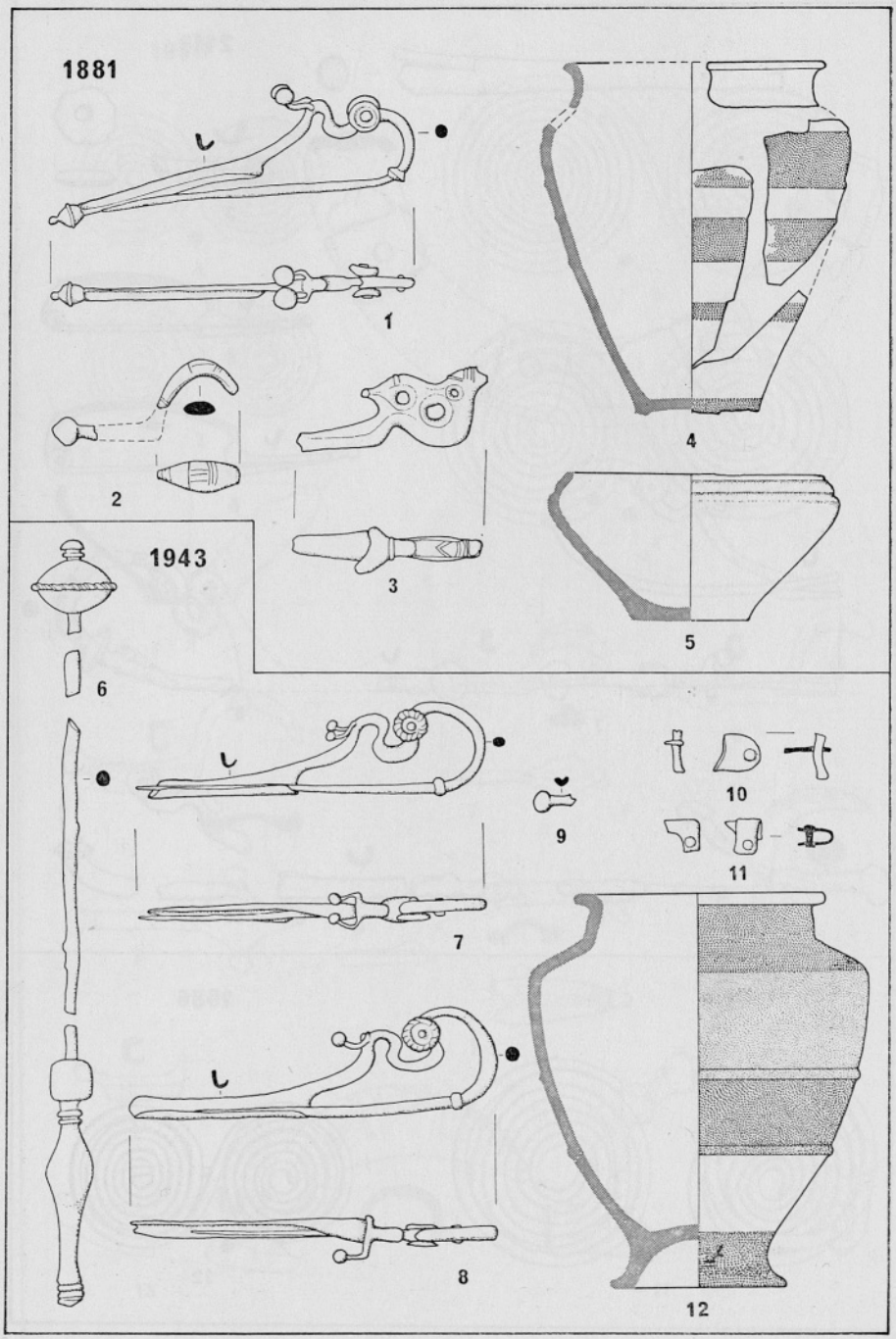
Most na Soči. 6—8 glina, ostalo bron. 6—8 = 1/4, ostalo 1/2
Most na Soči. 6—8 argilla, rimanente bronzo. 6—8 = 1/4, rimanente 1/2

Most na Soči. 5 glina, ostalo bron. 5 = 1/4, ostalo 1/2
Most na Soči. 5 argilla, rimanente bronzo. 5 = 1/4, rimanente 1/2

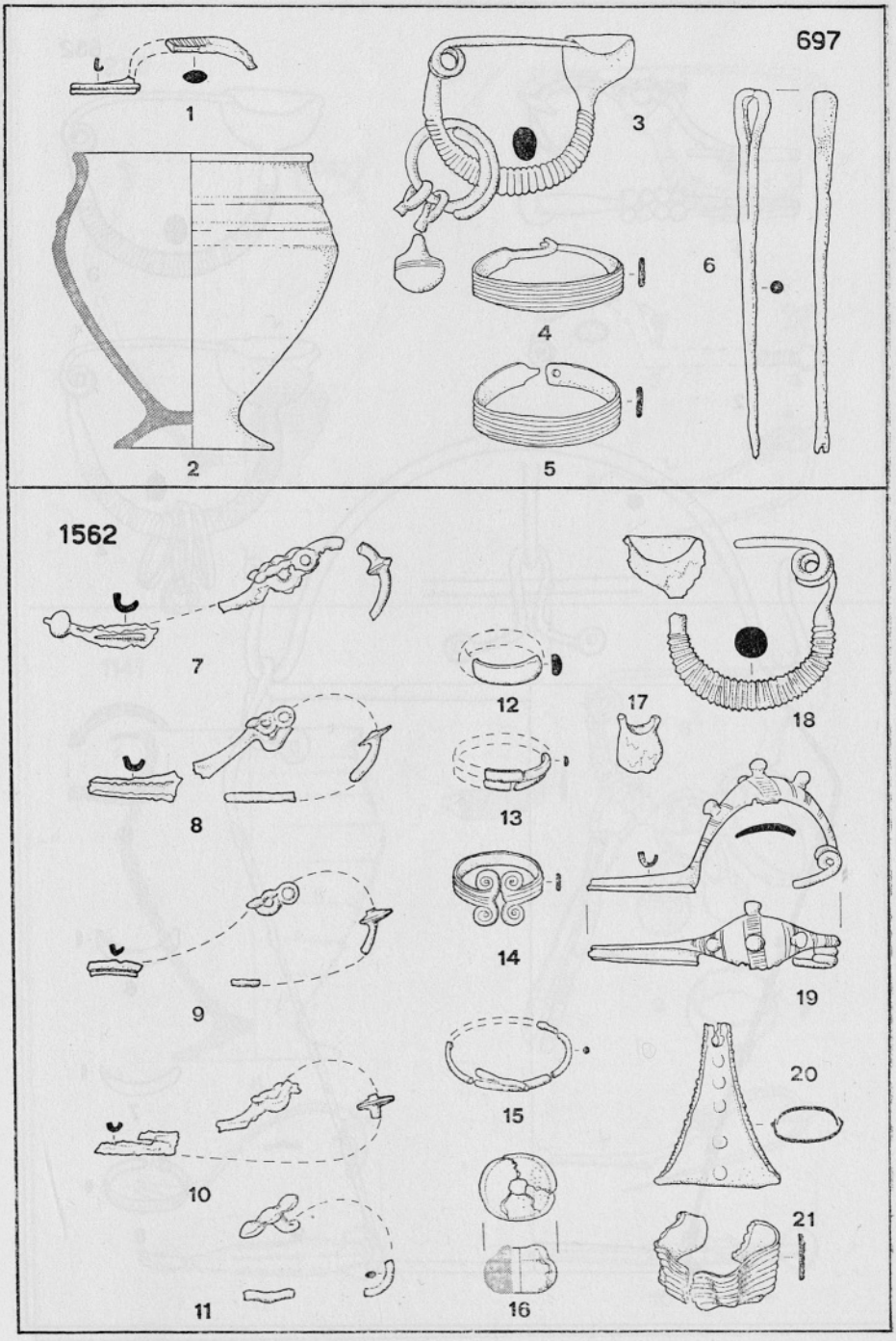

Most na Soči. 8 železo, ostalo bron. Vse 1/2
Most na Soči. 8 ferro, rimanente bronzo. Tutto 1/2

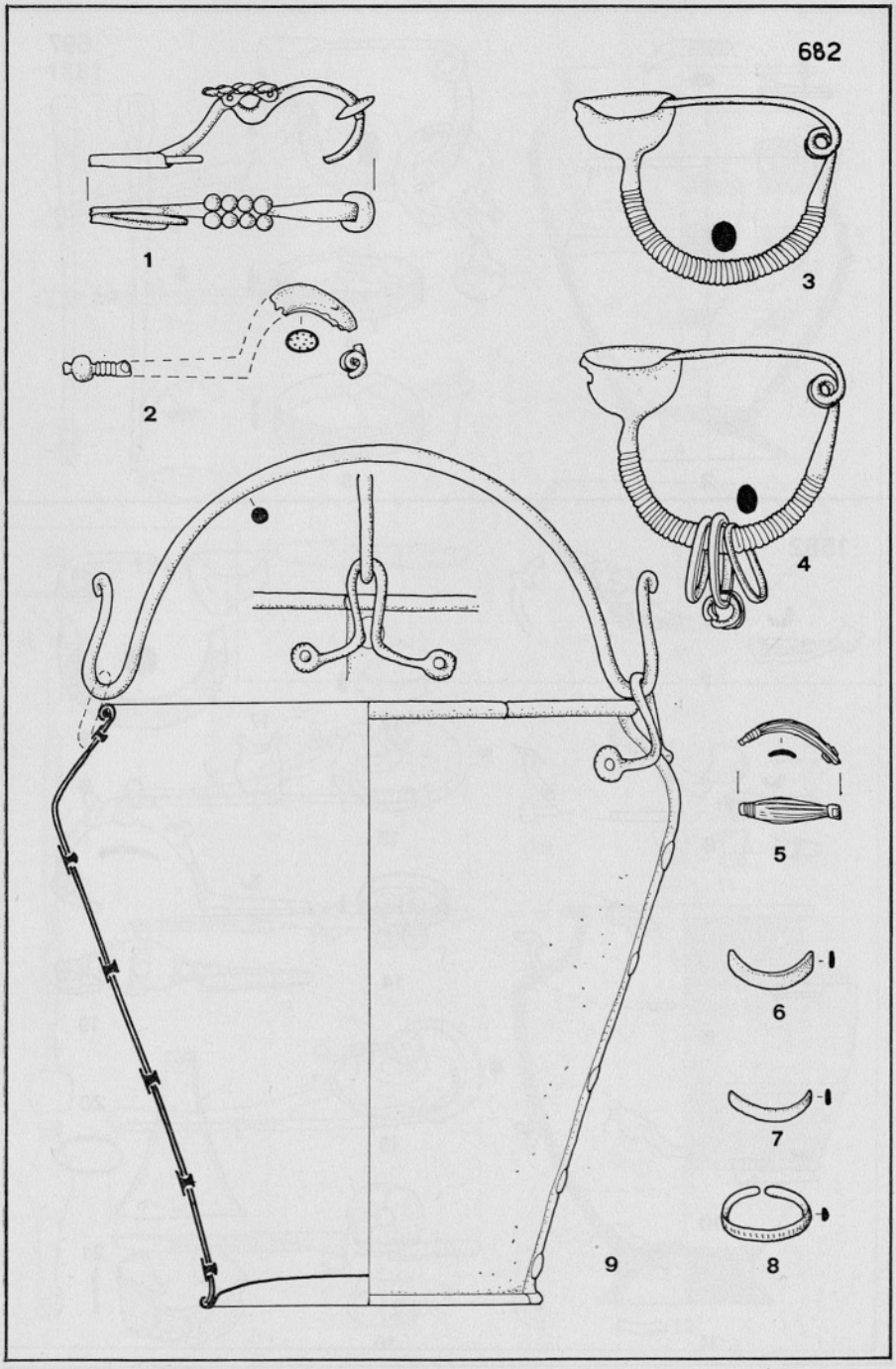

Most na Soči. 4, 5, 12 glina, ostalo bron. 4. 5, 12 = 1/4, ostalo 1/2

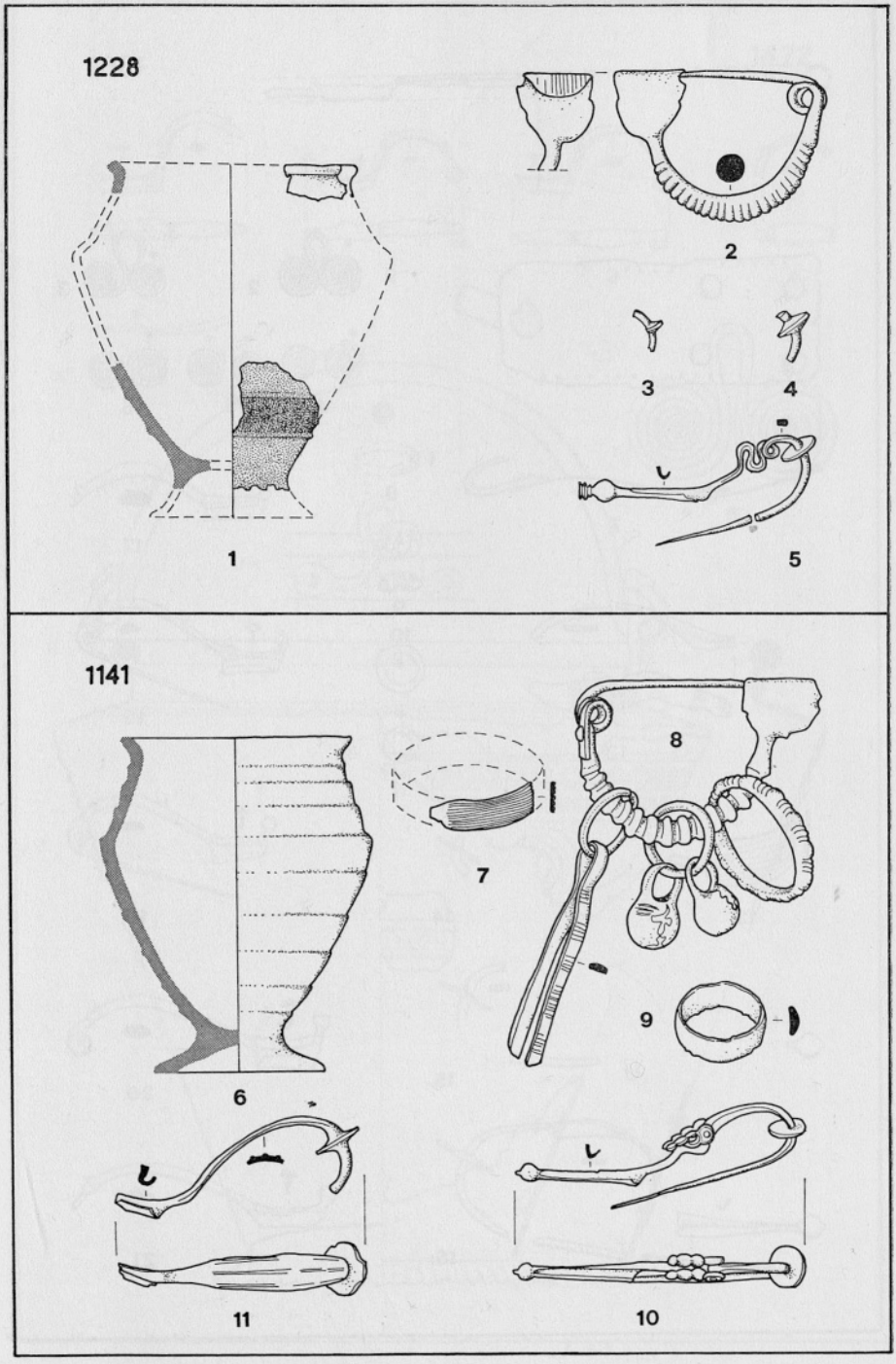
Most na Soči. 4, 5, 12 argilla, rimanente bronzo. 4, 5, 12 = 1/4, rimanente 1/2

Most na Soči. 2 glina, 16 steklo, ostalo bron. 2 = 1/4, ostalo 1/2
Most na Soči. 2 argilla, 16 vetro, rimanente bronzo. 2 = 1/4, rimanente 1/2

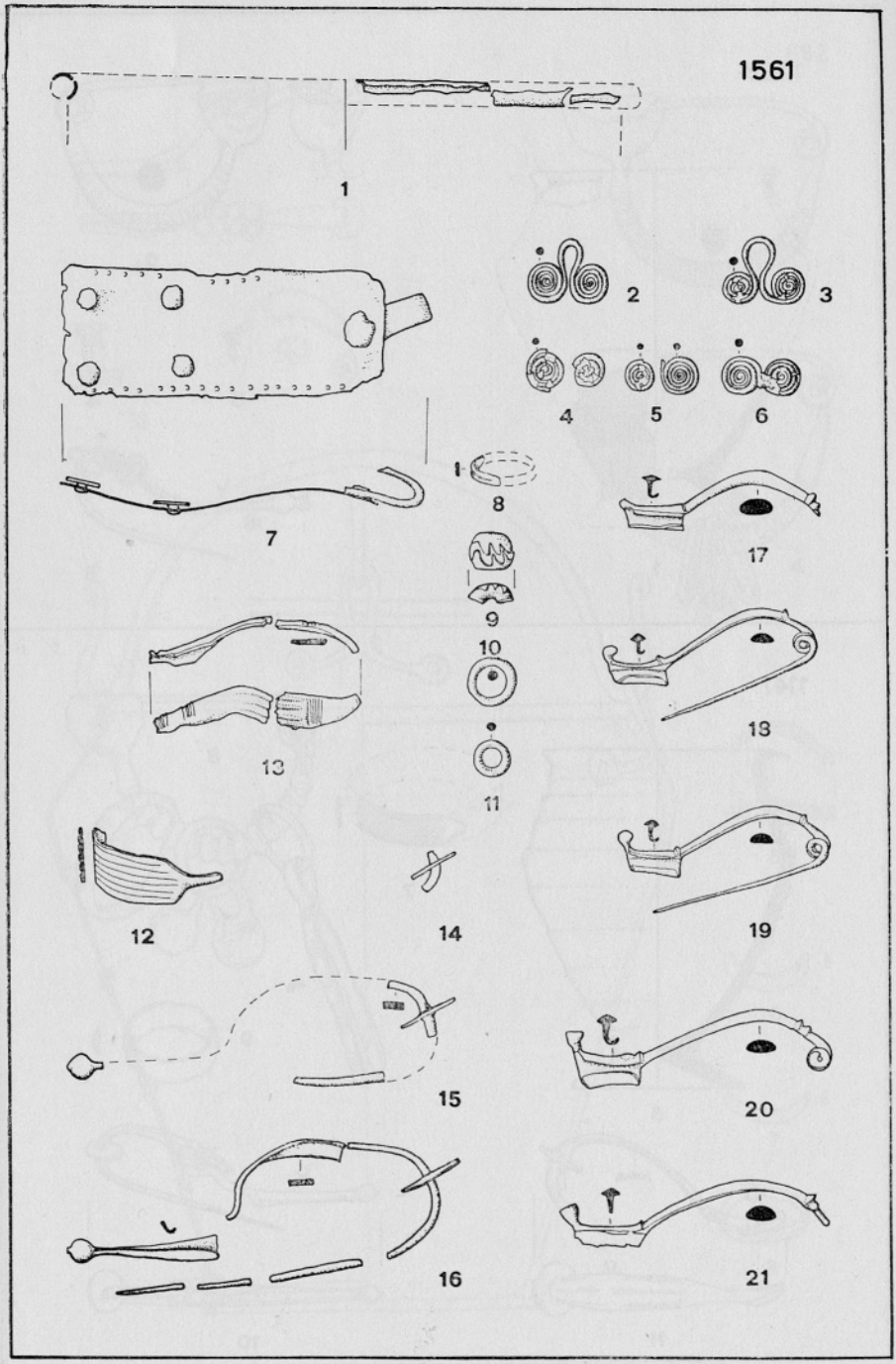

Most na Soči. Vse bron. Vse 1/2
Most na Soči. Tutto bronzo. Tutto 1/2

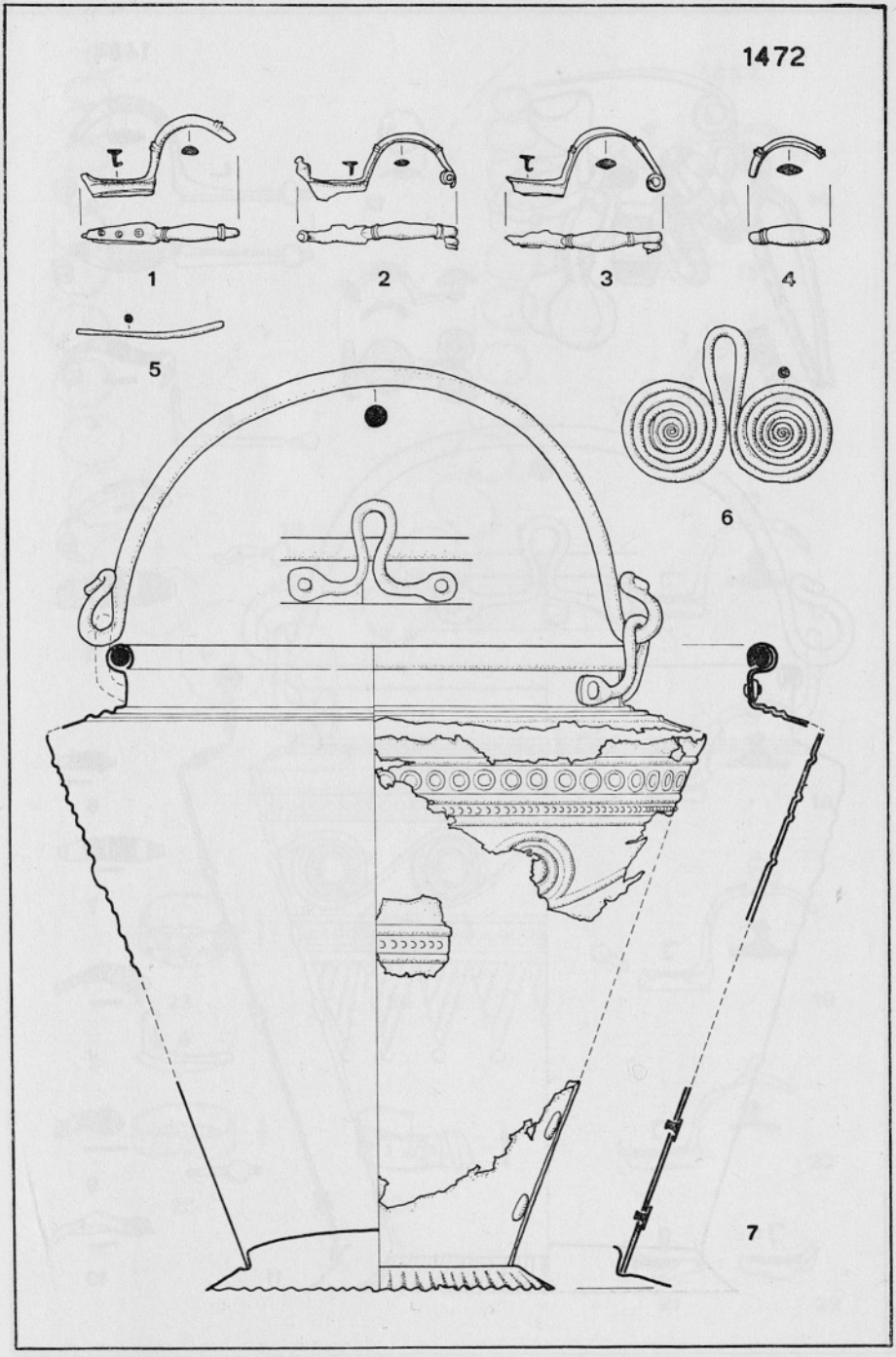
Most na Soči. 1, 6 glina, ostalo bron. 1, 6 = 1/4, ostalo 1/2

Most na Soči. 1, 6 argilla, rimanente bronzo. 1, 6 = 1/4, rimanente 1/2

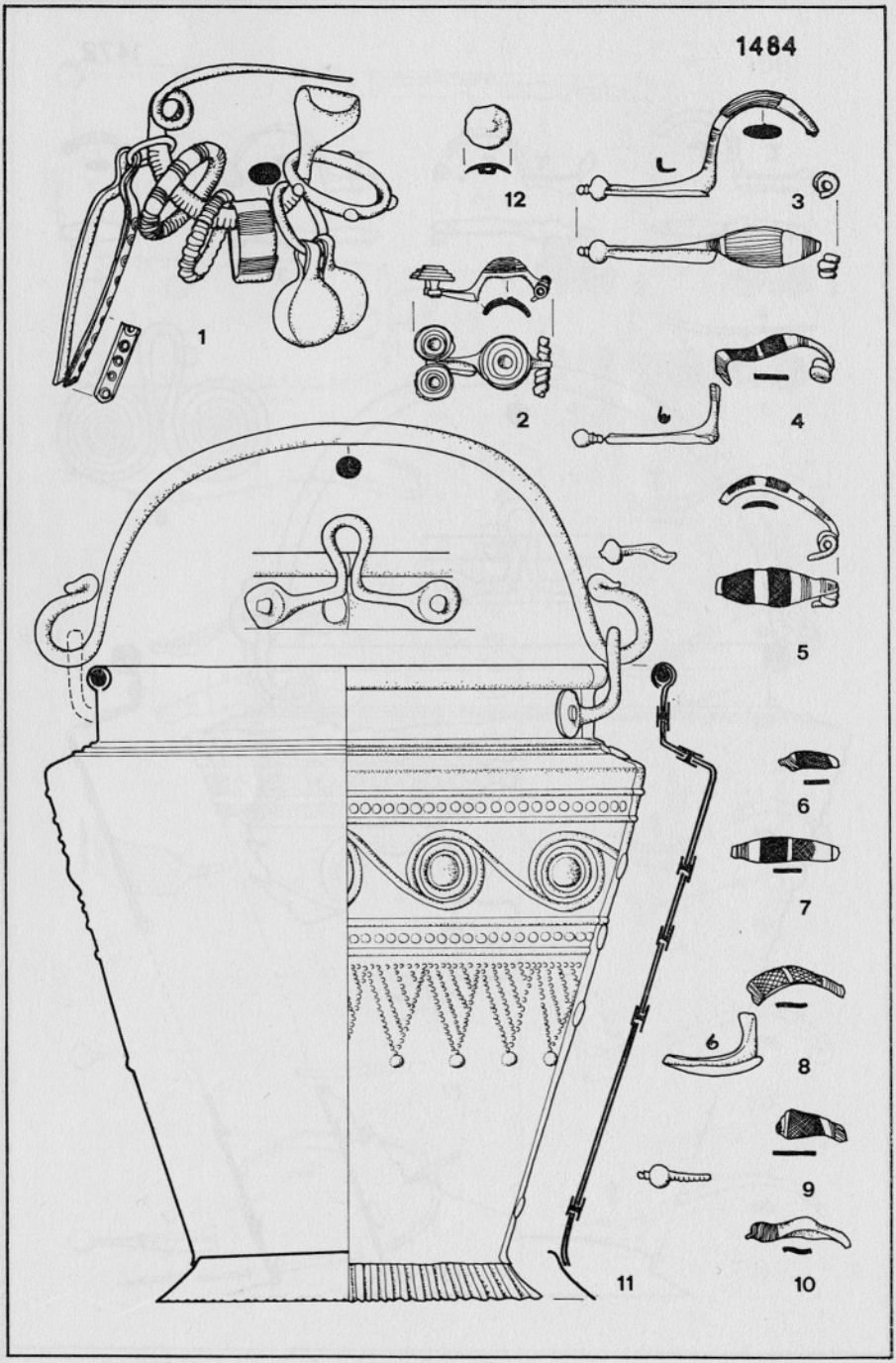

Most na Soči. 9 steklo, ostalo bron. Vse 1/2

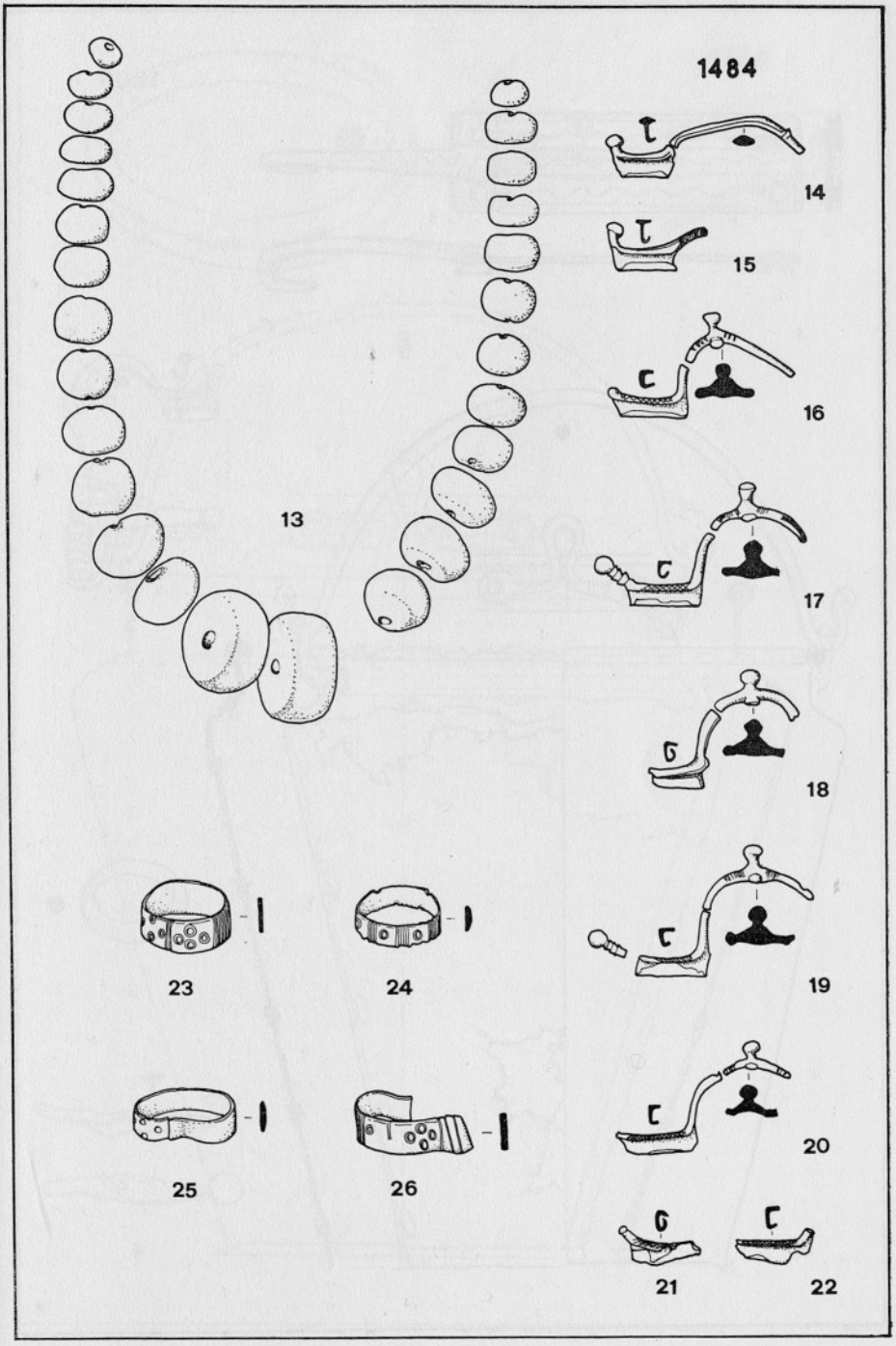
Most na Soči. 9 vetro, rimanente bronzo. Tutto 1/2

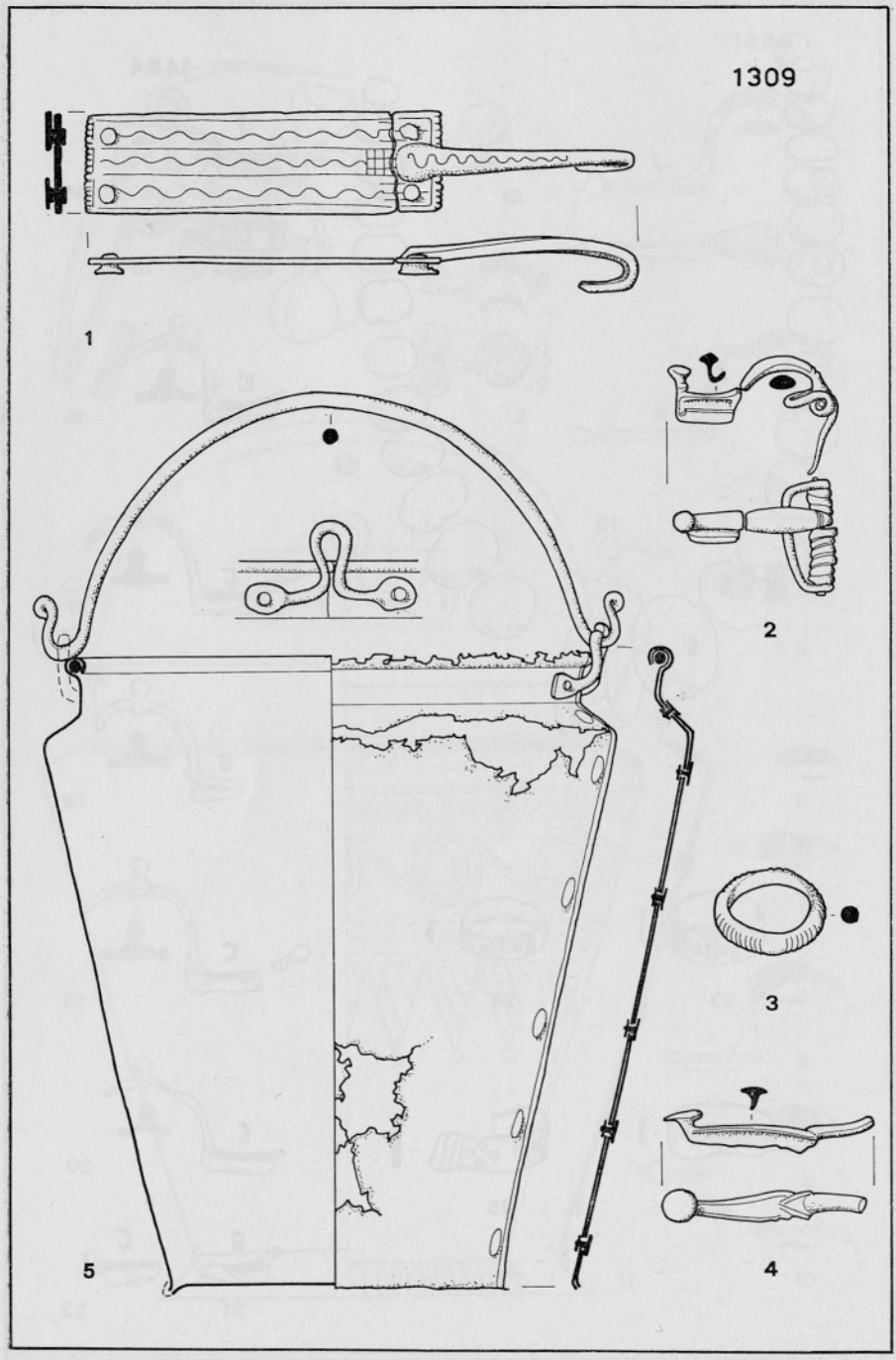
Most na Soči. Vse bron. Vse 1/2
Most na Soči. Tutto bronzo. Tutto 1/2

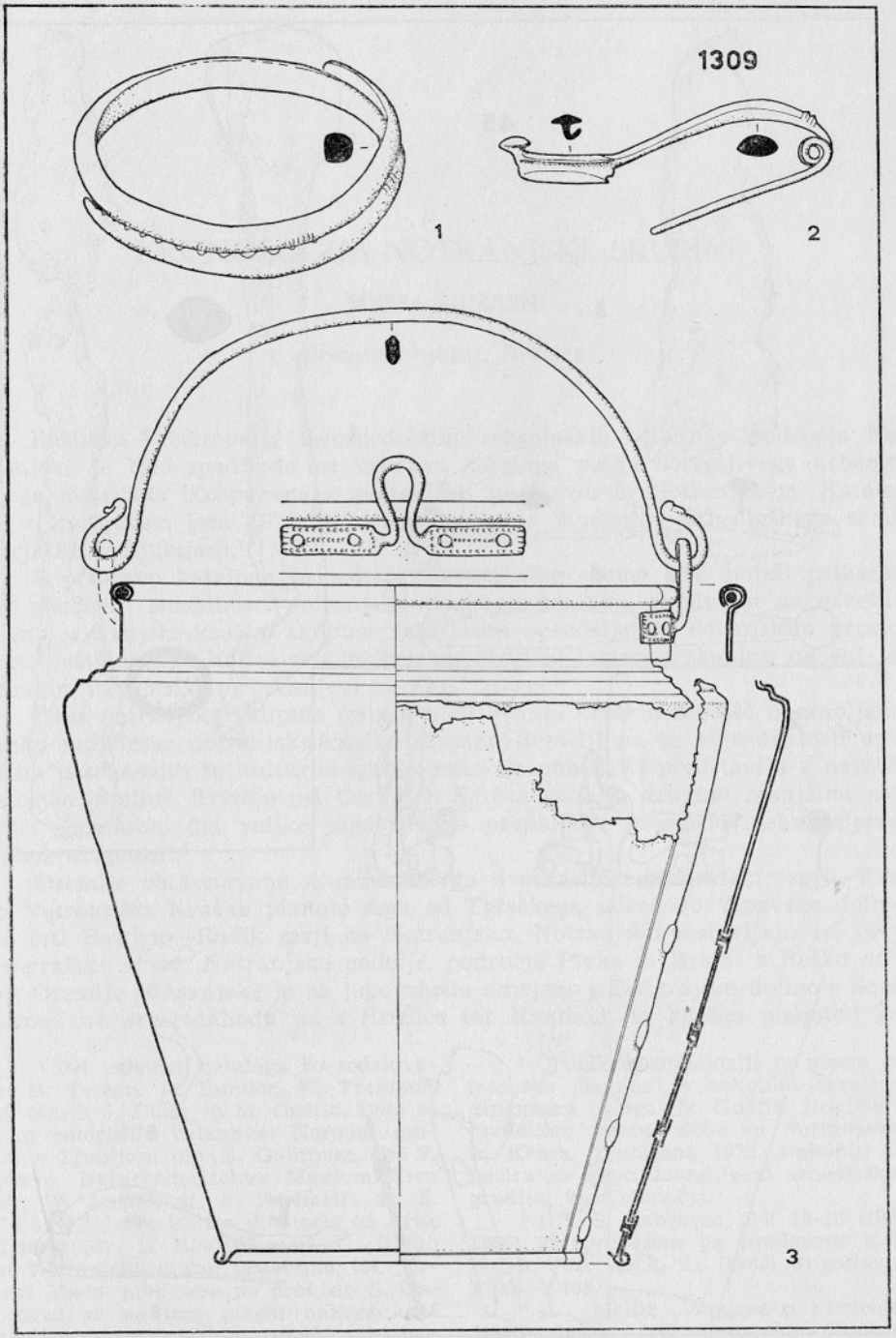
Most na Soči. Vse bron. Vse 1/2
Most na Soči. Tutto bronzo. Tutto 1/2

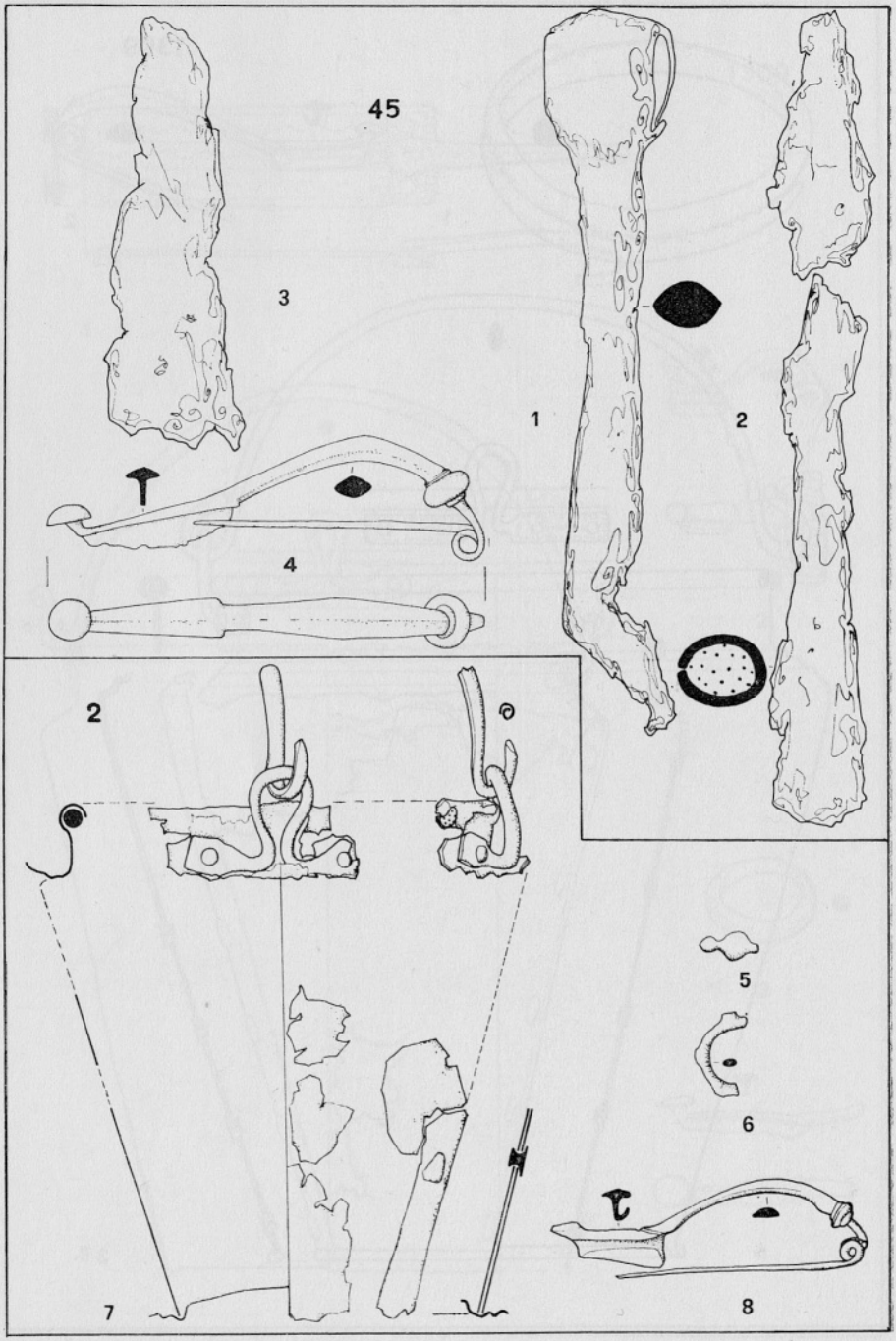
Most na Soči. 13 jantar, ostalo bron. Vse 1/2
Most na Soči. 13 ambra, rimanente bronzo. Tutto 1/2

Most na Soči. Vse bron. Vse 1/2
Most na Soči. Tutto bronzo. Tutto 1/2

Most na Soči. Vse bron. Vse 1/2
Most na Soči. Tutto bronzo. Tutto 1/2

Most na Soči. 1—3 železo, ostalo bron. Vse 1/2
Most na Soči. 1—3 ferro, rimanente bronzo. Tutto 1/2

KRONOLOGIJA NOTRANJSKE SKUPINE

MITJA GUŠTIN

Posavski muzej, Brežice

Različno vrednotenje železnodobnih arheoloških ostalin s področja Notranjske je bila spodbuda za izdelavo kataloga vsega dosegljivega arheološkega materiala izkopanega v preteklosti na Krasu in Notranjskem. Katalog je v študijskem letu 1971-72 izdelala skupina študentov arheološkega seminarja FF v Ljubljani.[1]

S pripravo kataloga in izdelavo kronološke sheme smo hoteli prikazati ter poudariti značilnosti notranjsko-kraškega prostora, predvsem pa osvetliti mesto notranjsko-kraške skupine med jasno opredeljenim dolenjskim prostorom, svetolucijsko halštatsko in kasneje idrijsko latensko skupino na eni ter istrskim in japodskim ozemljem na drugi strani.[2]

Izraz notranjska skupina (zaradi upoštevanja kraških najdišč uporabljamo lahko tudi izraz notranjsko-kraška skupina) temelji na že v preteklosti opaženih posebnostih te kulturno-zgodovinske skupnosti, ki predstavlja z najdišči Škocjan, Šmihel, Tržišče pri Cerknici, Križna gora in drugimi manjšimi najdišči pomembni del velike jugovzhodne predalpske prazgodovinske železnodobne skupnosti.[3]

Ozemlje obravnavane skupine obsega dve različni geografski regiji: Kras in Notranjsko. Kraška planota sega od Tržaškega zaliva do Vipavske doline; na črti Razdrto—Rodik meji na Notranjsko. Notranjsko sestavljajo tri večje geografske enote: Notranjsko podolje, področje Pivke in Brkini z Reško dolino. Ozemlje Notranjske je na jugovzhodu omejeno s Podgrajsko dolino s Snežnikom, na severozahodu pa s Hrušico ter Nanosom in kraško planoto.[4] Po-

[1] Pri izdelavi kataloga so sodelovali: B. Teržan, D. Lunder, N. Trampuž, M. Marič, J. Dular in M. Guštin. Delo so nam omogočile ustanove: Narodni muzej v Ljubljani (dr. S. Gabrovec, dr. V. Stare), Naturhistorisches Museum, Wien (dr. W. Angeli, dr. F. E. Barth, dr. E. Rutkay), Museo Civico di Storia ed Arte, Trieste (dr. L. Roaro-Loseri, G Righi) in Notranjski muzej, Postojna (M. Urleb). Vsem, predvsem pa prof. dr. S. Gabrovcu se na tem mestu najlepše zahvaljujemo za iskreno pomoč in prijazno spodbudo.

[2] Članek o kronologiji in mestu notranjske skupine je nekoliko skrajšana diplomska naloga (M. Guštin, *Predlog za razdelitev železne dobe na Notranjskem in Krasu*, Ljubljana 1972, tipkopis) ter bazira na vsem dosegljivem arheološkem gradivu tega območja.

[3] Cfr. S. Gabrovec, *AV* 15-16 (1964-1965) 25; predvsem pa predgovor k M. Urleb, *Inv. Arch.* 11 (1969) Jugoslavija, Y 99—Y 108.

[4] A. Melik, *Slovensko Primorje* (1960) 188 ss. Isti, *Posavska Slovenija* (1959) 511 ss.

stojnska vrata, Cerkniška kotlina in pa dolini Pivke in Reke predstavljajo naraven prehod iz balkanskega oziroma panonskega sveta k jadranskemu morju; na eni strani v Kvarnerski zaliv, na drugi pa na obalo Tržaškega zaliva, od koder je vodila pot dalje v Padsko nižino.

Specifične lastnosti notranjsko-kraškega ozemlja so omogočile intenzivno poselitev že v najstarejši dobi človekove prazgodovine — v paleolitiku. Arheološke ostanke tega časa imamo številno izpričane v jamah Pivške kotline, deloma pa tudi v drugih jamskih najdiščih do roba kraške planote ob jadranskem morju. Materialni ostanki pričajo o prisotnosti človeka na ozemlju Notranjske in Krasa že od končnih faz starejšega paleolitika dalje; strnjeno do prehoda v mezolitik.[5]

Razcvet jadransko-mediteranskega neolitika pa je močno spremenil podobo poselitve našega prostora. Neolitska jamska najdišča so izključno koncentrirana na obmorski Tržaški Kras, medtem ko iz Notranjske in pravega Krasa ne poznamo nobenih zanesljivih ostankov mlajše kamene dobe.[6] Najdbe eneolitskih in bronastodobnih kultur so v jamah notranjsko-kraškega prostora relativno dobro zastopane, vendar pa nam, razen v nekaj primerih, pomanjkanje komparativnega gradiva onemogoča kakršnokoli detajlnejšo klasifikacijo dotičnih najdb.[7]

Prodor žarnogrobiščnega človeka v Posavje in Podravje je sprožil osnovanje pomembne postojanke v Škocjanu, ki predstavlja enega najpomembnejših veznih členov kulturne izmenjave med Italijo in Podonavjem. Tej postojanki je sledila v 8. stol. p. n. e. intenzivna poselitev vsega notranjsko-kraškega področja, sprožena vsled velikih migracij tistega časa, spremembe proizvajalnih in družbenih struktur ter pogojena z naravnimi geografskimi pogoji.

Arheološke najdbe nosilcev kulture žarnih grobišč in železnodobnih kultur na Notranjskem in Krasu smo razdelili na osem širših kronoloških stopenj — Notranjska I do VIII. Stopnja Notranjska I je žarnogrobiščna, ostalih sedem pa predstavlja starejšo, halštatsko (Notranjska II—VI) in mlajšo, latensko (Notranjska VII—VIII) železno dobo.

NOTRANJSKA I

Prva stopnja — Notranjska I — označuje žarnogrobiščno poselitev. Zastopana je predvsem v Škocjanu: v bogatem depoju iz Mušje jame in na grobišču pod Brežcem. Depo je izčrpno objavil J. Szombathy,[8] grobišče pa je publicirano le s skromnim izborom tipičnih pridatkov brez grobnih celot.[9] Ker nam niso bile, razen nekaj izjem, na razpolago grobne celote, bomo skušali opozoriti le na nekaj pomembnih kulturnih in kronoloških elementov v bogatem škocjanskem gradivu. Detajlnejša razčlenitev in prezentacija stopnje No-

[5] Cfr. F. Osole, *AV* 15-16 (1964-65) 9 ss.

[6] Cfr. F. Leben, *AV* 18 (1967) 43.

[7] Npr. Predjama: J. Korošec, *Arheološke ostaline v Predjami*, Razprave SAZU 4/1 (1956); Tominčeva jama: F. Müller, *Zeitschrift d. Deutschen u. Österr. Alpenv.* 21 (1890) 193 ss.

[8] J. Szombathy, *MPK* 2 (1912) 127 ss.

[9] C. Marchesetti, *I Castellieri preistorici di Trieste e della Regione Giulia* (1903) T. 15: 7—24; 16: 1—15, 18; 17: 8,9, 13, 19, 21.

Cfr. tudi F. Holste, *Zur Chronologie der südosteuropäischen Depotfunde der Urnenfelderzeit* (1962) T. 37.

tranjska I bo mogoča le z obdelavo celotnega gradiva 320 grobov iz nekropole pod Brežcem.[10]

Žarnogrobiščne najdbe iz Škocjana pripadajo mlajši stopnji KŽG — Ha B,[11] vendar pa imajo nekateri predmeti še tradicijo starejše — Ha A — stopnje, npr. kačasta fibula italske variante, sulične osti s plamenastim listom[12] in velike ločne fibule z dvema gumboma (sl. 1: 2, 3). Značilni elementi zgodnje Ha B stopnje so sulične osti okrašene z vrezanimi pasovi črt in polkrogi (npr. sl. 1: 1). Tovrsten okras se pojavi v začetni stopnji mlajše KŽG — Ha B 1 — na širokem področju od Francije preko Švice in Nemčije do jugovzhodno-alpskega prostora ter severne Italije. Razen na sulični osteh[13] je ta ornament pogost na značilnih iglah z jajčasto glavico, ki predstavljajo vodilno obliko Ha B 1 horizonta v srednjeevropskem prostoru.[14] Enak ornament imamo v škocjanskem depoju in v grobu pod Brežcem tudi na dveh fragmentiranih lokih fibul z dvema gumboma (sl. 1: 2, 3), kar potrjuje datacijo teh fibul v zgodnji horizont Ha B stopnje.

Od redkih grobnih celot iz škocjanskega grobišča pod Brežcem, ki so danes na razpolago v tržaškem muzeju, moramo uvrstiti grobova 81 in 217 med najstarejše grobne celote v Škocjanu. Fibula z dvema gumboma je značilen predstavnik Ha A 2 — Ha B 1 stopnje, fibula očalarka, ki jo tudi vsebuje grob 81, pa opredeljuje to grobno celoto v Ha B 1 horizont. Igli s čebuličasto glavico in enogrba britev tipa Oblekovice iz groba 217 pa so prav tako tipični predstavniki Ha B 1 stopnje; deloma pa jih lahko najdemo tudi še v Ha B 2 stopnji.[15]

---

[10] V diplomski nalogi (op. 2) je stopnja Notranjska I na podlagi gradiva iz depoja detajlno obdelana, vendar pa bodo šele grobne celote iz Brežca omogočile natančno časovno in kulturno-zgodovinsko razdelitev gradiva te stopnje; posebno pa odnos oz. prehod med I. in II. stopnjo notranjsko-kraške kronologije.

[11] F. Holste, *PZ* 26 (1935) 70. G. v. Merhart, *Bonn. Jhb.* 147 (1942) 4.

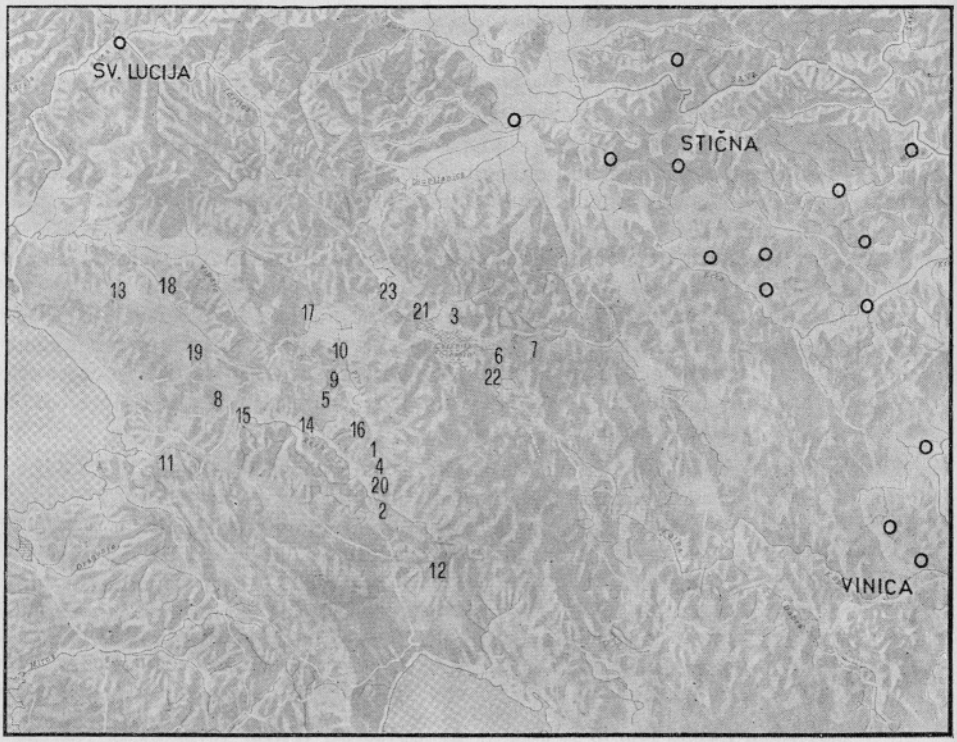
[12] Kačasta fibula podobnega tipa nastopa v stopnji Rim-Colli Albani I oziroma Terni I, izvira pa iz siciljanskega tipa stopnje Pantalica II. Cfr. H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, RGF 22 (1959) 23 s in sl. 33: 10.

Sulične osti s plamenastim listom najdemo v depojih mlajše Grossmugl (Ha A 2) stopnje, npr. Čermožišče, Špure, Augsdorf. Cfr. H. Müller-Karpe, o. c. 108 ss, T. 134: 20—23; 131: 21; 129: 18—20.

[13] Primere suličnih osti z vrezanimi pasovi črt in polkrogov je delno zbral R. de Marinis, Estratto da »La Veneranda Anticaglia« — In memoria di Aristide Calderini (Pavia 1970) 64 ss. Navedenim primerom je treba dodati še sulični osti iz Hilgensteina in Hindenburga: H. Müller-Karpe, *Die Vollgriffschwerter der Urnenfelderzeit aus Bayern*, Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 6 (1961) 50, op. 2 in 65, T. 53: 8.

[14] Igle z jajčasto glavico in opisanim okrasom je kartiral W. Kimmig, *Die Urnenfelderkultur in Baden*, RGF 14 (1940) 108, liste 22 na st. 203; manjkajo zahodnobalkanski primerki: Velika Gorica (F. Starè, *Inv. Arch.* 1 [1957] Jugoslavija, Y 7: 13; Y 8: 2), Donja Dolina (Z. Marić, *Glasnik Sarajevo* 19 [1964] T. 1: 12), Kompolje (Arheološki muzej Zagreb, neobjavljeno) in Dobova (Posavski muzej, Brežice). Datacijo teh igel na vsem srednjeevropskem prostoru cfr. H. Müller-Karpe, *Beiträge*, 131.

[15] Fibule z dvema gumboma je zbral in obdelal Š. Batović, *Diadora* 1 (1959) 37 ss, karta 5. Za igli s čebuličasto glavico in pa enogrbo britev cfr. H. Müller-Karpe, *Bayer. Vorgeschichtsbl.* 23 (1958) 5 in A. Jockenhovel, Die Rasiermesser in Mitteleuropa, *Prähistorische Bronzefunde*, Abt. 8, Bd. 1 (1971) 207.

Karta 1. Pregled obravnavanih najdišč na Notranjskem in Krasu

Cart. 1. Mappa delle località archeologiche trattate della Notranjska (Carniola Interna) e del Carso

Posebno pozornost v škocjanskem depoju zaslužijo tudi bronasti kratki polnoročajni meči (npr. sl. 1: 4). Na Balkanu se v razvitem Ha B obdobju pojavi vrsta kratkih bronastih jezičasto ročajnih mečev, ki so lastni samo balkanskim kulturam. Na začetek razvoja teh mečev smemo zaradi enostavne izdelave, jezičastoročajne konstrukcije ter izrazitega rebra postaviti primerke iz Debelega Brda, Donje Doline, Lašve in Matijevičev.[16] Tem mečem sledita dva tipa: polnoročajni meči tipa Škocjan - Kulen Vakuf in pa jezičastoročajni meči tipa Veliki Mošunj - Tešanj.[17] H. Müller-Karpe uvršča meče tipa Škocjan-

[16] Debelo Brdo: *WMBH* 4 (1896) 60 s, sl. 162; Donja Dolina: *Glasnik Sarajevo* 19 (1964) 27, T. 3: 20; Lašva: *WMBH* 4 (1896) 187 s, sl. 4; Matijeviči: Arheološki muzej Zagreb, neobjavljeno. Sem sodi tudi meč iz Kostela pri Bihaču: B. Raunig, *Zbornik Krajiških muzeja* 3-4 (1968/69) 23 ss, sl. 1-2.

[17] Meči tipa Škocjan — Kulen Vakuf so: Škocjan (sl. 2: 4, Szombathy, l. c., sl. 72—78), Benkovac (D. Garašanin, *Vesnik voj. muz.* 5 [1958] 18), Kulen Vakuf (*WMBH* 11 [1909] 95 s, T. 18: 1); k mečem tipa Tešanj — Vel. Mošunj pa prištevamo: Tešanj (*VMBH* 11 [1909] 60, sl. 9, cfr. tudi F. Starè, *AV* 8 [1957] 211 s, T. 8: 1), Vel. Mošunj (*Glasnik Sarajevo* 25 [1913] 325, sl. 4), Paklina kod Bugojna (ibid., 328, sl. 5), neznano najdišče (NM Beograd — D. Garašanin, l. c., 9 ss, T. 2: 1, 2).

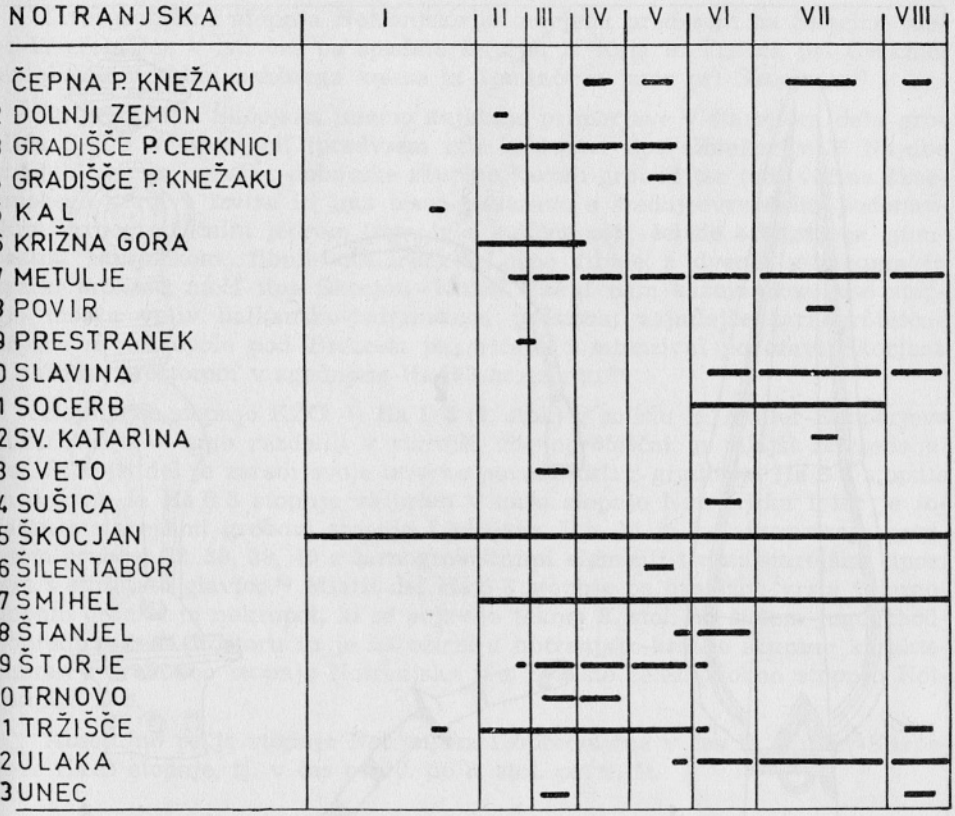

Tabela 1. Pregled železnodobnih najdišč na Notranjskem in Krasu. Številke pred imenom najdišča se nanašajo na karto razprostranjenosti najdišč notranjske skupine

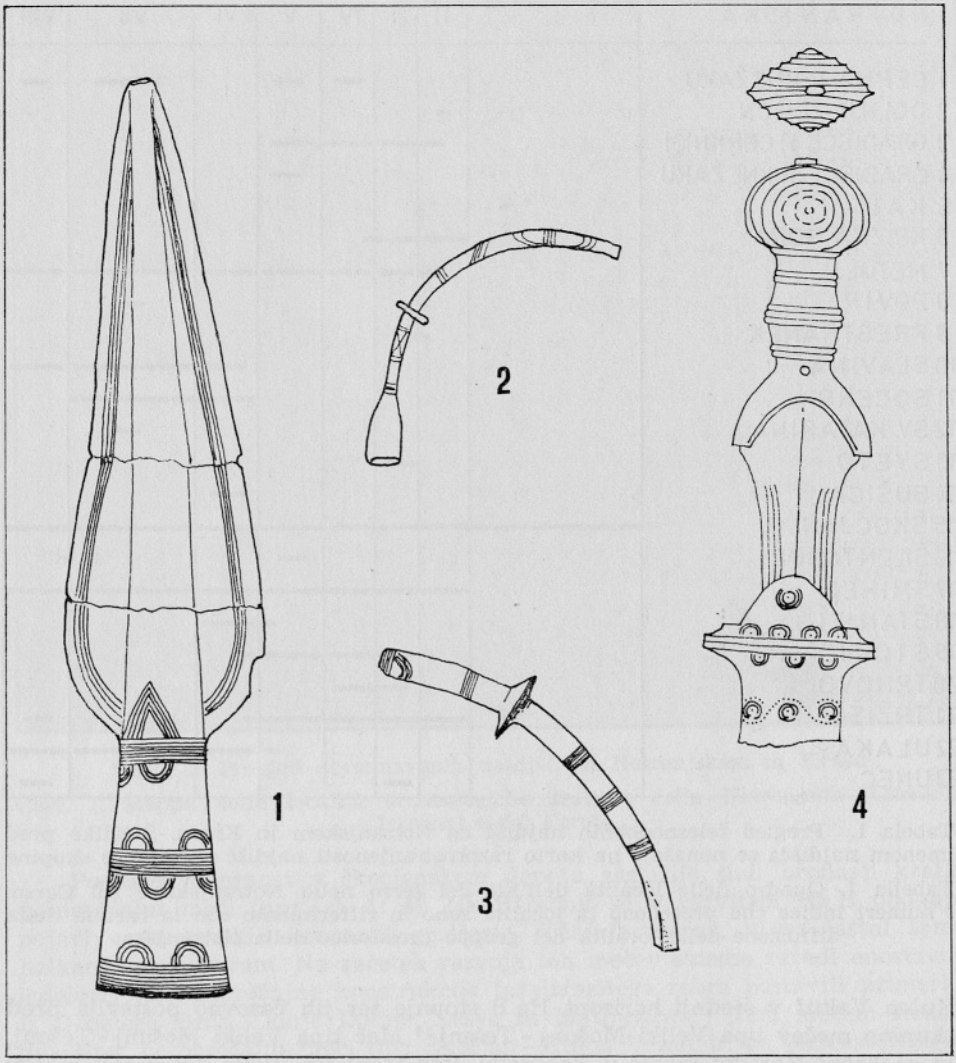
Tabella 1. Quadro delle località dell'Età del ferro nella Notranjska e sul Carso. I numeri indice che precedono la località sono in rifferimento con la cartina della diffusione delle località del gruppo preistorico della Notranjska

Kulen Vakuf v srednji horizont Ha B stopnje ter jih časovno postavlja pred skupino mečev tipa Veliki Mošunj - Tešanj.[18] Meč tipa Veliki Mošunj - Tešanj, ki ga hrani Narodni muzej v Beogradu, ima identičen okras kot ročaji mečev oziroma nožnice iz škocjanskega depoja, kar dopušča možnost, da se oba tipa mečev pojavljata sočasno.[19] Ta razvoj kratkih bronastih mečev je lasten samo balkanskem prostoru in najdba kalupa za vlivanje nožnice na najdišču Vrelo Rame samo potrjuje misel, da je treba iskati delavnice teh mečev na področju med robom jugovzhodnih Alp in bosanskim prostorom.[20]

[18] H. Müller-Karpe *Vollgriffschwerter* 69 ss; v isti čas uvršča tudi Z. Marić, *Posebna izdanja IV, Centar za balkanološka ispitivanja* 1 (1964) 179, T. 2: XI.

[19] Sočasnost v okviru Ha B 2 stopnje poudarja že H. Müller-Karpe, o. c.

[20] V. Čurčić, *WMBH* 8 (1901) 50, sl. 4—5. Opozoriti moramo na najnovejšo obdelavo polnoročajnih mečev K. Vin-

Sl. 1. Škocjan, najdbe iz depoja, 1, 3—4 in grobišča 2. Različno merilo po J. Szombathyju, F. Holsteju in H. Müller-Karpeju

Fig. 1. Škocjan: reperti del deposito 1, 3—4 e della necropoli 2. Scala diverse secondo J. Szombathy, F. Holste e H. Müller-Karpe

Žarnogrobiščna stopnja Notranjske je omejena predvsem na Škocjan (depo in grobišče), v isti čas pa spadata še srpa iz Kala in Tržišča pri Cerknici ter obesek v obliki sončnega kolesa iz Tominčeve jame pri Škocjanu.[21]

Za gradivo iz Škocjana imamo najbližje primerjave v starejšem delu grobišča SAZU v Ljubljani (predvsem igle in britvi tipa Oblekovice).[22] Najdbe iz Ljubljane in iz ruško-dobovske skupine žarnih grobišč ter tudi večina škocjanskega gradiva izvira in ima tesno povezavo s srednjeevropskim podonavskim žarnogrobiščnim jedrom (npr. igle, sulične osti, čelade s kristo oz. gumbastim zaključkom, fibule očalarke).[23] Ločne fibule z dvema gumboma in kratki bronasti meči tipa Škocjan - Kulen Vakuf nam kažejo skozi vso stopnjo močan vpliv balkansko-jadranskega prostora; najmlajše žarnogrobiščne najdbe iz nekropole pod Brežcem pa pričajo o intenzivni povezavi Škocjana z italskim prostorom v zgodnjem Ha B 3 horizontu.[24]

Najmlajšo stopnjo KŽG — Ha B 3 (8. stol.) v smislu H. Müller-Karperjeve klasifikacije — smo razdelili v starejši, *žarnogrobiščni* in mlajši *železodobni* del. Starejši del je zaradi svoje izvorne povezanosti z gradivom Ha B 2 stopnje in deloma še Ha B 3 stopnje vključen v našo stopnjo Notranjska I ter je sočasen s starejšimi grobovi stopnje Ljubljana II a, ki jo karakterizirajo predvsem grobovi 22, 38, 39, 40 z žarnogrobiščnimi elementi ter najstarejšim tipom igel s stožčasto glavico.[25] Mlajši del Ha B 3 stopnje pa označuje vrsta železnodobnih gradišč in nekropol, ki se pojavijo tekom 8. stol. na širšem jugovzhodnopredalpskem prostoru in je na ozemlju notranjsko-kraške skupine karakteriziran s prehodno stopnjo Notranjska II a in čisto železnodobno stopnjo Notranjska II b.

Absolutno pa je stopnja Notranjska I opredeljena v čas H. Müller-Karpejeve Ha B stopnje, tj. v čas od 10. do 8. stol. pr. n. št.

---

ski-Gasparini, *Adriatica praehistorica et antiqua* (1970) 167 ss, kjer se dotakne tudi problema mečev tipa Škocjan — Kulen Vakuf in Tešanj — Vel. Mošunj.

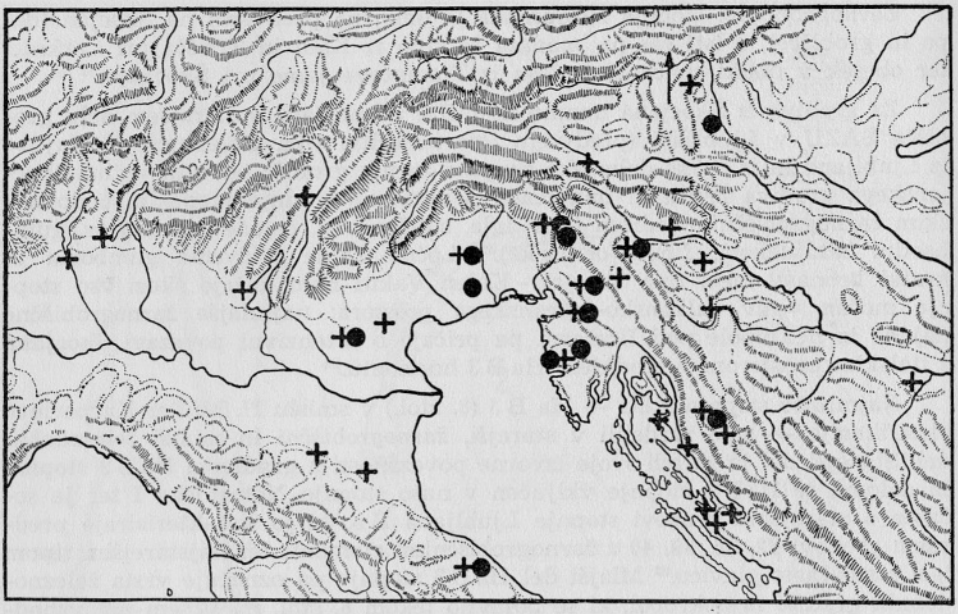
[21] Srpa: M. Guštin, Katalog Notranjske — v pripravi; obesek: F. Müller, l. c., sl. 28.

[22] Npr. grobovi 3, 11, 12: F. Starè, *Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani*, Dela SAZU 9/7 (1954) 9 ss.

[23] Cfr. gradivo iz Škocjana, ki je objavljeno v delih cit. v op. 8 in 9.

[24] V čas zgodnjega Ha B 3 horizonta uvrščamo predvsem meče italskega tipa, polmesečno britev in bronasto tulasto sekirico z vdetim železnim rezilom: C. Marchesetti, o. c., T. 15: 7, 9, 13, 24.

[25] Za kronologijo grobišča Ljubljana — SAZU cfr. S. Gabrovec, *AV* 24 (1973) 341 ss. Igle s stožčasto glavico iz ljubljanskih grobov 22 in 38 (F. Starè, o. c., T. 20: 5; 33: 4) in grobov iz Nina (F. Starè, *AV* 8 [1957] 213, sl. 4: 2; Š. Batović, *Arch. Iug.* 6 [1965] sl. 11) in Zadra (Š. Batović, *Inv. Arch.* 4 [1962] Jugoslavija, Y 35: 2) predstavljajo najstarejše primerke tovrstnih igel na severnojadranskem področju. Navedeni grobovi iz Ljubljane kot tudi grob 14 iz Nina sodijo še v sklop žarnogrobiščnega horizonta in se ne samo po pridevkih temveč tudi tipološko razlikujejo od mlajših, drobnejših variant istega tipa igel, ki se pojavijo sredi 8. stol. na vsem severnojadranskem območju (karta 2). Omeniti je treba pojav igel s konično glavico lokalne variante iz kolišča v Ripču (W. Radimsky, *WMBH* 5 [1897] T. 20: 36) in dalmatinskih najdišč Grude (F. Fiala, *WMBH* 6 [1899] 148 ss, sl. 4—5) in Gorica (Ć. Truhelka, *WMBH* 8 [1901] T. 2: 4—6) katere se zaradi lokalne izvedbe razlikujejo od kartiranih primerkov na karti 2, časovno pa sovpadajo verjetno z najstarejšimi ljubljanskimi in liburnijskimi primerki.

Karta 2.
+ Razprostranjenost igel s stožčasto glavico kot npr. sl. 3: 2
O Razprostranjenost enozankastih fibul s trakastim, usločenim lokom kot npr. T. 4: 9

Cart. 2. Diffusione delle spille a capocchia a cono come in fig. 3: 2.
Diffusione delle fibule a una maglia dall'arco a nastro ricurvo come il T. 4: 9

Igle s stožčasto glavico:

1. Novilara - Molaroni, gr. 105. E. Brizio, *Mon. Ant.* 5 (1895) 339, T. 8: 13
2. Bologna - S. Vitale, gr. 776. H. Müller-Karpe, *Beiträge*, T. 65: G 10
3. Imola, gr. 1. G. Bermond Montanari, Civilta del Ferro, *Documenti e Studi, Vol.* 6 (Bologna 1960) 137, T. 3: 4
4. Castelleto Ticino. (Racolta Garovaglio) Museo Archeologico di Como
5. S. Maria Vergosa: najdišči Selva Buggia in Villa Canepa. V. Barelli, *Riv. arch. della Provincia di Como* 25 (1884) 4
6. S. Martino (Gavardo). P. Simoni, *Annali del Museo Gavardo* 3 (1964) 48
7. Vadena (Pffaten). E. Ghislanzoni, Il sepolcreto di Vadena, *Mon. Ant.* 38 (1940) 315 ss, sl. 4
8. Este - Via S. Stefano, gr. 132, 136, 154, 279. H. Müller-Karpe, *Beiträge*, T. 90: C 1-2; 99: B 1, 93: A 4; 94: C 3
9. Gemeinlebarn. J. Szombathy, *MPK* 1 (1903) 54, Fig. 8
10. Frög (Breg). W. Modrijan, *Carinthia I* 147 (1957) Abb. 2: 14—15
11. S. Vito al Tagliamento. Museo Archeologico di Trieste. G. Righi, *Aquileia Nostra* 44 (1973) 221 ss, fig. 4, 6
12. Tolmin. S. Gabrovec, *Godišnjak* 8, *Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga* 6 (1970) T. 10
13. Ljubljana — SAZU, gr. 22, 38, 135, 174. F. Starè, *Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani* (1954) T. 20: 5; 33: 4. I. Puš, *Žarnogrobiščna nekropola na dvorišču SAZU v Ljubljani* (1971) T. 19: 1; 28: 5
14. Tržišče pri Cerknici. Sl. 3: 2 a-e
15. Šmihel, gr. 73. T. 4: 8
16. Škocjan, C. Marchesetti, *I Castellieri* (1903) T. 15: 18, 22
17. Picugi, gr. 55. A. Amoroso, *Atti e mem.* 5 (1889) 238, T. 7: 15
18. Vače. F. Starè, *Vače* (1955) T. 38: 14
19. Mokronog - Slepšek. NM Ljubljana
20. Podzemelj. NM Ljubljana
21. Kompolje, gr. 182. Arheološki muzej Zagreb

22. Gromačica (Rab), gr. 2, 5. R. Matejčić, *Diadora* 4 (1968) T. 9
23. Klačenica kod Jablanca. J. Brunšmid, *VHAD* 5 (1901) T. 1
24. Nin, gr. 6 in 24. Š. Batović, *Arch. Iugoslavica* 6 (1965) Abb. 11: 5; 12: 2—3
25. Zadar. Š. Batović, *Inv. Arch.* 4 (1962) Jugoslavija, Y 35: 2
26. Islamgrčki. Ibidem, tekst k št. 2
27. Vlaško polje. Ibidem, tekst k št. 2
28. Donja Dolina. Z. Marić, *Glasnik*, Sarajevo 19 (1964) T. 5: 9

Enozankaste fibule s trakastim, usločenim lokom:

1. Novilara - Molaroni, gr. 57. E. Brizio, *Mon. Ant.* 5 (1895) 129 s, sl. 16, 16 a
2. Este - Via S. Stefano, gr. 38. H. Müller-Karpe, *Beiträge*, 283, T. 94: A 7
3. Agro Concordiese, spodarična najdba. F. Anelli, *Atti dell'Academia Udine*, Ser. VI, 13 (1954—57) 23, T. 8: 7
4. S. Vito al Tagliamento, iz grobov. Museo Archeologico, Trst
5. Tolmin, gr. 374 in 387. Goriški muzej, Nova Gorica — neobjavljeno
6. Most na Soči (Sv. Lucija), gr. 2103. C. Marchesetti, *Boll. Soc. Adr.* 15 (1893) T. 12: 4
7. Wildon, depojska najdba. H. Müller-Karpe, *Beiträge*, 283, T. 144: A 1
8. Ljubljana - SAZU, gr. 144. I. Puš, *Razprave SAZU* 7/1 (1971) 37 s, T. 21: 13
9. Šmihel, gr. 69. T. 4: 9
10. Škocjan, iz grobov. C. Marchesetti, *I Castellieri* (1903) T. 16: 13
11. Beram, gr. 76. C. Moser, *Siebenter Bericht der prähist. Comm.* 89/1884, Abth. I, 343, T. 5: 14
12. Picugi. Arheološki muzej Istre, Pula
13. Prozor, sporadična najdba. Š. Ljubić, *Popis* (1889) T. 19: 68
14. Severna Dalmacija, neznano najdišče. F. Lo Schiavo, *Il gruppo Liburnico-Iapodico per una definizione nell ambito della protostoria balcanica* (Roma 1970) 422, T. 19: 9

NOTRANJSKA II

S stopnjo Notranjska II se prične intenzivna poselitev notranjsko-kraškega področja, saj poznamo iz tega obdobja številne najdbe iz Škocjana, kjer se življenje nepretrgano nadaljuje od žarnogrobiščne stopnje dalje, iz Šmihela, Tržišča pri Cerknici, s Križne gore ter od drugod.

Značilnost stopnje Notranjska II je razmah novih kovinskih in keramičnih oblik, predvsem pa izredna priljubljenost železnega nakita. Železne najdbe so bile prisotne že v stopnji Notranjska I, vendar le v izjemnih primerih (jezičastoročajni meč, rezilo bronaste tulaste sekirice),[26] sedaj pa postanejo pravilo v grobovih jugovzhodno predalpskega prostora.

Našo drugo stopnjo tvori več časovnih in kulturnih horizontov, ki pa se med seboj prepletajo, a jih je moč v okviru stopnje Notranjska II ločiti v tri samostojne horizonte. Na začetek naše stopnje Notranjska II smo postavili horizont grobov, ki s svojimi pridatki karakterizira najstarejšo halštatsko poselitev notranjsko-kraškega področja ter jasno kaže na povezanost našega prostora s sorodnimi kulturami širšega področja Caput Adriae v tem času.

Karakteristični predmeti *a* horizonta stopnje Notranjska II so značilne bronaste enozankaste fibule z nizkim lokom, igle s stožčasto glavico, tordirane ovratnice in bronaste narebrene manšete upodobljene na sl. 2 a. V grobovih, ki vsebujejo navedene elemente, še ne zasledimo železnih pridatkov, razen v grobu 85 iz Škocjana, kjer se pojavi bronasta igla s stožčasto glavico skupaj z železno enozankasto fibulo. Dejstvo, da železnih predmetov praktično ne najdemo v teh grobovih in da lahko nekatere pridatke kot npr. tordirane ovratnice, narebrene manšete ter tudi fibule izvorno povežemo s KŽG, govori

[26] J. Szombathy, l. c., sl. 92; C. Marchesetti, o. c., T. 15: 13.

za pravilno stavo tega materiala na sam začetek stopnje Notranjska II. V okviru širše predalpske skupnosti pa pripada gradivo *a* horizonta časovno v isto vrsto najdb, kot jih predstavljajo grobovi v Tolminu, Kobaridu in Ljubljani ter najdbe iz Slepška pri Mokronogu.[27]

Stožčaste igle in fibule z nizkim, pravokotno oblikovanim lokom (sl. 2: 1—2) predstavljajo sredi 8. stol. enega najznačilnejših elementov severnoitalskega in zahodnobalkanskega prostora (karta 1). V horizontu Notranjska II a imamo predvsem zastopane mlajše tipe igel s stožčasto glavico, ki jih lahko na podlagi primerjav s sorodnimi iglami v grobovih Ljubljana SAZU, Este, predvsem pa ob najnovejšem izvrednotenju K. Kiliana grobišča v Bologni, ki jasno izpričuje podoben oblikovno-materialni horizont (Bologna II c), datiramo v desetletja po letu 750,[28] kar je tudi spodnja meja naše stopnje Notranjska II a.

Sočasnost igel s stožčasto glavico mlajše variante (za starejše cfr. op. 25) z enozankastimi fibulami z nizkim lokom dokazujejo grobovi 154 iz Este — Via S. Stefano, 105 iz Novilare — Molaroni in 90 iz Škocjana - pod Brežcem.[29] Sorodnost materialne kulture na vsem prostoru zgornjega Jadrana je potrjena tudi v okrasu enozankastih fibul, saj najdemo soroden okras tako v navedenih grobovih iz Novilare in Est kot tudi na fibuli iz Slepška pri Mokronogu,[30] s tem pa so dani trije elementi (oblika in okras fibul ter igle s stožčasto glavico), ki povezujejo v času našega horizonta Notranjska II a predvsem zahodni del slovenskega ozemlja s severnoitalskimi kulturno-zgodovinskimi skupnostmi.

V grobu 76 iz Šmihela je bronasta enozankasta fibula skupaj z železnimi zapestnicami (T. 4: 1—7), podoben slučaj poznamo tudi iz groba 13 — skupaj z železno ovratnico in železno polmesečno fibulo (T. 5: 1—6). Oba grobova in pa grob 85 iz Škocjana - pod Brežcem kažeta na povezavo med najstarejšim *a* horizontom in srednjim *b* horizontom stopnje Notranjska II (bronaste enozankaste fibule in stožčasta igla); obenem pa napovedujeta vodilno značilnost srednjega *b* horizonta: železen nakit. V Šmihelu, Križni gori in Škocjanu številno zastopano gradivo horizonta Notranjska II b označujejo železne ter v redkih primerih bronaste eno- in dvozankaste ločne fibule ter ovratnice z rombičnim presekom, železne zapestnice, železne narebrene manšete in bronaste fibule očalarke z osmico v ženskih grobovih, v moških pa večglave železne ali bronaste igle oz. igle z uvito glavico, bronaste in železne sulične osti ter železni noži (sl. 2 b: 5—14 in T. 4—6, 10: 1—5).

Za datacijo horizonta Notranjska II b in povezavo notranjske skupine s sosednjimi kulturno-zgodovinskimi območji je izredno pomemben grob 69 iz Šmihela (T. 4: 9—11). Grob vsebuje poleg fibule očalarke in železne zapestnice bronasto fibulo s trakastim usločenim lokom, ki jo lahko primerjamo s fibu-

[27] Grobovi iz Tolmina še niso objavljeni, cfr. S. Gabrovec, *Godišnjak* 8, *Centar za balkanološka ispitivanja* 6 (1970) T. 10, igla s stožčasto glavico in fibula iz groba 185. Kobarid: C. Marchesetti, o. c., T. 16: 11. Ljubljana, Slepšek pri Mokronogu: S. Gabrovec, *AV* 24 (1973) 345. Opozoriti moramo na novo najdišče S. Vito al Tagliamento, kjer so grobovi, katerih kovinsko gradivo je identično npr. z mokronoškim, medtem, ko se keramične oblike in okras navezujejo na najstarejšo estensko keramiko 8. stol. (S. Vito: Museo Civico di Storia ed Arte, Trieste: estenske paralele v Museo Atestino, Este).

[28] K. Kilian, *Jb. RGZM* 17 (1970) 63 ss, sl 2 in 5 ter tipna tabela.

[29] Este 154: H. Müller-Karpe, *Beiträge*, T. 65: G 10; Novilara: E. Brizio, *Mon. Ant.* 5 (1895) 339, T. 8: 19.

[30] F. Starè, *AV* 5 (1954) 23 s, T. 1: 1.

lami istega tipa, razprostranjenimi ob severnem Jadranu (karta 2). Ločne fibule z ravnim trakastim lokom, okrašenim z vrezi, kasneje pa s krožci in pasovi vrezov so v Italiji značilen predstavnik 9. stol.;[31] v mlajšem času pa se iz teh oblik razvijejo večje, po tipu enake fibule, ki pa imajo že rahlo usločen, širši lok. Večino fibul z usločenim lokom lahko datiramo v zadnja desetletja 8. stol., kar najbolje potrjujeta primerka iz depojske najdbe v Wildonu (Ha B 3) in pa groba 38 iz Este — datiran v Este II zgodnjo fazo.[32] Najbližjo, časovno dobro opredeljeno paralelo šmihelskemu primerku imamo na grobišču SAZU v Ljubljani, grob 144.[33] Najdba značilnega bronastega gumba v ljubljanskem grobu nam potrjuje stavo tega groba v 8. stol., saj so takšni gumbi zanesljivi predstavniki kasne Ha B 3 stopnje.[34]

Stopnjo Notranjska II zaključuje horizont grobov v katerih se ob značilnih oblikah horizonta *b* pojavijo nove; predvsem pa ponovno prevlada izdelovanje bronastih predmetov, saj je železni nakit v primerjavi z *b* horizontom izredno maloštevilen. Najprej se pojavijo železne, kasneje bronaste polmesečne fibule in večglave igle s trombastim zaključkom, dvozankaste bronaste fibule, bronaste gladke ali z vrezi okrašene masivne zapestnice, votle zapestnice iz bronaste pločevine, okrašene z iztolčenimi bunčicami in steklene, jantarne ter emajlne jagode (sl. 7 c: 15—20 in T. 7—8). Dvozankasta bronasta polmesečna fibula z iztolčenimi bunčicami na loku in verižicami s trikotnimi obeski (kot npr. T. 10: 6) in masivne bronaste narebrene zapestnice[35] predstavljajo zaključek razvoja kovinskih oblik v tej stopnji, istočasno pa sta ta dva elementa vezni člen z naslednjo stopnjo — Notranjska III.

Od drobnega nakitnega materiala najdemo v horizontih *b* in *c* stopnje Notranjska II še bronaste verižice iz treh vzporednih členov, saltaleone, bronaste gumbe, jantarne ploščate jagode s predrtino, trikotne votle obeske in koščene pravokotne palčke za ogrlice.[36] Poleg kovinskih predmetov imamo v grobovih druge stopnje tudi keramiko, ki je bogato zastopana na grobiščih v Šmihelu in Križni gori. Sklede z uvitim ustjem, nekatere z bradavicami oziroma fasetiranim obodom, so splošen pojav v grobovih železne dobe jugovzhodnega alpskega področja in so zastopane v vseh horizontih stopnje Notranjska II. Velike trebušaste žare iz rdečerjave grobe gline in močno izvihanim ustjem, okrašene z aplikami v obliki podkve ali z vodoravnimi ročajčki,

[31] Npr. Cumae, grob 29 in Bologna — S. Vitale, grobova 66, 533: H. Müller-Karpe, *Beiträge*, T. 16: B 6; 66: E 3.

[32] Wildon: H. Müller:Karpe, o. c., 127, T. 144: A 1; Este: ibid., 97 s, T. 94: A 7.

[33] I. Puš, *Žarnogrobiščna nekropola na dvorišču SAZU v Ljubljani*, Razprave SAZU 7/1 (1971) 37 s, T. 21: 13.

[34] Ibid., T. 21: 8; identični gumbi so v Ljubljani zastopani še v grobovih 110, 112. Ibid., T. 12: 8; 13: 6 in 64. F. Starè, o. c., T. 54: 2.

[35] Najstarejše polmesečne fibule jugovzhodnopredalpskega prostora poznamo iz Tolmina (Goriški muzej, neobjavljeno) ter Mosta na Soči (Sv. Lucije) (C. Marchesetti, *Boll. Soc. Adr.* 15 [1893] T. 12: 5—6; 13: 8; isti, *Boll. Soc. Adr.* 9 [1886] T. 5: 10, 11). Polmesečne fibule z verižicami in iztolčenimi bunčicami na loku so na prehodu iz Ha C1 1 v Ha C 2 stopnjo značilnost notranjske skupine: Sveto (C. Marchesetti, *I Castellieri*, T. 16: 17), Škocjan (Museo Civico di Storia ed Arte, Trieste), Šmihel (*Katalog Notranjske*, gr. 32), Križna gora (npr. sl. 3: 28), Unec pri Rakeku (M. Urleb, *AV* 7 [1956] 293, T. 2: 1).

[36] Cfr. *Katalog Notranjske*, grobovi 8, 33, 36. 40, 44 iz Šmihela in katalog Križne gore, grobovi 1, 13, 25, 79, 112, 132.

so omejene le na šmihelske grobove (T. 5: 13; 6: 4). Keramične oblike s Križne gore imajo močan lokalni značaj, vendar imamo tu v nasprotju s Šmihelom oblike, katerih izvor moramo iskati ali v svetolucijskem (posode v obliki situl, kot npr. T. 10: 4) ali pa v dolenjskem kulturnem prostoru.[37]

Horizont c stopnje Notranjska II je moč na podlagi večglavih igel s trombastim zaključkom, razvitih polmesečnih fibul in masivnih zapestnic, okrašenih z vrezi, uvrstiti v klasično Ha C 1 stopnjo prve pol. 7. stol. Večglave igle s trombastim zaključkom so eden vodilnih tipov Ha C 1 stopnje na širšem predalpskem področju;[38] za polmesečne fibule in masivne zapestnice pa imamo najboljše primerjave v horizontu grobov 214, 215, 256 iz nekropole Ljubljana SAZU, ki pripada Ha C 1 stopnji.[39]

Stopnja Notranjska II s horizonti *a*, *b* in *c* je kronološko sočasna z delom Ha B 3 stopnje in Ha C 1 fazo srednjeevropskega prostora (po Müller-Karpeju in G. Kossacku) in traja v absolutnih številkah od sredine 8. stol. do sredine 7. stol. pr. n. e.

NOTRANJSKA III

Horizontu eno- in dvozankastih ločnih fibul naše druge stopnje sledijo najdbe, ki jih na področju Vzhodnih Alp uvrščamo v horizont Ha C 2 z značilnimi bronastimi predmeti, kot so velike čolničaste fibule, rtaste fibule, vozlaste dvozankaste fibule in ovratnice, masivne narebrene zapestnice s presegajočimi konci itd. V stopnji Notranjska III ločimo dve smeri razvoja Ha C 2 oblik: v Šmihelu s klasičnim Ha C 2 materialom, v nasprotju s Križno goro in deloma Tržiščem pri Cerknici, ki sta doživela pod vplivom istrsko-japodskega prostora poseben razvoj.

V Šmihelu imamo ohranjena samo dva grobova, ki pripadata stopnji Notranjska III: grob 144 in 145. Grob 145 (T. 9: 1—6) vsebuje še elemente predhodne stopnje — železno dvozankasto fibulo, sedaj z okroglim presekom in široko nogo, in gladke bronaste masivne zapestnice — pojavila pa se je že nova oblika, čolničasta fibula, okrašena z vrezanimi pasovi črt, ki je značilen predstavnik Ha C 2 stopnje.[40] Železna dvozankasta ločna fibula z okroglim presekom se v Mostu na Soči (Sv. Luciji) pojavlja v kasnih grobovih Ha C 1 horizonta, deloma pa tudi v značilnih grobovih Ha C 2 stopnje, v horizontu s čolničastimi fibulami, vozlastimi ovratnicami ipd.[41] Grob 144 (T. 9: 7—9) je klasičen primer Ha C 2 stopnje z veliko, naknadno popravljeno čolničasto fibulo ter parom masivnih narebrenih zapestnic s presegajočimi konci. Čolničaste fibule v Šmihelu in Tržišču pri Cerknici (npr. sl. 2: 24) so običajnega, na področju jugovzhodno predalpskega kulturnega kroga močno razširjenega tipa. Masivne narebrene zapestnice, ki nadomeste prejšnje gladke

[37] Keramiki iz groba 33 na Križni gori najdemo najboljše paralele v grobu 6 iz Dragatuša (Spitzer, *Dragatusch* [1956] T. 4: 6, tipkopis disertacije) in v grobu 112 iz Ljubljane (I. Puš, o. c., 24, T. 13: 4).

[38] S. Gabrovec, *AV* 19 (1968) 169 ss s cit. starejšo literaturo in karto razprostranjenosti.

[39] I. Puš, o. c., T. 39: 9—13; 40: 1—9; 41; 52: 1—2. Cfr. S. Gabrovec, *AV* 24 (1973) 345.

[40] S. Gabrovec, *AV* 15-16 (1964-65) 34; tovrstne fibule sta zbrala in obdelala H. Müller-Karpe, *AV* 4 (1953) 54 ss in F. Starè, *AV* 5 (1954) 22 ss.

[41] Npr. grob 414 in 1247, izkopavanje Szombathy: O.-H. Frey, S. Gabrovec, l. c., sl. 11: 1—10; 8: 4—7.

tipe, so na obeh najdiščih prav tako številno zastopane. Od sporadičnega gradiva moramo v stopnjo Notranjska III uvrstiti del rtastih fibul (sl. 2: 23, 25) in bronasto vozlasto ovratnico (sl. 2: 26) iz Tržišča pri Cerknici.

Na Križni gori nasledi stopnjo Notranjska II posebna skupina grobov, ki ne vsebuje značilnih predmetov ostalega notranjsko-kraškega področja (npr. čolničastih fibul, narebrenih zapestnic), čeprav se življenje nadaljuje brez prekinitve. Značilnost teh grobov so večglave igle in železni noži v moških ter razvite polmesečne fibule, fibule očalarke s ploščico na hrbtni strani, obsenčni obročki, japodska oglavja, masivne gladke zapestnice in ovratnice v ženskih grobovih (sl. 2: 27—33 in T. 10: 6—14).

Bronaste masivne gladke zapestnice in razvite polmesečne fibule uvrščajo ta horizont — horizont III a v čas najmlajših grobov stopnje Notranjska II v Šmihelu, tj. na prehod iz Ha C 1 na Ha C 2 stopnjo. Ta dva elementa predstavljata domač, notranjski delež gradiva v teh grobovih. Obsenčni obročki z zanko ali izvotljenim koncem pa so tipičen material istrskih nekropol. V Kaštelu, Beramu in Picugih predstavljajo tovrstni obročki Ha C stopnjo, verjetno celo njen starejši del, za kar bi govorili grobovi v Kaštelu, medtem ko sodi grob 4 iz Picugov že v razviti Ha C.[42] Igle lahko zaradi značilne izdelave glavic in pravokotne usločenosti primerjamo z iglami istrskega prostora, deloma pa tudi z japodskimi primerki.[43] Oglavja, ki se v tem horizontu pojavljajo na Križni gori in v Škocjanu, po njihovem izvoru lahko navežemo le na liške primerke japodskih oglavij.[44] Prav tako pa moramo navezati številne primerke fibul očalark z značilno ploščico na hrbtu iz Tržišča pri Cerknici in Križne gore izvorno na japodski oziroma liburnijski prostor.[45]

Skupini grobov z japodsko-istrskimi vplivi v času prehoda iz Ha C 1 v Ha C 2 stopnjo (horizont Notranjska - Križna gora III a) sledi na Križni gori horizont grobov z bronasto dvozankasto fibulo z votlim lokom in široko nogo in z nekoliko mlajšo ločno fibulo z dolgo nogo (sl. 2: 34—35 in T. 10: 15—16). V teh grobovih še zasledimo nekatere elemente prejšnjega horizonta, npr. gladke zapestnice in ovratnice. Dvozankaste fibule z votlim lokom so v okviru grobnih celot maloštevilne. Ta tip fibule moramo na podlagi Križne gore datirati v razvito Ha C 2 stopnjo (horizont Notranjska - Križna gora III b), kar velja tudi za primerke iz Dobrniča, medtem ko predstavlja svetolucijska fibula iz groba 467 očitno retardacijo.[46] V isti čas pa sodijo tudi ločne fibule z dolgo

[42] Picugi: A. Amoroso, *Atti e Mem. Soc. Istr.* 5 (1889) T. 8: 1, 3. Beram: C. Marchesetti, *Boll. Soc. Adr.* 8 (1884) T. 2: 5, 9. Kaštel: B. Bačič, *Jadr. zbornik* 2 (1957) 381 ss, T. 14: 1, 2; 18: 2; 19: 2; 20: 2.

[43] Npr. Beram: C. Marchesetti, l. c., T. 3: 10; C. Moser, l. c., T. 4: 2, 6, 12. Kompolje: R. Drechsler-Bižić, *Vjesnik Zagreb* 2 (1961) T. 5: 10; 11: 1. Vrebac: ista, *Vjesnik Zagreb* 1 (1958) T. 3: 20, 21, 25. Na slovenskem ozemlju poznamo ta tip igle razen na Križni gori samo še v enem primerku iz Dobrniča: F. Prean, *Dobrava, ein hallstattzeitliches Hügelgräberfeld* (1969) T. 5: 4, tipkopis disertacije.

[44] R. Drechsler-Bižić, *Vjesnik Zagreb* 3 (1968) 29 ss s karto razprostranjenosti liških primerkov na T. 10.

[45] Križna gora, grobovi 103, 124, 128; Tržišče pri Cerknici, *Katalog Notranjske* in sl. 3: 27.

[46] Dobrnič, grobovi XII/6, XII/7, XII/8, XIX/23: F. Prean, o. c., T. 13: 1, 3; 14: 1; 37: 1; Most na Soči (Sv. Lucija), grob 467, izkopavanja Szombathy: S. Gabrovec, *Godišnjak* 8, *Centar za balkanološka ispitivanja* 6 (1970) T. 12: 1.

nogo in pestičastim izrastkom, katere lahko na podlagi grobov iz liburnijsko-japodskega ter italskega področja uvrstimo v kasni Ha C 2 horizont.[47]

V stopnjo Notranjska III — druga pol. 7. stol. — moramo uvrstiti tudi pomembno depojsko najdbo, ki jo je v Tržišču pri Cerknici leta 1909 izkopal kmet J. Urbas. Depo je sestavljen izključno iz orožja in konjske opreme (T. 11) ter predstavlja shrambo vojaških predmetov, ki so zanesljivo datirani v Ha C 2 stopnjo.[48]

Stopnja Notranjska III je istočasna s Ha C 2 horizontom (po G. Kossacku) tj. stopnji Stična - Novo mesto 1 in deloma s stopnjo Stična 2 po S. Gabrovcu v dolenjski halštatski skupini, medtem ko moramo najdbe naše stopnje vzporejati v estenskem prostoru z gradivom II — kasne in II/III prehodne stopnje (po O.-H. Freyu). Estenske in dolenjske najdbe Ha C 2 obdobja so datirane v drugo polovico 7. stol. in deloma še po letu 600 — to pa je tudi čas naše stopnje Notranjska III.

NOTRANJSKA IV IN V

Stopnji Notranjska IV in V sta umetni tvorbi, saj ne poznamo iz teh časovnih obdobij nobenih zaključenih najdb. Po zgledu razdelitve Ha D stopnje jugovzhodnoalpskega področja in tudi III. stopnje grobišča v Este lahko na podlagi tipoloških primerjav sklepamo na podoben razvoj na notranjsko-kraškem prostoru. Gradivo obeh kronološko različnih stopenj bomo predstavili v enem poglavju, saj bodo šele v bodoče izkopane grobne celote jasno definirale naši fiktivni oziroma okvirno opredeljeni stopnji. Za kronološko predstavo naših stopenj naj poudarimo, da lahko identificiramo stopnjo Notranjska IV kot horizont kačastih fibul raznih variant, medtem ko so vodilni tipi stopnje Notranjska V samostrelne in certoške fibule (sl. 2: 36—46).

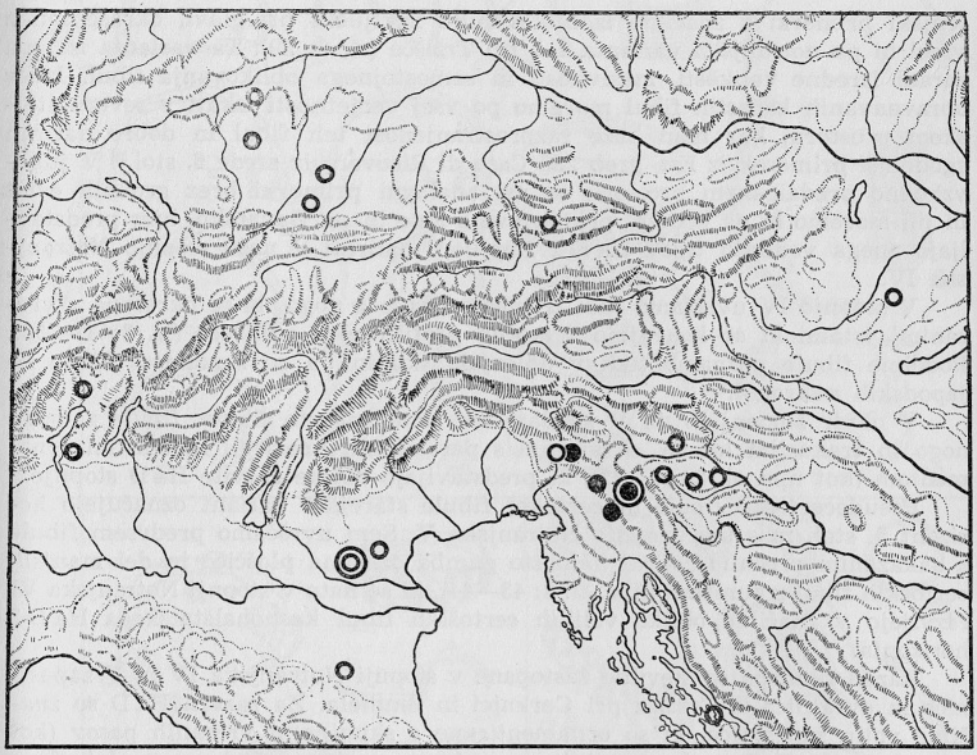
Ena starejših variant kačastih fibul je fibula s serpentinastim lokom, ki jo poznamo na Notranjskem s Križne gore in Škocjana (sl. 2: 36). Razprostranjenost teh fibul je omejena na prostor med Este in dolenjsko halštatsko skupino.[49] Razen v Este pa ne poznamo kronološko dobro oprijemljivih grobnih celot, ki bi jasno definirale časovno mesto kačastih fibul s serpentinastim lokom v jugovzhodno predalpskem prostoru. V Este nastopa med drugim v grobu 126 Villa Benvenuti in predstavlja enega značilnih mlajših elementov prehodne stopnje II/III, datirane v čas okoli 600.[50] Številni revni grobovi s fibulami tega tipa v Mostu na Soči (Sv. Luciji) nam zaenkrat ne nudijo nobene natančnejše kronološke opore; zato smemo na podlagi estenskega groba uvr-

[47] Cfr. M. Guštin, T. Knific, Halštatske in antične najdbe iz Javora, *AV* 24 (1973) s karto razprostranjenosti.

[48] Depo je izčrpno objavil W. Schmid, *Jhb. f. A.* 1-2 (1910) 103 ss; datacijo in obdelavo gradiva cfr. F. Starè, *AV* 13-14 (1962-63) 402, T. 12: 1—16 in M. Guštin, *Kastelčev zbornik* 1974 (Situla 14/15) 87 ss, sl. 8.

[49] Este, več kom.: Sundwal, *Die älteren Italischen Fibeln* (1943) 235; San Pietro di Natisone: Museo Civico di Storia ed Arte, Trst; Kobarid: Goriški muzej; Most na Soči (Sv. Lucija): C. Marchesetti, *Boll. Soc. Adr.* 15 (1893) T. 29: 2; Škocjan: isti, *I Castellieri*, T. 17: 19; Križna gora: Notranjski muzej; Magdalenska gora: *ToC* (1934) 81, T. 3: 31; Stična: NM Ljubljana; Šmarjeta: V. Stare, *Prazgodovina Šmarjete* (1973) AKS 10, T. 20: 9.

[50] O.-H. Frey, *Die Entstehung der Situlenkunst*, RGF 31 (1969) 18, T. 18: 3.

Karta 3. Razprostranjenost velikih kačastih fibul (dopolnjeno po G. Kossacku)
● varianta Tržišče — sl. 3: 39
○ varianta Este — Vače — Ufing — cfr. op. 51

Cart. 3. Diffusione delle grandi fibule serpeggianti (completato secondo G. Kossack)
● variante di Tržišče — fig. 3: 39
○ variante Este — Vače — Uffing — cfr. ann 51

stiti te fibule v čas prehoda iz stopnje Notranjska III v stopnjo IV oziroma v horizont Stična 2.

V Ha D stopnji se pojavi na širšem vzhodnoalpskem prostoru zelo izrazit tip velike vlite kačaste fibule (karta 3).[51] Ta tip odlikuje velikost in masivnost, predvsem pa zanki, združeni v enotno zaključena kroga, ki sta okrašena z dvema ali štirimi pestičastimi izrastki. Posebnost v okviru tega tipa so do-

[51] G. Kossack, *Südbayern während der Hallstattzeit*. RGF 24 (1959) 293, T. 155: B 3, 4; Kossackovi karti razprostranjenosti je treba dodati še primerke iz Padove — vicolo Massimo (Museo Civico di Padova); Mosta na Soči (Sv. Lucije), gr. 1881, 2008 izkopavanje Szombathy (Naturhistorisches Museum Wien) ter primerek tipa Tržišče v Museo Civico di Storia ed Arte, Trst; Čepne pri Knežaku (M. Guštin, Katalog Notranjske — v pripravi); Nina (Arheološki muzej Zadar) in Saghegy (E. Patek, *Die Urnenfeldkultur in Transdanubien*, Arch. Hung. 44 [1968] 147, T. 28: 3).

lenjski primerki z značilno izoblikovanimi zaključki pri glavi, okrašenimi z vrezi in pa notranjska varianta t. i. tip Tržišče (sl. 2: 39). Ta varianta izstopa zaradi izredne velikosti, masivnosti in samostojnega oblikovanja fibul. Izvor obravnavanih kačastih fibul moramo po vsej verjetnosti iskati v severnoitalskem prostoru, kar nam kaže razprostranjenost teh fibul in dobro datiran zgodnejši primerek iz Est, grob 232 Casa di Ricovero iz srede 6. stol.[52] V jugovzhodno predalpskem prostoru so vsi analogni primerki brez grobnih celot in jih moremo le na podlagi primerjave z Este in pa Bavarsko, kjer predstavljajo enega vodilnih tipov Ha D 1 stopnje,[53] datirati v našo stopnjo Notranjska IV.

V stopnjo IV uvrščamo tudi trortaste fibule z nogo, ki je okrašena z vrezanimi črtami in se končujejo z močno profiliranim gumbom (sl. 3: 37—38). Podobne fibule poznamo tudi v dolenjski skupini, a so značilnost liških — japodskih nekropol.[54]

V okvir stopenj IV in V spadajo še razne kačaste fibule, fibule z dolgo nogo in trakastim lokom, okrašenim s paralelnimi vrezi ali mrežastim ornamentom (kot npr. sl. 2: 40—42), ki predstavljajo oblike razvite Ha D stopnje.[55]

Pseudocertoške fibule in certoške fibule starejših variant označujejo horizont 5. stol. in s tem stopnjo Notranjska V. Sem uvrščamo predvsem fibule z nakazanim prečnim robom namesto gumba oziroma ploščico in del manjših certoških fibul z gumbom (npr. sl. 2: 43—44), ki se nato v stopnji Notranjska VI razvijejo v značilne oblike velikih certoških fibul kasnohalštatskega Ha D 3 horizonta.

Razen fibul pa so številno zastopane v stopnji Notranjska IV in V zapestnice in ovratnice iz Tržišča pri Cerknici in Šmihela. Za razviti Ha D so značilne votle zapestnice, ki so ornamentirane s skupinami vrezanih pasov (kot npr. sl. 2: 45). Prve votle zapestnice se pojavijo na jugovzhodnem predalpskem prostoru ob koncu Ha C 2 stopnje in imajo podobno kot sočasne masivne narebrene zapestnice zožene presegajoče konce.[56] V notranjski skupini so zna-

[52] O.-H. Frey, o. c., 19, T. 26: 31.

[53] V Este nastopa ta tip kačaste fibule vsaj v petih primerkih in sicer v grobovih Casa di Ricovero 151, 192, 199, 207 in 232 (Museo Nazionale Atestino, Este), katere lahko po spremnem gradivu vse uvrstimo v Este III — zgodnjo stopnjo. Pomemben pa je tudi grob 9 iz Padove — vicolo Massimo, kjer najdemo naš tip kačaste fibule skupaj s fragmenti železne zapestnice, železno sekiro, slabo izdelano posodo z vodoravnimi rebri ter zelo starim tipom bronaste certoške fibule (Museo Civico di Padova, neobjavljeno). Za bavarske primerke cfr. I. Kilian-Dirlmeier, 50. *Bericht RGK* (1969) 108 s, sl. 2.

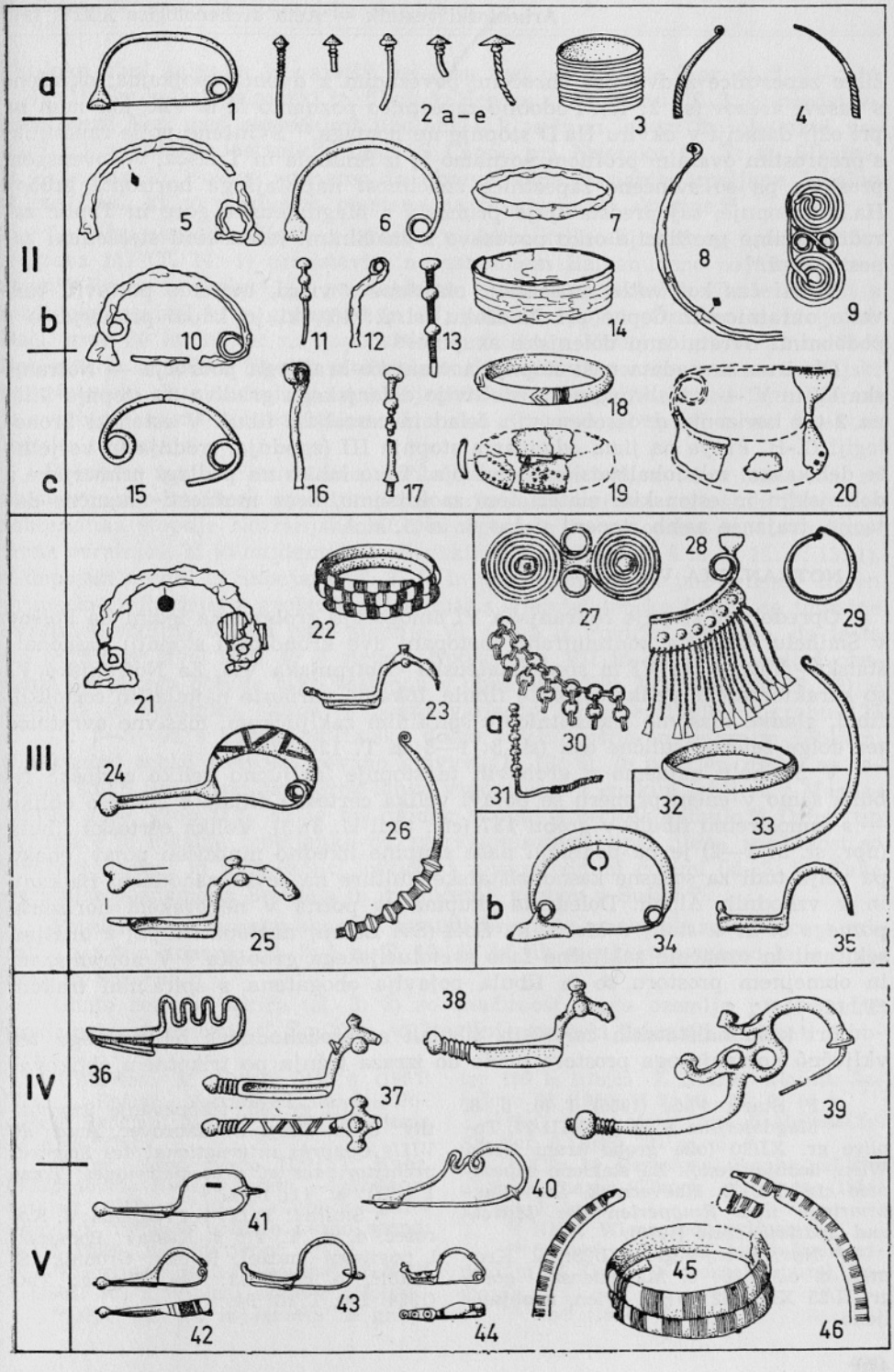
[54] Npr. Šmarjeta: A. Müllner, *Typische Formen* (1900) T. 22: 12. Toplice: NHM Wien. Prozor: Š. Ljubić, *Popis arkeologičkoga odjela Nar. muz. zem. u Zagrebu* (1889) T. 20: 97. Kompolje: R. Drechsler - Bižić, *Vjesnik Zagreb* 2 (1961) T. 4: 2; 6: 3.

[55] Cfr. npr. grobova XIII/12 in XIII/34 iz Brezij: K. Kromer, *Brezje* (1959) T. 38: 7—10 in 41: 12—13.

[56] Cfr. Libna H. Müller-Karpe, *AV* 4 (1953) sl. 1: 4.

Sl. 2. Škocjan: 1, 3—5, 13, 30, 36; Tržišče: 2 a—e, 11, 23—27, 29, 33, 37—40, 43—45; Šmihel: 6—10, 12, 15—22, 40—41; Križna gora: 14, 28, 31—32, 34—35; Čepna pri Knežaku: 46. — Železo 5, 7—8, 10, 12, 14, 21; ostalo bron

Fig. 2. Škocjan: 1, 3—5, 13, 30, 36; Tržišče 2 a—e, 11, 23—27, 29, 33, 37—40, 43—45; Šmihel: 6—10, 12, 15—22, 40—41; Križna Gora: 14, 28, 31—32, 34—35; Čepna presso Knežak: 46

a
1
2 a–e
3
4
II
b
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
c
15
16
17
18
19
20
III
21
22
23
24
25
26
27
28
29
a
30
31
32
33
b
34
35
IV
36
37
38
39
V
40
41
42
43
44
45
46

čilne zapestnice z dvojnim obročem, povezanim z dvema spojkama; okrašene s pasovi vrezov (sl. 2: 45). Podobno zapestnico poznamo le iz Vač, kar nam pa pri ožji dataciji v okviru Ha D stopnje ne pomaga.[57] Svinčene votle zapestnice s preprostim ovalnim profilom poznamo le iz Šmihela in Tržišča; v slovenskem prostoru pa so svinčene zapestnice značilnost najmlajšega horizonta grobov Ha D 3 stopnje, saj predstavljajo primerki z Magdalenske gore in Toplic zaradi značilne profilacije ozko povezavo z značilnimi latenskimi steklenimi zapestnicami.[58]

V isti čas kot votle zapestnice, okrašene z vrezi, moremo postaviti tudi votlo ovratnico iz Čepne pri Knežaku (sl. 2: 46), ki jo lahko primerjamo s podobnimi ovratnicami dolenjske skupine.[59]

Okvirno sovpadata naši stopnji notranjsko-kraškega področja — Notranjska IV in V — z Gabrovčevo razdelitvijo dolenjskega gradiva na stopnjo Stična 2 ter horizonta dvogrebenastih čelad in certoških fibul. V estenski kronologiji O.-H. Freya pa jima odgovarja stopnja III (zgodnja, srednja in verjetno še del kasne) mladohalštatskega obdobja. Tako lahko na podlagi primerjave z dolenjskim in estenskim materialom zaokrožimo, brez možnosti natančne datacije, trajanje naših stopenj v čas 6. in 5. stol.

NOTRANJSKA VI

Opredelitev stopnje Notranjska VI omogočajo grobovi na ledini Za Polšno v Šmihelu, kjer sta kontinuirano zastopani dve kronološki stopnji: kasnohalštatska - Notranjska VI in srednjelatenska - Notranjska VII. Za Notranjsko VI so karakteristične velike certoške fibule, lokalne variante najmlajših certoških fibul, gladke masivne nadlahtnice s spiralnim zaključkom, masivne ovratnice ter dolge železne sulične osti (sl. 3: 1—8 in T. 12—13).

V Šmihelu najdemo v grobovih te stopnje izključno velike certoške fibule; samo v enem primeru se pojavi velika certoška fibula s starejšo obliko — s samostrelno fibulo v grobu 137 (cfr. tudi sl. 3: 3). Velika certoška fibula (npr. sl. 3: 1—2) je na področju naše skupine izredno množičen pojav, enako pa velja tudi za sočasne kasnohalštatske kulture na severozahodnem Balkanu in v vzhodnih Alpah. Dolenjska skupina jo pozna v negovskem horizontu poznega 5. in 4. stol.; v Mostu na Soči (Sv. Luciji) nastopa skupaj z uhatimi sekirami in označuje zaključno fazo svetolucijskega grobišča.[60] V notranjskem in obmejnem prostoru se ta fibula pojavlja obogatena s spiralnim trakom (T. 12: 1).[61]

Pri kasnohalštatskih certoških fibulah severozahodnega balkanskega ter vključno notranjskega prostora pride do izraza težnja po trikotnem oblikova-

[57] F. Starè, *Vače* (1955) T. 70: 5, 8.

[58] Magdalenska gora, gr. XIII/37, Toplice gr. XI/20 (oba groba hrani NHM Wien, neobjavljeno). Za steklene zapestnice cfr. Th. E. Haevernick, *Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel- und Spätlatènezeit* (1960).

[59] Npr. Brezje, gr. VII/23: K. Kromer, o. c., T 26: 8. Magdalenska gora, gr. II/25 XIII/162: NHM Wien, neobjavljeno.

[60] Cfr. gr. 45, izkopavanje Szombathy: O.-H. Frey, S. Gabrovec, *Actes du VIIIe Congrès international des Sciences préhistoriques et protohistoriques*, Tome 1 (1971) sl. 11: 1—4.

[61] Šmihel: T. 12: 1. Predjama: J. Korošec, o. c., T. 47: 3. Kastav: Pomorski i povijesni muzej, Rijeka. Grobnik: Š. Ljubič, o. c., T. 33: 245, Vinica: *ToC* (1934) 100, T. 16: 94.

nju loka fibul, tako da je najvišji del loka nad nogo fibule (npr. sl. 3: 1—2 in T. 12: 1). Šmihelski primerki in fibuli iz depoja v Škocjanu (T. 3: 5) predstavljajo vezni člen med certoškimi fibulami s klasičnim lokom in lokalnimi variantami najmlajših certoških fibul. S Čepne pri Knežaku (sl. 3: 4), Slavine, iz Škocjana in Sušice poznamo iz obravnavane variante izpeljane lokalne oblike fibul, ki so predvsem omejene na prostor naše skupine.[62]

Značilna certoška fibula z izrastki v obliki krilc ali očesc na temenu loka iz groba 117 (T. 14: 1) predstavlja na zahodnem Balkanu eno najmlajših variant.[63] Razen v grobu 117 pa najdemo v Šmihelu certoške fibule skupaj s srednjelatenskimi še v grobu 92 in 97; podoben pojav poznamo iz Idrije ob Bači, grob 30 in 36 ter na japodskem grobišču v Vinici v grobu 52 in 74.[64] Retardacijo certoških fibul v srednjelatenski horizont poznamo razen v idrijski in notranjski skupini tudi iz unskih japodskih nekropol;[65] povsod tam, kjer se je avtohtoni kasnohalštatski element srečal z latenskimi vplivi in ne direktno keltsko okupacijo.

Bronaste masivne ovratnice s sploščeno skovanima, uvitima koncema, so na notranjsko-kraškem ozemlju poleg najmlajših variant certoških fibul karakteristika stopnje Notranjska VI. Najpogosteje je zastopana enostavna masivna ovratnica, ki jo najdemo v šmihelskih grobovih (sl. 4: 6 in T. 12: 3; 13: 1), v depojski najdbi iz Škocjana (T. 3: 3) in skeletnem grobu iz Povirja.[66] Razen primerka iz Povirja, v grobu je bil skupaj s srednjelatensko fibulo, so tovrstne ovratnice vodilna oblika naše stopnje VI. Grob iz Povirja dokazuje, da je ta tip ovratnice živel tudi še v stopnji Notranjska VII in da je bil običaj obešanja očalastega obeska tako zastopan v obeh stopnjah. V grobu 120 (T. 12) iz Šmihela je ovratnica skupaj s pozno varianto certoške fibule, v grobu 127 (T. 13: 1—5) pa s kasno halštatsko dolgo sulično ostjo in železnim žebljem. S takšnimi žeblji s široko kovano glavico (T. 13: 4), je pritrjen umbo na latenski ščit.[67] Šmihelski primerek lahko vzporejamo z enakim žebljem z Magdalenske gore, grob II/5, ki je bil najden skupaj s certoško fibulo.[68] Drugi tip ovratnice je lokalna izpeljanka od zgoraj opisanega tipa; njena značilnost so široko sploščeni in uviti konci, okrašeni z vzporednimi črtami (sl. 3: 7). Take ovratnice poznamo iz Šmihela in iz uničenih grobov v Sušici.[69]

Posebnost notranjske skupine so tudi bronaste masivne nadlahtnice s spiralno zavitim koncem (sl. 3: 5 in T. 12: 4), ki jih zaenkrat poznamo le iz Šmihela in Socerba.[70]

Uhate železne sekire (sl. 3: 8) so značilnost vsega ozemlja jugovzhodne predalpske skupnosti. V Šmihelu so številni primerki žal najdeni izven grob-

[62] Slavina: M. Urleb, *AV* 8 (1957) T. 3: 3. Sušica: Notranjski muzej, Postojna. Škocjan: Museo Civico di Storia ed Arte, Trst.

[63] Npr. Novo mesto II/2: T. Knez, *Prazgodovina Novega mesta — razstavni katalog* (1971) sl. 19-20. Toplice XIII/4 skupaj z bronasto predrto pasno spono: NHM Wien, neobjavljeno.

[64] Idrija ob Bači: J. Szombathy *MPK* 1 (1903) 301 s. Vinica: skice F. Holste.

[65] Npr. gr. 456 iz Jezerin in gr. K ter 199 iz Ribiča: Z. Marić, *Glasnik Sarajevo* 23 (1968) T. 3: 35—36; 9: 1—4.

[66] C. Marchesetti, *Atti di Museo Civ. St. Nat.* 9 (1895) 257 ss, sl. 1.

[67] Cfr. M. Bertolone, Tombe galliche a Esino Lazio (Como), *Origines* (1954) 17 ss, sl. 1: 9.

[68] NHM Wien, neobjavljeno.

[69] Grobni material iz Sušice pripravlja M. Urleb, Notranjski muzej, Postojna.

[70] *ToC* (1934) T. 30.

nih celot, jih pa lahko na podlagi primerjave s svetolucijskim in dolenjskim prostorom datiramo v našo stopnjo Notranjska VI.[71]

Stopnjo Notranjska VI lahko primerjamo s horizontom negovske čelade v dolenjski halštatski skupini. Začetek naše stopnje smo v nasprotju z dolenjsko kronologijo postavili v čas okoli leta 400. Stopnjo Notranjska VI smatramo zaradi kontinuitete v srednjelatensko obdobje in zaradi številnih latenskih vplivov razvitega zgodnjega latena sočasno srednjeevropskemu horizontu Lt B stopnje keltske civilizacije, ki je na podlagi mediteranskih importov datirana v čas 4. stol.[72] Konec naše stopnje predstavlja prodor latenske civilizacije, približno po letu 300.

NOTRANJSKA VII

Srednjelatenski horizont 3. in 2. stol. — stopnja Notranjska VII — predstavljajo karakteristične fibule srednjelatenske sheme, ovratnice tipa Idrija, latenski dolgi meči in siva ter grafitna keramika, izdelana na lončarskem kolesu (sl. 3: 9—14 in T. 13: 6—7; 14).

Na ledini za Polšno slede kasnohalštatskim grobovom skromnejši grobovi, ki jih karakterizirajo srednjelatenske fibule. Številne železne srednjelatenske fibule (T. 13: 6; 14: 3) poznamo na področju naše skupine le iz Šmihela, kjer nastopajo skupaj z železnimi suličnimi ostmi (T. 13: 7; 14: 5); iz ostalega sporadično ohranjenega materiala pa lahko temu horizontu grobov pripišemo še tipične latenske meče (kot npr. sl. 3: 14), verige za pripenjanje mečev ipd. Povezavo tega horizonta s stopnjo Notranjska VI pa tvorijo mlajše variante certoških fibul, ki jih najdemo v grobovih 92, 97 in 117 (npr. T. 14: 1—5).

Grob 116 iz Šmihela vsebuje poleg železne sulične osti, fragmenta bronaste zapestnice še poškodovano bronasto fibulo, verjetno srednjelatenske variante (T. 14: 6—8). Bronasta fibula je bila izdelana tako, da je bila peresovina zategnjena okoli loka (cfr. tudi sl. 3: 9, 10). Ta zanka okoli loka je na balkanskem ozemlju značilnost srednjelatenskih bronastih fibul notranjske in idrijske skupine ter obalnega pasu od Aquileie do Nina. Iz Idrije ob Bači,[73] kjer je ta tip fibul najštevilneje zastopan, poznamo dve varianti, ki sta na tem najdišču zastopani tako v srednje- kot tudi v kasnolatenskih grobovih. Najstarejša grobna celota na našem ozemlju s tem tipom fibul je v Idriji ob Bači — grob 36, in sicer vsebuje grob obe varianti skupaj z majhno certoško fibulo; grob 36 in skeletni grob iz Povirja moremo uvrstiti med najstarejše grobove s tovrstnimi fibulami.[74] Grob 16 iz Idrije ob Bači, ki je na podlagi rimske fibule s šarnirjem datiran v zgodnjeavgustejski čas, predstavlja najmlajšo celoto s tem tipom fibul na področju idrijske skupine, iz Notranjske pa smemo uvrstiti primerek iz Ulake že z vlito pravokotno nogo (sl. 3: 15) prav tako med najmlajši latenski material stopnje Notranjska VIII. Koncentracija fibul z ovito peresovino je v idrijski in notranjsko-kraški skupini očitna, identične

[71] Npr. gr. 45 iz Mosta na Soči (Sv. Lucije): O.-H. Frey, S. Gabrovec, l. c., sl. 11: 1—4. Idrija ob Bači, gr. 29: J. Szombathy, l. c., 267, Magdalenska gora, gr. II/1-2: S. Gabrovec, l. c., T. 16: 17.

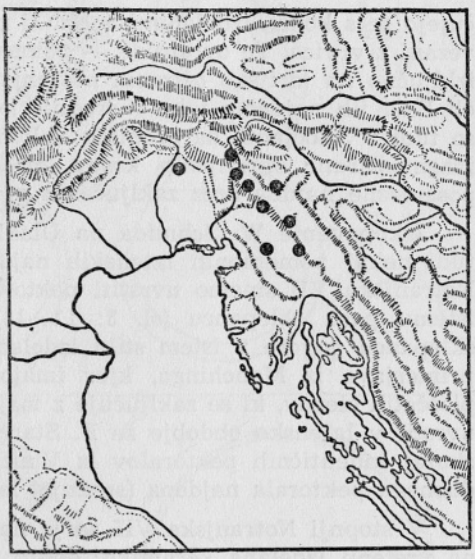
[72] W. Dehn, O.-H. Frey, *Atti del VI. Congresso Internationale delle Scienze Preistoriche e Protostoriche*, Vol. 1 (Roma 1966) 205.

[73] O fibulah iz Idrije ob Bači cfr. S. Gabrovec, *AV* 17 (1966) 187.

[74] J. Szombathy, l. c., 314. C. Marchesetti, l. c., sl. 2.

Ovratnice tipa Idrija:

1. San Giovanni di Polcenigo. F. Anelli, *Atti dell'Academia Udine*, Ser. VI, 13 (1954—57) T. 10: 12
2. Kobarid. Goriški muzej, Nova Gorica
3. Most na Soči (Sv. Lucija). B. Forlati-Tamaro, *NSc* (1930) 426, sl. 6: 3
4. Idrija ob Bači. J. Szombathy, *MPK* 1 (1903) 202 ss
5. Reka pri Cerknem. G. Righi, *Atti Civ. Musei Stor. ed Arte* 5 (1968) sl. 22
6. Lokavec pri Ajdovščini. NM Ljubljana
7. Šmihel. M. Hoernes, *MAGW* 18 (1888) T. 6: 11
8. Škocjan. C. Marchesetti, *I Castellieri* (1903) T. 17: 21
9. Čepna pri Knežaku. Sl. 3: 13 — dopolnjeno

Karta 4. Razprostranjenost ovratnic iz spletene bronaste ali srebrne žice tipa Idrija — sl. 3: 13

Cart. 4. Diffusione delle collane di filo treccia bronzeo o argenteo del tipo Idria — fig. 3: 13

fibule so bile najdene tudi v istrskih najdiščih ter grobovih severne Dalmacije; za povezavo obale z zalednim japodskim prostorom govore primerki iz srednjega, predvsem pa kasnolatenskega obdobja na liškem in unskem področju, ki imajo že trikotno nogo ali pa so bili najdeni v grobovih skupaj z drugimi kasnolatenskimi oblikami.[75]

Srednjelatenski horizont na Notranjskem in Krasu poleg fibul srednjelatenske sheme z ovito peresovino najbolje karakterizira ovratnica iz že omenjenega groba 36 iz Idrije ob Bači. Ovratnica tega tipa je spletena iz dveh ali treh bronastih, včasih celo srebrnih (Reka pri Cerknem) žic. Žice se enakomerno prepletajo in v enakih presledkih tvorijo tri večje vozle, ki razčlenjujejo in s tem dopolnjujejo preprosto obliko ovratnic (npr. sl. 3: 13). Zaklju-

[75] Najstarejšo fibulo z ovito peresovino poznamo iz Heuneburga —kasnohalštatsko samostrelno fibulo z latenoidno nogo (W. Dehn, E. Sangmeister, W. Kimmig, *Germania* 32 [1954] 22 ss, T. 11: 3). Iz alpskih dolin Švice in severne Italije poznamo fibule Lt B horizonta s prav tako ovitimi peresovinami (npr. Montet, Raunces, VD; W. Drack, *Jhb. der Schweiz, Gesell. für Ur- und Frühgeschichte* 54 [1968/1969]125, sl. 22. Vadena: E. Ghislanzoni, Il sepolcreto di Vadena, *Mon. Ant.* 38 [1940] 315 ss, sl. 145). Prav tako pa poznamo podobno ovite peresovine na zgodnjelatenskih fibulah Duchow tipa s področja Češke: J. L. Píč, *Starožitnosti zeme České* II/ 1 (1902) T. 4: 6; 7: 4, 11; 10: 5; ecc. Vendar pa moramo izvor našim fibulam iskati v povezavi latenskega gradiva Idrije pri Bači, ki se po svojih oblikah ter tipih navezuje na predalpski severnoitalijanski prostor — področje, za katerega lahko zaenkrat domnevamo, da je pradomovina nosilcev latenskodobne idrijske skupine.

čujejo se s konci, izdelanimi v obliki zank, ki sta bili verjetno na tilniku povezani z vrvico. Te ovratnice — poimenovali smo jih tip Idrija — so omejene izključno na idrijsko oziroma notranjsko latensko skupino (karta 4). V Idriji ob Bači jih najdemo tako v srednje kot kasnolatenskih grobovih, številne pa so tudi v Škocjanu, na grobišču v Ponikvah, od koder poznamo večje število fragmentirano ohranjenih kosov, medtem ko poznamo z ostalih najdišč le posamezne najdbe brez zaključenih grobnih celot.[76]

Izkopavanje W. Schmida na Ulaki je dalo poleg halštatskih ter rimskih tudi nekaj pomembnih latenskih najdb (npr. sl. 3: 11—12, 15).[77] V stopnjo Notranjska VII smemo uvrstiti pektoral in štiri člene, ki pripadajo verjetno istemu pasu sklepancu (sl. 3: 11—12). Za pripadnost teh predmetov pasu sklepancu govore v istem stilu izdelane glave členov in pektorala ter dobra primerjava iz Manchinga, kjer imajo ohranjen pas sklepanec iz podobnih ploščatih členov, ki se zaključuje z majhnim pektoralom.[78] Pektoral je časovno uvrstil v latensko obdobje že F. Starè, ki je pokazal tudi najboljšo paralelo skoraj indentičnih pektoralov iz Vinice, kjer je bila v grobu 237 poleg podobnega pektorala najdena (srednje) latenska fibula.[79]

V stopnji Notranjska VII se je na notranjsko-kraškem področju pojavila na vretenu izdelana keramika, dobro zastopana predvsem v Šmihelu. Pravo sivo latensko keramiko poznamo v nekaj fragmentih v Šmihelu in Metuljah. Prav tako je zastopana za srednji in kasni laten značilna grafitna keramika, ki je zelo pogosta v severni in severovzhodni Sloveniji. Primerka iz Šmihela sta najjužnejša predstavnika te vrste keltske keramike.[80] Naštetim značilnim primerkom latenske keramike izdelane na lončarskem kolesu se pridružujejo še številni fragmenti posod iz dobro prečiščene in trdo pečene gline z naselbine v Metuljah. Posode so bile narejene prostoročno, okrašene po vzoru keltske keramike z značilnim metličastim okrasom.[81]

Stopnja Notranjska VII je sočasna srednjelatenskemu — Lt C — horizontu srednjeevropskega prostora in jo moremo zaenkrat le okvirno uvrstiti v čas 3. in 2. stoletja.

---

[76] Cfr. seznam literature h karti 4. Podoben fragment ovratnice (zaradi drobnejše izdelave ga je lahko tudi pripisati zapestnici?) z ohranjenim vozlom poznamo še iz Este — Museo Atestino inv. št. 10248.

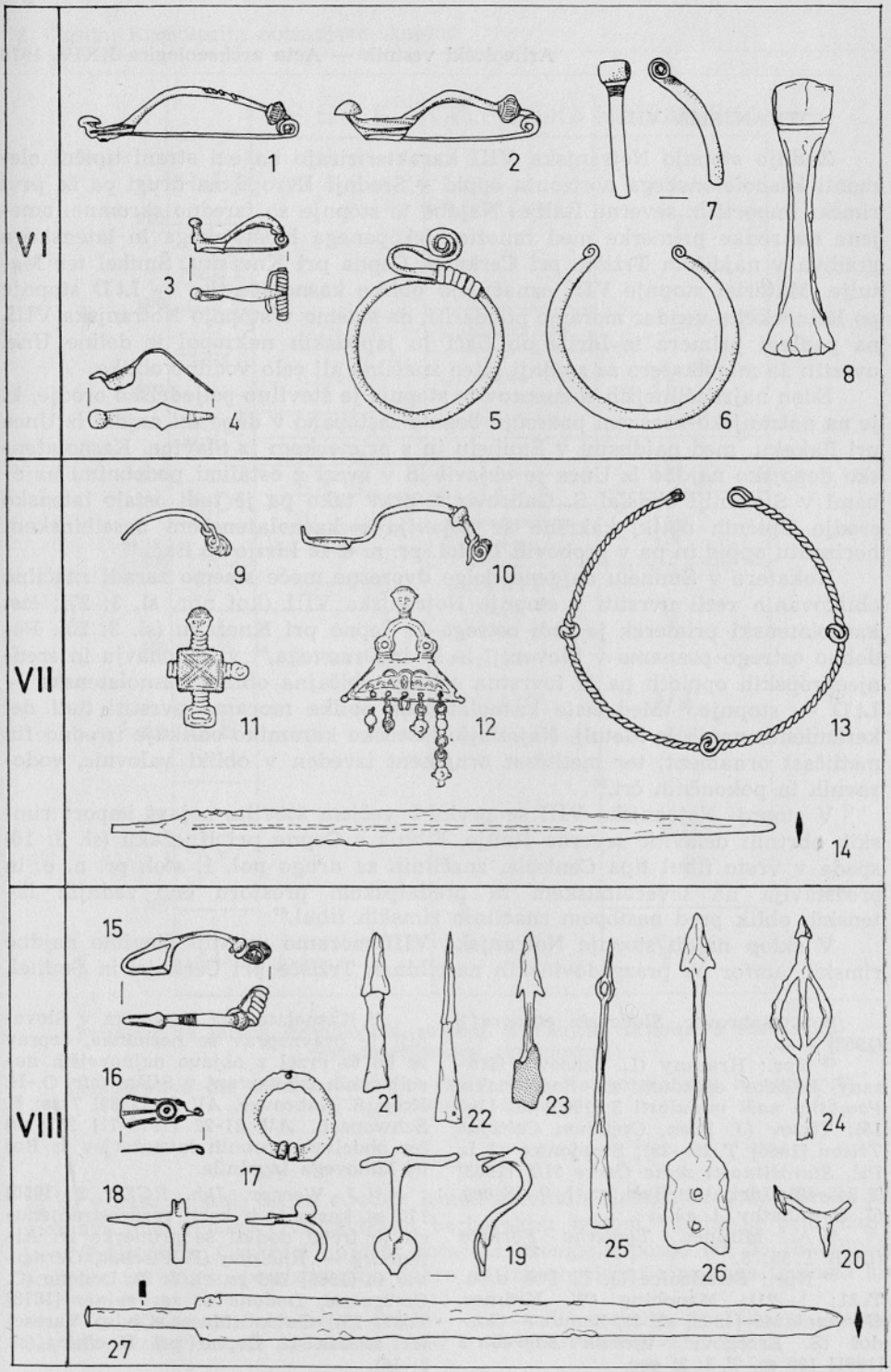
[77] W. Schmid, *GMDS* 18 (1937) 17 ss.

[78] J. Filip, *Keltove ve střední Evrope* (1956) sl. 51: 1. Z izčrpno obravnavo srednje in vzhodnoevropskih pasov sklepancev ter pripadajočih pektoralov (J. Stanezik, A. Vaday, Keltische Bronzegürtel »ungarischen« Typs im Karpatenbecken, *Folia Arch.* 22 [1971] 7 ss, predvsem sl. 1: 1 b; 2: 1 c; 5: 6, s karto razprostranjenosti) pa smo dobili dobre primerjave med madžarskim živalskim tipom in našim antropomorfnim sklepancem iz Šmihela, ki so si po obliki in funkciji identični, po okrasu (živalski motivi: antropomorfni) pa se razlikujejo. Primerjaj tudi z najnovejšim delom C. Ellnere v *Archäolog. Korrespondenzblatt* 3/3 (1973) 317 ss, kjer so slovenski primerki ponovno objavljeni z razprostranjenostjo v srednjeevropskem prostoru.

[79] F. Starè, *Vjesnik Zagreb* 4 (1970) 13 ss.

[80] Za grafitno keramiko cfr. I. Kappel, Die Graphittonkeramik von Manching. *Die Ausgrabungen in Manching* (W. Krämer) Bd. 2 (1969) Beilage 2.

[81] M. Guštin, *Katalog Notranjske.*

Sl. 3. Šmihel: 1—3, 5—8, 14, 17, 21—27; Čepna pri Knežaku: 4, 9, 13, 16, 20; Ulaka: 11—12, 15; Sv. Katarina: 10. — Železo 8, 14, 20—27; 23 železo s svinčeno oblogo; ostalo bron

Fig. 3. Šmihel: 1—3, 5—8, 14, 17, 21—27; Čepna presso Knežak: 4, 9, 13, 16, 20; Ulaka: 11—12, 15; Sv. Katarina: 10

NOTRANJSKA VIII

Zadnjo stopnjo Notranjska VIII karakterizirajo na eni strani tipični elementi kasnolatenskega horizonta oppid v Srednji Evropi, na drugi pa že prvi rimski importi iz severne Italije. Najdbe te stopnje so izredno skromne, omejene na redke primerke med množico izkopanega halštatskega in latenskega gradiva v najdiščih Tržišče pri Cerknici, Čepna pri Knežaku, Šmihel ter Metulje. Material stopnje VIII označujejo oblike kasnolatenske — Lt D stopnje po Reineckeju, vendar moramo poudariti, da smemo v stopnjo Notranjska VIII, na podlagi primera iz Idrije ob Bači in japodskih nekropol iz doline Une, uvrstiti še marsikatero za srednji laten značilno ali celo vodilno obliko.

Eden najznačilnejših elementov te stopnje je številno poljedelsko orodje, ki je na notranjsko-kraškem področju bogato zastopano v depojski najdbi iz Unca pri Rakeku, med najdbami v Šmihelu in s primerkom iz Slavine. Kasnolatensko depojsko najdbo iz Unca je objavil in v zvezi z ostalimi podobnimi najdbami v Sloveniji obdelal S. Gabrovec;[82] prav tako pa je tudi ostalo latensko orodje tipičnih oblik, kakršne se pojavijo v kasnolatenskem naselbinskem horizontu oppid in pa v grobovih 1. stol. pr. n. e. iz Idrije ob Bači.[83]

Nekatere v Šmihelu najdene dolge dvorezne meče smemo zaradi značilno oblikovanih rezil uvrstiti v stopnjo Notranjska VIII (kot npr. sl. 3: 27); čist kasnolatenski primerek je tudi ostroga iz Čepne pri Knežaku (sl. 3: 20). Podobno ostrogo poznamo v Sloveniji le še iz Drnovega,[84] v Podonavju in srednjeevropskih oppidih pa je tovrstna ostroga običajna oblika kasnolatenske — Lt D — stopnje.[85] Med čiste kasnolatenske oblike moramo uvrstiti tudi del keramičnih najdb iz Metulj. Najmlajšo latensko keramiko odlikuje izredno fin metličast ornament, ter metličast ornament izveden v obliki valovnic, vodoravnih in pokončnih črt.[86]

V stopnji Notranjska VIII se prvič, v večjem številu, pojavi import rimskih obrtnih delavnic severne Italije. Fibula s Čepne pri Knežaku (sl. 3: 16) spada v vrsto fibul tipa Cenisola, značilnih za drugo pol. 1. stol. pr. n. e. in predstavlja na severoitalskem in predalpskem prostoru eno zadnjih latenskih oblik pred nastopom značilnih rimskih fibul.[87]

V sklop najdb stopnje Notranjska VIII moramo uvrstiti številne najdbe rimskih amfor na prazgodovinskih naselbinah Tržišče pri Cerknici in Šmihel,

[82] S. Gabrovec, *Slovenski etnograf* 8 (1955) 9 ss.

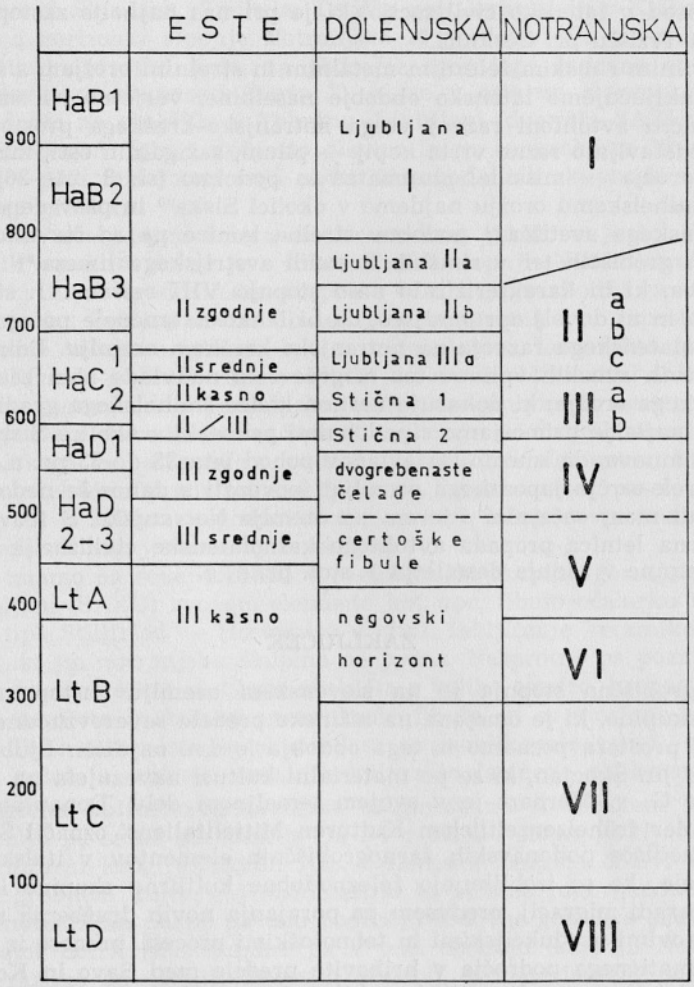
[83] Npr.: Hrazany (L. Jansova, Hrazany, keltske oppidum na Sedlčansku, *Pamatky naši minulosti* 3 [1965] sl. 11—15); Třisov (J. Břen, *Oppidum Celtique Třisov* [1966] T. 25—29); Stradonice (J. L. Pič, *Starožitnosti zeme České* II/2 [1903] T. 34—40); Idrija ob Bači, gr. 1, 9, 18 ecc. (J. Szombathy, l. c.).

[84] A. Müllner, *Typische Formen* (1900) T. 55: 8.

[85] Npr.: Stradonice (J. L. Pič, o. c., T. 31: 1—21); Manching (W. Krämer, *Germania* 40 [1962] sl. 1); Zemun — Gordoš (S. Ercegović, *Vjesnik Zagreb* 2 [1961] 125 ss, T. 3: 2) ecc.

[86] Kasnolatenska keramika v Sloveniji je pravzaprav še neznanka, čeprav se bo ta vrzel z objavo najnovejših naselbinskih izkopavanj v Stični (cfr. O.-H. Frey, S. Gabrovec, *AV* 20 [1969] 7 ss; F. Schwapach, *AV* 21-22 [1970-71] 237 ss) ter obdelavo grobnih inventarjev iz Roj in Mihovega izpolnila.

[87] J. Werner, *Jhb. RGZM* 2 (1955) 170 ss, karta 1; h karti razprostranjenosti je treba dodati še primerke iz: Altenburg — Rheinau (F. Fischer, *Germania* 44 [1966] 286 ss, sl. 2: 3); Dodone (C. Carapanos, *Dodone et ses ruines* [1878] T. 51: 23); Cuvio (Museo Civico Varese) ter seveda iz Čepne pri Knežaku (sl. 3: 16).

Primerjalna tabela kronoloških stopenj notranjske skupine s sosednjimi prazgodovinskimi skupnostmi

Comparativa dei gradi cronologici del gruppo Notranjska con le comunità prestoriche vicine

ki so v času 1. stol. pr. n. e. eden izmed številnih elementov gospodarske zamenjave med rimsko civilizacijo in barbarskim svetom.[88] Njim se pridružujejo v Tržišču pri Cerknici najdeni ročajčki bronastih posod (sl. 3: 18—19), ki sodijo v isti čas in predstavljajo dobro datiran horizont rimskega importa ko-

[88] O. Uenze, *Frührömische Amphoren als Zeitmarken im Spätlatène* (1958) cfr. tudi recenzijo: E. Etlinger, *Germania* 38 (1960) 440 ss.

vinskih posod v latensko civilizacijo, ki je pri nas najbolje zastopan v Idriji ob Bači in Tržišču pri Cerknici.[89]

S številnim rimskim železnim metalnim in strelnim orožjem s šmihelskega gradišča zaključujemo latensko obdobje naselbine, verjetno pa smemo s tem tudi zaključiti avtohtoni razvoj vsega notranjsko-kraškega prostora. Rimsko orožje, predstavljajo razne vrste kopij — pilum, zažigalnih osti, manjših konic strelnega orožja — missilia, plumbatae in podobno (sl. 3: 21—26). Najboljše paralele šmihelskemu orožju najdemo v okolici Siska[90] in pa v depojski najdbi iz Telamonskega svetišča;[91] podobne strelne konice pa so številno zastopane na istrskih grobiščih ter v rimskih kastelih avstrijskega limesa.[92]

Gradiva, ki bi karakteriziralo našo stopnjo VIII oziroma 1. stol. p. n. e. je premalo in ni dovolj oprijemljivo, da bi lahko natančneje potegnili časovne meje kasnolatenskega razvoja na notranjsko-kraškem ozemlju. Edino oporo za datacijo prvih rimskih vplivov ter mogoče celo nadvlade nam zaenkrat nudi masa rimskega orožja, ki dokazuje nasilen konec šmihelskega gradišča. Orožje v Šmihelu najlažje primerjamo s podobnimi primerki z okolice Siska, kar nam dopušča domnevo, da smemo Oktavianov pohod leta 35 do 33 pr. n. e. iz Senja v Siscio prek osrčja japodskega ozemlja[93] povezati z danes še nedokumentiranim bolj ali manj sočasnim vdorom na ozemlje Notranjske. S tem pa nam je dana okvirna letnica propada avtohtone kasnolatenske civilizacije na področju naše skupine v zadnja desetletja 1. stol. pr. n. e.

ZAKLJUČEK

Žarnogrobiščna stopnja je na slovenskem ozemlju zastopana z ruškodobovsko skupino, ki je omejena na nižinske predele severovzhodne Slovenije. Izven tega prostora poznamo iz tega obdobja le dve najdišči: Ljubljana (dvorišče SAZU)in Škocjan, ki se po materialni kulturi navezujeta na podonavski prostor. Že G. v. Merhart je v svojem temeljnem delu 'Donauländische Beziehungen der früheisenzeitlichen Kulturen Mittelitaliens' označil Škocjan kot ključno izhodišče podonavskih žarnogrobiščnih elementov v italski prostor.[94] Tudi kasneje, ko se izoblikujejo železnodobne kulturne skupine in se način naselitve zaradi migracij, predvsem pa porajanja novih družbenih razmer, pogojenih z novimi produkcijskimi in tehnološkimi procesi, prenese iz ravninskih postojank matičnega področja v hribovite predele med Savo in Kolpo ter na notranjsko-kraško ozemlje, ti dve ključni postojanki ne zamreta, ampak zaradi svoje pomembne zemljepisne lege nasproti severni Italiji in zaradi važnih prometnih povezav živita dalje do rimskega obdobja.

[89] Za import iz rimskih delavnic v latensko civilizacijo cfr. J. Werner, *Bayer. Vorgeschichtsbl.* 20 (1954) 43 ss in F. Fischer, *Depot Kappel* (1959).

[90] V. Hoffiler, *VHAD* 12 (1912) 81 ss, sl. 32.

[91] O. Montelius, *Civ. prim.*, IB T. 204: 8. Cfr. tudi V. Hoffiler, l. c.

[92] Beram: C. Marchesetti, *Boll. Soc. Adr.* 8 (1834) T. 4: 18—20. Roč: B. Marušič, *AV* 8 (1957) 70, sl. 8. Stari Gočan; ibid. sl. 8. Kortina pri Sv. Antonu: V. Šribar, *Zbornik Lipa* (1956) 63, T. 2: 6. Künzig: F. R. Hermann, *Saalburg Jb.* 26 (1969) 129 ss, sl. 4: 11—20. Bad Nauheim: H. Schönberger, *Saalburg Jb.* 11 (1952) 21 ss, T. 15: 36. Zugmantel: Jacobi, *Saalburg Jb.* 5 (1913) II, T. 3: 7; 11: 13—14. Carnunthum: M. v. Groller, *Der römische Limes in Österreich* 2 (1901) 125, T. 22: 39.

[93] Cfr. Appian *Illyr.* XVIII—XXI.

[94] G. v. Merhart, *Bonn. Jhb.* 147 (1942) 4.

Grobovi iz Škocjana, Šmihela, Tržišča pri Cerknici in s Križne gore najstarejšega *a* horizonta stopnje Notranjska II predstavljalo v času formiranja železodobnih kultur del širše, na področje zgornjega Jadrana omejene, kulturno-zgodovinske skupnosti (karta 2), ki se v ostalem slovenskem prostoru najbolje odraža na grobišču v Tolminu, Ljubljani (dvorišče SAZU) in pa grobiščih Mokronoga.[95] Igla s stožčasto glavico in pa enozankasta fibula z nizkim lokom sta v prvi fazi formiranja novih železnodobnih skupnosti osnovni značilnosti tega prostora.

Pojav in uveljavitev železa na slovenskem prostoru je bil eden najpomembnejših vzrokov, da se je v kasni Ha B 3 stopnji (Notranjska II b) formirala nova kulturno-zgodovinska skupnost — t. i. jugovzhodna predalpska halštatska skupina. Železne ločne fibule, železne ovratnice in zapestnice, bronaste in železne večglave igle ali igle z uvito glavico, keramične oblike kot so posode Stillfried — Hostomice v glini, posode v obliki situl itd. povezujejo ves prostor jugovzhodne predalpske halštatske skupine v enoten kompleks, ki se na podlagi navedenih značilnosti razlikuje od drugih sosednjih skupin severnoitalskega in balkanskega področja. Poleg teh elementov, ki vežejo ves prostor jugovzhodne predalpske skupine pa imamo nekaj posebnih oblik, ki nam v okviru te kulturno-zgodovinske skupnosti, ločujejo ves prostor na nekaj manjših bolj ali manj samostojnih skupin.

Tako imamo na severozahodu v svetolucijski skupini, gorenjskih najdiščih in v Ljubljani (SAZU) svojske elemente kot npr. fibulo očalarko brez osmice, skodelice tipa Stillfried — Hostomice v glini, žebljičenje keramike z bronastimi gumbi, ki jih notranjska skupina ne pozna. Nasprotno pa poznamo na Notranjskem predmete kot so fibula očalarka z veliko osmico, bronaste in železne narebrene manšete in železne enozankaste fibule, ki so omejene na omenjeno področje. Takšne samostojne skupine so se izoblikovale zaradi svojega geografskega položaja, vplivov sedanjih kultur in lastnega oblikovnega razvoja.

Zaključena kulturno-zgodovinska skupnost na slovenskem prazgodovinskem ozemlju pa se na prehodu iz Ha C 1 v Ha C 2 stopnjo vključi v širši materialni kulturni krog Vzhodnih Alp. Dolenjska skupina doživi močno spremembo v grobnem kultu, saj nadomestijo za celotno jugovzhodno predalpsko skupino enoten žgan pokop na tem področju rodovne gomile s skeletnim pokopom. Prostor notranjske skupine pa v tem obdobju (stopnja Notranjska III) doživi, z razliko od ostalih časovnih obdobij, v materialnem pogledu močan impuls iz istrskega in japodskega prostora.

Horizont knežjih grobov in velike prazgodovinske naselbine tega časa pričajo o bogato razviti prazgodovinski družbi našega prostora. Importi grških in italskih dragocenosti nam dokazujejo politično oziroma ekonomsko pomembnost jugovzhodne predalpske skupine v starejšem halštatu.[96]

V stopnjah Notranjska IV in V ali bolje rečeno, v horizontu kačastih in certoških fibul, pa na vsem slovenskem prostoru importirani predmeti medi-

[95] Cfr. op. 27.

[96] V Ha C 2 stopnji so mediteranski importi v jugovzhodni predalpski skupini izredno številni. Npr.: oinochoe iz Stične (S. Gabrovec, K. Kromer, *Inv. Arch.* 5 [1962] Jugoslavija, Y 41: 8) in Mosta na Soči (Sv. Lucije) (C. Marchesetti, *Boll. Soc. Adr.* 15 [1893] T. 6: 10); fiala iz Stične (S. Gabrovec, *AV* 15-16 [1964-65] T. 3: 4); predvsem pa apulska keramika (O.-H. Frey, o. c., 76 s, sl. 44).

teranskih centrov močno upadejo in se povezanost jugovzhodne predalpske skupine omejuje na sosednje halštatske centre, predvsem pa na venetsko skupino estenskega kulturnega kroga. Bogata knežja oprema dokazuje, da je dolenjski knez živel v razvitem Ha D enako razkošno, kot v najstarejših obdobjih, vendar pa nam oblike in arhaičnost umetnostnega izraza na situlah, kažejo na nezmožnost progresivnega razvoja tedanje družbe. Celo redki samostojno izoblikovani predmeti materialne kulture, kažejo močan vpliv sosednjih kultur, predvsem estenskega kroga.

Vzrok izolacije osrednjih halštatskih skupin jugovzhodno predalpskega prostora moramo iskati v spremembi trgovskih tokov, ki se ravno koncem 7. stol. ter v 6. stol. preusmerijo na eni strani na zahodno keltsko področje preko kolonije Massillie, na drugi pa na vzhodno keltsko ozemlje preko kopne poti centralnega Balkana in Madžarske (Novi Pazar, Artand).[97] Skromnost najdb bogate zgodnjelatenske kulture ter pomanjkanje grškega oziroma etruščanskega importa nam nesporno kažejo na zaprtost tega prostora za tedanje gospodarske, politične in osvajalne tokove.

Premiki keltskih ljudstev iz Srednje Evrope na eni strani v severno Italijo, na drugi pa v podonavski prostor se odražajo tudi v grobovih 4. stoletja v predalpskem prostoru, kjer se poleg klasičnega mladohalštatskega gradiva pojavijo nove, tuje oblike kot so zgodnjelatenske fibule, trikotne predrte pasne spone, svinčene zapestnice z značilno profilacijo in prvi primerki latenskega orožja.[98]

Notranjsko-kraški prostor kaže, da v tem horizontu doživi podoben razcvet, kot ga pozna prostor dolenjske in svetolucijske skupine, vendar pa ravno v tej stopnji (Notranjska VI) številne avtohtone oblike z razliko od prejšnjih obdobij dokazujejo vedno večjo samostojnost razvoja naše skupine, ki se ravno v tem času loči od ostalih kasnohalštatskih kulturnih krogov jugovzhodno predalpskega prostora ter začne pod vplivom severnoitalske latenske materialne kulture skupaj s sosednjo idrijsko skupino samostojen razvoj.

Zadnji premiki in osvajanja Keltov konec 4. stol. in v začetku 3. so spremenili politično, deloma pa tudi etnično podobo na kasnejšem slovenskem ozemlju. Najdišča mokronoške skupine, ki vsebujejo deloma še značilno latensko — keltsko gradivo Krämerjeve Lt B 2 stopnje, predvsem pa srednjelatenske oblike, govore za vojaško osvojitev podonavskih Keltov v halštatskem času bolj ali manj redko poseljenega področja (severovzhodna Slovenija — Formin, Drešinja vas), delno pa tudi osrčja dolenjske halštatske skupine (Mokronog, Roje).

Materialni ostanki stopnje Notranjska VII pričajo o avtohtonosti nekaterih srednjelatenskih elementov, kot tudi o številnih povezavah s keltskim prostorom severovzhodne Slovenije. Številni samostojno izoblikovani elementi (cfr. karta 4) dokazujejo, da prostora notranjske, predvsem pa idrijske skupine, ni zajel isti osvajalni oziroma naselitveni val, kakor se je to zgodilo v severovzhodnem predelu Slovenije, ampak bomo morali iskati kasnejša

[97] D. Mano-Zisi, Lj. B. Popović, *Novi Pazar ilirsko grčki nalaz* (1969) in M. Parducz, *Acta Arch. Acad. Scien. Hung.* 17 (1965) 137 ss.

[98] Zgodnjelatenske elemente s slovenskega ozemlja je zbral Lj. Slapšak, *Jacobstahlov Early Celtic Art in zgodnjelatenski elementi v Sloveniji* (1970) — seminarska naloga, tipkopis.

»keltska« plemena notranjsko-kraškega prostora med plemeni, ki so v 4. stol. zavzela in poselila severnoitalsko ozemlje, na našem področju pa osnovala t. i. idrijsko skupino.

Samostojnost notranjske skupine, čeprav mogoče v povezavi z idrijsko, se v materialni kulturi ohrani do prihoda Rimljanov v zadnjih desetletjih pr. n. e., ko so padle in zamrle največje postojanke prebivalcev tega ozemlja: Šmihel, Tržišče pri Cerknici in dr. Z razliko od dolenjskega prostora, kjer se je po rimski zasedbi prebivalstvo verjetno pod pritiskom pa tudi zaradi intenzivnega prehoda na poljedelstvo, izgradnje magistralnih poti in legijskih taborov, preselilo iz utrjenih višinskih postojank v plodne doline ter ob poštne postojanke oziroma tabore, pa žive na področju notranjske skupine manjša gradišča dalje po svojem prvotnem načinu, čeprav s korenito spremenjeno materialno kulturo v čas 1. in 2. stol.[99]

Ob koncu klasifikacije arheološkega gradiva je treba omeniti še poskuse etnične opredelitve ozemlja Krasa in Notranjske. V kronologiji notranjske skupine ni bil naš namen, osvetliti ali celo razrešiti ta problem, vendar pa je z prezentacijo številnega arheološkega gradiva dan že eden, če ne, za prazgodovinska obdobja, najpomembnejši člen za razsvetlitev tega vprašanja.

Iz zgodovinskih virov, pri katerih prednjači Strabon, je moč sklepati, da so živeli Japodi v bližini Ocre (Hrušica) ter na obeh straneh Albijskih gora (Snežnik).[100] Za lociranje na področje med Alpami in Dinaridi potrjujeta tudi podatka Appiana Alexandrinskega in Cezarja, ko omenjata roparske napade na kolonije Tergeste in Aquileio.[101]

Vsekakor se ne motimo, če na podlagi gornjih podatkov, identificiramo omenjene Japode s prebivalstvom notranjsko-kraškega področja, ki je po vsej verjetnosti poseljevalo tudi manjše območje Kvarnerskega zaliva,[102] vendar pa bo ostalo do nadaljnjega odprto vprašanje v kolikšni meri so prebivalci naše prazgodovinske skupnosti genetično povezani s »pravimi« Japodi, ki so prebivali od Vinice prek liškega področja do Jezerin.

Arheološko gradivo naše skupine ima zelo malo zvez z japodskim področjem (cfr. str. 473), prav tako se razlikujeta prostora v najvažnejšem — v duhovni kulturi. Pretežno žgani pokop naše skupine se močno razlikuje od skeletnega na japodskem področju, prav tako pa sam sestav grobnih pridatkov, ki se najbolje odraža pri prilogu orožja, keramike v notranjski skupini, kaže na odločno razliko med obema kulturno-zgodovinskima skupinama.

Nekoliko drugačna je slika v prvih stoletjih rimske okupacije, ko imamo ohranjene natančne sezname plemen slovenskega prostora,[103] čeprav zaenkrat ostane še vedno odprto vprašanje ali lahko o Karnih, Subocrinih in Rundictih govorimo o latenskodobnih iz starejših obdobij izvirajočih prebivalcih ali pa jih pripišemo keltskemu etnikonu.

[99] Npr.: Slavina (M. Urleb, *AV* 8 [1957] ss), Čepna pri Knežaku (Narodni muzej Ljubljana, neobjavljeno), etc.

[100] Strabon, Geographika IV, 6, 10; VI, 6, 1; VII, 5, 2.

[101] Appian, *Illyr.* IX, 18. Caes., *Bell. Gal.* VIII, 24.

[102] Najdišči Grobnik in Kastav imata notranjski skupini zelo sorodno gradivo, kar bi tudi pomenilo logično povezavo z gradišči v dolini Reke. Za podatek o novejših izkopavanjih v Kastavu se zahvaljujem kustosu R. Matejčićevi.

[103] Cfr. P. Petru, *AV* 19 (1968) 361 s citirano literaturo.

Cronologia del gruppo preistorico della Notranjska (Carniola Interna)

Il gruppo preistorico della Notranjska (Carniola Interna) con le località di Škocjan (San Canziano), Šmihel, Tržišče presso Cerknica, Ulaka e Križna Gora (cart. 1 e tabella 1) forma un' insieme geografico che abbraccia il Carso (Kras) e una parte della stessa Carniola Interna, tra il Passo di Postojna e la Podgrad (Valle di Castelnuovo d'Istria) con le valli della Pivka e del Reka (Timavo superiore), ergendosi a regione transitoria naturale tra i Balcani, ossia la Pannonia, e l'Adriatico, scendendo da una parte Valle Padana.

I rinvenimenti archeologici del gruppo sono stati suddivisi in otto gradi cronologici maggiori di cui il grado Notranjska I fa parte della Cultura dei campi di urne, mentre i rimanenti sette rappressentano l'Età del Ferro dello Hallstatt superiore (dal grado II a quello VI) e del La Tène inferiore (il VII e l' VIII).

Il grado dei Campi di urne è rappresentato in Slovenia dal gruppo di Ruše, limitato alle vallate nord-occidentali della regione, al di fuori delle quali ci sono note solo due località: Ljubljana (SAZU) e Škocjan, le quali però, per cultura materiale, vanno a connettere l'origine allo spazio del bacino danubiano.

Per l'incompletezza delle publicazioni e l'irraggiungibilità dei materiali appartenenti alla necropoli di Škocjan — pod Brežcem, nella presente analisi, il grado Notranjska I viene presentato solo sommariamente (fig. 1). Il grado dei campi di urne di Škocjan è datato nel grado Ha B, ossia al tempo dal X all' VIII secolo; trattando il detto grado ci siamo limitati a illustrarne l'eterogeneità delle origini degli oggetti del deposito e della necropoli sancanzianini (ann. 3 e 9) composti da elementi danubiani (spille, rasoi tipo Oblekovice, elmi crestati, ecc.), balcanici (spade e fibule a due bottoni — fig. 1) e italici (ann. 24). Anche più tardi, allorquando prendono forma i gruppi culturali dell' Età del Ferro e l'insediamento, a causa di migrazioni, ma principalmente per il sorgere di nuovi rapporti sociali condizionati dai nuovi processi produttivi, passa dalle valli alle zone montane tra la Sava e la Kolpa nonchè sul Carso e nella Carniola Interna, grazie alla posizione geografica di fronte all' Italia settentrionale e alle importanti vie di comunicazione che la attraversano, queste non si estinguono e continuano a vivere fino all' epoca romana.

Le tombe di Škocjan, Šmihel, Tržišče presso Cerknica e Križna Gora, appartenenti al più remoto orizzonte »a« del Notranjska II, sono, all' epoca della formazione delle culture dell' Età del ferro, parte della comunità storico-culturale facente capo alla regione dell' alto Adriatico (cart. 2), rispecchiantesi nel resto della Slovenia attraverso le necropoli di Tolmin, Ljubljana (SAZU) e Mokronog. La spilla dalla testa conica (fig. 2: 2) e la fibula a una maglia e dall' arco basso (fig. 2: 1) nella prima fase della formazione delle nuove comunità dell' Età del ferro sono caratteristiche basilari della nostra area verso la metà dell' VIII secolo (ann. 27—30).

La comparsa e l'effermazione del ferro sul territorio sloveno fu la più importante ragione che nel Ha B 3 tardo (Notranjska II b) portò alla formazione della nuova comunità storico-culturale denominata gruppo hallstattiano prealpino sud-orientale. Le fibule di ferro, le collane e i braccialetti di ferro, gli spilloni a globetti o a teste ritorte, forme di ceramica come i vasi del tipo Stillfried — Hostomice d'argilla, i vasi a forma di situle ecc. fondono tutto lo spazio prealpino sud-orientale del gruppo hallstattiano in un' unico complesso il quale, in base alle citate caratteristiche, viene a differenziarsi dagli altri gruppi vicini appartenenti allo spazio italico settentrionale o a quello balcanico.

Nell' ambito di questa grande comunità storico-culturale esistono dei sotto gruppi differenziantisi tra loro in alcuni elementi, investendo lo spazio occupato con la propria creatività. Il materiale più caratteristico dell' orizzonte II b del gruppo Notranjska è rappresentato da fibule di ferro a una maglia, collane di ferro, fibule ad occhiali con otto grande e i polsini di ferro stiriati (fig. 2: 5—14, T. 4—6; 10: 1—5).

L'orizzonte Notranjska II c — epoca del grado Ha C 1 classico — respecchia il ritorno all' ornamento bronzeo le cui caratteristiche maggiori sono le fibule lunate, spilloni a globetti e braccialetti massicci (fig. 2: 15—20, T. 7—8).

L'intera comunità storico-culturale, occupante lo spazio preistorico sloveno, nel passaggio dal grado Ha C 1 a quello Ha C 2, va a inserirsi nella più vasta cerchia della cultura materiale delle Alpi Orientali. Le fibule a naviccella e quella a bottoni, i bracciaetti massicci stiriati con terminali sovrapposti e le collane nodose sono la caratteristica del nostro grado Notranjska III (fig. 2: 21—26, T. 9, 11). Agli inizi di questo grado, le località archeologiche di Tržišče presso Cerknica, Škocjan e Križna Gora, ricevono un forte impulso di cultura materiale dallo spazio istriano e giappodico (grado Notranjska III a) notabile nella caratteristica forma degli anelli temporali istrani, dei cerchioni cranici e delle fibule ad occhiali con piastrina dorsale (fig. 2: 27—33, T. 10: 6—14, ann. 42—45). Gli scavi condoti sulla Križna Gora, con tecniche recenti, hanno reso possibile, con l'ausilio del metodo statistico, ricercare l'orizzonte III b, non più caratterizzato da influssi istriano-giappodici, ma rappresentato da fibula bimagliata cava e da quella con piede lungo e terminale pistilliforme (fig. 2: 32—35, T. 10: 15—16; ann. 46—47).

I gradi Notranjska IV e V sono rappresentati da materiale sporadico inseribile, solo in base a comparazione tipologica con i vicini gruppi dello Hallstatt recente, nel corrispettivo orizzonte delle fibule serpeggianti ossia certose (fig. 2: 36—46). Tra il materiale presentato sono una particolarità le fibule serpeggianti massicce del tipo Tržišče (fig. 2: 39), caratteristiche per la Notranjska (cart. 3). All' epoca del grado Ha D 1 e Ha D 2 possiamo osservare su tutto il territorio del gruppo prealpino sud-orientale un forte afflusso di importazioni da centri mediterranei e, inoltre l'allentamento dei vincoli verso i vicini centri hallstattiani e in particole verso il gruppo veneto dell' ambiente culturale estense.

Gli spostamenti dei popoli celtici dall' Europa centrale verso l'Italia settentrionale e verso il Danubio si rivedono nelle tombe del IV secolo in tutto lo spazio prealpino. Accanto al materiale classico dello Hallstatt recente, compaiono nuove forme allogene come le fibule del La Tène recente, fibie triangolari forate, braccialetti plumbei dal profilo caratteristico e i primi esemplari delle armi di La Tène (ann. 58, 59). Il Carso e la Notranjska (Carniola Interna) all' epoca del grado Lt B (Notranjska VI), subisce una fioritura come quelle riscontrate nei gruppi della Dolenjska e di Most na Soči (Santa Lucia di Tolmino), seppure a differenza delle epohe precedenti, proprio in questo tempo, si presentano numerose forme di sviluppo della cultura materiale del nostro gruppo. La Notranjska (Carniola Interna) si viene a staccare, proprio in quel periodo, dagli altri centri di cultura tardo-hallstattiana dello spazio prealpino sud-orientale e inizia, sotto l'influsso delle cultura materiale di La Tène, assieme al vicino gruppo di Idrija, uno sviluppo del tutto autonomo verso la fase successiva.

Il materiale caratteristico del grado VI è rappresentato dalle grandi fibule certose, dalle collane massicce e bracciali, dalle accette con ansa e dalle varianti locali delle fibule certose, (fig. 3: 1—8, T. 3; 12; 13: 1—5). La transizione continuata

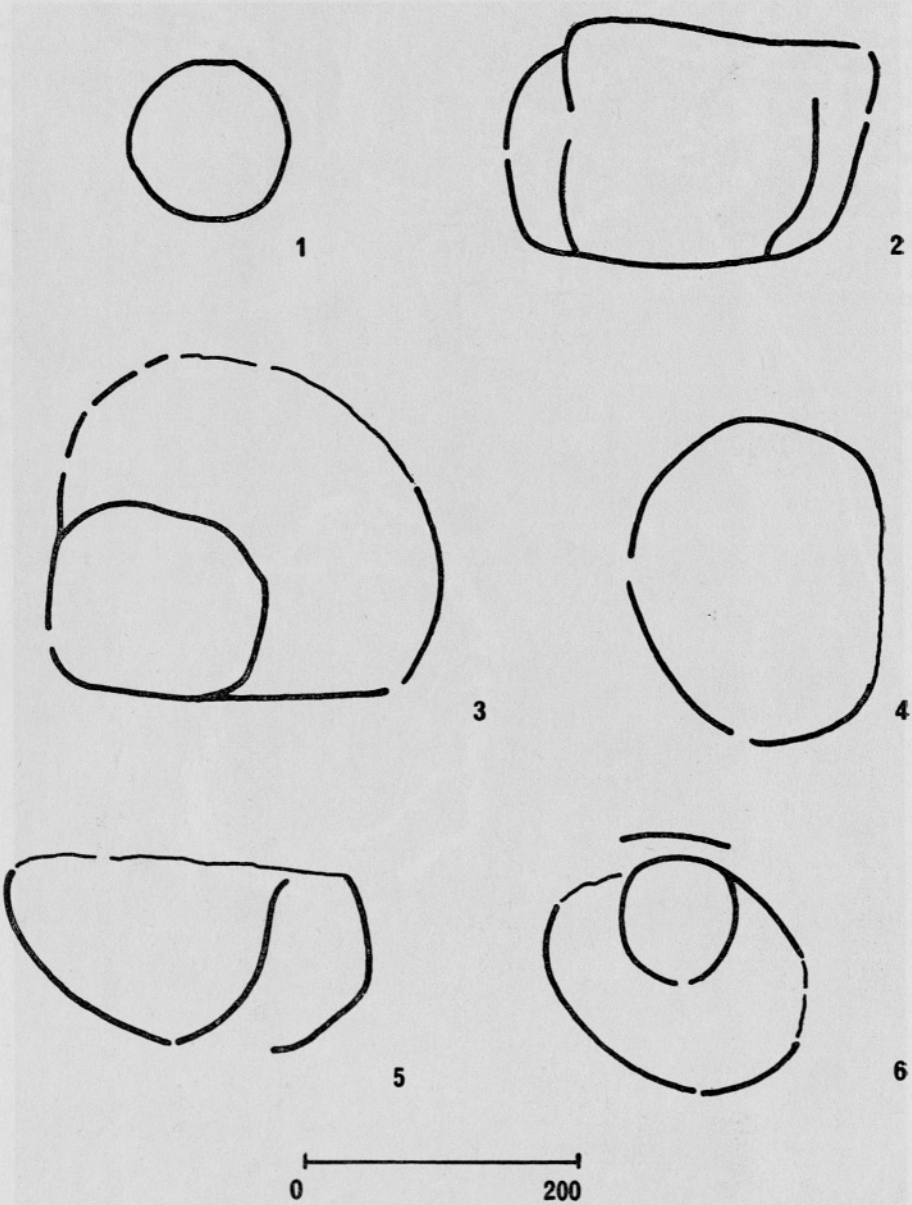
verso il grado Notranjska VII è rappresentato dalle tombe 92, 97, 117 (T. 14: 1—5) di Šmihel in cui compaiono accanto alle fibule del medio La Tène quelle certose (ann. 64—65). La fibula del medio La Tène dal viticcio avvolto (fig. 3: 9—10, T. 14: 6 e la cart. 3) nonchè la collana tipo Idrija (fig. 3: 13) sono gli elementi più caratteristici di questo grado della Notranjska e di Idrija. I resti materiali del grado Notranjska VII testimoniano l'autoctonità di certi elementi del medio la Tène e i legami intercorsi tra la Slovenia nord-orientale e lo spazio celtico (esempi: fig. 3: 14, T. 13: 6; 14: 3).

L'ultimo grado dello sviluppo preistorico del gruppo carsolino e della Notranjska (Carniola Interna Notranjska VIII) è caratterizzato, da una parte, da elementi tipici dell'orizzonte del tardo La Tène nell'Europa centrale e, dall'altra, dalle forti importazioni romane dall' Italia settentrionale (fig. 3: 16—20, 27). La fine dell'autonomia del nostro gruppo é rappresentata dalle distruzione che subisce l'abitato archeologico di Šmihel ad opera delle armi, ben dimostrabili, delle unità ausiliarie romane negli ultimi decenni a. n. e. (fig. 3: 21—26, ann. 90—92).

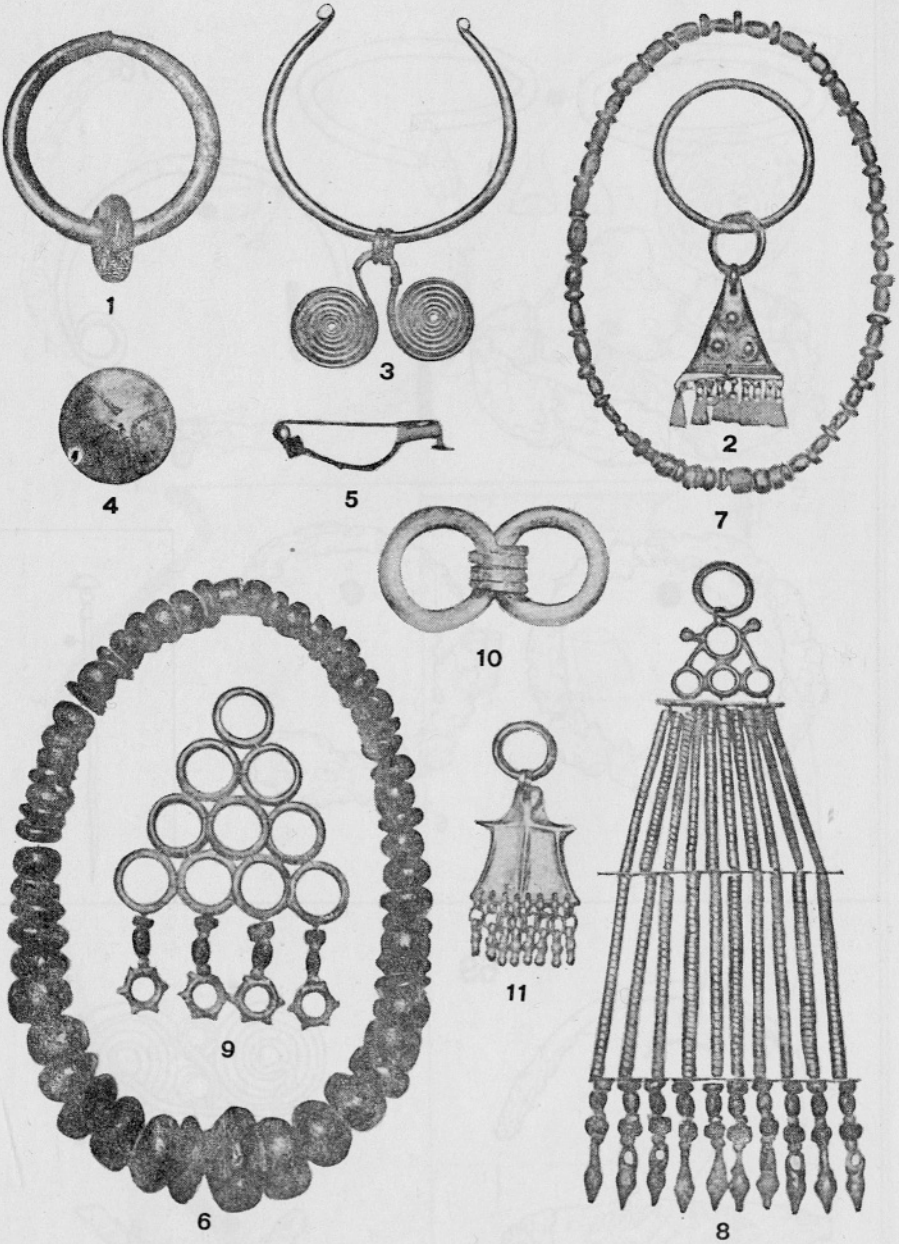
Volčji grad pri Komnu; primer kraškega gradišča (kaštelirja).
Snemanje Geodetski zavod SRS, Ljubljana

Volčji Grad presso Komen: esempio di castelliere carsolino (ripreso dal Geodetski Zavod SRS di Ljubljana)

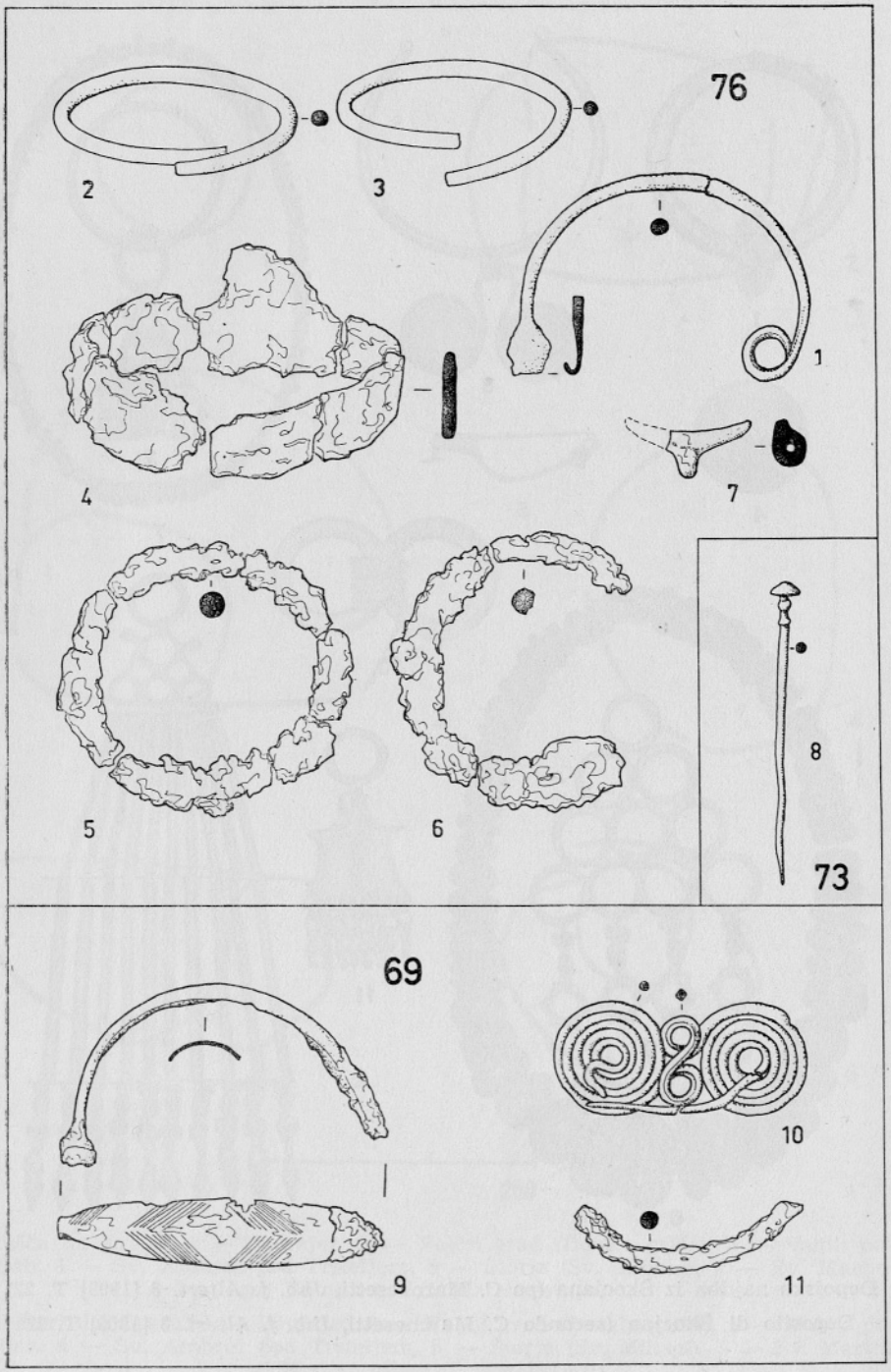

Gradišča na Krasu: 1 — Zagrajec, 2 — Volčji grad (Debela griža), 3 — Vahta pri Kazljah, 4 — Sv. Ambrož pod Trsteljem, 5 — Štorje (Sv. Mihael), 6 — Sv. Martin pri Komnu (po C. Marchesettiju)

Castellieri del Carso: 1 — Zagrajec, 2 — Volčji grad (Debela griža), 3 — Vahta pri Kazljah, 4 — Sv. Ambrož pod Trsteljem, 5 — Štorje (Sv. Mihael), 6 — Sv. Martin pri Komnu (dopo C. Marchesetti)

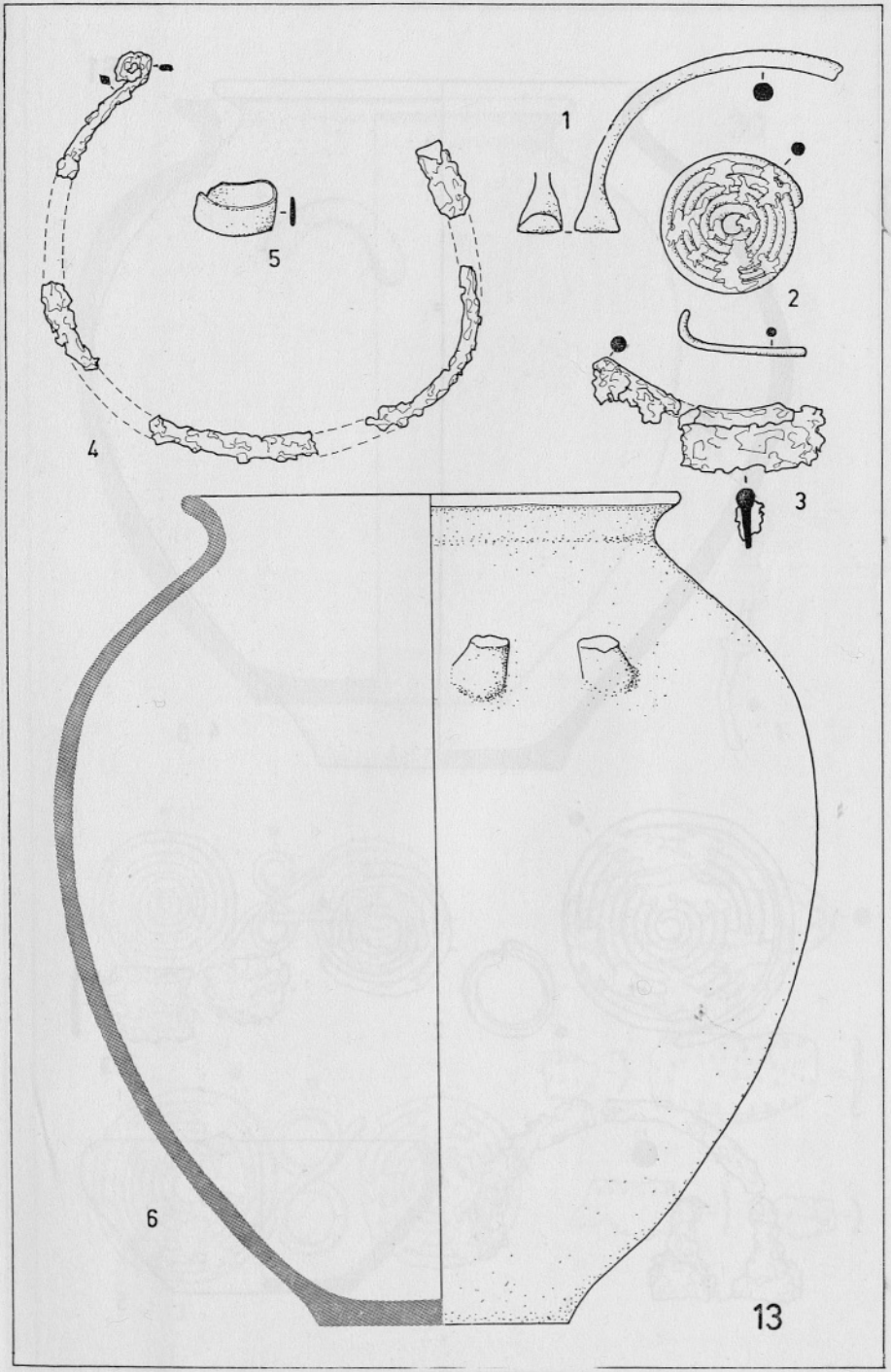

Depojska najdba iz Škocjana (po C. Marchesetti, *Jhb. f. Altert.* 3 [1909] T. 22)
Deposito di Škocjan (secondo C. Marchesetti, *Jhb. f. Altert.* 3 [1909] T. 22

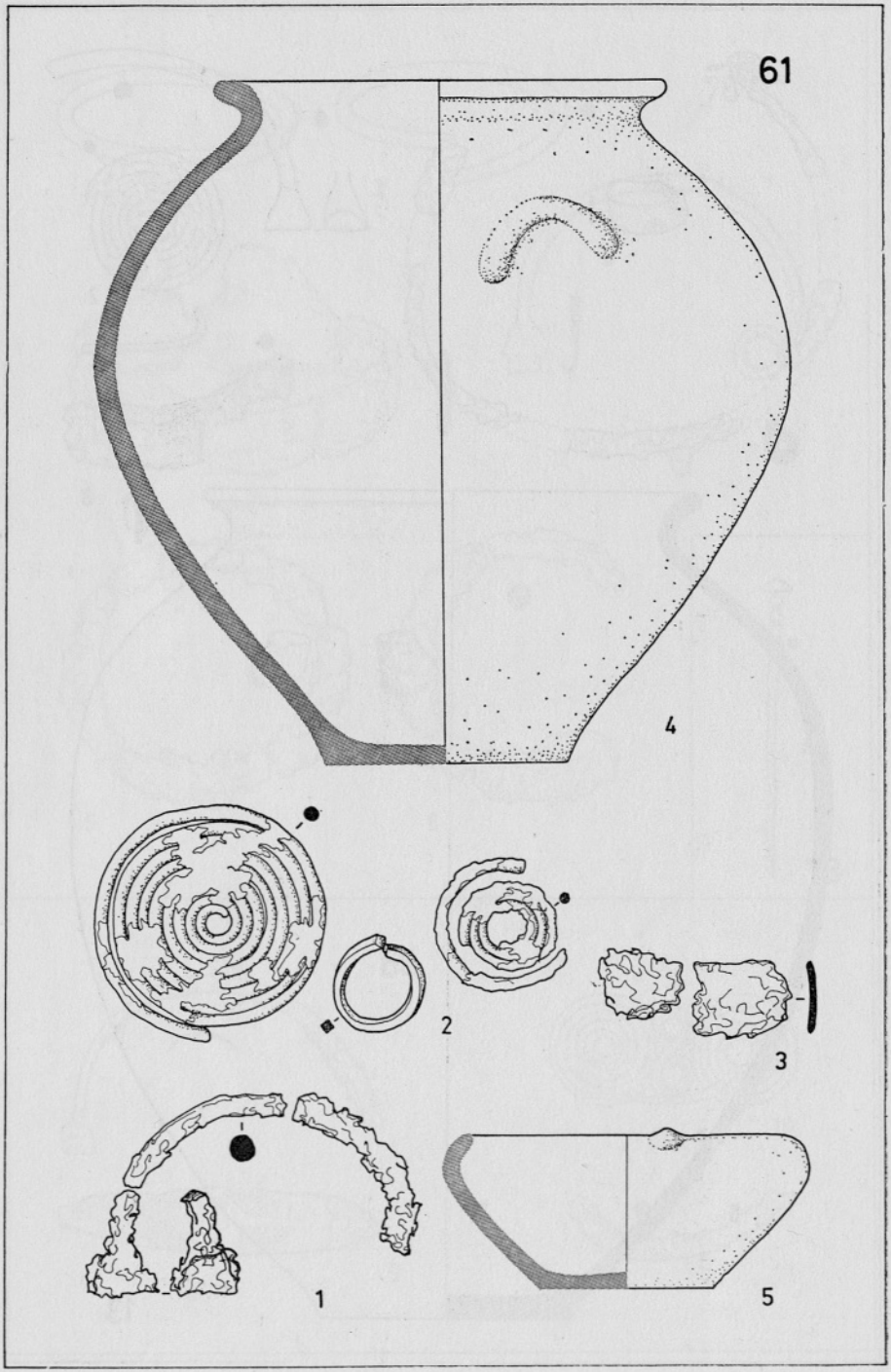

Šmihel, grobišče Mačkovc.
Bron 1—3, 7—10; ostalo železo; vse 1/2

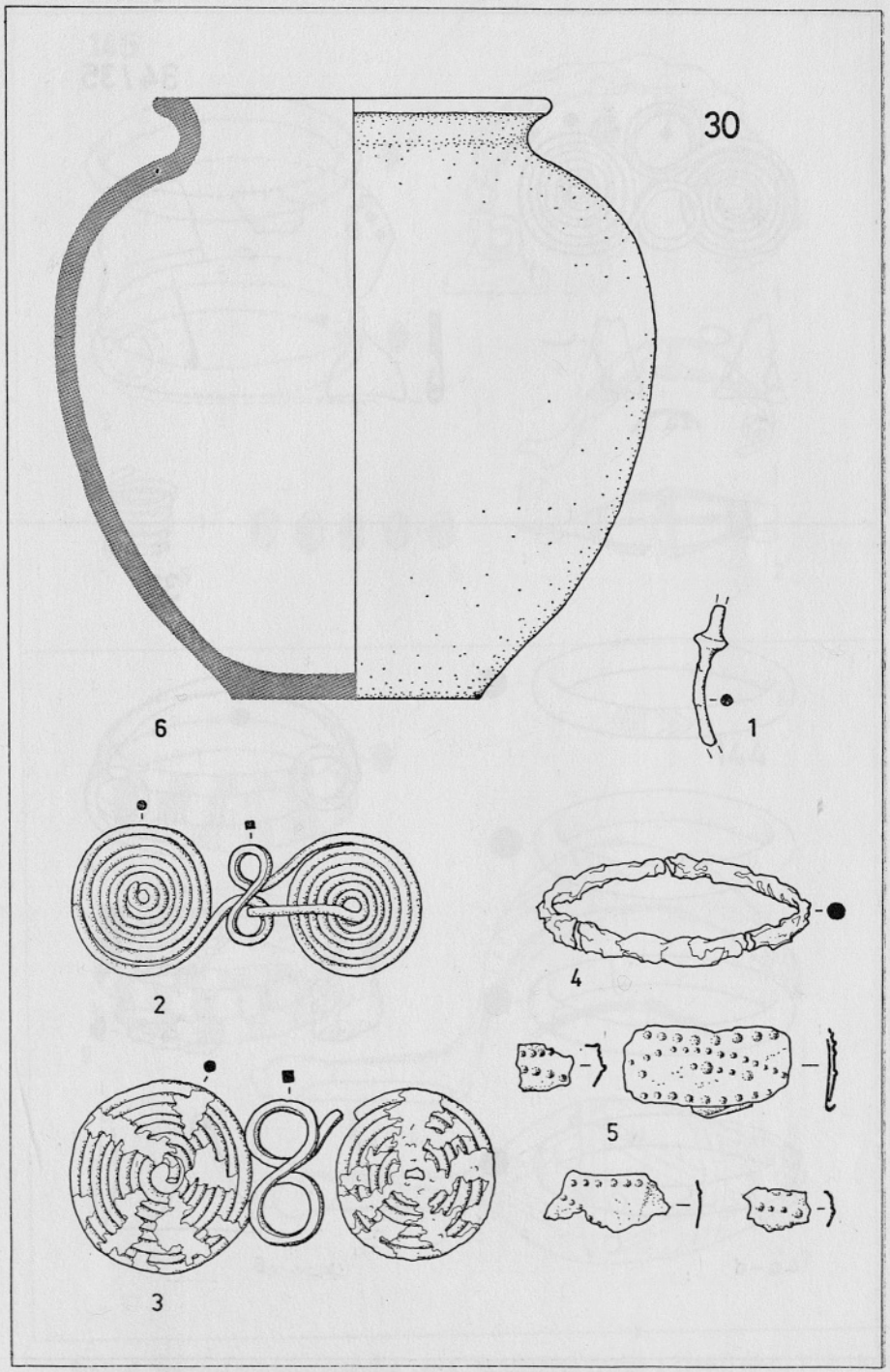
Šmihel — Mačkovc, tutto in scala 1/2

Šmihel, grobišče Pod Kaculem.
Bron 1—2, 5; železo 3—4; ostalo keramika; 6 = 1/4, ostalo 1/2
Šmihel — Pod Kaculom, Il 6 in scala 1/4, il rimanente 1/2

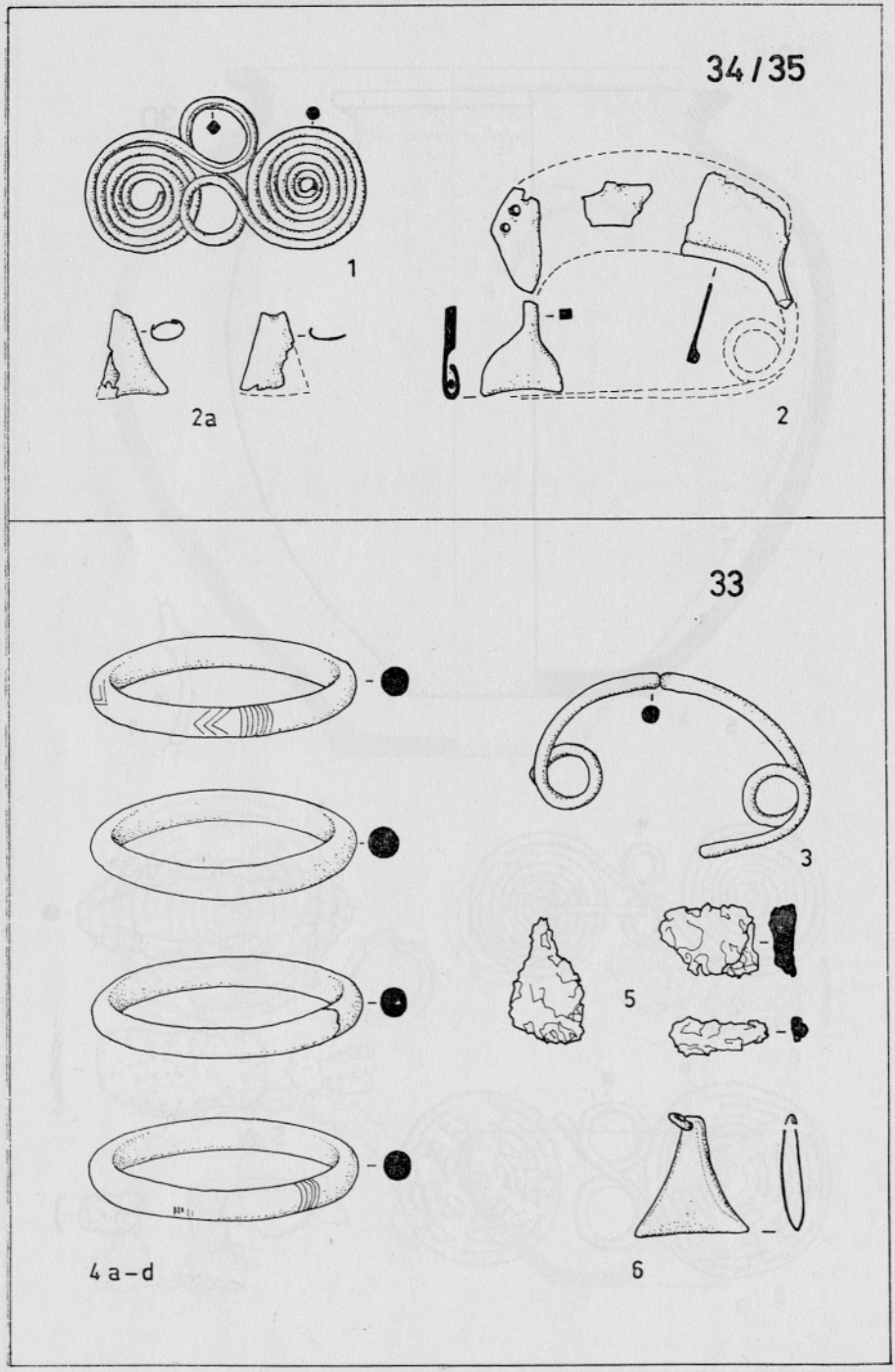

Šmihel, grobišče Pod Kaculem.
Bron 2; železo 1, 3; ostalo keramika; 4—5 = 1/4, ostalo 1/2
Šmihel — Pod Kaculom. Il 4—5 in scala 1/4, il rimanente 1/2

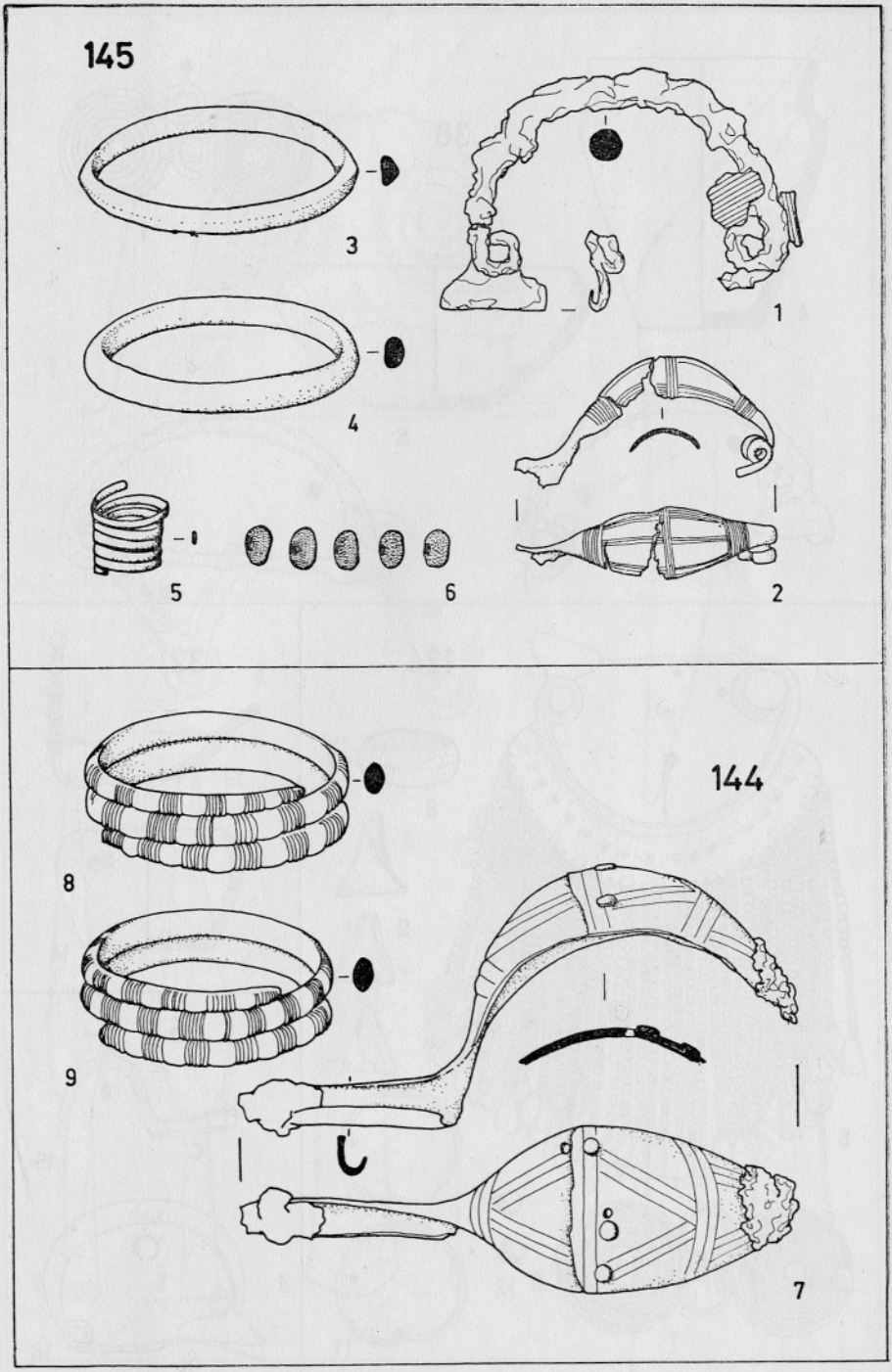
Šmihel, grobišče Pod Kaculem.
Bron 1—3, 5; železo 4; keramika 6; 6 = 1/4, ostalo 1/2

Šmihel — Pod Kaculom. Il 6 in scala 1/4, il rimanente 1/2

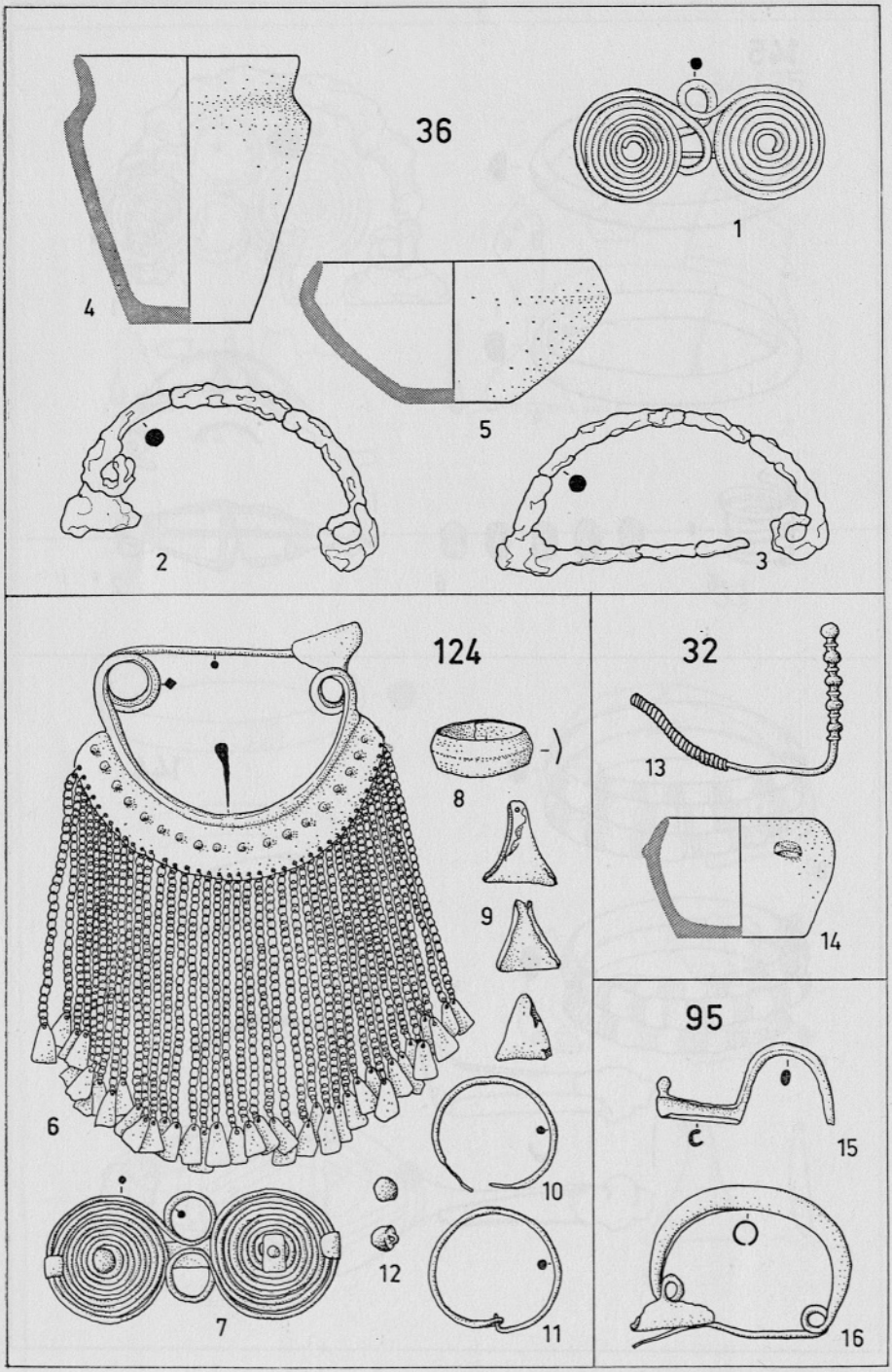
Šmihel, grobišče Pod Kaculom.
Bron 1—4, 6; železo 5; vse 1/2

Šmihel. Scale 1/2

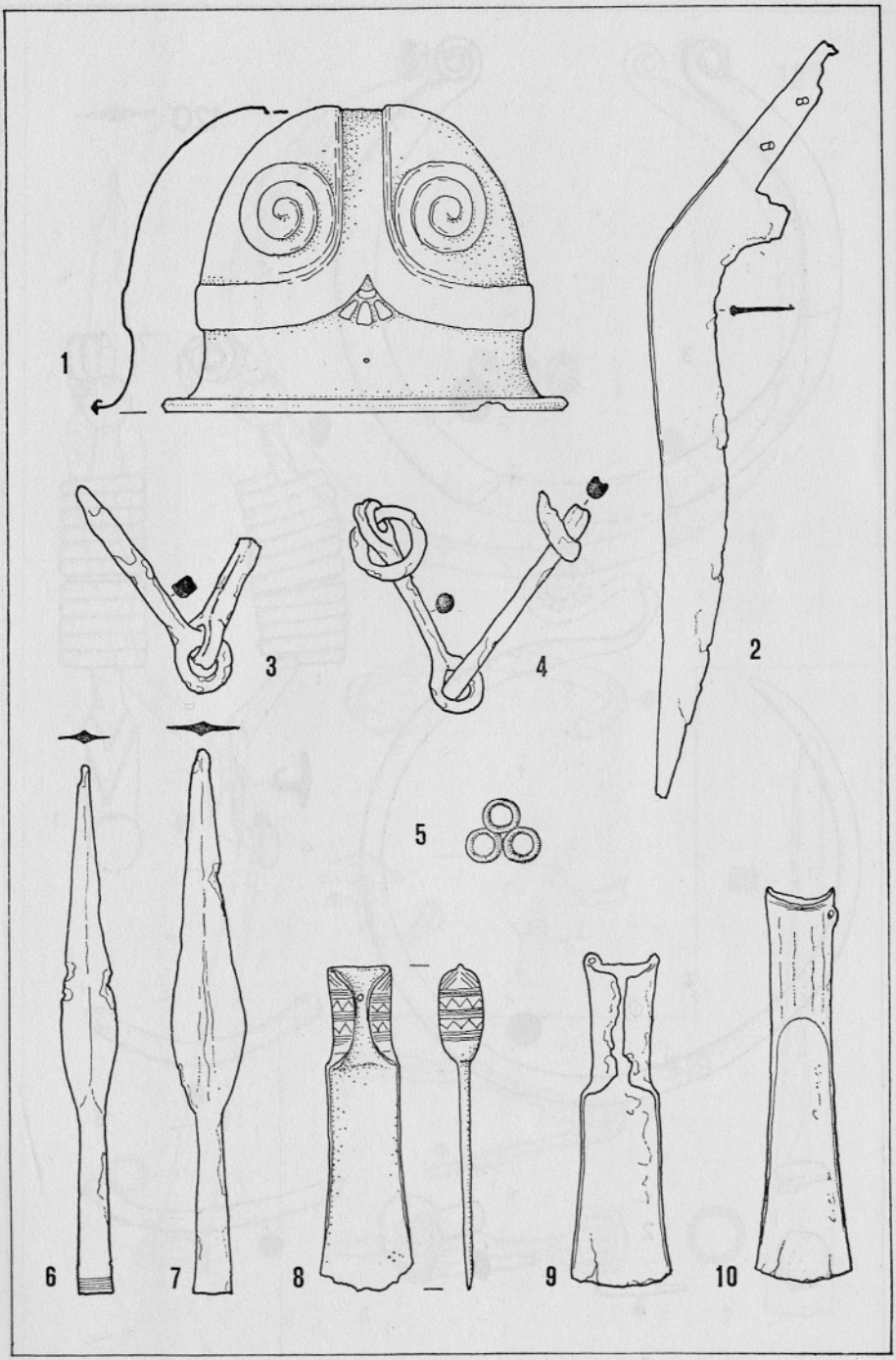

Šmihel, rekonstruirana grobova po A. Müllnerju (Argo 1 [1892] 83 s., T. 7: 18—19).
Železo 1, steklo 6, ostalo bron; vse 1/2

Šmihel. Scale 1/2

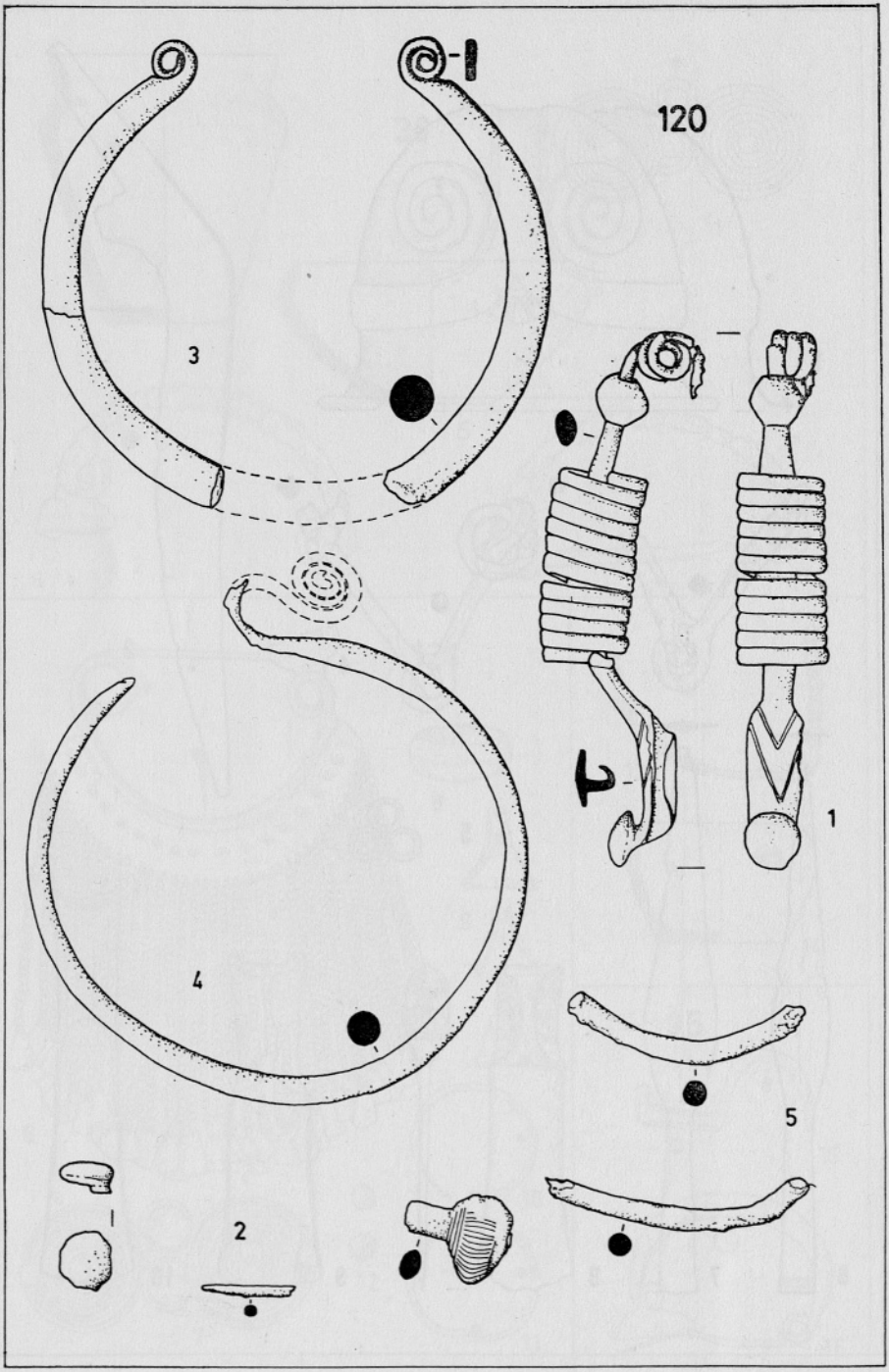

Križna gora (po M. Urlebovi).
Železo 2—3, keramika 4—5, 14; ostalo bron; različno merilo
Križna Gora (secondo M. Urleb). Scale varie

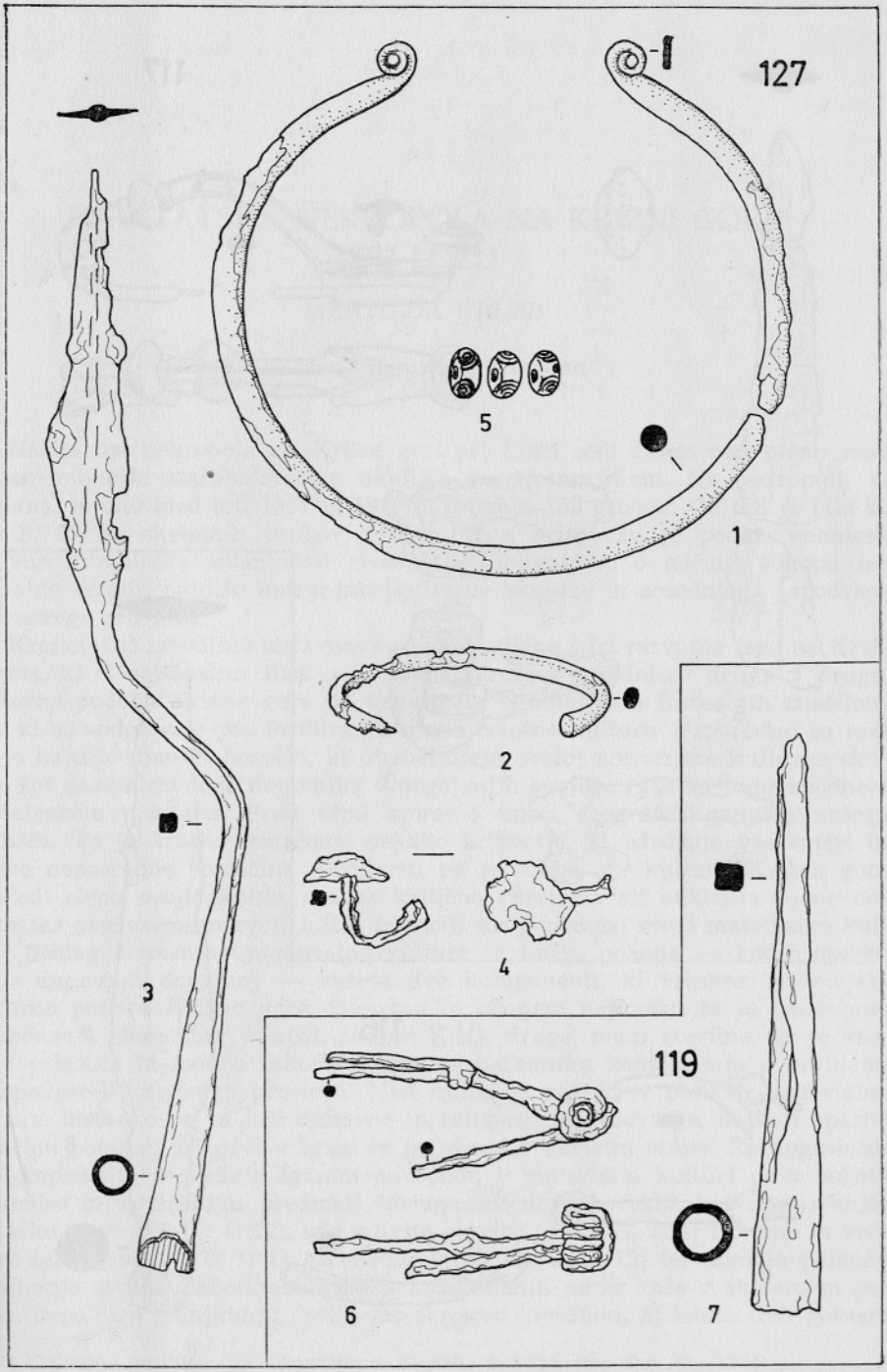
Tržišče pri Cerknici, izbor iz depojske najdbe.
Bron 1, 5, 8, ostalo železo; različno merilo

Tržišče presso Cerknica, selezione dal deposito, scale varie

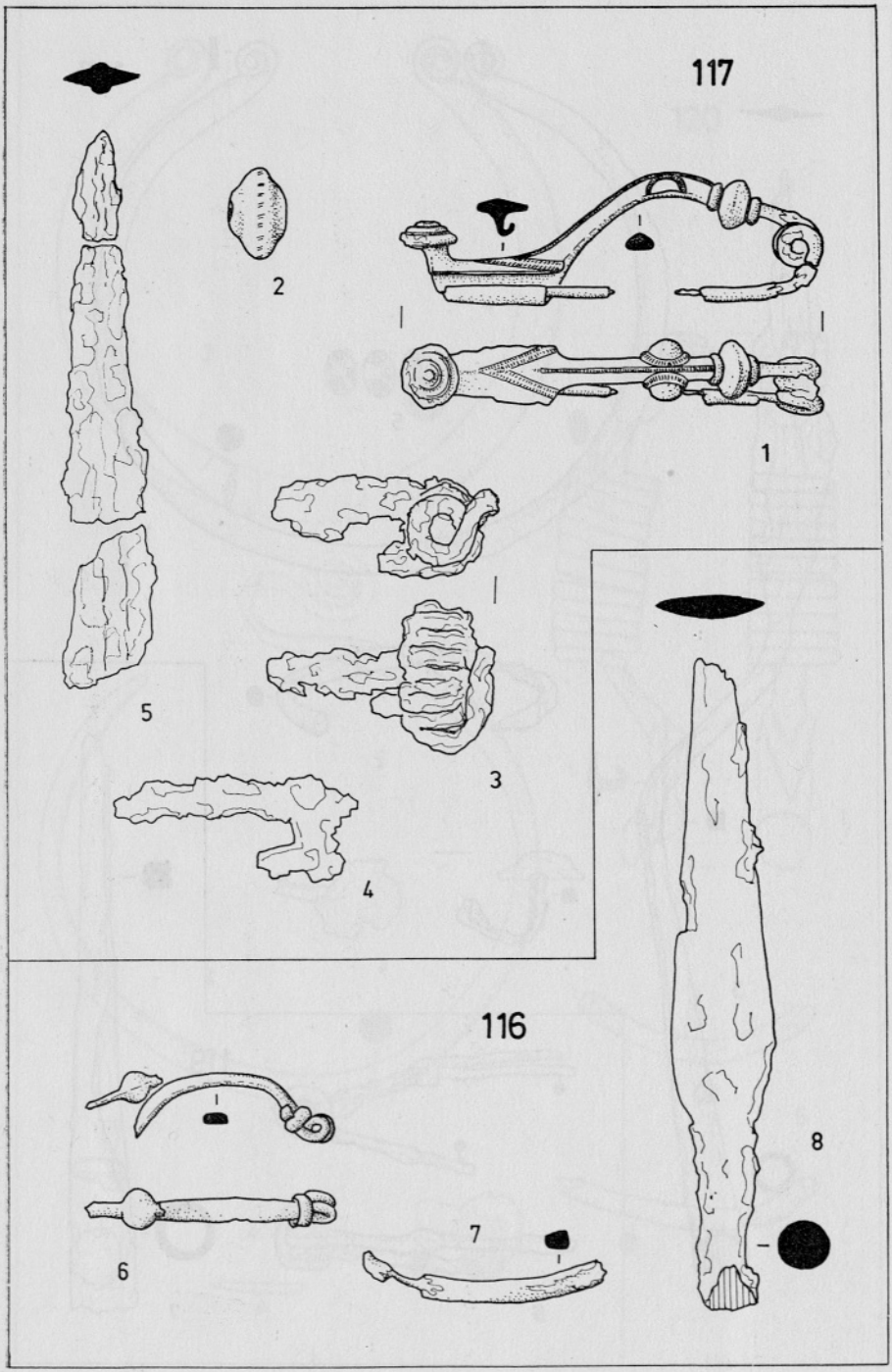

Šmihel, grobišče Za Polšno
Bron; vse 1/2

Šmihel — Za Polšno. Scala 1/2

Šmihel, grobišče Za Polšno
Bron 1—2, steklo 5, ostalo železo; 3 = 1/3, ostalo 1/2
Šmihel — Za Polšno. Il 3 in scala 1/3, il rimanente 1/2

Šmihel, grobišče Za Polšno
Bron 1—2, 6—7, ostalo železo; vse 1/2

Šmihel — Za Polšno. In scala 1/2

HALŠTATSKA NEKROPOLA NA KRIŽNI GORI PRI LOŽU

MEHTILDA URLEB

Notranjski muzej, Postojna

Halštatska nekropola na Križni gori pri Ložu sodi danes nedvomno med najpomembnejša starohalštatska najdišča na Notranjskem. Na nekropoli, ki je plana, je bilo med leti 1957 in 1959 odkopanih 153 grobov. Od teh je bilo 91 žganih, 62 pa skeletnih grobov. Namen tega prispevka je podati nekatere osnovne kronološke značilnosti grobišča, problematiko o načinu pokopa ter odnos do ostalih najdišč notranjske kulturne skupine in sosednjega japodsko-liburnskega prostora.[1]

Kronološko izhodišče obravnave so ugotovljene štiri razvojne faze na Križni gori, ki si zaporedno sledijo in prehajajo brez prekinitev druga v drugo. Kulturna podoba Križne gore pa temelji na ugotovljenih formalnih značilnostih, ki so sodelovale pri formiranju njene celotne kulture. Vzporedno se razvijajo izrazito domači dosežki, ki utemeljujejo obstoj notranjske kulturne skupine kot enakopravnega dejavnika v dogajanjih svojega časa na jugovzhodnem predalpskem prostoru. Pred očmi moramo imeti geografski položaj našega najdišča. To je kratko označeno, nekako križpotje, ki združuje vse smeri in silnice neposredne soseščine. Poudariti pa je treba, da kultura Križne gore ne sledi slepo svoji okolici, ampak kritično sprejema ali odklanja njene dosežke ter predvsem na svoji lastni tradiciji kroji podobo svoje materialne kulture. Sestav elementov materialne kulture in način pokopa — kot nesporen odraz duhovnih dogajanj — kažeta dve komponenti, ki vseskozi ustvarjata kulturno podobo Križne gore. Osnovna in obenem najmočnejša je nedvomno komponenta elementov mlajših skupin KŽG, druga, manj številna, ki je vseskozi prisotna in močno zakoreninjena, je balkanska komponenta s prvinami iz japodsko-liburnskega prostora. Med njima je razlika v oblikah materialne kulture, bistveno pa ju loči duhovno in religiozno pojmovanje, najbolj opazno v načinu pokopa; pri prvi v žgani in pri drugi v skeletni obliki. Žarnogrobiščna komponenta se kaže z žganim pokopom, v materialni kulturi pa z bogato keramiko in kovinskimi predmeti žarnogrobiščnega porekla, kot npr. manjše očalarke (grob 100, T. 4: 12), igle z uvito glavico (grob 33, T. 1: 12), eno in večglave igle (grob 11, T. 1: 1), saltaleone (grob 60, T. 3: 12) ter domala popolno manjkanje orožja. Zahodnobalkanska komponenta pa se kaže v skeletnem pokopu, popolnem manjkanju orožja ter skromni keramiki, ki lahko tudi povsem

[1] Celotno gradivo je objavljeno v *Arh. kat. in monogr.* 11 (1974).

izostane. Nasprotno pa so bogati drugi kovinski predmeti, kot npr. enopetljaste fibule (grob 38, 101, T. 2: 4; 6: 11), velike očalarke (grob 124, 126, T. 5: 5; 6: 2), japodske igle in oglavja, ki so bili na pokopanem tam, kjer jih je nosil še za življenja. Isti komponenti je prisoditi tudi narebrene zapestnice (grob 120, T. 4: 14, 16), uhane s predrtim koncem (grob 124 in 126, T. 5: 4, 6; 6: 4, 5) in protocertoške fibule.

Vseskozi nam je bilo pred očmi vprašanje, kako se je grobišče širilo, in, ali je moč ugotoviti prostor najstarejših pokopov? Vzporedno s tem se je odprl še drug problem, in sicer v kakšnem medsebojnem odnosu sta bili ugotovljena žarnogrobiščna in balkanska komponenta oziroma njuni nosilci. Tako izhodišče je pokazalo, da se je v najstarejši I a fazi Križne gore izoblikovalo osem skupin grobov (pril. 1), ki jih med seboj ne ločuje samo grupiranje grobov, ampak tudi značilnosti v pridatkih ter načinu pokopa. Že sedaj je v najstarejši I a fazi Križne gore moč opaziti prevladovanje skeletnih grobov v zahodni polovici grobišča, žganih pa v vzhodni polovici. To razmerje se nato nadaljuje v ostalih fazah (pril. 1—4). Zdi se nujno opozoriti na to, da je bil prav način pokopa tisti, ki ima primarno vlogo pri določanju razmerja obeh komponent na nekropoli, ker odseva način verovanja v posmrtno življenje, in da se repertoar pridatkov, ki sicer označuje vsako od skupin, večkrat prevzema iz ene v drugo. Gradivo, znaičlno za eno skupino, v njej vedno prevladuje, gradivo, značilno za drugo skupino, pa se vkomponira v prvo predvsem v dekorativne namene. Po pridatkih so za to fazo zlasti značilni grobovi 33, 60, 73, 101 in 120 (T. 1, 3, 6, 4).

V fazi I b Križne gore se je pokop nadaljeval v okviru istih skupin, kar je razvidno iz pril. 2, le areali se večajo. Številčno večji novi pokopi kažejo, da se je življenje na Križni gori razmahnilo. Bistveno je, da se v tej fazi dejansko izoblikujejo nove forme materialne kulture, ki opravičujejo obstoj notranjske skupine v okviru jugovzhodnoalpske halštatske kulture. Tu naj omenim predvsem polmesečne fibule, ki so domač dosežek in na katerih lahko vidimo sintezo obeh bazičnih komponent: žarnogrobiščno, ki se kaže v iztolčenih bunčicah na loku ter v verižicah, ki so pravzaprav že balkanska prvina. Tudi polmesečni obeski ali uhani iz groba 100 (T. 4: 1, 2) se v svoji osnovni obliki nekako zrcalijo v polmesečnih fibulah in zaenkrat nimajo niti približnega vzornika. Med drugimi so za to fazo značilni grobovi 38, 39, 47, 100 itd. (T. 2, 3, 4).

V II a fazi Križne gore so bili pokopi v okviru istih skupin, ne da bi se bistveno povečali posamezni grobiščni kompleksi (pril. 3). Izjema je le skupina VIII, na katere prostoru obstaja možnost, da so bili mlajši grobovi uničeni. Materialno kulturo označuje nadaljnja raba polmesečnih fibul (grob 11, T. 1: 4). Nova pa je oblika dvojne igle - lasnice iz groba 34 (T. 1: 7), katere izpeljava v obliki treh petelj je samosvoja in brez analogije, če izvzamemo iglo iz Cupramarittime v Italiji, ki pa je brez ustreznih najdiščnih podatkov.[2]

Vse družine iz II a faze Križne gore nadaljujejo pokopavanje na svojih arealih tudi v zadnji II b fazi (pril. 4). Po številčnosti pokopov je viden občuten upad (pril. 4, nečrtkani grobovi; črtkani pa so grobovi, katere po skrajno revnih pridatkih ni bilo možno opredeliti za to ali ono fazo). V tej fazi je opazno tudi popolno ravnovesje in s tem enakopravnost obeh načinov pokopa.

[2] *Guida, Museo d'Ancona* (1915) 225.

Če se povrnemo v splošnem na kulturo Križne gore kot nedvomno močnega predstavnika tako imenovane notranjske halštatske kulturne skupine, moramo formulirati še nekaj dejstev, ki opravičujejo samostojnost in ne nazadnje tudi samoniklost njene kulture. Temeljna ugotovitev je, da bazira njen razvoj na izrazito žarnogrobiščni tradiciji, ki je vzdrževana skozi ves njen obstoj. Drugi temelj ji je dala soseščina z japodsko-liburnijskim in histrskim področjem. V naši najstarejši I a fazi Križne gore živita obe komponenti še druga ob drugi, a že v tej fazi se čuti postopno zbliževanje. Zato se zdi, da lahko pričakujemo še neko starejšo fazo. Soditi o tem, katera komponenta je starejša, je sicer brez gradiva preuranjeno. Prioriteto žarnogrobiščni bi dovoljevalo le njeno procentualno večje zastopstvo v I a fazi. V I b fazi je že očitna izoblikovanost notranjske kulture. Polmesečne fibule in polmesečni uhani so pridobitev smiselnega sožitja obeh komponent. Ni naključje, da taki ugotovitvi botruje tudi socialna in ekonomska moč nosilcev te kulture, kar se izraža v bogatih grobovih. Kljub tej očitni združitvi obeh komponent pa opažamo popolno samostojnost njene duhovne kulture, ki dosledno ohranja sebi lastno predstavo posmrtnega življenja, vidno pri eni v skeletni obliki pokopa in pri drugi v žgani obliki pokopa. Tako postaja očitno, da stopa religiozna tradicija korak za prevzemanjem novih oblik v materialni kulturi. V II a fazi Križne gore se nove forme materialne kulture obogate z dvojno iglo - lasnico, ki je trenutno zaradi osamljenosti za opredeljevanje še nekoliko labilna, ni pa slučajen pojav. V tej fazi se že močno čuti postopno zbliževanje k enakopravnosti obeh načinov pokopa. Tu se zdi, da duhovna tradicija popušča. S tem je doseženo zlitje obeh komponent, tako da se je lahko dokončno izoblikovala materialno in duhovno notranjska kulturna skupina. V poslednjem danes znanem obdobju na Križni gori ali fazi II b so postale za notranjsko kulturo značilne materialne manifestacije številnejše, prodrle so praktično v vse skupine oziroma družine; očitna pa je tudi popolna enakopravnost obeh načinov pokopa. Prisotna pa je tako socialna kot ekonomska dekadenca, — saj to fazo označuje številčno upadanje njenih nosilcev —, ki je v veliki meri odvisna od ekonomskega propada, kar se odraža tudi v skromnejših in maloštevilnih pridatkih.

Časovno gradivo našega grobišča lahko enačimo z najstarejšo železno dobo Slovenije — Vače I po Staretu,[3] ali po novejši Gabrovčevi razdelitvi slovenske halštatske kulture — Podzemelj 1 in 2 ter Stična 1.[4] Horizont Podzemlja 1 in 2 dobro predstavljajo moški grobovi naše I b in IIa faze (grob 39 in 11, T. 2: 1). S tem da smo naslonili naši I b in II a fazi na Podzemelj 1 in 2, ki se postavlja v čas med 750 in 650 pr. n. e., smo dobili tudi začetek naše I b faze. Večji del naše I a faze pa izpade iz te kronološke postavitve, ker njeni materialni elementi zahtevajo starejšo datacijo, nekoliko pred Podzemljem 1. Zadnjo II b fazo karakterizirajo protocertoške fibule in dvopetljaste lokaste fibule z votlim lokom. Protocertoška fibula je datirana na liburnskem prostoru med leti 600 in 500 pr. n. e.,[5] na Dolenjskem pa se pojavi prava certoška fibula že s skitskimi vplivi, to je okoli leta 550. Tako bi pri primerjavi obeh pojavov dobili najnižjo

[3] F. Starè, *Prazgodovinske Vače* (1954) 118 ss. Isti, *Arh. vestnik* 8 (1957) 204 ss.

[4] S. Gabrovec, *Arh. vestnik* 15-16 (1964-65) 21 ss.

[5] Š. Batović, *Arch. Iugoslavica* 6 (1965) 64.

datacijo konca II b faze pred časom skitskega vpliva, torej pred leto 550 ali Stična 2. Ker pa se zdi ta datacija zelo nizka in premalo okrepljena, bi opredelili čas zaključka II b faze Križne gore raje okoli leta 600, ali morda še v čas prve četrtine 6. stoletja.

Končno nam ostane še naloga, da Križno goro povežemo z najdišči, ki jih skupne karakteristike vključujejo v notranjsko kulturno skupino. To so najdišča Unec, Šmihel pod Nanosom, Tržišče in Trnovo ter nekropole v Škocjanu, katerih dokumentacija in gradivo nam je za sedaj premalo poznano. Ta vrzel je posebno občutna, ker dajejo doslej znani elementi slutiti, da razpolaga prav Škocjan z najstarejšim gradivom, na katerem bazira notranjska skupina. Iz Unca poznamo samo eno grobno celoto, ki pa se s svojim gradivom dobro vključuje v I b fazo Križne gore.[6] Na osnovi danes razpoložljivega gradiva iz Šmihela[7] lahko ugotavljamo, da so elementi zahodne balkanske halštatske skupine manj izraziti kot v gradivu s Križne gore. Še najbolj so zastopane enopetljaste fibule, s katerimi smo lahko najsigurneje povezali obe najdišči. Pogoste so v Šmihelu tudi manjše očalarke, kot tudi večglave igle, ki izpričujejo osnovno žarnogrobiščno komponento, medtem ko japodske očalarke povsem izostajajo. Na to komponento kaže tudi žgan pokop, sicer ne dovolj dokumentiran, po katerem je Šmihel bliže svetolucijskemu krogu. Šibkost vplivov zahodnobalkanske komponente se da razlagati že z malo večjo geografsko oddaljenostjo od njenih žarišč. Poleg že obeh navedenih točk, ki povezujejo obe najdišči, imamo še polmesečne fibule, ki so v Šmihelu bolj redke. Manjkajo pa nekatere prvine (polmesečni obeski, dvojna igla, uhani s predrtim koncem), ki karakterizirajo notranjsko skupino, kakršno poznamo s Križne gore. Ni tudi mogoče prezreti, da so po inventarju grobovi iz Šmihela, ki se časovno enačijo s Križno goro, manj bogati. Morda bi vse to opravičevalo misel, da je v času razcveta kulture na Križni gori, Šmihel povsem periferen. Nasprotno pa kaže njegovo poznejše gradivo, da se razcvete, ko Križna gora odmira ali celo zamre. Primerjati danes našo nekropolo z ono v Trnovem je težavno, ker ne poznamo zadosti gradiva.[8] Po skromnem kovinskem gradivu, ki je znano (fragmenti japodskih očalark, narebrenih zapestnic, uhanov s predrtimi konci, polmesečnih fibul) lahko nekropolo zanesljivo pripišemo notranjski skupini, saj sodijo časovno ti predmeti k najmlajši fazi II b Križne gore. Poslednje najdišče, ki sodi k notranjski skupini, je Tržišče, katerega gradivo je poznejše od Križne gore.[9] Elementi, ki povezujejo Tržišče z II b fazo Križne gore, so skromni. Čeprav sta najdišči geografska soseda, lahko — tako kot za Šmihel — ugotovimo, da se je življenje na Tržišču razmahnilo takrat, ko je na Križni gori zamrlo.

V sklopu danes znanih najdišč notranjske kulturne skupine nosi Križna gora po materialni kulturi centralno oznako. Na drugi strani pa jo geografski položaj postavlja v odnosu do ostalih sedaj znanih najdišč na jugovzhodno obrobje kulture. Naloge novih raziskovanj bodo morale biti osredotočene na iskanje razmejitvenega področja z japodsko-liburnskim ter histrskim prosto-

[6] M. Urleb, *Arh. vestnik* 7 (1956) 292 ss.

[7] Neobjavljeno gradivo iz Šmihela pod Nanosom.

[8] R. Battaglia, *Bull. Paletn. Ital.* 47 (1927) 97 ss. Del gradiva z nekropole je v Notranjskem muzeju v Postojni.

[9] Še neobjavljeno gradivo iz Tržišča.

rom. Tako bomo mogli področje notranjske kulturne skupine omejiti v tej smeri. Šele potem bo mogoče ovrednostiti najdišče na Križni gori kot centralno ali kot obrobno.

Die hallstattzeitliche Nekropole auf der Križna gora bei Lož

Dieses flache Gräberfeld, auf dem 91 Brand- und 62 Skelettgräber in den Jahren 1957—1959 ausgegraben worden sind, gehört zweifellos zu den wichtigsten Fundorten des alten Hallstatts in Notranjsko (Innerkrain). Es sollen nur einige grundlegende chronologische Besonderheiten dieser Nekropole, die Problematik der Bestattungsweisen und ihre Beziehungen zu den anderen Fundorten der Innerkrainer Kulturgruppe und zum benachbarten japodisch-liburnischen Raum erötert werden.[1]

Vier Entwicklungphasen, die ohne Unterbrechung ineinander übergehen, sind auf der Križna gora festgestellt worden. Die formellen Besonderheiten, die bei der Gestaltung der Križna gora-Kultur mitgewirkt haben, sind die Grundlage für deren Charakteristik. Parallel aber entwickeln sich besondere heimische Errungenschaften, welche die Existenz der Innerkrainer Kulturgruppe als gleichberechtigten Mitwirkende im südöstlichen Voralpenraum der damaligen Zeit begründen. Die geographische Lage des Fundortes ist auch sehr wichtig. Es handelt sich um ein Raum, wo sich die Wege nach allen Richtungen kreuzen und den natürlich Einflüssen mindestens aus der unmittelbaren Nachbarschaft ausgesetzt war. Die Križna gora-Kultur folgt jedoch nicht blind ihrer Umgebung, sondern deren Errungenschaften werden von ihr kritisch akzeptiert oder abgelehnt. Sie formt die Physiognomie ihrer materiallen Kultur nach der eigenen Tradition. Die Struktur der Elemente der materiellen Kultur und die Bestattungsweisen weisen auf zwei Komponenten hin. Die Elemente der jüngeren Urnenfelderkultur bilden die grundlegende und wichtigste Komponente, die immer anwesenden und stark eingewurzelten Elemente des japodisch-liburnischen Raumes bilden die etwas schwächere Balkankomponente. Sie unterscheiden sich in den Formen der materiellen Kultur, besonders aber in der geistigen und religiösen Vorstellung, was am besten in der Bestattungsweise zum Ausdruck kommt: einerseits Brandgräber, anderseits Skelettgräber. Die Urnenfelderkomponente bezeugt ihr Vorhandensein mit ihren Brandgräbern, in der materiellen Kultur durch die reiche Keramik und Metallgegenstände wie z. B. kleinere Brillenfibeln (Grab 100, T. 4: 12), Rollnadeln (Grab 33, T. 1: 12), mehrköpfige Nadeln (Grab 11, T. 1: 1), Saltaleonen (Grab 60, T. 3: 12), besonders charakteristisch ist aber der fast völlige Mangel an Waffen. Die westbalkanische Komponente offenbart sich in Skelettgräbern, mit bescheidener Keramik darin; manchmal fehlt sie völlig, ebenso fehlen völlig die Waffen. Die Gräber sind dafür reich an Metallbeigaben, ich erwähne z. B. einschleifige Bogenfibeln (Gräber 38 und 101, T. 2: 4; 6: 11), japodische Brillenfibeln (Gräber 124 und 126, T. 5: 5; 6: 2), Nadeln und Hutköpfe, die sich am Skelett dort befanden, wo sie zu Lebzeiten getragen wurden. Hierher gehören auch die gerippten Armbänder (Grab 120, T. 4: 14, 16), Ohrringe (Gräber 124 und 126, T. 5: 4, 6; 6: 4, 5) und Protocertosafibeln.

Ich habe mich immer gefragt, wie sich das Gräberfeld vergrösert hat und ob der Platz der ältesten Gräber festgestellt werden könnte. Parallel damit besteht

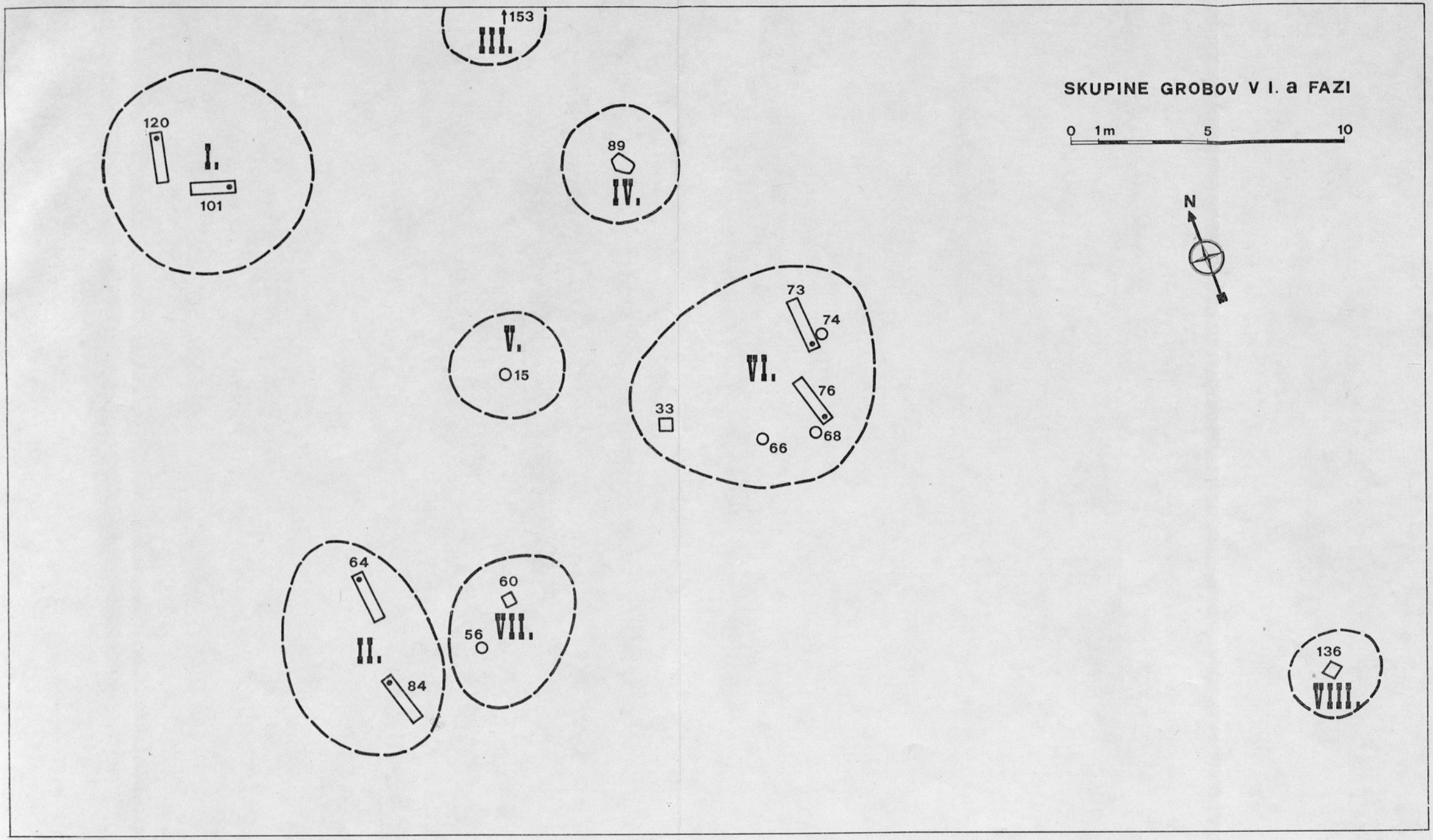
noch ein zweites Problem: in welchem Verhältnis zueinander standen die Urnenfelder- und die Balkankomponente? Aus der ältesten, der I a Phase der Križna gora stammen acht Areale oder Gräbergruppen (Beilage 15), die sich nicht nur durch die Gruppierung oder Gräber in einem Areal, sondern auch durch die Charakteristik der Beigaben und die Bestattungsweise von einander unterscheiden. Schon in der ältesten, der I a Phase überwiegen die Skelettgräber in der westlichen, die Brandgräber in der östlichen Hälfte der Nekropole. Diese Situation setzt sich in den nachfolgenden Phasen fort (Beilagen 1—4). Ich muß die Aufmerksamkeit darauf lenken, daß bei der Beobachtung der Verhältnisse beider Komponenten auf der Nekropole vor allem die Bestattungsweise die primäre Rolle spielt, da diese den Glauben an ein Leben nach dem Tode reflektiert, und daß die Beigaben, die zwar für jede Gruppe charakteristisch sind, öfters von einer Gruppe in die andere aufgenommen werden. Das für die eigene Gruppe charakteristische Material überwiegt quantitativ fast überall, das für ein andere Gruppe charakteristische Material dagegen wird nur als Dekoration, sozusagen als Modeartikel inkorporiert. Die Gräber 33, 60, 73, 101 und 120 (T. 1, 3, 6, 4) sind mit ihrem Material für diese Phase besonders charakteristisch.

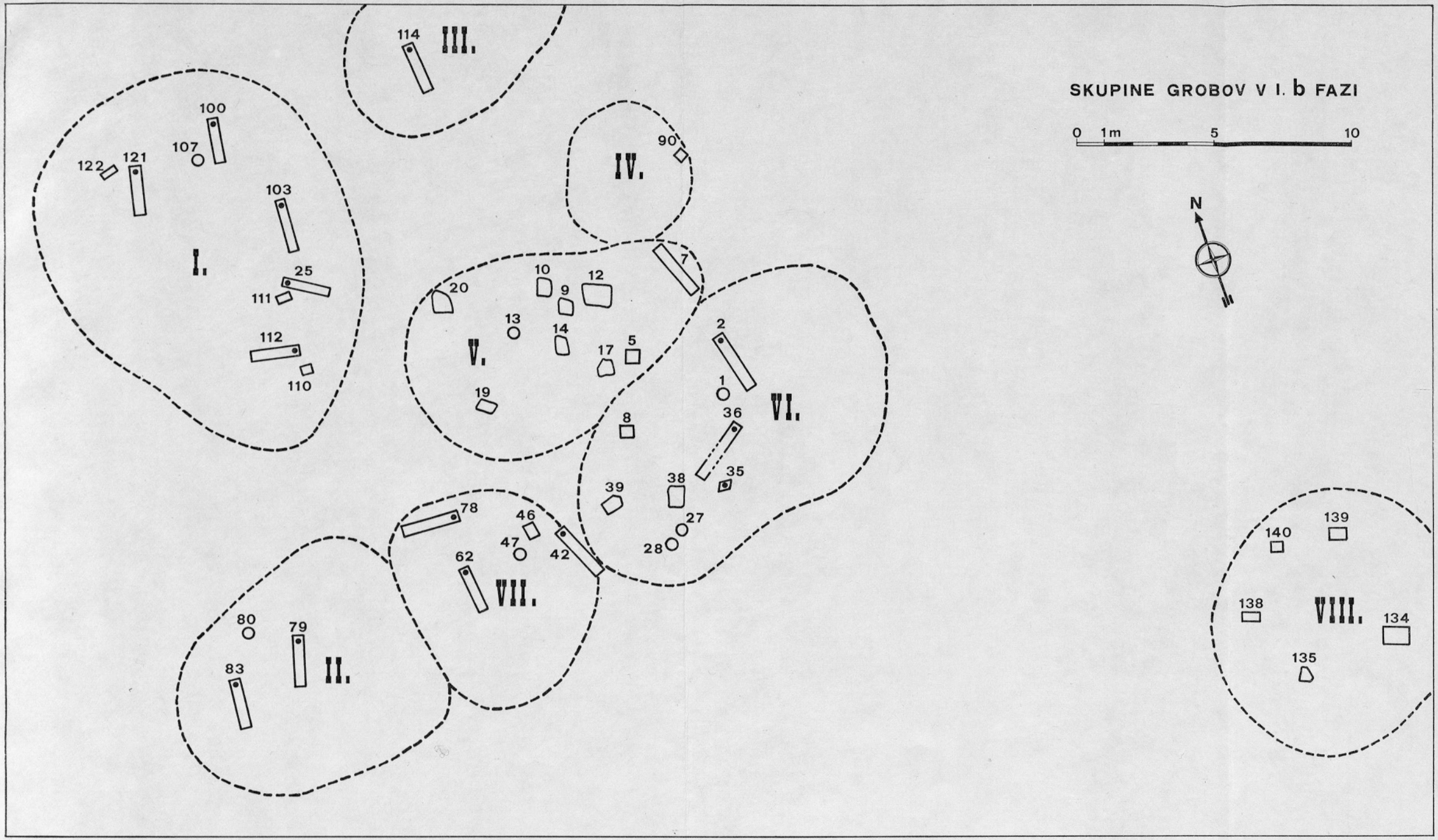
In der Phase I b fanden die Bestattungen im Rahmen der gleichen Gruppen statt, was aus Beilage 2 ersichtlich ist. Die Areale werden größer, die zahlreicheren neuen Gräber weisen darauf hin, daß das Leben auf der Križna gora einen Aufschwung genommen hat. Ganz neue Formen der materiellen Kultur bilden sich in dieser Phase aus, was die Anerkennung der Innerkrainer Gruppe im Rahmen der südöstlichen, alpinen Hallstattkultur rechtfertigt. Ich erwähne vor allem die halbmondförmigen Fibeln, die eine lokale Errungenschaft sind und auf welchen wir die Synthese beider Komponenten erkennen können, die der Urnenfelder, welche sich in den ausgehämmerten Beulchen auf dem Bogen, die Balkankomponente, die sich in den Kettchen offenbart. Auch die halbmondförmigen Anhängsel oder Ohrringe aus dem Grabe 100 (T. 4: 1, 2) spiegeln sich in den halbmondförmigen Fibeln wieder und für sie ist nicht einmal ein annäherndes Vorbild vorhanden. Die Gräber 38, 39, 47, 100 usw. sind für diese Phase typisch (T. 2, 3, 4).

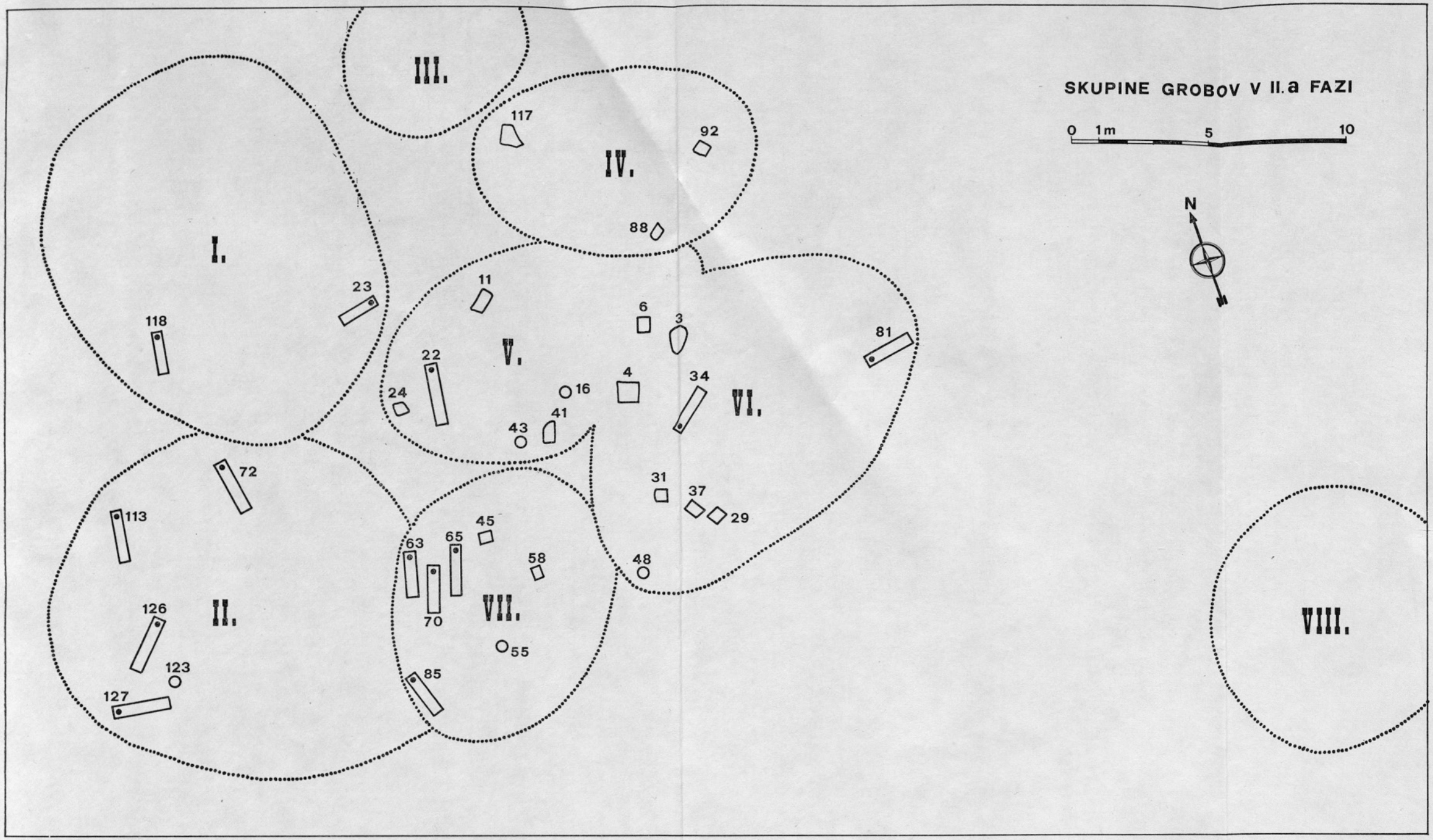
In der II a Phase werden die Bestattungen im Rahmen der gleichen Gruppen vorgenommen, ohne daß die einzelnen Gräberkomplexe wesentlich vergrößert wurden (Beilage 3). Eine Ausnahme bildet nur die Gruppe VIII, doch ist es da möglich, daß hier die jüngeren Gräber vernichtet worden sind. Halbmondförmige Fibeln (Grab 11, T. 1: 4) treten in dieser Phase neuerdings auf, aller Warscheinlichkeit nach neu ist die Doppelhaarnadel aus dem Grab 34 (T. 1: 7), deren Ausführung in drei Schleifen einzig in ihrer Art ist und keine Analogien besitzt, mit Ausnahme der Haarnadel aus Cupramarittima, für welchen die entsprechenden Fundortsangaben leider fehlen.[2]

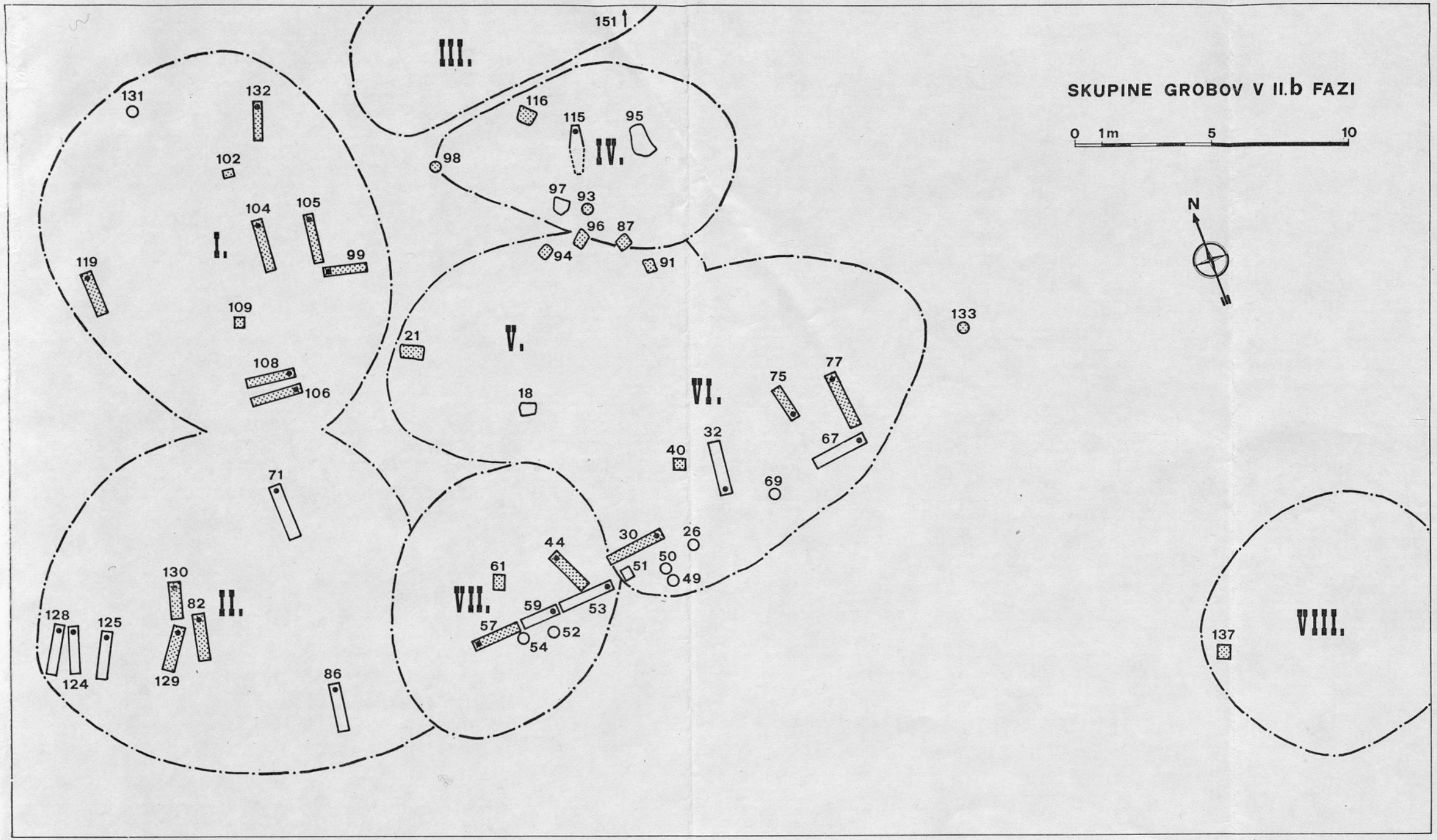
Alle Familien der II a Phase der Križna gora bleiben auf ihren Arealen auch in der letzten II b Phase erhalten (Beilage 4). In der Zahl ihrer Vertreter ist ein merklicher Rückgang zu verzeichnen (Beilage 4, unschraffierte Gräber). Nur die Gräber, die infolge der außerordentlichen Armut an Beigaben in keine Phase eingereiht werden konnten, sind in der Beilage schraffiert. Die vollkommene Gleichwertigkeit beider Bestattungsweisen in dieser Phase ist offensichtlich.

Einige Tatsachen müssen noch hervorgehoben werden, welche die Selbstständigkeit und Urwüchsigkeit der Križna gora-Kultur bekräftigen. Ihre Entwicklung basiert während ihres ganzen Bestehens auf der Urnenfelder-Tradition. Doch die

SKUPINE GROBOV V I. a FAZI
0 1m 5 10
N
153
III.
120
I.
101
89
IV.
V.
15
73
74
VI.
76
33
66
68
64
II.
84
60
56
VII.
136
VIII.

SKUPINE GROBOV V I. b FAZI
0 1m 5 10
N
I.
II.
III.
IV.
V.
VI.
VII.
VIII.
100
107
122
121
103
25
111
112
110
114
90
7
10
9
12
20
13
14
17
5
19
2
1
36
8
38
35
39
27
28
78
46
47
42
62
80
79
83
139
140
138
134
135

SKUPINE GROBOV V II.a FAZI
0 1m 5 10
N
I.
II.
III.
IV.
V.
VI.
VII.
VIII.
118
23
117
92
88
11
6
3
81
22
24
16
4
34
41
43
72
113
31
37
29
45
63
65
58
48
126
70
55
123
85
127

SKUPINE GROBOV V II.b FAZI
0 1m 5 10
N
I.
II.
III.
IV.
V.
VI.
VII.
VIII.
151
131
132
116
115
95
98
102
97
93
104
105
96
87
94
91
99
119
109
133
21
108
106
18
77
75
32
67
40
69
71
44
30
26
61
50
51
49
130
82
59
53
57
52
54
128
125
124
129
86
137

Innerkrainer Kultur hat ihre zweite Grundlage von der südwestlichen territorialen Nachbarschaft, vom japodisch-liburnischen und historischen Gebiet erhalten. In der ältesten I a Phase der Križna gora kommen beide Komponenten nebeneinander vor und da ist schon eine stufenweise Annäherung zu verspüren. In diesem Raum könnten wir eine noch ältere Phase voraussetzten, als die zwei noch nicht vereinigten Komponenten diesen Raum bzw. diese Periode besiedelten, welche mit ihrem Material, das wir nicht kennen, die Zeit vor der Verschmelzung beider Komponenten bezeugen würde. Für die Priorität der Urnenfelderkomponente in dieser Vorzeit spricht nur deren größere Zahl in der I a Phase.

In der I b Phase ist die Ausbildung der Innerkrainer Kultur in neuen Formen der materiellen Kultur offensichtlich. Halbmondförmige Fibeln und halbmondförmige Ohrringe sind die Errungenschaft der Koexistenz beider Komponenten, was auf den sozialen und ökonomischen Wohlstand zurückzuführen ist, der auch im Reichtum der Gräber zum Ausdruck kommt. Trotz dieser offensichtlichen Vereinigung beider Komponenten bemerken wir die vollkommene Selbständigkeit der geistigen Kulturen, die konsequent jede ihre eigene Vorstellung des jenseitigen Lebens bewahrt, was sich in den Skelett- und Brandgräbern offenbart.

In der II a Phase bereichern sich die Formen der materiellen Kultur mit einer neuen Errungenschaft, der Doppelhaarnadel. In dieser Phase spüren wir schon stark die stufenweise Annäherung an die Gleichberechtigung beider Bestattungsweisen. Die geistige Tradition läßt da nach und damit ist die Verschmelzung beider Komponenten erreicht. So hat sich die materielle und geistige Innerkrainer Kulturgruppe ausgebildet. In der Phase II b sind die für die Innerkrainer Kultur typischen materiellen Manifestationen zahlreicher geworden und sind praktisch in alle Familien eingedrungen. Nun sind beide Bestattungsweisen wenigstens in allen in dieser Phase noch starken Familien vollkommen gleichwertig. Doch die soziale und auch ökonomische Dekadenz ist auch schon anwesend, wird doch diese Phase durch die zahlenmäßige Abnahme der Träger gekennzeichnet, was im großen Maße vom ökonomischen Verfall abhängt und was auch die bescheidenen und wenigen Beigaben beweisen.

Gemäß F. Stare[3] können wir unsere Nekropole in die älteste Eisenzeit Sloweniens Vače I, nach der neueren Einteilung der slowenischen Hallstattkultur von Gabrovec aber in Podzemelj 1, 2 und Stična 1 zeitlich einreihen.[4] Die männlichen Gräber unserer I b — und II a — Phase (Gräber 39 und 11, T. 2: 1) stellen den Horizont Podzemelj 1 und 2 vor. Mit der Anlehnung unserer I b — und II a — Phase an Podzemelj 1 und 2, d. i. an die Zeit zwischen 750 und 650 ist der Anfang unserer I b — Phase festgestellt worden. Der größere Teil unserer I a - Phase fällt aus dieser Chronologie aus, denn deren materielle Elemente verlangen eine ältere Datierung, etwas vor Podzemelj 1. Die Protocertosafibel und die zweischleifige Bogenfibel mit hohlem Bogen charakterisieren die letzte II b Phase. Die Protocertosafibel wird im liburnischen Raum mit den Jahren 600 bis 500 datiert.[5] in Dolenjsko (Unterkrain) aber erscheint die Certosafibel schon um das Jahr 550 herum unter skytischem Einfluß auf der Bildfläche. So gelangen wir zur niedrigsten Datierung des Endes der II b Phase, noch vor der Zeit des skytischen Einflusses, also vor 550 oder Stična 2. Da mir jedoch diese Datierung zu niedrig und auch zu wenig bekräftigt erscheint, würde ich mich für die Zeit um 600 als Ende der II b Phase oder vielleicht für die Zeit des ersten Viertels des 6. Jahrhunderts.

Schließlich müssen wir die Križna gora noch mit denjenigen Fundorten, welche infolge der gemeinsamen Charakteristika der Innerkrainer Kulturgruppe angehören, in Verbindung bringen. Dies sind Unec, Šmihel, Tržišče und Trnovo (heute Ilirska Bistrica), ferner noch die Nekropole in Škocjan, deren Dokumentation und Material leider noch zu wenig bekannt sind. Diese Lücke ist daher besonders spürbar, weil die uns bisher bekannten Elemente vermuten lassen, daß gerade Škocjan über das älteste Material verfügt, auf dem die Innerkrainer Gruppe basiert.

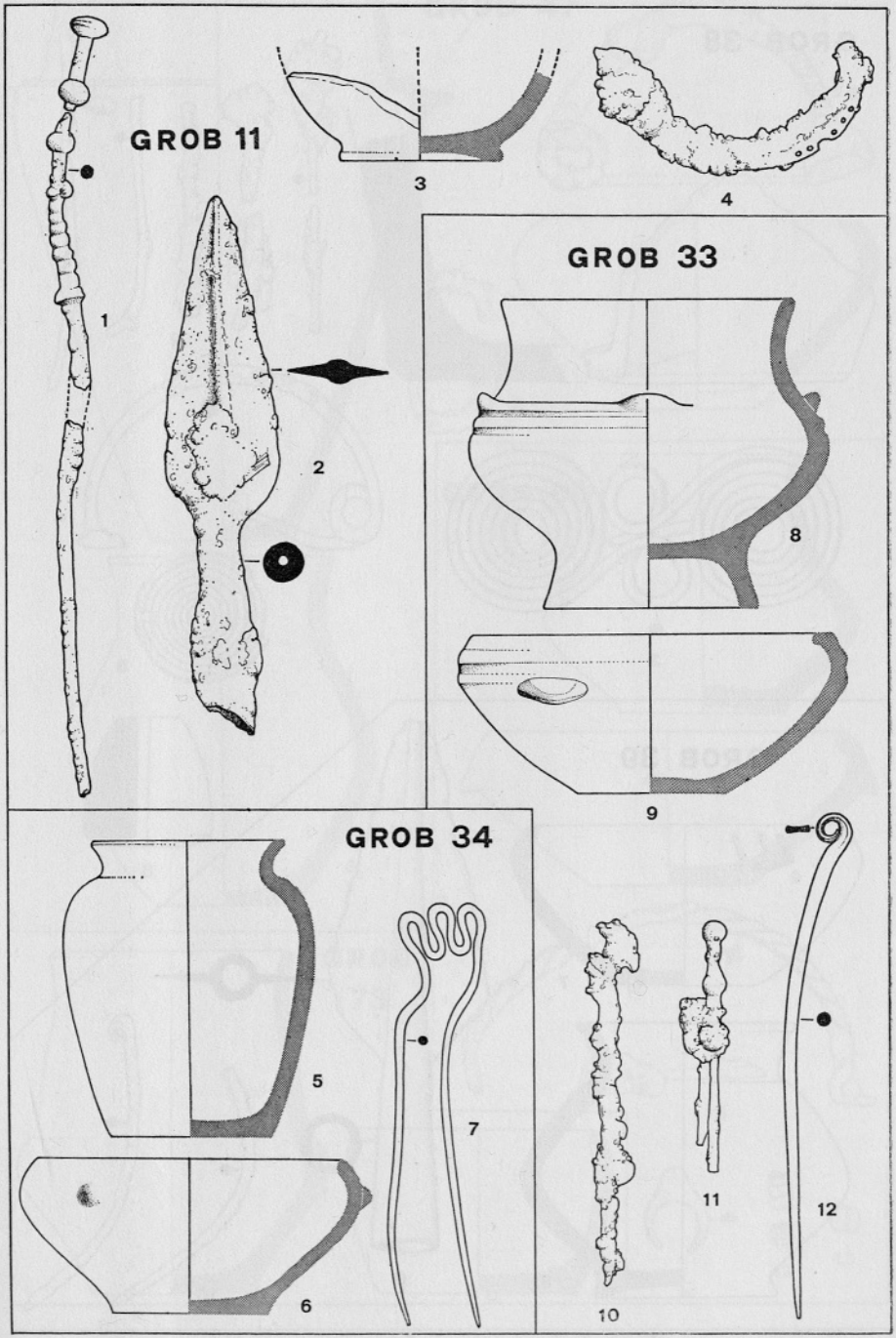
Aus Unec kennen wir nur ein Grab, das sich mit ihrem Material gut in die I b Phase der Križna gora einordnet.[6]

Auf Grund des verfügbaren Materials aus Šmihel[7] können wir feststellen, daß die Elemente der westbalkanischen Hallstattgruppen da weniger ausgeprägt sind als auf der Križna gora. Die einschleifigen Bogenfibeln, mit denen wir beide Fundorte am besten verbinden, sind gut vertreten. Kleinere Brillenfibeln als auch mehrköpfige Nadeln sind in Šmihel häufig, während die japodischen Brillenfibeln völlig fehlen. Auf die Urnenfelderkomponente weist auch die Brandbestattung hin, die jedoch nicht genügend dokumentiert ist und dem St. Lucija Kreise näher steht. Die Schwäche der Einflüsse seitens der westbalkanischen Komponente kann schon mit der größeren geographischen Entfernung ihrer Brennpunkte erklärt werden. Beiden Fundorten gemeinsam sind noch die halbmondförmigen Fibeln, die jedoch in Šmihel seltener sind. Es fehlen einige Elemente (halbmondförmige Ohrringe, Doppelhaarnadel, Ohrringe), die die Innerkrainer Gruppe, wie wir sie auf der Križna gora kennen, charakterisieren. Man darf jedoch nicht übersehen, daß die Gräber von Šmihel, die zeitlich mit denen der Križna gora zusammenfallen, inventarmäßig ärmer waren. Šmihel befand sich wohl an der Peripherie, als die Križna gora-Kultur erblüht war. Das spätere Material aber bezeugt, daß die Kultur in Šmihel blühte, als die Križna gora im Absterben begriffen war.

Da wir das Material von Trnovo[8] nicht genügend kennen, ist es für uns schwierig, einen Vergleich mit der Križna gora anzustellen. Nach den uns bekannten, bescheidenen Metallgegenständen zur urteilen (Fragmente japodischer Brillenfibeln, gerippter Armbänder, Ohrgehänge, halbmondförmige Fibeln) können wir die Nekropole zuverläßig der Innerkrainer Gruppe zuteilen, zeitlich aber fallen diese Gegenstände in die jüngste Phase, II b der Križna gora.

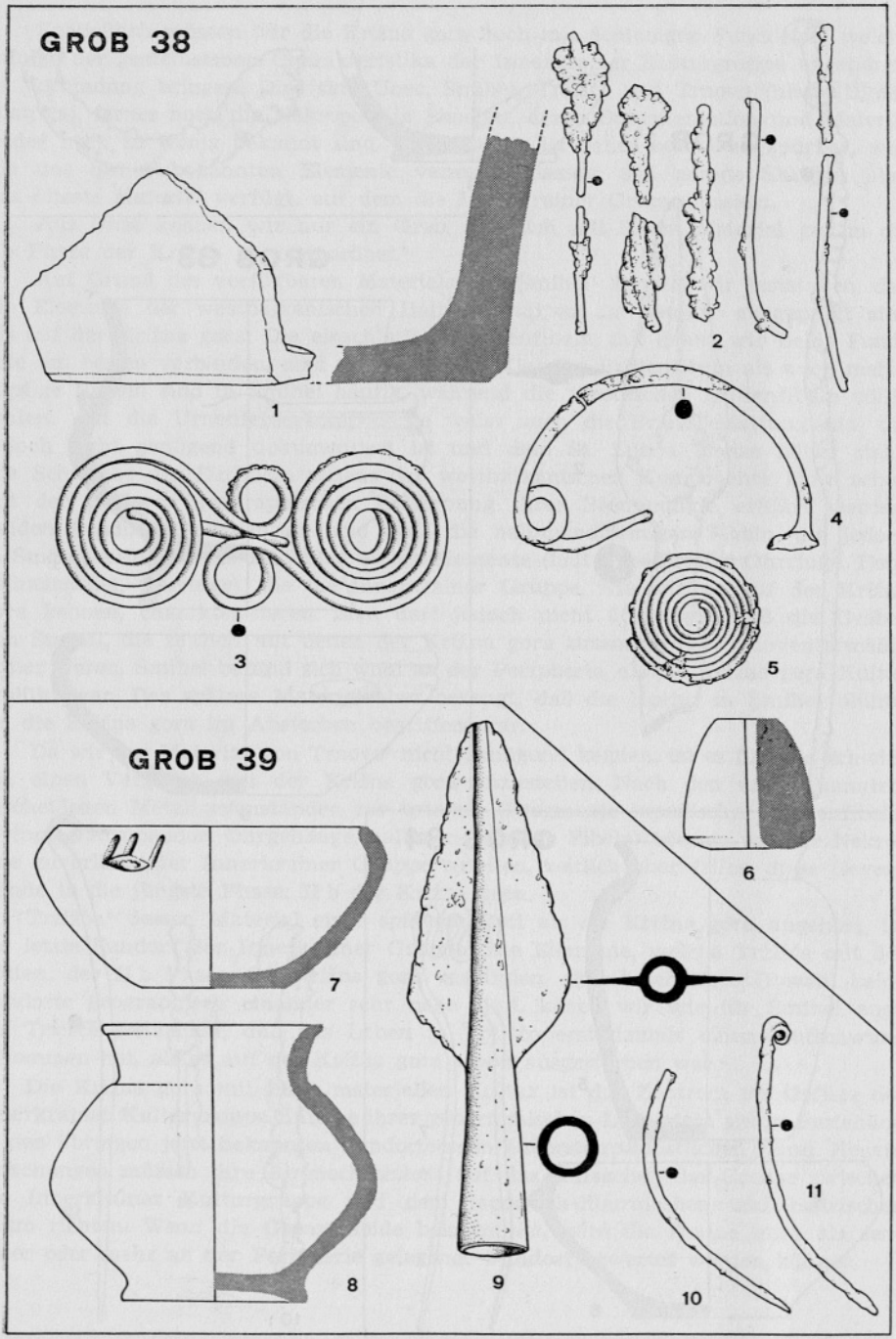
Tržišče,[9] dessen Material einer späteren Zeit als die Križna gora angehört, ist der letzte Fundort der Innerkrainer Gruppe. Die Elemente, welche Tržišče mit der letzten, der II b Phase der Križna gora verbinden, sind bescheiden. Obwohl beide Fundorte geographisch einander sehr nahe sind, könen wir wie für Šmihel auch für Tržišče feststellen, daß das Leben in Tržišče erst damals einen Aufschwung genommen hat, als es auf der Križna gora schon ausgestorben war.

Die Križna gora mit ihrer materiellen Kultur ist das Zentrum im Gefüge der Innerkrainer Kulturgruppe. Infolge ihrer geographischen Lage steht sie in Beziehung zu den übringen jetzt bekannten Fundorten am äußersten südöstlichen Rand. Neuere Forschungen müssen ihre Aufmerksamkeit auf das Aufsuchen der Grenze zwischen der Innerkrainer Kulturgruppe und dem japodisch-liburnischen und histrischen Raum richten. Wenn die Grenzscheide bekannt ist, wird die Križna gora als zentraler oder mehr an der Peripherie gelegener Fundort bewertet werden können.

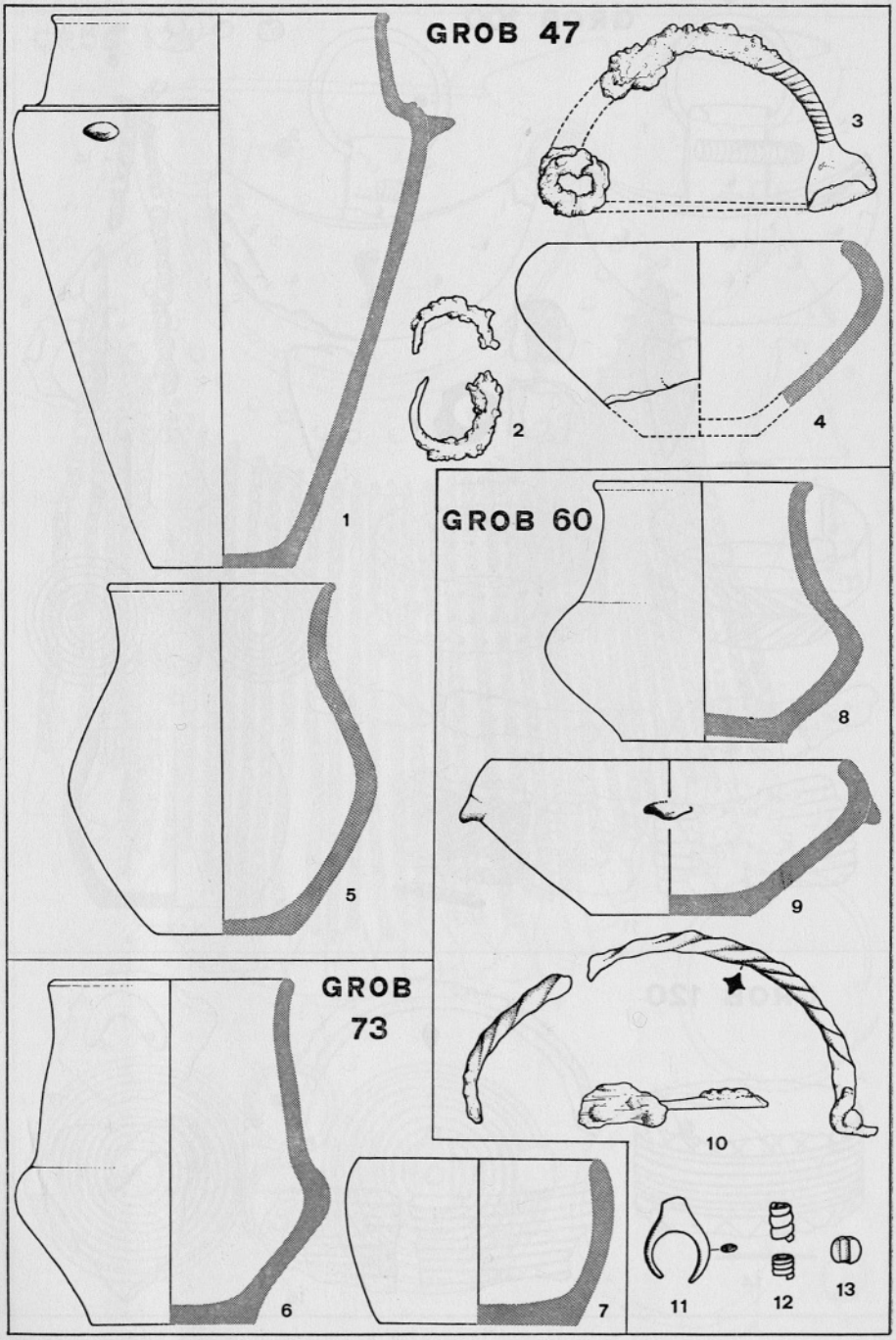
Križna gora pri Ložu. Grobovi 11, 33, 34.
1, 2, 4 železo, 3, 5, 6, 8, 9 glina, 7, 10—12 bron

Križna gora bei Lož. Gräber 11, 33, 34.
1, 2, 4 Eisen, 3, 5, 6, 8, 9 Ton, 7, 10—12 Bronze
1, 2, 4, 7, 10—12 = 1/2, 3, 5, 6, 8, 9 = 1/4

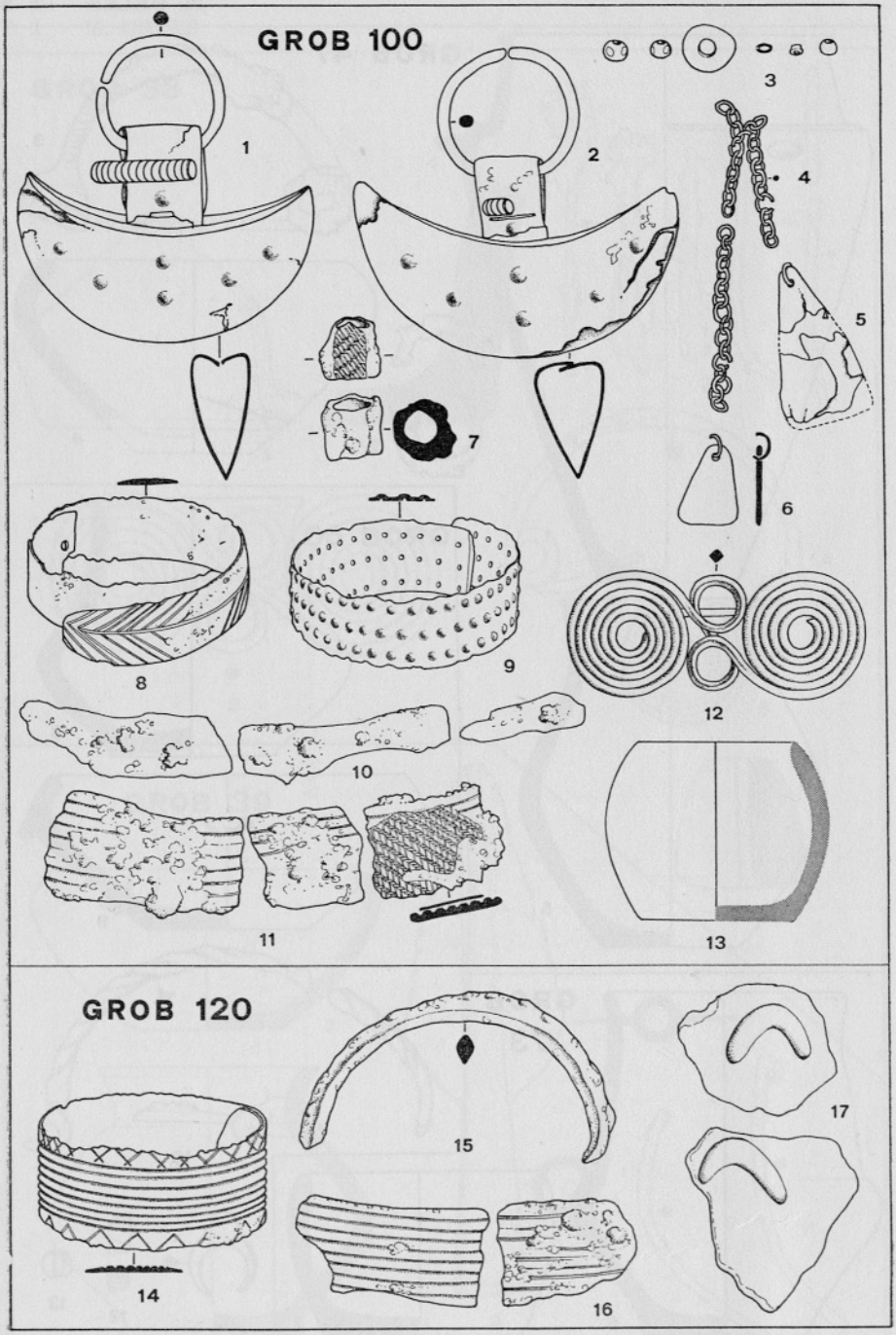
Križna gora pri Ložu. Grobova 38, 39.
1, 6—8 glina, 2—5, 9—11 bron

Križna gora bei Lož. Gräber 38, 39.
1, 6—8 Ton, 2—5, 9—11 Bronze
1—6, 9—11 = 1/2, 7, 8 = 1/4

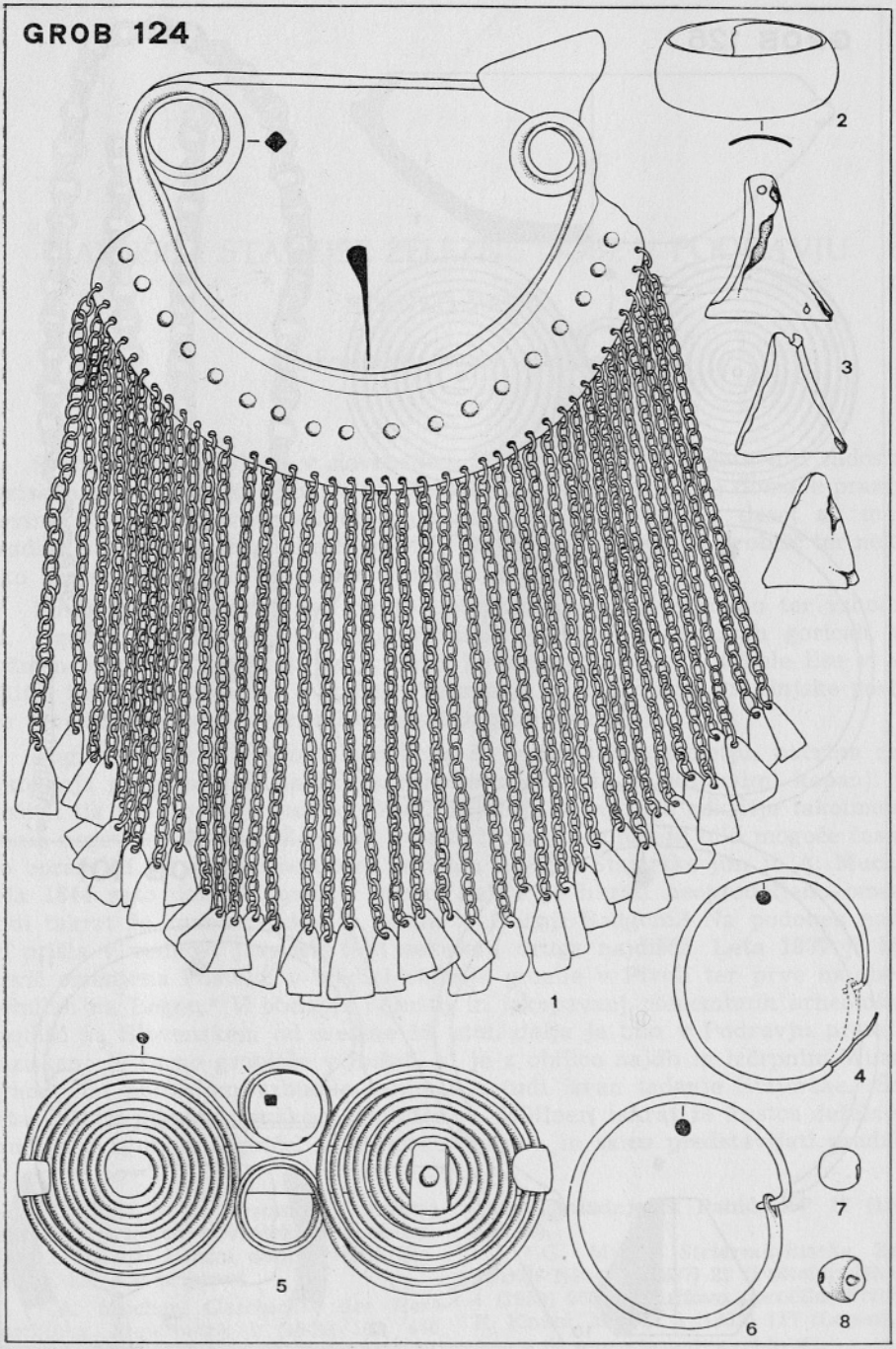
Križna gora pri Ložu. Grobovi 47, 60, 73.
1, 4—9 glina, 2, 3, 10 železo, 11, 12 bron, 13 steklo

Križna gora bei Lož. Gräber 47, 60, 73.
1, 4—9 Ton, 2, 3, 10 Eisen, 11, 12 Bronze, 13 Glas
1, 4—9 = 1/4, 2, 3, 10—13 = 1/2

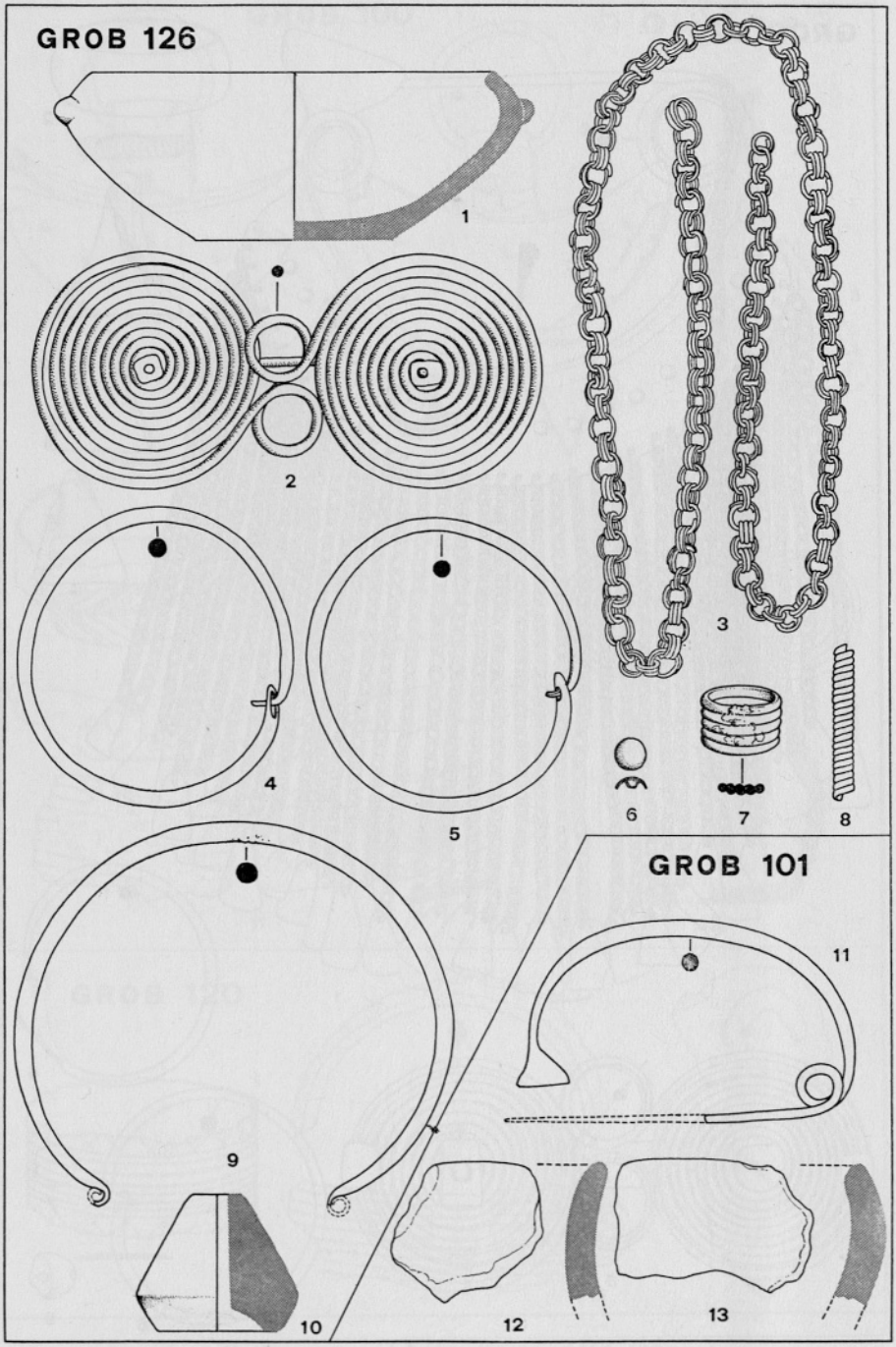
Križna gora pri Ložu. Grobova 100, 120.
1, 2, 4—6, 8, 9, 12, 14 bron, 3 steklena pasta,
7, 10, 11, 15, 16 železo, 13, 17 glina

Križna gora bei Lož. Gräber 100, 120.
1, 2, 4—6, 8, 9, 12, 14 Bronze, 3 Glaspaste,
7, 10, 11, 15, 16 Eisen, 13, 17 Ton
1—12, 14—17 = 1/2, 13 = 1/4

Križna gora pri Ložu. Grob 124.
1—6 bron, 7, 8 steklena pasta

Križna gora bei Lož. Grab 124.
1—6 Bronze, 7, 8 Glaspaste
1—8 = 1/2

Križna gora pri Ložu. Grobova 101, 126.
1, 10, 12, 13 glina, 2—9, 11 bron

Križna gora bei Lož. Gräber 101, 126.
1, 10, 12, 13 Ton, 2—9, 11 Bronze

1 = 1/4, 2—13 = 1/2

NAJDIŠČA STAREJŠE ŽELEZNE DOBE V PODRAVJU

STANKO PAHIČ

Pokrajinski muzej, Maribor

Starejša železna doba v slovenskem Podravju ni niti bogata niti zadostno raziskana, zato sodi še vedno med enega manj znanih poglavij domače prazgodovine. Po sedanji vednosti obsegajo najdišča tega obdobja deset ali manj gradišč, vsaj dvanajst gomilnih grobišč, verjetno dvoje planih grobišč ter nekoliko krajev z drugimi oz. posamičnimi najdbami (tab. 1).[1]

Po razprostranjenosti teh najdb izstopata predvsem zahodno ter vzhodno oz. jugovzhodno obrobje Pohorja, redkejše pa so v Slovenskih goricah, na južnem obrobju Dravskega polja ter v Dravinjski dolini. Kot bele lise v poselitvi tega časa ostajajo — poleg Prekmurja — Haloze in Dravinjske gorice ter seveda višji svet severnoslovenskih pogorij (karta 1).

Poglavitna najdišča so bila odkrita že v prejšnjem stoletju, načrtna raziskovanja pa so se pričela šele s Schlosserjevimi in Schmidovimi kopanji na Pošteli tik pred prvo svetovno vojno. Najdalje nazaj sega odkritje takoimenovanih negovskih čelad v Ženjaku leta 1812, ko jih še niti ni bilo mogoče časovno opredeliti. V svojem seznamu antičnih najdišč Štajerske jim je A. Muchar leta 1844 zato določil posebno mesto, kakor je hkrati neopredeljeno omenil tudi takrat že znane najdbe iz gomile v Gornji Radgoni.[2] Na podoben način so prišla v vednost javnosti tudi nekatera druga najdišča. Leta 1837 je bila prvič omenjena Poštela, v sredini stoletja gomile v Pivoli ter prve najdbe v gomilah na Legnu.[3] V obdobju odkritij in izkopavanj pomembnih arheoloških najdišč na Slovenskem od sredine 19. stol. dalje je bilo v Podravju pretežno raziskano le žarno grobišče v Rušah, ki je z obilico najdb in izčrpnim Wurmbrandovim poročilom vzbudilo zanimanje tudi izven tedanje Štajerske.[4] Šele leta 1894 je odkritelj ruškega grobišča A. Müllner, takrat že kustos deželnega muzeja v Ljubljani, pričel v »Argu« z opisom in skico predstavljati gradišča

[1] Ta oris je za novomeški simpozij leta 1972 prirejen povzetek dela obravnave o starejši železni dobi severne Slovenije, ki je v pripravi.

[2] A. Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark* 1 (1844) 143, 446 (Ženjak; izčrpno o tem P. Reinecke, 32. *BRGK* 1944 [1950] 117 ss) in 419 (G. Radgona; nazadnje S. Pahič, *AV* 17 [1966] 122 ss).

[3] G. Mally, *Steiermärkische Zeitschrift* NF 4/II (1837) 21 (Poštela); *MhVSt* 4 (1853) 256 — Puffovo poročilo (Pivola); R. Knabl, *MhVSt* 3 (1852) 117 (Legen).

[4] G. Wurmbrand, *Archiv für Anthropologie* 11 (1879) 231 ss.

NAJDIŠČE naselje, k. o.; ledinsko ime FUNDORT: Ortschaft, K. G.; Flurname	Velikost Število Größe Anzahl	OBJAVE: prva omemba; izčrpnejše poročilo VERÖFFENTLICHUNGEN: erste Erwähnung; ausführlicherer Fundbericht	Shramba najdb Aufewahrungsort der Funde
GRADIŠČA — RINGWÄLLE			
Čreta	220 × 130 m	M. Abramić, *Ptujski zbornik* 1 (1953) 16	PM Maribor
Gradišče	300 × 100 m	(*MhVSt* 3 [1852] 117 ?)	?
Krčevina pri Ptuju	130 × 120 m	*BGHA* 2 (1911) 109, op. 15; (*VS* 9 *za 1962-64* [1965] 172 ss)	PM Ptuj
Limbuš (?), Laznica	90 × 80 m	*Marb. Zeit.* št. 98, 15. 8. 1879; W. Schmid, *MPK* 2/3 (1915) 266 ss	Joanneum, Graz ?
Razvanje: »Poštela«	340 × 280 m	*Steierm. Zeit.* NF 4/2 (1837) 21; W. Schmid, *MPK* 2/3 (1915) 232 ss	PM Maribor in Joanneum, Graz
Sodinci (?)	110 × 80 m	*ČZN* 25, 1930, 130; (*VS* 9 za 1962-64 [1965] 171 ss)	PM Ptuj
Stari trg: Puščava	90 × 45 m	*Tagespost* št. 307, 5. 11. 1911; W. Schmid, *MPK* 2/4 (1924) 367 ss	Joanneum, Graz
Stari trg: Šance	60 × 40 m	*Tagespost* št. 318, 17. 11. 1911; W. Schmid, *MPK* 2/4 (1924) 380 ss	—
Šentilj, Ceršak (»Novine - Bubenberg«)	360 × 280 m	*Jutro* št. 88, 16. 4. 1936; F. Baš, *Festschrift R. Egger* (1952) 327 ss	PM Maribor in Joanneum, Graz
Turiška vas »Kotnikovo gradišče«	130 × 90 m	*Argo* 3, 1894, 195, 197; W. Schmid, *MPK* 2/3 (1915) 274 ss	—
NEUTRJENE NASELBINE — UNBEFESTIGTE SIEDLUNGEN			
Sp. Zreče: »Brinjeva gora«		*Ljud. pravica* št. 198, 6, 8. 1953 —	PM Maribor
GOMILE — HÜGELGRÄBER			
Benedikt v Slov. goricah	?	(*Voditelj* 3 [1900] 376 ss) —	PM Maribor
Čreta?	(30)	*VS* 16-18 z a1971-73 (1974) — v tisku	
Gornja Radgona	?	A. Muchar, *Steiermark* 1 (1844) 419; S. Pahič, *AV* 17 (1966) 122 ss	?

NAJDIŠČE naselje, k. o.; ledinsko ime FUNDORT: Ortschaft, K. G.; Flurname	Velikost število Größe Anzahl	OBJAVE: prva omemba; izčrpnejše poročilo VERÖFFENTLICHUNGEN: erste Erwähnung, ausführlicherer Fundbericht	Shramba najdb Aufbewahrungsort der Funde
Hardek	?	*Pett. Zeitung* št. 36, 3. 9. 1899; S. Pahič, *AV* (1966) 111 ss	PM Ptuj
Legen	(63) ?	(*MhVSt* 3 [1852] 117 ?)	Joanneum, Graz in PM Maribor
Pivola-Razvanje	60	*MhVSt* 4 (1853) 34	PM Maribor
Podgrad (?)	(še 5)	*Der Aufmerksame* št. 5, 11. 1. 1827	?
Podlože	5	*Tagespost*, 7. 10. 1906	PM Ptuj
Razvanje-»Poštela«	49	*Marb. Zeitung* št. 243, 4. 9. 1900; S. Pahič, *ČZN* NV 10 (1974) 4 ss	PM Maribor
Sp. Jablane (?)	2	*Blatt Rogatec* (1939) 29	—
Stražgojnca	2	*DRfG* 35, 1912/13 (1913) 9 (*VS* 8 za 1960-61 [1962] 235)	PM Ptuj
Šentilj-(»Novine«)	10	*Tagespost* št. 114, 25. 4. 1937	?
Sp. Polskava-»Velenik«	1	*Glasnik Slov. Bistrica* št. 16, 30. 9. 1956	PM Maribor
Zamarkova »Črni les« (?)	?	W. Schmid, *Südsteiermark* (1925) 8	?
Zg. Hajdina (?)	2	*Blatt Ptuj* (1936) 29	—
PLANI GROBOVI — FLACHGRÄBER			
Mali breg (?)	?	*GMDS* 11 91(30) 20 ss	?
Savinsko	»stotine«?	*Slov. gosp.* št .20, 19. 4. 1907	PM Maribor
POSAMIČNE NAJDBE — EINZELFUNDE			
Hercegovščak	1	*JJ* 71 (1883) 23	Joanneum, Graz
Kamnica-»Mariborski otok«	7	S. Pahič, *ČZN* NV 4 (1968) 35	PM Maribor
Loče-okolica (?)	11	R. Ložar, *GMDS* 11 (1930) 20 ss	NM Ljubljana
Placerovci	1	S. Pahič, *Svet med Muro in Dravo* (1968) 194	PM Ptuj
Ruše	3	*Jutro* št. 7, 8. 1. 1935, 5	PM Maribor
Žiče	2	S. Stegenšek, *Konjiška dekanija* (1909) 12	?
Ženjak	26	*JJ* 6 za 1918, 20; P. Reinecke, 32. *BRGK* 1944 (1950) 177 ss	NHM Wien; Joanneum, Graz; NM Ljubljana

Verzeichnis der Fundorte aus der älteren Eisenzeit im slowenischen Drauland

v okolici Tinja na Pohorju.[5] Aktivno je posegel v raziskovanje najdišč tega obdobja ob koncu stoletja spet F. Ferk, ko je pričel izkopavati tudi na Pošteli, v gomilah pod njo ter na Hardeku pri Ormožu.[6] Ker so bile najdbe njegovih kopanj predvsem skromne, sam pa o njih v tisku ni ničesar poročal, se je dediščina za njim — zlasti v mariborskem muzeju — do današnjih dni skoro povsem izgubila. Nasprotno pa so novice o grobnih najdbah v Podložah in na Savinskem pri Ptujski gori takoj našle mesto v strokovnih glasilih, pisca V. Skrabar in F. Pollak pa sta prva v Podravju določno opredelila ti najdišči kot haštatskodobni.[7]

S priložnostnimi raziskovanji ljubiteljev starin H. Winklerja v Slovenjem Gradcu in P. Schlosserja v Mariboru se je v letih 1909—1910 pričelo odkrivanje najpomembnejših obpohorskih najdišč.[8] Ko je bil k temu delu povabljen W. Schmid in se je z denarnimi sredstvi ter tiskanjem poročil vključila še dunajska akademija znanosti, je izkopavanje v gomilah na Legnu, zlasti pa na gradiščih Poštela, Puščava in drugih obakraj Pohorja prvič doseglo tudi znanstveno raven.[9] Po Wurmbrandovi objavi ruškega grobišča pred štirimi desetletji, je Schmidov prikaz pohorskih grobišč iz let 1915 in 1924 postal temeljna publikacija te vrste najdb v Podravju, ki ima še danes svojo ceno.[10] Poleg tega, da je Schmid na Slovenskem uvedel metodo raziskovanja naselbin ter skušal s tlorisi izkopanih ostankov stavb določiti tipološko razvojno črto, je leta 1925 prvi kronološko razčlenil železno dobo v Podravju in jo vključil v kronološki sistem svojih »noriških stopenj« železne dobe, s čimer je bila tudi ta pokrajina pritegnjena v znanstveno proučevanje tega prazgodovinskega obdobja.[11] Pomen tega dejstva je tem večji zlasti zato, ker je raziskovanje starejše železne dobe Podravja v poznejšem času in do današnjih dni skoro povsem zamrlo. V zadnjih petdesetih letih je v to delo še najpomembneje posegel le F. Baš, ko je skupno z W. Schmidom pričel izkopavati na gradišču nad Šentiljem.[12] V najnovejši dobi so bila na tem delovnem območju izvršena le topografska odkrivanja ter priložnostni zaščitni ukrepi.[13] Ker Schmidovemu topografskemu orisu gradišč ni sledila tudi podrobnejša objava najdb, čaka arheološko gradivo s Poštele in od drugod še vedno svojega obdelovalca, prav tako so potrebne objave še dosedanje najdbe v gomilnih grobovih. Od vsega tega so bile doslej nekolikanj osvetljene le najdbe iz območja Slovenskih goric in gomilni grobovi izpod Poštele.[14]

[5] A. Müllner, *Argo* 3 (1894) 197, 215 ss.

[6] O tem: S. Pahič, *ČZN* NV 2 (1966) 12, op. 79 (Poštela) in *AV* 17 (1966) 109 ss (Hardek).

[7] Podlože: V. Skrabar, *MZK* 3. F. 6 (1906) 363 ss. Savinsko: F. Pollak, *ČZN* 4 (1907) 191, 226.

[8] Legen: *MZK* 3. F. 8 (1909) 416 (Winkler). Poštela: P. Schlosser, *Urania* 4 (1911) 347 ss, 369 ss. *Blätter zur Geschichte und Heimatkunde der Alpenländer* 2 (1911) 133 ss, 177 ss, 215 s. *Die Umschav* (Frankfurt a. M. 1911) 375 ss.

[9] Legen: Dr. B., *Tagespost* št. 321, Graz 19. 11. 1911, str. 10; Poštela: podatki o poročilih izkopavanj zbrani pri S. Pahič, *ČZN* NV 2 (1966) 33, op. 99.

[10] W. Schmid, Die Ringwälle des Bacherngebietes, *MPK* 2/3 (1915) 229 ss in 2/4 (1924) 365 ss.

[11] W. Schmid, 15. *BRGK* 1923/24 (1925) 193 ss; tudi Südsteiermark im Altertum, v Hausmann, *Südsteiermark* (1925) 9 ss.

[12] Nazadnje o tem: S. Pahič, *AV* 17 (1966) 128 ss.

[13] Podatki o tem v: *Varstvo spomenikov* 7 (1960) 289 (Legen); 8 (1962) 235 (Stražgonjca); 9 (1965) 171 ss (Sodinci, Krčevina) in 11 (1967) 116 ss (Velenik).

[14] S. Pahič, Železnodobne najdbe v

NAJDIŠČA STAREJŠE ŽELEZNE DOBE V SLOVENSKEM PODRAVJU

FUNDORTE DER ÄLTEREN EISENZEIT IM SLOWENISCHEN DRAULAND

0 10 20 30 KM

ÖSTERREICH

MAGYARORSZÁG

JUGOSLAVIJA

Slovenija Hrvatska

Drava

Mura

Savinja

Spielfeld-Šentilj (Novine)

Podgrad?

Hercegovščak

G. Radgona

Benedikt

Ženjak

Zamarkova?

Maribor

Limbuš?

Ruše

Poštela

Razvanje

Pivola-Črета

Starj trg

Puščava

Šance

Gradišče

Legen

Krčevina

Sodinci?

Hardek

Turiška vas

Velenik

Zg. Hajdina?

Ptujska gora

Stražgojnca

Sp. Jablane?

Podložje

Savinsko

Brinjeva gora

Žiče?

M. Breg?

Loče?

Kombinationen von Beigaben in Grabinventaren

GRADIŠČA

Poglavitna oblika naselbine v starejši železni dobi je tudi v Podravju z nasipi utrjena površina na vzvišeni legi — gradišče. Če ne upoštevamo oblike okopov, ki so vedno prilagojeni terenu ter večinoma nepravilne ovalne oblike, se podravska gradišča razlikujejo med seboj predvsem po velikosti ter po legi na terenu (T. 1). Največja in najizrazitejše utrjena je šest hektarov obsegajoča Poštela. Ne mnogo manjše je gradišče pri Novinah nad Šentiljem ter na Gradišču nad Legnom, vsaj eno prečno mero nad 100 m pa imajo še gradišča v Turiški vasi pri Tinju, Krčevini pri Ptuju, Čreti pri Slivnici in Sodincih pri Veliki Nedelji. V teh gradiščih so mogli obstajati zaselki rodovskih skupnosti, kakršne si lahko predstavljamo po dosedanjih odkritjih bivališč na Novinah in Pošteli. Ob predpostavki, da je stala po ena koča na prostoru vsaj dvajsetih arov, bi dobili na največjih gradiščih, upoštevajoč vsakokrat tudi konfiguracijo tal, približno po 20 ali manj koč z morebiti 100—150 prebivalci. Tudi če te številke zmanjšamo, ne moremo zabrisati izstopajočega obsega ter s tem verjetno tudi pomembnejše vloge teh največjih gradišč, ob katerih so imela druga manjša pač le lokalni pomen. Bolj problematične so manjše utrjene postojanke oziroma domnevana gradišča, kjer postajajo poleg velikosti vprašljivi tudi lega, oblika tal znotraj okopov in raba. Še najbolj prazgodovinsko učinkujeta gradišči Puščava in Šance nad Starim trgom, kjer je bilo v prvem odkritih le troje stavb, drugo pa je W. Schmid proglasil za pribežališče oziroma »predstražo«.[15] Utrdba z okopi pri Limbušu je sicer izdelana na prazgodovinski način, leži pa na ravnini ob obrežju Drave in ima s tem med drugimi najdišči izjemno mesto.[16] V Schmidovih poročilih zajete utrdbe Presek pri Črešnjevcu, v Repu pri Tinju ter v Radušah pri Starem trgu so le z nasipi in jarki obdane manjše kope iz poznejšega časa, kjer ni bilo odkritih nobenih starejšeželeznodobnih najdb.[17]

Po legi na terenu je vsem gradiščem oziroma utrdbam skupno to, da predstavljajo v glavnem z okopi zavarovan greben, obronek grebena ali kopo. Pri tem so si po višinskih razlikah nad okoliško ravnino dokaj različna, zato bi jih lahko razdelili v tri skupine: visoka gradišča, tista približno 100 m nad ravnino ter taka, ki leže precej nižje (tab. 2). S 300 m nad ravnino Bistriškega polja je najvišje gradišče v Turiški vasi, kar pa verjetno dokazuje predvsem najvišji prodor železnodobne naselitve na jugovzhodnem Pohorju. Tudi Poštela se z 240 m občutneje dviga nad Dravsko polje, čeprav je bilo tod nekaj prazgodovinskih najdb odkritih še precej višje.[18] Gradišča nad Šentiljem, Legnom ter Starim trgom leže približno 100 m nad okoliškimi dolinami, s katerimi so po gospodarskem udejstvovanju in deloma po legi pripadajočih grobišč zato lahko imela stalne stike. Pri vseh teh gradiščih je potreba po večji varnosti, ki je poleg izdelave okopov očitno narekovala izbiro seliščnih točk, še najbolj opazna. Kako je bilo s tem pri gradiščih v Krčevini, Čreti in Sodincih, ki leže

Slovenskih goricah, *AV* 17 (1966) 103 ss. Isti, Poštelsko grobišče, *ČZN NV* 10, 1974, 4 ss.

[15] W. Schmid, *MPK* 2/4 (1924) 367 ss.

[16] W. Schmid, *MPK* 2/3 1(915) 266 ss.

[17] Črešnjevec: W. Schmid, kot prej 271 ss; nazadnje S. Pahič, *AV* 1 (1950) 170 ss. Rep: W. Schmid, kot prej, 276 ss. Raduše: W. Schmid (op. 15) 381 ss.

[18] Tako založna najdba pri Špureju na Hočkem Pohorju (F. Baš, *ČZN* 28 [1933] 37 ss) v višini 730 ter bronasta sekira baje 800 m visoko (S. Pahič, *ČZN NV* 4 [1968] 41, T. 3: 4).

Tabela — Tabelle 2

Najdišče Fundort	Površina v ha Oberfläche in ha	Nadmorska višina Seehöhe	Razdalja do gomil Entfernung der Tumuli	Višinska razlika Höhenunterschied zu den Tumuli do gomil	do doline zum Tal
Črета	2,0	350—345	50 m	20 m	60 m
Gradišče	4,0 ?	515—510	500 m	90 m	110 m
Krčevina	1,0	320—315	—	—	70 m
Limbuš (?)	0,5	275	—	—	— 10 m
»Poštela«	6,0	547—500	250 m	80 m	240 m
Sodinci (?)	0,7	250	—	—	45 m
Stari trg: »Puščava«	0,35	520—513	—	—	110 m
»Šance«	0,25	552	—	—	140 m
Šentilj	5,0 ?	350—340	50 m	—	100 m
Turiška vas	1,0	670—660	—	—	300 m

Pregled utrjenih naselbin starejše železne dobe po velikosti in višinski legi

Übersicht der befestigten älterisenzeitlichen Siedlungen nach der Größe und Höhenlage

z višinskimi razlikami 70, 60 oziroma 45 m zelo nizko in so poleg tega po terenski izobliki bila laže dosegljiva iz ravnine, je videti za sedaj nejasno. Utrdbo pri Limbušu, če je res nastala v tem času, je poleg okopov očitno varovala tudi odmaknjena lega v gozdovih nad razbrazdanim obrežjem Drave.

Okopi gradišč so bili povsod narejeni iz zemeljskih nasipov, ki so imeli v nekaterih doslej opazovanih primerih — na Pošteli in v Turiški vasi, a tudi na Puščavi in pri Limbušu — kamnito jedro oziroma oblogo ter sledove lesenih konstrukcij — okvirov in palisad.[19] Tistim stranem, ki so bile na stikih z nadaljevanji vzpetin najbolj izpostavljene, so s poglobljenimi jarki ter pojačanimi oziroma podvojenimi nasipi poskrbeli za učinkovitejše zavarovanje.[20] V nekaterih primerih nad posebno strmimi pobočji ponekod nasipov sploh ni bilo.[21] Danes so okopi teh gradišč, ki se nahajajo dandanes večinoma v gozdovih, še dobro ohranjeni, kjer pa je postal teren obdelovalno zemljišče — npr. Gradišče nad Legnom, deloma tudi Črета pri Slivnici — so močno oziroma povsem zabrisani. Gozdna preobleka je zavarovala tudi tista strma pobočja nasipov — npr. na Pošteli ter Novinah nad Šentiljem — kjer bi nasipi po sestavi tal sicer lahko postali žrtev denudacije.[22]

Ni še v podrobnem dognano, kdaj so gradišča v Podravju nastala. Tudi v tej pokrajini poznamo nekaj na podoben način utrjenih selišč iz zgodnejšega časa. Najočitnejši primer tega je Ha B naselbina v Ormožu,[23] sledove starih

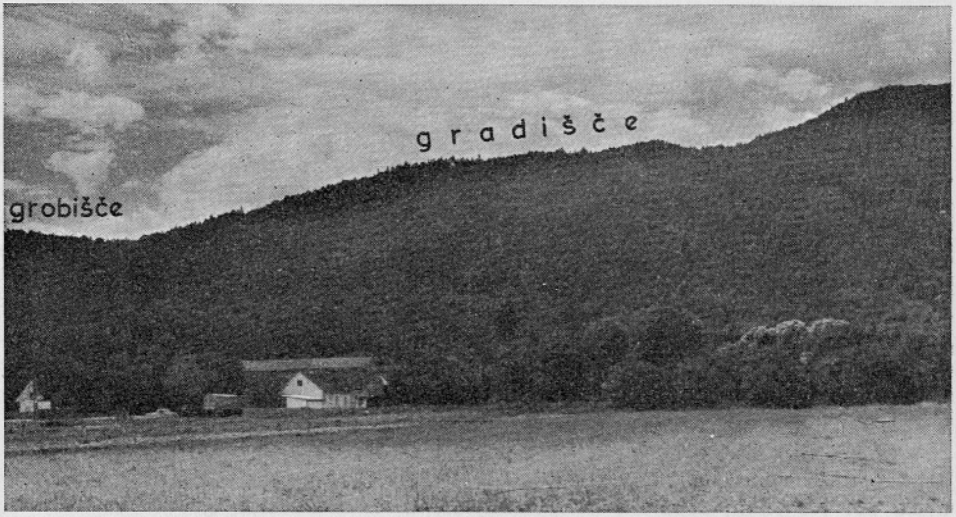
[19] W. Schmid, *MPK* 2/3 (1915) 236 ss. sl. 5, 6, 8, 9, 47 ter *MPK* 2/4 (1924) 369, sl. 5.

[20] Tako na vrhu Poštele (P. Schlosser, *Urania* 4 [1911] 348 ss), v Turiški vasi (W. Schmid, *MPK* 2/3 [1915] 274, sl. 54, podobno pri Novinah (F. Baš, *Festschrift für Rudolf Egger* 1 [1952] 332 ss) ter v Črети in Sodincih (T. 1).

[21] Prim. situacije na T. 1.

[22] F. Baš, kot prej. 332 je kot zaščitni ukrep domneval poraščenost zunanjih pobočij nasipov že v prazgodovini (?).

[23] B. Perc, *AV* 13-14 (1962-63) 375 ss.

Sl. 1. Pogled na gradišče in grobišče Poštelo od severa iz Radvanja
Abb. 1. Anblick auf den Ringwall Poštela mit dem Gräberfeld vom Norden

nasipov kaže sočasna in starejša naselbina na Brinjevi gori,[24] starejšega porekla pa je očitno tudi utrdba v Strjancih.[25] Že po teh doslej znanih primerih je jasno, da so z nasipi in jarki utrjevali svoja bivališča v Podravju že od bronaste dobe dalje. Ob že znanih ugotovitvah, da je Ha C poselitev ob vzhodnih Alpah predvsem nadaljevanje poprejšnje Ha B naselitve, je zato zelo verjetno, da so nekatera gradišča nastala že na prehodu obeh stopenj.[26] Na to opozarjajo tudi še ne podrobneje proučene keramične najdbe s Poštele, potrjene z najnovejšimi odkritji planih grobov, v katerih so bile najdbe s Ha B tradicijo.[27] Podoben zgodnji začetek imata npr. tudi višinski naselbini na Rifniku in Vačah.[28] Vsaj del podravskih gradišč je torej verjetno nastal že v najzgodnejši Ha C oziroma v iztekajoči se Ha B (= Ha B 3) stopnji. Ker so v tem času nekatera verjetno na podoben način utrjena naselja — Ormož, Ptujski grad, Križevci — opustela, kar bi glede na grobne najdbe veljalo tudi za nižinske naselbine v Mariboru in Rušah, pri nastanku gradišč ne gre toliko za novost v načinu naseljevanja, temveč predvsem za izbiro novih varnejših višinskih leg in morebiti še za povečano skrb za zavarovanje z okopi. K temu so Ha B naseljence Podravja in Pomurja najverjetneje prisilili zunanji vzroki, o katerih je bilo že govora in ki se tu odražajo v prerazvrstitvi naselbin iz lahko prehodnih območij ob Dravi in Muri v notranjost gričevnate pokrajine, na višine Pohorja ter v stranske doline (sl. 1). Zato so tudi poprejšnje višinske

[24] *Varstvo spomenikov* 8 (1962) 190.
[25] *Varstvo spomenikov* 9 (1965) 172.
[26] R. Pittioni, *Urgeschichte des österreichischen Raumes* (1954) 535.
[27] *ČZN* NV 10 (1974) 4.
[28] Vače: F. Starè, *Prazgodovinske Vače* (1954) 118 ss. Rifnik: A. Bolta, *Celjski zbornik* (1972) 66 ss.

naselbine, kakršna je bila npr. Brinjeva gora, verjetno brez večjih pretresov preživele to prehodno obdobje.

Laže rešljivo se zdi vprašanje prenehanja gradišč, vsaj tistih, ki so jih doslej že raziskovali. Poštela je ostala naseljena še vse latensko obdobje, pri čemer je po Schmidu na tak ali drugačen način za svoje prebivalce dobila tudi Kelte.[29] Poznolatensko keramiko so našli tudi na večini drugih gradišč, s čimer se hkrati nakazuje prehod v rimsko dobo.[30] Za antični kolonizaciji sprva odmaknjene višje lege Pohorja je značilno, da je W. Schmid v Turiški vasi ugotovil le keramične ostaline »izrečno halštatskega značaja«.[31] Nasprotno pa je antični vpliv tudi ob skepsi Schmidovih razlag dosegel Poštelo že zelo zgodaj.[32] Ni znano, če je torej gradišče v Turiški vasi v antiki povsem opustelo, saj kažejo pri Tinju najdeni nagrobniki dolgotrajnejšo naselitev domorodnega življa.[33] Na Pošteli je upad naselitve in verjetno njeno prenehanje do pozne antike vsaj v 2. stol. po n. št. očitnejše, saj se zaradi višje lege ni mogla spojiti z antično naselitvijo na ravnini. Tak primer je W. Schmid raziskoval v Starem trgu, kjer so bile odkrite stavbe tudi izven okopov Puščave na pobočjih proti ravnini oziroma Kolaciju.[34] Usodo Poštele je morebiti doživelo tudi gradišče pri Novinah, medtem ko položaj na še neraziskanih gradiščih v Čreti, Krčevini in Sodincih ni znan.[35] Za že raziskana gradišča je videti značilno predvsem to, da naselbine niso nasilno prenehale, temveč so v antičnem času, ko so se razvila nova naselitvena središča na ravninah, prej polagoma opustele. V nasprotju z njimi pa je višinska naselbina na Brinjevi gori ostala naseljena bržkone nepretrgano tudi vse antično obdobje.[36]

Da je v Podravju v starejši železni dobi bilo več naselbin kot je doslej znanih gradišč je očitno tudi po gomilnih grobiščih brez znanih pripadajočih naselij. Gomile v Gornji Radgoni in Podgradu se bržkone vežejo na naselbino na Radgonskem gradu, o kateri je znanih že nekaj starejših najdb oziroma na Hercegovščak z že znano prazgodovinsko dediščino.[37] Na nobenem izmed teh dveh gričev sicer ni sledov o morebitnih okopih, vendar bi ti mogli biti ob preoblikovanju površine v grajski kompleks oziroma vinogradniške parcele že povsem uničeni. Gomile v Podložah bi, — hkrati s planimi grobovi na Savinskem? — mogle izvirati od kake naselbine na vzpetinah Ptujske gore, o kateri prav tako ni sledov. Tudi grobne najdbe z območja Benedikta govore za naselbino na eni izmed tamošnjih višin ,saj ozke doline za to očitno niso prišle v poštev. Gomile na Hardeku s svojo Ha B tradicijo najdb opozarjajo na to, da naselbina v bližnjem Ormožu v Ha C stopnji morebiti ni povsem prenehala ali pa je na gričih severno od obeh krajev nastala nova. Kam je prisoditi

[29] W. Schmid, *MPK* 2/3 (1915) 279; nazadnje S. Pahič, *ČZN* NV 4 (1968) 39.

[30] Puščava nad Starim trgom: W. Schmid, *MPK* 2/4 (1924) 384 ss. Novine nad Šentiljem: S. Pahič, *AV* 17 (1966) 132. Limbuš: W. Schmid, *MPK* 2/3 (1915) 270.

[31] W. Schmid, kot prej, 276.

[32] W. Schmid, kot prej, 280; nazadnje S. Pahič, *ČZN* NV 6 (1970) 161 ss.

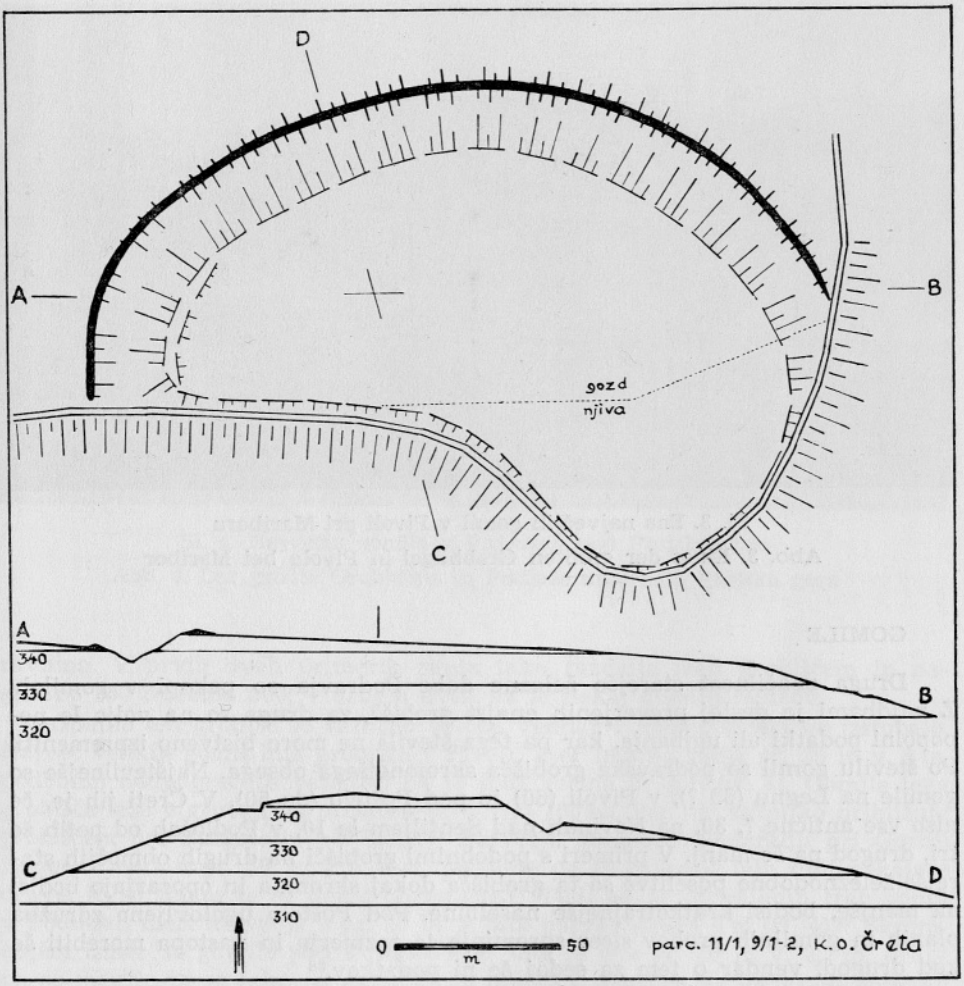
[33] Npr. *CIL* III 11711 = *AIJ* 89.

[34] W. Schmid, *MPK* 2/4 (1924) 371 ss.

[35] S. Pahič, *AV* 17 (1966) 132.

[36] O izkopavanjih v letih 1953—1963 razen notic v dnevnem tisku, *Varstvo spomenikov* 7 (1960) — 9 (1965), *Arheološkem pregledu* 1 (1959) — 5 (1964) in informacije v *Epoque prehistorique et protohistorique en Yougoslavie* (1971) 206 ss še ni poročil.

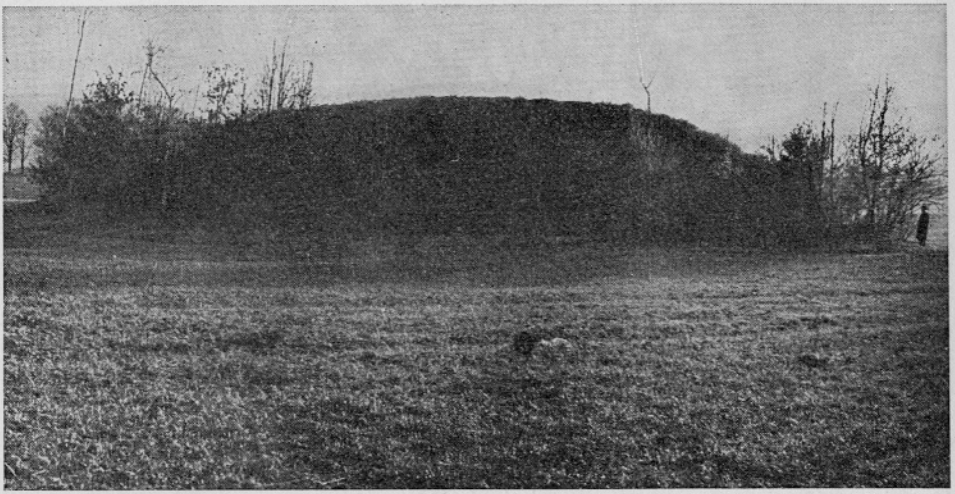
[37] *Varstvo spomenikov* 9 (1965) 134 ss (Gornja Radgona). *Jahresberichte des Joanneums* 71 (1883) 22 ss in 72 (1884) 13, 17 (Hercegovščak).

Sl. 2. Tloris gradišča v Čreti pri Slivnici

Abb. 2. Grundriß des Ringwalls in Čreta bei Slivnica

gomile v Pivoli ob vznožju Pohorja, pod Poštelo, ni jasno, razdalja do gradišča se zdi le prevelika, vmes je še pravo — ali vsaj starejše ? — poštelsko grobišče. Značilne so gomile od Podlož do Stražgojnce pri Pragerskem, kjer se na južnem obrobju Dravskega polja sporadične prazgodovinske najdbe značilno ujemajo s pasom antične in recentne naselitve ob tekočih vodah med še danes delno gozdnato prodnato ravnino in obrobnimi griči. Če izvirajo najdbe iz okoliša Loč v resnici iz tamošnjih grobišč, potem bi bilo tudi ustrezne naselbine iskati na okoliških vzpetinah.

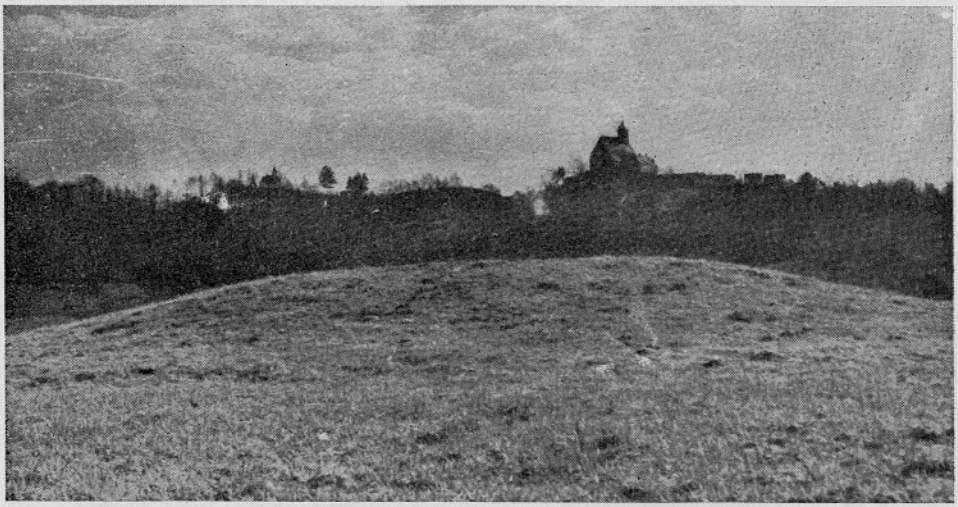
Sl. 3. Ena največjih gomil v Pivoli pri Mariboru
Abb. 3. Eines der größten Grabhügel in Pivola bei Maribor

GOMILE

Druga značilnost starejše železne dobe Podravja so pokopi v gomilah. Z najdbami je doslej preverjenih enajst grobišč, za druga so na voljo le nepopolni podatki ali ugibanja, kar pa tega števila ne more bistveno izpremeniti. Po številu gomil so podravska grobišča skromnejšega obsega. Najštevilnejše so gomile na Legnu (63 ?), v Pivoli (60) in pod Poštelo (do 50). V Čreti jih je, če niso vse antične ?, 30, na Novinah nad Šentiljem le 10, v Podložah od petih še tri, drugod pa še manj. V primeri s podobnimi grobišči na drugih območjih starejše železnodobne poselitve so ta grobišča dokaj skromna in opozarjajo bodisi na manjše, bodisi kratkotrajnejše naselbine. Pod Poštelo ugotovljena združba planih in gomilnih grobov sicer spreminja ta razmerja in nastopa morebiti še kod drugod, vendar o tem za sedaj še ni podatkov.[38]

Gomile leže navadno v različno oblikovanih in terenu prilagojenih gručah. Njihova lega na terenu je različna: od takih na hrbtu grebenov (Novine nad Šentiljem) prek tistih na pobočjih (Poštela, Čreta) do znožij hribov (Pivola), ravninskih teras (Legen) in ravnin samih (Podlože). Doslej le gomilno grobišče pri Benediktu, izpričano po ohranjenih najdbah, na terenu še ni bilo identificirano.[39] Nekaj grobišč je v neposredni zvezi s pripadajočimi naselbinami — gradišči, tako tista pod Poštelo, na Legnu, pri Novinah in v Čreti pri Slivnici. Ker še niso v celoti ali pa sploh ne raziskana, iz te zveze ne moremo izvajati npr. kronoloških zaključkov, so pa zanimiva po legi. Grobišče pod Poštelo leži na prostornejši polici 80 m pod gradiščem, tisto na Legnu na terasi pod prav toliko višjo kopo Gradišča, medtem ko leže gomile pri Novinah v isti višini in na istem grebenu kot gradišče, gomile v Čreti pa na pobočju med okopi in

[38] S. Pahič, *ČZN* NV 10 (1974) 4 ss. [39] S. Pahič, *AV* (1966) 114 ss.

Sl. 4. Največja gomila v Podložah nod Ptujsko goro
Abb. 4. Der größte Grabhügel in Podlože unterhalb Ptujska gora

ravnino. V prvih dveh primerih znaša tako razdalja med grobiščem in naselbino 250 oziroma 500, v drugih dveh pa le nekaj desetin metrov.

Gomile teh grobišč so različno velike, vendar v nobeni smeri ne izstopajo. Največ velikih gomil ima grobišče v Pivoli, kjer ima največja pr. 25 in v. 5 m, podobnih nadpoprečnih velikosti pa je tudi večina drugih (sl. 3). Gomile tega grobišča leže v gručah na prostoru približno 100 ha, kar jih nekoliko približuje grobiščem pri Burgstallu ob Solbi.[40] Največja gomila v Podgradu pri Gornji Radgoni meri v pr. 30 in. v v. 5 m, podobne pa so bržkone bile tudi nekatere druge, ki so danes le še delno ohranjene.[41] Tudi od še ohranjenih treh gomil v Podložah meri največja v pr. 30 in je bila poprej visoka 4 m (sl. 4).[42] Skromnejših izmer so gomile pod Poštelo, kjer ima le ena pr. 20 in v. 2,7 m, druge pa so manjše in se tako po velikosti in obliki v ničemer ne ločijo od antičnih gomil v tej pokrajini (sl. 5).[43] Take so gomile v Čreti, kjer pa so bili doslej odkriti samo antični grobovi.[44] Enakih poprečnih mer (pr. 10, v. do 1 m) so tudi gomile na Legnu (sl. 6).[45] Najmanjše gomile je P. Schlosser ugotovil pod Poštelo, kjer je prekopal tako s pr. 2,2 in v. 0,15 m.[46]

O grobovih v gomilah je manj zadovoljivih podatkov. Podrobnejšega poročila, razen o Pošteli, še ni, čeprav jih je večina bila že razkopanih bo-

[40] Nepopoln tloris grobišča je izdelal P. Schlosser, a doslej še ni bil objavljen (v Joaneju v Gradcu).

[41] S. Pahič, *Pomurski vestnik*, št. 11, M. Sobota 21. 3. 1963, str. 8, sl.

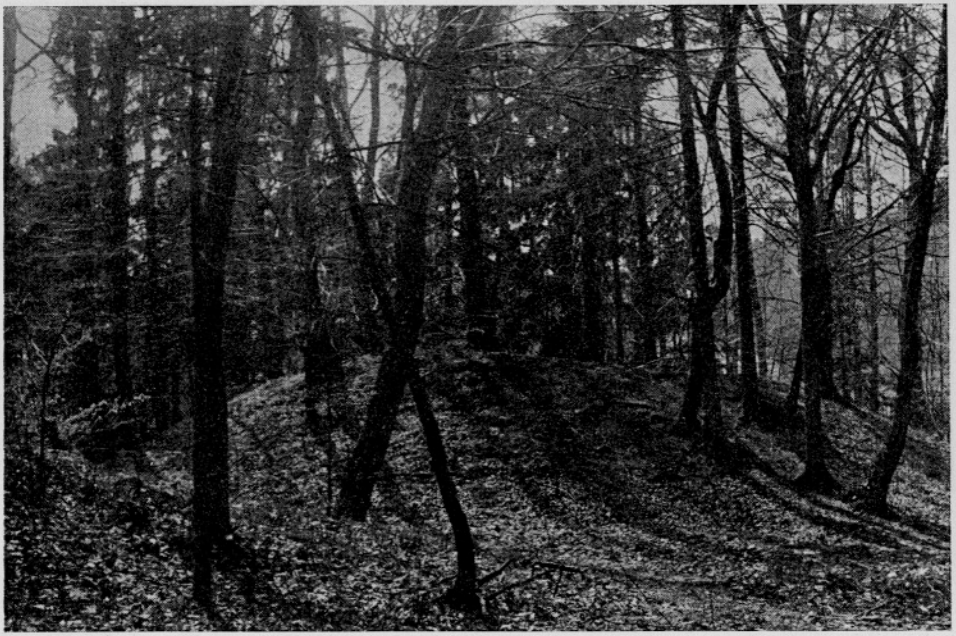
[42] B. Saria, J. Klemenc, *Blatt Rogatec* (1939) 47. Nazadnje M. Tomanič-Jevremov, *Ptujski zbornik* 4 (1974) v tisku.

[43] S. Pahič, *ČZN* 10 (1974) 4 ss, tab. 1.

[44] *Varstvo spomenikov* 16-18 (1974) v tisku.

[45] Nazadnje S. Pahič, Najstarejša zgodovina Koroške krajine, v: *720 let Ravne na Koroškem* (1968) 14 ss.

[46] S. Pahič, *ČZN* NV 10 (1974) 4 ss, sl. 6.

Sl. 5. Gomila št. 28 pod Poštelo
Abb. 5. Grabhügel Nr. 28 unterhalb Poštela

disi od dovolj šolanih ljudi ali celo arheologov. Prvi je natančneje grobove v gomilah v Pivoli opisal in narisal P. Schlosser.[47] Za sicer redkimi Schmidovimi kopanji v gomilah so ostali le bežni zapiski in skice, za Ferkovimi kopanji pod Poštelo in na Hardeku pa le težko razumljivi opisi.[48] V novejšem času je nekaj gomil pod Poštelo razkopal, skiciral in opisal. V. Lorber.[49] O drugih že razkopanih gomilah so bila objavljena le kratka obvestila.[50]

Iz vseh teh podatkov si je za sedaj mogoče ustvariti le posplošeno podobo pogrebnih običajev tega časa. Predvsem je očitno, da gre pri načinu pokopa izključno za sežig mrtvecev ter en sam grob v gomili, kar torej loči gomilna grobišča v Podravju (in Obsolbju) od tistih v južni Sloveniji, ki so bolj povezana z Balkanom. Doslej ni bil v starejšeželeznodobnih gomilah Podravja zanesljivo ugotovljen še noben skeletni grob, pač pa je v nekaj primerih mogoče govoriti o naknadnih pokopih.[51] Meje med temi individualnimi in družinsko-rodovskimi gomilami južne Slovenije potekajo približno po razvodnici med

[47] Neobjavljeno v Joaneju v Gradcu; poročilo v pripravi.
[48] Neobjavljeno med Schmidovo in Ferkovo zapuščino v Joaneju v Gradcu; za Hardek prim. S. Pahič, *AV* 17 (1966) 109 ss in *ČZN* NV 10 (1974) 4 ss.
[49] S. Pahič, *ČZN* NV 10 (1974) 4 ss.
[50] Našteta v op. 13!
[51] Npr. na Hardeku (S. Pahič, *AV* 17 [1966] 111) in Pivoli (Schlosserjevi zapiski, neobjavljeno).

Sl. 6. Gomila št. 11 na Legnu v Slovenjem Gradcu
Abb. 6. Grabhügel Nr. 11 in Legen in Slovenj Gradec

Dravo in Savo, saj se prvi skeletni grobovi poleg žganih pojavljajo npr. v Zasavju pri Zagorju in v Posavju na Libni.[52]

Po obliki grobov nam dosedanja poročila omogočajo razločevati v glavnem tri skupine: preprost žgan pokop večinoma na površini ali tudi v jamici in verjetno na mestu sežiga (Poštela, Pivola, Novine, Stražgojnca), grob s kamnito oblogo različnih oblik (Legen, Poštela, Velenik) ter grob z grobno konstrukcijo v obliki suhega zidu, doslej ugotovljen le pod Poštelo in v Pivoli (T. 2). O morebitnih ustrinah ni nobenih podatkov. Med najdbami prevladuje keramika, kovinski predmeti, večinoma poškodovani v ognju, so mnogo redkejši. Še največ sedaj obnovljenih posod se je ohranilo v graškem Joaneju z grobišča na Legnu.[53] Med njimi so tudi velike žare, kakršne so bile posamič odkrite še pod Poštelo, v Pivoli, Podložah in Hardeku. Vsaj na nekaterih grobiščih so bile v rabi tudi male žare, znane doslej z Legna, Poštele in Benedikta.[54] Med drugim posodjem prevladujejo skodele, zlasti take na nogi. Večina teh posod izhaja iz žarnogrobiščne tradicije oziroma so deloma njeno neposredno nadaljevanje. Od posodja iz mlajšega obdobja so ohranjeni večinoma le fragmenti,

[52] *Zagorje:* S. Gabrovec, *AV* 17 (1966) 24 ss. Libna: 52 nazadnje T. Knez. S. Škalar, *AV* 19 (1968) 239 ss.

[53] Prim. sl. pri S. Pahič (op. 45) 15!

[54] Npr. S. Pahič, *AV* 17 (1966) 116 ss, T. 2 za Benedikt.

ki s svojimi oblikami ter motivi plastične in slikane ornamentike nepopolno predstavljajo to tipološko skupino.[55]

Doslej znane kovinske najdbe niso vselej preverjene in tudi le redko znane po grobnih enotah. Nekaj takih primerov je z Legna, Gornje Radgone, Poštele, Pivole in Hardeka, medtem ko nastopa doslej pridobljeno gradivo iz Benedikta in Podlož le kot celota. Najštevilnejši predmeti med kovinskimi izdelki so zapestnice, fibule so redke, prav tako orodje in orožje. Redkost med kovinskimi predmeti sta mörigškemu tipu soroden meč ter sedaj izgubljen voziček iz gomile v Gornji Radgoni.[56] Tudi nekateri kovinski predmeti izpričujejo žarnogrobiščno tradicijo panonskega prostora, taki, ki se vežejo na kulturno območje južne Slovenije oziroma Italije pa so izredno redki. Preseneča skoraj popolna odsotnost kovinskih posod, kakršne se pojavljajo na eni strani v Obsolbju, na drugi pa na Dolenjskem.[57]

Poleg gomil nastopajo v starejši železni dobi Podravja tudi plani grobovi, vendar le v najzgodnejšem obdobju ali kot sporadična oblika. K prvim bi kronološko smeli prišteti tudi najmlajše grobove tistih žarnih grobišč Ha B stopnje, ki predstavljajo tam zaključek tega obdobja oziroma poprejšnje pretežno ravninske poselitve in zato kot predstavniki Ha B 3 faze le nakazujejo prehod k novim najdiščem starejše železne dobe. Drugače pa smemo vrednotiti npr. plane grobove pod Poštelo, ki se sicer po inventarju še določno navezujejo na Ha B stopnjo, vendar že po legi na novem najdišču povezanem z naselbino in poznejšimi gomilami sodijo v novo obdobje.[58] Redke ohranjene najdbe s planega grobišča na Savinskem pri Ptujski gori kažejo prav tako žarnogrobiščno tradicijo, zato ob pomanjkanju drugih podatkov še ni jasno, ali gre tu le za starejše ali pa samostojno dalje časa trajajoče grobišče.[59] Prav tako ni najdiščnih podatkov o predmetih, ki jih je Narodni muzej v Ljubljani pred zadnjo vojno nakupil v Ločah in ki sodijo k raznim najdiščem.[60] Dvoje nepreverjenih podatkov govori za to, da so bili v tem obdobju na obrobjih Dravinjske doline pri Ločah plani grobovi na pobočjih vzpetin.[61] Ob teh redkih najdbah se zdi, da je plan žgani grob v Podravju pomenil predvsem prehod v novo obdobje pokopavanja v gomilah, ob katerih se je samostojno le izjemno ohranil.

Nekaj posamičnih najdb v Podravju bistveno ne spreminja poznavanja obsega naselitve in kulturne zaključenosti dosedanjih najdb starejše železne dobe. Med najpomembnejšimi je vsekakor zaloga čelad negovskega tipa v Ženjaku, ki pa le potrjuje poseljenost območja Benedikta, najsi je tolmačena tako ali drugače oziroma pripisana temu ali onemu obdobju.[62] Predmeti iz dravske struge pri Mariborskem otoku so glede na svoje rečno nahajališče gotovo

[55] Doslej le prve obravnave, npr. Podlože (op. 42); najdbe izpod Poštele in iz Pivole, v mariborskem muzeju, še niso objavljene.

[56] Nazadnje S. Pahič (op. 2) 122 ss.

[57] Doslej znani le fragmenti kotlička iz Pivole — Razvanja (S. Pahič, *ČZN* NV 4 [1968] 35, T. 4: 24); bronast kotliček iz Slovenjega Gradca (J. Šašel, *AV* 5 [1954] 157) je v resnici iz Sv. Lovrenca pri Preboldu (F. Starè, *AV* 6 [1955] 284 ss).

[58] S. Pahič. *ČZN* NV 10 (1974) 4 ss.

[59] F. Pollak, *ČZN* 4 (1907) 191, 226.

[60] R. Ložar, *GMDS* 11 (1930) 20 ss.

[61] R. Ložar, kot prej in A. Stegenšek, *Konjiška dekanija* (1909) 12 (Mali breg, Žiče).

[62] Poleg P. Reinecke (op. 2) prim. še novejša mnenja: npr.: S. Gabrovec, *AV* 1 (1950) 96 ss; R. Pittioni (op. 26) 785 ss: R. Egger, *Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österr. Akad. d. Wiss.* (1959) 79 ss.

najdeni v drugotni legi in skupno z izgubljenimi keltskimi predmeti iz Bresternice opozarjajo na neko morebiti že uničeno najdišče na ravnici severnega obrežja Drave.[63] O drugih posamičnih predmetih ni točnih najdiščnih podatkov.[64]

Posamezne vrste starejšeželeznodobnih najdišč Podravja je torej mogoče prešteti na prste. Gradivo s teh najdišč, kolikor je ohranjeno, po večini še ni objavljeno. Tako stanje seveda ne nudi zadostnih podlag za kronološko razčlembo tega obdobja. Naloga tega trenutka je torej bolj v tem, uvrstiti te skupine najdb v že dane kronološke okvire širših območij, kakor pa ustvarjati lastno lokalno kronološko shemo. Prvi je tak poskus napravil leta 1925 W. Schmid, ko je nekatera najdišča Podravja uvrstil v svoj noriški kronološki sistem štirih stopenj.[65] V okviru avstrijske Štajerske je R. Pittioni četrt stoletja kasneje podvomil v upravičenost podrazdeljevanja starejše železne dobe tega območja in jo je enotno opredelil kot tip Wies.[66] Poleg teh z nemške strani povzetih opredeljevanj imamo za kronološki okvir sedaj na voljo še dva domača sistema: Staretovo po gradivu Vač izdelano kronologijo železne dobe ter Gabrovčev po dolenjskem gradivu zasnovan vseslovenski koncept.[67]

Ob sedanji stopnji raziskanosti podravskih starejšeželeznodobnih najdišč je mogoče povzeti le nekaj splošnih in večinoma že znanih ugotovitev. Predvsem velja poudariti, da velja po Gabrovcu za Dolenjsko ugotovljena kronološka isto pomembnost Ha B 3 in Ha C 1 stopnje z različnimi kulturnozgodovinskimi predznaki tudi znotraj žarnogrobiščnega naselitvenega področja Podravja. Konec naselbin Ha B stopnje se tu prepleta z nastankom prvih hribovskih gradišč. Zaradi neposredne soseščine ali celo kontinuiranega razvoja se tu žarnogrobiščne oblike prepletajo z novo nastajajočimi, a verjetno še avtohtono zasnovanimi. Ob uveljavitvi prerazporejene naselitve ter družbenosocialnih sprememb in novih kultov prične žarnogrobiščna tradicija odmirati. Novo obdobje se vendarle v marsičem loči od tistega na Dolenjskem, zato je starejšo železno dobo Podravja dovoljeno obravnavati kot samostojno in predvsem na sosednja izvenslovenska halštatska območja vezano kulturno skupino s panonsko usmerjenostjo. V novejšem poimenovanju kultnih skupin jo je S. Gabrovec prezimeno vključil v skupino Wies - Martinjec.[68] Znotraj te skupine se v Podravju kažejo nekatere lokalne značilnosti. Do razvoja v Obsolbju značilnih žar s poudarjeno visokim vratom tu po sedanjem videzu ni prišlo. Med fibulami pogrešamo vrsto v južni Sloveniji, a tudi na Koroškem pogostnih tipov. V vsej pokrajini, kot kaže, ni bilo naročnikov za torevtične izdelke oziroma imenitnejše posode iz kroga situlske umetnosti. Ni sledov o dveh za jugovzhodne Alpe značilnih gospodarskih dejavnosti starejše železne dobe — železarstva in iz Panonije prenesene kovinske obrti. Kulturni razvoj je opredeljen z dokajšnjo skromnostjo najdb in tujih vplivov. Vse to kaže na določeno lokalno zaprtost razvoja s skromnimi zunanjimi spodbudami, torej na prebi-

[63] S. Pahič, *ČZN* NV 4 (1968) 35, T. 3: 5—6 in 7: 3—8.

[64] Objavljena je le fibula iz Placerovec (S. Pahič, K predslovenski naselitvi Slovenskih goric in Pomurja, v: *Svet med Muro in Dravo* [1968] 194).

[65] W. Schmid (op. 11) 193 ss.

[66] R. Pittioni (op. 26) 605.

[67] F. Starè (op. 28) 118 ss. S. Gabrovec, *AV* 15-16 (1964-65) 29 ss in O. H. Frey, S. Gabrovec, *Actes du VIIIe Congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques* 1 (1971) 193 ss.

[68] S. Gabrovec, kot prej, 25 ss.

valstvo, ki si ni uspelo izoblikovati veljavnejšega, knežjega središča. Ni mnogo verjetnosti, da bi ob morebitnem bodočem intenzivnejšem raziskovanju območja Poštele uspelo priti do bistveno novih ugotovitev, čeprav bi v Podravju bili še najprej tod pogoji zanje. Lokalno zaprt in kulturno upočasnjen razvoj, značilen za poznejše obdobje tako imenovane vzhodnonoriške kulture, h kateri očitno sodi tudi slovensko Podravje, ima torej tod po sedanjem videzu v primeri z Obsolbjem že nekoliko starejše korenine. Ker je nudila pokrajina ob Dravi enake pogoje kot tista ob Muri in Solbi, ker kljub prehodnosti ozemlja ni dokazov o trajnejših posledicah morebitnih tujih vdorov, so vzroki za tak razvoj za sedaj še izven naše vednosti.

Kronološko je starejšo železno dobo Podravja in Pomurja mogoče omejiti na razdobje med prenehanjem žarnogrobiščnih naselij oziroma nastankom prvih gradišč med 8. in 7. stol. ter pojava prvih keltskih grobov C stopnje v 3. stoletju. Če se razvoj podravskih najdišč v prvi polovici tega obdobja da še v precejšnji meri vzporejati s stopnjami Podzemelj 1—2 in Stična 1—2 Dolenjske pa že naslednjih sto let predstavlja lokalno zaprto nadaljevanje, ki razen nekaj mladohalštatskih oblik v keramiki pogreša vrsto izdelkov, značilnih za dolenjski stopnji dvojnogrebenastih čelad in certoških fibul, ki so videti povsem neznani v Podravju. Še bolj nejasno je naslednje horizontu negovskih čelad oziroma stopnji Vače 3 vzporedno obdobje 4. stol.: naselbinske keramike tega časa ni mogoče izločiti iz celote, kako je bilo v grobišči pred pojavom keltskih grobov in ob njih pa je še neznanka. Ker obeta Poštela z gomilami pod njo in v Pivoli še največ opor za kronološko razčlenitev starejše železne dobe Podravja, njene kulturne značilnosti pa so podobne drugim najdiščem, bi lahko znotraj Slovenije govorili o podravski Poštelski skupini oziroma o njenih treh prazgodovinskih stopnjah.

Fundstätten der frühen Eisenzeit im slowenischen Drauland

Die Zusammenfassung einer vorbereiteten Abhandlung über die frühe Eisenzeit im nördlichen Slowenien nennt und beschreibt die Eigenschaften der Fundstätten im slowenischen Drauland aus der Hallstattzeit. Es gibt nicht viele: zehn oder weniger Ringwälle, mindestens zwölf Hügelgräberfelder, vielleicht zwei Flachgräberfelder und einige Einzelfunde (Tab. 1), die vor allem auf das westliche und östliche Pohorje und einige andere Gebiete verteilt sind (Karte 1).

Die Entdeckung dieser Fundstätten begann 1812 mit dem Fund der »Negauer Helme« und der Grabbeigaben in einem Hügelgrab von Gornja Radgona.[2] Im Jahre 1837 wurden der bedeutendste Ringwall Poštela und wenig später die Hügelgräber in Pivola und Legen[3] zum erstenmal erwähnt. Erst gegen Ende des Jahrhunderts machte A. Müllner in »Argo« auf Ringwälle des Pohorje aufmerksam,[5] und bald darauf begann F. Ferk mit den ersten Ausgrabungen in Poštela und Hardek.[6] Die Funde aus den Gräbern in Podlože und Savinsko wurden zuerst von F. Skrabar und F. Pollak in den Jahren 1906 bis 1907 eindeutig als zur Hallstattzeit gehörig bezeichnet.[7] Nach den ersten Ausgrabungen von H. Winkler in Slovenj Gradec

und P. Schlosser in Maribor begann W. Schmid unmittelbar vor dem ersten Weltkrieg mit der Erforschung der Ringwälle am Rand des Pohorje-Gebirges. Die Wiener Akademie der Wissenschaften veröffentlichte 1915 und 1924 in Mitt. d. Prähist. Komm. die Ergebnisse dieser Arbeiten.[8–10] W. Schmid hat auch als erster die Fundstätten des Draulandes in sein chronologisches System der »Noricum-Stufen« der Eisenzeit eingeordnet.[11] In der Zwischenkriegszeit und später wurde das Erforschen dieses Zeitalters im Drauland völlig eingestellt; der einzige Ringwall zwischen Šentilj und Spielfeld wurde durch W. Schmid und F. Baš einigermaßen erforscht.[12] Es folgten nur noch einige gelegentliche Entdeckungen und Lokalberichte.[13–14]

Die Ringwälle im Drauland haben verschiedene Größen und Formen (T. 1). Insbesondere hinsichtlich der Höhenlage in Bezug auf das Tal haben sie verschiedenartige Lagen (Tab. 2). Der Ringwall Poštela ist am größten und am stärksten befestigt. Von ähnlichen Ausmaßen sind die Ringwälle zwischen Šentilj - Spielfeld und Gradišče, kleiner in Turiška vas, Krčevina, Čreta und Sodinci. Sie sind jedoch noch immer großgenug, daß darin Sippensiedlungen existieren konnten. Der Verfasser erwähnt die Möglichkeit, daß es in den Ringwällen Poštela und Šentilj - Spielfeld bis an die 20 Hütten mit etwa 100 bis 150 Einwohnern gegeben habe, in den anderen entsprechend weniger. Von den anderen bei Schmid angeführten Ringwällen gehören in dieses Zeitalter vorerst Puščava und Šance oberhalb Stari trg,[15] Befestigungen bei Limbuš, Črešnjevec, Rep und Raduše sind jedoch jünger und gehören z. T. der prähistorischen Zeit nicht mehr an.[16–17]

Die Höhenlage der Ringwälle und die dazugehörigen Hügelgräber sind auf Tabelle 2 dargestellt.[18] Die Wälle bestanden aus aufgeworfener Erde, die hie und da einen Steinkern oder Steinmantel, hölzerne Rahman und Palisaden hatte.[19] Zugänglichere sie Jungsteile waren zusätzlich befestigt, solche mit natürlichem steilem Abhang waren jedoch weniger gesichert worden.[20–21] Die Mehrheit der Ringwälle hat sich wegen ihrer Lage in den Wäldern bis heute erhalten, genauso wurden auch die verhältnismäßig steilen Erdwälle dadurch erhalten.[22]

Die Entstehung von Ringwällen im Drauland reicht bis ins 7.—8. Jahrhundert, ähnlich befestigte Siedlungen waren in diesem Landstrich bereits in der Bronzezeit bekannt (Ormož, Brinjeva gora, Strjanci).[23–26] Die frühe Entstehung von Poštela wird durch die neu entdeckten Gräberfelder mit der Ha B - Tradition bestätigt, was mit der Entstehung der Siedlungen in Rifnik und Vače zusammenfällt.[27–28] Da zu dieser Zeit die Siedlungen der Urnenfelderkultur zu existieren aufhörten, handelt es sich im Drauland vor allem um eine Verlegung von Siedlungen aus den Bereichen der Ebene auf die sichereren Höhen als Folge äußerer Umstände (Abb. 1).

Keramikfunde aus dem späten La Tène in Poštela und anderswo zeigen, daß Ringwälle bis zur Römerzeit erhalten blieben, dann verödeten sie wahrscheinlich allmählich auf friedliche Weise durch Verlegung von Siedlungsschwerpunkten in die Täler.[29–35] Eine ungestörte Entwicklung der Siedlung durch die ganze Antike hindurch zeigt bisher nur die Höhensiedlung Brinjeva gora.[36]

An der Anzahl der Hügelgräber ist abzulesen, daß es noch mehr Ringwälle bzw. andere Siedlungen im Drauland gab, sie sind jedoch nicht lokalisiert. Der Verfasser vermutet solche obzügehörige Siedlungen auf dem Schlossberg von Radgona, in der Umgebung von Ptujska gora, Benedikt, in oder bei Ormož. Unbekannt sind die Siedlungen zu den Hügelgräbern in Pivola, auf der Ebene des südlichen Draufeldes und bei Loče.

Die Hügelgräber im Drauland sind nur bescheidenen Umfangs: Legen — 63, Pivola — 60, Poštela — 50, Čreta — 30, Novine oberhalb Šentilj — 10, Podlože — 5. Ob es außer in Poštela auch anderswo neben den Hügelgräbern noch Urnenfelder gab, ist unbekannt.[38] Die Hügelgräber befinden sich in verschiedenen Lagen: auf Bergscheiteln (Novine oberhalb Šentilj), an den Hängen unterhalb der Ringwälle (Poštela, Čreta), unterhalb der Anhöhen (Pivola), auf den Terrassen in der Ebene (Legen) und in der Talsohle (Podlože). Einige Grabstätten zeigen noch eine Verbindung mit den Ringwällen Poštela, Legen (Entfernung 500 m) sowie Novine und Čreta (Abb. 2) mit einer Entfernung von nur etlichen 10 Metern.

Die Hügelgräber sind verschieden groß, z. T. von beträchtlichen Ausmaßen. Die grösten (Durchmesser 25 m, Höhe 5 m) sind in Pivola (Abb. 3),[40] noch größere befinden sich aber in Podgrad[41] und Podlože (Abb. 4).[42] In Poštela mißt nur ein Grabhügel 20/2,5 m, die anderen sind kleiner und den provinziellen ähnlich (Abb. 5).[43] Solche befinden sich in Čreta (nur römerzeitlich?)[44] und in Legen (Abb. 6).[45] Der kleinste Grabhügel in Poštela mißt 2,2/0,15 m.[46]

Zu den Gräbern gibt es nicht viele Daten, obwohl sie größtenteils schon freigelegt sind. Die Hügelgräber in Pivola wurden von P. Schlosser am allerersten beschrieben,[47] bescheidener von W. Schmid (Legen) und F. Ferk (Poštela, Hardek),[48] in neuerer Zeit noch von V. Lorber.[49] Über die freigelegten Hügel sind nur wenige Mitteilungen gemacht worden.[50]

Charakteristisch für das Drauland ist die Verbrennung des Toten und nur ein einziges Grab im Hügel. Ausnahmen gibt es kaum (nachträgliche Bestattung).[51] Hier verläuft die Grenze zwischen der individuellen und der Familien- bzw. Sippenbestattung im Hügel des mittleren und südlichen Slowenien entlang der Wasserscheide zwischen Drava und Sava.[52] Es gibt vornehmlich drei Arten von Gräbern: Brandschüttungsgrab an der Oberfläche und am Verbrennungsort (Poštela, Pivola, Novine, Stražgojnca), Gräber mit Steinberg (Legen, Poštela, Velenik) und zwei Gräber in Poštela und Pivola mit Grabkammer, ausgeführt in Trockenmauer-Technik (T. 3).

Unter den Funden überwiegt die Keramik: große und kleine Urnen, Fußschalen, größtenteils gehören sie noch der Urnenfeldert radition an, kleinere Formen sind nur fragmentarisch enthalten.[53–55] Metallfunde in den Grabeinheiten sind selten (Legen, Gornja Radgona, Poštela, Pivola, Hardek). Am stärksten vertreten sind Armreife, selten gibt es Fibeln, Werkzeug und Waffen. Eine Besonderheit sind ein Schwert und ein Wägenchen in Gornja Radgona,[56] Metallgefäße fehlen fast völlig.[57]

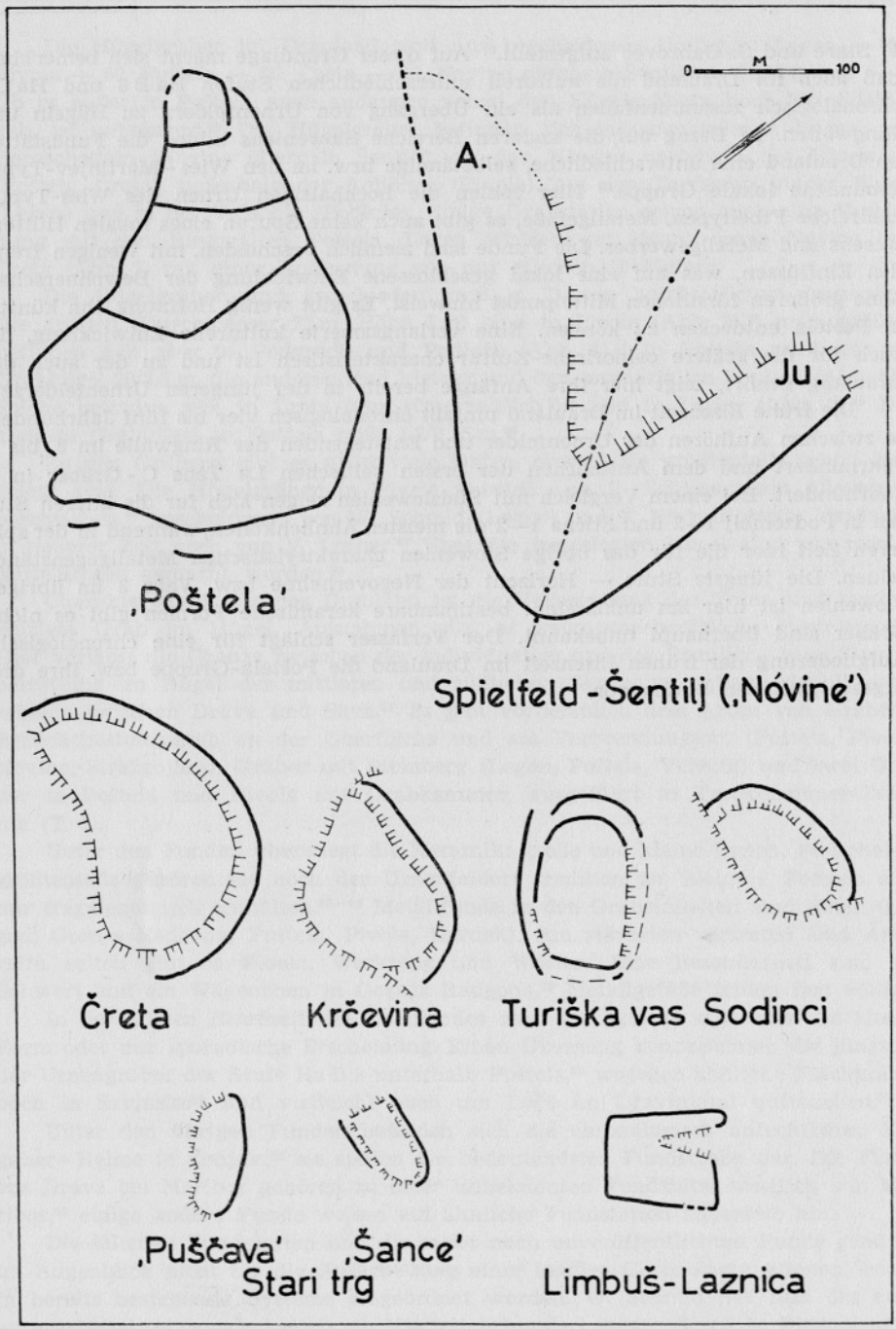
In der frühen Eisenzeit des Draulandes sind Flachgräber entweder die älteste Form oder nur sporadische Erscheinung. Einen Übergang kennzeichnen die jüngsten der Urnengräber der Stufe Ha B;3 unterhalb Poštela,[58] wogegen ähnliche Flachgräber noch in Savinsko[59] und vielleicht auch um Loče im Dravinjatal auftauchen.[60–61]

Unter den übrigen Funden befinden sich die chronologisch anfechtbaren Negauer - Helme in Ženjak;[62] sie stellen die bedeutendsten Fundstücke dar. Die Funde aus Drava bei Maribor gehören zu einer unbekannten Fundstätte westlich von Maribor,[63] einige andere Funde weisen auf ähnliche Fundstätten anderswo hin.

Die seltenen Fundstätten und die meist noch unveröffentlichten Funde genügen im Augenblick nicht für die Ausarbeitung einer lokalen Chronologie, können jedoch in bereits bestehende Systeme eingeordnet werden. W. Schmid hat 1925 das erste ausgearbeitet, es wurde jedoch ein Vierteljahrhundert später durch R. Pittioni nicht bestätigt.[66] Für Slowenien wurden chronologische Rahmen der älteren Eisenzeit von

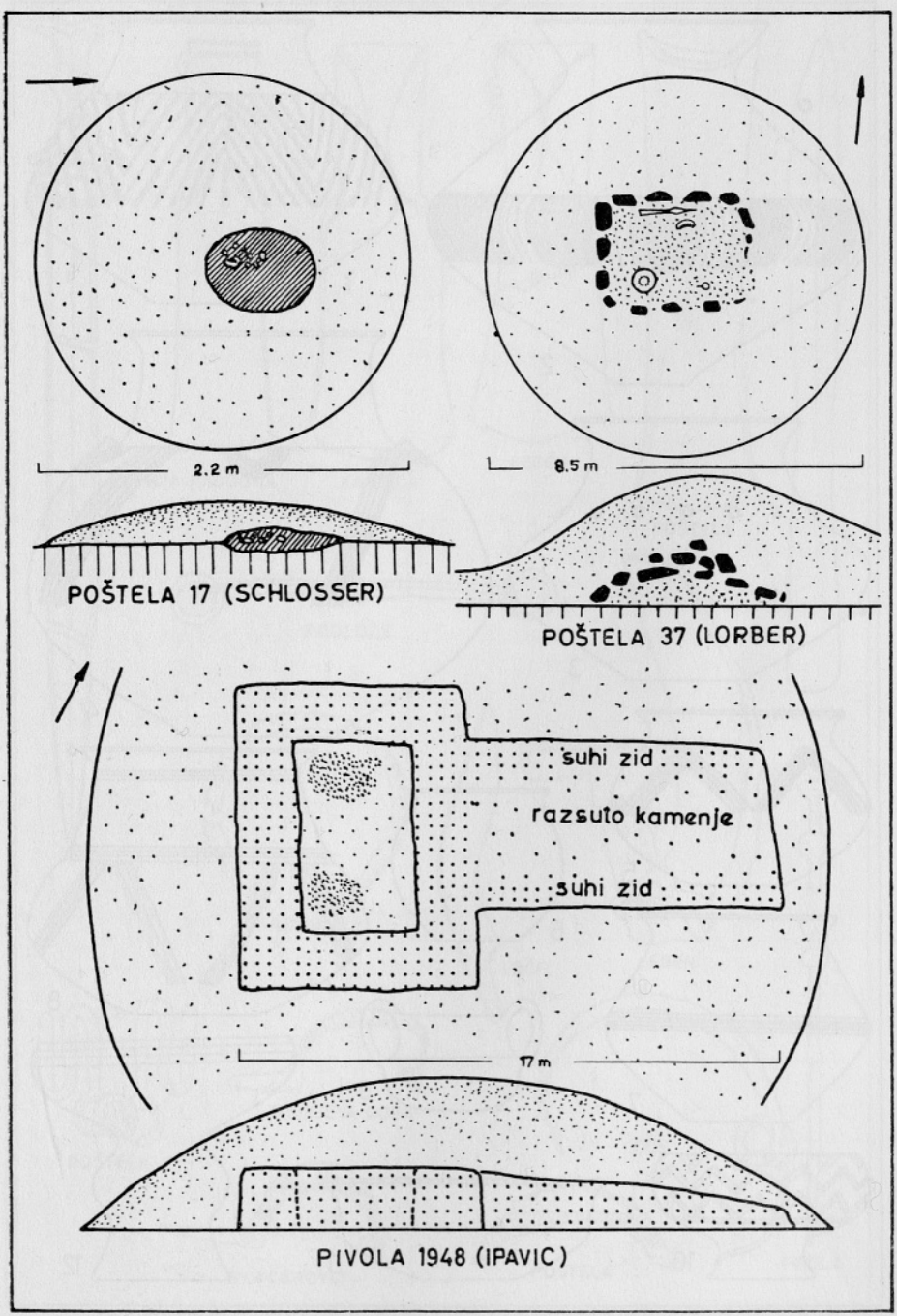
F Starè und S. Gabrovec aufgestellt.[67] Auf dieser Grundlage macht sich bemerkbar, daß auch im Drauland die kulturell unterschiedlichen Stufen Ha B 3 und Ha C 1 chronologisch zusammenfallen als ein Übergang von Urnenfeldern zu Hügeln und Ringwällen. In Bezug auf die anderen Bereiche Sloweniens bilden die Fundstätten im Drauland eine unterschiedliche, selbständige bzw. an den Wies - Martinjev-Typus gebundene lokale Gruppe.[68] Hier fehlen die hochhalsigen Urnen des Wies-Typus, zahlreiche Fibeltypen, Metallgefäße, es gibt auch keine Spuren eines lokalen Hüttenwesens und Metallgewerbes. Die Funde sind ziemlich bescheiden, mit wenigen fremden Einflüssen, was auf eine lokal geschlossene Entwicklung der Bewohnerschaft ohne größeren fürstlichen Mittelpunkt hinweist. Es gibt wenig Hoffnung, ihn künftig in Poštela entdecken zu können. Eine verlangsamerte kulturelle Entwicklung, die auch für die spätere ostnorische-Kultur charakteristisch ist und zu der auch das Draulang gehört, zeigt hier ihre Anfänge bereits in der jüngeren Urnenfelderzeit.

Die frühe Eisenzeit im Drauland umfaßt chronologisch vier bis fünf Jahrhunderte zwischen Aufhören der Urnenfelder und Entstehenden der Ringwälle im 8. bis 7. Jahrhundert und dem Auftauchen der ersten keltischen La Tène C - Gräber in 3. Jahrhundert. Bei einem Vergleich mit Südslowenien zeigen sich fur die älteren Stufen in Podzemelj 1—2 und Stična 1—2 die meisten Ähnlichkeiten, während in der späteren Zeit hier die für das übrige Slowenien charakteristischen Metallgegenstände fehlen. Die jüngste Stufe — Horizont der Negoverhelme bzw. Vače 3 im übrigen Slowenien ist hier am unklarsten: bestimmbare keramische Formen gibt es nicht, Gräber sind überhaupt unbekannt. Der Verfasser schlägt für eine chronologische Aufgliederung der frühen Eisenzeit im Drauland die Poštela-Gruppe bzw. ihre drei urgeschichtlichen Stufen vor.

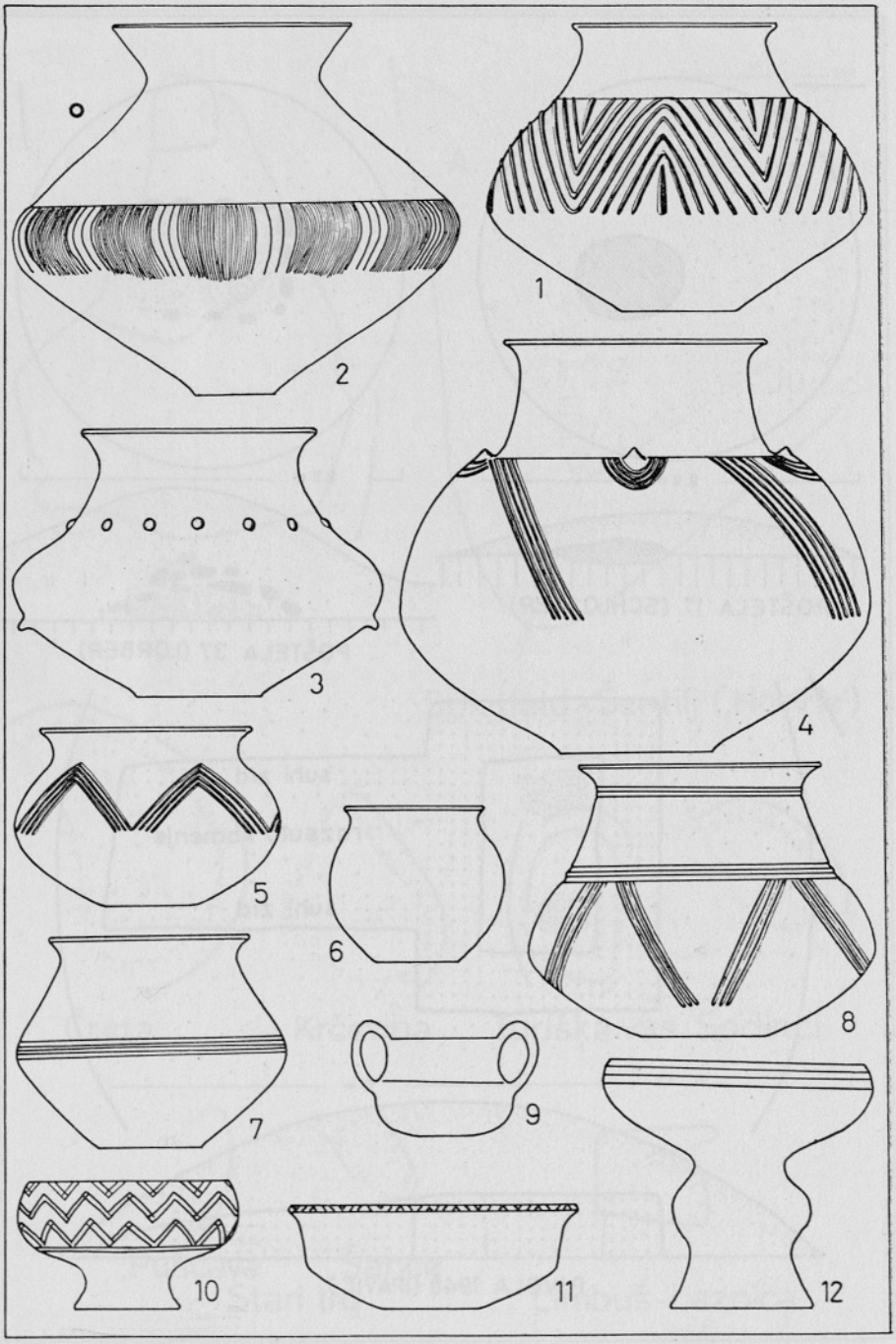
Trorisi utrjenih naselbin starejše železne dobe v slovenskem Podravju

Grundrisse der umwallten Siedlungen aus der älteren Eisenzeit im slowenischen Drauland

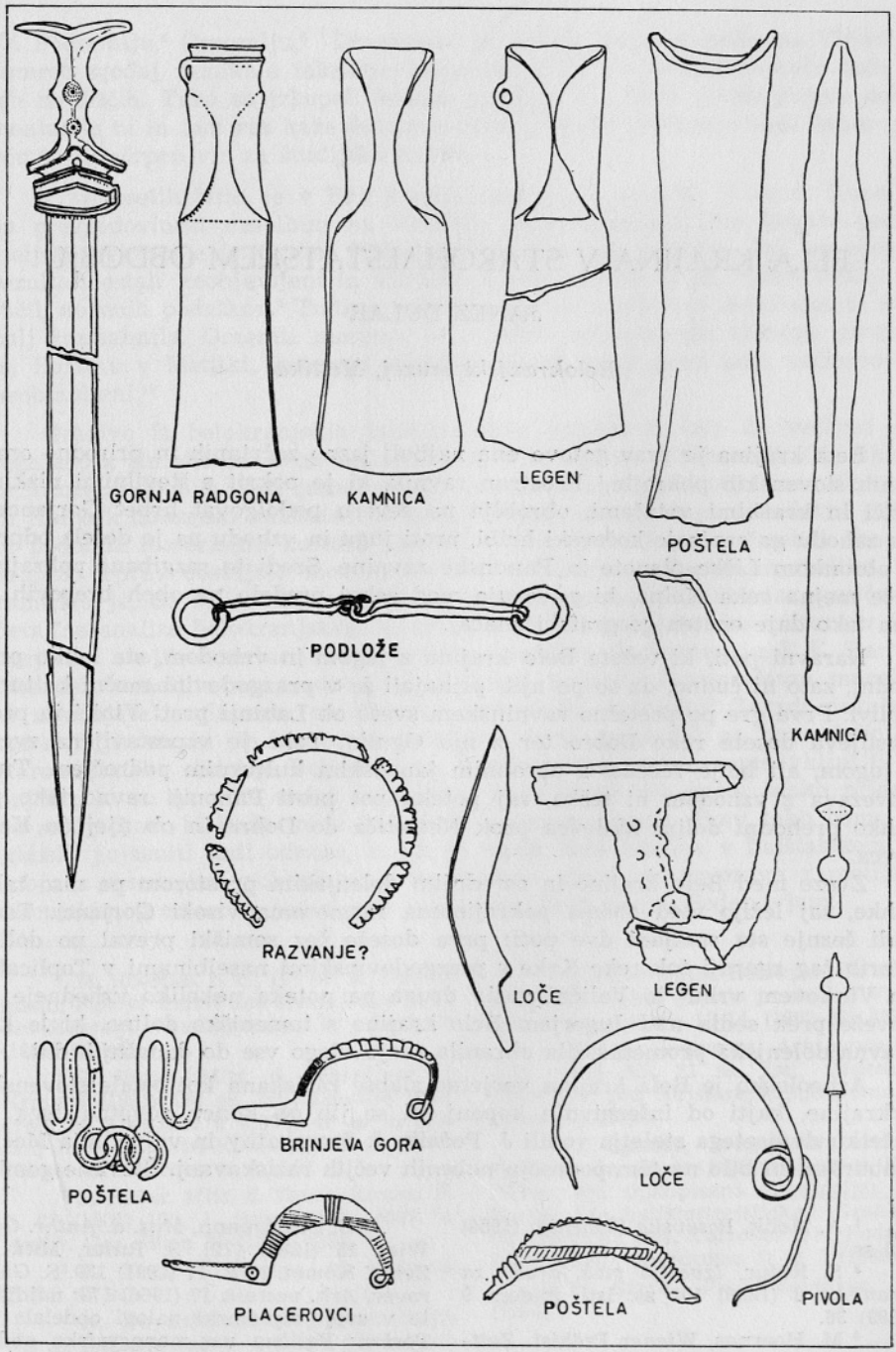

Glavne vrste gomilnih grobov v Podravju

Haupttypen der Hügelgräber im Drauland (Pivola 1948: suhi zid = Trockenmauer, razsuto kamenje = zerstreute Steine)

Keramika iz grobišč starejše železne dobe v Podravju
Keramik aus den Grabstätten der älteren Eisenzeit in Drauland
1 Podlože, 2, 3 Poštela, 4, 5, 6, 11, 12 Legen, 7. Savinjsko, 8, 10 Benedikt v Slov. goricah 1, 2, 4 = ca. 1/10, 3 = ca. 1/8, 5—12 = ca. 1/6

Kovinske najdbe iz najdišč starejše železne dobe v Podravju

Metallfunde aus den ältereisenzeitlichen Fundstätten im Drauland

Različna merila — Verschiedene Maßstäbe

BELA KRAJINA V STAROHALŠTATSKEM OBDOBJU

JANEZ DULAR

Belokranjski muzej, Metlika

Bela krajina je prav gotovo ena najbolj jasno začrtanih in prirodno omejenih slovenskih pokrajin.[1] Prostran ravnik, ki je pokrit s številnimi nizkimi griči in kraškimi vrtačami, obroblja na severu podolgovat hrbet Gorjancev, na zahodu ga zapirajo kočevski hribi, proti jugu in vzhodu pa je dežela odprta k obronkom Liške planote in Panonske ravnine. Sredi te razgibane pokrajine teče mejna reka Kolpa, ki povezuje med seboj predele na obeh bregovih in jim tako daje enoten geografski značaj.

Naravni poti, ki vežeta Belo krajino z jugom in vzhodom, sta lahko prehodni, zato ni čudno, da so po njih prihajali že v prazgodovini močni kulturni vplivi. Prva gre po pretežno ravninskem svetu ob Lahinji proti Vinici in prek Bosiljeva doseže reko Dobro ter z njo Ogulin. Tako je vzpostavljena zveza z jugom, ali bolje rečeno, z obrobnim japodskim kulturnim področjem. Tudi povezava z vzhodom ni težka, saj poteka pot proti Panoniji ravno tako po lahko prehodni dolini Mulevca prek Netretiča do Dobre in ob njej do Karlovca.

Zveze med Belo krajino in osrednjim dolenjskim prostorom pa niso tako lahke, saj ležijo med obema pokrajinama razmeroma visoki Gorjanci. Toda tudi čeznje sta speljani dve poti: prva doseže čez semiški preval po dolini Starih žag zgornji tok reke Krke s prazgodovinskimi naselbinami v Toplicah,[2] na Vinkovem vrhu[3] in Valični vasi;[4] druga pa poteka nekoliko vzhodneje in poveže prek sedla nad Jugorjem Belo krajino s temeniško dolino, ki je kot glavna dolenjska prometna žila ohranila svojo vlogo vse do današnjih dni.

Arheološko je Bela krajina verjetno slabše raziskana kot ostale slovenske pokrajine, kajti od intenzivnih kopanj, ki so jih ob koncu devetnajstega in začetku dvajsetega stoletja vodili J. Pečnik, J. Szombathy in vojvodinja Mecklenburška, ni bilo na tem področju nobenih večjih raziskovanj. Številne gomile

---

[1] A. Melik, *Posavska Slovenija* (1959) 483 ss.

[2] S. Rutar, *Izvestja muz. društ. za Kranjsko* 8 (1898) 102 ss. Isti, ibidem 9 (1899) 36.

[3] M. Hoernes, *Wiener Prähist. Zeitschr.* 2 (1915) 117 ss. V. Stare, *Arh. vestnik* 15—16 (1964—65) 215 ss.

[4] C. Deschmann, *Mitt. d. Anthr. Ges. Wien* 15 (1885) [72]. S. Rutar, *Mitt. d. Zentr. Komm.* N. F. 17 (1891) 139. S. Gabrovec, *Arh. vestnik* 17 (1966) 179; najdišče je v svoji diplomski nalogi obdelala B. Teržan: Valična vas, monografska obdelava 1970 (tipkopis).

pri Podzemlju,[5] Črnomlju,[6] Dragatušu[7] in veliko plano grobišče na Vinici[8] so namreč zgodaj zamikale takratne izkopavalce, da so poizkusili srečo tudi na teh najdiščih. Tako so izkopali bogato gradivo, ki zaradi pomanjkljive dokumentacije tu in tam res kaže določene vrzeli, vseeno pa ostaja tudi danes glaven in neizčrpen vir za študijske načrte.

V tridesetih letih je v Beli krajini raziskoval tudi W. Schmid. Kopal je na prazgodovinski naselbini na Kučarju, okoli katerega leže bogate podzemeljske nekropole (v Grmu, Podzemlju, Škriljah in Zemlju). Žal, so njegovi rezultati ostali neobjavljeni in nimamo o teh raziskovanjih, razen nekaj poročil, nobenih podatkov.[9] Tudi po zadnji vojni se arheološka dejavnost ni dosti bolj razmahnila. Omeniti moremo le raziskovanje planega žarnega grobišča na Borštku v Metliki, katerega rezultati pa so ostali prav tako večinoma še neobjavljeni.[10]

Gradivo iz belokranjskih železnodobnih najdišč je bilo že večkrat pritegnjeno k sintetičnim obravnavam halštatske kulture v Sloveniji. Ob takšnih priložnostih je bila tudi jasno poudarjena pripadnost področja med Gorjanci in Kolpo k dolenjski halštatski skupini.[11] Enak način pokopa v rodovni gomili in podobna materialna kultura namreč dobro povezujeta med seboj obe pokrajini, čeprav obstajajo med njima tudi določene posebnosti in razlike. Razumljivo je, da se avtorji v takšnih, širše zasnovanih delih niso spuščali v detajlne analize belokranjskega gradiva. Pač pa sta halštatsko kulturo v Beli krajini v svojih disertacijah kronološko razdelila G. Spitzer in F. E. Barth.[12] Obe deli temeljita na gradivu, ki ga hrani dunajski Naravoslovni muzej in se naslanjata v glavnem na Staretov kronološki koncept.[13] Zaradi nekaterih pomanjkljivosti, ki jih imata obe razdelitvi, bomo poizkusili na novo definirati starohalštatsko obdobje Bele krajine. V obravnavo nameravamo vključiti vse najdbe, ki so nam do sedaj dosegljive, kajti le na tak način lahko pridemo do zaključkov, ki bodo imeli tudi širše veljaven pomen. Prav tako bomo poizkusili pojasniti tudi odnose, ki jih je imela Bela krajina v halštatskem obdobju s sosednjimi pokrajinami: tu mislimo zlasti na povezave z matičnim dolenjskim prostorom, japodskim kulturnim krogom ter Podonavjem.

---

[5] M. Hoernes, o. c., 119 ss; K. Deschmann, *Führer durch das Krainische Landes-Museum Rudolfinum in Laibach* (1888) 66 ss.

[6] S. Rutar, *Mitt. d. Musealver. f. Krain* 8 (1895) 196 ss. Isti, *Izvestja muz. druš. za Kranjsko* 6 (1896) 46 ss in 242. Isti, *Mitt. d. Zentr. Komm.* N. F. 23 (1897) 183 ss. M. Hoernes, o. c., 122 ss.

[7] S. Rutar, *Mitt. d. Zentr. Komm.* N. F. 27 (1901) 170. J. Szombathy, *Mitt. d. Anthr. Ges. Wien* 31 (1901) [32].

[8] E. Vogt, *Treasures of Carniola* (1934) 47 ss.

[9] N. Županič, *Etnolog* 5—6 (1933) 359 ss. Isti, *Etnolog* 8—9 (1936) 128 ss. Isti, *Jutro*, 11. 3. 1936.

[10] Gradivo hrani Belokranjski muzej v Metliki. Nekaj grobov je objavil V. Šribar, *Arh. vestnik* 13-14 (1962-63) 469 ss.

[11] Cfr. S. Gabrovec, *Arh vestnik* 15—16 (1964—65) 21 ss. Isti, ibidem, 20 (1969) 180. Isti, *Najstarejša zgodovina Dolenjske* (1956).

[12] G. Spitzer, *Dragatusch und das Problem der Urnenfelderkultur in Krain* (Wien 1956, tipkopisana disertacija). F. E. Barth, *Die hallstattzeitlichen Grabhügel im Bereiche des Kutscher bei Podsemel (Slowenien)*, Antiquitas R. 3, 5 (1969).

[13] F. Starè, *Prazgodovinske Vače* (1954).

Karta 1. Važnejša prazgodovinska najdišča v Beli krajini

Karte 1. Die wichtigsten prähistorischen Fundorte in der Bela Krajina

PODZEMELJ 1

Najstarejši halštatski horizont, ki smo ga označili s pojmom Podzemelj 1, poznamo zaenkrat le na dveh najdiščih: v Podzemlju in na Borštku v Metliki. Zelo verjetno so bili grobovi iz tega obdobja zastopani tudi v Črnomlju, vendar pa so najdbe, ki bi potrjevale to domnevo, žal, izgubljene.[14] Za ta čas je

[14] Grob 2 iz gomile 4 iz Loke v Črnomlju je namreč vseboval žaro, dve skodeli in dvoročajni lonček (amforo), torej predmete, ki so naravnost karakteristični za horizont Podzemelj 1. Cfr. tudi dodatek na koncu članka.

značilno, da je v uporabi žgan pokop. Toda medtem ko imamo na Borštku še plano grobišče, so podzemeljski grobovi že shranjeni pod gomilami. Seveda pa zaradi pomanjkljivih stratigrafskih podatkov še vedno ne moremo povsem zagotovo trditi, da so bili omenjeni grobovi resnično pokopani pod gomilami, kajti prav lahko bi prišli v njen sklop tudi s kasnejšim nasipavanjem.[15]

Gradivo najstarejšega horizonta je sicer skromno, vendar pa ima v oblikovnem pogledu povsem enoten in zaključen značaj. Vodilni tip tega obdobja je velika, trebušasta žara z izvihanim ustjem, ki ima često na spodnjem delu trupa vodoravno plastično rebro (npr. T. 1: 2 in 2: 1). Pogost pridatek sta tudi skodela z uvitim ustjem (T. 1: 1) in amfora (T. 2: 4). Kovinski predmeti so redki, zato je razločevanje ženskih in moških grobov večinoma težko izvedljivo. Dve bronasti zapestnici iz groba Podzemelj G 29/2 (T. 2: 2, 3), ki sta okrašeni s snopi prečnih vrezov in nerazvita večglava igla iz groba 18 na Borštku v Metliki (T. 3: 4), nam dajejo namreč vse premalo podatkov za takšne analize. Prav tako pa pomanjkljivo kovinsko gradivo otežkoča tudi kronološka proučevanja. Škoda, da obe igli s stožčasto glavico (T. 3: 2, 3), ki sta bili najdeni v nekem žganem grobu na vzhodnem pobočju Kučarja, nimata ohranjene grobne celote. Omenjeni tip igle je namreč dokaj dobro postavljen na začetek železne dobe, hkrati pa nas povezuje s širšim jugovzhodnoalpskim prostorom.[16] Širše povezave omogoča tudi znameniti grob z antenskim mečem iz Podzemlja, ki zaradi žganega pokopa na dnu gomile in značilne žare nedvomno sodi v naš najstarejši horizont.[17] Vzporejamo ga lahko s podobnimi knežjimi grobovi iz Gleinstättna pri Wiesu, Klein-Kleina, Beljaka in zlasti Bologne (S. Vitale, grob 776).[18] Z zadnjim je določena njegova sočasnost s stopnjo Villanoviano III, kar ustreza mlajšemu Ha B 3 horizontu v jugovzhodnih Alpah.[19]

Tudi keramika (trebušaste žare, amfore), ki je v grobovih najpogosteje zastopana, je izdelana še v popolnoma žarnogrobiščni tradiciji. Povezati jo moramo z gradivom iz sosednjih dolenjskih najdišč tega časa, bodisi iz Novega mesta,[20] Mokronoga,[21] ali Ljubljane.[22] Grobovi z Mestnih njiv v Novem mestu so skromni, kovinske najdbe nastopajo le v izjemnih primerih, tako da je sorodnost s Podzemljem in Borštkom v Metliki tudi s te plati več kot očitna. V Ljubljani, kjer je bilo mogoče važno plano grobišče z žganimi pokopi s pomočjo horizontalne stratigrafije razdeliti na več horizontov, nastopa pogosto trebušasta žara z eno- ali večglavimi iglami (npr. grobovi 122, 189, 193). Vsi omenjeni grobovi sodijo v stopnjo Ljubljana II B; ta pa označuje že železnodobno poselitev in jo lahko časovno enačimo z mlajšim Ha B 3 obdobjem.[23]

[15] Takšen primer poznamo iz Stične. Cfr. S. Gabrovec, *Godišnjak Sarajevo* 8 (1970) 34.

[16] M. Guštin, Kronologija notranjske skupine, karta 2 (v tem zvezku Arh. vestnika).

[17] S. Gabrovec, *Arh. vestnik* 15—16 (1964—65) 21 ss, T. 1.

[18] H. Müller-Karpe, *Beiträge zur älteren europäischen Kulturgeschichte* 1 (1952) 104 ss. Isti, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, Röm.-Germ. Forsch. 22 (1959) T. 65 G; v nadaljnjem citiram *Chronologie* (1959). Cfr. tudi K. Kilian, *Actes du VIIIe Congrès inter. d. sci. préhist. et protohist.* 1 (Beograd 1971) 226 ss.

[19] O.-H. Frey, *Die Enstehung der Situlenkunst*, Röm.-Germ. Forsch. 31 (1969) 27 ss, sl. 21.

[20] T. Knez, *Arh. vestnik* 17 (1966) 51 ss.

[21] M. Hoernes, *Wiener Prähist. Zeitschr.* 2 (1915) 113 ss, sl. 4: 12.

[22] I. Puš, *Žarnogrobiščna nekropola na dvorišču SAZU v Ljubljani*, Razprave 1. raz. SAZU 7/1 (1971) T. 33: 1; 34: 3.

[23] Nekropolo na dvorišču SAZU v

Kot torej vidimo, je zasidranost horizonta Podzemelj 1 v drugo polovico 8. stoletja dobro dokumentirana. Vendar pa moramo omenjeni časovni interval upoštevati le kot splošno orientacijo, kajti za proučevanje absolutne kronologije imamo še vedno premalo podatkov. Prav tako tudi ne moremo zaenkrat zadovoljivo razjasniti vprašanja, če so bili žgani grobovi v Podzemlju resnično shranjeni v gomilah. Problem vsekakor ni lahek in ga med drugim otežuje dejstvo, da je bil na ožjem belokranjskem področju v uporabi plan žgan pokop tudi še v razvitem Ha C obdobju![24] Ta dvojnost v načinu pokopavanja je vsekakor presenetljiva in jo bo mogoče pojasniti le z načrtnimi raziskovanji.

PODZEMELJ 2

Horizont Podzemelj 2 zajema že širše področje Bele krajine pa tudi najdbe iz tega obdobja so v primerjavi s prejšnjim pestrejše in številnejše. Za kronološke analize je pomembno zlasti gradivo iz Podzemlja, Dragatuša in Vinice;[25] v uporabi ostane tudi grobišče na Borštku, kateremu se v tem času pridružijo še plani žgani grobovi iz Špitalske drage v Metliki.[26]

Način pokopavanja v gomilah se v horizontu Podzemelj 2 bistveno spremeni: žgani grobovi postopoma izginejo, nasledi pa jih skeleten pokop, ki se v tem obdobju dokončno uveljavi.

Zaradi dokaj velikega števila grobov ni težko izluščiti vodilne tipe tega obdobja. V moških grobovih se od sedaj naprej pojavlja značilno orožje (železna sulica), večglava igla in večglava igla s stožčastim zaključkom. Sočasen kovinski inventar ženskih grobov so različne fibule, tako železna vozlasta (Dragatuš, grob 1),[27] vaška vozlasta (npr. Podzemelj G 3/7, T. 1: 3) in bronasta dvozankasta polmesečna fibula (Borštek, grob 6, T. 4: 1). Od nakita je treba omeniti še železne zapestnice, ki imajo okrogel presek in se pojavljajo tako v ženskih kot tudi moških grobovih (Borštek, grob 6, T. 4: 2, 4; Dragatuš, grob 56).

Keramično gradivo ima v tem času dokaj enotne poteze, zato medsebojno primerjanje posameznih kosov iz različnih belokranjskih najdišč ne povzroča velikih preglavic. Žal pa so posode še vedno vse preredko povezane s kovinskimi najdbami, kar nedvomno otežuje njihovo datiranje.

Živahno pestrost keramičnih oblik nam v tem obdobju nudi dragatuško gradivo. Tu smo lahko grobove, ki jih je leta 1900 v gomili pri Velikem Nerajcu izkopal J. Pečnik, tudi kronološko razdelili: medtem ko ima mlajši del najdb izrazite poteze Ha C 2 obdobja, pa moramo starejše grobove v celoti vključiti v naš časovni horizont Podzemelj 2 (tab. 1). Med starejšim dragatuškim gradivom sta najpogostejši obliki skodela z uvitim ustjem in skodela s presegajočim ročajem, ki imata nekajkrat tudi fasetiran zunanji obod (npr.

Ljubljani smo v študijskem letu 1971 do 1972 razdelili v eno žarnogrobiščno in tri železnodobne faze študenti višjega arheološkega seminarja na fil. fakulteti v Ljubljani pod vodstvom prof. dr. S. Gabrovca.

[24] Na primer na Sadežu v Črnomlju, kjer so bile najdene v žganih grobovih vaške vozlaste fibule, vozlaste ovratnice in močno narebrene zapestnice. Cfr. T. Knez, *Varstvo spomenikov* 8 (1962) 228 ss. J. Dular, *Varstvo spomenikov* 9 (1965) 138.

[25] Vojvodinja Mecklenburg je namreč v Vinici izkopala med drugim tudi dve halštatski gomili; cfr. E. Vogt, *Treasures of Carniola* (1934) 47 s.

[26] T. Knez, *Varstvo spomenikov* 8 (1962) 229.

[27] Grobove iz Dragatuša in Podzemlja navajamo z oznakami in številkami, ki sta jih postavila v svojih delih G. Spitzer in F. E. Barth. Glej opombo 12 in Spitzerjev članek v tej številki Arh. vestnika.

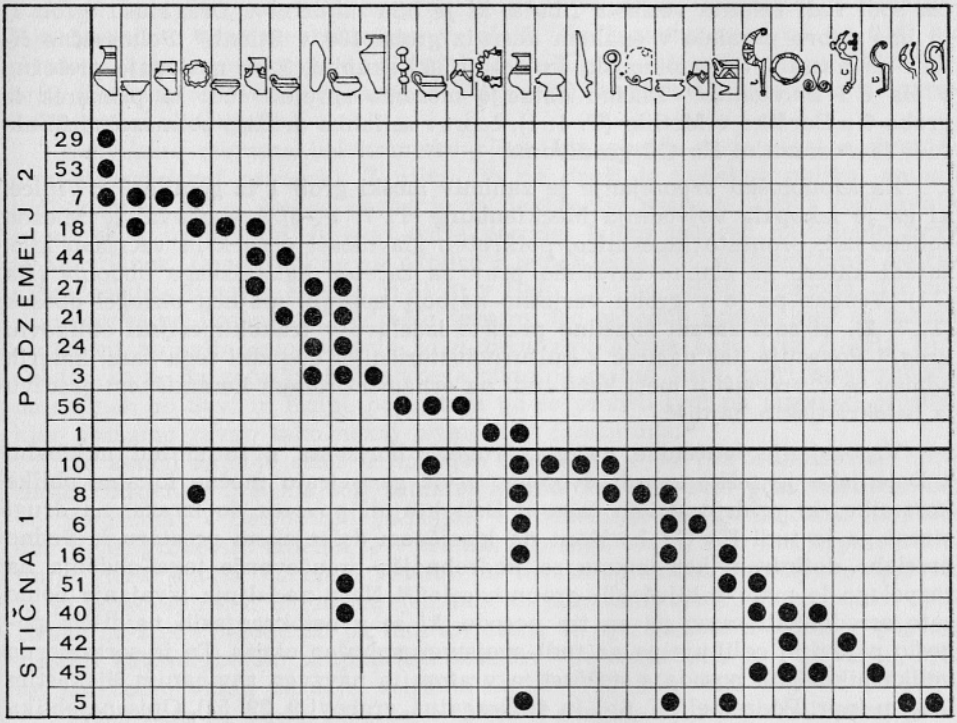

Tabela 1. Kombinacija tipov v Dragatušu
Tabelle 1. Die Typenkombination von Dragatuš

grobova 18 in 21). Zraven nastopa često trebušast lonec z ostro oddeljenim cilindričnim vratom (gr. 27, 44), prvič pa se pojavijo tudi posode na nizki prstanasti nogi (gr. 7, 21, 49). Med vodilne keramične tipe horizonta Podzemelj 2 moramo uvrstiti tudi bikonične posode z visokim stožčastim vratom in navzven zavihanim lijakastim ustjem. Razen v Dragatušu (grobovi 9, 29, 53) jih srečamo tudi na Borštku v Metliki (T. 5: 4) in zlasti v Podzemlju, kjer so v grobovih nekajkrat skupaj s skodelami s presegajočimi ročaji (npr. T. 6: 1 in 4). Velike trebušaste žare iz starejšega horizonta (Podzemelj 1) so se ohranile v mlajšem obdobju le v nekaj primerih. Vendar pa se jim je s časom spremenila tudi oblika; prehod vratu v rame posode postane sedaj bolj oster in je večkrat poudarjen z močnejšo vodoravno kaneluro (T. 5: 1 in 5).

Horizont Podzemelj 2 lahko kronološko primerjamo s sosednjimi področji predvsem s pomočjo kovinskih predmetov. Ločne dvozankaste fibule, ki so bile v zadnjem času sintetično obdelane,[28] dobro povezujejo Belo krajino z dolenjskimi najdišči. Vaška vozlasta fibula predstavlja kot pogost pridatek v ženskih grobovih gotovo enega najbolj razširjenih tipov Ha C 1 obdobja. V isti

[28] S. Gabrovec, *Godišnjak Sarajevo* 8 (1970) 5 ss.

čas sodi tudi železna vozlasta fibula, ki je bila najdena v Dragatušu (grob 1) in ima dobro paralelo v enakem kosu iz groba 100 v Stični.[29] Polmesečne fibule so nastale v svetolucijski in notranjski skupini, kjer nastopajo pretežno v Ha C 1 horizontu.[30] Takšno datacijo moramo sprejeti tudi za primerek iz groba 6 z Borštka v Metliki (T. 4: 1), čeprav se lahko družijo polmesečne fibule tudi še z izrazitim Ha C 2 gradivom.[31]

Za kronološko vzporejanje je zanimiv moški grob 1 iz gomile 2 z Vinice, ki ga je izkopala vojvodinja Mecklenburg (T. 7: 1—5).[32] Vseboval je železno sulično ost, bronasto zapestnico, polkrožen glavničast obesek in večglavo iglo, zaradi katere ga zlahka uvrstimo prav na začetek halštatskega obdobja (Ha C 1). Vendar pa je v grobu verjetno najbolj zanimiv majhen okrogel obesek (T. 7: 2), ki sodi zaradi značilne predrte izdelave v trakokimerijski oblikovni krog.[33] Povezuje nas namreč s kulturnohističnimi dogodki tega časa, katerih odmev se v precejšnji meri kaže tudi na ornamentiranem keramičnem gradivu iz belokranjskih najdišč.

Vzporejanje lončenine našega drugega horizonta s sorodnimi najdbami z Dolenjske je težko zaradi dvojega: prvič ga ovirajo močne lokalne oblike keramike, ki pridejo v tem času v Beli krajini povsem do izraza; na drugi strani pa je tudi Ha C 1 horizont na klasičnem dolenjskem prostoru še vedno preslabo definiran, ker imamo za podrobnejše proučevanje tega obdobja na razpolago le malo zaključenih grobnih celot.[34] Naša nadaljnja izvajanja bomo zato osredotočili samo na en tip posode, ki se v belokranjskih najdiščih pogosto pojavlja, odlikuje pa ga tudi svojstven spiralen okras. To je sorazmerno velika bikonična posoda s stožčastim vratom in navzven zavihanim lijakastim ustjem (npr. Podzemelj, T. 6: 1 in 4; Dragatuš, grobovi 9, 29, 53). Opisana oblika se v osnovi ne spreminja, čeprav lahko ločimo široke, ostreje profilirane forme (T. 5: 4) od visokih, ki imajo prehode že znatno bolj zaobljene (npr. Podzemelj, grob Sk 1/18, T. 2: 5; Dragatuš, grob 9). Če obstajajo med njimi tudi časovne razlike, zaradi pomanjkljivega kovinskega gradiva ne moremo ugotoviti; morda bi v izraziteje profiliranih kosih lahko videti starejšo varianto, kar pa seveda ni nujno. Spremljajoča keramika v grobovih druži namreč vse oblike v isti, Podzemelj 2 časovni horizont.

Bikonične posode imajo oblikovne korenine zagotovo v žarnogrobiščnem obdobju in sodijo v skupino keramičnih form, ki jih je izoblikoval panonski prostor. Razširjene so zlasti v Podonavju[35] in jugovzhodnih Alpah,[36] tipološko

[29] S. Gabrovec, *Arh. vestnik* 20 (1969) 181, sl. 2/4.

[30] S. Gabrovec, *Godišnjak Sarajevo* 8 (1970) 35.

[31] Slednje velja za razvitejše primerke, npr. z Rifnika: F. Starè, *Arh. vestnik* 2 (1951) 188 s; ali Črnomlja: grob 2/1.

[32] Grobno celoto smo prerisali iz Holstejevih skic, ki jih hrani Seminar für Vor- und Frühgeschichte, Marburg (Lahn).

[33] Tovrstni obeski so pogosti v Ha B 3 depojih, npr.: Šarengrad: J. Brunšmid, *Vjesnik Hrv. arh. druš.* NS 4 (1900) 59 ss; Drežnik: F. Holste, *Hortfunde Südosteuropas* (1951) 7, T. 10: 1—12; Treffelsdorf: H. Müller-Karpe, *Chronologie* (1959) 130, T. 144 B.

[34] Na podobne težave je naletel že S. Gabrovec, ko je skušal v horizontu Podzemlja ločiti starejšo in mlajšo fazo. Cfr. *Arh. vestnik* 15—16 (1964—65) 32 ss, 37.

[35] Na primer v daljski skupini; V. Hoffiller, *Corpus vasorum antiq.* — *Yoguslavie* 2 (1938) pl. 3, 4, 5 itd.

[36] H. Müller-Karpe, *Chronologie* (1959) 115 ss, T. 109/K, 111/J, 112/D itd.

podobne kose pa pozna tudi severna Italija.[37] V daljski nekropoli se nadaljujejo bikonične urne neprekinjeno v mlajši čas,[38] ravno tako pa se tudi na prostoru, kjer se razprostirata skupini Klein-Klein — Martijanec in Kalenderberg (Statzendorf-Gemeinlebarn po Pittioniju), uveljavijo predvsem v starohalštatskem obdobju.[39]

Nedvomno moramo belokranjske bikonične posode povezovati z omenjenimi podravskimi primerki. Z njimi jih ne druži le podobna oblika, ampak tudi značilen okras. Dobre analogije za dekoracijo vratu s pasovi vodoravnih kanelur, ki so postavljeni pod ustje posode, lahko namreč navedemo prav iz Martijanca, Donje Doline ali okolice Klein-Kleina.[40] Tudi fasetiranje notranjega oboda ustja (T. 3: 1 in 5: 4) je v Belo krajino prišlo z vzhoda. Tu mislimo zopet na Posavje in področje severne ter zahodne Bosne, kjer se takšen ornament pojavlja zelo pogosto že v žarnogrobiščnem času (Ha A—Ha B).[41] Od tod so se na začetku halštatskega obdobja očitno širili vzori proti zahodu po dolinah ob Savi in Kolpi, poleg tega pa so prodrli tudi na japodski prostor, kjer poznamo ravno tako nekaj primerkov fasetiranja.[42]

Na koncu nam je ostal še spiralen okras, ki je od vse ornamentike horizonta Podzemelj 2 še najbolj zanimiv in mu moramo zato posvetiti nekoliko več pozornosti. V Beli krajini je pogost v Podzemlju, kjer ga najdemo na posodah v več grobovih. Izdelan je v tehniki širokega vreza, zato imajo posamezne linije videz plitvih kanelur. Vendar pa tovrstna tehnika izdelave ni pravilo in je lahko spiralen okras narejen tudi iz plastičnih reber, ki so bodisi aplicirana na steno posode ali pa tudi izvlečena iz nje. Takšna izvedba je pogosta zlasti v kalenderberški skupini (Statzendorf - Gemeinlebarn po Pittioniju), kjer se, kot bomo videli kasneje, spiralen okras prav tako zelo pogosto pojavlja.

Poleg tega pa lahko razdelimo spiralen ornament tudi po oblikovni plati, saj je kompozicijsko mogoče razlikovati dva osnovna tipa, ki se med seboj jasno ločita. V prvo skupino smo zato uvrstili okras, ki je dokaj preprosto sestavljen in ga tvorita dve simetrično postavljeni viseči spirali. Razen v Podzemlju (T. 6: 3), ga najdemo v podobni obliki tudi v Stični,[43] Ormožu (sl. 1: 2), Osredku pri Rovišču (sl. 1: 1), Langlebarnu[44] in Gemeinlebarnu;[45] v zadnjih

[37] Este: H. Müller-Karpe, o. c., T. 91/A 11, 92/A 14, 101/B 39.

[38] Z. Vinski, K. Vinski-Gasparini, *Arh. rad. i razpr. JAZU* 2 (1962) 273 ss.

[39] Za obe skupini cfr. R. Pittioni, *Urgeschichte des österreichischen Raumes* (1954) 572 ss in 604 ss z nadaljnjo literaturo.

[40] Martijanec: K. Vinski-Gasparini, *Vjesnik Arh. muz.* 3. ser., 2 (1961) 41, T. 4: 1, 2; Donja Dolina: Z. Marić: *Glasnik Zem. muz.* NS 19 (1964) T. 8: 2, 7; Klein-Klein: W. Radimsky, J. Szombathy, *Mitt. d. Anthr. Ges. Wien* 15 (1885) 117 ss, T. 8: 17, 9: 3, 9: 15. Na podoben način sta okrašeni tudi posoda v dvojnem grobu iz Strelca pri Šmarjeti (F. Starè, *Arh. vestnik* 13—14 [1962—63] 396, T. 11:1) in posoda v grobu 5 iz gomile 6 iz Brezja pri Trebelnem (K. Kromer, *Brezje*, Arh. katalogi Slovenije 2 [1959] T. 18: 7). Obe najdbi lahko kljub nekaterim nejasnostim (grobna celota iz Brezja je očitno heterogena), zanesljivo postavimo v Ha C horizont.

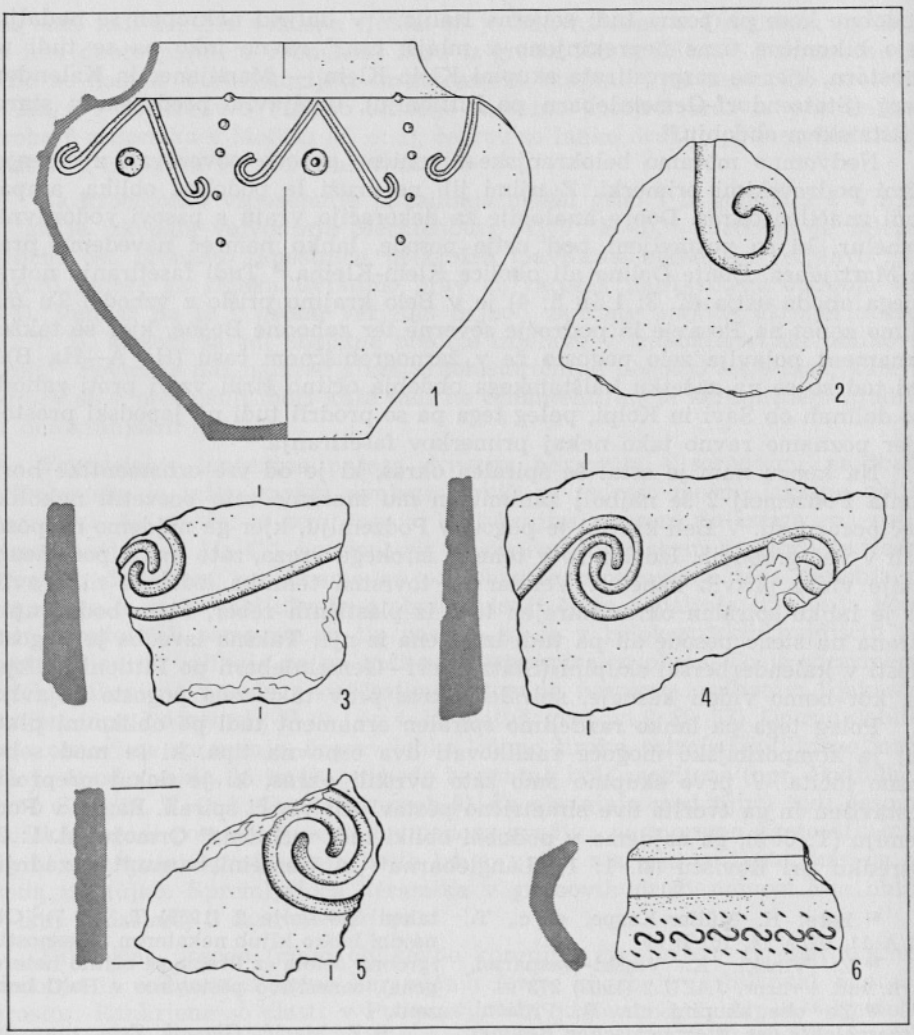
[41] Z. Marić, *Glasnik Zem. muz.* NS 19 (1964) 25, T. 2: 1, 2, 9—19. Fasetiranje se je v Donji Dolini ohranilo vse do Ha C obdobja: o. c., 34, tab. 8/2, 3.

[42] Jezerine: Z. Marić, *Glasnik Zem. muz.* NS 23 (1968) T. 1:19, 20. Golubić: B. Raunig, ibidem 23 (1968) T. 4: 29, 30. Kompolje: R. Drechsler-Bižič, *Vjesnik Arh. muz.* 3. ser., 2 (1961) T. 26.

[43] S. Gabrovec, *Inventaria arch.* 5 (1962) Y 41, 2: 4—6.

[44] J. Szombathy, *Mitt. d. Präh. Komm.* 1 (1903) 79 ss, sl. 2.

[45] J. Szombathy, *Mitt. d. Präh. Komm.* 1 (1903) 49 ss, sl. 51.

Sl. 1. 1 Osredek pri Rovišču. 2 Ormož. 3—5 Podzemelj. 6 Ormož
2—6 = 1/2; 1 = 1/6

dveh primerih je izveden kot plastično rebro. Vendar pa lahko nastopa ta osnovni motiv tudi v bolj kompliciranih oblikah. Kot primer naj navedemo le izredno razgiban okras na posodah iz žganega groba 1 iz Podzemlja, ki ga je izkopal J. Pečnik za ljubljanski muzej (T. 8: 2—4).[46] Prav tako so z raznimi

[46] V grobu je bila poleg keramičnih najdb še dobro ohranjena sulična ost in dve igli. Omenjene najdbe zaradi nejasnega opisa ni bilo mogoče identificirati. Cfr. še K. Deschmann, *Führer durch das Krainische Landes-Museum Rudolfinum in Laibach* (1888) 72 ss.

spiralnimi izsečki okrašeni tudi vmesni prostori na veliki etažni urni iz Langlebarna.[47]

Nekoliko drugače je oblikovan ornament na znani posodi iz Šmarjete.[48] Čeprav gre tudi v tem primeru za simetrično postavljene viseče spirale pa se omenjeni okras razlikuje od drugih predvsem zato, ker ga tvorita namesto enega kar dve vzporedno tekoči plastični rebri. Na podoben način je ornamentiran tudi, žal, fragmentiran kos iz Goričana pri Čakovcu,[49] za katerega pa ravno zaradi slabe ohranjenosti ne vemo natanko, kakšna je bila njegova prvotna oblika. Možno je namreč, da je fragment pripadal tudi nekoliko drugače oblikovani spiralni kompoziciji, kakršno poznamo na primer na posodah iz Pongraca in Rifnika na Štajerskem.[50] V obeh primerih imamo namreč ravno tako opraviti z dvojno plastično spiralo, ki pa ni komponirana v smislu simetrično postavljenih visečih spiralnih izsečkov, ampak si posamezne zaključene spiralne celote nepovezano sledijo druga za drugo po največjem obodu posode.

Druga skupina pa se od prve, kot smo to omenili že na začetku, jasno razlikuje. Razlike obstajajo predvsem v temeljni zasnovi ornamenta. Medtem ko smo imeli v prvi skupini še samostojne, zaključene spirale oziroma spiralne izsečke, ki so bili kompozicijsko simetrično postavljeni ali pa so si sledili drug za drugim po obodu posode, pa odlikuje drugo skupino pravi tekoči spiralni okras. Gre namreč za povsem drugo obliko ornamenta, za pozitivno nesklenjeno tekočo spiralo. Nesklenjeno zato, ker v sredini pač zavoja nista združena. V Podzemlju imamo tovrsten spiralen okras upodobljen kar na treh fragmentih, ki pa jim, žal, ne poznamo grobne celote (sl. 1: 3—5). Nadaljnje analogije za tekočo nesklenjeno spiralo lahko navedemo zlasti iz sosednje Avstrije in Madžarske. Enak okras je bil odkrit še v Wiesu,[51] Fischau-Feichtenbodnu[52] in predvsem v Sopronu.[53]

Vendar pa je vprašanje kronološkega mesta spiralne ornamentike veliko bolj pereče kot naštevanje posameznih paralel. Če se povrnemo zopet v Podzemelj, potem moramo ugotoviti, da nimamo, žal, v omenjenih grobovih, kjer se pojavlja spiralni okras, niti enega kovinskega predmeta in je tako njihova natančna datacija še problematična. Zaenkrat se moramo pač sprijazniti z danim dejstvom in jih zaradi značilnih keramičnih oblik okvirno postaviti v naš horizont Podzemelj 2. Vsako detajlnejše opredeljevanje bi bilo namreč zaenkrat brez vsake realne podlage in ga bo mogoče izvesti le, ko pridemo do novega gradiva.

Nič bolje ni z najdbami iz ostale Slovenije, saj je tudi tam večina najdb brez zaključenih grobnih celot. Izjemoma so dobro časovno opredeljene le spirale na glinastih situlah v grobu z ornamentiranim situlskim pokrovom iz Stične, ki nedvomno sodi v Ha C 2 horizont.[54]

---

[47] J. Szombathy, *Mitt. d. Präh. Komm.* 1 (1903) 79 ss, sl. 1.

[48] M. Hoernes, *Wiener Präh. Zeitschr.* 2 (1915) sl. II:18.

[49] M. Fulir, *Arh. vestnik* 20 (1969) 197 ss, T. 5: 7.

[50] Neobjavljeno, posodi hrani Pokrajinski muzej v Celju.

[51] W. Radimsky, J. Szombathy, *Mitt. d. Anthr. Ges. Wien* 15 (1885) 134 ss, T. 9: 1.

[52] J. Szombathy, *Mitt. d. Anthr. Ges. Wien* 54 (1924) 163 ss, T. 5: 721.

[53] A. Persy, *Mitt. d. Österr. Arbeitsgem. f. Ur- u. Frühgesch.* 22 (1971) 14 ss, sl. 6 in 7.

[54] S. Gabrovec, *Inventaria arch. 5* (1962) Y 41, 2: 4—6.

Na področju, ki ga zajema štajerska skupina, imamo spiralni ornament dobro datiran z grobom Ofenmacherwald 48 iz Wiesa. Tu najdemo spiralo na bikonični posodi, ki ima visok stožčast vrat ter je tako po obliki močno podobna belokranjskim primerkom.[55] Celotno grobno najdbo lahko na osnovi predrtega bronastega gumba in zlasti s fragmentom bronaste falere, ki pripada ostanku skledaste čelade, dobro datiramo v zgodnjehalštatsko obdobje (Ha C 1).[56]

Še naprej proti severu pozna spiralni ornament, kot smo že omenili, tudi kalenderberška skupina. Najdemo ga v vseh njenih važnejših najdiščih, tako Gemeinlebarnu, Langlebarnu, Bad Fischauu in Sopronu. Žal, je danes gradivo s tega področja še vse preskromno objavljeno, da bi si lahko o njem ustvarili zaključeno kronološko sliko. Vsekakor pa moramo tudi tukaj spiralni okras postaviti v Ha C horizont, ker zahtevajo takšno opredelitev nekatere značilne kovinske najdbe (npr. večglava igla s stožčastim zaključkom v gomili 4 iz Fischau-Feichtenbodna).[57]

Kot torej vidimo, se pojavi spirala v vseh najdiščih v jugovzhodnih Alpah približno istočasno, to je v starohalštatskem obdobju, pri čemer sodi večina primerkov prav na njegov začetek. Kolikor lahko sklepamo iz danes razpoložljivega gradiva, ne obstajajo med obema osnovnima tipoma spiralnega okrasa nobene bistvene kronološke razlike, čeprav bo morda bodoče novo gradivo iz zaključenih grobnih celot tudi korigiralo naše ugotovitve. Zaenkrat pa moramo smatrati vse omenjene spirale pač za bolj ali manj sočasne. Ker nastopijo v jugovzhodnih Alpah nenadoma, predstavljajo na tem področju vsekakor novost in jih tako ne moremo razlagati z avtohtonim razvojem. Spiralni okras se namreč v starejšem obdobju, to je v kulturi žarnih grobišč v jugovzhodnih Alpah sploh ne pojavlja in je moral zato priti v ta prostor na začetku halštatskega obdobja iz nekega drugega kulturnega kroga. Že iz karte razprostranjenosti (karta 2) pa je zelo dobro razvidno, da se pojavlja spiralni ornament na razmeroma strnjenem prostoru v najdiščih, ki leže prav na robu Panonske ravnine. Ta ugotovitev je seveda zelo važna za nadaljnje iskanje njegovega izvornega področja, saj nas omenjena karta jasno usmerja v prostor Spodnjega Podonavja.

Sicer je res, da poznajo spiralni okras tudi nekatera istrska najdišča, vendar se le-ta od spiral v jugovzhodnih Alpah bistveno razlikuje in ga zato pač puščamo ob strani.[58]

Nasprotno pa je spiralni okras iz območja Podonavja tistemu v jugovzhodnih Alpah v marsičem podoben, da, celo identičen. Spiralna ornamentika ima namreč na omenjenem prostoru (Banat in Oltenija) nedvomno močno tradicijo, saj je v veliki meri zastopana že v tamkajšnjih bronastodobnih kulturah (Vatina, Dubovac — Žuto brdo).[59] Nič manj pestra in številna pa ni tudi v halštatskem obdobju, torej v času, ko je na tem področju živela tako imenovana Basarabi kultura.

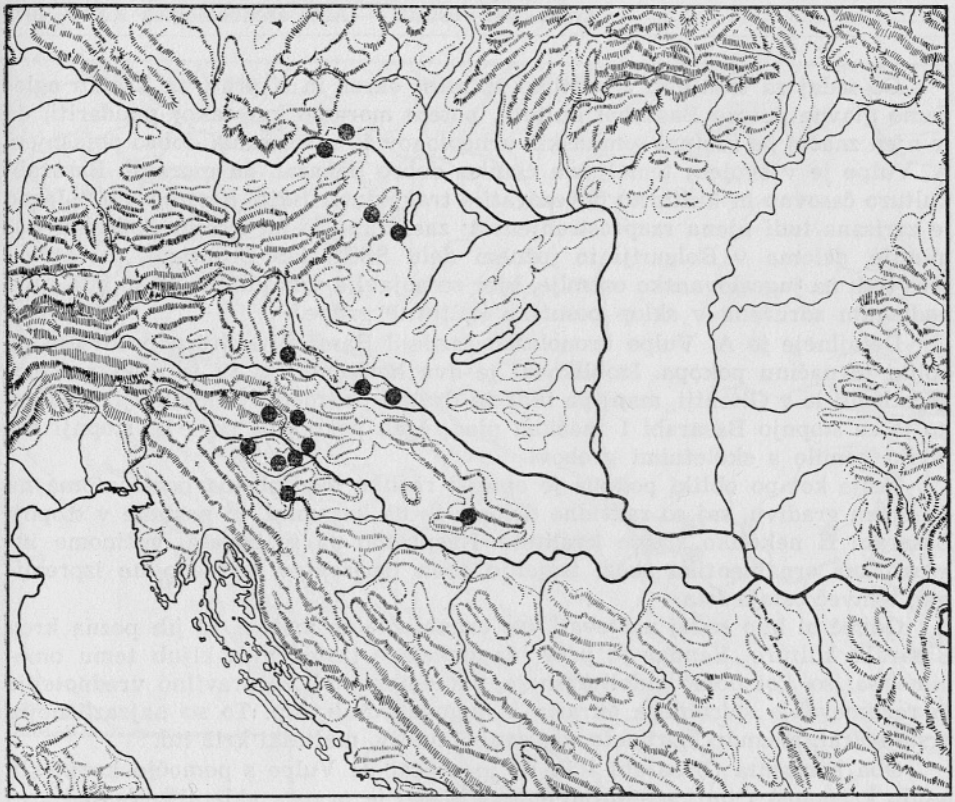
[55] Glej opombo 51.

[56] Za skledaste čelade cfr. S. Gabrovec, *Arh. vestnik* 13—14 (1962—63) 293 ss.

[57] J. Szombathy, *Mitt. d. Anthr. Ges. Wien* 54 (1924) 174 ss, T. 5.

[58] Spiralni ornament poznamo na primer iz Nezakcija in Picugov.

[59] Za obe kulturi cfr. M. Garašanin, 39. *Ber. RGK* (1958) 75 ss in 82 ss.

Karta 2. Razprostranjenost spiralnega okrasa v jugovzhodnih Alpah
Karte 2. Verbreitung des Spiralornaments in den südöstlichen Alpen

1. Feichtenboden-Fischau: J. Szombathy, *Mitt. d. Anthr. Ges. Wien* 54 (1924) 163 ss, T. 5: 721.
2. Gemeinlebarn: J. Szombathy, *Mitt. d. Präh. Komm.* 1 (1903) 49 ss, Fig. 47—49, 51.
3. Goričan: M. Fulir, *Arh. vestnik* 20 (1969) 197 ss, T. 5: 7.
4. Kaptol: V. Vejvoda, I. Murnik, *Vjesnik Arh. muz.* 3. ser., 5 (1973) 183 ss, T. 6: 10 in 13: 7.
5. Langlebarn: J. Szombathy, *Mitt. d. Präh. Komm.* 1 (1903) 79 ss, Fig. 1, 2.
6. Libna: Neobjavljeno; hrani Posavski muzej, Brežice, inv. štev. P 166.
7. Ormož: Neobjavljeno; hrani Pokrajinski muzej, Ptuj.
8. Osredek: M. Hoernes, *Wiener Präh. Zeitschr.* 2 (1915) Abb. V/3.
9. Podzemelj: F. E. Barth, *Die hallstattzeitlichen Grabhügel im Bereiche des Kutscher bei Podsemel (Slowenien)*, Antiquitas R. 3, 5, T. 2: 1, 33: 8; nekaj neobjavljenih primerkov hrani Narodni muzej v Ljubljani.
10. Pongrac: L. Bolta, *Celjski muzej*, Zbirka vodnikov 22 (1970) 8.
11. Rifnik: Neobjavljeno; hrani Pokrajinski muzej v Celju.
12. Sopron: A. Persy, *Mitt. d. Österreich. Arbeitsgem. für Ur- und Frühgesch.* 22 (1971) 14 ss, Abb. 6, 7.
13. Stična: S. Gabrovec, *Inventaria arch.* 5 (1962) Y 41, 2: 4—6.
14. Šmarjeta: M. Hoernes, *Wiener Präh. Zeitschr.* 2 (1915) Abb. II/18; V. Stare, *Prazgodovina Šmarjete*, Katalogi in monografije 10 (1973) T. 40: 7, 41: 3 in 72: 2.
15. Wies: W. Radimsky, J. Szombathy, *Mitt. d. Anthr. Ges. Wien* 15 (1885) 134 ss, T. 9: 1.

Če sedaj za trenutek zapustimo spiralni okras in si prav na kratko ogledamo glavne poteze Basarabi kulture, potem moramo kar takoj poudariti, da je njen značaj po zaslugi romunskih arheologov že razmeroma dobro pojasnjen. A. Vulpe je v svojem temeljnem članku dobro pokazal, da moramo Basarabi kulturo časovno in kulturno povezovati s trakokimerijskim horizontom.[60] Jasno je zarisana tudi njena razprostranjenost: zasledimo jo na širšem področju Romunije, deloma v Bolgariji in južnem delu SSSR (ob Dnjestru), močno pa seže tudi na jugoslovansko ozemlje, kjer se pojavlja v najdiščih, ki so bila pred nedavnim združena v sklop bosutske kulturne grupe.[61]

Detajlneje je A. Vulpe kronološko razdelil Basarabi kulturo predvsem po obliki in načinu pokopa. Izoblikoval je dva horizonta, ki ju je zaenkrat mogoče ločiti le v Olteniji, manj pa tudi na drugih področjih v Romuniji. Medtem ko je za stopnjo Basarabi I značilen plan, žgan pokop, pa se v II. stopnji pojavijo gomile s skeletnimi grobovi.

Težje kot po obliki pokopa je opaziti razlike med obema horizontoma na drobnem gradivu, saj so razvidne deloma le na keramiki, ki postane v stopnji Basarabi II nekoliko slabše kvalitete. Nasprotno pa se bogata, večinoma inkrustirana ornamentika skozi trajanje obeh horizontov bistveno ne izpreminja, temveč ostaja ista.

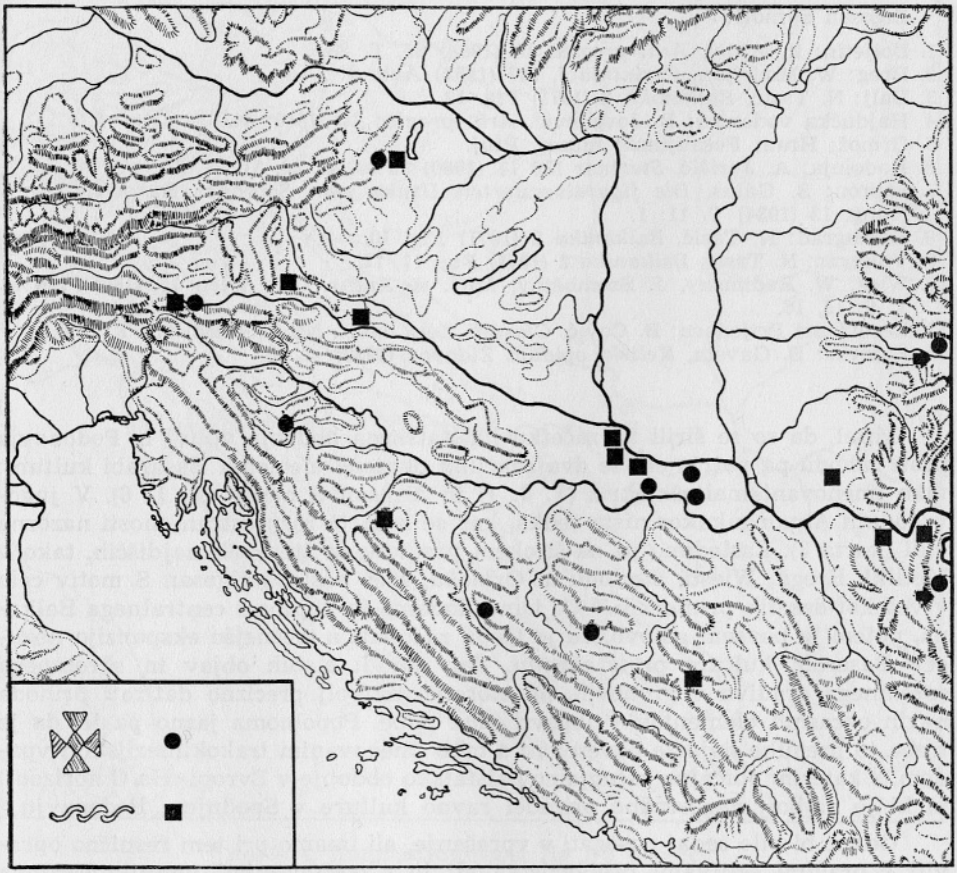
Odveč bi bilo sedaj naštevati vse ornamentalne motive, ki jih pozna krog Basarabi kulture. Vendar je prav, da nekatere izmed njih kljub temu omenimo, saj so, kot bomo videli kasneje, pomembni tudi za pravilno vrednotenje in razumevanje spiralnega okrasja iz jugovzhodnih Alp. To so najrazličnejše vrste spiral, meandri, girlande, žigosani S motiv, malteški križ itd.

Oba horizonta (Basarabi I in II) je skušal A. Vulpe s pomočjo kovinskih najdb kronološko tudi absolutno omejiti: tako je prvega vklenil v čas od sredine 8. do konca 7. stoletja, drugi pa naj bi trajal od tu naprej še do sredine 6. stoletja.[62]

Kot torej vidimo, je značaj Basarabi kulture romunska arheologija dobro izoblikovala. Slabše pa je raziskan njen odnos do sosednjih kulturnih področij, natančneje do Balkana in jugovzhodnih Alp, ki je na začetku starohalštatskega obdobja zagotovo obstajal. Na ta pojav sta v svojih delih sicer opozorila že A. Vulpe[63] in V. Dumitrescu,[64] vendar sta problem tolmačila vsak na svoj način, tako da je ostal odnos med omenjenimi področji še vedno preslabo pojasnjen.

To problematiko pa pomaga razjasnjevati prav spiralni okras, za katerega že vemo, da je v jugovzhodnih Alpah brez vsake avtohtone razvojne podlage. Zato je zelo verjetno, da je prišla ideja za takšno ornamentiko v ta prostor prav iz Podonavja, saj najdemo med bogatimi motivi Basarabi kulture tudi obe osnovni obliki spirale, ki ju poznamo iz jugovzhodnih Alp. Simetrično postavljene viseče spirale in nesklenjene tekoče spirale se namreč v Podonavju pogosto pojavljajo in sodijo na tem področju vsekakor med najbolj priljubljene motive.[64a]

[60] A. Vulpe, *Dacia* 9 (1965) 131.
[61] N. Tasić, *Materiali* 7 (1971) 61 ss. Isti, *Balkanika* 2 (1971) 27 ss.
[62] A. Vulpe, o. c., 124.
[63] A. Vulpe, o. c., 126.
[64] V. Dumitrescu, *Dacia* 12 (1968) 235 ss. Isti, *Adriatica praehist. et antiqua* (1970) 235 ss.
[64a] A. Vulpe, o. c., 109 s, sl. 1: 1, 6, 11 in sl. 2.

Karta 3. Razprostranjenost ornamentov v obliki malteškega križa in žigosanega S motiva (področje Spodnjega Podonavja je zajeto le okvirno)

Karte 3. Verbreitung des Maltheserkreutz-Ornaments und des S-Form-Stempels (Der untere Donauraum ist nur annähernd einbezogen)

Malteški križ:

1. Balta Verde: A. Vulpe, *Dacia* 9 (1965) 111, Abb. 3: 1.
2. Breg: Hrani Naravoslovni muzej na Dunaju.
3. Glasinac: A. Benac, B. Čović, *Glasinac* 1 (1956) T. 11: 8. Ista, *Glasinac* 2 (1957) T. 6: 12, 13: 7. Č. Truhelka, *Wiss. Mitt. a. Bos. u. Herz.* 1 (1893) 92, Fig. 108.
4. Gomolava: N. Tasić, *Balkanika* 2 (1971) 37, Fig. 41.
5. Gradina na Bosutu: N. Tasić, *Materijali* 7 (1971) 63 ss, Fig. 29.
6. Metlika: V. Šribar, *Arh. vestnik* 13-14 (1962-63) 472, T. 3: 2—4.
7. Pečina pri Vrdniku: N. Tasić, *Balkanika* 2 (1971) 37.
8. Pod pri Bugojnu: B. Čović, *Glasnik Zem. muz.* NS 20 (1965) 52 ss, T. 14: 4.
9. Poiana: A. Vulpe, *Dacia* 9 (1965) 111, Abb. 3: 2.
10. Sopron: S. Galus, *Die figuralverzierten Urnen vom Soproner Burgstall,* Arch. Hung. 13 (1934) T. 2: 2, 11: 12.

Žigosan S motiv:

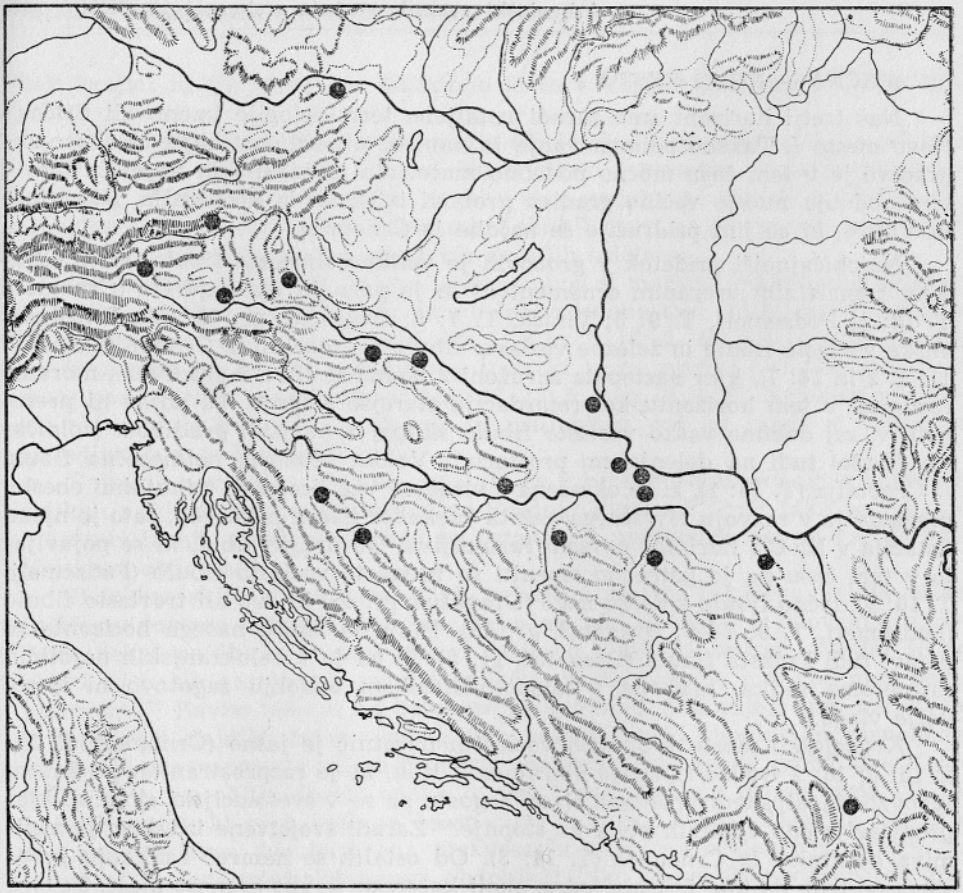
1. Boljetin: R. Ajdič, *Arh. pregled* 10 (1968) 83, T. 28.
2. Breg: W. Modrijan, *Carinthia I*, 147 (1957) Abb. 6: 1—3.
3. Dalj: N. Tasić, *Balkanika* 2 (1971) Fig. 13.
4. Hajdučka vodenica: B. Jovanović, *Arh. pregled* 10 (1968) 64.
5. Ormož: Hrani Pokrajinski muzej, Ptuj.
6. Radoinja: A. Jurišić, *Starinar* NS 11 (1960) 99 ss, sl. 30, 31.
7. Sopron: S. Galus, *Die figuralverzierten Urnen vom Soproner Burgstall*, Arch. Hung. 13 (1934) T. 11: 1.
8. Šarengrad: N. Tasić, *Balkanika* 2 (1971) Fig. 10.
9. Vukovar: N. Tasić, *Balkanika* 2 (1971) Fig. 11, 12.
10. Wies: W. Radimsky, J. Szombathy, *Mitt. d. Anthr. Ges. Wien* 15 (1885) 136 ss, T. 9: 13, 16.
11. Zecovi pri Prijedoru: B. Čović, *Glasnik Zem. muz.*, NS 20 (1965) 38, T. 1: 3.
12. Židovar: B. Gavela, *Keltski opidum Židovar* (1952) sl. 30.

Misel, da so se širili na začetku halštatskega obdobja vplivi iz Podonavja proti zahodu pa potrjujeta še dva značilna okrasna elementa Basarabi kulture: tako imenovani malteški križ (T. 3: 1) in žigosan S motiv (sl. 1: 6). V jugovzhodnih Alpah nikakor nista redka, kar se s karte razprostranjenosti nazorno vidi (karta 3). Zasledimo ju na širokem prostoru in številnih najdiščih, tako v Metliki, Bregu, Wiesu, Sopronu in Ormožu, kjer nastopa žigosan S motiv celo v več kot desetih primerkih.[65] Če temu dodamo še najdbe s centralnega Balkana, potem je povsem gotovo, da je treba računati z močnejšo ekspanzijo nosilcev Basarabi kulture proti zahodu. Žal, zaradi slabih objav in skromnega spremnega gradiva v grobovih, ne moremo najbolj precizno datirati prihoda novih okrasnih elementov v jugovzhodne Alpe. Popolnoma jasno pa je, da je treba te premike najožje povezovati s tako imenovanim trakokimerijskim vpadom, s katerim običajno začenjamo halštatsko obdobje v Evropi (Ha C horizont) in ki je najbolj neposredno prizadel ravno kulture v Spodnjem Podonavju.[66]

Odveč bi bilo sedaj posegati v vprašanje, ali imamo pri tem resnično opraviti s pravimi selitvami prebivalstva ali le s posameznimi premiki oziroma vplivi. Za nas zadostuje že ugotovitev, da se v 8. stoletju pred našim štetjem čutijo v Podonavju precejšnji nemiri, ki so dobili svoj odmev tudi v številnih depojih tega časa. Njihova razprostranjenost (karta 4) pa se z razprostranjenostjo motivov žigosanega S in malteškega križa presenetljivo ujema. Zato lahko trdimo, da je pojav ornamentike Basarabi kulture v jugovzhodnih Alpah in na Balkanu z depoji kasnega Ha B 3 obdobja tesno povezan. V njih pa se ne odraža le čas nemirov in negotovosti, temveč lepo ponazarjajo tudi smeri, po katerih so se premiki odvijali: tu mislimo predvsem na vodna pota, tako ob Dravi in Muri na Štajersko in Koroško ter ob Savi in njenih pritokih v področje centralnega Balkana. Po teh komunikacijah je prišla iz Basarabi kulture v jugovzhodne Alpe tudi spirala, ki se je nato razbohotila zlasti na tistih področjih, ki so geografsko najbolj povezana s Panonsko ravnino.

[65] Neobjavljeno; bogato gradivo z ormoške naselbine hrani Pokrajinski muzej Ptuj.

[66] F. Holste, *Wiener Prähist. Zeitschr.* 27 (1940) 7 ss. Z. Vinski, *Rad Vojvod. muz.* 4 (1955) 27 ss. Pri natančnem opredeljevanju gre seveda le za vprašanje, ali so novi vplivi prišli v jugovzhodne Alpe dejansko že v Ha B 3 ali pa šele v Ha C 1 horizontu.

Karta 4. Razprostranjenost Ha B 3 depojev
Karte 4. Verbreitung der Ha B 3 — Depots

1. Adaševci: Z. Vinski, *Rad Vojvod. muz.* 4 (1955) 27 ss.
2. Batina: I. Frey, *Arch. Értesitö* 25 (1905) 189 ss, 257 ss.
3. Budišić: D. Garašanin, *Katalog metala* (1954) 33 ss, T. 18.
4. Ciglenik: Š. Ljubić, *Popis arheol. odjela Narod. zemalj. muz.* Zagreb (1889) 75, T. 10: 42.
5. Drežnik: F. Holste, *Hortfunde Südosteuropas* (1951) T. 10: 1—12.
6. Grossweikersdorf: H. Müller-Karpe, *Chronologie* (1959) 127, T. 142 B.
7. Kamenica Gora: F. Holste, *Hortfunde Südosteuropas* (1951) T. 49: 28—35.
8. Kosovo-Janjevo: S. Gabrovec, *Godišnjak Sarajevo* 8 (1970) T. 17.
9. Legrad: Z. Vinski, K. Vinski-Gasparini, *Opuscula arch.* 1 (1956) 84.
10. Osredak: T. Knez, *Glasnik Zem. muz.* NS 13 (1958) 255 ss.
11. Pašalić: B. Čović, *Glasnik Zem. muz.* NS 12 (1957) 249 ss.
12. Rudovci: D. Garašanin, *Katalog metala* (1954) 37 ss, T. 25—27.
13. Schönberg: W. Schmid, *Germania* 24 (1940) 195 ss.
14. Seeboden: H. Müller-Karpe, *Chronologie* (1959) 127, T. 145 A.
15. Sotin: Z. Vinski, K. Vinski-Gasparini, *Opuscula arch.* 1 (1956) 88.
16. Šarengrad: Z. Vinski, K. Vinski-Gasparini, *Arh. rad. i razpr. JAZU* 2 (1962) 273.
17. Treffelsdorf: H. Müller-Karpe, *Chronologie* (1959) 127, T. 144 B.
18. Wildon: H. Müller-Karpe, *Chronologie* (1959) 127, 144 A.

STIČNA — NOVO MESTO 1

Naš tretji horizont smo zaradi ustaljene terminologije imenovali Stična - Novo mesto I. Takšno poimenovanje je namreč utemeljeno, kajti belokranjsko gradivo je v tem času močno podobno materialu iz dolenjskih najdišč. Tudi v tem obdobju nudijo večino gradiva grobovi iz gomil iz Podzemlja, Dragatuša in Vinice, ki se jim pridružijo še najdbe iz Črnomlja.

Najobičajnejši pridatek v grobovih je velika čolničasta fibula, ki je okrašena z značilnim vrezanim ornamentom in jo poznajo vsa najdišča (Črnomelj, T. 18: 1; Podzemelj, T. 9: 3; Vinica, T. 7: 6; Dragatuš, gr. 12, 40). Prisotnost vaške vozlaste fibule in železne vozlaste fibule v grobovih iz Črnomlja (npr. T. 11: 1, 2 in 14: 7), kjer nastopata združeni z izrazitim Ha C 2 gradivom, moramo razumeti v tem horizontu kot retardacijo starejše stopnje. Ta pojav ni presenetljiv, saj dobimo vaško vozlasto fibulo skupaj z mlajšim gradivom (čolničasto fibulo) tudi na dolenjskem prostoru.[67] Velika bronasta polmesečna fibula iz Črnomlja (T. 15: 1), ki je okrašena z visečimi verižicami in trikotnimi obeski, predstavlja v razvoju tovrstnega nakita vsekakor kasen primerek, zato je njena datacija v Ha C 2 horizont povsem razumljiva. Od drugih fibul, ki se pojavljajo v tem času pa je potrebno omeniti še bronasto vozlasto fibulo (Podzemelj, T. 10: 7), ločno fibulo z dolgo nogo (Dragatuš, gr. 45) in dvo ali trortasto fibulo (Podzemelj, T. 9: 7—9; Dragatuš, gr. 15). Prav na koncu našega horizonta se pojavi tudi kačasta fibula (Dragatuš, gr. 5), ki pa je v belokranjskih najdiščih razmeroma redka, tako da v mladohalštatskem obdobju zagotovo ni imela večje vloge.[68]

Kronološko mesto bronastih vozlastih ovratnic je jasno (Črnomelj, T. 11: 5; 15: 3; 18: 2 itd.). Pripadajo običajnemu tipu, ki je razprostranjen po širšem jugovzhodnoalpskem prostoru, zlasti pogoste pa so v svetolucijski skupini, kjer predstavlja eno vodilnih oblik I c stopnje.[69] Zaradi svojstvene izdelave je zanimiva ovratnica iz Črnomlja (T. 14: 3). Od ostalih se namreč razlikuje predvsem po tem, da ima železno jedro, okoli katerega je vlit bronast plašč. Takšen torkves, ki je po načinu izdelave povsem enak vaškim vozlastim fibulam, se očitno pojavlja zelo redko, zato zaenkrat tudi črnomaljskemu primerku ne moremo najti ustrezne paralele.

V Ha C 2 obdobju so v Beli krajini še vedno prisotne železne zapestnice (Črnomelj, T. 12: 1, 2 in 14: 5, 6; Dragatuš, gr. 15). Vendar pa v tem času prevladujejo bronasti tipi, od katerih je treba omeniti predvsem zapestnico s presegajočima koncema, ki je okrašena s snopi drobnih prečnih reber (Podzemelj, T. 10: 6; Dragatuš, gr. 40, 42). Zelo zanimive so tudi močno narebrene zapestnice iz Dragatuša (gr. 41), Črnomlja (T. 13: 3, 4 in T. 14: 8, 9) in Podzemlja (T. 9: 5, 6). Zaradi izrazitih reber, ki se včasih zaključujejo z manjšimi čepki, so jih nekateri avtorji zmotno tolmačili kot latenskodobne. Vendar pa je njihova časovna uvrstitev v Ha C 2 horizont popolnoma jasna in jo potrjujejo vse naštete grobne celote. Omenjene rebraste zapestnice so razširjene zlasti v

[67] Npr. v Dobrniču: O.-H. Frey, S. Gabrovec, *Actes du VIIIe Congrès internat. préhist. et protohist.* 1 (Beograd 1971) 216, sl. 13: 1, 2.

[68] Omenjeni grob bi bil lahko ravno zaradi kačaste fibule tudi že mladohalštatski. Na konec horizonta Stična - Novo mesto pa smo ga uvrstili predvsem zaradi keramičnih oblik, ki imajo vse značilne poteze Ha C 2 obdobja.

[69] O.-H. Frey, S. Gabrovec, o. c., 198.

Beli krajini in jih izven nje zasledimo le še v Velikih Malencah[70] in na Rifniku.[71]

Zlate deteljaste lamele iz Črnomlja (T. 11: 3; 13: 2) kažejo, da je bil tudi v Beli krajini v horizontu Stična - Novo mesto I prisoten premožnejši družbeni sloj. Oblikovno jih moramo povezovati s podobnimi trolisti iz Podzemlja, Šmarjete (Vinji vrh), Velikih Malenc in Libne,[72] manj pa s primerki iz Stične,[73] od katerih se razlikujejo po nekaterih detajlih izdelave.

Od gradiva iz bogatih črnomaljskih grobov si moramo podrobneje ogledati še velike spiralne narokvice. V osnovi lahko ločimo dve obliki: prve narokvice so narejene iz okrogle žice (T. 11: 6, 7 in T. 16: 2—5), pri izdelavi drugih pa je uporabljen bronast ali železen trak, ki je po sredini okrašen z bolj ali manj poudarjenim plastičnim rebrom (T. 13: 5, 6 in 18: 4, 5). Nedvomno je nakit te vrste v Beli krajini domač in priljubljen, saj ga razen v Črnomlju zasledimo tudi v Podzemlju.[74]

Spiralne narokvice se prvič pojavijo že v bronasti dobi, ko jih v različnih oblikah najdemo na prostoru celotne Srednje Evrope.[75] Prav tako so pogoste v kulturi žarnih grobišč, ponekod pa ostanejo v uporabi še naprej vse do halštatskega obdobja.[76]

Belokranjskim primerkom kljub velikemu številu takšnega nakita težko poiščemo povsem ustrezne paralele. Tako na primer lahko iz Slovenije navedemo nekaj najdb, ki so sicer dobro datirane v Ha C horizont, vendar se po obliki od naših narokvic v marsičem ločijo in jih zato ne moremo med seboj vzporejati.[77] Ravno tako se od belokranjskih deloma razlikujejo tudi narokvice iz japodskih najdišč, čeprav so na tem področju zelo številne in raznolične. Izjema je pravzaprav le velika bronasta spiralna narokvica iz groba 22 v Kompolju, ki je po obliki docela enaka dvema črnomaljskima primerkoma (T. 13: 5, 6). Kompoljski grob vsebuje še značilno japodsko kapo, obsenčna obročka, bronasto verižico, dva tordirana torkvesa in enodelno očalarko z osmico ter torej sodi na začetek halštatskega obdobja.[78] Tako je nekoliko starejši od grobov iz Črnomlja, ki smo jih uvrstili v Ha C 2 horizont. Železnim narokvicam iz okrogle žice (npr. T. 11: 6, 7) pa tudi v japodskem kulturnem krogu ne najdemo ustreznih paralel in so očitno lokalna posebnost belokranjskega prostora.[79]

[70] F. Starè, S. Škaler, *Varstvo spomenikov* 7 (1960) 326 ss. V. Stare, *Arh. vestnik* 11—12 (1960—61) 64, T. 14: 7. S. Škaler, *Varstvo spomenikov* 13—14 (1970) 184 ss, T. 8: 4.

[71] A. Bolta, *Arh. vestnik* 7 (1956) T. 5: 90, 98; 8: 89.

[72] J. Kastelic, *Situla* 1 (1960) 3 ss, sl. 3: 4—12. Libna: T. Knez, S. Škaler, *Arh. vestnik* 19 (1968) 239 ss, T. 4: 5.

[73] J. Kastelic, o. c., sl. 2. S. Gabrovec, *Arh. vestnik* 15—16 (1964—65) 21 ss, T. 8.

[74] Neobjavljeno, najdbe hrani Narodni muzej v Ljubljani.

[75] Cfr. B. Hänsel, *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, Beiträge zur ur- und frühgeschichtlichen Archäologie des Mittelmeer-Kulturraumes 7 (1968) 106 ss.

[76] Na primer pri Japodih: R. Drechsler-Bižić: *Vjesnik Arh. muz.* 3. ser., 2 (1961) 72 ss.

[77] Kranj, Vila Prah: S. Gabrovec, *900 let Kranja* (1960) 11 ss, T. 1: 6, 7; Šmarjeta: F. Starè, *Arh. vestnik* 13—14 (1962—1963) 383 ss, T. 11: 20—23.

[78] R. Drechsler-Bižić, *Vjesnik Arh. muz.* 3. ser., 2 (1961) 99, T. 16: 2 in 17: 1, 2.

[79] Narokvica iz železne žice je bila najdena v grobu 64 na dvorišču SAZU v Ljubljani, vendar pa je datirana v 8. stoletje in tako nima z belokranjskimi primerki kronološkega stika (F. Starè, *Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani* [1954] T. 55: 3).

Vse kaže, da bo treba kljub nekaterim razlikam povezovati belokranjske narokvice prav z narokvicami iz japodskih najdišč. K takšni razlagi nas namreč ne silijo le nekatere podobnosti v obliki, temveč tudi dejstvo, da je pričela japodska kultura ravno ob koncu starohalštatskega obdobja močneje vplivati tudi na obrobna jugovzhodnoalpska področja. Ta prodor je močno čutiti predvsem na prostoru notranjske kulturne skupine, deloma pa se odraža še v Beli krajini, kjer se v tem času pojavijo nekateri značilni japodski predmeti, tako rtaste fibule in spiralni ter antropomorfni obeski (npr. Dragatuš, gr. 45). Z vplivi so prišle v Belo krajino verjetno tudi spiralne narokvice, ki so postale v novem okolju kmalu močno priljubljene in domače.

V našem tretjem horizontu moških pridatkov skorajda ni, zato je težko razločevati moške grobove od ženskih. Zlasti orožje je nadvse skromno in je v dveh grobovih celo združeno s čolničastimi fibulami, kar je prav gotovo nenavadno za ta čas (Podzemelj, gr. Sk 2/14; Vinica, T. 7: 9).

Na koncu se moramo prav na kratko ustaviti še ob keramičnem gradivu. V mlajših dragatuških grobovih (glej tab. 1), ki sodijo v horizont Stična - Novo mesto I, sta najpogostejši obliki skodela z izvihanim ustjem in velik trebušast lonec z visokim usločenim vratom (gr. 6, 8, 16). V Podzemlju, kjer keramika sicer ni pogosto združena s kovinskimi najdbami, nastopajo v tem času predvsem posode na nogah in različni okrogli ali bikonični lonci. (T. 9: 10 in 10: 1). Nekajkrat so okrašeni z ornamentom, sestavljenim iz kaneliranih linij in drobnih okroglih vbodov (npr. T. 10: 2), ki ga imajo tudi posode iz nekaterih dolenjskih grobov kasnega starohalštatskega obdobja (Ha C 2).[80] Zanimivost tega časa je tudi apulska lončenina — kraterji, ki je v Beli krajini dokaj številna, saj zasledimo poleg originalnih kosov (Črnomelj, T. 16: 1; Dragatuš gr. 25; Podzemelj, gr. G 32/4, Sk 3/9) tudi domače posnetke (Dragatuš, gr. 5, 16, 51; Podzemelj, gr. G 1/15).[81] Vsekakor pa je danes tovrstna keramika še preslabo raziskana, da bi ji lahko ugotovili natančno poreklo in predvsem poti po katerih se je širila iz Italije preko morja v kraje v jugovzhodnih Alpah.[82] Takšna vprašanja bo mogoče namreč rešiti le s podrobnim preučevanjem celotnega gradiva.

S tem lahko zaključimo naš pregled starohalštatskega obdobja Bele krajine, obdobja, ki je bilo v njenem celotnem prazgodovinskem razvoju zagotovo eno najbolj ustvarjalnih in plodnih. To je bil čas, ko je dežela med Gorjanci in Kolpo v kulturnem pogledu še držala korak s sosednjim dolenjskim prostorom, čeprav se je od njega zaradi svojstvene geografske lege vseskozi nekoliko razlikovala. Vplivi, ki so prihajali z vzhoda in juga, so v Beli krajini namreč narekovali nekoliko drugačen kulturni razvoj, kar je prišlo do izraza zlasti v mladohalštatskem obdobju, ko je ob naraščajočih japodskih vplivih postala halštatska kultura v Beli krajini vse bolj lokalna in konservativna.[83]

[80] Stična: S. Gabrovec, *Arh. vestnik* 15-16 (1964-65) 21 ss, T. 7: 1, 2, 6. Tovrsten okras je pogost tudi še v Ha D 1 horizontu. Libna: T. Knez, S. Škaler, *Arh. vestnik* 19 (1968) 239 ss, T. 3: 6.

[81] Podzemeljske grobove navajam z oznakami, ki jih je postavil E. F. Barth, o. c., 143 ss, 168, 109 ss.

[82] Cfr. O. H. Frey, *Germania* 44 (1966) 60 ss. Isti, *Die Entstehung der Situlenkunst, Röm.-Germ.* Forsch. 31 (1969) 76 ss.

[83] Na koncu se želim zahvaliti vsem, ki so mi pri delu na kakršenkoli način pomagali: dr. W. Angeliju in F. E. Barthu iz Naravoslovnega muzeja na Dunaju, dr. V. Stare iz Narodnega muzeja v Ljubljani, dr. B. Perc iz Ljubljane, L. Bolti iz

DODATEK

Prazgodovinsko gomilno grobišče v Črnomlju - Loka

Gomilno grobišče v Loki v Črnomlju[84] je bilo odkrito čisto slučajno spomladi 1896. leta. Takrat je namreč nadučitelj Fran Šetina iz Črnomlja kupil od graščaka Sladoviča v Loki del zemljišča, na katerem so stale gomile, da bi si na njem zasadil vinograd. Ker je potreboval raven prostor, je nameraval razgiban teren izravnati; zato bi moral odstraniti dve gomili, ki sta stali na njegovi novi parceli. Že ob začetku planiranja pa so delavci naleteli na grobove, v katerih so bile številne posode (med njimi tudi takšne, ki so imele aplicirane kovinske lističe), fibule, zapestnice in drug nakit. Vest, da so v Črnomlju naleteli na stare izkopanine, je nadučitelj Šetina sporočil takratnemu Muzejskemu društvu za Kranjsko v Ljubljani. Prav tako je v Ljubljano poslal na ogled tudi nekaj predmetov, med drugim bronasto ovratnico, fragmentirano čolničasto fibulo, lok vaške vozlaste fibule, železno narokvico in tri železne zapestnice.[85]

Že aprila istega leta si je najdišče v Loki ogledal tudi Jernej Pečnik in ob tej priliki ugotovil na terenu približno 8 bolj ali manj ohranjenih gomil. Ker je videl, da so najdbe lepe in dobro ohranjene, se je nemudoma lotil izkopavanj. Tako je v aprilu in začetku maja 1896. leta prekopal na račun Prazgodovinske komisije prve štiri gomile, ki so vsebovale bogate, pretežno ženske grobove.

V oktobru istega leta se je Pečnik lotil tudi preostalih štirih gomil. Stale so nedaleč stran na zemljišču Alojza Fabjana iz Loke. Vendar pa baje grobovi iz teh izkopavanj niso bili tako bogati kot spomladi in so vsebovali večinoma keramično gradivo. Nekaj suličnih osti in nožev pa kaže na to, da so tu prevladovali očitno moški grobovi. Najdbe iz obeh izkopavanj je Pečnik poslal v dunajski Naravoslovni muzej.[86]

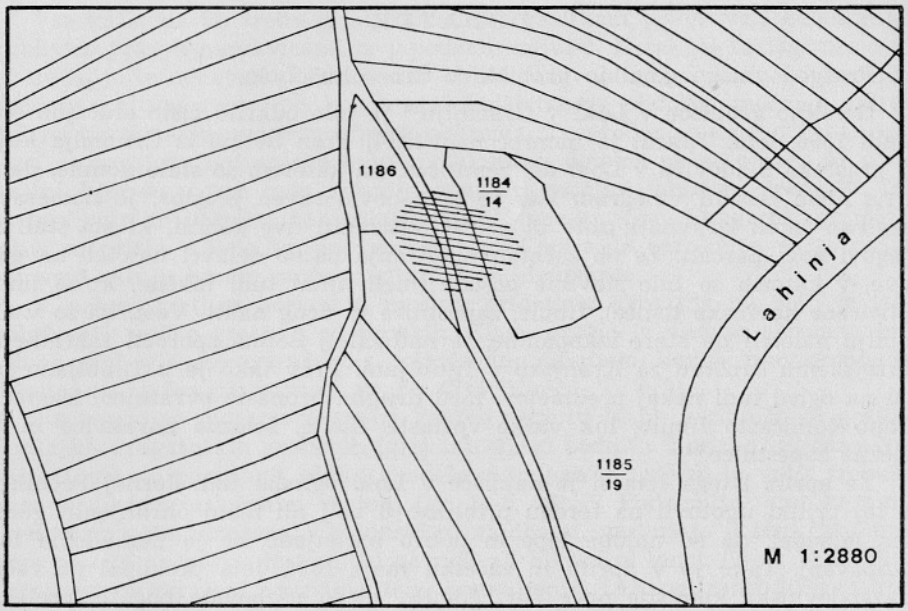
O gomilah ni danes na terenu vidnih nobenih sledov; vse so bile po izkopavanju zravnane. Vendar pa se je dalo s pomočjo parcelnih lastnikov kljub temu dokaj natančno določiti prostor na katerem so nekoč stale. To so parcele št. 1184/14, 1185/19 in 1186 K. O. Loka, od katerih ima prvi dve danes v posesti Katarina Fabjan, tretjo pa Miha Kolbezen, oba iz Črnomlja (skica). Gomilno grobišče se je torej razprostiralo prav na robu novega naselja v Loki na prostrani terasi, ki jo na vzhodu obliva reka Lahinja. Zaenkrat so na tem mestu še vedno polja oziroma travniki, vendar pa je celoten kompleks že vključen v urbanistični načrt Črnomlja in bo tako verjetno v bližnji prihodnosti pozidan.

Celja in M. Tomanič iz Ptuja, ker so mi omogočili, da sem pregledal nekatere najdbe, ki jih hranijo tamkajšnji muzeji. Prisrčna zahvala velja tudi mojemu profesorju dr. S. Gabrovcu, ki je vseskozi spremljal moje delo in mi pomagal z raznimi nasveti. Večino risb je ob pomoči A. Zwitter izdelala D. Lunder.

[84] Loka je bila 1971. leta priključena k Črnomlju (cfr. *Krajevni leksikon Slovenije* 2 [1971] 27). V starejših objavah je namreč najdišče vedno označeno kot Loka pri Črnomlju.

[85] S. Rutar, *Mitt. d. Musealver. f. Krain* 8 (1895) 196 ss. Isti, *Izvestja muz. društ. za Kranjsko* 6 (1896) 46 ss.

[86] J. Pečnik, rk. Črnomelj v arhivu Narodnega muzeja v Ljubljani; S. Rutar, *Izvestja muz. društ. za Kranjsko* 6 (1896) 242. Isti, *Mitt. d. Zentr. Komm.* N. F. 23 (1897) 183 ss.

Parcele v Loki pri Črnomlju, na katerih so bile gomile
(Izrez iz katastra)

Skizze. Parzellen, auf denen die Grabhügel in Loka in Črnomelj entdeckt wurden
(Ausschnitt aus dem Kataster)

V tem sestavku imamo namen objaviti le najdbe, ki jih je J. Pečnik izkopal v Loki v Črnomlju spomladi 1896. leta. Gradivo z njegovih jesenskih izkopavanj pa, žal, ne moremo vzeti v obravnavo, ker v Naravoslovnem muzeju na Dunaju ni inventarizirano in je verjetno kje založeno.[87]

Pri sestavljanju posameznih grobnih celot se bomo držali Pečnikovega seznama najdb, ki ga je leta 1896 skupaj z izkopaninami poslal na Dunaj.[88] Ta vir je namreč prvoten in zato zagotovo najbolj zanesljiv. Ni pa tudi edini. Omeniti moramo namreč tudi Rutarjevo poročilo o izkopavanjih v Loki pri Črnomlju, ki je izšlo v *Mitt. d. Zentr. Komm.* N. F. 23 (1897) 183 ss in je bilo napisano na podlagi Pečnikovega seznama.[89] Vendar se obe poročili popolnoma ne ujemata, ker je S. Rutar na nekaterih mestih popravil tiste Pečnikove opise, ki so se mu zdeli nenavadni. Ker pa najdb sam očitno ni videl, se ti popravki seveda ne ujemajo z dejanskim stanjem.[90]

[87] V dunajskem depoju je sicer nekaj neinventariziranih kovinskih predmetov, za katere je precej verjetno, da so iz Črnomlja, ker Pečnik v svojem drugem popisu omenja podobne najdbe. Vendar pa bi bilo potrebno vse podatke še natančno preveriti.

[88] Spisek, ki je datiran z dne 11. maja, hrani v prepisu Narodni muzej v Ljubljani.

[89] Pečnik namreč v pismu Szombathyju z dne 12. maja 1896 omenja, da je en spisek predmetov po grobovih poslal tudi S. Rutarju v Ljubljano.

[90] To velja zlasti za grob 2 iz gomile 1, v katerem naj bi bili po Rutarju sle-

Večje razlike obstajajo tudi med Pečnikovim poročilom in inventarno knjigo dunajskega Naravoslovnega muzeja, v kateri so vpisane najdbe iz Loke v Črnomlju. Nanje bomo zaradi večje preglednosti opozorili pri opisovanju posameznih grobov. Pač pa je potrebno že sedaj omeniti, da so v dunajski inventarni knjigi vpisani le predmeti iz bogatejših loških grobov, medtem ko vse ostale manj reprezentančne najdbe (zlasti keramika) niso inventarizirane. Kje so manjkajoči predmeti zaenkrat nismo mogli ugotoviti. Obstaja pa vsekakor tudi možnost, da Pečnik omenjene najdbe sploh ni poslal na Dunaj, saj so po takratni izkopavalni praksi ravno keramiko često zanemarjali in odmetavali.

O načinu pokopa v loških gomilah zvemo iz Pečnikovega zapisa bolj malo podatkov. Prevladovali so skeletni grobovi, vendar pa v njih ni bilo ohranjenih nobenih kostnih ostankov. Žgani grobovi so bili redkejši, kažejo pa na to, da je bil tudi v črnomaljskih gomilah dvojen način pokopa, kakršnega poznamo na primer že iz Podzemlja. Kako so ležali grobovi v posameznih gomilah pa je iz Pečnikovih notic skorajda nemogoče razbrati. Vsekakor pa je važen njegov podatek, ki pravi, da so bili grobovi orientirani v različne smeri. Zato bi lahko predpostavljali, da so skeleti ležali razporejeni v krogu. Takšna razporeditev je namreč močno verjetna ravno zaradi rezultatov, ki so jih prinesla nova izkopavanja v Stični in Novem mestu.

Opis gradiva

Gomila 1

Bila je 17 m dolga, 10 m široka in 2 m visoka.

Grob 1

Skeletni grob je ležal 2 m globoko z glavo obrnjen proti severu; kosti niso ohranjene. Pečnikov seznam in današnje stanje najdb se ujemata, le keramična posoda, ki je bila v grobu, manjka.

1. Fragmentirana vaška vozlasta fibula (37635).[91] Velikost 9,2 cm. T. 11: 1.
2. Fragmentirana vaška vozlasta fibula (37636). Velikost 9,5 cm. T. 11: 2.
3. Bronast vozlast torkves z uvitima zaključkoma (37637). Premer 14,3 cm. T. 11: 5.
4. Bronast obroček s paličastim podaljškom (37638), fragmentiran. Velikost 4,8 cm. T. 11: 4.
5. Pet zlatih lamel (37647). Velikost 2 cm × 1,9 cm in manj. T. 11: 3.
6. Železna narokvica, narejena iz okrogle žice (37641/a). Na zunanji strani so ostanki tkanine. Premer 7,8 cm, višina 13,3 cm. T. 11: 7.

deči predmeti: velika ovratnica, železna igla, jantarjeve jagode, pet zlatih lističev, velika steklena jagoda, vaška vozlasta fibula, dve nenavadno veliki zapestnici iz brona, dve navadni železni zapestnici in lonec. Pravilen inventar groba pa se po Pečniku glasi: velika ovratnica z železno iglo (jedrom!), jantarjeve jagode, pet zlatih lističev, velika steklena jagoda, vaška vozlasta fibula, dve lepi, nenavadni bronasti zapestnici, dve veliki železni zapestnici (očitno narokvici), dve navadni železni zapestnici in lonec.

[91] Številke v oklepajih pomenijo inv. štev. Naravoslovnega muzeja na Dunaju

7. Železna narokvica iz okrogle žice (37641/b). Premer 7,6 cm, višina 14,2 cm. T. 11: 6.
8. Fragmenti železne zapestnice. Premer okoli 9 cm. T. 12: 1.
9. Fragmenti železne zapestnice. Premer okoli 9 cm. T. 12: 2.
10. Jagoda iz prozorne steklene mase (37643). Premer 2,3 cm. T. 12: 3.
11. Bronast obroček, fragmentiran (37639/c). Premer 3,3 cm. T. 12: 4.
12. Bronast obroček, fragmentiran (37639/b). Premer 3,7 cm. T. 12: 5.
13. Bronast obroček (37639/a). Premer 4 cm. T. 12: 6.
14. Ogrlica iz temno modrih svitkov, ki so narejeni iz steklene paste (37644). T. 12: 7.
15. Ogrlica iz drobnih jagod, ki so narejene iz zelene paste (37642). T. 12: 8.
16. Ogrlica iz drobnih jantarjevih jagod (37645). T. 12: 9.
17. Ogrlica iz ploščatih (diskastih) jantarjevih jagod (37646). T. 12: 10.
18. Ogrlica iz bronastih valjčkov (37640). T. 12: 11.

Grob 2

Skeletni grob je ležal 2 m globoko obrnjen proti vzhodu. Današnje stanje najdb se ujema s Pečnikovim seznamom, le da v slednjem ni omenjen fragment svinčenega obročka. Manjka keramična posoda.

1. Fragmentirana vaška vozlasta fibula (37648). Velikost 12,5 cm. T. 13: 1.
2. Pet zlatih lamel, od katerih je ena fragmentirana (37655). Velikost 1,8 × 1,8 cm in manj. T. 13: 2.
3. Bronasta rebrasta zapestnica (37651). Premer 8,4 cm. T. 13: 3.
4. Bronasta rebrasta zapestnica (37650). Premer 8,4 cm. T. 13: 4.
5. Fragmentirana narokvica, narejena iz železnega ploščatega traku, ki ima na zunanji strani rebro. Skupno je ohranjenih 12 kosov (37654). T. 13: 5.
6. Fragmentirana narokvica, narejena iz železnega ploščatega traku, ki ima na zunanji strani rebro (37654). Premer 7,9 cm, višina 12,4 cm. T. 13: 6.
7. Fragmentiran svinčen obroček (37652). Premer 1,4 cm. T. 14: 1.
8. Jagoda iz prozornega stekla (37656). Premer 1,9 cm. T. 14: 2.
9. Bronast vozlast torkves z železnim jedrom (37649). Premer 15,2 cm. T. 14: 3.
10. Ogrlica iz jantarjevih jagod (37657). T. 14: 4.
11. Fragmentirana železna zapestnica (37653/b). Premer 7,5 cm. T. 14: 5.
12. Železna zapestnica, razjedena od rje (37653/a). Premer 8,2 cm. T. 14: 6.

Grob 3

Grob je ležal 1,5 m globoko obrnjen proti severu. V grobu ni bilo razen dveh keramičnih posod, ki sta danes izgubljeni, nobenih drugih pridatkov.

Grob 4

Grob je bil žgan in 1 m globoko. Razen sežganih kosti ni bilo v njem nobenih pridatkov.

Grob 5

Žgan grob je bil 1 m globoko brez vsakih pridatkov.

Gomila 2

Bila je 15 m dolga, 13 m široka in 2 m visoka. Kopati so jo pričeli z zahodne strani.

Grob 1

Grob je bil 2 m globoko, obrnjen proti severu. Današnje stanje najdb se s Pečnikovim popisom v celoti ujema.

1. Polmesečna fibula, fragmentirana. Bronast lok je okrašen z izboklinami. Železna noga, ki manjka, je bila prikovičena na lok z dvema bronastima zakovicama. Iz železa je bila tudi igla; odpirala se je po principu zgloba. Verižice z obeski so bronaste (37659). Velikost 10,6 cm. T. 15: 1.
2. Vaška vozlasta fibula. Peresovina in noga manjkata (37658). Velikost 10,3 cm. T. 15: 2.
3. Fragmentiran bronast torkves (37660). Premer 12,5 cm. T. 15: 3.
4. Ogrlica iz svetlo zelenkaste paste (37662). T. 15: 4.
5. Ogrlica iz svetlo zelenkaste paste (37662). T. 15: 5.
6. Ogrlica iz svetlo zelenkaste paste (37662). T. 15: 6.
7. Fragmentiran bronast obroč (37661). T. 15: 7.
8. Fragmentiran bronast obroč (37661). T. 15: 8.

Grob 2

Bil je 1 m globoko, obrnjen proti vzhodu. Pečnikovi podatki se ujemajo z današnjim stanjem najdb, le keramična posoda, ki je bila v grobu, ni ohranjena.

1. Fragmentirana železna vozlasta fibula (37664). Velikost ohranjenega loka 6,3 cm in noge 4,4 cm. T. 14: 7.
2. Bronasta rebrasta zapestnica (37663). Premer 5,8 cm. T. 14: 8.
3. Bronasta rebrasta zapestnica (37663). Premer 5,8 cm. T. 14: 9.

Grob 3

Grob je ležal 1,5 m globoko, obrnjen proti vzhodu. Današnji inventar se v celoti ne ujema s Pečnikovim seznamom, ker v njem ni omenjeno konično glinasto vretence, ki zato po vsej verjetnosti ne sodi v grob. Keramična posoda, ki jo navaja Pečnik, pa tudi tokrat manjka.

1. Fragmentiran ukrivljen železen nož (37665). Dolžina 33,4 cm. T. 19: 1.
2. Glinasto vretence, okrašeno z navpičnimi pasovi drobnih luknjic; vsak pas ima tri vrste (37666). Premer 5,6 cm, višina 4,6 cm. T. 19: 2.

Grob 4

Žgan grob je bil 1,3 m globoko. Razen keramične posode, ki je danes izgubljena, ni bilo v njem nobenih drugih pridatkov.

Grob 5

V žganem grobu, 1 m globoko, je bila glinasta posoda, ki ni ohranjena.

Gomila 3

Bila je 15 m dolga, 12 m široka in 3 m visoka. Kopati so jo pričeli na južni strani.

Grob 1

V inventarni knjigi dunajskega Naravoslovnega muzeja je vpisana pod to grobno oznako le apulska vaza. S pomočjo Pečnikovega seznama pa se je dala vsa grobna celota lepo rekonstruirati. Gre namreč za dvojen pokop, po Pečnikovem mnenju matere in otroka, kar je zaradi očitne razlike v velikosti nakita dokaj verjetno. Oba skeleta sta ležala 3 m globoko z glavama obrnjena proti severu. Kostni ostanki niso ohranjeni. Glinasta posoda, ki jo omenja Pečnik, manjka.

1. Apulska vaza, narejena iz svetlorumeno žgane gline. Ornament na njej je črno slikan (37667). Premer 23,4 cm, višina 24,8 cm. T. 16: 1.
2. Fragmenti narokvice iz železne žice (37672). Premer okoli 6 cm. T. 16: 2.
3. Fragmentirana narokvica iz železne žice (37672). Premer 6,1 cm, višina 5,1 cm. T. 16: 3.
4. Fragmentirana narokvica iz železne žice (37671). Na zunanji strani so ohranjeni ostanki tkanine. Premer 7,8 cm, višina 12,2 cm. T. 16: 4.
5. Fragmenti narokvice iz železne žice (37671). Premer okoli 8 cm. T. 16: 5.
6. Bronast vozlast torkves (37669). Premer 12,1 cm. T. 17: 1.
7. Bronast vozlast torkves (37668). Premer 13,3 cm. T. 17: 3.
8. Ogrlica iz jantarjevih jagod (37674). T. 17: 2.

Grob 2

Skeletni grob je bil 3 m globoko, obrnjen proti severu. Keramična posoda, ki jo omenja Pečnik v svojem seznamu, manjka.

Grob 3

Skeletni grob, obrnjen proti vzhodu, je ležal 2,5 m globoko. Posoda, ki je bila v grobu, manjka.

Grob 4

Grob, ki je bil skeleten in obrnjen proti zahodu, je ležal 2,7 m globoko. V njem je bila posoda, ki danes manjka.

Grob 5

Skeleten grob, obrnjen proti severu, je ležal 2,3 m globoko. Keramična posoda, ki je bila edini pridatek v grobu, je danes izgubljena.

Sporadične najdbe iz gomile 3

1. Spirala (saltaleon) iz bronaste žice (37670). Velikost 1,8 cm. T. 17: 6.
2. Več železnih zapestnic, od katerih pa so le tri cele (37673). Skupaj je ohranjeno 16 kosov. T. 17: 4, 5, 7.

Gomila 4

Bila je 20 m dolga, 10 m široka in 2 m visoka. Izkopavati so jo pričeli z južne strani.

Grob 1

Skeletni grob je ležal 2 m globoko, orientiran proti severu. Pečnikov popis najdb se z današnjim inventarjem groba popolnoma ne ujema, ker v njem ni omenjen fragment loka čolničaste fibule. Ta predmet torej po vsej verjetnosti ne sodi v grob.

1. Bronasta čolničasta fibula (37675); peresovina in igla manjkata. Velikost 16,5 cm. T. 18: 1.
2. Bronast vozlast torkves, nekoliko fragmentiran (37677). Premer 14 cm. T. 18: 2.
3. Fragment loka bronaste čolničaste fibule; na zunanji strani je okrašen s križajočimi se vrezi in vtisnjenimi očesci (37676). Velikost večjega fragmenta je 2,6 cm × 1,5 cm. T. 18: 3.
4. Fragmentirana bronasta narokvica (37678). Trak ima trikoten presek in je na zunanji strani okrašen s poševnimi vrezi. Premer 7,5 cm, višina 6,8 cm. T. 18: 4.
5. Fragmentirana bronasta narokvica (37678), enake oblike kot pod št. 4. Premer 7,7 cm, višina 7,3 cm. T. 18: 5.

Grob 2

Žgan grob je bil 2 m globoko. Pod 1 m dolgo in prav toliko široko kamnito ploščo je stala velika žara, pokrita s skodelo. Razen pepela je bil v njej še majhen lonček z dvema ročajema (amfora ?). Poleg velike urne je v grobu ležala še ena skodela. Vse naštete najdbe manjkajo.

Grob 3

Proti zahodu orientiran skeletni grob je ležal 1,5 m globoko. Pečnik omenja kot inventar tega groba dve keramični posodi in dve skodeli, vendar pa ti predmeti niso ohranjeni.

Grob 4

Grob je bil skeleten in obrnjen proti severu. Globina 1 m. Keramična posoda, ki jo omenja Pečnik, ni ohranjena.

Grob 5

Grob je bil skeleten, 1,5 m globoko, obrnjen proti vzhodu. Razen posode, ki ni ohranjena, v grobu ni bilo drugih pridatkov.

Sporadične najdbe, ki jih je poslal leta 1896 v Ljubljano nadučitelj Fran Šetina iz Črnomlja:

1. Bronast vozlast torkves (P 4363).[92] Premer 13,7 cm. T. 19: 4.
2. Pet jantarjevih jagod (P 4364). Premer 1,9 cm in manj. T. 19: 3.
3. Bronast gumb (P 4366). Premer 2,3 cm. T. 19: 5.

[92] Inv. štev. Narodnega muzeja v Ljubljani.

4. Fragment loka bronaste čolničaste fibule, ki je okrašen z vrezanim ornamentom (P 4365). Velikost 6,4 cm. T. 19: 6.

5. Fragmenti narokvice, ki je bila narejena iz železnega traku (P 4368). Približen premer 8 cm. T. 19: 7.

Die Bela krajina in der frühen Hallstattzeit

Die Bela krajina liegt ganz im Süden Sloweniens und ist durch die Gorjanci, den Kočevski Rog und die Kolpa auf natürliche Weise abgegrenzt. Archäologisch ist das Gebiet bedeutungsvoll und reich, wurden doch bereits im vorigen Jahrhundert reiche Hügelgräber entdeckt in Podzemelj,[5] Črnomelj,[6] Dragatuš[7] und ein großes Gräberfeld in Vinica.[8]

Den ältesten Hallstatt-Horizont, den wir mit dem Begriff Podzemelj 1 gekennzeichnet haben, kennen wir vorläufig nur von 2 Fundstätten: von Podzemelj und von Borštek in Metlika.[10] Für diese Zeit ist die Brandbestattung charakteristisch. Während wir aber in Borštek noch ein offenes Gräberfeld haben, befinden sich die Gräber von Podzemelj schon unter Hügeln. Die vorherrschenden Typen dieses Zeitalters sind die große bauchige Urne mit dem nach außen gestülpten Rand (T. 1: 2; 2: 1), die Schale mit eingebogenem Mundsaum (T. 1: 1) und die Amphore (T. 2: 4).

Das Metallgut ist bescheiden, erwähnt werden müssen jedoch vor allem die gekerbten bronzenen Armreife (T. 2: 2, 3) und die Kegelkopfnadeln (T. 3: 2, 3). Zu diesem Horizont gehört wegen der Brandbestattung unter dem Hügel und der charakteristischen Urne auch das berühmte Grab mit dem Antennenschwert aus Podzemelj.[17]

Die chronologische Einordnung des Horizonts Podzemelj 1 wird vor allem durch die Keramik ermöglicht (bauchige Urnen, Amphoren), die in den Gräbern aus dieser Zeit am häufigsten vorkommt und schon völlig die Merkmale der Urnenfeldertradition trägt. Wir müssen sie mit ähnlichen Funden aus Novo mesto,[20] Mokronog[21] und vor allem aus Ljubljana[22] in Verbindung bringen, wo solche Urnen zeitlich gut in das jüngere Ha B 3 — Zeitalter eingeordnet sind. Diese chronologische Einordnung wird auch durch das Grab mit dem Antennenschwert aus Podzemelj bestätigt, das mit ähnlichen Gräbern aus den südöstlichen Alpen und Bologna (S. Vitale, Grab 776) verglichen werden muß.[18]

Im Horizont Podzemelj 2 ändert sich die Bestattungsweise unter dem Hügel wesentlich: die Brandgräber gehen zurück, an ihre Stelle, treten aber Skelettgräber, eine Bestattungsart, die sich in diesem Zeitabschnitt endgültig durchsetzt. In den Männergräbern tauchen von dieser Zeit an charakteristische Waffen auf (der Eisenspeer), die Mehrkopfnadel und die Mehrkopfnadel mit der Faltenwehr. Das derzeitige Metallinventar der Frauengräber besteht in verschiedenen Fibeln, so die eiserne Knotenfibel (Dragatuš, Grab 1),[12] Watscher Knotenfibel (T. 1: 3) und die zweischliefige bronzene Halbmondfibel (T. 4: 1). Eiserne Armreife mit rundem Querschnitt tauchen sowohl in den weiblichen (T. 4: 2, 4) als auch in den männlichen Gräbern auf (Dragatuš, Grab 56).

Eine gute Übersicht über die keramischen Funde des Horizonts Podzemelj 2 bieten die Beigaben aus dem großen Grabhügel in Veliki Nerejec bei Dragatuš (Tabelle 1). Die häufigsten Formen dieses Zeitabschnitts sind die Schale mit dem nach innen gewölbten Rand und die Schale mit dem überstehenden Griff; beide sind außen auch mehrfach fazettiert (z. B. Grab 18 und 21). Dabei gibt es oft den bauchigen Topf mit scharf abgegrenztem zylindrischen Hals (Grab 27, 44). Zahlreich sind aber auch die bikonischen Gefäße mit kegelförmigem Hals und ausgestülpter, trichterförmiger Öffnung (Dragatuš, Grab 9, 29, 53; Metlika - Borštek, T. 5: 4; Podzemelj, T. 6: 4). Der Horizont Podzemelj 2 kann chronologisch mit den benachbarten Gebieten verglichen werden, vor allem mit Hilfe der Metallgegenstände. Gebogene doppelschlingige Fibeln, die in letzter Zeit synthetisch behandelt worden sind,[28] und Mehrkopfnadeln setzen die Bela krajina gut in Verbindung mit den Fundstätten in Dolenjsko und bringen den Horizont Podzemelj 2 eindeutig ins Zeitalter Ha C 1, das entspricht etwa der ersten Hälfte des 7. Jahrhunderts vor unserer Zeitrechnung.

Wegen ihrer stark lokalen Züge können die keramischen Funde mit irdenen Gegenständen anderer Kulturräume nur schwer verglichen werden. Deshalb soll vorläufig nur auf die interessante spiralförmige Verzierung hingewiesen werden, die an einigen Gefäßen aus dem Horizont Podzemelj 2 zu sehen ist.

In der Bela krajina findet man sie vornehmlich in Podzemelj, wo sie in mehreren Gräbern enthalten ist. Der Form nach können zwei Typen des Spiralornaments unterschieden werden, symmetrisch aufgestellte Hängespiralen (T. 6: 3; 8: 2—4) und ungeschlossene, laufende Spiralen (Abb. 1: 3—5). Solcher Schmuck ist in den südöstlichen Alpen sehr verbreitet, man findet ihn außer in der Bela krajina auch in Dolenjsko, Štajersko und in der Kalenderberger Gruppe (Statzendorf - Gemeinlebarn nach Pittioni) (Karte 2). Im gesamten Raum taucht die Spirale etwa zur gleichen Zeit auf, d. h. zur frühen Hallstattzeit, wobei bei beiden Formen keine chronologischen Unterschiede bestehen.[54—57] Weil die Spirale in den südöstlichen Alpen unerwartet auftritt, stellt sie auf jeden Fall eine Neuheit dar und kann daher mit einer autochtonen Entwicklung nicht erklärt werden. Der Spiralornament kommt nämlich im älteren Zeitabschnitt, d. h. in der Urnenfelder kultur, in den südöstlichen Alpen überhaupt nicht vor und mußte deshalb zu Beginn der Hallstattzeit aus einem anderen Kulturkreis in diesen Raum gelangen. Bereits aus der Verbreitungskarte (Karte 2) ist sehr gut ersichtlich, daß die Spirale vornehmlich auf jenen Fundstätten auftaucht, die am Rande der pannonischen Ebene liegen. Deshalb ist es sehr wahrscheinlich, daß die Idee für solch eine Verzierung gerade aus dem Donauraum kam, denn in Rumänien finden wir unter den reichen Motiven der Basarabikultur[60—64] auch die beiden aus den südöstlichen Alpen bekannten Grundformen der Spirale.

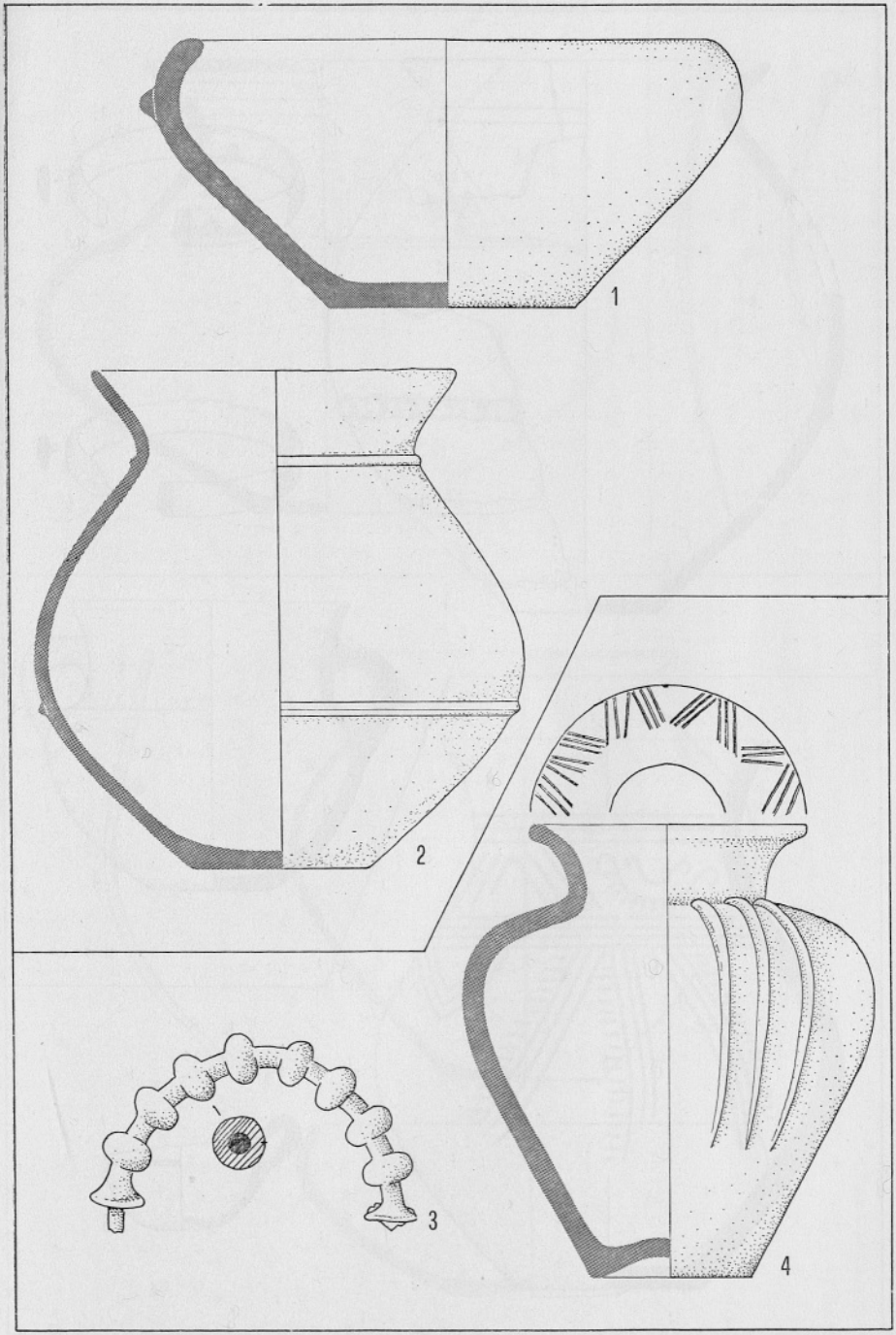
Der Gedanke, zu Beginn der Hallstattzeit hätten sich Einflüsse aus dem Donauraum nach Westen ausgebreitet, wird noch durch zwei Schmuckelmente der Basarabikultur bestätigt: durch das sogenannte Maltheserkreuz (T. 3: 1) und durch das gestempelte S-Motiv (Abb. 1: 6), die beide in den südöstlichen Alpen keinesfalls selten sind (Karte 3). Fügt man noch die Funde vom Balkan hinzu, so wird es ganz sicher, daß mit einer stärkeren Expansion der Träger der Basarabikultur gerechnet werden muß. Sehr wahrscheinlich müssen diese Einflüsse in engem Zusammenhange mit dem sogenannten trako-kymerischen Einfall gesehen werden, mit dem man den Beginn der Hallstattzeit in Europa gewöhnlich ansetzt (Ha C Horizont) und der gerade die Kulturen im unteren Donauraum am stärksten getroffen hat.[66] Es wäre überflüssig, sich jetzt mit der Frage zu befassen, ob wir es dabei wirklich

mit richtigen Völkerwanderungen oder nur mit einzelnen Verschiebungen bzw. Einflüssen zu tun haben. Es genügt die Feststellung, daß im 8. Jahrhundert vor unserer Zeitrechnung ziemlich starke Unruhen im Donauraum zu spüren sind, die auch in den zahlreichen Depots aus dieser Zeit ihren Widerhall gefunden haben. Ihre Verbreitung (Karte 4) stimmt verblüffend überein mit der Verbreitung des S-Stempel-Motivs und des Maltheserkreuzes. Es kann deshalb behauptet werden, daß das Auftreten der Ornamentik aus der Basarabikultur in den südöstlichen Alpen und auf dem Balkan mit den Depots des späten Ha B 3 Zeitalters eng verbunden ist. In ihnen spiegelt sich nicht nur die Zeit der Unruhen und Unsicherheit wieder, sondern veranschaulichen sich die Richtungen, in denen die Verschiebungen oder Einflüsse sich ausbreiteten: hier ist vor allem an die Wasserwege zu denken, an Drau und Mur in Richtung Steiermark und Kärnten und an die Save mit Nebenflüssen in Rictung des zentralen Balkans. Auf diesen Kommunikationswegen kam auch die Spirale aus der Basarabikultur in die süöstlichen Alpen, die sich dann an denjenigen Fundstätten vornehmlich durchgesetzt hat, die geografisch mit der pannonischen Ebene am stärksten verbunden sind.

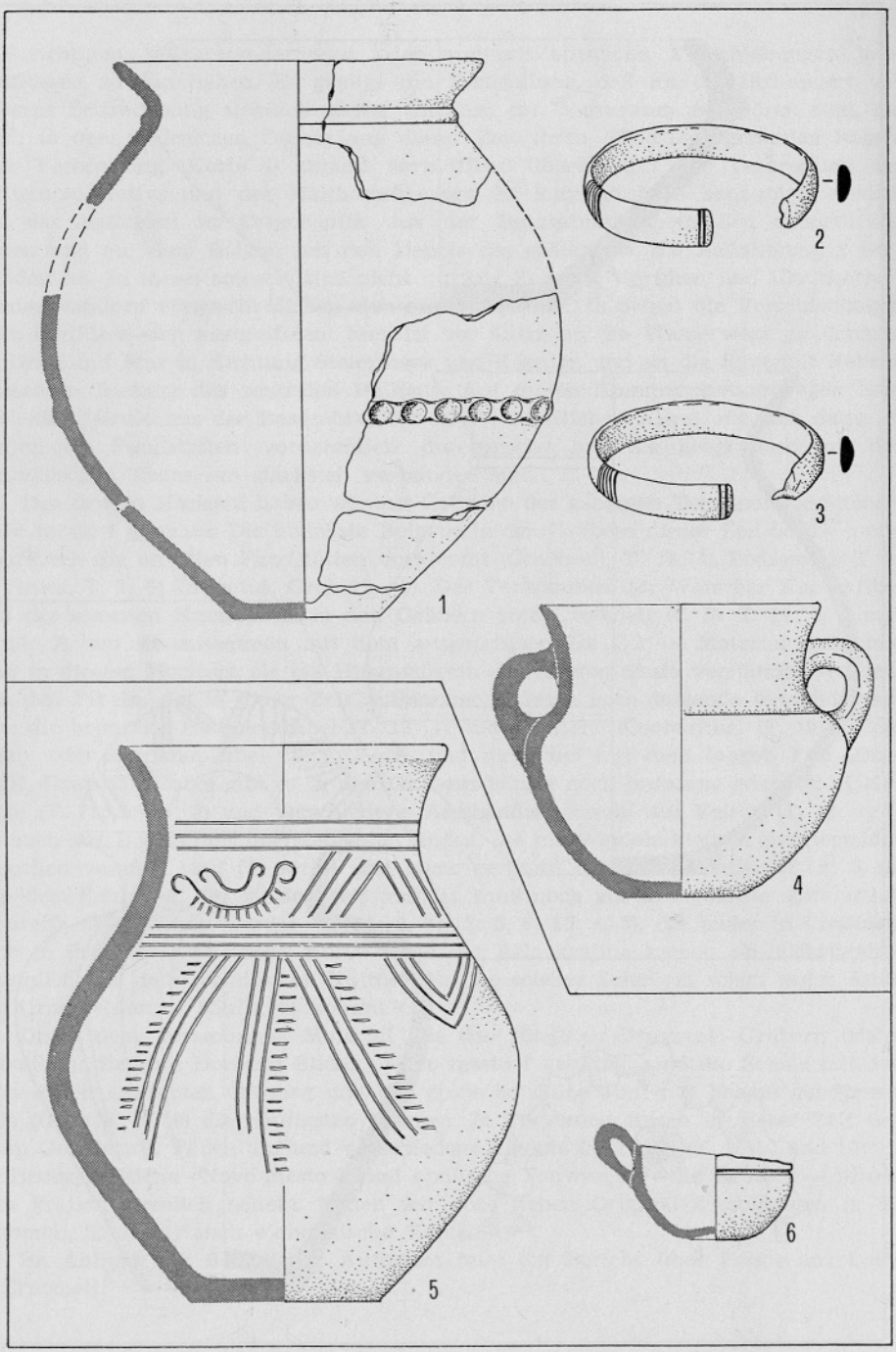
Den dritten Horizont haben wir aus Gründen der gängigen Terminologie Stična - Novo mesto 1 genannt. Die üblichste Beigabe in den Gräbern dieser Zeit ist die große Kahnfibel, die an allen Fundstätten vorkommt (Črnomelj, T. 18: 1; Podzemelj, T. 9: 3; Vinica, T. 7: 6; Dragatuš, Grab 12, 40). Das Vorkommen der Watscher Knotenfibel und der eisernen Knotenfibel in den Gräbern vom Črnomelj (z. B. T. 11: 1, 2 und T. 14: 7), wo sie zusammen mit dem ausgeprägten Ha C 2 — Material auftreten, muß in diesem Horizont als ein Hinauszögern der älteren Stufe verstanden werden. Von den Fibeln, die in dieser Zeit auftauchen, müssen noch folgende erwähnt werden: die bronzene Halbmondfibel (T. 15: 1), die bronzene Knotenfibel (T. 10: 7), die Zwei- oder Dreiknopffibel (T. 9: 7—9), und die Fibel mit dem langen Fuß (Dragatuš, Grab 45). Dabei gibt es in den Gräbern häufig noch bronzene geknotete Halsringe (T. 11: 5; 15: 3) und verschiedene Armbänder, sowohl aus Eeisen (T. 12: 1, 2) als auch aus Bronze mit überstehenden Enden, die mit Bündeln kleiner, querliegender Rippchen verziert sind (T. 10: 6) und stark gerippte Bronzearmbänder (T. 9: 5, 6). Von dem Schmuck, der zu der Zeit auftritt, muß noch auf interessante spiralartige Armreife hingewiesen werden (T. 11: 6, 7; 13: 5, 6; 18: 4, 5), die außer in Črnomelj auch in Podzemelj zu finden sind.[74] Nach der Bela krajina kamen sie höchstwahrscheinlich aus dem japodischen Kulturkreis, wo solcher Schmuck schon gegen Ende der Urnenfelderzeit häufig vorkommt.[78]

Unter dem keramischen Material aus den jüngeren Dragatuš - Gräbern (siehe Tabelle 1), die zum Horizont Stična - Novo mesto 1 gehören, sind die Schale mit der nach außen gewölbten Öffnung und der große bauchige Topf mit hohem gebogenen Hals (Grab 6, 8, 16) die häufigsten Formen. In Podzemelj treten in dieser Zeit vor allem Gefäße mit Füßen auf und verschiedene bikonische Töpfe (T. 9: 10 und 10: 1). Im Horizont Stična - Novo mesto 1 sind apulische Tonwaren — die Kratere — in der Bela krajina ziemlich beliebt, finden wir doch neben Original-Erzeugnissen (z. B. Črnomelj, T. 16: 1) auch einheimische Kopien.[81]

Im Anhang am Schluß des Aufsatzes folgt ein Bericht über Funde aus Loka in Črnomelj.

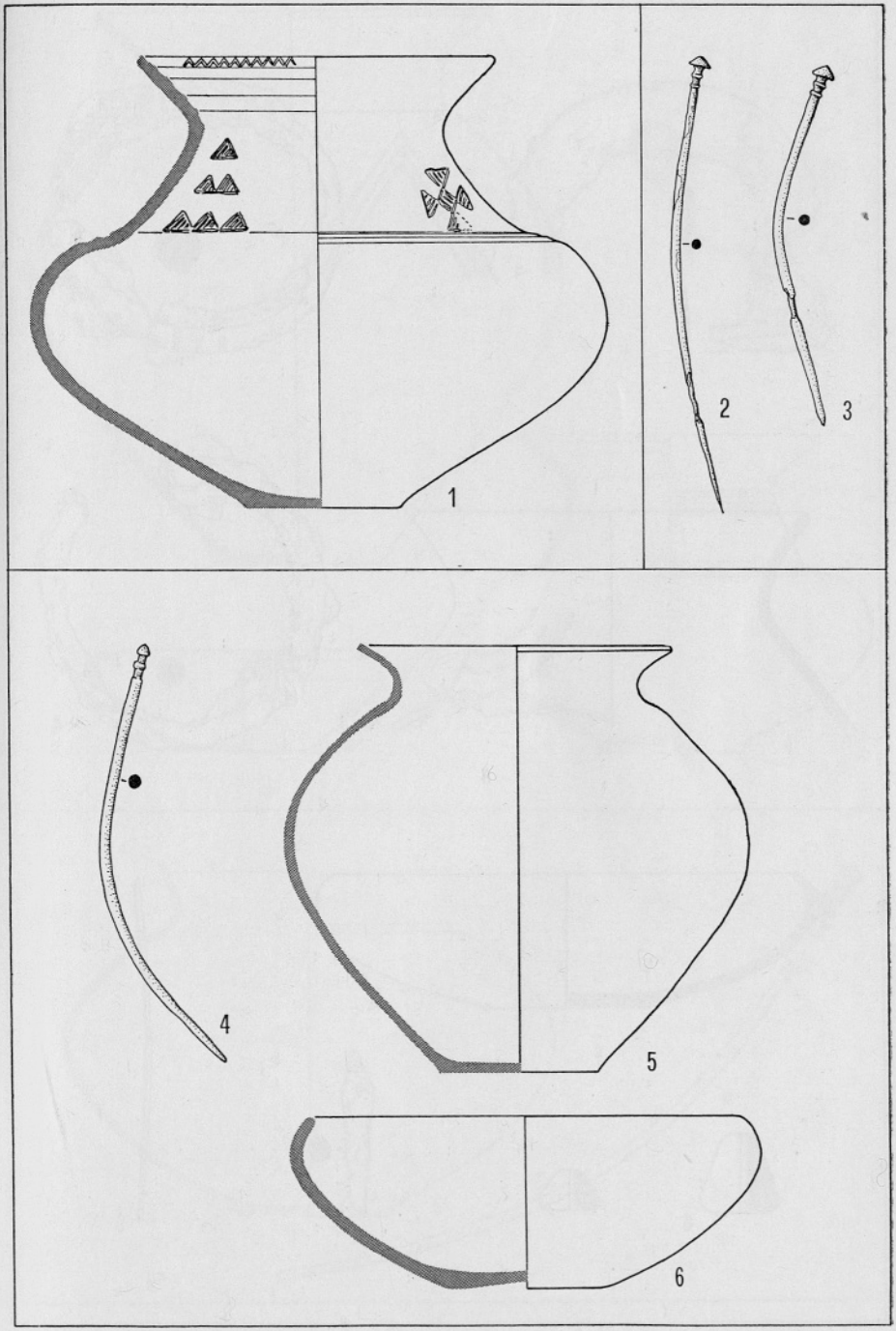
1—2 Podzemelj, G 28/1; 3—4 Podzemelj, G 3/7. 1, 2, 4 glina, 3 bron (po Barthu)
1—2 Podzemelj, G 28/1; 3—4 Podzemelj, G 3/7. 1, 2, 4 Ton, 3 Bronze (nach Barth)
1, 4 = 1/4, 2 = 1/6, 3 = 1/2

1—4 Podzemelj, G 29/2; 5—6 Podzemelj, Sk 1/18. 1, 4—6 glina, 2, 3 bron
(po Barthu)

1—4 Podzemelj, G 29/2; 5—6 Podzemelj, Sk 1/18. 1, 4—6 Ton, 2, 3 Bronze
(nach Barth)

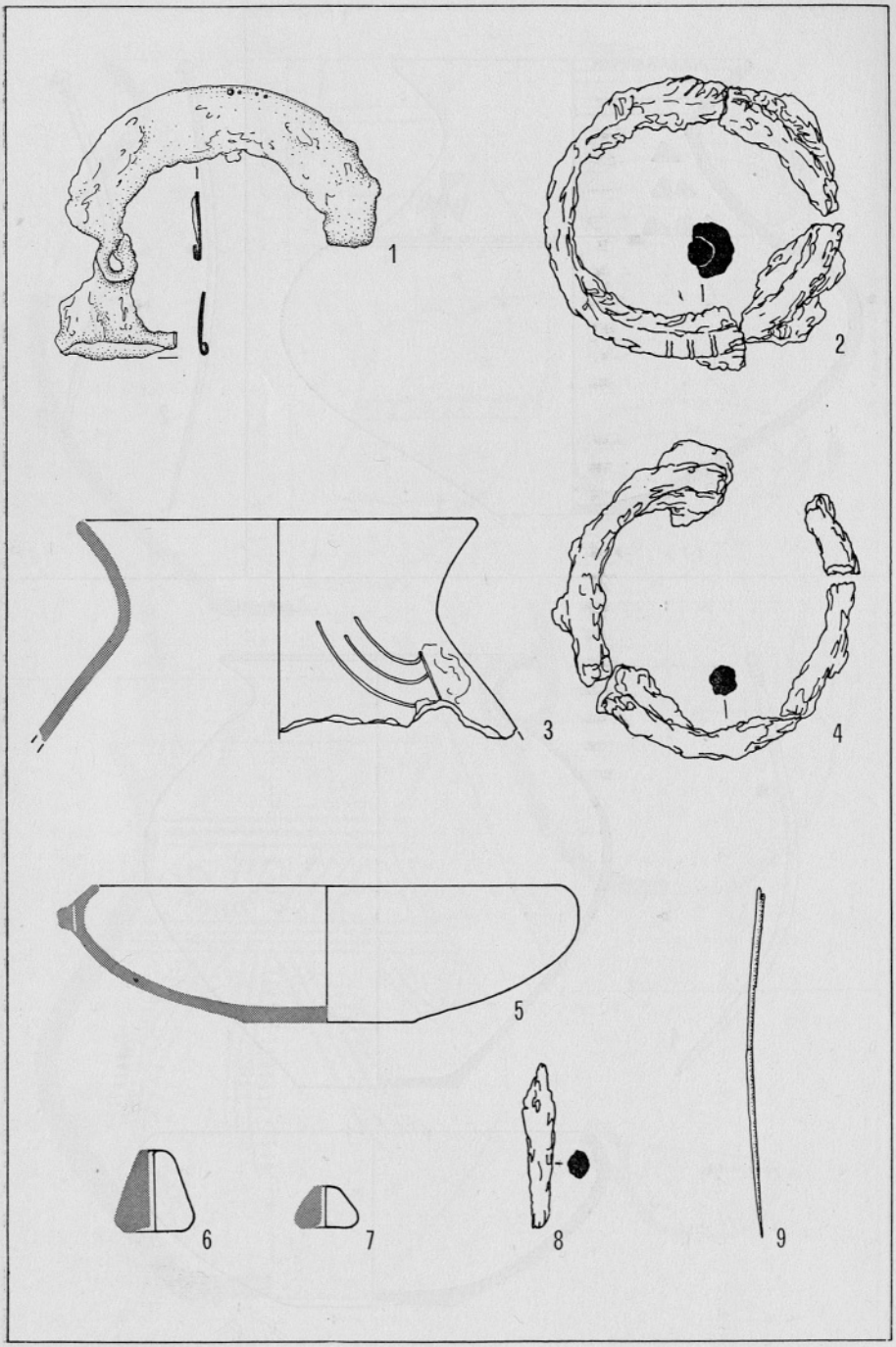
1 = 1/6, 2, 3 = 1/2, 4—6 = 1/4

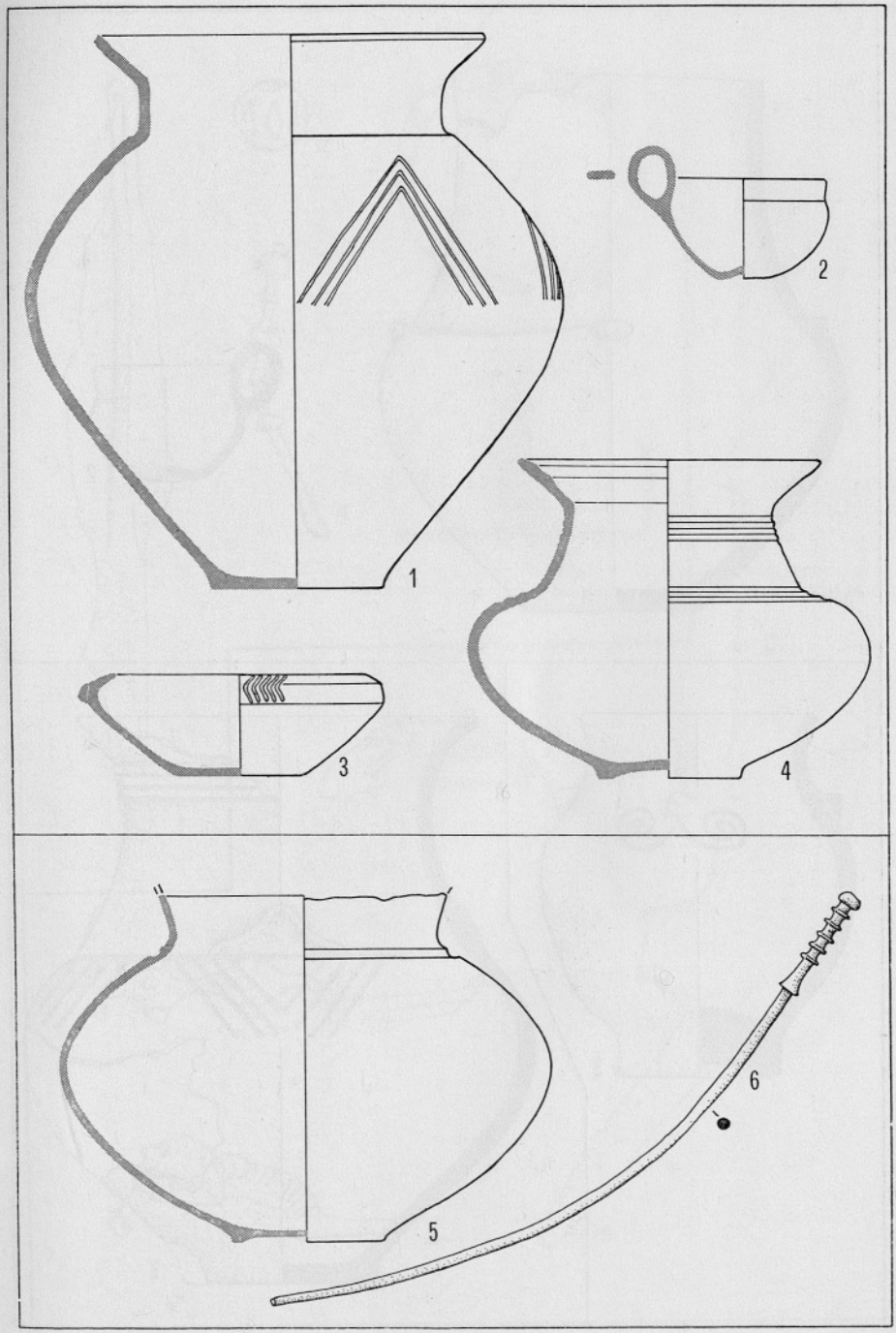
1 Metlika-Borštek, gr. 8; 2, 3 Podzemelj; 4—6 Metlika-Borštek, gr. 18.
1, 5, 6 glina, 2—4 bron

1 Metlika-Borštek, Gr. 8; 2, 3 Podzemelj; 4—6 Metlika-Borštek, Gr. 18.
1, 5, 6 Ton, 2—4 Bronze

1, 5 = 1/6, 2—4 = 1/2, 6 = 1/4

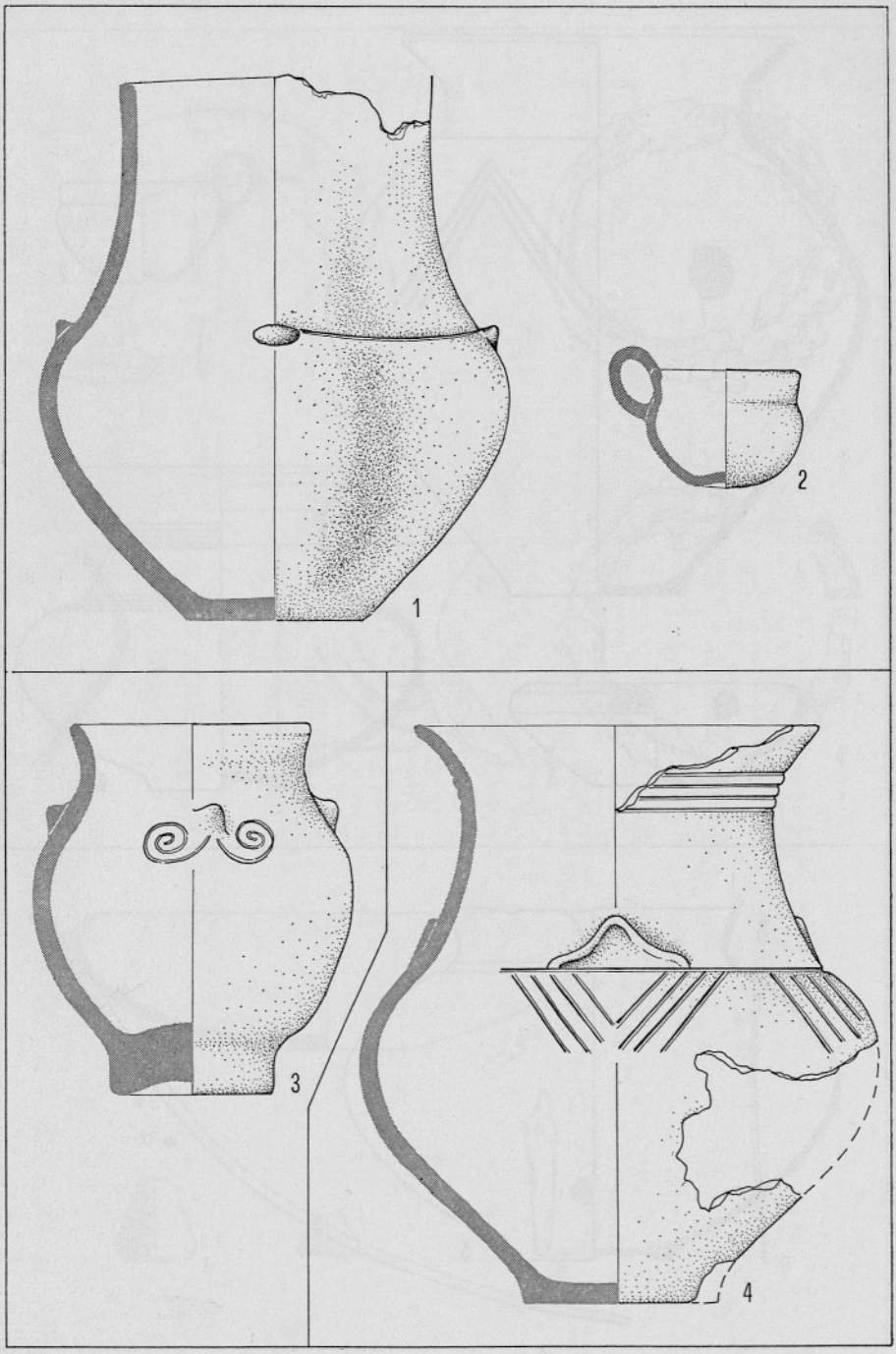
1—9 Metlika Borštek, gr. 6. 1, 9 bron, 2, 4, 8 železo, 3, 5—7 glina
1—9 Metlika-Borštek, Gr. 6. 1, 9 Bronze, 2, 4, 8 Eisen, 3, 5—7 Ton
1, 2, 4, 6—9 = 1/2, 3 = 1/6, 5 = 1/4

1—4 Metlika-Borštek, gr. 23; 5, 6 Metlika-Špitalska draga, gr. 5.
1—5 glina, 6 bron

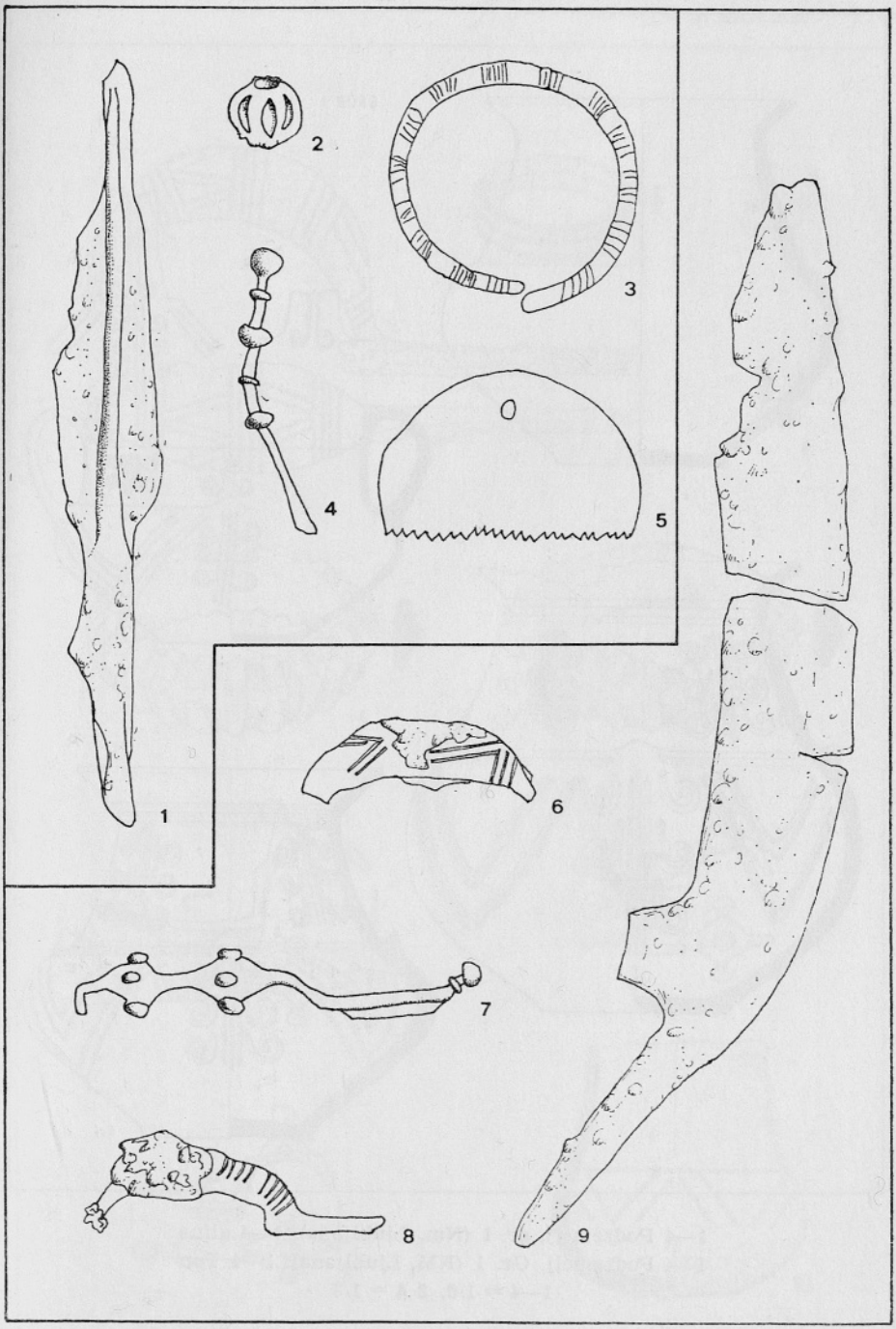
1—4 Metlika-Borštek, Gr. 23; 5, 6 Metlika-Špitalska draga, Gr. 5.
1—5 Ton, 6 Bronze

1, 4, 5 = 1/6, 2, 3 = 1/4, 6 = 1/2

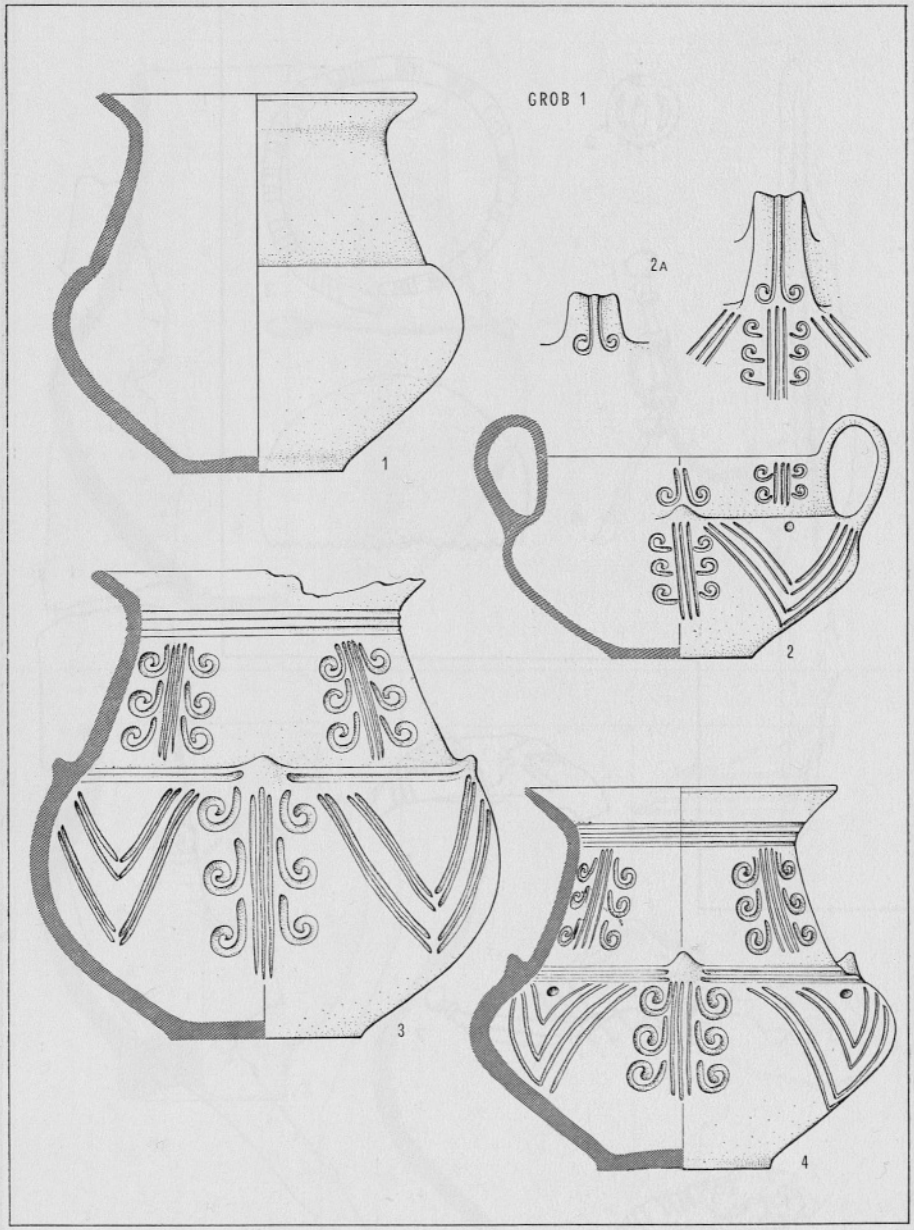
1, 2 Podzemelj, P 13/4; 3 Podzemelj, Sk 1/22; 4 Podzemelj, P 23/5.
1—4 glina (po Barthu)

1—4 Ton (nach Barth)
1—4 = 1/4

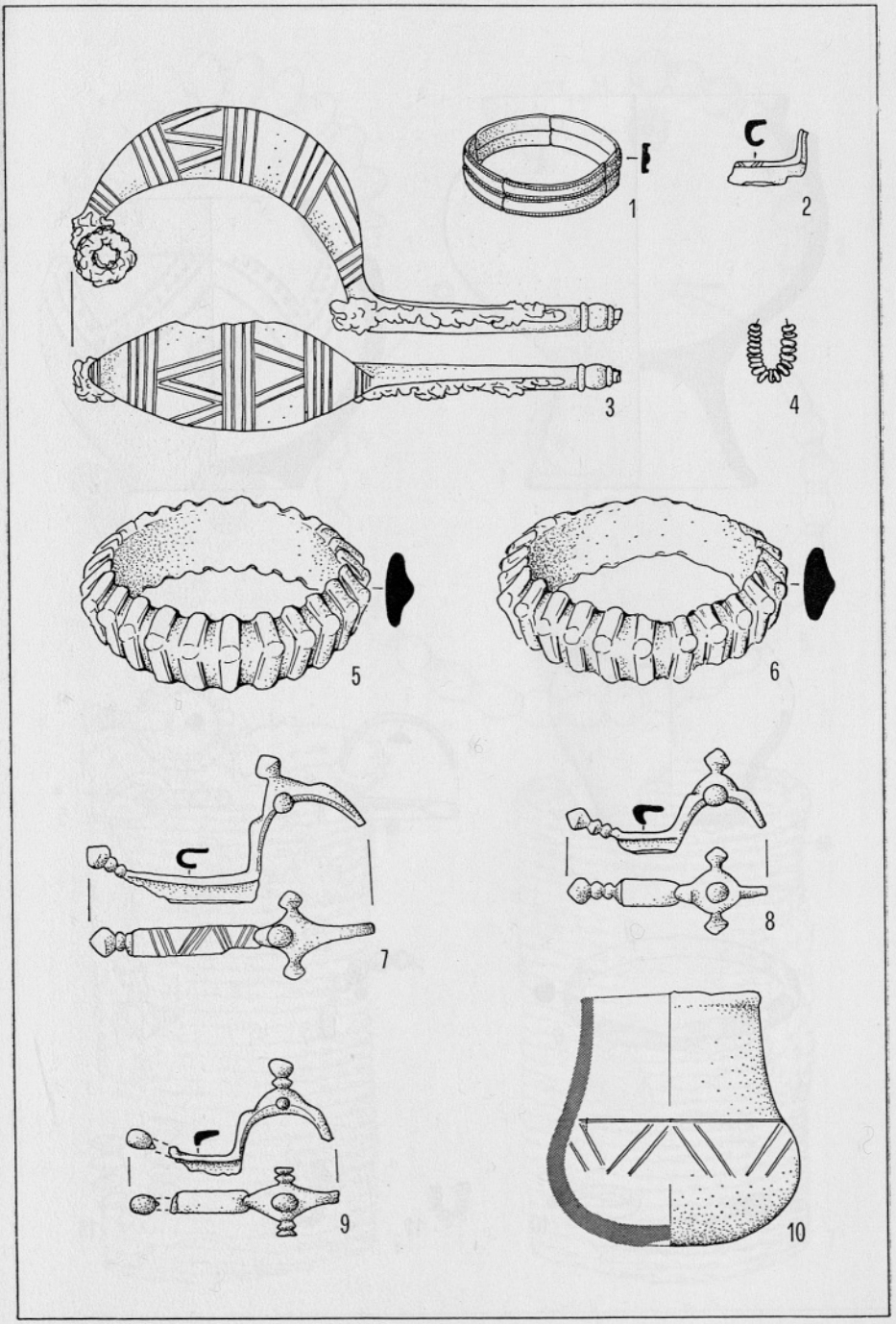

1—5 Vinica, gom. 1, gr. 2; 6—9 Vinica, gom. 2, gr. 1. 1, 9 železo, 2—8 bron (po Holsteju)

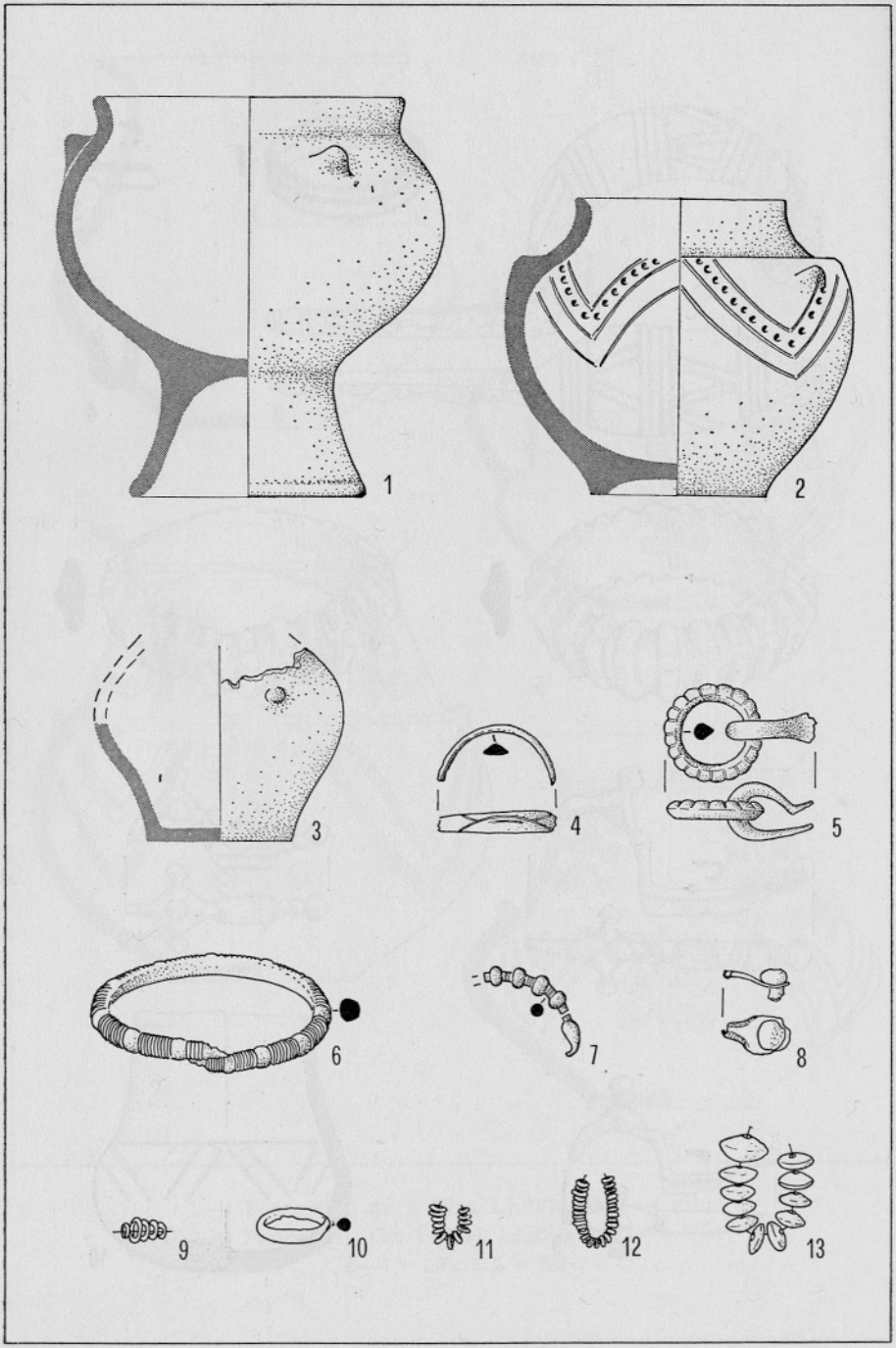
1—5 Vinica, Grabhügel 1, Gr. 2; 6—9 Vinica, Grabhügel 2, Gr. 1. 1, 9 Eisen, 2—8 Bronze (nach Holste)

1—4 Podzemelj, gr. 1 (Nm, Ljubljana). 1—4 glina
1—4 Podzemelj, Gr. 1 (NM, Ljubljana). 1—4 Ton
1—4 = 1/6, 2 A = 1/3

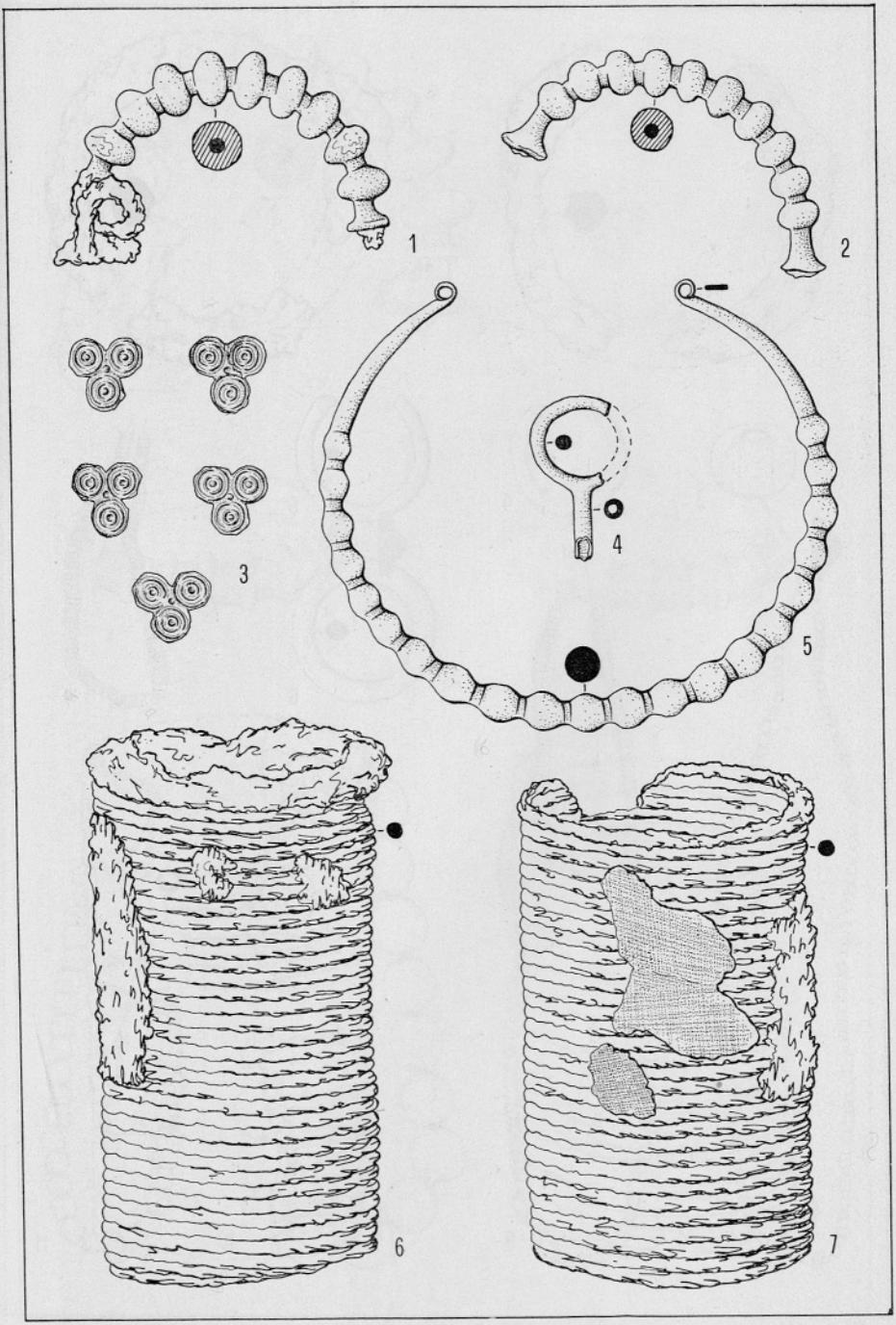
1—10 Podzemelj, G 1/16. 1—3, 5—9 bron, 4 jantar, 10 glina (po Barthu)
1—10 Podzemelj, G 1/16. 1—3, 5—9 Bronze, 4 Bernstein, 10 Ton (nach Barth)
1—9 = 1/2, 10 = 1/4

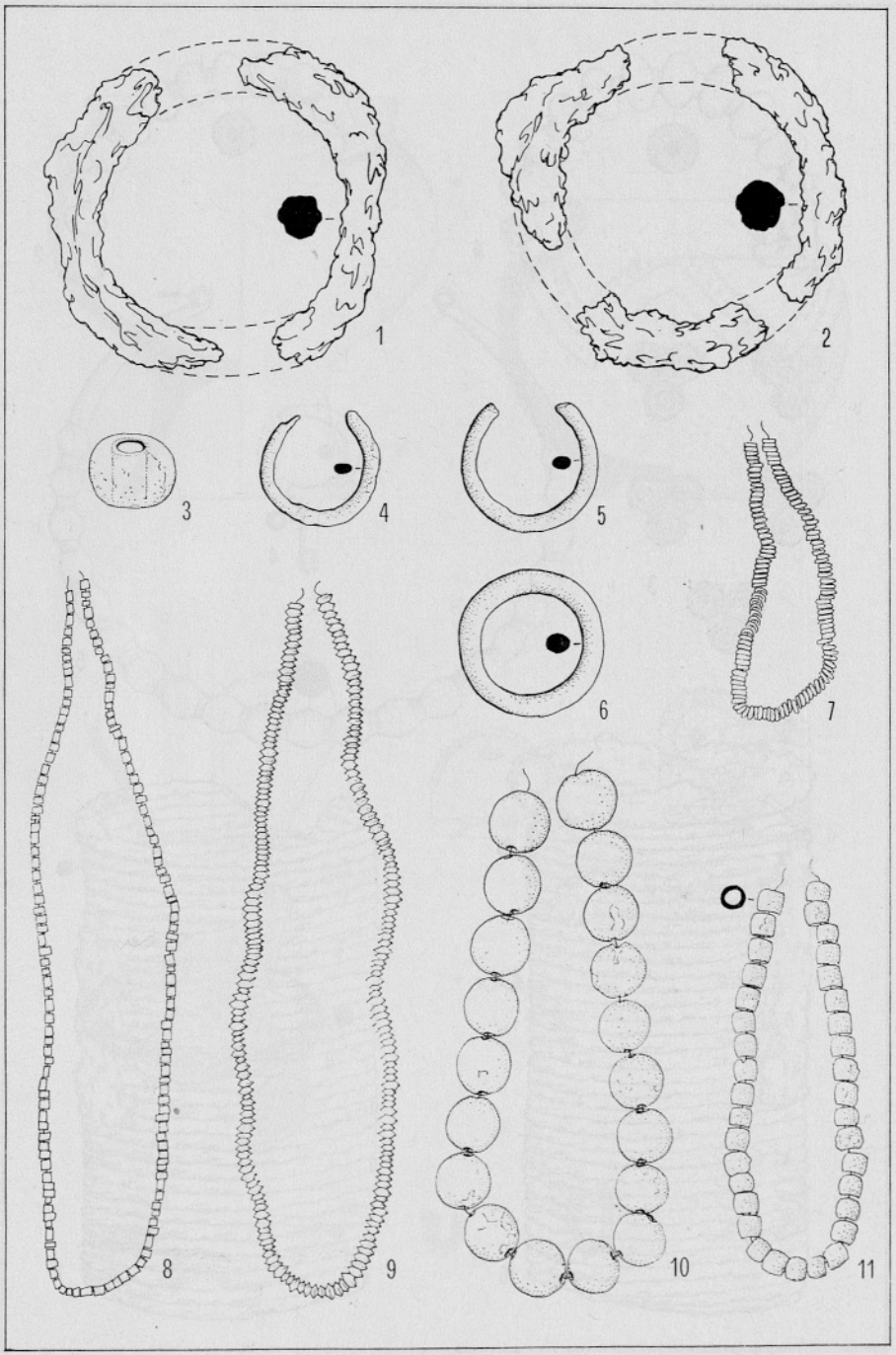
1—13 Podzemelj, G 1/19. 1—3 glina, 4—8 bron, 9, 11, 12 steklo, 13 jantar (po Barthu)

1—13 Podzemelj, G 1/19. 1—3 Ton, 4—8 Bronze, 9, 11, 12 Glas, 13 Bernstein (nach Barth)

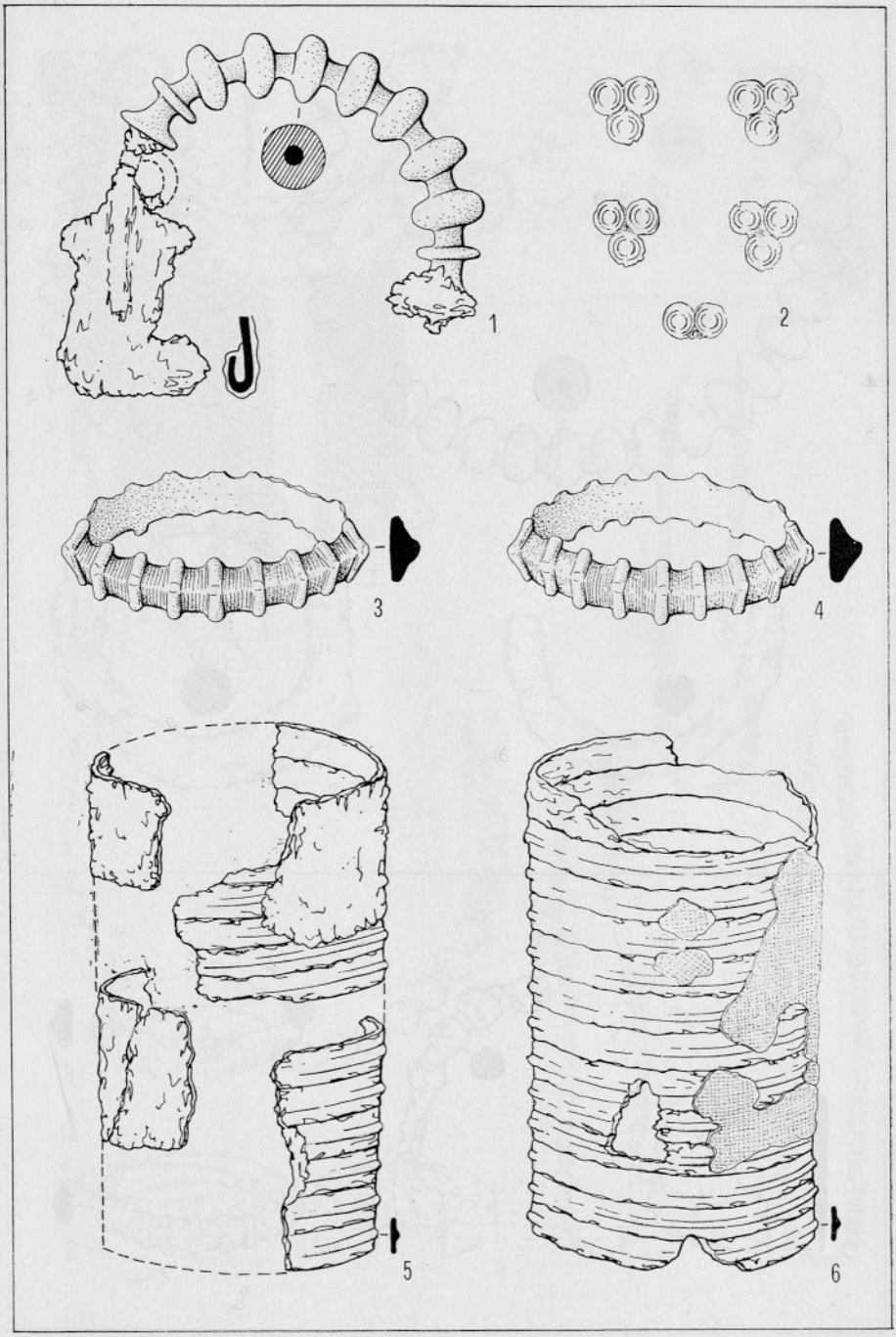
1—3 = 1/4, 4—13 = 1/2

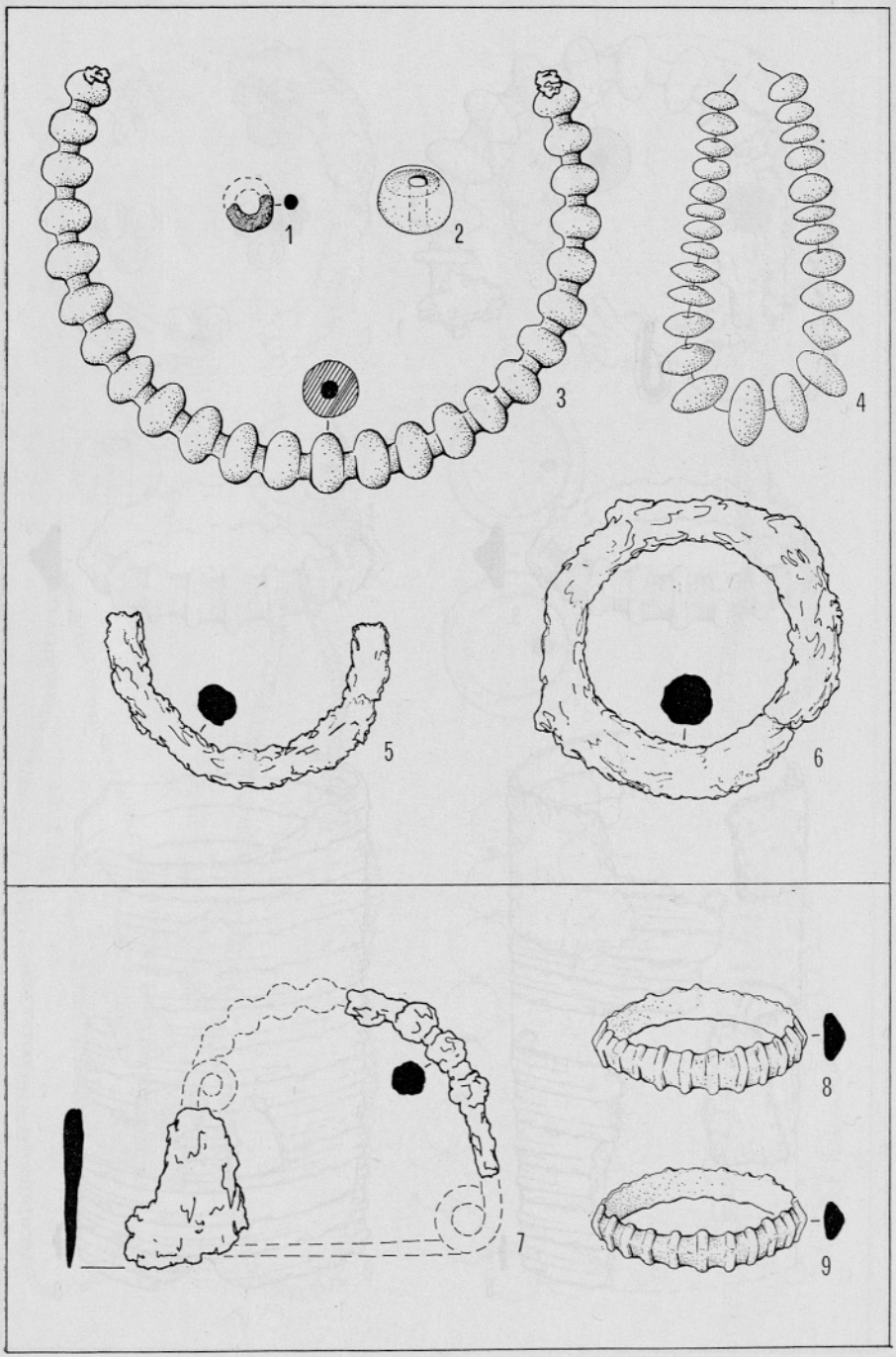
1—7 Črnomelj, gom. 1, gr. 1. 1, 2, 4, 5 bron, 3 zlato, 6, 7 železo
1—7 Črnomelj, Grabhügel 1, Gr. 1. 1, 2, 4, 5 Bronze, 3 Gold, 6, 7 Eisen
1—7 = 1/2

1—11 Črnomelj, gom. 1, gr. 1. 1, 2 železo, 3, 7, 8 steklo, 4—6, 11 bron, 9, 10 jantar
1—11 Črnomelj, Grabhügel 1, Gr. 1. 1, 2 Eisen, 3, 7, 8 Glas, 4—6, 11 Bronze, 9, 10, Bernstein
1—11 = 1/2

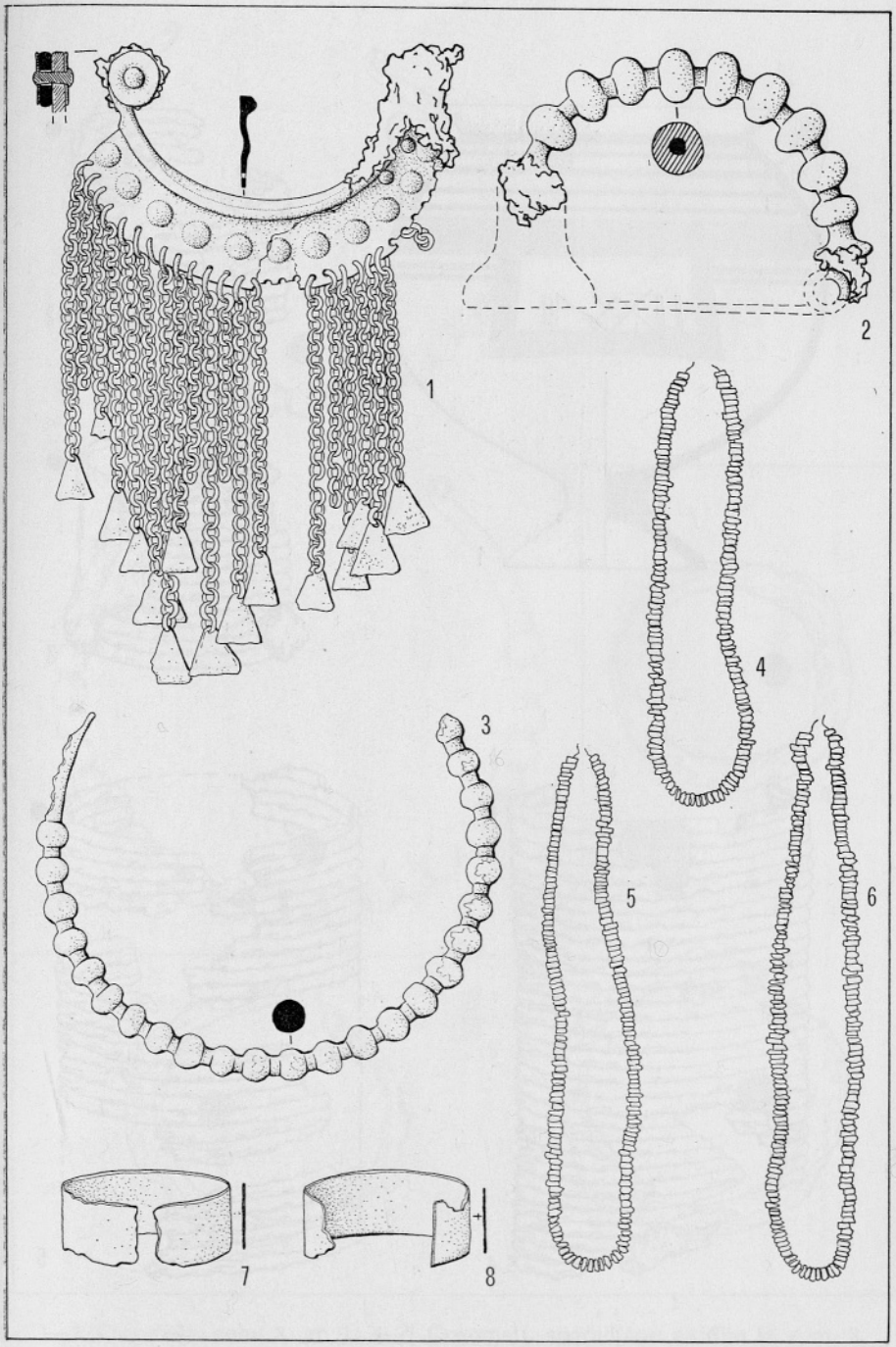
1—6 Črnomelj, gom. 1, gr. 2. 1 bron in železo, 2 zlato, 3, 4 bron, 5, 6 železo
1—6 Črnomelj, Grabhügel 1, Gr. 2. 1 Bronze und Eisen, 2 Gold, 3, 4 Bronze, 5, 6 Eisen
1—6 = 1/2

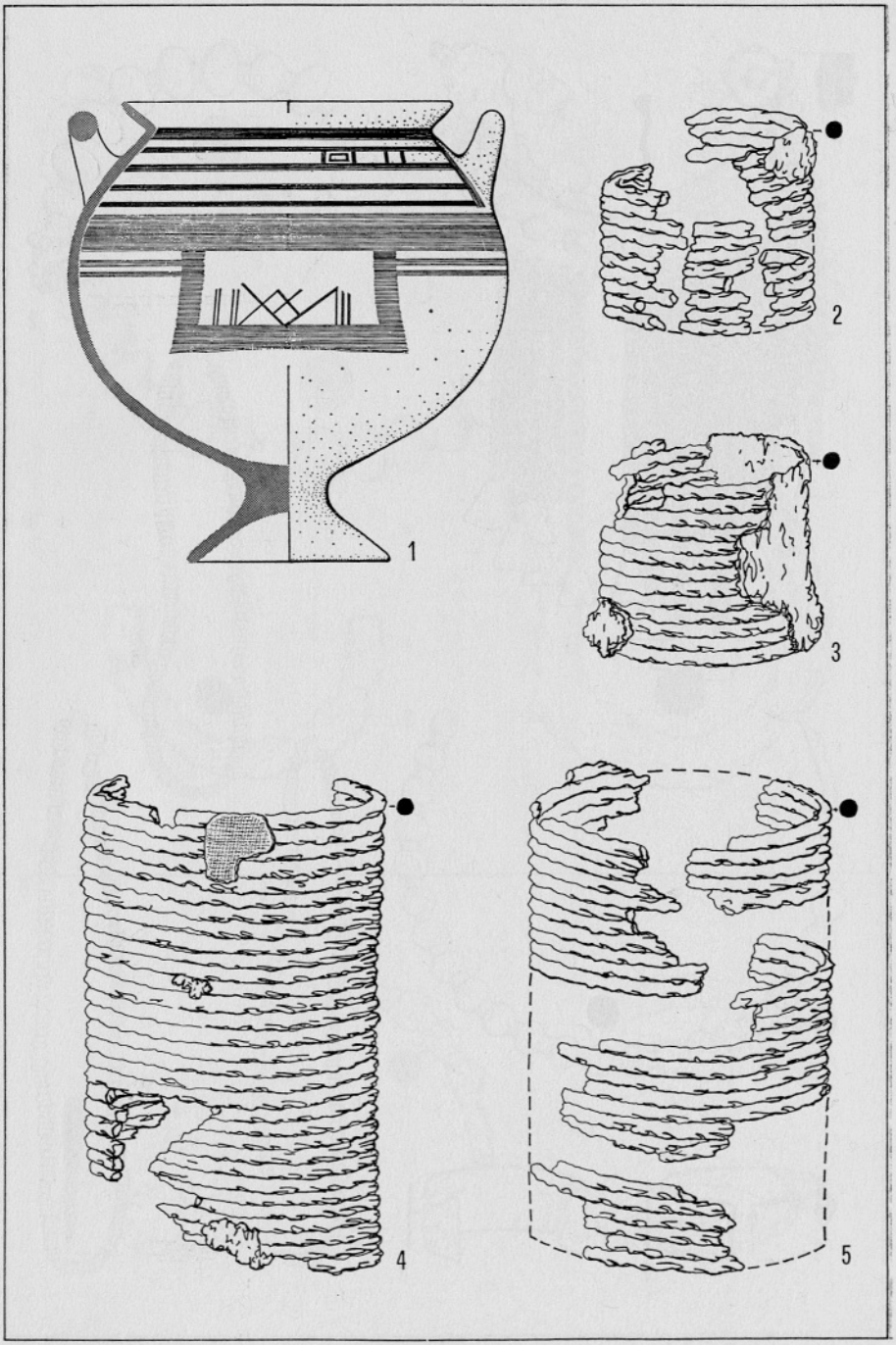
1—6 Črnomelj, gom. 1, gr. 2; 7—9 Črnomelj, gom. 2, gr. 2; 1 svinec, 2 steklo, 3 bron in železo, 4 jantar, 5—7 železo, 8, 9 bron

1—6 Črnomelj, Grabhügel 1, Gr. 2; 7—9 Črnomelj, Grabhügel 2, Gr. 2. 1 Blei, 2 Glas, 3 Bronze und Eisen, 4 Bernstein, 5—7 Eisen, 8, 9 Bronze

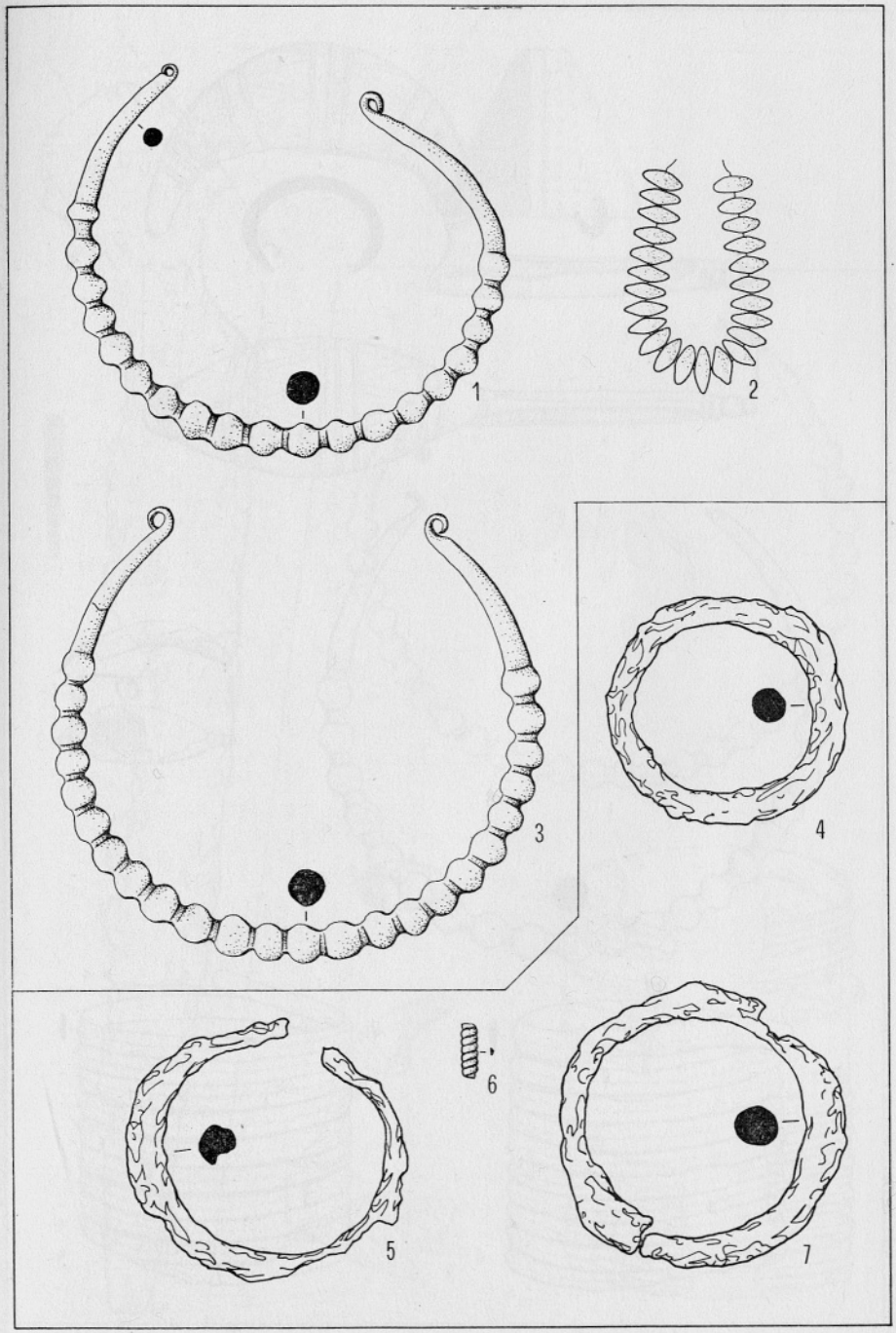
1—9 = 1/2

1—8 Črnomelj, gom. 2, gr. 1. 1, 3, 7, 8 bron, 2 bron in železo, 4—6 steklo
1—8 Črnomelj, Grabhügel 2, Gr. 1. 1, 3, 7, 8 Bronze, 2 Bronze und Eisen, 4—6 Glas
1—8 = 1/2

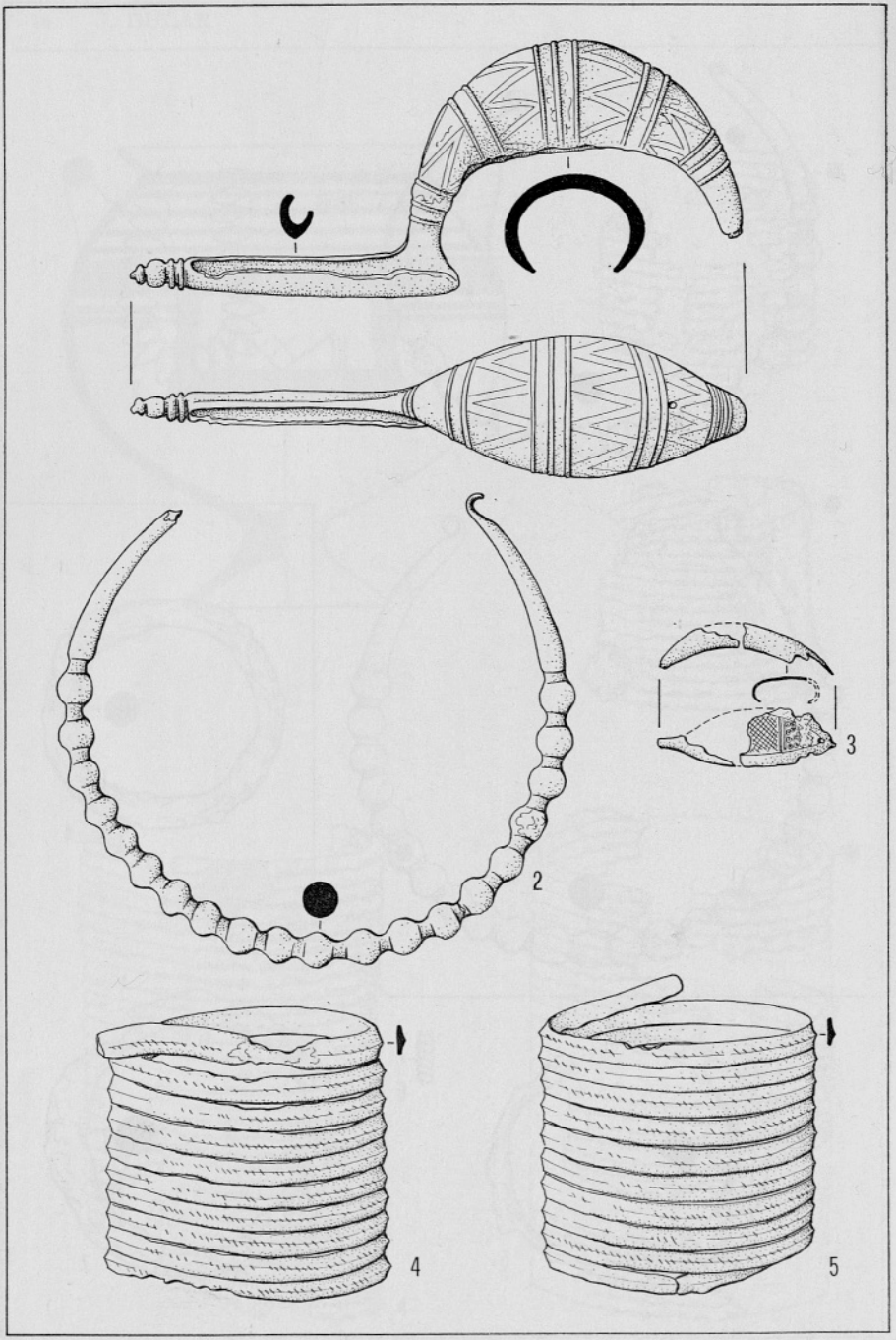
1—5 Črnomelj, gom. 3, gr. 1. 1 glina, 2—5 železo
1—5 Črnomelj, Grabhügel 3, Gr. 1. 1 Ton, 2—5 Eisen
1 = 1/4, 2—5 = 1/2

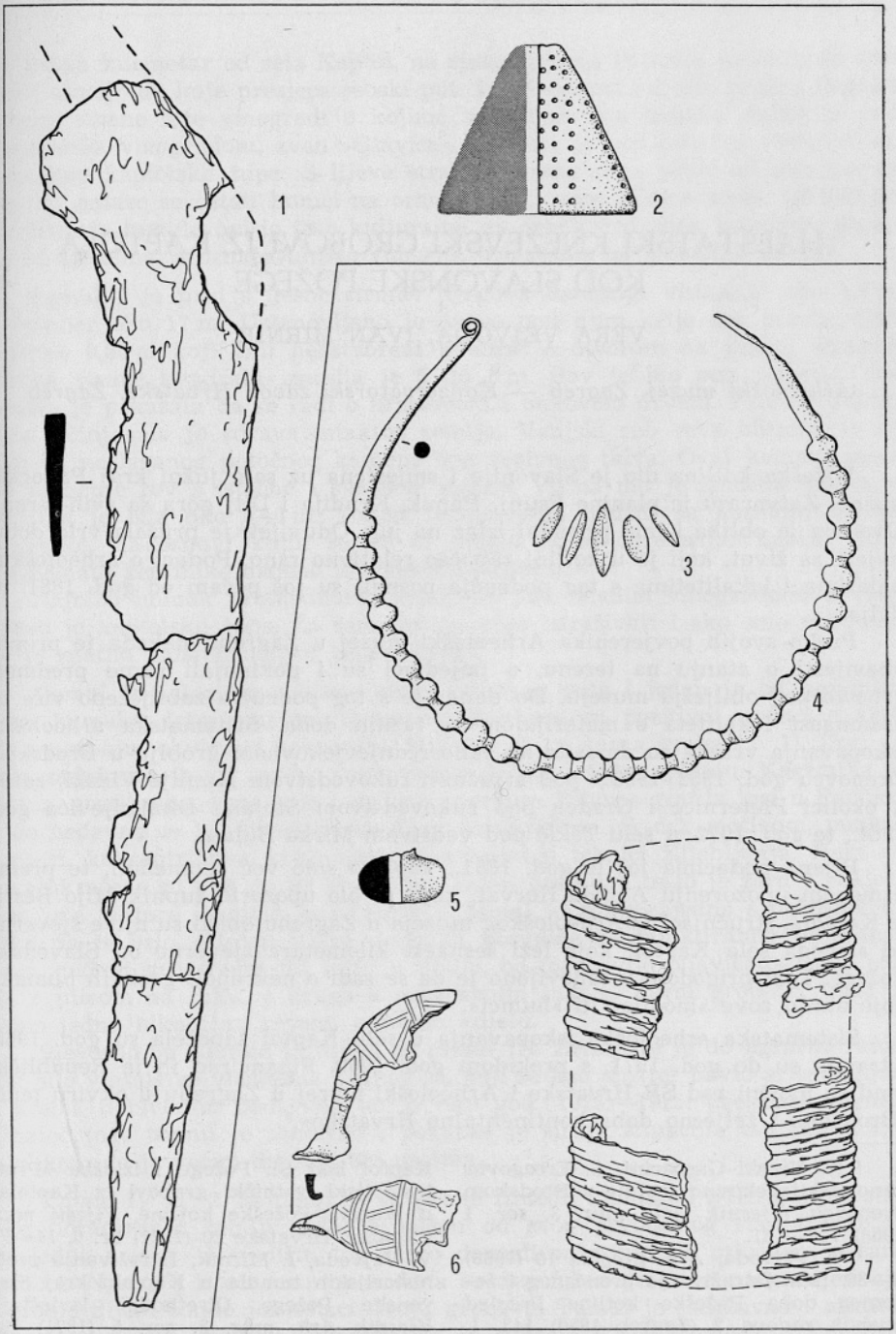
1—3 Črnomelj, gom. 3, gr. 1; 4—7 Črnomelj, sporadične najdbe iz gom. 3. 1, 3, 6 bron, 2 jantar, 4, 5, 7 železo

1—3 Črnomelj, Grabhügel 3, Gr. 1; 4—7 Črnomelj, Grabhügel 3 — sporadische Funde. 1, 3, 6 Bronze, 2 Bernstein, 4, 5, 7 Eisen

1—7 = 1/2

1—5 Črnomelj, gom. 4, gr. 1. 1—5 bron
1—5 Črnomelj, Grabhügel 4, Gr. 1. 1—5 Bronze
1—5 = 1/2

1, 2 Črnomelj, gom. 2, gr. 3; 3—7 Črnomelj, sporadične najdbe.
1, 7 železo, 2 glina, 3 jantar, 4—6 bron

1, 2 Črnomelj, Grabhügel 2, Gr. 3; 3—7 Črnomelj, sporadische Funde.
1, 7 Eisen, 2 Ton, 3 Bernstein, 4—6 Bronze

1—7 = 1/2

HALŠTATSKI KNEŽEVSKI GROBOVI IZ KAPTOLA KOD SLAVONSKE POŽEGE

VERA VEJVODA, IVAN MIRNIK

Arheološki muzej, Zagreb — Konzervatorski zavod Hrvatske, Zagreb

Požeška kotlina dio je Slavonije i smještena uz sam južni kraj Panonske nizine. Zatvaraju je planine Psunj, Papuk, Krndija i Dilj gora sa svih strana. Ovalnog je oblika i ima prirodni izlaz na jug. Oduvijek je pružala vrlo dobre uvjete za život, koji je u kotlini započeo relativno rano. Podaci o arheološkim nalazima i lokalitetima s tog područja poznati su još počam od god. 1881. na dalje.

Preko svojih povjerenika Arheološki muzej u Zagrebu nekada je primao obavijesti o stanju na terenu, a pojedinci su i poklanjali razne predmete arheološkog obilježja muzeju. Do danas je s tog područja zabilježeno više od osamnaest lokaliteta s materijalom iz raznih doba. Sistematska arheološka iskopavanja vršena su do sada na ranosrednjevjekovnom groblju u Brodskom Drenovcu god. 1952.-1953.,[1] pod stručnim rukovodstvom Ksenije Vinski, zatim u okolici Pleternice i Gradcu pod rukovodstvom Stojana Dimitrijevića god. 1964., te god. 1972. u selu Tekić pod vodstvom Mirka Bulata.

Prema podacima još iz god. 1881., kao što smo već spomenuli, te prema usmenom upozorenju Anđele Horvat, koju je bio upozorio župnik Mijo Bestić iz Kaptola, stručnjaci iz Arheološkog muzeja u Zagrebu obišli su njive sjeverno od samoga sela Kaptol, koje leži šesnaest kilometara sjeverno od Slavonske Požege. Tom prigodom ustanovljeno je da se radi o nekropoli grobnih humaka koje narod zove »mogile« ili »humci«.

Sistematska arheološka iskopavanja u selu Kaptol započela su god. 1965. i trajala su do god. 1971. s prekidom god. 1969. Financirao ih je Republički fond za naučni rad SR Hrvatske i Arheološki muzej u Zagrebu u okviru teme »Brončano i željezno doba kontinentalne Hrvatske«.[2]

[1] K. Vinski-Gasparini, S. Ercegović, Ranosrednjevekovno groblje u Brodskom Drenovcu, *Vjesnik Arh. muz.* 3. ser. 1 (1958) 129—161.

[2] V. Vejvoda, *Arh. pregled* 10 (1968) 34—36. Ista, Istraživanje brončanog i željeznog doba Požeške kotline, *Pregled naučnih radova* 2 (Zagreb 1970) 143. I. Mirnik, Arheološka iskopavanja u selu Kaptol kod Sl. Požege i izložba »Prethistorijski ratnički grobovi iz Kaptola« u Muzeju Požeške kotline, *Vijesti muz. i konzer.* Hrvatske 20 (1971) br. 6, 14—17. V. Vejvoda, I. Mirnik, Istraživanja prethistorijskih tumula u Kaptolu kraj Slavonske Požege (Prethodni izvještaj), *Vjesnik Arh. muz.* 3. ser. 5 (1971) 181 do 208.

Jedan kilometar od sela Kaptol, na sjever prema Papuku, prostiru se oranice i vinogradi, koje presjeca seoski put. Idući cestom od sela prema Papuku s desne strane leže vinogradi u kojima se nalaze dva tumula. Jedan je pod napuštenim vinogradom, zvan »Glavica«, a drugi je pod mladim vinogradom, vlasništvo kaptolske župe. S lijeve strane seoskog puta idući od sela prema Papuku nalaze se ostali humci na oranicama zvanim »Čemernica«. Redoslijed istraživanja tumula ovisio je o kulturama na oranicama; žito, kukuruz, krumpir ili djetelina, a označavani su rimskim brojevima od I do XIV (skica).

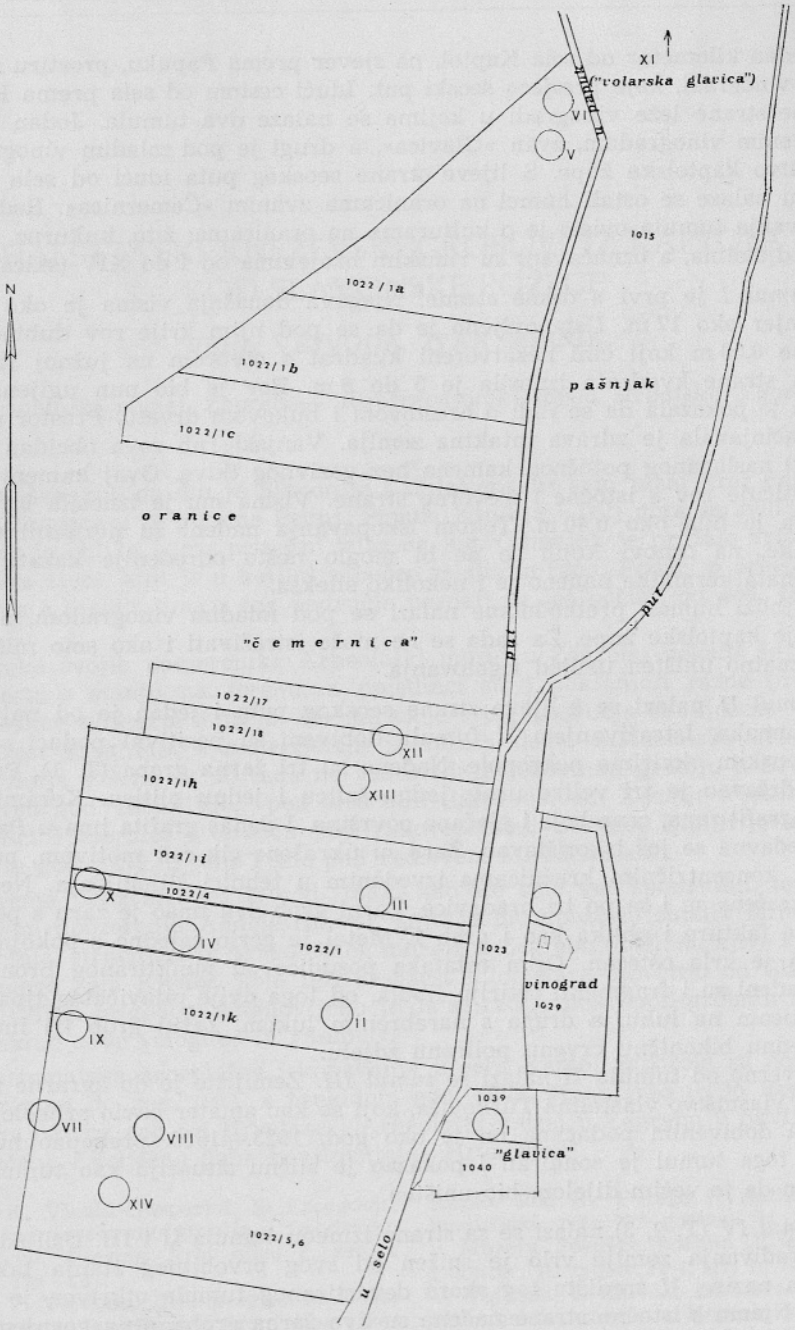
Tumul I je prvi s desne strane. Njegova današnja visina je oko 1,5 m, a promjer oko 17 m. Ustanovljeno je da se pod njim krije rov dubine 0,93, a širine 0,50 m koji čini nezatvoreni kvadrat s otvorom na južnoj stranici. Dužina strane kvadrata iznosila je 5 do 6 m. Rov je bio pun ugljena, čija analiza je pokazala da se radi o hrastovom i bukovom drvetu. Prostor unutar rova sačinjavala je zdrava intaktna zemlja. Vanjski rub rova obzidan je zidom od naslaganog potočnog kamena bez vezivnog tkiva. Ovaj kameni suhozid zaštićuje rov s istočne i sjeverne strane. Visina mu je iznosila 0,50 m, a debljina je bila oko 0,40 m. Tokom iskopavanja nađeni su neznatni ulomci keramike, na osnovi kojih se ne bi moglo nešto određenije kazati. Osim fragmenata keramike nađeno je i nekoliko sileksa.

Najbliži humak prethodnome nalazi se pod mladim vinogradom, a vlasništvo je kaptolske župe. Za sada se ne može istraživati i ako smo mišljenja da je znatno uništen uslijed rigolovanja.

Tumul II nalazi se s lijeve strane seoskog puta i jedan je od najvidljivijih humaka. Istraživanjem II tumula dobiveni su pozitivni podaci o vrsti i vremenskim okvirima nekropole. Nađena su tri žarna groba (T. 1). Prvi od njih sadržavao je tri velike urne, jednu šalicu i jednu pliticu. Keramika je sjajna, grafitirana, crne boje i glačane površine. I danas grafita ima u Papuku, a do nedavna se još iskorištavao. Žare su ukrašene cik-cak motivom, punktiranjem, koncentričnim kružnicama izvedenim u tehnici žlijebljenja. Neke od žara ukrašene su i sa po tri bradavice. Žarni grob dva imao je žaru s poklopcem iste fakture i oblika kao i grob 1. Metal je gorio zajedno s pokojnikom, tako da je vrlo oštećen. Osim ostataka posudice od punktiranog brončanog lima, nađeni su i fragmenti četiriju fibula, od toga dvije pijavičatog tipa, jedna s pticom na luku, a druga s narebrenim lukom. Žarni grob tri imao je samo jednu bikoničnu crvenu poliranu zdjelu.

Sjeverno od tumula II nalazi se *tumul III*. Zemljište je do agrarne reforme bilo vlasništvo vlastelina Turkovića, koji se kao amater bavio arheologijom i prema dobivenim podacima on je oko god. 1923.—1925. prekopao humak. Unatoč toga tumul je sondiran i pokazao je sličnu situacijo kao tumul I, s razlikom da je većim dijelom bio uništen.

Tumul IV (T. 2, 3) nalazi se sa strane između tumula II i III. Uslijed stalnog obrađivanja zemlje vrlo je snižen od svog prvobitnog stanja tako da se jedva nazire. U središtu tog skoro devastiranog tumula otkriven je žarni grob 1. Njemu s istočne strane nađena su dva žarna groba, a na gornjem sjevernom dijelu sonde još ostaci dvaju grobova. Tumul je sadržavao i arhitekturu i-ako već oštećenu oranjem. To je suhozid 6,5 m dugačak, 1,2 m širok visine od oko 1 m koji se pružao koso od kraja tumula prema grobu 1.

Situacioni plan grobnih humaka
Situation of barrows

Grobni prilozi žarnog groba 1. bili su položeni u raku približno kvadratnog tlocrta veličine 1,70 × 1,60 m koja je u visini od 5 cm bila ispunjena drvenim ugljenom. U ovom ratničkom grobu otkriven je šljem grčko-ilirskog tipa, koji se mogao u potpunosti rekonstruirati. On spada u stariju varijantu tog tipa kacige, jer su paragnatide vrlo široke i nezgrapne, a zakovice uzduž samog ruba još uvijek vrše svoju funkciju. Moglo se ustanoviti da je šljem bio podstavljen nekom vrstom podstave koja se sastojala od hasure sa slojem kože. Do šljema ležale su knemide vrlo fine izrade s naglašenim anatomskim karakteristikama mišićja i kostiju potkoljenice. Uz rub su imale rupice za prišivanje podstave. U šljemu je ležala ukrašena brončana ploča, po svoj prilici pričvršćena zakovicama na danas istrunulu podlogu od kože ili sličnog materijala. Veličine su joj 39,0 × 18,5 cm. Uz grob nađena je bojna sjekira s brončanim tuljcem s ušicom i željeznim sječivom, te tri vrlo oštećena željezna koplja. Uz ove priloge u grobu se našao brončani pojasni okov, brončane spirale, saltaleoni, te dijelovi konjske opreme — žvale i psalija — te nekoliko prstenova i privjesaka, kao i žara i šalica.

Grob dva sadržavao je jednu žaru ukrašenu spiralama, plastičnim rebrima i životinjskim protomama. Slične dvije žare bile su u trećem grobu.

Tumuli V i *VI* (T. 4; 5: 1—9) najsjeverniji su na oranicama zvanim »Čemernica«. Bili su jedan do drugoga u neposrednoj blizini. Prema svim izgledima bili su otvarani i pljačkani još u ono doba i to istovremeno, jer je iste keramike bilo u oba tumula. Od metala nađeno je vrlo malo i to u vrlo lošem stanju, dok se rekonstrukcijom keramike dobilo vrlo značajnih primjeraka posuda. Pod tumulom V ustanovljena je jedna jedina grobna cjelina koja je bila intaktna. Sačinjavali su je slijedeći prilozi: mala žara, pršljenovi, fibula s narebrenim zadebljanim lukom i željezni prsten.

Tumul VI pokazao je arhitekturu u obliku približnog kvadrata s dva groba. U jednom su bile dvije žare s poklopcima, dva lonca kao i niz posuda manjih dimenzija i raznolikih oblika. Iz iskopa je mala aplika u obliku rozete.

Tumul VII (T. 5: 11—13; 6) također vrlo nizak i neugledan nalazi se zapadno od tumula II. Dao je dva žarna groba, od kojih je jedan ratnički. Uz veliku masivnu neukrašenu žaru s poklopcem, također crno grafitiranu, sadržavao je i nekoliko tipova željeznih sjekira, kopalja, igala i brus. Žarni grob 2 sačinjavale su dvije žare s poklopcima, dvije vrlo fino izrađene i ukrašene šalice s uzdignutim ručkama i jedan savinuti nož.

Za vrijeme dok se radilo na istraživanju tumula VII, seljak je orao njivu s istočne strane spomenutog humka i plug je izbacio mnoštvo ulomaka keramičkih posuda, željeza i brončanog lima. Naknadnim sondiranjem ustanovljeno je da se radi o tumulu koji je potpuno izravnan, a traktor je zahvatio grob koji je ležao nešto više, dok je jedan žarni grob ostao sačuvan na nižem nivou. Sadržavao je dvije žare s poklopcima. Žare su bile ukrašene vertikalnim rebrima i imale su crnu površinu.

Na poljskom putu koji dijeli oranice u smjeru istok-zapad, a koji je okomit na seoski put, na razini oranice istražen je *tumul IX* (T. 7: 1—4). U arhitekturi kavdratnog tlocrta bila su četiri žarna groba. Sjeverni dio arhitekture i dva groba u uglovima uništeni su oranjem, dok je s južne strane sačuvan suhozid i dva žarna groba. Žarni grob 1 imao je žaru s poklopcem koji je dosta oštećen i dva koplja. Žarni grob 2 imao je žaru, jedno koplje, brus s tuljcem

i drškom, dva brončana krstolika razvodnika. Tuljac brusa ukrašen je tehnikom na proboj. Grobovi pod sjevernom stranom humka uništeni su jer su ležali na dubini od svega 0,15 cm.

Sjeverno od tumula IX, neuočljiv, također već zahvaćen plugom, istražen je grob 1 u *tumulu X* (T. 7: 5—11). Grob su sačinjavale tri žare, zatim šljem korintskog tipa, pet lijevanih brončanih ukrasa konjske opreme, brus s brončanom drškom u obliku dvije stilizirane rogate životinjske glave i glava jedne igle.

Sjeverno od oranica »Čemernica«, na seoskom pašnjaku, a već u obroncima Papuka, humak (XI) zvan »Volarska glavica«, obzirom da nije obrađivan sačuvao je svoju relativnu veličinu. Istraživanja su pokazala da nije imao grobno obilježje, već da je sadržavao samo kamen lomljenjak i ugljen, jer drugih nalaza nije bilo.

Sjeverno od tumula III uočeno je neznatno uzvišenje tla, te je iskopavanjem ustanovljeno da se radi o još jednom *tumulu (XII)* s intaktnim grobovima, jer su bili prekriveni oblucima koji su tvorili pravougaoni tlocrt. Na tom mjestu plug je bio stalno izbacivan. Kada je kamen dignut otkrivena su dva groba s vrlo mnogo fragmentirane keramike i tri željezna koplja, koje je uzorno konzervirao Božidar Vilhar iz Arheološkog muzeja u Zadru. Keramika se još nalazi na rekonstrukciji u laboratoriju arheološkog muzeja u Zagrebu.

Južno od tumula XII, na isto tako neznatnom uzvišenju *(XIII)* bilo je dosta površinskih nalaza crne grafitirane keramike, međutim sondiranje je pokazalo da su grobovi potpuno uništeni. Ista stvar se ponovila kod tumula, koji smo označili s brojem *XIV*.

Na kraju bismo željeli ukazati na mjesto na kojem su živjeli prethistorijski ljudi u kasnijem starijem željeznom dobu. Naselje se nalazilo na položaju zvanom Gradca, udaljenom oko 800 m od najsjevernijeg tumula.[3] Gradca leži na obroncima Papuka, prirodno zaštićena s tri strane, a terasasto se spušta prema zapadu. Na tim terasama uočeni su brojni površinski nalazi keramike. S gradine se pruža pogled na čitavu dolinu, a naročito na nekropolu.

Early Iron Age Warrior Graves from Kaptol near Slavonska Požega

The Požega valley, part of the Slavonian Plan, is situated on the southern end of the huge Pannonian lowlands. The valley itself is enclosed on all sides by mountains — Psunj, Papuk, Krndija, Dilj — and it is oblong in shape. The easiest access to the valley is from the south. The Požega valley has always offered excellent conditions for human habitation and was settled relatively early in history. Various data on sites and archaeological finds from this area have been noted ever since 1881.

Through its commissioners the Archaeological Museum in Zagreb received information about the situation of sites and many individual donors enriched the

[3] V. Vejvoda, I. Mirnik, Arheološka rekognosciranja u Požeškoj kotlini godine 1971, *Vijesti muz. i konzer. Hrvatske* 21 (1972) br. 2, 20—21.

collections with various objects of archaeological interest. More than eighten sites have been registered with finds from different periods. In this area systematic archaeological excavations have been undertaken on the early mediaeval cemetery at Brodski Drenovac in 1952 and 1953 (excavated by Ksenija Vinski-Gasparini); in the surroundings of Pleternica and Gradac in 1964 (excavated by Stojan Dimitrijević) and finally near the village of Tekić in 1972 (excavated by Mirko Bulat).

Systematic archaeological excavations at the village of Kaptol, the seat of the mediaeval Chapter of St. Peter's, not far from Slavonska Požega were started in 1965. These excavations were in fact of a protective nature. The mounds explored were situated to the north of the village itself, forming several groups. They were first mentioned in Vjesnik Hrvatskog arheološkog duštva III/1881, p. 122, and the first person to pay some attention to them was the land-owner Baron Milan Turković. He explored the biggest mound at the biginning of this century (some data speak of the third decade of this century). Unfortunately we have no information about these excavations.

Early in 1965, Anđela Horvat, a well-known Croatian conservationist and art historian, informed some of the experts from the Archaeological Museum in Zagreb of the existence of grave-mounds at Kaptol. The consequence of this was a revival of scientific interest in them and later in the year a team arrived at Kaptol and began to excavate the most endangered tumuli — their original height had subsequently been changed by natural erosion and intensive agriculture, the earth being spread in such a measure that in recent times many incinerary graves lying higher had gradually been destroyed by ploughs. The use of tractors proved to be even more fatal. These excavations were continued up to 1971 with one interruption in 1969. Fourteen barrows were explored in this period. They were given numbers from I to XIV, their sequence depending on crops that were on the fields at the time.

The results of the excavations will be of great importance for the chronology of the Early Iron Age (the finds range from Ha D 1 to Ha D 2) of the Požega valley and the Slavonian region as a whole. Rich and manifold objects from incinerary graves indicate a relatively long span of life on the slopes of the Papuk mountain. People who lived in these parts must have been in close contact with the Illyrians in the south and through them even with Greece, as some imported toreutic finds (helmets, greaves) prove. A particularly strong influence of the Iron Age cultures of Central Europe can be observed too.

The major part of the excavated mounds were grave-mounds containing from one to five graves with goods. The burial rite was, as already mentioned, incineration of the dead, whose ashes were put into very rich and elaborately formed urns. These urns had a highly polished metal-like surface with a thin layer of graphite. It is interesting that graphite was extracted from the nearby mountain even as recently as a couple of years ago. The variety of pottery shapes and decoration is amazing. Except in five barrows, grave constructions of pebblestone were unearthed, the ground-plans of the constructions widely differing. Some of the graves were plundered in remote times, others damaged or destroyed by ploughs in more recent times.

About one kilometer to the north of the village of Kaptol lie fertile fields and vineyards. There were two barrows on the right side of the road leading towards the Papuk mountain, one called »Glavica« (Tumulus Nr. I) in an abandoned vine-

yard and the other one in the parish priest's vineyard to the north of the first one. The other barrows were situated on the left hand side of the road on ploughed land called »Čemernica« (sketch).

The first barrow (Tumulus I) was cca. 1,50 m high and had a diameter of cca. 17 m. A trench 0,93 m wide and 0,50 m deep was discovered. It formed a square 5,0 × 6,0 m with an opening on the south side. It was full of oak and beech-tree charcoal. The inside of the square was intact soil and the outer rim of the trench was partially lined with pebbles on the north and east side. Only a few very insignificant pottery fragments and flint chippings were found which could give no specific data about the age of the barrow.

The next one to be excavated was Tumulus II (plate 1) which was situated on the left hand side of the road. Its height was still considerable. The finds from this mound were able to give the first positive data about the type and time of the necropolis. Three incinerary graves were dug out — the first one contained three urns, one small cup and one small bowl. The pottery was shining black and the decoration consisted of zig-zag patterns, dots, concentric circles, all axecuted by tallying. Some of the urns had three Warts. The second grave had only one urn with a lid, which contained burnt bone-fragments and ashes of the dead and numerous badly burned and damaged bronze fragments. Besides the remains of a bronze vessel, fragments of four fibulae were identified — two of them were of the sanguisuga type, one had a tiny bird on top of the bow and the fourth had a flat bow. The third grave, possibly plundered and destroyed a long time ago, contained only a red biconical bowl.

Tumulus III was the biggest one of all, which in fact attracted the attention of the land-owner Milan Turković, as previously mentioned. Knowing that it had already opened, we dug only a trench in order to check the situation, wich was found to be very similar to that in the first Tumulus.

Among the most important finds from the Kaptol barrows were the ones coming from the rich warrior graves. Thus grave no. 1 in Tumulus IV contained the following grave-goods: one big, simply decorated black urn; an elaborate small cup with the handle protruding above the rim; one helmet of the so-called Graeco-Illyrian type; a pair of greaves (knemides); a rectangular decorated breastplate with rivets along the rim; a very unusual bronze battleaxe with an iron blade; two iron spear-heads and the remains of a third one; parts of horse-bits and several ornaments of bronze. The helmet itself belongs to the earlier variant of the type, as the paragnatides are still very broad and the rivets along the rim still performed their function. Traces of the helmet's lining were found as well. The grave goods were laid into a square pit (dimensions 1,70 × 1,60 m) whose bottom was covered by a 5 cm deep charcoal layer. Of the other four incinerary graves two were completely destroyed and two others had shining black urns with bull-heads and a spiraloid pattern. Grave 2 also yielded a small, exquisite cup.

Two tumuli, which were situated in the last field to the north, were given numbers V and VI. They both lay very close to one another and must have been opened and plundered already during the Early Iron Age, both at the same time, which fact can be proved by fragments of the same vessels found below boht of them. The pottery was of course scattered among the earth. All the metal grave goods were missing except for a few fragments, all in bad condition, whereas the reconstruction of the pottery revealed a very rich repertory of shapes and decoration.

One intact grave was found in Tumulus V and Tumulus VI produced architecture as well. It formed a rectangle and was constructed of pebbles.

Another very important grave was found under Tumulus VII which was situated to the west of Tumulus II. It was a warrior grave (grave no. 1) whose inventory included a big and massive urn with a similar lid, with no decoration, several types of battleaxes, all of iron, fragments of several iron spear-heads, two bronze needleheads and a whetstone. Many rust fragments showed traces of textile. Grave no. 2 was a female burial with two smaller urns both with lids and two elaborate, alomost perfect cups with very thin walls, and a small iron knife-blade.

While Tumulus VII was being excavated, the owner of the field partly destroyed the graves of a completely invisible and levelled mound which lay between Tumulus II and Tumulus VII. The plough threw out many pottery bronze and iron fragments. All the fragments seemed to come from a warrior grave, while a second grave was found intact owing to the fact that it was lying deeper. The second grave contained two urns adorned with vertical ribs and spiraloid ornament, both with lids.

A very low mound situated partly under a path running east - west between the fields was excaveted and was given the number IX. A square pebblestone construction was found under a very thin layer of earth, with a grave in each of the corners. Grave no. 1 had an urn with a lid and two iron spear-heads, grave no. 2 an identical urn, one iron spear-head, a whetstone with a bronze handle and sheath, two objects belonging to a horse-harness and several bronze ornaments. The two graves lying in the northern half of the construction had been destroyed by ploughing. That the two lower ones were almost intact is due to the fact that the soil beneath the path had not been worked for a long period.

Another very important warrior grave was saved just in time, because its top had already been caught by the plough. It was the single grave in Tumulus X. The grave contained three black urns of minor dimensions, one Corinthian helmet, five cast-bronze ornaments from a horse harness, a whetstone with a bronze handle ending in a double animal head with horns, and one simple bronze needle-head. The Helmet boasts very good workmanship and could be completely reconstructed.

A big barrow that does not belong to the group described above was situated on the village pastures not far from the slopes of Papuk. It was called »Volarska glavica« (Ox's Head) and was excavated under the number XI. The barrow had retained its height because it had never been used as arable land. The excavations proved that it did not have a funerary character — a very irregular architectural construction of stones from a quarry was found deep under the tumulus, mixed with ashes and charcoal. There were no other finds.

A slight rising of the soil was observed to the north of Tumulus III and the excavations uncovered one more mound with intact graves (Tumulus XII). The complete rectangular surface was plastered with pebbles. When they were taken out, two graves were found, containing many different vessels, which were smashed into tiny fragments, and several iron spear-heads.

Two more barrows were traced and excaveted, but the team had arrived too late. Only numerous tiny pottery fragments were found on the surface of the earth mixed with pieces of charcoal.

OPIS I SADRŽAJ TABLI

T. 1. Tumul II, žarni grob 1:

1. Plosnati brončani kolut (Arheološki muzej u Zagrebu [AMZ], inv. br. 11332)
2. Komad većeg poklopca ukrašenog žljebljenjem (AMZ, inv. br. 11332)
3. Mala plitica, promjer 13,5 cm (AMZ, inv. br. 11327)
4. Šalica s uzdignutom ručkom, visina 6,5 cm (AMZ, inv. br. 11326)
5. Crna grafitirana žara ukrašena žljebljenjem, visina 26 cm (AMZ, inv. br. 11330)
6. Crna grafitirana žara ukrašena žljebljenjem, visina 33 cm (AMZ, inv. br. 11328)
7. Crna grafitirana žara ukrašena žljebljenjem, visina 32 cm (AMZ, inv. br. 11329)

Tumul II, žarni grob 2:

8. Crna grafitirana žara ukrašena žljebljenjem s poklopcem; visina žare 34 cm, visina poklopca 4,5 cm (AMZ, inv. br. 11336, 11337)

Tumul II, žarni grob 3:

9. Crvena bikonična zdjela, visina 13 cm (AMZ, inv. br. 11339)

T. 2. Tumul IV, žarni grob 1:

1. Brončani šljem grčko-ilirskog tipa, visina 25 cm (AMZ, inv. br. 11353)
2. Par brončanih knemida, visina 45 cm (AMZ. inv. br. 11354)
3. Brončana ukrašena ploča s 18 zakovica, veličina 39 × 18,5 cm (AMZ, inv. br. 11355)
4. Željezne karike (AMZ, inv. br. 11358)
5. Brončane žvale i dio jedne psalije (AMZ, inv. br. 11357)
6. Tri željezna vrška kopalja, dužina 42 i 33 cm (AMZ, inv. br. 11373, 11374, 11375)
7. Bojna sjekira s brončanim tuljcem i željeznim sječivom, dužina 19 cm (AMZ, inv. br. 11372)
8. Tri brončana razvodnika (AMZ, inv. br. 11366)
9. Par brončanih dugmadi-zakovica (AMZ, inv. br. 11364)
10. Tri brončana prstena, promjeri 3,1 i 4,3 cm (AMZ, inv. br. 11362, 11363)

T. 3. Tumul IV, žarni grob 1:

1. Igla s više glavica, dužina 19,5 cm (AMZ, inv. br. 11370)

LIST OF PLATES (T.)

T. 1. Tumulus II, incinerary grave no. 1:

1. Flat bronze ring.
2. Fragment of a lid
3. Small bowl, diameter 13,5 cm
4. Small cup with uplifted handle, height 6,5 cm
5. Black urn, height 26 cm
6. Black urn, height 33 cm
7. Black urn, height 32 cm

Tumulus II, incinerary grave no. 2:

8. Black cinerary urn with lid. Height of urn 34 cm, height of lid 4,5 cm

Tumulus II, incinerary grave no. 3:

9. Red biconical bowl, height 13 cm

T. 2. Tumulus IV, incinerary grave no. 1:

1. Graeco-Illyrian helmet, bronze, height 25 cm
2. Pair of knemides (greaves), bronze, height 45 cm
3. Decorated bronze platte with rivets, dimensions 39 × 18,5 cm
4. Iron rings
5. Parts of horse-bit, bronze
6. Three iron spear-heads, height 42 and 33 cm.
7. Battle-are with bronze shaft and iron blade, length 19 cm
8. Parts of horse harness, bronze
9. Pair of bronze buttons with rivets
10. Three bronze rings, diameters 3,1 and 4,3 cm

T. 3. Tumulus IV, incinerary grave no. 1:

1. Bronze needle with several heads, length 19,5 cm

2. Igla s više glavica, dužina 10,5 cm (AMZ, inv. br. 11369)
3. Ulomci spirale od tankog perforiranog brončanog lima (AMZ, inv. br. 11361)
4. Brončani okov pojasa ukrašen iskucavanjem, veličina 5,5 × 4,3 cm (AMZ, inv. br. 11356)
5. Dva saltaleona (AMZ, inv. br. 11359, 11360)
6. 21 cijeli i 20 ulomaka brončanih košarastih privjesaka ili okova (AMZ, inv. br. 11365)
7. Mala šalica s uzdignutom ručkom, visina 6,5 cm (AMZ, inv. br. 11376)
8. Velika crna grafitirana žara, visina 36,5 cm (AMZ, inv. br. 11377)

Tumul IV, žarni grob 2:

9. 12 komada košarastih privjesaka ili okova (AMZ, inv. br. 11380)
10. Šalica s uzdignutom ručkom, visina 8 cm (AMZ, inv. br. 11378)
11. Žara sa spiralnim ukrasom i plastičnim protomama bika te vertikalnim rebrima, visina 47 cm (AMZ, inv. br. 11379)

Tumul IV, žarni grob 3:

12. Žara sa spiralnim ukrasom i plastičnim protomama bika, te vertikalnim rebrima, visina 34 cm (AMZ, inv. br. 11381)
13. Žara sa spiralnim ukrasom i plastičnim protomama bika te vertikalnim rebrima, visina 26 cm (AMZ, inv. br. 11382)

T. 4. Tumul V, žarni grob 1:

1. Brončana jednopetljasta fibula s narebrenim lukom i dugom trokutastom nožicom, dužina 5,5 cm (AMZ, inv. br. 11394)
2. Željezni prsten, promjer 3,5 cm (AMZ, inv. br. 11395)
3. Tanka brončana igla, dužina 4,6 cm (AMZ, inv. br. 11396)
4. 10 komada keramičkih pršljenova, neki ukrašeni (AMZ, inv. br. 11399)
5. Manja žara bez ukrasa, visina 23 cm (AMZ, inv. br. 11402)

Tumul V, žarni grob 1 (dislocirano):

6. Dva oštećena luka malih fibula à tre bottoni (AMZ, inv. br. 11397)
7. Savinuti željezni nožić, dužina 17,3 cm (AMZ, inv. br. 11418)
8. Ulomak željeznog nožića s ostacima brončane drške, dužina 4 cm (AMZ, inv. br. 11420)

2. Bronze needle with several heads, length 10,5 cm
3. Spiral of thin bronze plate, perforated
4. Bronze belt decoration, dimensions 5,5 × 4,3 cm
5. Two saltaleoni
6. Bronze basket-like pendants
7. Small cup with uplifted handle, height 6,5 cm
8. Black cinerary urn, height 36,5 cm

Tumulus IV, incinerary grave no. 2:

9. Bronze basket-like pendants
10. Small black cup with uplifted handle, height 6,5 cm
11. Black cinerary urn with spiraloid decoration and monlded harned heads, height 36,5 cm

Tumulus IV, incinerary grave no. 3:

12. Black cinerary urn spiraloid decoration and moulded horned heads, height 34 cm
13. Black cinerary urn with spiraloid decoration and moulded horned heads, height 26 cm

T. 4. Tumulus V, incinerary grave no 1:

1. Bronze fibula with grooved arch and long triangular foot, length 5,5 cm
2. Iron ring, diameter 3,5 cm
3. Thin bronze needle, lenght 4,6 cm
4. 10 spindle whorls, some decorated
5. Small cinerary urn, height 23 cm

Tumulus V, incinerary grave no. 1 (disturbed):

6. Two fragments of arcs of fibulae à tre bottoni
7. Bent iron knife-blage, length 17,3 cm
8. Fragment of a iron knife with remains of bronze handle

9. Dvije željezne falere s rupom, promjer 4,3 cm (AMZ, inv. br. 11419)
10. Tri željezna prstena s lancetastim privjescima (AMZ, inv. br. 11421)
11. Sedam komada kremenih strugača (AMZ, inv. br. 11400)
12. Kuglasta posudica, visoka 6 cm (AMZ, inv. br. 11407)
13. Ulomak crne grafitirane posude, ukrašene izvana i iznutra, možda kupe na nozi (AMZ, inv. br. 11414)
14. Kuglasta posudica, ukrašena vertikalnim kanelurama, visina 5,5 cm (AMZ, inv. br. 11406)
15. Crna grafitirana plitica s facetiranom stijenkom i bradavicama s donje strane, promjer 22,5 cm (AMZ, inv. br. 11409)

Tumul V, van groba:

16. Kameni brus, dužina 7,4 cm (AMZ, inv. br. 11398)
17. Sileks, dužina 3,7 cm (AMZ, inv. br. 11423)

T. 5. Tumul VI, iz iskopa:

1. Brončana rozeta na željeznoj podlozi, promjer 4,8 cm (AMZ, inv. br. 11436)

Tumul VI, žarni grob 1 i materijal zajednički tumulu V:

2. Zdjela s koso facetiranim rubom i bradavicama s donje strane trbuha i poklopcem ukrašenim meandrom; visina zdjele 13,5 cm, visina poklopca 11,5 (AMZ, inv. br. 11411, 11429)
4. Zdjela s koso facetiranim rubom i bradavicama s donje strane trbuha i poklopcem ukrašenim meandrom; visina zdjele 13 cm, visina poklopca 16.5 cm (AMZ, inv. br. 11410, 11412)
4. Lončić sa četiri drške na trbuhu, visina 13 cm (AMZ, inv. br. 11405)
5. Horizontalno kaneliran lonac, visina 14,5 cm (AMZ, inv. br. 11403)
6. Zvjezdolika posuda, crna i grafitirana, visina 6 cm (AMZ, inv. br. 11404)
7. Mala plitica ukrašena točkanjem, visina 3 cm (AMZ, inv. br. 11408)
8. Donji dio većeg lonca (AMZ, inv. br. 11431)
9. Oveći lonac, visina 34 cm (AMZ, inv. br. 11430)

Tumul VII, žarni grob 2:

10. Željezni savinuti nožić
11. Par vrlo fino izrađenih šalica s uzdignutim ručkama i koso kaneliranim trbuhom, grafitirane, visina 7,5 cm

9. Two iron discs with holes, diameter 4,3 cm
10. Three iron rings with lance-like pendants
11. Seven flint knifes
12. Globular bowl, height 6 cm
13. Fragment of a black vessel, adorned on both sides
14. Small globular bowl with vertical grooves, height 5,5 cm
15. Black, graphite coated bowl, diameter 22,5 cm

Tumulus V, from upper strata:

16. Whetstone, length 7,4 cm
17. Silex, 3,7 cm

T. 5. Tumulus VI, from upper strata:

1. Bronze disc on iron base, diameter 4,8 cm

Tumulus VI, incinerary grave no. 1 and Tumulus V:

2. Bowl with lid, height of bowl 13,5 cm, height of lid 11,5 cm
3. Bowl with lid, height of bowl 13 cm, height of lid 16,5 cm
4. Small pot with four handles, height 13 cm
5. Pot with horizontal cannelures, height 14,5 cm
6. Star-like bowl, height 6 cm
7. Small bowl, decorated, height 3 cm
8. Lower part of a pot
9. Pot, height 34 cm

Tumulus VII, incinerary grave no. 2:

10. Bent iron knife-blade
11. Pair of elaborately executed cups with uplifted handles, height 7,5 cm

12. Mala žara s vertikalno narebrenim trbuhom i tri šiljate bradavice i poklopcem, visina 23 cm.
13. Crna grafitirana žara ukrašena žljebljenjem s poklopcem, visina 30,5 cm

T. 6. Tumul VII, žarni grob 1:

1. Par brončanih glava igala s više cilindričnih glavica, dužina 8,2 cm (AMZ, inv. br. 11456)
2. Kameni brus, dužina 7,5 cm (AMZ, inv. br. 11463)
3. Ulomci željeznih vršaka kopalja (AMZ, inv. br. 11460)
4. Željezna plosnata sjekira s ručicama, dužina 21 cm (AMZ, inv. br. 11459)
5. Željezna sjekira s tuljcem za nasad, dužina 27 cm (AMZ, inv. br. 11458)
6. Željezna sjekira s tuljcem za nasad, dužina 18,5 cm (AMZ, inv. br. 11457)
7. Ulomci bronce (AMZ, inv. br. 11462)
8. Komad šljake s tragovima tkanine (AMZ, inv. br. 11461)
9. Velika crna grafitirana žara bez ukrasa s poklopcem; visina žare 31 cm, visina poklopca 10,5 cm (AMZ, inv. br. 11465, 11464)

T. 7. Tumul IX, žarni grob 2:

1. Brus u koricama ukrašenim na proboj i drškom, dužina 21,5 cm
2. Par brončanih križnih razvodnika, veličina 3,6 × 3.6 cm
3. Brončani ukrašeni okov pojasa
4. Crna grafitirana žara ukrašena žljebljenjem i tri okomita plastična rebra, visina 26 cm

Tumul X, žarni grob 1:

5. Brončani korintski šljem, visina 25 cantimetara
6. Četiri lijevane rozete-razvodnika, promjer 6—7 cm
7. Lijevani brončani privjesak, visina 6 cm
8. Oštećeni kameni brus s brončanom drškom u obliku dvostruke životinjske glave s rogovima, dužina 18,5 cm
9. Brončana glava igle, dužina 6 cm
10. Crna grafitirana žara ukrašena žljebljenjem
11. Dvije male žare ukrašene vertikalnim rebrima, žljebljenjem i točkanjem (skica)

12. Small urn with vertical grooves and lid, height 23 cm
13. Black cinerary urn with lid, height 30,5 cm

T. 6. Tumulus VII, incinerary grave no. 1:

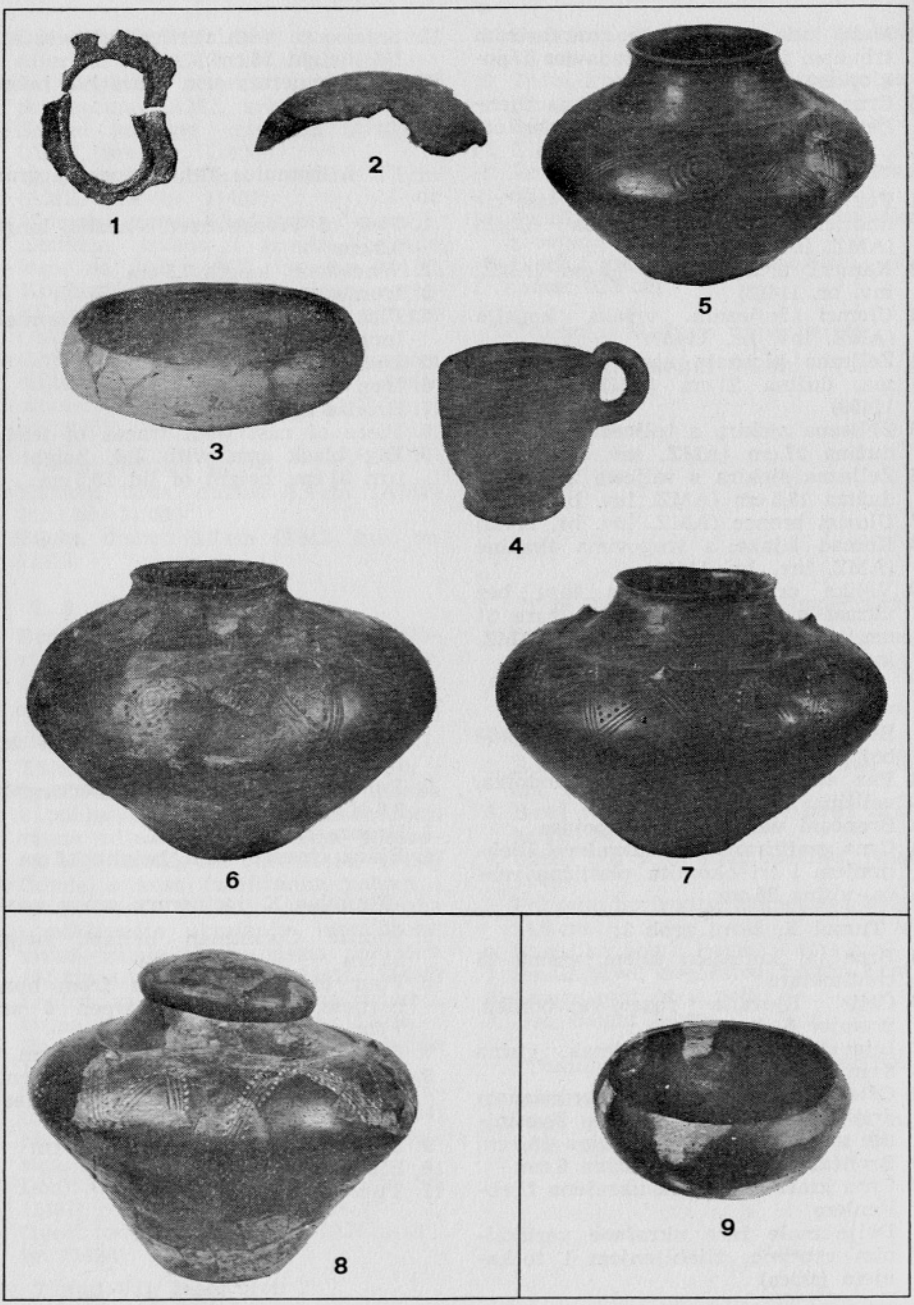
1. Pair of bronze needle-heads, length 8,2 cm
2. Whetstone, length 7,5 cm
3. Iron spear-heads
4. Flat iron battle-axe with armlets, length 21 cm
5. Iron axe, length 27 cm
6. Iron axe, length 18,5 cm
7. Bronze fragments
8. Piece of rust with traces of textile
9. Big black urn with lid, height of urn 31 cm, height of lid 10,5 cm

T. 7. Tumulus IX, incinerary grave no. 2:

1. Whetstone with bronze sheath and handle, length 21,5 cm
2. Pair of horse-harness parts, size 3,6 × 3,6 cm
3. Bronze belt decoration
4. Black cinerary urn, height 3,6 cm

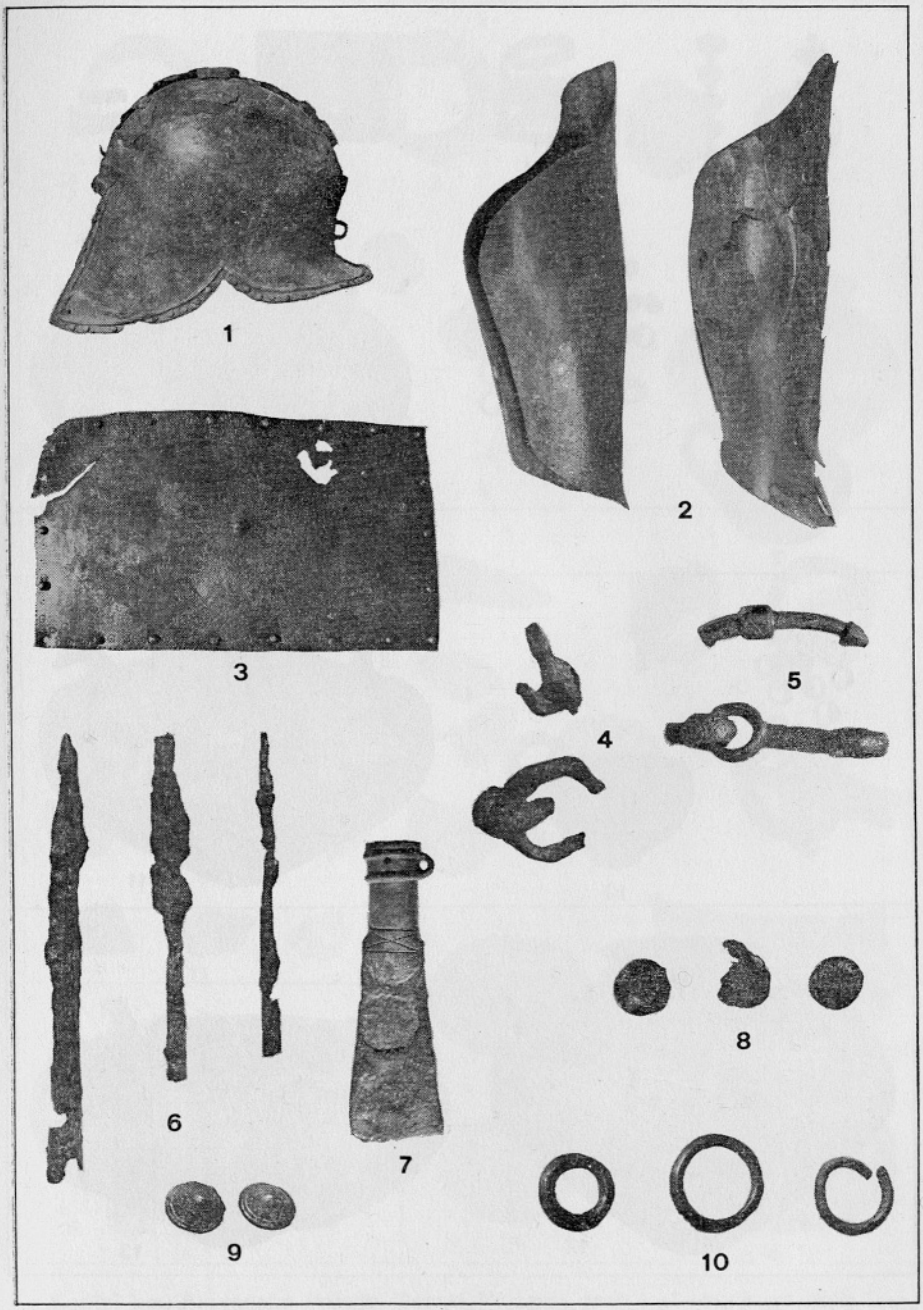
Tumulus X, incinerary grave no. 1:

5. Bronze Corinthian helmet, height 25 cm
6. Four cast bronze discs from horse harness, diameters between 6 and 7 cm
7. Cast bronze pendant, height 6 cm
8. Whetstone with bronze handle ending in double horned animal head, length 18,5 cm
9. Bronze needle-head, length 6 cm
10. Black cinerary urn
11. Two small urns (sketch)

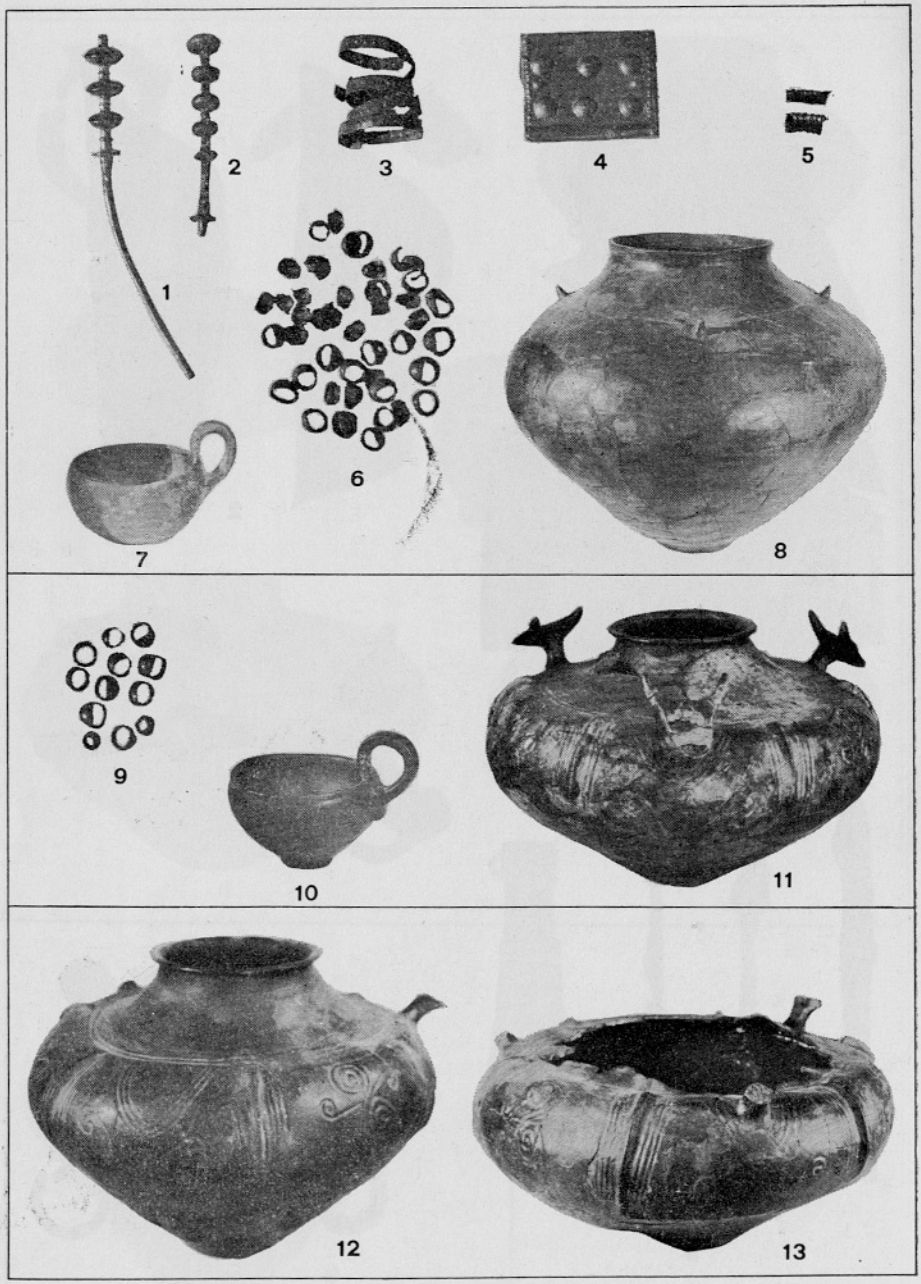

Kaptol kod Slavonske Požege. Tumul II: žarni grob 1 (1—7), žarni grob 2 (8), žarni grob 3 (9)

Kaptol near Slavonska Požega. Tumulus II: incinerary grave no. 1 (1—7), incinerary grave no. 2 (8), incinerary grave 3 (9)

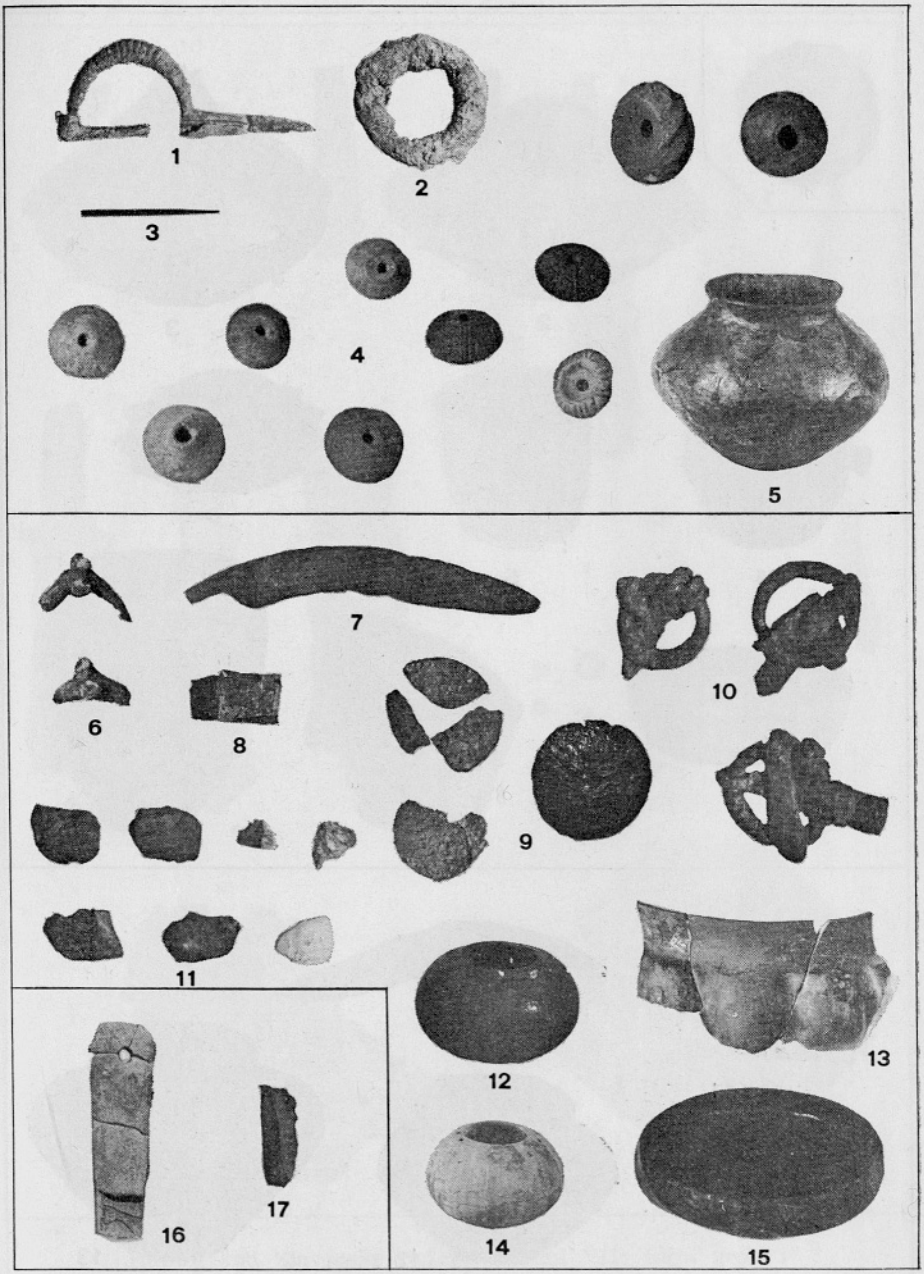

Kaptol kod Slavonske Požege. Tumul IV: žarni grob 1
Kaptol near Slavonska Požega. Tumulus IV: incinerary grave no. 1

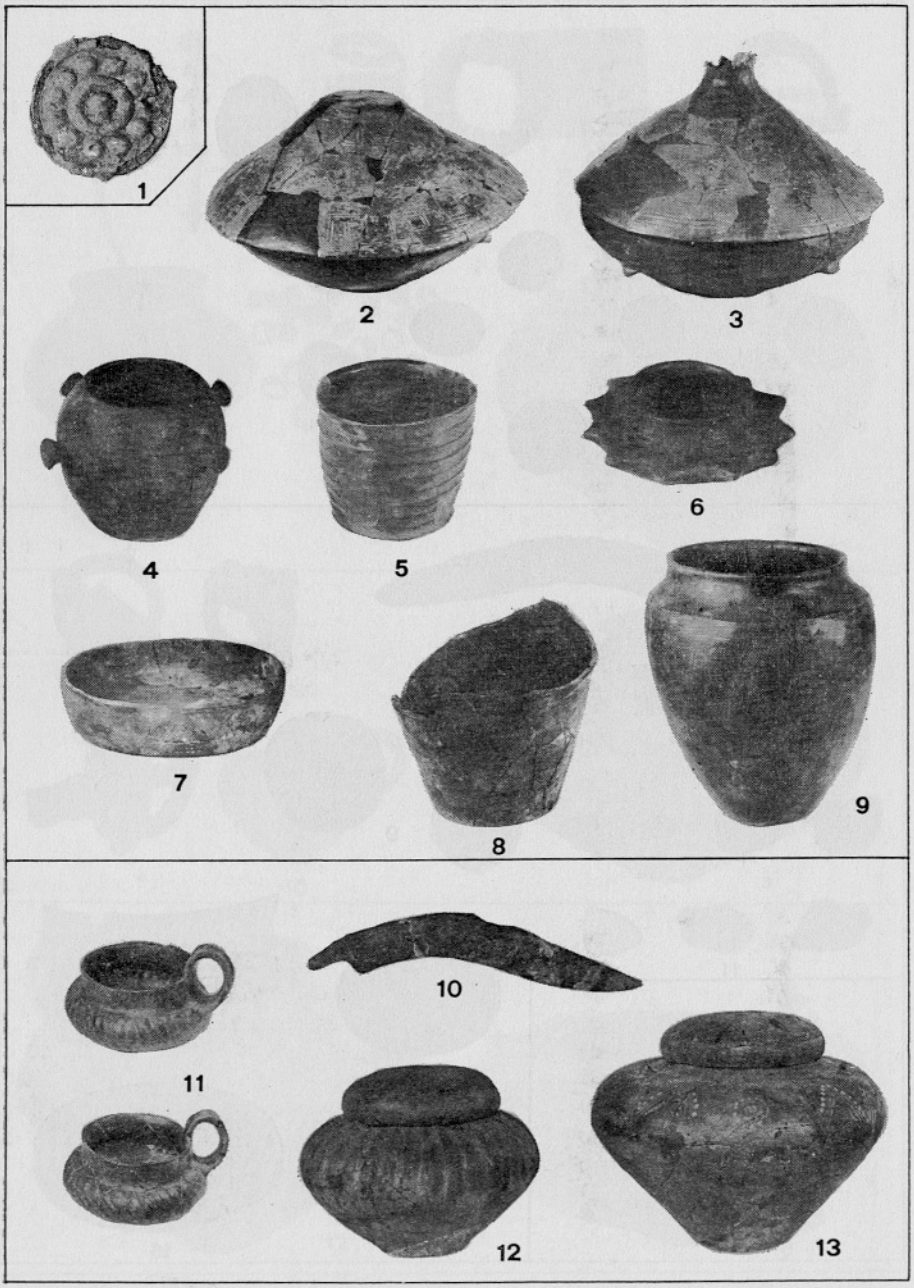
Kaptol kod Slavonske Požege. Tumul IV: žarni grob 1 (1—8), žarni grob 2 (9—11), žarni grob 3 (12, 13)

Kaptol near Slavonska Požega. Tumulus IV: incinerary grave no. 1 (1—8), incinerary grave no. 2 (9—11), incinerary grave no. 3 (12, 13)

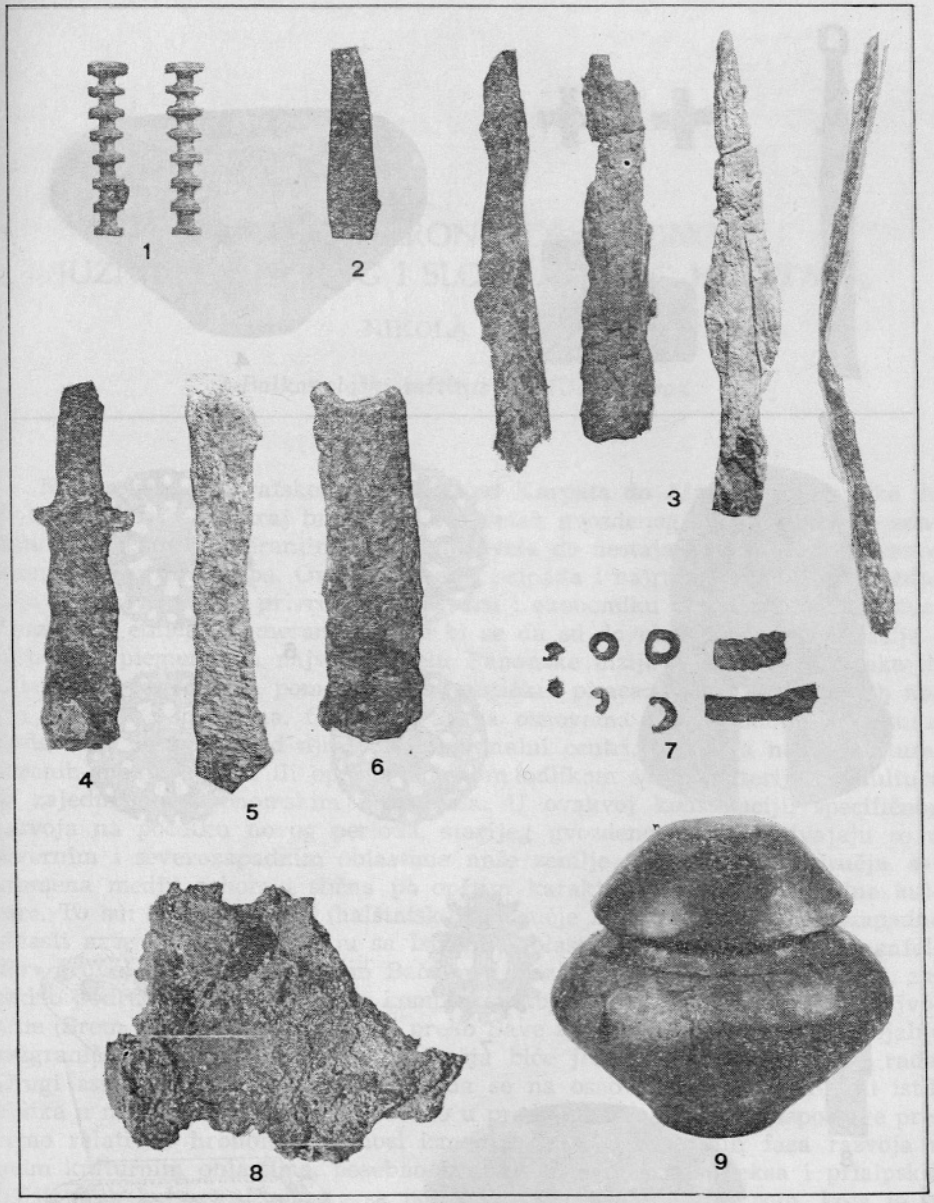
Kaptol kod Slavonske Požege. Tumul V: žarni grob 1 (1—5), žarni grob 1 — dislocirano (6—15), van groba (16, 17)

Kaptol near Slavonska Požega. Tumulus V: incinerary grave no. 1 (1—5), incinerary grave no. 1 — disturbed (6—15), from upper strata (16, 17)

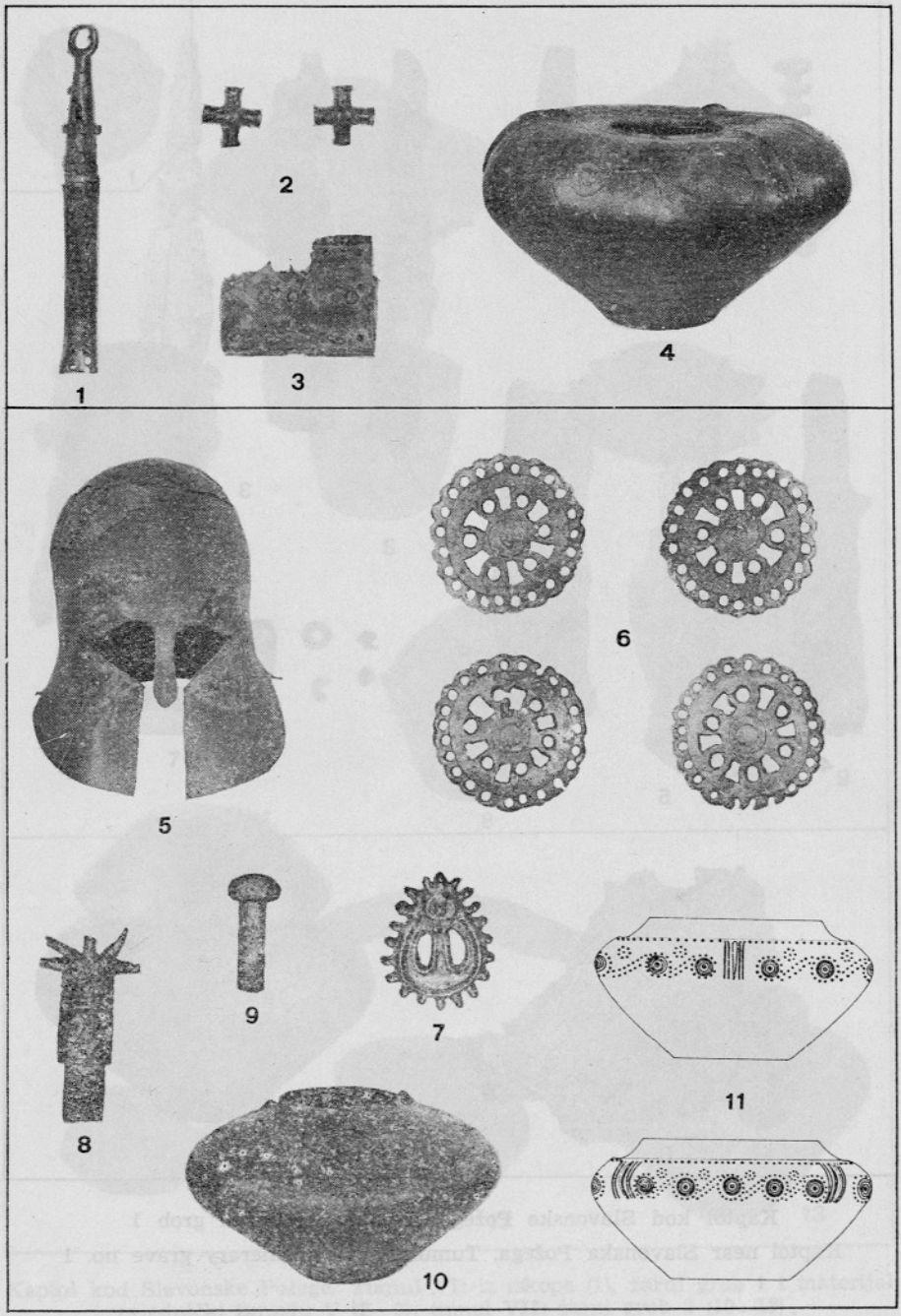

Kaptol kod Slavonske Požege. Tumul VI: iz iskopa (1), žarni grob 1 i materijal zajednički tumulu V (2—9); tumul VII: žarni grob 2 (10—13)

Kaptol near Slavonska Požega. Tumulus VI: from upper strata (1), incinerary no. 1 and Tumulus V (2—9); Tumulus VII: incinerary grave no. 2 (10—13)

Kaptol kod Slavonske Požege. Tumul VII: žarni grob 1
Kaptol near Slavonska Požega. Tumulus VII: incinerary grave no. 1

Kaptol kod Slavonske Požege. Tumul IX: žarni grob 2 (1—4);
tumul X, žarni grob 1 (5—11)

Kaptol near Slavonska Požega. Tumulus IX: incinerary grave no. 2 (1—4);
Tumulus X, incinerary grave no. 1 (5—11)

RELATIVNO HRONOLOŠKI ODNOSI JUŽNOPANONSKOG I SLOVENAČKOG HALŠTATA

NIKOLA TASIĆ

Balkanološki inštitut SANU, Beograd

Na širokom geografskom prostoru, od Karpata do Alpa i od Slovačke do centralnog Balkana, kraj bronzanog i početak gvozdenog doba, praćen je značajnim etničkim pomeranjima koja su dovela do nestajanja mnogih bronzanodobnih kulturnih grupa. Ovom vremenu pripada i najranija upotreba gvoždja koja iz osnova menja privrednu strukturu i ekonomiku praistorijskog društva. Promene i etnička pomeranja, reklo bi se da su dovela do one konstelacije i rasporeda plemena na najvećem delu Panonske nizije i na Balkanu kako ih nalazimo u najranijim pomenima kod antičkih pisaca. Kao posledica ovih novih kretanja i promena, formiraju se na osnovama bronzanodobnih kultura, zavisno ili nezavisno od njih, novi regionalni centri, područja novih kultura, vezanih medju sobom ili opštom stilskom odlikom svoje materijalne kulture ili zajedničkim ekonomskim interesima. U ovakvoj konstelaciji, specifičnog razvoja na početku novog perioda, starijeg gvozdenog doba, izdvajaju se u severnim i severozapadnim oblastima naše zemlje tri kulturna područja, savremena medju sobom i slična po opštim karakteristikama materijalne kulture. To su: istočno-alpsko (halštatsko) područje koje obuhvata severozapadne oblasti naše zemlje (Sloveniju sa Istrom); oblast Medjurečja (»post Urnenfelder« grupe) sa severozapadnom Bačkom i Baranjom i najzad treća oblast, zapadno područje grupa Basarabi kompleksa koje obuhvata južne delove Vojvodine (Srem, južni Banat) i prelazi preko Save i Dunava u Srbiju. Teritorijalno razgraničenje ova tri kulturna područja biće jedan od aspekata ovog rada. Drugi aspekt odnosi se na pokušaj da se na osnovu pojave sličnih ili istih oblika u materijalnoj kulturi, posebno u predmetima od metala, uspostave precizno relativno hronološki odnosi izmedju grupa i pojedinih faza razvoja u ovim kulturnim oblastima, posebno izmedju Basarabi kompleksa i prialpskih halštatskih kultura. Područje sa poznom »Urnenfelder« kulturom, koja je sa severa prodrla u Medjurečje sve do severne Bosne (Donja Dolina) i razdvojilo istočnoalpsko i zapadno-karpatsko područje, koristiće se kao zona transmisije kulturnih uticaja i ekonomskih dodira. Utvrdjivanje tačnih relativnih pa i apsolutnih hronoloških dodira ovih dvaju područja, omogući će stvaranje jednog šireg hronološkog sistema kultura starijeg gvozdenog doba u severnim oblastima naše zemlje.

Način na koji su se formirale istočnoalpske i južnopanonske kulture, znatno se razlikuje medju sobom. Kulture starijeg gvozdenog doba u severozapadnim oblastima naše zemlje u dobroj meri se oslanjaju na autohtone kulturne grupe. U njima se takodje, što je isticano od strane istraživača ovog perioda u Sloveniji, osećaju nekada u manjoj nekada u većoj meri uticaji sa jedne strane iz područja klasične halštatske kulture a sa druge, čak jače izraženi, uticaji iz srednjebalkanskog, ilirskog područja.[1] Nasuprot tome, halštatske grupe u južnim delovima Panonske nizije, tačnije zapadne grupe Basarabi-kompleksa, u prvom redu bosutska grupa, nastale su kao posledica migracionih kretanja na kraju II i početku I milenija pre n. e. Pojava ovih grupa u celini ili u pojedinim manifestacijama svoga stila, nema genetske veze sa autohtonim kulturama, kako je to slučaj na pr. sa susednom valjsko - daljskom, koja je nastala kao direktna evolucija pozno bronzanodobne »Urnenfelder« kulture.

Pored autohtone i migracione komponente u formiranju istočnoalpskog i južnopanonskog halštata, značajnu ulogu imaju i dalje prisutni uticaji iz dva jaka metalurška centra, vodeća u proizvodnji gvozdenih orudja, oružja pa i nakita u Srednjoj Evropi.

U oblasti jugoslovenskog Podunavlja, posebno u Sremu i Banatu, dugo se smatralo da izmedju horizonta tzv. ostava kompleksa A 2 i najranije pojave keltskog materijala, postoji hijatus koji je, u arheološkom pogledu, bilo teško objasniti. Danas, zahvaljujući najnovijim sistematskim i zaštitnim iskopavanjima, posebno na nekim višeslojnim nalazištima (Bosut, Gomolava), u situaciji smo da tvrdimo da to vreme od oko 6 vekova ispunjavaju kulture starijeg gvozdenog doba, jedna varijanta Basarabi kompleksa, za koju se kod nas odomaćilo ime bosutska grupa. O njenoj materijalnoj kulturi, genezi, teritorijalnoj rasprostranjenosti, načinu sahranjivanja i drugim karakteristikama opširnije je pisano na drugom mestu.[2] U ovom referatu interesuje nas jedan drugi aspekt problema: njena zapadna granica, odnos prema grupama »post Urnenfelder« kulture i mogućnost njenog relativnog hronološkog uskladjivanja prema halštatskim kulturama istočnoalpskog prostora.

U odredjivanju zapadne granice bosutske grupe Basarabi kompleksa, osnovni kriterijum biće prvenstveno keramika, a u manjoj meri ostali prateći materijal, posebno metalni nalazi. Ova poslednja kategorija materijalne kulturne grupe, ima više značaja pri odredjivanju pojedinih hronoloških horizonata, apsolutnog ili relativnog vremenskog determinisanja. Uzmimo na pr. naočaraste fibule koje se u identičnim formama javljaju na nalazištima u Rumuniji (Balta Verde, Gogosu), Istočnoj Srbiji (ostava kod Negotina), Grčkoj (Vergina), na glasinačkim tumulima, u Donjoj Dolini, na Gomolavi i dalje u Sloveniji (Ljubljana).[3] Slična je situacija i sa dvopetljastim fibulama koje se

[1] S. Gabrovec, Halštatska kultura v Sloveniji, *Materijali* 2 (Ljubljana 1963) 26 i d.

[2] N. Tasić, The Bosut group of the Basarabi komplex and the "Traco-Cimerian" finds in Yugoslav regions along the Danube and central Balkans, *Balcanica* 2 (1971) 27 i d. Isti, Bosutska grupa — nova kultura starijeg gvozdenog doba na području Vojvodine i uže Srbije, *Materijali* 7 (Slavonski Brod 1970) 61 i d.

[3] D. Berciu, E. Comşa, Sapaturile arheologice dela Balta Verde şi Gogoşu, *Materiale si cercetari arh.* 2 (1956) 96 i d. D. Srejović, Tri praistorijske ostave iz Istočne Srbije, *Starinar* 9 (1960) 47 i d. Z. Marić, Donja Dolina i problem etničke pripadnosti predrimskog stanovni-

javljaju kroz jedan odredjeni vremenski, ali ne i isključivi kulturni horizont, iako se one nekad nazivaju ilirskim, glasinačkim ili balkanskim.[4] Keramika sa druge strane kao lokalni proizvod i roba kraćeg veka trajanja sadrži više odlike jednog užeg zanatskog centra, jedne zatvorene regije pa bi se čak moglo reći da je ona specifična tipološka karakteristika isključivo jedne kulturne grupe. Stoga se ona ovde uzima kao jedan od pouzdanijih kriterijuma u teritorijalnom i kulturnom razgraničenju zapadnih varijanata Basarabi kompleksa, kao proizvoda istočnih uticaja sa jedne i kulturnih grupa »posturnenfelder« perioda i prialpskih kultura (slovenački halštat), sa druge strane.

Keramika sa »S« ornamentikom ili tekućom »S« spiralom je jedna od osnovnih odlika kulture starijeg gvozdenog doba na području Srema, Banata i u Srbiji južno od Save i Dunava. Na zapadu nalazišta sa ovom keramikom idu do linije Vukovar—Osijek, mada se pojedinačni nalazi sreću i dalje prema zapadu.[5] V. Dumitrescu označava kao najzapadnije nalaze ove keramike posude iz Zapadne Srbije, Bosne (Zecovi kod Prijedora) pa čak i nalaze iz nekropole Frögg u Austriji.[6] Sa izuzetkom nalaza iz Zapadne Srbije ostali materijal treba smatrati kao izolovanu pojavu. Ornamentika ovoga stila nastala je vrovatno pod uticajem kultura Basarabi kompleksa a ne kao proizvod direktne kulturne migracije. U čistom svom stilskom obeležju za najzapadnije nalaze Basarabi kulture mogu se smatrati nalazi u Sremu. Istočna Slavonija pa i južni delovi Baranje čine prelaznu oblast te je sasvim logično mešanje materijala valjsko - daljske grupe i keramike sa »S« ornamentikom. Ovde se u prvom redu misli na pomenute nalaze sa nekropole kod Vukovara i Dalja a u izvesnoj meri i na materijal iz ostava tipa Šarengrad i Adaševci. Keramičke posude, koje sa nalazišta kod Vukovara publikuje V. Dumitrescu, radjene su u maniru Basarabi stila i mogu se smatrati sigurnim proizvodom ove kulture.

Sa druge strane u severnoj Bačkoj nalaze se nekropole pozne faze »Urnenfelder« kulture. U Doroslovu, u neposrednoj blizini područja sa bosutskom grupom, odkrivena je i sistematski istraživana veća nekropola sa spaljenim pokojnicima i urnama, koja kulturno pripada poznoj valjsko - daljskoj grupi. Nažalost materijal sa ovih iskopavanja, izuzev prvih zaštitnih radova (O. Brukner) nije publikovan, pa je sada vrlo teško bez precizne dokumentacije rekonstruisati grobne celine.[7] Medjutim, materijal u celini je vrlo značajan jer se u urnama, kao prilozi nalaze pojedinačni predmeti sigurno trakokimerijskog porekla. Pored toga i u keramici se zapažaju strani uticaji na poznu fazu »Urnenfelder« kulture. Jedna urna na pr. po obliku slična je nekim nalazima

štva Sjeverne Bosne, *Glasnik Zem. muz.* 19 (1964) T. 4: 5; 9: 6—7. I. Puš, *Žarnogrobišča nekropola na dvorišču SAZU v Ljubljani* (1971) T. 45 (grob 230).

[4] S. Gabrovec, Problem severozapadnega področja Ilirov, *Simpozium o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u preistorijsko doba* (Sarajevo 1964) 25 i d. Isti, Dvozankaste ločne fibule, *Godišnjak* 8 (Centar za balkanološka ispitivanja 6, Sarajevo 1970) 5 ff.

[5] N. Tasić, *Balcanica* 2 (1971) 30 i d. (karta i popis nalazišta str. 56—57).

[6] V. Dumitrescu, La nécropole tumulaire du premier âge du fer de Basarabi, *Dacia* NS 12 (1969) 235 i d., sl. 37.

[7] Prva zaštitna iskopavanja vršila je O. Brukner i objavila preliminaran izveštaj o tome (up. Halštatska nepropola kod Doroslova, *Gradja spomenika kulture Vojvodine* 3 [1959] 5 i. d.). Posle ovih radova I. i P. Nadj izvršili su sistematsko iskopavanje čiji rezultati još nisu objavljeni.

iz predskitskog i skitskog perioda u Rumuniji, odnosno nekim urnama iz Ferigile ili Balta Verde.[8] Ovo je svakako značajno i za odredjivanje relativno i apsolutnih hronoloških termina ne samo za nekropolu već i za kraj »Urnenfelder« kulture sa jedne i trajanje njenog južnog suseda, bosutske grupe, sa druge strane.

U hronološkom pogledu nalazišta bosutske grupe u našoj zemlji padaju u vreme najranije pojave i upotrebe gvoždja, odnosno na sam početak starijeg gvozdenog doba. U odnosu na postojeće periodizacije ovog perioda u srednjoj Evropi to bi odgovaralo vremenu prelaza Ha B 3 i Ha C. Sa pojavom bosutske grupe koincidiraju pojedinačni trakokimerijski nalazi — pretežno konjaničkih rekvizita — o čemu je bilo govora na drugom mestu.[9] Čak, reklo bi se, da su ove dve pojave na neki način medjusobno povezane i verovatno uslovljene. Pojava bosutske grupe i trakokimerijskih nalaza u našem Podunavlju može da se poveže sa širim etničkim pomeranjima i pritiscima koje na kulture u Karpatskom bazenu vrše nove populacije sa istoka.[10] Refleksi ovih kretanja, manifestovani u pomeranju sa istoka prema zapadu Babadag grupe u Dobrudži, Basarabi u Olteniji, naše bosutske grupe do Slavonije, zatim pomeranja kultura »Urnenfelder« kompleksa kao i široj pojavi trakokimerskih predmeta, što se sve reflektuje i na specifičan razvoj ranih halštatskih grupa u prialpskom prostoru. U ovakvoj konstelaciji kulturnog razvoja svakako su značajni nalazi trakokimerskog materijala na području bosutske grupe u Sremu kao što su ostava iz Adaševaca, pojedinačni nalazi kod Banovaca, na periferiji Zemuna, zatim na krajnjem zapadu Srema kod Iloka, ostava iz Šarengrada; u Baranji kod Dalja i Batine, u bosanskoj Posavini kod Donje Doline.[11] Van ovog područja značajni su slični nalazi u Madjarskoj i Austriji (Stillfried) koji pripadaju istom vremenskom horizontu.[12] Svi ovi trakokimerski nalazi, prema svojim strogo odredjenim stilskim karakteristikama i oblicima, bez obzira na dilemu o kulturnoj i etničkoj pripadnosti, pripadaju jednom hronološki ograničenom vremenskom periodu. Za većinu nalazišta i kultura na području od Karpata do Alpa njihova pojava uzima se kao *terminus post quem* za početak starijeg gvozdenog doba.

Horizont sa trakokimerskim nalazima (najčešće konjanički rekviziti, delovi pojasne garniture, krstasta dugmeta i dr.) u Karpatskom bazenu označavaju u izvesnom smislu cezuru u vertikalnoj stratigrafiji praistorijskih kultura metalnog doba. Oni razdvajaju bronzano od gvozdenog doba i sem na području pozne »Urnenfelder« kulture, oni prekidaju kontinuirani kulturni razvoj. Na području Vojvodine, na njenom najvećem delu (Srem, južna Bačka, Banat), razvijaju se pre pojave trakokimeriskog horizonta finalne kulture bronzanog doba (mladja Belegiš grupa) koje odgovaraju vremenu starije faze

[8] A. Vulpe, *Nekropola hallstatiana de la Ferigile* (Bucureşti 1967) pass.

[9] N. Tatić, *Balcanica* 2 (1971) 44 i d.

[10] Gy. Gazdapusztay, Beziehungen zwischen den präskytischen Kulturen des Karpatenbeckens und Nordkaukas, *Acta arch. antiqua* 5 (1963) 5 i d.

[11] Z. Vinski, »Trako-kimerski« nalaz Adaševci u Srijemu, *Rad Vojvodj. muz.* 4 (1955) 27 i d. Z. Vinski, K. Vinski-Gasparini, O utjecajima istočno alpske kulture i balkanske ilirske kulture na slavonsko-srijemsko Podunavlje, *Arh. rad. i raspr. JAZU* 2 (1962) 271 i. d. J. Todorović, *Katalog praistorijskih metalnih predmeta* (Beograd 1971) T. 44: 1; 46—48, 7. Marić, op. cit., T. 14: 27; 15: 20.

[12] R. Pittioni, *Urgeschichte des Österreichischen Raumes* (1954) 484, sl. 348.

»Urnenfelder« kulture u središnim i zapadnim oblastima Karpatskog bazena. To je u isto vreme poznati horizont bronzanih ostava »kompleksa Ha A 2«, kojima je područje mladje Belegiške grupe izrazito bogato.[13] Njihova uzajamna hronološka i kulturna povezanost dokazana je na nalazištu Ekonomija Sava kod Jakova u Sremu, gde je u okviru naselja sa zemunicama Belegič grupe otkrivena i jedna ostava tipična za pozno bronzano doba.[14]

Na zapadu su takodje vrlo jasno dokazani slični kulturni hronološki odnosi. U Sloveniji na pr. ovom vremenu odgovara horizont nekropola tipa Dobova - Ruše. Njihova veza i zavisnost od »Urnenfelder« kulture isticana je i dokazana i na samom materijalu od slovenačkih arheologa (F. Starè, S. Gabrovec, I. Puš).[15] U isto vreme, činjenica je da se i na ovom prostoru javljaju doduše nešto redje, trakokimeriski nalazi koji pripadaju kraju ovih kultura i početku novog perioda koji se označava generalno kao »halštatsko obdobje Slovenije« ili posebno kao horizont Podzemelj 1.[16] Medjutim, taj prelaz izmedju pozno bronzanodobnih i ranih gvozdenodobnih kultura nije bio identičan sa dogadjajima na istoku ni u kulturno-istorijskom ni u hronološkom pogledu. S. Gabrovec je to već istakao ukazujući na grobove završne faze mariborsko-ruške grupe i groba sa antenskim mačem iz Podzemlja.[17] Izdvajanje horizonta Ha B 3 — Ha C 1 kao prelazne faze (nekropola SAZU u Ljubljani) ma koliko to bilo regionalno ima svoje opravdanje. Ovi zaključci preneti na situaciju na području valjsko - daljsko grupe takodje imaju svoju logičnu osnovu već samom činjenicom što nekropole ovoga tipa na području Baranje, istočne Slavonije, zapadne Bačke (kako po ritualu sahranjivanja, tako i po stilskim karakteristikama materijalne kulture), predstavljaju kontinuirani razvoj u okviru »Urnenfelder« kulture, ali i u regionalnim specifičnim uslovima. Nalazi trakokimeriskih predmeta na nekropolama u Dalju, Batini, Doroslovu, kao i pojava gvozdenih predmeta ukazuju na prisustvo stranih uticaja i označavaju početak emancipacije već konzervativne kulture koji je počeo na kraju bronzanog i na početku starijeg gvozdenog doba. Konzervativnost se ogleda u kanoniziranom načinu sahranjivanja (spaljivanje, urne), a emancipacija u osveženju kulture i prihvatanju nove tekovine metalnog doba koja se manifestuje u upotrebi gvoždja. U relativno hronološkom pogledu ovaj prelaz je pripadao pre Ha C 1, nego prethodnom periodu (Ha B).

Kulturno-istorijski razvoj na području Srema, južne Bačke i Banata bio je nešto drugačiji u odnosu na savremene pojave u centralnim i zapadnim oblastima Panonske nizije. Razlika izmedju kultura poznog bronzanog doba i onih koje ih u vertikalnoj stratigrafiji smenjuju je toliko velika da isključuje svaku mogućnost predpostavljanja kulturnog kontinuiteta izmedju njih. Trakokimerijski nalazi, koji potpuno odsustvuju u starijim kulturama, označavaju uz čitav niz drugih karakteristika materijalne kulture, vrlo jasan horizont koji razdvaja starije od mladjih kultura. U starijim grupama sahranji-

[13] Z. Vinski, K. Vinski-Gasparini, Prolegomena k statistici i hronologiji praistorijskih ostava u Hrvatskoj i vojvodjanskom području Srijema, *Opuscula arch.* 1 (Zagreb 1956) pass.

[14] N. Tasić, Naselja kulture polja sa urnama u istočnom delu Srema, *Rad Vojvodj. muz.* 21 (1968) 127 i d.

[15] S. Gabrovec, *Materijali* 2 (Ljubljana 1963) 26 i d. F. Starè, *Arh. vestnik* 2 (1951) 61 i d. I. Puš, op. cit.

[16] S. Gabrovec, *Materijali* 2 (Ljubljana 1963) 32 i sl. 2.

[17] Ibidem, T. 1; 1: 1 a.

vanje se vrši na način koji je uobičajen u kulturama srednjeg i poznog bronzanog doba, a koji se manifestuje u spaljivanju pokojnika i stavljanju pepela u urne. Nasuprot tome u starijem gvozdenom dobu preovladjuje skeletno sahranjivanje u ravnim pojedinačnim grobovima ili tumulima. Najzad, tu je i materijalna kultura koja je do te mere različita u odnosu na autohtone kulture sa kraja bronzanog doba (mladja Belegiška ili starija »Urnenfeld« kultura) što isključuje svaku mogućnost o mirnoj evoluciji odnosno prerastanja jednog stila u drugi. Zbog svega ovoga, ističe se specifičnost kultura starijeg gvozdenog doba u južnim oblastima panonskog Podunavlja, kao grupe invazionog karaktera. Njihova pojava i stabilizacija u našim krajevima mogla bi najranije da se stavi u vreme Ha C 1 odnosno u horizont nekropola Valj - Dalj, Vukovar, zatim Donja Dolina I c, a u Sloveniji to bi bilo prelazno vreme izmedju Podzemelj 2 i Stična 1 — vremena, kada se takodje i na ovom području osećaju trakokimeriski uticaji.

Ako smo uspeli, zahvaljujući pojavi nove kulturne grupe, zapadne varijante Basarabi kompleksa (bosutske), da odredimo gornju hronološku granicu starijeg gvozdenog doba (u apsolutnim ciframa oko 800 godine pre n. ere), donja granica ovog perioda je u najmanju ruku neizvesna. Tačnije, šta se dogadja u južno panonskim oblastima izmedju »trakokimeriskog prodora«, bosutske grupe i dolaska Kelta, može samo u okvirnim crtama da se odredi. Pojedinačni, naročito metalni nalazi pokazuju da se svakako na ovom području mora računati sa mladjim periodom starijeg gvozdenog doba što bi odgovaralo Ha D Reineckeove periodizacije. To su poznati metalni nalazi koji se pominju u literaturi (Z. i K. Vinski), kao što su nalazi iz Bogdanovaca, fibule Čertoza tipa iz Sremske Mitrovice, ostava iz Čuruga, astragaloidni pojasevi i sl. koji se datuju u vreme oko 500 godine.[18] Medjutim, ovi nalazi su van kulturnog sloja i njihova pripadnost odredjenoj kulturnoj grupi u našem Podunavlju nije odredjena. Izvesne mogućnosti u povezivanju slučajnih, pojedinačnih i grupnih nalaza metalnih predmeta sa naseljima, pružaju najnovija istraživanja na Gomolavi kod Hrtkovaca.[19] Pouzdana stratigrafija ovoga nalazišta i tipološke karakteristike materijala iz predlatenskog sloja ovog nalazišta mogu u izvesnom smislu da daju potpuniju sliku o razvoju kulture ovog dosada nedovoljno jasnog horizonta izmedju kraja devetog i početka trećeg veka pre nove ere, odnosno, od horizonta sa trakokimeriskim nalazima do uključivanja dobrog dela jugoslovenskog Podunavlja u »državu« Skordiska.

U toku sistematskih iskopavanja na Gomolavi otkriven je jedan, ne naročito moćan kulturan i stambeni horizont, koji je označen kao sloj 5 stratigrafije ovoga nalazišta. Njegovu materijalnu kulturu čini keramika Bosutske grupe ukrašavana sa »S« ornamentom, girlandama, facetirane i turban zdele, a od metala zastupljene su naočaraste fibule sa osmicom u sredini, krstasta trakokimeriska dugmad, dvopetljaste fibule, zvonasti privesci i drugi oblici koji se sreću u ostavama tipa Adaševci - Šarengrad. Dalja istraživanja, naročito onda kada je zahvaćena veća površina, pokazala su da ovaj predlatenski horizont nije u potpunosti jedinstven već da se u okviru sloja V izdvajaju

[18] Z. Vinski, K. Vinski-Gasparini, *Arh. rad i raspr. JAZU* 2 (1962) 271 i d.

[19] N. Tasić, Poznoeneolitski, bronzanodobni i sloj starijeg gvozdenog doba na Gomolavi, *Rad Vojvodj. muz.* 4 (1965).

dva nivoa: V a kao stariji i V b kao mladji. U starijem sloju dominira keramika sa »S« ornamentom, pomenuti oblici zdela ukrašeni girland motivom, dok u mladjem keramika sa karakterističnim »S« motivom potpuno izčezava, a javlja se keramika koju karakterišu pehari sa jednom i dve drške ukrašavani vertikalnim ili kosim kanelurama. Ovi oblici su česti i u predlatenskom sloju Gradine u Starom Slankamenu, zatim na Gradini kod Bosuta a u Donjoj Dolini su odlika horizonta II b[20] (po Z. Mariću odgovara vremenu izmedju 600 i 500 godine pre nove ere). Ovom mladjem horizontu starijeg gvozdenog doba na Gomolavi pripada i jedna nova keramička vrsta, nepoznata predhodnim kulturama, koja je često u južnim delovima Panonske nizije determinisana kao »protodačka keramika«. To su dosta grube posude, ponajčešće lonci ukrašavani plastičnom trakom. Tipološki oni su slični nalazima sa nekropole Ferigile u Rumuniji, koja se prema A. Vulpeu datuje u vreme oko 500 godine pre nove ere.[21]

Sloju V na Gomolavi pripada i poznata grupna grobnica, koja se na osnovu metalnog inventara u njoj datuje u vreme posle 800 godine. Po načinu sahranjivanja i prilozima, za sada su vrlo retke analogije koje bi omogućavale precizno kulturno, hronološko i posebno etničko opredeljenje ove grobnice. Izvesne sličnosti nalaze se u predskitskim i skitskim kulturama, a u manjoj meri i u nekropolama tipa Ferigile - Birşesti.[22]

Iz predhodne analize uspeli smo na Gomolavi da izdvojimo dva hronološka i stilska horizonta od kojih bi stariji pripadao vremenu »trakokimeriskog udara«, odnosno odgovarao bi početku gvozdenog doba ovih oblasti (Ha C). U kulturnoj determinaciji, to bi bio stariji horizont bosutske grupe stilski jače vezan za matično područje Basarabi kompleksa. U odnosu na rumunska nalazišta on bi odgovarao nekropolama tipa Balta Verde, Gogoşu I; prema južnim i zapadnim kulturama sinhronistični odnosi mogu da se postave u odnosu na kraj faze I u Donjoj Dolini, zatim prema nekropolama tipa Valj - Dalj, Vukovar, a prema periodizaciji halštata Slovenije to je horizont Podzemelj 1 i 2, odnosno vreme trakokimeriskih uticaja i u ovim oblastima. Mladji horizont sloja starijeg gvozdenog doba na Gomolavi pripada vremenu kada se u Rumuniji javljaju nekropole tipa Ferigile (1 i 2); u Donjoj Dolini to je horizont II a-c, a u Sloveniji vreme Stična - Novo mesto 1 i 2, a delimično i Magdalenska Gora. U ovom periodu na području Vojvodine i u srpskom Podunavlju pojavljuju se, doduše, dosta retko i prvi skitski nalazi.

U prvom mileniju pre n. e. na području od Alpa do Karpata registruju se tri migraciona talasa od kojih dva pripadaju starijem gvozdenom dobu a sa trećim počinje mladje gvozdeno doba. Za nas su interesantna prva dva talasa, koja iako kratkotrajna po svom delovanju pružaju mogućnost stvaranja relativno pouzdanih hronoloških relacija čak i izmedju kultura koje u svom internom razvoju i genezi nemaju puno zajedničkog elemenata. To su napred pominjani »trakokimeriski horizont« i horizont skitskih uticaja. Prvi se javlja na početku gvozdenog doba i znači gornju hronološku granicu u periodizaciji starijeg gvozdenog doba; drugi, u nalazima siromašniji od prvog,

[20] N. Tasić, *Materijali* 7 (Slavonski Brod 1970) 63 T. 3 i 4 (Gradina na Bosutu) i T. 8 (Gradina u Starom Slankamenu). Z. Marić, op. cit., T. 8; 12: 6.

[21] A. Vulpe, op. cit., 49, T. 12.

čini cezuru izmedju starije i mladje faze starijeg gvozdenog doba. Na ovom mestu se ne ulazi u opravdanost termina »trakokimeriski« i »skitski« već se više ukazuje na strano poreklo izvesnih, naročito u metalu evidentnih nalaza bronzanih i gvozdenih predmeta, koji su na područje našeg Podunavlja i šire u većem delu Panonske nizije došli sa istoka. Oni su takodje jedan od elemenata za napred pomenutu podelu starijeg gvozdenog doba, koja bi na ovom mestu mogla da se rezimira na sledeći način: a) horizont trakokimeriskih uticaja odgovara pojavi i stabilizaciji rane faze bosutske grupe u našem Podunavlju a u odnosu na stratigrafsku podelu kulturnog sloja na Gomolavi to bi bio horizont V a; b) horizont skitskih uticaja kome odgovora prerastanje bosutske grupe u svoju mladju fazu, kada se gube karakteristične odlike Basarabi stila a na Gomolavi ga ilustruje materijal iz horizonta V b. U apsolutnim datumima horizont trakokimeriskih uticaja obeležen je vremenom izmedju 800 i 600 godine pre n. e. a horizont skitskih utica izmedju 600 i 400/350 godine kada se najpre u središnim delovima Panonske nizije a zatim i u južnim javljaju prvo samo keltski uticaji a zatim i njihova ekspanzija.

Tabela sinhronističkih odnosa izmedju pojava u Rumuniji (Oltenija), Srema, Donje Doline, Slavonije i Baranje i Slovenije pokazuje sledeće karakteristike:

Aps. hron. Abs. Chron.	Reinecke	Romunija	Srem	Donja Dolina	Slavonija — Baranja	Slovenija	Uticaji Influences
800		Balta Verde — Gogoşu I	Gomolava V a Adaševci	I C	Valj - Dalj Šarengrad	1 Podzemelj 2	Trakokimeriski uticaji Thraco-Cimmerian influences
600		Ferigile — Birsesti	Gomolava V b	a II b c	Tumuli Martijanec	Stična — Novo mesto	Horizont skitskih uticaja Horizon of Scythian influences
400							

The Relative Chronologies of the Southern Pannonian and Slovene Hallstatt Cultures

The beginning of the Early Iron Age saw three new cultural centres developing in the region of north and north-west Jugoslavia: the south-east Alpine Hallstatt circle (Slovenia and Istria), the »post Urnenfelder« group of Medjurečje, north-west Bačka and Baranja and finally the Bosut group of the Basarabi complex in southern Vojvodina (Srem, southern Banat) and northern Serbia.

This article deals with the territorial demarcation of these groups and tries to establish their relative chronologies.

Differences already existed between the groups at the time of their formation. The south-east Alpine group, in which elements of the urn-field culture can still be traced, was influenced on one side from tte west and on the other from the middle Balkans, the Illyrian region.[1] The Bosut group of the Basarabi complex was the consequence of migrational movements at the beginning of the 1st millenium and has no genetic links with the autochthonic cultures, unlike the neighbouring Valj-Dalj »post Urnenfelder« group, which arose with the evolution of the urn-field culture.

The fixing of the limits of the Bosut group of the Basarabi complex,[2] which partly fills the supposed hiatus between horizon Ha A 2 and the earliest La Tène horizon during the Early Iron Age, is based towards the west on the pottery, which represents the specific typological characteristic of this complex. Pottery with an »S« decoration and fluid »S« spiral as the essential characteristic of this region (Srem, Banat, northern Serbia) extends westwards as far as the line between Vukovar and Osijek.[5] Eastern Slavonia, together with parts of southern Baranja, represents a transitional region with a mixture of Valj - Dalj and Bosut elements, while the remaining finds west of this point must be seen as an isolated phenomenon under the influence of the Basarabi complex and not as a consequence of direct migration.[6]

Finds from the Thraco - Cimmerian horizon[9] coincide with the appearance of the Bosut group, and it is probable that the two were interdependent, as is reflected by the ethnical shifts and pressures on Carpathia from the east.[10] During this time there were also changes in form of burial, with cremation burial being replaced by inhumation. The caesura caused by the Thraco-Cimmerian horizon in southern Vojvodina and northern Serbia is not as marked in the Valj-Dalj region within the »post Urnenfelder« group, although objects of Thraco - Cimmerian provenance do appear (Doroslovo,[7] Dalj and Batina[11]) as do foreign influences on the pottery,[8] but these new elements represent the emancipation and freshening of an already conservative culture, in the period Ha C 1.

There is a similar cultural situation in Slovenia, where on one side the last phase of the Ruše - Maribor group[17] still flourishes, while on the other Thraco - Cimmerian influences herald the start of a new age — the Hallstatt period of Slovenia — characterised by horizon Podzemelj 1.[16] True Thraco - Cimmerian finds appear in Slovenia only after horizon Podzemelj 1.

If the upper limit of the Early Iron Age can be fixed with the beginning of the Bosut group and finds from the Thraco - Cimmerian horizon — which belongs to the period Ha B 3 - C according to Central European periodisation, i. e. after 800 B. C. — then the determination of the lower limits of this period is quite difficult

and not clear. Individual metal finds (Bogdanovci, Sremska Mitrovica, Čurug)[18] provide evidence of a later phase of the Early Iron Age in this region (which would correspond to Reinecke's Ha D). However these finds do not clearly belong to any particular cultural group.

Further enlightenment on this period is, however, gained from the researches on Gomolava near Hrtkovci.[19] The strong cultural settlement stratum V of this site is divided into two horizons: V a is the older and belongs to the Bosut group; V b is the younger and is characterised by the so-called »proto - Dacian« pottery. The first, very rare Scythian finds from this later period appear in Vojvodina and around the Danube in Serbia. The time of this horizon is estimated as falling between 600 and 400/350 B. C., when the first Celtic influences appeared in the Pannonian plain, and soon began to expand.

BEMERKUNGEN ZUR HALLSTÄTTISCHEN BEWAFFNUNG IM SÜDOSTALPENRAUM

OTTO-HERMAN FREY

Hamburg

Taf. 1—2, S.: 964—965

In der Hallstattkultur spielen Waffen als Abzeichen des kriegerischen Mannes eine wichtige Rolle. Sie wurden deshalb immer wieder zum Ausgangspunkt von Untersuchungen gemacht, um in die damaligen Kulturverhältnisse tiefer einzudringen. Schon Otto Tischler hatter 1881 auf der XII. allgemeinen Versammlung der deutschen anthropologischen Gesellschaft in Regensburg Schwerter und Dolche als Leitformen benutzt, um die ältere und jüngere Hallstattphase zu umschreiben.[1] Und für das Südostalpengebiet, wo diese Typen fehlen, konnte Stane Gabrovec vor wenigen Jahren mit Hilfe anderer Waffen eine Einteilung der Funde in vier Zeitstufen herausarbeiten.[2] Doch konzentrierten sich diese und andere Studien vornehmlich auf Fragen der Chronologie oder der Gruppenbildung. Was für eine Bedeutung innerhalb des Grabbrauches die Waffen hatten, ob durch sie bestimmte Sozialstrukturen erkennbar sind, was sie über die damalige Kriegstechnik aussagen, wurde meist nur am Rande erörtert.

Relativ ausführlich hat sich jedoch in den letzten Jahren Georg Kossack mit solchen Problemen beschäftigt.[3] In seinem Buch: Südbayern während der Hallstattzeit zeigte er, daß in einem jüngeren Abschnitt der Stufe Hallstatt C, d. h. im späten 7. Jahrhundert, das große Hiebschwert, das man sich nur als Waffe eines Einzelkämpfers vorstellen kann, als Grabbeigabe von Stoß- und Wurflanzen abgelöst wurde. Er nahm an, daß diesem Befund ein Umschwung in der Kampftechnik zu Grunde läge. Der Krieger, der sich im Einzelgefecht mißt, würde von den in geschlossenen Haufen angreifenden Lanzenkämpfern abgelöst. Um diese Neuerung anschaulich zu machen, verwies er auf die Situlenbilder Oberitaliens und Sloweniens, wo Krieger in Verbänden aufmarschieren. Er deutete an, daß auf Einflüsse aus diesem Raum

[1] O. Tischler, *Correspondenz-Bl. d. Dt. Ges f. Anthr., Ethn. u Urgesch.* 12 (1881) 121 ff.

[2] S. Gabrovec, *Situla* 1 (1960) 27 ff. Ders., *Arh. vestnik* 13-14 (1962-63) 293 ff.

[3] G. Kossack, *Südbayern während der Hallstattzeit*, Röm-Germ. Forsch. 24 (1959) 93 ff. Ders. in: *Vor- und frühgeschichtliche Archäologie in Bayern*, Red. O. Kunkel (1972) 85 ff. Herrn Kossack möchte ich sehr für Gespräch danken, in dem er mir seine Gedankengänge ausführlicher erläuterte und mit mir einige der im folgenden vorgetragenen Thesen diskutierte.

möglicherweise der Wandel in der Kampftechnik zurückginge, der letztlich durch Veränderungen im mediterranen Gebiet angestoßen sei, wo sich zur gleichen Zeit in Griechenland und Etrurien die Phalanx herausgebildet hatte.

Im folgenden soll auf die Verhältnisse im Gebiet zwischen Etsch und Save, dem Verbreitungsraum der figuralverzierten Situlen,[4] näher eingegangen werden. Nach dem Dargelegten sollten hier Erkenntnisse erzielbar sein, die die Ausbreitung mediterraner Kriegstechniken nach Norden in die Randzonen um die Antike Welt beispielhaft erhellen. Allerdings werden nur einige Beobachtungen vorgetragen, die die begonnene Diskussion vertiefen mögen. Genauere Aussagen müssen einer umfassenderen Studie vorbehalten bleiben.

Für die Untersuchung scheint die allgemeine Quellenlage in Oberitalien im venetischen Gebiet wenig günstig.[5] Denn es war hier im 7. und frühen 6. Jahrhundert nicht üblich, dem Verstorbenen Waffen in das Grab zu legen. Erst etwa von der Mitte des 6. Jahrhunderts an kommen einzelne Dolche oder Beile vor. Ungleich besser wirkt die Fundsituation in Slowenien südlich von Ljubljana.[6] Denn dort gibt es neben einfachen Bestattungen mit Angriffswaffen auch eine Reihe reicher Kriegergräber, in denen dem Toten eine ganze Kollektion nicht nur von Angriff- sondern auch von Verteidigungswaffen mitgegeben worden ist. Zu diesen Grabbeigaben kommen die figürlichen Darstellungen als Quelle ersten Ranges. Es handelt sich dabei um die Werke der Situlen- und der Estekunst.[7] Anzuschließen sind auch einige Kleinplastiken. Bei ihnen sind auch Details der Rüstung zu erkennen, wie die Büsche der Helme oder die Wurfschlingen der Lanzen, die bei den Bodenfunden selbst vergangen sind. Von höchstem Interesse ist ferner, daß die Krieger nicht isoliert, sondern in Szenen erscheinen, die sie in einem funktionellen Zusammenhang wiedergeben. Allerdings sind alle Situlenbilder relativ jung und gehören erst in die späten Abschnitte der Hallstattzeit. Lediglich in der Estekunst, in der die Darstellung der Menschen aber eine geringere Rolle spielt, kommen schon etwa von 600 v. Chr. an einige Kriegerbilder vor.

Zum Ausgangspunkt der Betrachtung soll ein Fund genommen werden, den in den letzten Jahren Tone Knez bei seinen wichtigen Ausgrabungen in Novo Mesto bergen konnte, nämlich das Kriegergrab Nr. 3 in Tumulus IV. Es handelt sich um eine Bestattung vom Ende der Hallstattzeit. Neben Bronze- und Tongefäßen, Glasperlen und der Trense eines Reitpferdes lagen in dem Grab mehrere Angriffswaffen: drei Lanzen und ein Beil und als besondere Schutzwaffe ein Helm der sog. Negauer Form.[8] Dieser Helm ist durch mehrere Schläge eingebeult, die eindeutig von einem Streitbeil herrühren. Erst der fünfte Schlag durchdrang die Kappe. Man möchte annehmen, daß der Reiter in einem Kampf regelrecht vom Pferde herabgehauen wurde. Wie eine direkte Illustrierung dieses Befundes wirken die Bilder auf einem Gürtelblech aus Vače (Taf. 1).[9] Sicherlich handelt es sich dabei um eine lokale

[4] W. Lucke u. O.-H. Frey, *Die Situla in Providence (Rhode Island)*, Röm.-Germ. Forsch. 26 (1962). Vgl. auch Frey, *Germania* 44 (1966) 48 ff.

[5] Vgl. F. v. Duhn u. F. Messerschmidt, *Italische Gräberkunde* 2 (1939). Frey, *Die Entstehung der Situlenkunst*, Röm.-Germ. Forsch. 31 (1969).

[6] Zusammenfassend Gabrovec, *Arh. vestnik* 15-16 (1964-65) 21 ff. Ders., *Germania* 44 (1966) 1 ff.

[7] Vgl. Anm. 4-5.

[8] T. Knez, *Prazgodovina novega mesta*. Razstavni katalog (1971) Abb. 63-64.

Arbeit, was schon die rechteckige Form des Gürtels und die Flechtbandzier des Rahmens deutlich machen.[10] Auf dem Blech ist ein Zweikampf von Rittern wiedergegeben. Von ihnen trägt der rechte, der seine Lanzen bereits auf seinen Gegner geschleudert hat und nun das Streitbeil schwingt, ebenfalls einen klar gezeichneten Negauer Helm. Die hervorgehobene Stellung der Reiter zeigt sich an den Knappen[11] — oder deuten die beiden Fußkrieger größere Heerhaufen an ? —, die sie flankieren. Diese »Knappen« sind ebenfalls mit Streitbeil und Lanzen bewaffnet und tragen außer Helmen, die mit großen Büschen geziert sind, Ovalschilde. Sowohl der genannte reiche Grabfund wie diese Darstellung lassen vermuten, daß es im slowenischen Gebiet eine hervorgehobene Herrenschicht mit ritterlichen Gepflogenheiten gegeben hat.

Allerdings bildet diese Kampfszene innerhalb der Situlenkunst eine Ausnahme,[12] denn voll gerüstete Krieger kommen sonst nur in Aufmärschen vor. Auf der Situla in Providence, die aus Bologna stammen soll, die Wolfgang Lucke aber einer Werkstatt im Etschtal zuschrieb, findet sich z. B. ein solcher Kriegerzug (Taf. 2).[13] Ein Mann wirkt wie der andere. Nur durch unterschiedliche Helme sind zwei Abteilungen angedeutet. Allerdings ist hier zweifelhaft, ob wirklich Scharen einheitlich gewaffneter Krieger gemeint sind oder ob die beschränkten Fähigkeiten des Künstlers die einförmige Wiederholung der Bilder bedingen.

Sehr viel interessanter wirkt der Kriegerfries der Arnoaldi-Situla von Bologna (Abb. 1: 2; 2: 1).[14] Fraglich ist, ob jedes Detail der relativ flüchtigen Darstellung ausgewertet werden darf, etwa ob die Wiedergabe eines Helmbusches allein bei dem ersten Fußkämpfer hinter dem Reiter eine bewußte Hervorhebung dieses Mannes bedeuten soll oder nicht. Deutlich wird aber, daß es sich um eine disziplinierte Truppe handelt. Denn nur das kann man aus dem Sigmun schließen, das hinter dem Reiter aufgerichtet ist.[15] Entsprechend wird man den Mann an der Spitze des Zuges als Signalbläser deuten dürfen. Man kann hier also nicht mit einem einheitlichen Kriegeraufgebot rechnen, sondern nur mit kleineren beweglichen Abteilungen, deren Zusammenwirken durch Feldzeichen gelenkt wird.

Ein ähnliches Bild bietet der Heereszug auf der Certosa-Situla von Bologna (Abb. 1: 1).[16] An seiner Spitze reiten zwei Offiziere — oder ist die abgekürzte Wiedergabe einer Reitereinheit gemeint ? — dahinter folgen vier Regimenter unterschiedlich bewaffneter Fußsoldaten. Es handelt sich also wiederum nicht um einen einzigen größeren Kampfverband, sondern um verschiedene, sich in ihrer Ausrüstung ergänzende Truppenkörper.

---

[9] Vgl. Lucke u. Frey, *Situla in Providence*, Nr. 35.

[10] Vgl. z. B. F. Starè, *Vače*, Arh. kat. Slovenije 1 (1955) Taf. 44: 2.

[11] Vgl. Kossack, *Südbayern*, 97 f.

[12] Eine weitere Kampfszene findet sich nur noch auf einer neugefundenen Situla aus Novo mesto, deren Publikation von T. Knez vorbereitet wird. Die Situla Benvenuti aus Este, auf der ebenfalls Kriegsbilder erscheinen, gehört einem anderen Kunstkreis an, vgl. Frey, *Entstehung der Situlenkunst*, Nr. 4.

[13] Lucke u. Frey, *Stiula in Providence*, Nr. 1.

[14] Lucke u. Frey, *Situla in Providence*, Nr. 3.

[15] Vgl. L. Pauli, *Germania* 51 (1973) 97 ff. Allgemeinen zum Signum siehe A. v. Domaszewski, *Die Fahnen im römischen Heere*, Abhandl. d. Arch.-Epigr. Sem. d. Univ. Wien 5 (1885).

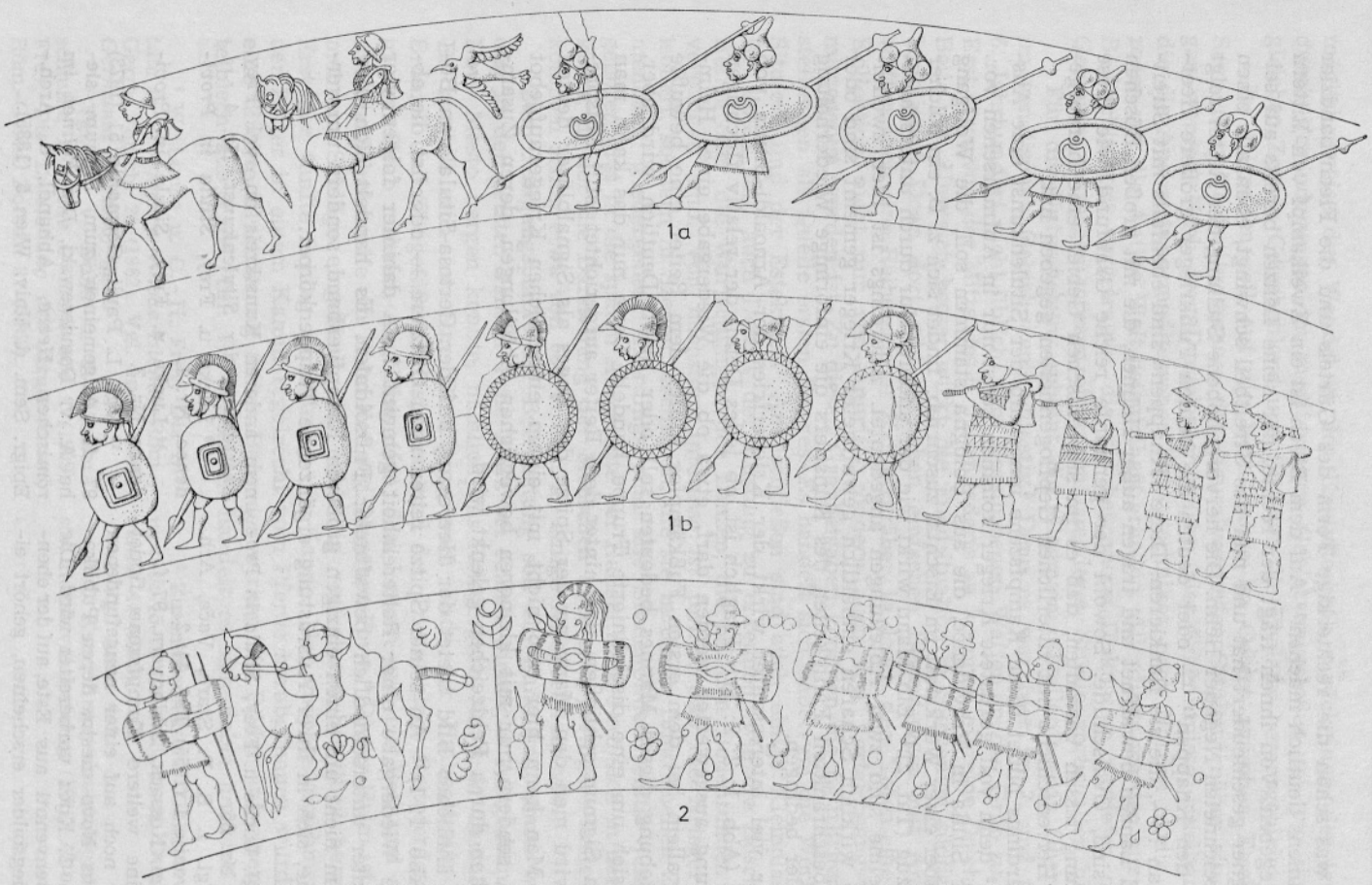

Abb. 1. 1 Certosa-Situla von Bologna, Abrollung des obersten Figuren-frieses; 2 Arnoaldi-Situla von Bologna, Abrollung des mittleren Figurenfrieses, Ausschnitt

Sl. 1. 1 certoška situla iz Bologne, zgornji figuralni friz; 2 situla Arnoaldi iz Bologne, detajl srednjega figuralnega friza

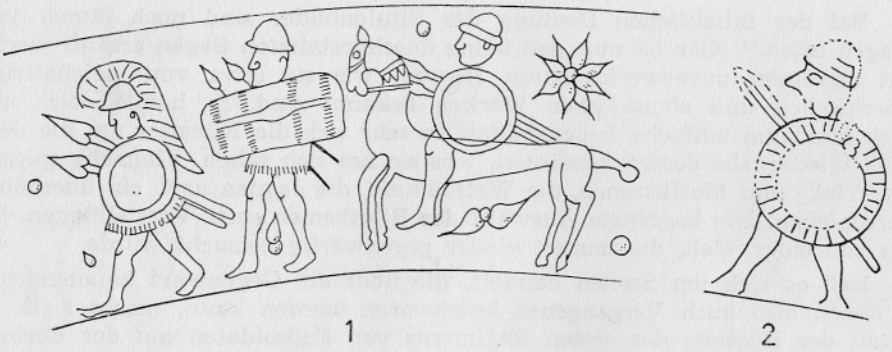

Abb. 2. 1 Arnoaldi-Situla von Bologna, Abrollung des mittleren Figurenfrieses, Ausschnitt; 2 Helmfragment von der Magdalenska gora, Ausschnitt des Kriegerfrieses

Sl. 2. 1 situla Arnoaldi iz Bologne, detajl srednjega figuralnega friza; 2 fragment čelade z Magdalenske gore, detajl

Die Certosa-Situla gehört nach ihrem Grabzusammenhang der Zeit um 500 v. Chr. an.[17] Die Bestattung mit der Arnoal-Situla war gestört. Trotzdem läßt sich eine Datierung um 400 wahrscheinlich manchen.[18] Beide Werke gehören also in die Blütezeit des etruskischen Bologna, die am besten durch das Certosagräberfeld repräsentiert wird.[19] Man hat die Situlen deshalb manchmal auch als unmittelbare Zeugen der etruskischen Kultur angesprochen. Sicherlich läßt sich diese Ansicht aber nicht aufrecht erhalten; denn wie die etruskische Oberschicht in dieser Stadt ausgerüstet war, wie sie kämpfte, davon vermitteln die zahlreichen Grabstelen eine lebendige Vorstellung.[20] Die Bilder auf den Situlen können sich nur auf andere Bevölkerungsteile Oberitaliens beziehen.

Die zuletzt betrachteten Werke zeigen also nicht ritterliche Einzelkämpfer mit ihrer Gefolgschaft, sondern taktische Einheiten. Man bekommt den Eindruck eines entwickelten Militärwesens. Will man von den marschierenden Truppen auf ihre Kampfordnung schließen, kann man allerdings nicht an eine phalanxartige Aufstellung denken. Vielmehr muß es sich um weniger starre Heeresformationen handeln, wobei manche Züge an das erinnern, was aus der späteren Militärgeschichte Italiens überliefert wird.

Bei dieser Interpretation überrascht allerdings die andersartige Szene auf dem Gürtelblech von Vače, wo eigentlich das Gegenteil zu erkennen ist. Läßt sich das vielleicht dadurch erklären, daß zwischen Slowenien und Oberitalien, also auf relativ kleinem Raum, der durch gemeinsame Kunstäußerungen verbunden war, mit wesentlichen Unterschieden im Kriegswesen zu rechnen ist? Oder könnten sich die widersprechenden Bilder auf verschiedene Zeitschichten beziehen?

[16] Lucke u. Frey, *Situla in Providence*, Nr. 4.

[17] Lucke u. Frey, *Situla in Providence*, 59, Nr. 4. Frey, *Entstehung d. Situlenkunst*, 88 ff.

[18] Lucke u. Frey, *Situla in Providence*, 59, Nr. 3.

[19] Vgl. z. B. P. Ducati, *Storia di Bologna* 1. I tempi antichi (1928).

[20] Ducati, *Mon. Ant.* 20 (1912) 655 ff.

Bei der inhaltlichen Deutung der Situlenbilder sind noch immer viele Fragen offen.[21] Klar ist nur, daß keine durchgestalteten Sagen erzählt werden mit einzelnen unverwechselbaren Heroen, wie sie etwa von gleichaltrigen griechischen und etruskischen Werken bekannt sind. Es handelt sich aber auch nicht um einfache Lebensbilder, so sehr sich die Künstler um die deutliche Wiedergabe dessen bemühten, was sie um sich sahen. Vielmehr spiegeln die Trink- und Musikszenen, die Wettkämpfe, die Jagden usw. ein überhöhtes Herrenleben. Die begrenzte Auswahl der Bildthemen setzt Vorstellungen voraus von einer Welt, die immer wieder gegenwärtig gemacht wurde.

Daß es sich um Szenen handelt, die über die Gegenwart hinausreichen, in denen also auch Vergangenes beschworen werden kann, macht z. B. ein Detail der Rüstung des ersten Regiments von Fußsoldaten auf der Certosa-Situla wahrscheinlich (Abb. 1: 1 a). Die Krieger tragen sog. Schüsselhelme, die auch aus einer ganzen Reihe von Grabfunden bekannt sind.[22] Alle diese Grabfunde gehören aber in die ältere Hallstattphase. Später, zur Herstellungszeit der Certosa-Situla, war diese Helmform durch andere ersetzt. Neben der Certosa-Situla bildet den einzigen jüngeren Beleg eine Kriegerstatuette aus Vače (Abb. 3: 1).[23] Nach ihrem Gesichtsschnitt kann sie nicht vor die Mitte des 6. Jahrhunderts datiert werden. Auch dieser Mann hat zweifelsohne einen Schüsselhelm auf dem Kopf. Soll die altertümliche Waffe ausdrücken, daß es sich um einen entrückten, heroisierten Krieger handelt ?[24]

Es gibt weitere Anzeichen in der Kunst des Südostalpenraumes dafür, daß die typischen Feste und Aufzüge nicht nur als Spiegel der Gegenwart verstanden wurden. Man muß deshalb durchaus mit der Möglichkeit rechnen, daß eine Kampfszene wie auf dem Gürtelbleche von Vače nicht unmittelbar realistisch zu deuten ist, sondern daß hier eine heroische Auseinandersetzung geschildert wird und daß die Form des Kampfes einer Idealvorstellung der damaligen Herrenschicht entspricht.

Die vorgetragenen Überlegungen zum Inhalt der Situlenkunst sollen deutlich machen, daß bei einer genaueren Interpretation der Bilder verschiedene Unsicherheitsfaktoren mitberücksichtigt werden müssen. Trotzdem bleibt ihr Quellenwert für die hier behandelte Frage bestehen; denn einige Kriegerszenen bezeugen zweifelsfrei, daß in der Zone unmittelbar südlich der Alpen ein hochstehendes Militärwesen existiert haben muß. Nur so läßt sich erklären, daß die Situlenkünstler geordnete Heere wiedergeben konnten. Die wenigen Darstellungen bilden aber nur eine schmale Basis für darüber hinausgehende Vermutungen. Die Frage ist, ob sich noch andere Anhaltspunkte finden lassen, um tiefer in das Problem einzudringen.

Einige antiquarische Details können im gleichen Sinne ausgewertet werden. Kossack hatte bereits darauf hingewiesen, daß die z. T. mehr als manns-

[21] Zuletzt beschäftigte sich mit diesem Thema ausführlich Kossack in: *Gräberfelder der Hallstattzeit an Main und fränkischer Saale*, Materialh. z. Bayer. Vorgesch. 24 (1970) 160 ff.

[22] Vgl. Gabrovec, *Arh. vestnik* 13-14 (1962-63) 293 ff. F. Starè ebd. 383 ff.

[23] Starè, *Arh. vestnik* 13-14 (1962-63) 383 ff. Frey, *Entstehung der Situlenkunst*, 90.

[24] Ähnliches läßt sich z. B. auch bei der Wiedergabe von Kammhelmen beobachten, vgl. Frey, *Entstehung der Situlenkunst*, 90. H. Hencken, *The Earliest European Helmets*, Bull. Am. School of Prehist. Research 28 (1971) 111 ff.

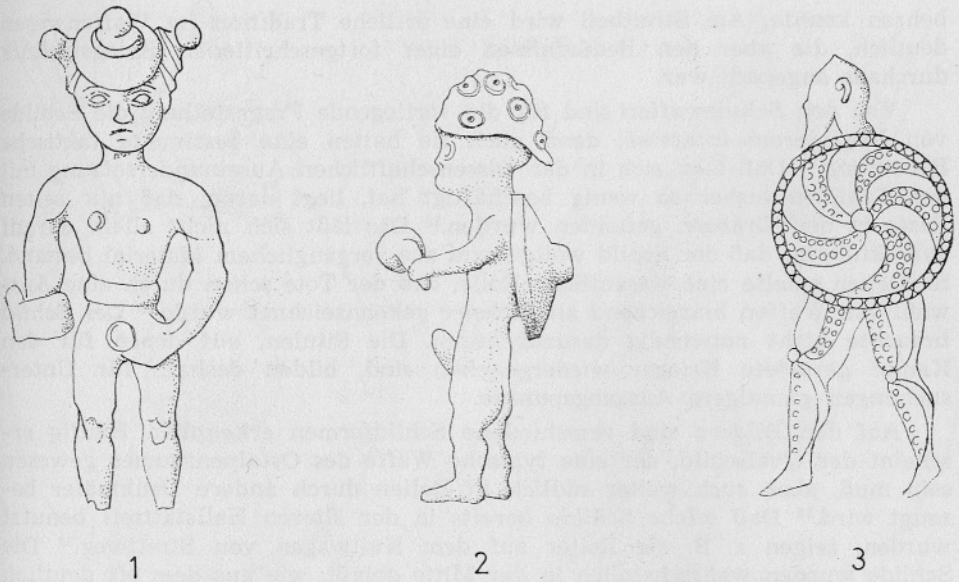

Abb. 3. 1 Kriegerstatuette von Vače; 2 Kriegerstatuette von Vetulonia, Circolo del Tritone; 3 Krieger von einem Bronzeblech im Vatikan

Sl. 3. 1 kipec bojevnika iz Vač; 2 kipec bojevnika iz Vetulonie, Circolo del Tritone; 3 bojevnik z bronaste plošče v Vatikanu

langen Spieße der Fußtruppen auf der Certosa-Situla (Abb. 1: 1) nicht als Waffen von Einzelkämpfern denkbar seien.[25] Nur bei einer geschlossen angreifenden Formation, wo sich Krieger gegenseitig decken, sind sie sinnvoll. Daß zuweilen bei den schwer gerüsteten Kriegern zwei Lanzen wiedergegeben werden (vgl. z. B. Abb. 1: 2; 2: 1; 5: 1, 3; 7), von denen nur eine für den Stoß, die andere für den ausholenden Wurf bestimmt war, spricht nicht gegen im Verband operierende Abteilungen. Man vergleiche nur z. B. die frühe Darstellung einer griechischen Phalanx auf der Chigi-Kanne, wo die Aufstellung der Hopliten noch so locker war, daß sie jeweils Lanzen verwenden konnten.[26]

Die andere übliche Angriffswaffe, das Streitbeil, braucht in diesem Zusammenhang nur gestreift zu werden. Auch wenn man zum Führen dieser Hiebwaffe viel Raum benötigte, war sie doch auch für Krieger, die in Formationen kämpften, verwendbar. Denn sie diente dann im wesentlichen dazu, den Weichenden Gegner nach Auflösung der Kampfordnung niederzuschlagen oder den unbrauchbar gewordenen Spieß zu ersetzen. Sie nahm also den Platz des Schwertes ein, das der griechische Hoplit als Zweitwaffe nicht ent-

[25] Kossack, *Südbayern*, 96 ff.

[26] W. Helbig, Über die Einführung der geschlossenen Phalanx, *Sitzungsber. d. K. Bayer. Akad. d. Wiss. Philos.-Philol. u. Hist. Kl.* (1911) 12. Abhandl. H. L. Lorimer, *Ann. Brit. School at Athens* 42 (1947) 81 ff. Dazu richtigstellend A. Snodgrass, *Early Greek Armour and Weapons* (1964) 198 f.

behren konnte. Am Streitbeil wird eine örtliche Tradition im Waffenwesen deutlich, die aber den Bedürfnissen einer fortgeschrittenen Kriegstechnik durchaus angepaßt war.

Von den Schutzwaffen sind für die vorliegende Fragestellung die Schilde von besonderem Interesse; denn auch sie hatten eine bestimmte taktische Bedeutung.[27] Daß man sich in der wissenschaftlichen Auseinandersetzung mit den Schilden bisher so wenig beschäftigt hat, liegt daran, daß nur selten Reste in den Gräbern gefunden wurden.[28] Das läßt sich nicht allein darauf zurückführen, daß der Schild weitgehend aus vergänglichem Material bestand. Sicherlich spielte eine wesentliche Rolle, daß der Tote schon durch eine Auswahl von Waffen hinreichend als Krieger gekennzeichnet wurde.[29] Der Schild brauchte nicht notwendig dazuzugehören. Die Situlen, auf denen für den Kampf gerüstete Krieger wiedergegeben sind, bilden deshalb für Untersuchungen günstigere Ausgangspunkte.

Auf den Bildern sind verschiedene Schildformen erkennbar. Häufig erscheint der Ovalschild, der eine typische Waffe des Ostalpenraumes gewesen sein muß, aber auch weiter südlich in Italien durch andere Denkmäler bezeugt wird.[30] Daß solche Schilde bereits in der älteren Hallstattzeit benutzt wurden, zeigen z. B. die Reiter auf dem Kultwagen von Strettweg.[31] Die Schilde wurden wahrscheinlich in der Mitte gefaßt, wie aus dem oft deutlich wiedergegebenen Buckel erschlossen werden kann (vgl. z. B. Taf. 2), unter dem die Schildfessel angebracht war. Auch bei den Schilden auf dem Gürtelblech von Vače möchte man eine Mittelhandhabe vermuten (Taf. 1).

Annähernd rechteckige Schilde mit einer Zier in der Mitte führt das zweite Regiment von Fußsoldaten auf der Certosa-Situla (Abb. 1: 1 b). Schließlich sind mehrfach Rundschilde überliefert. Zwei Formen können hier unterschieden werden. Die eine erscheint z. B. bei den Kriegern auf dem Schildbeschlag in Forlì (Abb. 4),[32] der noch in die erste Hallstattphase zu datieren ist. Wie der große Mittelbuckel zeigt, ist wieder nur an einen Griff zu denken. Entsprechende Rundschilde sind in älterer Zeit im gesamten Mittelmeerbereich bezeugt;[33] anzuschließen sind auch die urnenfelderzeitlichen Schilde

[27] Vgl. Anm. 26.

[28] Aus dem Arbeitsgebiet sind nur zwei längliche Beschläge, die vermutlich von Ovalschilden stammen, zu nennen, und zwar aus dem Panzergrab von Novo Mesto (Gabrovec, *Situla* 1 [1960] 27 ff. Abb. 7 Taf. 6: 3) und aus dem Fund vom rio Carpena bei Forlì (A. Santarelli, *Not. Scavi* [1887] 8 ff. Taf. 1, 7—9. *Mostra dell'arte delle situle dal Po al Danubio* [Padova 1961] 81 f., Nr. 10, Taf. 3).

[29] Für den griechischen Bereich trägt Helbig solche Überlegungen vor: *Jahresschr. d. Österr. Arch. Inst.* 12 (1909) 49 ff.

[30] Vgl. z. B. Ducati, *La situla della Certosa*, Mem. della R. Accad. delle Scienze dell'Ist. di Bologna. Cl. di Scienze Mor. 2. Ser. 5—7 (1923) 23 ff. Frey, *Entstehung der Situlenkunst*, 89, Anm. 453.

[31] W. Schmid, *Der Kultwagen von Strettweg*, Führer z. Urgesch. 12 (1934) Taf. 7—9; 16—19.

[32] Santarelli, *Not. Scavi* (1887) 8 ff. Taf. 1: 7, 9; eine vorzügliche Photographie bei J. Kastelic, *Situla Art* (1965) Taf. 68—69.

[33] Für das östliche Mittelmeergebiet vgl. z. B. Lorimer, *Homer and the Monuments* (1950) 132 ff. Frühe Bronzeschilde aus Italien stellte zuletzt zusammen: Å. Åkerström, *Der geometrische Stil in Italien*, Skrifter utg. av Svenska Inst. i Rom 9 (1943) 102 ff., 119 f. Ergänzugen bei: G. Camporeale, *La Tomba del Duce. Vetulonia* 1, Mon. Etruschi 1 (1967) 32 ff.

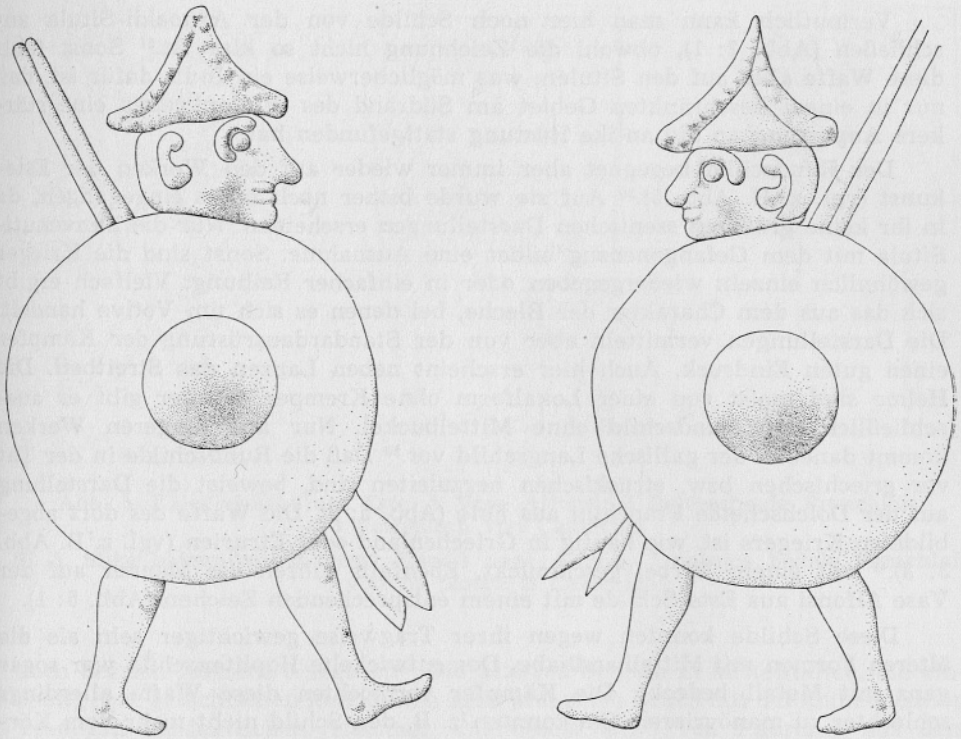

Abb. 4. Schildbuckel in Forlì, Kriegerpaar
Sl. 4. Ščitna grba iz mesta Forlì, par bojevnikov

Mittel- und Nordeuropas.[34] Um sich im Kampfe ungehinderter zu bewegen, konnte diese Waffe am Telamon auf den Rücken geworfen werden. Als ein Beispiel für viele mag die Statuette eines etruskischen Kriegers aus Vetulonia dienen (Abb. 3: 2).[35]

Andere Rundschilde begegnen bei der dritten Kriegerabteilung auf der Certosa-Situla (Abb. 1: 1 b). Bei ihnen ist kein Mittelbuckel angedeutet. Die sorgfältige Detailschilderung, die bei allen Wiedergaben dieser Situla spürbar ist, macht wahrscheinlich, daß bei diesen Waffen gar kein Buckel und damit auch keine Handhabe in der Mitte vorhanden war. Vielmehr möchte man hier an den griechischen Hoplitenschild denken, der vermittels Porpax und Antilabe am Arm getragen wurde. Typisch ist ferner der abgesetzte Rand, der wie bisweilen auch im etruskischen Bereich, verziert sein kann.[36]

[34] Vgl. J. M. Coles, *Proceedings Prehist. Soc.* 28 (1962) 156 ff. Z. Bukowski, *Archeologia* 22 (1971 [1972] 42 ff.

[35] Vgl. I. Falchi, *Not. Scavi* (1900) 481 ff., Abb. 15—17. E. H. Richardson, *Mem. Am. Acad. in Rome* 27 (1962) 176, Abb. 38—40. Hencken, *Helmets*, 117, Abb. 88.

[36] Siehe z. B. G. Q. Giglioli, *L'arte etrusca* (1935) Taf. 125: 3.

Vermutlich kann man hier noch Schilde von der Arnoaldi-Situla anschließen (Abb. 2: 1), obwohl die Zeichnung nicht so klar ist.[37] Sonst fehlt diese Waffe aber auf den Situlen, was möglicherweise ein Indiz dafür ist, daß nur in einem beschränkten Gebiet am Südrand des Situlenkreises eine stärkere Anpassung an die antike Rüstung stattgefunden hat.

Der Rundschild begegnet aber immer wieder auf den Werken der Estekunst (vgl. z. B. Abb. 5).[38] Auf sie wurde bisher noch nicht eingegangen, da in ihr keine größeren szenischen Darstellungen erscheinen. Nur die Benvenuti-Situla mit dem Gefangenenzug bildet eine Ausnahme. Sonst sind die Krieger gewöhnlich einzeln wiedergegeben oder in einfacher Reihung. Vielfach ergibt sich das aus dem Charakter der Bleche, bei denen es sich um Votive handelt. Die Darstellungen vermitteln aber von der Standardausrüstung der Kämpfer einen guten Eindruck. Auch hier erscheint neben Lanzen das Streitbeil. Die Helme sind meist von einer Lokalform ohne Krempen. Ferner gibt es ausschließlich den Rundschild ohne Mittelbuckel. Nur auf jüngeren Werken kommt daneben der gallische Langschild vor.[39] Daß die Rundschilde in der Tat vor griechischen bzw. etruskischen herzuleiten sind, beweist die Darstellung auf der Dolchscheide Franchini aus Este (Abb. 5: 2). Die Waffe des dort abgebildeten Kriegers ist, wie häufig in Griechenland oder Etrurien (vgl. z. B. Abb. 3: 3),[40] mit einem Wirbel geschmückt. Ebenfalls führen die Männer auf der Vase Alfonsi aus Este Schilde mit einem entsprechenden Zeichen (Abb. 5: 1).

Diese Schilde konnten wegen ihrer Tragweise gewichtiger sein als die älteren Formen mit Mittelhandhabe. Der entwickelte Hoplitenschild war sogar ganz mit Metall bedeckt. Die Kämpfer vermochten diese Waffe allerdings schlechter zu manövrieren. Sie konnten z. B. den Schild nicht mehr vom Körper wegstrecken, um den gegnerischen Speer abzufangen. Beim Zurückweichen konnten sie den Schild nicht auf den Rücken werfen. Auch waren sie infolge der schwereren Waffen nicht mehr so schnell. Dagegen entfalteten sie im Stoß in der geschlossenen Formation eine besondere Stärke. Aus diesem Grunde hat man das Aufkommen der am Arm getragenen Schilde in Griechenland mit dem Verschwinden des Einzelkampfes und dem Einsetzen der Phalanxtechnik in Verbindung gebracht, wovon die Dichtung eine so lebendige Vorstellung vermittelt.[41]

Das Gleiche kann man für Italien vermuten, wo durch die schriftliche Überlieferung die Anwendung der Phalanx bei den Etruskern und anfänglich

[37] Die Oberfläche der Situla ist stellenweise so stark angegriffen, daß nicht zweifelsfrei ausgemacht werden kann, ob der vorderste Krieger auf Abb. 2: 1 einen glatten Rundschild oder einen Schild mit angedeutetem Mittelbuckel trägt.

[38] Nach Frey, *Entstehung der Situlenkunst*, Nr. 22; 17; 37. Zahlreiche Beispiele auf den Votivblechen aus den venetischen Heiligtümern, siehe z. B. G. Ghirardini, *Not. Scavi* (1888) 105 ff., Taf. 9: 2—3, 5—6. A. Callegari, *Not. Scavi* (1938) 227 ff., Abb. 1: 4—9.

[39] Vgl. z. B. Ghirardini, *Not. Scavi* (1888) 115 ff., Taf. 9: 7; 10: 5, 8; 11: 2, 16. Auffällig ist, daß der gallische Langschild gewöhnlich bei Reitern und nicht bei Fußkämpfern erscheint.

[40] Nach H. Salskov Roberts, *Acta Arch.* 34 (1963) 138, 175 f., Abb. 27.

[41] Vgl. Anm. 26. Zuletzt diskutierte das Problem P. A. L. Greenhalgh, *Early Greek Warfare. Horsemen and Chariots in the Homeric and Archaic Ages* (1973) 70 ff.

Abb. 5. Kriegerbilder aus Este: 1 Vase Alfonsi; 2 Dolchscheide Franchini; 3 Votivblech von Caldevigo

Sl. 5. Slike bojevnikov iz mesta Este: 1 vaza Alfonsi, 2 nožnica bodala Franchini, 3 votivna plošča iz Caldeviga

auch bei den Römern belegt ist.[42] Die ältesten Schilde in Mittelitalien, die eindeutig von griechischen herzuleiten sind und einen Bruch mit der einheimischen Tradition verdeutlichen, stammen aus einem Grab von Fabriano aus dem späten 7. Jahrhundert.[43] In die gleiche Zeit führen die frühesten Darstellungen (vgl. z. B. Abb. 3: 3).[44] Auch andere griechische Waffen in Gräbern Mittelitaliens — wie Helme und Beinschienen — zeigen, daß die griechische Rüstung schon in dieser Epoche bei reichen Etruskern Anklang fand.[45] Es ist anzunehmen, daß sich mit diesen Kontakten auch die Veränderungen in der Kampftechnik anbahnten, die wohl im Laufe des 6. Jahrhunderts zur Übernahme der Phalanx führten. Ein genauer Zeitpunkt läßt sich für diesen wesentlichen Schritt in der Kriegstechnik nicht angeben. Wie stark sich aber schon im späten 6. Jahrhundert Etrusker an die griechische Waffenausrüstung angepaßt hatten, zeigt z. B. ein Kriegergrab aus Vulci. Bei dem Toten lagen außer Angriffswaffen ein großer metallener Rundschild, dazu Beinschienen und ein etruskischer Helm (Abb. 6).[46] Wahrscheinlich war auch ein Lederpanzer vorhanden. Es ergibt sich also, daß ein griechischer Helm durch eine funktions-

[42] Vgl. zusammenfassend Ed. Meyer, *Kleine Schriften* 2 (1924) 274 f. Snodgrass, *Journal of Hell. Stud.* 85 (1965) 110 ff. F. Gjerstad in: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, hrsg. v. H. Temporini. Festschr. Joseph Vogt 1 (1972) 136 ff.

[43] S. Stucchi, *Rivista dell'Ist. Naz. di Arch. e Storia dell'Arte* 8 (1959) 1 ff. Snodgrass, *Journal of Hell. Stud.* 85 (1965) 117.

[44] Siehe Anm. 40; Snodgrass, *Journal of Hell. Stud.* 85 (1965) 117 f.

[45] Snodgrass, *Journal of Hell. Stud.* 85 (1965) 117, Anm. 33.

[46] *Nach Leben in Italien*, hrsg. von der E. N. I. T., Jahrg. 8, Nr. 24 (1957), Abb. S. 17. Vgl. U. Ferraguti, *Studi Etruschi* 11 (1937) 116 ff.

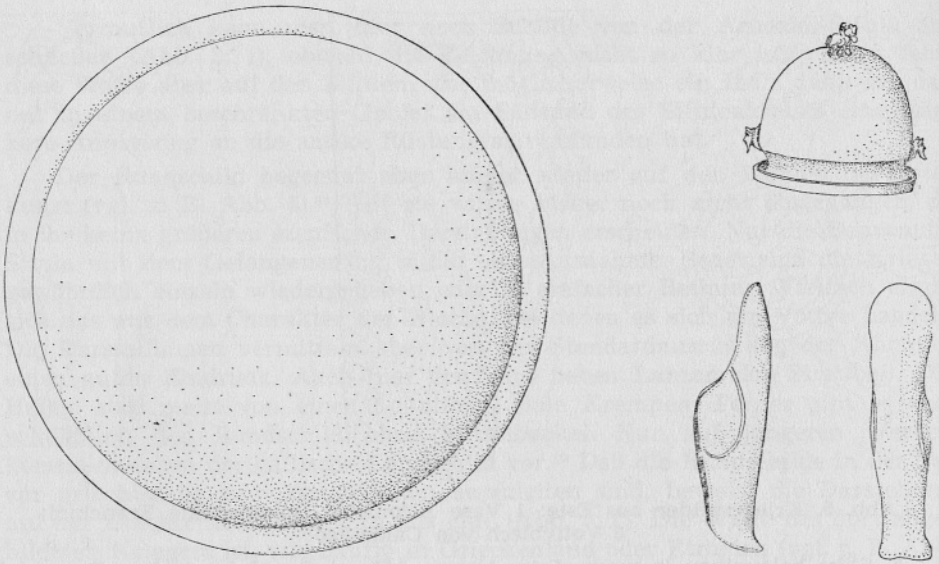

Abb. 6. Schutzwaffen aus Vulci, Necropoli dell'Osteria, Tomba del Guerriero
Sl. 6. Obrambno orožje iz mesta Vulci, Necropoli dell'Osteria, Tomba del Guerriero

gleiche Lokalform ersetzt werden konnte. Sonst wirkt aber der schwer gerüstete Krieger ganz wie ein griechischer Hoplit und wird kaum anders gekämpft haben.

Bei den entsprechend gewaffneten Kriegern aus Este (vgl. z. B. Abb. 5: 3) wird man Ähnliches annehmen können. Wenn auch Darstellungen von Schlachten fehlen, möchte man doch auch hier an geschlossen kämpfende Verbände denken. Denn nur dann ist diese Rüstung sinnvoll. Daß man in Este mit Heeresaufgeboten ungefähr vergleichbar denen der mittelitalischen Gemeinwesen rechnen darf, macht auch der stadtartige Charakter dieser Siedlung wahrscheinlich.[47] Nur muß man sich hüten, diese Schlüsse, die aus dem Vorhandensein des schweren Hoplitenschildes in Oberitalien gezogen werden können, für etwas größere Räume zu verallgemeinern. Denn schon im östlichen Teil des Verbreitungsgebietes der figuralverzierten Situlen sind bei einer genaueren Betrachtung der Bodenfunde andere Verhältnisse erkennbar. Vor diesem Hintergrund wäre auch nochmals die Kampfszene auf dem Gürtelblech von Vače zu überdenken. Sicherlich ist in Slowenien in der Hallstattkultur des Save- und Krkagebietes[48] mit einer anderen Sozialstruktur zu rechnen als in den gleichzeitigen Siedlungen im östlichen Oberitalien. Und schließlich macht sich

[47] V. Duhn u. Messerschmidt, *Ital. Gräberkunde* 2, 32 ff. Zur Kampfweise eines Bürgeraufgebotes vgl. z. B. F. A. Adcock, *The Greek and Macedonian Art of War* (1957) 1 ff.

[48] Vgl. neben den Grabfunden auch die Siedlingen, deren Erforschung allerdings kaum angelaufen ist, siehe z. B. Gabrovec, Frey u. Foltiny, *Arh. vestnik* 20 (1969) 117 ff. Dies., *Germania* 48 (1970) 12 ff.

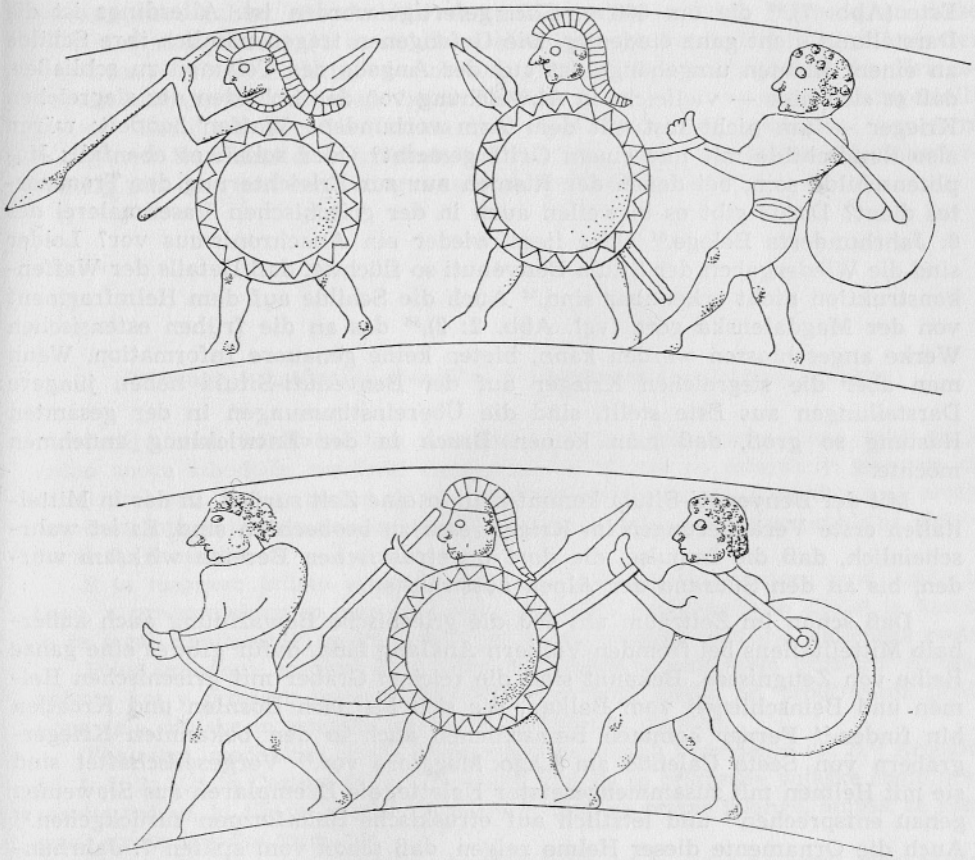

Abb. 7. Benvenuti-Situla aus Este, Abrollung des unteren Figurenfrieses, Ausschnitt
Sl. 7. Situla Benvenuti iz mesta Este, detajl spodnjega figuralnega friza

in Slowenien vom 6. Jahrhundert an ein intensiver Einfluß aus dem skythischen Bereich bemerkbar,[49] der nicht nur durch eine neue Reiterausrüstung, sondern auch im verstärkten Aufkommen von Pfeil und Bogen als wichtiger Fernwaffe einen tiefgreifenden Wandel in der Kriegstechnik bewirkt haben dürfte. Hier könnte eine detailliertere Analyse der Grabfunde wesentlich weiterführen.

Doch soll anschließend nur noch kurz die Frage erörtert werden, wann sich in Oberitalien unter griechischen bzw. etruskischen Einflüssen die Veränderungen im Kriegswesen anbahnten. Das älteste Zeugnis für den Rundschild mit abgesetztem Rand ohne Mittelbuckel liefert die Situla Benvenuti aus

[49] Vgl. die Untersuchungen von Gabrovec (Anm. 6). Siehe ferner z. B. E. G.-Jerem, *Acta Arch. Hung.* 20 (1968) 159 ff. M. Párducz ebd. 25 (1973) 27 ff.

Este (Abb. 7),[50] die um 600 v. Chr. gefertigt worden ist. Allerdings ist die Darstellung nicht ganz eindeutig. Die Gefangenen tragen nämlich ihre Schilde an einem Riemen umgehängt. Ist aus der Angabe des Telamon zu schließen, daß es sich hier — vielleicht in Abweichung von den Schilden der siegreichen Krieger — um nicht fest mit dem Arm verbundene Waffen handelt; wären also Rundschilde mit nur einem Griff gemeint? Oder sollen es ebenfalls Hoplitenschilde sein, bei denen der Riemen nur zur Erleichterung des Transportes dient? Dafür gibt es bisweilen auch in der griechischen Vasenmalerei des 6. Jahrhunderts Belege.[51] Oder liegt wieder ein Anachronismus vor? Leider sind die Wiedergaben der Situla Benvenuti so flüchtig, daß Details der Waffenkonstruktion nicht erkennbar sind.[52] Auch die Schilde auf dem Helmfragment von der Magdalenska gora (vgl. Abb. 2: 2),[53] das an die frühen estensischen Werke angeschlossen werden kann, bieten keine genauere Information. Wenn man aber die siegreichen Krieger auf der Benvenuti-Situla neben jüngere Darstellungen aus Este stellt, sind die Übereinstimmungen in der gesamten Rüstung so groß, daß man keinen Bruch in der Entwicklung annehmen möchte.

Mit der Benvenuti-Situla kommt man in eine Zeit zurück, in der in Mittelitalien erste Veränderungen im Kriegswesen zu beobachten sind. Es ist wahrscheinlich, daß die Impulse, die dort im etruskischen Bereich wirksam wurden, bis an den Südrand der Alpen ausstrahlten.

Daß schon im Zeitraum um 600 die griechische Bewaffnung auch außerhalb Mittelitaliens bei fremden Völkern Anklang fand, dafür gibt es eine ganze Reihe von Zeugnissen. Bekannt sind die reichen Gräber mit griechischen Helmen und Beinschienen vom Balkan, die sich bis nach Bosnien und Kroatien hin finden.[54] Ferner kommen Beinschienen auch in den bekannten Kriegergräbern von Sesto Calende am Lago Maggiore vor.[55] Vergesellschaftet sind sie mit Helmen mit zusammengesetzter Kalotte, die Exemplaren aus Slowenien genau entsprechen[56] und letztlich auf etruskische Helmformen zurückgehen.[57] Auch die Ornamente dieser Helme zeigen, daß schon vom späten 7. Jahrhundert an neben griechischen etruskische Einflüsse weit nach Norden reichten, so daß einheimische Waffen durch neue Formen ersetzt werden konnten. Das überlegene griechische und das davon abhängige etruskische Militärwesen muß schon zu dieser Zeit eine ungeheure Faszination auf die benachbarten Barba-

[50] Frey, *Entstehung der Situlenkunst*, Nr. 4.

[51] Nachweise bei Greenhalgh, *Greek Warfare*, 73, Anm. 19.

[52] Nach einer kürzlichen Restaurierung der Situla ist am Schild des vordersten Gefangenen links von dem Kreis das andere Ende des Tragriemens sichtbar geworden, was aber auf der Abb. 7 noch nicht wiedergegeben werden konnte. Weitere Details der Rüstung kamen nicht zum Vorschein.

[53] Frey, *Entstehung der Situlenkunst*, Nr. 8.

[54] Vgl. A. Benac u. B. Čović, *Glasinac* II, Eisenzeit, Kat. d. Vorgesch. Slg. d. Landesmus. in Sarajevo 2 (1957) 75, 79, Taf. 30: 6; 40: 1. V. Vejvoda u. J. Mirnik, *Vjesnik Arh. muz. u Zagrebu* 3. Ser. 5 (1971) 183 ff., Taf. 5: 1—2; 7; 13.

[55] B. Biondelli, *Di una tomba gallo-italica scoperta a Sesto Calende sul Ticino*, Mem. del R. Ist. Lombardo. Cl. di Lett. e Scienze Mor. e Polithiche 10 (1867). E. Ghislanzoni in: *Munera*. Raccolta di scritti in onore di Antonio Giussani (1944) 1 ff.

[56] Gabrovec, *Situla* 1 (1960) 27 ff. Frey, *Entstehung der Situlenkunst*, 47 ff.

[57] Solche Helme stellt z. B. Camporeale zusammen: *Tomba del Duce*, 48 ff.

ren ausgeübt haben, die deshalb versuchten, sich in ihrer Rüstung an diese Vorbilder anzupassen. Ob es sich hier aber nur um die äußere Übernahme der begehrten Waffen handelte, oder ob sich gleichzeitig ein Wandel in der Kriegstechnik anbahnte, das muß beim Fehlen klarerer Zeugnisse dahingestellt bleiben. Lediglich für Oberitalien ließ sich durch den schweren, am Arm getragenen Rundschild wahrscheinlich machen, daß eine echte Auseinandersetzung mit dem antiken Kriegswesen stattgefunden hat.[58]

Pripombe k halštatski oborožitvi v jugovzhodnem alpskem prostoru

Orožje, znak bojevnika, ima v halštatski kulturi pomembno vlogo, tako da je vedno znova izhodišče različnih raziskovanj.[1–2] Vendar so ostajali v glavnem ob strani problemi, kot so pomen orožja pri grobnem ritualu ali izpovedna moč orožja o načinu bojevanja in o socialni strukturi. Precej obširno pa je te probleme obravnaval G. Kossack.[3]

S to razpravo želimo osvetliti odnose v južnoalpskem prostoru med Adižo in Savo, v prostoru, kjer so razprostranjene figuralno ornamentirane situle[4] in kamor je še segal mediteranski način bojevanja, tj. na obrobna področja antičnega sveta.

Poleg grobnega gradiva, ki v zgornje italijansko-venetskem prostoru[5] ni tako izrazito kot v prostoru južno od Ljubljane,[6] so nam služila pri proučevanju predvsem dela situlske in estenske umetnosti[7] ter drobna plastika.

Figuralne upodobitve vojaških sprevodov na situlah Providence (T. 2),[13] Arnoaldi (sl. 1: 2; 2: 1),[14] in Certosa (sl. 1: 1)[16] dajejo vtis, da so prikazane vojaške enote neke razvite vojske, ki jih pa vendar ne moremo imeti za prikaz falange, ampak za neke manj stroge vojaške formacije.

V nasprotju s temi upodobitvami korakajočih čet je scena na pasni sponi iz Vač (T. 1),[9–12] kjer je prikazan dvoboj dveh konjenikov — posameznikov s spremstvom ter tej temi ustrezajoča negovska čelada iz groba IV/3 iz Novega mesta.[8] Vprašanje, je, ali lahko to razlagamo z določenimi razlikami v načinu bojevanja na relativno majhnem prostoru med Slovenijo in zgornjo Italijo, ki ga sicer družijo skupna umetnostna izražanja ali pa lahko posamezne upodobitve pripišemo različnim časovnim horizontom. Vsekakor je treba upoštevati tudi možnost, da lahko scena dvoboja predstavlja nek ideal takratnega aristokratskega življenja. Verjetno pa je, da je bila socialna struktura v halštatskem dolenjskem prostoru[48] drugačna kot v istočasnih naselbinah vzhodne zgornje Italije. V času 6. stol. je namreč v Sloveniji opazen močan vpliv s skitskega področja, ki je vplival tudi na spremembe v načinu bojevanja.[49]

Pri vsaki interpretaciji vsebine scen situlske umetnosti je pač treba upoštevati negotova fakta, vendar vrednost teh virov ostaja nespremenjena; saj posamezne

[58] Die Umzeichnung der Abbildungen nach den jeweils angegebenen Publikationen besorgte Frau. R. Volbracht, Hamburg. Die Photographien der beiden Tafeln werden dem Naturhist. Museum in Wien und dem Museum der Rhode Island School of Design in Providence verdankt.

vojaške scene brez dvoma kažejo, da je na področju južno od Alp obstajal razmeroma visoko organiziran vojaški sistem.

Za razjasnjevanje teh problemov je važen element tudi okrogel ščit, upodobljen na certoški situli (sl. 1: 1 b) in spomenikih estenske umetnosti (sl. 5),[38] ki spominja na grški ščit hoplitov in je narejen po grških oziroma etruščanskih vzorih.[40] Situla Benvenuti, na kateri je prikazana najstarejša upodobitev okroglega ščita na obravnavanem prostoru, označuje isti čas, v katerem so bile v srednji Italiji prve spremembe v načinu vojskovanja. Zelo verjetno je, da so te spremembe v etruščanskem svetu povzročili impulzi, ki so v istem času dosegli tudi robove južnih Alp.

DIE AUSGRABUNGEN AM MAGDALENENBERG BEI VILLINGEN IM SCHWARZWALD

KONRAD SPINDLER

Universität, Regensburg

Taf. 1—6, S.: 966—971

EINFÜHRUNG

Hart an der Ostabdachung des Schwarzwaldes liegt unweit Villingen der Magdalenenberg, einer der größten hallstattzeitlichen Grabhügel Mitteleuropas (Abb. 1). Urkundlich bereits im Jahre 1320 erstmals erwähnt, ranken sich mannigfache Sagen um diese künstliche Erhebung. Isoliert steht er am Fuße der damals unbesiedelten Schwarzwaldbarriere, weit abgelegen von der übrigen prähistorischen Besiedlung des Vorlandes, »buchstäblich am Ende der Welt« (Wolfgang Kimmig). Eingelassen zwischen die beiden Donauquellflüsse Breg und Brigach überhöht er eine kleine natürliche Geländekuppe (Taf. 1 a). Von hier aus hat man einen weiten Blick auf die dunklen Hänge des Schwarzwaldes und in die fruchtbaren Auen der Baar, heute eine der Kornkammern des Badischen Landes. Das Auge könnte, stünde der erst vor wenigen Jahrzehnten aufgeforstete Wald nicht, nach Nordosten bis hin zum Dreifaltigkeitsberg mit seinen mächtigen vor- und frühgeschichtlichen Befestigungsanlagen schweifen, ja an klaren Tagen zeichnet sich im Süden die imponierende Silhouette der Alpen am Horizont ab.

Von hier aus hat man aber auch Sichtverbindung zu der gleichzeitigen Siedlung auf dem Kapf, die, gegen das Hinterland mit Wall und Graben gesichert, die naturgegebene Verteidigungslage eines durch Schwarzwaldbäche scharf herausgeschnittenen Bergvorsprunges nutzt.

DIE GRABUNGEN

Die im Jahre 1890 von der Stadt Villingen durchgeführten Grabungen (Taf. 2 b), wurden 1970 wiederaufgenommen und stehen seit 1971 unter der Obhut der Deutschen Forschungsgemeinschaft. Die wissenschaftliche und organisatorische Betreuung des Projektes hat ein Gutachterkreis übernommen, dem die Herren Prof. Dr. Edward Sangmeister, Prof. dr. Wolfgang Kimmig und Dr. Hartwig Zürn angehören. Ziel des Unternehmens ist die vollständige Untersuchung des späthallstattzeitlichen Grabhügels.[1]

[1] E. Wagner, *Fundstätten und Funde aus vorgeschichtlicher, römischer und alamannisch-fränkischer Zeit im Großherzogtum Baden* 1. Teil, Das Badische

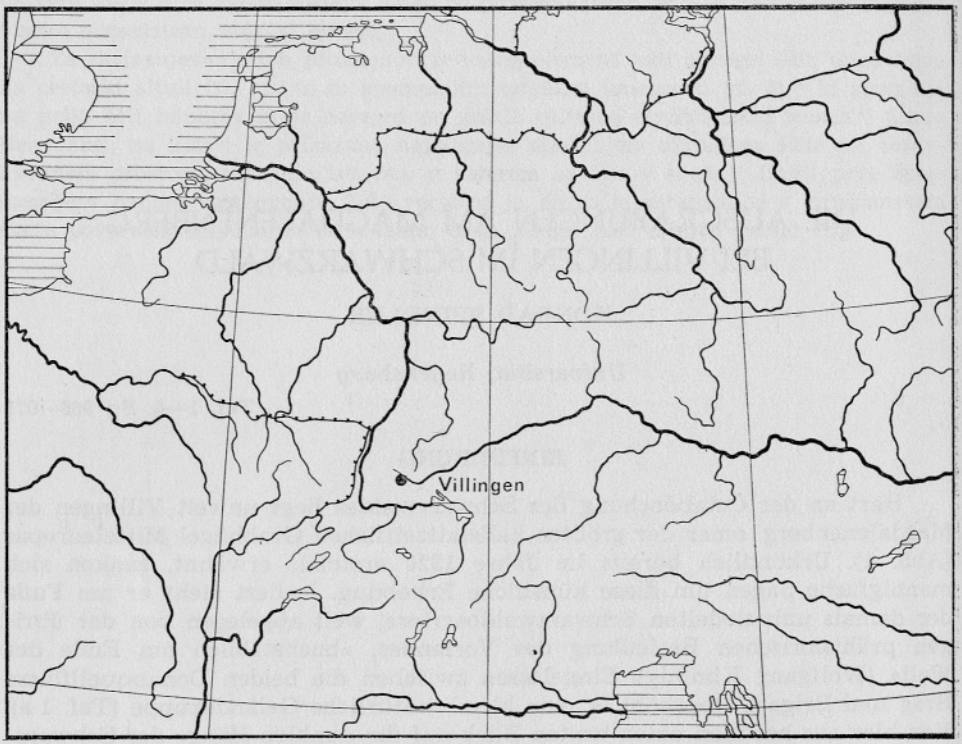

Abb. 1. Lage von Villingen im Schwarzwald
Sl. 1. Lega Villingena v Schwarzwaldu

Oberland (Tübingen 1908) 109—113. K. Spindler, *Führer zum Magdalenenberg* (Villingen 1970). Ders., *Magdalenenberg I*, Der hallstattzeitliche Fürstengrabhügel bei Villingen im Schwarzwald 1. Band, mit einem Vorwort von E. Sangmeister und Beiträgen von A. v. d. Driesch, G. Gallay, F. Schweingruber und J. Fuchs, Villingen 1971 (im folgenden zitiert: *M I*). Ders., Der Grabhügel Magdalenenberg, *Antike Welt — Zeitschrift für Archäologie und Urgeschichte* 2 (1971) 3. Heft, 30—40. Ders., *Magdalenenberg II*, Der hallstattzeitliche Fürstengrabhügel bei Villingen im Schwarzwald 2. Band, mit einem Vorwort von W. Kimmig und unter Mitarbeit von G. Gallay und W. Hübener, Villingen 1972 (im folgenden zitiert: *M II*). Ders., Vorbericht über die Grabungskampagne 1970 am hallstattzeitlichen Fürstengrabhügel Magdalenenberg bei Villingen im Schwarzwald, *Germania* 50 (1972) 56—65. Ders., Neue Funde vom Magdalenenberg, *Antike Welt* 3 (1972) 1. Heft, 27—29. Ders., Funde und Befunde organischer Materialien vom Magdalenenberg bei Villingen (Baden-Württemberg); Ein Gürtelhaken iberischer Herkunft vom Magdalenenberg bei Villingen im Schwarzwald, *Arch. Korrespondenz-Bl.* 2 (1972) 133—141 und in Vorb. Ders., *Keltische Gräber im Magdalenenberg, Stadt Villingen*, herausgegeben vom Alamannischen Institut in Freiburg i. Br., im Druck. Ders., *Magdalenenberg III*, Der hallstattzeitliche Fürstengrabhügel bei Villingen im Schwarzwald 3. Band, mit einem Vorwort von H. Zürn, unter Mitarbeit von G. Gallay und mit einem Beitrag von R. Hauff, in Vorb. (im folgenden zitiert: *M III*). H. Beck und J. Biel, Bodenkundliche Unter-

Mit den 1972 geöffneten Grabungsflächen konnte das Monument entsprechend unserer Schnittführung[2] vollständig bis Streifen 19, d. h. bis 65 m Süd untersucht werden (Abb. 2 [in Beilage]). Vom 20. Streifen trugen wir nur den oberen Teil bis 3 m über Flur ab. Wir hoffen, daß das auf diese Weise terrassierte Profil den kommenden Winter ohne größere Einstürze überdauern wird. Mithin sind also vom antiken Hügelareal ca. 70 % bis auf den gewachsenen Boden hinab erschlossen worden.

DIE ZENTRALE FÜRSTENBESTATTUNG

(Grab 1)

Mit im Vordergrund der Kampagne standen die Untersuchungen an Grab 1, der zentralen Fürstenbestattung (Taf. 1 b, 2—3). Die Beobachtungen lehrten, daß die gesamte Grabanlage auf dem offensichtlich leicht planierten antiken Niveau errichtet wurde. Dabei verlegte man zunächst zwei 9,13 und 9,20 m lange im Vierkant geschlichtete Unterzüge zu ebener Erde parallel im Abstand von etwa 4,5 m. Auf diesen ruht die aus 29 Eichenbalken bestehende Bodenlage der Grabkammer im Geviert von ca. 6,0 auf 8,05 m. Am nördlichen Kammerende stößt der letzte Balken gegen die hervorstehend gearbeiteten Balkenköpfe der Unterzüge an, während am südlichen Schlußbalken jeweils verpflockt wurde. Der Kammerboden ist völlig plan gearbeitet und weist nur in der Südwestecke einen antiken Eingriff, das sogenannte »Seelenloch« auf. Alle anderen Fehlstellen sind Spezialuntersuchungen des vergangenen Jahrhunderts zu verdanken. Auf dem Kammerboden steht das Rahmenwerk der Seitenwände, die einen Innenraum von 7,65 auf 4,8 m und ursprünglich 1,5 m Höhe umfassen.

Die Dicke der Seitenwände beträgt im Mittel 0,2 × 0,25 m, sodaß die Außenmaße der Grabkammer mit 5,3 auf 8,05 m angegeben werden können. An den Ecken sind die Seitenwände durch Gehrung, also in einer Art Blockbautechnik miteinander verfugt; dabei stehen die Balkenköpfe jeweils 0,25 bis 0,35 m über. Wie die alten Abbildungen lehren,[3] war die Gruft mit einer doppelten Lage aus Eichenbalken horizontal abgedeckt. Diese brachen unter der Last der Hügelschüttung im Laufe der Zeit, sodaß die Decke in das Kammerinnere sank. In diesem Zustand wurde das Grab bei der Erstuntersuchung 1890 aufgefunden (Taf. 2 b). Rechnet man aus, so zeigt sich, daß allein für den Bau der Grabkammer mindestens 90 ausgesucht geradwüchsige Eichen mit Stammholzlängen zwischen 5,3 und 9,2 m gefällt werden mußten. Man entastete die Bäume offenbar bereits im Wald und schwartete sie dort auch ab. Die eigentliche Herrichtung erfolgte dann an Ort und Stelle, wie zahllose, oft polsterartig angehäufte Splitter und Späne in unmittelbarer Umgebung der Grabkammer ausweisen.

suchungen in der Umgebung des Magdalenenbergs bei Villingen, *Germania* 50 (1972) 65—68. E. Hollstein, Dendrochronologische Untersuchungen am Magdalenenberg bei Villingen 1. u. 2. Bericht, *Germania* 50 (1972) 69—73. Ders., idem 3. Bericht, *Arch. Korrespondenz-Bl.* in Vorb. O. Wilmanns, Untersuchungen am Pflanzenmaterial des hallstattzeitlichen Grabhügels Magdalenenberg bei Villingen, *Germania* 50 (1972) 74—76.

[2] *M I*, 77 f., Abb. 9. *M II*, 13, Abb. 1 u. Beilage 6.

[3] *M I*, Taf. 51—53.

Etwa 10 m östlich der Kammer fanden sich am Fuße des Steinhügels auf dem antiken Niveau zwei mächtige, ebenfalls im Vierkant behauene Balken, in deren Umgebung der Holzabfall besonders dicht lagerte (Abb. 3 [in Beilage], Taf. 4 a). Man gewinnt den Eindruck, als seien auf den beiden Stämmen die Kammerbalken zurechtgezimmert worden. Von dieser »Werkbank« aus führen in gleicher Flucht zwei weitere Holzbalken schräg nach oben in den Steinhügel hinein. Man kann sich vorstellen, daß die gerichteten Balken der Kammerdecke auf den beiden Schrägstämmen wie über eine Rampe in die vorgesehene Lage geschoben wurden. Die Rampe wurde gebaut, als der Steinhügel bereits eine gewisse, aber noch nicht seine endgültige Höhe erreicht hatte. Da auch auf unteren Lagen des Steinhügels noch Abfallspäne liegen, ist anzunehmen, daß die Zimmerung der Kammer und die Aufschüttung der zentralen Steinpackung Hand in Hand vor sich ging.

Der Fuß des Steinhügels umschreibt ein unregelmäßiges Polygon mit ca. 30 m Durchmesser (Taf. 3). Sein mittlerer Teil über der Grabkammer wurde im Zuge der Erstuntersuchung entfernt, ohne daß man damals genauere Einmessungen vornahm. Die heute noch erhaltene größte Höhe beträgt 3,2 m. Ursprünglich wird sie vielleicht noch einen halben Meter mehr ausgemacht haben. Das Monument steht im Bereich des Mittleren und Unteren Muschelkalkes; für den Bau des Steinhügels schaffte man etwa 1000 bis 1500 m^3 eines ortsfremden Buntsandsteines herbei. Geologische Untersuchungen durch Willi Paul engen den Entnahmebereich auf einen Buntsandstein-Horizont ca. 1,5 km NW vom Grabhügel ein. Unter den Blöcken finden sich Stücke mit einem Einzelgewicht bis zu 500 kg. Für deren Transport wurde offensichtlich auch die tierische Arbeitskraft genutzt, denn es liegen in der Gegend der Steinhügelpackung hin und wieder eigentümlich verdichtete Pakete organischer Substanz, die von Udelgard Körber-Grohne als Rinderexkremente (»Kuhfladen«) identifiziert wurden.[4] Der Mist lockte dann auch zahlreiche Kerfe an, von denen u. a. einige gut erhaltene Exemplare des Großen Roßkäfers (*Geotrupes stercorarius* L.) geborgen werden konnten.[5]

Ein etwa 7 m langer Tannenstamm zeigte an seinem dünneren Ende deutliche Schleifspuren. Vielleicht bildete er zusammen mit einem weiteren Stamm eine Art Schlitten zum Heranziehen der Steine.

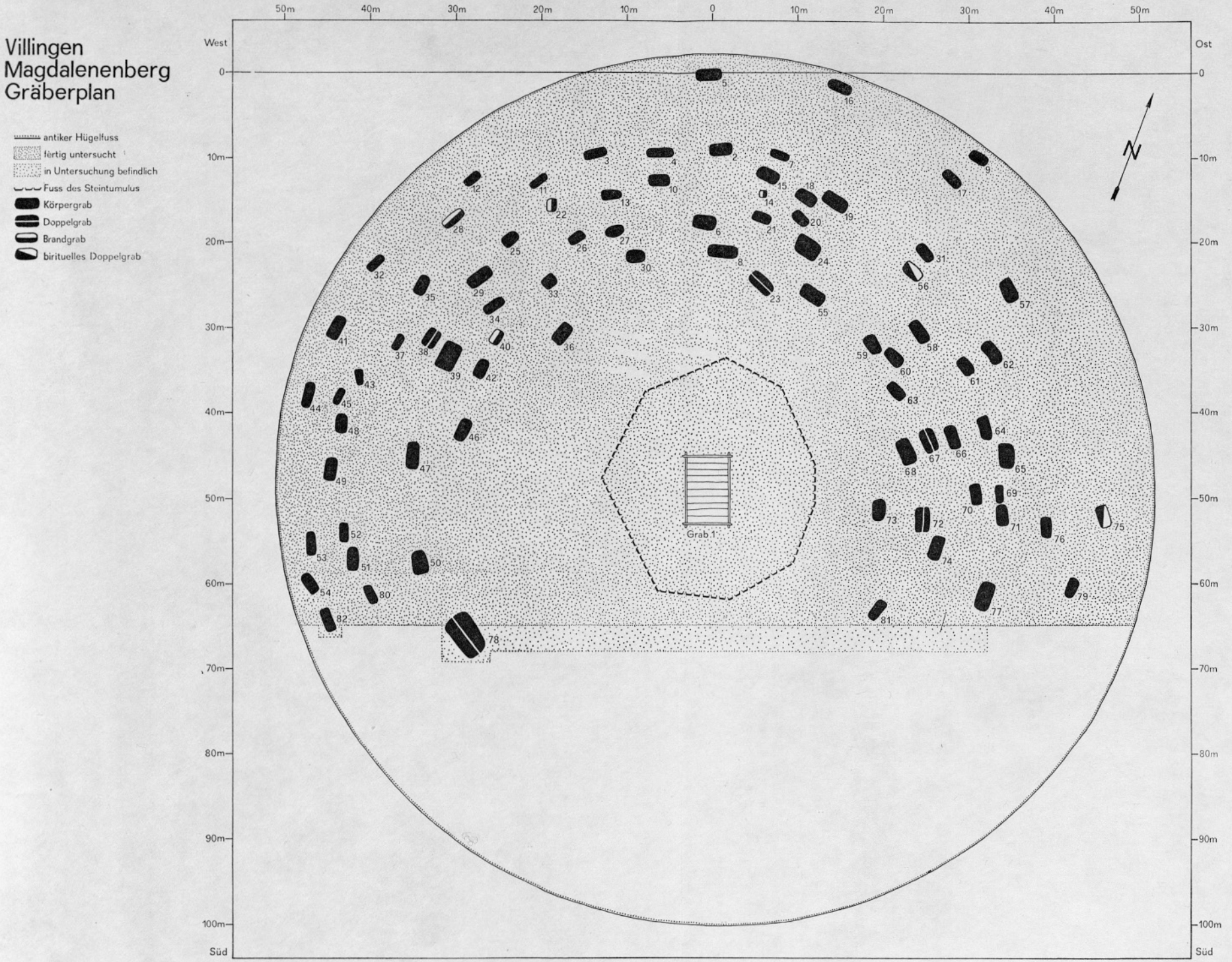
Einige andere außerhalb der Kammer im Bereich des Steinhügels gefundene Balken weisen vielfältige Bearbeitungsspuren in Form von Zapflöchern, Kerben und Zapfen auf (Taf. 4). Zweifelsfrei handelt es sich dabei um Hölzer in Sekundärverwendung, wahrscheinlich um Balken eines Hauses. Es ist daran gedacht worden, daß vielleicht eigens im Rahmen der Bestattungsfeierlichkeiten ein Gebäude abgerissen und mit beim Bau des Hügels verwendet wurde. Ähnliche Beobachtungen tätigte auch Siegwalt Schiek,[6] als er unter dem Heuneburg-Hügel Talhau 4 die zentrale Grabkammer inmitten

[4] K. Spindler, *Arch. Korrespondenz-Bl.* 2 (1972) 139 f.

[5] K. Spindler, a. O., 140, Taf. 24, 2.

[6] S. Schiek, Vorbericht über die Ausgrabung des vierten Fürstengrabhügels bei der Heuneburg, *Germania* 37 (1959) 117—131; hier bes. 119 ff. u. Beilage 1. Mit ergänztem Plan: W. Kimmig, *Die Heuneburg an der oberen Donau,* Führer zu vor- und frühgeschichtlichen Denkmälern in Württemberg und Hohenzollern 1 (Stuttgart 1968) 102—104, Abb. 57.

Abb. 2.

Sl. 2. Villingen, Magdalenenberg. Položaj grobov v gomili

Villingen, Magdalenenberg

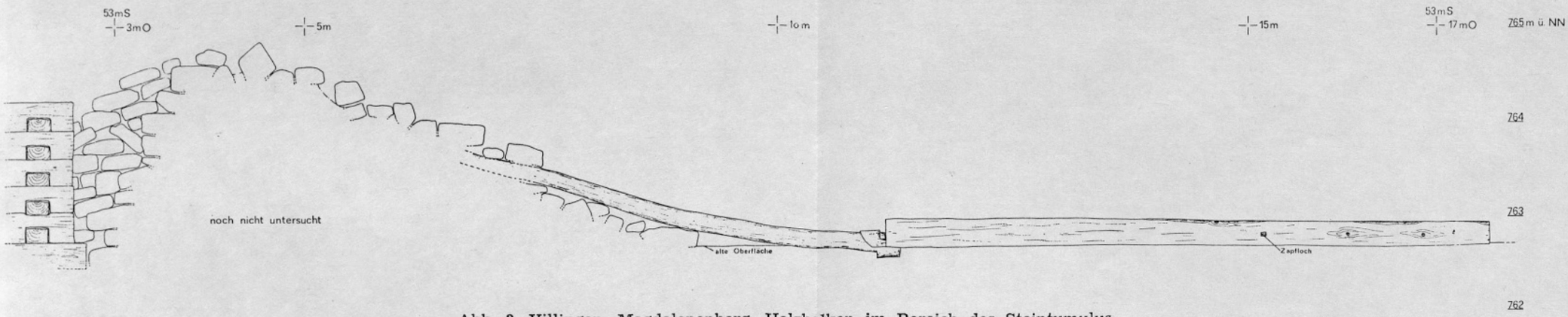
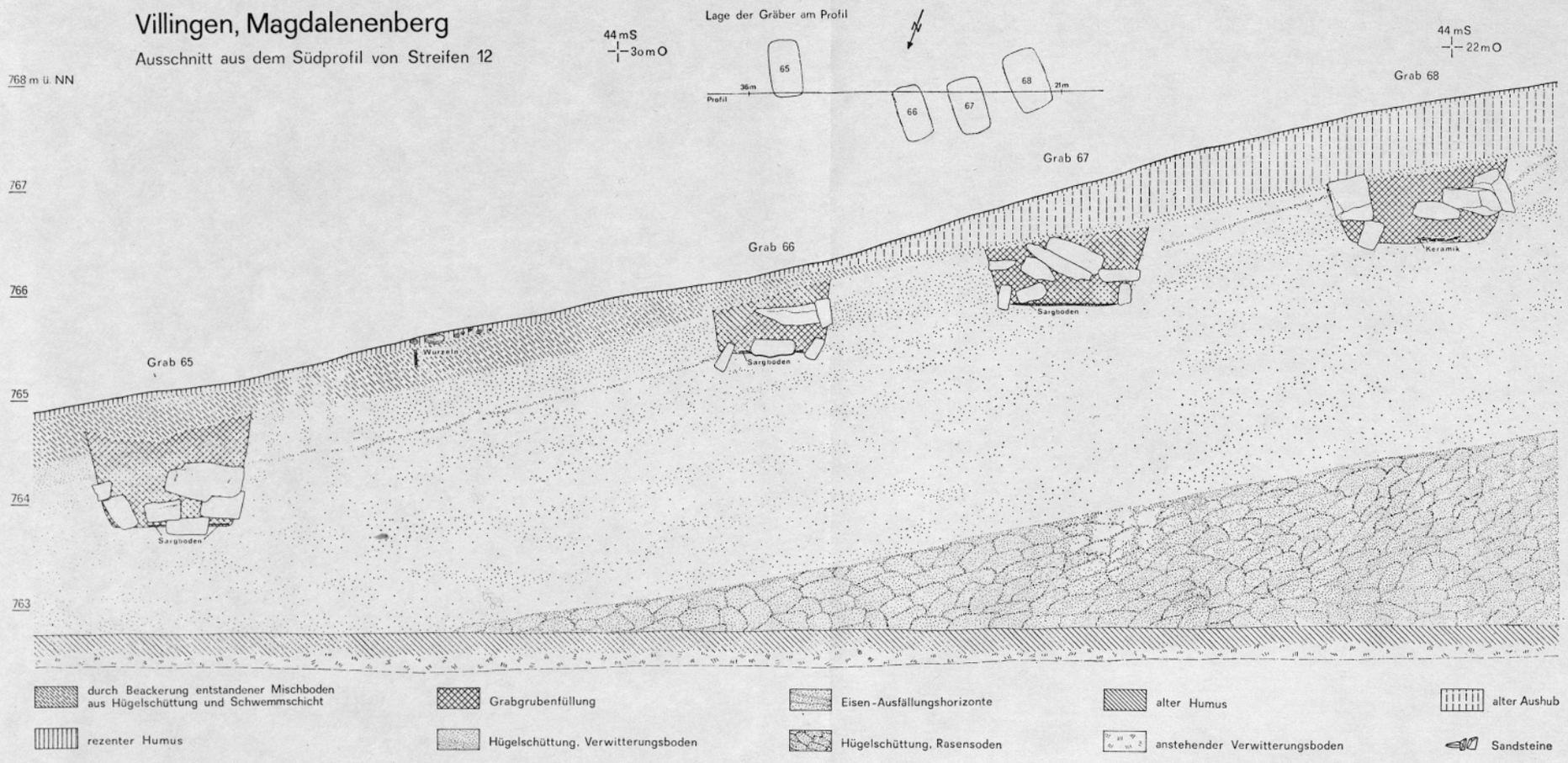

Abb. 3. Villingen, Magdalenenberg. Holzbalken im Bereich des Steintumulus von Grab 1; Profil: Sogenannte »Werkbank«. M. 1 : 60

Sl. 3. Villingen, Magdalenenberg. Bruna v območju kamnite gomile groba 1; profil: t. i. »delovna miza«. M. 1 : 60

Abb. 4.

Sl. 4. Villingen, Magdalenenberg. Izrez iz južnega profila 12. pasu (z načrtom položaja grobov vzdolž profila)

eines abgebrannten Hauses angelegt fand. Hier wie dort wird man erwägen müssen, ob der bestatteten Person nicht auch der eigene Palast geopfert wurde, um wie eine übergroße Grabbeigabe im Jenseits zur Verfügung zu stehen.

Nach dem Bau des Steinhügels begann die Erdaufschüttung. Der Hügel sollte einen Durchmesser von ca. 102 m erreichen; er bedeckt eine Fläche von nahezu 1 ha. Die heute noch erhaltene Höhe beträgt 6,6 m. Insgesamt umfassen die Aufschüttungsmassen einen Raum von 45.000 m³. Das Erdmaterial wurde, wie bodenkundliche Untersuchungen zeigen, aus der unmittelbaren Umgebung des Hügels entnommen, sodaß dieser durch die Abgrabung weiter an Höhe gewann. Offenbar läßt sich die Entnahmegrenze noch heute im Gelände nachweisen,[7] sie umzieht in einem unregelmäßigen Oval das Monument. Für das Lösen der Erde verwandte man einfache Holzspaten. Dem Transport dienten große Körbe, aus Weidenruten geflochten.[8] Zunächst schälte man den Humus ab und stapelte die Soden zum Hügelkern. Für den Hügelmantel nahm man dann den Verwitterungsboden, sodaß dieser im Profil heller erscheint.

DIE NACHBESTATTUNGSNEKROPOLE

Mit den 1972 im Ost- und Südsektor aufgedeckten Nachbestattungen erhöhte sich die Zahl der im Magdalenenberg nachgewiesenen Gräber auf 82. In diese Zahl nicht mit einbezogen sind mögliche Grabanlagen im Zentralteil des Hügels, die 1890 unerkannt abgebaut wurden. Auch in dieser Kampagne bestätigte sich die bereits früher gewonnene Beobachtung, daß alle Nebengräber von oben in den bereits fertiggestellten Grabhügel eingelassen wurden[9] (Abb. 4 [in Beilage]). Die Belegung der Nachbestattungsnekropole setzt also erst ein, als das Monument seine vorgesehene endgültige Gestalt erreicht hatte. Für die Toten der 15 Jahre, die nach dendrochronologischen Daten für die Bauzeit des Hügels in Anspruch zu nehmen sind, muß also ein anderweitiger Bestattungsplatz gesucht werden. Dafür käme etwa ein Grabhügel in Betracht, der sich nur 1,5 km südlich des Magdalenenberges auf der Gemarkung Pfaffenweiler befindet.[10] Auch dort ergab ein 1891 geöffnetes Probeloch eine ca. 0,5 m mächtige Steinpackung, was durchaus an die Befunde vom Magdalenenberg erinnert. Es wäre wünschenswert, diesen Grabhügel zu untersuchen. Darüberhinaus befinden sich in der näheren und weiteren Umgebung des Magdalenenberges keine weiteren hallstattzeitlichen Grabhügelfelder bzw. Einzelhügel.

In bemerkenswerter Weise imitieren die Nebengräber den Bestattungsritus des Zentralgrabes. Hier wie dort wird der Tote in voller Tracht und mit Beigaben in einer hölzeren Sargkammer aufgebahrt (Abb. 5). Diese wird mit Steinen umgeben und mit Erde abgedeckt (Taf. 5 a). Alle Gräber liegen rechtwinkelig zum Hügelradius orientiert; sie gruppieren sich also wie auf Kreisbahnen um das Hügelzentrum (Abb. 2). Damit stellt der Magdalenenberg einen echten Sippengrabhügel im osthallstättischen Sinne dar.

[7] H. Beck u. J. Biel, *Germania* 50 (1972) 65—68.

[8] K. Spindler, a. O., 139, Abb. 3—4.

[9] *M I*, 80, Abb. 10—12. *M II*, 15, Abb. 2—5 u. 7—9, Beilage 5.

[10] E. Wagner, a. O., (Anm. 1), 108.

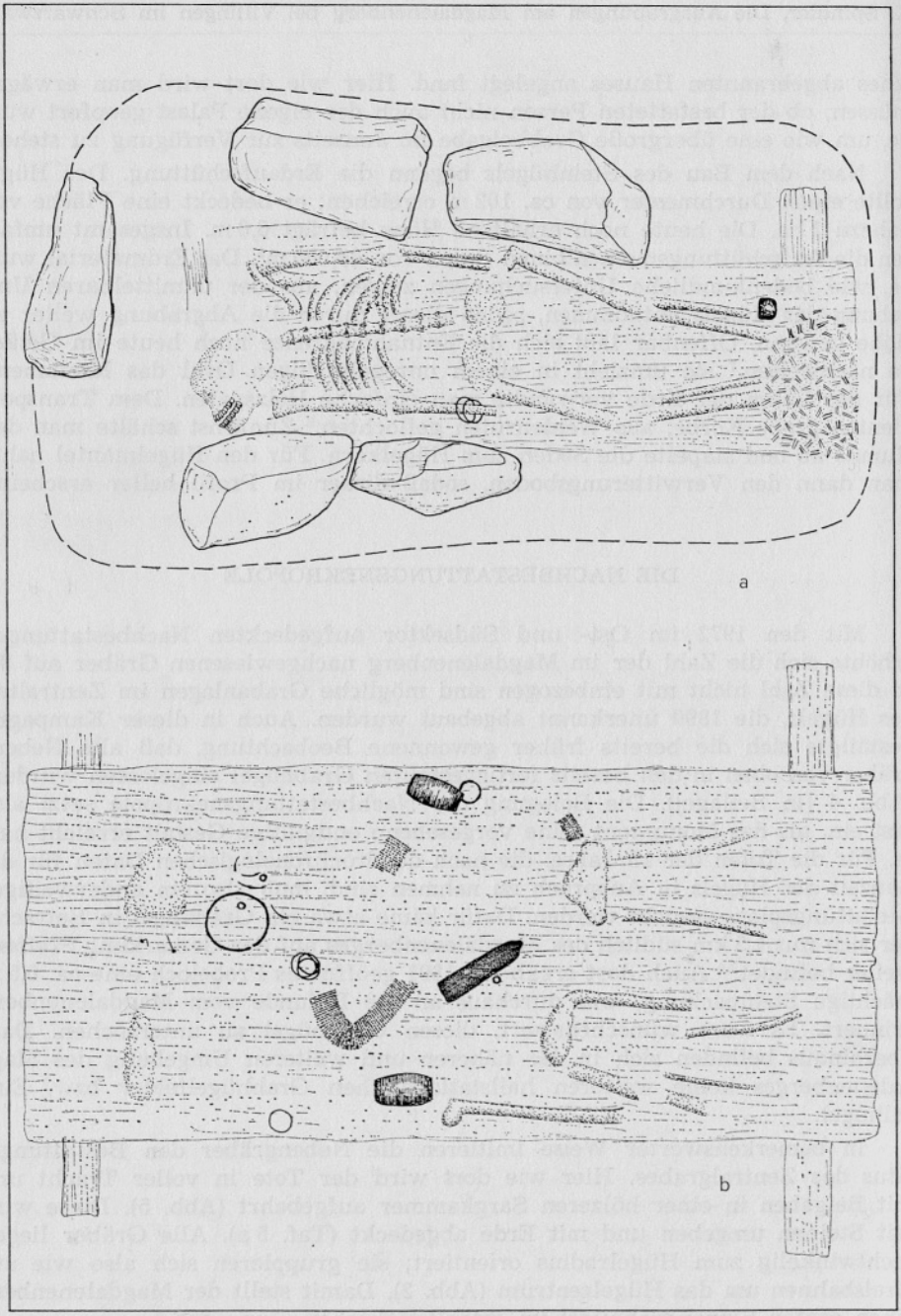

Abb. 5. Villingen, Magdalenenberg. Reste von Sargböden. a Grab 75 (birituelle Bestattung). b Grab 72 (Doppelbestattung). M. 1 : 20

Sl. 5. Villingen, Magdalenenberg. Ostanki dna krste. a grob 75 (biritualni pokop); b grob 72 (dvojni pokop). M. 1 : 20

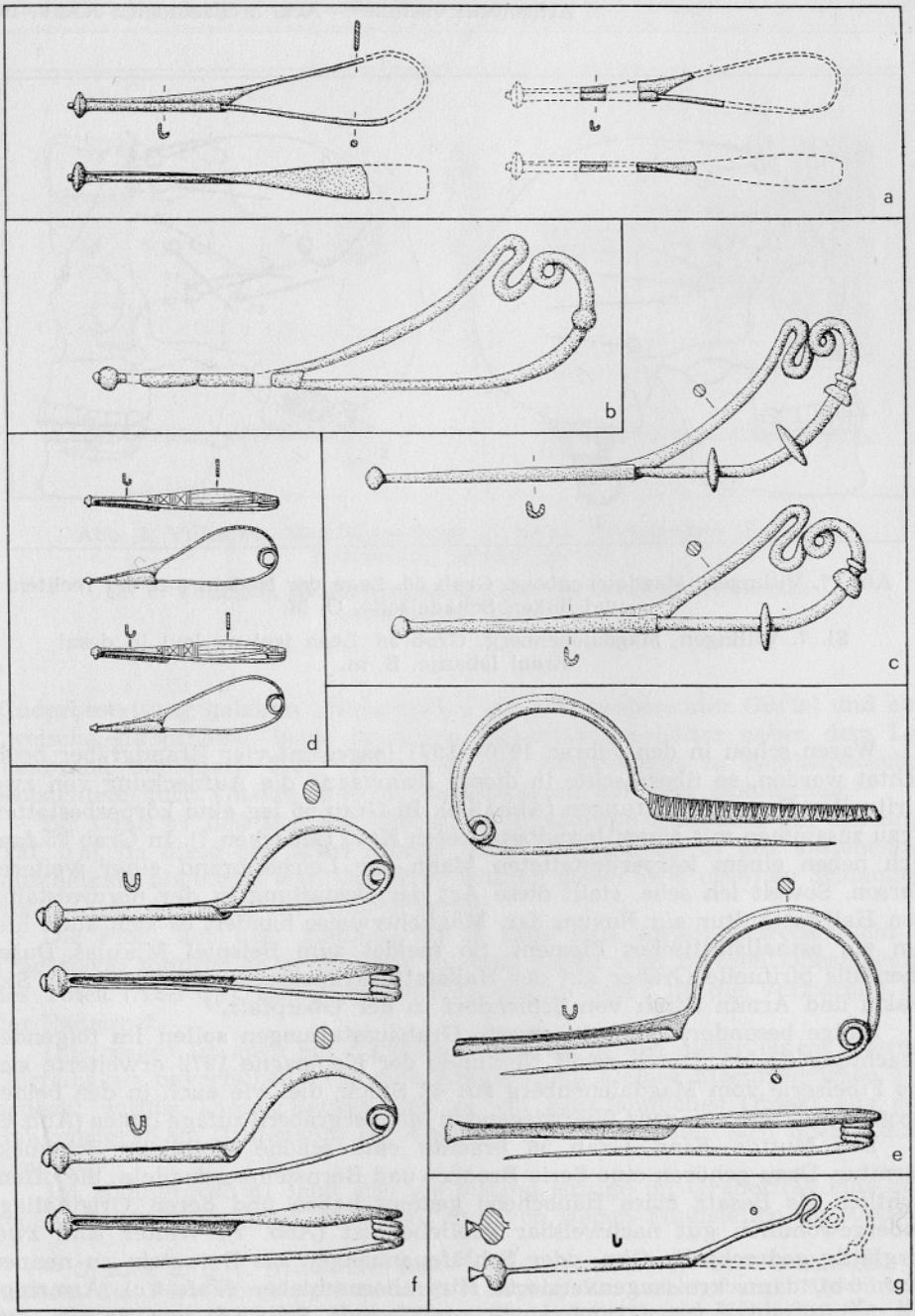

Abb. 6. Villingen, Magdalenenberg. Grabung 1972, Fibelserie: a Grab 55; b Grab 62; c Grab 57; d Grab 63; e Grab 58; f Grab 80; g Grab 82, b—c Eisen, sonst Bronze. M. 1/2

Sl. 6. Villingen, Magdalenenberg. Izkopavanje 1972, fibule: a grob 55, b grob 62, c grob 57, d grob 63, e grob 58, f grob 80, g grob 82. B—c železo, ostalo bron. 1/2

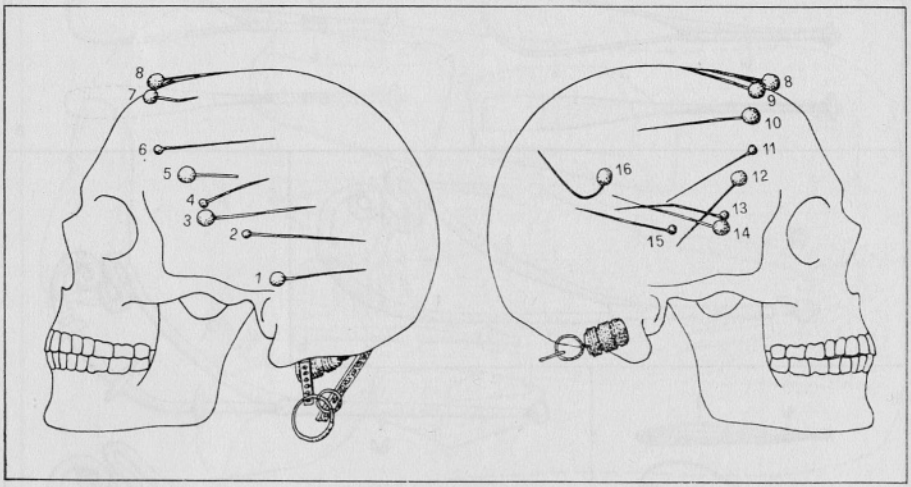

Abb. 7. Villingen, Magdalenenberg. Grab 56. Lage der Nadeln auf der rechten und linken Schädelseite. O. M.

Sl. 7. Villingen, Magdalenenberg. Grob 56. Lega igel na levi in desni strani lobanje. B. m.

Waren schon in den Jahren 1970—1971 insgesamt vier Brandgräber beobachtet worden, so überraschte in dieser Kampagne die Aufdeckung von zwei birituellen Doppelbestattungen (Abb. 5 b). In Grab 56 lag eine körperbestattete Frau zusammen mit einem brandbestatteten Kind (Mädchen ?). In Grab 75 fand sich neben einem körperbestatteten Mann der Leichenbrand einer weiteren Person. Soweit ich sehe, stellt diese Art der Bestattung in der nordwestalpinen Hallstattkultur ein Novum dar. Möglicherweise handelt es sich auch hier um ein osthallstättisches Element. So meldet zum Beispiel Mikulaš Dušek ebenfalls birituelle Gräber auf der Hallstattnekropole von Chotín in der Slowakei und Armin Stroh von Schirndorf in der Oberpfalz.[11]

Einige besonders bemerkenswerte Grabausstattungen sollen im folgenden Beachtung finden. Durch zwölf Neufunde der Kampagne 1972 erweiterte sich die Fibelserie vom Magdalenenberg auf 42 Stück, die, wie auch in den beiden vergangenen Jahren, ganz überwiegend in Männergräbern zutage traten (Abb. 6).

Das Mutter - Kind - Grab 56 brachte eine schöne weibliche Schmuckgarnitur. Dazu gehören eine Serie Bronze- und Bernsteinkopfnadeln, die offensichtlich als Besatz eines Häubchens gedient haben und deren Originallage außergewöhnlich gut nachweisbar geblieben ist (Abb. 7). Weiter sind zwei sorgfältig gedrechselte Ohr- oder Schläfenanhänger aus Bernstein zu nennen (Taf. 6 b), dann kreisaugenverzierte Hirschhornschieber (Taf. 6 c), Armringe aus Lignit und massive rundstabige geschlossene Fußringe aus Bronze. Zur

[11] M. Dušek, Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Chotín, *Arch. Slovaca Fontes* 6 (1966) 15 u. 86 (Grab 16 b). A. Stroh, Bemerkungen zum hallstattzeitlichen Totenbrauch in der Oberpfalz, *Germania* 48 (1970) 123—125.

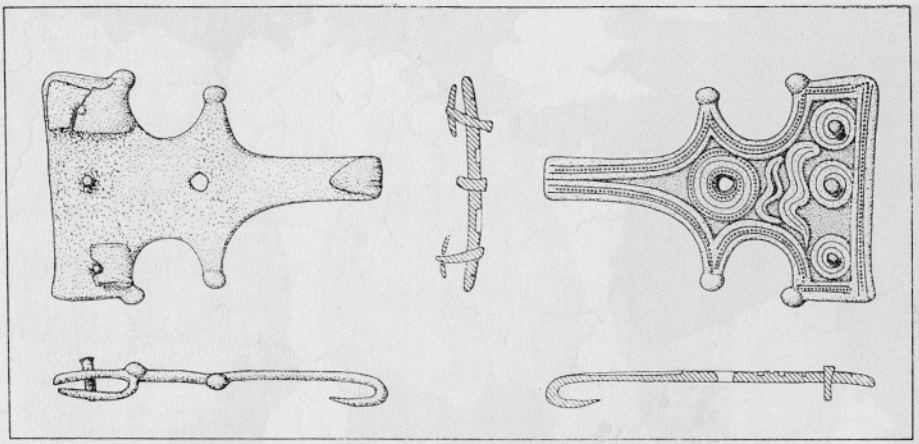

Abb. 8. Villingen, Magdalenenberg. Grab 65. Gürtelhaken iberischer Provenienz, Bronze. M. 1/2

Sl. 8. Villingen, Magdalenenberg. Grob 65, pasna spona iberske provenience. Bron. 1/2

Kinderbestattung gehören offensichtlich ein zwingenbesetzter Gürtel und eine Zweischalenkopfnadel, beide in einem Birkenrindenbehälter neben dem Leichenbrand deponiert. Das Verwahren von Beigabengut in Rindenpäckchen beobachtete auch Gustav Riek in Brandgräbern auf dem Hohmichele.[12]

Bei Grab 57 ließ sich der Umriß der Grabgrube besonders gut erkennen (Taf. 5 a), da diese den alten Humus durchstieß und bis in den anstehenden Muschelkalk abgeteuft war. Das Grab enthielt neben zwei eisernen Schlangenfibeln (Abb. 6 c) noch ein Miniaturgefäß.

Die Fibel aus dem Männergrab 58 fand sich auffälligerweise nicht in Trachtlage, sondern in geöffnetem Zustand neben dem rechten Oberschenkel des Toten (Abb 6 e). Bemerkenswert an diesem Stück ist die Verzierung auf der Nadelrast.

Interessant ist auch ein Fund aus Grab 60, in den außer einem eisernen Gürtelhaken bayerischen Typs eine Ansammlung kleiner Eisenringelchen aufgedeckt wurde. Dieser Befund, der an ein ganz ähnliches Objekt aus dem Sphingengrab im Grafenbühl bei Asperg erinnert,[13] entzieht sich bislang einer Deutung.

Im Männergrab 61 fand sich als bislang einzige im Gräberfeld eine Stufennadel mit Kolbenkopf, die damit nun von sieben Fundstellen im süddeut-

[12] G. Riek u. H.-J. Hundt, *Der Hohmichele, Ein Fürstengrabhügel der Späten Hallstattzeit bei der Heuneburg,* Röm.-Germ. Forsch. 25 = Heuneburgstudien I (1962) 76 u. 102 (Grab X); 78 u. 103 (Grab XII).

[13] H. Zürn, *Hallstattforschungen in Nordwürttemberg,* Die Grabhügel von Asperg (Kr. Ludwigsburg), Hirschlanden (Kr. Leonberg) und Mühlacker (Kr. Vaihingen), Veröffentlichungen des Staatlichen Amtes für Denkmalpflege Stuttgart Reihe A, Vor- und Frühgeschichte 16 (1970) 23, Taf. 64, 2 u. 70.

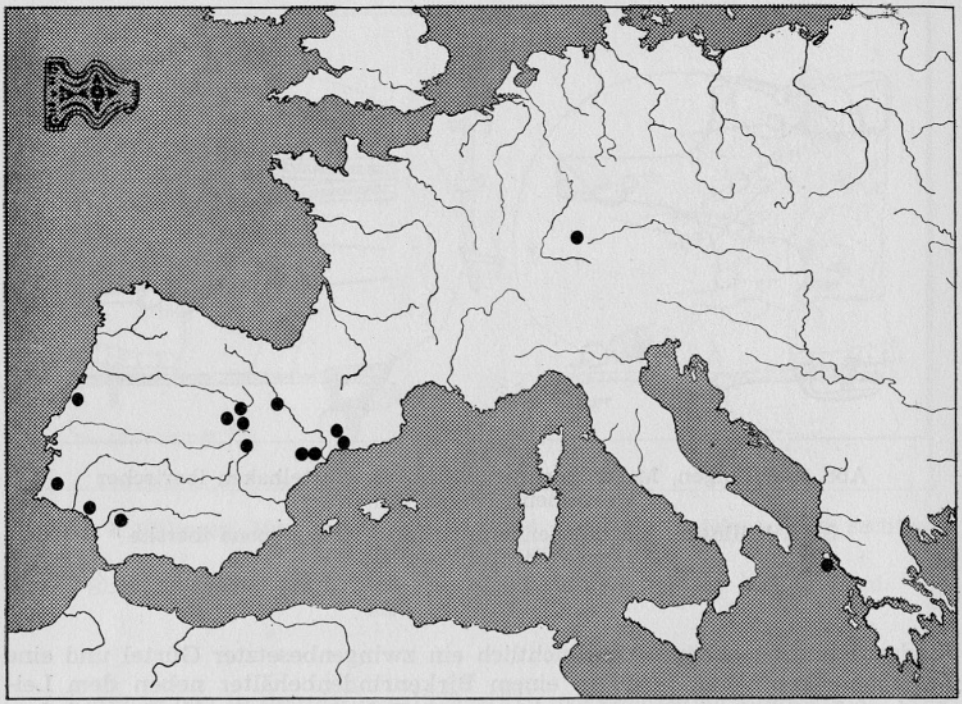

Abb. 9. Verbreitung der Gürtelhaken vom Typ Acebuchal
Sl. 9. Razprostranjenost pasnih spon tipa Acebuchal

schen Raum belegt ist.[14] Weitere Beigaben dieser Bestattung waren ein eisernes mondsichelförmiges Rasiermesser und eine Art Steinhammer.

Für die Differenzierung Männergräber - Frauengräber sind die Waffenbeigaben besonders wichtig, so z. B. Grab 62 mit zwei großen Lanzenspitzen, einer Schlangenfibel (Abb. 6 b) und einem Rasiermesser, alles aus Eisen. Aus Bronze barg das Grab ein glattes Gürtelblech, dieses auffälligerweise nicht in Trachtlage, sondern in der Fußgegend niedergelegt.

Eine Überraschung besonderer Art bot das Grab 65, welches neben üblichen einheimischen Beigaben wie Armbändern aus Gagat, einem gerippten Bronzeohrring und einem schlichten Kegelhalsgefäß einen Gürtelhaken iberischer Provenienz barg (Abb. 8). Es handelt sich hier um den ersten sicheren Importfund, der von Spanien aus die nordalpine Hallstattkultur erreichte. Wir haben über diesen Fund ausführlich im Archäologischen Korrespondenzblatt 2, 1972 (Anm. 1) berichtet, sodaß wir uns hier kurz fassen können. Die Fundpunkte der Vergleichsstücke liegen alle südlich der Pyrenäen, außer einer entsprechenden Gürtelschließe, die es in das Apolloheiligtum von Kerkyra

[14] G. Mansfeld, Späthallstattzeitliche Kleinfunde von Indelhausen (Kr. Münsingen), *Fundber. aus Schwaben* N. F. 19 (1971) 89—117; hier bes. 105 ff. u. Abb. 5.

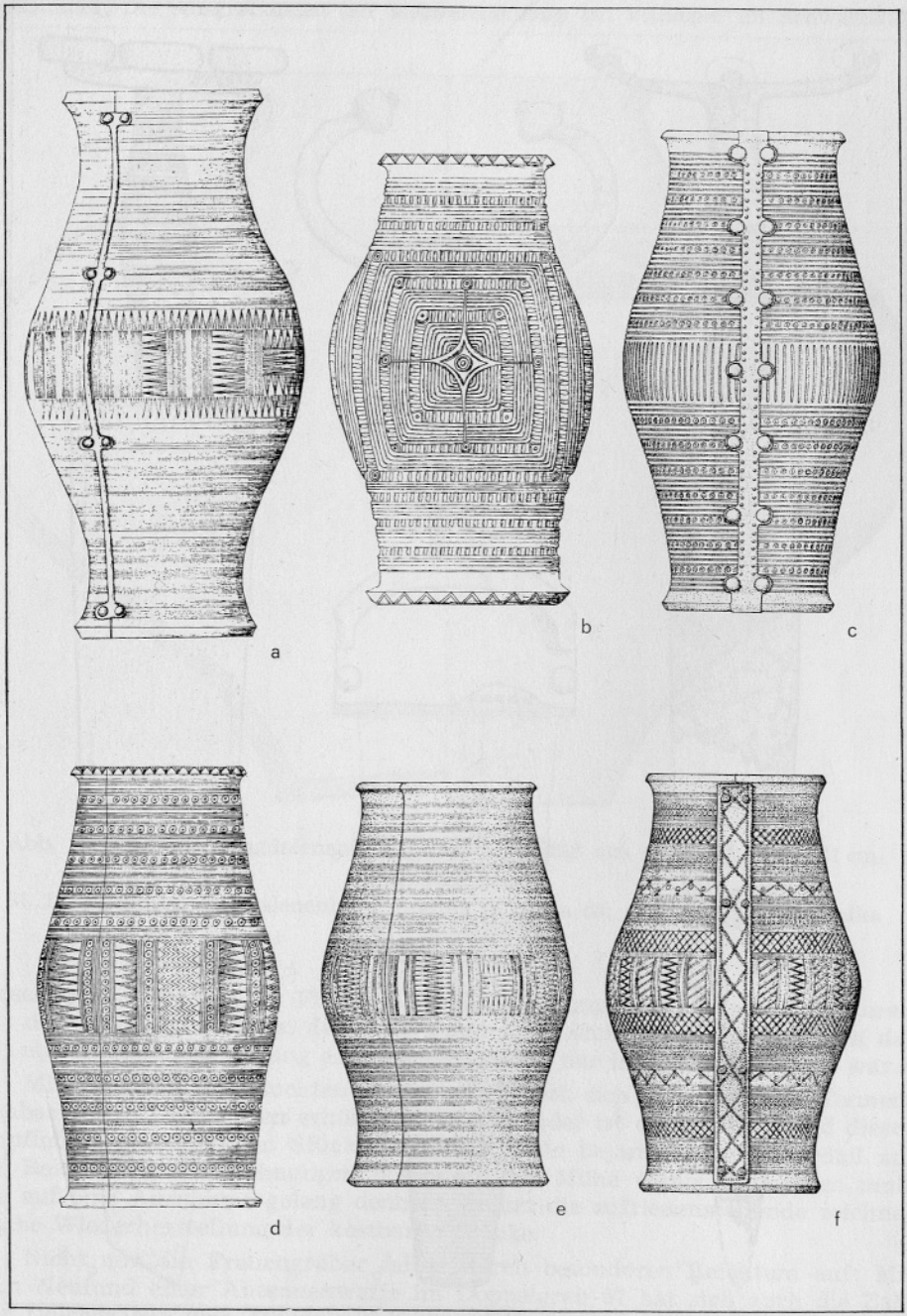

Abb. 10. Villingen, Magdalenenberg. Tonnenarmbänder: a Grab 5; b Grab 15; c Grab 66; d Grab 21; e Grab 76; f Grab 79. Bronze. M 1/3

Sl. 10. Villingen, Magdalenenberg. Široke sodčasto oblikovane zapestnice: a grob 5, b grob 15, c grob 66, d grob 21, e grob 76, f grob 79. Bron. 1/3

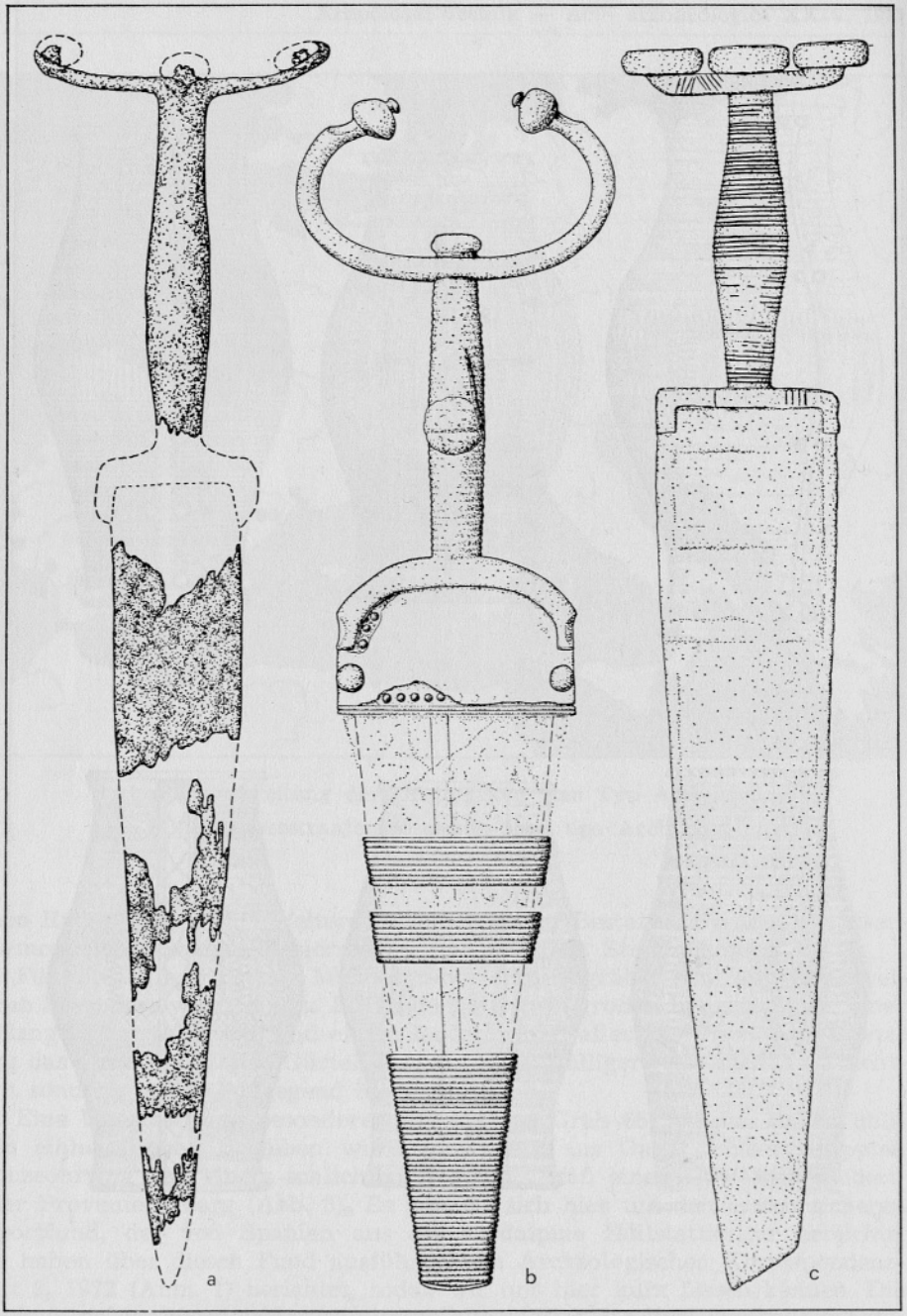

Abb. 11. Villingen, Magdalenenberg. Antennendolche: a Grab 54; b Grab 39; c Grab 67. b Bronze, sonst Eisen. M. 1/2

Sl. 11. Villingen, Magdalenenberg. Antenska bodala: a grob 54, b grob 39, c grob 67. b bron, ostalo železo. 1/2

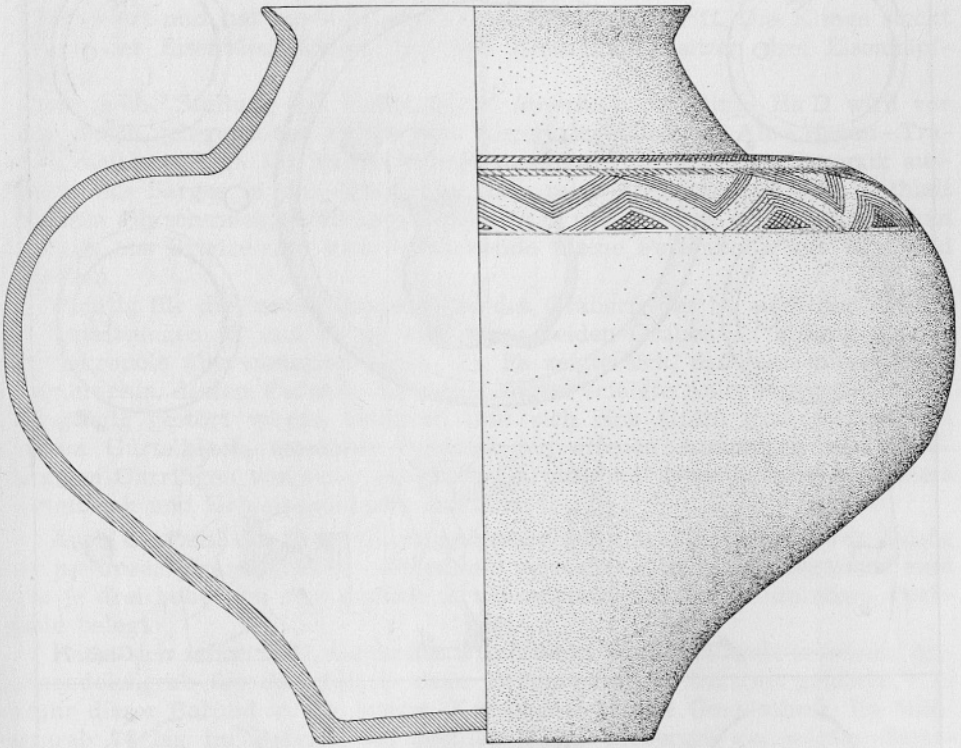

Abb. 12. Vilingen, Magdalenenberg. Kegelhalsgefäß aus Grab 68. Höhe 31 cm. Keramik

Sl. 12. Villingen, Magdalenenberg. Posoda iz groba 68; višina 31 cm. Keramika

verschlagen hat (Abb. 9). Für die Synchronisierung der iberischen Kulturen mit der Hallstattkultur ist der neue Fund nicht ohne Belang, zumal sich damit eine Beziehungsrichtung erweist, die bislang nur in Ansätzen faßbar war.[15]

Mit den neu untersuchten Bestattungen hat sich die Zahl der Tonnenarmbandgräber auf sieben erhöht (Abb. 10). Leider ist der Fundzustand dieser empfindlichen bronzenen Stücke in jedem Falle bejammernswert, sodaß auf die Rekonstruktionszeichnungen besonders viel Mühe verwandt werden muß. Bis auf eine Ausnahme gelang dennoch immer die zufriedenstellende zeichnerische Wiederherstellung der kostbaren Stücke.

Nicht nur die Frauengräber fallen durch besonderen Reichtum auf: Mit dem Neufund einer Antennenwaffe im Doppelgrab 67 hat sich auch die Zahl der Dolchgräber vom Magdalenenberg auf drei erhöht (Abb. 11). Das Stück

[15] W. Schüle, Vorformen von Fußzier und Armbrustkonstruktion der Hallstatt - D - Fibeln, *Madrider Mitt.* 2 (1961) 55—69. Ders., Nordalpines Hallstattgold und Südwesteuropa, *Fundber. aus Schwaben* N. F. 17 (1965) 173—180.

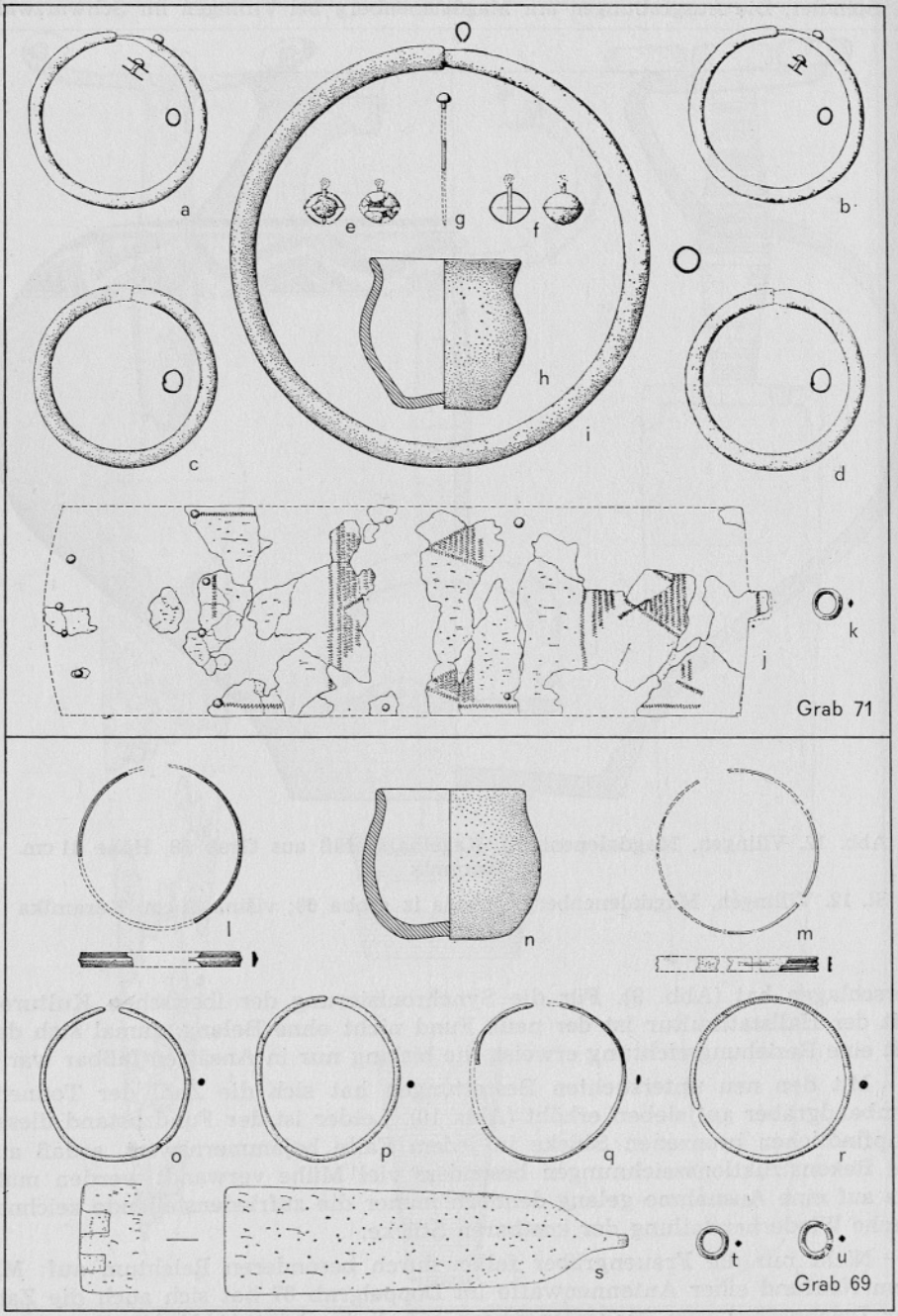

Abb. 13. Villingen, Magdalenenberg. Stratigraphische Überlagerung der Gräber 69 und 71: Oben jüngere Garnitur, unten ältere Garnitur. h und n Keramik, sonst Bronze. M. 1/3

Sl. 13. Villingen, Magdalenenberg. Grobova 69 in 71: zgoraj mlajša garnitura, spodaj starejša garnitura. h in n keramika, ostalo bron. 1/3

ist tauschiert und hat einen bronzedrahtumwickelten Griff. Die Klinge steckt noch in der Eisenblechscheide; auf der Knaufstange sitzen drei Eisennäpfchen auf.

Die frühe Stellung des Gräberfeldes innerhalb der Stufe Ha D wird vor allem durch gelegentliche Funde von Kegelhalsgefäßen in Alb - Hegau - Tradition deutlich (Abb. 12). So stand im Frauengrab 68 derartige Keramik ausserhalb des Sarges in der Grabgrube. Das reich ausgestattete Grab enthielt weiterhin Ohrschmuck, Armbänder aus Gagat und Bronze, einen Gürtelhaken ebenfalls aus Bronze und eine entzückende kleine Perlenkette aus Glas und Bernstein.

Wichtig für die innere Chronologie des Gräberfeldes ist auch der Befund der Bestattungen 69 und 71, da sich diese beiden Gräber als bislang einzige der Nekropole überschneiden (Abb. 13). Es zeigte sich, daß man zuerst Grab 69 einbrachte, dessen Fußende durch die später erfolgte Anlegung von Grab 71 geringfügig gestört wurde. Dadurch läßt sich eine ältere Frauentracht mit glattem Gürtelblech, massiven rundstabigen offenen Armringen und bandförmigen Ohrringen von einer jüngeren Garnitur mit tremolierstichverziertem Gürtelblech und Hohlringschmuck sondern.

Auch die Zahl der Tonnenarmbandpaare aus Gagat hat sich durch Funde aus mehreren Frauengräbern erfreulich vermehrt (Taf. 6 a). Insgesamt sind jetzt je drei hohe und drei niedere Armbandpaare aus der bituminösen Pechkohle belegt.

Hatte sich schon 1971 durch den Fund eines Geröllschlägels in einem Antennendolchgrab der Angehörige einer Bergmannsgilde bekannt gemacht,[16] so erfuhr dieser Befund in der letzten Kampagne weitere Gesellschaft. Im Männergrab 74 lag im Bereich der rechten Hand wiederum ein solcher Steinschlägel, von dem wir glauben, daß er zum Zerstoßen des Erzes gedient hat, um das Trennen des tauben vom hältigen Gestein im naßmechanischen Aufbereitungsverfahren zu erleichtern.

Soweit ich sehe, sind damit zum erstenmal Bergmannsgräber im westlichen Hallstattkreis nachgewiesen.

Als aufschlußreich für den Totenglauben der Hallstattleute erwies sich das Grab 78 (Taf. 5 b). Das mit einer Steinpackung von 5 auf 3 m im Geviert bedeckte Grab war das bislang größte der Nachbestattungsnekropole auf dem Magdalenenberg und versprach wichtige Befunde. Es enttäuschte deshalb zunächst, als innerhalb des Steinsatzes ein Skelett aufgedeckt wurde, welches lediglich mit einfachen Hohlohrringen und einer Haarnadel ausgestattet war. Bei diesem ließen sich übrigens nicht die geringsten Sargreste nachweisen. Erst nach dem Abbau dieser Bestattung konnte beim Tiefergehen der vollständige Steinsatz freigelegt werden, welcher offenbar durch den Einbruch eines darunter befindlichen Sarges wannenförmig eingesunken war. Nach dem Abräumen dieser Steinpackung entdeckten wir die Hauptbestattung dieser Grabanlage. Es handelte sich um das Grab einer Frau mit hohen Tonnenarmbändern aus Gagat und Ringohrschmuck. Den Leib zierte ein in prachtvoller Punztechnik ornamentiertes Gürtelblech (Abb. 14 d), welches nicht nur auf dem Gräberfeld, sondern darüberhinaus auch im übrigen Südwestdeutschland

[16] *M II*, 49 f., Taf. 35—36 u. 64 (Grab 54).

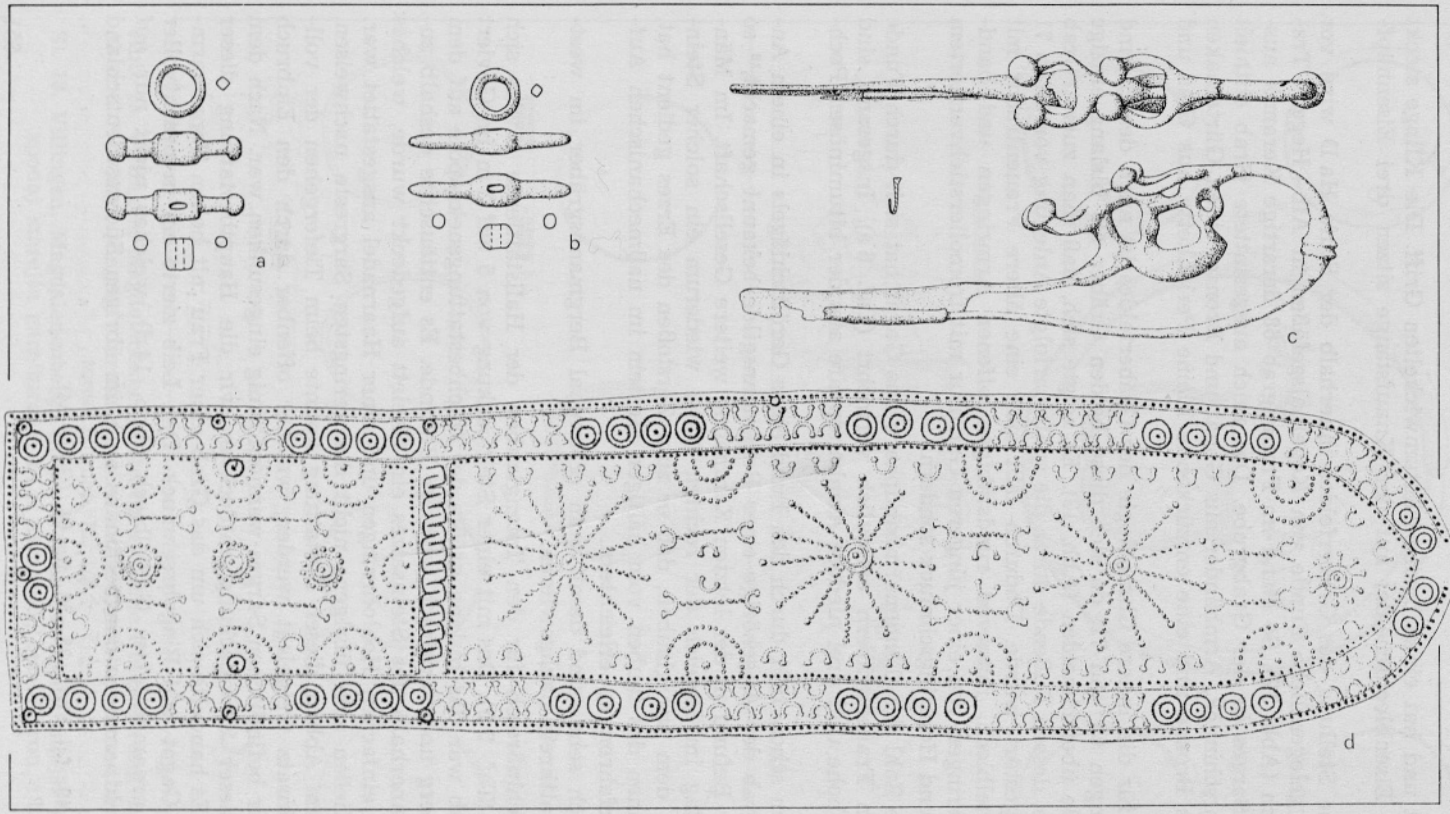

Abb. 14. Villingen, Magdalenenberg. Grabung 1972, Kleinfunde: a—b Zwergknebel aus Grab 80; c Doppelhörnchenfibel aus Grab 81; d Gürtelblech aus Grab 78 untere Bestattung. Bronze. M. 1/2

Sl. 14. Villingen, Magdalenenberg. Izkopavanje 1972, drobne najdbe: a—b miniaturna zatiča iz groba 80, c kačasta fibula iz groba 81, d pasna spona iz groba 78, spodnji pokop. Bron. 1/2

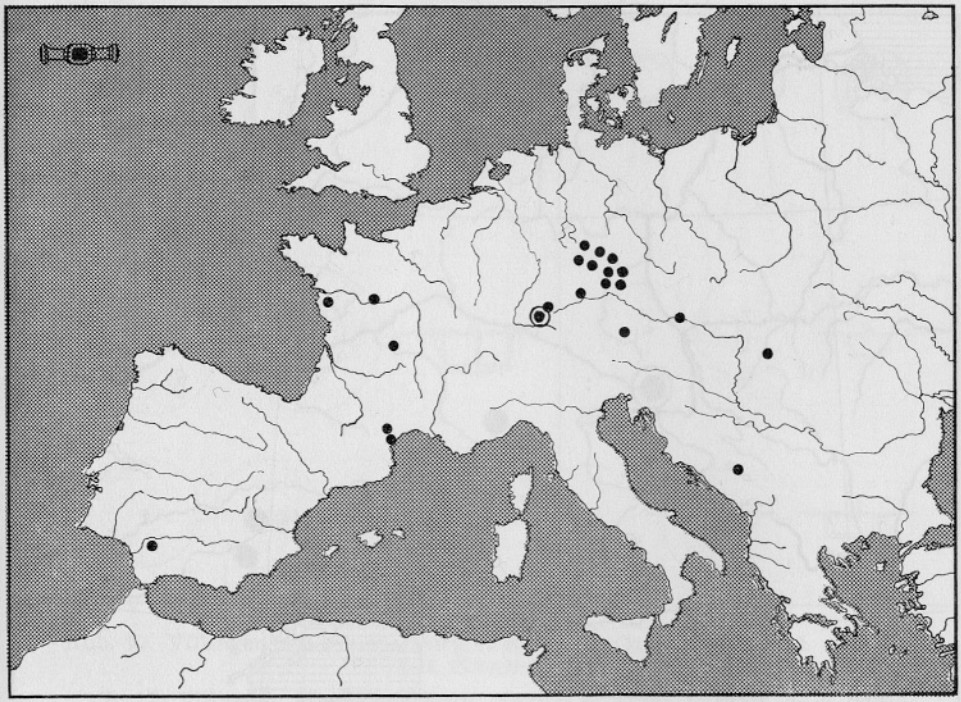

Abb. 15. Verbreitung der Zwergknebel (nach Schüle, ergänzt)
Sl. 15. Razprostranjenost zatiča (po Schüleju, dopolnjeno)

ganz vereinzelt dasteht. Zu Füßen standen zwei üppig verzierte Kegelhalsgefäße mit je einem kleinen Schälchen. Der Befund dieses Etagengrabes wird dahingehend zu deuten sein, daß es sich hier um eine Art der Totenfolge handelt; sie es, daß eine Verwandte oder, was wegen der schlichten Ausstattung wahrscheinlicher ist, eine Dienerin mit in das Grab der adligen Frau zu folgen hatte.

Die kurze Durchsicht der neuen Gräber soll mit der Vorlage einiger interessanter Kleinfunde aus den Männerbestattungen 80 und 81 beendet werden. In der Hüftgegend des Skelettes aus Grab 80 lagen zwei Bronzeknebel mit je einem zugehörigen Ring (Abb. 14 a-b). Eine Verbreitungskarte dieses Typs bei Wilhelm Schüle läßt sich heute erweitern.[17] Danach streuen die Zwergknebel über die europäischen »Steppengebiete« von Ungarn bis Südspanien mit einem

[17] G. Kossack, Pferdegeschirr aus Gräbern der Älteren Hallstattzeit Bayerns, *Jahrb. RGZM* 1 (1954) 111—178, Abb. 21 A 12, B 2—3, C 6—7; 22, A 2—3; 23 A 5; 24 A 6—7; 25, 20—21; 26 A 3, B 1—2, C 2—3, D 8—9; 27 14. W. Schüle, Die Meseta-Kulturen der Iberischen Halbinsel, *Madrider Forsch.* 3 (1969) 47, 192 f., Karte 10. Heuneburg: Freundliche Mitteilung W. Kimmig, unpubl. Mahlspüren im Hegau: E. Wagner, a. O. (Anm. 1) 60, Abb. 39 n.

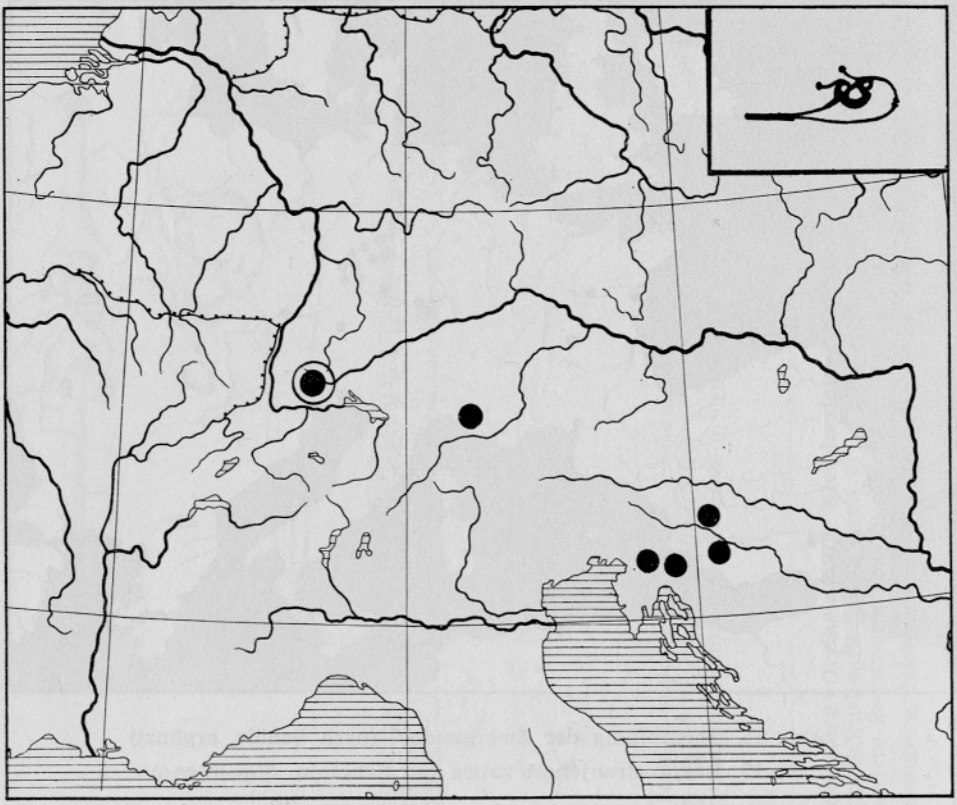

Abb. 16. Verbreitung der Doppelhörnchenfibeln
Sl. 16. Razprostranjenost kačastih fibul

Schwerpunkt in Bayern. Der neue Fund schließt mit einem Knebel von der Heuneburg und einem Altfund aus dem Hegau[18] die Lücke zwischen Osthallstatt und Frankreich (Abb. 15). Bislang interpretierte man diese Stücke als irgendwie zum Pferdegeschirr gehörig. In unserem sicher beobachteten Befund erweisen sich die Knebel, jeweils durch einen kleinen Bronzering geführt, als der Verschluß eines Leibriemens.

Nicht minder beachtenswert ist die prachtvolle Dragofibel aus Grab 81 (Abb. 14 c), die zusammen mit einer Lanze und einem Rasiermesser gefunden wurde. Ihre beste Parallele veröffentlichte France Starè aus den Hügeln von Vače in Slowenien.[19] Ein Verbreitungsbild (Abb. 16) bestätigt die osthallstättische Herkunft.

[18] W. Schmid, *Der Kultwagen von Strettweg*, Führer zur Urgeschichte 12 (1934) 19, Taf. 6: 4.

[19] F. Starè, *Vače* Arh. kat. Slovenije 1 (1955) 81, Tab. 26: 4. Herr G. Mansfeld war so freundlich, uns das Material aus

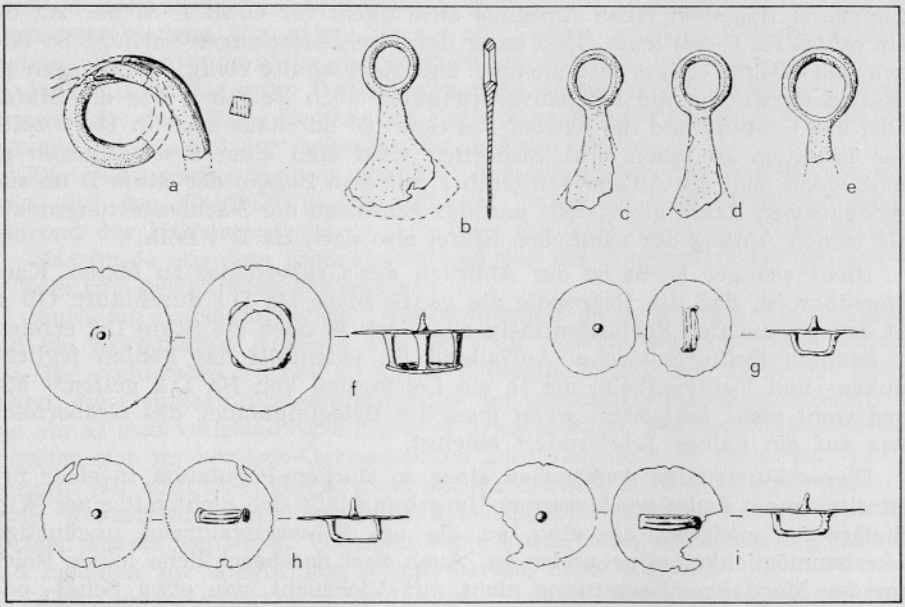

Abb. 17. Villingen, Magdalenenberg. Funde aus Grab 1, Auswahl. a—e Eisen, f—i Bronze. M. 1/2

Sl. 17. Villingen, Magdalenenberg. Najdbe iz groba 1, izbor. a—e železo, f—i bron. 1/2

DIE RELATIVE CHRONOLOGIE

Nach den Ausführungen von Siegwalt Schiek[20] ist das antik beraubte Zentralgrab an den Übergang von Ha C zu Ha D zu setzen. Als datierend zog er dabei vor allem Teile des Pferdegeschirrs, sowie spiralig gebogene Eisenstäbe heran (Abb. 17), die er als Fragmente böhmischer Achsnägel identifizierte. Damit wäre dieses Grab das älteste des Fürstengräberhorizontes in Südwestdeutschland. Andere Forscher neigen dazu,[21] die Grablege nicht so früh, sondern erst an den Anfang von Ha D 1 zu setzen. Die Frage ist letztlich wohl kaum zu beantworten, da die geringen Beigabenreste chronologisch wenig ergiebig sind, und der Magdalenenberg durchaus nicht im Zentrum der hallstattzeitlichen Kulturentwicklung steht. Man darf also die Möglichkeit gewisser Retardierungserscheinungen nicht außer acht lassen. Andererseits geben die Nachbestattungen mit ihren vielfältigen und chronologisch scharf zu

seiner in Druck befindlichen Arbeit zur Verfügung zu stellen: *Die Fibeln der Heuneburg,* Röm.-Germ. Forsch. 33 = Heuneburgstudien 2, im Druck, Fibel-Fundliste 78 u. 79 (mit Nachweisen).

[20] S. Schiek, *Fürstengräber der jüngeren Hallstattkultur in Südwestdeutschland,* ungedruckte Dissertation Tübingen 1956, 244 u. 196—198.

[21] Z. B.: J. Driehaus, *Bonner Jahrb.* 71 (1971) 681—687; hier bes. 638 (Rez. G. Riek u. H.-J. Hundt, *Der Hohmichele* [unsere Anm. 12]).

fixierenden Beigaben einen terminus ante quem für Grab 1. Sicher ist, daß kein echtes Ha C-zeitliches Grab unter den Nachbestattungen vorliegt. So fehlt etwa Alb - Hegau - Ware mit Stempel und Kerbschnitt völlig, wohingegen gewisse Momente wie die Leichenverbrennung, auch Beigaben wie die Stufennadel aus Grab 61 und die Knebel aus Grab 80 durchaus noch in Ha C-zeitlicher Tradition zu sehen sind. Sicherlich wird man allen Erscheinungen gerecht, wenn man die Anlage von Grab 1 mit dem Beginn der Stufe D im südwestdeutschen Raum gleichstellt und das Einsetzen der Nachbestattungsnekropole in den Anfäng der nämlichen Stufe, also nach Ha D 1 früh.

Nicht weniger leicht ist der Abbruch des Gräberfeldes zu fassen. Kaum anfechtbar ist, daß die Nekropole die ganze Stufe Ha D 1 durchläuft. Ob sie mit den gestauchten Schlangenfibeln aus Grab 38 noch die Stufe D 2 erreicht, ist letztlich Definitionssache. Auffallend ist jedenfalls das Fehlen jeglicher Pauken- und Fußzierfibeln, die ja als Leitformen von Ha D 2 gelten.[22] Man wird wohl nicht fehlgehen, wenn man die Belegungsdauer des Gräberfeldes etwa auf ein halbes Jahrhundert einengt.

Dieses kurzfristige Auftauchen einer so starken Population in einer prähistorisch sonst kaum erschlossenen Umgebung läßt sich nicht mit einer Wirtschaftsweise erklären, die etwa an die am Schwarzwaldrand ungünstigen Ackerbaumöglichkeiten gebunden ist. Auch darf der beachtliche lokale Reichtum der Magdalenenberggruppe nicht mit Viehzucht, wie etwa Schaf- oder Schweinehaltung erklärt werden, die zu jener Zeit allenfalls das Existenzminimum geboten hätte. Man wird sich als wirtschaftlichen Hintergrund in erster Linie das Gewinnen und Verhütten von Erz vorstellen dürfen, zumal der Schwarzwald reich an Metallvorkommen ist und z. B. der Bergbau auf Eisenerze im benachbarten Bregtal bis in die Neuzeit umgegangen ist. Auch erinnern viele Flur- und Ortsnamen in der Umgebung von Villingen an früher betriebenes Hüttenwesen, so z. B. Hammerhalde, Winterhalde, Halden, Hammereisenbach und Schartenschmiede. Gerade zu Beginn der Eisenmetallurgie, deren Aufblühen in unserem Gebiet während Ha C einsetzt, dürfte der Abbau der angereicherten oxydischen Kappen in den vererzten Zonen besonders lohnend gewesen sein. Sobald diese erschöpft waren, mögen die Erzabbaugebiete dann verlassen worden sein, denn es liegen bislang in den Eisenerzlagerstätten keine Anhaltspunkte dafür vor, daß der keltische Bergmann auch in den Berg hineingefahren ist. In gewisser, wenn auch wesentlich bescheidenerer Weise erinnert damit die Situation am Magdalenenberg an Hallstatt selbst, wo ebenfalls trotz abseitiger Lage eine Monopolstellung zu einer das Vorland weit übertreffender wirtschaftlicher Blüte führte.

NATURWISSENSCHAFTLICHE UNTERSUCHUNGEN

Neben den archäologischen Feldarbeiten haben auch die naturwissenschaftlichen Untersuchungen weitere Fortschritte erzielt. Unter der Leitung von O. Wilmans wurden aus einer Profilsäule von 1 auf 1 m sämtliche erhal-

[22] H. Zürn, Zur Chronologie der späten Hallstattzeit, *Germania* 26 (1942) 116—124; hier bes. 120.

tenen Großpflanzenreste schichtenweise geborgen.[23] Vorzüglich haben sich vor allem verschiedene Moosarten, aber auch Gräser erhalten. Haselnußschalen dürften als Nahrungsabfälle der Hügelerbauer gelten.

R. Hauff konnte seine Pollenbestimmung abschließen.[24] Besonders bemerkenswert ist das völlige Fehlen von Zuchtpflanzenpollen. Das ist ein weiterer Hinweis darauf, daß der Ackerbau keine Rolle spielte.

Die Holzartenbestimmung durch F. Schweingruber gibt wesentliche Hinweise auf das Waldbild in der näheren Umgebung des Magdalenenberges während der Hallstattzeit, aber auch über die Artenauswahl der Nutzhölzer.

Haarfunde aus dem Zentralgrab und aus der Nachbestattung 23 wurden P. Volk zur Bestimmung übergeben.

Auch die bodenkundlichen Untersuchungen unter Leitung von S. Müller und die geologischen Arbeiten von W. Paul konnten weiter forciert werden.

Die wichtigsten Funde, u. a. die Antennendolche, der iberische Gürtelhaken, die Gagatarmbänder und einige der bronzenen Tonnenarmbänder, sowie ein nahezu vollständing erhaltener Transportkorb aus der Hügelschüttung befinden sich im Römisch-Germanischen Zentralmuseum in Mainz zur Restaurierung. Wir sind H.-J. Hundt ganz außerordentlich zu Dank verpflichtet, daß seine Werkstätten diese komplizierten Aufgaben übernommen haben. Alle übrigen Funde werden in Villingen vorpräpariert und transportfähig gemacht und kommen zur endgültigen Konservierung nach Freiburg.

Abschließend sollen noch die dendrochronologischen Untersuchungen durch Ernst Hollstein gewürdigt werden, der in einem ersten Vorbericht bereits über einige Ergebnisse berichten konnte.[25] Mittlerweile hat er 60 Hölzer vom Magdalenenberg dendrochronologisch analysiert. Besonders wichtig dabei ist, daß sich die Jahrringkurven der Eichen und Tannen des Standortes Villingen miteinander synchronisieren lassen. Die auf diese Weise aufgebaute und mit 157 Jahren belegte innere Magdalenenbergchronologie lieferte Daten über die Bauzeit des Hügels, über die Wiederverwendung von älteren Hölzern und über das zeitliche Verhältnis der Nachbestattung 6 mit erhaltenem Sargboden zum Zentralgrab, für das 26 Jahre Differenz herausgearbeitet werden konnten.

Nachdem es E. Hollstein gelungen war, durch einige glückliche Neufunde das frühe Mittelalter zu überbrücken und so die von heute zurückgehende westdeutsche Eichenchronologie mit der römerzeitlichen Kurve zu verbinden,[26] arbeitete er im wesentlichen daran, diese weiter in die Latènezeit hinabzuverlängern. Wichtig waren vor allem Hölzer von der keltischen Brücke über die Thielle (Schweiz, Grabung H. Schwab), aus den Bad Nauheimer Salinen (Grabung W. Jorns), vom Römersprudel in Trier-Feyen, dessen unterste Quellfassung als frühlatènezeitlich erkannt wurde (Grabung E. Gose) und aus der Aleburg bei Befort in Luxemburg (Grabung G. Thill). Mit Hilfe dieser Funde gelang es E. Hollstein, die westdeutsche Eichenchronologie bis in die Mitte des 6. vorchristlichen Jahrhunderts zu erweitern.

[23] O. Wilmans, a. O. (Anm. 1).

[24] R. Hauff, Ergebnisse der pollenanalytischen Untersuchung des Schüttmaterials vom Magdalenenberg, *M III*, in Vorb.

[25] E. Hollstein, Dendrochronologische Untersuchungen am Magdalenenberg bei Villingen, *Germania* 50 (1972) 69—73 u. *Arch. Korrespondenz-Bl.* in Vorb.

[26] Ders., Dendrochronologische Untersuchung der Einbäume im Historischen Museum der Pfalz, *Mitt. d. Hist. Ver. d. Pfalz* 67 (1969) 191—204.

Allerdings war es damit noch nicht möglich, die Magdalenenberg - Hölzer an den abendländischen Kalender anzuhängen, zumal ja, um eine sichere Synchronlage zu gewährleisten, eine Überlappung von ca. 40 Jahrringen notwendig ist. Im weiteren Verlauf der Untersuchungen wurden dann auch einige bescheidene Holzfragmente dendrochronologisch analysiert, die man während der 1890er Grabung aus dem zentralen Fürstengrab gehoben hatte. Die Bestimmung ergab, daß sie 47 Jahre jünger waren als die Anlage des Grabes 1. Sie können demnach nicht zum Beigabenensemble gehören, sondern müssen später eingebracht worden sein. Es liegt nahe, in ihnen die Spaten der Grabräuber zu sehen, mit denen diese in die Gruft vordrangen. Am Ziel warf man dann die Schippen achtlos beiseite, um sich der fürstlichen Schätze zu bemächtigen.

Diese Hölzer hatten 47 Jahrringe mehr gebildet als die Eichen der zentralen Kammer, und so verraten sie den Termin der Plünderung. Wir hatten oben erörtert, daß die Belegungsdauer der Nachbestattungsnekropole etwa ein halbes Jahrhundert umspannt. Damit fällt der Abbruch des Gräberfeldes ungefähr in die gleiche Zeit, in der auch das zentrale Fürstengrab geplündert wird. Natürlich ist es verlockend, bei diesen beiden Erscheinungen an ein gemeinsames politisches Ereignis zu denken.

Mit der auf diese Weise um fast ein halbes Jahrhundert nach oben verlängerten inneren Magdalenenberg-Chronologie gelang der Anschluß an die Hölzer aus den erwähnten Grabungen. Da durch die anthropologische Untersuchung (G. Gallay) das Sterbealter der in Grab 1 bestatteten Person einigermaßen bestimmbar ist, lassen sich also die historischen Lebensdaten des Fürsten vom Magdalenenberg bekanntgeben. Er wurde um 625 v. Chr. geboren und starb im Spätjahr 577 v. Chr. Nur 47 Jahre später, 530 v. Chr., plünderte man sein Grab.

Magdalenenberg pri Villingenu (Schwarzwald)
Izkopavanja v letu 1972

Magdalenenberg, ena največjih halštatskodobnih gomil v srednji Evropi, leži tik ob vzhodnem pobočju Schwarzwalda nedaleč od Villingena. Izkopavanje gomile, ki se je vršilo že leta 1890, se je pod okriljem Deutsche Forschungsgemeinschaft nadaljevalo v letih 1970, 1971 in 1972.

Gomila je imela centralni knežji grob — grob 1 (T. 1 b; 2—3), ki je bil v grobni kamri, grajeni iz hrastovih brun.. Kamra je bila grajena kot kladnjača, za katero je bilo potrebnih najmanj 90 hrastovih debel, dolgih 5,3 do 9,2 m, saj znašajo zunanje mere kamre približno 5,3 krat 8,05 m, in je bilo samo za tla kamre uporabljenih 29 brun.

Lesena kamra je bila prekrita s kamnito oblogo. Kamnita gomila je glede na tloris nepravilen poligon s premerom 30 m (T. 3); ohranjena višina gomile znaša 3,2 m, prvotno pa je bila verjetno še pol metra višja. Gomila, ki stoji na področju školjčnega apnenca, je bila grajena iz peščenca, katerega ležišče je oddaljeno ca.

1,5 km od gomile. Najdbe gradbenega lesa — brun in lesenih odpadkov in ostružkov (sl. 3, T. 4 a) pričajo, da je tesanje in gradnja kamre ter gradnja kamnite gomile bila sočasna. Na kamnito gomilo je nasuta še zemljena, tako da doseže gomila premer 102 m in pokriva površino skoraj 1 ha. Danes ohranjena višina znaša 6,6 m.

V tako zgrajeno gomilo je bilo vkopanih še 82 grobov, ki posnemajo po načinu pokopa centralni grob — mrtvi so pokopani z vsemi pridatki v leseni krsti, ki je obdana s kamni in pokrita z zemljo (sl. 5, 5 a). Grobovi ležijo v krogu okoli centralnega groba, pravokotno na radij gomile (sl. 2), tako da predstavlja Magdalenenberg pravo, v smislu jugovzhodnoalpskega kroga, rodovno gomilo.

Določitev časovnega mesta centralnemu grobu gomile, ki ga je S. Schiek postavil v čas prehoda Ha C v Ha D, omogočajo kot terminus ante quem naknadni pokopi gomile s svojimi mnogovrstnimi in kronološko dobro fiksiranimi pridatki. Tako sodi pokop groba 1 na sam začetek Ha D jugozahodnonemškega prostora in naknadni pokopi se nadaljujejo v gomili v času po zgodnjem Ha D 1. Pokopavali so v gomili skozi vso stopnjo Ha D 1 in s kačasto fibulo groba 38 je označen konec gomile v Ha D 2.

Ta kratkotrajen pojav močne populacije na tem prostoru je mogoče pojasniti s pridobivanjem in predelovanjem železne rude.

Z dendrokronološkimi (E. Hollstein) in antropološkimi (G. Gallay) raziskavami pa so dane preciznejše možnosti za določitev zgodovinskega obdobja, v katerem je je živela oseba, pokopana v grobu 1. Rodila naj bi se 625 pr. n. št. in umrla 577 pr. n. št., njen grob pa bi naj bil oropan 47 let kasneje, torej 530 pr. n. št.

VALIČNA VAS

BIBA TERŽAN

Univerza, Ljubljana

Valična vas leži nad dolino Krke — dolino gradišč klasične halštatske kulture — na terasastem grebenu gričevja med Zagradcem in Žužemberkom.

Arheološko najdišče Valične vasi se razprostira na širšem področju vasi — od pašnika na zahodnem robu vasi pa vse do peskokopa pod cerkvico sv. Martina (skica 1). Najdbe pripadajo tako grobnemu kot naselbinskemu gradivu. Grobišče je bilo na terasah vzhodno od vasi — na njivah kmetov Gnidovca, Pluta in Sadarja. Na pašniku na zahodnem robu vasi je S. Rutar ugotovil majhno naselbino.[2] Obstaja domneva, da je bila naselbina tudi na predelu, imenovanem z ledinskim imenom *Gradišče*, kjer stoji cerkvica sv. Martina.[3]

Prva izkopavanja v Valični vasi sodijo v čas živahnega arheološkega raziskovanja Dolenjske proti koncu 19. stol. Leta 1885 je J. Pečnik izkopal okrog 30 latenskih grobov na njivi kmeta Gnidovca.[4] Grobovi so bili žgani. Grobne jame so bile štirioglate, manj kot meter globoke in so vsebovale izbrane ostanke kosti brez pepela in oglja. Od tega izkopavanja se nam je na risbi ohranila le ena grobna celota. Grobno celoto predstavlja pas — sklepanec in fibula srednje latenske sheme[5] (T. 12: 1, 2). Med najdbami se omenjajo še meči, puščične osti, udarni noži, uhate sekire in nekaj fibul. Blizu teh grobov je bilo najdenih tudi nekaj rimskih grobov; v grobovih je bila v glavnem keramika, izdelana na lončarskem vretenu, medtem ko so bili kovinski pridatki redki.[6]

Na vaškem pašniku zahodno od vasi je bil odkrit rimskodobni objekt — majhna naselbina, ki bi naj bila postavljena na neki starejši latenski naselbini. Hiše so bile različne velikosti. Bile so lesene, le temelji so bili grajeni iz

[1] Članek je skrajšana diplomska naloga iz prazgodovinske arheologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani pri prof. dr. Gabrovcu, kateremu se na tem mestu zahvaljujem tako za nasvete in razumevanje kot za spodbudo pri delu. Ker je bila naloga končana v maju 1971, v njej niso upoštevani novejši dosežki in literatura, le karte razprostranjenosti so nekoliko dopolnjene.

Gradivo iz Valične vasi so risali F. Klun, N. Ribič, N. Trampuž in D. Lunder.

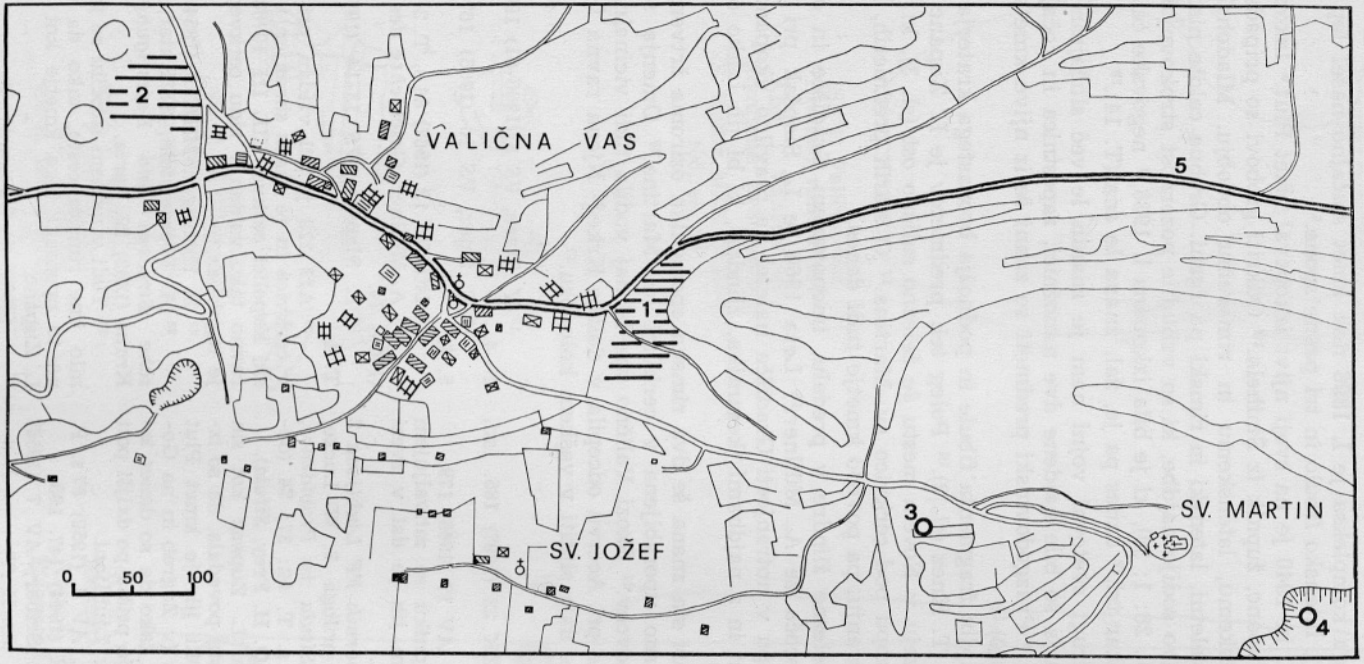
[2] S. Rutar, *MZK* 23 (1897) 104 s, 185. Isti, *IMK* 9 (1899) 47.

[3] A. Müllner, *Geschichte des Eisens* (1909) 74.

[4] K. Deschman, *MAGW* 15 (1885) [72]. Isti, *Führer durch das Krainische Landes Museum Rudolfinum in Laibach* (1888) 57. S. Rutar, *MZK* 17 (1891) 139. Isti, *LMS* (1889) 50.

[5] S. Gabrovec, *AV* 17 (1966) 179, 176 s, T. 25, 1. 2.

[6] S. Rutar, *MZK* 17 (1891) 139.

Skica 1. Lega arheoloških najdišč v Valični vasi. 1 — grobišče, 2 — naselbinski objekt, 3 — najdba na Gradišču, 4 — najdba v peskokopu, 5: rimska cesta.

Skizze 1. Lage der archäologischen Fundstätten in Valična vas. 1 Grabstätten, 2 Siedlungsobjekt, 3 Fund in Gradišče, 4 Fund in der Kiesgrube, 5 römische Straße

kamna.[7] Blizu tega kompleksa je l. 1896 nek kmet slučajno našel lep rimski bronast vrč (sl. 1), latensko fibulo in tri pasne spone.[8]

Med leti 1930 in 1940 je na svoji njivi izkopaval kmet Plut.[9] Izkopavanja je spremljal L. Zupanc, župnik iz Šmihela.[10] Odkriti grobovi so pripadali najmlajšemu halštatskemu, latenskemu in rimskemu obdobju. Mladohalštatski grobovi so bili skeletni, latenski in rimski pa žgani. Grobne celote niso ohranjene. V to gradivo sodijo najdbe, ki so vzbudile pozornost strokovnjakov; to je znana situla (T. 28: 1; 30), ki je bila izkopana l. 1938,[11] negovske čelade, ki so bile izkopane kar tri,[12] danes pa je, žal, znana le ena (T. 14).[13]

Iz časa po drugi svetovni vojni nam je znanih le več slučajnih najdb. Na njivi A. Sadarja so bile najdene dve nanožnici, zapestnica in ročaj situle (T. 7: 1, 4; 29: 1).[14] Prazgodovinski predmeti so znani še iz njive kmeta Pluta (T. 20: 7; 27: 3, 10).[15]

O slučajni najdbi fragmenta fibule in podnožja bronastega kraterja iz Valične vasi poroča T. Knez (sl. 2).[16] Poleg teh predmetov je L. Zupanc izročil Dolenjskemu muzeju v Novem mestu še železno sulično ost (sl. 3), ki je bila najdena v peskokopu pod cerkvico sv. Martina.[17] O starih predmetih, ki pridejo na dan pri oranju, pa povedo kmetje tudi danes.

O najdbah železne žlindre v predelu, imenovanem Gradišče in ob poti proti grobišču poroča že A. Müllner.[18] Leta 1969 je L. Slapšak pri obisku terena v peskokopu v notranjosti Gradišča naletel na pravilno vkopano jamo z žganimi stenami in z najdbami (keramika, žlindra), ki bi jih lahko označili kot naselbinske.[19]

Iz Valične vasi sta znana še dva rimska spomenika oziroma žrtvenika, ki sta bila sekundarno uporabljena v cerkvici sv. Martina.[20] Omenja se tudi najdba rimskih novcev.[21] Skozi Valično vas bi naj vodila tudi vicinalna rimska cesta, ki se je pri Acervu odcepila v dolino Krke.[22] Njena ravna trasa bi se morda še danes dala slutiti v vaškem kolovozu.[23]

---

[7] Cfr. op. 2.

[8] S. Rutar, *MZK* 23 (1897) 185. Isti, *IMK* 9 (1899) 47.

[9] S. Gabrovec, *AV* 17 (1966) 179.

[10] Gospodu župniku se zahvaljujem za podatke, ki nam jih je dal v zvezi s temi izkopavanji.

[11] F. Starè, *Zbornik FF Ljubljana* 2 (1955) 149, T. 15, priloga 7. W Lucke, O. H. Frey, *Die Situla in Providence*, RGF 26 (1962) 79 s, T. 52: 37; 74 (odslej cit. W. Lucke, O. H. Frey, *Situla*).

[12] Tako župnik L. Zupanc kot sin izkopavalca Pluta sta povedala, da so izkopali tri čelade, ki jih je kmet Plut prodal privatnikom (v Zagreb in na Gorenjsko — Golnik), tako da so danes izgubljene in le ena je prišla po daljši poti v Narodni muzej v Ljubljani.

[13] S. Gabrovec, *AV* 1 (1950) 87 s. P. Reinecke, 32 *BRGK* (1944) 147, 195.

[14] P. Petru, V. Šribar, *AV* 7 (1956) 297, T. 1: 1—4.

[15] V. Stare, *VS* 8 (1960-61) 198, T. 3: 1—4.

[16] T. Knez, *VS* 10 (1965) 167, T. 3: 5, 6.

[17] Isti, *VS* 12 (1967) 84 s, T. 2: 1.

[18] A. Müllner, *Geschichte des Eisens* (1909) 74.

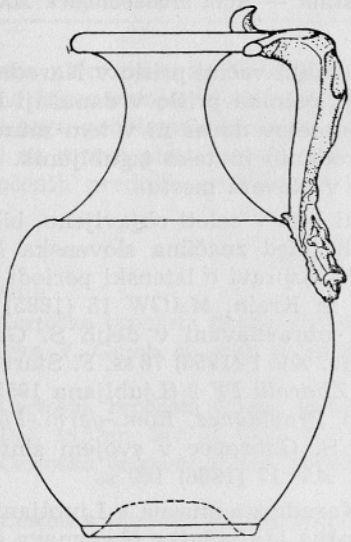
[19] L. Slapšak, *VS* 13-14 (1970) 184, T. 4.

[20] AIJ 229 je bil vzidan pri vhodu v cerkvico in je danes shranjen v stranski kapelici cerkve. CIL III 10788 je bil ravno tako vzidan v zidu cerkve; danes je izgubljen.

[21] P. Hitzinger, *MHK* 9 (1854) 93.

[22] A. Premerstein, S. Rutar, *Römische Strassen und Befestigungen in Krain* (1899) 29, karta.

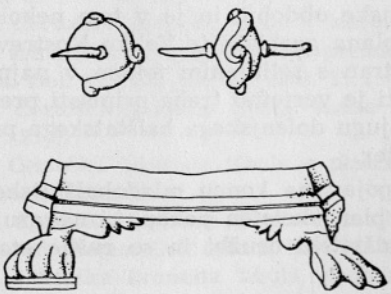
[23] Tudi v ustnem izročilu se je ohranilo ime rimske ceste, tako da so nas na to opozorili tako kmetje kot župnik L. Zupanc.

Sl. 1. Valična vas. Bronast rimski vrč

Abb. 1. Valična vas. Römische Bronzekanne

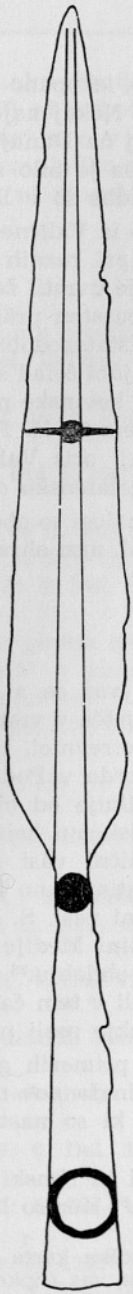
(S. Rutar, *MZK* 23 [1897] 105, sl. 1)

Sl. 2. Valična vas. Fragment fibule in podnožje bronastega kraterja

Abb. 2. Valična vas. Fibelfragment und Unterteil eines Bronzekraters

(T. Knez, *VS* 10 [1965] T. 3: 5, 6)

Sl. 3. Valična vas. Železna sulična ost

Abb. 3. Valična vas. Eiserne Lanzenspitze

(T. Knez, *VS* 12 [1967] T. 2: 1)

Gradivo, izkopano v Valični vasi je v veliki večini prišlo v Narodni muzej v Ljubljani. Nekaj najdb bi naj za časa J. Pečnika prišlo v današnji Prirodoslovni muzej na Dunaju,[24] vendar teh predmetov danes ni v tem muzeju. Del predmetov pa je bilo za časa Pluta razprodanih in tako izgubljenih. Novejše slučajne najdbe so v Dolenjskem muzeju v Novem mestu.

Gradivo iz Valične vasi do danes še ni bilo v celoti objavljeno, bilo pa je upoštevano pri raznih sintetičnih študijah. Med značilna slovenska latenska najdišča jo je uvrstil že K. Dežman v svoji razpravi o latenski periodi pri nas, Über die neuesten prähistorischen Funde in Krain, *MAGW* 15 (1885) [70] ss. Značilni halštatskodobni predmeti so bili obravnavani v delih S. Gabrovca, Dve novi najdbi čelad s slovenskega ozemlja, *AV* 1 (1950) 78 ss, F. Stareta, Prazgodovinske kovinske posode iz Slovenije, *Zbornik FF* 2 (Ljubljana 1955) 103 ss in W. Luckeja-O. H. Freya, *Die Situla in Providence, Röm.-germ.-Forsch* 26 (1962). Zadnji oris Valične vasi je podal S. Gabrovec v svojem sintetičnem delu, Srednjelatensko obdobje v Sloveniji, *AV* 17 (1966) 169 ss.

V naši nalogi so obdelani predmeti iz Narodnega muzeja v Ljubljani. Grobne celote, žal, niso ohranjene in tako je možna le tipološka obravnava gradiva.

NAČIN POKOPA

Valična vas se s svojimi mladohalštatskimi skeletnimi grobovi v plani nekropoli uvršča v vrsto podobnih planih grobišč, ki jih poznamo na eni strani v Veliki Kostrevnici, v Zagorju, na Vačah, v Lukovici[25] in na drugi strani v Vinici in morda v Podzemlju.[26] Sam način skeletnega pokopa v planih grobiščih se razlikuje od običajnega pokopavanja v gomilah, ki je lasten klasičnemu dolenjskemu halštatu.[27] Vsa ta plana grobišča pripadajo enako kot grobišče v Valični vasi najmlajšemu halštatskemu horizontu; v Vinici pa se grobišče kontinuirano nadaljuje v latensko obdobje in je v tem nekoliko podobno Valični vasi. S. Gabrovec veže plana grobišča iz Velike Kostrevnice in dalje po dolini Medije na gorenjsko stran s selitvenim tokom v najmlajšem halštatskem obdobju.[28] Grobišče v Vinici je verjetno treba pripisati premikom, ki so se vršili v tem času na skrajnem jugu dolenjskega halštatskega prostora, kateri tu nekje meji na japodski prostor.

V vseh primerih gre za podoben pojav na koncu mladohalštatskega obdobja, ki prinaša nov način pokopa — plan skeleten pokop, ki nakazuje neke spremembe, ki so nastajale v mladohalštatski družbi in so rušile stare tradicije.

Latenski in rimski grobovi v Valični vasi so žgani in plani, kar ustreza običaju časa.[29] Ker so latenski in rimski grobovi na istem prostoru kot mlado-

[24] Arheološka karta Slovenije, Novo mesto, Valična vas (tipkopis).

[25] F. Starè, *AV* 4 (1953) 266 s. S. Gabrovec, *AV* 17 (1966) 24 ss. F. Starè, *Prazgodovinske Vače* (1954) 22 ss. Isti, *Vače* (1955) 58 ss. S. Gabrovec, *Kamniški zbornik* 10 (1965) 101 s.

[26] R. Ložar, *GMDS* 15 (1934) 22. K. Deschman, *Führer durch das Krainische Landes Museum Rudolfinum in Laibach* (1888) 67.

[27] S. Gabrovec, *AV* 15-16 (1964-65) 27 s.

[28] Isti, *AV* 17 (1966) 27 s.

[29] Isti, *AV* 17 (1966) 182 s.

halštatska nekropola, se je ohranilo sporočilo o vertikalni stratigrafiji.[30] Žal, sondažno izkopavanje, ki smo ga opravili v letu 1971,[31] ni pripomoglo k razjasnitvi tega problema. Glede na plitvo plast zemlje, saj smo v naših sondah naleteli na mrtvo plast (pesek) v povprečni globini 45 cm, lahko rečemo le, da na določenih predelih grobišča vertikalna stratigrafija ni mogoča.

OPIS PREDMETOV

Fibule

1. Certoška bronasta fibula. Hrbet noge je ornamentiran z vrezanim motivom v obliki črke V. Gumb na loku je sploščen in narebren. Dol. 19,3 cm. Inv. št. 12628. T. 1: 1.

2. Certoška bronasta fibula, podobna fibuli na T. 1: 1, le da ima bolj okrogel gumb. Dol. 15,3 cm. Inv. št. 6936. T. 1: 2.

3. Certoška bronasta fibula, podobna fibuli na T. 1: 2. Dol. 17 cm. Inv. št. 12416. T. 1: 3.

4. Certoška bronasta fibula, podobna fibuli na T. 1: 2, le da ima na nogi s tremolirnim vrezom izveden motiv v obliki črke V. Dol. 15,1 cm. Inv. št. 12419, T. 1: 4.

5. Certoška bronasta fibula, enaka kot fibula na T. 1: 4. Dol. 15 cm. Inv. št. 12418. T. 1: 5.

6. Certoška bronasta fibula. Na loku je okrogel ploščat prečno profiliran gumb. Hrbet noge je okrašen z vrezanim motivom v obliki črke V in punciranima krožcema. Gumb na nogi ima v sredini majhen čepek. Dol. 10,1 cm. Inv. št. 6964. T. 2: 1.

7. Certoška bronasta fibula, podobna fibuli na T. 2: 1. Dol. 10,3 cm. Inv. št. 6967. T. 2: 2.

8. Certoška bronasta fibula s kroglastim gladkim gumbom na loku. Dol. 11,5 cm. Inv. št. 12424. T. 2: 3.

9. Certoška bronasta fibula, enaka kot fibula T. 2: 3. Dol. 11 cm. Inv. št. 12420. T. 2: 5.

10. Certoška bronasta fibula s tekočim prehodom noge v lok, tako da je ležišče za iglo asimetrično oblikovano. Na prehodu hrbta v lok sta na obeh straneh majhna izrastka. Dol. 11,8 cm. Inv. št. 6966. T. 2: 7.

11. Certoška bronasta fibula, enaka kot fibula na T. 2: 7. Dol. 11,6 cm. Inv. št. 6968. T. 2: 9.

12. Certoška bronasta fibula s ploščatim prečno profiliranim gumbom. Dol. 8,1 cm. Inv. št. 6989. T. 2: 4.

13. Certoška bronasta fibula z majhnim okroglim gumbom na loku obdanim z dvema svitkoma. Dol. 6,6 cm. Inv. št. 12433. T. 2: 6.

14. Certoška bronasta fibula, podobna fibuli na T. 2: 6. Dol. 5,2 cm. Inv. št. 6990. T. 2: 8.

15. Certoška bronasta fibula, podobna fibuli na T. 2: 8. Dol. 4,5 cm. Inv. št. 12630. T. 2: 10.

16. Fragment bronaste certoške fibule. Dol. 5,2 cm. Inv. št. 12427. T. 2: 11.

17. Certoška bronasta fibula, podobna fibuli na T. 1: 2. Dol. 14,3 cm. Inv. št. 6969. T. 3: 1.

[30] O pokopih v več plasteh sta povedala župnik L. Zupanc in C. Plut, sin izkopavalca.

[31] B. Teržan, *VS* 17-19/1 (1974) 112 ss.

18. Certoška bronasta fibula, podobna fibuli na T. 1: 4. Dol. 11,3 cm. Inv. št. 12421. T. 3: 3.

19. Certoška bronasta fibula, enaka kot fibula na T. 3: 3, le da je brez ornamenta na hrbtu noge. Dol. 10,8 cm. Inv. št. 12417. T. 3: 5.

20. Certoška bronasta fibula, podobna fibula na T. 3: 3. Dol. 8,7 cm. Inv. št. 12422. T. 3: 4.

21. Certoška bronasta fibula, enaka kot fibula na T. 3: 4. Dol. 8,7 cm. Inv. št. 12425. T. 3: 6.

22. Certoška bronasta fibula s ploščatim narebrenim gumbom na loku. Dol. 6,8 cm. Inv. št. 12428. T. 3: 2.

23. Certoška bronasta fibula s polkroglasto odebelitvijo na loku. Dol. 10,1 cm. Inv. št. 12629. T. 3: 7.

24. Certoška bronasta fibula s trakastim lokom, ki je rombično razširjen in ornamentiran s po dvema vrezoma. Fibula je bila antično popravljena, kar dokazujejo ostanki železnega dela, ki je z dvema zakovicama pritrjen na lok. Dol. 5,7 cm. Inv. št. 12426. T. 3: 8.

25. Certoška bronasta fibula s samostrelno peresovino. Na loku ima polkroglasto odebelitev, obdano z dvema prečnima rebroma. Dol. 5,2 cm. Inv. št. 6971. T. 3: 9.

26. Bronast narebren gumb certoške fibule. Pr. 2,2 cm. Inv. št. 6978. T. 11: 27.

27. Samostrelna bronasta fibula z nazaj gledajočo konjsko glavico in profiliranim trakastim lokom. Dol. 6,3 cm. Inv. št. 12431. T. 3: 10.

28. Samostrelna bronasta fibula z nazaj gledajočo konjsko glavico in trakastim lokom, ki je na obeh straneh okrašen s prečnimi vrezi. Dol. 6,9 cm. Inv. št. 12429. T. 4: 1.

30. Samostrelna bronasta fibula z nazaj gledajočo konjsko glavico in profiliranim trakastim lokom. Dol. 4,6 cm. Inv. št. 6997. T. 4: 3.

31. Bronasta fibula s samostrelno peresovino, na katere ploščato razširjenem loku je z zanko pritrjena okrogla ploščica iz tanke bronaste pločevine. Ploščica je okrašena z iztolčenimi pikami v dveh koncentričnih krogih. Dol. 2,8 cm. Pr. ploščice 3,9 cm. Inv. št. 6976. T. 4: 4.

32. Bronasta fibula zgodnjelatenske sheme. Proti loku uvita noga se zaključi z eno večjo in tremi manjšimi odebelitvami. Dol. 3,3 cm. Inv. št. 6991. T. 4: 5 (S. Gabrovec, *Arh. vestnik* 17 [1966] T. 25: 4).

33. Bronasta fibula zgodnjelatenske sheme. Proti loku uvita noga se zaključi z eno večjo odebelitvijo in dvema manjšima. Dol. 3,5 cm. Inv. št. 6992. T. 4: 6 (S. Gabrovec, *Arh. vestnik* 17 [1966] T. 25: 3).

34. Železna žičnata fibula srednjelatenske sheme. Proti loku uvita noga je okrašena s križnim motivom. Ležišče za iglo je prečno nažlebljeno. Dol. 11,4 cm. Inv. št. 3546. T. 4: 13 (S. Gabrovec, *Arh. vestnik* 17 [1966] T. 25: 5).

35. Bronasta žičnata fibula srednjelatenske sheme. Na koncu nazaj uvite noge je okrogel okvir, izpolnjen s sedmimi žičnatimi spiralicami. Dol. 6,7 cm. Inv. št. 6993. T. 4: 8 (S. Gabrovec, *Arh. vestnik* 17 [1966] T. 25: 6).

36. Bronasta žičnata fibula srednjelatenske sheme z dvema polkroglastima gumboma na nazaj uviti nogi in loku. Zunanja peresovina ima po tri navoje. Dol. 6 cm. Inv. št. 12435. T. 4: 10.

37. Bronasta žičnata fibula srednjelatenske sheme, enaka kot fibula na T. 4: 10. Dol. 5,8 cm. Inv. št. 12436. T. 4: 12.

38. Bronasta fibula srednjelatenske sheme s tremi plastičnimi odebelitvami,

okrašenimi z vrezi na nazaj uviti nogi. Lok nad peresovino je odebeljen. Dol. 9,2 cm. Inv. št. 6969. T. 4: 9 (S. Gabrovec, *Arh. vestnik* 17 [1966] T. 25: 7).

39. Bronasta fibula srednjelatenske sheme s tremi profiliranimi odebelitvami na nazaj uviti nogi. Peresovina je imela več navojev. Dol. 8,2 cm. Inv. št. 12437, T. 4: 11.

40. Fragmentirana bronasta fibula srednjelatenske sheme z odebeljenim lokom nad peresovino. Dol. 4,9 cm. Inv. št. 12433. T. 4: 7.

41. Bronasta fibula srednjelatenske sheme. Na nazaj uviti nogi so tri plastične odebelitve. Lok nad dolgo peresovino je odebeljen. Dol. 5,4 cm. Inv. št. 12432. T. 5: 1.

42. Bronasta fibula srednjelatenske sheme, enaka kot fibula na T. 5: 1. Dol. 5,5 cm. Inv. št. 6994. T. 5: 2.

43. Bronasta fibula srednjelatenske sheme, enaka kot fibula na T. 5: 1, le da sta plastični odebelitvi in lok okrašeni z vrezi. Dol. 6,2 cm. Inv. št. 6995. T. 5: 3 (S. Gabrovec, *Arh. vestnik* 17 [1966] T. 25: 8).

44. Bronasta fibula srednjelatenske sheme, enaka kot fibula na T. 5, 3. Dol. 5,5 cm. Inv. št. 12434 (3547). T. 12: 2 (S. Gabrovec, *Arh. vestnik* 17 [1966] T. 25: 2).

45. Bronasta fibula srednjelatenske sheme s trikotnim vložkom (emajl ali jantar) na profiliranem plašču nazaj uvite noge in loka. Fibula je imela peresovino z več navoji. Dol. 5,4 cm. Inv. št. 10702. T. 5: 4.

46. Bronasta fibula srednjelatenske sheme. Lok nad peresovino z več navoji je rombično razširjen in okrašen z vrezanim motivom. Nazaj uvita noga je profilirana z večjimi in manjšimi odebelitvami. Dol. 6,1 cm. Inv. št. 6970. T. 5: 5 (S. Gabrovec, *Arh. vestnik* 17 [1966] T. 25: 9).

47. Železna fibula s štirikotno predrto nogo poznolatenske sheme. Lok nad dolgo peresovino je ploščato razširjen, gumb na loku je bronast. Dol. 4,8 cm. Inv. št. 6996. T. 5: 6.

48. Bronasta fibula poznolatenske sheme (fragmentirana). Lok nad peresovino s štirimi navoji je razširjen v obliki krilc. Dol. 4,6 cm. Inv. št. 12631. T. 5: 7.

49. Železna fibula srednjelatenske sheme z dolgo peresovino. Dol. 4,5 cm. Inv. št. 12651. T. 5: 8.

Zapestnice in nanožnice

50. Bronasta votla zapestnica s presegajočima se stanjšanima koncema. Zapestnica je dvakrat ovita. Okrašena je s skupinami prečnih zarez. Pr. 9 cm. Inv. št. 12371. T. 6: 1.

51. Bronasta votla zapestnica, enaka kot zapestnica na T. 6. 1. Pr. 8. cm. Inv. št. 13914. T. 6: 2.

52. Bronasta votla zapestnica, enaka kot zapestnica na T. 6: 2. Pr. 8. cm. Inv. št. 12370. T. 6: 3.

53. Bronasta votla nanožnica z vdetima koncema. Okrašena je s prečno vrezanimi črtami ter skupinami poševno vrezanih črt. Pr. 9,9 cm. Inv. št. 7004. T. 6: 5.

54. Bronasta votla nanožnica z vdetima koncema. Okrašena je s pasovi prečno vrezanih črt in cikcakasto vrezanih črt (fragmentirana). Pr. 10,6 cm. Inv. št. 12381. T. 6: 7.

55. Bronasta votla zapestnica, podobna nanožnici na T. 6: 7. Pr. 7,8 cm. Inv. št. 12506. T. 6: 9.

56. Bronasta votla zapestnica, podobna nanožnici na T. 6: 7 (fragmentirana). Pr. 7 cm. Inv. št. 12373 a. T. 6: 4.

57. Bronasta votla zapestnica, podobna nanožnici na T. 6: 7. Pr. 8,3 cm. Inv. št. 13927. T. 6: 6.

58. Bronasta votla zapestnica, podobna nanožnici na T. 6: 7. Pr. 8,7 cm. Inv. št. 13926. T. 6: 8.

59. Fragment bronaste votle zapestnice z vdetima koncema. Dol. 5,2 cm. Inv. št. 12373 b. T. 6: 11.

60. Fragment bronaste votle zapestnice z vdetima koncema. Dol. 4,4 cm. Inv. št. 12509. T. 6: 12.

61. Bronasta masivna zapestnica z nesklenjenima koncema, okrašena s tremi skupinami plastičnih reber. Pr. 7,7 cm. Inv. št. 10481. T. 6: 10 (P. Petru, V. Šribar, *Arh. vestnik* 7 [1956] T. 1: 4).

62 Bronasta masivna narebrena zapestnica z nesklenjenima koncema. Pr. 7,8 cm. Inv. št. 13053. T. 6: 13.

63. Bronasta masivna narebrena nanožnica s presegajočima zoženima koncema. Pr. 11,5 cm. Inv. št. 10479. T. 7: 1 (P. Petru, V. Šribar, *Arh. vestnik* 7 [1956] T. 1: 2).

64. Bronasta masivna narebrena nanožnica s presegajočima zoženima koncema. Pr. 11,8 cm. Inv. št. 10480. T. 7: 4 (P. Petru, V. Šribar, *Arh. vestnik* 7 [1956] T. 1: 3).

65. Bronasta masivna narebrena nanožnica s presegajočima koncema. Pr. 12 cm. Inv. št. 12363. T. 7: 7.

66. Bronasta drobno narebrena zapestnica s presegajočima koncema. Pr. 7,4 cm. Inv. št. 12375. T. 7: 2.

67. Bronasta drobno narebrena zapestnica s presegajočima koncema. Pr. 7,5 cm. Inv. št. 12379. T. 7: 3.

68. Bronasta drobno narebrena zapestnica s presegajočima koncema. Pr. 6,2 cm. Inv. št. 12369. T. 7: 5.

69. Bronasta drobno narebrena zapestnica s presegajočima koncema. Pr. 7,2 cm. Inv. št. 12349. T. 10: 18.

70. Bronasta narebrena zapestnica s presegajočima koncema. Pr. 6,8 cm. Inv. št. 12647. T. 7: 6.

71. Bronasta narebrena zapestnica s presegajočima koncema. Pr. 7,8 cm. Inv. št. 13925. T. 7: 8.

72. Bronasta narebrena zapestnica s presegajočima koncema. Pr. 6,4 cm. Inv. št. 13920. T. 7: 10.

73. Bronasta narebrena zapestnica s presegajočima koncema. Pr. 4,7 cm. Inv. št. 12507. T. 7: 12.

74. Bronasta jagodasto narebrena nanožnica. Pr. 11,2 cm. Inv. št. 12346 a. T. 7: 9.

75. Bronasta jagodasto narebrena nanožnica. Pr. 11,5 cm. Inv. št. 12345. T. 7: 11.

76. Bronasta jagodasto narebrena nanožnica. Pr. 11,5 cm. Inv. št. 12346 b. T. 8: 5.

77. Bronasta nanožnica s koncema, spetima z zakovico; okrašena je z večjimi in manjšimi rebri. Pr. 11,6 cm. Inv. št. 7006. T. 8: 1.

78. Bronasta nanožnica s koncema, spetima z zakovico; okrašena je z večjimi in manjšimi rebri. Pr. 11,4 cm. Inv. št. 7005. T. 8: 3.

79. Bronasta jagodasto narebrena nanožnica, katere konca sta bila speta z zakovico. Pr. 10,3 cm. Inv. št. 13915. T. 8: 7.

80. Bronasta narebrena zapestnica s presegajočima koncema; med rebri je okrašena s prečnimi vrezi. Pr. 7,7 cm. Inv. št. 13921. T. 8: 9.

81. Bronasta narebrena zapestnica. Pr. 7,3 cm. Inv. št. 13933. T. 8: 11.

82. Bronasta narebrena zapestnica, katere konca sta bila speta z zakovico. Pr. 7,8 cm. Inv. št. 12508. T. 8: 13.

83. Bronasta zapestnica, okrašena s skupinami drobnejših in širših reber. Konca zapestnice sta speta z zakovico. Pr. 7 cm. Inv. št. 12354. T. 8: 2.

84. Bronasta zapestnica, okrašena s skupinami drobnejših in širših reber. Konca zapestnice sta speta z zakovico. Pr. 7,4 cm. Inv. št. 12353. T. 8: 4.

85. Bronasta narebrena zapestnica s koncema, spetima z zakovico. Pr. 7,6 cm. Inv. št. 13919. T. 8: 6.

86. Bronasta narebrena zapestnica, sestavljena iz dveh spetih kosov, ki se nekoliko razlikujeta, kar kaže na antično popravilo. Pr. 7,2 cm. Inv. št. 12376. T. 8: 8.

87. Bronasta narebrena zapestnica z dotikajočima se koncema. Pr. 7 cm. Inv. št. 12350. T. 8: 10.

88. Bronasta narebrena zapestnica s presegajočima koncema. Pr. 6,1 cm. Inv. št. 12352. T. 8: 12.

89. Fragment bronaste narebrene zapestnice, katere konca sta bila speta z zakovico. Pr. 6,9 cm. Inv. št. 12357. T. 8: 14.

90. Bronasta narebrena nanožnica, katere konca sta bila speta z zakovico. Pr. 11,7 cm. Inv. št. 12348. T. 9: 1.

91. Bronasta narebrena nanožnica, katere konca sta bila speta z zakovico. Pr. 11,3 cm. Inv. št. 12347 a. T. 9: 3.

92. Bronasta narebrena nanožnica s koncema, spetima z zakovico. Pr. 11,7 cm. Inv. št. 13916. T. 9: 5.

93. Bronasta narebrena nanožnica s koncema, spetima z zakovico. Pr. 11,6 cm. Inv. št. 13918. T. 9: 7.

94. Bronasta narebrena nanožnica s presegajočima zoženima koncema. Pr. 11,3 cm. Inv. št. 13917. T. 9: 9.

95. Fragment bronaste narebrene nanožnice, katere konca sta bila speta z zakovico. Pr. 11,2 cm. Inv. št. 12347 b. T. 9: 11.

96. Bronasta zapestnica s koncema, spetima z železno zakovico. Okrašena je z menjajočimi se drobno in širše narebrenimi pasovi. Pr. 7,2 cm. Inv. št. 12365. T. 9: 2.

97. Bronasta zapestnica s koncema, spetima z železno zakovico. Okrašena je z menjajočimi se drobno in širše narebrenimi pasovi. Pr. 6,9 cm. Inv. št. 13966. T. 9: 4.

98. Bronasta zapestnica s koncema, spetima z zakovico. Okrašena je z drobno in širše narebrenimi pasovi. Pr. 6,9 cm. Inv. št. 12368. T. 9: 6.

99. Bronasta zapestnica s koncema, spetima z zakovico. Okrašena je z drobno in širše narebrenimi pasovi. Pr. 8,2 cm. Inv. št. 12355. T. 9: 8.

100. Bronasta narebrena zapestnica. Pr. 7 cm. Inv. št. 12377. T. 9. 10.

101. Bronasta narebrena zapestnica. Pr. 7,3 cm. Inv. št. 12380. T. 9: 12.

102. Bronasta narebrena zapestnica s koncema, spetima v zakovico. Pr. 7,2 cm. Inv. št. 12364. T. 10: 2.

103. Bronasta masivna zapestnica s presegajočima se koncema. Okrašena je z menjajočimi se širšimi in ožjimi rebri. Pr. 7,1 cm. Inv. št. 12367. T. 10: 1.

104. Bronasta masivna zapestnica, okrašena s širšimi in ožjimi jagodastimi odebelitvami. Pr. 6 cm. Inv. št. 12378. T. 10: 3.

105. Bronasta masivna zapestnica, okrašena s širšimi in ožjimi rebri. Konca sta nesklenjena. Pr. 7,9 cm. Inv, št. 12374. T. 10: 4.

106. Bronasta narebrena zapestnica. Pr. 7,8 cm. Inv. št. 13922. T. 10: 5.

107. Bronasta narebrena zapestnica z dotikajočima se koncema. Pr. 5,4 cm. Inv. št. 12351. T. 10: 6.

108. Bronasta narebrena zapestnica s širšimi in ožjimi rebri. Pr. 7,4 cm. Inv. št. 12505. T. 10: 7.

109. Bronasta zapestnica, katere konca sta bila speta z zakovico. Verjetno je bila narebrena. Pr. 6,1 cm. Inv. št. 12356. T. 10: 8.

110. Bronasta trakasta zapestnica, ki je bila verjetno spiralno uvita. Pr. 5,9 cm. Inv. št. 12360. T. 10: 9.

111. Bronasta trakasta zapestnica, ki je bila spiralno uvita. Pr. 5,6 cm. Inv. št. 13924. T. 10: 11.

112. Bronasta trakasta zapestnica, večkrat spiralno uvita. Pr. 5,2 cm. Inv. št. 12361. T. 10: 12.

113. Bronasta trakasta zapestnica, večkrat spiralno uvita. Pr. 5,6 cm. Inv. št. 12362. T. 10: 13.

114. Bronasta trakasta zapestnica, večkrat spiralno uvita. Pr. 5,2 cm. Inv. št. 12359. T. 10: 14.

115. Bronasta trakasta nanožnica, večkrat spiralno uvita. Okrašena je z dvema vrezanima črtama. Pr. 8,6 cm. Inv. št. 12358. T. 10: 10.

116. Bronasta zapestnica s presegajočima se koncema. Pr. 4,7 cm. Inv. št. 12507. T. 10: 15.

117. Železna zapestnica s presegajočima se uvitima koncema. Pr. 9,6 cm. Inv. št. 3566. T. 10: 16.

118. Steklena zapestnica z rumeno folio na notranji strani. Na zunanji strani je profilirana s petimi rebri. Pr. 10,2 cm. Inv. št. 13922. T. 5: 9.

119. Svinčena masivna zapestnica oziroma nanožnica s profilirano zunanjo stranjo. Bila je že antično popravljena. Pr. 9,8 cm. Inv. št. 13928. T. 5: 10.

120. Svinčena masivna zapestnica oziroma obroč. Pr. 10,4 cm. Inv. št. 12372. T. 5: 11.

Ovratnica

121. Bronasta masivna ovratnica okroglega preseka s spiralno uvitima koncema. Zlomljena je v dva fragmenta. Pr. 12,8 cm. Inv. št. 12382 in 12929. T. 11: 30.

Ogrlice in ostali obeski

122. Ogrlica iz osemdesetih jantarjevih jagod. Inv. št. 12441. T. 11: 1, 2.

123. Ogrlica iz sedemnajstih sodčasto oblikovanih jantarjevih jagod. Inv. št. 12442. T. 11: 3.

124. Jantarjeva jagoda sodčaste oblike. Inv. št. 6980. T. 11: 6.

125. Ogrlica iz jantarjevih jagod različnih oblik in velikosti (167 celih jagod in 52 framentiranih jagod). Inv. št. 12632. T. 11: 10—12.

126. Orglice iz različnih jantarjevih in steklenih jagod: drobne okrogle jantarjeve jagode (18) T. 11: 23; drobne modre jagode z rumenimi izrastki iz steklene paste (22) T. 11: 16; drobne modre jagode z modrorumenimi očesci iz steklene paste (deset) T. 11: 22; drobne rumene steklene jagode (šest) T. 11: 22; bele steklene jagode (štiri) T. 11: 13; drobne bele steklene jagode (dve) T. 11: 22; jagode v obliki cvnovih glavic iz steklene paste (27) T. 11: 4; modre steklene jagode z belo valovnico (štiri) T. 11: 18; kroglaste jantarjeve jagode (devet) T. 11: 20. Inv. št. 12438, 12439, 12440.

127. Jagoda iz modre steklene paste z modrimi očesci na rumeni in svetlomodri podlagi. Inv. št. 6998 a. T. 11: 7.

128. Jagoda v obliki ovnove glavice iz modre steklene paste. Inv. št. 6998 b. T. 11: 5.

129. Jagoda iz temnomodre steklene paste z belo valovnico. Inv. št. 12852. T. 11: 8.

130. Križec iz steklene paste rumene barve z belimi pasovi. Inv. št. 12635. T. 11: 9.

131. Bronast obesek v obliki košarice. Inv. št. 6981. T. 11: 25.

132. Bronast trapezast obesek iz pločevine, okrašen je z vrsto vtolčenih pik. Inv. št. 12393 a. T. 11: 24.

Obročki in spone

133. Bronast prstan z nesklenjenima zoženima koncema. Pr. 2,3 cm. Inv. št. 12649. T. 11: 29.

134. Bronast prstan z uvitima koncema. Pr. 2 cm. Inv. št. 12648. T. 11: 28.

135. Bronast prstan iz trakaste pločevine, spiralno uvit. Pr. 2,1 cm. Inv. št. 12393 b. T. 11: 26.

136. Prstan iz srebrne pločevine. Pr. 2,4 cm. Inv. št. 12390. T. 13: 16.

137. Bronast obroček rombičnega preseka. Pr. 2,2 cm. Inv. št. 6987. T. 13: 13.

138. Bronast masiven obroček. Pr. 2 cm. Inv. št. 6988. T. 13: 15.

139. Železen masiven obroček. Pr. 2,8 cm. Inv. št. 12392. T. 13: 22.

140. Bronast obroček s šestimi izrastki. Pr. 2,3 cm. Inv. št. 12387. T. 13: 14.

141. Bronast obroček z dotikajočima se koncema. Pr. 2,6 cm. Inv. št. 12386. T. 13: 8.

142. Bronast ploščat obroček z dotikajočima se koncema. Pr. 3,3 cm. Inv. št. 12391. T. 13: 7.

143. Bronast obroček trikotnega preseka. Pr. 4,7 cm. Inv. št. 6975. T. 13: 9.

144. Bronast obroček iz žice s presegajočima se koncema. Pr. 3,4 cm. Inv. št. 12385. T. 10: 17.

145. Bronast ploščat obroček s trapezastim izrezom na zunanji strani. Pr. 3,4 cm. Inv. št. 12388. T. 13: 5.

146. Bronast ploščat obroček s trapezastim izrezom na zunanji strani. Pr. 3,4 cm. Inv. št. 12389. T. 13: 6.

147. Bronasta spona v obliki obroča. Na eni strani je obroček na notranji strani pravokotno izrezan in v ta izrez je vtaknjen trn za spenjanje. Pr. 4,5 cm. Inv. št. 12383. T. 13: 1.

148. Bronasta spona v obliki obroča. Notranji rob obroča je odebeljen. Na zunanji strani obročka je pravokoten izrez, kamor je vstavljen trn za spenjanje. Pr. 3,4 cm. Inv. št. 12384. T. 13: 2.

149. Obroč železne spone z razprtima koncema. Pr. 5,5 cm. Inv. št. 12395. T. 13: 3.

150. Obroč železne spone z razprtima koncema. Pr. 5 cm. Inv. št. 12396. T. 13: 4.

151. Okrogel bronast okov z zanko, v katero je vdet obroček z odebeljenim notranjim robom. Enak obroček je pritrjen z železno zanko na sredini okova. Robovi obročkov in okova so okrašeni z vtolčenimi pikami. Pr. okova 2,6 cm, pr. obročka 3,6 cm. Inv. št. 6973. T. 13: 12.

152. Okrogel bronast okov, enak kot okov na T. 13: 12. Inv. št. 6974. T. 13: 11.

153. Okrogel bronast okov, enak kot okov na T. 12: 12, le brez obročka, ki je pritrjen z železno zanko. Inv. št. 6972. T. 13: 10.

154. Bronast okov pasne spone z zanko, speto z zakovico in fragmentom bronaste pločevine. Dol. 3,4 cm. Inv. št. 12394. T. 13: 17.

155. Fragment železne kavljaste pasne spone z močnim rebrom po sredi in manjšim fragmentom železne plošče. Dol. 11,6 cm. Inv. št. 12471. T. 20: 13.

156. Železna spona pravokotne oblike s prečko po sredi. Vel. 5 × 3,4 cm. Inv. št. 12400. T. 13: 19.

Gumbi

157. Osem majhnih bronastih polkroglastih gumbov z zanko na spodnji strani. Pr. 1,1 cm. Inv. št. 6982. T. 13: 28.

158. Triintrideset bronastih okroglih gumbov z zanko na spodnji strani; sredina gumba je vdolbena. Pr. 1,5 cm. Inv. št. 12398 (32) in 12401 (1). T. 13: 29—35.

159. Bronast stožčast gumb, okrašen z nizkim plastičnim rebrom. Pr. 3,5 cm. Inv. št. 6977. T. 13: 20.

160. Dva bronasta stožčasta gumba. Na vrhu gumba je majhen čepek. Gumb je okrašen z nizkim rebrom. Znotraj gumba je železen nastavek za pritrditev. Pr. 3,9 cm. Inv. št. 12650 a, b. T. 13: 24, 26.

161. Pet železnih gumbov polkroglaste oblike z nizkim rebrom (dva sta skoraj popolnoma uničena). Pr. ca. 3,8 cm. Inv. št. 12403 (1) in 12402 (4). T. 13: 21, 25, 27.

162. Bronasta falera z zakovico, ki ima kroglasto glavico. Rob falere je drobno narezan. Pr. 4,9 cm, dol. zakovice 2 cm. Inv. št. 12399. T. 13: 23.

Pasovi — sklepanci

163. Bronast sklepanec, sestavljen iz izrazito profiliranih členkov, ki imajo na konceh gobičaste zaključke in obročke. Kavljast zaključek pasu se končuje v konjski glavici. Dol. 98 cm. Inv. št. 3518. T. 12: 1 (S. Gabrovec, *Arh. vestnik* 17 [1966] T. 25: 1. A. Müllner, *Typische Formen a. d. arch. Samml. d. krain. Landesmus. Rudolfinum in Laibach* [1900] T. 35: 1).

164. Železen sklepanec, sestavljen iz obročkov in profiliranih paličastih členkov z odebelitvijo v sredini. Dol. 26 cm. Inv. št. 12405. T. 12: 3.

165. Železen sklepanec, sestavljen iz majhnih paličastih profiliranih členkov, ki so zvezani z majhnimi obročki. Dol. 14,8 cm. Inv. št. 12406. T. 12: 4.

166. Fragmenti železnih sklepancev, skoraj popolnoma staljenih v ognju. Inv. št. 12464. T. 12: 5.

167. Bronast členek sklepanca s srednjim delom v obliki pravokotne ploščice z rebroma ob straneh. Vel. 5,2 × 3,3 cm. Inv. št. 12407. T. 12: 6.

Pincete

168. Bronasta pinceta s trikotno razširjenima krakoma. Vzdolž krakov je okrašena s poševno vrezanimi črticami. Dol. 10 cm. Inv. št. 12408. T. 12: 7.

169. Bronasta pinceta z ravnima krakoma, ki sta na konceh nekoliko zožena. Dol. 7 cm. Inv. št. 12409. T. 12: 8.

170. Bronasta pinceta z ravnima krakoma (deformirana). Dol. 5,6 cm. Inv. št. 6983. T. 12: 9.

Čelada

171. Negovska čelada. Opis čelade cfr. S. Gabrovec, *Arh. vestnik* 1 (1951) 87 ss. Inv. št. 8001. T. 14.

Sulične osti in kopja

172. Železna sulična ost. V tulcu so še ostanki lesa. Dol. 29 cm. Inv. št. 12607. T. 15: 1.

173. Železna sulična ost. V tulcu so še ostanki lesa. Dol. 32,2 cm. Inv. št. 12605. T. 15: 2.

174. Železna sulična ost. V tulcu so še ostanki lesa. Dol. 31,5 cm. Inv. št. 12606. T. 15: 3.

175. Železna sulična ost. Dol. 25,7 cm. Inv. št. 12622. T. 15: 4.

176. Železna sulična ost. Dol. 23,5 cm. Inv. št. 12482. T. 16: 1.

177. Železna sulična ost. Dol. 21,5 cm. Inv. št. 12497. T. 16: 2.

178. Železna sulična ost. Dol. 24 cm. Inv. št. 12414. T. 16: 3 (S. Gabrovec, *Arh. vestnik* 17 [1966] T. 26: 3).

179. Železna sulična ost. Tulec je okrašen z vrezanimi prečnimi črtami. Dol. 11,4 cm. Inv. št. 12475. T. 16: 11.

180. Železna sulična ost. Dol. 28,4 cm. Inv. št. 12917. T. 17: 1.

181. Železna sulična ost. Dol. 28,2 cm. Inv. št. 12918. T. 17: 2.

182. Železna sulična ost. Dol. 21,9 cm. Inv. št. 12483. T. 17: 3.

183. Železna sulična ost. Dol. 24,4 cm. Inv. št. 12916. T. 17: 4.

184. Železna sulična ost. Dol. 21,2 cm. Inv. št. 12915. T. 17: 5.

185. Železna sulična ost. Dolg tulec je spodaj okrašen s prečnimi vrezi. Zakovici za pritrditev osti na lesen držaj sta usklajeni v motiv štirih vrezanih krožcev, zvezanih s po dvema križajočima se vrezanima črtama. Dol. 43,8 cm. Inv. št. 12618. T. 17: 6.

186. Železna sulična ost. Dol. 48,7 cm. Inv. št. 12604. T. 17: 7.

187. Železna sulična ost. Dol. 15 cm. Inv. št. 12910. T. 17: 8.

188. Železna sulična ost. V tulcu so ostanki lesa. Dol. 24,9 cm. Inv. št. 12913. T. 17: 9.

189. Železna sulična ost. Dol. 21,7 cm. Inv. št. 12621. T. 17: 10.

190. Železna sulična ost. V tulcu so ostanki lesa. Dol. 17,7 cm. Inv. št. 13931. T. 18: 1.

191. Železna sulična ost. Dol. 18,8 cm. Inv. št. 12480. T. 18: 2.

192. Železna sulična ost. Dol. 17,4 cm. Inv. št. 12477. T. 18: 3.

193. Železna sulična ost. Dol. 17,8 cm. Inv. št. 12479. T. 18: 4.

194. Železna sulična ost. Dol. 19 cm. Inv. št. 12476. T. 18: 5.

195. Fragment sulične osti, v tulcu so ostanki lesa. Dol. 18,9 cm. Inv. št. 12909. T. 18: 6.

196. Lesen zatič sulične osti s fragmenti železnega tulca osti. Dol. 20,8 cm. Inv. št. 12504. T. 18: 7.

197. Železna sulična ost. Dol. 21,8 cm. Inv. št. 12503. T. 18: 8.

198. Železna sulična ost. Dol. 15,5 cm. Inv. št. 12911. T. 18: 9.

199. Železna sulična ost. Dol. 15,7 cm. Inv. št. 12912. T. 18: 10.

200. Železna sulična ost. Dol. 12,3 cm. Inv. št. 12914. T. 18: 11.

201. Železna sulična ost. Dol. 22 cm. Inv. št. 12620. T. 18: 12.

202. Železna sulična ost. Dol. 14,6 cm. Inv. št. 12478. T. 18: 13.
203. Železna sulična ost. Dol. 37 cm. Inv. št. 11693. T. 19: 1.
204. Železna sulična ost. Dol. 30,2 cm. Inv. št. 12619. T. 19: 2.
205. Železna sulična ost. Dol. 27,7 cm. Inv. št. 12485. T. 19: 3.
206. Železna sulična ost. Dol. 27,3 cm. Inv. št. 12486. T. 19: 4.
207. Železna sulična ost. Dol. 25,2 cm. Inv. št. 12646. T. 19: 5.
208. Železna sulična ost. V tulcu so ostanki lesa. Dol. 22,8 cm. Inv. št. 12487. T. 19: 6.
209. Železna sulična ost. Dol. 12,5 cm. Inv. št. 12488. T. 19: 7.
210. Železna sulična ost. Dol. 17 cm. Inv. št. 12616. T. 19: 8.
211. Železna sulična ost. Dol. 19 cm. Inv. št. 12484. T. 19: 9.
212. Železna sulična ost. Dol. 19,9 cm. Inv. št. 12617. T. 19: 10.
213. Železna dolga sulična ost. Tulec je okrašen s prečnimi vrezanimi črtami. Dol. 96 cm. Inv. št. 14369. T. 20: 16.
214. Železna ost kopja. Dol. 19,7 cm. Inv. št. 12473. T. 16: 4.
215. Železna ost kopja. Dol. 16,7 cm. Inv. št. 12474. T. 16: 5.
216. Fragment železne sulične osti. Dol. 16,4 cm. Inv. št. 12645. T. 16: 6.
217. Železno sulično kopito z luknjo za žebelj za pritrditev na lesen držaj. Dol. 9,7 cm. Inv. št. 13930. T. 16: 7.
218. Železno sulično kopito. Dol. 7,1 cm. Inv. št. 12462. T. 16: 8.
219. Železno sulično kopito. Dol. 6,9 cm. Inv. št. 12919. T. 16: 9.
220. Železno sulično kopito. Dol. 10,3 cm. Inv. št. 12461. T. 16: 10.
221. Železno sulično kopito. Dol. 9,8 cm. Inv. št. 12460.

Sekire

222. Železna tulasta sekira z ostanki lesa v tulcu. Dol. 17,3 cm. Inv. št. 12465. T. 20: 1.
223. Železna tulasta sekira z ušesom. Dol. 19,5 cm. Inv. št. 12906. T. 20: 2.
224. Železna tulasta sekira z ušesom. Dol. 18,5 cm. Inv. št. 12466. T. 20: 3.
225. Železna tulasta sekira z ušesom. Dol. 15,8 cm. Inv. št. 12608. T. 20: 4.
226. Železna tulasta sekira. Dol. 17 cm. Inv. št. 12967. T. 20: 5.
227. Železna tulasta sekira. Dol. 12,5 cm. Inv. št. 12467. T. 20: 10.
228. Železna tulasta sekira z ušesom. Dol. 15,7 cm. Inv. št. 12502. T. 20: 14.
229. Železna tulasta sekira. Dol. 17,4 cm. Inv. št. 12468. T. 20: 15.
230. Železna tulasta sekira z ušesom. Dol. 17,4 cm. Inv. št. 12501. T. 21: 3.
231. Železna tulasta sekira z ušesom. Dol. 18,1 cm. Inv. št. 12611. T. 21: 4.
232. Železna tulasta sekira z ušesom. Dol. 17,1 cm. Inv. št. 12610. T. 21: 5.
233. Železna tulasta sekira. Dol. 14,5 cm. Inv. št. 12614. T. 21: 6.
234. Železna tulasta sekira. Dol. 15,8 cm. Inv. št. 12615. T. 21: 7.
235. Železna tulasta sekira. Dol. 15,3 cm. Inv. št. 12612. T. 21: 8.
236. Železna tulasta sekira. Dol. 12,8 cm. Inv. št. 12613. T. 21: 9.
237. Železna uhata sekira. Dol. 19,8 cm. Inv. št. 12623. T. 20: 6 (S. Gabrovec, *Arh. vestnik* 17 [1966] T. 26: 1).
238. Železna uhata sekira. Dol. 18,7 cm. Inv. št. 11692. T. 20: 7 (V. Stare, *Varstvo spomenikov* 8 [1960-61] T. 3: 1).
239. Železna uhata sekira. Dol. 17,4 cm. Inv. št. 12908. T. 20: 8.
240. Železna plavutasta sekira z enostranskimi nesklenjenimi plavutmi. Dol. 13,6 cm. Inv. št. 12609. T. 20: 9.

Meči, verige za pripenjanje mečev na pas

241. Železen meč. Inv. št. 3497. T. 22: 2.

242. Železen fragmentiran meč. Dol. 44 cm. Inv. št. 12922. T. 22: 3.

243. Železen meč, večkrat nasilno ukrivljen. Dol. ca. 65 cm. Inv. št. 12626. T. 23: 3.

244. Železen meč z nožnico, večkrat nasilno ukrivljen in močno fragmentiran. Dol. ca. 68 cm. Inv. št. 12493 in 12494. T. 23: 2.

245. Železna nožnica meča, fragmentirana. Na zunanji strani je ornamentirana z motivom enostavne lire, obdane z viticami in stranskima penjama. Na notranji strani nožnice je zanka za pritrditev nožnice s srčasto oblikovanimi atašama. Prečno na zanko sta pritrjeni dve okrasni žici v obliki tako imenovane žabje penje. Dol. ca. 20 cm. Inv. št. 12923. T. 22: 1.

246. Železna veriga za pripenjanje nožnice na pas z zanko in s členki zvitimi v obliki osmic. Dol. 9,7 cm. Inv. št. 12627. T. 22: 5.

247. Dva železna fragmenta verige za pripenjanje nožnice na pas s členki zvitimi v obliki osmic. Dol. 8,5 cm. 5,5 cm. Inv. št. 12496. T. 22: 6, 7.

248. Fragment železne verige za pripenjanje nožnice na pas z ovalnimi ploščato kovanimi členki. Dol. 7,1 cm. Inv. št. 12925. T. 22: 8.

Deli ščita

249. Železen držaj ščita. Dol. 8 cm. Inv. št. 12495. T. 22: 4.

250. Železen umbo ščita trakaste oblike. Ohranjena je zakovica s polkroglasto glavico. Dol. 30 cm. Inv. št. 12625. T. 23: 1.

Noži

251. Železni udarni nož. Kratek rahlo upognjen ročaj se končuje z obročkom. Na prehodu rezila v ročaj je vozlasta odebelitev. Dol. 43,3 cm. Inv. št. 3579. T. 21: 1.

252. Železni udarni nož. Na prehodu rezila v ročaj je vozlasta odebelitev. Na koncu ukrivljenega ročaja je kroglasta odebelitev. Dol. 34 cm. Inv. št. 12603. T. 21: 2 (S. Gabrovec, *Arh. vestnik* 17 [1966] T. 26: 2).

253. Železen nož z odebeljenim hrbtom rezila. Ročaj je pravokotnega preseka, konec ročaja je ploščato skovan v zanko. Dol. 25,2 cm. Inv. št. 12498. T. 23: 4.

254. Železen nož z rahlo ukrivljenim rezilom in ploščato skovanim nastavkom za ročaj z eno ohranjeno zakovico. Dol. 19,8 cm. Inv. št. 12920. T. 24: 1.

255. Železen nož z rahlo ukrivljenim rezilom in ploščato skovanim nastavkom za ročaj z dvema zakovicama. Dol. 19 cm. Inv. št. 12499. T. 24: 2.

256. Železen nož z rahlo ukrivljenim rezilom in ploščato skovanim nastavkom za ročaj z eno zakovico, okoli katere so še ostanki lesa. Dol. 20,7 cm. Inv. št. 12453. T. 24: 3.

257. Fragmentiran železen nož s ploščato skovanim nastavkom za ročaj s tremi zakovicami. Dol. 11,6 cm. Inv. št. 12452. T. 24: 4.

258. Fragment železnega noža s ploščato skovanim nastavkom za ročaj z dvema zakovicama. Dol. 5,6 cm. Inv. št. 12458. T. 24: 5.

259. Fragmentiran železen nož. Dol. 10,4 cm. Inv. št. 12642. T. 24: 6.

260. Fragmentiran železen nož. Dol. 8,3 cm. Inv. št. 12457. T. 24: 7.

261. Fragmentiran železen nož. Dol. 11,1 cm. Inv. št. 12456. T. 24: 8.

262. Železen nož s ploščato skovanim nastavkom za ročaj z eno zakovico, ki je bil nasilno ukrivljen. Dol. 9,6 cm. Inv. št. 12459. T. 24: 9.

263. Železen nož. Dol. 13,5 cm. Inv. št. 12455. T. 24: 11.

264. Železen nož s ploščato skovanim nastavkom za ročaj z eno zakovico. Dol. 13,2 cm. Inv. št. 12454. T. 24: 10.

Ostalo orodje in kovinski predmeti

265. Železna britev z navzdol upognjenim držajem. Dol. 11 cm. Inv. št. 12921. T. 24: 12.

266. Železno orodje (britev?) s trikotnim zaobljenim rezilom in odprtim tulastim nastavkom za držaj z luknjo za žebelj. Dol. 10,5 cm. Inv. št. 12481. T. 20: 12.

267. Železne klešče. Dol. 11,3 cm. Inv. št. 12472. T. 24: 13.

268. Fragment železnih škarij. Dol. 11 cm. Inv. št. 12500. T. 25: 22.

269. Železne škarje (v dveh fragmentih). Dol. 10 cm. Inv. št. 12644. T. 25: 24.

270. Železne škarje. Dol. 9,3 cm. Inv. št. 12493. T. 25: 7.

271. Železno dleto z ozkim tulastim nastavkom za držaj. Dol. 7,6 cm. Inv. št. 12643. T. 25: 23.

272. Bronast fragmentiran srp z rebrom ob robovih držaja in z dvema rebroma ob zgornjem robu rezila. Dol. 10,7 cm. Inv. št. 12415 a. T. 25: 20.

273. Polizdelek oz. bronast fragment iz enake kovine kot srp. Dol. 4,9 cm. Inv. št.12415 b. T. 25: 21.

274. Železen obroč, vdet v železno prečko kvadratnega preseka, ki je na drugem koncu pravokotno izrezana. Pr. obroča 5,2 cm, dol. prečke 7,6 cm. Inv. št. 12397. T. 12: 18.

275. Bronasta paličica, okrašena s prečnimi profiliranimi svitki. Konca sta zaobljena. Dol. 9,2 cm. Inv. št. 12411. T. 12: 10.

276. Bronasta paličica, okrašena s prečnimi pofiliranimi svitki; dva svitka sta okrašena še s cikcakasto črto. Dol. 8,6 cm. Inv. št. 12412. T. 12: 11.

277. Železna paličica (fragment) z odebelitvijo v obliki motka. Dol. 4,1 cm. Inv. št. 12470. T. 25: 25.

278. Fragmentirana bronasta paličica z obročkom na koncu. Obroček ima odebeljen notranji rob. Dol. 6,8 cm. Inv. št. 12413. T. 25: 26.

279. Bronasta palica s koncema, ki sta okrašena s pasovi prečno in cikcakasto vrezanih črt. Konca sta bila z zakovicama pritrjena na bronasto pločevino, ki je ohranjena le še na eni strani. Ostanek bronaste pločevine je okrašen z vtolčenimi pikami. Pod bronasto pločevino so ostanki železne pločevine. Dol. 22 cm. Inv. št. 12410. T. 25: 28.

280. Fragment ukrivljene železne žice. Dol. 5,4 cm. Inv. št. 12469. T. 24: 15.

281. Bronast okov — zanka zvezana z zakovico. Dol. 3 cm. Inv. št. 6986. T. 24: 14.

282. Železen predmet trikotne oblike z ročajem pravokotnega preseka. Znotraj trikotnika so železni kavlji. Dol. 9,4 cm. Inv. št. 12624. T. 20: 11.

283. Brusni kamen. Dol. 10,3 cm. Inv. št. 12444. T. 27: 21.

284. Dva zoba merjasca. Inv. št. 12443.

Keramika

285. Velika posoda na nogi, prostoročno izdelana iz črne, lepo glajene gline. Na največjem obodu ima posoda polkroglaste izbokline. Ustje je rahlo nagnjeno navzven. Viš. 21 cm, pr. ustja 26 cm. Inv. št. 12636. T. 26: 1.

286. Lonček, izdelan prostoročno iz rjave porozne gline. Viš. 11,4 cm, pr. ustja 9,8 cm. Inv. št. 12512. T. 26: 2.

287. Bikonična posoda iz rjavočrno žgane glajene gline. Posoda je bila izdelana na lončarskem vretenu. Ornamentirana je z žigosanimi krožci, nad njimi so vzporedno tekoči vodoravni žlebiči. Ustje je izvihano. Viš. 20 cm, pr. ustja 11,2 cm. Inv. št. 6955. T. 26: 3 (S. Gabrovec, *Arh. vestnik* 17 [1966] T. 26: 5).

288. Vrč iz rdečkastorumeno žgane gline. Posoda je bila izdelana na lončarskem vretenu. Ima koničen vodoravno nažlebljen vrat z izvihanim ustjem. Največji obod veže z ustjem trakast ročaj. Viš. 24,7 cm, pr. ustja 9,4 cm. Inv. št. 12489. T. 26: 4.

289. Bikonična posoda iz svetlorjavo žgane gline. Izdelana je na lončarskem vretenu. Rame so razčlenjene z dvema vzporednima vodoravnima žlebičema. Rahlo usločeno dno ima prstanasto stojno ploskev. Viš. 16 cm, pr. ustja 13,6 cm. Inv. št. 12511. T. 26: 5 (S. Gabrovec, *Arh. vestnik* 17 [1966] T. 26: 4).

290. Skodelica iz rjavo pečene gline. Viš. 8,4 cm, pr. ustja 11 cm. Inv. št. 12513. T. 26: 6.

291. Lonček, izdelan prostoročno iz rjavo glajene gline. Rame ima ornamentirane z navpičnimi vrezanimi črtami. Viš. 8,5 cm, pr. ustja 6,2 cm. Inv. št. 12657. T. 27: 1.

292. Lonček, prostoročno izdelan iz svetlorjave grobe gline. Na največjem obodu in ramenu je okrašen z grobim ornamentom poševnih in navpičnih vrezov. Viš. 7,2 cm, pr. ustja 5,3 cm. Inv. št. 12656. T. 27: 2.

293.Posodica iz rumeno žgane (fragmentarno ohranjena). Izdelana je na lončarskem vretenu. Inv. št. 11695. T. 27: 3 (V. Stare, *Varstvo spomenikov* 8 [1960-61] T. 3: 4).

294. Lonček, izdelan prostoročno iz črnorjavo žgane gline s plastično bradavico pod ustjem. Viš. 5,4 cm, pr. ustja 6 cm. Inv. št. 12490. T. 27: 4.

295. Lonček, prostoročno izdelan iz rjavo žgane gline. Imel je ročaj, ki je odlomljen. Viš. 5,8 cm, pr. ustja 8,2 cm. Inv. št. 6959. T. 27: 5.

296. Lonček, prostoročno izdelan iz temnorjavo žgane glajene gline. Lonček je imel majhen ročaj, pod ustjem pa ima plastično bradavico. Viš. 6,3 cm, pr. ustja 7,5 cm. Inv. št. 12515. T. 27: 6.

297. Posoda, prostoročno izdelana iz rjavo žgane gline. Okrašena je s tremi vodoravnimi vzporednimi plastičnimi rebri. Viš. 12,2 cm. Pr. ustja 6 cm. Inv. št. 12655. T. 27: 7.

298. Lonček, izdelan prostoročno iz temnorjavo pečene gline. Viš. 7,4 cm, pr. ustja 8,4 cm. Inv. št. 12516. T. 27: 8.

299. Posoda, prostoročno izdelana iz grobe rjavo žgane gline. Viš. 12 cm, pr. ustja 10 cm. Inv. št. 12637. T. 27: 9.

300. Dno posode iz črno žgane glajene gline. Posoda je bila izdelana na lončarskem vretenu. Dno je profilirano. Pr. dna 8,5 cm. Inv. št. 11694. T. 27: 10 (V. Stare, *Varstvo spomenikov* 8 [1960-61] T. 3: 3).

301. Dno posode, izdelano prostoročno iz temnorjave gline. Dno je fragmentirano. Pr. 7,8 cm. Inv. št. 12640. T. 27: 11.

302. Posodica iz sivorjave gline. Posodica je bila izdelana na lončarskem vretenu. Na vratu z izvihanim ustjem ima vodoravno tekoče plastično rebro. Viš. 7,4 cm, pr. ustja 7,2 cm. Inv. št. 6999. T. 27: 12.

303. Trije fragmenti posode z glavicami goveda. Posoda je bila prostoročno izdelana iz črnorjavo žgane glajene gline. Na enem fragmentu so pod glavico vre-

zani trije vzporedni žlebovi v obliki črke V. Glavice so delno fragmentirane. Vel. 6,8 × 5,9 cm in manj. Inv. št. 12514. T. 27: 13, 16, 17.

304. Fragment trupa posode iz sive gline. Posoda je bila izdelana na lončarskem vretenu. Na fragmentu so žigosani krožci, nad njimi pa sta vodoravni vrezani črti. Vel. 6,1 × 5,5 cm. Inv. št. 12924. T. 27: 15.

305. Ročaj posode iz rjave gline. Okrašen je z jamicami, narejenimi z ostrim predmetom. Vel. 5,9 ×2,5 cm. Inv. št. 12641. T. 27: 18.

306. Fragmenti posode, med njimi fragment ustja, izdelani prostoročno iz rjave gline. Pod ustjem je nepravilno vrezan ornament. Vel. 5,8 × 3,9. Inv. št. 14371. T. 27: 19.

307. Fragmenti posode, izdelane prostoročno iz rjavo žgane glajene gline; med njimi je tudi fragment držaja posode v obliki živali. Vel. 4,4 × 2,6 cm. Inv. št. 14372. T. 27: 20.

Vretenca

308. Vretence hruškaste oblike iz temno rjavo žgane gline. Na spodnji strani je okrašeno z okroglimi jamicami. Vel. 3,2 × 3,9 cm. Inv. št. 12445. T. 25: 1.

309. Bikonično vretence iz rjavo žgane gline. Vel. 3,2 × 3,5 cm. Inv. št. 12440. T. 25: 2.

310. Bikonično vretence iz rjavo žgane gline. Vel. 3 × 2,9 cm. Inv. št. 12447. T. 25: 3.

311. Vretence hruškaste oblike iz temno rjavo žgane gline. Vel. 2,6 × 3 cm. Inv. št. 12449. T. 25: 4.

312. Bikonično vretence iz svetlorjavo žgane gline. Vel. 2,6 × 3,7 cm. Inv. št. 12450. T. 25: 5.

313. Konično vretence iz rjavo žgane gline. Vel. 3,5 × 2,9 cm. Inv. št. 14373 a. T. 25: 6.

314. Vretence bikonične oblike iz rjavo žgane gline. Okrašeno je z vbodi. Vel. 3,1 × 3,7 cm. Inv. št. 7002. T. 25: 7.

315. Bikonično vretence iz rjavo žgane gline. Vel. 2,4 × 3,4 cm. Inv. št. 12446. T. 25: 8.

316. Vretence bikonične oblike iz rjavo žgane gline. Vel. 2,6 × 3,2 cm. Inv. št. 12634 b. T. 25: 9.

317. Vretence sploščene bikonične oblike iz svetlorjavo žgane gline. Vel. 2,4 × 4,5 cm. Inv. št. 12633. T. 25: 10.

318. Bikonično vretence iz svetlorjavo žgane gline. Na spodnjem delu je vretence okrašeno s poševno vrezanimi črtami. Vel. 2,9 × 3,1 cm. Inv. št. 12654. T. 25: 11.

319. Vretence hruškaste oblike iz temno rjavo žgane gline. Vel. 3,5 × 4,2 cm. Inv. št. 7000. T. 25: 12.

320. Bikonično vretence iz svetlorjavo žgane gline. Vel. 3,6 × 2,9 cm. Inv. št. 14374. T. 25: 13.

321. Vretence valjaste oblike iz sivorjavo žgane gline. Vel. 2,3 × 3,3 cm. Inv. št. 7001. T. 25: 14.

322. Majhno bikonično vretence iz rjavo žgane gline. Vel. 1,8 × 2,5 cm. Inv. št. 12634 a. T. 25: 15.

323. Majhno bikonično vretence iz rjavo žgane gline. Vel. 1,7 × 2,4 cm. Inv. št. 12451. T. 25: 16.

324. Vretence v obliki sploščenega kolobarja iz svetlorjavo žgane gline. Vel. 3,7 × 1,4 cm .Inv. št. 12693. T. 25: 17.

325. Sploščeno vretence, na obodu nagubano, iz rumeno žgane gline. Vel. 1,2 × 4,2 cm. Inv. št. 7003. T. 25: 18.

326. Fragment vretenca hruškaste oblike iz rjavo žgane gline. Viš. 4 cm. Inv. št. 14373 b. T. 25: 19.

327. Steklena posodica trebušaste oblike z močno izvitim ustjem. Viš. 6,6 cm, pr. ustja 4,8 cm. Inv. št. 12658. T. 27: 14.

Kovinske posode

328. Figuralno okrašena situla; opis situle cfr. W. Lucke, O. H. Frey, Die Situla in Providence, *Röm.-Germ. Forsch.* 26 (1962) 79 ss, T. 74. F. Stare, *Zbornik Fil. fak.* (Ljubljana 1955) 149, T. 15, priloga 7. Umetnost alpskih Ilirov in Venetov (1962) 105, T. 39. Inv. št. 11790. T. 28: 1; 30.

329. Situla, okrašena s frizom iztočenih pik, omejenih z vodoravnima rebroma. Ročaj situle je cevasto zvit iz debelejše pločevine. Inv. št. 14370. T. 28: 2 (F. Stare, *Zbornik Fil. fak.* 2 [Ljubljana 1955] 117, T. 17).

330. Štirje fragmenti situle, ornamentirane s frizom figur, opis cfr. W. Lucke, O. H. Frey, Die Situla in Providence, *Röm.-Germ. Forsch.* 26 (1962) 80, T. 53. F. Stare, *Zbornik Fil. fak.* 2 (Ljubljana 1955) 149, priloga 3: 2. Inv. št. 13913. T. 29: 2.

331. Fragmenti situle, okrašene s frizom račjih protomov in krožcev, ki je omejen z vodoravnima iztolčenima rebroma. Inv. št. 13912. T. 29: 3 (F. Stare, *Zbornik Fil. fak.* 2 [Ljubljana 1955] 149, T. 6: 2).

332. Bronast ročaj situle. Ročaj je gladek in ima na enem koncu ohranjeno stilizirano račjo glavico. Pr. 20 cm. Inv. št. 10482. T. 29: 1 (P. Petru, V. Šribar, *Arh. vestnik* 7 [1956] T. 1: 1).

333. Dva fragmenta stene situle z uvitim dnom. En fragment ima ob robu nekaj iztolčenih pik. Vel. 4,2 × 3,5 cm in 9,3 × 1,6 cm. Inv. št. 12404. T. 29: 4, 5.

334. Fragmenti železne pločevine (15 fragmentov). Vel. 4,7 × 1,9 cm in manj. Inv. št. 12463.

INTERPRETACIJA NAJDB

Gradivo Valične vasi pripada trem različnim časovnim obdobjem mladohalštatskemu, latenskemu in rimskemu. Mesto le-tega v okviru teh kronoloških horizontov pa bomo skušali nakazati pri interpretaciji posameznih značilnih tipov.

MLADOHALŠTATSKO OBDOBJE

Posebno mesto med gradivom Valične vasi zavzema po svoji tipičnosti in številnosti certoška fibula. Najštevilneje je zastopana fibula, ki je v literaturi imenovana tudi »klasičen tip« certoške fibule.[32] To varianto predstavlja razmeroma velika fibula, ki jo označuje masivni lok, običajno rombičnega preseka, lepo izoblikovan gumb na loku nad peresovino z dvema zavojema in navadno asimetrično postavljen gumb na koncu noge, katera pa je skoraj

[32] F. Stare, *Vače* (1955) 26.

vedno ornamentirana z vrezanim motivom v obliki črke V (T. 1; 2: 1—3, 5, 7, 9; 3: 1, 3—6). Poleg te variante poznamo iz našega najdišča še sorazmerno majhne certoške fibule z majhnim elipsoidnim gumbom na loku, obdanim z dvema prečnima svitkoma (T. 2: 6, 8, 10) in še posamezne primere drugih variant certoške fibule (T. 3: 8, 9).

Certoška fibula je ena izmed vodilnih tipov v mladohalštatskem obdobju ne samo na našem prostoru, ampak na širokem področju južno od Alp, kakor tudi v notranjealpskem prostoru in obrobnem prostoru severno od Alp. Glede na prostrano področje svoje razširjenosti se, seveda, javlja v najrazličnejših variantah. Njeno mesto v tem prostoru je v novejšem času prikazala M. Primas.[33] Njen prikaz certoške fibule na slovenskem prostoru pa je le okviren.

Za določitev časovnega mesta fibulam »klasične« variante T. 1; 3: 1, 3—6 nam služijo značilne grobne celote z Magdalenske gore, iz Toplic, Mosta na Soči (Sv. Lucije) in iz Idrije pri Bači,[34] ki s svojim značilnim grobnim inventarjem (obročaste spone, pasne spone v predrti tehniki, ovratnice, orožje v Mostu na Soči [Sv. Luciji], itd.) karakterizirajo najmlajši halštatski horizont Ha D 3.[35] Danes na jugovzhodnoalpskem prostoru nimamo najdb, ki bi jih lahko primerjali z grobom 100 iz Certose[36] in grobom 26 Franchini v Este[37] in s tem dopuščali datacijo te variante certoške fibule oziroma njen začetek pri nas v čas okoli leta 500. V mlajšem času pa je ta fibula na jugovzhodnoalpskem prostoru tako priljubljena, da se obdrži še v latenski čas, kjer jo konservativni domorodni prebivalec še vedno uporablja skupaj s fibulo srednjelatenske sheme (Vinica[38]).

Druga varianta certoške fibule, ki jo poznamo iz Valične vasi — T. 2: 1, 2, se pojavi, kot se zdi, precej pozno v okviru Ha D 3, saj so med njenimi spremnimi najdbami iz zaključenih celot vedno izrazito mladi tipi (uhata sekira, obročasta spona, svinčena zapestnica itd.).[39] Z razprostranjenostjo pa se kaže tudi njena jugovzhodnoalpska specifičnost (karta 1).[40]

[33] M. Primas, *Jahrb. RGZM* 14 (1967) 99 ss.

[34] R. Ložar, *GMDS* 15 (1934) 17, T. 3: 42. Grobovi iz Magdalenske gore in Toplic, Nat. hist. Museum Wien (odslej NHMW), neobjavljeno. Gr. 195 in 200 iz Mosta na Soči (Sv. Lucije) po Holstejevih skicah (Seminar Marburg-Lahn). Na tem mestu se zahvaljujem prof. dr. S. Gabrovcu in M. Guštinu, ki sta mi dala na razpolago skice F. Holsteja. J. Szombathy, *MPK* 1 (1903) Fig. 29.

[35] Za osnovo nam služi kronološki sistem, ki ga je postavil S. Gabrovec, *AV* 15-16 (1964-65) 21 ss, zato glej obrazložitev k pojmovanju posameznih stopenj tam.

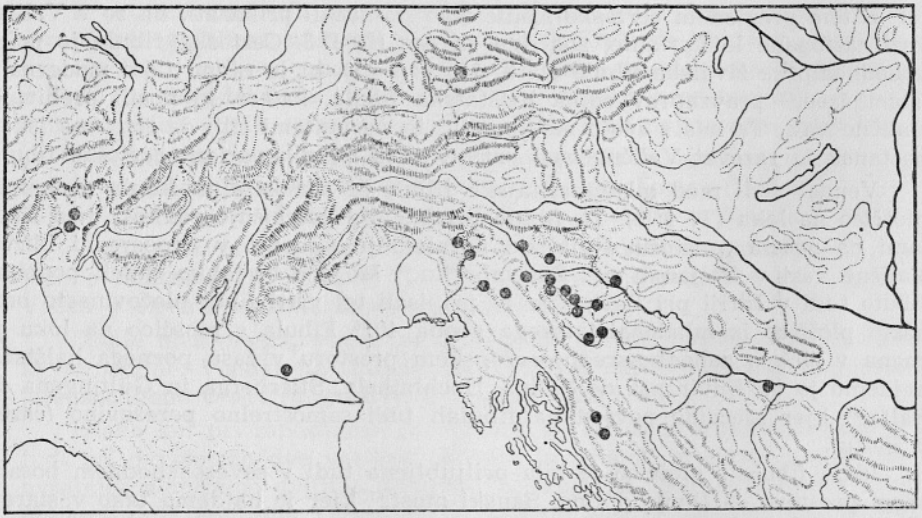
[36] A. Zannoni, *Gli Scavi della Certosa* (1876) T. 48: 12. M. Primas, *Jahrb. RGZM* 14 (1967) 102.

[37] O. H. Frey, *Die Entstehung der Situlenkunst*, RGF 31 (1969) 20, sl. 7 (odslej cit. O. H. Frey, *Entstehung*).

[38] Grob 52 po Holstejevih skicah.

[39] Magdalenska gora, gr. XIII/37, XIII/64, NHMW, neobjavljeno. S. Gabrovec, *AV* 15-16 (1964-65) T. 17: 8, 9.

[40] Varianta fibule, ki smo jo kartirali ne odgovarja popolnoma varianti, ki jo prinaša M. Primas, *Jahrb. RGMZ* 14 (1967), karta 2 C. Njena varianta vključuje vse certoške fibule s ploščico kot npr. H. Müller-Karpe, *Carinthia I* 141 (1951) sl. 1: 1 (odslej cit. H. Müller-Karpe, *Carinthia*), medtem ko smo se mi omejili na mlado fibulo s ploščatim gumbom na loku in drugimi značilnostmi — prim. T. 2: 1, 2 — fibule. Dopolnjena karta: Arbedo - Molinazzo, R. Ulrich, *Die Gräberfelder in der Umgebung von Bellizona Kt. Tessin* (1914) T. 31: 14. Črnomelj: P. Petru, V. Šribar, *AV* 7 (1956) T. 1: 5. Donja dolina: Ć. Truhelka, *WMBH* 9 (1904) T. 68: 2. Hallstatt: K. Kromer, *Hallstatt* (1959) T. 26: 10. Javor: Nar. muzej Lj. neobjavljeno. Kobarid:

Karta 1. Varianta certoške fibule s ploščatim gumbom na loku; pr. T. 2: 1.
Karte 1. Variante der Certosa-Fibel mit flaschem Knopf am Bogen wie T. 2: 1.

K ravno tako pozni varianti certoške fibule sodita fibuli na T. 2: 7, 9, za kateri je značilen tekoč prehod hrbta noge v lok, tako da je za nogo značilno asimetrično oblikovano ležišče za igio. Podobno tendenco pri oblikovanju loka fibule je opaziti v skupini poznotessinske variante certoške fibule,[41] tako da lahko morda suponiramo določene vplive oz. zveze obeh prostorov.

Varianta certoških fibul »s krilci«, h kateri bi uvrstili fibulo na T. 3: 8, spada med najmlajše izoblikovane variante certoških fibul in je časovni razpon njene uporabe pozni Ha D 3 in zgodnjelatenski čas (v našem smislu), ki ga nakazujejo grobne celote iz Idrije pri Bači, z Vinice in Jezerin,[42] kjer je ta fibula izredno številno zastopana, tako da lahko celo suponiramo njen nastanek nekje v prostoru med Jezerinami in Idrijo pri Bači.

Goriški muzej, neobljavljeno. Kompolje: Arheol. muzej Zagreb, neobjavljeno. (1965) T. 11: 10. Magdalenska gora: S. Kranj: S. Gabrovec, *AV* 17 (1966) T. 6: 10. Libna: NHMW, neobjavljeno. Ljubljana: Nar. muzej, Lj., neobjavljeno. Lukovica: S. Gabrovec, *Kamniški zbornik* 10 (1965) T. 11: 10. Magdalenska gora, S. Gabrovec, *AV* 15-16 (1964-65) T. 17: 8. 9. Novo mesto: T. Knez, *Prazgodovina Novega mesta* (1971, razstava). Pianezzo: M. Primas, *Jahrb. RGZM* 14 (1967) sl. 8, B 2. Podzemelj: Nar. muzej Lj., neobjavljeno. Prozor: Š. Ljubić, *Popis arkeol. od. Nar. zem. muzeja u Zagrebu* (1889) T. 20: 95. Most na Soči (Sv. Lucija): NHMW, neobjavljeno. Šmihel: M. Hoernes, *MAGW* 18 (1888) T. 6: 4. Toplice: NHMW, neobjavljeno. Tržišče pri Cerknici: Nar. muzej, Lj., neobjavljeno. Valična vas: T. 2: 1, 2. Vinkov vrh: V. Stare, *AV* 15-16 (1964-65) T. 15: 2. Este: neobjavljeno, muzej Este.

[41] M. Primas, *Jahrb. RGZM* 14 (1967) 109 ss, karta 2 D.

[42] J. Szombathy, *MPK* 1 (1903) sl. 206, 209. *Treasures of Carniola* (1934) T. 14: 64. Z. Marić, *Glasnik Sarajevo NS* 23 (1968) T. 3: 35 itd.

S tem pregledom certoške fibule smo poskušali prikazati, da so v Valični vasi zastopane le variante, značilne za čas Ha D 3. Certoška fibula je poleg vzhodnoalpske živalske fibule (T. 3: 10; 4: 1—3), ki je ravno tako moderna v istem času,[43] pravzaprav edina halštatska fibula, katero so nosili prebivalci Valične vasi. Ta nas s svojo številnostjo in variantami sili, da moramo iskati nastanek in razcvet Valične vasi prav v času mladih variant certoške fibule.

Vendar sodi med mladohalštatske fibule še samostrelna fibula z okroglo ploščico na loku (T. 4: 4). Ta fibula predstavlja precejšnjo redkost med fibulami na našem prostoru. Najbližjo paralelo ji najdemo v neposredni bližini Valične vasi v Poljanah pri Žužemberku.[44] Mogoče bi lahko videli podobno fibulo tudi v Idriji pri Bači, kjer bi pripisali tej vrsti fibul pločevinasto bronasto ploščico iz mladohalštatskega groba 40.[45] Fibula s ploščico na loku je znana v širšem zahodno-srednjeevropskem prostoru v času poznega halštata; najdemo jo od Environsa de Salins, Hochbühela, Stierberga in Gültingena do Balfa,[46] kjer srečamo povsod na fibulah tudi samostrelno peresovino (razen v Balfu).

Ideja fibule s ploščico je bila priljubljena tudi v severozahodnem bosanskem prostoru — Donja dolina, Sanski most,[47] kjer jo najdemo tako v starejšem kot v mlajšem času. V nasprotju z našo fibulo in ostalimi evropskimi primerki so fibule iz bosanskega prostora nekoliko drugače skonstruirane in tudi samostrelna peresovina ni običajna, čeprav je tudi uporabljena. Kako interpretirati našo fibulo, je morda težje vprašanje, vendar glede na konstrukcijo jo lahko vključimo v skupino fibul, znanih severno od našega prostora.

Med mladohalštatskimi zapestnicami in nanožnicami iz Valične vasi ločimo v glavnem tri skupine — votle, masivne in trakaste.

Pri votlih zapestnicah imamo večkrat spiralno uvite zapestnice z zoženima koncema (T. 6: 1—3). Najbližjo primerjavo jim najdemo v Novem mestu v grobu 6 iz gomile z oklepom in v grobu V/20 ter v Stični.[48] Časovno bi take zapestnice sodile v čas Ha D 1 in so tako nekako najstarejši element v sklopu gradiva iz Valične vasi.[49]

Drugo varianto votlih zapestnic predstavljajo zapestnice z vdetima koncema. Ornamentirane so s prečnimi vrezi in pasovi cikcakastih vrezov (T. 6: 4—9, 11, 12). Te zapestnice oz. nanožnice najdemo v grobovih z izrazito mladohalštatskimi tipi in so značilne v časovnem razponu Ha D 2/D 3.[50]

[43] S. Gabrovec, *AV* 17 (1966) 31 ss, karta 2.

[44] T. Knez, *VS* 13-14 (1970) 185, T. 8: 6.

[45] J. Szombathy, *MPK* 1 (1903) sl. 31. Podobno pločevinasto ploščico najdemo še v Kanzianbergu pri Beljaku: H. Müller-Karpe, *Carinthia*, sl. 1: 11.

[46] J. Dechelette, *Manuel d'archeologie* III (1927) 338, sl. 350: 9. G. v. Merhart, *WPZ* 14 (1927) 93, sl. 8: 4. Kersten, *PZ* 24 (1933) 114, sl. 4: 2. W. Schreiber, *Fundberichte aus Schwaben NF* 14 (1957) T. 23, B 1, 2. L. Marton, *Arch. Hung.* 11 (1933) T. 3: 3.

[47] Z. Marić, *Glasnik Sarajevo* NS 19 (1964) T. 9: 18, 19; 13: 5, 6, 9 itd. F. Fiala, *WMBH* 6 (1899) 113, sl. 36.

[48] S. Gabrovec, *AV* 19 (1968) 175, T. 8: 3. T. Knez, *Prazgodovina Novega mesta* (1971) T. 73. V. Stare, *VS* 8 (1960-61) 197, T. 2: 7—9.

[49] Datacija teh zapestnic za Valično vas je nekoliko visoka in za čas cveta Valične vasi zapestnice tega tipa niso izpričane, tako da lahko razumemo njihovo prisotnost v Valični vasi tako, da suponiramo njihovo uporabo še v mlajšem času. Možno pa je tudi, da je prišlo do napačne dodelitve ali do kakšne zamenjave.

[50] Med spremnim gradivom so pogo-

K skupini masivnih zapestnic in nanožnic sodijo široko narebrene nanožnice s presegajočima koncema (T. 7: 1, 4, 7). Srečamo jih že v grobovih stopnje Ha D 1,[51] njihovo uporabo v mlajšem času pa dokazujejo grobne celote z Brezij in Magdalenske gore.[52] V Valični vasi pa predstavljajo masivne nanožnice poleg votlih spiralnih zapestnic relativno najstarejše predmete.

Posebno varianto mladohalštatskih zapestnic in nanožnic tvorijo drobno narebrene zapestnice, katerih konca sta speta z zakovico (T. 8: 1—4, 6—8, 13, 14; 9: 1—8, 10—12; 10: 2, 8). Te zapestnice so značilne za čas Ha D 3.[53]

V isti časovni horizont sodijo še drobno narebrene zapestnice s presegajočima koncema (T. 7: 2, 3, 5; 10: 18). Najbližje paralele jim najdemo na Vačah v okviru poznohalštatskega gradiva.[54]

Ostale masivne zapestnice so za časovno opredeljevanje težje oprijemljive in neznačilne. Vendar jih smemo razumeti kot mladohalštatske in morda celo latenskodobne v okviru gradiva iz Valične vasi.[55]

Enako kot pri zapestnicah in nanožnicah ločimo v mladohalštatskem času tudi pri ovratnicah dve varianti. K prvi bi prišteli bronaste gladke masivne ovratnice s spiralno uvitima koncema, k drugi pa votle ovratnice s kroglasto oblikovanima koncema. Ovratnica iz Valične vasi (T. 11: 30) sodi k prvi varianti ovratnic. Masivne ovratnice s spiralnima koncema bi uvrstili v časovni razpon stopnje Ha D 2, medtem ko so votle ovratnice značilne predvsem za najmlajši halštatski horizont Ha D 3.[56]

Pincete kot del toaletnega pribora se v Valični vasi pojavljajo v dveh različnih oblikah. Pinceta s trikotno razširjenimi kraki (T. 12: 7) ima številne analogije na japodskih najdiščih,[57] kjer jih uporabljajo tako v halštatskem kot v latenskem času. V Valični vasi jo lahko verjetno opredelimo kot latensko-

ste variante certoških fibul, valjasti uhani, sceptrum, ovratnica itd. K. Kromer, *Brezje* (1959) T. 48: 10. S. Gabrovec, *Kamniški zbornik* 10 (1965) T. 11: 6. V. Stare, *AV* 15-16 (1966-67) T. 13: 2, 4, 7. Magdalenska gora, NHMW, neobjavljeno.

[51] K. Kromer, *Brezje* (1959) T. 48: 1, 2; 31: 2, 3.

[52] Ibidem, T. 49: 2. Magdalenska gora, NHMW, neobjavljeno.

[53] S. Gabrovec, *AV* 19 (1968) T. 7: 1—3, 5, 8. F. Starè, *AV* 4 (1953) T. 7: 8. Isti, *Vače* (1955) T. 90: 6.

[54] Ibidem, T. 91: 2; 92: 1; 98: 13, le da so pri vaških zapestnicah konci speti s po dvema kljukicama, ki pa jih na zapestnicah v Valični vasi ni bilo ali pa so se izgubile.

[55] Zapestnicam na T. 7: 9, 10; 8: 5. najdemo paralelo v Zagorju (S. Gabrovec, *AV* 17 (1966) T. 10: 20, 21) Rovišču (V. Stare, *AV* 13-14 (1962-63) T. 8: 1); zapestnicam na T. 7: 6, 8; 10: 6 najdemo zopet primerjave v Zagorju (S. Gabrovec, l. c., T. 4: 8, 9), Malencah (V. Stare, *AV* 11-12 (1960-61) T. 16: 4), Rovišču (V. Stare, *AV* 13-14 (1962-63) T. 8: 13); zapestnica na T. 6: 10 ima paralelo v Volčjih njivah (S. Gabrovec, *AV* 7 (1956) T. 3: 2). Zapestnice na T. 10: 10—14 bi lahko primerjali z zapestnico iz Vinice (S. Gabrovec, *AV* 17 (1966) T. 18: 13), podobne pa še imamo pri Z. Marić, *Glasnik Sarajevo* NS 23 (1968) T. 5: 10.

[56] Pri poskusu delitve ovratnic v dva časovna horizonta smo se oprli na naslednje grobne celote in najdbe: prva varianta — Magdalenska gora, gr. XIII/54 in II/55, NHMW, neobjavljeno. Mantuani, *Carniola* 4 (1913) 89, sl. 19. S. Gabrovec, *AV* 7 (1956) T. 3: 3. Isti, *Kamniški zbornik* 10 (1965) T. 7: 3. Isti, *AV* 17 (1966) T. 6: 6. V. Stare *AV* 15-16 (1964-65) T. 14: 13. Druga varianta — Magdalenska gora, gr. II/25, II/4, XIII/114, XIII/162, NHMW, neobjavljeno. K. Kromer, *Brezje* (1959) T. 23: 2; 21: 1. V. Stare, *AV* 15-16 (1964-65) T. 14: 1.

[57] S. Gabrovec, *AV* 17 (1966) T. 18: 11. R. Dreschler-Bižić, *Inv. Arch.* (1966) Y 82, 4. Z. Marić, *Glasnik Sarajevo* NS 23 (1968) T. 2: 9, 3: 15 itd.

dobno, ker je v tem času japodska kultura preko Vinice sposobna vplivati na svoje sosede. Pinceti z ravnimi kraki (T. 12: 8, 9) sta mladohalštatski. Primerjave jima najdemo v Volčjih njivah[58] in v Mostu na Soči (Sv. Luciji), kjer so pincete prav pogoste med obeski svetolucijske ločne fibule.[59]

Med značilne obeske sodi tudi obesek v obliki košarice (T. 11: 25), ki je kot tip značilno mladohalštatski in v svojih treh variantah nakazuje svoj razvoj in časovni razpon. Starejšo varianto predstavljajo obeski z oblim dnom,[60] medtem ko so mlajši obeski s profiliranim gumbom[61] in obeski s konično oblikovanim dnom.[62] Obeski v obliki košarice sodijo med predmete, ki s svojo široko razprostranjenostjo od zahodnobalkanskega prostora preko južnoalpskega do zahodnoalpskega prostora kažejo na povezavo in stike med halštatskimi prebivalci oddaljenih področij.[63] Sam prostor, na katerem je nastal in se izoblikoval obesek v okolici košarice moramo iskati v zahodnobalkanskem oziroma v južnoalpskem prostoru, kjer so ti obeski najštevilnejši in kot se zdi, tudi najstarejši.

V Valični vasi ločimo dva glavna tipa spon. H kavljastim sodi železna fragmentirana spona z rebrom po sredi (T. 20: 13)[64] in fragment okova pasu (T. 13: 17); drugi tip spon predstavljajo obročaste spone (T. 13: 1—4). Tako ene kot druge so pogoste med mladohalštatskimi najdbami. Okov, ki je spremljevalec pasnih spon, spada med najpogostejše pripadnike moških grobov v časovnem razponu Ha D 2/D 3,[65] medtem ko se obročaste spone pojavijo šele

[58] S. Gabrovec, *AV* 7 (1956) T. 17: 2.

[59] C. Marchesetti, *Boll. Soc. Adr.* 15 (1893) T. 9: 3; 13: 4 itd.

[60] O. H. Frey, *Entstehung*, 21 s., sl. 9: 2; T. 30: 8; 31: 11; 33: 25; 34: 12, 28; 33: 41, 42, sl. 32: 5 (Este, Padua, Ospedaletto). C. Marchesetti, *Boll. Soc. Adr.* 15 (1893) T. 9: 3; 16: 2 itd. (Most na Soči [Sv. Lucija]). Amoroso, *Atti e memorie Istr.* 5 (1889) T. 7: 17 (Picugi). R. Dreschler-Bižić, *Vjesnik Zagreb* 3 ser. 2 (1961) T. 6: 10; 13: 2 (Kompolje). Š. Ljubić. *Popis arkeol. od. Nar. zem. muzeja u Zagrebu* (1889) T. 22: 126 (Prozor). Z. Marić, *Glasnik Sarajevo* NS 23 (1968) 67, T. 1: 15 (Jezerine, Nin). B. Raunig, *Glasnik Sarajevo* NS 23 (1968) T. 1: 25; 2: 19 (Golubić). I. Marović, *Vjesnik Split* 52 (1960) 24, sl. 83 (Solin, Gradina kod Otišća, Viča luka na Braču). B. Čović, *Glasnik Sarajevo* NS 20 (1965) T. 13: 6 (Pod kod Bugojna). O. H. Frey, *Germania* 35 (1957) 244 s cit. literaturo najdišč v zahodnohalštatskem krogu. Magdalenska gora, gr. II/39, NHMW, neobjavljeno. F. Starè, *Vače* (1955) T. 66.

[61] O. H. Frey, *Entstehung*, 22 s., sl. 10: 4; T. 33: 23, 24 (Este). C. Marchesetti, *Boll. Soc. Adr.* 15 (1893) T. 32, 34 (Most na Soči (Sv. Lucija). Š. Ljubić, *Popis arkeol. od. Nar zem. muzeja u Zagrebu* (1889) T. 22: 125 (Prozor). R. Dreschler-Bižić, *Vjesnik Zagreb* 3, ser. 1 (1958) T. 12: 97 (Vrebac). Ista, *Vjesnik Zagreb* 3, ser. 2 (1961) T. 7: 6 (Kompolje). Z. Marić, *Glasnik Sarajevo* NS 23 (1968) T. 5: 188 (Jezerine). F. Starè, *Vače* (1955) T. 94: 2. O. H. Frey, *Germania* 35 (1957) 244 cit. literaturo najdišč.

[62] C. Marchesetti, *Boll. Soc. Adr.* 15 (1893) T. 24, 33 (Most na Soči [Sv. Lucija]). *Treasures of Carniola* (1934) T. 11: 55 (Vinica). Š. Ljubić. *Popis arheol. od. Nar zem. muzeja u Zagrebu* (1889) T. 22: 124 (Prozor). Koritnica, NHMW, neobjavljeno, Bodrež pri Kanalu, NHMW, neobjavljeno. Sv. Martin kod Tara, Muzej Poreč, neobjavljeno. Valična vas, T. 11: 25. O. H. Frey, *Germania* 35 (1957) 244 z ostalo cit. literaturo.

[63] O. H. Frey, *Germania* 35 (1957) 244.

[64] Paralele ji najdemo na Vinkovem vrhu (V. Stare, *AV* 15-16 [1964-65] T. 3: 6), Donji dolini (Z. Marić, *Glasnik Sarajevo* NS 19 [1964] T. 15: 1) in Sanskem mostu (F. Fiala, *WMBH* 6 [1899] 67 sl. 14).

[65] S. Gabrovec, *AV* 13-14 (1962-63) T. 12: 3. Isti *AV* 15-16 (1964-65) T. 13: 3; 15: 8; 16: 5, 6 itd.

pozneje in označujejo grobove najmlajšega halštatskega horizonta Ha D 3,[66] morda pa se uporabljajo še v latenu.[67]

Sekire, ki so poleg sulic tipično napadalno orožje halštatskega bojevnika na Dolenjskem, so v Valični vasi zastopane s tremi različnimi tipi: tulaste in uhate sekire ter plavutasta sekira z enostranskimi plavutmi. Kot tip je relativno najstarejša tulasta sekira, ki so jo uporabljali v časovnem razponu skoraj celega halštata. Mlajše variante, ki so zastopane tudi na našem najdišču (T. 20: 1—5, 10, 14, 15; 21: 3—9), označuje vitkost oblike in ušesce ob strani tula. Kljub pojavljanju novih mlajših tipov sekir, je tulasta sekira vseeno ostala v rabi še ves Ha D 3. Da je konservativni halštatski prebivalec naših krajev ni popolnoma odložil niti ob prevladi latena, nam dokazuje tulasta sekira iz Mokronoga,[68] ki pa predstavlja le njen izzven. Uhata sekira (T. 20: 6—8) se pojavi v najmlajšem halštatskem horizontu, v katerem sodi med vodilne tipe.[69] V rabi je ostala še ves srednji laten[70] in je posebnost jugovzhodnoalpskega prostora tako v poznohalštatskem kot latenskem času.

Plavutasta sekira z enostranskimi plavutmi (T. 20: 9) se prav tako kot uhata sekira pojavi v grobovih nekako proti koncu najmlajšega halštatskega horizonta in njen pojav ni vezan le na laten.[71] Najdemo jo namreč v mladohalštatskih grobovih v Toplicah in Novem mestu,[72] tako da njen pojav v času Ha D 3 ne more biti dvomljiv. S tem pa je trditev, da ta tip sekire predstavlja domačo varianto enostranskih plavutastih sekir v latenu nekoliko omajana, ker ne gre za preoblikovanje, ampak za nadaljevanje uporabe oblik, ki so znane že iz mladohalštatskega obdobja. Tip enoplavutaste sekire kot tak je sicer znan po keltskem svetu, vendar v nekoliko drugačni obliki, z izrazito trapezasto razširjenim rezilom in je uporabljana predvsem kot orodje.[73] Za naše halštatske sekire pa velja, da imajo v primerjavi s poznejšimi razmeroma ožje in ravno rezilo in da so v rabi kot orožje.

K orožju mladohalštatskega bojevnika sodi še negovska čelada, ki v Valični vasi s svojo prisotnostjo lepo dopolnjuje sliko mladohalštatskega gradiva nekropole (T. 24).[74]

K moškim pridatkom v grobovih sodijo tudi noži. V Valični vasi jih ločimo v dve skupini: noži s trnastim nastavkom za držaj (verjetno T. 24: 6—8) in noži s ploščato skovanim jezičastim nastavkom, na katerega je bila pritrjena obloga s pomočjo dveh ali treh zakovic (T. 24: 1—5, 9, 10). Prvi tip je značilno halštatski in pogost pridevek predvsem v moških grobovih.[75] Nože drugega tipa pa srečamo v sestavu najmlajših halštatskih grobov v času Ha

[66] Magdalenska gora, gr. XIII/37, XIII/32, NHMW, neobjavljeno. F. Starè, *Vače* (1955) T. 51: 2—9 itd.

[67] Isti, *Prazgodovinske Vače* (1954) 50 ss.

[68] S. Gabrovec, *AV* 17 (1966) T. 8: 1.

[69] Isti, *AV* 15-16 (1964-65) T. 17: 2.

[70] Isti, *AV* 17 (1966) 183 s., 189, T. 8: 6; 24: 3 itd.

[71] Isti, *AV* 17 (1966) 257.

[72] Toplice, NHMW, neobjavljeno. Novo mesto, T. Knez, *Prazgodovina Novega mesta* (1971, razstava). Enoplavutasto sekiro pa imamo tudi v Este — O. H. Frey, *Entstehung*, T. 30: 3.

[73] S. Gabrovec, *AV* 17 (1966) 257. J. Filip, *Keltové ve stredni Evrope* (1956) T. 121: 1, 5 (odslej J. Filip, *Keltové*).

[74] S. Gabrovec, *AV* 1 (1950) 87 ss. Isti, *Situla* 8 (1965) 177 ss. Isti, *AV* 15-16 (1964-65) 35 s. Cfr. tudi op. 12.

[75] K. Kromer, *Brezje* (1959) T. 43: 6; 41: 1; 13: 1; 2: 7.

D 3,[76] najdemo jih pa tudi med gradivom vseh večjih latenskih postojank na Dolenjskem,[77] kar kaže, da je ostal v rabi še v latenskem času.

Med značilne mladohalštatske kose v Valični vasi sodijo še situle, žal nekatere precej fragmentarno ohranjene (T. 28—30). Tako figuralno ornamentirani situli (T. 28: 1; 30; 29: 2) kakor tudi geometrijsko ornamentirani (T. 29: 3; 28: 2) sodita v vrsto značilnih dolenjskih situl v času Ha D 2/D 3.[78] Pomembna je zlasti situla (T. 30), ki se uvršča v vrsto najmlajših situlskih spomenikov sploh, na katerih se že pojavljajo latenski elementi in tudi sam »klasični« stil je že spremenjen. Ta skupina situl je datirana v čas okoli 400 oziroma v 4. stol.[79]

V sklopu gradiva iz Valične vasi se v mladohalštatsko obdobje uvršča še posoda na nogi z nagubano največjo površino (T. 26: 1) s številnimi paralelami na mnogih dolenjskih najdiščih.[80] Halštatski element so tudi zoomorfne upodobitve na posodah (T. 27: 13, 16, 17, 20). Sama ideja plastične živalske upodobitve je domača predvsem v vzhodnoalpskem prostoru,[81] vendar je zoomorfna polplastika pogosta tudi na Dolenjskem v mladohalštatskem času.[82]

LATENSKO OBDOBJE

Latenskodobno gradivo Valične vasi se z značilnimi tipi uvršča po Gabrovčevi delitvi v mokronoški horizont keltskega-latenskega oblikovnega zaklada na slovenskem prostoru, v mlajšem času pa se veže na viniško-šmarješki krog.

V Valični vasi imamo dve zgodnjelatenski fibuli (T. 4: 5, 6), ki po svoji shemi sodita v Lt B.[83] Dobro primerjavo jima najdemo v fibuli iz Stične, ki je bila najdena v čistem latenskem sloju naselbine v sondi VIII in označuje začetek latenskega obdobja na naselbini.[84] Sorodne fibule najdemo tudi v Mokronogu, ki skupaj z določenimi tipi (votle orehaste zapestnice, meči, verige) sodijo v čas Lt B 2[85] — čas keltskega vpada v slovenski prostor in začetka mokronoškega horizonta. Mesto fibule je z najdbo v latenski plasti stiške naselbine in njeno prisotnostjo na začetku mokronoškega horizonta tako opredeljeno na začetek latena pri nas.

Večino ostalih latenskih fibul iz Valične vasi pa lahko opredelimo kot fibule srednjelatenske sheme.

V skupino žičnatih fibul sodita fibuli z dvema polkroglastima odebelitvama na nogi in loku (T. 4: 10, 12) in žičnata fibula z iztegnjenim lokom

[76] F. Starè, *Vače* (1955) T. 91 1. Magdalenska gora, gr. XIII/37, XIII/60, NHMW, neobjavljeno.

[77] S. Gabrovec, *AV* 17 (1966) 53 s., T. 8: 3, 4; 20: 1, 3; 22: 1, 2; 24: 6; 30: 3.

[78] *Umetnost alpskih Ilirov in Venetov* (1962) 6, 25 ss. F. Starè, *Zbornik FF Ljubljana* 2 (1955) 120 ss, 142. S. Gabrovec, *AV* 15-16 (1964-65) 35.

[79] F. Starè, *Zbornik FF Ljubljana* 2 (1955) 131, T. 16; 40: 1. S. Gabrovec, *AV* 15-16 (1964-65) 36. W. Lucke, O. H. Frey *Situla*, 44 ss, T. 70: 34; 71: 15; 63; 52: 40; 75: 66. *Umetnost alpskih Ilirov in Venetov* (1962) 27 ss. T. Knez, *Prazgodovina Novega mesta* (1971) T. 65, 66.

[80] V. Stare, *AV* 15-16 (1964-65) T. 18: 1. Ista, *AV 11-12* (1960-61) T. 19: 1. S. Gabrovec, *AV* 7 (1956) T. 3: 4 itd.

[81] R. Pittioni, *Urgeschichte des Österreichischen Raumes* (1954) 585 s., 594, sl. 412, 413, 419, 421.

[82] K. Kromer, *Brezje* (1959) 39, sl. 2, 3, T. 45: 8. S. Gabrovec, *AV* 19 (1968) T. 7: 12. Isti, *AV* 15-16 (1964-65) T. 12: 5.

[83] J. Filip, *Keltové*, 90. W. Krämer, *Germania* 40 (1962) 306, sl. 1.

[84] O. H. Frey, S Gabrovec, *AV* 20 (1969) 14, sl. 2, 1.

[85] S. Gabrovec, *AV* 17 (1966) 193 T. 13: 6, 8, 11. W. Krämer, *Germania* 40 (1962) 306 sl. 1.

(T. 4: 13). Te fibule so številno zastopane na slovenskih najdiščih,[86] poznamo jih pa v manjših različicah iz vsega keltskega sveta.[87] So značilne za čas Lt C po W. Krämerju.[88] K žičnatim fibulam sodi še fibula srednjelatenske sheme, ki ima na koncu nazaj uvite noge okrogel okvirček, izpolnjen z žičnatimi spiralicami (T. 4: 8). Najbližje paralele ji najdemo v Mokronogu, Forminu in Landskronu pri Seebachu.[89] H. Müller-Karpe opredeljuje to fibulo kot jugovzhodnoalpsko — tavriščansko posebnost. Čeprav je opozoril na starejše predloge v srednji Evropi in na Madžarskem,[90] se nam zdi takšna formulacija preveč ozka in zaključena. Vsekakor je fibula značilna oblika pri nas v času Lt C, vendar bi jo raje označili kot varianto v skupini sorodnih fibul, ki jih sledimo predvsem v južnopanonskem in mejnem severnobalkanskem prostoru.[91]

Fibula srednjelatenske sheme z rombično razširjenim lokom nad peresovino (T. 5: 5) sodi v skupino značilnih viniških fibul. Razširjenost teh fibul pa kaže, da se je pod vplivom Vinice izoblikoval na Dolenjskem enotnejši latenski horizont (karta 2).[92] Tipološko opazovanje bi omogočilo delitev fibul v dve varianti: prvo bi predstavljala fibula, ki še nima pritrjenega zaključka noge na lok,[93] pri drugi tipološko mlajši varianti pa je srednjelatenska ideja pritrjenega zaključka na nogo že popolnoma izvedena.[94] Če ima ta razlika kakršnokoli kronološko vrednost, se danes zaradi pomanjkanja grobnih celot ne da reči. Mogoče je vredno opozoriti, da je prva varianta zastopana samo v Vinici, medtem ko vse ostale fibule sodijo k drugi varianti.

Med fibule, ki jih prav tako lahko označimo kot viniške, sodita fibula z barvastim vložkom na plašču loka (T. 5: 4)[95] in fragment fibule z listasto razširjenim lokom in nogo, ki se zaključuje s plastično okrašenim gumbom (sl. 2).[96]

[86] S. Gabrovec, *AV* 17 (1966) T. 12: 1—3, 7, 9; 13: 5; 12: 5; 30: 7. S. Pahič, *AV* 17 (1966) T. 10; 11: 2, 3. V. Šribar, *AV* 8 (1957) T. 2: 4, H. Müller-Karpe, *Carinthia*, sl. 9: 2; 7: 3. Z. Marić, *Glasnik Sarajevo* NS 19 (1964) T. 20: 5. Isti, *Glasnik Sarajevo* NS 23 (1969) T. 11: 4,

[87] W. Krämer, *Germania* 40 (1962) 306, sl. 1. J. Filip, *Keltové*, 107 ss, sl. 30: 33; 34; T. 94: 2—4. D. Viollier, *Les sepultures de second âge du fer sur le plateau Suisse* (1916) Pl. 7, 272 itd. (odslej cit. D. Viollier, *Sepultures*).

[88] Cfr. op. 87.

[89] S. Gabrovec, *AV* 17 (1966) T. 13: 4, 7. S. Pahič, *AV* 17 (1966) T. 11: 8, 9. H. Müller-Karpe, *Carinthia*, sl. 12: 6.

[90] Ibidem, 654.

[91] *Treasures of Carniola* (1934) T. 13: 60; 18: 98. Z. Marić, *Glasnik Sarajevo* NS 19 (1964) T. 20: 6. Isti, *Glasnik Sarajevo* NS 23 (1968) T. 10: 36. J. Todorović, *Kelti u jugoistočnoj Evropi* (1968) T. 9: 6; 17: 4, 5; 55: 13 (odslej J. Todorović, *Kelti*). I. Hunyady, *Die Kelten im Karpatenbecken* (1942) Tafelband, T. 21: 8, 9, 10 (odslej I. Hunyady, *Kelten*). N. Majnarić-Pandžić, *Keltsko-latenska kultura u Slavoniji in Srijemu* (1970) T. 9: 3, 5, 23; 3.

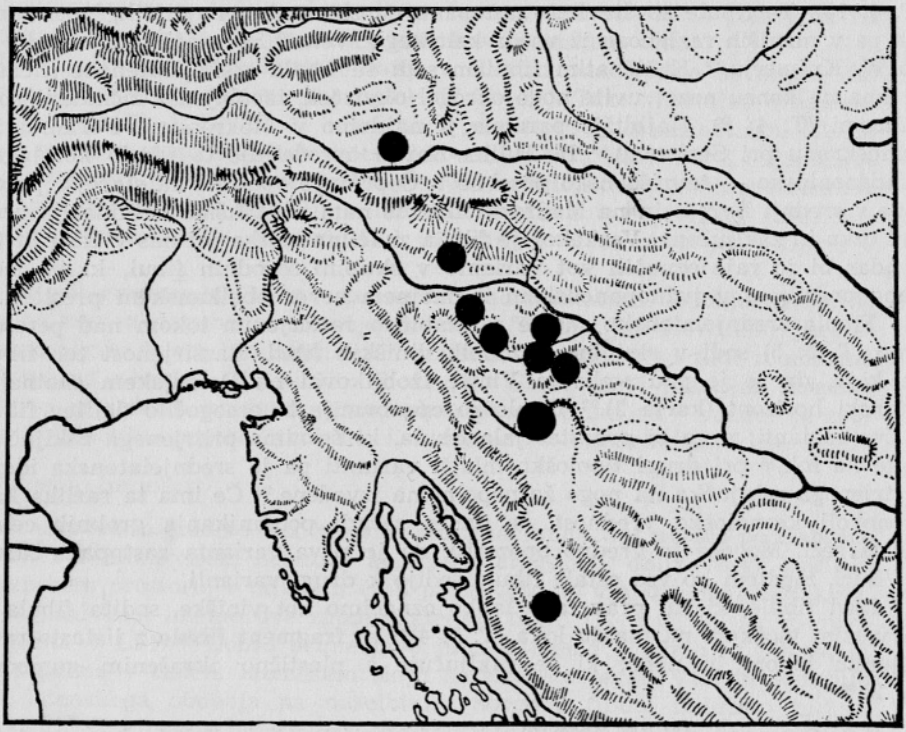
[92] Celovec: Dolenz, *Carinthia* I 147 (1957) sl. 3. Mihovo, NHMW, neobjavljeno. Novo mesto: T. Knez, *AV* (17) T. 7: 1. Šmarjeta: H. Müller-Karpe, *Carinthia*, sl. 18: 2, 7. Šmartno v Tuhinju: S. Gabrovec, *Kamniški zbornik* 10 (1965) T. 11: 3. Stična: O. H. Frey, S. Gabrovec, *AV* 20 (1969) T. 4: 1. Prozor: J. Todorović, *Kelti*, T. 59: 7. Vinica: *Treasures of Carniola* (1934) T. 16: 83; 18: 99; 20; 115, 116. S. Gabrovec, *AV* 17 (1966) T. 16: 3, 5, 6; 31: 7, 8. Valična vas: T. 5: 5.

[93] S. Gabrovec, *AV* 17 (1966) T. 16: 5.

[94] Ibidem, T. 16: 3; 31: 7, 8.

[95] Najbližje paralele pri H. Müller-Karpe, *Carinthia*, sl. 18: 6, 11. Z. Marić, *Glasnik Sarajevo* NS 19 (1964) T. 20: 14; sicer pa je ta način okraševanja priljubljen v viniško-japodskem svetu — *Treasures of Carniola* (1934) T. 12: 52; 17: 85. S. Gabrovec, *AV* 17 (1966) T. 17: 7; 21: 1. Z. Marić, *Glasnik Sarajevo* NS 23 (1968) T. 6: 1, 2; 12: 30 itd.

[96] S. Gabrovec, *AV* 17 (1966) T. 15: 3, 5, 6, 8. *Treasures of Carniola* (1934)

Karta 2. Razprostranjenost fibul srednjelatenske sheme z rombično razširjenim lokom; pr. T. 5: 5.

Karte 2. Verbreitung der Fibeln des Mittel-La Tène-Shemas mit rhombisch erweitertem Bogen wie T. 5: 5.

Fibula srednjelatenske sheme z odebeljenim lokom nad peresovino z več navoji in tremi plastičnimi odebelitvami na nazaj uvitem podaljšku noge in loku je v Valični vasi relativno pogosta (T. 5: 1—3; 12: 2). Težnja po odebeljenem loku in dolgi peresovini je tipološko mlajša značilnost v razvoju srednjelatenske fibule v slovenskem prostoru in je značilna za fibule viniško-šmarješkega kroga.[97] Neposredne paralele našim fibulam pa najdemo v posamičnih najdbah iz Stične in Mokronoga ter Vinice in Šmarjete.[98] Sam časovni razpon uporabe fibule zaradi pomanjkanja grobnih celot ni mogoče določiti, vendar je njena prisotnost v poznem Lt C potrjena tako z grobo celoto iz Valične vasi (T. 12: 1, 2) kot morda s fibulo iz Mokronoga, ki jo lahko razumemo kot mlajši element v sklopu srednjelatenske mokronoške nekropole.

T. 20: 109, 112. Š. Ljubić, *Popis arkeol. od. Nar. muzeja u Zagrebu* (1889) T. 21: 107, 108. Z. Marić, *Glasnik Sarajevo* NS 23 (1968) T. 3: 36; 8: 25 ipd.

[97] H. Müller-Karpe, *Carinthia*, sl. 17: 8—10. S. Gabrovec, *AV* 17 (1966) T. 16: 7, 8; 21: 5, 9 ipd.

[98] O. H. Frey, S. Gabrovec, *AV* 20 (1969) 17, sl. 4: 1. S. Gabrovec, *AV* 17 (1966) T. 12: 8. Prim. še op. 97.

Med izrazito poznolatenske fibule sodi fibula s krilato razširjenim lokom nad peresovino (T. 5: 7). Fibula ima svoje najbližje paralele na najdiščih ob zgornjem toku Soče in na Solnograškem. J. Werner veže prisotnost te fibule v obeh prostorih s trgovskimi zvezami, ki bi naj bile omejene na pot, ki bi naj vodila od Akvileje na Solnograško. Časovno sodi fibula v zadnje desetletje 1. stol. pr. n. št.[99] Ker pa najdemo podobne fibule tudi drugod,[100] verjetno naša fibula le ne predstavlja izjemnega primera izven določenega prostora trgovske poti med Akvilejo in Solnograškim.

Med značilno latensko gradivo sodi še steklena zapestnica (T. 5: 9), ki je značilna v času Lt C in zgodnjega Lt D in se uvršča v skupino VII a po Haevernickovi, ki je številno zastopana prav na našem prostoru.[101]

Steklenim zapestnicam sorodna je svinčena zapestnica (T. 5: 10), ki bi jo zaradi primerjave s steklenimi, postavili v latenski čas, čemur pa posamezne grobne celote z Magdalenske gore, kjer jo najdemo v mladohalštatskem okolju, nasprotujejo.[102] Tako je opredelitev svinčenih zapestnic še nejasna, vendar so verjetneje mladohalštatske.

Latenski ženski pasovi — sklepanci so v Valični vasi zastopani z dvema variantama, ki sta znani v širšem keltskem svetu.[103] Pri prvi varianti tvori osnovni člen paličast profiliran člen (T. 12: 1, 3—5), pri drugi pa je osnovni člen ploščičast (T. 12: 6). Sklepanci s paličasto profiliranimi členi so najpogostejša oblika keltskih sklepancev.[104] H. Müller-Karpe vidi določeno podobnost pri sklepancih z jugovzhodnoalpskega prostora.[105] Izjema je vsekakor sklepanec iz Valične vasi (T. 12: 1), ki ima izraziteje oblikovane členke z gobičastimi zaključki in figuralno oblikovan kavelj v obliki konjske glave, ki ga lahko zaradi številnih variant kavljev v obliki živalske glave povežemo s keltskim oblikovnim zakladom.[106]

Ploščičastemu členu sklepanca (T. 12: 6) najdemo številne paralele v panonskem prostoru,[107] v katerem je ta varianta doma in nanj tudi omejena. Sklepanec iz Valične vasi, ki je edini te variante na slovenskem prostoru,[108] sodi torej v krog značilnega panonskega oblikovnega zaklada.

Obe varianti sklepancev sodita v čas srednjega latena,[109] kar potrjuje tudi grobna celota iz Valične vasi (T. 12: 1, 2).

V nasprotju s halštatskim bojevnikom z bojno sekiro in dvema sulicama, je za keltskega bojevnika značilen dolg latenski meč. Meči iz Valične vasi

[99] J. Werner, *Festschrift M. Hell* (1961) 143 ss, sl. 1.

[100] J. Bren, *Sbornik Narod. musea v Praze* 18/5 (1964) 214 ss, 244 ss, T. 4: 244; 10: 349, 351.

[101] Th. E. Haevernick, *Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel- und Spätlatenzeit auf dem Europäischen Festland* (1960) 50 ss, 84 ss, T. 22, karta 9.

[102] Ibidem 77 s. Magdalenska gora, gr, XIII/37, II/5, NHMW, neobjavljeno.

[103] J. Filip, *Keltové*, 171 ss.

[104] Ibidem, 172.

[105] H. Müller-Karpe, *Carinthia*, 660.

[106] H. Behaghel, *Marburger Studien* (1938) 1 ss.

[107] I. Hunyady, *Kelten*, Tafelband, T. 34: 3, 7; 35: 3, 13. A. Sos, *Folia archaeologica* 15 (1963) 13 ss, sl. 6. J. Haberl, *Germania* 33 (1955), T. 18. J. Todorović, *Kelti*, T. 52: 1. N. Majnarić-Pandžić, *Keltsko-latenska kultura u Slavoniji i Srijemu* (1970) T. 1: 1. J. Todorović, *Katalog praistoriskih metalnih predmeta* (1971) T. 71: 6.

[108] K tej varianti bi morda lahko prišteli še členke iz Ulake — W. Schmid, *GMDS* 18 (1937) 27, sl. 13, 14.

[109] J. Haberl, *Germania* 33 (1955) 179 s. W. Krämer, *Germania* 49 (1962) 306, sl. 1.

(T. 22: 2, 3; 23: 2, 3) pripadajo srednjelatenskim dolgim mečem in jih zaradi istoličnosti teh najdb lahko uvrstimo med številne sorodne meče, najdene v Mokronogu, Forminu in na Koroškem ter sodijo v čas srednjega latena.[110]

Poleg mečev sta ohranjeni še nožnici mečev, obe močno fragmentarni (T. 22: 1; 23: 2). Zanimiva je predvsem nožnica na T. 22: 1, ki je na zunanji strani ornamentirana z motivom enostavne lire, obdane z viticami in s stranskima penjama s koncentričnima krožcema s piko v sredini. Zaradi enostavnosti ornamenta ni možna podrobnejša časovna opredelitev v okviru keltskega stila. Podobnost z motivi madžarskega stila mečev nismo našli.[111] Drugo značilnost nožnice pa predstavlja zanka za pripenjanje nožnice na pas. Zanka je trakasta s srčasto oblikovanima atašama, ki še ni značilno srednjelatenske široke pravokotne oziroma kvadratne oblike. Zanka je ojačena in okrašena z okrasno žico, imenovano po obliki »žabja penja«, ki se ne pojavi pred poznim srednjim latenom.[112] Najboljše primerjave za našo nožnico, tako za zanko z »žabjimi penjami« kot po ornamentu, najdemo v samem La Tène.[113] »Žabje penje« so značilnost nožnic švicarskih delavnic, medtem ko jih v panonskem prostoru ne zasledimo z izjemo meča iz Odžaka, ki pa je import iz Švice.[114] Toliko kolikor bi lahko danes sodili, spada nožnica iz Valične vasi v skupino švicarskih mečev in je tako v nasprotju z ostalimi nožnicami na našem prostoru, ki so vezane na panonski prostor.

Neposredno z meči so povezane železne verige za pripenjanje meča na pas. V Valični vasi sta zastopani obe vrsti verige: enostavna veriga s členki, zvitimi v obliki osmic (T. 22: 5—7) in veriga s ploščato skovanimi členki (T. 22: 8). Starejše so verige s členki, zvitimi v obliki osmic, ki se pojavijo že v času Lt B 2, medtem ko sodijo verige s ploščato skovanimi členki med značilne kose Lt C.[115]

V Valični vasi je znan v dveh primerkih tudi udarni bojni nož (T. 21: 1, 2). Noža se tipološko nekoliko razlikujeta: oba imata ukrivljen držaj z vozlom na prehodu v rezilo, le da se pri enemu končuje držaj z gumbom, pri drugemu pa z obročkom. Oba lahko razlagamo kot varianti enega tipa udarnega bojnega noža. Opirajoč se na značaj gradiva, med katerim so udarni noži,[116] jih lahko postavimo v časovni razpon srednjega latena, njihovo uporabljanje v poznem latenu je vsekakor možno.[117] Udarne nože tega tipa najdemo v širšem prostoru Karpatske kotline, kjer se grupirajo nekako tri glavna področja

[110] S. Gabrovec, *AV* 17 (1966) 193, T. 1—4. S. Pahič, *AV* 17 (1966) 279 ss, T. 2—4. H. Müller-Karpe, *Carinthia*, 655 ss.

[111] P. Jacobstahl, *Early Celtic Art* (1944) 95 ss, T. 69, 68. K. Vinski, *Arheol. radovi i rasprave* 1 (1959) 281 ss, T. 4, 5.

[112] J. M. de Navarro, 40 *BRGK* (1960) 84 ss, 107, T. 3: 2; 23: 2 b; 9: 4 b.

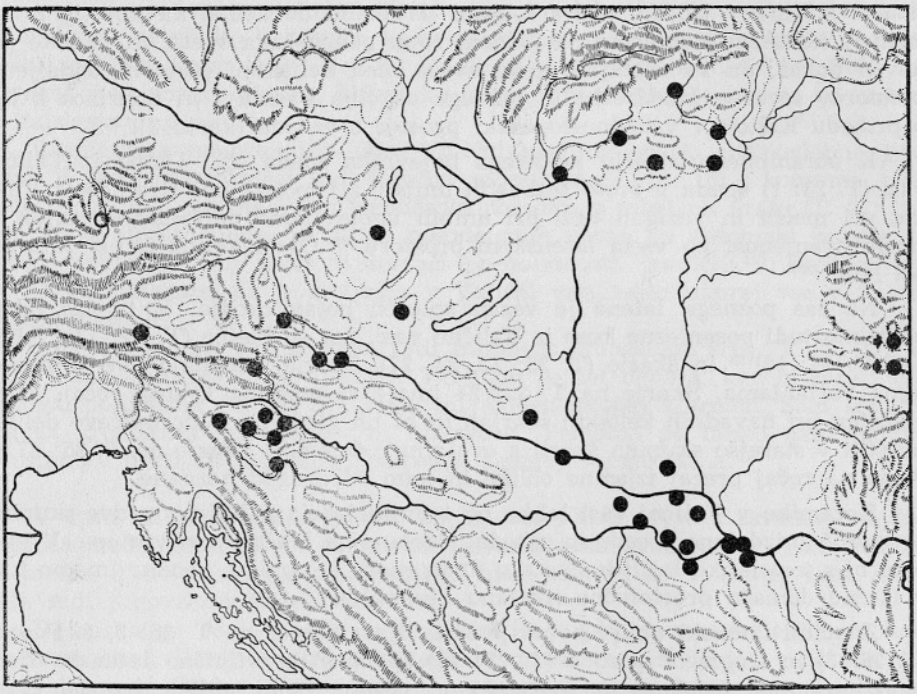
[113] P. Vouga, *La Tène* (1923) T. 4: 5, 4, 3 (žabje penje); 5; 4: 7, 2; 5, 10 (ornament); 5: 1, 6, 4 (stranske penje).

[114] J. M. de Navarro, *Proc. Preh. Soc.* NS 21 (1955) 234 s. I. Hunyady, *Kelten*, Textband, T. 17 B.

[115] W. Krämer, *Germania* 40 (1962) 306, sl. 1. K. Vinski, *Arheol. radovi i rasprave* 1 (1959) 288. S. Gabrovec, *900 let Kranja* (1960) 21 s., karta 6.

[116] Najdbe v Slovenije — Formin; S. Pahič, *AV* 17 (1966) T. 8: 1, 2. Drešinja vas: A. Bolta, *AV* 17 (1966) T. 1: 1. Metlika: ustni podatek J. Dularja. Mokronog: S. Gabrovec, *AV* 17 (1966) T. 10: 7. Novo mesto: T. Knez, *Prazgodovina Novega mesta* (1971, razstava). Ptuj: S. Pahič, *AV* 17 (1966) T. 13: 6. Sp. Slivnica: V. Šribar, *AV* 8 (1957) T. 2: 1. Veliko Mraševo: S. Škaler, *VS* 13-14 (1970) T. 3: 6. Cfr. še op. 118—120.

[117] J. Filip, *Keltove*, 535. J. Todorović, *Kelti*, 71 s.

Karta 3. Razprostranjenost udarnih bojnih nožev.
Karte 3. Verbreitung der Hiebmesser.

njihove uporabe. Prvo skupino predstavlja prostor Skordiskov ob Donavi ter spodnji tok Save in Drave,[118] kjer so najdbe udarnih nožev relativno najštevilnejše. Drug center bi predstavljal prostor na robu jugovzhodnih Alp, kamor bi poleg najdb iz slovenskega prostora sodile še najdbe iz avstrijske Štajerske in Andrashide.[119] Tretje področje pa se grupira v severovzhodnem delu Kar-

[118] Batrovci: N. Majnarić-Pandžić, *Keltsko-latenska kultura u Slavoniji i Srijemu* (1970) T. 47: 3. Beške: J. Brunšmid, *Vjesnik Zagreb* NS 4 (1899-1900) 216, sl. 100. Gospodjinci: J. Todorović, *Kelti*, T. 50: 12. Karaburma — Beograd: ibidem, T. 33: 1, 2. Kupinovo: N. Majnarić-Pandžić, o. c., T. 13: 14; 15: 5. Obrenovac-Ušće: J. Todorović, *Katalog praistorijskih metalnih predmeta* (1971) T. 58: 5. Osijek — Donji grad: J. Todorović, *Kelti*, T. 14: 13, 14; 25: 7. Progar — Zemun: ibidem, T. 52: 12. Ritopek: J. Todorović, *Katalog*, T. 58: 1. Srem. Mitrovica: J. Todorović, *Kelti*, T. 44: 8; 46: 1. Stara Pazova: ibidem, T. 45: 8. Vassas pri Pescu: F. Fülep, *Acta arch. Acad. Sc. Hung.* 9 (1958) sl. 4. Veliko selo — Beograd: J. Todorović, *Katalog*, T. 20: 2. *(I. Hunyady, Kelten,* Textband, T. 31: 11).

[119] Cfr. op. 116. St. Florian a. d. Lassnitz: K. Zeilinger, *Schild v. Steier* 2 (1952) 76, sl. 7: 4. Andrashida: I. Hunyady, *Kelten,* Tafelband, T. 52: 7. Velem Szentvid: K. Miske, *Die prähistorische Ansiedlung Velem St. Vid* 1 (1908) T. 49: 6, 8. V to skupino bi sodil še udarni nož iz Förka: H. Müller-Karpe, *Carinthia,* sl. 9: 8. Nekje soroden pa je tudi nož iz Halleina (Klose, *WPZ* 19 [1932] 40, sl. 1, 3).

patske kotline.[120] Udarni nož s svojimi najdbami dokazuje, da kot tip ni bil znan le keltskim plemenom na južnem robu panonskega sveta, in je tako ponoven dokaz, da so obstajale neke zveze med keltskimi plemeni oddaljenih prostorov severne Madžarske in južnega obrobja Panonije in doprinos k tezi o prihodu Keltov v vzhodnoslovenski prostor z vzhoda (karta 3).[121]

K obrambnemu orožju keltskega bojevnika spada ščit. Umbo iz Valične vasi (T. 23: 1) spada v vrsto trakastih umbov z vzporednimi stranicami. Tako kot pri mečih in verigah tudi pri umbih ugotavljamo uniformnost najdb in razprostranjenost po vsem latenskem prostoru.[122] Čas uporabe ščitov je srednji laten.[123]

Na čas poznega latena je vezan splošen pojav orodja. V ta čas lahko uvrstimo tudi posamezne kose iz Valične vasi, kot so klešče (T. 24: 13),[124] britev (T. 24: 12)[125] in škarje (T. 25: 22, 24, 27). Škarje pripadajo dvema različnima variantama. Škarje na T. 25: 24 imajo razmeroma kratek ročaj, ki ni običajen pri navadnih keltskih škarjah in bi jih glede na Todorovićevo delitev uvrstili v starejšo skupino škarij z ovalnim ročajem.[126] Škarje na T. 25: 27 so glede na ročaj precej izjemne oblike in nam od drugod neznane.

Keramiko v Valični vasi lahko po tehniki izdelave ločimo v dve skupini: prostoročno izdelane posode in posode, izdelane na lončarskem vretenu. V grobem bi s tem lahko ločili halštatsko in latensko keramiko, vendar imamo tudi v latenu domačo prostoročno izdelano keramiko.

Značilni latenski obliki posod predstavljata posodi na T. 26: 3, 5. Posoda (T. 26: 3) in fragment posode (T. 27: 15) spadata med tipično latensko žigosano keramiko, izdelano na lončarskem vretenu. Sama oblika posode, ki se uvršča med značilne Lt B oblike, omogoča časovno opredelitev te posode. F. Schwappach ju je uvrstil v svojo I. skupino latenske žigosane keramike na Dolenjskem.[127] Druga značilna posoda na T. 26: 5 sodi v skupino značilnih latenskih bikoničnih posod. Ne neposredno primerjavo predstavlja posoda iz Formina, bližnjo paralelo pa ima v posodi iz Jacsbereny - Cseröhaloma, kjer je datirana v čas Lt B 2/C.[128]

[120] Magyargec-Gecpuszta: P. Patay, *Arch. Ert.* 83 (1956) 189, sl. 6. Mehezske: I. Hunyady, *Kelten*, Tafelband T. 52: 6. Szob: ibidem, Textband, T. 29. Szirmabesenyö: K. K. Vegh, *A Herman-Otto Museum Evkönye* 8 (1969) T. 10: 5. Sind: V. Zirra, *Dacia* NS 15 (1971) 199, sl. 16, 21. Papiu Ilirian: ibidem, sl. 16, 22. Tard: S. Janos, *Arch. Ert.* 3 (1884) 109 ss, T. 2. Szendrö: P. Reinecke, *Arch. Ert.* 18, 1898, 315, 5. abr.

[121] Karta razprostranjenosti je narejena le po pregledani literaturi in zato nepopolna. Predstavlja poskus prikazati mesto tega tipa udarnih nožev v keltskem prostoru.

[122] J. Filip, *Keltové*, 166 s., T. 51: 14; 102: 11, 13. J. Todorović, *Kelti*, T. 42: 9. P. Vouga, *La Tène* (1923) T. 15: 9, 10. D. Viollier, *Sepultures*, Pl. 40: 20. 21.

[123] W. Krämer, *Germania 40* (1962) 306, sl. 1.

[124] I. Hunyady, *Kelten*, Tafelband, T. 55: 2, 3: Textband T. 22, 25; 24: 7. J. Todorović, *Kelti*, 56, sl. 14: 2.

[125] Podobne britve najdemo — S. Gabrovec, *AV* 17 (1966) T. 10: 10. H. Müller-Karpe, *Carinthia*, sl. 11: 3. A. Müllner, *Typische Formen aus dem archäologischen Sammlangen des krainischen Landesmuseums Rudolfinum in Laibach* (1900) T. 41: 6, 13.

[126] J. Todorović, *Kelti*, 77.

[127] F. Schwappach, *AV* 21-22 (1970-71) 237 ss. O. H. Frey, S. Gabrovec, *AV* 20 (1969) 16.

[128] S. Pahič, *AV* 17 (1966) T. 12: 3. G. Kaposvari, *Arch. Ert.* 96 (1969) 198, sl. 7: 2. Prim. tudi F. Schwappach, *AV* 21-22 (1970-71) 237 ss.

V majhnih lončkih iz rjavo črne gline in slabe izdelave (T. 27: 4—6, 8) pa bi lahko videli tip keramike, ki bi mu verjetno našli primerjave v mokronoški zavrženi keramiki.[129] Vrč na T. 26: 4 je po svoji izdelavi in obliki tuj element med znano latensko keramiko in ga verjetno lahko imamo za import iz italskega prostora.

Razmeroma maloštevilno je v Valični vasi zastopano rimskodobno gradivo. V zgodnjerimski čas sodi železna zapestnica (T. 10: 16) s koncema, uvitima drug okoli drugega[130] in trebušasta posodica z rebri na vratu (T. 27: 12). Čeprav je rimskodobna, je ta tip posode ozko vezan na dolenjski prostor in s tem dokazuje svoj izvor v domači poznolatenski tradiciji.[131] Bronast vrč (sl. 1) pa nakazuje, da je življenje v Valični vasi teklo naprej vse v 2. stol našega štetja.[132]

Add. Iz Valične vasi je znan tudi fragment bronastega srpa (T. 25: 20), ki sodi v čas kulture žarnih grobišč. Verjetno je del depoja, kar bi lahko dokazoval polizdelek (T. 25: 21), ki je bil najden skupaj s srpom. Sam srp kot tak za kronološko opredelitev ni uporaben. Verjetno pa lahko našo najdbo uvrstimo v horizont jugovzhodnoalpskih depojev v času Ha A.[133]

V času kulture žarnih grobišč se je tudi Valična vas s skromno najdbo uvrstila med mesta, ki jih je obiskal oziroma naseljeval človek. Tako je bila vključena v določen krog zgodovinskih dogajanj, ki so v tistem času zadevala tudi jugovzhodnoalpski prostor.

Dejansko pa se je Valična vas vključila v tok prazgodovine šele v halštatskem času. Utrditev gospodarskega in družbenega življenja v času knežjega horizonta Stična - Novo mesto je v naslednjem obdobju privedlo do izrednega razcveta kulture in iskanja ter naseljevanja novih krajev. V ta čas sodi (verjetno) naselitev krajev v zgornji dolini Krke — Toplice, Vinkov vrh, Valična vas, ki se s svojim značilnim mladohalštatskim gradivom uvrstijo med že znana obstoječa središča — Magdalenska gora, Stična, Vače, Novo mesto, čeprav jih po pomembnosti morda nikoli ne dosežejo, kar pa je pogojeno tudi z dejstvom, da nimajo takšnega zaledja.

V času mlajšega halštata (Ha D 2/D 3) se opaža neka povezanost alpskega prebivalstva, katere posreden vzrok predstavlja naraščanje keltske ekspanzivne moči v prostoru severno od Alp, kar se izraža na eni strani v vrsti tipov, ki so dejansko lastni širšemu alpsko - jugovzhodnopredalpskemu svetu (vzhodnoalpska živalska fibula, certoška fibula, negovska čelada, mlada situla itd.);[134] na drugi strani pa se v tem času že javlja gradivo, ki je (več ali manj)

[129] S. Gabrovec, *AV* 17 (1966) 184.

[130] J. Garbsch, *Die Norisch-pannonische Frauentracht in 1. und 2. Jahrhundert, Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte* 11 (1965) T. 35: 16. A. Müllner, *Typische Formen aus dem archäologischen Sammlungen des Krainischen Landesmuseums Rudolfinum in Laibach* (1900) T. 52. Z. Marić, *Glasnik Sarajevo* NS 23 (1968) T. 13: 38; 6: 15 itd.

[131] P. Petru, *Razprave SAZU* 6 (1969) 207 ss, sl. 6. V. Šribar, *AV* 9-10 (1958-59) 117.

[132] A. Radnoti, *Die Römischen Bronzegefäße von Pannonien*, Diss. Pann. II 6 (1938) 159 ss, T. 39: 2. H. J. Eggers, *Jahrb. RGZM* 13 (1966) 99, sl. 38 b.

[133] H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, RGF 22 (1959) 108 s. S. Gabrovec, *AV* 17 (1966) 22 s.

[134] S. Gabrovec, *AV* 17 (1966) karta 2. Isti, *Situla* 8 (1965) sl. 2. M. Primas, *Jahrb. RGZM* 14 (1967) karta 1. W. Lucke, O. H. Frey, *Situla*, sl. 1.

vezano na latenski oblikovni zaklad (spone v predrti tehniki, votle ovratnice, noži s ploščatim nastavkom za ročaj z zakovicami). Hkrati pa se v času HA D 3 izoblikujejo določene specifičnosti, lastne le slovenskemu prostoru (uhate sekire, določene variante certoških fibul, morda tudi svinčene zapestnice itd.).

Spremembe, ki so pod raznimi vplivi nastajale v mladohalštatski družbi jugovzhodnopredalpske skupnosti, pa se izražajo tudi v načinu pokopa, ki smo ga zasledili prav v Valični vasi.

Kakšno je bilo srečanje in zlitje halštatskega prebivalca s priseljenim Keltom, je še vedno neznano. Uporaba določenih mladohalštatskih tipov (uhata sekira, enoplavutasta sekira, nož s ploščatim nastavkom za ročaj, obročaste spone, ponekod celo certoška fibula) v latenskem času bi pričala o zakoreninjenosti domačih oblik in s tem življa v času latena pri nas.

Keltski vdor, ki se je izvršil v prostor Dolenjske iz vzhoda, kar potrjuje kartiranje vrste značilnih tipov (latenska žigosana keramika, verige za pripenjanje mečev, meči, izdelani v madžarskem stilu, udarni bojni noži, ploščičasti sklepanci itd.),[135] je v Valični vasi izpričan z gradivom t. i. mokronoškega horizonta (T. 4: 5—8, 10, 12; 21: 1, 2; 22: 2—8; 26: 3, 5). V mlajšem srednjem latenu pa se pojavijo določene oblike, ki kažejo samosvoje poteze in niso več vezane na latenski oblikovni zaklad panonskega prostora (T. 5: 1—7; 12; 7). Te mlajše oblike lahko razumemo kot rezultat razvoja latenske kulture na našem področju, ki asimilirana in pod močnim viniškim vplivom predstavlja poznosrednje- in pozno latenski horizont na Dolenjskem.[136]

Življenje v Valični vasi z rimsko zasedbo naših krajev ni prenehalo, temveč je teklo naprej. Skromne najdbe iz rimskega časa kažejo, da je Valična vas životarila ob malopomembni vicinalni cesti vsaj še v 2. stol. n. št.[137]

Valična vas

Valična vas liegt oberhalb des Krka-Tals auf einem terrassenartigen Hügelkamm zwischen Zagradec und Žužemberk. Die archäologische Fundstätte in Valična vas umfaßt einen ziemlich großen Teil des Dorfes — von der Weide am westlichen Dorfrand bis zur Kiesgrube unterhalb der St. Martinskirche (Skizze 1). Das Gräberfeld, das auf den Terrassen östlich des Dorfes lag,[4-6] gehörte der Hallstatt, der La Tène- und der Römerzeit an. Die Bestattungen der jüngeren Hallstattzeit waren Skelettgräber, die anderen Brandgräber. Grabeinheiten sind nicht erhalten.[9-13] Das in Valična vas ausgehobene Fundgut kam zum größten Teil ins Nationalmuseum Ljubljana.

Bestattungsweise. Valična vas gehört mit seinen Hallstatt-Skelettgräbern zu einer Reihe ähnlicher Gräberfelder, die man einerseits von Velika Kostrevnica bis Lukovica,[25] andererseits in Vinica und vielleicht in Podzemelj kennt.[26] Diese Gräberfelder gehören der jüngsten Hallstattzeit an und sind von der übrigen Hügel-

[135] S. Gabrovec, *AV* 17 (1966) 196. Isti, O. H. Frey, *AV* 20 (1969) 9. H. Müller-Karpe, *Carinthia,* 665. Cfr. še op. 127, 115, 111 in karto 3.

[136] V tem času se domneva tudi renesansa domačega prebivalstva, ki se je prilagodilo novim razmeram in asimiliralo latensko kulturo ter začelo oživljati domače halštatske posebnosti. Cfr. S. Gabrovec, *Situla* 8 (1965) 184. Isti, *AV* 17 (1966) 184, 195 s.

[137] Crf. op. 22 in op. 132.

bestattung, die der klassischen Hallstattzeit von Dolenjsko eigen ist, zu scheiden.[27] S. Gabrovec bringt die Gräberfelder aus Velika Kostrevnica und das Medija-Tal entlang (auf Gorenjsko zu) mit dem Siedlungsstrom der jüngeren Hallstattzeit in Verbindung;[28] die Grabstätte in Vinica ist aber wahrscheinlich der Verschiebung zuzuschreiben, die zu dieser Zeit am äußersten Südrand des Hallstattraumes in Dolenjsko stattfand, der hier irgendwo an den japodischen Raum grenzt. Die Gräber aus der La-Tène- und Römerzeit in Valična vas sind Brandgräberfelder, was den Gepflogenheiten der Zeit entspricht.[29]

DieJunghallstattzeit. Die Certosa fibel nimmt mit ihren typischen Merkmalen und dem zahlreichen Auftreten einen besonderen Platz unter dem Material von Valična vas ein (T. 1—3). In Valična vas gibt es nur Certosafibeln der jüngeren Varianten. Zur Bestimmung des Zeitraumes für die Fibeln der »klassischen« Variante (T. 1; 3: 1, 3—6) dienen die charakteristischen Grabeinheiten, die das Ha D 3 bezeichnen.[34-35] Heute hat man im südöstlichen Alpenraum keine Funde, die mit dem Grab 100 aus Certosa[36] und dem Grab 26 *predio Franchini* in Este[37] verglichen werden könnten, und somit dürfte die Datierung dieser Variante der Certosafibel bzw. ihr Beginn bei uns um 500 unzulässig sein. In der jüngeren Zeit ist diese Fibel. jedoch im südöstlichen Alpenraum so beliebt, daß sie noch bis in die Zeit des La Tène hinein andauert.[38]

Zwei ausgesprochen späte Varianten im Rahmen des Ha D 3 stellen die Certosafibeln auf Tafel 2: 1, 2 dar, die ein spezifisches Moment des südöstlichen Alpenraums ausdrücken (Karte 1)[39-40] und die Certosafibeln mit »Flügelchen« (T. 3: 8), die dem Raum zwischen Jezerine und Idrija pri Bači eigen sind.[42]

Die Certosafibel ist neben der ostalpinen Tierkopffibel (T. 3: 10; 4: 1—3), die in dieser Zeit ebenso modern ist,[43] eigentlich die einzige Hallstattfibel, die von den Bewohnern in Valična vas getragen wurde; das spricht dafür, daß Entstehung und Aufblühen von Valična vas gerade in der Zeit der jüngeren Varianten der Certosafibel zu suchen ist.

Zu den Junghallstattfibeln gehört auch eine Armbrustfibel mit Plättchen am Bogen (T. 4: 4). Diese Fibel ist eine Rarität im slowenischen Raum.[44—45] Sie ist jedoch in einem weiteren westlichen und mitteleuropäischen Raum in der Zeit des späten Hallstatt bekannt, wo an den Fibeln überall auch die Armbrustkonstruktion zu finden ist.[46]

Die Idee der Fibel mit dem Plättchen war auch im nordwestlichen bosnischen Raum beliebt, wo man sie sowohl in der älteren als auch in der jüngeren Zeit antrifft.[47] Wie unsere Fibel zu interpretieren ist, wird eine gesonderte Frage bleiben, im Hinblick auf die Konstruktion selbst kann sie in die Fibelgruppe eingeordnet werden, die nördlich unseres Raums bekannt ist.

Unter den Arm- und Beinringen der Junghallstattzeit in Valična vas unterscheidet man vornehmlich drei Gruppen — die hohlen, die massiven und die bandartigen Reifen.

Die relativ ältesten Typen stellen unter dem Material von Valična vas die hohlen spiralartigen Armringe dar[48—49] (T. 6: 1—3) und die massiven breitgerippten Beinringe mit den übergreifenden Enden (T. 7: 1, 4, 7).[51—52] Zu den ausgesprochen junghallstattzeitlichen Typen Ha D 2/D 3 bzw. D 3 gehören Hohlringe mit ineinandergeschobenen Enden (T. 6: 4—9, 11, 12),[50] ferner eng gerippte Armringe, deren Enden durch einen Niet verbunden sind[53] (T. 8: 1—4, 6—8, 13, 14; 9: 1—8, 10—12; 10: 2, 8) und enggerippte Armringe mit übergreifenden Enden (T. 7: 2, 3, 5; 10: 18).[54]

Ähnlich wie bei den Arm- und Beinringen unterscheidet man in der jüngeren Hallstattzeit auch bei Halsringen zwei Varianten. Zur ersten gehören glatte, massive Bronzehalsbänder mit spiralförmig eingebogenen Enden; sie sind wahrscheinlich zwischen dem Ha D 2 und dem frühen D 3 einzuordnen. Zu der zweiten könnte man hohle Halsringen mit kugelförmigen Enden zählen, die für die Zeit des Ha D 3 charakteristisch sind.[56] Der Halsring aus Valična vas gehört zur ersteren Variante der Halsringen (T. 11: 30).

Pinzetten liegen in Valična vas in zwei verschiedenen Formen vor. Die Pinzette mit dreieckig erweiterten Schenkeln (T. 12: 7) hat zahlreiche Analogien in japodischen Fundstätten, wo sie sowohl in der Hallstatt- als auch La Tène-Zeit Verwendung fand.[57] Die beiden Pinzetten mit geraden Schenkeln gehören der jüngeren Hallstattzeit an (T. 12: 8, 9).[58-59]

Beile, die neben den Lanzen die typische Angriffswaffe des Hallstattkriegers in Dolenjsko waren, liegen in Valična vas in drei verschiedenen Typen vor: Tüllenbeile (T. 20: 1—5, 10, 14, 15; 21: 3—9), Lochbeil (T. 20, 6—8) und einseitige Lappenbeile. Die Lochaxt taucht im Ha D 3 auf, zu welcher Zeit sie zu den führenden Typen gehört, und bleibt noch bis ins La Tène als eine Besonderheit des Alpenraums in Gebrauch.[69-70] Das einseitige Lappenbeil taucht ebenfalls gegen Ende des Ha D 3 auf, ihre Erscheinung ist nicht nur an die La Tène-Zeit gebunden.[71-72] Der Typ als solcher ist in der keltischen Welt zwar bekannt, jedoch in etwas anderer Form mit trapezartig erweiterter Schneide und wird als Werkzeug verwendet,[73] während die späten Hallstattbeile in Dolenjsko als Waffen Verwendung fanden.

Zu den Beigaben in den Männergräbern gehören Messer, die in Valična vas in zwei Gruppen eingeteilt werden: Messer mit dornartigem Ansatz für den Griff (wahrscheinlich T. 24: 6—8) sind fur die Hallstattzeit besondert charakteristisch.[75] Messer mit flachgeschmiedetem zungenartigem Ansatz sind in den Gräbern des Ha D 3 zu finden,[76] aber auch unter dem Fundgut aller größeren La Tène-Stätten in Dolenjsko,[77] was besagt, daß sie noch zur La Tène-Zeit in Gebrauch waren.

Zu den charakteristischen Junghallstatt-Stücken in Valična vas gehören auch Situlen, wovon einige leider ziemlich fragmentarisch erhalten sind (T. 28—30). Sowohl figural verzierte Situlen (T. 28: 1; 30; 29: 2) als auch geometrisch verzierte (T. 29, 3; 28, 2) gehören in die Reihe der charakteristischen Situlen von Dolenjsko der Zeit vom Ha D 2/D 3.[78-79]

Die La Tène-Zeitalter. In Valična vas haben wir zwei Früh-La Tène-Fibeln (T. 4), die ihrem Schema nach in die Zeit des LT B gehören.[83] Da die Fibel in der La Tène-Schicht der Siedlung von Stična gefunden wurde[84] und am Beginn des Horizonts von Mokronog steht,[84-85] wird sie dem Beginn des La-Tène bei uns zugeordnet.

In die Gruppe der Drahtfibeln des mittleren La Tène gehören zwei Fibeln mit halbkugelförmigen Verstärkungen am Bogen (T. 4: 10, 12), eine Drahtfibel mit flachgestreckten Bogen (T. 4: 13) und eine Fibel mit kleinen runden Rahmen am nach hinten gebogenen Fuß, der mit kleinen Drahtspiralen ausgefüllt ist (T. 4: 8). Diese Fibeln gehören zu den charakteristischen Typen unter dem Fundgut der reinen LaTène-Zeit im slowenischen Raum und sind im Sinne der Einteilung durch Gabrovec dem Horizont von Mokronog zuzuordnen.[86-91]

Die zweite Fibelgruppe aus dem mittleren LaTène (T. 5: 5, 4; Abb. 2)[93—96] gehört in den Kreis des Formenschatzes von Vinica bzw. seines Einflusses (Karte 2).[92]

Die Fibeln des Mittellateneschemas mit dem verstärkten Bogen über der Armbrust und drei plastischen Verstärkungen an der nach hinten gebogenen Fußverlängerung und am Bogen (T. 5: 1—3; 12: 2) werden typologisch zu den jüngeren Typen in der Entwicklung der Mittellatènefibel im Dolenjsko-Raum gerechnet; sie stehen mit dem Kreis Vinica - Šmarjeta in Zusammenhang.[97] Wie weit der Gebrauch der Fibel sich zeitlich ausdehnt, ist mangels Grabeinheiten unmöglich zu bestimmen. Daß sie im späten LT C bekannt war, wird sowohl durch die Grabeinheit in Valična vas bestätigt (T. 12: 1, 2) als vielleicht auch durch die Fibel aus Mokronog, die als ein jüngeres Element in der MittelLatène-Nekropole von Mokronog verstanden werden kann.

Zu den ausgesprochen späten La-Tène-Fibeln gehört die Fibel mit dem flügelartig erweiterten Bogen (T. 5: 7), zeitlich gehört sie in die letzten Jahrzehnte des ersten Jahrhunderts vor unserer Zeitrechnung.[99—100]

Zu dem charakteristischen La-Tène-Material gehört noch ein gläsernes Armring (T. 5: 9), das für die Zeitspanne vom LT C bis zum frühen D bezeichnend ist.[101] Mit den Glasarmringen verwandt ist ein Bleiarmring (T. 5: 10), das man aufgrund eines Vergleichs mit dem gläsernen in die La-Tène-Zeit setzen könnte, dem widersprechen jedoch einzelne Grabeinheiten, wo dieses Armband in einer Jung-Hallstatt-Umgebung zu finden ist.[102]

Gürtelketten, wie sie die Frauen im La-Tène trugen, treten in Valična vas in zwei Varianten auf, die in einer weiteren keltischen Welt bekannt sind und in die Zeit des Mittel-La-Tène gehören,[103, 109] was auch durch die Grabeinheit von Valična vas bestätigt wird (T. 12: 1, 2).

Bei der ersten Variante ist das Grundglied stäbchenförmig und profiliert (T. 12: 1, 3—5); es kommt im südöstlichen Alpenraum häufig vor.[105, 104] Zu dem plättchenförmigen Gürtelglied (T. 12: 6), das im slowenischen Raum vereinzelt auftritt,[108] findet man zahlreiche Parallelen im pannonischen Raum,[107] wo diese Variante beheimatet ist.

Im Gegensatz zum Hallstattkrieger mit Streitaxt und zwei Lanzen ist für den keltischen Krieger das lange La-Tène-Schwert charakteristisch. Die Schwerter aus Valična vas gehören zu den langen Schwertern des Mittel-La-Tène (T. 22, 2. 3; 23, 2. 3).[110] Neben den Schwertern sind noch zwei Schwertscheiden erhalten (T. 22: 1; 23: 2). Interessant ist vor allem die Scheide auf Tafel 22: 1, die mit dem Motiv einer einfachen Lyra mit Ranken verziert ist; sie hat eine Schlinge mit herzförmigen Attachen, diese Schlinge ist durch einen eigenartig verzierten Schmuckdraht verstärkt.[112-113] Diese eben erwähnte Verzierung stellt eine Besonderheit der Schwertscheiden aus schweizerischen Werkstätten dar und ist im pannonischen Raum nicht zu finden mit Ausnahme des Schwertes aus Odžak, das jedoch ein Import aus der Schweiz ist.[114] Soweit man heute urteilen kann, gehört die Scheide aus Valična vas in die Gruppe der Schweizer Schwerter und unterscheidet sich somit von den übrigen Schwertern in unserem Bereich, die mit dem pannonischen Raum im Zusammenhang stehen.[111]

Unmittelbar mit den Schwertern verbunden sind Eisenketten zum Anhängen des Schwerts. Die einfache Kette mit Gliedern in Gestalt einer acht (T. 22: 5—7) tritt in der Zeit des LT B 2 auf, während Ketten mit geschmiedeten Plättchengliedern zu den charakteristischen Stücken des LT C gehören.[115]

Das Hiebmesser ist in Valična vas in zwei Beispielen vertreten (T. 21: 1, 2). Beide werden für zwei Varianten eines Types des Hiebmessers gehalten, das

einen gebogenen Griff hat mit einem Knoten am Übergang zur Klinge. In Anlehnung an den Gesammt-Charakter des Fundguts, dem die Hiebmesser zugehören, können sie dem mittleren La-Tène zugeordnet werden.[116, 118-120] Sie werden im weiteren Umkreis des Karpatenkessels gefunden, wo sie im Hinblick auf ihren Gebrauch etwa in drei Hauptgebiete eingeteilt werden (Karte 3)[121] und abermals einen Beweis dafür liefern, daß Verbindungen bestanden haben müssen zwischen den keltischen Stämmen in den entfernten Gebieten Nordungarns und dem südlichen Rand der pannonischen Ebene und sind demnach ein Beitrag zur These, daß die Kelten aus dem Osten in den ostslowenischen Raum vorgedrungen waren.

Die Keramik in Valična vas kann im Hinblick auf die Herstellungstechnik in zwei Gruppen eingeteilt werden, und zwar in die aus freier Hand gefertigten Gefäße und solche, die auf der Töpferscheibe hergestellt worden sind. Im groben unterscheidet man damit die Hallstatt-Keramik (T. 26: 1; 27: 13, 13, 16, 17, 20) und die La-Tène-Keramik; es gibt jedoch auch im Latènezeit aus freier Hand hergestellte Keramik. Zu den charakteristischen La-Tène-Gefäßen gehören jene auf T. 26: 3, 5 und 27: 15, die dem LT B 2 bzw. C zugeordnet werden.[127-128]

In den kleinen Töpfchen aus braunschwarzem Ton, die schlecht gemacht sind (T. 27: 4—6, 8) könnte man den Keramik-Typ sehen, den man wahrscheinlich mit der ausschuß-Keramik von Mokronog vergleichen könnte.[129]

Verhältnismäßig selten vertreten in Valična vas sind Funde aus der römischen Zeit. In die frühe Römerzeit gehören ein eisernes Armband (T. 10: 16)[130] und ein bauchiges Geräß mit Rippen am Hals (T. 27: 12).[131] Der Bronzenkrug (Abb. 1) zeigt jedoch an, daß das Leben in Valična vas bis in dans zweite Jahrhundert[132] unserer Zeitrechnung fortwährte.

Zur Zeit der Urnenfelderkultur hat sich auch Valična vas durch einen bescheidenen Fund (T. 25: 20, 21)[133] unter die Orte eingereiht, die vom Menschen besucht bzw. besiedelt worden sind. So wurde Valična vas in einen bestimmten Kreis historischen Geschehens eingegliedert, das zu jener Zeit auch den südöstlichen Alpenraum berührte.

Erst in der Hallstattzeit schloß sich dieser Ort in den Fluß der Urgeschichte tatsächlich ein. Valična vas erlebte seinen Aufstieg und Höhepunkt zur Zeit des Ha D 3 (Situlen, Negau-Helm, Certosafibeln). Und das ist eine Zeit, wo eine gewisse Verbindung zwischen den Alpenbewohnern beobachtet wird. Einen indirekten Anstoß dazu gibt die Verstärkung der keltischen Expansivkraft nördlich der Alpen. Das wird einerseits durch eine Reihe von Typen belegt, die sowohl der Welt der Alpen als auch dem südöstlichen Voralpenraum eigen sind;[134] andererseits tritt zu dieser Zeit bereits ein Fundgut auf, das mehr oder weniger an den La-Tène-Formenschatz gebunden ist (Schnallen in durchlochter Technik, hohle Halsringen, Messer mit flachem Ansatz für den Griff mit Nieten). Zur gleichen Zeit werden im Ha D 3 Eigenheiten gestaltet, die nur dem slowenischen Raum eigen sind Lochbeile, bestimmte Varianten der Certosafibel, vielleicht auch bleierne Armringe usw.).

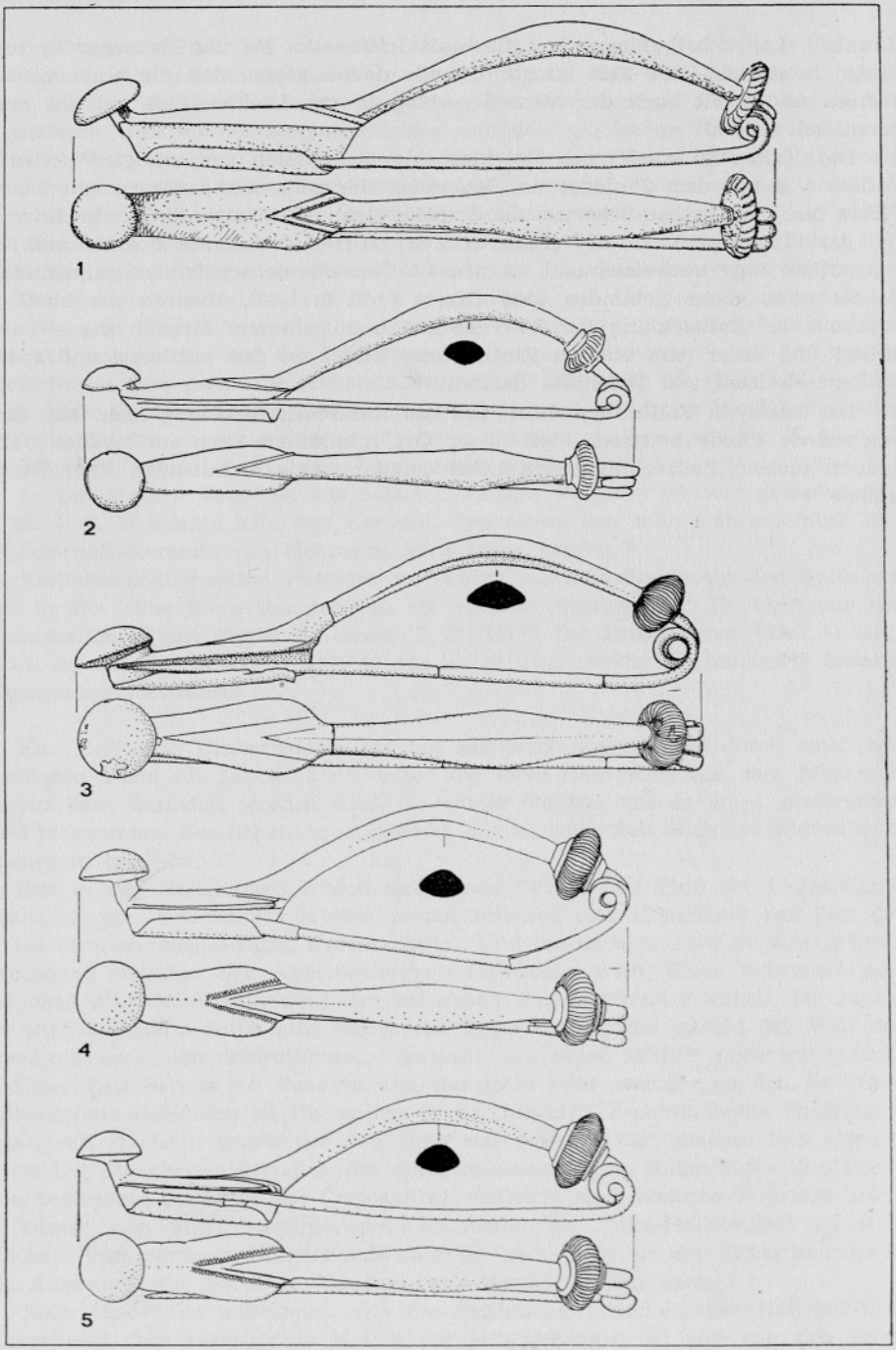
Dieser sich unter verschiedenen Einflüssen der Jung-Hallstattzeit im südöstlichen Voralpenraum vollziehende Wandel kam auch in der Bestattungsweise zum Ausdruck, die gerade in Valična vas bemerkt werden kann.

Noch immer ist unbekannt, wie die Begegnung zwischen dem Hallstatt-Einwohner und dem zugezogenen Kelten vor sich gegangen ist und wie sich beide Gruppen verschmolzen haben. Der Gebrauch von bestimmten Junghallstatt-Typen

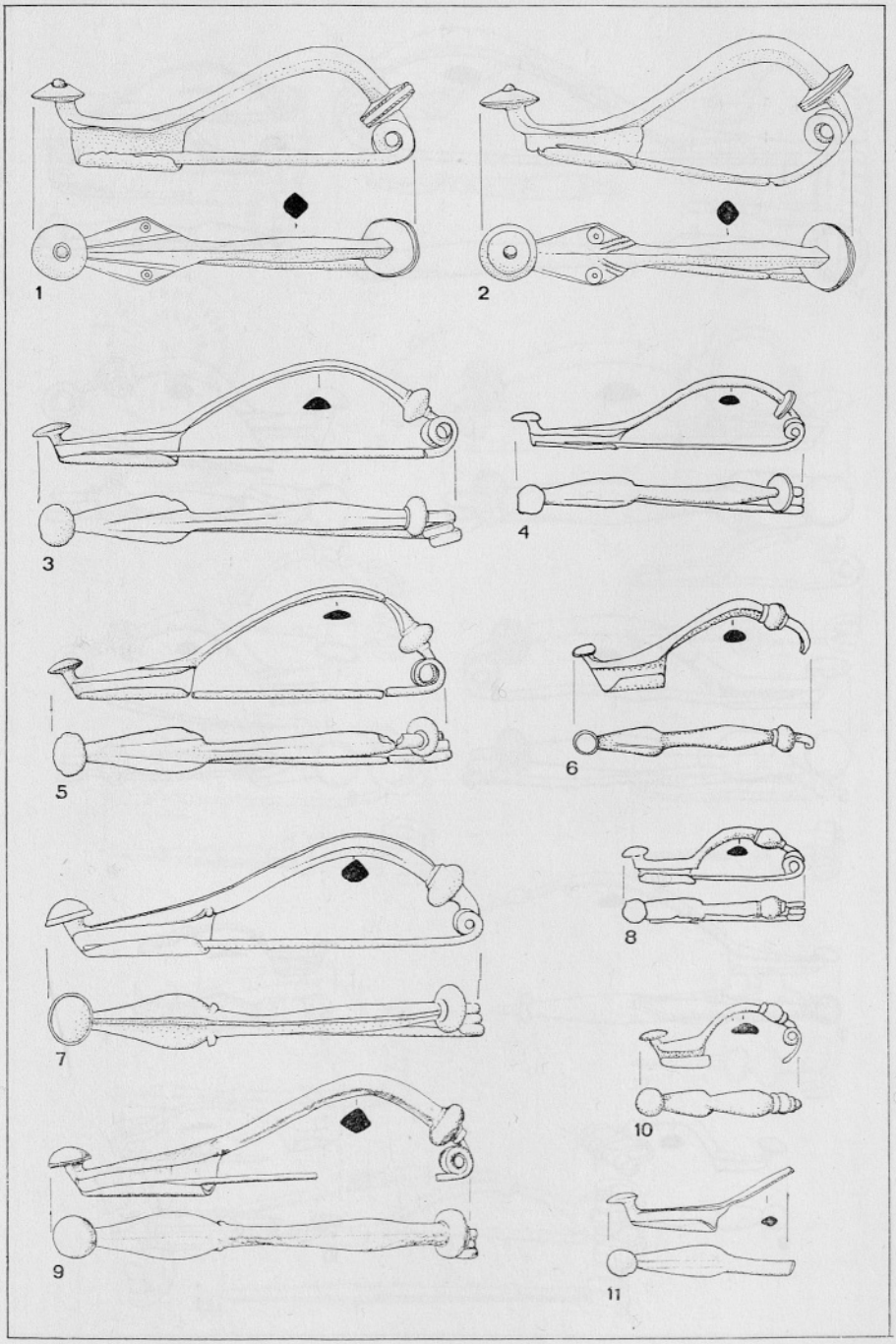
(Lochbeil, Lappenbeil, Messer mit flachem Griffansatz, hie und da sogar Certosafibeln) in der La-Tène-Zeit könnte Zeugnis davon geben, daß die einheimischen Formen und somit auch der Menschenschlag in der La-Tène-Zeit bei uns stark verwurzelt waren.

Der Kelten-Einbruch nach Dolenjsko, der von Osten aus erfolgte,[135] wird in Valična vas mit dem Fundgut des Mokronog-Horizonts nachgewiesen (die beiden Fibeln des Früh-Latène-Schemas, die drahtförmigen Mittellatènefibeln, die Schwerter, das Hiebmesser). In der jüngeren Zeit tauchen bestimmte Formen auf, die eigenartige Züge aufweisen und an den La-Tène-Formenschatz des pannonischen Raums nicht mehr gebunden sind (Karte 2, T. 5: 1—7), sondern sie sind ein Ergebnis der Entwicklung der La-Tène-Kultur in unserem Bereich die — assimiliert und unter dem starken Einfluß von Vinica — den mittleren und späten La-Tène-Horizont von Dolenjsko darstellt.[136]

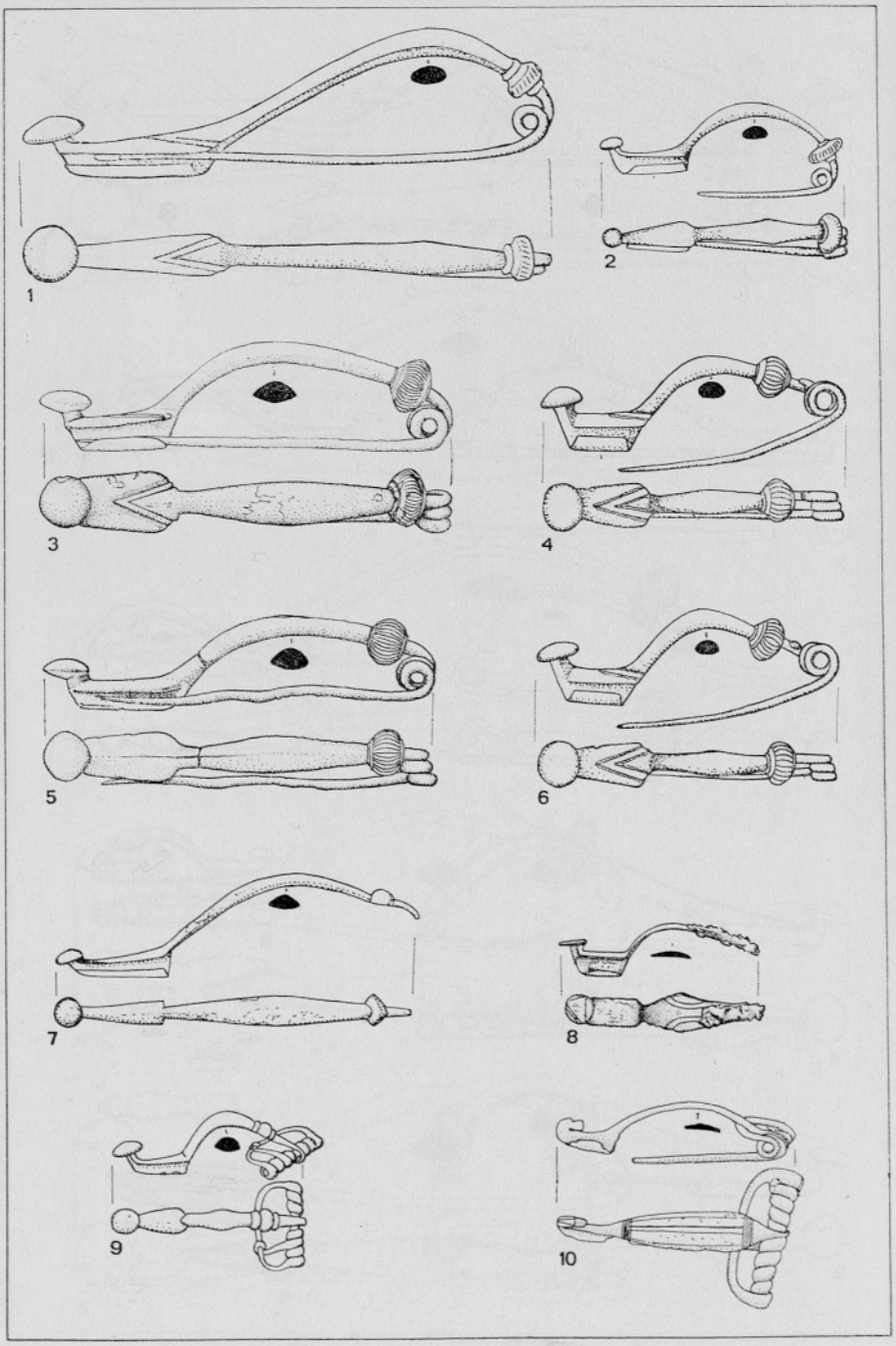
Das Leben in Valična vas hörte mit der römischen Besetzung nicht auf, denn bescheidene Funde beweisen, daß dieser Ort mindestens noch im zweiten Jahrhundert unserer Zeitrechnung sein Leben an der wenig bedeutenden Vizinalstraße fristete.

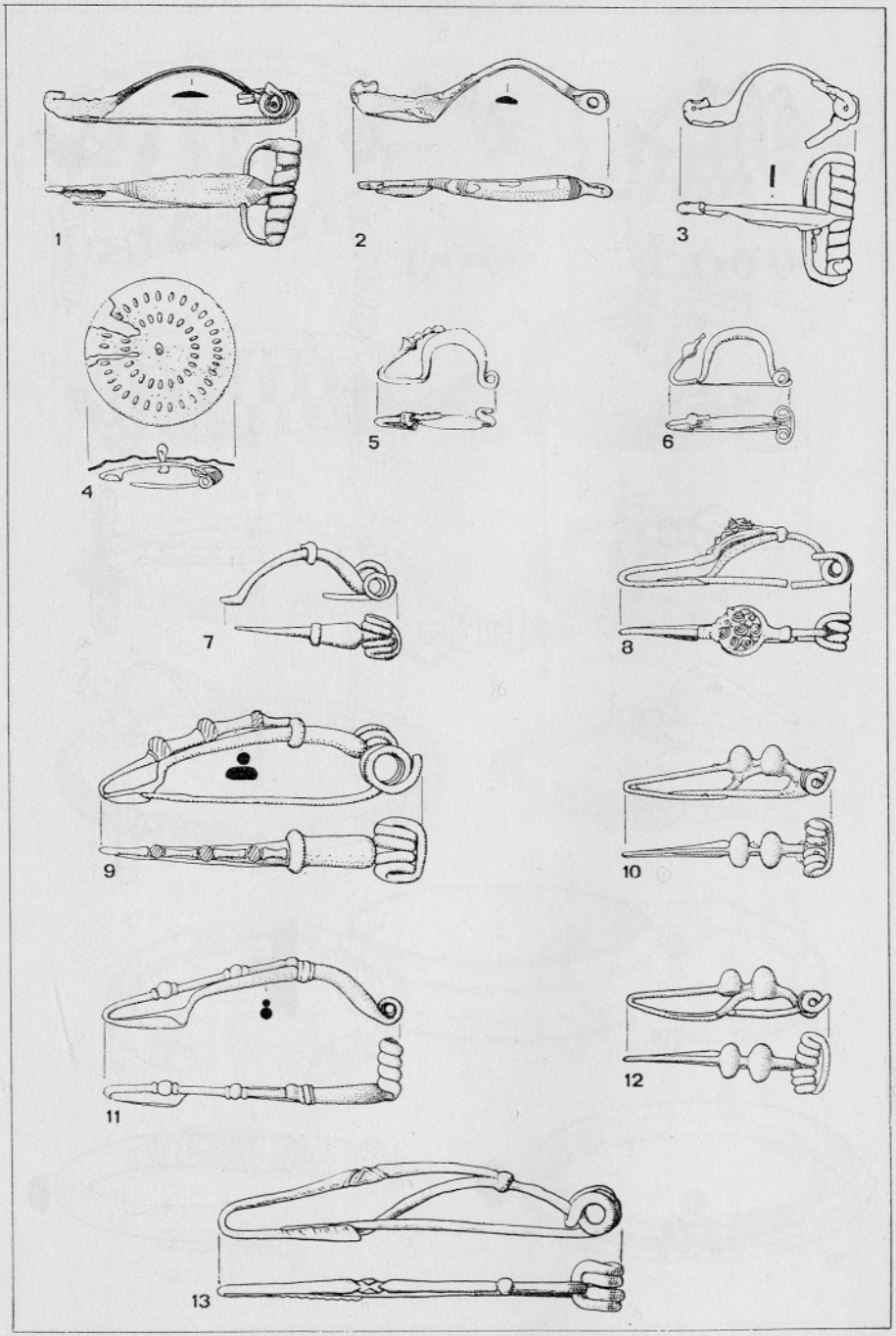
Valična vas. Bron — Bronze. 1/2

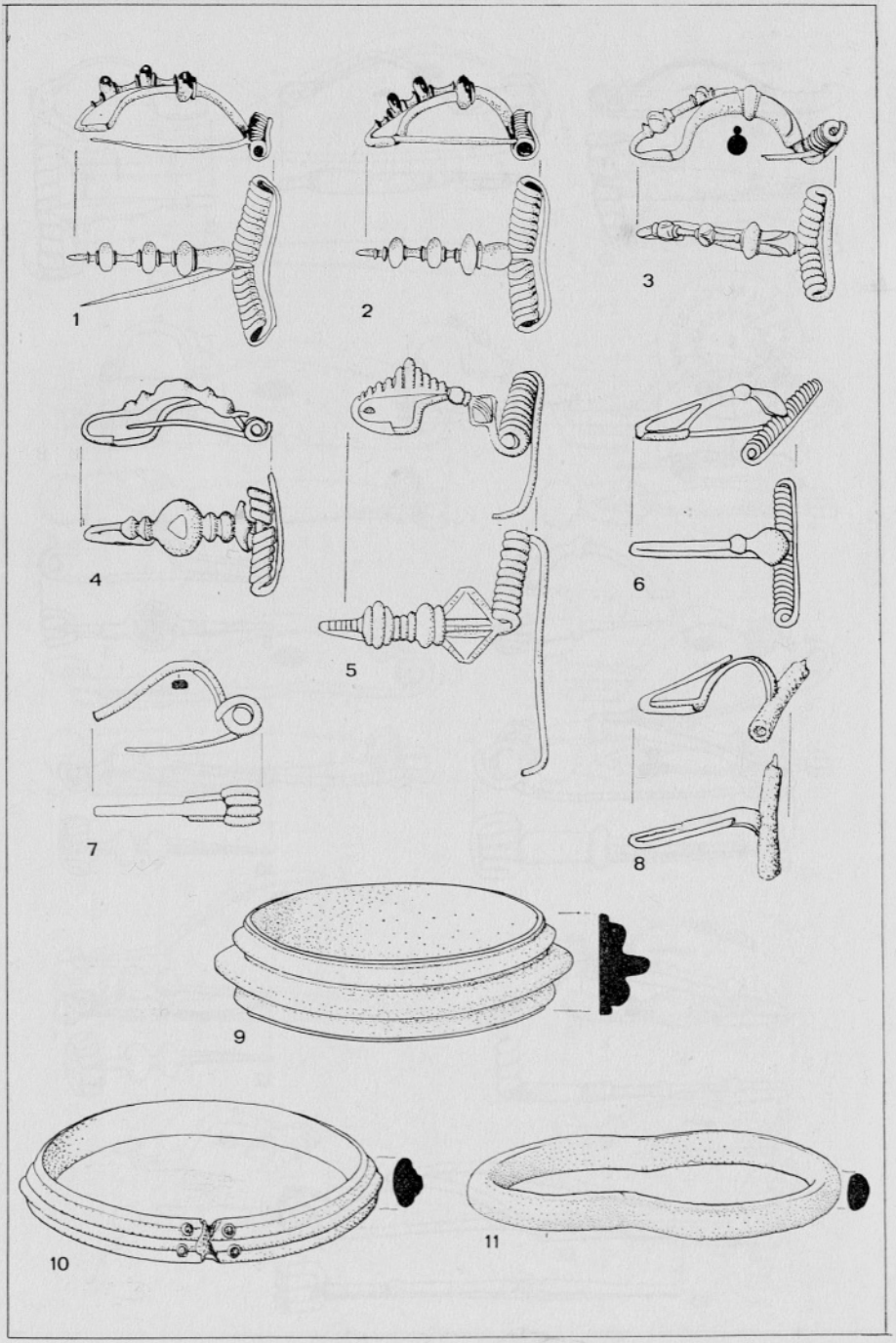
Valična vas. Bron — Bronze. 1/2

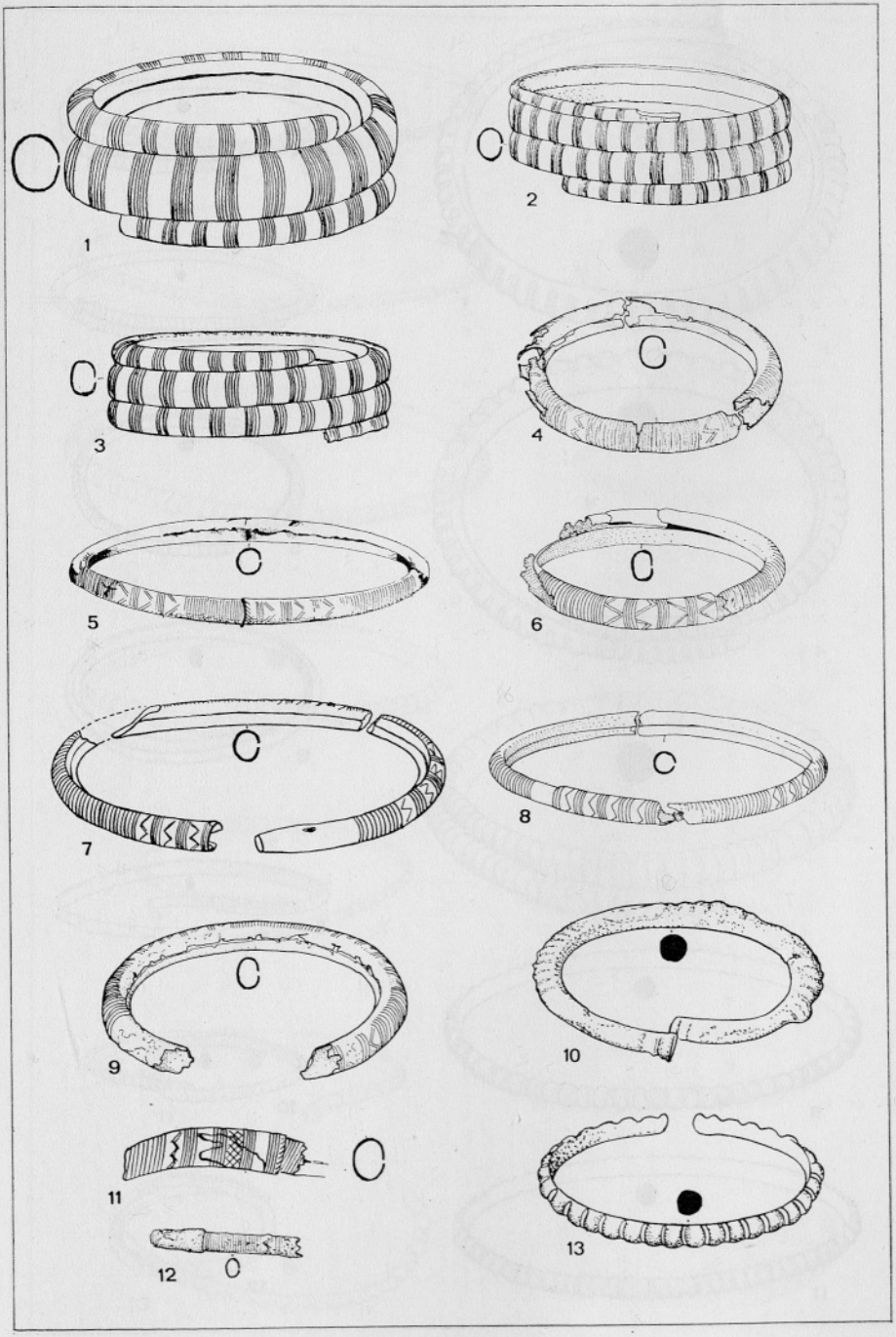
Valična vas. Bron — Bronze. 1/2

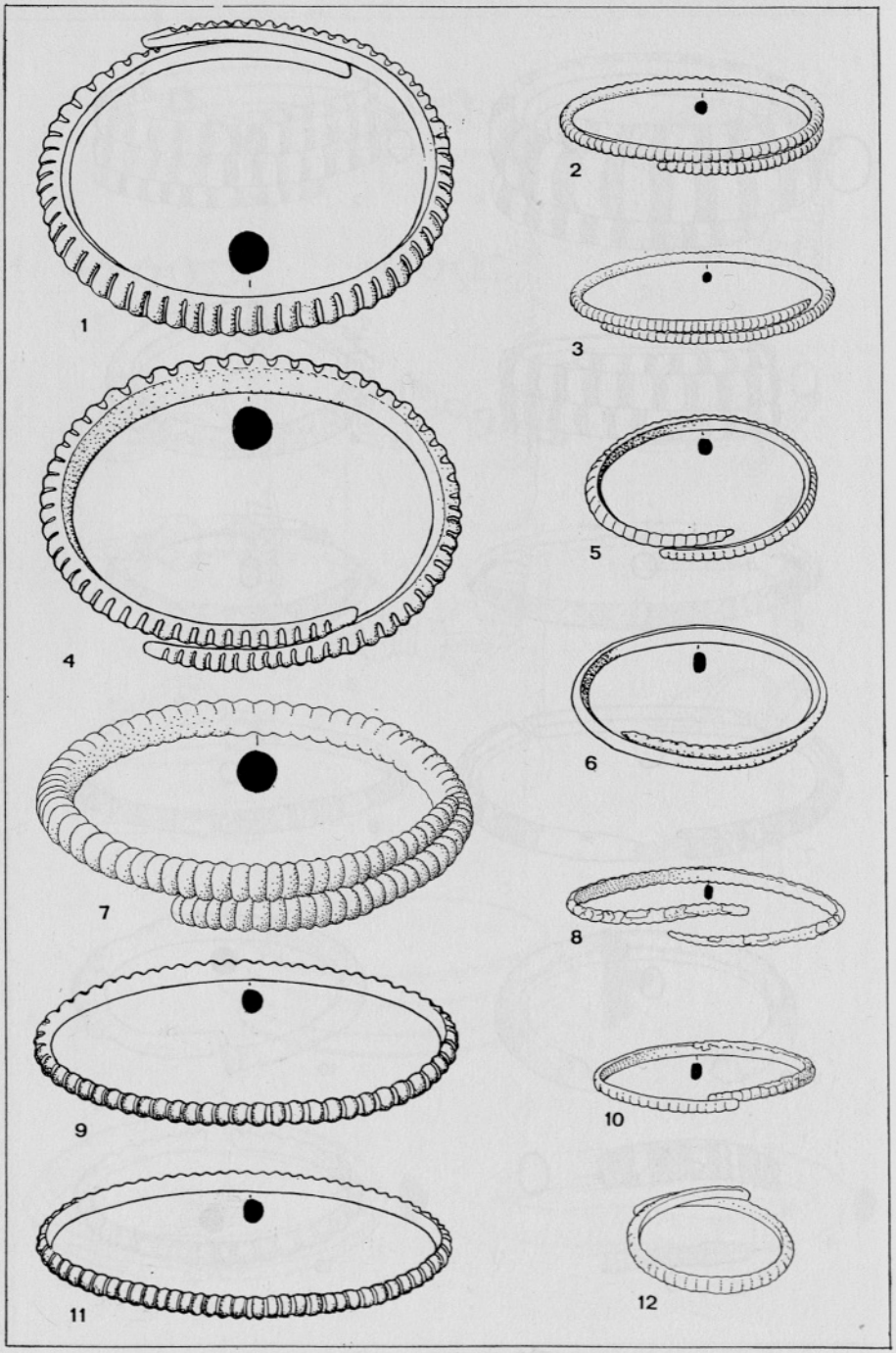
Velična vas. 1—12 bron, 13 železo
Valična vas. 1—12 Bronze, 13 Eisen
1/2

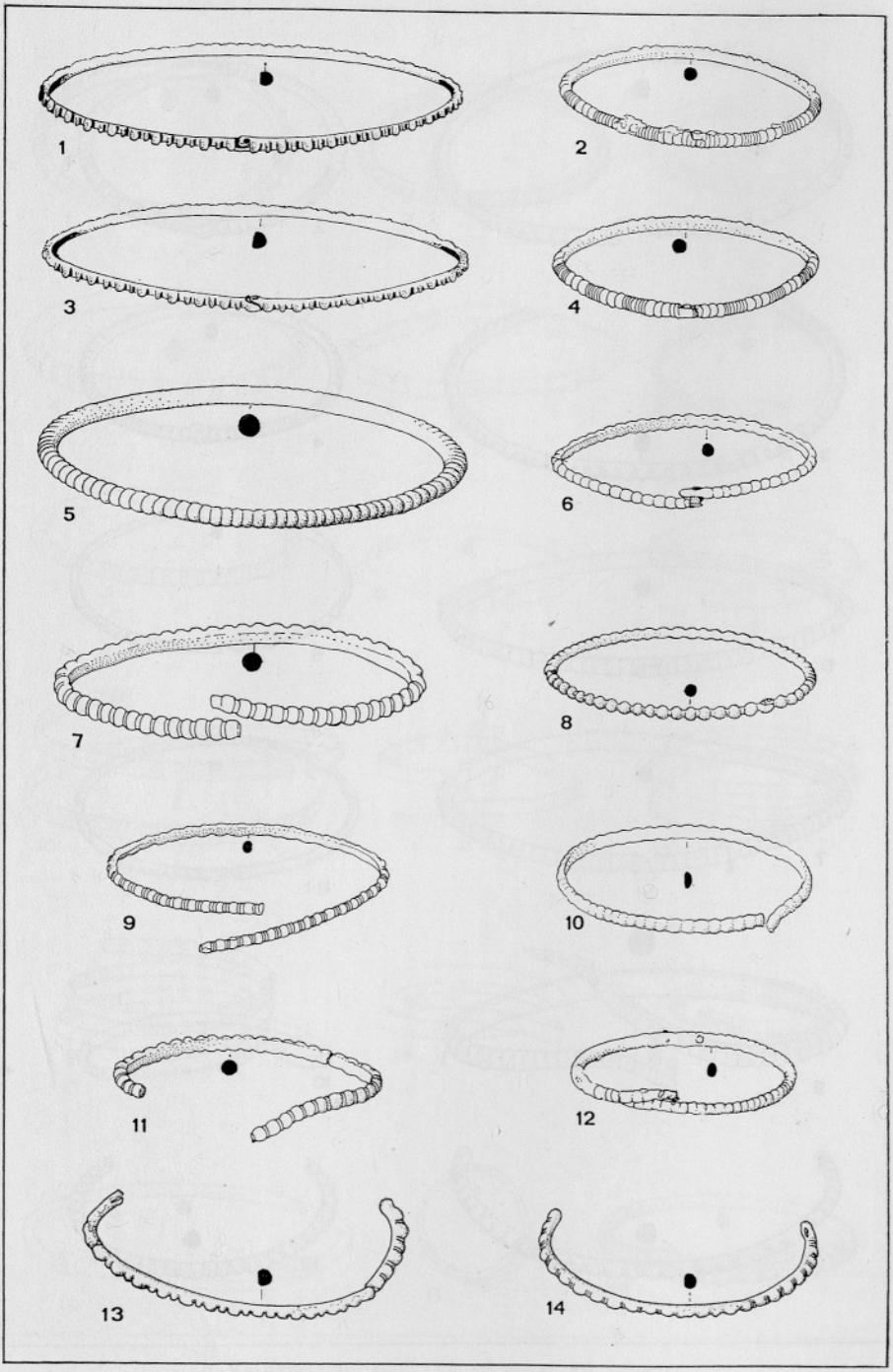
Valična vas. 1—5, 7 bron, 6, 8 železo, 9 steklo, 10, 11 svinec
Valična vas. 1—5, 7 Bronze, 6, 8 Eisen, 9 Glas, 10, 11 Blei
1/2

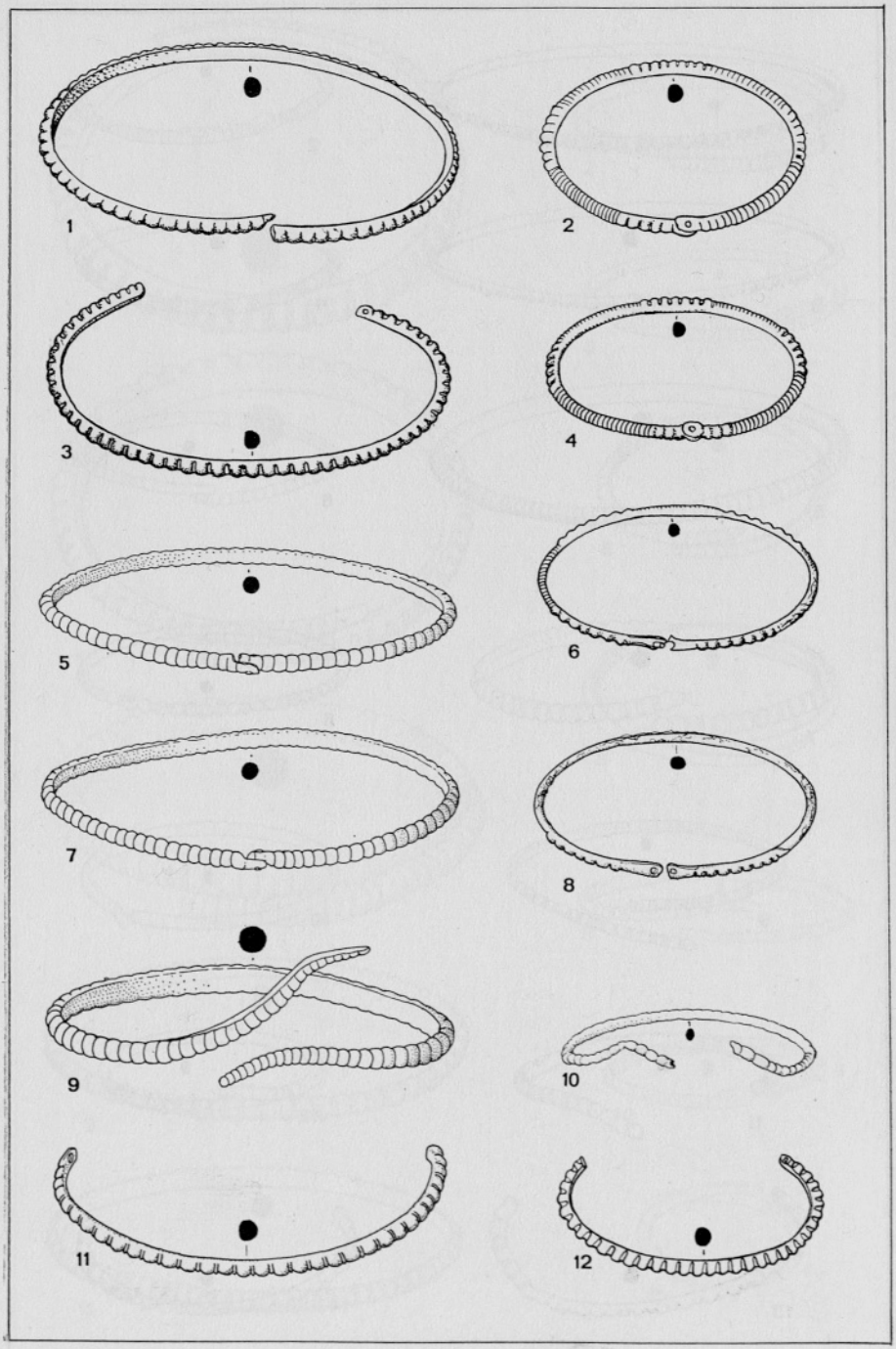
Valična vas. Bron — Bronze. 1/2

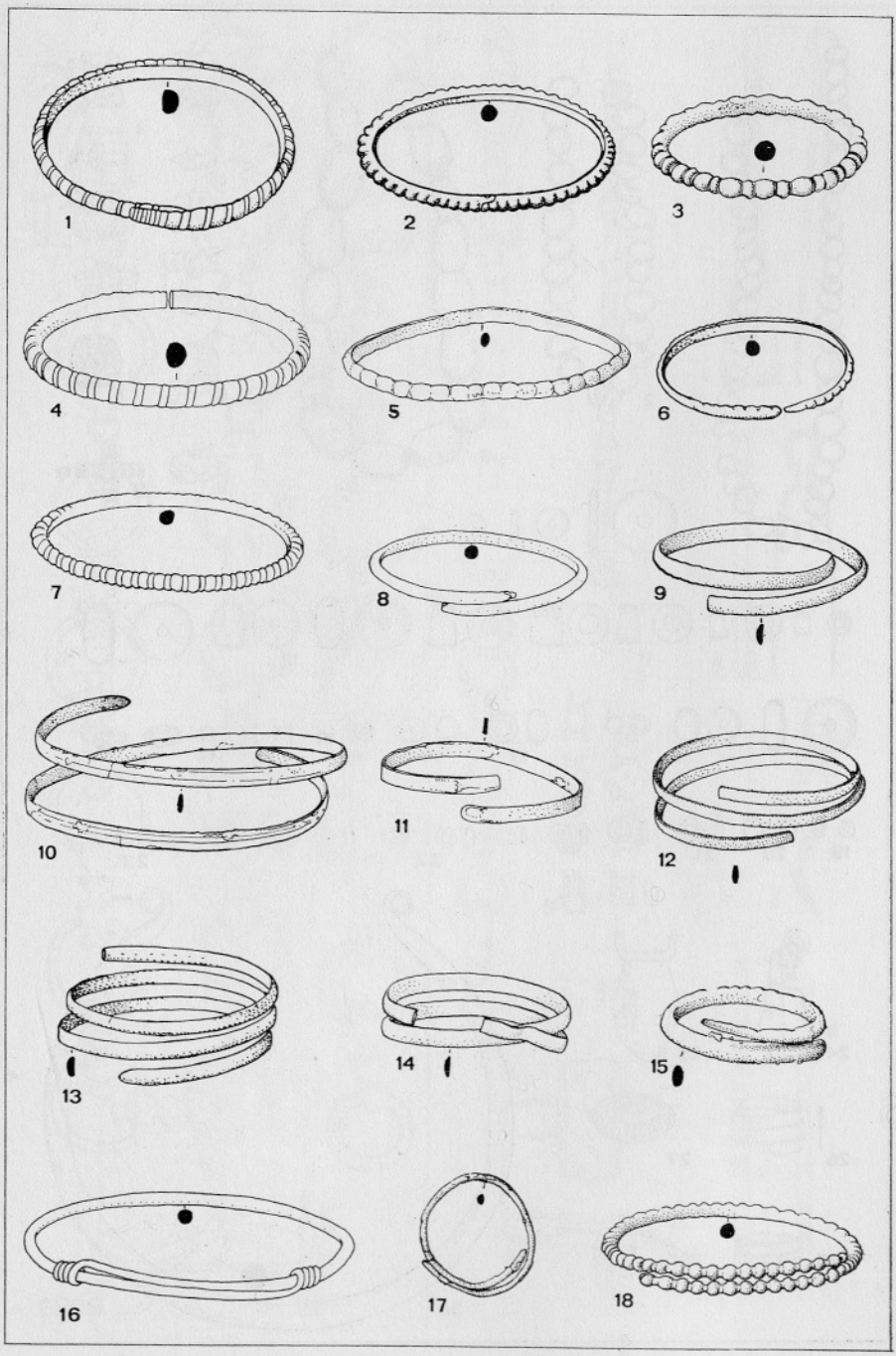
Valična vas. Bron — Bronze. 1/2

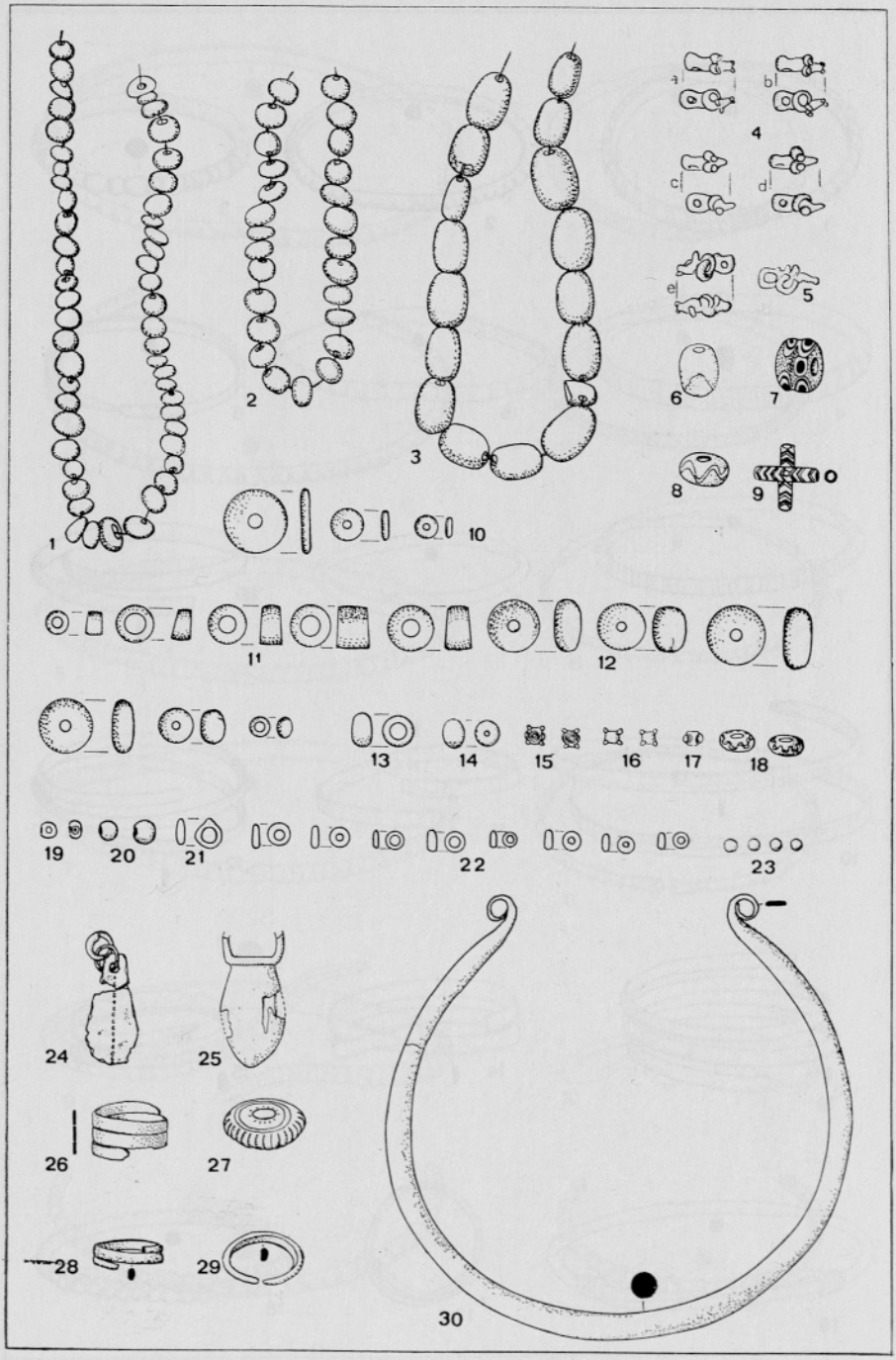
Valična vas. Bron — Bronze. 1/2

Valična vas. Bron — Bronze. 1/2

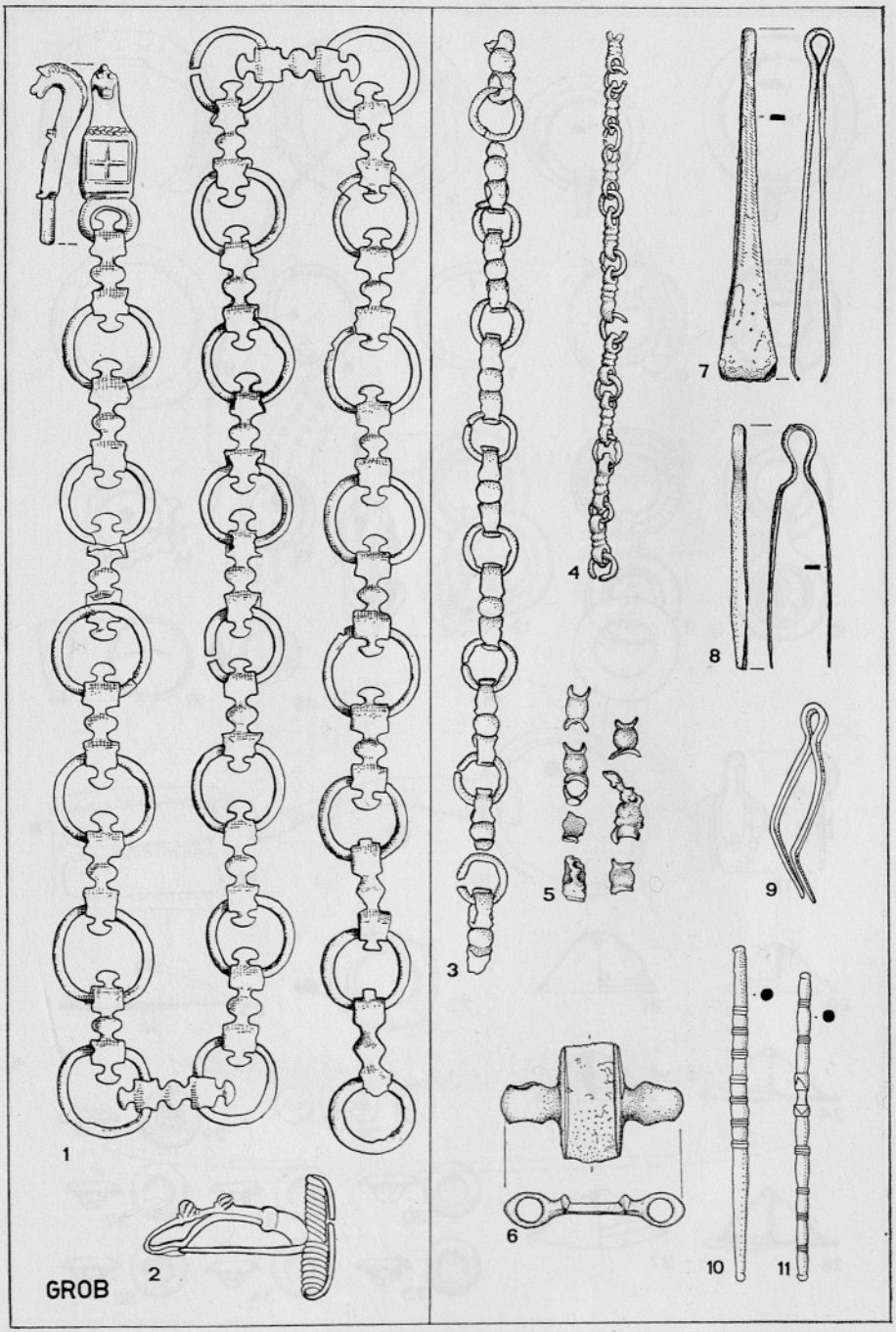
Valična vas. 1—5, 17, 18 bron, 16 železo
Valična vas. 1—15, 17, 18 Bronze, 16 Eisen
1/2

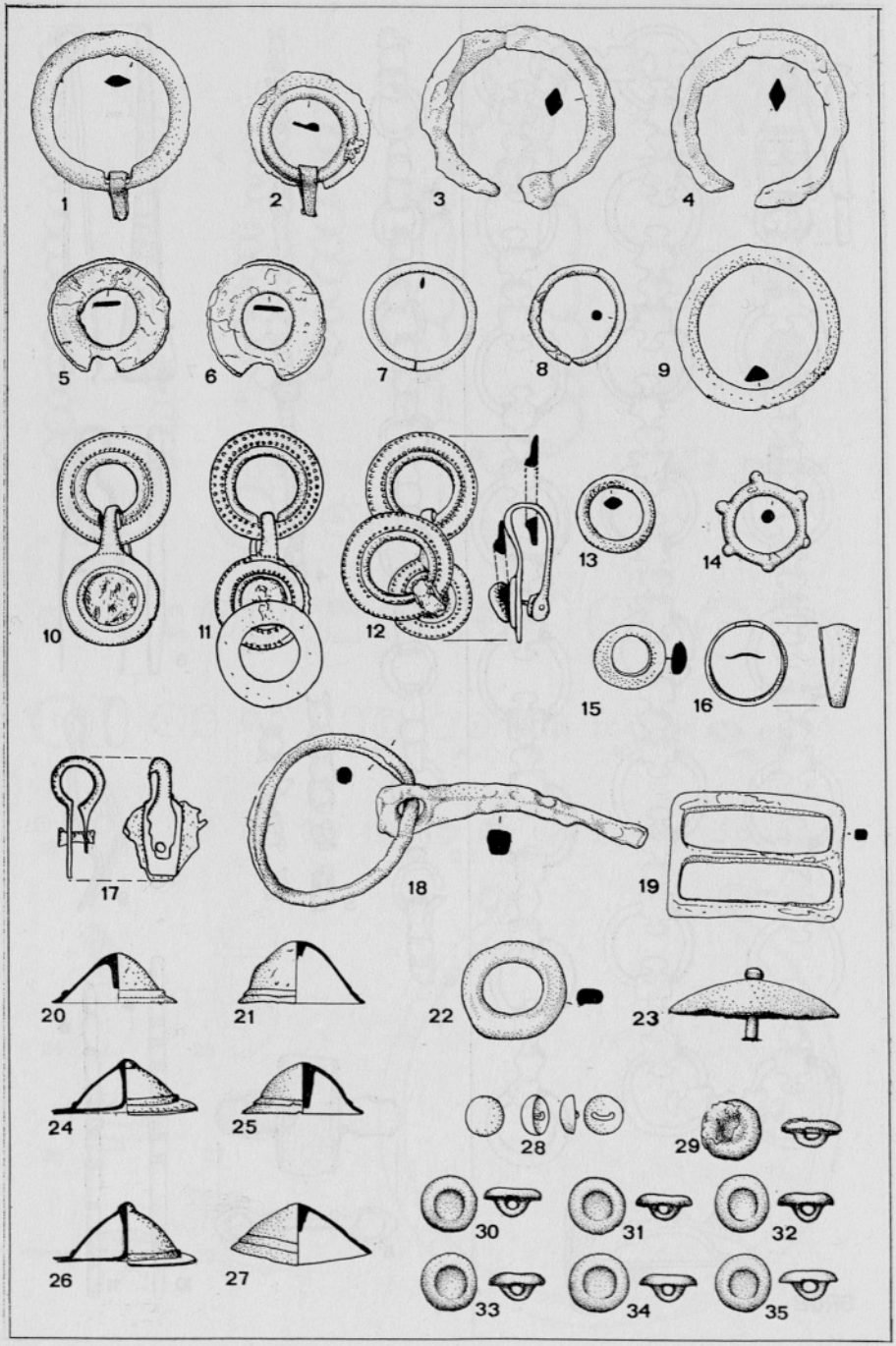
Valična vas. 1—3, 6, 10—12, 14, 19, 20, 23 jantar, 4, 5—7, 13, 15—18, 21, 22 steklo, 23—30 bron

Valična vas. 1—3, 6, 10—12, 14, 19, 20, 23 Bernstein, 4, 5—7, 13, 15—18, 21, 22 Glas, 24—30 Bronze

1/2

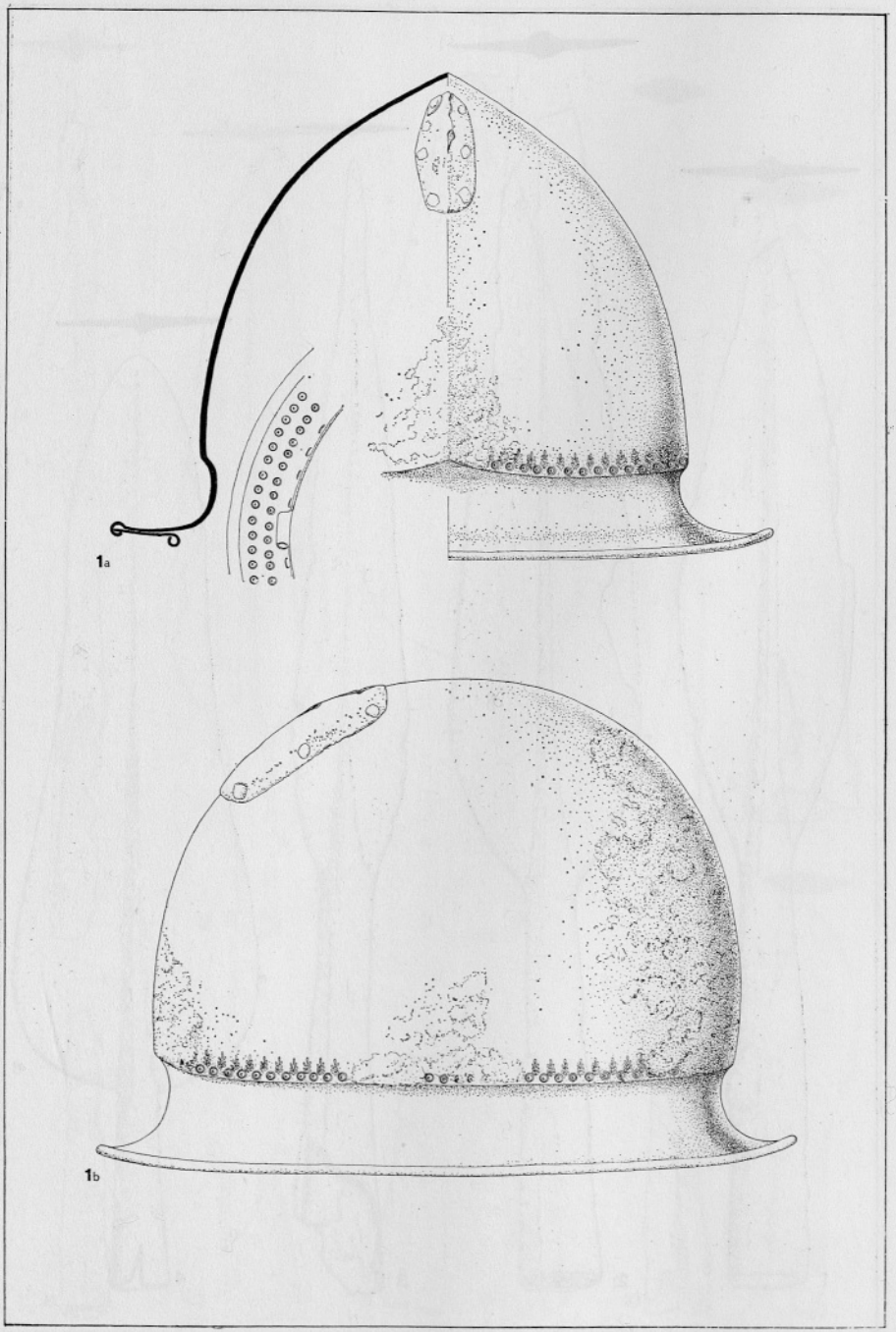
Valična vas. 1, 2, 6—11 bron, 3—5 železo
Valična vas. 1, 2, 6—11 Bronze, 3—5 Eisen
1/2

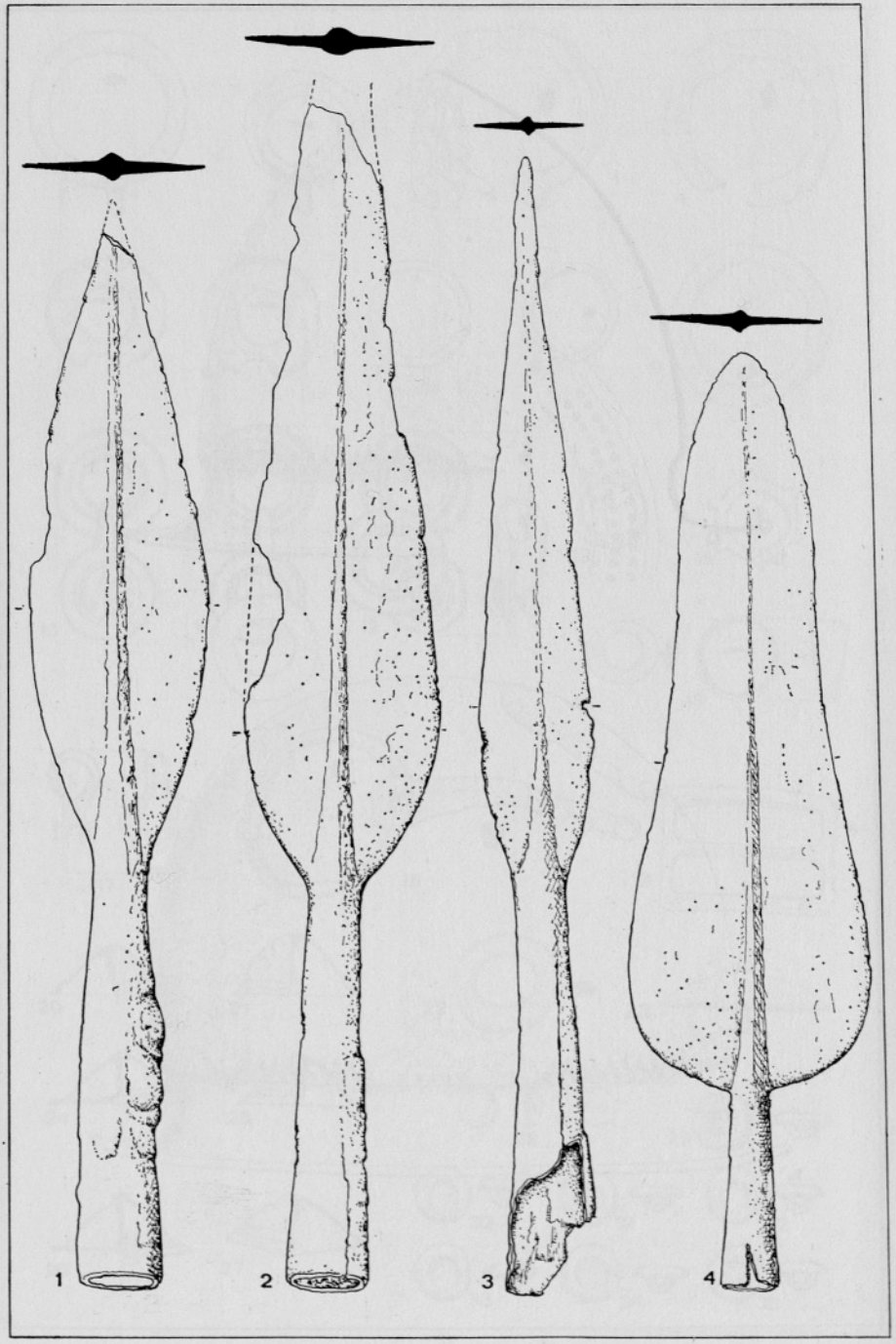
Valična vas. 1, 2, 5—15, 17, 20, 22—24, 26, 28—35 bron, 3, 4, 18, 19, 21, 25, 27 železo, 16 srebro

Valična vas. 1, 2, 5—15, 17, 20, 22—24, 26, 28—35 Bronze, 3, 4, 18, 19, 21, 25, 27 Eisen, 16 Silber

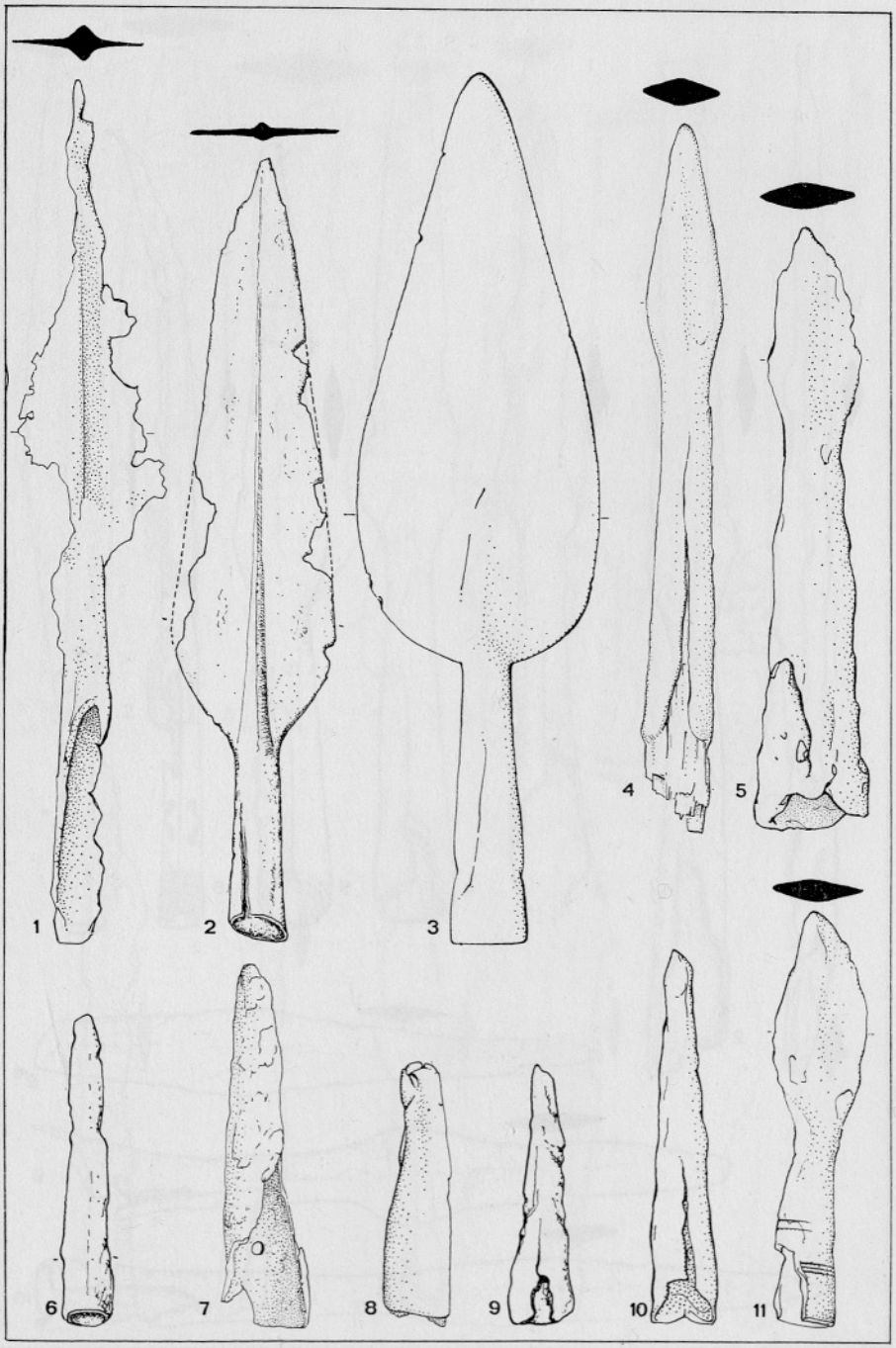
1/2

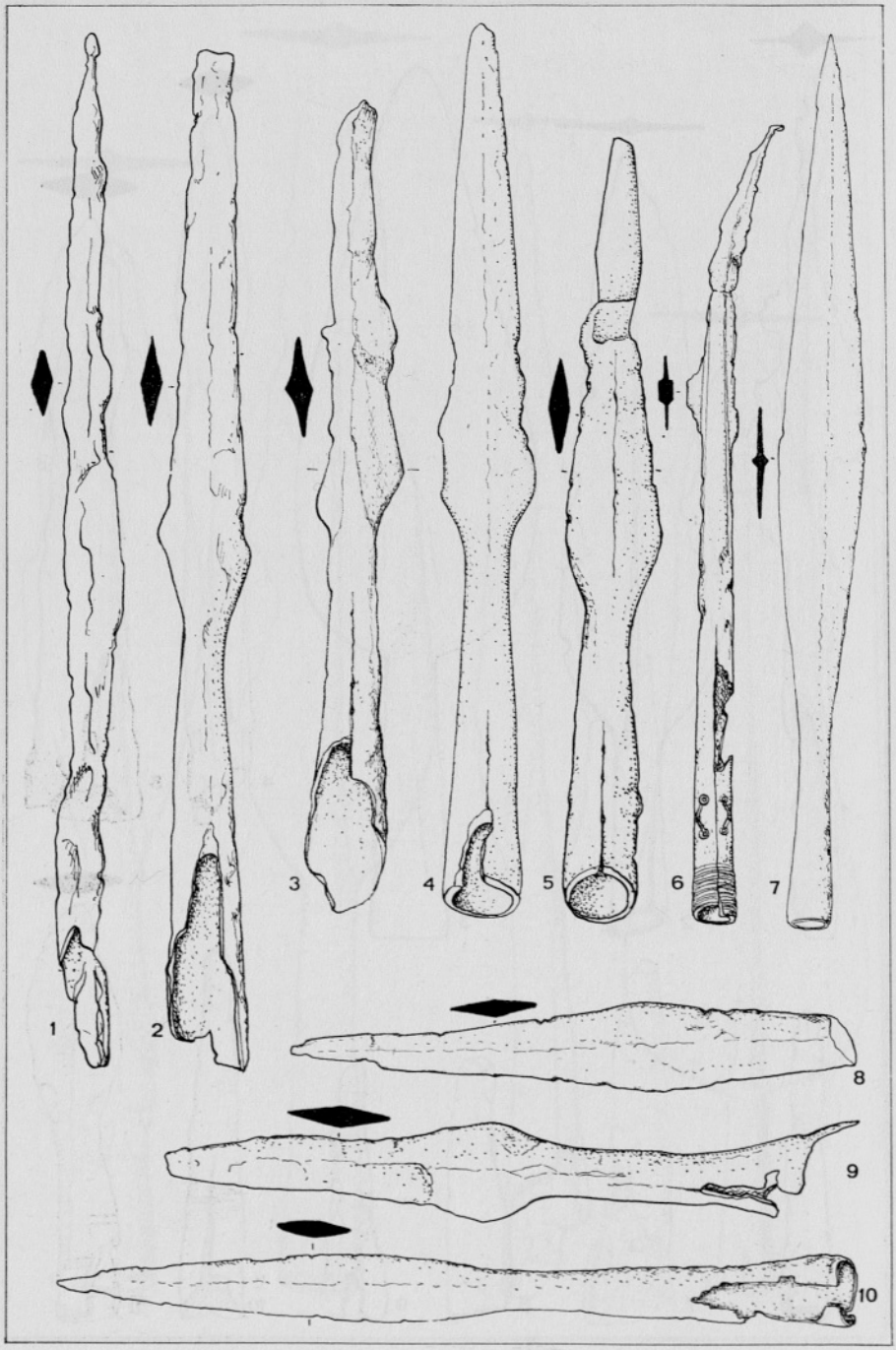
Valična vas. Bron — Bronze. 1/3

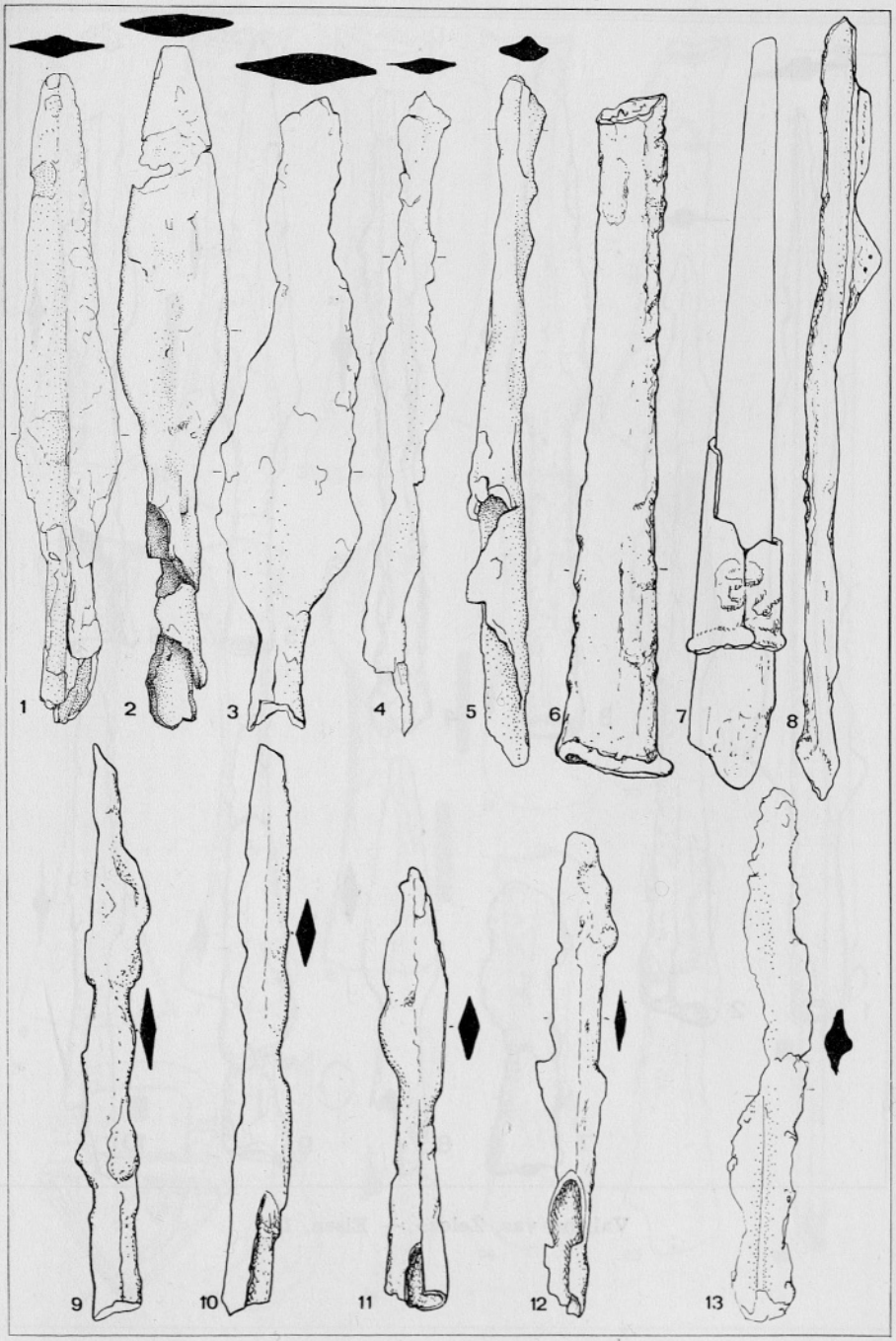
Valična vas. Železo — Eisen. 1/2

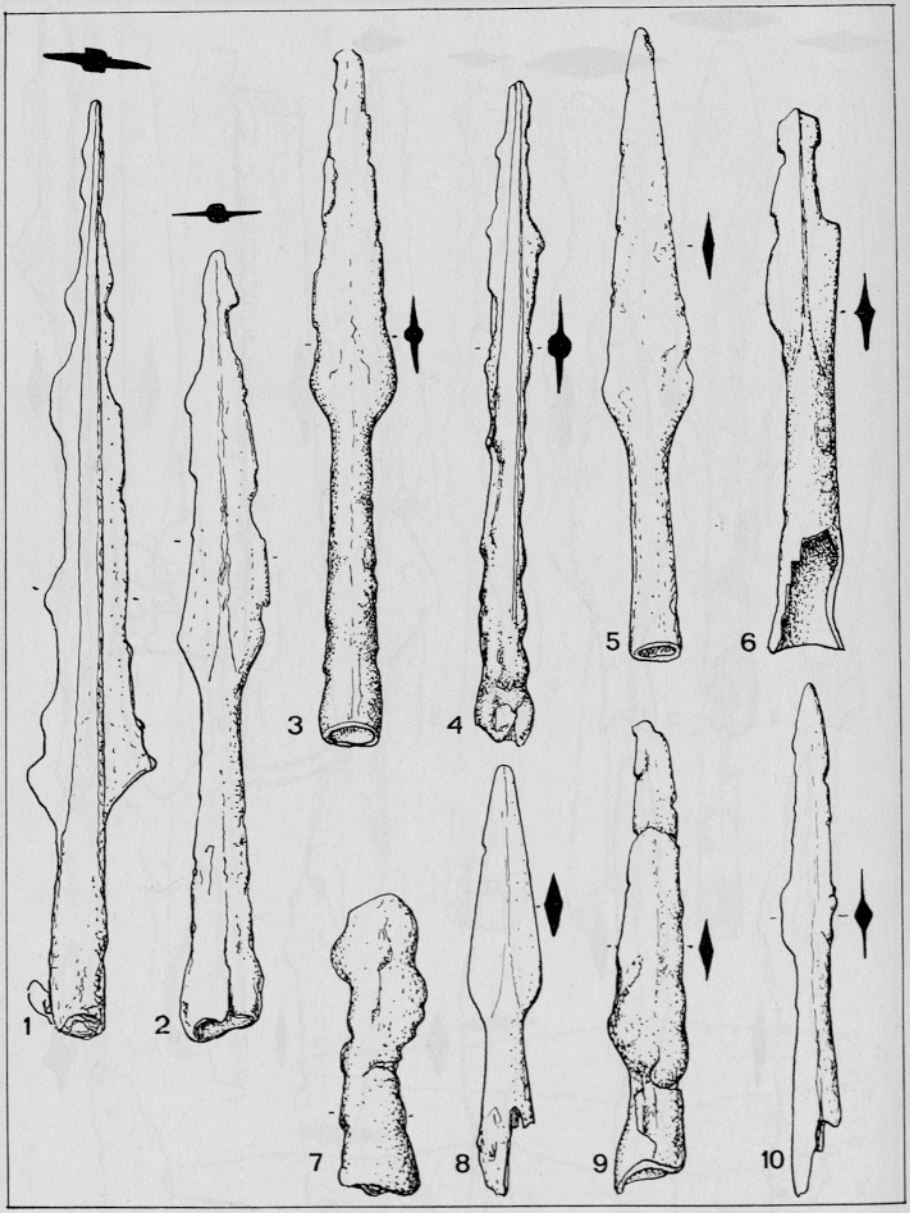
Valična vas. Železo — Eisen. 1—5, 7—11 = 1/2, 6 = 1/4

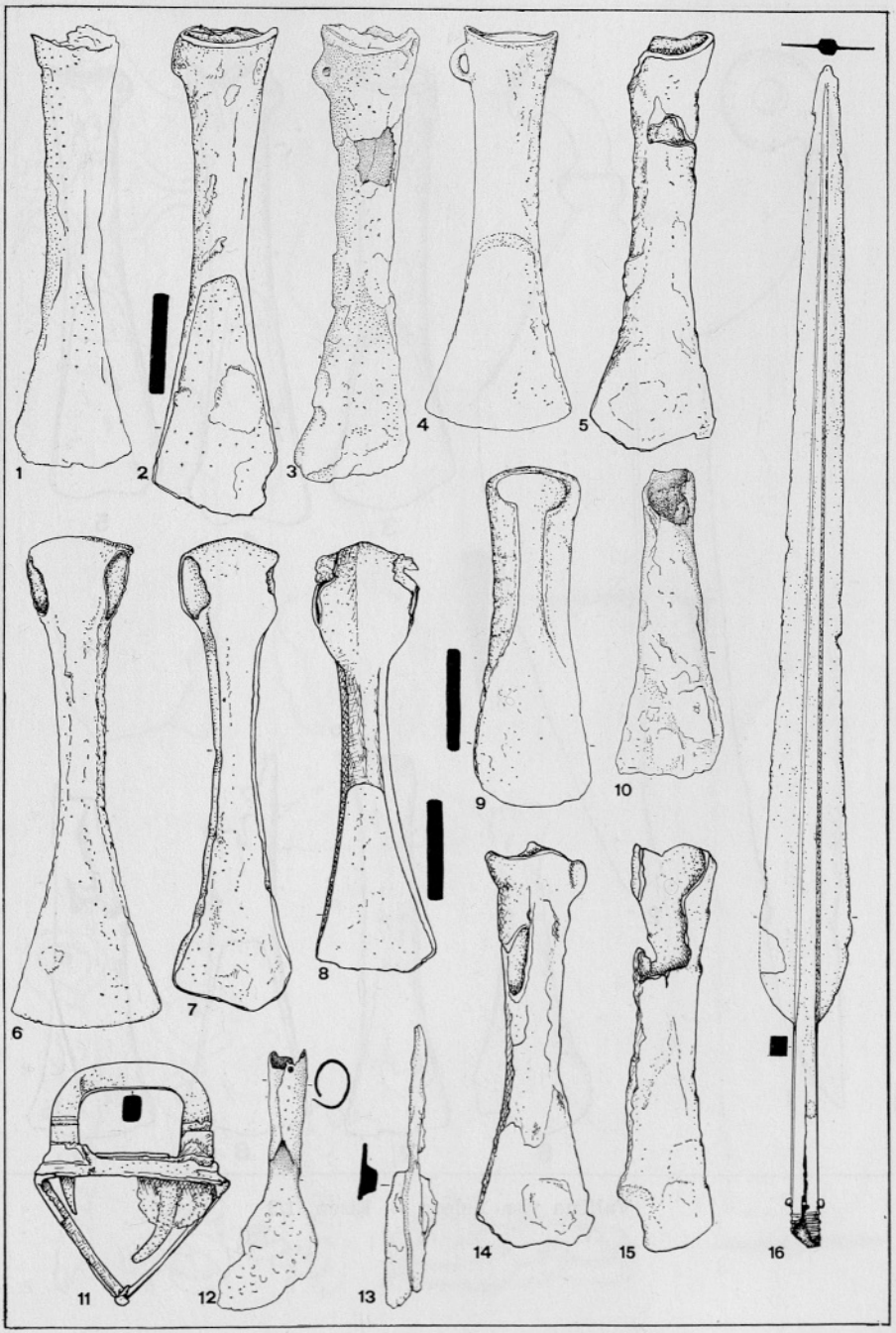
Valična vas. Železo — Eisen. 1—5, 8—10 = 1/2, 6, 7 = 1/4

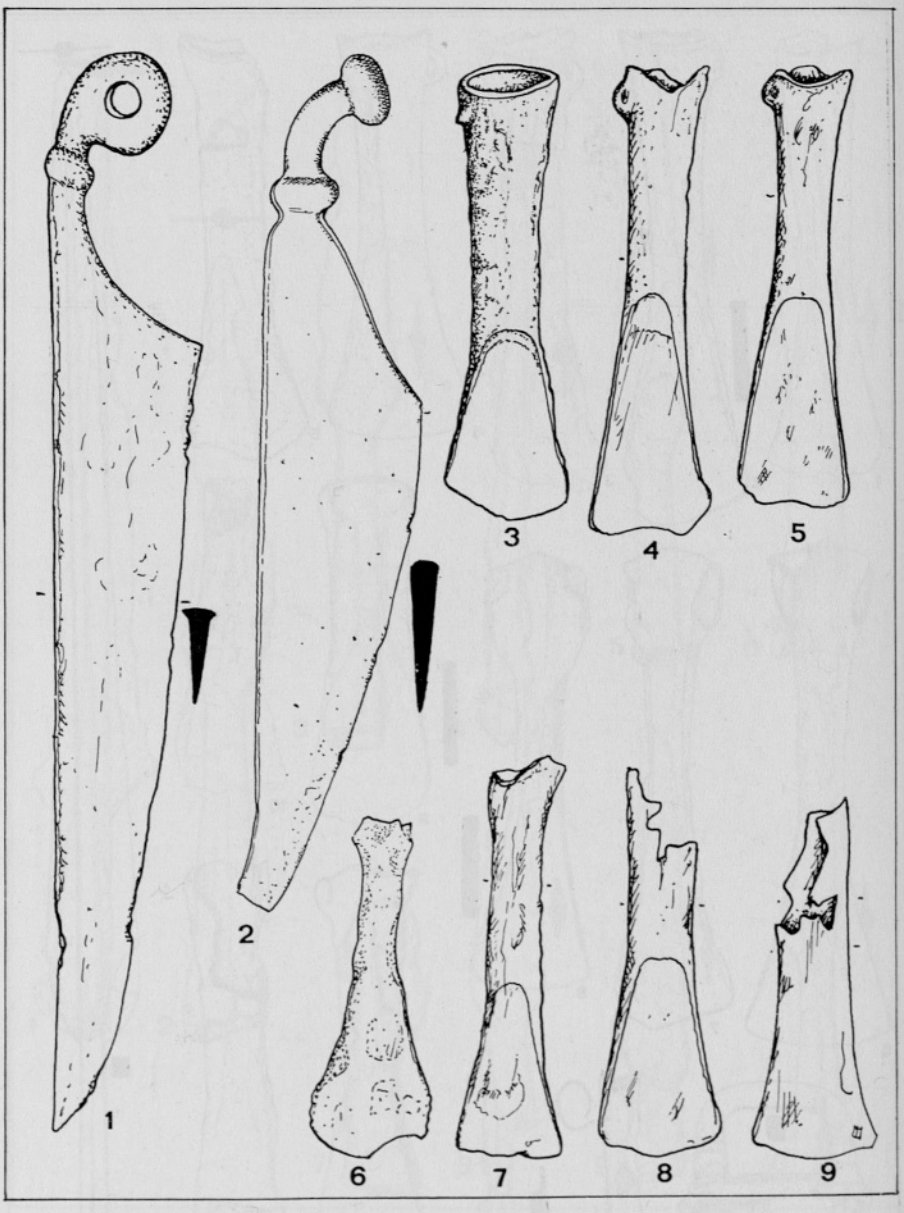
Valična vas. Železo — Eisen (7 tudi les — auch Holz). 1—11, 13 = 1/2, 12 = 1/4

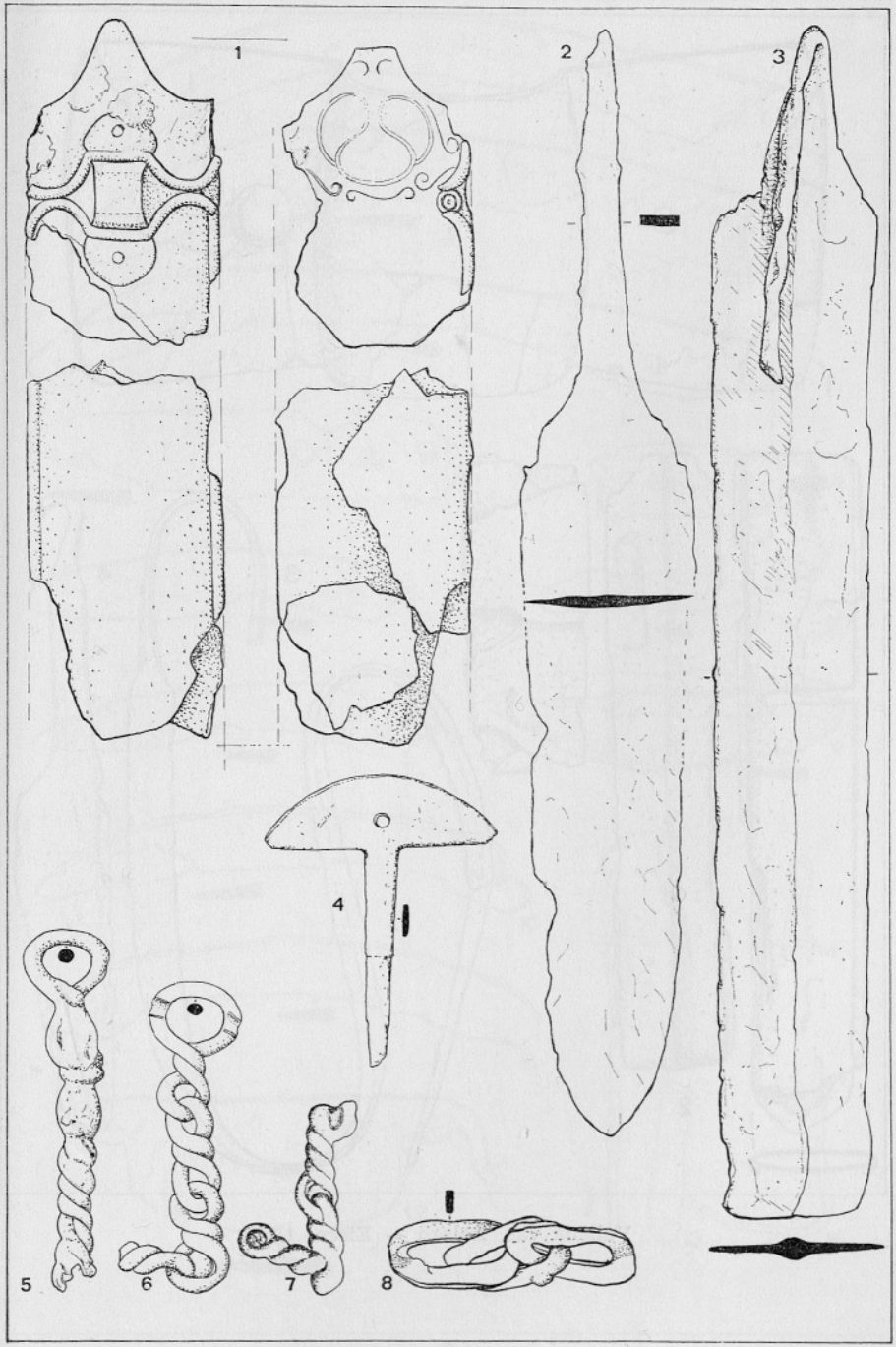
Valična vas. Železo — Eisen. 1/3

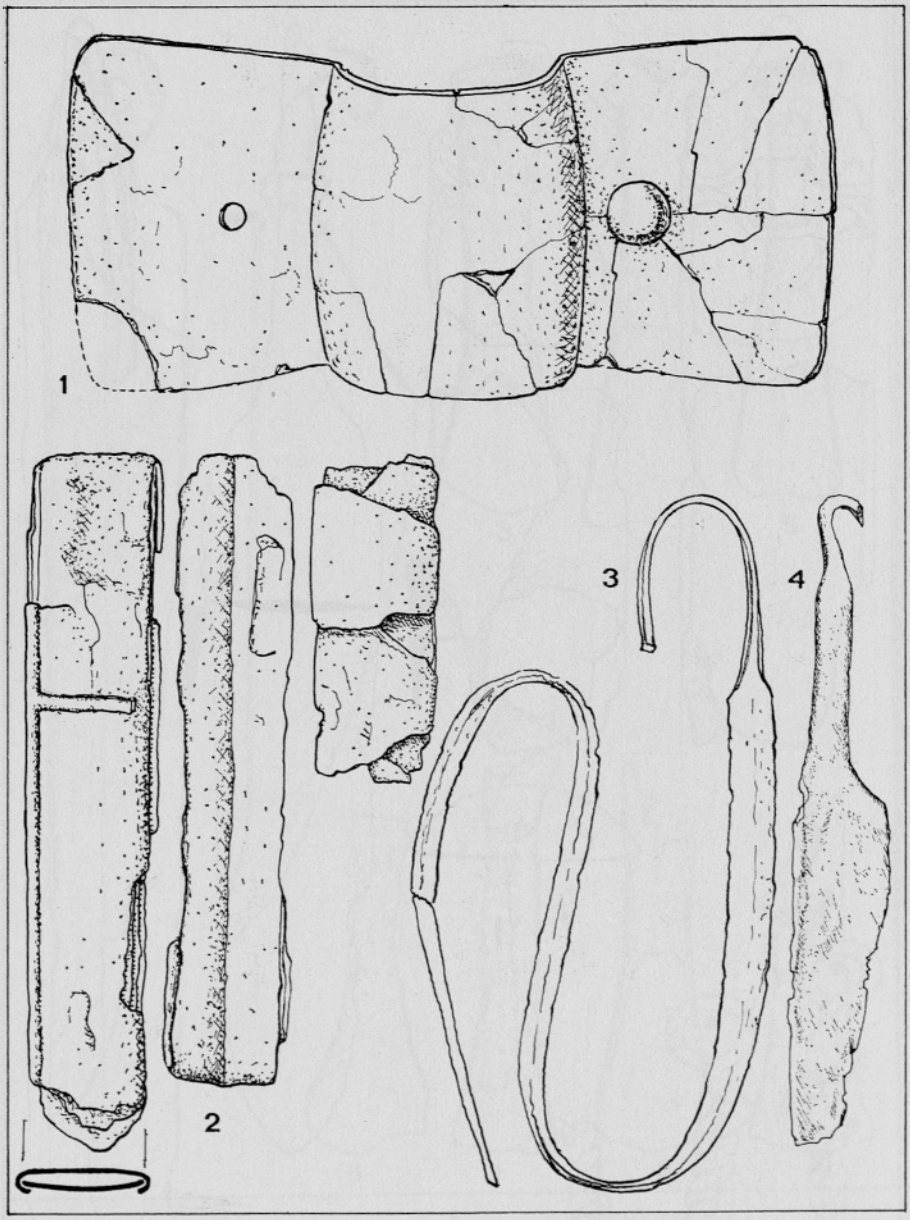
Valična vas. Železo — Eisen. 1—15 = 1/3, 16 = 1/6

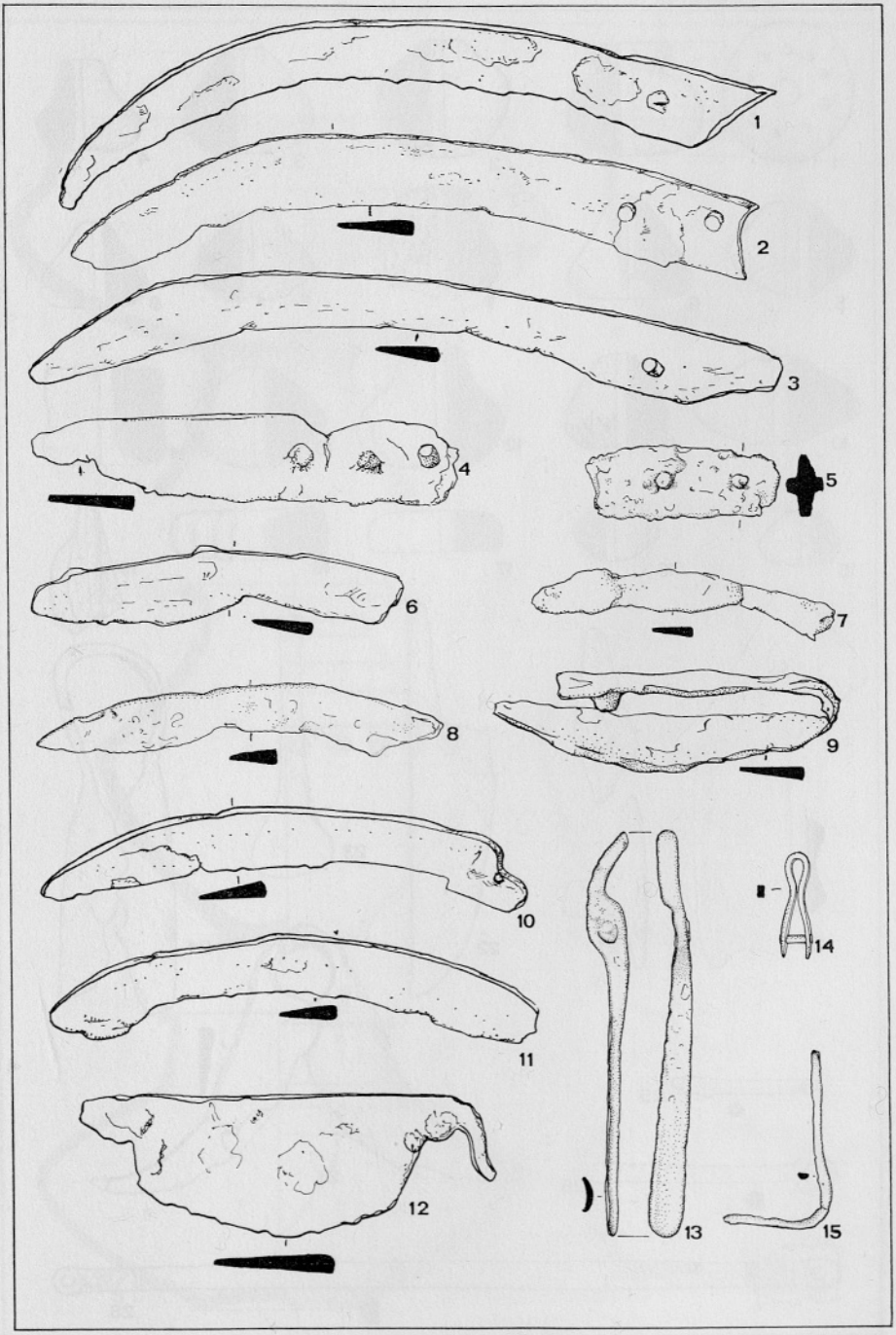
Valična vas. Železo — Eisen. 1/3

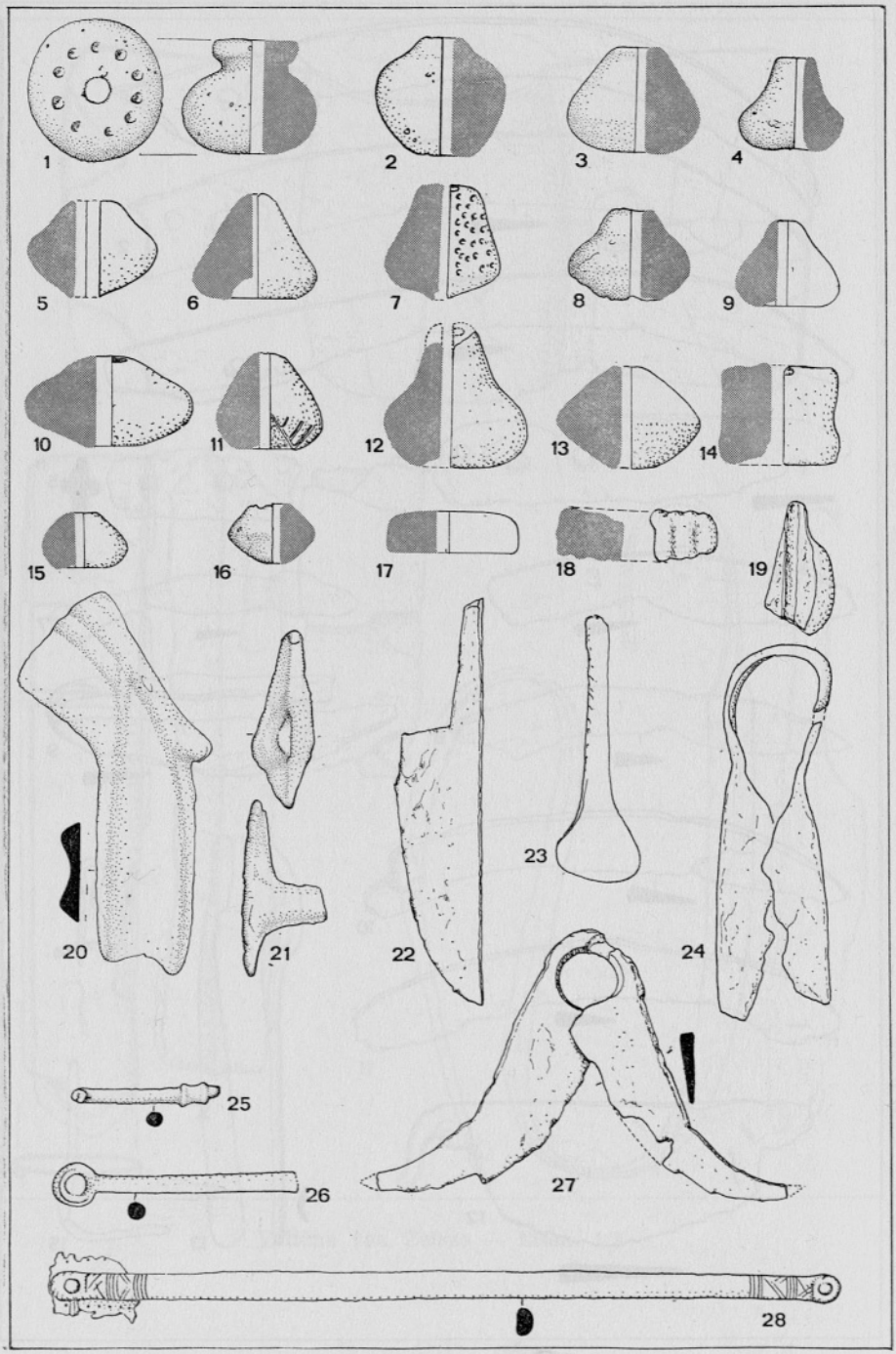
Valična vas. Železo — Eisen. 1/2

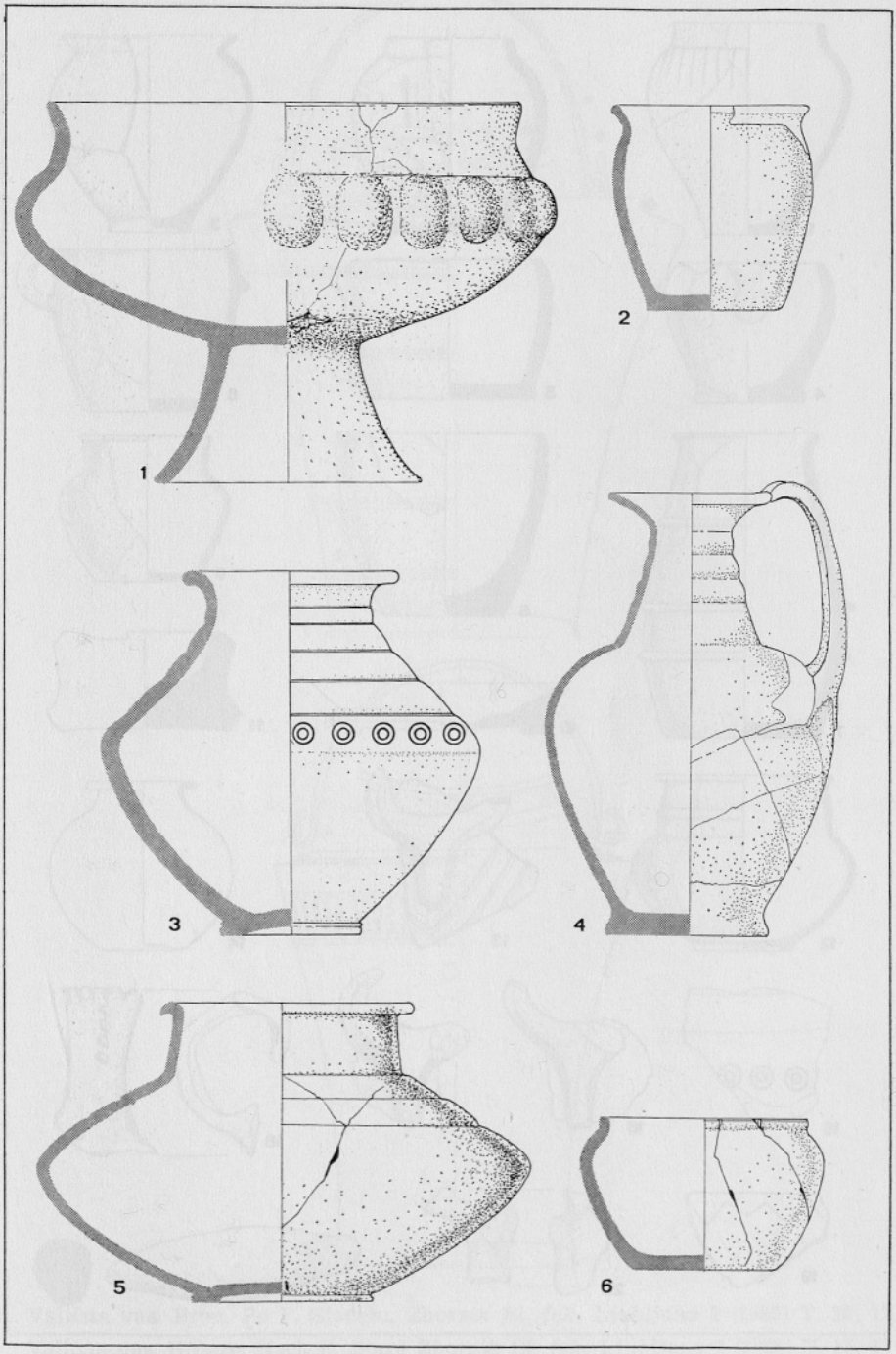
Valična vas. Železo — Eisen. 1/3

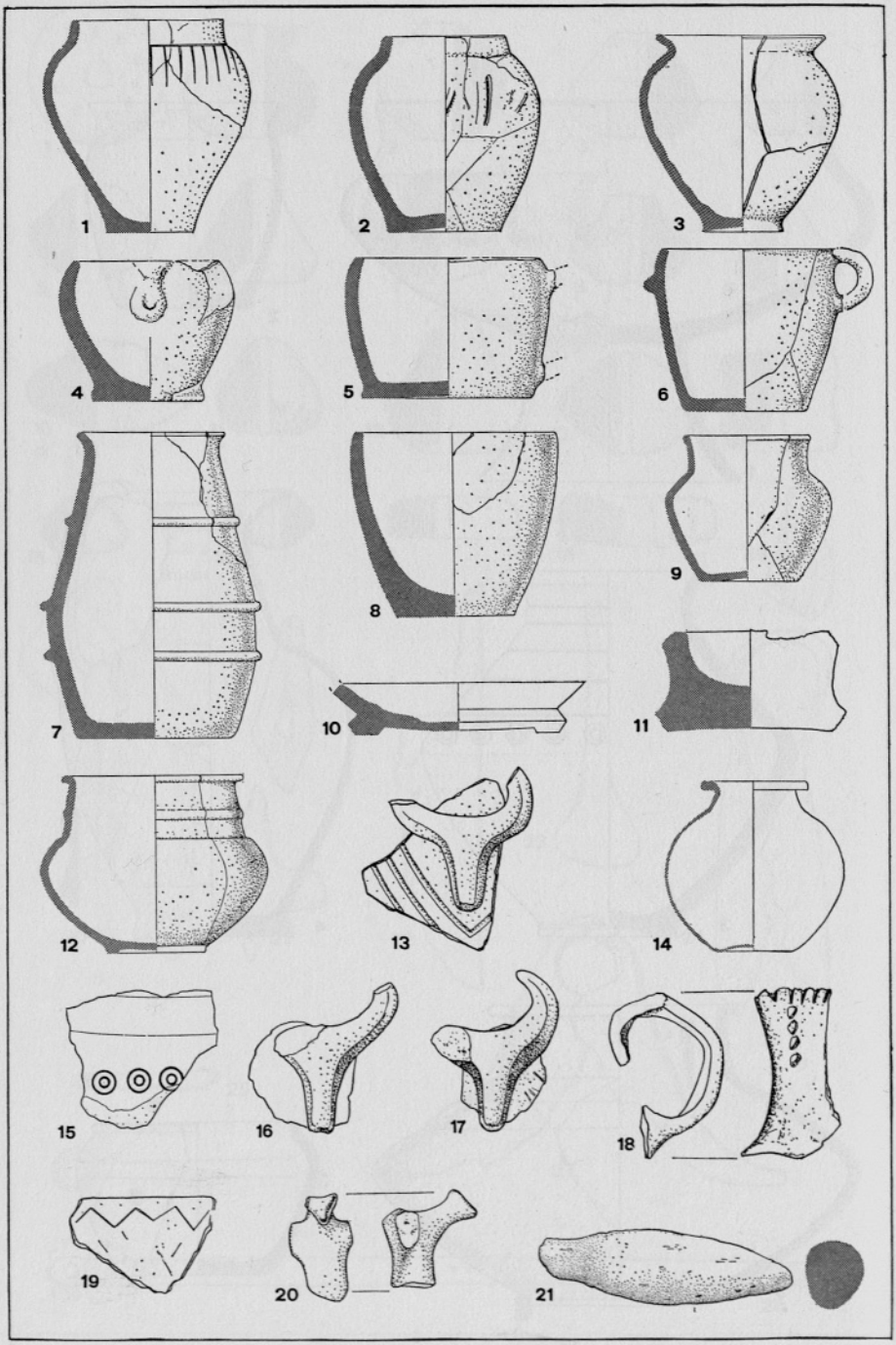
Valična vas. 1—13, 15 železo, 14 bron
Valična vas. 1—13, 15 Eisen, 14 Bronze
1/2

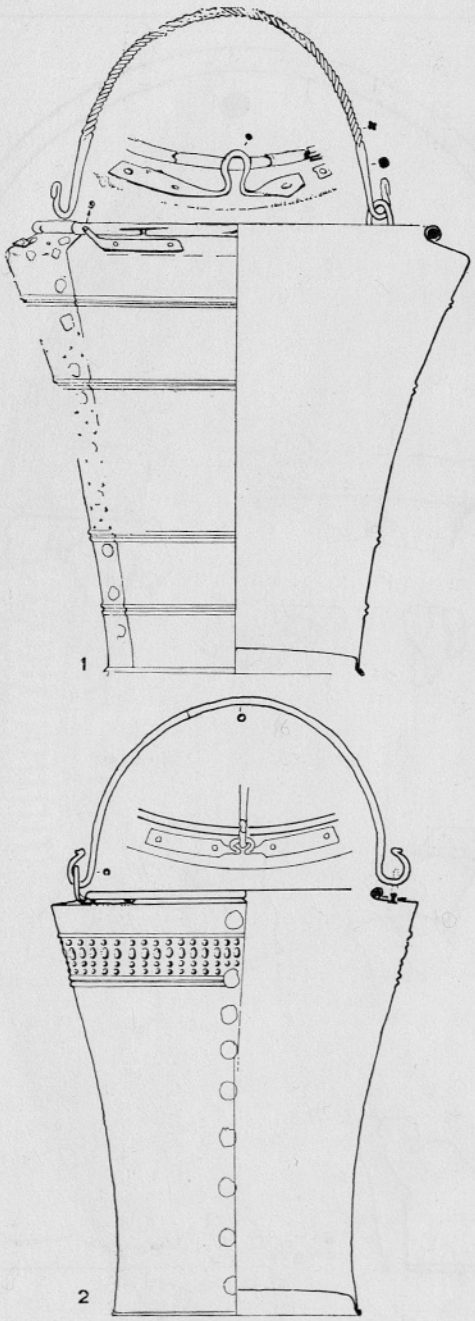
Valična vas. 1—19 glina, 20, 21, 26, 28 bron, 22—25, 27 železo
Valična vas. 1—19 Ton, 20, 21, 26, 28 Bronze, 22—25, 27 Eisen
1/2

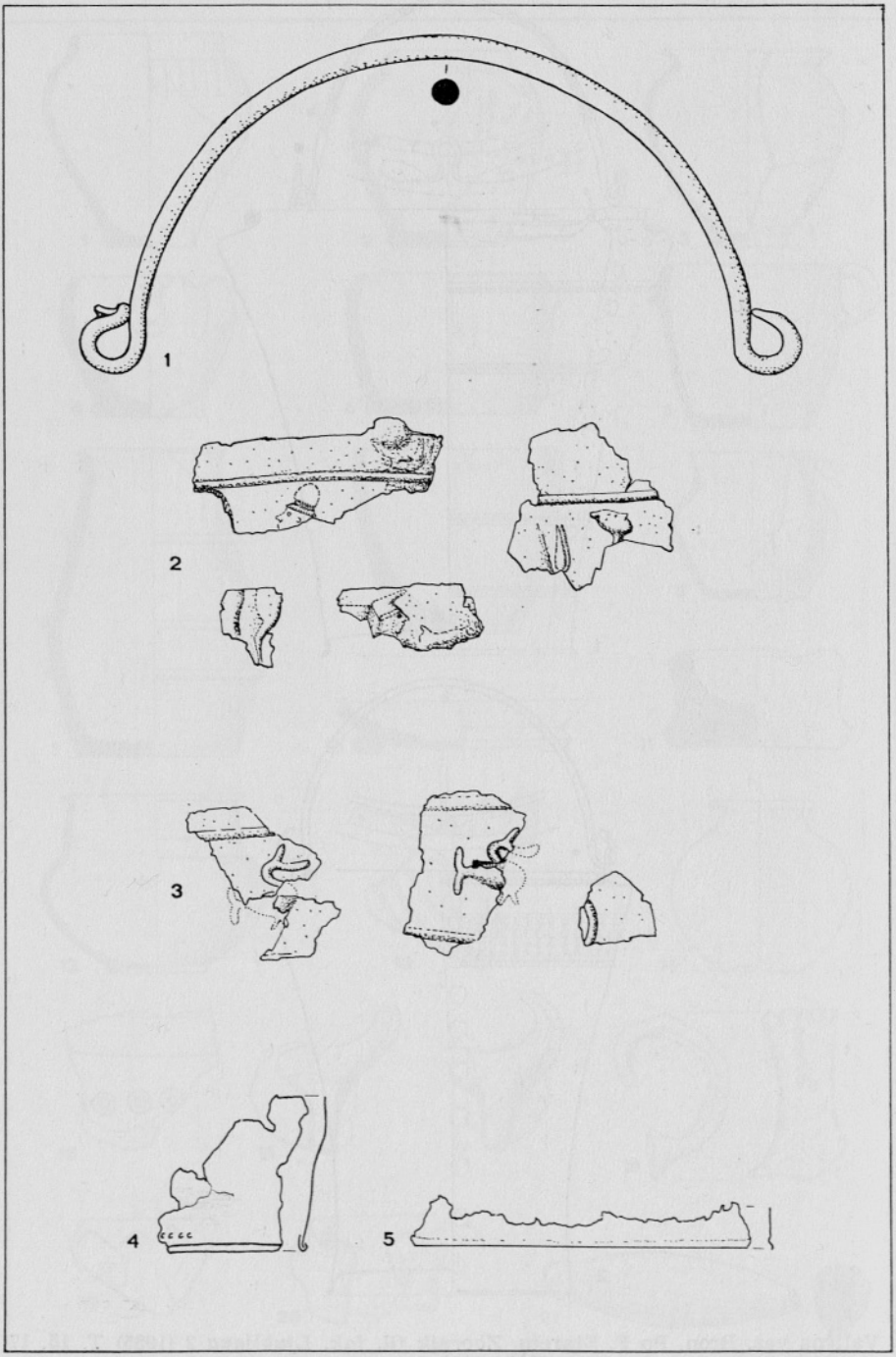
Valična vas. Glina — Ton. 1/4

Valična vas. 1—13, 15—20 glina, 14, steklo, 21 kamen
Valična vas. 1—13, 15—20 Ton, 14 Glas, 21 Stein
1—8, 10—21 = 1/3, 9 = 1/6

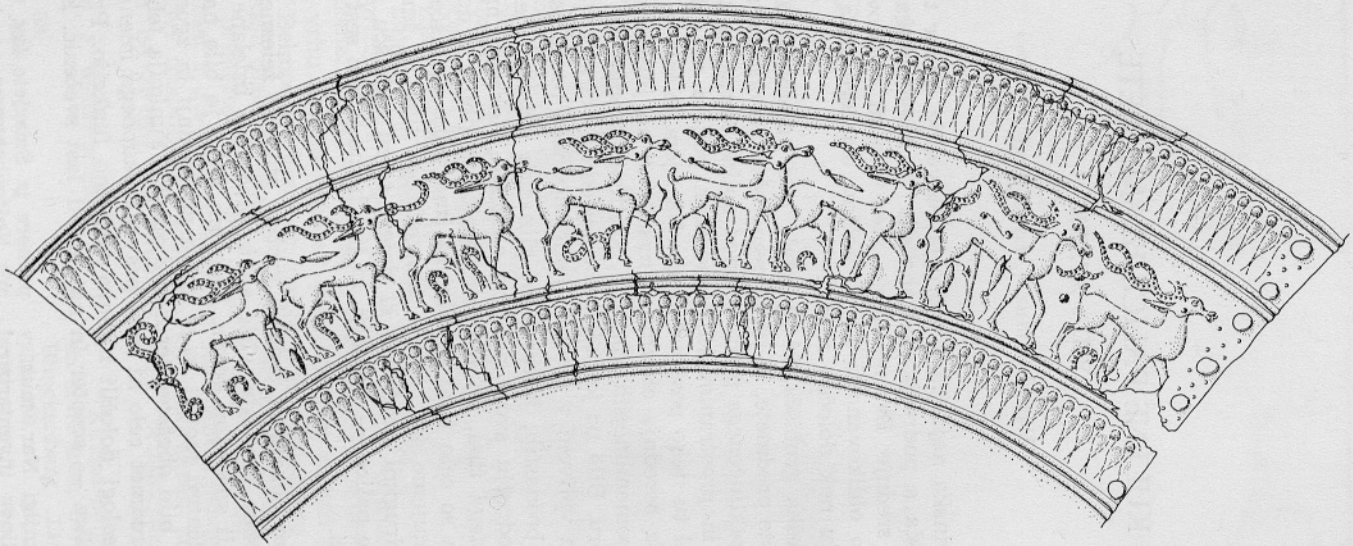
Valična vas. Bron. Po F. Staretu, *Zbornik fil. fak. Ljubljana* 2 (1955) T. 15, 17
Valična vas. Bronze. Nach F. Starè *Zbornik fil. fak. Ljubljana* 2 (1955) T. 15, 17

Valična vas. Bron. 2, 3 po F. Staretu, *Zbornik fil. fak. Ljubljana* 2 (1955) priloga 3: 2, T. 6: 2

Valična vas. Bronze. 2, 3 nach F. Starè, *Zbornik fil. fak. Ljubljana* 2 (1955) Beilage 3: 2, T. 6: 2

1/2

Valična vas. Plašč Situle (T. 28: 1). Po W. Lucke, O.-H. Frey, *Situla*, T. 74
Valična vas. Situlenmantel (T. 28: 1). Nach W. Lucke, O.-H. Frey, *Situla*, T. 74

KULTNE PALICE IZ ŠMARJETE

VIDA STARE

Narodni muzej, Ljubljana

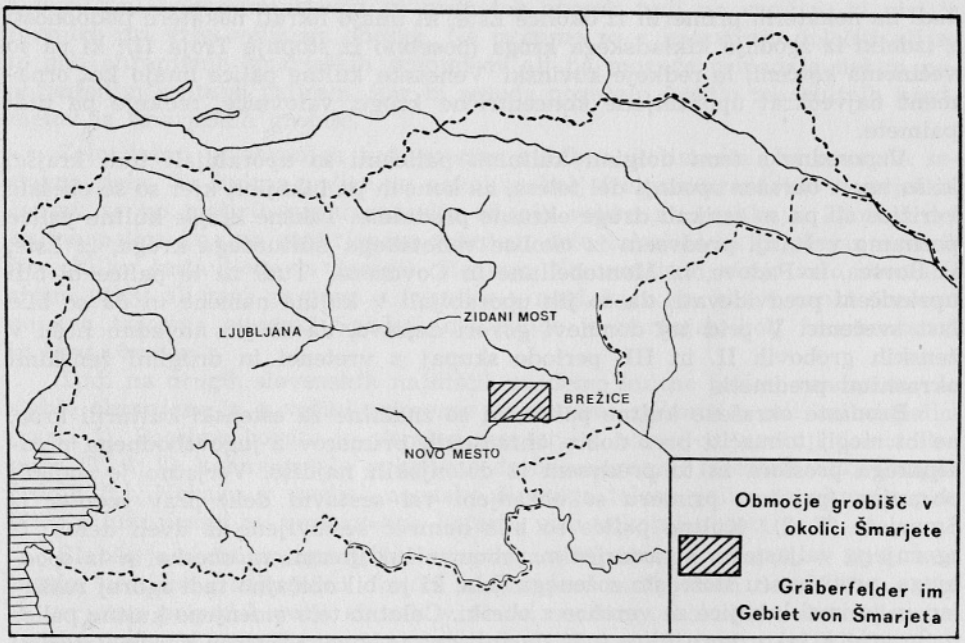
Vsa prazgodovinska najdišča s področja Slovenije, kakor tudi ostala prazgodovinska najdišča s področja Balkanskega in Apeninskega polotoka, Panonske nižine in srednje Evrope imajo med svojim oblikovnim zakladom predmete, ki so po oblikovanosti ali po načinu izdelave nekaj posebnega in dajejo zato najdišču nek določen značaj.

Tudi za šmarješka grobišča, ki so ležala pod naselbino na Vinjem vrhu, bi lahko določili tiste predmete, ki jih moremo obravnavati kot neko posebnost tega več ali manj zaključenega področja med dolino Mirne na zahodu, Krškim poljem na severu in prostranim šentjernejskim poljem na vzhodu (karta 1) Vinji vrh je odigral tu neko posebno vlogo. Na njem je bila v zadnjem tisočletju pr. n. št. naša osrednja obrambna naselbina na jugovzhodu Dolenjske, ki je bila ena najpomembnejših upravno političnih središč na jugovzhodnem predalpskem prostoru. Bila pa je tudi neka poslednja ovira, ki je preprečevala nemoten vdor tujim vplivom v središče jugovzhodnega predalpskega prostora.

Med množico bronastih, železnih in glinastih izdelkov je veliko takih, ki so dali temu področju svoje posebno obeležje. Nekateri med njimi, kot npr. čelade skledastega tipa, ali majhne čolničaste fibule z dolgo na koncu profilirano nogo, pa so celo tako značilni za šmarješko najdišče, da jih z vso upravičenostjo imenujemo kar čelade šmarješkega tipa in šmarješke čolničaste fibule. Med drugimi predmeti, ki dajejo temu najdišču svoj pečat, so tudi bronaste kultne palice — scepterji, ki jim bomo v tem sestavku posvetili nekaj več pozornosti.

Med inventarjem nekaterih ženskih grobov starejše železne dobe so bile včasih najdene posebne bronaste, vlite ali iz pločevine izdelane palice z razširjenim zgornjim ali spodnjim delom. Telo teh palic je bilo navadno bogato okrašeno z geometričnimi motivi in je imelo na spodnji in zgornji strani niz luknjic, v katere so bile obešene verižice z obeski. Funkcija teh palic je bila dolgo nejasna, saj predmet celo ni imel pravega skupnega imena.[1] Šele v novejšem času so arheologi določili njihovo verjetno funkcijo. Predmet naj bi služil kot kultna palica — scepter in naj bi bil last svečenic. Kako so se te

[1] V inventarni knjigi Nar. muz. v Ljubljani je A. Müllner inventariziral primere iz Šmarjete kot »Schmuckstück mit Kettenbehang«.

palice uporabljale in kdaj, ne moremo točno ugotoviti, čeprav so verjetno služile pri verskih obredih in so bile znak svečenikov in njihov rekvizit. Pojasnilo za njihovo uporabo najdemo tudi na neki napisni plošči iz Padove,[2] kjer je upodobljen prizor darovanja: na desni strani stoji oseba s kultno palico v roki, pred njo pa žena, ki ji podaja ptico kot žrtveno daritev. Osebo bi formalno lahko označili kot svečenika ali svečenico s scepterjem v roki. Ta scepter bi lahko primerjali s scepterjem iz Präeneste.[3] Že Homer je namreč poznal scepterje kot znak svečenikov, za kar imamo dokaze predvsem v Italiji, kakor tudi na več najdbah in upodobitvah na pontskih in etruščanskih posodah. Posebno lep primerek je zgornji del kultne palice iz Este (izkopan leta 1909) z dvema diskoma, ki sta okrašena z nizi drobnih iztolčenih pik in z račjim protomom na vrhu zgornje plošče.[4] V isti krog bi morali postaviti tudi scepter iz picenskega Belmonta.[5] Venetski scepterji se razlikujejo od picenskih po tem, da jim manjkajo diskaste plošče in račji protomi, zaradi česar so picenski sorodni grškim primerom.[6] Primeri kultnih palic z najdišč s terramare kulturo so ornamentirani v glavnem z mrežasto narezanimi pasovi, pasovi cikcak linij ali pa s pasovi trikotnikov, poševnih ali vzporednih črt, ki so sorazmerno dolge (včasih do 30 cm). Ta preprost način ornamentacije najdemo včasih

[2] F. Duhn, F. Messerschmidt, II, T. 12, d, 2. 53.
[3] L. c., s. 53.
[4] L. c., T. 12 e.
[5] V muzeju v Anconi.
[6] Kultne palice iz Kamirosa, Heroina iz Argosa, Olympije in Lindosa: glej Blinckenberg, *Lindos* 1, 104, Taf. 11, 228, 230.

tudi na nekaterih primerih iz okolice Este, ki imajo hkrati nekatere podobnosti z izdelki iz zgodnje kikladskega kroga (posebno iz stopnje Troja II), ki pa so večinoma koščeni, le redkeje kovinski. Venetske kultne palice imajo kot ornament največkrat uporabljene koncentrične kroge, valovnice, redkeje pa tudi palmete.

Vzporedno s temi dolgimi kultnimi palicami so uporabljali tudi krajše, ki so imele okrašen spodnji del telesa, na konceh pa luknjice, kjer so se obešale verižice ali pa so zatikali druge okrasne predmete. Takšne krajše kultne palice poznamo v Italiji predvsem iz okolice venetskega kulturnega kroga, iz Este, iz Borsea, iz Padove, iz Montebellune in Covareza.[7] Tudi za te palice bi bili upravičeni predvidevati, da so jih uporabljali v kultne namene in da so bile last svečenic. V prid tej domnevi govori dejstvo, da so jih navadno našli v ženskih grobovih II. in III. periode skupaj z vretenci in drugimi ženskimi okrasnimi predmeti.

Bronaste okrašene kultne palice, ki so značilne za estenski kulturni krog, ne bi mogli tolmačiti brez dobro ohranjenih primerov z jugovzhodnega predalpskega prostora in to predvsem iz dolenjskih najdišč. Verjetno je najbolj ohranjen (pri tem primeru so ohranjeni vsi sestavni deli) prav scepter iz Šmarjete (T. 2).[8] Kultne palice so bile namreč sestavljene iz dveh delov: iz zgornjega valjastega, z razširjenim vrhom z luknjicami za obeske in iz spodnjega, proti koncu stožčasto zoženega dela, ki je bil običajno tudi zgoraj razširjen in je imel luknjice za verižice z obeski. Celotno telo omenjene kultne palice iz Šmarjete, tako zgornji kot tudi spodnji del, je bogato okrašen z geometričnimi motivi, prevladujejo pa pasovi vzporednih in poševnih črt in cikcak linij. Tudi pri tej kultni palici se zgornji del nekoliko pri vrhu razširi in ima ob robu luknjice za obročke, v katerih vise verižice (sestavljene so iz trojnih členov, ki so med seboj povezani z obročkom). Trije obeski so polkrožni s shematiziranima račjima protomoma na vsaki strani in z verižicami s trikotnimi obeski na spodnji strani. Spodnji del scepterja ima verižice s trikotnimi obeski na zgornji strani in je okrašen s pasovi vodoravnih črt in cikcak linij.

Tudi sicer je v šmarješkem kompleksu, zlasti v Šmarjeti, ohranjenih veliko bronastih kultnih palic, le da so to le fragmenti posameznih delov scepterjev.

Zgornjemu delu kultne palice bi pripadali primeri na T. 1: 1, 2, 3 in 4, medtem ko bi morali fragmente na T. 1: 6 in 7 pripisati spodnjemu delu. V glavnem so ti scepterji okrašeni s pasovi vzporednih linij in s pasovi poševnih črt. Le fragment kultne palice na T. 1: 4 je okrašen z vzdolžnimi nizi večjih in manjših iztolčenih pik.

Navadno so imele šmarješke kultne palice na zgornjem razširjenem delu luknjice, v katerih so visele verižice z obeski (trikotni obeski z vrezanimi koncentričnimi krogi s piko, trikotni obeski z iztolčenimi večjimi in manjšimi pikami, bobenčki itd.). Šmarješkim scepterjem pripadajo tudi polkrožni obesek (T. 1: 9), trikotni obesek z veliko okroglo zanko in trikotnimi obeski (T. 1: 8) in velik votel trikotni obesek (T. 1: 5), ki ima na spodnji strani verižico

[7] F. Duhn, F. Messerschmidt II, s. 54, op. 132.

[8] Scepter je v zbirki v Naturhist. mus. na Dunaju: glej F. Duhn, F. Messerschmid II, s. 55, abb. 4. Duhn ga navaja kot najbolje ohranjeno kultno palico sploh.

z manjšimi trikotnimi obeski in prav tak obesek tudi na verižici, ki visi iz luknjice pri vrhu velikega obeska. Ne moremo pa z gotovostjo določiti ali so to deli ohranjenih šmarjeških scepterjev ali pa mogoče pripadajo nekim neohranjenim kultnim palicam, kar bi seveda povečalo število teh kultnih predmetov iz šmarjeških grobišč.

Zelo dobro je ohranjen tudi scepter z Libne, ki ima še oba osnovna sestavna dela. Ta kultna palica je nekoliko bolj fragmentirana kot šmarješka, čeprav se po motivih ornamentacije od nje veliko ne razlikuje. Zgornji del kultne palice ima na razširjenem vrhnjem delu luknjico za pripenjanje verižice, ki so sestavljene iz dvojnih členkov. Na verižicah visijo zelo shematizirani ptičji ali račji protomi z luknjico v nogi, kjer sta bila v zanki obešena po dva trikotna obeska.[9] Spodnji del palice je ohranjen bolj fragmentarno in brez obeskov.

Tudi na drugih slovenskih najdiščih najdemo kultne palice, vendar so vse slabše ohranjene in v večini primerov ne moremo govoriti o celi kultni palici (karta 2). Posebno bogato je okrašen scepter, tj. ohranjeni zgornji del iz Rovišča (T. 4: 2), katerega telo pokrivajo drobno narezani mrežasti pasovi vzporednih črt. Nekako v sredini neenako širokega telesa palice je okrogla ploščica z luknjicami za verižico, na katerih vise trikotni obeski.[10]

Slabše je ohranjen zgornji del scepterja z Vinkovega vrha (T. 4: 5), ki ima kratke verižice s trikotnimi obeski v zgornjem razširjenem delu.[11] Tej palici je verjetno pripadal večji obesek v obliki sončnega kolesa in shematizirane ženske postave — svečenice z razprostrtimi rokami, ki ima v petih luknjicah na verižicah obešene večje trikotne obeske. Na posameznih obeskih visijo na tri- in štiričlenih verižicah manjši shematizirani račji, petelinji in človeški protomi.

Prav ta obesek z Vinkovega vrha je zgovoren dokaz za kultno poreklo samih scepterjev, saj nam njegova vsebina pripoveduje o simbolih, ki izvirajo iz sveta njihovih predstav (petelin, race). S tem da je obesek visel na neki kultni palici, moremo z gotovostjo sklepati, da ni bil scepter samo zunanji znak svečenic, temveč je imel tudi neki globji pomen pri verskih obredih staroselcev.

Tudi obesek z Vač, ki je visel na razviti obliki kačaste fibule,[12] vendar verjetno v sekundarni uporabi, ker je bil po vsej verjetnosti sestavni del kultne palice, je imel neko vsebino, saj na trikotni prebiti plošči visi, razen dveh človeških figuric, ki sta na moč podobni onima z obeska z Vinkovega vrha, še obesek v obliki sončne ladje s človeško glavo. Vsebinsko bi tako ustrezal obesku z Vinkovega vrha, kar bi pomenilo, da gre v obeh primerih za predstavo nekega božanstva, ki je bilo za takratne prebivalce nad vse pomembno za njihovo vsakdanje življenje. Vsebinsko zanimiv je tudi drugi na Vačah (T. 4: 4) najdeni obesek, za katerega pa prav tako ne moremo določiti na kateri kultni palici je visel.[13] V glavnem je ta obesek sestavljen iz štirih večjih

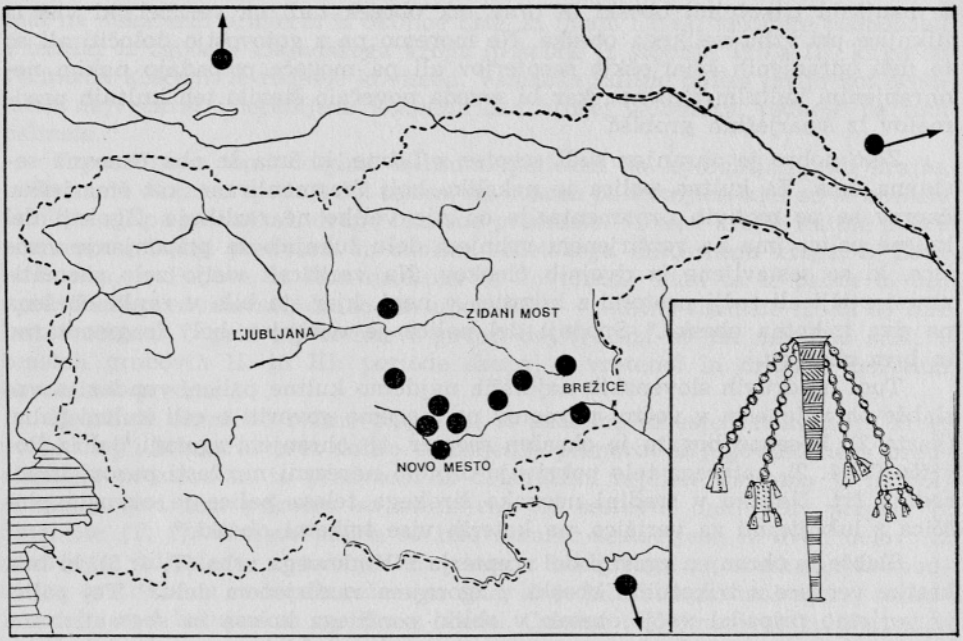
[9] V muzeju v Grazu, inv. št. 10256.

[10] V. Stare, Rovišče, *Arh. vestnik* 13-14 (1962-63), T. 1: 1.

[11] V. Stare, Vinkov vrh. *Vrh. vestnik* 15-16 (1966-67), T. 5: 9 in 18: 15, 17.

[12] G. Kossack, *Studien zum Symbolgut, der Urnenfelder und Hallstattzeit Mitteleuropas,* Römisch-Germanische Forschungen, Bd. 20 (1954) T. 17: 2.

[13] F. Starè, *Vače,* Arh. kat. Slovenije 1 (1951) T. 58: 3, 5.

Karta razprostranjenosti kultnih palic
Verbreitungskarte der Kultstäbe

delov z verižicami in manjšimi obeski. Posamezni deli bi se dali tolmačiti kot shematizirane človeške figure, kar bi utegnilo imeti simboličen pomen, posebno če domnevamo, da je tudi ta obesek visel na kultni palici (na posameznih obeskih se dajo zelo dobro analizirati posamezni deli človeške figure).

Kultne palice iz drugih slovenskih najdišč pa niso tako pomembne; večinoma so to le fragmenti posameznih delov scepterjev, kot so primeri iz Magdalenske gore,[14] iz Dobrave pri Dobrniču,[15] iz Podzemlja[16] in iz Stične[17] ali pa deli obeskov, ki so viseli na verižicah izgubljenih kultnih palic (Magdalenska gora, Stična) in razni obeski, ki so lahko deli uničenih kultnih scepterjev in visijo v drugotni uporabi na lokastih fibulah tipa sv. Lucija (Most na Soči [Sv. Lucija], Bitje). V novejšem času je bil najden v grobu na Znančevih njivah v Novem mestu tudi del kultne palice z okrašenim telesom in ostanki verižic z obeski, ki bi ga lahko s pridom uporabili pri kronološki opredelitvi, ker je najden v zaključeni grobni enoti.

Izven jugovzhodnega predalpskega prostora so posamezni deli palic znani iz Velemszentvida na Madjarskem, iz Donje doline, iz Hallstatta in že omenjeni primeri iz italskih najdišč (karta 2).

[14] V Nar. muz. v Ljubljani, Inv. št. P 4013, P 4014, P 4015.

[15] V Nar. muz. v Ljubljani. Inv. št. P 4795.

[16] V Nar. muz. v Ljubljani. Inv. št. P 10879.

[17] Neobjavljeno v Nar. muz. Inv. št. P 12081, P 11974 in P 11944.

Ostre kronološke meje med prvim pojavom kultnih palic, njihovo uporabo in nehanjem ne moremo določiti točno, ker je bilo tem predmetom posvečeno premalo pozornosti. Tako za večino primerov ne poznamo niti natančnejših najdiščnih podatkov.

Prvi pojav scepterjev si moremo tolmačiti z motiviko in simboli, ki so sestavni del teh palic. Ti pa segajo nedvomno v obdobje KŽG, kjer moramo iskati izvor uporabljani simboliki (račji protomi, sončna kolesa, koncentrični krogi) in pa sami tehniki izdelave motivov, v tehniki vbodov in izboklin (Punkt-Buckel Manier), ki so bili lastni nosilcem tega kulturno historičnega horizonta.

Ali ni mogoče iskati pojasnilo za kultno uporabo scepterjev prav v območju jugovzhodnih Alp in na ozemlju Venetov, saj je bila tradicija KŽG ravno tu zelo močno zakoreninjena in se je obdržala globoko v razvito železno dobo.

Za ožjo kronologijo je uporabnih le nekaj grobnih celot. Predvsem je to skeletni grob II (kompleks najdbe 3) iz gomile I v Rovišču,[19] kjer so ležale štiri votle narebrene nanožnice, ostanki bronastega scepterja, fibule z lokom v obliki račjega protoma in glinasta vretenca (T. 4: 1—3). Grob se da časovno dobro opredeliti z narebrenimi nanožnicami, ki jih postavljamo v prvo polovico Ha D stopnje, kar nam dobro dokumentira grob 22 gomile XIII iz Brezja pri Mirni peči.[20] V tem grobu je ležala sicer še tudi čolničasta fibula šmarješkega tipa, katero pa lahko presojamo kod nekoliko starejši predmet, ki datacijo groba v prvo polovico Ha D horizonta bistveno ne izpremeni. V grobu iz Rovišča je bila namreč tudi skodela z jajčastimi izboklinami, ki vsekakor sodi v omenjeni časovni horizont, saj je ta oblika posode ena izmed značilnosti Ha D materialne kulture. Fibula z lokom v obliki račjega protoma, pa že zaradi spodvite samostrelne peresovine sodi v Ha D stopnjo, če ne upoštevamo niti obliko fibule, za katero smo tudi ugotovili, da sodi v okvir prve polovice 5. stol. pr. n. št. Grob iz Rovišča bi morali tako vsekakor opredeliti v čas poznejše Ha D stopnje, kamor bi sodila tudi kultna palica iz tega groba.

V grobu 6, gomile XIII iz Brezja pri Mirni peči[21] sicer ni ohranjeno telo kultne palice (T. 3: 6—14). Trikotni obesek z verižicami in petelinjimi protomi, ki vise na bobenčku pa bi brez dvoma lahko presojali kot del takšne palice. Da so bobenčki viseli na scepterjih imamo dokumentirano v več primerih, med njimi tudi v Šmarjeti sami, kjer visi tak votel bobenček na scepterju T. 1: 2. in na velikem v celoti ohranjenem scepterju, ki je v Prirodoslovnem muzeju na Dunaju (T. 2: 1). Tako ni zadržkov zakaj ne bi mogli tudi brezjanski bobenček vrednotiti kot del kultne palice. Trikotni obeski s petelinjimi protomi na verižicah imajo tudi primerjavo v velikem obesku z Vinkovega vrha, za katerega pa je skoraj gotovo, da je visel na kultni palici, kjer je na enem njegovih trikotnih obeskov visel tudi petelinji protom. Grob iz Brezja je časovno dobro opredeljen z najmlajšo obliko kačaste fibule s kolenastim pre-

[18] Neobjavljeno v Nar. muz. v Ljubljani. Inv. št. P 3989, P 12082, P 12083, P 8107 d in obeski na fibulah P 10124, 1043.

[19] V. Stare, Rovišče, *Arh. vestnik* 13-14 (1962-63) T. 1: 1, 2, 3.

[20] K. Kromer, *Brezje*, Arh. kat. Slovenije 2 (1959) T. 50: 1—9.

[21] L. c. T. 35: 1—9.

gibom, ki so opredeljene v razvito obdobje Ha D stopnje, kamor bi postavili tudi bobenček z obeski.

Tudi precej poškodovan bobenček iz groba 10, gomile VII iz Brezja[22] je ležal v grobu skupaj z razvito obliko kačaste fibule (T. 3: 1—5), kar zopet govori v prid časovnemu opredeljevanju v Ha D stopnjo, kamor takšne fibule sodijo.

Kronološko oporo imamo tudi v bogato razčlenjenem obesku iz Vač,[23] ki je visel na razviti obliki kačaste fibule, katero postavljamo v čas sredine Ha D stopnje. Predvidevamo lahko, da je bil obesek tu že v drugotni uporabi, kar pa ne izpremeni njegove časovne opredelitve.

Za datiranje je možno tudi koristno uporabiti zelo bogat grob iz Poggio del'Impicato v Tarquiniji, saj je bil med njegovim inventarjem najden tudi bronasti bobenček (del kultne palice) z iztolčenimi nizi večjih in manjših pik in dvojnim račjim protomom na pokrovu.[24] Nekateri predmeti tega groba kažejo na močno tradicijo KŽG; tako ima sulica plamenasto obliko, kar je značilno celo za zgodnje obdobje tega horizonta. H KŽG oblikovnim značilnostim je prištevati tudi fragment sončnega kolesa. Za dvorezno bodalo v okrašeni nožnici imamo primerjavo v grobu 94 in grobu 148 iz Terni.[25] V grobu 94 je bodalo ležalo skupaj s polmesečno britvijo in plamenasto sulico, kar opredeljuje grob v prvo polovico Ha B stopnje. V isti čas lahko postavimo tudi bodalo iz groba 148, saj je ležalo skupaj s polmesečno britvijo, s fibulo z diskasto nogo in zgodnjo Ha B sulico.

Čelada z okrašenim grebenom je izdelana v značilni žarnogrobiščni tehniki z iztolčenimi večjimi in manjšimi krogi in je skoraj popolnoma identična s čelado iz groba z okrašenimi golenicami iz Veji, ki ga Merhart opredeljuje v drugo polovico 8. stol. pr. n. št. Prav takšna čelada je ležala skupaj z antenskim mečem, ki jih v Italiji datiramo v drugo polovico Ha B stopnje.

Po teh vidikih in kronoloških primerjavah bi lahko grob 1 iz Poggio del'Impicato okvirno opredelili, prav zaradi polmesečne britve nekako v drugo polovico Ha B stopnje (natančneje v čas med Ha B 2 in Ha B 3) in bi morali tudi bronasti bobenček z račjima protomoma vrednotiti v okviru tega časa. Motivika in tehnika izdelave sta vsekakor žarnogrobiščni, kar se ujema z mislijo, da je ves kult, katerega simbol so bili račji protomi, izhajal iz tega obdobja, in se je kot tradicija obdržal še v teku razvite železne dobe.

Ta motiv dvojnih račjih protomov srečamo posebno pogosto v Italiji, in to kot dekorativne elemente na raznih predmetih (hišna žara iz Tarquinija,[26] ročaj posode iz Vetulonije,[27] ročaji polmesečnih britev iz Bologne - S. Vitale[28] in ročaji posod iz istega najdišča[29]), ki jih moremo oblikovno in po tehniki izdelave stavljati v zvezo z žarnogrobiščno materialno kulturo.

[22] L. c. T. 25: 12—15.

[23] G. Kossack, *Studien zum Symbolgut*, (1954) T. 17: 2.

[24] N. Åberg, *Bronzezeitliche und Früheisenzeitliche Chronologie* I (1930) s. 73, sl. 210; H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit Nördlich und Südlich der Alpen*, Römisch-Germanische Forschungen, 20 (1959) T. 28: 1—22.

[25] H. Müller - Karpe, l. c. T. 41, A 1—9 in B 1—6.

[26] H. Müller - Karpe, l. c. T. 30, D 7.

[27] L. c. T. 46, L.

[28] L. c. T. 65, B 1, C 1, E 1 in F 1.

[29] L. c. T. 67: 20.

Končno si lahko zastavimo še vprašanje, ki se nam vsiljuje ob pregledu kultnih palic iz Šmarjete glede na prostor, kjer leži področje šmarjeških grobišč. Ponovno bi lahko ugotovili, da leži področje šmarjeških grobišč na vedno prehodnem ozemlju, kjer so se menjavali kulturni vplivi iz severa in juga ter vzhoda in zahoda. Preko tega področja so se menjavale kulturne dobrine z Balkanskega polotoka na jugovzhodni predalpski prostor in obratno ter prav tako s področja Italije na prostor naših najdišč. Na področju dolenjskih najdišč, posebno na šmarjeških grobiščih, lahko zaznamo te kulturne izmenjave, ki jih lahko ugotavljamo že v času KŽG. Na tem področju namreč zaznavamo še posebno močno tradicijo te kulture, ki je bila tu izredno močno zakoreninjena in jo lahko sledimo še skozi vse obdobje starejše železne dobe.

Kultne palice so na področju šmarjeških grobišč ohranjene v mnogih primerkih, kar je posebno očitno, ker lahko brez zadržkov ugotovimo, da ni najdišča v okviru jugovzhodnega predalpskega prostora, pa tudi izven njega, kjer bi ta predmet bil prisoten v tolikih primerih s tako raznolikimi verižicami in obeski. Ob tolikšnem številu scepterjev ni naključje, da se je tu ohranila edina znana kultna palica z obema sestavnima deloma, z vsemi verižicami in s pripadajočimi obeski. Pomembni so posebno polkrožni, s shematiziranima račjima protomoma ob straneh, ki bi utegnili simbolizirati človeško podobo z racama — svečenico (T. 2).

Na večini kultnih palic je, razen vrezanih motivov poševnih, vodoravnih in cikcak črt ter motiva »smrekove vejice«, uporabljen tudi motiv večjih in manjših iztolčenih pik ali pa motiv vrezanih ali iztolčenih koncentričnih krogov s piko, tj. motiv, katerega izhodišče je vsekakor iskati v idejnem svetu KŽG in je tudi izdelan v tako imenovani žarnogrobiščni tehniki, ki se je kot tehnična prvina ohranila še pozno v starejšo železno dobo.

In prav v obdobju KŽG moramo iskati vznik in pomen kultnih palic, ki so se kot izraz duhovnega sveta staroselcev ohranile skozi vse obdobje starejše železne dobe, posebno pogosto pa v prvi polovici Ha D stopnje (prva pol. 5. stol. pr. n. št.). To pa je tudi čas, ko imamo dokumentirano zelo močno kulturno historično jedro v šmarješkem kompleksu, ki se je izražalo med drugim verjetno z močno zakoreninjenimi kultnimi obredi, pri katerih so njihove svečenice uporabljale okrašene bronaste kultne palice kot znak svojega poslanstva.

OPIS PREDMETOV

1. Fragmentirana bronasta kultna palica z ostanki verižice s kijastim obeskom in ostankom trikotnega obeska. Okrašena je s pasovi svitkastih odebelitev. Inv. št. 1152. Ohr. d. 9,7 cm. T. 1: 3.

2. Fragmentirana bronasta kultna palica z ostankom verižice z dvojnim trikotnim obeskom, ki sta okrašena z vrezanimi koncentričnimi krogi s piko. Telo palice je okrašeno z nizi večjih in manjših iztolčenih pik. Inv. št. P 1153. D. okoli 6,4 cm. T. 1: 4.

3. Fragment bronaste kultne palice, okrašene z vrezanimi cikcak črtami. Ohranjena je tudi bronasta verižica s trikotnim obeskom, ki je okrašen z vrezanimi koncentričnimi krogi s piko. Inv. št. P 1154. Ohr. d. 5,7 cm. T. 1: 6.

4. Bronasta kultna palica z bogato okrašenim telesom. Ohranjeni sta tudi dve verižici iz dvojnih členkov. Na eni visi poškodovan bronast votel bobenček, ki je okrašen z iztolčenimi večjimi in manjšimi pikami. Na drugi verižici pa visi trikoten obesek z vrezainmi koncentričnimi krogi s piko. Inv. št. P 1155. D. 13,5 cm. T. 1: 2.

5. Bronasta kultna palica, delno fragmentirana, okrašena s pasovi vrezanih črt (vzporednih, poševnih in v motivu »smrekove vejice«). Ohranjena je tudi bronasta verižica s trikotnimi obeski, od katerih sta dva okrašena z iztolčenimi večjimi in manjšimi pikami, tretji pa je okrašen z vrezanimi koncentričnimi krogi s piko. Inv. št. P 1156. D. 11,2 cm. T. 1: 1.

6. Bronasta kultna palica, ki se proti spodnjemu delu zožuje (spodnji del kultne palice) in je okrašena s pasovi prečnih vrezov. V luknjici na zgornji strani je vdeta bronasta verižica, na kateri visi trikoten obesek, okrašen z iztolčenimi večjimi in manjšimi pikami. Inv. št. P 1157. D. 7,3 cm. T. 1: 7.

7. Bronast trikoten votel obesek, okrašen z iztolčenimi pikami. Ob spodnjem robu ima pet luknjic, v katerih so na bronastih verižicah iz okroglih členkov viseli trikotni bronasti obeski, okrašeni z iztolčenimi večjimi in manjšimi pikami. Ohranjeni so le trije taki obeski. Centralni del ima luknjico tudi na zgornji strani, kjer visi na verižici trikoten obesek, okrašen z iztolčenimi pikami. Obesek je verjetno del kultne palice. Inv. št. P 917. V. vel. obeska 5,2 cm. T. 1: 5.

8. Bronast trikoten obesek z veliko okroglo zanko na zgornji strani. Okrašen je z vrezanimi koncentričnimi krogi s piko. Spodaj ima tri luknjice, v katerih visita na bronastih verižicah po dva trikotna obeska, okrašena z iztolčenimi pikami. Pripada verjetno kultni palici. Inv. št. P 1123. V. vel. obeska 4,7 cm. T. 1: 8.

9. Bronast polkrožen obesek iz tanke bronaste pločevine z luknjico na zgornji strani. Okrašen je z iztolčenimi večjimi in manjšimi pikami, ki potekajo polkrožno. Obesek je del kultne palice. Inv. št. P 1129. V. 2,8 cm. T. 1: 9.

Kultstäbe aus Šmarjeta

Alle prähistorischen Fundstätten in Slowenien wie auch die anderen slowenischen Fundstätten im Bereich der Balkan- und Appeninenhalbinsel, pannonischer Ebene und Mitteleuropa haben unter ihren Formschätzen Gegenstände, die ihrer Form und Herstellungsart nach etwas Besonderes darstellen und der Fundstätte damit einen bestimmten Charakter verleihen.

Auch im Gräberfeld von Šmarjeta, das unterhalb der Siedlung von Vinji vrh lag, kann man Gegenstände bestimmen, die als Besonderheit dieses Gebiets behandelt werden könnten, Gebietes, das mehr oder weniger abgeschlossen zwischen Mirna-Tal im Westen und Krško polje und Šentjernejško polje im Osten liegt (Karte 1).

Unter den Gegenständen, die der Fundstätte ihr Siegel aufgedrückt haben, befinden sich auch bronzene Kultstäbe — Szepter.

Unter dem Inventar der Frauengräber aus der Eisenzeit wurden eigentümlich gegossene oder aus Blech gearbeitete Stäbe mit verdicktem oberen oder unterem Ende gefunden. Sie waren mit geometrischen Motiven reich geschmückt und hatten

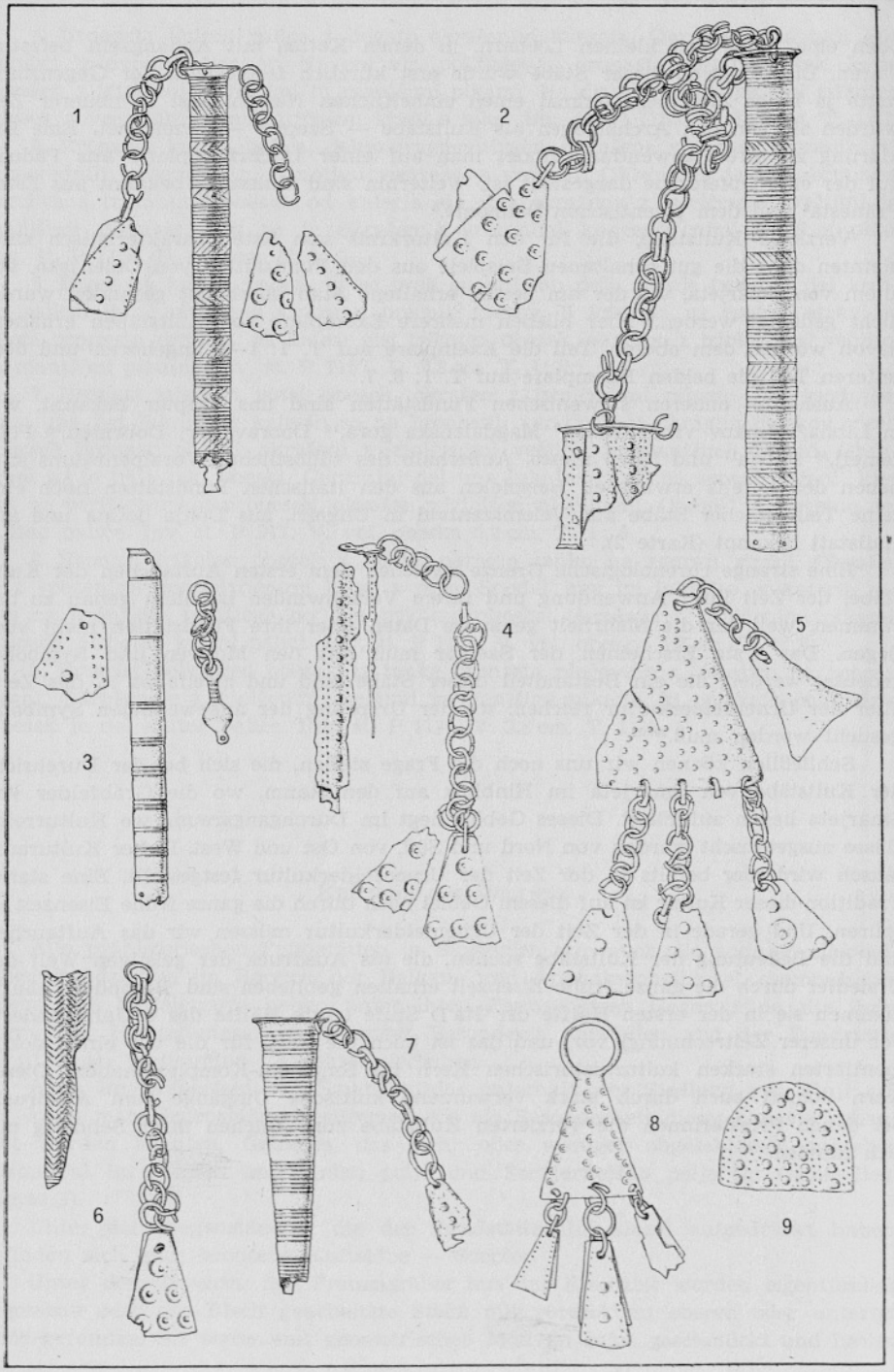
oben eine Reihe von kleinen Löchern, in denen Ketten mit Anhängseln befestigt waren. Die Funktion dieser Stäbe wurde erst kürzlich festgestellt, der Gegenstand hatte ja lange Zeit nicht einmal einen einheitlichen Namen. Erst in neuerer Zeit wurden sie von den Archäologen als Kultstäbe — Szepter — bezeichnet. Eine Erklärung zu ihrer Anwendung findet man auf einer Inschriftenplatte aus Padua,[2] auf der eine Opferszene dargestellt ist. Weiterhin sind Kultstäbe bekannt aus Este,[4] Pränesta[3] und dem picentischen Belmonte.[5]

Verzierte Kultstäbe, die für den Kulturkreis von Este charakteristisch sind, könnten ohne die gut erhaltenen Beispiele aus den Fundstätten von Dolenjsko, vor allem von Šmarjeta, wo der am besten erhaltene Stab überhaupt gefunden wurde, nicht gedeutet werden.[8] Hier blieben mehrere Exemplare von Kultstäben erhalten, davon würden dem oberen Teil die Exemplare auf T. 1: 1—4 angehören und dem unteren Teil die beiden Exemplare auf T. 1: 6, 7.

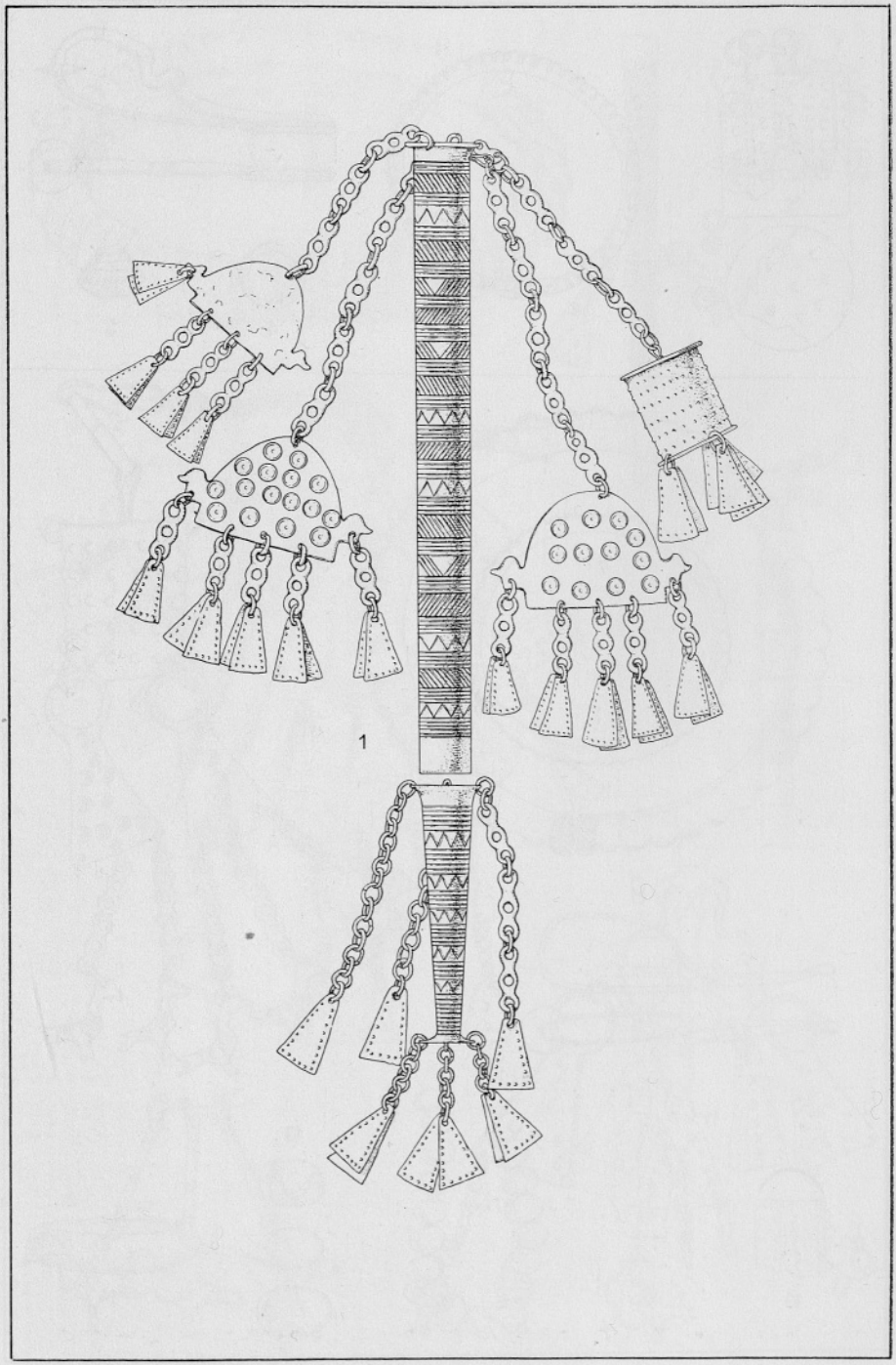
Auch von anderen slowenischen Fundstätten sind uns Szepter bekannt, wie in Libna,[9] Vinkov vrh,[11] Vače,[12] Magdalenska gora,[14] Dobrava pri Dobrniču,[15] Podzemelj,[16] Stična[17] und Novo mesto. Außerhalb des südöstlichen Voralpenraums sind neben den bereits erwähnten Beispielen aus den italischen Fundstätten noch einzelne Teile solcher Stäbe aus Velemszentvid in Ungarn, aus Donja dolina und aus Hallstatt bekannt (Karte 2).

Eine strenge chronologische Grenze zwischen dem ersten Auftauchen der Kultstäbe, der Zeit ihrer Anwendung und ihrem Verschwinden ist nicht genau zu bestimmen, weil für die Mehrheit genauere Daten über ihre Fundstätten nicht vorliegen. Das erste Erscheinen der Szepter muß mit den Motiven und Symbolen gedeutet werden, die ein Bestandteil dieser Stäbe sind und zweifellos in das Zeitalter der Urnenfelderkultur reichen, wo der Ursprung der angewendeten Symbolik gesucht werden muß.[19-22]

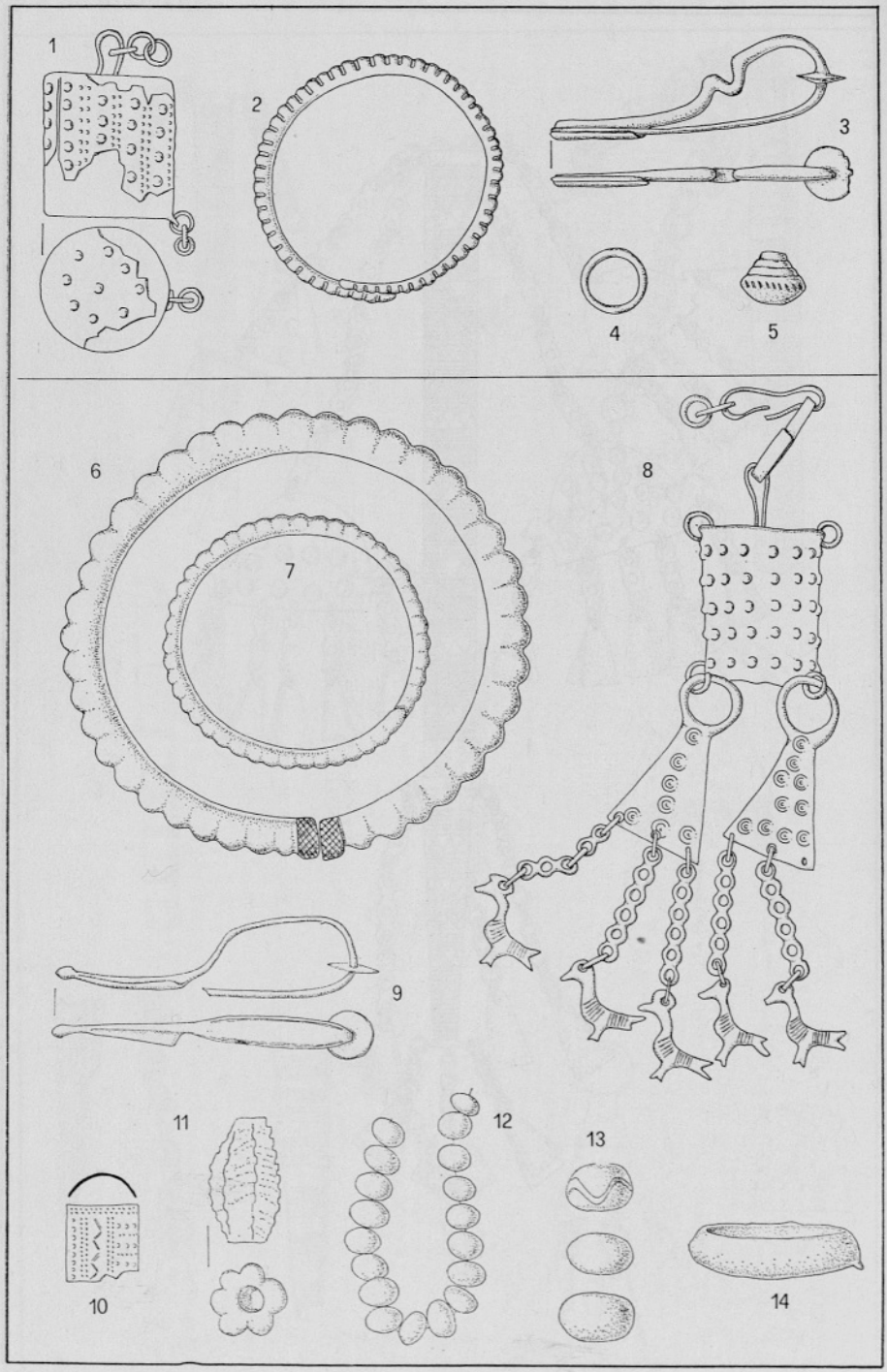
Schließlich können wir uns noch die Frage stellen, die sich bei der Durchsicht der Kultstäbe von Šmarjeta im Hinblick auf den Raum, wo die Grabfelder von Šmarjeta liegen aufdrängt. Dieses Gebiet liegt im Durchgangsraum, wo Kulturreinflüsse ausgetauscht wurden von Nord und Süd, von Ost und West. Dieser Kulturaustausch wird hier bereits in der Zeit der Urnenfelderkultur festgestellt. Eine starke Tradition dieser Kultur ist auf diesem Gebiet noch durch die ganze frühe Eisenzeit zu spüren. Und gerade in der Zeit der Urnenfelderkultur müssen wir das Auftauchen und die Bedeutung der Kultstäbe suchen, die als Ausdruck der geistigen Welt der Ursiedler durch die ganze frühe Eisenzeit erhalten geblieben sind. Besonders häufig kommen sie in der ersten Hälfte der Ha D Stufe (erste Hälfte des 5. Jahrhunderts vor unserer Zeitrechnung) vor, und das ist auch die Zeit, für die wir einen dokumentierten starken kulturhistorischen Kern im Šmarjeta-Komplex haben. Dieser Kern kommt auch durch stark verwurzelte kultische Umgänge zum Ausdruck, bei denen Priesterinnen die verzierten Kultstäbe zum Zeichen ihrer Sendung mit sich führten.

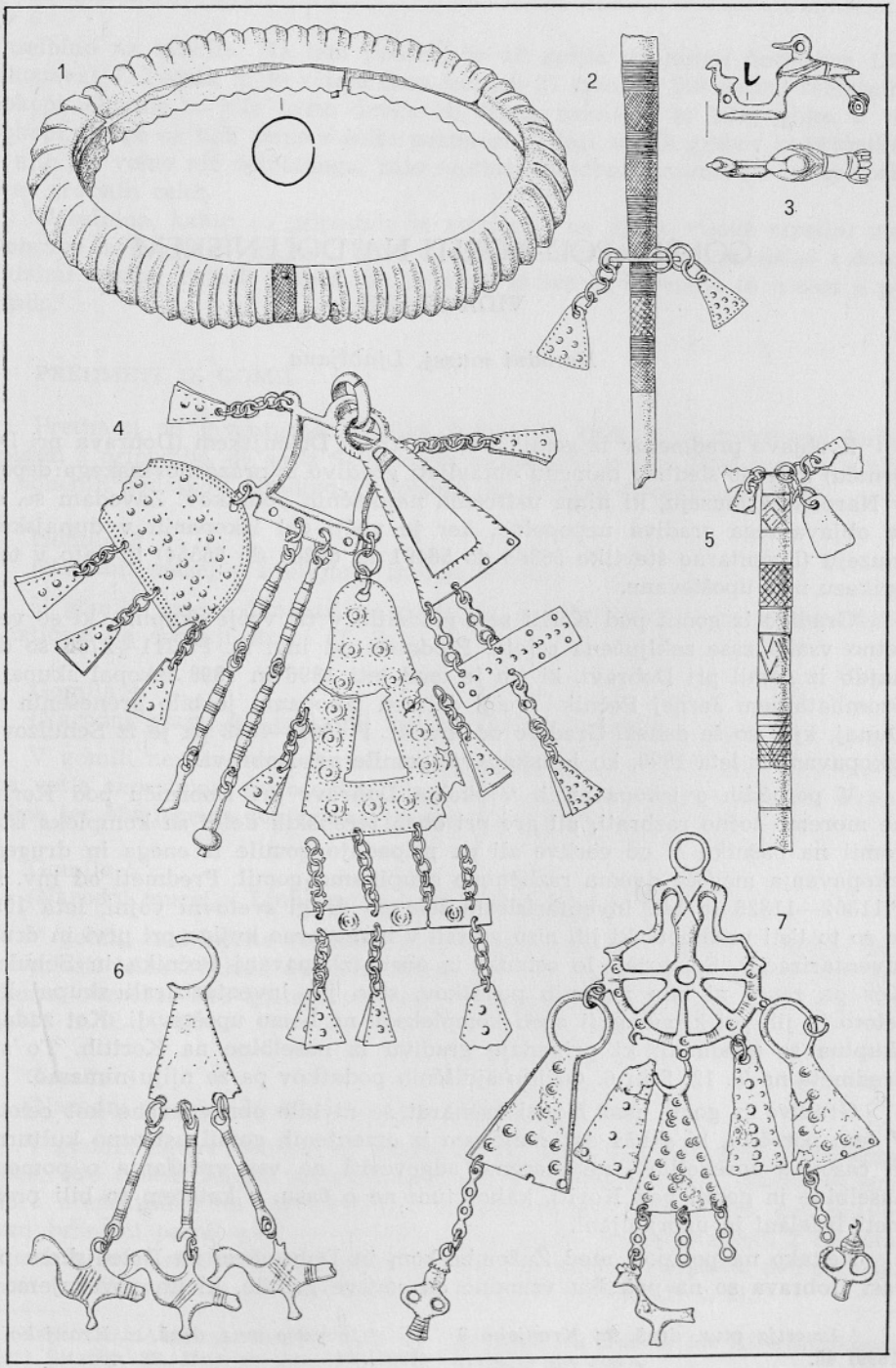
Šmarjeta. 1—9 bron — Bronze. 1/2

Šmarjeta. Bron — Bronze. 1/2

Brezje pri Mirni peči. 1—10 bron, 11—13 steklo, 14 glina
Brezje bei Mirna peč. 1—10 Bronze, 11—13 Glas, 14 Ton
1—13 = 1/2, 14 = 1/4

Rovišče 1, 2, 3, Vače 4, Vinkov vrh 5—7. 1—7 bron — Bronze
1/2

GOMILE POD KORITI NA DOLENJSKEM

VIDA STARE

Narodni muzej, Ljubljana

Z objavo predmetov iz gomil pod Koriti na Dolenjskem (Dobrava pri Dobrniču) načrtno sledimo namenu objavljati gradivo iz prazgodovinskega depoja v Narodnem muzeju, ki nima ustreznih najdiščnih podatkov. Zavedam se, da je objava tega gradiva nepopolna, ker je večji del izkopanin v dunajskem muzeju (inventarne številke 56383 do 56491 in 66205 do 66554) in zato v tem prikazu niso upoštevane.

Gradivo iz gomil pod Koriti sem razdelila v tri večje skupine, ki so verjetno vsaka zase zaključena celota. Predmeti od inv. št. P 2711—2786 so del najdb iz gomil pri Dobravi, ki jih je med leti 1896 in 1898 izkopal skupaj s Szombathyjem Jernej Pečnik.[1] Večji del teh izkopanin je bilo prenesenih na Dunaj, kjer so še danes. Gradivo od inv. št. P 4591—4638 pa je iz Schulzovih izkopavanj iz leta 1898, ko je izkopaval gomile pri Dobravi.

V poročilih o izkopavanjih v okolici Dobrave pri Dobrniču pod Koriti[2] ne moremo točno razbrati, ali gre pri obeh terenskih delih za kompleks istih gomil na pašniku V od cerkve ali pa pripadajo gomile iz enega in drugega izkopavanja mogoče dvema različnima skupinama gomil. Predmeti od inv. št. P 11302—11328 so bili inventarizirani šele po drugi svetovni vojni, leta 1958 in so to tisti predmeti, ki jih niso vpisali v inventarno knjigo pri prvi in drugi inventarizaciji. So, torej, le ostanki iz obeh izkopavanj Pečnika in Schulza. Ker pa zanje ni bilo nobenih podatkov, smo jih inventarizirali skupaj kot celoto in jih pri kronologiji obeh kompleksov ne bomo upoštevali. Kot zadnja skupina so predmeti, ki pripadajo gradivu iz naselbine na Koritih. To sta predmeta na T. 12: 5 in 6. Ožjih najdiščnih podatkov pa za njiju nimamo.

Gradivo iz gomil pod Koriti zaenkrat še ni bilo obravnavano kot celota. V tem poročilu, ki skuša dati najdbam iz omenjenih gomil ustrezno kulturno in časovno opredelitev, ne moremo odgovoriti na vsa vprašanja o pomenu naselbine in gomil pod Koriti, kakor tudi ne o času, v katerem so bili predmeti izdelani in uporabljeni.

Nekako na pol poti med Žužemberkom in Dobrničem na Dolenjskem pri vasi Dobrava so na pašniku vzhodno od cerkve gomile, ki jih povezujemo z

[1] *Izvestja muz. druš. za Kranjsko* 9 (1899) 48.

[2] *Izvestja muz. druš. za Kranjsko* 14 (1904) 44.

naselbino na Koritih. Na tem predelu je od aprila do konca decembra 1898 izkopaval J. Pečnik in je v tem času izkopal 27 gomil z 229 celimi skeletnimi pokopi. Gomile so bile tesno druga ob drugi, nekatere so bile velike, z več pokopi, druge pa tudi samo z enim pokopom. O legi samih grobov in pridatkov v njih ne vemo nič določenega, zato moramo najdbe obravnavati le tipološko brez grobnih celot.

Naselbina, kateri so pripadale te gomile je na 310 m visoki vzpetini med Dobravo in Koriti JV od vasi. Plato naselbine meri 700 m² in je obdan z dobro vidnimi nasipi. Pečnik poroča, da je nasip zložen iz kamenja in utrjen s palisado.[3]

PREDMETI IZ GOMIL

Predmeti od inventarne številke P 4591 do 4638 so v inventarni knjigi vpisani s pripombo, da so iz Schulzovih izkopavanj iz leta 1898, vendar o njih ni nobenih podatkov. Gradivo je vpisano po gomilah (Tumulus 3 do 6).

Gomila 3

(Narodni muzej v Ljubljani, inv. št. P 4591)

V gomili, katere dimenzij ne poznamo, je bil najden le en bronast tutul z zatičem na spodnji strani (T. 8: 1).

Gomila 4

(Narodni muzej v Ljubljani, inv. št. P 4592 do 4602)

V gomili neznane razsežnosti so bili naslednji predmeti: štiri masivne in ena votla zapestnica, certosoidna fibula, dve glinasti vretenci, ostanki kultne palice ter steklene in jantarjeve jagode (T. 8: 2—9).

Gomila 5

(Narodni muzej v Ljubljani, inv. št. P 4603 do 4614)

V gomili nedoločene velikosti so bili predmeti: štiri železne sulične osti, dve tulasti železni sekiri, dve pravokotni bronasti pasni sponi, železen nož, dva železna obročka, dve glinasti vretenci, jantarjeve in steklene jagode (T. 8: 12—17 in 9: 1—6).

Gomila 6

(Narodni muzej v Ljubljani, inv. št. P 4615 do 4619)

V gomili, katere velikost ni znana, so bili naslednji predmeti: tri železne sulice, dve tulasti železni sekiri z ušescem, dve železni tulasti sekiri, železna sekira z enostranskimi plavutmi, dva železna nasilno zvita meča, dve pravokotni bronasti pasni sponi in ostanki tretje spone, bronasta spona z rebrom, železni in bronasti obročki, glinasto vretence, keramična posodica, dve certoški fibuli in rtasta fibula (T. 9 7—9; 10: 1—8; 11: 1—11 in 12: 1, 2).

[3] *Mitt. d. Anthrop. Gesell. Wien* 28 (1898) Sitzber. 28. *Mitt. d. Zentralkomm.* 24 (1898) 72. *Jahrb. für Altertumskunde* 4 (1910) Bb 106 b.

ČASOVNA OPREDELITEV GRADIVA PO GOMILAH

Pri časovni opredelitvi tega gradiva upoštevamo tipološko najstarejši in tipološko najmlajši predmet, iz česar sledi časovni okvir celotne gomile, ne pa tudi posameznih grobov, ki jih zaradi pomanjkljivih podatkov ne moremo določiti.

Gomila 3
(T. 8: 1)

Za to gomilo imamo podatke le o bronastem tutulu z zatičem (T. 8: 1), ki bi ga morali postaviti v okvir Ha D stopnje.

Gomila 4
(T. 8: 2—11)

Med najstarejše predmete iz te gomile sodita masivni zapestnici z zoženima presegajočima koncema in pasovi prečnih vrezov (T. 8: 10, 11) in masivni zapestnici s polkrožnimi odebelitvami (T. 8: 7, 8), ki so zelo pogost pridatek ženskih grobov razvite Ha C in začetkov Ha D stopnje. Drobno narebrena zapestnica z zarinjenima koncema (T. 8: 5) je oblikovna značilnost razvite Ha D stopnje. Ostanek okrašene kultne palice (T. 8: 9) bi lahko postavili v začetek Ha D stopnje, ker vemo, da so bile kultne palice v tem času pogost pridatek bogatejših ženskih grobov.[4] Skupaj z narebreno zapestnico bi utegnili predstavljati pridatke istega ženskega groba. Primerjavo za to hipotezo bi našli v grobu iz Rovišča,[5] kjer je okrašena kultna palica ležala skupaj z narebreno nanožnico in fibulo z lokom v obliki račjega protoma. Najmlajši predmet te gomile je vsekakor certosoidna fibula (T. 8: 3), ki jo postavljamo v razvito in najmlajšo fazo Ha D stopnje.

Časovni razpon vsega, v gomili najdenega materiala, je tako med razvito Ha C in razvito Ha D stopnjo.

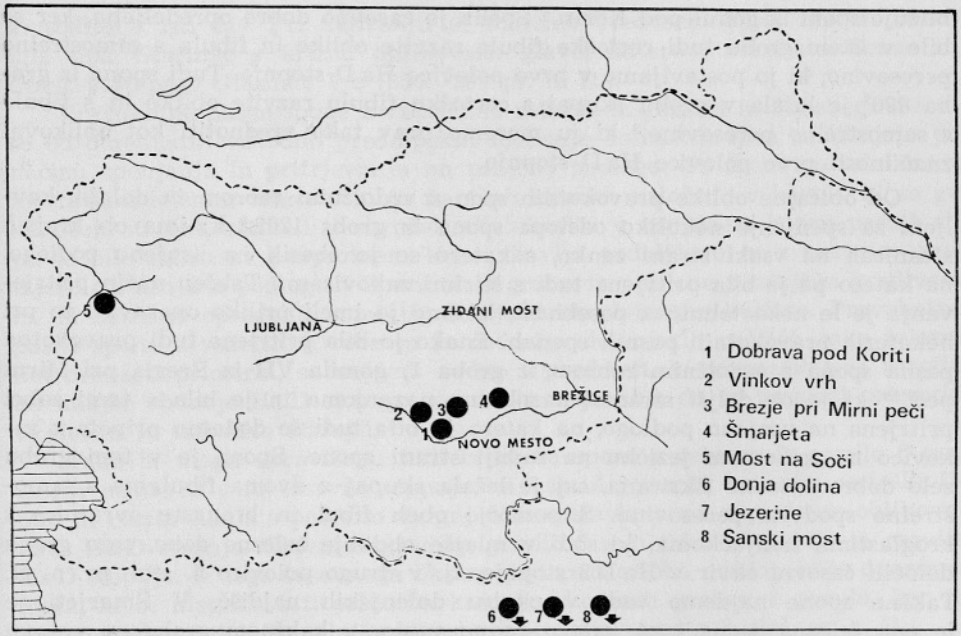
Gomila 5
(T. 8: 12—17 in 9: 1—6)

Železne sulične osti (T. 9: 1—3, 6) in obe tulasti sekiri (T. 9: 4, 5) pripadajo orožju, ki je značilno za bojno opremo vojščakov — pešcev starejše Ha C stopnje. V ta čas sodi tudi srpasto ukrivljen nož (T. 8: 15) in zlasti pravokotna bronasta pasna spona (T. 8: 12), ki ima kavelj izrezan iz celotne pravokotne plošče. Takšne spone stavlja F. Starè v čas razvite Ha C stopnje.[5] Tipološko nekoliko mlajša pa je v fragmentu ohranjena pasna spona (T. 8: 13) s tremi okroglimi zakovicami, ki so običajne pri razvitih oblikah pravokotnih pasnih spon ob koncu Ha C in na začetku Ha D stopnje. Ta spona bi bila hkrati najmlajši predmet omenjene gomile.

Časovni razpon v gomili najdenega materiala je tako med starejšim Ha C horizontom in med začetki Ha D stopnje.

[4] V. Stare, Kultne palice iz Šmarjete. *Arh. vestnik* 24, 1973 (1975) 000

[5] F. Starè, Dekoracija pravokotnih pasnih spon na Kranjskem, *Arh. vestnik* 3 (1952) 54 ss.

Sl. 1. Razpostranjenost pasnih spon z rebrom, podaljšanim v kavelj za spenjanje
Abb. 1. Verbreitungskarte der Gürtelschnallen mit der hakenartig verlängerten Rippe

Gomila 6
(T. 9: 7—9; 10: 1—8; 11: 1—11 in 1: 2, 1, 2)

Po gradivu, ki je ohranjeno iz te gomile in ga je razmeroma več kot iz ostalih gomil, sklepamo, da je bila večja od prej omenjenih gomil 3 do 5.

Videti je, da je bila tudi časovno mlajša od prejšnjih, saj so med starejšimi predmeti bronaste pravokotne pasne spone (T. 11: 2 in 1, 5), ki jih ne moremo postaviti pred začetek Ha D stopnje.

Prav posebno mesto v okviru celotnega materiala te gomile in seveda tudi samega najdišča pod Koriti ima pravokotna spona z vzdolžnim rebrom, ki se zaključuje s kavljem za spenjanje (T. 9: 9). Spona je po plošči in vzdolž vsega rebra okrašena s koncentričnimi vrezanimi krogi s piko ter je ob ožjih stranicah drobno narezana. Takšna spona predstavlja mlajšo razvojno varianto pravokotnih pasnih spon, ki so se postopoma razvijale iz dvojno križnih primerov preko pravih pravokotnih spon do primerov z vzdolžnim rebrom, ki je preprečevalo, da bi se pravokotna plošča med uporabo lomila in pokala in je s tem bila dana sponi večja uporabnost.

Za bronasto pravokotno spono z vzdolžnim rebrom (T. 9: 9) imamo ustrezno analogijo v Mostu na Soči (Sv. Luciji), kjer je ta tip spone precej pogost (sl. 1). V grobu 776 je ležala takšna spona, ki se tudi po načinu krašenja pri-

bližuje sponi iz gomil pod Koriti.[6] Spona je časovno dobro opredeljena, ker so bile v istem grobu tudi certoške fibule razvite oblike in fibula s samostrelno peresovino, ki jo postavljamo v prvo polovico Ha D stopnje. Tudi spona iz groba 890[7] je ležala v grobu skupaj s certoško fibulo razvite oblike in s fibulo s samostrelno peresovino,[8] ki ju moremo prav tako vrednotiti kot oblikovni značilnosti prve polovice Ha D stopnje.

Od običajne oblike pravokotnih spon z vzdolžnim rebrom in dolgim kavljem za spenjanje nekoliko odstopa spona iz groba 1202,[9] ki ima ob krajših stranicah na vsaki strani zanko, s katero so jo obesili na usnjeno podlogo, na katero pa je bila pritrjena tudi s štirimi zakovicami. Takšen način pritrjevanja je le neka tehnična posebnost, ki smo jo imeli priliko opazovati že pri nekaterih pravokotnih pasnih sponah. Enako je bila pritrjena tudi pravokotna pasna spona z vzdolžnim rebrom iz groba 1, gomila VII iz Brezja pri Mirni peči,[10] ki je ob daljši stranici nazobčano nazankana in je bila s temi zobci pritrjena na usnjeno podlogo, na katero je bila tudi še dodatno pripeta z zakovico na trikotnem jezičku na zadnji strani spone. Spona je v tem grobu zelo dobro časovno fiksirana, saj je ležala skupaj z dvema fibulama s samostrelno spodvito peresovino. S pomočjo obeh fibul in bronaste ovratnice s kroglastima zaključkoma, ki sodi v mlajše obdobje železne dobe, smo grobu določili časovni okvir v Ha D 2 stopnjo, tj. v drugo polovico 5. stol. pr. n. št. Takšne spone najdemo tudi v okviru dolenjskih najdišč. V Šmarjeti je le ena železna spona,[11] za katero pa ne vemo, v kakšnem grobnem sestavu je bila najdena. Takšno železno spono poznamo tudi iz gomile 9 na Vinkovem vrhu,[12] ki pa je ne moremo ožje časovno opredeliti, ker je gradivo te gomile (tri narebrene zapestnice in tri glinasta vretenca) za ožjo kronologijo neuporabno.

Za primerjavo z železnima sponama iz Šmarjete in z Vinkovega vrha in s tem tudi za železno spono z rebrom iz gomil pod Koriti (T. 14: 15), ki je med tistimi predmeti, za katere nimamo ožjih najdiščnih podatkov, moramo poseči tudi med gradivo grobišča v Donji dolini, kjer je v grobu XXIV na parceli Mateta Petrovića jun.[13] najdena prav takšna spona z rebrom. Kronologijo tega groba osvetljuje dolgo železno sekalo s ploščato skovanim nastavkom za ročaj, ki ga moremo vrednotiti kot tipološko značilnost mlajše železnodobne materialne kulture. Takšna sekala sledimo v grobu 400 v Jezerinah[14] skupaj z železnim enoreznim mečem s trnastim ščitnikom na prehodu ročaja v list, ki je prav tako oblikovna karakteristika mlajše železne dobe. V grobu 55 v Sanskem mostu[15] je namreč fragment takšnega meča ležal skupaj s predmeti,

[6] C. Marchesetti, Scavi nella Nekropoli di S. Lucia. *Bollet. d. soc. Adriat. di sci. nat.* (1893) T. XXVI, 5, 35.

[7] O. c. 40, T. XXVI, 3.

[8] O. c. T. XIX, 6, 8.

[9] O. c. T. XXVI, 4.

[10] K. Kromer, *Brezje* (Ljubljana 1959) T. 21, 4.

[11] V. Stare, *Prazgodovinski kompleks* Šmarjete (Ljubljana 1973) T. 16, 3.

[12] V. Stare, Železodobne gomile na Vinkovem vrhu. *Arh. vestnik* 15-16 (1964-65) T. 3, 6.

[13] Ć. Truhelka, Der vorgeschichtliche Pfalbau im Savebette bei Donja dolina. *Wiss. Mitt. Bos. u. Herzeg.*, 9 (1904) 3—156, T. XLV, 13—18.

[14] *Wiss. Mitt. Bos. u. Herzeg.* 3 (1898) 156, sl. 470.

[15] *Wiss. Mitt. Bos. u. Herzeg.* 6 (1899) 79, sl. 66.

ki sodijo v isti čas. Pri datiranju se moremo predvsem opreti na fragment igle tipa Glasinac s križno oblikovano glavo, katere postavljata Benac in Čović v stopnjo Glasinac V b (350—250 pr. n. št.).

Pravokotne pasne spone z vzdolžnim rebrom iz Jezerin in Sanskega mosta se od omenjenih vzhodno predalpskih in donje dolinskih spon razlikujejo po načinu spenjanja in pritrjevanja na usnjeno podlogo. Te spone so izdelane z močnim vzdolžnim rebrom, ki je na obeh straneh usločeno v kavelj, ki so ga na obeh straneh zatikali v obroček ali luknjico v usnjenem koncu pasu[16] ali pa je bilo rebro na nasprotnem koncu kavlja podaljšano in z zakovico pritrjeno na usnjeno podlogo.[17] Spone so v grobovih najdene z mlajšim gradivom in jih moremo opredeliti v mlajše železnodobno latensko kulturo. Pravokotne pasne spone z vzdolžnim rebrom iz področja dolenjskih najdišč, tako železni kot bronasti primerki, so najdeni vedno s predmeti, ki so značilni za razvito ali mlajše obdobje Ha D stopnje, vendar s pripombo, da so bronasti primerki tipološko le nekoliko starejši.

Tako bi mogli upravičeno tudi bronasto spono z rebrom iz gomile 6 pod Koriti postaviti v to časovno stopnjo, za kar bi govorili tudi obe certoški fibuli in rtasta fibula s poševno dvignjenim nastavkom na nogi, ki so oblikovni izraz Ha D stopnje. Glavnina gradiva gomile 6 sodi tako v zgodnjo in razvito Ha D stopnjo. Iz tega časovnega okvira pa izpadata oba nasilno zvita dvorezna meča, ki bi utegnila biti pridatka kasneje vkopanih grobov v gomilo, ker ju moremo postaviti v čas mlajše železne dobe, najprej pa v 3. stol. pr. n. št.

OSTALO GRADIVO

Naslednje predmete, za katere nimamo ožjih najdiščnih podatkov, bomo obravnavali le po tipologiji in jih bomo skušali postaviti v tisti časovni okvir, ki je za takšne predmete znan iz drugih dolenjskih najdišč. Njihova znanstvena vrednost pa se omejuje le na ugotovitve, ki so že splošno utemeljene.

Sulice

Med gradivom je razmeroma veliko železnih suličnih osti, kar govori, da je bilo v gomilah pod Koriti razmeroma veliko moških grobov s takim orožjem (T. 1: 1—6; 2: 1—8; 13: 2 in 14: 1, 2). Sulice bi lahko razdelili v dolgolistne in v kratkolistne. Sulice imajo trikotno rebro (T. 1: 4; 2: 4, 5, 8 in 13: 2), polkrožno rebro (T. 1: 1 in 14: 1) ali pa je list brez rebra (T. 2: 3, 7). Med sulicami so nekatere zelo slabo ohranjene, tako da ne moremo določiti kakšno rebro so imele (T. 2: 1 in 1: 2).

Za ožje časovno opredeljevanje jih ne moremo uporabiti, ugotovimo pa lahko, da sodijo v širši čas starejše železne dobe, ko so bile takšne sulice last ilirskih bojevnikov kot del njihove bojne opreme.

Sekire

Med enajstimi železnimi sekirami (T. 3: 1—4, 8 in 4: 1—4, 6), za katere nimamo ožjih najdiščnih podatkov, pripadajo štiri tipu tulaste sekire z uše-

[16] Jezerine, o. c. 116, sl. 273.

[17] Sanski most, o. c., 81, sl. 72.

scem (T. 3: 1—4), pet sekir je tulastih (T. 4: 1—4, 6), ena je plavutasta (T. 5: 1) in ena sekira je z enostranskimi plavutmi (T. 3: 8). Tipološko in tudi časovno starejše so tulaste sekire z ušesom in plavutasta sekira, mlajše so tulaste sekire, kot najmlajšo pa moramo upoštevati sekiro z enostranskimi plavutmi. Vse pa sodijo v okvir starejše železne dobe, ko so bile skupaj z dvema sulicama običajna bojna oprema vojščakov pešcev.

Kot neko posebnost lahko omenimo ostanke tkanine s platnenim vezom na tulasti sekiri z ušesom (T. 3: 1), kar je kot najdba velika redkost, ker se tkanina na orožju skoraj nikoli ni ohranila.[18] Tkanino navadno najdemo ohranjeno le na praktično uporabnih predmetih, ki so bili del oblačila in na okrasnih predmetih, ki so prišli v stik s tkanino oblačila. Zato je ta najdba tem bolj pomembna in jo bo potrebno upoštevati pri preučevanju ostankov pražgodovinskih oblačil.

Noži

Vsi ohranjeni noži so železni in bi jih morali prisoditi istemu tipu železnega navzdol ukrivljenega noža s trnastim nastavkom za ročaj (T. 3: 5—7; 4: 5—9 in 13: 3—6), ki se pa v vseh primerih ni v celoti ohranil. Takšni noži so pogost pridatek moških grobov razvite starejše železne dobe in jih brez grobne celote skoraj ne moremo uporabiti za ožje časovno opredeljevanje. Zadovoljiti se moramo z ugotovitvijo, da so bili v grobovih gomil pod Koriti pogost pridatek moških grobov in ne izpadajo iz časovnega okvira ostalega gradiva.

Meč

Fragment železnega, nasilno zvitega meča (T. 13: 1) je del nekega meča, kakršne so našli tudi v gomili 6. Ta del meča bi bil lahko prav tako iz omenjene gomile, še posebno ker je med gradivom, ki je bilo inventarizirano šele po drugi svetovni vojni in je verjetno iz obeh kompleksov izkopanega gradiva.

Časovno bi ga morali postaviti v 3. stol. pr. n. št., to je čas, ko so novodošla keltska plemena pokopavala svoje umrle z nasilno zvitim orožjem.[19]

Zapestnice

Zapestnice iz gomil pod Koriti bi lahko razdelili v masivne s polkrožnimi odebelitvami (T. 6: 4—9), masivne s pasovi prečnih vrezov (T. 6: 3), v masivne brez okrasa (T. 14: 11—14), v votle svitkasto narebrene zapestnice (T. 5: 9, 10, 13) in v ploščato skovane z dolgim kavljem za spenjanje na eni strani in z luknjico na drugi strani (T. 14: 3, 4).

Za ožje časovno opredeljevanje jih ne moremo uporabiti, ker so bile zapestnice pridatki ženskih grobov skozi vso starejšo železno dobo. Datiramo jih lahko le kot tipe, ki so bili v posameznih časovnih obdobjih ženski okras. Tako bi kot starejše vrednotili masivne zapestnice (T. 6: 3—9 in 14: 11—14) in bi jih okvirno postavili v konec Ha C ali začetek Ha D stopnje, medtem ko bi morali votle zapestnice (T. 5: 9, 10, 13) in ploščati zapestnici (T. 14: 3, 4)

[18] Profesor H. J. Hundt iz Mainza je bil zelo zainteresiran za ostanke tkanine na tej sekiri in jo bo upošteval pri analizi ostankov tkanin za svojo razpravo o pražgodovinski tkanini.

[19] V. Stare, *Pražgodovinski kompleks Šmarjete* (Ljubljana 1973).

postaviti v zgornji Ha D horizont, ko jih najpogosteje najdemo kot pridatke v ženskih grobovih.

Ovratnica

Med predmeti je ohranjena le ena ovratnica z gladkim lokom in s spiralno ovitimi konci (T. 6: 1), od katerih je ohranjen le eden.

Takšne ovratnice so pridatki grobov razvitega Ha C horizonta, vendar niso med tistimi predmeti, ki so v grobovih pogost pridatek, so pa za samo obdobje zelo značilne.

Obročki za lase — uhani

Dva fragmentirana valjasta pokončna obročka, ki sta bila med predmeti iz gomil pod Koriti (T. 6: 10, 11), sta bila okrašena v torevtični tehniki s pasovi iztolčenih pik in z motivom »letečega psa«. Uhan na T. 6: 11 ima na spodnji strani v luknjicah obročke, na enem visi trikoten obesek z iztolčenimi pikami. Takšni obročki za lase so pogost pridatek v grobovih v Brezju pri Mirni peči,[20] na Vačah,[21] na Magdalenski gori, kjer sta dva uhana prevlečena celo z zlato folio in imata na eni strani obešene majhne trikotne obeske, prav tako kot jih imajo uhani iz gomil pod Koriti,[22] v Rovišču[23] in v Šmarjeti.[24]

Ti obročki so verjetno služili tudi kot okras za ušesa, ker jih najdemo v grobovih navadno paroma, po enega na vsaki strani skeleta v bližini glave. V nekaterih grobovih so ležali celo štirje, kot npr. v grobu 19 gomile I v Brezju pri Mirni peči,[25] na vsaki strani glave po en par. Da bi jih uporabljali za spenjanje las, se mi zdi manj verjetno, ker imajo preozek premer in bi bilo mogoče speti z njimi le tanjši šop las, razen če ni bilo v navadi, da so nosile žene na vsaki strani sicer razpletenih las še spet čop z okrasnim obročkom.

Tako oblikovani valjasti pokončni obročki so bili za sedaj ugotovljeni le na slovenskih prazgodovinskih najdiščih in jih v taki obliki ne najdemo niti med materialom halštatskega, donjedolinskega ali svetolucijskega kulturnega kroga. Sklepamo lahko torej na neko lokalno varianto uhanov ali okraskov za lase, ki so jih najpogosteje uporabljali v času prve polovice Ha D stopnje in bi jih morali tolmačiti kot neko etnografsko posebnost staroselcev našega ozemlja.

Pasne spone

Med predmeti za katere nimamo ožjih najdiščnih podatkov sta tudi dve gladki pravokotni pasni sponi (T. 5: 4, 18), ki sta nekoliko poškodovani. Bronasta pravokotna spona (T. 5: 4) je prelomljena in ima ohranjen ploščat pravokoten kavelj za spenjanje, ki je pripet z okroglo zakovico. Druga spona je tudi poškodovana in nima ohranjenega kavlja za spenjanje (T. 5: 18).

Pravokotne pasne spone postavljamo v Ha D stopnjo od njene začetne faze do razvitega Ha D horizonta, ko so posamezni primerki še v rabi.[26]

[20] K. Kromer, *Brezje* (1959) T. 2: 8 35: 6; 40: 7 in 48: 12.

[21] F. Starè, *Vače* (1955) T. 59: 20, 21, 24, 25, 27.

[22] Predmeta sta v depoju Narodnega muzeja v Ljubljani, Inv. št. P 4020.

[23] V. Stare, Prazgodovinske gomile na Rovišču. *Arh. vestnik* 13-14 (1962-63) T. 6: 11.

[24] F. Starè, Trije prazgodovinski grobovi iz Zasavja. *Arh. vestnik* 4 (1953) 273, T. 1: 4.

[25] V. Stare, *Prazgodovinski kompleks Šmarjete* (Ljubljana 1973) T. 24: 23, 34—40.

[26] K. Kromer, *Brezje* (1959) 53, T. 2: 8, a in b

Sponam pripadajo tudi bronasti obročki (T. 5: 14—17 in T. 14: 9) in bronasta pasna okova (T. 14: 6, 8), ki sta bila pritrjena z zakovicami na nasprotni strani usnjenega pasa, kjer se je zatikal kavelj pasne spone.

Kot spona je služil verjetno tudi ovalen železen predmet s kavljem na eni strani (T. 13: 11) in železen ovalen poškodovan predmet s sledovi zakovice (T. 13: 10).

Fibule

Fibule navadno presojamo kot pridatke ženskih grobov, čeprav so bile najdene tudi v moških grobovih, kot je opaziti v grobu z oklepom iz Stične.[27]

Fibule, ki jih imamo med gradivom brez ožjih najdiščnih podatkov iz gomil pod Koriti, pripadajo različnim tipom in z njimi lahko opredelimo posamezna časovna obdobja.

Časovno najstarejša je velika lokasta dvojnopetljasta fibula (T. 6: 5) s pasovi svitkastih odebelitev na loku. Ostanek noge je verjetno del trikotne noge, kar samo po sebi govori za starejše primere tega tipa sponke, ki jih postavljamo v prvo polovico Ha C stopnje. V ta čas bi sodila tudi vozlasta fibula, od katere pa je ohranjen le vozlasti lok (T. 12: 3). Čolničasta fibula z dvojnimi cikcak vrezi na loku (T. 6: 12) je navadno inventar ženskih grobov iz razvitega obdobja Ha C stopnje in je na naših, zlasti dolenjskih najdiščih v grobovih zelo pogost pridatek. Za obdobje Ha C stopnje je tako značilna, da že njena prisotnost v grobu zadostuje za časovno vrednotenje grobne celote.

Nekako iz istega časovnega obdobja je tudi fibula z žičnim jedrom in oblogo iz jantarjevih segmentov (T. 14: 10), ki jo v več primerkih najdemo zlasti med gradivom iz Šmarjete,[28] kjer je ena izmed značilnosti materialne kulture tega kompleksa.

Mlajšemu času pa moramo pripisati trakasto certosoidno fibulo (T. 6: 15) in prelomljeno certoško fibulo (T. 6: 13), ki ju datiramo med zgodnjim in razvitim Ha D horizontom in med razvitim in poznim Ha D horizontom, ki ju najpogosteje najdemo v grobovih jugovzhodnega predalpskega prostora zlasti Dolenjske.

Poznim oblikam certoških fibul pripadajo tipi s samostrelno spodvito peresovino (T. 6: 16, 17) in fibule z dvojno samostrelno spodvito peresovino (T. 7: 1, 2), ki jih stavljamo v razvito in najmlajšo fazo Ha D stopnje (po letu 450 pr. n. št.).

Igle za spenjanje

Ohranjeni sta le dve igli za spenjanje in vsaka pripada drugemu tipu tega praktično uporabnega predmeta.

Igla T. 5: 11 ima kijasto valjasto glavico, kar je značilno za starejše obdobje železne dobe in bi jo morali postaviti kvečjemu v čas prvih začetkov Ha C horizonta.

Druga igla T. 5: 12 pa pripada tipu večglavih igel s trombastim zaključkom, kakršne so tipološka značilnost Ha C grobov, vendar je v tem okviru tipološko nekoliko starejša, ker ima le dve kroglasti odebelitvi, kar izraža

[27] F. Starè, Dekoracija pravokotnih spon na Kranjskem. *Arh. vestnik* 3 (1952) 173.

[28] S. Gabrovec, Halštatska kultura. *Arh. vestnik* 15-16 (1964-65) 127, T. 4: 8.

tipološko razvojno starejšo obliko od mlajših, ki imajo vedno več odebelitev, čim mlajše so.

Keramika in glinasta vretenca

Značilno za gomile pod Koriti je pomanjkanje keramičnega gradiva, kar si pa lahko tolmačimo tudi s premajhno pazljivostjo kopačev, ki posodam niso posvečali dovolj pozornosti. Takšno sliko smo si ustvarili ob pregledu keramičnega gradiva, ki je v Narodnem muzeju v Ljubljani. V vsej množici predmetov so le tri ohranjene posode (T. 11: 12—14), za katere pa nimamo ožjih najdiščnih podatkov in zelo majhna posodica iz gomile 6, ki pripada najmanjšim doslej znanim posodam iz naših najdišč (T. 11: 8). Omenjene tri posode pripadajo trem različnim oblikam posod. Gre za posodico s širokim ustjem in dnom (T. 11: 12), konično posodo z ravnim dnom (T. 11: 13) in za lonček z masivnim valjastim ročajem (T. 11: 14). Za ožjo kronologijo jih ne bi mogli uporabiti, ker predstavljajo neko splošno obliko posod starejše železne dobe in ne izstopajo iz časovnega okvira, kamor sodi glavnina predmetov iz gomil pod Koriti.

Glinasta vretenca lahko razdelimo v bikonična (T. 5: 7, 8) in konična (T. 5: 2, 3, 5, 6). Vsa vretenca so neokrašena in imajo ravna dna. Za časovno opredeljevanje nam ne morejo služiti, ker se pojavljajo v ženskih grobovih skozi vse obdobje železne dobe.[29]

Ogrlice

Ogrlice, značilni nakit ženskih grobov, so v gomilah pod Koriti dokaj pogost pridatek. Ločimo jantarjeve (T. 7: 6, 7) in steklene (T. 7: 8) ogrlice. Jantarjeve ogrlice so sestavljene iz srednje velikih in manjših jagod in med njimi ne opazimo kakšne posebnosti. Steklene ogrlice pa so sestavljene iz raznobarvnih jagod in so posebno lepe tiste, ki imajo na modrikasti ali zelenkasti podlagi belo-črna očesa, ki delujejo ponekod tudi kot temnejše spirale (T. 7: 8). Za te jagode vemo, da se pojavljajo v Ha D grobovih in so v tem času kar pogost pridatek ženskih grobov.[30]

Posebej je treba omeniti stekleno jagodo v obliki makove glavice iz modrikastega stekla z belo cikcak črto (T. 7: 5). E. T. Haevernick meni, da so takšne jagode verjetno zaključki bronastih igel iz Ha D časovnega horizonta, kamor bi jo lahko postavili tudi glede na način izdelave in ornamentacije same.[31]

Drugi predmeti

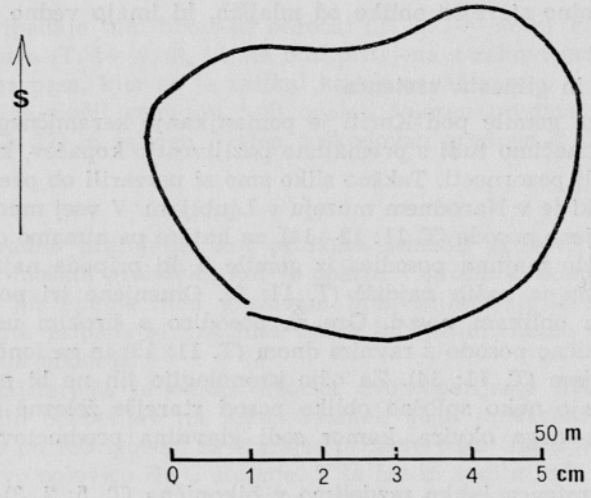
Med inventarjem grobov iz gomil pod Koriti sta tudi dve kamniti konici (T. 13: 4, 7) in brusni kamen (T. 13: 9). Kamnite konice so v grobovih bolj redek pridatek in si njihovo prisotnost tolmačimo s tradicijo iz starejših obdobij, ki je morda povezana z nekimi kultnimi obredi.[32]

[29] V. Stare, *Prazgodovinski kompleks Šmarjete* (Ljubljana 1973) T. 19: 7, 8, 22, 24, 28, 29.

[30] V. Stare, Železnodobne gomile na Vinkovem vrhu. *Arh. vestnik* 15-16 (1964-65) 224.

[31] K. Kromer, *Brezje* (Ljubljana 1959) T. 20: 6. Brezje pri Mirni peči, kjer so v Tum. 7 gr. 1 jagode zelenkaste.

[32] Po razgovoru z gospo E. T. Haevernick leta 1969, ko je pregledovala steklene jagode v depoju Narodnega muzeja v Ljubljani.

Sl. 2. Tloris gradišča na Koritih pri Dobravi (pri Dobrniču)
Abb. 2. Grundriß des Ringwalles in Dorf Korita bei Dobrava (Dobrnič)

Tudi bronasta vretenca (T. 6: 2, 6) se v grobovih bolj redko najdejo in so navadno pridatki moških grobov, ker so verjetno služili kot uteži pri jermenih, s katerimi so spenjali ali zavezovali obleke.[33] To domnevo podpirata tudi grob s skledasto čelado z Malenc[34] in grob skitskega lokostrelca iz Libne.[35]

GRADIVO IZ NASELBINE NA KORITIH

V zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani sta le dva predmeta, ki sta bila najdena v naselbini na Koritih.

To je kroglasto sploščeno glinasto vretence, ki ga je v muzej prinesel F. Perpar in o njegovem natančnem najdišču ne vemo ničesar določenega, zato tudi ne pride v poštev za časovno opredeljevanje (T. 12: 3).

Drugi predmet je fragmentarna železna tulasta sekira, ki jo je v muzej prinesel Smolič, vendar tudi brez ožjih najdiščnih podatkov (T. 12: 6). Tulaste železne sekire so značilne za starejšo železno dobo, to pa je tudi čas obstoja naselbine na Koritih, kakor sklepamo po najdbah iz gomil, v katerih so bili pokopani domnevni prebivalci tega področja.

O naselbini sami vemo le malo iz Pečnikovih poročil, ki je tu raziskoval koncem preteklega stoletja.[36] Od tistega časa na tem področju ni nihče izko-

[33] V. Stare, Železodobne gomile z Vinkovega vrha. *Arh. vestnik* 15-16 (1964-65) 224.

[34] F. Starè, Kipec ilirskega bojevnika z Vač. *Arh. vestnik* 13-14 (1962-63) T. 10: 28.

[35] V. Stare, Prazgodovinske Malence. *Arh. vestnik* 11-12 (1960-61) 52, T. 2: 3, 4, 7, 11.

[36] F. Starè, o. c. T. 10: 28.

paval, tako da za samo naselbino nimamo nobenih določenih podatkov, iz katerih bi lahko sklepali o njeni natančni velikosti in obsegu in bi si lahko ustvarili sliko o pomembnosti in trajanju te starejše železnodobne naselbine na Koritih (sl. 2).[37]

ZAKLJUČEK

Gradivo iz gomil pod Koriti je v svoji glavnini zastopano s primerki iz starejše železne dobe in sodi na konec Ha C in na začetek Ha D horizonta in vse tja skozi razvito fazo tega obdobja. Izjemo predstavljajo dvorezni nasilno zviti meči, ki pa so že iz časa mlajše železne dobe in so kot taki najmlajši predmeti te nekropole, kar je vsekakor neka zanimivost, če upoštevamo širši prostor tega najdišča. Naselbina s svojimi grobišči je torej trajala vse od najstarejšega obdobja starejše železne dobe do mlajših faz mlajše železne dobe, ko je življenje tod zamrlo.

Ugotovili smo, da ima tudi to najdišče, kot navadno vsa prazgodovinska najdišča s področja jugovzhodnega predalpskega prostora, neke predmete, ki so zanj značilni. Za gomile pod Koriti so to pravokotne pasne spone s kvadratnim v kavelj podaljšanim rebrom, ki dajejo najdišču nek svojstven pečat.

Ob zaključku lahko poudarimo pomembnost gradiva iz gomil pod Koriti, ki bi še bolj zaživelo, ko bi ga vključili k predmetom, ki so danes v dunajskem muzeju. Zelo pomembno bi bilo raziskati naselbino in gomile pod njo, ker šele potem, ko bi imeli zaključene grobne celote in rezultate iz naselbine, bi lahko dali najdišču določeno mesto v okviru prazgodovinskih naselbin jugovzhodnega predalpskega prostora s posebnim poudarkom na Dolenjski in bi lahko razčistili niz doslej nerešenih vprašanj.

KATALOŠKI OPIS PREDMETOV

I. GOMILE PRI DOBRAVI

Sulice

1. Železna sulična ost s kratkim ovalnim listom, z močnim polkrožnim rebrom, poškodovana. Inv. št. P 2711. D. 14,1 cm. T. 1: 4.

2. Železna sulična ost z dolgim trikotnim listom, poškodovana. Inv. št. P 2711. D. 20,4 cm. T. 2: 8.

3. Železna sulična ost, močno poškodovana. Inv. št. P 2712. D. 21,6 cm. T. 2: 7.

4. Železna sulična ost, močno poškodovana in prelomljena. Inv. št. P 2713. D. 30,2 cm. T. 1: 3.

5. Železna sulična ost, zelo poškodovana. Inv. št. P 2714. Ohr. d. 19,9 cm. T. 1: 5.

6. Železna sulična ost, poškodovana, v delno ohranjenem tulcu so ostanki lesa. Inv. št. P 2716. D. 23,3 cm. T. 1: 6.

7. Železna sulična ost, z dolgim ovalnim listom, s polkrožnim rebrom, poškodovana. Inv. št. P 2717. D. 36,2 cm. T. 1: 1.

[37] *Izvestja muz. druš. za Kranjsko* 4 (1894) 7 ter 9 (1899) 48.

[38] O. Frey, Halštatska naselja na Dolenjskem, *Varstvo spomenikov* 13-14 (1970) 19.

8. Železna sulična ost z dolgim listom, poškodovana. Inv. št. P 2718. D. 42,8 cm. T. 2: 1.

9. Železna sulična ost, zelo poškodovana. Inv. št. P 2719. D. 26,8 cm. T. 2: 6.

10. Železna sulična ost z delno uničenim dolgim listom in tulcem za nasajanje, z ostanki lesa. Inv. št. P 2720. D. 34,1 cm. T. 1: 2.

11. Železna sulična ost z ovalnim listom, z močnim rebrom. V tulcu so ostanki lesa, poškodovana. Inv. št. P 2722. D. 21,0 cm. T. 2: 4.

12. Železna sulična ost z ovalnim listom, v tulcu so ostanki lesa. Inv. št. P 2723. D. 21,3 cm. T. 2: 5.

13. Železna sulična ost, skoraj popolnoma uničena. Inv. št. P 2724. D. 30,6 cm. T. 2: 2.

Sekire

14. Železna tulasta sekira z ušescem. V tulcu so ostanki lesa. Inv. št. P 2725. D. 18,6 cm. T. 3: 1.

15. Železna tulasta sekira z ušescem, poškodovana. Inv. št. P 2726. D. 15,3 cm. T. 4: 6.

16. Železna plavutasta sekira, zelo poškodovana, z ostanki lesa med plavutma. Inv. št. P 2727. D. 18,2 cm. T. 5: 1.

17. Železna tulasta sekira, z ušescem. Inv. št. P 2728. D. 18,6 cm. T. 3: 3.

18. Železna tulasta sekira, poškodovana. Inv. št. P 2729. D. 19,7 cm. T. 4: 1.

19. Železna tulasta sekira z ušescem. V tulcu so ohranjeni ostanki lesa. Inv. št. P 2730. D. 19,1 cm. T. 3: 2.

20. Železna tulasta sekira, poškodovana. Inv. št. P 2731. D. 17,1 cm. T. 4: 2.

21. Železna tulasta sekira, poškodovana. Inv. št. P 2733. D. 17,1 cm. T. 4: 3.

22. Železna tulasta sekira z ušescem, poškodovana. Inv. št. P 2732. D. 16,7 cm. T. 3: 4.

23. Železna tulasta sekira, poškodovana. Inv. št. P 2734. D. 14,8 cm. T. 4: 4.

24. Železna sekira z enostranskima plavutma, poškodovana. Inv. št. P 2735. D. 14,8 cm. T. 3: 8.

Noži

25. Železen nož, ukrivljen, s trnastim ploščato skovanim nastavkom za ročaj. Inv. št. P 2774. D. 11,3 cm. T. 4: 9.

26. Železen nož, ukrivljen, poškodovan. Inv. št. P 2775. D. 11,9 cm. T. 4: 5.

27. Železen nož, ukrivljen, poškodovan. Inv. št. P 2775. D. 11,9 cm.

28. Železen nož, ukrivljen, s trnastim nastavkom, poškodovan. Inv. št. P 2776. D. 12,2 cm. T. 4: 7.

29. Železen nož, ukrivljen navzdol, s ploščatim nastavkom za ročaj, poškodovan. Inv. št. P 2777. D. 12,5 cm. T. 3: 5.

30. Železen nož, ukrivljen, s trnastim nastavkom za ročaj, poškodovan. Inv. št. P 2778. D. 13,5 cm. T. 3: 7.

31. Železen nož, ukrivljen, s trnastim nastavkom za ročaj, poškodovan. Inv. št. P 2779. D. 14,5 cm. T. 3: 6.

32. Železen nož, delno fragmentiran. Inv. št. P 2779. D. 10,4 cm. T. 4: 8.

Pasne spone in obročki

33. Pravokotna bronasta pasna spona, z železnim danes odlomljenim kavljem za spenjanje. Ohranjene so tri okrogle zakovice. Precej poškodovana. Inv. št. P 2736. Ohr. d. 14,6 cm. T. 5: 18.

34. Pravokotna bronasta pasna spona, fragmentirana in prelomljena. Na ožjih straneh je imela po tri okrogle zakovice. Inv. št. P. 2737. D. 25,0 cm. T. 5: 4.

35. Bronast obroček, ovalnega preseka, s štirimi polkrožnimi izrastki, poškodovan. Inv. št. P 2738. Pr. 2,9 cm. T. 5: 15.

36. Bronast obroček, ovalnega preseka, poškodovan. Inv. št. P 2739. Pr. 2,3 cm. T. 5: 14.

37. Bronast obroček, ovalnega preseka, poškodovan. Inv. št. P 2740. Pr. 2,3 cm. T. 5: 16.

38. Bronast obroček, polkrožnega preseka, polkrožno narebren. Inv. št. P 2741. Pr. 2,2 cm. T. 5: 17.

Fibule

39. Bronasta dvojnopetljasta lokasta fibula, s pravokotno nogo. Lok je okrašen ob petljah in v sredini loka s pasom vrezanih črt. Fibula je poškodovana. Inv. št. P 2742. D. 12,4 cm. T. 6: 5.

40. Bronasta fibula, z dvojno spodvito samostrelno peresovino. Noga ima pestičast nastavek. Na obeh prehodih loka je drobno narezana. Inv. št. P 2744. D. 7,1 cm. T. 7: 2.

41. Bronasta fibula z dvojno spodvito samostrelno peresovino. Noga ima pestičast nastavek. Na obeh prehodih loka je drobno narezana. Inv. št. P 2745. D. 7,4 cm. T. 7: 1.

42. Bronasta fibula s samostrelno spodvito peresovino. Noga ima stožčast pokončen nastavek. Inv. št. P 2746. D. 5,7 cm. T. 6: 17.

43. Bronasta fibula s samostrelno spodvito peresovino. Noga ima rahlo navzdol nagnjen stožčast nastavek. Inv. št. P 2747. D. 6,0 cm. T. 6: 16.

44. Bronasta certoška fibula, prelomljena. Manjka igla za spenjanje. Inv. št. P 2748. D. 6,4 cm. T. 6: 13.

45. Bronasta fibula, trakasta. Lok je ploščat in je okrašen z vzporednimi kanelurami. Na prehodu loka v iglo je okrogel disk. Noga ima pestičast nastavek. Inv. št. P 2749. D. 5,5 cm. T. 6: 15.

46. Bronasta lokasta fibula z odlomljeno nogo in iglo za spenjanje. Na loku je okrašena s pasovoma prečnih vrezov. Inv. št. P 2750. D. 3,9 cm. T. 6: 8.

47. Lok bronaste rtaste fibule, ob rtih je na obeh straneh drobno narezan. Inv. št. P 2751. D. 2,7 cm. T. 6: 14.

48. Bronasta čolničasta fibula z odlomljeno peresovino in iglo za spenjanje. Lok je bil okrašen z vrezanimi cikcak črtami in prečnimi rebri. Inv. št. P 2752. D. 8,2 cm. T. 6: 12.

Igli

49. Bronasta igla s kijasto glavico. Inv. št. P 2753. D. 10,3 cm. T. 5: 11.

50. Bronasta igla z dvema okroglima glavicama in trombastim zaključkom. Igla je delno odlomljena. Inv. št. P 2754. D. 11,6 cm. T. 5: 12.

Zapestnice

51. Bronasta votla zapestnica, po površini drobno narebrena. Konca sta vdeta drug v drugega, poškodovana. Inv. št. P 2756. Pr. 8,5 cm. T. 5: 9.

52. Bronasta votla zapestnica, po površini drobno narebrena. Konca sta vdeta drug v drugega, poškodovana. Inv. št. P 2757. Pr. 8,1 cm. T. 5: 10.

53. Bronasta votla zapestnica, močno poškodovana, z drobno narebreno površino in staknjenima koncema. Inv. št. P 2758. Pr. 7,9 cm. T. 5: 13.

54. Bronasta masivna zapestnica, polkrožnega preseka, z zoženima presegajočima koncema. Okrašena je s pasovi prečnih vrezov. Inv. št. P 2759. Pr. 6,6 cm. T. 6: 3.

55. Bronasta masivna zapestnica, polkrožnega preseka, z zoženima presegajočima koncema, močno poškodovana, prečno narebrena. Inv. št. P 2760. Pr. 5,9 cm. T. 6: 9.

56. Bronasta masivna zapestnica, polkrožnega preseka, z zoženima presegajočima koncema, drobno narebrena, poškodovana. Inv. št. P 2761. Pr. 6,1 cm. T. 6: 7.

57. Bronasta masivna zapestnica, polkrožnega preseka, z zoženima presegajočima koncema. Okrašena je s polkrožnimi odebelitvami. Inv. št. P 2762. Pr. 6,7 cm. T. 6: 4.

Ovratnica

58. Bronasta ovratnica, polkrožnega preseka, z nazaj spiralno zavitima koncema. Delno je poškodovana od patine, svitkasto narebrena. Inv. št. P 2755. Pr. 10,7 cm. T. 6: 1.

Uhana — obročka za lase

59. Bronast uhan ali obroček za lase iz zelo tanke pločevine, z luknjico in kvačico za spenjanje. Okrašen je s pasovi »letečega psa« v iztolčeni tehniki. Na spodnji strani ima dve luknjici v katerih so viseli obeski. Ohranjen je le en trikoten obesek, ki je okrašen z iztolčeni tehniki. Inv. št. P 2763. V. 3,0 cm. T. 6: 11.

60. Fragment obročka za lase ali uhana z luknjico. Na spodnji strani je v luknjici na drobnem obročku trikoten obesek. Okrašen je z motivom »letečega psa« v iztolčeni tehniki. Inv. št. P 2764. V. 2,6 cm. T. 6: 10.

Ogrlice

61. Ogrlica iz okroglih jantarjevih in modrih steklenih jagod. Inv. št. P 2767. D. niza 52,1 cm. T. 7: 7.

62. Jantarjeva jagoda, del ogrlice. Inv. št. P 2768. Pr. 2,5 cm. T. 7: 3.

63. Jantarjeva jagoda, del ogrlice. Inv. št. P 2769. Pr. 2,6 cm. T. 7: 4.

64. Ogrlica iz okroglih modrih steklenih jagod. Inv. št. P 2770. D. niza 51,4 cm. T. 7: 6.

65. Steklena jagoda v obliki makove glavice, temno modra z belimi in rumenimi lisami. Inv. št. P 2772. V. 1,8 cm. T. 7: 5.

66. Ogrlica iz raznobarvnih steklenih jagod. Inv. št. P 2721. D. niza 23,0 cm. T. 7: 8.

Vretenca

67. Glinasto vretence iz rjavo žgane gline, z močno uglobljenim dnom. Inv. št. P 2780. V. 3,5 cm. T. 5: 5.

68. Glinasto bikonično vretence iz rjavo sivo žgane gline. Inv. št. P 2781. V. 2,9 cm. T. 5: 8.

69. Glinasto kroglasto vretence iz rumenkasto žgane gline. Inv. št. P 2782. V. 2,6 cm. T. 5: 7.

70. Glinasto vretence iz rjavo sivo žgane gline z rahlo uglobljenim dnom. Inv. št. P 2783. V. 2,8 cm. T. 5: 6.

71. Glinasto vretence iz rjavo sivo žgane gline z močno uglobljenim dnom. Inv. št. P 2784. V. 2,5 cm. T. 5: 3.

72. Glinasto konično vretence iz rumenkasto sivo žgane gline, z rahlo uglobljenim dnom. Inv. št. P 2785. V. 2,7 cm. T. 5: 2.

73. Bronasto kroglasto vretence, na največjem obodu je vzdolžno kanelirano. Inv. št. P 2765. V. 2,0 cm. T. 6: 2.

74. Bronasto vretence v obliki makove glavice. Inv. št. P 2766. V. 1,8 cm. T. 6: 6.

II. GOMILE PRI DOBRAVI

Izkopavanje F. Schulza 1898

Gomila 3

75. Bronasti tutul, stožčaste oblike, ob robu kaneliran. Inv. št. P 4591. V. 1,6 cm. T. 8: 1.

Gomila 4

76. Bronasta zapestnica, polkrožnega preseka, z zoženima presegajočima koncema. Okrašena je s pasovi prečnih vrezov, poškodovana od patine. Inv. št. P 4592 a. Pr. 6,0 cm. T. 8: 11.

77. Bronasta masivna zapestnica, polkrožnega preseka, z zoženima presegajočima koncema, okrašena s pasovi vrezov, poškodovana od patine. Inv. št. P 4592 b. Pr. 5,7 cm. T. 8: 10.

78. Glinasto vretence, konično, s sedlastim zgornjim delom in ravno stojno ploskvijo. Inv. št. P 4593. V. 3,1 cm. T. 8: 2.

79. Ogrlica iz jantarjevih jagod. Inv. št. P 4594. D. niza 96 cm. T. 8: 6.

80. Ogrlica iz steklenih jagod. Inv. št. P 4595. D. niza 96 cm.

81. Ogrlice iz raznobarvnih steklenih jagod. Inv. št. P 4596. D. niza 51,3 cm.

82. Fragmentirana kultna palica iz tanke bronaste pločevine. Telo palice je okrašeno s pasovi mrežastega motiva. Na spodnji strani je v razširjenem delu v štirih luknjicah ohranjenih nekaj bronastih obročkov, na enem visi trikoten obesek. Inv. št. P 4597. Ohr. d. 8,9 cm. T. 8: 9.

83. Trije fragmenti bronaste votle zapestnice s staknjenima koncema. Po površini je drobno narebrena. Inv. št. P 4598. D. fragm. 7,9, 5,8 in 5,1 cm. T. 8: 5.

84. Bronasta trakasta fibula z dolgo nogo, ki ima nekoliko nazaj nagnjen pesticast nastavek. Inv. št. P 4599. D. 7,9 cm. T. 8: 3.

85. Bronasta masivna zapestnica, polkrožnega preseka, z odlomljenima nekoč presegajočima koncema. Okrašena je s polkrožnimi odebelitvami, med katerimi sta po dve svitkasti odebelitvi. Skoraj popolnoma uničena od patine. Inv. št. P 4600 a. Pr. 5,8 cm. T. 8: 7.

86. Bronasta masivna zapestnica, polkrožnega preseka, s presegajočima koncema. Okrašena je s polkrožnimi odebelitvami, med katerimi sta po dve svitkasti odebelitvi. Inv. št. P 4600 b. Pr. 5,7 cm. T. 8: 8.

87. Ogrlica iz jantarjevih jagod, pogrešana.

88. Glinasto vretence iz rjavo sivo žgane gline, bikonično, delno poškodovano. Inv. št. P 4602. V. 2,7 cm. T. 8: 4.

Gomila 5

89. Glinasto vretence iz rjavkasto žgane gline, konično, delno poškodovano. Inv. št. P 4603. V. 2,4 cm. T. 8: 17.

90. Prelomljena železna sulična ost, poškodovana od rje. Inv. št. P 4604. D. fragm. 7,7 in 8,8 cm. T. 9: 6.

91. Železna sulična ost z močnim rebrom. V tulcu so ostanki lesa. Inv. št. P 4605. D. 39,5 cm. T. 9: 2.

92. Železna tulasta sekira, poškodovana. Inv. št. P 4606. D. 20,4 cm. T. 9: 5.

93. 72 kobaltno modrih steklenih jagod. Inv. št. P 4607. T. 8: 14.

94. Glinasto vretence iz rjavo žgane gline, bikonično, s sedlasto vboklim zgornjim delom, poškodovano. Inv. št. P 4608. V. 2,8 cm. T. 8: 16.

95. Železen nož, ukrivljen, s ploščato skovanim nastavkom za ročaj, poškodovan. Inv. št. P 4609. D. 13,2 cm. T. 8: 15.

96. Železna sulična ost, z ostanki lesa v tulcu, uničena od rje. Inv. št. P 4610. D. 19,6 cm. T. 9: 1.

97. Pravokotna bronasta pasna spona, kavelj za spenjanje je naraven podaljšek plošče. Na nasprotni strani ima ohranjeno luknjico za zakovico. Inv. št. P 4611. D. 14,7 cm. T. 8: 12.

98. Del bronaste pravokotne pasne spone s tremi okroglimi zakovicami. Inv. št. P 4612. Vel. fragm. 3,7 × 5,9 cm. T. 8: 13.

99. Železna tulasta sekira z ostanki lesa v tulcu. Inv. št. P 4613. D. 21,4 cm. T. 9: 4.

100. Železna sulična ost, poškodovana. Inv. št. P 4614. D. 23,6 cm. T. 9: 3.

Gomila 6

101. Pravokotna pasna spona, nekoliko poškodovana. Na eni strani ima tri luknjice, na drugi strani pa ostanek železne zakovice za pritrjevanje kavlja. Spona je okrašena na treh straneh s pasom mrežasto vrezanih črt. Inv. št. P 4615. D. 8,9 cm. T. 11: 2.

102. Bronast obroček, masiven, ovalnega preseka. Inv. št. P 4615 a. Pr. 3,0 cm. T. 11: 3.

103. Bronast obroček, masiven, ovalnega preseka, poškodovan. Inv. št. P 4615 b. Pr. 2,8 cm. T. 11: 4.

104. Fragmenti pravokotne pasne spone, ki je bila že v času uporabe popravljena. Inv. št. P 4616. Vel. fragm. od 9,5 × 6,3 do 1,4 × 2 cm. T. 11: 5.

105. Železna sekira z nesklenjenim tulcem. Inv. št. P 4617. D. 13,4 cm. T. 10: 5.

106. Železna sulična ost z ovalnim poškodovanim listom. Inv. št. P 4618. D. 19,9 cm. T. 10: 2.

107. Železna sulična ost z ovalnim listom, poškodovana. Inv. št. P 4619. D. 12,5 cm. T. 10: 6.

108. Železna sulična ost z dolgim trikotnim listom, poškodovana. V tulcu so ostanki lesa. Inv. št. P 4624. D. 17,4 cm. T. 10: 1.

109. Pravokotna pasna spona. Na eni strani ima tri zakovice na drugi pa dve zakovici. Inv. št. P 4625. D. 20,2 cm. T. 11: 1.

110. Pravokotna pasna spona z močnim oglatim rebrom, ki se nadaljuje v dolg kavelj za spenjanje. Po sredini rebra in na plošči sami je okrašena z vrezanimi koncentričnimi krogi s piko. Inv. št. P 4626. D. 17,1 cm. T. 9: 9.

111. Bronasta certoška fibula s prelomljeno iglo za spenjanje. Ob peresovini je okrogel, na obodu narezan gumb. Inv. št. P 4627. D. 7,3 cm. T. 11: 9.

112. Bronasta certoška fibula s prelomljeno iglo. Ob peresovini je na obodu narezan okrogel gumb. Inv. št. P 4628. D. 7,5 cm. T. 11: 10.

113. Železna tulasta sekira z ušescem. Inv. št. P 4629. D. 17,1 cm. T. 10: 3.

114. Posodica iz rjavo žgane gline, kroglasta. Inv. št. P 4630. V. 2,4 cm. T. 11: 8.

115. Bronasta rtasta fibula, s prelomljeno nogo. Lok ima v sredini tri rte, na vsaki strani je pas vrezov. Noga ima dolg poševen profiliran nastavek. Inv. št. P 4631. D. 6,1 cm. T. 11: 11.

116. Glinasto konično vretence iz rdečkasto rjavo žgane gline. Inv. št. P 4632. V. 2,9 cm. T. 11: 7.

117. Železna obročka, ovalnega preseka, poškodovana. Inv. št. P 4633. Pr. 3,6 cm. T. 9: 7, 8.

118. Železen nasilno zvit meč, poškodovan. Inv. št. P 4634. D. 94 cm. T. 12: 1.

119. Železen nasilno zvit meč, poškodovan. Inv. št. P 4635. D. 92 cm. T. 12: 2.

120. Železna tulasta sekira, močno poškodovana. V tulcu so ostanki lesa. Inv. št. P 4636. D. 17,6 cm. T. 10: 8.

121. Fragment pravokotne bronaste pasne spone, z ohranjeno zakovico in okrašen kavelj za spenjanje. Inv. št. P 4637. D. 6,3 cm. T. 11: 5.

122. Okov bronaste pasne spone, z okroglo zakovico in kavljem za spenjanje. Inv. št. P 4638. D. 3,5 cm. T. 11: 6.

123. Železna tulasta sekira z ušescem, precej poškodovana od rje. Inv. št. P 4629. D. 17,5 cm. T. 10: 4.

124. Železna tulasta sekira z ostanki lesa v tulcu, poškodovana od rje. Inv. št. P 4636. D. 17,1 cm. T. 10: 7.

Neugotovljena gomila

125. Posoda iz temno sivo žgane gline, kroglasta, z ravnim dnom, delno poškodovana. Inv. št. P 4621. V. 5,4 cm. T. 11: 12.

126. Posoda iz rjavkasto žgane gline z ravnim dnom in koničnim ustjem. Inv. št. P 4622. V. 5,2 cm. T. 11: 13.

127. Lonec iz rjavkasto žgane gline z masivnim profiliranim ročajem, ki veže ustje s spodnjim delom. Inv. št. P. 4623. V. 9 cm. T. 11: 14.

III. GRADIVO INVENTARIZIRANO PO DRUGI SVETOVNI VOJNI IZKOPAVANJA SCHULZA IN PEČNIKA KONCEM MINULEGA STOLETJA

Sulice

128. Železna sulična ost z dolgim listom, poškodovana. Inv. št. P 11324. D. 28,2 cm. T. 14: 1.

129. Železna sulična ost z dolgim listom, tulec je spodaj svitkasto odebeljen. Inv. št. P 11325. D. 33,3 cm. T. 13: 2.

130. Železna sulična ost z ovalnim poškodovanim listom. Inv. št. P 11326. D. 24,2 cm. T. 14: 2.

Noži

131. Železen nož s ploščatim nastavkom za ročaj, fragmentiran. Inv. št. P 11327. D. 7,6 cm. T. 13: 12.

132. Železen ukrivljen nož, poškodovan. Inv. št. P 11328. D. 11,6 cm. T. 13: 3.

133. Dva fragmenta železnega noža z ostankom prirjavele tkanine. Inv. št. P 11305. D. 5,8 cm. T. 14: 16.

134. Železen srpasto ukrivljen nož, poškodovan. Inv. št. P 11303. D. 11,7 cm. T. 13: 6.

135. Železen srpasto ukrivljen nož, poškodovan. Inv. št. P 11302. D. 11,1 cm. T. 13: 5.

Meč

136. Fragment dvoreznega železnega nasilno zvitega meča. Inv. št. P. 11319. Ohr. d. 18,3 cm. T. 13: 1.

Pasne spone in obročki

137. Železna pasna spona z močnim pravokotnim rebrom po sredini, zelo poškodovana. Inv. št. P 11323. D. 17,5 cm. T. 14: 15.

138. Pravokotna železna pasna spona, zelo poškodovana. Inv. št. P 11322. D. 10,3 cm. T. 13: 10.

139. Pravokotna železna pasna spona s kavljem, ki je naraven podaljšek plošče. Inv. št. P 11321. D. 13,3 cm. T. 13: 8.

140. Fragment ovalne železne pasne spone s kavljem za spenjanje, ki je naraven podaljšek plošče. Inv. št. P 11304. D. 10,1 cm. T. 13: 11.

141. Okov pasne spone s tremi okroglimi zakovicami. Ob robu je drobno narezan. V zanko je vdet bronast obroček ovalnega preseka. Inv. št. P 11309. D. 4,6 cm. T. 14: 8.

142. Okov bronaste pasne spone, v zanko je vdet obroček ovalnega preseka. Inv. št. P 11310. D. 4,4 cm. T. 14: 6.

143. Železen obroček z delno ohranjeno zanko, verjetno okrogla spona. Inv št. P 11311. Pr. 4,4 cm. T. 14: 5.

144. Bronast masiven obroček, rombičnega preseka, fragmentiran. Inv. št. P 11320. Pr. 3,6 cm. T. 14: 17.

145. Železen obroček z ohranjeno zanko. Inv. št. P 11312. Pr. 4,5 cm. T. 14: 7.

146. Dva fragmentirana bronasta obročka, ovalnega preseka. Inv. št. P 11317. Pr. 2,2 cm in 2,3 cm. T. 14: 9.

Fibula

147. Lok bronaste fibule z jantarjevo oblogo v treh segmentih. Inv. št. P 11313. D. 4,1 cm. T. 14: 10.

Zapestnice

148. Štiri bronaste masivne zapestnice, polkrožnega preseka, z zoženima presegajočima koncema. Inv. št. P 11315 a—d. Pr. 8,6, 8,5, 8,7 in 8,2 cm. T. 14: 11—14.

149. Zapestnica ali narokvica iz tanke pločevine, na eni strani ima kavelj na drugi strani pa luknjico. Okrašena je z vzporednimi vrezi in motivom »smrekove vejice«. Inv. št. P 11314. Pr. 9,1 cm. T. 14: 3, 4.

150. Bronasta masivna zapestnica, polkrožnega preseka, z zoženima presegajočima koncema, prelomljena. Inv. št. P 4561. Pr. 7,8 cm. T. 12: 4.

Drugi predmeti

151. Konica iz rjavega sileksa. Inv. št. P 11306. Vel. 2,1 × 6,8 cm. T. 13: 4.

152. Praskalce iz sivkastega sileksa. Inv. št. P 11307. Vel. 1,8 × 3,4 cm. T. 13: 7.

153. Podolgovat brusni kamen. Inv. št. P 11308. D. 9,0 cm. T. 13: 9.

154. Jantarjeve in steklene jagode. Inv. št. P 11318.

155. Ostanki usnjenega prepleta. Inv. št. P 11316.

156. Bronasta igla s stožčasto glavico, pod katero je drobno narezana, potem se razširi in ima tu luknjico. Inv. št. R 3889. D. 11,4 cm.

157. Lok bronaste vozlaste fibule s trombastim zaključkom. Inv. št. P 6272. Pr. 12,7 cm. T. 12: 3.

IV. NASELBINA NA KORITIH

158. Glinasto vretence iz rjavkasto žgane gline, okroglo in sploščeno. Inv. št. P 5074. V. 1,7 cm. T. 12: 5.

159. Fragment železne tulaste sekire. Inv. št. P 4565. D. 12,6 cm. T. 12:6.

Hügelgräber bei Korita in Dolenjsko (Unterkrain)

Im prähistorischen Depot und in den Sammlungen des Nationalsmuseums in Ljubljana befinden sich Gegenstände, die zwischen 1896 und 1898 in Hügelgräbern bei Korita in Dolenjsko (Dobrava bei Dobrnič) ausgegraben worden sind. Das Material ist in zwei größere Gruppen eingeteilt. Die Inventarnummern P 2711—2786 beziehen sich auf die Hügelgräber, die zwischen 1896 und 1898 durch Pečnik und Szombathy erschlossen worden sind.[1] Die Inventarnummern P 4591—4638 betreffen die Ausgrabungen durch Schulz.[2]

Ungefähr auf halbem Wege zwischen Žužemberk und Dobrnič in Dolenjsko befinden sich bei dem Dorf Dobrava auf einer Weide östlich der Kirche mittelgroße Hügelgräber, die wir mit der Siedlung bei Korita in Zusammenhang bringen. Die Siedlung liegt auf einer 310 m hohen Anhöhe zwischen Dobrava und Korita südöstlich des Dorfes. Das Plateau der Siedlung mißt 700 qm und ist von gut erkennbaren Wällen umgeben, die mit Bruchstein befestigt sind.

Die Gegenstände mit den Inventarnummern P 4591—4638 sind im Inventarbuch mit der Bemerkung versehen, daß sie den Ausgrabungen von Schulz entstammen. Sie sind in der Reihenfolge der Hügelgräber eingetragen (Tumulus 3 bis 6).

Hügelgrab 3

Gefunden im Hügelgrab: ein Bronzetutuli (T. 8: 1); müßte in den Rahmen der Ha D-Stufe eingeordnet werden.

Hügelgrab 4

Gefunden im Hügelgrab: vier massive Armbänder, ein hohles Armband, ein Kultstab, eine certosoide Fibel, zwei Tonwirteln und Halsketten aus Bernstein und Glas (T. 8: 2—11). Das Fundgut stammt aus der Zeit zwischen der entwickelten Ha C-Stufe (massive Armbänder) und der entwickelten Ha D-Stufe (Kultstab, gerippes hohles Armband, certosoide Fibel).

Hügelgrab 5

Gefunden im Hügelgrab: vier Lanzen, zwei Tüllenbeile, ein Eisenmesser, eine rechteckige Gürtelschnalle, Fragmente einer zweiten, zwei Tonwirteln und eine Halskette von Glasperlen (T. 8: 12—17 und T. 9: 1—6).

Das Alter des Grabhügels müßte in die Zeit zwischen dem Ende der Ha C-Stufe (Gürtelschnalle mit geschnittenem Haken) und den Anffängen der Ha D-Stufe (rechteckige Gürtelschnalle) eingeordnet werden.

Dieses Hügelgrab könnte man als das älteste der erwähnten Tumuli betrachten.

Hügelgrab 6

Gefunden im Hügelgrab: drei Lanzen, zwei Tüllenbeile mit Ohr, zwei Tüllenbeile, einseitiges Lappenbeil, zwei rechteckige Gürtelschnallen und Reste von noch mindestens einer, eine rechteckige Schnalle mit Rippe, zwei bronzene und zwei kleine Eisenreife ein Tonwirteln, ein sehr kleines Gefäß, zwei Certosafibeln und eine Fibel mit schräg ansteigendem Ansatz am Fuß (T. 9: 7—9; 1—8; 11: 1—11).

Einen ganz besonderen Platz im Rahmen des gesamten Materials dieses Hügelgrabs, und dadurch auch der Fundstätte bei Korita selbst, nimmt die rechteckige Gürtelschnalle mit zum Haken verlängerter Längsrippe ein (T. 9: 9). Solch eine Schnalle stellt eine jüngere Entwicklungsvariante der rechteckigen Gürtelschnallen dar, die sich stufenweise entwickelten aus den doppelt gekreutzen Exemplaren über richtig rechteckige Schnallen bis zu den Beispielen mit der Längsrippe, die verhinderte, daß die rechteckige Platte beim Gebrauch auseinanderbrach und barst, so daß die Schnalle eine größere Anwendbarkeit hatte. Solche Schnallen kennen wir aus Most na Soči (Sv. Lucija),[6-9] aus Brezje pri Mirni peči,[10] aus Šmarjeta,[11] aus Vinkov vrh,[12] aus Donja dolina,[13] aus Jezerine,[14] und aus Sanski most.[15]

Beispiele mit Längsrippe aus dem Gebiet der Fundstätten von Dolenjsko finden wir in den Gräbern immer mit Gegenständen zusammen, die für das entwickelte oder jüngere Zeitalter der Ha D-Stufe kennzeichnend sind, wobei erwähnt werden muß, daß die bronzenen Beispiele typologisch doch etwas älter sind. Für diese Zeit würden auch die beiden Certosa-fibeln sprechen und die Fibeln mit dem schräg zulaufenden, profilierten Ansatz am Fuß, die eine Formausdruck der entwickelten Ha D-Stufe sind.

Der größte Teil des Materials gehört in die frühe und in die entwickelte Ha D-Stufe. Aus diesem Zeitrahmen fallen nur die beiden gewaltsam verbogenen

zweischneidigen Schwerter, die eine Beigabe zu den später in den Grabhügel eingelassenen Gräbern sein könnten und die in die jüngere Eisenzeit fallen.

Für das andere Material aus den Grabhügeln bei Korita (Inventarverzeichnis Nr. P 2711, 2786 und P 11302—11328) können wir keine Grabeinheiten bestimmen und können sie nur typologisch behandeln. Das sind: einserne Lanzen (T. 1: 1—6; 2: 1—8; 14: 1, 2), eiserne Tüllenbeile mit Ohr (T. 3: 1—4), Tüllenbeile (T. 4: 1—4, 6), Lappenbeil (T. 5: 1), einseitiges Lappenbeil (T. 3: 8), eiserne, sichelförmig gebogene Messer (T. 3: 5—7; 4: 5, 7—9 und 13: 3, 5, 6), ein gewaltsam verbogenes Schwert (T. 13: 1), massive Bronze-Armreife, hohle Bronze-Armreife, ein Halsband, Haarreife, zwei rechteckige Gürtelschnallen, zwei bogenförmige Fibeln, eine Kahnfibel, eine Fibel mit Bernsteinbelag, eine Fibel mit Ansatz, certosoide Fibeln, Armbrustfibeln, sodann Knüpfnadeln, Keramik, Tonspindeln und Halsketten, ein Schleifstein und zwei Silexpitzen.

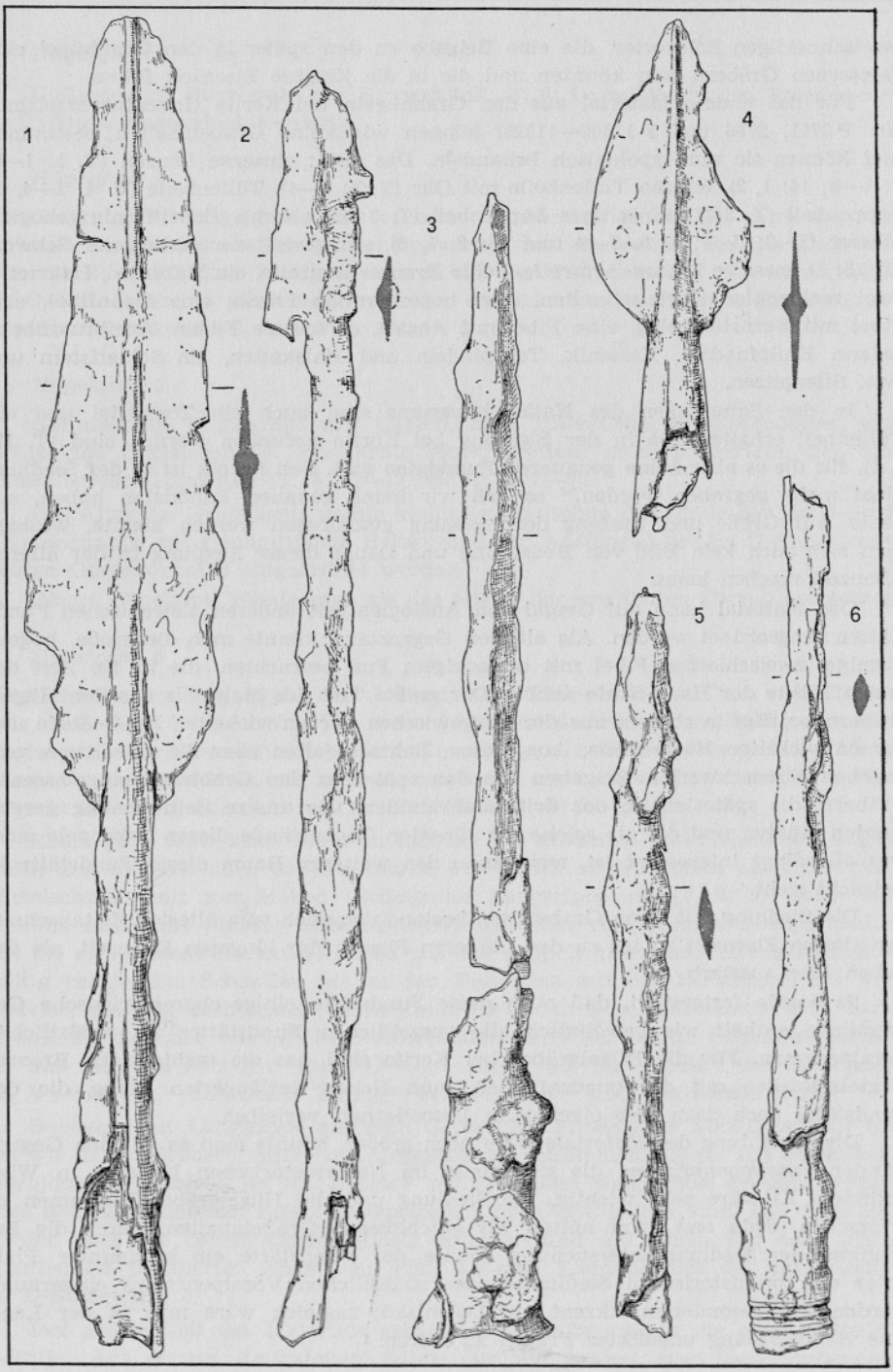
In den Sammlugen des Nationalmuseums sind auch ein Tonwirtel und ein Tüllenbeil erhalten, die in der Siedlung bei Korita gefunden worden sind (T. 12: 5, 6), für die es aber keine genaueren Funddaten gibt. Seit Pečnik ist in der Siedlung nicht mehr gegraben worden,[36] so daß wir keine genauen Funddaten haben, aus denen auf Größe und Umfang der Siedlung geschlossen werden könnte, weshalb man sich auch kein Bild von Bedeutung und Dauer dieser Siedlung in der älteren Eisenzeit machen kann.

Das Material kann auf Grund von Analogien mit anderen slowenischen Fundstätten eingeordnet werden. Als ältesten Gegenstand könnte man die große, bogenförmige, zweischleifige Fibel mit dreieckigem Fuß betrachten, die in die Zeit der ersten Hälfte der Ha C-Stufe gehört. Der größte Teil des Materials aus den Hügelgräbern bei Korita stammt aus der Zeit zwischen der entwickelten Ha C-Stufe und der entwickelten Ha D-Stufe. Aus diesem Rahmen fallen aber die gewaltsam verbogenen Eisenschwerter, Beigaben aus den später in den Grabhügel eingelassenen Gräbern, die spätestens in das dritte Jahrhundert vor unsere Zeitrechnung gesetzt werden müßten und die als solche die jüngsten Gegenstände dieser Nekropole sind, was allerdings interessant ist, wenn man den weiteren Raum dieser Fundstätte in Betracht zieht.

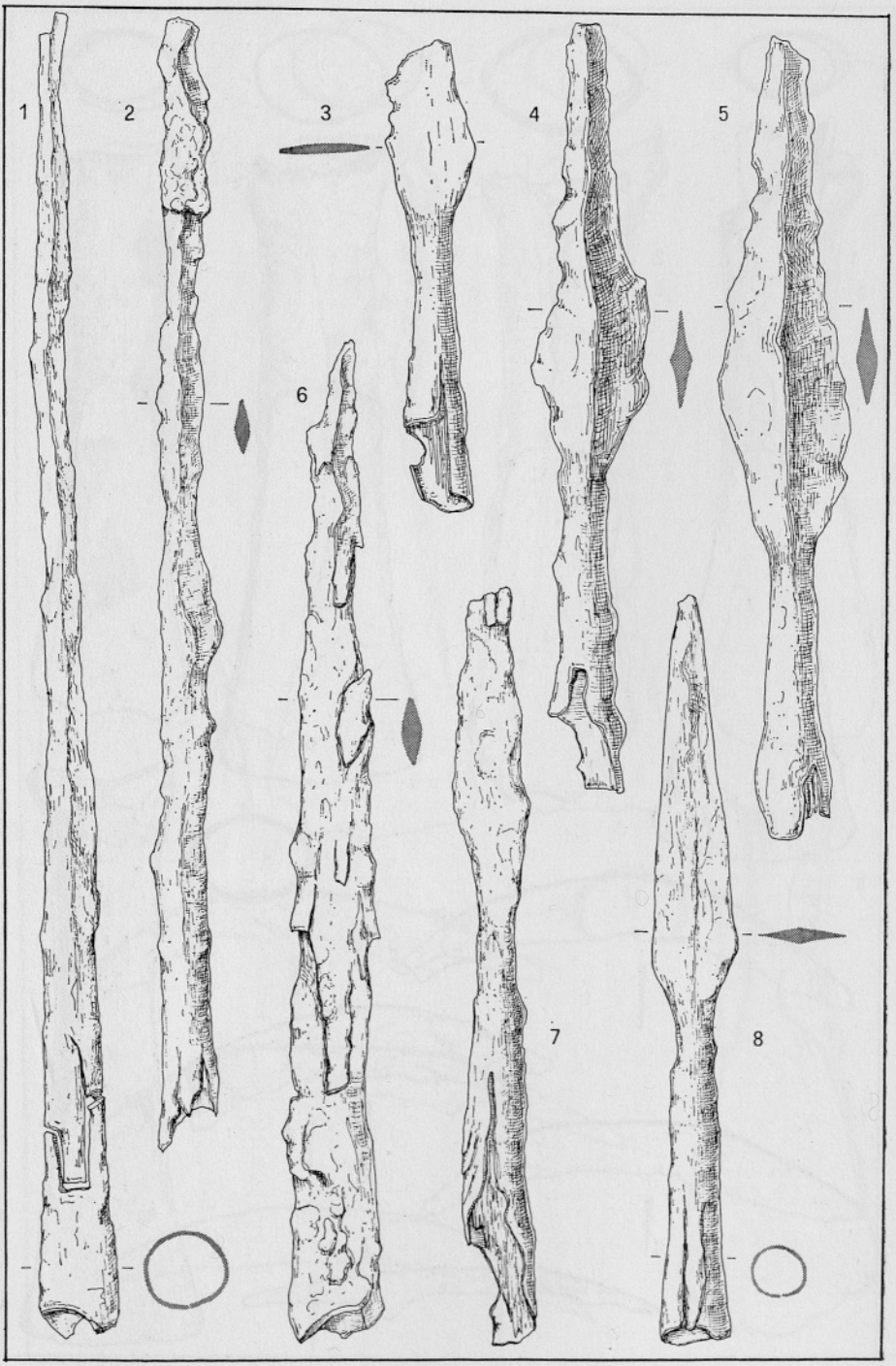
Die Siedlung mit ihren Grabstätten bestand demnach vom ältesten Zeitabschnitt der älteren Eisenzeit an bis zu den jüngeren Phasen der jüngeren Eisenzeit, als das Leben hier ausstarb.

Es wurde festgestellt, daß auch diese Fundstätte einige charakteristische Gegenstände enthält wie gewöhnlich alle vorzeitlichen Fundstätten im südöstlichen Voralpenraum. Für die Hügelgräber bei Korita sind das die rechteckigen Bronze-Gürtelschnallen mit der quadratischen, zum Haken verlängerten Rippe, die der Fundstätte noch dazu eine eigenartige Besonderheit verleihen.

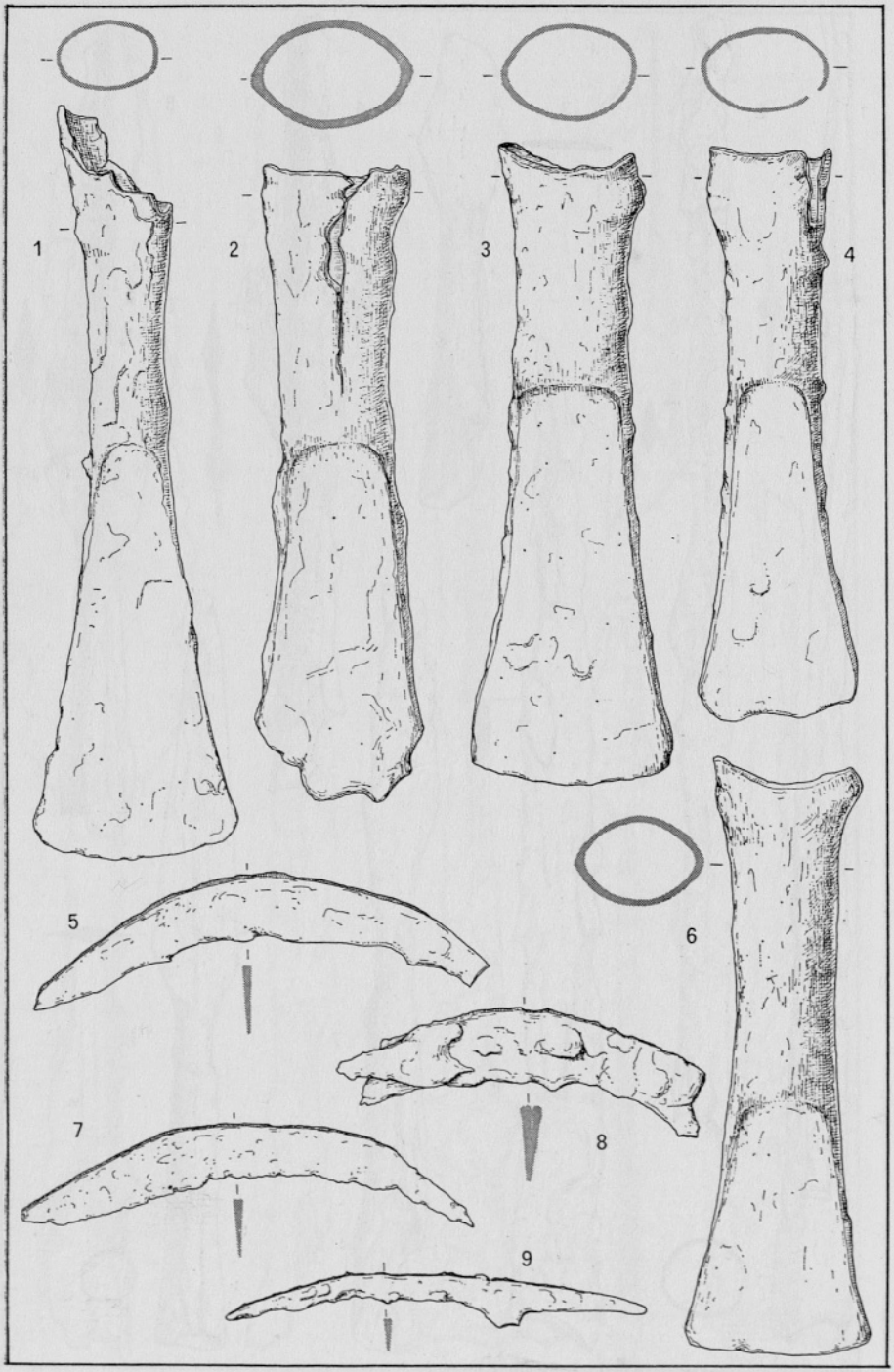
Die Bedeutung des Materials wäre noch größer, könnte man es mit den Gegenständen zusammenbringen, die sich heute im Naturhistorischen Museum in Wien befinden. Es wäre sehr wichtig, die Siedlung und die Hügelgräber Zusammen zu erforschen, denn erst dann hätten wir geschlossene Grabeinheiten. Durch die Ergebnisse der Siedlungsuntersuchung könnte der Fundstätte ein bestimmter Platz unter den prähistorischen Siedlungen des südöstlichen Voralpenraums eingeräumt werden mit besonderem Akzent auf Dolenjsko; zugleich wäre man in der Lage, eine Reihe bislang ungelöster Fragen zu klären.

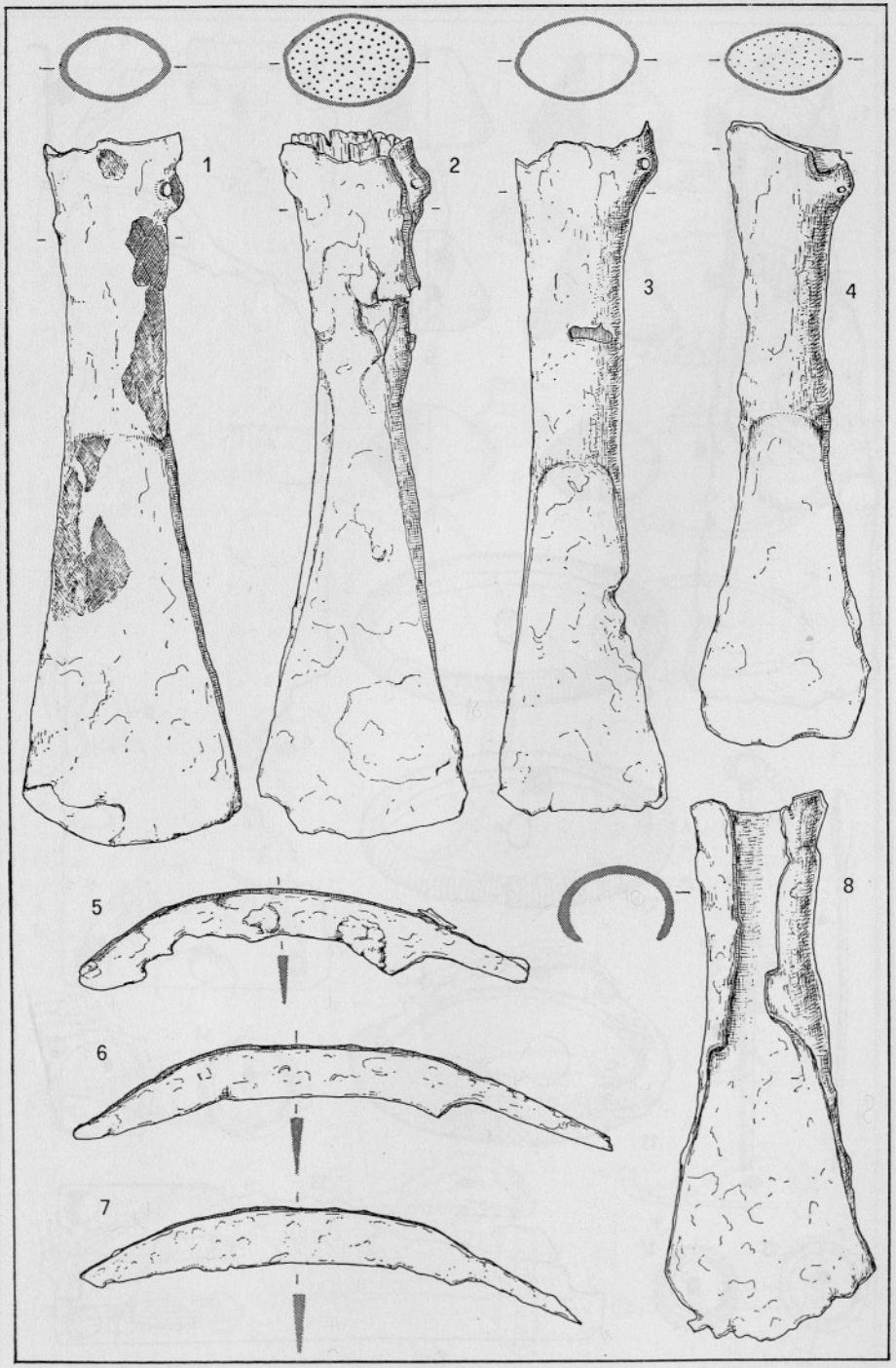
Korita, Dobrova pri Dobrniču. 1—6 železo
Korita, Dobrava bei Dobrnič. 1—6 Eisen
1/2

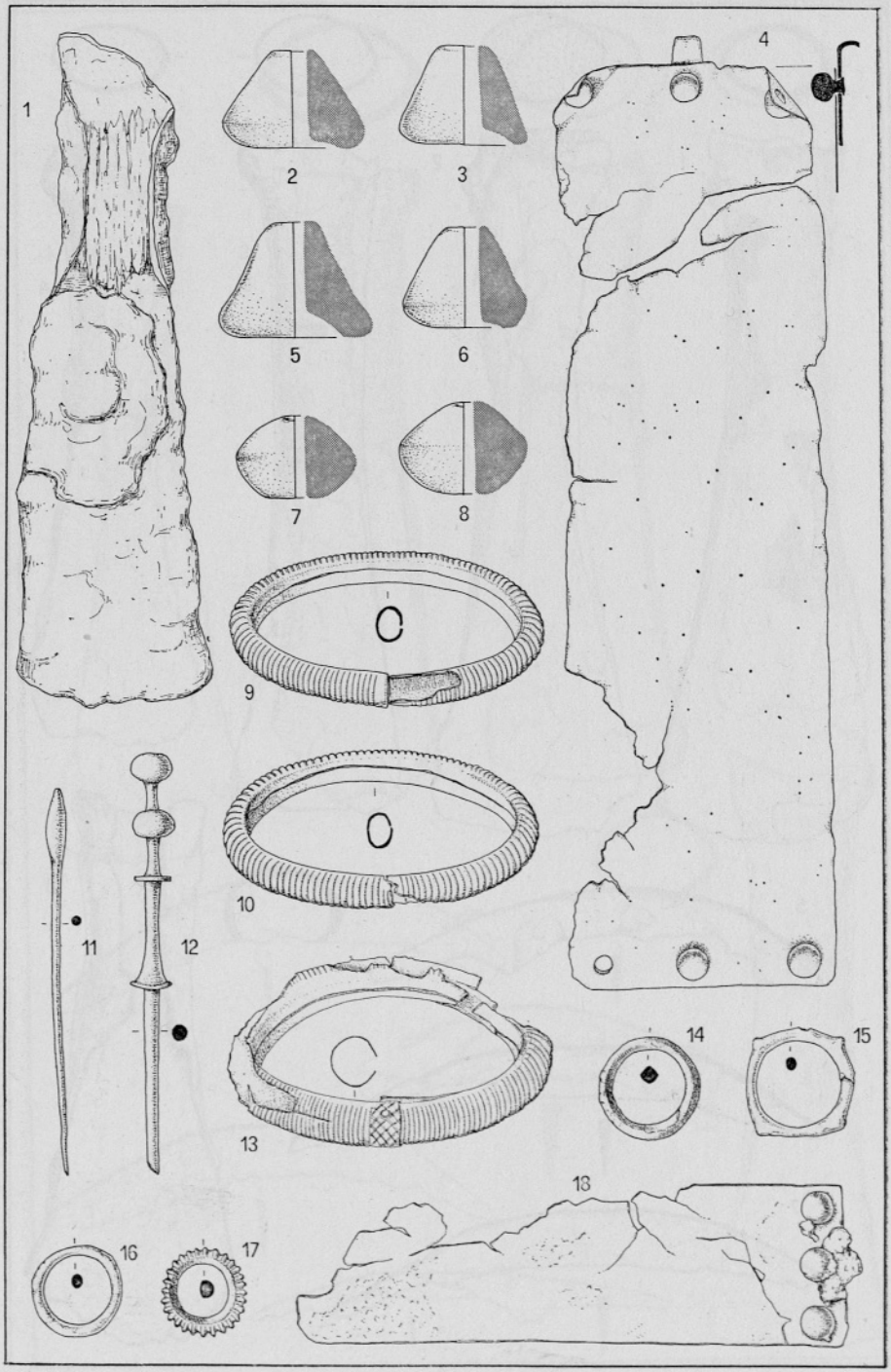
Korita, Dobrava pri Dobrniču. 1—8 železo
Korita, Dobrava bei Dobrnič. 1—8 Eisen
1/2

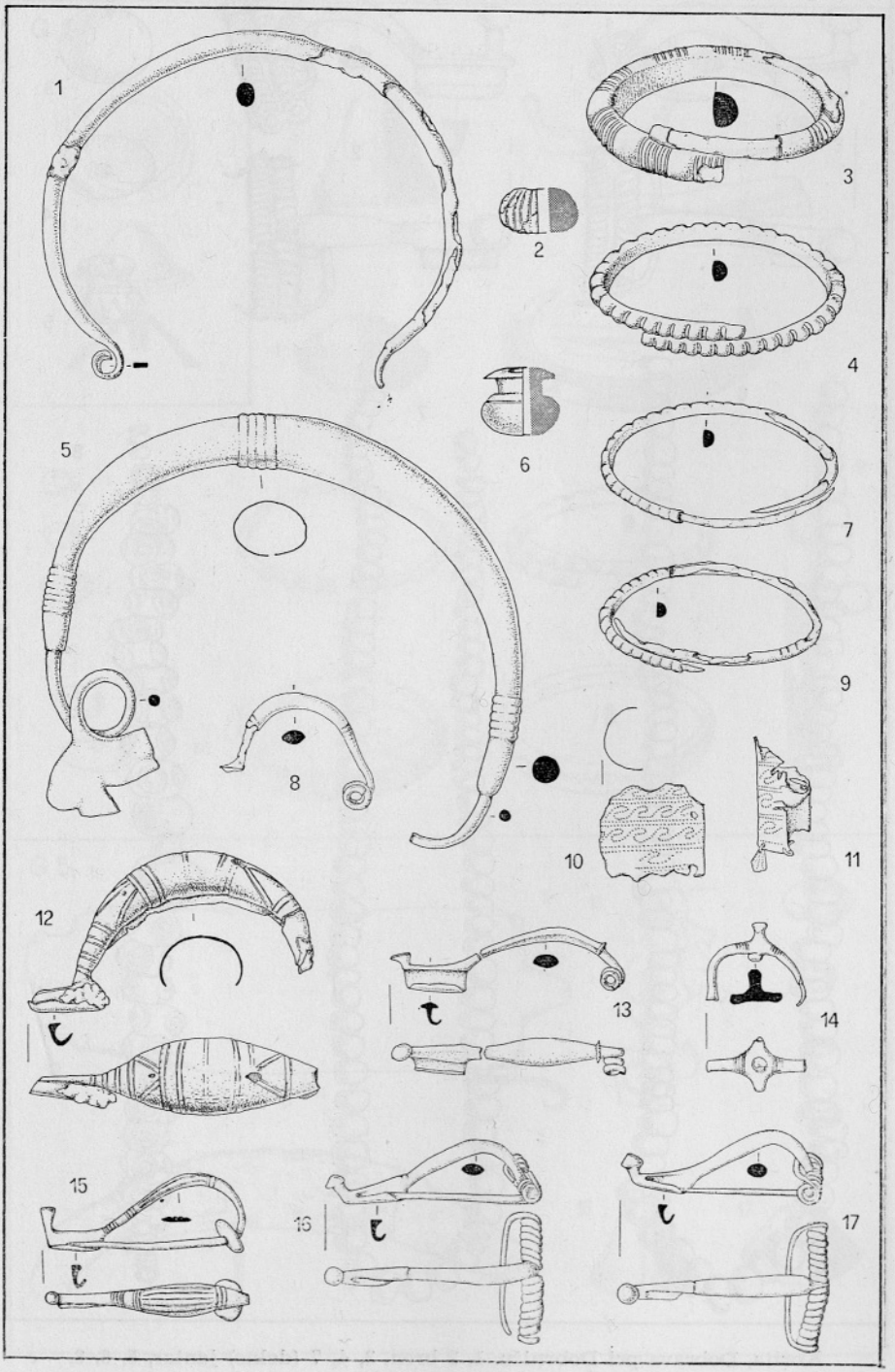
Korita, Dobrava pri Dobrniču. 1—8 železo
Korita, Dobrava bei Dobrnič. 1—8 Eisen
1/2

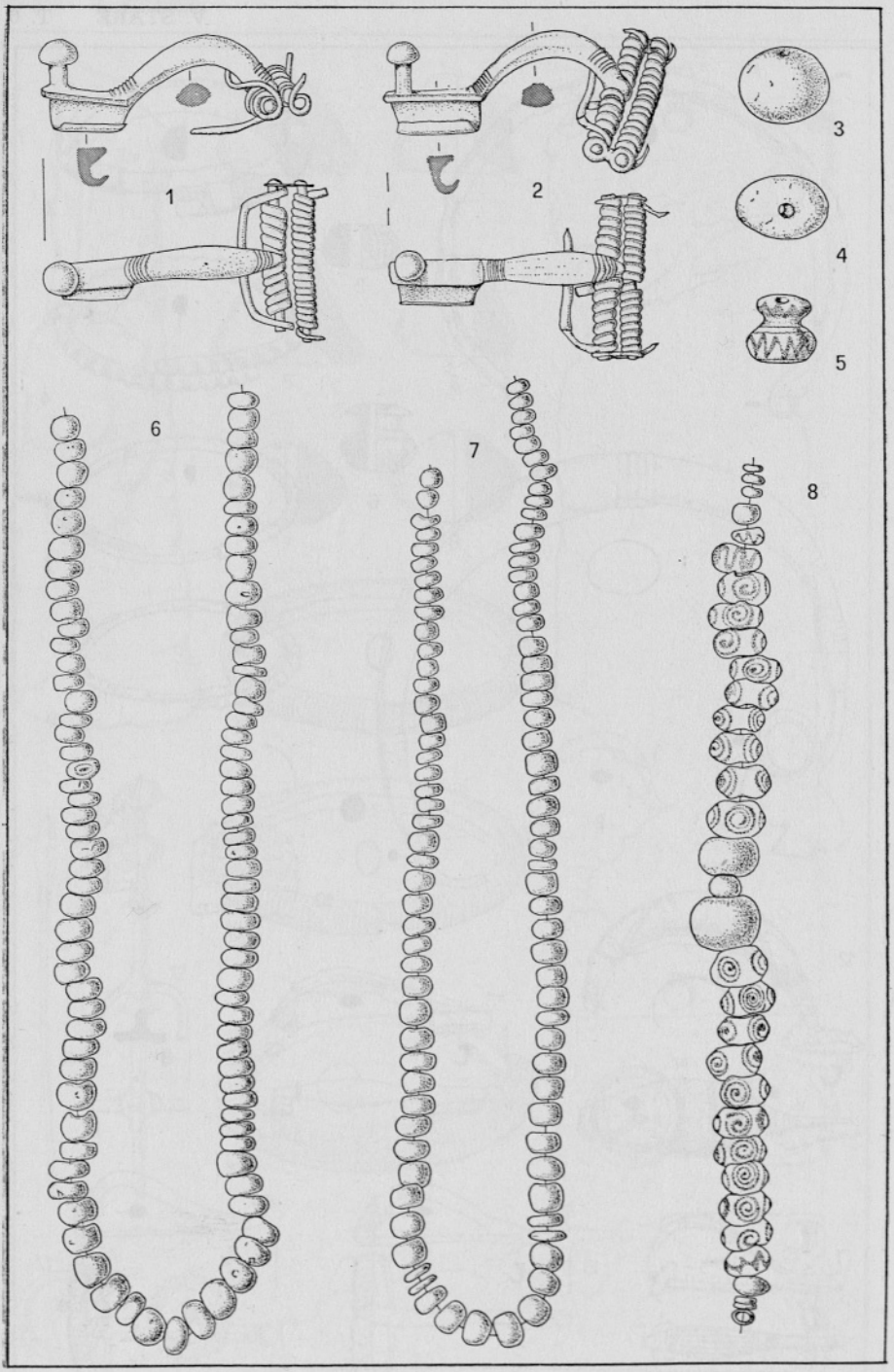
Korita, Dobrava pri Dobrniču. 1—9 železo
Korita, Dobrava bei Dobrnič. 1—9 Eisen
1/2

Korita, Dobrava pri Dobrniču. 1 železo, 2, 3, 5—8 glina, 4, 9—18 bron
Korita, Dobrava bei Dobrnič. 1 Eisen, 2, 3, 5—8 Ton, 4, 9—18 Bronze
1/2

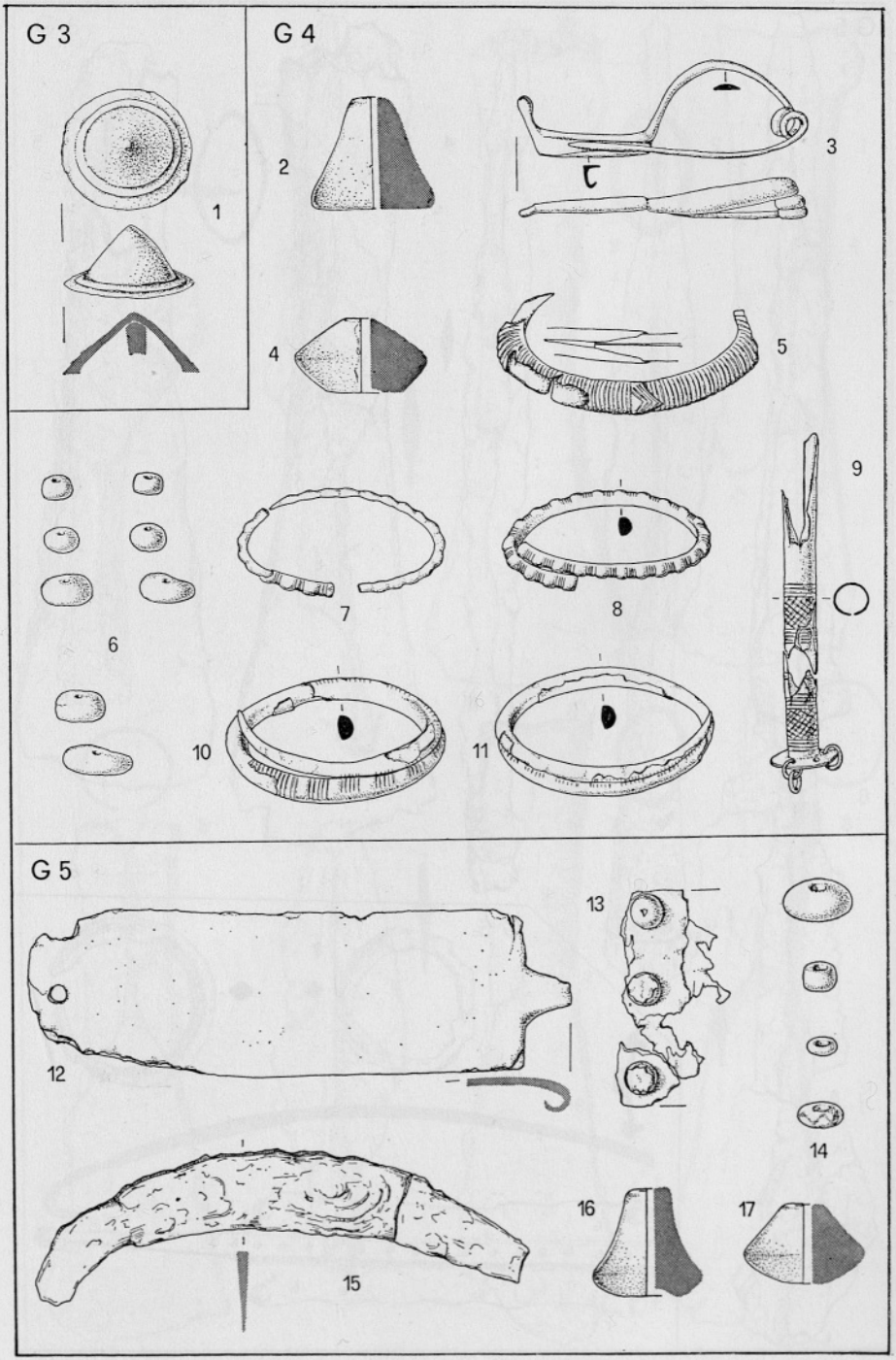
Korita, Dobrava pri Dobrniču. 1—17 bron
Korita, Dobrava bei Dobrnič. 1—17 Bronze
1/2

Korita, Dobrava pri Dobrniču. 1, 2 bron, 3, 4, 7 (delno) jantar, 5, 6, 8, 7 (delno) steklo

Korita, Dobrava bei Dobrnič. 1, 2 Bronze, 3, 4, 7 (teilweise) Bernstein, 5, 6, 8, 7 (teilweise) Glas

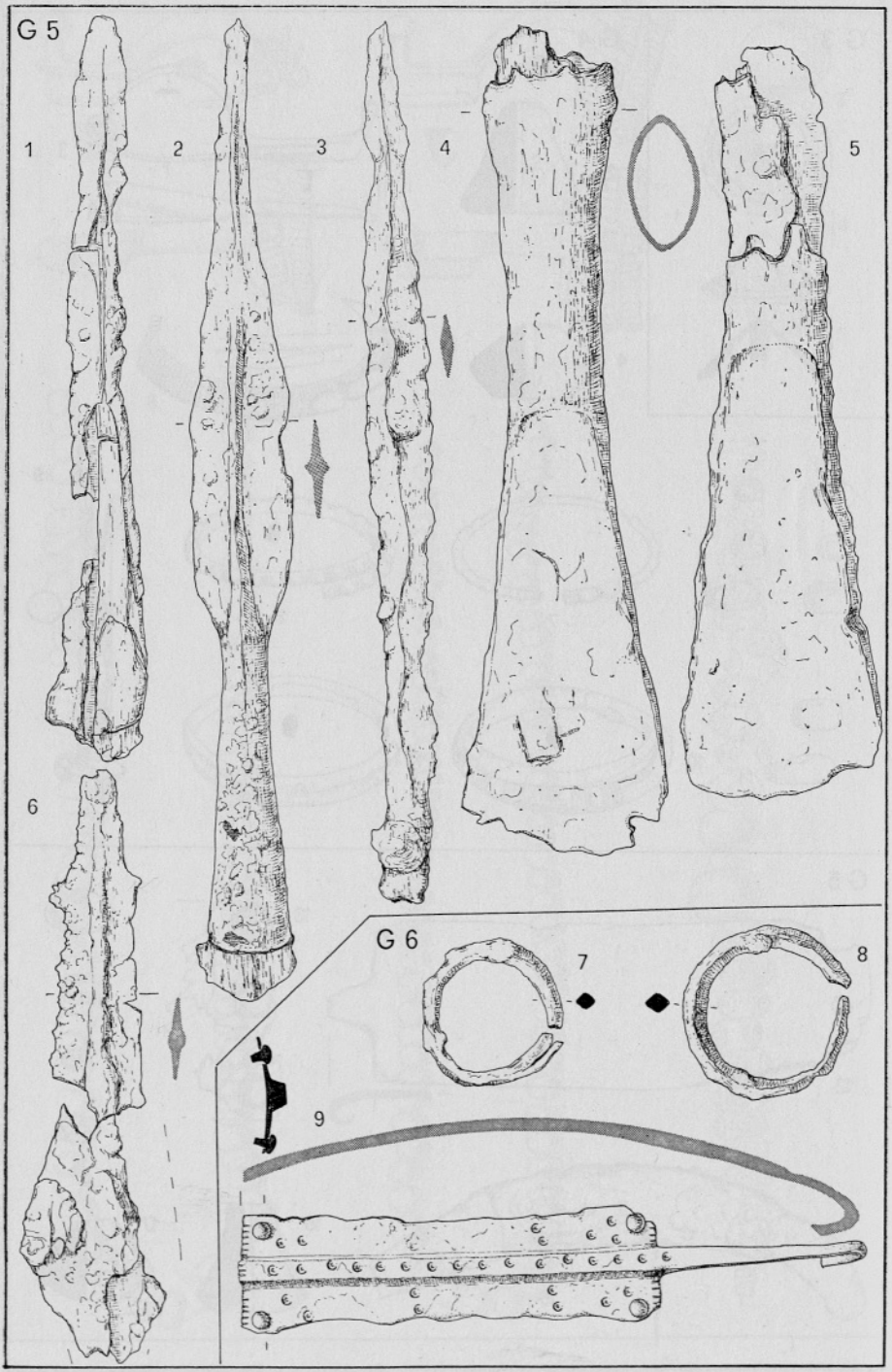
1/2

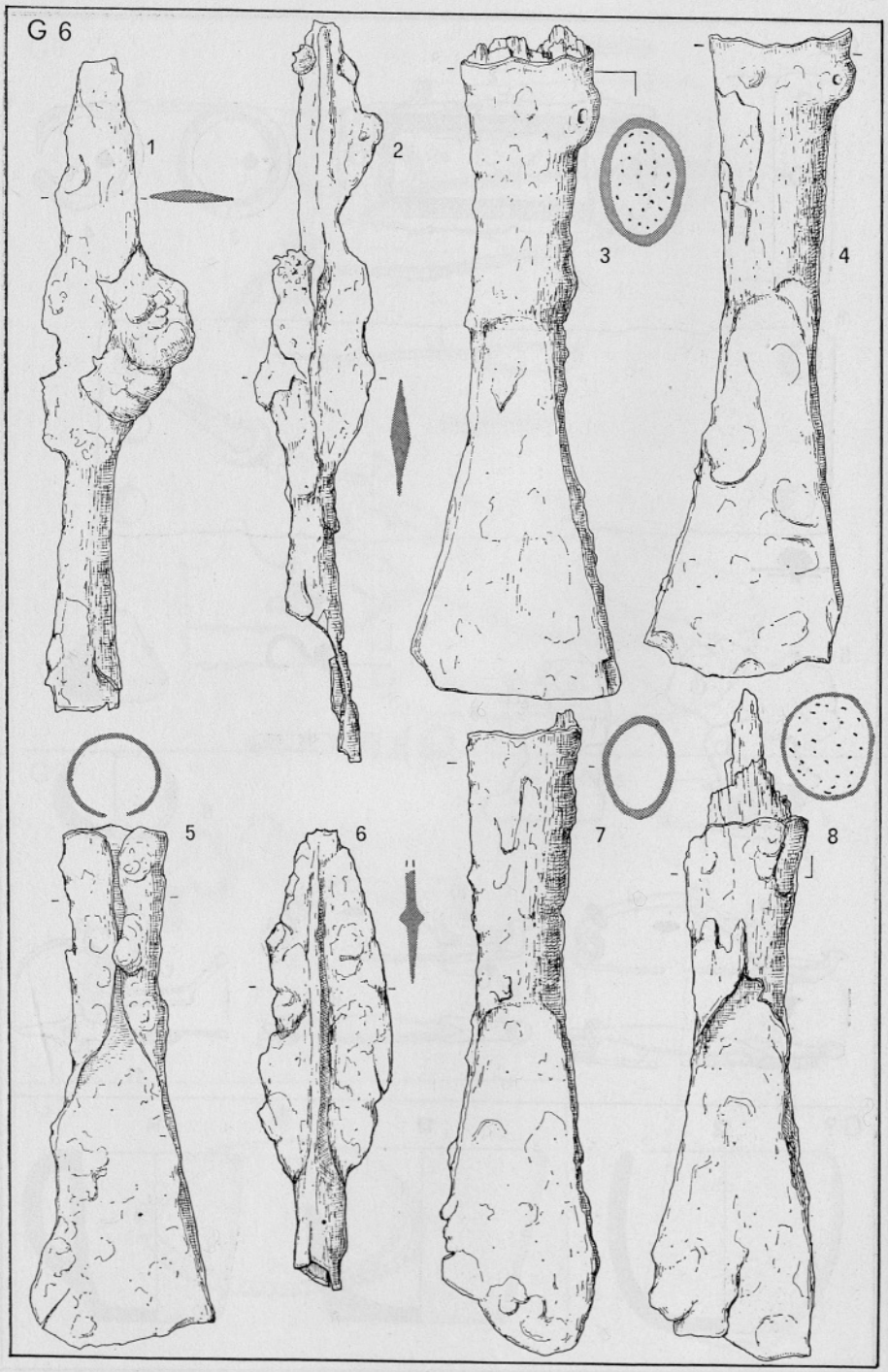
Korita, Dobrava pri Dobrniču. 1, 3, 5, 7—13, 15 bron, 2, 4, 16, 17 glina, 6 jantar, 14 steklo

Korita, Dobrava bei Dobrnič. 1, 3, 5, 7—13 Bronze, 2, 4, 16, 17 Ton, 6 Bernstein, 14 Glas

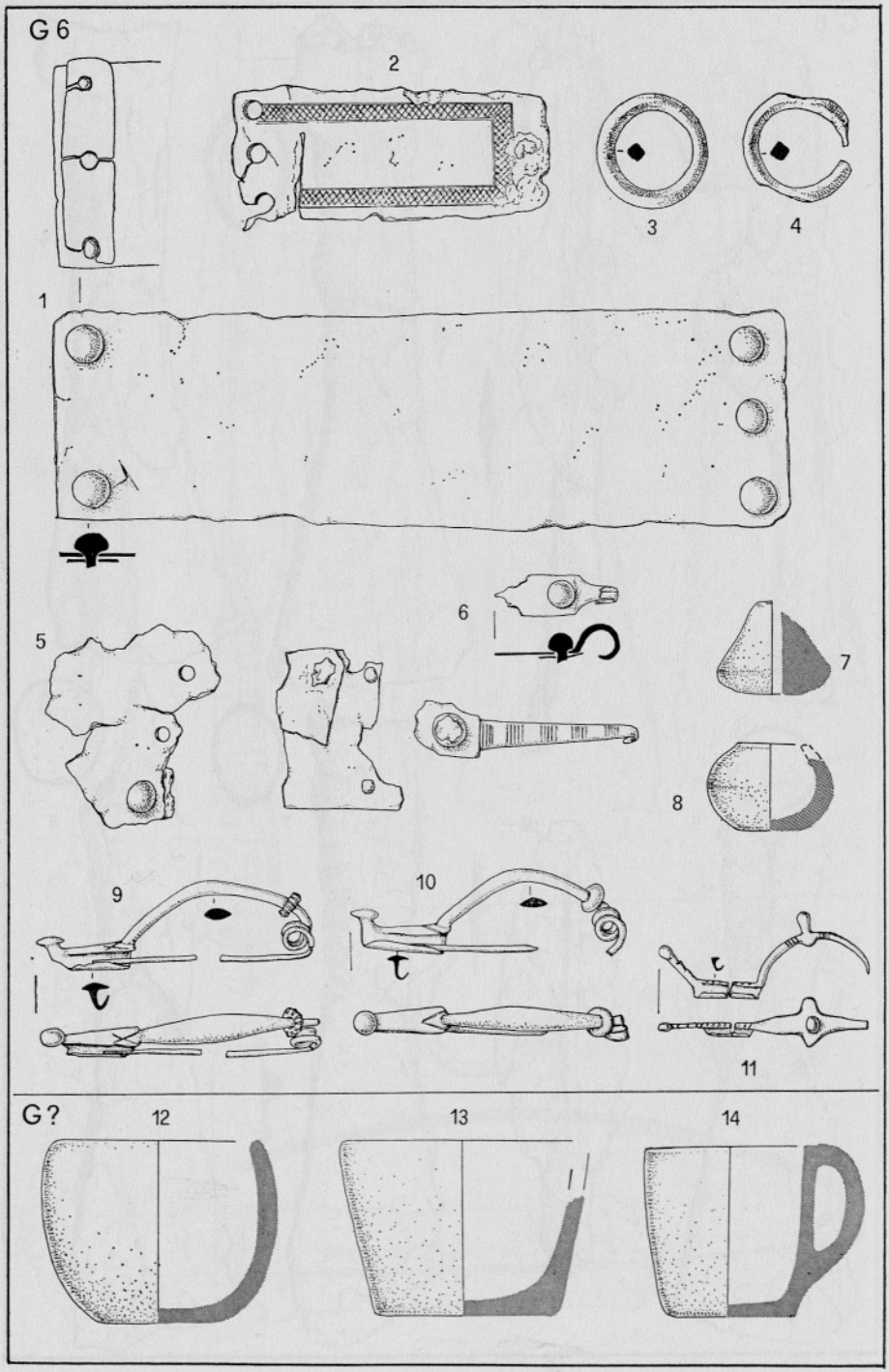
1/2

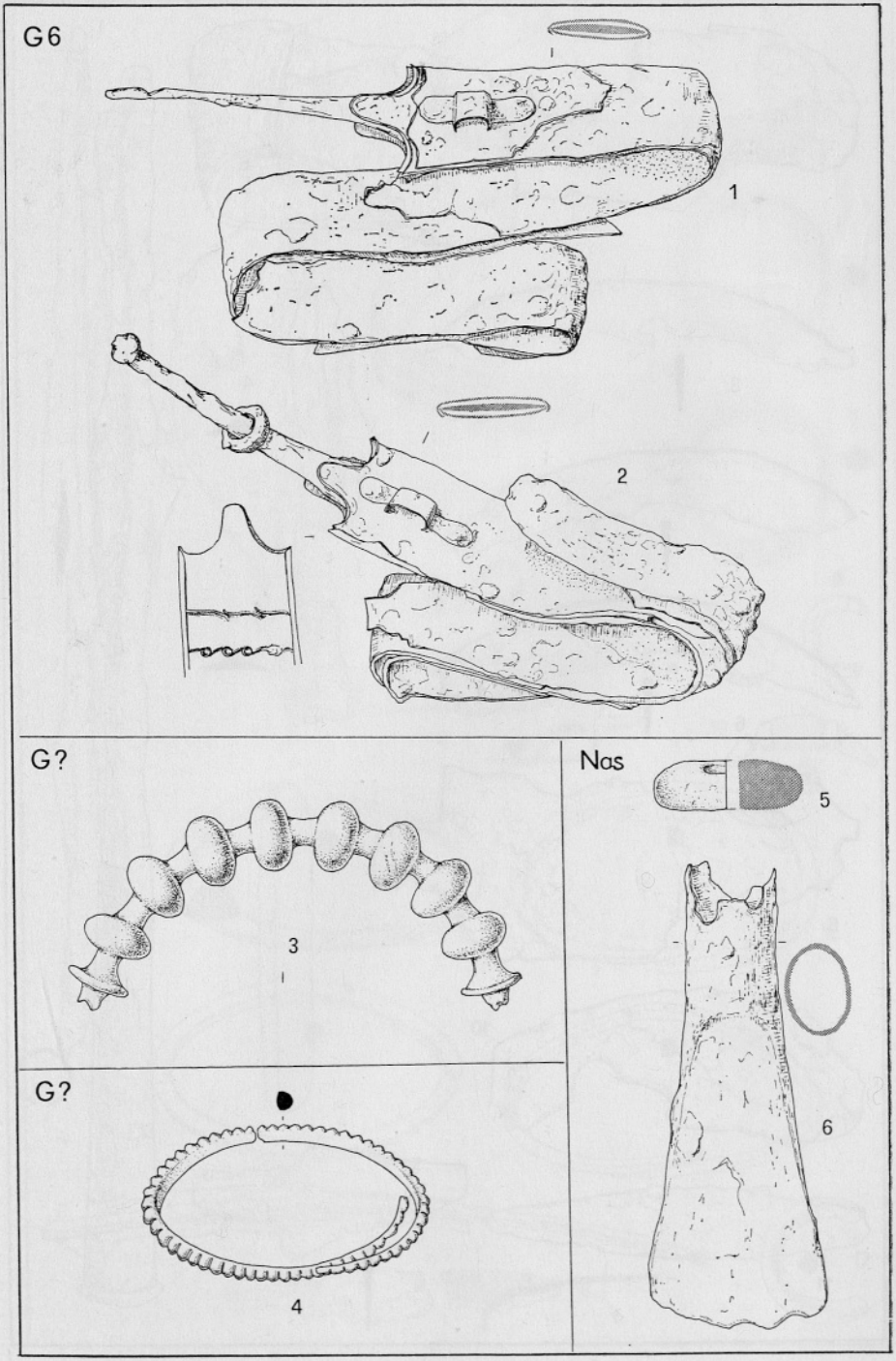
Korita, Dobrava pri Dobrniču. 1—8 železo, 9 bron
Korita, Dobrava bei Dobrnič. 1—8 Eisen, 9 Bronze
1/2

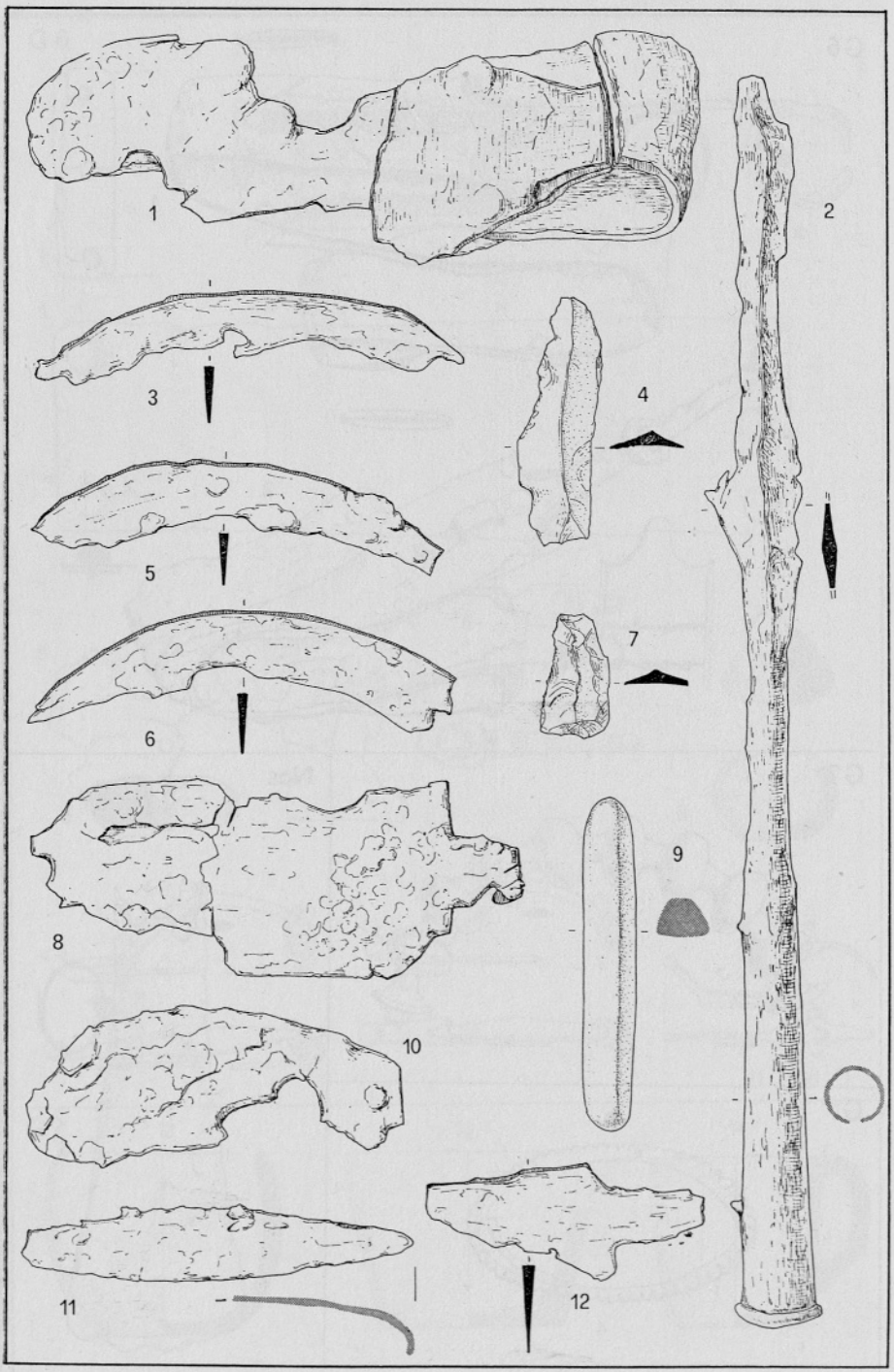
Korita, Dobrava bei Dobrnič. 1—8 železo
Korita, Dobrava bei Dobrnič. 1—8 Eisen
1/2

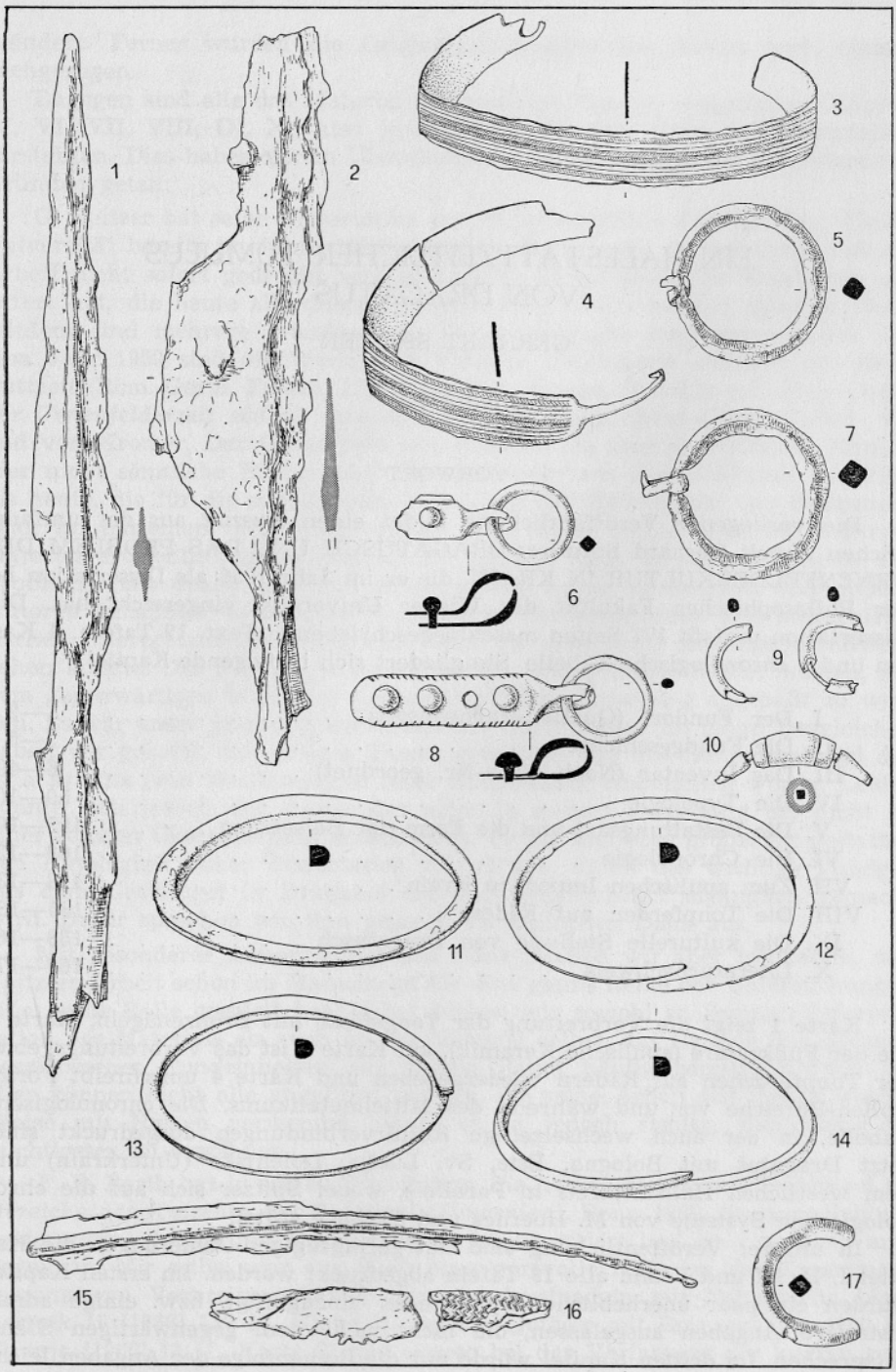
Korita, Dobrava pri Dobrniču. 1—6, 9—11 bron, 7, 8, 12—14 glina
Korita, Dobrava bei Dobrnič. 1—6, 9—11 Bronze, 7, 8, 12—14 Ton
1—13 = 1/2, 14 = 1/4

Korita, Dobrava pri Dobrniču. 1, 2, 6 železo, 3, 4 bron
Korita, Dobrava bei Dobrnič. 1, 2, 6 Eisen, 3, 4 Bronze
1, 2 = 1/4, 3—6 = 1/2

Korita, Dobrava pri Dobrniču. 1—3, 5, 6, 8, 10—12 železo 4, 7, 9 kamen
Korita, Dobrava bei Dobrnič. 1—3, 5, 6, 8, 10—12 Eisen, 4, 7, 9 Stein
1/2

Korita, Dobrava pri Dobrniču. 1, 2, 5, 7, 15, 16 železo, 3, 4, 6, 8, 9, 11—14, 17 bron z jantarjevo oblogo

Korita, Dobrava bei Dobrnič. 1, 2, 5, 7, 15, 16 Eisen, 3, 4, 6, 8, 9, 11—14, 17 Bronze mit Bernsteinbeschlag

1/2

EIN HALLSTATTZEITLICHER TUMULUS VON DRAGATUŠ

GERHART SPITZER

Wien

VORWORT

Die vorliegende Veröffentlichung bildet einen Auszug aus der umfangreichen Arbeit Gerhard Spitzers: DRAGATUSCH UND DAS PROBLEM DER URNENFELDERKULTUR IN KRAIN, die er im Jahr 1956 als Dissertation bei der Philosophischen Fakultät der Wiener Universität eingereicht hat. Die, Dissertation umfaßt 177 Seiten maschinegeschriebenen Text, 19 Tafeln, 4 Karten und 1 chronologische Tabelle. Sie gliedert sich in folgende Kapitel:

I. Der Fundort (Quellen-Nachweisort) . . . . . 1—2
II. Die Fundgeschichte . . . . . 3—5
III. Das Inventar (Nach Grab-Nr. geordnet) . . . . . 6—49
IV. Die Typologie . . . . . 50—104
V. Die Bestattungsart und die Form der Beisetzung . . . . 105—108
VI. Die Chronologie . . . . . 109—127
VII. Zum apulischen Import in Krain . . . . . 128—134
VIII. Die Tonpferden auf Rädern . . . . . 135—137
IX. Die kulturelle Stellung von Dragatusch . . . . . 138—166
X. Literaturnachweis . . . . . 168—177

Karte 1 zeigt die Verbreitung der Tongefässe mit Bronzenägeln, Karte 2 die der Fußkratere (apulische Keramik), auf Karte 3 ist das Verbreitungsgebiet der Tonpferdchen auf Rädern wiedergegeben und Karte 4 umschreibt Formwollen-Bereiche vor und während des Mittelmetalikums. Die chronologische Tabelle, in der auch wechselzeitige Kulturverbindungen ausgedruckt sind, setzt Dragatuš mit Bologna, Este, Sv. Lucija, Dolenjsko (Unterkrain) und dem westlichen Hallstattkreis in Parallele, wobei Spitzer sich auf die chronologischen Systeme von M. Hoernes und F. Starè stützt.

In unserer Veröffentlichung sind mit geringfügigen Änderungen die Kapitel I, II, III und V und alle 19 Tafeln abgedruckt worden. Im ersten Kapitel wurden ein paar unerhebliche Ergänzungen hinzugefügt, bzw. einige administrative Angaben ausgelassen, die nicht mehr dem gegenwärtigen Stand entsprechen. Im dritten Kapitel wurde nur die Reihenfolge der Angaben leicht

geändert. Ferner wurden die Originalzeichnungen des Autors noch einmal nachgezogen.

Dagegen sind alle das Material bewertenden Kapitel weggefallen (Kapitel IV, VI, VII, VIII, IX, X), also jene Kapitel die den Kern der Dissertation darstellten. Dies haben wir in Übereinstimmung mit dem Autor aus folgenden Gründen getan:

G. Spitzer hat seine Dissertation der Philosophischen Fakultät der Wiener Universität bereits im Jahre 1956 vorgelegt. Es ist sehr zu bedauern, daß die Arbeit nicht sofort gedruckt werden konnte, da sie wertvolle Ergebnisse geliefert hat, die heute allerdings in vielem modifiziert werden müssten; denn seitdem sind mehrere grundlegende Untersuchungen erschienen. Allein aus dem Jahr 1959 sind die Werke von Kossack, *Südbayern während der Hallstattzeit* (Röm.-Germ. Forsch. 21), von Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit südlich und nördlich der Alpen* (Röm.-Germ. Forsch. 22) und von Kromer, *Das Gräberfeld von Hallstatt* zu nennen. Natürlich können hier nicht sämtliche Bücher und Abhandlungen aus dem Zeitraum von 1956 bis heute, die für die südostalpine Forschung der Hallstattzeit von Bedeutung sind, im einzelnen aufgezählt werden. Vor allem müßte noch auf mehrere Materialveröffentlichungen hingewiesen werden. Doch ist auch eine Reihe der Probleme, mit denen sich der Autor befaßt hatte, unterdessen von andern Autoren behandelt worden; es ist zu neuen chronologischen und kulturhistorischen Interpretationen gekommen, über die man nicht schweigend hinweggehen könnte. Der Text hätte also gründlich überarbeitet werden müssen, um dem gegenwärtigen Stand der vorgeschichtlichen Forschung angepaßt zu werden. Es war unser großer Wunsch, daß der Autor dieses tun möge. Desgleichen haben wir gehofft, daß er sein Thema erweitern und das Gesamtmaterial der Bela krajina (von Weißkrain) in seine Abhandlung einbeziehen würde. Leider konnte sich jedoch der Autor, der nicht in seinem Fach tätig ist, nicht zu einer solchen Überarbeitung entschließen. Er hat uns aber großzügig gestattet, den Katalogteil seiner Dissertation zu drücken, damit das wichtige Fundgut aus dem Grabhügel in Dragatuš der Fachöffentlichkeit zugänglich gemacht wird. Dafür sprechen wir ihm unseren verbindlichen Dank aus.

Mit besonderer Annerkenung und Dank müssen wir aber feststellen, daß Spitzers Arbeit schon im Manuskript für eine ganze Reihe der Untersuchungen eine große Rolle gespielt hat. Dabei denken wir sowohl an Spitzers Interpretation des Materials als auch an das Material selbst, das als eine der seltenen geschlossenen Fundeinheiten aus diesem Raum häufig benutzt worden ist. Hier können nicht alle angeführt werden, die seine Arbeit auf irgend welche Weise mit Nutzen verwendet haben, es ist jedoch richtig, wenigstens die wichtigsten zu erwähnen.

F. E. Barth hat in seiner Dissertation *Die hallstattzeitlichen Grabhügel im Bereiche des Kutscher bei Podsemel (Slowenien)*, Bonn 1969, Spitzers Schlußfolgerungen als bekannt supponiert, sie häufig zitiert und ist von ihnen ausgegangen. Mir selbst war das Werk eine wertvolle Hilfe bei der Zusammensetzung von Verbreitungskarten der Mehrkopfnadeln mit Faltenwehr (*Arh. vestnik* 19 [1968] 157 ff., Karte 1) und der Gefässe mit Bronzenägeln (900 let Kranja [1960] 11 ff., Karte 3) und ebenso bei der Verfassung der kurzen syn-

thetischen Darstellung der Hallstattkultur in Slowenien (*Arh. vestnik* 15-16 [1964-65] 21 ff. und *Germania* 46 [1966] 1 ff.). Gänzlich neu war Spitzers Karte des Verbreitungsgebietes der apulischen Keramik, welche eine bedeutsame Problematik der Hallstattkultur bei uns aufgezeigt hat. Auf ihr basierten Untersuchungen von O.-H. Frey (*Germania* 44 [1966] 48 ff., Abb. 11 und 12. Siehe auch Anm. 39. *Die Entstehung der Situlenkunst*, Röm.-Germ. Forsch. 31 [1969] 76 f., Abb. 44 und 46), der ebenfalls sein Bedauern ausgedruckt hat, daß keine Hoffnung für die Herausgabe des Spitzers Werk bestehe.

In besonderer starken Maße konnte Spitzers Dissertation Janez Dular für seine Diplomarbeit benutzen, deren Auszug wir im diesen Band des *Arh. vestnik* (544 ff.) bringen. Janez Dular hat auf Grund des Gesamtmaterials der Bela krajina die ältere Hallstattperiode neu definiert. Dabei hat er auch das Fundmaterial aus Dragatuš einbezogen und eine neue chronologische Einteilung anhand einer Kombinationsstatistik von disem Material herausgearbeitet. Da aus den den oben angeführten Gründen die Ausführungen Spitzers zur Chronologie und Kulturgeschichte nicht übernommen wurden, sei es uns gestattet an dieser Stelle auf Dulars Abhandlung aufmerksam zu machen, die einerseits ohne Spitzers Arbeit nicht möglich gewesen wäre, anderseits aber die vorliegende Arbeit gut ergänzt.

Das Anliegen dieser Publikation ist, das Material von Dragatuš allgemein zugänglich zu machen. Wir danken Herrn Dr. G. Spitzer herzlich für sein großes Entgegenkommen. Wir sind bewußt, daß wir damit die Ergebnisse Spitzers Dissertation noch nicht wöllig ausgeschürft haben. Wir wären froh, wenn der Autor selbst Gelegenheit dazu finden würde dies es auszuführen.

Die Veröffentlichung in dieser Form hat Janez Dular vorbereitet.

HALŠTATSKA GOMILA IZ DRAGATUŠA

UVOD

Pričujoča objava je katalog iz obširnega dela, ki ga je pod naslovom DRAGATUSCH UND DAS PROBLEM DER URNENFELDERKULTUR IN KRAIN leta 1956 predložil kot disertacijo Filozofski fakulteti dunajske Univerze Gerhart Spitzer. Disertacija je obsegala 177 strani tipkopisa, 19 tabel, 4 karte in 1 kronološko tabelo v tekstu. Disertacija je obsegala sledeča poglavja:

		Stran
I.	Najdišče	1—2
II.	Zgodovina raziskav	3—5
III.	Inventar grobov	6—49
IV.	Tipologija	50—104
V.	Način pokopa	105—108
VI.	Kronologija	109—127
VII.	K apulskem importu v Sloveniji	128—134
VIII.	Konjiček na kolesih	135—137
IX.	Kulturno mesto Dragatuša	138—166
	Seznam krajevnih imen v slovenskem jeziku	167
X.	Seznam literature in opombe	168—177

Karta 1 je pokazala razprostranjenost krašenja z bronastimi gumbi, karta 2 razprostranjenost kraterjev na nogi (apulske keramike), karta 3 razprostranjenost konjičkov na kolesih, karta 4 »oblikovalno-ustvarjalne prostore na začetku in v času srednjega metalika«, da uporabim strokovno izrazoslovje avtorja. Kronološka tabela je vzporedila Dragatuš z Bologno, Este, Sv. Lucijo, Dolenjsko in zahodno halštatskim krogom, prikazala kronološka sistema M. Hoernesa in F. Stareta ter označila medsebojne povezave med omenjenimi kulturnimi prostori.

V naši objavi so z neznatnimi spremembami tiskana poglavja I, II, III, V in vseh 19 tabel. V prvem poglavju smo dodali neznatne dopolnitve, oz. smo nekatere administrativne podatke, ki ne ustrezajo več današnjemu stanju, opustili. V tretjem poglavju smo nekoliko spremenili vrstni red podatkov, v ničemer pa ga nismo spreminjali. Prav tako so tabele prerisane po avtorjevem originalu, pri čemer smo v celoti izrisali profile keramike.

Odpadla pa so vsa poglavja, ki vrednotijo gradivo (poglavja IV, VI, VII, VIII, IX, X), poglavja torej, ki so tvorila jedro disertacije. To smo storili v soglasju z avtorjem iz naslednjih vzrokov:

Svojo disertacijo je G. Spitzer predložil Filozofski fakulteti dunajske Univerze leta 1956 in je bila v tistem času gotovo dragoceno delo. To je bil pa tudi čas, ko so v naši prazgodovinski stroki zorela nova temeljna dela, niso pa bila še natiskana. Rasla je nova generacija, ki se pa do tedaj v strokovni literaturi še ni predstavila s svojimi temeljnimi deli. Hkrati je bil to povojni čas, ko so bili medsebojni strokovni stiki še vedno omejeni. Konkretno govorjeno je bil to čas pred izidom Kossackove knjige, *Südbayern während der Hallstattzeit* (Röm.-Germ. Forsch. 21), pred izidom Müller-Karperjeve, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit südlich und nördlich der Alpen* (Röm.-Germ. Forsch. 22) in Kromerjevega, *Das Gräberfeld von Hallstatt*, knjig torej, ki so vse izšle leta 1959 in ki so za avtorjevo delo bistvene.

Vseh knjig in razprav, ki so izšle med 1956. letom predložitve disertacije, in 1973. letom, ko dajemo delo v tej obliki v tisk, seveda ne moremo našteti, pa naj bi hoteli imenovati le najglavnejše, ki se dotikajo avtorjevega dela. Izšlo je mnogo novih objav gradiva; vrsto problemov, ki jih obravnava avtor, so med tem obravnavali tudi drugi avtorji, nastala so nova kronološka in kulturnohistorična gledanja, mimo katerih enostavno ne bi bilo mogoče iti molče. K novim dognanjem bi bilo potrebno zavzeti tudi nova stališča. Tekst bi bilo potrebno temeljito predelati in ga prilagoditi današnjemu stanju prazgodovinske stroke. Naša velika želja je bila, da bi avtor to opravil in da objavimo njegov tekst v celoti. Prav tako smo želeli, da avtor razširi svojo temo in vključi v svojo obravnavo celotno gradivo Bele krajine. Žal pa se avtor, ki ne dela v svoji stroki, zaradi bolehnosti ni mogel odločiti za tako predelavo. Velikodušno pa je dovolil, da tiskamo kataloški del njegove disertacije, da bo tako pomembno gradivo iz gomile v Dragatušu strokovni javnosti dostopno. Za to se mu hvaležno zahvaljujemo.

S posebnim priznanjem in zahvalo pa moramo na tem mestu ugotoviti, da je Spitzerjevo delo že v rokopisu odigralo veliko vlogo, da je bilo pogosto uporabljeno in citirano. Pri tem mislimo tako na Spitzerjevo interpretacijo gradiva kot na gradivo samo, ki je bilo kot eno redkih zaključenih enot s tega

prostora pogosto uporabljeno in bilo v pomoč pri mnogih raziskavah. Vseh, ki so kakorkoli koristno uporabljali njegovo delo na tem mestu ne moremo našteti, prav pa je, da vsaj na kratko omenimo najvažnejše.

F. E. Barth je v svoji disertaciji, *Die hallstattzeitlichen Grabhügel im Bereiche des Kutscher bei Podsemel (Slowenien)*, Bonn 1969, suponiral Spitzerjeve zaključke kot znane, jih pogosto citiral in iz njih izhajal. Meni samemu je bila v dragoceno pomoč pri sestavljanju karte razprostranjenosti večglavih igel s trobastim zaključkom (*Arh. vestnik* 19 [1968] 157 ss, Karta 1) in okrasa z bronastimi gumbi (900 let Kranja [1960] 11 ss, Karta 3), prav tako pa pri sestavi kratkega sintetičnega prikaza halštatske kulture v Sloveniji (*Arh. vestnik* 15-16 [1964-65] 21 ss in *Germania* 46 [1966] 1 ss). Predvsem nova je bila Spitzerjeva karta razprostranjenosti apulske keramike, ki je odprla pomembno problematiko halštatske kulture pri nas. Na njeni podlagi jo je na novo izdelal O.-H. Frey *Germania* 44 (1966) 48 ss, Abb. 11 in 12. *Die Entstehung der Situlenkunst*, Röm.-Ger. Forsch. 31 (1969) 76 s, Abb. 44 in 46, ki je ob tej priliki izrazil tudi svoje obžalovanje, da ni upanja, da bi Spitzerjevo delo izšlo.

Posebno močno pa je lahko porabil Spitzerjevo delo Janez Dular v svoji diplomski nalogi, ki jo v izvlečku prinašamo v tej številki *Arh. vestnika* (544 ss). J. Dular je na podlagi celotnega gradiva Bele krajine na novo definiral staro halštatsko obdobje. Pri tem je v celoti vključil tudi gradivo iz Dragatuša. Podal je tudi novo kronološko razdelitev Dragatuša, podkrepljeno s kombinacijsko statistiko dragatuškega gradiva. Ker je iz Spitzerjeve disertacije iz navedenih vzrokov izpuščeno kronološko in kulturno historično tolmačenje gradiva, si na tem mestu dovolimo opozoriti na Dularjevo razpravo, ki na eni strani brez Spitzerjevega dela ne bi bila možna, na drugi pa dobro dopolnjuje pričujočo objavo.

S pričujočo objavo Dragatuša smo želeli predvsem, da bo gradivo dostopno. Zato se dr. G. Spitzerju hvaležno zahvaljujemo, da nam je to na ta način omogočil. Po drugi strani pa se zavedamo, da Spitzerjeve disertacije in njenih izsledkov še nismo izčrpali v celoti. Veselilo nas bo, če bo avtor sam našel priložnost, da to izvede. Naša revija mu je v ta namen rade volje na razpolago.

Objavo v tej obliki je pripravil Janez Dular.

Stane Gabrovec

DER FUNDORT UND DIE FUNDGESCHICHTE

Das Dorf Dragatuš liegt in dem hügeligen südöstlichen Teil von Slowenien, den man als Weisskrain (Bela krajina) bezeichnet und der von einer weiten Flußschlinge der Kolpa umfangen wird, die hier die Grenze gegen Kroatien (Hrvatska) bildet. Die Kolpa nimmt bei Primostek (südwestl. von Metlika) den Lahinja-Bach auf, der in das Innere des von der Kolpa umschlossenen Raumes zurückführt. Das hügelige, verkarstete, in ca. 150 m Seehöhe liegende Quellgebiet dieses Baches — im Westen von einer bewaldeten Höhenstufe (Debeli vrh 864 m) überragt — ist die engere Umgebung von Dragatuš.

Der Nachweisort des zu behandelnden urgeschichtlichen Quellengutes, ein Tumulus, liegt in der Nähe des Dörfchens Veliki Nerajec (unweit von Dragatuš), auf der Wiese des Besitzers M. Štamfel.[1]

Die erwähnte Parzelle (Nr. 168 Kataster-Gemeinde Dragatuš) ist gegenwärtig im Besitz von Alojz Kralj aus Veliki Nerajec Nr. 10. Da er die Wiese in einen Acker umgewandelt hat, ist der Tumulus des Pflügens wegen bereits stark abgeflacht und zerdehnt, so daß er im Durchmesser fast 25 m mißt (s. Abb. 1 und 2).

Der Tumulus in Veliki Nerajec bei Dragatuš ist nicht vereinzelt und gehört zum Komplex des umfangreichen Grabhügel-Gräberfeldes, das sich zwischen Veliki Nerajec und Pusti Gradac erstreckt.[2]

Die Ausgrabung wurde in der Zeit vom 7. bis 22. August des Jahres 1900 von dem Ausgräber Jernej Pečnik »unter der Controle des Herrn Custos J. Szombathy durchgeführt«.[3] Die bei dieser Grabung gewonnenen prähistorischen Funde wurden von der kaiserlichen Akademie der Prähistorischen Sammlung des k. k. Naturhistorischen Hofmuseums in Wien zum Eigentum übergeben. Diese Schenkung wurde in den Annalen des besagten Hofmuseums bestätigt.[4]

J. Szombathy hat den Fundort zur Zeit der Grabung nicht besucht, den Ausgräber daher weder beraten noch beaufsichtigen können. Die Grabungstechnik lässt deswegen manches zu wünschen übrig. Die Lage der Gräber innerhalb des Tumulus wurde nicht skizzirt und auch die Stellung der Beigaben in der Gräbern nicht beschrieben. Da ein genauer Grabungsbericht fehlt, ist man auf das von J. Pečnik angefertigte, nach Gräbern geordnete Fundverzeichnis angeweisen, das Angaben über die Grabtiefe und die Orientierung der Bestattungen und Hinweise auf die Beigaben enthält. Im Inventarteil der vorliegenden Arbeit sind diese Angaben verwertet.

---

[1] S. Rutar, *Mitt. d. Zentr. Komm.* N. F. 27 (1901) 170. J. Szombathy, *Mitt. d. Anthr. Ges. Wien* 31 (1901) [32]. *Laibacher Zeitung* Nr. 196, 28. Avgust 1900.

[2] Pečnik untersuchte nicht nur den erwähnten Tumulus in Veliki Nerajec (1900), sondern im Jahre 1901 in der unmittelbaren Umgebung noch sechs weitere Tumuli. Auch aus denselben stammende Funde sind im Naturhistorischen Museum in Wien aufbewahrt, und zwar unter der Ortsangabe *Pusti Gradac*. Vgl. S. Rutar, *Mitt. d. Anthr. Ges. Wien* 32 (1902) [43].

[3] *Sitzungsber. d. Prähist. Komm. d. k. Akad. d. Wiss.* 467, vom 26. April 1901.

[4] *Annalen d. k. u. k. Naturhist. Hofmus. in Wien* 16 (1901) 36.

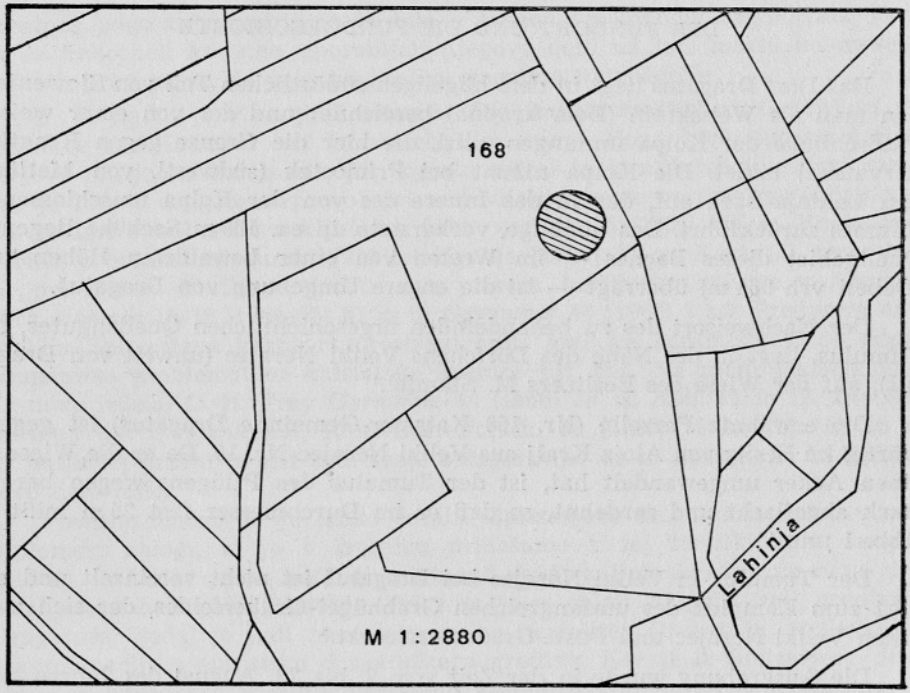

Abb. 1. Parzelle, auf der der Tumulus in Veliki Nerajec bei Dragatuš steht (Ausschnitt aus dem Kataster)

Sl. 1. Parcela, na kateri stoji gomila v Velikem Nerajcu pri Dragatušu (izrez iz katastra)

DIE BESTATTUNGSART UND DIE FORM DER BEISETZUNG

Die Grabstätte ist ein Tumulus von 20 m Länge, 15 m Breite und 3 m Höhe. Über seine Form ist im Grabungsbericht nichts erwänt. Im Grundriß dürfte er, den Maßen nach schließen, oval oder elliptisch gewesen sein.

Die Anzahl der Gräber beträgt nach dem Grabungsbericht (Fundverzeichnis) 60. Diese hohe Anzahl von Gräbern in einem Tumulus ist für krainische Hügelnekropolen nichts Ungewönliches.

Die Lage der Gräber zueinander ist nicht bekannt, da kein Grabungsplan aufgenomen wurde. Eventuelle Überschneidungen von Gräbern sind daher nicht feststellbar. Es wurden aber auch im Grabungsbericht keine erwähnt. Das stratigraphische Hilfsmittel zur Erstellung einer innern Chronologie des Grabhügels fällt damit weg.

Die Grabtiefe ist jedesmal angegeben. Teilt man die Tiefenangaben in vier Grupen, so erhält man für die Tiefe von 0 bis 1 m 13 Gräber, für 1,1 bis 1,5 m 14 Gräber, für 1,6 bis 2 m die größte Anzahl von Bestattungen (22 Gräber) und für die Tiefen über 2 m 11 Gräber. Die in einigen Fällen (Grab 9,

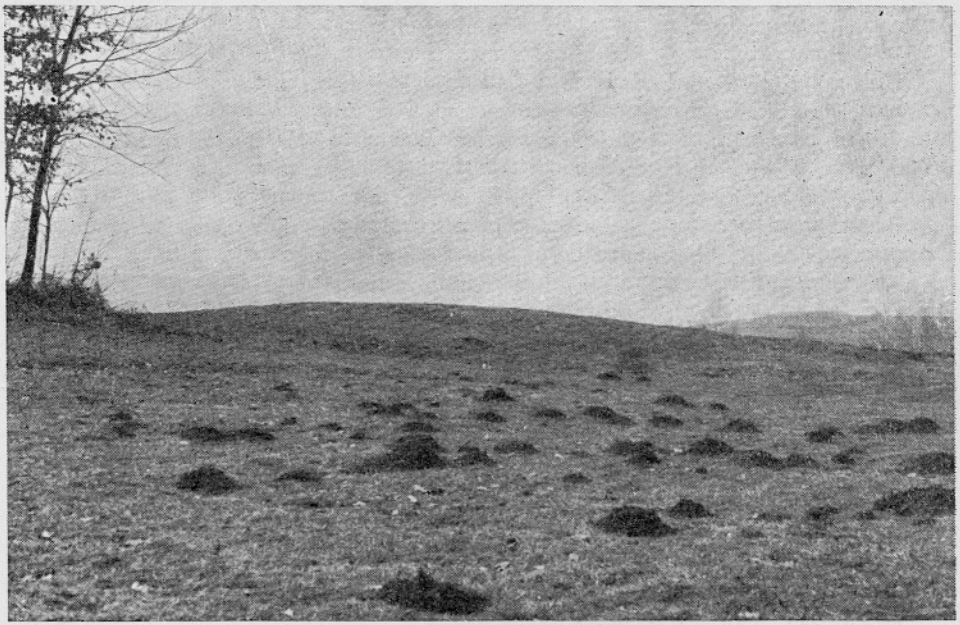

Abb. 2. Blick auf den Tumulus in Veliki Nerajec aus Osten
Sl. 2. Pogled na gomilo v Velikem Nerajcu z vzhoda

23, 28, 31, 32, 35, 56) erreichte Tiefe von 3 m wird nicht überschritten. Da die Form des Hügels und die Lage der Gräber nicht bekant sind, kann nicht gesagt werden, ob sie unter die Sohle des Hügels eingetieft wurden. Das seichteste Grab (Nr. 37) lag nur 0,5 m unter der Erdoberfläche.

Die Bestattungsart ist in 59 Fählen die Körperbestattung und nur in einem Falle (Grab 3) die Leichenverbrennung.

Die Grabausstattung wurde nicht beschrieben; auch die Lage der Beigaben ist unbekant. Es dürfte sich um einfache Erdbeisetzung (Erdgräber) handeln (ohne Steinumstellung u. dergl.). Ob bei Grab 3 der Leichenbrand in einem Gefäß enthalten war und in welchen, ist auch nicht angegeben.

Die Orientierung der Skelette ist so, daß in 25 Gräbern die Leiche mit dem Kopf gegen Norden und in der gleichen Anzahl von Fällen gegen Osten gelegt wurde. Die Füße lagen dabei vermutlich gegen Süden bzw. Westen, denn obwohl über die Körperlage im Grabungsbericht nichts ausgesagt wurde, ist anzunehmen, daß sie gestreckt war. Südlage des Kopfes wurde in sechs Fällen, eine solche gegen Westen in nur drei Gräbern beobachtet. Das Brandgrab hat natürlich keine Orientierung, da die Beigaben ineinander gestellt und daher nicht ausgerichtet waren.

DAS INVENTAR

Grab 1*

Körpergrab, 1 m tief, Kopf gegen Osten.

Topf (72657) aus braunem bis schwarzem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist leicht nach außen gezogen, der kurze Hals kehlig und durch drei umlaufende Rillen vom bauchigen Gefäßkörper abgegranzt. Die Standfläche ist leicht nacht innen gewölbt. H: 17,5 cm, Mdm: 16,7 cm, Bo: 7,5 cm. T. 2: 2.

Bruchstücke (72658) von einem Gefäß aus braunem, feinem Ton mit geglätteter, unverzierter Oberfläche. Nähere Form nicht feststellbar.

Tonpferd auf Rädern (72659), unvollständig erhalten, aus braunem, feinem Ton. Die Pferdefigur ist roh geformt; die vier Beine flächig gebildet und grob durchbohrt. Hals, Kopf und Krupe sind nicht erhalten und wurden nach einem gleichartigen Objekt aus Podzemelj ergänzt. An weiteren Details ist nur die Mähne in Form eines länglichen, mehrmals durchbohrten Grates angegeben. Der Brustteil der Figur ist ebenfalls grob durchlocht. Vier volle Räder dienten als Laufwerk. Von den Achsen ist nichts erhalten. Größte Länge: 23,5 cm, H: 17,3 cm. T. 1.

Doppelschleifige Bogenfibel (72660) aus Eisen mit leicht geknotetem Bügel und pilasterförmigem, hohem Fuß. Nur in kleinen Bruchstücken erhalten. Länge ca. 10,5 cm. T. 2: 1.

Grab 2

Körpergrab, 1,10 m tief, Kopf gegen Süden.

Topf (72661) aus hell- bis dunkelbraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der leicht ausladende Mundsaum besitzt eine Innenkantung. Der niedere Hals ist zylindrisch und von der Schulter gut abgesetzt. Die Schulterzone ist durch einen Profilknick geteilt und durch einen zweiten vom konischen Bauchteil getrennt. Der Boden ist in Form eines Standringes ausgebildet.

Verzierung: Mundsaum und Schulter sind mit intermittierend umlaufenden Winkeln verziert, die an einer Stelle auch den Bauchteil übergreifen. Auf der Schulter sitzen in regelmäßigen Abständen drei kleine, nach oben gerichtete Warzen. Der Ansatz des Standringes ist durch zwei umlaufende Rillen betont. Innerhalb des Standringes ein Bodenzeichen. H: 19,0 cm, Mdm: 19,5 cm, Bo: 11,0 cm. T. 6: 3.

Nach dem Fundverzeichnis enthielt das Grab außerdem vernichteten Bronzeschmuck und Knochenperlen.

Grab 3

Brandgrab, 1,50 m tief.

Schüssel (72662) aus braunem Ton mit geglätteter, unverzierter Oberfläche. Der Mundsaum ist leicht eingezogen. An der Außenwand ist der Ansatz einer schmalen, horizontal durchbohrten Griffwarze erhalten. Der Boden fehlt. H: 5,5 cm, Mdm: 22,5 cm. T. 3: 1.

Henkeltasse (72663) aus braunem Ton mit geglätteter, unverzierter Oberfläche. Der Mundsaum ist gerade abgeschnitten, der niedere Hals fast zylindrisch, die Schul-

* Die den einzelnen Objekten hintergestellte Zahl ist die Inventarnummer der Prähistorischen Sammlung des Naturhistor. Museums. Bo — Boden, Boh — Bohrung, Br — Breite, Dm — Durchmesser, H — Höhe, Hb — Henkelbreite, HDm — Henkel-, QuDm — Querschnittdurchmesser.

ter stark gedrückt. Die Standfläche ist groß und nur undeutlich abgesetzt. Ein breiter, weitlichtiger, leicht hochgezogener Bandhenkel führt vom Mundsaum zur Schulter H. 12,0 cm, Mdm: 19,0 cm, Bo: 11,5 cm, Hb: 3,5 cm. T. 3: 2.

Gefäß (72664) aus hellbraunem bis schwarzem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist breit, waagrecht ausladend. Die niedere Halskehle verschmilzt mit der flach abfallenden Schulter, die durch einen scharfen Knick vom hohen, konischen Bauchteil abgesetzt ist. Die Standfläche ist eben.

Verzierung: Auf den erhaltenen Teilen des Mundsaumes zwischen zwei Linien gefaßte Winkelbänder in unterbrochener Anordnung. An einer Stelle ist ein Spiralband (Mäander) eingeschaltet. Auf der Schulter und unmittelbar unterhalb, am Bauchteil umlaufend, mit Abständen, je drei Mustergruppen (eingefaßte Winkelbänder). Unterhalb des Schulterknickes sitzt in den Musterzwischenräumen je eine horizontal gerichtete Warze, von der Linienbüschel ausstrahlen, die sich mit dem anderen Muster zu stricherfüllten Girlanden ergänzen lassen. H: 36 cm, Mdm: 26 cm, Bo: 12,5 cm. T. 3: 3.

Grab 4

Körpergrab, 1,20 m tief, Kopf gegen Norden.

Henkeltasse (72665) aus braunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist gerade abgeschnitten. Der niedere, fast zylindrische Hals wird von zwei weitlichtigen, leicht hochgezogenen, gegenständigen Bandhenkeln überbrückt. Der Gefäßkörper hat eine gedrückte, leicht doppelkonische Form. Die Standfläche ist etwas nach innen gewölbt.

Ritzverzierung: Sechs über Hals, Schulter bis auf den Bauchteil reichende Darstellungen, zu dreien in zwei Gruppen angeordnet. Jede Darstellung besteht aus einem auf der Grundfläche stehenden, verschiedenartig gefüllten Dreieck, über dessen Spitze je zwei fühlerartige Fortsätze hinausragen. H. 15 cm, Mdm: 21,5 cm, Bo: 9,5 cm. T. 7: 1. T. 7.

Topf (72666) aus braunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist schräg nach außen gezogen und zeigt eine Innenkantung. Der niedere, konische Hals ist von der gerundeten Schulter nur durch eine umlaufende Rille getrennt. Der Boden ist als Standring ausgebildet und von dem doppelkonischen Gefäßkörper durch zwei umlaufende Rillen abgesetzt.

Verzierung: Unterhalb der Hals-Schulter-Rille in regelmäßigen Abständen drei kleine Warzen. Auf der Schulter ein weitzähniges, aus drei bis vier Ritzlinien bestehendes Winkelband. H. 19,5 cm, Mdm: 16 cm, Bo: 10 cm. T. 6: 2.

Grab 5

Körpergrab, 1,20 m tief, Kopf gegen Osten.

Gefäß (72667) aus schokoladebraunem Ton mit gut geglätteter Oberfläche. Der waagrecht ausladende Mundsaum sitzt unmittelbar auf dem kugeligen Gefäßkörper und dieser auf einem niederen, konischen Standfuss. Auf der Schulter zwei gegenständige, steil nach oben gezogene, stabrunde, den Mundsaum nur wenig überragende Bügelhenkel.

Verzierung: In der Höhe der Henkelansätze zwei umlaufende Ritzlinien. Darunter ein lockeres, aus drei Linien gebildetes, ebenfals umlaufendes Winkelband. H: 17,5 cm, Mdm: 15 cm, Bo: 11,5 cm. T. 5: 13.

Topf (72668) aus graubraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist waagrecht nach aussen gezogen, der hohe Hals konischgeschwungen und von der gerundeten Schulter abgesetzt. Der Bauchteil des doppelkonischen Gefäßkörpers ist lecht einwärts geschwungen. Die kleine Standfläche ist etwas nach innen gewölbt.

Verzierung: Auf der Schulter in regelmäßigen Abständen drei kleine von je zwei geritzten, konzentrischen Halbkreisen eingefasste Warzen. H. 17 cm, Mdm: 15 cm, Bo: 7,5 cm. T. 5: 11.

Gefäß (72669) aus braunem Ton mit gut geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist leicht nach aussen gezogen, der Hals geschwungen und von dem bauchigen Gefäßkörper nicht abgesetzt. Der Boden ist als hoher, sich von Gefäßkörper deutlich abhebender Standring gebildet.

Verzierung: Von der Schulter sind dreimal in regelmäßigen Abständen Tonauflagen zipfelförmig auf den Halsteil hochgezogen. Von drei auf der Schulter umlaufenden Ritzlinien folgen die beiden oberen dieser Bewegung. Unterhalb der Ritzlinien, am Bauchumfang eine umlaufende Linie eingedrückter Grübchen. In den Zipfelspitzen ebenfals je drei Grübchen. H: 15,5 cm, Mdm: 15 cm, Bo: 7, 5 cm. T. 5: 10.

Topf (72670) aus graubraunem Ton mit geglätteter, unverzierter Oberfläche. Der Mundsaum ist leicht nach außen gezogen, der Hals geschwungen und durch eine umlaufende Rille vom bauchigen Gefäßkörper abgesetzt. Der Boden ist leicht nach innen gewölbt. H: 19 cm, Mdm: 15 cm, Bo: 9 cm. T. 5: 12.

Schüssel (72671) aus graubraunem Ton mit geglätteter, unverzierter Oberfläche. Der Mundsaum ist nach außen gezogen, die Halskehle nieder, der Bauchteil flachkalottenförmig. Die kleine Standfläche ist leicht nach innen gewölbt. Auf dem größten Umfang sitzt ein kleiner Griffzapfen. H: 6,5 cm, Mdm: 17 cm, Bo: 5 cm. T. 5: 6.

Spinnwirtel (72672) aus graubraunem Ton von doppelkonischer Form. H: 2,2 cm, Dm: 2,7 cm, Boh: 0,6 cm. T. 5: 9.

Bernsteinperle (72673) von plan-konvexer Form. Auf der Flachseite vier im Quadrat angeordnete Würfelaugen. Dm: 1,8 cm, Dicke: 0,9 cm, Boh: 0,3 cm. T. 5: 4.

Bernsteinperle (72674) von annähernd quadratischer, im Querschnitt spitz-ovaler Form. Dm: 1,8 cm, Dicke: 1 cm, Boh: 0,3 cm. T. 5: 5.

Zweiknopf-Fibel (72675) aus Bronze (Bruchtück). Rautenförmiges, längsgewölbtes Bogenscheitelstück. Die beiden Seitenknöpfe sind gedrückt-kugelig bzw. linsenförmig. Dazu noch drei Splitter; einer von der Nadelrast ? Erhaltene Länge: 3 cm, Br: 3,7 cm. T. 5: 8.

Schlangenfibel (72676) aus Bronze. Bügelbruchstück mit quergestellter, linsenförmiger Kopfscheibe und Nadelreste. Länge vermutlich einst über 6 cm. T. 5: 7.

Grab 6

Körpergrab, 1,80 m tief. Kopf gegen Norden.

Topf (72677) aus graubraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist gerade abgeschnitten, die Mundsaumlippe durch eine umlaufende Rille betont. Der sehr weite Hals ist fast zylindrisch und von der gerundeten Schulter deutlich abgesetzt. Der breite, gedrückte Gefäßkörper sitzt auf einem kleinen, ganz niederen Standfuß.

Verzierung: Auf der Schulter umlaufend, vier schräg nach oben stehende Warzen, die von je fünf eingeritzten Winkeln umfaßt werden. Die so gebildeten Drei-

ecke greifen ein wenig auf den Bauchteil über. H: 17 cm, Mdm: 14,5 cm, Bo: 9 cm. T. 4: 9.

Topf (72678) aus graubraunem bis schwarzem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist schräg nach außen gezogen, der Hals fast zylindrisch und durch drei umlaufende Rillen vom bauchigen Gefäßkörper abgegrenzt. Die Standfläche ist eben. H: 25 cm, Mdm: 16,5 cm, Bo: 11 cm. T. 4: 10.

Schüssel (72679) aus braunem Ton mit geglätteter, univerzierter Oberbläche. Der Mundsaum ist nach außen gezogen, die Halskehle nieder, der Bauchteil flachkalottenförmig. Die Standfläche ist sehr klein und nach innen gewölbt. Auf dem größten Umfang sitzt eine waagrecht durchbohrte Griffwarze. H: 6,5 cm, Mdm: 19 cm, Bo: 4,5 cm. T. 4: 8. Nach dem Fundverzeichnis enthielt das Grab außerdem vernichtete Schmucksachen.

Grab 7

Körpergrab, 1,50 m tief, Kopf gegen Osten.

Topf (72680) aus dunkelbraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist schräg nach aussen gezogen, der hohe Hals geschwungen und von dem bauchigen, annähernd doppelkonischen Gefäßkörper abgesetzt. Der Boden ist als Standring ausgebildet.

Verzierung: Im oberen Drittel des Halses vier umlaufende Rillen. Auf der unteren Hälfte des Halses, über die Schulter bis auf den Bauchteil reichend, in regelmäßigen Abständen umlaufend, vier Ritzdarstellungen aus je einem der Schulterrille aufgesetzten, von Strichen erfüllten Dreieck mit zwei über die Spitze hinausragenden, fühlerartigen Fortsätzen. Von der Basis jedes Dreieckes ziehen jeweils zwei Linienbuschel voneinander abweichend, schräg nach unten und laufen noch vor der Erreichung des Schulter-Bauchknickes waagrecht aus. Innerhalb des Standringes die Andeutung eines Bodenzeichens oder eine Glättungsrille. H. 21,3 cm, Mdm: 16,8 cm, Bo: 11 cm. T. 8: 10, Ornament 9: 1.

Topf (72681) aus graubraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Die Mundsaumlippe ist ein wenig nach aussen gezogen, der niedere, sehr weite Hals leicht konisch. Die Schulterzone ist durch einen Profilknick geteilt und durch einen zweiten vom konischen Bauchteil getrennt. Der Boden ist in Form eines hohen, fußartig abgesetzten Standringes ausgebildet.

Verzierung: Auf dem mittleren Schulterknick umlaufend drei Gruppen zu je drei nach oben gerichteten Warzen. Auf der unteren Schulterzone umlaufend eine Zick-Zack-Linie aus seichten, aber breiten Rillen. H: 20 cm, Mdm: 19 cm, Bo: 11,5 cm. T. 8: 11.

Schale (72682) aus graubraunem Ton mit geglätteter, unverzierter Oberfläche. Die Maundsaumlippe steht seitlich etwas vor. Der Schalenkörper ist halbkugelig, die kleine Standfläche eben. Im obersten Drittel der Außenwand eine kleine, waagrecht durchbohrte Griffwarze. H: 7 cm, Mdm: 18 cm, Bo: 5,5 cm. T. 8: 9.

Henkeltäßchen (72683) aus braunem Ton mit geglätteter, unverzierter Oberfläche. Der Mundsaum ist etwas schräg nach außen gezogen. Eine niedere Halskehle trennt ihn von dem halbkugeligen Gefäßkörper. Der Boden ist eingedellt. In der halben Höhe der Wand ist ein Henkelansatz erhalten. H: 6 cm, Mdm: 8 cm, Bo: 2,5 cm. T. 8: 8.

Zwei Eisenringe (72684), flach, scheibenförmig. Nur in sechs stark verwitterten Bruchstücken erhalten. Dm: 5 cm, Lichte Weite: 2,1 cm, Dicke: 0,2—0,6 cm. Dm. 4,5 cm, Lichte Weite: 1,5 cm, Dicke 0,2—0,6 cm. T. 8: 6, 7.

Grab 8

Körpergrab, 2 m tief, Kopf gegen Westen.

Topf (72685) aus dunkelbraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist kräftig schräg nach außen gezogen, der hohe Hals ist geschwungen und von dem bauchigen Gefäßkörper abgesetzt. Die kleine Standfläche ist eben.

Verzierung: Auf dem Hals umlaufend vier Paare von senkrechten Ritzlinien, die je ein Zickzack-Band aus drei Linien zwischen sich fassen. Auf der Schulter ein umlaufendes Band stehender, strichgefüllter Dreiecke. Darunter ein Winkelband aus drei Linien. H: 18,5 cm, Mdm: 16,5 cm, Bo: 7 cm. T. 3: 10.

Topf (72686) aus dunkelbraunem Ton mit geglätteter, unverzierter Oberfläche. Der Mundsaum ist schräg nach aussen gezogen, der Hals geschwungen und von dem bauchigen Gefäßkörper abgesetzt. Die Standfläche ist eben. H: 22 cm, Mdm: 17 cm, Bo: 11 cm. T. 3: 11.

Schale (72687) aus graubraunem Ton mit geglätteter, unverzierter Oberfläche. Der Mundsaum ist nahezu waagrecht nach außen gezogen, die Halskehle nieder, der Schalenkörper gedrückt-kalottenförmig. Der Boden ist nach innen gewölbt. Auf dem größten Umfang sitzt ein kleiner, waagrechter, zweimal senkrecht durchbohrter Grifflappen. H: 7,5 cm, Mdm: 15 cm, Bo: 5 cm. T. 3: 8.

Spinnwirtel (72688) aus braunem Ton von doppelkonischer Form mit abgeflachten Enden. Die größere Fläche ist etwas eingezogen. H: 2,8 cm, Dm: 3,4 cm, Boh: 0,7 cm. T. 3: 9.

Doppelschleifige Bogenfibel (72689) aus Eisen. Nur der dreieckige Fuß mit der Schleife und die Nadelspitze sind erhalten. Stark verwittert. Breite des Fußes: 2,5 cm, Höhe mit Schleife: 3,5 cm. T. 3: 4.

Bruchstück (72690), ringförmig mit Stiel aus Bronze mit einem Eisenkern. Davon nur drei Stücke erhalten (Anhänger ?, beringter Griff ?), Vorhandene Stiellänge: 6,5 cm, Dm: 0,5 cm, Ring Dm: 3 cm. T. 3: 7.

Zwei Reifen (72691) aus Eisen mit stellenweise vierkantigem Querschnitt und mit Verdickungen von unregelmäßiger Form. Sehr stark verwittert und vermutlich nicht vollständig erhalten. Ein Reif ist zu einem Fünftel seines Umfanges offen. Die Enden des anderen liegen ein wenig übereinander. Dm: 7 cm, QuDm: 0,4—0,8 cm. Dm: 6,5 cm, QuDm: 0,4—0,8 cm. T. 3: 5, 6.

Grab 9

Körpergrab, 3 m tief, Kopf gegen Norden.

Topf (72692) aus hell- bis dunkelbraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist waagrecht nach außen gezogen, der sehr hohe Hals geschwungen und von dem annähernd doppelkonischen, aber weich gerundeten Gefäßkörper abgesetzt. Die Standfläche ist eben.

Verzierung: Unterhalb des Mundsaumes fünf umlaufende Rillen. Auf der Schulter ebenfalls fünf umlaufende Rillen, die an vier Stellen zipfelförmig auf den Hals hochgezogen sind. H: 27 cm, Mdm: 18,5 cm, Bo: 10,5 cm. T. 11: 4.

Topf (72693) aus graubraunem bis schwarzem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist nicht erhalten. Der niedrige, konische Hals ist von der gerundeten Schulter kaum abgesetzt. Der konische Bauchteil ist sehr hoch, die Standfläche eben.

Verzierung: Den Hals-Schulterumbruch kennzeichnet eine umlaufende Rille darunter umlaufend drei kleine Warzen, zwei davon erhalten. H: 18,2 cm erhalten, Mdm: ca. 17 cm, Bo: 9 cm. T. 11: 5.

Grab 10

Körpergrab, 2 m tief, Kopf gegen Norden.

Topf (72694) aus graubraunem Ton mit geglätteter, unverzierter Oberfläche. Der Mundsaum ist schräg nach außen gezogen, der Hals geschwungen und von dem bauchigen Gefäßkörper deutlich abgesetzt. Der Boden ist als Standring ausgebildet. H: 20,5 cm, Mdm: 17 cm, Bo: 9 cm. T. 4: 5.

Henkeltasse (72695) aus graubraunem Ton mit geglätteter, unverzierter Oberfläche. Der niedrige Hals ist fast zylindrisch und von der schmalen, schrägen Schulter scharf abgesetzt. Ein Knick trennt die Schulter vom kalottenförmigen Bauchteil. Die kleine Standfläche ist etwas nach innen gewölbt. Ein breiter, leicht hochgezogener, weitlichtiger Bandhenkel führt vom Mundsaum zur Schulter. H: 11,5 cm, Mdm: 17,5 cm, Bo: 6,5 cm, Hb: 3,3 cm, T. 4: 6.

Henkeltäßchen (72696) aus braunem Ton mit geglätteter, unverzierter Oberfläche. Der Mundsaum ist gerade abgeschnitten, der Hals zylindrisch, der Bauchteil kalottenförmig. Die breite Standfläche ist eben. Zwei gegenständige, schmale, weitlichtige Bandhenkel führen vom Mundsaum zur Schulter. Sie sind etwas nach oben und außen gezogen. H: 6,3 cm, Mdm: 8,1 cm, Bo: 4,8 cm, Hb: 1,4 cm. T. 4: 3.

Fußschale (72697) aus dunkelbraunem Ton mit geglätteter, unverzierter Oberfläche. Der Mundsaum ist leicht nach innen gezogen, der Schalenkörper kalottenförmig, der Standfuß fast zylindrisch. An der Wand eine kleine Griffwarze. H: 9 cm, Mdm: 12,2 cm, Bo: 6 cm. T. 4: 4.

Messer (72698) aus Eisen mit verstärktem Rücken. Nur in stark verwitterten Bruchstücken erhalten. Von der Griffangel ist nur der Ansatz vorhanden. Er erscheint etwas gekrümmt. Erhaltene Länge: 36 cm, größte Schneidenbreite: 4,2 cm, Rückenbreite: max. 0,8 cm, Dm des Griffangelansatzes: 1,2 cm. T. 4: 2.

Bruchstück (72699) aus Bronze mit Eisenkern. Vermutlich das sehr stark beschädigte Fragment eines gestielten Ringes wie 72690 (Gabelung). Erhaltene Länge: 2,8 cm. T. 4: 7.

Grab 11

Körpergrab, 1 m tief, Kopf gegen Süden.

Fußgefäß (72700) aus graubraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist gerade abgeschnitten, der zylindrische, kragenartige Hals sehr weit und niedrig. Die Schulter ist gerundet; der Bauchteil und der hohle Standfuß sind konisch.

Verzierung: Auf der Schulter umlaufend eine Stelle mit einer Warze, eine Stelle mit zwei und eine dritte mit drei Warzen. H: 15 cm, Mdm: 18 cm, Bo: 11 cm. T. 2: 8.

Bernsteinperle (72701) von plan-konvexer Form, an den Schmalseiten kreuzweise durchbohrt. Auf der flachen Seite vier Grübchen in quadratischer Anordnung (Reste eines Würfelaugenmusters). Dm: 1,8 cm, Dicke: 0,75 cm, Boh: 0,3 cm. T. 2: 5.

Dreiknopf-Fibel (72702), Bogenscheitelstück, aus Bronze. Der massive Mittelteil ist wie eine Pyramide hochgezogen. Die Knöpfe sind kleine Kügelchen. Ein Seitenknopf ist abgebrochen. Dazu zwei Bruchstücke. H: 1,3 cm, Br: vermutl. 2 cm, Bogenradius: ca. 2 cm. T. 2: 6.

Ring (72703) aus Bronze von elliptischer Form und plan-konvexem Querschnitt. Nur in mehreren, stark zerfressenen Stücken erhalten. Dm: max. 4,6 cm, Br: 0,4 cm, Dicke: 0,15 cm. T. 2: 7.

Im Fundverzeichnis werden außerdem »mehrere vernichtete Korallen« (Perlen) erwähnt.

Grab 12

Körpergrab, 2,50 m tief, Kopf gegen Osten.

Kahnfibel (72704) aus Bronze mit langem Fuß und kompliziertem Schlußknopf. Der einmal gelochte Bügel wird durch doppelt bzw. dreifach geführte Ritzlinien in sechs Querbahnen geteilt, von denen zwei mit geritzten Winkelbändern verziert sind und endet beidseitig mit je drei flachen Querwülsten. Der Fuß ist auf dem zur Nadelrinne umgeschlagenen Teil mit einem Winkelband verziert. Die eiserne Nadel und die Schleife sind vollkommen verrostet. An der Schleife haften eine bläschendurchsetzte Subtanz (Schlacke ?) und rostdurchtränkte Gewebereste. Länge: ca. 14 cm. T. 5: 3.

Perle (72705) aus undurchsichtigem Glas (?) von doppelkonischer Form mit abgeflachten Enden. Stark verwittert. H: 2,5 cm, Dm: 3 cm, Boh: 0,5 cm. T. 5: 1.

Perle (72706) aus Bronze von gequetscht-kugeliger Form. Stark verwittert. H: 1,4 cm, Dm: 2,4 cm, Boh: 0,7 cm. T. 5: 2.

Im Fundverzeichnis ist außerdem ein zerstörtes Tongefäß erwähnt.

Grab 13

Körpergrab, 2 m tief, Kopf gegen Süden.

Topf (72707) aus graubraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist gerade abgeschnitten, der Hals trichterförmig und von dem doppelkonischen Gefäßkörper mit dem hohen Bauchteil gut abgesetzt. Die Standfläche ist eben.

Verzierung: Auf der Schulter umlaufend drei kleine, nach oben gerichtete Warzen. H: 22 cm, Mdm: 14 cm, Bo: 10 cm. T. 8: 5.

Grab 14

Körpergrab, 1,50 m tief, Kopf gegen Osten.

Topf (72708) aus graubraunem Ton mit geglätteter, unverzierter Oberfläche. Der Mundsaum ist schräg nach außen gezogen, der niedere, weite Hals konisch und von dem scharf profilierten, doppelkonischen Gefäßkörper deutlich abgesetzt. Die am Gefäßkörper deutlich abgesetzte Standfläche ist leicht nach innen gewölbt. H: 15,5 cm, Mdm: 16,2 cm, Bo: 8,5 cm. T. 13: 2.

Henkeltasse (72709) aus graubraunem Ton mit geglätteter, unverzierter Oberfläche. Der Mundsaum ist gerade abgeschnitten, der fast zylindrische Hals ist durch

eine Rille von der gerundeten Schulter abgesetzt. Von dem kalottenförmigen Bauchteil ist die Standfläche nur annähernd abzugrenzen. Vom Mundsaum führt ein leicht hochgezogener, weitlichtiger, breiter Bandhenkel zur Schulter. H: 11,5 cm, Mdm: 13,8 cm, Bo: ca. 7 cm, Hb: 3,3 cm. T. 13: 3.

Grab 15

Körpergrab, 2 m tief, Kopf gegen Norden.

Topf (72710) aus hell- bis dunkelbraunem Ton mit gut geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist, dem niederen Tricterhals entsprechend, schräg nach außen gezogen. Der Gefäßkörper ist doppelkonisch, die ebene Standfläche davon deutlich abgesetzt.

Verzierung: Unterhalb des Halsansatzes drei kleine Warzen (umlaufend). H: 30 cm, Mdm: 19,5 cm, Bo: 13 cm. T. 10: 5.

Schale (72711) aus graubraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist gerade abgeschnitten, der Schalenkörper konisch, die Standfläche eben.

Verzierung: Im Mittelteil der Außenwand, zwischen zwei Doppellinien umlaufend ein dreistrichiges, eingeritztes Zick-Zack-Band. H: 7,5 cm, Mdm: 12,2 cm, Bo: 6 cm. T. 10: 4.

Reif aus Bronze (72712) (jetzt) zu einem Sechstel seines Umfanges geöffnet. Fast zwei Drittel des Reifens sind perlschnurartig mit Knoten verziert, die Enden zu langen, glatten Spitzen ausgezogen. In der Mitte des knotenverzierten Teiles ist ein Verschlußstück oder eine Reparaturstelle eingeschaltet. Zwei Knoten sind der Länge nach halbiert und passen schalenförmig aufeinander. Als Befestigung dienten durch die beiden Bohrlöcher gesteckte (nicht vorhandene) Bolzen. Dm: 12 cm, QuDm: 0,4 cm, in den Knoten 0,8 cm. T. 10: 2.

Reif (72713) aus Eisen. Nur in zwei stark verwitterten Bruchstücken erhalten. Die beiden Enden liegen mit kurzem Abstand einander schräg gegenüber. Ursprünglicher Querschnitt nicht mehr feststellbar. Dm: 8 cm, QuDm: maximal 1,2 cm. T. 10: 1.

Zweiknopf-Fibel (72714) aus Bronze. Bügelscheitelstück von rautenförmiger Gestalt mit zwei kurzgestielten, gedrückt-kugeligen Seitenknöpfen. Erhaltene Länge: 3,6 cm, Breite: Knopf-Knopf 3,4 cm. T. 10: 3.

Grab 16

Körpergrab, 2,50 m tief, Kopf gegen Norden.

Topf (72715) aus graubraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist waagrecht nach außen gezogen, der Hals fast zylindrisch und von dem bauchigen Gefäßkörper nur undeutlich abgesetzt. Die Standfläche ist eben.

Verzierung: Am Übergang vom Hals zum Gefäßkörper vier umlaufende Rillen. H: 25 cm, Mdm: 18 cm, Bo: 11 cm. T. 14: 7.

Henkelgefäß (72716). Krater, aus graubraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist nahezu waagrecht nach außen gezogen und sitzt unmittelbar auf dem gedrückt-kugeligen Gefäßkörper. Der hohle, kleine Standfuß ist konisch-geschwungen. Auf der Schulter in gegenständiger Anordnung, schräg nach oben stehend, zwei stabrunde Bügelhenkel, die den Mundsaum nur wenig überragen.

Verzierung: Auf dem Mundsaum umlaufend paarweise konvergent gestellte Gruppen aus je drei Ritzlinien. Das gleiche, winkelbandähnliche Muster auch auf

der Schulter, wo es nach oben durch zwei, nach unter durch drei Ritzlinien begrenzt wird. H: 20,5 cm, Mdm: 22 cm, Bo: 11,4 cm, HDm: 1,3 cm. T. 14: 6.

Schale (72717) aus graubraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist waagrecht nach außen gezogen, und hat innen eine Kante. Die Halskehle ist niedrig, der Bauchteil konisch und der Schalenboden kräftig nach innen gedrückt. In der halben Höhe der Außenwand sitzt eine waagrecht durchbohrte Griffwarze.

Verzierung: In der Höhe der Griffwarze umlaufend paarweise konvergent gestellte Gruppen kurzer Strichelchen. H: 6,5 cm, Mdm: 16 cm, Bo: 4 cm. T. 14: 4.

Topf (72718) aus braunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist schräg nach außen gezogen. Der leicht bauchige Gefäßkörper zeigt einen ungegliederten, fließenden Umriß, von dem sich nur der als Standring ausgebildete Boden abhebt.

Verzierung: Auf der Gefäßwand in 2/3 der Höhe umlaufend drei kleine, waagrecht abstehende Warzen. H: 18 cm, Mdm: 16,8 cm, Bo: 11,5 cm. T. 14: 5.

Bruchstücke (72719) von einem Gefäß aus braunem Ton. Die Oberfläche ist geglättet und unverziert. Nähere Form nicht feststellbar.

Im Fundverzeichnis sind außerdem »vernichtete Schmucksachen« erwähnt.

Grab 17

Körpergrab, 0,60 m tief, Kopf gegen Osten.

Topf (72720) aus braunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist gerade obgeschnitten, der Hals leicht konisch-geschwungen und von dem doppelkonischen Gefäßkörper abgesetzt. Der Boden ist als gut abgesetzter Standring ausgebildet.

Verzierung: Unterhalb des Halsansatzes eine kleine Warze. H: 22,5, Mdm: 16,5 cm, Bo: 13,5 cm. T. 12: 11.

Grab 18

Körpergrab, 1 m tief, Kopf gegen Westen.

Topf (72721) aus braunem bis schwarzem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist gerade abgeschnitten, der niedere Hals zylindrisch und von der flachen, gerundeten Schulter durch eine Rille abgesetzt. Der hohe Bauchteil ist konisch, der Boden als ein sich deutlich abhebender Standring ausgebildet.

Verzierung: Am Halsansatz umlaufend drei kleine Warzen, die jeweils von drei geritzten, konzentrischen Halbkreisen umgebend sind, von denen seitlich und nach abwärts Büschel zu je drei Linien ausstrahlen. H: 18,5 cm, Mdm: 17,5 cm, Bo: 12 cm. T. 12: 10.

Schale (72722) aus graubraunem Ton mit geglätteter, unverzierter Oberfläche. Der Mundsaum ist nach innen gezogen. Über dem konischen Bauchteil ist ein niederes, senkrechtes Wandstück so eingefügt, daß ein zweimal gebrochenes Profil entsteht. Der Boden ist als Standring ausgebildet. Auf dem senkrechten Wandteil sitzt ein vertikaler Grifflappen (Nase). H: 7,5 cm, Mdm: 15,6 cm, Bo: 10 cm. T. 12: 7.

Schale (72723) aus hellbraunem Ton mit geglätteter, unverzierter Oberfläche. Die Mundsaumlippe ragt seitlich ein wenig vor. Der Schalenkörper ist halbkugelig, der Boden etwas nach innen gedrückt. H: 6,5 cm, Mdm: 15 cm, Bo: ca. 3 cm. T. 12: 6.

Zwei Ringe (72724) aus Eisen. Nur in sehr stark verwitterten und fragmentier-

ten Bruchstücken erhalten. Ursprünglicher Querschnitt vermutlich stabrund. Dm: ca. 6,5 cm, QuDm: ca. 0,8—1,5 cm. Dm: ca. 7,5 cm, QuDm: ca. 0,8—1 cm. T. 12: 8.

Reif (72725) aus Eisen. Davon nur sehr stark verwitterte und fragmentierte Bruchstücke erhalten. Ursprünglicher Querschnitt vermutlich stabrund. Dm: ca. 18 cm, QuDm: 0,8 cm. T. 12: 9.

Grab 19

Körpergrab, 2 m tief, Kopf gegen Osten.

Topf (72726) aus graubraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist gerade abgeschnitten, die Mundsaumlippe durch eine umlaufende Rille betont. Der weite, niedere Hals ist konisch-geschwungen und von dem weich profilierten, doppelkonischen Gefäßkörper nur durch eine umlaufende Rille abgegrenzt. Der Topf sitzt auf einem niederen, hohlen Standfuß.

Verzierung: Am Halsansatz umlaufend drei kleine Warzen. Um die Warzen, über die Schulter herabhängend, je fünf konzentrische Spitzbögen. H: 20 cm, Mdm: 15 cm, Bo: 12 cm. T. 6: 7.

Deckel (72727) aus graubraunem Ton mit geglätteter Oberfläche von kalottenförmiger Gestalt. Der hochgezogene Ansatz für den nicht vorhandenen, nicht erhaltenen Griffknopf hat einen beachtlichen Durchmesser (6 cm).

Ritzverzierung: Die Innenfläche ist unregelmäßig in schraffierte Dreiecke und Trapeze gegliedert. Die Außenfläche zeigt ebenfalls regellos angeordnete, von Schraffen erfüllte Flächen. Der Deckel paßt der Größe und dem Ton nach zu dem vorher behandelten Gefäß (72726). Erhaltene H: 5,5 cm, Dm: 16 cm. T. 6: 6.

Fußschale (72728) aus graubraunem Ton mit geglätteter, unverzierter Oberfläche. Der Mundsaum ist nach innen gezogen. Der Schalenkörper und der hohle Standfuß sind konisch-geschwungen und durch einen kurzen, breiten Stiel miteinander verbunden (annähernd sanduhrförmig). H: 12,5 cm, Mdm: 14 cm, Bo: 10,5 cm. T. 6: 5.

Knopf (72729) aus organischer Substanz von mikroskopisch feiner, schwammartiger Struktur. Stark verwittert. Scheibenförmig mit durchlochter Erhebung im Mittelpunkt einer Seite. H: 1,3 cm, Dm: 2,5 cm, Boh: 0,2 cm. T. 6: 4.

Grab 20

Körpergrab, 2 m tief, Kopf gegen Osten.

Topf (72730) aus hell- bis dunkelbraunem Ton mit geglätteter, unverzierter Oberfläche. Der Mundsaum ist waagrecht nach außen gezogen, die Halskehle sehr nieder, der Gefäßkörper gedrückt-kugelig. Der Boden ist als hohler, ganz niedriger, konischer Standfuß ausgebildet. H: 13,6 cm, Mdm: 16,5 cm, Bo: 9 cm. T. 15: 2.

Schüssel (72731) aus graubraunem Ton mit geglätteter, unverzierter Oberfläche. Der Mundsaum ist schräg nach außen gezogen, die Halskehle nieder, der Bauchteil kalottenförmig und der Boden leicht nach innen gewölbt. In der halben Höhe der Wand sitzt eine schräg nach abwärts gerichtete Griffwarze. H: 7 cm, Mdm: 18,2 cm, Bo: 5 cm. T. 15: 1.

Grab 21

Körpergrab, 2,50 m tief, Kopf gegen Osten.

Topf (72732) aus hell- bis dunkelbraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der

Mundsaum ist leicht schräg nach außen gezogen, der sehr niedere Hals konisch und von dem weich profilierten, überaus breiten, doppelkonischen Gefäßkörper abgesetzt. Der Boden ist als hoher Standring ausgebildet. Das Gefäß ist nur zu zwei Fünftel erhalten.

Verzierung: Auf der Schulter Gruppen aus mehreren parallelen Ritzlinien. Nähere Form nicht feststellbar. H. 19,5 cm, Mdm: etwa 18 cm, Bo: 13 cm. T. 8: 4.

Henkeltasse (72733) aus dunkel-graubraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist gerade abgeschnitten, der Hals fast zylindrisch und von der schmalen, gerundeten Schulter abgesetzt. Der Bauchteil ist flach, kalottenförmig, der Boden etwas nach innen gewölbt. Vom Mundsaum führt ein weitlichtiger, hochgezogener Bandhenkel zur Schulter. Die Henkelränder sind seitlich aufgewulstet, so daß sich ein halbmondförmiger Querschnitt ergibt, der noch durch einen flachen, mittleren Wulst kompliziert wird.

Verzierung: Von der Half-Schulterrille ziehen umlaufend steil geneigte Ritzlinien fransenartig über die Schulter. Sie beginnen ganz kurz, wachsen und setzen, sobald der Bauchknick erreicht ist ab, um wieder klein zu beginnen. Dieses Muster wird von einer Ritzlinie eingefaßt, so daß eine umlaufende Zähnung aus sieben asymetrischen Zacken entsteht. An einer Stelle Unterbrechung durch eine Winkelgruppe und waagrechte Linien. H: 10 cm, Mdm: 18 cm, Bo: 7 cm, Hb: 3 cm. T. 8: 3.

Schüssel (72734) aus graubraunem Ton mit geglätteter, unverzierter Oberfläche Der Mundsaum ist schräg nach innen gezogen, der Schüsselkörper flach-kalottenförmig. Vom Gefäß ist ein das Profil nicht ganz wiedergebendes Bruchstück erhalten. Eine hoch an der Wand sitzende, flache Rippe bewirkt eine kleine Aufwölbung des Mundsaumes. H: vermutl. 8 cm, Mdm: vermutl. 30 cm, Bo: ? cm. T. 8: 1.

Henkeltäßchen (72735) aus dunkelbraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist gerade abgeschnitten, der Hals zylindrisch und von der schrägen Schulter abgesetzt. Über der flachen, konischen Bauchteil ist ein schmales, senkrechtes Wandstück so eingefügt, daß ein zusätzlicher Profilknick entsteht. Die kleine Standfläche ist leicht nacht innen gewölbt. Vom Mundsaum führt ein nur wenig hochgezogener Bandhenkel zur Schulter.

Verzierung: Auf der Schulter umlaufend drei kleine Warzen. H: 7 cm, Mdm: 10,5 cm, Bo: 4 cm, Hb: 2 cm. T. 8: 2.

Grab 22

Körpergrab, 2 m tief, Kopf gegen Norden.

Topf (72736) aus graubraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist schräg nach außen gezogen, der Hals kräftig geschwungen und vom bauchigen Gefäßkörper gut abgesetzt. Die Standfläche ist eben.

Verzierung: Unterhalb des Halsansatzes mit Abstand zwei kleine Warzen: H: 23 cm, Mdm: 17,8 cm, Bo: 10 cm. T. 2: 9.

Henkeltasse (72737) aus graubraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Davon nur Bruchstücke erhalten. Nähere Form daher nicht feststellbar. Vom Mundsaum zur Schulter ein weitlichtiger, hochgezogener Bandhenkel.

Verzierung: Auf der Schulter ein Winkelband aus drei seichten Rillen. H: ?, Mdm: ca. 18 cm, Bo: ?, Hb: 4 cm. Keine Abbildung.

Grab 23

Körpergrab, 3 m tief, Kopf gegen Norden.

Topf (72738) aus graubraunem bis schwarzem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist schräg nach außen gezogen, der Hals trichterförmig geschwungen und vom hohen, bauchigen Gefäßkörper deutlich abgesetzt. Die Standfläche ist eben.

Verzierung: Unterhalb des Halsansatzes umlafend vier kleine Warzen. Darunter als Ritzverzierung ein durch drei waagrechte Linien gegliedertes, umlaufendes Band mit gegenständigen, schraffierten Dreiecken. H: 25,5 cm, Mdm: 21,5 cm, Bo: 10,5 cm. T. 2: 10.

Grab 24

Körpergrab, 2,70 m tief, Kopf gegen Westen.

Henkeltasse (72739) aus braunem Ton mit geglätteter unverzierter Oberfläche. Der Mundsaum ist gerade abgeschnitten, der niedere Hals konisch und von der kaum ausgebildeten Schulter schwach abgesetzt. Der Bauchteil ist kalottenförmig, die Standfläche eben. Vom Mundsaum führt ein hochgezogener, weitlichtiger Bandhenkel zur Schulter. H: 10 cm, Mdm: 19 cm, Bo: 10 cm, Hb: 3 cm. T. 10: 6.

Schüssel (72740) aus graubraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist eingezogen. Über dem konischen Bauchteil ist ein niedriges, senkrechtes Wandstück eingefügt. Die Standfläche ist eben. Auf dem senkrechten Wandteil sitzt eine sehr kleine, waagrecht durchbohrte Griffwarze.

Verzierung: Die Standfläche wird von einem eingeritzten Kreis umschrieben. Darin ein Achsenkreuz (Radfigur) aus seichten Rillen. Von der Standfläche über den Bauchteil ausstrahlend neun Bündel zu je drei Ritzlinien. H: 6,2 cm, Mdm: 17,5 cm, Bo: 7,5 cm, Boh: 0,2 cm. T. 10: 7.

Grab 25

Körpergrab, 1,70 m tief, Kopf gegen Osten.

Henkelgefäß (72741) aus sehr feinem, sandigem, ockerfarbenem Ton mit äußerst geringen Spuren einer dunklen Bemalung. Das Gefäß ist nur in Bruchstücken erhalten, deren Ränder verwaschen sind. Der Mundsaum ist schräg nach außen gezogen, hat eine spitzwinkelige Innenkante und sitzt unmittelbar auf dem kugeligen Gefäßkörper. Der Boden ist als hohler, kalottenförmiger Standfuß ausgebildet. Auf der Schulter in gegenständiger Anordnung zwei schräg nach oben und außen stehende, den Mundsaum nicht überragende, weitlichtige, stabrunde Bügelhenkel.

Verzierung: bis auf die Farbreste in den Ecken keine feststellbar. H: vermutl. über 21 cm, Mdm: ca. 21 cm, Bo: 13 cm, HDm: 1,5 cm. T. 16: 8.

Grab 26

Körpergrab, 1,30 m tief, Kopf gegen Norden.

Topf (72742) aus graubraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist schräg nach außen gezogen, der Hals trichterförmig geschwungen und von dem doppelkonischen Gefäßkörper scharf abgesetzt. Der Boden ist als leicht konischer Standring ausgebildet.

Verzierung: Auf der Schulter sind zwei (von vier ?) umlaufenden Warzen erhalten. Schräg über die Schulter ziehend, acht vierlinige, eingeritzte Bündel, die zum Halsansatz hin paarweise konvergieren. H: 20,5 cm, Mdm: 15,5 cm, Bo: 13 cm. T. 12: 5.

Armreifen (72743) (6 bis 7 Stück) aus bandförmiger Bronze von kreisrunder bis elliptischer Form. In 20 Bruchstücken erhalten. Die Reifen sind etwa zu einem Fünftel offen. Das eine Ende ist im Querschnitt breit und plan-konvex; das andere ist schmäler und trapezförmig. An zwei Reifen ist eine Nietung von abgebrochenen, dann überlappten Teilen festzustellen. Dm: 7 cm, Br: 1—1,4 cm, Dicke: 0,2 cm, Niet-Dm: 0,15 cm. T. 12: 1, 3, 4.

Perle (72744) aus Bronze, stark verwittert, von annähernd kugeliger Form. Eine Seite ist etwas abgeflacht mit ganz seichten Längsfurchen. H: 1,7 cm, Br: 2 cm, Boh: 0,6 cm. T. 12: 2.

Grab 27

Körpergrab, 2 m tief, Kopf gegen Norden.

Topf (72745) aus dunkelbraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist fast waagrecht nach außen gezogen und hat eine Innenkantung. Der Hals ist zylindrisch und vom bauchigen Gefäßkörper deutlich abgesetzt. Der Boden ist ein Standring.

Verzierung: Auf der Schulter umlaufend drei schräg nach oben stehende Warzen, die von je drei eingeritzten, konzentrischen Halbkreisen umgeben sind. H: 23 cm, Mdm: 17,6 cm, Bo: 9,5 cm. T. 13: 10.

Henkeltasse (72746) aus graubraunem Ton mit geglätteter, unverzierter Oberfläche. Der Mundsaum ist gerade abgeschnitten, der Hals zylindrisch und von der gerundeten Schulter leicht abgesetzt. Der Bauchteil ist kalottenförmig, die kleine Standfläche ein wenig nach innen gewölbt. Vom Mundsaum führt ein leicht hochgezogener Bandhenkel zur Schulter. H: 10,5 cm, Mdm: 14,8 cm, Bo: 4 cm, Hb: 2,7 cm. T. 13: 9.

Schüssel (72747) aus graubraunem Ton mit geglätteter, unverzierter Oberfläche. Der Mundsaum ist schräg nach innen gezogen, der Körper sehr flach, kalottenförmig und der Boden etwas nach innen gewölbt. H: 5 cm, Mdm: 16 cm, Bo: 6 cm. T. 13: 8.

Grab 28

Körpergrab, 3 m tief, Kopf gegen Norden.

Topf (72748) aus hell- bis dunkelbraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist schräg nach außen gezogen und hat eine Innenkante. Der breite Hals ist konisch-geschwungen und durch eine umlaufende Rille von der gerundeten Schulter abgegrenzt. Der sehr hohe Bauchteil ist konisch, der Boden als Standring gebildet.

Verzierung: An der Hals-Schulterrille umlaufend drei kleine Warzen. Jede ist Mittelpunkt von drei eingeritzten, herabhängenden, konzentrischen Halbkreisen. Von den äußersten Halbkreisen ziehen dreilinige Büschel senkrecht und beiderseits schräg nach abwärts über die Schulter. H: 28,5 cm, Mdm: 21,2 cm, Bo: 11 cm. T. 13: 4.

Grab 29

Körpergrab, 1,50 m tief, Kopf gegen Osten.

Topf (72749) aus dunkelbraunem bis schwarzem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist waagrecht und breit nach außen gezogen; der hohe, mächtige Hals ist kräftig geschwungen und geht in die weniger ausgeprägte, gerundete Schulter über. Der Bauchteil ist nicht erhalten. Er war vermutlich konisch. Die kleine Standfläche ist nach innen gewölbt.

Verzierung: Im oberen Drittel des Halses fünf, auf der Schulter vier umlaufende, seichte Rillen. Von den Halsrillen nach abwärts bis zur Schulter dreimal in gleichen Abständen je drei senkrechte, parallele Rillen, zu deren beiden Seiten Schwungbögen aus zwei bis drei Furchen ärmchenartig angeordnet sind. H: unbestimmt, ca. 28 cm, Mdm: 22,4 cm, Bo: ca. 9 cm. T. 11: 1.

Grab 30

Körpergrab, 2 m tief, Kopf gegen Norden.

Topf (72750) aus graubraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist leicht schräg nach außen gezogen, der Hals geschwungen und mit der gerundeten Schulter verschmolzen. Der hohe Bauchteil ist konisch, der Boden ein Standring.

Verzierung: Auf der Schulter umlaufend vier kleine Warzen. H: 15 cm, Mdm: 13,6 cm, Bo: 8,5 cm. T. 14: 1.

Henkeltasse (72751) aus graubraunem Ton mit geglätteter, unverzierter Oberfläche. Die Mundsaumlippe ist ganz schwach nach außen gezogen, der sehr niedere Hals konisch und von der Schulter abgesetzt. Die Schulter ist durch einen nur angedeuteten Profilknick in zwei Zonen gegliedert, in eine geneigte und in eine senkrechte. Der Bauchteil ist konisch, die Standfläche eben. Vom Mundsaum führt ein weitlichtiger, leicht hochgezogener Bandhenkel zur Schulter. H: 11 cm, Mdm: 17,2 cm, Bo: 9 cm, Hb: 3,3 cm. T. 14: 3.

Henkeltäßchen (72752) aus dunkelbraunem Ton mit geglätteter, unverzierter Oberfläche. Der Mundsaum ist gerade abgeschnitten, der niedere Hals zylindrisch und von halbkugeligen Tassenkörper ein wenig abgesetzt. Der Boden ist eingedellt. Vom Mundsaum führt ein schmaler, hochgezogener Bandhenkel zur Schulter. H: 5,5 cm, Mdm: 8,2 cm, Bo: 2,5 cm, Hb: 1,2 cm. T. 14: 2.

Im Fundverzeichnis sind außerdem »vernichtete Schmucksachen« erwähnt.

Grab 31

Körpergrab, 3 m tief, Kopf gegen Osten.

Topf (72753) aus hell- bis dunkelbraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist schräg nach außen gezogen, der Hals trichterförmig und vom kugeligen Gefäßkörper deutlich abgesetzt. Die Standfläche ist eben.

Verzierung: Am Halsansatz eine umlaufende Rille. Knapp darunter, ebenfals umlaufend vier Paare kleiner Warzen. Etwas unterhalb davon eine Ritzverzierung in Form eines umlaufenden, durch drei waagrechte Linien begrenzten Doppelbandes mit gegenständigen, schraffierten Dreiecken. An dieses Band sind an vier Stellen größere, gefüllte Dreiecke mit der Spitze angehängt. Deren Innenzeichnung besteht wieder aus leeren bzw. schraffierten Dreiecken. H: 21,5 cm, Mdm: 17,2 cm, Bo: 8 cm. T. 16: 9.

Grab 32

Körpergrab, 3 m tief, Kopf gegen Norden.

Große, breite Schüssel (72754) aus dunkelbraunem Ton mit geglätteter Oberfläche und zwei sehr breiten, gegenständigen, leicht hochgezogenen Bandhenkeln vom Mundsaum zur Schulter. Der Mundsaum ist gerade abgeschnitten, der niedere Hals konisch und von der gerundeten Schulter abgesetzt. Der Bauchteil ist konisch, die kleine Standfläche eben.

Verzierung: Auf der Schulter umlaufend, einem lockeren Winkelband ähnlich, paarweise konvergent gestellte Strichbündel aus je drei Ritzlinien. Das gleiche Muster, von zwei Linien randlich eingefaßt, auch auf den beiden Bandhenkeln. H: 19 cm, Mdm: 24,2 cm, Bo: 10 cm, Hb: 4,5 cm. T. 4: 1.

Grab 33

Körpergrab, 2 m tief, Kopf gegen Norden.

Schüssel (72755) aus graubraunem Ton mit geglätteter, unverzierter Oberfläche. Der Mundsaum ist eingezogen, der Körper flach, kalottenförmig und der Boden eingedellt. Auf dem größten Umfang ist eine Warze angedeutet. H: 5,5 cm, Mdm: 18,8 cm, Bo: Delle 4 cm. T. 2: 3.

Schüssel (72756) aus graubraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist eingezogen, der Körper flach, kalottenförmig und der Boden eingedellt. Auf den größten Umfang eine waagrecht durchbohrte Griffwarze.

Verzierung: Auf dem nach innen geneigten Oberteil umlaufend Gruppen aus eingeritzten, schräggestellten, kurzen Strichen. H: 6 cm, Mdm: 17,6 cm, Bo: Delle 4 cm. T. 2: 4.

Im Fundverzeichnis werden außerdem »vernichtete Schmucksachen« erwähnt.

Grab 34

Körpergrab, 1,50 m tief, Kopf gegen Osten.

Topf (72757) aus graubraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist gerade abgeschnitten, die Mundsaumlippe durch eine umlaufende Rille betont. Zwei umlaufende Rillen markieren den Übergang des konisch-geschwungenen Halses in die gerundete Schulter. Der Bauchteil ist gegen die ebene Standfläche hin etwas eingezogen.

Verzierung: Auf der Schulter umlaufend drei kleine Warzen, die von je zwei konzentrischen, eingeritzten Halbkreisen eingefaßt sind. H. 20 cm, Mdm: 13,5 cm, Bo: 10,5 cm. T. 14: 9.

Schüssel (72758) aus graubraunem Ton mit geglätteter, unverzierter Oberfläche. Der Mundsaum ist eingezogen, der Bauchknick betont, der Bauchteil konisch. Die Standfläche ist in der Mitte so eingedellt, dass innen ein gehöfter Buckel ensteht. H: 4,8 cm, Mdm: ca. 15 cm, Bo: Delle 3,5 cm. T. 14: 8.

Im Fundverzeichnis werden außerdem »vernichtete Schmucksachen« erwähnt.

Grab 35

Körpergrab, 3 m tief, Kopf gegen Norden.

Henkeltasse (72759) aus braunem Ton mit geglätteter, unverzierter Oberfläche. Der Mundsaum ist gerade abgeschnitten, der Hals zylindrisch, leicht geschwungen

und von gedrückt-kugeligen Tassenkörper abgesetzt. Die breite Standfläche ist eben. Vom Mundsaum führt ein weitlichtiger, etwas hochgezogener Bandhenkel zur Schulter. H: 11 cm, Mdm: 15,6 cm, Bo: 8 cm, Hb: 3 cm. T. 13: 1.

Grab 36

Körpergrab, 1 m tief, Kopf gegen Süden.

Topf (72760) aus graubraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist nicht erhalten, der Hals konisch und nur durch eine umlaufende Rille vom bauchigen Gefäßkörper abgegrenzt. Die Standfläche ist eben.

Verzierung: Unterhalb der Halsrille ist eine von vermutlich drei umlaufenden Warzen erhalten. An diese Warze(n) geknüpft, über die Schulter herabhängend ein umlaufendes Winkelband aus zwei Ritzlinien. H. vermutl. 17 cm, Mdm: vermutl. 13 cm, Bo: 9,5 cm. T. 13: 5.

Konische Schale (72761) aus graubraunem Ton mit geglätteter, unverzierter Oberfläche, gerade abgeschnittenem Mundsaum und ebener Standfläche. H: 6,5 cm, Mdm: 13 cm, Bo: 7,5 cm. T. 13: 6.

Im Fundverzeichnis werden außerdem »vernichtete Schmucksachen« erwähnt.

Grab 37

Körpergrab, 0,50 m tief, Kopf gegen Norden.

Aus diesem Grab wurden anscheinend keine Funde geborgen. Nach dem Fundverzeichnis befanden sich darin mehrere, ganz vernichtete Bronzen und ein Tongefäß.

Grab 38

Körpergrab, 2 m tief, Kopf gegen Norden.

Topf (72762) aus graubraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist gerade abgeschnitten, der kurze, weite Hals zylindrisch und von der niederen, gerundeten Schulter scharf abgesetzt. Der sehr hohe Bauchteil ist konisch, der Boden ein Standring.

Verzierung: Auf der Schulter umlaufend drei Paare kleiner Warzen. H: 19,5 cm, Mdm: 15,6 cm, Bo: 10,8 cm. T. 11: 7.

Tülle (72763) aus Eisen von leicht konischer Form. Stark verwittertes Bruchstück. Erh. Länge: 5 cm, Dm am schmäleren Ende: 1,4 cm, Wandstärke: 0,3 cm, Dm am breiteren Ende: ca. 2 cm. T. 11: 6.

Grab 39

Körpergrab, 1,50 m tief, Kopf gegen Osten.

Topf (72764) aus graubraunem bis schwarzem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist gerade abgeschnitten. Der Übergang des konisch-geschwungenen Halses in die gerundete Schulter wird nur durch eine umlaufende Rille bezeichnet. Der hohe Bauchteil ist konisch, der Boden ein Standring.

Verzierung: Auf der Schulter umlaufend drei sehr kleine Warzen. H: 19,5 cm, Mdm: 12,4 cm, Bo: 9,5 cm. T. 9: 6.

Grab 40

Körpergrab, 2 m tief, Kopf gegen Osten.

Henkeltasse (72765) aus dunkelbraunem Ton mit gut geglätteter, unverzierter Oberfläche. Der Mundsaum ist gerade abgeschnitten, der Hals zylindrisch und von der steilen Schulter abgesetzt. Der Tassenkörper ist doppelkonisch, die kleine Standfläche etwas nach innen gewölbt. Vom Mundsaum führt ein weitlichtiger, hochgezogener Bandhenkel oberhalb der Schulter zum Hals. Die Mitte des Henkelquerschnittes ist leicht eingesenkt. H: 13,8 cm, Mdm: 21 cm, Bo: 8 cm, Hb: 3 cm. T. 15: 10.

Zwei Brillenspiralen (72766), Doppelspiralscheiben aus 1,7 mm starkem Bronzedraht. Nur in Bruchstücken erhalten.

a) Scheibchen-Dm ca. 1,5 cm. T. 15: 7.

b) Scheibchen-Dm ca. 1,3 cm. T. 15: 8.

Zwei kreisrunde Armreifen (72767) aus Bronze mit übereinanderliegenden Enden. Querschnitt ist rund, die Außenseite durch zarte Querrippen, die in Dreiergruppen gebündelt sind, umlaufend verziert. Bei einem Reif sind die sich überdeckenden Enden nicht erhalten. Dm: je 6 cm, QuDm: je 0,5 cm. T. 15: 11.

Kahnfibel (72768) aus Bronze mit langem Fuss und Schlußknopf. Die Nadel und die Schleife sind nicht erhalten.

Verzierung: Auf dem gelochten Bügel querlaufende, in Gruppen gebündelte Ritzlinien. Die Felder dazwischen waren vermutlich mit Winkeln verziert. Zum Ansatz der Schleife hin drei Querwülste. Am Fuß haben sich Spuren von eingeritzten Winkeln erhalten. Länge ca. 12 cm. T. 15: 9.

Im Fundverzeichnis werden außerdem viele ganz vernichtete Knochenperlen genannt.

Grab 41

Körpergrab, 1,50 cm tief, Kopf gegen Osten.

Kahnfibel (72769) aus Bronze mit langem Fuß und Schlußknopf. Von der Schleife und der Nadel sind je ein Bruchstück aus Bronze erhalten.

Verzierung: Auf dem Bügel sind durch doppelt geführte Furchen schmale Querrippen angedeutet. Diese trennen vier breitere, mit eingeritzten Winkeln verzierte Querbahnen von fünf weitaus schmäleren Streifen, die dazwischen bzw. gegen die Bügelenden hin liegen und unverziert sind. Bügellochung und Fußverzierung sind nicht feststellbar, da Teile ausgebrochen sind. Länge: ca. 14,5 cm. T. 17: 4.

Zwei Armreifen (72770) aus Bronze, einer kreisrund (a) und einer ei-förmig. Drei Abschnitte der Ringe sind gegenüber den dazwischenliegenden verdickt, verbreitert und überdies durch eine derbe, vierfache Knotenbildung hervorgehoben. Die drei schmäleren Abschnitte dazwischen sind mit eingehauenen Kerben verziert und haben einen plan-konvexen Querschnitt, während der durch die Knoten gelegte dachförmig ist. Dm: max. 8 cm, Br: 0,9 cm, Dicke: 0,65—1 cm. T. 17: 5, 6.

Im Fundverzeichnis werden außerdem ein Tongefäß und viele ganz vernichtete Knochenperlen erwähnt.

Grab 42

Körpergrab, 1,70 m tief, Kopf gegen Osten.

Dreiknopf-Fibel (72771) aus Bronze. Drei birnförmige Knöpfe sitzen auf einem

massiven, pyramidenartigen Bogenscheitelstück, das von den beiden Bügelästen durch eine Einziehung abgesetzt ist. Die lange, bandförmige Fußplatte ist mit eingeritzten, paarweise konvergent gestellten Strichgruppen und gegen den kompliziert gebildeten Schlußknopf hin mit drei quer auf einer Verbreiterung angeordneten Würfelaugen (zwei erhalten) verziert. Dazu einige Bronzefragmente. Schleife, Nadel und Nadelrast fehlen. Erh. Länge: 12 cm, Fußplatte mit Schlußknopf: 8,2 cm. T. 17: 2.

Armreif (72772), Bruchstück aus Bronze von ovalem Querschnitt, umlaufend mit feinen Querrippen verziert, die in Gruppen zu 7—8 zusammengefaßt sind. Die Innenfläche ist glatt. Dm: ca. 7,5 cm, QuDm: 0,6 cm. T. 17: 3.

Armreif (72773), Bruchstück aus Bronze mit Dreiergruppen von feinen Querrippen verziert. Die Innenfläche ist glatt, der Querschnitt stabrund. Dm: ?, Erh. Länge: 4 cm, QuDm: 0,5 cm. T. 17: 1.

Im Fundverzeichnis werden außerdem ein Tongefäß und viele Perlen erwähnt.

Grab 43

Körpergrab, 2 m tief, Kopf gegen Osten.

Topf (72774) aus graubraunem Ton mit geglätteter, unverzierter Oberfläche. Der Mundsaum ist gerade abgeschnitten. Der weite Hals ist leicht trichterförmig geschwungen und geht ohne abzusetzen in den ein wenig bauchigen Gefäßkörper über. Der Boden ist ein Standring. H: 17,5 cm, Mdm: 16,8 cm, Bo: 10,5 cm. T. 18: 4.

Henkeltäßchen (72775) aus graubraunem Ton mit geglätteter, unverzierter Oberfläche. Der Mundsaum ist nur stellenweise erhalten und war vermutlich gerade abgeschnitten. Der Hals ist zylindrisch und von dem sehr niedrigen, gequetschtkugeligen Tassenkörper scharf abgesetzt, der Boden exzentrisch, kräftig eingedellt. Vom Mundsaum führt ein schmaler, leicht hochgezogener Bandhenkel zum Halsansatz. H: 5,5 cm, Mdm: 6,4 cm, Bo: 3,5 cm, Hb: 1,2 cm. T. 18: 3.

Gefäß (72776) aus graubraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Nur in Bruchstücken erhalten. Der Mundsaum ist gerade abgeschnitten, die Schulter gerundet, der hohe Bauchteil konisch und der Boden ein gut abgesetzter Standring. Nähere Form und Verzierung nicht feststellbar. H: ca. 17 cm, Mdm: ?, Bo: 12 cm. Keine Abbildung.

Im Fundverzeichnis wird dazu noch viel »ganz vernichteter« Bronzenschmuck erwähnt.

Grab 44

Körpergrab, 1,50 m tief, Kopf gegen Osten.

Henkeltasse (72777) aus dunkelbraunem Ton mit gut geglätteter, unverzierter Oberfläche. Der Mundsaum ist gerade abgeschnitten, der niedere Hals leicht trichterförmig und von der schrägen Schulter scharf abgesetzt. Über dem konischen Bauchteil ist ein niederes, senkrechtes Wandstück so eingefügt, daß ein dreimal gebrochenes Profil entsteht. Die sehr kleine Standfläche ist leicht nach innen gewölbt. Vom Mundsaum führt ein hochgezogener, weitlichtiger Bandhenkel von halbmondförmigen Querschnitt zur Schulter. H: 6,6 cm, Mdm: 9 cm, Bo: 2,5 cm, Hb: 1,5 cm. T. 18: 2.

Topf (72778) aus dunkelbraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist schräg nach außen gezogen und zeigt innen die Andeutung einer Kante. Der Hals ist zylindrisch und vom bauchigen Gefäßkörper abgesetzt. Der Boden ist ein Standring.

Verzierung: Auf dem Hals, unterhalb des Mundsaumes zwei umlaufende Rillen. In der Nähe des Halsansatzes, umlaufend drei nach oben stehende Warzen, von denen ausgehend je zwei geschwungene, dreilinige, eingeritzte Büschel voneinander abweichend, bis über den größten Umfang hinaus auf den Bauchteil ziehen. H: 19 cm, Mdm: 15,2 cm, Bo: 9,5 cm. T. 18: 1.

Im Fundverzeichnis ist darüber hinaus von ganz vernichtetem Bronzeschmuck die Rede.

Grab 45

Körpergrab, 1,50 m tief, Kopf gegen Osten.

Topf (72779) aus graubraunem bis schwarzem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist gerade abgeschnitten, der niedere, weite Hals zylindrisch und von der gerundeten Schulter gut abgesetzt. Der Bauchteil ist hoch und konisch, der Boden ein Standring.

Verzierung: Auf der Schulter umlaufend drei kleine Warzen. H: 18,7 cm, Mdm: 15,4 cm, Bo: 12 cm. T. 19: 17.

Drei Spinnwirtel (72780) aus dunkelbraunem Ton mit sehr glatter Oberfläche, von doppelkonischer Form und mit eingezogener Basis.

a) H: 2,5 cm, Dm: 3,2 cm, Boh: 0,6 cm.

b) H: 2,5 cm, Dm: 3,1 cm, Boh: 0,6 cm.

c) H: 2,4 cm, Dm: 2,9 cm, Boh: 0,5 cm. T. 19: 18—20.

Perle (72781) aus Bronze von gedrückt-kugeliger Form. Verwittert. H: 1,4 cm, Dm: 2 cm, Boh: 0,6 cm. T. 19: 13.

Armreif (72782) aus Bronze, in zwei Stücken erhalten, von kreisrunder Form und stabrundem Querschnitt, ohne Verzierung. Verwittert. Dm: 7 cm, QuDm: 0,6 cm. T. 19: 12.

Fibel (72783) aus Bronze, Certosa-Schema. Davon drei Bruchstücke erhalten: Kopfspirale, Bügelfragment, Fuß. Schlußknopf abgebrochen. Länge: vermutlich 6,5 cm. T. 19: 14.

Anthropomorpher Anhänger (72784) aus Bronzeblech, nur als Bruchstück erhalten. Der Umriß ist lang, schmal, etwa trapezförmig. In der Mitte der beiden Langseiten ist je ein Ärmchenpaar (Zacken) angesetzt. Die Oberfläche ist einseitig mit fünf eingeritzen Würfelaugen verziert. Erhaltene Länge: 5 cm, Blechstärke: 1,3 bis 2,5 mm. T. 19: 3.

Fragment (72785) eines anthropomorphen Anhängers (?) aus Bronzeblech mit einem Ärmchen. Erhaltene Länge: 2,5 cm, Blechstärke: 1,5 mm. T. 19: 4.

17 Bronzeknöpfe (72786), schalenförmig mit einem die Höhlung überspannenden Quersteg. Dm: 0,9 cm, Höhe: 0,3 cm. T. 19: 8.

Zwei Ohrringe (72787) aus dünnem, glattem Bronzedraht. Nur in Bruchstücken erhalten. Dm: ca. 4 cm, QuDm: 1,5 mm. T. 19: 10, 11.

Brillenspirale (72788) aus Bronze. Davon nur Bruchstücke erhalten. Erh. Dm der größeren Scheibe: 1,7 cm. Draht-Dm: 0,18 cm. T. 19: 2.

Reif (72789) aus Bronze. Davon nur zwei Bruchstücke erhalten. Glatt, stabrund. Dm: vermutl. über 12 cm, QuDm: 0,33 cm. T. 19: 9.

Ring (72790) aus Bronze, Bruchstück mit rechteckigem Querschnitt. Dm: 3,1 cm, QuDm: 0,4 cm. T. 19: 16.

Kahnfibel (72791) aus Bronze mit langem Fuß und kompliziertem Schlußknopf.

Der gelochte Bügel ist durch schmale Rippchen in Querstreifen gegliedert. Die beiden breitesten sind mit eingeritzten Winkelbändern verziert. Am Kopf- und am Fußende des Bügels liegen je drei Querwülste. Die Schleife ist nicht erhalten, die Nadelspitze in der Nadelrast festgerostet. Die ursprüngliche Form des Schlußknopfes ist nicht mehr zu erkennen. Länge: ca. 13,5 cm, T. 19: 15.

Kette aus Bernsteinperlen (72792) von gequetscht-kugeliger bis diskenähnlicher Form (17 Stück). Perlen-Dm: 1,1—1,7 cm. T. 19: 1.

Wickelperle (72793) aus gelblich gefärbtem, durchscheinendem Glas. Fünf Windungen. L: 0,9 cm, Dm: 0,6 cm, Glasfaden-Dm: 0,15 cm. T. 19: 5.

Perle (72794), ringförmig, aus blauem, durchscheinendem Glas (Bruchstück). H: 0,55 cm, Dm: 1,1 cm, Boh: 0,5 cm. T. 19: 6.

Perle (72795) aus schwarzem Glas von gedrückt-kugeliger Form mit schwach angedeuteter, melonenartiger Rippung. H: 1 cm, Dm: 1,4 cm, Boh: 0,45 cm. T. 19: 7.

Grab 46

Körpergrab, 1 m tief, Kopf gegen Osten.

Topf (72796) aus graubraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist schräg nach außen gezogen, der niedere Hals konischgeschwungen und von der gerundeten Schulter nicht abgesetzt. Der Bauchteil ist konisch, der Boden ein Standring.

Verzierung: Auf der Schulter umlaufend drei kleine Warzen. H: 15 cm, Mdm: 13,6 cm, Bo: 12,8 cm. T. 11: 2.

Im Fundverzeichnis wird noch ein Tongefäß erwähnt.

Grab 47

Körpergrab, 1 m tief, Kopf gegen Norden.

Topf (72797) aus graubraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist gerade abgeschnitten, die Mundsaumlippe durch eine umlaufende Rille betont. Der weite Hals ist konisch und von der schrägen, durch einen Profilknick in zwei Zonen geteilten Schulter gut abgesetzt. Der Bauchteil ist konisch, der Boden ein Standring.

Verzierung: Auf der oberen Schulterzone umlaufend drei kleine Warzen und mehrere, paarweise schräg gegeneinandergestellte Gruppen zu je drei kurzen, parallelen Ritzlinien. H: 20 cm, Mdm: 14,5 cm, Bo: 10 cm. T. 18: 8.

Grab 48

Körpergrab, 2 m tief, Kopf gegen Norden.

Topf (72798) aus graubraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist schräg nach außen gezogen und besitzt innen eine Kante. Der weite, niedere Hals ist konisch und von dem gerundeten, leicht doppelkonischen Gefäßkörper abgesetzt. Der sich gut abhebende Boden ist ein wenig nach innen gewölbt.

Verzierung: Unterhalb des Halsansatzes umlaufend drei kleine Warzen. Auf der Schulter mehrere am Halsansatz paarweise konvergierende Büschel zu je drei bis vier Ritzlinien. H: 18,5 cm, Mdm: 15,8 cm, Bo: 9,2 cm. T. 18: 6.

Bruchstücke (72799) eines Gefäßes aus graubraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Form und Verzierung nicht feststellbar. Keine Abbildung.

Im Fundverzeichnis werden außerdem vernichtete Schmucksachen erwähnt.

Grab 49

Körpergrab, 2 m tief, Kopf gegen Osten.

Gefäß (72800) aus braunem Ton mit gut geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist gerade abgeschnitten, der weite, niedere Hals konisch und von der gerundeten Schulter abgesetzt. Der hohe, etwas geschwungene Bauchteil sitz auf einem niederen, hohlen, konischen Standfuß.

Verzierung: Auf der Schulter umlaufend drei zipfelförmig nach oben stehende Warzen, die von je vier eingeritzten, konzentrischen Halbkreisen eingefaßt sind. Dazwischen je ein Paar eingeritzter, doppelt gezogener Schwungbögen, die gegen den Halsansatz hin zusammenlaufen. Oberhalb dieser Konvergenzstellen ist der Hals immer von einem senkrechten Sprung durchzogen. Beiderseits jedes Sprunges sind Löcher zur Aufnahme einer (nicht erhaltenen) Flickspange angebracht worden. H: 26,5 cm, Mdm: 21,4 cm, Bo: 15 cm, Flickl. Boh: 0,4 cm. T. 18: 7.

Grab 50

Körpergrab, 1 m tief, Kopf gegen Norden.

Topf (72801) aus graubraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Die Mundsaumlippe ist ganz leicht nach außen gezogen. Der weite Hals ist zylindrisch und von dem hohen, doppelkonischen Gefäßkörper nur wenig abgesetzt. Der Boden ist ein Standring.

Verzierung: In der Höhe des Bauchknickes umlaufend mehrere Gruppen (fünf sind erhalten) zu je drei Warzen bzw. zu je drei flachen, senkrechten Rippen. H: 25,5 cm, Mdm: 19,8 cm, Bo: 12 cm. T. 18: 5.

Grab 51

Körpergrab, 2 m tief, Kopf gegen Norden.

Henkelgefäß (72802) aus dunkelbraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der nahezu waagrecht ausladende Mundsaum sitzt unmittelbar auf dem kugeligen Gefäßkörper und dieser auf einem niedrigen, konisch-geschwungenen, hohlen Standfuß. Auf der Schulter sind gegenständig zwei senkrecht stehende, stabrunde Bügelhenkel angebracht, die den Mundsaum nur wenig überragen.

Verzierung: In der Höhe der Henkelansätze, mit geringem, gegenseitigem Abstand zwei und auf dem größten Umfang eine umlaufende Ritzlinie. Dazwischen, mit Abständen umlaufend mehrmals je vier ineinander gestaffelte Winkel. Auf der Außenfläche des Fußes umlaufend drei dreifach gestaffelte Winkel. H: 21 cm, Mdm: 17,4 cm, Bo: 13,5 cm. T. 16: 6.

Henkeltäßchen (72803) aus braunem Ton mit geglätteter, unverzierter Oberfläche. Der Mundsaum ist gerade abgeschnitten, der niedere Hals schwach gekehlt und vom halbkugeligen Körper abgesetzt. Die sehr kleine Standfläche ist nach innen gewölbt. An Mundsaum und Schulter sind die Ansatzstellen eines Bandhenkels erhalten. H: 5,5 cm, Mdm: 7,4 cm, Bo: 2,5 cm, Hb: 1,2 cm. T. 16: 5.

Kette aus Fayence-Perlen (72804). 105 kleine Scheibchen mit deutlichen Kanten. Die Oberfläche ist hellgrau, matt glänzend. Dm: 0,5 cm, Dicke: 0,15—0,2 cm, Boh: 0,2 cm. T. 16: 2.

Perle (72805) aus farblosem Glas von kugeliger Form. Dm: 2,2 cm, Boh: 0,5 cm. T. 16: 3.

Kahnfibel (72806) aus Bronze mit langem Fuß und kompliziertem Schlußknopf. In fünf Bruchstücken erhalten. Der gelochte Bügel ist in leere und in winkelbandverzierte Querbahnen gegliedert und an beiden Enden mehrfach quergewulstet. Auf dem Fuß Spuren einer eingeritzten Winkelverzierung. Die Nadel fehlt. Die eiserne Schleife wird von einer bläschendurchsetzten Substanz umhüllt. Daran klebend, haben sich rostkonservierte Gewebespuren erhalten. L: ca. 13,5 cm, T. 16: 4.

Grab 52

Körpergrab, 1 m tief, Kopf gegen Norden.

Topf (72807) aus graubraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist schräg nach außen gezogen, der niedere Hals konisch und von der gerundeten Schulter abgesetzt. Der Bauchteil ist ebenfals konisch und der Boden als ziemlich hoher Standring ausgebildet.

Verzierung: Auf der Schulter umlaufend kleine Warzen. Zwei sind erhalten. H: 21 cm, Mdm: ca. 14 cm, Bo: 10,5 cm. T. 16: 7.

Grab 53

Körpergrab, 2 m tief, Kopf gegen Norden.

Topf (72808) aus braunem bis schwarzem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist schräg nach außen gezogen, der hohe, weite Hals geschwungen und von der gerundeten Schulter abgesetzt. Der Bauchteil ist konisch, die kleine Standfläche leicht nach innen gewölbt.

Verzierung: auf dem Hals, unterhalb des Mundsaumes drei umlaufende Rillen, eine weitere im Hals-Schulterknick. Auf der Schulter umlaufend paarweise konvergent gestellte Gruppen zu je vier parallelen Rillen. H: 25 cm, Mdm: 17,8 cm, Bo: 10 cm. T. 11: 3.

Im Fundverzeichnis wird ein weiteres Tongefäß erwähnt.

Grab 54

Körpergrab, 1,50 m tief, Kopf gegen Süden.

Kette aus Glasperlen (72809). Die blauen, nicht durchscheinenden Perlen sind von gedrückt-kugeliger Form. Sie sehen wegen der Weite der Bohrung wie kleine Ringelchen aus. 110 Stück. Dm: 0,37 cm, Dicke: 0,23 cm, Boh: 0,15 cm. T. 9: 4.

Perle (72810) aus blauen, durchscheinenden Glas von gedrückt-kugeliger Form mit melonenartigen Rippen. Zerbrochen, fehlen Teile. H: 0,7 cm, Dm: 1,2 cm, Boh: 0,2 cm. T. 9: 2.

Perle (72811) aus Bernstein von diskenartiger Form. Nur in Bruchstücken erhalten, Oberfläche stark verwittert. H: 0,7 cm, Dm: 1,2 cm, Boh: 0,2 cm. T. 9: 3.

Doppelschleifige Bogenfibel (72812) aus Eisen. Nur in stark verwitterten Bruchstücken erhalten (Bügel, Fuß und Schleife). Gekanteter Bügelquerschnitt. Länge vermutlich 9 cm. T. 9: 5.

Im Fundverzeichnis werden außerdem ein Tongefäß und Knochenperlen erwähnt.

Grab 55

Körpergrab, 1 m tief, Kopf gegen Norden.

Henkeltasse (72813) aus graubraunem Ton mit geglätteter, unverzierter Oberfläche. Der Mundsaum ist gerade abgeschnitten, der Hals zylindrisch und von dem

breiten, gedrückt-kugeligen Tassenkörper etwas abgesetzt. Die kleine Standfläche ist leicht nach innen gewölbt. Vom Mundsaum führt ein breiter, weitlichtiger, etwas hochgezogener Bandhenkel zu der nur undeutlich gebildeten Schulter. H: 13 cm, Mdm: 23,6 cm, Bo: 8 cm, Hb: 3,3 cm. T. 13: 7.

Nach dem Fundverzeichnis kommen noch zwei Armbänder, eine Fibel und Knochenperlen, »alles vernichtet« hinzu.

Grab 56

Körpergrab, 3 m tief, Kopf gegen Osten.

Topf (72814) aus braunem bis dunkelgraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Die durch eine umlaufende Rille betonte Mundsaumlippe ist ganz leicht nach außen gezogen. Der konisch-geschwungene Hals ist von dem bauchigen Gefäßkörper etwas abgesetzt. Der Boden ist als ein sehr kleiner, sich deutlich abhebender Standring ausgebildet.

Verzierung: Unterhalb des Halsansatzes umlaufend drei kleine Warzen. Auf der Schulter, ebenfals umlaufend, mehrere paarweise konvergent gestellte, leicht geschwungene Büschel zu je 5—6 feinen Ritzlinien. Um eine Warze sind solche Linien in Form einer engen Girlande herumgeführt. H: 20,3 cm, Mdm: 14 cm, Bo: 8,5 cm. T. 15: 6.

Henkeltasse (72815) aus braunem bis schwarzem Ton mit geglätteter Oberfläche, von der der Schlicker stellenweise abgegangen ist. Der Mundsaum ist gerade abgeschnitten, der niedere Hals zylindrisch und von der nur angedeuteten Schulter abgesetzt. Über dem relativ hohen, konischen Bauchteil ist ein schmales, senkrechtes Wandstück eingefügt. Die kleine Standfläche ist nach innen gewölbt. Vom Mundsaum führt ein längsgerippter, weitlichtiger, leicht hochgezogener Bandhenkel zur Schulter.

Verzierung: Auf der Schulter zwei umlaufende Rillen. Auf der Außenfläche des Bandhenkels sechs schmale Längsrippen. Auf der senkrechten Wandstück umlaufend vier Gruppen zu je sechs linear angeordneten, halbkugeligen Bronzeknöpfen. Von ihnen ist vielfach nur mehr der Abdruck an der Wand erhalten. Dieser deutet auf hohle Knöpfe mit einem die Höhlung überspannenden Quersteg hin. H: 9,75 cm, Mdm: 15,6 cm, Bo: 6 cm, Hb: 2,75 cm. T. 15: 4.

Armreif (72816) aus Eisen von kreisrunder Form, in sehr stark verwitterten Bruchstücken erhalten. Wegen der grossen, ganz unregelmässigen Auswüchse (Rost) ist die ursprüngliche Form des Querschnittes nicht mehr feststellbar. Dm: max. 8,7 cm, QuDm: 0,7—1,6 cm. T. 15: 5.

Mehrkopfnadel (72817) aus Bronze. Davon nur Bruchstücke erhalten: Der pilzförmige Hauptkopf, ein gequetscht-kugeliger Kopf und die Faltenwehr. Erh. L.: 6,5 cm, Kopf-Dm: 1,2 cm, Schaft-Dm: 0,4 cm. T. 15: 3.

Grab 57

Körpergrab, 1 m tief, Kopf gegen Osten.

Henkeltopf (72818) aus graubraunem Ton mit geglätteter Oberfläche. Der Mundsaum ist schräg nach außen gezogen, der weite Hals konisch und von dem gerundeten, leicht doppelkonischen Gefäßkörper durch eine Rille abgesetzt. Der Boden ruht auf einem Standring. Vom Hals, unterhalb des Mundsaumes führen zwei gegenständige, englichtige, schmale Bandhenkel zur Schulter.

Verzierung: Auf der Schulter, in gegenständiger Anordnung zwei Gruppen zu je drei kleinen Warzen. H: 13,5 cm, Mdm: 13 cm, Hb: 1,6 cm, Bo: 9,5 cm. T. 16: 1.

Grab 58

Körpergrab, 2 m tief, Kopf gegen Osten.

Nach dem Fundverzeichnis enthielt das Grab ein Tongefäß, mehrere Perlen, eine schöne Kahnfibel und ein Eisenarmband (vermutlich alles ganz vernichtet).

Grab 59

Körpergrab, 2 m tief, Kopf gegen Süden.

Nach dem Fundverzeichnis befand sich darin ein (zerstörtes?) Tongefäß.

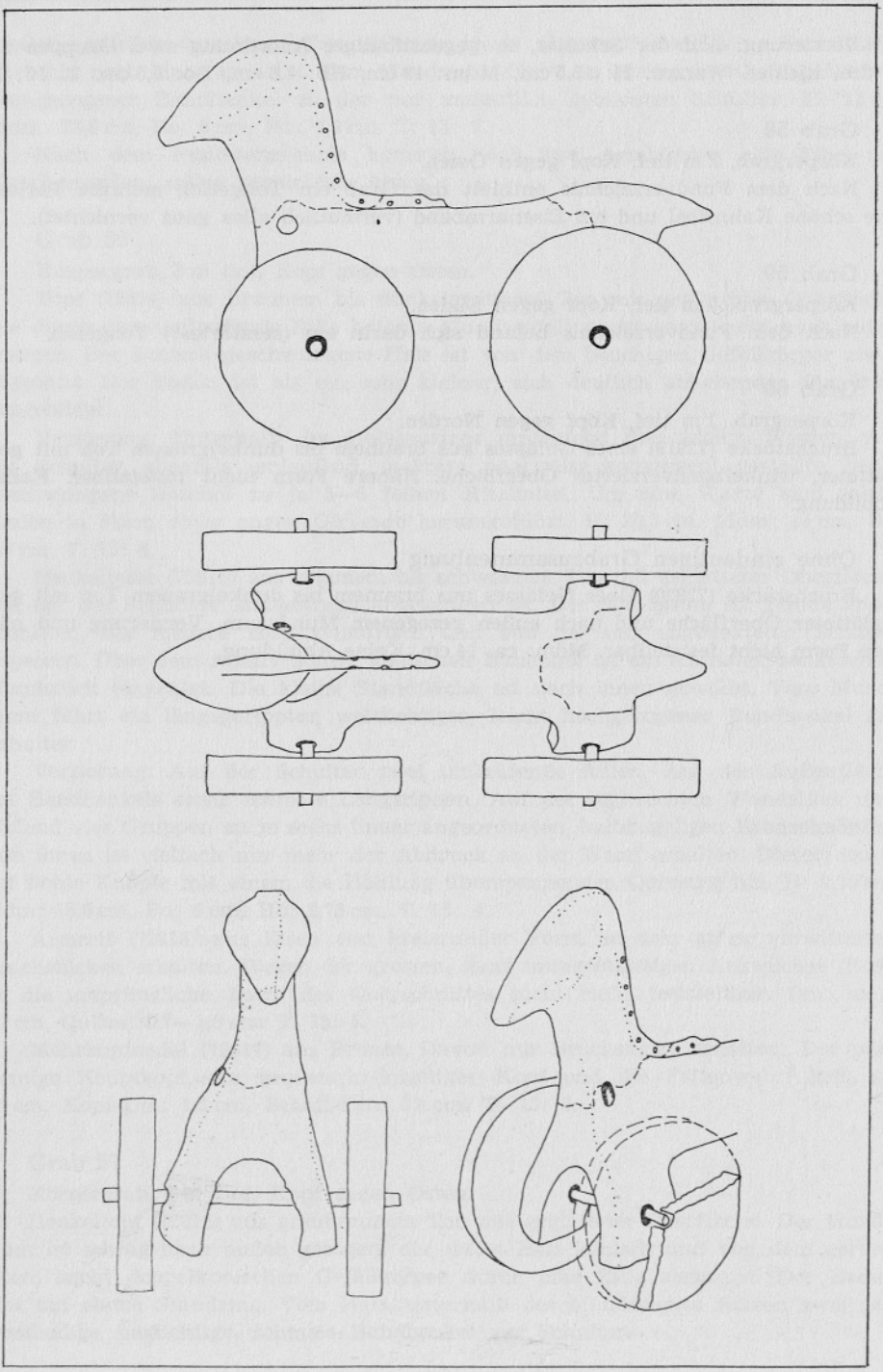
Grab 60

Körpergrab, 1 m tief, Kopf gegen Norden.

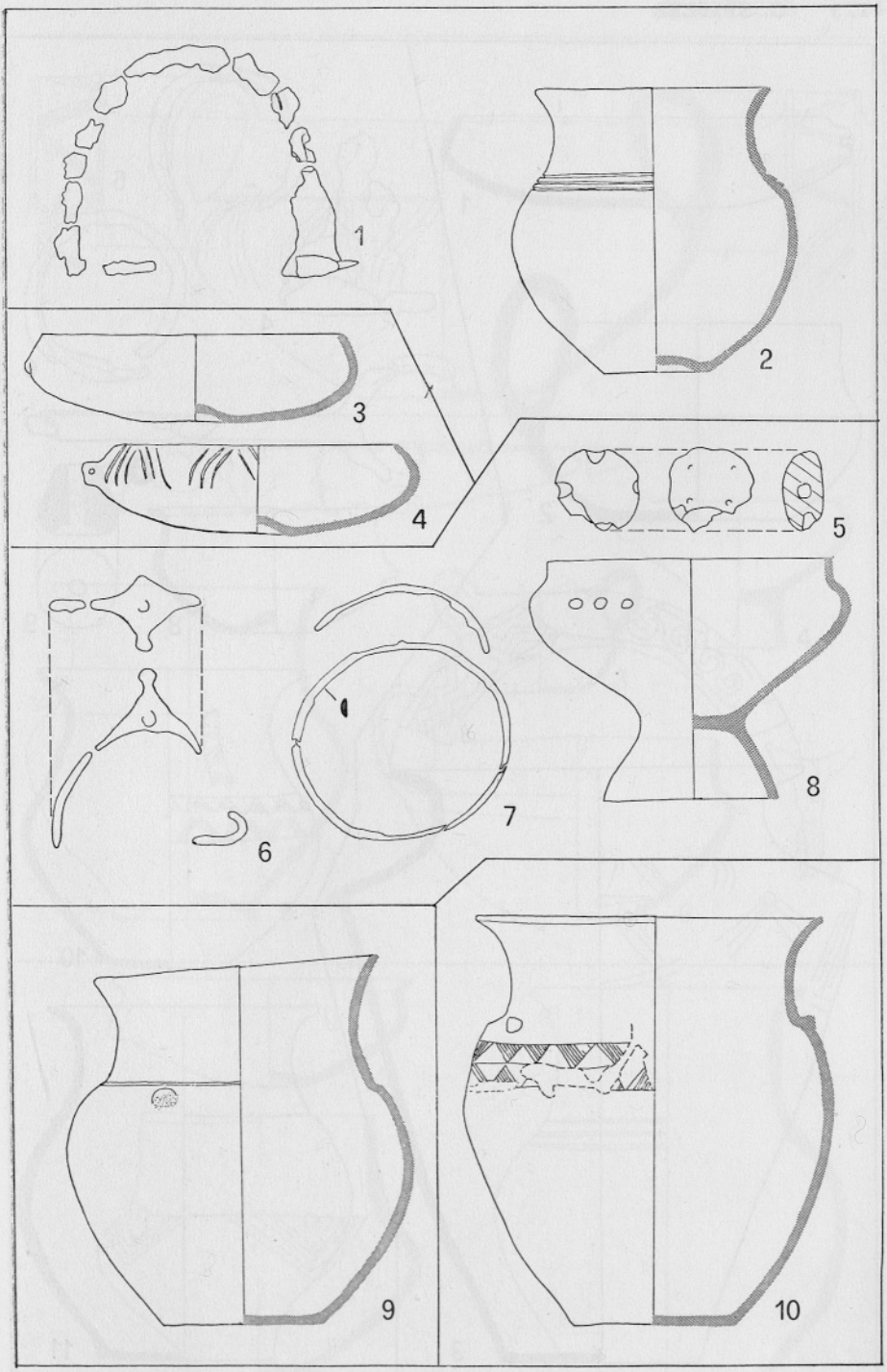
Bruchstücke (72919) eines Gefässes aus braunem bis dunkelgrauem Ton mit geglätteter, winkelbandverzierter Oberfläche. Nähere Form nicht feststellbar. Keine Abbildung.

Ohne eindeutigen Grabzusammenhang

Bruchstücke (72820) eines Gefässes aus braunem bis dunkelgrauem Ton mit gegeglätteter Oberfläche und nach außen gezogenem Mundsaum. Verzierung und nähere Form nicht feststellbar. Mdm: ca. 14 cm. Keine Abbildung.

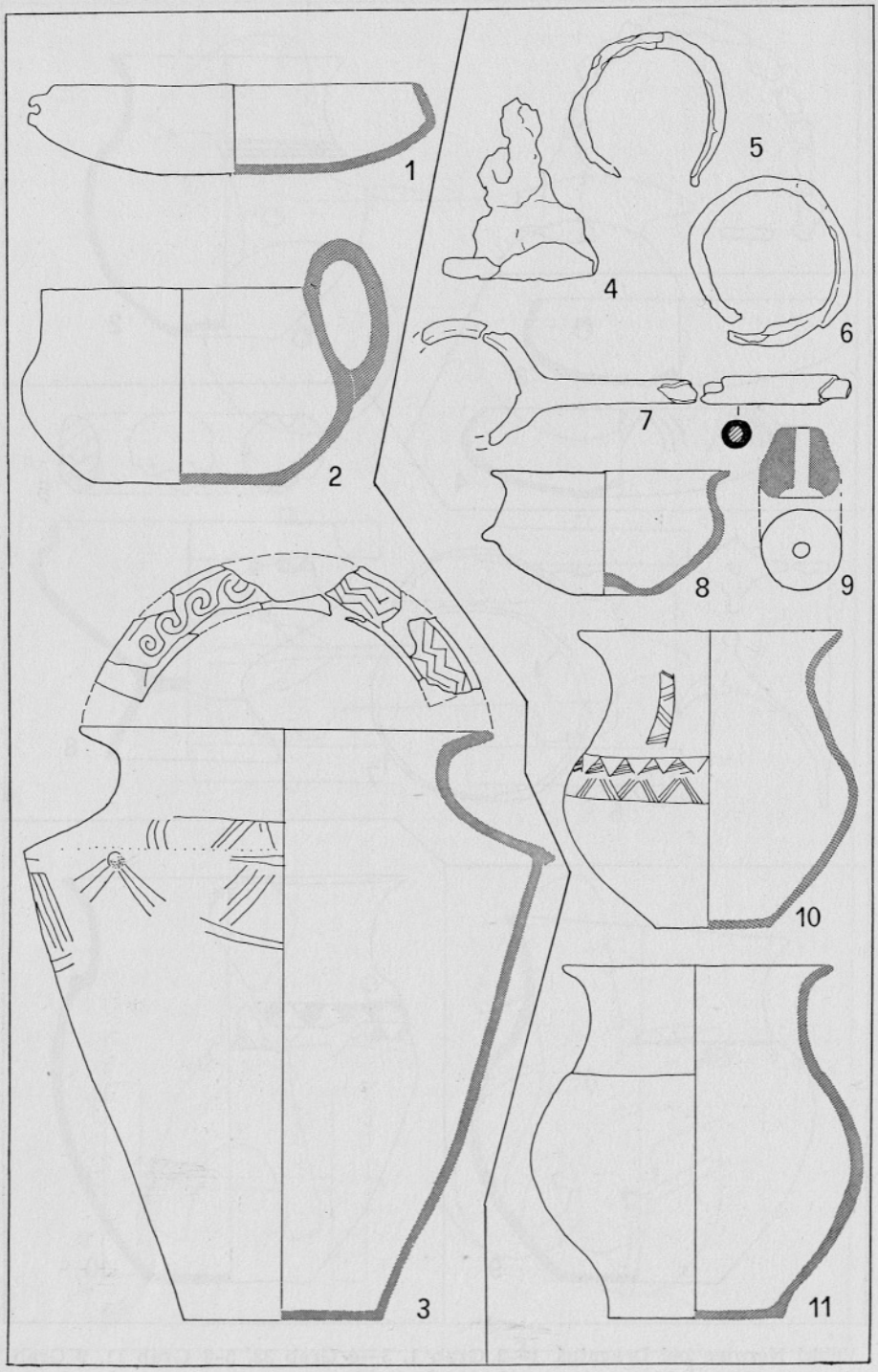
Veliki Nerajec bei Dragatuš. Grab 1
Veliki Nerajec pri Dragatušu. Grob 1
1/3

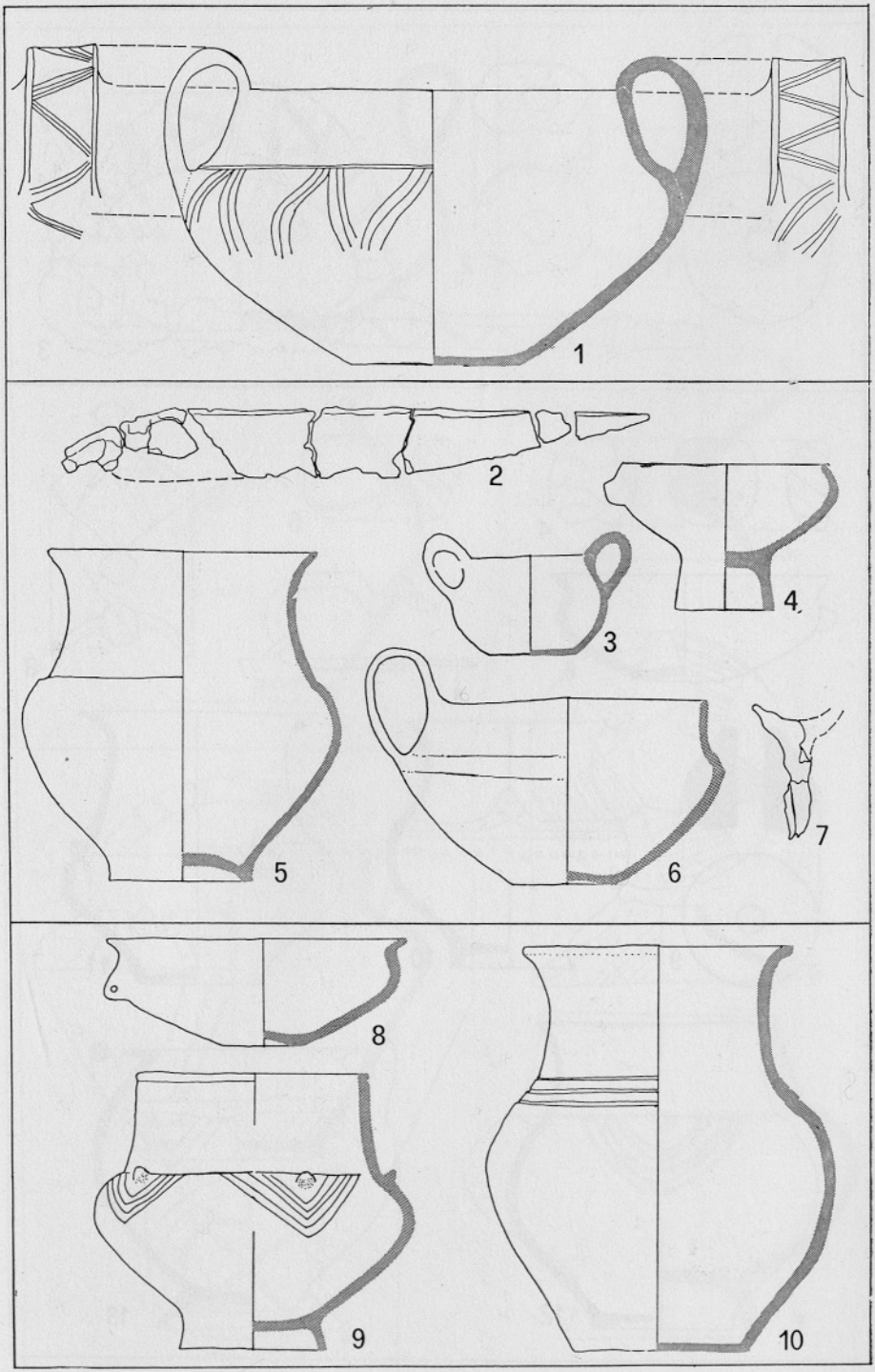
Veliki Nerajec bei Dragatuš. 1—2 Grab 1, 3—4 Grab 33, 5-8 Grab 11, 9 Grab 22, 10 Grab 23

Veliki Nerajec pri Dragatušu. 1—2 grob 1, 3—4 grob 33, 5—8 grob 11, 9 grob 22, 10 grob 23

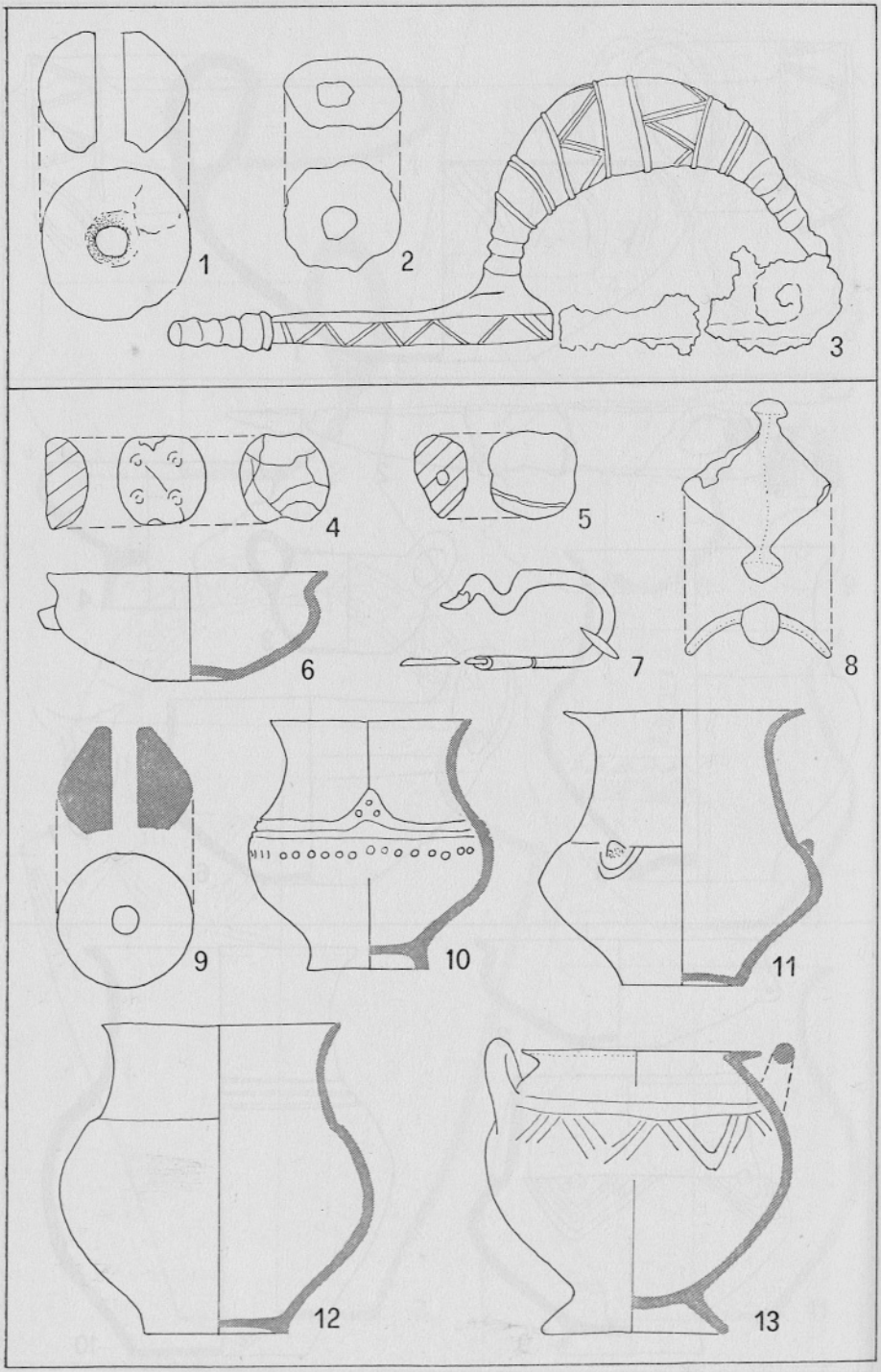
1 = 1/3, 2—4, 8—10 = 1/4, 5—7 = 2/3

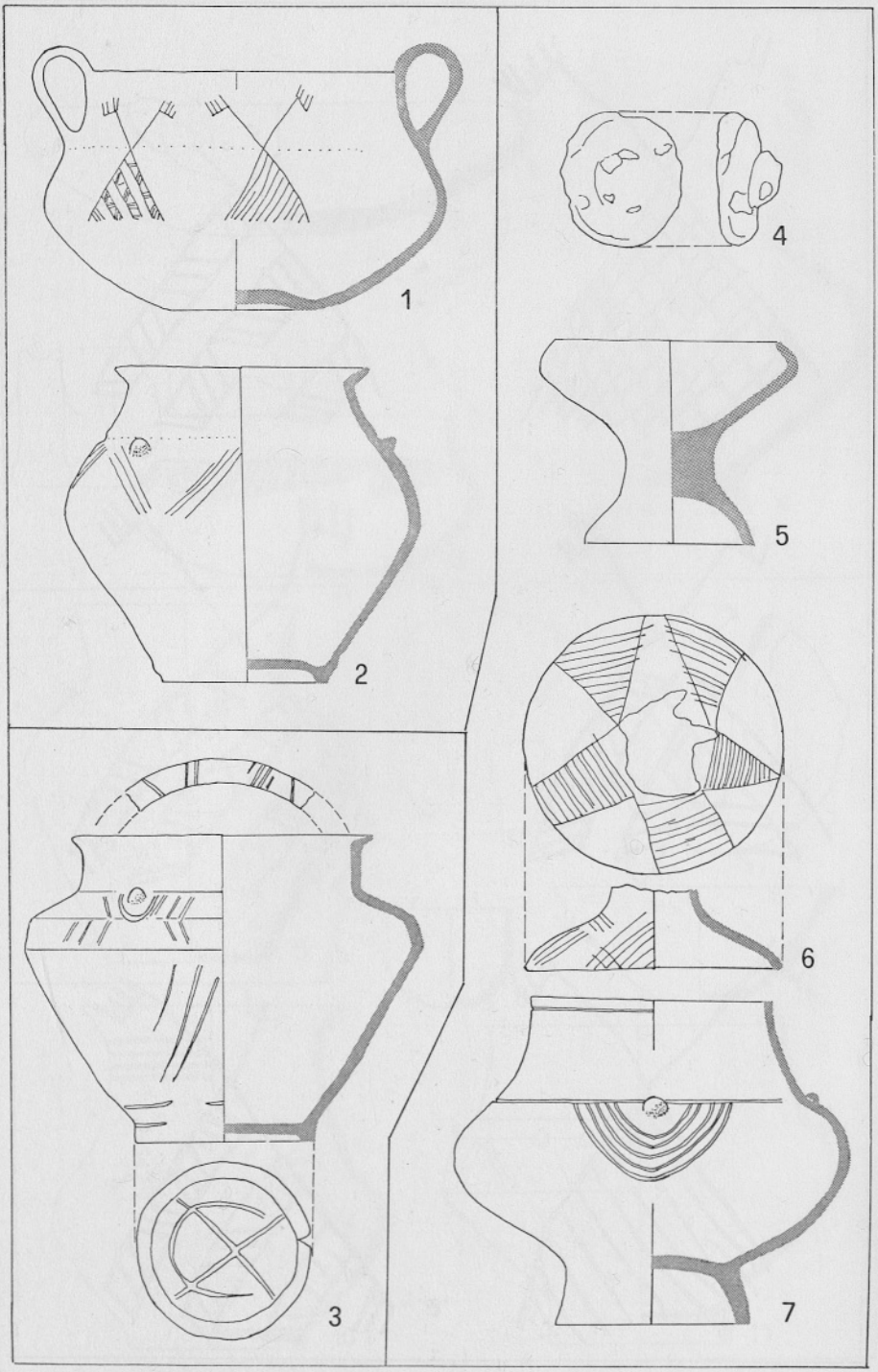
Veliki Nerajec bei Dragatuš. 1—3 Grab 3, 4—11 Grab 8
Veliki Nerajec pri Dragatušu. 1—3 grob 3, 4—11 grob 8
1—3, 8, 10, 11 = 1/4, 4, 7 = 2/3, 5, 6, 9 = 1/3

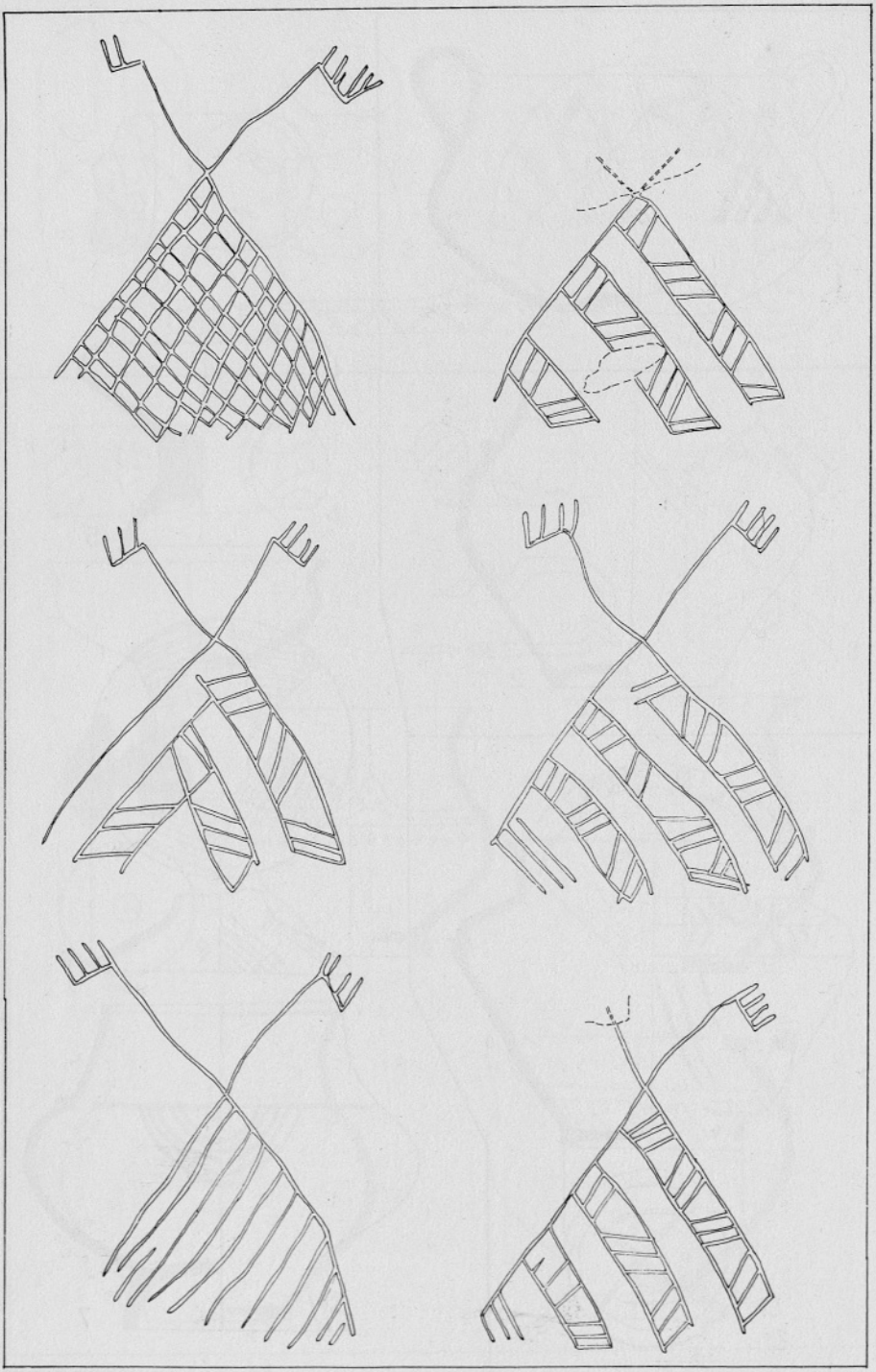
Veliki Nerajec bei Dragatuš. 1 Grab 32, 2—7 Grab 10, 8—10 Grab 6
Veliki Nerajec pri Dragatušu. 1 grob 32, 2—7 grob 10, 8—10 grob 6
1—6, 8—10 = 1/4, 7 = 2/3

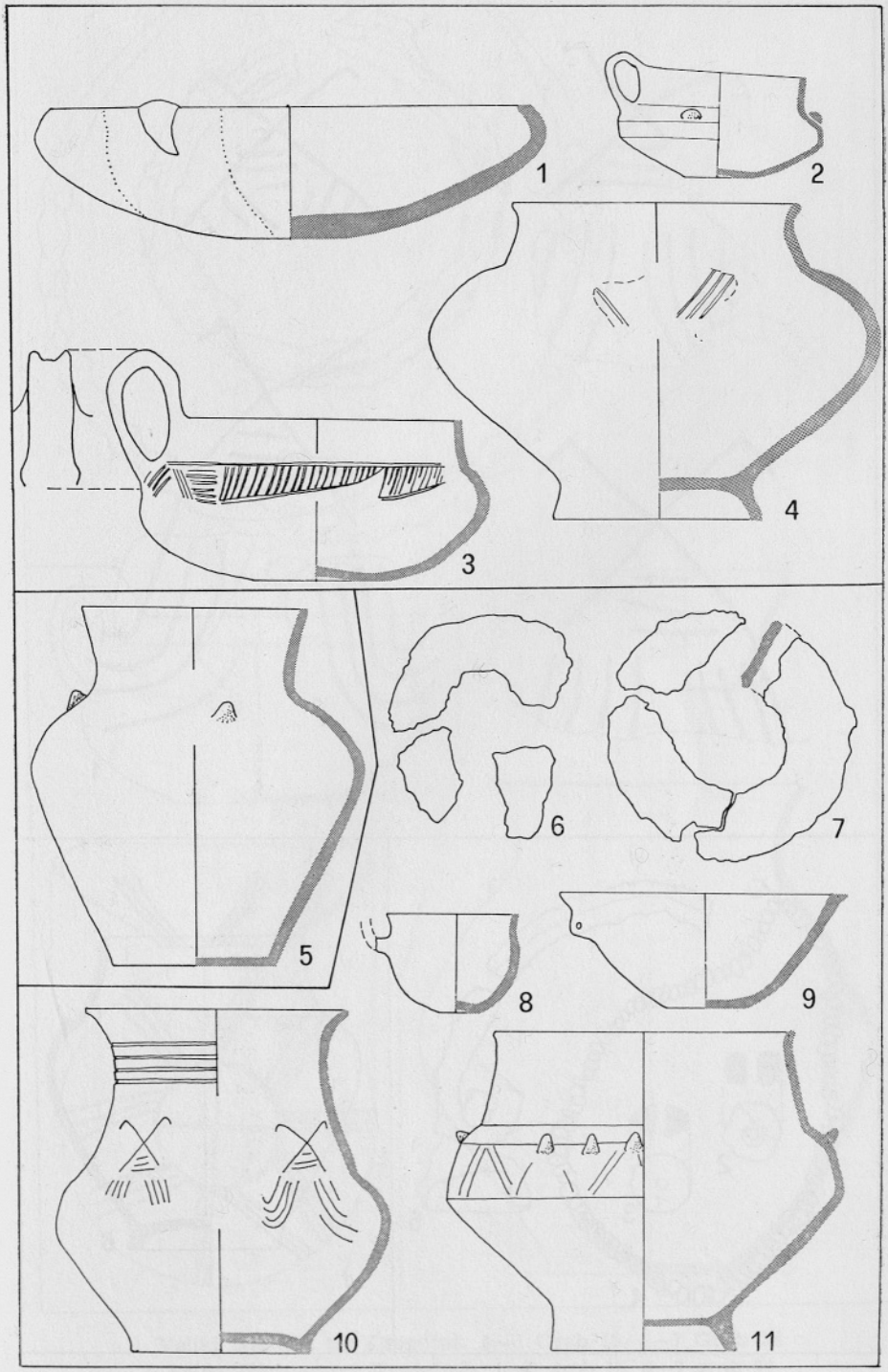
Veliki Nerajec bei Dragatuš. 1—3 Grab 12, 4—13 Grab 5
Veliki Nerajec pri Dragatušu. 1—3 grob 12, 4—13 grob 5
1—5, 7—9 = 2/3, 6, 10—13 = 1/4

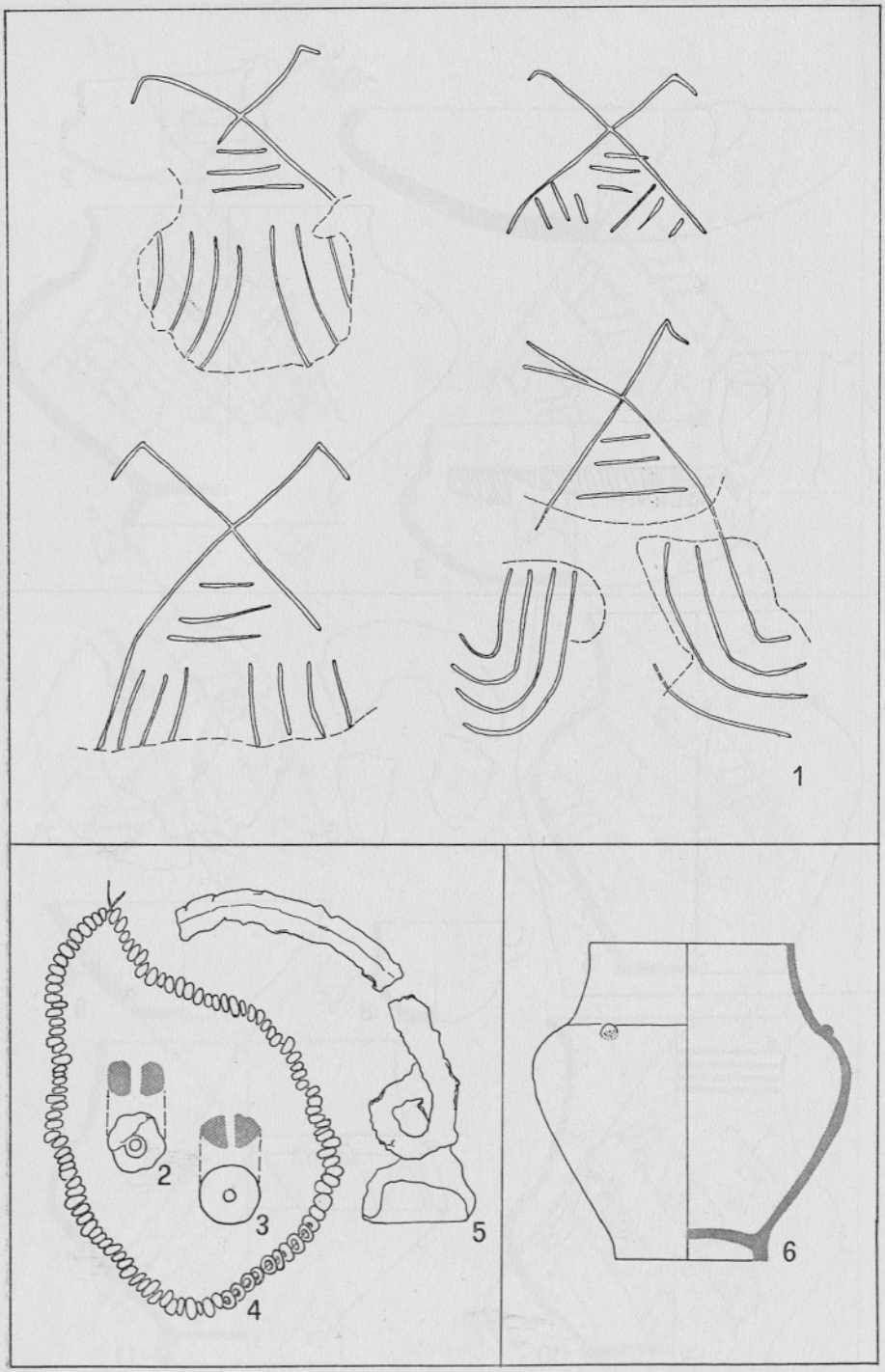
Veliki Nerajec bei Dragatuš. 1—2 Grab 4, 3 Grab 2, 4—7 Grab 19
Veliki Nerajec pri Dragatušu. 1—2 grob 4, 3 grob 2, 4—7 grob 19
1—3, 5—7 = 1/4, 4 = 2/3

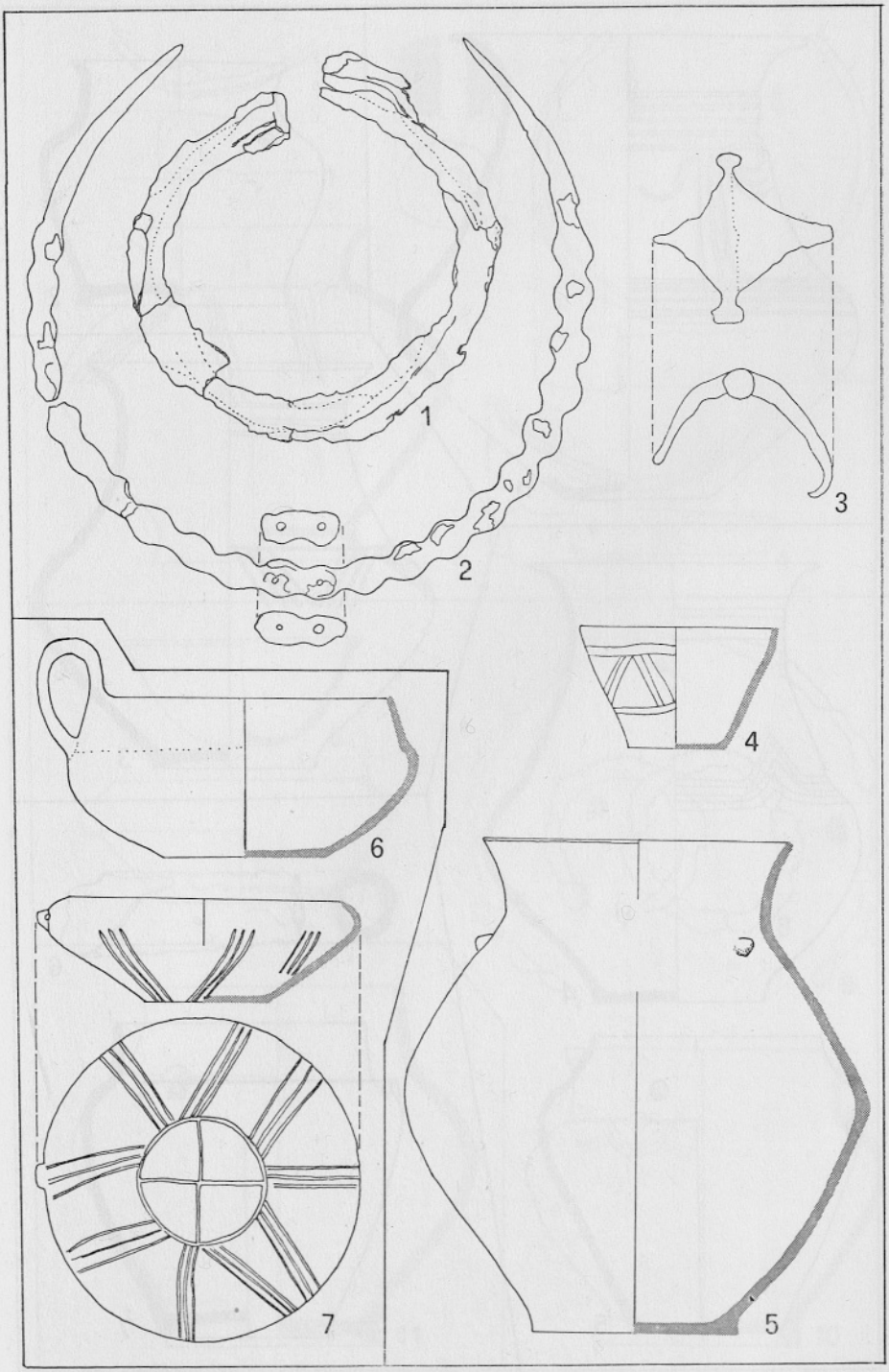
Veliki Nerajec bei Dragatuš. Grab 4 — Veliki Nerajec pri Dragatušu. Grob 4
2/3

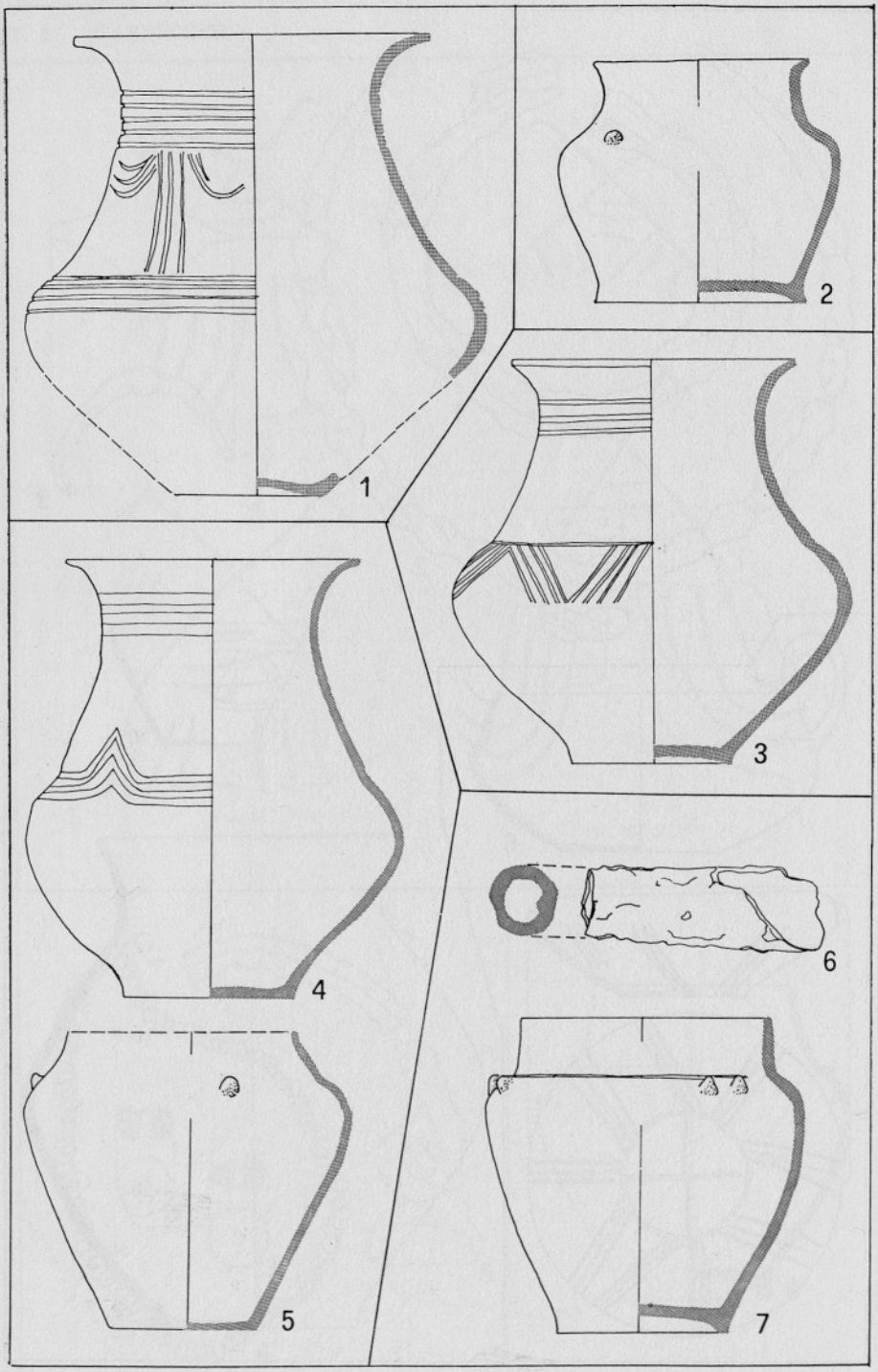
Veliki Nerajec bei Dragatuš. 1—4 Grab 21, 5 Grab 13, 6—11 Grab 7
Veliki Nerajec pri Dragatušu. 1—4 grob 21, 5 grob 13, 6—11 grob 7
1—5, 8—11 = 1/4, 6, 7 = 2/3

Veliki Nerajec bei Dragatuš. 1 Grab 7, 2—5 Grab 54, 6 Grab 39
Veliki Nerajec pri Dragatušu. 1 grob 7, 2—5 grob 54, 6 grob 39
1—5 = 2/3, 6 = 1/4

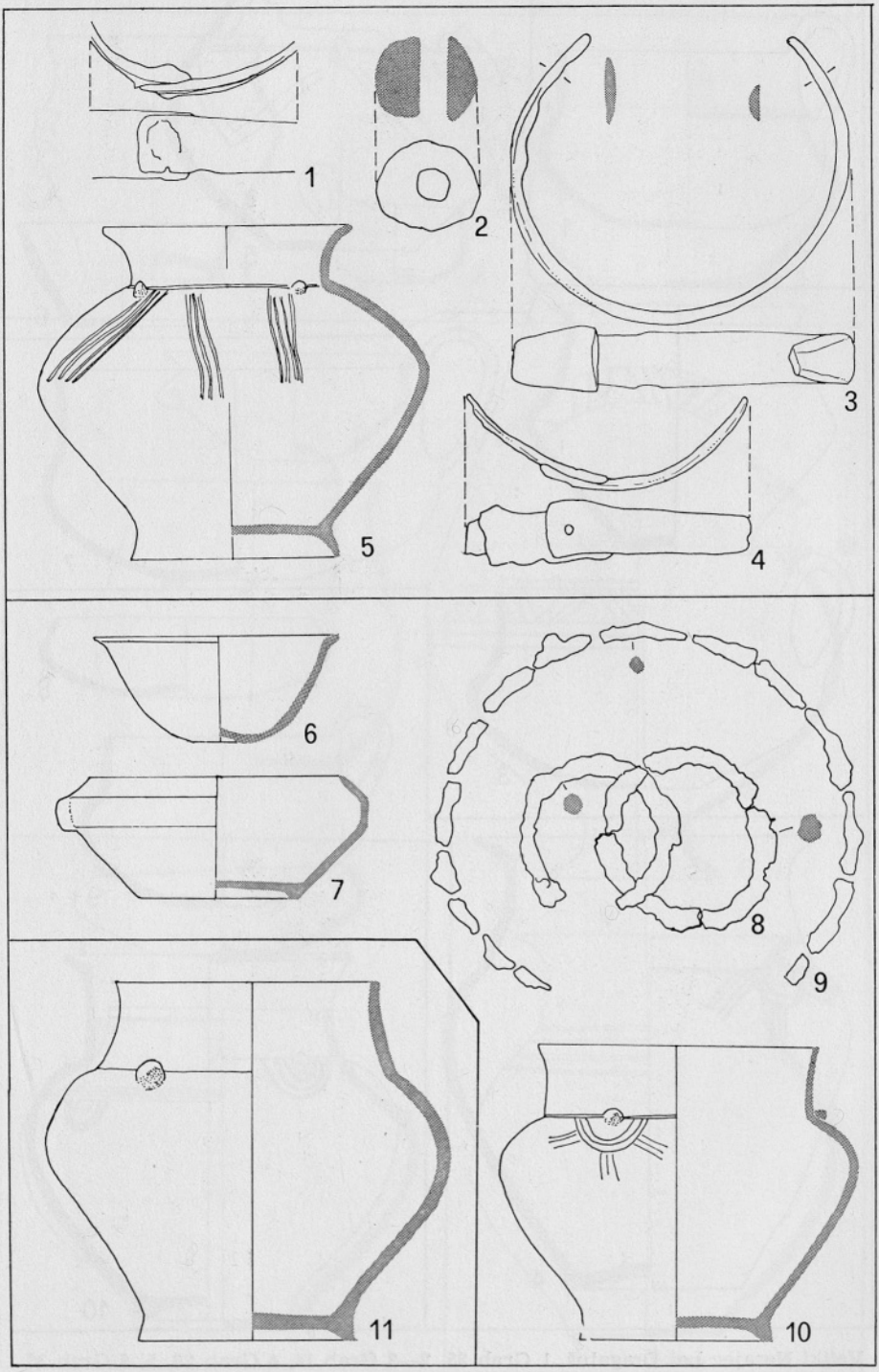
Veliki Nerajec bei Dragatuš. 1—5 Grab 15, 6—7 Grab 24
Veliki Nerajec pri Dragatušu. 1—5 grob 15, 6—7 grob 24
1—3 = 2/3, 4—7 = 1/4

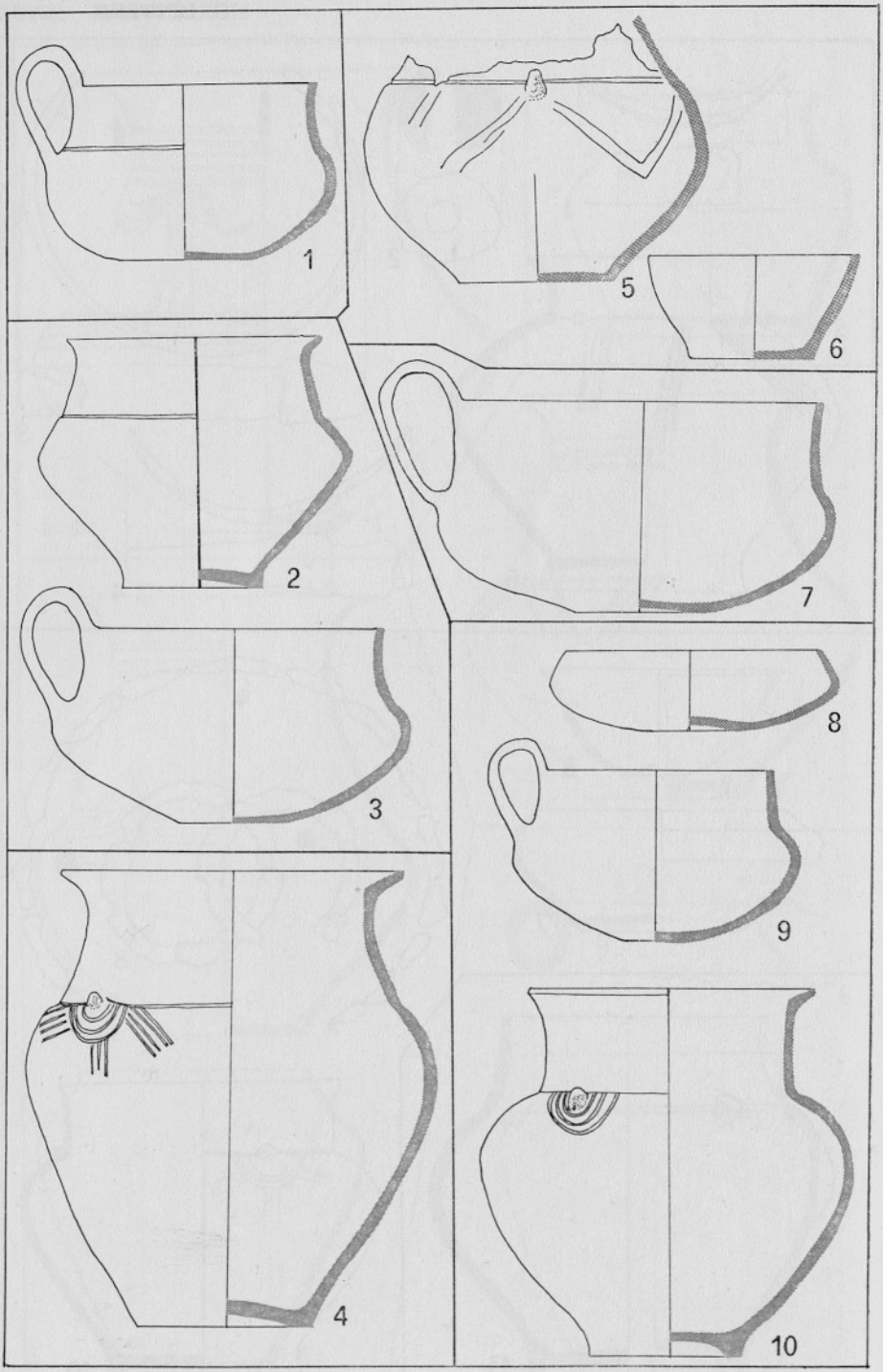
Veliki Nerajec bei Dragatuš. 1 Grab 29, 2 Grab 46, 3 Grab 53, 4—5 Grab 9, 6—7 Grab 38

Veliki Nerajec pri Dragatušu. 1 grob 29, 2 grob 46, 3 grob 53, 4—5 grob 9, 6—7 grob 38

1—5, 7 = 1/4, 6 = 2/3

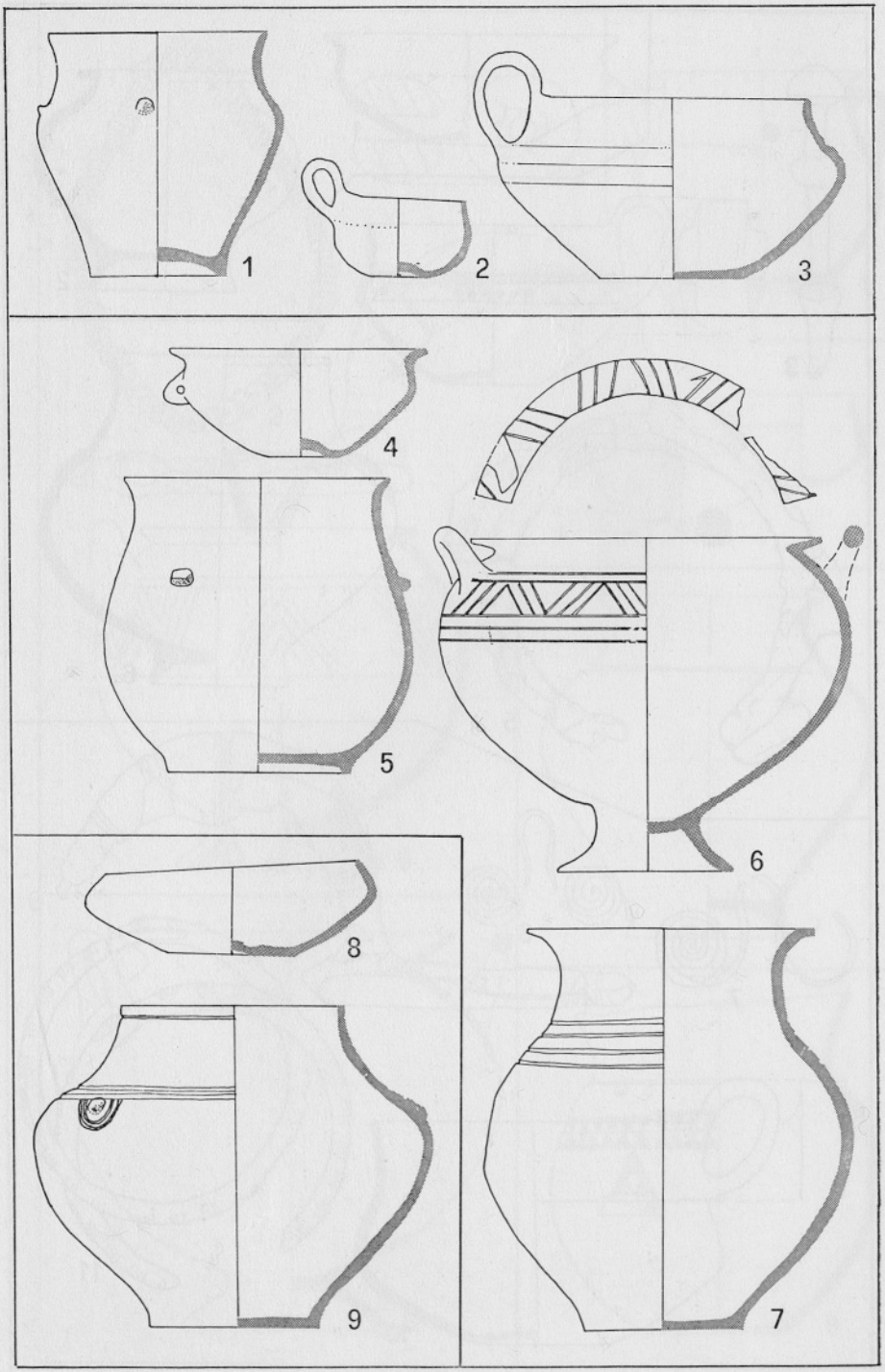
Veliki Nerajec bei Dragatuš. 1—5 Grab 26, 6—10 Grab 18, 11 Grab 17
Veliki Nerajec pri Dragatušu. 1—5 grob 26, 6—10 grob 18, 11 grob 17
1—4 = 2/3, 5—7, 10—11 = 1/4, 8—9 = 1/3

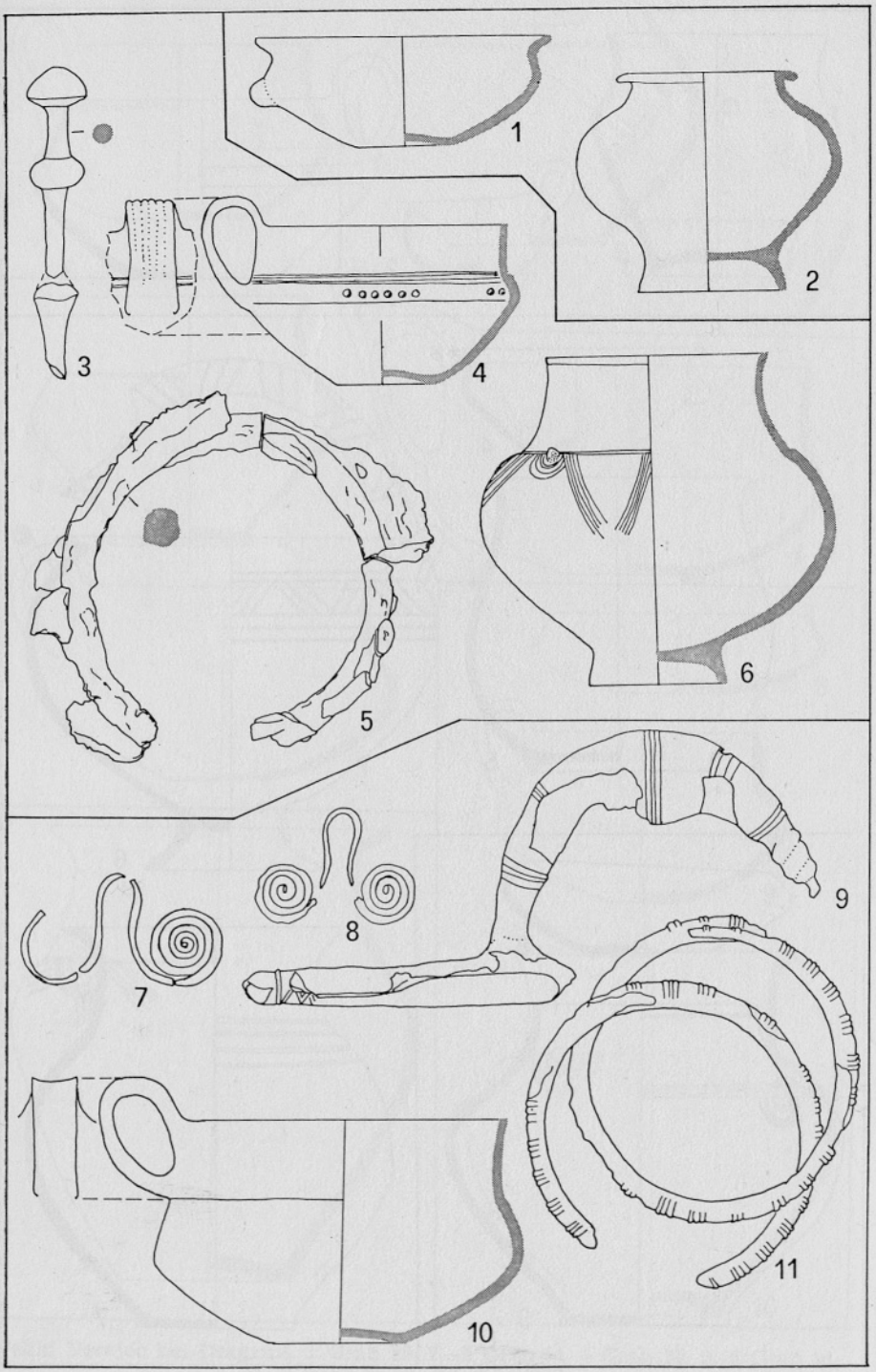
Veliki Nerajec bei Dragatuš. 1 Grab 35, 2—3 Grab 14, 4 Grab 28, 5, 6 Grab 36, 7 Grab 55, 8—10 Grab 27

Veliki Nerajec pri Dragatušu. 1 grob 35, 2—3 grob 14, 4 grob 28, 5, 6 grob 36, 7 grob 55, 8—10 grob 27

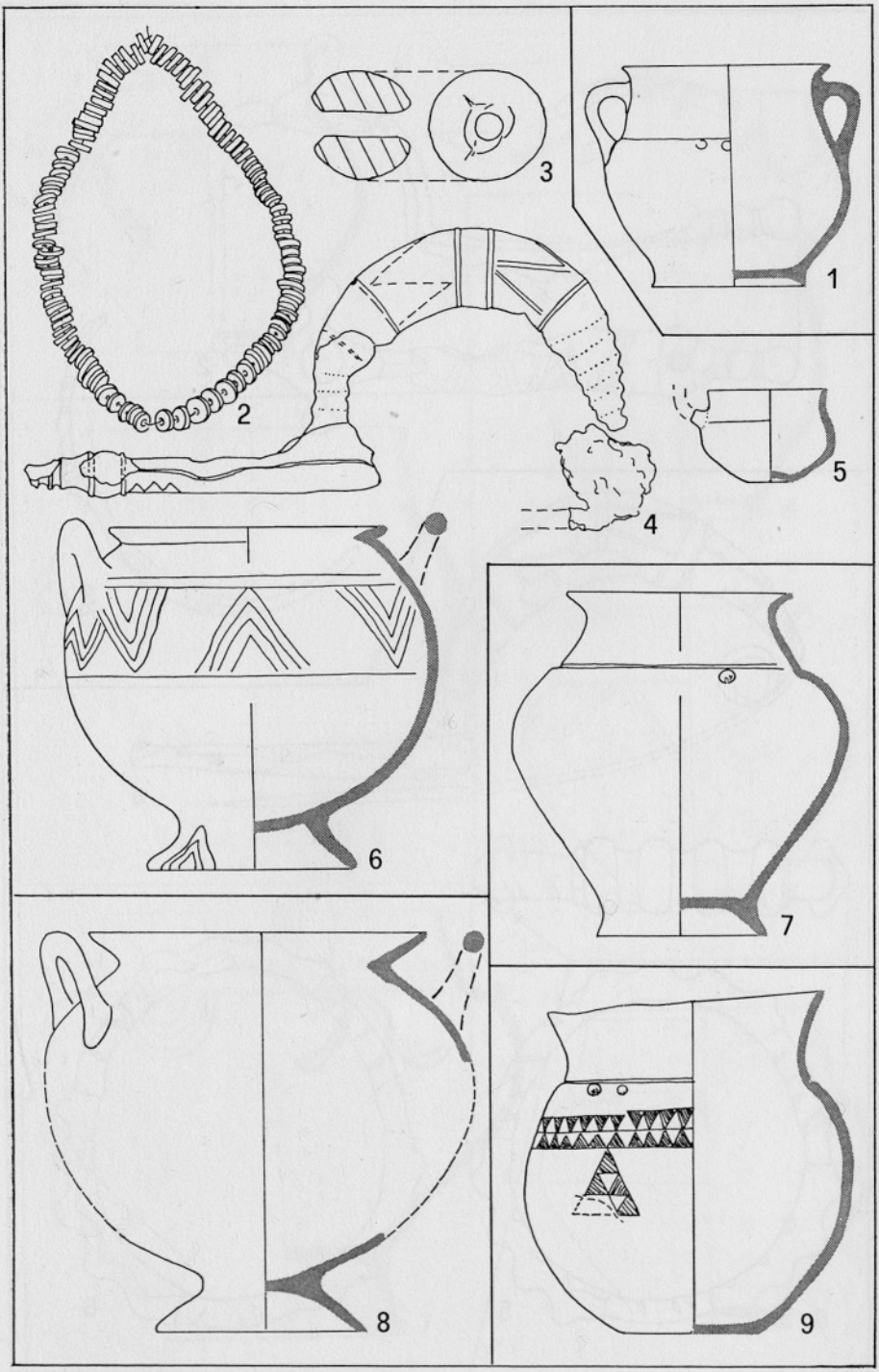
1—10 = 1/4

Veliki Nerajec bei Dragatuš. 1—3 Grab 30, 4—7 Grab 16, 8, 9 Grab 34
Veliki Nerajec pri Dragatušu. 1—3 grob 30, 4—7 grob 16, 8, 9 grob 34
1—9 = 1/4

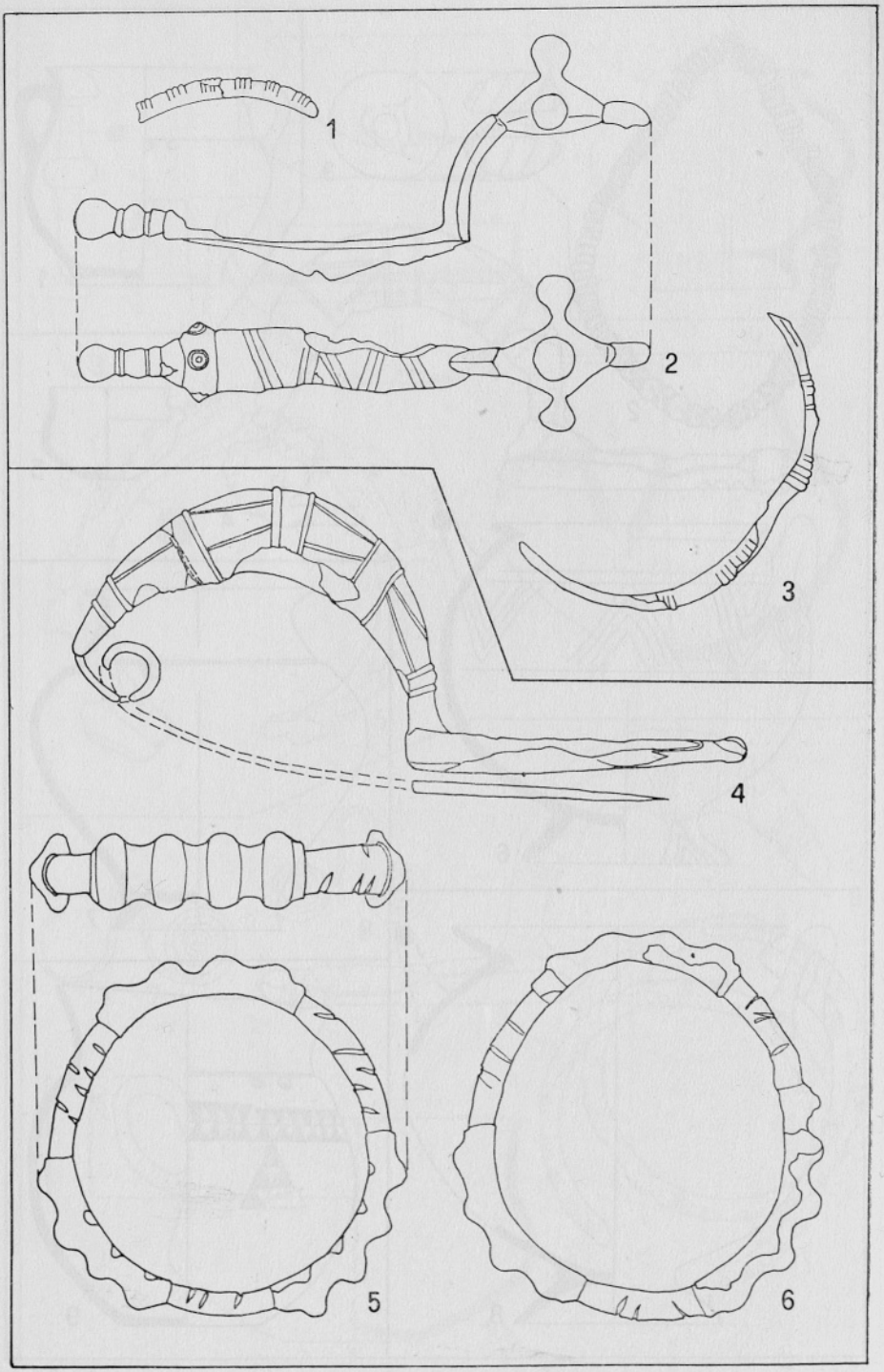
Veliki Nerajec bei Dragatuš. 1, 2 Grab 20, 3—6 Grab 56, 7—11 Grab 40
Veliki Nerajec pri Dragatušu. 1, 2 grob 20, 3—6 grob 56, 7—11 grob 40
1, 2, 4, 6, 10 = 1/4, 3, 5, 7—9, 11 = 2/3

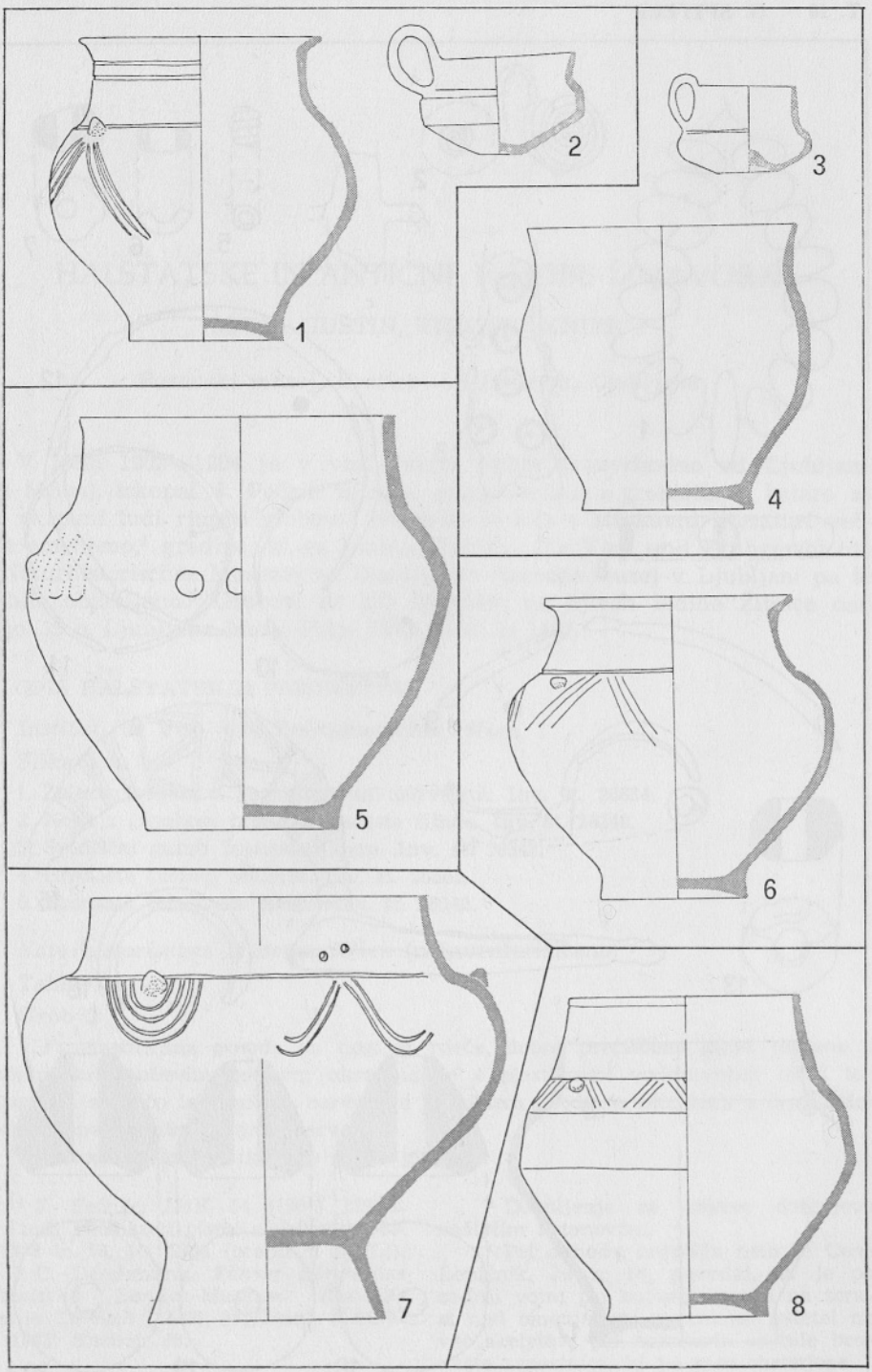
Veliki Nerajec bei Dragatuš. 1 Grab 57, 2—6 Grab 51, 7 Grab 52, 8 Grab 25, 9 Grab 31

Veliki Nerajec pri Dragatušu. 1 grob 57, 2—6 grob 51, 7 grob 52, 8 grob 25, 9 grob 31

1, 5—9 = 1/4, 2—4 = 2/3

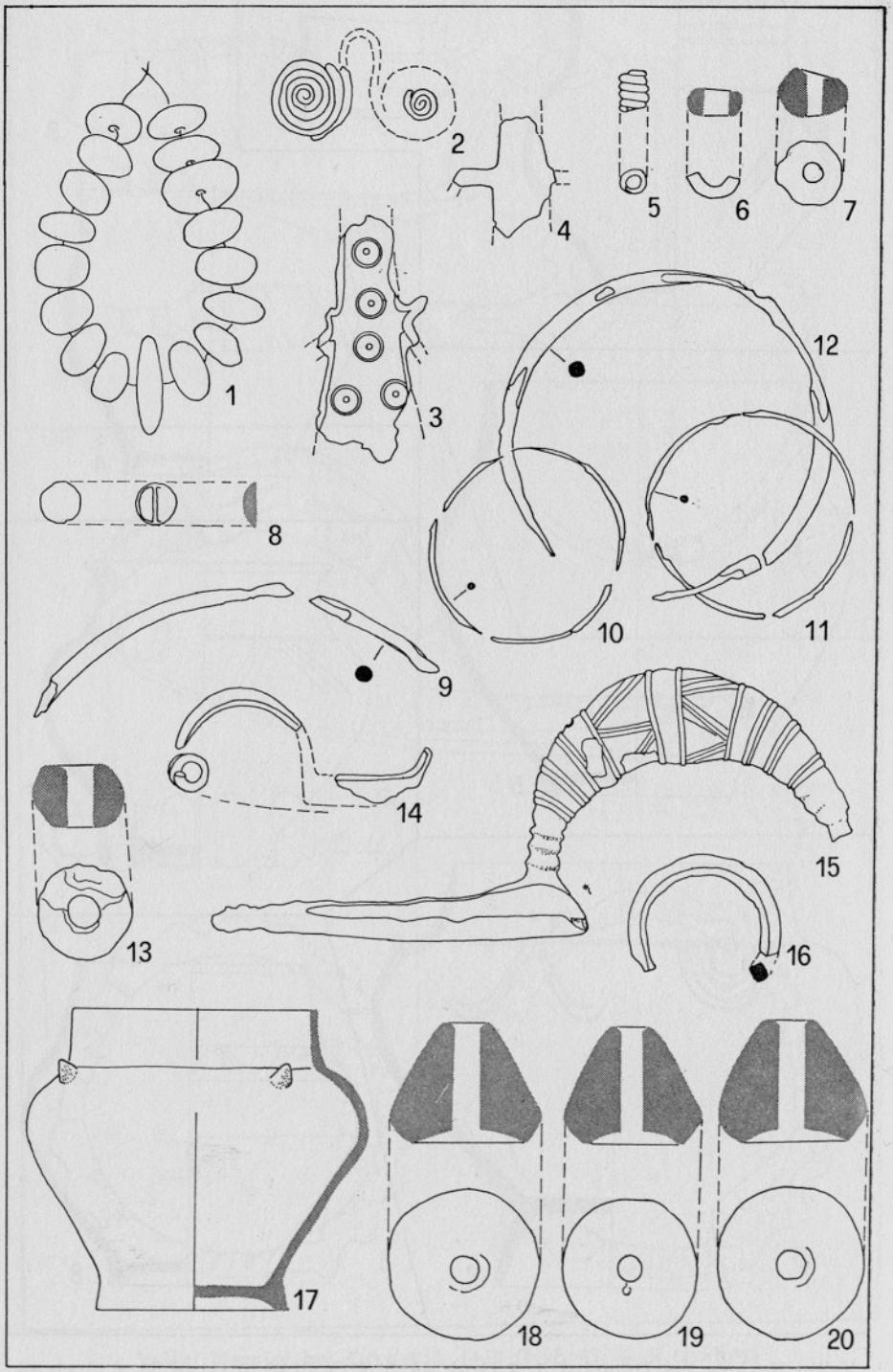
Veliki Nerajec bei Dragatuš. 1—3 Grab 42, 4—6 Grab 41
Veliki Nerajec pri Dragatušu. 1—3 grob 42, 4—6 grob 41
1—6 = 2/3

Veliki Nerajec bei Dragatuš. 1, 2 Grab 44, 3, 4 Grab 43, 5 Grab 50, 6 Grab 48, 7 Grab 49, 8 Grab 47

Veliki Nerajec pri Dragatušu. 1, 2 grob 44, 3, 4 grob 43, 5 grob 50, 6 grob 48, 7 grob 49, 8 grob 47

1—8 = 1/4

Veliki Nerajec bei Dragatuš. 1—20 Grab 45
Veliki Nerajec pri Dragatušu. 1—20 grob 45
1—16, 18—20 = 2/3, 17 = 1/4

HALŠTATSKE IN ANTIČNE NAJDBE IZ JAVORA

MITJA GUŠTIN, TIMOTEJ KNIFIC

Posavski muzej, Brežice — Univerza, Ljubljana

V letih 1903—1904 je v vasi Javor, 14 km jugovzhodno od Ljubljane (nm 513 m), izkopal J. Pečnik manjše prazgodovinsko grobišče, v katero so bili vkopani tudi rimski grobovi.[1] Najdišče je bilo v strokovni literaturi večkrat omenjeno,[2] gradivo, ki ga hranijo Institut für Vor- und Frühgeschichte in Naturhistorisches Museum na Dunaju ter Narodni muzej v Ljubljani pa še ni bilo objavljeno.[3] Grobovi so bili izkopani na njivah ledine Žitnice nad vasjo: k. o. Ljubljana-Moste-Polje 1399, 1401 in 1407.[4]

OPIS HALŠTATSKIH PREDMETOV

Institut für Vor- und Frühgeschichte, Wien

Slika 1:

1. Železna sekira z enostranskimi plavutmi. Inv. št. 26634.
2. Noga z gumbom bronaste kačaste fibule. Inv. št. 26349.
3. Središčni gumb bronaste falere. Inv. št. 26543.
4. Bronasta tulasta sekirica. Inv. št. 26505.
5. Bronasta čolničasta fibula. Inv. št. 26542.

Naturhistorisches Museum, Wien (neinventarizirano)

Tabla 1:

Grob 2

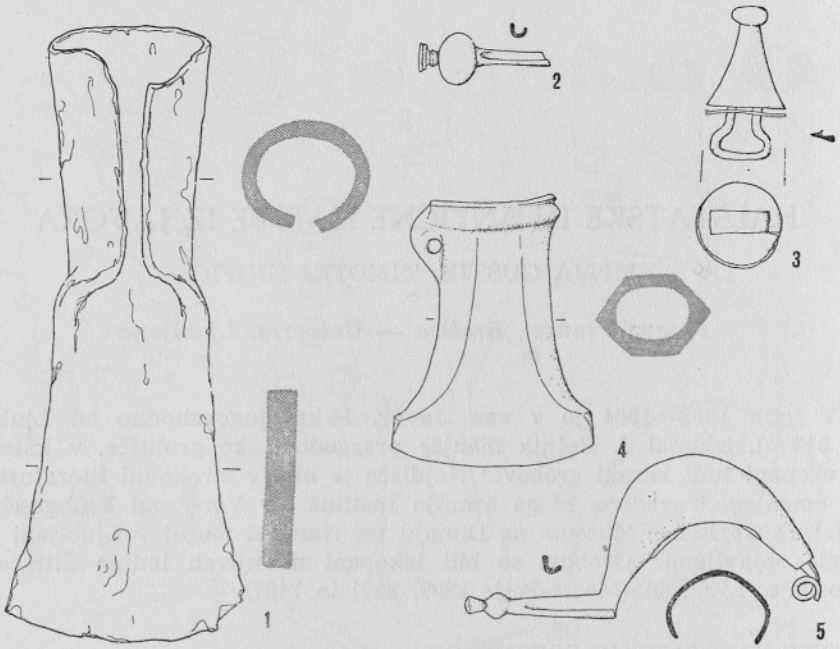
1. Fragmentirana posoda na nogi iz rdeče, dobro prečiščene gline, mešane z drobnim kremenčevim peskom; okrašena je s plastičnimi vodoravnimi rebri ter pobarvana z rdečo in grafitno barvo. Na najširšem obodu je okrašena z mrežastim motivom, naslikanim z rdečo barvo.
2. Bikoničen lonček iz rjave grobe gline.

[1] J. Pečnik, *IMK* 14 (1904) 129 s. Cfr. tudi Pečnikovi pismi z datumom 23. 8. 1903 in 18. 10. 1904 (prepis v NMLj).

[2] C. Deschmann, *Führer durch das Krainische Landes-Museum Rudolfinum in Laibach* (1888), 96; Toldt, *MAGW* 33 (1903) Sitzber. 68.

[3] Dovoljenje za objavo dolgujeva naštetim ustanovam.

[4] Pri obhodu najdišča nam je Cene Levičnik, Javor 18, povedal, da je po zadnji vojni pri kopanju peska na terasi nad omenjenimi parcelami naletel na več skeletov; pri nekaterih so bile bronaste zapestnice, ki pa niso ohranjene.

Sl. 1. Javor. 1 železo, 2—4 bron

Abb. 1. Javor. 1 Eisen, 2—4 Bronze

1/2

Grob 4

3. Posoda na nogi iz rdeče, dobro prečiščene gline, mešane z drobnim kremenčevim peskom; okrašena je s plastičnimi vodoravnimi rebri in pobarvana z rdečo in grafitno barvo.

4. Železna rombična pasna spona.

Tabla 2:

Grob 6

1. Lonec iz črnosive grobe gline; okrašen je z dvakrat po tremi navpičnimi vrezi.

2. Posoda iz rjave, grobe, s kremenčevim peskom mešane gline.

3. Odlomek vratu in ramena posode iz črnosive glajene gline. Posoda je bila po vsej površini grafitirana in okrašena s plastičnimi navpičnimi rebri.

Grob 8

4. Bronast uhan, okrašen z iztolčenimi pikami; kaveljček je odlomljen.

5. Bronast uhan, okrašen z vzporednimi vrezi.

6. Bronasta kačasta fibula; del noge in igle manjka.

7. Noga in igla bronaste kačaste fibule.

8. Bikonična posoda na nogi iz rjave glajene gline. Okrašena je s štiri bradavicami.

Tabla 3:

Grob 9

1. Bronasta kačasta fibula.
2. Bronasta trakasta zapestnica.
3. Bronasta trakasta zapestnica.
4. Bronasta narebrena zapestnica.

Grob 7

5. Spodnji del posode iz rjave grobe gline.
6. Bronasta trakasta zapestnica.
7. Bronasta trakasta zapestnica.
8. Bronasta kačasta fibula; del igle manjka.

Grob 19

9. Posoda na nogi iz rdeče, dobro prečiščene gline; okrašena je s črno naslikanimi trikotniki.

10. Odlomek vratu in ramena posode iz črnosive gline; posoda je bila po vsej površini premazana z grafitom ter okrašena s plastičnimi rebri in bradavicami.

Tabla 4:

Grob 15

1. Železen fragment.

Grob 17

2. Poškodovan železen nož.
3—5. Bronasti obročki.

Grob ?

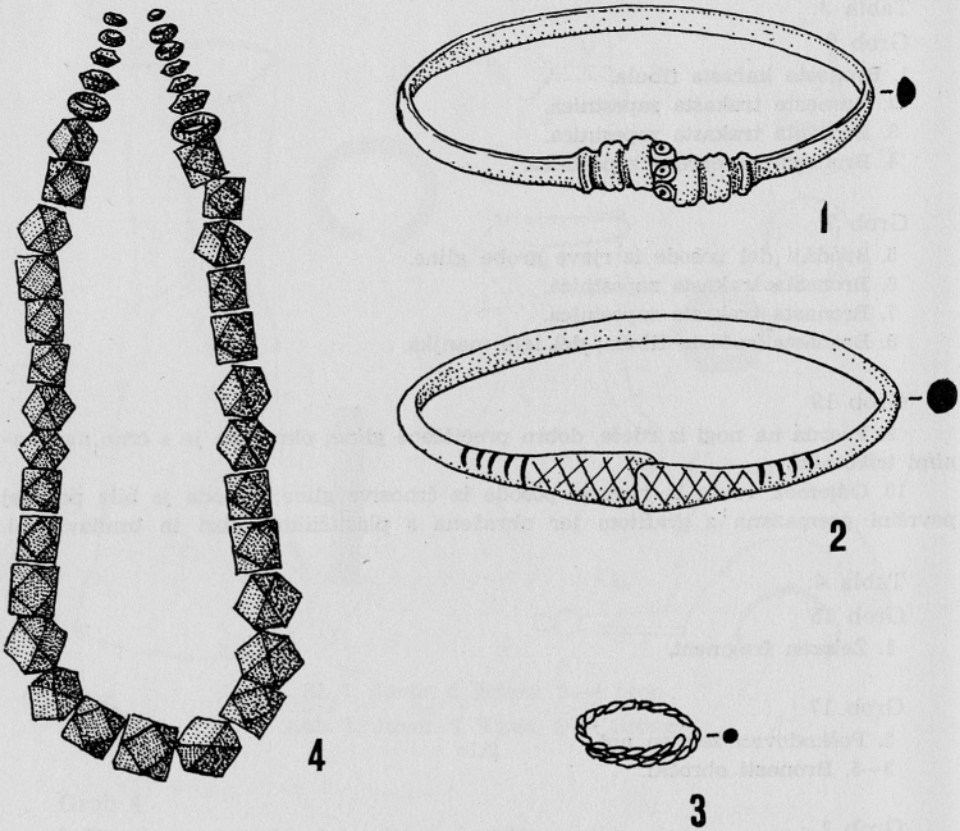
6. Fragmentirana samostrelna peresovina z železno prečko in navito bronasto žico.
7. Železna robmična pasna spona.

Posamezne najdbe

10. Bronasta kačasta fibula s pestičastimi izrastki; igla je odlomljena.
15. Bronast uhan, okrašen z iztolčenimi pikami.
16. Bronast uhan, okrašen z iztolčenimi pikami.
17. Bronast spiralni obesek.

Narodni muzej, Ljubljana

8. Bronasta fibula z dolgo nogo in odlomljenim pestičastim gumbom. Inv. št. 3266.
9. Bronasta certoška fibula s poškodovanim lokom. Inv. št. 3265.
11. Bronasta trakasta zapestnica s presegajočimi in zoženimi konci. Inv. št. 3270.
12. Bronasta zapestnica, na robu okrašena z vrezi. Nekoliko deformirana. Inv. št. 3269.

Sl. 2. Javor. Grob 12. 1—3 bron, 4 steklo

Abb. 2. Javor. Grab 12. 1—3 Bronze, 4 Glas
1/1

13. Bronasta zapestnica, okrašena s pasovi vrezov. Inv. št. 3268.
14. Bronast obroček. Inv. št. 3271.
18. Bronasta okrogla ploščica. Inv. št. 3267.

OPIS ANTIČNIH PREDMETOV

Naturhistorisches Museum, Wien (neinventarizirano)

Slika 2:
Grob 12

1. Bronasta zapestnica z zaključkoma v obliki živalskih glav.
2. Bronasta zapestnica z razširjenima koncema, ki sta okrašena z vrezanimi črtami.
3. Bronast tordiran obroček.
4. Ogrlica iz temnomodrih steklenih poliedričnih in bikoničnih jagod.

Tabla 5:

1. Lonec s cilindričnim vratom iz sive gline.
2. Oljenka iz rdeče gline.
3. Vrč s trakastim ročajem iz svetlordeče gline.
4. Odlomek posode iz svetlordeče gline.
5. Lonec s cilindričnim vratom iz sive gline.
6. Oljenka iz rumene gline.

Sl. 3. Most na Soči (Sv. Lucija). Grob 1553 (Naturhistorisches Museum, Wien, inv. št. 31838). Bron

Abb. 3. Most na Soči (Sv. Lucija). Grab 1553 (Naturhistorisches Museum, Wien, Inventarnr. 31838). Bronze

1/1

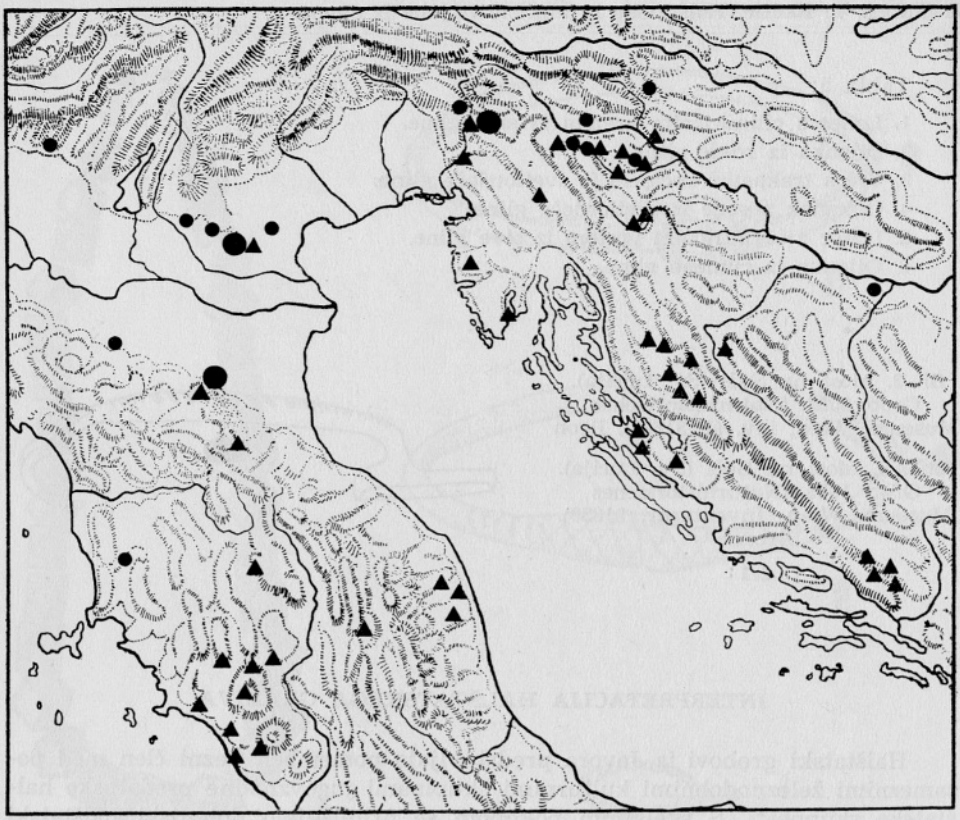
INTERPRETACIJA HALŠTATSKEGA GRADIVA

Halštatski grobovi iz Javora predstavljajo pomemben vezni člen med posameznimi železnodobnimi kulturnimi skupinami jugovzhodne predalpske halštatske skupnosti. S skeletnim pokopom se približujejo dolenjski halštatski skupini, plan pokop pa kaže na bližino grobišča v Ljubljani, dvorišče SAZU, in na povezavo z nekropolami v zahodni Sloveniji. Grobni pridatki so značilni za širši predalpski prostor in jih pri sedanjem stanju raziskav ni mogoče dokončno pripisati določeni halštatski provinci.

Najdba bronaste tulaste sekirice, če jo zaradi slabo zapisanega imena (Javos, Krain) smemo pripisati temu najdišču, je izjemna; sekirica časovno izstopa iz ostalega arheološkega gradiva, ker jo vrednotimo kot tradicijo KŽG (sl. 1: 4).[5] Ostale, zelo homogene najdbe iz Javora sodijo v mladohalštatsko obdobje. Razvrstimo jih lahko od kasnega Ha C 2 horizonta do razvite Ha D 3 stopnje. Fibula z dolgo nogo in pestičastim zaključkom (T. 4: 8) — v literaturi je ta tip pogosto zgrešeno označen kot protocertoška fibula — je važen kronološki element kasne Ha C 2 stopnje na področju zgornjega Jadrana (karta 1). Te fibule so številno zastopane na liburnijskem in japodskem ozemlju; v Ninu, Zatonu in Kompolju so datirane v horizonte, ki časovno sovpadajo z našo Ha C 2 in Ha D 1 stopnjo.[6] Drugo središče teh fibul predstavlja dolenjska skupina. V

[5] Podobne primerke poznamo iz Ha B stopnje, npr. H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen* (RGF 22, 1959), T. 15: 3, 4; 178: 4.

[6] Najstarejša znana grobna celota je iz Nina: Š. Batović, *Inv. Arch.* 4 (1962) Y 37: 1—11. Nin in Zaton: F. Starè, *Adriatica Praehistorica et Antiqua*, (1970) 195, 199; Kompolje: R. Drechsler-Bižić, *Vjesnik* (Zagreb), Ser. III, 2 (1961) T. 3: 10—13; 5: 1—12.

Karta 1. A. Razprostranjenost fibul z dolgo nogo in pestičastim zaključkom kot npr. T. 4: 8 (▲)
B. Razprostranjenost fibul z dolgo nogo ter nizkim in pravokotno usločenim lokom kot npr. sl. 3 (●); (južnoitalski primeri niso vrisani)

Karte 1. A. Verbreitung der Fibeln mit langem Fuß und klöppelartigem Abschluß wie Taf. 4: 8 (▲)
B. Verbreitung der Fibeln mit langem Fuß und niedrigem rechteckig gebogenem Bogen wie Abb. 3 (●); (die süditalischen Fibeln sind nicht eingetragen)

A. Razprostranjenost fibul z dolgo nogo in pestičastim zaključkom

1. Gorica. *GZMS* 11 (1899) 358, fig. 21.
2. Ljubuški (okolica). Arheološka zbirka Franjevačkog samostana Humac.
3. Grude. *GZMS* 9 (1897) 658, fig. 3.
4. Imotski (okolica). Arheološka zbirka Franjevačkog samostana Imotski.
5. Babingrad. Š. Batović, *Inv. Arch.* 4 (1962) Y 37 (besedilo k št. 11).
6. Zaton. L. c., Y 38: 4.
7. Nin. L. c., Y 37: 11.
8. Ripač. Zemaljski muzej, Sarajevo.
9. Široka Kula. J. Brunšmid, *VHAD* 5 (1901) 64 s, T. 2: 10.
10. Medak. Muzej Like, Gospić.
11. Smiljan. V. Hoffiller, *VHAD* 8 (1905) 183, sl. 26: 8.
12. Prozor. Š. Ljubić, *Popis* (1889), T. 20: 94.
13. Kompolje. R. Drechsler-Bižić, *Vjesnik* (Zagreb), Ser. III, 2 (1961) T. 3: 11; 5: 2.

14. Vlaško polje. Š. Batović, l. c., Y 37 (besedilo k št. 11).
15. Podzemelj. Narodni muzej, Ljubljana.
16. Dragatuš. G. Spitzer, *Dragatusch* (tipkopis. dis., 1956), T. 19: 14.
17. Libna. Naturhistorisches Museum, Wien.
18. Šmarjeta. Ibidem.
19. Mokronog — Slepšek. Narodni muzej, Ljubljana.
20. Dobrnič. Ibidem.
21. Stična. Ibidem.
22. Javor. T. 4: 8.
23. Križna gora. M. Urleb, *Inv. Arch.* 11 (1969) Y 108: 2.
24. Sv. Lucija. O.-H. Frey, S. Gabrovec, *Actes du VIIIe Congrès International des Sciences préhistoriques et protohistoriques* (1971) Abb. 10: 9.
25. Gorizia (okolica ?). *BPI* (1877) T. 6: 9.
26. Picugi. A. Amoroso, *Atti e Mem. Soc. Istr.* 5 (1889) T. 7: 6.
27. Nezakcij. Arheološki muzej Istre, Pula.
28. Este. O. Montelius, *Civ. primitive,* 278, B 57: 3.
29. Marzabotto. *Mon. Ant.* 1 (1890-92) T. 10: 2.
30. S. Martino in Gattara. P. E. Arias, *NSc* (1953) 223 ss, sl. 5.
31. Belmonte. Duhn, Messerschmidt, *Italische Gräberkunde* 2 (1939) T. 34: 5.
32. Cuprenses pri Ripatransone. Dall'Osso, *Guida illustrata* (1915) 180.
33. Grottazollina. *NSc* (1960), 383, sl. 35.
34. Colfiorito (Foligno). *NSc* 10 (1934) 456, sl. 2 c, d.
35. Cortona. P. G. Guzzo, *Le fibule in Etruria dal VI al I secolo* (1972) 25, T. 3: B II 3.
36. Orvieto. *Ibidem,* 25 s, T. 3: B I 1.
37. Vulci, grobišče Bendinelli. Ibidem, 25, T. 3: B I 2-3.
38. Civitavecchia, grobišče Volpelle. Ibidem, 25, T. 3: B II 1.
39. Tolfa (Castellina della Piana della Conserna). Ibidem, 25, T. 3: B II 2.
40. Capodimonte, na grobiščih Bucacce in Bisenzio. Ibidem, 25. T. 3: B II 4.
41. Pitigliano. Ibidem, 26.
42. Tuscania (Peschiera). Ibidem, 69.
43. Tarquinia. Ibidem.
44. Ruvo. O. Montelius, *Civ. primitive,* 12, A 10: 120.
45. Torre Galli. *Mon. Ant.* 31 (1926) 124 s, sl. 119.
46. Pontecagnano. *St. Etruschi* 33 (1965) 671 ss, T. 139: b.
47. Sala Consilina. J. Genier, *Recherches sur l'âge du Fer en Italie meridionale,* Sala Consilina (1968) T. 34: 1.

B. Razprostranjenost fibul z dolgo nogo ter nizkim in pravokotno usločenim lokom kot npr. sl. 3

1. Montecattini in val di Cecina (Pisa). *NSc* 10 (1934) 29, sl. 1.
2. Bologna. Npr. G. L. Carancini, *BPI* 78 (1969) sl. 1: 25; 2: 13—21.
3. Santilario d'Enza. O. Montelius, *Civ. primitive,* 454 s, T. 98: 12.
4. Este. Ppr. O.-H. Frey, *Die Entstehung der Situlenkunst,* RGF 31 (1969) T. 12: 1; 18: 5, 7; 26: 17—19.
5. Padova. Ibidem. sl. 32: 3
6. Ospedaletto. *Ibidem,* T. 34: 4.
7. Oppeano. M. Primas, *Die südschweizerischen Grabfunde der älteren Eisenzeit und ihre Chronologie* (1970) sl. 12: 16.
8. Parre di Sotto. Neobjavljena depojska najdba, podatek R. De Marinisa.
9. Kobarid. C. Marchesetti, *I Castellieri* (1903) T. 16: 16.
10. Most na Soči (Sv. Lucija). O.-H. Frey, S. Gabrovec, l. c., sl. 10: 12, 16.
11. Vače. Naturhistorisches Museum, Wien.
12. Stična. Narodni muzej, Ljubljana.
13. Magdalenska gora. Peabody Museum, Cambridge, USA.
14. Brezje. K. Kromer, *Brezje,* AKS 2 (1959) T. 48: 4.
15. Brinjeva gora. Pokrajinski muzej, Maribor.
16. Donja Dolina. Z. Marić, *GZMS* NS 19 (1964) T. 6: 8.

zaključenih grobnih celotah jih poznamo le iz Dragatuša, grob 45 (skupaj z železno ovratnico in zapestnico ter čolničasto fibulo) in s Križne gore, grob 95 (z dvozankasto votlo fibulo); že ta dva primera govorita, da je pravilna časovna opredelitev teh fibul na področju jugovzhodne predalpske halštatske skupine v kasni Ha C 2 horizont.[7]

Iz ožjega severnojadranskega prostora so nam fibule z dolgo nogo in pestičastim izrastkom znane v nekaj primerkih iz neobjavljenih grobov iz Svete Lucije (danes Most na Soči), ki so shranjeni na Dunaju in v Trstu in pa iz groba 886 v Este, v katerem je bila zraven tudi železna zapestnica.[8] Že objavljene variante tega tipa fibule iz Mosta na Soči (Svete Lucije), grob 1974 ter 2882, in iz Este, grob 126,[9] dokazujejo, da se obravnavani tip fibule pojavi na tem prostoru že v stopnji Sv. Lucija I C 2 oziroma Este II/III. S tem je pa tudi potrjena sočasnost med starejšim delom horizonta Stična 2 in horizonti Notranjska III b ter Sv. Lucija I C 2.

Identične fibule so bile izkopane tudi na picenskih najdiščih, kar potrjuje domneve o direktnih intenzivnih kulturnih vplivih med obema jadranskima obalama,[10] saj redki primerki najdeni na venetskem ozemlju, kažejo, da ne gre za vpliv prek venetskega ozemlja. To potrjujejo tudi številni posamezni primerki iz bogatih najdišč Etrurije, katere je zbral in predstavil P. G. Guzzo v svojem delu o fibulah od 6. do 1. stol. v Etruriji. Tudi on opozarja na verjetni izvor fibul z dolgo nogo in pestičastim izrastkom na zahodnobalkanskem prostoru ter potrjuje datacijo v konec 7. oziroma začetek 6. stol. na podlagi neobjavljenih grobov iz Civitavecchia, Tolfa in Pitigliano.[11]

Posebno številno skupino in nekoliko mlajši horizont pa predstavljajo te fibule v južni Italiji na najdiščih Ruvo, Pontecognano, Sala Consilina, kjer sodijo v stopnjo SC III c, ki je na osnovi grškega importa datirana v sredino 6. stol. pr. n. š.[12]

V navedenih grobovih iz Mosta na Soči (Sv. Lucije) grob 1974 in Este, grob 126, pa se poleg fibule z dolgo nogo in pestičastim izrastkom pojavi poseben tip fibule z dolgo nogo in nizkim, pravokotno usločenim polnim lokom (sl. 3).[13] Ta tip je lasten bolonjskemu in estenskemu kulturnemu krogu, prav tako pa je tudi značilnost svetolucijske skupine (karta 1) kjer označuje horizont Sv. Lucija I C 2, ki je sočasen s prehodno stopnjo Este II/III in Villanovo IV B 2.[14]

[7] G. Spitzer, *Dragatusch und das Problem der Urnenfelderkultur in Krain* (Wien 1956), T. 19: 4 (tipkopisna disertacija); M. Urleb, *Inv. Arch.* 11 (1969) Y 108: 2, 3.

[8] O. Montelius, *Civ. primitive*, 378, B 57: 3.

[9] Grob 1974: O.-H. Frey, S. Gabrovec, *Actes du VIIIe Congrès International des Sciences préhistoriques et protohistoriques* (1971) Abb. 10: 9; grob 2882: C. Marchesetti, *Boll. Soc. Adr.* 15 (1893) T. 18: 21; grob 126: O.-H. Frey, *Die Entstehung der Situlenkunst* (RGF 31, 1961) T. 18: 6.

[10] Primerjaj s karto razprostranjenosti sočasne apulske keramike v O.-H. Frey, o. c., sl. 44.

[11] P. G. Guzzo, *Le fibule in Etruria dal VI al I secolo* (1972) 25 s.

[12] Za datacijo horizonta SC III c cfr. J. Genier, *Recherches sur l'âge du Fer en Italie meridionale*, Sala Consilina (1968) 248 s. Absolutna stava horizonta SC III c v sredino 6. stol. je verjetno nekoliko prenizka, kar poudarja v svojem delu že P. G. Guzzo, o. c.

[13] O.-H. Frey, o. c., T. 18: 5, 7; O. H. Frey, S. Gabrovec, l. c., sl. 10: 12.

[14] G. L. Carancini, *BPI* 78 (1969) 281 ss, Fig. 2: 13—21.

Oba tipa zgoraj obravnavanih fibul sta na severnojadranskem prostoru časovno vzporedna. Po izvoru se vežejo fibule z dolgo nogo in pestičastim zaključkom na zahodnobalkansko ozemlje, medtem ko je fibula z nizkim, pravokotno usločenim lokom severnoitalski element. V dolenjski skupini se v stopnji Stična 2 oba tipa križata in sta med vodilnimi oblikami kasnega 7. in zgodnjega 6. stol. pr. n. š.

Zaključene grobne najdbe iz Javora lahko razdelimo v dva časovna horizonta: grobove 6—9 uvrščamo v horizont kačastih fibul, grobove 2, 4, 19 pa v razvito Ha D stopnjo.

Obročast okras in kačaste fibule (T. 2: 4—7; 3: 1—4, 6—8) so značilno gradivo ženskih grobov v horizontu dvogrebenastih čelad. Podobno kombinacijo nakita poznamo npr. na dolenjskih najdiščih v grobovih II/1 in VII/17 iz Brezij, v grobu 9 iz Volčjih njiv in iz stiške gomile, grobova 136 in 153.[15] Našteti grobovi, ki jih moramo uvrstiti v Ha D 1 stopnjo po srednjeevropski razdelitvi, predstavljajo starejši del horizonta kačastih fibul oz. dvogrebenastih čelad.

Nedvomno je bilo v Javoru neprekinjeno grobišče od kasnega Ha C 2 obdobja. Zastopani so namreč elementi, ki jih lahko časovno uvrstimo med fibulo s pestičastim zaključkom in starejšo skupino grobov, kot npr. kačasto fibulo s pestiči (T. 4: 10), gumb velike falere (sl. 1: 3), deloma obročast nakit,[16] predvsem pa preprosto keramiko prve skupine grobov, ki ima še nekatere starejše poteze.

Značilnost te keramike je preprosta oblika, groba izdelava in krašenje posod z vrezi, bradavicami, s plastičnimi rebri ter z grafitiranjem površine (T. 2: 1, 2). Primerjamo jo lahko s keramiko z Libne-Špilerjeva gomila, grobova 5 in 6, ter iz Volčjih njiv, grob 15, ki je v okviru grobnih celot datirana v Ha D 1 stopnjo.[17]

Posebnost mlajših grobov iz Javora so keramične posode estenskega tipa, ki so bile na jugovzhodno predalpskem ozemlju izkopane najmanj na 15 najdiščih.[18] Z izrazom »estenski tip« je označena keramika, ki je na našem področju nastala pod vplivom lončarskih delavnic iz Este. Karakterizirajo jo rdečečrno oz. rdeče-grafitno barvani vodoravni pasovi, poudarjeni še s plastičnimi vodoravni rebri (npr. T. 1: 1, 3). Za posodo je značilno, da je žgana na poseben način, in sicer je v večini primerov v sredini siva, zunanja in notranja površina pa sta žgani svetlordeče. Svojevrstna je tudi sestava gline, ki vsebuje veliko kremenčevega peska.

Grob XIII/163 z Magdalenske gore s posodo estenskega tipa[19] je tipičen predstavnik razvite Ha D 1 stopnje (horizont dvogrebenastih čelad), hkrati pa tudi najstarejša objavljena grobna celota iz dolenjskih najdišč. V istem času

[15] K. Kromer, *Brezje* (AKS 2, 1959) T. 12: 1—5; 19: 5—11; S. Gabrovec, *AV* 7 (1956) T. 10: 1—5; grobovi iz Stične niso objavljeni (NMLj).

[16] Obročast nakit najdemo v horizontu Stična 2, npr. na Libni, Špilerjeva gomila, grob 5 (T. Knez, S. Škaler, *AV* 19 [1968] T. 4: 6—8).

[17] T. Knez, S. Škaler, l. c., T. 3: 5; 4. 1; 5: 1, 2; S. Gabrovec, l. c., T. 14: 2.

[18] Estenska keramika je pogosta v svetolucijski skupini ter na dolenjskih najdiščih. Redkeje jo najdemo na Štajerskem in v Beli krajini. Večje delo o tej keramiki pripravlja O. H. Frey.

[19] S. Gabrovec, O.-H. Frey, S. Foltiny, *AV* 20 (1969) sl. 10: 1—24.

— v stopnji Sv. Lucija II a — je estenska keramika že običajen pridatek grobov svetolucijske skupine.[20] Pojav te keramike v jugovzhodno predalpskem prostoru torej lahko datiramo v Ha D 1 stopnjo. Večino znanih grobnih celot z estensko keramiko pa moramo postaviti v razviti Ha D horizont, med njimi tudi grobova 2 in 4 iz Javora.[21]

Gradivo starejše železne dobe zaključuje osamljena certoška fibula mlajše variante (T. 4: 9),[22] ki potrjuje človekovo prisotnost v tem kraju še v kasnohalštatski stopnji Ha D 3.

INTERPRETACIJA ANTIČNEGA GRADIVA

Rimske najdbe iz Javora so maloštevilne in slabo dokumentirane,[23] a kljub temu vredne podrobnejše obravnave, saj dopolnjujejo sliko antične poselitve v okolici urbanih središč. Grobni pridatki so iz časa od druge polovice 2. do druge polovice 4. stol.

Na prvem mestu moramo obravnavati oba lonca s cilindričnim vratom in z dvema rebroma (T. 5: 1, 5). Pri časovni razporeditvi lončenine iz rimskih grobov na Dolenjskem in v Posavju je bila ta posoda datirana v drugo polovico 2. stol. Hkrati je bila prikazana tudi njena razširjenost, ki je najgostejša na Dolenjskem, predvsem na upravnem ozemlju Nevioduna, sega pa še ob Savi proti vzhodu, v okolico Andautonije; nekaj posod poznamo tudi iz Celja.[24] Naša primerka iz tega kroga ne izstopata, ampak le dopolnjujeta zemljevid razširjenosti loncev s cilindričnim vratom. Po časovni opredelitvi in analognih primerih, npr. Petrušnja vas, grob 1/1952, Globodol, grob 20, Straža, grob 5, sta bila tudi oba lonca iz Javora najdena v žganem grobu.[25]

Teže pa je datirati enoročajni vrč (T. 5: 3). Zaradi prstanaste noge in predvsem po dveh rebrih na vratu se ujema z obravnavanima loncema in verjetno sodi v isti čas.

Oljenka z nekoliko štrlečim nosom, pokončnim ročajem in velikima odprtinama za olje in stenj (T. 5: 2) spada po T. Szentlélekyju med poznoimperialne svetilke. Te so konec 3. in v 4. stol. doživele oblikovne spremembe, ki smo jih našteli tudi pri naši oljenki. Zaradi nizke noge jo moramo uvrstiti med zgodnejše primerke te skupine oljenk.[26]

Druga oljenka z visokim pokončnim ročajem s kaneluro in s konkavno površino okoli odprtine za olje je ornamentirana s palmeto in vejičnim ven-

[20] Npr. grob 2209: O.-H. Frey, S. Gabrovec, l. c., sl. 9: 6, 7.

[21] Cfr. grob iz Pavlove vasi pri Tržišču na Dolenjskem: P. Korošec, *Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji* 2 (1965) 73 ss, T. 1; 2: 1, 4.

[22] Cfr. S. Gabrovec, AV 15-16 (1964-65) T. 17: 8, 9.

[23] Poleg grobne celote 12 poznamo grobno pripadnost še za naslednje predmete: T. 5: 2 (grob 2), 5 (grob 9), 6 (grob 1).

[24] P. Petru, *Razprave* SAZU (Razred za zgodovinske in družbene vede) 6 (1969) 207 s, sl. 6.

[25] Petrušnja vas: P. Petru, *Razprave* SAZU 6, 31, T. 26: 1—5; Globodol: S. Petru, *Razprave* SAZU 6, 91, T. 6: 5—14; Straža: T. Knez, *AV* 15-16 (1964-65) 150, T. 3: 8, 9.

[26] T. Szentléleky, *Ancient Lamps* (Monumenta antiquitatis [1969] 131 ss., št. 253 (najbližji primerek).

cem okoli nje (T. 5: 6). Sorodna je npr. primerkoma iz Predjame,[27] med panonskimi oljenkami pa bi našla mesto v skupini Iványi XII oz. med zgodnjekrščanskimi svetilkami. Te so bile v Panoniji večinoma italski import, preproste je izdelane pa proizvod lokalnih delavnic. Časovno sodijo predvsem v 4. stol.[28] Pri T. Szentlélekyju pa dobimo za naš primerek idejne paralele med t. i. afriškimi oljenkami, ki so datirane v 4. in 5. stol.[29]

Kot poslednje bomo med rimskimi najdbami iz Javora obravnavali pridatke iz groba 12 (sl. 2). O zapestnicah je bilo v zadnjem času obširneje pisano v objavi kasnoantičnega grobišča iz Brezja pri Zrečah.[30] Resda se naši zapestnici (sl. 2: 1, 2) v podrobnostih zaključkov ne ujemata s primerki iz Brezja, vendar je oblikovna sorodnost nedvomna. V Sloveniji poznamo takšne zapestnice s številnih najdišč, npr. Drnovo, Ptuj - Breg, Ljubljana - Prešernova cesta itd.[31] Na splošno so časovno opredeljene v drugo polovico 4. stol.[32] Podobno je omenjene zapestnice datiral E. Keller pri obdelavi kasnoantičnega gradiva z južne Bavarske; prva zapestnica (sl. 2: 1) spada v skupino zapestnic z zaključki v obliki živalskih glav, katerih inačice so datirane v zadnji dve tretjini 4. stol.[33] Druga zapestnica (sl. 2: 2) pa naj bi sodila v njegovo 5. skupino, le da razširjeni zaključki niso ornamentirani s podolžnimi vrezi (v obliki pahljače), ampak z mrežastim motivom. Ta tip zapestnic je iz 4. stol.[34] V grobu 12 je pomembna tudi steklena ogrlica (sl. 2: 4). Temnomodre jagode v obliki poliedra so bile razširjene v obdonavskih provincah od druge polovice 3. stol. do leta 400, bikonične jadoge, ki jih poznamo z istega ozemlja, pa so bile v rabi v 4. stol.[35] Za našo ogrlico imamo v Sloveniji najboljšo primerjavo v Trebnjem - Pristava, grob 5; skeletni grob je datiran v drugo polovico 4. stol.[36] Tordiran obroček (sl. 2: 3) je manj značilen in je bil verjetno uporabljen kot prstan.

Zaključimo lahko, da so zgoraj obravnavani pridatki pripadali skeletnemu grobu iz druge polovice 4. stol.

[27] J. Korošec, *Razprave* SAZU (Razred za zgodovinske in družbene vede) 4/1 (1956) 42, T. 15: 1, 2.

[28] D. Iványi, *Die pannonischen Lampen* (Diss. Pann. II/2 2 [1935]) 12, 14 ss., Taf. 40: 1, št. 982 (najbližji primerek).

[29] O. c., 125 ss.

[30] S. Pahič, *Razprave* SAZU 6 (1969) 248 ss, sl. 15, T. 5: 1—9 (z obsežno literaturo).

[31] Drnovo: P. Petru, *Razprave* SAZU 6, 210 s, T. 1: 3—10 (primerka T. 1: 9, 10 sta oblikovno zelo blizu našima zapestnicama); Ptuj-Breg: I. Mikl-Curk, *ČZN NV* 2 (1966) 56, T. 5: 6, 7; 6: 8—15; Ljubljana-Prešernova cesta: Lj. Plesničar-Gec, *AV* 18 (1967) 141, 145, T. 4: 9, 10.

[32] S. Pahič, l. c., 249; P. Petru, l. c., 210.

[33] E. Keller, *Die spätrömischen Grabfunde in Südbayern* (Münch. Beiträge 14 [1971]) 101 ss.

[34] Isti, o. c., 99, sl. 29: 2.

[35] Ibid., 87 ss.

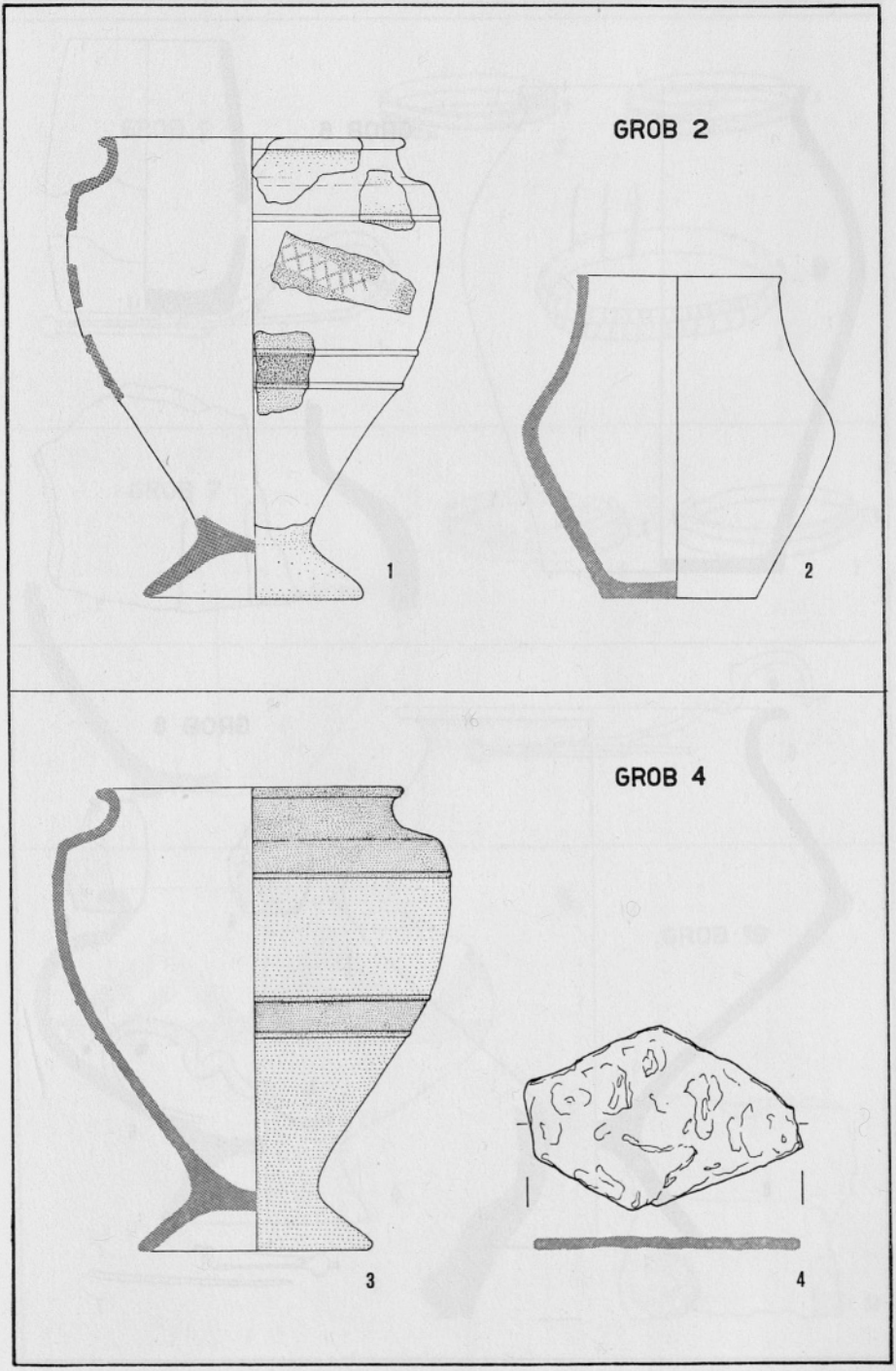
[36] T. Knez, *Razprave* SAZU 6 (1969) 126, 131, T. 11: 1, 2; cfr. še S. Petru, *Razprave* SAZU 6, 176, T. 5: 16; sl. 1: 2.

Funde aus Hallstatt- und Römerzeit in Javor

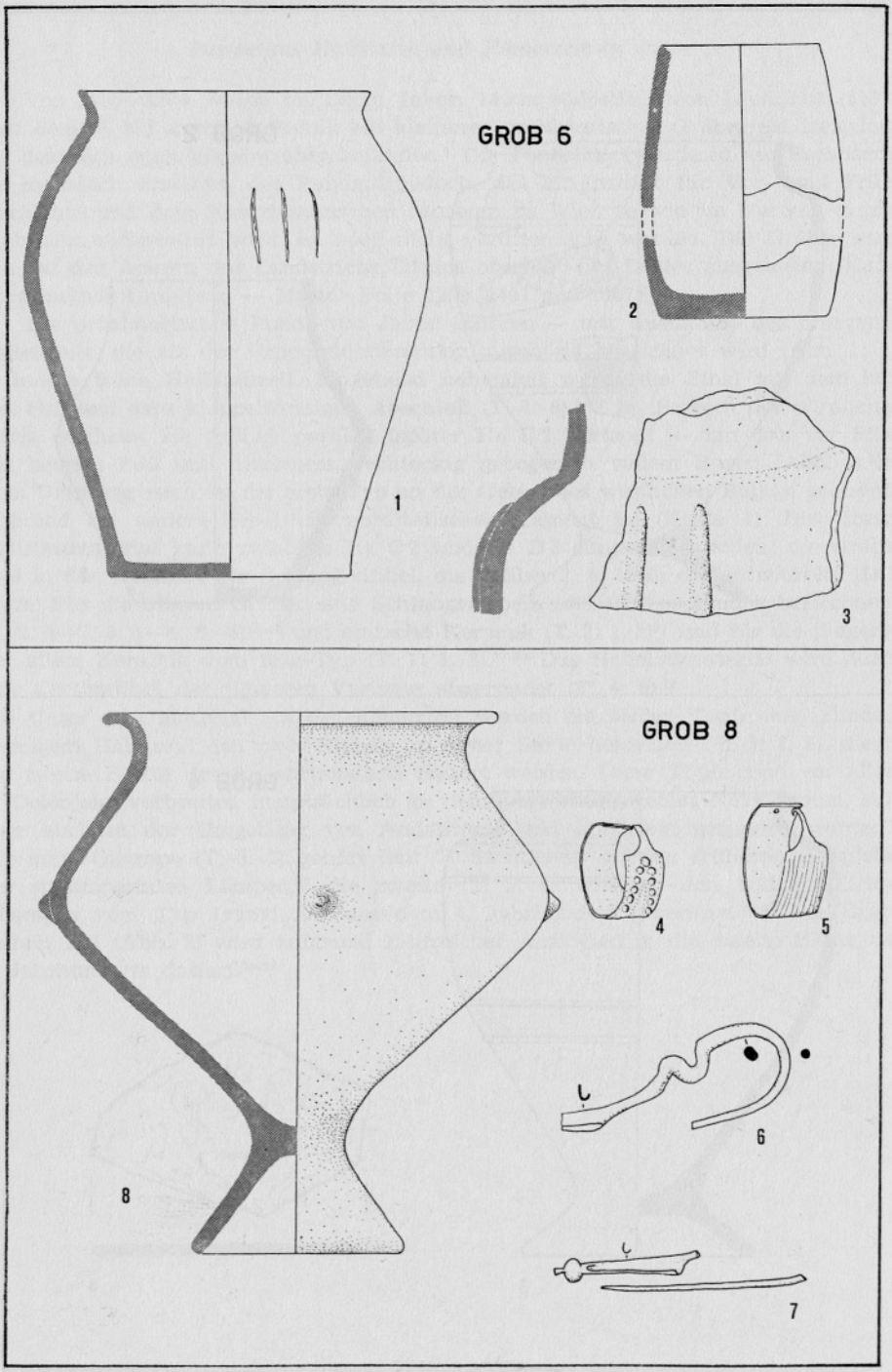
Von 1903—1904 wurde im Dorfe Javor, 14 km südöstlich von Ljubljana (513 m über dem N. N.) durch J. Pečnik ein kleineres prähistorisches Gräberfeld freigelegt, auf dem sich auch Römergräber befanden.[1] Die Fundstätte wurde in der Fachliteratur mehrfach erwähnt, das Fundgut jedoch, das im Institut für Vor- und Frühgeschichte und dem Naturhistorischen Museum zu Wien so wie im Narodni muzej, Ljubljana aufbewahrt wird, ist noch nicht veröffentlicht worden. Die Gräber wurden auf den Äckern des Landstrichs Žitnica oberhalb des Dorfes ausgehoben: Katastergemeinde Ljubljana — Moste - Polje 1399, 1401 und 1407.[4]

Die prähistorischen Funde von Javor gehören — mit Ausnahme des bronzenen Tüllenbeile, die als der Urnenfeldertradition zugehörig bezeichnet wird (Abb. 1: 4)[5] — in die frühe Hallstattzeit. Eingehend behandelt wurde die Fibel mit dem langen Fuß und dem klöppelförmigen Abschluß (T. 4: 8).[6-12] Im Bereich der nördlichen Adria erscheint sie zeitlich parallel (später Ha C 2 Horizont — um 600) zur Fibel mit langem Fuß und niedrigem, rechteckig gebogenem vollem Bogen (Abb. 3).[13-14] Dem Ursprung nach ist der erste Typ an das Gebiet des westlichen Balkan geknüpft, während die andere Fibel ein norditalisches Element ist (Karte 1). Das übrige Hallstattmaterial kann zwischen Ha C 2 und Ha D 3 eingestuft werden: die Gräber 6—9 in den Horizont der Schlangenfibel, die Gräber 2, 4, 19 in die entwickelte Ha D Stufe. Für die älteren Gräber sind Schlangenfibeln und Reifenschmuck bezeichnend (T. 2: 4—7; 3: 1—4, 6—8)[15-16] und einfache Keramik (T. 2: 1, 2)[17] und für die jüngeren vor allem Keramik vom Este-Typ (T. 1: 1, 3).[18-21] Das Hallstattmaterial wird durch eine Certosafibel der jüngeren Variante abgerundet (T. 4: 9).[22]

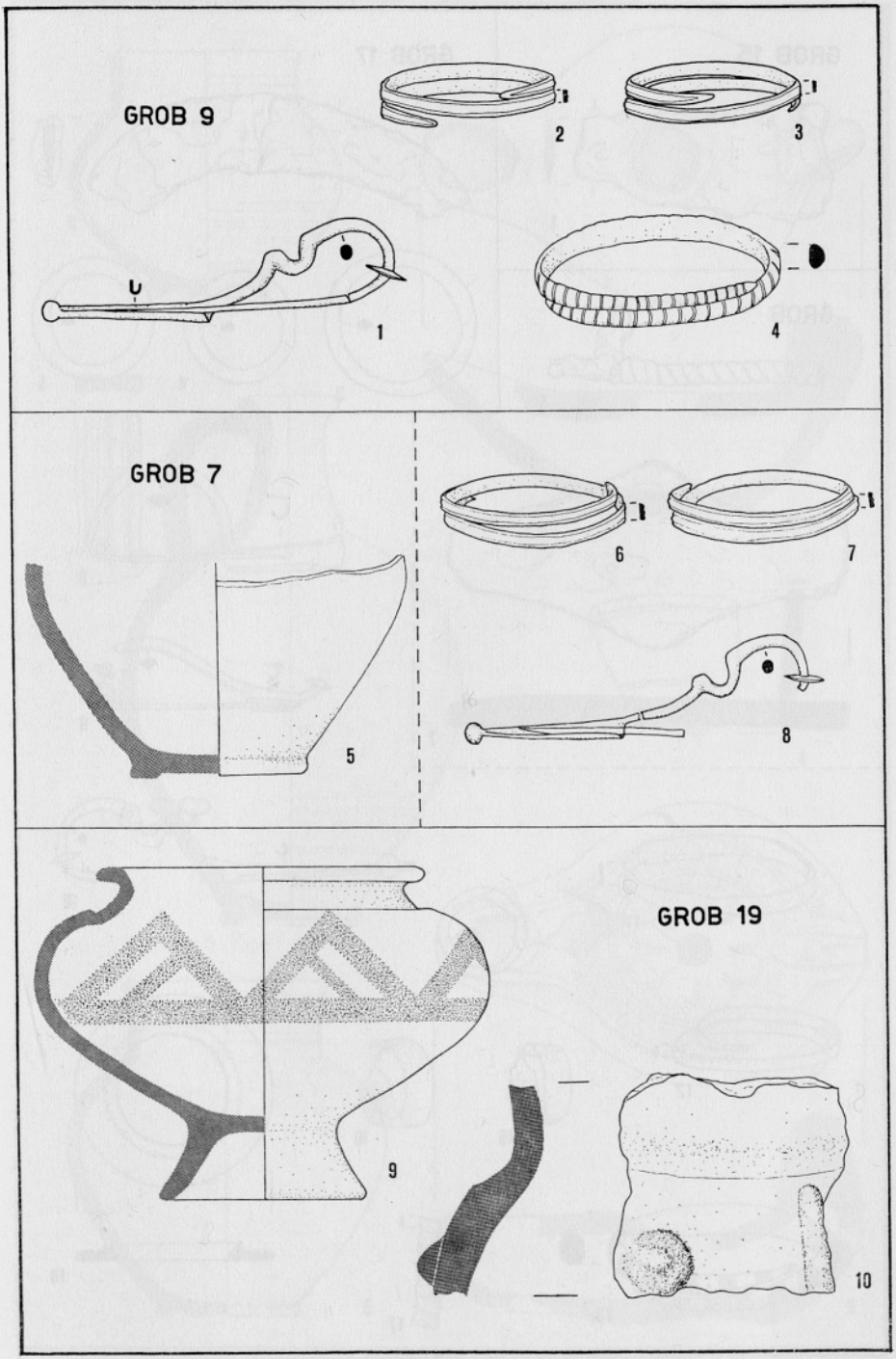
Unter dem Material aus der Römerzeit werden die beiden Töpfe mit zylinderförmigem Hals und den zwei Rippen an erster Stelle behandelt (T. 5: 1, 5), die in die zweite Hälfte des 2. Jahrhunderts datiert werden. Diese Töpfe sind vor allem in Dolenjsko verbreitet, hauptsächlich in dem Verwaltungsgebiet Neviodunum, sind aber auch in der Umgebung von Andautonia und in Celeia gefunden worden.[24] Die erste Öllampe (T. 5: 2) gehört laut T. Szentleléky zu den früheren Beispielen der spätimperialen Lampen,[26] die zweite (T. 5: 6) wird zu den frühchristlichen Öllampen vom Typ Ivanyi XII aus dem 4. Jahrhundert gerechnet.[28-29] Die Grabeinheit XII (Abb. 2) wird aufgrund zahlreicher Analogien in die zweite Hälfte des 4. Jahrhunderts datiert.[30-36]

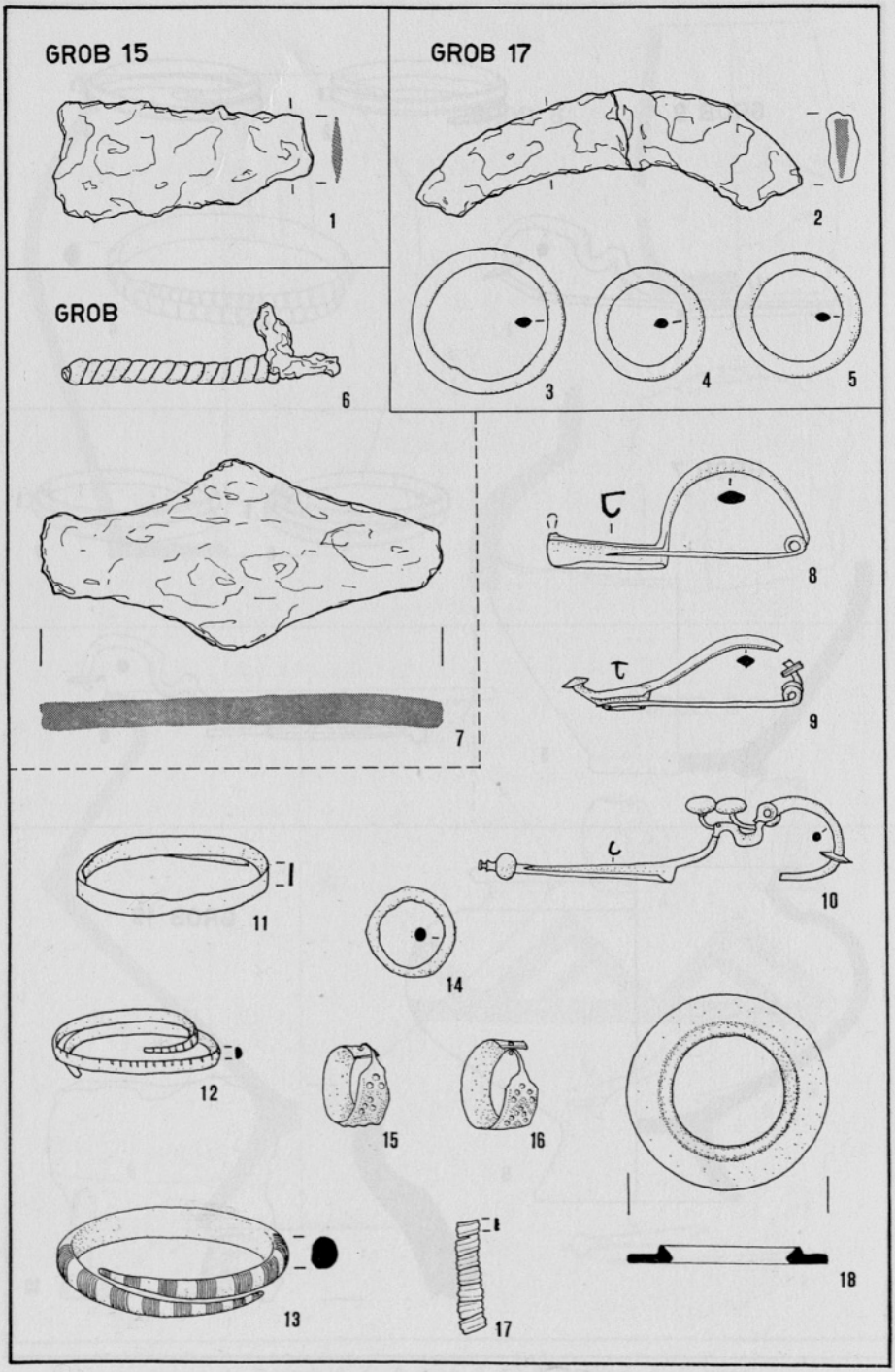
Javor. 1—2 grob 2, 3—4 grob 4. 1—3 glina, 4 železo
Javor. 1—2 Grab 2, 3—4 Grab 4. 1—3 Ton, 4 Eisen
1—3 = 1/4, 4 = 1/2

Javor. 1—3 grob 6, 4—8 grob 8. 1—3, 8 glina, 4—7 bron
Javor. 1—3 Grab 6, 4—8 Grab 8. 1—3, 8 Ton, 4—7 Bronze
1, 3 = 1/4, 2, 4—8 = 1/2

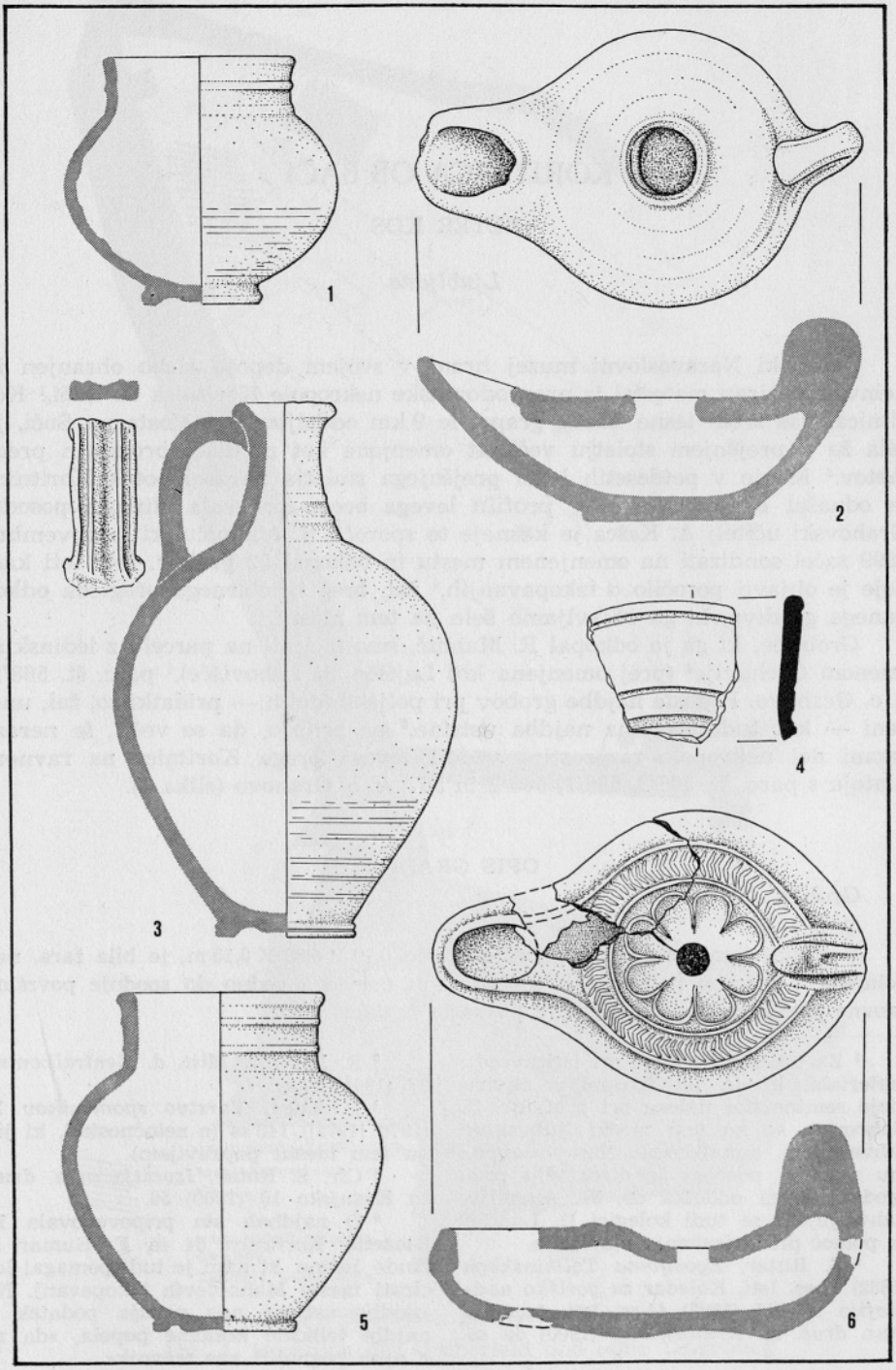
Javor. 1—4 grob 9, 5—8 grob 7, 9—10 grob 19. 1—4, 6—8 bron, 5, 9, 10 glina
Javor. 1—4 Grab 9, 5—8 Grab 7, 9—10 Grab 19. 1—4, 6—8 Bronze, 5, 9, 10 Ton
1—4, 6—8, 10 = 1/2, 5, 9 = 1/4

Javor. 1 grob 15, 2—5 grob 17, 6, 7 grob ?, 8—18 sporadične najdbe. 1—2, 7 železo, 3—6, 8—18 bron

Javor. 1 Grab 15, 2—5 Grab 17, 6, 7 Grab ?, 8—18 sporadische Funde. 1—2, 7 Eisen, 3—6, 8—18 Bronze

1/2

Javor. Grobne najdbe. Glina
Javor. Grabfunde. Ton
1, 3, 5 = 1/4, 2, 4, 6 = 1/2

KORITNICA OB BAČI

PETER KOS

Ljubljana

Dunajski Naravoslovni muzej hrani v svojem depoju slabo ohranjen in neinventariziran material iz prazgodovinske nekropole Koritnica ob Bači.[1] Koritnica, vas sredi tesne Baške grape, le 9 km oddaljena od Mosta na Soči, je bila že v prejšnjem stoletju večkrat omenjena kot najdišče bronastih predmetov.[2] Ko je v petdesetih letih prejšnjega stoletja narasel potok Koritnica in odnašal bregove, se je v profilu levega brega pokazala glinasta posoda. Grahovski učitelj A. Kašca je kasneje to sporočil R. Mahniču, ki je novembra 1899 začel sondirati na omenjenem mestu in odkopal 52 grobov. Dve leti kasneje je objavil poročilo o izkopavanjih,[3] žal, brez tabelarnega pregleda odkopanega gradiva, ki ga objavljamo šele na tem mestu.

Grobišče, ki ga je odkopal R. Mahnič, smo locirali na parcelo z ledinskim imenom Orehovlje[4] (prej omenjena kot Lajišče ali Lahovišče),[5] parc. št. 568/2, k. o. Grahovo. Pogoste najdbe grobov pri poljskih delih — pridatki so, žal, uničeni — kot tudi verjetna najdba ustrine,[6] pa pričajo, da se večji, še neraziskani del nekropole razprostira vzdolž levega brega Koritnice na ravnem platoju s parc. št. 568/2, 566/1, 566/2 in 567, k. o. Grahovo (slika 1).

OPIS GRADIVA

Grob 1

T. 1: 1—5

V grobni jami, prekriti s kamnito ploščo 0,70 × 0,80 × 0,15 m, je bila žara, napolnjena z žganino in pridatki. Globina 1 m (merjeno vedno do spodnje površine krovne plošče oziroma do zgornje površine žganine).

---

[1] Za izkazano pomoč pri izrisavanju materiala, ki je bil izrisan v okviru moje seminarske naloge pri prof. dr. S. Gabrovcu, se na tem mestu ljubeznivo zahvaljujem dunajskemu Naravoslovnemu muzeju, posebej še direktorju prazgodovinskega oddelka dr. W. Angeliju. Zahvaljujem se tudi kolegici D. Lunder za pomoč pri izrisavanju materiala.

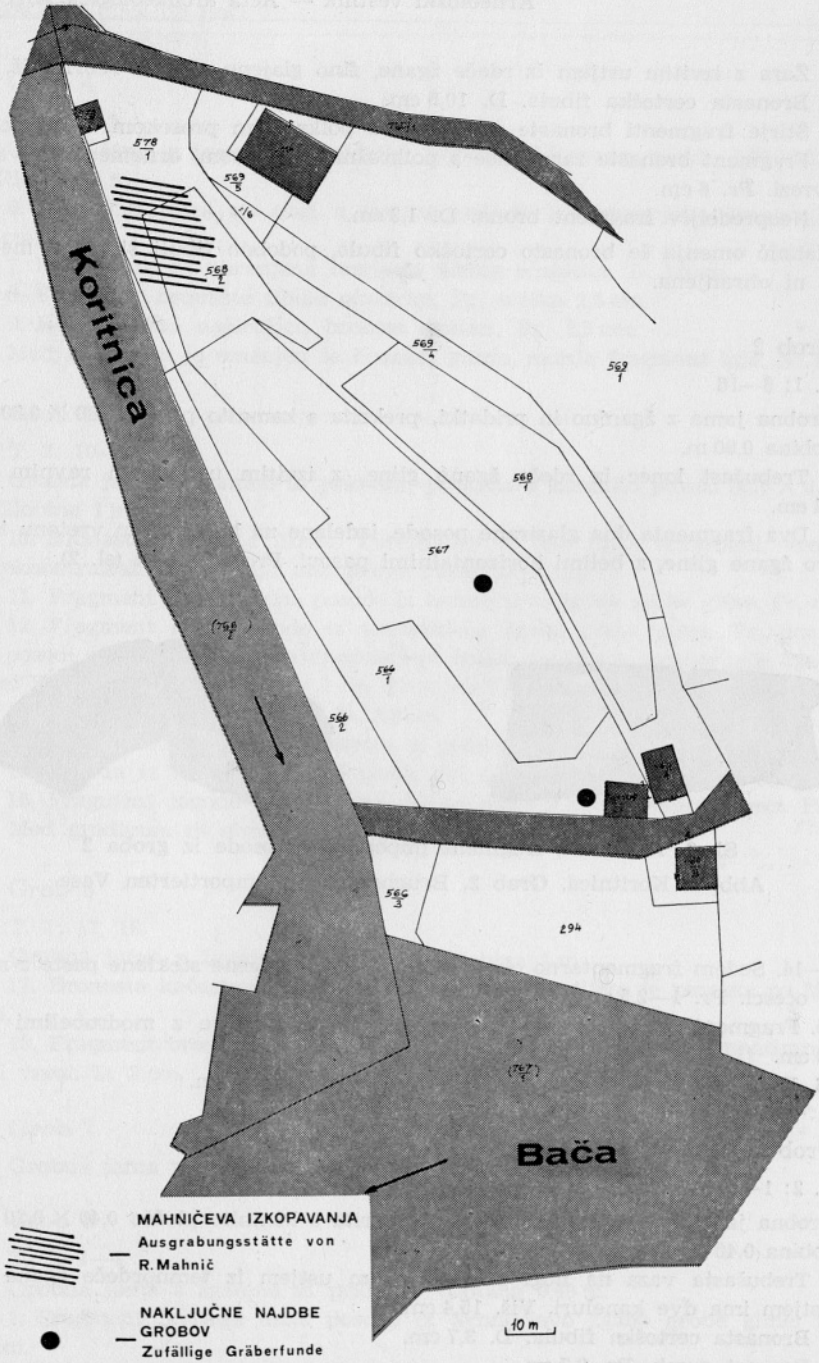
[2] S. Rutar, *Zgodovina Tolminskega* (1882) 11 ss. Isti, *Koledar za goriško nadškofijo* 1896/II (1895) 41 ss. Isti, *Izvestja muz. druš. za Kranjsko* 10 (1900) 59 ss.

[3] R. Mahnič, *Mitt. d. Zentralkomm.* 27 (1901) 77 ss.

[4] D. Vuga, *Varstvo spomenikov* 15 (1970 [1972]) 143 ss (z netočnostmi, ki jih na tem mestu popravljam).

[5] Cfr. S. Rutar, *Izvestja muz. druš. za Kranjsko* 10 (1900) 59.

[6] O najdbah sta pripovedovala K. Blazetič, Koritnica 54 in F. Humar iz Hude Južine, ki nam je tudi pomagal locirati mesto Mahničevih izkopavanj. Na najdbo ustrine nas navaja podatek o najdbi tolikšne količine pepela, »da so z njim pognojili ves travnik«.

Sl. 1. Koritnica, grobišče z okolico

Abb. 1. Koritnica, das Gräberfeld und seine Umgebung

1. Žara z izvitim ustjem iz rdeče žgane, fino glajene gline z rebri. Viš. 40 cm.
2. Bronasta certoška fibula. D. 10,5 cm.
3. Štirje fragmenti bronaste zapestnice s polkrožnim presekom. Pr. 6,5 cm.
4. Fragment bronaste zapestnice s polkrožnim presekom, ornamentirane s prečnimi vrezi. Pr. 6 cm.
5. Neopredeljiv fragment brona. D. 1,3 cm.

Mahnič omenja še bronasto certoško fibulo, podobno fibuli št. 2, ki med gradivom ni ohranjena.

Grob 2

T. 1: 6—16

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita s kamnito ploščo 0,80 × 0,80 × 0,12 m. Globina 0,80 m.

6. Trebušast lonec iz rdeče žgane gline, z izvitim ustjem in ravnim dnom. Viš. 14 cm.
7. Dva fragmenta dna glazirane posode, izdelane na lončarskem vretenu iz temnorjavo žgane gline, z belimi horizontalnimi pasovi. Pr. dna 9 cm (sl. 2).

Sl. 2. Koritnica, fragment importirane posode iz groba 2
Abb. 2. Koritnica. Grab 2, Bruchstück der importierten Vase

8—14. Sedem fragmentarno ohranjenih jagod iz rumene steklene paste z modrobelimi očesci. Pr. 1—2,5 cm.
15. Fragment jagode iz steklene paste, turkizne barve z modrobelimi očesci. Pr. 1,9 cm.
16. Fragment jagode iz modre steklene paste. Pr. 1,5 cm.

Grob 3

T. 2: 1—5

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita s kamnito ploščo 0,40 × 0,50 × 0,10 m. Globina 0,40 m.

1. Trebušasta vaza na nogi s cilindričnim ustjem iz temnordeče žgane gline. Pod ustjem ima dve kaneluri. Viš. 15,4 cm.
2. Bronasta certoška fibula. D. 3,7 cm.
3. Bronast gumb. Pr. 0,7 cm.
4. Fragment horizontalno nažlebljene bronaste zapestnice. D. 3,8 cm.
5. Fragment železne sulice. D. 5 cm.

Grob 4

T. 2: 6—9

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita s kamnito ploščo 1,20 × 0,85 × 0,10 m. Globina 1 m.

6. Bikonična vaza na nogi z izvitim ustjem iz temnorjavo žgane gline. Viš. 14,8 cm.

7. Fragmentarno ohranjena bronasta fibula očalarka. D. 10 cm.

8. Fragment bronaste fibule očalarke. Pr. svitka 2,3 cm.

9. Horizontalno nažlebljen bronast prstan. Pr. 2,5 cm.

Med gradivom je omenjen še bronast gumb, morda fragment igle. Ni ohranjen.

Grob 5

T. 2: 10—16

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita s kamnito ploščo 0,50 × 0,50 × 0,15 m. Globina 1 m.

10. Bronasta trortasta fibula. Peresovina in igla nista ohranjeni, vendar smo ju rekonstruirali na podlagi Mahničeve risbe. D. 6 cm.

11. Fragment ravnega dna posode iz temnorjavo žgane grobe gline. Pr. dna 8 cm.

12. Fragment noge posode iz temnordeče žgane grobe gline. Pr. dna 12,2 cm. Isti posodi pripada tudi osem fragmentov trupa posode iz temnordeče žgane grobe gline. Velikost fragmentov 1 × 1 cm do 4 × 4,5 cm.

13. Fragment bronaste igle. D. 2,5 cm.

14. Fragment bronaste zapestnice s polkrožnim presekom. D. 1,6 cm.

15. Jagoda iz modre steklene paste. Pr. 0,8 cm.

16. Fragment jagode iz rumene steklene paste z modrobelimi očesci. Pr. 1,5 cm.

Med gradivom ni ohranjen bronast uhan, najden v grobu.

Grob 6

T. 1: 17, 18

Grobna jama z žganino in pridatki. Globina 1 m.

17. Bronasta kačasta fibula. Fibula ni ohranjena. Slika je povzeta po Mahničevi risbi.

18. Fragment bronaste zapestnice s polkrožnim presekom, ornamentirane s prečnimi vrezi. D. 2 cm.

Grob 7

Grobna jama z žganino brez pridatkov. Globina 0,20 m.

Grob 8

T. 3: 1—4

Grobna jama z žganino in pridatki. Globina 0,40 m.

1. Fragment izvitega ustja posode iz temnorjavo žgane grobe gline. Pr. ustja 8,2 cm.

2. Bronast gumb. Pr. 1 cm.

3. Fragment bronaste peresovine fibule. D. 0,5 cm.

4. Fragment jagode iz rumene steklene paste z modrobelimi očesci. Pr. 1,7 cm.

Grob 9

T. 3: 6—9

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita s kamnito ploščo 0,70 × 0,70 × × 0,10 m. Globina 1 m.

6. Dvanajst fragmentov bikonične vaze na nogi z izvitim ustjem iz temnordeče žgane gline. Posoda je na ramenu horizontalno narebrena. Na trupu so kanelure. Viš. 16 cm.

7. Svetolucijska ločna fibula. Fibula ni ohranjena. Slika je povzeta po Mahničevi risbi.

8. Fragment bronaste trakaste fibule z mrežasto ornamentiranim lokom. D. 2,2 cm.

9. Fragment bronastega uhana, ornamentiranega s horizontalnimi vrezi. Pr. 3,2 cm.

Grob 10

T. 3: 10

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita s kamnom 0,40 × 0,60 × 0,10 m. Globina 0,60 m.

10. Fragment izvitega ustja posode iz temnorjavo žgane grobe gline. Pr. ustja 11,2 cm.

V grobu je bil najden še neznaten fragment brona.

Grob 11

T. 3: 5

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita z dvema kamnoma 0,30 × 0,30 m. Globina 0,50 m.

5. Fragment jagode iz rumene steklene paste z modrobelimi očesci. Pr. 1,2 cm.

Grob je bil že enkrat odprt, verjetno pri pokopu skeleta v grobu 52.

Grob 12

T. 3: 11—14

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita s kamnito ploščo 0,65 × 0,70 × × 0,12 m. Globina 1 m.

11. Skodela iz temnorjavo žgane gline z vboklim dnom. Viš. 6,8 cm.

12. Sanguissuga fibula s samostrelno peresovino. Lok je ornamentiran s prečnimi vrezi in punciranimi krožci. Fibula ni ohranjena. Slika je povzeta po Mahničevi risbi.

13. Trije fragmenti horizontalno narebrenega bronastega uhana. Pr. 4 cm.

14. Dva fragmenta bronastega uhana, na straneh ornamentiranega s po dvema vrezoma, na sredini pa s krožci, povezanimi z valovito črto. Pr. 4 cm.

Grob 13

T. 4: 1—3

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita s kamnito ploščo 0,70 × 0,50 × × 0,10 m. Globina 1,20 m.

1. Bikonična vaza na nogi iz temnordeče žgane gline. Posoda je horizontalno narebrena. Na trupu ima kanelure. Viš. 14 cm.

2. Trije fragmenti bronaste pasne spone. D. 8,5 cm.

3. Bronasta certoška fibula. Med gradivom je ohranjena le samostrelna peresovina z iglo. Rekonstrukcija je izvršena na osnovi Mahničeve risbe. D. 6 cm.

Podobna bronasta certoška fibula, najdena v grobu, ki med gradivom ni ohranjena.

Grob 14

T. 4: 4, 5

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita s kamnito ploščo 0,70 × 0,60 × × 0,20 m. Globina 1,50 m.

4. Trebušasta vaza na nogi z izvitim ustjem iz svetlordeče žgane gline. Na prehodu v ustje je horizontalno narebrena. Na obodu ima dvojne aplike polmesečne oblike. Viš. 13 cm.

5. Fragment horizontalno narebrenega bronastega uhana. D. 2,2 cm.

Mahnič omenja tudi svetolucijsko ločno fibulo. Z loka visita vsak na svojem obročku dva votla obeska. Na skupnem obročku visita dva obeska, na straneh preluknjana ter po en bronast in železen obroček. Fibula ni ohranjena.

Grob 15

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita s kamnom 0,39 × 0,30 m. Globina 0,50 m.

V grobu je bila najdena latenska fibula z nazaj zavito nogo, ki se zaključuje v obliki živalske glavice ter fragment bronastega uhana. Material ni ohranjen.

Poleg žganine so bili v grobni jami ohranjeni tudi deli skeleta iz groba 52, kateremu sta pripadali dve rdeči jantarni jagodi in bronast uhan.

Grob 16

T. 4: 6—10

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita s kamnom 0,40 × 0,40 m. Globina 0,50 m.

6. Stožčast bronast obesek. Viš. 3,5 cm.

7. Stožčast bronast obesek. Viš. 1,8 cm.

8. Fragment jagode iz rumene steklene paste z modrobelimi očesci. Pr. 2,6 cm.

9. Jagoda iz modre steklene paste z rumenobelimi očesci. Pr. 1 cm.

10. Fragment jagode iz modre steklene paste z rumenobelimi očesci. Pr. 1,5 cm.

V grobu je omenjen še fragment neopredeljive bronaste fibule, ki ni ohranjen.

Grob 17

T. 5: 1—3

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita s kamnom 0,70 × 0,25 m. Globina 0,50 m.

1. Fragment železne uhate sekire. V ušesu je ohranjen les. D. 8,8 cm.

2. Bronasta latenska fibula z dvojno peresovino in nazaj zavito nogo, ki v obliki gumba prehaja v lok. Lok in noga fibule sta ornamentirana s punciranimi krožci. D. 6,4 cm.

3. Štirje fragmenti železne sulične osti. V tulcu je ohranjen les. D. 22 cm.
V grobu je bil tudi velik kos žlindre.

Grob 18

T. 6: 1—5

Grobna jama z žganino in pridatki. Globina 0,20 m.
1. Fragment železne uhate sekire. D. 9,5 cm.
2. Glavica železne igle. D. 1,4 cm.
3. Glavica železne igle. D. 2,8 cm.
4. Noga železne fibule. D. 4,6 cm.
5. Železna sulična ost. V tulcu je dobro ohranjen les. D. 15,2 cm.
Najdenih je še 27 fragmentov železa, ki pripadajo fibuli in iglam.

Grob 19

T. 4: 11

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita s kamnito ploščo 0,70 × 0,90 × × 0,15 m. Globina 1,40 m.

11. Dva fragmenta izvitega ustja posode iz temnorjavo žgane glajene gline. Pr. ustja 16 cm.

Grob 20

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita s kamnito ploščo 0,60 × 0,70 × × 0,07 m. Globina 0,40 m.

Mahnič omenja neznatne fragmente keramike, 10 cm dolgo certoško fibulo in fragment bronaste trakaste fibule z diskom na prehodu loka v iglo. Gradivo iz groba ni ohranjeno.

Grob 21

T. 4: 12—17

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita s kamnom 0,40 × 0,30 × 0,30 m. Globina 0,70 m.

12. Od ognja zelo poškodovan lok bronaste trortaste fibule. D. 4,6 cm.

13. Fragment bronastega košarastega obeska, ornamentiranega z mrežastimi vrezi. Pr. 2,2 cm.

14. Fragment jagode iz modre steklene paste z rumenomodrimi očesci in rumenimi izrastki. Pr. 1,6 cm.

15—17. Fragmenti treh jagod iz rumene steklene paste z modrobelimi očesci. Pr. 2—2,7 cm.

Omenjen je tudi fragment jagode iz temnorjave steklene paste z rumenomodrimi očesci, ki ni ohranjen.

Grob 22

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita s kamenjem. Globina 0,60 m.

Med žganino je bil najden fragment horizontalno narebrenega bronastega uhana. Fragment ni ohranjen.

Grob 23

T. 6: 6—13

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita s kamnito ploščo 0,45 × 0,45 × × 0,10 m. Globina 0,80 m.

6. Košarast bronast obesek. Viš. 4,8 cm.

7. Sprijeti fragmenti brona. D. 2 cm.

8. in 10. Fragmenta dveh bronastih zapestnic polkrožnega preseka, ornamentiranih s prečnimi vrezi. D. 1,8 in 2,5 cm.

9. Fragment bronaste zapestnice polkrožnega preseka. D. 2,1 cm.

11., 12. Devet fragmentov jagod iz rumene steklene paste z modrobelimi očesci. Pr. 2 in 3,4 cm.

13. Jagoda iz modre steklene paste z belimi očesci. Pr. 1,3 cm.

Grob 24

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita s kamnito ploščo 0,40 × 0,40 × × 0,10 m. Globina 0,75 m.

V grobu je bil najden bronast obesek, fragment horizontalno narebrenega bronastega uhana, fragment jagode iz rumene steklene paste z modrobelimi očesci in jagoda iz modre steklene paste z rumenomodrimi očesci in rumenimi izrastki. Gradivo ni ohranjeno.

Grob 25

T. 11: 1, 2

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita s kamnito ploščo 0,65 × 0,70 × 0,15 m. Globina 0,40 m.

1. Fragment železne uhate sekire z dobro ohranjenim lesenim toporiščem. D. 14,5 cm.

2. Zakrivljena železna sulična ost. D. 11,5 cm.

Grob 26

T. 6: 14

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita s kamnito ploščo 1,00 × 0,75 × × 0,30 m. Globina 0,60 m.

14. Fragment bronastega uhana. D. 2 cm.

Ohranjen je tudi fragment trupa posode, ki je zunaj žgana temnordeče, znotraj pa temnorjavo. Vel. 2 × 1,5 cm.

Grob 27

T. 7: 1—4

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita z dvema kamnitima ploščama 0,60 × 0,40 × 0,10 m. Globina 1,40 m.

1. Skodela z uvitim ustjem in ravnim dnom iz temnorjavo žgane gline. Na obodu so dvojne aplike. Viš. 6,4 cm.

2. Štirje fragmenti bronaste pasne spone. D. 10,5 cm.

3. Fragment bronastega uhana. Pr. 3,2 cm.

4. Fragment jagode iz rumene steklene paste z modrobelimi očesci. Pr. 2,8 cm. Samostrelna fibula z gumbom na nogi. Med gradivom ni ohranjena.

Grob 28

Grobna jama z žganino, v kateri so bili sledovi brona. Globina 0,60 m.

Grob 29

T. 7: 5, 6

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita s kamnito ploščo 0,80 × 0,80 × × 0,18 m. Globina 1,50 m.

5. Fragmentarno ohranjena bronasta situla z ročajem. Obod je izdelan iz enega pločevinastega pasu, ki je spet s štirimi zakovicami. Dno je pripeto s pregibom na plašč situle. Rob ustja navznoter ovija svinčeno jedro. Pod ustjem posode je 1 cm visok vrat, kjer sta pritrjeni s po dvema zakovicama ataši z zanko za pritrditev ročaja. Ročaj je iz tordirane žice in se končuje v obliki račjih glavic. Vrat nato ostro prehaja v rame posode. Plašč situle je ornamentiran z iztolčenimi krogi, bunčicami in rebri. Viš. 14,2 cm.

6. Votel okrogel bronast obesek iz dveh delov. Ob stikih je ornamentiran s punciranimi krožci. Viš. 2,4 cm.

Omenjen je še fragment železa, ki ni ohranjen.

Grob 30

Grobna jama z žganino brez pridatkov, prekrita s kamnito ploščo 0,60 × 0,60 × × 0,10 m. Globina 1,30 m.

Grob 31

T. 8: 1—4

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita s kamnito ploščo 0,50 × 0,50 × 0,12 m. Globina 0,50 m.

1. Latenska fibula s samostrelno peresovino in nazaj zavito nogo, ki v obliki gumba prehaja v lok. Lok in noga sta ornamentirana s punciranimi krožci. Fibula ni ohranjena. Slika je povzeta po Mahničevi risbi.

2. Dva fragmenta bronastega prstana z ostanki prstne kosti. Pr. 2,5 cm.

3. Temnosiv brusni kamen pravokotne oblike s preluknjanim zoženim zgornjim delom. D. 8,5 cm.

4. Temnosiv brusni kamen rombične oblike s preluknjanim zgornjim delom. D. 8,4 cm.

V grobu so najdeni še fragmenti trupa posode iz rdeče žgane gline, ki niso ohranjeni.

Grob 32

T. 9: 1—7

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita s kamnito ploščo 0,70 × 0,80 × × 0,18 m. Globina 0,50.

1. Poškodovana železna sulična ost. D. 21 cm.

2—4. Trije fragmenti železne fibule s samostrelno peresovino. D. 0,6—3,6 cm.

5. Okov iz železne pločevine z zakovico. D. 2,2 cm.
6. Fragment železnega noža. D. 8,6 cm.
7. Trije fragmenti železne sulične osti. D. 31,5 cm.

Poleg tega je ohranjenih še sedem fragmentov rdeče žgane keramike.

Grob 33

T. 8: 5

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita s kamnito ploščo 0,60 × 0,60 × × 0,20 m. Globina 1,40 m.

5. Bronasta trakasta fibula z mrežasto ornamentiranim lokom. D. 5,5 cm.

Poleg fibule je v grobu omenjena še skodela z uvitim ustjem iz rdeče žgane gline in dva bronasta gumba. Material ni ohranjen.

Grob 34

Grobna jama z žganino. Globina 1,10 m.

Grob 35, 36

Dvojni grob. Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita z dvema kamnitima ploščama, katerih vsaka meri 0,80 × 0,60 × 0,20 m. Globina 1,60 m. Grobna jama je bila obdana s kamenjem, pod krovnimi ploščami pa je bil še kamnit venec. Pod vsako ploščo je bila najdena skodela, katerih vsaka identificira svoj grob.

Grob 35

T. 8: 6

6. Pet fragmentov skodele z uvitim ustjem iz temnordeče žgane gline. Na obodu je horizontalna kanelura. Viš. 11 cm.

V grobu je bila še svetolucijska ločna fibula. Z loka vise trije votli bronasti obeski različnih velikosti in železen obroček. Fibula med gradivom ni ohranjena.

Grob 36

T. 8: 7, 8

7. Trije fragmenti bronaste trakaste fibule z lokom, ornamentiranim s prečnimi vrezi. D. 4 cm.
8. Trije fragmenti horizontalno narebrenega bronastega uhana. Pr. 3,1 cm.

Ohranjenih je tudi devet fragmentov keramike iz temnordeče žgane gline.

Grob 37

Grobna jama z žganino, prekrita s kamnito ploščo 0,50 × 0,50 × 1,00 m. Globina 1 m.

Grob 38

T. 8: 9

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita s kamenjem. Globina 0,50 m.

9. Fragment horizontalno narebrenega bronastega uhana. D. 1,8 cm.

Grob 39

Grobna jama z žganino, prekrita s kamnom 0,25 × 0,30 × 0,20 m. Globina 1 m.

Grob 40

Grobna jama z žganino, prekrita s kamnom 0,30 × 0,30 × 0,20 m. Globina 1 m.

Grob 41

T. 8: 10

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita s kamnito ploščo 1,00 × 1,20 × × 0,10 m. Globina 1,25 m.

10. Trebušasta vaza na nogi z izvitim ustjem iz temnorjavo žgane gline. Na ramenu je vdolben ornament v obliki rozete. Viš. 16,4 cm.

Mahnič omenja še širok bronast uhan, ki med gradivom ni ohranjen.

Grob 42

T. 10: 1—3

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita s kamnito ploščo 0,70 × 0,40 × × 0,25 m. Globina 1,50 m.

1. Vaza na nogi z izvitim ustjem iz svetlordeče žgane gline. Na ramenu je horizontalno narebrena. Viš. 14,4 cm.

2. Fragment bronaste trakaste fibule. D. 1 cm.

3. Bronast gumb. D. 0,7 cm.

Grob 43

T. 10: 4, 5

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita z dvema kamnitima ploščama 0,50 × 0,30 × 0,10 m in 0,40 × 0,30 × 0,10 m. Globina 1 m.

4. Fragmentarno ohranjen lonček z izvitim ustjem iz temnordeče žgane, grobe gline. Na obodu trupa sta dve horizontalni rebri. Viš. 11 cm.

5. Bronasta trakasta fibula z mrežasto ornamentiranim lokom. D. 10 cm.

Grob 44

T. 10: 6—8

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita z dvema kamnitima ploščama, ležečima druga nad drugo 0,50 × 0,40 × 0,10 m in 0,60 × 0,40 × 0,10 m. Globina 0,85 m.

6. Vaza na visoki nogi z izvitim ustjem iz temnorjavo žgane gline. Na obodu je horizontalno rebro. Viš. 14,2 cm.

7. Fragment loka bronaste certoške fibule. D. 4,4 cm.

8. Trije fragmenti horizontalno narebrenega bronastega uhana. Pr. 4 cm.

Grob 45

T. 10: 9, 10

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita z dvema kamnitima ploščama 0,80 × 0,40 × 0,10 m in 0,50 × 0,50 × 0,10 m. Globina 1,20 m.

9. Lonček z izvitim ustjem in ravnim dnom iz temnorjave žgane gline. Na zgornjem delu trupa so tri horizontalne kanelure. Viš. 13 cm.

10. Bronasta certoška fibula z diskom na prehodu loka v iglo. Noga je ornamentirana s punciranimi krožci. Ohranjen je le fragment loka in igla. D. 7,3 cm.

V grobu je bila tudi podobna fibula, ki ni ohranjena.

Grob 46

T. 5: 4, 5

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita s kamenjem 0,25 × 0,25 m. Globina 0,30 m.

4. Deformirana bronasta certoška fibula. Lok je po sredini ornamentiran z vrezi. D. 5 cm.

5. Fragment bronastega uhana, ornamentiranega s punciranimi krožci. D. 4,6 cm.

V grobu so bili najdeni še fragmenti črepinj in železen tulec. Material ni ohranjen.

Grob 47

Grobna jama z žganino, prekrita s kamnito ploščo 0,50 × 0,30 × 0,10 m. Globina 0,50 m.

Grob 48

T. 5: 6

Grobna jama z žganino in pridatki, prekrita s kamnito ploščo 0,50 × 0,50 × × 0,10 m, pod katero je bil še kamnit venec. Globina 0,50 m.

6. Fragment bronastega uhana, ornamentiranega s punciranimi krožci. Pr. 2,8 cm.

Mahnič omenja še bronasto certoško fibulo ter fragment bronastega prstana z več navoji. Material ni ohranjen.

Grob 49

Grobna jama z žganino, prekrita s kamnito ploščo 0,30 × 0,40 × 0,10 m. Globina 0,50 m.

Grob 50

T. 11: 3—5

Grobna jama z žganino in pridatki. Globina 0,25 m.

3. Latenska fibula z nazaj zavito nogo, ki se na sredini odebeli v gumb, nato se zoži in preide v lok na njegovi sredini. D. 7,5 cm.

4, 5. Dva fragmenta železne samostrelne fibule. D. 4,5 in 3,2 cm.

V grobu je bil še bronast obesek, ki ni ohranjen.

Grob 51

Grobna jama z žganino, prekrita s kamnito ploščo 0,30 × 0,30 × 0,30 m. Globina 0,67 m.

Grob 52

Na večji površini, približno 60 cm pod površino so bili najdeni ostanki skeleta, pokopanega v smeri SV—JZ. Pri tem naknadnem pokopu so bili delno poškodovani grobovi št. 11, 15 in 32. Skeletu lahko z gotovostjo pripišemo obe rdeči jantarni jagodi in bronast uhan, ki so bili najdeni v grobu 15, vendar med gradivom niso ohranjeni.

Obravnavano grobišče svetolucijske kulturne skupine nam zaradi le delne raziskanosti onemogoča podrobneje določiti časovni okvir, v katerem je nekropola živela, predvsem njen začetek in konec.

Grob 4 (T. 2: 6—9) s trebušasto posodo na nogi in dvema fibulama očalarkama brez osmice kaže še na čas Sv. Lucija I c.[7] Grobišče je v stalni uporabi verjetno že v času Sv. Lucija II a. V ta horizont uvrščam grob 14 (T. 4: 4, 5) in 35 (T. 8: 6), oba s svetolucijsko ločno fibulo ter grob 41 (T. 8: 10) s trebušasto posodo na nogi z izdolbenim ornamentom v obliki rozete ter bronastim trakastim uhanom.

Na osnovi horizontalno narebrenih trakastih uhanov, ki so v Koritnici številčno močno zastopani, uvrščam tudi grob 26 (T. 6: 14) in 38 (T. 8: 9) v stopnjo Sv. Lucija II a. Ti uhani so značilni predvsem za svetolucijsko skupino, saj imamo v Sloveniji posamezne primerke brez grobnih celot le na Vačah, Rovišču, Bledu in na Notranjskem.[8] Trakasti horizontalno narebreni uhani svetolucijske skupine so vliti, medtem ko za ostale slovenske primerke tega ne morem trditi. Prav tako vliti horizontalno narebreni trakasti uhani so številčno močno zastopani v Golasecca kulturi (Ameno, grob 10[9] in grob B 11,[10] Valtravaglia, grob 37),[11] kjer jih Primasova uvršča v stopnjo Ameno II.[12] Za ta tip uhanov, za katere domneva široko področje razprostranjenosti,[13] išče izvor v jugovzhodno halštatskem prostoru, kjer naj bi se v zgodnejših oblikah pojavili na Vačah in pozneje v pozno halštatskih izvedbah v Sv. Luciji. Gotovo pa med vaškim primerkom (F. Starè stavlja pojav uhanov v svojo stopnjo Vače II a),[14] svetolucijskimi in uhani Golasecca kulture ni neke kronološke razlike, saj se povsod pojavijo sredi 6. stol. Pauli jih v nasprotju s Primasovo sicer interpretira kot zapestnice, češ da so kot vliti primerki premasivni za uhane, stavlja pa jih v stopnjo Ameno/Castelleto 2 b,[15] kar odgovarja stopnji sv. Lucija II a. Poleg omenjenih dveh področij razprostranjenosti najdemo posamezne uhane še v okolici Münchna in Berna[16] (karta 1).

Jedro materiala sodi v čas sv. Lucija II b. Grobove te stopnje označujejo trakaste fibule z mrežasto ornamentiranim lokom[17] — grob 9 (T. 3: 6—9), 33 (T. 8: 5), 36 (T. 8: 7, 8), 42 (T. 10: 1—3), 43 (T. 10: 4, 5) — in certoške fibule[18] —

[7] Razdelitev svetolucijske skupine glej O.-H. Frey, S. Gabrovec. *Actes VIIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques* (Beograd 1971) 197 ss. Sedaj podrobneje B. Teržan, *Arh. vestnik* 24 (1973).

[8] F. Starè, *Vače* (1955) T. 59: 9. V. Stare, *Arh. vestnik* 13-14 (1962-63) 435 ss, T. 6: 13. A. Müllner, *Argo* 3 (1894) T. 10: 11. M. Guštin, *Katalog Notranjske* (v pripravi), T. 31: 15; 58.

[9] M. Primas, *Die südschweizerischen Grabfunde der älteren Eisenzeit und ihre Chronologie.* Monographien z. Ur- und Frühgesch. d. Schweiz 16 (1970) T. 5, D.

[10] L. Pauli, Studien zur Golasecca-Kultur. *Mitt. d. Deutsch. Arch. Inst., Röm. Abt.* 19 (1971) T. 4: 1—6.

[11] M. Primas, l. c., T. 16, C.

[12] L. c., 29 s.

[13] Tako v srednji Franciji, A. Galan et A. Soutou, *Bull. de la Soc. Préhist. Franç.* 56 (1959) 593 ss, kjer pa našemu tipu ne odgovarja noben primerek.

[14] F. Starè, *Prazgodovinske Vače* (1954) 106, priloga 3.

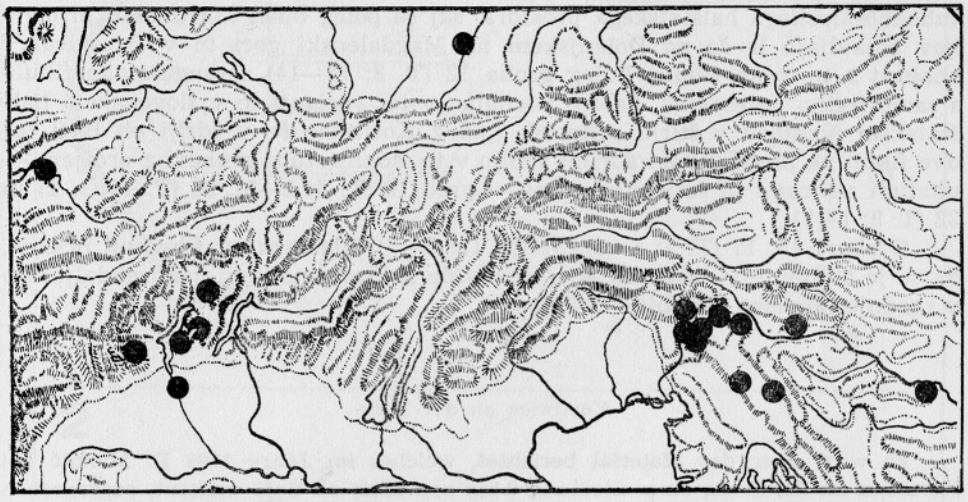
[15] L. Pauli, l. c., 71.

[16] G. Kossack, *Südbayern während der Hallstattzeit.* Röm.-germ. Forsch. 24 (1959) T. 69: 21—24. W. Drack, *Ältere Eisenzeit der Schweiz.* Monographien z. Ur- und Frühgeschichte d. Schweiz 11 (1958) T. 2: 3, 4.

[17] Karta razprostranjenosti pri B. Teržan. *Arh. vestnik* 24, 1973, slika 4—2.

[18] M. Primas, *Jahrb. d. RGZM* 14 (1967) 99 ss. B. Teržan, *Arh. vestnik* 24, 1973.

grob 3 (T. 2: 1—5), 44 (T. 10: 6—8), 45 (T. 10: 9, 10), 46 (T. 5: 4, 5) in 48 (T. 5: 6). V isto stopnjo sodi tudi grob 6 (T. 1: 17, 18) s kačasto fibulo s pestičastimi izrastki in grob 5 (T. 2: 10—16) s trortasto fibulo s samostrelno peresovino ter grob 29 (T. 7: 5, 6) z značilno situlo II b stopnje z robom ustja, ki je zavihan navznoter. V ta horizont uvrščam tudi grob 16 (T. 4: 6—10), v katerem je cbesek s profiliranim gumbom ter grob 21 (T. 4: 12—17) in 23 (T. 6: 6—13) z

Karta 1. Razprostranjenost horizontalno narebrenih bronastih trakastih uhanov

Karte 1. Verbreitungskarte von horizontal gerippten bandförmigen Ohrringen

Most na Soči (Sv. Lucija) — C. Marchesetti, *Boll. d. Soc. Adr.* 15 (1893) T. 24: 15
Koritnica — T. 3: 9, 13; 8: 8
Bitnje — S. Gabrovec, *Arh. vestnik* 24 (1973)
Kobarid — l. c.
Idrija ob Bači — J. Szombathy, *Mitt. d. Prähist. Komm.* 1 (1903) sl. 17
Bled — A. Müllner, *Argo* 3 (1894) T. 10: 11
Vače — F. Starè, *Vače* (1955) T. 59: 9
Rovišče — V. Stare, *Arh. vestnik* 13-14 (1962-63) T. 6: 13
Šmihel — M. Guštin, *Katalog Notranjske* (v pripravi)
Tržišče pri Cerknici — l. c.
Ameno — M. Primas, *Die südschweizerischen Grabfunde der älteren Eisenzeit und ihre Chronologie.* Monographien z. Ur- und Frühgeschichte d. Schweiz 16 (1970) T. 5, D
Valtravaglia — l. c., T. 16, C
Arbedo Cerinasca — l. c., T. 21, C
Cademario — l. c., T. 27, C
Castelletto Ticino — L. Pauli, *Studien zur Golasecca-Kultur.* Mitt. d. Deutsch. Arch. Inst., Röm. Abt. 19 (1971) T. 23: 9—15
Staatswald Mühlhart — G. Kossack, *Südbayern während der Hallstattzeit.* Röm.-Germ. Forsch. 24 (1959) T. 69: 21—24
Hagneck — W. Drack, *Ältere Eisenzeit der Schweiz.* Monographien z. Ur- und Frühgeschichte d. Schweiz 11 (1958) T. 2: 3, 4

obeski s koničnim dnom, katere Frey uvršča v stopnjo Este III srednje, podobno kot košaraste obeske z oblim dnom.[19]

V najmlajši svetolucijski horizont sodi grob 1 (T. 1: 1—5) s parom kasnih certoških fibul in veliko zonalno posodo — doliem ter grob 13 (T. 4: 1—3) in 27 (T. 7: 1—4) s certoško fibulo in bronasto vlito pasno spono. Iz osrednjega dela spone izhajajo trije izrastki, od katerih se vsak zaključi z zakovico, na straneh pa izhaja po en izrastek, prav tako z zakovico za pritrditev na podlago. Omenjene pasne spone so posebnost najmlajšega horizonta (D 3) jugovzhodno-alpskega halštatskega prostora, saj se poleg obeh koritniških primerkov pojavljajo le še na Dolenjskem na Magdalenski gori in v Brusnicah,[20] obakrat s certoško fibulo. Poleg groba 12 (T. 3: 11—14) s sanguissuga fibulo s samostrelno peresovino, katero poznamo v tej varianti le v slovenskem halštatskem prostoru v štirih primerih (poleg Koritnice še v Idriji ob Bači ter dve fibuli na Magdalenski gori),[21] sodijo v to stopnjo tudi grobovi z orožjem — uhatimi sekirami in sulicnimi ostmi — grob 18 (T. 6: 1—5), 25 (T. 11: 1, 2) in 32 (T. 9: 1—7).

Grobovi 15, 17 (T. 5: 1—3), 31 (T. 11: 3—5) z latenskimi fibulami pričajo, da se je življenje v naselbini, ki ji grobišče pripada, neprekinjeno nadaljevalo v zgodnje latensko obdobje.

Koritnica an der Bača

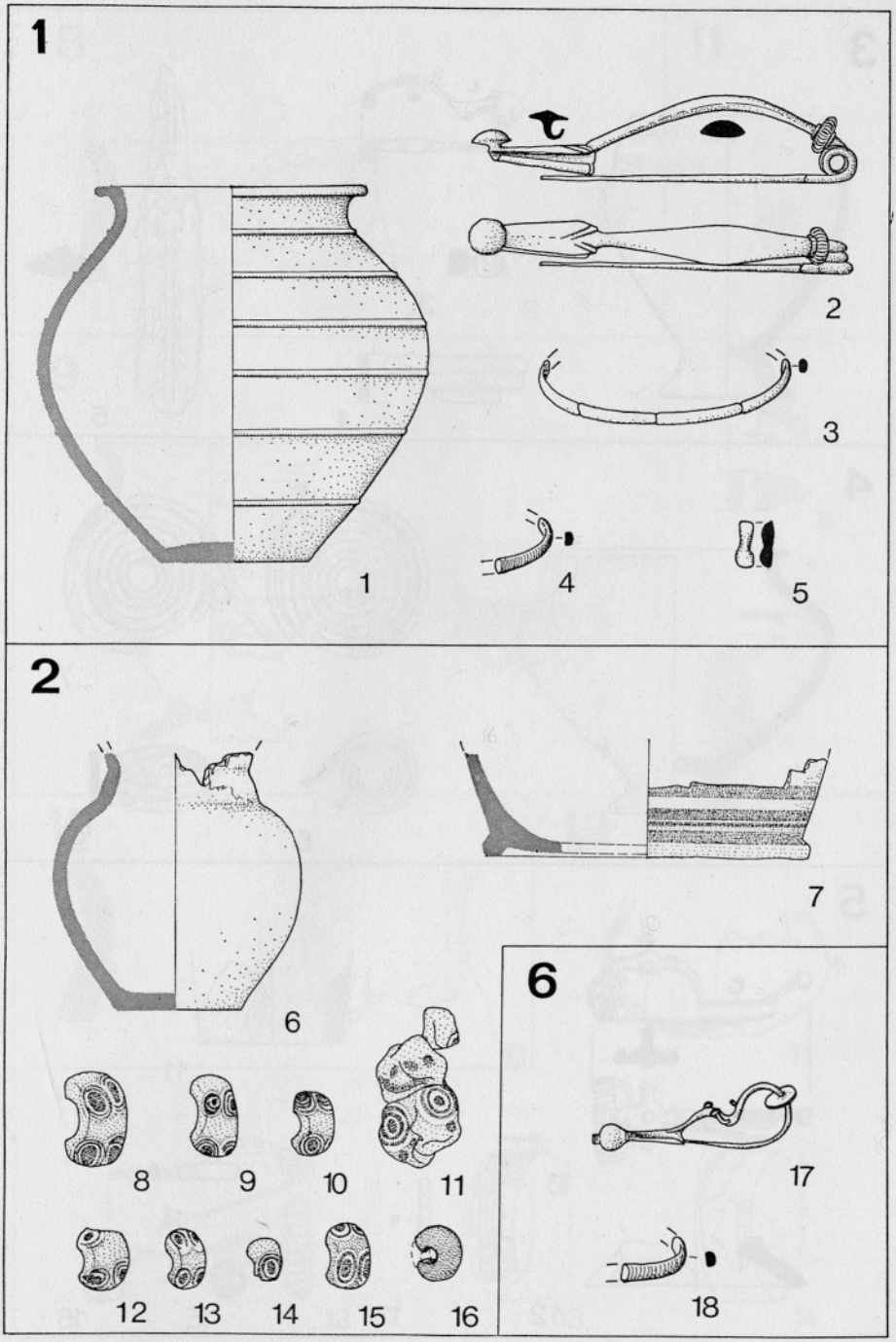
Es wird über das Material berichtet, welches im Jahre 1899 R. Mahnič bei Koritnica an der Bača, einer Siedlung 9 km von Most na Soči entfernt, ausgegraben hat (vgl. *Mitt. d. Zentralkomm.* 27 [1901] 77 ff. Das Material befindet sich heute im Naturhistorischen Museum in Wien.

Das Grab 4 (T. 2) wird noch in die Stufe St. Lucia I c eingereiht. Das Gräberfeld ist in fortwährendem Gebrauch schon in der Zeit von St. Lucia II a. In diesem Horizont werden die Gräber 14 (T. 4), 35 (T. 8) und 41 (T. 8) eingereiht. Die Gräber 26 (T. 6) und 38 (T. 8) werden in diese Stufe aufgrund von horizontal gerippten bandförmigen Ohrringen, die in Kulturgruppe von St. Lucia vorallem vertreten sind, wie auch in Golasecca-Kultur, in die Stufe Ameno/Castelletto 2 b gehörend, eingereiht (siehe Verbreitungskarte). Der Kern des Materials gehört in die Zeit von St. Lucia II b (Gräber 3 [T. 2], 5 [T. 2], 6 [T. 1], 9 [T. 3], 16 [T. 4], 21 [T. 4], 23 [T. 6], 29 [T. 7], 33 [T. 8], 36 [T. 8], 42 [T. 10], 43 [T. 10], 44 [T. 10], 45 [T. 10], 46 [T. 5] und 48 [T. 5]). Das Gräberfeld wird über Stufe II c (Gräber 1 [T. 1], 12 [T. 3], 13 [T. 4], 18 [T. 6], 25 [T. 11], 27 [T. 7] und 32 [T. 9]) in Frühlatènezeit fortgesetzt (Gräber 17 [T. 5], 31 [T. 8] und 50 [T. 11]) mit frühlatènezeitlichen Fibeln.

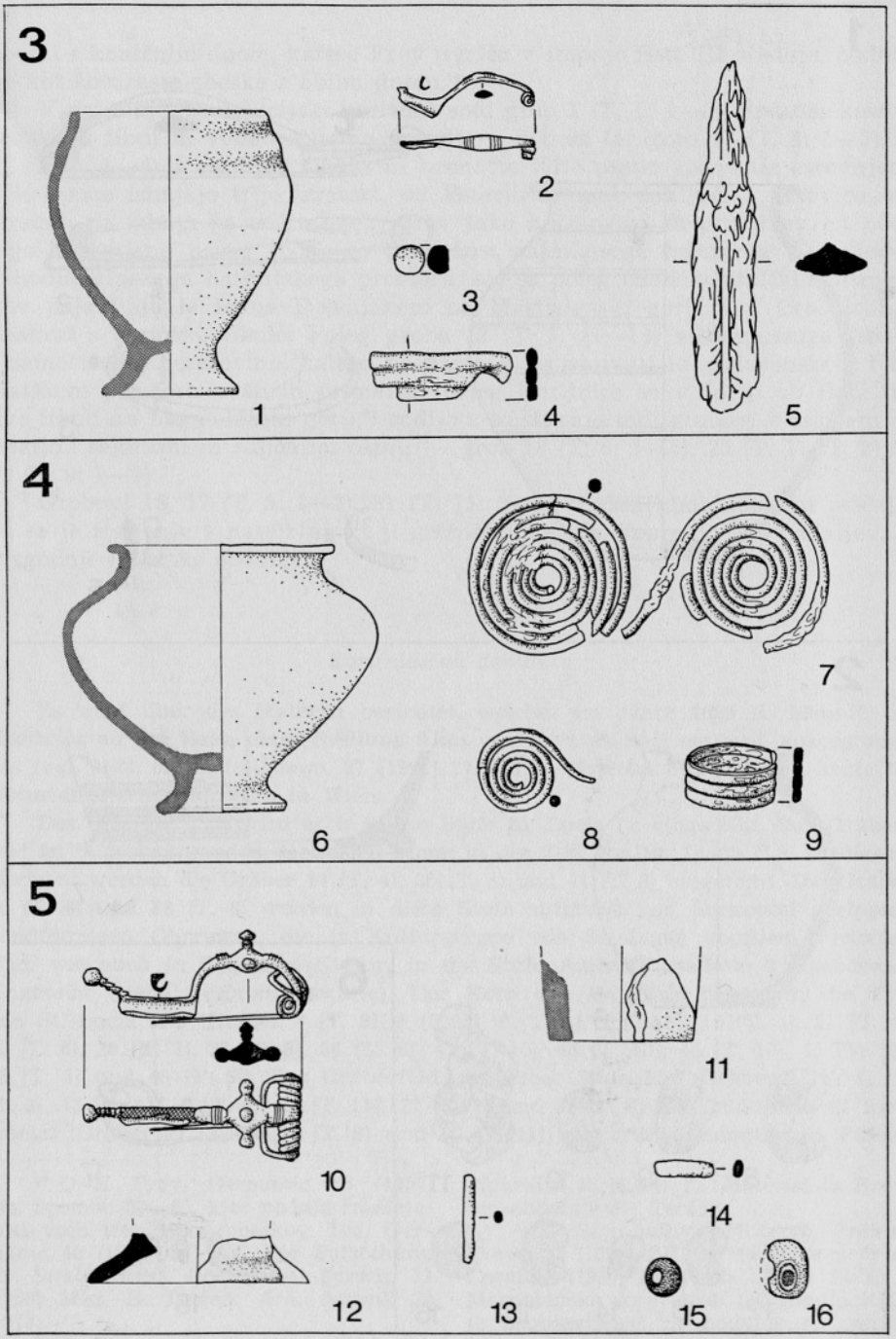
[19] O.-H. Frey, *Germania* 35 (1957) 244, opombe 53—65, kjer podaja razširjenost vseh treh tipov obeskov. Isti, *Germania* 40 (1962) 64. Isti, *Die Entstehung der Situlenkunst.* Röm-germ. Forsch. 31 (1969) 21 ss. B. Teržan, *Arh. vestnik* 24 (1973).

[20] *Treasures of Carniola* (1934) Pl. X: 39. R. Ložar, *Glasnik muz. druš. za Slovenijo* 15 (1934) 17. Material iz Brusnic obdeluje B. Teržan.

[21] J. Szombathy, *Mitt. d. Prähist. Komm.* 1 (1903) 297, sl. 14. *Treasures of Carniola* (1934) Pl. 1: 28. Druga fibula z Magdalenske gore (grob 116 gomile XIII) je neobjavljena; za podatek se zahvaljujem B. Teržan.

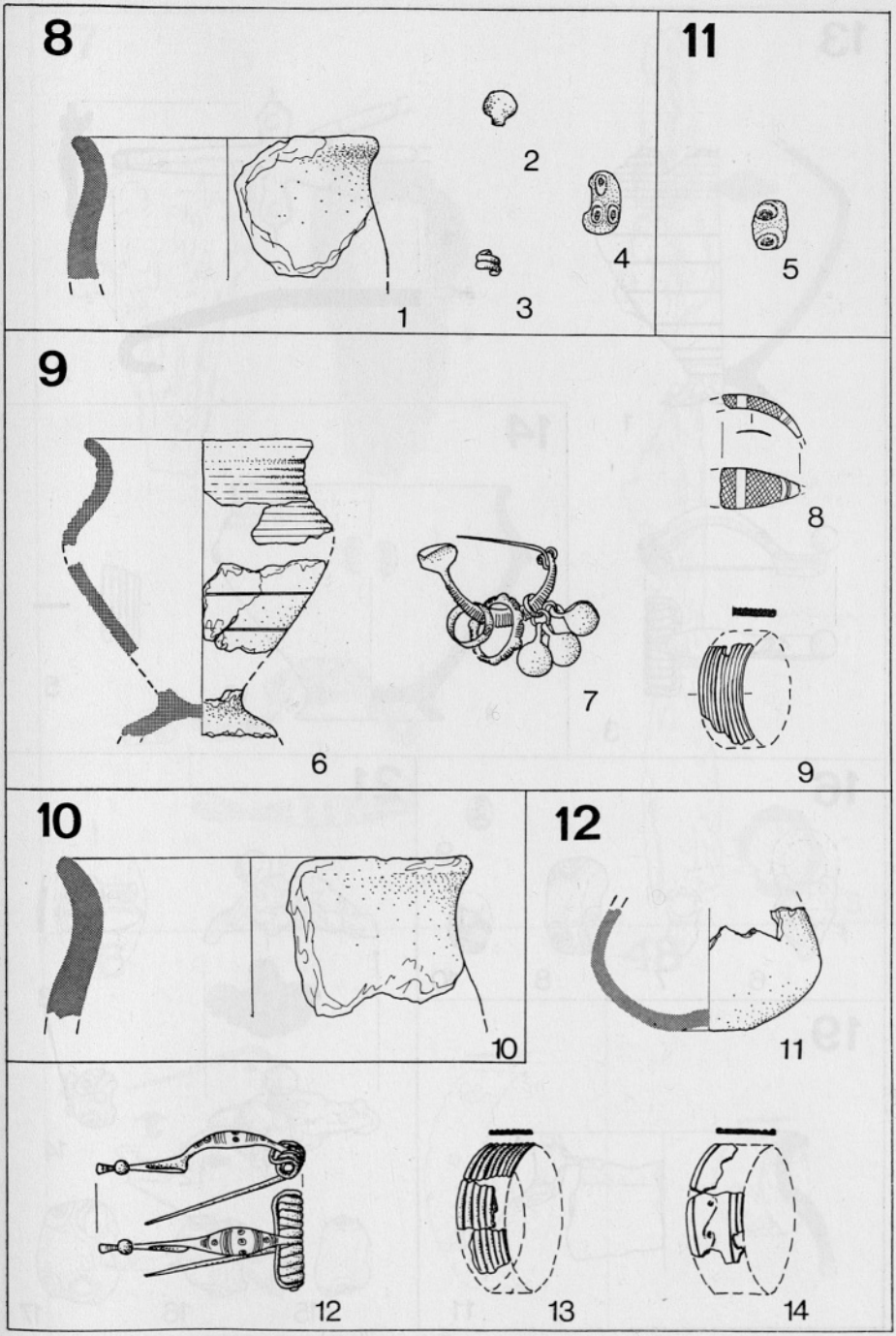
Koritnica. 1, 6, 7 glina, 2—5, 17, 18 bron, 8—16 steklena pasta
Koritnica. 1, 6, 7 Ton, 2—5, 17, 18 Bronze, 8—16 Glaspaste
1 = 1/8, 2—5, 7—18 = 1/2, 6 = 1/4

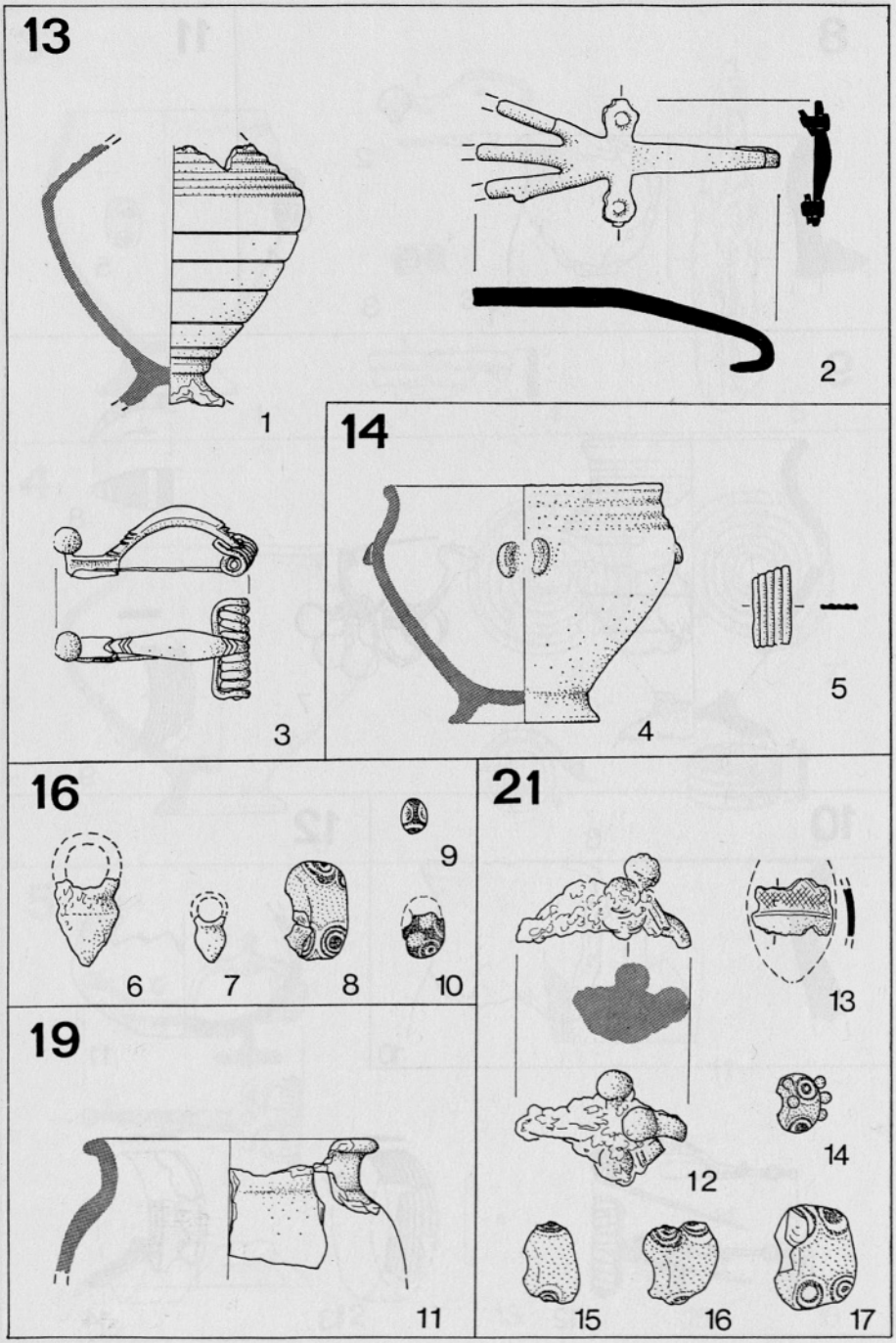
Koritnica. 1, 6, 11, 12 glina, 2—4, 7—10, 13, 14 bron, 5 železo, 15, 16 steklena pasta

Koritnica. 1, 6, 11, 12 Ton, 2—4, 7—10, 13, 14 Bronze, 5 Eisen, 15, 16 Glaspaste

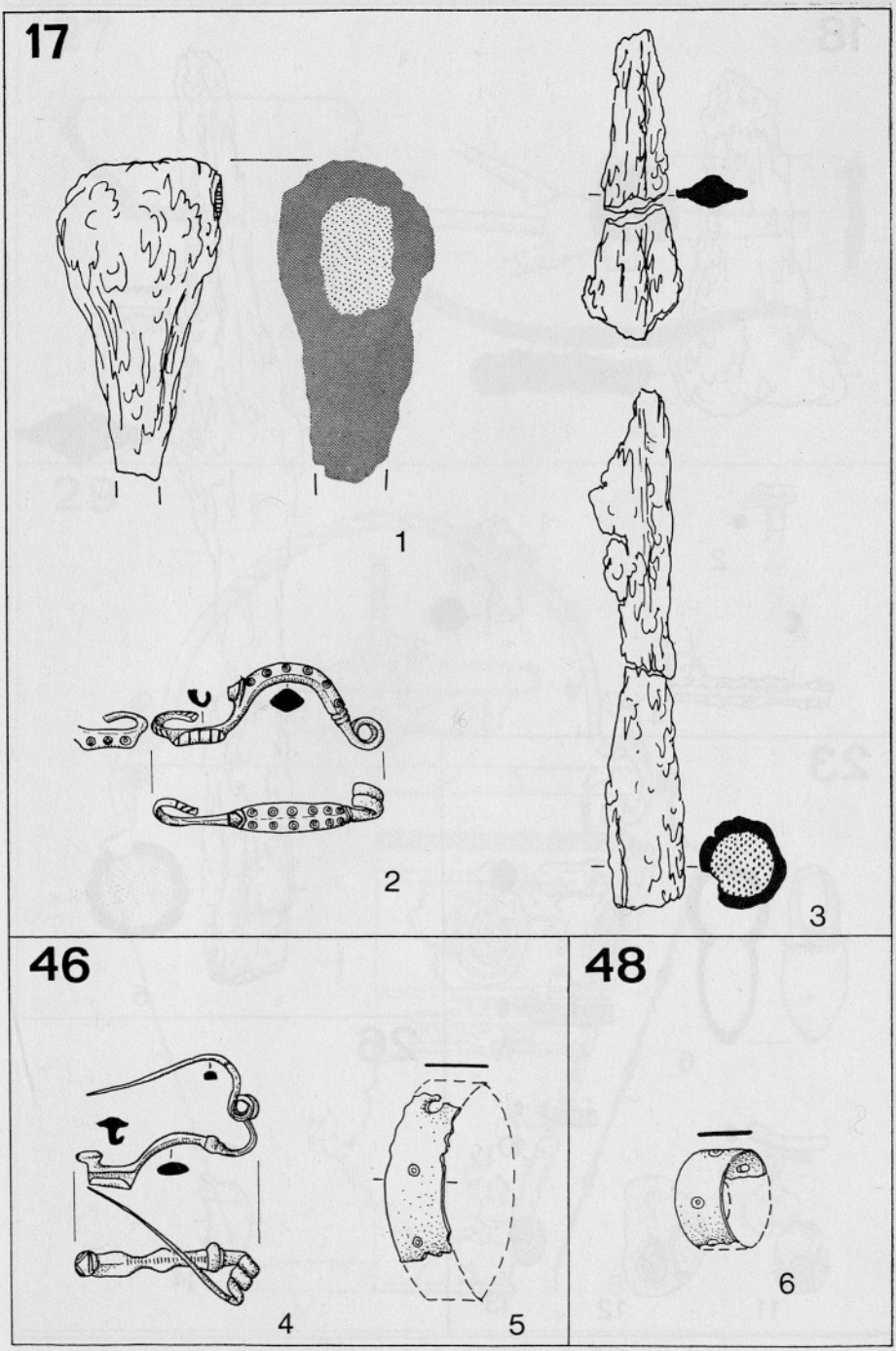
1, 6, 11, 12 = 1/4, 2—5, 7—10, 13—16 = 1/2

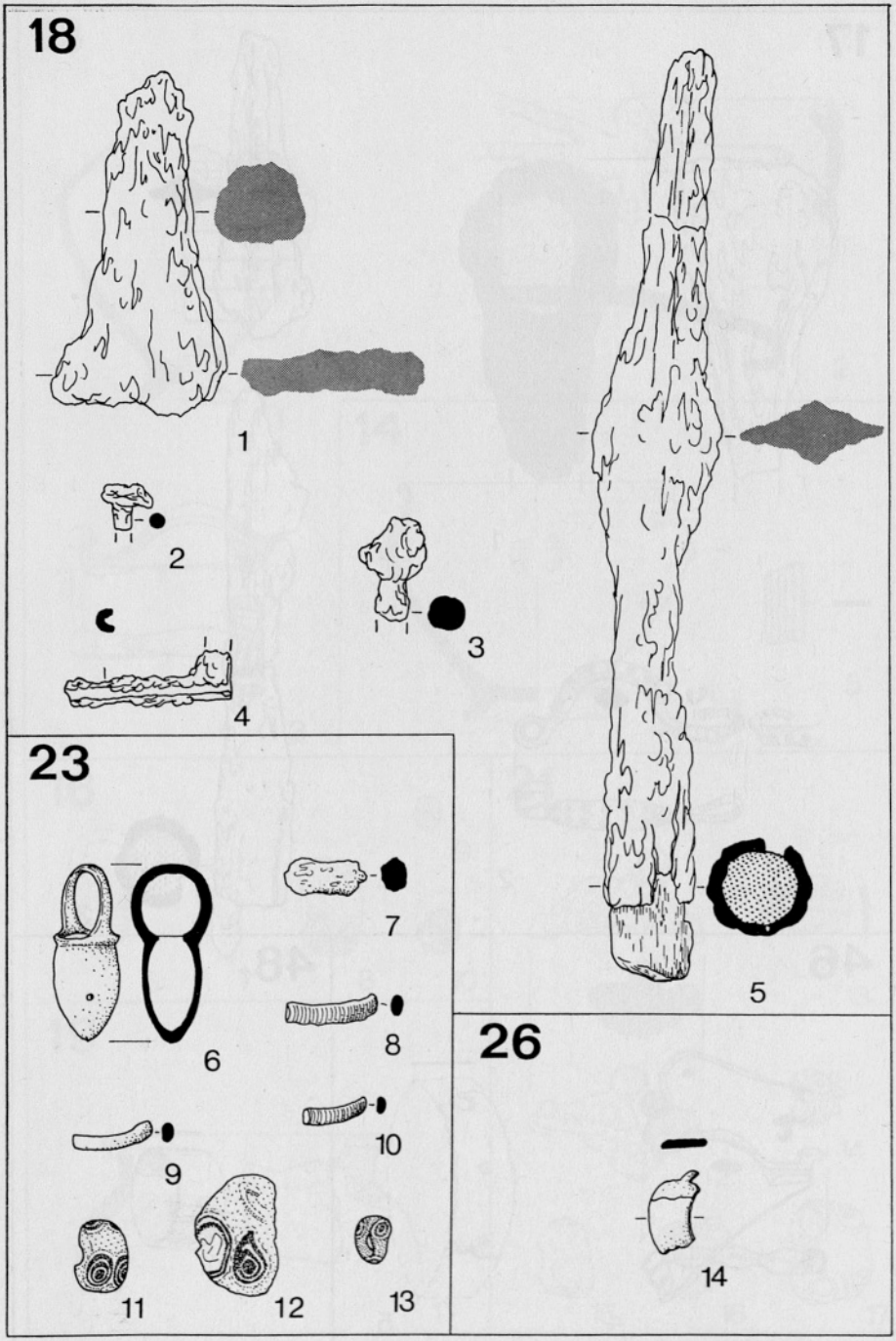
Koritnica. 1, 6, 10, 11 glina, 2, 3, 7—9, 12 bron, 4, 5 steklena pasta
Koritnica. 1, 6, 10, 11 Ton, 2, 3, 7—9, 12 Bronze, 4, 5 Glaspaste
1, 6, 11 = 1/4, 2—5,8—10 = 1/2, 7, 12 = merilo ni znano — ohne Maß

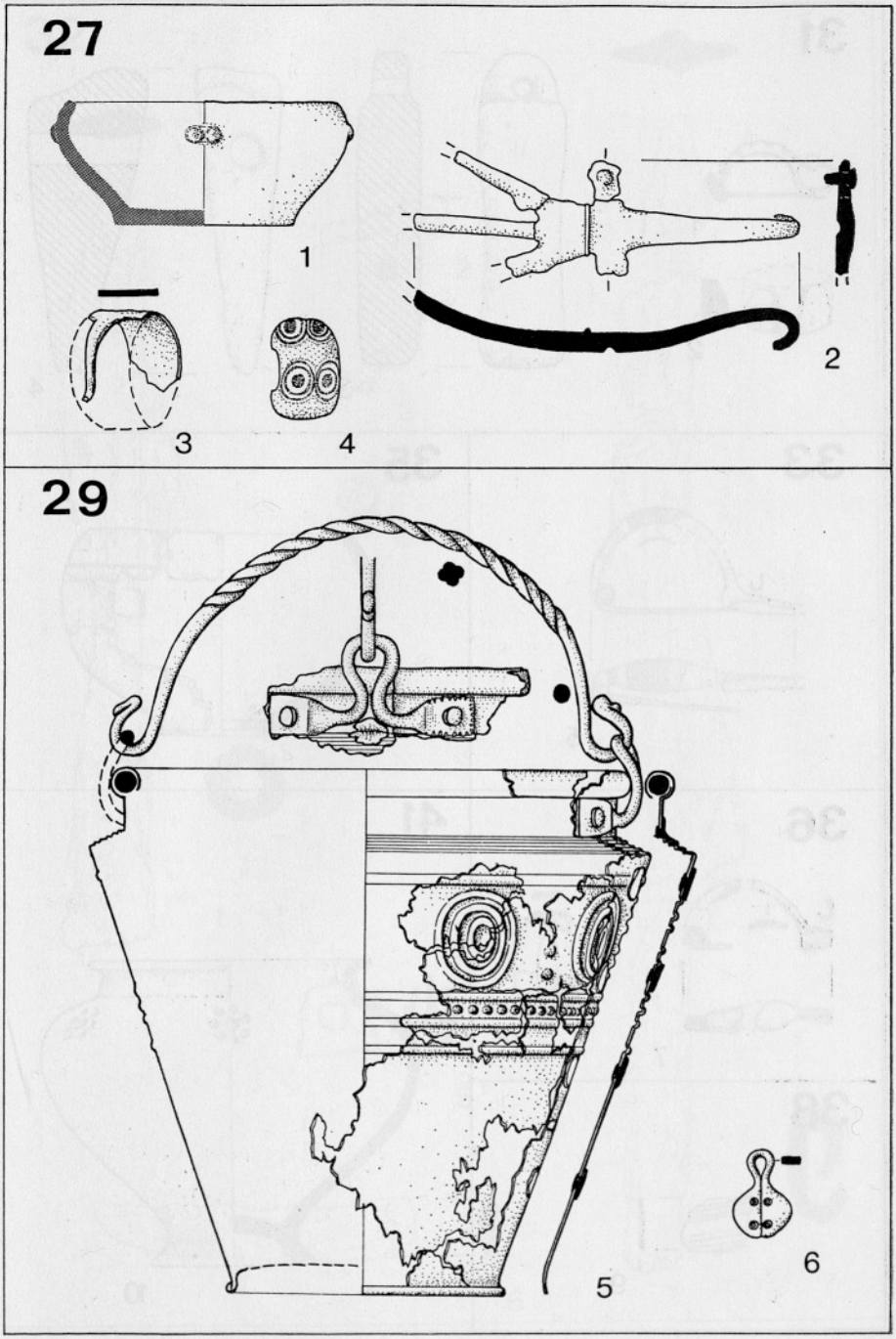
Koritnica. 1, 4, 11 glina, 2, 3, 5—7, 12, 13 bron, 8—10, 14—17 steklena pasta
Koritnica. 1, 4, 11 Ton, 2, 3, 5—7, 12, 13 Bronze, 8—10, 14—17 Glaspaste
1, 4, 11 = 1/4, 2, 5—10, 12—17 = 1/2, 3 = merilo ni znano — ohne Maß

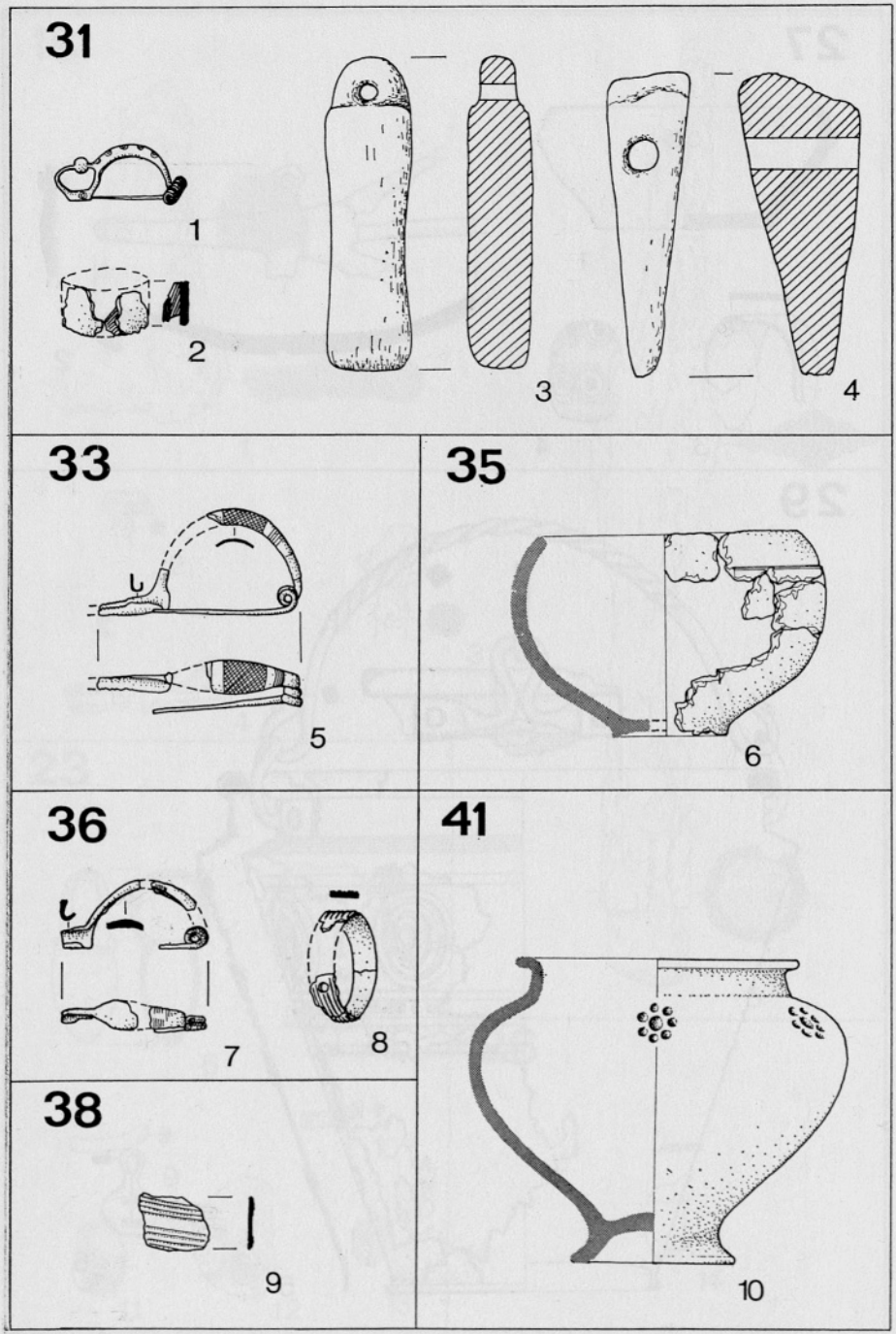
Koritnica. 1—3 železo, 4—6 bron
Koritnica. 1—3 Eisen, 4—6 Bronze
1—6 = 1/2

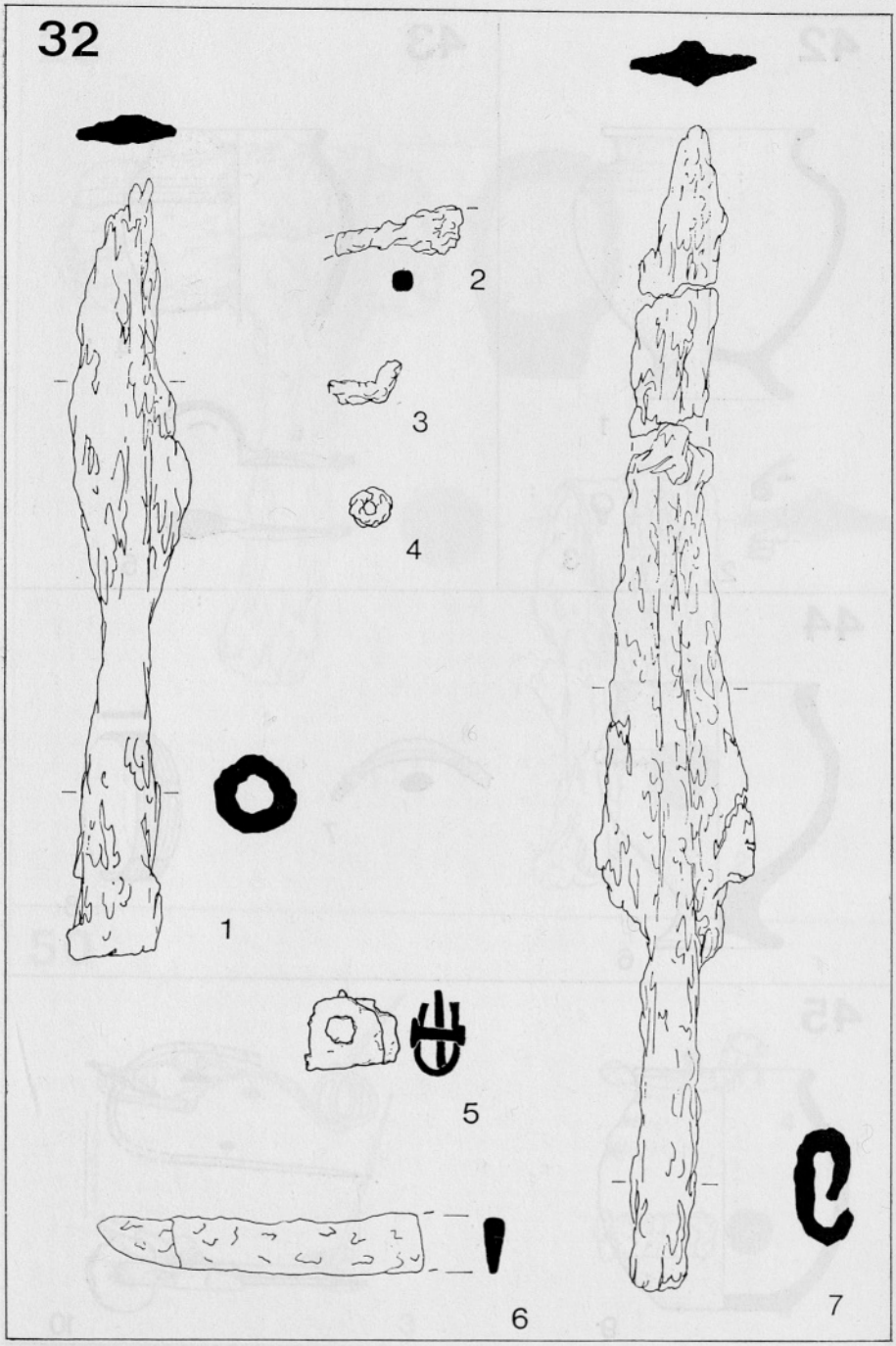
Koritnica. 1—5 železo, 6—10, 14 bron, 11—13 steklena pasta
Koritnica. 1—5 Eisen, 6—10, 14 Bronze, 11—13 Glaspaste
1—14 = 1/2

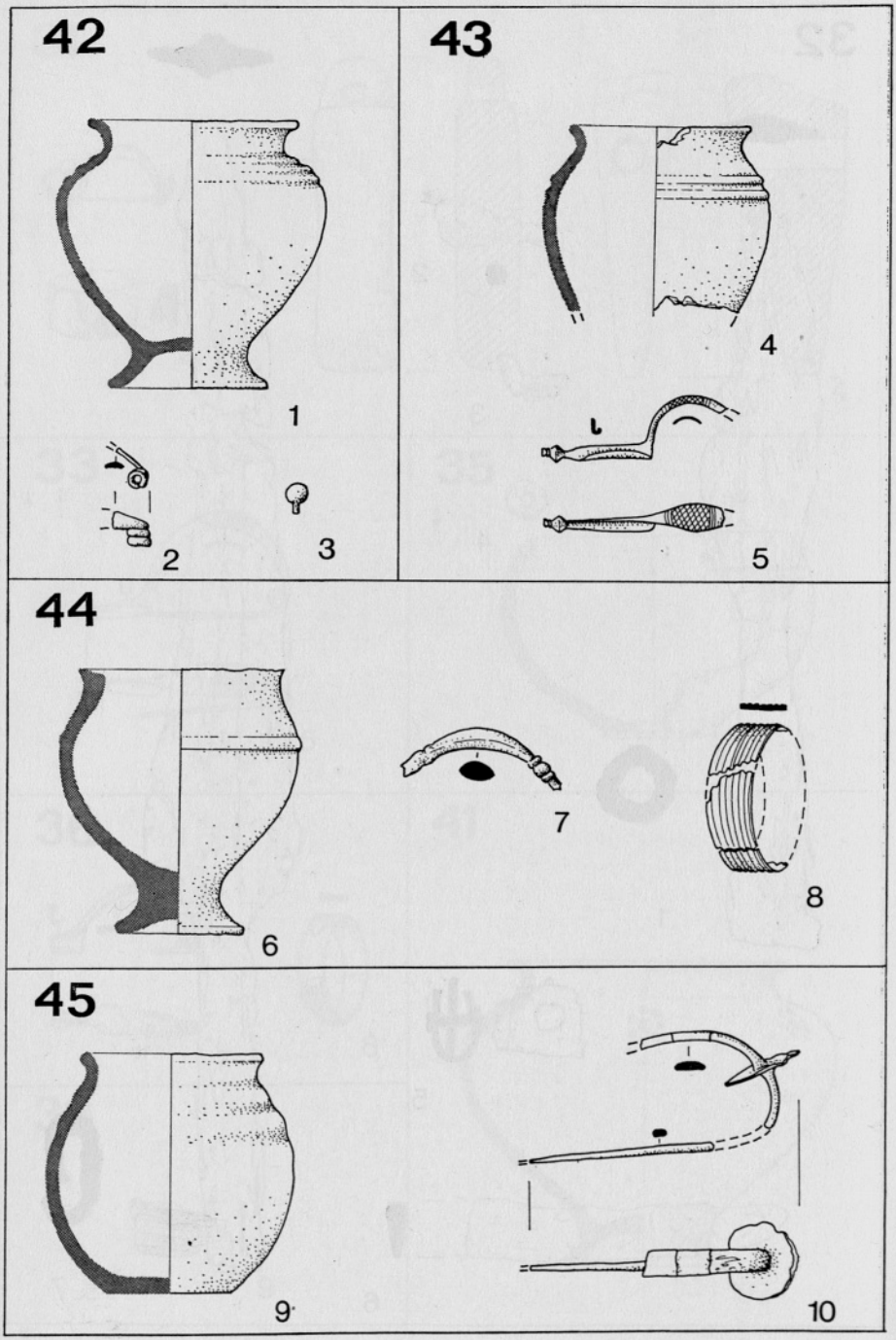
Koritnica. 1 glina, 2—5, 6 bron, 4 steklena pasta
Koritnica. 1 Ton, 2—5, 6 bronze, 4 Glaspaste
1 = 1/4, 2—6 = 1/2

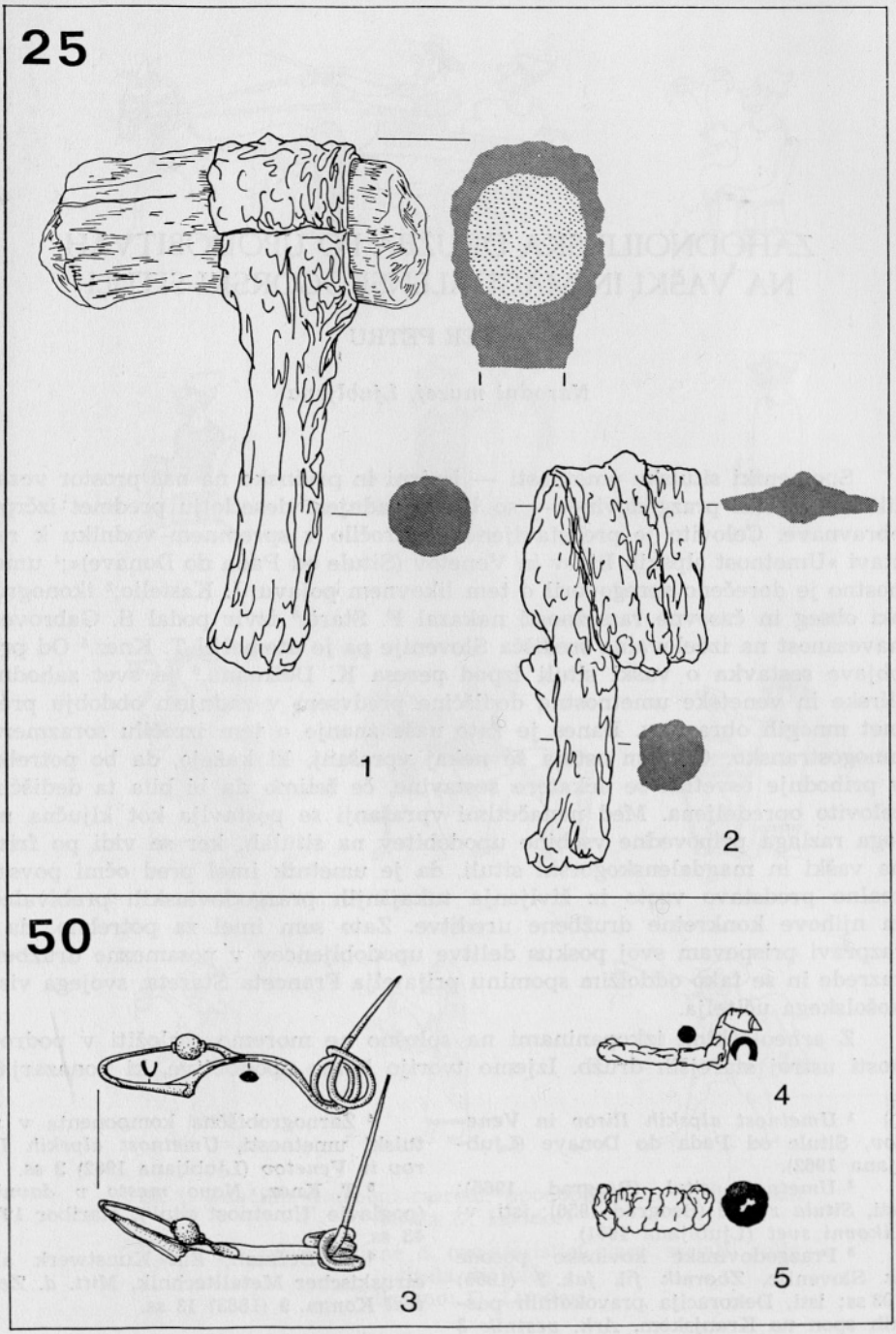
Koritnica. 1, 2, 5, 7—9 bron, 3, 4 kamen, 6, 10 glina
Koritnica. 1, 2, 5, 7—9 Bronze, 3, 4 Stein, 6, 10 Ton
1 = merilo ni znano — ohne Maß, 2—5, 7—9 = 1/2, 6, 10 = 1/4

Koritnica. 1—7 železo — Eisen; 1/2

Koritnica. 1, 4, 6, 9 glina, 2, 3, 5, 7, 8 bron
Koritnica. 1, 4, 6, 9 Ton, 2, 3, 5, 7, 8 Bronze
1, 4, 6, 9 = 1/4, 2, 3, 5, 7, 8 = 1/2

Koritnica. 1, 2, 4, 5 železo, 3 bron
Koritnica. 1, 2, 4, 5 Eisen, 3 Bronze
1/2

ZAHODNOILIRSKA DRUŽBA PO UPODOBITVAH NA VAŠKI IN MAGDALENSKOGORSKI SITULI

PETER PETRU

Narodni muzej, Ljubljana

Spomeniki situlske umetnosti — izvirni in prvinsko na naš prostor vezani likovni izdelki prazgodovine — so bili v zadnjem desetletju predmet izčrpne obravnave. Celovito je predstavljeno to izročilo v spremnem vodniku k razstavi »Umetnost alpskih Ilirov in Venetov (Situle od Pada do Donave)«;[1] umetnostno je dorečeno spregovoril o tem likovnem pojavu J. Kastelic;[2] ikonografski obseg in časovne razsežnosti nakazal F. Starè;[3] izvir podal S. Gabrovec;[4] navezanost na izdelovalna središča Slovenije pa je utemeljil T. Knez.[5] Od prve objave sestavka o vaški situli izpod peresa K. Dežmana,[6] je svet zahodnoilirske in venetske umetnostne dediščine predvsem v zadnjem obdobju predmet mnogih obravnav. Danes je zato naše znanje o tem izročilu sorazmerno mnogostransko. Ob tem ostaja še nekaj vprašanj, ki kažejo, da bo potrebno v prihodnje osvetliti še nekatere sestavine, če želimo da bi bila ta dediščina celovito opredeljena. Med nenačetimi vprašanji se postavlja kot ključna naloga razlaga pripovedne vsebine upodobitev na situlah, ker se vidi po frizih na vaški in magdalenskogorski situli, da je umetnik imel pred očmi povsem realno predstavo vzeto iz življenja tukajšnjih prazgodovinskih prebivalcev in njihove konkretne družbene ureditve. Zato sem imel za potrebno, da k razpravi prispevam svoj poskus delitve upodobljencev v posamezne družbene razrede in se tako oddolžim spominu prijatelja Franceta Stareta, svojega visokošolskega učitelja.

Z arheološkimi izkopaninami na splošno ne moremo razložiti v podrobnosti ustroj starejših družb. Izjemo tvorijo lahko upodobitve, ki ponazarjajo

[1] *Umetnost alpskih Ilirov in Venetov*, Situle od Pada do Donave (Ljubljana 1962).

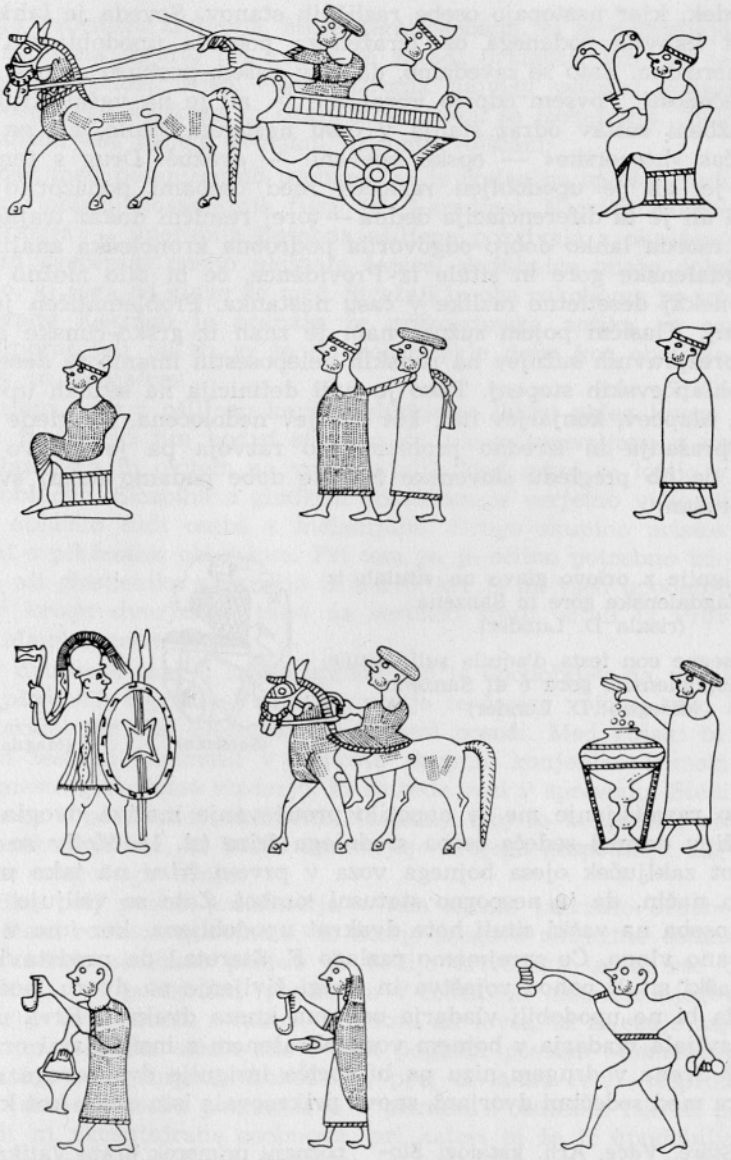
[2] *Umetnost situl* (Beograd 1965); isti, *Situla z Vač* (Beograd 1956); isti, v: *Likovni svet* (Ljubljana 1951).

[3] Prazgodovinske kovinske posode iz Slovenije, *Zbornik fil. fak.* 2 (1955) 103 ss; isti, Dekoracija pravokotnih pasnih spon na Kranjskem, *Arh. vestnik* 3 (1952) 173 ss.

[4] Žarnogrobiščna komponenta v situlski umetnosti, *Umetnost alpskih Ilirov in Venetov* (Ljubljana 1962) 3 ss.

[5] T. Knez, *Novo mesto v davnini* (poglavje 'Umetnost situl'), Maribor 1972, 43 ss.

[6] K. Dežman, Ein Kunstwerk altetruskischer Metalltechnik, *Mitt. d. Zentral Komm.* 9 (1883) 13 ss.

Sl. 1. Značilni družbeni razredi, upodobljeni na vaški situli (risala D. Lunder)

Fig. 1. Rappresentazione d. caratteristici classi socialli sulla situla di Vače (disegno: D. Lunder)

nek dogodek, kjer nastopajo osebe različnih stanov. Seveda je lahko tudi izpovednost likovno podanega oz. izraženega pogleda upodobljenih osebnosti povsem nerealna. Zato se zavedamo, da je v našem poskusu mnogo nejasnosti in nedorečenosti. Povsem odprto vprašanje je, ali je na vaški situli upodobljeni družbeni sestav odraz stanja v času nastanka situle, ali pa je toreut segel v čas »homerske« — epsko opevane — družbe. Drug s tem povezan problem je, ali je upodobljen razloček med osebami ponazorilo ustaljene družbe in ali je ta diferenciacija dedna — torej resnični dokaz trajnega stanja. Na to bi morda lahko dobro odgovorila podrobna kronološka analiza situl iz Vač, Magdalenske gore in situle iz Providence, če bi bilo možno zanesljivo dokazati nekaj desetletne razlike v času nastanka. Problematičen je tudi pojem suženj. Klasični pojem sužnja nam je znan iz grško-rimske antike. Ob množici brezpravnih sužnjev na rimskih veleposestih imamo še desetine nians suženjskohlapčevskih stopenj. Tako je tudi definicija na situlah upodobljenih strežajev, hlapcev, konjarjev itd., kot sužnjev nedoločena. Ne glede na vsa ta odprta vprašanja in izredno problematiko razvoja pa je gotovo primeren trenutek, da ob pregledu slovenske železne dobe podamo nekaj svojih misli o tem vprašanju.

(Sanzeno)

(Magdalenska gora)

Sl. 2. Insignije z orlovo glavo na situlah iz Magdalenske gore in Sanzena (risala D. Lunder)

Fig. 2. Insegne con testa d'aquila sulle situle al Magdalenska gora e di Sanzeno (disegno: D. Lunder)

Na to razmišljanje me je napotilo proučevanje motiva dvoglavega orla, ki ga drži v desnici sedeča oseba srednjega friza (sl. 1). Motiv se ponovi še enkrat kot zaključek ojesa bojnega voza v prvem frizu na tako upadljiv in poudarjen način, da je nesporno statusni simbol. Zato se vsiljuje vprašanje, ali ni ta oseba na vaški situli hote dvakrat upodobljena, ker ima v pripovedi akcentuirano vlogo. Če sprejmemo razlago F. Stareta,[7] da predstavlja zgornji friz na vaški situli pohod vojaštva in drugi življenje na dvoru, potem ni zadržkov, da bi ne upodobili vladarja oziroma kneza dvakrat. Prva upodobitev bi predstavljala vladarja v bojnem vozu okrašenem z insignijami orlovih glav na ojesu.[8] Scena v drugem nizu pa bi spričo insignije dvoglavega orla, ki jo drži figura med sedečimi dvorjani, znova prikazovala isto osebo kot kneza sredi

[7] F. Starè, *Vače*, Arh. katalogi Slovenije 1 (1955).

[8] Formacija vojaške ureditve zgolj iz konjenikov in brez pešcev ni klasična, kakršna je poznana v Italiji na estenski in certoški situli ali na upodobitvah vojaških sprevodov iz republikanske dobe. Tu navajamo zelo znan, čeprav kasnejši relief, ki predstavlja na bazi Antoninovega stebra razpored rimske vojske. Ta poznani primerek hrani Vatikanska zbirka. V Neaplju pa sta znameniti freski iz Paesta, ki kažeta razpored samničanskih pešakov in konjenikov. Etruščanski bojni voz odkrit v Monteleone (sedaj Metropolitan-Museum v New Yorku) prinaša Th. Mommsen, *Römische Geschichte* II (1932) na sl. 29 in je po izgledu enak onim upodobljenim na situlah.

razgibanega dvornega življenja. Med vsemi osebami, ki se pojavljajo na vaški situli, je to edina figura, pri kateri se zaradi pridatka vidi, da je mišljena obakrat ista osebnost. Njen visok oziroma najvišji položaj dokazuje poleg insignij, posebnega velikega in ozaljšanega voza, še izokefalija. Sedeči vladar je enako visok kot stoječi dvorjani oziroma vojščaki.

Razloček med posameznimi osebami pa je podan na splošno tudi v razliki noš odnosno oblačil posameznih figur (sl. 1-sredina). Najvišji družbeni razred — aristokracija — uporablja posebna ošiljena pokrivala z okrašenim robom. Vojaštvo in svečeniki nosijo ploščate čepice, služabnice imajo dolge lase ali pregrinjalo, ki sega od glave do meč. Strežaji in oba rokoborca pa imajo obrite glave, navada kakršno je poznala že grško-rimska antika za označevanje sužnjev; uporabljali pa so jo še do polpretekle dobe kot obeležje galjotov, kaznjencev in izdajalcev.

V skupini oseb z ošiljeno kapo razlikujemo lahko poleg kneza še sedeče in stoječe figure, ki jim bodisi strežejo ali pa so spremljane z oprodo (par med rokoborcema in ovnom na vaški situli). Med seboj se ločijo v tri vrste glede na oblačilo. Skupina z gladkim oblačilom je verjetno višje stoječa, ker ima tako oblačilo tudi oseba z insignijami. Drugo skupino aristokratov zastopajo oni s pikčastim oblačilom. Pri tem pa je očitno potrebno izločiti dvornega eoda ali glasbenika s svireljo in harfo, ker je na vseh upodobitvah predstavljen v krogu dvorjanov, tako na certoški situli, situli iz Providence in na oni z Magdalenske gore.[9]

Drugi družbeni razred lahko opredelimo iz upodobitev na vaški situli po značilnih ploščatih čepicah. Večinoma nosijo te čepice vojaki, tako konjeniki, pešaki (oprode) ter oba svečenika ob žrtveni posodi. Med vojaki bi lahko po hierarhični lestvici razvrstili v najvišjo skupino konjenike (rimski equites). Vrhovno mesto gre očitno vladarju, ki se sede vozi v sprevodu. Sledi bojevnik bojnega voza s posebnim voznikom. Naslednji sloj so konjeniki, nato oprode s sekiro preko ramena, ki bodisi spremljajo svojega gospodarja ali pa vodijo za povodec njegovega konja.

Nekoliko bolj pestro predstavlja v tem smislu takratno družbo certoška situla[10] s člani rodbine pokojnika, ki nosijo njegove posmrtne ostanke, s sužnji, ki prinašajo situlasto posodo in vodijo žrtvenega ovna, vse do članov sprevoda z darovi pokojniku (popotnica v loncih in meč kot njegov statusni simbol) ter prikazi kmeta z ralom na hrbtu ali lovca, ki zalezuje zajca. Situla Benvenuti in certoška situla sta v tem pogledu povsem »demokratični«. Na certoški situli ne srečujemo izokefalije, prej bi lahko rekli nasprotno, da so sedeče in jahajoče osebe pomanjšane v primeri z ostalimi. Hkrati pa na certoški situli ni akcentuirane osebnosti, pri kateri bi že iz upodobitve določili njen visok položaj, čeprav se, kot smo omenili, stanovi med seboj razlikujejo in je v tem pogledu certoška situla še posebej izpovedna. Podobno je tudi na situli Benvenuti izokefalija nedorečena, saj so figure veljakov celo znižane. Namesto višine igra na tej situli, poleg bogatega oblačila, širina in voluminoznost vlogo oznake za družbeni položaj upodobljenca. Čeprav je le na tej

[9] Glej priloge B, C in F v delu *Umetnost alpskih Ilirov in Venetov*, cit. v op. 1.

[10] Glej prilogo B v delu *Umetnost alpskih Ilirov in Venetov!*

situli prikazan v tretjem frizu uklenjen ujetnik pa je drugače dosti bolj človeška in brez karikiranja razlik med upodobljenci. Tako se nam kaže takratna družba v severni Italiji po pripovedi na situlah Certosa in Benvenuti.

Kolikor pa se želimo držati naslova našega prispevka, potem se moramo omejiti na prikaz družbe na situlah iz Vač in z Magdalenske gore. Slednja je sicer prav za opredelitev kaste sužnjev in služabnikov komaj uporabna, ker so ravno prikazi, kjer nastopajo ljudje tega sloja, močno poškodovani. Delno pa ta situla samo ponavlja že na vaški situli poznane ikonografske prvine. Zato nam je možno sklepati na člane tega razreda po primerjavi s frizom na vaški situli. Brez pokrivala je strežaj z ročko in situlasto posodo, ki prinaša pijačo igralcu na svirel. Obritih glav sta tudi oba rokoborca. Glede na to, da opravljata isto delo kot strežaj tudi obe ženski ogrnjeni v pregrinjalo, ki sega od glave do meč, smemo tudi zanju predpostavljati, da pripadata nižjemu družbenemu sloju.

Opredelitev posameznih razredov upodobljenih na vaški situli se opira na značilna opravila posameznih skupin ljudi ali na sklepanje o njihovem stanu glede na karakteristične predmete oziroma pridatke, s katerimi je nakazan njihov družbeni položaj. V tem prvem poizkusu smo želeli nanizati osnovna zapažanja za katere daje oporo sama likovna predstavitev. Zato ostaja verjetno še vrsta podrobnosti, s katerimi bi se dalo povzeti to ali ono posebnost, ki bi usmerjala naše nadaljnje raziskovanje. Vendar bi nas v tem trenutku taka razmišljanja oddvajala od stvarnih podatkov za katera najdemo pričevanja v likovni govorici situlske umetnosti.

Posebno vprašanje, ki ga kaže v tej zvezi osvetliti na situlskih prizorih je izokefalija.[11] Pojav, ki nam je dobro poznan iz grške umetnosti, ko je sedeče božanstvo po velikosti izenačeno s stoječimi »navadnimi ljudmi«, je v situlski umetnosti doživel svojo povsem izpremenjeno interpretacijo. Tudi tu je sedeča figura enako visoka kot pred njo stoječa strežajka oziroma posel. Prenos ali lastna ilirska zamisel izokefalije se torej kaže v halštatski toreutski umetnosti jugovzhodnoalpskega prostora s povsem drugačnih izhodišč. Na spomenikih te umetnosti se je dal zahodnoilirski velikaš upodobiti kot grško boštvo. Postavil se je nad sočloveka do te mere, da ga je sede gledal iz oči v oči. Miselnost, ki nas pretrese s svojo kruto izpovednostjo o razmerah v takratni družbi. Svetovni nazor, ki je odraz gledanja izbranca na svoj položaj v sredini, v kateri je živel. Miselnost, ki je bila tudi demokratičnemu helenskemu duhu Grčije in njenih kolonij v sredini 1. tisočletja pr. n. št. tuja, čeprav nam je izokefalijo najlepše predstavil Fidias na frizu atenskega Partenosa le nekaj desetletij po nastanku vaške situle.

Ilirskim veljakom in potentatom je izokefalija sredstvo, kako bi se tudi preko likovnih izdelkov svojega časa v svojem okolju še bolj uveljavili in izstopili.

Ta proces družbene diferenciacije se je pričel kazati pri nas v skromnem obsegu že v času kulture žarnih grobišč (npr. v Dobovi ženski grob št. 289) in dosegel svoj višek v stičensko-novomeškem horizontu grobov z oklepom.[12]

[11] Tudi na to je podrobneje opozoril J. Kastelic v naštetih razpravah.

[12] Razdelitev po S. Gabrovec, Halštatska kultura v Sloveniji, *Arh. vestnik* 15-16 (1964-65) 31 ss.

Takrat se pojavljajo v posameznih grobovih bojevnikov številni pridatki njegovega stanu: oklep, čelada, sekira in drugo orožje; v grobovih rodovnih prvakov pa sceptri, kultne palice, zlati diademi itd. Neposredno pričevanje izkopanin v grobovih s številnimi izbranimi pridevki gre torej v korist naši predpostavki.

Predvsem pa je potrebno podčrtati, da je vladar predstavljen na vaški situli s svojim statusnim simbolom — žezlom z dvojnim orlom; na situli iz Magdalenske gore ima enoglavega orla, situla Providence, odkrita v Bologni v tem pogledu ni dovolj nazorna. Orla kot simbol na ojesu bojnega voza srečujemo na odlomku situle iz Sanzena (sl. 2).

Kakor lahko za ošiljeno pokrivalo veljakov halštatskega obdobja v Sloveniji vidimo analogije od faraonske oznake za vladarja Gornjega Egipta[13] in frigijskih čepic orientalnih mogotcev pa vse do pokrival dostojanstvenikov katoliške cerkve, tako velja tudi za žezlo, da ima svoj izvir že v najstarejšem obdobju organizirano urejene človeške družbe. Spomnimo se samo na magdalenienske figuralno okrašene palice,[14] na faraonske insignije v podobi orla,[15] na žezla rimskih cesarjev[16] ali na palice škofov in maršalov. Vedno so te palice oznaka najvišjega političnega, vojaškega ali verskega položaja oziroma oblasti. Z nastopom fevdalizma se prenesejo očitno ti simboli v grbe posameznih rodbin, pokrajin in držav. Za naša izvajanja je gotovo zanimivo — čeprav obrobno vprašanje, da se ob nastopajočem fevdalizmu znova pojavi znamenje orla na staroslovanskih sponkah in okrasih odkritih v Kranju[17] in Slovenj Gradcu.[18] V kasnejšem času zasledimo upodobitev orla tako v grbu Kranja kot Kranjske.[19] Žezlo vladarja na situli z Magdalenske gore v podobi enoglavega orla ima tako svoj nasledek v poldrugo tisočletje mlajšem srednjeveškem grbu Kranjske in Kranja. Posredno smemo po imenu Kranjske sklepati, da je kasnoantična dežela Carnech[20] z glavnim mestom Carnium[21] dedič dela prazgodovinske Carniae.[22] S tem se odpira širše vprašanje o kontinuiteti našega železnodobnega duhovnega izročila preko posredništva antike v slovanski srednji vek.

[13] H. Müller, *Aegyptische Kunst* (Frankfurt 1970) sl. 13; B. Perc, *Spomeniki starega Egipta* (Ljubljana 1974) 7 in sl. 19; Fergus Millar, *Das römische Reich und seine Nachbarn* (Fischer Weltgeschichte, Bd. 8, 1966), 268 in sl. 15 prinaša v tej zvezi zanimiv razvoj krone sasanidskih kraljev, ki je tudi statusni simbol.

[14] J. Filip, *Enzyclopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas* II (1969) 750.

[15] Gl. op. 13.

[16] W. H. Gross, Zur Augustus-Statue von Prima Porta, *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften*, Göttingen, Phil.-hist. Kl. 8 (1959) 143 ss, kjer je žezlo v obliki palice zaključeno z lotosovim cvetom.

[17] J. Kastelic, Staroslovanski Kranj, *900 let Kranja* (Kranj (1966) 48.

[18] J. Korošec, *Staroslovanska grobišča v severni Sloveniji* (Celje 1947) T. III, 21.

[19] F. Tancik, Grbi v kapeli sv. Jurja na ljubljanskem Gradu, *Kronika* 18 (1970) 158 sl.

[20] J. Šašel, Alpes Iuliana, *Arh vestnik* 21-22 (1970-71) 33 ss.

[21] F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev* 1 (1902) 5; M. Kos, Postanek in razvoj Kranjske, *GMDS* 10 (1929) 21 ss.

[22] P. Petru, Novi napisi s Spodnjega Posavja, *Arheološki vestnik* 11-12 (1961) 11 ss; isti, Hišaste žare Latobikov, *Situla* 11 (1971) 114.

Na tem mestu bi morda kazalo opozoriti na podrobnost, da oba konjenika na vaški situli ne nastopata v prizoru. Namesto njih lebdita nad njunima konjema ptiča (orel in vran?). Izpovedno vrednost ptiča v narativno zasnovani situlski umetnosti kaže po mojem najbolj upodobitev na certoški situli. V drugem in tretjem pasu na tej situli je očitno prikazan sprevod žrtvovanja, za staro Italijo karakteristične daritve souvetaurilia[23] (svinje, ovna in bika). Na certoški situli leti nad dvema bikoma ptič. Na svinji, ki jo suženj vleče v tretjem frizu pa sedi vran. Tako je očitno, da pomeni ptič oznako smrti. Po staroegipčanskem verovanju je to Horus kot povezava med telesom pokojnika in njegovo dušo v onostranstvu. Verovanje, ki je ohranjeno v provincialnorimskem predstavnem svetu v petelinu na hišastih žarah iz Dolenjske, kjer ima petelin simbolični pomen ptiča, ki kliče novi dan, novo vstajenje življenja.[24]

Kolikor je ta naša razlaga pojava ptiča v situlski umetnosti pravilna, potem bi si smeli dovoliti na tem mestu še naslednji korak v tolmačenju prizorov na certoški situli. Že J. Kastelic[25] je videl v posodi, ki jo nosi prva ženska v drugem frizu za osrednjo Italijo značilno hišasto žaro. Tako je sprevod namenjen še obredu pokopavanja pokojnika, kakor bi kazala tudi butara drv za podžiganje grmade, ki jo nosi tretja ženska. Če je pripoved realistična, potem nam manjka na upodobitvi pokojnik. Če vzamemo za analogijo zakolu ob žrtvovanju namenjene živali s ptico nad njimi, potem je smisel upodobitve ptiča pri drugem konjeniku na certoški situli ista: ptič označuje umrlega konjenika. Kolikor uporabimo to analogijo še dalje za vaško situlo, potem verjetno tudi na njej slavijo smrt dveh konjenikov, pri čemer začenjata žalni sprevod oba oproda s tem, da vodita na povodcu njuna konja. Oba pokojnika pa sta predstavljena le posredno s ptičema, simboloma njunih duš. Ves drugi friz pa je prikaz gostije ob pokopu junaka, kakor nam je za antični svet izpričana v Homerjevem opevanju Hektorjeve smrti v osmem spevu Iliade. Ta podatek se mi zdi prav v povezavi z opisom vsebine prizorov na vaški situli izredno pomemben. Le tako nam je namreč razumljiva sama pripovedna vsebina epsko zasnovanih frizov; tako šele postane jasno, čemu razčlenjena vrsta upodobitev predstavnikov posameznih slojev takratne družbe. Takemu konceptu botruje nesporno želja prikazati vse s pokojnikom intimno povezane ljudi, pri čemer je poudarek — kot vidimo — na veljakih takratne družbe in na neposrednih bojnih tovariših. Le s takih gledišč je razumljivo, čemu je upodobljeno sorazmerno tako malo predstavnikov rokodelcev, obrtnikov, kmetov in drugih pripadnikov večine takratne družbe. To skrivljeno podobo ponazarja tudi statistični izračun in razvrščanje upodobljencev v razrede po katerem je najmočneje predstavljen dvor. Aristokraciji lahko namreč pripišemo 9 oseb z ošiljenim pokrivalom, kar predstavlja procentualno 36 % vseh

[23] Geslo 'Hostia' v *RE*, Suppl. V (1931) 236 ss., kjer govori podrobno o žrtvovanju in obredu suovetaurilia. V zvezi z našo razlago je predvsem pomembno, da so družine že v zelo zgodnjem rimskem obdobju opravljale tako žrtev domačim boštvom za očiščevanje s smrtjo užaloščene družine (Cic. *de leg.* II 55).

[24] Podrobno sem o tem spregovoril v delu *Hišaste žare Latobikov*, Situla 11 (1971), kjer naštevam tudi zadevno literaturo.

[25] I. Kastelic, Umetnost situl od Pada do Donave, *Umetnost alpskih Ilirov in Venetov* (Ljubljana 1962) 56.

upodobljencev, in razred konjenikov s ploščatimi pokrivali, ki jih je 11 = 44 %. Sužnjev in strežajev je le 5 (20 %). Znotraj razreda konjenikov — upodobljenci s ploščatim pokrivalom, je 6 oprod (s pikčastim oblačilom), kar znaša 24 %; med upodobljenci s šiljastim pokrivalom je četvero (16 %) nekoliko nižje stopnje v družbeni lestvici (spremljevalci, glasbeniki).

Tako se je razgrnila pred nami pripovedna težnja umetnika vaške in magdalenskogorske situle v njeni izpovednosti glede ustroja in členitve zahodnoilirske (in venetske ?) družbe halštatskega časa. Stojimo pred družbo polno dvorjanov in poveličevalcev tega načina življenja; z dvorom in rodbinami, pri katerih je mnogo uglajenih častilcev in lizunov ter občudovalcev take družbene ureditve. Vaška in magdalenskogorska situla sta v tanjeni kovini zapisana dvorna kronika ilirske družbe in njenih predstav docela usklajenih s pogledi starorimskega patricija Koriolana, ki je želel ohraniti staro družbeno ureditev med mogočnimi patriciji in brezpravnim plebsom. Tukajšnji naročnik situl je bil obremenjen z enakim svetovnim nazorom. Spričo tega je poudarjeno razslojevanje posameznih figur na frizih vaške in magdalenskogorske situle pogojeno s tem, da je stal za umetnikom naročnik tega sloja s svojimi željami in izborom gradiva. Njegov svetovni nazor se kaže tudi v izboru motivov, v ikonografiji in pripovedni vsebini, s pomočjo katerih smo mogli opraviti poizkus razčlenitve takratne zahodnoilirske družbe.

Societa Illirica occidentale come oppare effigiata sulle situle di Vače e Magdalenska gora

I monumenti dell'arte situlare — prodotti preistorici legati elementarmente e per origine al nostro spazio — sono stati oggetto di esaurienti dibattiti nell'ultimo decennio, tanto che oggi le nostre nozioni su questa tradizione tramandataci sono molteplici nonostante rimangano ancora alcune questioni per determinare integralmente questo retaggio. Tra i vari compiti s'impone la questione chiave dell'inerpretazione da dare al contenuto narrativo delle raffigurazioni sbalzate sulle situle come si può dedurre dalle vignette che l'artista eternò su quella di Vače osservando uno squarcio reale della vita dei suoi coevi, nonchè dell'ordinamento sociale il quale regnava da queste parti nella preistoria.

L'autore del presente articolo è arrivato alla meditazione della narratività mentre studiava la scena dell'aquila bicipite che un'individuo seduto tiene nella vignetta centrale (fig. 1), la quale aquila si ritrova a mo'di rostro in cima al timone del carro da guerra nella prima vignetta con tanto spicco da far pensare che si tratti di simbolo gerarchico. Tra tutte le figure che si susseguono nella situla di Vače questa è l'unica a ripetersi, come si desume dall'annesso che l'accompagna, ossia, ambo le volte era immaginata la stessa personalità, confermata, inoltre, la sua alta posizione dal carro particolarmente grande e ornato e infine dall'isocefalia: il principe seduto ha stessa altezza dei cortigiani e dei soldati che lo attorniano e sono in posizione eretta.

Si averte anche la distinzione tra gruppi di individui dalla differenza dei costumi che indossano le singole figure (fig. 1): la closse sociale più alta, l'aristocrazia, indossa copricapi particolari cuspidati dall'orlo ornato; i soldati e i sacerdoti portano dei berretti; le serve sono con i capelli lunghi o indossano la cappa che le copre fin'oltre i ginocchi; i servitori e i due lottatori hanno i crani rasati.

Tra il gruppo di individui dal copricapo cuspidato, oltre al principe con le insegne, si distinguono delle figure ritte in piedi e altre sedute e, quest'ultime, vengono servite o accompagnate dagli scudieri (la coppia tra i lottatori e l'ariete). Poi si distinguono in tre gruppi per i vestiti che portano: il gruppo dai vestiti lisci e probabilmente altolocato, giacchè liscio e pure il vestito dell'indiduo con le insegne; seguono quelli dalla veste pieghettata, dai quali va distinto l'epodo, o il suonatore dell'arpa e del piffero, quasi sempre presente in mezzo ai cortigiani, come appare sulle situle della Certosa, di Providence, di Magdalenska gora (fig. 2).

Sulla situla di Vače la seconda classe sociale e individuabile con facilità per i caratteristici copricapi a forma di berretto che in prevalenza portano i soldati siano cavalieri, fanti o scudieri e, inoltre, i due sacerdoti effigiati accanto al vaso sacrificale.

In maniera alquanto più articolata in questo senso viene presentata la società di quel tempo sulla situla della Certosa con i membri della famiglia del defunto in qualità di necrofori e gli schiavi recanti un vaso situlare e un montone sacrificale, poi i membri del corteo funebre con i doni (le provviste nei recipienti e la spada — simbolo della distinzione sociale del defunto) e, ancora, il contadino con l'aratro sulla spalla nonchè il cacciatore che insegue la lepre. Abbiamo così l'immagine della società di allora vissuta nell'Italia settentrionale secondo la narrazione impressa sulla situla e che ci appare molto più democratica di quella di Vače.

Viene a schiudersi così ai nostri occhi quella tendenza istoriatrice che ispirò l'artista creatore della situla di Vače dalla cui narratività apprendiamo l'ordinamento e l'articolazione della società illirica occidentale e di quella veneta, ambedue appartenunte all'epoca hallstattiana. L'accentuata stratificazione delle singole figure sulle vignette delle situle di Vače e Magdalenska gora era condizionata pure dai desideri del commitente venutosi a trovare alle spalle dell'artista. Interpretando lo scopo a cui doveva servire la situla quale monumento dedicato a una certa persona dello strato sociale superiore si può convenire che anche la scelta delle scene, dell'iconografia e del contenuto narrativo sono opera del commitente, senza dubbio, persona appartenente allo strato sociale superiore.

Le interpretazioni delle singole classi sociali effigiate sulla situla di Vače e fin qui date vertono sulle caratteristiche azioni dei singoli gruppi di gente o sulle deduzioni del loro grado sociale a seconda degli oggetti o annessi che li distinguono. E'nostro desiderio, in questo primo tentativo, esporre le osservazioni elementari fondanti sulla sola rappresentazione figurale. Rimane pertanto tutta una serie di dettagli con i quali si potrebbe rilevare quel tale o tal'altro particolare atto a fungere da indicatore per le nostre ulteriori ricerche. Però, pensieri del genere, formulati in questo momento, devierebbero il nostro lavoro dai dati concreti per i quali troviamo le testimo nianze del linguaggio figurativo dell'arte situlare.

VARIA

ZAPAŽANJA O TEMNI RIMSKI KUHINJSKI LONČENI POSODI V SLOVENIJI

IVA MIKL CURK

Zavod za spomeniško varstvo SRS, Ljubljana

Vnema, s katero se arheološka stroka vedno znova loteva proučevanja keramike, nam postane jasna, če se ob začetku ponovno spomnimo stare definicije, da je črepinja arheologu v najdišču isto, kar je geologu fosil.[1] Slovenska arheološka najdišča so v zadnjem desetletju dala take množine rimske naselbinske in grobiščne lončenine, da niti zdaj, ko je večina teh najdb še v obdelavi, ne moremo biti zadovoljni z nekaterimi, pred desetletji objavljenimi datacijami in interpretacijami posameznih keramičnih zvrsti.[2] Pri vsakdanjem arheološkem delu se nam nenehno dogaja, da sicer slutimo vrsto podatkov, a da do njih ne moremo, ker nam je tako, kot bi jih ne znali brati, čeprav nam jih gradivo ponuja. To nemoč prav bridko čutimo ravno pri delu v tistih najdiščih, kjer je lokalne in kuhinjske keramike dovolj, precizno datacijo pa samo slutimo, ker nam manjka tipičnega materiala, lokalnih keramik pa še vedno ne znamo precizno datirati. Želja, da bi temu vsaj nekoliko čimprej odpomogli, je vzpodbudila naš sestavek.

Preddela za ta sestavek niso v enaki meri zajela vse množine na slovenskih tleh najdene temne kuhinjske in domače keramike. Vrsta arheoloških celot, ki so nam pomagale do tega ali onega zapažanja, je še v obdelavi, nekaterih v novejšem času izkopanih keramičnih kompleksov pa še ni bilo moč upoštevati.[3] Skica bo zato pomanjkljiva in gotovo do neke mere preuranjena. Če jo vendarle objavljamo, delamo to v upanju, da bodo uporabnost sklepov raziskovalci preverjali med svojim delom pri objavi večjih najdišč.

[1] O vnemi stroke za proučevanje keramike govori tudi odstotek člankov in razprav, ki so objavljeni vsako leto na temo iz provincialnorimske materialne kulture.

[2] Tu mislim predvsem na potrebo po dopolnitvah obeh še vedno temeljnih del E. Bónis, *Die kaiserzeitliche Keramik von Pannonien* I (Diss. Pann. 2/20 1942) ter A. Schörgendorfer, *Die röm. Keramik der Ostalpenländer* (Wien 1942).

[3] Upoštevala sem gradivo z izkopavanj, kjer sem sodelovala in ki so mi ga odstopili kolegi, ki se s proučevanjem keramike sami ne bavijo. Posebno zahvalo sem dolžna tu kolegom S. Pahiču, Lj. Plesničarjevi, dr. P. Petruju in D. Svoljšku. Zavestno nisem niti v primerjavah upoštevala gradiva iz Celja in emonskih nekropol, ker želim, poudarjam, primerjavo mnenj ali rezultatov. V slikovni prilogi podajam le po nekaj kar najbolj različnih profilov ustij z vsakega področja, ki ga obravnavam.

V tuji in domači literaturi najdemo za rimsko temno kuhinjsko in domačo keramiko več imen.[4] Označuje nam veliko skupino kuhinjske posode, katere glina je vedno mešana s peskom (granulacija peska in intenziteta mešanja pa sta zelo različni). Žgana je od rumenkastega in rdečkastega odtenka, prek raznih sivih in rjavkastih do čisto črnih odtenkov. Včasih je površina pokrita s tenko, na videz prozorno plastjo, ki je posledica plastenja še vlažne gline pri oblikovanju. Posoda je včasih tudi cela ali v pasovih umetno počrnjena ali pordečena. Iz tako obdelane keramike srečamo v naših krajih lončke, čaše, sklede, krožnike, trinožnike, vrče, pokrove, predvsem pa veliko število jajčastih loncev z ravnim dnom in bolj ali manj izvihanim ustjem. Vsa tovrstna keramika je vrtena, le nekaj loncev je gnetenih in le na koncu oblikovanih na vretenu. Površina loncev in pokrovov je dostikrat pokrita s potezami metlice in glavnika, večkrat v navpično smer kot v vodoravno. Te poteze lahko tečejo tudi v vseh smereh, včasih v valovih. Večkrat je čez te poteze na ramenu lonca vrezana enkratna ali večkratna valovnica, srečamo pa tudi vrste različnih odtisov. Izjemne so poteze metlice na krožnikih, na vrčih jih pa ni nikoli. Lončki so večkrat okrašeni z vrstami odtisov zobatega kolesca. Profilacije ustij loncev so kljub osnovni monotonosti zelo razgibane. Dna loncev so ravna, včasih se stena vanje malo usloči. Izjemno najdemo tanek rob stojne ploskve po zunanjem robu, ki je odtis določene oblike lončarskega vretena.[5]

Dosedaj je nasploh veljalo, da je ta, lokalno izdelana kuhinjska keramika po nekaterih oblikah značilna za prostor Vzhodnih Alp in jugozahodne Panonije. Povečini naj bi sodila v zgodnjo antiko. Pretežno (zlasti lonci in trinožniki) naj bi nastala po predrimskem izročilu. Lonci in k njim spadajoči pokrovi naj bi bili v rabi dalj časa, še v 4. stoletju, lončki v obliki cvetličnega lončka pa naj bi bili zgodnejša oblika. Skodele in zlasti vrči so bili datirani v poznejši čas, predvsem v 3. in 4. stoletje. Posode, kjer ne tečejo poteze metlice do dna, naj bi bile iz zgodnje antike, nekaj profilov pa naj bi bilo zlasti v severovzhodni Sloveniji značilnih za poznejši čas. Zelo slično fakturo keramike je poznal včasih že prazgodovinski čas; sorodne oblike loncev in pokrovov pa tudi sorodno ali celo skoro enako izdelano keramiko pozna tudi zgodnji srednji vek in celo srednji vek.[6]

Danes si pa oglejmo nekaj novih podatkov in domnev o tej vrsti lončenine. Opisali bomo del teh najdb po slovenskih najdiščih od vzhoda do zahoda.

Prekmurje

Odtod poznamo malo rimske keramike. Vsa je bila izkopana v novejšem času in so njeni najdiščni podatki zato dosti dobro zabeleženi. Najprej naj omenimo velike jajčaste lonce z izvihanim ustjem, in sem ter tja z žlebičasto

[4] A. Schörgendorfer, o. c. 73—82, 85, 100 ss. E. Bónis, o. c. 35 ss. B. Vikić-Belančič, *Starinar* NS 13-14 (1965) 89 ss. S. Pahič, *Varstvo spomenikov* 9 (1965) 151. I. Mikl-Curk, *Časopis za zgod. in narod.* NV 1 (1965) 75 ss. P. Petru, *Razprave* 1. razr. SAZU 6 (1969) 197 ss. R. Ložar, *Glasnik muzej. društva za Slovenijo* 20 (1939) 180 ss.

[5] O tej tehniki J. Korošec, *Uvod v materialno kulturo starih Slovanov* (Ljubljana 1952) 180 ss.

[6] E. Bónis, ibid. A. Schörgendorfer, ibid. I. Mikl-Curk, *Časopis za zgod. in narod.* NV 1(1965) 75 ss. Ista, *Arh. vestnik* 20 (1969) 126 ss. Ista, *Arh. vestnik*, v tisku. R. Ložar, o. c. J. Korošec, o. c.

vdolbinico za pokrov. Včasih je ustje zgoraj zravnano ali zunaj navpično odrezano, znotraj pa so včasih vidni sledovi oblikovanja. Profilacija je včasih zelo ostra. Precej pogoste so globoke skodele, tudi počrnjene, z vodoravno razširjenim ustjem, nadalje konični pokrovi, lečasti in valjasto konični trinožniki pa vrči in lončki z majhno profilacijo ustja ter z okrasom z odtisi kolesca. Lonci se med seboj razlikujejo tudi po načinu izdelave. Rjavkasto žgani so manj trdni. Površina na dotik ni ostra in enako primešani pesek. Sivkasti in črni lonci pa imajo bolj zapleteno profilacijo ustij in so, tako kot nekatere skodele, trinožniki in zlasti vrči, bolj pusti na dotik.[7] Že S. Pahič je ugotovil, da je prva skupina izrazito lokalnega porekla.[8] K temu moremo dodati še to, da se druga faktura pojavlja bolj pri loncih poznejših obdobij. Izrazitejše profilacije ustij in bolj izvihana ustja moramo postaviti v pomarkomanski čas,[9] čeprav to izrecno poudarjamo, najdemo posamezne primerke že prej. Prečne poteze glavnika so pogostejše pri drugi fakturi in pri bolj kompliciranih profilacijah.

Slovenske gorice

Iz grobišč tega področja poznamo doslej lonce, pokrove in trinožnike (tudi valjasto konične). Lonci imajo izvihano ustje, ki je oblo in na koncu odrezano. Poredkoma srečamo na njih prečne poteze glavnika. Prevladujejo pokončne poteze. Izjemoma je ustje lonca izrazito pokončno. Prevladuje mehka faktura, če bi jo imenovali po dotiku. Glina je zlasti po vzhodnem delu Slovenskih goric zelo mešana s peskom.[10] Vse doslej znano gradivo s tega področja sodi bolj v zgodnjo antiko.[11] Gradivo pa se po fakturi izrazito loči od enega s sosednjih ozemelj (Prekmurje in Poetovio).[12]

Poetovio z okolico

Kot v marsikaterem drugem pogledu je tudi — kar zadeva keramiko — Ptuj eno naših najbolj prominentnih rimskodobnih najdišč. V Ptuju in njegovi neposredni okolici so našli mnogo zelo zanimive in raznolike domače keramike.

Po obliki srečamo razne čaše in lončke, pretežno z malo koničnim vratom in komaj izvihanim ustjem, tudi okrašene z odtisi zobatega kolesca. Nadalje srečamo lonce raznih profilacij z vertikalnimi in vodoravnimi potezami metlice in glavnika, sem in tja pa še z ornamentom, vrezanim v obliki jelove vejice in z odtisi zobatega kolesca. Poleg so lonci, pri katerih se stena proti

[7] S. Pahič, *Arh. vestnik* 11-12 (1960-61) 108 ss. Isti, *Svet med Muro in Dravo* (Maribor 1963) 203 ss. I. Mikl-Curk, *Časopis za zgod. in narod.* NV 6 (1970) 6 ss. I. Mikl, *Arh. vestnik* 9-10 (1958-59) 173 ss. S. Pahič, *Razprave* 1. razr. SAZU 7/2 (1972).

[8] S. Pahič, *Arh. vestnik* 11-12 (1960-61) 110.

[9] Lonci iz groba A 1 iz Dobrovnika (glej opombo 8) so verjetno že iz časa po markomanskem vdoru. Tej dataciji ne nasprotuje niti ostalo spremno gradivo.

[10] I. Mikl-Curk, *Arh. vestnik* 20 (1969) 127.

[11] S. Pahič *Varstvo spomenikov* 9 (1965) 151, tab. 6, 190 s. Po tipih in profilih bi morda peč v Oseku časovno pomaknili tudi v polno 2. stoletje.

[12] Isti, *Časopis za zgod. in narod.* NV 1 (1965) 10 ss.

dnu malo usloči ter lonci, kjer tega ni. Nadalje so še globoke sklede, precej številne čaše v obliki cvetličnega lončka, pokrovi s čepastim držajem in lonci z ustjem, profiliranim podobno kot auerberški lonec (vertikalna odebelitev). Krožnikov takorekoč ni, trinožniki niso kaj prida številni in enako je z vrči.[13] Pri vsem tem posodju opažamo naslednje:

Tisto, ki je žgano rjavkasto, rumenkasto ali sivo, je mešano z manj ostrim peskom in nasploh ob dotiku bolj mehko. Tako so narejeni predvsem lonci in lončki preprostejših profilov iz zgodnje hajdinske nekropole[14] in zgodnjih naselbinskih plasti,[15] znane zgodnje ptujske žare z žigom,[16] lonci z vratom in odtisi kolesca pa tisti z vertikalnimi potezami metlice ter nekaj pokrovov. Lončki v obliki cvetličnega lončka in žare v obliki auerberškega lonca so sicer rjavkasto ali črno žgani, glina je mešana z ostrim peskom, zato so primerki bolj pusti na dotik. Kot je bilo že večkrat ugotovljeno, sodijo tudi tu predmeti v zgodnjo antiko.[17] Skodele in zlasti vrči so predvsem v poznoantičnih sklopih, včasih so umetno počrnjeni in pri njih prevladuje pusta faktura. Bolj razgibana, ostreje profilirana pa tudi močneje izvihana ustja so pogostejša v plasteh srednje in pozne antike, čeprav srečamo te značilnosti, le v manjšem številu, to vnovič poudarjamo, tudi prej. Tudi prečne poteze glavnika postanejo bolj pogoste, zlasti pri najdbah, ki sodijo že v 4. stoletje.[18] Zanimivo je, da srečamo primerke tudi prve vrste loncev še v zelo poznih plasteh, kjer se pojavijo sporadični primeri staroslovanske keramike, takorekoč nespremenjene. Za srednje in poznoantične plasti je, zdi se, značilno zgoraj namerno poravnano izvihano ustje lonca, vedno združeno z vodoravnimi potezami glavnika.[19] Izjemno se v najmlajših plasteh, kjer se pojavljajo antične najdbe skupno z zgodnjesrednjeveškimi, pojavlja sled primitivnega lončarskega vretena, in sicer je rob dna lonca zunaj odebeljen za kak milimeter.[20]

Celotno ptujsko gradivo označuje dober način izdelave. Vse staroslovansko keramično gradivo[21] se pa po načinu izdelave in po glini tako rekoč nič ne razlikuje od rimskega. To nas sili v domnevo o določeni kontinuiteti, vsaj kar zadeva način obdelave in izbiro lončarske gline.

Na slovenskem prostoru je zgodnjeantično gradivo (lončki in žare) s trikotno odebeljenim ustjem do neke mere poetovijska posebnost, ki ta mestni teritorij na še nepojasnjen način veže s teritorijem Norika, kjer naj bi bili doma auerberški lonci, ki imajo enako podobo.[23] Po načinu izdelave pa vendar

[13] E. Bónis, o. c., katalog. A. Schörgendorfer, o. c., katalog. I. Mikl-Curk, *Časopis za zgod. in narod.* NV 1 (1965) 75 ss. Ista, *Arh. vestnik* 11-12 (1960-61) 153 ss. Z. Šubic, *Inv. archaeologica* 14 (1972) YU 129—138.

[14] E. Bónis, o. c., katalog.

[15] W. Schmid, *Časopis za zgod. in narod.* 30 (1935) 129 ss. I. Mikl-Curk, *Arh. vestnik* 15-16 (1964-65) 265. Ista, *Časopis za zgod. in narod.* NV 1 (1965) 75 ss.

[16] E. Bónis, *Folia archaeol.* 14 (1962) 23 ss.

[17] A. Schörgendorfer, o. c. 195.

[18] I. Mikl-Curk, *Časopis za zgod. in narod.* NV 1 (1965) 75 ss. Ista, ibidem NV 2 (1966) tab. III, 4.

[19] Na to opozarja situacija v plasteh na Sp. Hajdini. *Varstvo spomenikov* 15 (1972) 159 s.

[20] Zapažanje z istega izkopavanja.

[21] J. Korošec, *Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu.* Dela 1. razr. SAZU (1950). Material je shranjen v PM Ptuj.

[22] Glej opombo 17!

[23] G. Ulbert, *Lorenzberg bei Epfach.* Münchner Beitr. z. Vor. u. Frühgesch. 9 (1965) 88 ss. I. Mikl-Curk, *Arh. vestnik* 20 (1969) 128.

sodimo, da so v Ptuju najdeni lonci s trikotnimi profili tudi v Ptuju nastali. Vpliv noriškega teritorija bi mogli videti tudi v posameznem primeru pokrova z vrezanim znakom iz noriške abecede, ki je bil najden v nekem podrobneje nezabeleženem najdišču v Ptuju. Morda je neko zvezo s predrimskim izročilom moč iskati tudi pri posodi, najdeni l. 1963 na Zg. Bregu, kjer so na robu tri reliefne stilizirane človeške postave.[24]

Južni rob Pohorja

Ta prostor obravnavamo posebej zaradi nekaj najdiščnih kompleksov izkopanih v zadnjem času. Poznoantično in zgodnjesrednjeveško grobišče iz Brezja pri Zrečah bo zaradi logične soseščine antičnih in zgodnjesrednjeveških grobov, ki je najbrž še ne razumemo popolnoma, zahtevalo ponovne pozornosti strokovnjakov. V gotovo antičnem grobu je najdena zanimiva čašica.[25] Sama oblika te posode, vsekakor odraz provincialnega oblikovanja, trenutno ni toliko zanimiva.[26] Važen je pojav sledov primitivnega vretena in značilna bolj pusta faktura, ki je ptujskim posodam zelo blizu. Zanimivo pa je, da so staroslovanski lonci iz istega grobišča izdelani iz precej slabše zgnetene gline in da se po načinu izdelave od ptujskih tudi razlikujejo.

Na Brinjevi gori[27] pa so našli v antični plasti precej črepinj črnih, rjavkastih in sivkastih loncev različne fakture, z izvihanim ustjem raznih profilacij. Med njimi pa vendarle prevladuje ustje, ki je močno izvihano in tvori z ramenom posode v profilu oster kot. Tudi tu so posode pokrite s potezami metlice in glavnika po površini. Faktura je ptujski precej sorodna. Veliko je tudi keramike z odtisi kolesca. Tudi fragmentov z valovnico je nekaj. Posamezni primerki izrazito staroslovanskih loncev (s plastičnim križem na dnu, ki je velik) se po fakturi od ostalega gradiva tako rekoč ne razlikujejo.

Po karakterističnem materialu in stavbnih ostalinah (ki ne kažejo prezidav) skoro gotovo v prvo polovico 4. stoletja datirana antična naselbinska plast v Sp. Grušovju[28] je vsebovala veliko število črepinj loncev. Pretežno niso ravno puste na dotik, so pa tudi take, ki so zelo puste. Na notranji strani moremo včasih videti jasno sled izdelave. Po površini prevladujejo poteze glavnika, ne metlice. Značilno je, da je ustje praviloma precej izvihano in pogosto zgoraj namerno zravnano, le izjemoma ima kaneluro za pokrov. Nekajkrat srečamo tudi globoko skodelo, pri kateri je zgornji del trupa rahlo koničen. Nekaj je tudi primerkov lečastih trinožnikov, čaš skoro brez izvihanega ustja in izjemen pojav domačega krožnika. Zanimivo je, da nismo našli nobenega vrča v tej tehniki.

[24] PM Ptuj. I. Mikl-Curk, *Arh. vestnik* 15-16 (1964-65) 269, tab. II, 2.

[25] S. Pahič, *Razprave* 1. razr. SAZU 6 (1969) 260.

[26] A. Salamon, *Folia archaeol.* 20 (1969) 5 ss.
Ista oblika pa je tudi v zgodnjerimskih grobovih na Dolenjskem. V. Šribar, *Arh. vestnik* 9-10 (1958-59) 108 ss, tab. VI, 1. P. Petru, *Razprave* 1. razr. SAZU 6 (1969), Ribnica, grob 13.

[27] Za možnost uporabe neobjavljenega gradiva se zahvaljujem S. Pahiču. Osnovni podatki o najdišču: *Varstvo spomenikov* 9 (1965) 141, 134 in 7 (1963) 289.

[28] Izkopavanje v letu 1972. Osnovni podatki *Varstvo spomenikov* 17-19/1 (1974) 156. Gradivo je v PM Maribor.

Colatio

Izrazito noriški teritorij Slovenije se šele v zadnjem času vključuje z obdelavo velikih skupin najdb iz samega Celja v proučevanje rimske keramike pri nas. Omenimo naj že dolgo objavljeno gradivo iz Starega trga pri Slovenj Gradcu. V zgodnji nekropoli[29] so našli nekaj manjših lončkov, okrašenih s potezami metlice, kjer je pri celotni zgradbi posode še jasno spoznaven vrat, lončke v obliki cvetličnega lonca, lečasto valjaste trinožnike in skledice enako profiliranih sten ter konične pokrove.

Zaledje Nevioduna

Medtem, ko je samo gradivo iz Nevioduna še v študiju, moremo že uporabiti nekaj zanimivih grobnih najdb iz zaledja. Tako srečamo v izrazito zgodnjerimskih grobovih v Dobovi[30] še poleg lečastega trinožnika žaro z odtisi na ramenu, nadalje žare brez potez metlice ter žare z vodoravnimi in ločnimi potezami metlice. Vse žare so grajene tako, da je največji premer pomaknjen nekoliko navzdol in da se na posodi nekoliko odraža vrat. V Ribnici pri Mokricah pa srečamo majhne črne lončke. Okrašeni so s potezami metlice, pa tudi tako, da je lončar spodnji del posode oblikoval še enkrat na obrnjeni posodi.[31] Srečamo pa tudi manjšo žaro z vodoravnimi in ločnimi potezami metlice ter z nakazanim vratom.[32]

Dolenjska

Odtod je keramika iz grobišč že zelo dobro obdelana.[33] Tu so bili doma navadni lonci izvihanega ustja, kot posebnost pa zlasti dokaj velike, skoro valjaste žare, močno navzven potegnjenega ustja. Površina je bila na koncu poravnana z vodoravnimi in navpičnimi potezami glavnika v obliki nekakšne šahovnice. V grobovih 3. stoletja srečamo tu zelo slabo, čisto mehko bi rekli, fakturo in pogosto prostoročno obdelavo. V grobovih 3. stoletja srečamo tudi domač krožnik.

Emona

Iz Emone smo za sklepe uporabili le del v naselbinskih plasteh najdene keramike. Toda tudi ta del je tako zanimiv, da more že marsikaj nakazati, in je pravzaprav vzpodbudil naš sestavek.

Na »Ferantovem vrtu« v Gradišču v Ljubljani[34] na spodnji hodni površini, ki jo sigilata datira v konec Avgustove in začetek Tiberijeve vladavine,[35] srečamo auerberški lonec, lečast trinožnik, lonce z odtisi na rameru, več loncev le dodelanih na vretenu z izrazito mehko fakturo in nadalje izjemne primerke,

[29] R. Egger, *Jahreshefte d. Ö. A. I.* 17 (1914) Bbl. 61 ss.

[30] P. Petru. *Razprave* 1. razr. SAZU 6 (1969) 11 ss.

[31] H. J. Franken, *Archaeologia* 21 (1970) 1 ss.

[32] P. Petru, *Razprave* 1. razr. SAZU (1969) 5. T. Knez, o. c., 107 ss.

[33] S. Petru, *Razprave* 1. razr. SAZU 6 (1969) 83 ss.

[34] Lj. Plesničar, *Varstvo spomenikov* 9 (1965) 194 in 10 (1966) 200.

[35] I. Mikl-Curk, *Acta RCRF* 14-15 (1973) 125 ss.

Narodna in univerzitetna knjižnica LJUBLJANA

pri katerih teko poteze metlice po steni lonca do tal, kjer je profilacija ustja bolj ostra ali pa je površina bolj pusta na dotik. V starejših in srednjih plasteh (po spremnem gradivu od konca 1.—3. stol.)[36] so spet domači lonci s preprosto izvihanim ustjem, bolj strmim profilom in z mehkejšo površino ter bolj profilirani lonci s pusto fakturo. Na ustju enih kot drugih se pojavlja gost črn premaz. Razmerje ugotovljenih primerkov prvega in drugega načina izdelave je 3 : 1. V vrhnjih plasteh pa skoro povsem prevlada zelo pusta faktura že skoro neantičnega videza in navzven nagnjeni ostri profili. Še v vrhnjih plasteh srečamo lečaste trinožnike in, zanimivo, nekaj primerkov vrčev.

V zahodnem delu forumskega prostora, kjer so severno od gostilne »Pod lipco« v Igriški ulici leta 1971[37] izkopali ruševine portika, so našli v skoraj edini antični plasti pod stropnim ometom fragment pustega lečastega trinožnika in dve dokaj pokončni ustji jajčastih loncev z bolj mehko fakturo. Vsa ostala domača keramika je bila na tem mestu najdena v zgornji plasti ruševin. Tu so bili zelo pusti krožniki in pokrovi, lonci prav take fakture, s prečnimi potezami glavnika, z ostro profiliranimi in močno navzven nagnjenimi ustji in nekaj fragmentov velikih rjavkastih loncev z močno izvihanim ustjem in prečno kaneliranim vratom, ki se jim površina nekako voščeno sveti ter dno lonca s sledovi primitivnega vretena. Med drugim je to keramiko v plasti zgornjih ruševin spremljala tudi siva keramika z uglajenimi pasovi.[38] V plasti nad temi ruševinami, kjer je že dokaj velik odstotek najrazličnejših recentnih ostalin, so našli še del lečastega trinožnika, dele loncev vseh prej naštetih skupin in tudi nekaj rdeče antične keramike. Pri loncih daleč prevladujejo zelo tenke stene in zelo pusta faktura.

Situacija na drugi strani Igriške ulice, na prostoru bivše Čemažarjeve litografije je na svoj način zopet zelo zanimiva.[39] Tam so našli med skrbno sphanimi ruševinami na dnu arheološke plasti samo nekaj odlomkov domačih loncev mehke površine in pokončnejših profilov, tudi z valovnico na ramenu in odtisi kolesca.

V glinastem nasutju za poznoantičen tlak je ležal drobec krožnika in drobec rjavega lonca z močno izvihanim ustjem voščenega leska in lonec z zelo pustim dotikom. V plasti nad tem, delno še ohranjenim najmlajšim tlakom stavbnega kompleksa, ki ni videti dostikrat prezidan, so našli spet precej številne dele velikih rjavih loncev z močno izvihanim ustjem, pogosto višjega prečno nažlebljenega vratu, krožnike in zelo puste lonce tudi s prečnimi potezami glavnika, dno s sledjo primitivnega vretena, trinožnik in dvakrat drobec zglajenega lonca, ki ima kar prazgodovinski videz. Zraven so našli nekaj izrazito puste in ostro profilirane keramike pa tudi rumene in sive z uglajenimi pasovi. Na vrhu je vse izkopišče pokrivala mogočna humusna plast, kjer so našli poleg prevladujočega števila loncev zelo puste fakture in z močno izvihanimi ustji. Z nekaj primerki so zastopani manjši lonček z

[36] V plasteh je tudi pozna padska sigilata, panonska žigosana sigilata in fragment skodele Drag 31 iz Lezouxja.

[37] Lj. Plesničar, *Varstvo spomenikov* 17-19/1 (1974).

[38] I. Mikl-Curk, *Arh. vestnik*, v tisku.

[39] Lj. Plesničar, *Varstvo spomenikov* 17-19/1 (1974) 133.

[40] Ista, *Varstvo spomenikov* 13-14 (1970) 188. Ista, *Arh. vestnik* 23 (1972) 367 ss.

odtisom primitivnega vretena, več velikih rjavih loncev »voščene« površine, pusta siva posoda z velikim plastičnim križem na dnu, zelo pusti pokrovi, večkrat vodoravno navzven poudarjeno ustje, drobec vrča, precej izrazito recentnih ostalin, a tudi več primerkov sigilate, in sicer od izdelkov padskih industrij do westerndorfske sklede (Drag 37) ter drobca žigosane panonske sigilate. Slednje priča, da je bila v plasti dosti dobro zastopana tudi antična komponenta, čeprav se je plast v današnji podobi izoblikovala znatno pozneje. Gotovo staroslovanska keramika (s plastičnim križem na dnu) se pojavlja le na nekaj površinsko omejenih točkah in vedno v družbi z velikimi rjavimi lonci z izvihanim ustjem in takih, pri katerih so sledovi primitivnega vretena.

Na prostoru pri šoli Majde Vrhovnik, kjer so raziskali tudi ostaline starokrščanskega baptisterija s portikom,[40] so zopet našli na spodnji hodni površini nekaj drobcev loncev, le dodelanih na vretenu, s pokončnim ustjem in mehko površino. V spodnjih plasteh so našli le lečast trinožnik, v srednjih plasteh pa opečnordeč lonec iz pusto žgane, z drobnim ostrim peskom mešane gline, ki ima ostro valovnico z glavnikom. Primerek med našim gradivom nima enakega. V vrhnjih in ruševinskih plasteh najdemo ostro profilirane lonce tanjših sten z močno izvihanim ustjem, lonce z vodoravnimi potezami glavnika in tudi s precej izvihanim ustjem, nekaj rjavkastih loncev zopet nekako voščenega leska in nekaj črepinj s sledovi primitivnega vretena. Precej številni so tu primerki domačih krožnikov, manj je pokrovov in osamljen primerek vrča.

Tako bi mogli soditi, da so v najzgodnejšem času v Emoni rabili v kuhinji še auerberške lonce in posode z odtisi na ramenu. Skozi vso antiko so jim služili lonci z bolj mehko fakturo in trinožniki s praviloma lečasto oblikovanim trupom. V pozni antiki so vse številnejši lonci s pusto površino in močno izvihanim ustjem. Izrazito pozni so domači vrči. Krožniki so postali tudi v Emoni po 3. stoletju skoro vsi temni. Delali so jih iz gline, mešane s peskom.[41] Zelo mehka faktura in pretežno rjavi veliki lonci, nekako voščene površine, z močno izvihanim ustjem in s kaneliranim vratom so bili v rabi v Emoni le dotlej, dokler so bile velike stavbe pozne antike — forumska bazilika in starokrščanska svetišča — še v rabi ali so vsaj še zelo žive v spominu prebivalcev,[42] torej, za sedaj bi rekli, med antiko in zgodnjim srednjim vekom. V poznem srednjem veku je postala faktura loncev, ki jih najdemo po vsem raziskanem prostoru ne glede na antične arhitekture, povsem drugačna od antične. Praviloma je predvsem zelo pusta.

Gorenjska

V Bobovku pri Kranju so v zgodnjeantičnem grobu našli več uporabljenih domačih loncev kot žar, pretežno preproste profilacije, nekoliko izvihanega ustja, bolj mehke površine in večkrat pokrite s potezami metlice tudi čisto do tal. Enkrat srečamo na ramenu bolj razgiban okras (zareze).[43]

Na Gradišču nad Bašljem je bilo izkopano tipološko delno že obdelano

[41] I. Mikl-Curk, *Situla* 14-15 (1974) 239 ss.

[42] Ista, ibid.

[43] P. Petru, A. Valič, *Arh. vestnik* 9-10 (1958-59) 13 in 133.

zelo zanimivo domače lončeno gradivo.[44] Ko ga danes preverjamo, lahko ugotovimo, da nas nekaj nesporno antičnih predmetov iz drugih materialov in drugih vrst keramike potrjuje tudi v domnevi, da je pred nami tudi nekaj antičnega gradiva. Faktura je npr. od emonske izrazito različna in ji tudi sicer ne bi našli analogij. Predvsem zrnca primešanega peska nimajo skoro nikoli čisto ostrih robov. Med najdbami vidimo le dele loncev. Drugih oblik ni. Najprej moremo izločiti skupino rumenkastih, rjavkasth in sivkastih črepinj z drobnimi peščenimi zrnci in z bolj mehko površino, torej rekli bi, vendarle standardne antične izdelave. Profili niso ohranjeni. Sledi nekaj zelo ostro profilirane keramike, zelo puste fakture, kjer so dna loncev tudi močno poudarjena. Ložar jo je v celoti opredelil za srednjeveško. Sledi skupina profiliranih in z valovnico okrašenih posod, včasih malo voščene površine ali pa zelo slabe izdelave iz gline, mešane z zelo debelimi zrnci peska, ki bi jo mogli z Ložarjem šteti za staroslovansko.

Izjemno je zanimivo gradišče na Štuclju v Pivki pri Naklem, ki bi moglo soditi v čas med antiko in zgodnjim srednjim vekom. Tu je bilo v kulturni plasti tudi nekaj kosov lončkov z metličastimi potezami po površini, nekaj drobcev z nekoliko voščeno površino ter drobcev s precej zglajeno površino, skoraj prazgodovinskega videza. Najdeno je tudi dno z velikim plastičnim križem.[45] Gradivo v plasti, ki sodi v Šmartnem pri Cerkljah[46] k poznoantični stavbni fazi, kaže, kot vse ostalo na Gorenjskem, precej debela zrnca peska, a tudi mehko fakturo, sled primitivnega vretena in nekako voščeno površino. Izrazito staroslovanska keramika je tu zelo slabo narejena. Lonci so delno prostoročno gneteni.

Gradivo z Britofa pri Kranju[47] vsebuje precej loncev vseh prej naštetih vrst faktur. Vsa ustja so na zunanji strani izrazito profilirana, nagnjena precej navzven in tu skoraj vsa odrezana. Te profilacije se, praviloma, kljub fakturi, ki bi mnogokrat lahko bila antična, med antičnim gradivom, povsod, kjer smo ga mogli pregledati, tako nikoli ne pojavljajo.

Nauportus

Na prostoru južno od Emone ne moremo mimo skromnih, a izrazitih najdb v Nauportu.[48] V kulturni plasti, ki jo moramo datirati v Avgustov čas, smo našli drobce rjavkastega, na vretenu dodelanega lonca, dokaj mehke fakture in s potezami prave metlice, z nakazanim žlebičem na vratu ter z bolj pokončnim, preprosto izvihanim ustjem. Pri starejših izkopavanjih so na istem kompleksu (če tudi v isti plasti, žal, ne moremo več preveriti)[49] našli tudi nekaj zanimivih fragmentov jajčastih loncev. Najprej so našli ustje pravega latenskega lonca z glavničastimi potezami[50] povsem identične fakture in strukture gline, kot jo kažejo prej omenjene črepinje. Našli pa so tudi dvoje dokaj izvihanih ustij manjših trebušastih domačih loncev, s precej pusto površino,

[44] R. Ložar, *Glasnik muz. druš. za Slovenijo* 20 (1939) 180 ss.
[45] A. Valič, *Arh. vestnik* 19 (1968) 485 ss.
[46] Isti, *Arh. vestnik* 21-22 (1971) 277.
[47] Isti, ibid.
[48] I. Mikl-Curk, *Arh. vestnik*, v tisku.
[49] Gradivo v NM Ljubljana.
[50] S. Gabrovec, *Arh. vestnik* 17 (1966) 169 ss.

rjavkasto žganih in to v družbi z izrazito sigilato Avgustovega časa (aretinska sigilata s profilom SI).

Notranjska

Gradivo iz Ulake vsebuje iz rimske plasti precej loncev in trinožnik.[51] Lonci kažejo prečne poteze glavnika po površini in precej pokončno ustje. Spremno gradivo datira to plast do konca 1. stoletja n. št.

Poznorimsko gradivo s Križne gore šteje veliko krožnikov.[52] Najbrž je njih lokalna posebnost slabše modeliranje in poteze metlice na stenah.[53] Drobci loncev kažejo nekaj mehkejšo površino, le nekoliko profilirana izvihana ustja in vodoraven poudarek na vsem okrasu površine oziroma na vseh sledeh dokončne obdelave posod, kar so v bistvu poteze metlice in glavnika.

Gradivo z izkopavanj na limesu, ki je pretežno še v obdelavi,[54] nam bo gotovo v kratkem mnogo pojasnilo. Za naše današnje sklepe zadošča, da ugotovimo, da so izkopavanja dala razmeroma precej kuhinjske keramike. Srečamo predvsem lonce pa tudi nekaj vrčev zelo puste fakture. Sem in tja srečamo tudi rahlo »voščeno« površino. Pogosta so zelo izvihana, tudi profilirana ustja, na trupu so skoro praviloma prečne poteze glavnika. Lonci so včasih precej trebušasti in bolj nizki. Kažejo sem in tja tudi sledove primitivnega vretena.

Primorje

Ta, tudi z vidika raziskovanja rimske keramike izjemno zanimivi prostor nam nova izkopavanja v podrobnosti šele odkrivajo. Trenutno poznamo po starih omembah v literaturi[55] le dele domačih loncev z vodoravnimi potezami metlice in z vrezano valovnico, preprosto izvihano ustje iz antične in zgodnjesrednjeveške plasti v Škocjanskih jamah ter lonec s Socerba.[56] Ta lonec, ki je iz groba iz Avgustovega časa, kaže strm profil izvihanega ustja in nažlebljeno površino, fakture pa ni moč preveriti.

Več gradiva so dala nova izkopavanja v Vipavski dolini, ki pa še tudi niso objavljena. V zgodnjerimski plasti na Sv. Pavlu nad Vrtovinom je najden trebušast lonec, bolj pokončno izvihanega ustja, z izrazito profiliranim vratom in pretežno vodoravnimi potezami metlice.[57] Prav take lonce so v Ajdovščini[58] našli skupaj s poznopadsko in lezoujsko sigilato. V gotovo poznorimskih plasteh v Ajdovščini so ustja loncev tudi izraziteje izvihana, faktura pa postaja vse bolj pusta.

[51] V. Šmid, *Glasnik muz. društva za Slovenijo* 18 (1937) 22 ss.

[52] M. Urleb, *Arh. vestnik* 19 (1968) 473 ss.

[53] I. Mikl-Curk, *Arh. vestnik* 20 (1969) 126.

[54] Za možnost študija neobjavljenega gradiva se zahvaljujem dr. F. Lebnu in dr. P. Petruju.

[55] *Mitt. der Zentralkomm.* NF 25 (1889) 136.

[56] K. Moser, *Jahrb. d. Zentralkomm.* 1 (1903) 153.

[57] D. Svoljšak, *Arh. vestnik* 19 (1968) 427 ss.

[58] Za možnost študija gradiva se zahvaljujem D. Svoljšku. Splošno o najdišču: *Varstvo spomenikov* 13-14 (1970) 155 ss in 185.

SKLEPI

Taka situacija, kot nam jo kaže že tu obdelano gradivo (torej nepopolno), sili k nekaterim sklepom in domnevam. Temna domača keramika je kuhinjska keramika in je tudi, kadar je rabljena v nekropolah, prišla tja iz vsakdanje rabe.

Razlike med izdelavo po posameznih najdiščih so tolikšne, da potrjujejo obstoj skoro izključno lokalne produkcije tovrstne keramike.[59] Zaradi tega je treba tudi pri vsakem najdišču to vrsto keramike obravnavati tako, da vestno upoštevamo najdiščne okoliščine. Nekaj izoliranih fragmentov nam pri tej vrsti keramike ne pove ničesar in nas včasih lahko tudi zavede. Po drugi strani pa zopet časovno in krajevno daleč ločeni najdiščni kompleksi kažejo presenetljivo sorodne oblike, zlasti fakture te domače keramike. Tu opozarjamo predvsem na soroden videz nekaj slabo gnetenih loncev iz zgodnje antike, pa spet iz izrazito poznih plasti v Emoni, na tenke stene izrazito pusto žganih zgodnjerimskih lončkov v Ptuju, pa slično fakturo poznih loncev v Ptuju, Emoni, na Primorskem. Sled primitivnega vretena zasledimo na južnem vznožju Pohorja že v 4. stoletju, v Poetoviju, Emoni, na Gorenjskem in ob limesu pa le v izrazito poznih plasteh. Vodoravne poteze metlice ali glavnika so praviloma na južnem delu slovenskega ozemlja; na severnem se pojavljajo zgodaj le pri posodah nekako puste fakture in ostreje profiliranega ustja, pozneje postanejo pogostejše, a skoraj vedno vezane na bolj pusto fakturo. Določen odstotek čisto preprostih posod, loncev nekako mehke fakture srečamo v vseh plasteh in vseh krajih po naši deželi in jih najdemo tudi v prazgodovinskih plasteh, npr. Poštele.[60] Vrsto naštetih tehnoloških značilnosti srečamo tudi pri izrazito zgodnjesrednjeveški in srednjeveški keramiki.

Vse to bi nas skoraj navajalo k misli, da te keramike ne moremo ne časovno ne kulturno opredeliti, razen takrat, kadar jo najdemo v zaključenih najdiščnih okoliščinah. Pa vendar sodimo, da moremo preko te težave.

V vsaki plasti in vsakem najdišču moramo vestno, s statistično metodo primerjati posamezne oblikovne in tehnološke značilnosti domače keramike. Če to storimo, potem se rezultat izkaže za odličen kronološki pripomoček. V zgodnjeantičnih plasteh vsega slovenskega teritorija daleč prevladuje bolj »mehka« površina, slabše modelirani lonci in pokrovi, poteza metlice, preprosto izvihana precej pokončna ustja, često nastavljena na s profilicajo nakazan vrat posode. Tem oblikam se pridružujejo povsod le še ne posebno številni trinožniki. Drugih oblik ni. Nekoliko izrazitejši odstotek bolj puste fakture se pojavlja v zgodnjeantičnih plasteh le okoli Poetovija in po Primorskem, vendarle pa ostala v primeri s prvo skupino daleč v manjšini. Izjemni so primeri (ki jih srečamo !)[61] zelo slabo zgnetenih posod z debelimi peščenimi zrnci, kakor tudi primeri s površino nekako voščenega leska.

[59] I. Mikl-Curk, *Arh. vestnik* 20 (1969) 126 ss.

[60] S. Pahiču se zahvaljujem tudi za možnost študija gradiva s Poštele. Gradivo iz prazgodovinske na eni in rimske plasti na drugi strani kaže razlike bolj v fakturi kot v oblikah. Prazgodovinska tehnika gnetenja je slabša, površina posod je tudi tu kot bi bila voščena. Splošno o najdišču W. Schmid, *Mitt. d. Prähist. Kom.* 2-3 (1915) 232 ss.

[61] Gradivo so našli tudi na spodnji rimski hodni površini v Ljubljani na Jakopičevem vrtu. Material je v MM v Ljubljani.

V srednjeantičnih plasteh se razmerje med skupinama posod raznih faktur manjša. Zlasti severovzhodna Slovenija pozna vrsto bolj razgibanih profilacij ustij, ki pa skoraj nikoli niso ostro rezana. Zaradi večjega odstotka posod z bolj trdno pusto površino in izrazitejšo profilacijo, pa tudi z bolj navzven nagnjenim ustjem postane bolj pogosta tudi vodoravna poteza metlice ali glavnika. V južni Sloveniji skoro prevladuje. Število tipov je še vedno omejeno na lonce, lončke, pokrove in trinožnike, le poetovijski okoliš začne uporabljati v večjem številu sklede.

Nekako v tretjem stoletju spozna južna Slovenija v tej domači keramiki izdelan krožnik (glej: Emona), medtem ko ostane severni Sloveniji, zdi se, vedno tuj. Razmerje pa se še manjša v korist loncev s pusto fakturo, z ostreje in zlasti vse bolj izvihano profiliranim ustjem ter z vodoravnimi potezami glavnika. Trinožnik srečamo sporadično slej ko prej.

V izrazito poznorimskem času, na podlagi najdb v Sp. Grušovju in zanimive koincidence po drugih provincah[62] po sredi 4. stoletja, se pojavijo v domači tehniki enoročajni vrči, vedno z zelo pusto površino. Prevladajo močneje nagnjena in profilirana ustja ter pusta faktura. Razširi se tudi več primerov izrazito primitivne tehnologije: slabo gnetene posode v Emoni in zahodni Sloveniji z močno izvihanim, skoraj bi rekli z zavestno navzven raztegnjenim ustjem v Emoni, kar je bilo prej doma le po deželi, številnejši pojavi nekako voščene površine ter sledovi primitivnega vretena. Zaslediti je nekaj primerov vpliva od vzhoda proti zahodu. Zgoraj zavestno poravnana izvihana ustja srečamo v Poetoviju in pod Pohorjem že od konca 3. stoletja, v Emoni pa se sporadično pojavijo (Čemažarjev vrt) v zadnji ruševinski fazi. Sledove primitivnega vretena srečamo v Sp. Grušovju že v zgodnjem 4. stoletju, medtem ko je to vsaj v zahodni Sloveniji izrazit znak poznega časa.

Sodimo pa, zadnjo besedo bodo imeli strokovnjaki za to obdobje, da se v zgodnjem srednjem veku še zmanjša odstotek »antičnih« značilnosti kuhinjske keramike, dasi ne izgine: Nad nekako mehko, a vendar čvrsto površino začno prevladovati ali izrazito slabe, mehke, »voščene« ali pa izrazito puste fakture, preprosta ustja so v manjšini, zlasti če so strmo izvihana (tj. da je kot med ustjem in ramenom še top), prevladajo močno izvihana ali pa ostro profilirana ustja. Zato se nam zdi, da je med črepinjami z Britofa pri Kranju, ki smo jih uvrstili v naš pregled, kljub različnim fakturam le malo rimskih predmetov. Po drugi strani nas pa najdbe keramike z značilnostmi (profilacija in faktura z »voščeno« površino), ki jih avtorji predvsem štejejo za zanesljivo značilnost staroslovanske keramike[63] na limesu in v Emoni, ko so logično povezani s poznoantičnimi stavbami,[64] opozarjajo, da je ta tehnična značilnost bolj odraz spremenjene tehnologije v najpoznejši antiki. Skratka, domnevati moramo, da se je kuhinjska keramika, ki se je organsko razvila iz prazgodovinske,[65]

[62] E. Gose, *Gefäßtypen der röm. Keramik in Rheinland.* Bonner Jahrb. Beiht. 1 (1950).

[63] R. Ložar, *Glasnik muz. druš. za Slovenijo* 20 (1939) 180 ss. J. Korošec, *Uvod,* 180 s. I. Čremošnik, *Glasnik zem. muz., Arheologija* NS 25 (1970) 45 ss. M. Bajalović-Hadži Pešić, *Materiali* 9 (1970) 139 ss. J. Korošec, *Arh. vestnik* 18 (1967) 349 ss.

[64] I. Mikl-Curk, *Situla 14-15* (1974) 239 ss.

[65] A. Schörgendorfer o. c. 100 ss. Glej tudi opombo 60! E. Bónis, *Diss. Pann.* 2/20 (1942) 36.

vsaj do neke mere nadaljevala tudi prav na naših tleh preko preseljevanja narodov in naselitve Slovanov tja v zgodnji srednji vek. Vendar je srednji vek ni prevzel kot nekaj enotnega: prevzel je zdaj njene tehnologije, zdaj oblike ali kraj, kjer so kopali glino. Toda tudi iz prazgodovine se ni vrasla v rimski čas iz enotnih korenin, sicer ne bi bile možne tako velike razlike v zgodnjerimski kuhinjski keramiki. Sodimo, da je na nekoliko močneje profilirana ustja, pusto fakturo loncev, tenke stene, vodoravne poteze metlice in glavnika pri tej keramiki že zgodaj vplival sredozemski prostor[66] in je to res, lahko bi rekli, »rimska« komponenta. Severni in osrednji del Slovenije je v zgodnjem rimskem času poznal vrsto noriških značilnosti domače keramike, lonce z odtisi na ramenih, lončke z odtisi kolesca in kompleks posod s trikotno odebeljenim ustjem (tudi auerberške lonce).

S tem zaključujemo. Vsekakor sodimo, da že prihajamo v čas, ko nam najdbe domače keramike na poznoantičnih najdiščih potrjujejo kontinuirano življenje do zgodnjega srednjega veka, za kar smo do sedaj pogrešali dokazov.

Observations of Roman Dark Clay Cooking Pottery in Slovenia

The article first shows what is known in Slovenia about this type of pottery up to the present day (notes 4—6). It then presents several sites where such pottery has been found and discusses the conclusions drawn from them. It consciously abstains from discussing a number of large sites which are still being researched — the Emona cemeteries, Celje, Hrušica — where this kind of work demands a comparison of the results obtained by the various researchers.

The material discussed indicates the following conclusions: Local pottery can be best assessed chronologically and culturally if we carefully compare individual characteristics of form and technology by the statistical method. In this way we establish that in early Roman strata throughout the whole of Slovenia a "softer" surface predominates, with poorly formed pots and lids and fairly vertical, outwardly curving rims. Bowls are an exception, occasionally tripods have been found but there are no other forms. A larger proportion of very strongly fired vessels with rather bare surfaces is somewhat more evident in southern Slovenia and around Poetovio, but these are still very much in the minority in comparison to the first group. Objects of poor workmanship are exceptional.

In the middle Roman layers the differences in the proportions of one type of vessel to another decrease. The choice of types is not yet essentially changed, while forms become more imaginative.

Some where in the 3rd century a plate form in domestic pottery was introduced into southern Slovenia, but was apparently not known in the north. The number of pots with bare, rough and hard surfaces increased.

[66] Sorodno gradivo objavljajo iz Italije A. Brucker, *Acta RCRF* 7 (1965) 7 ss. *Not. d. Scavi* vol. 23 (1969) 169 in vol. 20 (1966) 107. V Dalmaciji pa (brez detajlov) J. Fiskovič, *Vjesnik za arheol. hist. dalm.* 65-67 (1963-65) 141 ss.

In the very late Roman period, after the mid — 4th century, according to finds in Yugoslavia and abroad (note 62), a one — handled jug appears in this type of pottery. Strongly outwardly curving, profiled rims and intensely fired earthenware prevail, signs of a more primitive technology spread: badly kneaded clay in Emona and western Slovenia, outwardly curving rims in Emona, surfaces with a rather waxy shine, the impression of a primitive spindle (see note 20 on this mark). We can trace a few examples of influence from the east to the west. We already find deliberately straightened, outwardly curving rims in Poetovio and below Pohorje at the end of the 3rd century, while these appear sporadically in Emona during ist last stages.

In the early Middle Ages the proportion of distinctively Roman characteristics in this pottery diminuished, although it never quite disappeared. On the basis of this we must suppose that, just as domestic cooking utensils partly developed naturally from prehistoric ones, so they continued to develop, at least in part, in the early Middle Ages on Slovene territory. This is confirmed by the presence of some characteristics of technology and form, which until now were thought to be only old Slavonic, but in sites on the limes they are logically connected with the last big Roman building activities in Emona (note 64). In this way we expect that a careful examination of this kind of pottery will help us to close the gap which now seems to yawn between the cultures of the late Roman period and the early Middle Ages.

The origins of this cooking ware in early Roman times are most probably varied. The Mediterranean material culture probably contributed the isolated examples of sharply profiled pots and the intensely fired earthenware found in early discoveries to the cooking ware of Slovenia in early Roman times (note 66). North and central Slovenia showed a number of Noricum characteristics in the early Roman period: pots with impressions on the shoulders, small pots bearing impressions of wheels, the Poetovian complex of vessels with triangularly thickened rims. The most common early Roman domestic vessel, a pot with a fairly steep rim and brush markings, only partly made on a potter's wheel and fired so that the surface was not rough to the touch, almost definitely grew out of the prehistoric traditions in Slovenia (see note 65 for proofs of this development).

T. 1. Različno profilirani domači lonci. 1—4 Dolga vas (vse plasti); 5—8 Dobrovnik (5 grob A 1); 9—11 Osek; 12, 13 Radehova; 14, 15 Gibina; 16 Veržej; 17—23 Ptuj in Sp. Hajdina (21 v plasti iz 3. stol., 23 v zelo pozni plasti; 24 Colatio; 25. Sp. Grušovje

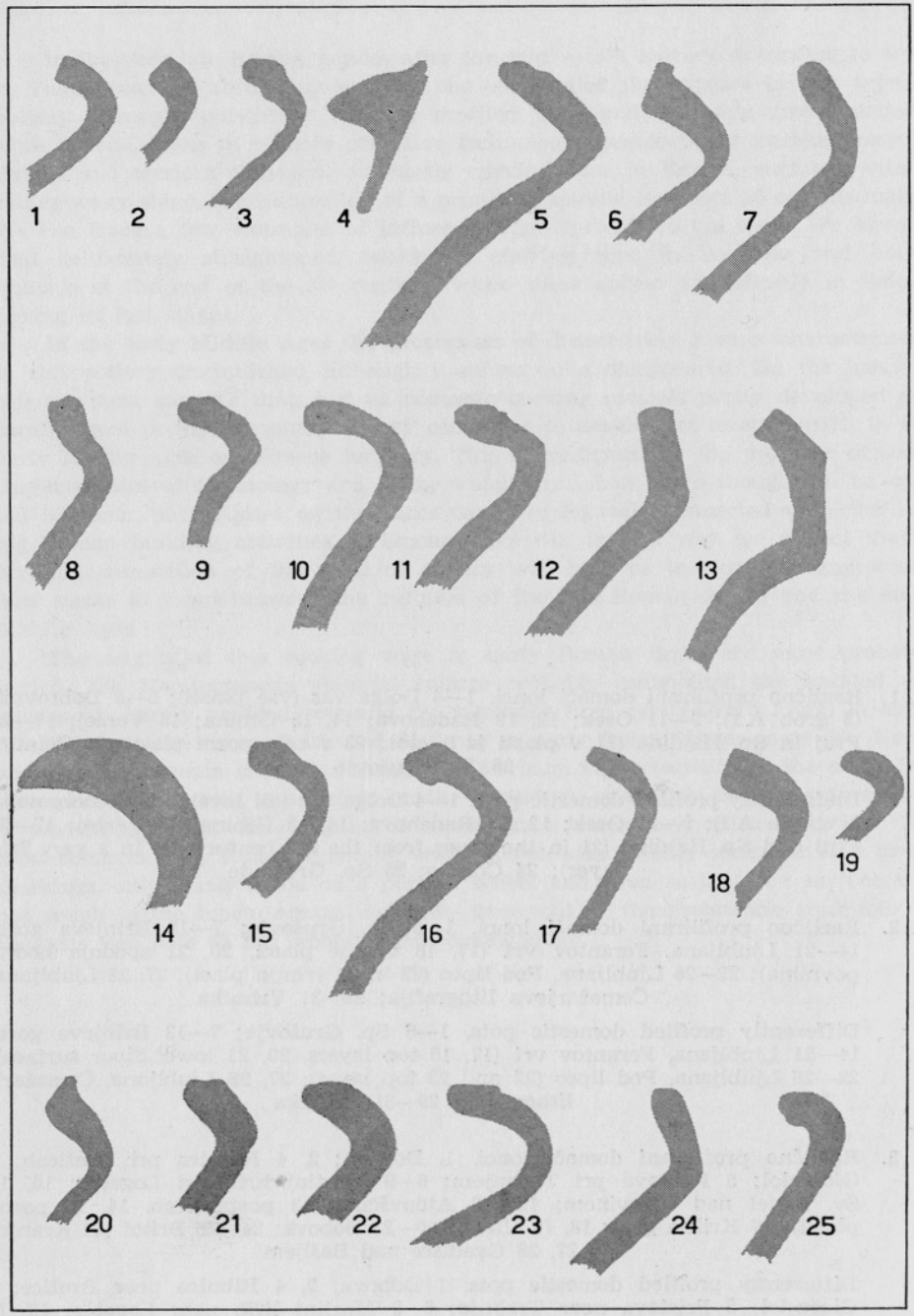
Diefferently profiled domestic pots. 1—4 Dolga vas (all levels); 5—8 Dobrovnik (5 grave A 1); 9—11 Osek; 12, 13 Radehova; 14, 15 Gibina; 16 Veržej; 17—23 Ptuj and Sp. Hajdina (21 in the layer from the 3rd century, 23 in a very late layer); 24 Colatio; 25 Sp. Grušovje

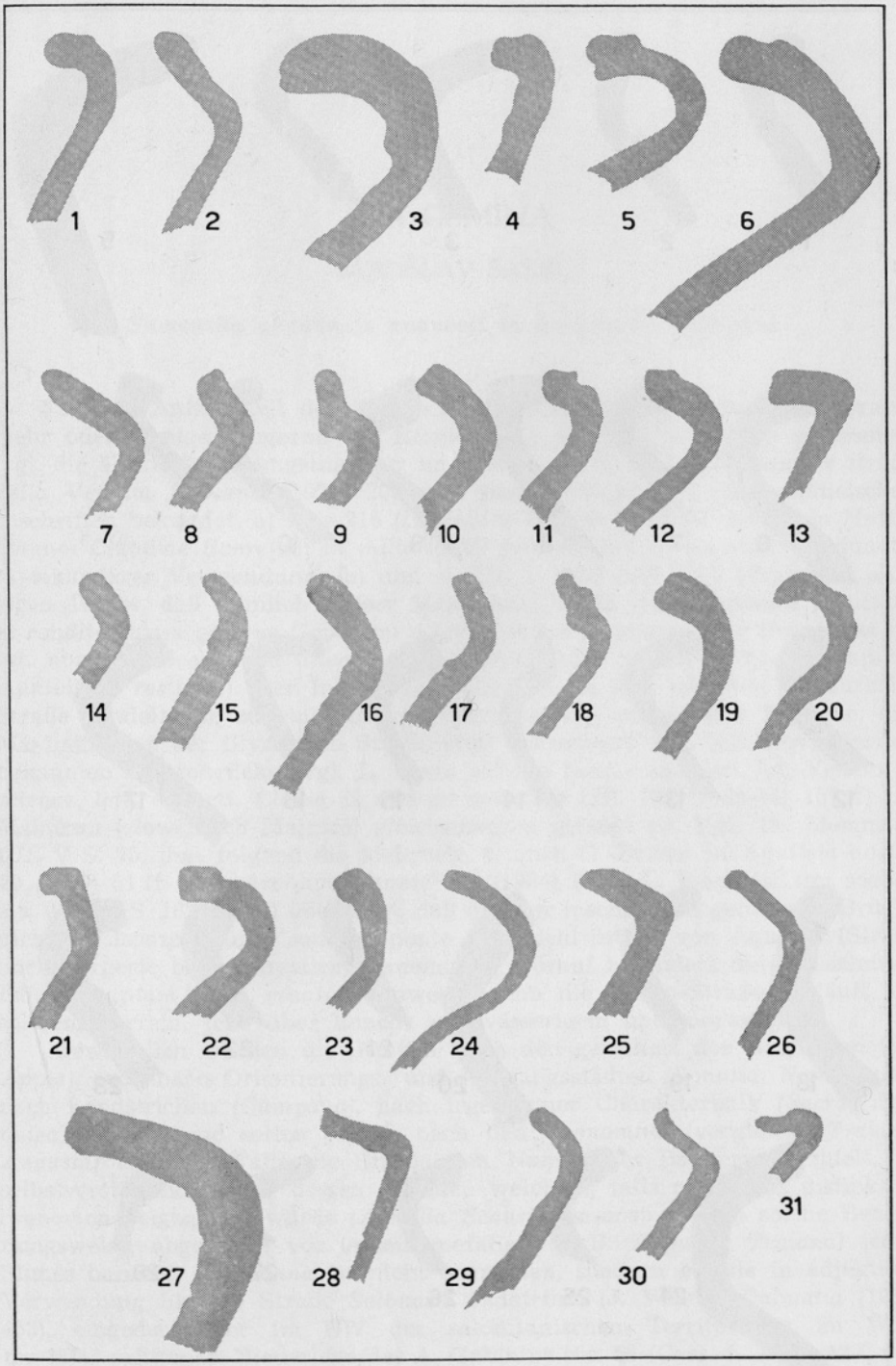
T. 2. Različno profilirani domači lonci. 1—6 Sp. Grušovje; 7—13 Brinjeva gora; 14—21 Ljubljana, Ferantov vrt (17, 18 vrhnje plasti, 20, 21 spodnja hodna površina); 22—26 Ljubljana, Pod lipco (22 in 23 vrhnja plast); 27, 28 Ljubljana, Čemažarjeva litografija; 29—31 Vrhnika

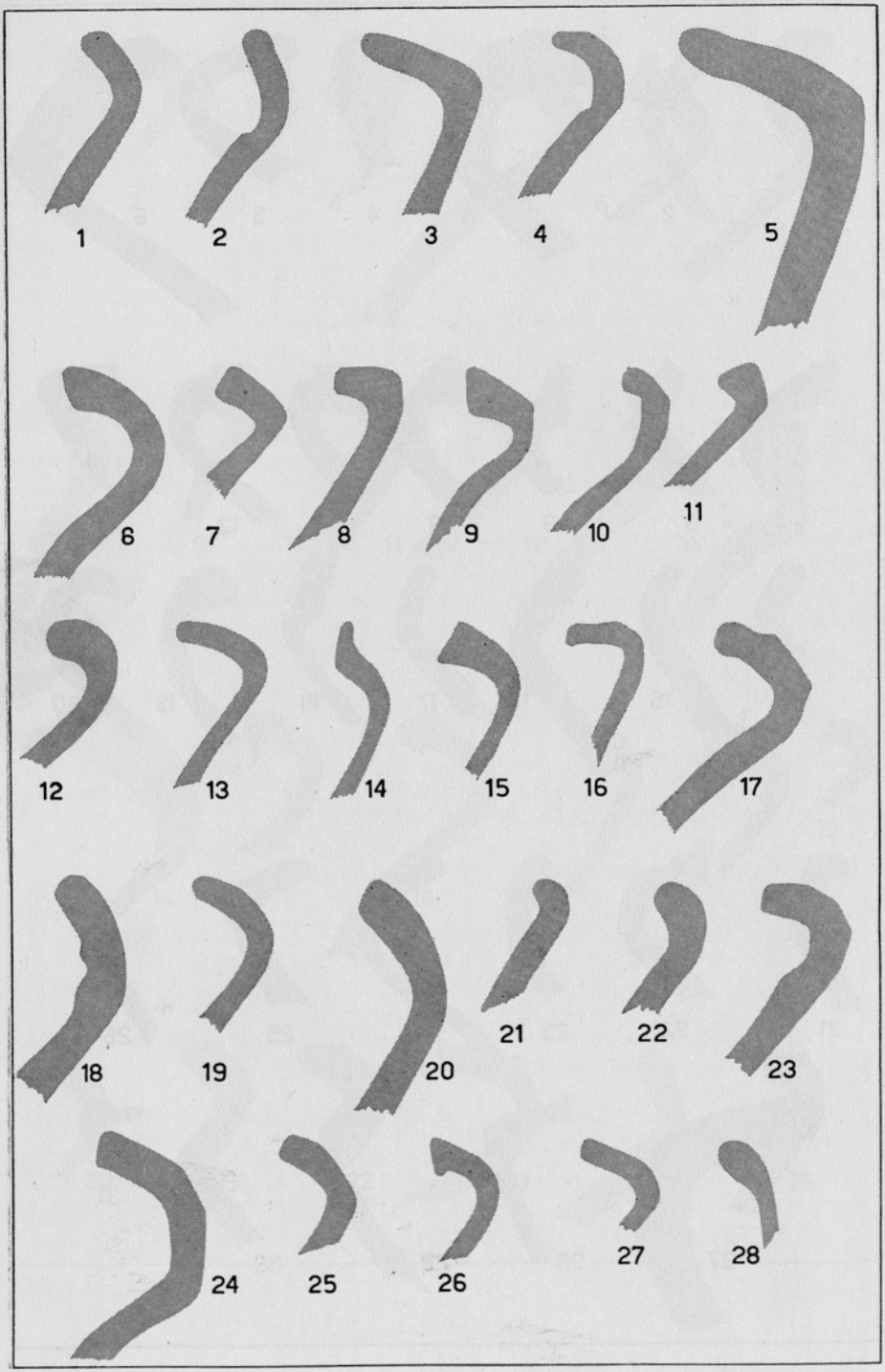
Differently profiled domestic pots. 1—6 Sp. Grušovje; 7—13 Brinjeva gora; 14—21 Ljubljana, Ferantov vrt (17, 18 top layers, 20, 21 lower floor surface); 22—26 Ljubljana, Pod lipco (22 and 23 top layer); 27, 28 Ljubljana, Čemažar's lithograph; 29—31 Vrhnika

T. 3. Različno profilirani domači lonci. 1. Dobova; 2, 4 Ribnica pri Brežicah; 3 Globodol; 5 Pristava pri Trebnjem; 6—9 Martinj hrib pri Logatcu; 10, 11 Sv. Pavel nad Vrtovinom; 12—16 Ajdovščina (13 postantično, 14, 15 pozne plasti); 17 Križna gora; 18, 19 Ulaka; 20—23 Bobovk; 24—26 Britof pri Kranju; 27, 28 Gradišče nad Bašljem

Differently profiled domestic pots. 1 Dobova; 2, 4 Ribnica near Brežice; 3 Globodol; 5 Pristava near Trebnje; 6—9 Martinj hrib near Logatec; 10, 11 Sv. Pavel above Vrtovin; 12—16 Ajdovščina (13 post-Roman, 14, 15 late layers); 17 Križna gora; 18, 19 Ulaka; 20—23 Bobovk; 24—26 Britof near Kranj; 27, 28 Gradišče above Bašelj

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28

VIA GEMINA

JAROSLAV ŠAŠEL

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana

Für den Anfangsteil der Straße *Aquileia - Emona* wird in der Literatur mehr oder weniger zögernd die Bezeichnung v. G. in Anspruch genommen (vgl. die ältere Forschungsliteratur im Werke von L. Bosio, *Itinerari e strade della Venetia Romana* [1970] 205 und pass.); sie ist auf drei aquileischen Inschriften bekundet, a) Pais 216 (*L. Novius Culicio vendidit praedium Mattonianum Claudiae Semn[ae] in miliario VI [via G]imina [eu]ntib[us]*, gefunden in sekundärer Verwendung), b) und c) CIL V 7989 und 7990 (Fragment analogen Textes, daß nämlich Kaiser Maximinus Thrax *Aquileiensium restitutor et conditor viam quoque Geminam a porta usque ad pontem per tirones iuventut. novae Italicae suae dilectus posterior(is) longi temporis labe corruptam munivit ac restituit*). Der Inhalt legt nahe, daß es sich um eine extraurbane Straße handelt, die zu einer Brücke führt, welche anhand der Tatsache, daß Maximinus an der illyrischen Straße vital interessiert war, mit der historisch bekannten Isonzobrücke (vgl. L. Bosio »Ponte Sonti« in: *Atti Ist. Veneto di scienze, lett. ed arti, Classe di scienze morali e lett.* 122 [1963-64] 157 ff) bei Mainuzza (slowenisch Majnica) gleichzusetzen geneigt ist. Vgl. Th. Mommsen *CIL* V S. 75, ihm folgend die Mehrheit, s. auch G. Brusin in *Aquileia nostra* 20 (1949) 51 ff oder *Archivio Veneto*^{5} 77 (1964) 97 ff. L. Bosio ist (im soeben zit. Werke, S. 167 Anm.) überzeugt, daß mit der inschriftlich genannten Brücke nicht die Isonzo-Brücke sondern ponte di Ronchi östlich von Aquileia (Straße nach Tergeste bzw. Tarsatica) gemeint ist, worauf besonders die Bezeichnung *labe corruptam viam munivit* hinweist, denn die Isonzo-Straße verläuft auf solidem Terrain, jene über Ronchi auf wässerigem und morastigem.

Gewöhnlich werden die Straßen nach den gentilicia der Bauherren (*via Appia*), auch nach Orientierungs- und Ausgangsstädten (*Egnatia, Nomentana*), nach Landstrichen (*Campana*), nach irgendeiner Charakteristik (*Sacra, Herculea*), anscheinend selten jedoch nach den *cognomina* (vergleiche *Traiana, Augusta*) benannt. Falls die Straße den Namen des Bauherren erhielt, ist selbstverständlich, daß dessen *gentile*, welchem, falls nötig, das distinktive *cognomen* beigegeben wurde (*Aemilia Scauri*), ansonsten wäre solche Benennungsweise, abgesehen von Ausnahmefällen (z. B. *Augusta, Traiana*) jeden Sinnes beraubt. *Gabiniana* ist nicht *cognomen*, sondern *gentile* in adjektiver Verwendung für die Straße *Salonae - Andetrium* (J. Wilkes, *Dalmatia* [1969] 453), eingedenk der im NW des salonitanischen Territoriums im Winter 48/47 erlittenen Niederlage des A. Gabinius cos. 58 (Caes. *b. Alex.* 42 f, vgl.

T. R. S. Broughton, *MRR* II 281 s. v.). So hat es wenig Wahrscheinlichkeit an sich, daß die Bezeichnung *Gemina* auf eine Person zu beziehen wäre.

Es ist jedoch wahr, daß das Kognomen *Geminus* in der Familie *Fufia* traditionell vererbt (z. B. *PIR*² F 509 ff) und auch ungewöhnlich verwendet wird, wie die Widmung *Nymphis Geminis* (*CIL* IX 5744 = ILS 3866) bekundet. Da es mehr als wahrscheinlich ist, daß sowohl das Gentile Fufius (vgl. W. Schulze, *Zur Geschichte Lateinischer Eigennamen* [1904] 329) als auch das Kognomen *Geminus* etruskischen Ursprunges sind, ließe sich verteidigen — besonders, weil die Verwendung des Kognomens auch epigraphisch hervortrit — daß dasselbe in der Familie eine Rolle spielte, daß es vom Befehlshaber Siscias 35/34 vor Chr. *Fufius Geminus* (Cass. Dio 49. 38. 1 ff) für die Straßenbezeichnung gewählt wurde, besonders jener Sektion, die sich eben damals im Ausbau befinden musste.*

Es gibt jedoch noch zwei theoretische Ideen, diese Bezeichnung zu erklären, 1. daß sie tatsächlich in doppelter Ausführung bestand (z. B. in einer älteren und einer neueren Trassierung), eine Tatsache, die unschwer zu beweisen ist (durch solche Bezeichnung wird jedoch kaum was definiert), oder 2. daß sie dem Legionskognomen nach benannt wäre, was ebenso nicht von der Hand zu weisen ist [vgl. die Einmeiselung *leg. XIII (gemina)* auf einem Brückenstein unweit Timavus, A. Degrassi, *Scritti vari* II 903]. Von den angeführten Möglichkeiten scheint mir keine das Richtige zu treffen. Es wäre somit angebracht diese Bezeichnung sowohl für die Trasse *Aquileia - Emona* als auch *Aquileia - Tergeste* bis auf weiteres zu meiden.

Via Gemina

Oznaka *via Gemina* je pogosto uporabljena za cesto *Aquileia - Emona*. Ime sporočajo trije akvilejski napisi (gl. zgoraj a, b, c). Iz konteksta izhaja, da gre za ekstra-urbano cesto, ki je vodila k nekemu mostu in da so jo — dolgo zanemarjeno — leta 238 reparirali rekruti iz drugega italskega nabora, ker se je posedala. Ker je potekala »ilirska« cesta do rimskega mostu čez Sočo pri Majnici po solidnem terenu, se je posedala kvečjemu vzhodna cesta, ki je držala čez *ponte di Ronchi* na *Tergeste* oziroma Tarsatiko, meni L. Bosio v delu Ponte Sonti, izšlo v *Atti Ist. Veneto di scienze, lettere ed arti, Classe di scienze morali e lettere* 122 (1963-64) 167. Da bi pojasnili, od kod nenavadno poimenovanje, sledi kratek pregled principov rimskega cestnega poimenovanja z diskusijo. Teoretične možnosti, razložiti oznako *Gemina*, so tri. 1. Da gre za *cognomen* graditelja ceste (npr. *Fufius Geminus*, komandant Siscije pozimi 35/34 pred n. e.), 2. da gre za oznako dvojnega cestnega trasiranja (trasa z varianto), 3. da je ime bilo vzdano po enakem kognomenu legije, ki je cesto gradila (npr. *legio XIII Gemina*). Nobena možnost ni prepričljiva, še manj dokazljiva. Tega imena torej ne kaže porabljati za odsek ceste *Aquileia - Emona*.

* Das alter der Straße *Aquileia - Siscia* ist nicht bekundet, die ältesten Meilensteine sind traianisch, die Itinerarien — auf allen drei erscheint sie — reichen zum Teil in das augusteische Zeitalter. Festus *brev.* 7 gibt jedoch an *sub Iulio Octaviano Caesare Augusto per Alpes Iulias iter factum est, Alpinis omnibus victis* — mit letzter Angabe ist der Straßenbau zeitlich annähernd bestimmt — und Tacitus *ann.* 1. 16 präzisiert, daß im Jahre 14 nach Chr. ca *manipuli Nauportum missi ob itinera et pontes et alios usus;* beides bezieht sich auf die Trasse *Aquileia - Siscia.*

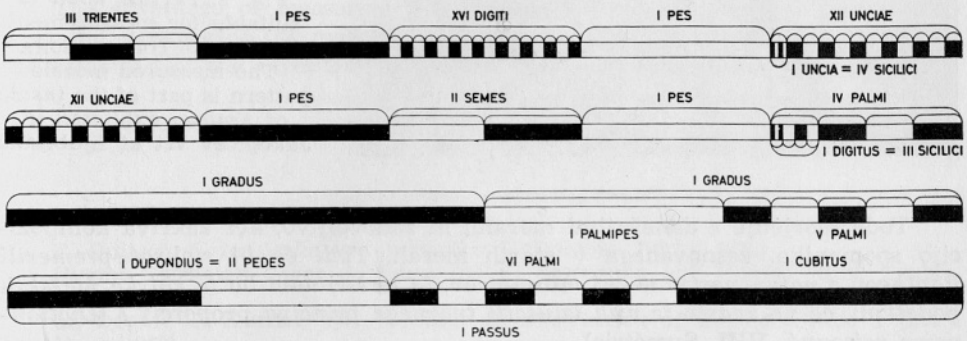
PERTICA NOVA

TINE KURENT, LOJZE MUHIČ

Univerza, Ljubljana

... da bi posneli in razumeli grške spomenike, jih je treba meriti z grškimi čevlji (Viollet-le-Duc, *Dictionnaire raisonné*, VII, Symétrie)

Stare zgradbe običajno merijo z merili, ki so pač takrat v rabi. Palladio je meril rimske spomenike z vičentinskim čevljem; nemška arheološka šola je poznala pruski čevelj; danes sta najbolj v rabi meter in angleški (Imperialni) merski sistem, pa naj gre za meritve grških, rimskih, egiptovskih ali pa kakih drugih spomenikov.

Sl. 1. Štiri strani nove pertike, ki meri 1 *passus*, so razdeljene (od zgoraj navzdol) na:
— 5 čevljev; 1′ meri 3 triente, ali 16 prstov; ali 12 palcev; 1 palec je 4 sicilike dolg;
— 5 čevljev; 1′ meri 2 *semes*, ali 4 dlani; dlan velja 4 prste, katerih vsak je 3 sicilike dolg;
— 2 gradusa; 1 *gradus* je za dva mala komolca; 1 mali komolec meri 5 dlani;
— 2 čevlja + 2 komolca; 1 komolec meri 6 dlani

Fig. 1. The four sides of *pertica nova*, which is 1 passus long, are subdivided in (from top to bottom):
— 5 *pedes;* one *pes* equals 3 *trientes*, or 16 *digiti*, or 12 *unciae;* one *unicia* being equal to 4 *sicilici;*
— 5 *pedes;* one *pes* equals 2 *semes*, or 4 *palmi;* a *palmus* is 4 *digiti*, each of which is 3 *sicilici;*
— 2 *gradus;* one *gradus* makes 2 *palmipedes;* one *palmipes* is 5 *palmi;*
— 2 *pedes* + 2 *cubiti;* one *cubitus* is equal to 6 *palmi*

Sl. 2. Nova pertika je kar primerna za merjenje rimskih kompozicij. Na sliki meri študent arhitekture mozaični vzorec z novo pertiko na Jakopičevem vrtu v Ljubljani

Fig. 2. *Pertica nova is* suitable for measurement of Roman compositions. The measured mosaic pattern is part of the *insula* of *Emona,* exhibited in Jakopičev vrt at Ljubljana

Toda merjenje z današnjimi merami ni zadovoljivo, ker zakriva kompozicijo spomenika, zasnovanega v starih merah. *Tudi če bi stokrat premerili Pantheon z natančnostjo nekaj milimetrov, le za kaj nam bo ta zbirka merskih podatkov, če ne znamo iz njih izluščiti tvornega principa proporcij ?* (*Dictionnaire raisonné,* VIII, Symétrie)

Ker je moderna metrologija zanesljiva v določanju različnih merskih sistemov, res ni ovire, razen v vztrajnosti, da ne bi merili starih spomenikov s starimi merami.

Zdi se, da je predvsem rimsko obdobje poznalo standardizacijo v gradnji mest, zgradb, v oblikovanju gradbenih elementov, orožja in orodja, posod in drugih gospodinjskih predmetov, vozil in celo nakita. Da bi ga bolje razumeli, smo na Šoli za arhitekturo Ljubljanske univerze oblikovali mersko palico, razdeljeno na različne rimske merske enote. Rimljani so za merjenje uporabljali 10 čevljev dolgo pertiko; naša nova pertika pa meri le 5 čevljev.

Prednost merjenja rimskih monumentov z rimskimi merami je v razkrivanju modularnega ritma arhitektonskih mer in v razumevanju ponavljanja stalnih razmerij, kar tvori proporcije.

Pertica nova

...pour relever et compredre les monuments grècs, c'est avec le pied grèc qu'il les faut mesurer. (Viollet-le-Duc, *Dictionnaire raisonné,* VIII, Symétrie)

The measurement of ancient buildings is usually done with the system of sizes contemporary to the measurer. Palladio has measured Roman buildings with *piede vicentino;* German school of archaeologists knew the Prussian foot; metre and Imperial system of sizes are used by modern archaeologists, regardless if the monument to be delineated is Greek, Roman, Egyptian, or of any other period.

The measurement with modern sizes is not satisfying because it obscures the compositional conception of the monument in its contemporary sizes. *Mesurent cent fois le Panthéon avec des differences des quelques millimètres à quoi nous servira cette compilation des documents, si nous n'en savons pas déduire le principe génetateur des proportions?* (*Dictionnaire raisonné,* VIII, Symétrie)

Since modern metrology is quite reliable in the relation of various systems, there is no obstacle, with the exception of inertia, in using contemporary sizes for measurement of old forms.

Especially the Roman period seems to have standardized their town-planning, building, building components, weapons, tools, pottery and other household objects, vehicles, and even their glyptic. To understand them better, a measuring stick with subdivision in smaller units of Roman standard sizes has been devized at the University of Ljubljana, Yugoslavia. For measurement Romans used a 10 *pedes* long *pertica;* our *pertica nova* is only 5 *pedes.*

The advantage of measuring Roman monuments with standard Roman sizes is in the evidence of the modular rhythm in architectural dimensions and in the understanding of the repetition of constant ratios, forming proportions.

BIBLIOGRAFIJA — BIBLIOGRAPHY

F. Hultsch, *Griechische und römische Metrologie* (Berlin 1862).

Hygini Gromatici *Liber de munitionibus castrorum* (ed. Gemoll, Bibl. Teubn., 1879).

M. Detoni, T. Kurent, *The Modular Reconstruction of Emona* (Situla 1 [in4°], Ljubljana 1963).

T. Kurent, *The Basic Law of Modular Composition* (The Modular Quarterly, London 1963).

T. Kurent, *The Modular Composition of Roman Water-wheels* (Archaeometry, vol. 10, Oxford 1967).

T. Kurent, *La legge fondamentale della composizione modulare* (Edizione Quaderni di studio, Politechnico di Torino, 1968).

T. Kurent, *The Modular Analogy of the Roman Palaces in Split and Fishbourne* (Archaeometry, vol. 12, Oxford 1970).

T. Kurent, *The Modular Eurythmia of Aediculae in Šempeter* (Catalogi et monographiae 4, Ljubljana 1970).

T. Kurent, *The Modular Composition of Diocletian Palace in Split* (Živa Antika 20, 1970).

T. Kurent, *The Roman Modular Way* (Official Architecture and Planning, London, December 1971).

LEGIJA IV FLAVIA I VOJNI LOGOR U VIMINACIJUMU

MIROSLAVA MIRKOVIĆ

Univerzitet, Beograd

T. 1: str. 972

Nedavno otkriveni žrtvenik u Starom Kostolcu,[1] na teritoriji rimskog Viminacijuma, čine interesantnim dve okolnosti: 1. žrtvenik je podignut od strane pripadnika legije IV *Flavia* van glavnog logora u Singidunumu; 2. on spada u malobrojne spomenike ove legije sa teritorije Viminacijuma, koji se mogu datovati.[2]

Sedam redova teško čitljivog i dosta oštećenog teksta natpisa sačuvano je na donjem delu žrtvenika. Početak koji nedostaje i oštećena mesta nije teško dopuniti, jer je u pitanju posveta caru stereotipne sadržine:

[*I(ovi) o(ptimo) m(aximo)*] | [*et .....*] | [*..... pr*]*o sa*|[*lute*] *imp(eratori) M. Aur(eli)* |[5] [*Sev*]*er(i) Alex*|*and(ri) Aug(usti) Valer(ius)* | *Crescentio mil(es)* | [*le*]*g(ionis) IIII Fl(aviae) S(everianae?) Ale*[*x(andrianae?)*] *v(otum) p(osuit) l(ibens) m(erito).*

Vis. slova 3,7 cm. Ligature: 4 MP,VR B AVG,AL (?) (Valer) 9 TI,MIL (I je u oba slučaja označeno produženom uspravnom hastom prethodnog slova; u skraćenici MIL na tako produženu uspravnu hastu slova M dodata je i vodoravna crta koja označava slovo L).

3 na pet slovnih mesta u početku reda verovatno se nastavljala reč iz prethodnog reda, epitet Jupitra ili posveta još jednom božanstvu, npr. *genio legionis.* 8 kraj reda nečitljiv zbog poroznosti kamena; dopuna prema drugim natpisima, posvećenim istom caru.[3] 9 u početku reda prazan prostor za 1—2 slova; mogućno da se nastavlja skraćenica za *Alexandriana* iz prethodnog reda.

[1] Žrtvenik su otkrili članovi ekipe, koja je 1972. godine vršila iskopavanja u Viminacijumu. Nadjen je bio na mestu Pajića Salaš na desnoj obali Mlave u Kostolcu; otkupljen za muzej u Požarevcu od M. Milenkovića iz Kostolca. Sada u navedenom muzeju. Vis. 0,60, šir. 0,55, deblj. 0,35 m. Vis. slova 3,7 cm. Gornji deo nedostaje. Zahvaljujem drugu Dr. V. Kondiću, koji mi je ljubazno dozvolio da objavim natpis.

[2] Dva natpisa, *JÖAI* 15 (1912) Beibl. 213, n. 1 i 4 (1901) Beibl. 103, n. 10, potiču iz I ili početka II veka, kada je legija IV *Flavia* u Viminacijumu delila logor sa legijom VII *Claudia.* Natpisi pripadnika legije IV *Flavia* iz kasnijeg vremena, *CIL* III 1649, 6300 i *Živa antika* 15 (1966) 383, ne mogu se bliže datovati.

[3] Up. *Spomenik* 71 (1931) 6, br. 4: *leg(io) IIII Fl(avia) S(everiana) A(lexandriana);* isto i na natpisu *CIL* III 8173. Skraćenica *S(everiana) Alex(andriana)* : *CIL* III 8244 = *JÖAI* 4 (1901), Beibl. 136, n. 40, *legio VII Claudia.*

U paleografskom pogledu postoji upadljiva sličnost izmedju ovog natpisa i natpisa posvećenog istom caru u glavnom logoru legije, u Singidunumu;[4] može se pretpostaviti da je legija imala svog kamenoresca.

Na osnovu posvete Severu Aleksandru natpis se može datovati u period 222—235. god. Tekst natpisa ne pruža elemente za uže datovanje.[5] Godina njegovog nastanka može se bliže odrediti ako se razmotri kretanje gornjomezijskih legija u vreme Aleksandra Severa.

Dedikant *Valerius Crescentio* bio je aktivni vojnik i na osnovu njegovog natpisa može se pretpostaviti da se i deo legije IV *Flavia* nalazio u Viminacijumu u vreme vlade Aleksandra Severa. To bi pak značilo da je legija VII *Claudia* bila odsutna iz svog stalnog logora u Viminacijumu. Ostaje da se razmotri kada je to bilo.

Iz Gornje Mezije potiče više natpisa pripadnika legije VII *Claudia*, koji se mogu datovati u odredjenu godinu u vreme vlade Aleksandra Severa. Natpisi iz Naisa iz 223—225. godine, iz Viminacijuma 228. godine i iz Vučitrna iz 230 dokazuju da do 231. god. legija nije napuštala provinciju.[6] Zasada nema spomenika koji bi se mogli datovati posle 230. god. Ta okolnost ide u prilog pretpostavci da je legija VII *Claudia* učestvovala u ratu Aleksandra Severa na Istoku 231—232. god.[7] Pored natpisa iz Ravne, koji predstavlja nesigurno svedočanstvo o tome, jer nije datovan,[8] mogli bi se navesti kao indirektna potvrda za to dva natpisa iz vremena Aleksandra Severa: 1. natpis iz Niša, *CIL* III 8244 (= *JÖAI* 4 [1901] Beibl. 136, n 40), posvećen *Domn(ae) et Domno et Bono Evento pro s(alute) Aug(usti)* od strane pripadnika legije VII *Claudia*, koja nosi i naziv *S(everiana) Alex(andriana)*. Mogućno je da je posveta *Bono Evento* u vezi sa povratkom legije sa Istoka.[9] 2. Bronzana baza iz Karlova u Bugarskoj, *Izvestija BAD* 2 (1911) 179 (= *Arch. Anz.* [1912] 572), na kojoj se spominje *Aur(elius) Gerula tes(serarius) leg(ionis) VII Cl(audiae) S(everianae) A(lexandrianae)*. Mogućno je da je spomenik nastao pri povratku legije sa Istoka.

Nov natpis pripadnika legije IV *Flavia* u Viminacijumu doprinosi verovatnoći pretpostavke o učešću legije VII *Claudia* u ratu na Istoku 231—232. godine, jer indirektno ukazuje na odsustvo legije, koja je činila stalnu posadu ovog vojnog logora. Mogućno je da iz ovog vremena, izmedju 231—232. god. potiču i neki drugi spomenici legije IV *Flavia* u Viminacijumu.[10]

[4] *Spomenik* 71 (1931) 6, br. 4 (sa fotogr.). Up. i nedatovani spomenik pripadnika legije IV *Flavia* iz Viminacijuma, *Živa antika* 15 (1966) 384, sl. 3.

[5] Uže datovanje natpisa na osnovu kognomena legije, *Severiana* do 230, *Severiana Alexandriana* izmedju 231—233 (Nesselhauf, *CIL* XVI 145) novi natpisi ne potvrdjuju (G. Bersanetti, *Atheneum* 21 [1943] 79 i d.).

[6] Naissus: *CIL* III 14565 (= *JÖAI* 3 [1900] Beibl. 131, n. 30) (223. god.); *CIL* III 1676 (225. god.); Viminacium: *CIL* III 8112 (228. god.); Vučitrn (teritorija Ulpijane): *Spomenik* LXXI (1931) 42, br. 96.

[7] E. Ritterling, 'Legio', *RE* XII (1924) 1329, sa znatnim rezervama.

[8] *JÖAI* 8 (1905) Beibl. 19, n. 58: vojnik legije VII *Claudia, interfectus in expeditione (P)arthica et Ar(meniaca)*. B. Filow, *Die Legionen der Povinz Moesia von Augustus bis auf Diokletian* (Leipzig 1906) 85-86, ga datuje u vreme istočnog rata Severa Aleksandra stoga što se spominje i jermenska ekspedicija.

[9] Up. posveta za *bonus eventus eq(uitum) leg(ionis) XXII Prim(igeniae) p. f.* iz 231. god., *CIL* XII 6669 i Ritterling, *op. cit.* 1815. *Bonus eventus:* A. v. Domaszewski, 'Die Religion des röm. Heeres', *Westd. Zeitschr.* 14 (1895) 44 i Ruggiero, *Diz. epigr.* I (1895) 1018.

[10] Napr. *Živa antika* 15 (1966) 383.

Po povratku legije VII *Claudia* sa Istoka veksilacija legije IV *Flavia* vraćena je u stalni logor u Singidunum. Valerija Krescencija uskoro srećemo ponovo, na natpisu iz Singidunuma iz vremena Maksimina Tračanina.[11] Ime *Valerius* kao i kognomen *Crescentio* su česti kod vojnika;[12] ipak, u ovom slučaju se sme prihvatiti kao ista ličnost, jer dva spomenika deli mali vremenski razmak. Natpis iz Singidunuma posvećen je boginji puteva i raskršća Hekati.[13] Legija IV *Flavia* na njemu nosi počasni naziv *Max(iminiana)*. Ako je tačna pretpostavka, da je legija IV *Flavia* učestvovala u ratu Aleksandra Severa na Rajni,[14] posveta Hekati mogla bi se dovesti u vezu sa srećnim povratkom legije u stari logor, posle smrti Aleksandra Severa i dolaska Maksimina Tračanina na presto.

Legio IV Flavia in Viminacium

Das unlängst im Dorfe Stari Kostolac (Viminacium) gefundene Exvoto wurde von Valerius Crescentio, Soldaten der *IV Flavia* dem Kaiser Alexander Severus gewidmet.[1] Obwohl weder *cognomen* noch *nomen gentile* in Militärkreisen als eine Seltenheit anzusehen ist, ist in diesem Falle erlaubt diesen Soldaten mit dem gleichnamigen in derselben Legion, der ein paar Jahre später — zur Zeit des Kaisers Maximinus Thrax — der Hecate in Singidunum ein Heiligtum erbaute,[11] gleichzustellen.

Die Tatsache, daß die Widmung vom aktiven Soldaten der in Singidunum stationierten Legion, in Viminacium, dem Standlager der 7. klaudischen vollzogen wurde, gibt Anlaß zur Vermutung, daß die erstgenannte damals vorübergehend und teilweise auch in der benachbarten Garnison etliche Dienste versah. Dazu kann durch drei datierte Inschriften bewiesen werden, daß die VII *Claudia* bis 230 die Provinzgrenzen nicht verlies;[6] da aber solche für die nächsten paar Jahre fehlen, wird die Annahme, daß sie vom Kaiser auf den östlichen Feldzug 231 befohlen wurde,[7] etwas näher gerückt, worauf überdies zwei weitere Elemente hindeuten: a) Ein in Naissus dem Alexander Severus gewidmetes und *Bono Evento* geweihtes von Soldaten der *VII Claudia S(evera) Alex(andriana)* aufgestelltes Exvoto (*CIL* III 8244 = *JÖAI* 4 [1901] Bb. 136, Nr. 40), wobei sich *Bonus Eventus* wohl auf deren Teilnahme an der orientalischen Expedition beziehen kann; und b) eine in Karlovo (Bulgarien) zur Zeit Alexander Severus von Militärs derselben Legion (*Arch. Anz.* [1912] 572) — vielleicht während des Rückmarsches in die Stammgarnison — aufgestellte Votivinschrift.

[11] *Spomenik* 98 (1941-48) 4, br. 7 (*ILJug* 16), na osnovu crteža iz vremena kada je natpis nadjen i odmah zatim zagubljen. Nedavno je natpis ponovo pronadjen u podrumu Konaka knjeginje Ljubice i utvrdjen je sledeći tekst: *Dea[m?] Hecaten trivi|ae t[r]iformi Val(erius) Cr|escentio mil(es) leg(ionis) IIII Fl(aviae) Ma|x(iminianae) [pro s]e et suis v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*

[12] Up. L. Dean, *A Study of the cognomina of soldiers in the Roman legions* (Princeton 1916) 13 i 21.

[13] Natpis se nalazi na manjem arhitravu.

[14] Ritterling, op. cit. 1334.

KNJIŽNA POROČILA — BOOK REVIEWS

Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie. Nach E. Ebeling, B. Meissner, E. Weidner. Unter Mitwirkung von P. Calmeyer, A. Moortgat, H. Otten, W. Röllig, W. v. Soden, D. J. Wiseman, herausgegeben von D. O. Edzard. Založba Walter de Gruyter. Berlin-New York.

III. Band. 6. Lieferung, 1969: Girsu — Götterreisen; 7. Lieferung, 1969: Götterreisen — Gott; 8. Lieferung, 1971: Gott — Grenze; 9. Lieferung, 1971 Grenze — Gyges und Nachtrag. 8⁰, str. 401—722. IV. Band. 1. Lieferung, 1972: H — Handel, str. 1—80; 2/3. Lieferung, 1973: Handel — Hazazu, str. 81—240.

(Iz tehničnih razlogov pišemo besede, ki imajo v mednarodni transkripciji znake ḫ, ḫ ǧǧ, brez teh diakritičnih znakov [npr. Hammrapi, Hattuša, Haggi Muhamed.] Bralec, ki bi v svojih publikacijah želel tako transkripcijo, jo najde v Realnem leksikonu asiriologije.)

O nadaljevanju »Realnega leksikona asiriologije (kakor se od 5. sešitka naprej tudi imenuje) in prednjeazijske arheologije« je *Arheološki vestnik* za prvih pet sešitkov tretjega zvezka že poročal (v 9-10 [1958-59] 64 ss, v 17 [1966] 533 ss, 20 [1969] 286 ss). V zadnjem poročilu (*Arh. vestnik,* 20 [1969] 286) navedeni novi izdajateljski odbor se je toliko spremenil, da je W. v. Soden s 1. septembrom 1970 prepustil vodstvo profesorju D. O. Edzardu (München). Novi odbor je izhajanje močno pospešil. Medtem ko so v letih 1957—1964 bili izdani trije sešitki, je v letih 1965—71 sledilo šest sešitkov tretjega zvezka in pred nami so že trije sešitki četrtega zvezka. Po dovršitvi tretjega zvezka računa izdajateljski odbor še s petimi ali sedmimi in z nekaj dodatnimi. Odbor je tudi sklenil, da bo raje objavljal tudi delno nepopolno gradivo, če bi se zaradi minucioznosti dovršitev drugače preveč zakasnila.

Da s poročili preveč ne zaostajamo, bomo nastalo veliko vrzel za III. zvezek skušali izpolniti s kratkimi opozorili na arheološko in kulturnozgodovinsko pomembnejša gesla.

V šestem sešitku (1969, str. 401 do 480) poroča W. Nagel (405—407) o izkopavanjih v Giyan, Tepe, ki je »osrednje vozlišče za predzgodovinsko in zgodnjo zgodovinsko stratigrafijo Mezopotamije in zahodnega Irana«: peta plast tu odgovarja zgodnjemu, srednjemu in poznemu Ubaidu, prvo pa datira Cl. Schaeffer okoli 1400—1200, Cuyler Young pa okoli 1250—700. — Zelo podrobno je obdelano steklo (glazure), najprej po klinopisnih tekstih (407—410), pri čemer A. L. Oppenheim loči plošče literarne vsebine (obenem z upravnimi listinami) od tekstov z neposrednimi navodili za izdelovanje stekla (sumerski izraz zanj je a n z a h, str. 408). H. Kühne je prispeval podroben arheološki del (410—427). — Vsaj omenim naj geslo: »zvon(ec)«, ki se razmeroma pozno pojavlja kot okras konj (P. Calmeyer); dalje »glose« (za sumerske in akadske tekste J. Krecher, 431—440, za hetitske Vl. Souček, 440) in »gliptiko« kot umetnost pečatenja (obdelala U. Moortgat-Correns, 440 do 462). Mnogoštevilne risbe dobro pojasnjujejo izvajanja.

Od konca šestega sešitka naprej (463 ss) preko večjega dela s e d m e g a sešitka (1969, 481—560) do prve četrtine

(do str. 580) osmega sešitka (1971, 561 do 640) sledijo po večini gesla verske vsebine. Osrednje geslo »Bog« je po abecednem zaporedju obravnavano proti koncu te dolge vrste (532—575) in sicer najobširneje po sumerskih tekstih (J. van Dijk, 532—543), nato po akadskih (W. G. Lambert, 543—546), po elamskih (W. Hinz, 546 ss) in končno po hetitskih (G, Steiner, 547—575) tekstih. Kratko naštejmo nekaj posebno značilnih podrobnih gesel. Obsežno je geslo o »simbolih in atributih«, ki je arheološko obdelano in pojasnjeno z risbami za Mezopotamijo in Sirijo/Palestino (B. Hrouda; J. Krecher, 483—498; za Hetite G. Steiner, 563 ss), krajša gesla so o več kakor desetih seznamih božanstev (W. G. Lambert, 473—479) in o genealogiji bogov (469 ss), njihovih potovanjih (A. W. Sjöberg, 480—483, H. Otten, 483), o za to uporabljanem prevoznem čolnu (R. Opificius, 463—466), o njihovem upodabljanju (466 ss), o upodabljanju njihovih borb (471 ss, vse R. M. Boehmer), o njihovih pečatnikih (R. Opificius, 578—580), o njihovih zborih za posvetovanje (498 ss).

Arheolog se bo v sedmem sešitku ustavil ob geslu Gözlükule (ob južnem robu mesta Tarza). Izkopavanja so v letih 1934—37 in 1947/48 delno odkrila najdišče, v čigar »razvalinah lahko zasledujemo kulturni razvoj Kilikije« (W. Orthmann, 500—503).

Obširno je geslo »zlato«, ki ga najprej po sumerskih in akadskih tekstih obdeluje W. F. Leemans (504—515), po hetitskih pa H. Otten (515 ss), na kar sledi arheološka obdelava (J. Boese, 516 ss), ki se konča z dolgim traktatom o zlatarski tehniki (J. Boese, U. Rüss, 519—531). Zlato so zgodaj (prim. kraljevske grobove v Uru) uporabljali za izdelovanje nakita, kipov itd., šele izza kasitske dobe se je uporabljalo v gospodarskem prometu. Razmerje nasproti srebru niha med 1 : 4 do 1 : 10.

Arheologu bodo dobrodošla gesla: »grob« (581—605), »pridatki mrtvecu v grobu« (605—609) in posoda/shramba za mrtvo truplo« (609 ss). V začetku gesla o grobu so pregledno obdelane oblike grobov. Za Irak in Iran je gesla obdelala Eva Strommenger, za Sirijo in Palestino B. Hrouda, za Malo Azijo pa geslo »grob« W. Orthmann (603—605). — Geslo »gramatika« je D. O. Edzard (610 do 616) uporabil za »gramatične« sumersko-akadske tekste, pri tem odkriva, kako so akadski pisarji skušali analizirati sumersko besedilo. V gramatičnih tekstih se odkriva »impozantno delo Akadcev, občudovanje zasluži visoka stopnja abstrakcije (606). — Obširno je obdelano »granatno jabolko« (arheološko J. Börker-Klähn, z analizo tekstov W. Röllig) (616—633), »v Iraku poleg dateljnove palme najbolj razširjeno drevo« (630). Sumerski izraz za granatno jabolko, ki se pojavlja že v Uru III., so prevzeli Akadci (*nurmû*). Sadež je veljal kot izraz rodovitnosti in s tem življenjski simbol (626). Pogosto in kar v štirih oblikah (624) so ga upodabljali ob izdelovanju nakita, včasih so ga uporabljali kot zdravilo (za pospešitev poroda, za ustavitev krvavitve, zoper gliste). — Kratko je geslo »granit«, ki se v stari orientalski obrtniški dejavnosti komaj kdaj pojavlja (R. M. Boehmer, 632 ss). — Obširnejše je geslo o zmaju (Greif), ki ga upodabljajo ali s ptičjo ali z levjo glavo, epigrafskega gradiva z Orienta o njem ni. Vsa dognanja dolgujemo gliptiki (J. Börker-Glähn, 633—639). — Kulturnozgodovinsko zanimivo je geslo »meja« (639—643). Glede sumerskih in akadskih virov ga obravnava A. K. Grayson, glede hetitskih E. v. Schuler.

V Mezopotamiji so mejniki predvsem ločili zemljiško lastnino; izza kasitske dobe se pojavljajo *kudurru*, opremljeni s simboli božanstev. Ob državnih mejah nastajajo novi problemi (zastražene ali prosto prehodne meje?).

V devetem sešitku (1971, 641 do 722) je več zelo zanimivh sestavkov. Ko W. Röllig govori o Grkih (643—647), se dotakne problema Ahhijave, ki jo omenjajo hetitski teksti. Nato podrobno našteva, kdaj se Jonijci omenjajo v asirskih ali babilonskih virih (za Sargona II., Senaheriba, Nebukadnezarja II.). Končuje s pregledom kulturnih izmenjav med Babilonci in Grki.

Zgodovinsko izredno pomembno je geslo »Gudea« (676—687), vladar (ensi) Lagaša, ki splošno velja za značilnega predstavnika Sumercev. Njegovi mnogoštevilni gradbeni in posvetilni napisi obenem z dvema velikima napisoma na valjih A in B, himne na gradnjo templjev so »doslej najstarejše obsežne kompozicije sumerskega slovstva«. Tako jih označuje pokojni A. Falkenstein, najboljši poznavalec njegovih spisov, njegovega jezika in slovnice; primerno je, da so kot prvi del gesla G. (po tekstih) uvrščena Falkensteinova življenjska dognanja vsaj postumno. V nadaljnjem, arheološkem delu E. Strommenger ugotavlja, da Gudea po številu ohranjenih predmetov (skulptur: devet kipov stoječega, sedem sedečega Gudea kot vladarja itd.) daleč presega vse vladarje stare Prednje Azije (680). V sistematični razporeditvi je naštetih 99 takih najdb, ki pričajo o Gudei. — V malo znana poglavja mezopotamske zgodovine posega geslo »Gutium« (W. W. Hallo, 708—720). Dobo Gutejcev, ki jo je uvrstiti med konec akadske monarhije in začetek tretjega Ura, in ki jo splošno cenijo nekaj nad sto let, ima W. W. Hallo za znatno krajšo (713 ss). — Geslo o »pozdravu« je splošno kulturnozgodovinsko zanimivo (E. Salonen, 668—670). — Na gospodarsko in družbeno območje sega geslo o »zemljiški veleposesti«, obenem s pregledno tabelo (J. Renger, 647—653). — Pravnozgodovinsko najbolj zanimivo geslo »zemljiška lastnina« je mogel R. Haase (661—664) podati precej kratko, ker manjka virov. — Arheolog bo poleg mnogih manjših in osebnih gesel z zanimanjem sprejel geslo o »dodatkih« (figuricah), ki so jih ob začetku gradnje vzidali v temelje. To geslo obravnava mladi iraški asiriolog Subhi Anwar Rashid (655—661) in pojasnjuje razvoj z obširno tabelo. — E. Heinrich in U. Seidl obravnavata »tlorise« (664—670). Od 26 vsaj fragmentarno ohranjenih jih je 18 mogoče tolmačiti (2 o templjih, 14 o stanovanjskih hišah). So iz Babilonije in iz Elama, časovno delno iz akadske in stare babilonske, delno iz nove babilonske in poznejše dobe. Poleg risb je objavljena pregledna tabela. — P. Calmeyer obravnava geslo »pas« (689—693), časovni razvoj njegove uporabe. Medtem ko pripisujejo simboličnemu procesu pasu v poznejših kulturah večkrat magičen pomen ali ga povezujejo z določenimi lastnostmi, za stari Orient tega še ni mogoče trditi (693). — Zemljepisno in zgodovinsko važno je mestno ime »Gubla«, poznejši Byblos, feničansko pristanišče, ki je tisočletja tradicionalno gojilo prijateljske zveze z Egiptom (B. Hrouda, W. Röllig, 673—675). Zadnje geslo tretjega zvezka je Gyges, lidijski kralj (okoli 685—652), ki ga omenjajo grška in asirska poročila (W. Röllig, 720 ss). — Končno (str. 721) sledi še pet dopolnilnih gesel.

Prizadevnosti novega redakcijskega odbora je uspelo, da so od četrtega zvezka, ki se začenja s črko H, izšli že trije sešitki: prvi (1—80) leta 1972, (dvojni) drugi/tretji (81—240) pa leta 1973.

V prvem sešitku je obravnavanih 110 gesel, v drugem 161. Gesla so kajpak različna po obsegu in pomenu. Naše poročilo omenja le obsežnejša in pomembnejša. Predvsem kratkih gesel o lastnih imenih (božanstev, oseb, krajev, zaslužnih pokojnih asiriologov ipd.) zaradi omejenega prostora ne moremo navajati. Bralca skušamo opozoriti na tehtnejše, splošno ali specialno zanimive obdelave.

Arheolog bo v prvih treh sešitkih četrtega zvezka našel obilo zanimivega.

J. Börker-Klähn obravnava (1—12) po arheološkem gradivu nošnjo las in sicer v zaporednih periodah: sumersko-akadski; babilonski po letu 1500; posebej v Elamu, medtem ko srednjo in novo asirsko periodo, to je čas od Tukulti-Ninurte I. (1243—1207) do Asurbanipala (669 do 629), razdeli na štiri obdobja. Mnogoštevilne risbe pojasnjujejo posamezna izvajanja.

Posamezna najdišča so obravnavana v posebnih geslih; omejimo se na najbolj pomembna. Po abecedi je prva pokrajina ob reki »Habur«. V srednji in novoasirski dobi je imela zelo menjajočo se usodo, ki jo oriše J. N. Postgate (28 ss). Mallowan je pa v letih 1935-38 na ozemlju med Haburjem in njegovim pritokom Gaggaga (zlasti Šāgir Bazarju) izkopal keramiko iz prve polovice drugega tisočletja; pod geslom »Habur-Ware« jo obravnava Barthel Hrouda (29 do 31). Krajša so gesla o najdiščih v Iranu: »Haftavān Tepe« (39, Stephan Kroll) in »Haft Tepe« (= Sedem gričev, 17 km j. vzh. od Suz; Calmeyer), kjer so v dveh obokanih grobnicah našli 21, oziroma 14 skrbno pripravljenih grobov, dalje dva napisa na kamnu in okoli 500 glinastih ploščic (39 ss). — »Hamadān«, nekdanja medijska prestolnica, je zaradi moderne zazidave le malo raziskana, glede obilnih trgovsko ilegalno se pojavljajočih »najdb iz Hamadana« priporoča P. Calmeyer opreznost pri nakupu. — Zelo pomembno je dvojno geslo »Halaf« (od prvega tisočletja naprej »Guzāna«). V prvem izvemo za zgodovino izkopavanj. V drugem (obojno B. Hrouda) je podrobno označena »halafska kultura« (okoli l. 5000) kot eneolitska kultura s središčem v severni Siriji ali severnozahodnem Iraku ali južnovzhodni Turčiji; arheološko se pojavlja z jako kvalitetno keramiko (55). V njej se kažeta dve skupini: zahodna (Šāgir Bāzār) in vzhodna (Tell Arpačija) (56). Gre za kmečko-vaško kulturo, katere prebivalci živijo od poljedelstva, odvisnega od deževja in od udomačenih malih živali; polagoma udomačijo tudi govedo (58). — P. Calmeyer (128—131) poroča o bogatih najdbah (med njimi je zlata čaša) na griču »Hasanlu«, odkritem l. 1934 južno od Urmijskega jezera (z 10 izkopavanji po l. 1956). — Precej podrobno nas W. Nagel seznanja v prvem geslu z lego in izkopavanji (1937-39) v najdišču Haggi Muhammad, v drugem pa s skupinami tamkajšnje keramike (40, 40—48). Prva plast (nekako izza leta 4400) je sodobna z zgodnjo ubaidsko kulturo. Proti koncu pozne ubaidske keramike je bila naselbina opuščena (40). V zvezi s tem skuša določiti W. N. predhodnike kultur Eridu-Ubaid ter vzporeja keramiko iz Tepe Gurān, kjer najstarejšo keramiko datirajo okoli 6712 (46).

Od orodja je obširno obravnavana »kopača« (tako ponašim nemško Hacke, ki lahko označuje rovnico, kramp, motiko in sekiro). Najdbe v Suzah segajo nazaj do srede tretjega tisočletja, kombinirano orodje tudi iz Irana že pred 2000, železno kajpak iz poznejše dobe (P. Calmeyer 31—33). Arheologa dopolnjuje filolog C. W. Wilcke (33—38), ki odkriva izredno bogato izrazoslovje. Kopača je spodbujala celo k opevanju. Poučna pesnitev opisuje kopačo boga Enlila (34); začenja se z obširnim mitološkim delom (77 vrstic), ki mu sledi igrivi terminološki jezikovni del (78—92), v tretjem delu pa je (93—105) označena uporabnost kopače. Pesnitev se končuje z doksologijo v čast Enlilu in Nisabi. — Druga pesnitev je prepirljivka med kopačo in plugom (35). — Znatno krajše je geslo o »kladivu« (P. Calmeyer, 72 ss). Redke najdbe so izza akadske dobe (okoli 2340—2259).

Geslo »*Hallat*« obravnava pariška asiriologinja Denise Cocquerillat (60 ss).

Tako imenujejo sadne vrtove, po večini posajene s palmami. So v lastnini templja, ki jih oddaja v zakup zasebnikom, ki morajo za določen dan v mesecu dobavljati določeno množino dateljnov za tempeljsko menzo. Taki vrtovi se omenjajo v raznih mestih, Babilonu, Uruku, Borsippi, Sipparju in v Dilbatu, kjer nam o njihovi ureditvi pričajo pogodbene listine izza vlade perzijskega kralja Darija II. (424—405). Da je zagotovljena oskrba za vse dneve v mesecu, je vrt razdeljen na 30 parcel, od katerih je vsaka obremenjena za določen dan. — V 2. sešitku (98 ss) je D. Cocquerillat prispevala geslo »rokodelec (pozno babilonsko)«. Uvodoma ugotavlja, da se v babilonščini označba za ročno delo (*dulli qātē*) uporablja le za peka/slaščičarja in za mizarja; modernih kategorij in skupin tam še ne najdemo. Glede na to razlikuje med prehrambenimi obrtniki in tistimi, ki predelujejo les in kovine. Z minuciozno natančnostjo navaja najprej izraze za prehrambene rokodelce in za posamezne stopnje njihove dejavnosti. Začenja z izrazi za pivovarnarja, kaj proizvaja, kaj pri tem uporablja in v kakšni množini (dateljne, rž ali ječmen in podobno), s kakšnim ravnanjem, kakšna je njegova odgovornost. — Podobno so obravnavani pek/slaščičar (mlinar se v virih redko pojavlja). Več se da dognati o mesarju in stiskalcu olja. Nekaj izvemo o povezanosti obrtnikov, ki so vključeni v tempeljsko skupnost (99). — Glede druge skupine rokodelcev izvemo najprej, od kod so Babilonci uvažali kovine in boljši les ter kdo je vse to predeloval (100). Nato so zaporedoma obravnavani: lončar (in izdelovalec vaz), mizar, tesar in umetni mizar. Drugi imajo opraviti z lanom in volno (beljenje; tkanje in šivanje; vzdrževanje tkanin in oblačil) (101); zopet drugi delajo z usnjem in živalskimi kožami (102 ss), končno nekateri izdelujejo iz trsa košarice, preproge, mreže itd. (103). — V Uruku so v tempeljskem okraju Eanna bili predelovalci lesa in kovin združeni v nekakem cehu; njegovi člani niso smeli delati v drugih delavnicah. — O obsegu domačih obrti so poročila precej pomanjkljiva.

Obsežno geslo »harfa« (114—120) je posrečeno pojasnjevano s 16 risbami (W. Stauder). — Tudi o zajcu je kar dvoje gesel, obširnejše je arheološko (W. Heimpel, 131, J. V. Canby, 131—133).

W. Nagel (137—141) je pregnantno označil značilnosti predzgodovinske kulture, imenovane po griču Tell Hassuna, na desnem Tigrisovem bregu. Izkopavanja Iraškega muzeja v Bagdadu v letih 1943-44 so tu odkrila »važno najdišče keramičnega neolitika v Mezopotamiji ter kultur, ki se imenujejo po najdiščih Samarra, Halaf in sev. Ubaid izza 7. do 5. tisočletja«. Od 17 plasti ima plast I a neposlikano, neokrašeno grobo polirano keramiko, nima pa še nobenih arhitekturnih sledov (138).

Izredno obširno je geslo »hiša«, ki zavzema 48 strani, torej 3/5 enega sešitka. To velja zlasti za arheološki del (E. Heinrich, 176—220), ki v sedmih odstavkih zasleduje razvoj od podzemskih in jamskih bivališč preko okroglih, nato enoprostornih posamičnih hiš, dalje večprostornih, toda še brez dvorišča, slede jim mešane oblike, za njimi pridejo mezopotamske hiše z osrednjim dvoriščem (ogradne hiše — Hürdenhaus), ki se jim pridružijo še drugi tipi. Ob vsakem novem tipu je podana najprej definicija, nato slede primeri, ki poleg Mezopotamije zajemajo Sirijo in Palestino, Malo Azijo in Iran. Znatno krajši filološki del (D. O. Edzard [220—224]) podaja podrobno izrazoslovje za hišo, njene pritikline (streho, vrata), za mere in cene hiš, pravne aspekte in obrtnike, potrebne za postavitev hiše. — Posebna gesla so za »domače orodje«: od žlice do metle in bakle (A. Salonen, 225—229). Sledita

gesli o »modelu hiše« (U. Seidl, 229—231) in o »domačih živalih« (W. Heimpel, 231—233).

Pravni sta gesli »kršitev hišnega miru« (E. Szlechter, 224 ss) in »havarija« o poškodbi ali potopitvi ladij v viharjih (H. Petschow, 233—237).

Več gesel je v zvezi s hetitsko problematiko. Navedimo jih v časovnem, ne v abecednem zaporedju. Z geslom »Hatijci, hatijski« (159 ss) nas Annelies Kammenhuber (München) v zgoščenem članku seznanja s Hatijci (= Protohatijci), prebivalci severne osrednje Anatolije takrat, ko so se tja doselili indoevropski Hetiti. Kratko izvemo za nekatere značilnosti hatijske slovnice in o hatijskih vplivih na Hetite (160).

Geslo »Hattuša«, ki podaja zgodovino hetitske prestolnice, je napisal Kurt Bittel (162—172), ki je skoro trideset let vodil tamkajšna izkopavanja. Ko je označil lego, ime in zgodovino izkopavanj (162), preide k zgodovini prestolnice, naseljene že v eneolitu. Sledovi Anittovega razdejanja mesta v času asirskih naselbin so marsikje vidni (165). Od Hattušila I. (ok. 1650—1620) naprej je mesto zopet prestolnica stare hetitske države (165). Svoj največji obseg doseže mesto za časa hetitske velesile v 14. in 13. stoletju: o tem priča »grad«, pet templjev in izkopani del stanovanjske četrti. Zanimiva je mestna usoda po koncu hetitske države. Za zgodovino naj vsaj opozorimo na gesla Hattušili I., II. in III. (173—175).

Geslo »Hatti«, ki v hetitskih klinopisnih tekstih lahko pomeni hetitsko prestolnico Hattušo, se po propadu hetitske velesile uporablja v zadnjem tisočletju pr. n. št. za označbo kakih desetih mestnih državic — največje med njimi je bilo mesto Kargamiš — ki so obstajale, dokler jih ni asirski kralj Sargon II. v letih 720 do 708 razdejal. O njih ohranjeni napisi so napisani v hieroglifih in v hetitščini, ki je blizu luviščine. Označbo Hatti so zanje uporabljali Asirci in Urartejci; pozneje pa ta izraz pomeni Babiloncem Fenicijo in Palestino. To geslo in nadaljnje geslo »Hattin«, ki je ime ene teh državic, je obdelal J. W. Hawkins. Deželo Hattin (ali Pattin, asirsko Unqi) je podjarmil Tiglatpilezar III. leta 739.

Geslo dežele »Hana« se na ploščicah iz mesta Mari pogosto pojavlja. Njeno prebivalstvo je bilo še napol nomadsko (J. R. Küpper, 74—76). — Mesto Halab (dan. Aleppo) (H. Klengel, 50—53) je zaradi modernih stavb arheološko malo raziskano. Njegova pisana zgodovina niha med prestolniškim položajem v »velikem kraljestvu« Jamhadu in raznimi tujimi gospodarji: Hetiti, Egipčani, Mitanci in Asirci. V 9./8. stoletju ga politično izpodrine Arpad kot središče aramejske kneževine Bit Agusi. Za prvo tisočletje te podatke dopolnjuje še J. D. Hawkins (53) po epigrafskem gradivu. — Od drugih zemljepisnih gesel naj vsaj opozorimo na »Hamath« (J. W. Hawkins, 67—70), »Hanigalbat« (E. v. Weiher, 105—107), »Harran« (J. N. Postgate, 122—125), »Haššu(m)« (H. G. Güterbock, 137) in »Hatay« (W. Orthmann, 142—147).

Zgodovinsko zanimivo je geslo »Habiru« (prim. Hebrejce), ki ga podrobno obravnava francoski asiriolog Jean Bottéro. Pregledno našteva 235 klinopisnih in 14 egipčanskih tekstov, v katerih se Habiru omenjajo. V zvezi s sumersko označbo Habirov kot l ú - s a - g a z sklepa, da so jih sodobniki neprijazno označevali kot »klateže«, »roparje«. V posameznih poročilih nastopajo navadno množično in brezimno ter prevzemajo različne dejavnosti in službe (24). Pri njih gre bolj za poseben status, težko pa je dognati, kaj jih je povezovalo v kulturno ali jezikovno enoto.

Izmed osebnih gesel naj opozorimo na imeni »Hammurapi iz Jamhada« in

»Hammurapi iz Qurde«. (H. Klengel, 73 ss). Obe imeni kažeta, da je bilo ime Hammurapi takrat zelo razširjeno.

Gospodarski zgodovinar bo pozdravil geslo »trgovina« (76—90), ki ga je po posameznih obdobjih za Mezopotamijo obdelal nizozemski asiriolog W. F. Leemans. Geslo o trgovini se lepo nadaljuje z geslom o »trgovinskih kolonijah« asirskih trgovcev v Kanišu (danes Kültepe) v Kapadociji v Mali Aziji. Geslo je obdelal dunajski asiriolog Hans Hirsch (90—97).

Raznovrstna in bogata vsebina Realnega leksikona za asiriologijo živo priča o velikem napredku asiriologije, različnost narodnosti mnogoštevilnih sodelavcev pa o naglem naraščanju vrst mladih asiriologov.

V. Korošec

Ida Bognár-Kutzián: *The Early Copper Age Tiszapolgár Culture in the Carpathian Basin*, Archaeologica Hungarica, S. N. 48, Budapest 1972, 253 strani, 36 slikovnih prilog v tekstu, 74 tabel in zemljevid razprostranjenosti.

Raziskovanja prazgodovine v karpatski kotlini in sploh v jugovzhodni Evropi so v zadnjem desetletju zelo napredovala. Tako je tudi današnje poznavanje bakrene dobe v fazi, ko so nam že znani glavni obrisi razvoja tega obdobja. S tem je dana baza za detajlnejše proučevanje. Avtorica obravnava v pričujočem delu začetke bakrene dobe ob zgornjem Potisju, ki sodi kulturno in časovno v Tiszapolgár kulturno skupino. V tem času so se ljudje začeli seznanjati z osnovnimi metalurškimi procesi. Z uvajanjem metalurgije je postala karpatska kotlina eden najzgodnejših centrov za predelavo kovin in izvozno področje za vso jugovzhodno Evropo.

Knjiga je razdeljena v sedem poglavij. V prvem poglavju daje avtorica najprej pregled najdišč in najdb Tiszapolgár kulture na Madžarskem ter v njeni neposredni soseščini. Tu obravnava vsa dostopna najdišča in slučajne najdbe iz karpatske kotline do leta 1966. Izpuščeno je le največje in najpomembnejše, eponimno najdišče te kulture. Tiszapolgar-Basatanya, ker je obdelano v posebni monografski razpravi (prim.: Ida Bognar-Kutzian, The Copper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya, Arch. Hung., vol. 42, Budapest 1963). Kutzianova se zaveda, da dá lahko odgovor na taka vprašanja, kot so npr. struktura naselja, kontinuiteta naselbine, zaporedje pokopov, njihova kronologija itd. le sistematično izkopano najdišče, vendar pa meni, da so za prikaz razprostranjenosti kulture pomembne tudi slučajne najdbe. Najdišča so razvrščena po abecednem redu. Debrecen - Nyulas, Deszk, Kisvárda, Tiszaug sodijo med največja najdišča te eneolitske kulture. Poznavanje najdišč in problematika jugoslovanskega prostora je glede na današnje stanje raziskovanja zgodnje bakrene dobe (avtorica striktno uporablja ta naziv, nikoli eneolitik) pri nas, zelo pomanjkljivo (opravičuje jo le to, da je bilo gradivo že zbrano več kot pred sedmimi leti).

V drugem poglavju je podana tipologija materiala, in sicer keramike, kamnitega in bakrenega materiala (sekire) in zlatih obeskov. Tipologija keramičnih oblik je v glavnem povzeta iz monografije o Tiszapolgár - Basatanyi. Dodanih je le nekaj novih keramičnih oblik. Tako je doslej znanih v Tiszapolgár kulturi 16 različnih tipov posodja. Prevladujejo bikonične posode, značilne so tudi posode z votlo ali križno nogo. Keramika je iz fino žgane gline, njena barva je odvisna od intenzivnosti žganja gline.

V tretjem poglavju Kutzianova obravnava pokope. V bakreni dobi so, v nasprotju z neolitikom, nekropole ločene od naselbin. V Tiszapolgár kulturi so grobišča na dvignjenih mestih, medtem ko naselbine te kulture leže neposredno ob vodi. Ob redkih žganih pokopih prevla-

dujejo skeletni pokopi. Avtorica našteva najdišča s pokopi po posameznih kulturnih skupinah. V grobovih vseh kulturnih skupin Tiszapolgár kulture so običajni številni pridatki, največ je keramičnih. Poleg nekropol izven naselij naletimo v tej kulturi tudi včasih na pokope v sami naselbini. Eno značilnih opažanj pri pokopih je pohabljenost posameznikov, ostaja pa vprašanje ali je pohabljenost nastala zaradi bolezni ali pa je namenska (po smrti).

V četrtem poglavju govori Kutzianova o življenjskih pogojih prebivalstva, ekonomiki, organizacijskih sposobnostih prebivalstva in arhitektonski strukturi naselbin. Naravni milje — naselbine ob rekah, na območju, ki je bilo često poplavljeno, ali pa ob izvorih raznih surovin — je narekoval specifično ekonomiko in gradnjo naselbin za vsako področje.

V petem poglavju daje avtorica analizo štirih skupin Tiszapolgár kulture: Basatanya, Lucska, Tiszaug in Deszk skupine. Njihov obstoj je avtorica dognala že prej. Skušala je označiti njihove karakteristične poteze, območje razprostranjenosti, odnose med njimi in do sosednjih kulturnih skupin, njihov izvor in jih kronološko opredeliti.

V šestem poglavju je govora o kronologiji, relativni in absolutni. Relativna kronologija Tiszapolgár kulture sloni na avtoričinih prejšnjih dognanjih. Zgodnji in srednji eneolitik je razdelila v dve fazi in skušala definirati fazo prehoda iz poznega neolitika v bakreno dobo. V tem poglavju ocenjuje tudi kronološko vrednost kovine — bakra in zlata. Relativna kronologija Tiszapolgár kulturne skupine je sinhronizirala z ostalimi kulturnimi skupinami v jugovzhodni Evropi (v sami karpatski kotlini z Lengyel, Bodrogkeresztúr in Ludanice - Lažnany skupino), izven nje v Gumelnito B_1 (III a), in Cucuteni A B in Badensko kulturo. Pri absolutni dataciji se je naslonila na radiokarbonske analize žita in oglja iz vseh obdobij bakrene dobe z madžarskih najdišč. Po tej kronologiji traja zgodnja bakrena doba od 3300 do 3100, srednja od 3100 do 2700 in pozna bakrena doba od 2700 do 2300 pr. n. št.

Dolgoletna prizadevna raziskovanja poznega neolitika in eneolitika sta privedla avtorico do možnosti, da je ugotovila posamezne faze razvoja in izvora te bakrenodobne kulture. Na območju Tiszapolgár kulture so bile pred njo tri eneolitske kulturne skupine: Herpály, Csörszhalom in Gorzsa, ki so s svojimi komponentami dale osnovo za razvoj Tiszapolgár kulture. Organizacijske sposobnosti prebivalstva so dale možnost, da so mogli izkoriščati naravna surovinska bogastva, ustvarjati pogoje za predelavo, prevoz in trgovanje. Proces integracije je prebivalstvo Tiszapolgár kulture usposobil, da so razvili enotno, močno kulturo, ki je prvič v prazgodovini združila prebivalce manjših skupin in omogočila relativen mir in blagostanje na veliki planoti Karpatske kotline.

Ob koncu knjige je dodana bibliografija (zbrana do leta 1965), seznam najdišč, indeks najvažnejših pojmov in slikovno gradivo (74 tabel gradiva v fotografiji) ter zemljevid razprostranjenosti te kulture z njenimi štirimi skupinami.

I. Sivec-Rajterič

Ludwig Pauli, *Studien zur Golasecca - Kultur,* Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Römische Abteilung 19, Ergänzungsheft, Heidelberg 1971, 167 strani teksta s 44 slikami in kartami med tekstom ter 43 tabelami.

V zadnjem času zelo aktualizirana Golasecca kultura je zaradi svoje lege med italsko-sredozemskim svetom in srednjo Evropo ter povezav in vplivov med le-temi pritegnila k proučevanju

vrsto raziskovalcev (F. Rittatore Vonwiller, R. Peroni, R. De Marinis, M. Primas, D. Premoli Silva, A. Batchvarova, P. Saronio), med katerimi je nemški znanstvenik L. Pauli s svojo disertacijo, katero bomo skušali predstaviti, prispeval pomembno delo k razumevanju te kulture.

Dejstvo, da sodi Golasecca kultura med danes najbolje raziskane prazgodovinske kulturne province, je usmerilo Paulija, da je svoje delo zasnoval tako, da prispeva h kataloški objavi gradiva, h kronološki delitvi in kulturni uvrstitvi gradiva ter da definira mesto in vlogo Golasecca kulture v povezavah severa (srednje Evrope) z jugom (Italijo).

V kataloškem delu prinaša Pauli gradivo s piemontskega dela Golasecca kulture (str. 129—158 in 43 tabel) in sicer z najdišč Ameno, Castelleto Ticino, San Bernardino di Briona, Bellinzago ter Palazzolo Vercellese, Santhia, Asti, Pezzano in še nekaj najdb z neidentificiranih najdišč. Skupaj z objavami Ca'Morte, Valtravaglie in tessinskih najdišč je tako podana dejanska slika materialne kulture na področju, ki je označena z Golasecca kulturo.

Pri analizi in kronološkem vrednotenju gradiva uporabi Pauli že ustaljeno nomenklaturo kronološke sheme »Protogolasecca« (PG) in »Golasecca« (G), le da jo detajlneje razčleni na posameznih najdiščih in skupinah v okviru celotnega fenomena te kulture.

Protogolasecca s svojimi petimi časovnimi horizonti (PG A, B 1—3, C) označuje predželeznodobni čas — čas kulture žarnih grobišč, ko je področje, na katerem kasneje živi Golasecca kultura, intenzivneje poseljeno, in predstavlja osnovo, na kateri se je le-ta kultura izoblikovala.

PG A se deli v dva strata: kot superstrat je predstavljen facies Canegrate, katerega detajlna analiza je pokazala, da se veže na oblikovni zaklad Bd D srednje Evrope, hkrati pa da ob njem živi subtrat Albairate - Scamozzina/Monza, ki se veže na bronastodobno tradicijo zahodne Padske nižine, vendar je le-ta prevzel določene elemente (način pokopa) od superstrata. Prostorsko se facies Canegrate in lokalni facies izključujeta (sl. 11), recipročni stiki pa so opazni v jugovzhodnem mejnem predelu.

Ločitev dveh sočasnih naselitvenih skupin v okviru PG A in njuna interpretacija je nedvomen uspeh pri proučevanju tako delikatnih problemov.

PG B 1-2 tvori nekakšno koine, saj ima za osnovo oba spojena strata PG A in se je v procesu razvoja tudi nekoliko prostorsko razširila (sl. 16). S keramiko se navezuje še na PG A, medtem pa se z ostalim drobnim, čeprav skromnim materialom uvedejo oblikovne novosti v tem horizontu. Ločitev PG B v dve časovni fazi je izvedena na podlagi horizontalno stratigrafske analize nekropole v Asconi (sl. 4—7). Širšo geografsko pogojenost takšne delitve pa izpričujejo posamezni grobovi iz tega prostora — Ca'Morta, Paderno Dugnano, Cologno, kar je Pauli tudi grafično prikazal s t. im. tipografsko karto razprostranjenosti (str. 26 ss, sl. 8), ki je pravzaprav precej nepoznana metoda.

Pri analizi PG A in B pa zaobide vprašanje — ali, če in kako rezultati, ki jih daje Ascona osvetljujejo problem Peschiera horizonta in fibule z violinskim lokom v severnoitalskem svetu, ki v PG A ni zabeležena.

Z najdbami slabše zastopano obdobje med PG B 2 in G I je predstavljeno s posameznimi kompleksi najdb, katere je uspelo Pauliju kronološko urediti in ločiti v dva horizonta PG B 3 in C. Povezanost PG B 3 s predhodno fazo se izraža v različnih elementih tako keramiki kot enostavnih ločnih fibulah, ki hkrati tudi upravičujejo samostojnost tega horizonta. PG C pa je s svojim oblikovnim zakladom že bliže Golasecca kulturi, kar

se izraža zlasti v keramiki, ki je že podobna pravi golaseški žari. Tudi posamezne bogatejše najdbe se navezujejo na horizont bogatih grobov G I.

Kronološka analiza Golasecca kulture je izpeljana posebej za skupino Ameno/Castelletto (A. C. 1, 2 a-c, 3) in skupino Como ter tessinsko skupino (C. 1 a, b, 2 a, b, 3 a, b), kajti vsako označujejo lokalne specifičnosti, ki zahtevajo takšno delitev, hkrati pa skupne značilnosti razvoja omogočajo uspešno uskladitev v enotno shemo. Instruktiven je Paulijev pristop, saj uporablja poleg običajnih metod čisto matematične — računalniške operacije.

S pomočjo obsežnih kombinacijskih statističnih tabel (sl. 22, 31) je izdelal fino kronologijo obeh skupin. Značilni tipi so grupirani v komplekse (označeni so s črkami od A do M), ki označujejo sočasnost trajanja oz. uporabe določenih tipov. Časovno zaporedje (oz. križanje) kompleksov vodilnih tipov dokazano s kombinacijskima tabelama je preizkušeno in podprto z računalniško metodo, ki predstavlja razvitejšo obliko kombinacijske statistike. Ta metoda prinaša posamezne načelne novosti ob opazovanju mehanizma kronoloških členitev prazgodovinskih kultur oz. skupin. Računalniška pot sicer ne zmore tako detajlne delitve (str. 78), saj združi več kompleksov v enoten horizont, pač pa opravičuje upravičenost kronološke členitve kulture, katere razvoj je sicer kontinuiran, na horizonte in faze, saj njen grafičen prikaz (sl. 30, 32) izpričuje in dokazuje cikloidno naravno nihanje razvoja in rasti neke kulture.

Omenjeno časovno delitev pa je potrdila še horizontalna stratigrafija grobišča Ameno B (sl. 28, 29).

Zaradi pomanjkanja absolutno datiranih najdb — importov na področju Golasecca kulture, je njena absolutna kronologija oprta na relativno kronološki primerjavi oblikovnega zaklada posameznih stopenj le-te s sosednjimi kulturami, zlasti z estenskim kulturnim krogom in Bologno, pa tudi s picensko Novilaro - Servici, ki je predstavljena z doprinosom kombinacijske analize tipov in horizontalne stratigrafije grobišča (sl. 35, 36). Kulturni razvoj in utrip Golasecca kulture je v bistvu enak splošnim tokovom v razvoju širšega področja tega dela Evrope, tako da je tudi sinhronizem Golasecca kulture upravičen.

Na analizi tipov in kronologije sloneča kulturna opredelitev PG in G kulture daje nove poglede, saj skuša odgovoriti na nekatere že predložene teze.

PG A, sočasna Peschiera horizontu in Bd D srednje Evrope, izpričuje dotok novih elementov, ki so izraženi v faciesu Canegrate, katerih izvorno področje je treba nedvomno iskati v severneje ležečem svetu, zlasti ob vzporejanju s substratom bronastodobne tradicije zahodno Padske nižine. Ob pravilnosti in upravičenosti te postavke, pa nekoliko preseneča sicer mimogrede uporabljen termin »lužiške kulture« (str. 44).

S PG B, ki je sočasna Ha A, povezave s severom izginevajo, opazen pa je razvoj, ki sledi ritmu protovillanovskih in villanovskih kultur, vendar ohranja PG popolno samostojnost.

Revnost grobnih pridatkov, tako značilna v PG B, se ohranja tudi v času PG C in G I, kar je nedvomen dokaz za trditev, da PG B predstavlja osnovo za formiranje Golasecca kulture.

Pojav posameznih bogatejših grobov v času PG in G I pa je že prvi znanilec diferenciacije, ki odseva nove socialne odnose nove dobe. Temu procesu lahko sledimo v širokem področju od srednje Evrope do Etrurije, čeprav se neposredni vzroki v posameznih deželah morda nekoliko razlikujejo (vojaška aristokracija, vrhnji sloj »mestnih« kultur). Pojav bogatih grobov v Golasecca kulturi pa veže Pauli na izraz časa in prestiža ter jih razlaga kot epigonstvo. Ti bogati grobovi

G I pa hkrati izpričujejo neko odprtost zahodnopadanske nižine nasproti vzhodu in jugovzhodu, kar se izraža tudi v preprostejših grobovih. Vendar pa to odprtost in te vplive ni mogoče vezati na kakšno infiltracijo priseljencev (str. 92 ss, pos. 102). Socialna in gospodarska struktura področja Golasecca kulture je namreč sorodnejša podobnim kulturnim prazgodovinskim skupinam jugovzhodnoalpskega sveta in Picena kot pa mestnim naselbinam Bologne in Este.

Šele z G II, ko to področje vežejo že dolgotrajnejši in ožji stiki z vzhodno Padsko nižino, uvršča Pauli Golasecca kulturo med »veliko družino italskih železnodobnih kultur«, kar se ne zdi popolnoma upravičeno, saj se že v zgodnejših horizontih javljajo oblike, ki jih lahko vežemo le na italski prostor (ločne fibule raznih variant, goseničaste fibule, žičnate spone itd., prim. še R. De Marinis, Note relative alla cronologia della cultura di Golasecca, *Rassegna Gallaratese di storia e d'arte* 29, No 110—111 [1970] 3 ss). Vendar je bila izrazita orientiranost Golasecca kulture, ki jo predstavlja Pauli v času po 600 pr. n. e., k italskim kulturam dejansko kratkotrajna, saj jo dve stoletji pozneje preplavijo Kelti, ki so prišli nekje po enakih poteh kot nosilci faciesa Canegrate, in so zopet preusmerili kulturni razvoj v zahodni Padski nižini v drugo, novo smer.

Mesto Golasecca kulture v povezavah severa z jugom je podal Pauli v drugem delu: Die Golasecca - Kultur und Mitteleuropa. Ein Beitrag zur Geschichte des Handels über die Alpen, *Hamburger Beiträge zur Archäologie*. Band 1, Heft 1 (1971). To delo Pauli predstavlja kot stranski produkt in aspekt svojih študij o Golasecca kulturi. Le na kratko naj omenimo njegovo interpretacijo dveh — edino mogočih tez, da je bila Golasecca kultura samostojni odjemalec etruščanskega blaga, kjer pa osnova relativnega bogastva ni bila tako očitna kot pri drugih kulturnih skupinah; ali pa da je bila vmesna postaja v transalpski trgovini, kar pa pušča še vedno kot odprto vprašanje z majhno verjetnostjo pozitivnega odgovora.

Paulijevo delo predstavlja brez dvoma izredno uspelo sintezo o Golasecca kulturi, ki je vnesla red, jasnost, in natančnost v celostno podobo te kulture. Morda le pogrešamo konkretnejše soočenje in popravke z deli sodobnih so-raziskovalcev, čemur se je Pauli sicer izognil s svojim suverenim izhodiščem iz gradiva, ki je vedno najboljša in edino prava pot k uspešnim rezultatom.

Hkrati pa se nam s Paulijevim vsestranskim pristopom k analizi najrazličnejših problemov kažejo novi aspekti metod pa tudi rezultatov pri proučevanju prazgodovinskih kultur.

B. Teržan

John Alexander: *Jugoslavia before the Roman Conquest*, ed. Thames Hudson, Southampton 1972, 175 pp., 55 photographs, 70 drawings, 7 maps and a chronological table.

This is the 77th volume in the series »Ancient Peoples and Places« and is devoted to prehistory in Jugoslavia. Such a synthesis (the first!) of a territory which was first drawn into some kind of unit by the Roman empire is an altogether demanding one. The author has realised this and has divided up his material: first into periods (early and middle Stone Age, late Stone Age and the incipient metallurgy, the early, middle and late Bronze Ages and both Iron Ages), secondly into individual geographical and cultural regions. An example is the Hvar culture, which is mentioned in four places, or the culture of the Ljubljana marshes, which the author deals with in five different chapters. The reader who is not familiar either with archaeology or Jugosla-

via — and the work is intended for such readers — would find it difficult to sort this mozaic of cultures and regions out without the help of maps and a chronological table. The table corresponds to dating done with the help of C-14 and Alexander does not enter into any discusion of other possible chronologies.

The author limits his survey to listing the cultures, sites and objects found. He often ranges minor ones alongside the more important: Monastir (in Macedonia) beside the finds from Hrvatsko Zagorje, Postojna beside Crvena Stijena, Jerman cave beside the Resnik canal. He is not consistent in quoting sources, not verifying them and using them arbitrarily, without commentary, e. g. he ascribes the wall painting from Lipci to the later Paleolithic (p. 26 and drawing 5, which is not natural size) which, according to Garašanin's publication quoted by Alexander, could not be true. The fibula from Unešić (p. 91) is not from the barrow, it was found under dubious circumstances (F. Starè, *Situla* 1 [1960] p. 90 and Čović, *Godišnjak* 8 CBI 6 [1970], p. 73, note 22) in a cave. Ilustration 53 is meant to indicate the variety of burials in the Bled prehistoric necropolis, but skeleton graves from the early Middle Ages are shown. In his latest article (*Vjesnik Arh. muz.* 3. ser. 4 [1970]) Rendić-Miočević dates the tablet from Lumbarda into the 3rd century and not the 4th like Alexander (p. 124). Aquileia was not founded in the year 184 but later. Among many unverified articles, F. Starè's article in the Proceedings of the 7th Congress, Prague 1971 (which was not published) is mentioned in the Bibliography at the end of the book. All S. Brodar's works are ascribed to M. Brodar.

Numerous mistakes in the maps and incorrectly spelt place and personal names will probably not disturb the foreign reader, so only a few are quoted as examples (not including many printing errors): Krapina is stated in the text (p. 20) as being on a tributary of the Drava, yet on map 2 it stands on a tributary of the Sava. The two burials in Jama na Doleh (p. 27) are defined as mezzolithic but as neolithic (in Srem !) on map 8, although Leben (*Arh. vestnik* 18 [1967] p. 59) attributes them to the Bronze Age. The cave "Lovke Zijalka" (map 2) is obviously Bukovac cave near Lokve. On the same map Crvena Stijena lies on the Neretva. There are at least as many mistakes on all the other maps. A selection of misspellings: Probrižje (and variations), Sv. Škocjan, Mehovo, Formen, Drejina vas, Kostreonica (instead of Pobrežje, Škocjan, Mihovo, Formin, Drešinja vas, Kostrevnica) to name but a few — as well as Vardar, written consistently as Vadar, and so on. Sites represent a special class — Pestnjak, Deblak, Hocker (Pula), Zeljezno doba, which are also found marked on the maps (except the last one). These words are actually ordinary appellatives and mean artefact, dug-out canoe, grave with skeleton in crouching position and Iron Age respectively.

Good and well chosen photographs round off the book.

Alexander's attempt to present Jugoslav prehistory in a popular forms has only partly succeeded. A simple enumeration of facts cannot replace the picture of cultural development which such a synthesis should offer. The author's unfamiliarity with the languages and latest researches in Yugoslavia obviously caused him difficulties. So it still remains to Yugoslav archaeologists and prehistorians to carry out the now more necessary and difficult task of presenting an accurate survey of Yugoslav prehistory.

V zbirki »Ancient Peoples and Places« je izšel 77. zvezek, posvečen prazgodo-

vini Jugoslavije. Za ozemlje, ki ga je šele rimski imperij zaokrožil v nekake celote, je taka sinteza (prva!) vsekakor zahtevna. Tega se je avtor zavedal in je snov razdelil: prvič po obdobjih (na starejšo in srednjo kameno dobo, na mlajšo kameno dobo in začetno uporabo kovin, starejšo, srednjo in mlajšo bronasto dobo in na obe železni), drugič po posameznih zemeljsko-kulturnih področjih. Kot primer navajam hvarsko kulturo, ki je omenjena na štirih mestih, ali pa kulturo Ljubljanskega barja, katero avtor obravnava kar v petih različnih odstavkih. Bralec, ki ni doma niti v arheologiji niti v Jugoslaviji — in takim je delo namenjeno — bi se v tem mozaiku kultur in pokrajin le težko znašel brez zemljevidov in kronološke tabele. Tabela ustreza datacijam s pomočjo C-14 in Alexander se ne spušča v razpravo o drugačni možni kronologiji.

V svojem prikazu se je omejil na naštevanje kultur, najdišč in predmetov. Često upošteva poleg pomembnejših tudi nevažne: Monastir (v Makedoniji) ob najdbah iz Hrvatskega Zagorja, Postojno ob Crveni Stijeni, Jermanovo jamo ob Resnikovem kanalu. Pri navajanju virov je nedosleden, ne preveri jih ali pa jih uporabi samovoljno, brez razlage, kot npr.: stenske slikarije iz Lipcev pripisuje mlajšemu paleolitiku (26 s in risba 5, ki pa ni v naravni velikosti), česar po navedeni Garašaninovi objavi ne bi smel trditi. Fibula iz Unešića (91 s) ni iz gomile, najdena je v nejasnih okoliščinah (F. Starè, *Situla* 1 [1960] 90 ss ter Čović, *Godišnjak* 8 CBI 6 [1970] 73 s, op. 22) v jami. Na sliki 53 želi pokazati raznolikost pokopov na blejskem prazgodovinskem grobišču, prikazani pa so skeletni pokopi zgodnjega srednjega veka. Ploščo iz Lumbarde Rendić-Miočević v zadnji razpravi (*Vjesnik Arh. muz.* 3. ser. 4 [1970]) datira v 3. st. in ne v četrto, kot Alexander (124 s). Aquileia ni bila ustanovljena l. 184, pač pa pozneje. Številnim nepreverjenim člankom se pridruži še navedba Starètovega članka v Aktih 7. kongresa, Praga 1971 (ki pa ni bil tiskan) med »Bibliografijo« na koncu knjige. Vsa dela S. Brodarja je pripisal M. Brodarju.

Številne napake na zemljevidih in nepravilno pisanje krajevnih in osebnih imen tujega bralca skoraj ne bodo motile; zato navedem le nekatere (ne upoštevam mnogih »tiskarskih napak«): Krapina je po tekstu (20 s) ob dravskem pritoku, na zemljevidu 2 pa ob savskem. Pokopa v Jami na Doleh (27 s) sta opredeljena kot mezolitska, na zemljevidu 8 kot neolitska (v Sremu!), čeprav ju Leben (*Arh. vestnik* 18 [1967] 59 s) uvršča v bronasto dobo. Jama »Lovke Zijalka« (na zemljevidu 2) je očitno jama Bukovac pri Lokvah. Na isti karti je Crvena stijena ob Neretvi. Vsaj toliko napak je najti na vsaki od ostalih kart. Napačna pisava: Probrižje (in podobno), Sv. Škocjan, Mehovo, Formen, Drejina vas, Kostreonica (= Pobrežje, Škocjan, Mihovo, Formin, Drešinja vas, Kostrevnica), da omenim le nekatere, poleg dosledno Vadar (= Vardar) in slično. Posebno zvrst predstavljajo najdišča: Pestnjak, Deblak, Hocker (Pula), Zeljezno doba, ki jih najdemo kartirane tudi na zemljevidih (razen zadnjega).

Lepe in dobro izbrane fotografije zaključujejo knjigo.

Alexandrov poskus, podati poljuden prikaz jugoslovanske prazgodovine, je le delno uspel: preprosto naštevanje dejstev ne nadomesti slike kulturnega razvoja, kar bi taka sinteza morala dati. Avtorju je nepoznavanje jezikov in novejših raziskovanj v Jugoslaviji povzročalo očitne težave. Tako je pred arheologi-prazgodovinarji sedaj še bolj nujna in težka naloga, podati pregled domače prazgodovine.

M. Župančič

Edith B. Thomas, *Helme, Schilde, Dolche,* Studien über römisch-pannonische Waffenfunde, Akadémiai kiadó, Budapest 1971, 150 str., table: 4 barvne, 80 črno-belih.

Od akademijske založbe v Budimpešti smo z letnico 1971 dobili bogato opremljeno knjigo E. B. Thomasove o nekaterih kosih »paradne opreme« rimskega vojaka. Če ob naslovu Helme — Schilde — Dolche in opremi v prvem trenutku pomislimo, da gre za poljudneje pisano delo, ki želi predstaviti razkošen material podonavskega limesa tudi širši javnosti, nas že podnaslov — *Studien über römisch-pannonische Waffenfunde* pouči o resničnih namenih avtorice, prepričajo pa nas o serioznosti pristopa že prve vrstice dokumentarično strogega teksta, opremljenega s potrebnim znanstvenim aparatom. Pred sabo imamo torej tri samostojne, a tematsko povezane razprave, katerih dele smo že imeli priliko spoznati v madžarskih arheoloških revijah.

Počasi se zapolnjujejo velike vrzeli, ki zijajo v našem poznavanju oborožitve rimskega vojaka v času srednjega in poznega cesarstva. Panonske najdbe čelad imajo pri tem pomemben delež. Tu so obravnavane najdbe »bronastih reliefno okrašenih paradnih čelad« v zbirki Delhaes in iz Brigetione ter »železnih grebenastih čelad s prevleko iz dragocene pločevine« iz Intercise in v sklopu tega najdba iz Akvinka, ki je analogija čeladam iz Berkasova. Vse te najdbe so nam znane že iz starejših objav, avtorica v razpravi sumira mnenja, jih tehta in se skuša opredeliti do njih. Poglejmo njene zaključke. Čelade prvega tipa (Brigetio, zbirka Delhaes, zunaj Madžarske Hedderrheim) pripadajo verjetno 2. stol., izhajajo pa domnevno iz Vzhoda (Barkócsy), čeprav ne smemo izključiti možnosti, da je v Panoniji delovala delavnica z mojstri, ki so prišli skupaj z vojsko (v 2. pol. 2. stol.) z Vzhoda (Radnóti). Čelade drugega tipa (Budimpešta — trg Eskü, Berkasovo 1 in 2, Pfersee 1 in 2; Worms — Schildergasse, Intercisa 1, 2, 3, 4) pripadajo času od 2. (Alföldy — primerjava s čeladami s Kristusovim monogramom, upodobitve na novcih; prim. tudi Manojlović) do 7. (primerjava s stilom upodobitve sedeče figure na zlatih palicah iz Kraszne) desetletja 4. stol. So tipičen produkt srednjega Podonavja, izdelovalni center je verjetno Sirmium (cesarska kovnica, primerjava s Kraszno). S svojim okrasom odražajo barbarizirani stil poznega cesarstva in se vklapljajo v dvorni okus tega časa.

Pri prvem tipu avtorica ne operira z nikakršnimi novimi podatki ali indicijami, zato so njeni zaključki in opredelitve negotovi. Zanimivejša je obravnava drugega tipa, kjer predlaga razmeroma ozko omejeno datacijo in izvor. Pri tem velja zameriti, da se ves čas v razpravi ukvarja pravzaprav samo s čelado iz Budimpešte in njej analognimi (Pfersee, Berkasovo), poleg opisa (in skrbnega obravnavanja problema okoliščin najdbe) o čeladah Intercisa pove le še, da sicer nimajo ohranjene prevleke iz dragocene kovine, da pa se od dobro ohranjenih primerkov (Budimpešta itd.) razlikujejo le po nepomembnih detajlih. In vse, kar ugotovi za te čelade, avtomatsko prenese tudi na prve. Razlike pa niti niso tako majhne: skupna jim je tehnična izvedba z železnimi polkalotami in grebenom ter okrasno pločevino; ostali deli konstrukcije pa se razlikujejo — pri Intercisi sploh ni čelnega obroča in nosnega ščitnika, da ne govorimo o oblikovanju posameznih delov — grebena, ličnih ščitnikov, ušesne odprtine in pa okrasa, kot ga nakazujejo ostanki na kalotah (Intercisa). Pri tolikšnih razlikah se zdi pritegnitev čelad Intercisa v skupino (Budimpešta - Berkasovo) metodično vprašljiva, še posebej ker so jim s tem pripisani vsi avtorjevi kronološki in kulturnohistorični zaključki o drugih. Pa tudi ti

zaključki se zdijo včasih premalo utemeljeni. Danes imamo že dosti podatkov za trditev, da so čelade tipa Budimpešta - Berkasovo bile resnično v uporabi v Konstantinsko-Licinijevskem času, medtem ko je prejšnji razvoj še povsem nejasen. Neutemeljeno pa se zdi vpeljevati 60—70 leta kot kakršnokoli mejo za te čelade na podlagi stila stereotipnih upodobitev na zlatih palicah iz Kraszne. Stil teh upodobitev ne dokazuje ničesar. Domneva o delavnici v Sirmiju se nam v sklopu podobe o vlogi mesta v 4. stol., ki jo vse bolj jasno kažejo nove študije in izkopavanja, zdi zelo privlačna, bomo pa zanjo z veliko nestrpnostjo pričakovali novih indicij.

Le še misel glede poimenovanja. Oglejmo si shemo:

	1.	2.
namen	Paradehelme	—
oblika	—	Kammhelme
material	bronzene	eiserne
tehn. značilnost okras	— reliefverzierte	Plattenüberzug

Ti označbi sta (ne glede na njun izvor) kot se zdi pobrali vse nevarnosti selektivnega opisnega poimenovanja. Iz zadnjega odstavka teksta o čeladi št. 4 na strani 17 razberemo, da avtorica kot značilnost te skupine imenuje greben. Grebenaste pa so seveda tudi čelade prve skupine. Oboje so tudi (po mnenju avtorice) paradne. Razprava bi morala vnesti red v poimenovanje tipov, imena morajo vsekakor biti zastavljena tako, da ob pritegnitvi drugih in novih oblik v obravnavanje ne pride do zmede.

Izhodišče za drugo razpravo sta dve novi najdbi bogatih primerkov okrašenih ščitnih grb v Donavi (pri Szazhalombatti in pri Dunaföldvaru). Kot analogije avtorica obravnava še tri kose iz Mainza, iz Halmeaga v Romuniji, pa grbi s štirikotno osnovno ploščo iz Vindonisse in iz reke Tyne ter še nekatere neokrašene primerke. Vse te najdbe primerja na eni strani s Straubingom, na drugi pa s poslikanima ščitoma iz Dura Europos ter na podlagi nekaterih ornamentalnih motivov, stila figuralnih upodobitev (freske) in splošne likovne tendence (slikovitost) meni, da predstavljajo z omenjenimi najdbami povezano, kronološko in izvorno enotno skupino. Izdelovalni center naj bi bil na Vzhodu — v Siriji ali v okolici Aleksandrije, pripadale pa naj bi 2. stoletju.

V objavi mainških ščitnih grb se je H. Klumbach že dotaknil vprašanja povezav med poznanimi primerki figuralno okrašenih bronastih ščitnih grb, odnosa do Straubinga in konjeniške čelade iz Waala v muzeju v Leidnu. Opozoril je na motiv punktiranih povezanih krogov, ki se pojavlja na več umbih in v Straubingu, ter na sličnost upodobitev bist na njegovem umbu B s tistimi na čeladi v Leidnu in s tem nakazal možnost skupnega izvora nekaterih od obravnavanih kosov (obenem pa opozoril na različnost v konceptu krasitve in v tehniki pri drugih, še posebej Kirkham). Predvsem pa ga je zanimalo razmerje med likovno upodobitvijo in tehniko izdelave: iskanje kolorističnega efekta z delnim srebrenjem (beli metal) oz. z graviranjem in punktiranjem srebrene površine; v tem oziru naj bi obravnavani primerki predstavljali enotno skupino, ki pripada mlajšemu časovnemu horizontu nasproti za prvo stoletje značilni skupini tavširanega orožja. Glede datiranja pokaže, da dejstvo, da je bil ščit iz reke Tyne last vojaka 8. legije Avguste, ne narekuje nujno dosedanje zgodnje datacije (Hadrijan). Upoštevajoč čas zakopa Straubinga, se odloči za 2. pol. 2. stol. kot najverjetnejši čas izdelave in uporabe obravnavanega materiala.

Zaključki E. B. Thomasove so torej bistveno drznejši in dalekosežnejši, pri čemer pa ne operira z bistveno novimi dokazi, le istim daje veliko širšo dokazno vrednost. Po našem mnenju neutemelje-

no. Njena osnovna ugotovitev je, da obravnavani material (+ Straubing + Dura Europos) predstavlja kronološko in izvorno enotno skupino. Razen na enotne likovne tendence (Klumbach) se opira predvsem na skupne ornamentalne motive (»ni mogoče zanikati sličnosti motivov umbov -!- Dura Europos in panonskih«): poleg punktiranih povezanih krogov (Klumbach) upošteva še: 1. »cvetni motiv s kelihom, viticami in popkom«; ta razširjeni motiv nastopa v najrazličnejših stopnjah stilizacije (do nespoznavnosti) na posameznih obravnavanih predmetih in ga je povsem nesmiselno imeti za dokaz skupnega izvora, enako kot 2. lovorov venec (skupaj z orlom!) prav tako v različno stiliziranih izvedbah. Na osnovi take primerjave z Dura Europos (in dokazanih povezav Straubinga z Vzhodom — *cohors I Flavia Canathenorum:* Barkócsy) se odloči za vzhodni izvor ščitnih grb (Sirija ali okolica Aleksandrije).

Pomudili smo se pri teh detajlih dlje, da bi opozorili na metodo dokazovanja, ki ni le površna, ampak povsem visi v zraku in je glede na pomembnost zaključkov neodgovorna. Utegne se izkazati, da so vsi zaključki avtorice točni. Vendar ta razprava nobenega od njih v ničemer ne dokazuje.

V zadnjem delu Thomasova ob novi najdbi iz Donave pri Dunaföldvárju obravnava okrašena bodala 1. stoletja. Obdelal jih je prvi Exner, Ulbert pa je izločil kasni tip Vindonissa z značilnim ozkim listom in monohromnim tavširanim okrasom. Končno je Gonzenbachova v posebni razpravi obravnavala reliefno okrašene nožnice gladijev in bodal avgustejsko-tiberijskega obdobja. Preostala bodala je Thomasova razdelila v dve skupini: tip Dunaföldvár tiberijsko-klavdijske (+ Neron) dobe, ki ga karakterizira v zgornji polovici močno usločen list in značilen okras nožnice s tavširanjem in večbarvnim emajlom (sem spadajo tudi primerki iz Kolpe pri Sisku), in pa prehodno skupino, ki združuje posamezne značilnosti tipov Dunaföldvár in Vindonissa in jo zato tudi postavlja v vmesni čas (Neron, zgodnji Flavijci?), tako predlaga novo datacijo za Oberammergau, ki ga je Ulbert postavil na začetek razvoja teh bodal; prav tako še Cambodunum — po Krämerju zgodnjetiberijsko; potem kot naslednjo stopnjo bodala, ki imajo poleg tavširanja tudi platiranje s srebrom ali zlatom (Vindonissa, Mainz, Waddon Hill — in pa pri Ulbertu kot predhodniki Vindonissa - tipa obravnavani primerki ter soroden nov primerek iz Nijmegna). Rečne najdbe (75 %) naj bi kazale na pomen rečnega vojaškega transporta v času zasedbe Panonije. Bodala bi domnevno pripadala legionarjem v štabni službi, verjetno kot odlikovanja. Glede na finočo izdelave in motivni oz. simbolični zaklad okrasa meni avtorica, da so izdelek (neznane) centralne cesarske in ne provincijalne (Exner) delavnice in se obenem strinja s hispanskim izvorom tipa.

Vsekakor moramo računati z novim poimenovanjem tipa, čeprav je izbira imena na podlagi te osamljene najdbe ob številnih najdbah pri Mainzu (končno tudi pri Sisku) in ob še vedno neovrženi Exnerjevi tezi o delavnici v Mainzu (Thomasova je lahko samo postavila nasprotno tezo) morda vprašljiva. Časovna opredelitev na podlagi prejšnjih študij najbrž ni problematična, vsaj v tej široki (in dokaz laksni) obliki ne (tip Dunaföldvár domnevno v 2. tretjini stoletja; Klavdij-Nero; vendar za Dunaföldvár sam med Tiberijem in Klavdijem; še za prehodno skupino: 2. pol. 2. stol.; na tabeli spravljeno kar v leti 68—69; pač pa za Cambodunum »na vsak način 1. pol. stol.« čeprav v prehodni skupini). V bistvu gre predvsem za predlog relativno kronološkega fiksiranja na podlagi tipoloških zapažanj in to med avgustejsko-tiberijskimi reliefno okrašenimi nož-

nicami in tipom Vindonissa (vprašanje prehodne skupine, Oberammergau, Cambodunum). Preverjanje tega, sploh pa še točnejša absolutna kronologija je na podlagi skromnih podatkov najbrž še nemogoča. Nekaj nerodnosti pri obravnavanju časovnih vprašanj: 51 se opre na Ulbertovo datacijo Oberammergaua, da fiksira Dunaföldvár, že v naslednjem odstavku pa to datacijo izpodbija; 51 Mainz časovno fiksira v sredo stoletja na podlagi oblike, katere datacijo s tem dokazuje.

B. Slapšak

Á. Salamon, I. Erdély, *Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe*, Studia archaeologica 5, Budapest 1971, 96 strani, 89 tabel ter 2 prilogi.

Sintetičen prikaz nekropole Környe (žup. Komaron) iz Transdanubije obsega tri študije: arheološko (Á. Salamon in I. Erdély), kemično (I. Lengyel) ter paleoantropološko (T. Tóth).

V arheološkem prikazu so razvrščeni po običajnem zaporedju (uvod, opis grobov, način pokopa, obred ob pokopu, miselni svet, arheološki material in zaključki) vsi podatki in analize 152 grobnih celot.

Grobišče leži ob nekdanji rimski postojanki, ki je bila aktivna še na začetku 6. stoletja in je ležala ob cesti Brigetio-Bicske in Arrabona-Triccianu. Sistematična izkopavanja so bila l. 1955, ko so odkrili 152 grobnih celot. Arheološki in antropološki prikaz grobnih celot je izdelan po določenem ključu in je zelo lakonski. Večina skeletov je orientiranih vzhod - zahod. Pokopi so formirani v posamezne skupine: moške, ženske, otroške ter pokope s konjem. Grobne jame so večinoma brez gradbene konstrukcije. Umrli so bili pokopani v krsto le v 26 primerih. V več primerih so bile ugotovljene ritualne daritve na grobu, o čemer pričajo keramične posode, lesene vedrice ter posipanje groba s pepelom. Nekajkrat so bili pridatki zaviti v blago, kar je imelo prav gotovo nek poseben pomen.

V odstavku 'Arheološki material' (avtorja Á. Salamon in I. Erdély) so pridatki obravnavani tipološko. Od delov ženske noše in nakita so bili v grobovih uhani s kroglastim obeskom, najenostavnejši zgodnjeavarski po tipu Szentendre, ki so okrašeni ali z granulacijo ali pa z vloženimi kamni. Glavnike so našli v 24 grobovih; za etnično atribucijo so netipični. Perle so bile v tretjini ženskih grobov in so precej raznolike. V dveh grobovih sta bili priloženi *stilus* igli - lasnici. Za lasnico iz gr. 88 avtorja ne poznata analogij. Zanimivo je, da imamo podobno iglo za spenjanje obleke na Rifniku v gr. 83. (Prim. L. Bolta, *Inventaria arch.* 12 [1969] Y 117, št. 3). Precej redki pridatki so bili prstani in zapestnice. Pasne garniture so bile sestavni del moške nošnje, zato jih najdemo v večini moških grobov. Skoraj v vseh teh grobovih je bilo tudi orožje. Pri pasnih garniturah ločimo več variant: pasice z jezički (z inačicami tako po obliki kot po tehniki izdelave), široke pasice s prešanim okovjem in svinčeno polnitvijo, pasice z železnim okovjem, pasne spone, okrašene v tavširani tehniki itd. V štirih grobovih so našli tudi dele in vsebino torbic. Grobišče Környe ima v primerjavi z ostalimi istočasnimi grobišči zelo veliko orožja, ne samo po množini temveč tudi po raznovrstnosti. Poleg v avarskih grobovih pogostih refleksnih lokov, puščičnih osti in mečev s P-zanko se tu pojavljajo še kratki saksi, sulice, bojne sekire in ščiti. Med uporabnimi predmeti in orodjem so bili še noži, kresila, igle in etuiji zanje, keramična vretenca, škarje itd. Lončenina je bila priložena v 27 primerih in je sivo ali rumeno žgana, izdelana na lončarskem vretenu. Skoraj polovica posod je bila pečatno okrašena (na enem vrčku je napis v runah).

Ta keramika izpričuje domače delavnice, ki pa so po okraševalni tehniki povezane z različnimi skupinami takratnega lončarstva. V petih grobovih so našli tudi vedrice. Ob večini konjskih pokopov (teh je bilo 21) je ustrezna konjska oprema in jahalni pripomočki (uzde, stremena).

V povzetku arheološkega dela je Á. Salamonova podala glede na heterogeni material te nekropole historičen pregled premikanja ljudstev v Panonski nižini v 2. pol. 6. stoletja. Nadrobneje opisuje zgodovinsko situacijo tega časa, ko začno Avari naseljevati Karpatsko kotlino, vlogo Bizanca v sporih med Langobardi in Gepidi, avarsko pomoč Langobardom ob uničenju Gepidov (567) ter odhod Langobardov v Italijo. Dinamično dogajanje v tem času je tudi osnova za etnično opredeljevanje nekropole Környe. Pri analizi materiala se je pokazalo, da je po svoji provenienci zelo različen; tu so predmeti a) bizantinskega porekla, izdelani morda v pontskih ali južnoruskih delavnicah (stiskane pasne garniture, ptičje in živalske predstave, trakasto vrezani motivi, pasne spone, meči s P-zanko), b) predmeti azijskega značaja (stremena, uzde, okovi, sulice, nomadski refleksni loki, puščične osti), c) predmeti zahodnega karakterja (tavširane železne pasne spone, kratek meč, meč z žlebom za odtekanje krvi, ščiti, sulične osti, bojne sekire, okovje na torbicah v obliki ptičev), d) domači izdelki (keramika, perle z očesci, puncirano in žigosano štirioglato okovje). Mogoče je sicer, da so nekateri predmeti prispeli v Panonijo po trgovski poti, toda še bolj verjetno je, da so odraz razmer Bajanovega časa. Salamonova našteva možnosti, komu bi etnično glede na vire in zgodovinsko situacijo ta nekropola lahko pripadala: Glede na Justinianovo stremljenje, da bi utrdil in razširil imperij ter na status federatov v tej pokrajini, obstoji možnost, da računamo v Panoniji z bizantinskimi vojaškimi enotami. Ob raziskovanju etničnih skupin na panonskih tleh pred Langobardi moramo poleg domačega romaniziranega prebivalstva ter naseljenih federatov po virih računati tudi s panonskimi Bolgari, ki jih bo treba v prihodnosti arheološko podrobneje fiksirati. Sklicujoč se na Simonyjevo, tudi ne zavrača možnosti, da pripada Környe Kutrigurom, kateri naj bi po zgodovinskih virih prebivali med leti 546—568 v Traciji in kasneje v okolici Sirmija in v Dalmaciji (slednje skoraj ni verjetno — manjka vsakršno arheološko gradivo). Ne smemo tudi izključiti možnosti, da so na tej nekropoli pokopani Bolgari, glede na »vzhodni« material, čeprav ni najbolj tipičen. Iz virov je znano, da so z Alboinom odšle iz Panonije tudi zahodne etnične skupine in da so bili v bizantinskih vojaških enotah tudi zahodni etnični drobci.

V zaključnem odstavku je avtorica na osnovi heterogenega izvora materiala in prej naštetih možnosti etnične atribucije zaključila, da kaže grobišče v notranji strukturi le neko enovitost in da je še najbolj verjetno, da pripada bizantinski vojaški posadki. Za vojaški značaj grobišča govori tudi veliko število orožja in moških pokopov sploh. Na nekropoli so začeli pokopavati že v začetku 6. stoletja, ko si začenja Justinian prizadevati za obnovitev bizantinskega imperija, glavnina pokopov pa je iz sredine 6. stoletja, čeprav je grobišče v rabi še do začetka 7. stoletja.

Zaključki Salamonove o etnični pripadnosti grobišča so nekoliko sporni. Nobenih dokazov (virov) nimamo, da sta bili *Panonia Prima* in *Valeria* v justinianovem času upravno in vojaško trdno organizirani, tako da bi lahko pričakovali tu bizantinske garnizije federatov. Sploh je Justinianova uprava in oblast severno od Drave problematična. Morda je Salamonova prav glede na zgodovinsko situacijo (glavnina grobišča preneha z odhodom Langobardov v Italijo l. 568) datirala nekropolo nekoliko prezgodaj. Pre-

cej karakterističnih najdb je iz zadnjih desetletij 6. stoletja in začetka 7. stoletja. Ob intenzivnejšem raziskovanju naših poznoantičnih kastelov, ki so še sodili v Justinianovo obrambno črto, pa utegnemo naleteti v marsičem na analogen material.

V drugem delu knjige je I. Lengyel podal izsledke laboratorijskih preiskav skeletnega materiala, in sicer kemično analitične, serološke in histološke. T. Tóth pa je poskušal na osnovi paleoantropoloških raziskav določiti etnične karakteristike pokopanih.

Omenjeno delo zasluži pozornost iz dveh vidikov. Nekropola je vsestransko obdelana ne samo iz arheološkega in še paleoantropološkega vidika, kot je bila to doslej običajna praksa, temveč imamo tudi histološke in serološke rezultate. V pripravi pa so še lesne in tekstilne analize, kemična in mineraloška analiza keramike ter tehnološka obdelava mečev. Predmet posebnih študij sta tudi vrček z runskim napisom in staroturški napis na loku. Tu ne gre samo za skupinsko delo med samimi arheologi, temveč tudi s strokovnjaki iz drugih vej znanosti, kar bi nam bilo lahko za zgled tudi pri našem bodočem delu. Sami arheološki izsledki so razširili naše poznavanje razmer v Panoniji v 6. stoletju. Zadnja leta je izšla vrsta razprav o posameznih ljudstvih na tem prostoru s tehtnim arheološkim materialom (Huni, Gepidi, Langobardi, Avari), zdaj pa se uveljavlja težnja po detajlnejšem poznavanju ljudstev, ki so tvorila »avarski kulturni krog«. S tem delom je dodan nov prispevek k poznavanju tega problema.

I. Sivec-Rajterič

Günter P. Fehring, *Unterregenbach* (cerkve, sedež gospostva, naselbinski kompleksi), Landesdenkmalamt Baden-Würtemberg, Forschungen und Berichte der Archäologie des Mittelalters in Baden-Würtemberg, Band 1, Verlag Müller et Gräff, Stuttgart 1972.

V želji, da bi podali čimbolj objektivno stanje raziskav tega srednjeveškega kompleksa, je sodelovalo pri nastajanju obširnega dela kar 26 strokovnjakov z različnih področij: od arheologov (W. Kimmig, R. Koch, T. Haevernick), zgodovinarjev, umetnostnih zgodovinarjev, numizmatikov do antropologa, zoologa, kemika itd. Celotno delo obsega tri knjige: besedilo (310 strani), priloge (83 — plani, profili, rekonstrukcije, katalog materiala) in tabele (117).

Vsebinski del knjige je razdeljen v štiri velika poglavja: Drobne najdbe in arhitektonski ostanki kot prispevek k zgodovini naselitve in stavbarstva, Rezultati s področja zgodovine naselitve in arhitekture, Najdbe in raziskave materiala ter Listine in pisani viri. Tretjino knjige obsega prvo poglavje. Po arheološki metodi daje glavni avtor dela (sicer umetnostni zgodovinar) z natančno dokumentacijo po sektorjih pregled in rezultate izkopavanj v letih od 1960 do 1963. Izkopavali so na štirih sektorjih, dveh sakralnih — v baziliki s kripto pod župniščem (A) in farni cerkvi St. Veit (B) ter na dveh profanih območjih — na kmetiji Frankenbauer (C) in na nekdanjem župnijskem dvorišču (D). Bolj ali manj dobro ohranjeni arhitektonski ostanki sodijo v zgodnji in pozni srednji vek. V poglavju Rezultati k zgodovini naselitve in arhitekture je G. Fehring podal dognanja izkopavanj od leta 1960 do 1968. V tretjem poglavju pa strokovnjaki različnih strok obdelujejo posamezne elemente teh izkopavanj (prazgodovinsko keramiko in zapestnico ter srednjeveške najdbe: drobne metalne predmete, steklo, keramiko, opeko, novce, arhitektonske elemente, ostanke fresk itd.). Opravljene so bile tudi antropološke raziskave, dendrološke analize, kemične analize zvonov itd. G. Sta-

chel je v četrtem poglavju predstavil in kritično obdelal vse listine in pisane vire v zvezi s srednjeveškim Unterregenbachom. Ob koncu knjige je pregled obširne literature, ki jo je pri razpravi uporabljal G. Fehring.

Na območju Unterregenbacha se kažejo prvi sledovi naselitve v poznem halštatu. Po nekaterih indicijah se je življenje na tem področju nadaljevalo še v latenski čas, kar pa zaenkrat z najdbami ni izpričano. Drobne najdbe (steklena perla in nekaj keramike z glavničastim ornamentom) nam dajejo premalo opore, da bi mogli z gotovostjo datirati prvo srednjeveško naselitev Unterregenbacha v merovinški čas. Vendar pa postane Unterregenbach že v dobi Karolingov (kmalu po 1.800) sakralni center širšega pomena. To okvirno datacijo potrjujejo tudi toponomastične raziskave R. Kocha. Ugotovil je, da kraji s sufiksom -ingen in -heim izvirajo iz merovinškega obdobja, kar potrjujejo nekropole iz tistega časa, medtem ko so kraji s končnico -bach kasnejšega nastanka (manjkajo grobišča).

Fehring ugotavlja, da je nastala prva sakralna stavba v začetku 9. stoletja na sektorju A, ki pa so jo kmalu preuredili. Šele nato so zgradili malo dvoransko cerkev I kot relikviarno kapelo (na sektorju B). S tem je kmalu nastal sklop zgradb (»Kirchenfamilie«), ki je v tem času značilen za samostanski kompleks ali pa sedež škofije. Unterregenbach je postal pomembno cerkveno središče, kar dokazujejo umetniške kvalitete nekaterih arhitektonskih del ter listina cesarja Konrada II. (iz leta 1033). Nerešeno pa ostaja vprašanje, ali je utrjen »stari grad« nad dolino istočasen z neutrjenimi sakralnimi in profanimi objekti v dolini. Sredi 11. stoletja je nastopila faza obnavljanja in novogradenj, kar kažejo arhitektonski ostanki na vseh štirih sektorjih. Da je bilo posvetno območje v tem času še tesneje povezano s sakralnimi objekti, dokazuje zgraditev utrjenega stanovanjskega stolpa z gospodarskim poslopjem (*turris et curia*) na področju sektorja C, ki je povezan z baziliko na sektorju D. Fehring navaja podobne analogije iz Xantna.

Listine iz tega časa dokazujejo, da so bili plemenitaši iz Unterregenbacha v stikih s cesarsko hišo. V prvi pol. 13. stoletja je objekte na vseh štirih sektorjih uničil požar. Večina objektov ni bila obnovljena, le nekateri so v skromnejšem obsegu živ̌otarili dalje (cerkev St. Veit). S tem je Unterregenbach docela izgubil na pomenu, ki ga je imel v karolinškem in salijskem času. Na nekdanjo moč kaže danes le drugačna stavbna struktura kot je v ostalih kmečkih vasicah.

V drugi knjigi so kot priloge dodane risbe planumov in profilov, rekonstrukcije objektov, katalog keramike in risbe ostalih drobnih predmetov ter pomembnejše arhitektonske plastike. Tretja knjiga obsega fotografije arhitektonskih ostankov (profili, prerezi, arhitektonska plastika) in nekaj ustreznega komparativnega materiala ter del keramike in ostalih drobnih predmetov.

Pričujoče delo je pomemben prispevek k poznavanju obdobja na prehodu zgodnjega sprednjega veka v visoki srednji vek. Njegova vrednost je prav gotovo v skupinskem delu, saj je tako najbolj verno prikazana problematika posameznih tem. Obenem pa dokazuje, da se arheološka metoda dela vse bolj uveljavlja tudi pri spoznavanju kasnejših obdobij, ki sicer časovno ne sodijo več v arheologijo, vendar jih je mogoče podrobneje spoznati le po tej poti.

I. Sivec-Rajterič

Narodna in univerzitetna knjižnica LJUBLJANA

TABLE – PLATES

SEZNAM TABEL — LIST OF PLATES

T. Knez, Figurale Situlen aus Novo mesto . . . 931—944

H.-J. Hundt, Die Restaurierung der Funde aus dem hallstattzeitlichen Fürstengräbern von Novo mesto . . . . . 945—960

I. Puš, Pomen ljubljanskega prostora v starejši železni dobi . . . . . 961—963

O.-H. Frey, Bemerkungen zur hallstättischen Bewaffnung im Südostalpenraum . . . . . 964—965

K. Spindler, Die Ausgrabungen am Magdalenenberg bei Villingen im Schwarzwald . . . . 966—971

M. Mirković, Legija IV Flavia i vojni logor u Viminacijumu 972

Novo mesto. Fürstengrab IV/3, Situla 1
Novo mesto. Situla 1 iz knežjega groba IV/3

Novo mesto. Fürstengrab IV/3, Situla 1
Novo mesto. Situla 1 iz knežjega groba IV/3

Novo mesto. Situla 1, Detail
Novo mesto. Detajl situle 1

Novo mesto. Keramische Schöpftasse aus Situla 1
Novo mesto. Keramična zajemalka iz situle 1

Novo mesto. Fürstengrab IV/3, Situla 2
Novo mesto. Situla 2 iz knežjega groba IV/3

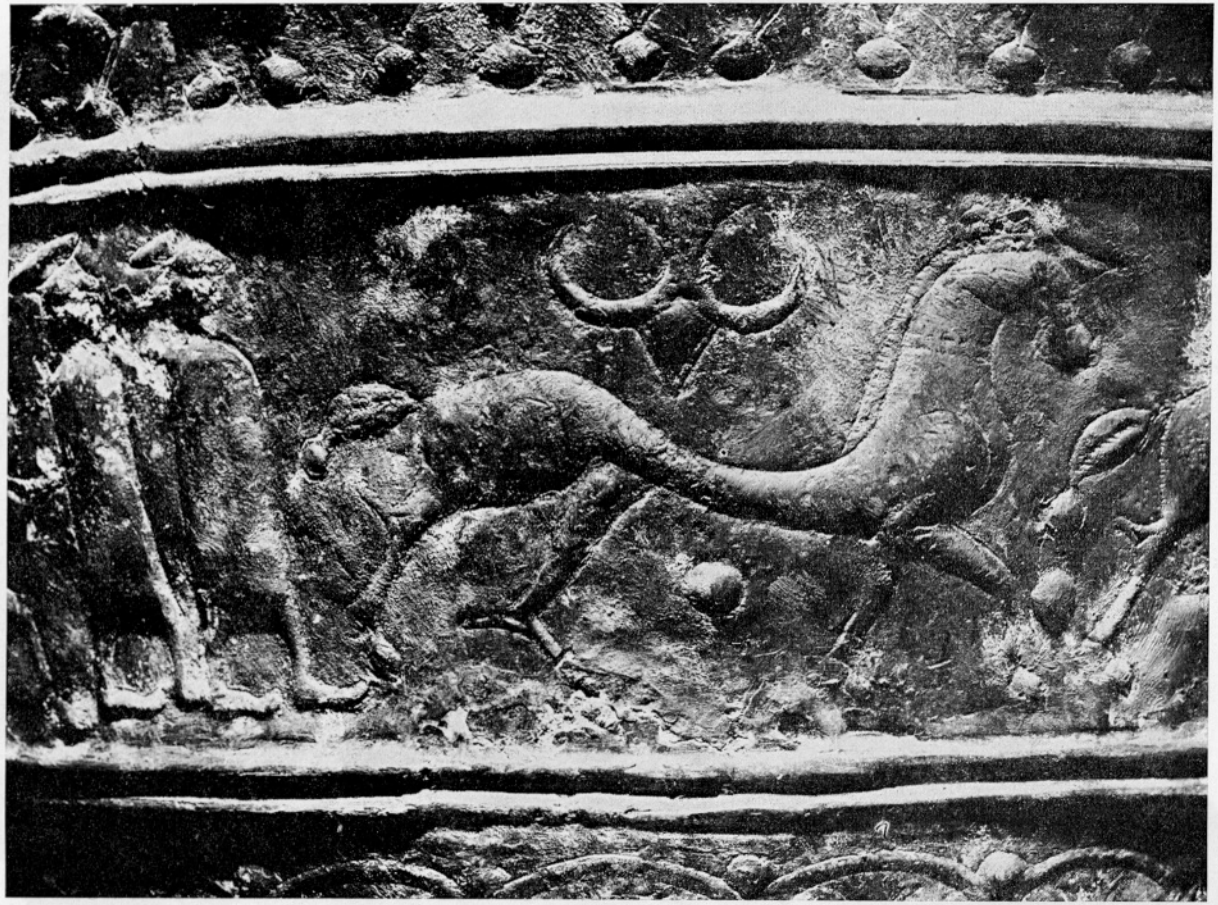
Novo mesto. Fürstengrab IV/3, Situla 2
Novo mesto. Situla 2 iz knežjega groba IV/3

Novo mesto. Situla 2, Detail
Novo mesto. Detajl situle 2

Novo mesto. Situla 2. Detail
Novo mesto. Detajl situle 2

Novo mesto. Situla 2. Detail
Novo mesto. Detajl situle 2

Novo mesto. Situla 2, Detail
Novo mesto. Detajl situle 2

Novo mesto. Keramische Schöpftasse aus Situle 2
Novo mesto. Keramična zajemalka iz situle 2

Novo mesto. Situla (3) aus dem Grab II/6
Novo mesto. Situla (3) iz groba II/6

Novo mesto. Situla (3) aus dem Grab II/6
Novo mesto. Situla (3) iz groba II/6

Novo mesto. Situla (3), Detail
Novo mesto. Detajl situle (3)

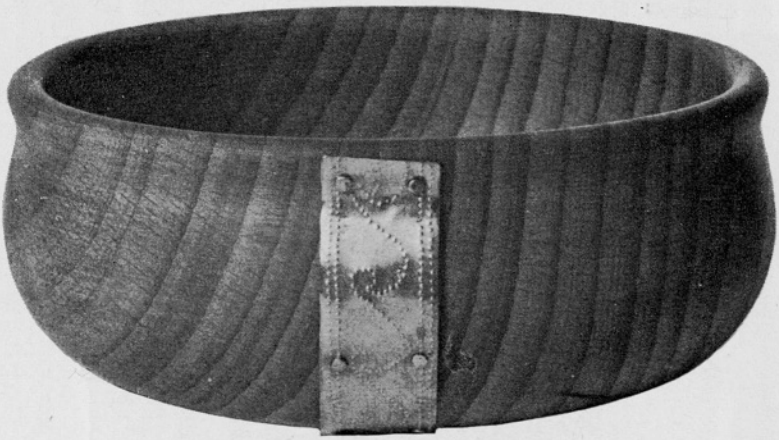

Novo mesto. Rippenciste aus Grab 3 Hügel 4, vor und nach der Restaurierung

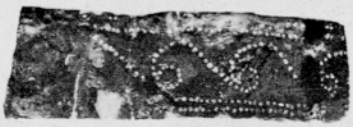
Novo mesto. Cista iz groba 3, gomile 4, pred in po restavriranju

1

2

3

Novo mesto. Vergangene Holzschale aus der Rippenciste des Grabes 3 Hügel 4.

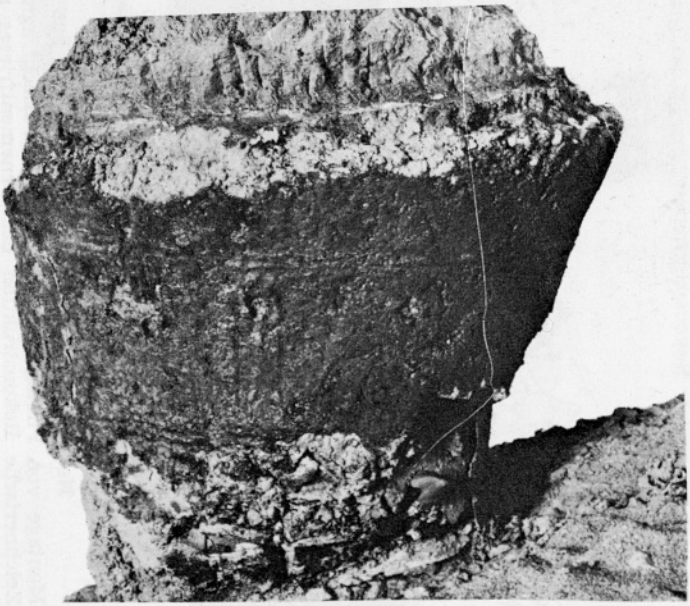
1. Hohlraum der vergangenen Schale. Oben Bronzeblechband mit Nägeln — in situ
2. Rekonstruktion der Schale
3. Das Bronzeblechband nach der Restaurierung

Novo mesto. Preperela lesena skodelica iz ciste groba 3, gomile 4.

1. preperela skodelica; zgoraj bronast pločevinast trak z zakovicami — in situ
2. rekonstrukcija skodelice
3. bronast pločevinast trak po restavriranju

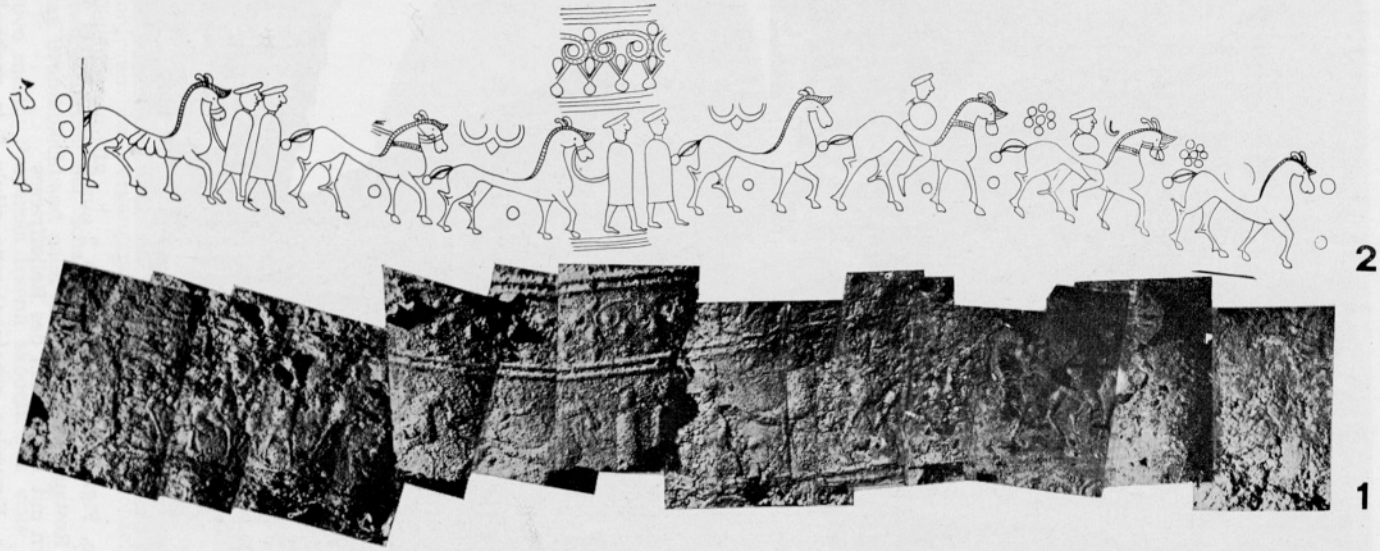
1

2

Novo mesto. Figural verzierte Situla 2 aus Grab 3 Hügel 4.
1. Vor der Restaurierung
2. Lehmkern mit Abdrücken des Relieffrieses

Novo mesto. Figuralno ornamentirana situla 2 iz groba 3, gomile 4.
1. pred restavriranjem
2. glinasto jedro z odtisi reliefnih frizov

Novo mesto. Figural verzierte Situla 2 aus Grab 3 Hügel 4.
1. Montage von Photographien der Original-Blechfragmente und der Abdrücke auf dem Lehmkern
2. Zeichnerische Rekonstruktion des Ornamentfrieses nach der Photomontage

Novo mesto. Figuralno ornamentirana situla 2 iz groba 3, gomile 4.
1. montaža fotografij originalnih fragmentov pločevine in odtisov z glinastega jedra
2. risarska rekonstrukcija ornamentiranih frizov po fotomontaži

Novo mesto. Rekonstruktionszeichnung der Situla aus Grab 3 Hügel 4 in Abrollung. Erhaltene Originalteile leicht getönt

Novo mesto. Risba rekonstrukcije razvitega plašča situle iz groba 3, gomile 4. Ohranjeni originalni deli so rahlo poudarjeni

1

2

Novo mesto. Situla 2 aus Grab 3 Hügel 4.

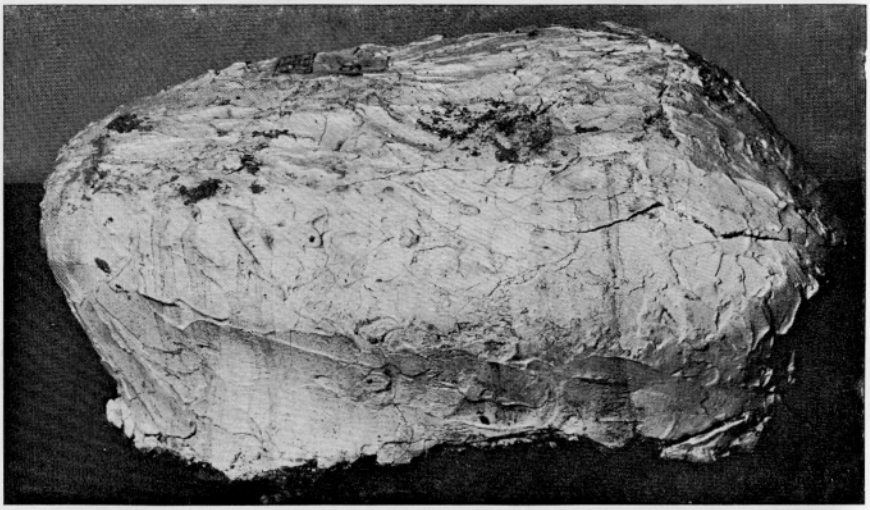
1. Gedrehter Gipskörper mit eingesetzten Wachsabgüssen der Reliefzonen
2. Kunstharzabguß des Gipskörpers mit eingesetzten Wachszonen

Novo mesto. Situla 2 iz groba 3, gomile 4.

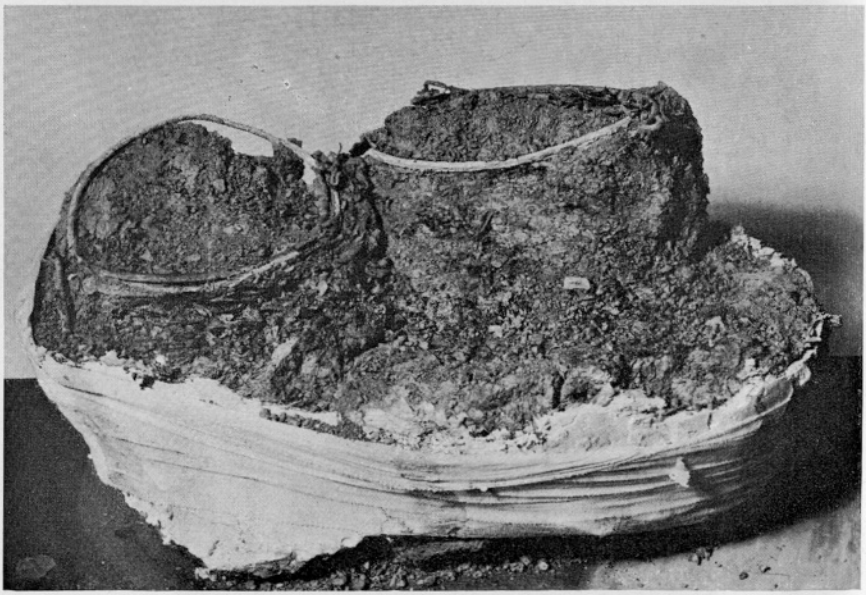
1. mavčni odlitek z vstavljenimi voščenimi odtisi reliefnih pasov
2. odlitek situle iz umetne smole z vstavljenimi voščenimi pasovi

Novo mesto. Situla 2 aus Grab 3 Hügel 4 nach der Restaurierung
Novo mesto. Situla 2 iz groba 3, gomile 4, po restavriranju

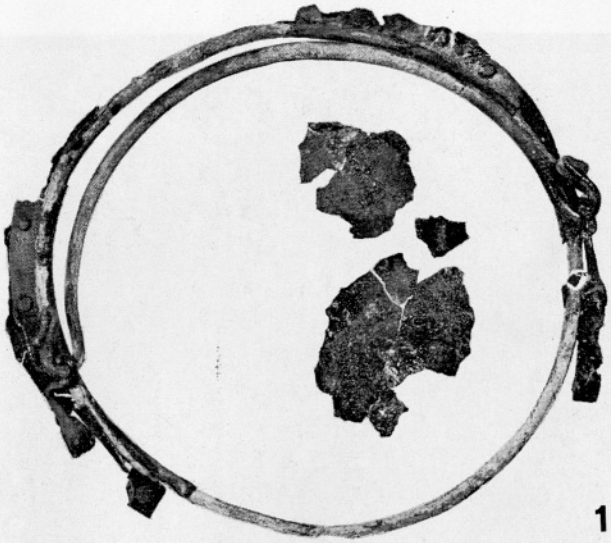
1

2

Novo mesto. Zwei figural verzierte Situlen aus Grab 33 Hügel 3.
1. Die Situlen nach der Fundbergung
2. Die Situlen bei der Freilegung

Novo mesto. Dve figuralno ornamentirani situli iz groba 33, gomile 3.
1. situli po zavarovanju pri odkritju
2. situli pri razkrivanju

1

2

Novo mesto. Zwei figural verzierte Situlen aus Grab 33 Hügel 3.

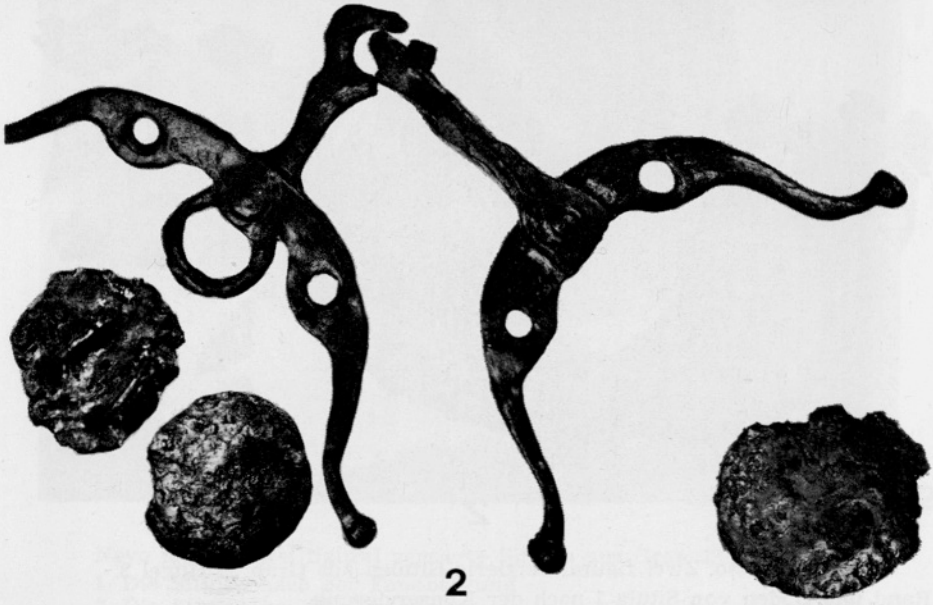
1. Rand und Boden von Situla 1 nach der Konservierung
2. Zerdrückter Blechkörper und Wandungsfragmente der Situla 1 nach Reinigung und Konservierung

Novo mesto. Dve figuralno ornamentirani situli iz groba 33, gomile 3.

1. ustje in dno situle 1 po konserviranju
2. zmečkan plašč in fragmenti situle 1 po čiščenju in konserviranju

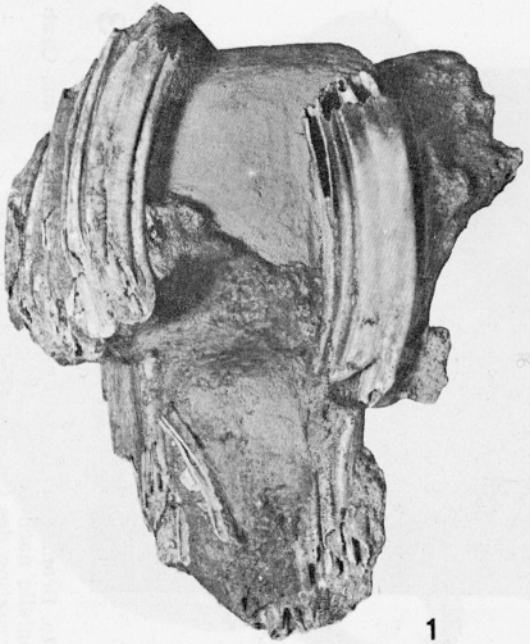
1

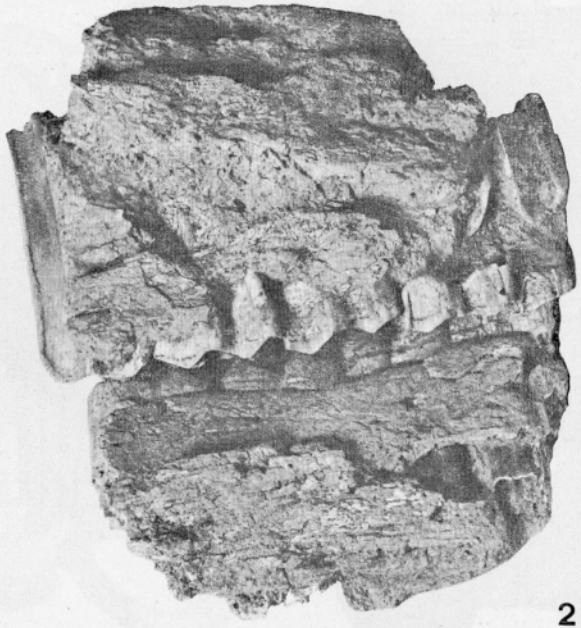
2

Novo mesto. Eisentrense mit drei Knöpfen aus Grab 3 Hügel 4.
1. Die Trense bei der Freilegung
2. Die Trense nach der Restaurierung

Novo mesto. Železne žvale s tremi gumbi iz groba 3, gomile 4.
1. žvale pri razkrivanju
2. žvale po restavriranju

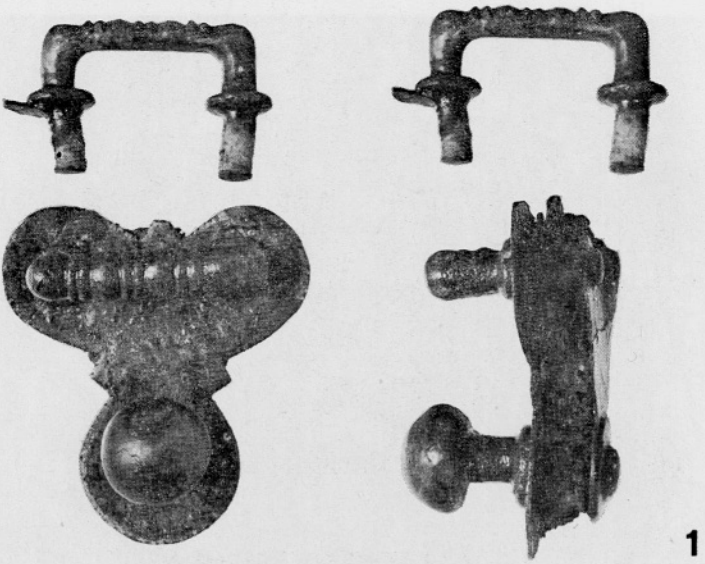

1

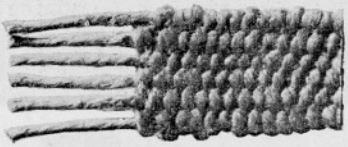

2

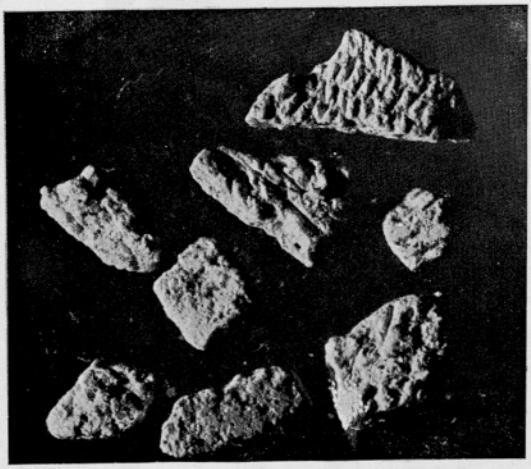
Novo mesto. Reste eines Pferdeschädels in Grab 3 Hügel 4, nach der Konservierung
Novo mesto. Ostanki lobanje konja iz groba 3, gomile 4, po konserviranju

1

2

3

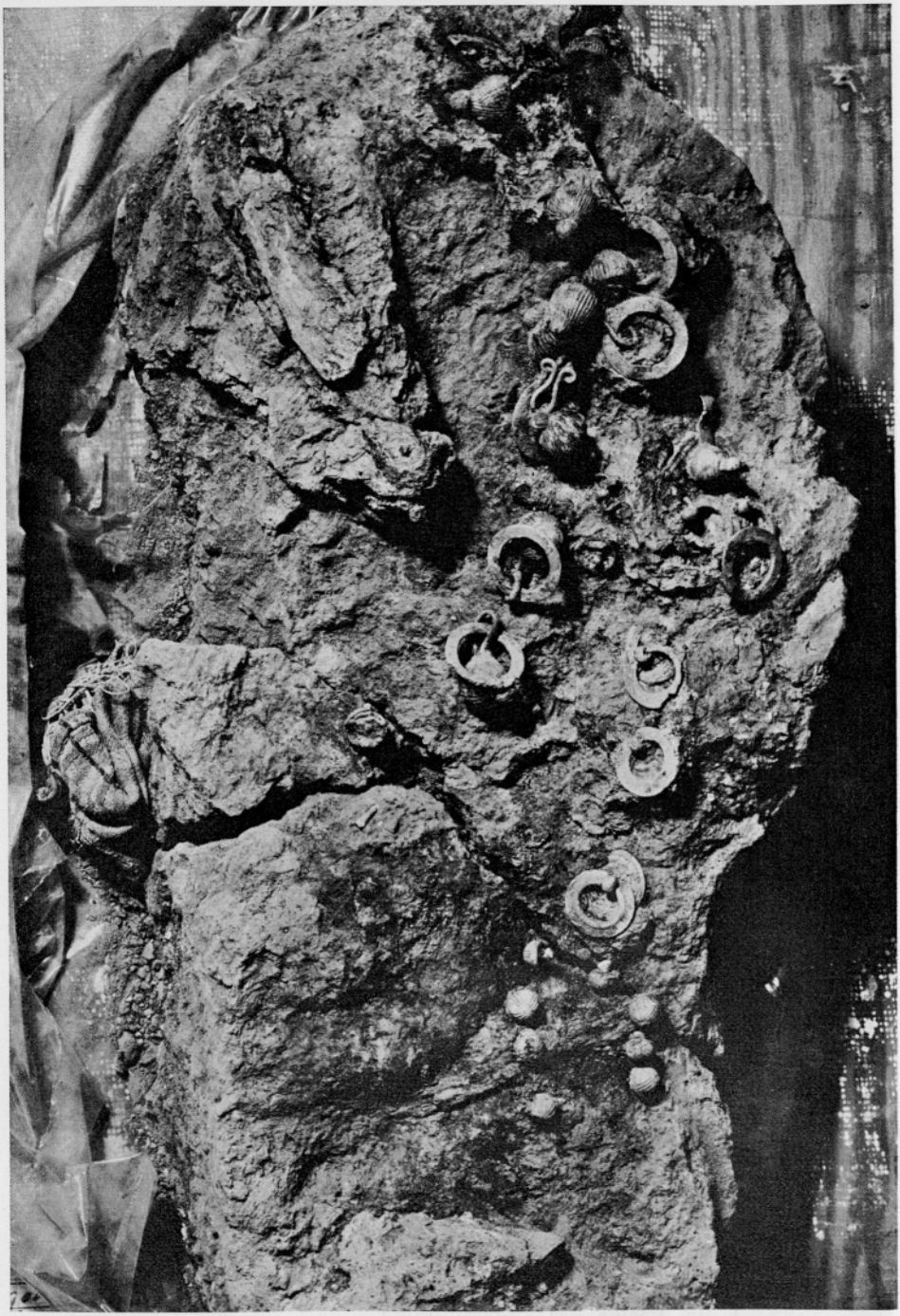
Novo mesto. Bronzebeschlagteile eines gewebten Gurtes aus Grab 3 Hügel 4.
1. Beschlagteile nach der Konservierung
2. Rekonstruktion des Gurtgewebes
3. Gewebeabdrücke bei der Certosafibel des Grabes 3 in Hügel 4

Novo mesto. Bronasti okovi pasu iz tkanine iz groba 3, gomile 4.
1. pasni okovi po konserviranju
2. rekonstrukcija pasu iz tkanine
3. odtisi tkanine na certoški fibuli iz groba 3, gomile 4

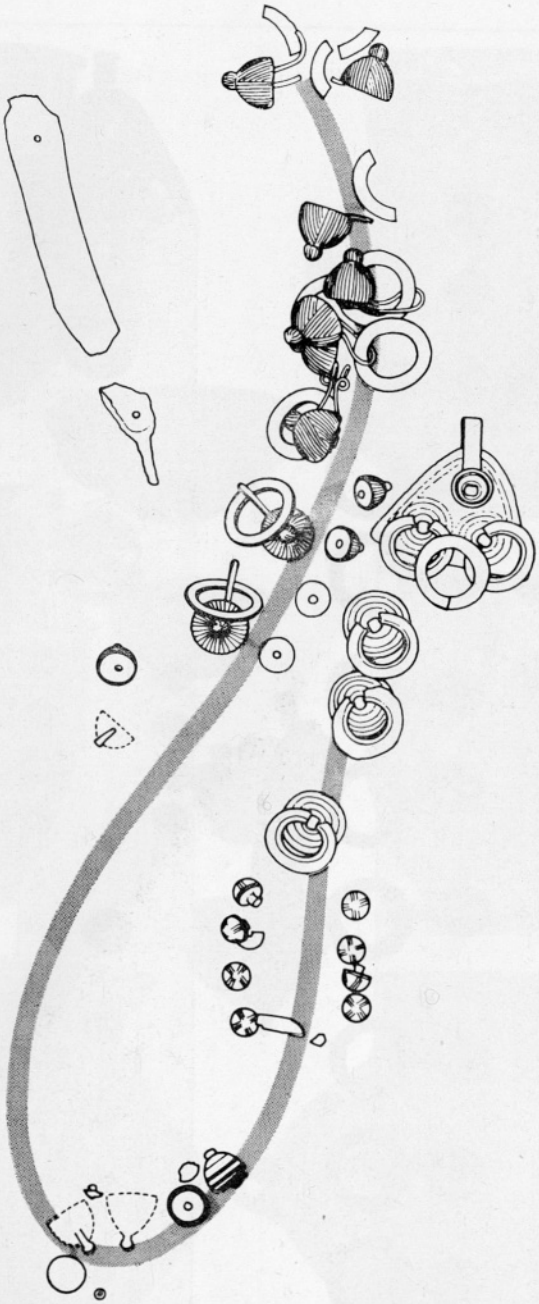
Novo mesto. Schwarzes Tongefäß aus Grab 22 Hügel 4.
1. Bei Beginn der Konservierung
2. Während der Restaurierung
3. Nach der Restaurierung

Novo mesto. Črna glinasta posoda iz groba 22, gomile 4.
1. ob začetku konserviranja
2. med restavriranjem
3. po restavriranju

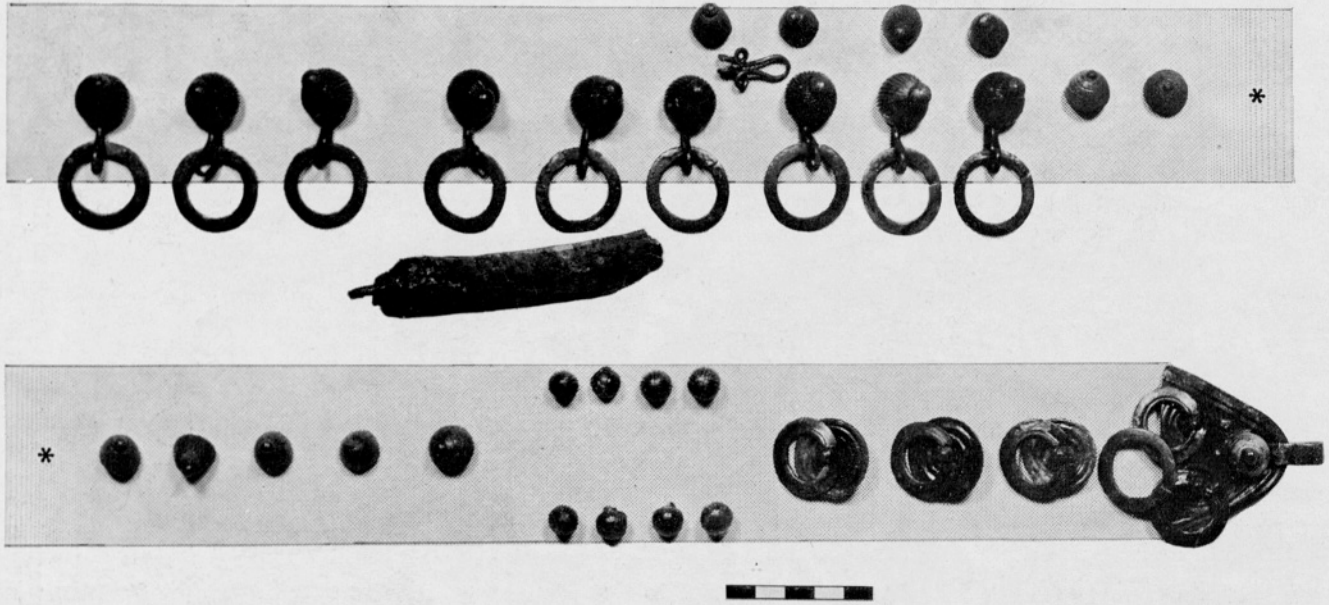
Novo mesto. Bronzegürtelbeschläge aus Grab 20 Hügel 1 und Rasiermesser, während der Freilegung

Novo mesto. Bronasti pasni okovi iz groba 20, gomile 1 in brivski nož pri razkrivanju

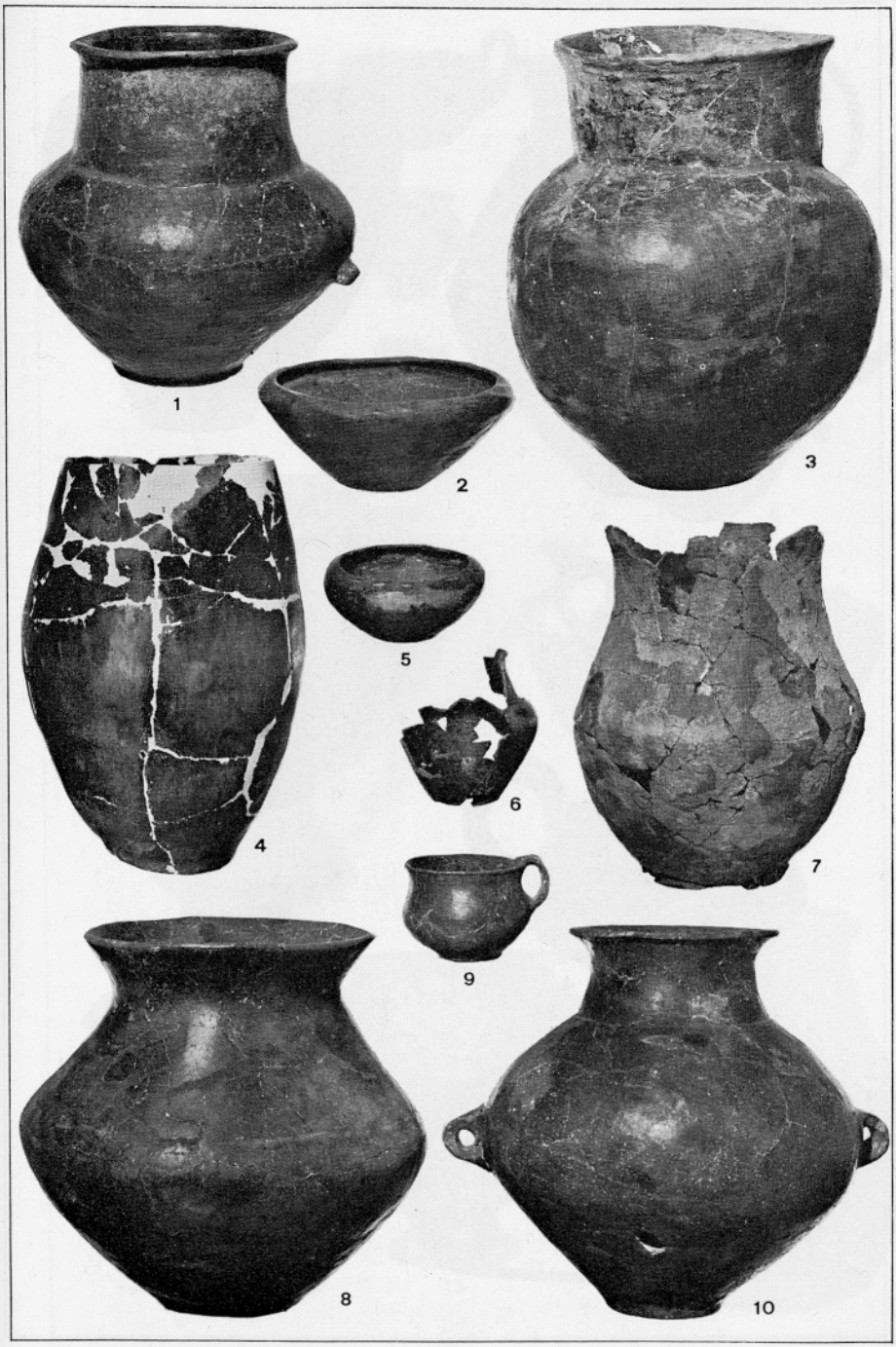
Novo mesto. Bronzegürtelbeschläge aus Grab 20 Hügel 1. Herauszeichnung der restaurierten Einzelstücke in der Fundlage. Der Graustreifen gibt den Verlauf des vergangenen Gürtels an

Novo mesto. Bronasti pasni okovi iz groba 20, gomile 1. Risba restavriranih posameznih delcev v prvotni legi. Siv pas nakazuje potek strohnelega pasu

Novo mesto. Gürtel mit Bronzebeschlägen aus Grab 20 Hügel 1. Nach der Fundlage rekonstruierte Anordnung der Gürtelbeschläge auf einem Graustreifen in ursprünglicher Gürtelbreite

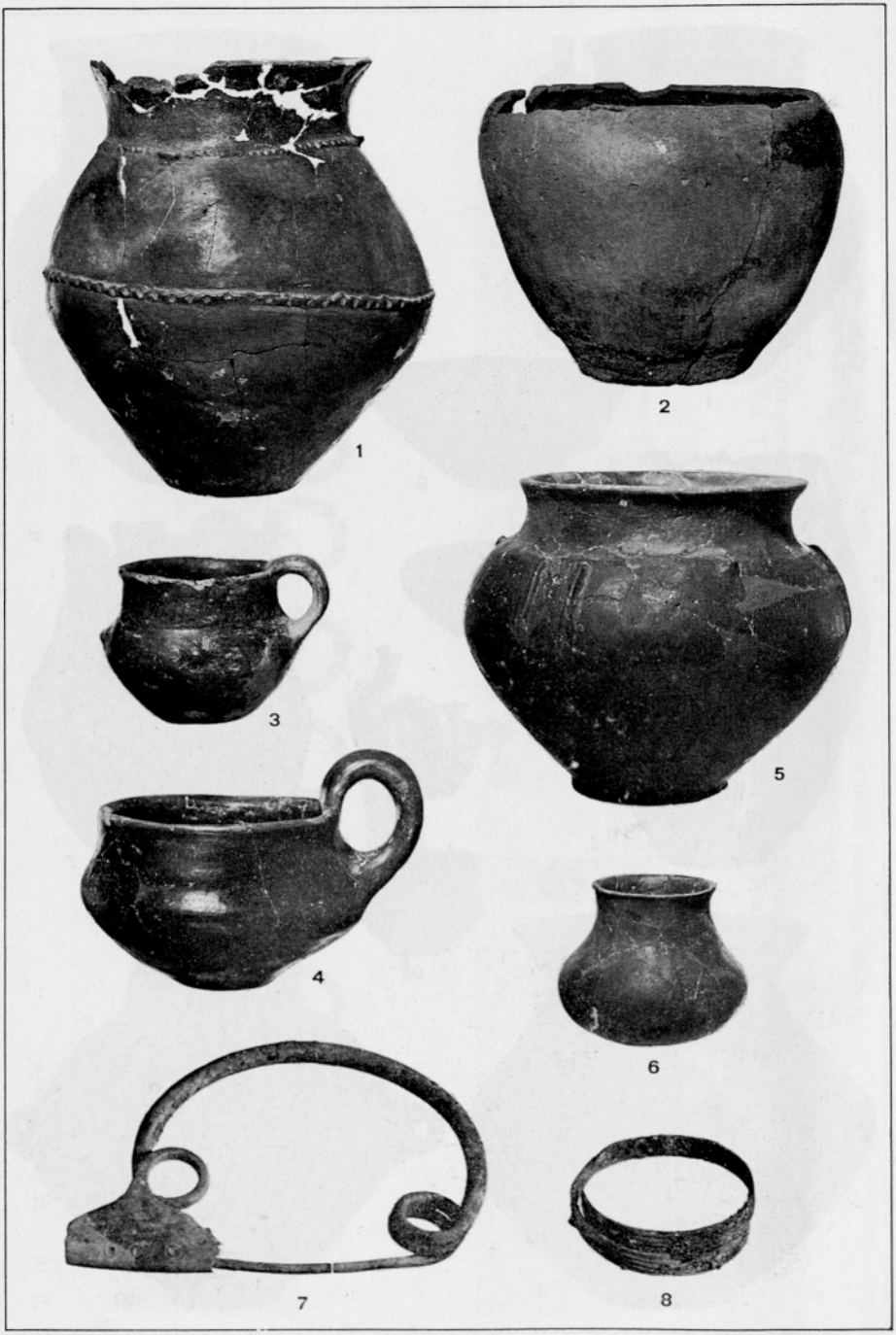
Novo mesto. Pas z bronastimi okovi iz groba 20, gomile 1. Po prvotni legi rekonstruiran redosled pasnih okovov na sivem pasu v izvirni širini pasu

Ljubljana, Gosposka ulica. 1, 2 grob 277. 3 grob 282; 4, 5 grob 287; 6, 7 grob 275; 8 grob 284; 9, 10 grob 278

Ljubljana, Gosposka ulica (Noblemen's Street). 1, 2 grave 277; 3 grave 282; 4, 5 grave 287; 6, 7 grave 275; 8 grave 284, 9, 10 grave 278

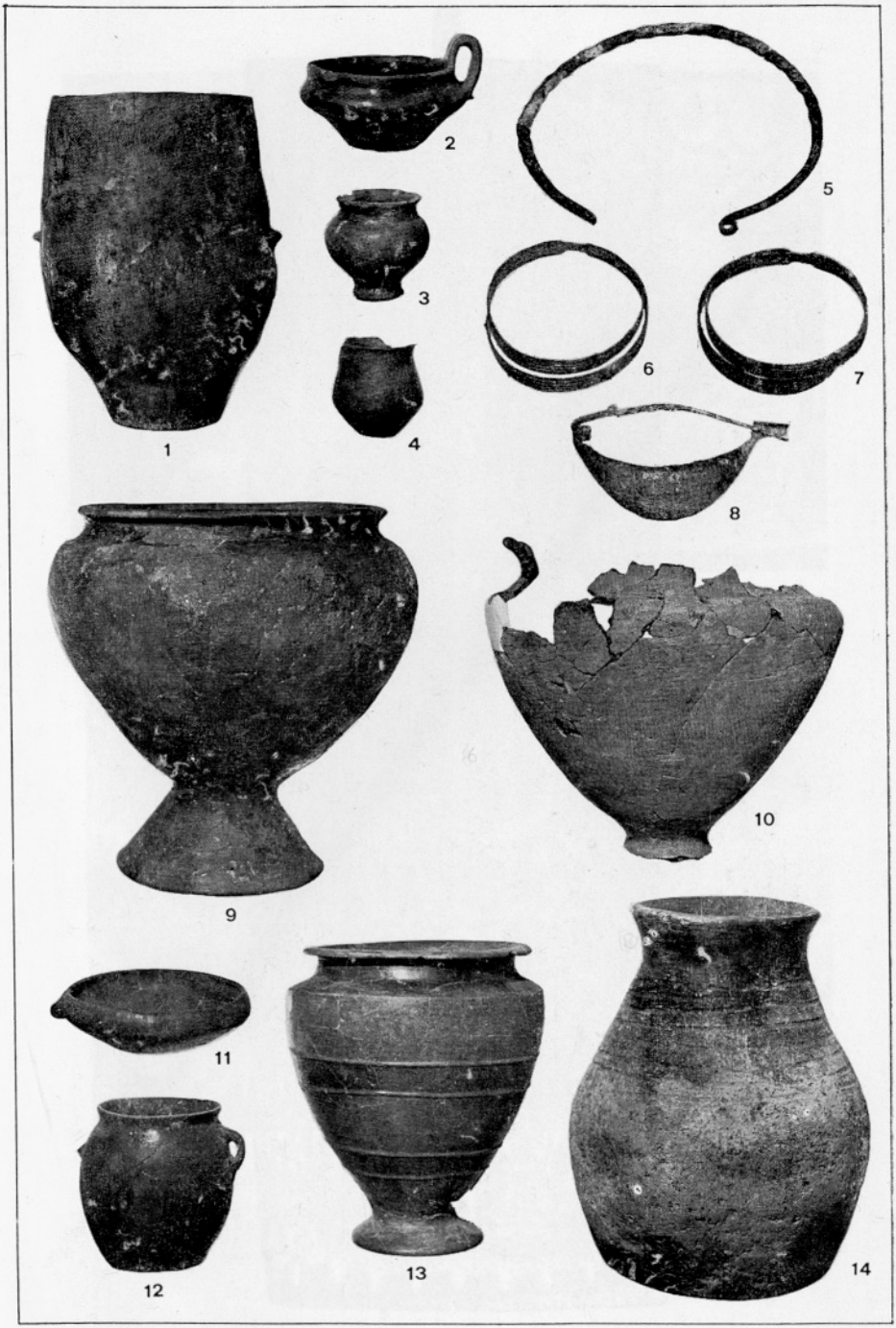
Glina — Clay

Ljubljana, Gosposka ulica. 1 grob 269; 2 grob 291; 3 grob 268; 4 grob 286; 5, 6 grob 276; 7, 8 grob 285

Ljubljana, Gosposka ulica (Noblemen's Street). 1 grave 269; 2 grave 291; 3 grave 268; 4 grave 286; 5, 6 grave 276; 7, 8 grave 285

1—6 glina — clay; 7, 8 bron — bronze

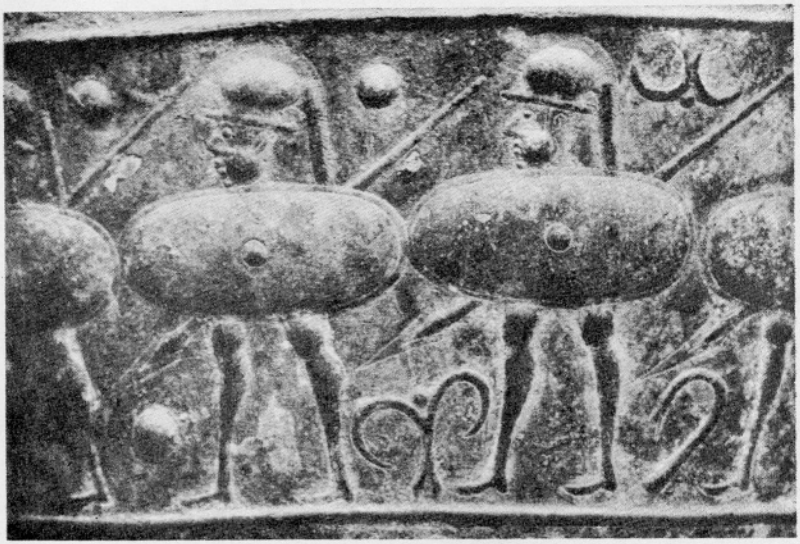
Ljubljana, Gosposka ulica. 1—8 grob 267; 9 grob 271; 10 grob 273; 11—13 grob 281; 14 grob 280

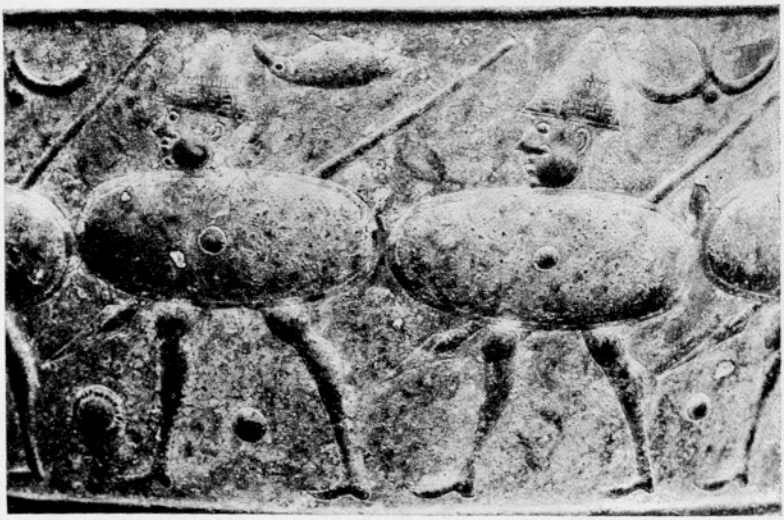
Ljubljana, Gosposka ulica (Noblemen's Street). 1—8 grave 267; 9 grave 271; 10 grave 273; 11—13 grave 281; 14 grave 280

1—4, 9—14 glina — clay; 5—8 bron — bronze

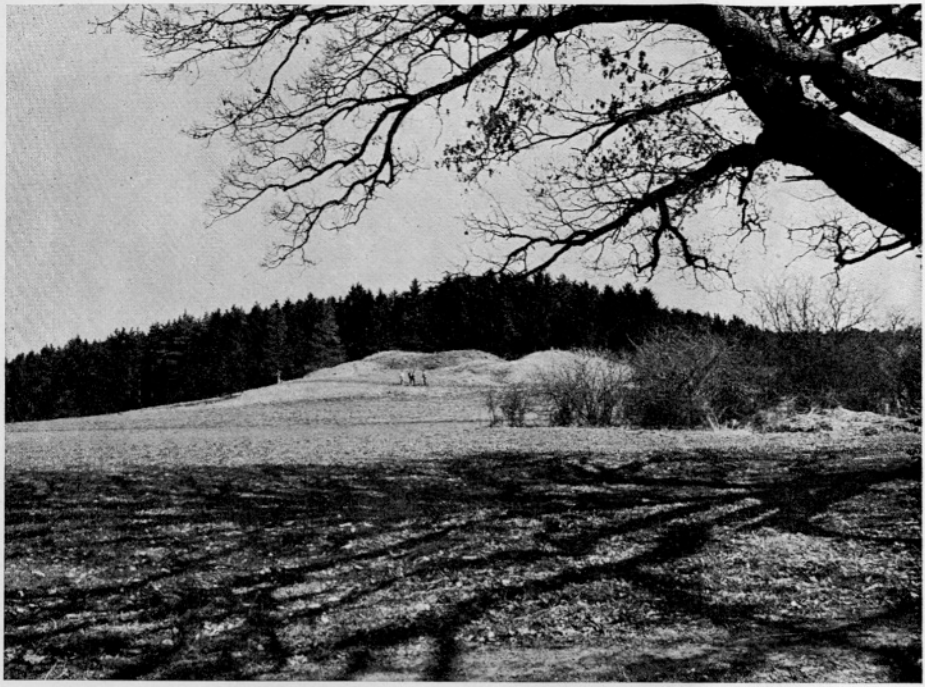
Gürtelblech von Vače
Pasna spona iz Vač

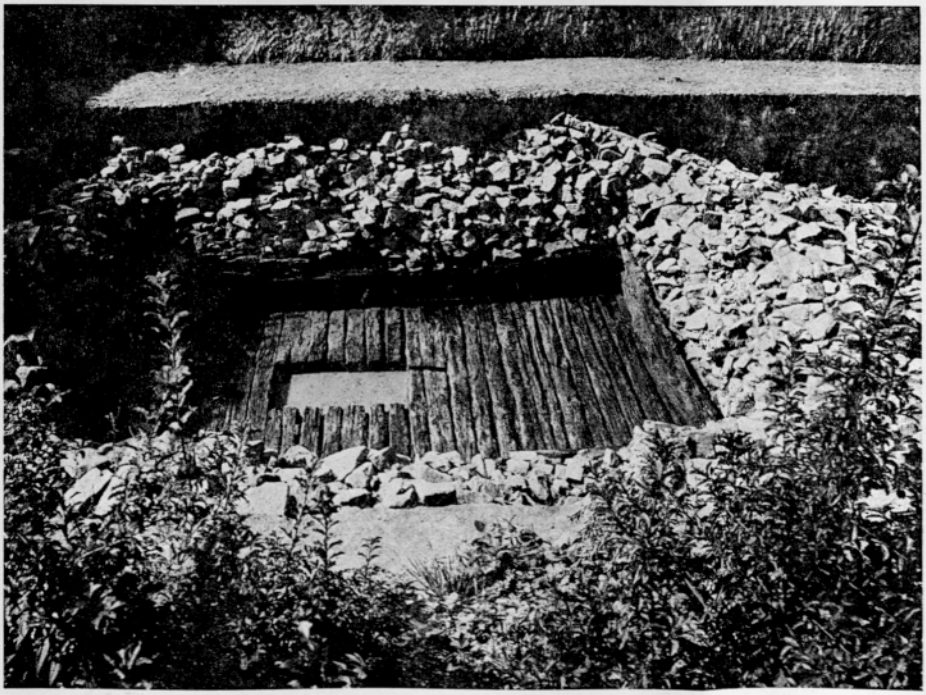

Situla in Providence, Ausschnitte aus dem mittleren Figurenfries
Situla Providence, detajli srednjega figuralnega friza

a

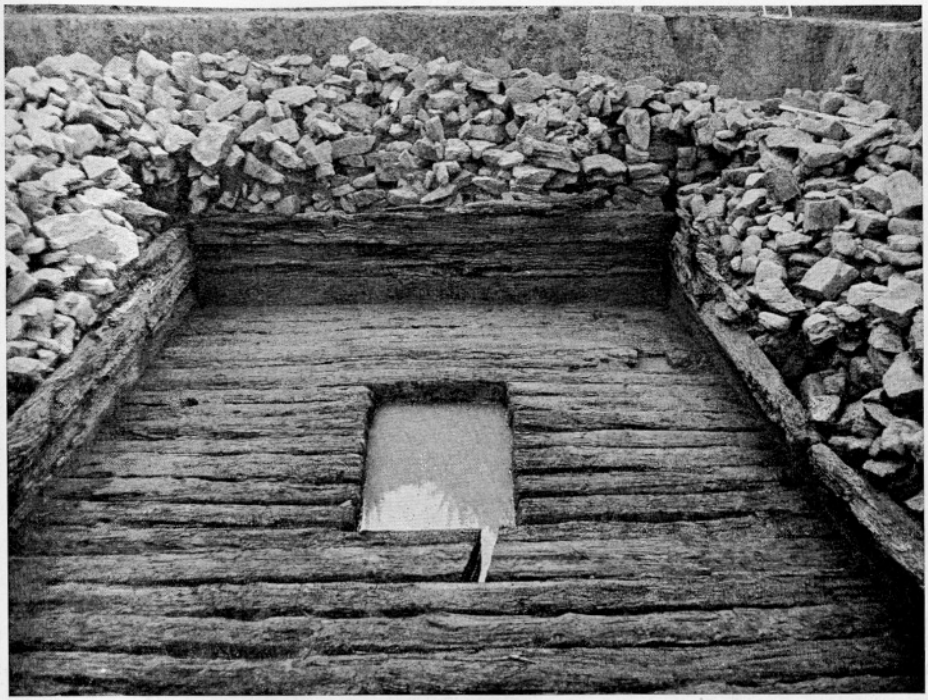

b

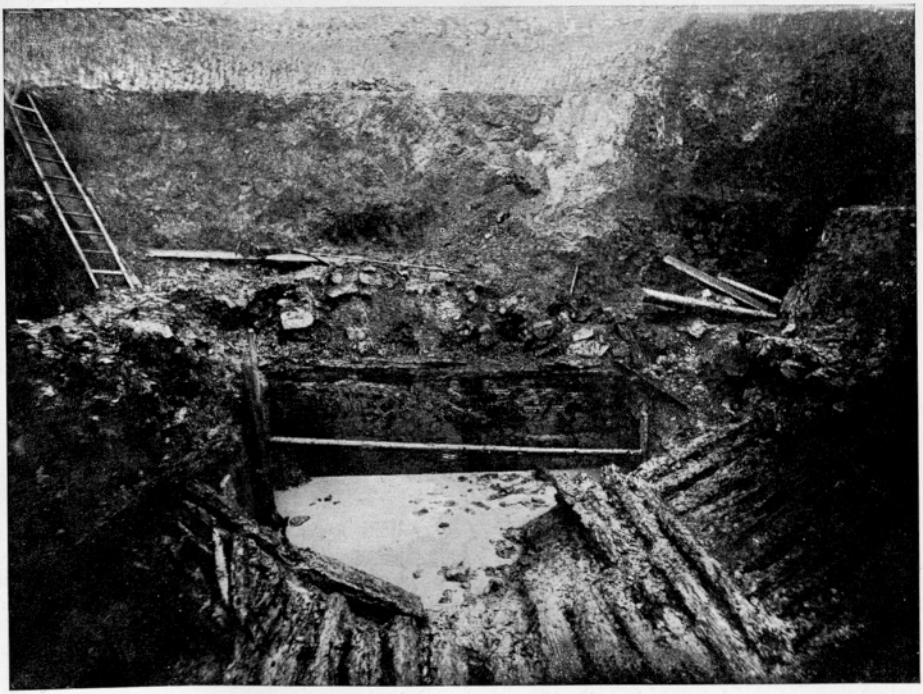

Der Grabhügel Magdalenenberg bei Villingen im Schwarzwald. a Vor Beginn der neuen Untersuchungen im Frühjahr 1970, von Westen; b Grab 1 im Steintumulus, von Osten (Aufnahmen G. Gallay)

Gomila Magdalenenberg pri Villingenu v Schwarzwaldu. a pred začetkom novih raziskovanj spomladi 1972, zahodna stran; b grob 1 v kamniti gomili, vzhodna stran (posnetki G. Gallay)

a

b

Villingen, Magdalenenberg. Grab 1. Blick auf die Südwand der Kammer. a Grabung 1970; b Grabung 1890 (Aufnahmen: oben G. Gallay; unten Photo-Michelis, Villingen)

Villingen, Magdalenenberg. Grob 1. Pogled na južno steno grobne kamre: a izkopavanje 1970; b izkopavanje 1890 (posnetki: zgoraj G. Gallay, spodaj Foto-Michelis, Villingen)

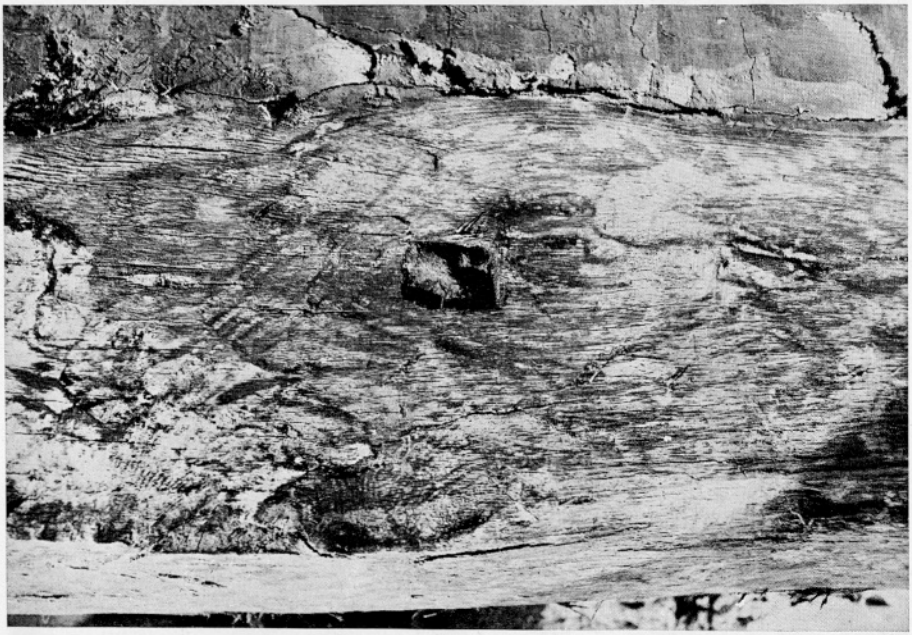

Villingen, Magdalenenberg. Grab 1 im Steintumulus (Aufnahme: Photo-Sauer, Villingen)

Villingen, Magdalenenberg. Grob 1 v kamniti gomili (posnetki Sauer, Villingen)

a

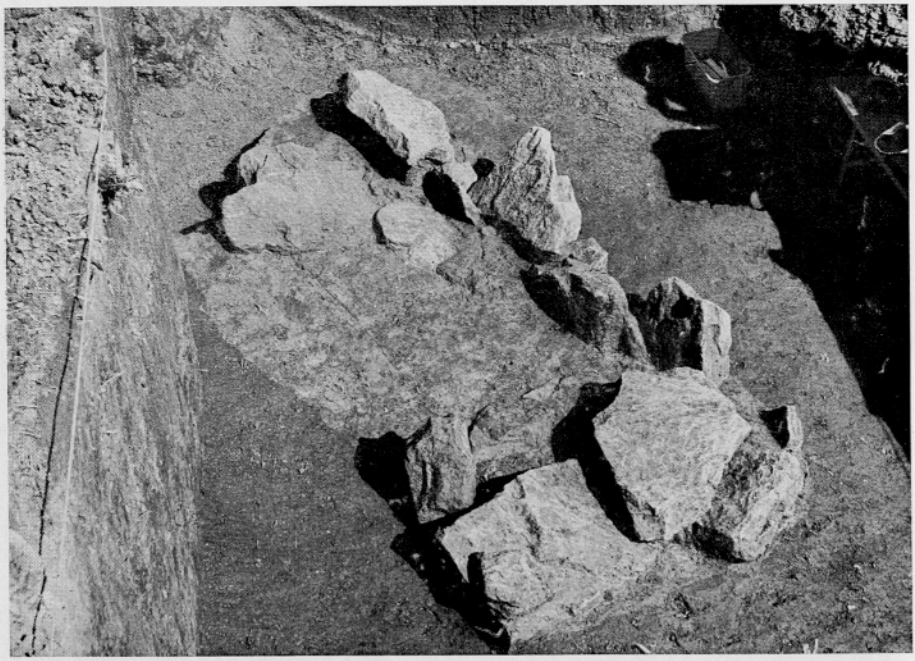

b

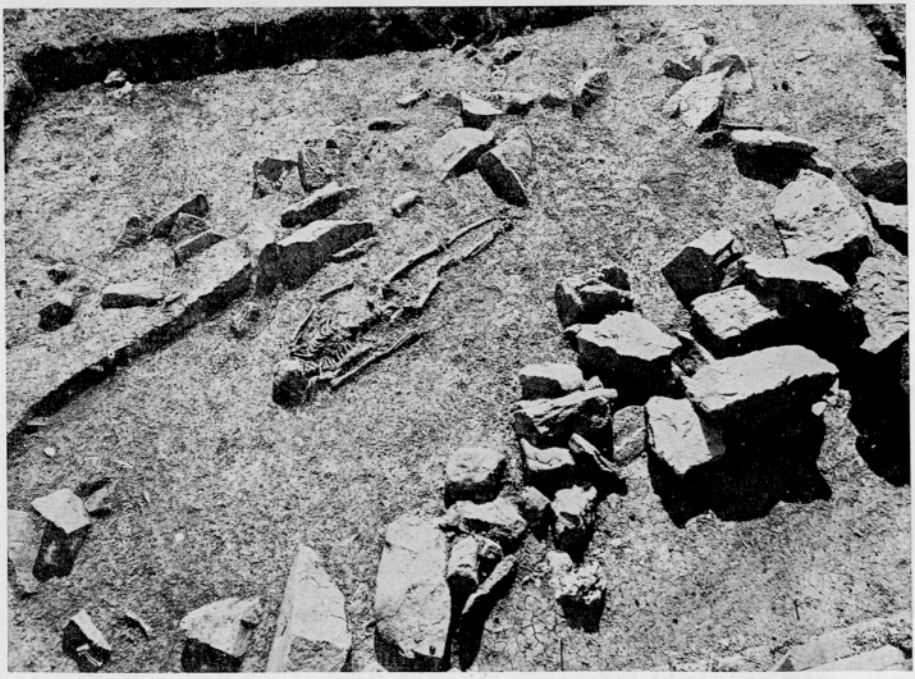
Villingen, Magdalenenberg. Balkenlagen am Fuße des Steintumulus. a Detail mit Zapfen und Kerbe (siehe auch Abb. 3); b Zapfloch mit Resten des Zapfens (Aufnahmen G. Gallay)

Villingen, Magdalenenberg. Bruna na dnu kamnite gomile: a detajl z zatikom in zarezo (glej tudi sl. 3); b luknja z ostanki zatika (posnetki G. Gallay)

a

b

Villingen, Magdalenenberg. a Grab 57, Grubeneinfüllung mit Steinpackung; b Grab 78, obere Bestattung (Aufnahmen G. Gallay)

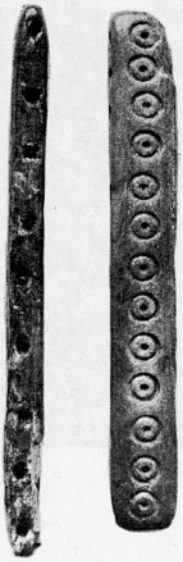
Villingen, Magdalenenberg. a grob 57, grobna jama s kamnito oblogo; b grob 78, zgornji pokop (posnetki G. Gallay)

a

b

c

Villingen, Magdalenenberg. a Gagatschmuck aus verschiedenen Gräbern; b—c Bernsteinanhänger und Knochenschieber aus Grab 56 (Aufnahmen G. Gallay)

Villingen, Magdalenenberg. a nakit iz gagata, različni grobovi; b—c jantarjev obesek in koščen rovaš iz groba 56 (posnetki G. Gallay)

Viminacium. Novi natpis
Viminacium. Neue Inschrift

PUBLIKACIJE ARHEOLOŠKE VSEBINE, KI JIH JE IZDALA SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI

ARCHAEOLOGICAL PUBLICATIONS EDITED BY THE SLOVENE ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

J. Korošec: Poročilo o izkopavanju na Ptujskem gradu leta 1946 (*Summary:* Report on Archaeological Excavations on the Castle-hill of Ptuj in 1946). (1947) — razprodano / out of print

J. Korošec: Slovansko svetišče na Ptujskem gradu (*Summary:* The Old Slav Sanctuary on the Castle-hill of Ptuj). (1948) — din 4,—

J. Korošec: Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu (*Summary:* The Old Slav Burial Place on the Castle-hill of Ptuj). (1950) — din 4,—

J. Kastelic, B. Škerlj: Slovanska nekropola na Bledu. Arheološko in antropološko poročilo za leto 1948 (*Summary:* The Slav Necropolis at Bled. Archaeological and Anthropological Report for 1948). (1950) — razprodano / out of print

Arheološka poročila. Poročilo o izkopavanjih v Ljubljani, Novem mestu in na Panorami v Ptuju (*Summary:* Archaeological Reports. Reports on Excavations in Ljubljana, at Novo mesto and on the Panorama of Ptuj). (1950) — din 2,—

J. Klemenc: Ptujski grad v kasni antiki (*Résumé:* Le château de Ptuj à l'époque de la décadence romaine). (1950) — razprodano / out of print

F. Ivaniček: Staroslavenska nekropola u Ptuju. Rezultati antropoloških istraživanja (*Summary:* Ancient Slav Necropolis at Ptuj. Results of Anthropological Researches). (1951) — din 5,—

J. Korošec: Predzgodovinska naselbina na Ptujskem gradu (*Summary:* A Prehistoric Settlement on the Castle-hill of Ptuj). (1951) — din 8,20

Razprave — Dissertationes III, 1953 — din 15,—

F. Starè: Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani (*Zusammenfassung:* Illyrische Funde aus der Eisenzeit in Ljubljana). (1954) — din 8,50

J. Korošec: Arheološke ostaline v Predjami (*Summary:* The Archaeological Remains at Predjama). / Razprave — Dissertationes IV/1, 1956 / — din 10,—

S. Pahić: Drugo žarno grobišče v Rušah (*Zusammenfassung:* Das zweite Urnenfeld in Ruše). / Razprave — Dissertationes IV/3, 1957 / — razprodano / out of print

S. Gabrovec: Prazgodovinski Bled (*Summary:* The Prehistory of Bled). (1960) — razprodano / out of print

J. Kastelic: Slovenska nekropola na Bledu. Poročilo o izkopavanjih leta 1949 in 1951. (1960) — din 5,—

J. Korošec: Prazgodovinsko kolišče pri Blatni Brezovici (*Zusammenfassung:* Der Pfahlbau bei Blatna Brezovica). (1963) — razprodano / out of print

Razprave — Dissertationes VI, 1969 — din 80,—

I. Puš: Žarnogrobiščna nekropola na dvorišču SAZU v Ljubljani. Izkopavanja v letih 1964—1965 (*Zusammenfassung:* Nekropole der Urnenfelderkultur im Hof der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und Künste in Ljubljana. Ausgrabungen in den Jahren 1964—1965). / Razprave — Dissertationes VII/1, 1971 / — din 40,—

S. Pahič: Nov seznam noriško-panonskih gomil (*Zusammenfassung:* Neues Verzeichnis der norisch-pannonischen Hügelgräber). / Razprave — Dissertationes VII/2, 1972 / din 30,—

Arheološki vestnik — Acta Archaeologica II/1. 1951 din 1,50

Arheološki vestnik — Acta Archaeologica II/2. 1951 din 5,—

Arheološki vestnik — Acta Archaeologica III/1. 1952 din 4,—

Arheološki vestnik — Acta Archaeologica III/2. 1952 din 4,50

Arheološki vestnik — Acta Archaeologica IV/1. 1953 din 5,—

Arheološki vestnik — Acta Archaeologica IV/2. 1953 razprodano out of print

Arheološki vestnik — Acta Archaeologica V/1. 1954 din 7,50

Arheološki vestnik — Acta Archaeologica V/2. 1954 din 7,50

Arheološki vestnik — Acta Archaeologica VI/1. 1955 din 6,—

Arheološki vestnik — Acta Archaeologica VI/2. 1955 din 7,50

Arheološki vestnik — Acta Archaeologica VII/1-2. 1956 din 8,—

Arheološki vestnik — Acta Archaeologica VII/3. 1956 din 6,50

Arheološki vestnik — Acta Archaeologica VII/4. 1956 din 7,—

Arheološki vestnik — Acta Archaeologica VIII/1. 1957 din 4,50

Arheološki vestnik — Acta Archaeologica VIII/2. 1957 (1958) din 4,—

Arheološki vestnik — Acta Archaeologica VIII/3-4. 1957 (1958) razprodano out of print

Arheološki vestnik — Acta Archaeologica IX-X/1. 1958-59 (1960) razprodano out of print

Arheološki vestnik — Acta Archaeologica IX-X/2. 1958-59 (1960) din 6,—

Arheološki vestnik — Acta Archaeologica IX-X/3-4. 1958-59 (1961) din 15,—

Arheološki vestnik — Acta Archaeologica XI-XII. 1960-61 (1962) din 24,—

Arheološki vestnik — Acta Archaeologica XIII-XIV. 1962-63 (1963) din 54,—

Arheološki vestnik — Acta Archaeologica XV-XVI. 1964-65 (1965) razprodano out of print

Arheološki vestnik — Acta Archaeologica XVII. 1966 (1967) razprodano out of print

Arheološki vestnik — Acta Archaeologica XVIII. 1967 (1968) razprodano out of print

Arheološki vestnik — Acta Archaeologica XIX. 1968 razprodano out of print

Arheološki vestnik — Acta Archaeologica XX. 1969 razprodano out of print

Arheološki vestnik — Acta Archaeologica XXI-XXII. 1970-71 (1971) din 80,—

Arheološki vestnik — Acta Archaeologica XXIII. 1972 (1974) din 220,—

Narodna in univerzitetna knjižnica LJUBLJANA

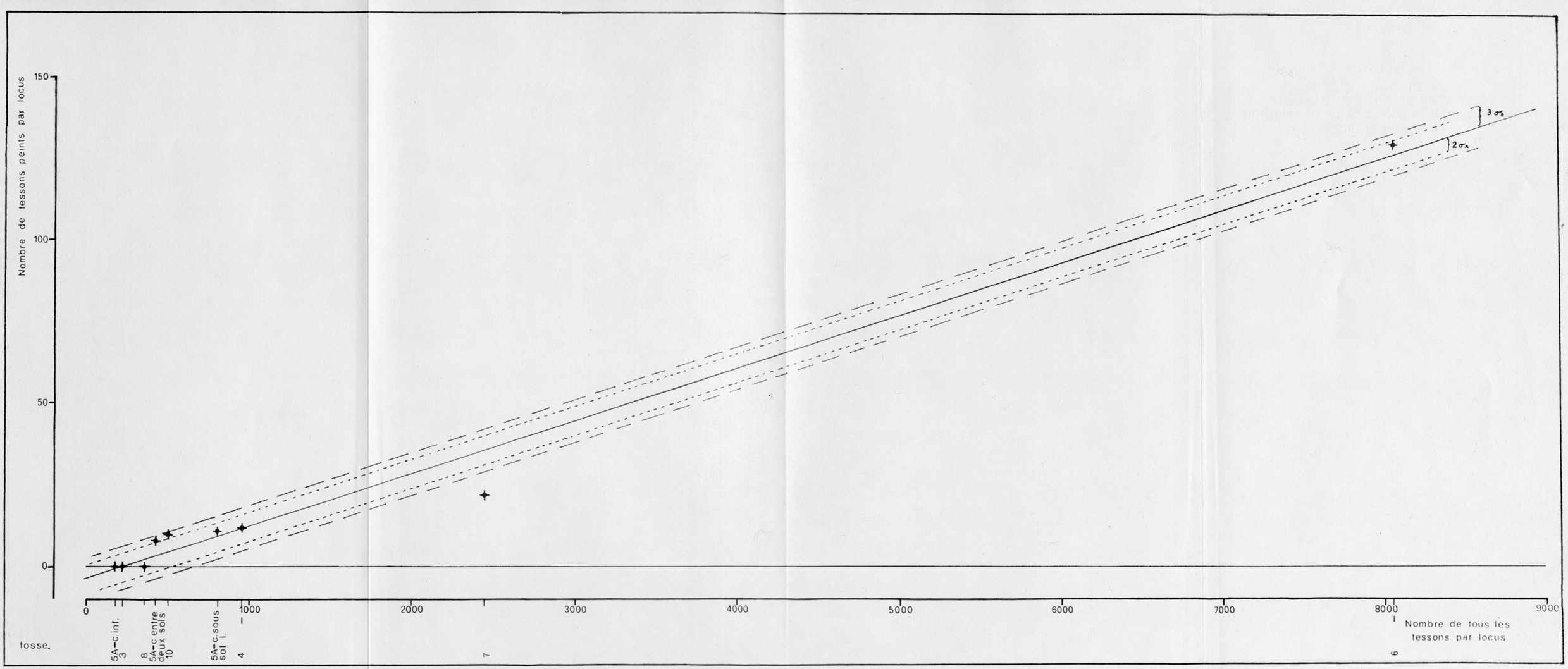
ARHEOLOŠKI VESTNIK
ACTA ARCHAEOLOGICA
XXIV

Izdala
Slovenska akademija znanosti in umetnosti
v Ljubljani

Natisnila
tiskarna Tone Tomšič v Ljubljani
1975

Naklada 1200 izvodov

8 - 1 - 1976

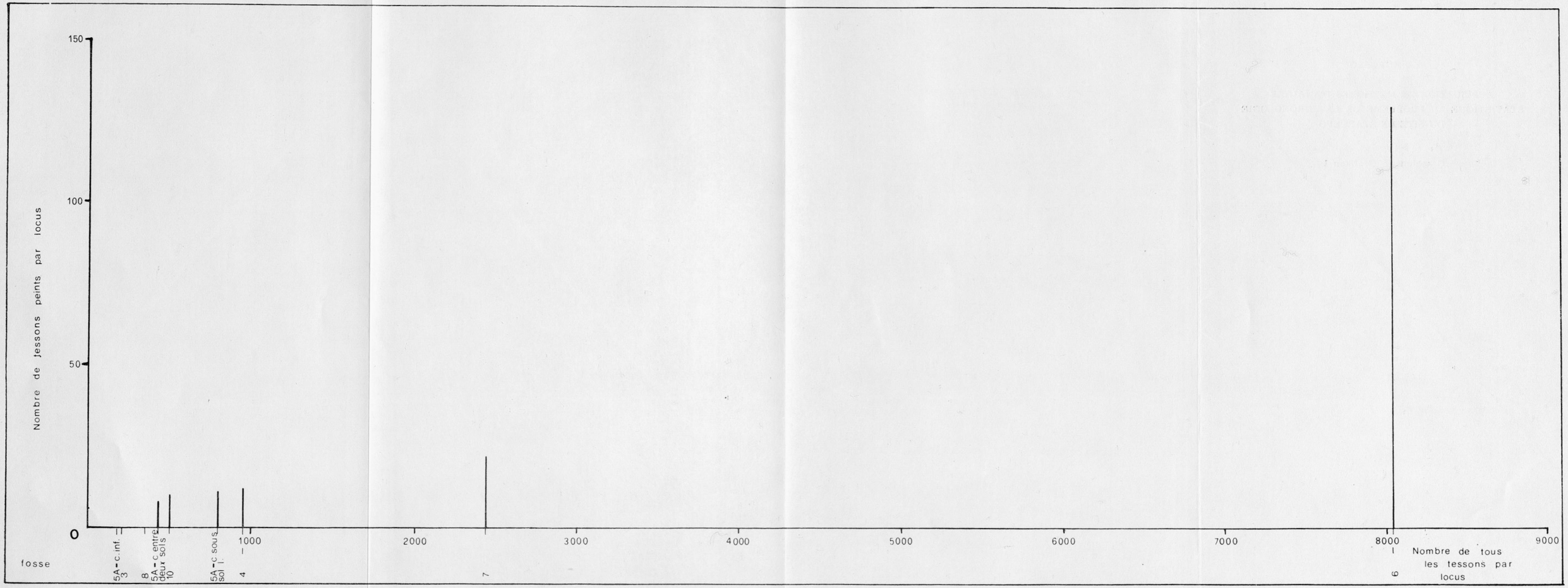

Représentation de la droite de corrélation et des écarts-types résiduels autour de cette droite

B. KOROŠEC

APPLICATION DE MÉTHODES D'ANALYSE STATISTIQUE AU PROBLEME DE LA CHRONOLOGIE DU SITE DE STARČEVO

Graphique — Grafikon 4

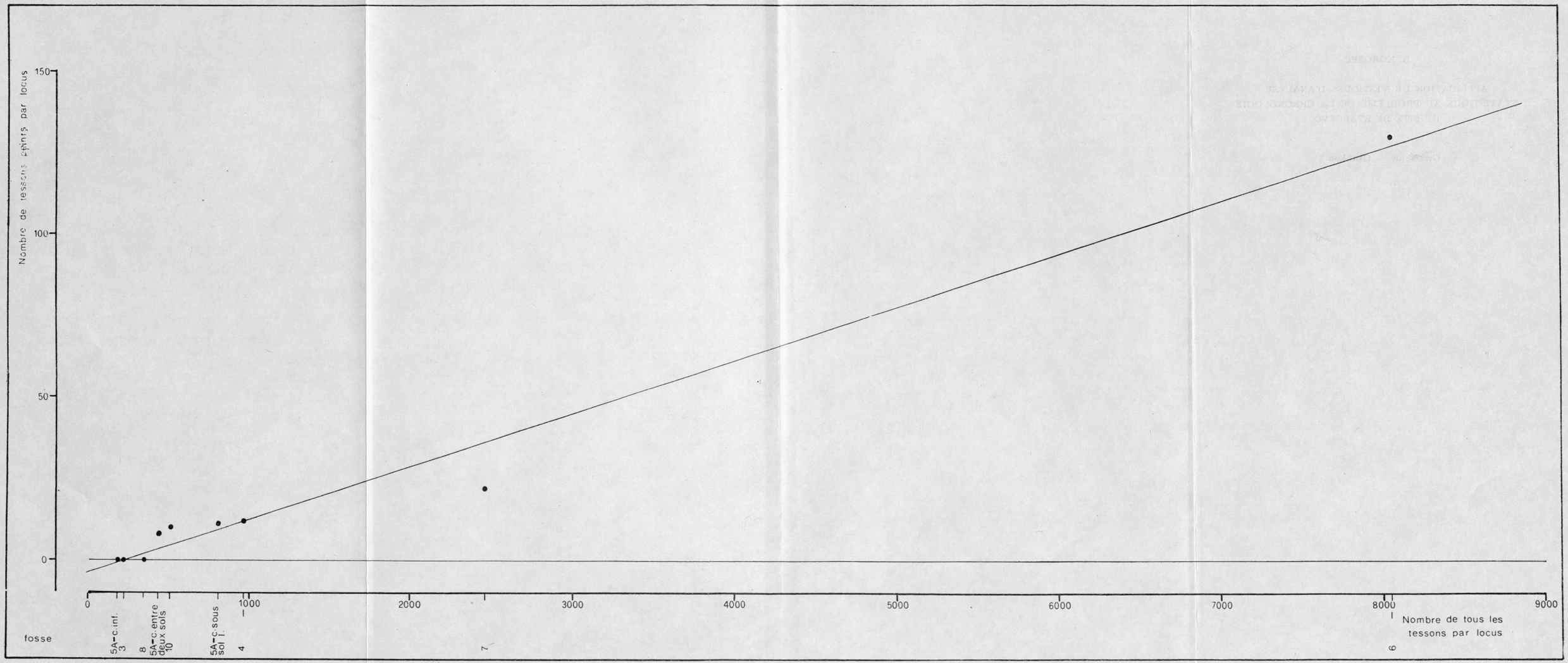
Répartition de la céramique peinte par rapport au nombre de tessons trouvés dans chacune des fosses de Starčevo. Le total de la céramique peinte est porté en ordonnée, tandis que le total de tessons par fosse est porté en abscisse

B. KOROŠEC

APPLICATION DE MÉTHODES D'ANALYSE STATISTIQUE AU PROBLEME DE LA CHRONOLOGIE DU SITE DE STARČEVO

Graphique — Grafikon 1

LJUBLJANA

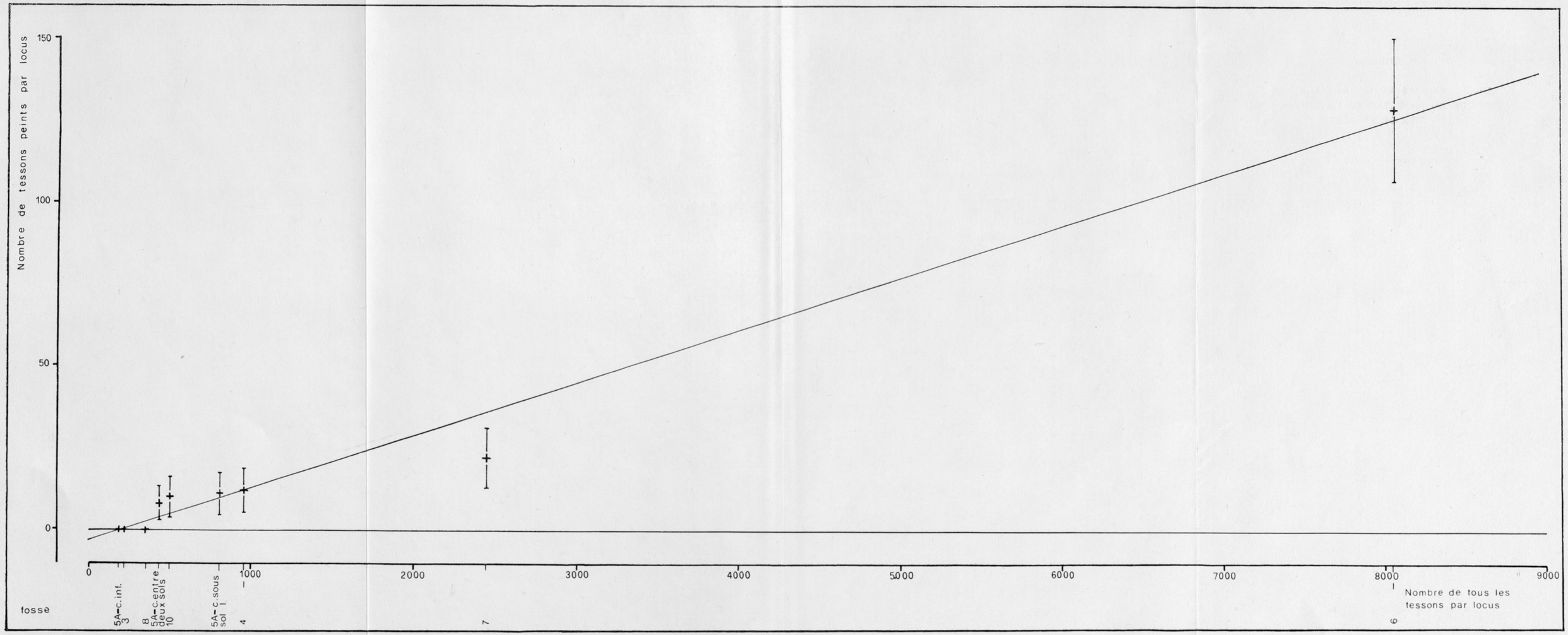
Représentation de la corrélation entre le nombre de fragments peints et l'effectif des tessons pour chaque fosse, valable pour toutes les fosses du site de Starčevo

B. KOROŠEC

APPLICATION DE MÉTHODES D'ANALYSE STATISTIQUE AU PROBLEME DE LA CHRONOLOGIE DU SITE DE STARČEVO

Graphique — Grafikon 2

Univerza v Ljubljani
LIUBLIANA

Représentation de la droite de corrélation et de l'intervalle de confiance sur les nombres observés de céramique peinte